REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः

ŚABDĀRTHACINTĀMAṆIH

चतुर्थ खण्ड

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

The publication has been brought out with financial assistance from Government of India, Ministry of Human Resources Development

If any defect is found in this book, please return the copy by V.P.P. to the publisher for exchange free of cost of postage.

Published by
PRINTWELL
S-12, Shopping Complex,
Tilak Nagar, Jaipur - 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT. LTD.
H.O. S-12, Shopping Complex, Tilak Nagar, Jaipur - 302 004.
B.O. 295-B, Bharti Nagar, P.N. Pudur, Coimbatore - 641 041.

Price : Rs. 723-00 per set of 4 **Vols.**

ISBN 81-7044-369-5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI
First Published - 1860
Reprint - 1992

Printed at :
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl. Complex,
Phase-II, Phone : 533736, 533762
Delhi - 110035

श्री:

श ब्दा र्थ चिं ता म णि :

(*——†*†——*)

श्रीमत्सज्जनसिंहवीर धर्मिभि: संमुद्रितः पूर्तिं भाक् श्रीमत्सूर्यसुधान्व

वाय फतह श्रीसज्जिदेशद्वयं कीर्तिं गायतिगापयत्यखिलसत्कार्येषु

कर्तुं : क्रियांशब्दानां निधिरेष योविजयतेशब्दार्थचिन्तामणि :

भवतु सुखार्थं सततं संस्कृत विद्यैक रसिकानाम् ।

कोशो गीर्वाण गिरस्संता मणि रिवसमस्तशब्दार्थ: ॥

श्री सुखा नन्द नाथे न रचितो मुद्रितः पुरे ॥

उदये कविराज श्री श्यामल प्रेरणावशात् ॥१॥

—††—*

चतुर्थभागीयवर्गादि :

श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महीमहेन्द्र यावद्राय कुलकमल

दिवाकरमेदपाटदेशेश श्री १०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञयाकविराजि

राजप्रेरणया मुद्रणारब्ध:, श्रीमत्सज्जन सिंहासना धिरूढसर्वाधि

कार सम्पन्न श्री १०८ श्री फतहसिंह महीप मुकुटेन

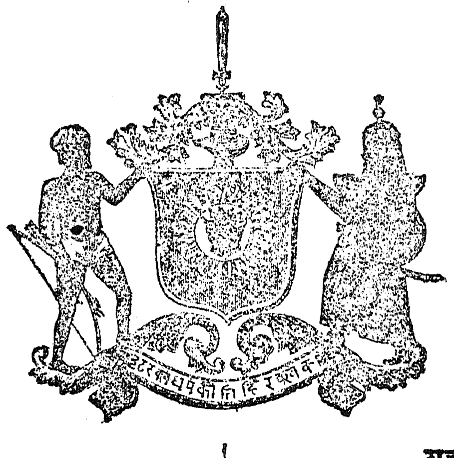
द्विचतुर्नवचन्द्रमिते १९४२ वैक्रमेऽब्देराजधान्युदयपुरे

श्रीसज्जन यन्त्रालये वाजपेयवशीधरप्रबन्धत: श्रीमे

दपाटेश्वरकोषव्ययत: पूर्णतांनीत :

—‡‡—

श्रीमदेकलिंगोविजयते

य: । पुं॰ वायौ ॥ यवने ॥ गन्तरि ॥ यशसि । योगे ॥ यागे ॥ सर्वनामयदर्थे ॥ यकारे ॥ आदिलघौ । ऽऽ ॥

यकृत् । न॰ कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमांसखण्डे । कालखण्डे ॥ अधोदक्षिणतस्यापि हृदयाद्यकृतस्थिति: । तत्तु रञ्जकपित्तस्यस्थानंशोणितजंमतम् ॥ रोगविशेषे ॥ यथा । प्लीहामयस्यहेत्वादि समस्तं यकृदामये । किन्तुस्थितिस्तयोर्ज्ञेया वामदक्षिणपार्श्वयो: ॥ यमनम् । यमउपरमे । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनामितिमलोप: । आगमानित्यत्वान्न तुक् । यं॰ संयमं॰ कृन्तति । कृतौ । क्विप् । तुक् ॥

यकृदात्मिका । स्त्री॰ परोष्ण्याम् ॥ तैलपायिकायाम् ॥

यकृद्वैरी । पुं॰ प्लीहघ्ने । रोहितकवृक्षे ॥

यक्ष: । पुं॰ गुह्यकमात्रे ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ यक्षसद्मनि ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥ यक्ष्यते॰ पूज्यते । यक्षपूजायाम् । अकर्तरिचकारकेसंज्ञायामिति॰ कर्मणिघञ् । पुंसीतिघोवा ॥ यद्वा । ईंलक्ष्मीमक्ष्णोतिव्याप्नोति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । इ: कामस्तस्यैवाक्षिणीयस्य । इ रक्षिषुयस्यवा । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

यक्षकर्दम: । पुं॰ कर्पूराद्यै: समै: कृतेऽनुलेपनविशेषे ॥ यथा । कर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलघुसृणानिच । एकीकृत्यमिदंसर्वंयक्षकर्दमउच्यते ॥ अपिच । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरंचन्दनंतथा महासुगन्धमित्युक्तंनामतोयक्षकर्दम: ॥ यक्षप्रिलकर्दम: ॥

यक्षतरु: । पुं॰ वटवृक्ष: ॥

यक्षधूप: । पुं॰ अराले । सर्जरसे । रालइतिख्याते ॥ यक्षान्॰ धूपायति । धूपसन्तापे । आयादयआर्द्धधातुकेवा । कर्मण्यण् ॥ सरलद्रव

रसे । शीवासे । सरसद्रवे । तरपम
तैल० इ० गौ० ई० भाषा० ॥

यक्षरसः । पुं० मध्वासवे । पुष्पमद्ये
यक्षप्रियोरसः ॥

यक्षराट् । पुं० गुह्यकेश्वरे । कुवेरे ॥
यक्षेषुराजते । राज्० । सत्सूद्विषेति
क्विप् ॥ यक्षाणांराडीश्वरे ॥

यक्षराजः । पुं० कुवेरे ॥ यक्षाणां
राजा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥

यक्षराट्पुरी । स्त्री० अलकायाम् ॥

यक्षरात्रिः । स्त्री० दीपान्वितायाम् ।
यक्षाणांरात्रिः ॥

यक्षाधिपः । पुं० कुवेरे ॥

यक्षसाधनम् न० यक्षोपासनायाम्

यक्षामलकम् । न० पिण्डखर्ज्जूरफले ।

यक्षवासः । पुं० वटवृक्षे ॥

यक्षिणी । स्त्री० अलकायाम् ॥ यक्षाः
सन्त्यस्याम् । इनिः । ङीप् ॥
कुवेरपत्न्याम् ॥ यक्षभार्यायाम् ॥

यक्षी । स्त्री० कुवेरपत्न्याम् ॥

यक्षोदुम्बरकम् । न० अश्वत्थफले ।

यक्ष्मः । पुं० रोगराजे ॥ यक्ष्यते
यक्ष० । अर्त्तिस्तुक्षितिमन् ॥

यक्ष्मघ्नी । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

यक्ष्मा पुं० रोगराजि । राजयक्ष्म-
णि । क्षये । शोषे ॥ तस्यनिदानन्तु
। वेगरोधात्क्षयाच्चैव साहसाद्विष
माशनात् । त्रिदोषो जायतेयक्ष्मा
गदोहेतुचतुष्टयात् ॥ वैद्योव्याधिम
तांयक्ष्माद्व्याधेर्यक्ष्म नयक्ष्यते । सच
क्षयःप्रोच्यतेलोके यक्ष्माख्योविचार
कैः ॥ यक्षते० यक्ष्यतेवा । यक्ष०
मनिन् ॥

यक्ष्मी । त्रि० क्षयरोगिणि ॥

यक्ष्यः । त्रि० पूज्ये ॥

यजन् । म० यागकर्तरि । यजति ।
यज० । शतृ० ॥

यजतः । पुं० ऋत्विजि ॥ यजति ।
यज० । भृमृदृशियजीत्यादिनाऽतच्
॥ यजतः० यष्टव्यइतिवेदभाष्य-
म् ॥

यजतिः । पुं० यागे ॥

यजत्रः । पुं० अग्निहोत्रे ॥ यज्यन्तेऽ
त्रदेवाः । यज० । अमिनक्षियजि
वधिपतिभ्योऽत्रन् ॥ यजनीये ॥

यजनम् । न० समन्त्रकहविःप्रक्षेप-
णादिक्रियायाम् । यागे ॥ तस्यलक्ष
णं यथा । पश्वाज्यपुरोडाशसो-
मौषधिचरुप्रभृतिभिर्हविर्भिः ख-
दिरपलाशाश्वत्थन्यग्रोधोदुम्बरप्रभृ
तिभिः समिद्भिः स्रुक्स्रुवोदूख-
लमुषलकुठारखनित्रयूपदारुदर्भ-
चर्मग्रावपवित्रभाजनादिभिर्द्रव्यो
पकरणैरुद्गातृहोत्रध्वर्युब्रह्मादि-
भिर्ऋत्विग्भिः काम्यनैमित्तिका
नांपक्षादिपूर्वकाणांयथोक्तदक्षिणानां
समापनंयजनम् । इतिशब्दविवेक
धृतदेवलवचनम् ॥

यजनकर्त्ता । पुं० यजनव्यापारवति० ऋत्विजि ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥

यजमानः । पुं० अध्वरे० आदेष्टरि । त्रिलिङ्ग । यष्टरि ॥ यजते । यज-देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । पूज् । यजोः शानच् । शानच्वा । आमे मुक् ॥

अजाकः । त्रि० दानकर्त्तरि ॥

यजिः । पुं० यागकर्त्तरि । यजमाने ॥ यजते । यज० । सर्वधातुभ्य इनिः ॥

यजुर्वेदः । पुं० नवाधिकशतशाखात्मकीयया । वेदः प्रजज्ञे भगवान्यज्ञोनामादिपूरुषः यजूंष्योमिति ॥ शुक्राधिपवेदविशेषं ॥ आध्वर्यवं यजुर्भिः स्याद् ऋग्भिर्होत्रं द्विजोत्तमाः । औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वञ्चाप्यथर्वभिः ॥

यजुर्वेदाधिपः पुं० भृगौ । शुक्रे ॥

यजुः । न० वेदविशेषे । गीतिरहिताऽनियताक्षरपादे वेदभागे ॥ इज्यतेऽनेन । यज० । अर्त्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनिदित्युसिः ॥

यज्ञः । पुं० आत्मनि । नारायणे । विष्णौ ॥ हुताशने ॥ सवे । अध्वरे । यागे सप्ततन्तौ । मखे । क्रतौ । वितामे ॥ दक्षिणादौ वाचय ऋक्षपत्नौ ॥ अयूपे ॥ अग्निष्टोमादौ । अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादौ श्रौतयागे ॥ स्मार्त्ते वैश्वदेवादौ । महायज्ञत्वेन श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे । देवयज्ञः पितृयज्ञः भूतयज्ञः मनुष्ययज्ञ इति चतुर्विधेषु यज्ञे ॥ अध्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ यथा । अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनमिति ॥ यज्ञं व्याख्यास्यामो द्रव्यं देवता त्यागइति कल्पकारैर्देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागो यज्ञ इति निरुक्तः । स च यजतिनाजुहोतिनाचोदितत्वेन० यागो होमश्चेति द्विविधः । उत्तिष्ठहोमा वषट्कारप्रयोगान्ता याज्यापुरोनुवाक्यान्ता यजतयः । उपविष्टहोमाः स्वाहाकारप्रयोगान्ता याज्यापुरोनुवाक्यरहिता जुहोतय इति कल्पकारैर्व्याख्याताः ॥ अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुबन्धज्योतिष्टोमादिः । स च द्विविधः काम्यो नित्यश्च ॥ अदृष्टार्थे । स्वाश्रमोचितधर्मे० अतीन्द्रिये ॥ समाध्यवस्थायां सर्वेन्द्रियवृत्तिनिरोधः श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये० इत्युक्तत्वात् स एको यज्ञः । व्युत्थानावस्थायां रागद्वेषराहित्येन विषयभोगो यः सोऽपरो यज्ञः शब्दादीन् विषयानन्ये इन्द्रियाग्निषु जुह्वतीत्युक्तत्वात् ॥ अन्ये व्युत्थितावस्थाः श्रोत्रादिभिरविरुद्ध

विषयग्रहणं स्पृहाशून्यत्वे नानन्य-
साधारणं कुर्वन्ति॰ सएवहितेषां हि मः
॥ सर्ववैदिकश्रेयः साधनरूपे ॥
यज्ञः सात्त्विकादिभेदेन त्रिविधः।
यथा। अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो वि
धिदृष्टोयइज्यते। यष्टव्यमेवेति-
मनः समाधायससात्त्विकः ॥
अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव
यत्। इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धि
राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं
मंत्रहीनमदक्षिणम्। श्रद्धाविरहि
तंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ सचा
नेकविधोयथा। द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञायोगयज्ञास्तथापरे। स्वाध्याय
ज्ञानयज्ञाश्चयतयः संशितव्रताः ॥
यज्ञानांजपयज्ञोऽस्मीतिभगवतोविभू
तिस्वरूपेजपयज्ञे ॥ जप्येनैवतुसं
सिद्ध्येद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः। कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥
इज्यते॰ अनेनवा॰ अत्रवा। यज
याचेतिनङ् ॥ वर्णानांस्वधर्मे यज्ञा
यथा। आरम्भयज्ञाः क्षत्राः स्युर्हवि
र्यज्ञाविशः स्मृताः। परिचार
यज्ञाश्शूद्रास्तुजपयज्ञास्तुब्राह्मणा-
इति ॥ यजनीये। पूज्ये ॥
यज्ञकृत्। पुं॰ यागकर्त्तरि ॥ यज्ञं
करोति। क्विप् तुक् ॥
यज्ञपशुः। पुं॰ घोटके ॥ छागे ॥
यज्ञपुरुषः। पुं॰ विष्णौ ॥ यज्ञवारा

हे ॥
यज्ञभाजनम्।। न॰ यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणः। पुं॰ श्वेतदर्भे
यज्ञयोग्यः। पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि॰
यागार्हे ॥
यज्ञवल्ली। स्त्री॰ सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटः। पुं॰ यागस्थाने ॥
यज्ञवित्। पुं॰ यज्ञानांज्ञातरि।
यज्ञानांकर्त्तरि ॥ तेचबोधायनाद
यः। तेहिज्योतिष्टोमादयोयज्ञाव
स्तुभूताभवन्तीतिमन्यंते॰ तच्चतेषां
भ्रान्तिमात्रम्। यज्ञं व्याख्यास्यामो
द्रव्यं देवतात्यागइति। अत्रैकेस्मि
न्॰ यज्ञशिज्ञानाभावात्॰ स
मुदायस्यावस्तुत्वात् ॥ यज्ञान्वे-
त्ति॰ जानाति॰ विन्दतिलभतेवा
। विद॰। विद्लृलाभे। क्विप् ॥
यज्ञवृक्षः। पुं॰ विकङ्कते। स्रुवावृ-
क्षे ॥ वटीवृक्षे ॥
यज्ञशाला। स्त्री॰ देवयजने ॥
यज्ञशिष्टाशी। पुं॰ वैश्वदेवादियज्ञा
वशिष्टामृतभोजिनि।
यज्ञशेषः। पुं॰ होमावशिष्टाज्यपुरो
डाशादौ ॥
यज्ञश्रेष्ठा। स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥
यज्ञसारः। पुं॰ यज्ञोदुम्बरे ॥
यज्ञसूत्रम्। न॰ उपवीते। यज्ञोप
वीते ॥ अस्यप्रमाणंयथा ॥ ऊर्ध्वन्तु
त्रिवृतंसूत्रंसधवानिर्मितंशनैः।

तन्तुत्रयमधोवृत्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः ॥ त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम् ॥ शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः । वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम् ॥ इति कालिकापुराणे ४ अध्यायः यज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थं धृतं सूत्रं वा । शाकपार्थिवादिः ॥

यज्ञसेनः । पुं॰ द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न॰ यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्गः । पुं॰ श्वेतदुग्धके । उदुम्बरे ॥ यज्ञमङ्गति । अगिगतौ । कर्मण्यण् ॥ खदिरवृक्षे ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ वराहमूर्त्तौ । यज्ञाङ्गान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तश्चितीमुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा॰ ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्क्रियः प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् । प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्चितः : दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् । उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायो वै मेरुशृङ्गमिवोच्छ्रितइति ॥ न॰ प्रयाजादौ ॥ यज्ञे हि द्विविधमङ्गं जातं भवति । सिद्धरूपं॰ साध्यरूपञ्च । तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसङ्ख्यादि॰ साध्यरूपन्तु क्रियैव । तच्च द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारादुपकारकञ्च । तत्तद्रव्यादिसंस्कारकत्वेन विधीयमानं यागस्वरूपान्तर्भूतं कर्म सन्निपत्योपकारकम्॰ व्रीहीनवहन्यात्॰ व्रीहीन्प्रोक्षतीत्येवं विहितावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिनायागे न्वितं कर्मारादुपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञान्तः । पुं॰ अवभृथे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ यज्ञायज्ञापदयुक्तं साम॰ यज्ञायज्ञीयम्॰ इति व्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मत्वीयः सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

यज्ञायुधम् । न॰ स्फ्यकपालादिद्रव्येषु । तानि यथा । स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च सूर्पञ्च कृष्णाजिनञ्च शम्या चोलूखलञ्च मुसलञ्च

यज्ञोपलाचैतानिवैदृशयज्ञायुधानीतिदर्शपूर्णमासयोः श्रुतानि ॥

यज्ञायुधी। पुं० यजमाने ॥

यज्ञारिः। पुं० शिवे॥ राक्षसे ॥

यज्ञियः। पुं० किंशुकद्रुमे। पलाशवृक्षे द्वापरयुगे ॥ त्रि० यज्ञकर्मार्हे। यज्ञानांपात्रे। क्रतुक्रियासम्पादनयोग्ये द्विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति। यज्ञर्त्विग्भ्यामित्यत्र० तत्कर्मार्हत्युपसङ्ख्यानात्० घः॥ यजनीये ॥

यज्ञियदेशः। पुं० यागकरणोपयुक्तकुरुपञ्चालादौ ॥ कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रस्वभावतः सज्ञेयोयज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्त्वतः परः ॥ यज्ञिश्चासौदेशश्च ॥

यज्ञियशाला। स्त्री० यज्ञार्थशालायाम्॥ यागमण्डपे ॥

यज्ञीयः। पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० यागसम्बधिनि ॥

यज्ञीयब्रह्मपादपः। पुं० विकङ्कतवृक्षे।

यज्ञेश्वरः। पुं० शिवे॥ विष्णौ ॥

यज्ञेष्टम्। न० दीर्घरोहिषकतृणे।

यज्ञोदुम्बरः। पुं० उदुम्बरे। जन्तुफले ॥

यज्ञोपवीतम्। न० यज्ञसूत्रे। यज्ञार्थंधृतमुपवीतम्। शाकपार्थिवादिः। यज्ञस्योपवीतमवा। यज्ञस्य

श्रौतस्यस्मार्तस्यचविविधस्यद्रव्यतपोयोगस्वाध्याययज्ञानादेरुपसामीप्येनविशेषेणनित्यसंयोगेन० इतं प्राप्तंवेत्यर्थः॥ ब्राह्मणेनयदादैवाच्छिन्नंयज्ञोपवीतकम्। मनस्तापेनशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥

यज्युः। पुं० यजुर्वेदविदि। अध्वर्यौ ॥ यजति। यज। यजिमनीतियुच्।

यज्वा। पुं० वेदविधानतः कृतयागे। इष्टवान्० यजतेस्मवा। यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु। सुयजोङ्वनिप्।

यज्वनाम्पतिः पुं० चन्द्रे ॥

यत्। अ० हेतौ। पश्चाद्यद्० अव्ययम् ॥

यत्। त्रि० यदर्थे। गच्छति। एति। इण् गतौ। शतृप्रत्ययः॥ यच्छब्देनोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तस्यवाचकः॥

यतम्। न० हस्तिप्रेरणाय० पादाघाते॥ पादकर्मयतंप्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम्। त्रि० संयते॥ नियते॥

यतचेताः। त्रि० संयतचित्ते॥ यतंचेतोयस्य॥

यतन्। त्रि० प्रयत्नवति॥ यथा। नाहंनमामिदेवान्देवानतीत्यनसेवतेदेवः। नतदनुकरोतिविधानंतस्मैयततेनमोनमोमह्यम्। इतिपूज्य

पादानामार्थ्या ॥ अर्हंदेवान्नमामि॰ ननमस्करोमि॰योदेवानतीत्य॰ अतिक्रम्यस्थित : सदेवोदेवान्नसेवते॰तदनुतदनन्तरं विधानंविध्युक्तं कर्मनकरोति॰ तस्मै सर्वात्मभूताय यततेप्रयत्नवतेमह्यं नमोनमइत्यादरार्थेद्विरुक्ति : ॥

यतम : । त्रि॰ बहूनांमध्ये निर्द्धारिते॰ एकस्मिन् ॥ वाबहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच् ॥

यतमान : । त्रि॰ व्याप्रियमाणे । प्रयतमाने ॥ यतीप्रयत्ने । शानच् । मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसंज्ञा । स्त्री॰ वैराग्यविशेषे ॥ यथा । रागादय : कषायाश्चित्तवर्त्तिन : तैरिन्द्रियाणियथास्वविषयेषु प्रवर्त्यन्ते ॰तन्माप्रवर्त्तिषतविषयेष्विन्द्रियाणीति॰तत्परिपाचनायआरम्भ: प्रयत्नोयतमानसंज्ञावैराग्यम् ॥ अत्रजगतिकिंसारंकिमसारमितिगुरुशास्त्राभ्यांज्ञास्यामीत्युद्योगे ॥

यतर : । त्रि॰ द्वयोर्मध्येनिर्द्धारिते॰एकस्मिन् ॥

यत : । अ॰ यदर्थे ॥ हेतौ ॥ यस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् । त्यदाद्यत्वम् ॥

यतात्मा । त्रि॰ संयतचित्ते ॥ संयतशरीरेन्द्रियादिसङ्घाते ॥ निदिध्यासनपरिपाकेणपरमात्मन्येवैकाग्रचित्ते ॥

यति : । पुं॰ यतिनि । निर्जितेन्द्रियव्यूहे ॥ कुटीचरबहूदकहंसपरमहंसेषु सन्यासिषु ॥ विदितात्मनि॰अवधूते ॥ यत्नशीले । मुनौ ॥ यतते । यतीप्रयत्ने । सर्वधातुभ्यइन् ॥ नहुषस्यराज्ञोज्येष्ठापत्ये ॥ निकारे ॥

यति : । स्त्री॰ विरतौ । पाठविच्छेदे । द्रुतमध्यविलम्बितरूपायांपरिपाट्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यमे : स्त्रियांक्तिन् । मलोप : ॥ रागे ॥ सन्धौ ॥ वाद्याङ्गप्रबंधविशेषे ॥

यतिचान्द्रायणम् । न॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिण्डान्मध्यन्दिनेस्थिते । नियत. पाद्विष्यशौयतिचान्द्रायणंचरन् ॥ इतिमनु : । यतिचान्द्रायणे पादोनधेनुचतुष्टयंतदशक्तौसपादैकादशकार्षापणाइतिप्रायश्चित्तविवेक : ॥

यती । पुं॰ यतौ । निर्जितेन्द्रियग्रामे ॥ यमनम् । यमउपरमे । भावेक्त : । मलोप : । यतमुपरमणमस्त्विनित्यंवायस्य । अतइनिठनाविती- नि : । वशिष्ठादौ ॥

यतिनी । स्त्री॰ विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न॰ अलाब्वादिपात्रे ॥ अलाबुंदारुपात्रञ्चमृन्मयंवैदलंतथा

। एतानियतिपाञ्चाश्विमनुः स्वाय म्भुवोऽब्रवीत् ।

यतिमैथुनम् न० स्त्रीसुरते यतिगोप्यरतौ ॥

यती । स्त्री० गच्छन्त्याम् ॥ इण : शतरि० ङीप् । विधवायाम् ॥

यतुका । स्त्री० }
यतूका । स्त्री० } वृक्षविशेषे ।

यत्त : । त्रि० यत्नवति ॥

यत्न : । पुं० प्रयत्ने ॥ उत्साहे । उद्योगे । यतनम् ० यत्यतेऽनेनाच्चवा । यती० । यजयाचयतेतिनङ् ॥ रूपादिचतुर्विंशतिगुणान्तर्गतगुणविशेषे ॥ सचत्रिविध : । प्रवृत्ति : निवृत्ति : जीवनयोनिरिति ॥

यत्नवान् । त्रि० प्रयत्नविशिष्टे । यत्नमन्तरेणनकिञ्चिल्लभ्यते० एवंज्ञात्वायत्नतत्परे ॥ यत्नोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

यत्र । अ० अनवक्लृप्तौ ॥ अमर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ आश्चर्ये यस्मिन् सप्तम्यास्त्रल् ॥

यथा । अ० तुल्यार्थे माने ॥ प्रशंसायाम् ॥ निदर्शने दृष्टान्ते ॥ निर्देशे ॥ हेतूपपत्तौ ॥ योग्यतायाम् ॥ वीप्सायाम् ॥ पदार्थानतिवृत्तौ ॥ येनप्रकारेण । प्रकारवचने थाल् ॥ विभक्तित्वात् ० त्यदाद्यत्वम् ।

यथाकथञ्चित् । अ० येनकेनप्रकारेणेत्यर्थे ॥ यथाच० कथञ्चिच्च ॥

यथाकथाच । अ० अनादरे ॥

यथाकामी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि , स्वतन्त्रे । स्वरुचौ , स्वच्छन्दे । स्वैरिणि । निर्यन्त्रणे ॥

यथाकालम् । अ० विहितकाले ॥

यथाक्रमम् । अ० क्रमानुरूपे परिपाट्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ क्रममनतिक्रम्यवर्ततइत्यर्थे पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावेऽव्ययम् ॥

यथाजात : । त्रि० मूर्खे ॥ जातंजन्मकालविशेषमनतिक्रम्यवर्तते । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभाव : । तदस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥ नीचे ॥

यथाजातरूपधर : । त्रि० दिगम्बरे ॥ परमहंसे ॥ यथा । यादृशंजातमात्रस्वरूपंधारयतीतितथा ॥

यथातथम् । अ० न० यथावर्त्ततेतथेत्यर्थे ॥ यथार्थे । सत्यार्थे ॥ सत्यमनतिक्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभाव : यथाशब्दस्तथाशब्दोवासत्यार्थः । यथार्थेऽव्ययीभावोवा । सनपुंसकमितिनपुंसकत्वम् । ह्रस्वोनपुंसक इतिह्रस्वत्वम् ॥

यथापूर्वम् । अ० पूर्वदिग्देशकालानुरूपे ॥ यथा । अकृतायांप्रतिष्ठायां प्राणानांप्रतिमासुच यथापूर्वंतथाभाव : स्वर्णादीनांनविष्णुता ।

यथामुखम् । अ॰ प्रतिबिम्बे ॥ मुखस्य सदृशम्॰ यथामुखम् । निपातनादव्ययीभावः । पदार्थानतिवृत्तौ यथाशब्दो वा ॥

यथामुखीनः । त्रि॰ मुखप्रतिबिम्बाश्रये । दर्पणे ॥ यथामुखदर्शनः यथामुखसम्मुखस्य दर्शनः ख- इतिखः ॥

यथायथम् । अ॰ यथार्थे ॥ अनतिक्रमेणेत्यर्थे ॥

यथायथम् । न॰ यथास्वमित्यर्थे ॥ यथास्वेऽर्थे॰ यथाशब्दस्य द्वित्वं नपुंसकत्वञ्च निपात्यते॰ यथास्वे यथायथमिति सूत्रेण ॥ योयमात्मा॰ यच्चात्मीयं॰ तद्यथास्वम् । आत्मनि आत्मा: सर्वपदार्थाः यथायथम्॰ यथास्वभावमित्यर्थः ॥ आत्मीये । सर्वेषान्तु यथायथम् । यद्यदात्मीयमित्यर्थः ॥

यथायोग्यम् । अ॰ यथोचिते ॥

यथार्थम् । अ॰ सत्यार्थे ॥ अर्थमनतिक्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावः ॥

यथार्थः । त्रि॰ युक्ते ॥

यथार्थानुभावः । पुं॰ तद्वति तत्प्रकारोऽनुभवे ॥ स एव प्रमेत्युच्यते । यथार्थानुभवश्चतुर्विधः । प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दभेदात् । तत्करणमपि चतुर्विधम् । प्रत्यक्षानुमा-

नोपमानशब्दभेदात् ॥

यथार्हम् । अ॰ यथायोग्यं ॥

यथार्हवर्णः । पुं॰ चरे । प्रणिधौ ॥ अर्हति । अर्ह॰ । अच् योग्यो वर्णो यथार्हवर्णोरूपमस्य ॥

यथाविधि । अ॰ यः सम्यग्योचितमित्यर्थे ॥ यथाविधानमित्यर्थे ॥

यथावृत्तः । त्रि॰ यथाचारे ॥

यथाशक्ति । अ॰ साध्यानुसारे ॥ शक्तिमनतिक्रम्य । यथार्थपदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावः । अव्ययीभावत्वादव्ययत्वम् ।

यथाशास्त्रम् । अ॰ शास्त्रसम्मतं ॥ शास्त्रमनतिक्रम्य । यथार्थेऽव्ययीभावः ॥

यथास्थितः । त्रि॰ सत्ये ॥

यथास्वम् । अ॰ यथार्हे ॥ यथायथमित्यर्थे । स्वात्मीये ॥ यथास्वमिति वीप्सायामव्ययीभावः । योयथात्मा यच्चात्मीयं तद्यथास्वमित्युच्यते ॥

यथेप्सितम् । अ॰ कामम् । प्रकाममित्यर्थे । दृष्टानतिक्रमे । निकामे ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्लृव्याप्तौ । सन् । क्तः । आप्तुमधामीत् । अव्ययं विभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

यथेष्टम् । न॰ इष्टमनतिक्रम्य स्थितं ।

यथेष्टचारी । पुं॰ पक्षिणि ।

यथेष्टाचरणः । त्रि॰ यथेष्टाचारिणि । यथा । क्रियाहीनश्च मूर्खश्च महारोगी च एव च । यथेष्टाचरणश्चानु-

मरयाल्तमयौचकम् ॥
यथेष्टाचारी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि ॥
यथेष्टमाचरितुंशीलमस्य। णिनिः॥
यथोक्तकारी । त्रि० काम्यनिषिद्धवर्ज नपुरस्सरंनित्याद्यनुष्ठानलब्धे श्वरप्रीतौ ॥ यथाज्ञाकारिणि ॥
यथोचितः। त्रि० यथायोग्ये । यथाप्राप्ते ॥
यथोत्तरम् । अ० उत्तरमुत्तरंप्रतीत्यर्थे ॥
यथोदितम् । न० यथोक्ते ॥
यथोपजोषम् । अ० यथासुखमित्यर्थे ॥
यद् । अ० हेतौ ॥ यच्छति । यम० । क्विप् । अनुदात्तोपदेशे त्यनुनासिकलोपः ॥ यदर्थे ॥
यत्०द् । त्रि० यदर्थे ॥ बुद्धिस्थत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्ने । स्त्री० कृतिभाषा ॥ यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यच्छब्देनोच्यतेयोऽर्थःतच्छब्दस्तस्यवाचकः ॥ अपिच । तच्छब्देनतु यच्छब्दोबोध्यः सततंबुधैः । उदाहृतेतुयच्छब्देतच्छब्दः स्यादुदाहृतः॥ यजेस्त्यजितनियजिभ्योडिद्धित्यदिः ।
यदा । अ० यस्मिन्काले ॥ यथा । यदायदासतांहानिर्वेदमार्गानुसारिणाम् । तदातदाकलेर्वृद्धिरनुमेयाविचक्षणैः ॥ सर्वकान्यत्यादिना० दा ॥
यदि । अ० पक्षान्तरे । सम्भावनायाम् । चेदर्थे । असन्देहेसन्देहवचने ॥ यदिवेदाः प्रमाणंस्युः । वेदाः प्रमाणंचेदित्यादियथा ॥ यतनम् । यती० । इन् । पृषोदरादित्वात्तस्यदः ॥
यदीयः । त्रि० यत्सम्बन्धिनि ।
यदुः । पुं० देवयान्यांययातेर्जातेज्येष्ठपुत्रे । दशार्हदेशे । तद्देशवासिनि० यदवः ।
यदुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥
यदुदेवः । पुं० वसुदेवे ॥
यदुनाथः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
यदुपतिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ यदूनांपतिः ॥
यदुवंशः । पुं० यदोःसन्ताने ।
यदृच्छा । स्त्री० स्वातन्त्र्ये । स्वैरितायाम् ॥ स्वारसिक्यामिच्छायाम् । शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेके । कदृच्छमनुपृच्छा । कदृच्छगत्यादौ । गुरोश्च । यादृच्छा । विशेषणमितिसमासः ॥ सहसार्थे । निर्निमित्ते । यथायदृच्छाशब्दः । अथमतंप्रवृत्तिनिमित्तमनपेक्ष्ययः शब्दः प्रयोक्त्रभिप्रायेणैवप्रवर्ततेसयदृच्छाशब्दोडित्यादिरिति ॥ दैवगतौ ॥
यदृच्छालाभः । पुं० अप्रार्थितोपस्थितलाभे ॥

यदृच्छालाभसन्तुष्टः । पुं॰ तत्त्वज्ञे ॥ शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेकात्॰ यदृच्छा॰ तयैवयोलाभोऽन्नाच्छादनादेः शास्त्रानुमतस्य॰ सयदृच्छालाभः तेनसन्तुष्टः॰ तदधिकतृष्णारहितः ॥ यतयोभिक्षार्थं ग्रामंप्रविशन्तीतिशास्त्रानुमतस्तु प्रयत्नः कर्त्तव्य एव ॥

यद्भविष्यः । त्रि॰ मूर्खे ॥ दैष्टिके ॥ यद्भविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । अ॰ अवधारणे ॥ अप्यर्थे ॥

यद्युवा । अ॰ यदि ॥

यद्वत् । अ॰ प्रश्ने । वितर्के ॥

यद्वा । अ॰ पक्षान्तरे ॥

यन्ता । पुं॰ मेठे । हस्तिपके ॥ सूते ॥ सारथौ ॥ यच्छति । यम॰ । तृच् ॥

यन्त्रम् । न॰ देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्रभेदे ॥ नियन्त्रणे । जन्त्रा॰ ताला इ॰ भा॰ ॥ बन्धने ॥ मृगबन्धनविशेषे ॥ यच्छति । यम॰ । गुधृवीपचियमीतिच : । यन्त्र्यतेनियम्यते॰ निगृह्णाति॰ असाधून॰ चावते॰ असाधून्॰ अनुगृह्णाति साधून् इतिचयन्त्रमितिचतुर्द्धरनीलकण्ठः ॥ तोप॰ अगमबूत्यादि भाषाप्रसिद्धेमहत्यग्नियन्त्रे ॥ बन्दूकइतिप्रथितेसीसगुलिकोत्क्षेपणार्थेलघ्वग्नियन्त्रे ॥ इतिमहाभारतटीकायांनीलकण्ठः ॥ वाद्ये ॥ यथा । यन्त्रस्यगुणदोषौनविचार्यौमधुसूदन । अहंयन्त्रंभवान्यन्त्रीममदोषानमेगुणाः ॥ दारुयन्त्रादौ ॥ कल॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । ईश्वरः सर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुनतिष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानियन्त्रारूढानिमायया ॥ औषधस्यचपाकार्थं यानियन्त्राणिसन्तिहि । तानिभावप्रकाशादौद्रष्टव्यानिमनीषिभिः ॥ तत्रकेषाञ्चिन्नामानि लिख्यन्ते । जलकच्छपपाताल दोलाभूधरवालुकाः । वकाद्यायन्त्रभेदाः स्युर्वंक्ष्यास्वमूषिका इतिशब्दचन्द्रिका ॥

यन्त्रकम् । न॰ यन्त्रकाष्ठे । कुंद॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यम्यते काष्ठमनेन । यम॰पूर्वंवत्तृचः । स्वार्थेकः ॥

यन्त्रगृहम् । न॰ तैलशालायाम् ॥ यन्त्राणांस्थाने ॥

यन्त्रगोलः । पुं॰ मटरइतिप्रसिद्धेकलाये ॥

यन्त्रणम् । न॰ रक्षणे ॥ बन्धने ॥ नियमने ॥

यंत्रणा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

यंत्रपेषणी । स्त्री॰ पेषणार्थयंत्रे । जांता॰ चाकी॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

यन्त्रिका । स्त्री॰ पत्न्याः कनिष्ठभ

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाङ्गुलि
काङ्गुलीयन्त्रिका केलिकुञ्चिकेति हे
मचन्द्रः ॥
यन्त्रितः । त्रि॰ यन्त्रिते । बद्धे । नि
यमिते । वशीकृते ।
यन्त्री । त्रि॰ यन्त्रवति ॥ अस्त्यर्थे॰
इनिः ॥
यन्मूलः । त्रि॰ यदाश्रयभूते । यत्
सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ।
यमः । पुं॰ दक्षिणाशापतौ । शमने ।
काले । धर्मराजे । पितृपतौ । स
मवर्त्तिनि । यमः संयमतामहम्
। संयमतां धर्माधर्मफलदानेन॰
निग्रहानुग्रहं कुर्वतां मध्ये॰ यमो वै
भगवतो भगवद्विभूतिः । अस्यानुशा
सनं यथा । केवलं ये जगद्धाममनन्तं स-
मुपाश्रिताः । भवद्भिः परिहार्य्या
स्तेषां नास्तीह संस्थितिः ॥ नमः
कृष्णाऽच्युतानन्त वासुदेवेत्युदीरित
म् । यैर्भावभावितैर्दूरं तास्ते त्याज्याः
सुदूरतद्गतिवाङ्क्षपुराणम् ॥ सर्वेषां
संयमनात् यमः यच्छति॰ उपर
मयति प्रारब्धे जीवं प्राणैर्वियोज
यतीति यमः ॥ आदित्ये । शनौ
काके । ध्वाङ्क्षे ॥ संयमे ॥ श
रीरसाधनापेक्षनित्यकर्म्मणि । उपा
यान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रसाध्यं नि
त्यं यावज्जीवमवश्यकार्य्यं यत्कर्म॰ अ
हिंसादि॰ तद्यम इत्यर्थः । अहिं

सासत्यवचनब्रह्मचर्य्यमकल्कता ।
अस्तेयमिति पञ्चैते यमा वै परिकीर्त्ति
ताः ॥ निषिद्धानाचरणे । इन्द्रि
याणां विषयेभ्यो निवारणे ॥ यमा
न्सेवेत सततं न नित्यं नियमान्बु-
धः । यमान्पतत्यकुर्वाणो नियमा
न्केवलान्भजन् । अहिंसासत्यास्ते
यब्रह्मचर्य्यापरिग्रहा यमा इति पातञ्ज
लसूत्रम् ॥ सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिन्द्रि
यग्रामसंयमः । यमोऽयमिति स
म्प्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ॥ यम
यति । यम उपरमे । णिजन्तादच्
यच्छति॰ अनेन वा॰ यमनं वा । य
म॰ । पचाद्यच्॰ यमः समुपनिवि
षु चेत्यप्॰ वा ॥ उपरमे । उपरति
मात्रे ॥ ब्रह्मचर्य्यादिदशसु ॥ यथा
। ब्रह्मचर्य्यं दयाक्षान्तिर्ध्यानं सत्यमक
ल्कता । अहिंसास्तेयमाधुर्ये यमश्चे
ति यमाः स्मृताः ॥
यमौ । पुं॰ द्विवचनान्तः॰॰ एकयो
न्यानकुलसहदेवयोः ॥
यमौ । त्रि॰ यमजे ॥ बीजेन वायुना
भिन्ने द्वौ जीवौ कुक्षिमागतौ । यमा
वित्यभिधीयेते धर्मेतरपुरःसरौ ॥
धर्म्मस्तदितरोऽधर्म्मः॰ तौ पुरः सं-
चीययोः । तेन यमौ धर्म्मादधर्म्माच्च भ
वतः इत्यर्थः ॥ तयोर्ज्येष्ठत्वनिरू
पणं यथा । अहिर्बुध्ने मुखादित्याद्यम
र्योः पूर्वजन्मतः । यज्ञकालतः

यमयोः प्रथमन्निप्रथमंमुखम् ॥ सन्तान: पितरश्चैवतस्मिन्‌ज्येष्ठंप्रतिष्ठितम् ॥ जन्मप्राथम्यात् । ज्येष्ठंयमयोः ० नतुनिषेकप्राथम्यात् । जन्मप्राथम्यसन्देहेमुखदर्शनप्राथम्यात्। कृत्युदाहृतत्त्वम् ॥

यमक: । पुं० संयमे । व्रते ॥ न० शब्दालङ्कारे । तल्लक्षणंयथा । अर्थेसत्यर्थभिन्नानांवर्णानांसापुन: श्रुतिः। यमकंपादतद्भागवृत्तितद्यात्यनेकताम् ॥ वृत्तविशेषे । यथा । नगणमनुहिलघुकुरु । फणिभणितयमकमिति ॥ यथा । विषमतरविषमशर । प्रहरमपिनविरमपि ॥ त्रि० यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

यमकीट: । पुं० कीटविशेषे । घुर्घुरे ॥

यमकोटि: । स्त्री० पुरीविशेषे ॥ साचभद्राश्ववर्षस्थनिरक्षदेशेलङ्कायाः पूर्वंपृथिव्याश्चतुर्थभागेवर्त्तते ॥ यथा । लङ्काकुमध्येयमकोटिरस्याः प्राक् पश्चिमेरोमकपत्तनञ्च । अधस्तत: सिद्धपुरंसुमेरु: सौम्येऽथयाम्येवडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादान्तरितानितानिस्थानानिषड्गोलविदोवदन्ति इति ॥

यमघण्ट: । पुं० अशुभयोगविशेषे ॥ यथा । रवौमघाचन्द्रदिनेविशाखा चार्द्राकुजेचन्द्रसुतेचमूला । जीवेऽनलर्क्षंभृगुजेविधिश्चहस्तार्कजनौस्या-यमघण्टयोग: ॥

यमज: । त्रि० समकालीनैकगर्भजातसन्तानद्वये ॥

यमदग्नि: पुं० ऋचीकमुनिपुत्रे । परशुरामपितरिमुनिविशेषे ॥

यमदूतक: । पुं० कृतान्तचरे ॥ काके ॥

यमदूतक: । पुं० वायसे ॥ यमस्यचरे ॥

यमदूतिका । स्त्री० अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥ विशेषत: चारभूमौप्राणदायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री० भरणीनक्षत्रे ॥

यमद्रुम: । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया। स्त्री० कार्त्तिकशुक्लद्वितीयायाम् ।

यमधार: । पुं० पार्श्वद्वयधारयुक्तास्त्रविशेषोद्विधाराखांडा० इ० भा० ॥

यमन: । पुं० यमे ॥ न० बंधने ॥ उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री० अवनिकायाम् । व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्याम् ॥ यमयति । यम० । ल्युट् । स्वार्थेकन् ॥

यमपत्नी । स्त्री० धूमोर्णायाम् विजयायाम् ॥

यमप्रिय : । पुं॰ वटवृक्षे ॥
यमभगिनी । स्त्री॰ यमुनायाम् ॥
यमभट : । पुं॰ यमदूते ॥ चरेयमभटाः शठाः । कपटविग्रहैर्धूर्जटानिवेद्यतवीवचस्तवनचाधिकारीमयि । यदन्तुशिवसुन्दरीचरणचारुपङ्केरुहसुखलन्मधुसुधासवंसमपिबन्मनानीतरे ॥
यमराट् । पुं॰ शमने । यमे ॥ यमेनसंयमेनराजते । राज्॰ । क्विप् ॥
यमराज : । पुं॰ यमे ॥
यमलम् । न॰ युग्मे । युगले ॥ द्विगुणिते ॥
यमलपत्रक : । पुं॰ अश्मन्तकवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥
यमलार्जुनघ्न । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥
यमली । स्त्री॰ चोटीद्वये । शाटीद्वये ।
यमलेखक : । पुं॰ चित्रगुप्ते ॥ यमस्यलेखक : ॥
यमवान् । त्रि॰ संयमिनि ॥
यमवाहन : । पुं॰ महिषे ॥
यमव्रतम् । न॰ पृथ्वीपतेर्धर्मविशेषे ॥ यथा । यथायमः प्रियद्वेष्यौप्राप्तेकालेनियच्छति. तथाराज्ञानियन्तव्या : प्रजास्तद्धियमव्रतम् ॥
यमस्वसा । स्त्री॰ यमुनायाम् । कालिन्द्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यमस्यस्वसा ॥
यमानिका । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥
ब्रह्मदर्भायाम् ॥ यमेनवमिति । अन॰ स्वुल् ॥
यमानी । स्त्री॰ यमानिकायाम ॥
यमान्तक : । पुं॰ शिवे ॥ यमस्यान्तक : ॥
यमी । त्रि॰ संयमविशिष्टे ॥ यमवति
यमी । स्त्री॰ यमुनायाम् ॥
यमुना । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । सूर्यतनयायाम् । शमनस्वसरि ॥ यच्छति । यमउपरमे । अजियमिशीशीङ्भ्यश्चेत्युनन् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथोक्तं देवीपुराणे । सङ्गमाद्गमनाद्बालीकैर्देवीविभाव्यते । यमस्यभगिनीयातायमुनातेनसामतेति ।
यमुनाजनक : । पुं॰ सूर्ये ॥
यमुनाप्रभव : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
यमुनाभित्॰ दृ॰ । पुं॰ बलभद्रे ॥
यमुनाभ्राता । पुं॰ कृतान्ते । शमने । यमे । यमुनाया : भ्राता ॥
यमेरुका । स्त्री॰ दण्डढक्कायाम् ॥
ययाति : । पुं॰ नहुषात्मजे पुराणप्रसिद्धेनृपतौनाहुषौ ॥ यस्यायंश्लोक : । यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशव : स्त्रिय : । नदुह्यन्तिमन : प्रीतिं पुंस : कामहतस्यमे ।
ययातिपतनम् । न॰ भौमतीर्थविशेषे ॥
ययी : । पुं॰ महादेवे । मोक्षमार्गे ॥ याच्यनेनया॰ । यायी : किदूत्वे

तिर्ष्टु : ॥

ययु : । पुं० अश्वमेधीयतुरगे ॥ तुरङ्गमे । हये ॥ याति । याप्रापणयोर्बेध्यु : ॥ यर्हि । अ० यस्मिन्समये । यदार्थे ॥ यस्मिन्काले । अनद्यतने र्हिलन्यतरस्यां ॥

यव : । पुं० स्वनामख्यातप्रसिद्धे शूकधान्ये । सितशूके । यवस्तु सितशूक : स्यान्नि : शूकोतियव : स्मृत : । तोक्मस्तद्वत्सहरितस्तत : स्वल्पश्च कीर्त्तित : ॥ यव : कषायो मधुर : शीतलो लेखनो मृदु : । व्रणेषु तिलवत्पथ्यो रूक्षो मेधाग्निवर्द्धन : ॥ कटुपाकोऽनभिष्यन्दी स्वर्यो बलकरो गुरु : । बहुवातमलो वर्ण्य : स्थैर्यकारी च पिच्छिल : ॥ कण्ठत्वगामयश्लेष्मपित्तमेद : प्रणाशन : । पीनसश्वासकासोरुस्तम्भलोहिततृट्प्रणुत् ॥ अस्मादल्पयवो न्यूनस्तोक्मो न्यूनतर : स्मृत : ॥ षड्भिर्गौरसर्षपै : परिमितेपरिमाणविशेषे ॥ सर्षपा : षड्यवोमध्यस्तु तिममूल : । मध्यानस्थूलोनापिसूक्ष्मोयवोभवतीत्यर्थ : ॥ अपिच । जालान्तरगतेभानौ यच्चाणु दृश्यते रज : । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लिक्षाषड्भिस्तु सर्षप : ॥ षट्सर्षपैर्यवस्त्वेको गुञ्जैकातु यवैस्त्रिभि : ॥ ज्योति० यूयकेशा । युग्मिग्रणि । अ-ष्ट०अपर्वा ॥ यथा । तत्त्वफलं यव : अवयवेचप्राणोत्यर्थ् । फलपाकशुषामितिलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ पृथक्कृते ॥ इन्द्रयवे ॥ यवसदृशबीजत्वात् ॥ अङ्गुलिस्थयवाकाररेखाविशेषे ॥ यथा । तर्ज्जनीमूलसम्प्राप्तौयवौपुत्राथदौक्रमात् । मध्यमायांयवश्चैवाङ्गुष्ठेऽपूर्वधनप्रद : ॥ अपिच । मध्यमायांयदियवो दृश्यतेचसुशोभन : । तदान्यसञ्चितं द्रव्यंप्राप्नोत्यङ्गुष्ठकेयवे ॥ यस्यापिचक्रमङ्गुष्ठे यवपूर्णं चदृश्यते । तदापितामहादीनामर्जितं लभतेधनम् ॥

यवक : । पुं० शूकशून्ययवे ॥

यवक्यम् । त्रि० यवभवनेऽचितर्थे ॥ यवानांभवनं क्षेत्रम् । यवयवकेतियत् ॥

यवक्षार : । पुं० यवाग्रजे । पाक्ये ॥ यवानांक्षार : ॥ यवक्षारोलघु : स्निग्ध : सुसूक्ष्मोवह्निदीपन : । निहन्तिशूलवातामश्लेष्मश्वासगलामयान् ॥ पाण्डुर्शोग्रहणीगुल्मानाहप्लीहहृदामयान् ॥ सोराइ०आ०प्रकारे ॥

यवक्षोद : । पुं० चिक्कसे । यवचूर्णे ॥

यवगण्ड : । पुं० यूनोगण्डस्थव्रणविशेषे । युवगण्डे ॥ ०(*)०

यवज : । पुं० यवक्षारे ॥ यवान्याम् ॥

यवओट्टवम् । न॰ तवक्षीरे ॥

यवतिक्ता । स्त्री॰ लताप्रभेदे । महा-तिक्तायाम् । दृढपादविसर्पिण्या म् । सूक्ष्मपुष्पायाम् ॥

यवतैलम् । न॰ यवचूर्णादियुक्तपक्वते लविशेषे ॥ यथा । यवचूर्णाद्धकुडवं मञ्जिष्ठार्द्धपलेनतु । तैलप्रस्थशतगु णेकाञ्जिकेसाधितोजयेत् ॥ ज्वरदा हंमहारोगमङ्गानाञ्चप्रहर्षणम् ॥

यवद्वीप : । पुं॰ सप्तखण्डात्मके॰उप द्वीपविशेषे ॥

यवन : । पुं॰ देशविशेषे ॥ वेगाधि काश्वे ॥ गोधूमे ॥ गर्जरतर्णे ॥ तुरुष्के ॥ सुदाम्न : पितरिनृपान्त रे ॥ जातिविशेषे । ययाते :पुत्रस्य तुर्वसोर्वंशे ॥ यथोक्तं मात्स्ये । य-दोस्तुजातायदवस्तुर्वसोर्यवना : सु ता : । द्रुह्योस्तुतनयाभोजाअनो-स्तुम्लेच्छजातय : ॥ पुरोस्तुपौरवोवं शोयत्रजातोसिपार्थिवद्युति ॥ मु-निविशेषे ॥ यथा । जातंदिनं दूष-यतिवसिष्ठश्चाष्टौचगर्गोयवनोदशा-हम् । जन्माख्यमासंकिलभागुरिश्च स्त्रीरेविवाहेपिचकर्णवेधे ॥ त्रि॰ वेगिनि ॥

यवनद्विष्ट : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

यवनप्रियम् । न॰ मरिचे ॥

यवनाचार्य्य : । पुं॰ ज्योति : शास्त्र कर्त्तरिमुनिविशेषे ॥

यवनानी । स्त्री॰ यवनानांलिप्याम् ॥ इन्द्रवरुणेत्यादिना॰ नुगागमोङीप् च ॥

यवनारि : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

यवनाल : । पुं॰ देवधान्ये । जूर्णाद्व ये । बीजपुष्पिकायाम् । ज्वार॰ बाजरा॰इ॰भा॰ ।

यवनालज : । पुं॰ यवक्षारे ।

यवनिका । स्त्री॰ जवनिकायाम् ।

यवनी । स्त्री॰ यवनस्त्रियाम् । यवन स्यस्त्रीजातिरितिङीष् ।

यवनेष्ट : । पुं॰ लशुने ॥ राजपला ण्डौ ॥ निम्बे । पलाण्डौ ॥ न॰ सीसके ॥ मरीचे ॥ गृञ्जने । सल गम॰इ॰भा॰प्र॰ ॥

यवनेष्टा । स्त्री॰ खर्ज्जूर्याम् ॥

यवफल : । पुं॰ वेणौत्वक्सारे ॥ यव इवफलान्यस्या । मांस्याम् ॥ कुट जे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥

यवमध्यम् । न॰ चान्द्रायणप्रभेदे ॥

यवमय : । त्रि॰ यवस्यविकारे ॥ यव स्यायामितिमयट् ॥

यवलास : । पुं॰ यवक्षारे ॥

यवशाकम् । न॰ वास्तूकशाके । बथु आ॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ प्रायशोयवमध्ये स्याद्यवशाकमिदंतत : ॥

यवशूक : । पुं॰)

यवशूकज : । पुं॰)यवक्षारे ॥

यवसम् । न॰ घासे । गवादनीयवस्तौ

॥ यौति॰ यूयतेवा । युमिश्र ॰ऽ मिश्रणेच । कहियुभ्यांचिदित्यच् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

यवसुरम् । न॰ यवजातसुरायाम् ॥

यवागूः । स्त्री॰ यवद्रव्यविशेषे ॥ षड्गुणजलपक्वघनद्रवद्रव्यविशेषे । श्राबायाम् ॥ यथा । यवागूः षड्गुणे तोये संसिद्धा घनसिक्थिका । पृथगद्रव्यैस्तु विरचितैः संयुक्ताज्वरिणे हिता ॥ यवागूर्दीपनी लघ्वी ह्टा शीवस्तिशोधनी ॥ श्रमग्लानिहरी पथ्या ज्वरे चैवातिसारके ॥ यौति॰ यूयतेवा यु॰ । स्युरुवपिभ्यो ऽन्युजागूजक्नुचइत्यागूच् ॥

यवाग्रजः । पुं॰ यवक्षारे । यवाग्रा ज्जायतेस्म । जनी॰ । पञ्चम्यामिति डः ॥

यवानः । त्रि॰ वेगिनि ॥

यवानिका । स्त्री॰ ब्रह्मदर्भायाम् । अजवायन॰ इ॰भा॰ । यवान्याम् ॥ दुष्टोयवः । इन्द्रवरुणेति॰ ङीषानुकौ । इवार्थे॰ स्वार्थेवाकन् ॥

यवानी । स्त्री॰ यमान्याख्यौषधौ । यवानिकायाम् ॥ अस्यानामानिगुणाश्च । यवानिकोग्रगन्धाचब्रह्मदर्भा अजमोदिका । सैवोक्तादीप्यकोदीप्यं तथाद्यावयवसाहृया ॥ यवानीपाचनीरुच्यातीक्ष्णोष्णाकटुकालघुः । दीपनीचतथातिक्ता पित्तलाशुक्रशूलहृत् । वातश्लेष्मोदरानाहगुल्मप्लीहकृमिप्रणुत् ॥ दुष्टोयवइत्यर्थे॰ इन्द्रवरुणेतिसूत्रस्थयवाद्दोषइतिवार्त्तिकात्॰ यवशब्दस्यानुगागमस्ततोङीप् च । अयमेवास्यदोषोयदुत यवत्वजातेरभावेपितदाकारानुकृतिरिति ॥

यवानीशाकम् । न॰ यवान्याः शाके ॥ यवानीशाकमाग्नेयं रुच्यंवातकफप्रणुत् । उष्णंकटुचतिक्तञ्चपित्तलंलघुशूलहृत् ॥

यवापत्यम् । न॰ यवक्षारे ॥

यवाम्लजम् । न॰ सौवीरके ॥

यवासः । पुं॰ यासे । दुरालभायाम् । रोदन्याम् । दुरालभायाम् । जवासा॰ इ॰ भा॰ ॥ खदिरे ॥ यौति । यु॰ षटतन्यङ्कौति॰ आसः ॥

यवासकः । पुं॰ यवासे ॥ स्वार्थेकः ॥

यवासशर्करा । स्त्री॰ यवासरसघटितशर्करायाम् । सुधामोदके । तवराजे ॥

यवासा । स्त्री॰ शुण्डासनीटणे ॥

यवाह्वः । पुं॰ यवक्षारे ॥

यविष्ठः । त्रि॰ कनिष्ठे ॥ अयमेषामतिशयेनयुवा । अतिशायनइतीष्ठन् । स्थूलदूरेति॰ यणादिलोपगुणौ ॥

यवीयान् । त्रि॰ अतितरुणे ॥ कनिष्ठे ॥ अयमनयोरतिशयेनयुवा ।

द्विश्चनविभज्योपपदेतरबीयसुना-
वितीयसुन् । श्रूलट्रयुवेण्यादि
नायशादिलोपगुणौ ॥

यवीत्थम् । न० सौवीरके ॥

यव्यम् । त्रि० यवक्ये ॥ यवानांभव
नक्षेत्रम् । यवयवकषष्टिकाद्यत् ॥
यविभ्योहितंवा । खलयवेतियत् ॥
पुं० मासे ॥ वैशाखे ॥

यशःपटहः । पुं० ढक्कायाम् । महा-
राजप्रयाणसमयेवाद्यस्य० शत्रोः
सकाशात्प्राप्तराज्यस्यस्वकीयत्वसू-
चनायताडामानवाद्यस्यढोल० इ
तिख्यातस्यकतीवाद्नीयस्यनाम्नि
॥ यशः ख्यापकः पटहः । शाक
पार्थिवादिः ॥

यशःशेषः । पुं० मरणे ॥ त्रि०
मृते ॥

यशदम् । न० यसदे ॥

यशः । न० सुख्यातौ । कीर्त्तौ । सम
ज्ञायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयशः । इतिमाधवी-
। अतएवयशःकीर्त्त्योर्भेदोदृश्यते ।
यशः कीर्त्तिपरिभ्रष्टोजीवन्नपिन-
जीवतीतिकस्यचित्प्रयोगः धर्मनि
मित्ताजीवतोलोकश्लाघारूपाप्रसि-
द्धिर्यशः । मृतस्यख्यातिः कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
स्तेनृपदूतिकेतिप्रयोगदर्शनात् ॥
अश्नुते० व्याप्नोति । अशूव्याप्तौस
ङ्ख्यातेच । अशेर्देवनेयुट्चेत्यसुन्०
प्रकृतेर्युडागमश्च ॥ विश्रुतत्वे ॥

यशस्करः । त्रि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यशः करोति ।
डुकृञ्० । कृञोहेत्वितिहेतौटः ॥

यशस्करी । स्त्री० विद्यायाम् ॥ टित्वा
न्ङीप् ॥

यशस्यः । त्रि० यशस्करे ॥ यशसेहि
ते ॥ यशसोनिमित्ते ॥ यशसोनि
मित्तसंयोगउत्पातोवा । गोदूय-
इत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धि
नामौषधौ ॥

यशस्वान् । त्रि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । त्रि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्त्यस्य । अस्मायामेधा
स्रजोविनिरितिविनिः ॥

यशस्विनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥
यवतिक्तायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्या
म् ॥ कीर्त्तिमत्याम् ॥ पलङ्गापु-
रः स्थायांनाड्याम् ॥ यथा । यश
स्विनीशङ्खवर्णापिङ्गलापूर्वदेश-
गा । याम्यभागस्यमूर्द्धादिपादाङ्गुष्ठा
न्तमाश्रिता ॥

यशोदः । पुं० पारदे ॥ त्रि०यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् ॥ यशो
ददाति । देङ्पालने । आतइतिकः
। यशोददातिवा । डुदाञ्० ।

यातइतिकः ॥

यशोधनः । त्रि॰ स्वयशोरक्षकेः य शोधनानांह्रियशोगरीयः ॥

यशोधरेयः । पुं॰ राहुले । शाक्यमुनेः पुत्रे ॥

यशोवती । स्त्री॰ मेरोस्तकृताटाख्योद्ध मेखलायामीशानदिशि॰ईशानपुर्य्याम् ॥ यथोक्तंश्रीमृगेन्द्रसंहितायाम् । ज्वलल्ललाटदृग्दग्धस्मरस्तस्य॰ यशोभृतः । पुरीयशोवतीसर्वरत्नसारुद्रसेविता ॥ ज्वलल्लाटतीयेना स्यादग्धोकामकालोयेन॰ अतएवतथाविधसकलजगद्वैरिविनाशाद्॰ यशोभृतईशाननाथस्यसर्वरत्ननिर्मिताच्द्रैः सेविताच॰यशोवतीनाम पुरीत्यर्थः ॥ (*)

यष्टव्यः । त्रि॰ यज्ञेषु यजनीये ॥

यष्टिः । पुं॰ ध्वजदण्डे ॥ पुं॰स्त्री॰ हारलतायाम् ॥ भार्ग्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ शस्त्रभेदे । दण्डे । लगुडे ॥ तन्तौ ॥ यजेः क्तिन्॰ क्तिज्वा ॥

यष्टिकः । पुं॰ जलकुक्कुटे ॥ दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री॰ मीनगोधिकायाम् । वाप्याम् ॥ लगुडे । यष्ट्याम् । लट्ठी॰इ॰भा॰ ॥ हारभेदे ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ स्वार्थेकः । ह्रस्वः ॥

यष्टिग्रहः । पुं॰ लगुडधारिणि । यष्टिधारके । छडीबरदार॰इ॰भा॰

। लठैत॰इतिच ॥

यष्टिमधु । न॰ यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री॰ क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् । मुलहठी॰इतिख्यातौषधी ॥ यष्टिः मध्विशस्याः । कप् ॥

यष्टीतिकः । त्रि॰ याष्टीके । लठैत॰इ॰भा॰ ॥ यष्टिर्हेतिर्यस्य ॥

यष्टी । स्त्री॰ यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहिमागुरुः स्वाद्वीचक्षुष्याबलवर्णकृत् । सुस्निग्धाशुक्रलाकेश्यास्वर्यापित्तानिलास्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छर्दितृष्णाग्लानिक्षयापहा ॥ बह्वादित्वात्पक्षे ङीष् ॥

यष्टीकम् । न॰ यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्पः । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न॰ }
यष्टीमधुकम् । न॰ } यष्ट्याम् । मधुयष्टिकायाम् ॥
यष्टीमधूकम् । न॰ }

यष्टा । पुं॰ यजमाने । यागकर्त्तरि ॥ यजति । यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । तृच् ॥

यष्ट्याह्वयम् । न॰ मधुयष्ट्याम् ॥

यसदम् । न॰ रङ्गसदृशे । रीतिहेतौ जस्तइतिभाषा ॥ यसदंतुवरंतिक्तं शीतलंकफपित्तहृत् । चक्षुष्यंपरमंमेहान्पाण्डुंश्वासञ्चनाशयेत् ॥

यस्कः । पुं॰ मुनिविशेषे ।

यह्वः । त्रि॰ महति ॥ यास्कमेन ।

या० । शैवयज्ञजित्रेति० यत्‌०धा तोर्ह्रस्वोऽनुगागमश्च ॥ अन्येतु०यज्ञ शैजकारस्यइकारोनिपात्यतइत्याहुः ॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० याचायाम् ॥ यामौ ॥ धृ सिते ॥ त्यागे ॥ वारणे ॥ योगे ॥ स मञ्जायाम् ॥ याने ॥ यानम् । या० सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

याच : । पुं० देवसर्गविशेषे ॥

याग : । पुं० देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे । यज्ञे ॥ तत्रश्रौताग्निकृत्यहविर्यज्ञा : सप्त यथा । अग्न्याधानम् ० तदेवाग्निहो त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ । पिण्डपितृयज्ञः । ३ । आग्रयणम् । ४ । चातुर्मास्य : । ५ । निरूढ पशुबन्धः । ६ । सौत्रामणिः । ७ । स्मार्ताग्निकृत्यपाकयज्ञा : सप्तय था । औपासनम् । १ । वैश्वदेव: । २ । स्थालीपाक : । ३ आग्रयण म् । ४ । सर्पबलि : । ५ । ईशान बलि : । ६ । अष्टकान्वष्टका । ७ श्रौताग्निसप्तसंस्थायथा । सोमया ग :० सप्ताग्निष्टोम : । १ । अत्य ग्निष्टोम : । २ । उक्थ्य : । ३ । षोडशी । ४ । वाजपेय : । ५ । स हिविध० संस्था० कुरु श्व । अतिरा त्र : । ६ । अप्तूर्याम: । ७ उत्त रक्रमतोऽहवीयथा । महाव्रतम् । १ । सर्वतोमुखम् । २ । राजसूय: । ३ । पौण्डरीकम् । ४ । अभि जित् । ५ । विश्वजित् ६ । अश्व मेध : । ७ । बृहस्पतिसव : । ८ । आङ्गिरस : । ९ । एवमन्यष्टादश । २७ । इत्यादिश्रौतसूत्रम् ॥ गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध पुष्पादिनादेवपूजायागोऽभिधीयते । इज्यतेऽनेनात्रवा । यजदेवपूजाया इतिकरणादावेषु । घञ् ॥ यजनंवा । भाववचनाइतिभावे घञ् ॥

यागमण्डप: । पुं० न०यज्ञगृहे ॥ या गायमण्डप : ॥

याचक : । त्रि० वनीयके । याचनशी । मार्गणे । अर्थिनि । याञ्चाकर्तरि । याचति । टुयाचृयाञ्चायाम् । ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् । तृणादपिल घुस्तूलस्तूलादपिचयाचक : । वायु नाकिन्ननीतोऽसौकिन्त्वित्प्रार्थनश ङ्कया ॥ जगत्पतिर्हियाचित्वाविष्णु र्वामनतांगत : । कोन्योऽधिकतरस्त स्ययोऽर्थीयातिनलाघवम् ॥

याचत् । त्रि० याचके ॥ याचति । टु याचृ० । लट.शतृ ॥ मुखभङ्ग:स्वरोदी नोगात्रस्वेदोमहद्भयम् । मरणे यानि चिह्नानितानिचिह्नानियाचत: ॥

याचनम् । न० याञ्चायाम् ॥ याचे र्भावेल्युट् ॥

याचनक : । त्रि० याचके ॥ याचति टुयाचृ० । ल्यु : । स्वार्थेकन् ॥

याचना । स्त्री॰ याञ्चायाम् ॥ याचे
च् रादिण्यन्तात्॰ ण्यासश्रन्थोयुच्
टाप् ॥

याचमान : । त्रि॰ याचके ॥ यथा ।
नवीनदीनभावस्य याचमानस्यमा
निन : । वचोजीवितयोरासीत्पुरो
नि : सरणेरण : ॥ इतिवररु
चि : ॥

याचित : । त्रि॰ प्रार्थिते । टुयाचृ॰
। क्त : । न॰ याचनवृत्तौ । मृते
। मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनु : ॥

याचितकम् । न॰ याञ्चालब्धे ॥ या
चितेननिर्वृत्तम् । अपमित्ययाचि
ताभ्यांकक्कनाविति कन् । प्रत्य
र्पणीयत्वेनयाञ्चयायत्प्राप्तमलङ्का
रादिवस्तुतत्याचितकम् । कार्या
नन्तरंवस्तुस्वामीयत्पुनर्गृह्णाति॰
तदित्यर्थ : । मंगनीको॰ इ॰
भा॰ ॥

याचिष्णु : । त्रि॰ याचके ॥

याच्यम् । त्रि॰ याचितुंयोग्ये ॥ टुया
चृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचेति
कुत्वनिषेध : ॥

याञ्चा । स्त्री॰ याचने , अभिशस्तौ ।
याचनायाम् । अर्थनायाम् । भि
क्षायाम् । अर्दनायाम् । मांगना
इ॰ भा॰ ॥ याचनम् । टुयाचृ॰ ।
यजयाचेतिनङ् ॥

याज : । पुं॰ याजौ । प्रसादने । भक्ते

। भक्ते ॥

याजक : । पुं॰ याज्ञिके ॥ राजकुञ्ज
रे ॥ ऋत्विजि ॥ यथा । आग्नीध्रा
द्याधनैर्याज्याऋत्विजोयाजकाश्चते
इत्यमर : । यजमानेनधनैर्याज्या :
धनानिदत्त्वा॰इष्टसम्पादनायव्रिय
न्तेप्राप्यन्ते येषामग्नीध्रप्रभृतयस्ते ऋ
त्विजोयाजकाश्चकथ्यन्ते ॥ बहुया-
जकयामयाजकयोर्निन्दायथा । ष
ड्भ्राक्षणास्तुषट्प्रोक्ताऋषिभिस्तत्त्व-
दर्शिभि : । आद्योराजभृतस्तेषां-
द्वितीय : क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो-
बहुयाज्य : स्याच्चतुर्थोग्रामयाज-
क : । पञ्चमस्तुभृतस्तेषांग्रामस्य
नगरस्य च ॥ अनादिस्याश्चय: पूर्वां-
सादित्याश्चैवपश्चिमाम् । नोपा-
सीतद्विज: सन्ध्यांसषष्ठोऽब्राह्मण:
स्मृत : ॥ यजति । यज॰ । ण्वु
ल् । पुरोहिते ।

याजनम् । न॰ ब्राह्मणस्यकर्मविशेषे ।
यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा
वणा इ॰ भा॰ ॥ अविद्वांस्तुय :
कुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होम-
मन्तर्जलादीनितच्चास्य फलंभवे-
दितियाज्ञवल्क्य : ।

याजमानम् । न॰ यजमानस्यभावक-
र्मणो : । युवादित्वादण् ॥

याजि : । पुं॰ यष्टरि ॥ यागकर्त-
रि ॥ यागे । यजति । यज॰ । इ-

सिवपियजिराजीत्यादिना॰डुञ्॥
प्रार्थनायाम्॥

याजुष:। त्रि॰ यजुर्वेदसम्बन्धिनि॥

याज्ञवल्क्य:। पुं॰ यजुश्शाखावि
शेषस्यप्रवर्त्तके॰मुनिविशेषे। ब्र-
ह्मराशौ। योगेशे। योगीश्वरे॥
यज्ञस्यवल्का: वक्ता॰यज्ञवल्का:।
यज्ञवल्कस्यगोत्रापत्यम्। गर्गादि-
भ्योयञ्॥

याज्ञसेनी। स्त्री॰ द्रौपद्याम्॥ याज्ञ-
सेनस्यापत्यंस्त्री। अण्। ङीप्॥

याज्ञिक:। पुं॰ याजके। आध्वर्य्यवा
दियज्ञकर्मकुशले॥ यज्ञकाण्डद्रष्ट
रिऋषौयज्ञमधीते॰वेत्तिवा। क्र-
तूक्थादेरितिठक्॥ कुशे। रक्तखदि-
रे॥ पलाशे अश्वत्थे॥

याज्ञिक्यम्। न॰ याज्ञिकानां॰धर्मे॰
आम्नायेच। छन्दोगौक्थिकेति॰-
ञ्य:॥

याज्य:। त्रि॰ याजनीये। यजमाने॥
यष्टुंयोग्य:। यज॰। ऋहलोर्ण्य
त्। यजयाचेतिकुत्वनिषेध:।
याजयितुंयोग्योवा॥ न॰ यागल-
ब्धधनादौ॥

याज्या। स्त्री॰ यज्ञाङ्गसाधने। होतृ-
पाठ्यायामृचि॥ इज्यतेऽनया। य-
ज॰। ऋहलोर्ण्यत्। यजयाचरुच
प्रवचर्चश्चेतिकुत्वाभाव:॥

यात:। त्रि॰ गते॥ यामप्रथमे।
क्ष:॥ न॰ अङ्कुशवारणे॥ पाद-
कर्मयत्प्रोक्तंयातमङ्कुशवारणमि
तिहलायुध:॥

यातना। स्त्री॰ प्रगाढायांवेदनाया-
म्। कारणायाम्। तीव्रवेदनाया
म्॥ यतनिकारोपस्कारयो:। ण्य
न्ताण्णिजन्तात्॰ण्यासश्रन्थेतियुच्॥

यातयाम:। त्रि॰ जीर्णे। पक्वेस-
तिप्रहरादिव्यवहिते॰भोदनादौ॰
भैच्यंप्राप्ते॥ यथा। यातयामं
गतरसंपूतिपर्य्युषितञ्चयदिति॥
यातोगतोयामउपभोगकालोयस्य।
परिभुक्तोज्झिते। भुक्तमुज्झिते॥
यथा। दर्भा: कृष्णाजिनंमन्त्रा-
ब्राह्मणाहविरग्नय:। अयातया-
मान्येतानिनियोज्यानिपुन: पु-
न:॥

यातायातम्। न॰ गमनागमने॥

यातु। न॰ राक्षसे॥ पुं॰ काले।
याति। या॰। कमिमनिजनिगा-
भायाहिभ्यश्चेतितु:। अर्द्धर्चादि:।
त्रि॰गन्तरि। पथिके॥

यातुघ्न:। पुं॰ गुग्गुलौ॥

यातुधान:। पुं॰ राक्षसे। यातूनिर
क्षांसिदधाति॰पुष्णाति॰स्वनाति॰
पोषकत्वात्। डुधाञ्॰। बहुल-
मन्यत्रापीतियुच्। कृत्यल्युटइति
ल्युडा।

याता। पुं॰ सारथ्यादौ। स्त्री॰ प

तिष्ठात्परान्याम् ॥ भार्य्यास्तुष्माद्
धर्म्मस्य यातरः स्नुः परस्परम् ॥
त्रि॰ गमनकर्त्तरि ॥ यतते । यती
प्रयत्ने । यतत्वं दिवेति क्तन् ॥

यात्तकः । पुं॰ पान्थे ॥

यात्व्यः । त्रि॰ यतितव्ये । यतनीये ॥

यात्रा । स्त्री॰ यापने । भोजनादि
भिर्वर्त्तने । इत्वरी । यथा॰ शरी-
रयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्म्मणः इ-
ति गीता । अपि च येनोपायेन म-
र्त्यानां लोकयात्रा प्रसिध्यति । तदे
व कार्य्यं ब्रह्मज्ञैरिदं धर्म्मः सनातनम्
इति श्रीमद्भागवतम् ॥ उत्सवे
। उपाये ॥ वृत्यायाम् । अभिनि
र्य्याणे । प्रस्थाने । गमने । गमे ।
यात्रालक्षणं यथा । यत्किञ्चित्कार्य्यं
मुद्दिश्य देशान्तरगमनं यात्रेति ज्यो-
तिर्विदः । सा द्विधा । सङ्ग्राम
विजयाख्या॰ सामान्या चेति भेदा
त् । तत्र विशेषः । परविषये विज
यार्थं गन्तुर्य्यात्रा तु समरविजयाख्या ।
निखिलापरयात्रा या सामान्या सा च
द्विविधा स्यात् ॥ अन्यच्च । कथित
तिथिवासरर्क्षेष्वभिमतफलदा भवे-
च्च सामान्या । समरविजयाह्वया या
योगविलग्नक्षितीशयोगेषु । सा या
त्रा॰ लग्नग्रहबलवशेन॰ नवधा य
था । उत्तमा॰ मध्यमा॰ अधमा॰
उत्तमोत्तमा॰ उत्तममध्यमा॰ म

ध्यममध्यमा॰ मध्यमाधमा॰ अध
माधमा चेति । आसां लक्षणान्याह
॰ वशिष्ठः । सवीर्य्ये लग्नेशे यस्यां
भास्करस्य सुहृद्यदि । सा यात्रा चोत्त
मा ज्ञेया॰ यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥
लग्नेशे मध्यमबले यस्यां सूर्य्यस्य मध्य
मः । सा यात्रा मध्यमा ज्ञेया यातुर्म
ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ हीनेशे दुर्ब्बले य
स्यां प्रतिकूलो रवेर्य्यदि । सा तु यात्रा
ऽधमा ज्ञेया सर्व्वदा फलवर्जिता ॥ ३ ॥
यत्रोत्तमे तुङ्गे वा लग्नेशः सूर्य्यबा
न्धवः । उत्तमोत्तमयात्रा या ह्यधि
कफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशो बली यस्या
मनुकूलो रविः सुहृत् । इष्टफ
लदा यातुर्य्यात्रा सोत्तममध्यमा ५ ॥
हीरेशो बलवान् यस्यां शत्रुगः सूर्य्य
बान्धवः । उत्तमाधमयात्रा सा अत्र
पुष्टफलप्रदा ॥ ६ ॥ उक्तलक्षण एवा
सावनुक्तस्थानगो यदि । या तुः सा
मध्यमा यात्रा दुःखाधिकफलप्रदा
॥ ७ ॥ उक्तलग्नाधिपो यस्यामनुक्त-
स्थानगो यदि । प्राप्यार्थहानिदा नि
त्यं सा यात्राऽधममध्यमा ॥ ८ ॥
उक्तलग्नाधिपो यस्यां शत्रुस्थानगतो
यदि । अधमाधमयात्रा सा मृत्यु
दाऽनर्थकारिणी ॥ ९ ॥ यानम् ॰-
अनयात्रा । या॰ । इयामास्तुभसि
भ्यस्तन् । प्राच्यां शक्रकरौ च सौरि-
शशिनौ त्याज्यौ नवाद्याः तिथिः ।

याम्यां पश्चकदास्त्रभं गुरुदिनं पंचब्रह्मोदश्यपि । पुष्योरोहिणिकारविभं गुरुणोषष्ठीमनु : पश्चिमे॰सौम्ये विल्कुजभानवीयमकरौदिग्वैहितौ यातिथि॰रितिकथित् ॥

याथातथ्यम् । न॰ यथातथभावे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ यथातथा ॥ स्वार्थे ष्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न॰ सत्यार्थतायाम् । वास्तवार्थे ॥ यथा जनस्यराहृष्यतोजन्मनिरीहस्यहतद्विष : । स्वपतोजागरूकस्ययाथार्थ्यं वेदकस्तवेतिमुरे : कृताविष्णो : स्तुति : । बोवेदकोवेत्ति । विदोलटोवेतिणलादेश : ॥

याद : पति : । पुं॰ समुद्रे । वरुणे ॥ यादसांपति : ॥

याददृश : । पुं॰ समुद्रे ।

यादव: । पुं॰ केशवे । श्रीकृष्णे । हृष्णे । न॰ गोमहिष्यादौ । पाद बन्धने ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥ यदूनामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

यादवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यदूनामियम् । अण् ॥

याद : । न॰ जलजन्तौ ॥ यातिवेगेन । या॰ । असुन् बाहुलकात् दुक् ॥ यद्वा । याति । क्विप् । या मतिपद॰ । असुन् । यांदयतिवा । दमुउपचये । क्विप्

यादसांनाथ : । पुं॰ वरुणे ॥

यादसांपति : । पुं॰ समुद्रे ॥ वरुणे ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

यादृच : । त्रि॰ यादृशि । जैसा॰ हू॰ भा॰ ॥ यद्ववदृश्यते॰ यमिवपश्यतिवा । दृशिर्॰ । त्यदादिष्विस्यच क्सोपिवाच्यइतिक्स: । आसर्वनाम्न: । दृक्षेषेतिदीर्घ : ॥

यादृच्छिक : । त्रि॰ यदृच्छयाप्राप्ते । स्वप्रयोजनसङ्कल्पशून्ये ॥

यादृक् । त्रि॰ यथाविधे । यादृशी ॥ यमिवपश्यति॰ यद्वायंदृश्यते । दृशिर्॰ । त्यदादिषुदृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ।

यादृश : । त्रि॰ यादृशि । त्यदादिषु दृशोनालोचनेकञ्चेतिकञ् । पूर्ववद्विधयशादिकम् ।

यादोनाथ : । पुं॰ समुद्रे ॥

यादोनिवास : । न॰ जले ॥

यानम् । न॰ युग्ये । पत्रे । रथादिवाहने ॥ गतौ । यथोरास्कन्दने । विजिगीषोररिम्प्रति यात्रायाम् ॥ यथा । परस्यचस्वयंशीत्वास्वस्यचवृद्धिं निरीक्ष्यच । राज्ञायानस्तुकर्त्तव्य मित्याहुर्नयकोविदा : । यान्त्यनेन । या॰ ल्युट् ॥ यान्त्यनेनवा । करणेतिल्युट् ।

यानपात्रम् । न॰ निष्पदयानविशेषे । वहित्रके । वोहित्थे । वहने ।

पीते । जघ्नाजङ्घतिसामान्यजनभा षाप्रसिद्धे । सम्मुद्रयाने ॥

यानपात्रकम् । न० यानपात्रे ॥

यानमुखम् । न० रथादे : पुरोभागे । धुरि । बोढृबस्वमस्थाने ॥ यानस्य मुखम्० पुरोभाग : ॥

यापकम् । त्रि० प्रापके ॥

यापनम् । न० वर्तने ॥ कालक्षेपे ॥ निरसने । निरासे ॥ यातेर्ण्यन्ता ल्ल्युट् । अर्तिह्रीव्यादिनापुगाग म : ॥

यापित : । त्रि० अपसारिते ॥ प्रस्था पिते ॥

यामा । स्त्री० जटायाम् ॥

याप्य : । त्रि० यापनीये । क्षेपणीय कालादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥ याप्यतेस्म । या० । ण्यन्तात् । अचोयत् ॥ क्वाचित्के ॥ व्याधिविशे षे ॥ यथा । साध्यायाप्याश्चसाध्या श्च व्याधयस्त्रिविधा : स्मृता : । सुखसाध्य : कष्टसाध्यो द्विविध : साध्यउच्यते ॥ यापनीयन्तुतंविद्यात् क्रियांधारयतेहिताम् । क्रियायान्तु निवृत्तायांसद्योयश्चविनश्यति । प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनंयाप्यमा तुरम् । प्रपतिष्यदिवागारंस्तम्भोय बनेयोजित : ॥ साध्यायाप्यत्वमा याग्तियाप्याश्चासाध्यतांतथा । घ्नन्ति प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियाव ताम् ॥ अक्रियावतांचिकित्सारहि तानाम् ॥

याप्ययानम् । न० शिबिकायाम् । पाल की० हु० भा० । महापाया० हु० मी० दे० भा० ॥ याप्यैरधमैर्यान म् । याप्यस्याधमस्ययानम् ॥

याभ : । पुं० न० मैथुने ॥

याम : । पुं० दिवसस्य० रात्रेश्च० चतुर्थभागैकभागे । प्रहरे । याति । या० । अर्तिस्तुसुहुस्रुतिमन् ॥ संय मे ॥ उपरतिमात्रे । यमे ॥ यमनम् । यम : समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ्

यामकौ । पुं० २ पुनर्वस्वो : ॥

यामघोषा । पुं० कुक्कुटे । यामेघोषो स्य ॥

यामघोषा । स्त्री० यन्त्रविशेषे । याम नाल्याम् । घट्याम् । घडी० हु० भा० ॥

यामतूर्य्य : । प्रहरावसानसूचकेवाद्य नीययन्त्रे ॥ यामस्यतूर्य : ॥

यामदग्न्य : । पुं० परशुरामे ॥

यामनादी । पुं० कुक्कुटे ॥

यामनाली । स्त्री० नाल्याम् । यामघो षायाम् ॥

यामनेमि : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥

यामलम् । न० युगले ॥ तन्त्रशास्त्रवि शेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । सृष्टिश्चज्यो तिषाख्यानंनित्यकृत्य प्रदीपनम् । क्रमसूत्रं वर्णभेदोजातिभेदस्तथैव च

। युगधर्मश्च सङ्ख्यातो यामलस्या
ष्टलक्षणम् ॥ ततषड्विधम् यथा
। आदिब्रह्मविष्णुरुद्रगणेशादित्यभे
दतः । षड्विधं यामलंप्रोक्तंशारा
शोलक्षसम्मतम् ॥ तथाहि ॥ याम
लाः षट् चसङ्ख्याता स्तत्रादावादि
यामले । द्वाविंशच्च सहस्राणिचयस्मिं
श्छन्दांसिच ॥ द्वितीयेब्रह्म संज्ञे
तु द्वाविंशतिसंख्यया । सहस्राणिश
तान्यत्रतान्येव कथितानिच ॥ २ ॥
तावत्संख्यासहस्राणिशतानिपरि
संख्यया । विंशतिश्चतथासंख्याश्लो
कानिविष्णुयामले ॥ ३ ॥ कालसं
ख्यासहस्राणिवेदसंख्याशतानिच ।
पञ्चषष्टिस्तथा श्लोकाः कनिष्ठे रुद्र
यामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणि
त्रयोदशशतानिच । द्वाविंशतिस्त-
थाश्लोकाः गणेशयामलेशुभे ॥ ५ ॥
रविसंख्यासहस्राणि आदित्याख्येतु-
यामले ॥ ६ ॥

यामती । स्त्री० रात्रौ ॥

यामाता । पुं० जामातरि ॥

यामार्द्धम् । न० प्रहरार्द्धे ।

यामिः । स्त्री० स्वसरि । भगिन्याम्
॥ कुलस्त्रियाम् ॥ याति । या० ।
मातुलाकाम्मिः ॥ जाम्याम् ॥
रात्रौ ॥

यामिकभटः । पुं० प्रहरिके । चौकी
दार० इतिभाषा ॥

यामित्रम् । न० लग्नात्सप्तमेभवने ॥

यामित्रवेधः । पुं० विवाहादौवर्जनी
येवेधविशेषे ॥ यथा । लग्नाच्छशा
ङ्कतः क्रूराः सौम्याश्चसप्तमेयदि ।
तदायामित्रवेधः स्याद्विवाहंतत्र
वर्जयेत् ॥ मुहूर्तचिन्तामणौतु ।
लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगेखेटेनस्या
द्विहपरिणयनम् । किंवावाणाशुग
५५ मितलवगेयामित्रंस्यादशुभकर
मिदम् ॥ किंवेति । ग्रहाधिष्ठित
राशेर्नवमांशमारभ्य० वाणाशुग५५
मितलवगे० पञ्चपञ्चाशन्मितनवां-
शगेचन्द्रेलग्नेवायामित्रंसूक्ष्मंस्या
त् । यथा । मेषे पञ्चमनवांशेभौमो
स्ति० तस्मात्तुलायांपञ्चमनवमांश
स्थचन्द्रोनिषिद्धः । अन्येष्टौनवांशा
स्तुलायांशुभाः एवंविधंसूक्ष्मया
मित्रमशुभकरंस्यादिति । विशेषमा
ह गुरुः । चन्द्रात्सप्तमराशिस्था
स्त्याज्याः सूर्यादयोग्रहाः । शानि
दावलवन्तश्चेद्बलहीनानतादृशाः ॥

यामिनी । स्त्री० रात्रौ ॥ भीतिहेतु
त्वाल्लिन्दितायामायस्याः । इन्द्रो
पतापत्स्यादितिनिंदोयामिनिः ।
ङीप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

यामिनीपतिः पुं० चन्द्रमसि ॥ या
मिन्याः पतिः ॥ कर्पूरे ॥

यामी । स्त्री० याम्याम् ॥ यमस्य
भिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यामुनम् । न॰ चक्षुष्ये । सौवीराञ्जने ॥ यमुनायांभवम् । अण् ॥ यद्वा । यमुनायाइदम्॰तद्वच्छ्यामत्वात् ॥ देशविशेषे ॥ कुलत्याकारेप्रस्तरे ॥ यमुनाजले ॥ यथा । त्रिभिःसारस्वतंतोयंसप्तभिस्त्वथयामुनम् । नार्मदंदशभिर्मासैर्गाङ्गंवर्षेणजीर्यति ॥ त्रि॰ यमुनातीरवासिनि ॥ यमुनासम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न॰ सीसके ॥

यामेय: । पुं॰ भागिनेये ॥

याम्य: । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ चन्दने ॥ यमइवायम् । यमाद्वेतिवा: ॥ न॰ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्या । स्त्री॰ अवाच्याम् । दक्षिणस्यांदिशि ॥ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्यायनम् । न॰ दक्षिणायने ॥ याम्यायनेहरौसुप्ते सर्वकर्माणिवर्जयेत् ॥ याम्येअयनम् ॥

याम्योद्भूत: । पुं॰ शीतालवृक्षे ॥

यायजूक: । पुं॰ इज्याशीले । भूयोभूयोयागकर्त्तरि ॥ पुनःपुनःभृशंवायजते । यजदेवपूजादौ । क्रियासमभिहारे॰इतियङ् । यजजपदशांयङइत्यूकः ॥

यायावर: । पुं॰ अश्वमेधीयाश्वे ॥ जरत्कारुमुनौ त्रि॰ शश्वद्भ्रमणशीले ॥ पुनः पुनरतिशयेनयाति॰तच्छील: । या॰ । यश्चयङइतियाते

र्यङन्ताद्वरच् ॥

यायी । पुं॰ वैरिणमुद्दिश्यजिगमिषौ राज्ञि ॥ याति । या॰ । ग्रहादित्वाणिनिः । आतोयुक् ॥ विनश्वरे ॥

याव: । पुं॰ अलक्ते । लाक्षारसे ॥ यौति॰यूयतेवा । यु॰ । अच्॰ऋदोरप्वा । यवएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पाकप्रभेदे ॥

यावक: । पुं॰ कुल्माषे अलक्तके । यौति । यु॰ । क्वुनादिभ्योवुन् । ततःप्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । यवस्यविकारः । अण् । यवादिभ्यइतिस्वार्थेकन् ॥ यावाञ्जे ॥

यावज्जीवम् । न॰ यावदायुषि । जीवनपर्य्यन्ते ॥

यावत् । अ॰ कार्त्स्न्ये ॥ अवधारणे ॥ प्रशंसायाम् ॥ परिच्छेदे ॥ माने ॥ अधिकारे ॥ सम्भ्रमे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । तद्वितादूतिडुअवचनेनान्योऽनुक्तोऽपित द्धितसंज्ञापिता: । तेन॰डावतु: ॥

यावान् । त्रि॰ परिमाणविशेषे । जितना॰इतिभा॰ ॥ यत्परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्यः परिमाणेवतुप् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥

यावतिथ: । त्रि॰ यावतांपूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् । वतोरिथुक् ॥

यावदर्थ: । त्रि॰ दैन्यनिर्वाहाधिकसम्पत्शून्ये ॥ यावदर्थएवार्थोयस्य । म

ध्यमपदलोपीसमास : । यावताप्य र्थेदिहनिर्वाहोयेन॰ दस्युवा ॥

यावन : । सिह्लके । नागौरीगूंदइति प्रसिद्धेधूपे ॥ यवनदेशेभव : । तत्र भवइत्यण् ॥ याव्यलेवा । यौतिर्ष्यं मलल्युड्वा । जुवार॰ योन्हरीइति ख्यातेधान्यप्रभेदे ॥ यावनोलोहित : स्वादुर्लोहित : श्लेष्मपित्तजित् । वृष्यस्तुवरोरुच : क्लेदकृत्कथितोलघु : ॥

यावनाल : । पुं॰ धान्यभेदे । वृत्ततण्डुले । दीर्घनाले । दीर्घशरे । क्षेत्रे जौ । इक्षुपत्रके । यावने । जुवार॰ इ॰ भा॰ ॥

यावनालशर : । पुं॰ शरविशेषे । नदीजे । दृढत्वचि । वारिसम्भवे । खरपत्रे । जोन्हरली॰ इतिभाषा ॥

यावनाली । स्त्री॰ यावनालशर्करायाम् । हिमोत्पन्नायाम् । हिमशर्करायाम् ॥

यावशूक : । पुं॰ यवक्षारे ॥ इतिरत्नमाला ॥

यावस : । पुं॰ न॰ घासे ॥ तृणसङ्घाते ॥ यूयते । यु॰ । वहियुभ्यांणि दित्यासच् ॥

याव्य : । त्रि॰ मिश्रणीये ॥

याशोधरेय : । शाक्यमुनिपुत्रे ॥

याष्टीक : । त्रि॰ यष्ट्यायोधिनि । यष्टिहेतिके ॥ यष्टि : प्रहरणमस्य । शक्तियष्ट्योरीकक् । स्त्रियांङीपि॰ याष्टीकी ॥

यास : । पुं॰ दुरालभायाम् । यवासे ॥ यास : स्वादु : सरस्तिक्तस्तुवर : शीतलोलघु : । कफमेदोमदभ्रान्ति पित्तासृक्कुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्प वातास्रवमिज्वरहर : स्मृत : । यवासस्यगुणैस्तुल्या बुधैरुक्तादुरालभा ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । भावे घञ् ॥ यासोस्त्यस्य । अर्श आद्यच् ॥ याति । बाहुलकादसच्

यासा । स्त्री॰ मदनशलाकापक्षिणि

यासापद्मम् । न॰ विकसितोत्पले । सद्योविकसितंपद्मं यासापद्मं प्रचक्षते ।

यास्क : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ यस्कस्यापत्यम् । शिवादिभ्योण् । बहुत्वे॰ यस्का : ॥

यियक्षमाण : । त्रि॰ यष्टुमिच्छति । यजते : सन्नन्ताच्छट : शानच् ॥

यियक्षु : । त्रि॰ यष्टुमिच्छौ ॥ यजे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

यियासत् । त्रि॰ यातुमिच्छति ॥ यातेसन्नन्ताच्छट : शत्रादेश : ॥

यियासित : । त्रि॰ जिगमिषिते । यातुमिष्टे ॥ याते : सन्नन्तात्कर्मणि क्त : ॥

यियासु : । त्रि॰ यातुमिच्छौ ॥ याते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

युक्तम् । न॰ हस्तचतुष्टये ॥ त्रि॰युक्ते । अपृथग्भूते । मिलिते ॥ औपयिके । न्यायगतद्रव्ये ॥ युक्तिसिद्धे । यथार्थे ॥ स्थिते ॥ नियुक्ते ॥ अवहिते । अप्रमत्ते । निगृहीतमनसि । समाहितचित्ते । ईश्वरायैवैतानिकर्माणिनममफलायेत्येवमभिप्रायवति ॥ परिमिते ॥ पुं॰अभ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगीतुद्विविधः प्रोक्तोयुक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्यसर्वदाभानंचिन्तासहकृतोपरः ॥ युज्यतेस्म । युजिर्योगेक्तः ॥

युक्तदण्डः । पुं॰ यथापराधदण्डे॰नृपे ॥ उद्वेजयतितीक्ष्णेनमृदुनापरिभूयते । दण्डेनन्टपतिस्तस्माद्युक्तदण्डः प्रशस्यते ॥

युक्तरसा । स्त्री॰ रास्नायाम् । काटाणाम्रलो॰ह॰गौ॰दे॰भा॰ । एलापर्णाम् ॥ युक्तोरसोयस्याः ॥

युक्ता । स्त्री॰ एलानौ॰ह॰गौ॰दे॰भा॰ ॰प्र॰वृत्तविशेषे ॥

युक्तिः । स्त्री॰ न्याये ॥ कार्यकारणयोरभेदसाधने॰न्यायोयथा । मृदिमदात्मनाघटप्रागसति॰मृदियतोमस्मात्॰तस्मात्॰कार्यकारणयोरभेदएव । कार्यकारणयोरन्यत्वे॰एककारणज्ञानात्॰सर्वकार्यज्ञाननस्यादित्यादिः ॥ योगे । योजनायाम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्रविरोधेतुयुक्तियुक्तोविधिः स्मृतः ॥ अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ ॥ सन्धिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्येषुषड्गुणेषु ॥ शास्त्रदीपिकायांयुक्तिशब्दस्य॰प्रमाणपरतयाव्याख्यानात्॰प्रत्यक्षादिषट्सुप्रमाणेषु ॥ योजनम् । युजेः स्त्रियांक्तिन् ॥ नाट्यालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । युक्तिरर्थावधारणमिति ॥ उदाहरणंयथा । यदिसमरमपास्यनास्तिमृत्योर्भयमितियुक्तमितोन्यतः प्रयातुम् । अथमरणमवश्यमेवजन्तोः किमितिमुधामलिनंयशः कुरुध्वमिति ॥

युगः । पुं॰ रथहलाद्यङ्गे । जूआ॰इतिभाषा ॥

युगम् । न॰ युग्मे ॥ हस्तचतुष्के ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषुचतुर्षु ॥ देवानांद्वादशसहस्रवत्सरेण॰चतुर्युगंभवति । मनुष्यमानेनचतुर्युगपरिमाणंविंशतिसहस्राधिकचित्वारिंशल्लक्षम् । ४३२०००० ॥ तत्रसत्ययुगस्यमानम् १७२८००० वर्षाः । त्रेतायुगस्यमानम् । १२९६००० वर्षाः । द्वापरयुगस्यमानम् । ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्यमानम् । ४३२००० वर्षाः ॥ तेषांभारतवर्षवर्त्तित्वंयथा । चतुर्षि

भारतेवर्षेयुगानिमुनयोऽब्रुवन् । कृतंच त्रेताद्वापरञ्चकलिश्चेतिचतुर्युगम् ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणिवर्षाणान्तुकृतंयुगम् । तस्यतावतच्छतीसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतथाविध : ॥ इतरेषु ससन्ध्येषु ससन्ध्यांशेषु च त्रिषु । एकापायेनवर्त्तन्ते सहस्राणिशतानिच ॥ यदेतत्परिसङ्ख्यातमादावेवचतुर्युगम् । एतद्द्वादशसहस्रं देवानायुगमुच्यते ॥ इतिमनुः । तथाविष्णुपुराणे । चत्वारित्रीणिद्वे चैकंकृतादिषुयथाक्रमम् । दिव्याब्दानांसहस्राणियुगमाहुः पुराविदः ॥ तत्प्रमाणैः शतैः सन्ध्यापूर्वातत्राभिधीयते । सन्ध्यांशकस्तुतत्तुल्योयुगस्यानन्तरोद्विस : ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यः कालोमुनिसत्तम । युगाख्यः सतुविज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञित : ॥ इति ॥ योजनम् । युज्यतेऽश्व । युजिर्योगे । घञ् । कुत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण : । रथयुगेतिनिपातनाद्वा ॥

युगकील : । पुं॰ युगकीलके ॥

युगकीलक : । पुं॰ युगकाष्ठस्यकीलके । शम्यायाम् । जुपकीकील॰ इ॰ भाषा । स्वार्थेकन् ॥

युगक्षय : । पुं॰ महाप्रलये ॥ युगानांक्षयोयस्मिन् ।

युगन्धर : । पुं॰ यत्ररथयुगकाष्ठमासज्यतेतस्मिन्काष्ठे ॥ कूबरे ॥ युगंवोढृबन्धनकाष्ठम्धारयति । संज्ञायांभृतॄवृजिधारीतिखच् । अरुर्द्विषदजन्तस्येतिमुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ॰ एकदा । एकस्मिन्नेव काले । युगन्त्यस्मिन्काले । यु॰ ॥ गपतक्प्रत्ययः ॥ यद्वा । युगंपरतेस्मिन् । पयगतौ । क्तप्रत्ययः ॥

युगपत्र : । पुं॰ कोविदारे । रक्तकाञ्चनारवृक्षे ॥ युगंपत्रमस्य ॥ युग्मपर्णवृक्षमात्रे ॥

युगपत्रक : । पुं॰ कोविदारे । रक्तकाञ्चनद्रुमे । युगंयुग्मंपत्रमस्य ॥

युगपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥

युगपार्श्वग : । पुं॰ दमनकालेस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे । प्रष्ठौहि ॥ युगस्यस्कन्धकाष्ठस्यपार्श्वंगच्छति । अन्येष्वपीतिड : ॥

युगलम् । न॰ युगे । युग्मे ॥ युज्यते । युजिर्योगे । वृषादिभ्यः कलच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ युगंलातिवा । आतइतिक : ॥ युगंयुग्ममस्त्यस्यवा । सिध्मादित्वाल्लच् ।

युगलाख्य : । पुं॰ बर्बुरवृक्षे । त्रि॰ युग्मनामके ॥

युगांशक : । पुं॰ वत्सरे ॥ युगविभाजके ॥

युगादिः । स्त्री॰ तिथिविशेषेषु ॥ यथा
। वैशाखमासस्यसितातृतीया॰ न
वम्यसौकार्त्तिकशुक्लपक्षे । नभस्य
मासस्यचकृष्णापक्षे त्रयोदशीपञ्चदशी
चमाघे ॥ एतायुगाद्यः प्रोक्ताः
स्वाध्यायंवर्ज्जयेद्बुधः । महापुण्य
प्रदाश्चैतादत्तस्याक्षयकारिकाः ॥
विशेषमाहनारदः । कार्त्तिकेशुक्ल
नवमीचादिः कृतयुगस्यच । त्रेता
दिर्माधवेशुक्लतृतीयापुण्यसम्मिता-
। कृष्णापञ्चदशीमाघेद्वापरादिरुदी
रिता । कल्पादिः स्यात्कृष्णापक्षे
नभस्येचत्रयोदशीति ॥ कालविशे
षे ।। युगस्यआदिः ॥

युगान्तः । पुं॰ प्रलये । युगशेषे ॥

युग्मम् । न॰ द्वन्द्वे । युगले । युगे
। जोडा॰ जोडी॰ इ॰ भा॰ ॥
युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजि
तिजांकुश्चेतिमक् ।। द्वयोः श्लोकयो
रन्वये ।।

युग्मपत्रः । पुं॰ रक्तकाञ्चने कोविदा
रे ॥ न॰ युगलपर्णे ॥ युग्मंप
त्रमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥

युग्मपर्णः । पुं॰ कोविदारे ॥ सप्त
पर्णवृक्षे ॥

युग्मफला स्त्री॰ इन्द्रवर्भिण्याम् ॥
वृश्चिकाल्याम् ॥ गन्धिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । न॰ युग्मतिथिपूज्यता
याम् ॥ द्वयोर्मान्यत्वे ॥

युग्यः । पुं॰ प्रासङ्ग्ये । शाकटे ।
युगादीनांवोढरि ॥ युगंरथाद्यङ्गंवह
तितद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥
न॰ याने ॥ हस्त्यश्वादिवाहने ॥
युज्यते । युजिर॰ । युग्यञ्चपत्रइति
क्यबन्तोनिपातितः ॥ युगायहितो
वा । उगवादिभ्योयत् युगमर्हति
वा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युङ्गी । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ।
यथा । गङ्गापुत्रस्यकन्यायांवीर्यवावेश
धारिणः । बभूववेशधारीचयुङ्गी
युङ्गीप्रकीर्तितः। इ॰ ब्र॰ वै॰पु॰ ॥

युक्॰ग्॰ । त्रि॰ समाधिमति ।
युग्मे ॥ युज्यतेसमाधत्ते । युजस
माधौदैवादिकः। क्विप्चेतिक्विप् ॥

युङ् । पुं॰ योगकर्तरि । मेलनकर्त-
रि । युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्वि
गादिनाक्विन् । युजेरसमासे॰ इ॰
नुम् । क्विन्प्रत्ययस्यकुः । इतिन
स्यकुत्वे न॰ सानुनासिकोङकारः ॥

युजौ । पुं॰ नित्यद्विवचनान्तः॰ अ
श्विनीकुमारयोः ॥

युजानः । पुं॰ सारथौ ॥

युञ्जानः । पुं॰ सारथौ ॥ विप्रे ॥
भावनासहकारेणसर्वज्ञयोगिविशे-
षे ॥ यथा । योगीतुद्विविधः प्रो
क्तोयुक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्यसर्वं
दाभानंचिन्तासहकृतोऽपरः ॥ इ॰

भा० प० ॥ युक्तश्चेति० योगभ्यासावगत्यावशीकृत समाधिसमासादितोर्बाद्यसिद्धियुक्तइत्युच्यते • च यमेवविशिष्टयोगबलात्युक्तइत्युच्यते । सर्वदेतिचिन्तासहकारविनित्यर्थः । ज्ञानंसर्वविषयाणांप्रत्यक्षम् अपरोयुञ्जानः । विषयव्यावृत्त्यामानससमाधिस्थः । अयञ्च । युञ्जान उच्यते । चिन्ताध्यानम्० तदेवकारणम्० तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टानर्थान्मनः प्रत्यक्षीकरोतीत्यर्थः । इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

युत् । अ० कुत्सायाम् ॥

युतम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० युक्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

युतकम् । न० संशये ॥ युगे । युग्मे ॥ नारीवस्त्राञ्चले । पटाञ्चले ॥ चलनार्थे । पादाग्रे ॥ युक्ते ॥ यौतके ॥ स्त्रीवस्त्रभेदे । सूर्याग्रे ॥ मैत्रीकरणे ॥ योनिसम्बन्धे ॥

युतयामित्रवेधः । पुं० वेधविशेषे ॥ सयथा । पापात्सप्तमगः शशीयदिभवेत्पापेनयुक्तोथवायत्नेनाशुविवर्जयेन्मुनिमितेदोषोप्ययंकथ्यते । यात्रायांविपरीतहेतुतवधः चौरेचरोगागमोवैधव्यंविवाहेत्रतेचमरणंशूलञ्चपुंस्कर्मणि । अस्यापवादोयथा । तुङ्गत्रिकोणनिजमन्दिरगोथपूर्णोमित्रर्क्षसौम्यगृहगोयतदीक्षितोवायामित्रवेधविहितानपहृत्यदोषान् दोषाकरः सुखमनेकविधंविधत्ते वृषकर्कटसिंहकन्यामिथुनधनुर्मीनतुलास्थेचन्द्रे शुभग्रहवीक्षितोवा • युतयामित्रदोषोनास्ति ॥

युतवेधः । पुं० वेधविशेषे । सयथा । चन्द्रः करोतिरविणासहितोथनाशंभौमान्वितः पतिविनाशकरस्तुचन्द्रः । स्वर्भानुकेतुशनिभिस्तितिमादधातिनानासुखानिकविनागुरुणाबुधेन ॥

युद्धम् । न० आयोधने । जन्ये प्रधने मृधे । रणे युद्ध० लड़ाई० इ० भा० ॥ योधनम् । युसम्प्रहारे । भावेक्तः ॥

युद्धरङ्गः । पुं० कार्त्तिकेये ॥

युद्धसारः । पुं० घोटके ॥

युद्धाचार्यः । पुं० युद्धार्थमायुधविद्योपदेशके ॥

युत् । स्त्री० समिति । आजौ । सङ्ग्रामे । युद्धे ॥ योधनम् युध० । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

युधाजितः । पुं० कैकेय्याभ्रातरि । भरतमातुले ॥

युधानः । पुं० क्षत्रिये ॥ युध्यते । युध० । युधिबुधिदृशः किच्चेत्याच् ॥

युधामन्युः । पुं० नृपतिविशेषे ।

युधिष्ठिरः । धर्मात्मजे । कुन्त्यागर्भे- धर्मादुत्पन्ने० अर्जुनाग्रजे० प्रथमपाण्डवे । अजातशत्रौ । शल्यारौ । अजमीढे ॥ युधिरथे जयभागित्वेन स्थिरः । हलदन्तादित्यलुक् । गविर्युधिभ्यांस्थिर इति षत्वम् ॥

युध्मः । पुं० धनुषि ॥ संयुगे ॥ शध्ये । युध० । इषियुधीन्धादि- मामक् ॥ बाणे ॥

युयुक्खुरः । पुं० क्षुद्रव्याघ्रे ॥

युयुत्सुः । त्रि० युद्धेच्छौ ॥ युधः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥ धृतराष्ट्रवैश्याजाते ॥

युयुधानः । पुं० सात्यकौ । शिनेर्नप्तरि ॥ इन्द्रे ॥ क्षत्रिये ॥ योद्धरि ॥

युवगण्डः । पुं० यूनोगण्डस्थव्रणविशेषे । यवगण्डे । वयस्फोटे ॥

युवतिः । स्त्री० प्राप्तयौवनायांस्त्रियाम् । तरुण्याम् ॥ यौति० मिश्रणे मिश्रकास्येषु सर्वं कर्म सुमिश्रीभवतिपाणिग्रहणे मसत्वाधिकारात् । यु मिश्रणे । कनिन्युवषितक्षीतिकनिन् । यूनस्तिः ॥ हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री० तरुण्याम् । हरिद्रायाम् । वयायाम् । युवती । तस्या अवस्थाहि यथा । आषोडशाद्भवेद्बाला तरुणी त्रिंशता मता । पञ्चपञ्चाशतः प्रौढा स्याद्वृद्धा तत्परम् ॥ बालातु प्राणदा प्रोक्ता युवती प्राणहारिणी । प्रौढाकरोति वृद्धत्वं वृद्धा मरणमादिशेत् ॥ निदाघशरदोर्बाला प्रौढावर्षावसन्तयोः । हेमन्तशिशिरेयोग्यानववृद्धापिशस्यते ॥ योग्या० युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥ यौति० शास्त्रविहितसर्वकर्मसुमिश्री भवति० दम्पत्योः सहाधिकारात् । युमिश्रणे । शतः शतृ । उगितश्चेति ङीप् ॥ यद्वा । युवतिशब्दात्० सर्वतोक्तिन्नर्थादित्येके ङीष् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवतीष्टा । स्त्री० स्वर्णयूथिकायाम् ॥

युवा । पुं० वयस्थे । तरुणे । षोडशवर्षमारभ्य त्रिंशद्वर्षपर्यन्तावस्थावति । मतान्तरेण षोडशवर्षादारभ्य सप्ततिवर्षपर्यन्तवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते । वृद्धः स्यात्सप्ततेरूर्ध्वं वर्षीयान्नवतेः परम् इति स्मृतेः । यौति । यु० । कनिन्युवृषीतिकनिन् । त्रि० अल्पवयसि ॥ श्रेष्ठे ॥ निसर्गबलशालिनि ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतनवमवत्सरे ॥ तत्फलं यथा । महार्घं जायते सर्वं घृततैलरसादिकम् । प्रजानां सुभवेद्वृद्धिर्युवनिसंवत्सरे शुभे ॥

युवनाश्वः । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥ मान्धातृपितरि ॥

युवनाश्वजः । पुं॰ मान्धातरि नृपे ॥

युवराजः । पुं॰ माद्योक्त्या॰ राजपुत्रे । कुमारे । भर्तृदारके । पितरि राज्यं कुर्वत्यवसरे निर्वाहकत्वे नाभिषिक्तपुत्रे ॥ युवा चासौ राजा च । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥ भाविनृपविशेषे । मैत्रेये । अजिते ॥ त्वम् त्रि॰ भवति । त्वत्पदवाच्ये ॥ युष्यति । युषसौ भ्वादिर्भजने । युष्यसिभ्यां मदिक् ॥

यूः । स्त्री॰ यूषे ॥

यूकः । पुं॰ केशकीटे । स्वेदजे । षट्पदे ॥ यौति । यु॰ । अजियुधूनीभ्यो दीर्घश्च इति कन् ॥ तुलाराशौ ॥

यूका । स्त्री॰ यूके । केशकीटे । जूं॰ इ॰ भाषा ॥ स्त्रियां टाप् ॥

यूतिः । स्त्री॰ मिश्रणे । मिश्रीभावे ॥ युवनम् । यु॰ । ऊतियूतीत्यादिना क्तिन्॰ निपातनाद्दीर्घः ॥

यूथ: । पुं॰ न॰ सजातीयसमूहे । तिरश्चां गणे । समूहे ॥ यौति॰ यूयते वा । यु॰ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा इति साधुः ॥

यूथचरः । पुं॰ हस्तिशूकरादौ ॥

यूथनाथः । पुं॰ यूथपे । वन्यहस्तिनां समूहेश्वरे । यूथमुख्यहस्तिनि ॥ यूथस्य हस्तिवृन्दस्य नाथः ॥

यूथपः । पुं॰ यूथनाथे ॥ यूथं हस्तिवृन्दं पाति । पा॰ । आतोऽनुपेति कः ॥

यूथभ्रष्टः । पुं॰ यूथात्पृथग्विचरति गजे ॥

यूथिका । स्त्री॰ अम्लानके ॥ जूही॰ इति ख्याते॰ पुष्पे । यूथ्या म् ॥ यूथमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ यद्वा । यूथिकायाः पुष्पम् पुष्पमूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽयस्य लुप् । लुपि युक्तवद्भावः ॥

यूथी । स्त्री॰ प्रसन्नायाम् । मागध्याम् । जुहीति प्रसिद्धपुष्पे ॥ श्वेतपीतप्रभेदेन प्रोक्तं यूथीयुगं बुधैः ॥ यूथीयुगं हिमं तिक्तं कटु पाके सरं लघु मधुरं तुवरं हृद्यं पित्तघ्नं कफवातलम् ॥ व्रणास्रमुखदन्ताक्षिशिरोरोगविषापहम् ॥ यूथ्याः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽयस्य लुप् । लुपि युक्तवद्भावः । गौरादिः ॥ कुरण्टके ॥

यूथनः । पुं॰ यूथपे ॥

यूथ्यः । त्रि॰ यूथे भवे ॥ दिगादित्वाद्यत् ॥

यूनिः । स्त्री॰ योगे । मिश्रणे ॥

यूनी । स्त्री॰ युवत्याम् ।

यूपः । पुं॰ जयस्तम्भे ॥ यज्ञस्तम्भे ॥ यज्ञदारुणि । न द्वि ॥ पुं॰ न॰ यज्ञे संस्कृतपशुबन्धनकाष्ठे ॥ वेदेवेश्व : खादिरो वा यूपः स्यादित्युच्यते । तत्र परिमाणादिर्यास्मृतौ । चतुरस्रो भवेद्यूपोऽग्रवृत्तसमुद्भवः ।

वर्त्तुल: शोभन: स्थूल: कर्णव्यो-
मषमौक्तिक: ॥ भविष्ये । बिल्व-
स्य बकुलस्यैव बकलीयूप: प्रशस्यते ॥
इतिसामवेदिनांवृषोत्सर्गतत्त्वम् ॥
युवन्त्यनेन । यु० । कुयुभ्यांच्चि-
ति० पोदीर्घश्च ॥ युवन्तिबध्नन्त्य-
स्मिन् पशुमितिवा ॥
यूपकटक: । पुं० चषाले ॥ यूपस्या
ग्रे स्थित: कटकाकार: । यूपमूर्ध्नि
स्थितलौहवलये ॥
यूपकर्ण: । पुं० यूपैकदेशे । घृता
क्तौ ॥
यूपखण्ड: । पुं० तक्ष्यमाणस्य यूप-
स्य प्रथमपतितशकले ॥
यूपद्रु: पुं० खदिरवृक्षे ॥
यूपद्रुम: । पुं० खदिरवृक्षे ॥ यूप
द्रुम: तत्रोपयुक्तत्वात् ॥ रक्त
खदिरे ॥
यूपकच्य: । पुं० पतत्रिणिपक्षिणि ॥
यूपाग्रम् । न० तक्ष्मणि । यूपस्याग्र
भागे । यूपस्याग्रम् ॥
यूष: । पुं० न० मुद्गादिक्वाथरसे ।
जूस० इ० भा० ॥ मुद्गामलकयू
षस्तुभेदीदीपनपाचन: ॥ अष्टगु
पयोणिपक्वं यूषं यथा । मुद्गयूषं र-
संतक धान्यजीरकसंयुतम् । सै
न्धवेनान्वितंह्याद्यं यूषमिति-
कीर्तितम् । रस० षड्गुणाद्विमांसभव
म् ॥ महाद्रावकवृक्षे ॥ यूषति । यू

प० । अच् ॥ भृशुपर्णिकायाम् ॥
योग्य: । त्रि० योक्तव्ये ॥ यातुंयोग्य: ।
या० । अर्होयत् । ईद्धति ।
गुण: ॥
योक्ता । त्रि० योगकर्त्तरि ॥ युजे:
कर्त्तरितृन् ॥
योक्त्रम् । न० मन्थमरज्जौ । आब
न्धे ॥ योत्रे ॥ युज्यतेऽनेन । यु
जिर्० । दाम्नीशसयुयुजेतिष्ट्रन् ॥
योग: । पुं० सन्नहने । कवचादिधा
रणे ॥ उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्या
म् ॥ युक्तौ ॥ अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ ।
अलब्धलाभे ॥ वपु: स्थैर्ये ॥ प्र
योगे ॥ भेषजे ॥ विस्रब्धघातके ।
द्रव्ये । धने ॥ कार्मणे ॥ नैया
यिके ॥ चारे ॥ सूत्रे ॥ विष्कम्भा
दिषु ॥ तेयथा । विष्कम्भ: प्रीति
रायुष्मान्सौभाग्य: शोभनस्तथा-
तिगण्ड: सुकर्माधृति: शूलस्त-
थैवच ॥ गण्डोवृद्धिर्ध्रुवश्चैवव्याघातो
हर्षणस्तथा । वज्रसिद्धिर्व्यतीपा
तोवरीयान्परिघ: शिव: ॥ सि
द्ध: साध्य: शुभ: शुक्लोब्रह्मैन्द्रो
वैधृतिस्तथेति ॥ संयोगमात्रे ॥ प
रस्परसमागमे । चित्तवृत्तिनिरोधे
॥ सम्यग्दर्शनोपाये ॥ निष्कामक
र्मणि ॥ समाधौ ॥ दु:खसंयोग-
वियोगे ॥ अन्त:करणशुद्धिरूपवै
राग्ये ॥ अघटनघटनासामर्थ्याति

ध्ये ॥ प्रभावे ॥ निरतिशयज्ञा
नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रत-
यात्मतत्त्वस्यानुभावारूढत्वे ॥
मनोनाशवासनाक्षयानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने ॥ चित्तस्यात्माकारप्र
वाहेणनिर्वृत्तिकलापादने ॥ सि
द्ध्यसिद्ध्योः समत्वे ॥ ध्या-
नार्थं वीरासनादिनामनिषीरव-
न्धे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं
योगो योग इत्युक्तो जीवात्मपरमात्म
नोरित्युक्तेः ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य
लक्षणे॰ तत्त्वमस्यादिवाक्यजनिते॰
अखण्डसाक्षात्कारे॰ सर्वयोगफल
भूते ॥ योजनम् । युजसमाधौ॰ यु-
जिर्योगेवा । घञ् ॥ भावव्यर्थे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग
वदर्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्ये
न॰ कृतानि शास्त्रीयाणि कर्मा
णि योगाः ॥ वैदिकानां यज्ञस
योगः । धर्मचारित्वात्मत्स्ययोर्योच्॥
दुःस्वरसङ्कल्पे ॥ योगोजीवात्मनो
रैक्यंपूजनंसेवकेशयोः । सर्वंब्रह्मे
तिविदुषोनयोगोनचपूजनमितिम
हानिर्वाणतन्त्रम् ॥ शास्त्रायोगविशे
षे । यथा । बुधगुरुशुक्राणांमध्ये॰
एकोग्रहः केन्द्रे॰ पञ्चवापञ्चमे॰
नवमेवास्थितस्य तदायोगः स्यात्
तत्रयातारिषुमंलभते ॥ युज्यतेजीवो
ब्रह्मणानेन । युजिर्योगे । करणेघ

ञ् ॥

योगचर : । पुं॰ पञ्चनामन्दने । महा
वीरे । हनुमति ॥

योगज : । अलौकिकसन्निकर्षविशेषे ॥
न॰ अगुरुणि ॥ योगोत्पन्ने ॥

योगतारा । स्त्री॰ दीप्तिमत्तरायांतारा
याम् ॥ यथा । स्वतारागणमध्ये तु
यातारादीप्तिमत्तरा । योगतारेति
साप्रोक्तानक्षत्राणांपुरातनैः ॥

योगदानम् । न॰ छलिनदानम् ॥

योगनाविक : । पुं॰ मत्स्यविशेषे ।
गर्गाटे ॥

योगनिद्रा । स्त्री॰ हरेः परमानन्दम
य्यांशक्तौ ॥ योगः स्वात्मनिष्ठैव॰
निद्रेवनिद्रा ॥ योगः समाधिः॰
तद्रूपानिद्रावा ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा
। यानिस्नान्तः प्रलयभयाज्जगदण्ड
कपालतः । विभज्यपुरुषंयातियोग
निद्रेतिसोच्यते ॥

योगपट्टकम् । न॰ पूजादौधार्ये॰ उत्त
रीयविशेषे । योगपटा॰ इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ ॥ यथा । त्रिविधंयोगपट्ट
कमाद्यंव्याघ्राजिनोद्भवम् । द्वितीयं
मृगचर्माख्यंतृतीयंतन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्मासप्रविस्तारंदैर्घ्येयज्ञसूत्रव
त् । चतुर्मासम्॰ चतुरङ्गुलमानम्

योगपीठम् । न॰ देवार्चायोगासने ॥

योगप्रतिपक्ष : । पुं॰ योगसन्धौ ॥ योग
स्यप्रतिपक्षः ॥

योगमल : । पुं॰ अन्तरायशब्दवाच्ये-
ष्वाधिव्यामादिषु । चित्तविक्षे-
पे ॥

योगमाया । स्त्री॰ सर्वसत्त्वस्याधिष्ठान-
भूतायांभगवत्याश्चिच्छक्तौ । ईश्वर
सकलस्यवशवर्त्तिन्यांमायायाम् ।
सत्त्वरजस्तमसांचयाणांगुणानांयो-
गोयुक्तिर्घटनंमाया । योगसमा
या ॥

योगयज्ञ : । यमनियमादियोगाङ्गानु
ष्ठाने । योगपरयज्ञ : ॥ त्रि॰त-
त्परे ॥

योगरूढ: । पुं॰ योगार्थसद्भावेनरू-
ढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरू
ढारूढाश्चयौगिकाश्चेतितेत्रिधा ।
शब्दाभिधाभवन्ति । योगरूढा ।
पङ्कजादय : । पङ्कजनिष्ठप्रत्यये :
पङ्कजनिकर्तृभिधायकेनयोगेनाधि
पद्मार्थपदप्रतिपाद्यतेनकुमुदार्थ :
इति । योगार्थपुरस्कारेणापिरूढ्य
र्थएवेति॰योगरूढ : । एवमीश्वर-
सुहृ तत्त्वविमासटिप्पणप्रयोजकसू-
शे : ॥

योगवाही । त्रि॰ मध्वादौ । संसर्ग
गुणग्राहके ।

योगवाही । स्त्री॰ क्षारविशेषे । सर्जि-
कायाम् ॥

योगविद् त्रि॰ प्राप्तयोगेयोगविद्य-
तिवमवे । विद्वत्॰ । सम्भूतिशिष्या

शिवाश्रिप ॥

योग : । न॰ समाधौ ॥ युक्ति । यु-
क्तिर॰ । यमाद्यस्त्रियुजिर्युजिभ्य :
कुषे धसुन॰ अवर्ग बाल्यादिष : ।
योगस्त्री॰योगांसि ॥

योगसार : । पुं॰ तन्त्रविशेषे ॥ सर्व
रोगहरोपाये ॥

योगाङ्गम् । न॰ यमनियमासनप्राणा
यामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि-
षु ॥

योगात्मा । पुं॰ निरस्तसमस्तप्रपञ्चे
परमात्मनि । यंविनिद्राजितश्वा
सा : संतुष्टा : संयतेन्द्रिया : ।
ज्योति : पश्यन्तियुञ्जानास्तस्मैयो-
गात्मनेनम : ॥

योगाधमनम् । न॰ छद्मनश्चये ॥

योगाधियोग : । पुं॰ यात्रायोगान्त-
रे ॥ यथा । एकोऽपि ज्ञत्रिविधु पञ्च
मतप : केन्द्रेषु योगस्तथा॰योगेषु-
वैश्वधियोगएष सम्भलायोगाधियो-
ग : स्मृत : । योगेषुसमयाधियो
गगमनेसु रिपूणांवधयायिनेषु
यशोधनौघभवेद्योगाधियोगेगम-
नम् ॥

योगान्तराय : । पुं॰ योगमले । योग
मल॰योगेवान्तराय : ॥

योगारम्भ : । पुं॰ आरम्भे ।

योगारूढ : । त्रि॰ चित्तवृत्तिनिरोधसाध-
नकर्मासक्ते ॥ यथा । यदाहिने-

न्द्रियार्थेषु नकर्मस्वनुषज्जते । सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्यानासने ॥

योगिदण्ड : । पुं० वेत्रे ॥

योगी । त्रि० वसुरुद्रादित्यादिदेवताभक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे । ध्याननिष्ठे । निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशालिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽन्तर्दृष्टौ ॥ परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्ययुक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेनभिन्नसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥ सद्विविधोऽपरम : परमश्च । तत्रोत्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्तिरपरम : । उत्पन्नतत्त्वज्ञानउत्पन्नजीवन्मुक्तिस्तुपरमोयोगीति ॥ स्वर्णे लोष्टे शत्रौ मित्रे सुस्निग्धे चन्दने तथा । समताभावनायस्य स योगी परिकीर्त्तित : ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दु : खं स योगी परमो मत : ॥ योगोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनि : कर्मयोगिनि ॥ यथा । योगिन : कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये इति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायां नार्याम् ॥ भगवत्या: सखीरूपास्वावरणदेवतासु ॥ ता: कोटिविधा । तासाञ्च तु : षष्टि : प्रधाना : । ताश्चाष्टयोगिन्यो यथा । ततोऽष्टपत्रेष्वब्जस्य पूजयेदष्टयोगिनी : । शैलपुत्रीं चण्डघण्टां स्कन्दमातरमेवच । कालरात्रिञ्च पूर्वादिचतुर्दिक्षु प्रपूजयेत् ॥ चण्डिकामथ कूष्माण्डीं तथा कात्यायनीं शुभाम् । महागौरीञ्चाग्निकोणे नैर्ऋत्यादिषु पूजयेत् ॥ इन्नन्ताद्योगिन : स्त्रीत्वविवक्षायामृन्नेभ्यो ङीबिति नाम्नलक्षणो ङीप् ॥ पश्चाद्योगिनीचक्रम् ॥ मङ्गलादिषु । यथा मङ्गला पिङ्गला धन्या भ्रामरी भद्रिका तथा । उल्कासिद्धि: सङ्कटा च योगिन्योऽष्टौ प्रकीर्त्तिता : ॥

योगिनीचक्रम् । न० तिथिविशेषे दिग्विशेषावस्थिति योगिनीषु ॥ यथा । ब्रह्माणी संस्थिता पूर्वे प्रतिपन्नवमीतिथौ । माहेश्वरी चोत्तरे च द्वितीयादशमीतिथौ । स्थिताग्नेये च कौमारी तृतीयैकादशीतिथौ । नारायणी च नैर्ऋत्ये चतुर्थीद्वादशीतिथौ ॥ पञ्चम्यां च त्रयोदश्यां वाराही दक्षिणे तथा । षष्ठ्याञ्च त्रयोदश्यामिन्द्राणी पश्चिमे स्थिता ॥ सप्तम्यां पौर्णमास्यां च चामुण्डा वायुगोचरे । अष्टम्याममावास्यायां महालक्ष्मीशगोचरे ॥ योगिनीसम्मुखे नैव गमनादि प्रकारयेत् । अपिच । नवमी प्रतिपत्पूर्वे० वह्निरुद्रे त्रिकोणके ।

अयोदशशरेशाख्ये॰ वेदादित्यं चमेक्ष्ते। चतुर्दशशरसेपश्चात्॰पूर्णिमामुनिमाह्वते। तपश्चोत्तरे दृश्ाष्टमीशान्तियोगिनी॥ वामेशुभप्रदापृष्ठे वाञ्छितार्थप्रदायिनी॥ दक्षिणे धनहन्त्री चसम्मुखेमृत्युदायिनी॥

योगीन्द्रः। पुं॰ शिवे॥ योगः परमात्मचिन्तनम्॰ तद्वत्सुश्रेष्ठः॥

योगीशः। पुं॰ शिवे॥ विष्णौ। अन्ये योगिनोयोगान्तरायैर्हन्यन्ते॰ स्वस्वरूपात्प्रमाद्यन्ति॰ अयन्तुतद्रहितत्वात्तेषामीशः॥ याज्ञवल्क्यमुनौ॥

योगीश्वरः। पुं॰ शिवे॥ योगिनामीश्वरः॥ याज्ञवल्क्यमुनौ॥

योगीश्वरी। स्त्री॰ दुर्गायाम्। यथा। योगिशक्त्याद्योदेवाः सनकाद्यास्तपोबलाः। तेषांस्वामीतथायोगीईश्वरीप्रभुपालना॥ आत्मेन्द्रियमनादीनांसंयोगोयोगउच्यते। तेषांबाधोजनाद्योगी योगैश्वर्यंविबोधनेतिदेवीपुराणम्

योगेशः। पुं॰ याज्ञवल्क्ये॥

योगेश्वरः। पुं॰ सदाशिवे। सर्वज्ञे सर्वज्ञशक्तौभगवति। श्रीकृष्णे॥ सर्वेषामणिमादिसिद्धिशालिनां योगिनामीश्वरः। सर्वयोगसिद्धीनामीश्वरः॥

योगेश्वरी। स्त्री॰ वराटदेशस्थितायामदुर्गायाम्॥वन्ध्याकर्कोटक्याम्॥

योगेष्टम्। न॰ सीसके। नागे। सीसाख्यतिप्रसिद्धे धातौ॥ योगेधातुसम्बन्धे इष्टम्। सप्तमीतिसमासः॥

योग्यम्। न॰ ऋद्धिनामौषधौ॥ वृद्धिनामौषधौ॥ पुं॰ पुष्यनक्षत्रे॥ त्रि॰ प्रवीणे॥ योगार्हे॥ उपाये योग्येनार्थः क्रुसमञ्जाञ्जनस्य॥ शक्ते॥ युज्यते। युजिर्॰। ऋहलोर्ण्यत्॥ यद्वा। योगायप्रभवति। योगाद्यञ्च॥ अभ्यासे। यथा। अपरः प्रणिधानयोग्ययामरुतः पञ्चशरीरगोचरानिनिरघुः। प्रणिधानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनकर्मणयद्वितिसम्बन्धः॥

योग्यता। स्त्री॰ वाक्यार्थज्ञानहेतौ। अर्थाबाधे॥ अग्निनासिञ्चेदितिनप्रमाणम्॰ योग्यताविरहात्॥ भावेतल्॥ शाब्दबोधकारणविशेषे॥ सतुपदार्थानांपरस्परसम्बंधेबाधाभावः। इतिसाहित्यदर्पणः॥ न्यायमते॰ तत्पदार्थेतत्पदार्थवत्ता। यथा। पदार्थेतत्रतद्वत्ता योग्यतापरिकीर्तिता। एकपदार्थेऽपरपदार्थसंबंधोयोग्यताइत्यर्थः। तज्ज्ञानाभावाच्चवह्निनासिञ्चतीत्यादौनशाब्दबोधः॥ चमतायामितिलोकप्रसिद्धिः।

योग्यरथ: । पुं॰ वैनयिके ॥

योग्या । स्त्री॰ अभ्यासे । अर्कयोषिति ॥ शस्त्राभ्यासे । धुरस्थाने । ऋद्धौ ॥ टाप् ॥

योजक: । त्रि॰ नियोगकर्त्तरि ॥ योजयति । युज॰ । ण्वुल् ॥

योजनम् । न॰ परमात्मनि ॥ योगे ॥ चतुष्क्रोश्याम् । क्रोशचतुष्टये ॥ यथा । द्वादशाङ्गुलिकः शङ्कुस्तद्द्वयन्तु करः स्मृतः । तच्चतुष्कं धनुः प्रोक्तं क्रोशो धनुःसहस्रकः ॥ तच्चतुष्कं योजनं स्यादिति मानवाक्यम् ॥ एतन्मते षोडशसहस्रहस्तैर्योजनं भवति ॥ द्वात्रिंशत्सहस्रहस्तैर्योजनमुक्तं लीलावत्यां यथा । यवोदरैरङ्गुलमष्टसङ्ख्यैर्हस्तोऽङ्गुलैः षड्गुणितैश्चतुर्भिः । हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दण्डः क्रोशः सहस्रद्वितयेन तेषाम् । स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन तथा कराणां दशकेन वंशः । इति ॥ युजे ल्युट् ॥

योजनगन्धा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् । सीतायाम् । व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ योजनाद्गन्धो यस्याः ॥

योजनगन्धिका । स्त्री॰ योजनगन्धार्थे ॥ स्वार्थे कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ।

योजनपर्णी । स्त्री॰)
योजनवल्लिका । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥

योजनवल्ली । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ योजनगामिनीवल्ली ॥

योजना । स्त्री॰ युक्तौ । योगकारयायाम् ॥

योजित: । त्रि॰ नियुक्ते ॥ प्रवर्त्तिते । सम्पादिते ॥ युज्यते स्म । युजेः कर्म्मणि क्तः ॥

योटक: । पुं॰ विवाहोपयोगिविचारविशेषे ॥ स च॰ वर्णवश्यादिकूटभेदादष्टधा । तदुक्तम् । वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् । गणमैत्रं भकूटञ्च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥ एते वर्णादिमेलकास्त्वाग्राधिकाः स्मृताः । यथा वर्णमेलने एको गुणः । वश्ये द्वावित्यादि ॥

योतु: । पुं॰ परिमाणे ॥

योत्रम् । न॰ योक्त्रे । हलादिगलीयुगबन्धने ॥ यु यतेऽनेन । यु॰ । दाम्नीति ष्ट्रन् ॥

योद्धा । पुं॰ योधे । भटे । युद्धकर्त्तरि ॥ युध्यते । युधसम्प्रहारे । तृच् ॥

योध: । पुं॰ योद्धरि । युध्यते । युध॰ । पचाद्यच् । साध्वसौ ॥

योधनम् । न॰ युद्धे । युधे ॥

योधसंराव: । पुं॰ क्रन्दने । अन्योन्यस्पर्द्धया योधानामाह्वाने । योधानां संरावम् । कम्पे । उपसर्गे तद्वदुलिपत् ॥

योनालः। पुं॰ यवनाले। जूर्णाह्वये। देवधान्ये। जुन्हरी॰ जुआर॰ इ॰ प्र॰ धान्ये॥

योनिः। पुं॰ स्त्री॰ आकारे॥ कारणे॥ तोये॥ स्मरमन्दिरे। भगे। वराङ्गे। उपस्थे। रतिगृहे। जन्मवर्त्मनि। गर्भाधानस्थाने: तस्यलक्षणंयथा। शुभः कमठपृष्ठाभोगजस्कन्धोपमोभगः। वामोन्नतश्चेत्कन्याजः पुत्रजोदक्षिणोन्नतः॥ आखुरोमागूढमणिः सुश्लिष्टः संहतः पृथुः। तुङ्गः कमलवर्णाभः शुभो अश्वत्थदलाकृतिः॥ कुरङ्गखुररूपोयस्तुल्लिकोदरसन्निभः। रोमशोविवृतास्यश्च दृश्यनाशोतिदुर्भगः॥ शङ्खावर्त्तोभगोयस्याः सागर्भंमिहनेच्छति। चिपिटः कर्परांकारः किङ्करीपददोभगः॥ वंशवेतसपत्राभोगजरोमोञ्चनासिकः। विकटः कुटिलाकारोलम्बगल्लस्तथाशुभः॥ अपिच। शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्तासाप्रकीर्तिता। तस्यास्तृतीयेत्वावर्त्तेगर्भशय्या प्रतिष्ठिता॥ यौति। युमिश्रणे। वह्निश्रीतिनिः॥ प्रकृतौ॥

योनिकन्दः। पुं॰ योनिरोगविशेषे॥

योनिकूटः। पुं॰ वैवाहिकविचारोपयोगिनि॰ योटकविशेषे। सयथा। तोयेशाश्विभयोस्तुरङ्गउदितोवातार्कयोः कासरः पूर्वाभाद्रधनिष्ठयोर्मृगपतिर्यामान्त्ययोः कुक्कुरः। मेषोग्नीज्यभयोर्जलश्रवणयोः कीशोऽभिजिद्वैश्वयोर्विभ्रब्राह्मशशाङ्कयोरहिरपिज्येष्ठानुराधर्क्षयोः॥ वाताखुः शिवमूलयोस्तुसरमागौरर्यमोयान्त्ययोर्व्याघ्रस्त्विन्द्रविशाखयोः फणिपुनर्वस्वोस्तुमार्जारकः। आखुः पितृभगर्क्षयोस्तु कथितायोनिस्तुभानामियंवैरस्थापितयोर्द्वयोरपिमहत्पाणिग्रहंवर्जयेत्॥ गोव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं श्वैणस्वभ्रूरगंवैरंवानरमेषकञ्चसुमहत्तद्वद्विडालोन्दुरम्। लोकानां व्यवहारतोन्यदपिचज्ञात्वाप्रयत्नादिदंदम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपिसदावर्ज्यंशुभस्यार्थिभिः॥ एकयोनिषुसम्पत्तिर्दम्पत्योः सङ्गमः सदा। भिन्नयोनिषुमध्यास्यादविभावोनचेत्तयोः॥ अपवादश्च। योनेरभावेनोद्वाहः कार्यःसतुवियोगदः। राशिवश्यस्वयद्यस्तिकारयेन्नतुदोषभाग् इति॥

योनिजः। त्रि॰ योनिनिःसृतशरीरे॥

योनिदेवता। स्त्री॰ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे॥

योनिमुद्रा। स्त्री॰ देवतापूजायांप्रदर्शनीयाङ्गुलीरचितयोन्याकारमुद्रा

कारविशेषे ॥

योनिरोगः । पुं॰ भगन्दरे ॥

योन्यर्शः । न॰ भगजातरोगविशेषे । कन्दसंज्ञे ॥

योषा । स्त्री॰ अबलायाम् । नार्याम् ॥ योषति॰ योषयतिवा । युषसौत्र: सेवायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते॰ योष्यतेवा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री॰ स्त्रीमात्रे । योषायाम् ॥ सात्रिविधा । यथा । योषितस्त्रिविधाव्रह्मन्पृथिव्यां मूढचेतसाम् । साध्वीभोग्याच कुलटाता: सर्वा: स्वार्थतत्परा: ॥ परलोकभयात्साध्वीतथेहयशसात्मन: । कामस्नेहात्स्वकुरुतेभर्त्तु: स्नेहस्सन्ततम् १ ॥ भोग्याभोग्यार्थिनीशश्वत्कामस्नेहेऽप्यकेवलम् । कुरुतेपतिसेवाञ्चनच-भोग्याद्दृढंचयाम् ॥ वस्त्रालङ्कारस-म्भोगंसुस्निग्धाहारमुत्तमम् । यावत्प्राप्नोतिसाभोग्यातावच्चवशगाप्रिया ॥ २ ॥ कुलाङ्गारसमानारीकुलटाकुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवांस्वामिनोनचभक्तित: ॥ सदापुंयोगमांशंसुमनसामदनातुरा । आहारादधिकंजारंप्रार्थयन्तीनवंनवम् ॥ जारार्थेस्वपतिंतातहन्तुमिच्छतिपुंश्चली । तस्यांयो विश्वसेन्मूढोजीवनंतस्यनिष्फलम् ॥ कथितायोषित: सर्वाउत्तमाधममध्यमा: । स्वात्मारामाविजानन्तिमनसातांनपण्डिता ॥ योषते युष्यतेवा । युष॰ । हसृरुहियुषिभ्यइति: ॥ अवध्या: सर्वभूतानांयोषित: क्षम्यतामिति ॥

योषिता । स्त्री॰ योषिति ॥ युषेर्णिजन्तात्कर्मणिक्त: ॥

योषित्प्रिया । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिक: । पुं॰ नर्मसचिवे । त्रि॰ युक्तियोग्ये ॥

यौगपद्यम् । न॰ एकतायाम् ॥

यौगिक: । त्रि॰ योग्ये ॥ योगंनित्यमर्हति । छेदादित्वाट्ठञ् ॥ प्रकृतिप्रत्यययोगलभ्यार्थवाचके ॥ योगायप्रभवति । योगाच्चेति॰ ठञ् ॥ योगरूढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतित्रिधाआदितेयादिशब्दायौगिका: । अ-दित्याअपत्यमिति॰ कृदिकारादक्तिनइतिङीषन्तात्स्त्रीभ्योढगितिढक्प्रत्ययेनकेवलंयोगार्थएव ॥

यौजनशतिक: । त्रि॰ शतयोजनयायिनि ॥ योजनानांशतम्॰ योजनशतम् । योजनशतंगच्छति । ठञ् । पुं॰ आचार्ये । योजनशतादभिगमनमर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति वक्तव्यमितिठञ् ॥

यौजनिक: । त्रि॰ योजनमात्रयायिनि ॥ योजनंगच्छति । योजनंगच्छतीतिठञ् ॥

यौतकम् । न॰ यौतुके । परिणयनलं

र्थे बोधने ॥ युतकंयोनिसम्बन्ध : । तत्रभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥ युतयोर्वधूवरयोर्वा० इदम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौतवम् । न० द्रव्ये , परिमाणे ॥ यौतेर्वाहुलकाद्भावे० कर्त्तरिवातुन् । येतु : योधनम्० शोधकोवा । तस्येदम् । अण् ॥

यौतुकम् । न० यौतके ॥

यौध : । पुं० योध । योधएव । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्यण् ॥

यौधिष्ठिर : । त्रि० युधिष्ठिरसम्बन्धिनि ॥ सायंयौधिष्ठिरीसेनागाङ्गेयशरताडिता । प्रतियत्पाठशीलानांविद्येवतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौधिष्ठिरि : । पुं० युधिष्ठिरात्मजे ॥ कुर्वादिण्यंवाधित्वा० बाह्वादित्वादिञ् । बहुत्वे० युधिष्ठिरा : । बह्वचइतिलुक् ॥

यौन : । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥ न० योनिसंबन्धाधीनपापे ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परिमाणे० । युवतीनांसमूह : । यौते : शवन्तादुगितश्चेतिङीपि० अनुदात्तादेरञित्यञ् ॥ लाघप्रभेदे ॥

यौवनम् । न० अवस्थाविशेषे । तादृश्ये ॥ यूनोभाव : । हायनांतेत्यण् अन्नितिप्रकृतिभाव : ॥ कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनन्तुतत : परम् ॥ नवयौवनलक्षणंयथा । दरोद्भिन्नस्तनंकिंचिच्चलाक्षंमेदुरस्मितम् । मनागभिस्फुरद्भावंनव्यंयौवनमुच्यते ॥ नव्ययौवनकारकमौषधंयथा अश्वगन्धानागवलाशुष्कमांसविरीबिणाम् । रूपंभवेद्यथातद्वन्नवयौवनधारिणाम् ॥ इति । युवतिवृन्दे ॥ युवतीनांसमूह : । अचहियूनस्त्रिरिति० स्त्रीत्वोयुवतिशब्द : । तस्मान्भिक्षादित्वादणिविषयेत्रिति० पुंवद्भावेऽन्नितिप्रकृतिभाव : ॥

यौवनकण्टक : । पुं० न० मुखगण्डे । वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये । कुच ॥

यौवनाश्व : । पुं० मांधातरिनृपे ॥ यौवनाश्वोऽथमांधाताचक्रवर्त्यवनीप्रभु : । सप्तद्वीपवतीमेक : शशासाच्युततेजसा ॥ यावत्सूर्यउदेतिस्मयावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमांधातु : क्षेत्रमुच्यते ॥ इति वह्निपुराणम् ॥

यौवनाश्वक : । पुं० मांधातृनृपे ॥

यौष्माक : । त्रि० युष्मदीये ॥ युवयोर्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्चेत्युक्त : पक्षेऽण् । प्रकृतेर्युष्माकादेश : ॥

यौष्माकीण : । त्रि॰ युष्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदीये । यौष्माके ॥ युवयोर्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरितिख ञ्तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ ॥

॰ : ❋ : ॰

र : । पुं॰ पावके । दहने ॥ तीक्ष्णे ॥ कामाग्नौ ॥ रेफे ॥ लघुमध्ये ऽ।ऽ पुं॰ न॰ ॥

रंस्यन् । त्रि॰ रममाणे ॥

रंह: । न॰ वेगे ॥ रमतेऽनेन । रमक्रीडायाम् । रमेर्हुक्चेत्यसुन् । हुगागमश्च ॥ रंहत्यनेनवा । रंहणंवा । रहिगतौ । असुन् अचैवंवदन्ति रंहेरसुनासिद्धे॰ रङ्हेरसुनि॰ रङ्हतिमाभूदिति॰रमेरितिसूत्रम् । तथाच । स्यान्मध्येऽप्यचतुर्थत्वमंहसोरंहसस्तथेतिद्विरूपकोश : । एतच्च॰ रङ्ह : सङ्गोऽसुराणां जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्ययस्यस्तौतिप्रीतिप्रसन्नोन्वहमहिमरुचे : सोऽवतात्स्यन्दनोवइतिपाठोऽनुप्रासरसिकानांप्रामादिकइति ॥ सवेगगतिवचनेस्य प्रयोग : ॥ वेगाख्यगुणे ॥

रकार : । पुं॰ रेफाख्यवर्णे ॥ वासरूपविधिना॰ रात्कारप्रत्ययोपिभवति । रकारादीनिनामानिशृण्वतो ममपार्वतीतिलिङ्गात् ॥

रक्त : । पुं॰ बन्धूके ॥ लोहितवर्णे यथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्तनिनखानिच । जिह्वाताल्वधरोष्ठौचसप्तरक्तोधनीभवेदितिसामुद्रिकम् ॥ कुसुम्भे ॥ हिज्जले ॥ न॰ कुङ्कुमे ॥ ताम्रे ॥ प्राचीनामलके ॥ पद्मके ॥ सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले ॥ रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्गतधातुविशेषे ॥ रुधिरे ॥ असृजि लोहिते । अस्रे । क्षतजे । शोणिते । कीलाले । त्वग्जे । रक्तत्॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । यदारसोयकृद्यातितत्ररंजकपित्तत ॥ । रागंपाकञ्चसम्प्राप्यसभवेद्रक्तसंज्ञक : ॥ रक्तंसर्वशरीरस्थंजीवस्याधारउत्तम : ॥ स्निग्धंगुरुचलंस्वादुविदग्धंपित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्याधारउत्तमइति । यतआह । जीवोवसति सर्वस्मिन्देहेतत्रविशेषत : । वीर्येरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयंच णात् इति ॥ वीर्यरक्तेमलेचशरीरारम्भके । वाग्भटोक्तपरिमाणमिते शुद्धेजीवोवसति॰ नतुदुष्टेप्रवृद्धे रक्तस्तावणोपदेशस्यवैयर्थ्यप्रसङ्गात् । पित्तवद्भवेत्॰ अम्लंभवेदित्यर्थ : ॥ रक्तस्यस्थानमाह । । यकृत्प्लीहा त्ररक्तस्यमुखंस्थानंतयो : स्थितम् । अन्यत्रापिस्थितवतांरक्तानांपोष

र्वं भवेत् ॥ इति ॥ रक्तदोषनाशकमौषधं यथा । ब्रह्मयष्टिफलं पिष्टं वारिणानुलेपतः । तेनघृष्टं रक्तदोषः प्रशाम्यतिनसंशयः ॥ रञ्जति स्म॰ रज्यते वा । रञ्ज रागे । गत्यर्थे तिक्तः । कर्मणिक्तो वा ॥ त्रि॰ अनुरक्ते ॥ नील्यादिरंजिते ॥ लोहिते ॥ क्रीडारते ॥

रक्तकः । पुं॰ अम्लाने ॥ बन्धूके ॥ रक्तवस्त्रे । रक्तशिग्रौ ॥ रक्तैरण्डे ॥ न॰ हिङ्गुले ॥ त्रि॰ अनुरागिणि ॥ विनोदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वात्॰ रक्तः । स्वार्थे कन् ।

रक्तकन्दः । पुं॰ विद्रुमे ॥ राजपलाण्डौ ॥ रक्तालौ ।

रक्तकन्दलः । पुं॰ प्रवाले ॥

रक्तकमलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥ कोकनदे ॥

रक्तकम्बलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥ यथा पाद्ये । रक्तकमलैः कुमुदैः पुष्पैः कह्लारै रक्तकम्बलैरिति ॥

रक्तकरवीरकः । पुं॰ रक्तप्रसवे । गणेशकुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूतद्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ।

रक्तकाञ्चनः । पुं॰ रक्तकोविदारद्रुमे । चमरिके ॥

रक्तकाण्डा । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तकाष्ठम् । न॰ पतङ्गे ।

रक्तकुमुदम् । न॰ रक्तकैरवे ॥

रक्तकुसुमः पुं॰ पारिभद्रे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

रक्तकेशरः । पुं॰ पारिभद्रे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥

रक्तकैरवम् । न॰ रक्तकुमुदे ॥

रक्तकोकनदम् । न॰ रक्तोत्पले ॥

रक्तखदिरः । पुं॰ रक्तसारे । बहुशल्ये । याज्ञिके ॥

रक्तगन्धकम् । न॰ बोले ।

रक्तगुल्मः । स्त्रीणां रक्तजगुल्मरोगे । तस्यौषधं यथा । द्विजयष्टीत्रिकटुकं चूर्णं पीतं हरेच्छिव । तिलक्वाथेन संयुक्तं रक्तगुल्मं स्त्रिया हर ।

रक्तघ्नः । पुं॰ रोहितकवृक्षे ।

रक्तघ्नी । स्त्री॰ दूर्वाविशेषे । गांठियादूर्वा इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

रक्तचन्दनम् । न॰ स्वनामप्रसिद्धे चन्दने । पत्राङ्गे । कुचन्दने । ताम्रसारे ॥ रक्तं शीतं गुरु स्वादु छर्दितृष्णास्रपित्तहृत् । पित्तनेत्रहितं वृष्यं ज्वरव्रणविषापहम् ॥ रक्तश्वेतत् चन्दनश्च ॥ रक्तसारे । रक्तचन्दनमिव । रक्तसारत्वात् ।

रक्तचित्रकः । पुं॰ क्षुपविशेषे । काले । कालमूले । दाहके । चित्राङ्गे । लालचिता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्र॰ ।

रक्तचूर्णम् । न० सिन्दूरे ॥ रक्तवर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजन्तुकः । पुं० भूनागे ॥ रक्तवर्णजन्तुमात्रे ॥

रक्तजिह्वः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० रक्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्तझिण्टी । स्त्री० कुरुवके ॥

रक्ततुण्डः । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डकः । पुं० भूनागे ॥

रक्ततृष्णा । स्त्री० गोमूत्रिकायाम् ॥

रक्तत्रिवृत् । स्त्री० रक्तवर्णत्रिवृतायाम् त्रिपुटायाम् । ताम्रपुष्पिकायाम् ॥

रक्तदन्तिका । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

रक्तदला । स्त्री० नलिकायाम् ॥ चिविल्लिकायाम् ॥

रक्तधातुः । पुं० गैरिके ॥ ताम्रे ॥

रक्तनालः । पुं० जीवशाके ॥

रक्तनासिकः । पुं० पेचके ॥ त्रि० लोहितनासिकाविशिष्टे ॥

रक्तपः । पुं० यातुधाने । राक्षसे ॥ रक्तंपिबति । पा० । आतोनुपसर्गेकः त्रि० रक्तपानकर्त्तरि ॥

रक्तपटः । पुं० वैनाशिकविशेषे ॥ साङ्ख्यभिक्षौ ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री० नाकुल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तपदी । स्त्री० समङ्गायाम् । क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

रक्तपङ्कः । पुं० न० रक्तोत्पले । कोकनदे ॥

रक्तपल्लवः । पुं० अशोकवृक्षे ॥ लोहितपत्रे ।

रक्तपा । स्त्री० जलौकायाम् ॥ डाकिन्याम् ॥ रक्तंपिबति । पा० आतोनुपसर्गेकः ॥

रक्तपाक्षी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

रक्तपाता । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तपादः । पुं० शुकपक्षिणि ॥

रक्तपादी । स्त्री० लज्जालौ ॥ हंसपद्याम् ॥

रक्तपायी । स्त्री० रक्तपानशीले ॥

रक्तपायिनी । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तपारदः । पुं० न० हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् । न० जवापुष्पे ॥ इ० शब्दरत्नावली ॥

रक्तपिण्डकः । पुं० रक्तालौ । रताल्० इ० भा० ।

रक्तपित्तम् । न० रोगविशेषे ॥

रक्तपित्तहा । पुं० रक्तवन्याम् ॥

रक्तपुच्छिका । स्त्री० ब्राह्मण्याम् । ब्राह्मनीतिप्रसिद्धजन्तुविशेषे ॥

रक्तपुनर्नवा । स्त्री० रक्तपुनर्नवाशाके । मण्डलपत्रिकायाम् । रक्तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकाया

म् । शोणपर्णे ॥

रक्तपुष्पः । रक्तकरवीरे ॥ रक्तार्के । बन्धूकवृक्षे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ बकवृक्षे ॥ दाडिमे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

रक्तपुष्पकः । पुं॰ रोहितकद्रुमे ॥ पलाशवृक्षे ॥ पर्पटे ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥

रक्तपुष्पा । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ सिन्दूर्याम् ॥ रक्तानिलोहितानिपुष्पाण्यस्याः ॥

रक्तपुष्पिका । स्त्री॰ लज्जालौ ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ भूपाटलौ ॥

रक्तपुष्पी । स्त्री॰ पाटलिवृक्षे ॥ जवायाम् ॥ आवर्तकीलतायाम् ॥ नागदमन्याम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ रुद्रकाण्डायाम् ॥

रक्तपूरकम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

रक्तप्रसवः । पुं॰ रक्तकरवीरे ॥ रक्ताम्लाने ॥

रक्तफलः । पुं॰ वटवृक्षे ॥

रक्तफला । स्त्री॰ पीलुपर्ण्याम् ॥ बिम्बिकायाम् ॥ कुंदुरु॰ कुंदुरी॰ इतिख्यातौषधौ ॥ रक्तानिफलान्यस्याः ॥ अजादित्वात् टाप् ॥

रक्तफेनजः । पुं॰ वामपार्श्वस्थक्लोम्नि । फुप्फुसे ॥

रक्तबालुकम् । न॰ सिन्दूरे ॥

रक्तमञ्जरः । पुं॰ निचुलवृक्षे ॥

रक्तमत्स्यः । पुं॰ रक्तवर्णमत्स्यविशेषे ॥ यथा । योरक्ताङ्गोनातिदीर्घोनचात्यानातिस्थूलोरक्तमत्स्यः सतु क्तः । शीतोष्णश्च पुष्टिकृद्दीपनो सौनाशं धत्ते किञ्चदोषत्रयस्य ॥

रक्तमालः । पुं॰ चिरबिल्वे । करञ्जे ॥

रक्तमूलकः । पुं॰ देवसर्षपवृक्षे ॥

रक्तमेहः । पुं॰ प्रमेहरोगविशेषे ॥

रक्तमोक्षणम् । न॰ शोणितस्रावे ॥ वेदनोपशमार्थायतथापाकप्रशमायच । अचिरोत्पत्तिशोथेषुशोणितस्रावणं चरेत् ॥ चरेत् कुर्यात् । एतत्तु क्रियाः सर्वा रक्तमोक्षणमिश्राः । रक्तं हि वेदना मूलं तच्च प्रच्छिन्नं चापि रक्तं । विसर्पकाठिन्यश्वयथुवेदनाश्चास्य नश्यन्ति । सविशेषं शिरामोक्षैः पदैरपि । शोणितस्रावं चरेदित्यन्वयः ॥

रक्तयष्टिः । स्त्री॰)
रक्तयष्टिका । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तयावनालः । पुं॰ तुवरयावनाले ॥

रक्तरजतम् । न॰ शीशमुक्ताफले ॥

रक्तरेणुः । पुं॰ सिन्दूरे ॥ पलाशकोरके । पुन्नागे ॥ रक्ताः रेणवोऽस्य ॥

रक्तरेणुका । स्त्री॰ पलाशकलिकायाम् ॥

रक्तरैवतकम् । न॰ महापारेवते ॥

रक्तलशुनः । पुं॰ महाकन्दे । गृञ्जने । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थूल

कन्दे । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनस्यमधुरं कटुकन्दं नालमप्युपदिशन्तिकषायम् । पत्रसस्यमुशन्तिसतिक्तंसूरयोलवणमस्थिवदन्तीतिराजनिर्घण्ट : ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्डाम् ॥

रक्तलोचन : । पुं० कपोते ॥ त्रि० लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तेलोचनेयस्य : ॥

रक्तवटी । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्ण : । पुं० किंशुके ॥ दाडिमे बन्धूके ॥ लाक्षायाम् ॥ निशाद्वये कुसुम्भपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ।

रक्तवर्ग : । पुं० इन्द्रगोपे ॥

रक्तवृन्त : । पुं० वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभू : । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तवसन : । पुं० सन्न्यासिनि ॥ त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्तवर्णवस्त्रे ॥

रक्तवात: । पुं० रोगविशेषे ॥ नारिकेलस्यवैमूलं क्षागीक्षीरेणसंयुतम् । पिवेच्चत्रिविधस्तस्यरक्तवातोविनश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तबिन्दु : । पुं० रुधिरस्यकणे ॥

रक्तबीज : । पुं० दाडिमे । शुम्भनिशुम्भयो: सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरद्योहर्षे ॥

रक्तवृन्ता । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

रक्तवृष्टि: । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे० उत्पातविशेषे ॥ तत्फलंशस्त्रोद्योगोयथा रक्तेशस्त्रोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्मरक : । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्येर्वर्षितेभयंविद्यात् ॥

रक्तशालि: । पुं रक्तवर्णधान्यविशेषे ॥ ताम्रशालौ । शोणशालौ ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिग्रु : । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । रक्तके । मधुरे ॥ रक्तोमधुर: । रक्तकण्ठानामितिदर्शनात् । सचासौशिग्रु : । रक्तोवर्णोनपुष्पेयावा ॥

रक्तशीर्षक : । पुं० सरलद्रवे ।

रक्तशृङ्गिकम् न० विषे ॥

रक्तसंज्ञ : । पुं० कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्दंशिका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तकह्लारे । ह्लके ॥ रक्तंसन्ध्येव । इवार्थेकन् । केण : ॥ रक्तामृसन्धौनकति । वक्रकुटिलायांगतौ । मूलविभुजादित्वात्कोवा ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥ रक्तञ्चतत्सरोरुहञ्च ॥

रक्तसर्षप : । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्तसंज्ञा । स्त्री० रक्ताम्लाने ॥

रक्तसार: । पुं० रक्तखदिरे ॥ अम्लवेतसे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ पतङ्गे । बकम्० इतिख्याते ॥

रक्तसौगन्धिकम् । न० रक्तकह्लारे । रक्तसौंधी० इ० भा० प्र० ॥ रक्तवर्णेचिकालविकाशिपुष्पवृक्षे ॥ रक्तश्वेतसौगन्धिकश्च ॥

रक्तस्राव: । पुं० रक्तपतने ॥

रक्तहंसा । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

रक्ता । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ लाक्षायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डायाम् ॥

रक्ताकार: । पुं० प्रवाले ॥

रक्ताक्तम् । न० रक्तचन्दने ॥ त्रि० शोणितमिश्रिते ॥

रक्ताक्ष: । पुं० कासरे । महिषे ॥ क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सारसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ दुर्भिक्षंमरणंरोगोधान्यौषधिप्रपीडनम् । पापरोगोभवेद्दे विरक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ त्रि० रक्तनेत्रवति ॥ रक्तेअक्षिणीयस्य स: । अक्ष्णोदर्शनादिश्यच् ॥

रक्ताङ्ग: । पुं० भौमग्रहे ॥ कम्पिल्ले ॥ प्रवाले ॥ मत्कुणे ॥ मण्डले ॥ कृकलासे ॥ न० विद्रुमे । धीरे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥

रक्ताङ्गा । स्त्री० जीवन्तिकायाम् ॥

रक्ताङ्गी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तातिसार: । पुं० रोगविशेषे ॥ पित्तकृत्तुयदात्यर्थं द्रव्यमश्नातिपैत्तिके । तद्दोषाज्जायतेशीघ्रं रक्तातीसार उल्वण: ॥ वत्सकतरुत्वगार्द्रादाडिमफलसम्भवात्वक् च । त्वग्युगलंपलमानंविपचेदष्टाङ्गसम्मितेतोये ॥ अष्टमभागंशेषंक्वाथंमधुनापिबेत्पुरुष: । रक्तातिसारमुल्वणमतिशयितंनाशयेन्नियतम् ॥ कुटजदाडिमक्वाथ: ॥ गोदुग्धनवनीतन्तु मधुनासितयासह । लीढं रक्तातिसारेतुग्राहकंपरमंमहत् ॥ नवनीतावलेह: ॥ पीतंमधुसितायुक्तं चन्दनंतण्डुलाम्बुना । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाहमेहनुत् ॥ चन्दनमचर्ष्वितम् । चन्दनकल्क: ॥

रक्ताधार: । पुं० चर्मणि ॥

रक्तापहम् । न० बोले ॥

रक्तापामार्ग: । पुं० क्षुद्रापामार्गे । आघट्टके ॥

रक्ताम्बरम् । न० वह्निशिखाख्यकुसुमरञ्जितवस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रक्ताम्र: । पुं० कोशाम्रे ॥

रक्ताम्लान: । पुं० कुरुबके ॥

रक्तार्क: । पुं० अर्कपर्णे । बिकीरणे ॥ रक्तार्कपुष्पंमधुरंसतिक्तंकु

ष्टक्तमिष्टं कफनाशनञ्च । आखोर्विषं हन्ति चरक्तपित्तं सङ्ग्राहि गुल्म-श्वयथौ हितं तत् ॥

रक्ताम्मम् । न० नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । पद्माभं मृदु रक्ताम्मं यन्मांसं चीयते सिते ॥

रक्तार्बुदः । पुं० उपपापोद्भवरोगविशेषे ॥

रक्तार्शः । न० अर्शोरोगविशेषे ॥

रक्तालुः । पुं० रक्तपिण्डालौ । रक्तकन्दे । लोहितालौ । रतालु० रतगडा० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

रक्ताशोकः । पुं० वृक्षविशेषे ॥

रक्तिका । स्त्री० गुञ्जायाम् । रत्ती० घुंघची० चिरमिठी० इ० भा० प्र० भिल्लभूषणायाम् ॥ राजिकायाम् ॥ रक्तिकापरिमाणे ॥

रक्तिमा ॥ पुं० लोहितत्वे ॥

रक्ताक्षः । पुं० रक्तवर्णे चौ । सूक्ष्मपक्षे ॥

रक्तैरण्डः । पुं० आम्रे । हस्तिकर्णे । रुबौ ॥

रक्तैर्वारुः । पुं० इन्द्रवारुण्याम् ॥

रक्तोत्पलः । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥ न० कोकनदे । रक्तसरोरुहे ॥

रक्तोब्जाभः । पुं० शोणवर्णे । त्रि० तद्वति ॥

रक्तोत्पलम् । न० गैरिके ॥

रक्षः । पुं० मंत्रगुप्तसमर्थे ॥ रक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ॥

रक्षःसभम् । न० रक्षःसमूहे ॥

रक्षकः । त्रि० रक्षितरि ॥ अनाथबालवृद्धानां रक्षकाः सर्वदेवताः ॥ रक्षति । रक्ष० । ण्वुल् ॥

रक्षणम् । न० पालने ॥ रक्षल्युट् ॥ आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ त्रि० रक्षके । पालके ॥ रक्षति० पालयति । रक्ष० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

रक्षणि । स्त्री० त्रायमाणायां लतायाम् ॥

रक्षणीयः । त्रि० रक्ष्ये । रक्ष० । अनीयर् ॥

रक्षन् । त्रि० रक्षितरि ॥ रक्षति । रक्ष० । शतृ ॥

रक्षः । न० राक्षसे । निर्ऋतिप्रभृतौ । रावणादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष० । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥ निर्दये ॥ यथा । दृष्ट्वा तु विकलान्व्यङ्गानन्धान् रोगिणस्तथा । दयानजायते यस्य सरक्ष इति मे मतिः ॥

रक्षा । स्त्री० जतुनि । रक्षणे । वाधानिवृत्तौ ॥ योगयुक्तो जनार्दनं चिन्तयेदिति यत् साध्यचिन्तकस्य परारक्षेत्यहं मन्ये । यथोक्तं सहस्रनामभाष्ये । नित्यं सं चिन्तयेदेष योगयुक्तो जनार्दनम् । साध्यरक्षापरा मध्ये कोहिनस्यच्युताश्रयमिति ॥ रक्षणम् । रक्ष० । गुरोश्चहल

इत्य: । टाप् ॥ भस्मनि ॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यान्तु रक्षाबन्धनमिष्यते । यथा । पौर्णमास्यां हरेरक्षाबन्धनं विधिपूर्वकम् । व्रजराजकुमारत्वात्केचिदिच्छन्ति साधव: ॥ तत्र भद्रासङ्गा वेलामतिक्रम्य वै कुर्य्यात् । तथाच स्मृति: । भद्रायां द्वे न कर्त्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा । श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामान्दहति फाल्गुनीति ॥ विधिश्च भविष्योत्तरे । उपाकर्मदिने प्रोक्तमृषीणाञ्चैव तर्पणम् । ततोऽपराह्णसमये रक्षापोटलिकां शुभाम् ॥ कारयेदक्षतै: शस्तै: सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् । वस्त्रैर्विचित्रै: कार्पासै: क्षौमैर्वा मलवर्ज्जितै: ॥ विचित्रं ग्रथितं सूत्रं स्थापयेद्भाजनोपरि । उपलिप्तागृहमध्ये दण्डचतुष्के न्यसेच्छुभं पीठम् । तत्रोपविशेद्राजा सामात्य: सपुरोहित: सुहृत् ॥ तदनु पुरोधा नृपतेरक्षां बध्नीत मन्त्रेण । येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबल: । तेन त्वां प्रतिबध्नामि रक्षे मा चल मा चल ॥ यदाबध्नं दाक्षायणा इत्यादि वैदिकोऽप्यत्र मन्त्र: पठनीय: ॥ ब्राह्मणै: क्षत्रियैर्वैश्यै: शूद्रैश्चान्यैश्च मानवै: । कर्त्तव्यो रक्षणाचारो विप्रान्सम्पूज्य शक्तित: । अनेन विधिना यस्तु रक्षिकाबन्धमाचरेत् । स सर्व्वदोषरहित: सुखं संवत्सरं वसेत् । इति ॥

रक्षापत्र: । पुं० भूर्ज्जवृक्षे ॥ न० भूर्ज्जत्वचि ॥

रक्षिका । स्त्री० रक्षायाम् । रखडी० इ० भा० ॥

रक्षित: । त्रि० त्राते । गोपायिते । गुप्ते ॥ रक्ष्यते स्म । रक्ष० । क्त० ॥

रक्षिता । त्रि० रक्षाकर्त्तरि । रक्षके ॥ यथा । आयव्ययज्ञो लोकज्ञो देशोत्पत्तिविशारद: । कृताकृतज्ञो भृत्यानां ज्ञेय: स्यादेशरक्षिता ॥

रक्षी । त्रि० रक्षके ॥ अवश्यं रक्षति । रक्ष० । णिनि: ॥

रक्षिवर्ग: । पुं० अनीकस्थे । राजरक्षकगणे ॥ अवश्यं रक्षन्ति । रक्ष पालने । आवश्यकेति णिनि: । रक्षिणां वर्ग: ॥

रक्षोघ्न: । पुं० सिद्धार्थे । सितसर्षपे ॥ भल्लातकवृक्षे ॥ न० काञ्जिके ॥ हिङ्गुनि ॥

रक्षोघ्नधूप: । पुं० गुग्गुल्वगुरुसर्जरसवचागौरसर्षपचूर्णलवणनिम्बपत्रव्यामिश्रघृतसंयुक्ते ॥

रक्षोघ्नी । स्त्री० वचायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥

रक्षोजननी । स्त्री० रात्र्याम् ॥ राक्षसमातरि ॥

रक्षोहा । त्रि० रक्षसां हन्तरि ॥ पुं०

गुग्गुलौ ॥

रघ्वाः । पुं० चार्वाके ॥ रघ० । यज याचेतिनङ् ॥

रघुः । पुं० सूर्यवंशीयदिलीपराजपुत्रे । श्रीरामचन्द्रस्यप्रपितामहे । लङ्घते । लघिगतौ । लघिवंहोर्न लोपश्चेतिकुर्नलोपश्च । बालमूललघ्वलुर्यलीनांवालोरत्वमापद्यते॰ इतिरत्वम् ॥ रङ्कतेनाशंगच्छतीतिव्युत्पत्त्या॰ व्यष्टिसमष्टिरूपेऽन्नमयकोषे ॥

रघुकारः । पुं० कालिदासकवौ ॥ रघुंकाव्यविशेषंकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

रघुनन्दनः । रघुनाथः । } रामचन्द्रे ॥

रघुपतिः । पुं० श्रीरामे ॥ यथा । यदुपतेः क्वगतामथुरापुरीरघुपतेः क्वगतोत्तरकोशला । इतिविचिन्त्यकुरुष्वमनः स्थिरंनसदिदंजगदित्यवधारयेतिरूपगोस्वामी ॥

रघुवंशः । पुं० रघोः सन्ततौ ॥ रघोर्वंशः ॥ कालिदासकृते काव्यविशेषे ॥

रघुवंशकेतुः । रघुवंशतिलकः । पुं० रघुवरः । } श्रीरामे ॥

रघूद्वहः । पुं० श्रीरामे ॥ उद्वहति । वह० । पचाद्यच् । रघूनामुद्वहोनायकः ॥

रङ्कः । त्रि० कृपणे ॥ मन्दे ॥ रमते । रमेर्बाहुलकात्कः ॥

रङ्कुः । पुं० शबलपृष्ठे । मृगविशेषे । रमते॰ रज्यतेवा । मृगय्वादित्वात् साधुः ॥ जनपदविशेषे ॥

रङ्गः । पुं० रागे ॥ नृत्ये ॥ नृत्यस्थाने ॥ रणक्षितौ ॥ टङ्कणे ॥ खादिरसारे ॥ पुं० न० त्रपुणि । त्रापुषि । वङ्गे । कुरूप्ये । पिच्चटे । पूतिगन्धे । रांग० इ० भा० ॥ तद्विशेषो यथा । श्वेतंमृदुलघुस्वच्छंस्निग्धमुष्णासहंहिमम् । मूत्रपत्रहरंकान्तंच पुंश्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ खुरकंमिश्रकञ्चापिद्विविधंरङ्गमुच्यते । उत्तमंखुरकंतत्रमिश्रकंत्वहितंमतम् ॥ तस्याशुद्धस्य दोषोयथा । रङ्गोविधत्ते खलुशुद्धिहीनस्तथाह्यपक्वश्चकिलासगुल्मौ । कुष्ठानिशूलंकिलवातशोथं पाण्डुंप्रमेहञ्चभगन्दरञ्च ॥ विषोपमंरक्तविकारवृन्दंक्षयञ्चकृच्छ्राणिकफज्वरञ्च । मेहाश्मरीविद्रधिगुल्मरोगान्नागोपिकुर्यात् कथितान्विकारान् ॥ तस्यशोधनंयथा । वङ्गनागौप्रतप्तौचगालितौतौनिषेचयेत् । त्रिधात्रिधाविशुद्धिः स्याद्रविदुग्धेपिचत्रिधा ॥ तैलतक्रकाञ्जिकगोमूत्रकुलत्थक्वाथेषुप्रत्येकंत्रिधात्रिधा । ततोऽर्कदुग्धेत्रिधा ॥ अथमारणविधिः । मृत्पात्रेद्राविते रङ्गे

चिञ्चात्वक्त्वचोरजः । चिप्त्वाव
ङ्गं चतुर्थांशमयोदर्व्याप्रचालयेत् ॥
चिञ्चाश्वमिलो । रजः सूर्णम् । अ-
योदर्वीलोहकी० करच्छुली ॥ ततो
द्वियाममात्रेणवङ्गभस्मप्रजायते । अ-
थभस्मसमंतालं चिप्त्वाम्लेनविमर्द
येत् ॥ ततोगजपुटेपक्त्वापुनरम्लेन
मर्दयेत् । तालेनदशमांशेनयाममे
कंततः पुटेत् ॥ एवंदशपुटैःपक्वं
वङ्गंभवतिमारितम् ॥ अस्यगुणायथा
। रङ्गंलघुसरंरूक्षंकुष्ठमेहकफक्रिमी
न् । निहन्तिपाण्डुंसश्वासंचक्षुष्यंपि
त्तलंमनाक् ॥ सिंहोगजौघन्तुयथा
निहन्तितथैवरङ्गोऽखिलमेहवर्गम् ।
देहस्यसौख्यंप्रबलेन्द्रियत्वंनरस्यपु
ष्टिंविदधातिनूनम् ॥ रङ्गति । रगि
गतौ । पचाद्यच् ॥ रज्यत्यस्मिन्०
रज्यतेऽनेनवा । रञ्जरागे । अकर्त्त
रिचेतिघञ् । कुत्वम् ॥

रङ्गकारः । त्रि० वस्त्रादीनांरङ्गकर्त्तरि
। रंगरेज० इ० भा० ॥

रङ्गकाष्ठम् । न० पतङ्गे ॥

रङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥

रङ्गजीवकः । पुं० चित्रकरे ॥

रङ्गदः । पुं० टङ्कणे ॥ खादिरसा
रे ॥

रङ्गदा । स्त्री० स्फटयाम् ॥

रङ्गदायकम् । न० कङ्कुष्ठे ॥

रङ्गद्रढा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

रङ्गपत्री । स्त्री०)
रङ्गपुष्पी । स्त्री०) नीलीवृक्षे ॥

रङ्गभूतिः । स्त्री० कोजागरपूर्णि
मायाम् ॥

रङ्गभूमिः । स्त्री० मल्लभूमौ ॥ ना
ट्यभूमौ ॥

रङ्गमल्ली । स्त्री० वीणायां ॥

रङ्गमाणिक्यम् । न० माणिक्यरत्ने ॥

रङ्गमाता । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ जतु
नि । लाक्षायाम् ॥ चुक्राम् ॥

रङ्गमातृका । स्त्री० लाक्षायाम् ॥

रङ्गलासिनी । स्त्री० शेफालिका-
याम् ॥

रङ्गवीजम् । न० रूप्ये ॥

रङ्गशाला । स्त्री० नाट्यगृहे । नाच
घर० इतिभाषाप्र० ॥

रङ्गसद्मम् । न० यसदे । जस्त०
इ० भा० ॥

रङ्गाङ्गा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

रङ्गाजीवः । पुं० चित्रकारे ॥ रङ्गे
णाजीवति । जीव० । कर्मण्युपपदेतिकः
॥ रङ्गः आजीवोऽस्येतिवा ॥

रङ्गारिः । पुं० करवीरे ॥

रङ्गावतारकः । पुं० रङ्गावतारि
णि । शैलूषे । भरते । नटे ॥ नृत्य
गीतस्थानेगीतवाद्यादिना तदनुगु
णतयाप्रसङ्गिनि ॥ इ० प्रायश्चि
त्तविवेकः । नटगायनव्यतिरिक्तोर
ङ्गावतरणजीविनिर्दिष्टतकुशूक-

भट्टः ॥

रङ्गावतारी । पुं॰ नटे ॥

रङ्गिणी । स्त्री॰ कैवर्त्तिकायाम् ॥ शतमूल्यां ॥

रङ्गोपजीवी । पुं॰ नटमल्लादिवर्त्ती ॥ रङ्गोपजीविप्रभृतीनामन्नादानां नरकप्राप्तिरुक्ता विष्णुपुराणे २ अंशे ॥ यथा । रङ्गोपजीवी कैवर्त्तः कुण्डाशी गरदस्तथा । सूचीमाहिषिकश्चैव पर्वकारी च योद्विजः ॥ आगारदाही मित्रघ्नः शाकुनिर्ग्रामयाजकः । रुधिरान्धे पतन्त्येते सोमं विक्रीणते च ये इति ॥

रङ्घः । न॰ रंहसि ॥ इति भरतद्विरूपकोषः ॥

रचनम् । न॰ ग्रन्थने । निर्माणे ॥

रचना । स्त्री॰ कुसुमप्रकारादेः पचावल्यादेश्च रचने । परिस्पन्दे ॥ रच प्रतियत्ने । चुरादिरदन्तः । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥ रच्यते॰ इति वा ॥ यथाक्रमेण स्थापने । निवेशे । स्थितौ ॥ निर्मितौ ॥ यथा । असाधारणचमत्कारकारिणी रचना हि निर्मितिः तत्पर्यायाः सन्दर्भः । गुम्फः । सन्धनम् ॥ ग्रन्थनम् ॥

रचितः । त्रि॰ कल्पिते । कृते ॥ स्थापिते ॥ रच॰ । कर्मणि क्तः ॥

रजः । पुं॰ रेणौ । धूलौ ॥ परागे ॥ आर्त्तवे ॥ गुणान्तरे । रञ्जयति । रञ्जरागे । घञर्थे कप्रत्ययः ॥ न॰ स्त्रीकुसुमे ॥

रजःशयः । पुं॰ शुनि । रजसि शेते । शीङ्॰ । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

रजःसारथिः । पुं॰ वायौ ॥

रजकः । पुं॰ निर्णेजके । वस्त्रधावके । अयन्तु तीवरपत्न्यां धीवराज्जातः सङ्करजातिः वासांसि रजकः । शुक्लीनि र्णिज्याद्रजकः शनैः । अतोन्यथा हि कुर्वीत दण्ड्यः स्यात् द्रुकमाषकम् ॥ रज्यति । रञ्ज॰ । नृतिखनिरञ्जिभ्य इति॰ ष्वुन् । असि॰ अकि॰ अनेचरञ्जेर्नलोपः । षित्वान्ङीषि॰ रजकी । भाष्यमते॰ क्वुन् । टाप् रजिका ॥ शुके ॥ रजकौ धातकशुकाविति हेमः ॥

रजतम् । न॰ दुर्वर्णे । रूप्ये ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । त्रिपुरस्यवधार्थाय निर्निमेषैर्विलोचनैः । निरीक्षयामास शिवः क्रोधेन परिपूरितः ॥ ततस्तूल्कासमपतत् तस्य कस्माद्धि लोचनात् । ततो रुद्रः समभवद्दहन्निवाऽनरमिवज्वलन् ॥ द्वितीयादपतन्नेत्रादश्रुबिन्दुस्तु वामकात् ॥ तस्माद्रजतमुत्पन्नमुक्तकर्मसु योजयेत् । कृत्रिमञ्च भवेत्तद्धि रङ्गादिरसयोगतः । पश्चाद्गुणान् रूप्ये ॥ हारे दन्तिदन्तयोः । शोणिते ॥ हृदे

। शैले ॥ स्वर्णे । रजतिरज्यतेऽनेनवा । रञ्ज० । पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच् ॥ त्रि० शुक्ले ॥

रजतद्युति : । पुं० हनुमति ॥

रजतप्रस्थ : । पुं० कैलासाचले ॥

रजताचल : । पुं० रौप्यपर्वते ॥

रजताद्रि : । पुं० कैलासपर्वते ॥

रजनम् । न० स्वर्णे । सुवर्णे । कुसुमादिरागे ॥ रज्यतेनेन । रञ्ज : क्युन् ॥

रजनि : । स्त्री० निशि । रात्रौ ॥ रंजन्ति०अनुरक्ताभवन्ति०रागिणोस्याम् बाहुलकाद्रञ्जेरनिनलोपश्च ॥

रजनिकर : । पुं० चंद्रे ॥

रजनी । स्त्री० नीलिन्याम् ॥ रात्रौ ॥ हरिद्रायाम् ॥ जतुकायाम् । लाक्षायाम् ॥ रंजन्त्यनुरक्ताभवन्त्यस्यां रागिण : । रञ्ज० । क्षिपे : किच्चेतिअकारादनि : । कित्वान्नलोप : । बाहुलकाद्वा०रजनि : । गौरादित्वान्ङीष् ॥

रजनीकर : । पुं० हिमांशौ ॥

रजनीगन्धा । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥

रजनीचर : । पुं० राक्षसे । रात्रिचरे ॥ रजन्यांचरति । चरेष्ट : ॥ चौरे ॥ यामिकभटे ॥

रजनीजलम् । न० नीहारे । श्रोस० इ०भा० । रजन्याजलम् ॥

रजनीपुष्प : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

रजनीमुखम् । न० प्रदोषे ॥ रजन्यामुखमिव ॥

रजनीहासा । स्त्री० शेफालिकापुष्पे हारसृङ्गार०पारिजात० इ० लोक प्रसिद्धे ॥ रजन्यांहासोयस्या : ॥

रज : । न० गुणान्तरे । प्रकृतिगुणविशेषे । रागद्वेषात्मकेदु : खहेतौ ॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासङ्गसमुद्भवम् । तन्निबध्नातिकौन्तेयकर्मसङ्गेनदेहिनम् । आर्त्तवे । स्त्रीपुष्पे ॥ परागे । सुमनोरजसि ॥ रेणुमात्रे । धूलिमात्रे ॥ निषिद्धाऽनिषिद्धंरजोयथा । आयुष्कामोनसेवेततथासम्मार्जनीरज : । तथाश्वरथधान्यानांगवाञ्चैवरज: शुभम् ॥ अशुभञ्चविजानीयात्खरं छागाविकेषु च । गवांरजोधान्यरज : पुत्रस्याङ्गभवंरज : ॥ एतद्रजो महाशस्तंमहापातकनाशनम् ॥ अजारज : खररजस्तथासम्मार्जनीरज : । स्त्रिय : पादरजोराजन्शक्रादपिहरेच्छ्रियम् इ०ल०चं० ॥ रञ्जयति०रजनम्०रज्यतेऽनेनवा । रञ्जरागे । भूरंजिभ्यांकिदित्यसुन् । नलोप : ॥ असृजि ॥ दिवसे ॥ अहगहनीरजसीउच्येते०इतिनिरुक्तोक्ते : ॥ स्वस्तिहीनंरजोहीनंशि

रि। नाम्नि विवर्जितम्। मुद्राहीनं हस्तकृतं यच्च सिद्धिकरं नहीति लक्ष्यम्॥

रजसानु :। पुं० मेघे॥ चित्ते॥

रजस्वल :। पुं० महिषे। सैरिभे॥ त्रि० सरजस्के॥ रजोऽस्त्यस्य। रज : कृषीति वलच्॥

रजस्वला। स्त्री० स्त्रीधर्मिण्याम्। अव्याम्। आत्रेय्याम्। पुष्पवत्यां स्त्रियाम्। उदक्यायाम्॥ द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमापञ्चाशत्समा : स्त्रिय :। मासि मासि भगद्वारा प्रकृत्यैवार्त्तवं स्रवेत्॥ तत्र। प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी। तृतीये रजकी प्रोक्ता यथा वर्ज्या तथाङ्गना॥ शुद्धा भर्त्तुश्चतुर्थेऽह्नि अशुद्धा दैवपैत्रयो :। दैवे कर्मणि पैत्रे च पञ्चमेऽहनि शुद्ध्यति। रजोऽस्त्यस्या :। रज : कृष्यासुतिपरिषदो वलच्। तसौ मत्वर्थे इति भत्वम्॥ सिंहकर्कटस्थिते नद्याम्॥ यथा। सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वा नद्यो रजस्वला :। तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगा :॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च। चन्द्रसूर्योपरागे च रजोदोषो न विद्यते॥ दशवर्षाधिकायां नार्याम्॥

रजि :। पुं० चन्द्रवंशीयराजविशेषे॥

रजित :। त्रि० आकृष्टे॥ रञ्जर्ण्यन्तात्कर्मणि क्त :। रञ्जर्णौ मृगरमणायुपधानकारलोप :॥

रजोगुण :। पुं० अप्रीत्यात्मके प्रकृतेर्गुणे॥ अप्रीतिरात्मभावो यस्य। उपष्टम्भकं चलञ्च रज :। सत्त्वतमसी स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्तिं प्रत्यवसीदन्ती रजसोपष्टभ्येते० उत्साहं प्रयत्नं कार्येते। तदिदमुक्तमुपष्टम्भकं रज इति। कस्मादित्यत उक्तं० चलमिति। तदनेन० रजस : प्रवृत्त्यर्थत्वं दर्शितम्। यद्दु : खहेतुस्तद्दु : खात्मकं रज :॥ रज :कार्ये हास्यहर्षादौ॥

रजोनिमीलित :। त्रि० रजोगुणावृत्ते॥ अपथेऽप्यदमपर्यन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिता :॥

रजोबलम्।)
रजोरसम्।) न० अन्धकारे॥

रजोविशाल :। पुं० भूर्लोके॥ मध्ये रजोविशाल : सद्धर्माधर्मानुष्ठानपरत्वात्० दु : खबहुलत्वाच्च० रजोविशाल इति साङ्ख्याचार्या :॥

रजोहर :। पुं० रजके॥

रज्जु :। स्त्री० वेण्याम्॥ बन्धनसाधनवस्तुनि। शुल्वे। वराटके। गुणे। डोरी० रस्सी० इ० भा०। सृज्यते। सृजविसर्गे। सृजेरसुमच। चात्सलोपउप्रत्ययश्च। सरुसुत्वे नश :० नश्त्वे नज :॥ मध्यगुरी० ।ऽ। ०।

रज्यमान :। त्रि० लोहितायमाने॥

रञ्जेर्दैवादिकात्कर्त्तरिशानच् । अनिदितामितिनलोपः ॥

रञ्जकः । पुं॰ कुसुम्भादिना वस्त्रादिरागकर्त्तरि ॥ कम्पिल्लके ॥ प्रीतिजनके । न॰ हिङ्गुले ॥

रञ्जनः । पुं॰ रागजनने ॥ मुञ्जतृणे । न॰ रक्तचन्दने ॥ हिङ्गुले ॥ पतङ्गे । वकम् । इ॰भा॰ ॥ वर्णान्तरापादने ॥ रञ्जयति । रञ्जरागे । ण्यन्तः । युच् । ल्युड्वा ॥

रञ्जनकः । पुं॰ कट्फले ॥

रञ्जनी । स्त्री॰ गुण्डारोचनिकायाम् ॥ नील्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ पर्प्पट्याम् । रञ्जयति । रञ्ज॰ । ल्युट् । णिलोपस्यस्थानिवत्त्वादग्रनये । स्वेतिवानलोपोन ॥ रज्यतेऽनयेतिविग्रहेतु॰करणेतिल्युड्भवत्येव । रञ्जेः क्युन्निति वा ॥

रञ्जनीयः । त्रि॰ रागोत्पादनयोग्ये ॥

रटितः । त्रि॰ कथिते ॥ रटेः कर्म्मणि क्तः ॥ न॰ कथनमात्रे ॥

रणः । पु॰ कोणे । वीणादिवादने । क्वणे । पुं॰न॰ युधि । समरे । युद्धे ॥ रणनम् । रणन्ति॰ शब्दायन्तेऽस्मिन्निति वा । रणशब्दे । वधिरण्योरिस्वप् ॥ रणति । रणः पचाद्यज्वा ॥

रणत् । पुं॰ ध्वनति ॥

रणतूर्य्यम् । न॰ सङ्ग्रामपटहे । भयडिण्डिमे । युद्धवाद्ये ॥

रणप्रियः । पुं॰ श्येनविहगे ॥ न॰ उशीरे । वीरणस्यमूले ॥

रणमत्तः । पुं॰ हस्तिनि । द्विपे ॥

रणमुष्टिः । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे ॥

रणरङ्कः । पुं॰ रणकातरहस्तिनि । प्रतिमे ॥

रणरणः । पुं॰ मशके ॥ न॰ उद्दाहने

रणरणकः । पुं॰ उत्कण्ठायाम् । कामे ॥

रणसङ्कुलम् । न॰ तुमुले । व्याकुलरणे ॥ रणस्यसङ्कुलम् ॥

रणसमुद्यमः । पुं॰ युद्धोद्योगे ॥

रणाङ्गनम् । न॰ युद्धस्थले ॥

रणालङ्कारः । पुं॰ कङ्कपक्षिणि ॥

रण्डः । त्रि॰ अपधर्मविच्छिन्नावयवे ॥ धूर्त्ते ॥

रण्डकः । पुं॰ अफलद्रुमे ॥

रण्डा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ विधवायाम् ॥ रमन्तेऽत्र । रमक्रीडायाम् । अमन्ताड्डः । टाप् ॥

रण्डाश्रमी । पुं॰ अष्टचत्वारिंशद्वर्षोपरिभार्य्याविहीने ॥ यथा । चत्वारिंशद्वत्सराणांसाष्टानांचपरेयदि । स्त्रियावियुज्यतेकश्चित्सतुरण्डाश्रमीमतः ॥

रतम् । न॰ मैथुने । सुरते ॥ तद्द्विविधम् । यथाहवात्स्यायनः । बाह्यमाभ्यन्तरञ्चेतिद्विविधंरतमु

च्यते । तत्राद्यं चुम्बनाश्लेषनखदन्तक्षतादिकम् । द्वितीयं सुरतं साक्षान्नानाकारेणकल्पितमिति ॥ त्रि० गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेक्तः । अनुदात्तोपदेशेतिनलोप : ॥

रतकील : । पुं० कुक्कुरे ॥

रतकूजितम् । न० रतिकालकथायाम् । मणिते ॥

रतगुरु : । पुं० भर्त्तरि हृदयेशे ॥

रतज्वर : । पुं० काके ॥

रतताली । पुं० विड्गे ॥

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥

रतनाराच : । पुं० नारीणांशीत्कारे ॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ विड्गे ॥

रतनिधि : । पुं० खञ्जने ॥

रतराग : । पुं० सुरताभिलाषे ॥

रतर्त्तिकम् । न० दिवसे ॥ सुखस्नाने ॥ अष्टमङ्गले ॥

रतव्रण : ।)
रतशायी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥

रतहिण्डक : । पुं० स्त्रीचौरे । लम्पटे ॥

रतान्दुक : । पुं० कुक्कुरे ।

रताम्बी । स्त्री० कुज्झट्यां ॥

रतामर्द : । पुं० कुक्कुरे ॥

रतायनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्याम् ॥ कामुक्याम् ॥

रति : । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेवस्यपत्न्याम् ॥ आषाढिस्थानस्थायांदेव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रागे ॥ अनुरागे ॥ यथा । भगवान्० ब्रह्म० कार्त्स्न्येनचिरन्वीच्यमनीषया । तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्मन्यतोभवेत्तदिति ॥ रम्यतेऽनया रम० । क्तिन् । अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोझलिक्ङिति० इतिमलोपः॥ चेत : परितोषे ॥ इष्टार्थसंयोगजनितायां क्रीडायाम् ॥ इच्छाविशेषे ॥ यथा । यूनोरन्योन्यविषयस्थायिनीच्छा रति : स्मृतेतिरसार्णवसुधाकर : ॥

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ॥

रतिकूजितम् । न० मणिते । मैथुनशब्दे ॥ रते : कूजितम् ॥

रतिक्रिया । स्त्री० संवेशने । मैथुने ॥

रतिगृहम् । न० योनौ ॥ रमणमन्दिरे ॥

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासहक्रीडने ॥ यथा । शास्त्रस्यविषयस्तावद्यावन्मन्दरसोनर : । रतिचक्रेप्रवृत्तेतुनशास्त्रंनापिचक्रम : ॥

रतिनाग : । पुं० षोडशबन्धान्तर्गतपञ्चदशेबन्धे ॥ तल्लक्षणंयथा ॥ पीडयेदूरुयुग्मेनकामुकंकामिनीयदि । रतिनाग : समाख्यात : कामिनी

नांमनोरम : ॥

रतिपति : । पुं॰ कामदेवे ॥ रते : पति : ॥ देशविशेषस्थस्त्रीणांस्थानविशेषितस्याविर्भावेयथा । वाचि श्रीमाथुरीणांजनकजनगदस्यायिनीनांकटाक्षे ॰ दन्तेगौडाङ्गनानां॰ सुललितजघनेचोत्कलप्रेयसीनाम् । तैलङ्गीनांनितंबे॰ सजलघनकुचौकेरलीकेशपाशे॰ कार्णाटीनांकटौच- स्फुरतिरतिपतिर्गुर्ज्जरीणांस्तनेषु ॥

रतिपाशक: । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पीडयेदूरुयुग्मेनकामुकोयदिसुन्दरीम् । रतिपाशस्तथाख्यात : कामिनीनांसुखावह : ॥

रतिप्रिय : । पुं॰ कामदेवे ॥ रति : प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्ध : । पुं॰ पद्मासनादिषोडशसु ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपाशोलतावेष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच ॥ हिल्लोलोनरसिंहोपिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवमुत्कंठस्तुतत : परम् ॥ सिंहासनोरतिर्नागोविद्याधरस्तुषोडश : ॥

रतिमदा । स्त्री॰ अप्सरसि । स्वर्वेश्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न॰ योनौ ॥ मैथुनगृहे ॥

रतिमित्र : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पातयेदूरुयुग्मेचकामुकंयदिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यात: कामिनीनांसुखावह : ॥

रतिरमण : । पुं॰ कामदेवे ॥

रतिलक्षम् । न॰ निधुवने ॥

रतिलाभ : । पुं॰ सुरतसुखप्राप्तौ ॥ यथोक्तंरतिरहस्ये । स्रस्ततावपुषिमीलनंदृशोर्मूर्च्छनाचरतिलाभलक्षणम् । श्लेषयेत्स्वजघनंमुहुर्मुहु: सीत्करोतिगलगद्गदाकुलेति ॥

रतिसत्त्वरा । स्त्री॰ चिरञ्जीवायाम् । पिडिङ्गशाक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

रतिसुन्दर : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपदद्वयंकामीधारयेद्धृदयेयदि । धृतकंठोरमेत्कामीबन्ध: स्याद्रतिसुन्दर : ॥

रतू : । स्त्री॰ देवनद्याम् सत्यवाचि ॥ ऋदितिसौत्रोधातु: । तत : ऋतेरम्चेतिकू : समागमश्च ॥

रतोद्वह : । पुं॰ कोकिले ॥

रत्यङ्गम् । न॰ भगे । योनौ ॥ रते : सुरतस्यअङ्गम् ॥

रत्नम् । न॰ स्वजातिश्रेष्ठे ॥ जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमभिधीयते ॥ मणौ ॥ धनार्थिनोजना : सर्वेरमन्तेस्मिन्नतीवयत् । ततोरत्नमितिप्रोक्तंशब्दशास्त्रविशारदै : ॥ तत्तुपाषाणभेदोस्तिमुक्तादिचतदुच्यते तानिनवधानिरूपितानियथा । व

ञ्चं गारुत्मतंपुष्पंरागोमाणिक्यमेव च । इन्द्रनीलश्चगोमेदस्तथावैदूर्य मित्यपि ॥ मौक्तिकंविद्रुमश्चेतिर त्नान्युक्तानिवैनव। रत्नानिभक्षितानि स्युर्मधुराणिसराणिच। चक्षुष्याणि चशीतानिविषघ्नानिधृतानितु॥मङ्गल्यानिमनोज्ञानिग्रहदोषहराणिच॥ माणिक्यंतरणे : सुजातममलंमुक्ताफलंशीतगोर्माहेयस्यतुविद्रुमो निगदित : सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यव ज्रंशनेर्नीलंनिर्मलमन्ययोर्निगदिते गोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानांशोधन मारणविधिर्वज्रशब्दोध्या। रमयति । रमक्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा । रमेस्तचेतिन : । नेट् । माणिक्ये ॥ वज्रे ॥ सगर्णे० ॥ ऽ० ॥

रत्नकन्दल : । पुं० प्रवाले ॥

रत्नकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥

रत्नगर्भ : । पुं० समुद्रे ॥ रत्नानिगर्भेऽस्य ॥ कुबेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानिगर्भेऽस्या ॥ उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचषक : । पुं० न० स्फटिकादि मणिपात्रे ॥

रत्नद्वीप: । पुं० न० रत्नप्रचुरेद्वीपविशेषे॥

रत्नधेनु : । स्त्री० महादानविशेषे ॥

रत्ननिधि : । पुं० खञ्जनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न० सुवर्णादिपञ्चसु ॥ यथा । सुवर्णंरजतंमुक्तालाजावर्त्तं प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं मुनिभि : कर्मवेदिभि : ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री० मणिविचारे ॥ तत्र मणीनांतावद्गुणप्रधानार्थमाह । रत्नेनशुभेनशुभंभवतिनृपाणामनिष्टमशुभेन । यस्मादत : परीक्ष्यंदैवंरत्नाश्रितंतज्ज्ञै : ॥ द्विपहयवनितादीनांस्वगुणविशेषेणरत्नशब्दोऽस्ति । इहतूपलरत्नानामधिकारोवज्रपूर्वाणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रदर्शनार्थम्मतभेदमाचार्याणामाह। रत्नानिबलाद्दैत्याद्दधीचतोऽन्येवदन्तिजातानि । केचिद्भुव : स्वभावाद्वैचित्र्यंप्राहुरुपलानाम् ॥ वज्रेन्द्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्या : । वैदूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकान्ता : ॥ सौगन्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्परागाख्या: । ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ वेणातटेविशुद्धंशिरीषकुसुमोपमञ्चकौशलकम् । सौराष्ट्रकमाताम्रं कृष्णंशूर्पारसम्भूतम् ॥ ईषत्ताम्रंहिमवतिमतङ्गजंवल्लपुष्पसङ्काशम् । आपीतंकालिङ्गंश्यावंपौण्ड्रेषुसम्भूतम् ॥ ऐन्द्रंषडश्रियुक्तंयाम्यंसर्पास्यरूपमसितञ्च । कदलीकाण्डनिकाशंवैष्णवमितिसर्वसंस्थानम् ॥ वारुणमव-

लागुञ्जोपमंभवेत्कर्णिकारपुष्पनि-
भम् । शृङ्गाटकसंस्थानंव्याघ्राक्षि
निभञ्चहरीतभुजम् ॥ वायव्यञ्चयवो
पममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टम् ।
स्रोत:खनिप्रकीर्णकमित्याकरस
म्भवस्त्रिविध: ॥ १० ॥ रक्तंपीतञ्च
शुभंराजन्यानांसितंद्विजातीनाम्
। शैरीषंवैश्यानांशूद्राणांशस्त्रतेऽ
सिनिभम् ॥ ११ ॥ वज्रमणेर्मू
ल्यपरिज्ञानार्थमाह । सितसर्ष
पाष्टकंतण्डुलोभवेत् तण्डुलैस्तुविं
शत्या । तुलितस्यहीरकस्य द्वे रूपके
इत्यसैतत् ॥ पादत्र्यंशार्द्धोनं
त्रिभागपञ्चांशषोडशांशश्च । भाग
श्चपञ्चविंशतिक: स्यात्साहस्रिक
श्चैव ॥ १३ ॥ शुभवज्रलक्षणान्या
ह । सर्वद्रव्याभेद्यंलघ्वम्भसितरति
रश्मिवत्स्निग्धम् । तडिदनलश
क्रचापोपमञ्चवज्रंहितायोक्तम् ॥
अथाशुभलक्षणम् । काकपदमक्षि
काकेशधातुयुक्तानिशार्करंविद्धम् ।
द्विगुणाश्रिदग्धकलुषत्रस्तविशीर्णा
निनशुभानि ॥ यानिचबुद्बुददलि
ताग्रचिपिटवाशीफलप्रदीपानि ।
सर्वेषाञ्चैतेषांमूल्यादष्टमोह्रा
नि: ॥ १६ ॥ वज्रंनकिंचिदपि
धारयितव्यमेकेपुत्रार्थिनीभिरबला
भिरुशंतितज्ज्ञा: । शृङ्गाटकत्रि
पुटधान्यकवत्स्थितंयत्स्त्रीणांनिभ

ञ्चशुभदंतनयार्थिनीनाम् ॥ खञ्ज
नविभवजीवितक्षयंजनयतिवज्रम
निष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारि
नाशनंशुभमुपभोगकरञ्चभूभृताम्
॥ इतिशाराद्यांसप्तसप्ततितम: ॥

रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने
॥ यथा । समुद्रोपत्यकाहैमीपर्वता
धित्यकापुरी । रत्नपारायणंनाम्ना
लङ्केतिममभैथिली ॥

रत्नप्रभा । स्त्री० जिनानांनरकविशे
षे ॥

रत्नभू: । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥

रत्नमुख्यम् । न० हीरके ।

रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं
मुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ॥

रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्न
श्रेष्ठे ॥

रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि
विद्यन्तेयस्याम् । मतुप् । उगि
त्वान् ० ङीप् ॥

रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ त्रि०
रत्नवर्षणशीले ॥

रत्नसानु: । पुं० सुरालये । सुमेरु
पर्वते ॥ रत्नानिसानौशिखरे
ऽस्य ॥

रत्नसू: । स्त्री० भूमौ ॥

रत्नाकर: । पुं० जलनिधौ ॥ रत्ना
नांमाणिक्यमुक्तादीनामाकर: ॥

रत्नाङ्क: । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

ङ्के ॥

रत्नाचलः । पुं० दानार्थमणिमयपर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न० मणिमयालङ्करणे । जडाजगहना० इ० भा० ॥ तस्य धारणगुणाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणं काम्यमोजस्यं रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्नि: । पुं० बद्धमुष्टिकरे ॥ ऋच्छति० अर्यतेऽनेनवा । ऋगतौ । ऋतन्यञ्जील्यर्त्तेः कत्निच् । यण् ॥

रथः । पुं० शताङ्गे । स्यन्दने ॥ पादे । चरणे ॥ वेतसे ॥ देहे । शरीरे ॥ रथवाहयस्थानीयैरिन्द्रियैराकृष्यमाणत्वाच्छरीरस्य ॥ रम्यतेऽत्र० रमन्तेऽत्रानेनवा । रम० । हनिकुषीतिक्थन् । अनुनासिकलोपः ॥ एतेनसहयोद्धरि ॥ सगणे० ॥ ऽ० ॥ पौरुषे ॥

रथकड्या । स्त्री० रथवृन्दे ॥ रथानांसमूहः । इनित्रकट्यचश्चेतिकड्यच् ॥

रथकरः । पुं० रथकारे ॥ रथस्यकारः ॥

रथकारः । पुं० तक्षणि । वर्द्धकौ । रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात् करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । वढई० तखाण० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ माहिष्येणकरण्यान्तुरथकारः प्रजायते० इ० याज्ञवल्क्यः ॥ रथंकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

रथकुटुंबी । पुं० सारथौ ॥ रथंकुटुम्बयितुंशीलमस्य । कुटुम्बधारणे । सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा । रथएवकुटुम्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इनिः ॥

रथगर्भकः । पुं० स्कन्धवाह्ययाने । नररथे । कर्णीरथे । प्रवहणे । डयने ॥

रथगुप्तिः । स्त्री० वरूथे । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थंरथस्यसन्नाहवदावरणे ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न० रथगुप्तौ ॥

रथचरणः । पुं० कोकपक्षिणि । चक्रवाके ॥ रथचक्रे । पैय्या० इ० भाषा ॥

रथद्रुः । पुं० तिनिशवृक्षे ॥ रथस्यद्रुः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री० आषाढशुक्लद्वितीयायाम् ॥ यथा । आषाढस्यसितेपक्षेद्वितीयापुष्यसंयुता । तस्यांरथेसमारोप्यरामंमांभद्रया सह ॥ यात्रोत्सवंप्रवर्त्याथप्रीणयेच्चद्विजान्बहून् । ऋक्षाभावेतिथौकार्यासदासाप्रीतयेममेतिस्कन्दपुराणम् । सायात्रा । मांजगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न० सामविशेषे ॥ रथेनतरति । तॄप्लवनसन्तरणयोः ।

संज्ञायांभृतॄवृजीतिखच् । व्युत्पत्ति माचंनत्ववयवार्थानुगम : ॥

रथपर्य्याय : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥ रथ : पर्यायोऽस्य ॥

रथपाद : । पुं॰ चक्रे ॥

रथव्रज: । पुं॰ रथकस्यायाम् ॥ रथानांव्रज : ॥

रथपुष्पा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ रथंपिबति । पा॰ । क : । पारस्करादित्वात्सुट्षत्वेनिपातसिद्धे ॥

रथसाधक : । पुं॰ तिनिशे ॥ रथस्यसाधक : ॥

रथाङ्ग : । पुं॰ कोकपक्षिणि ॥ अपस्करे । चक्रभिन्नेरथारम्भके ॥ न॰-चक्रे ॥ रथस्यअङ्गम् ॥

रथाङ्गपाणि : । पुं॰ विष्णौ ॥ रथाङ्गं पाणौयस्यस : । प्रहरणार्थेभ्य: परेनिष्ठासप्तम्यौभवत : ॥

रथाङ्गाह्वय : । पुं॰ चक्रवाके ॥ रथाङ्गस्याह्वयोनामयस्य ॥

रथाङ्गी । पुं॰ श्रीहरौ ॥ रथाङ्गंचक्रमस्यास्ति । इनि : ॥

रथाङ्गी । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

रथान्तर : । पुं॰ कल्पभेदे ॥

रथाभ्र : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

रथावरोही । पुं॰ रथस्थयुद्धकर्त्तरि । रथिनि ॥

रथावर्त्त : । पुं॰ धूमावतीदक्षिणार्द्धे तीर्थविशेषे ॥

रथिक : । त्रि॰ रथिनि । रथस्वामिनि ॥ रथोस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ रथेनचरतिवा । पर्पादिभ्यष्ठन् ॥ षिद्गौरादिभ्यश्चेतिङीषि॰ रथिकी ॥

रथिका । स्त्री॰ क्षुद्ररथे । त्वाष्ट्रम् ॥

रथी । पुं॰ स्यन्दनारोहे । रथावरोहिणि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथोऽस्यास्ति । इनि : ॥

रथिन : । पुं॰ रथिनि ॥ रथस्यइन : । शकन्ध्वादि : ॥

रथिनी । स्त्री॰ रथकस्यायाम् ॥ रथानांसमूह : । खलादिभ्यइनिर्वक्तव्य : ॥

रथिर : । पुं॰ रथिके [illegible]स्यास्ति । मेधारथाभ्यामिरन्निरचौवक्तव्याविति रच् ॥

रथी । स्त्री॰ शकस्याम् । मज्भोली॰ इ॰ भा॰ ॥ बह्वादिभ्यश्चेतिङीष् ।

रथोद्धता । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे ॥ रात्परैर्नरलगै रथोद्धता । यथा । राधिकादधिविलोडनस्थिताकृष्णवेणुनिनदैरथोद्धता । यामुनंतटनिकुञ्जमञ्जसासाजगामसखिलाहृतिच्छलात् ॥ रथवदुद्धता ॥

रथ्य : । पुं॰ रथवाहकाश्वे । रथवोढरि ॥ रथंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥ रथांसे । चक्रे

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री० रथौघे ॥ रथानांसमूहः । खलगोरथादितियत् ॥ प्रतोल्याम् । विशिखायाम् । राजमार्गेतरमार्गे । जनसञ्चारिणिमार्गे । वर्त्मन्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाय हिता । यत्प्रकरणे : रथाच्चेति यत् ॥ रथंवहतिवा । तद्वहतीति यत् ॥

रद : । पुं० विलिखने । दंते ॥ पुरुषदन्तलक्षणं यथा । विवर्णैर्धनहीना स्युदन्ता : स्निग्धघना : शुभा : । तीक्ष्णदंष्ट्रा : समा : श्रेष्ठाजिह्वारक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकुड्मलसङ्काशै : प्रकारैर्दशनैर्नृपः । ऋक्षवानरदन्ताश्चनित्यंक्षुपरिपीडिता : ॥ हस्तिदन्ता : खररदा : स्निग्धदन्तागुणान्विता : । करालैर्विजमैर्दीर्वैर्दशनैर्दुः खजीविन : ॥ द्वात्रिंशद्दंताराजानएकोनेश्चभोगवान् । त्रिंशद्दंतानरायेतेसुखदुः खस्यभागिन : ॥ एकोनत्रिंशद्दशना : पुरुषादु : खजीविन : । अष्टाविंशद्रदायेषांतेनिदुः खस्यभाजना : ॥ स्त्रीदन्तलक्षणं यथा । कुन्दपुष्पसमादन्ताभाषितंकोकिलासमम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठं हंसशब्दसुखावहम् ॥ नासासमासमपुटास्त्रीणान्रुचिराशुभा । करालविषमादन्ता : क्लेशायचभयायच ॥ चौर्यापकृष्टमांसाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्यवे । इति ॥ दन्तस्थलग्नशुचित्वं यथा । दन्तवद्दन्तलग्नेषुजिह्वास्पर्शैरशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्नसमंहार्यंलेपंमन्येतदन्तवत् । नतत्रबहुश : कुर्याद्यत्नमुद्धरणेपुन : ॥ भवेदशौचमत्यर्थंतृणवेधाद्व्रणेकृते ॥ रदति । रदविलिखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छद : । पुं० ओष्ठे ॥

रदन : । पुं० रदे । दन्ते ॥ रद्यतेनेन । रद० । करणेतिल्युट् ॥ न० उत्खनने ॥

रदनच्छद : । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥ रदनाश्छाद्यन्तेऽनेन । छदसंवरणे० चुरादि : । पुंसीतिघ : । छादेर्घेद्व्यतिह्रस्व : ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणं यथा । मांसलैश्चघनोपिताश्चवक्रैरधरैर्नृपा : । बिम्बोपमैश्चस्फुटितैरोष्ठैरूक्षैश्चखण्डितै : । विवर्णैर्धनहीना स्युदन्ता : स्निग्धाघना : शुभा : ॥

रदनी ।) पुं० हस्तिनि ॥
रदी ।)

रन्तव्य : । त्रि० रन्तुंयोग्ये ॥ रम० । तव्य : ॥

रन्तिदेव : । पुं० साङ्कृतिपुत्रेभरतान्वयोत्पन्ने०चन्द्रवंशीयनृपतिश्रेष्ठे । यस्ययश : पुराणेप्रसिद्धम् । यस्यकरुणावतोयंश्लोक : । नकामयेहंग

तिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवश्च । चाप्तिं प्रपद्यो खिलदेहभाजामन्त:स्थितोयेनभवन्त्यदु:खा: ॥ गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुक्कुरे ॥

रन्तु:। पुं॰ वर्त्मनि ॥ स्त्री॰नद्याम् ॥

रंधनम् । न॰ पाके ॥छेदने ॥

रन्ध्रम् । न॰ दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमणम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । संज्ञापूर्वकत्वान्नदीर्घ: । रमंक्रीडांधरति । मूलविभुजादित्वात्क: ॥ यद्वा । रंधयति । रधिहिंसासंराध्यो: । बाहुलकाद्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ अश्वस्यकुक्षिनाभिमध्यभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरेरन्ध्रमुपरन्ध्रं तथोपरीति ॥

रन्ध्रकराट : । पुं॰ जालबर्बुरके ॥

रन्ध्रकर : । त्रि॰ छिद्रस्यकारके । रन्ध्र इतीविंधेरा॰इ॰भाषा॰प्र॰ ॥ रन्ध्रंकरोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्वितिकृञ : टप्रत्यय: ॥

रन्ध्रबभ्रु : । पुं॰ उंदुरौ ॥

रन्ध्रवंश : । पुं॰ सच्छिद्रवंशे । कीचकाह्वये । मस्करे । सुषिरास्ये ॥ अस्यगुणायथा । वंशोत्वम्लोकषायो चकिञ्चित्तिक्तोचशीतल: । मूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्श: पित्तदाहास्रनाशनौ ॥ विशेषोरन्ध्रवंशस्तुदीपनोजीर्णनाशक : । रुचिकृत्पाचनोहृद्य : शूलघ्नोगुल्मनाशन : ॥

रप : । न॰ पापे ॥

रभस : । पुं॰ हर्षे ॥ यथा । शुचांपाचंधात्रीपरिणतिरमेध्यप्रचयभूरयंभूतावासोविमृशकियतींयातिनदशाम् । तदस्मिन्धीराणांक्षणमपिकिमास्थातुमुचितंफलीकार: कोयंयदहमहमेवेतिरभसइतिश्लिष्टणमिश्रा: ॥ पुं॰अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यविचारे ॥ त्रि॰सहति ॥ रभते । रभ राभस्ये । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥ तद्वत्यर्शआद्यच् ॥

रम : । पुं॰ कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ॥ स्मरे ॥ रमते । रम॰ । पचाद्यच् ॥ रमणे ॥

रमक : । पुं॰ विलासिनि । कान्ते ॥ रमते । रम॰ । रमेरश्चलोवेतिवुन् ॥ कैनाधिकमणाधररञ्जके ॥ रमयति । वुन् ॥

रमठम् । न॰) हिङ्गुनि ॥
रमठध्वनि: । पुं॰)

रमण : । पुं॰ धवे । प्रिये । पत्यौ ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । रम॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ सगणोरमण : । कविनाकथित : । यथा । धनदोधनद : । भवताभवतात् ॥ रासभे ॥ वृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न॰पटोलमूले ॥ जघने ॥ जम्भने । ग्राम्यधर्मे । सुरते । मैथुने । क्रीडारते ॥ महा

सुखे ॥ क्रीडने ॥

रमणकम् । न० जम्बुद्वीपस्योपद्वीप विशेषे । रम्यकवर्षे ॥ यथा । एवमेवो त्तरेष्वेषिवर्षाणिचतपोधन । कुरु वर्षं सिन्धुकूलाच्छृङ्गवानवधिः स्मृतः ॥ हिरण्मयंततोवर्षं श्वेताव धिनिगद्यते । रम्यकश्चततोवर्षं नीलस्तस्यावधिः स्मृतः ॥ अपिच । दक्षिणेनतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेण तु । वर्षं रमणकंनामजायन्ते तत्र मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वेसुप्रियदर्शनाः । दशवर्षसहस्राणिशतानिदशपञ्चच ॥ जीवन्ति तेमहाभागनित्यंमुदितमानसाः ॥ इतिपाद्मेभूखण्डः ॥

रमणा । स्त्री० रमण्याम् ॥

रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । नार्य्याम् ॥ रमयति० रम्यतेवास्याम् । रम० । ल्युट् ॥ वालाख्यवृक्षे ॥ वेदिकायाम् ॥ • (*) •

रमणीयः । त्रि० सुन्दरे । शोभने । रम० । अनीयर् ॥

रमणीयकम् । न० छन्दोविशेषे । वाग्भहितयरैरुदितंरमणीयकम् । इतिलक्षिते ॥

रमणीयचरणः । त्रि० सुकृतिनि । पुण्यकर्मणि ॥ रमणीयंशोभनंचरणंशीलंयस्य ॥

रमण्यः । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मिन् । रम० । अघ्न्यादयश्चेत्यन्यः ॥

रमतिः । पुं० नायके ॥ नाके ॥ कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् । रम० । रमेर्नित्त्वात् अतिः ॥

रमा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् । सर्वंत्ररमसे यस्माद्रमातस्माद्भविष्यसीतिविष्णुशापोक्तहेतुकत्वात् : श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलोनैवविषंविषंरमापरंजनाव्यत्ययमेवमन्वते । योगेनजागर्त्ति निपीयतंशिवः स्मरन्रमांमुह्यतिनिद्रयाहरिः ॥ रमयति । रमक्रीडायाम् । पचाद्यचि० टाप् ॥ शशिध्वजराजकन्यायाम् । कल्किदेवपत्न्याम् ॥ शोभायाम् ॥

रमाधवः । पुं०)
रमानाथः । पुं०)
रमापतिः । पुं०) विष्णौ ॥ रमाया धवः ॥ नाथः पतिर्वा ॥ *

रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥

रमावेष्टः । पुं० श्रीवासे ॥

रमितः । त्रि० रतिप्रापिते ॥

रमेश्वरः । पुं० विष्णौ ॥

रम्भः । पुं० वेणौ ॥ वैणवदण्डे ॥ वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपितरि रभते । रभराभस्ये । पचाद्यच् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

रम्भा । स्त्री० कदल्याम् ॥ अपसरोभेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गोध्वनौ ॥ वे

श्यायाम् ॥ रभते । रभ॰ अच् । टाप् ॥ रभ्यतेवा । घञ् ॥

रम्भातृतीया । स्त्री॰ व्रतविशेषकाले ॥

रम्भोरू : । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे ॥ रम्भे॰ कदलीस्तम्भाविवऊरूयस्याः सा । ऊरूत्तरपदादौपम्ये इत्यूङ् ॥

रम्य : । पुं॰ चम्पके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ न॰ पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभाव सुन्दरे ॥ रम्याणांविकृतिरपिश्रियं तनोति ॥ रम्यतेक्रीडत्यत्रेतियच्च । रम॰ । पोरदुपधादितियत् ॥ बलकरे ॥

रम्यकम् । न॰ पटोलमूले ॥ नीलगिरेरुदीच्यांश्वेतवर्त्तमाने॰ वर्षविशेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्यरम्यकेद्वादशस्थिति : । जनस्याव्दसहस्राणि न्यग्रोधफलमश्नत : ॥

रम्यपदपाठ : । पुं॰ देवतापदस्तोभे : कालपूरणे ॥

रम्यपुष्प : । पुं॰ शाल्मलिपादपे ॥

रम्यफल : । पुं॰ कारस्करवृक्षे ॥

रम्या । स्त्री॰ रात्रौ ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥

रम्र : । पुं॰ अरुणवर्णे ॥ शोभायाम् ॥

रय : । पुं॰ वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स वेगगतिश्चनेस्यप्रयोग : ॥ प्रवाहे ॥ रयत्यनेन । रयणंवा । रयगतौ । पुंसीतिघ : । रीणात्यनेनवा । रीगतिरेषणयो : । पुंसीतिघ : ॥ हलश्चेतिघञितु॰ संज्ञापूर्वकत्वा

द्वृद्ध्यभाव : ।

रयि : । पुं॰ अन्ने । जले ।

रराटी । स्त्री॰ ललाटे ॥

रल्लक : । पुं॰ कम्बले ॥ कम्बलमृगे ॥ पक्ष्मणि ॥ रमते । रम॰ । क्विप् । गमादीनांक्वाविति मलोप : । तुक् । लाति । ला॰ । क्विप् । रच्चासौलाश्च । स्वार्थेकन् । केऽण इतिह्रस्व : ॥ यद्वा । रमणम् । रमे : सम्पदादिक्विप । रत्क्रीडा लक्ष्यतेऽनेन । लक आस्वादने । घ : ॥ रतंलातियाक्वुन् ॥ स्त्रीणां सिंदूरसरण्याम् ॥

रल्लकभल्लकम् । न॰ सिन्दूरसरणौ । मांगदृ॰ भा॰ ॥ शिर : सिन्दूरसरणि : स्त्रीणांरल्लकभल्लकमित्युक्ते: ॥ सीतारल्लकभल्लभग्नहृदय: स्वस्थोनलङ्केश्वरइतिलच्यम् ॥ रल्लकोभल्लकमिव ॥

रव : । पुं॰ ध्वाने । स्वने । शब्दे ॥ रवणम् । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ लघुवर्णा॰ ॥

रवण : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ कोकिले ॥ खरे ॥ न॰ कांस्ये ॥ रवे ॥ त्रि॰ शब्दने । तीक्ष्णे ॥ भण्डके ॥ चञ्चले । रौति॰ तच्छील : । रु॰ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । सुयुरुवृञो युजितियुज्वा ॥

रवथ : । पुं॰ कोकिले ॥ रौति ।

रु॰ शीङ्शपिरुगमीत्यादिनाऽथप्रत्यय : ॥

रवि : । पुं॰ सूर्य्ये । आदित्ये । दिवाकरे ॥ रसान् आदत्ते॰ इतिरवि : । अत्ररसशब्दस्यलोप: वीत्यस्यादानमर्थ : । वीगत्यादाविति धातोर्वीतिरूपम्॰ पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् । पृषोदरादित्वकल्पनामूलन्तुविष्णुधर्मोत्तरवचनम् । तद्यथा । रसानाञ्चतथादानाद्रविरित्यभिधीयतेइति ॥ प्रकाशानांमध्येरविर्विष्णोर्विभूति: ॥ रूयते॰ रु यते । रुशब्दे । अचइ: ॥

रविकान्त : । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ॥

रविचक्रम् । न॰ नराकारसूर्य्यचक्रविशेषे ॥

रविज : । पुं॰ शनैश्चरे ॥

रवितनय : । पुं॰ सावर्णिकेमनौ ॥ शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दन : । पुं॰ सुग्रीवाख्यवानरे ॥ वैवस्वतमनौ ॥ सावर्णिमनौ ॥ शनौ ॥ यमे ॥

रविनाथम् । न॰ बन्धुजीवके ॥ पद्मे ॥

रविपत्र : । पुं॰ आदित्यपत्रक्षुपे ॥

रविपार्श्वग : । पुं॰ चण्डांशो : पार्श्विकेषु ॥ तेयथा । माठर : पिङ्गलोदण्डश्चण्डांशो : पारिपार्श्विचारा । चपित्र । बाहु : शीघ्र : खरपत्तीदारवीजानुकारक : । पिंगोग्रजस्वपुरुष : प्राप्तयातप्रतापकौ ॥ आश्विनेयौतथादण्डीकुल्माष: पार्श्वगारवे : ॥

रविप्रिय : । पुं॰ आदित्यपत्रे ॥ रक्तकरवीरे ॥ लकुचे ॥ न॰ ताम्रे ॥ रक्तकमले ॥

रविप्रीता । स्त्री॰ सुवर्चलायाम् ॥

रविरत्नकम् । न॰ माणिक्ये ॥

रविलोचन : । पुं॰ विष्णौ ॥ रविर्लोचनमस्यविराडात्मनइतिरविलोचन : ॥

रविलोहम् । न॰ ताम्रे ॥

रविसंज्ञकम् । न॰ ताम्रे ॥

रविसुत : । पुं॰ सुग्रीवे ॥

रविसूनु : । पुं॰ शनौ ।

रवीन्दम् । न॰ पद्मे ॥

रवीषु : । पुं॰ कामे ॥

रशना । स्त्री॰ काञ्च्याम् । कटिभूषणे ॥ अश्नुते । अशूङ्व्याप्तौसङ्घातेच । अशभोजनेवा ॥ अशेरशचेतियुच्॰ धातोरशादेश : ॥ यद्वा । रशति । रशशब्देसौत्र: । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ॥

रश्मि : । पुं । दीधितौ ॥ पक्ष्मणि । नेत्रपत्रे ॥ अश्वरज्जौ । प्रग्रहे । रथादियुक्ताश्वादीनांसंयमनरज्जौ । अश्नुतेनेनवा । अशू॰ । अश्नोतेरशचेतिमि : ॥ सूर्य्यस्यरश्मिना

जलादानादाग्नेयया । तेजोभिः सर्व लोकेभ्योह्यादत्तैरश्मिभिर्जलम् । समुद्राद्वायुसंयोगाद्दहन्त्यापोगभस्तयः ॥ ततस्तुपयसांकालेपरिवर्त्तन्दिवाकरः । नियच्छत्यपोमेघेभ्यः शुक्लाशुक्लैस्तुरश्मिभिरिति ॥ अन्यादृशः । तासांशतानिचत्वारिरश्मीनांवृष्टिसर्ज्जने । शतत्रयंहिमोत्सर्गेतावद्गर्भस्यसर्जने ॥ आनन्दास्वहिमेध्यास्वनूतनाः पूतनाइति । चतुःशतंवृष्टिवाहास्ताः सर्वाअमृतास्त्रय इति ॥

रश्मिपतिः । पुं० आदित्यपत्रक्षुपे ॥

रसः । पुं० गन्धरसे ॥ जले ॥ विषे ॥ वीर्ये ॥ द्रवे ॥ रोगे ॥ स्वादे ॥ रसनाग्राह्येगुणे ॥ सचकालसहायभूमिवियदनिलानलसंसर्गेणपरिणामान्तरंगतः षड्विधोभवति । तत्र पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुरः १ । तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लः २ । पृथिव्यग्निगुणबाहुल्याल्लवणः ३ । वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुकः ४ । वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्तः ५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषायः ६ । आपोरसानामाधारकारणम् । अतआप्योनाम । अपांपृथिव्यामनुप्रवेशात्पृथिव्यप्याधारकारणमेव । तेनजलक्षितीअपितदाधारतयारसानामभिव्यक्तौकारणे । अभिव्यक्तिश्चमधुरादिरूपमन्तरेणासत्वात् । मधुरादिविशेषेपिजलक्षितीकारणे । अग्न्यादयस्तुत्रयोनीरसतयामधुरादिविशेषप्राधान्येननिमित्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणाम्लादिरसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च । अग्न्यादिभूतत्रयसन्निधानंविनानुपलब्धेरभिव्यक्तावपि । अग्न्यादीनांकारणत्वम् । अत्राहमाधवाचार्य्यः ।

कफवातौवातकफौवातःपित्तस्ववृद्धिशमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्त्यैस्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अन्त्याद्यावाद्यमाद्यान्त्यावन्त्यंकोपशमंमलम् । मध्यमध्येतरौमध्यंप्रयोगान्नयतस्त्रिकौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यंनयन्त्यन्त्यंमधुराद्याःशमेतरौ । आद्यंमध्यान्त्यमाद्यश्चमध्यमान्तिममन्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यंमध्यश्चमध्यान्त्यमाद्यमध्यान्तिमंक्रमात् । आद्यंदोषंरसाः प्रायः प्रयोगपरिशीलिता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणकटुतिक्तकषायाः षड्रसाः । तत्रत्रिभिराद्यैर्मधुराम्ललवणैः कफवातौ यथाक्रमम् वृद्धिशमौवातः । यातइत्यर्थः । कफिवृद्धिं यातिवातःशमंयातीत्यर्थः । वातइतिवागतिगन्धनयोरित्यस्यधातोरूपम् । वातइतिसर्वत्रसम्बध्यते । अन्त्यैस्त्रिभिः कटुतिक्तकषायैः वातकफौवृद्धिशमौ

वात : वातो वृद्धिं वाति कफ : शमं
यातीत्यर्थः ॥ आद्यपरैस्तदन्त्यैरेवंपि
त्तं वृद्धिं वातीत्यर्थवशाद्वचनविपरि
णामः। आद्येर्मधुरः तस्मात्परैरम्ल
लवणकटुकैस्त्रिभिः पित्तं वृद्धिं याति त
दन्त्यैस्त्रिभ्योन्त्यैर्मधुरतिक्तकषायैः शमं
याति। केचित्तु तदन्त्यैरित्येवम्पठित्वा
सचान्त्यैरेवेति विग्रहं कृत्वा समधुरः अ
न्त्यौ तिक्तकषायौ तैर्मधुरतिक्तकषा
यैरिति व्याख्यानयंति॥ पिण्डार्थस्तु॰
कफवातौ॰ वातकफौ॰ त्रिभिराद्यै
स्त्रिभिरन्त्यैश्च यथासङ्ख्यं वृद्धिशमौ
वातः। पित्तञ्च त्रिभिराद्यपरैस्तद
न्त्यैर्वृद्धिशमौ वातीत्येकोर्थः॥ १
अन्त्येति। अन्त्यस्त्रिक : कटुतिक्त
कषायाख्यः। त्रयाणां सङ्घः त्रि
कः। आद्यस्त्रिको मधुराम्ललवणा
ख्यः। एतौ द्वौ त्रिकौ॰ आद्यं मलं
वातं कोपशमौ नयतः। मध्यमध्येत
रौ त्रिकौ मध्यश्च मध्यौ च विद्यन्ते यस्मि
न्नसौ मध्यः इतरश्च तौ त्रिकौ॰ मधु
राम्ललवणाः आद्यस्त्रिकः॰ तत्र म
ध्योऽम्लः प्रथमातिरिक्तकारणाऽभा
वात् स्वादम्ललवणकटुतिक्तकषाये
षु षट्सु मध्यौ लवणकटू समध्यस्त्रि
कः इतरोऽस्मादन्यो मधुरतिक्तक
षायाख्यः॰ एतौ मध्यं वातपित्तक
फेषु पित्ताख्यं क्रमेण कोपशमौ नयतः
। अन्त्यं कफमाद्यान्त्यौ॰ आद्यस्त्रिको

रस :

मधुराम्ललवणाख्यः। अन्त्यस्त्रि
कः कटुतिक्तकषायाख्यः क्रमे-
णकोपशमौ नयतः॥ २ ॥ (+)
मधुराद्याः षड्रसाः प्रयोगे णभ-
क्षणादिना परिशीलिता अभ्यस्ताः
क्रमेण आद्यमध्यमन्त्यमित्यादीन्प्रा
येण बाहुल्येन॰ शमेतरौ शमं प्रशमम
तरं कोपं तेनयन्ति प्रापयन्ति। तत्र
मधुर आद्यमध्यम आद्यश्च मध्यश्चेति-
द्वन्द्वैक्यम्। आद्यं वायुम् मध्यं-
पित्तं शमं नयति। अन्ते भवमन्त्यं
कफं कोपं नयति॥ अम्लः आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यान्त्यम् पित्तक-
फौ कोपं नयति॥ लवण : आद्यं
वायुं शमं नयति मध्यमान्तिमं पित्त
कफौ कोपं नयति॥ कटुरन्तिमं कफं
शमं नयति आद्यं मध्यञ्च वातपित्तौ
कोपं नयति। तिक्तः मध्यान्त्यं-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति॥ कषायः मध्यान्तिमं-
पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं को
पं नयति प्रायइति व्यभिचारात्।
यथा मधुरशीतापि जीवन्ती कफं शम
यति। मधुरो रसो वायुं कोपयति।
एवं कटुकोपि रसोनो वायुं शमं नय-
ति। एवमम्लादिष्वपि क्वचिद्व्यभि
चारः॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तं चरके।
रसनार्थो रसस्तस्य द्रव्यमापः क्षिति
स्तथा ; निर्वृत्तौ च विशेषे च प्रत्ययाः

स्वादयश्च : ॥ एतेचरसा : परस्पर संयोगात्सप्तपञ्चाशद्भवन्तीतिचक्र पाणिदत्त : ॥ अपिच । स्वादम्ल लवणास्तिक्त : कटुकश्चकषायक : । अमीतुषड्रसा : ख्याता : निर्वलो परः पर : ॥ न्यायमतेतु । रस स्तुरसनाग्राह्योमधुरादिरनेकधा । सहकारीरसज्ञायानित्यत्वादिचपू र्ववत् ॥ सहकारीति०रासनज्ञानेर सकारणमित्यर्थ : । पूर्ववदिति । जलपरमाणोरसोनित्य : अन्य : सर्वोपिरसोऽनित्यइत्यर्थ : ॥ शृङ्गा रादौ ॥ तद्यथा । शृङ्गारहास्यकरु- णारौद्रवीरभयानका : । वीभत्सा द्भुतसंज्ञौचेत्यष्टौनाट्ये रसा : स्मृ ता:॥ चशब्दात्०शान्तोपिनवम:प्रो क्तोवात्सल्य दशम :स्मृत:।अष्टावि हप्रसिद्धत्वादित्यन्यत्रविस्तर: ॥ देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् । स्वेदमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे ॥ भुक्तस्यपक्कस्यसारभूतोयोद्रव : सरस : सोपिपच्यते । इतिभिष ज : ॥ अस्यस्वरूपमाह : । यथा । सम्यक्पक्कस्यभुक्तस्यसारोनिगदि तोरस : । सतुद्रव : सित : शीत: स्वादु : स्निग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य स्थानमाह । सर्वदेहचरश्चापिरस श्चहृदयंस्थलम् । समानमरुता पूर्वंयदयंहृदयेधृत : ॥ तस्यकर्मा

ण्याह । चारुश्चधमनीर्गत्वाधातून् सर्वानयंरस : । पुष्णातितदनुस्त्री यैर्व्याप्नोतिचतनुंगुणै : ॥ गुणै : शीतस्निग्धपोषकत्वै :॥ मन्दवह्नि विदग्धस्तुकटुर्वाम्लोभवेद्रस : । सकुर्याद्बहुलान्रोगान्विषकल्पंक रोत्यपि ॥ पारदे॥ रसायनार्थिभि र्लोकै : पारदोरस्यतेयत : । ततो रसइतिप्रोक्त : सचधातुरपिस्मृत: ॥ रागे ॥ तृष्णायाम् ॥ क्षुद्रसुख रागे ॥ सविकल्पकानन्दे ॥ रसय ति०आस्वादयते । रसआस्वादने । चुरादिरदन्त : । एरच् ॥ रस्यते० आस्वाद्यतेऽनेनवा । कर्मणिघञ् । अन्नापस्यणानिवत्वान्नवृद्धि : ॥ अर्पासारोरसइत्यन्यत्र ॥ षष्ठाङ्के ॥ लघ्वादिचिकलि ० । ऽ ॥ मात्रामा त्रे ॥ न० बोले ॥

रसक : । पुं० निष्क्वाथमांसे ॥ न० खर्परीतुत्थे ॥ येगुणास्तुत्थकेप्रोक्ता स्तेगुणारसकेस्मृता : ॥

रसकर्पूर : । पुं० न० कर्पूररसे । रसकपूर इतिख्याते ॥

रसकेशरम् । न० कर्पूरे । सिता भे ॥

रसगन्ध : । पुं० गन्धरसे । बोले ॥ गन्धवान् रसोऽस्य । राजदंता दि : ॥

रसगन्धक : । पुं० गन्धरसे । बोले

॥ नसूतेन विना कान्तं न कान्तेन विना रसः। सूतकान्तसमायोगाद्रसायनमुदीरितमिति राजनिर्घण्टः॥ भावप्रकाशेतल्लक्षणादिर्यथा। यज्जराव्याधिविध्वंसि वयस्तम्भकं तथा। चक्षुष्यं बृंहणं वृष्यं भेषजं तद्रसायनम्॥ दीर्घमायुः स्मृतिं मेधामारोग्यं तरुणं वयः। देहेन्द्रियबलं कान्तिं नरो विन्देद्रसायनात्॥ विशेषस्तु भावप्रकाशादिषु द्रष्टव्यः॥ विषे॥ कटौ॥ तक्रे॥ पुं॰ पक्षिराजे। गरुडे॥ विडङ्गे॥

रसायनफला। स्त्री॰ हरीतक्याम्॥ रसायनानि फलान्यस्याः॥

रसायनश्रेष्ठः। पुं॰ पारदे॥

रसायनी। स्त्री मञ्जिष्ठायाम्॥ गुडूच्याम्। काकमाच्याम्॥ महाकरञ्जे॥ गोरक्षदुग्धायाम्॥ मांसच्छदायाम्॥

रसालः। पुं॰ आम्रे॥ इक्षौ॥ रसमलति। अल॰। कर्मण्यण्॥ यद्वा। रसेनालति॰ अल्यतेवा॰ पूर्यते॰ पूरयतिवा। अजेरच॰घञ्वा॥ पनसे॥ कुन्दरुके॥ गोधूमे॥ पुण्ड्रकनामेक्षौ॥ न॰ बोले॥ सिह्लके॥

रसालवटः। पुं॰ यक्षपुर्यां वटयक्षिणी स्थाने॥

रसालसा। स्त्री॰ नाड्यां॥

रसाला। स्त्री॰ रसनायाम्। जिह्वायाम्॥ दूर्वायाम्॥ विदार्याम्। द्राक्षायाम्॥ शिखरिणीति प्रसिद्धायाम्। मार्जितायाम्॥ अस्याः करणप्रकारो यथा। आर्द्धेमाहिषमम्लमम्बुरहितं दध्याढकं शर्करां शुभ्रां प्रस्थयुगोन्मितां शुचिपटे किञ्चिच्च किञ्चित् क्षिपेत्। दुग्धेनार्द्धघनेन मृण्मयनवस्थाल्यां दृढं स्रावयेदेलावीजलवङ्गचन्द्रमरिचैर्योग्यैश्च तद्योजयेत्॥ भीमेन प्रियभोजनेन रचिता नाम्ना रसालाक्ष्वयं श्रीकृष्णेन पुरा पुनः पुनरियं प्रीत्या समास्वादिता। एषा येन वसन्तशर्जितदिने संसेव्यते नित्यशस्तस्य स्यादतिवीर्यवृद्धिरनिशं सर्वेन्द्रियाणां बलम्। ग्रीष्मे तथा शरदि ये रविशोषिताङ्गा ये च प्रमत्तवनितासुरतातिखिन्नाः। ये चापि मार्गपरिसर्पणशीर्णगात्रास्तेषामियं वपुषि पोषणमाशुकुर्यात्॥ रसाला शुक्रला बल्या रोचनी वातपित्तजित्। दीपनी बृंहणी स्निग्धा मधुरा शिशिरा सरा॥ रक्तपित्तं तृषां दाहं प्रतिश्यायं विनाशयेदिति॥ अपि च। अर्द्धाढकं सुचिरपर्युषितस्य दध्नः खण्डस्य षोडश पलानि शशिप्रभस्य। सर्पिष्पलं मधुपलं मरिचं द्विकर्षं शुण्ठ्याः पलार्द्धमपि चार्द्धपलं चतुर्णाम्॥ सूक्ष्म पटे ललनया मृदुपाणिघृ

ष्टाकपूरवूलिसुरभीकृतपाचसंस्था
पद्माङ्ककोदरकृतासरसारसालाया
स्वादिताभगवतामधुसूदनेनेति ॥
रसान् आलाति । ला० । मूलविभु
जादित्वात्कः । टाप् ॥
रसालिका । स्त्री० शीर्णनालायाम् ।
पृथक्पर्ण्याम् । चाकुलिया० इ०
गौ० दे० भाषा ॥
रसाली । स्त्री० पुंड्रकेक्षौ ॥
रसाश्वासा । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
रसास्वादः । पुं० अखण्डस्वस्वत्वलम्ब
नेनापि चित्तवृत्तेः सविकल्पका
नन्दास्वादने । अन्योऽहमित्याद्यान
न्दाकारवृत्तौ ॥
रसास्वादी । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि० रसा
स्वादविशिष्टे ॥ रसानामास्वादी ॥
रसाह्वः । पुं० सरलद्रुमरसे ॥
रसिकः । पुं० सारसखगे ॥ तुरंगे ॥
हस्तिनि ॥ त्रि० सरसे । रसज्ञे ।
रसिया० इ० भा० रसोऽस्त्यस्यामि
न्पाठन् ॥
रसिका । स्त्री० रसालायाम् ॥ इक्षुर
से ॥ कटिसूत्रे । काञ्च्याम् ॥
रसनायाम् ॥ रागवत्याम् । रसी
लौ० इ० भा० ॥ टाप् ॥
रसिकेश्वरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृन्दा
वनान्तरे रम्ये रासोल्लाससमुत्सुकम्
। रासमण्डलमध्यस्थं नमामि रसि
केश्वरम् ॥

रसिकेश्वरी । स्त्री० श्रीराधिकाया
म् ॥
रसितम् । न० रुते ॥ स्तनिते । मेघ
निर्घोषे ॥ त्रि० स्वर्णादिखचिते ।
स्वर्णादिलिप्ते ॥ रसशब्दे । भावे
क्तः ॥
रसितवान् । त्रि० आस्वादितवति ॥
रसआस्वादने । क्तवतुप्रत्ययः ॥
उगितश्चेति ङीपि० रसितवती ॥
रसुनः । पुं० कन्दविशेषे । लशुने ॥
रसेन्द्रः पुं० पारदे । रसानामिन्द्रः ॥
रसोत्तमः । पुं० मुद्गे श्रेष्ठरसे ॥
त्रि० तद्वति ॥
रसोद्भवम् न० हिङ्गुले ॥ त्रि० रस
जाते ॥
रसोनः । पुं० लशुने । रसोनके ॥
रसआस्वादने० चुरादिरदन्तः ।
ऊन्यते । पातकहेतुत्वात् । ऊन
परिहाणे । चुरा० अदन्तः । घर
च् । पञ्वा ॥ लशुनस्तु रसोनः
स्यादुग्रगन्धो महौषधम् अरिष्टा
ख्यः कन्दश्च यवनेष्टो रसोनकः ॥
अस्योत्पत्तिर्यथा । यदामृतं वैनतेयो
जहार सुरसत्तमात् तदा ततोऽ
पतद्बिन्दुः स रसोनोऽभवद्भुवि ॥
पञ्चभिश्च रसैर्युक्तो रसेनाम्लेन वर्जि
तः । तस्माद्रसोन इत्युक्तो द्रव्या
णां गुणवेदिभिः ॥ कटुकश्चापि मू
लेषु तिक्तः पत्रेषु संस्थितः ।

नालिकषायउष्णिष्टोनालाग्रेलवण : स्मृतः ॥ वीजेतुमधुरः प्रोक्तोर सतज्ज्ञगुणवेदिभिः ॥ तस्मभ्रुणगुणाः । रसोनोवृंहणोवृष्यः स्निग्धोष्णः पाचनः सरः । रसेपाकेचकटुकस्तीक्ष्णोमधुरकोमतः ॥ भग्नसन्धानकृत्कण्ठ्यागुरुः पित्तास्रवृद्धिदः । बलवर्णकरोमेधाहितोनेत्र्योरसायनः ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकुक्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोफान् । दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमीरणश्वासकफांश्चहन्ति ॥ मद्यंमांसंतथाम्लञ्चहितंलशुनसेवितम् । व्यायाममातपंरोषमतिनीरपयोगुडम् । रसोनमश्नन्पुरुषस्त्यजेदेतन्निरन्तरं ॥

रसोनकः । पुं॰ रसोने ॥ स्वार्थेकन् ॥

रसोपलम् । न॰ मौक्तिके ॥

रसौदनम् । न॰ पुं॰ मांसरसेनसिक्तओदने । रसौदनोगुरुर्वृष्योवल्योवातज्वरापहः ॥

रस्नम् । न॰ द्रव्ये ॥ रस्यते॰आस्वाद्यते, रस॰ । रुषिशुषिरसिभ्यः किदितिनः ॥

रस्यम् । न॰ रक्ते ॥ त्रि॰ आस्वाद्ये । मधुररसप्रधाने ॥

रस्या । स्त्री॰ पाठायाम् । रास्नायाम् ॥

रह : । अ॰ विजने । विविक्ते ॥ रह्यते । रहेरसुन् ॥ रमन्तेऽत्रवा । रमेर्देशेहचेत्यसुन्॰हान्तादेशश्च ॥

रहः । न॰ तत्त्वे ॥ रते । गुह्ये ॥ रह्यते । रहत्यागे । असुन् ॥ यद्वा । रमन्तेऽत्र । रमेर्देशेहचेत्यसुन्हान्तादेशश्च ॥

रहस्यम् । त्रि॰ अभिप्राये ॥ उपनिषदि ॥ उपासने ॥ अतिगोप्ये ॥ गोपनीयत्वंसर्वंत्रसमानम् ॥ रहस्येरोमस्पर्शनिषेधोयथा । नसर्पशस्त्रैःक्रीडेतस्वानिखानिचनस्पृशेत् । रोमाणिचरहस्यानिनाशिष्टेनसदाव्रजेत् ॥ द्रू॰ रहोभवम् दिगादित्वाद्यत् ॥

रहस्या । स्त्री॰ सरिद्विशेषे ॥ पाठायाम् ॥ रास्नायाम् ॥ टाप् ॥

रहितः । त्रि॰ वर्ज्जिते ॥

रहूगणः । पुं॰ पुराणप्रसिद्धेसिन्धुसौवीरदेशयोर्नृपतिविशेषे ॥

रा । स्त्री॰ दाने ॥ काञ्चने । विभ्रमे ॥

राका । स्त्री॰ पूर्णेन्दुपूर्णिमायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ कच्छूरोगे ॥ नवजातरजःस्त्रियाम् ॥ रातिशुभम् । रा दाने । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कदृत्यौणादिकः कप्रत्ययः । बाहुलकाद्गकस्येत्संज्ञा । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात्कीणादूतिह्रस्वोन ॥

राकिनी । स्त्री॰ दुर्गायाअनुचरीविशेषे ॥

राक्षसः। पुं॰ कौणपे। क्रव्यादे। आशरे। रात्रिचरे। यातुधाने॥ रक्षन्त्यस्मात्। रक्षपालने। असुन्। प्रज्ञाद्यण्॰ राक्षसः। सुधिकाः प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिवर्त्तन्तइतिपुंस्त्वम्॥ विवाहविशेषे। यथा। हत्वाछित्वाचभित्वाचक्रोशन्तींरुदतींगृहात्। प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते॥ रक्षसइवायम्। अण्। षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे॥ यथा। कोद्रवाः शालिमुद्गाश्चपीड्यन्तेवरवर्षिणि। सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेनिष्ठुराः प्रजाः॥

राक्षसिका। स्त्री॰ राक्षसीसङ्क्रान्तौ॥

राक्षसी। स्त्री॰ चण्डायाम्। धनहर्यामौषधौ॥ कौणप्याम्। राक्षसस्त्रियाम्। दंष्ट्रायाम्। डाढ दाढ॰ इ॰ भा॰॥ सायाह्नवेलायाम्॥ सूर्यसंक्रान्तिविशेषे॥ यथा। शनौतीक्ष्णासंज्ञा भवेद्राक्षसीसासुखायान्त्यजानांतदामासमेकम्॥ तामस्यांप्रकृतौ॥ अविहितहिंसाहेतुर्द्वेषप्रधानाराक्षसीप्रकृतिः। वैदिकनिषेधातिक्रमेणस्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुंभूतातामसी हिंसाप्राधान्येनद्वेषप्राबल्याद्राक्षसीत्वमस्याः॥ रक्षसइयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥

राक्षसेन्द्रः। पुं॰ रावणे॥

राक्षा। स्त्री॰ लाक्षायाम्। रक्ष्यतेऽनया। रक्ष॰। गुरोश्चहलइत्यः। प्रज्ञाद्यण्। अजादित्वाट्टाप्॥

रागः। पुं॰ मात्सर्य्ये॥ लोहितादिषु॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये॥ क्लेशादौ॥ अनुरागे। परस्परप्रीतौ। स्नेहे॥ तल्लक्षणंयथा। सुखमप्यधिकं चित्तेसुखत्वेनैवरज्यते। यतस्तुप्रणयोत्कर्षात्सरागइतिकीर्त्यते॥ इति॥ सुखानुशयिनि। साधनरहितस्यापि॰ सर्वंसुखजातीयंमेभूयादितिविपर्ययविशेषे। महामोहे॥ मोहादनुभूयमानंसुखमनुशेतेकश्चिद्वृत्तिविशेषोराजसः सर्वंसुखजातीयंमेभूयादिति। तच्चदृष्टादृष्टसामग्र्यभावात्सम्पादयितुमशक्यम्॰ अतः सचित्तंकलुषीकरोति। यदातु॰ सुखिषुप्राणिष्वयंमैत्रींभावयेत्॰ सर्वेप्येतेसुखिनोमदीयाइति॰ तदातत्सुखंस्वकीयमेवसम्पन्नमितिभावयतस्तत्ररागोनिवर्त्तते। यथास्वस्यराज्यनिवृत्तावपिपुत्रादिराज्यमेवस्वकीयंराज्यंतद्वत्। निवृत्तेचरागे॰ वर्षाव्यपायेजलमिवचित्तंप्रसीदति॥ रज्यतेविषयेषुपुरुषोऽनेनेति व्युत्पत्त्या॰ कामे। गर्द्धे। तत्तत्फलतृष्णायाम्॥ प्राप्तोविषयः क्षयकार्यसत्यपिनक्षीयतामित्येवमा

कारश्चित्तवृत्तिविशेषोरञ्जनात्मारा
ग : ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिष्वङ्गोराग : ॥ शोभनाध्यासनि
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
ग : ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या
यामभूमिषु । कुत : शाद्वलतातस्य
यस्याग्नि : कोटरेतरो : ॥ रागाद्
य : सन्तुकामंनतद्दावोपराध्यति ।
उत्खातदंष्ट्रोरगवद्विद्याकिंकरिष्य
तीतिचाचार्य : ॥ सितादीनांवि-
कारविशेषे ॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्राचादाडिमजोरस : ।
विरलश्चेत्कृतोरागइति ॥ गान्धा-
रादौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाचा
दौ ॥ रक्तिमत्त्विषि ॥ रञ्जने ॥ गा
नशास्त्रोयरागेषु ॥ यथा । भरतम-
ते० हनुमन्मतेचराग : षड्विध : ।
तेषांनामानियथा । भैरव : १ कौ
शिक : २ हिन्दोल : ३ दीप-
क : ४ श्रीराग : ५ मेघ : । हनु-
मद्भरतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागि-
ण्य : सोमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांषड्रागिण्य : । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्रा : एकैकापुत्रभार्या-
च ॥ कलानाथसोमेश्वरमतेषड्रागा
यथा । श्रीराग : १ वसन्त : २ पं
चम : ३ भैरव : ४ मेघ : ५ नट
नारायण : ६ । इतिनानासङ्गीत

राग :

शास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्
ख्यास्थानानि । येस्तुचेतांसिरञ्ज्य-
न्ते जगत्त्रितयवर्त्तिनाम् । तेराग
इतिकथ्यन्ते मुनिभिर्भरतादिभि :
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकंकृष्ण
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोडश ॥ रागेषुतेषुषड्
त्रिंशद्रागाजगतिविश्रुता: ॥ काल
क्रमेणतत्रापिज्ञासएवतुदृश्यते ॥
केचिद्दत्मितेरागा : सर्वेसन्तीति
निश्चितम् । मेरोरुत्तरत : पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणे तथा ॥ समु-
द्रकण्ठेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा
। तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गते
लिङ्गभूलिङ्गहावङ्गसुरङ्गपूपलङ्गखेल
ङ्गसौवीरकोरकाश्मीरनाभीरनाहो
रसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधम
लयहोहयगजाह्वयमालवजालवम
रुमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलहरि
केलकेरलकोशलमल्लिवालमल्लभल्ल
सौविदल्लबातकिल्लातगुजरातगुञ्ज
रकांजरगौडद्रविडोड्राम्तर्वेदिका
च्छीपाञ्चालसौराष्ट्रशवरलोहावरख
शकोकशवरूपकामरूपहरिगर्भवि
दर्भदुर्मटवाटकोकटदेवेङ्गनटङ्गन
नाटभोटकवाटकरहाटकर्णाटकुन्ति
कावन्तिककनकाञ्चकान्यकुब्जभोज
काम्बोजतोजतुखारविहारवलिहा
रराजगेहविदेहवाह्लीकचम्पारोकवो

गर्त्तानर्त्तादिदेशेषु रागा: प्रचरन्ती
ति ॥ यस्यश्रवणमात्रेणरञ्ज्यन्ते स
कला : प्रजा : । सर्वानुरञ्जनाद्धेतो
स्तेनरागइतिस्मृत : ॥ अथरागा :
। आदौमालवरागेन्द्रस्ततोमल्लारसं
ज्ञित : । श्रीरामश्चतत : पश्चाद्वस
न्तस्तदनन्तरम् ॥ हिल्लोलश्चाथक
र्णाटएतेरागा : षडेवतु । षड्त्रिं
शद्रागिणीतच्चक्रमश: कथितामया
॥ धानसीमामसीचैवरामक्रीरीच
सिंन्धुडा । आशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रिया इमा : ६ । वेलावलीपू
रवीचकानडामाधवीतथा । कोडा
केदारिकाचापिमल्लारदयिताइमा:
६ ॥ गान्धारीशुभगाचैवगौरीकौमा
रिकातथा । वेलोयारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रियाइमा : ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुर्ज्ज
रीचविभाषाचवसंतस्यप्रियाइमा :
६ ॥ मायूरीदीपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । वराडीमोरहाटीचहिल्लोल
स्यप्रियाइमा : ६ ॥ नाटिकाचाथभू
पालीरामकेलीगडातथा । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाइ
मा : ६ ॥ ३६ ॥ अथकालनियम:
। विभाषाललिताचैवकामोदीपठ
मंजरी । रामक्रीरीरामकेलीवेलोया
रीचगुर्ज्जरी देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचाथकौ

मारीरागिण्योदशपञ्चच ॥ एता :
पूर्वाह्णकालेतुगीयन्ते गायनोत्तमै:
। वराडीमायूरीकोडावैरागीचाथ-
धानुषी ॥ वेलावलीमोरहाटीसमै
तारागयोषित : । गेयामध्याह्नका-
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा ।
कानडाशावरीचैवगौरीकेदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातथा । सायाह्नेताश्चरा-
गिण्य : प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥ पुरु-
षावस्तुभूषाढ्यारागास्तेमालवादय:
। प्रदोषेचापराह्णे चरजन्यांगान-
गोचरा : ॥ दशदण्डात्परंरात्रौस
र्वेषांगानमीरितम् । मेघमल्लारर-
गस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मींसमारभ्ययावज्जन्मोत्सवंहरे : ।
तावद्वसन्तरागस्यगानमुक्तं मनीषि
भि : ॥ शक्रोत्थानंसमारभ्ययावद्दु
र्गामहोत्सवम् । गीयतेतद्वुधैर्नित्यं
मालसीसामनोहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणांरागिणीनाञ्चसर्वश : । र-
ङ्गभूमौनृपाज्ञायांकालदोषोनविद्य
ते ॥ रागञ्चालापायेदादौतत्पती
स्तदनन्तरम् । नान्यपत्नीप्रगातव्या
नृपाज्ञायांनदूषणम् ॥ रागा : षडथ
रागिण्य : षट्त्रिंशच्चारुविग्रहा :
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणांसमुपास
ते ॥ अथध्यानम् । नितम्बिनीचु ।

म्बितवक्त्रपद्म : शुकद्युति : कुण्ड
लवान्प्रमत्त : । सङ्गीतशालीप्रविश
न्प्रदेशिमालाधरोमालवरागराज :
॥ १ ॥ नीलोत्पलंकर्णयुगेवहन्ती-
श्यामासुकेशीचसुमध्यभागा । दृष-
त्सहासाम्बुजरम्यवक्त्रासाधानसीप-
द्मसुचारुनेत्रा ॥ १ ॥ कर्णयुताचा
म्बुजयुग्मरम्यादूतस्ततश्चारुविलोक
यन्ती । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकरत्नहा
रासामालसीसङ्ग्रथिताविचित्रा ॥२॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णावतंसं
कमलंवहन्ती । पौष्पंधनु : पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलाशयन्त्र-
म् । विचित्ररत्नाभरणासुकेशी-
सासिन्धुडाकान्तसमीपसंस्था ॥ ४
॥ जवाप्रसूनद्युतिविम्बवक्त्रास
कञ्जुपद्मंकरयोर्दधाना । क्षौमां
शुकाच्छादितगात्रयष्टिराशावरीरङ्ग
कलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्यमन्दिरेसरोरुहै : शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
तेगौरीतनुर्भैरविकाप्रतीयम् ॥
६ ॥ अथमल्लार : । विहारशीलो
तिसुकान्तिदेह: कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्त : । कामातुर: पिङ्गल
नेत्रयुग्मोमल्लाररराग : प्रियकृतसु
वेश : ॥ २ ॥ सङ्केतितोत्फुल्ल

तानिकुञ्जेकृतस्थिति : कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पकमौक्तिनी
सावालाविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
१ ॥ रक्त : सुकान्तिद्वियमाणपत्र
रम्यंवहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाद
लश्यामतनु : सकामापुरातनै :
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ अशोक
वृक्षस्यतलेविषण्णावियोगिनीवाष्प
कणाञ्चिताङ्गी । विभूषिताङ्गीजटि
लेभवालासाकानडाहेमलतेवतन्वी
॥ ३ ॥ सङ्ख्यसङ्ख्यगलेदधानाप्र
सूनमालादयितेनबाला । गौरीस्व
कान्ता ननचुम्बिताश्यात्समासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकच्छ
पीवादयतिस्वभर्तुर्गानार्थमभ्यस्य
तिसम्मुखेन । सदैवतालाविच्छि
ताचमाला कोडाकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ स्नात्वासमुत्तीर्णव
तीसुदेहाकेशप्रणिस्यन्दितवारिबि
न्दु : । निष्पीडयन्तीतिमिरांशु
कान्तंकेदारिकारक्तपयोधरश्री : ॥
६ ॥ अथश्रीराग : । लीलावतारेण
वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय : । विलासवेशोज्वतिदिव्यमू
र्त्ति : श्रीरागएषप्रथित: पृथिव्या
म् ॥ ३ ॥ संध्यामुकालेगृहमध्यदे
शेप्रवादयन्तीहपिनाकयन्त्रम् । धा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगान्धारि
कागन्धसृजंनिधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग :

नथासुविचारितकौतुकं विदधतीक
विकोविदकौतुकम् । सुकवितास्व
तभावनतत्परा भगवतीसुभगासमु
दाहृता ॥ २ ॥ पुष्पोद्यानेसार्द्धमा
लीकलापै : क्रीडन्त्येवं कोकिला
काकलीषु । रामाश्यामासद्गुणा
नाम्नसीमा गौरीगौरी गौरवालोक
दिष्टा ॥ ३ ॥ अट्टालिकायांस्फुट
कौमुदीभिः प्रकाशितायांरजनीवि
हारम् । अङ्कायकान्तेनसमं वसन्ती
कौमारिकाकामकलांवहन्ती॥ ४ ॥
गौरीपादाम्भोजमभ्यर्चयन्तीगन्धोद्धृ
तं गन्धमाल्यं दधाना । नानारत्नो
पायनैर्भक्तिभावैर्वेलोयारीकथ्य
तेवालिकेयम् ॥ ५ ॥ उल्लासयन्ती
धम्मिल्लेरहः स्थान प्रापवन्मुना ।
मालतीकुसुमस्रग्भिर्वैरागीरागि
णीस्मृता ॥ ६ ॥ अथवसन्तः ।
चूताङ्कुरैर्णवकृतावतंसोविघूर्ण
मानारुणनेत्रपद्मः । पीताम्बरः
काञ्चनचारुदेहोवसन्तरागोयुवती
प्रियश्च ॥ ४ ॥ सुनृत्यमानातिसुशी
लयुक्ता मुक्तालताकल्पितहारयष्टिः
। चूताङ्कुरं पाणियुगेवहन्तीजवा
रुणाङ्गीतुडिकेरितेयम् । १ ॥ स
ङ्गीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावं समाश्रिता
गायनसम्प्रदायैः । खर्व्वङ्गिनीनू
पुरपादपद्मासापञ्चमीपञ्चमवेदवेत्री
॥ २ ॥ उरसिकेशचयस्यसुसारं विद

राग :

धतीशयनोत्थितचारुवेशम् । विलु
लितालकवल्लिकशाङ्गीभासुराललि
ताकथितावुधैः ॥ ३ ॥ सखीक
लापैः परिहास्यमानाविवियोगिनी
कान्तवियोगदेहा । पीनस्तनीचैव
धराप्रसुप्ताश्यामासुकेशीपठमञ्ज
रीयम् ॥ ४ कर्णोत्पलालम्बिमधु
व्रतालीशृणोतिसामञ्जुलकूजिता
नि । कान्तान्तिकंगन्तुमनाः प्रदो
षे सागुर्ज्जरीवेशकलोचिताङ्गी ॥
५ ॥ अध्यापयन्तीनिजशिष्यवृन्दं
संगीतशास्त्राणिविवेचनाभिः ॥ म
नोहराहारलताभिरामासमस्तभा
षाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथहिल्लो
लः । हासाभिलासेनपतन्पृथि
व्यामुत्थापितस्तत्क्षणमालिवृन्दैः
। उल्लोलसंगीतरसैर्विदग्धोहिल्लो
लरागः कथितोरसज्ञैः ॥ ५ मयूरकं
काश्रवणोल्लसन्तीमयूरिकान्नृत्यतत
किरन्ती । मयूरकांतीवसितिं दधा
नामायूरिकासङ्कथितागुणज्ञैः ॥ १ ॥
प्रदोषकालेगृहसम्प्रविष्टाप्रदीपह-
स्तारुणगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू-
रविराजमानासुरक्तमालाकिलदी-
पिकेयम् ॥ २ ॥ सार्द्धं सखीभिर्वि
जनेवसन्तीविचित्रवक्षोजनितम्बस
ङ्गा । निरीक्ष्यमाणाननदर्पणायाा
सादेशकारीकथितागुणज्ञैः ॥ ३ ॥
भर्त्तुर्दधानाचरणारविन्दं निषेधय

राग :

स्त्रीपरदेशयानम् । प्रकामदाम्पत्य
सुखेनिमग्नासापाहिडासङ्कथिता-
कवीन्द्रै : ॥ ४ ॥ कर्णौदधानासुर-
पुष्पयुग्मंस्फुरत्सुवर्णोज्ज्वलमनोहरा-
ङ्गी । स्मेराननाचारुविलोलनेत्रा
वराङ्गनेयंकथितावडारी ॥ ५ ॥ उ
त्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमानंपुनः क
र्त्तुमनास्थिरेण । ऋजुस्वभावान्नि-
यतंवदन्तीसामोरहाटीहठकेलिरु-
ष्टा ॥ ६ ॥ अथकर्णाट :। कृपाण-
पाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठाति-
सुकण्ठकान्ति :। स्फुरत्सितस्नि-
ग्धरस : प्रशान्त : कर्णाटरागोहृ-
रितालवर्ण : ॥ ६ ॥ चिरंनटस्त्री-
शुभरङ्गमध्ये संप्रार्थयन्तीनटिनंवस
न्तम् । सुगीततालेषुकृतावधाना-
नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥
स्वनागकंपुष्पलतादिरूढाहसन्मुखी
सर्वमुदंवहन्ती । स्वनानिशम्यहित
नोतिमुग्धाभूपालिकासास्खलदु-
त्तरीया ॥ २ ॥ अध्यापयन्तीशुक
सारसारी : श्रीरामरामेतिसुवेशल
क्ष्मीः । वामस्तनोर्द्धस्खलितांशुक
श्री : श्रीरामकेलीकथिताकवीन्द्रे :
॥ ३ ॥ विशेषवैदग्ध्यवतीसमस्ता
न्कलाविलासैनविमोहयन्ती । तु
ङ्गन्नितम्बापरिपुष्टदेहावडाप्रलम्बस्त
नभारभव्या ॥ ४ ॥ भर्त्तु : सम
पार्थसिसन्तरन्तीपयोधिस्तारेणसरो

राग :

रुहाणि । विचिन्वतीसौरभमोद
मानाकामोदरागिण्युदितागुणज्ञैः
॥ ५ व्याधूतानटनृत्यपरिश्रमेण
बालालीलाभि : मुहुतीकृतादरा
। नटीभांकल्याणीकलयतिमत्तह
स्तीएणप्रस्थानंमुखरिताकिङ्कणीक
लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीनां
भावनिरूपणम् । मालव : श्रीश्च
हिन्दोलीमल्लारस्तदनन्तरम् । गाय
न्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टय-
म् । वसन्तराग: कर्णाटोद्वौवीरौभव
त : क्रमात् ॥ धानसीमालसीचै
वभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी
नाटीवेलोयारीचगुर्ज्जरी । कामो
दाचापिकल्याणीकेडाकेदारिका
तुडी ॥ कौमारीमायुरीचैवदेशका
रीचसिन्धुडा । रामकेलीचभूपाली
रागिण्यश्चेतिविंशति : ॥ आनन्दां-
शाद्रुतिप्रेक्षागीयन्तेगानकोविदै :
। पूरवीकानडागौरीरामकोरी-
चदीपिका ॥ आशावरीविभाषाच
वडारीचगडातया । एतास्वनवरा
गिण्योवीरांशेगानमुत्तमम् ॥ वेला
वलीचगान्धारीललितापठमञ्जरी ।
वैरागिरागिणीचापिमोरहाटीच-
पाहिडा ॥ करुणांशाविज्ञानीया
तुसद्भैतारागतोषित : ॥ रागेण
रसभागेनषट्त्रिंशत्रागिणीषुच
। करुणानन्दवीरेषुस्थापनार्थंमत

त्यम् ॥ इतिसंगीतदामोदरेशिव नारदसंवादे १।३ अध्यायौ॥ रञ्जन म्। रञ्ज० भावेघञ्॥ रज्यतेऽने नेतिवा। अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञाया मितिघञ्। घञिचभावकरणयो रितिरञ्जेर्नलोप:॥

रागचूर्ण:। पुं० दन्तधावने। खदिरे॥ मकरध्वजे। कन्दर्पे॥ लाक्षारसे॥ फल्गुचूर्णे, गुलाल०इ०भा०॥ सिन्दूरे॥

रागच्छन्न:। पुं० कामदेवे॥ त्रि०रा गेणच्छन्ने॥

रागद:। पुं० तैरणीक्षुपे॥ त्रि०राग दातरि॥

रागदालि:। पुं० मसूरे॥

रागपत्र:। पुं० कामादिषु॥ काम श्चमत्सरश्चैवस्पृहातृष्णातथैवच। लो भोमायाचदम्भश्चरागपत्रइतीरित:॥

रागपुष्प:। पुं० बन्धूके रक्ताम्ला ने॥

रागपुष्पी। स्त्री० जवायाम्॥

रागप्रसव:। पुं० बन्धूके॥ रक्ताम् म्लाने॥

रागबन्धी। त्रि० रागप्रवर्त्तके॥

रागयुक्। पुं० माणिक्ये॥

रागरज्जु:। पुं० कामदेवे॥

रागलता। स्त्री० रत्याम्। कामप्रिया याम्॥

रागवृन्त:। पुं० कामदेवे॥

रागषाडव:। पुं० दाडिमद्राक्षायुक्त मुद्गयूषे॥

रागसूत्रम् न० तुलासूत्रे॥ पट्टसू त्रे॥

रागाङ्गी। स्त्री०)

रागाढ्या। स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम्॥

रागात्त:। त्रि० आर्यादस्वादानहीने॥

रागाशनि:। पुं० बुद्धे॥

रागिणी। स्त्री० विदग्धायांनार्याम्॥ मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम्॥ जय श्रीनाम्न्यांलक्ष्म्याम्॥ षड्रागा णांत्रिषु॥ तास्त्रहनुमन्मतेभरतम तेचत्रिंशत्प्रकारा:॥ सोमेश्वरम तेकल्लिनाथमतेचषट्त्रिंशत्प्रका रा:। आसांविवरणंरागशब्देद्रष्टव्य म्॥

रागी। त्रि०कामाद्याकुलचित्ते। का मुके। रक्तरि। अनुरक्ते॥ रागि णोदेहवन्तोहिसदेवासुरमानुषा:॥ यथोक्तभागवतेव्यासेन। रागीविष्णु: शिवोरागी ब्रह्मापिरागसंयुत:। रागवानपिचातुर्याद्विदेहइवलक्ष्यत इति॥ रञ्ज: सम्पृचानुरुधेतित च्छीलादिषुघिनुण्॥ तृणधान्यवि शेषे। लाङ्कमे। बहुतरकणिशे। गुच्छकणिशे॥

राक्०ग०। त्रि० समर्थे॥ राघति। राघृसामर्थ्येक्विप्॥

राघव:। पुं० रघुवंशजे॥ श्रीरामे॥

पुराणप्रसिद्धसमुद्रस्थमहामीने ॥ यथा । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजन विस्तृत: । तिमिङ्गिलस्तद्गिलोपित द्गिलोप्यस्तिराघव : ॥ इति ॥ ब्रह्माण्डाभिमानिनि ॥ रङ्घंतिनाशंगच्छ तीतिरघुरन्नमय : कोश : । तत्रवि हित: । अण् ॥

राघवायण: । पुं॰ रामायणे ॥ यथा । सेतिहासपुराणानिराघवायणभा रतम् । समाप्तिरहितान्येवसन्तिता निश्रुतानिते ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥

राङ्कल : । पुं॰ द्रुमकण्टके ॥

राङ्कवम् । न॰ मृगरोमजेवस्त्रे ॥ रङ्कौ भवम् । रङ्कोरमनुष्येण्चेत्यण् मृगरोमजइत्यत्रमृगशब्देनपशुमात्रं ग्राह्यम् । तेनकम्बलाद्यपिराङ्कवम् ॥ पुं॰ गवि ॥ रङ्कौ॰देशविशेषेभव : । पूर्वेणाण् ॥

राङ्कवक : । पुं॰ मनुष्ये ॥ रङ्कौभव : । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ॥

राङ्कवायण: । त्रि॰ राङ्कवार्थे ॥ रङ्कौ भव : । रङ्कोरमनुष्येण्चेतिष्फक् ॥

राङ्गणम् । न॰ रङ्गन्॰इ॰गौ॰भा॰प्र॰ पुष्पविशेषे ॥

राट्॰ड् । पुं॰ राजनि ॥ राजते । राजृदीप्तौ ॥ सत्सुद्विषेतिक्विप्

राजकम् । न॰ नृपवृंदे ॥ राज्ञांसमूह: । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ पुं॰ राजनि ।

राजकदम्ब : । पुं॰ कदम्बविशेषे ॥

राजकन्या । स्त्री॰ केविकापुष्पे । भूपसुतायाम् ॥

राजकर्कटी । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ॥

राजकशेरु : । पुं॰ म॰ जलजकंदविशेषे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥

राजकीय : । त्रि॰ राजसम्बन्धिवस्तुनि ॥ राज्ञइदम् । राज्ञ : कचेति छ : ककारोन्तादेश : ॥

राजकुमार : । पुं॰ राजपुत्रे ॥

राजकूष्माण्ड : । पुं॰ वार्त्ताक्याम् ॥

राजकोशातकी ॥ स्त्री॰ धामार्गवे । तोरञी॰इ॰ भा॰प्र॰ फलशाकेराजकोशातकीशीतामधुराकफवातला । पित्तघ्नीदीपनीश्वासज्वरकासकृमिप्रणुत् ॥

राजक्षवक : । पुं॰ सर्षपे ॥

राजखर्जूरी । स्त्री॰ श्रेष्ठखर्जूर्य्याम् । पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डायाम् । नृपप्रियायाम् ॥

राजगामि । त्रि॰ राजसम्बन्धिनि ॥

राजगिरि : । पुं॰ शाकप्रभेदे । राजाद्रौ । राजशाकिन्याम् ॥

राजगुह्यम् । न॰ सर्वेषांगुह्यानांराज्ञि: ॥ गुह्यानांराजा । राजदन्तादि: ॥

राजगृहम् । न॰ । तीर्थविशेषे ॥

राजग्रीव : । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ मदामंदे ॥

राजघ: । त्रि॰ तीक्ष्णे ॥ राजहन्तरि ।

राजानंहन्ति । हन० । राजघउप-
सङ्ख्यानाहक् ॥ टिलोपोघत्त्वञ्च
निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न० नृपाज्ञासूचकील
क्ष्मविशेषे ॥ चिह्नानांराजा । रा
जदन्तादि ॥

राजचिह्नकम् । न० उपस्थे ॥ चिह्ना
नांस्त्रीपुंविभाजकानांराजा ॥

राजजम्बू : । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥
जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फरेंदा०
इ० भा० ॥ राजजम्बूफलंस्वादुवि
ष्टम्भिगुरुरोचनम् ॥ जम्बूनांरा
जा ॥ राजदन्तादि : ॥

राजतम् । न० रजते ॥ त्रि० रज
तनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्यवि
कार : । प्राणिरजतादिभ्योऽञि
त्यञ् ॥

राजतरु : । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥
आरग्वधे ॥

राजतरुणी । स्त्री० पुष्पविशेषे । महा
सहायाम् । वर्णपुष्पे । अम्लाने
। सुपुष्पे । सुवर्णपुष्पे ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजताल : । पुं० स्वनामख्यातपा
दपे ॥ गुवाके ॥

राजतैमिष : । पुं० नाटाम्रे ॥ सु
खाशे ॥ इ० त्रिकाण्डशेष : ॥

राजदण्ड : । पुं० राजशासने ॥

राजदन्त : । पुं० अधोदन्तपङ्क्तिस्थ
मध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानांराजा ।
राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिश्रे
णीस्थमध्यवर्त्ति दन्तद्वये ॥ यथा ।
राजदन्तौतुमध्यस्थावुपरिश्रेणिकौ
क्वचिदितिहेमचन्द्र : ॥

राजदेशीय : । पुं० राजकल्पे । राज
देश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमा
प्तौकल्पप्देश्यदेशीयर : ॥

राजधत्तूरक : । पुं० वृहद्धत्तूरके । रा
जधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म्म : । पुं० राज्ञांकर्त्तव्येकर्म्म-
णि ॥ सचमनुस्मृते : सप्तमाध्याये०
कालीपुराणस्य ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अ-
ध्याययो : महाभारतस्यशान्तिपर्व-
णिपद्मपुराणस्यस्वर्गखण्डे ॥ १३८ ॥
अध्यायेचद्रष्टव्य : ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे ।
स्कन्धावारे ॥ धीयतेऽस्याम्० इति०
धानी । करणाधिकरणयोश्चेत्यधि-
करणेल्युट् । ङीप् । राज्ञांधानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधूस्तूरक : । पुं० वृहद्धूस्तूरे ॥
राजधूर्त्ते । महाशठे । निस्त्रैणपु
ष्पके । भ्रान्ते । राजस्वर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ क्षत्रिये ॥ मृगा-
ङ्के । रजनीपतौ ॥ यक्षे ॥ शक्रे ॥
नृपे । पार्थिवे । राज्याभिषिक्तेक्ष
त्रिये ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

यिष्टपुरुषश्रेष्ठे । क्ष्माभृति । भूपे । प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजके हि लोकेस्मिन् सर्वतोविद्रुते भयात् । रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्रभुः ॥ अस्य व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे० यथा । महता राजराज्येन पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । सोभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः । अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यभाषतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्म्माणि यथा मदालसोवाच । वत्स राज्याभिषिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः । कर्त्तव्यमविरोधेन स्वधर्म्मस्य महीभृता ॥ अविरोधेन० धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यसनानि परित्यज्य सप्तमूलहराणि वै । आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो वहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ अष्टधा नाशमाप्नोति स्वचक्रस्यन्दनाद्यथा । तथा राजाप्यसन्दिग्धं वहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यानरिदोषतः । चरैश्चरास्तथा शत्रोरन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः ॥ विश्वासो न तु कर्त्तव्यो राज्ञा मित्राप्तबन्धुषु । कार्ययोगादमित्रेषु विश्वसीत नराधिपः ॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञेन षाड्गुण्यविदितात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्त्तिना ॥ प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव ततो भृत्या महीभृता । जेयाश्चा-

नन्तरं पौरा विरुद्ध्येत ततोरिभिः ॥ यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते । सोऽजितात्माजितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ तस्मात् कामादयः पूर्वं जेयाः पुत्र महीभृता । तज्जये हि जयो राज्ञो राजा नश्यति तैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च । हर्षश्च शत्रवो ह्येते नाशाय० कुमहीभृताम् ॥ कामप्रसक्तमात्मानं स्मृत्वा पाण्डुं निपातितम् । निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनुह्लादं हतात्मजम् ॥ हतमैलं तथा लोभान्मदाद्वेनं द्विजैर्हतम् । मानादनायुषः पुत्रं हतं हर्षात् पुरञ्जयम् ॥ एभिर्जितैर्जितं सर्वं मरुत्तेन महात्मना । स्मृत्वा विवर्जयेदेतान् षड्दोषांश्च महीपतिः ॥ काककोकिलभृङ्गाणां बकव्यालशिखण्डिनाम् । हंसानां लोहकुट्टानां शिक्षेत चरितं नृपः ॥ काकात्० सर्वशङ्किता । कोकिलात्० माधुर्य्यम् । भृङ्गात्० अपीडयाऽर्थादानम् । बकात्० शत्रुग्रहणे एकाग्रताम् । व्यालात्० दुरुपसर्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रताम्० सर्पग्रहणाय मूकताम्० रात्रावात्मगोपनञ्च । हंसात्० सारग्राहित्वम् । लोहकुट्टात्० संधानम् ॥ कौशिकस्य क्रियां कुर्याद्विपक्षे मनुजेश्वरः । चेष्टां पिपीलिकानाञ्च काले भू

य: प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य० उलूकस्यराचौकाकावस्कन्दनम् पिपीलिकानाम्० सेनावहुत्त्वंसर्वभक्षणञ्च ॥ स्वेयाग्निविस्फु लिङ्गानांबीजचेष्टाचशाल्मले : । चन्द्रसूर्यस्वरूपञ्चनीच्यर्थेपृथिवीक्षिता ॥ चग्निविस्फु लिङ्गात्० दूराद्दाह : । बीजात्० महदर्थनिष्पादनम् । उष्णकाले० चन्द्र : सुखदायी० शीतकालेन । एवंसूर्य : शीतेसुखदायीउष्णकालेनएवंकालानुसारेणसुखदु:खदातृत्वम् ॥ बधकात्पद्मसरभशूलिन्यागुर्विणीस्तनात् । प्रजानृपेणादेयातथाचण्डालयोषित : ॥ बधकात् निर्घृणत्वम् । पद्मात्० कण्टकगोपनम् स्मितमुखताच । सरभात्० हत्वापिशत्रूनोद्रेक : । यथासरभोऽष्टापद : परोन्नतिंन सहते । शूलिन्याश्चात्तिंस्थापनम् । गुर्विण्या : स्तनात्कालेर्थादानम् । चण्डालयोषित्शौनिकी० छागशिरोदर्शयित्वा अन्यद्विक्रीणाति ॥ शक्रार्कयमसोमानांतद्वद्वायोर्महीपति : । रूपाणिपञ्चकुर्वीतमहीपालनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरोमासान् वार्योघेणवभूतलम् । आप्याययेत् तथालोकान् परिचारैर्महीपति : ॥ परिचारैरर्थदानादिभि : ॥ मासानष्टौयथासूर्यस्तोयं हरतिरश्मिभि : । सूर्येणवाभ्युपायेनतथाशुल्कादिनानृप : ॥ यथायम : प्रियद्वेष्यौप्राप्ते कालेनियच्छति । तथा प्रियाप्रियौराजादुष्टादुष्टे समोभवेत् ॥ पूर्णेन्दुमालोक्ययथाप्रीतिमान् जायतेनर : । एवंयत्रप्रजा : सर्वा निर्वृत्तास्तच्छशिव्रतम् ॥ मरुत : सर्वभूतेषु निगूढश्चरतेयथा । एवं चरेन्नृपश्चारै : पौरामात्यारिबन्धुषु ॥ नलोभार्थैर्नकामार्थैर्नार्थार्थैर्यस्यमानसम् । पदार्थै : कृष्यते धर्मात् सराजास्वर्गमृच्छति ॥ लोभादिप्रयोजनै : ॥ उत्पथग्राहिणो मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् । य : करोतिनिजेधर्मे सराजास्वर्गमृच्छति ॥ उत्पथग्राहिण : पापिन : ॥ वर्णधर्मानसीदन्तियस्यराष्ट्रे तथाश्रमा : । राज्ञस्तस्यसुखंतातपरत्रेह चशाश्वतम् ॥ एतद्राज्ञ : परंकृत्यं तथैतद्वृद्धिकारणम् । स्वधर्मेस्थापनंनॄणांचाल्यतेनकुबुद्धिभि : ॥ पालनेनैवभूतानां कृतकृत्योमहीपति : । सम्यक्पालयिताभागंधर्मस्याप्नोतिवैयत : ॥ एवमाचरतेराजाचातुर्वर्ण्यस्वरक्षणे : । ससुखीविहरत्येषशक्रस्यैतिसलोकताम् ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणेमदालसोपाख्यानाध्याय : ॥ राजते । राजृ० । कनिन्युवृषेतिकनिन् ॥

स्यतुकर्त्तव्य :शीघ्रमेवमहीक्षिता।
नराज्ञामृदुनाभाव्यंमृदुर्हिपरिभू-
यते ॥ नभाव्यंदारुणेनापितीक्ष्णा
दुद्विजतेजन :। कालेमृदुर्योभवति
कालेभवतिदारुण : ॥ राजालोक
द्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत् । भृ-
त्यै : सहमहीपाल : परिहासंवि
वर्जयेत् ॥ भृत्या : परिभवन्तीहनृ
पंहर्षवशङ्गतम् । व्यसनानिचस-
र्वाणिभूपति : परिवर्ज्जयेत् ॥ लो
कसङ्ग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्।
शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचेत
स : ॥ जनाविरागमायांतिसदा-
दु : सेव्यभावत : । स्मितपूर्वाभि-
भाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपति : ॥ म
ध्येऽप्यपिमहाभागभ्रुकुटिंनसमाच
रेत् । भाव्यंधर्मभृतांश्रेष्ठस्थूललक्ष
णभूभृता॥ स्थूललक्षस्यवशगासर्वा
भवतिमेदिनी । अदीर्घसूत्रश्चभवे-
त्सर्वकर्मसुपार्थिव : ॥ दीर्घसूत्र-
स्यनृपते : कर्महानिर्ध्रुवंभवेत् । रा
गेद्वेषेचकामेचद्रोहेपापेचकर्मणि ॥
अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्र : प्रश-
स्यते । राज्ञासम्भृतमन्त्रेणसदाभा-
व्यंद्विजोत्तम ॥ तस्यासम्भृतमंत्रस्य
क्षेया : सर्वापदोध्रुवा : । कृत्या-
न्येवतुकर्माणिजायन्तेयस्यभूपते: ॥
नारब्धानिमहाभागतस्यस्याद्वसुधा
वशे । मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मा-

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यंपृथिवी
पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवि
त्साधितोमन्त्र : संयतानांसुखाव-
ह : ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टा :
पृथिवीक्षित : । आकारैरिङ्गितैर्ग-
त्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्रा
विकारैश्चगृह्यतेन्तर्गतंमन : । न-
यस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा ।
भवतीहमहीभर्त्तु : सदापार्थिवन
न्दन । नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजा
बहुभि : सह ॥ नारोहेद्विषमांना
वंनापरीक्षितनाविकाम् । येचा
स्यभूमिंजयतोभवेयु : परिपन्थिन:
॥ तानानयेद्वशेसर्वान्सामादिभि-
रुपक्रमै : । यथानस्यात्कृशोभाव:
प्रजानामनपेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रक
र्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता । मोहाद्रा
जास्वराष्ट्रंय : कर्षयत्यनपेक्षया ॥
सोचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चस
बान्धव : ॥ भृतोवत्सोजातबल :
कर्मयोग्योयथाभवेत्। तथाराष्ट्रं
महाभागभृतंकर्मसमंभवेत् । योरा
ष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वंपरिरक्षति-
॥सङ्घातमुपयाचेत्तु विन्दतेसुमह
त्फलम् । राष्ट्राद्धिरण्यंधान्यञ्चमही
राज्ञासुरक्षिता ॥ नित्यंस्वेभ्य:
परेभ्यश्चयथामातायथापिता । नि
त्यंराजास्वराष्ट्रंय : कर्षत्यन्यस्यचे
च्छया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

सविभागीप्रियाणिच । अजस्रमुपयोक्तव्यंफलंतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्मकर्मदमायत्तंविधानेदैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यंहिपौरुषेविद्यतेक्रिया ॥ एवंमहीपालयतोऽस्यभर्त्तुर्लोकानुराग : परमोभवेच्च । लोकानुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैवपराचकीर्त्ति : ॥ इतिमात्स्ये १८४ अध्याय :॥ रजपूतइतिलोकप्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैश्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भव : इतिपराशरपद्धति : ॥ करणकन्यायांचवियाज्जातश्चेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम् । न० राज्ञ : पुत्राणांसमूहे ॥ राजपुत्राणांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेत्यादिनावुञ् ॥ पुं० राजाम्रे ॥

राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥ शरारिपक्षिणि ॥ जात्याम् ॥ राज्ञ: पुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥ मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ कुच्छुन्दर्याम् ॥

राजपुष्प : । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री०)

राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झक : । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥

राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्ब्वां ॥

राजबदर : । पुं० उत्तमकोले । नृपश्रेष्ठे । नृपबदरे । राजवल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफले । राजकोले ॥ न० रक्तामलके ॥ लवणे ॥ लवल्याम् ॥

राजबला । स्त्री० गंधालिकायाम् । प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्रदानांराजेव । राजदन्तादि : ॥

राजभट्टिका । स्त्री० हाएुचीपक्षिणि ॥

राजभूयम् । न० राजत्वे ॥

राजभोगीणम् । न० राज्ञ : शरीरायहिते ॥ राज्ञोभोग : शरीरम् तस्मैहितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्ख : ॥

राजभोग्य : । पुं० पियालवृक्षे ॥ न० जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥

राजमण्डूक : । पुं० वृहद्भेके । महामण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥

राजमल्ल : । पुं० नृपमल्ले । उत्सिक्ते । उद्धते ॥ राज्ञांमल्ल : । मल्लानांराजावा ॥

राजमार्ग : । पुं० राजपथे ॥

राजमाष : । पुं० बर्बटे । नीलमाषे । महामाषे । चौंरा० लोबियाबडा इ० भा० ॥ राजमाषोगुरु : स्वादुस्तुवरस्तर्पण : सर : । रूक्षोवातकरोरुच्य : स्तन्योभूरिमलप्रद : ॥

स्वेतोरक्तस्तथाकृष्णा स्त्रिविध : स प्रकीर्त्तित: । योमहांस्तेषु भवति सएवोक्तोगुणाधिक : ॥ अपिच । राजमाषं परं हृद्यं कफपित्तहरं परम् । आध्मानवातकृद्रूक्षोतत्पथ्यं तद्गुणावहम् ॥ माषाणांराजा । राजदन्तादि : ॥

राजमुद्ग : । पुं० मकुष्ठके ॥

राजयक्ष्मा । पुं० क्षयरोगे । यक्ष्मणि ॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकिलामय : । तस्मात्तं राजयक्ष्मेति केचिदाहुर्मनीषिण : ॥ षष्ठीतत्पुरुष : कर्मधारयोवा । तथाहवाग्भट : । अनेकरोगानुगतोबहुरोगपुर : सर : । राजयक्ष्माक्षय : शोषोरोगराडितिचस्मृत : ॥ नक्षत्राणांद्विजानाञ्चराज्ञोभूद्यदयंपुरा । यच्चराजाचयक्ष्माचराजयक्ष्मातोगत : ॥ इति ॥ महापातकजचिह्नमप्ययम् । यथाहविष्णु : । अथनरकानुभूतदु : खानांतिर्यक्त्वमुत्तीर्णानांमानुष्येलक्षणानिभवन्ति । कुष्ठ्यतिपातकी० ब्रह्महा यक्ष्मी० सुराप : श्यावदन्तक : सुवर्णहारीकुनखीगुरुतल्पगोदुश्चर्मेत्यादिकूर्मपुराणम् ॥

राजयज्ञ : । पुं० अश्वमेधे ॥ राज्ञएवतत्राधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञ : ॥

राजयोग : । पुं० ज्ञानपरिपाके । व्यवहारेप्यविक्षिप्तचित्ततालक्षणेयोगविशेषे ॥ राजत्वात्सर्वयोगानां राजयोगइतिस्मृत : । राजवद्गोप्यमानंतंपरब्रह्माणमव्ययम् ॥ देहिनंप्रापयेद्यस्तुराजयोग : सउच्यते- इत्युक्ते : ॥ राज्ञउपयुक्तोयोग : । योगानांराजेतिवा ॥ हठयोगीदेहआयासकर : । अयंगुरोरवाप्तश्चेन्निरायासेनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रद : । हठवदस्याप्यष्टाङ्गानिसन्ति ॥

राजयोगी । त्रि० ज्ञानपरिपाकयुक्ते । व्यवहारेप्यविक्षिप्तचित्तत्वलक्षणयोगस्थे भवति ॥

राजयोग्य : । त्रि० राजार्हे ॥

राजरङ्गम् । न० रजते ॥

राजराज : । पुं० धनाधिपे । कुवेरे ॥ राज्ञांयक्षाणांराजा । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥ नृपेशे । सार्वभौमे ॥ सुधाकरे । चन्द्रे ॥

राजरीति : । स्त्री० पित्तलविशेषे । पाकतुण्डयाम् ॥ महेश्वर्याम् । कपिलायाम् ॥

राजर्षि : । पुं० प्रभुत्वेसतिसूक्ष्मार्थनिरीक्षणक्षमे० प्रजापालनाधिकारिणिकृततपसि निमिप्रमुखे ॥ राजाचासौऋषिश्च ॥

राजलक्ष्मा । पुं० युधिष्ठिरे ॥

राजवंश्य: । त्रि० राजबीजिनि । राजवंशोद्भवे ॥ वंशेभव : । दिगादि-

त्वायत् । राज्ञोवंश्य : ॥ राजवंशे साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

राजवान् । त्रि० राजमात्रयुक्तदेशे ॥ सुराज्ञिदेशेराजन्वान्स्यात्ततोन्यत्र राजवान् । राजास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

राजवर्त्म । न० घण्टापथे । राजपथे ॥

राजवला । स्त्री० भद्रवलायाम् ॥

राजवल्लभ : । पुं० राजादन्याम् ॥ राजाम्रे ॥ राजबदरे ॥ नारायणदासकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेषे ॥ त्रि० नृपतिप्रिये ॥

राजवल्ली । स्त्री० तोयवल्ल्याम् । उक्ता० वृ० गौ० दे० भा० ॥

राजवारुणी । स्त्री० सुराप्रभेदे ॥

राजवाह : । पुं० घोटके ॥ वाहानां राजा । राजदन्तादि : ॥

राजवाह्य : । पुं० राजवाहकहस्तिनि । उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि० राजवहनीये

राजवीजी । त्रि० राजवंश्ये । राज्ञो वीजयितुंशीलमस्य । वीजव्यजनेऽदन्त : । सुपीतिणिनि : ॥ यद्वा । राज्ञोवीजम् ० राजवीजम् । तदस्यास्ति । अतइनि : ॥

राजवृक्ष : । पुं० गिरिमाल० इतिप्रसिद्धेसुवर्णके । आरग्वधे ॥ राजा चासौवृक्षश्च ॥ वृक्षाणांराजावा ॥

राजदन्तादि : ॥ रोगाणांराजानं वृश्चतिवा । ओव्रश्चूछेदने । बाहुलकात्सुक् ॥ पियाले ॥ लङ्कास्थायिनिवृक्षे । लङ्काथूहर० इ० भा० ॥

राजवृत्तम् । न० नृपचारित्रे । तच्चतुर्विधम् । यथाहकामन्दक : । न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनंपालनंतथा । सत्पात्रेप्रतिपत्तिश्चराज्ञोवृत्तं चतुर्विधमिति ॥

राजशण : । पुं० पट्टशणे ॥ पाटसन ० इ० भा० ॥

राजशफर : । पुं० इल्लिशमत्स्ये ॥

राजशय्या । स्त्री० राज्ञ : शयनीये । महाशय्यायाम् ॥

राजशाक : । पुं० वास्तूके ॥

राजशास्त्रम् । न० नीतिशास्त्रे ॥ राज्ञांशास्त्रम् ॥

राजशिम्ब : । पुं० निष्पावे ॥

राजशुक : । पुं० प्राज्ञे । शतपत्रे । नृपप्रिये । राजसूआ० इ० भा० प्र० पक्षिणि ॥

राजशृङ्ग : । पुं० मद्गुरमत्स्ये ॥ न० राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥

राजस : । पुं० राजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे । तैजसे ॥ त्रि० रजोगुणोद्भवे । रजोगुणप्रधाने ॥ तल्लक्षणं यथा । आरम्भरुचिताधैर्यमसत्कार्यपरिग्रह : । विषयोपसे

वाचाजन्यं राजसंगुणलक्षणम् ॥ आरम्भरुचिताफलार्थंकर्मानुष्ठानशीलता ॥ अपिच । येनास्मिन् कर्म्मणालोकेख्यातिमिच्छति पुष्कलाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौतद्विज्ञेयन्तुराजसमिति ॥ रजसोयम् । अण् ॥

राजसदनम् । न० राजगृहे । सौधे- ॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥ यद्वा । सदनानांराजा । राजदन्तादिः ॥ तत्रोदाहरणं यथा । सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्य्योपकारिका । स्वस्तिकः सर्वतोभद्रोनन्द्यावर्त्तादयोपिच । विच्छन्दकः प्रभेदाहि भवन्तीश्वरसद्मनाम् ॥

राजसधनम् । न० धनविशेषे ॥ यथा । कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्काशागानानुवृत्तिभिः । कृतोपकारादाप्तञ्चराजसंसमुदाहृतम् ॥ अनुवृत्त्यासेवया ॥

राजसभा । स्त्री० नृपतिसमाजे ॥ राज्ञः सभा । सभाराजेत्यचराजपर्य्यायस्यैवग्रहणान्नक्लीवत्वम् ॥

राजसयज्ञः । पुं० सकामानांयज्ञे ॥ अभिसन्धायतुफलंदम्भार्थमपिचैव यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धि राजसम् ॥

राजसर्प्पः । पुं० सर्पविशेषे । भुजङ्गभोजिनि ॥

राजसर्षपः । पुं० राजिकायाम् । आसुर्य्याम् ॥ तिसृभिर्लिक्षाभिः परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न० राजत्वे ॥ राज्ञः सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं० मयूरे ॥

राजसाहङ्कारः । पुं० तैजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे ॥

राजसाहारः । पुं० रजोगुणिनामभोजने ॥ यथा । कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आहाराराजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥

राजसी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रजोगुणसम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पुं० राज्ञाकर्त्तव्येयज्ञविशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे । क्रतूत्तमे ॥ राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वारानिष्पादयितव्यः । षुञ् अभिषवे । यद्वा । लतात्मकः सोमोराजासूयते० कण्डातेऽत्रे अधिकरणेक्यप् । राजसूयसूर्य्येत्यादिना निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री० राजसूयस्यदक्षिणायाम् ॥

राजस्कन्धः । पुं० घोटके ॥

राजस्वम् । न० करे । राजग्राह्यभागे ॥

राजस्वर्णः । पुं० राजधूस्तूरके ।

राजहंसः । पुं॰ कलहंसे ॥ चरणै-
श्चञ्चुभिर्लोहितायैस्तथं सिताः
। ते राजहंसा विख्याता इत्याहुः
कोषकोविदाः ॥ हंसानां राजा ।
राजदन्तादिः ॥ कादम्बे । बालि
हांस॰ इति गौडदेशप्रसिद्धे । नील
हंसोयम् ॥ नृपोत्तमे ॥

राजहंसिनी । स्त्री॰ रसालायाः प्रभे
दे । राजहंस्याम् ॥ निर्नीरं पाचि
तं क्षीरं माहिषं तद्भवं दधि । शुभ्रश
र्करयै लाढ्यं गालितं राजहंसिनी
॥ राजहंसी सुमधुरा बल्या हृष्यतरा
हिमा । अत्यर्थं पित्तशमनी किञ्चित्
कफकरी स्मृता ॥

राजहर्षणम् । न॰ तगरपुष्पे ॥

राजहस्ती । पुं॰ राजगजे । मारीचे ।
याजकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासकः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । का
तरे । कतले । राजीवे ॥

राजातनः । पुं॰ पियालवृक्षे ॥ रा-
जानमतति । अत॰ । कर्त्तरि॰-
ल्युट् ॥

राजादनः । पुं॰ फलाध्यक्षे । क्षीरि-
कायाम् न॰ पियाले ॥ राजभि-
रद्यते । अद॰ । कर्म्मणि ल्युट् ॥
किंशुके । चिपचके ॥

राजादनी । स्त्री॰ क्षीरिकायाम् ।
खिर्नी॰ इ॰ भा॰ ॥

राजानुजीवी । त्रि॰ राजोपजीविनि ॥

तस्य कर्माणि यथा । मत्स्य उवाच ।
यथानुवर्त्तितव्यं स्यात्मनो राजोपजी
विना । तथा ते कथयिष्यामि निबो-
ध गदितो मम । अज्ञातः सर्वात्मना-
कार्यास्त्वशक्त्या रविनन्दन । आचि-
न्त्य वचनन्तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥
अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं जनसंसदि ।
रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवे-
त् ॥ परार्थमस्य वक्तव्यं स्वस्थे चेत-
सि भार्गव । स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो
न स्वयन्तु कदाचन ॥ कार्याभिघातः
सर्व्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः । न-
चाहिंस्यं धनं किञ्चिन्नियुक्तेन च कर्म-
णि ॥ नोपेक्ष्यं भाष्यमाणस्तु तथा रा-
ज्ञः प्रियो भवेत् । राज्ञश्च न तथा-
कार्यं वेषभाषितचेष्टितम् ॥ राज-
लीलानकर्त्तव्या तद्विद्विष्टं विवर्ज्जये-
त् । राज्ञः समोधिको वा न कार्यो-
वेशो विजानता ॥ द्यूतादिषु तथै-
वास्य कौशलन्तु प्रदर्शयेत् । प्रदर्श्य-
कौशलं चास्य राजानन्तु विशेषयेत् ॥
अन्तःपुरधनाध्यक्षैर्वैरदूतैः समा
गतैः । संसर्गं न व्रजेद्राजन् विना पा
र्थिवशासनम् ॥ निःस्नेहतां चाव-
मानं प्रयत्नेन च गोपयेत् । यच्च गुह्यं
भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ नृपे
णश्राबितं यत् स्याद्वाच्यावाच्यं नृपो-
त्तम । न तत् संश्रावयेल्लोके तदा रा-
ज्ञः प्रियो भवेत् । आज्ञाप्यमाने-

चान्यस्मिन् समुत्थायत्वरान्वितः।
अहंकिंकरवाणीतिवाच्योराजाविजानता ॥ कार्यावस्थाञ्चविज्ञायकार्यमेवतथाभवेत्। सततंक्रियमाणेऽस्मिन्लाघवन्तुव्रजेद्ध्रुवम् ॥ राज्ञः प्रियाणिवाक्यानिनचात्यर्थंपुनः पुनः नहास्यशीलश्चभवेन्नचापिभ्रुकुटीमुखः। नातिवक्तानिर्वक्तानचमत्सरिकस्तथा। आत्मसम्भाविलश्चैवनभवेत्तुकथञ्चन ॥ दुष्कृतानिनरेन्द्रस्यनतुसङ्कीर्त्तयेत् क्वचित्। वस्त्रंशस्त्रमलङ्कारंराज्ञादत्तञ्चधारयेत्। औदार्य्येणनतद्देयमन्यस्मैभूतिमिच्छता। तथैवोपासनंकार्य्यंदिवास्वप्नंविवर्ज्जयेत् ॥ नानिर्दिष्टे तथाद्वारेप्रविशेतकदाचन। नच पश्येतराजानमयोग्यासुचभूमिषु। राज्ञस्तुदक्षिणेपार्श्वे वामेचोपविशेत्तथा। पुरस्ताच्चतथापश्चादासनन्तुविगर्हितम् ॥ जृम्भांनिष्ठीवनंकासंकोपंपर्य्यस्तिकाश्रयम्। भृकुटींवान्तमुद्गारंतत्समीपेविवर्जयेत् ॥ स्वयंतत्रनकुर्वीतस्वगुणाख्यापनंतथा। स्वगुणाख्यापनेचैवपरमेवप्रयोजयेत् ॥ हृदयंनिर्मलंकृत्वापरांभक्तिमुपाश्रितैः। अनुजीविगणैर्भाव्यंनित्यंराज्ञामतन्द्रितैः ॥ शाठ्यंलौल्यञ्चपैशुन्यंनास्तिक्यंक्षुद्रतांतथा। चापल्यञ्चप

परित्याज्यंनित्यंराजानुजीविना ॥ श्रुतेनविद्याशिल्पैश्चसंयोज्यात्मानमात्मना। राजसेवांततः कुर्याद्भूतयेभूतिवर्द्धिनीम् ॥ नमस्कार्याः सदाचास्यपुत्रवल्लभमन्त्रिणः। सचिवैश्चास्यविश्वासोनतुकार्यः कथञ्चन ॥ अपृष्टश्चास्यनब्रूयात्कामंब्रूयात्तथायदि। हितंपथ्यञ्चवचनंहितैः सहसुनिश्चितम् ॥ चित्तञ्चैवास्यविज्ञेयंनित्यमेवोपजीविना। भर्त्तुराराधनंकुर्याच्चित्तज्ञोमानवः सुखम् ॥ रागापरागौचैवास्यविज्ञेयौभूतिमिच्छता। त्यजेद्भृत्त्विंविरक्तस्तुरक्तोवृत्तिन्तुकारयेत्। विरक्तःकारयेन्नाशंविपक्षाभ्युदयन्तथा। आशावर्द्धनकंकृत्वाफलनाशंकरोतिच अकोपेपिसकोपान्तःप्रसन्नोऽपिचनिष्फलः। वाक्यंसमन्दंवदतिवृत्तिच्छेदंकरोतिच ॥ प्रदेशवाक्यमुदितोनसम्भावयतेन्यथा। आराधनासुसर्वासुसुप्तवच्चविचेष्टते। कथासुदोषंक्षिपतिवाक्यभङ्गंकरोतिच। लक्ष्यतेविमुखश्चैवगुणसङ्कीर्त्तनेकृते ॥ दृष्टिंक्षिपत्यथान्यत्रक्रियमाणेचकर्मणि। विरक्तलक्षणंह्येतच्छृणुरक्तस्यलक्षणम् ॥ दृष्ट्वाप्रसन्नोभवति वाक्यंगृह्णातिचादरात्। कुशलादिपरिप्रश्नैःसंप्रयच्छतिचासनम् ॥ विरक्तदर्शने

चास्यरहस्यं चनशङ्कते । जायते- हृष्टवदन : श्रुत्वातस्यतुतत्क- थाम् ॥ अप्रियाण्यपिवाक्यानि तदुक्तान्यभिनन्दते । उपायनञ्चगृ ह्णाति स्तोकमप्यादरात्तथा ॥ कथान्तरेषुस्मरतिप्रहृष्टवदनस्तथा । इतिरक्तस्यकर्त्तव्यासेवारविकुलोद्ह ॥ आपत्सुनत्यजेत्पूर्वंविरक्तमपि सेवितम् । मित्रंनचापत्सुतथाच भृत्यंत्यजन्तियेनिर्गुणमप्रमेयम् । प्र भुंविशेषेणचतेव्रजन्तिसुरेन्द्रधामा मरवृन्दजुष्टम् ॥ इतिमत्स्यपुराणे राजधर्मेऽनुजीविवृत्तिनामाध्याय : ॥ १९० ॥

राजान्नम् । न० आन्ध्रदेशोद्भवशालिवि शेषे । राजार्हे । दीर्घशूकके । धान्यश्रेष्ठे ॥ राजस्वामिकभक्ते ॥

राजाम्र : । पुं० न० आम्रविशेषे । राजफले । मधुरे । कामाङ्गे । टङ्के ॥ राजाम्रंतुवरंस्वादुविशदं शीतलंगुरु । ग्राहिरूक्षंविवन्धाध्म वातकृत्कफपित्तनुत् ॥

राजाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥

राजार्क : । पुं० सितार्कवृक्षे । वसुके । मन्दारे । सदापुष्पे । अलर्के ॥

राजार्हम् । न० जोङ्गके । अगुरुणि ॥ त्रि० राजयोग्ये ॥ राजानमर्हति । अच् ॥

राजार्हा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

राजालाबु : । स्त्री० स्वादुतुम्ब्याम् । महातुम्ब्याम् । शाकालाब्वां ॥

राजालुक : । पुं० महाकन्दे । मूलके ॥

राजावर्त्त : । पुं० उपरत्नभेदे । आवर्त्तमणौ । रेवटी० इ० भा० प्र० ॥ राजावर्त्त : प्रमेहघ्नश्छर्दिहिक्कानिवारण : ॥ विराटदेशजहीरके । विराटजे ॥ राजपट्टे ॥

राजाहि : । पुं० द्विमुखसर्पे । विषायुधे । अहीरणौ ॥ अहीनांराजा । राजदन्तादि : ॥

राजि : । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥ रेखायाम् । निरन्तरंपङ्क्तिसाधारणे ॥ राजति । राज् ० । इन् । वसिवपियजिराजीत्यादिना० इञ् वा ॥

राजिका । स्त्री० आसुर्य्याम् । क्षवे । क्षुधाभिजनने । राजसर्षपे । राई० इ० भा० ॥ राजिकाकफपित्तघ्नीतीक्ष्णोष्णारक्तपित्तकृत् । किञ्चिद्रूक्षाग्निदाकण्डूकुष्ठकोष्ठकृमीन्हरेत् । अतितीक्ष्णाविशेषेणतद्वत्कृष्णापिराजिका ॥ केदारे ॥ रेखायाम् । पङ्क्तौ ॥ राजति० राजयतिवा । राज् ० । ण्वुन् ॥

राजिकाफल : । पुं० गौरसर्षपे ॥

राजिफला । स्त्री० चीनाकर्कट्याम् ॥

राजिमत्फला । स्त्री० राजकोशात-

क्याम् ॥

राजिल : । पुं॰ डुण्डुभसर्पे ॥ राजिलोनिर्विष सर्प : ॥ राजि : रेखाऽस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ यद्वा । राजिंलाति । लाऽऽदाने । आतोनुपेतिक : ॥

राजी । स्त्री॰ निश्छिद्रपङ्क्तौ ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

राजीफल : । पुं॰ पटोले ॥

राजीव : । पुं॰ हरिणप्रभेदे ॥ राजीवस्तुमृगोज्ञेयोराजीभि : परितोवृत : । राजीवस्तुगुणैर्ज्ञेय : पृषतेनसमोजनै : ॥ राद्गखडइतिख्यातेबृहन्मत्स्यविशेषे ॥ हस्तिनि ॥ सारसपक्षिणि ॥ न॰ नलिने । पद्मे ॥ राजीरेखाऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवार्त्तिकाद्व: । केशरस्यराज्यस्यास्तीतिवा ॥ त्रि॰ राजोपजीविनि ॥

राजीवलोचन : । त्रि॰ कमलनयने ॥

राजेन्द्र : । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥ मण्डलेश्वरादशगुणे राजनि ॥ यथा । चतुर्थीजनपर्यन्तमधिकारोनृपस्यच । योराजातच्छतगुण : सएवमण्डलेश्वर : ॥ तस्माद्दशगुणोराजाराजेन्द्र : परिकीर्त्तित : ॥ इ॰ ब्र॰ वैवर्त्तपुराणे ॥

राजोह्विजनसंज्ञक : । पुं॰ भूताङ्कुशवृक्षे ॥

राज्ञी । स्त्री॰ राजप्रियायाम् । नृपते : पत्न्याम् । राणी॰ इ॰ भा॰ ॥ भास्करस्यभार्यायाम् ॥ कांस्ये ॥ नील्याम् ॥ त्रैलोक्यात्मन : काश्यपश्चिमदिग्भागे ॥ राज्ञावरुणेनाधिष्ठितत्त्वात् । सन्ध्यारागयोगाद्वा ॥

राज्यम् । न॰ नीवृति । जनपदे । देशे । विषये । उपवर्तने ॥ तल्लक्षणमुक्तंवरदातन्त्रे । यथा । लक्षाधिपत्यंराज्यंस्यात्साम्राज्यंदशलक्षके । शतलक्षेमहेशानिमहासाम्राज्यमुच्यते ॥ इति ॥ अपिच ॥ स्वाम्यमात्यौपुरंराष्ट्रंकोशदण्डौसुहृत्तथा । सप्तप्रकृतयोह्येता : सप्ताङ्गंराज्यमुच्यते ॥ इति ॥ राज्ञ : कर्म्मभावोवा ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ राज्यं नैच्छद्यति : पिचादत्तंतत्परिणामवित् । यत्रप्रविष्ट: पुरुषआत्मानंनावबुध्यते ॥

राज्यक्ता । स्त्री॰ पिष्टराजिकादधिलवणमिश्रितबालूकादौ । रायता॰ इ॰ भा ॥ राज्यक्तयातिरोचन्यापाचन्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ तान्वटकान् ॥

राज्यमूलम् । न॰ मन्त्रसंरक्षणे ॥

राज्याङ्गम् । न॰ राज्यस्योपाये । प्रकृतौ । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गवलेषु ॥ राज्यस्यराजकर्म्मणोङ्गंसाधनम् । स्वामी॰ राजा॰ पुरो

च्छितद्युतिश्रीधरः। अमात्योमन्त्री। सुहृत्० मित्रम्। कोशोभाण्डागारः। राष्ट्रंदेशः। पर्वतादीनि दुर्गाणि। वलंसैन्यम्। उक्तञ्चकामन्दकीये। स्वाम्यमात्यश्चराष्ट्रञ्चदुर्गंकोशोवलंसुहृत्। परस्परोपकारीदंसप्ताङ्गंराज्यमुच्यते। पौरश्रेण्यासहाष्टाङ्गमपिराज्यंप्रकीर्त्तितमिति॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलंस्वामीप्रकीर्त्तितः। तन्मूलत्वात्तथाङ्गानांराजारक्ष्यः प्रयत्नतः॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यातथातेनप्रयत्नतः। अंगेभ्योयस्त्वथैकस्यद्रोहमाचरतेऽल्पधीः॥ वधस्तस्यतुकर्त्तव्यः शीघ्रमेवमहीक्षिता॥

राटिः। स्त्री० युद्धे। राड० इ०भा० प्र०॥

राडिः। स्त्री० शरारिखगे॥

राढः। पुं० मदनद्रुमे। मयनफलाख्ये॥

राढकः। पुं० स्वनामख्यातेदेशे॥ यथा। प्राच्यांमागधशोणौचवारेन्द्रीगौडराढकाः। इतिज्योतिषतत्त्वम्।

राढा। स्त्री० जनपदविशेषे। सुह्मेषु॥ शोभायाम्॥ गौडदेशेपुरीविशेषे॥

राढिः। स्त्री० युद्धे॥

राढीयः। त्रि० राढदेशोद्भवे॥

रातः। त्रि० दत्ते॥

रात्रम्। न० ज्ञाने॥ यथा रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम्। तेनेदंपंचरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिणः॥

रात्रकः। पुं० पणवधूगृहान्तर्वर्षवासिनि। संवत्सरमभिव्याप्यवेश्यावेश्मनिवासिनि॥ न० पंचरात्रे॥

रात्रिः। स्त्री० सूर्यकिरणानवच्छिन्नकाले। निशायाम्। निशीथिन्याम्। त्रियामायाम्। रात० इ० भा०॥ तस्याः कारणंयथा। यदादित्यश्चष्टासुमेरोर्भूगोलकोऽङ्गगा। छायाभवेत्तदारात्रिः स्यात्तद्विरहाद्दिनम्॥ इतिवह्निपुराणम्॥ इयंकालरूपत्नी। पश्चसन्ध्यायाम्॥ रातिसुखम्। रा०। राशदिभ्यांत्रिप्॥ रात्रेः पूर्वांशरौयामौवेदाभ्यासेनतौनयेत्॥ हरिद्रायाम्॥

रात्रिचरः। पुं० राक्षसे॥ रात्रौचरति। चरेष्टः। रात्रेः कृतिविभाषेतिपक्षेमुमभावः॥ त्रि० रात्रौगमनकर्त्तरि॥

रात्रिचरी। स्त्री० राक्षस्याम्॥ टित्वान्ङीप्॥

रात्रिजलम्। न० कुजझटिकायाम्। रात्रेर्जलम्॥

रात्रिजागरः। पुं० कुक्कुरे॥ त्रि०

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥
रात्रिजागरदः । पुं॰ मशके ॥
रात्रिञ्चरः । पुं॰ यातुधाने । राक्षसे ॥ रात्रौचरति । चरेष्टः । रात्रेः कृतिविभाषेतिपक्षेमुम् ॥ त्रि॰ रात्रौगमनकर्त्तरि ॥
रात्रिञ्चरी । स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥
रात्रिन्दिवम् । अ॰ अहोरात्रयोः ॥ रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वसमासान्तो-निपातितः । अव्ययान्तत्वादव्य-यम् ॥
रात्रिपुष्पम् । न॰ उत्पले ॥
रात्रिमटः । पुं॰ राक्षसे ॥ अ-टति । अटगतौ । पचाद्यच् । स प्तमीतियोगविभागात्समासः ॥ रात्रौअटतिवा । रात्रेःकृतिविभा षेतिमुम् ॥
रात्रिमणिः । पुं॰ चन्द्रे ॥ रात्रेर्म-णिरिव ॥
रात्रिवासः । पुं॰ अन्धकारे ॥ रात्रौ वासोऽस्य ॥
रात्रिवासः । न॰ रात्रौशयनकाली नपरिधेयेवस्त्रे ॥ यथाशयनस्थान्ध कारेषुरात्रिवासोदिनेतथा । स्नाना म्बरंकुवेशश्च वर्ज्येच्छुष्कभोजन म् ॥
रात्रिविगमः । पुं॰ प्रभाते ॥ रात्रे विगमोऽत्र
रात्रिविश्लेषगामी । पुं॰ चक्रवाके ॥
रात्रिवेदः । पुं॰ कुक्कुटे ॥
रात्रिवेदी । पुं॰ कुक्कुटे ॥
रात्रिहासः । पुं॰ श्वेतोत्पले ॥
रात्रिहिण्डकः । पुं॰ अन्तःपुरर-क्षके ॥
रात्री । स्त्री॰ निशायाम् । रात्रौ ॥ कृदिकारादितिपाक्षिकोङीष् ॥
रात्रौ । अ॰ निशि ॥
रात्र्यन्धः । त्रि॰ रात्रौदृष्टिहीनेनरे । रतन्धा॰इ॰भा॰ ॥ तन्नाशकौषधंय था । देवदारोस्त्वचैचूर्णमजामूत्रेण-भावयेत् । एकविंशतिवारमक्षिणी तेनचाञ्जयेत् ॥ रात्र्यन्धतापटलता नश्येदितिविनिश्चयः ॥ इतिगारु-डे ॥ १८९ ॥ अध्यायः ॥ का-कादौ ॥
राद्धः । त्रि॰ पक्वे । सिद्धे ॥ ल-ब्धे ॥ राध्यति । राध॰ ॥ राधे रनिटः क्तः ॥
राद्धान्तः । पुं॰ सिद्धान्ते ॥ राद्धः सिद्धोन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥
राधः । पुं॰ वैशाखमासे । माधवे ॥ राधा॰विशाखा॰तद्युतोपौर्णमासी॰ राधी । साऽस्मिन्नस्ति । साऽस्मिन्पौ र्णमासीत्यण् ॥
राधनम् । न॰ साधने ॥ प्राप्तौ ॥ तोषे ॥
राधना । स्त्री॰ भाषणे ॥

राधरङ्कः। पुं० सुनासीरे ॥ सीरके ॥ घनोपले ॥ शीकरे ॥ इ० मेदिनी ॥

राधरङ्कुः। पुं० राधरङ्कार्थे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ *

राधः। न० ऐश्वर्ये ॥

राधा। स्त्री० गोपीविशेषे। तस्यानामानियथा। राधारासेश्वरीरासवासिनीरसिकेश्वरी। कृष्णप्राणाधिकाकृष्णप्रियाकृष्णस्वरूपिणी। कृष्णावामांशसम्भूतापरमानन्दरूपिणी। कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनोदिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताशतचन्द्रनिभानना। नामान्येतानि साराणितेषामभ्यन्तराणिचेति ॥ राधेत्येवञ्चसंसिद्धाराकारोदानवाचकः। स्वयंनिर्वाणधात्रीयासाराधापरिकीर्त्तिता इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्। राध्नोतिसकलान्कामांस्तेनराधेतिकीर्त्तितेतिदेवीभागवतम्। राध्नोतिसाधयतीत्यर्थः ॥ महालक्ष्म्याम् ॥ यथा। यन्मायामोहितासर्वब्रह्मविष्णुशिवादयः। वैष्णवास्तांमहालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यदङ्गांशामहालक्ष्मीः प्रियानारायणस्यच ॥ धन्विनांचिचभेदे। वेधविशेषे ॥ विशाखानक्षत्रे ॥ आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राध्नोति कार्यमनया। राधसंसिद्धौ। गुरोश्चहलइत्यकारः ॥ यद्वा। राधयति। अच्। टाप् ॥

राधाकान्तः। पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्णः। पुं० राधाऽविनाभूतकृष्णे। श्रीकृष्णे। द्विभुजे। मुरलीधरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरंकृष्णनामोच्चारणविधिर्यथा। नारद उवाच। आदौराधांसमुच्चार्यपश्चात्कृष्णंविदुर्बुधाः ॥ निमित्तमस्यामांभक्तवदभक्तजनप्रिय ॥ श्रीनारायणउवाच। निमित्तमस्यत्रिविधंकथयामिनिशामय। जगन्माताचप्रकृतिः पुरुषश्चजगत्पिता ॥ गरीयसीतिजगतांमाताशतगुणैः पितुः। राधाकृष्णेतिगौरीशेत्येवंशब्दःश्रुतौश्रुतः ॥ कृष्णराधेशगौरीतिलोकेनचकदाश्रुतः। प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिदंमम। गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसंज्ञयासहभास्कर। प्रसीदकमलाकान्तगृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टंसामवेदेकौथुमेमुनिसत्तम। राशब्दोच्चारणादेवस्फीतोभवतिमाधवः। धाशब्दोच्चारतः पश्चाद्धावत्येवससम्भ्रमः। आदौपुरुषमुच्चार्यपश्चात्प्रकृतिमुच्चरेत्। सभवेन्मातृगामीचवेदातिक्रमणेमुने। इ० इ० ब्र० वै० पु० ॥

राधातनय: । पुं० कर्णनामनि ॥ राधायास्तनय: ।।
राधावल्लभ: । पुं० श्रीकृष्णे ॥
राधावल्लभी । पुं० सम्प्रदायविशेषे ॥
राधावल्लभीय: । त्रि० सम्प्रदायविशेषयुक्ते वैष्णवे ॥ न । तत्तिलकविशेषे ॥ यथा ॥ आनासामूलमाश्रित्यशिरोमध्यगतं मुने । हरिपादाकृतंनासा मूलमाश्रित्ययत्नत: । हरिमन्दिरवत्सर्वं तद्राधावल्लभीयकम् । श्रीराधावल्लभीयं यत्तिलकं सुमनोहरम् । यौगुलं तत्तुविज्ञेयं यदिमध्ये सुरंगितम् इतिपद्मपुराणम् ॥
राधाभेदी । पुं अर्जुने ॥
राधावेधी । पुं० अर्जुने ॥
राधासुत: । पुं० कर्णे । चम्पाधिपे । अंगराजि । अर्कतनये ॥
राधेय: । पु० राधासुते । कर्णे ॥ राधाया: अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥
राभसम् । न० उपक्रमे ॥
राम: । पुं० राघवे । दशरथतनये । श्रीरामचन्द्रे ॥ राम: शस्त्रभृतामहम् । युद्धकुशलानांमध्ये रामोऽखिलराक्षसक्षयकर: परमवीरोभगवद्विभूति: ॥ अयमवतारस्त्रेतायुगान्तेरावणादिवधार्थ: ॥ रैणुकेये । परशुरामे ॥ हलायुधे । बलभद्रे ॥ भार्गवोराघवोगोपस्त्रयोरामा: प्रकीर्त्तिता: ॥ रासशक्तिरितिविख्याताम: शिव: परिकीर्त्तित: । शिवशक्त्यात्मकंब्रह्मरामरामेतिगीयते । रामशब्दोविश्ववचनोमश्चापीश्वरवाचक: । विश्वेषामीश्वरोयोहितेनराम: प्रकीर्त्तित: ॥ रमतेरमयासार्द्धंतेनरामंविदुर्बुधा: । रमाणांरमणस्थानंरामंरामविदोविदु: । राचेतिलक्ष्मीवचनोमश्चापीश्वरवाचक: । लक्ष्मीपतिंगतिंरामंप्रवदन्तिमनीषिण: ॥ नाम्नांसहस्रं दिव्यानांस्मरणे यत्फलं भवेत् । तत्फलंलभतेनूनंरामोच्चारणमात्रत: ॥ वरुणे । हये ॥ पशुभेदे ॥ न०वास्तुके ॥ कुष्ठौषधौ ॥ तमालपत्रे ॥ त्रि०चारौ । मनोरमे ॥ सिते ॥ असिते । श्यामे ॥ परमात्मनि ॥ रमन्तेयोगिनोनन्तेनित्यानन्दे चिदात्मनि । इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयते ॥ इतिपद्मपुराणम् ॥ रमते । रमक्रीडायाम् । ज्वलितिकसन्तेभ्योण: ॥ यद्वारमन्ते सत्यज्ञानानन्दलक्षणे योगिनोऽस्मिन्ननेन वा । हलश्चेतिघञ् ॥ रमयतीति वा ॥ मथुराचविलोमेनमध्यमोनंयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिन्स्तन्मध्यं तन्मुखोपरि ॥ रामोपासकस्यतिलकंयथा । श्रीरामोपासनायस्यतिलकंतूर्द्ध्वपुण्ड्रकम् । भ्रुवोर्मध्ये

सबिन्दुःस्यात्यदिविप्रमनोहरम् ॥
रामकरी । स्त्री॰ रामकलीरागिण्याम् ॥
रामकर्पूरक : । पुं॰ स्वनाम्नाख्याततृणे ॥
रामगिरि : । पुं॰ स्वनाम्नाप्रसिद्धे॰पर्वते॥चित्रकूटपर्वते॰इतिकश्चित्॥
रामचन्द्र : । पुं॰ श्रीरामे । रावणारौ ॥
रामजननी । स्त्री॰ रेणुकायाम् ॥कौशल्यायाम् ॥ रोहिण्याम् ॥
रामठ : । पुं॰ अङ्कोठवृक्षे ॥ न॰हिङ्गुनि ॥ रामठदेशोद्भवत्वादुपचार : । रमन्तेऽनेनवा । रम॰ । रमेर्वृद्धिश्चेत्यठ : ॥ रमयतिवा ॥
रामठी । स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि ॥
रामण : । पुं॰ गिरिनिम्बे ॥ तिन्दुके ॥
रामणीयकम् । न॰ मनोहरत्वे । रमणीयत्वे ॥ रमणीयस्यभाव : । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥
रामण्यकम् । न॰ रमणीयतायाम् ॥
रामतरणी । स्त्री॰ लताविशेषे ॥
रामतरुणी । स्त्री॰ तरुणीपुष्पे । सेवती॰इ॰भाषाप्र॰ ॥
रामतीर्थम् । न॰ ग्रामस्याम प्रसिद्धे ॥ सूर्य्यारके ।
रामदूत : । पुं॰ हनूमति ॥ यथा । मनोजवंमारुततुल्यवेगंजितेन्द्रियंबुद्धिमतांवरिष्ठम् । वातात्मजंवानरयूथमुख्यंश्रीरामदूतंमनसास्मरामीतिरामायणं ॥ रामस्यदूत : ॥
रामदूति : । स्त्री॰ तुलसीविशेषे । विशल्यायाम् ॥
रामदूतिका । स्त्री॰ नागिन्याम् । नागपुष्प्याम् ॥
रामदूती । स्त्री॰ पर्वपुष्प्याम् । विशल्यायाम् ॥
रामनवमी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लनवम्याम् ॥ रामनवमीव्रतेपारणकालस्तु । नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याविष्णुपरायणैः । उपोषणंनवम्यांवैदशम्यामेवपारणमिति ॥
रामपद्म् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
रामपूग : । पुं॰ पूगभेदे । कामीने । मुनिपूगे । सुरेवटे ॥
रामभद्र : । पुं॰ श्रीरामे ॥
रामलवणम् । न॰ रोमके । सांभर॰इ॰ भा॰ ॥
रामवल्लभम् । न॰ त्वचे ॥ त्रि॰ रामप्रिये ॥
रामबाण : । पुं॰ औषधविशेषे ॥ यथा । पारदामृतलवङ्गगंधकंभागयुग्ममरिचेनमिश्रितम् । तत्रजातिफलमर्द्धभागिकंतिन्तिडीफलरसेनमर्द्दितम् ॥ वह्निमान्द्यदशवक्त्रनाशनोरामबाणइतिविश्रुतोरस : । सङ्ग्रहग्रहणिकुम्भकर्णकमामवा-

तखरदूषणं जयेत् ॥ दीयतेतुशा णकानुमानत : सद्यएवजठराग्निदीपन : । रोचक : कफकुलान्तकारक: श्वासकासवमिजन्तुनाशन: ॥ पारदभाग: १ विषभाग: १लवङ्गभाग : १ गन्धकभाग : १ मरिचभागा: ८ जातीफलभागौ २ रामबाणोरसोऽजीर्णे ॥ रामस्यशरे। रामशरे ॥

रामवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे ॥

रामशर : । पुं० शरद्दक्षभेदे । रामकाण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० आरामशीतलायाम् ॥

रामसख : । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्यसखा । टच् ॥

रामसेनक: । पुं० भूनिम्बे ॥ कटफले ॥

रामह्रद : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टयोषिति । रमते गीतकलाभिरिति० रमयतिपुरुषमितिवापुरुषरमणकारिण्यामबलायाम् ॥ रम० । ज्वलादित्वाण : ॥ हिंगुलिन्याम् । कण्टकार्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ अशोके ॥ गोरोचनायाम् ॥ गैरिके ॥ हिंगुले ॥

रामानुज: । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥ आधुनिकवैष्णवसंप्रदाये ॥ न० तिलकविशेषे ॥ यदूर्द्ध्वं पुण्ड्रं तिलकं शोभनंतन्मनोहरम् । तन्मध्यपीतरेखं चश्रीमद्रामानुजंविदु : ॥

रामायणम् । न० वाल्मीकीयेमहाकाव्ये । इक्ष्वाकूणांवंशउत्पन्ने महदाख्याने । रामेणरावणवधकाव्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकसङ्ख्याकआदिकाव्ये ॥ यथा । प्राप्तराज्यस्यरामस्यवाल्मीकिर्भगवानृषि : । चकारचरितंकृत्स्नं विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणिश्लोकानामुक्तवानृषि : । तथासर्गशतान् पंचषट्काण्डानितथोत्तरम् ॥ तच्चशतकोटिसङ्ख्यकमपि । चरितंरघुनाथस्यशतकोटिप्रविस्तरम् । एकैकमक्षरंपुंसांमहापातकनाशनम् ॥ तत्तुसम्पूर्णं ब्रह्मलोकेस्थितमित्यैतिह्यम् ॥ रामस्यअयनंचरितम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

रामालिङ्गनकाम : । पुं० रक्ताम्लाने ॥

रामावक्षजोपम : । पुं० चक्रवाके ॥

रामावरज : । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥

रामिल : । पुं० रमणे ॥ कामे ॥

राम्भ: । पुं० व्रतिनोवैणवेदण्डे ॥ रम्भस्यवेणोर्विकार : । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥

रायभाटी । स्त्री० आओ० इ० गौ० प्र० । नदीस्रोतोविशेषे ॥

रायस्पोष : । पुं॰ धनपुष्टौ ॥ रायो धनस्यपोष : । अलुक्समास : । छान्दसोविसर्गस्यसकार : ॥

राल : । पुं॰ स्वनामाप्रसिद्धे॰ यक्ष धूपे ॥ अस्यनामानिगुणाश्चयथा । रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरस : स्मृत : । देवधूपोयक्षधूपस्तथास र्वरसश्चस : ॥ रालोहिमोगुरुस्निग्ध : कषायोग्राहकोहरेत् । दोषा स्त्रस्वेदवीसर्पज्वरव्रणविपादिका : ॥ ग्रहभग्नाग्निदग्धांस्रमूलातीसार नाशन : ॥

रालकार्य्य : । पुं॰ सालवृक्षे ॥

राव : । पुं॰ शब्दे । ध्वनौ ॥ रवणम् । रुशब्दे । भावेघञ् ॥

रावण : । पुं॰ लङ्केश्वरे । दशग्रीवे । पौलस्त्ये । पङ्क्तिग्रीवे ॥ रावणोलोकरावणइतिन्यायात्॰ रावयति । रु॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : । तदुक्त मुत्तरकाण्डे । यस्माल्लोकत्रयंचै तद्रावितंभयमागतम् । तस्मात्त्वं रावणोनामनाम्नावीरो भविष्यसी ति ॥ यद्वा । विश्रवसोपत्यम् । शिवादिषु॰ विश्रवसोविश्रवणरव णावादेशौनिपातितौ॰ अण् च ॥

रावणगङ्गा । स्त्री॰ सिंहलदेशस्थनदी विशेषे । येतुरावणगङ्गायांजाय न्तेकुरुविन्दका : । पद्मरागाघनं रागंबिभ्राणा : स्फुटार्चिष : ॥

रावणारि : । पुं॰ श्रीरामे ॥ रावण स्यअरि : ॥

रावणि : । पुं॰ रावणस्यज्येष्ठपुत्रे । इन्द्रजिति ॥ अन्याख्ये रावणकुमारे ॥ रावणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

राशि : । पुं॰ पुञ्जे । उत्करे । कूटे । धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिस्वरूपे ज्योतिश्चक्रस्यद्वादशांशे ॥ तस्यसं स्थानंयथा । विषुवत्क्रान्तिवृत्तै क्यात्पूर्वभागस्थितास्थिरा : । मे षाद्या : राशय : क्रान्तिवृत्तय : पूर्वदिक्क्रमात् ॥ तेयथा । मेषोवृषो थमिथुनंकर्कट : सिंह एवच ॥ कन्यातुलावृश्चिकश्च धनुर्मकरएव च ॥ कुम्भोमीनश्चविज्ञेयाराशयो द्वादशैवते ॥ रश्यते॰ रशतिवा । रशइतिसौत्रोधातु : स्वनार्थ : । वाहुलकादिण् । णिजन्तादचइर्वा ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्याप्तौ । अशिपणाय्योरुडायलुकौ चेति॰ इण्॰ धातोरुडागमश्च ॥ गणिते ॥

राशिचक्रम् । न॰ मेषादिद्वादशराश्या दियुक्तवृत्ते । भचक्रे । ज्योतिष चक्रे ॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिश्चक्रं स्तिमितवायुगम् । तदर्कांशैभवे द्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कित : ॥ तद्विव रणंयथा । भचक्रंध्रुवयोर्बद्धमा क्षिप्तंप्रवहानिलै : । पर्य्येत्यजस्रं तन्नद्धाग्रहकक्षायथाक्रमम् ॥ उप

रिष्यस्यमहतीकच्चाल्पाध : स्थितश्च । महत्याकच्चयाभागामहान्तोल्पास्तथाल्पया ॥ कालेनाल्पेन भगणं भुङ्क्तेऽल्पभ्रमणाश्रित : । ग्रह : कालेनमहतामण्डलेमहतिभ्रमन् ॥ स्वऽल्पयातुबहून्भुङ्क्ते भगणान्शीतदीधिति : । महत्याकच्चयागच्छन् तत: स्वल्पं शनैश्चर : ॥ मन्दादध : क्रमेणस्युश्चतुर्था दिवसाधिपा : । वर्षाधिपतयस्तद्वत्तृतीया : परिकीर्त्तिता : ॥ ऊर्द्ध्वक्रमेणशशिनोमासानामधिपा: स्मृता : ॥ होरेशा : सूर्यतनयादधोध : क्रमशस्तथा । भवेद्भकच्चा तिग्मांशोर्भ्रमणं षष्टिताडितम् । सर्वोपरिष्टाद्भ्रमति योजनैस्तैर्भमण्डलम् ॥ तत्रकच्चाक्रममाह । ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्व्योमकच्चाभिधीयते । तन्मध्ये भ्रमणं भानामधोध : क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेज्यभूपुत्रसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दव : । परिभ्रमन्त्यधोध : स्था : सिद्धविद्याधराघना : ॥ रविर्मासं निशानाथ: सपाददिवसद्वयम् । पचत्रयं भूमिपुत्रो बुधोष्टादशवासरान् ॥ वर्षमेकं सुराचार्यश्चाष्टाविंशदिनं भृगु : । शनि : सार्द्धद्वयं वर्षंस्वर्भानु: सार्द्धवत्सरम् ॥ एवंप्रमाणात्सकला : स्वराशिं भुञ्जतेग्रहा : ॥ इतिराशिभोग : ॥

राशिविभाग : । पुं॰ अश्विन्यादिनचत्रैर्मेषादीनांविभजने ॥ यथा । सपादद्वयनचत्रैरश्विन्यादिभिरेवच । राशय : कथिताह्येतेमेषादिद्वादशक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभरणीकृत्तिकापादोमेष : १ । कृत्तिकाशेषपादत्रयंरोहिणीमृगशिरोऽर्द्धं-वृष : २ । मृगशिर : शेषार्द्धमार्द्रा पुनर्वसुपादत्रयं मिथुनम् ३ । पुनर्वसुशेषपादैकंपुष्याश्लेषाकर्कट : ४ । मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनीप्रथमपाद :सिंह:५ । उत्तरफल्गुनीशेषपादत्रयंहस्ताचित्रार्द्धंचकन्या ६ । चित्राशेषार्द्धंस्वातीविशाखापादत्रयंतुला ७ । विशाखाशेषैकपादोऽनुराधाज्येष्ठावृश्चिक : ८ । मूलंपूर्वाषाढोत्तराषाढाप्रथमपादोधनु: ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणाधनिष्ठार्द्धंचमकर : १० । धनिष्ठाशेषार्द्धंशतभिषापूर्वभाद्रपादत्रयंकुम्भ : ११ । पूर्वभाद्रशेषपादउत्तरभाद्ररेवतीमीनराशि १२ । रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभैर्ज्योतिश्चक्रंस्तिमितवायुगम् । तदर्कांशोभवेद्राशिर्नवर्चंचरणाङ्कितद्भ-ति ॥

राष्ट्र : । पुं॰ न॰ उपवर्त्तने । चक्रे । नीवृति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

॥ राजति । राजृ० । ष्ट्रन् । व्रश्चेति ष : ॥

राष्ट्रनिवासी । त्रि० जानपदे । देशवासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम् ॥ राष्ट्रमस्त्यस्या : । अतइनिठनाविति ठन् ॥

राष्ट्रिय : । पुं० नाट्योक्त्यां राजश्याले ॥ राष्ट्रेऽधिकृत : । राष्ट्रावारपाराद्घखाविति घ : । घस्येयादेश : ॥

राष्ट्रीय : । पुं० राष्ट्रिये ॥ त्रि० राष्ट्रसम्बन्धिनि ॥

रास : । पुं० कोलाहले ॥ ध्वनौ ॥ भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे । गोपानां गोपीभि: सहक्रीडाविशेषे ॥ रासते । रासृशब्दे । अच् ॥ गर्जिते ॥

रासगोष्ठी । स्त्री० हल्लीषके ॥ तल्लक्षणं यथा । पृथुंसुवृत्तंमसृणंवितस्तिमात्रोन्नतंकौविनिखन्यशङ्कुकम् । आक्रम्यपद्भ्यामितरेतरन्तुहस्तैर्भ्रमोयंखलुरासगोष्ठीतिहरिवंशटीकायां नीलकण्ठ : ॥

रासन : । पुं० रसे ॥ रसनया गृह्यते । शेषइत्यण् ॥

रासभ : । पुं० गर्द्दभे । रासते । रासृ० । रासिवल्लिभ्याश्चेत्यभच् ॥

रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

रासभी । स्त्री० गर्द्दभ्याम् । गधी० इ० भा० ॥ जातिलक्षणोङीष् ॥

रासमण्डलम् । न० श्रीकृष्णस्यरासक्रीडास्थले ॥

रासेरस : । पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रासे ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसावासे ॥ षष्ठीजागरके ॥ उत्सवे ॥ परिहासे ॥

रासेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० स्वनामख्यातलताविशेषे । नाकुल्याम् । सुरसायाम् । भुजङ्गाक्ष्याम् । राइसन० जैत० इ० भा० प्र० ॥ रास्नातुत्रिविधाप्रोक्तामूलंपत्रंतृणंतथा । ज्ञेयौमूलदलौश्रेष्ठौतृणारास्नातुमध्यमा ॥ इ० रा० नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुवरातिक्ताकटुकोष्णाविनाशयेत् । भोगिलूतावृश्चिकाखुविषज्वरकृमिव्रणान् ॥ इ० भा० प्र० ॥ रास्नाशोथामवातघ्नीतिराजवल्लभ : ॥ एलावती० इ० दे० भा० प्र० औषधिविशेषे । एलापर्ण्याम् । सुवहायाम् । युक्तरसायाम् । कांटाश्रामरुली० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यागुणायथा । रास्नामपाचनीतिक्तागुरूष्णाकफवातजित् । शोथश्वाससमीरास्रवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वरविषाशीतिवातिकामयहिध्महृत् ॥ राति० रायतेवा । रासते० रस्यतेवा । रादाने । रसआस्वादने० रासृशब्देवा । रास्नासास्नेतिसाधु : ॥

राहु : । पुं० तमोग्रहे । स्वर्भानौ । सैंहिकेये ॥ रहति० गृहीत्वात्यजति चन्द्रार्कौ । रहत्यागे । बाहुलका-दुण् ॥

राहुगृहम् । न० कन्याराशौ ॥ राहो गृंहम् ॥

राहुग्रह : । पुं०)

राहुग्राह : । पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणे ॥

राहुच्छत्रम् । न० आर्द्रके ॥

राहुदर्शनम् । न० राहोश्चाक्षुषज्ञाने । ग्रहणे ॥

राहुभेदी । पुं० विष्णौ ॥

राहुमूर्द्धभित् । पुं० केशवे ॥

राहुरत्नम् । न० गोमेदके ॥

राहुलसू : । पुं० बुद्धे । सुगते ॥

राहुस्पर्श : पुं० उपरागे ॥

राहुहा । पुं० विष्णौ ॥

राहूच्छिष्ट : । पुं०)

राहूत्सृष्ट : । पुं०) लशुने ॥

रिक्त : । त्रि० शून्ये ॥ यथा । रिक्तहस्तोनोपेयाद्राजानंदेवतांगुरुमिति ॥ निर्द्धने ॥ न० वने ॥ रिच्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पर्चनयो : । क्त : ॥

रिक्तकम् । त्रि० शून्ये ॥ स्वार्थे कन् ॥

रिक्ता । स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्द्दशीषुतिथिषु ॥

रिक्थम् । न० धनमात्रे । वसुनि ॥ रिच्यते । रिचिर्विरेचने । पातॄतुदिवचिरिचीतिथक् ॥

रिक्थहारी । त्रि० दायादे ॥

रिक्थाद : । पुं० पुत्रे ॥

रिक्थी । त्रि० धनहरिणि ॥

रिक्षा । स्त्री० लिक्षायाम् । लोख० ह० भा० इतिहेमचन्द्र : ॥ लक्ष्यते । लक्षआलोचने । घञ् । पृषोदरादि : ॥

रिङ्खणम् । न० स्खलने ॥ धर्मादिस्खलने ॥ बालानांहस्तपादाभ्यांचलने । रिखिगतौ । भावेल्युट् ॥

रिङ्गणम् । न० स्खलने ॥ धर्म्मादिस्खलने ॥ बालानांहस्तपादाभ्यांचलने । रींगणा० ह० भा० प्र० ॥ औचित्यात्पिच्छिलादेस्सस्खलनंरिङ्गणंक्वचित् ॥ रिगिगतौ । भावेल्युट् ॥

रिङ्गन् । त्रि० जानुभ्यांगच्छति ॥ गच्छति ॥

रिधम : । पुं० कामे ॥ वसन्ते ॥

रिपु : । पुं० शत्रौ । अहितकारिणि ॥ आभ्यन्तरारिपवोयथा । कामक्रोधौलोभमोहौमदोमात्सर्यएवच । आभ्यन्तराइमेप्रोक्तारिपवस्तत्ववेदिभि : ॥ अनित्या : शत्रवो बाह्याविप्रकृष्टाश्चतेयत : । अत : सोभ्यन्तरान्नित्यान्षट्पूर्व्वंमजयद्रिपून् ॥ अनिष्टंरपति । रपव्य

ख्यार्थवाचि । रमेरिश्चोपधाया इति कु : ॥ लग्नात् षष्ठभवने । चोरक नामगन्धद्रव्ये ॥
रिपुघातिनी । स्त्री० लताविशेषे । कुचिकायाम् । कुचुड़० गौ० दे० भा० प्र० ॥ शत्रुनाशकारिण्याम् ॥
रिपुट : । पुं० दधिणोत्तरद्वारगृहे ॥
रिपुभम् । न० षष्ठराशौ ॥
रिप्फम् । न० व्ययभवने ॥
रिप्र : । त्रि० अधमे । कुत्सिते ॥ रीयते । रीङ् स्रवणे । लीरीङोर्ह्रस्व : पुट् चतरौ श्लिष्यकुत्सनयोरिति प्रत्यययोधातोर्ह्रस्व : प्रत्ययस्य पुट् च ॥
रिभेद : । पुं० अरिभेदे ॥
रिरंसा । स्त्री० रन्तुमिच्छायाम् ॥ रमे : सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप् ॥
रिरंसु : । त्रि० रन्तुमिच्छौ । रमे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥
रिरचा । स्त्री० रचितुमिच्छायाम् ॥
रिरचिषु : । त्रि० रचितुमिच्छौ ॥
रिरी । स्त्री० पित्तले ॥
रिश्य : । पुं० मृगे ॥
रिष्ट : । पुं० खड्गे ॥ फेनिले । रीठा० इ० भा० ॥ न० एनसि । पापे ॥ चेमे । कुशले ॥ अशुभे । अकल्यार्थे ॥ अभावे । नाशे ॥ चेमाशुभाभावेषु ॥ रेषणम्० रिष्यतेर्क्तिवा । रिषहिंसायाम्

। क्त : ॥
रिष्टक : । पुं० फेनिले । रीठा० इ० भा० ॥
रिष्टि : । पुं० खड्गे । असौ ॥ स्त्री० शुभे ॥ रेषति । रिष० क्तिच् ॥
रिष्फम् : । न० व्ययभवने ॥
रिष्य : । पुं० मृगप्रभेदे ॥ रिष्यति । रिष० । अघन्यादित्वात् साधु : ॥
रिष्व : । त्रि० हिंस्रे ॥ न० शस्त्रे ॥ रिष्यतेऽनेन । रिष० । सर्वनिघृष्व रिष्वेतिसाधु : ।
री । स्त्री० गतौ ॥
रीठा । स्त्री० रीठाकरञ्जे ॥
रीठाकरञ्ज : । पुं० स्वनामख्यातवृत्ते । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले । फेनिले ॥
रीढक : । पुं० पृष्ठवंशे ॥
रीढा । स्त्री० अवमाननायाम् । अवज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहवधे । औणादिक : क्त : । ढीत्वं लोकात् ॥
रीण : । त्रि० स्रुतजलादौ । चरिते । स्रुते ॥ रीयतेस्म । रीङ् स्रवणे । क्त : । स्वादय ओदित : । ओदित श्चेतिनत्वम् ॥ णत्वम् ॥
रीति : । स्त्री० स्यन्दे । गतौ ॥ प्रचारे । लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिमले । सीमनि ॥ स्रवणे ॥ स्वभावे । रूपे । लक्षणे । भावे । आत्म

नि । प्रकृतौ । सहजे ॥ पित्तले ॥
पित्तलन्त्वारकूटं स्यादारोरीतिश्च
कथ्यते । राजरीतिर्ब्रह्मरीति :
कपिलापिङ्गलापिच ॥ रीतिरप्युप
धातु : स्यात्ताम्रस्ययसदस्यच । पि
त्तलस्यगुणाज्ञे या : स्वयोनिसदृशा
जनैः संयोगजप्रभावेण तस्यान्ये
पिगुणा : स्मृता : रीतिकायुगलं
रूक्षं तिक्तं चलवणं रसे ॥ शोधनं
पाण्डुरोगघ्नं कृमिघ्नं नातिलेखनम्
। कांस्यशब्दे स्यवोद्धव्य : शोधनेमा
रणे विधि : ॥ वैदर्भ्यादौ ॥ रीति
रात्माकाव्यस्य॰ विशिष्टापदरचना
रीतिरितिचवामनसूत्रे । गुणभेदे
नतद्विभागमाह । ओज : प्रसाद
माधुर्य्यं गुणत्रितयभेदत : । गौड
वैदर्भ्यपाञ्चालीरीतय : परिकीर्त्ति
ता : प्रत्येकमेषांलक्षणानि यथा ।
ओज : समासभूयस्त्वं मांसलं पद
डम्बरम् । व्यक्तार्थं पदमग्राम्यं प्र
साद : परिकीर्त्तित : शब्दार्थयो
स्तुरसवन्मधुरं परिकीर्त्तितम् ।
सर्वलोकावगम्यंयद्ग्राम्यंतदभिधी
यते ॥ सुश्राव्यमपिगम्भीरं प्रसन्नमु
पनागरम् । ग्राम्यं यथा । कन्ये
मन्ये ऽप्यसौधन्योयस्त्वामद्यविवाह
येत् । नाल्पेनतपसालभ्य : सुन्द
रस्त्रीसमागम : ॥ उपनागरं यथा
। तन्वित्वदधरं मृदुनाविदं नविदो
जना : वसुधायांसुधाभावान्मृषा
स्वर्गं यियासव : ॥ शब्दालङ्करणं
तत्स्याद्यदनुप्रासभासुरम् । वर्णा
वृत्तिरनुप्रास : पादेपादेविधीयते
पदावृत्तिस्तुयमकमादिमध्यान्तसर्व
गम् । क्रमेणरीतित्रयाणामुदाहर
णानि । गंगोत्तुंगतरंगसंगतज
टाजूटाग्रजाग्रत्फणिस्फूर्जत्फूत्
कृतिभीतिसम्भृतिचमत्कारस्फुर-
त्सम्भ्रमा । आनन्दामृतवापिकां
विदधतीचित्ते गिरीशप्रभोस्त्वांपा
यान्नवसंगमेभगवतीलज्जावतीपा
र्वती ॥ भवतोविरहव्याधिमधिग
म्यससम्भ्रमा । कामिनीयामिनीका
न्तं कृतान्तमिवपश्यति ॥ हन्तालि
सन्तापनिवृत्तयेऽस्या : किन्तालवृ
न्तं तरलीकरोषि । उत्तापएषोन्तर
तोपहेतुर्न तभ्रुवोनव्यजनापनेय :
॥ इतिकाव्यचन्द्रिका ॥ अपिच ।
वैदर्भीसाथपाञ्चालीगौडीयावन्ति
कातथा । लाटीयामागधीचेतिषो
ढारीतिर्निगद्यते ॥ रीयते॰ रीणा
तिवा॰ रयणंवा । रीङ्स्रवणे॰ रीग
तिरेषणयो : । क्तिच्॰ क्तिन्वा ॥
रितिकम् । न॰ पुष्पाञ्जने ॥
रीतिका । स्त्री॰ कुसुमाञ्जनेपित्तले ॥
रीतिपुष्पम् । न॰ कुसुमाञ्जनेरीति
कायांध्मायमानायांजातेमले ॥ री
ते : पित्तलस्यपुष्पमिव॰ तन्मल-

स्वात् ॥

रीतिहेतु : । पुं॰ रङ्गे । वङ्गे ॥ रीतेर्हेतु : ॥

रु : । पुं॰ शब्दे ॥

रुक : । त्रि॰ बहुप्रभेदे ॥

रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री॰ रोगनिवारणे । चिकित्सायाम् ॥ रुजः प्रतिक्रियानिरसनम् ॥

रुक्मम् । न॰ काञ्चने ॥ धुस्तूरे ॥ लौहे ॥ नागकेशरे ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । युजिरुजितिजांकुश्चेति मक् ॥

रुक्मकार : । पुं॰ स्वर्णकारे ॥ रुक्मं करोति । डुकृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

रुक्मकारक : । पुं॰ स्वर्णकारे ॥ रुक्मकारएव । स्वार्थेक : ॥

रुक्मवती । स्त्री॰ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । रुक्मवती सायत्रभमसगौ ॥ यथा । कायमनोवाक्यै:परिशुद्धैर्यस्सदाकंसद्विषिभक्ति : । राज्यपदेहर्म्यालिरुदारारुक्मवतीविघ्न : खलुतस्य ॥ इयमेव॰ चम्पकमाला॰ रूपवतीचबोध्या ॥ त्रि॰ स्वर्णवति ॥

रुक्मवेदी । स्त्री॰ काञ्चनवेदिकायाम् ॥ रुक्मंहिरण्यंतन्मयाभिरिष्टकाभिश्चितावेदी॰ रुक्मवेदी ॥

रुक्माङ्गद : । पुं॰ परमभागवतेन्टपतितिलके ॥

रुक्मिणी । स्त्री॰ कृष्णस्यप्रधानमहिष्याम् । लक्ष्म्याम् । हरिप्रियायाम् ॥

रुक्मिणीव्रतम् । न॰ व्रतविशेषे ॥

रुक्मिदर्प्प : । पुं॰)

रुक्मिदारी । पुं॰) बलरामे । बलभद्रे ॥

रुक्मी । पुं॰ भीष्मकात्मजे । रुक्मिणीभ्रातरि ॥

रुक्मिभित् । पुं॰ बलदेवे ॥

रुक्ष : । त्रि॰ अप्रेमणि । परुषे ॥ अचिक्कणे । अस्निग्धे ॥ रूक्ष॰ इत्युभयोर्भाषा ॥ रुक्षयति । रुक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥ यद्वा । रुहेरौणादिक : स : ॥

रुग्ण : । त्रि॰ रोगादिनाकुटिलीकृतेभुग्ने । वक्रे ॥ रुज्यतेस्म । रुजोभङ्गे । क्त : । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ रोगिणि

रुक्॰ग्॰ । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ तेजसि ॥ द्युतौ ॥ इच्छायाम् ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । क्विप् । शारिकाशुकवाचि ॥

रुच : । त्रि॰ शोभमाने ॥ रुचेरिगुपधेतिक : ॥

रुचक : । पुं॰ बीजपूरे ॥ निष्के ॥ दन्ते ॥ कपोते ॥ एरण्डे ॥ न॰ सर्जिकाक्षारे ॥ अश्वस्याभरणे ॥ माल्ये ॥ सौवर्चले ॥ यथा । र-

चक्रंरोचनंभेदिदीपनंपाचनंपरम्। सस्नेहंवातनुन्नातिपित्तलंविशदंलघु ॥ उद्गारशुद्धिदंसूक्ष्मंविबन्धानाहशूलहृत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्कटे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥ लवणे ॥ पुं० न० राजवेश्मविशेषे॥ वनान्तरे० । रोचतेऽनेन । रुचदीप्तावभिप्रीतौच । अन्तर्भावितण्यर्थ : । क्रुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्रुन् ॥

रुचा । स्त्री० इच्छायाम् । दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि : । पुं० प्रजापतिविशेषे । आकूतीपतौरौच्यमनो : पितरि ॥

रुचि : । स्त्री० दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभिलाषे ॥ रोचते । रुच० । इगुपधात्किदितीन् ॥ बुभुक्षायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायिकायानायकस्यसम्मुखिजान्वोरुपर्युपविश्यवक्षसिवक्षोदत्त्वायदवस्थानमितिकामशास्त्रं ॥

रुचिकर : । त्रि० रोचने ॥

रुचित : । त्रि० इष्टतमद्रव्ये ॥ रुचे : कर्त्तारक्त :॥ यद्वा । रोचते । रुच० । रुचिवचीतिक्तिच् ॥

रुचिफलम् । न० अमृताह्वे । अमृतफले ॥

रुचिरम् । न० मूलके ॥ कुङ्कुमे । लवङ्गे । त्रि० सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥ मिष्टे । रोचते । रुच० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अतिजगतीछन्द : १३ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । जभौसजौगितिरुचिराचतुर्ग्रहै : । यथा । पुनातुवोहरिरतिरासविभ्रमी० परिभ्रमन्व्रजरुचिराङ्गनान्तरेसमीरणोल्लसितलतान्तरालगोयथामरुत्तरलतमालभूरुह : ॥ इतिमात्रावृत्तान्तरेमियथा । सप्तचतुष्कलकलितसकलदलसंशोभितकुण्डलरुचिरा । नकुहपयोधरमिहफणिपतिवरभणितमिदंवृत्तंरुचिरा ॥ यथा । कस्यतनुर्मनुजस्यसितासितसङ्गममधिविधित : पतिता । यस्यकृतेकरभोरुविषीदसिमिहिरातपनिहतेवलता ॥

रुचिराञ्जन : । पुं० शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्व : । पुं० नृपतिविशेषे ॥ शोभनतुरगे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रुचिष्य : । त्रि० इष्टवस्तुनि ॥ रोचते० रुच्यतेवा । रुच० । रुचिभुजिभ्यांकिष्यन् ॥ अभिप्रीते ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ रुक्रुचीरुचय : समाहृत्येकार्थसङ्ग्रह : । कृदिकारादितिङीष् ॥

रुच्य : । पुं० कतकवृक्षे ॥ शालिधा

न्य ॥ पथ्यौ ॥ न॰ सौवर्चले ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ रोचते॰ रुच्यते वा । रुच॰ । राजसूयेतिसाधुः ॥

रुच्यकन्दः । पुं॰ सूरणे ॥

रुग् । स्त्री॰ रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रुजोभङ्गे । क्विप् ॥ रोजनंवा सम्पदादिक्विप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥

रुजा । स्त्री॰ रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति । रुजो॰ । भिदादिपाठात् रुजार्थानामितिनिर्देशाद्वाऽङ्टाप् । इगुपधेतिकोशा ॥ कुष्ठे ॥ मेष्याम् ॥

रुजाकरः । पुं॰ व्याधौ । न॰ कर्मरङ्गफले ॥ त्रि॰ पीडाकारिणि ॥

रुजासहः । पुं॰ धन्वनवृक्षे ॥

रुणस्करा । स्त्री॰ सुव्रतायाम् । सुखसन्दोह्यायांगवि ॥

रुण्डः । पुं॰ कबन्धे ॥

रुण्डिका । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् । देहल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ॥

रुतम् । न॰ वाशिते । तिरश्चांशब्दे । कूजिते ॥

रुदथः । पुं॰ कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शिशौ ॥ रोदिति । रुदिर्अश्रुविमोचने । रुदिविदिभ्यांङित्त्वथः ॥

रुदन्तिका ।) स्त्री॰

रुदन्ती ।) स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । स्रवत्तोयायाम् । सञ्जीवन्याम् । रोमाञ्चिकायाम् । चणपत्र्याम् ॥ चणकाः स्वरूपंयथा । चणपत्रसमंपत्रं तु पत्रं वर्तुलाकृतिः । शिशिरेजलबिन्दूनांस्रवन्तीतिरुदन्तिका ॥ रुदन्तीवह्निकृद्व्याधिसन्नीचरसायनी ॥

रुदितम् । न॰ क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रुदिर्॰ । भावेक्तः ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

रुद्धः । त्रि॰ नद्योप्राकारादिनाकृतवेष्टने । वेष्टिते । वलयिते । संवीते । आवृते ॥ रुध्यतेस्म । रुधिर्आवरणे । क्तः ॥

रुद्रः । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ एकादशरुद्रेषु ॥ तेषांनामानियथा । अजैकपादहिर्बुध्नोविरूपाक्षोथरैवतः । हरश्चबहुरूपश्चत्र्यम्बकश्चसुरेश्वरः ॥ सावित्रश्चजयन्तश्चपिनाकी चापराजितः । एतेरुद्राः समाख्याताएकादशगणेश्वराः । एतेषांमानसानान्तु त्रिशूलवरधारिणाम् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्राश्चाक्षयामताः ॥ दिक्षुसर्वासुयेरक्षांप्रकुर्वन्तिगणेश्वराः पुत्रपौत्रसुतास्त्वेतेसुरभीगर्भसम्भवाः ॥ इतिमात्स्ये ५ ध्यायः ॥ शिवे । अग्नौ । ईशे । रोदयत्यसुरान् । संहारकालेप्रजाः संहरन्रोदयतिवा । रुदिर्॰ । रोदेर्णिलुक्चेतिरक्णिलुक् ॥ सर्वगतत्वाद्रुजांद्रावणात्॰ रोदनहननाद्वारुद्रः । तथाचस्कान्दे । रुजः सर्वगता

यस्माद्द्रावयामि जगत्यहम्। रोदनं
हन्मि यस्माच्च रुद्रस्तस्मादहं प्रिये ॥
यद्वा। रुत् वेदात्मकं शब्दं कल्पादौ
ब्रह्मणे राति॰ददाति। रा दाने।
आतोनुपसर्गे कः॥ यद्वा। रुता
नादेन सकलं जगदिदं द्रावयति रञ्ज
यतीति॰नादात्मकत्वाद्रुद्रः॥ यद्वा।
रुता नादेन॰प्रणवरूपेण॰वेदरूपेण
वा॰ द्रावयति॰॰ इष्टमर्थमिति रु
द्रः" यद्वा। रुत् संसारदुःखं तद्धेतुं
वा द्रावयतीति रुद्रः : तदुक्तं रुतं दुः
खमुत्तद्धेतुं विद्रावयति यः प्रभुः
। रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परम
कारणमिति ॥ विष्णुरुद्रयोरभेदो
यथा कौर्मे। सदैव देवो भगवान्म
हादेवो न संशयः। मन्यन्ते ये जग
द्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ॥
मोहादवेदनिष्ठाद्वा ते यान्ति नरकं
नराः वेदानुवर्त्तिनं रुद्रं देवं ना
रायणं तथा। एकीभावेन पश्यन्ति
मुक्तिभाजो भवन्तीति। श्रीमद्भागवते
देव्यादौ रुद्रौ परिकीर्त्तितौ। यथा।
इच्छया ब्रह्मणो वक्त्राद्रुद्रदानार्थमुद्
भौ। मूलरुद्रस्यांशभूतो रुद्रनामा
द्वितीयक इति ॥ आदित्यपञ्चवक्त्रे
॥ एकादशाङ्के ॥ न॰ रौद्ररसे ॥
रुद्रकोटी। स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥
रुद्रगणः। पुं॰ शिवपार्षदसमूहे ॥
रुद्रचण्डी। स्त्री॰ रुद्रयामलोक्तदेवी
माहात्म्ये ॥
रुद्रजः। पुं॰ पारदे ॥
रुद्रजटा। स्त्री॰ लताविशेषे। रौद्र्याम्।
सौम्यायाम्। सुगन्धायाम्। सुपत्रा
याम्। सुगन्धपत्रायाम्। पत्रवल्ल्या
म् जटावल्ल्याम्॥ अस्या गुणाः। क
टुरसत्वम्॰ श्वासकासहृद्रोगभूत
रक्षोनाशित्वञ्चेति ॥
रुद्रपत्नी। स्त्री॰ चण्ड्याम्। दुर्गा
याम् ॥ अतस्याम् ॥
रुद्रप्रिया। स्त्री॰ हरीतक्याम्॥ रुद्रा
ण्याम् ॥
रुद्रवीणा। स्त्री॰ सङ्गीतनारायणो
क्तवीणाविशेषे। रुद्र्याम् ॥
रुद्रसर्गः। पुं॰ रुद्रकर्त्तृकभूतवेता
लादिसृष्टौ ॥
रुद्रसावर्णिः। पुं॰ द्वादशमनौ ॥
रुद्रसूः। स्त्री॰ एकादशपुत्रप्रसवाम् ॥
रुद्राक्रीडः। पुं॰ श्मशाने ॥
रुद्राक्षः। पुं॰ स्वनामप्रसिद्धवृक्षे।
तृणमेरौ। अमरे। पुष्पचामरे।
अक्षफले। शिवाक्षे। सर्पाक्षे। भू
तनाशने ॥ विना भस्मत्रिपुण्ड्रेण
विना रुद्राक्षमालया। पूजितोपि
महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः॥ वि
ना मन्त्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मान
वः। स याति नरकान् घोरान् या
वदिन्द्राश्चतुर्दशेति पद्मपुराणम् ॥
रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशन ३२ परि

मितान्० मस्तकेविंशतिद्वे ४० ष
ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे० करयु
गलकृतेद्वादशे १२ द्वादशे १२ व
। बाह्वोरिन्दो : कलाभि १६ र्न
यनयुगकृतेत्वेक १ मेकं १ शिखा
याम्० वक्षस्यष्टाधिकंय : कलय
तिशतकं १०८ सस्वयंनीलकण्ठ :
इतिदेवीभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति
द्विजेतरविषयम् । सर्वाश्रमाणांव
र्णानांरुद्राक्षस्यधारणम् । कर्त्त
व्यंमन्त्रत : प्रोक्तं द्विजानांनान्यव-
र्णिनामितिनारायणवचनात् ॥
रुद्राणी । स्त्री० शिवायाम् । भवा
न्याम् । सर्वमङ्गलायाम् । रुद्रस्य
स्त्री० इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमृडहि-
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामा
नुगिति० ङीषानुकौ ॥
रुद्रावर्त्त : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अद्रि
कूटस्थानस्थायांपरमेश्वर्याम् । रु
द्रजटायाम् ॥
रुद्रास्पदम् । न० तीर्थविशेषे ॥
रुद्री । स्त्री० रुद्रवीणायां ॥
रुधिर : । पुं० अङ्गारके । कुजे । भौ
मे । मङ्गलग्रहे ॥ न०कुङ्कुमे ॥ श-
रीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । अ-
स्रे । त्वग्जे । शोणिते । असृजि ।
लोहू०इ०भा० ॥ रुणद्धि०रुध्यते-
वा । रुधिर्० । इषिमदिमुदीति-
किरच् ॥

रुधिराख्यम् । न० मणिप्रभेदे । यथो
क्तं गरुडपुराणे । हुतभुग्रूपमादा
यदानवस्यथेप्सितम् । नर्मदायां-
निचिक्षेपकिञ्चिद्दीनादिभूतले ॥
तत्रेन्द्रगोपकलितंशुकवक्त्रवर्णसं-
स्थानत : प्रकटपीलुसमानमाच-
म् । नानाप्रकारविहितंरुधिराख्य-
रत्नमुत्पद्यतेस्वलुसर्वसमानमेव ॥
मध्येन्दुपाण्डरमतीवविशुद्धवर्णंत
च्चेन्द्रनीलसदृशंपटलंतुलेस्यात् ।
सैश्वर्यंभृत्यजननंकथितंतदेवपक्वञ्च
तत्किलभवेत्सुरवज्ञवर्णम् ॥ इति
गारुडे ॥ ७८ ॥ अध्याय : ॥
रुधिरोद्गारी । पुं० षष्टिसंवत्सराणां
मध्येवत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा ।
महिषीगोहिरण्यादितामकांस्यादय
शेषत : । तत्सर्वंदेविविक्रीयकर्त्त
व्योधान्यसञ्चय : ॥ रक्तसंवत्सरेदे-
विक्रूरवुद्धिर्नराधिप : । मानवा : क्रूर
चेष्टाश्चसङ्ग्रामेनजयोभवेत् ॥ ५८ ॥
रुमण्वान् । पुं० लवणाचले ॥ लव-
णमस्त्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दी-
वदिति०लवणस्यरुमण्भाव : ॥ ल
वणाकरवाचकरुमनूशब्दस्यैतन्निपा
तनंनलोपाभावार्थंणत्वार्थञ्चेत्यपि
मतम् ॥
रुमा । पुं० लवणाकरे ॥
रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टल
वणाकरे ॥

रुम्र : । पुं० हरिणे ॥ अरुणे ॥ रम्यतेअस्मिन् । रमक्रीडायाम् । चकिरम्योरुच्चोपधायाश्चेतिरक् ॥

रुरु : । पुं० मृगविशेषे । हरिणजात्यन्तरे । भारशृङ्गाख्ये ॥ रुरुर्महान्कृष्णसारइतियादव: ॥ व्याघ्रे ॥ यथा । गोगोपीगोपवीतोरुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरंवद्गति ॥ दैत्यभेदे ॥ रौति । रुशब्दे । जम्वादयश्चेतिसाधु: ॥ रुशातिभ्यांक्रुन्वा ॥

रुवु : ।) पुं०

रुवुक : ।) पुं० एरण्डे ॥ इतिरत्नमाला । रक्तैरण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

रुशन् । त्रि० निन्द्यार्थायांवाचि । रुशति । रुशहिंसायाम्तालव्यान्तस्तौदादिकस्तस्माच्छतृप्रत्यय: । रुशन् शब्द: । रुशतीहिंसा । रुशद्वचनम् ॥

रुशती । स्त्री० निन्द्यार्थायांवाचि । शत्रन्तान्ङीप् । आच्छीनद्योरितिनुम्विकल्पान्नुमभाव: । स्त्रियांवातुल्येनास्यदर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री० क्रोधे० ॥ रुषहिंसायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

रुषा । स्त्री० अमर्षे । कोपे । मन्यौ । क्रोधे ॥ क्विबन्ताद्धातुरिमतेनटाप् ॥

रुषित : । त्रि० रुष्टे । क्रोधयुक्ते ॥ रुष्यतिस्म । रुषरोषे । क्त: । रुष्यमत्वरेतिपक्षे०इड्विकल्प: ।

रुष्ट : । त्रि० रुषिते ॥ शिवेरुष्टेगुरुस्त्राता गुरौरुष्टेनकश्चन । रुष्यतिस्म । रुष० । क्त: । रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षेइडभाव : ॥

रुह : । त्रि० जाते ॥ आरूढे ॥ रुहे: कर्त्तरिक : ॥

रुहकम् । न० छिद्रे ॥

रुहा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोहति । रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे इगुपधज्ञाप्रीकिर : क: । टाप् ॥ महासमङ्गायाम् ॥

रुहिरुहिका । स्त्री० उत्कण्ठायाम् ॥ इतिपुराणम् ॥

रुह्वा । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह० श्वीङ्क्रुशिरुहीत्यादिना०क्वनिप् ॥

रूक्ष: । पुं० वृक्षे ॥ वरकाटर्ण्ये ॥ त्रि० अप्रेमणि । परुषे ॥ अचिक्कणे । अस्निग्धे । रूखा०इतिभाषायाम् ॥ रूक्षयति । रूक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥

रूक्षगन्धक : । पुं० गुग्गुलौ ॥

रूक्षणात्मिका । स्त्री० लङ्काधान्ये ॥

रूक्षदर्भ : । पुं० हरिदर्भे ॥

रूक्षपत्र : । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

रूक्षप्रिय : । पुं० ऋषभौषधे ॥

रूक्षस्वादुफल : । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

रूक्षा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥ अस्निग्धायाम् ॥

रूढः । पुं॰ प्रकृतिप्रत्ययार्थमनपेक्ष्यशाब्दबोधजनकेशब्दे ॥ यथा । मुख्योलाक्षणिकोगौणः शब्दःस्यादौपचारिकः । यौगिकोयोगरूढोवारूढोवामुख्यएवसः ॥ इतिशाब्दिकाः ॥ अपिच । रूढमालक्षयति॰विभजतेच । रूढंसङ्केतवन्नाम सैवसंज्ञेतिकीर्त्यते । नैमित्तिकीपारिभाषिक्यौपाधिक्यपितत्त्रिदा ॥ यन्नामयादृशार्थेसङ्केतितमेव॰नतुयौगिकमपि॰तद्रूढम् । योगरूढन्तुपङ्कजादिकंनतथा । रूढानामेवचसंज्ञापदेनाभिलप्यते । नतुरूढादिवत्संज्ञानामस्तोऽवान्तरभेदः । येनविभागव्याघातःस्यात् । संज्ञायास्त्रयोभेदाः नैमित्तिकीपारिभाषिकी॰औपाधिकीचेति । पाचकपाठकादयस्तुनसंज्ञाःसङ्केतशून्यत्वात् ॥ येतुरूढस्यनाम्नश्चतुर्विधत्वमाहुस्तन्मतमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्पन्दैर्धर्मैःसङ्केतवत्तया । जातिशब्दादिभेदेनचातुर्विध्यंपरेजगुः ॥ गोगवयादीनांगोत्वादिजात्या । पश्वाद्यादीनांलाङ्गूलधनादिद्रव्येण । धन्यपिशुनादीनांपुण्यद्वेषादिगुणेन । चलचपलादीनाञ्चशब्दानांकर्म्मणाऽवच्छिन्नशक्तिमत्त्वाच्चातुर्विध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तंदण्ड्याचार्यैः । शब्दैरेवप्रतीयन्तेजातिद्रव्यगुणक्रियाः । चातुर्विध्यादमीषान्तुशब्दउक्तश्चतुर्विधइति ॥ तदेतज्जडमूर्खादीनामन्धशून्यादीनाञ्चशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्यक्तमस्माभिः ॥ नैमित्तिकसंज्ञांलक्षयति । जात्यवच्छिन्नसङ्केतवती नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेहिसङ्केताद्व्यक्तौभानंसुदुष्करम् ॥ यन्नामजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमित्तिकीसंज्ञा । यथागोचैत्रादिः । साहिगोत्वचैत्रादिजात्यवच्छिन्नमेवगवादिकमभिधत्ते नतुगोत्वादिजातिमात्रम् । गोपदंगोत्वेसङ्केतितमित्याकारकग्रहाद्गामानयेत्यादौगोत्वादिनागवादेरन्वयानुपपत्तेः एकशक्तत्वग्रहस्यान्यानुभावकत्वेऽतिप्रसङ्गात् ॥ पारिभाषिकीमौपाधिकीञ्चसंज्ञांक्रमेणलक्षयति । उभयावृत्तिधर्मेणसंज्ञास्यात्पारिभाषिकी । औपाधिकीत्वनुगतोपाधिनायाप्रवर्त्तते ॥ उभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञापारिभाषिकी । यथाकाशडित्थादिः ॥ याचानुगतोपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञासात्वौपाधिकी । यथाभूतदूतादि । साहिसचेतनवृत्तविशेषगुणवत्त्ववार्त्ताहारकत्वाद्यनुगतोपाधिपुरस्कारेणैवप्रवर्त्तते । इतिशब्दशक्तिप्रकाशिकाचि॰जाते ॥ प्रसिद्धे ॥

रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्त्वधत्त्वष्टुत्वढलोपदीर्घः ॥

रूढपदः । त्रि० बद्धमूले ॥

रूढिः । स्त्री० शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ ॥ अनादिव्यवहारसिद्धेसम्बन्धविशेषे ॥ मुख्यशब्दवृत्तिभेदे ॥ साचस्वरूपेणजात्यागुणेन वानिर्देशार्हैवस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसङ्केतेनप्रवर्त्तते । यथा । डित्थः डवित्थः गौः शुक्लइति ॥ रूढशब्दनिष्ठशक्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे ॥ सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तल्लक्षणं यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव केनचिद्भूषणादिना । येनभूषितवद्भान्तितद्रूपमितिकथ्यते ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः । नाणके । प्रशस्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे ॥ ग्रन्थावृत्तौ नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥ अवकाशादिद्विपदान्तेनानाविकारविशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधंमोक्षधर्मेप्रकीर्त्तितम् । यथा । ह्रस्वम् १ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्रम् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम् ७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम् १० कठिनम् ११ चिक्कणम् १२ श्लक्ष्णम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु १५ दारुण १६ मिति ॥ चक्षुर्मात्रग्राह्यगुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीतरक्तहरितकपिशचित्रभेदात्सप्तविधम् । पृथिवीजलतेजोवृत्ति । तत्र पृथिव्यांसप्तविधम् । अभास्वरंशुक्लंजले । शुक्लंभास्वरंतेजसि ॥ मोचामात्ये ०।० ॥ त्रि० उत्तरपदस्थित्यास्वसदृशे ॥ यथापितृरूपःपुत्रःमातृरूपाकन्या ॥ प्रापके ॥ रोपयतिविमोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥ यद्वा । रूप्यतेऽनेन । रुष्यशिल्पशष्पेतिसाधु ॥ रौतिवा । रुशब्दे । खुष्पशिल्पेतिपः रौतेर्दीर्घश्च ॥ अतिरूपन्तुनिन्दितम् ॥

रूपकम् । न० नाटके ॥ मूर्त्तौ ॥ रूप्ये ॥ काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि यथा । विषय्यभेदतादूप्यरञ्जनंविषयस्ययत् । रूपकंतत्त्रिधाधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ॥ अयंहि धूर्जटिः साक्षाद्येनदग्धाः पुरः क्षणात् अयमास्तेविनाशम्भुस्तार्त्तीयीकंविलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवत्यद्यस्वीकृत्यसमदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दुनालब्धेनेत्रानन्देकिमिन्दुना ॥ साध्वीयमपरालक्ष्मीरसुधासागरोदिता । अयंकलङ्किनश्चन्द्रान्मुखचन्द्रोतिरिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । सप्तालीप्रोच्यतेगुञ्जासातिस्रोरूपकंभवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामनामतः ॥ त्रि० । मूर्त्तिमति ॥ पुं० । दृढादिसप्तसु ॥

तेयथा। द्रढ:प्रौढोऽयखर्वरोविभ वस्तुरक्रमः। निशारुक:प्रतिता ल:कथिता:सप्तरूपकोद्भतिदामो दर:॥

रूपकभेद:। पुं॰ अभिनयप्रकारे॥

रूपतत्त्वम्। न॰ शीले॥

रूपधारी। त्रि॰ सौन्दर्यविशिष्टे॥

रूपधेयम्। न॰ रूपे॥ रूपमेव। भाग रूपनामभ्योधेय:॥

रूपनाशन:। पुं॰ पेचके

रूपवान्। त्रि॰ आकारविशिष्टे॥ सौंदर्ययुक्ते॥

रूपस्कन्ध:। पुं॰ विषयप्रपञ्चे। वासनामयचित्तेननिरूप्यमाणेषुशब्दस्पर्शादिषु। पञ्चेन्द्रियेषुच॥ रूप्यन्ते एभिर्वाविषयाद्भतिकमंकरणव्युत्पत्तिर्भासविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्कन्ध:। रूप्यमाणपृथिव्यादीनांवाह्यत्वेपिदेहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धाच्चाध्यात्मिकत्वम्॥

रूपाजीवा।स्त्री॰ वारस्त्रियाम्। वेश्यायाम्॥ रूपमाजीवोस्या:॥

रूपामाली। स्त्री॰ वर्णवृत्तविशेषे॥ यथा। चत्वारोस्यांकर्णाजायन्तेछन्दस्येवंहारंकुर्वन्ते।भव्यावर्णापादेराजन्ते रूपामालीवृत्तंतत्कान्ते॥ यथा। हत्वाशत्रुंनृत्यान्तीचण्डंसाचण्डीव:कल्याणंकुर्यात्। देवेन्द्राद्या: प्रोच्यासम्प्राप्ता:संसेवन्तेतत्पादा

म्भोजम्॥

रूपाख:। पुं॰ कामदेवे। रूपमस्त्यस्य॥

रूपिका। स्त्री॰ श्वेतार्कवृक्षे॥ अर्कपुष्पे॥

रूपी। त्रि॰ रूपवति॥ मूर्तिमति॥

रूपेश्वरी। स्त्री॰ देवीविशेषे॥

रूप्यम्। न॰ आहतरजते॥ आहतहेमनि॥ तारे। चन्द्रहासे। रजते चन्द्रलोहके। चांदी॰इ॰भा॰॥ अस्यलक्षणंगुणादयश्चयथा। गुरुस्निग्धंमृदुश्वेतंदाहच्छेदघनक्षमम्। स्वर्णाढ्यंचन्द्रवत्स्वच्छंरूप्यंनवगुणंशुभम्॥ मारणाययोग्यम्॥ कठिनंकृत्रिमंरूक्षंरक्तंपीतंदलंलघु। दाहच्छेदघनैर्नष्टंरूप्यंदुष्टंप्रकीर्त्तितम्॥मारणायायोग्यम्रूप्यंशीतंकषायाम्लंस्वादुपाकरसंसरम्।वयस:स्थापनंस्निग्धंलेखनंवातपित्तजित्॥ प्रमेहादिकरोगांश्चनाशयत्यचिराद्ध्रुवम्॥ तारंशरीरस्यकरोतितापंविड्बन्धनंयच्छतिशुक्रनाशम्। वीर्यंबलंहन्तितनोश्चपुष्टिंमहागदान्पोषयतिह्यशुद्धम्॥अथशोधनविधि:। पत्तलीकृत्यपत्राणितारस्याग्नौप्रतापयेत्। निषिञ्चेत्तप्ततप्तानितैलेतक्रेचकाञ्जिके॥ गोमूत्रेचकुलत्थानांकषायेचत्रिधात्रिधा। एवंरजतपत्राणांविशुद्धि:स

म्प्रजायते ॥ अथास्यमारणविधिः । भागैकंतालकंमर्द्ययाममम्लेनकेन चित् । तेनभागत्रयंतारपत्राणिप-रिलेपयेत् ॥ धृत्वामूषापुटेरुद्ध्वापुटे त्रिंशद्वनोपलैः । समुद्धृत्यपुन स्तालंदत्वारुद्ध्वापुटेपचेत् ॥ एवंच तुर्द्दशपुटैस्तारभस्मप्रजायते ॥ अ न्योपिप्रकारोयथा । स्नुहीक्षीरेणस म्पिष्टंमाक्षिकंतेनलेपयेत् । तालक स्यप्रकारेणतारपत्राणिबुद्धिमान् । पुटेच्चतुर्द्दशपुटैस्तारभस्मप्रजाय-यते ॥ इति ॥ अथरूप्यकरणम् । मध्वाज्यंगुडताम्रंचकरेणमाक्षि-कंसमम् । धमनाच्चभवेद्रौप्यंमुवर्ण करणंशृणु ॥ इतिगारुडे १८८ अध्यायः ॥ कार्षापणे ॥ त्रि० रूप वति । सुन्दरे ॥ आहतं० प्रशस्तं वा० रूपमस्यास्ति । रूपादाहतप्र शंसयोरितियत् ॥ रूप्यते । रूप रूपक्रियायाम् । ण्यन्तः ॥ अच० वा ॥

रूप्यकः । पुं० लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रा न्तर्वर्त्तिनिद्वीपविशेषे ॥

रूप्यमाषकः । पुं० कृष्णलाद्वयमि तेरूप्यमाने । द्वेकृष्णलेसमधृतेविज्ञे योरूप्यमाषकः ॥

रूप्यशाला । स्त्री० टकसाल० इति प्रसिद्ध रजतादिमुद्रागृहे ॥

रूप्याध्यक्षः । पुं० नैष्किके ॥ रूप्यस्य अध्यक्षः ॥

रूबुकः । पुं० एरण्डे ॥

रूमः । पुं० शकदेशे । यथा । योरू मदेशाधिपतिंशकेश्वरंजित्वागृही-त्वोज्जयिनींमहाहवे । आनीयसम् भ्राम्यमुमोचतन्त्वहोश्रीविक्रमार्कः समसह्यविक्रमः ॥

रूषकः । पुं० वासके ॥

रूषणम् । न० मिश्रणे ॥ रूष० । ल्युट् ॥

रूषितः । त्रि० गुण्ठिते । गुण्डिते । रूष्यतेस्म । रूषिर्वेष्टनार्थोऽपठि तोपि० भ्वादौद्रष्टव्योभ्वादेराकृतिगण त्वात् । क्तः । रूक्षीकृते ॥ लिप्ते ॥ लग्ने । लग० इ० भा० ॥ रूष त० क० विस्फुरणे० इतिकविक ल्पद्रुमः । अकर्ॄ षत् ॥

रे । अ० सम्बोधनविशेषे ॥ यथा । सम्बोधनेङ्गभोःपाट्प्याटहेहैहंहो ऽरेरेपिचेतिहेमचन्द्रः ॥ अनादरे ॥

रेकः । पुं० शंकायाम् ॥ नीचे । हीने ॥ विरेचने ॥ भेके । गूढव-र्चसि ॥

रेका । स्त्री० सन्देहे ॥

रेक्णः । न० सुवर्णे । स्वर्णे । रिणक्ति । रिचिर् विरेचने । रिचेर्धनेघिच्चेत्य ऽसुन् । चात्प्रत्ययस्यनुट् । घित्वा त्कुत्वम् ।

रेखा । स्त्री० अल्पके ॥ कथनि ॥

आभोगे । उल्लेखे ॥ उल्लेखस्त्वच दण्डाकारलिपिविशेषः । डंडीर० लकीर० रेख० इ० भा० ॥ राज्याम् ॥ लिख्यते । लिखअक्षरविन्यासे । भिदादित्वादङ्गौरलयो रैकत्वम् ॥

रेखाभूमिः । स्त्री० वारप्रवृत्तिस्थले । लङ्कासुमेर्वोर्मध्यसूत्रगतदेशे ॥ यथा । यल्लङ्कोज्जयिनीपुरोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्सूत्रं मेरुगतं बुधैर्निगदितासामध्यरेखाभुवः । आदौ प्रागुदयोऽपरत्रविषयेपश्चाद्धिरेखोदयात्स्यात्तस्मात्क्रियतेतदन्तरभुवं खेटैर्धृवं स्वं फलमितिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥

रेचकः । पुं० यवक्षारे ॥ जयपालवृक्षे ॥ तिलकवृक्षे ॥ क्रीडार्थं जलनिक्षेपयन्त्रे । पिचकारी० इ० भा० प्र० ॥ प्राणवायोः शनैर्वामनासापुटाद्दक्षिणनासापुटाद्वा० सव्यापसव्यन्यायेनबहिर्निःसारणे ॥ मुच्यमानस्तु रेचकइतियाज्ञवल्क्यः । श्वासइतिशेषः ॥ अनात्मोपेक्षायाम् ॥ निषेधनं प्रपञ्चस्य रेचकाख्यः समीरणः ॥ न० कङ्कुष्ठमृत्तिकायाम् ॥

रेचनम् । न० मलभेदने । प्रस्कन्दने । विरेके । विरेचने ॥

रेचनकः । पुं० काम्पिल्लके ॥

रेचना । स्त्री० काम्पिल्ले ॥

रेचनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ गुन्द्रायाम् ॥ रोचनकायाम् ॥ रिचिर्० । ल्युट् । ङीप् । कालाञ्जन्याम् ॥ काम्पिल्ले ॥

रेचितम् । न० उत्तेजिताख्ये । यथा । उत्तेजितं मध्यवेगं योजनं स्रयथलायेति ॥ रेचनम् । रिचिर्० । क्तः । त्रि० रिक्तीकृते ॥ अश्वगतिविशेषे ॥

रेची । स्त्री० अङ्कोठे ॥ काम्पिल्लके ॥

रेजः । त्रि० तेजिते ॥ रेजति । रेजतेवा । रेजृदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

रेणुः । पुं० पर्पटे ॥ रेणुकायाम् ॥ पांशौ । पुं० स्त्री० धूलौ ॥ दीपखट्वातनुच्छायाच्छिन्नकेशनखादिकम् । अजमार्जाररेणुश्च हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ० इ० क० लो० ॥ रिणाति० रीयतेवा । रीगतिरेषणयोः । अजिवृरीभ्योनिच्चेति णुः ॥

रेणुकम् । न० कङ्कुष्ठभेदे ॥

रेणुका । स्त्री० मरिचाकृतिसुगन्धिद्रव्यविशेषे । द्विजायाम् । हरेणौ । भस्मगन्धिन्यामोषधौ ॥ अस्यागुणाः रेणुकाकटुकापाकेतिक्तानुष्णाकटुर्लघुः । पित्तलादीपनी

मेध्यापाचनीगर्भपातनी ॥ बलास वातवैकव्यहट्कण्डूविषदाहनुत् ॥ परशुराममातरि ॥ रेणुरस्यास्ति । ब्रीह्यादित्वादिन् । ङसुसुक्तान्तात्कः ॥ रेणुरिवबा । संज्ञायामितिकन् ॥

रेणुकातीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

रेणुकासुतः । पुं० परशुरामे ॥

रेणुरूषितः । पुं० गर्दभे ॥ त्रि० धूलिसञ्चिते ॥

रेणुवासः । पुं० भ्रमरे ॥

रेणुसारः । पुं० कर्पूरे ॥

रेणुसारकः । पुं० कर्पूरे ॥

रेतजा । स्त्री० वालुकायाम् ॥

रेतनम् । न० वीर्ये । शुक्रे ॥

रेतः । न० वीर्ये । शुक्रे ॥ अप्सु रेतःपातनिषेधोयथा । नबामहस्तेनोद्धृत्यपिबेद्वक्त्रेणवाजलम् । नोत्तरेदनुपस्पृश्यनाप्सुरेतः समुत्सृजेत् ॥ पारदे ॥ रिणाति । री गतिरेषणयोः । स्रुरीभ्यांतुट्चेत्यसुन् ॥ पुं० । कार्ये ॥ अथातोरेतसः सृष्टिरित्यादौरेतःशब्दस्य कार्यपरत्वेनव्याख्यानात् ॥

रेत्नम् । न० रेतसि ॥ पीयूषे ॥ पटवासे ॥ सूतके । पारदे ॥

रेपः । त्रि० निन्दिते । विगर्हिते ॥ क्रूरे ॥ री० बाहुलकात्पः ॥

रेपाः । त्रि० अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ रपति । रपव्यक्तायांवाचि । रपेरतएच्चेत्यसुन् ॥

रेफः । पुं० रवर्णे ॥ रादिफः ॥ रिफ्यते० रिफतिवा । रिफेर्घञ् ० पचाद्यज्वा । रागे ॥ त्रि० अवद्ये । कुत्सिते ॥ रिफति । रिफकत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ यद्वा । रिफते । अवद्यावमाधमेतिअप्रत्ययान्तोनिपातः ॥

रेभणम् । न० हम्भायाम् । गोध्वनौ ॥

रेरिहाणः । पुं० वृषाङ्के । महादेवे । सदाशिवे ॥ अम्बरे ॥

रेवटः । पुं० शूकरे ॥ वेणौ ॥ वातुले ॥ विषवैद्ये ॥ न० दक्षिणावर्त्तशङ्खे ॥

रेवतः । पुं० जम्बीरे ॥ आरग्वधे ॥ रेवतीपितरि० नृपतिविशेषे । बलरामश्वशुरे ॥

रेवतकम् । न० पारेवते ॥

रेवती । स्त्री० ककुद्मिकन्यायाम् । बलदेवपत्न्याम् ॥ मातृभेदे ॥ अन्त्यनक्षत्रे ॥ अस्मिन्नक्षत्रेजातस्यफलंयथा । चारुशीलविभवोजितेन्द्रियः सत्कुलेस्वभवनैकमानसः । मानवोननुभवेन्महीपतौ रेवतीभवतियस्यजन्मभम् ॥ बाल

ग्रहविशेषे ॥ रेवतमनुमातरि ॥ धेनौ । दुर्गायाम् ॥ रेवतीनक्षत्रे इतिगौरादिषु पाठान् ङीष् ॥ रेवत्यांजातायाम् ॥ चित्रारेवतीतिनक्षत्राणोलुक् ॥ पिप्पल्यादित्वान् ङीष् ॥

रेवत्यः । स्त्री॰ सामविशेषे ॥ नित्यबहुवचनान्तोऽयंरेवतीशब्दः ॥

रेवतीजानिः । पुं॰ रेवतीरमणे ॥ रेवतीजायायस्य । जायायानिङितिसमासान्तोनिङादेशः । लोपोव्योर्वलीतियलोपः ॥

रेवतीभवः । पुं॰ शनैश्चरे ॥

रेवतीरमणः । पुं॰ रामे । हलायुधे । बलदेवे ॥ रेवत्यारमणः ॥

रेवतीशः । पुं॰ बलभद्रे । रेवतीरमणे ॥

रेवन्तः । पुं॰ सूर्यात्मजविशेषे ॥ गुह्यकाधिपतौ ॥

रेवन्तप्रसूः । स्त्री॰ संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

रेवा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ नर्मदायाम् । मेकलकन्यायाम् ॥ रत्याम् । मन्मथयोषिति ॥ नीलीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवते । रेवृप्लवगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

रेषणम् । न॰ वृकशब्दे ॥ हिंसायाम् । रिषहिंसायाम् । ल्युट् ॥

रै । अ॰ दाने ॥ अनादरे ॥

राः । पुं॰ स्वर्णे ॥ वित्ते । धने ॥ जलदे ॥ ध्वनौ । शब्दे ॥ रातिसुखम् रायतेवा । रादाने । रातेर्डैः ॥

रैक्वः । पुं॰ संवर्गविद्याविद्मुनिविशेषे ॥

रैणुकेयः । पुं॰ परशुरामे ॥ रेणुकायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

रैभ्यः । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ रेभस्यगोत्राऽपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

रैवतः । पुं॰ सुवर्णालौ ॥ शैलभेदे ॥ शङ्करे ॥ जयन्ते ॥ दैत्यविशेषे ॥ वर्त्तमानकल्पीयेपंचमेमनौ ॥

रैवतकः । पुं॰ द्वारकासमीपस्थेपर्वतविशेषे । उज्जयन्ते । श्रुतिपुराणप्रसिद्धपरमहंसे ॥ न॰ पारावतवृक्षे ॥

रोकः । पुं॰ क्रयभेदे ॥ दीप्तौ ॥ न॰ नावि ॥ चरे ॥ विले । छिद्रे ॥ त्रि॰ चंचले ॥ रोचतेऽत्र । रुचदीप्तौ । हलश्चेतिघञ् ॥ निष्ठासेट्त्वान् न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

रोगः । पुं॰ कुष्ठौषधौ । दोषवैषम्ये । व्याधौ आमये । गदे ॥ दुष्कर्मजानृणांरोगायान्तिचैवक्रमात्क्षमम् । जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषांशमोभवेत् इतिकर्मविपाकः ॥ रोजनम् । भावेघञ् । रुजतिवा । रुजोभङ्गे । पदरुजेतिघञ् ॥

रुज्यतेपीड्यतेदेहोऽनेनेतिवारोग:॥

रोगघ्नम्। न० औषधे। त्रि० रोगनाशके॥

रोगभू:। स्त्री० शरीरे॥

रोगराज:। पुं० पापरोगे। राजयक्ष्मणि॥ रोगाणांराजे। टच्॥

रोगलक्षणम्। न० निदाने॥

रोगशान्तक:। पुं० वैद्ये॥

रोगशिला। स्त्री० मन:शिलायाम्॥

रोगशिल्पी। पुं० शरालु० इ० गौ० दे० भा० प्र० वृक्षविशेषे॥

रोगश्रेष्ठ:। पुं० ज्वरे॥ रोगेषुश्रेष्ठ:॥

रोगहम्। न० औषधे। भैषज्ये॥

रोगहारी। पुं० चिकित्सके। वैद्ये॥ रोगंहरतितच्छील:। सुपीतिणिनि:॥ त्रि० रोगनाशके॥

रोगितरु:। पुं० अशोकवृक्षे॥

रोगी। त्रि० रोगयुक्ते। व्याधिते। आतुरे। अभ्यमिते। रोगार्त्ते॥ रोगमस्यास्ति। इनि:॥ अथवक्ष्ये चिकित्सार्थंपरीक्षांरोगितस्यहि॥ तत्राहवाग्भट:। दर्शनस्पर्शनप्रश्नै: परीक्षेतचरोगिणम्। आयुरादिदृशास्पर्शाच्छीतादे: प्रश्नतोऽपरम्॥ आयुरादीत्यत्रादिशब्दात् साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिबोध्यम्। दृशा० दर्शनेन। अचसम्पदादिभ्यश्चेतिभावेक्विप्। स्पर्शात्० शीतादे:। शीतोष्णमृदुकठिनत्वादिनापरीक्षणाच्च। प्रश्नत:। उदरलाघवगौरवतृषाऽतृषा० बुभुक्षाऽबुभुक्षाबलाऽबलादिना। मिथ्यादृष्टाविकाराहि दुराख्यातास्तथैवच। तथादुष्परिपृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान्॥ तत्रदर्शनंनेत्रजिह्वामूत्रादे: कर्त्तव्यम्॥

रोगिवल्लभम्। न० भैषज्ये। औषधे त्रि० रोगिप्रिये॥

रोग्यम्। त्रि० अपथ्ये। अहिते॥ रोगायहितम्। यत्॥ रोगसम्बन्धिनि।

रोचक:। पुं० बुभुक्षायाम्। अशनायाम्। जिघत्सायाम्। कदल्याम्॥ राजपलाण्डौ॥ अश्वदंशे॥ ग्रन्थिपर्णभेदे। निशाचरे। धनहरे। कितवे। गणहासके। नेपालदेशेभण्डउर० इतिप्रसिद्धे॥ अस्यगुणा:। रोचकोमधुरस्तिक्त: कटु पाक: कटुर्लघु:। तीक्ष्णोष्णोहिमोहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान्॥ रक्षोऽशोस्वेदमेदोस्रज्वरगंधविषव्रणान्॥ त्रि० रुचिकारके॥

रोचन:। पुं० कूटशाल्मलौ॥ श्वेतशिग्रौ॥ पलाण्डौ॥ आरग्वधे॥ करञ्जे॥ अङ्कोठे॥ दाडिमे॥ त्रि० रोचके। रुचिकरे॥ रोचते। रुचदीप्तौ। अनुदात्तेतश्चेतियुच॥

रोचयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
रोचनकः । पुं॰ जम्बीरे ॥
रोचनफलः । पुं॰ बीजपूरके ॥
रोचनफला । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ॥
रोचना । स्त्री॰ रक्तकह्लारे ॥ गोपित्ते ॥ वरयोषिति ॥ रोचते । रुच॰ । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । टाप् ॥
रोचनिका । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥ शुण्डारोचन्याम् ॥
रोचनी । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ मनःशिलायाम् ॥ श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ काम्पिल्लौषधौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ च । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥
रोचमानः । पुं॰ अश्वस्यग्रीवास्थरोमावर्त्ते ॥ यथा । श्रीवृक्षोहृदयावर्त्तोरोचमानोगलोद्भव इतिचिकाण्डशेषः ॥ अपिच । कण्ठेरोचमानश्चस्वामिसौभाग्यवर्द्धनइतिवैजयन्ती ॥ त्रि॰ प्रत्यक्तदीप्यमाने ॥ रोचते । रुच॰ । लटः शानच् । आनेमुक् ॥
रोचितः । त्रि॰ प्रकाशिते ॥
रोची । त्रि॰ रोचिष्णौ ॥
रोचिष्णुः । त्रि॰ अलङ्कारादिनाशोभमाने । विभ्राजि । भ्राजिष्णौ ॥ रोचतेतच्छीलः । रुच॰ । अलङ्कृञिति॰इष्णुच् ॥
रोचिः । न॰ शोचिषि । त्विषि । प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन । रुच॰ । बाहुलकादिसिः ॥
रोची । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥
रोच्यः । त्रि॰ प्रकाश्ये ॥ प्रीतिविषये ॥
रोटिका । स्त्री॰ रोटी॰ इतिभाषाप्रसिद्धेपिष्टकविशेषे ॥ अस्याः करणप्रकारोयथा । शुष्कगोधूमचूर्णेनकिञ्चित्पुष्टाश्चपोलिकाम् । तप्तकेखेदयेत्कृत्वा भूयोऽङ्गारेपितांपचेत् ॥ सिद्धैषारोटिकाप्रोक्तागुणानस्याः प्रचक्ष्महे । रोटिकाबलकृद्रुच्यावृंहणीधातुवर्द्धनी ॥ वातघ्नीकफकृद्गुर्वीदीप्ताग्नीनां प्रपूजिता । यवजारोटिकारुच्यामधुराविशदालघुः । मलशुक्रानिलकरीबल्याहन्तिकफामयान् ॥ पीनसश्वासकासांश्चमेदोमेहगलामयान् ॥
रोडः । पुं॰ चोदे ॥ त्रि॰ तृप्ते ॥
रोदनम् । न॰ क्रन्दने । शोकादिनासम्पतने । रोना॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्रे । अश्रुणि । आंसू॰ इ॰भा॰ रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । वाहुलकात्कर्म्मणिल्युट् । तस्यशुभाशुभंयथा । अनसुस्निग्धरुदितमदीनंशुभदंनृणाम् । प्रचुराश्रुदीनंरूक्षस्वरुदितंनसुखावहम्

॥ रोदनाश्रुपतनेनमृतानांनरकं
यथा ॥ ज्ञानिनोमारुदन्त्वंसमारो
दी : पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रु
प्रपतनान्मृतानांनरकंध्रुवम् ॥ मृ
तमुद्दिश्यरोदननिषेधोयथा ॥ श्ले
ष्माश्रुबान्धवैर्मुक्तंप्रेतोभुङ्क्तेयतो
ऽवश: । अतोनरोदितव्यंहिक्रिया
कार्याविधानत : इति ॥

रोदनिका । स्त्री॰ यवासे ॥

रोदनी । स्त्री॰ कच्छुरायाम् । दुराल
भायाम् । यवासे ॥ रोदयति । रु
दिर्॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

रोद : न॰ दिवि ॥ भूमौ ॥ द्यावापृ-
थिव्यो : ॥ रोदितिसर्वमस्मिन् ।
रुदिर्॰ । असुन् ॥

रोदसी । अ॰ द्यावापृथिव्यो : ॥ दि-
वि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री॰ स्वर्गे । भूमौ ॥ द्यावा
भूम्यो : ॥ गौरादित्वात्पक्षेङीष् ॥

रोदस्यौ । स्त्री॰ द्विवचनान्त : । भूमि
स्वर्गयो : ॥

रोध : । पुं॰ नदीतीरे । कूले । रुणा-
द्धि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्र
तिबन्धे ॥

रोधक : । त्रि॰ रोधिनि । रुधिर्॰ ।
ण्वुल् ॥

रोधन : । त्रि॰ रोधकर्त्तरि । न॰
रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री॰ सरिति ॥ रोधेन-
वक्रा ॥

रोध : । न॰ तीरे ॥ रुणद्धि । रुधि-
र्॰ । सर्वधातुभ्योसुन्निति॰ असुन् ॥

रोधोवक्रा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ रोधसा-
वक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री॰ नद्याम् ॥

रोध्र : । पुं॰ गालवे । लोध्रे । न॰ अ-
पराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुणद्धि । रु-
धिर्॰ । बाहुलकाद्रन् ॥

रोध्रपुष्प : । पुं॰ मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री॰ धातकीवृक्षे ॥

रोप: । पुं॰ रोपणे ॥ इषौ । बाणे ॥
न॰ लोध्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा । रुपवि
मोहने । ण्यन्त : । घञ् ॥ यद्वा ।
रुह्यतेऽनेन । हलश्चेतिघञ् ॥

रोपक : । पुं॰ सुवर्णसप्ततितमेभा-
गे । यथाहविष्णुगुप्त : । दीनारा-
रोपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्त्तित: ।
सुवर्णसप्ततितमोभागोरोपकउच्य-
तइति ॥

रोपणम् । न॰ विमोहने ॥ जनने ॥
प्रादुर्भावे ॥ रुपेर्भावेल्युट् ॥ अ-
ञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपणंरसकं-
पिष्ट्वासम्यक्सम्प्लाव्यवारिणा । गृ
ह्णीयात्तज्जलंसर्वंत्यजेच्चूर्णमधो
गतम् ॥ शुष्कस्तत्जलंसर्वंपर्पटी
सन्निभंभवेत् । विचूर्ण्यंभावयेत्स-
म्यक्त्रिवेलंत्रिफलारसै : । कर्पूर-
स्यरसंतत्रदशमांशेननि : क्षिपेत् ।

अञ्जयेद्यनेनैतेन नेत्राखिलगदच्छिदः ॥

रोपणचूर्णम् । न॰ नयनाञ्जनविशेषे ॥ यथा । शिलायांरसकंपिष्ट्वा सम्यगाप्लाव्यवारिणा । गृह्णीयात्तु जलंसर्वंत्यजेच्चूर्णमधोगतम् । शुष्कंतज्जलंसर्वंपर्पटीसन्निभंभवेत् । विचूर्ण्यभावयेत्सम्यक्त्रिवेलंत्रिफलारसैः ॥ कर्पूरस्यरजस्तच्च दशमांशेननिःक्षिपेत् । अञ्जयेदञ्जनंतेनसर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्तनेत्ररोगघ्नंचूर्णमेतन्नसंशयः ॥

रोपणवर्त्तिः । स्त्री॰ नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । पञ्चैतिस्तिलपुष्पाणि षष्टिः पिप्पलितण्डुलाः । जातीपुष्पाणि पञ्चाशन्मरिचानिचषोडश ॥ सूक्ष्मंपिष्टाम्बुनावर्त्तिः कृताकुसुमिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्राणांनाशिनीमांसवृद्धिनुत् ॥ एतस्याञ्जनेप्रोक्तामात्रासार्द्धहरेणुका । कुसुमिकावटी॰ रोपणी ॥

रोप्यातिरोप्यः । पुं॰ धान्यविशेषे ॥ यथा । रोप्यातिरोप्यालघवः शीघ्रपाकागुणोत्तराः । अदाहिनोदोषहराबल्यामूत्रविवर्द्धनाः ॥

रोमम् । न॰ जले ।

रोमकम् । न॰ पांशुलवणे । अयस्कान्तप्रभेदे । पुं॰ रूमाभिधेनगरे ॥

रोमकन्दः । पुं॰ पिण्डालौ ॥

रोमकपत्तनम् । न॰ पश्चिमेकेतुमालवर्षस्थनिरक्षदेशेविद्यमानेपत्तने ॥ रूमे । तस्याधुनारूमध्याम॰ इति नाम्नाप्रसिद्धम् ।

रोमकूपः । पुं॰ रोममूले ॥

रोमकेशरम् ।
रोमगुच्छम् ।
रोमगुच्छकम्
रोमगुत्सम् । } न॰ चामरे । अत्र चूलके ॥

रोम । न॰ लोम्नि । अङ्गजे । तनूरुहे ॥ तस्यफलंयथा । अल्परोमयुताश्रेष्ठाजङ्घाहस्तिकरोपमा । रोमैकैकंकूपकेस्यान्नृपाणान्तुमहात्मनाम् ॥ द्वे द्वे रोमे पण्डितानांश्रोत्रियाणांतथैवच । रोमत्रयंदरिद्राणां रोगीनिर्मांसजानुकः ॥ अपिच । रोमैकैकंकूपकेपार्थिवानांद्वे द्वे ज्ञेये पण्डितश्रोत्रियाणाम् । त्र्याद्यैर्निःस्वामानवादुःखभाजः केशाश्चैवंनिन्दिताः पूजिताश्चेति ॥ रोहति । रुह॰ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्नित्यादिनासाधुः । यद्वा । रूयते । रुशब्दे॰ रुङ्गतौ॰ भावेवा मनिन् ॥

रोमन्थः पुं॰ उद्गीर्यचर्वणे । पशूनांपल्लिस्थाकृष्यपुनश्चर्वणे । जुगार॰ इ॰ भा॰ ॥

रोमभूमिः स्त्री॰ चर्म्मणि ॥

रोमलता । स्त्री॰ रोमावल्याम् ॥

रोमवान् । त्रि॰ रोमशे । लोमविशिष्टे ॥

रोमविकार : ।) पुं॰ रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री॰ रोमहर्षणे ।

रोमश : । पुं॰ पिण्डालौ । मेषे ॥ कुम्भिनि॥ शूकरे । त्रि॰ अतिशय लोमविशिष्टे ॥ रोमाणिसन्त्यस्य । लोमादित्वात्॰ श : । रलयोरभेद : ॥

रोमशफल : । पुं॰ डिण्डिशे । मुनिनिर्म्मिते । डिण्डसी॰ टिण्डा॰ हु॰ भा॰

रोमशा । स्त्री॰ दुग्धावृक्षे ॥

रोमशूकम् । न॰ स्थौणेयके ॥

रोमहर्ष : । पुं॰ पुलकितत्वे । रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण : । पुं॰ सूते । इतिहासपुराणानांधारकेव्यासशिष्ये ॥ अस्मिन्तेसर्वरोमाणिवचसाहर्षितानियत् । द्वैपायनस्यभगवंस्ततोवैरोमहर्षण: ॥ भवन्तमेवभगवान्व्याजहारस्वयंप्रभु : ॥ विभीतकवृक्षे ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥ रोम्णांहर्षणम् ॥

रोमाञ्च : । पुं॰ रोमहर्षणे । रोमोद्गमे ॥ रोम्णामञ्चनंपूजनम् । भावेघञ् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री॰ रुदन्तीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित : । त्रि॰ जातपुलके । हृष्टरोमणि ॥ रोमाञ्च : सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री॰ वय : सन्धौ ॥ रोमावल्याम् ॥

रोमालु : । पुं॰ पिण्डालौ ॥

रोमालुविटपी । पुं॰ कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री॰ नाभेरुपरिलोमश्रेण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री॰ भिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

रोमोद्गम : ।) पुं॰ रोमहर्षणे ।
रोमोद्भेद: ।) पुं॰ रोमाञ्चे ।

रोल: । पुं॰ पानीयामलके ॥

रोलम्ब : । पुं॰ भ्रमरे ॥

रोला । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा । रोलावृत्तमवेहिनागपतिपिङ्गल-भणितंप्रतिपदमिहचतुरधिककलाविंशतिपरिगणितम् । एकादशमधिविरतिरखिलजनचित्ताहरणंसुललितपदमदकारिविमलकविकण्ठाभरणम् ॥ यथा । तरतिपयोनिधिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखोपरि॰ विशतिरसातलमटतियशस्तवसकलदिशोपरि । गगनगमनमभिनयतिसमंशशिनाश्रियमञ्चति-चित्रमिदंनतथापिभवन्तंभूपविमुञ्चति ॥

रोट । त्रि॰ वधके । हिंस्रे ॥ रोषति । रुष॰ । विच् ॥

रोष: । पुं॰ कोपे । क्रोधे ॥ अपने

यमुदेतुमिच्छतातिमिरं रोषमयं धियापुरः । अविभिद्य निशाकृतं तमः प्रभयानांशुमताप्युदीयते ॥ रोषणम् । रुषहिंसायाम् । भावे घञ् ॥

रोषण :। पुं॰ पारदे ॥ हेमघर्षणे ॥ उपले ॥ ऊषरे ॥ त्रि॰ क्रोधने । अमर्षणे ॥ रोषतितच्छील :। रुष॰ । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

रोषमय :। त्रि॰ रोषादागते । मयड्वेतिमयट् ॥

रोषित :। त्रि॰ रोषं प्रापिते । रुष्टे ॥

रोह :। पुं॰ अङ्कुरे ॥ सादिनि ॥

रोहक :। पुं॰ प्रेतविशेषे ॥ त्रि॰ रोढरि । रोहकारे ॥ रुहवीजजन्मनिप्रादुर्भावे । ण्वुल् ॥

रोहण :। पुं॰ गिरिप्रभेदे । विदूराद्रौ ॥ न॰ शुक्रे ॥ जन्मनि ॥ प्रादुर्भावे ॥

रोहन्त :। पुं॰ द्रुमविशेषे । रुह्यात् । रुह॰ । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषीतिझच् ॥ ह्रस्वमार्गे ॥

रोहन्ती । स्त्री॰ लतान्तरे ॥ षित्वात् ङीष् ॥

रोहि :। पुं॰ वीजे ॥ वृक्षे ॥ धार्मिके ॥ व्रतस्थाम् ॥ रोहति । रुह॰ । इगुपधकृषिहृतिविदिच्छिदिकीर्त्तिभ्यश्चेतीन् ॥ गन्धमृगे ॥

रोहिण :। पुं॰ भूतृणे ॥ वटवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ न॰ कालभेदे । रौहिणे । दिनस्य नवमे मुहूर्त्ते ॥ सच पूर्वाह्णश्राद्धस्य गौणकालत्वेनोत्तरावधि :। अपराह्णश्राद्धस्य पूर्वावधि :। एकोद्दिष्टश्राद्धस्य समानकाल :॥ रोहति । रुह॰ । रुहेश्चेति॰ इनन् ॥ त्रि॰ रोहिण्यां जाते । नक्षत्रेभ्योवहुलमितिलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

रोहिणि :। स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे ॥

रोहिणिका । स्त्री॰ रागादिनारक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥

रोहिणी । स्त्री॰ अश्विन्यादिषुचतुर्थनक्षत्रे । ब्राह्म्याम् ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । स्याद्धर्मकार्ये कुशल: कुलीन : सुचारुदेहोविलसत्कलेवर :। स्मराग्निनाचाकुलिताखिलाशयोयोरोहिणीज : सधनीसमानी ॥ इति ॥ रोहिणीनक्षत्रे इति गौरादिषुपाठान्ङीष् ॥ कण्ठरोगविशेषे ॥ अस्यनामानिसङ्ख्याचयथा । रोहिणीपञ्चधाप्रोक्ता कण्ठशालूकएवच । अधिजिह्वश्च वलयोऽलासनामैकवृन्दक : ॥ ततोवृन्द : शतघ्नीचगिलायु : कण्ठविद्रधि :। गलौघ : प्रस्वरघ्नश्च मांसतालस्तथैवच ॥ विदारीकण्ठ

देशेतुरोगाअष्टादशस्मृताः । इति ॥ धेनौ । सौरभेय्याम् ॥ रोहित वर्णयोगात्॰ ङीवन्तौ ॥ लोहिता याम् ॥ रोहितशब्दात्स्त्रीत्वेच्छा यां॰वर्णादनुदात्तात् तोपधात्तोने तिङीप् तकारस्यनकारादेशश्च ॥ तडिति ॥ कटम्भरायाम् । कटु रोहिण्याम् ॥ सोमवल्के ॥ जिना नांविद्यादेवीविशेषे ॥ बलदेवस्य मातरि ॥ सुरभिकन्यायाम् ॥ न ववर्षीयायांकन्यायाम् ॥ हरीत क्याम् ॥ वृत्तासारोहिणीस्मृतेति लक्षणात् । कपिलवर्णारक्तलाका राविरेचनेप्रशस्ता ॥ काश्मर्याम् ॥ रागाद्यैरक्तितस्त्रियाम् ॥ रोहिण्यां जातायाम् ॥ चित्रारेवतीरोहि णीभ्यः स्त्रियामितिनक्षत्राणोलुक् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

रोहिणीपतिः । पुं॰ इन्द्रौ ॥ रोहि-ण्याः पतिः ॥ दुन्दुभे ॥

रोहिणीरमणः । पुं॰ वृषभे ॥ वसुदेवे ॥ चन्द्रे ॥

रोहिणीवल्लभः ।) पुं॰ चन्द्रमसि
रोहिणीशः ।) वसुदेवे ॥

रोहिण्यष्टमी । स्त्री॰ रोहिणीयुक्तभा-द्रकृष्णाष्टम्याम् ।

रोहित् । पुं॰ सूर्ये । भानौ । स्त्री॰-मृग्याम् ॥ लताप्रभेदे रोहति ।

रुह॰ । इसरुहियुषिभ्यइतिः ॥

रोहितः । पुं॰ मीनविशेषे । रोहू॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यलक्षणंगु णाश्चयथा । क्षणाःशल्कीश्वेतकु चिस्तुमत्स्योयः श्रेष्ठोसौलोहितो वृत्तवक्त्रः । कोष्णंवल्यंरोहितस्या पिमांसंवातंहन्तिस्निग्धमप्यातिशी- र्यम् ॥ अपिच । रक्तोदरोरक्तमुखो रक्ताक्षोरक्तपक्षतिः । क्षणपक्षोभ क्षश्रेष्ठोरोहितः कथितोबुधैः ॥ रोहितः सर्वमत्स्यानांवरोवृष्योर्दि तार्त्तिजित् । कषायानुरसः स्वादु र्वातघ्नोनातिपित्तकृत् ॥ ऊर्द्ध्वज- त्रुगतान्रोगान्हन्याद्रोहितमुण्ड कम् ॥ अस्यपाकप्रकारोयथा । रो हितोदरखण्डाश्चकासमर्दनमर्दि- ताः । कटुतैलपरिभ्रष्टाहिङ्गुसै- न्धवसंयुताः ॥ शकलंपृष्ठसम्भूतं- रोहितंदधिमर्दितम् । वेसवारान्वि तंपाच्यंप्रलेहविधिनाभृशम् ॥ त- न्मुण्डस्तु । रोहितस्योत्तमदेहंप्रले हेनावलेपितम् । योश्नातीडन- रः पूर्व्वंभवेत्सस्मररूपभृत् ॥ रोहि तः प्रवरोमत्स्यानातिपित्तकरोगु रुः । वातहापुष्टिदोहृद्यःस्निग्धः पथ्यः समीरितः ॥ इति ॥ मृग विशेषे ॥ रोहितकद्रुमे ॥ शरभेदे ॥ रक्तवर्णे ॥ ऋषभाद्रिवासिगन्ध- र्व्वविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ न॰ कु

द्रुमे ॥ रक्ते ॥ कुङ्कुमशक्रशरासने । दण्डाकारेनानावर्णे दिविदृश्यमाने ज्योतिर्विशेषे ॥ इन्द्रधनुरैरावतादिनाऽऽज्वलवक्रं सद्रोहितं स्यात् ॥ त्रि॰ रक्तवर्णविशिष्टे ॥ रोहति । रुह॰ । रुहेरश्चलोवेतीतन् ॥ यद्वा । रोहणं रोह : । सजातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोहितक : । पुं॰ वृक्षविशेषे । रोहिणि । प्लीहशत्रौ । दाडिमपुष्पके । सदाप्रसूने । रोहिडा॰हि॰भा॰प्र॰ ॥ रोहितोवर्णोऽस्यास्ति । अच् । स्वार्थेकन् ॥

रोहितगिरि : । पुं॰ पर्वतान्तरे । रोहितासहि॰भा॰प्र॰ ॥

रोहितगिरीय : । पुं॰ आयुधजीविविशेषे ॥ रोहितगिरिरभिजनो-ऽस्यायुधजीविन : । छ : ॥

रोहिता । स्त्री॰ रागादिनारक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति पाक्षिकोङीप् तकारस्यनकारादेशश्च न ॥

रोहिताश्व : । पुं॰ अग्नौ । वैश्वानरे ॥ लोहिताश्वश्चायस्य । वरुणस्त्वसितानश्वान्॰ कुबेर : कुमुदोपमान् । हुताशन: किंशुकाभान्॰ वायुर्धूम्रस्तथाहरणोदितिशालिहोत्रात् ॥ रलयो : सावर्ण्यात्रोहिताश्व : ॥ रोहितोऽस्त्रीवाहनमस्य

तिवा ॥ हरिश्चन्द्रनृपात्मजे ॥

रोहितिका । स्त्री॰ कोपादिनारक्तवर्णायाम्स्त्रियाम् ॥

रोहितेय : । पुं॰ रोहितके ॥ प्लीहारीरोहितेय : स्याद्रक्तपुष्पश्चरोहित इतिरत्नकोष : ॥

रोही । पुं॰ रोहितके ॥ अश्वत्थे ॥ वटद्रुमे ॥ अवश्यंरोहति । रुह॰ आवश्यकेणिनि : ॥

रोहिष : । पुं॰ रौहिषे ॥ न॰ तृणान्तरे ॥

रोहीतक : । पुं॰ रोहितकद्रुमे ॥ रोहीतक : प्लीहघातीरुच्योरक्तप्रसादन : रोहीतकोयकृत्प्लीहगुल्मोदरहर : स्मृत : ॥

रौच्यम् । न॰ रूक्षतायाम् ॥ पारुष्ये ॥ रूक्षस्यभाव : । ष्यञ् ॥

रौच्य : । पुं॰ मनुविशेषे ॥ ॥ रुचे : प्रजापते : पुत्रोरौच्योनामभविष्यति ॥ बिल्वकाष्ठदण्डे । बैल्वे ॥

रौद्र : । पुं॰ घर्मे । सूर्यतेजसि । आतपे ॥ अस्यगुणायथा । आतप : कटुकोरूक्ष: स्वेदमूर्च्छातृषावह : दाहवैवर्ण्यजननोनेत्ररोगप्रकोपण: ॥ रसविशेषे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । अल्पतोयाघनाश्चैवकीटका : प्रबला : स्मृता : विग्रहा: पार्थिवादेविरौद्रे संवत्सरे प्रिये । ५४ ॥ शृङ्गाराद्यष्टर

सान्तर्गतविशेषरसे । उग्रे ॥ त्रि०
तीव्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि
॥ रुद्रदैवत्ये ॥ रुद्रस्येदम् ।
अण् ॥

रौद्री । स्त्री० चण्ड्याम् ॥ ङीप् ॥
रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायांभव
म् । अण् ॥

रौमकम् । न० सांभरि० इ० भा०
प्र० लवणे । रौमे । वसुके ॥ रुमा
यांभवम् । तत्रभवइत्यण् । संज्ञा-
यांकन् त्रि० रोमकीभवस्तत्रा
गतोवा । पलद्यादित्वादण् ॥

रौमहर्षणिः । पुं० उग्रश्रवसि । सू
ते ॥ रोमहर्षणस्यापत्यम् । अत
इञ् ॥

रौरवः । पुं० नरकविशेषे ॥ घोरे ॥
त्रि० चञ्चले ॥ घोरे ॥ धूर्त्ते ॥ रुरु
सम्बन्धिनि ॥ रुरुर्भीरुश्रृगाख्यः
प्राणिविशेषः । तस्यायम् । तस्ये
दमित्यण् ॥

रौहिणः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ न०
दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र
पूर्वाह्णे श्राद्धमभिधायरौहिणन्तु-
मलङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाह्ण
श्राद्धस्यसङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तगौ
णपूर्वाह्णकालः प्रतीयते । तेन

रौहिणं पूर्वाह्ण श्राद्धस्यगौणका-
लत्वेनोत्तरावधिः अपराह्णश्राद्
धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते० ततश्च
पूर्वदिनेसङ्गवात्परं रौहिणपर्यन्तं
तिथेर्लाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्रे-
तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्राद्धम् ।
रौहिणान्तस्यगौणपूर्वाह्णलाभान्
नपरदिनेतथात्वभावात् । उभयदिने
सङ्गवलाभेपरदिने० शुक्लपक्षे तिथि
र्ग्राह्ये तिवचनात् । रौहिनस्तुदिव-
सस्यनवममुहूर्त्तस्तस्यज्योतिषोक्त-
रोहिणीदैवतत्वात्रौहिणत्वमिति
इतिश्राद्धतत्वम् ॥ त्रि० रोहि
ण्यांजाते । सन्धिवेलादीत्यनेना
ण् ॥

रौहिणेयः । पुं० बुधग्रहे ॥ हलायु
धे । बलदेवे ॥ न० मरकतमणौ
त्रि० गोवत्से ॥ रोहिण्याअपत्य
म् । शुभ्रादित्वाटढक् ॥

रौहिषः पुं० मृगविशेषे ॥ रोहिषंतृ
णभेदमत्ति । शेषइत्यण् ॥ रोहित
मत्स्ये ॥ न० कत्तृणे । रोहितइति०
रोहिसइतिचख्यातेतृणे ॥ रोहिषंतुव
रंतिक्तंकटुपाकंव्यपोहति । हृत्क
ण्ठव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्व-
रान् ॥ रोहति । रुह० । रुहेर्वृद्धि
श्चेतिटिषच् ॥

रौहिषी । स्त्री० मृग्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥

॥ रकारसमाप्तः ॥

ल : । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे ॥ लकारे ॥ लघुस्वरे ॰ । ॰ ॥ न॰ पृथ्वीवीजे ॥ लीयते । लीङ्॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिड : ॥

लकच : । पुं॰ डहौ । लकुचे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

लकुच : । पुं॰ लिकुचे । डहौ । हृढवल्कले । स्थूलस्कन्धे । क्षुद्रपनसे । वडहल॰ इ॰ गा॰ प्र॰ ॥ अस्यगुणाः । आमंलकुचमुष्णञ्चगुरुविष्टम्भकृत्तथा । मधुरञ्चतथाम्लञ्चदोषत्रितयरक्तकृत् ॥ शुक्राग्निनाशनञ्चापिनेत्रयोरहितंस्मृतम् । सुपक्वंतत्तुमधुरमम्लंचानिलपित्तकृत् ॥ कफवह्निकरंरुच्यंवृष्यंविष्टम्भकञ्चतत् ॥ लक्यते । लकआस्वादने । बाहुलकादुच : ॥

लक्तक : । पुं॰ जीर्णवस्त्रखण्डे । कर्पटे । लत्ता॰ इ॰ भ॰ प्र॰ ॥ द्रवद्रव्यंयेनपूयतेतत्रूढोयमितिस्वामी ॥ तत्तुल्येवस्त्रेपिवर्त्तते ॥ मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे॰ इतिमुकुट : ॥ प्रशस्तदादिमार्जनार्थंइसस्य वस्त्रखण्डस्यसंज्ञेयमितिनव्याश्चाहु : ॥ लक्तते । घोलज्जीव्रीडे । बाहुलकात्तन् । स्वार्थेकन् । यद्वा । लक्यते स्म । लक॰ । क्त : । स्वार्थेकन् ॥

लक्तकर्म्मा । पुं॰ पट्टिकाख्ये । रक्तवर्णलोध्रे ॥

लक्षम् । न॰ व्याजे । अपदेशे । परद्वोक्तफलकातिरिक्तव्याजे ॥ शरव्ये ॥ न॰ स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम्- १००००० लाख इ॰ भा॰ ॥ लक्षम् । लक्षआलोचने । घञ् ॥ लक्ष्यतेवा ॥

लक्षक : । त्रि॰ लक्षयितरि । लक्षयतियस्तस्मिन् ॥ यथा ॥ लक्षकंनाम लक्षयति । याद्दशार्थंस्वसम्बन्धवति शक्तान्तयन्नवेत् । तत्रलक्षकंनामतत्स्वार्थविधुरंयदि ॥ याद्दशार्थसम्बन्धवतियन्नामसङ्केतितंतदेवताद्दशार्थेलक्षकम्॰ यदिताद्दशार्थेशक्तिशून्यंभवेत् । सम्भवादयःशब्दाःसुरमादिसम्बन्धिनि॰ लवणादाविवतुरगादावपिशक्ताएव । गङ्गादयस्तुतीरादावसङ्केतिताः । तत्सम्बन्धिनीरादिशक्तत्वेनगृहीताएवतीरादान्वयंवोधयन्तितत्रलक्षकाएव ॥

लक्षणम् । न॰ नाम्नि ॥ चिह्ने ॥ स्वरूपे ॥ फले ॥ लक्ष्यतेज्ञायतेपदार्थोनेन । लक्षदर्शनाङ्कनयोः । करणेल्युट् ॥ तद्द्विविधम् । इतरभेदानुमापकम्॰ व्यवहारप्रयोजकञ्चेतिन्यायमतम् ॥ व्याकरणमतन्तु । कृत्तद्धितसमासानामभिधानंनियामकम् । लक्षणन्त्वत्रभिन्नानांतदभिन्नानसूचकमिति ॥ सजाती

यविजातीयव्यावर्त्तकोलक्ष्यगतः
कश्चिल्लोकप्रसिद्धआकारोलक्षणमि
तिमीमांसकाः ॥ क्रपयोपिपदार्था
नांनान्तंयातिपृथक्त्वशः । लक्ष
णेनतुसिद्धानामन्तंयान्तिविपश्चित
इतिपूर्व्वाचार्याः ॥ स्वरूपंतटस्थं
द्विधालक्षणंस्यात्स्वरूपस्यबोधोय-
तोलक्षणाभ्याम् । स्वरूपेप्रविष्टात्
स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकवन्तोगृहाः
खंविलश्च । शास्त्रे ॥ इतिवैयाकर
णाः ॥ पुं०रामभ्रातरि । सौमि
त्रौ ॥ सारसखगे ॥ लक्षेसुरादित्व
ल्लाक्षवेरट्चेतिनत्रस्ययस्तस्याडा-
गमश्च ॥

लक्षणा । पुं० वृत्तिविशेषे ॥ यथा ।
अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणे
ष्यते ॥ साचत्रिविधा । जहल्लक्षणा
०अजहल्लक्षणा०जहदजहल्लक्षणेति
। यथास्थानमासांलक्षणमनुसन्धे
यम् ॥ शक्यसम्बन्धे ॥ यथा ।
लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपप
त्तितः ॥ अस्यार्थः । गङ्गायांघो
षइत्यादौ०गङ्गापदस्यशक्यार्थेप्रवा
हरूपे०घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्
पर्यानुपपत्तिर्वायत्र प्रतिसन्धीयते
तत्रलक्षणयातीरस्यबोधः । साच
शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवा
हरूपशक्यार्थसम्बन्धस्यतीरेगृहीत
त्वात्तीरस्यस्मरणंततः शाब्दबो

धइतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ शब्दा
नामौपचारिकीषुप्रवृत्तिषु ॥ य
था । आधारे कारणे कार्ये समीपे
चोपकारके । धर्माद्यनुकृतौचेति
लक्षणांसूरयोजगुः । मुख्यार्थानु
गमानुपपत्तेर्गुणार्थंप्रतिप्रतीतिका
रिणींलक्षणांसूरयस्तद्विदोजगुः ऊ
चुः । कुत्रकुत्रेत्याह । आधारइ
त्यादि । तत्रतावदाधारे यथा ।
मञ्चाः क्रोशन्तीति । अत्रहिमञ्चा
नामधिकरणभूतानामाचैतन्यात्
० रोदनलक्षणेनक्रोशनार्थेनाननु
गमादानर्थक्यात्०तत्स्थानांबाला
नांसम्बन्धियत्क्रोशनंतत्तेषुतात्
स्थ्यात्सलक्षणयोक्तम् ॥ कारणे
तुलक्षणायथा । शालीन्वृष्टोदेव
इति । अत्रहिमुख्ययावृत्त्याशालि
वर्षणस्यार्थोनन्वितइतिलक्षणया०
कालोचितायांवृष्टौशालिकारणभू
तायांप्रतिबन्धवैकल्ययोरसम्भाव
नात्० सम्पन्नमेवशालिलक्षणंका
र्यमुपचर्यते । अथवा आयुर्घृतमि
ति । आयुष्कारणेघृते० आयुषस्त
त्कार्यस्योपचारः ॥ एवंकार्येपि
लक्षणासम्भवति० यथा । ऊर्णाः
प्रावरणाः केचिदपरे तूलावास
इति । अत्रकिमसूत्रभावंविना
भाविना कम्बलपटादिभावेना
परिणतयोरूर्णातूलयोर्मुख्ययावृ

त्याप्रावरणत्वमसम्भावितम्० तत्कार्य्यस्यकम्बलपटात्मनएवतदुपपत्तेः। ततश्चकम्बलपटादौचतयोः कारणभूतयोरूर्णाकार्पासयोरुपचारः कृतः॥ समीपार्थं लक्षणा यथा। गंगायांघोषइति। अत्रहिमुख्यया वृत्त्याप्रवहज्जलरूपस्रोतः गुणवृत्त्यावातद्विशेषं यत्किञ्चित्गंगाशब्दः कथयेत् तदाधाराऽसम्भाव्येवग्रामाधिकरणतेति सामर्थ्यात्तत्सामीप्यलक्षणात्वेनतद्भवतिष्ठते॥ उपकारकेपिलक्षणादृश्यते यथा। भिक्षावासयन्तिकारीषोऽध्यापयतीति। अत्रहिकिलनभिक्षास्तत्प्रावरणांचलंकरेणगृहीत्वागमननिषेधं कुर्वन्ति० नापिसर्वथाऽस्मात्स्थानान्नगन्तव्यमितिप्रणयवचनैरवस्थापयन्ति। अपितुप्रचुरांव्यञ्जनवत्त्वस्तृप्तिहेतुत्वान्निरसनक्रियामुपकारकत्वेनसम्भाव्यमानाः प्रयोजकत्वेनोपचर्यन्ते। एवंचनकारीषोऽङ्गुष्ठाधीष्वेतिब्रुवन्माणवकमध्यापयति। नापितक्षुरोरमनुप्रविश्यभूतवेतालादिभिरिवैनंपाठयति। किन्तुहिशीतापनुत्तिहेतुतयाध्ययनविध्युपकारकत्वेनानुकूल्यंभजन्स्तत्प्रयोजकत्वेनोपचरितः। किं च धर्मोद्यनुकृताविति आदिपदग्राह्याकारानुकृतौवा। तत्रधर्मानु

कृतौयथा। सिंहोमाणवकः० गौर्वाहीकइति। अत्रकिललक्षणया सिंहधर्माणांगौर्यादीनामनुकृत्यर्थं माणवकेसामानाधिकरण्येनसिंहशब्दः प्रवृत्तः० मुख्ययावृत्त्यातस्य सिंहत्वस्यासम्भवात्। वाहीकेति पृष्ठवहनस्यासम्भवात्तिष्ठल्लक्षणागच्छन्तृणादिमत्त्वीवर्दगतधर्मानुकरणायगोशब्दः सामानाधिकरण्येनोपचरितवृत्तिरेवप्रवृत्तः० मुख्यया वृत्त्यातथाऽनन्वयात्॥ एवमाकारानुकृतौयथा। सूचिभेद्यैस्तमोभिरिति। अत्रहितमसोऽमूर्त्तत्वात्सूचिभेद्यत्वंमुख्यया वृत्त्यानसङ्गतमतोलक्षणयातिनिविडत्वंरूपाकृतिः सूचिभेद्यत्वेनानुकृता। एवंनामघनानितमांसियद्वादिवत्सूच्यादिनाभेद्यमप्येषांवक्तुंशक्यमित्यर्थः॥ मानान्तरेऽपरेऽपिमुख्यार्थस्यापरिग्रहे जाते। मुख्याविनाकृतेर्येयावृत्तिः सैवलक्षणाप्रोक्तेतिपूज्यपादाचार्य्याः हंसयोराचार्याम्॥ प्रमाणे॥ लक्ष्यतेऽनयेतिलक्षणा। टाप्॥ सारस्यांलक्षणाक्वचिदितिमेदिनिकरः॥

लक्षणार्थः। पुं० लक्षणायाप्रयोजने॥ समानासमानजातीयव्यवच्छेदे॥ लक्षणास्यार्थः॥

लक्षणीयः। त्रि० लक्ष्ये॥ भाव

मीये ॥

लक्षत्वम्। न॰ लक्षणावृत्त्याज्ञाप्यत्वे ॥

लक्षा। स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः। त्रि॰ ज्ञापिते ॥ आलोचिते ॥ दृष्टे ॥ अङ्किते ॥ लक्षेः कर्म्मणि क्तः ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा। स्त्री॰ लक्षितलक्षणायाम् ॥

लक्षिता। स्त्री॰ परकीयान्तर्गतनायिकाभेदे ॥

लक्ष्मणः। पुं॰ सौमित्रौ। श्रीरामभ्रातरि ॥ सारसे ॥ अर्थे ॥ न॰ चिन्हे ॥ नामनि ॥ लक्षयति। लक्ष॰। चुरादिण्यन्तात्लक्षेरट्‌ चलिनप्रत्ययस्तस्य मुडागमोपीत्यर्थे के ॥ त्रि॰ श्रीयुक्ते सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्त्यस्य। यामादित्वान्नः। लक्ष्मणश्चेतिगणसूचेणात्वंबोध्यं ॥

लक्ष्मणप्रसूः। स्त्री॰ सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा। स्त्री॰ सारसस्त्रियाम् ॥ श्वेतकण्टकार्य्याम्। पुत्रदात्र्याख्यायाम्। कटुवार्त्ताक्याम्। निःस्नेहफलायाम्। चन्द्रपुष्पायाम् ॥ औषधीभेदे। पुत्रकन्दायाम्। पुत्रदायाम्। नागपत्राम्। अस्रबिन्दुच्छदायाम्। लक्ष्मणाकन्दइतिनाम।गौडदेशेप्रसिद्धं ॥ गुणास्तुयथा। पुत्रकाकाररक्ताल्पबिन्दुभिर्ल्लाञ्छितासदा। लक्ष्मणापुत्रजननी बस्तगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापुत्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवैः ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ दुर्योधनकन्यायाम्। साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म। न॰ चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्षयति। लक्ष्यतेवा। लक्ष॰। मनिन्।

लक्ष्मीः। स्त्री॰ विष्णुपत्न्याम्। पद्मालयायाम्। पद्मायाम्। लोकमातरि। मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ शोभायाम् ॥ कट्वौषधे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ फलनीवृक्षे ॥ सीतायाम् ॥ वीरभार्य्यायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्याम्। द्रव्ये ॥ मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ ॥ लक्षयति॰ पश्यतिनीतिमनम्। लक्ष॰। लक्षेर्मुट्चेति॰ ईप्रत्ययस्तस्यमुट् ॥ लक्षते॰ लक्ष्यतेवा दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी। स्त्री॰ लक्ष्म्यर्थेषु ॥ कृदिति ङीष् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीरितिद्वियामितिद्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः। पुं॰ नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम्। न॰ रक्तोत्पले ॥ लक्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावेश्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्द्दनः। पुं॰ शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा। एकद्वारेचतुश्चक्रं नवीननीरदोपमम्। लक्ष्मी

जनार्दनं च यं रहितं वनमालया ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥
लक्ष्मीताल : । पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥ तीर्थविकस्यपरिच्छेदविशेषे ॥
लक्ष्मीनारायण : । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ॥
लक्ष्मीनृसिंह : । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम् । लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणां सुखप्रदम् ॥
लक्ष्मीपति : । पुं॰ वासुदेवे । नारायणे ॥ लक्ष्म्या : पति : नरपतौ ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियुक्ते ॥
लक्ष्मीपुत्र : । पुं॰ कामदेवे तुरङ्गमे ॥ लवे ॥ कुशे ॥
लक्ष्मीपुष्प : । पुं॰ पद्मरागमणौ ॥
लक्ष्मीफल : । पुं॰ विल्ववृक्षे ॥ लक्ष्मीप्रदं प्रियं वा फलमस्य । शाकपार्थिवादि : ॥
लक्ष्मीवान् । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ श्वेतरोहितवृक्षे ॥ त्रि॰ श्रीले । श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाइतिवत्वं ॥

लक्ष्मीवेष्ट : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥
लक्ष्मीश : । पुं॰ श्रीशे । विष्णौ ॥
लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री॰ रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ लक्ष्मीसमसमाह्वयो यस्या : ॥
लक्ष्मीसहज : । पुं॰ चन्द्रे ॥
लक्ष्म्याराम : । पुं॰ वनविशेषे ॥ लक्ष्म्या : आराम : ॥
लक्ष्यम् न॰ शरवेध्ये । शरव्ये ॥ व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि॰ अनुमेये ॥ लक्षणयाबोध्ये ॥ दर्शनीये ॥ लक्षणम्॰ लक्ष्यतेवा । लक्ष आलोचने । ण्यत् ॥
लक्षीकृत : । त्रि॰ देहमिष्टे ॥
लगडम् । त्रि॰ चारुणि । बन्धुरे । मनोज्ञे ॥
लगित : । त्रि॰ सङ्गयुक्ते । लगाइ॰ भा॰ ॥ लगेसङ्गे । क्त : ॥
लगुड : । पुं॰ दण्डे । दण्डकाष्ठे । लाठी॰ इ॰ भा॰ ॥
लग्न : । पुं॰ स्तुतिपाठके । प्रातर्गेये ॥ न॰ मेषादिराशीनामुदये । त्रि॰ शङ्गागात्मके ॥ त्रि॰ लज्जितसक्ते । लगतिफले । लगे॰ । क्षुब्धस्वान्तेतिक्तस्य इडभावो निष्ठानत्वमपि निपात्यते ॥
लग्नक : । पुं॰ प्रतिभुवियोहिद्दायं विनाऽन्यकृतकरणस्य परिशोधं कर्त्तुमात्मानं स्वीकरोति॰ यथा । यदा

यस्तृषापनयनं नकरिष्यति॰ तच्च
हं करिष्यामीतितस्मिन्। आमन॰
दू॰ भा॰ ॥ लजतेस्म । चोलजी
व्रीडने । गत्यर्थेतिक्तः । स्वार्थे
कः ॥

लघट्। पुं॰ पवने। वायौ ॥ लङ्घते
। लघिगतौ । लङ्घेर्नलोपश्चेत्य
टिः ॥

लघटिः। पुं॰ वायौ ॥

लघिमा। पुं॰ शिवैश्वर्यप्रभेदे ॥
येनलघुर्भवति॰ यतः सूर्यरश्मी
नालम्ब्यादित्यलोकंयाति ॥ लघु
तायाम् ॥ लघोर्भावः। इमनि
च् ॥

लघिष्ठः। त्रि॰ अत्यल्पके॥ अयमेषा
मतिशयेनलघुः। अतिशायने॰
इष्ठन् ॥ भेले ॥

लघीयान्। त्रि॰ अतिशयेनलघौ ।
लघुतरे ॥ यथालघीयान्शब्दोप
देशोगरीयानपशब्दोपदेश इति ॥
अयमनयोरतिशयेनलघुः। ईय
सुन् ॥

लघुः। पुं॰ एकमात्रवर्णे ॥ यथा
। गुरोर्विभिन्नोलघुरेकमात्रोहृप्रा
दिपूर्वोपिलघुर्विकल्पात्। क्वचित्
सबिन्दुः क्वचिदर्द्धबिन्दुरोकारयु
क्तोपिलघुः क्वचित्स्यात् ॥ उच्चा
र्यमाणास्त्वरितप्रयत्नात्द्विचाश्चव
र्णाः क्वचिदेकभावम् । भजन्ति
भाषास्वथसंस्कृतेषु विनाशमित्थं
बहुधानयोज्यम् ॥ स्त्री॰ पृक्कानाम
मौषधौ ॥ न॰ शीघ्रे ॥ कृष्णागुरु
णि ॥ लामज्जके ॥ सत्वगुणे ॥
विशेषनक्षत्रादौ ॥ यथा। पुष्या
श्विन्यभिजिद्धस्तालघुक्षिप्रं गुरुस्त
था। अत्रपण्यरतिज्ञानंभूषाशिल्प
कलादिकम् ॥ त्रि॰ अगुरौ॥ मनो
ज्ञे ॥ निःसारे ॥ ह्रस्वे ॥ लङ्घते
। लघि॰लंघिबंह्योर्नलोपश्चेति
कुर्नलोपश्च ॥ लङ्घतेवा ॥

लघुकामः। त्रि॰ अल्पयाचके ॥

लघुकायः। पुं॰ अल्पायुषि। छागे
। बर्करे ॥ त्रि॰ क्षुद्रशरीरे ॥

लघुकाश्मर्यः। पुं॰ कट्फलवृक्षे ॥

लघुक्रियः। त्रि॰ क्षिप्रव्यापारे ॥

लघुखट्टिका। स्त्री॰ आसन्द्याम् ।
क्षुद्रखट्टायाम् ॥

लघुगर्गः। पुं॰ त्रिकण्टकमत्स्ये ॥

लघुचर्भिटा। स्त्री॰ मृगेर्वारौ ॥

लघुजङ्गलः। पुं॰ लावकपक्षिणि ॥

लघुतमः। त्रि॰ लघिष्ठे ॥ अतिशा
यनेतमप् ॥

लघुदन्ती। स्त्री॰ क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥

लघुदुन्दुभिः। पुं॰ ढक्कवाद्ये ॥

लघुद्राक्षा। स्त्री॰ काकलीद्राक्षायाम्
। निर्बीजायाम् ॥

लघुनाम। न॰ अगुरुणि ॥

लघुपञ्चमूलम्। न॰ क्षुद्रपञ्चमूल

पाचने ॥ तद्यथा । शालपर्णीपृश्नि
पर्णीवार्त्ताकीकण्टकारिका । गोक्षु
रः पञ्चभिरेतैः कनिष्ठं पञ्चमूल
कम् ॥ अस्य गुणाः । पञ्चमूलं लघु
स्वादु बल्यं पित्तानिलापहम् । ना
त्युष्णं बृंहणं ग्राहि ज्वरश्वासाश्मरी
प्रणुत् ॥

लघुपञ्चमूली । स्त्री० लघुपञ्चमूले । शालपर्ण्यादौ ॥ पञ्चानां मूलानां समाहारः पञ्चमूली । लघ्वी चासौ पञ्चमूली चेति विग्रहः ॥

लघुपत्रिका । स्त्री० रोचन्याम् ॥ गुडारोचन्याम् ॥

लघुपत्री । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

लघुपिच्छिलः । पुं० भूकर्बुदारके ॥

लघुपुष्पः । पुं० भूमिकदम्बे ॥

लघुबदरः । पुं० क्षुद्रकोली । सूक्ष्मफले ॥

लघुबदरी । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

लघुब्राह्मी । स्त्री० क्षुद्रब्राह्म्याम् । जलोद्भवायाम् । सूक्ष्मपत्रायाम् ॥

लघुमन्थः । पुं० क्षुद्राग्निमन्थे ॥

लघुमांसः । पुं० तित्तिरिपक्षिणि ॥

लघुमांसी । स्त्री० गन्धमांस्याम् । भूतकेश्याम् ॥

लघुराजमृगाङ्कः । पुं० औषधिविशेषे ॥ यथा । घृततीक्ष्णायुतः सुरसास्वरसो लघुराजमृगाङ्क इति प्रथितः । अपहन्त्यनिलान् सबलान् बहु
लाञ्छिजभक्तरिपून् निरपक्षधरङ्गति
लोलिम्बराजः ॥ *

लघुलयम् । न० वीरणमूले । नलदे ॥ लङ्घते रोगान् । लङ्घ्यते वा भृश्यत्वात् । लघि० । लङ्घि ङ्कोरिति कुः । लीयते । लीङ् श्लेषणे । अच् । लघु च तत् लयञ्च ॥

लघुसदाफला । स्त्री० क्षुद्रोदुम्बरे ॥

लघुहस्तः । पुं० शीघ्रवेधिनि ॥

लघुहस्तकः । पुं० कुनटी ॥

लघुहेमदुग्धा । स्त्री० लघुदुग्धिकायाम् ॥

लघूदुम्बरिका । स्त्री० क्षुद्रोदुम्बरिकायाम् ॥ लघुसदाफलायाम् ॥

लघूत्तरम् । न० मात्राकाले ॥ निमेषोन्मेषयो मात्राकालो लघ्वक्षरन्तथेति पुराणम् ॥

लघ्वाशी । त्रि० परिमितभक्ष्याशिनि लघु परिमितं भक्ष्यमशितुं शीलं यस्य ॥ निद्रालस्यादिचित्तलयकारिरहिते ॥

लघ्वी । स्त्री० लाघवयुक्तायाम् ॥ स्यन्दनस्य प्रभेदे ॥ पृक्कायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ लघुस्त्रियाम् ॥

लङ्का । स्त्री० दक्षिणे भारतवर्षस्य निकटदेशे विद्यमानायां रक्षः पुर्याम् । अधुना शैलन् इति ख्यातायाम् । जम्बूद्वीपस्योपद्वीपविशेषे । शाखायाम् ॥ शाकिन्याम् ॥

कुलटायाम् ॥ धान्यविशेषे । करालत्रिपुटायाम् ॥ लक्यतेसुखमस्याम् । लकआस्वादने । चुरादिः । एरच् । घञ्वा । पृषोदरादित्वान्नुम् । नुम्यनुपधत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा । रमन्तेस्याम् । बाहुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पुं० हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः । } पुं० रावणे ॥
लङ्कापतिः । }

लङ्कापिका । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिङ्शाक० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लङ्कामलयः । पुं० लङ्काद्वीपस्थमलयशैले ॥

लङ्कायिका । स्त्री०)
लङ्कारिका । स्त्री० लङ्कायिकायाम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं० वृक्षविशेषे । लङ्कास्नुह्याम् । लङ्कासिज० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लङ्केशः । पुं० रावणे ॥

लङ्कोपिका । स्त्री० पृक्कौषधौ ॥ लङ्कायामुप्यते । टुवप्बीजसन्ताने । क्वुन् । बाचस्पतिवत्स्युः ॥

लङ्कोयिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥ लङ्कायामूयते । ऊयीतन्तुसन्ताने । क्वुन् ॥

लङ्गः । पुं० लङ्गे ॥ षिङ्गे । नाङ् इ० गौ० भा० प्र० विटे ॥

लङ्गूलम् । न० लाङ्गूले । पुच्छे ॥

लङ्घनम् । न० उपवासे ॥ कर्षणे ॥ चतुष्प्रकारासंशुद्धिः पिपासामारुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च व्यायामश्चेतिलङ्घनमितिचरकोक्तौ यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥ लङ्घनेनक्षयंनीतेदोषेसन्धुक्षितेऽनले । विज्वरत्वंलघुत्वञ्चक्षुच्चैवास्योपजायते ॥ इत्यत्रानशनरूपस्य लङ्घनस्यफलकथनात् ॥ त्रिरात्रं पञ्चरात्रंवादशरात्रमथापिवा । लङ्घनंसन्निपातेषुकुर्यादारोग्यदर्शनादितिचक्रपाणिदत्तः ॥ क्रमणे ॥ प्लवने ॥ अभ्यस्ततीयगतौ ॥ मुतन्तुलङ्घनंपचिस्तगगत्यनुहारकमितिहेमचन्द्रोक्तेः ॥ क्रमणे । यथा । नचाग्निंलङ्घयेद्धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् । नचैनंपादतः कुर्यान्मुखेननधमेद्बुधः ॥

लजकारिका । स्त्री० लज्जालौ । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । तिलगभायाम् । नमस्कार्याम् ॥

लज्जा । स्त्री० मन्दाक्षे । त्रपायाम् सुशीलस्यभार्यायाम् । पश्यशान्तिम् ॥ कृतेऽकरणीयेपरज्ञानसशङ्कयादुःखे ॥ अकरणीयाप्रवृत्तिजनकोऽन्तःकरणस्यवृत्तिविशेषे ॥ लज्जनम् । ओलस्जीव्रीडने ।

गुरोस्वहलद्रूय: । भलांजम्भ-शि । टाप् । लज्जालौ ॥

लज्जालु: । पुं० स्त्री० वराहक्रान्ताया म् । नमस्कार्यांम् । खदिरपत्रिकायाम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जालु: शीतलातिक्ताकषायाकफपित्तनुत् । रक्तपित्तमतीसारंयोनिरोगान्विनाशयेत् ॥

लज्जाशील: । त्रि० अपत्रपिष्णौ । लज्जिते ॥

लज्जित: । त्रि० लज्जायुक्ते । सलज्जे । ह्रीणे । ह्रीते ॥ लज्जासञ्जाताय । तारकादित्वादितच् ॥

लज्जिरी । स्त्री० लज्जालौ ॥

लज्या । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

लञ्ज: । पुं० पदे ॥ कच्छे ॥ पुच्छे ॥

लञ्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

लट: । पुं० प्रमादवचने । दोषे । लटति । लटबाल्ये । अच् ॥

लटक: पुं० दुर्जने ॥ संज्ञायांकन् ॥

लटपर्णम् । न० त्वचे ॥

लट: । पुं० दुर्ज्जने ॥

लट्व: । जातिविशेषे । नट० इ० भा० । रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादिकोष: ॥

लट्वा । स्त्री० करञ्जप्रभेदे ॥ फले ॥ चटके ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥ लटति । लट० । अशूप्रुषिलटीति

कन् । टाप् ॥

लडह: । त्रि० मनोज्ञे ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

लड्ड: । त्रि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

लड्डुक: । पुं० मोदके । लड्डू० लाडू० इ० भा ॥ लड्डुकोदुर्ज्जरोगुरुरितिराजवल्लभ: ॥ दधिशाल्यंतथादुग्धकानिक्यामाषपर्पटा: । शूरणार्द्रकङ्कूष्माण्डशालूकामिषमत्स्यजा: ॥ नालिकेरप्रियालस्थमज्जाकूष्माण्डकादय: । एतेषांलड्डुका: प्रोक्ता: सम्भवन्त्यन्यतोपिच ॥

लण्ड: । पुं० लण्डनइतिख्यातेइङ्गलपुरे ॥

लण्डन: । पुं० लेण्डन । इङ्ग्रेजे ॥

लता । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥ शाखायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ लताकस्तूरिकायाम् ॥ माधव्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ शाखिशाखायाम् ॥ अशनपर्ण्याम् ॥ कैवर्त्तिकायाम् ॥ सारिवायाम् ॥ वल्ल्याम् । व्रतती ॥ लतति । लति: सौत्रोवेष्टनार्थ: । लतत्यावेष्टते । पचाद्यच्टाप् ॥

लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्याम् । दक्षिणदेशजायाम् । मुष्कदाना० इतिख्यातायाम् ॥ लताकस्तूरिकातिक्तास्वाद्वीवृष्याहिमालघु: ।

चतुष्पात्छेदनीऽस्मिन्नष्टधावस्याश्च रोगहृत् ॥

लताजिह्व : । पुं॰ सर्पे ॥ लतेवजिह्वाऽस्य ॥

लतातरु : पुं॰ तालवृक्षे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ शालवृक्षे ॥

लताद्रुम : । पुं॰ लताशाले । अश्वकर्णाह्वये । तार्क्ष्ये ॥

लतापनस : । पुं॰ चंलाले । चित्रफले । सुखाशे । नाटाम्रे । तरमुज्ज इति॰ तरबूजइ॰ चख्याते ॥

लतापृक्का । स्त्री॰ समुद्रान्तायाम् । पिडिङ्गशाक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लताफलम् । न॰ पटोले । लताया : फले ॥

लताभद्रा । स्त्री॰ भद्रालीवृक्षे ॥

लतामणि : । पुं॰ विद्रुमे । प्रवाले ॥

लतामरुत् । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

लतायष्टि : स्त्री॰ भण्डीयाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥

लतायावकम् । न॰ प्रवाले ॥

लतारसन : । पुं॰ सर्पे ॥

लतार्क : । पुं॰ दुद्रुमे । हरिद्वर्णपलाण्डौ ॥ लतासु अर्क्यते अर्च्यते वा वि रूढलक्षणया निरूच्यते । अर्कस्तवने॰ अर्च पूजायां वा घञ् ॥

लतार्कक : । पुं॰ दुद्रुमे ॥ स्वार्थे कन् ॥

लतालक: । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

लतावेष्ट : । पुं॰ देशविशेषे ॥ रतिबन्धप्रभेदे ॥ यथा ॥ बाहुभ्यां पादयुग्माभ्यां वेष्टयित्वा स्त्रियं भवेत् । लघुलिङ्गताडनं योनौ लतावेष्टोयमुच्यते ॥

लतावेष्टितकम् । पुं॰ आलिङ्गनभेदे ॥

लताशङ्कु : । पुं॰ शालवृक्षे ॥

लताश्रम : । पुं॰ लतामण्डपे ॥ लताविशिष्ट : आश्रम : ॥

लतिका । स्त्री॰ लतायाम् । स्वार्थे कन् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लत्ता । स्त्री॰ योगविशेषे ॥ यथा । चराहुमूर्वोन्दु सिता : स्वपृष्ठे॰ भंसमगोजातिशरे ७ । ९ । २२ । ५ मितंहि । संलत्तयन्ते ऽर्कशनीज्यभौमा: सूर्याष्टतर्काग्निमितं १२८। ६३ पुरस्तात् ॥ अस्या : फलं यथा । रवेर्लताविलहरीनिरुध्य कौजीवि निर्दिशेन्मरणम् । चान्द्रीनाशं कुर्याद्बौधीनाशं बृहस्पतेर् ॥ सौरी मरणं करोति बधूविनाशं ब्रहस्पतेर्लत्ता । मरणं लत्ताराहो : कार्यविनाशं भृगोर्वदति ॥

लत्तिका । स्त्री॰ गोधायाम् । लति. सौत्र : । क्वदिभिदिलतिभ्य : कित् इति तिकन् ॥ लत्तायाम् ॥

लपनम् । न॰ आनने । मुखे ॥ लप्यतेऽनेन । लपव्यक्तायां वाचि । करणे ल्युट् ॥ भाषणे ॥

लपितम्। न० वचने ॥ लप० । भावे क्तः। त्रि० उक्ते । कथिते ॥ लप्यतेस्म। लप०। क्तः ॥

लप्सिका। स्त्री० सर्पिःपयोभ्यां पक्वखाद्यवस्तुनि। लपसी० लापसीति च० ख्यातायाम् ॥ सा यथा। समितां सर्पिषा भृष्टां शर्करां पयसि क्षिपेत्। तस्मिन् घनीकृते न्यस्य लवङ्गमरिचादिकम्॥ सिद्धैषा लप्सिका ख्याता गुणान्स्या वदाम्यहम् ॥ लप्सिका बृंहणी बृष्या बल्या पित्तानिलापहा । स्निग्धा श्लेष्मकरी गुर्वी रोचनी तर्पणी परम् ॥

लब्धः। त्रि० प्राप्ते ॥ सा तेभवतु सुप्रीता देवी शिखरवासिनी । उग्रेण तपसा लब्धो यया पशुपतिः पतिरिति लभ्यते स्म। डुलभष् प्राप्तौ॥ क्तः ॥

लब्धप्रशमनम्। न० न्यायलब्धधनस्य सत्पात्रे प्रतिपादने ॥ राज्यस्य चिरलब्धस्य शमनं परिपन्थिनाम् । रक्षन प्रतिकाराभ्यां लब्धप्रशमनं विदुः ॥

लब्धलक्ष्यः। त्रि० आयुधविदि । लक्ष्यात् प्रच्युतशरे ॥ लब्धं लक्ष्यं येन ॥

लब्धवर्णः। पुं० विचक्षणे ॥ विदुषि । पण्डिते ॥ लब्धो वर्णः स्तुतिर्येन ॥

लब्धव्यः। त्रि० प्राप्तव्ये । लभ्ये ॥

लब्धस्पर्शः। त्रि० प्राप्तप्रवेशे ॥

लब्धा। स्त्री० नायिकाभेदे ॥

लब्धिः। स्त्री० प्राप्तौ ॥ डुलभष्० । स्त्रियां क्तिन्नाबादिभ्यः ॥

लभसः। पुं० धने ॥ याचके ॥ वाजिबन्धनरज्जौ ॥ लभते । डुलभष्० । अत्यविचमितमीत्यादिना० असच् ।

लभ्यः। त्रि० युक्ते ॥ लब्धव्ये ॥ लभ्यते । डुलभष्० । पोरदुपधादिति यत् ॥ लाभे ॥

लमकः। पुं० ऋषिविशेषे ॥ रमते । रम० । रमेरश्च लो वा लक्न् ।

लम्पटः। पुं० विङ्गे ॥ मूर्खे ॥ यथा तां श्रीभागवते । यथैहिकामुष्मिककामलम्पटः सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन्। शङ्कत० विद्वान्कुकलेवरात्ययात्० यस्तस्य यत्नः श्रम एव केवलमिति॥ ऐहिकामुष्मिककामेषु० लम्पटो मूर्खः सुतादिषु योगक्षेमं चिन्तयन्० कुत्सितस्य कलेवरस्य० अत्ययात् मृत्योः शङ्कत । तथा विद्वानपि सन् यः शङ्कत० तस्य यत्नः श्रम एव व्यर्थः ॥ लोलुपे ॥

लम्पाकः। पुं० लम्पटे ॥ देशविशेषे॥

लम्पापटहः। पुं० वाद्यप्रभेदे। पटहे ॥

लंफः। पुं० प्लुतगतौ। लांफ०इ० भा०॥

लम्बः। पुं० नर्त्तके ॥ अङ्गे । कान्ते उत्कोचे ॥ मानभेदे ॥ क्षेत्रादौ लम्बमानरेखासूत्रे ॥ त्रि० दीर्घे ॥ लम्बते । लबि अवस्रंसने । अच् ॥

लम्बकर्णः। पुं० अङ्कोठपादपे ॥

छगले। राक्षसे। हस्तिनि। श्ये
नपक्षिणि। दीर्घश्रोत्रे॥ त्रि०
दीर्घश्रोत्रवति॥
लम्बकर्णी। स्त्री० गोविशेषे॥
लम्बकेशः। पुं० विष्टरे। सतुविवाह
कालेवरोपवेशनार्थंसार्द्धद्वितयबा-
मावर्त्तवलिताधोमुखाग्रसङ्ख्याताद्
र्भः। यथा। ऊर्द्ध्वकेशोभवेद्ब्रह्मा
लम्बकेशस्तुविष्टरः। दक्षिणावर्त्त
कोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टरः॥ केशो
ऽत्राग्रम्। त्रि० दीर्घकेशयुक्ते॥
लम्बदन्ता। स्त्री० सैंहलीपिप्पल्या
म्। त्रि० वृहद्दशनविशिष्टे॥
लम्बनः। पुं० कफे॥ लम्बते।
लवि०। नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥
न० नाभिलम्बितकण्ठिकादौ।
लम्बन्तिकायाम्॥
लम्बमानः। त्रि० लम्बायमानेवस्तु
नि॥
लम्बबीजा। स्त्री० सैंहल्यांपिप्पल्या
म्॥
लम्बा। स्त्री० पद्मालयायाम्॥ गौ
र्याम्॥ तिक्ततुम्ब्याम्॥ दक्षदुहि
तृविशेषे॥ हिमालयकन्याविशे
षे॥
लम्बिका। स्त्री० घण्टिकायाम्।
उपजिह्वायाम्। तालूर्द्ध्वसूक्ष्मजिह्वा
याम्॥
लम्बितः। त्रि० लम्बमानेमाल्यादौ

॥ शब्दिते॥ स्रंसिते॥ लम्बते।
लवि०। क्तः। इट्॥
लम्बोदरः। पुं० श्रीगणेशे। गजान
ने॥ उद्दाने॥ त्रि० आद्यूने।
औदरिके॥ लम्बमुदरंयस्यसः॥
लम्बोष्ठः। पुं०)
लम्बौष्ठः। पुं०)उष्ट्रे त्रि० लम्बितौ
ष्ठे॥ लम्बावोष्ठौयस्यसः। ओत्वो
ष्ठयोः समासेवा॥
लम्भनम्। न० प्रतिलम्भे। लाभे
॥ ध्वनौ॥
लम्भनीयः। त्रि० प्रापणीये॥
लम्भा। स्त्री० वाटशृङ्खलायाम्॥
लम्भितः। त्रि० प्रयुक्ते॥ प्रापिते
ग्राहिते॥ लभेर्ण्यन्तात्कर्म्मणि
क्तः। रभेरशब्लिटोरितिनुमाग
मः॥
लम्भुकः। त्रि० लम्भनशीले। लब्ध
रि॥
लयः। पुं० विनाशे॥ संश्लेषे
॥ तौर्य्यत्रिकस्यसाम्ये। गीतवा
द्यपादादिन्यासानांक्रियाकालयोः
साम्ये॥ लयनम्। लीङ्श्लेषणे
। एरच्॥ लीयन्तेस्मिन्ध्यं तेयनेन
वा॥ प्रलये॥ मोक्षे। लीयतेस्या
न्हृदयमस्मिन्निति० सुषुप्तौ॥ अख
ण्डवस्त्वनवलम्बनेनचित्तवृत्तेर्नि
द्रायाम्॥ न० उशीरे। लीयते॥
लीङ्०। पचाद्यच्

लयनम् । न० गृहे । वेश्मनि ॥ लीयतेऽस्मिन् । लीङ् । ल्युट् ॥

लयपुत्री । स्त्री० नर्त्तक्याम् ।

लयारम्भः ।) पुं० सर्ववेशिनि नटे ॥
लयालम्बः ।)

लल: । पुं० विलासे ॥ लडति । लडविलासे । ललतेवा । ललईप्सायाम् । पचाद्यच् । पूर्वत्र डलयोरैक्यम् ॥ ईप्सायाम् ॥

ललज्जिह्व: । पुं० क्रमेलके । उष्ट्रे ॥ शुनि ॥ त्रि० हिंस्रे ॥

ललत् । त्रि० विलासयुक्ते ॥ उन्मन्थनविशिष्टे ॥ जिह्वाक्रियाविशिष्टे ॥ सचेपे ॥ ललते : कर्त्तरि शतृ ॥ ईप्साविशिष्टे ॥ उपसेवायुक्ते ॥ भाषणविशिष्टे ॥

ललदम्बु: । पुं० लिम्पाके ॥

ललन: । पुं० वाले ॥ साले । प्रियाले ॥ न० केलौ ॥ चालने ॥ अतिविस्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा ॥

ललना । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । कामिन्याम् । नारीभेदे ॥ जिह्वायाम् ॥ ललते । लल० चुरादीनां वाणिजितिपक्षे ०ल्युयुज्वा ॥ लडति । लडविलासे । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । डलयोरैक्यम् । टाप् ॥

ललनाप्रिय: । पुं० कदम्बे । कामिनीवल्लभे । न० ह्रीबेरे ॥

ललन्तिका । स्त्री० लम्बने । आनाभिलम्बिकण्ठिकायाम् ॥ किञ्चिदवलम्बमानकण्ठभूषणे ॥ लडति । लड० । लट : शतृ । उगितश्चेति ङीप् । डलयोरैकत्वम् । ललन्त्येव । स्वार्थे कन् ॥ गोधायाम् ॥

ललाक: । पुं० मेहने ॥

ललाटम् । न० अलिके । गोधौ ॥ भाले ॥ ललभ्रुवोरुपरिस्थाने । विलासमीप्सांवा०अटति० । अटगतौ । कर्मण्यण् ॥ लडतिललतेवा । लडललधातुभ्यांबाहुलकादाटच् ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणमुक्तंगारुडे यथा । उन्नतैर्विपुलै: शङ्खैर्ललाटैर्विषमैस्तथा । निर्द्धनाधनवन्तश्चअर्द्धेन्दुसदृशैर्नरा: ॥ आचार्या: शुक्तिविशालै: शिरालै: पापकारिण: । उन्नताभिशिराभिस्तुस्वस्तिकाभिर्नेश्वरा: ॥ निम्नैर्ललाटैर्वधार्हा: क्रूरकर्मरतास्तथा । संवृत्तैश्चललाटैश्चकृपणाउन्नतैर्नृपा: ललाटोपस्तृतास्तिस्रोरेखास्यु: शतवर्षिणाम् । नृपत्वंस्याच्चतसृभिरायु: पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चला: । केशान्तोपगताभिश्चअशीत्यायुर्नरोभवेत् ॥ पञ्चभि: सप्तभि: षड्भि: पञ्चाशद्बहुभिस्तथा । चत्वारिंशच्चवक्राभिस्त्रिंशद्भ्रूलग्न

गामिभि : ॥ विंशतिर्वामवक्राभिरायु : क्षुद्राभिरल्पकम् । नपृथू वालेन्दुनिभं भ्रुवौचाथललाटकम् ॥ शुभमर्द्धेन्दुसंस्थानमतुङ्गंस्यादशोमथम् । इति ६५ अध्याय : ॥

ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥ ललाटमात्रे ॥

ललाटन्तप : । पुं० सूर्य्ये ॥ ललाटं तपति । तपसन्तापे । असूर्य्यंलला टयोर्दृशितपोः खश् । मुम् ॥

ललाटिका । स्त्री० स्वर्णादिकृतभाल भूषणे । पत्रपाश्यायाम् । पानेपाटी० विन्दीवेना० टीकाटीकी० इतिख्याते ॥ ललाटस्यालङ्कार: । ललाटेभवोऽलङ्कारोवा । कर्णललाटात्कनलङ्कारे ।

ललामम् । न० पुं० लाञ्छने । ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ वालधौ ॥ पुण्ड्रे । अश्वादीनांभालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥ तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ ललनम् । लडवाल्ये० लडविलासेवा । सम्पदादित्वात्क्विप् । डलयोरेकता । ललममतिअमगत्यादौ । कर्मण्यण् ॥

ललामकम् । न० पुरोभागेन्यस्ते ललाटपर्य्यन्तमागतेशिखालंविमाल्ये ॥ ललाममिव । इवार्थेकन् ॥ मुण्डमालायाम् ॥

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे ॥ प्रभावे ललनम्० लल् । ललमाअमति । अम० । वाहुलकात् कनिन् ॥

ललामी । स्त्री० उत्क्षिप्तिकायाम् । कर्णाभरणविशेषे ॥

ललित : । पुं० प्रातर्गेयरागविशेषे ॥ यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशागीललित : पठमञ्जरी । विभाषाभैरवीचैवकामोदीगीगुडकीर्य्यपि ॥ अस्यस्वरूपंयथा । प्रफुल्लसप्तच्छदमाल्यधारीयुवातिगौरोऽलसलोचनश्री : । शिनि : सरन्वासगृहात्प्रभातेविलासिवेशोललित: प्रदिष्ट: ॥ न० स्त्रीणांशृङ्गारभावजक्रियाविशेषरूपेहावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभ्रूनेत्रादिक्रियासचिवकरचरणाङ्गविन्यासोललितम् । तथाच । सुकुमाराङ्गविन्यासेमसृणाललितंभवेत् । यथा । सभ्रूभङ्गंकरकिशलयावर्त्तंनैरापतन्तीसालिस्यन्तीललितललिताक्षोचनस्याञ्चनेन । विन्यस्यन्तीचरणकमलेलीलयास्वैरयातेनि : शङ्काचप्रथमवयसानर्त्तिताप ङ्कजाक्षी ॥ भ्रूनेत्रादिक्रियाणांलिसुकुमारविधानत : । हस्तपादाङ्गविन्यासस्तस्याललितंविदुरित्यन्ये

पि ॥ अनाचार्योपदिष्टं स्याल्ललितं रतिचेष्टितमित्यन्ये । अपिच । विन्यासभङ्गिरङ्गानांभ्रू विलासमनोहरा । सुकुमाराभवेद्यचललितंतदुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । यथा । नयुगसकारयुगलञ्चभवतियदिचेत्तृतीयके । तदुदितमुरुमतिभिर्ललितंयदिशेषमस्यसकलंयथोक्तता ॥ यथा । व्रजसुन्दरीसमुदयेनमुदितमनसास्मपीयते । हिमकरगलितमिवामृतकंललितंमुरारिमुखचन्द्रविच्युतम् ॥ त्रि० ईप्सिते ॥ कोमले ॥ ललिते । मधुरे ॥ लडोर्ललेर्वाभावेक्तः । डलयोरभेदः ॥ सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री० मङ्गलचण्डिकायाम् ॥

ललिता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ गोपीविशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागरादृक्षिणात्पूर्वंमहादेवावतारिता । वैशाखशुक्लपक्षस्यतृतीयायांनरस्तुयः । कुर्य्याद्दैललितास्नानंसशम्भुसदनंव्रजेत् ॥ कस्तूर्याम् ॥ लग्नसिकाभेदे ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ॥

ललितासप्तमी । स्त्री० भाद्रशुक्लसप्तम्याम् ॥

ललितिका । स्त्री० शान्तनुतीर्थे ॥

लल्ल : । पुं० आचार्यविशेषे । वराहमिहिरसुते ॥

लव : । पुं० लेशे ॥ विनाशे ॥ छेदने कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठाद्वयंलवइतिहेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षिविशेषे । लवा० इ० भा० प्र० गोपुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवोन्मृष्टोलवः । वाल्मीकिना० लवैर्गोपुच्छलोमभिरुन्मृष्टोगर्भक्लेदोयस्य ॥ नवांशे ॥ लवनम्० लूयते वा । लूञ् छेदने । ऋदोरप् ॥ विलासे । इतिविनाशस्थानेपाठोविश्वहेमचन्द्रयोः सम्मतः ॥ न० लामज्जके ॥ जातीफले ॥ लवङ्गे ।

लवङ्गम् । न० देवकुसुमे । श्रीसंज्ञे । श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । भृङ्गारे । लौंग० इ० भा० प्र० ॥ गुणास्तु । लवङ्गंकटुकंतिक्तंलघुनेत्रहितंमतम् । दीपनंपाचनंरुच्यंकफपित्तास्रनाशकृत् ॥ तृष्णांछर्द्दिंतथाध्मानंशूलमाशुविनाशयेत् । कासंश्वासञ्चहिक्काञ्चक्षयंक्षपयति ध्रुवम् ॥ लुनाति० लूयतेवा । लूञ्० । तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न०) लवंगे
लवंगकलिका । स्त्री०)

लवंगलता । स्त्री० पुष्पविशेषे । गन्धराजइतिकश्चित् ॥

लवण: । पुं० समुद्रविशेषे ॥ राक्षसभेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे । पटौ ॥ पृथ्व्यग्निगुणबाहुल्याल्लव

यस्य च सम्भवः । अस्य गुणा यथा । लवणः शोधनो रुच्यः पाचनः कफपित्तदः । पुंस्त्ववातहरः कायशैथिल्यमृदुताकरः ॥ सोऽतियुक्तोऽक्षिपाकास्रपित्तकोष्ठक्षयापकृत् ॥ अपि च । लवणो रुचिकृद्रसोऽग्निदायी पचनः स्वादुकरश्च रसितो नितरां जरास्रपित्तं शितिमानश्च ददाति कुष्ठकारी ॥ पुनश्च । लवणः क्लेदनस्तीक्ष्णः पाचनो दीपनः सरः स्निग्धो रुचिकरः स्यन्दी दृष्टिशुक्रहरो लघुरिति ॥ पुनश्च । अस्थिभेदे ॥ न० सैन्धवादौ ॥ तथाहि । सामुद्रं यत्तु लवणमक्षीवं वशिरश्च तत् । सैन्धवोऽस्त्री शीतशिवं माणिमन्थश्च सिन्धुजे ॥ रौमकं वसुकं पाक्यं विडञ्च कृतकेद्वयम् । सौवर्चलेऽक्षरुचके तिलकं तत्र मेचके इत्यमरः ॥ लवणेनेत्रयोर्हितप्रायशः सैन्धवं विनेति विशेषः पूर्वाह्णकाले चाक्षानां प्रायशो लवणं हितम् । शूलानाहविबन्धघ्नं लवणं सैन्धवं वरमिति सिद्धयोगीश्वरसङ्ग्रहः ॥ त्रि० लवणरसयुक्ते । सलवणे । सलूणा० इ० भा० ॥ लुनाति जाड्यम् । लूञ्० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । लवणाल्लुगिति लिंगात्वम् ॥ लवणेन संसृष्टः । लवणः सूपः० लवणा यवागूः० लवणं शाकम् । संसृष्टेऽर्थे जातस्य ठक्तो लवणाल्लुगिति लुक् ॥ लवणोऽस्त्यस्यास्मिन् वा । अर्श आद्यच् ॥

लवणकिंशुका । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

लवणक्षारः । पुं० क्षारविशेषे । लोणारे ॥

लवणखानिः । स्त्री० रुमायाम् । सांभरलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकरमात्रे ॥

लवणतृणम् । न० लोणतृणे । तृणाम्ले । पटुतृणके । अम्लकाण्डे ॥

लवणत्रयम् । न० विड्रुचकसैन्धवेषु ॥

लवणधेनुः । स्त्री० दानार्थं लवणादिनिर्मितधेनौ ॥

लवणपञ्चकम् । न० सैन्धवादिषु ॥ सैन्धवं रुचकञ्चैव विडं सामुद्रकं गडम् ॥

लवणमद्रः । पुं० लोणारे । लवणक्षारे ॥

लवणा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ त्विषि महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लोनास्यबङ्ग० इति कश्चित् ॥

लवणाकरः । पुं० लवणोत्पत्तिस्थले ॥ रुमायाम् ॥

लवणाकरजम् । न० लोणारे ॥

लवणाचलः । पुं० दानार्थं लवणादिकृतपर्वते ॥

लवणाब्धिः। पुं॰ लवणोदे। क्षारा
ब्धौ॥
लवणाब्धिजम्। न॰ सामुद्रलवणे॥
लवणाम्भाः। पुं॰ लवणाब्धौ॥ लवणं
क्षारमम्भोयस्य॥
लवणारजम्। न॰ लोणारक्षारे॥
लवणाष्टकम्। न॰ सैन्धवादिषु॥
तद्यथा। लवणाष्टकमेतच्च सैन्धवञ्च सु
वर्च्चलम्। विडं समुद्रसञ्जातमुद्भि
दं रोमकं गडम्॥
लवणोत्तमम्। न॰ सैन्धवे॥
लवणोत्थम्। न॰ लोणारक्षारे॥
लवणोदः। पुं॰ लवणार्णवे॥ लव
णमुदकं यस्य। उत्तरपदस्य चेत्युद
कस्योदादेशः॥
लवनम्। न॰ छेदने। अभिलावे।
लूणनाइति भाषाप्रसिद्धे॥ लूञ्॰
ल्युट्॥
लवनी। स्त्री॰ फलवृक्षविशेषे। ग्री
ष्मजायाम्। अग्निमायाम्। लोना॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰॥
लवपतिः। पुं॰ नवांशेशे॥
लवली। स्त्री॰ सुगन्धमूलायाम्।
कोमलवल्कलायाम्। नोयाडि॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलवृक्षे
। अस्याफलगुणायथा। लवलीफल
मस्रार्शः कफपित्तहरं गुरु। विश
दं रोचनं रूक्षं स्वादम्लं तुवरं रसे॥
लवाकः। पुं॰ छेदनद्रव्ये॥

लवाणकः। पुं॰ दात्रादौ।
लूयतेऽनेन। लूञ्॰। आणकोलूधूशि
ङ्घिधाञ्भ्य इत्याणकः॥
लविः। त्रि॰ छिदुरे॥
लवित्रम्। न॰ दात्रे॥ लूयतेऽनेन।
अर्त्तिलूध्वित्यादिना॰ इत्रः॥
लशुनः। पुं॰ न॰ रसोने। अस्यप
र्य्यायाद्ययथा। रसोनोलशुनोऽरि
ष्टोम्लेच्छकन्दोमहौषधम्। महाक
न्दोरसोनोन्योगृञ्जनोदीर्घपत्रकः
। गन्धाकृतिरसैस्तुल्योगृञ्जनस्तुप
लाण्डुना। दीर्घनालाग्रपत्रत्वाद्
भिद्यतेसौपलाण्डुतः॥ अश्नाति
॰ अश्नुतेवा। अशभोजने॰ अशू
व्याप्तौवा। अशेर्लश्चेत्युनन्॥
लष्वः। पुं॰ नर्त्तके॥ लष्यते। लष
कान्तौ। सर्वनिघृष्वेतिसाधुः॥
लसत्। त्रि॰ उल्लसति॥ प्रकाशमा
ने॥
लसमानः। त्रि॰ दीप्यमाने॥
लसा। स्त्री॰ हरिद्रायाम्॥
लसिका। स्त्री॰ लालायाम्॥
लसितम्। न॰ चेष्टिते॥
लसीका। स्त्री॰ इक्षुरसे॥ त्वङ्मांस
मध्यगेरसे॥
लस्तः। त्रि॰ श्लिष्टे॥ क्रीडिते॥ शि
ल्पयुक्ते॥ लस्यतेस्म। लसश्लेष
णक्रीडनयोः। क्तः॥
लस्तकः। पुं॰ धनुषोमध्यभागे॥

स्वार्थे कन् ॥

लसकी । पुं० कार्मुके । धनुषि ॥

लहरिः । स्त्री०)
लहरी । स्त्री०) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे । उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री० दाने ग्रहणे ॥ लातेः क्विप् ॥

लाक्षकी । स्त्री० सीतायाम् ॥

लाक्षणिकः । त्रि० लक्षणाभिज्ञे ॥ लक्षणमधीते० वेदवा । क्रतूक्था दिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ लक्षणयाप्रतिपादके ॥ लक्षणागम्येऽर्थे ॥

लाक्षा स्त्री० राक्षायाम् । जतुनि । यावे । अलक्ते । द्रुमामये ॥ लाक्षा वर्ण्याहिमाबल्यास्निग्धाचतुवरा लघुः । अनुष्णाकफपित्तास्रहिक्काका सज्वरप्रणुत् । व्रणोरःक्षतवीसर्प क्रमिकुष्ठगदापहा । अलक्तकोगुणै स्तद्वद्विशेषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लाक्ष्यते । लक्षशिल्पयोगेबुरादिः । बाहुलकात्सः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वात्० लाक्षारोचनेतिनिर्देशाद्दादीर्घः ॥ लक्ष्यतेऽनयावा । गुरोश्च हलइत्यः । प्रज्ञाद्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥

लाक्षातरुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न० लाक्षादितैलमिति प्रसिद्धे पक्वतैलविशेषे ॥ तद्द्विविधं स्वल्पंबृहच्चेति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री० गुलाबाख्यशतपत्र्याम् ॥

लाक्षाप्रसादः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

लाक्षाप्रसादनः । पुं० रक्तलोध्रे । क्रमुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षाप्रसीदत्यनेन । षद्लृ० । करणे ति ल्युट् ॥

लाक्षावृक्षः । पुं० कोशाम्रे ॥ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं० लक्षाभिज्ञे ॥

लाक्ष्यिकः । पुं० लक्ष्याभिज्ञे । व्याख्यातव्यनाम्नः इतिरिच० क्रतूक्थादिसूत्रान्तात्ठक् । बहुलग्रहणा० दुतिवार्त्तिकात्ठक् ॥

लाघवम् । न० आरोग्ये ॥ अप्रभुत्वे अनादरविशये । लघिमनि ॥ कार्येष्वमनेहेतुर्यर्त्तलाघवम्० गौरवप्रतिद्वन्द्वितद्धर्मो रूक्षज्वलनम् भवति । तदेव लाघवं कस्यचित् तिर्यग्गमनहेतुः यथावायोः । यथा करणानांचतिपटुत्वहेतुर्लाघवम्० गुरुत्वे मन्दाग्निरिति ॥ सत्वगुणे ॥ लघोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न० कुसुमविशेषे ॥ भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

। सीरे । हले ॥ तृणराजे । ताले ॥ गृहदारुविशेषे ॥ लिङ्गे ॥ लङ्गति । लगिगतौ । बाहुलकादूकलच् ० दीर्घश्च ॥

लाङ्गलग्रह : । पुं० कृषके ॥

लाङ्गलचक्रम् । न० कृषिकर्मणिहललाकारेचक्रविशेषे ॥

लाङ्गलदण्ड: पुं० ईषायाम् । हलयुगयोर्मध्यकाष्ठ ॥ लाङ्गलस्य दण्ड : ।

लाङ्गलपद्धति:।स्त्री०सीतायाम् । हलरेखायाम् ॥ लाङ्गलस्य पद्धति:।

लाङ्गलिक : पुं० स्थावरविषभेदे ॥

लाङ्गलिका । स्त्री० लाङ्गलीवृक्षे ॥

लाङ्गलिकी । स्त्री० अग्निशिखौषधौ ॥ लाङ्गलंपुष्पविशेषोऽस्त्यस्या: । अतइनिठनाविति ठन् । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

लाङ्गली । पुं० बलदेवे ॥ हलिनि ॥ नारिकेले ॥ सर्पे ॥ लाङ्गलमस्त्यस्य । इनि : ॥

लाङ्गली । स्त्री० लाङ्गलाकारपुष्पजलशाकविशेषे । शारद्याम् । तोयपिप्पल्याम् ॥ कांचडा० इ० गौ० दे० भा० लाङ्गलाकारोऽस्त्यस्या:। अच् । गौरादि : ।

लाङ्गुलम् । न० पुच्छे ॥

लाङ्गुली । पुं० कपिकच्छ्वाम् ॥

लाङ्गूलम् । न० पुच्छे । लूने । वालहस्ते । वालधौ ॥ लङ्गति । लगि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावित्यूलच् ० लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ शेफसि । शिश्ने ॥ कुसूले ॥

लाङ्गूलिका । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गूली । पुं० वानरे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥

लाज : । पुं० आर्द्रतण्डुले ॥

लाजा: । पुं० भृष्टव्रीहौ । भृष्टधान्ये ॥ एतेचव्रीहयोभृष्टालाजाइतिसंज्ञिता : । यवादयस्तुभृष्टास्तु धाना: परिकीर्त्तिता : ॥ लाजाश्चयवधानास्तर्पणा: पित्तनाशना : । गोधूमयावनालोत्था: किंचिदुष्णास्तु दीपना : ॥ तृष्णातीसारशमने: धातुसाम्यकर : पर : मन्दाग्निविषमाग्नीनांबालस्थविरयो:हितम् ॥ देयश्चसुकुमाराणांलाजमण्ड:सुसंस्कृत : ॥ अपिच । येषांस्युस्तण्डुलास्तानिधान्यानिसतुषाणिच । भृष्टानिस्फुटितान्याहुर्लाजाइतिमनीषिण : लाजा : स्यु:मधुरा: शीताल्घवोदीपनाश्चतेस्वल्पमूत्रमलारूक्षाबल्या : पित्तकफच्छिद: ॥ छर्द्यतीसारदाहास्रमेहमेदस्तृषापहा: ॥ न० उशीरे ॥ लज्यंते । लज भर्जने ॥ घञ् ॥

लाजा । स्त्री० अक्षते ॥

लाञ्छन : । पुं० रागोधान्ये ॥ न०

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते ।
लाञ्छिलचणे ल्युट् ॥

लाटः । पुं० देशविशेषे ॥ स य
था । अवन्तीतः पश्चिमेतु वैदर्भा
द्दचिणोत्तरे । लाटदेशः समाख्या
तस्तंत्रे शौशक्तिसङ्गमे ॥ अंशुके ।
वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥

लाटानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्का
रेषु वृत्तिप्रभेदे ॥ यथा शाब्दस्तु
लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमात्रतः ॥
शब्दगतोऽनुप्रासः । शब्दार्थयोर-
भेदेप्यन्वयमात्रभेदाल्लाटजनवल्लभ
त्वाच्च० लाटानुप्रासः ॥ एषपदानु
प्रासइत्यन्ये । पदानांसः । सइति
लाटानुप्रासः उदाहरणम् । यस्य
नसविधे दयितादवदहनस्तुहिनदी
धितिस्तस्य । यस्यचसविधेदयितादव
वदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ प
दस्यापि ॥ अपिशब्देनसइतिसम्
च्चीयते । उदाहरणम् । वदनंवर
वरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यंसुधाक-
रः । सुधाकरः क्वनुपुनः कलङ्क
विकलोभवेत् ॥

लापः । पुं० कथने ॥ लपनम् । लप० ।
घञ् ॥

लाभः । पुं० मूलधनादधिकार्जिते ।
विक्रेचापटादीनांमूल्यादधिकया
ह्येद्रव्ये । फले । इष्टप्राप्तौ ॥
आत्मलाभात्परोलाभः नास्तीति
विदुषांमतम् ॥ प्राप्तौ ॥ लम्भादे
कादशेस्थाने ॥ लभ्यते । डुलभ
ष् प्राप्तौ । अकर्तरीतिघञ् । सं
ज्ञायामित्यस्य प्रायिकत्वात् ॥ उत्कृ
ष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमं काम
यमानो मूर्खः ॥

लामज्जकम् । न० वीरणमूले । नल
दे । उशीरवत्पीतच्छविवृणविशे
षे ॥ लामज्जकं हिमं तिक्तं लघु
दोषत्रयास्रजित् । त्वगामयस्वेदकृ
च्छ्रदाहपित्तास्ररोगनुत् ॥

लालनम् । न० अत्यन्तस्नेहकरणे ।
प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा
। लालनेबहवोदोषास्ताडनेबहवो
गुणाः । तस्मात्पुत्रञ्चशिष्यञ्चता
डयेन्नतुलालयेत् ॥ चतुर्वर्षावधि
सुतान्लालयेत्पालयेत्पिता । त
तः षोडशपर्यन्तं गुणान्विद्याश्च
शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्पु-
त्रान्प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तां-
स्तुल्यभावेनमत्वास्नेहंप्रदर्शयेत् ॥

लालसः । पुं० लालसायाअर्थेषु ॥
त्रि० उत्सुके ॥ भृशंलसनमित्य
र्थेयङन्तादच् ॥

लालसा । स्त्री० औत्सुक्ये ॥ तृष्णा
तिरेके ॥ महाभिलाषे ॥ याञ्चा
याम् । लीले ॥ दोहदे ॥ लल
ईप्सायाम् । चौरादिकोऽयम् ॥
यद्वा । लसकान्तौ । भृशंलसन

मित्यर्थे यङन्तात् : । टाप् ॥ यद्वा । ललसनम् । लसदीप्तौ । यगन्त: । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसीकम् । न० पिच्छिले ॥ विजिले ॥

लाला । स्त्री० सृणिकायाम् । स्यन्दिन्याम् । मुखस्रावे । लाल० इ० भा० ॥ लालयति । लल० । चुरादि: । पचाद्यच् ॥

लालाटिक : । पुं० आज्ञेपणविशेषे ॥ मौहूर्तिकानांयोगविशेषे ॥ यथा । लग्ने १ र्के व्ययलाभयो १२ । ११ र्भृगुसुतेकर्मस्थिते १० भूमिजे० राहौधर्मविनाशयो ९ । ८ रविसुते । द्यूने ७ ऽ रिसून्वो ६ । ५ र्विधौ । बन्धौ ४ ज्ञे० सहजार्थयो: ३ । २ सुरगुरावेवंललाटोद्भवेयोगेनाशमुपैतिमानवपति : पूर्वादिकाष्ठांगत: ॥ याचालग्नेसूर्ये स्थितेसतिपूर्वस्यांलालाटिकोयोग: स्यात् । एवंद्वादशैकादशस्थानस्थितेशुक्रे० आग्नेय्याम् । दशमस्थिते कुजे दक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्थानस्थे राहौनैरृत्याम् । सप्तमस्थे शनौपश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थानस्थितेविधौवायव्याम् । चतुर्थस्थानस्थितेबुधे उत्तरस्याम् । तृतीयद्वितीयस्थानस्थितेगुरावैशान्यांलालाटिकोयोग : इति । एवंललाटोद्भवेयोगेपूर्वादिदिशाङ्गतोनृपोनाशमुपैतीत्यर्थ: ॥ प्रकारान्तरञ्च यथा । दिनेशाधिष्ठितोराशिर्यदा लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रद : प्राच्यांदिशिसूर्योललाटग : ॥ सूर्यस्थराशितस्तस्माद्द्वादशेलग्नगेगृहे । एकादशेवाप्याग्नेय्यांदिशिशुक्रो ललाटग : ॥ ललाटग : कुजोयाम्ये दशमेलग्नगेगृहे ॥ लग्नगेनवमे राशावष्टमेवापिनैरृते । ललाटग: सैंहिकेयोयातुर्द्राक्निधनप्रद : ॥ लग्नगेसप्तमेराशौशनि : प्रत्यग्ललाटग : । षष्ठराशौलग्नगतेपञ्चमे वापिचन्द्रमा : । ललाटगोवायुदिशियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थराशौलग्नस्थेबुध : सौम्येललाटग: राशौतृतीयेलग्नस्थेद्वितीयेचेन्द्रपूजित : । ललाटगश्चन्द्रमौलेर्दिशियातुर्विनाशद : ॥ लालाटिनिर्दिगधीशेदिग्वलिविष्टगेललाटगेवापि । प्रतिभृगुजं प्रतिशशिजं कालाशुद्धोबसन्त्यजेद्याचाम् ॥ स्पष्टमाह मार्त्तण्डे । लग्नेऽर्केन्दुजशुक्रसौरिगुरव : प्राप्तिव्ययेविद्भृगूखे शुक्रार्ककुजेन्दुजा अपतपो मृत्यो : सितज्ञासुरा : । द्यूनेशुक्रकुजार्कजारिपुसुतेचन्द्रज्ञशुक्रा : सुखे चैतेस्वविक्रयो : सितज्ञगुरव : प्राच्यादिलालाटिन : ॥ चि० प्रभे।भा

लदर्शिनि सेवके । प्रभुभावनिद
र्शिनि ॥ ललाटं कोपप्रसादचिह्नं
ललाटमेव वा पश्यति । संज्ञायां ल
लाटकुक्कुट्यौ पश्यतीति ठक् ॥ का
र्याक्षमे सेवके ॥ दूरेस्थित्वा प्रभोर्ल
लाटं पश्यति न तु कार्येषूपतिष्ठत इ
त्यर्थ : ॥ त्रि॰ ललाटसम्बन्धि
नि ॥

लालाभक्ष : । पुं॰ नरकविशेषे ॥

लालामिक : । त्रि॰ ललामग्राहिणि
॥ ललामं गृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थं
ललामं तिठक् ॥

लालामेह : । पुं॰ प्रमेहविशेषे ॥ य
था । लालातन्तुयुतं मूत्रं लालामे
हेन पिच्छिलम् । प्रमेहतीति शेष :
औषधन्तु । गुडूच्या : स्वरस : पे
यो मधुना सर्वमेहजित् । हरिद्रा
चूर्णयुक्तो वा रसो धात्र्या : समाक्षि
क : ॥

लालाविष : । पुं॰ लूतादौ ॥

लालास्राव : । पुं॰ ऊर्णनाभे ॥

लालिक : । पुं॰ महिषे ॥

लालित : त्रि॰ पालिते ॥ उपस्कृते ॥

लालित्यम् । न॰ ललितस्य भावे ॥
ष्यञ् ॥

लाव : । पुं॰ पक्षिविशेषे । लवा॰
इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तस्य प्रभेदा मांस
गुणाश्च यथा । लावा विष्किरवर्गे स्यु
स्ते चतुर्धा मता बुधै : । पांशुलो गौ
रकोऽन्योऽस्ति पौण्ड्रको दर्भकस्तथा ॥
लावा वह्निकरा : स्निग्धा ज्वरघ्ना ग्रा
हिणो हिमा : । पांशुल : श्लेष्मल
स्तेषु वीर्योष्णो निलनाशन : ॥
गौरो लघुतरो रूक्षो वह्निकारी त्रिदो
षजित् । पौण्ड्रक : पित्तकृत् कि
ञ्चिल्लघुर्वातकफापह : ॥ दर्भको
रक्तपित्तघ्नो हृद्रामयहरो हिम : पौ
ण्ड्रक : किञ्चिद्रक्त : ॥ लावयति ।
लूञ् ० । स्वार्थे ण्यन्त : । अच् ॥
छेदे ॥

लावक : । पुं॰ लावपक्षिणि । लघु
जङ्गले ॥

लावणम् । न॰ लवणे ॥ नस्ये ॥
इति रत्नमाला ॥ त्रि॰ लवणेन सं
स्कृते ॥ इति हेमचन्द्र : ॥ लवण
सम्बन्धिनि ॥

लावणिक : । पुं॰ लवणवणिजि ॥
लवणं पण्यमस्य । लवणाट्ठञ् ॥
त्रि॰ लावण्यवति ॥ लावण्यं का
न्तिविशेषोऽस्यास्ति । अतइनिठना
विति ठन् । ठस्येक : । यस्येति चे
त्यल्लोपे हलस्तद्धितस्येति यलोप : ॥
लवणेन संस्कृते ॥

लावण्यम् । न॰ कान्तिविशेषे ॥
तस्य लक्षणं यथा । मुक्ताफलेषु च्छा
यायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभा
ति यदङ्गेषु लावण्यं तन्निगद्यते ॥
लवणात्विट् विद्यते यस्य तल्लवणम्

। वर्णादिभ्योऽच् । लवणस्यभाव: । दृढादित्वात्ष्यञ् ॥ यद्वा । लवणात्विट्० सैव । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थे ष्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्यार्जितम् । न० विवाहकाली नेश्वश्रुराभ्यांदत्तधने ॥ यथा । प्रीत्यादत्तञ्चयत्किञ्चित्० श्वश्र्वावा श्वशुरेणवा । पादवन्दनिकं यत् तत्लावण्यार्जितमुच्यते । लावण्यंशीलंपुण्यादि० तथाचपादप्रणतायैशीलादिमत्यैवास्त्रियैश्वशुरादिनादत्तं तृतीयं स्त्रीधनमित्यर्थ: ॥

लावा । स्त्री० लावपक्षिणि ॥

लाबु: ।) स्त्री०
लाबुकम् ।) न० तुम्ब्याम् ॥

लाबुका । स्त्री० तुम्बिकाभेदे ॥

लाबुकी० सुघोषायाम् ॥ इ० श्रा० सौ० ॥

लाबू । स्त्री० तुम्ब्याम् ॥

लाषुक: । त्रि० लषनशीले ॥ लष्यति० लषतिवातच्छील: । लषकान्तौ ॥ लषपतपदेत्युकञ् ॥

लास: । पुं० नृत्यमात्रे ॥ स्त्रीणांनृत्ये । यूषे ॥ लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयो: । घञ् ॥

लासक: । पुं० लास्यकारिणि । नर्त्तके ॥ केकिनि । मयूरे ॥ वेष्टके ॥ लसति । लस० ण्वुल् ॥

लासिका । स्त्री० नृत्यकारिण्याम् ॥ नर्तक्याम् । लसति । लस० ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री० आस्फोटन्याम् । वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न० नृत्ये । सुकुमारनृत्ये । तालयाश्रये ॥ पुंनृत्यंताण्डवं प्राहु: स्त्रीनृत्यंलास्यमुच्यते ॥ अपिच । स्फुरितंयौवनस्येतिलास्यंद्विविधमुच्यते । यत्राभिनयाद्यैर्भावैरसैराश्लेषचुम्बनै: ॥ नायिकानायकौरङ्गेनृत्यत:स्फुरितंहितम् । मधुरंवक्रलीलाभिर्नटीभिर्यच्चनृत्यते ॥ वशीकरणविद्याभंतल्लास्यंयौवतंमतमिति ॥ लस० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ तौर्यत्रिके ॥ पुं० नर्त्तके ॥

लास्यकम् । न० नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥

लिकुच: । पुं० लकुचे । डहौ । वडहल इ० भा० प्र० ॥ लक्यते । लक आस्वादने । बाहुलकादुचप्रत्यय: । पृषोदरादि: ॥ न० चुक्रे ॥

लिक्का । स्त्री० लिक्षायाम् ॥

लिक्षा । स्त्री० यूकाण्डे । लिक्षिकायाम् । लीक० लीख० इ० भा० प्र० केशकीटे । यूकाभेदे ॥ लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वादत्त्वम् ॥ परि

माणविशेषे । कर्षाष्टके ॥ यथा
। त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिक्षैका प
रिमाणतः । इति मनुः ॥ अपि च
। जालान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्य
ते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लि
क्षाषड्भिश्च सर्षपः इति ॥
लिक्षिका । स्त्री॰ लिक्षायाम् ॥
लिखनम् । न॰ लेखने ॥ अखण्डनी
यार्थविधिलिपौ ॥ यथा । यस्य य
ल्लिखनं पूर्वं यत्कालेनिरूपितम् ।
तदेव खण्डितुं राधे क्षम्ये नाहस्वको
विधिः ॥ विधाता च विधाता च ये
षां यल्लिखनं कृतम् । ब्रह्मादीना
ञ्च रुद्राणां न तत् खण्ड्यं कदाचन ॥
इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥
लिखितः । पुं॰ धर्मशास्त्रप्रवर्त्तके
मुनिविशेषे ॥ न॰ वर्णसंस्थाने ।
लिपौ ॥ लिख्यतेऽस्म । लिख अक्षर
विन्यासे । क्तः ॥ त्रि॰ लिखितप
त्रादौ । यथा । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः
साक्षिणश्चेति कीर्त्तितम् ॥ इति
मिताक्षरायां याज्ञवल्क्यः ॥
लिखिताक्षरविन्यासः । पुं॰ लि
पौ ॥
लिगुः । पुं॰ मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे
॥ न॰ चित्ते ॥ लिगति । लगेस
ङ्गे । खरुशङ्कीति कुप्रत्ययान्तः
साधुः ॥
लिङ्गम् । न॰ चिह्ने ॥ शिवमूर्त्तिवि
शेषे ॥ यथा । नेह लिङ्गार्चनात्
किञ्चित् पुण्यमभ्यधिकं क्वचित् । इ
ति विज्ञाय यत्नेन पूजनीयः सदा
शिवः ॥ तथा । दुर्गार्चनरतो नि
त्यं महापातकसम्भवैः । दोषैर्न
लिप्यते वीरपद्मपत्र मिवाम्भसेत्या
चारादर्शे भविष्यपुराणम् ॥ साङ्
ख्योक्तप्रकृतौ ॥ हेतौ ॥ धर्म्मे ॥
व्याप्ये । व्यापकस्य स्मारके ॥ व्यक्ते
॥ तच्च लिङ्गं प्रधानस्य । महदादि
सूक्ष्मपर्य्यन्ते । लिङ्गनाज्ज्ञापना
द्बुद्ध्यादिषु । लयङ्गच्छतीति॰
सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि॰
पञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि॰ पञ्चप्राणाः
मनोबुद्धिश्चेति सप्तदशात्मके ॥ य
था । बुद्धिकर्म्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्म
नसाधिया । शरीरं सप्तदशभिः
सूक्ष्मं तल्लिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्ग्यतेऽगम्य
ते येनेति॰ बुद्ध्यादौ ॥ अनुमाने ॥
तत्त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकिके
वलान्वयिकेवलव्यतिरेकि चेति ॥
उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्र
मोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वताफलम्
। अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्य
निर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसा
मर्थ्ये लिङ्गम् । यथाहुः । सामर्थ्यं
सर्वभावानां लिङ्गमित्यभिधीयते॰
इति॰ । सामर्थ्यं रूढिरेव॰ समा
ख्यातो भेदः । तेनवर्हिर्देवसदनन्दा

मीतिमन्त्रस्यकुशलवनाङ्गत्वंनतु०
उलपादिलवनाङ्गत्वम् । तस्यबर्हि
र्दामीतिलिङ्गात्तल्लवनं प्रकाशयि
तुं समर्थत्वात् । एवमन्यत्रापि
लिङ्गाद्विनियोगोद्रष्टव्यः । त
दिदं लिङ्गंवाक्यादिभ्योबलवत् ।
अतएवस्योनंतेसदनंकृणोमीतिम
न्त्रस्यपुरोडाशसदनकरणाङ्गत्वं
सदनंकृणोमीतिलिङ्गात्०नतु
वाक्यात् ॥ मनसि ॥ अवगम्यतेज्ञा
यतेऽवगच्छतियेनतल्लिङ्गमितिपू
ज्यपादाः ॥ पुंस्त्वादौ ॥ शेफसि
। मेहने ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणं
यथा । दीर्घलिङ्गेनदारिद्र्यंस्थू
ललिङ्गेननिर्धनः । कृशलिङ्गे
नसौभाग्यंह्रस्वलिङ्गेनभूपतिः॥
कर्कशैः कठिनैर्लिङ्गैः परदा
ररतः सदा । रमतेचसदादासीम्
निर्धनोभवतिध्रुवम् ॥ कृशलिङ्
गेनसूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेनभूपतिः
परस्त्रींरमतेनित्यंनारीणांवल्लभोभवे
त् ॥ कृशलिङ्गेनरक्तं नलभतेचो
त्तमाङ्गनाम् । राज्यंसुखञ्चदि
व्याङ्ग्याः कन्यकायाः पतिर्भवे
त् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपिच ।
दक्षिणावर्त्तलिङ्गोयः सभवेत्
पुत्रवान्नरः वामावर्त्ततथाकन्याः
सुवक्त्रास्सम्भवन्तिच ॥ स्थूलैः सि
रालैःकठिनैर्नरादारिद्र्यभाजनाः

। ऋजुभिर्वर्तुलैर्लिङ्गैः पुरुषाः
सुखभागिनः ॥ यस्यपादोपविष्टस्य
भूमिंस्पृशतिमेहनम् । भोगवान्
सतुविज्ञेयोनरोदारिद्र्यभाजनः ॥
भूमौपादोपविष्टस्ययस्यस्पृशतिमेह
नम् । भोगवान्सतुविज्ञेयस्तथातु
रगमेहनः ॥ स्थूलग्रन्थियुतेलिङ्
गेनरोऽतिसुखभाग्भवेत् । लिङ्गे
नमृदुनामर्त्त्यो[illegible]कृच्छ्रपीडित
इति ॥ लिङ्ग्यतेऽनेन । लिगिग
तौ । हलश्चेतिघञ् । वेषे ॥
लिङ्गकः । पुं० दन्तशठे । कपित्थे ॥
लिङ्गधारिणी । स्त्री० देवीविशेषे
। नैमिषेतुमहास्थानेदेवीसालिङ्
गधारिणीतिदेवीगीता ॥
लिङ्गपुराणम् । न० लैङ्गे महापु
राणे । तच्छ्लोकसंख्या यथा ।
एकादशसहस्राणिलिङ्गाख्यंचा
तिविस्तृतमिति ॥
लिङ्गवर्द्धनः । पुं० कपित्थवृक्षे ।
लिङ्गवर्द्धिनी । स्त्री० अपामार्गे ॥
लिङ्गवृत्तिः । पुं० धर्म्मध्वजिनि ।
जीविकार्थंजटादिचिह्नधारिणि ॥
जीविकादिनिमित्तन्तुयोबिभर्त्तिज
टादिकम् । धर्मध्वजीलिङ्गवृ
त्तिरयंतत्रनिगद्यते ॥ लिंगमाश्र
मादिचिह्नधारणंवृत्तिर्जीविकाहेतु
र्यस्यसः ॥
लिङ्गशरीरम् । न० सप्तदशावयवे

सूक्ष्मशरीरे ॥ सप्तदशावयवास्तु । ज्ञानेन्द्रियपंचकम् कर्मेन्द्रियपंच कं प्राणादिवायुपंचकं बुद्धिमन सी चेति ॥ लिङ्ग्यते ज्ञायते प्रत्य गात्मसद्भावो येन॰ तल्लिङ्गम् । लिगि॰ इलश्चेति घञ् । लिङ्गञ्च तत् शरीरञ्चेति विग्रहः ॥

लिङ्गस्थः । पुं॰ ब्रह्मचारिणि । ब-र्णिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न॰ वररुच्यादि-कृतिनाम्नां लिङ्गबोधके ग्रन्थे ॥ तत्र शासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यं लोका श्रयत्वाल्लिङ्गस्येति समासान्तादृति सूत्रभाष्योक्तेः लिङ्गानुवर्तनं लोका देवसिद्धमिति निर्णयात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री॰ दीनायाम् । क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं॰ प्रव्रजितादिषु । ब्रह्म चार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि ॥ वेश-धरे ॥ गजे ॥ आत्मनि ॥ लिङ्ग मस्यास्ति । इनिः ॥ न॰ व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री॰ लताविशेषे । बहुपत्र्याम् । शिववल्लिकायाम् । चित्रफलायाम् । चाण्डाल्याम् । आपस्तम्भिन्याम् । पंचगुरिया॰ इ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दुः । त्रि॰ पिच्छिले अशुद्धे ॥ वै दिकोयम् ॥

लिपिः । स्त्री॰ लिखिताक्षरे । लि-बौ ॥ सा पञ्चविधा यथा । मुद्रालि-पिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भ वा । गुण्डिकाघुणसम्भूता लिपयः पञ्चधास्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभि र्व्याप्ताधरि श्रीशुभदा हरेरिति वाराही-तन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्या लिखितं विप्रै-र्मुद्राभिरङ्कितञ्च यत् । शिल्पादिनि र्मितं यत्र पाठ्यं धार्यं च सर्वदेति मुण्ड मालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिप-उपलेपे । इगुपधात् किदितीन् ॥ लिपिः प्रमाणं सर्वेषां सर्वचैव प्रश-स्यते । विशेषाद्व्यवहारेषु न विनश्ये-च्चिरं यतइति श्रीमन्महानिर्वाणतन्त्र-म् ॥

लिपिकरः । पुं॰ लेखके ॥ लिपिंक-रोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभे-तिटः ॥

लिपिका । स्त्री॰ लिपौ ॥

लिपिकारः । पुं॰ लेखके ॥ लिपिंक-रोति । कर्मण्यण् ॥

लिपी । स्त्री॰ लिपौ ॥ लिप्यते लिपेरि न्नन्तात् कृदिकारादक्तिनईष् ॥

लिप्तः । त्रि॰ कृतलेपने । विलि-प्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते ॥ भु-क्ते । भक्षिते ॥ दिग्धे ॥ लिप्यते-स्म । लिप॰ । क्तः ॥ यद्वा । लि-नाति । लीश्लेषणे । लीयतेवा । लङ्गि श्लेषणे । लीरीङोर्ह्रस्वः पु-ट् चतरौ श्लेषणकुत्सनयोरिति तप्र-

श्चयोधातोक्र्त्त:प्रत्ययसम्पुट् ।।
मिलिते ।।

लिप्तक : । त्रि॰ विषाक्तबाणे । दिग्धे ॥ स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री॰ घटिकायाम् । दण्डे ॥

लिप्तिका । स्त्री॰ दण्ड ॥ लिप्तैव । स्वार्थे कन् ॥

लिप्सा । स्त्री॰ इच्छायाम् । वाञ्छायाम् ॥ लभे : सन्नन्तादप्रत्ययादिति॰ अ: ॥ लाभेच्छायाम् ॥ यथा । अर्थिनिविलसतिलिप्सादात रिदित्सातुदूरतोपास्ता । आत्मांक्षपणकथेयंस्मापतेनोचिताभवतीति ॥

लिप्सु : । त्रि॰ लब्धुमिच्छौ । गृध्नौ ॥ लुब्धे । अभिलाषुके ॥ लभे : सन्नन्तादु : ॥

लिवि : । स्त्री॰ लिपौ । लिखितवर्णे ॥ लिप्यते । लिप॰ । इगुपधात्किदितीन् । बाहुलकात्पस्यवत्त्वम् ॥ लिबि : सौत्रोधातुर्वा ॥

लिविकर : । पुं॰ लिपिकरे ॥ लिविं करोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेतिट : ॥

लिम्प : । पुं॰ लेपनकर्त्तरि ॥

लिम्पट : । पुं॰ विड्गे ॥ इतिहारावली ।

लिम्पाक : । पुं॰ जम्बीरे ॥ खरे ॥ न॰ निम्बुके । पातनीवू॰ इ॰ भा॰ ॥

लिश्व : । पुं॰ नर्त्तके ।। लश्यते । लपकान्तौ । सर्वनिघृष्वेतिसाधु : उपधेत्त्वम् ॥

ली : । पुं॰ श्लेषणे ॥ चपले । लीङ् : क्विप् ॥

लीका ।) स्त्री॰ लिक्षायाम् । इतिशब्दरत्नावली ॥
लीचा ।)

लीढ : । त्रि॰ आस्वादिते । भक्षिते ॥ लिह्यतेस्म । लिहआस्वादने । क्त : । ढत्वधत्वष्टुत्वलोपदीर्घा: ॥

लीन : । त्रि॰ ग्रासलये । विलीने ॥ छन्ने ॥ लीयतेस्म । लीङ्श्लेषणे । क्त : । स्वादयओदितइतिनत्त्वम् ॥

लीला । स्त्री॰ केलौ ॥ विलासे ॥ शृङ्गारभावचेष्टायाम् । गतिहास्यवचनादिभि : शृङ्गारभावतोजातक्रियानुकरणे ॥ प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्लिष्टावाग्वेषचेष्टितै: । अलब्धप्रियसमागमयास्वचित्तविनोदार्थंप्रियस्यावेशगतिदृष्टिहसितभणितैरनुकृति: क्रियतेसालीलेत्यर्थ: तथाहि । अप्राप्तवल्लभसमागमनायिकाया : सख्या : पुरोचनिजचित्तविनोदबुद्ध्या । आलापवेशगतिहास्यविलोकनाद्यै : प्राणेश्वरानुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभरत : ॥ शोभायाम् ॥ लयनंली : ।

लीड्० । सम्पदादित्वात्क्विप् । लियंलाति । ला० । आतोनुपेति कः ॥ यद्वा । लेलायनम् । लेला दीप्तौ० कण्ड्वादिः । भिदाद्यङ् । अप्रत्ययादितिवा । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । लयनम् । लीङोबाहुल कान्नोगुणाभावश्च ॥

लीलाखेलः । पुं० अतिशर्क्करीछन्दः १५ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा एकन्यूनौविद्युन्मालापादौचेल्लीलाखेलः । यथा । पायाद्वोगोविन्दः कालिन्दीकूलक्षोणीचक्रे० रासोल्लासः क्रीडद्गोपीभिः सार्द्धंलीलाखेलः । मन्दाकिन्यास्तीरोपान्ते स्वैरक्रीडाभिर्लीलो० यद्वद्देवानामीशः स्वर्वेश्याभिः खेलन्तीभिः ॥ त्रि० विलाससुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० केलियुक्तायाम् ॥ विलासवत्याम् ॥ शृङ्गारभावचेष्टाऽन्वितायाम् । खेलाविशिष्टायाम् ॥ भास्कराचार्य्यस्यपत्न्याम् ॥ भास्कराचार्य्यकृतेपाटीगणितग्रन्थे ॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वेश्याविशेषे ॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । लघुगुरुवर्णनियमविरहितमिह हिसुकलयचतुष्कलमष्टगणम् । द्वात्रिंशत्कलविरचितमिदमतिशयसहृदयहृदयदुःखहरणम् । लीलावतिकाभवतिचकरकर्णद्विजगणजगणभगणकलिता० फणिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गुतवृत्तममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गोकोटिंप्रतिदिनमिह वितरन्द्विजवरनिवहेसुरमातनुषेरिपुतिमिरदलनकरहस्तकुशेशयमपिलक्ष्मीवसतिंतनुषे । । दुरितविलयमिलितखजमोदयनृपराजवलयमवलयसिरणेत्वयिचलतिचलतिवसुधावसुधाधिपकीर्त्तिसिंहधरणीरमणे ॥ लीला शोभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

लीलोद्यानम् । न० देववने ॥

लुक्कायितः । त्रि० अन्तर्हिते ॥

लुङ्गः । पुं० मातुलुङ्गे । बीजपूरे ॥ लुञ्ज्यते । लुजिभाषार्थः । घञ् । चजोरितिकुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा ॥

लुङ्गुषः । पुं० छोलङ्गे ॥

लुठनम् । न० वेल्लने । अश्वस्यभूमौ पुनः पुनः श्रमोपहनने । लोटन० इ० भा० प्र० ॥

लुठितः । त्रि० श्रमशान्त्यर्थंमुहुर्मुहुः परावृत्ते अश्वे । उपावृत्ते ॥ वेल्लिते । अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठतिस्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वात्क्तः ॥

लुण्टकः । पुं० शाकविशेषे । नच्या० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥

लुण्टाकः । पुं० चौरे ॥

लुण्टाकी । स्त्री० चौरायांस्त्रियाम् ॥

लुण्ठक : । त्रि० स्तेयकारके ॥

लुण्ठनम् । न० हयलुठिते ॥ लूटइति प्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिस्तेये । ल्युट् ॥

लुण्ठाक : । पुं० परभृत्यौ । द्विके । काके ॥

लुण्डिका । स्त्री०) न्यायसारिण्याम् ।
लुण्डी । स्त्री०)

लौंडी० इ० भा० प्र० ॥

लुप्तम् । न० चौर्यधने ॥ त्रि० विलुप्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न० ग्रस्ते ॥ लुप्तोवर्ण : पदंवायत्रवाक्ये पदेवातत् ॥

लुप्तसंवत्सर : । पुं० विलुप्ताब्दे ॥ यथा । अतिचारगतोजीवस्तंराशिंनैतिचेत्पुन : । लुप्तसंवत्सरोज्ञेयोगर्हित : सर्वकर्मसु ॥ अस्यापवादश्च वृषिमेषिभषिकुम्भे यद्यतीचारगोगुरु : । नतत्रकाललोप : स्यादित्याहभगवान्यम : ॥ अन्यच्च । मासानृदशैकादशवाप्रभुज्यराशेर्यदाराशिमुपैतिजीव : भुङ्क्तेनपूर्वंचपुनस्तथापिन लुप्तसंवत्सरमाहुरार्या : ॥ लुप्ताब्ददोषोऽत्रिमतेनमध्येसिन्धोश्च याया : सुरनिम्नगाया : ॥

लुप्ताब्द : । पुं० लुप्तसम्वत्सरे ॥

लुब्ध : । पुं० व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि० आकाङ्क्षिणि । गृध्नौ । परधनाभिलाषुके ॥ धर्मार्थंस्वद्रव्यत्यागासमर्थे ॥ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदस्तथा । घ्नन्तिह्यसुतृपोलुब्धाराजान : प्रायशोभुवि ॥ लुभ्यतिस्म । लुभगार्द्ध्ये । गत्यर्थेतिक्त : ॥

लुब्धक : । पुं० व्याधे ॥ स्वार्थे० सं ज्ञायांवाकन् ॥ आर्द्रायाम् ॥

लुलाय: ।पुं० महिषे ॥ लुडति । लुडसंश्लेषणे । इगुपधेतिक : । डलयोरेकत्वम् । अ.प्रीति । आप् ल्य० । अच् । लुलश्चासावायश्च । यद्वा । लुडाते । लुडलोडने । भिदाद्यङ् । लुला विलोडिताआपोयेन । लुल विमर्दनेसौत्रोधातुर्वा ॥

लुलायकन्द : । पुं० महिषकन्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री० महिष्याम् ॥

लुलाय : । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुड० । क : । डलयोरभेद : ॥ यद्वा । लुड्यते । लुडविलोडने । भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसौत्रोधातुर्वा । वाहुलकादायप्रत्यय : ॥ यद्वा । अयते । अय० । अच् । लुलश्चासौअयश्च ॥

लुलित : । त्रि० आन्दोलिते । तरलिते ॥ उत्सृष्टे ॥ लिप्ते । यथा । वाक्पेदु : खातिरेकोमललुलितवपुरिति ॥

लुषभः। पुं॰ मत्तमातङ्गे। मत्तगजे॥ रोषति। रुषहिंसायाम्। रुषेर्नित्क्षुष्चेत्यभच्॰ इतिरुषिरभच्नित्किद्धातोलुषादेशश्च॥

लूः। स्त्री॰ लवने॥ लवनम्। लूञ् भावेक्विप्॥ लुनातिवा। अत्रवाच्यलिङ्गः॥

लूता। स्त्री॰ ऊर्णनाभे। मर्कटके॥ पिपीलिकायाम्॥ रोगविशेषे। मर्म्मणि॥ लुनाति। लूञ्॰। हृसिमृग्रिण्वामीतितन्। संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः॥

लूतातन्तुः। पुं॰ मर्कटकजाले। मकडीकाजाला॰ इ॰ भा॰ लूतायान्तुः॥

लूतामर्कटकः। पुं॰ लूतामर्कटकः पुंस्त्री॰ नवमालिकयोः कपावितिहेमचन्द्रः॥

लूतारिः। पुं॰ दुग्धफेनीक्षुपे॥

लूतिका। स्त्री॰ ऊर्णनाभौ। मर्कटके। मकडी॰इ॰भा॰। लूतैव। स्वार्थेकः॥

लूनः। त्रि॰ छिन्ने॥ लूयतेस्म। लूञ्॰। क्तः। ल्वादिभ्यइतिनत्वम्॥

लूनकः। पुं॰ भिन्ने। भेदिते॥ पशौ॥ याथादिषु॰ पशौलूनवियात इतिस्वार्थेकन्॥

लूनिः। स्त्री॰ छेदे॥

लूमम्। न॰ पुच्छे। लाङ्गूले॥ लूयते। लूञ्॰। बाहुलकान्मक्॥

लेखः। पुं॰ अदितिनन्दने। देवे सुरे॥ ध्यानार्थंचित्रादौलिख्यते। लिखअक्षरविन्यासे। अकर्त्तरिच कारकेसंज्ञायामितिकर्म्मणिघञ्॥ ग्रीवाहस्तपादेषुतिस्रोलेखाः सन्ति यस्येतिवा। अर्शआद्यच्॥ लेख्ये॥

लेखकः। पुं॰ लिपिकरे। अक्षरचुञ्चौ। लेखनकर्त्तरि। लिखारी॰ इ॰भा॰॥ लिखति। लिख॰। शिल्पिनिष्वुन्। ण्वुल्वा॥ अस्यलक्षणानियथा। सर्वदेशाक्षराभिज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः। लेखकः कथितोराज्ञःसर्वाधिकरणेषुवै॥ शीर्षोपेतान्सुसम्पूर्णान्समश्रेणिगतान्समान्। अक्षरान्वैलिखेद्यस्तुलेखकः सवरः स्मृतः॥ उपायवाक्यकुशलः सर्वशास्त्रविशारदः। बह्वर्थवक्ताचाल्पेनलेखकः स्यान्नृपोत्तम॥ वाक्याभिप्रायतत्त्वज्ञोदेशकालविभागवित्। अनाहार्योनृपेभक्तोलेखकः स्यान्नृपोत्तम॥ इति मात्स्ये १८९ अध्यायः॥ अपिच। सकृदुक्तगृहीतार्थोलघुहस्तोजिताक्षरः। सर्वशास्त्रसमालोकी प्रकृष्टोनामलेखकः॥ राजलेखकलक्षणं यथा। ब्राह्मणोमन्त्रणाभिज्ञो राजनीतिविशारदः। नानालिपि

ज्ञोमेधावीनानाभाषासमन्वितः॥ मन्त्रणाचतुरोधीमान्नीतिशास्त्रार्थकोविदः। सन्धिविग्रहभेदज्ञोराजकार्येविचक्षणः॥ सदाराजहितान्वेषीराजसन्निधिसंस्थितः। कार्याकार्यविचारज्ञःसत्यवादीजितेन्द्रियः॥ स्वरूपवादीशुद्धात्माधर्मज्ञोराजधर्मवित्। एवमादिगुणैर्युक्तः सएवराजलेखकः॥ नृपानुवर्त्तीसततंनृपविश्वासरक्षकः। नृपतेर्हितकान्वेषीसएवराजलेखकः॥ इतिपत्रकौमुदी॥

लेखनः। पुं० काशे। न०च्छर्दने॥ भूर्जे। लिपिन्यासे॥ लिख०। ल्युट्॥

लेखनाञ्जनं। न० अञ्जनविशेषे॥ यथा। दृक्षाण्डत्वक्शिलाकाचशङ्खचन्दनसैन्धवैः। चूर्णितैरञ्जनंप्रोक्तंपुष्पार्मादिनिकृन्तनम्॥ कुक्कुटाण्डस्यत्वक्। शिलामनःशिला॥

लेखनिकः। पुं० लेखहारे॥ लेखेषुपरहस्तेनस्वहस्तस्यचलेखके। यः स्वहस्तंपरहस्तेनलिखितेषुविलेखयेत्०तत्र॥

लेखनी। स्त्री० कलमे। वर्णतूलिकायाम्॥

लेखनीयः। त्रि० लेख्ये

लेखर्षभः। पुं० जिष्णौ। शक्रे। इन्द्रे॥ लेखेषुऋषभः। सप्तमीतियोगविभागात्समासः॥ लेखंऋषभइवेतिवा। उपमितसमासः॥

लेखहारः) पुं० पत्रवाहके॥ लेखं
लेखहारकः) हरति। हृञ्०। कर्म्मण्यण्॥

लेखा। स्त्री० लिपौ॥ राजिकायाम्। रेखायाम्॥ लिख्यते। लिख०। भिदादिपाठादङ्गुणौ॥ ज्यायाम्॥

लेखार्हः। पुं० श्रीतालवृक्षे। मृदुच्छदे॥

लेख्यम्। न० भागदानादिव्यवहारकरणे। पत्रे॥ त्रि० लिखितव्ये। लेखनीये॥ व्यवहाराङ्गकक्रियापादाङ्गे॥ यथा। यन्मासिकेपिसमयेभ्रान्तिःसञ्जायतेयतः। धात्राक्षराणिसृष्टानिपत्रारूढन्यतःपुरा॥ लेख्यन्तुद्विविधंप्रोक्तंस्वहस्तान्यकृतंतथाअसाक्षिकंसाक्षिमच्चसिद्धिर्देशस्थितेस्तयोः॥ मतास्तुसाक्षिणोयत्रधनिकर्णिकलेखकाः तदप्यपार्थंकरणमृतेत्वाधेःस्थिराश्रयात्॥ दर्शितंप्रतिकालञ्चपठितंश्रावितञ्चयत्। लेख्यंसिद्ध्यतिसर्वंत्रमृतेष्वपिचसाक्षिषु॥

लेख्यचूर्णिका। स्त्री० तूलिकायाम्॥

लेख्यपत्रः। पुं० तालद्रुमे॥ न० लेखनीयपत्रे॥

लेख्यस्थानम्। न० ग्रन्थकुट्याम्।

दृक्तरङ्गतीतरञ्जनभा० प्र०

लेण्डम् । न० गूथे । शकृति । लैण्ड द्र० भा० प्र० ॥

लेण्डुज : । पुं० डुण्डुभे ॥ डुण्डुभे जानवषट्पञ्चलेण्डुजास्थापिभावि नद्रूत्यागमात् ॥

लेप : । पुं० लेपने ॥ जग्धौ । अशने ॥ अनुशये । अनुबन्धे ॥ सच० इदमहमकार्षमेतत्फलंभोक्ष्ये० इत्यनुसन्धानकर्त्तृत्ववासनानिमित्त : । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूप : ० पापेचपश्चात्तापरूपोभवति ॥ लेपनम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् । चूना० इ० भा० प्र० ॥

लेपक : । पुं० पलगण्डे । राज इ० प्र० जातौ ॥ त्रि० लेपकर्त्तरि ॥ लिंपति । लिप० ण्वुल् ॥

लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादिनाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने । लीपना० इ० भा० लिपेर्ल्युट् ॥ पुं० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥

लेपभुक् । पुं० पितामहपित्रादिषु ॥

लेपी । पुं० लेपके । पलगण्डे । थैकार० इ० गौ० दे० भा० । राज० इ० दे० भा० ॥

लेप्य : । त्रि० लेपनीये ॥

लेप्यकृत् । पुं० लेपके ॥

लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिघटितपुत्तलिकायाम् । अञ्जलिकारिकायाम् ॥

लेभिरम् । न० उलूखले ॥

लेय : । पुं० सिंहराशौ ॥

लेलायनम् । न० चलने ॥

लेलायमान : । त्रि० अतिशयचलनविशिष्टे ॥ यथाग्निर्हविर्ग्रहणायलेलायमानोभवति ॥

लेलिह : । पुं० सर्पे ॥

लेलिहा । स्त्री० जीवन्यासमुद्रायाम् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामा:समा : कुर्यादधो मुखा : । अनामायांक्षिपेद्वामृजूंकृत्वाकनिष्ठिकाम् । लेलिहानाममुद्रेयंजीवन्यासेप्रकीर्त्तिता ॥

लेलिहान : । पुं० शिवे ॥ सर्पे ॥ त्रि० ललज्जिह्वे ॥ लेहातिशयकारके । पुन : पुनर्लेहनकर्त्तरि ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्ये चानश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुण : ॥

लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायांमुद्रायाम् ।

लेश : । पुं० अल्पे कणे ॥ लिशति । लिशगतौ । पचाद्यच् ॥ लिश्यतेवा । घञ् ॥

लेशेज : । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशेनाल्पेनापिएजति । एजृ० । पचाद्यच् ॥

लेष्टु : । पुं० दृढमृत्पिण्डे । लोष्टे । ढीम्०ढेला०डलाइ० भा०प्र० ।

लिश्यते॰लिशति वा । लिश॰ । बाहुलकात्तुन् ॥

लेष्टुघ्नः । पुं॰ लोष्टभेदने ॥

लेष्टुभेदनः । पुं॰ कोटिशे । लोष्टभेदनमुद्गरे ॥

लेसिकः । पुं॰ कटिरोहके । हस्त्यारोहके ॥

लेहः । पुं॰ आहारे । भोजने । स्वादने ॥ लेहने ॥ लेहनम् लिह आस्वादने । घञ् ॥ लेढि । शाद्वाघेतिणो वा ॥

लेहनम् । न॰ जिह्वास्वादे । जिह्वया रसग्रहणे । चाटना॰इ॰भा॰ ॥ लिहिल्युट् ॥

लेह्यम् । न॰ अमृते । सुधायाम् ॥ त्रि॰लेहयोग्ये । आस्वाद्ये । यज्जिह्वायांनिःक्षिप्यरसास्वादेननिगीर्यते किञ्चिद्द्रवीभूतगुडरसालादित च ॥

लैङ्गः । पुं॰ वैयाकरणे ॥ वैयाकरणाहि स्त्रीपुंनपुंसकं शब्दजातं तच्च मिलितवर्णयंतितदयुक्तम् । स्वादेः शब्दस्वभावत्वे सर्वादीनां त्रिलिङ्गत्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगात् । औपाधिकधर्मत्वे च तस्यावस्तुत्वात् ॥ न॰लिङ्गपुराणे ॥ त्रि॰- लिङ्गसम्बन्धिनि ॥ लिङ्गस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

लैङ्गी । स्त्री॰ लिङ्गिन्यामोषधौ ॥

लोकः । पुं॰ जने आत्मनि ॥ लोक्यते अनुभूयते शास्त्रोपदेशशीलितबुद्ध्यायमिति व्युत्पादनात् ॥ दर्शने ॥ लोक्यमाने विषये ॥ प्राणिनिकाये । भुवने ॥ त्रयो लोकाः स्वर्गमर्त्त्यपातालानि ॥ अत्र सप्तलोकनामानि यथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैव-जनश्च तप एव च । सत्यलोकश्च सप्तैते लोकास्तु परिकीर्त्तिताः ॥ दृश्य वर्गे ॥ ग्राह्यग्राहकविषयेऽस्मिन् शरीरे ॥ लोको हि द्विविधः प्रोक्त आत्मानात्मविभेदतः । मनुष्यपितृदेवाख्योऽनात्मलोकस्त्रिधामतः ॥ आत्मलोकस्तु स्वरूपमित्याहुः शास्त्रदर्शिनः । मनुष्यलोकः पुत्रेण पितृलोकस्तु कर्मणा । विद्यया देवलोकश्च इत्यब्रवीत् सङ्ग्रहं श्रुतिः ॥ लोक्यतेऽनुभूयते॰दृश्यते॰भुज्यते - वा । लोक दर्शने । घञ् ॥ कर्मफले ॥ प्रसिद्धिमागमः प्राप्तो लोक इत्यभिधीयते ॥ चतुर्दशविद्यास्थानानि लोका इति व्याख्यातारः । लोक्यते ज्ञायते धर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थ एभिरिति निरुक्तेः ॥ चिदानन्दस्वरूपब्रह्मातिरिक्तस्य सर्वस्य लोकपदार्थत्वात् देहस्यापि लोकान्तर्गतत्वम् ॥

लोककान्ता । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

लोकचक्षुः । पुं॰ सूर्ये ॥ जनलोचने ॥

लोकजित् । पुं० जिने ॥ लोकं जयति । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् । तुक् ॥ लोकान् जयत्युपरमयतीति वा ॥ त्रि० लोकजेतरि ॥

लोकतुषारः । पुं० कर्पूरे ॥

लोकत्रयम् । न० सर्वस्मिन् जगति ॥ लोकानां त्रयम् ॥

लोकदम्भकः । पुं० निःक्षेपापहारादिना जनवञ्चके ॥

लोकधातुः । जम्बुद्वीपे ॥

लोकनाथः । पुं० शिवे ॥ ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ बुद्धे ॥ लोकानां नाथः ॥ लोकैर्नाथ्यते याच्यते वा कर्म्मणि घञ् ॥

लोकपालः । इन्द्रादिषु ॥ ते यथा । इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैरृतो वरुणो ऽनिलः । धनदः शङ्करश्चैव लोकपालाः पुरातनाः ॥ राजनि ॥

लोकबान्धवः । पुं० रवौ । सूर्य्ये ॥

लोकभावनः । पुं० लोककर्त्तरि ॥

लोकमाता । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ लोकानां माता ॥

लोकयात्रा । स्त्री० लोकनिर्वाहे ॥ लोकाचारे ॥ येनोपायेन मर्त्यानां लोकयात्रा प्रसिध्यति । तदेव कार्य्यं ब्रह्मज्ञैरिदं धर्म्मं सनातनम् ॥ लोकानां यात्रा ॥

लोकलोचनः । पुं० सूर्य्ये ॥

लोकबाह्यः । त्रि० सर्व्वाचारविवर्ज्जिते ॥ लोकाद्बाह्यः ॥

लोकवित् । पुं० पौराणिके भूर्भुवः स्वरिति त्रयो लोकाः वस्तुभूताः सन्तीति सङ्कल्पयति ॥

लोकविनायकः । पुं० ग्रहविशेषे ॥

लोकविश्रुतिः । स्त्री० जनश्रुतौ ।

लोकवृत्तम् । न० विचित्रपरिहासकथादिके० असत्प्रियाख्याने ॥ न लोकवृत्तं वर्त्तेत वृत्तिहेतोः कथञ्चन । अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ लोकानाम् वृत्तम् ॥

लोकसङ्ग्रहः । पुं० लोकानां स्वस्वधर्म्मे प्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गान्निवर्त्तने च ॥ सङ्ग्रहणं सङ्ग्रहः । लोकानां सङ्ग्रहो ग्रहणम् ॥

लोकसारः । पुं० प्रणवे ॥

लोकाकाशास्तिकायः । पुं० लोकानामन्तराकाशे ॥

लोकात्मा । पुं० परमेश्वरे ॥ यथा । यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्द्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः । सूर्य्यश्चक्षुर्दिशः श्रोत्रे तस्मै लोकात्मने नमः ॥

लोकादिः । पुं० अग्नौ ॥ लोकानामादिः प्रथमशरीरत्वात् ॥

लोकाध्यक्षः । पुं० परमेश्वरे ॥ लोकं दृश्यवर्गं स्वाभाविकेन बोधेन साक्षात् पश्यतीति० लोकाध्यक्षः । लोका

नामधेयश्च : । लोकाअध्यक्षायस्य तिवा। लोकान्अध्यक्षयतीतिकर्म्मण्युपपदसमासोवा ।।

लोकापवाद : । पुं॰ लोककर्तृकायां निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भयम् ।।

लोकायतम् । न॰ तर्कभेदे। चार्वाकदर्शने ॥ लोकेआयतम् ।।

लोकायतिक : । पुं॰ चार्वाके ।।

लोकालोक : । पुं॰ परमेश्वरे ।। लोकआलोक्यतेप्रत्यन्त : आलोक्यते प्रकाश्यतेयेनस : ।। चक्रवालेऽद्रिविशेषे ।। लोकालोकोवहिस्तस्यालोकालोकनियामक : । योजनायुतविष्कम्भसुङ्गशृङ्गपरिष्कृत : ।। अन्त : स्थितंलोकंवहि : स्थितञ्चालोकंनियमयतीति॰ लोकालोकनियामक : । तदाह्लोकाभावादित्यर्थ : ।। लोकदर्शने । भावेघञ् । नलोक : अलोक : । लोकश्चालोकश्च॰ लोकालोकौ॰ प्रकाशान्धकारावत्रस्त : अन्तर्वहि : सूर्यकिरणानांस्पर्शास्पर्शाभ्याम् ।

लोकालोकी । त्रि॰ चैलोक्यदर्शिनि ॥ लोकानालोकते॰ तच्छील : । णिनि : ॥

लोकेश : । पुं॰ हिरण्यगर्भे । ब्रह्मणि ॥ लोकानामीश : ॥ बुद्धभेदे ।। पारदे ।।

लोकेशाधिष्ठित : । पुं॰ राजनि ॥

लोकेश्वर : । पुं॰ शिवे ॥ लोकानांजनानाम्ईश्वर : प्रभु: ॥ बुद्धभेदे ॥

लोकेश्वरात्मजा । स्त्री॰ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम । श्रियि । मनोरमायाम् ॥

लोकैषणा । स्त्री॰ देवलोकादिकामनायाम् ॥ लोकैषणेतिदेवादिलोकार्थोपासनार्थिता ॥

लोकोत्तर : । त्रि॰ लोकातीते ॥

लोकोद्धार : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

लोक्य : । त्रि॰ परलोकादिसाधने । लोकायहिते ॥

लोचनम् । न॰ अश्रुणि । वास्पे ॥

लोचक : । पुं॰ मांसपिण्डे ॥ अक्षितारकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभालभूषणे ॥ कदल्याम् ॥ नीलवस्त्रे ॥ कर्णपूरे। कर्णिकायाम् । कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । मौर्व्याम् ॥ भ्रूश्लथचर्म्मणि ॥ निर्म्बोके ॥ त्रि॰ निर्बुद्धौ ॥

लोचनम् । न॰ चक्षुषि ।। अशुभाशुभलक्षणंयथा । कर्णान्तै: पद्मपत्राभैर्लोचनै : सुखभागिन: । मार्जारलोचनै : पापीमहात्मामधुपिङ्गलै : ॥ क्रूरा : केकरनेत्राश्चहरिणाक्षा : सकल्मषा : । जिह्मेशलोचनै : क्रूरा : सेनान्योगजलोचना : ।। गम्भीराश्चाईश्वरा: स्युर्म

ख्रिय : स्थूलचक्षुषः। नीलोत्पला
क्षाविद्वांसः सौभाग्यंश्यावचक्षुषा
म्।। स्यात्कृष्णतारकाक्षाणाम-
क्ष्णामुत्पाटनंकिल । मण्डलाक्षा
मपापाः स्युर्निम्नाः स्युर्दीर्घलो
चनाः।। इक्स्निग्धाविपुलाभोगे
ऽल्पायुर्यातिचोन्नता । विशालोन्न
तासुखिनिर्दरिद्राविषमभ्रुवः ।। इ
तिगारुडे ६६ ।। लोच्यतेनेन ।
लोचृदर्शने । ल्युट्।। आलोचने।
लोचनहिता । स्त्री॰ तुत्थाञ्जने ।।
लोचना । स्त्री॰ बुद्धशक्तिविशेषे ।।
लोचनामयः । पुं॰ चक्षूरोगविशेषे ।
अभिमन्थे ।।
लोचनी । स्त्री॰ महाश्रावणिका-
याम् ।।
लोचमर्कटः । पुं॰ लोचमस्तके ।।
लोचमस्तकः । पुं॰ खराश्वायाम् ।
कारव्याम् । दीप्ये । मयूरे । म
यूरशिखौषधे । रुद्रजटाइ॰ गौ॰
दि॰ प्र॰ ।। लोच्यते । लोचृदर्शने
घञ् ।। यद्वा । लोचयति । लोचृ
भासार्थः । पचाद्यच् । लोचोदर्श
नीयोभासमानोवा॰ मस्तकोस्य ।।
लोठनम् । न॰ कुतस्ततश्चालने ।।
लोडनम् । न॰ प्रतिघाते ।।
लोट्टणम् । न॰ लवणतृणे ।।
लोणा । स्त्री॰ क्षुद्राम्लिकायाम् । चा
ङ्गेर्याम् ।। लोणीशाके । लोनिआ॰
लोनी॰ इ॰ भा॰ ख्याते ।। अस्यगु
णाः । लोणारूक्षागुरुः कटुर्वात
श्लेष्महरीपटुः । अर्शोघ्नीदीपनीचा
म्लामन्दाग्निविषनाशिनी ।।
लोणाम्ला । स्त्री॰ क्षुद्राम्लिकायाम्।
। चाङ्गेर्याम् ।।
लोणारम् । न॰ क्षारविशेषे । लवणो
त्थे । लवणाकारजे । लवणक्षारे ।
लवणमदे ।।
लोणितम् । न॰ लोनियाख्यशाके ।।
शाकंलोणितसंज्ञकंसुदलितंतप्तेघृते
तापितंहिङ्ग्वाद्रैर्णवमिश्रितंसलवणं
तक्रेणसंपाचितम् । नीवास्खेदमि
दंसुहिङ्गुसहितंतैलेनवावासितं
खिन्नंतगडुलसंयुतंसलवणंतक्रेवि-
नापाचितम् ।। लोणितंशुभशोलो
ष्णंरूक्षंविष्टम्भकारकम् । दोषघ्नं
मधुरंशकेवातघ्नंचाम्लपित्तकृत् ।।
लोणी । स्त्री॰ लोणायाम् ।।
लोतः । पुं॰ न॰ चास्रे । अश्रुणि ।
नेत्राम्बुनि ।। न॰ लोप्त्रे ।। लुना
ति । लूञ् । इसिमृग्निन्त्यादिना
तन् । लोतोभेषइतिक्तवत्नि
र्दे तिसूत्रेकैयटः ।।
लोत्रम् । न॰ लोप्त्रे ।। नेत्रजले ।।
लूञ : सर्वधातुभ्यष्ट्रनितिष्ट्रन् ।।
लोध्रः । पुं॰ गालवे । शावरे । ति
रीटे । तिल्वे । मार्जने । लोध॰
इ॰ भा॰ प्र॰ ।। लोध्रोग्राहीलघुः

शीतश्चक्षुष्यः कफपित्तनुत्। क
षायोरक्तपित्तासृग्ज्वरातीसारशो
थहृत्॥ इत्यत्रि। रुधिर०। वा
हुलकात् रन्। कपिलकादिः॥

लोध्रवृक्षः। पुं० गालवे॥

लोध्रपुष्पकः। पुं० शालिप्रभेदे॥

लोपः। पुं० अदर्शने॥ गम्यमाना
र्थस्याप्रयोगएवलोपः। यथाविभक्त
धनेषु० विभक्ताभ्रातरः अत्रोत्तर
पदस्थधनस्यलोपः॥ लुप्यते। लु
प्लृ छेदने। कर्म्मणि घञ्। छेदे॥

लोपा। स्त्री० लोपामुद्रायां॥

लोपाकः) लोपापकः) पुं० शृगाले। फेरौ॥

लोपायिका। स्त्री० शृगाल्याम्॥

लोपामुद्रा। स्त्री० अगस्त्यमुनेः पत्
न्याम्॥ नमुदंरातिचमुद्रा याता
नुपेतिकः। लोपेधर्मलोपाच्चमुद्रा
हर्षंनलभतइत्यर्थः॥

लोपामुद्रापतिः। पुं० अगस्त्यमुनौ॥

लोपाशकः। पुं० शृगाले॥

लोपाशिका। स्त्री० शृगाल्याम्॥

लोप्त्रम्। न० चोरिते। चौरधने॥
लुप् तृ०। ष्ट्रन्॥

लोप्त्री। स्त्री० हस्तलालनयाकृतै०
वारिमिश्रितगोधूमादिचूर्णपिण्डे।
लोयी० पेडी० इतिचलोकभाषा
यांप्रसिद्धे॥ षित्त्वात्ङीष्॥ लो
प्त्रं॥

लोभः। पुं० धनतृष्णायाम्। सत्य
तिधनागमेजायमानेप्यनुक्षणंवर्द्ध
मानेतदभिलाषे। स्वविषयप्राप्त
निवर्त्त्यै०इच्छाविशेषे॥ आत्मनो
ऽनुकूलेषुसुखहेतुषुदृश्यमानेषुश्रूय
माणेषुस्मर्यमाणेषुवातद्गुणानु
सन्धानाभ्यासेनयोऽयंस्यात्मकोगर्द्धो
भिलाषस्तृष्णा० लोभः॥ धर्म
विरोधिनपरद्रव्येच्छायाम्॥ यथा
। परवित्तादिकंदृष्ट्वानेतुंयोहृदि
जायते। अभिलाषोद्विजश्रेष्ठसलो
भःपरिकीर्त्तितइति॥ सतुनाश
कारणम्। यथा। लोभप्रमादवि
श्वासैः पुरुषोनश्यतेत्रिभिः।
तस्माल्लोभोनकर्त्तव्यः प्रमादोनन
विश्वसेत्॥ अपिच। त्रिविधंनर
कस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः। का
मः क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्र
यंत्यजेदिति॥ अस्यस्वरूपंयथा।
सन्त्येतेमददन्तिनोमदजलप्रम्लान
गण्डस्थलावातव्यायतपातिनश्चतुर
गाभूयोऽपिलप्स्येपरान्। एतल्लब्ध
मिदंलभेपुनरिदंलब्ध्वाधिकंध्या
यतांचिन्ताजर्ज्जरचेतसांबतनृणां
कानामशान्तेःकथा॥ अपिच।
क्षेत्रग्रामवनाद्रिपत्तनपुरीद्वीपक्ष्मा
मण्डलप्रत्याशाघनसूत्रवद्धमनसां
लब्ध्वाधिकंध्यायताम्। तृष्णेदे
वियदिप्रसीदसितनोष्यज्ञानितुङ्गा

निर्चेत् तद्गो : प्राणभृतांकुत : शमकथाब्रह्माण्डलक्षैरपीति ॥ लो भएवमनुष्याणांदेहसंस्थोमहारिपुः । सर्वदुःखाकरःप्रोक्तोदुःखद : प्राणनाशकः ॥ सर्वपापस्यमूलंहि सर्वदाटष्णयान्वित : । विरोधकृ त्त्रिवर्णानांसर्वार्त्तेः कारणंतथा ॥ लोभात्त्यजन्तिधर्मंवैकुलधर्मंत थैवहि । मातरंभ्रातरंहन्तिपित रंबान्धवंतथा ॥ गुरुंमित्रंतथाभा र्य्यांपुत्रञ्चभगिनींतथा । लोभाविष्टो नकिंकुर्यादकृत्यंपापमोहित : ॥ क्रोधात्कामादहङ्कारात्लोभएव महारिपु : । प्राणांस्त्यजतिलोभे नकिंपुन : स्याद्दनाद्वतम् ॥ त स्माल्लोभाभिभूतस्तुकिंनकुर्यान्नर : किलेतिदेवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

लोभनीय : । त्रि० टष्णोत्पादके ॥

लोभी । त्रि० गृध्नौ । लुब्धे । लोभयु क्ते ॥ लोभोस्त्यस्य । इनि : ॥

लोभ्य : । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० लोभनो ये ॥

लोमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥

लोमकरणी । स्त्री० मांसच्छदायाम् ॥

लोमकर्ण : । पुं० शशके ॥ त्रि० लो मयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमघ्न: । पुं० इन्द्रलुप्तकेरोगे ॥ त्रि० लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ॥

लोम । न० तनूरुहे । रोमणि ॥ रौइ ति । रुह० । नामन्सीमन्व्योमन् रोमन्लोमन्निर्तिसाधु ॥ यद्वा । लूयते । लुशब्दे० रुङ्गतीभाषणेवा । मनिन् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् लूयतेवा ॥

लोमपाद : । पुं० ऋष्यशृङ्गमुने : पु त्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ।

लोमपादपू : । स्त्री० चम्पापुर्याम् । मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न० भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि० लोमशे ॥ लोमानि सन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष : । पुं० व्याघ्रादौ ॥

लोमश : । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेषे ॥ त्रि० अतिशयलोमान्विते ॥ य था । कदाचिद्दन्तुरोमूर्ख : कदा चिल्लोमश: सुखी । कदाचित्तुन्दि लोदु : खीकदाचिच्चञ्चलासती ॥ लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य : श : ॥

लोमशकान्ता । स्त्री० कर्कव्याम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

लोमशपुष्पक : । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमार्ज्जार : । पुं० पूतिके । मार्जातके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने । गन्धमार्ज्जारकेगन्धगोकुला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ गन्धमार्ज्जार

वीर्य्यन्तुवीर्य्यकृत्कफवातहृत् । कण्डूकोठहरं नेत्र्यं सुगन्धं खेदगन्धनुत् ॥

लोमशा । स्त्री० काकजङ्घायाम् ॥ मांस्याम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशीशे ॥ शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥ अतिबलायाम् ॥ घण्टारवायाम् । शणपुष्प्याम् ॥ एर्वारौ ॥ गन्धमांस्याम् ॥ लोमानिसन्त्यस्याः । लोमादित्वाच्छः । टाप् ॥

लोमशातनम् । न० लोमपातने ॥

लोमहर्षः । पुं० रोमहर्षे रोमाञ्चे ॥

लोमहर्षणः । पुं० सूते । व्यासशिष्ये ॥ न० रोमाञ्चे ॥

लोमहृत् । पुं० हरिताले ॥

लोमालिका । स्त्री० शृगालिकायाम् । दीर्घजिह्वायाम् । उल्कामुख्याम् ॥

लोमावली । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

लोलः । त्रि० सतृष्णे ॥ चञ्चले ॥ लोडति । लुडविलोडने । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गं प्रवृत्तेरच् । डलयोरेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति । लोड्उन्मादे । पचाद्यच् ॥ देशविशेषे ॥

लोलमानः । त्रि० चलनशीले ॥ ताच्छील्येतिचानश् । लुठउपघाते ॥

लोला । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ कमलायाम् । श्रियि ॥ चञ्चलायांनार्यां म् ॥ कामनायाम् ॥ शक्करीछन्दः १४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्विःसप्तच्छिदिलोलाम्सौभोगौचरणेचेत् ॥ यथा । मुग्धेयौवनलक्ष्मीर्विद्युद्विभ्रमलोला० चैलोक्याद्भुतरूपोगोविन्दोतिदुरापः तद्वृन्दावनकुञ्जे गुञ्जद्भृङ्गसनाथेश्रीनाथेनसमेतास्वच्छन्दं कुरुकेलिम् । लोलाट्टाप् ॥

लोलार्कः । पुं० सूर्ये । काशिस्थे रवौ । लोलार्ककेशवौकोटीगङ्गाज्ञानगदं धनुः । कलिलंच शरोधर्म्मः शिवोधन्वोपुनातुमाम् ॥

लोलिका । स्त्री० चाङ्गेर्य्याम् ॥

लोलितः । त्रि० वर्त्तुलीकृते ॥ चालिते ॥ श्लथे ॥ लोलः सञ्जातोऽस्य । इतच् ॥

लोलुपः । त्रि० अतिलुब्धे ॥ गर्हितं लुम्पति । लुप्लृच्छेदने । लुपसदेतियङन्तादच् ॥

लोलुभः । त्रि० लोलुपे ॥ भृशं लुभ्यति । लुभगार्द्ध्ये । धातोरेकाचइतियङन्तादच् ॥

लोष्टः । पुं० न० मृत्खण्डे । पांशुपिण्डे । लोष्टौ । ढीम० ढेला० इ० भा० ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्घाते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति । लूञ्० लोष्टपलितावितिक्तः तस्यसुट्० धातोर्गुणश्चनिपातनात्

॥ न० लोहमले ॥

लोष्टघ्नः । पुं० लोष्टभेदने ॥

लोष्टभेदनः । पुं० कोटिशे । लोष्टभङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लोष्टमर्द्दी । त्रि० लोष्टमर्द्दनशीले ॥

लोष्टुः । पुं० लोष्टे । दृढमृत्पिण्डे ॥

लोहः । पुं० सर्व्वलोहितच्छागे ॥ पुं० न० लौहे । लोहविकारे ॥ जोङ्गके । अगुरुणि ॥ सर्व्वतैजसे रुधिरे ॥ कृष्णायसे । दृषत्सारे । शस्त्रके । कालायसे । लोहा० इ० भा० प्र० ॥ अथ लोहस्योत्पत्त्यादयो यथा । पुरा लोमिनदैत्यानां निहतानां सुरैर्युधि । उत्पन्नानि शरीरेभ्यो लोहानि विविधानि च ॥ लोहोऽस्त्री शस्त्रकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसायसी । गुरुता दृढतोत्क्लेदकश्मलं दाहकारिता ॥ अश्मदोषः सुदुर्गन्धो दोषाः सप्तायसस्य तु । लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु ॥ रूक्षं वयस्यं चक्षुष्यं लेखनं चानिलं जयेत् । कफं पित्तं गरं शूलं शोथार्शः प्लीहपाण्डुताः ॥ मेदोमेहक्रमीन् कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेव हि । षण्ढत्वकुष्ठामयमृत्युदं भवेद्धृद्रोगशूलौ कुरुतेऽश्मरीञ्च । नानारुजानाञ्च तथा प्रकोपं करोति हृल्लासमशुद्धलोहम् ॥ जौ३हारिमदकारिचायसं चेदशुद्धिमदसंस्कृतं ध्रुवम् ॥ पाटवं न तनुते शरीरके दारुणां हृदि रुजाञ्च यच्छति ॥ अथ लोहदोषप्रशान्तये शोधनमभिधीयते । पत्रलीकृतपत्राणि लोहस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं लोहस्य पत्राणां विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ अथास्य मारणविधिः । शुद्धलोहभवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । मर्द्दयित्वा पुटेद्वह्नौ दद्यादेवं पुटत्रयम् ॥ पुटत्रयं कुमार्य्याश्च कुठारच्छिन्निकारसैः । पुटषट्कं ततो दद्यादेवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च । चिपिद्द्वादशमांशेन दरदं तीक्ष्णचूर्णतः । मर्द्दयेत्कन्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत् ॥ एवं सप्तपुटैर्मृत्युं लोहचूर्णमवाप्नुयात् । सत्यानुभूतो योगीन्द्रैः क्रमोऽयं लोहमारणे ॥ कथ्यते रामराजेन कौतूहलधियाधुना । सूतकाद्द्विगुणं गन्धं दत्त्वा कुर्य्याच्च कज्जलीम् । द्वयोः समं लोहचूर्णं मर्द्दयेत्कन्यकाद्रवैः ॥ यामयुग्मं ततः पिण्डं कृत्वा ताम्रस्य पात्रके । घर्म्मे धृत्वा रुवूकस्य पत्रैराच्छादयेद्बुधः ॥ यामद्वयाद्भवेदुष्णं धान्यराशौ न्यसेत्ततः । दत्त्वोपरिशरावञ्च त्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ॥

पिष्ट्वाचगालयेद्वस्त्रादेवं वारितरं भवेत्। दाडिमस्यदलं पिष्ट्वातच्चतुर्गुणवारिणा ॥ तद्रसेनायसश्चूर्णं सन्नीयातप्लावयेदपि आतपेशोषयेतृत्सम्पुटे देवं पुनः पुनः ॥ एकविंशतिरात्रैस्तनूनम्रियतेनात्रसंशयः एवं सर्वाणिलोहानिस्वर्णादीन्यपिमारयेत् ॥ एवंमारितस्यलोहस्य मात्रा। गुञ्जामेकांसमारभ्ययावत्स्युर्नवरत्तिकाः। तावल्लोहं समश्नीयाद्यथादोषानलंनरः ॥ कूष्माण्डं तिलतैलञ्चमाषान्नं राजिकांतथा। मद्यमम्लरसञ्चैववर्ज्ज्येल्लोहसेवकः ॥ लुप्यते। लुहगार्द्ध्ये। घञ्। लोहतिवा। पच्॥ यद्वा। रोहति। रुह०। पच्। रलयोरैक्यम्॥ रुह्यतेवा। घञ्। कपिलकादिः॥ लूयतेऽनेनवा। लूञ्०। बाहुलकात्० हो वा ॥ यद्वातुयाथसेपात्रेपक्वमश्नातिवैद्विजः। सपापिष्ठोपिभुञ्जानोऽन्नंरौरवेप्रविपच्यते इतिमत्स्यसूक्तत्वेलोहपात्रे भक्षणनिषेधः॥ ब्रह्मवैवर्त्तेपि। यथा। अयः पात्रेपयःपानं गव्यं सिद्धान्नमेवच। भृष्टादिकं मधुगुडं नारिकेलोदकं तथा। फलं मूलं चयत्किञ्चिदभक्ष्यं मुनिरब्रवीदिति ॥

लोहकण्टकः। पुं० मदनद्रुमे ॥

लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्तः। पुं० अयस्कान्ते ॥ लोहः कान्तोऽस्य ॥

लोहकारः। पुं० लोहकारके। व्योकारे ॥ लोहं करोति। डुकृञ्०। कर्मण्यण्॥

लोहकारकः। पुं० लोहकृति। व्योकारे। लोहार० इ० भा०। कर्मकारे ॥ सङ्करजातिरयं यथा। गोपालातृतन्तुवाय्यांवै कर्मकारोप्यभूत्सुतः। इ० प० पु० ॥

लोहकिट्टम्। न० लोहमले। किट्टे ॥ यल्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ लोहस्यकिट्टम् ॥

लोहचूर्णम्। न० लोहकिट्टे ॥

लोहजम्। न० कांस्ये ॥ लोहकिट्टे ॥

लोहद्रावी। पुं० टङ्कणे ॥

लोहधमनी। स्त्री० भस्त्रायाम् ॥

लोहनालः। पुं० नाराचे ॥

लोहपृष्ठः। पुं० कङ्कपक्षिणि ॥ लोहमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा। स्त्री० लोहमय्यांप्रतिमायाम्। सूर्म्याम् ॥

लोहमयः। त्रि० लोहात्मके ॥

लोहमारकः। पुं० शालिंचशाके ॥

लोहराजकम्। न० कलधौते। रूप्ये ॥

लोहलः। पुं० शृङ्खलाधार्ये। त्रि०

अव्यक्तरागेपि ॥ लोहम् लोहः लुहकल्पनादाविति स्वामी । लुह यौगाहोऽदन्ततिवोपदेवः । भावेघञ् । लोहं लाति । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । रोहयतेर्बाहुलकादलच् । कपिलकादित्वाल्लत्वं ॥

लोहवरम् । न० स्वर्णे ॥

लोहशिङ्घाणिका । स्त्री० लोहमले । मण्डूरे ॥

लोहश्लेषण: । पुं० टङ्कने ॥

लोहसङ्करम् । न० वर्त्तलोहे ॥

लोहसारः । पुं० साराख्यलोहे ॥ यमा भ्लिष्टखराकारान्यङ्गान्यम्लेनले पिते । लोहस्यैवं सूक्ष्माणि तत्सारमभिधीयते ॥ लोहसारः क्षयं हन्यात् ग्रहणीमतिसारकम् । अर्शसर्वाङ्गजं वातं शूलञ्च परिणामजम् । छर्द्दिञ्च पीनसं पित्तं श्वासमाशुव्यपोहति ॥

लोहाख्यम् । न० अगुरुणि ॥

लोहाभिसारः । पुं० भूपानां नीराजनाविधौ । महानवम्यां प्राक्प्रस्थानाच्छस्त्रवाहनादिपूजनविधौ । लोहाभिहारे । लोहस्य शस्त्रस्य अभितः सरणम् । सृगतौ । भावेघञ् ॥ लोहाभिसारोऽस्त्रभृतां राज्ञां नीराजनाविधिः ॥

लोहाभिहारः । पुं० लोहाभिसारे । लोहस्य शस्त्रस्य अभितो हरणम् । हृञो भावे घञ् । लोहाभिहारस्तु

क्षोविधिर्नीराजनोत्तरः ॥

लोहार्गल: । पुं० तीर्थविशेषे ॥ न० स्त्री० लोहकीलके ॥

लोहि । न० श्वेतटङ्कने ॥

लोहिका । स्त्री० खरसेन्दे । खरपार्श्वे । लोहपात्रे ॥

लोहित: । पुं० नदविशेषे ॥ भौमे । मङ्गले । रक्तवर्णे ॥ रोहित मत्स्ये ॥ मृगविशेषे ॥ सर्पे ॥ सुरान्तरे ॥ मसूरे ॥ रक्तशालौ ॥ रक्तशालौ ॥ बलभेदे ॥ न० रक्तगोशीर्षे कुङ्कुमे ॥ रक्तचन्दने ॥ पद्मरागे पतङ्गे ॥ हरिचन्दने ॥ वाकुङ्कुमे । रुधिरे ॥ युद्धे ॥ त्रि० रक्तवर्णान्विते ॥ रोहति० रुह्यतेवा । रुह० । रुहेरश्च लोवेतीतन् ।

लोहितक: । पुं० पद्मरागमणौ । भौमग्रहे ॥ लोहितएवमणिः लोहितान्मणाविति कन् । न० रीतौ ॥

लोहितचन्दनम् । न० कुङ्कुमे ॥ लोहितश्चतच्चन्दनं च । रक्तचन्दने ॥

लोहितपुष्प:) पुं० दाडिमवृक्षे ॥
लोहितपुष्पक:)

लोहितमृत्तिका । स्त्री० गैरिके रक्तवर्णमृत्तिकायाम् । लोहिताचासौ मृत्तिकाच ।

लोहिता । स्त्री० रागादिरक्तायाम् ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ वर्णादनुदात्तादितिपाणि

क्तो। ङीबभावस्तकारस्य नकारादेश-श्च न ।

लोहिताक्षः । पुं० विष्णौ ॥ प्रतिश्यामग्निशेषे ॥ कोकिले ॥ त्रि० रक्तवर्णचक्षुर्युक्ते ॥ लोहितेअक्षिणीयस्य सः । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ॥

लोहिताङ्गः । पुं० कुजे ॥ काम्पिल्लके । लोहितान्यङ्गान्यस्य ॥

लोहिताननः । पुं० नकुले ॥ त्रि० रक्तवर्णमुखे ॥

लोहितायः । न० ताम्रे ॥

लोहितायसम् । न० रक्तवर्णलोहजातौ ॥

लोहितिका । स्त्री० लोहितायाम् ॥ लोहितैव । लोहितान्मणाविन्यत्र लोहिताल्लिङ्गबाधनंवेतिकन् ॥

लोहित्यः । पुं० अब्धौ ॥ नदे ॥ व्रीहौ ।

लोहिनिका । स्त्री० लोहिन्याम् ॥ लोहिन्येव । लोहिताल्लिङ्गबाधनंवेतिकन् ॥

लोहिनी । स्त्री० लोहितायाम् ॥ वर्णादनुदात्तादितिङीप्० तकारस्य च नकारादेशः ॥ गुञ्जायाम् ॥

लोहोत्तमम् । न० स्वर्णे काञ्चने ॥ लोहेषु सर्वतैजसेषु उत्तमम् ॥

लौकायतिकः । पुं० चार्वाकदर्शनाभिज्ञे ॥ लोकायतमधीतेवेदवा । उक्थादित्वात्० क्रतूक्थादिसूत्रात्ठक् ॥ तार्किकभेदे ॥

लौकिकः । त्रि० अप्राप्तशास्त्रपरिशीलनजन्यबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपाद्ये ॥ लोकप्रसिद्धे ॥ लोकव्यवहारमात्रपरे ॥ लोकानुरञ्जनमेवतत्वमिति लौकिकानांभ्रान्तिमात्रमेव । लोकस्यभिन्नरुचित्वात्० तदनुरञ्जनस्येश्वरेणापिकर्त्तुमशक्यत्वात् ॥ यथाहुः । विद्यतेनखलुकश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरोयः । सर्वथास्वहितमाचरणीयं किंकरिष्यति जनोबहुजल्पइति ॥ लोकेविदितः । अर्थशास्त्राद्विज्ञाने ॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ् । भवार्थेत्वध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ स्मृत्युपनिबद्धे धर्मादौ । न० जागरिते ॥

लौकिकाग्निः पुं० असंस्कृताग्नौ ।

लौल्यम् । न० चापल्ये । लोलस्यभावः ष्यञ् ॥

लौहः । पुं० न० लोहे । लोहएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ लोहस्यविकारः । रजतादित्वादञ् ॥

लौहचारकः । पुं० नरकभेदे ॥

लौहजम् । न० मण्डूरे ॥

लौहभाण्डः । पुं० अश्मभाले । हिमामजिस्ता, इतिसाधारणभाषाप्रसिद्धे ॥ न० लोहनिर्मितभाण्डे ॥

लौहभू : । स्त्री० काठिन्याम् ॥

लौहशङ्कु : । पुं० नरकविशेषे ॥ लौहनिर्मितकीलके ॥

लौहा ।) स्त्री०
लौहात्मा ।) स्त्री० काठिन्याम् ॥

लौहित : । पुं० लोहिते ॥ त्रि० लोहितसम्बन्धिनि ॥

लौहितीक : । पुं० स्फटिके ॥ त्रि० लोहितवर्णतुल्ये ॥ लोहितदृश । कर्कलोहितादीकक् ॥

लौहित्य : । पुं० नदविशेषे । ब्रह्मपुत्र इतिप्रसिद्धे ॥ अब्धौ । सागरे ॥ व्रीहौ ॥ न० लोहितत्वे । रक्तिमनि ॥ तीर्थविशेषे ॥ †*†

लकारस्समाप्त :

•†—†•

वकारस्य प्रारंभ :

व० । अ० इवार्थे । औपम्ये ॥ पादपूरणे ॥

व : । पुं० वकारे ॥ सान्त्वने ॥ वाते ॥ वरुणे ॥ वातिवानं वा ॥ वागतिगन्धनयो : । ड : ॥ वाहौ ॥ मन्थने ॥ कल्याणे ॥ बलवति ॥ शार्दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूके ॥ वन्दने ॥ न० प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ॥

वंश : पुं० पितृपितामहाद्युत्पादकप्रबन्धे । सन्ततौ । गोत्रे । जनने । कुले । जन्मनैकलक्षणे । सन्ताने ॥ शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्वक्सारे । कर्मारे । त्वचिसारे । व्रणध्वजे । बांस० इ० भा० प्र० ॥ अस्य गुणा यथा । वंश : सरो हिम : स्वादु : कषायो बस्तिशोधन : । छेदन : कफपित्तघ्न : कुष्ठास्रव्रणशोथजित् ॥ तत्करीर : कटु : पाकेरसे रूक्षो गुरु : सर : । कषाय : कफकृत्स्वादुर्विदाही वातपित्तल : ॥ तद्यवास्तु सरा रूक्षा : कषाया : कटुपाकिन: । वातपित्तकरा उष्णा बद्धमूत्रा : कफापहा : ॥ पृष्ठावयवे ॥ वर्गे । सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे । वंसी० बांसी० इ० भा० ॥ इक्षुविशेषे । वंशके ॥ सालवृक्षे ॥ वमति० वम्यतेवा । टु वम उद्गिरणे । वृश्वमिभ्य : शक्० इतितुन । उक्तसूत्रस्योज्ज्वलदत्तादिसूत्रवृत्तिष्वदर्शनात्० अनुनासिकस्य क्युपधादीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वनति० वन्यतेवा । वनशब्दे० वनसम्भक्तौ वा । बाहुलकात्० श : ॥ उश्यते० वष्टिवो । वशकान्तौ । घञ्० अच् वा । सङ्ख्यावंशेनेतिनिर्देशान्नुम् । आच्छीत्यनुमितियोगविभागाद्वा ॥

वंशक : पुं० इक्षुविशेषे । वडोखा० इ० देशभा० प्र० । वांशा० सोमसाडा० इ० च० गौ० दे० भा० प्र० । दीर्घ

पोरः सुकठिनः सचारोवंशकः स्मृतः ॥ वंशकस्तूनभिष्यन्दीलघुर्दोषत्रयापहः ॥ वंशद्रव । द्रुवेप्रतिक्तताविनिकन् ॥ वांशपातामा- च० द्र० गौ० दे० भा० प्र० मध्ये ॥ न० अगुरुणि ॥

वंशकठिनः । पुं० देशविशेषे ॥ वंशाः वेणवः कठिनायस्मिन् सः ॥

वंशकफम् । न० दुन्दुतूले । वृद्धसूत्रके । ग्रीष्महासे । बुढिथाफासूत० द्र० भा० प्र० ॥

वंशकर्पूररोचना । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥

वंशक्षीरी । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वंशात्क्षीरमस्याः । गौरादिः ॥

वंशगुल्मः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वंशजः । पुं० वेणुयवे । वंशबीजे ॥ त्रि० वंश्ये । सद्वंशजाते ॥ बीज्ये ॥ वंशेजातः । जनौ० । डः ॥

वंशजा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वंशात् जायते । जनौ० । पञ्चम्यामितिडः ॥

वंशतण्डुलः ।) पुं०
वंशधान्यम् ।) न० वेणुयवे । वंशयवे ॥

वंशनालिका । स्त्री० वंशीवाद्ये ॥

वंशनेत्रम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशपत्रः । पुं० नले ॥ न० वंशस्यदले ॥

वंशपत्रकः । पुं० श्वेतेक्षौ ॥ बांशपातामा च० द्र० गौ० दे० भा० प्र० न्नु द्रमध्ये । नले ॥ न० हरिताले ॥

वंशपत्रपतितम् । न० अत्यष्टिच्छदः १७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ्मुनिवंशपत्रपतितंभरनभनलगैः ॥ यथा । नूतनवंशपत्रपतितंरजनिजललवं० पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवोत्तमसरकतगम् । एषचतंचकोरनिकरः प्रपिबतिमुदितो० वान्तमवेत्य- चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

वंशपत्री । स्त्री० वेणुपत्र्याम् । हिङ्गुपर्ण्याम् ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविज्ञैर्वंशपत्रीचकीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गुनि ॥ तृणविशेषे । वंशदलायाम् ॥ अस्यागुणाः । सुमधुरत्वशिशिरत्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वानि० पशूनांदुग्धदायित्वञ्चेतिराजनिघण्टः ॥

वंशपीतः । पुं० कणगुग्गुलौ ॥

वंशपुष्पा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

वंशपूरकम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशमूलकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वंशयवः । पुं० वंशधान्ये ॥ यवावंशभवारूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । बद्धमूत्राः कफघ्नास्सवातपित्तकराः सराः ॥

वंशरोचना । स्त्री० त्वक्क्षीर्याम् वै

णव्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाय- था । वंशजाबृंहणीवृष्यावल्यास्त्वा द्वीचशीतला । तृष्णाकासज्वरश्वा सचयपित्तास्त्रकामला: । हरेत्कु ष्ठंव्रणं पाण्डुंकषायावातकृच्छ्रजि- त् ॥ रोचते । रुच० । नन्द्यादि: । वंशस्यरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० वंशरोचनाया म् ॥

वंशलोचना । स्त्री०) वंशरोचना
वंशशर्करा । स्त्री०) याम् ॥

वंशशलाका । स्त्री० वीणामूले ॥

वंशस्तनितम् । न० वंशस्यबिले ॥

वंशस्थम् । न० जगती १२ प्रभेदे ॥ यथा । पुरोजकार: परतस्तसंज्ञ- कौगणोजकारोरगणस्तत: परम् । निवेशितस्वे द्यशवन्तभूपतेर्ब्रवीतिवं शस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतुवंश- स्थमुदीरितंजराविति चास्यलक्षण- म् ॥ त्रि०वंशेस्थिते ॥

वंशस्थविलम् । न० जगति १२ प्रभे दे । वंशस्थेवृत्ते ॥ यथा । वदन्ति वंशस्थबिलंजतौजरौ । यथा । वि लासवंशस्थविलंमुखानिलै: प्रपू- र्य्य: पञ्चमरागमुद्गिरम् । व्रजाङ्ग नानामपिगानशालिनांजहारमानं सहरि: पुनातुन: ॥

वंशाग्रम् । न० वंशाङ्कुरे ॥

वंशाङ्कुर: । पुं० करीरे । वंशाग्रे । यवफलाङ्कुरे ॥

वंशानुचरितम् । न० वंशचरित्रव- र्णने ॥

वंशिकम् । न० अगुरुणि ॥ वंशोस्त्य- स्य । अतइनिठनाविति ठन् ।

वंशिका । स्त्री० वंश्याम् । वेणौ ॥ अ गुरिणि ॥

वंशी । स्त्री० मुरलीवाद्ये । वंसरी० इ०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वंशीधर: । पुं० श्रीकृष्णे ॥ धरतीति धर: । वंश्याधर: ॥ त्रि०वंश्याधा- रके ॥

वंश्य: । त्रि० सदृशजाते । कुल्ये । बीज्ये ॥ वंशेभव: । दिगादित्वा यत् ॥

वंहिष्ठ: । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अय- मेषामतिशयेनबहुल: । अतिशाय नेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् ॥ प्रियस्थि- रस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृ- न्दारकाणांप्रस्थस्फवर्बंहिगवर्षित्र बद्राघिवृन्दाइतिबंह्यादेशेनसाधु: ।

वंहीयान् । त्रि० बहुलतरे ॥ अयमन योरतिशयेनबहुल: । द्विवचन वि भज्योपपदेतरबीयसुनाविति ईयसुनि प्रियस्थिरेत्यादिनाबंह्यादेश: ॥

वक: । पुं० बकार्थेषु ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूध रवालुक: । बकाद्यायन्त्रभेदाश्चपूर्वं ज्ञान्धाद्याश्चमूषिका: ॥ दीर्घक-

शठका चक्षुष्या गिलयेत् स्वल्पभाण्ड-
कम् । तिर्यक्कृत्वा पचेच्चुल्यांव-
क्रयन्त्रमिदंस्मृतम् ॥ असुरवि-
शेषे ॥

वक्रवृत्तिः । पुं० वक्रवृत्तौ ॥ तल्लक्ष
णं यथा । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः
स्वार्थसाधनतत्परः । शठोमिथ्या
विनीतश्च वकवृत्तिरुदाहृतः ॥

वकुलः । पुं० वकुले ॥ न० अस्य फ
ले ॥ अस्य गुणाः । वकुलं मधुरं
ग्राहि दन्तस्थैर्यकरं परम् ॥ पुष्पगु
णास्तु । पक्वं कषायं मधुरं शीतं
पित्तकफास्रनुत् । तद्वद्वकुलपुन्ना
गकह्लारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्यः । त्रि० कुत्सिते । विहितक
र्मत्यागाल्लोकविगर्हिते ॥ हीने
वचनार्हे । अधीने ॥ वचनार्हः ।
वचपरिभाषणे० ब्रूञ् आदेशोवा
तव्यः ॥ न० वचने ॥

वक्ता । त्रि० पण्डिते ॥ वदे । वदावदे
। योह्यिवक्तुंजानातितस्मिन् औ
चित्याद्बहुविशिष्टंयोवदतितत्रेत्य
र्थः ॥ सुष्ठुवक्तरि ॥ बहुभाषिणि
। वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि ।
वावदूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे
। तृन् ॥

वक्त्रम् । न० आस्ये । मुखे ॥ यथा ।
सौम्यत्वसंवृतंवक्त्रममलंयस्यदेहि
नः । महाराजाभवेन्नित्यंविपरीते

तुनिर्द्धनइति ॥ उच्यतेऽनेन । वच
० । ब्रूञोवचिर्वा । गुधृवीपचिव
चियमिसदिचदिभ्यस्त्रः ॥ वस्त्रभेदे
तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य
लक्षणादि यथा । भवत्यत्र समं वक्त्रं
विषमञ्चकदाचन । तयोर्द्वयोरुपा
न्तेच च्छन्दस्तदधुनोच्यते ॥ वक्त्रंयुग्भ्या
मगौस्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभिख्यात
म् ॥ अत्रहिबाहुल्याच्छ्लोकः पूरयि
तव्यः ॥ वक्त्राम्भोजंसदास्मेरंच
क्षुर्नीलोत्पलंफुल्लम् । अस्त्वीनां
मुरारातेश्चेतोभृङ्गंजहारोच्चैः ॥

वक्त्रखुरः । पुं० दन्ते ॥

वक्त्रजः । पुं० ब्राह्मणे ॥ त्रि० मुख
जाते ॥

वक्त्रतालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्त्रपट्टः । पुं० अश्वान्नभोजनपात्रे
। तोवड़ा० इ० भा० प्र० ॥

वक्त्रभेदी । पुं० तिक्तरसे ॥ त्रि० मु
खभेदके ॥

वक्त्रवासः । पुं० नागरङ्गे ॥ मुखग
न्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न० भव्ये ॥ मुखशु
द्धिकरणे ॥

वक्त्रशोधी । पुं० जम्बीरे ॥ त्रि० आस्य
शोधके ॥

वक्त्रासवः । पुं० अधरमधुनि ॥

वक्रः । पुं० शनैश्चरे ॥ मङ्गलग्रहे ॥
रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्रा

गतिविशिष्टग्रहे ॥ न० सरिद्वङ्के पुटभेदे ॥ त्रि० भग्ने । अराले । कुटिले । क्रूरे ॥ वञ्चतिस्म । वञ्चुगतौ । स्फायितञ्चीतिरक् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

वक्रकण्टः । पुं० बदरवृक्षे ॥

वक्रकण्टकः । पुं० खदिरवृक्षे ॥

वक्रखड्गः । पुं० करवाले ॥

वक्रग्रीवः । पुं० उष्ट्रे ॥

वक्रचञ्चुः । पुं० शुके । कीरे ॥

वक्रतालम् । न०)
वक्रताली । स्त्री०) मुखवाद्ये ॥

वक्रतुण्डः । पुं० गणेशे ॥ शुकखगे ॥

वक्रदंष्ट्रः । पुं० शूकरे ॥

वक्रनक्रः । त्रि० खले । पिशुने ॥ पुं० शुकखगे ॥

वक्रनालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्रनासिकः । पुं० पेचके ॥ त्रि० कुटिलनासायुक्ते ॥

वक्रपट्टः । पुं० तलसारके । तद्द० भा० प्र० ॥

वक्रपुच्छः । पुं० कुक्कुरे ॥

वक्रपुष्पः । पुं० पलाशद्रुमे ॥ वकवृक्षे ॥

वक्रवालधिः । पुं० शुनि ॥

वक्रभणितम् । न० छेकोक्तौ । कुटिलवाक्ये ॥

वक्रमः । पुं० पलायने

वक्रलाङ्गूलः । पुं० कुक्कुरे ॥

वक्रवक्त्रः । पुं० शूकरे ॥

वक्रशल्या । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

वक्रशृङ्गी । स्त्री० गोविशेषे ॥

वक्रा । स्त्री० शृङ्ग्याम् । अजशृङ्ग्याम् ॥

वक्राग्रम् । न० कवाटवक्रवृत्ते ॥

वक्राङ्गः । पुं० हंसे । न० कुटिलावयवे ॥

वक्री । पुं० बुद्धे ॥ त्रि० वक्रगतिविशिष्टे ॥

वक्रोक्तिः । स्त्री० काकूक्तौ ॥ शब्दालङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । यदुक्तमन्यथावाक्यमन्यथान्येनयोज्यते । श्लेषेणकाक्वावाज्ञेया सावक्रोक्तिस्तथाद्विधा ॥ तथेतिश्लेषवक्रोक्तिः काकुवक्रोक्तिश्च ॥ पदभङ्गश्लेषेयथा ।नारीणामनुकूलमाचरसिचेज्जानासिकश्चेतनोवामानांप्रियमादधासिहितकृन्नैवाबलानांभवान् । युक्तंकिंहितकर्त्तनंननुबलाभावप्रसिद्धात्मनः सामर्थ्यंभवतः पुरन्दरमतच्छेदंविधातुंकुतः ॥ अभङ्गश्लेषेयथा । वह्वीकेनेदृशीवुद्धिर्दारुणातवनिर्मिता । त्रिगुणाश्रूयतेबुद्धिर्नतुदारुमयीक्वचित् ॥ काक्वायथा ।गुरुजनपरतन्त्रतया दूरतरंदेशमुद्यतोगन्तुम् । अलिकुलकोकिलललितेनैष्यतिसखिसुरभि

समयैसौ ॥ कुटिलोक्तौ ॥ यथा । वादीव्याकरणं विनैवविदुषांधृष्ट : प्रविष्ट : सभांजल्पन्नल्पमति : स्मयात्पट्वटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभि : । ह्रीत : सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित्सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभि : ॥

वक्रोष्ठिका । स्त्री० स्मिते । यद्दृष्टिर्दृहास्ये । ईषद्धास्ये ॥

वक्षणम् । पुं० वक्षसि ॥

वक्षा : । पुं० अनडुहि ॥ वहति । वह० । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन्०प्रत्ययस्यचसुट्इतिवृत्तिकृत् ॥

वक्ष : । न० अवयवविशेषे । हृदयादुपरिकंठादधोभागे । क्रोडे । भुजान्तरे । उरसि । वत्से ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । अन्नवान्समवक्षा : स्यात्पीनैर्वक्षोभिरूर्जित : । वक्षोभिर्विषमैर्निस्व : शस्त्रेणनिधनस्तथैतिगारुडे ६६ ॥ अर्थवान्समवक्षा : स्यात्पीनै : शूराधनान्विता : । अल्पैश्चविकलादीनाविषमै : शस्त्रमृत्यवइतिसमुद्र : ॥ वक्षति । वक्षसङ्घाते । असुन् ॥ उच्यतेऽनेनवा । वच० । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् ॥

वक्षोज : । पुं०) कुचे । स्तने ॥
वक्षोरुहम् । न०)

वगला । स्त्री० देवीविशेषे ॥ यथा । वैद्यनाथेतुवगलास्थानंसर्वोत्तमंमतमिति ॥

वगलामुखी । स्त्री० महाविद्याविशेषे । पीतांबरायाम् । वगलायाम् ॥

वगाह : । पुं० अवगाहे ॥ भागुरीच्छयाल्लोप : ॥

वग्नु : । पुं० वक्तरि ॥ वक्ति । वच० । वचे र्गश्चेतिनु : ॥

वङ्क : । पुं० पर्याणभागे । पर्याणकोटौ ॥ नदीपार्श्वे ॥ भङ्गुरे । वक्रे । इतिमेदिनिकर : ॥

वङ्कसेन : । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥

वङ्का । स्त्री० वल्गाग्रभागे ॥

वङ्किल : । पुं० कण्टके । द्रुमनखे० द्रु० वि० शेष : ॥

वङ्क्य : । त्रि० वक्रे ॥

वङ्क्रि : । पुं० न० वाद्यप्रभेदे ॥ वङ्कते । वक्रिकौटिल्ये । वङ्क्याद्यश्चेतिक्रिन्नन्ता : साधु : ॥ गृहदारुणि ॥ पार्श्वास्थनि । पर्शुके ॥

वङ्क्रिम : । त्रि० कुटिले ॥

वङ्क्षण : । पुं० वस्त्यधऊरुमेढ्राणामन्तरालसन्धौ ॥ वाङ्क्षति० वाङ्क्ष्यतेवा । वाक्षिकाङ्क्षायाम् । ल्युट्बाहुलकाद्धातोर्ह्रस्व : ॥ वङ्क्षतेवङ्क्षणइतिस्वामी ॥ यद्वा । वक्षति । वक्षरोषसंहत्यो : । ल्युट् । आच्छीनद्योर्नुमित्यत्र०

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥
वङ्क्षु : । स्त्री० गङ्गास्रोतोविशेषे । यथा । तस्या : स्रोतसिसीताचवङ्क्षुर्भद्राचकीर्त्तितेतिशब्दमाला ॥ सातचपतिताद्दिक्षु चतुर्द्धाप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्क्षुर्भद्राचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वंक्षुश्चपश्चिमगिरीनतीत्यसकलंतत : । पश्चिमंकेतुमालाख्यं वर्षमन्वेतिसार्णवम् ॥
वङ्ग : । पुं० कार्पासे ॥ हन्ताके ॥ चन्द्रवंशीयवलिराजपुत्रे ॥ वङ्गा : पुं० भूम्नि० ० जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरंसमारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगंशिवे । वङ्गदेशोमयाप्रोक्त : सर्वसिद्धिप्रदर्शक :॥ वङ्गानांनिवासीजनपद : वङ्गा : । निवासिनोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव :॥ न०रङ्गे । त्रपुणि । स्वर्णे । नागजीवने । रत्नङ्गे । रङ्गे । सिंहले । रांगड़० भा० प्र० धातुविशेषे ॥ खुरकंमिश्रकंचापिद्विविधंवङ्गमुच्यते । उत्तमंखुरकंतत्र० मिश्रकन्त्वहितंमतम् ॥ पर्य्याःरङ्गम् ॥ सीसके ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥
वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥
वङ्गन : । पुं० वार्त्ताकौ ॥
वङ्गशुल्वजम् । न० कांस्ये ॥

वङ्गसेन :) पुं० वकद्रुमे । अग-
वङ्गसेनक : ।) स्तिवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणा : । वासकस्यचपुष्पाणिवङ्गसेनस्यचैवहि । कटुपाकानितिक्तानिकासक्षयकराणिच ॥
वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
वङ्गारि : । पुं० हरिताले ॥
वङ्गाल : । पुं० भैरवरागपुत्रे ॥
वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥
वच : । पुं० कीरे । शुकपक्षिणि ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥
वचक्नु : । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि० वावदूके ॥ वक्ति । वच० । स्युवचिभ्योन्युजागूजक्नुचइत्यक्नुच् ॥
वचण्डा । स्त्री० वरिण्डार्थे ॥
वचण्डी । स्त्री० शारिकायाम् ॥ वर्त्तौ ॥ शस्त्रप्रभेदे । छुरिकायाम् ॥
वचनम् । न० द्राक्षायाम् । उक्तौ । वाचि । भाषणे । श्रुतिमात्रात्सुधातुल्यंसर्वकालसुखावहम् । सत्यंसारं हितकरंवचनं श्रेष्ठमीप्सितम् ॥ वचेर्भावेल्युट् । उच्यते ऽनेनवा ॥ शुण्ठ्याम् ॥ वाचोवृत्तौ ॥
वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥
वचनीय : । त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता। स्त्री० निंदायाम्। लोकापवादे॥ भावेतल्।

वचनेस्थितः। त्रि० विधेये। विनयग्राहिणि। आश्रवे। प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुंशक्ये॥ वचनेतिष्ठतिस्म। ष्ठा०। गत्यर्थेतिक्तः। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्॥

वचनोपक्रमः। पुं० वाक्यारम्भे। उपन्यासे॥

वचरः। पुं० कुक्कुटे॥ शठे॥

वचलुः। पुं० वैरिणि॥ शची॥

वचः। न० वाक्ये। वाचि। वचने॥ वच०। सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन्॥

वचसाम्पतिः। पुं० सुरगुरौ। बृहस्पतौ॥

वचा। स्त्री० शारिकायाम्॥ उग्रगन्धौषधौ। षड्ग्रन्थायाम्। गोलोम्याम्। शतपर्विकायाम्। अस्या गुणायथा। वचोग्रगन्धाकटुकातितोष्णावान्तिवह्निकृत्। विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी॥ अपस्मारकफोन्मादभूतजन्त्वनिलान्हरेत्॥ अपिच। अह्निर्वापयसाज्येनमासमेकंतुसेविता। वचाकुर्यान्नरंप्राज्ञंस्मृतिधारणसंयुतम्॥ चन्द्रसूर्यग्रहेपीतंपलमेकंपयोन्वितम्। वचायास्तत्क्षणंकुर्यान्महाप्रज्ञान्वितंनरम्॥ अथवचाभेदाः। पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसाहैमवत्युदिताबद्धच्छूलंहन्तिविशेषतः॥ अथमहाभरीवचा०यस्याः कुलञ्जन०इतिभाषायांनामान्तरम्। सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्कफकासनुत्। सुस्वरत्वकरीरुच्याहृत्कण्ठमुखशोधनी॥ अपरासुगन्धास्थूलग्रन्थिर्यस्यालोकेमहाभरीइतिनाम। स्थूलग्रन्थिः सुगन्धान्यातताहीनगुणास्मृता॥ द्वीपांतरवचा० याचोपचीनीतिनाम्नालोकेविख्याता। द्वीपान्तरवचाकट्वीतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत्। विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादंतनुवेदनाम्व्यपोहतिविशेषणफिरङ्गामयमुद्धतम्॥ वक्ति। वचेरन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच्। टाप्।

वचोग्रहः। पुं० कर्णे॥

वचोहरः। त्रि० दूते॥ वचोहरति। हरतेरनुद्यमनेऽच्॥

वज्रः। पुं० श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे॥ अनिरुद्धात्सुभद्रायांवज्रोनामनृपोभवत् इतिगारुडे १४४ऽध्यायः॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशेयोगे॥ अत्रजातस्यफलंयथा। गुणीगुणज्ञोबलवान्महौजाः सद्रत्नवस्त्रादिपरीक्षकः स्यात्। वज्राभिधानेयदि

चेत्प्रसूतोवज्रोपमः स्याद्रिपुका
मिनीनाम् ॥ कोकिलाच्छदे ॥
श्वेतकुशे ॥ सेहुण्डवृक्षे ॥ न०
बालके ॥ धात्र्याम् ॥ काञ्जिके
॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ सच
बहुविधोयथा । नीलपिण्डम्०
अरुणाभम्० मोरकम्० नागकेश
रम्० तित्तिराङ्गम्० स्वर्णवज्रम्
०शैवालवज्रम्०शोणवज्रम्० रोहि
णीकाङ्कोलम्०ग्रन्थिवज्रकम्० मद
नाख्यमित्यादि एतेषांनामानुरूपं
चिह्नमितिपुराणम् ॥ अभ्रविशेषे॥
अस्योत्पत्त्यादियथा । पुरावधायवृ
त्रस्यवज्रिणावज्रमुद्धृतम् । विस्फु
लिङ्गास्ततस्तस्यगगनेपरिसर्पिताः
॥ तेनिपेतुर्घनध्वानाःशिखरेषुम
हीभृताम् । तेभ्यएवसमुत्पन्नं तत्
तद्गिरिषुचाभ्रकम् ॥ तदभ्रंवज्रजा
तत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगना
त्स्खलितं यस्माद्गगनञ्चततोमत
म् ॥ पिनाकं दर्दुरं नागं वज्रंचेति
चतुर्विधम् । वज्रन्तुवज्रवत्तिष्ठेत्
तन्नाग्नौविकृतिं व्रजेत् ॥ सर्वाभ्रे
षुवरं वज्रंव्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत् ॥
पुं० न० इन्द्रास्त्रविशेषे । ह्रादि
न्याम् । कुलिशे । भिदुरे । पवौ
। शतकोटौ । स्वरौ । शम्बे । दम्भो
लौ । अशनौ । दधीचेरस्थिसम्भवे
ऽस्त्रे । आयुधानांमध्ये भगवतोवि

भूतौ ॥ वज्रधारकविधिर्यथामुनेः
कल्याणमिच्छन् जैमिनेश्चापिकीर्त्त
नात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्तिपठि
तेचगृहोदरे ॥ लिखितेचगृहोदरे०
इतिवापाठः ॥ जैमिनिश्चसुमन्तु
श्चवैशम्पायनएवच । पुलस्त्यः पु
लहश्चैवपञ्चैतेवज्रवारकाः ॥ रत्न
विशेषे । अभेद्ये । हीरके । हीरा०
इ० भा० प्र० अस्यविशेषोयथा ।
स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धंसौन्दर्यं ल
घुलेखनम् । षडारं तीक्ष्णधारञ्च
सुशाम्पारं श्रियं दिशेत् ॥ भस्मा
भं काकपादश्चरेखाक्रान्तञ्चवर्त्तुल
म् । आधारमलिनं बिन्दुसन्त्रासे
स्फुटितं तथा ॥ नीलाभं चिपिटं
रूक्षं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रञ्च
चतुर्वर्णं लक्षणं यथा । श्वेतं लोहि
तपीतमेचकतयाच्छायाश्चतस्रः क्रमा
द्विप्रादित्वमिहास्यसत्सुमनसः शं
संतिसत्यंततः । स्फीतांकीर्त्तिम
नुत्तमांश्रियमिदं दत्ते यथासन्धृतं
मर्त्यानामयथायथं तुकुलिशं पथ्यं
हितं जायते ॥ तस्यपरीक्षायथा
। यत्पाषाणतलेनिकाषनिकरैर्नोद्
घृष्यतेनिष्ठुरैर्यच्चान्योपलखोहमुद्गर
मुखैर्लेखान्नयात्याहनम् । यच्चा
न्यं निजलीलयैवदलयेद्वज्रेण वा
भिद्यतेतज्जात्यंकुलिशं वदन्तिकुश
लाः श्लाघ्यं महार्घ्यञ्चतत् ॥ तस्य

वर्णगुणीयथा। विप्र :सोपिरसाय
नेषुबलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदोराजन्य
स्तुनृणांवलीपलितजिन्मृत्युंजयेद्
ध्रुवम्। द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तुसुत
रांवैश्योऽथशूद्रोभवेत्सर्वव्याधिहर
स्तदेषकथितोवज्रस्यवर्णोगुणः॥ अ
पिच। वज्रस्यनामलक्षणगुणायथा
। हीरक : पुंसिवज्रोस्त्रीचन्द्रोम
णिवरश्चस :। सतुश्वेत : स्मृतो
विप्रोलोहित : क्षत्रियोमत : ॥
पीतोवैश्योऽसित : शूद्रश्चतुर्वर्णा
त्मकश्चस :। रसायनेमतोविप्र :
सर्वसिद्धिप्रदायक :। क्षत्रियोव्या
धिविध्वंसीजरामृत्युहरः पर :।
वैश्योधनप्रद : प्रोक्तस्तथादेहस्यदा
र्ढ्यंकृत्॥ शूद्रोनाशयतिव्याधीन्
वयस्तम्भंकरोतिच। पुंस्त्रीनपुंस
काश्चैतेलक्षणीयास्वलक्षणै :॥ सु
वृत्ता : फलसम्पूर्णास्तेजोयुक्तावृह
त्तरा :। पुरुषास्तेसमाख्यातारेखा
बिन्दुविवर्जिता :॥ रेखाबिन्दु
समायुक्ता : षडस्रास्तेस्त्रिय : स्मृ
ता :। षडस्रा : षट्कोणा : ॥
त्रिकोणाश्चसुदीर्घास्तेविज्ञेयान
पुंसका : ॥ तेषुस्युः पुरुषा :
श्रेष्ठारसबन्धनकारिण :। स्त्रिय :
कुर्वन्तिकायस्यकान्तिंस्त्रीणांसुख
प्रदा :॥ नपुंसकास्त्ववीर्या : स्यु
रकामा : सत्ववर्जिता :। स्त्रिय :

स्त्रीभ्य : प्रदातव्या : क्लीबा : क्लीबे
षुयोजयेत्॥ सर्वेभ्यः सर्वदादेया :
पुरुषावीर्यवर्द्धना :॥ अशुद्धंकुरु-
तेवज्रंकुष्ठंपार्श्वव्यथांतथा। पा
ण्डुतापंगुरुत्वञ्चतस्मात्संशोध्य
मारयेत्॥ शोधनविधिस्तु। कुलत्थ
कोद्रवक्वाथेदोलायन्त्रे विपाचयेत्
। व्याघ्रीकन्दगतंवज्रंत्रिदिनंतद्वि
शुध्यति॥ व्याघ्रीकण्टकारिका।
अन्य : शोधनविधिर्यथा। गृहीत्वा
क्षिशुभंवज्रं व्याघ्रीकन्दोदरेक्षिपे
त्। महिषीविष्ठयालिप्त्वाकरी
षाग्नौविपाचयेत्॥ त्रियामायांचतु
र्यामंयामिन्यन्तेश्वमूत्रके। सेचये
त्पाचयेदेवंसप्तरात्रेणशुद्ध्यति॥
अथास्यमारणविधि :॥ हिङ्गुसैन्ध
वसंयुक्तेक्षिपेत् क्वाथेकुलत्थजे।
तप्तंतप्तंपुनर्वज्रंभवेत्भस्मत्रिसप्त
धा॥ अन्योमारणप्रकारोयथा।
मेषशृङ्गंभुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठाम्लवेत
सम्। शशदन्तंसमंपिष्ट्वावज्रीक्षीरे
णगोलकम्॥ कृत्वातन्मध्यगंवज्रं
म्रियतेध्मातमेवहि॥ मारितस्य
वज्रस्यगुणायथा। आयु : पुष्टिंव
लंवीर्यंवर्णंसौख्यंकरोतिच। से
वितंसर्वरोगघ्नंमृतंवज्रंनसंशय :
॥ शेषरत्नानांशोधनमारणविधि :
॥ वज्रवत्सर्वरत्नानिशोधयेन्मारये
त्तथा। शुद्धानांमारितानाञ्च

तेषांश्रृणु गुणानपि ॥ मणयोवीर्यतः शीतामधुरास्तुवरारसात् । चक्षुष्यालेखनाश्चापि सारकाविषहारकाः ॥ धारणात्तेतुमङ्गल्याग्रहदुष्टिहराअपि ॥ वज्रगणानांतस्योत्पत्तिपरीक्षामूल्यानिचपथ्यान्यत्र युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिवेधकेरत्नविशेषे । मणिवेधकसूच्याम् ॥ वजतिगच्छतिपर्वतादौ । वजगतौ । ऋज्रेन्द्रेतिरन् ॥ सगणे ० ९८ ० ॥

वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाचणे ॥ वज्रकंदुग्धपाचनमिति हारावली ॥

वज्रकङ्कट : । पुं० हनुमति ॥

वज्रकण्टक : । पुं० कोकिलाक्षवृक्षे ॥ स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशेषे ॥

वज्रकन्द : । पुं० वज्रकर्णे । सकरकन्द इ० भा० प्र० ॥

वज्रकन्दा । स्त्री० स्नुह्यां ॥

वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे । हेरुके ॥

वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥

वज्रकूट: । पुं० ब्रह्मद्वीपस्थाद्रिप्रभेदे॥

वज्रकेतु : । पुं० नरकराजे ॥

वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रके धूमोत्थे । क्षारश्रेष्ठे ॥

वज्रचर्म्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥

वज्रज्वाला । स्त्री० वज्राग्नौ ॥

वज्रटीक : । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रसंवरे । वज्रकपालिनि ॥

वज्रतुण्ड : पुं० गणेशे ॥ गरुडे गृध्रे ॥ मशके ॥

वज्रदन्त : । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥

वज्रदशन : । पुं० मूषिके ॥

वज्रद्रु : । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वज्रनामाद्रु : ॥

वज्रद्रुम : । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रधर : । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशेषे ॥

वज्रध्वनि : । पुं० वज्रनिर्घोषे ॥

वज्रनिर्घोष : । पुं० अशनिशब्दे ॥ वज्रस्यनिर्घोष : ॥

वज्रनिष्पेष : । पुं० स्फूर्ज्जथौ । वज्रनिर्घोषे ॥ निष्पेषणम् । पिषॢसञ्चूर्णने । घञ् । इदुदुपधस्येति ष : ॥ निष्पेषशब्दस्तदुत्थशब्दपर: । सङ्घट्टमात्रपरइत्यन्ये । वज्रस्य निष्पेष : ॥

वज्रपञ्जर : । पुं० याचायोगान्तरे ॥ यथा । उच्चमूलत्रिकोणं शुभभवनेषु शनैश्चर । वज्रपञ्जरयोगोयंहन्ति क्रूरानरीन्प्रति ॥

वज्रपाणि : । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥ वज्रंपाणौयस्यस : ॥

वज्रपुष्पम । न० तिलपुष्पे । वज्र

मित्रपुष्पं ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहुः । पुं॰ इन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

वज्ररथः । पुं॰ क्षत्रिये ॥

वज्ररदः । पुं॰ शूकरे ॥

वज्रलेपः । पुं॰ कल्कविशेषे ॥ स चोक्तो वाराह्यां यथा । आमांतिन्दुकमामं कपित्थकं पुष्पमपि च शाल्मल्याः । बीजानि सल्लकीनां धन्वनकल्कस्त्वचा चेति ॥ एतैः सलिलद्रोणः क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषस्य । अवतार्योऽस्य च कल्कोद्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुन्दरुकसर्जरसैः । अतसीविल्वैश्च युतः कल्कोऽयं वज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥ अस्य गुणानाह । प्रासादहर्म्यवलभीलिङ्गप्रतिमासु कुड्यकूपेषु । सन्तप्तो दातव्यो वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥ अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दुरुगुग्गुलुगृहधूमकपित्थविल्वमध्यानि । नागफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुकमञ्जिष्ठाः ॥ सर्जरससालकानि चेति कल्कः कृतो द्वितीयोऽयम् । वज्राख्यः प्रथमगुणैरयमपि तेष्वेव कार्येषु ॥ ६ अपि च । गोमहिषाजविषाणैः खररोम्णामहिषचर्मगव्यैश्च । निम्बकपित्थरसैः सह वज्रतलो नाम कल्को

न्यः ॥ ७ ॥ अपि च । अष्टौ सीसकभागाः कांस्यस्य द्वौ तु रीतिकाभागः । मयकथितो योगोऽयं विज्ञेयो वज्रसङ्घातः ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री॰ अस्थिसंहारलतायाम् ॥

वज्रवारकः । पुं॰ जैमिन्यादौ ॥ यथा । जैमिनिश्च सुमन्तुश्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्यः पुलहश्चैव पञ्चैते वज्रवारकाः ॥

वज्रवाराही । स्त्री॰ मायादेव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥

वज्रबीजकः । पुं॰ लताकरञ्जे ॥

वज्रवृक्षः । पुं॰ सेहुण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूहः । पुं॰ वज्राकाररचनया विधाव्यवस्थितबले ॥

वज्रशल्यः । पुं॰ शल्यकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री॰ विद्यादेव्याम् ॥

वज्रसारः । त्रि॰ वज्रवत्कठिने ॥

वज्रसूर्य्यः । पुं॰ बुद्धविशेषे ॥

वज्रा । स्त्री॰ स्नुह्याम् । गुडूच्याम् । दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्कुशकरी देवी वज्रा तेनोपगीयत इति देवीपुराणम् ॥

वज्राङ्गः । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰ वज्रतुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री॰ अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ गवेधुकायाम् ॥

वज्राभः । पुं॰ दुग्धपाषाणे ॥ त्रि॰

वज्रसमानदीप्तिमति ॥

वज्रायुधः। पुं॰ इन्द्रे ॥

वज्राशनिः। पुं॰ स्त्री॰ वज्रे ॥

वज्रासनम्। न॰ अष्टाङ्गयोगस्यहठतो याङ्गविशेषे ॥ यथा। ऊर्वोः पादौक्रमान्न्यस्यकृत्वाप्रत्यङ्मुखाङ्गुली। करौनिदध्यादाख्यातंवज्रासनमनुत्तममिति ॥

वज्रास्थिशृङ्खला। स्त्री॰ कोकिलावृक्षे ॥

वज्री। पुं॰ देवाधिपे। शक्रे ॥ वज्रोऽस्यास्ति अतइनिठनाविति इनिः ॥ बुद्धे ॥

वज्री। स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे ॥

वञ्चकः। पुं॰ जम्बुके। शृगाले। गृहबभ्रौ ॥ त्रि॰ खले। धूर्ते। परप्रतारणस्वभावे। सुवर्णादिद्रव्यंगृहीत्वाऽपद्व्यपह्नवेणवञ्चनशीले ॥ वञ्चयति। वञ्चुगतौ। ण्यन्तः। ण्वुल् ॥ वञ्चयतेवा। वञ्चुप्रलम्भने। आकुस्मीयः। ण्वुल् ॥

वञ्चथः। पुं॰ धूर्ते ॥ वञ्चति। वञ्चु॰। शीङ्शपीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥

वञ्चनम्। न॰ प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥ वञ्चुप्रलम्भने। ल्युट् ॥

वञ्चना। स्त्री॰ प्रतारणायाम् ॥ प्रमादे ॥ यथा। मन्यतेस्मपिबतांविलोचनैः पक्षपातमपिवञ्चनांमनद्रु॰ ११ सर्गेरघुः ॥ ३६ ॥

वञ्चनीयः। त्रि॰ प्रतारणीये ॥ वञ्चितुमर्हः। अर्हेकृत्यतृचश्चेतिवञ्चेरनीयर् ॥

वञ्चितः। त्रि॰ प्रतारिते। विप्रलब्धे। वञ्चनाविशिष्टे ॥ वञ्च्यतेस्म। वञ्च॰। ण्यन्तः। क्तः ॥

वञ्जुलः। पुं॰ तिनिशे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वानीरे। वेतसे ॥ वञ्च्यते। बाहुलकादुलोजत्वञ्च ॥ वजतिवा। वजगतौ। बाहुलकादुलच् नुम्च ॥ दीर्घपत्रे वेतसे ॥ स्थलपद्मे ॥ पक्षिविशेषे ॥

वञ्जुलकः। पुं॰ कर्णजालखगे ॥

वञ्जुलद्रुमः। पुं॰ अशोकवृक्षे ॥

वञ्जुलप्रियः। पुं॰ वानीरे। वेतसे ॥

वञ्जुला। स्त्री॰ बहुक्षीरायांगवि ॥

वटः। पुं॰ वृक्षविशेषे। न्यग्रोधे। बहुपदि। पादरोहणे। यक्षावासे। अस्यगुणाः। वटः शीतोगुरुग्राहीकफपित्तव्रणापहः। वर्ण्योविसर्पदाहघ्नः कषायोयोनिदोषहृदिति ॥ कपर्दे। वराटके ॥ गोले ॥ गुणे। रज्जौ ॥ भक्ष्ये। वडा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ साम्ये ॥ पिशाचविशेषे ॥ पश्चवर्षकम् ॥ वटति। वटवेष्टने। अच् ॥

वटक : । पुं॰ तोलके । पिष्टकप्रभेदे
। वडा॰ भल्ला॰ इ॰भा॰ प्र॰भत्त्ये
॥ तस्यनिर्माणादिर्यथा । माषाणां
पिष्टिकांयुक्तांलवणाद्रकहिङ्गुभिः
। कृत्वाविदध्याद्वटकांस्तांस्तैलेषुप
चेत्ततः ॥ विशुष्काःवटकावल्या
बृंहणावीर्यवर्द्धनाः । वातामय
हराःरुच्याविशेषाद्दर्दितापहाः ॥
विबन्धभेदिनःश्लेष्मकारिणोल्पमि
पूजिता । सम्पूर्णांनिष्चिपेत्तक्रे
भृष्टंजीरकहिङ्गुच ॥ लवणंतचव
टकान्सकलानपिमज्जयेत् । शुक्र
लस्तचवटकोबलकृद्रोचनोगुरुः ॥
विवन्धहृद्दिदाहीचश्लेष्मलः पवना
पहः । राज्यकायातिरोचन्यापाच
न्यातांस्तुभचयेत् ॥ वटति । वट॰
। क्कुन् ॥

वटपत्र : । पुं॰ बर्वराप्रभेदे । सिता
र्जके । न॰ न्यग्रोधपर्णे ॥

वटपत्रा । स्त्री॰ त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

वटपत्री । स्त्री॰ मोहिन्याख्यलताया
म् । ऐरावत्याम् ॥ वटपत्रीकषा
योष्णायोनिमूत्रगदापहा ॥

वटवासी । पुं॰ यक्षे ॥ त्रि॰ वटवृक्ष
वासकर्त्तरि ॥

वटाकर : । पुं॰ शुल्वे । रज्जौ ॥ आ
करोति । पचाद्यच् ॥ वटस्याआ
कर : ॥

वटारका । स्त्री॰ रज्जौ ॥

वटाबीक : । पुं॰ नामचौरे ॥

वटि : । स्त्री॰ उपजिह्विकायाम् ॥
बटिकायाम् ॥ वटति । वट॰ ।
सर्वधातुभ्यइन् ॥

वटिका । स्त्री॰ वट्याम् । मोदके
गुटिकायाम् । पिण्डाम् ॥ व्यञ्ज
नोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बडी॰
इत्यभयोर्भाषायांप्रसिद्धिः अस्या
निर्माणविधिर्यथा । माषाणांपिष्टि
काहिङ्गुलवणाद्रकसंयुता । तया
विरचितावस्त्रेवटिकाःसाधुशो
षिता : ॥ तलितास्तप्ततैलेनाथ
वासुप्रलेहिता : । वटकस्यगुणैर्यु
क्ताज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥ कु
ष्माण्डकवटीज्ञेयापूर्वोक्तवटिकागु
णा । विशेषात्पित्तरक्तघ्नीलघ्वीच
कथिताबुधैः ॥ मुद्गानांवटिकातद्व
द्रचितासाधितातथा । पथ्यारुच्या
ततोलघ्वीमुद्गसूपगुणास्मृतेति ॥

वटितम् । न॰ शिलापिष्टमांसे ॥
त्रि॰ शिलापिष्टद्रव्ये ॥

वटी । स्त्री॰ वटिकायाम् ॥ वृक्षविशे
षे । नदीवटे । यज्ञवृक्षे ॥ त्रि॰
रज्जौ । गुणे ॥ वटति । वट॰ । अच्
॥ वञ्चतेषां ॥ खनोघचेतिघः ।
गौरादिः । यथा । सिताचतुर्गु
णादेयावटीषुद्विगुणोगुडइति ॥

वटु : । पुं॰ ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मण
माणवके ॥ बालके ॥ कुटन्नटवृक्षे ।

श्योनाके ॥ वटति । वट० । अच
इतिसूत्रेणाद्यु : ॥

वटुक : । पुं० बालके । माणवके ॥
भैरवविशेषे ॥

वटुकरणम् । न० उपनयने ॥

वटेश्वरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वठर : । पुं० मूर्खे ॥ अम्बष्टे ॥ शब्द
कारे ॥ वक्रे ॥ त्रि० शठे ॥ मन्दे
वक्ति । वच० । वचिमचिभ्यांकित्त्व
ल्यरष्टोन्तादेशश्च ॥

वडभी । स्त्री० मुदनी० गृहचूडा०
इ० गौ० दे० भा० प्र० । कुड्य
पुच्छादनार्थं दत्तवक्रकाष्ठे । गोपा
नस्याम् ॥ वलते । वलसंवरणे ।
बाहुलकादभच् । गौरादित्वान्
ङीष् ॥ चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्र
शालाचवडभीस्यातांप्रासादमूर्द्धनी
तिश्रीधर : ॥

वडवा । स्त्री० द्विजयोषिति । ब्राह्म
ण्याम् ॥ अश्वायाम् । घोटक्याम् ॥
कुम्भदास्याम् ॥ नारीजात्यन्तरे ॥
बलंसामर्थ्यमतिशयितमस्या: । अ
न्येभ्योपीतिव : । डलयोरेकता ॥
वलंवातिवा । आतोनुपेतिक: ॥ ब
लेनवलतिवा । अन्येभ्योपीतिड: ॥

वडवाकृत : । पुं० पञ्चदशदासान्तर्ग-
तदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च
विज्ञेयस्तथैववडवाकृत : ॥ वडवा
दासीतल्लोभादङ्गीकृतदास्यइत्य
र्थ : ॥

वाडवाग्नि : । पुं० समुद्राग्नौ । सलि
लेन्धने । वडवाग्नौ ॥

वडवादुग्धम् । न० अश्वाक्षीरे ॥ अस्य
गुणा : ॥ रूक्षोष्णं वडवाक्षीरंबल्यं
शाखानिलापहम् । अम्लंपटुलघु
स्वादुसर्वमेकशफंतथा ॥

वडवानल : । पुं० और्वे । वाडवे ।
वडवाग्नौ ॥ वडवायाअनल : ।
आराधाधेयभावएवसम्बन्धस्त्वेनष-
ष्ठ्यर्थ: । पुराकिलऔर्वेणमुनिना०
अयोनिजंपुत्रमिच्छतावक्षोमथितं
तत्रज्वालामय: पुरुषोजात:०सचस
मुद्रेवडवामुखेऽवस्थापितइतिपौरा
णिका : ॥

वडवामुख: । पुं० और्वे । अब्ध्यग्नौ
वडवानले ॥ न० पाताले ॥

वडवासुतौ । पुं० २ अश्विनीकुमार
यो : स्वर्वैद्ययो : ॥

वडवाहृत : । पुं० वडवाकृते । दा
सविशेषे ॥ वडवागृहदासीतयाहृ
तस्तल्लोभेनतामुद्वाह्यदासत्त्वंनप्र-
विष्ट : ॥

वडा । स्त्री० वटके ॥

वडिशम् । न० मत्स्यधरणार्थंवक्राग्रौ
हकण्टकविशेषे । मत्स्यवेधने ॥
वलिनोमत्स्यान्श्यति । शोतनू
करणे । आतोनुपेतिक : । डल
योरेकता ॥

वडिशी । स्त्री० वडिश ॥
वड्र: । त्रि० बृहति । बड़ा० बड़ो० हू० भा० ॥ वलते । वलसंवरणे सञ्चरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिरक् । डलयोरेकत्वस्मरणाल्लस्य ड: ॥
वण : । पुं० शब्दे ॥
वणिक्पथ : । पुं० हट्टे । आपणे ॥ स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादि नावाणिज्यमितिकुल्लूकभट्ट : ॥
वणिक् । पुं० क्रयविक्रयकर्त्तरि । वाणिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । पण्याजीवे । क्रयविक्रयिके ॥ करणान्तरे ॥ स्त्री० वणिज्यायाम् ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्च : ॥
वणिज्या । स्त्री० विपणे ॥ न० वणिज : कर्मभावयो : ॥ दूतवणिग्भ्याश्चेतियः । माधवस्तु० वणिज्याशब्द: स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभावएवाचप्रत्ययेनतुकर्मणीत्याह ॥ भाष्ये तु० वार्त्तिकमेवनास्ति ॥
वण्ट : । पुं० अंशे । भागे । वाण्टा० हू० भा० ॥ दात्रमुष्टौ । वेण्टा० हू० भा० ॥ अनूढपुरुषे ॥
वण्टक : । पुं० अंशे । भागे ॥ वण्टते । वटिविभाजने । कर्मणिघञ् । स्वार्थेक :
वण्टाल : । पुं० युद्धभेदे । शूरयुद्धे ॥ नौकायाम् ॥ खनित्रे ॥
वण्ठ : । पुं० अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० हू० प० भा० प्र० वण्ठते । वठिएकचर्यायाम् । अच् ॥
वण्ठर: । पुं० स्थगिकायाम् ॥ रज्जौ कुक्कुरस्यलाङ्गूले ॥ करीरकोषे । तालस्यपल्लवे ॥ पयोधरे ॥ वण्ठेरश्च ॥
वण्ड : । पुं० अनावृतमेढ्रे । दुश्चर्मणि ॥ त्रि० हस्तादिवर्जिते ॥ छिन्नलाङ्गूले । वांडा० हू० भा० प्र० ॥ छिन्नहस्ते ॥ वनुते । वनुयाचने । वनतिवा । वनसम्भक्तौ । अमन्ताड्ड : ॥
वण्डा । स्त्री० पांशुलायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥
वत् । अ० सादृश्य ॥ तेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितोवतिप्रत्यय : । यस्तूपसर्गाद्वास्वर्थइतिविहित : सनगृह्यते ॥
वत । अ० आमन्त्रणे । सन्तोषे ॥ खेदे । अनुकम्पे ॥ विस्मये ॥ वयतेस्म । वयगतौ । गत्यर्थेतिक्त : । नेटयलोप : ॥ वन्यतेस्मवा । वनुयाचने । क्त : अनुदात्तोपदेशेतिनलोप : ॥
वतंस: । पुं० कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥ शिरोभूषणे । शेखरे ॥ अवतंसपति० अवतंस्यतेऽनेनवा । तसि :

सौचोभूषार्थः । पचाद्यच्० हृ-
र्यतिघञ्वा । भागुरिमतेनाका-
रलोपः ॥

वतण्डः । पुं० मुनिविशेषे ॥

वतोका । स्त्री० अवतोकायाम् । स्ख-
लितगर्भायाम् ॥

वत्सः । पुं० पुत्रादौ । वश्चा० इ० भा०
॥ तर्णके । शक्रत्करौ ॥ वदत्यभी-
क्ष्णं मातरम् । वदव्यक्तायांवाचि०
वदस्थैर्येवा । वृतॄवदीतिसः ॥ ऋ-
षिविशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि ।
वक्षसि ॥

वत्सकः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ न०पुष्प-
कासीसे ॥ संज्ञायांकन् ॥ अनुक-
म्पितेवत्से ॥ अनुकम्पितोवत्सः ।
अनुकम्पायामितिकः ॥

वत्सकबीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्साभिलाषिण्यां
गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिका-
मनाविशिष्टायांनार्याम् ॥

वत्सतरः । पुं० दम्ये । वत्सभावमती-
त्यद्वितीयंवयः प्राप्ते ॥ तनुर्वत्सः
वत्सोवाप्रकर्षेभ्यस्तनुत्वइति-
ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्साया भावमतीत्यद्वि-
तीयंवयः प्राप्तायाम् । त्रिहायण्यां
गवि ॥ तन्वीवत्सा । ष्टरच् ।
ङीष् ॥

वत्सनाभः । पुं० विषवृक्षविशेषे । अ-
मृते । उग्रे । महौषधे । मारणे ।
माहुराइ० भा०प्र० ॥ अस्यस्वरूप-
निरूपणंयथा । सिन्धुवारसदृक्प-
त्रोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पा-
र्श्वेनतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभः सभाषित
इति ॥ अस्यगुणाः । अतिमधुर-
त्वम्०वातकफकण्ठरुक्सन्निपात-
नाशित्वम्०पित्तसन्तापकारकत्व-
ञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥ वत्सान्न-
भातिहिनस्ति । भाभहिंसायाम् ।
कर्मण्यण् ॥ वत्सस्यनाभिरिवनाभि-
रस्येतिवा ॥

वत्सपः । पुं० वत्सचारकबालके ॥

वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षस्योत्तरे
देशविशेषे । कौशाम्ब्याम् ॥

वत्सपालः । पुं० बलदेवे ॥ श्रीकृ-
ष्णे ॥ वत्सपे ॥

वत्सरः । पुं० द्वादशमासात्मकेका-
ले । संवत्सरे । अब्दे । हायने । श-
रदि । समायाम् । वर्षे । सचसं-
वत्सरादिभेदेनपञ्चधाभवति । त-
थाहि । शकाब्दात्पञ्चभिः शे-
षात्समाद्यादिषुवत्सराः । सम्परी-
दनुपूर्वाश्चतथेदापूर्वकामताः ॥
अथषष्टिसंवत्सराणांगणना । माने
गुरोरगभिदः पञ्चवत्सराणांषष्टिः
स्मृतामुनिवरैः प्रभवादिकाना-
म् । स्यादेकवत्सरमितिगुरुमध्यमै-
कराशिस्तुभोगमितिरेवसदातथाहि ॥

प्रभवो॰विभवः॰शुक्ल, प्रमोदो॰थ॰प्रजापतिः। अङ्गिराः श्रीमुखो॰भावो॰युवा॰धातेश्वराभिधौ॥ बहुधान्यः प्रमाथीच॰विक्रमो॰वृषसंज्ञकः। चित्रभानुः सुभानुश्च॰-तारणः पार्थिवो॰व्ययः सर्वजित्॰सर्वधारीच॰विरोधी॰विकृतस्ततः। खर॰नन्दनसंज्ञौच॰विजयो॰जय॰मन्मथौ॥ दुर्मुखस्तदनु प्रोक्तो॰हेमलम्बकसंज्ञकः। विलम्बाख्यो॰विकारी॰स्याच्॰छर्वरीप्लवसज्ञकौ॥ उक्तः शुभकृतस्तस्मादव्दः शोभनकृतस्मृतः। क्रोधी॰-विश्वावसुर्ज्ञेयो॰वत्सरोथपराभवः। प्लवङ्गः कीलकाख्यो॰थसौम्यः साधारणाह्वयः ततोविरोधकृन्नामा॰परिधावि॰प्रमाथिनौ॥ आनन्दो॰राक्षसः प्रोक्तो॰ऽनलः पिङ्गलसंज्ञकः। कालयुक्ताख्यसिद्धार्थौ॰रौद्रो॰दुर्मतिदुन्दुभी। रुधिरोद्गारिरक्ताक्षौ॰क्रोधनः॰क्षयकृत्मतः। वत्सराणांगुरोर्मानेषष्टिरियमुदाहृता॥ वत्सरानयनंयथा। नगेनेखेः सन्निहतोद्विधाशकः सखचिशक्तोक्षयमाङ्गभाजितः। गताः सतलब्धयशकोभषड्हतोऽशेषकेशुः प्रभवादिवत्सराः। अत्र॰आद्यातुविंशतिर्ब्राह्मी द्वितीयावैष्णवीस्मृताहृतीयारुद्रदै-

वत्स्याश्रेष्ठामध्याधमाभवेत्॥ वसन्त्यस्मिन्नयनर्त्तुमासपक्षादयः। वस निवासे। वसेश्चेतिसरप्रत्ययः। सत्वार्द्धधातुकइतिसस्यतः॥

वत्सरान्तकः। पुं॰ फाल्गुनेमासि॥

वत्सलः। पुं॰ शृङ्गारादिरसान्तर्गतरसविशेषे। वात्सल्ये। दयाम्नौ। त्रि॰स्नेहयुक्ते। स्निग्धे॥ वत्सेपुत्रादिकेह्यपाक्षेऽभिलाषोस्यास्ति। वत्सांसाभ्यांकामबले॰इतिलच्॥

वत्सला। स्त्री॰ वत्सकामायांधेनौ॥

वत्सशालम्। न॰)
वत्सशाला। स्त्री॰) वत्सानांगृहे॥

वत्सानांशाला पुं॰। विभाषासेनेति॰पक्षेक्लीवता॥ त्रि॰वत्सशालोत्पन्ने॥ वत्सशालेजातः। जातार्थ्यस्तबालुक्॥ पक्षेयि॰वात्सशालोपि।

वत्सा। स्त्री॰ पुत्र्याम्॥ वयसिप्रथमइतिङीपंबाधित्वा॰अजादित्वाट्टप्॥

वत्सादनी। स्त्री॰ गोडुम्बायाम्। चिञ्चायाम्॥

वत्सादनः। पुं॰ वृके॥

वत्सादनी। स्त्री॰ छिन्नरुहायाम्। गुडुच्याम्। वत्सैरद्यते। अद॰। ल्युट्॥

वदः। त्रि॰ वक्तरि॥ वदति। वद-

व्यक्तायांवचि । पचाद्यच् ॥
वदनम् । न० आनने । मुखे । वद्-
यनेन । वद० । करणेल्युट् ॥
वदनासव : ।पुं० अधरमधुनि । वक्त्रा
सवे ॥ वदनस्यासव : ॥
वदन्ति : ।) स्त्री० कथायाम् ॥
वदन्ती ।)
वदन्य : । त्रि० वदान्ये ॥
वदान्य : । त्रि० अत्युदारे । दानशौ
ण्डे । बहुप्रदे ॥ मांयाचस्वेतिवद
ति । वद० । वदेरान्य: ॥ चारुवा
दिनि । प्रियवादिनि ॥
वदामम् । न० फलविशेषे । सुफले ।
वातवैरिणि । वातादे ॥
वदाल: । पुं० पाठीनमत्स्ये । बोआ-
लि०इ०गौ०दे०भा०प्रा० ॥
वदावद : । त्रि० वक्तरि ॥ वदति ।
वद० । पचाद्यचि०चरिचलीतिद्वि
त्वादि ॥
वद्रि । अ० कृष्णपक्षे ॥
वध : । पुं० हिंसके ॥ हिंसायाम् ॥
वधुका । स्त्री० वध्वाम् ॥
वधू : । स्त्री० स्नुषायाम् । बहू०इ०
भा०प्रसिद्धे ॥ वहति०उह्यतेवा । व
हप्रापणे । वहेर्धश्च्रेत्यू : ॥ शारि
वौषधौ ॥ अव्वाम् ॥ नवोढायाम् ॥
भार्यायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ अङ्ग
नायाम् ॥
वधूजन : । पुं० योषिति ॥

वधूट : । पुं० यौवने ॥
वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥
वधूटी । स्त्री० स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषा
याम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवती ॥
वयस्यचरमइतिङीप् ॥
वधूत्सवप्रसव : । पुं० रक्ताम्लाने ॥
वध्रम् । न० इयरञ्जौ ॥ वध्यतेऽनेन ।
वधेरौणादिक : ष्ट्रन् ॥
वध्रि : । स्त्री० वध्रे ॥
वध्री । स्त्री० वध्रे । षित्त्वान्ङीष् ।
चर्म्मा : पश्यवध्रिका : पश्येतिभा-
ष्यम् ॥
वनम् । न० नीरे । जले ॥ निवासे ।
आलये ॥ प्रस्रवणे ॥ कानने । स्व-
त : सिद्धवृक्षसमूहे । गहने । घ-
ना०इ०भा० ॥ प्रवासे । वन्यते०
सम्भज्यते०सेव्यते०याच्यतेवा व-
नसम्भक्तौ०वनुयाचनेवा । हलश्चेति
कर्म्मणिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृ-
द्ध्यभाव: ॥ कर्त्तरिपचाद्यज्वा ॥
त्रि०वननीये ॥ सम्भजनीये ॥
वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
वनकन्द : । पुं० सितशूरणे ॥ धरणी
कन्दे ॥
वनकार्पासी । स्त्री० त्रिपर्णायाम् ।
भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ०
भा० ॥
वनकुलत्थ : । पुं० कुलत्थायाम् ॥
वनकोद्रव : । पुं० उद्दाले ॥

वनकोलि: । पुं॰ वनजवदर्य्याम् । कर्कन्धिकायाम् ॥

वनगो: । पुं॰ स्त्री॰ गवये ॥

वनगोचर: । पुं॰ नारायणे ॥ वनं जलं गोचरोनिवासस्थानं यस्य स: ॥ व्याधे ॥

वनचन्दनम् । न॰ अगुरुणि । देवदारुणि ॥

वनचन्द्रिका । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक: । पुं॰ वनदीपे । हिमाद्रौ ॥

वनचर: । पुं॰ किराते ॥ वनमृगे ॥ वनेचरति । चर॰ । चरेष्ट: ॥

वनच्छाग: । पुं॰ वनच्छगले । एडके । शिशुवाह्यके ॥ शूकरे ॥

वनज: । पुं॰ मुस्तके ॥ स्तम्बेरमे ॥ वनशूरणे अम्बुजे ॥ त्रि॰ वनोत्पन्ने ॥ वनेजायते । जनी॰ । ड: ॥

वनजा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ वनकार्पास्याम् । वन्योपोदक्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रकायाम् ॥

वनजायतेक्षण: त्रि॰ पद्मलोचने ॥

वनजीर: । पुं॰ सूक्ष्मपत्रे । अरण्यजीरे ॥

वनतिक्त: । पुं॰ रोहितकद्रुमे ॥

वनतिक्ता । स्त्री॰ वनतिक्तिकायाम् ॥

वनतिक्तिका । स्त्री॰ पाठायाम् ॥ हरीतक्यां ॥

वनद: । पुं॰ घने । मेघे ॥ वनंजलंददाति । डुदाञ्॰ । क: ॥ त्रि॰ वनदातरि ॥

वनदमन: । पुं॰ अरण्यदमने ॥

वनदीप: । पुं॰ वनचम्पके ॥

वनधेनु: । स्त्री॰ गवय्यां ॥

वननीय: । त्रि॰ सम्भजनीये ॥

वनपल्लव: । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥ अरण्यजपत्रे ॥

वनपांशुल: । पुं॰ व्याधे ॥

वनपिप्पली । स्त्री॰ क्षुद्रपिप्पल्याम् ॥

वनपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक: । पुं॰ वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय: । पुं॰ परभृते । कोकिले ॥ न॰ त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि॰ अरण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं॰ ऋषभौषधे ॥

वनमक्षिका । स्त्री॰ दंशे ॥ वनस्थमक्षिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री॰ वनोद्भवमल्लिकायाम् ॥
वनमल्ली ।)

वनमाला । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्रजि । सपल्लवपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्यां स्रजि । तस्या: स्वरूपं यथा । आजानुलम्बिनीमालासर्वर्त्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूलकदम्बाढ्याबन

मालेतिकीर्त्तिता ॥ वनपुष्पस्र जि ॥

वनमाली । पुं० हरौ । श्रीकृष्णे ॥ वनं वनपुष्पं तन्माला अस्येति० वनमाली । ब्रीह्यादित्वादिनिः । सपल्लवपुष्पग्रथितास्रक् वनमालेत्यन्ये ॥ आपादपद्मं यामाला वनमालेति सामतेति तु कलिङ्गः । सास्य स्तीति वा ॥ वनं मलितुं शीलमस्येति वा । मलधारणे । सुपीति णिनिः ॥ यद्वा अ तत्न्मा अरूपां वैजयन्त्याख्यां वनमालां वहन् वनमाली । वनमालापरिक्षिप्तं धन्याः पश्यन्ति ते मुखमिति हरिवंशोक्तिः ॥

वनमालिनी । स्त्री० वाराह्याम् ॥ द्वारकापुर्य्याम् ॥

वनमुक् । पुं० जलदे । मेघे ॥ वनं नीरं मुञ्चति मुच् लृ० । क्विप् ॥

वनमुद्ग : । पुं० मकुष्ठके ॥

वनमुद्गा । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

वनमूर्द्धजा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेथिका । स्त्री० मेथिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनर : । पुं० वानरे ॥

वनराज : । पुं० मृगेन्द्रे ॥ वनस्य राजनि ॥

वनराजक : । पुं० सिंहे ॥

वनराजि : । स्त्री० वनवृक्षाणां पङ्क्तौ ॥

वनरुहम् । न० पद्मे ॥ वने रोहति । रुह० । इगुपधेति कः ॥

वनलक्ष्मी : । स्त्री० कदल्याम् ॥

वनबर्ब्बर : । पुं० कृष्णार्जके ॥

वनबर्ब्बरिका । स्त्री० अरण्यजवर्वर्याम् । सुप्रसन्नके । विषघ्ने । सूक्ष्मपत्रके । निद्रालौ ॥

वनवल्लरी । स्त्री० निःश्रेणिकातृणे ॥

वनवह्नि : । पुं० दवानले ॥

वनवासन : । पुं० गन्धौतौ । खट्टाशे ॥

वनवासी । पुं० नीलमहिषकन्दे । शाल्मलिकन्दे ॥ पाटल्याम् । मुष्ककवृक्षे ॥ शृङ्ग्याम् । ऋषभौषधे ॥ शूकरकन्दे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि० वनवासकर्त्तरि ॥

वनबीज : ।
वनबीजक : ।
वनबीजपूरक : । } पुं० मातुलुङ्गिका याम् ॥ अरण्यजातबीजपूरे । अत्यम्लायाम् ॥

वनहन्ताकी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

वनव्रीहि : । पुं० नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री० शूकशिम्ब्याम् । अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरण : । पुं० वनोद्भवोल्ले । सितशूरणे । वनकन्दे ॥

वनशृङ्गाट : । पुं० गोक्षुरके ॥ वनस्य शृङ्गाट इव ॥

वनशृङ्गाटक : । पुं० गोक्षुरके ॥

वनशोभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वन स्यशोभाकर्त्तरि ॥

वनश्वा । पुं० गन्धमार्जारे ॥ वृश्चिके । गोमायौ ॥ व्याघ्रे ॥

वनसङ्कट : । पुं० मसूरे ॥

वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥

वनसमूह : । पुं० वन्यायाम् ॥ वनानांसमूह : ॥

वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

वनस्थ : । पुं० मृगे ॥ त्रि० वनवासिनि ॥

वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

वनस्पति : । पुं० द्रुममात्रे ॥ विना पुष्पंफलशालिनिवृक्षे ॥ अपुष्पाफलवन्तोये तेवनस्पतय : स्मृताइति मनु : ॥ स्थालीवृक्षे । नन्दीवृक्षे ॥ वनस्यपति: । पारस्करादित्त्वात् सुट् ॥ वटे ॥

वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरिद्रायाम् । शोलिकायाम् ॥

वनहास : । पुं० अश्ववाले । काशतृणे ॥ कुन्दवृक्षे ॥

वनहासक : । पुं० काशतृणे ॥

वनाखु : । पुं० शशके ॥

वनाखुक : । पुं० मुद्गे ॥

वनाज : । पुं० वनच्छागे । वृडिक्षे ॥

वनाटु : । पुं० स्त्री० वर्वणायाम् । नीलमक्षिकायाम् ॥

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनमधिवसतितच्छील : । णिनि : ॥

वनामल : । पुं० करमर्दे । कृष्णपाकफले ॥

वनाम्र : । पुं० कोषाम्रे ॥

वनायु : । पुं० हरिणे ॥ देशविशेषे ॥

वनायव : । पुं० बहुवचनान्तोयम् । देशविशेषे ॥

वनायुज : । पुं० हयविशेषे । वनायुजे ॥ वनायुषुदेशेजात : । सप्तम्यामजनेर्ड : ॥

वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥

वनार्चक : । पुं० पुष्पजीविनि । मालाकारे ॥

वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवार्द्रके ॥

वनालिका । स्त्री० वज्रवल्ल्याम् । हस्तिशुण्डाम् ॥

वनाश्रय : । पुं० द्रोणकाके ॥

वनाह्विर : । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥

वनि : । पुं० अग्नौ ॥ वन्यतेयाचते । वनुयाचने । खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिवलिचरिभ्यश्चेति० इप्रत्यय : ॥

वनित : । त्रि० याचिते ॥ सेविते ॥

वनिता । स्त्री० उत्पादितात्यर्थानुरागनार्याम् । । योषिन्मात्रे ॥ वन्यते स्म । वनुयाचने० वनसम्भक्तौवा । क्त : । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वा

दिट् ॥ यद्वा । वनतेर्बाहुलकादितन् ॥

वनी । पुं० कन्दमूलफलाद्याहारेणसाग्निहोत्रे० निरग्निहोत्रे० वानप्रस्थे । तृतीयाश्रमे ॥ वनं निवासस्थानमस्यास्ति । अतइनिठनाविती नि: ॥

वनी । स्त्री० विपिने । गहने ॥ वनति । वन० । पचाद्यच् । गौरादि: ॥

वनीपक: । त्रि० याचके ॥ वनींपाति । आतइतिक: । तत: संज्ञायांकन् ॥

वनीयक: । त्रि० याचके ॥ वननम् । वनु० । सर्वधातुभ्यइन् । वनिर्याञ्चा० तामिच्छति । सुपआत्मन: क्यच् । ण्वुल् ॥

वनेक्षुद्रा । स्त्री० करञ्जे ॥

वनेचर: । पुं० किराते ॥ त्रि० अरण्यचारिणि ॥ वनेचरति । चरेष्टइतिट: ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वनेज्य: । पुं० वरसाले ॥

वनेसट् । पुं० वनेचरे ॥ वनेसीदति । षद्लृ० । क्विप् । तत्पुरुषइत्यादिनाऽलुक् ॥

वनेसर्ज्ज: । पुं० असनवृक्षे ॥

वनोद्भवा । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥ त्रि० वनजे ॥

वनोपल: । पुं० आरण्यगोमये ॥

वनौका: । पुं० वानरे ॥ वनस्थिते । पुलिन्दे ॥ वनमोकोऽस्य ॥

वनौषधी । स्त्री० वनोद्भवौषधिमात्रे ॥ प्रायोजना: सन्तिवनेचराद्यागोपादय: प्राकृतनामतज्ज्ञा: । प्रयोजनार्थवचनं प्रवृत्तिर्यतस्तत: प्राकृतइत्यदोष: ॥ किञ्च । रसवीर्यविपाकेभ्योमूलात्पुष्पात्फलाद्दलात् । आकाराद्देशकालादेर्वनौषध्यर्थमुन्नयेत् ॥

वन्दक: । पुं० नीलवल्ल्याम् । वन्दायाम् ॥ त्रि० वन्दनकृति ॥

वन्दका । स्त्री० वृक्षादन्याम् । वन्दायाम् ॥

वन्दथ: । त्रि० स्तोतरि ॥ स्तुत्ये ॥ वन्दते० वन्द्यतेवा । वदिअभिवादनस्तुत्यो: । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथइत्यत्रवन्दीत्यस्यस्थानेवन्दीतिपाठोपिबहुश्रुतैर्निर्धारितइतिवन्देरथ: ॥

वन्दनम् । न० नतौ । प्रणामे ॥ वन्देल्युट् ॥ मुखे ॥

वन्दनमाला । स्त्री० तोरणे । रम्भास्तम्भचतुष्टयवेष्टितस्रपत्ररचितमालायाम् ॥ यथा । कुर्याद्वन्दनमालांयोरम्भास्तम्भै: सुशोभनै: । चूतवृक्षोद्भवै: पत्रैर्जागरेचक्रपाणिन: ॥ युगानिपञ्चसङ्ख्यानांस्वर्गेतस्यो त्सवोभवेत् । पूज्यतेवासमाद्यैस्तु क्रीडतेचाप्सरोवृत: ॥

वन्दनमालिका । स्त्री० वहिर्द्वारोपरि शुभदायांमालायाम् ॥ यथा । तोरणोर्द्धेतुमङ्गल्यं दामवन्दनमालिका ॥

वन्दना । स्त्री० समीच्याम् । स्तुतौ ॥ होमभस्मनातिलके ॥ यथा । ऐशान्यामाहरेद्भस्मस्रुचावाथस्रुवेण वा । वन्दनांकारयेत्तेनशिर : कण्ठांसकेषुच ॥ कश्यपस्येतिमन्त्रेण यथानुक्रमयोगतद्धतिवशिष्ठ : ॥

वन्दनी । स्त्री० नतौ ॥ जीवातौ ॥ वन्ध्याम् ॥ पाचनकर्म्मणि ॥

वन्दनीय : । पुं० पीतभृङ्गराजे ॥ त्रि० नमस्ये । वन्द्ये । स्तवनीये ॥ वन्दितुमर्हः : । वदि० । अनीयर् ॥

वन्दनीया । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अजादित्त्वाट्टाप् ॥

वन्दा । स्त्री० वृक्षोपरिजातेवृक्षे । वृक्षादन्याम् । वृक्षरुहायाम् । जीवन्तिकायाम् । वन्दाके ॥ वृक्षे विजातीयप्ररोहोवन्दा । वन्द्यते । वदि० । गुरोश्च हल : ॥ भिक्षुक्याम् । वन्द्यां ॥

वन्दाक : । पुं० द्रुमरुहायाम् । वन्दायाम् ॥ यथा । वन्दाक : स्याद्धिमस्तिक्त : कषायोमधुरोरसे । मङ्गल्य : कफवातास्ररक्षोव्रणविषापह : ॥ † ✱ †

वन्दाका ।) स्त्री० वन्दायाम् ।
वन्दाकी ।) वृक्षादन्याम् ॥

वन्दारु : । त्रि० वन्दनशीले । अभिवादके ॥ वन्दते । वदि० । शॄवन्द्योरारु : ॥

वन्दि : । स्त्री० निवद्धमनुजादौ । प्रग्रहे । उपग्रहे । वन्दी० इ० लोक० प्र० ॥ सोपानके ॥

वन्दिग्राह : । पुं० अग्न्यायुधदेवतागारभेदके ॥

वन्दिचौर : । पुं० माचले । सन्धिचौरे ॥

वन्दित : । त्रि० पूजिते ॥

वन्दी । पुं० राजादे : स्तुतिपाठिनि । स्तुतिपाठके । भाट० इ० प्र० । प्रस्तावानुवक्तरि ॥ वन्दिनस्त्वमलप्रज्ञा : प्रस्तावसदृशोक्तय : ॥ वन्दते । वदि० । ग्रह्यादित्त्वादावश्यकेतिवाणिनि : ॥ पणमध्यस्थे ॥

वन्दिपाठ : । पुं० भोगावल्याम् । स्तुतिग्रन्थे ॥

वन्दी । स्त्री० आहृतस्त्रियाम् ॥ पणमध्यस्थायाम् । वन्द्यते० वन्दते वा । वदि० इन् । ङीष् ॥ शुद्धायांचत्रियेणोत्पादितायाम् ॥

वन्दीकार : । पुं० वन्दिग्राहे । प्रसह्यचौरे । माचले ॥

वन्द्य : । त्रि० स्तव्ये । वन्दनीये ॥

वन्द्या । स्त्री० स्तव्यायाम् । वन्दनीयाया

मृ॥ गोरोचनायाम्॥ वन्दायाम्॥
वन्द्रः। त्रि० पूजके॥ पुं० गुरौ॥ वन्दते० वन्द्यतेवा। वदि०। स्फायितञ्चीत्यादिनारक्॥ न० जल्याणे॥
वन्यः। पुं० वनौले। वनशूरणे॥ वाराहीकन्दे॥ देवनले॥ न० कैवर्तीमुस्तके॥ त्वचे॥ त्रि० वनोद्भूते॥ वनेभवः। यत्॥
वन्या। स्त्री० वनसमूहे॥ अम्बुसमूहे॥ वनानांसमूहः। पाशादिभ्योयः॥ गोपालकर्कट्याम्॥ मुद्गपर्ण्याम्॥ गुञ्जायाम्॥ भद्रमुस्तायाम्॥ गन्धपत्रायाम्॥ मिश्रेयायाम्॥
वन्योपोदकी। स्त्री० लताप्रभेदे वन्दायाम्। वनसाह्वयायाम्॥ इतिराजनिर्घण्टः॥
वन्नः। त्रि० अंशिनि। भागिनि॥ वनति। वनसम्भक्तौ। ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्॥
वपः। पुं० मेदसि॥ केशमुण्डने॥ वीजवपने॥ वपति। टुवप्०। पचाद्यच्॥ वपतियदित्तणाशः चेत्रमासाद्यवीजम्॥
वपनम्। न० वीजाधाने॥ मुण्डने॥ यथा। गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ। आधानेसोमपानेच वपनंसप्तसुस्मृतम्॥

टुवप्०। ल्युट्॥ अन्यत्रनिषिद्धत्वात्तु: पत्नीकेशान्नवापयेत्॥ क्षौर्ये॥
वपनी। स्त्री० नापितशालायाम्॥
वपा। स्त्री० विवरे। छिद्रे॥ मेदसि॥ उप्यतेऽत्र। टुवप्०। भिदाद्यङ्॥ यद्वा। वपति। पचाद्यच्। टाप्॥
वपिलः। पुं० पितरि॥
वपुस्रवः। पुं० शरीरस्थरसधातौ॥
वपुनः। पुं० देवे। सुरे॥
वपुषा। स्त्री० हवुषायाम्। हीहवेर० इ० भा॥
वपुष्मा। स्त्री० पद्मचारिण्याम्॥
वपुः। न० तनौ। शरीरे॥ प्रशस्ताकृतौ॥ वपति० उप्यतेवा। टुवपवीजसन्ताने। अर्तिपृवपीत्युसिः॥
वपुष्यः। त्रि० अपर्णीये॥ भूमीवीजंहिवपुष्य० सुर्वरायांनचोषरे॥
वप्ता। पुं० जनके॥ त्रि० वापके। वपति। टुवप्०। णवुल्तृचाविति तृच्। कवौ॥
वप्रः। पुं० ताते॥ प्रकारे॥ न० सीसके॥ पुं० न० प्राकाराधारवेदिकायाम्। चये॥ तथाचार्थशास्त्रम्। खातादुद्धृतमृदावप्रंकारयेत्०तस्योपरिप्राकारमिति॥ महावप्रोयथा। महोद्यानांमहावप्रां

तडागशतशोभिताम् । प्राकारगृह सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥ महान्वप्रोयस्याः । प्राकाराधार भूताकृत्रिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसंज्ञेतिवि॰ पु॰ ॥ रोधसि । तटे ॥ रेणौ ॥ क्षेत्रे । केदारे । सानुनि ॥ उप्यतेऽत्र । टुवप॰ । दृधिवपिभ्यां रन् ॥

वप्रक्रीडा । स्त्री॰ वृषभादीनांवप्रक्रियायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलिःशृङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेइतिशब्दार्णवः ॥

वप्रा । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

वप्रि : । स्त्री॰ क्षेत्रे ॥ वपति । टुवप॰ । वङ्क्र्यादित्वात्साधुः ॥

वप्री । स्त्री॰ वल्मीके ॥

वम : । पुं॰ स्त्री॰ वमने ॥

वमथु : । पुं॰ वमने । गजस्यकरशीकरे ॥ वमनं॰ वम्यतेवा टुवमउद्गिरणे ॥ ट्वितोथुच् ॥

वमन : । पुं॰ शणे ॥ न॰ छर्द्दने ॥ अर्द्दने ॥ आहुतौ । आहरणे ॥

वमनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

वमनीया । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ त्रि॰ वमनयोग्ये ॥

वमि : । पुं॰ हुताशने । अग्नौ ॥ धूर्त्ते ॥ स्त्री॰ वान्तौ । छर्द्दने ॥ वमनम् । टुवम॰ । इकृष्यादिभ्यः ॥

वमित : । त्रि॰ कृतवमने ॥ यथा । वमितंलङ्घयेत्प्राज्ञोलङ्घितंनतुवामयेत् । वमनेक्लेशबाहुल्याद्धन्याल्लङ्घनकर्षितम् ॥

वमी । स्त्री॰ वमने ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

वम्भ : । पुं॰ वंशे ॥

वम्री । स्त्री॰ उपजिह्वायाम् । सीमक॰ इ॰ दे॰ भा॰ । वालवी॰ इ॰ महाराष्ट्रभाषा ॥ इ॰ हे॰ न्द्रः ॥

वम्रीकूट : । पुं॰ वल्मीके ॥

वय : । पुं॰ पक्षिणि । खगे ॥ तार्क्ष्ये ॥ यौवने ॥ कालकृतायांयौवनादिरूपायांशरीरावस्थायाम् । बाल्यादौ ॥ अनन्तरिन्चयःपञ्चाः । यथा । कौमारयौवनमध्यत्वस्थविरत्वानिचत्वारिवयांसीत्येकःपक्षः । तथाचाहुः । आद्येवयसि नाधीतंद्वितीयेनार्जितंधनम् । तृतीयेनतपस्तप्तंचतुर्थेकिंकरिष्यतीति ॥ त्रीणिवयांसीत्यन्ये । यदाहुः । पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौवने । पुत्रास्तुस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वातन्त्र्यमर्हतीति ॥ अन्येतु॰ कौमारयौवनस्थविरत्वानि॰ त्रीणीच्छन्ति । आहुश्चते । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्क्षीरनिवर्त्तकः । मध्यमः सप्ततियावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ केचित्तुउपचयापचयलक्षणेद्वेवयसी

द्रुक्रन्तिअस्मिन्पक्षे यौवनस्यप्रथम वयोवाचित्वाद्वायसिप्रथमइतिवधू-टीचिरण्टीत्यचङ्गीपिसिद्धं० वय स्यचरमइतिनवक्तव्यमितिस्थितम्॥ यस्त्वर्थप्रकरणादिकमनपेक्ष्यश्रवण मात्रेणवय:प्रतिपादयति० सव योवाचीत्युच्यते० अन्तरङ्गत्वात्० तेनेह्न । उत्तानशया० लोहित पादा । इहप्रकरणादिनावयस: प्रतीतावपि० शब्दादप्रतीते: । अ थातापिहित्याध्यादिवशादुत्तानाशे ते० अलक्तकेनवरक्तचरणाभवति ॥ वयते० वेति० अजतिवा । वय गतौ० वीगत्यादौ० अजगतौवा असुन् ॥ वयस्त्रिविधंवाल्यंमध्य-मंवार्द्धकंतथेतिसुश्रुत: ॥

वयस्थ : । त्रि० मध्यमवयसि । तरु णे ॥ वयसितिष्ठति । सुपीतियो गविभागात्क: ॥

वय:स्था ।)
वयस्था ।) स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥ गुडू च्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ सूक्ष्मैला याम् ॥ काकोल्याम् । पथ्याया म् । पूतनायाम् । हरीतक्याम् ॥ सोमलतायाम् ॥ शाल्मली । क्षी रकाकोल्याम् ॥ अध्यम्लपर्ण्याम् ॥ मत्स्याक्ष्याम् ॥ वयोयौवनंतिष्ठ त्यनया।घा०।घञर्थेक:।युवती। तरुण्याम् । सख्याम् । आल्या

म् ॥ खर्परेशरिवाविसर्गलोप: ॥

वयस्य : । पुं० समानवयस्के । स्नि ग्धे । सवयसि ॥ वयसातुल्य: । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ स ख्यौ ॥

वयस्या । स्त्री० सख्याम् ॥ टाप् ॥

वयस्वी । पुं० तरुणे ॥

वयुन : । पुं० देवतालये ॥ न० प्रज्ञा ने ॥ कर्मणि ॥ अजति । अज० । अजियमिशीङ्भ्यश्चेत्युनन्चित् । अजेर्वी गुणाभावादेशौ ॥

वयोधा : । पुं० यूनि । तरुणे ॥ वयो दधाति । डुधाञ् । वयसिधाञ इत्यसिङित् ॥

वयोवङ्गम् । न० सीसके ॥

वयोवाची । पुं० अर्थप्रकरणादिकम नपेक्ष्यश्रवणमात्रेणवयस: प्रतिपा दकेकुमारादिशब्दे ॥

वर : । पुं० देवाद्वृते । देवतादेरभी प्सिते । तपोभिरिष्यतेयस्तुदेवेभ्य: सवरोमतइतिभरत: ॥ भर्त्तरि ॥ जामातरि ॥ वृत्तौ । वरणे ॥ वि टे । षिड्गे ॥ गुग्गुलौ ॥ कन्या र्थिनि ॥ वरंपरीक्ष्यकन्यादेया । तथाहिविद्याप्रभावंज्ञानञ्चपरीक्ष्य वणुयाद्वरम् । अचोक्तं देवीभागवते । वरायगुणहीनायवृद्धायाज्ञानिने तथा । दरिद्रायचमूर्खायरोगिणे कुत्सितायच । अत्यन्तकोपयुक्ताय

वाऽस्यन्तदुर्मुखायच । पङ्क्तिवेपङ्क्ति हीनायचाम्भायवधिरायच ॥ जडायचैवमूकायक्लीवतुल्यायपापिने । ब्रह्महत्यांलभेत्सोपियःस्वकन्यांप्रयच्छति ॥ शान्तायगुणिनेचैवयूनेचविदुषेपिच । साधकायसुतांदत्त्वादशयज्ञफलंलभेदितिनवमःस्कन्धः ॥ न० कुङ्कुमे ॥ किञ्चिदिष्टे । मनाक्प्रिये ॥ तथाहि । वरंप्राणास्त्याज्यानचशिशुर्विनाशिष्वभिरतिर्वरंमौनंकार्यंनचवचनमुक्तंयदनृतम् । वरंक्लीबंभाव्यंनचपरकलत्राभिगमनंवरंभिक्षाशित्वंनचपरधनानांहिहरणम् ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ साधुनि ॥ व्रियते०वरणंवा । वृञ्वरणे । ग्रहवृदित्यप् ॥ यद्वा । वृणोति० वरतिवा । पचाद्यच् ॥

वरकः । पुं० वनमुद्गे ॥ पर्पटे ॥ तृणधान्यप्रभेदे । स्थूलकङ्गौ । चीणा० इ० भा० प्र० ॥ मधुरोवरकोरूक्षः कषायोवातपित्तकृत् ॥ न० पटोर्णे । धौताधौतसाधारणवस्त्रे ॥ पोताच्छादने ॥

वरक्रतुः । पुं० इन्द्रे । मरुत्वति ॥

वरचन्दनम् । न० कालीये ॥ देवदारुणि । वरञ्चतच्चन्दनञ्च ॥

वरटः । पुं० हंसे ॥ गन्धोल्याम् । वरडे० इ० प्र० कीटे ॥ म्लेच्छजातिविभेदे ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ वृणोतिसेवतेसरः । वृञ्सम्भक्तौ । वृणोतिवा । वृञ्आवरणे । शकादिभ्योटन् ॥

वरटा । स्त्री० हंसस्ययोषिति । हंस्याम् ॥ गन्धोल्याम् । वरडे० इ० भा० प्र० कीटे ॥ कुसुम्भबीजे । वरट्टिकायाम् ॥ यथा । वरटामधुरास्निग्धारक्तपित्तकफापहा । कषायाशीतलागुर्वी स्वादुवृष्यानिलापहा ॥ + +

वरटी । स्त्री० हंस्याम् । वरडे०इ०- प्र०सपक्षकीटे । गन्धोल्याम ॥ गौरादिः ।

वरट्टिका । स्त्री० वरटायाम् । कुसुम्भबीजे ॥

वरणः । पुं० तिक्तशाके । वरुणद्रुमे ॥ प्राकारे । सालि ॥ उष्ट्रे ॥ सङ्क्रमे ॥ न०कन्यादिवरणे ॥ वेष्टने । वृत्याम् ॥ व्रियते०वृणोतिवा । वृञ्० । युच् ॥ कर्तृकरणयोर्वाल्युट् ॥ वरुणे । यथा वरंवृणवन्तितंदेवावरदृश्ववरार्थिनाम् । धातुर्वैवरणेप्रोक्तस्तस्मात्सवरणःस्मृतः ॥ इति साम्बपुराणम् ॥ पूजनादौ ॥

वरणसी । स्त्री० वाराणस्याम् ॥

वरणा । स्त्री० काश्या उत्तरसीमनिस्थितायांनद्याम् ॥

वरणीयः । त्रि० उपासनीये । वरेण्ये ॥

वरण्ड : । पुं० अन्तरावेदाम् । वरण्डके ॥ समूहे । सङ्घे ॥ वदनामये । वयस्फोडा० इ०भा०प्र० ॥ वृणोति । वृञ्० । अण्डन्नक्षभ्र-वृञ्इत्यण्डन् ॥

वरण्डक : । पुं० अन्तर्वेदौ । वरण्डे। मातङ्गवेद्याम् ॥ अभ्यासकालिका नवेदिमन्तर्द्वीयदन्तिनीयोधयेतेइ तिप्रसिद्धि : ॥ यौवनकण्टके ॥ संवर्त्तुले । गोलइतिख्याते ॥ भित्तौ ॥ त्रि०विशाले ॥ भयसम्पन्ने ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् ॥ वर्त्याम् । शस्त्रविशेषे । छुरिकायाम् ॥

वरण्डालु : । पुं० फलपुच्छे ।

वरतिक्त : । पुं० कुटजवृक्षे ॥

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्करी । स्त्री० रेणुकानामनिगन्धद्रव्ये ॥

वरत्रा । स्त्री० नद्ध्याम् । चर्ममयरज्जौ० । वरत० इ०भा०प्र० ॥ दूष्यायाम् । कक्षायाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ व्रियतेऽनया । वृञ्० । बाहुलकादत्र : । वृञ्श्चिदित्यत्रन्वा । यद्वा । वरंत्रायते । त्रैङ्पालने । आतोनुपेतिक : ॥

वरत्वच : । पुं० निम्बवृक्षे । न०श्रेष्ठवल्कले ॥

वरद : । त्रि० प्रसन्ने ॥ अभीष्टदातरि । समर्द्धके ॥ शान्तचित्ते ॥ वरंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपसर्गइतिक : ॥ पुं० अग्नौ ॥ शान्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोऽग्निरवाहनइत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारिकायाम् ॥ वरदाख्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ टाप् ॥ तिथिविशेषे । माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ तस्यांगौरीपूज्या । यथा। भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य । चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीसुपूजिता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चम्यांश्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातु : । पुं० भूमिसहवृक्षे ॥

वरदाची । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानम् । न० भौमेतीर्थभेदे ॥ यत्रविष्णवेदुर्वाससावरोदत्त : ॥

वरदारु : । पुं० शाकवृक्षे ॥

वरदासङ्गम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णाख्य : । पुं० चोरकसुकोवृक्षे ॥

वरप्रद : । त्रि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुने : पत्न्याम । लोपामुद्रायाम् ॥ वरंप्रददाति । डुदाञ : क : । टाप् ॥

वरफ : । पुं॰ पिशाचविशेषे ॥ यथो-
क्तं शूलिनोमन्त्रविधाने । सहस्रं प्र
जपेन्मन्त्रंशूलिन्यायंस्पृशन्नरः । ब-
टाश्ववरफाश्चैवनस्पृशन्तिकदाच-
नेति ॥

वरफल : । पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥ वराणि
फलानियस्य ॥ न॰श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ॰ ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ॥

वरमुखी । स्त्री॰ रेणुकाभिधगन्धद्र-
व्ये ॥

वरम्वरा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पुं॰ भर्त्तरि ॥ वरणकार
यितरि ॥

वरर : । त्रि॰ वरप्रदे ॥ वरान्राति ।
रादाने । आतइतिक : ॥

वररुचि : । पुं॰ पुनर्वसौ ॥ कात्या
यनमुनौ ॥ विक्रमादित्यराजसभा
स्थेकविविशेषे ॥ वरेषुरुचिर्यस्य ॥

वरल : । पुं॰ वरटे । गन्धोल्याम् ॥

वरलब्ध : । पुं॰ चम्पकवृक्षे ॥ त्रि॰
वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री॰गन्धोल्याम् ।।हंस्याम्॥

वरली । स्त्री॰ वरटायाम् ॥

वरवत्सला । स्त्री॰ श्वश्र्वाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री॰ वरारोहायाम् ।
मस्तकाशिन्याम् ।उत्तमायांनार्य्या
म् ॥ यस्या : लक्षणंयथा । शीतेसु
खोष्णासर्वाङ्गीग्रीष्मेयासुखशीत -
ला । भर्तृभक्ताचयानारीसाभवेद्वर
वर्णिनी ॥ इतिरुद्र : ॥ वरोवर्णो
ऽस्त्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥ लाक्षा
याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया
म् ॥ फलिन्याम् ॥ साधीयस्याम्
वरस्यासौवर्णश्चसोऽस्त्यस्या : । इ-
नि : । ङीप् ॥ श्रियि ॥ गौर्याम् ॥
सरस्वत्याम् ॥

वरवाह्लीकम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

वरवृद्ध : । पुं॰ सुप्रसादे । शिवे ॥
वरेषुवृद्ध : ॥

वरा । स्त्री॰ फलत्रिके । त्रिफलाया-
म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध
द्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥
ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ विड
ङ्गे । श्रेष्ठायाम् ॥ ग्रहवृद्धिस्त्वन्ता
दृतष्टाप् ॥

वराक : । पुं॰ शङ्करे । रणे । युद्धे ॥
त्रि॰शोचनीये । शोच्ये ॥ अव-
रे ॥ वृणोतितच्छील : । वृङ् सम्भ
क्तौ । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङ : षा
कन् ॥

वराकी । स्त्री॰ अवरायाम् ॥ ङीष् ॥

वराङ्ग : । पुं॰ पुष्करिणि । गजे ।
मातङ्गे ॥ न॰योनौ ॥ मस्तके ॥
गुडत्वचि । शोभनावयवे ॥ त्रि॰
शोभनावयवविशिष्टे । वरमुत्तम-
ङ्गञ्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न॰ गुडत्वचि । त्वक्प
त्रे । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शोभा-

द्विभाषितिकम् ॥
वराङ्गना । स्त्री० अतिप्रशस्ताङ्गयुक्तायांस्त्रियाम् ॥ यथा । शिरः सपुष्पं चरणौसुपूजितौवराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् । अनग्नशायित्वमपर्वमैथुनम्चिरप्रनष्टांश्रियमानयन्ति षट् ॥
वराङ्गरूपोपेतः । त्रि० श्रेष्ठरूपयुक्ते । सिंहसंहनने । अङ्गानिचरूपञ्चअङ्गरूपाणि । वराणिचतानिअङ्गरूपाणिच०तैरुपेतः ॥
वराङ्गी । पुं० अम्लवेतसे ॥
वराङ्गी । स्त्री० हरिद्रायां ।
वराटः । पुं० कपर्दके ॥ तस्यभेदाः पञ्चयथा । सिंही०व्याघ्री०मृगी० हंसी०विद्वलेतिराजनिर्घण्टः ॥ रज्जौ ॥ वरमटति । अटगतौ । कर्मण्यण् ॥
वराटकः । पुं० पद्मबीजकोषे ॥ रज्जौ ॥ कपर्दके कौडी० इ० भा० प्र० ॥ तस्यसङ्ख्याभेदेनसंज्ञाभेदा यथा । वराटकानांदशकद्वयंयत् साकाकिणीतास्त्रपणश्चतस्रः तेषोडशद्रम्मइहावगम्योद्रम्मैस्तथाषोडशभिश्चनिष्कः ॥ इतिलीलावती॥ अपिच । तान्त्रिकः कार्षिकः पणइतियाज्ञवल्क्यवचनेन०गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकस्तेषोडशाक्षः कर्षो ऽस्त्रीत्यमरसिंहोक्तेः नचअशीतिवराटकापरिमिततान्रेपणशब्दः सङ्केतितः सचतावत्सङ्ख्यकवराटकैर्लभ्यतेइतिवराटकेष्वपितथाव्यवहारः । एतन्मूलकंभविष्यमत्स्यसूक्तयोर्वचनं यथा । अशीतिभिर्वराटकैः पणइत्यभिधीयते । तैः षोडशैः पुराणंस्याद्रजतंसप्तभिस्तुतैरितिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥ तेचदक्षिणार्थंविधीयन्ते । यथा । इतमश्रोत्रियंदानं हतोयज्ञस्त्वदक्षिणः । तस्मात्पणंकाकिणींवाफलंपुष्पमथापिवा ॥ प्रदद्याद्दक्षिणांयज्ञे तयासफलोभवेत् । इतिशुद्धितत्त्वम् ॥ व्रियतेद्रलैः । वृञ्आवरणे । अन्येभ्योपीत्याटच् । ततः स्वार्थेकः ॥ यद्वा । वरंद्रलवर्णमटति । अट० । कर्मण्यण् । ततः स्वार्थेकन् ॥
वराटकारला । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥
वराटिका । स्त्री० कपर्दके ॥
वराणः । पुं० इन्द्रे ॥ वरुणवृक्षे ॥
वराणसी । स्त्री० काश्याम् ॥
वरादनम् । न० राजादने ॥
वराभिधः । पुं० अम्लवेतसे ॥ श्रेष्ठनामनि ॥
वरारकम् । न० हीरके ॥
वरारोहः । पुं० परमेश्वरे ॥ वरश्चारोहश्च । पुनरावृत्त्यसम्भवात्०वरमारोहणं यस्मिन् वा ॥ गजारो

हे ॥ अवरोहे ॥

वरारोहा । स्त्री० मत्तकाशिन्याम् । वरवर्णिन्याम् । वरआरोहोनितम्बोऽस्याः ॥ कटौ ॥

वरालिका । स्त्री० आर्यायाम् । पार्वत्याम् ॥ दु० त्रि० ॥

वराशिः । पुं० स्थूलवस्त्रे । स्थूलशाटके ॥ वरंश्रेष्ठंवरणंवाअश्नुते । अशूव्याप्तौ । इन् ॥

वरासनः । पुं० षिड्गे ॥ द्वारशालि ॥ न० ओड्रपुष्पे ॥ श्रेष्ठासने ॥

वरासिः । पुं० स्थूलशाटके ॥ खड्गधरे ॥

वरासी । स्त्री० म्लानवस्त्रे ॥

वराहः । पुं० विष्णौ ॥ मानप्रभेदे ॥ तीर्थप्रभेदे ॥ अद्रिविशेषे । मुस्तायाम् ॥ शिशुमारे ॥ वाराहीकन्दे ॥ अष्टादशद्वीपान्तर्गतचद्रद्वीपविशेषे ॥ यथा । गन्धर्वो० वरुणःसौम्योवराहःकङ्कएवच । कुमुदश्च कशेरुश्चनागोभट्टारकस्तथा ॥ चन्द्रेन्द्रमलयाःशङ्खयवाङ्गकगभस्तिमान् । ताम्राङ्गश्चकुमारीचतथ द्वीपादशाष्टभिरिति ॥ सूकरे । कोले । भूदारे ॥ अस्यमांससाधनादियथा । वराहस्यतनुंतोयैःसम्यक्प्रक्षालितांमुहुः । तथाग्निनाथ वाट्गधांकिञ्चित्तोयेनसेकिताम् ॥ शस्त्रेणार्दशयेत्तान्तुयावन्निर्लोमता भवेत् । ततोतितीक्ष्णशस्त्रेणकर्त्तयित्वायथोचितम् ॥ गृह्णीयान्मामिषंतस्यपृथगङ्गविभागशः । रन्धयेद्बहुधाव्रतप्रलेहतलनादिकम् ॥ खेदनंवृंहणंवृष्यंशीतलंतर्पणंगुरु । श्रमानिलहरंस्निग्धंवाराहंबलवर्द्धनम् ॥ वरंश्रेष्ठमाहन्ति । हन० । अन्येष्वपीतिडः ॥ तन्मांसंविष्णवेनदेयम् ॥ तदुक्तंविष्णुसूत्रे । नाभक्ष्यंनैवेद्यार्थे०भक्ष्येष्वजामहिषीक्षीरंवर्जयेत् । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानिचेति ॥ आरण्यवराहमांसंश्राद्धादौविहितम् । अग्नन्तोऽप्यनुवृत्तौ० महारण्यवासिनश्चवराहांस्तथेतिहारीतोक्तः ॥

वराहकन्दः । पुं० वाराह्याम् ॥

वराहकर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वराहकान्ता । स्त्री० वाराह्याम् । वदराद्रुमे ॥

वराहकाली । स्त्री० सूर्यमणिपुष्पवृक्षे ॥ सूर्यावर्त्ते ॥

वराहक्रान्ता । स्त्री० लज्जालौ । तिक्तगन्धिकायाम् । नमस्कार्याम् ॥

वराहनामा । पुं० वाराहीकन्दे ॥

वराहपुराणम् । न० वाराहे ॥

वराहव्यूहः । पुं० वराहाकृतिवत्कृतरचनेव्यूहे ॥ सूक्ष्ममुखपश्चाद्भागः पृथुमध्योवराहव्यूहोभवति ।

अनेनपार्श्वयोर्भयेसतियातव्यंमा गंव्रजेत् ॥

वराहाङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥

वराहिका । स्त्री० कपिकच्छौ ॥

वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ घृ करकन्दे ॥

वरिमा । पुं० उरुत्वे । विशालता याम् ॥ उरोर्भाव: । पृथ्वादित्वा दिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो र्वर्भाव: ॥

वरिव: । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिवसित: । त्रि० उपासिते ॥ वरि व: कृतम् । नमोवरिवइतिक्यच् क्त: क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोप: ॥

वरिवसिता । त्रि० नमस्कर्त्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । से वायाम् ॥ वरिवस: करणम् । व रिवश्शब्द: पूजार्थ: । नमोव रिवश्चित्रङ: क्यच् । अप्रत्ययादि त्य: । टाप् ॥

वरिवस्थित: । त्रि० उपासिते । वरि वसिते ॥ वरिवस: क्यच् । क्त: । क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोपाभाव: ॥

वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषा: । स्त्री० भूम्नि० वर्षासु । प्रावृषि ॥ #

वरिषाप्रिय: । पुं० चातकेखगे ॥

वरिष्ठ: । पुं० तित्तिरौ ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ न० मरिचे ॥ ताम्रे ॥ त्रि० वरतमे ॥ उरुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवर: ०उरुर्वा । अतिशायने० इष्ठन् । प्रियस्थिरेति० उरोर्वर्भाव: ॥ वर्त्स ॥

वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ नीलोत्प लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ ञ् । पचाद्यच् । गौरादि: ॥ सू र्यपत्न्याम् ॥

वरीयान् । पुं० विष्कम्भादिष्वष्टादशे योगे । तत्रजातस्यफलंयथा । दा ताद्‌याल: सुतरांसुवेश: सत्कर्म कर्त्तामधुर: स्वभाव: नरोबलीया न्धनवान्जनाढ्योयोगेवरीयान् यदिजन्मकाले ॥ त्रि० अतियूनि ॥ श्रेष्ठे । अतिविस्तारे ॥ अयमन योरतिशयितउरुर्वरोवा । द्विवचने तीयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा देश: ॥

वरीवर्द्द: । पुं० वलीवर्द्दे ॥

वरुट: । पुं० म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । पुलिन्दानाहलानिष्ठ्या: शवरावरुटाभटा: । मालाभिल्ला: किरातास्सर्वेपिम्लेच्छजातय: ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

वरुड: । पुं० अन्त्यजजातिविशेषे ॥ यथा । रजकश्चर्मकारश्चनटोवरु डएवच । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैते चान्त्यजा: स्मृता: । एतेषांचस्त्रियो गत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । प्रतग्य

स्नानतोविप्रोस्नानात् साम्यन्तुगच्छति ॥ इतियम : ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । कैवर्त्तस्यचकन्यायांशौण्डिकाद्वैसौचिक : । सौचिक्यांशौण्डिकाज्जातोनटोवरुडएवच ॥ इ० प० प० ॥

वरुण : । पुं० पश्चिमाशापतौ । प्रचेतसि । पाशिनि । यादसांपतौ । अप्पतौ ॥ यादसांमर्ध्येतेषांराजा वरुणोनामभगवतोविभूति: ॥ व्रियते०हणोतिवा । वृञ् ० । कृडदादिभ्यउनन् ॥ अप् । जले ॥ खरश्मिसंवरणात्सायङ्कालेसूर्ये ॥ तरुविशेषे । वरणे । सेतौ । तिक्तशाके । कुमारके । अश्मरीघ्ने । श्वेतवृक्षे । तमाले । वरुणा० इ० भा० प्र० ॥ अस्यगुणा : । वरुण : पित्तलोभेदीश्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान् । निहन्तिगुल्मवातास्रकृमींश्चोष्णोग्निदीपन: ॥ कषायोमधुरस्तिक्त: कटुकोरूक्षकोलघु : ॥ अपिच । वरुणोनिलशूलघ्नोभेदीचोष्णोऽश्मरीहर : । पुष्पंवरुणजंग्राहीपित्तघ्नमामवातजित् ॥ *

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ वरुणालयेपिवरुण: । तस्यआत्मजा ॥

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्यपत्न्याम् ॥ वरुणस्यस्त्री० । इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ ॥

वरुणालय : । पुं० समुद्रे ॥ वरुणस्य आलय : ॥

वरुचम् । न० प्रावरणे । उत्तरीयवस्त्रे ॥ वृणोति । वृञ् ० । अशिचादिभ्यइत्येचार्थित्तिउचप्रत्यय : ॥

वरुल : । पुं० सम्भक्तौ ॥

वरूथ : । पुं० रथगुप्तौ । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थंरथस्यसन्नाहवदावरणकद्रव्ये ॥ वरूथोरथगुप्तिर्यातिरोधत्तेरथस्थितमितिमग्ध्यन : ॥ पिकि ॥ काले ॥ समूहे ॥ त्रि० वरणीये ॥ न० चर्मणि ॥ वर्मणि ॥ वेश्मनि ॥ व्रियतेरथोऽनेन । वृञ् वरणे । जूवृञ्भ्यांमूथन् ॥

वरूथाधिपति : । पुं० सेनान्याम् ॥

वरूथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरूथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरूथा : सन्त्यस्याम् । इनि : ङीप् ॥

वरेण्य : । पुं० वक्रौ ॥ प्रजापतौ ॥ ध्यानेनसूर्यमण्डलेद्रष्टव्येपुरुषे ॥ तथाचयोगियाज्ञवल्क्य : । वरेण्यं वरणीयञ्चजन्मसंसारभीरुभि : ॥ आदित्यान्तर्गतंयच्चभर्गाख्यंवासुमुक्षुभि : । जन्ममृत्युविनाशाय दु : खस्यचिविधस्यच । ध्यानेनपुरुषोयस्तुद्रष्टव्य : सूर्यमण्डलेइति ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० प्रधाने ॥ वरणीये ॥ व्रियते । वृञ० ।

बृ त्रणप्ख : ॥
बरेन्द्री । स्त्री॰ गौडदेशे ॥
बरेश्वर : । पुं॰ सदाशिवे । बराणामीश्वर : ॥
बरोटम् । न॰ मरुबकपुष्पे ॥
बरोल : ।) पुं॰ बरटे ॥
बरोली ।) स्त्री॰
बर्क्कर : पुं॰ नर्म्मणि । परिहासे ॥ युवपशौ ॥ छागे । बकरा॰इ॰भा॰ प्र॰ अस्यमांसगुणा : । यथा सहिङ्गुनाज्येनयुतंसुपक्वमजासुतस्यामिषमल्पकस्य । एलालवङ्गोषणयोगयोगात्करोतिपुष्टिंजठरानलस्य ॥ अजासुतस्यबालस्यमांसंगुरुतरंस्मृतम् । हृद्यंमृदुतरंश्रेष्ठंसुस्वादुबलदंस्मृतम् ॥ बर्क्वर्यास्तु । सिद्धार्थसम्भवेतैलेघृतेवोपस्कराविते । साधितस्याप्रसूताया : पलमाजंगुणोत्तमम् । अजाऽप्रसूतासम्भूतंमांसंपीनसनाशनम् । शुक्रकासारुचेशोफेहितमग्नेश्चदीपनम् ॥ अजासुतस्यपीनस्ययौवनस्थस्यसाधितम् । घृतरामठसंयुक्तोपस्करैरसवत्पलम् ॥ वातपित्तहरंबल्यंसुस्वादुरुचिकारकम् । हृद्यंपीनसकासार्श : शोथघ्नंपुष्टिकृत्परम् ॥ इतिपिठौरा । अथक्लिोधिया । स्थूलनिष्कासितान्त्रस्यमांसंकृतमजस्यच । रक्षितं बहुधासूदैराखुरादिकमस्तकम् । तन्मांसंमांसदंबल्यंरुच्यंपित्तानिलापहम् । सुस्वादुमधुरंपाकेकिञ्चित्कफकरंस्मृतम् ॥ बर्कते । छकथादाने । बाहुलकादरन् ॥
बर्क्कराट : । पुं॰ कटाक्षे ॥ तरुणादित्यरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्सङ्गकान्तदन्तनखक्षते ॥ इतिमेदिनिकर : ॥
बर्ग : । पुं॰ स्वजातीयसमूहे । समानधर्मिभि : प्राणिभिरप्राणिभिर्वोपलक्षितेवृन्दे ॥ यथा । कवर्ग : पशुवर्ग : । इति ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ यथा । सर्गोबर्गपरिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहा : । उच्छ्वास : परिवर्त्तश्चपटल : काण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकञ्चग्रन्थसन्धय : ॥ समानाङ्कद्वयस्यपूरणे । कृतौ ॥ वृज्यते । वृजीवर्ज्जने । घञ् । कुत्वम् ॥
बर्गोत्तम : । पुं॰ नवांशानांमध्येस्वांशे ॥ यथाचराणांमेषकर्कटतुलामकरराशीनांप्रथमोंश : । स्थिराणां वृषसिंहवृश्चिककुम्भानांपञ्चमोंश: । द्व्यात्मकानांमिथुनकन्याधनुर्मीनानांनवमोंश : । चराणांप्रथमेचांशेस्थिराणांपञ्चमेतथा । नवमेद्व्यात्मकानाञ्चबर्गोत्तमइतिस्मृत : ॥ अपिच । मेषाद्यामकराद्याश्चतुलाद्या : कर्कटादय : । क्रमान्नवांशा

राशीनांवांशावर्गोत्तमाः स्मृताः ॥ इति ॥

वर्चाः । पुं० चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रोहिण्यामभवद्वर्चाबर्चस्वीयेनचन्द्रमाः । त्रि० ॥ न० रूपे ॥ विष्ठायाम् ॥ तेजसि ॥ वर्चते । वर्चदीप्तौ । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

वर्चस्कः । पुं० न० गूथे । पुरीषे । विष्ठायाम् ॥ वर्चते० वर्च्चदीप्तौ । वर्च० । असुन् । कुत्सायांकन् ॥

वर्चस्वी । पुं० चन्द्रमसि ॥ त्रि० वर्चोविशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्त्वर्थीयेविनिः ॥

वर्जनम् । न० हिंसायाम् ॥ त्यागे ॥

वर्जनीयः । त्रि० त्यागार्हे । वर्ज्ये ॥

वर्जितः । त्रि० परित्यक्ते ॥ वृजेः ॥ क्तः ॥

वर्ज्यः । त्रि० त्याज्ये । वर्जनीये ॥

वर्णः । पुं० द्विजादौ । ब्राह्मणादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये । वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेषुवर्णायथा । आदित्याः क्षत्रियास्तेषांविशश्चमरुतस्तथा । अश्विनौचस्मृतौशूद्रौतपस्युग्रेसमास्थितौ । स्मृतास्त्वाङ्गिरसादेवाब्राह्मणाइतिनिश्चयः । अपिच । चत्वारः कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते । आचाराश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौकलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच ॥ सामान्योवर्णसङ्करः ॥ शुक्लादौ ॥ सचबहुविधोयथा । श्वेतः १ । पाण्डुः २ धूसरः ३ । कृष्णः ४ । पीतः ५ । हरितः ६ । रक्तः ७ । शोणः ८ । अरुणः ९ । पाटलः १० । श्यावः ११ । धूम्रः १२ । पिङ्गलः १३ । कर्बुरः १४ । यथाह्यमरः । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डराः । अवदातः सितोगौरोऽवलक्षोधवलोऽर्जुनः ॥ १ ॥ हरिणः पाण्डुरः पाण्डुः २ । ईषत्पाण्डुस्तुधूसरः ३ । कृष्णेनीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः ४ ॥ पीतोगौरोहरिद्राभः ५ पालाशोहरितोहरित् ६ लोहितोरोहितोरक्तः ७ । शोणः कोकनदच्छविः ८ ॥ अव्यक्तरागस्त्वरुणः ९ । श्वेतरक्तस्तुपाटलः १० । श्यावः स्यात्कपिशो ११ धूम्रधूमलौकृष्णलोहिते १२ ॥ कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ १३ । चित्रंकिर्मीरकल्माषशबलैताश्चकर्बुरे १४ ॥ गुणेशुक्लादयः पुंसिगुणिलिङ्गास्तुतद्वति । इति । यशसि ॥ गुणे । गजचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । आस्तरणे । हाथीकीभूल० इ० भा० ॥ स्तुतौ ॥ काञ्चने ॥

व्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न॰ कुङ्कुमे ॥
पुं॰ न॰ भेदे ॥ रूपे ॥ विलेपने ॥
अक्षरे । अकारादिवर्णः सच द्विवि
धः । ध्वन्यात्मकोऽक्षरात्मकश्च ॥
अक्षरात्मकस्योच्चारणमुक्तं वरदात
न्त्रे । यथा । श्रीशिव उवाच । वि
शेषं शृणु यथास्य प्रोच्चार्याः कण्ठतः
स्वराः । ऋद्वयं जिह्वया मूर्द्ध्नि लृद्वयं
जिह्वदन्तजम् ॥ मुखस्थानाद्बलेनोवा
च्याः मकारः कण्ठघातज इति ॥
चित्रे ॥ शब्दे ॥ तालविशेषे ॥ ष
ड्जादिगतौ ॥ अङ्गरागे ॥ वर्ण्य
तेऽनेन । वृञ्० । कृवृजृसिद्रुपन्य
निस्वपिभ्यो नित् इति नः ॥ यद्वा ।
बहवो वर्णाः सन्त्यस्य । अर्श आ
द्यच् ॥ वर्ण्यतेऽर्थोऽनेनवा । व-
र्ण वर्णने॰ वर्णप्रेरणे वा । घञ्
॥ वर्णयतिवा । अच् ॥

वर्णकः । पुं॰ चारणे ॥ मण्डले ॥
न॰ हरिताले ॥ घृष्टचन्दनादिले
पमात्रे ॥ गात्रानुलेपनयोग्ये पिष्टे
घृष्टे वा सुगन्धिद्रव्ये ॥ चन्दने ॥
पुं॰ स्त्री॰ हिङ्गुलहरितालका
कनीलीकादौ ॥ पुं॰ न॰ चन्दने
॥ विलेपने ॥ त्रि॰ वक्तरि ॥ वर्णं
करोति॰ वर्णयति॰ वक्तीतिवा ।
वर्ण॰ ॥ ण्वुल् ॥

वर्णकम्बलः । पुं॰ आस्तरणे ॥

वर्णकविः । पुं॰ कुवेरात्मजे ॥

मायुराजे ॥

वर्णका । स्त्री॰ प्रावर्णभेदे ॥ व
र्णं वर्णक्रियाविस्तारगुणावचनेष्विति
चौरादिकः । ततो ण्वुल् । वर्ण
कातान्तवद्भूतौ त्वं न ॥

वर्णकूटः । पुं॰ योटकविशेषे ॥ य
था । क्षत्रविट्शूद्रविप्राः स्युः
क्रमान्मेषादिराशयः । तत्र वर्णा
धिकाकन्यान्वोढव्याकदाचन ॥
दोषस्तु । वर्णज्येष्ठा तु या नारी वर्ण
हीनस्तु यः पुमान् ॥ विवाहं यदि
कुर्वीत तस्या भर्ता विनश्यतीति ॥

वर्णकूपिका । स्त्री॰ मसीधान्याम् ॥

वर्णक्रिया । स्त्री॰ वर्णकरणे ॥ यथा ।
वर्णस्य करणे देयं कुङ्कुमं रक्तचन्दन-
म् । ताम्बूलं यत्र यद्युक्तं तत्तत्र
प्रयोजयेत् ॥ पार्श्वेषु गुरुणा देयो-
गोत्यजीचीरजेषु च ॥ शेषेषु पाक
योगेषु धूपयेद्धिङ्गुसर्पिषा ॥

वर्णचारकः । पुं॰ चित्रकारे ॥

वर्णज्येष्ठः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ वर्णानां॰
वर्णेषु वा ज्येष्ठः ॥ त्रि॰ स्ववर्णापे
क्षयोत्तमवर्णे ॥

वर्णतूलिः ।)
वर्णतूलिका ।) स्त्री॰ लेखन्याम् ॥
वर्णतूली ।)

वर्णदम् । न॰ कालीयके ॥ त्रि॰ व
र्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

त्रि० वर्णदातरि ॥

वर्णदूतः। पुं० लेखे। वाचिकहारके ॥

वर्णधर्म्मः। पुं० न० वर्णाधिकृतधर्म्मे ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रवर्त्तते। वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृपेति भविष्यपुराणम् ॥ अपिच। यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहः। अध्यापनं चाध्ययनं षट्कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥ दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः क्षत्रियवैश्ययोः। दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ॥ शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां वर्णसाधनम्। कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञोपि धर्म्मतः ॥ क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च। आर्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ॥ सत्यं सन्तोष आस्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः। देवताभ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता। सामासिकमिमं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मुनिः ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम्। स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां सङ्ग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तताम्। गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेतु वर्त्तताम्। इतिकौर्मे २ अध्याय: ॥

वर्णनम्। न० उपवर्णने ॥ स्तवने ॥ शुक्लपीतादिवर्णयोजने ॥

वर्णना। स्त्री० प्रशंसायाम्। गुणकथने। स्तवे ॥

वर्णनीयः। त्रि० वर्ण्ये। वर्णितव्ये ॥

वर्णपात्रम्। न० चित्रकारस्य नील्यादिवर्णाधारे ॥

वर्णपुष्पः।) पुं० महासहायाम्
वर्णपुष्पकः।)

। राजतरुणीपुष्पवृक्षे। अम्लाने ॥

वर्णपुष्पी। स्त्री० उष्ट्रकाण्डीपुष्पवृक्षे ॥

वर्णप्रसादनम्। न० अगुरुणि ॥

वर्णमाता। स्त्री० भारत्याम् ॥ लेखन्याम् ॥

वर्णमातृका। स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वर्णमाला। स्त्री० क्रमागताकाराद्यक्षरसमूहे। मातृकायाम् ॥ वर्णानां मालेव ॥ तत्र संस्कृतवर्णाः ५०। जपमालायाम् ५१। इङ्गरेजीयवर्णाः २६। फरासीया: २३। हिब्रु० अर्थात् इहूदीया: २२। आरबीया: २८। पारसीया: ३१। तुरस्कीया: ३३। रूशीया: ४१। ग्रिक्० अर्थात् इयुनानीया: २४। लाटिन्देशीया: २२। डच्० अर्थात् ओलन्दाजीया: २६। स्पान्

देशीयाः २७। इटलीदेशीयाः २०। तातारीयाः २०२। वर्म्मदेशीयाः १८। चीनदेशीयवर्णाः शब्दात्मकाः तच्छब्दसङ्ख्याः ८०००० ॥ इतिशब्दकल्पद्रुमेराधाकान्तदेवः ॥

वर्णरेखा।)
वर्णलेखा।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
वर्णलेखिका।)

वर्णवती। स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ त्रि० वर्णविशिष्टे ॥ वर्णोऽस्त्यस्याम्। रसादिभ्यश्चेतिमतुप्। उगित्वान् ङीप् ॥

वर्णविक्रिया। स्त्री० वर्णापचारे ॥ +

वर्णविलोडकः। पुं० श्लोकस्तेने। काव्यच्छायाहृति। सन्धिचौरे ॥

वर्णसङ्करः। पुं० सङ्कीर्णाचारे ॥ मिश्रितजातौ। मूर्द्धाभिषिक्तमाहिष्यकरणाद्यनुलोमप्रतिलोमजातेऽन्तरालजातौ ॥ वर्णयोर्वर्णानांवा सङ्करोयस्मिन्जनयितव्येसवर्णः सङ्करः ॥ व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावेदनेनच। स्वकर्म्मणाञ्चत्यागेनजायन्तेवर्णसङ्कराः ॥

वर्णसङ्घातः। पुं० अक्षरसमाम्नाये ॥

वर्णसमाम्नायः। पुं० वर्णमालायाम् ॥

वर्णसिः। पुं० जले। वृणोति। वृञ०। सानसिवर्णसीत्यादिना० असिप्रत्ययोधातोर्नुक्च ॥

वर्णा। स्त्री० आढक्याम् ॥

वर्णाङ्का। स्त्री० लेखन्याम् ॥

वर्णाटः। पुं० गायने ॥ चित्रकरे ॥ स्त्रीकृतजीवने ॥

वर्णात्मा। पुं० शब्दे ॥

वर्णाश्रमधर्म्मः। पुं० वर्णाश्रमोभयाऽधिकृतधर्म्मे ॥ यथा। वर्णत्वमाश्रमत्वञ्चयोऽधिकृत्यप्रवर्त्तते। सवर्णाश्रमधर्म्मस्तुमौञ्जीयामेखलायथा ॥ वर्णाश्रमयोर्धर्म्मे ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे। यथा। श्रुत्वा धर्मान्बहुविधान्भवानीभवमोचिनी। हितायजगतांमाताभूयः शङ्करमब्रवीत् ॥ श्रीदेव्युवाच। श्रुतं बहुविधंधर्ममिहामुत्रसुखप्रदम्। धर्मार्थकामदंविघ्नहरंनिर्वाणकारणम् ॥ साम्प्रतंश्रोतुमिच्छामिब्रूहिवर्णाश्रमान्विभो। यत्रयेविहिताचाराः कृपयावदतानपि ॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ चत्वारः कथितावर्णाआश्रमाश्चापिसुव्रते। आचाराश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौ० कलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः। ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच ॥ एतेषांसर्ववर्णानामाश्रमौद्वौमहेश्वरि। तेषामाचारधर्मांश्चशृणुष्वावदामिते ॥ पुरैवकथितंतावत्

कलिसम्भवचेष्टितम् ॥ तपःस्वा
ध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि ।
क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतो देहपरिश्र
मः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति वानप्र
स्थोऽपि न प्रिये । गार्हस्थो भैक्षुकश्चै
व आश्रमौ द्वौ कलौ युगे ॥ गृहस्थस्य
क्रियाः सर्वा आगमोक्ताः कलौ यु
गे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः
कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुके
प्याश्रमे देवि वेदोक्तं दण्डधारणम् ।
कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौत
संस्कृतिः ॥ शैवसंस्कारविधिना
ऽवधूताश्रमधारणम् । तदेव कथि
तं भद्रे संन्यासग्रहणं कलौ ॥ विप्रा
णामितरेषाञ्च वर्णानां प्रबले कलौ ।
उभयत्राश्रमे देवि सर्वेषामधिकारि
ता ॥ सर्वेषामेव संस्काराः कर्मा
णि शैववर्त्मना । विप्राणामितरेषां
स्वकर्म लिङ्गं पृथक् पृथक् ॥ जात
मात्रो गृहस्थः स्यात् संस्कारादाश्र
मी भवेत् । गार्हस्थ्यं प्रथमं कुर्याद्य
थाविधि महेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञाने समु
त्पन्ने वैराग्यं जायते यदा । तदा सर्वं
परित्यज्य संन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ वि
द्यामुपार्ज्जयेद्बाल्ये धनं दारांश्च यौव
ने । प्रौढे धर्म्याणि कर्माणि चतुर्थे प्रव्र
जेत् सुधीः ॥ मातरं पितरं वृद्धं भार्या
ञ्चैव पतिव्रताम् । शिशुञ्च तनयं हि
त्वा नावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मातॄः

पितॄन् शिशून् दारान् स्वजनान् बा
न्धवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैता
न् स महापातकी भवेत् ॥ मातृहा
पितृहा स स्यात् स्त्रीवधी ब्रह्मघातकः
। असन्तर्प्य स्वपित्रादीन् यो गच्छेत्
भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणो विप्रभिन्न
श्च स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः । शैवेन
वर्त्मना कुर्यादेष धर्मः कलौ युगे ॥
श्रीदेव्युवाच । कोवा धर्मो गृहस्थस्य
भिक्षुकस्य च किं विभो । विप्रस्य वि
प्रभिन्नानां संस्कारादीनि मे वद ॥
श्रीसदाशिव उवाच ॥ गार्हस्थ्यं प्र
थमं धर्मं सर्वेषामनुजन्मनाम् ।
तदेव कथयाम्यादौ शृणु कौलिनि त
त्त्वतः ॥ ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः स्याद्ब्र
ह्मज्ञानपरायणः । यद्यत् कर्म प्रकु
र्वीत तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥ न मि
थ्याभाषणं कुर्यान्न च शाठ्यं समा
चरेत् ॥ देवतातिथिपूजासु गृहस्थो
निरतो भवेत् ॥ मातरं पितरञ्चैव
साक्षात् प्रत्यक्षदेवताम् । मत्वा गृ
ही निषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥ तु
ष्टायां मातरि शिवे तुष्टे पितरि पार्व
ति । तव प्रीतिर्भवेद्देवि परब्रह्म प्र
सीदति ॥ त्वमाद्या जगतां माता पि
ता ब्रह्म परात्परम् । युवयोः प्रीण
नं यस्मात्तस्मात् किं गृहिणां तपः
॥ आसनं शयनं वस्त्रं पानं भोजनमे
व च । तत्तत्समयमाज्ञाय माते

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुलां वाणीं सर्व्वदा प्रियमाचरेत्। पित्रोराज्ञानुसारी स्यात् सत्पुत्रः कुलपावनः ॥ औद्धत्यं परिहासञ्च तर्ज्जनं परिभाषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्व्वीत यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ मातरं पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत् ससम्भ्रमः । विनाज्ञया नोपविशेत् संस्थितः पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्तो यः कुर्य्यात् पितृहेलनम् । स याति नरकं घोरं सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः ॥ मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसोदरान् । हित्वा गृही न भुञ्जीयात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ वञ्चयित्वा गुरून् बन्धून् यो भुङ्क्ते स्वोदरम्भरः । इहैव लोके गर्ह्योऽसौ परत्र नारकी भवेत् ॥ गृहस्थः पोषयेद्दारान् विद्यामभ्यासयेत् सुतान् । पोषयेत् स्वजनान् बन्धूनेष धर्म्मः सनातनः ॥ जनन्या वर्द्धितो देहो जनकेन प्रपोषितः । स्वजनैः शिक्षितः प्रीत्या सोऽधमस्तान् परित्यजेत् ॥ एषामर्थे महेशानि कृत्वा कष्टशतान्यपि । प्रीणयेत् सततं शक्त्या धर्म्मो ह्येष सनातनः ॥ स धन्यः पुरुषो लोके सत्कृतो परमार्थवित् । ब्रह्मनिष्ठः सत्यसन्धो यो भवेद्भुवि मानवः ॥ न भार्य्यां ताडयेत् क्वापि मातृवत् पालयेत् सदा । न त्यजेद्घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

वर्णाश्रमधर्म्मः

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्वीयदारेषु स्त्रियमन्यां न संस्पृशेत् । दुष्टेन चेतसा विद्वानन्यथा नारकी भवेत् ॥ विरले शयनं वासं त्यजेत् प्राज्ञः परस्त्रिया । अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्य्यं न दर्शयेत् ॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्धयामृतभाषणैः । सततं तोषयेद्दारान् नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ उत्सवे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने । न पत्नीं प्रेषयेत् प्राज्ञः पुत्रामात्यविवर्ज्जिताम् ॥ यस्मिन्नरे महेशानि तुष्टा भार्य्या पतिव्रता । सर्व्वो धर्म्मः कृतस्तेन भवती प्रिय एव सः ॥ चतुर्व्वर्षावधि सुतान् लालयेत् पालयेत् पिता । ततः षोडशपर्य्यन्तं गुणान् विद्याञ्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान् प्रेरयेद्गृहकर्म्मसु । ततस्तांस्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥ कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयातियत्नतः । देया वराय विदुषे धनरत्नसमन्विता । एवं क्रमेण भ्रातॄंश्च स्वस्रभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन् मित्राणि भृत्यांश्च पालयेत् तोषयेद्गृही ॥ ततः स्वधर्म्मनिरतानेकग्रामनिवासिनः । अभ्यागतानुदासीनान् गृहस्थः परिपालयेत् ॥ यद्येवं नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति । पशुरेव स विज्ञेयः स पापी लोकगर्हितः ॥ निद्रालस्यं देहयत्नं केशवि

न्यासमेवच । आसक्तिमथनैवर्क्षे-
नातिरिक्तं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ यु
क्ताहारोयुक्तनिद्रोमितवाङ्मितमै
थुनः । स्वच्छोनम्रः शुचिर्दक्षोयु-
क्तः स्यात्सर्वकर्मसु ॥ शूरः श-
चीविनीतः स्याद्वान्धवेगुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान्नमन्येतनावम-
न्येतमानिनः ॥ सौहार्द्दं व्यवहारां
श्चप्रवृत्तिं प्रकृतिंनृणाम् । सहवासे
नतर्क्कैश्चविदित्वाविश्वसेत्ततः ॥
वसेद्द्विष्टुरपिचुद्रात्समं यंवीक्ष्य
वुद्धिमान् । प्रदर्शयेत्स्वप्रभावा-
न्नैवधर्मं विलङ्घयेत् ॥ स्वीयं य
शः पौरुषञ्चगुह्ययेकथितञ्चयत् ।
कृतं यदुपकारायधर्मज्ञोनप्रकाशये
त् ॥ जुगुप्सितप्रवृत्तौचनिश्चितेपि
पराजये । गुरुणालघुनाचापियश
स्वीनविवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान्यतमानउपार्जयेत् । व्यस
नञ्चासतांसङ्गं मिथ्याद्रोहंपरित्यजे-
त् ॥ अवस्थानुगताश्चेष्टाः समया
नुगताः क्रियाः । तस्मादवस्थांस
मयं वीक्ष्यकर्मसमाचरेत् ॥ योगचे
मरतोदक्षोधार्मिकः प्रियवाक्यवः
। मितवाङ्मितहासः स्यान्मा-
न्यार्य तुविशेषतः ॥ जितेन्द्रियः
प्रसन्नात्मासुचिन्त्यः स्याद्दृढव्र-
तः । अप्रमत्तादीर्घदर्शी मावाक्य-
र्थान्विचारयेत् ॥ सत्यं मृदुप्रियं

वर्णाश्रमधर्म्मः

धीरोवाक्यंहितकरंवदेत् । आत्मो
त्कर्षं तथानिन्दांपरेषांपरिवर्ज्जये-
त् ॥ जलाश्रयाश्चवृक्षाश्चविश्रामगृ
हमध्वनि । सेतुः प्रतिष्ठितोयेनते
नलोकत्रयंजितम् ॥ सन्तुष्टोपितरो
यस्मिन्ननुरक्ताः सुहृद्गणाः । गाय
न्तियद्यशोलोकास्तेनलोकत्रयंजित
म् ॥ सत्यमेवव्रतंयस्यदयादीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौवशेयस्यतेनलो
कत्रयंजितम् ॥ विरक्तः परदारे
षुनिस्पृहः परवस्तुषु । दम्भमात्स
र्यहीनोयस्तेनलोकत्रयंजितम् ॥ न
बिभेतिरणाद्योवैसङ्ग्रामेप्यपराङ्
मुखः । धर्मयुद्धेमृतोवापितेनलो
कत्रयंजितम् ॥ असंशयात्मासुश्र
द्धः शाम्भवाचारतत्परः । मच्छास
नेस्थितोयस्तेनलोकत्रयंजितम् ॥
ज्ञानिनालोकयात्रायैसर्वंचसमदृष्टि
ना । क्रियन्तेयेनकर्माणितेनलोक
त्रयंजितम् ॥ शौचन्तुद्विविधंप्रोक्तं-
वाह्याभ्यन्तरभेदतः ब्रह्मण्यात्मा
र्पणंयत्तच्छौचमान्तरिकंस्मृतम् ॥
अद्भिर्वाभस्मनावापिमलानामपक-
र्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्येनवाह्यः
शौचंतदुच्यते ॥ गङ्गानद्योह्रदावा
प्यस्तथाकूपाश्चचुल्लकाः । सर्वंपवित्रं
जननंसूर्यादीक्षमतः प्रिये ॥ भस्माच
याज्ञिकंश्रेष्टं मृत्स्नातुमलवर्ज्जिता ।
वासोऽजिनतृणादीनिमृद्वज्ञानी-

ह्निमुव्रते ॥ किमत्र बहुनोक्तेन शौ-
चाशौचविधौ शिवे । मनः पूतं भवे
द्येन गृहस्थस्तत्तदाचरेत् । निद्रा
न्ते मैथुनस्यान्ते त्यागान्ते मलमूत्रयोः।
भोजनान्ते मलिस्पृष्टे बहिः शौचं वि-
धीयते । सन्ध्या च कालिकी कार्या
वैदिकी तान्त्रिकी क्रमात् । उपास-
नाया भेदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्रीजपना-
त्प्रिये । ज्ञानाद्ब्रह्मेति तद्वाच्यं स
न्ध्या भवति वैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकी संध्या न सूर्योपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानं दिने शाय गाय
त्रीजपनं तथा । अष्टोत्तरसहस्रं वा
शतं वा दशधापि वा । जपानां निय-
मो भद्रे सर्वं चाह्निककर्म्मणि ॥ शू-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोऽस्ति के
वलम् । आगमोक्तविधौ देवि सर्व-
सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ प्रातः सूर्योद
यः कालो मध्याह्नस्तदनन्तरम् ।
सायं सूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामयं-
क्रमः ॥ श्रीदेव्युवाच । विप्रादि
सर्ववर्णानां विहिता तान्त्रिकी क्रिया।
त्वयैव कथिता नाथ सम्प्राप्ते प्रबले क
लौ ॥ तदिदानीं कथं देव विप्रान्वै
दिककर्म्मणि । नियोजयसि तत्स
र्वं विशेषाद्वक्तुमर्हसि । श्रीसदाशि
व उवाच ॥ सत्यं ब्रवीषि तत्त्वज्ञे स
र्वेषां तान्त्रिकी क्रिया । लोकानां भो

वर्णाश्रमधर्म्मः

गमोक्षाय सर्वकर्मसु सिद्धिदा ॥ यु
गत्रये ब्रह्मसावित्री यथा भवति वैदि
की । तथैव तान्त्रिकी ज्ञेया प्रशस्ता
भयकर्म्मणि ॥ अतोऽत्र कथितं देवि
द्विजानां प्रबले कलौ । गायत्र्यामधि
कारोऽस्ति नान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् ॥
तारोद्याकमलाद्याश्च वाग्भवाद्याय
थाक्रमात् । ब्राह्मणक्षत्रियविशांसा
वित्री कथिता कलौ ॥ द्विजातीनां
प्रभेदार्थं शूद्रेभ्यः परमेश्वरि ।
सन्ध्येयं वैदिकी प्रोक्ता प्रागेवाह्नि
ककर्म्मणाम् ॥ अन्यथा शांभवैर्मा
र्गैः केवलैः सिद्धिभाग्भवेत् ।
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यमेतन्न सं
शयः ॥ कालात्ययेऽपि सन्ध्येयं क
र्त्तव्या देववन्दिते । ओं तत्सद्ब्रह्म
चोच्चार्य्य मोक्षेप्सुभिरनातुरैः ॥
आसनं वसनं पात्रं शय्यां यानं नि
केतनम् । गृह्यकं वस्तुजातञ्च
क्षात्स्वच्छं प्रशस्यते ॥ समाप्याह्नि
ककर्म्माणि स्वाध्यायं गृहकर्म्म वा ।
गृहस्थो नियतं कुर्यान्नैव तिष्ठेन्निरु
द्यमः ॥ पुण्यतीर्थे पुण्यतिथौ ग्रह
णे चन्द्रसूर्ययोः । जपं दानं प्रकु
र्वाणः श्रेयसां निलयो भवेत् ॥ क
लावन्नगताः प्राणा नोपवासः प्रशस्य
ते । उपवासप्रतिनिधावेकं दानं
विधीयते । कलौ दानं महेशानि स
र्वसिद्धिकरं भवेत् । तत्पात्रं

केवलं च योऽदरिद्रः सत्क्रियान्वितः ॥ मासवत्सरपक्षाणामारम्भदिनमम्बिके । चतुर्द्दश्यष्टमीशुक्ला तथैवैकादशीकुहूः ॥ निजजन्मदिनं चैव पित्रोर्म्मरणवासरः । वैधोत्सवदिनञ्चैव पुण्यकालः प्रकीर्त्तितः ॥ गङ्गानदीमहानद्यो गुरोः सदनमेव च । प्रसिद्धदेवताक्षेत्रं पुण्यतीर्थं प्रकीर्त्तितम् ॥ त्यक्त्वा स्वाध्ययनं पित्रोः शुश्रूषां दाररक्षणम् । नरकाय भवेत्तीर्थं तीर्थव्रततान्नृणाम् ॥ न तीर्थसेवा नारीणां नोपवासादिकाः क्रियाः । नैव व्रतानां नियमो भर्त्तुः शुश्रूषणां विना । भर्त्तैव योषितां तीर्थं तपो दानं व्रतं गुरुः । तस्मात्सर्व्वात्मना नारी पतिसेवां समाचरेत् ॥ १०१ ॥ पत्युः प्रियं सदा कुर्य्याद्वचसा परिचर्य्यया । सदाज्ञानुचरी भूत्वा तोषयेत्पतिबान्धवान् ॥ नेक्षेत्पतिं क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्नैव दुर्व्वचः । नाप्रियं मनसा वापि चरेद्भर्त्तुः पतिव्रता ॥ कायेन मनसा वाचा सर्व्वदा प्रियकर्म्मभिः । या प्रीणयति भर्त्तारं सैव ब्रह्मपदं लभेत् ॥ नान्यवक्त्रं निरीक्षेत नान्यैः सम्भाषणं चरेत् । न चाङ्गं दर्शयेदन्यानां भर्त्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत् पित्रोर्वशे बाल्ये भर्त्तुः सम प्राप्तयौवने

वर्णाश्रमधर्म्मः

। वार्द्धक्ये पितृबन्धूनां न स्वतन्त्रा भवेत्क्वचित् ॥ अज्ञातपतिमर्य्यादामज्ञातपतिसेवनाम् । नोद्वाहयेत् पिता बालामज्ञातधर्म्मशासनाम् ॥ नरमांसं न भुञ्जीयान्नराकृतिपशूंस्तथा । बहूपकारकान् गाश्च मांसादान् रसवर्ज्जितान् । फलानि ग्राम्यवन्यानि मूलानि विविधानि च । भूमिजातानि सर्व्वाणि भोज्यानि स्वेच्छया शिवे ॥ १०९ ॥ अध्यापनं याजनञ्च विप्राणां वृत्तमुत्तमम् । अशक्तौ क्षत्त्रियविशां वृत्त्या निर्व्वाहमाचरेत् ॥ राजन्यानाञ्च सद्वृत्तं संग्रामो भूमिशासनम् । अत्राशक्तौ वणिग्वृत्तं शूद्रवृत्तमथाश्रयेत् ॥ वाणिज्याशक्तवैश्यानां शूद्रवृत्तमदूषणम् । शूद्राणां परमेशानि सेवा वृत्तं विधीयते ॥ सामान्यानान्तु वर्णानां विप्रवृत्त्यन्यवृत्तिषु । अधिकारोऽस्ति देवेशि देहयात्राप्रसिद्धये ॥ अद्वेष्टा निर्म्ममः शान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । निर्म्मत्सरो निष्कपटः स्ववृत्तौ ब्राह्मणो भवेत् ॥ अध्यापयेत् पुत्रवच्छिष्यान् सन्मार्गवर्त्तिनः । सर्व्वलोकहितैषी स्यात् पक्षपातविनिर्म्मुक्तः ॥ मिथ्यालापमसूयाञ्च व्यसनाप्रियभाषणम् । नीचैः प्रसक्तिं दम्भञ्च सर्व्वथा ब्राह्मणस्त्यजेत् ॥ युयुत्सागर्हितास्त्रीसन्मानैः सम्भिरक्त

मा । मृत्युर्ज्जयोवायुद्धे पुराजन्या
नांवरानने ॥ बलीभीस्यात् प्रजा
वित्ते गृह्णीयात् सम्मितंकरम् ।
रक्षन्नङ्गीकृतंधर्म्मं पुत्रवत् पालयेत्
प्रजाः ॥ न्यायंयुद्धंतथासन्धिंकर्मा
ण्यन्यानियानिच । मन्त्रिभिः सह
कुर्वीतविचार्यसर्वथानृप ः ॥ धर्म
युद्धेनयोद्धव्यं न्यायदण्डपुरस्क्रिया ः
। करणीयायथाशास्त्रं सन्धिंकुर्याद्य
थाबलम् ॥ उपायैः साधयेत्कार्यं
युद्धंसन्धिञ्चशत्रुभिः । उपाया-
नुगताः सर्वाजयन्ते मविभूतयः ॥
शास्त्रीचसङ्गाहिरतः सदाविद्वज्ज
नप्रियः । धीरोविपत्तौदक्षश्चौ
लवान् सम्मितव्ययी । निपुणोदु
र्गसंस्कारेशस्त्रशिक्षाविचक्षणः ।
स्वसैन्यभावान्वेषीस्यात् शिक्षयेद्व-
णकौशलम् ॥ नहन्यान्मूर्छिता
न्युद्धेत्यक्तशस्त्रान्पराङ्मुखान्
। बलानीतान् रिपून् देविरिपुदा
रशिशूनपि ॥ जयलब्धानिवस्तूनिस
म्प्राप्तानियानिच । वितरेत्ता
निसैन्येभ्योयथायोग्यविभागतः ॥
शौर्यंवृत्तंचयोद्धृणांस्वेयंराज्ञापृथ
क् पृथक् । बहुसैन्याधिपंनैकं
कुर्यादात्महितेरतः । नैकस्मिन्-
विश्वसेद्राजानैकंन्यायेनियोजयेत्
। साम्यंक्रीडापहासञ्चनीचैः सह
विवर्ज्जयेत ॥ बहुश्रुतः स्वल्पभा

षीजितक्रोधस्त्यागिवानपि । बहुमा
नोपिनिर्दम्भोधीरोदण्डप्रसादयोः
स्वयंवाचारदृष्ट्यावाप्रजाभावानृवि
लोकयेत् । एवंस्वजनभृत्यानांभावा
न्पश्येन्नराधिपः ॥ क्रोधाद्द-
म्भात् प्रमादाद्वासम्मानंशासनंतथा
। सहसानैवकर्त्तव्यंस्वामिनातत्त्वद
र्शिना ॥ सैन्यसेनाधिपामात्यव-
नितापथ्यसेवकाः । पालनीयाः
सदोषाश्च द्दण्डाराज्ञायथाविधि
॥ उन्मत्तानसमर्थांश्चबालांश्चमृत-
बन्धवान् । ज्वराभिभूतान्वृद्धांश्च
रक्षयेत् पितृवन्नृपः ॥ वैश्यानां
कृषिवाणिज्यवृत्तंविद्धिसनातन-
म् । येनोपायेनलोकानांदेहयात्रा
प्रसिध्यति ॥ अतः सर्वात्मनादे
विवाणिज्यकृषिकर्मसु । प्रमादव्य
सनालस्यंमिथ्याशाठ्यंविवर्ज्जयेत्
निश्चित्यवस्तुतन्मूल्यमुभयोः सम्म
तौशिवे । परस्पराज्ञाकरणंक्रय
सिद्धिस्ततोभवेत् ॥ मत्तक्षिप्त
प्रबालानामरियस्तनृणांप्रिये । रो
गविभ्रान्तबुद्धीनामसिद्धौदान
विक्रयौ ॥ क्रयसिद्धिरदृष्टानांगुण
श्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणा
नामन्यथाभवतिक्रयः ॥ कुञ्जरोष्ट्र
तुरङ्गाणांगुप्तदोषप्रकाशनात् ।
वर्षातीतेपितत्क्रेयमन्यथाकर्तुंम
र्हति ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांभाज

नं मानवं वपुः। अतः कुलेशितत्क्रियोनसिद्ध्येन्ममशासनात्॥ यवगोधूमधान्यानांलाभो वर्षगते प्रिये। युक्तश्चतुर्थधातूनामष्टमः परिकीर्त्तितः॥ कर्षे कृषौचवाणिज्ये तथासर्व्वेषुकर्मसु। यद्यदङ्गीकृतं मर्त्त्यैस्तत्कार्य्यं शास्त्रसम्मतम्॥ दक्षः शुचिः सत्यभाषीजितनिद्रोजितेन्द्रियः। अप्रमत्तोनिरालस्यः सेवावृत्तौभवेन्नरः प्रभुर्विष्णुसमो मान्यस्तज्जायाजननीसमा। मान्यास्तद्बान्धवाभृत्यैरिहामुत्रसुखेप्सुभिः॥ भर्त्तुर्मित्राणिमित्राणिजानीयात्तदरीनरीन्। सभीतिः सर्व्वदा तिष्ठेत्प्रभोराज्ञांप्रतीक्षयन्॥ अपमानं गृहच्छिद्रं गुप्त्यर्थं कथितञ्चयत्। भर्त्तुर्ग्लानिकरं यच्चगोपयेदिति यत्नतः॥ अलोभः स्यात्स्वामिधनेसदास्वामिहितेरतः तत्सन्निधावसङ्काषं क्रीडांहास्यं परित्यजेत्॥ नपापमनसापश्येदपितद्गृहकिङ्करीः। विविक्तशय्यांहास्यञ्चताभिः सहविवर्ज्जयेत्॥ प्रभोः शय्यासनं यानं वसनं भाजनानिच। उपानद्भूषणं शस्त्रं नात्मार्थं विनियोजयेत्॥ क्षमांकृतापराधश्चेत्प्रार्थयेद्यत्नतः प्रभोः। प्रागल्भ्यं प्रौढवादञ्चसाम्याचारं विवर्ज्जयेत्॥ सर्व्वे वर्णाः स्वस्ववर्णैर्ब्राह्मोद्वाहं तथाशैवम्। कुर्वीरन्भैरवीचक्रात्तत्त्वचक्रादृतेशिवे॥ उभयत्रमहेशानि शैवोद्वाहः प्रकीर्त्तितः। तथाद्नेचपानेचवर्णभेदोनविद्यते॥ श्रीदेव्युवाच॥ गृहस्थानामशेषेणधर्म्मानकथयः प्रभो। संन्यासविहितान्धर्म्मान्कृपयावक्तुमर्हसि॥ श्रीसदाशिवउवाच॥ अवधूताश्रमोदेविकलौसंन्यासउच्यते। विधिनायेनकर्त्तव्यस्तत्सर्वं शृणुसाम्प्रतम्॥ ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्नेविरतेसर्व्वकर्म्मणि। अध्यात्मविद्यानिपुणः संन्यासाश्रममाश्रयेत्॥ विहायवृद्धौपितरौशिशुंभार्यांपतिव्रताम्। त्यक्त्वाऽसमर्थान्बन्धून्प्रव्रजन्नारकीभवेत्॥ ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच। कुलावधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारिता॥ सम्पाद्यगृहकर्माणिपरितोष्यपरानपि। निर्ममोनिलयङ्गच्छेन्निष्कामोविजितेन्द्रियः॥ आहूयस्वजनान्बन्धून्ग्रामस्थान्प्रतिवासिनः। प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्गृहान्निर्गमिषुर्ज्जनः॥ तेषामनुज्ञामादायप्रणम्यपरदेवताम्। ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्यनिरपेक्षोगृहाद्दियात्॥ मुक्तः संसारपाशेभ्यः परमानन्दनिर्वृतः। कुलावधूतं ब्रह्मज्ञं गत्वासम्प्रार्थयेदिदम्॥ गृ

ह्याश्रमेपरब्रह्मन्ममैतद्विगतंवय:
। प्रसादं कुरुमेनाथसन्न्यासग्रहणं
प्रति ॥ निवृत्तगृहकर्माणं विचा-
र्य विधिवद्गुरु: । शान्तं विवेकिनं
वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् तत:
शिष्य: कृतस्नानो यतात्मा विहिता
ह्निक: । ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं देव
र्षीनर्चयेत्पितॄन्नित्यादिविधानेन
द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथातिष्ठत्त
दाह । ततो निर्द्वन्द्वरूपोऽसौ निष्का
म: स्थिरमानस: । विहरेत्स्वेच्छ
याशिष्य: साक्षाद्ब्रह्ममयो भुवि ॥
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सद्रूपेण विभाव
यन् । विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्ना
त्मानमात्मनि ॥ अनिकेत: क्षमा
वृत्तो नि:शङ्क: सङ्गवर्ज्जित: ।
निर्ममो निरहङ्कार: सन्न्यासी विह
रेत्क्षितौ ॥ मुक्तो विधिनिषेधेभ्यो
निर्योगक्षेम आत्मवित् ॥ सुखदु:
खसमो धीरो जितात्मा विगतस्पृह:
स्थिरात्मा प्राप्तदु:खोऽपि सुखे प्राप्ते
ऽपि निस्पृह: । सदानन्द: शुचि:
शान्तो निरपेक्षो निराकुल: ॥ नोद्वे
जक: स्याज्जीवानां सदा प्राणिहिते
रत: । विगतामर्षभीर्दान्तो निस्स
ङ्कल्पो निरुद्यम: ॥ शोकद्वेषविमु
क्त: स्याच्छत्रौ मित्रे समो भवेत् । शी
तवातातपसह: समो मानापमान
यो: । सम: शुभाशुभे तुष्टो यदृ-

च्छाप्राप्तवस्तुना । निस्त्रैगुण्यो निर्वि
कल्पो निर्लोभ: स्यादसञ्चयी ॥ य
था सत्यमुपाश्रित्य मृषा विश्वं प्रतिष्ठ-
ते । आत्माश्रितस्तथा देही जानन्नेवं
सुखी भवेत् ॥ इन्द्रियाणि प्रकुर्वन्ति
स्वं स्वं कर्म पृथक्पृथक् । आत्मा सा
क्षी विनिर्लिप्तो ज्ञात्वैवं मोक्षभाग्भ
वेत् ॥ धातुप्रतिग्रहं निन्दामनृतं क्री
डनं स्त्रिया । रेतस्त्यागमसूयां च सं
न्यासी परिवर्ज्जयेत् ॥ सर्वत्र समदृ-
ष्टि: स्यात्कीटे देवे तथा नरे । सर्वं
ब्रह्मेति जानीयात्परिव्राट् सर्वकर्म
सु ॥ विप्रान्नं श्वपचान्नं वा यस्मात्त-
स्मात्समागतम् । देशं कालं तथा-
पात्रमश्नीयादविचारयन् ॥ अध्या
त्मशास्त्राध्ययनै: सदा तत्त्वविचार
णै: । अवधूतो नयेत्कालं स्वेच्छा
चारपरायण: ॥ सन्न्यासिनां मृतं-
कायं दाहयेन्न कदाचन । सम्पूज्य गन्ध
पुष्पाद्यैर्निखनेद्वाप्सु मज्जयेत् ॥ अ
प्राप्तयोगमर्त्यानां सदा कामाभिलो-
षिणाम् । स्वभावाज्जायते देवि प्रवृ-
त्ति: कर्मसङ्कुले ॥ तत्रापि ते सानु
रक्ता ध्यानार्चाजपसाधने । श्रेयस्त-
देव जानन्तस्तत्रैव दृढनिश्चया: ॥ अ
त: कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्त
शुद्धये । नामरूपं बहुविधं तदर्थं क-
ल्पितं मया ब्रह्मज्ञानादृते देवि क
र्मसन्न्यसनं विना । कुर्वन्कल्पशतं

कर्मनभवेन्मुक्तिभाग्ज्ञानः॥ कुलावधूतस्तत्त्वज्ञोजीवन्मुक्तोनराकृतिः। साचान्नारायणंमत्वागृहस्थस्तंप्रपूजयेत्॥ यतेर्दर्शनमात्रेणविमुक्तःसर्वपातकात्। तीर्थव्रततपोदानसर्वयज्ञफलंलभेत्॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रेऽष्टमोल्लासेवर्णाश्रमधर्मनिरूपणम्॥

वर्णार्हः। पुं॰ मुद्गे॥

वर्णि:। न॰ सुवर्णे॥ वर्णोवर्णलिखास्त्यरयइत्युक्तेः। अस्त्रियांतु॰ वलिः॥

वर्णिकः। पुं॰ लेखके॥

वर्णिका। स्त्री॰ कथनस्योत्कर्षे। काठिन्याम्॥ मसौ॥ नील्यादिरागे॥ व्याख्यायिकायाम्। ग्रन्थविशेषस्यव्याख्यायाम्। सोचकल्याम्॥ वर्ण॰। चौरादिकः। ततोखल्। प्रत्ययस्यादितीत्त्वं॥

वर्णितः। त्रि॰ स्तुतियुक्ते। अभिष्टुते। ईडिते। वर्ण्यतेस्म। वर्णवर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु। क्तः॥

वर्णी। पुं॰ लेखके॥ चित्रकरे। ब्रह्मचारिणि॥ वर्णः अष्टविधमैथुनाऽभावरूपास्तुतिःसाऽस्यास्ति। वर्णाब्रह्मचारिणीति॰इनिः। त्रि॰ वर्णवति॥

वर्णिनी। स्त्री॰ वनितायाम्॥ हरिद्रायाम्॥

वर्णिलिङ्गी। पुं॰ ब्रह्मचारिवेशवति॥ वर्णीब्रह्मचारी॰ तस्यलिङ्गंचिह्नमस्यास्ति। इनिः॥

वर्णुः। पुं॰ सूर्ये। नदविशेषे। वृणोति। वृञ्॰। अजिवृरीभ्योनिच्चेतिणुः॥ देशविशेषे॥ वर्णुनदसमीपदेशोवर्णुः। अदूरभवश्चेत्यर्थे॰ सुवास्त्वादयणोजनपदेलुविति लुप्॥

वर्ण्यः। त्रि॰ वर्णनीये। श्लाघ्ये॥ व्याख्यातव्ये॥

वर्त्तकः। पुं॰ अश्वस्यखुरे। व्याघ्राटपक्षिणि। भारत इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰॥ अस्यमांसगुणायथा। वर्त्तकोग्निकरःशीतोज्वरदोषत्रयापहः। सुरुच्यःशुक्रदोबल्योवर्त्तकाल्पगुणाततः॥ वर्त्तते वृतुवर्त्तने। ण्वुल्। न॰ वर्त्तलोहे। नीललोहे। विदर॰ इ॰ भा॰ इ॰ केचित्॥

वर्त्तका। स्त्री॰ वर्त्तिकायाम्। व्याघ्राटशकुनौ। वटेर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ खगे॥ वर्त्तकाशकुनौप्राचामितीत्वंन॥

वर्त्तकी। स्त्री॰ अश्वस्यखुरे। व्याघ्राटे॥

वर्त्तजन्मा। पुं॰ अम्बुदे। मेघे॥

वर्त्तनः। पुं॰ वामने॥ न॰ वृत्तौ। जीविकायाम्॥ वहवोवर्त्तनोपायाःऋषिभिःपरिकीर्त्तिताः।

सर्वेषामपिचैवैषांकुसीदमधिकंवि दु : ॥ विशेष : कुसीदेद्रष्टव्य : ॥

वर्त्ततेऽनेन, वृतुवर्त्तने । ल्युट् ॥ साधारणवर्त्तुलि ॥ न० स्त्री० तूल नालायाम् ॥ तर्कुपीठे ॥ जीवने ॥ त्रि० वर्त्तिष्णौ ॥ वर्त्तनशील: । वृतु० । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥

वर्त्तनि : । पुं० पूर्वदेशे ॥ स्त्री० पथि ॥ वर्त्ततेऽनया । वृतु० । वृतेश्चेत्यनि : ॥

वर्त्तनी । स्त्री० पथि । वर्त्तने ॥ तर्कुपीठे । प्रेषणायाम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

वर्त्तमान : । पुं० अतीतानागतभिन्नकाले ॥ आरब्धापरिसमाप्तिर्वर्तमान : काल : । यथा । महाभारतंपठति । सचतुर्विध : यथा । प्रवृत्तोपरतश्चैव० वृत्ताविरत एवच ॥ नित्यप्रवृत्त : सामीप्यो वर्तमानश्चतुर्विध : ॥ क्रमेणोदाहरणानि । मांसंनखादति । चादौप्रवृत्तंमांसभोजनंनिवर्त्तय- ति० इत्यर्थ : । इहकुमारा : क्रीडन्ति० तदानीन्तनक्रीडनाभावेपि पूर्वक्रीडाभावद्दृष्टौवर्त्तमानत्वात् । पर्वतास्तिष्ठन्ति० नित्यप्रवृत्तत्वात् । किञ्चपर्वतानांस्थितत्वे वर्त्तमानत्वं पिभूतभविष्यत्काला भ्यांसम्बन्धविवक्षयापर्वतास्स्यु:० ख्यास्यन्तोस्त्यपिस्यात् । सामीप्यो द्विविध : । भूतसामीप्ये यथा । कदाआगतोसि० इतिप्रश्ने० अयमेवागच्छामि०इत्यागतोपिवदति भविष्यत्सामीप्ये यथा । कदा० गमिष्यसीतिप्रश्ने० एषोहंगच्छा- मीतिगमनक्रियमाणोद्यमोपिवदति० इतिमुग्धबोधटीकायांदुर्गादास : ॥ प्रयोगाधिकरणीभूतकालोवर्तमान : कालइतिनैयायिका : ॥ अद्यतने । अधुनातने ॥ त्रि० तत्कालवृत्तौ । विद्यमाने । स्थिते ॥ वर्त्तते । वृतु० । शानच् । मुक् ॥

वर्त्तरूक : । पुं० दौ : साधिके । द्वारपाले ॥ नदीभेदे ॥ काकनीडे जलावटे ॥

वर्त्तलोहम् । न० लोहविशेषे । लोहसंकरे । नीललोहे । विदर० इ० भा० प्र० इतिकेचित् ॥

वर्त्ति : । स्त्री० वटिकायाम् । भेषजनिर्माणे ॥ नयनाञ्जने । लेखे ॥ गात्रानुलेपन्याम् ॥ दीपकस्यदशायाम् ॥ दीपे ॥ वर्त्यते । वृतु० । स्यन्त : अचइ : वर्ततेऽनया वा वृतु० । इ पिशिरुहीत्यादि नेनूवा ॥ वृतेश्छन्दसीति० इषां । स्वरभेद : । वाहुलकाच्छोकेपि ॥

वर्त्तिविशेषे ॥ यथा । कतकस्य फलं शङ्खः सैन्धवं त्र्यूषणं वचा । फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनःशिला ॥ एषा वर्त्तिर्हन्ति काचं तिमिरं पटलं तथेति ॥

वर्त्तिकः । पुं० पक्षिविशेषे । वर्त्तके । वटेर० इ० भा० प्र० ॥

वर्त्तिका । स्त्री० वर्त्तकायाम् । व्याघ्राटे । बटेर । इ० भा० प्र० खगे ॥ अस्या मांसगुणा यथा वर्त्तिका मधुरा रूक्षा कफमारुतनाशिनी ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ वर्त्तौ । बत्ती० इ० भा० ॥ सा पञ्चविधा यथा । पद्मसूत्रभवा दर्भगर्भसूत्रभवाथवा । शणजा बादरी वापि फलकोषोद्भवाथवा । वर्त्तिका दीपकृत्येषु सदा पञ्चविधा स्मृता ॥ वर्त्तते० वर्त्यते वा । वृतु० ण्वुल् । उदीचामिति० प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ वस्तुतस्तु वर्त्तेस्ति कन्निति बोध्यः ॥

वर्त्तितः । त्रि० नीते ॥ निष्पादिते ॥ ग्रथिते ॥

वर्त्तितव्यः । त्रि० वर्त्तितुमर्हे ॥

वर्त्ती । त्रि० वर्त्तिष्णौ ॥

वर्त्तिष्णुः । त्रि० वर्त्तने ॥ वर्त्तनशीलः । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥ वर्त्तिनि ॥

वर्त्तिष्यमाणः । त्रि० भविष्यत्कालादौ ॥ वर्त्तनप्रागभावाश्रये ।

वर्त्ती । स्त्री० वर्त्तौ ॥

वर्त्तुलः । पुं० कलायविशेषे । बाटुला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ यथा । कलायस्त्रयो भेदास्त्रिपुटो वर्त्तुलोऽङ्कुटी । इति शब्दमाला ॥ न० गृञ्जने ॥ त्रि० गोलवस्तुनि । निस्तले । वृत्ते ॥ वर्त्तते । वृतु० । बाहुलकादुलच् ॥

वर्त्तुला । स्त्री० तर्कुपीठ्याम् । टेको रबांटुल इ० गौ० भा० ॥ इति हारावली ॥

वर्त्तुली । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥

वर्त्म । न० नेत्रच्छदे ॥ मार्गे । अध्वनि । वर्त्ततेऽनेनास्मिन्वा । वृतु० । मनिन् ॥

वर्त्मनिः । स्त्री० पथि ॥ वर्त्ततेऽनया । वृतु० । वृतेश्चेत्यनिः । चान्मुडिति गोवर्द्धनः ॥

वर्त्मनी । स्त्री० पथि । कृदिकारादिति ङीष् ॥

वर्त्स्यन् । त्रि० वर्द्धिष्यमाणे ॥ लृटः सद्वेति सदादेशे० वृद्भ्यः स्यसनोरिति विभाषया परस्मैपदम् ॥

वर्द्धः । पुं० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ पूर्त्तौ ॥ छेदे ॥ न० सीसके ॥

वर्द्धकः । पुं० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ वर्द्धते । वृधु च्छेदने । ण्वुल् ॥ त्रि० पूरके । छेदके ॥

वर्द्धकिः । पुं॰ त्वष्टरि । रथकारे तक्षणि । बढ़ई॰ हि॰ तखाण॰ हि॰ भा॰ प्र॰ । वर्द्धते । वर्द्धच्छेदने । अच् । वर्द्धं कषति । कष हिंसायाम् । बाहुलकात्किः ॥

वर्द्धकी । पुं॰ बढ़ई॰ हि॰ भा॰ प्र॰ वर्णसङ्करजातौ । त्वष्टरि । सूत्रधारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥

वर्धनम् । न॰ वृद्धौ ॥ छेदने ॥ वर्धच्छेदनपूरणयोः ल्युट ॥ त्रि॰ वर्धिष्णौ ॥ वर्धतेतच्छीलः । वृधु वृद्धौ । अनुदात्तश्चेतियुच् ॥ वर्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

वर्धनी । स्त्री॰ गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । बधना॰ बधनी॰ हि॰ भा॰ सम्मार्जन्याम् । बढनी॰ हि॰ भा॰ ॥

वर्धमानः । पुं॰ प्रश्नभेदे ॥ शरावे ॥ एरण्डे ॥ वीरजिने । चरमतीर्थङ्कृति । महावीरे ॥ विष्णौ । नारायणे ॥ स्वस्तिके ॥ राजगृहविशेषे ॥ दक्षिणद्वाररहितोवर्द्धमानोधनप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छेदनपूरणयोः । शानच् ॥ स्वनामप्रसिद्धे देशविशेषे । त्रि॰ वृद्धिमति ॥

वर्धमानकः । पुं॰ शरावे ॥ वर्धते । वृधु॰ । शानच् । शप् । मुक् । संज्ञायांकन् ॥ त्रि॰ वृद्धिविशिष्टे ॥

वर्धापनम् । न॰ नाडीच्छेदने ॥ *

वर्धितः । त्रि॰ प्रवृद्धे ॥ छिन्ने ॥ पूरिते ॥

वर्धिष्णुः । त्रि॰ वर्द्धने । वृद्धिशीले ॥ वर्द्धते॰ तच्छीलः वृधु॰ । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥

वर्ध्रः । पुं॰ न॰ त्रपुणि । सीसे ॥ वरत्रायाम् ॥ वर्द्धते॰ दृढबन्धनेन दीर्घीभवति । वृधु॰ । वृधिवपिभ्यां रन् । लघूपधगुणोरपरः ॥

वर्ध्री । स्त्री॰ नद्ध्राम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । बद्धी॰ हि॰ भा॰ ॥ वर्द्धते । वृधु॰ । रन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ यद्वा । औणादिकः ष्ट्रन् । गुणोरपरः । प्रत्ययतकारस्य॰ झषस्तथोर्धोधः इतिधत्त्वे॰ षित्त्वान्ङीष् ॥

वर्पः । न॰ रूपे ॥ वृणीते । वृङ् सम्भक्तौ । वृङ्शीङ्भ्यांरूपस्वाङ्गयोः पुट्चेत्यसुन्॰ प्रत्ययस्यपुट् ॥

वर्मकण्टकः । पुं॰ पर्पटे ॥

वर्मकषा । स्त्री॰ चर्मकषायाम् । सप्तलायाम् ॥

वर्मा । पुं॰ क्षत्रियस्यपद्धतौ ॥ यथा । शर्मान्तं ब्राह्मणस्य स्याद्वर्मान्तं क्षत्रियस्य च । गुप्तदासात्मकंनाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ न॰ कवचे

। तनुत्रे ॥ वृणोतिदेहम् । वृञ् व
रणे । मनिन् ॥
वर्म्मिः । पुं० मत्स्यविशेषे । बाँबो०
बामी० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्म्मिकः । त्रि० वर्म्मिणि । वर्म्मास्या
स्तिव्रीह्यादित्वात्० ठक् ॥
वर्म्मितः । त्रि० धृतसन्नाहे । सन्नद्धे
। सज्जे । वर्म्मसञ्जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥
वर्म्मी । त्रि० वर्म्मवति । वर्म्मिके ॥ व
र्म्मास्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनिः ॥
वर्म्मिमत्स्यः । पुं० बांबीतिख्याते
मत्स्ये । वर्म्मिमत्स्योहरेद्वातपि
त्तंरुचिकरोलघुः ॥
वर्म्मुषः । पुं० बामिहूष० इ० गौ०
दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥
वर्य्यः । पुं० कन्दर्पे । स्मरे ॥ त्रि०
वरेण्ये ॥ वर्य्यते । वरईप्सायां
चुरादावदन्तः । अचोयत् ॥
वर्य्या । स्त्री० पतिंवरायाम् ॥ अव
द्यपण्यवर्य्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधे-
ष्विति० अप्रतिबन्धविषये० वृङ्
सम्भक्तावित्यस्मात्० यत् ।
वर्व्वणा । स्त्री० बृहन्मक्षिकायाम् ।
नीलमक्षिकायाम् ॥ वर्व्वति । व
णति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्व्वति । वर्व्वगतौ । युच् ॥
वर्व्वरः । पुं० पामरे । नीचे ॥ केशे । वक्र
केशे । बाबरी० इ० भा० ॥ चञ्चले ॥

देशविशेषे ॥ यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसप्तशृङ्गात्तथोत्तरे । वर्व्वरा
ख्योमहादेशः प्रोक्तः श्रीशक्तिसङ्ग
मे ॥ पारसिकेजने ॥ वृक्षविशेषे ।
सुमुखे । गवन्ने । गन्धपत्रे । का
लाबुइ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्व्वर्त्ति । वृञ्० । यङ्लुगन्त ।
पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
ञ्० । कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वर
च् ॥ न० हिङ्गुले ॥ पीतचन्दने
बोले ॥ हिमवत्प्रान्तेवरु० वह०
प्र० सूपविशेषे ॥ यथा । जलेना
लोडितंशालिपिष्टंसखण्डमिश्रित
म् । धारायूपकवत्पाच्यंतद्भवे
द्वर्व्वराख्यकम् ॥ वर्व्वरंबलकृत्सद्यः
श्रेष्ठंपित्तानिलापहम् । रोचनं
कफकृच्छीतंहृद्यंहृल्लासनाशनं ।
वर्व्वरकम् । न० चन्दनभेदे । श्वेत
वर्व्वरके ॥
वर्व्वरा । स्त्री० शाकविशेषे । तुङ्
ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । बाबुइ० इ० भा०
प्र० ॥ कृष्णार्जकस्तथाशुक्लोवटप
त्रस्तोपरः । वर्व्वराचितयंरूक्षंशी
तंकटुविदाहिच ॥ तीक्ष्णंरुचिकरं
हृद्यंदीपनंलघुपाकिच । पित्त
लंकफवातास्रदद्रुकृमिविषापहम्
॥ पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्०
कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् । अनि

त्य: षितान्ङीष् ॥

वर्वरी । स्त्री॰ वर्वराऽर्थे ॥ षित्वान् ङीष् ॥

वर्व्वरीकः । पुं॰ भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ कुटिलकुन्तले । बाबरी॰इ॰भा॰ ॥ अजगन्धिकायाम् । बाबुइ॰इ॰भा॰ ॥ यूनि ॥ वृणुते । वृञ्॰ । शॄपॄवृञांद्वेरुक् चाभ्यासस्येति॰ ईकन् ॥

वर्व्वा । स्त्री॰ वर्वर्याम् ॥

वर्व्विः । पुं॰ घस्मरे ॥ वृणुते । वृञ्॰ । वृदृभ्यांविन् ॥

वर्व्वुरः । पुं॰ युगलाक्षे । तीक्ष्णकण्टके । गोशृङ्गे । कफान्तके । ववूर॰ ववूल॰ इ॰प्र॰ वृक्षे ॥ वर्वुरः कफनुद्ग्राही कुष्ठक्रिमिविषापहः ।

वर्व्वूरः । पुं॰ वर्वुरे ॥ इति राजनिर्घण्टः ।

वर्षः । पुं॰ न॰ भारतादौ ॥ जम्बुद्वीपे ॥ अब्दे । समायाम् । वत्सरे । वृष्टौ ॥ वर्षधरे । मेघे ॥ वर्षणम्॰ वृष्यते वा । वृषुसेचने । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानमित्यच् ॥ वर्षयति॰ वर्षति वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा ॥ वृणाति । वॄञ् वरणे । वॄतॄवदीति सः ॥ वर्षशब्दो द्विवसपरेऽपि दृश्यते च॰ दीर्घसत्राणि वार्षशतिकानि॰ वार्षसहस्रिकाणि चेति ॥

वर्षकरी । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

वर्षकेतुः । पुं॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वर्षकोषः । पुं॰ दैवज्ञे ॥ मासे ॥ वर्षः कोषोऽस्य

वर्षजः । त्रि॰ वृष्टिजाते ॥

वर्षणम् । न॰ वृष्टौ ॥ वृषुसेचने । ल्युट् ॥ नचाऽचाल्युटोबाधः वृषभोवर्षणादिति भाष्यप्रयोगात्॰ ल्युडपि भवतीति कैयटादयः ॥

वर्षणिः । स्त्री॰ वर्तने ॥

वर्षपर्वतः । पुं॰ वर्षविकृतौ । भाजकगिरौ ॥ यथा । हिमवान्हेमकूटश्च निषधो मेरुरेव च । चैत्रः कर्णी च शृङ्गी च सप्तैते वर्षपर्वताः ॥ इति हारावली ॥

वर्षपाकी । पुं॰ आम्रातके ॥

वर्षपुष्पा । स्त्री॰ सहदेवीलतायाम् ॥

वर्षप्रियः । पुं॰ चातकपक्षिणि ॥

वर्षवरः । पुं॰ षण्ढे । अत्यन्तान्तर्महल्लके । खोजा॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ वृणोति॰ वरति वा । वृञ् वरणे॰ वरश्चावरणो वा । अच् । वर्षस्य वरः । येत्वल्पसत्त्वाः प्रथमक्लीबाअस्त्रीस्वभाविनः । जात्या नदुष्टाः कार्येषु ते वै वर्षवराः स्मृताः ।

वर्षवृद्धिः । स्त्री॰ जन्मतिथौ ॥

वर्षाः । स्त्री॰ भूम्नि॰ ॰प्रावृट्काले । नभोनभस्ययोः । श्रावणभाद्रयोः ॥ आषाढादिचतुर्षु मासेषु ॥ यथा । वर्षासु सर्वं तोयं दिव्यमप्याभ्रिनं-विनेति ॥ वर्षवर्षणमचास्ति ।

वर्ष आद्यच् । टाप् ॥
वर्षांश: । पुं॰ मासि ॥
वर्षाघोष: । पुं॰ महामेके ॥
वर्षाङ्ग: । पुं॰ मासि ॥
वर्षाभव: । पुं॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ त्रि॰वर्षासुजाते ॥
वर्षाभू: । पुं॰ भेके । मण्डूके ॥ भूलतायाम् । गण्डूपदे । किच्चुलुके ॥ इन्द्रगोपे ॥ वर्षासुभवति । भू॰ । भुव: संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥
वर्षाभू: । स्त्री॰ शोथघ्न्याम् । पुनर्नवायाम् ॥ भेक्याम् ॥
वर्षाभ्वी । स्त्री॰ भेक्याम् । वर्षासुभवति । भू॰ । क्विप् । वर्षाभ्वीत्यसाधु: । ङीष्विधायकाभावात् ॥ गौरादित्वाद्वाङीष् ॥ पुनर्नवायाम् ॥
वर्षार्चि: । पुं॰ कुजे । भौमे ॥
वर्षावसान: । पुं॰ शरत्काले ॥
वर्षिष्ठ: । त्रि॰ अतिवृद्धे ॥ अयमेषामतिशयेनवृद्ध: । इष्ठनि॰प्रियस्थिरेति॰वृद्धस्यवर्षि॰आदेश: ॥
वर्षीयान् । त्रि॰ वृद्धतरे । ज्यायसि ॥ अयमनयोरतिशयेनवृद्ध: । द्विवचनेतीयसुनि॰ प्रियस्थिरेतिवर्षि॰आदेश: ॥
वर्षुक: । त्रि॰ वृष्टिकारिणि ॥ वर्षतितच्छील: । वृषुसेचने । लषपतपदेत्यादिनोकञ् ॥
वर्षुकाब्द: । पुं॰ वर्षणशीलमेघे ॥
वर्षेज: । त्रि॰ वर्षाकालजाते । वर्षेजे ॥ विभाषावर्षक्षरशरवरादित्यलुक् ॥
वर्षोपल: । पुं॰ करकायाम् ॥ वर्षायाउपल: ॥
वर्ष्म् । न॰ देहे ॥ इतिद्विरूपकोष: ॥
वर्ष्म । न॰ देहे । तनौ ॥ प्रमाणे ॥ प्रमाणमाचोन्नतिरितिस्वामी । इयत्तेतिभरत: ॥ अतिसुन्दराकृतौ ॥ वर्षति॰ इष्यतेवा । वृष्॰ । मनिन् ॥
वर्हम् । न॰ पुं॰ कलापे । मयूरपिच्छे ॥ दले ॥ न॰ ग्रन्थिपर्णे । स्थौणेये ॥ परीवारे ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ । पचाद्यच् ॥ वर्ह्यतेवा । वर्हहिंसायां । घञ् ॥
वर्हणम् । न॰ पर्णे ॥
वर्हि: । पुं॰ पावके ॥
वर्हि:पुष्पम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥
वर्हि:शुष्मा । पुं॰ अग्नौ ॥ वर्हि: कुश: शुष्मबलमस्येतिविग्रह: ॥
वर्हि । न॰ स्थौणेये । कुकुरौधा॰ इ॰ भा॰ ॥ वर्हपत्रंप्रशस्तमस्य । अतइनि: ॥
वर्हिकुसुमम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥
वर्हिचूडा । स्त्री॰ खराह्वायाम् । मयूरशिखेतिप्रसिद्धायामोषधौ ॥

वर्हिण : । पुं॰ मयूरे ॥ वर्हमस्त्यस्य । फलवर्हाभ्यामिनच् ॥

वर्हिणवाहन : । पुं॰ षडानने ॥

वर्हिध्वजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

वर्हो । पुं॰ मयूरे ॥ वर्होऽस्त्यस्य । इनि : ॥

वर्हिपुष्पम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥

वर्हिर्ज्योति : । पुं॰ अग्नौ ॥

वर्हिमुख : । पुं॰ गीर्वाणे । देवे ॥ वर्हिरग्निर्मुखं यस्यस : ॥

वर्हिषद् । पुं॰ दैत्यदानवादीनांपितृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्नराणाञ्चस्मृतावर्हिषदोद्विजा : ॥

वर्हिष्ठम् । न॰ वाले । ह्रीवेरे । बाला॰ । इ॰ भा॰ प्र॰ ओषधौ । वर्हिषिकुशेतिष्ठति । सुपिस्थइति क : । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

वर्हि : । पुं॰ हुताशने । चित्रके ॥ यज्ञे ॥ दीप्तौ ॥ न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं॰ न॰ कुशे । दर्भे ॥ वर्हिर्द्विविधम् । मुख्यंगौणञ्च । तत्रमुख्यं कुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौणन्तु॰तत्सदृशंतृणान्तरम् । वृंहति वृद्धिवृद्धौ । ओष्यादि : । वृंहेर्नलोपश्चेति॰ इसि : । वर्हि : सान्त : ॥

वलम् । न॰ सैन्ये ॥

वलक्ष : । पुं शुक्लवर्णे । धवले ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ वलते । वलसंवरणेसञ्चरणेच । क्विप् । वलमक्षत्यस्मिन् । अक्षू॰ । घञ् ॥ अवलक्षतेवा । अकारलोप : ॥

वलक्षगु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ वलक्षा : गावोयस्यस : । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

वलभी । स्त्री॰ गोपानस्याम् । कुडर्याच्छादनार्थंदत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्याम् ॥ पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ वलति । वल॰ । बाहुलकाद्भच् । गौरादि : ॥

वलय : । पुं॰ कण्ठरोगे ॥ वेलायाम् ॥ पुं॰ न॰ कङ्कणे । कटके । प्रकोष्ठाभरणे ॥ वल्यते । वल॰ । वलिमलितनिभ्य : कयन् ॥ अस्थिविशेषे ॥ यथा । पार्श्वो : पार्श्वयुगेपृष्ठेवक्षोजठरपायुषु । पादयोरपिचास्थीनिवलयानिबभाषिरे ॥ लघ्वादित्रिकले॰ । ऽऽ॰ ॥ गुर्वन्तरेपुं॰ ॥

वलयित : । त्रि॰ वेष्टिते । नद्यादिनारुद्धे ॥ वलयंजातमस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । वलयवत्कृतम् । तत्करोतीतिणिच् ॥ क्त : ॥

वला । स्त्री॰ वलायाम् । वाट्यालके ॥ विद्याविशेषे ॥

वलाक : । पुं॰ क्षुद्रवके । वलायाम् ॥

वलाहक : । पुं॰ वलाहके ॥

वलिकर : । त्रि॰ वलिकर्त्तरि ॥ वलिं करोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेतिट : ॥

वलित : । त्रि॰ वेष्टिते ॥

वलिर : । त्रि॰ केकरे । निम्नोन्नताक्षिणि ॥ वलते । वल॰ । वाहुलकात् किरच् ॥

वलिशम् ।) न॰
वलिशि : ।) स्त्री॰ वलिशे । वडिशे ॥
वलिशी ।)

वली । स्त्री॰ मध्यमरेखायाम् ॥ ऊर्म्याम् ॥ जीर्णत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥

वल्क : । पुं॰ न॰ त्वचि । वल्कले ॥ शल्के । खण्डे । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥ वलते । वल॰ । शुल्कवल्कोल्कादयइतिकक् ॥ यद्वा । वल्कयति । वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वल्कतरु : । पुं॰ पूगवृक्षे ॥

वल्कद्रुम : । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

वल्कल : । पुं॰ न॰ द्रुमत्वचि । वल्कं वक्कल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्वचे । दालचीनीतिभा॰ प्र॰ ॥ वलति । वल॰ । वाहुलकात्कल : ॥ वल्कं लातीतितुस्वामी ॥

वल्कला । स्त्री॰ शिलावल्कायाम् ॥

वल्कलोध्र : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥

वल्कवान् । पुं॰ मत्स्ये ॥ त्रि॰ वल्कयुक्ते ॥

वल्किल : । पुं॰ कण्टके ॥

वल्ग : । पुं॰ न॰ अभ्यवहारे । जेमने ॥ वल्गभोजने । अच् ॥

वल्गन् । त्रि॰ धावति ॥

वल्गनम् । न॰ वहुभाषणे ॥ प्लुतगमने ॥

वल्गा । स्त्री॰ दन्तालिकायाम् । अवक्षेपण्याम् । अश्वमुखरज्जौ ॥ साचोत्क्षिप्तादिभेदेनचतुर्दशविधा ताहयलीलावत्याम् । उत्क्षिप्ता शिथिलातथोत्तरवतीमन्दाचवैहायसीविक्षिप्तैककराङ्ककम्बरसमोत् कीर्णाविभक्तातथा । अल्युत्क्षिप्तलोहुतेखलुतथा व्यागूढगोकर्णिके वाहानाङ्कथितास्वतुर्द्दशविधावल्गाप्रभेदाश्चमीति । तल्लक्षणानितुतत्रैवद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविशेषे ॥

वल्गाविभागकुशल : । त्रि॰ वाहानां षड्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाहभोज : । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधंप्रेरणंविदु : । रागावल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदत : ॥ वल्गायाविभागोविविच्यप्रयोग : तत्रकुशल : ॥

वल्गितम् । न॰ घोटकस्यविशेषगमने । वेगेनविक्षिप्तोपरिचरणे ॥ गमने ॥ वहुभाषणे ॥ वल्गनम् । वल्गुगतौ । भावेक्त : ॥

वल्गु : । पुं॰ छागे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ यथोक्तम् । क्षणमात्र

मतिवल्गु जगदेतदतिफल्गु। अन लोभमपहायनमपह्नयनाथ॥ वल्गते। वल्ग०। वलेगुर्कुचेत्युः॥ वाचाले॥

वल्गुकम्। न० चन्दने॥ विपिने॥ पणे॥ त्रि० रुचिरे॥

वल्गुपत्र:। पुं० वनमुद्गे॥

वल्गुला। स्त्री० वाकुच्याम्॥ पक्षिविशेषे। वल्गुविष्ठायाम्। वादुड० इतिभाषा॥

वल्गुलिका। स्त्री० तैलपायिकायाम्॥

वल्गुली। स्त्री० स्वविष्ठादेपक्षिविशेषे॥

वल्भनम्। न० भक्षणे॥

वल्मीक:। पुं० न० वामलूरे। वल्मीके॥ तन्मृत्तिकयाशौचनिषेधोयथा। वल्मीकमृत्तिकोत्खातांमृदमन्तर्जलांतथा। शौचावशिष्टांगेहाच्च नादद्याल्लेपसम्भवाम्। अन्त:प्राण्यवपन्नाच्च हलोत्खातांनकर्दमाम्॥

वल्लरि:। स्त्री० मञ्जर्याम्॥ वल्लते। वल्ल०। क्विप्। ऋच्छति। ऋगतौ अच्:। वल्लचासावरिश्च॥ मेथिकायाम्॥ छिन्नमूले॥

वल्लव:। पुं० गोदोग्धरि। गोपे॥ भीमसेने॥ त्रि० सूपकारे॥ वल्लनम्। वल्लसंवरणसञ्चरणे च। वल्लि: सौचोवाप्रीतौ। भावघञ्। वल्लोस्यास्ति। अन्येभ्योपीतिव:॥ वल्लंवाति० वायतिवा। वागतिगन्धनयो: ओवैशोषणेवा। आतोनुपसर्गे क:॥

वल्लवी। स्त्री० आभीर्याम्। गोपिकायाम्। महाशूद्राम्॥

वल्लि:। स्त्री० वल्ल्याम्। लतायाम्। पृथिव्याम्॥ वल्लते। वल्ल०। सर्वधातुभ्यइन्॥

वल्लिकण्टकारिका। स्त्री० अग्निदमनीक्षुपे॥

वल्लिदूर्वा। स्त्री० मालादूर्वायाम्॥

वल्लिशाकटपोतिका। स्त्री० मूलपोत्याम्॥

वल्लिशूरण:। पुं० अत्यम्लपर्ण्याम्॥

वल्ली। स्त्री० व्रतत्याम्। गुडूच्यादिलतायाम्॥ याभूमेर्व्रनमारोहन्तितावल्ल्य:॥ अजमोदायाम्॥ कुसुमान्तरे। वेलाङ्ग० भा० प्र०॥ कृदिकारादितिङीष्॥

वल्लीगड:। पुं० मत्स्यविशेषे॥ भोला० वालिकडा० इ० अ० गौ० दे० भाषाप्रसिद्ध॥

वल्लीजम्। न० मरिचे। वेल्लजे॥

वल्लीबदरी। स्त्री० भूबदर्याम्॥

वल्लीमुद्ग:। पुं० मकुष्ठके॥

वल्लीवृक्ष:। पुं० सालवृक्षे॥

वल्लुरम्। न० शाड्वले॥ वने॥ गहने॥ औषधे। कुञ्जे। मञ्ज

र्याम् । औषधे । निर्जलस्थाने ॥ विश्वधरणिशब्द्रत्नावलिषु० बल्लुर-मितिपाठः ॥

वल्लूरम् । त्रि० आतपादिनाशुष्कमांसे ॥ वनक्षेत्रे ॥ वाहने ॥ ऊषरभूमौ ॥ कोलमांसे ॥ वल्लते० वल्ल्यतेवा । वल्ल० । खर्जादित्वादूरः ॥

वल्ल्या । स्त्री० धात्रीवृक्षे ॥

वल्वजाः । पुं० भूम्नि० उलपे । बघ-स्त्री० दू० प्र० तृण ॥ वलतै । वल० । क्विप् । वजति । वजगतौ । अच्। वल्चासौवजश्च । एकोवल्वज इतिभाष्यादेकत्वेपि ॥ यद्वा । वलतेभुर्वबेष्टयतिविश्यादित्वात्प्रत्यये० वल्वः पर्वतः तत्रजाताः वल्वजाः । इत्यन्ये । स्वभावादूत्वेवल्वजाः । अतएव० सुमनोऽपरोवल्वजादेर्वेतिपाक्षिकवहुत्वाऽर्थंक्रमदीश्वरसूत्रम् ॥

वल्वजा । स्त्री० तृणविशेषे । इढपल्याम् । तृणोघौ । मौञ्जीपत्रायाम् । सावेवागो० दू० भा० ॥

वशः । पुं० एकादशकर्णान्तिगतप्रथमकरणे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । ववाभिधानेजननंहियस्यशूरोतिधीरोमनुजः क्रतीस्यात् । पद्मालयातन्निलयेनिवासंकरोतिनित्यंसुविचक्षणः स्यात् ॥

वशंवदः । त्रि० आयत्तकरवाक्यस्यवर्तरि । इत्यादिनि ॥ वशंवशकरंमधुरंवदति । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

वशः । पुं० कान्तौ । स्पृहायाम् । इच्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्ततायाम् ॥ योयस्यवशमापन्नः सतस्यकिङ्करः किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्मनि ॥ न० आयत्तत्वे ॥ इच्छायाम् ॥ प्रभुत्वे ॥ त्रि० आयत्ते ॥ वशनम् । वशकान्तौ । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । अच्वा ॥

वशका । स्त्री० वश्यायांनार्याम् ॥

वशक्रिया । स्त्री० वशीकरणे । संवदने ॥ मणिमन्त्रौषधैरायतीकरणे ॥ वशस्यकरणम् । कृञः शच ॥

वशगः । त्रि० वशीभूते ॥

वशा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥ सुतायाम् । दुहितरि ॥ योषायाम् । नार्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् ॥ करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश० । पचाद्यच् । उश्यतेवा । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाढ्यकः । पुं० शिशुमारे ॥

वशापायी । पुं० कुक्कुरे ॥

वशि । न० वशित्वे ॥

वशिकः । त्रि० रिक्ते । शून्ये ॥ उश्यते । वश० । सर्वधातुभ्यइन् । संज्ञायांकन् ॥

वशिका । स्त्री० अगुरौ ॥

वशिता । स्त्री० वशित्वे ॥ वशोऽस्यास्ति । इनिः । वशिनोभावः तल् ॥

वशित्वम् । न० शिवैश्वर्यविशेषे । अष्टभूतिष्वेकस्याम् ॥ येनभूतंभौतिकम्भावश्यमेववशोभवति ॥

वशी । पुं० जितेन्द्रिये ॥ अव्यसनिनि ॥ स्ववशीकृतकार्यकरणसङ्घाते ॥ स्वतन्त्रे । परमेश्वरे ॥ यतः सर्वंह्यस्यजगद्वशेवर्त्तते०इतिवशी ॥

वशिनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ वन्दायाम् ॥

वशिरः । पुं० किम्पिल्लाम् । अपामार्गे ॥ हस्तिपिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥ वचायाम् ॥ न०चर्चीवे । सामुद्रलवणे ॥ वष्टि । वश० । बाहुलकात्किरच् । संज्ञापूर्वकत्वान्नसम्प्रसारणम् ॥ यद्वा । वशनम् । वश० । इन् । वशिंराति । रा० । आतोनुपेतिकः ॥

वशिष्ठः । पुं० स्वनामप्रसिद्धेमुनौ । अथर्वनिधौ । अरुन्धतीपतौ ॥ त्रि० वशकर्त्तरि ॥ श्रेष्ठतमे ॥

वशीकरणम् । न० मणिमन्त्रौषधैरायत्तीकरणे । वशक्रियायाम् ॥

वशीकारसञ्ज्ञा । स्त्री० ज्ञानप्रसादरूपायांतृष्णाविरोधिन्याम् चित्तवृत्तौ । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णास्य वैराग्ये ॥ औत्सुक्यमात्रस्यापि निवृत्तिरूपस्थितिर्ष्वपिदृष्टानुश्रविकविषयेषुयासंज्ञाचयातृपराचीना सावशीकारसंज्ञावैराग्यम् । उक्तञ्चपतञ्जलिना । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्य वशीकारसंज्ञावैराग्यमिति ॥

वशीकृतः । त्रि० जिते ॥

वशीभूतः । त्रि० वश्यताम्प्राप्ते ॥ अवशोवशोभवति । च्विः । अस्य च्वः ॥

वशीरः । पुं० गजपिप्पल्याम् ॥

वश्यम् । न० लवङ्गे ॥ आयत्तीकरणे ॥ वश्यंजनानांसर्वेषांविधेयत्वमुदाहृतम् ॥ त्रि० प्रणये । प्रवर्त्तयितुं निवर्त्तयितुंवाशक्ये ॥ वशमधीनत्वंगतः । वशंगतइतियत् ॥

वश्यका । स्त्री० वशगायाम् ॥

वश्यकूटः । पुं० वैवाहिकविचारविशेषे ॥ यथा । सिंहस्यसर्वेवशगाविनालिंविहायसिंहंवशिनोनराणाम् । भक्ष्यास्तथैषांजलराशयस्ते वश्यास्तुलोकव्यवहारतोऽन्ये ॥ एवं वश्यसमायोगेदम्पत्योः प्रीतिरुत्तमा । वश्याभावेपिदम्पत्योर्विवाहः कलहप्रदः ॥

वश्या । स्त्री० वशगायाम् ॥ टाप् ॥

वश्यात्मा । पुं० स्वाधीनात्मः करणे ॥ वैराग्यपरिपाकेण० वासनाक्षयेसति०वश्यः स्वाधीनोविषयपा

रतन्त्राशून्य : आत्मायत्त : कार्यंयस्य स : ॥

वषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥ उह्यतेऽनेन । वह० बाहुलकात्० डषट् ॥

वषट्कार : । पुं० देवयज्ञे । आहुतौ । होमे ॥ वषट्क्रियाक्रियतेयस्मिन्नधिकरणे घञ् ॥ विष्णौ ॥

वषट्कृतम् । त्रि० हुते । अग्नौप्रक्षिप्ते ॥ अग्नौहुतन्तुयद्द्रव्यंतत्स्यात्त्रिषुवषट्कृतम् ॥ वषडितिमन्त्रोपलक्षणम् । वषट्मन्त्रेणकृतम्०अग्नौप्रक्षिप्तम् ॥

वष्कय : । पुं० तरुणवत्से ॥ एकहायनेवत्से । वष्कते । वष्कगतौ । बाहुलकादयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् । चिरप्रसूतायांगवि ॥ वष्कयस्त्वेकहायनोवत्स इतिशाकटायन : । तेननीयते । णीञ् ० । क्विप् । सर्वतोक्तिन्नर्थादितिङीष् । गौरादिर्वाहा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयण्याम् ॥ वष्कयस्तरुणोवत्स : । सोस्त्यस्या : । अतइनि : । अट्कुप्वाङितिणत्वम् ॥

वसति : । स्त्री० वासे । अवस्थाने ॥ यामिन्याम् । निशायाम् ॥ निकेतने । सदने ॥ वसन्त्यस्याम् ०वसनं वा । वसनिवासे । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यति : ॥

वसती । स्त्री० वसतौ ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

वसनम् । न० छादने ॥ वस्त्रे ॥ अश्वधारणे नक्षत्रादयोयथा । धातानुराधवसुपुष्यविशाखहस्ताचित्रोत्तराश्विपवनादितिरेवतीषु । जन्मर्क्षजीवबुधशुक्रदिनेोत्सवादौधार्यं-नववसनमीश्वरविप्रतुष्टावितिसमयप्रदीप : ॥ वस्यतेऽनेनवा । वसआच्छादने ॥ ल्युट् ॥ निवासे ॥ स्त्रीकटीभूषणे ॥

वसना । स्त्री० स्त्रीकटीभूषणे । सारसने ॥

वसन्त : । पुं० ऋतुराजे । पुष्पसमये । कुसुमाकरे । सुरभौ । पिकानन्दे । कामसखे । मधुमाधवयो : । चैत्रवैशाखयो : ॥ वसन्त्यत्रपठनोत्सवा : । वस० । तॄभूवहिवसिभासीतिझच् ॥ अतिसारे ॥ रागविशेषे ॥ तालविशेषे ॥ वसन्ततालेकर्त्तव्योनगणोमगणस्तथा ॥ श्योनाकविशेषे ॥ क्रतुविशेषे ॥

वसन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ वसन्ते ॥

वसन्तकुसुम : । पुं० शेलुवृक्षे ॥

वसन्तकुसुमाकर : । पुं० औषधवि

शेषे ॥ यथा । प्रबालरसमौक्तिकास्वरमिदंचतुर्भागभाक्पृथक्पृथगथस्मृतेरजतहेमतोद्रंशकैः । अयोभुजगरङ्गकांचिलवकांविमर्द्याखिलं-शुभेहनिविभावयेद्भिषगिदंधिया समग्र : ॥ द्रवैर्वृषनिशेचजैः कमलमालतीपुष्पजैः पय : कदलिकान्दजैर्मलयजैर्घनाभ्युद्भवैः । वसन्तकुसुमाकरोरसपतिर्द्विबल्लाशित : समस्तगदहृद्भवेत्किलनिजानुपानैरयमितिहृदयोगतरङ्गिणी ॥

वसन्तजा । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥

वसन्ततिलकम् । न० शक्वरीछन्द: १४ प्रभेदे । सिंहोन्नतावृत्ते ॥ यथा । उक्तं यंवसन्ततिलकंतभजाजगौग : । यथा फुल्लंवसन्ततिलकंतिलकंवनाल्यालीलापरंपिककुलंकलमत्रगौति । वात्ययंपुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवातोयातोहरि : समधुरांविधिनाहृता स्म : ॥ पुष्पविशेषे ॥ औषधविशेषे ॥ यथा । अचारलूदहनसैन्धवविश्वभक्तचूर्णंकरञ्जसहितंमथितेनपीतम् । नैवंप्ररोहतिपुनर्गुदज : स्वहेतोस्तस्मैवसन्ततिलकैरपिकल्पकल्पम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री० वसन्ततिलके ॥ यथा । उक्तावसन्ततिलकातभजाजगौग : ॥

वसन्तदूत : । पुं० चैत्रे ॥ पिकी पञ्चमरागे ॥ आम्रे ॥

वसन्तदूती । स्त्री० पाटलीवृक्षे । अतिमुक्तं । माधवीलतायाम् ॥ गणिकायाम् । कोकिलायाम् । पिक्याम् ॥

वसन्तद्रु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥
वसन्तद्रुम: ।

वसन्तमालिका । स्त्री० विषमवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । विषमेससजागुरूसमेचेत्सभरायश्चवसन्तमालिकासा ॥

वसन्तसख : । पुं० कामदेवे ॥

वसन्तोत्सव : । पुं० होलाकायाम् ॥

वसा । स्त्री० मांसप्रभवधातुविशेषे कायस्नेहे । मेदसि । वपायाम् ॥ वसति० स्तेवा । वसनिवासे० वसआच्छादनेवा । पचाद्यच्० भिदाद्यङ्वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाढ्य : । पुं० शिशुमारे ॥

वसादनी । स्त्री० सिंहमुख्याम् ॥ वासके ॥

वसान: । त्रि० आच्छादयति ॥ वस० । शानच् ॥

वसापायी । पुं० कुक्कुरे ॥

वसि। : पुं० वसने ॥ वस्ते० वसतेवा वसआच्छादने । खनिकष्यज्यसीत्यादिनाइ : ॥

वसिरम् । न० अचीवे । सामुद्रलवणे । वशिरे वस्ते वस० । बाहुलकात्किरच् ॥ यद्वा । वसनम् ।

। वसुसंज्ञे । इन् । वसिंराति । राट्।ने । चातोनुपेतिकः । करि पिप्पल्याम् ।

वसिष्ठः । पुं० वसिष्ठमुनौ ।अरुन्धती जानौ । अरुन्धतीनाथे ॥

वसुः । पुं० देवभेदे । गणदेवता विशेषे ।। यथा ।धरोध्रुवश्चसोमश्च विष्णुश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूष श्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौक्रमात्स्मृताः ।। धनाधिपे ॥ आयाम् । दीप्तौ ॥ अग्नौ ॥ योक्त्रे ॥ वकवृक्षे । शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ राजनि ।। साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥ शिवे ॥ सूर्ये ॥ अष्टसङ्ख्यायाम् ।। धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करिण्याम्।। क्लीवे ।। वृद्ध्यौषधे ॥ अश्वे ।। विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूतान्यत्र०तेष्वयमपिवसतीतिवावसुः॥ न०रत्ने ॥धने । राये॥ हाटके॥ जले ॥ स्त्री०दीप्तौ । वृद्ध्यौषधे ॥ त्रि०मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्वत्र०उष्यतेवागुणैः सर्वत्रोष्यतेऽने नवा०वस्ते०वस्यतेवा । वसनिवासे०वसआच्छादनेवा । शृस्पृस्निहि त्रप्यसिवसिहनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चेत्युः ॥

वसुकः । पुं० शिववल्ल्याम् । वकपुष्पे । सुरेष्टे ॥ अर्कपर्णे । रक्तार्के । मन्दारे ॥ न०रौमके ।सांभरिलवणे ॥ पांशवे ॥ वासुके ।। स्वार्थेकन् ।। वसुकायतिवा । कै० । चातोनुपेतिकः ।. वस्तेव । यावादित्वात्कन्वा ॥ वसवस्त्यस्मिन् । व्रीह्यादित्वाट्ठन् । इसुसुक्तान्तात्कोवा ।।

वसुकीटः । पुं० याचके ।।

वसुचरणम् । न० भगणे०ऽ ।। ० ।।

वसुच्छिद्रा । स्त्री० महामेदावृक्षे ।।

वसुदः । पुं० धनाधिपे । कुबेरे ।। हरौ ।। त्रि०धनदातरि ।। वसुदयते । देङ्पालने । वसुददातिवा । डुदाञ्० । आतद्गतिकः ॥

वसुदानः । त्रि० सर्वफलदे ।

वसुदेवः । पुं० श्रीकृष्णजनके । आनकदुन्दुभौ । शूरे ।वसुषुधनेषुदीव्यतिमोदते । दिवु० ।पचाद्यच् ॥

वसुदेवता । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

वसुदेवभूः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वसुधा । स्त्री० क्षितौ ॥ वसुदधाति । डुधाञ्० । आतद्गतिकः ॥

वसुधाखर्ज्जूरिका । स्त्री० भूखर्ज्जूरिकायां ॥

वसुधाधिपः । पुं० भूपतौ ॥ जगणे० ।ऽ।० ॥

वसुधानः । पुं० कोशे ॥ वसुधीयतेस्मिन् ॥

वसुधारा । स्त्री० वृद्धिश्राद्धपूर्वकर्त्तव्यचेदिराजवसूद्देश्यककुड्यालग्नघृत

धारायाम् ॥ यथा । कुड्यलग्नांव सोर्धारांसप्तवारान् घृतेनतु । कारयेत्पञ्चवारान्वानातिनीचांनचोच्छ्रिताम् ॥ आयुष्यानितिशान्त्यर्थंजप्तातत्रसमाहित : । षड्भ्य : पितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥ इतिकात्यायन : । अपिच । देहल्यांनाभिमात्रायांप्रादेशपरिमाणत : । सप्तवापञ्चवाविन्दून्दद्यात् सिन्दूरचन्दनै : ॥ प्रत्येकविन्दुंमतिमान्कामंमायांरमांस्मरन् । घृतधारामविच्छिन्नांदत्त्वातत्रवसुंयजेत् ॥ कुवेरपुर्याम् ॥ धनसन्ततौ ॥ जिनशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ वसोश्चेदिराजस्यधारा ॥ भौमेतीर्थविशेषे ॥

वसुनन्दक : । पुं॰ खेटके । धनवृद्धिजीवके ॥

वसुन्धरा । स्त्री॰ गोत्रायाम् । उर्व्याम् ॥ वसूनिधारयति । संज्ञायांभृतृवृजिधारीतिखच् । खचिह्रस्व : । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

वसुप्राण : । पुं॰ वह्नौ ॥

वसुमती । स्त्री॰ भुवि ॥ यथासप्तद्वीपावसुमतीति । वसुधनमस्त्यस्याम् ॥ मतुप् । ङीप् ॥

वसुमना : । पुं॰ विष्णौ ॥ वसुशब्देनप्राशस्त्यंलक्ष्यते । वसुप्रशस्तंमनोयस्य । रागद्वेषादिभि : क्लेशैर्मदादिभिरुपक्लेशैश्चयतोनकलुषितंचित्तंततस्तन्मन : प्रशस्तम् ॥

वसुरोचि : । न॰ यज्ञे ॥ वसव : रोचन्तेऽस्मिन् । रुचदीप्तौ । वसौरुचे : संज्ञायामिति॰ इसिन् ॥

वसुल : । पुं॰ देवतायाम् ॥

वसुश्रेष्ठम् । न॰ रूप्ये ॥

वसुसेन : । पुं॰ कर्णे । चम्पाधिपे ॥

वसुस्थली । स्त्री॰ कुवेरपुर्य्याम् ॥

वसुहट्ट : । पुं॰ वकद्रुमे ॥

वसूक : । पुं॰ वकवृक्षे ॥ न॰ साम्भरिलवणे ॥

वसूत्तम : । पुं॰ भीष्मपितामहे ॥

वस्कय : । पुं॰ वष्कये ॥

वस्कयनी ।) वस्कयिनी ।) स्त्री॰ वष्कयिण्याम् । चिरप्रसूतायांधेनौ ॥ वस्कयिन्यादिदोषघ्नंतर्पणंवलकृत्पय : ॥

वस्कराटिका । स्त्री॰ वृश्चिकायाम् । कालिकाद्युपि ॥

वस्त : । पुं॰ छागे ॥ वस्तयते । वस्तअर्द्दनेचुरादि : । पचाद्यच् ॥

वस्तकम् । न॰ कृत्रिमलवणे ॥ वस्तइव । अजगन्धित्वात् । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

वस्तकर्ण : । पुं॰ शालवृक्षे ॥

वस्तगन्धा । स्त्री॰ अजगन्धायाम् ॥ वस्तस्येवगन्धोऽस्या : । वस्तशब्द :

स्वगन्धेलाचणिकः ॥
बस्तमोदा । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥ बस्तं मोदयति । मुद॰ । ण्यन्तः ; कर्मण्यण् ॥
बस्तान्त्री । स्त्री॰ छगलान्त्रीक्षुपे । वृषगन्धायाम् । मेषान्त्र्याम् । बस्तस्येवान्त्रमस्याः । गौरादिः ॥
बस्तिः । पुं॰ स्त्री॰ नाभेरधोभागे । नाभिलिंगयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो धनुर्वक्रो बस्तिरित्यभिधीयते ॥ नाभेरधस्तादलाबूसदृशमधोनालमनेकछिद्रं मूत्रभाजनं बस्तिरुच्यते ॥ अस्यालक्षणं यथा । विस्तीर्णामांसलास्निग्धाबस्तिः पुंसांप्रशस्यते । निर्मांसाकर्कशारूक्षादुःखदारिद्र्यदास्मृता ॥ गोमायुसदृशायस्यखरोष्ट्रमहिषस्यच । समवेद्दुःखितोनित्यंधनहीनश्चमानवः ॥ बसति मूत्रमत्र । यद्वा । बस्त॰ बस्तते वा । वस॰ निवासे॰ आच्छादने वा । वस्यतिवा । वसुस्तम्भे । वसेस्तिः ॥ चिकित्साविशेषे ॥ यथा । बस्तिर्द्विधानुवासाख्योनिरूहस्ततः परः । यः स्नेहैर्दीयतेसस्यादनुवासननामकः ॥ कषायक्षीरतैलैर्योनिरूहः सनिगद्यते । बस्तिभिर्दीयतेयस्मात्तस्माद्बस्तिरितिस्मृतः ॥ बस्तिभिः मृगादीनां मूत्राशयैः ॥ भूम्नि॰ बस्तयः --

बस्त्रान्तावयवेषु ॥ दशासु ॥
बस्तिकर्माढ्यः । पुं॰ अरिष्टवृक्षे । फेनिले ॥
बस्तिमलम् । न॰ मूत्रे ॥
वस्तु । न॰ द्रव्ये ॥ पदार्थे ॥ जगतिवस्तुद्वयंभावोऽभावश्चेतिन्यायशास्त्रम् ॥ वस्तु॰ सच्चिदानन्दाद्वयंब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् ॥ वसति । वस॰ । वसेस्तुन् ॥ लक्षणप्रमाणाभ्यांहिवस्तुसिद्धिर्भवतीतिव्याख्यातारः ॥
वस्तुकम् । न॰ वास्तूके ॥
वस्तुकी । स्त्री॰ श्वेतचिल्लीशाके ॥
वस्तुपरिच्छेदः । पुं॰ सजातीयभेदोविजातीयभेदः स्वगतभेदश्चेतित्रिविधभेदे ॥ जीवेश्वरभेदः॰ जीवजगद्भेदः॰ जीवपरस्परभेदः॰ ईश्वरजगद्भेदः॰ जगत्परस्परभेदइतिपञ्चविधभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परिच्छिन्नत्वम् ॥
वस्तुविवेकः । पुं॰ अनित्यान्नित्यस्यपृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपंहिदृश्यंतद्विपरीतगम् । एवंयोनिश्चयः सम्यक्विवेकोवस्तुनः सवै ॥ वस्तुनोविवेकः ॥
वस्ता । पुं॰ वास्तव्ये ॥ वसति । वस॰ । तृच् ॥
वस्त्यम् । न॰ निशान्ते । गृहे ॥ वसनम् । वस॰ वसेस्तिः ॥ तत्रसा

धुरितियत् ॥ यद्वा । अवस्यायति । ष्ट्यै स्त्यै शब्दसङ्घातयोः । आतश्चोपसर्ग इति कः । वष्टीत्यल्लोपः ॥

वस्त्रम् । न० आच्छादने । वाससि । चेले । वसने । अंशुके । कपडा० इ० भा० प्र० ॥ वस्यतेऽनेन । वस आच्छादने । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥

वस्त्रकुट्टिमम् । न० वस्त्रगालये । तंबूटी० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य कुट्टिममल्पगृहम् ॥ छत्रे ॥

वस्त्रगृहम् । न० पटवेश्मनि । पटवापे । पटमये । दूष्ये । स्थूले । तम्बू० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य गृहम् ॥

वस्त्रग्रन्थिः । पुं० उच्चये । नीव्याम् । परिधान वस्त्रस्य ग्रन्थने ॥

वस्त्रपञ्जलः । पुं० कीलकन्दे ॥

वस्त्रपुत्रिका । स्त्री० वस्त्रनिर्मितपुत्तलिकायाम् । गुडिया० इ० भा० ॥

वस्त्रभूषणः । पुं० शाकखण्डवृक्षे ॥

वस्त्रभूषणा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

वस्त्रयोनिः । पुं० स्त्री० वसनोत्पत्तिकारणे त्वगादौ । त्वक् फलकृमिरोमम् ॥ वस्त्रस्य योनिः कारणम् ॥

वस्त्ररञ्जकम् । न० कुसुम्भे । वह्निशिखे ॥ वस्त्राणां रञ्जकम् ॥ त्रि० वस्त्राणां कुसुम्भादिना रञ्जनकर्त्तरि ॥

वस्त्ररञ्जनः । पुं० कुसुम्भे ॥

वस्त्ररञ्जनी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

वस्त्वाभासः । पुं० मायामये रज्जुसर्पादौ० कृष्णो गौरो दीर्घो ह्रस्व इति व्यवहारे ॥ वस्तुधर्मि द्रव्यम्० तद्वदवभासते० इति तथा ॥

वस्नः । पुं० मूल्ये । अवक्रये ॥ न० वेतने ॥ वस्ते ॥ धने ॥ मूल्ये ॥ भृतौ ॥ द्रव्ये ॥ त्वचि ॥ वसत्यनेन वा । वस० । धापृवस्यज्यतिभ्यो नः ॥

वस्नम् । न० कटिभूषणे ॥

वस्नसा । स्त्री० वायुवाहिन्यां नाड्याम् । स्नायौ ॥ वस्ते शरीरम् । वस आच्छादने । धापृवस्यज्यतिभ्यो नः । वस्नं चर्म० स्यति । षोऽन्तकर्मणि । आतोऽनुपसर्गे इति कः । टाप् ॥

वस्निकः । त्रि० वस्नजीवातौ ॥ वस्नेन मूल्येन जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । यद्वा । वस्नं मूल्यं हरति० वहति० आवहति वा । वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ इत्यार्हीयष्ठन् ॥

वस्वौकसारा । स्त्री० अलकायाम् । कुबेरपुर्याम् ॥ कुबेरनलिन्याम् । मानसोत्तरशिखरवर्त्तिन्याम् इन्द्रस्य नगर्याम् । इन्द्रपुर्याम् ॥ इन्द्रनलिन्याम् ॥

बल्वोकसारिका । स्त्री॰ बल्वोकसारायाम् ॥

वहंलिहः । पुं॰ गवि ॥ वहः स्कन्धस्तं लेढि । लिह॰ । वहाभ्रे लिहइतिखश् । मुम् । खशोडित्वान्नगुणः ॥

वहः । पुं॰ वृषभस्कन्धे ॥ वाहे । हये ॥ गन्धवहे । वायौ ॥ पथि ॥ नदे ॥ वहतियुगमनेन । वहप्रापणे । गोचरसञ्चरेतिसाधुः ॥

वहतः । पुं॰ वृषे ॥ पान्थे ॥

वहतिः । पुं॰ गवि ॥ सचिवे ॥ वायौ ॥ वहति । वह॰ । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यतिः ॥

वहतुः । पुं॰ पथिके ॥ वृषभे ॥ वहति । वह॰ । एधिवह्योश्चतुः ॥

वहनम् । न॰ प्रापणे ॥ होडे । तरान्धौ । हुडि॰द्रू॰गौ॰भा॰प्र॰नौका विशेषे ॥ वह॰ । ल्युट् ॥

वहन्तः । पुं॰ वायौ ॥ त्रि॰ वालके । वहति । वह॰ । तॄभूवहिवसीत्यादिनाभच्षित् ॥

वहलम् । न॰ वार्वटे पोते ॥ त्रि॰ बहुले ॥ दृढे ॥

वहलगन्धम् । न॰ शम्बरचन्दने ॥

वहलचक्षुः । पुं॰ मेषशृङ्गाम् ॥

वहलत्वचः । पुं॰ श्वेतलोध्रे ॥

वहला । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥

वहा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ वहति । वह॰ । अच् ॥

वहिःकुटीचरः । पुं॰ तिर्यग्याने । कुलीरे ॥

वहिः प्रज्ञः । पुं॰ विश्वस्मिन् । व्यष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ वहिः स्वात्मव्यतिरिक्ते विषयेप्रज्ञायस्यसः ॥

वहितः । त्रि॰ अवहिते ॥ अवधीयतेस्म । डुधाञ् । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेऽल्लोपः ॥

वहित्रम् । न॰ पोते । वार्वटे ॥ वहति । वह॰ । अशित्रादिभ्यइत्रोत्रावितिॱइत्रप्रत्ययः ॥

वहित्रकम् । न॰ जलयाने । यानपात्रे ॥

वहिर्द्वारम् । न॰ द्वारवाह्यभागे । तोरणे ॥ वहिर्द्वारात् । वहिस्थतद्वारस्येतिवा ॥

वहिर्द्वारप्रकोष्ठकम् । न॰ प्रघाणे ॥

वहिर्भूतः । त्रि॰ वहिर्गते ॥

वहिर्मुखः । त्रि॰ विमुखे ॥ यथा । शैवोवावैष्णवोवापियोवास्यादन्यपूजकः । सर्वंपूजाफलंहन्तिशिवरात्रिवहिर्मुखः ॥

वहिश्चरः । पुं॰ कर्कटे ॥

वहिष्ठः । त्रि॰ वहिर्भवे । वहिःस्थिते ॥

वहिष्पवमानः । पुं॰ याज्ञिकस्तोत्रे । सामगानांसूक्तत्रयगानसाध्ये

स्तोत्रे ॥

वहि : । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० । इस् ॥

वहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि०-प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ वहून्यर्थान् लाति । ला० । आतइति-क : ॥ वहति । वह० । वाहुलका दुलच् ॥ वहुलायांजाते ॥ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । तस्यश्रविष्ठा षाढे तिलुक् ॥

वहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि ॥ मानसाचलस्थदेवी-विशेषे ॥

वहुला : । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

वहेडक : । पुं० विभीतकवृक्षे । व-हेडा० इ० भा० प्र० ॥

वह्नि : । पुं० वैश्वानरे । चीतिवृक्षे । धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्निपत्नी ॥ चित्रकाख्यौषधौ ॥ भल्लातके ॥ निम्बूके ॥ वहतिहव्यम् ० देवेभ्योहवि : प्रापयतिवा । वहप्रापणे । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित्इति० नि : ॥

वह्निकरी । स्त्री० धातपुष्प्याम् । धातक्याम् ॥

वह्निकाष्ठम् । न० दाहागुरुणि । दाहकाष्ठे ॥

वह्निगन्ध : । पुं० यक्षधूपे ॥

वह्निगर्भ : । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निचक्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥ वह्नेरिवज्वालाऽस्या : । वह्निर्ज्वालेववा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीक्षुप्र

वह्निदीपक : । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० अजमोदायाम् ।

वह्निनामा । पुं० चित्रके ॥ भल्लातके ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥

वह्निमन्थ : । पुं० गणिकारिकावृक्षे ॥

वह्निमन्थक : । पुं० अग्निमन्थे ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्र : । पुं० वायौ ॥

वह्निरेता : । पुं० शिवे । कृशानुरेतसि ॥ वह्नौरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांस्ये ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहार्याम् । लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधू : । स्त्री० अग्नाय्याम् । स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्तोत्पले ॥

वह्निवल्लभ : । पुं० सर्जरसे । धूनके ॥ अनिले ॥ वह्नेर्वल्लभ : ॥

वह्निबीजम् । न॰ निम्बूकी ॥ स्वर्णे ॥

वह्निशिखम् । न॰ कुसुम्भे ॥ वह्निवत्॰ शिखाऽस्य ॥

वह्निशिखरः । पुं॰ लोचमस्तके ॥

वह्निशिखा । स्त्री॰ अनन्तायाम् ॥ फलिन्याम् ॥ कलिकार्याम् ॥ धातक्याम् ।

वह्निसञ्ज्ञः ।) पुं॰ चित्रकाख्यौ
वह्निसञ्ज्ञकः ।) षधौ ॥ वह्निः संज्ञायस्यसः ॥

वह्निसखः । पुं॰ वायौ ॥ जीरके ॥

वह्यम् । न॰ वाहने ॥ शकटे ॥ वहन्त्यनेन ॥ वह॰ । वह्यंकरणमितियत् ॥

वह्या । स्त्री॰ मुनिपत्न्याम् ॥

वह्लीकः । देशविशेषे ॥ वह्लते । वह्लप्राधान्ये । वाहुलकादीकन् ॥

वा । विकल्पे ॥ उपमायाम् । उपमाने ॥ वितर्के । पादपूरणे ॥ समुच्चये ॥ विस्मये ॥ नानार्थे ॥ अतीते ॥ एवार्थे ॥ अवधारणे वाति । वागतिगन्धनयोः । क्विप् ॥

वांशः । त्रि॰ वंशसम्बन्धिनि ॥

वांशिकः । पुं॰ वंशीवादके । वैणविके ॥ वंशीवादनं शिल्पमस्य । ठक् ॥ भौरभूतान्वंशान्हरति॰ वहति॰ आवहतिवा । तद्वरति वहतीत्यादिनाठञ् ॥

वांशी । स्त्री॰ वंशरोचनायां ॥

वाःकिटिः । पुं॰ शिशुमारे ॥ कुम्भीरे ॥ वारोजलस्यकिटिःशूकरः ॥

वाःसदनम् । न॰ जलाधारे ॥ जलालयस्थगृहे । जलमन्दिर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वाकः । पुं॰ वाचि ॥ उच्यतेऽनयेति । वचपरिभाषणे । करणे घञ् ॥ न॰ वकसमूहे ॥ वकानांसमूहः तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि॰ वकसम्बन्धिनि ॥ वकस्यावयवोविकारोवा । प्राणित्वादञ् ॥

वाकी । त्रि॰ वाग्विशिष्टे ॥ वाकोविद्यतेऽस्य । अतइनिः ॥

वाकुची । स्त्री॰ ओषधिविशेषे । सोमराज्याम् ॥ सुप्रभायाम् । काम्बोज्याम् । पूतिगन्धायाम् ॥ वाकुचीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी । विष्टम्भहृद्धिमारुच्यासरास्रश्वासपित्तनुत् ॥ रूक्षाहृद्याश्वासकुष्ठमेहज्वरकृमिप्रणुत् । तत्फलंपित्तलंकुष्ठकफानिलहरंकटु ॥ केश्यंत्वच्यंकृमीश्वासकासशोथामपाण्डुहृत् ॥ वातंसङ्कोचयति । कुचसङ्कोचने । ण्वुल् । पृषोदरादिः ॥

वाकुलम् । न॰ वकुलफले ॥ वाकुलंमधुरंग्राहिदन्तस्थैर्यकरंपरम् ।

वाकोवाक्यम् । न॰ तर्कशास्त्रे ॥ उक्तिप्रत्युक्तिरूपेवैदिकग्रन्थे ॥ यथा किंस्विदावपनंमहत्॰ भूमिरावपनंमहदिति ॥

वाकीरः । पुं॰ श्यालके ॥

वाक्छलम् । न॰ छलविशेषे । वाक्यव्याजे ॥ यथा । अविशेषाभिहितेर्थेवक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना-वाक्छलम् ॥ यत्रशब्दार्थद्वयेसम्भवति॰ एकार्थनियामकविशेषाभावादनभिप्रेतशब्दार्थकल्पनेनदूष-णाभिधानंतद्वाक्छलम् । लक्षणन्तु॰ शक्त्यैकार्थशब्दबोधतात्पर्यकशब्दस्यशक्त्यार्थान्तरतात्पर्यकत्वक-ल्पनयादूषणाभिधानम् । यथा । नेपालादागतोयंनवकम्बलवत्त्वादित्युक्ते॰ कुतोस्यनवसङ्ख्याकाः कम्बलाइति । एवंगोर्विषाणीत्युक्ते॰ कुतोगजस्यशृङ्गम् श्वेतोधावतीतिश्वेतरूपवदभिप्रायेणोक्ते॰ श्वेतोनधावतीत्यभिधानमित्यादिकमूह्यम् ॥

वाक्पतिः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥ वाचांपतिः ॥ त्रि॰ वागीशे । पटुवचने ॥

वाक्पारुष्यम् । न॰ अप्रियवाक्योच्चारणे । तच्च सप्तधाव्यसनान्तर्गतव्यसनविशेषः । यथा । मृगयाक्षाःस्त्रियः पानंवाक्पारुष्यार्थदूषणे । दण्डपारुष्यमित्येतज्ज्ञेयंव्यसनसप्तकम् ॥ तल्लक्षणमाहनारदः । देशजातिकुलादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् । यद्वचः प्रतिकूलार्थंवाक्पारुष्यंतदुच्यतइति ॥ देशादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् । उच्चैर्भाषणमाक्रोशः॰ न्यङ्गमवद्यम्॰ तदुभययुक्तंयत्प्रतिकूलार्थमुद्वेगजननार्थं वाक्यंतद्वाक्पारुष्यंकथ्यते ॥

वाक्यम् । न॰ परस्पराकाङ्क्षोपेतपदचये॰ तिङ्सुबन्तचये । तिङन्तानांचयेयथा । पचतिपश्येत्यादिवाक्यम् । सुबन्तानाञ्चयेयथा । प्रकृतिसिद्धमिदंहिमहात्मनामित्यादि ॥ कारकान्वितक्रियायाम् ॥ धात्वर्थः क्रिया॰ कारकैः कर्त्रादिभिरन्विताासम्बन्धार्थाकारकान्विता॰ अन्वितत्वञ्चक्रियाकारकाणामाकाङ्क्षायोग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम्॰ तिङ्सुबन्तचयात्मकेपिसम्बन्धार्थता बोध्या॰ असम्बन्धार्थस्याप्रयोगात्॰ अतएवपरस्पराभिसम्बन्धः पदसमूहोवाक्यमितिवृद्धाः । कारकान्वितोक्रियायथा॰घटमानयेत्यादि॥ वाक्यस्वरूपमाह । वाक्यंस्याद्योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः । वाक्योच्चयोमहावाक्यमित्थंवाक्यंद्विधामतम् ॥ उक्तञ्च । स्वार्थबोधसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया ।

वाक्यानामेकवाक्यत्वंपुनः सम्भूय जायतइति ॥ अत्रवाक्यंयथा। शून्यंवासगृहमित्यादि । महावाक्यंयथा। रामायणमहाभारतरघुवंशादि। इति ॥ पुनश्चतद्द्विविधम्। लौकिकंवैदिकञ्चेति । वैदिकमीश्वरोक्तत्वात्सर्वमेवप्रमाणम् लौकिकन्त्वाप्तोक्तंप्रमाणम् । अन्यदप्रमाणम् ॥ समभिहारोवाक्यम्। समभिहारश्चसाध्यत्वादिवाचकद्वितीयाद्यभावेऽपिवस्तुतः शेषशेषिवाचकपदयोः सहोच्चारणम्। यथा। यस्यपर्णमयीजुहूर्भवतिनसपापंश्लोकंशृणोतीत्यत्र॰पर्णताजुह्वोः समभिहारादेवपर्णतायाःजुह्वङ्गत्वम्। नचानर्थक्यंजुह्वाः सिद्धत्वादितिवाच्यम्। जुहूशब्देनतत्साध्यापूर्वलक्षणात् तथाचवाक्यार्थः॰पर्णतयाऽवन्नहविर्धारणद्वाराजुहूपूर्वंभावयेदिति। एवञ्चपर्णतयायदिजुहूः क्रियतेतदैवतत्साध्यमपूर्वंभवतिनान्यथेतिगम्यते॰इतिनपर्णतायावैयर्थ्यम्। अवन्नहविर्धारणद्वारेतिचावश्यंवक्तव्यम्॰अन्यथास्रुवादिष्वपिपर्णतापत्तेः। सेयंपर्णता॰अनारभ्याधीतापिसवंप्रकृतिष्वेवान्वेतिनविकृतिषु॰तत्रचोदकेनापितत्प्राप्तिसम्भवात् पौनरुक्त्यापत्तेः। तदिदंवाक्यंप्र

करणादिभ्योबलवत्। अतएवैन्द्राग्नीइदंहविरित्यादेरेकवाक्यत्वादहर्शाङ्गत्त्वम्। नतुप्रकरणादर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् ॥ उच्यतेइतिवाक्यम्। वचेर्ण्यत्। चजोरितिकुत्त्वम् । शब्दसंज्ञात्त्वात्॰वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनिषेधेन ॥ शुभाशुभवाक्यानितु। नैवराज्येनमहतानचैवार्थस्यराशिभिः। प्राप्यतेज्ञानकथनंपरलोकसुभाषितम् ॥ स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थंभाषितंयत्सुशोभनम्। वाक्यंमुनिवरैः शान्तैस्तद्विज्ञेयंसुभाषितम् ॥ रागद्वेषानृतक्रोधकामतृष्णानुसारियत्। वाक्यंनिरयहेतुत्वात्तद्भाषितमुच्यते ॥ संस्कृतेनापिकिन्तेनमृदुनाललितेनवा। अविद्यारागवाक्येनसंसारक्लेशहेतुना ॥ यच्छ्रुत्वाजायतेपुण्यंरागादीनाञ्चसङ्क्षयः। विरूपमपितद्वाक्यंविज्ञेयमतिशोभनम् ॥ इतिवह्निपुराणम् ॥

वाक्यलक्षणवित्। पुं॰ मीमांसाशास्त्रज्ञे ॥

वाक्याध्याहारः। पुं॰ आकाङ्क्षितैकदेशपूरणे ॥ वाक्यस्यअध्याहारः ॥

वाक्याभिधायी। त्रि॰ पृष्ठमांसादे ॥ वाक्यभिधायीपुरुषः पृष्ठमांसादउच्यतइतित्रिकाण्डशेषः ॥

वागधिपः। पुं॰ बृहस्पतौ ॥ वाचा

भचिप : ॥

वागर : । पुं॰ गतातङ्के । परित्यक्तभये । मुमुक्षौ ॥ वातवेष्टके ॥ विवादे । पण्डिते ॥ विषाणे ॥ निर्णये ॥ वारके ॥ शाणे ॥ वाडवे ॥ वृके ॥

वागारु : । त्रि॰ आशाहन्तरि ॥ यथा । आशांबलवतींदत्त्वायोहन्तिपिशुनोजन : । सजीवासोपिवागारुर्दुर्यो॰दानुसुदातरि ॥ इतिशब्दमाला

वागाशनि : । पुं॰ बुद्धे ॥

वागाशी : । पुं॰ शुभवाचि ॥ वाचिआशीर्यस्य स : ॥

वागीश : । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ त्रि॰ वाक्पतौ ॥

वागीशा । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ वाचामीशा ॥

वागीश्वर : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ बृहस्पतौ ॥ ऋग्वेदादिरूपाणांवाचामीश्वर : । मञ्जुघोषे ॥ त्रि॰वाचामीश्वरे ॥

वागीश्वरी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वागुजी । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ वाचंगुञ्जति । गुजिअव्यक्ते शब्दे । मूलविभुजादित्वात्क: । पृषोदरादि: ॥

वागुण : । पुं॰ कर्मरङ्गे ॥

वागुरा । स्त्री॰ मृगबन्धनार्थंजाले । मृगबन्धन्याम् ॥ खावल॰खावली॰ दू॰जाल॰दू॰च॰भषा ॥ अवागुरते । गुरीहिंसायाम् । इगुपधेतिक : । वष्टिभागुरीत्यकाकारलोप : ॥

वागुरिक : । पुं॰ व्याधविशेषे । जालिके ॥ वागुरयाचरति । चरतीतिठक् ॥

वाग्गुद : । पुं॰ पक्षिविशेषे । वागुड॰वाड॰इ॰भा॰प्र॰ ॥

वाग्गुलि : । पुं॰ ताम्बूलिनि । राज्ञांताम्बूलदातरि ॥ जातिविशेषे ॥

वाग्गुलिक : । पुं॰ ताम्बूलदे ॥

वाग्जालम् । न॰ शास्त्रमात्रे ॥ यथा । परिनिर्मथ्यवाग्जालंनिर्णीतमिदमेवहि । नोपकारात्परोधर्मोनापकाराद्घंपरम् ॥

वाग्दरिद्र : । त्रि॰ वाग्ये । मितभाषिणि ॥ वाचादरिद्र : ॥

वाग्दलम् । न॰ दन्तवाससि । ओष्ठाधरयो : ॥

वाग्दुष्ट : । पुं॰ ब्रात्ये ॥ त्रि॰ वाचादूषिते । परुषभाषिणि ॥ वाचादुष्ट : ॥

वाग्देवता ।) वाग्देवी ।) स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वाग्बन्ध : । पुं॰ पणे । समये ॥ *

वाग्मी । पुं॰ सुराचार्ये ॥ त्रि॰ पटौ ॥ वक्तरि । विविधशास्त्राभ्यासाधिवासितप्रशस्तवाग्युक्ते ॥ वाग्मीसत्य

वागभवतीतिनिश्चितोर्थः ॥ प्रश स्तावागस्य । वाचोग्मिनिः । गका रोच्चारणंप्रत्ययेभाषायामित्यनुनासिकाभावाय । उत्तरसूत्रस्थबहुभाषिणीत्यस्यापिसम्बन्धात् । सम्यग्बहुभाषिणि० वाग्मीतिदोध्यम् ॥

वाग्य: । त्रि० निर्वेदे ॥ वाल्ये ॥ वाग्दरिद्रे ॥

वाग्यत: । त्रि० यतवाचि । मौनिनि ॥ वाचियत: ॥

वाग्याम: । त्रि० योब्रह्मपत्यादिनावाचंयच्छतितस्मिन् ॥

वाग्वज्र: । पुं० शापे ॥ वागेववज्रोहिंसकत्त्वात् ॥

वाग्वित् । त्रि० वैयाकरणे । वाक्यकोविदे ॥ वाच: विन्दति० वक्तुं० विवेकम्वाजानातिवा । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् ॥

वाग्विसर्ग: । पुं० वाच: प्रयोगे ॥

वाङ्क: । पुं० कचङ्गले । समुद्रे ॥

वाङ्मती । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । हिमाद्रेस्तुङ्गशिखरात्प्रोद्भूतावाङ्मतीनदी । भागीरथ्या: शतगुणं पवित्रंतज्जलंस्मृतम् ॥

वाङ्मय: । त्रि० वाक्यात्मके ॥ यथा । स्मरस्तवभ्रूगैलान्तैरेभिर्दृशभिरचरै: । समस्तंवाङ्मयंव्याप्तंत्रैलोक्यमिवविष्णुना ॥

वाङ्मयी । स्त्री० परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपायांवाण्याम् । सरस्वत्याम् ॥

वाङ्मात्रा । स्त्री० वाचोमात्रायाम् ॥ यथा । निमेषोन्वेषणंपुंसामङ्गुल्याश्छोटिकाथवा । गुर्वक्षरोच्चारणंवावाङ्मात्रेयंस्मृताबुधै: ॥

वाङ्मुखम् । न० वचनोपक्रमे । उपन्यासे ॥ वाचोमुखमिवमुखम्० उपक्रम: ॥

वाक् । स्त्री० वाण्याम् । भारत्याम् । अर्थपरिज्ञानफलायाम् । सर्वस्यार्थस्यप्रकाशिकायांसंस्कारवाण्याम् ॥ योह्यर्थंसम्यगवबुध्यतेतेनैवसासम्यक्श्रुताभवति । प्रत्यक्षेणशब्दस्वरूपमुपलभमानोऽपियर्थापरिज्ञानान्नपश्यतिनशृणोतीत्यनुभवात् ॥ शब्दसामान्ये ॥ वचने । वाक्ये ॥ तीक्ष्णानारुन्तुदाबुद्धि: कर्मशान्तप्रतापवत् । नोपतापिमन: सोष्मवागेकावाग्मिन: सत: ॥ कण्ठताल्वादिस्थाने० इन्द्रिये ॥ जिह्वामूलादिष्वष्टसुस्थानेषुविषक्तेनाग्नेयवर्णानामभिव्यञ्जकेकरणे ॥ अकारादिवर्णेषु ॥ वर्णास्यार्थसङ्केतपरिच्छिन्नाएतावन्तएवंक्रमप्रयुक्ताइत्येवंतदभिव्यङ्ग्य: शब्द: पदंवागित्युच्यते ॥ इतिभाष्यम् ॥ वक्तीति० उच्यते० ऽनयावा । वचपरिभाषणे । क्विब्वचीत्यादिनाक्विप्० दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ॥

वाच : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाचा॰ दू॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

वाचंयम : । पुं॰ मुनौ । मौनव्रतिनि । वाचंयच्छति । यमउपरमे । वाचि यमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्दरौचेत्यमन्तत्वम् ॥

वाचक : । पुं॰ शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे शब्दस्तुवाचक : । शास्त्रेव्याकरणादौयोवाचक : साधुशब्द : सएवनिरुपपदेनशब्दशब्देनव्यवह्रियते ॥ वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावाचकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणा : । वर्णानांप्रत्येकंवाचकत्वे द्वितीयादिवर्णोच्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयट : ॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्राह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवाचकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरकंव्रजेदिति ॥ त्रि॰वक्तरि ॥ वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री॰ वचक्नोर्दुहितरि । गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न॰ कथने ॥ पठने ॥ यथा । शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नत : । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न॰ प्रहेलिकायाम् ॥ वायने व्रतोपायने । यूपविशेषे ॥

वाचनिक : । त्रि॰ वचनप्राप्ते ॥ वचनादागत : । ठक् ॥

वाचनीय : । त्रि॰ वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति : । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ वाच : समस्तविद्यारूपस्यवचस : पति : । षष्ठ्या : पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेष्वितिसत्त्वविधानात् ॰षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभ : । पुं॰ पुष्परागमणौ । पौखराज॰इतिभाषाप्र॰ ॥

वाचस्पत्यम् । न॰ वाग्मित्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री॰ वाचि । वाण्याम् ॥ क्विबन्ताद्वाचो॰भागुरिमतेटाप् ॥

वाचाट : । त्रि॰ जल्पाके । वाचाले । बहुगर्ह्यवाचि ॥ कुत्सितंबहुभाषते । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दाट्टच् ॥ सुबहुभाषिण्यपिजल्पाकवाचाटवाचालावर्त्तन्ते । वाचाटोवाचालोजल्पाक : सुबहुभाषीस्यादितिस्वामिकाद्यपर्यायेवीपालित : । नित्यप्रगल्भवाचालामुपतिष्ठेसरस्वतीमितिमुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न॰ अनृतजडानात्मरूपे ॥ निरूप्यमाणेस्वत : सत्ताहीनमपियत्परोक्षव्यवहारगोचरतयागम्यतेतदित्यर्थ : ॥

वाचाल : । त्रि॰ वाचाटे ॥ कुत्सितंबहुभाषते । वाचोबह्व्योऽस्यसन्तिवा । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

इतिवक्तव्य मितिवाचस्यालच् ॥

वाचिकम् । न० सन्देशवाचि । वाचोव्याहृतार्थाया मितिठक् ॥ वाचिकंतज्ञवेद्यच्चदूतत्वेनाभिशंसन मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्यारम्भे ॥ यथा । आलापश्चविलापश्च संलापश्चविलापकः । अनुलापोपलापश्चसन्देशश्चातिदेशिकः ॥ अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशकः । कीर्त्तितावचनारम्भा द्वादशामीमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणिः ॥ त्रि०वाचा०वचसाकृते ॥ यथा । कायिकंवाचिकंवापिमानसंवायथामति । आराधनेपरेशस्यभावशुद्धिर्विधीयते ॥

वाचिकहारकः । पुं० लेखे । वर्णदूते ॥

वाचोयुक्तिः । त्रि० वाग्मिनि ॥ वाचोवचसः युक्तिः सयुक्तिकत्वम् । वाक्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरेष्विति षष्ठ्या अलुक् ॥

वाचोयुक्तिपटुः । त्रि० सुवक्तरि । वाग्मिनि । वाचोयुक्तिश्चासौपटुश्च ॥

वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे । त्रि०कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥ अभिधेये ॥ यद्यस्माच्छब्दान्नियमतः प्रतीयते०तत्तस्यवाच्यम् । यथा । गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये०गोशब्दस्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाषणे । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्चव्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामतः । वाच्योर्थोभिधयाबोध्योलक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताःस्युस्तिस्रः शब्दस्यशक्तयः ॥

वाच्यमानः । त्रि० प्रस्तूयमाने ॥ वचेर्णौरादिकात्कर्मणिलटः शानच् ॥

वाजः । पुं० निस्वने । शब्दे ॥ पक्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥ न० घृते । यज्ञे ॥ अन्ने ॥ वारिणि ॥ वजत्यनेन । वजगतौ । हलश्चेतिघञ् । निष्ठायांसेट्त्वान्नकुत्वम् । वाजयतिवा । ण्यन्तः । पचाद्यच् ॥

वाजपेयः । पुं० न० अन्नसुराप्रधाने यागविशेषे ॥ वाजपेयप्रतिपादके ग्रन्थे ॥

वाजपेयिकः । पुं० वाजपेययागविदितरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्थाध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते०वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ।

वाजश्रवाः । पुं० अन्नदानादिनिमित्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नंतद्दानादिनिमित्तंश्रवोयशोयस्यसः ॥

वाजश्रवसः । पुं० वाजश्रवसोपत्ये ॥

वाजसनेयः । पुं० जनमेजयकृतवद्दा

थर्यन्थे ॥ सतुवैशम्पायनशापाद्
च्छिन्न : ॥
वाजसनेयी । पुं॰ यजुर्वेदिनि ॥
वाजिगन्धा । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥
वाजिता । स्त्री॰ अश्वत्वे । पर्वे ॥
वाजिदन्त : । पुं॰ वासके ॥ वाजी
दन्तोऽस्य॰ वाजिदन्ताभकेशरत्वा
त् ॥
वाजिदन्तक : । पुं॰ वेदमातरि ।
अटरूषे ॥ स्वार्थेक : ।
वाजी । पुं॰ अश्वे ॥ पक्षिणि । खगे
॥ वाणे ॥ वाजा : पक्षा : सन्त्य
स्य । अतइनि : । पूर्वंह्यश्वा : स
पक्षाआसन् । तथाचशालिहोत्र
म् । सपक्षावाजिन : पूर्वंसञ्जा
ताव्योमचारिण : गन्धर्वैश्चैवयथा
कामंगच्छन्तिचसमन्ततइति ॥
अवश्यंवजति । वजगतौ । आव
श्यकेतिणिनिर्वा ॥
वाजिनम् । न॰ आमिक्षाजले ॥ घ
नीभूत: पिण्डआमिक्षा॰ जलंवा
जिनमितिव्यवहारात् ॥
वाजिनी । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥
अश्वायाम् । वडवायाम् ॥
वाजिपृष्ठ : । पुं॰ अम्लानवृक्षे ॥
वाजिभक्ष : ।) पुं॰ चणके ॥ वाजि
वाजिभक्ष्य: ।)
नोभक्ष्य : ॥
वाजिभोजन : । पुं॰ मुद्गे ॥

वाजिमान् । पुं॰ पटोले ॥
वाजिवाहन : । पुं॰ गन्धर्वे ॥
वाजिशाला । स्त्री॰ मंदुरायाम् । घु
डशाल॰ इ॰ भा॰ ॥ वाजिनां
शाला ॥
वाजीकर : । त्रि॰ वाजीकरणे ॥
वाजीकरणम् । न॰ वीर्यवर्धकद्र
व्ये ॥ येनस्त्रीषुविषयेवाजीवनर :
सामर्थ्यंप्राप्नोति । अश्वलक्षणम्तु ।
यद्द्रव्यंपुरुषंकुर्यात्वाजिवत्सुरत-
क्षमम् । तद्वाजीकरमाख्यातंमुनि
भिर्भिषजांवरैरिति ॥ वाजीकरणत
न्त्रंनाम॰ अदुष्टविशुष्कक्षीणरेत
सामाप्यायनप्रसादोपचयजननेनि-
मित्तंप्रहर्षजननार्थंचेतिसुश्रुत: ॥
विधिमाह । नरोवाजीकरान्यो
गान्सम्यक्शुद्धधीनिरामय : । स
प्तत्यन्तंप्रकुर्वीतवर्षादूर्ध्वन्तुषोडशा
त् ॥ नचवैषोडशादर्वाक्सप्तत्या:
परतोनच । आयुष्कामोनर : स्त्री
भि : संयोगंकर्त्तुमर्हति ॥
वाञ्छनम् । न॰ वाञ्छायाम् ॥
वाञ्छा । स्त्री॰ इच्छायाम् । काङ्
क्षायाम् । स्पृहायाम् । वाञ्छ
नम् । वाञ्छिइच्छायाम् । गुरोश्च
ल : । टाप् ॥ आत्मवृत्तिगुणवि
शेषइतिनैयायिका : । साद्विविधा
॥ यथा । उपायविषयिणी॰ फल
विषयिणीवा । फलंसुखंदु : खा

भावस्य । तत्र॰ फलेच्छांप्रतिफल ज्ञानंकारणम् । उपायेच्छांप्रति॰ इष्टसाधनताज्ञानंकारणमितिसि- द्धान्तमुक्तावली । ननाकपृष्ठंनच सार्वभौमंनपारमेष्ठ्यंनरसाधिपत्य म् । नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवावा ञ्छन्तितत्पादरजः प्रपन्नाः ॥

वाञ्छितम् । त्रि॰ अभिलषिते ॥

वाञ्छिनी । स्त्री॰ वाञ्छनीयायांना र्याम् । लज्जिकायाम् । कुलटू लिकायाम् ॥

वाट: । पुं॰ पथि । मार्गे ॥ वृत्ति स्थाने । वृत्तौ । वाड॰ इ॰ भा॰ ॥ न॰ वरण्डे ॥ अङ्गे ॥ अन्नप्रभे दे । पुष्पादिवाटिकायाम् ॥

वाटधन: । पुं॰ भूर्जकण्टकोद्भव क्षीणजातौ ॥

वाटरम् । न॰ मधुविशेषे ॥ वटरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरेत्यण् ॥

वाटशृङ्खला । स्त्री॰ पथरोधकशृङ्ख लायाम् । लंभायाम् ॥

वाटिका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कु ट्याम् ॥ वास्तुनि ॥ वाट्यालके ॥ गृहोद्याने । वध्यते । वटवेष्टने । संज्ञायामितिण्वुल् । टाप् । प्र त्ययस्थादितीत्वम् ॥

वाटी । पुं॰ वाट्याले । त्रि॰ वेष्टित- स्थले ।

वाटी । स्त्री॰ कुट्याम् । वास्तौ । गृ- होद्याने । पूगपुष्पादिवृत्तीपवने ॥ वाट्यालके ॥

वाटीदीर्घ: । पुं॰ इक्कटतृणे ॥

वाट्टकम् । न॰ भृष्टयवे ॥

वाट्यपुष्पी । स्त्री॰ वाट्यालके ॥

वाट्या । स्त्री॰ बलायाम् । बरियार॰ इ॰ भा॰ ॥

वाट्याल: । पुं॰ वाट्यायाम् ॥

वाट्यालक: । पुं॰ क्षुपविशेषे । वा ट्यायाम् ॥ वाटीमलति । अलभू षणादौ । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् । बरियार॰ ॥ वाट्याआलकोवा ॥

वाट्याली । स्त्री॰ वाट्यालके ॥

वाड: । पुं॰ वेष्टने ॥

वाडव: । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ वडवानले ॥ न॰ स्त्रीणांकरणे ॥ घोटकौघे ॥ पुं॰ न॰ पाताले ॥ वडवायां भव: । तत्रभवइत्यण् ॥ वडवा यांजात: । तत्रजातइत्यण्वा ॥ वडवानांसमूह: । खण्डिकादि भ्यश्चेत्यञ् ॥

वाडवाग्नि: । पुं॰ वाडवाग्नौ ॥ वा डवश्चासावग्निश्च ॥

वाडवाग्र्य: । पुं॰ ब्राह्मणश्रेष्ठे ॥

वाडवेय: । पुं॰ अश्विनीसुते । बीजा श्वे ॥ वडवायाअपत्य: । वडवा याअपत्येवाच्ये॰ इतिढक् ॥

वाडवेयौ । पुं॰ द्विवचनान्त: नासत्य यो: ॥

बाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे ॥ वाडवानां समूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ वाडवतायाम् ॥ वाडवस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वाड्वलिः । पुं० वाग्वादस्यापत्ये ॥ अपत्ये० अतइञ् । वाचो वादे डत्वं वल्भावश्चोत्तरपदस्येञि ॥

बाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ त्रि० अतिशयिनि ॥ आविष्टके ॥ बाहते । बाहृ प्रयत्ने० ओष्ठ्यादिः । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेति निपातितम् ॥ उह्यते स्म वा । वहप्रापणे । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेति साधुः ॥

बाढम् । अ० स्वीकारे । अङ्गीकृतौ ॥

बाण: । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के । विशिखे । अजिह्मगे । खगे । कलम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने ॥ केवले ॥ अग्नौ ॥ शरस्यावयवे ॥ वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यविशेषे । वलेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविवरे ॥ मुञ्जे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ ध्वनौ । त्रि० ध्वनियुक्ते ॥ बाणयति० रोषमुत्पादयति शत्रुम् । वणशब्दे । स्वार्थण्यन्तः । पचाद्यच् ॥ वण्यते । कर्मणि घञ् वा ॥ वणनम् । भावे घञ् वा ॥ बाणः शब्दोऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच् वा ॥

बाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भिन्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥ यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागे बाणेनाद्रिं विभिद्य वै । रावणेन प्रकटिता जलधारातिपुण्यदा ॥ बाणगङ्गेति विख्याता यास्नानादघहारिणी ॥ स्नात्वा तु बाणगङ्गायां दृष्ट्वा बाणेश्वरं विभुम् । गङ्गास्नानफलं प्राप्य मोदते देववद्दिवि ॥

बाणदण्डः । पुं० वापदण्डे । वेमनि ॥

बाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

बाणपुरम् । न० देवीकोटे । शोणितपुरे ॥ बाणस्यासुरविशेषस्य पुरम् ॥

बाणभट्टः । पुं० ग्रन्थकारविशेषे ॥

बाणयुद्धम् । न० बाणासुरेण सह श्रीकृष्णस्य युद्धे ॥ शरैर्मृधे ॥

बाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भवशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजलमध्यस्थं बाणलिङ्गमिति स्मृतम् । बाणलिङ्गं स्वयंभूतं चन्द्रकान्ताद्वयं स्थितम् ॥ चान्द्रायणशतं कार्यं शम्भोर्नैवेद्यभक्षणात् । ग्राह्याग्राह्यविभागोऽयं बाणलिङ्गे न विद्यते ॥ तदर्पितं जलं वान्नं ग्राह्यं प्रासादसंज्ञया । शिवनाभमयं लिङ्गं सदा पूज्यं महर्षिभिः ॥ यतश्च सर्वलिङ्गेभ्यस्तद्धि पूज्यतमं मतम् । चतुरङ्गुल

सुरक्षार्थरम्यं वैदिकयायुतम् ॥ उत्तमं लिङ्गमाख्यातंपञ्चैसूचसुसाधितम् । तदर्धंमध्यमं प्रोक्तं तदर्धमधरंस्मृतम् ॥ तस्मान्यूनं पूजनीयं नकदापिनतत्फलम् ॥ रुद्राचं शिवलिङ्गस्यस्थूलस्थूलं प्रशस्यते । शालग्रामेनार्मदेचसूक्ष्मसूक्ष्मोविशिष्यते ॥

बाणवार: । पुं॰ भटादेर्दोलाकृतिसन्नाहे । वारबाणे । चोलके ॥

बाणवारक: । पुं॰ कञ्चुके ॥ बाणस्यवारक: ॥

बाणसुता । स्त्री॰ ऊषायाम् ॥ बाणस्यसुता ॥

बाणहा । पुं॰ विष्णौ ॥

बाणा । स्त्री॰ बाणमूले । पुं॰ स्त्री॰ नीलझिण्ट्याम् ॥ बण्यते । बणशब्दे । कर्मणिघञ् ॥

बाणाख्य: । पुं॰ मुञ्जे ॥ बाणइत्याख्यास्य ॥

बाणाश्रय: । पुं॰ धनुषि ॥

बाणासनम् । न॰ धनुषि ॥

बाणि: । स्त्री॰ वस्त्रादेर्वयनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥ बाणनम् । बण॰ । च्युरादि: । अचइ: ॥

बाणिनी । स्त्री॰ मत्तक्याम् ॥ मत्तायांनार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥ अवश्यंबणति । बण॰ । आवश्यके तिग्रहाद्दिलाद्याणिनि: ॥ अष्टिसंज्ञकछन्द: १६ प्रभेदे ॥ नजभजरैर्यदाभवतिबाणिनीगयुक्तै: ॥ यथा । स्फुरतुममाननेऽद्यननुबाणिनी-तिरम्यं तवचरणप्रसादपरिपाकत: कवित्वम् । भवजलराशिपारकारणमंमुकुन्द सततमहंस्तवै: स्वरचितैस्तवानिनिश्चयम् ॥

बाणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् । भारत्याम् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वचने ॥ बण्यते । बण॰ । सर्वधातुभ्यइन्निति॰ इन् । कृदिकारादक्तिनइतिङीष् ॥

वात: । पुं॰ पवने । श्वसने । वायौ ॥ निमित्तभेदेनास्यगुणायथा । व्यजनस्यानिलस्तुष्याखेदमूर्छाश्रमापह: ॥ तालवृन्तभवोवातस्त्रिदोषशमनोमत: ॥ वंशव्यजनज: सोष्णोरक्तपित्तप्रकोपन: । चामरोवस्त्रसम्भूतोमायूरोवैत्रजस्तथा ॥ एतेदोषजितावाता: स्निग्धाहृद्यास्तुपूजिता: ॥ वाति । वागतिगन्धनयो: । हसिमृग्रिण्वाऽमिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हेमन्तवर्षाशिशिरेषुवायो: प्रकोपोभवति । यत: । मार्गेपौषेतथामाघे चाषाढे श्रावणेपिच । भाद्रेमासेचिकि

त्साद्भैर्वातैरोगाः प्रकीर्त्तितद्रति ॥
वातकः । पुं० शीतले । अपराजि
तायाम् । अशपर्ण्याम् ॥ वातंक
रोति । डुकृञ्० । अन्येभ्योपी
तिड ः ॥
वातकर्म्म । न० मरुत्क्रियायाम् ।
पर्द्दने ॥
वातकी । चि० वातरोगयुक्ते । वात
रोगिणि ॥ वातोऽतिशयितोऽस्य ।
वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनि ः ॥
वातकुम्भः । पुं० गजकुम्भाधोभागे ॥
वातकेतु ः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥
वातकेलिः । पुं० कलालापे । चम्बरी
के ॥ षिड्गदन्तक्षते ॥
वातखुडा । स्त्री० वात्यायाम् ॥ पि
च्छिलस्फोटे ॥ वामायाम् ॥ वात
शोणिते ॥
वातगुल्मः । पुं० वातूले ववण्डर०
ववूला० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥
वातघ्नम् । न० तैले ॥ त्रि० वातना
शकर्त्तरि ॥ वातंहन्ति । हन० अ
मनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ॥
वातघ्नी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शा
लपर्ण्याम् ॥ शिम्बडीक्षुपे ॥
वातचक्रम् । न० आषाढ्यांवायुविचारे
॥ तच्चोक्तंवाराह्यांभट्टोत्पलेन । य
था । आषाढपौर्णमास्यामुदये शा
नोनिलोभवेत् । अस्तंगच्छतितौ
च्चांशौसस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ पूर्वः

पूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघू
र्णितश्चन्द्रार्कांशुसटाकलापकलि-
तोवायुर्यदाकाशतः । नैकान्तस्थि
तनीलमेघपटलाशारदासंवर्द्धितावा
सन्तोत्कटसस्यमण्डिततलासर्वा
महीशोभते ॥ यदाग्नेयोवायुर्वहतिग
गनेखण्डिततनुः स्रवत्यस्मिन्योमे
भगवतिपतङ्गे प्रवसति । तदानि
त्योद्दीप्ताज्वलनशिखरालिङ्गिततला
स्वगोत्राप्योच्छासैर्वमतिवसुधाभस्म
निकरम् ॥ तालीपत्रलतावितान
तरुभि. शाखामृगान्नर्त्तयन्योगेस्मि
न्प्रवतिध्वनिः सुपरुषोवायुर्यदाद
क्षिणः । तद्वद्योगसमुत्थितस्तुगज
वत्तालाङ्कुशैर्घट्टिताः क्षीणाशा
इवमन्दवारिकणिकामुञ्चन्तिमेघा
स्तदा ॥ सूक्ष्मैलालवलीलवङ्गनि
चयान्व्याघूर्णयन्सागरेभानोरस्त
मयेप्रवात्यविरतोवायुर्यदानैरृतः
। चुत्क्षामाप्रतमानुषास्थिशकल
प्रस्तारभारच्छदाममत्ताप्रेतवधूरिवो
ग्रचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥ (*)
यदारिपूत्पातैः प्रविचलसटाटोप
चपलः प्रवातः पश्चाच्चेद्दिनकर
करापातसमये । तदासक्षोपेताप्र
चरनिकराबद्धसमराक्षितिः स्थान
स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥
आषाढीपर्वकालेयदिकिरणपतेर
स्तकालोपपत्तौ वायव्योवहवेगः

पवनघनवपु : पन्नगार्धानुकारी ।
जानीयाद्वा विधारांप्रमुदितमुदितां
मुक्तमण्डूककण्ठोंसद्योल्लासैः क्वचि
द्दूर्मुखबहुलतया भाग्यसेनामिवो
र्वीम् ॥ मेरुग्रस्तमरीचिमण्डलत
लेयोष्मावसानेरवौ वात्यामोदिक्त
दम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदा चोत्तर : ।
विद्युद्भ्रान्तिसमस्तकान्तिकलना
भ्रान्तास्तदातोयदाउन्मत्ताद्रवनष्टच
न्द्रकिरणागांपूरयन्त्यम्बुभि : ॥
इतिवातचक्रनामाध्याय : । २७ ॥
हस्तायामाषाढ्यांकृष्णाचतुर्थ्यामजै
कपादर्क्षे । यदिवर्षतिपर्जन्य :
प्रावृट्शस्तानचेन्नतत : ॥

वातचटक : । पुं० वार्त्तिकेखगे ।
बटेर० इ० भा० ॥

वाततूलम् । न० मरुद्ध्वजे । वृद्धसू
त्रे । आकाशे० उड्डीयमानसूत्रे ।
ग्रीष्महासे ॥

वातखुडा । स्त्री० वातखुडा
र्थे ॥

वातध्वज : । पुं० मेघे ॥

वातपित्तजशूलम् । न० शूलरोगवि
शेषे ॥ तस्यौषधं यथा । मातुलुङ्ग
स्यनिर्यासं गुडाज्येनसमन्वितम् ।
वातपित्तजशूलानिहन्तिवैपानयो
गत : ॥

वातपुत्र : । पुं० महाधूर्त्ते ॥ भीमसे
ने । हनूमति ॥

वातपोत : ।) पुं० पलाशे ॥
वातपोतक : ।)

वातपोथ : । पुं० पलाशे । किंशुके
। पर्णे । केसू० इ० भा० प्र० वृत्ते
॥ वातंपोथयति । पुथहिंसायाम्
। कर्मण्यण् ॥

वातप्रमी । पुं० स्त्री० वातमृगे । वा
ताटहरिणे । नि : शृङ्गमृगाकृतौ
॥ वातंप्रमिमीते० वाताभिमुख
धावनात् । माङ्माने । वातप्रमी
त्युणादिसूत्रेणमाङ्ईप्रत्यय : कित्
। स्त्रीत्वेकृदिकारादितिवाङीषित्ये
के । अन्येतुकारग्रहणस्तूत्तरार्थं
त्वाद्दीर्घान्तान्ङीषनेत्याहु : नहि
कारग्रहणं केवलग्रहणमितिमुनि
त्रयेणपरिभाषितम् । अतएव०
वातप्रमीश्रीलक्ष्मीतिपद्मेङ्यन्ता :
सुसाधवइतिरक्षित : । अश्वे ॥
नकुले ॥

वातफुल्लान्त्रम् । न० पुप्फुसे

वातमज : । पुं० वातप्रमी । वाताट
हरिणे ॥ वातमजति । अजगति
क्षेपणयो : । वातशुनीतिलघर्द्धे
ष्वजधेटतुदजहातिभ्यउपसङ्ख्या
नमितिखश् । अरुर्द्विषदितिमु
म् ॥

वातमजा । स्त्री० वातमृग्याम् ॥

वातमण्डली । स्त्री० वायुसंहतौ ।
वात्यायाम् ॥

वातमृग : । पुं० वातमजी । वातप्रमी ॥ वातद्रव० वातस्यवामृग : ॥

वातरक्तम् । न० रोगविशेषे ॥

वातरक्तघ्न: । पुं० कुक्कुरे । ग्रन्थिपर्णे ।

वातरक्तारि : । पुं० पित्तघ्नाम् । गुडूच्याम् ॥

वातरङ्ग : । पुं० अश्वत्थे ॥

वातरथ : । पुं० मेघे ॥ वातोरथोऽस्य ॥ गन्धे ॥

वातरशन : । त्रि० दिग्वाससि । दिगम्बरे ॥

वातरायण : । पुं० उन्मत्ते ॥ निष्प्रयोजनपुरुषे ॥ काण्डे । सायके ॥ करपत्रे । क्रकचे ॥ कूटे ॥ शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे० इ० मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ।

वातरूष : । पुं० वातूले ॥ शक्रकार्मुके ॥ उत्कटे । इ० मेदिनी ॥ उत्कोचे । इ० हेमचन्द्र: ॥

वातरोग : पुं० वायुव्याधौ । चलातङ्के । अनिलामये ॥

वातरोगी । त्रि० वातरोगयुक्ते । वातकिनि ॥ वातरोगोऽस्यास्ति । इत्यादौ पतापे तीनि : ॥

वातर्द्धि: । पुं० काष्ठलौहे।भयनिर्मितपार्श्वे । काष्ठलौहाम् ॥

वातल : । पुं० चणके ॥ त्रि० वायुकारके ॥ वातंलाति । ला० । क : ॥

वातलमण्डली । स्त्री० वात्यायाम् ॥

वातवैरी । पुं० वातारे ॥ त्रि० वातहरे ॥ वातस्यवैरी ॥

वातव्याधि: । पुं० वातरोगे । कृष्णामल्लिकायाम् । उद्भवे ॥

वातशीर्षम । न० वस्तौ ॥

वातशोणितम् । न० वातरक्तरोगे ॥

वातष्ठीला । स्त्री० वातव्याधिविशेषे ॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जात : सञ्चारीयदिवाचल : । अष्ठीलावद्घनोग्रन्थिरूर्ध्वमायतमुन्नत: । वातष्ठीलांविजानीयाद्बहिर्मार्गनिरोधिनीम् ॥

वातसह : । त्रि० अत्यन्तवायुयुक्ते ॥ वातूले ॥

वातसारथि : । पुं० अग्नौ ॥

वातस्कन्ध : । पुं० आकाशस्यभागविशेषे ॥

वातहा । त्रि० वातघ्ने । वायुनाशकौषधौ ॥

वातहुडा । स्त्री० वातगुडायाम् ॥

वातङ्ग : । पुं० वायुयस्याङ्गे ॥ वातङ्ग : पारदारिक : ॥

वाताट: । पुं० सूर्यघोटके । वातमृगे ॥

वाताण्ड : । पुं० मुष्करोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । वृषणौदूषयेद्वायु : श्लेष्मणायस्यसंवृत: । तस्यमुष्कस्थलव्येकोरोगोवाताण्डसंज्ञक : ॥

वातात्मज : । पुं० हनुमति ॥

वातादः । पुं० वदामपादपे । मेवोपमफले ॥ वातादउष्णः सुस्निग्धो वातघ्नः शुक्रकृद्गुरुः । वातादमज्जामधुरोवृष्यः पित्तानिलापहः ॥ स्निग्धोष्णः कफकृच्छ्रेष्ठो रक्तपित्तविकारिणाम् । वातमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

वाताध्वा । पुं० वातायने ॥

वातापिः । पुं० इल्वलभ्रातर्य्यसुरविशेषे । वातमाप्नोति । आप्लृ० । फलिग्रहिरात्मम्भरिश्चेतिचकारादिन् ॥

वातापिद्विट् । वातापिसूदनः । वातापिहा । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥

वाताम : पुं० वातादे ॥

वातायनः । पुं० एकशफे । अश्वे । हये ॥ न० गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन । इण० । करणे ल्युट् वातस्य अयनम् ॥ त्रि० शीघ्रगे ॥

वातायुः । पुं० मृगे । कुरङ्गे । हरिणे ॥ वातमयते, अय० । बाहुलकादुण् ॥

वातारिः । पुं० रक्तैरण्डे ॥ सयथा । वातारिबीजं प्रस्थञ्च सुपक्वं निस्तुषीकृतम् । क्षीरं द्रोणार्द्धसंयुक्तं भिषक् मन्दाग्निनापचेत् ॥ घृतप्रस्थार्द्धसंयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत् । त्र्यूषणञ्च चतुर्जातं ग्रन्थिकं वह्निचित्रकम् ॥ हवामिसीशटीबिल्वं दीप्यग्नी रौनिशायुगम् । अश्वगन्धा बलं पाठा हपुषावैरपौष्करम् ॥ श्वदंष्ट्रारग्वधादारुबैल्लजं बालकं वरी । एतानि पिचुमात्राणि चूर्णयित्वा विनिः क्षिपेत् ॥ वातव्याधिं सशूलञ्च राजयक्ष्मां तथोदरम् । आनाहं बध्नं गुल्मञ्च आमवातं कटिग्रहम् ॥ जरुग्रहं तथा हिक्काश्वासकासहृदामयान् । अर्द्दितार्द्धं पविश्वाचीगृध्रसीमपतन्त्रकम् ॥ पक्षाघातं पाण्डुवातं भङ्गं दण्डापतानकम् । मन्यास्तम्भं हनुस्तम्भं नाशयेदपि वेगतइति ॥ पुत्रदाचीलतायाम् ॥ यवान्याम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ स्नुह्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥ विडङ्गे ॥ शूरणे ॥ भल्लातके ॥ जतुकायाम् ॥ शतमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री० वातसंहतौ । वात्यायाम् ॥

वाताश्वः । पुं० कुलीनाश्वे । हयोत्तमे । जात्ये । आजानेये ॥

वातासहः । त्रि० वातूले ॥

वातिः । पुं० अनिले । वायौ ॥ सूर्य्ये ॥ सोमे ॥ वाति । वागतिगन्धयोः । क्तिच् । वातेर्निदिश्यतिर्वा ॥

वातिकः । पुं० वायुजव्याधौ ॥ न० वातस्यशमने ॥ वातस्यकोपने ॥ वातपित्तस्य आद्यः शमनकोपनयो

कपसङ्ख्यानमितिठञ् ॥

वातिग : । पुं॰ भण्टाक्याम् ॥ त्रि॰ धातुवादिनि ॥

वातिगम : । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥

वातिङ्गण : । पुं॰ वार्त्ताकौ । भण्ट॰ भटा॰ङ्॰च॰प्र॰फलशाके ॥

वातीयम् । न॰ काञ्जिके ॥

वातुल : । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वायुरोगिणि ॥ वातसुखसेवनयोर दन्त : । वाहुलकादुलच् ॥ उन्मत्ते ॥

वातुलि : । स्त्री॰ तरुतूलिकायाम् । वादुड॰ङ्॰भा॰ ॥

वातूल : । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वातासहे । मारुतासहे ॥ वातानांसमूह : । वातंनसहतेवा । वातात् समूहेचेत्यूल : । चात्तदसहने ॥ यद्वा । वाता : सन्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् । वातदन्तबललला टोनामूङ्चेत्यूङ् ॥ उन्मत्ते ॥

वाता । पुं॰ वाते । वाति । वागतिगन्धनयो : ॥ टच् ॥

वातोना । स्त्री॰ गोजिह्वाक्षुपे ॥ त्रि॰ वायुहीने ॥

वातोर्म्मी । स्त्री॰ त्रिष्टुप्छन्द : ११ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । वातोर्मीयंगदितास्भौतगौग : । यथा ॥ ध्यातामूर्त्ति : क्षणमप्यच्युतस्यश्रेणीनाम्नांगदिताहेलयापि । संसारेऽस्मिन्दुरितंहन्तिपुंसांवातोर्म्मी पोतमिवाम्भोधिमध्ये ॥

वात्या । स्त्री॰ वातसमूहे । वाताल्याम् ॥ वातानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥

वात्सकम् । न॰ वत्सानांवृन्दे । वत्सानांगणे ॥ वत्सानांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥

वात्सल्य : । पुं॰ रसविशेषे ॥ न॰प्रेम्णि ॥ त्रि॰तद्वति ॥

वात्सल्यता । स्त्री॰ कृपालुत्वे ॥

वात्सीपुत्र : । पुं॰ नापिते ॥

वात्स्य : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ वत्सस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् । वहुत्वे॰वत्सा : । यञञोश्चेतिलुक् ॥

वात्स्यायन : । पुं॰ शब्दादयोविषयाभूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमितिकल्पनापरेऋषिविशेषे । मन्दनागे । पक्षिले । स्वामिनि ॥

वाद : । पुं॰ यथार्थबोधेच्छोर्वाक्ये ॥ अरिविहिषोर्द्वयो: कथायाम् ॥ व्यक्तवाक्ये ॥ भगवद्विभूतिविशेषे ॥ यथोक्तंभगवद्गीतायांवाद : प्रवदतामहमिति । अस्यार्थ : । प्रवदतांवादिनांसम्बन्धिन्योवादजल्पवितण्डाख्यास्तिस्र : कथा : प्रसिद्धा:॰ तासांमध्ये वादोऽहम् । यत्र द्वाभ्यामपिप्रमाणतस्तर्कतश्चस्वपक्ष:

स्थाप्यते॰ परपक्षश्छलजातिनिग्रह
स्थानैर्दूष्यते स जल्पो नाम । यथैके
क : स्वपक्षं स्थापयति॰ अन्यस्तु॰
छलजातिनिग्रहस्थानैस्तत्पक्षं दूष
यति॰ नतु स्वपक्षं स्थापयति॰ सा
वितण्डा नाम कथा तत्र जल्पवितण्डे
विजिगीषमाणयोर्वादिनो : शक्ति
परीक्षामात्रफले॰ वादस्तु वीतराग
यो : शिष्याचार्य्ययोरन्ययोर्वा तत्त्व
निरूपणफल : । अतोऽसौ श्रेष्ठत्वा
न्मद्विभूतिरित्यर्थ : । इति श्रीध
रस्वामिन : ॥ अस्य लक्षणं गौतमो
क्तं यथा । प्रमाणतर्कसाधनोपाल
म्भ : सिद्धान्ताविरुद्ध : ॥ १ ।
४१ ॥ अत्र च॰ वाद इति लक्ष्यनि
र्द्देश:॰ पक्षप्रतिपक्षौ विप्रतिपत्ति
कोटी॰ तयो : परिग्रहस्तत्साधनो
द्देश्यकोक्तिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भ:
तावन्मात्रञ्च कथान्तरसाधारणम
तआह॰प्रमाणेत्यादि । प्रमाण
तर्काभ्यां तद्रूपेण ज्ञाताभ्यां साधनो
पालम्भौ यत्र स तथा । उभयत्रापि
प्रमाणादि सद्भावकोटिद्वयस्यापि सि
द्धि: स्यादतस्तद्रूपेण ज्ञाताभ्यामि
ति । ज्ञानमनाहार्यं विवक्षितम्॰
उपालम्भो दूषणम्॰ जल्पादौ तु प्र
माणाभासत्वादिना ज्ञाताभ्यामपि
साधनोपालम्भौ भवत इति तद्वारणं
तथा॰ इतरथा तु तद्धेतोरेव दुष्टत्व

म्॰ इत्यत्र च प्रमाणाभासत्वप्रका
रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल
म्भयोग्यान्यत्वे सतीत्यर्थ : । तेन
तादृशजल्पविशेषेनातिव्याप्ति: । तत्र
च निग्रहस्थानविशेषनियमार्थं सिद्धा
न्तेत्यादि विशेषणद्वयम् अन्ये तु तदपि
लक्षणघटकमेव॰ तदर्थश्च॰ तावन्मा
त्रनिग्रहस्थानयोग्यत्वम्॰ तावद
तिरिक्तनिग्रहस्थानोपन्यासायोग्य
त्वं वा॰ निग्रहस्थानं प्रतिज्ञाहान्या
दीनामेकं धृत्वा॰ तदुपन्यासायोग्य
त्वमिति निष्कर्ष : । तेनोक्तजल्प
विशेषवारणमित्याहु : । सिद्धा
न्ताविरुद्ध इत्यनेनापसिद्धान्तो
द्भावनम्॰ पञ्चावयवोपपन्न इत्य
नेन न्यूनाधिकोद्भावने । अवयवा॰
भासस्य दृष्टान्तासिद्ध्यादेश्चोद्भावनम्
॰प्रमाणेत्यनेन च प्रमाणाभासत्वेन हे
त्वाभासानां तर्काभासस्य चोपन्यासो
नियम्यते तथा चात्र हेत्वाभासन्यूनाधि
कापसिद्धान्तरूपनिग्रहस्थानचतुष्ट
योद्भावनमिति वदंति । वस्तुतस्तु वाद
स्य वीतरागकथात्वेन॰ तत्त्वनिर्णयस्यो
द्देश्यतया पुरुषदोषस्याविज्ञातार्थादे
रिव न्यूनाधिकयोरपि नोद्भावनमुचि
तम् । अत एव पञ्चावयवावश्यकत्व
मपि भाष्यकारो नानुमेने । हेत्वाभा
साद्युद्भावनेनापि च तदेव कथाविच्छे
दो यदि हेत्वन्तरेणापि साधयितुं न श

क्यते। इतरथा तु तदूर्ध्वं तीरेव दुष्ट
त्वम्। इत्थञ्च पञ्चावयवोपप
न्नइति प्रायिकत्वाभिप्रायेणेति तत्
त्वम्। वादाधिकारिणस्तु तत्त्वबुभुत्स
वः। प्रकृतोक्तिकाः। अविप्रल
म्भकाः। यथाकालस्फूर्त्तिकाः
। अनाक्षेपकाः युक्तिसिद्धप्रत्ये
तारः। अनुविधेयस्थेयः सभ्य
पुरुषवतीजनतासभा अनुविधेयो
राजादिः स्थेयान् मध्यः साक्षा
देनावश्यकी वीतरागकथात्वादिति
॥ १ । ४१ ॥ अपि च। वादफलस्य त
त्त्वनिर्णयस्य दुर्दुरूढवादिनिराक
रणेन संरक्षणार्थं विजिगीषुकथे
जल्पवितण्डे जयपराजयमात्रप
र्यन्ते। तदुक्तम्। तत्त्वाध्यवसाय
संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो
हसंरक्षणार्थं कण्टकशाखाप्रावरण
वदिति ॥ छलजातिनिग्रहस्थानैः
परपक्षो दूष्यते इति जल्पे वितण्डा
याञ्च समानम्। तत्र वितण्डा
यामेकेन स्वपक्षः स्थाप्यत एव अन्ये
न च सदूष्यत एव। जल्पे तु उभा
भ्यामपि स्वपक्षः स्थाप्यते उभा
भ्यामपि परपक्षो दूष्यत इति विशेषः
। तदुक्तम्। यथोक्तोपपन्नश्छलजा
तिनिग्रह स्थानसाधनोपालम्भो ज
ल्पः ॥ १ । ४२ ॥ स प्रतिपक्षस्थाप
नाहीनो वितण्डेति । १ ॥ ४३ ।

अतो वितण्डाद्वय शरीरत्वाज्ज
ल्पो नाममैका कथा। किन्तु शक्त्य
तिशयज्ञानार्थं समयबन्धमात्रेणाप्र
वर्त्तत इति खण्डनकाराः॥ तत्त्वा
ध्यवसायपर्यवसायित्वेन तु वादस्य
श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिवादेषु ॥
तेचोक्ता रामगीतोत्सवे यथा। सङ्घा
तवादो लौकायतिकानां नास्तिका
नाम्। अनादौ क्षणिके लोके नेश्व
रादिरपेक्ष्यते। प्रत्यक्षसङ्घातभेद
शक्तिभिः सर्वसिद्धितः ॥ यथौ
षधानां सङ्घाते मादोरागी रसायनम्
। तथैव भूतसङ्घाते चैतन्यं कान्य
जीवता ॥ १ ॥ यथा चारम्भवादस्ता
र्किकाणां मीमांसकानाञ्च। आ
त्माकाशाणु सुखतः कारणं पूर्व
मिष्यते। कुलालादिवद्दण्डसूत्रघट
वज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भो
ग्निवायूनां कर्मसंयोजिताणवः।
द्व्यणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्त इदं
महत् ॥ २ ॥ यथा च परिणामवादः
साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम्। गु
णसाम्यं प्रधानं स्याद्गुणाः सत्त्वं र
जस्तमः। सुखदुःखमोहरूपं दृश्य
ते हि स्फुटं जगत् ॥ प्रधानं स्यान्मह
त्सोऽहङ्कारोऽसौ षोडशात्मना।
जायते पञ्च तन्मात्राण्यक्षाण्येका
दशापि वत् । तन्मात्राणि तु भूतानि
जायन्ते तत्सङ्ख्यया। चतुर्विंशति

रेतानितथात्मापञ्चविंशतिः ॥ स
दैवकार्यमुत्पत्तेः पूर्व्वं कारकरूप
कम् । आविर्भावतिरोभावौजन्म
नाशावुदीरितौ ॥ ३ ॥ यथाचजी
वोत्पत्तिवादः पाञ्चरात्राणाम् ।
ब्रह्मणोवासुदेवाख्याज्जीवः सङ्कर्ष
णाभिधः । जायतेचमनस्तस्मात्प्र
द्युम्नाख्यंततः पुनः ॥ अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यस्तत्त्वारोविश्वरूपकाः ।
वासुदेवाराधनार्थं जायतेवन्धमोक्ष
णम् ॥ ४ ॥ यथाचक्षणिकविज्ञा
नातिरिक्तभावाभाववादोबौद्धाना
म् । विज्ञानंबुद्धिरितिनार्थान्तर
म् । यदन्तर्ज्ञेयतत्त्वं तद्वहिर्वदव
भासते । स्वप्नवज्जागरेसुप्तावभावः
स्फुटएवहि ॥ ५ ॥ यथाचवाह्या
स्तित्ववादोबौद्धैकदेशिनाम् । समु
दायोऽणुसम्भूतोवाह्योभूम्यापगादि
कः । आन्तरः स्कन्धजस्तिस्त
च्चरूपस्ततोजगत् ॥ मृदम्बुवह्निवा
यूनांखरस्निग्धोष्णचञ्चलाः । चतु
र्द्धाणवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेद
तः ॥ रूपं शब्दादयस्तेषांव्यक्ति
विंज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखे
स्तः संज्ञाडित्थादिनामयत् ॥ सं
स्काराबासनाचैषमुक्तासङ्घद्वया
त्मकम् । जगत्प्रत्यक्षतः सिद्धं
किमन्यपरिकल्पनैः ॥ ६ ॥ यथा
चसप्तपदार्थवादआर्हतानाम् । जी

वादः

वाजीवात्मकंविश्वंचेतनः स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीवः
षड्विधः स्मृतः ॥ मध्वीधरादिरे
कः स्यात्पञ्चधाचास्रवादिकः ।
आस्रवः संवरोनिर्जरोवन्धोमोक्ष
एवच ॥ इन्द्रियाण्यविवेकादिः की
र्णोऽलुञ्चादिभिस्तपः । जन्मान्यूर्द्ध्व
गतिश्चेतिपञ्चानामर्थ उच्यते ॥ स्या
दस्तीत्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेनवा
दिनः । सप्तैवक्रमशोऽपास्यस्वमतं
साधयेत्सुधीः ॥ सत्त्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिनः स्युश्चतुर्विधाः । द्वि
धाऽऽद्यास्त्रावाच्यतोक्ताबादिनः स
सकीर्त्तिताः ॥ ७ ॥ एतेषांवादा
नांप्रमाणानपेक्षत्वात्स्वमात्रमूलत्त्वा
द्वक्ष्यमाणप्रमाणवाधितत्त्वाच्चनसाम
ञ्जस्यम् । तथाहि । तावत्सङ्घा
तवादोनयुक्तिसहः । घटोपलब्धि
वत्सङ्घोपलब्धिर्भवतेस्फुटम् ।
साजीवोममदेहोयमितिभेदानुभूति
तः ॥ योगिनश्चाथभूतादेर्देहान्तर
गतिः स्फुटम् । आत्माभावेहात
ध्वंसोच्छ्रकृताभ्यागमस्तथा ॥ क्षणि
कात्मेवार्थ जन्मसङ्घार्थ प्रतीक्षि
णः । सहकारिप्रतीक्षायांक्षणिक
त्वं पराहतम् ॥ ईशानुमानवुत्पुष्प
दन्तः समर्थयामास । यजमानो
लोकाः किमवयववन्तोपिजगताम
धिष्ठातारं किं भवविधिरनादृत्यभ

वाद :

वति । अनीशोवाकुर्यादुवनजनमी
श: परिकरोयतोमन्दास्त्वांप्रत्यमरव
रसंशेरतइमे ॥ इति । यतोवाइमा
निभूतानिजायन्ते येनजातानिजीव
न्तियत्प्रयन्त्यभिसंविशन्तितद्ब्रह्मे
त्यादिश्रुतयस्तु स्वतन्त्रमेवप्रमाणम्
॥ १ ॥ आरम्भवादोपिनयुक्तिस
ह: । यथा । अणुसंयोजकं कर्म
निर्निमित्तंयदाभवेत् प्रलयस्तर्हि
नभवेत्सनिमित्तंकथंवद ॥ शरी
राभावतस्तत्रप्रयत्नादेरसम्भवात् ।
नित्यत्वादीशयत्नोपिकादाचित्कोऽ
र्हितोनहि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद
दृष्टंनाणुषुकर्हिचित् । एवमादिवि
चारेणदुष्टाणुपरिकल्पना ॥ कुला
लवत्तटस्थश्चेदीश्वरस्तर्हिमत्सम:
। शरीरोपस्कराकाङ्क्षीविषमोनि
र्घृणस्तथा ॥ ईशेवेद: प्रमाणञ्चेत्त्वा
द्यातर्हितटस्थता । यत:स्फुटंनिरा
बाधंमायित्वंतत्रवर्ण्यते ॥ अखण्डस
च्चिदानन्दोजगद्रूपेणभासते । मा
यायांदुर्घटंनास्तिकिञ्चित्तद्रूष
णाहिसा ॥ परमाण्वादिकल्पना
विरोधिन्य: श्रुतय: । एकोऽहं
बहुस्यांप्रजायेयेति । एतस्मादात्म
नआकाश: सम्भूत: आकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेराप: अद्भ्य: पृ
थिवीति । मायान्तुप्रकृतिंविद्या
न्मायिनन्तुमहेश्वरमिति । इन्द्रो

वाद :

मायाभि: पुरुरूपईयते । इत्येव
मायावसङ्ख्याताएव । एवंस्मृ
तीतिहासवाक्यान्यपि । २ । परि
णामवादोपिनयुक्तिसह: । यथा ।
विचित्रजगतोहेतुर्नप्रधानमचेतन
म् । चेतनोपिहिनिस्सङ्गोनसहाय
त्वमर्हति ॥ गुणकार्यंसुखादीना
मान्तरत्वस्यनिश्चयात् । घटादावन्व
योनास्तिकथमव्यक्तकार्यता ॥ वि
ञ्चापरिणतेतस्मिन्कार्योत्पत्ति
र्नयुज्यते । परिणामेतस्यनाश:
कार्यस्यापिनिराश्रयात् ॥ नचप्र
धानकल्पनायाम् । अजामेकांलो
हितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुति: प्र
माणम् । तस्या: यदग्नेरोहितं
रूपंतेजसस्तद्रूपंयच्छुक्लंतदपां
यत्कृष्णंतदन्नस्येतिच्छान्दोग्योक्तते
जोबन्नात्मकप्रकृतिपरत्वेनमायापर
त्वेनापिसूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
वमन्यत्स्वयंसमाधेयम् । ३ ॥ जीवो
त्पत्तिश्चनयुक्तिसहा । यथा । जीवोत्प
त्तिर्नयुक्तेतिजीवस्यानादिताश्रुता ।
विनाशिकृतनाश: स्यादकृताभ्या
गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोपि
नयुक्तिसह: । यथा । जागरेबाध्य
तेस्वप्नोजागरोनैवबाध्यते । तवत
द्बाधकाभावाद्बाह्यमस्त्युपलम्भित:
॥ बहिर्वर्तितेप्युक्तिर्बाह्यमर्थं
प्रसाधयेत् । एवंनयुज्यतेबुद्धे

बाद :

र्जगदाकारतातत्र ॥ स्थिरचेतन
राहित्यात् स्वयञ्च क्षणिकत्त्वत :
। स्मृत्यादिव्यवहारस्यलोपश्चतत्र
दाक्षण : ॥ ममतु॰जागरादिममा
धिष्ठानस्याखण्डबोधानन्दरूपस्यब्र
ह्मण : साक्षात्कारोबाधकोस्ति ॥
५ ॥ बाह्यास्तित्ववादो ऽपिनयुक्ति
सह: । यथा । स्थिरचेतनराहित्या
त् स्वयञ्च चाचेतनत्वत : । मस्त
क्यानामणूनांवासमुदायोऽनयुज्य
ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थोवादश्चनयु
क्तिसह : । यथा । एकस्मिन् सदस
त्त्वादिविरुद्धधर्मप्रतिपादनात् ।
अपन्याय : सप्तभङ्गीनयजीवस्यसां
शता ॥ अस्यार्थ : । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्य : ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्य : ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य : ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तभङ्गीवाक्यानि
। तेषुचस्याच्छब्द : ईषदर्थवाची
निपात : । तदयंचपूर्वपक्षस्योक्ती
नांसद्वाद्यसद्वाद्युभयवाद्यनिर्व
चनीयवाद्यसदनिर्वचनीयवाद्यु
भयानिर्वचनीयवादिनामवानि ।
क्रमेणाभिहितानि । ते चवादिन :
समागत्याहन्तं प्रतिकिन् त्वन्मते
मोक्षोस्तीत्यादिस्वस्वमतं क्रमेणपृ
च्छन्ति । तत्राहं न तान् प्रतिप्रत्ये

बाद :

कंक्रमेणतान्येववाक्यानीषत् तन्म
ताभ्युपगमनार्थं कानिपृथक् पृथगे
वोत्तरत्वेनब्रूते । तावतासर्वे
वादिनोनिर्विषण्णा : सन्तोऽवो
त्तरं प्रतिपद्यन्तेएवंविधस्तेषांसप्त
भङ्गीरूपोयं न्यायोऽपन्याय एव॰
अपकृष्टोन्यायोन्यायाभ्यास एवे
त्यर्थ : । कुतइत्यतआह ।
एकस्मिन्निति । एकस्य जीवप
दार्थस्यसत्वादिनंप्रतिसद्रूपत्त्वम्॰
असत्वादिनं प्रत्यसद्रूपत्त्वमित्येवमा
दिविरुद्धधर्म्मप्रतिपादकत्वात् ।
नचजीवस्यसावयवत्त्वं युज्यते॰ श
रीरादिवदनित्यत्वप्रसङ्गात् । तद
नित्यत्वे मोक्ष : कस्यपुरुषार्थ: स्या
त् । तस्मान्न्यायाभासेनसप्तभङ्ग्याख्य
नजीवादिपदार्थानांनसिद्धिरिति
॥ ततश्चपारिशेष्याज्जगतोमायाम-
यत्वसिद्धि : । तदुक्तम् । सतोऽनि
रंशस्यानन्दे विवर्त्तोजगदिष्यताम् ।
अवस्थान्तरभानन्तुविवर्त्तोरज्जुसर्प
वत् ॥ मायाशक्ति : कल्पिकास्या
दिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्ति: श
क्तात्पृथङ्नास्तितद्वदृष्टेनचाभि-
दा ॥ प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वाच्छक्त्यभावे
तुकस्यस : । शक्ति:कार्यानुमेयाया
अनिर्वाच्यत्वमिष्यताम् ॥ इति ॥
वदनम् । षदज्ञायामृषाचि ।
घञ् ॥

वादकः । त्रि० वाद्यकरे ॥ वक्तरि ॥

वादनम् । न० वाद्ये ॥ शिवागारेझ्झकञ्चसूर्यागारेचशङ्खकम् । दुर्गागारेवंशिवाद्यंमधुरीञ्चनवादयेत् ।

वादफलम् । न० तत्त्वनिर्णये ॥

वादरम् । न० कृष्णालावीजे । काकचिञ्च्यावीजे ॥ दक्षिणावर्त्तशङ्खे ॥ वीरे ॥ काकचिञ्चायाम् ॥ भारद्याम् ॥ कृमिजे ॥ जले ॥ कार्पासीफले ॥ वदराया विकारः फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्यफलेलुक् । वदरस्य विकारः । तस्य विकारइत्यण् । त्रि० कार्पासीनिर्मितवस्त्रादौ ॥

वादरङ्गः । पुं० पक्षत्थवृक्षे ॥

वादरा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥

वादरायणः । पुं० व्यासदेवे ॥

वादरायणिः । पुं० शुकदेवे । व्यासतनये । वादरायणस्यापत्यम् । च तद्रूञ् ॥ व्यासदेवे ॥

वादलम् । न० मधुयष्टिकायाम् ॥

वादवादी । पुं० जिनभेदे । घार्हते ॥

वादवित् । त्रि० धातुवादीमन्त्रवादस्य स्यादयं वादास्तुभूतास्तवत्तीतिवादज्ञे ॥ कल्पनैवेषा० तास्वादिमावेश्यितेनष्टे पक्वान्नकादित्वमाषासद्भावात् । सत्ववादेपि० कालदष्टोनजीवति । यथाह्लदष्टः स्वयमेवोत्थास्यतीत्यभ्युपगमात्० व्या

मोहमात्रमेव ॥ वादज्ञे ॥

वादान्यः । त्रि० वहुदातरि । वहुप्रदे ॥

वादमम् । न० वादामे । वाताटे ॥

वादालः । पुं० मत्स्यप्रभेदे । सहस्रदंष्ट्रे । वोयालि० कु० गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥

वादिः । त्रि० विदुषि ॥ वक्तरि ॥ वादयति । वद० । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् । सूत्रे वादीतिण्यन्तोनिर्दिष्टः । वाहुलकादण्यन्तादपि । तथाच भृशादिसूत्रे० वदन्तीतिवादयोवाचकाइतिन्यासकारादयः ॥

वादित्रम् । न० वातोद्ये । वाद्ये ॥ वाद्यते० ध्वन्यते । वदेर्ण्यन्तात् । भूवदिगृभ्योणित्रन्० इति० णित्रन् ॥

वादी । त्रि० वक्तरि । वदनशीले ॥ अर्थिनि । विवादकर्त्तरि । पुका० वादू० कु० मा० प्र० पूर्व्वपक्षवर्त्तिरि । वादोऽस्यास्ति । इनिः ॥

वादिरम् । न० वदरीसदृशसूक्ष्मफलवृक्षे ॥

वादिराट् । पुं० पूर्वजिने । मञ्जुघोषे ॥

वादिराजः । त्रि० वादिश्रेष्ठे ॥ वादिनांराजा । टच् ॥ पुं० मञ्जुघोषे ॥

वादिग्रः । त्रि० साधुवादिनि ॥
वाद्यम् । न० वादनीये । वादित्रे ।
आतोद्ये ॥ वाद्यते० ध्वन्यते । वदेर्ण्य
न्तादचोयत् ॥ तच्चतुर्विधं यथा ।
ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुर
जादिकम् । वंशादिकन्तु शुषिरं
कांस्यतालादिकं घनम् ॥ अथवा
द्यानि । तालेन राजते गीतं तालो
वादित्रसम्भवः । गरीयस्तेन वादि
त्रं तच्चतुर्विधमुच्यते ॥ ततं शुषिर
मानद्धं घनमित्थं चतुर्विधम् ।
ततं तन्त्रीगतं वाद्यं वंशाद्यं शुषि
रन्तथा । चर्मावनद्धमानद्धं घनं
तालादिकं मतम् ॥ तत्र ततं यथा
। अलावनी ब्रह्मवीणा किन्नरी लघु
किन्नरी । विपञ्ची वल्लकी ज्येष्ठा चि
त्रा घोषवती जया ॥ हस्तिका कुब्जि
का कूर्मी शारङ्गी परिवादिनी । त्रि
शवी शतचन्द्री च नकुलोष्ठी च ढंसवी ॥
औडम्बरी पिनाकी च निबन्धः शुष्क
लस्तथा । गदावारणहस्तश्च रुद्रोऽथ
स्वरमण्डलः ॥ कपिलासो मधुस्यन्दी
घोणेत्यादि ततं भवेत् ॥ अलावणी
यथा । कनिष्ठिकापरिध्यर्द्धमध्यच्छि
द्रेण संयुतः । दशयष्टिमितो दण्डः
खादिरो वैणवोऽथवा ॥ अधः करभ
मानूर्द्ध्वं कृत्वा वक्राभिशोभितः । न
वाङ्गुलादधश्छिद्रोपरि चन्द्रार्द्धसन्नि
भाम् ॥ निवेश्य तुम्बिकां भद्रालाबु

वाद्यम्

खण्डं निवेशयेत् । द्वादशाङ्गुलवि
स्तारं दृढपक्वं मनोहरम् ॥ तुम्बिका
वेधमध्येन दण्डच्छिद्रे तु निर्मिताम्
। अलाबुमध्यगां डोरीं कृत्वा स्वल्पा
न्तु काष्ठिकाम् ॥ तथा संवेष्ट्य तन्म
ध्ये काष्ठिकां भ्रामयेत्ततः । यथा
स्यान्निश्चलालाबुर्बन्धश्च करभोपरि ॥
पञ्चाङ्गुलिप्रसन्न्यस्यालाबुं स्वल्पाश्च
बन्धयेत् । केशान्तनिर्मितापट्टम
यीसूत्रकृताथवा ॥ समासूक्ष्मा दृढा
तत्र तन्त्री देया विचक्षणैः । एतल्लक्षण
संयोग्यान्यालावणी प्रकीर्त्तिता ॥
विन्दुना न समुपेतं तुम्बं निःक्षिप्य
वक्षसि । मध्यमानामिकाभ्याञ्च
वाद्या दक्षिणपाणिना ॥ तारे मन्द्रे
च घोषे च त्रिस्थाने विन्दुरिष्यते ।
तुम्बीमूलं समुत्पन्नवामाङ्गुष्ठेन
धारयेत् ॥ ततस्ताभिस्तु सर्वाभिः
स्वरव्यक्तिर्विधीयते । त्रिस्वरो दक्षि
णः पाणिर्वामस्तच्चतुः स्वरः ॥
अलावण्यां स्थिता ज्ञेयाः सप्तषड्
जादयः स्वराः । रागव्यक्तिर्यथा रा
गे भवेत् षड्जादिभेदतः ॥ अंश
न्यासविभेदाश्च तथा चापि विधीयते
। कूयमलावणी प्रोक्ता मनः श्रवणार
ञ्जनी ॥ प्रत्यग्राशारदादेवीवीणा
रूपेण संस्थिता । कूत्यलावणी ॥
अन्यं पालनं विस्तरभयान्नोक्तम्
॥ शुषिरं यथा । वंशोऽथ पारो मधु

वाद्यम्

रीतिस्तिरीशङ्खकाहला:। तोडही
मुरलीबुक्का शृङ्गिकास्वरनाभय:॥
शृङ्गं कापालिकं वंशश्चमं वंशस्तथा
पर:। एते शुषिरभेदास्तु कथिता:
पूर्वसूरिभि:॥ वर्त्तुल: सरलश्चै
कपर्वदोषविवर्ज्जित:। वैणव:
खादिरो वापि रक्तचन्दनजोऽथवा॥
श्रीखण्डजोऽथसौवर्णो दन्तिदन्तमयो
ऽपिवा॥ राजतस्ताम्रजो वापि लौह
ज: स्फाटिकोऽथवा। कनिष्ठाङ्गुलि
तुल्येन गर्भरन्ध्रेण शोधित: शि
ल्पविद्याप्रवीणेन वंश: कार्यो म
नोहर:॥ वंशेनैवमतो पीतिमतङ्ग
मुनिनोदितम्। ततोऽन्येपि तदा
कारा वंशा एव प्रकीर्त्तिता:॥ तत्र
स्यन्याशिरोदेशा द्‌र्धाद्दिमितमङ्गु
लम्। फूत्काररन्ध्रं कुर्वीत मित
मङ्गुलिपर्वणा॥ पञ्चाङ्गुलानि सन्
त्यज्य तावद्रन्ध्राणि कारयेत्। कु
र्यात् तथान्यरन्ध्राणि सप्तसङ्ख्या
नि कौशलात्॥ वदरीबीजतुल्यानि
सन्त्यज्यार्द्धार्द्धमङ्गुलम्। प्रा
न्तयोर्वंश्यनं कार्यं स्वरादैर्नादहेतवे
॥ सिक्थकेन कलादेयातेन सुस्वरता
भवेत्। पञ्चाङ्गुलोऽयं वंश: स्या
देकैकाङ्गुलिवर्द्धित:॥ षडङ्गु
लानि मात्वाद्यावदष्टादशाङ्गु
लम्। फूत्कारतारन्ध्रस्य यावद
ङ्गुलिमन्तरम्॥ तदेव नाम वंश

वाद्यम्

स्यवांशिकै: परिकीर्त्यते। एका
ङ्गुलो द्व्यङ्गुलश्च त्र्यङ्गुलश्चतुर
ङ्गुल:॥ अतितारतरत्वेन वांशि
कै: समुपेक्षित:। त्रयोदशाङ्गु
लो वीणापर:। निन्दितो वंशतत्व
ज्ञैस्तथा सप्तदशाङ्गुल:॥ महान
न्दस्तथानन्दो विजयोऽथजयस्तथा।
चत्वार उत्तमा वंशा मतङ्गमुनि
सम्मता:॥ दशाङ्गुलो महानन्दो
नन्द एकादशाङ्गुल:। द्वादशा
ङ्गुलमानस्तु विजय: परिकीर्त्ति
त:॥ चतुर्दशाङ्गुलमितो जयइ
त्यभिधीयते। ब्रह्मारुद्रो रविर्विष्णु:
क्रमादत्र व्यवस्थिता:॥ नैविड्यं
प्रौढता चापि सुस्वरत्वञ्च शीघ्रता
। माधुर्यमिति पञ्चामी फूत्कृतेषु
गुणा: स्मृता:॥ शीत्कारबहुल:
स्तब्धो विस्वर: स्फुटितो लघु:।
अमधुरश्च विज्ञेया: षड्दोषा:
फूत्कृते क्रमात्॥ वृथा प्रयोगवाहु
ल्यमल्पतागीतवादने। एभिर्दोषै
र्युतो तीव निन्दितो वांशिको मत:
॥ स्थानकादिलयाभिज्ञो गमकाढ्य
स्फुटाक्षर:। शीघ्रहस्त: कलाभि
ज्ञो वांशिको रक्त उच्यते॥ प्रमुक्ति
र्वद्धमुक्तिश्च युक्तिश्चेत्यङ्गुलेर्गुणा:
। सुस्थानत्वं सुस्वरत्वमङ्गुलीसा
धनक्रिया॥ समस्तगमकज्ञानं राग
रागाङ्गवेदिता। क्रियाभाषाविभा

षासुदत्तागीतवादने ॥ स्वस्थाने
चापिदुः स्थानेनादनिर्माणकौश
लं । गातॄणांस्थानदातृत्वं तद्दो
षाच्छादनं तथा ॥ वांशिकस्यगुणा
एतेमयासङ्क्षिप्यदर्शिताः। इति
वंशः ॥ ॥ काहलास्त्रीनिषङ्गः
। तोडहीमुरलीवुक्काद्रुत्ये तेचस्त्रि
यांसप्तस्वराणांनाभिरिवस्वरनोभिः
स्त्रियांवर्त्तते । इतरेषांविस्तरभया
न्नोक्तम् ॥ ॥ आनद्धं यथा ।
आनद्धे मर्द्दलः श्रेयान् इत्युक्तं
भरतादिभिः । अपिच । मुरजपट
हढक्काविस्वकोदर्पवाद्यंपणवघनस
रुज्झालावजाह्वचिश्ल्यः । करठक्क
मठभेरीस्यात्कुडुक्काहुडुक्काभनस
मुरलीभल्लीढुक्कलीदौण्डिमाना ॥
डमरटमुक्किमड्डुः कुण्डलीस्तुङ्
नामारणमभिघटवाद्यंदुन्दुभीचर
जस्व । क्वचिदपिटुटुकौस्याद्दुर्दुरं
चाप्युपाङ्गप्रकटितमनवद्धंवाद्यमि
त्यंजगत्याम् ॥ त्रिपुरमथनकर्त्तु
स्ताण्डवेतत्प्रयाणे ततमुखशुषिर
स्थानद्धमित्यंघनस्य ॥ ॥ मर्द्दलः
खादिरः श्रेष्ठाहीनः स्यादन्यदा
रुजः । रक्तचन्दनजोवाद्योगभीर
ध्वनिरुच्चकैः ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणस्तु
दैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गु
लंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ द
क्षिणस्यभवेद्धीनमेकेनार्द्धाङ्गुलेन

षा । करणानद्धवदनोमध्ये चैवपृ
थुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेद्वस्त
स्तच्चर्मकरणंमतम् । मृत्तिकानि
र्मितश्चैवमृदङ्गः परिकीर्त्तितः
॥ पातयेत्खरलिंवाद्यमादनार्थं
स्वमर्द्दले । विभूतिगैरिकंभक्तंकिन्दु
किनचसंयुतम् । यद्वाचिपीटकं
देयंजीवनीसत्वमिश्रितम् । सर्व
मेकत्रपिष्टंतल्लेपः खरलिरुच्यते
॥ वामास्ये पूरिकांकृत्वालेपंदद्या
द्यदच्चिणे ॥ एवंमर्द्दलकः प्रोक्तः
सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्यसंयो
गमासाद्यसर्व्ववाद्यंप्रशोभते ।
एतदङ्गैर्बीजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गु
लंविदुः ॥ तधिधोदेमितिज्ञेयाः
पाठवर्णाः मृदङ्गजाः । थोंदं
ढेंधिक्कटस्तद्धीताकंदंदंथोगंधि
धि ॥ खर्भाभिंनंगटंदंथाकूटपा
टामताश्वभी । तथिंथोंढेंतक्कधीदों
दंदंधिगणांततंतधि ॥ तक्कतंधं
धिदोंताधिपाटखण्डेत्वयंक्रमः ॥
तथाचयतिमानेपाटखण्डः । द्रग
तथेजांद्रगतथेजांधोघोधिकताधि
काथोजांथोजांतकततधिकाथोता
द्रगतताधिधिधिधिकतताकडना
थोधिकथोजांधोताद्रगतताद्रतता
धि । इतियतिमानेपाटखण्डः ॥ ॥
यतिरोढाप्यवच्छेदोगजरोरूपकं
ध्रुवम् । गलपः सारिगोणीचनाद

स्वकथितं तथा ॥ प्रहरणं स्वन्दनस्य
प्रबन्धाद्द्वादशसम्भृता : । यथा । दं
थातद्रूत्यं कताख्यांयति : ॥ घोढ
वाद्यंयथा । दांतथोतधिकतधिक
दं थादंथाथोधिथोधितत्ततत्तथथिथ
थिदिथ्थांदिथ्थांटटनकिटटनकित
दटङ्गतंटंदगथवटङ्गथवटङ्गत
गिनगितगिनगिदांदांदंदंदौंदौंदंता
मथा । इत्योढवाद्यम् ॥ मवच्छे दो
वाद्यंयथा । दंथात : दंथात : धि
किधिकिदिगणं दंथात : । इत्यव
च्छेदवाद्यम् ॥ ॥ गजावाद्यं
यथा । थोकटे अनेअढें ङ गथोगथो
ङ्गटेङ्कथोगतकिधिकटे ङ्कनधिधि
कटतकथोकतधिकटतक्कतथोग
तद्धीम् । इत्येकताख्यांगजर:॥
रूपकवाद्यंयथा । तकधिक्तक
धिक्कथवितकिथवितकिधिक्कदंथात:
। इतिरूपकवाद्यम् ॥ ध्रुवकवा
द्यंयथा । तक्कतक्कटधिक्कधिक्कट ।
इतिनिसारतालेध्रुवक : ॥ ॥
गलपोयथा । तधिद्धिधिक्कतकतधि
गलगं थोथादेंतथाढेनञ ॥ इत्ये
कताख्यांगलप : ॥ ॥ सारिगी
वोयथा । थोङ्गटे अ्तक्कधिक्कत
कधिक्तकथोहटङ्गनहटङ्गनथो
गक्कथो : । इतिप्रथमखण्ड : ॥ ॥
टे अथो : धिथोह : टे अटे अदक्
कतगदक्कधिक्कतदिदक्कदंगदं

वाद्यम्

गथोगथोक तकतक धिकत धिकत
घोटे अघोटे अथटे गलखोगगलखो
गखोहटगेंटगेंखोहटञ । इत्यस्यच्छ
न्दनम् । इतिसारिगीवो ॥ ॥
नादोयथा । दांकारचितयंपूर्वं दां
धिगिति ततस्त्रयम् । दांदांधिक्क
थयंयच्चइतिनाद : शचीप्रिय : ॥
इतिनाद : ॥ ॥ द्रुतं मानसमार
ब्धं शुद्धं कूटविनिर्मितम् । सप्त
खण्डमयंवाद्यंकथितंतदिहोच्यते
॥ द्रुतमानस्वात्प्रतितालेयथा ।
तत्ततततत्ततक्कितक्किदिदंधि
गनथोधिगनथोधिक्कधिक्धिक्क
धिक्कधिक्नगिनगमिथोथोधिधि
धि : दांदांधिक्कथोथोथोहथोह
नञिथोनञिथोथोहथोहडे ढिडे
ढिथोहथोहतटितटितटकगींगींध
गिधगिततधे ततघेततगिङी
अङीथोगथोगथोंथोगगथोगथोतत्ता
ता । इतिसप्तपदान्याहु : कथितं वा
द्यपण्डितै : । प्रतितालेनतालेन
पादवर्णसमासत : ॥ गन्धर्वपति
नापूर्वं मूर्वं शीलास्यनर्तने । सुध
र्मारम्भमार्थं स्वकथितं प्रकटीकृतम्
॥ ॥ प्रहरणं यथा । थोगक्का
तद्धिकाथागकटगगोंदंथोगदिद्
धिकधिक्कदिकटेञ । इत्येकता
ख्यांप्रहरणम् ॥ ॥ वाद्यंविमुच्य
तेयेनछन्दनंतन्निगद्यते । यथा ।

तद्विधियोदितजटिजतन्न : । इति
च्छन्दनम् ॥ ॥ कलासोविकलास
म्बटाकलीचार्द्धटाकली । जोला
टाकलिकाचैव गोमुद्रोमुरजस्तथा
॥ अलाबुजवाद्यमन्ये च्छवाद्यम् ।
मर्द्दलस्वयोर्दशाङ्गुलवाममुखोद्दाद
शाङ्गुलदक्षिणमुख: । मुरजस्त्वष्टा
दशांगुलवाममुख : सप्तदशांगुलद
क्षिणमुख : । मर्द्दलमुरजयोरयंभे
द : ॥ ॥ घनंयथा । अनुरक्तंविर
क्तञ्चद्विविधंघनवाद्यकम् । गीता
नुगमनुरक्तंविरक्तंतालसंश्रयम् ॥ कर
ताल : कांस्यवलोजयघण्टोथशुक्ति
का । कम्बिकापटवाद्यञ्चपट्टा
तोघस्वघर्घरम् ॥ झञ्झातालश्च
मञ्जीरकर्त्तर्युंङ्कुरइत्यपि । द्वादशै
तेमुनीन्द्रेणकथिताघनसंज्ञका : ॥
त्रयोदशाङ्गुलव्यासौशुद्धकांस्यवि
निर्मितौ । मध्यमुखौस्तनाकारौत
न्मध्येरज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपत्र
सदृशौकराभ्यांरज्जुयन्त्रितौ । कर
तालावुभौवाद्यौपाटैर्भिनटकैरि
ति ॥ यद्वात्रयोदशयवव्यासंवक्रय
वोन्नितम् । यवपञ्चकगम्भीरंमध्ये
त्र्ययवसप्तकम् ॥ विस्तृतंवर्त्तुलंनि
म्नंयवत्रयमितंततः । पृष्ठतोमध्य
देशेचशिवलिंगसमाकृतिम् ॥ अ
स्यस्वपैष्टौनिर्दिग्धशुद्धकांस्यवि-
निर्मितम् । संरक्ताङ्गुलिसुश्लि

वाद्यम्

ग्धसुदीर्घंमधुरध्वनिम् ॥ घनानि
साविसंरक्तंदृढंशुष्कंमनोहरम् ।
काश्मीरादिसमुद्भूतंतालमाहुर्मनी
षिण : ॥ सुनादंदक्षिणंतालंततो
हीनञ्चवामकम् । कुर्वीततद्द्व
यंकार्यंतर्जन्यङ्गुष्ठयोगत: ॥ वा
महस्तस्थतालस्यमध्यमंसन्निनादि-
तम् । तिर्यग्दक्षिणतालस्यपरि
व्यंशेनतालयेत् ॥ तालादौवादये
च्चैवप्लुतदीर्घलघुद्रुतै: । इतिक
रतालविशेष : । कर्त्तरोघनविशे
ष: । उड्कुरश्चघनविशेषोऽदन्तरेफा
न्तपुंल्लिङ्ग: अन्येषांलक्षणंविस्तर
भयान्नोक्तम् ॥ ॥ रुक्मिण्या : स
त्यभामाया : कालिन्दीमित्रविन्द
यो : । जाम्बवत्यानाग्निजित्याल
क्ष्मणाभद्रयोरपि ॥ कृष्णस्याष्टमहि
षीणांपुरोद्वाहमहोत्सवे । ततंशुषिर
मानद्धंघनञ्चयुगपज्जना: ॥ अवा
दयन्नसङ्ख्यातमितिपौराणिकी-
श्रुति : । ततंवाद्यन्तुदेवानांगन्ध
र्वाणाञ्चशौषिरम् ॥ आनद्धं
राक्षसानान्तुकिन्नराणांघनंविदु : ।
निजावतारेगोविन्द : सर्वमेवानय
त्क्षितौ ॥ यावन्तिवाद्यभांडानि
रामरावणयोर्युधि । तावन्त्योनाभ
वन्सेना: कुरुपाण्डवसङ्गरे ॥ ॥
किञ्च । निलिम्पकल्कम्पनतोम
देवरणे सुरारेर्मथनात्सुरेण । अ

भूत्ततादृयैरपिसिंहनादैः साप
ञ्चशब्दीतिकथादवादः ॥ युद्धे
सैन्यानांयोऽहङ्काररवः ससिंहना
दः । ततादिभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यै
श्चमूनांसिंहनादैश्चपञ्चशब्दीवाद्य
मभूत् । सिंहनादेनसहवाद्यंपञ्च
विधंभवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्गी
तदामोदरः ॥ शिवागारेझल्लक
ञ्चसूर्य्यागारेचशङ्खकम् । दुर्गा
गारेवंशीवाद्यंमाधुरीञ्चनवाद
येत् ॥ झल्लकंकांस्यनिर्मितकर
तालम् । इतियोगिनीतन्त्रम् ॥
मत्स्यपुराणेपि । गीतवादित्रनि
र्घोषंदेवस्याग्रेचकारयेत् । विरि
ञ्चिस्वगृहेढक्कांघण्टांलक्ष्मीगृहेत्यजेत्
॥ घण्टाभवेदशक्तस्यसर्ववाद्यमयी
यतः ॥

वाद्यभाण्डम् । न० वादनीयपात्रे ॥

वाद्यकरः । त्रि० वादित्रकर्त्तरि ।
बजन्वीतिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० बाधायाम् ॥

वाधुक्यम् । न० विवाहे ॥

वाधूः । पुं० वहित्रे ॥

वाद्ध्रीणसः । पुं० खड्गी । गण्डके
॥ वार्ध्रीणसे ॥ पक्षिविशेषे ॥
यथा । रक्तग्रीवोरक्तशिराः श्वेत
पक्षोविहङ्गमः । सवैवाध्रीणसः
प्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः ॥

वानम् । न० स्यूतिकर्म्मणि । सीवने
॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलस्र
मप्लुतवातोर्म्याम् ॥ सुरुङ्गायाम्
॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजेतक्षीरे ॥
वाजिनांगतौ ॥ त्रि० शुष्कफले ॥
शुष्के ॥ वनजे ॥ वनसम्बन्धिनि
॥ वायतिस्म । पैओवैशोषणे ।
गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । ओदितश्चे
तिनत्वम् ॥ वन्यते । वनुयाचने ।
घञ् वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुड
पुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥
तृतीयाश्रमे ॥ सचकक्षीनाख्येव ॥
वनमिवप्रस्थोवनस्यवाप्रस्थः प्रवे
शः । वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः ।
तत्रभवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्लव
ङ्गे । शाखामृगे । बन्दर० इ०
भा० ॥ वनेभवम् ० फलादि० वा
नम् । अण् । वानंराति । रा० ।
आतोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । वान
म् । वा० । सम्पदादित्वात्क्विप्
। वा० गमनेपि० नृणाति० वाल
कम् । नृनये । पचाद्यच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरिवृक्षे ॥

वानराक्षः । पुं० वनच्छागे ॥

वानराघातः । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कव्याम् । बान्दरी
० इ० भा० ॥ वानरस्यस्त्री । ङीष्
॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ वानरीद्वयविवि

धचेष्टाहेतुत्वात् ॥

वानरेन्द्रः । पुं॰ सुग्रीवे ॥ वानराणामिन्द्रः ॥

वानलः । पुं॰ वायवे । कालीबाबु ड॰ड॰ भा॰ ॥

वानस्पत्यः । पुं॰ पुष्पजातफलवृक्षे ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्यमरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्सुट् । वनस्पतौभवः । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः वनस्पतिसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यर्थे॰पूर्वसू॰ण्यः ॥

वाना । स्त्री॰ वर्त्तिकापक्षिणि ॥

वानायुः । पुं॰ हरिणे ॥ वनंवनभुवमयते । अय॰ । बाहुलकादुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थेदेशविशेषे ॥ बहुवचनान्तः ॥

वानायुजः । पुं॰ हयविशेषे ॥ वनायुषुजातः । सप्तम्यांजनेर्डः । सएव । प्रज्ञादाण् ॥

वानीरः । पुं॰ वेतसे । वञ्जुले ॥ वायति । पैओवैशोषणे । क्विप् वांशुष्कमासमन्तान्नीरमस्य ॥

वानीरकः । पुं॰ मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न॰ कुष्ठे । कूठइ॰ प्र॰ ओषधौ ॥

वानेयम् । न॰ कैवर्त्तीमुस्तके । मोथाख्ये ॥ वनेपानीयेजायते । नद्यादिभ्योढक् ॥

वान्तम् । न॰ उद्गीर्णे ॥ त्रि॰ कृतवमने ॥

वान्तादः । पुं॰ कुक्कुरे ॥ वान्तमत्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि॰ उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं॰ शुनि ॥

वान्तिः । स्त्री॰ उल्लेखने । वमने ॥

वान्तिकृत् । पुं॰ मदनद्रुमे । मयनफल॰ड॰मा॰प्र॰ ॥ वान्तिंकरोति । डुकृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री॰ कटुक्याम् ॥

वान्या । स्त्री॰ वनसमूहे ॥

वापः । पुं॰ क्षेत्रे ॥ उप्यतेस्मिन् । डुवप् घञ् ॥ वपने ॥

वापकः । त्रि॰ वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पुं॰ तन्तुवायदण्डे । वेमनि ॥ वपनम् । डुवप्॰ । घञ् । वापस्यदण्डः ॥

वापिः । स्त्री॰ वापिकायाम् ॥ उप्यतेपद्मादिरस्याम् । डुवप्बीजसन्ताने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्यइञ् ॥ भावेइञ्॰वपादिभ्यइतीञ्वा ॥

वापिका । स्त्री॰ वाप्याम् ॥

वापितः । त्रि॰ मुण्डिते ॥ बीजाकृते । उप्तकृष्टे ॥ न॰धान्यविशेषे । वीयाधान॰ड॰भा॰ ॥ वापितंगुरुतद्धान्यंकिञ्चिद्धीनमवापितं ॥

वापी । स्त्री॰ दीर्घिकायाम् ॥ वद्धसो

पानकूपे ॥ पाषाणैरिष्टिकाभिर्वा बद्धकूपाब्रहत्तरा । ससोपानाभवेद्वापीप्राहुः शास्त्रविशारदाः ॥ प परिमाणे नद्रोणाद्दशगुणावापीति । यथा । नव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठः । शतेनधनुभिः पुष्करिणी० त्रिभिः शतैर्दीर्घिका० चतुर्भिर्द्रोणः पञ्चभिस्तडागः द्रोणाद्दशगुणावा वापी । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चत्रिंशद्धस्तान्यूनतायांद्वादशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षुच त्वारिंशद्धस्तान्यूनतायांषोडशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नद्रोणः । चतुर्दिक्षु त्रिंशदधिकशतहस्तान्यूनतायाम् षोडशसहस्रहस्तान्तरान्यूनत्वेनवापीतिजलाशयोत्सर्गतत्त्वम्॥ ये।वापीमथवाकूपंदेशेवारिविवर्ज्जिते । खानयेत्सदिवंयातिविन्दौविन्दौशतंसमाः ॥ तज्जलगुणास्तु । वाप्यंगुरुकटुक्षारंपित्तलंकफवातजित् । इ० ॥ उप्यतेपद्मादिकमस्याम् । डुवप० । वसिवपीत्यादिना० इञ् । ततः कृदिकारात्तिपाचिक्षोङीष् ॥ योगयोगान्तरे ॥ यथा । एकान्तरगतेलग्नात्कुभेखेटेऽथवाऽशुभे । वापीयोगस्त्वरिव्राततिमिरौघदिवाकरः ॥

वापीहः । पुं० चातकखगे ॥

वाप्यम् । न० कुष्ठौषधे । पारिभाव्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो यत् ॥ वापीजले ॥ वाप्यंवारियदिक्षारंपित्तकृत्कफवातहृत् । तद्वेवमिष्टंकफकृद्वातपित्तहरंभवेत् । चि० वापीभवे ॥

वाभ्रवी । स्त्री० चण्डयाम् । दुर्गायाम् ॥ वभ्रोरपत्यंस्त्री । अण् । ङीप् ॥ वभ्रोर्विष्णोरियंवा ॥

वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वामः । पुं० उमानाथे । हरे ॥ कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥ वास्तूके ॥ पुण्यकर्मफले ॥ त्रि० वल्गौ । चारौ । शोभने । अतिसुन्दरे ॥ प्रतीपे । प्रतिकूले ॥ सव्ये ॥ वमति० वम्यतेवा । टु वमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः भावेघञ् वा ॥ यद्वा । वाति । वागतिगन्धनयोः । अर्त्तिस्तुखितिमन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥ वामामनोहराहक् दृष्टिर्यस्याः सा॥

वामदेवः । पुं० शिवे ॥ वामयति० दुष्टानांमर्दमितिवामः । टु वम० । णिजन्तात्पचाद्यच् । वामश्चासौ देवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात्० सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासौदेवश्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥ वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

डात्डरी ॥

वामन: । पुं॰ अच्युते । हरौ ॥ मन्व न्तरेप्यसम्प्राप्तेतथावैवस्वतेद्विज । वामन : कश्यपाद्विष्णु रदित्यांस म्बभूवहेतिविष्णु पुराणम् ॥ अङ्- कोठवृक्षे । दक्षिणाशाया॰दिग्गजे॥ मुमुक्षुभि : सम्भजनीये ॥ त्रि॰ अ तिखर्वे । ह्रस्वे । बौना॰ हि॰ भा ष॰ ॥ खर्वत्वाद्वामन : वामयति- त्याजयतिमदम् । टु वम्॰ । नन्द्या दित्वाल्ल्यु :॥ वामशब्दादस्त्यर्थे पाक्षिकोनोवा ॥ न॰ अयुतंवामना ख्यञ्चषट्युक्तसङ्ख्याविशिष्टे महा- पुराणविशेषे ॥

वामनतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥ त त्रकौशिकीदेवीतिष्ठति ॥

वामनी: । पुं॰ चक्षिस्थे निरञ्जनेपुरु षे ॥ वामानिपुण्यकर्मफलानि॰ पु ण्यानुरूपं प्राणिभ्योनयतिप्रापयती तितथा ॥

वामनी । स्त्री॰ खर्वायांगवि ॥ वमन प्रदौषधिप्रभेदे ॥

वामनेत्रम् । न॰ सव्येचक्षुषि ॥ नेत्र स्याधः स्फुरणमसकृत्सङ्गरेभङ्गहेतु र्नेत्रोपान्ते हरतिनयनं नेत्रमूलेच- मृत्यु : । नेत्रस्योर्द्ध्वं हरतिसकलं मानसंदु : खजातं वामेचैवंफलम विकलंदक्षिणेवैपरीत्यम् ॥

वाममार्ग : । पुं॰ पुन : पुनर्गम- नागमनवर्ज्जितेविद्यावतांमार्गे । देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे । शुक्लकृ ष्णे गतीह्येतेजगत : शाश्वतेमते । एकयायात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्तते पुन : ॥ दक्षिणादुत्तमं वाममित्यु क्तत्वकुलार्णवे ॥ अग्नेनयसुपथेति मन्त्रे॰ सुपथेतिविशेषणं दक्षिणमा र्गनिवृत्त्यर्थम्॰ निर्विणोऽहंदक्षि णेनमार्गेणगतागतलक्षणेन॰ अतो याचेत्वांपुन : पुनर्गमनागमनव र्ज्जितेनशोभनेनपथानयेत्याचार्य्य भाष्यम् ॥

वामलूर : । पुं॰ नाकौ । वल्मीके । वांबी॰ हि॰ भा॰ प्र॰ ॥ वामैर्वा मंवा॰ लूयते । लूञ् छेदने । वा हुलकाद्रक् ॥

वामलोचना । स्त्री॰ उत्कृष्टस्त्रीविशे षे ॥ वाम : कामोलोचनेयालोच ने॰ नेत्रे वा॰ यस्या : यद्वा । वा मेसुन्दरेलोचनेचक्षुषीयस्या : ॥

वामशील : । त्रि॰ वक्रस्वभावे ॥ सु न्दरस्वभावे ॥

वामा । स्त्री॰ नार्याम् । वनिताया म् ॥ वमतिक्लेदम् । टु वम्॰ ज्व लादित्वाण्ण : ॥ यद्वा वाम: का मोस्त्यस्या : । अर्श आद्यच् ॥ दुर्गायाम् ॥ वामंविरुद्धरूपन्तुविप रीतन्तुगीयते । वामेनसुखदादेवी वामातेनमताबुधै: ॥ पक्षिविशेषे ॥

वामाची । स्त्री॰ वामलोचनायाम् ॥ वामेमनोहरेअक्षिणीयस्याः । ष च् । ङीष् ॥
वामाचारः । पुं॰ देवयानमार्गसाधकेदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवोक्ताचारविशेषे ॥ वामश्वासावाचारश्च॥
वामापीडनः । पुं॰ पीलुवृक्षे ॥
वामिका । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥
वामी । पुं॰ वामाचारयुक्ते ॥ वामः सव्यः सुन्दरोवादक्षिणादुल्कृष्टत्वादाचारः॰ सोऽस्यास्ति । अतइनि ठनावितीनिः । नतदक्षिणायाम्तिनाविद्वांसस्तपस्विनः । तत्रब्रह्मलोके ॥
वामिलः । त्रि॰ दाम्भिके । वामे ॥
वामी । स्त्री॰ शृगाल्याम् ॥ वडवायाम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम् वामयति । टुवम्॰स्वार्थेण्यन्तः । मितांह्रस्वइत्यत्रवेत्यनुवृत्तेर्नह्रस्वः ॥ यद्वा । वंरूपममति । अमगत्यादौ । कर्मण्यण् । घञ्वा । गौरादिः ॥
वामोरूः । स्त्री॰ नारीविशेषे ॥ वामौसुन्दरौऊरूयस्याः । संहितशफलक्षणवामादेश्चेत्यूङ् ॥
वायकः । पुं॰ गणे । समूहे ॥ तन्तुवायविशेषे ॥
वायदण्डः । पुं॰ वेमनि । वापदण्डे ॥ वयनम् । वेञ्तन्तुसन्ताने । भावेघञ् । आतोयुक् । वायस्य दण्डः ॥
वायनम् । न॰ व्रतोपायने । ग्रहेणके । वायना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पूपादिद्रव्ये ॥
वायवी । स्त्री॰ वायुकोणे ॥
वायव्यम् । न॰ वायुदेवताकहविषि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥ वायुर्देवताश्च । वाय्वृतुपित्रुषसोयत् । गुणावादेशौ । त्रि॰ वायुसम्बन्धिदिगादौ ॥ न॰ षट्शतश्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ वायव्यं षट्शतानिचचतुर्विंशतिसङ्ख्यातइतिदेवीभागवतोक्तेः ॥
वायसः । पुं॰ अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवासे ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते । वयगतौ । वयश्चेत्यसच् । णित् ॥ वायससमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यण् ॥
वायसविरुतम् । न॰ शकुनविशेषे ॥
वायसादनी । स्त्री॰ तेजोवत्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतुण्डाम् ॥
वायसारातिः । पुं॰ पेचके ॥ वायसस्यकाकस्यआरातिः ॥
वायसाह्वा । स्त्री॰ काकनामनि ॥ काकमाच्यां ॥
वायसी । स्त्री॰ काकोदुम्बरिकाया

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतुण्डाम् ॥ वायसानामियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ काक्याम् ॥

वायसेक्षुः । पुं॰ काशे । दुत्तुगन्धायाम् ॥

वायसोलिका । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वायसोली । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥ वायसान्कोलयति । कोलडिउत् क्षेपे । अन्येभ्योऽपीति डः । शकन्ध्वादिः ॥

वायुः । पुं॰ श्वसने । स्पर्शने । मातरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसहितात् स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे सदाचलनस्वभावे रूपरहितस्पर्शवति मारुते । शरीरान्तर्बाह्यभेदेन वायुर्दशविधो यथा । प्राणः ॥ १ ॥ तस्य कर्म बहिर्गमनम् । अपानः ॥ २ ॥ तस्य कर्माधोगमनम् । व्यानः ॥ ३ ॥ तस्य कर्म कुञ्चनप्रसारणादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्य कर्माऽशितपीतादीनां समं नयनम् । उदानः ॥ ५ ॥ तस्य कर्म ऊर्द्ध्वनयनम् । उद्गारे नागः ॥ ६ ॥ आख्यातः कूर्म ॥ ७ ॥ उन्मीलने स्मृतः । कृकरः ॥ ८ ॥ क्षुत्करो ज्ञेयो देवदत्तो ॥ ९ ॥ विजृम्भणे ॥ न जहाति मृतस्यापि सर्वव्यापी धनञ्जयः ॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं मारुतो भूतं त्वगध्यात्मञ्च विश्रुता । स्प्रष्टव्यमधिभूतञ्च विद्युत्तत्राधिदैवतम् । अस्य गुणा यथा । स्पर्शस्त्वगिन्द्रियञ्चापि लघुता स्पन्दनं तथा । चेष्टा सर्वशरीरस्थवायोरेते गुणा मताः ॥ अपि च । वायोरनियमस्पर्शो वादस्थानं स्वतन्त्रता । बलं शैघ्र्यञ्च मोक्षश्च कर्म चेष्टात्मता भवः ॥ इ॰म॰भा॰मोक्षधर्मः । अस्यार्थः । अनियमस्पर्शः अनुष्णाशीतस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्थानम् वागिन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ स्वतन्त्रता गमनादौ ॥ ३ ॥ बलम् ॥ ४ ॥ शैघ्र्यम् ॥ ५ ॥ मोक्षः सूत्रादेः ॥ ६ ॥ कर्म उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥ चेष्टा श्वासप्रश्वासादि ॥ ७ ॥ आत्मता प्राणरूपेणेन्द्रियाधिपत्वम् ॥ ८ ॥ भवः जन्ममरणे ॥ १० ॥ इति तट्टीका ॥ न्यायमतेऽस्य गुणादिर्यथा । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तु पवनो मतः । तिर्यग्गमनवानेषज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापि त्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तु महावायुपर्यन्तो विषयो मतः ॥ वायुं निरूपयति अपाकज इति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्य पृथिव्यामपि सत्त्वात् अपाकज इति । अपाकजस्पर्शस्य जलादावपि सत्त्वादुक्तम् अनुष्णाशीत इति । एतेन

वायोर्विजातीयस्पर्शोदर्शितः । त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः । एषवायुःस्पर्शादिलिङ्गकः । वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते ।
विजातीयस्पर्शेन • विलक्षणशब्देन
• तृणादीनांधृत्या • शाखादीनांक
म्पनेनच • वायोरनुमानात् । तथा
च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्नित्योऽ
नित्योवा • परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतश्च । सोऽपित्रि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अत्रशरीरमयोनिजं पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियं त्वक् । तच्च
वायवीयम् रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गसंसर्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
यं दर्शयति • प्राणादिरितियद्यप्यनि
त्योवायुश्चतुर्विधः तस्यचातुर्वि
ध्यं प्राणादिना • इत्युक्तमाकरे ।
तथापिसङ्क्षेपादत्रत्रैविध्यमुक्तम्
• प्राणस्त्वेकएवहृदादिनानास्था
नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च • नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ ॥ सप्तवायवोयथा । भूवायुराव
हइहप्रवहस्तदूर्द्धःस्यादुद्वहस्तदनुसं
वहसंज्ञितश्च । अन्यस्ततोपिसुवहः
परिपूर्वकोऽस्माद्बाह्यः परावह
इमेपवनाः प्रदिष्टाइतिशिरोमणिः

॥ प्रावाहोनिवहश्चैवउद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहश्चैवपरिवह
स्तथैव च ॥ अन्तरीक्षे चवाह्येतेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्ततेषामेकैकं सप्तसप्त
भिः । आमेयादेवावहादिरुपर्युप
रिसंस्थिताः । आवहप्रवहानुवह
उद्वहइ • पाठान्तरम् संवहविवह
परावहाम्बपरिवहेति पाठान्तरम्
वर्त्मतिभेदात्सप्तवायोः स्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम् । आवाहः
प्रवहश्चैवतथाचैवोद्वहः परः ।
संवहोविवहश्चैवतदूर्द्ध्वं स्यात्परावहः
॥ तथापरिवहश्चोर्द्ध्वं वायोर्वैसप्तने
मयइति । तेषांस्थानानियथा ।
मध्येभूमेघयोर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहोविवहस्ततः । नक्षत्रग्रहम
ध्यस्थोग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वहः परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्येवंवायवः सप्तवहन्तिभु
वनत्रयमिति ॥ वाति । वा० ।
कृवापाजीत्युण् । आतोयुगितियु
क् ॥ वायुरायुर्बलंवायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदंसर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाह्यम

मण्डलचक्रेषुयथाराजाप्रशस्यते ।
तथाशरीरमध्येपिवायुरेकः परोवि
भुः ॥ वायोः पत्नीस्त्रियांदेवी ॥
वायुकेतुः । पुं० त्रितिकणे । धूली ॥
वायुगण्डः । पुं० अजीर्णे ॥
वायुगुल्मः ।) पुं० आवर्त्ते । अम्भसा
वायुगुल्मकः) भ्रमे ॥
वायुग्रस्तः । त्रि० विक्षिप्तचित्ते ॥
वायुदारुः । पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
वायुपुत्रः । पुं० भीमसेने ॥ हनूमति ॥
वायुफलम् । न० शक्रकार्मुके ॥ जलदोपले ॥
वायुभक्ष्यः । पुं० सर्पे ॥ त्रि० वातभक्षके ॥
वायुवर्त्म । न० खे । नभसि ॥ वायोर्वर्त्म ॥
वायुवाहः । पुं० धूमे ॥
वायुवाहनः । पुं० विष्णौ ॥ बहुतः सप्त० आवहादीन्वाहयतीतिव्युत्पत्तेः ॥
वायुवाहिनी । स्त्री० वायुसञ्चारिण्यां शिरायाम् ॥
वायुषः । पुं० मत्स्यविशेषे । कालवायुषपीना । द्र० गौ० दे० भा० प्र० ॥ वायुषोवृंहणोवृष्योमधुरोधातुवर्द्धनः ॥
वायुसखः । पुं० पावके । वह्नौ ॥
वायोः सखा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥
वायुसखा । पुं० अनले ॥ अग्नौ ॥
वायुः सखास्येतितथा । टजभावश्छान्दसःविश्वनङ् ॥
वाय्वास्पदम् । न० आकाशे ॥
वाः । न० जले ॥ वारयति । वृञो ण्यन्तात्क्विप् ॥
वारः । पुं० सूर्यादिवासरे ॥ यथा । रविः सोमोमङ्गलश्चबुधोजीवःसितः शनिः । एतेषांनामतोवाराविख्याताः सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दुबुधजीवानांवाराः सर्वत्रशोभनाः । भानुभूसुतमन्दानांशुभकर्मसुकेष्वपि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुजवृक्षे ॥ निवहे । वृन्दे ॥ अवसरे ॥ क्षणे ॥ वारयति० त्रियतेवा । वृञ्० । यथायाचं । घञ्वा । यद्वा । वार्यते० आच्छाद्यतेऽनेन । वृञ्सृरादेः पुं० सौतिघः ॥ स्यन्दने ॥ न० मदिरापात्रे ॥
वारकः । पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशेषे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥ त्रि० कार्य्यनिषेधके ॥ वारयति वृञ्० । ण्वुल् ॥
वारकी । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाम् ॥ जीवे ॥ पर्णाजीविनि पयोधौ ॥ द्र० मेदिनिकरः ॥
वारकीरः । पुं० श्याले ॥ द्वारपालि

णि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणि
वेधिन्याम् ॥ जलौकायाम् ॥ नी
राजितहये ॥

वारङ्कः । पुं॰ पक्षिणि ॥

वारङ्गः । पुं॰ खड्गादिमुष्टौ ॥ वा
रयति॰ व्रियतेवा । वृञ्॰ । स्व
ञोर्द्वृधिश्च त्यङ्गच् ॥

वारटम् । न॰ क्षेत्रे ॥ क्षेत्रसमूहे ॥

वरटा । स्त्री॰ हंस्याम् ॥

वारणः । पुं॰ मतङ्गजे । गजे ॥
वाणवारे ॥ न॰ प्रतिषेधे । प्रवृ
त्तिविघाते ॥ नदेवगुरुविप्राणांदी
यमानन्तुवारयेत् । नचात्मानंप्रशं
सेद्वापरनिन्दाञ्चवर्ज्जयेत् ॥ वार
यतिशत्रुबलम् । वृञ्आवरणे ।
ल्युः ॥

वारणवल्लभा । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

वारणबुसा । स्त्री॰ कदल्याम् । र
म्भायाम् ॥ बुस्यति । बुसउत्सर्गे ।
इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । वारणा
नांबुसा ॥

वारणसी । स्त्री॰ वाराणस्याम् । का
श्याम् ॥ वरश्चतदनसश्च॰ वरानः
श्रेष्ठोदकम् । तस्यअदूरेभवा । अ
दूरभवश्चेत्यण् । वृद्धिः । ङीप्
। पृषोदरादिः ॥

वारप्रवृत्तिः । स्त्री॰ रेखादेशस्थलोका
नांसूर्यावलोकनसमये ॥ रेखाभूमौ
हिवारप्रवृत्तिर्भवति । रेखाभूमि

श्च॰ लङ्का सुमेरुपर्वतयोर्मध्यसूत्रग
तोदेशः । यथा । यल्लङ्कोज्जयनीपु
रोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्
सूत्रंमेरुगतंबुधैर्निगदितासामध्य
रेखाभुवः । आदौप्रागुदयोऽपरत्रवि
षयेपश्चाद्धिरेखोदयात् स्यात्त
स्मात्क्रियतेतदन्तरभुवंखेटेष्वृणं
स्वंफलम् ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणिः
॥ अपिच । रेखोक्तासूर्यसिद्धा
न्ते यथा । रेखामधिकृत्य । राक्ष
सालयदेवौकःशैलयोर्मध्यसूत्रगाः
। रोहितकमवन्तीचतथासन्निहितं
सरः ॥ अस्यार्थः । लङ्कासुमेरुप
र्वतयोर्मध्यसूत्रगादेशारेखासंज्ञि
ताः । तान्देशानाह । रोहितक
देशोऽवन्तीदेशः सन्निहितंसरः कु
रुक्षेत्रमित्यर्थः । रेखायाः पूर्व
देशे॰ परदेशेच॰ यथासङ्ख्यंसूर्यो
दयकालात्परकालम्॰ पूर्वकाल
ञ्च॰ वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । ए
तेनैतदुक्तंभवति॰ रेखासंज्ञकदेशस्थ
लोकायदासूर्यंपश्यन्ति॰ तदैवसर्व
देशेवारप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्र॰ रे
खापूर्वस्थाः सन्निहितत्वादादौ
सूर्यंपश्यन्ति॰ तदनन्तरंरेखास्थाः
। अतोरेखापूर्वे॰ सूर्योदयात्परं
वारः । तथारेखास्थैः सूर्येदृष्टेस
ति । पश्चात्रेखापरस्थाः पश्यन्ति
अतोरेखापरदेशेसूर्योदयात्पूर्वंवार

कृत्यर्थः । तत्कालपरिमाणमाह । रेखातोयावन्तिदेशान्तरयोजनानि॰ तत्परिमिताभिर्विघटीभिः पलैः पादहीनाभिः चतुर्थभागहीनाभिर्वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । देशान्तरसाधनप्रकारस्तु सूर्यसिद्धान्ते॰ उक्तः ॥ रामदैवज्ञोप्याह । पादोनरेखापरपूर्वयोजनैः पलैर्युतोनास्तिथयोदिनार्द्धतः । ऊनाधिकास्तद्विवरोत्थकैः पलैरूर्द्ध्वं तथाधोदिनपप्रवेशनमिति ॥

वारमुख्या । स्त्री॰ जनैः सत्कृतायां वेश्यायाम् ॥ वारे॰ वेश्यावृन्दे मुख्या ॥

वारम्वारम् । अ॰ पौनःपुन्ये ॥

वारम्वारेण । अ॰ शश्वदर्थे ॥

वारयिता । पुं॰ भर्त्तरि ॥ त्रि॰ निषेधके ॥

वाररुच । पुं॰ वररुचिनाकृतेग्रन्थे ॥ कृतेग्रन्थद्वन्द्वयोः ॥

वारला । स्त्री॰ गन्धोल्याम् । वरटायाम् ॥ हंसकान्तायाम् ॥

वारलीकः । पुं॰ बल्वजायाम् । वावुइ॰ इ॰ भा॰ ॥

वारवधूः । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ वारस्य॰समूहस्यवधूः साधारणत्वात् ॥

वारवन्तीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ वारवन्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छः सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

वारवाणः । पुं॰ न॰ लोहचर्मणि । कवचे । कञ्चुके । चोलकाकृतिसन्नाहे ॥ वाणं वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ ण्यन्तोवा । कर्मण्यण् । राजदन्तादित्वात्परनिपातः ॥ वारमाच्छादकं वानमस्यवा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

वारशाखिः । पुं॰ वंशीवादके ॥ उत्तमगायके ॥ धर्माध्यक्षे ॥ संवत्सरे ॥

वारशाखिः ।)
वारवाणी ।) स्त्री॰ वेश्यायाम् । शुक्लायाम् । भार्ग्यायाम् ॥

वारविलासिनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ वारे॰ जनसमूहे॰ विलासिनी॰ विलसनशीला ॥

वारवेला । स्त्री॰ यामार्द्धविशेषे ॥ यथा । चतुः सप्तद्विपञ्चाष्टत्रिषट् सूर्य्यादिवारतः । यामार्द्धं वारवेला स्यान्नशुभाशुभकर्मसु ॥ अपिच । कृतमुनियमशरमङ्गलरामत्तु शुभास्करादियामार्द्धे । प्रभवतिहिवारवेलानशुभाशुभकार्यकरणाय ॥ इति ॥

वारसिद्धा । स्त्री॰ वासरविशेषेनन्दादितिथौ ॥ यथा । वारेनन्दापूर्व्वदेवार्च्चिताद्भेर्भद्राविद्याऽऽरेजया॰ सौ निरिक्ता । पूर्णागीर्वाणेशवन्द्ये

ऽखिलेषुकर्म्मस्वेवन्दोषश्चास्तिसिद्धा ॥ भौमादिवारेएताएवनेष्टा यथा । सर्वारम्भे भूमिदायादभान्वोर्नन्दा॰गुर्विन्दोश्चभद्राजयाज्ञे । रिक्ताधिष्ण्ये॰ हेलिसूनौहि पूर्णा॰ त्र्ययायाम्यागारदा॰कालविद्भिः ॥

वारसुन्दरी । स्त्री॰ वेश्यायाम् । मञ्जिकायाम् ॥ वारस्यजनतायाः सुन्दरी॰स्त्रीसामान्यत्वात् ॥

वारस्त्री । स्त्री॰ गणिकायाम् । वेश्यायाम् ॥ वारस्यवृन्दस्यस्त्री । साधारणत्वात् ॥

वारांनिधिः । पुं॰ अम्बुधौ । समुद्रे ॥

वाराणसी । स्त्री॰ विश्वनाथनगर्याम् । काश्याम् । तपस्थल्याम् । महाश्मसाने ॥ अविमुक्ते । आनन्दकानने ॥ मोक्षंसुदुर्लभंमत्वा॰संसारञ्चातिभीषणम् । अश्मनाचरणौहत्वा वाराणस्यांवसेन्नरः ॥ वरणायास्तथाचास्यामध्यंवाराणसीपुरी । वाराणस्यांमहादेशाज्ज्ञानंलब्ध्वाविमुच्यते ॥ वरणासीचनद्यौद्वेपुण्येपापहरेउभे । तयोरन्तर्गतायातुसैषावाराणसीस्मृता ॥ विशेषोऽसिशब्दे द्रष्टव्यः ॥ वरञ्च तत् अनश्चवरानः श्रेष्ठोदकम् । तस्य अदूरेभवा । अदूरभवश्चेत्यण् । आदिवृद्धिः । ङीप् । पूर्वपदादसंज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

वाराणसीक्षेत्रम् । न॰ सिद्धक्षेत्रविशेषे । काश्यां ॥

वाराणसेयः । त्रि॰ वाराणसीभवे ॥ वाराणस्यांजातादिः । नद्यादिभ्योढक् ॥

वारासनम् । न॰ जलालये । वाः सदने ॥

वाराहः । पुं॰ महापिण्डीतकवृक्षे ॥ वराहार्थं ॥ वराहएव । अण् ॥ त्रि॰ वराहसम्बन्धिनि ॥ न॰ चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रंवाराहंपरमाद्भुतमितिभागवतोक्तेः ॥

वाराहकर्णी ।)
वाराहपत्री ।) स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

वाराहाङ्गी । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥

वाराही । स्त्री॰ मातृप्रभेदे ॥ योगिनीविशेषे ॥ तीर्थविशेषे वराहदेवस्यशक्तौ श्यामापक्षिणि ॥ विष्वक्सेनप्रियायाम् । वृष्टिभेषजे । गेंठी॰ इ॰भा॰ ॥ अस्यागुणायथा । वाराहीपित्तलाबल्याकट्वीतिक्तारसायनी । आयुःशुक्राग्निकृन्मेहकफकुष्ठानिलापहा ॥ वाराहीकन्दसंज्ञस्तुपश्चिमेगृष्टिसंज्ञकः । वाराहीकन्दएवान्यैश्चर्मकारालुकोमतः ॥ अनूपेसभवेद्देशेवाराहइवलोमवान् ॥ वराहस्येयम्॰प्रियत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

वाराह्या । स्त्री० गुडूच्याम् ॥ वराहस्यापत्यं स्त्री । यतञ्ज् । तस्य० यञिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ्गोत्रे० इतिष्यङादेशः ॥

वारिः । स्त्री० शचि । सरस्वत्याम् । गजबन्धनभूमौ ॥ वन्द्याम् । वारयति० वार्य्यते ऽनयावा । वसिवपियजिराजीतीञ् ॥ न० वालके । ह्रीवेरे ॥ अम्बुनि । जले । नीरे ॥ रसोरसेन्द्रियग्राह्यः स्नेहस्य गुरुतातथा । सद्द्रवसमूहश्चशुक्लं वारिगुणास्मृताः ॥

वारिकण्टकः । पुं० शृङ्गाटके ॥ सिंघाडा० इ० भा० ॥

वारिकर्णिका । स्त्री० कुम्भिकायाम् । खमूलिकायाम् ॥

वारिकर्पूरः । पुं० इल्लिशमत्स्ये ॥

वारिकुब्जः ।
वारिकुब्जकः } पुं० वारिकण्टके । शृङ्गाटके ॥

वारिक्रिमिः । पुं० जलमक्षिकायाम् ॥

वारिचत्वरः पुं० कुम्भिकायाम् ॥

वारिचरः । पुं० मत्स्ये ॥ याद्दोमात्रे ॥

वारिचामरम् । न० शैवले ॥

वारिजः । पुं० शङ्खे ॥ शम्बूके ॥ न० पद्मे ॥ द्रोणीलवणे ॥ गौरसुवर्णे ॥ लवङ्गे ॥

वारितस्करः । पुं० सूर्य्ये ॥ मेघे ॥

वारित्रा । स्त्री० जङ्गमकुट्याम् । रामृके० वारिवरस्त्रमे० चलतौ तम्बू० इ० भा० यथा । जलत्रा जङ्गमकुटीकावारौमूर्द्धकर्ष्परीति हारावली । छत्रे ॥

वारिदः । पुं० जलदे । मेघे ॥ मुस्तके ॥ वारिददाति । डुदाञ्० । आतोनुपसर्गेकः ॥ न० बालायाम् । ह्रीवेरे ॥

वारिधरः । पुं० मेघे ॥

वारिधारः । पुं० अद्रिविशेषे ॥

वारिधारा । स्त्री० जलधारायाम् ॥

वारिधिः । पुं० समुद्रे । अकूपारे । अर्णवे ॥ वारीणिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । कर्म्मण्यधिकरणे चेति० किः ॥

वारिनिधिः । पुं० वारिधौ ॥

वारिपथिकः । त्रि० जलपथेनागते । जलपथगामिनि ॥ वारिपथेनाहृतम्० तेनगच्छतिवा० । ठञ् ॥

वारिपर्णिका । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

वारिपर्णी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । खमूल्याम् । वारिपर्णीहिमातिक्तालघ्वीस्वाद्वीसरापटुः । दोषत्रयकरीरूक्षाशोणितज्वरशोषकृत् ॥ वारिणिपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् । यद्वा वारिपिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यतिभ्योनः । जातेरितिङीष् ॥

वारिपालिका । स्त्री० खमूल्याम् ॥

वारिप्रवाहः । पुं॰ निर्झरे । झरे । उत्पान्निर्गतजलप्रवाहे । वारिणः प्रवाहः ॥

वारिप्रश्नी । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् ॥

वारिवदरम् । न॰ प्राचीनामलके ॥

वारिभवम् । न॰ स्रोतोञ्जने ॥

वारिमसिः । स्त्री॰ पाथोदे । मेघे ॥

वारिमुक् । पुं॰ खतमाले । मेघे ॥

वारिमूली । स्त्री॰ वारिपर्ण्याम् ॥ वारिणिमूलं यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

वारिरथः पुं॰ नावि । तरिके ॥

वारिराशिः । पुं॰ समुद्रे ॥

वारिरुहम् । न॰ कमले ॥ वारिणि रोहति । रुह॰ । इगुपधेतिकः ॥

वारिलोमा । पुं॰ अप्पतौ । वरुणे ॥

वारिवल्लभा । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

वारिवासः । पुं॰ सुराजीविनि । शौण्डिके ॥

वारिवाहः । पुं॰ जलदे । मेघे ॥ वारिवहति । वह॰ । कर्म्मण्यण् ॥ मुस्तायम् ॥

वारिवाहकः । पुं॰ बलाहके । मेघे ॥ वारिणोवाहकः ॥

वारिवाहनः । पुं॰ वारिदे ॥

वारिशः पुं॰ विष्णौ ॥

वारिशिरीषिका । स्त्री॰ शिरीषिकायाम् ॥

वारिसम्भवः । पुं॰ यावनालशरे ॥

न॰ उशीरे ॥ लवङ्गे ॥ सौवीराञ्जने ॥

वारी । स्त्री॰ गजबन्धन्याम् । हस्तिशालायाम् ॥ कलस्याम् ॥ वार्यतेऽनया । वृञ्॰ । ण्यन्तः । वसिवपियजिराजीत्रीञ् । वह्वादित्वान्ङीष्वा ॥

वारीटः । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

वारीशः । पुं॰ समुद्रे ॥

वारुः । पुं॰ विजयकुञ्जरे ॥

वारुठः । पुं॰ अन्तशय्यायाम् ॥

वारुडकिः । पुं॰ वरुडापत्ये ॥ व्यासवरुडत्यादिनेञ्॰ अकङादेशश्च ॥

वारुणः । पुं॰ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ न॰ उपपुराणविशे ॥ शतभिषर्क्षे ॥ जले ॥ त्रि॰ वरुणसम्बन्धिनि ॥

वरुणकर्म्म । न॰ जलाशयखननादौ ॥

वारुणव्रतम् । न॰ नृपतेर्नियमविशेषे ॥ यथा । वरुणेनयथापाशैर्बद्धएवाभिदृश्यते । तथापापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धिवारुणम् ॥

वारुणिः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ वसिष्ठे ॥

वारुणी । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥ पश्चिमायाम् । प्रतीच्यांदिशि ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ दूर्वायाम् । शतभिषानक्षत्रे ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा । वारुणेनसमायुक्तामधौकृष्णा

चयोदृणी । गङ्गायांयदिलभ्येतसू
र्यंग्रहशतै : समा ॥ वरुणं॰शतभि
षा ॥ इयमेवशनिवारयुक्ताचेन्महा
वारुणीतिशुभयोगयुताचेन्महाम
हावारुणीतिसंज्ञांलभते । यथा ।
शनिवारसमायुक्तासमहावारुणी-
स्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसू
र्यग्रहैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता
शनौशतभिषायदि । महामहेति
ख्यातातिस्रःकोटिकुलमुद्धरेत् ॥
सुराधिदेवतायाम् । प्रथमाभिमा
निन्यांमहत्त्व्यांदेवतायाम् ॥ अन्ना
वारुणीतिश्रुते : ॥ ६ ॥ अन्नमय्यां
सुरायाम् । पैष्ट्याम् ॥ पुनर्नवा-
शालिपिष्टैर्विहितावारुणीस्मृता ।
संहितैस्तालखर्जूररसैर्यासापिवारु
णी ॥ सुरावद्वारुणीलघ्वीपीनसा
ध्मानशूलनुत् ॥ वरुणप्रेरितवृ
न्दावानस्थकदम्बतरुकोटरनिः
सृतायांबलदेवपीतवारुण्याम् ॥
यथा । पराशरउवाच । वनेविचर
तस्तस्यसहगोपैर्महात्मनः । मा
नुषच्छद्मरूपस्यशेषस्यधरणीभृतः
निष्पादितोरुकार्य्यस्यकार्येणोर्वी-
विचारिणः । उपभोगार्थमत्यर्थंव
रुणःप्राहवारुणीम् ॥ अभीष्टा-
सर्वदायस्यमदिरेत्वंमहौजसः । अ
नन्तस्योपभोगायतस्यगच्छमुदेशुभे ॥
इत्युक्तावारुणीतेनसन्निधानमथाक

रोत्वृन्दावनवनोत्पन्नकदम्बतरुको
टरे ॥ विचरन्बलदेवोपिमदिराग
न्धमुत्तमम् । आघ्रायमदिरातर्षम
वापाथपुरातनम् ॥ ततः कदम्बात्
सहसामद्यधारांसलाङ्गली । पतन्तीं
वीक्ष्यमैत्रेयप्रययौपरमांमुदम् ॥ प
पौचगोपगोपीभिः समवेतोमुदा
न्वितः । उपगीयमानोललितं
गीतवाद्यविशारदैः ॥ इतिविष्णु
पुराणेपञ्चमांशे २५ अध्यायः ॥ अ
स्याधिकारिणः प्रतिश्रीसदाशि
वः । सम्यग्विधिविधानेनसुस
माहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांम
र्त्याअमर्त्याएवतेप्रिये ॥ इयन्तेवा
रुणीदेवीनिपीताविधिवर्ज्जिता । नृ
णांविनाशयेत्सर्वंबुद्धिमायुर्यशोध
नमितिकुलार्णवसेतु । कुलार्ण
वेपिनिसङ्गोनिर्भयोधीरोनिर्लज्जो
निष्कुतूहलः । निर्णीतवेदशास्त्रा
र्थोवरदावारुणींपिबेदिति । वरुण
स्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

वारुणीवल्लभः । पुं॰ वरुणे । वारु
णीवल्लभायस्यसः ।

वारुण्डः । पुं॰ फणिनांराज्ञि । पुं॰
न॰ सेकपात्रे । नौस्थजलनिस्सा
रणभाजने । नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥

वारुण्डी । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् ॥

वारूढः । पुं॰ वस्त्रास्वले ॥ कपाटे
॥ अर्गले ॥ पङ्क्ते ॥ शम्बले ॥

इतिमेदिनिकरः ॥

वारेन्द्रः । त्रि० वरेन्द्रांजाते । अण् ॥

वरेन्द्री । स्त्री० देशविशेषे । राजसाही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्क्षम् । न० वने ॥ वृक्षाणांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि० वृक्षसम्बन्धिनि ॥

वार्क्ष्यदुर्गम् । न० वृक्षैः समन्ताद्वेष्टितेपुरेपुराद्बहिः सर्वतोयोजनमात्रं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगुल्मलतायाचितेराज्ञोवासस्थाने ॥

वार्ची । स्त्री० स्त्रीविशेषे । इतिमहाभारतम् ॥

वार्ज्जम् । न० पद्मे ॥

वार्णवः । त्रि० वर्णुदेशजे ॥ कच्छाद्यण् ॥

वार्णिकः । त्रि० लेखके ॥

वार्त्तम् । न० निस्सारे ॥ आरोग्ये । पाटवे । स्वास्थ्ये ॥ त्रि० वृत्तिमति । वृत्तिशालिनि ॥ नीरोगे ॥ वृत्तिरस्त्यस्य । वृत्तेश्चेतिणः ॥

वार्त्तकः । पुं० पक्षिविशेषे । बटेर इ० भा० । वर्त्तके ॥ न० वर्त्तकानांगणे ॥ वर्त्तकानांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥

वार्त्ता । स्त्री० वर्त्तने ॥ वातिङ्गने ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ कृष्यादौवृत्तौ ॥ यथा । कृषिर्वाणिज्यातद्वच्चतृतीयं पशुपालनम् । विद्यादेतामहाभागवार्त्तांवृत्तित्रयाश्रया ॥ चतुर्विधापिसाप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृषिर्वाणिज्यागोरक्षाकुसीदन्तुर्यमुच्यतेइति ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥ वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्लोकवृत्तम् । तदस्त्यस्याम् । वृत्तेश्चेतिवार्त्तिकेन० णः ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । पश्वादिपालनाद्देवीकृषिकर्मादिकारणात् । वर्त्तनाद्धारणाद्वापिवार्त्तासोएवगीयते ॥

वर्त्ताकः । पुं० वार्त्ताकौ ॥ वातिङ्गणे । बनभण्टा० इतिख्याते ॥ वार्त्तमारोग्यमाकयति । अककुटिलायाङ्गतौ । ण्यन्तः कर्मण्यण् ॥ वार्त्तफलुअकंयस्यवा ॥ वार्त्तक पक्षिणि ॥

वार्त्ताकी । स्त्री० हिंगुल्याम् । भण्टाक्याम् ॥ आतेरितिङीष् ॥ वृहत्याम् ॥ वातिङ्गणे । बनभण्टा० इतिभा० ॥

वार्त्ताकुः । स्त्री० हिंगुल्याम् । भण्टाक्याम् । वृन्ताके । अस्यागुणा यथा । अग्निप्रदामारुतनाशिनीच शुक्रप्रदाशोणितवर्द्धिनीच । हृद्या सकासारुचिनाशिनीचवार्त्ताकुरेषागुणसम्प्रयुक्ता ॥ साबाल्याकफवातघ्नीपक्वासक्षारपित्तला । सदाफलात्रिदोषघ्नीरक्तपित्तप्रसादनी ॥

अङ्गारपक्ववार्त्ताकुः किञ्चित्पित्तकरी मता । कफमेदोऽनिलहरा सरा लघुतरा परा ॥ पुंलिङ्गोऽपीति त्रिकाण्डशेषः ॥ वर्त्तते । वृतु० । वृतेर्वृद्धिश्चेति वाकुः ॥ बाहुलकादुकारस्यात्त्वे वार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायनः । पुं० हेरिके । गूढपुरुषे । प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वार्त्तावहः । पुं० कृषिवाणिज्यादिजीवे । वैवधिके ॥ वार्त्तायावहः ॥

वार्त्ताहारी । पुं० चारे । यथार्हवर्णे ।

वार्त्तिकः । पुं० वर्त्तिके । बटेर० इ० भा० ॥ वार्त्तिकोमधुरो रूक्षः शीतश्च कफपित्तनुत् ॥ वार्त्ताकी ॥ चरे । स्पशे ॥ वैश्ये ॥ न० उक्तानुक्तदुरुक्तार्थव्यञ्जकसङ्ग्रहे ॥ उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारि तु वार्त्तिकमिति हेमचन्द्रः ॥ वृत्तिमधीते० वेद वा । उक्थादित्वाट्ठक् ॥ वृत्तौ साधुर्वा । कथादिभ्यष्ठक् ॥

वार्त्तिका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । विष्णुलिङ्ग्याम् । बटेर० इ० भा० ॥ वर्त्तिकेति हारावली ॥

वार्त्रघ्नः । पुं० पार्थे । अर्जुने ॥ वृत्रघ्नोऽपत्यम् । अण् ॥ जयन्ते त्रि० वृत्रहसम्बन्धिनि ॥

वार्द्दलः । पुं० मेलानन्दायाम् । न० दुर्द्दिने । बादला० इ० भा० ॥ मस्याम् ।

वार्द्धकम् । न० वृद्धसङ्घाते ॥ वृद्धानां समूहः । वृद्धाच्चेति वक्तव्यमिति वुञ् ॥ वृद्धस्य भावः कर्म्म वा । वृद्धत्वे । यौवनात्परावस्थायाम् ॥ यथा । तिथिवर्षमतं बाल्यं त्रिंशद्वर्षन्तु यौवनम् । मुख्यं गौणं द्विधा भिन्नं वार्द्धकन्तु ततः परम् ॥ वृद्धस्य कर्म्म भावो वा । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् ॥ वार्द्धके तपस्यातिष्ठेदिति शास्त्रोदितं वचः ॥

वार्द्धक्यम् । न० वृद्धत्वे । वार्द्धके ॥ वृद्धसङ्घाते ॥ वार्द्धकमेव । चतुर्वर्णादित्वात्० स्वार्थे ष्यञ् ॥

वार्द्धिः । पुं० समुद्रे ॥ वारीणि धीयन्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणे चेति धाञः किः ॥

वार्द्धिभवम् । न० द्रोणीलवणे ॥ *

वार्द्धुषिः । त्रि० वृद्ध्याजीवे ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं वृद्धिः तत्प्रयच्छति । प्रयच्छतीति गर्ह्यमिति ठक् । वृद्धेर्वृधुषिभावः । पृषोदरादित्वात्कलोपः ॥

वार्द्धुषिकः । त्रि० कुसीदिके । वृद्ध्याजीवे । वार्द्धुषौ । बहुरा० इ० भा० ॥ तल्लक्षणं यथा । समर्घं धान्यमादाय महार्घं यः प्रयच्छति ।

सर्वं वार्द्धुषिकोनाम हव्यकव्यवहि
ष्कृत : ॥ तत्रवृद्धिग्रहणनियमो
यथा । अशीतिभागं गृह्णीयान्मा
साद्वार्द्धुषिक: शतात् । द्विकं शतं
वागृह्णीयात्सतांधर्ममनुस्मरन् ॥
द्विकं शतञ्चगृह्णानोनभवत्यर्थ किल्बिषीति । शतकार्षापणे ऽशीति
भागं विंशतिपणा : । द्विकं पुराण
द्वयम् । एवं विधं नियममतिक्रम्य
अनापदि० स्वयमन्यद्वारावास्वाच्छ
न्द्येनयोव्यवहरतितस्यैवप्रायश्चित्त
म् । आपदितुस्वयङ्करणे० नियमा
तिक्रमेचनदोष : । इतिप्रायश्चित्त
विवेक : ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यंवृद्धि :
। तांप्रयच्छति । प्रयच्छतिगर्ह्यमि
तिठक् । वृद्धेर्वृधुषिभावोवक्त
व्य : ॥

वार्द्धुष्यम् । न० धान्यवर्द्धने ॥

वार्धेयम् । न० द्रोणीलवणे ॥

वार्द्ध्र्म् । न० स्त्री० चर्म्मणि ॥ व-
ध्र्यैइदम् । चर्मणोञ् वि० वध्र्
स्यविकारे ॥ तस्यविकारइत्यण् ॥

वार्ध्री । स्त्री० चर्मरज्ज्वाम् । वद्धी० इ०
भा० । वार्ध्रान्० ङीष् ।

वार्ध्रीणस : । पुं० वाध्रीणसे । छाग
विशेषे ॥ यथा । त्रिपिवंस्त्विन्द्रिय
क्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वा
र्ध्रीणसमितिप्राहुर्याज्ञिका: पितृक
र्मणीतिनिगमे । एकचरे । गण्ड
के । गँडा० इ० भा० ॥ पक्षिविशे
षे । यथा । नीलग्रीवोरक्तशीर्ष :
कृष्णपाद : सितच्छद : । वार्ध्रीण
स : स्मात्पक्षीशोममविष्णोरतिप्रि
य : ॥ रोहितस्यतुमत्स्यस्यमांसैर्वा
र्ध्रीणसस्यच । तृप्तिमाप्नोतिवर्षाणां
शतानिञ्चीणिमत्प्रिया ॥ महिषा
णाञ्चखड्गानांरुधिरै : शतवार्षि
कीम् । तृप्तिमाप्नोतिपरमांशार्दूल
रुधिरैस्तथा ॥ इतिकालिकापुरा
णे ६६ ऽध्याय : ॥ वार्ध्रीवनासि
काऽस्य । अञ् नासिकायाइत्यच्०
नसादेशश्च । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

वार्भट : । पुं० नक्रे । कुम्भीरे । वा
रिजलि०भट : ॥

वार्म्मणम् । न० वर्मसमूहे ॥ वर्मणां
समूह : । भिक्षादिभ्योण् ॥

वार्म्मिणम् । न० वर्मिणांसमूहे ॥

वार्मुक् । पुं० अम्भोदे । मेघे ॥
वा : मुञ्चति : मुच्लृ० । क्विप् ॥

वार्य्य : । पुं० ऋत्त्विजि ॥ व्रियते ।
वृङ् सम्भक्तौ । ण्यत् । क्यप् तु०व
वृञएव । —*— ॥

वार्य्य : । त्रि० वरणीये ॥ वारिसम्ब
न्धिनि ॥

वार्य्युद्भवम् । न० पद्मे । त्रि० जलजे ।

वाराशि : । पुं० समुद्रे । इतिपुरा
णम् ॥

वाव्वट : । पुं० वहित्रे ॥

वार्व्वणा । स्त्री॰ वर्बणायां ॥

वार्षकम् । न॰ सुयुम्नकृतपृथिवीद शभागान्तर्गतभागविशेषे ॥

वार्षगण्यः । पुं॰ पतञ्जलौ ॥ वृषग णस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वा यञ् ॥

वार्षभानवी । स्त्री॰ वृषभानुकन्या याम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरा त्परः कृष्णस्तथेयंवार्षभानवीति पद्मपुराणम् ॥

वार्षलम् । न॰ वृषलकर्मणि ॥ य था । नकथञ्चनकुर्वीतब्राह्मणः क र्म्मवार्षलम् । वृषलः कर्मचब्रा ह्मपतनीयेह्यितेतयोः ॥

वार्षिकम् । न॰ त्रायमाणायाम् । म लभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ य था । वार्षिकंतदहर्वृष्टंभूमिष्ठम हितंजलम् । त्रिरात्रमुषितंतत्तु प्रसन्नममृतोपमम् ॥ त्रि॰ वर्षाभ वे ॥ वर्षासुभवम् । जातम्॰साधु वा । वर्षाभ्यष्ठक् । ठस्येकः ॥ व र्षभवे । वात्सरिके । वर्षासम्बन्धि नि ॥ यथा । वार्षिकांश्चतुरोमासा दुर्गमाः पथिसर्वदा । तस्मात्दैकत्र विबुधैः स्थातव्यमितिनिश्चयः ॥ षष्ठौमासांस्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशा-द्विजः । वर्षाकालेनगन्तव्यंप्र-वासेसुखमिच्छता इतिभागवते नार दः ॥

वार्षिकी । स्त्री॰ त्रायमाणायाद्गमोष धौ ॥ वेलद॰ प्र॰ पुष्पविशेषे ॥ यथा ॥ श्रीपट्टोषट्पदानन्दावार्षि कोमल्लावल्लभेतिभावप्रकाशः । वा र्षिकीशीतलालध्वीतिक्तादोषत्रया पहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नी॰तत्तैलं तद्गुणंस्मृतम् ॥ इतिच ॥ वर्ष कर्त्तव्यपूजादौ ॥ वर्षासुभवा । ठ क् । ङीप् ॥ कालाट्ठञ्वा ॥

वार्षिला । स्त्री॰ करकायाम् ॥

वार्ष्णेयः । त्रि॰ वृष्णिवंशोद्भवे ॥

वार्हतम् । न॰ वृहतीफले ॥ वृहत्याः फलम् । प्लक्षादिभ्योण् विधानसा मर्थ्यात्तस्यफलेनलुक् ॥

वार्हद्रथः । वार्हद्रथिः । पुं॰ नृपे ॥ वृहद्रथस्या पत्यम् । अण् इञ्वा ॥

वार्हस्पत्यः । पुं॰ नास्तिके ॥ यथा ॥ स्याद्वादवाद्यार्हतःस्या॰ च्छून्य वादीतुसौगतः । नैयायिकस्त्वक्ष पादो॰ योगःसाङ्ख्यस्तुकापिलः ॥ वैशेषिकः स्यादौलूक्यो॰ वार्हस्प त्यस्तुनास्तिकः । चार्वाकोलौका यतिकश्चैतेषडपिताकिकाः ॥ मै त्रेये ॥ कश्चिद्विद्यायांमैत्रेयोवृ हस्पतेः शिष्यः ॥ न॰ नीतिशा स्त्रे ॥ वृहस्पतिर्देवताके त्रि॰ वृ हस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्दे ताऽस्य॰ वृहस्पतेरिदंवा । दित्य

द्विच्यादिस्थपश्चुत्तरपदाख्य : ॥
वालक : । पुं० न० पारिहार्ये ॥ त्रि० अङ्गुरीयके । वालको ऽस्त्रीपारिहार्ये० त्रिषुस्यादङ्गुरीयके । इ०मेदिनि : ॥ वालके ॥
वालव : । पुं० द्वितीयकरणे । तत्र जातस्य फलंयथा । कार्यस्यकर्तास्वजनस्यभर्तासेनाप्रणेताकुलशीलयुक्त : । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्यस्ये दालवाख्ये जननंप्रियस्य ॥
वाल्कम् । न० क्षौमादिवस्त्रे ॥ त्रि० वल्कभवे ॥ वल्कस्यवल्कलस्य० विकार : । तस्यविकारइत्यण् ॥
वाल्कलम् । त्रि० वल्कलनिर्मिते ॥ वल्कलस्येदम् । अण् ।
वाल्कली । स्त्री० मदिरायाम् ॥
वाल्मिकि : । वाल्मीक : । पुं० वाल्मीकि : । } कविश्रेष्ठे ॥
प्राचेतसेभृगुवंशीयमुनिविशेषे ॥
वाव । अ० अवधारणार्थे । प्रसिद्धौ ॥
वावटूक : । त्रि० वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वक्तरि ॥ कुर्वादिषु वावटूकशब्दपाठसामर्थ्यादेदेकः : ॥ यद्वा । पुन : पुनरतिशयेनवाव दति० इति० वदेर्यङन्तात्० उलूकादयश्चेत्यूक : ॥
वावय : । पुं० तुलसीविशेषे । वावुइ० इ० भा० ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥
वावृत : । त्रि० कृतवरणे । वृते । वृतौ । स्वयंवरादिनास्त्री कृतवरादौ ॥ वावृत्ततेस्म । वावृतुवर्तने । क्त : ॥
वाशा । स्त्री० वासके ॥ वाश्यते । वाशृशब्दे । गुरोश्चेत्य: । टाप् ।
वाशि : । पुं० छेदनसाधने । कुठारप्रभेदे ॥ अग्नौ ॥ वाश्यते । वाशृ० । वसिवपीत्यादिनाइञ् ॥
वाशिका । स्त्री० वासके ॥ वाश्यते । वाशृ० । गुरोश्चहलइत्य : टाप् । क : । यद्वा । उश्यते । वशकान्तौ । संज्ञायामित्यनेन० ण्वुल् ।
वाशितम् । न० पशुपक्ष्यादिशब्दे ॥ वाशनम् । वाशृ० भावेक्त : ॥
वाशिनायनि : । पुं० वाशिनोपत्ये ॥ उदीचांवृद्धादगोत्रादिति० फिञ् । दाण्डिनायनेति० टिलोपाभाव : ॥
वाशिष्ठ : । त्रि० वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥
वाशिष्ठी । स्त्री० । गोमत्यांनद्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पर्वतरूपिककुल्यातीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम् ।
वाशुर : । पुं० गर्दभे ॥ वाश्यते । वाशृ० । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्काङ्किभ्यउरच् ॥
वाशुरा । स्त्री० रात्रौ ॥ वाश्यन्ते ऽस्याम् । वाशृ० । मन्दिवाशी

स्थुरच् । टाप् ॥

वाश्र : । पुं० दिवसे ॥ शकुनौ ॥ रासभे ॥ न० मन्दिरे ॥ चतुष्पथे ॥ वाश्यते । वाशृ० । स्फायितञ्चिव ञ्चीत्यादिना - रक् ॥

वाष्प: । पुं० न० नेत्रजले ॥ भाफइ० भा० प्र० ॥ ऊष्मणि ॥ वायति । ओवै शोषणे० वातिवा । वागस्था त्री । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्प तल्पा : इतिसाधु: । बाधतेनेत्र मितिवा । वाधते : षोनिपातना त् ॥ लौहे ॥ इतिमेदिनीकार : ॥

वाष्पक : । पुं० मारिषे । यथा । मा रिषोवाष्पकोमार्ष : श्वेतोरक्तश्चस स्मृत : ॥

वाष्पका । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

वाष्पायमाण: । त्रि० वाष्पमुद्गमति ॥

वाष्पिका । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् । कार व्याम् ॥ वाष्पमिव इवेप्रतिकृता वितिकन् ॥

वाष्पी । स्त्री० वाष्पिकायाम् ॥

वाष्पीका । स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । वाष्पि कायाम् । रांधुनी० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ वाष्पमिव । कन् । टाप् । पृषोदरादि : ॥

वास : । पुं० वेश्मनि ॥ अवस्थाने ॥ वासके ॥ वसन्त्यत्र । वसनिवासे । हलश्चेतिघञ् ॥ लघ्वादिविक ले० । ८ ० ॥

वासकोष : । पुं० वस्त्रपेटके ॥

वासक : । पुं० वैद्यमातरि । वृषे । अटरूषे । सिंहास्ये । बांसा० बासू टी० इ० भा० प्र० प्रसिद्धे ॥ अस्य गुणायथा । वासकोवातकृत्स्वर्य: कफपित्तास्रनाशन : । तिक्तस्तुवर कोहृद्योलघु : शीतस्तृडर्त्तिहृत् ॥ श्वासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षया पह: ॥ गानाङ्गविशेषे ॥ त्रि० गन्ध कृति ॥ वासयति । ण्वुल ॥ यद्वा । वस्ते० आच्छादयति । वसआ च्छादने । ण्वुल् ॥

वासकर्णी । स्त्री० यज्ञशालाया म् ॥

वासकसज्जा । स्त्री० स्वीयादिनायिका भेदे ॥ अद्यमेप्रियवासर : ० इत्थं निश्चित्य०या० सुरतसामग्रींसज्जी करोतिसा० वासकसज्जा । वास कोवासर : ॥

वासका । स्त्री० वासकशब्दे ॥

वासगृहम् । न० गर्भागारे । गृहमध्य भागे ॥ शयनगृहे ॥ स्थितिगेहे ॥ वासाय० वासस्य वागृहम् ॥

वासतेयी । स्त्री० रात्रौ ॥ वसनम्० वसति : वसतौसाधु: । पथ्यति थिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥

वासनम् । न० धूपने ॥ वारिधान्या म् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासे ॥ ज्ञाने ॥ त्रि० वसनेनक्रीते ॥

शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद्या ॥

वासना । स्त्री० प्रत्याशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ देहात्मबुद्धिजन्यमिथ्यासंस्कारे ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । वसत्यदृष्टा सर्वेषुभूतेष्वन्तर्हितायच । धातुर्वसनिवासेतोवासनातेनसास्मृतेति ॥ स्मृतिहेतौ । संस्कारे । भावनायाम् ॥ धर्माधर्मरूपेजीवगतसंस्कारविशेषे ॥ वासनाद्विविधा । मलिना० शुद्धाच । शुद्धा० दैवीसम्पत्० शास्त्र संस्कारप्राबल्यात्तत्त्वज्ञानसाधनत्वेनैकरूपैव । मलिनातु० त्रिविधा । लोकवासना० शास्त्रवासना० देहवासनाचेति । सर्वेजनायथा ननिन्दन्ति० तथैवाचरिष्यामीति०अशक्यार्थाभिनिवेशो लोकवासना । तस्याश्चकोलोकमाराधयितुम् समर्थ इतिन्यायेन०सम्पादयितुमशक्यत्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वाच्चमलिनत्वम् । शास्त्रवासनातु०त्रिविधा । पाठव्यसनम्० बहुशास्त्रव्यसनम्० अनुष्ठानव्यसनञ्चेति । क्रमेण० भरद्वाजस्य० दुर्वाससो० निदाघस्यचप्रसिद्धा । मलिनत्वञ्चास्या: क्लेशावहत्वात्०पुरुषार्थानुपयोगित्वात्० दर्पहेतुत्वात्० जन्महेतुत्वाच्च । देहवासनापित्रिविधा । आत्मत्वभ्रान्ति: ० गुणाधानभ्रान्ति: ० दोषापनयनभ्रान्तिश्चेति । तत्रात्मत्वभ्रान्तिर्विरोचनादिषुप्रसिद्धा० सार्वलौकिकी । गुणाधानं द्विविधम्० लौकिकं० शास्त्रीयञ्च । समीचीनशब्दादिविषयसम्पादनम् लौकिकम्० गङ्गास्नानशालग्रामतीर्थादिसम्पादनं शास्त्रीयम् । दोषापनयनमपिद्विविधम्० लौकिकं०शास्त्रीयञ्च । चिकित्सकोक्तैरौषधैर्व्याध्याद्यपनयनंलौकिकं० स्नानाचमनादिभिरशौचाद्यपनयनंवैदिकम् । एतस्याश्चसर्वप्रकाराया मलिनत्वम्० अप्रामाणिकत्वात्० अशक्यत्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वात्०पुनर्जन्महेतुत्वाच्चशास्त्रप्रसिद्धम् । तदेतल्लोकशास्त्रदेहवासनात्रयमविवेकिनामुपादेयत्वेनप्रतिभासमानमपि० विविदिषोर्वेदनोत्पत्तिविरोधित्वात्० विदुषोज्ञाननिष्ठाविरोधित्वाच्च०विवेकिभिर्हेयम् । तदेवं बाह्यविषयवासना० त्रिविधानिरूपिता । अभ्यन्तरवासनातु०कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पद्रूपासर्वानर्थमूलं मानसीवासनेत्युच्यते । तदेवं बाह्याभ्यन्तर वासनाचतुष्टयस्य०शुद्धवासनयात्याग: सम्पादनीयोविवेकिभि: ॥ अत्रवशिष्ठ:

॥ शुभाशुभाभ्यांमार्गाभ्यांवहन्तीवासनासरित् । पौरुषेणप्रयत्नेनयोजनीयाशुभेपथि ॥ अशुभेषुसमाविष्टंशुभेष्वेवावतारयेत् । स्वमनः पुरुषार्थेनबलेनबलिनांवर ॥ अशुभाच्चालितंयातिशुभंतस्मादपीतरत् । जन्तोश्चित्तन्तुशिशुवत्तस्मात्तच्चालयेद्बलात् । अपिच । वासनानांपरित्यागेयदियत्नंकरोष्यलम् । तत्तेशिथिलतांयान्तिसर्वाधिव्याधयः क्षणात् । पौरुषेणप्रयत्नेनबलात्सन्त्यज्यवासनाः । स्थितिंबध्नासिचेत्तर्हिपदमासादयस्यलमिति ॥

वासनाक्षयः । पुं॰ वासनानाशे ॥ यथा । पूर्वापरपरामर्शमन्तरेण॰ सहसोत्पद्यमानस्यक्रोधादिवृत्तिविशेषस्य॰ हेतुश्चित्तगतः संस्कारविशेषोवासना । पूर्वंपूर्वाभ्यासेन॰ चित्तेवास्यमानत्वात् । तस्याः क्षयोनाम॰ विवेकजन्यायांचित्तप्रशमवासनायांदृढायांसत्यपिबाह्येनिमित्ते क्रोधाद्यनुत्पत्तिः । तच॰ तत्त्वज्ञानेसति॰मिथ्याभूतेजगति ॰ नरविषाणादाविव॰ धीवृत्त्यनुदयात् ॰आत्मनश्चद्रष्टृत्वेन॰ पुनर्वृत्त्यनुपयोगात्॰ निरिन्धनाग्निवन्मनोनश्यति॰नष्टेचमनसि॰संस्कारोद्बोधकस्यबाह्यस्यनिमित्तस्याऽप्रतिपत्तौ॰ वासनाक्षीयते । एवंक्षीयमाणायांवासनायां॰ हेत्वभावेनक्रोधादिवृत्त्यनुदयात् मनोनश्यति॰नष्टेचमनसि॰शमदमादिसम्पत्त्या॰तत्त्वज्ञानमुदेति॰एवमुत्पन्नेतत्त्वज्ञाने॰रागद्वेषादिरूपावासनाक्षीयते॰ क्षीणायाञ्चवासनायांप्रतिबन्धाभावात् तत्त्वज्ञानोदय इति परस्परत्वंदर्शनीयम् ॥ वासनायाः क्षयः ॥

वासनाक्षयाभ्यासः । पुं॰ वासनाक्षयस्यावृत्तौ ॥ यथा । दृश्यासम्भवबोधेनरागद्वेषादितानवे । रतिर्घनोदितायासौब्रह्माभ्यासः स उच्यते ॥

वासनात्यागः । पुं॰ पूर्वसंस्कारोपेक्षायाम् ॥ वासनायाः त्यागः ॥

वासनापरित्यागः । पुं॰ मनोनिग्रहस्योपायविशेषे ॥ यस्तु॰ विद्यामदादिदुर्वासनयापीडामानोनसाधूननुवर्त्तितुमुत्सहते॰ तस्यविवेकेन वासनापरित्यागएवोपायः ॥ वासनायाः परित्यागः ॥

वासनिकः । पुं॰ निवासे । मार्गे निवासे ॥

वासन्तः । पुं॰ परपुष्टे । कोकिले ॥ करभे । उष्ट्रे ॥ विटे ॥ मुद्गे ॥ कृष्णमुद्गे ॥ मदनवृक्षे ॥ त्रि॰ वस

दुण् ॥ पुनर्वसौ ॥ विश्वरूपे ॥

वासुकि : । पुं० अहिराजे । सर्पराजे । सर्पजातिभेदानां मध्ये० भगवतोविभूतौ ॥ वसु : रत्नंकेमूर्द्धि यस्य । वसुकायतिवा । कै शब्दे । आतोनुपसर्गेक : । वसुकस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

वासुकेय : । पुं० अहिराजे ॥

वासुकेयस्वसा । स्त्री० विषहर्याम् । मनसादेव्याम् ॥ आस्तीकस्यमुनेर्माताभगिनीवासुकेस्तथा । जरत्कारुमुने : पत्नी मनसादेविनमोऽस्तुते ॥

वासुदेव : । पुं० चित्ताधिष्ठातरि । विष्णौ । नारायणे ॥ वृष्णीनांमध्ये० वसुदेवपुत्त्रत्वेनप्रसिद्धे०ऽर्जुनोपदेष्टरिभगवद्विभूतौ ॥ तस्येश्वरस्यापिविभूत्यन्त : पाठस्तेनरूपेणचिन्तनार्थ : । एवंरामादावप्यवगन्तव्यम् ॥ वसुदेवस्यापत्यम् । ऋष्यन्धकेत्यण् ॥ यद्वा । वसतीतिवासु : । वस० बाहुलकादुण् । वासुश्चासौदेवश्च ॥ विष्णुपुराणेनामव्युत्पत्तिर्यथा । सर्वत्रासौसमस्तञ्चवसत्यत्रेतिवैयत: । ततोसौवासुदेवेतिविद्वद्भि : परिगीयते ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ यद्वा । वस्ते आच्छादयति० स्वमायया आवृणोतिजगदितिवासु : । वसेरौणादिकउ : । अन्येषामपिदृश्यतइतिवसुशब्दाकारस्यदीर्घ: । बाहुलकाद्वाप्रत्ययेवा । दीव्यतिप्रकाशतइतिदेव : वासुश्चासौदेवश्च ॥ छादयामिजगत्सर्वंभूत्वासूर्यइवांशुभिरितिमोक्षधर्मेभारतम् ॥ लक्षणंचास्ययथा । दक्षिणे तुकरेचक्रधस्तात्पद्ममेवच । वामेशङ्खंगदाधस्ताद्वासुदेवस्यलक्षणमित्यग्निपुराणम् ॥

वासुदेवप्रियङ्करी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ श्रीकृष्णप्रियकारिण्याम् ॥

वासुदेववरीयसी । स्त्री० शतावर्याम्

वासुपूज्य : । पुं० जिनविशेषे ॥

वासुभद्र : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वासुरा । स्त्री० वासितायाम् ॥ रात्रौ ॥ भुवि । वासतेयभूमौ ॥

वासू : । स्त्री० नाट्योक्त्यांबालायाम् ॥ वास्यते० स्वगृहे । वसेर्ण्यन्ताद्बाहुलकादूः ॥

वासौक : । न० शयनास्पदे । वासमन्दिरे ॥

वास्तवम् । न० परमार्थभूते । परमात्मनि ॥ वस्त्वेव । स्वार्थेऽण् ॥ जीवे ॥ वस्तुनोंशत्त्वात् ॥ मायायाम् ॥ वस्तुन: शक्तित्वात् । जगति वस्तुन : कार्य्यत्वात् ॥

वास्तविक : । त्रि० परमार्थभूतेवस्तुनि ॥

वास्तव्य : । त्रि० वस्तरि । वासकर्त्त

रि ॥ वसति । वस० । वसेस्तव्यत् कर्त्तरि णिच्चेति तव्यत् । वासयोग्ये ॥ पुं० वसतौ ॥

वास्तु । न० वास्तुकशाके । वास्तूके ॥ पुं० न० पुर्य्याम् । सीम्नि ॥ सुरङ्गायाम् । गृहार्हभूमौ । वेश्मभूमौ । वसन्त्यत्र । वस निवासे । वसेस्तुन् । अगारे णिच्च ॥ पुं० दैत्यविशेषे ॥ जलाशयगृहारामसेतुसङ्क्रमशाखिनाम् । देवतानां प्रतिष्ठायां वास्तुदैत्यं प्रपूजयेत् ॥ अनर्चयित्वा यो वास्तुं कुर्यात्कर्माणि मानवः । विघ्नं तस्याचरेद्वास्तुः परिवारगणैः सहेति निर्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । मारीभये रोगभये डाकिन्यादिभये तथा । औत्पातिके पत्यदोषे व्यालिरक्षोभये पि चेति ॥ ध्यात्वा च पूजयेद्वास्तुं सर्वशान्तिस्ततो भवेदित्यूहः ॥

वास्तुकम् । न० वास्तूकशाके । बथुवा० इ० भा० प्र० ॥ यथास्य गुणाः । लघुदीर्घपत्रभेदाद्वास्तुकद्वितयं मतम् । वास्तुकद्वितयं स्वादु क्षारं पाके कटूदितम् ॥ दीपनं पाचनं रुच्यं लघु शुक्रबलप्रदम् । सरं प्लीहास्रपित्तार्शः कृमिदोषत्रयापहम् । वास्तौ भवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

वास्तुकी । स्त्री० चिल्लीशाके । क्षुद्र वास्तुके ॥

वास्तुपुरुषः । पुं० वास्तुरक्षसि ॥ पूर्वमासीन्महद्भूतं सर्वलोकभयङ्करम् । तद्देवैर्निहतं भूमौ स वास्तुपुरुषः स्मृतः ॥

वास्तुविद्या । स्त्री० वास्तुविधानशास्त्रे ॥ पश्य वाराहीमन्यत्र च ॥

वास्तूकम् । न० वास्तुके । बथुवा० इ० प्र० शाके ॥ वसति देहे चिरम् । गुणा वाऽस्मिन्वसन्ति । वस० । उलूकादयश्चेति साधु ॥

वास्तेयम् । त्रि० वस्तिसदृशे ॥ वस्तिरिव । वस्तेर्ढञ् । ङीपि० वास्तेयी ॥

वास्तोष्पतिः । पुं० सुरपतौ । बलारातौ । इन्द्रे ॥ वास्तोर्गृहस्येव तस्य० पतिरधिष्ठाता । वास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ चेति निपातनादलुक्० षत्वं च्छत्यके । इणः परत्वात्० कस्कादिषु चेति षत्वम् । देवे ॥

वास्तोष्पतीयम् । न० वास्तोष्पतये० हविषि ॥ वास्तोष्पतिर्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यादिनाछः ॥

वास्तोष्पत्यम् । न० वास्तोष्पतीये । वास्तोष्पतिर्देवताऽस्य । द्यावापृथिवीत्यादिनायत् ॥

वास्त्रः । त्रि० वस्त्रावृतरथे । वस्त्रेणपरिवृतो रथः परिवृतो रथ इत्यण् ।

वास्थः । त्रि० जलस्थे ॥

वाह्यः । त्रि० आच्छाद्ये ॥ वस आच्छादने । कर्म्मणि ण्यत् ॥

वाहः । पुं० भुजे ॥ धान्यमानप्रभेदे ॥ यथाहुः । पलं प्रकुञ्चकं मुष्टिः कुडवस्तच्चतुष्टयम् । चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुःप्रस्थमथाढकम् । अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः सूर्प उच्यते । सार्द्धसूर्पो भवेत् खारी द्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता ॥ तामेव भारं जानीयाद्वाहो भारचतुष्टयमिति ॥ अश्वे ॥ वृषे ॥ वायौ ॥ वहति वहप्रापणे । हलश्चेति घञ् ॥ उह्यतेऽनेन वा । वहेः कर्म्मणि० करणे वा० घञ् वाह्यते वा । ण्यन्तः । अच् ॥ वाहते वा । वोढ्प्रयत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ त्रि० वहनकर्त्तरि ॥

वाहकः । त्रि० वहनकर्त्तरि ॥ वहति । वह० ण्वुल् ॥

वाहद्विषन् । पुं० महिषे ॥ वाहानां द्विषन्० वाहेषु द्विषन् वा । सप्तमीति योगविभागात्समासः ॥

वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । याने युग्ये । पत्रे । धोरणे ॥ देव्या वाहनानि यथा । विष्णुब्रह्मशिवैर्देवैर्ध्रियते सा जगन्मयी । सितप्रेतो महादेवो ब्रह्मा लोहितपङ्कजः ॥ हरिर्हरिस्तु विज्ञेयो वाहनानि महौजसः । स्वमूर्त्या वाहनत्वन्तु तेषां तस्मान्नयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्त्यन्तरं कृत्वा वाहनत्वं गतास्त्रयः । यस्मिन् यस्मिन् महामाया प्रीणाति सततं शिवा ॥ तेन तेन स्वरूपेण आसनान्यभवंस्त्रयः । इति कालिकापुराणम् ॥ वहत्यनेन । वह० । करणे ल्युट् । वाहनमाहितादिति निपातनाद्दीर्घः ॥ यद्वा । वाहयति । वहेः स्वार्थे ण्यन्तात् कर्त्तरि ल्युट् । वाहानां प्रेरणे ॥ यथा । वाहनं प्रति वाहानां षड्विधं प्रेरणं विदुः । रागाश्वल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतः ॥ चतुर्थभवने ॥

वाहनश्रेष्ठः । पुं० अश्वे । हये ॥

वाहना । स्त्री० निर्वाहयितव्ये ॥ ण्यासश्रन्थो युच् ॥

वाहलिगः । पुं० पशुभेदे ॥

वाहाः । पुं० अनडुहि ॥ वहति । वह० । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन्० णित् । श्रोणाद्युणृन्वाह सा ॥

वाहसः । पुं० अजगरे । शयरे । शयालौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिषण्णके ॥ वहति । वह० । वहियुभ्यां णिदित्यसच् । णित्वाद्वृद्धिः ॥ वाहं गतिं स्यतीति वा । षोऽन्तकर्म्मणि । आतोनुपेतिकः ॥

वाहा । स्त्री० बाहौ । भुजे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वाहिकः । पुं॰ ढक्कायाम् ॥ गोवाहे । शकटादौ ॥

वाहितः । त्रि॰ लङ्घिते ॥

वाहित्थम् । न॰ हस्तिकुम्भाधोभागे॥ कुम्भोऽधवातकुम्भः । वाहित्थं वा तकुम्भाधइतिभागुरिः । स्वललाटाधोभागः । अवश्यंवहति । वह॰ । आवश्यकेणिनिः । सतिष्ठत्यत्र । घञर्थेकः । पृषोदरादित्वात्साधुः ॥

वाहिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् । शैवलिन्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनाविशेषे । त्रिगुणगणेषु ॥ यथा । इभाः ८१ । रथाः ८१ । अश्वाः २४३ । पदातयः ४०५ । एतत्परिमाणपरिमितायांसेनायामित्यर्थः । समस्तसङ्ख्या ८१० ॥ वहति । वह॰ । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ वाहाःसन्त्यस्यांवा । इनिः ।

वाहिनीपतिः । पुं॰ सेनापतौ । सेनान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्याः सेनायाः • वाहिनीनांनदीनांवापतिः ॥

वाहीकः । पुं॰ देशविशेषे ॥ जातिवजातौ जाट॰ जट्॰ इ॰ भा॰ प्र॰ जातौ ॥ यथोक्तंकर्णपर्वणि २०० अध्याये । तत्रतत्र पुरावृत्ताः कथाः कश्चिद्॰ द्विजोत्तमः । वाहीकदेशं मद्रांश्चकुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ पञ्चानांसिन्धुषष्ठानामन्तरंयेसमाश्रिताः । तान्धर्मबाह्यानशुचीन्वाहीकान्परिवर्जयेत् ॥ शाकलंनामनगरमापगानामनिम्नगा । जर्तिकानामवाहीकास्तेषांवृत्तंसुनिन्दितमिति ॥ शतद्रुविपाशैरावतीवितस्ताचन्द्रभागेतिपञ्चनद्यः सिन्धुः षष्ठः तन्मध्यदेशोवाहीकइतिव्याख्यातारः ॥ क्ली॰ छन्दप्रभेदे ॥ गवि ॥ वाह्वौ ॥ वहति । वह॰ । अलीकादित्वात्कीकन्॰ वहतेर्वृद्धिश्च ॥ त्रि॰ वाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु॰ ईकक्चेतिवार्तिकेन॰ ईकक् ॰ वहिष्टिलोपश्च ॥ वाहीकाः । पुं॰ भूम्नि॰ देशविशेषे । टक्कनामसु ॥ वाहीकाष्टक्कनामानोवाह्लीकावर्ह्लिकाह्वयाइतिहेमचन्द्रः ॥

वाहुवारः । पुं॰ श्लेष्मातके । वहुवारे ॥

वाह्यम् । न॰ याने । युग्ये । पत्रे । वाहने । वह्ये ॥ त्रि॰ वहनीये । वलीवर्दादौ । वहिरर्थे । वहिर्भवे ॥ वाहयितुंयोग्यः । वहेर्ण्यत् ॥ वहिर्भवोवा । वहिषष्टिलोपोयञ्चेतियञ् ॥

वाह्यप्रपञ्चः । पुं॰ आन्तरप्रपञ्चातिरिक्ते ॥ सयथा । पृथिव्यादिपञ्चभूततज्जन्यब्रह्माण्ड तदन्तर्भूतोप

र्य्युपरिविद्यमानभूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यनामकाधोधोविद्यमानातलवितलसुतलतलातलमहातलरसातलपातालनामकचतुर्द्दशभुवनतन्निष्ठजरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जचतुर्व्विधभूतग्रामसमुदायोयथायोग्यंविविधनाम रूपगुणधर्म्मशक्त्याश्रयो० बाह्यप्रपञ्चः ॥ *

बाह्यमानः । त्रि० पृष्ठेनोह्यमाने ॥

बाह्यवृत्तिः । पुं० श्रोत्रवागादौ ॥

बाह्यास्तित्ववादः । पुं० बौद्धैकदेशिनांवादे ॥ सयथा । समुदायोऽणुसम्भूतोबाह्योभूम्यापगादिकः । आन्तरः स्कन्धजश्चित्तचैत्यरूपश्चतौजगत् ॥ मृदम्बुवह्निवायूनां खरस्निग्धोष्णचञ्चलाः । चतुर्द्धाणवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेदतः । रूपशब्दादयस्तेषांव्यक्तिर्विज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखेस्तः संज्ञाडित्यादिनामयत् ॥ संस्कारोवासनाचैवमुक्तसङ्घद्वयात्मकम् । जगत्प्रत्यक्षतः सिद्धंकिमन्यपरिकल्पनैरिति ॥ नायंवादोयुक्तिसहः । यतः । यथा । स्थिरचेतनवाहित्यात्सपञ्चाचेतनत्वतः । नस्कन्धाणामणूनांवासमुदायोऽवयुज्यते ॥

बाह्येन्द्रियम् । न० श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणेषु ॥ वाक्पाणिपादपायूपस्थेषु ॥

बाह्येन्द्रियविषयम् । न० श्रोत्रादिविषयेषु ॥ यथाहुः । बुद्धीन्द्रियाणितेषांपञ्चविशेषाविशेषविषयाणि । वाग्भवतिशब्दविषयाशेषाणितुपञ्चविषयाणि ॥ अस्यार्थः । तेषांदशानामिंद्रियाणांमध्ये० पञ्च० विशेषाविशेषविषयाणि० विशेषाः० स्थूलाः शब्दादयः शान्ताघोरामूढाः पृथिव्यादिरूपाः० अविशेषाः तन्मात्राणि० सूक्ष्माः शब्दादयः । तन्मात्रग्रहणेन० स्थूलभूतभावमपाकरोति० विशेषाश्चअविशेषाश्चविशेषाविशेषाः० तएवविषयायेषांबुद्धीन्द्रियाणांतानि० तथोक्तानि । तत्रोर्द्ध्वरेतसांयोगिनाञ्चश्रोत्रम्० शब्दतन्मात्रविषयंस्थूलशब्दविषयञ्च० अस्मदादीनान्तुस्थूलविषयमेव । एवंतेषांत्वक्० स्थूलसूक्ष्मस्पर्शविषया० अस्मदादीनान्तुस्थूलस्पर्शविषयैव । एवंचक्षुरादयोऽपि० तेषामस्मदादीनाञ्चरूपादिषुस्थूलेषुद्रष्टव्याः एवंकर्म्मेन्द्रियेषुमध्ये० वाग्भवतिशब्दविषया० स्थूलशब्दविषया० तद्धेतुत्वात्० नतुशब्दतन्मात्रस्यहेतुः० तस्याहङ्कारकार्य्यत्वेन० वागिन्द्रियेणसहैककारणत्वात् । शेषाणितुचत्वारि० पाणिपादपायूपस्थानि० पञ्चविषयाणि० पाण्य

यादायोपापटादीनांपञ्चशब्दा-
र्थात्मकत्वात् ॥

वह्लि: । पुं० चश्वयोनौदेशविशेषे ॥

वाह्लिक: । पुं० बाह्लीकदेशे ॥ बा
ह्लीकदेशोत्पन्ने ऽश्वे ॥ न० धीरे ।
कुङ्कुमे । हिङ्गुनि । वह्लिकदेशे
भव: । कोपधादित्यण् ॥

वाह्लिज: । पुं० वाह्लिदेशोत्पन्नेतु
रगे ।

वाह्लीक: । पुं० बलख० इ० भा०
प्र० देशविशेषे ॥ यथोक्तं शक्तिस
ङ्गमे । काम्बोजदेशमारभ्यमहा
म्लेच्छात्पूर्वके । वाह्लीकदेशोदे
वेशि चश्वोत्पत्तिपरायण: ॥ तद्दे
शोत्पन्नाश्वे ॥ न० हिङ्गुनि ॥ धी
रे । कुङ्कुमे । उच्यते० वहतिवा ।
वहप्रापणे । चलीकादयश्चेतिसा
धु: ॥ यद्वा । वह्लते । वह्लप्राधान्ये ।
वाहुलकादीकन् ॥ चि० वह्लीकदेशो
द्भवे ॥ वह्लीकदेशेभव: कच्छादिभ्य
श्चेत्यण् ॥ पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

वि । च० निग्रहे ॥ नियोगे ॥ पदपूर
णे ॥ निश्चये । सङ्गने ॥ हेतौ ॥
चव्याप्तौ ॥ विनियोगे ॥ ईषदर्थे ॥
परिभवे ॥ शुद्धावलम्बने ॥ वि
ज्ञाने ॥ श्रेष्ठे ॥ चतीते ॥ भिन्न
ते ॥ विशेषे ॥ गतौ ॥ चालम्भे ॥
पालने ॥ नानार्थे ॥ गते ॥ वि
रुद्धे ॥

वि: । पुं० स्त्री० पक्षिणि । वागति
गन्धनयो: । वातेर्डिच्चेतीण् ॥

विंश: । चि० विंशते: पूरणे विंश
तितमे ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

विंशक: । चि० विंशतौ ॥ विंशत्या
क्रीते ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्न
संज्ञायाम् । तिर्विंशतेर्डितीति-
लोप: ॥

विंशति: । स्त्री० सङ्ख्याविशेषे ।
एकाऽधिकोनविंशतौ ॥ सङ्ख्या
र्थे० एकद्विबहुवचनान्त: । सङ्-
ख्येये० एकवचनान्त: । यथा । वि
शत्याद्या: सदैकत्वे सर्वा: स-
ङ्ख्येयसङ्ख्ययो: । सङ्ख्या
र्थेद्विबहुत्वेस्तस्तासुचानवते: स्त्रि
य: ॥ द्वौदशतौपरिमाणमस्य ।
पङ्क्तिविंशतोतिनिपातनात् प्रकृ
तेर्विन्भाव: शतिप्रत्ययश्च ॥

विंशतिक: । चि० विंशत्याक्रीतद्
त्याद्यर्थे । विंशतिविंशद्भ्यांड्वुन्नसं
ज्ञायामित्यचयोगविभागात्कन् ॥

विंशतितम: । चि० विंशे ॥ विंश
ते: पूरण: ॥ तस्यपूरणेडट् ।
विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् ।
इतिडटस्तमडागम: ॥

विंशी । पुं० विंशतौ ॥

विक्कम् । न० सद्य: प्रसूताया: गो:
क्षीरे ॥ यथा । क्षीरंसद्य: प्रसूता
यो: पेयूष: पालनंविक्कमितिशब्द

चन्द्रिका ॥

विकङ्कट: । पुं० गोक्षुरे ॥ इतिशब्दमाला ॥

विकङ्कत: । पुं० स्वादुकण्टके । स्रुवावृक्षे । ग्रन्थिले । व्याघ्रपादि । मृदुफले । बंइंच् ० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ विकङ्कते । कषिगतौ । अतच् प्रत्यय: ॥ विकङ्कतफलं पक्वं मधुरं सर्वदोषजित् ॥

विकङ्कता । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

विकच: । पुं० क्षपणे । केतुग्रहे ॥ त्रि० प्रकेशे । केशशून्ये । विकसिते । स्फुटिते ॥ कचति । कचबन्धने । पचाद्यच् ॥ विगत: कचोऽस्मात् ॥

विकचा । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

विकच्छ: । त्रि० कच्छरहिते । मुक्तकच्छे ॥

विकट: । पुं० विस्फोटके । साकुरुण्डवृक्षे ॥ त्रि० उग्रे । विशाले । पृथुले ॥ पृथौ । विकराले । रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभावे । विकटति । कटे वर्षावरणयो: । पचाद्यच् ॥ यद्वा । सम्प्रोदश्चेति चकाराद्वेरपि कटच् ॥

विकटा । स्त्री० बौद्धदेव्यन्तरे । मायादेव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । वज्रवाराह्याम् । गौर्याम् । पोचिरघायाम् ॥

विकटानन: । पुं० राक्षसान्तरे ॥ त्रि० भीषणास्ये ॥

विकण्टक: । पुं० विकङ्कते ॥ दुरालभायाम् । विगत: कण्टको यस्य ॥

विकत्थनम् न० मिथ्याश्लाघायाम् ॥ यथा । श्लाघाप्रशंसार्थवाद: सा तु मिथ्या विकत्थनम् । इ० हेमचन्द्र: ॥ विकत्थ्यते । कत्थ श्लाघायाम् । भावे ल्युट् । त्रि० तच्छीले । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तीत्यस्याप्रायिकत्वात् ० वौकषलसेति घिनुण्विषये ० चलनशब्देति युच् ॥ स्वगुणश्लाघनादौ ॥

विकत्थी । त्रि० विकत्थनशीले ॥ विकत्थते । तच्छील: । कत्थ० । वौकषलसकत्थस्रम्भ: । इति घिनुण् ॥

विकथा । स्त्री० अध्ययनेऽनुपयुक्तायां कथायां ॥

विकनीनिक: । त्रि० काणे । विगता कनीनिका तारा यस्मात् ।

विकम्पित: । त्रि० विशेषेणकम्पविशिष्टे ॥

विकर: । पुं० रोगे । विकीर्यते । कृ० । ऋदोरप् । त्रि० करशून्ये ।

विकराल: । त्रि० भयानके ॥

विकर्ण: । पुं० विदिग्मि । कौर्व्ये ।

द्वयोर्म्मध्ये ॥ यथा । अक्रादीनांपुरेति॰नस्य शब्दे पपुरचयम् । विकर्णादि॰ विकर्णस्तस्त्रीन् कौणान् हृपुरेतथेतिविष्णुपुराणम् ॥ दुर्योधनानुजे ॥ त्रि॰कर्णरहिते ॥

विकर्णिकः । त्रि॰ कर्णिकारहिते ॥ पुं॰भूमि॰सारस्वतदेशे ॥ यथा । काश्मीरास्तुमाधुमताः सारस्वता विकर्णिकाः । इतिहेमचन्द्रः ॥

विकर्णी । स्त्री॰ अगाङ्कुशेश्वरे॰उत्तारेऽन्वहारिणि ॥

विकर्त्तनः । पुं॰ अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ विकर्त्तयतिभक्तरागात् । कृतीकृदने । णिजन्तात्ल्युट् ॥ यद्वा । विशेषेणकर्त्तनंयस्य । विश्वकर्मणोयन्त्रोल्लीढत्वात् ॥ अर्कवृक्षे ॥

विकर्म्मकृत् । त्रि॰ निषिद्धकर्मकारिणि ॥

विकर्म्म । न॰ शास्त्रप्रतिषिद्धे॰व्यापारे ॥

विकर्म्मस्थः । त्रि॰ निषिद्धकृति । श्रौतस्मार्त्तकर्मविरोधीनियानिकर्माणि॰अगम्यागमनादीनि तत्कारिणि ॥

विकर्ष : पुं॰। कर्षणे ॥ विकर्षणम् । कृष॰ । घञ् ॥ बाणे ॥

विकर्षणम् । न॰ आकर्षणे ॥

विकलः । त्रि॰ क्रमे ॥ विह्वले ॥ स्वभावहीने ॥ विगताकलायस्य ॥ निष्कले ॥

विकलपाणिकः । पुं॰ कुणौ । कुकरे । विकृतकरे ॥ विकलः पाणिर्यस्य ॥

विकला । स्त्री॰ ऋतुहीनायाम् ॥ राश्यादिकलायाः षष्टितमांशे ॥

विकलाङ्गः । त्रि॰ स्वभावतोन्यूनाधिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकलमङ्गमस्य ॥

विकली । स्त्री॰ ऋतुहीनायाम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

विकल्पः । पुं॰ भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ कल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ वितर्के ॥ संशये ॥ तुल्यबलरूपविरोधे विकल्पोभवति ॥ शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्पः ॥ विकल्पनम् । कृप् सामर्थ्ये । भावेघञ् ॥ विविधकल्पे ॥ विशिष्टकल्पे ॥

विकल्पकः । त्रि॰ निर्मातरि ॥

विकल्पितः । त्रि॰ विपरीतत्वेनकल्पिते ॥

विकषा । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषहिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

विकसः । पुं॰ सिन्धुनन्दने ॥ चन्द्रे ॥

विकसत् । त्रि॰ जृम्भमाणे ॥

विकसनम् । न० स्फुटने ॥

विकसा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकसति । कसगतौ । अच् ॥

विकसितः । त्रि० उज्जृम्भिते । विनिद्रे । दलानामन्योन्यविश्लेषे । दलिते ॥ व्यकासीत् । कस० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

विकस्वरः । त्रि० विकसनशीले । विकाशिनि ॥ विकसति । कस० । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

विकस्वरा । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

विकारः । पुं० प्रकृतेरन्यथाभावे । विकृतौ ॥ स्वरूपपरित्यागेनरूपान्तरापत्तौ । कार्ये ॥ पञ्चमहाभूतान्येकादशेन्द्रियाणीतिषोडशकेगणे ॥ जन्मादिनाशान्तेपरिणामे । सचयास्केनपठितोयथा । जायते० अस्ति० वर्द्धते० विपरिणमते० अपक्षीयते० विनश्यतीतिषड्भावविकाराइति शान्तंज्योति कथमनुदितानलनिष्प्रकाशं विश्वोत्पत्तौव्रजतिविकृतिं निष्कलं निर्मलञ्च । शुक्लनीलोत्पलदलरुचामम्बुवाहावलीनांप्रादुर्भावेभवतिनभसःकीदृशोवाविकारः ॥ विकरणम् । कृञ्० । घञ् । रुजि । रोगे ॥

विकारहीनः । त्रि० निर्विकारे । जायतेऽस्तीत्यादिषड्भावविकारशून्ये ॥

विकारावर्त्ति । न० निर्गुणे० भगवद्रूपे ॥ विकारेषुनवर्त्ततइतितथा ॥

विकारी । पुं० षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ विषमस्थंजगत्सर्वं विरोधिभयसम्प्लवम् । विकारीसर्वतोऽपायोममवाक्यन्तुनान्यथा ॥ ३३ ॥ त्रि० उपचयादिमति । परिणामिनि ॥ विकारोऽस्यास्ति । इनिः ॥ षड्भावविकारयुक्तेदेहवति ॥ तथाहि । ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तादेहवन्तोविकारिणः । किंविष्णुः किंशिवोब्रह्मामघवाकिंबृहस्पतिः । देहवान्प्रभवत्येवविकारैः संयुतःसदेतिव्यासः ॥

विकार्य्यः । पुं० सोमादौ० कर्मभेदे ॥ विक्रियते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरितिक्यबभावे० ऋहलोर्ण्यत् । बुद्धिः । अहङ्कारे ॥ विविधंकार्य्यमस्य । सचत्रिविधः । तामसोराजसःसात्विकइतिभेदात् । तत्रतामसाज्जडानिभूतसूक्ष्माणिजायन्ते० राजसाद्बहिर्मुखानिदशेन्द्रियाणि० सात्त्विकान्मनइन्द्रियदेवताश्चजायन्ते ॥

विकालः । पुं० दिनान्ते । सायाह्ने ॥ दैवपैत्रादिकर्मणिविरुद्धःकालः ॥

विकालकः । पुं० विकाले ॥

विकालिका । स्त्री० ताम्ब्राम् । मा

नरनश्रायाम् । तांबी० ह्० गौ दे० भा० प्र० षाद्ये ॥

विकाश: । पुं० विजने । रहसि ॥ प्रकाशे । व्यक्ते ॥ विकाशनमस्मिन वा । काश्टदीप्तौ । भावेऽधिकरणे वा घञ् ॥ यद्वा । विकशनमत्रवा कशशब्दे । पूर्ववद्घञ् ॥ विजृम्भणे ॥

विकाशनम् । न० विकाशे ॥

विकाशी । त्रि० विकस्वरे । विकासशीले ॥ विकाशोऽस्यास्ति । अतइनि: ॥

विकाषी । त्रि० विकाशिनि ॥ वीकषेतिघिनुण् ॥

विकास: । पुं० विस्फारे ॥

विकासी । त्रि० विकस्वरे । विकसति । कसगतौ ॥ वीकषेतिघिनुण् । पृषोदरादि: ॥ विकासोऽस्यास्ति वा । अतइनि: ॥

विकिर: पुं० खगे । पक्षिणि । विकिरति । कृविक्षेपे । इगुपधेति क: ॥ कूपे ॥ पूजासमयेविघ्नोत्सारणार्थं क्षेपणीयलाजादौ । यथा । लाजाचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाकुशाक्षता: । विकिराइतिसन्दिष्टा: सर्वविघ्नौघनाशका: ॥ अग्निदग्धादीनांपिण्डदाने ॥ न० जलविशेषे ॥ यथा । नद्यादिनिकटे भूमिर्याभवेद्वालुकामयी । उद्धृत्यतीतोयत्तु तज्जलंविकिरंविदु: ॥ विकिरंशीतलंस्वच्छंनिर्दोषंलघुचामृतम् । तुवरंस्वादुपित्तघ्नंमनाक्कफकरंस्मृतम् ॥

विकीरण: । पुं० रक्तार्कवृक्षे ॥ विकिरति । कृविक्षेपे । कृवृदृतिक्युन् । ऋत्वंरपरत्वम् । बाहुलकाद्दीर्घ: ॥ विक्षेपणे । बखेरणा० ह्० भा० ॥ विहिंसने । विज्ञाने ॥

विकीर्ण: । त्रि० विस्तीर्णे । लुलिते कीर्णे । विक्षिप्ते । बिखराहुतिख्याते ॥ विललापविकीर्णमूर्द्धजेति० कुमारसम्भव: ॥ विकीर्यतेस्म । कृ० । क्त: ॥

विकीर्णरोम । न० स्थौणेये । कुकुरौंधा० ह्० भा० प्र० ओषधौ ॥ विकीर्णानिरोमाण्यस्मिन् ॥

विकीर्णसञ्ज्ञम् । न० स्थौणेये ॥ *

विकुण्ठित: । त्रि० कुण्ठीकृते ॥

विकुर्वाण: । त्रि० हर्षमाणे । हृष्टचित्ते ॥ विकुरुते । करोतेश्शानश् ०शानज्वा ॥ विक्रियमाणे ॥ विकृते ॥

विकुस्र: । पुं० चन्द्रे ॥ विकसति । वीकसेरितिरक० उत्त्वोपधाया: ॥

विकूणिका । स्त्री० नासिकायाम् ॥

विकूननम् । न० आस्यगतविकारे । बिराबना० काटकठाबना० छीलना० इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥

विकृतम् । न० विकारे ॥ तल्लक्षणं यथा । क्रोधलोभेर्ष्यादिभिर्यन्मनोच्यते स्वंविवक्षितम् । व्यज्यतेचेष्टयैवेदं विकृतंतद्विदुर्बुधाः ॥ पुं० वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । सर्वाः प्रजाः प्रपीड्यन्ते व्याधिः शोकश्चजायते । शिरोवक्षोक्षिरोगाश्चपापाद्व्याधिविकृतेजनाः ॥ २४ ॥ त्रि० बीभत्से ॥ रोगिते ॥ असंस्कृते ॥ बीभत्साख्यरसान्विते ॥ विकरणं विकृतम् । जुगुप्साप्रभवत्वात् ॥ विक्रियतेस्मवा । क्तः ॥

विकृतिः । स्त्री० विकारे ॥ रुजि ॥ डिम्बे ॥ यत्नसमग्राङ्गोपदेशः साविकृतिरितिमीमांसकाः । यथा सौर्यादिः । तत्रकृतिवयाऽङ्गानामतिदेशेनादिप्राप्तत्वात् ॥ मद्यादौ ॥ विकरणम् । कृञः क्तिन् ॥

विकृष्टः । त्रि० दीर्घे । आकृष्टे ॥ विकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ॥

विकेशः । त्रि० केशरहिते ॥

विकेशी । स्त्री० केशशून्यायाम् ॥ पटवासिम् ॥

विकोकः । पुं० वृकासुरपुत्रे ॥

विकोषः । त्रि० कोषरहिते । निष्कोषे ॥

विक्कः । पुं० करिशावके । कलभे ॥

विक्रमः । पुं० पादविन्यासे ॥ आक्रमे । क्रान्तिमात्रे ॥ शक्तिसम्पत्तौ ॥ यथा । प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेनप्रहृतेषुच । विक्रमास्तत्रसिद्ध्यन्तिपरीक्ष्यविधिनाकृताः ॥ इतियुद्धकाण्डे रावणं प्रतिविभीषणवाक्यम् ॥ शौर्यातिशये ॥ चरणे ॥ शिल्पशास्त्रप्रयोगकौशले ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ प्रभवादिषु चतुर्दशवर्षे ॥ यथा । जायन्ते सर्वशस्यानिमेदिनीनिरुपद्रवा । समर्घं मधुगव्यञ्चमहार्घं विक्रमेप्रिये ॥ विक्रमादित्यभूपतौ । विक्रमणम् । अनेनवा । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् ॥ त्रि० क्रमात् च्युते ॥

विक्रमादित्यः । पुं० स्वनामख्यातिप्रसिद्धे नृपतिश्रेष्ठे । साहसाङ्के । शकारौ ॥ विक्रमेणादित्यइव ॥ अथविक्रमार्कवर्णनम् सन्दधाति- ज्योतिर्विदाभरणसमाप्तौश्रीकालिदासः । वर्षे श्रुतिस्मृतिविचारविवेकरम्ये श्रीभारतेखभृतिसम्मित १८० देशपीठे । मत्तोऽधुनाकृतिरियंसतिमालवेन्द्रे श्रीविक्रमार्कनृपराजवरेसमासीत् ॥ अथतं नृपसभायां पण्डितवर्गं वर्णयति । शङ्कुः सुवाग्वररुचिर्मणिरंशुदत्तोजिष्णुस्त्रिलोचनहरौघटखर्पराख्यः । अन्येपिसन्तिकवयोऽमरसिंहपूर्वायस्यैवविक्रमनृपस्य सभासदोऽमी ॥

विक्रमादित्य :

सत्योवराहमिहिर: श्रुतसेननामाश्री बादरायणमणित्थकुमारसिंहा : । श्रीविक्रमार्कनृपसंसदिसन्ति चैतेश्रीकालतन्त्रकवयस्त्वपरेमहा-द्या : ॥ धन्वन्तरि : क्षपणकोऽमरसिंहशङ्कुवेतालभट्टघटखर्परका-लिदासा : । ख्यातोवराहमिहिरो नृपते : सभायांरत्नानिवैवररुचिर्नवविक्रमस्य ॥ अथपरिजनान्वर्णयति । अष्टौयस्यशतानिमण्डलधराधीशा : सभायांसदास्यु : संसत्परिणाहकोटिसुभटा : सत्पण्डिता : षोडश । दैवज्ञादशपञ्चमिता॰भिषजो॰भट्टा॰स्तथा॰ढड्ढिनो॰वैदग्धारसचन्द्रमा १६ विजयते श्रीविक्रम : सोऽधिभू : ॥ अथास्य सैन्यंवर्णयति । यस्याष्टादशयोजनानि कटको॰पादातिकोटित्रयम् ३०००००० वाहानामयुतायुतम् १०००००० च॰नवतीस्त्रिघ्ना । कृति २४३०० हस्तिनाम् । नौकालक्षचतुष्टयं॰ विजयिनोयस्यप्रयाणे भवेत्॰सोऽयंविक्रमभूपतिर्विजयते॰नान्योधरित्रीतले । अथास्यशाकप्रवृत्तिंदर्शयति । येनास्मिन्वसुधातलेशकगणान्सर्वादिश : सङ्गरेहत्वापञ्चनवप्रमान् ५५५५५५५५५ कलियुगेशाकप्रवृत्ति : कृता । श्रीमद्विक्रमभूभुजाप्रतिदिनंमुक्ता

विक्रमादित्य :

मणिस्वर्णगोसम्भोभाद्यपवर्ज्जनेनविहितोधर्म : सुवर्णानन : ॥ अथास्यदिग्विजयमाह । उद्दामद्रविडद्रुमैकपरशुर्लाटाटवीपावकोवल्लादुद्भुजङ्गराजगरुडोगौडाब्धिकुम्भोद्भव : । गर्वान्धुर्जरराजसिन्धुरहरिर्धाराम्भकारायमाकाम्बोजाम्बुजचन्द्रमाविजयतेश्रीविक्रमार्कोनृप : ॥ अथास्यप्रभुत्वादिगुणान्वर्णयति । येनाप्युग्रमहोधरायविषयेदुर्गाण्यसंख्यान्यहोनीत्वायानिनतीकृतास्तदधिपादत्तानितेषांपुन : । वृन्दारोऽप्यमरद्रुमस्मरसुरम्याभङ्गणेनाह्वस । श्रीमद्विक्रमभूभृताखलजनाश्रोजेदुनामण्डले ॥ अस्यपुरींवर्णयति । यद्राजधान्युज्जयिनीमहापुरी सदामहाकालमहेशयोगिनी । समाश्रितप्राप्यपवर्गदायिनी श्रीविक्रमार्कोऽवनिपोजयत्यपि ॥ येऽरूमदेशाधिपतिंशकेश्वरंजित्वागृहीत्वोज्जयिनींमहाहवे । आनीयसम्भ्राम्यमुमोचतन्त्वहोश्रीविक्रमार्क : समसह्यविक्रम : ॥ तस्मिन्सदाविक्रममेदिनीशेविराजमानेसमवन्तिकायाम् । सर्वप्रजामण्डलसौख्यसम्पद्बभूवसर्वत्रचवेदकर्म ॥ शङ्क्वादिपण्डितवरा : कवयस्त्वनेकेज्योतिर्विद : समभवंश्चवराहपू-र्वा : । श्रीविक्रमार्कनृपसंसदिमा

रज्जुत्वेनारोपितः, तेनतादृशकथा विच्छेदोविक्षेपः। तेनराजपुरुषादिभिराकारणं, गृहजनादिभिर्वा अवश्यककार्यार्थमाकारणं, स्वगृहदाहादिकंपश्यतोगमनंवा, शिरोरोगादिनाप्रतिबन्धोवा, नविक्षेपः। ननुकार्यव्यासङ्गेनाकरणं कुतः, सभाक्षोभादिनाचेत्, अननुभाषणमेव, उत्तराप्रतिपत्तश्चेत्, अप्रतिभैवेतिचेन्न। उत्तरस्य सत्त्वात्। वस्तुतस्तु सर्वेषामपि, तद्रूपसम्भावनयाविक्षेपसम्भवात्। यथाक्षितिः सकर्तृकाकार्यत्वादित्युक्ते, अङ्कुरे व्यभिचारस्तावन्माबोधावाच्यः, तच्चेदयंपक्षसमम्ब्रूयात्, तदामे किमुत्तरम्, यतोऽयमर्थोऽलिखितंमयाचविचारितम्, किञ्चित्कार्यमुद्दिश्यगृहेगत्वाद्रक्ष्यामि, इत्थंविक्षेपसम्भवादिति॥ विक्षेपणम्। क्षिप। भावे घञ्॥

विक्षेपशक्तिः। स्त्री। अज्ञानसामर्थ्यम्। मायाशक्तिः॥ यथा, रज्ज्वज्ञानं स्वाहृतरज्जौ स्वशक्त्या सर्पादिकमुद्भावयति। एवम्, अज्ञानमपि स्वाहृतात्मनि तया विक्षेपशक्त्या आकाशादिप्रपञ्चमुद्भावयति तादृशंसामर्थ्यम्। विक्षेपशक्तिर्लिङ्गादिब्रह्माण्डान्तंजग

त्सृजेदित्युक्तेः। विविधस्वरूपेण भवनंविक्षेपशक्तिः॥

विक्षेपसहभूः। पुं। अन्तरायविशेषः॥ तेचयोगसूत्रे प्रदर्शिताः। यथा। दुःखदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वासप्रश्वासाविक्षेपसहभुवः, इति॥ अस्यार्थः। कुतश्चिन्निमित्तादुत्पन्नेषुविक्षेपेषु, एतेदुःखादयः प्रवर्त्तन्ते। तत्र, दुःखंचित्तस्यराजसः परिणामोबाधनालक्षणः, यद्बाधात्प्राणिनस्तदपघातायप्रवर्त्तन्ते। दौर्मनस्यंबाह्याभ्यन्तरैःकारणैर्मनसोदौस्थ्यम्। अङ्गमेजयत्वंसर्वाङ्गीणोवेपथुरासनमनःस्थैर्यस्यबाधकः। प्राणोयद्बाह्यंवायुमाचामतिसश्वासः। यत्कौष्ठ्यंवायुंनिःश्वसितिसप्रश्वासः। तएतेविक्षेपैःसहप्रवर्त्तमाना यथोदिताभ्यासवैराग्याभ्यांनिरोद्धव्याः, समाहितचित्तस्यैतेनभवन्ति, विक्षिप्तचित्तस्यैवभवन्तीतिविक्षेपसहभुवोऽन्तरायाएव। एतेअभ्यासवैराग्याभ्यांनिरोद्धव्याः ईश्वरप्रणिधानेनवा॥

विखः। त्रि। विगतनासिके॥

विखनाः। पुं। स्रष्टरि। ब्रह्मणि॥

विखुः। त्रि। गतनासिके॥ विगतानासिकाऽस्य। खुखौचवक्तव्यौ। विगतनासिकायाः खुः॥

विखुर : । पुं॰ राक्षसे ॥ चौरे ॥

विखिद : । त्रि॰ गतमोहे ॥ विगत : खेदोऽस्य ॥

विख्य : । त्रि॰ विखौ ॥ विगतानासिकाऽस्य । ख्यश्चेतिनासिकाया ख्यादेशोऽच् प्रत्ययश्च ॥

विख्यात : त्रि॰ प्रसिद्धे । ख्यात्या पन्ने ॥ विपूर्वात्ख्याते : क्त : ॥

विख्याति : । स्त्री॰ अतिप्रसिद्धौ ॥ विख्यानम् । ख्याप्रकथने । स्त्रियां क्तिन् ॥

विख्यापनम् । न॰ व्याख्याने ॥ प्रकाशने

विख्रु : । त्रि॰ विख्य ॥ विगतानासिकाऽस्य । खुखौचवक्तव्याविति नासिकाया : ख्रु : ॥

विगणनम् । न॰ ऋणमुक्तौ । ऋणादिनिर्यातने ॥

विगत : । त्रि॰ निष्प्रभे । अरोके । प्रभारहिते ॥ वीते । गते ॥ विगच्छतिस्म । गम्लृगतौ । गत्यर्थेति क्त : ॥ च्युते ॥

विगतकल्मष : । त्रि॰ निर्गतमले । निर्मले । स्वच्छे ॥ संसारहेतुधर्माधर्मरहिते ॥

विगतक्लम : । त्रि॰ शरीरक्लमरहिते ॥

विगतज्वर : त्रि॰ ऐहिकपारत्रिकदुःखौघनरकपातादिनिमित्तशोकरहिते ॥ ज्वरहीने ॥

विगतशोक : । त्रि॰ नि : शोके । शोकरहिते ॥ विगताशोकोऽस्य : ॥

विगतस्पृह : । त्रि॰ देहजीवितभोगेष्वपिवाञ्छारहिते । सर्वदृश्ये षुदोषदर्शनेन॰नित्यबोधपरमानन्दरूपमोक्षगुणदर्शनेनच॰सर्वतोविरक्ते ॥ स्पृहारहिते ॥ विगतास्पृहायस्य ॥

विगतार्त्तवा । स्त्री॰ निष्कलायाम् । पञ्चपञ्चाशद्वर्षोर्ध्वंनिवृत्तरजसिस्त्रियाम् ॥ विगतमार्त्तवंरजोऽस्या : ॥

विगन्धक : । पुं॰ इङ्गुद्याम् ॥

विगन्धिका । स्त्री॰ हबुषायाम् ॥

विगम : । पुं॰ नाशे ॥ यथा । एकदेशिनोवेदान्तिनस्तु॰यदुपाध्यवच्छिन्नस्यब्रह्मणोविशुद्धरूपता॰तादृशोपाधिविगमएवकैवल्यम् । चिद्देशिनस्तु॰आनन्दमयपरमात्मनि॰जीवात्मनोलयोमोक्ष : । जीवात्मपरमात्मनोरभेदेपि॰उपाधिविशेषविशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतया॰तस्यौपाधिक : परमात्मभेद: । इतिभेदकोपाधिविगमएवजीवस्यपरमात्मनिलय : । यथाघटाकाशस्यघटविगमएवशुद्धाकाशेतस्यलय : । लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्यैवात्मनोजीवभाव : इतिलिङ्गशरीरनाश

एवपथ्यं वसितीमोच : । इतिमु क्तिवाद : ॥

विगर्हणम् । न० विगर्हणायाम् ॥

विगर्हणा । स्त्री० निन्दने । भर्त्सनायाम्

विगर्हित: । त्रि० जुगुप्सिते । निन्दिते ॥ निषिद्धे ॥

विगलित : । त्रि० स्खलिते ॥ यथा । विगलितवसनंपरिहृतवसनंघटय जघनमपिधानम् । किसलयशयने पङ्कजनयनेनिधिमिवहर्षनिधानम् ॥

विगाढ : । त्रि० प्रविष्टे ॥ विगाहतेस्म । गाहूविलोडने । क्त : ॥ कठिने ॥ प्ररूढे ॥ स्नाते । अवगाहिते ॥

विगाथा । स्त्री० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । गाथाद्वितीयतुर्यौ० पादौभवतोयदाचविपरीतौ । सेयंभवतिविगाथा०फणिनायकपिङ्गलेनोक्ता॥ यथा । वृन्दारण्यविहारी०बल्लवनारीमनोहारी । गोपालीकरतालो०नर्त्तनशालीपुनातुवनमाली ॥

विगानम् । न० निन्दायाम् ॥ परस्परविरुद्धगानम् ॥

विगाहनम् । न० स्नाने ॥

विगाहमान : । त्रि० प्रविशमाने ॥ विगाहते । गाहू० । शानच् । मुक् ॥

विगीत : । त्रि० निन्दिते ॥

विगुण : । त्रि० गुणवैपरीत्यविशिष्टे ॥ यथा । यथामनोममाचष्टे यंमातातथामम । विगुणेष्वपिपुत्रेषुनमाताविगुणाभवेत् ॥ अङ्गविकले ॥

विगूढ : । त्रि० गर्हिते ॥ गुप्ते ॥

विगृह्यवाद : । पुं० जयपराजयप्रधानेजल्पन्याये ॥

विग्न : । त्रि० भीते ॥

विग्र : । त्रि० गतनासिके ॥ विगतानासिकाऽस्य । वेर्ग्रोवक्तव्य : । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमास : ॥

विग्रह : । पुं० काये । शरीरे ॥ विभागे ॥ विस्तारे ॥ समासवाक्ये । विस्तरे । व्युत्पत्त्यर्थबोधकेवाक्ये ॥ पुं० न० राज्ञोगुणभेदे । वैरे । रणे । युद्धे । कलहे । सङ्ग्रामे ॥ समज्यायोभ्यांसन्दधीत० हीनेनविगृह्णीयात् । यथा । बालोवृद्धोदीर्घरोगी तथाज्ञातिबहिष्कृत : भीरुकोभीरुकजनोलुब्धोलुब्धजनस्तथा ॥ विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वतिशक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रश्चदेवब्राह्मणनिन्दक: ॥ दैवेनोपहतश्चैवदैवचिन्तकएवच । दुर्भिक्षव्यसनोपेतोबलव्यसनसंयुत : ॥ अदेशस्थोबहुरिपुर्युक्तःकालविपर्यय : । सत्यधर्मव्यपेतश्चविंशति: पुरुषा

धमा : ॥ एतै : सन्धिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलम् इति कामन्दकीये : ॥ विरुद्धं विविधं वा० ग्रहणम् । ग्रह० । ग्रहवृद्धिश्चप् ॥ विविधैर्व्याधिभिर्गृह्यते वा । अप् ॥ विविधं सुखदु:खादि गृह्णाति वा । अच् ॥ त्रि० ग्रहशून्ये ॥

विग्रहावरम् । न० पृष्ठे ॥

विग्लापनम् । न० श्रमहेतौ ॥ विग्लापयति । ग्लै० । ल्युट् ॥

विघटनम् । न० विरुद्धनिर्माणे ॥

विघटिका । स्त्री० पले ॥

विघटित : । त्रि० नाशिते ॥

विघटी । स्त्री० पले ॥

विघट्टनम् । न० सङ्घर्षे ॥

विघट्टित : । त्रि० अभिहते ॥ विशेषेणचालिते ॥ विपूर्वात् ० घट्टते : क्त : ॥ इट् ॥

विघस : । पुं० भुक्तशेषे : अतिथिगुर्वादिभुक्तावशेषे ॥ शिष्टैरद्यते । अद० उपसर्गेऽदच्चप् । घञपोश्चेति घस्लृ ॥ आहारे ॥ न० सिक्थके ॥

विघसाशी । त्रि० अतिथिगुर्वादिभुक्तशेषभुजि ॥ विघसं भुक्तशेषमेवाश्नाति । अश० । णिनि : ॥ विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वाऽमृतभोजन : । विघसो भुक्तशेषस्तु यज्ञशेषं तथामृतम् ॥

विघात : । पुं० मारणे ॥ हननं घात : । विशिष्टो घात : ॥ व्याघाते । आघाते ॥

विघाती । त्रि० निवारके ॥ घातके ॥

विघूर्णम् । त्रि० भ्रमति ॥ घुण घूर्ण भ्रमणे । अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तात्मनेपदस्य० अचिद्भिर्णोऽनित्यत्वज्ञापनात् ० परस्मैपदम् ॥ *

विघ्न : । पुं० अन्तराये । प्रत्यूहे । समाप्तिप्रतिबन्धकदुरिते ॥ विहननम्० विघ्नन्ति मनांस्यस्मिन् वा० विहन्यतेऽनेन वा । हन० । घञर्थे क : ॥

विघ्नकारी । त्रि० घोरदर्शने ॥ विघातिनि । विघातस्य कारके ॥

विघ्नचतुष्टयम् । न० लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणेषु चतुर्षु ॥ निर्विकल्पसमाधौ क्रियमाणे चैते चत्वारो विघ्ना : सम्भवन्ति ॥ विघ्नानां चतुष्टयम् ॥

विघ्ननायक: । पुं० गणेशे । विघ्नानां नायक : ॥

विघ्ननाशक : । पुं० विनायके । गणेशे ॥ विघ्नानां नाशक : ॥

विघ्ननाशन : । पुं० गणेशे ॥

विघ्नराज : । पुं० विनायके । गणाधिपे ॥ विघ्नानां राजा । राजाह: सखिभ्यष्टच् ॥

विघ्नविनायक : । पुं० श्रीगणेशे ॥

विघ्नहारी । पुं० गणाधिपे । लम्बो दरे ॥ अवश्यं हरति । हृञ० । णिनिः । विघ्नस्यहारी ॥

विघ्नित : । त्रि० सञ्जातविघ्ने ॥ यु तच् ॥

विघ्नेश : । पुं० हेरम्बे ॥ विघ्नाना मीश : ॥

विघ्नेशवाहन : । पुं० महामूषके ॥ विघ्नेशस्यवाहन : ॥

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

विङ्क : । पुं० अश्वखुरे । पुटे ॥

विङ्का । स्त्री० अश्वगतिप्रभेदे ॥ शूक शिम्ब्याम् ॥ नर्त्तने । इ० मेदि निकर : ॥

विचकिल : । पुं० मल्लीप्रभेदे । दमन कवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ इतिमेदि निकर : ॥

विचक्षण : । पुं० पण्डिते ॥ विचष्टे चक्षिङ्० । अनुदात्तेतश्चहलादे रितियुच् । कर्त्तरिल्युडितिन्या सकार : ॥ त्रि० विचारकुशले ॥ निपुणे । तत्तत्कालकर्त्तव्यतायां चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥

विचक्षणा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विचक्षु : । त्रि० विमनसि ॥ चक्षुर्यस्य ॥

विचय : । पुं० अन्वेषणे ॥ विचीय ते । चिञ् चयने । कम घ्रेरच् ॥

विचयनम् । न० मार्गणे ॥ संवीक्ष णे ॥ विविधम्० चयनम् ॥ चि ञ्० । ल्युट् ॥

विचर्चिका । स्त्री० रोगविशेषे । पा मनि । पामायाम् ॥ दाल्यतेत्वक् खराकृत्वापादयोर्याविचर्चिका । पादेविपादिकात्सैया स्थानभेदा द्विचर्चिका ॥ दाल्यते० ॥ विदार्य ते ॥ विचर्च्यते । चर्च अध्ययने । रोगाख्यायांखुल्बहुलम् । प्र त्ययेपसर्गाभ्यांरोगप्रतीति : ॥

विचल : त्रि० अस्थिरे ॥

विचलनम् । न० विभ्रमे ॥

विचलित : । त्रि० स्खलिते । पति ते ॥ स्थानान्तरप्राप्ते ॥

विचार : । पुं० कार्याकार्यरूपविम र्षे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धे वस्तु निप्रमाणेनतत्त्वपरीक्षायाम् । वि तर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षाया म् । चर्चायाम् । सङ्ख्यायाम् ॥ सन्दिग्धंसप्रयोजनञ्च० विचारमर्ह ति ॥ विवेके ॥ कोहंकथमिदंजा तंकोवैकर्त्तास्यविद्यते । उपादा नंकिमस्तीहविचार : सोयमीदृ श : ॥

विचरणम् । न० विचरत्यनेनवा । चर० । घञ् ॥

विचारज्ञा । स्त्री० विद्यायाम् ॥ यथा । परीक्षाचापरीक्षाचविद्याद्वे धाविचारज्ञा । तत्रापरीक्षविद्याया

विचारोऽयं समाप्यते ॥ त्रि॰ वि चारोत्पन्न । विचारज्ञाते ॥ जनी॰ । ड: ॥

विचारणम् । न॰ विचारे ॥ चरसंशये चुरादि: युच् ॥

विचारणा । स्त्री॰ विचारे । चर्चायाम् ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ चरसंशये॰ चुरादि: । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

विचारणीयम् । न॰ शास्त्रे ॥ त्रि॰ विचार्ये ॥

विचारित: । त्रि॰ कृतविचारे । विभ्रे । विन्ने ॥ विचारितैस्म । चर गतौ॰ण्यन्त: । क्त: ॥ विचार: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

विचार्य्य: । त्रि॰ विचारयोग्ये । विचारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्य्यमाण: । त्रि॰ चिन्त्यमाने ॥ ज्ञानं स्वयं तथाज्ञाताचितयं भाति मायया । विचार्यमाणे चितयेऽत्र तस्मैवैकोऽवशिष्यतइतिश्रीमद्भाविचितत्त्वम् ॥

विचाल: । पुं॰ न॰ अन्तरे । अभ्यन्तरे । अन्तराले ॥ रूपान्तरापत्तौ ॥ यथापयसोदध्यादिरूपताविचाल: ॥

विचि: । पुं॰ स्त्री॰ अल्पतरङ्गे ॥

विचिकित्सा । स्त्री॰ संशये । विरुद्धानेककोट्यवगाहिज्ञाने ॥ विचिकित्सनम् । कितसंशये । गुप् तिज् कितः सन् । तत: अप्रत्ययो दित्यकारप्रत्यय: । टाप् ॥

विचिकित्सित: । त्रि॰ संशयिते । सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

विचिकिल: । पुं॰ त्रिपुटायांमल्लिकायाम् ॥ दमनके ॥ वृ॰ ष॰ चन्द्र: ॥

विचित: । त्रि॰ अन्विष्टे ॥

विचित्त: । त्रि॰ उन्मत्ते ॥

विचित्रम् । न॰ कर्बुरवर्णे ॥ पुं॰ न॰ अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रं खवि रुद्धफलसंस्थात्समुदमइतिलक्षणात् ॥ त्रि॰ विचित्रवर्णवति ॥ नानाविधे ॥

विचित्रक: । पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥

विचित्रदेह: । पुं॰ मेघे ॥ त्रि॰ आश्चर्यशरीरे ॥ नानावर्णदेहे ॥

विचित्रवीर्य्य: । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृपतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्य्यसू: । स्त्री॰ सत्यवत्याम् ॥

विचित्रा । स्त्री॰ मृगेर्वारौ ॥ चित्रा ख्यनाडाम् ॥

विचित्राङ्ग: । पुं॰ केकिनि । मयूरे । व्याघ्रे ॥ त्रि॰ आश्चर्यशरीरे ॥ विचित्राणि॰ अङ्गानियस्यस: ॥

विचिन्वन् । त्रि॰ मृगयमाणे । अन्विष्यति ॥

विची । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्गे ॥ बृ०द्विरूपकोष: ॥

विचेतन: । त्रि० चेष्टारहिते ॥ विगताचेतनायस्य स: ॥ (०) ॥

विचेता: । त्रि० दुर्मनसि । अन्तर्मनसि । विमनसि । विगतचित्ते ॥ भगवद्ध्यानजनितदुःखप्रतिबद्धविवेकविज्ञाने । क्षिप्तचित्ते ॥ उद्विग्नचित्ते ॥

विचेय: । त्रि० मृग्ये ॥

विचेष्टनम् । न० अङ्गपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे ॥ व्यापारे ॥

विच्छन्द: । पुं० विच्छन्दके ॥ विशिष्टश्छन्दोऽत्र ॥

विच्छन्दक: । पुं० ईश्वरसद्मप्रभेदे ॥ विशिष्टश्छन्दोऽभिप्रायोऽत्र ॥ यद्वा । विशिष्टान् छन्दयति साभिलाषान् करोति । छदि० । ण्वुल् । कुन् वा ॥ उपर्युपरिगृहं तद्विच्छन्दकसंज्ञकमिति भरत: ॥

विच्छर्दक: । पुं० विच्छन्दके ॥ उच्छृदिर् दीप्तौ ॥ ण्वुल् ॥

विच्छाय: । पुं० मणौ ॥ न० पक्षिणां छायायाम् ॥ त्रि० हतप्रभे ॥ छायारहिते ॥ विगताच्छायायस्य ॥

विच्छाया । स्त्री० पक्षिच्छायायाम् ॥ क्लीबतोचिता छायाबाहुल्य इति स्मरणात् ॥

विच्छित्ति: । स्त्री० अङ्गहारे ॥ विच्छेदे ॥ हावभेदे ॥ यथा । मण्डनानादरन्यासो विच्छित्तौ रूपदर्पत: ॥ आभरणविलेपनादीनां कुतश्चित् प्रियापराधादीर्ष्ययानादरेण न्यस्तानां सखीनां प्रयत्नेन धारणं विच्छित्ति: ॥ प्रियेण दत्तं प्रीतिनिबन्धनं स्वल्पमपि विभूषणं विच्छित्तिरित्यन्ये । आकल्पकल्पनाल्पापि विच्छित्ति: कान्तिपोषकृदित्युज्ज्वलनीलमणि: ॥ विच्छेदनम् । छिदिर् द्वैधीकरणे । क्तिन् ॥ छेदे० विनाशे० विच्छित्तिरिति त्रिकाण्डशेष: ॥ गेहावधौ ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

विच्छिन्न: । त्रि० समालब्धे । क्त । काटा०बू०भा० ॥ विभक्ते ॥ कुटिले ॥ विशेषविच्छिन्न: ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छेदावस्थायाम् । अभिव्यक्तस्यजनितकार्यस्यापि० केनचिद्बलवताभिभवे ॥

विच्छेद: । पुं० वियोगे । विरहे । कान्ताया: कान्तविच्छेदो मरणादतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । छिदिर्० । घञ् ॥

विच्छेदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्थायाम् ॥

विच्युत: । त्रि० विक्षरिते ॥ विगते ॥

विच्युति: । स्त्री० वियोगे ॥

विजन: । त्रि० निर्जने । विविक्ते ।

नि : शलाके । रश्मि ॥ यथा ।
आहारनिर्हारविहारयोगा : सदैव
सद्भिर्विजनेविधेया : ॥ अवगाढान
न्दे भक्तानि ॥ आहोवस्रेयमध्येचज
नोयच्छिन्नविद्यते । येनेदंसततंव्या
प्तंसदेशोविजन : स्मृत : ॥ विगतो
जनोऽस्मात् ॥

विजननम् । न० प्रसवे ॥ पुं०सूति
मासि । विजायतेऽस्मिन् । जनी० ।
करणेतिल्युट् ॥

विजन्मा । पुं० मैत्रे । सुधन्वाचार्य्ये ॥

विजपिलम् । न० पिच्छिले ॥

विजय : । पुं० जये । शत्रुपराजयनि
मित्तउत्कर्षे ॥ पार्थे । अर्जुनपा
ण्डवे ॥ विमाने । विष्णुचरविशे
षे ॥ अर्हत्पितरि ॥ जिनबल
देवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे । वत्स
रविशेषे ॥ तत्फलंयथा । अत्यर्थं
यान्तयामेघावर्षन्तिखण्डमण्डले ।
लभन्तिसर्वशस्यानिविजयेनाथस
मय : ॥ २७ ॥ यात्रायोगान्तरे ॥
यथा । दिग्भेशोदिग्बलीचेत्स्यात्
श्लेषसुहृद्यदि । विजयोनामयो
गोयंयातुराजाजयीभवेत् । सम
रयात्रायोगे ॥ गुरौवीर्य्यकेन्द्रयुतेबु
धेवाभृगुनन्दने । विजयोनामयो
गोयंयातुर्विजयद : सदा ॥ विजय
नम् । जिजयी । एरद् ॥ एकादशे
मुहूर्ते ॥ चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ परमे
श्वरे ॥ विजयतीज्ञानवैराग्यैश्वर्या
दिगुणैर्विश्वम् । विपूर्वाज्जयते :
पचाद्यच् ॥

विजयक : । पुं० विजयिकुशले ॥ आ
कर्षादित्वात्कन् ॥

विजयकुञ्जर : । पुं० राजवाह्यमा
तङ्गे ॥

विजयच्छन्द : । पुं० पञ्चशतमौक्तिक
हारे ॥

विजयनन्दन : । पुं० इक्ष्वाकुवंशज
राजविशेषे ॥ जये ॥ अभिमन्यौ ॥
विजयस्यनन्दन : ॥

विजयमर्दल : । पुं० ढक्कायाम् ।
जयढक्का० इ० मा० ॥

विजयसख : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ विज
यस्यसखा । राजाह : सखिभ्य-
ष्टच् ॥

विजया । स्त्री० उमायाम् । कात्या
यन्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । वि
जित्यपद्मनामानंदैत्यराजंमहाबल
म् । विजयातेनसादेवीलोकेचैवाप
राजितेतिदेवीपुराणम् ॥ उमास
ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा ।
इषमासिसितादशमीविजयाशुभ-
कर्मसुसिद्धिकरीकथिता । श्रवणर्क्ष
युतासुतरांशुभदानृपतेस्तुगमेजयस
न्धिकरी ॥ अस्यांनीलकण्ठदर्शन
विधिर्यथा । कृत्वानीराजनंराजा
बलवृद्ध्यैयथाबलम् । शोभनंखञ्ज

म्पश्येज्जलगोगोष्ठसन्निधौ ॥ दर्शनानन्तरंतन्नमस्कारमन्त्रोयम् । शीलयीविशुभयीवसर्वकामफलप्रद । पृथिव्यामवतीर्णासिखञ्जरीटनमोऽस्तुते ॥ त्वंयोगयुक्तोमुनिपुङ्गवस्त्वमदृश्यतामेषिशिखोद्गमेन । त्वंदृश्यसेप्रावृषिनिर्गतायांत्वंखञ्जनाश्चर्यमयोनमस्ते ॥ द्रव्यविशेषापरिस्थितस्यतस्यदर्शनफलंयथा ॥ चर्मशुभेषुगजवाजिमहोरगेषुराज्यप्रदःकुशलदःशुचिशाद्वलेषु । भस्मास्थिकेशनखलोमतुषेषुदृष्टो-दुःखंददातिबहुशःखलुखञ्जरीटः ।। अशुभदर्शनेप्रायश्चित्तंयथा । अशुभंखञ्जनंदृष्ट्वादेवब्राह्मण-पूजनम् । दानंकुर्वीतकुर्याच्चस्नानंसर्वौषधीजलैरिति ॥ मादकद्रव्यविशेषे । भङ्गायाम् ॥ तस्यानामानिगुणाश्चयथा । भङ्गागञ्जामातुलानीमादनीविजयाजया । भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाचनीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी इतिभावप्रकाशः ।। अपिच । शक्राशनंतुतीक्ष्णोष्णंमोहकृत्कुष्ठनाशनम् । बलमेधाग्निकृच्छ्लेष्मदोषहारिरसायनम् ॥ जातामन्दरमन्थनाज्जलनिधौपीयूषरूपापुरात्रैलोक्येविजय-प्रदेतिविजयाश्रीदेवराजप्रिया ॥ लोकानांहितकाम्ययाक्षितितलेप्राप्तानरैःकामदासर्वातङ्कविनाशहर्षजननीयैःसेवितासर्वदा ॥ इतिराजवल्लभः ॥ वचायाम् । यमभार्यायाम् ॥ हरीतक्याम् ॥ अजातुङ्गत्ताविजयेतिलक्षणाम् ॥ जयन्त्याम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ शमीभेदे ॥ अग्निमन्थे । गणिकार्याम् ॥ अष्टमवाहादश्वन्तर्गतहादशीविशेषे ॥

विजयासप्तमी । स्त्री॰ सप्तमीतिथिप्रभेदे ॥ सायथा । शुक्लपक्षस्यसप्तम्यांसूर्यवारोयदाभवेत् । सप्तमीविजयानामतत्रदत्तंमहाफलम् ॥

विजयी । त्रि॰ विजयशीले ॥ विशेषेणजेतुंशीलमस्य । जिदृक्षीत्यादिना॰ इनिः ॥

विजरः । पुं॰ वेदान्तवेद्यात्मनि ॥ त्रि॰ जरारहिते ॥ विगताजरायस्य ॥

विजलम् । न॰ विजिले । पिच्छिले इतिहेमचन्द्रः ॥ त्रि॰ जलशून्ये ।

विजल्पः । पुं॰ वाक्यविशेषे ॥ यथा । व्यक्तयासूययागूढमानमुद्रान्तरालया । अघद्विषिकटाक्षोक्तिर्विजल्पोविदुषांमतः ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

विज्ञातः त्रि॰ विज्ञाते ॥ ख्याते ॥

विजाता । स्त्री॰ जातापत्यायाम् ।

प्रजातायाम् ॥

विजातीय : । त्रि॰ विभिन्नधर्माक्रान्ते ॥ विलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाह्वाद्विजातीय : क्षित्यादि : ॥

विजिगीष : । त्रि॰ जयेच्छौ ॥

विजिगीषा । स्त्री॰ विजयेच्छायाम् ॥ स्वोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागेच्छायाम् ॥

विजिगीषाविवर्ज्जित : । त्रि॰ साधू मे । औदरिके ॥ स्वोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागो विजिगीषा॰ व्यवसाय : कश्चित्प्रकर्षो वा॰ आलस्यात्तेन विहीनो य : केवलमुदराधीनवृत्तिभाव : ॥

विजिगीषु : । त्रि॰ जयैषिणि । जयेच्छाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥ यथा । जेतुमीषणशीलस्य विजिगीषुरितिस्मृत : । इति ॥ यस्मस्यापि विजिगीषो : कार्यसाधनं प्रधानम्॰ अन्यत्समयरक्षणाद्यप्रधानस्येतिनीति : ॥ विजेतुमिच्छा धातो : कर्म्मणइतिसन् । सनाशंसभिक्ष उ : ॥

विजिघत्स : । त्रि॰ विगताशनेच्छे ॥ विगताजिघत्साद्धधायस्य ॥

विजिज्ञासितव्य : । त्रि॰ स्वसंवेद्यतामापादयितव्ये॰ निजात्मनि ॥ विशेषेणज्ञातुमेष्टव्य : ॥

विजित : । त्रि॰ पराजिते ॥ विजीयतेस्म । जिअभिभवे । क्त : ॥

विजितात्मा । त्रि॰ स्ववशीकृतदेहे ॥ वशीकृतान्त : करणे ॥ विजित आत्मादेहो॰ मनो वा येन ॥

विजिताश्व : । पुं॰ पृथो : पुत्रे ॥ त्रि॰ वशीकृततुरगे ॥

विजिति : । स्त्री॰ विजये ॥ यथाह दण्डी । चितिविजितिस्थितिविहितिव्रतरतय : परगतय : । उरुरुरुधुगुरुदुधुवुयुधिकुरव : स्वमविकुलम् ॥ इति ॥

विजिलम् । त्रि॰ पिच्छिले । मण्डयुतजलयुक्तव्यञ्जनयो : ॥ विजनं विजि : । ओविजोभयचलनयो : । इगुपधात्किदितीलन् । विजिला ति । ला॰ । आतोनुपसर्गेक : ॥

विजिविल : । त्रि॰ विजिले । इति हेमचन्द्र : ॥

विजिहीर्षा । स्त्री॰ विहर्त्तुमिच्छायाम् ॥

विजिह्म : । त्रि॰ कुटिले । वक्रे ॥ विशेषेणजिह्म : ॥

विजुल : । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥

विजृम्भणम् । न॰ विभ्रमे ॥ विकासे ॥ जृम्भणे ॥

विजृम्भितम् । न॰ चेष्टायाम् ॥ त्रि॰ विकस्वरे । विकासनशीले ॥ आघूर्ज्जिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥ विजृम्भासञ्जाताख । तारकादित्वादितच् ॥

विज्ञानम्

विजोहा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । यत्रपञ्चिहयं दृश्यते सुन्दरम् । सर्पराजोदिता सा विजोहा मता ॥ यथा । आलिवंशी घरे कामकेलीपरे । किं मया साधितं मौनमारोपितम् ॥

विज्जलम् । न॰ तीरे । सायके ॥ त्रि॰ पिच्छिले ॥

विज्जिलम् । न॰ विजिले ॥

विज्जुलम् । न॰ गुडत्वचि । त्वचे ॥

विज्जुलिका । स्त्री॰ जतुकायाम् ॥

विज्ञः । त्रि॰ निपुणे । अभिज्ञे । शिक्षिते । प्रवीणे । विजानाति । ज्ञा अवबोधने । आतश्चोपसर्ग इति कः ॥

विज्ञप्तिः । स्त्री॰ विज्ञापने ॥ विज्ञाने ॥

विज्ञबुद्धिः । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥ त्रि॰ सुशिक्षिते ॥

विज्ञातः । त्रि॰ विश्रुते ॥ ख्याते ॥ निश्चिते ॥ अर्थपरिज्ञानात् सर्वं विज्ञातं भवति ॥ ज्ञाते । विशिष्य ज्ञातेर्थे ॥ व्यज्ञायि । ज्ञा॰ । क्तः ॥ यद्वा । विजानाति । मतिबुद्धीति क्तः ॥

विज्ञाता । त्रि॰ अनुभवितरि ॥

विज्ञानम् । न॰ ज्ञाने । कर्मणि ॥ विज्ञानं ज्ञानकर्मणोरिति मेदिनी ॥ कार्मणे । विज्ञानं कार्मणे ज्ञाने इति हेमचन्द्रः ॥ निश्चये । संशयविपर्ययरहिते ज्ञाने ॥ चिच्छक्तौ । विज्ञप्तिरूपे ब्रह्मणि ॥ अपरोक्षज्ञानफले । ब्रह्मात्मैक्यानुभवे । विज्ञप्तौ । यन्त्रादिकर्मकौशले ॥ विवेकबुद्धौ ॥ उपासने । शास्त्रार्थविषयज्ञाने । शिल्पबुद्धौ । शिल्पकर्मणि ॥ विज्ञायतेऽनेन । ज्ञा॰ । करणे ल्युट् ॥ विवेकेन ज्ञानं वा । मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोरित्यमरः । अस्यार्थः । विशेषेण सामान्येन च॰ अवबोधो मोक्षो मुक्तिः शिल्पं चित्रादि॰ शास्त्रं व्याकरणादि । मोक्षे॰ शिल्पे॰ शास्त्रे च याधीः सा॰ ज्ञानं॰ विज्ञानं चोच्यते॰ एषा विशेषप्रवृत्तिः । अन्यत्र॰ घटपटादौ॰ याधीः सापि ज्ञानं विज्ञानं चोच्यते । एषा सामान्यप्रवृत्तिः । मोक्षे धीर्ज्ञानं॰ विज्ञानस्य यथा । ज्ञानान्मुक्तिरिति॰ सा या चिता च विज्ञानं तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छतीति । अन्यस्य यथा । ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे॰ इति । घटस्य प्रकारकज्ञानमिति । येकेचित् प्राणिनो लोके सर्वे विज्ञानिनो मता इति । ब्रह्मणो नित्यविज्ञानानन्दरूपत्वात्॰ इति । एवं च विज्ञानं व्याकरणज्ञानं घटपटविज्ञानमित्यादिकं प्रयुज्य

तएवतद्विगमे । गरुत्मदादिशब्दव
त् । गरुत्मच्छब्दोहिगरुडेपक्षिमा
त्रेप्रवर्त्तते । मोक्षइतिनिमित्तस
प्तमी । मोक्षनिमित्तंशिल्पशास्त्रयो
र्धीर्ज्ञानमुच्यते । तन्निमित्ततोऽन्य
निमित्तं । यातयोर्धीः साविज्ञा
नमितिकेचित् । मोक्षविषयामोक्ष
फलाधीर्ज्ञानम् । अन्यधीर्विज्ञान
म् । क्वान्यत्रेत्याहशिल्पशास्त्रयोरि
तिकेचित् । अवबोधइत्यध्याहृत्य ।
मोक्षविषये । अवबोधोधीर्ज्ञानम् ।
अन्यत्रघटपटादिविज्ञानंशिल्पशा
स्त्रविषयेविज्ञानमितिकेचिदितिभ
रतः ॥

विज्ञानतत्त्वम् । न । महत्तत्त्वे ॥

विज्ञानपादः । पुं । वेदव्यासे ॥ इ
तिकेचित् ॥

विज्ञानमयः । पुं । पञ्चसुकोषेषुचतु
र्थे । ज्ञानेन्द्रियैः सहितायांबुद्धौ
। ज्ञानशक्तिमतिकर्तृरूपे । बुद्धि
मये । लीनासुप्तौ । वपुर्बोधे ।
व्यापनुयाद्दानवायगा । चिच्छाये
पतद्धीनात्माविज्ञानमयशब्दभाक् ॥

विज्ञानमातृकः । पुं । बुद्धे । सुगते ॥

विज्ञानवान् । त्रि । निपुणे । विवे
कविशिष्टे ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । तद
स्यास्मिन्निति मतुप् ॥

विज्ञानवादः । पुं । बौद्धानांक्षणिक
विज्ञानातिरिक्तभावाभाववादे । वि
ज्ञानं । बुद्धिरितिनार्थान्तरम् ।
इदन्तुयत्तत्वतद्बहिर्वद्वभासते ।
स्वप्नवज्जागरेसुप्तावभावः स्फुटए
वहि ॥ अयस्त्रवादोनयुक्तिसहः ।
तथाहि । जागरेबाध्यतेस्वप्नोजाग
रोनैवबाध्यते । तत्रतद्बाधकाभावा
द्बाह्यमस्त्युपलब्धितः ॥ बहिर्वदि
तितिप्युक्तिर्बाह्यमर्थंप्रसाधयेत् । ए
वमयुज्यतेबुद्धेर्जगदाकारतात
व । स्थिरचेतनराहित्यात्क्षयश्च
क्षणिकत्वतः । स्मृत्यादिव्यवहार
स्यलोपस्तत्कृताकृता ॥ सम्रतुजाग
रादिभ्रमाधिष्ठानस्याऽखण्डबोधान
न्दरूपस्यब्रह्मणः साक्षात्कारोबाध
कोस्ति ॥

विज्ञानवादी । पुं । बौद्धविशेषे । तेषां
भ्रान्तिस्तु । एकैकांशासनांतत्रप्रति
क्षणविनाशिनीम् । आहुः क्षणिक
मात्मानंबौद्धाविज्ञानवादिनः ॥ त
त्र । बुद्धौ । वासनांतद्धेतुभूतां
वृत्तिमितियावत् ॥

विज्ञानस्कन्धः । पुं । आलयविज्ञानस
न्ताने । रूपस्याभिव्यक्तौ । अह
मित्याकारोरूपादिविषयइन्द्रियज
न्योदण्डायमानोविज्ञानस्कन्धइति
वाचस्पतिमिश्राः । अहमित्याकारमा
लयविज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं । रूपा
दिविषयज्ञानमेतद्द्वयं । दण्डा
यमानं । प्रवाहापन्नंविज्ञानस्कन्धइ

त्यर्थं इतिकस्यचित् : । अहमितिप्रत्ययेविज्ञानस्कन्धइत्यानन्दगिरि : ॥

विज्ञानावसित : । त्रि० विज्ञानेननिश्चिते ॥

विज्ञानिक : । त्रि० वैज्ञानिके । प्रवीणे ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयठन् ॥

विज्ञापनम् । न० बोधने । समासमा० बुभावना० इ० भा० प्र० ॥ विपूर्वात् ज्ञाणन्तजानातेर्ल्युट् ॥

विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि० विज्ञातव्ये । इदमेवमितिविस्पष्टज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुंयोग्य: । ज्ञा० । अचोयत् । ईद्यति ॥

विज्यम् । न० निर्गुणे धनुषि ॥ विगताज्यायस्मिन्० यद्वाद्या० तत् ॥

विज्वर : । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगतमनस्तापे ॥ विगतोज्वरोयस्य ॥

विझर्झर : । त्रि० विषमे ॥

विज्ञामरम् । न० चक्षुष: शुक्लरोगे ॥ इतिकश्चित् ॥

विञ्जोली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥

विट : । पुं० अद्रौ ॥ लवणविशेषे ॥ षिड्गे । स्त्रैणे ॥ मूषिके ॥ खदिरे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामतन्त्रकलाकोविदे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ वेटति । विटशब्दे । इगुपधलक्षण : क : ॥

विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ इतिकश्चित् ॥

विटङ्क : । पुं० न० गृहप्रान्ते रचितपक्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥ विशेषेणटङ्क्यतेऽत्र । टकिबन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥ तोरणस्तम्भयोरुपरितर्यङ्निहितेदारुणि ॥ त्रि० सुन्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीत्यमुनय: षडसज्जमाना : कक्षा : समानवयसावथसप्तमायाम् । देवावचक्षतगृहीतगदौपरार्ध्यकेयूरकुण्डलकिरीटविटङ्कवेषौ ॥ इतिभा० ह० स्कन्धे १५ अध्याय : ॥

विटङ्कित : । त्रि० अलङ्कृते ॥

विटप: । पुं० विटाधिपे । पारदारिकश्रेष्ठे ॥ आदित्यपत्रे ॥ पुं० न० शाखापल्लवसमुदाये । विस्तारे ॥ स्तम्बे । गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पल्लवे ॥ मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे । मद्दावीथ्ये ॥ विटान्पाति । पा० । आतोनुपेतिक : ॥ यद्वा । विटानांपानम् । पा० । घञर्थेक : ॥ वेटति० विस्तृतेवा । विटआक्रोशे० शब्दे च । विटपविष्टपविशिपोलपा : ० इ० साधु : ॥

विटपी । पुं० पादपे । तरौ । वृक्षे ॥ वटे ॥ विटप : शाखाविस्तारोऽस्यास्ति । अतइनि : ॥

विटप्रिय: । पुं० मुद्गरवृक्षे । मोगरा० इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रिय : ॥

विटमाक्षिकः । पुं॰ धातुविशेषे । ताप्ये । नदीजे । कामारी ।
विटिः । स्त्री॰ पीतचन्दने ॥
विट्कारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । गोराख्याम् ॥
विट्खदिरः । पुं॰ दुर्गन्धिखदिरे । अरिमेदे ॥ विड्गन्धिः खदिरः ॥
विट्चरः । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ विषं विष्ठांचरति । चर॰ । पचाद्यच् । मूलविभुजादित्वात्कोवा ॥ विषसरोवा ॥
विट्ठलः । पुं॰ अज्ञानुग्राहकेदेवे ॥ यदाहुरर्वाचीनादाक्षिणात्याः । विदाज्ञानेनठान्शून्यान्॰लाति अदत्ते आत्मीयतयागृह्णाति । ला॰ । आतोनुपसर्गइतिकः । विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लातिगृह्णातियःस्वयम् । अज्ञानुग्राहकदेवोविट्ठलः कथ्यतेबुधैरिति प्रक्रियाप्रसादः ॥
विट्पतिः । पुं॰ जामातरि ॥ यथा । मातामहंमातुलञ्चस्वस्त्रीयंश्वशुरंगुरुम् । दौहित्रंविट्पतिंबन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥ एतान्मातामहादीन्॰दशमुख्यप्रेोत्रियाद्यसत्त्वेभोजयेत् । गुरुर्विद्यागुरुराचार्यादिः । विट्दुहितातस्याःपतिः । इतिकुल्लूकभट्टः ॥ भोजयेत् । श्राद्धे॰इतिशेषोवोध्यः ॥ नृपतौ ॥ वैश्यश्रेष्ठे ॥
विट्सारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । कृष्णाख्याम् । गुयासालुक्॰इ॰गौ॰दे॰भा॰प्रसिद्धे ॥
विठरः । पुं॰ वाग्मिनि ॥
विडम् । न॰ कृत्रिमलवणे । पाक्ये । खारोलूण॰इ॰भा॰ ॥ अस्यगुणायथा । विडंसक्षारमूर्द्ध्वाधःकफवातानुलोमनम् । अहृकफमधोवातंसञ्चारयेदित्यर्थः । दीपनंलघुतीक्ष्णोष्णंरूक्षंरुच्यंव्यवायिच । विवस्थानाहविष्टम्भहृद्ग्रगौरवशूलनुत् ॥ विडति । विडभेदने ॥ इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥
विडङ्गः । पुं॰ म॰वेल्ले । चित्रतण्डुलायाम् । क्रिमिघ्ने ॥ विडङ्गंकटु तीक्ष्णोष्णंरूक्षंवह्निकरंलघु । शूलाध्मानोदरश्लेष्मक्रिमिवातविबन्धनुत् ॥ त्रि॰अभिज्ञे ॥ विडति ॥ विड॰ । विडआक्रोशेवा । विडादिभ्यःकिदित्यङ्गच् ॥
विडम्बनम् । न॰ अनुकरणप्रतारणे ॥
विडम्बना । स्त्री॰ विडम्बने । अनुकृतौ ॥
विडम्बमानः । त्रि॰ अनुक्रियमाणे ॥
विडम्बितः । त्रि॰ अनुकृते । व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥
विडम्बाः । त्रि॰ उपहासास्पदे ॥

विडारः। पुं॰ विडाले॥ रत्नयोर भेदः॥

विडारकः। पुं॰ विडाले॥

विडालः। पुं॰ ओतौ। मार्जारे। वृषदंशके॥ नेत्रपिण्डे॥ विडति॰ विडातिवा। विडआक्रोशे॥ तमि विशिविडिम्रणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यःकालन्॥ नेत्रौषधविशेषे॥ रणे॰ऽ।ऽ॰॥

विडालकम्। न॰ हरिताले॥ पुं॰ नेत्ररोगौषधविशेषे॥

विडालपदः। पुं॰ तोलकद्वयपरिमाणे॥ न॰मार्जारचरणे॥

विडालपदकम्। न॰ कर्षपरिमाणे॥

विडाली। स्त्री॰ भूमिकूष्माण्डे। विदार्याम्॥ मार्ज्जार्याम्॥

विडीनम्। न॰ खगानांगतिप्रभेदे॥ विशिष्टंडयनम्। डीङ्विहायसागतौ। स्वादिः। नपुंसकेभावेक्तः। स्वादयओदितइत्यतिदेशात्रोदित्वान्निष्ठानत्वम्॥ विडीनंविचित्रंपक्षिणः पतनमितिमहाभारतं॥

विडुलः। पुं॰ वेतसवृक्षे॥

विडोजाः। पुं॰ इन्द्रे॥ वेवेष्टि। विष्लृव्याप्तौ। क्विप्। विट्॰व्यापकम्॰ओजस्तेजोऽस्य॥ विट्सुप्रजासु॰मनुष्येषुवा॰ओजोयस्येतिवा॥

विडौजाः। पुं॰ पाकशासने। इन्द्रे॥ विडति। शिडभेदने। इगुपधेतिकः। विडंभेदकमोजोऽस्य। सान्तः॥

विड्गन्धम्। न॰ विड्लवणे॥

विड्जः। त्रि॰ विष्ठायांजाते॥

विड्लवणम्। न॰ विडे॥

विड्वराहः। पुं॰ विट्चरे॥

वितंसः। पुं॰ वीतंसे॥

वितण्डा। स्त्री॰ कच्चीशाके॥ शिलाह्वये॥ करवीर्याम्॥ दर्व्याम्॥ वादप्रभेदे। परपक्षप्रतिवादे। स्वपक्षस्थापनहीनायाम्विजिगीषुकथायाम्॥ तथाचन्यायसूत्रम्। सप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा। यद्यपितच्छब्देनजल्पोनपरामष्टुंशक्यते॰ जल्पस्यस्थापनाद्वयवतः प्रतिपक्षस्थापनाहीनत्त्वस्यविरुद्धत्त्वात्। तथापिस्थापनाद्वयवत्त्वंविहाय॰जल्पैकदेशः परामृश्यते। प्रतिपक्षोद्वितीयपक्षः। तथाच॰प्रतिपक्षस्थापनाहीनाविजिगीषुकथा॰वितण्डेति। नचस्वस्यस्थापनीयाभावात्कथमियंकथाप्रवर्त्ततामितिवाच्यम्। परपक्षखण्डनेनजयस्यैवोद्देश्यत्त्वात्। परेतु॰यत्परपक्षखण्डनेनैवस्वपक्षसिद्धेर्यादिवसिद्धेतत्साधनाभावेपिनप्रवृत्त्यनुपपत्तिरितिवदन्ति॥ १।४२॥ वितण्डातेपरचोऽनया

। तडिष्यघाते । गुरोश्चेत्य: ॥

वितत: । त्रि॰ विस्तृते ॥ विशेषेणतत: ॥

विततिः । स्त्री॰ विस्तारे ॥

वितथम् । न॰ अनृतेवचसि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ विगतंतथासत्यंयस्मात्॰ तत्॰वितथम् । अजितियोगविभागात्समासान्तोऽच् ॥

वितन्द्र: । त्रि॰ जागरूके ॥ तन्द्रारहिते ॥ विगतातन्द्रायस्यस: ॥

वितन्यमान: । त्रि॰ वितायमाने ॥ तनोते: कर्मणिलट : शानजादेश: ॥

वितन्वन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

वितमा: । त्रि॰ तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न॰ दाने ॥ तृप्लवनतरणयो: विपूर्व: । भावेल्युट् ॥

वितर्क: । पुं॰ ऊहे ॥ संशये ॥ विपरीततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभाषार्थस्वरादौ । भावेघञ् ॥ ज्ञानसूचके ॥

वितर्कणम् । न॰ वितर्के ॥ तर्क॰ । ल्युट् ॥

वितर्दि: । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ विगतातर्द्दिःहिंसाऽस्याः । तर्दहिंसायाम् । सर्वधातुभ्यइन्नितीन् ॥

वितर्द्दिका । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ स्वार्थेक: ॥

वितर्द्दी । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

वितलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तीर्थविशेषे ॥ काश्मीरेवितस्ताख्यंनागसदनमस्ति ॥

वितस्ति: । पुं॰ स्त्री॰कनिष्ठयासहविततेऽङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ वितस्यति॰वितस्यतेवा । तसु उपक्षये । वीतसिरितिति: ॥

वितान: । पुं॰ न॰यज्ञे ॥ क्रतुकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारे ॥ कटके । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥ विस्तारे ॥ न॰वृत्तविशेषे । अवसरे ॥ त्रि॰मत्ते ॥ तुच्छे ॥ शून्ये ॥ मन्दे ॥ विततनम्॰वितन्यतेवा । तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानक: । पुं॰ माडवृक्षे ॥ पुं॰न॰ चन्द्रातपे ॥

वितानतनिका । स्त्री॰ पटमण्डपरज्जौ ॥

वितानमूलकम् । न॰ उशीरे ॥

वितायमान: । त्रि॰ वितन्यमाने । विस्तीर्यमाणे ॥ वितनोते: कर्मणिलट: शानजादेश:। तनोतेर्यकीति॰वा॰ आकारादेश: ॥ विटङ्किते । अलङ्कृते ॥

वितिष्ठमान: । त्रि॰ अवतिष्ठमाने ॥ समवप्रविभ्यस्थइत्यात्मनेपदम् ॥

वितीर्णः । त्रि॰ दत्ते ॥ अवगाढे ॥
वितुन्नम् । न॰ सुनिषण्णे । शिषखप रिया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ शाके ।॥ शै वाले ।। विगतस्तुन्नं व्यथनमस्मात् ॥ त्रि॰ व्यथिते ॥
वितुन्नकः । पुं॰ न॰ धन्याके॥ भाटा मलौषधौ । तामलक्याम् । भू स्यामलक्याम् ॥ मुस्तायत्पित्तवपु रंगुक्ताभंख्याबितुन्नकम् ॥ बितुन्न कंहिमंतिक्तं कषायंकटु,कान्तिदम्॥ कफपित्तास्रश्वासपर्कुष्ठकण्डूविषप्र णुत् ॥ बितुद्यतेस्म । तुदव्यथने कर्मणिक्तः । स्वार्थेकन् ॥ विगत स्तुन्नंदुःखमस्माद्वा । कप् ॥
वितुन्ना ।) वितुन्निका ।) स्त्री॰ तामलक्याम् । भूस्यामलक्याम् ॥ वितुन्नके ॥
वितृप्तः । त्रि॰ सन्तुष्टे ॥ विशेषेण तृप्तः ॥
वितृष्णः । त्रि॰ निष्कामे ।
वित्तम् । न॰ धने ॥ न्यायार्जितध ने ॥ धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वज नायच ।पञ्चधाविभजन्वित्तमि हामुत्रचमोदते । प्रभूतेहिरण्य रत्नादौ ।। ज्ञाने ।। लग्नाद्द्वितीय भवने । त्रि॰ ख्याते । विज्ञाते ॥ विचारिते ॥ विद्यतेस्म।विद्विचार णे । क्तः ॥ नुदविदेतिपक्षेनत्वा भावः ॥ यद्वा । अवेदि । विद्लृ लाभे । क्तः । वित्ताभोगप्रत्यय योरितसाधुः ॥ लब्धे ॥
वित्तदः । पुं॰ पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारे गृहे ॥ त्रि॰ धनदातरि ॥ वित्तंद दाति । डुदाञ्दाने । आतश्च तिकः ॥
वित्तपः । पुं॰ कुबेरे ॥ त्रि॰ धनर क्षके ॥ वित्तंपाति । पा॰ कः ॥
वित्तमयः । त्रि॰ धनप्राये ॥
वित्तिः । स्त्री॰ विचारे । ज्ञाने ॥ यथा । सत्त्वंभावनवित्तिर्व्यपनुद तियतः कर्मनाम्नोघटादिर्मिथ्या भूतंचकर्मच्यपयतिनतथावित्तिवा- च्यंयतस्तत् ।इत्यंसिद्धेविभागेश्रु तिशिखरगिरावित्तिवाच्यप्रतीताव ध्योमिथ्येतिसिद्धेनतदपचयेक ऽजातंसमर्थम् ॥ इति ॥ लाभे ॥ सम्भवे ॥ विदेर्भावादौस्त्रियांक्तिन्।
वित्तेशः । पुं॰ धनपतौ कुबेरे ॥
वित्तैषणा । स्त्री॰ धनलाभेच्छायाम्॥ कर्मणांसाधनेवित्ते तृष्णावित्तैष णामता ।
विचस्तः । त्रि॰ त्रासयुक्ते ॥ विप् र्वात्त्रसेः क्तः ॥
वित्रासः । पुं॰ भये । त्रसीउद्वे गे॰ विपूर्वः । घञ् ॥
विथुनः । पुं॰ वृषभे ॥
विथुरः । पुं॰ चौरे । राक्षसे ॥ व्य थते ।व्यथभयचलनयोः । व्य थेः

सम्प्रसारणं किचेत्युरच् ॥

विघ्या । स्त्री॰ गोजिह्वायाम् ॥

वित्॰द् । त्रि॰ विदुषि ॥ न॰ ज्ञाने ॥ वेदनम् । विदज्ञाने । सम्पदादित्वात् भावेक्किप् ॥

विद: । पुं॰ पण्डिते । वेत्ति । विद॰ क: ॥

विदंश: । पुं॰ अवदंशे ॥ विदंश्यते । दंश॰ । कर्मणि॰ भावेवाघञ् ॥

विदग्ध: । त्रि॰ चतुरे । दक्षे ॥ नागरे ॥ पण्डिते ॥ अत्यन्तपक्के ॥

विदग्धता । स्त्री॰ विदग्धत्वे ॥

विदग्धा । स्त्री॰ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

विदथ: । पुं॰ योगिनि ॥ कृतिनि । प्राज्ञे ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । रुदिविदिभ्यांङिदित्यथ: ॥ यज्ञे ॥ वेत्ति॰ अस्मिन्देवान् ॥

विदन् । त्रि॰ पण्डिते ॥

विदन्दङ्क्षु: । त्रि॰ विदंष्टुमिच्छौ । उपदंशेच्छावति । दंशे: सन्नन्तादु प्रत्यय: ॥

विदन्ता । स्त्री॰ नातिदीर्घायांवराटिकायाम् ॥

विदर: । पुं॰ स्फुटने । भिदायाम् । फटना॰इ॰भा॰ । विदरणम् । दृविदारणे । ऋदोरप् ॥ न॰ विश्वसारके । नागफणीथूहर॰इ॰भा॰ ॥ त्रि॰ दरशून्ये । निर्भये ॥

विदरकम् । न॰ विदरे ॥ विद्रधौ ॥

विदर्भ: । पुं॰ कुण्डिनपुरे ॥ सतुवङ्गदेशस्यदक्षिणपश्चिमेवर्त्तते॰अधुना॰ बडानागपुर॰इतिख्यात: । भद्रकालीमहापूर्वेरामदुर्गाच्चपश्चिमे । श्रीविदर्भाभिधोदेशोवैदर्भीतत्रतिष्ठति ॥ त्रि॰ दर्भशून्ये ॥ कर्मठे ॥ विशिष्टेनदर्भेणोपलक्षित: ॥

विदर्भजा । स्त्री॰ अगस्त्यमुने: पत्न्याम् । कौशीतक्याम् । लोपामुद्रायाम् ॥ दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥

विदर्भराज: । पुं॰ विदर्भदेशाधिपतौ । भीमाभिधे पुराणप्रसिद्धे राजनि । दमयन्तीजनके ॥

विदर्भसुभ्रू: । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥

विदर्भाधिपति: । पुं॰ कुण्डिनपतौ । भीष्मकाभिधे । रुक्मिणीजनके ॥

विदल: । पुं॰ रक्तकाञ्चने ॥ पिष्टके ॥ न॰ वंशादिकृतपात्रविशेषे ॥ वेणुदले ॥ शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्नृपतिर्दमम्इतिमनु: ॥ दाडिमवल्कले ॥ द्विधाकृतकलायादौ । दाल॰इ॰भा॰ ॥ स्वर्णादेरवयवे ॥

विदला । स्त्री॰ त्रिवृति ॥ पत्रशून्यायाम् ॥

विदा । स्त्री॰ ज्ञाने ॥ मनीषायाम् ॥ भिदादित्वाद्विदेरङ् । टाप् ॥

विदाय: । पुं॰ गमनानुमतौ ॥ यथा । क्षणं माचम्पकवनंगच्छवातिष्ठसु

न्दरि । चरणं गृहवृक्षयाश्चामिविशिष्टं
कार्य्यमस्तिमे । विदार्यदेहिसम्प्रीत्या
चरणं मांप्राणवल्लभे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते
श्रीराधांप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदारः । पुं॰ जलोच्छ्वासे । आजौ । युधि ॥ दारणे ॥ विदार्य्यते । इ॰ । कर्म्मणिघञ् ॥

विदारकः । पुं॰ शुष्कनद्यादौवार्य्यर्थंकृतगर्त्ते । कूपके ॥ नद्यादौस्रोतोऽवरोधकारिणितरुशिलादौ । कूपके ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेशः शनिसंयुक्तः सप्तमेऽस्तगतोयदि ॥ विदारकमिमंमन्ये प्राहुःपत्नीविनाशकम् ॥ पुनश्च । मार्गेशात्सप्तमेभानुः पञ्चमेक्रूरखेचरः । विदारकाख्यएवासौभार्य्यामरिवशंनयेत् ॥ न॰ वज्रक्षारे ॥ विदार्य्यते । इ॰ विदारणे । णिच् । बाहुलकात्कर्म्मणिण्वुल् ॥ यद्वा । विदार्य्यते । कर्म्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदारः । कुत्सायांकः ॥ त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥ विदृणाति । इ॰ । ण्वुल् ॥

विदारकसमाख्यः । पुं॰ यात्रायांनिषिद्धयोगान्तरे ॥ यथा । भार्य्येशोव्ययगोनीचपुत्रस्थानेशनैश्चरः । विदारकसमाख्योयंयातुःपत्नींनिहन्तिवै ॥ विदारकेणसमाख्यायस्यसः ॥

विदारणः । पुं॰ कर्णिकारवृक्षे ॥ न॰ विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ॥ भेदने । पुं॰ स्त्री॰ रणे । सम्पराये । समीके ॥ विदार्य्यतेऽनेन इ॰ । णन्तः । ल्युट् ॥ विदारयतिवा ॥

विदारिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ विदार्य्यर्थे ॥ विदार्य्येव । स्वार्थेकः ॥

विदारिगन्धा । स्त्री॰ अंशुमत्याम् । शालपर्ण्याम् ॥ विदार्य्याःगन्धः विदारिगन्धः । ङ्यापोरितिह्रस्वः । सोऽस्त्यस्याः ॥

विदारिणी । स्त्री॰ काश्मर्य्याम् ॥

विदारितः । त्रि॰ भेदिते ॥ विदार्य्यतेस्म । इ॰ । णन्तः । क्तः ॥

विदारी । त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥ विपूर्व्वाद्दृणातेः कर्त्तरिणिनिः ॥

विदारी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ अष्टादशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगविशेषे ॥ यथा । सदाहतोदंश्वयथुंसुताम्रमन्तर्गलेपूतिविशीर्णमांसम् । पित्तेनविद्याद्वदनेविदारींपार्श्वेविशेषात्सतुयेनशेते ॥ सपुरुषोयेनपार्श्वेन॰ विशेषाद्बाहुल्येनशेते॰ तस्मिन्पार्श्वेसाविदारीभवतीत्यर्थः ॥ इक्षुगन्धायाम् । श्वेतभूकूष्माण्डे ॥ विदारीचोरशुक्लेक्षुगन्धाक्रोष्ट्रीचेत्यमरः ॥ अस्याः गुणास्तु । विदारीमधुरास्निग्धावृंहणीस्तन्यशुक्रदा । शीतास्वर्य्यामूत्रलाचजीवनीबलवर्णदा ॥ गुरुः पित्तास्रपव

नदाहंहन्तिरसायनीति ॥ विदारयति । दृविदारणे॰ ख्युन्त : । यथादाच । गौरादि: ॥ विदार्या : फलं मूलस्य॰ विदारी । चनुदात्तादेश्च लक्ष : ॰पुष्पमूलेषुबहुलमिति॰ लुपि॰ युक्तवद्भाव : ॥

विदाक : । पुं॰ कक्षपादे । कक्षाशी ॥

विदाहि । न॰ परिणामेऽम्लपाकमुपयाते॰ दाहजनकद्रव्ये ॥ विदाहिद्रव्यमुद्गारमम्लं कुर्यात्तथातृषाम् । हृदिदाहञ्चजनयेत्पाकंगच्छतितच्चिरात् ।

विदिक्पञ्च : । पुं॰ हरिद्राङ्गपक्षिणि

विदित : । पुं॰ कवौ । त्रि॰ बुधिते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिययातिशयेनाप्ते । विदिक्रियाकर्मभूते । यथा । तस्मिन्ब्रह्मणिविदितेविश्वमशेषंभवेदिदंविदितम् । कारणमृदिविदितायांघटकलशाद्यायथाऽवगम्यन्ते ॥ ७५ । श्रुते ॥ चर्थिते ॥ प्रज्ञानज्ञानवति ॥ अभ्युपगते । व्याकृते ॥ विद्यतेस्म । विदज्ञाने । क्त : । यस्यविभाषितीट् ॥ विदितंवेदनमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥

विदिक् । स्त्री॰ अपदिशं । अपदिशि । दिशोर्मध्ये । अभिनिविष्टतिशौईशानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्यांविनिर्गता॰ प्रान्ताविदिक् ॥

विदिशा । स्त्री॰ नगरीविशेषे ॥

विदीर्ण : । त्रि॰ कृतविदारणे । चीरा॰ फाडा इ॰ भा॰ ॥ दृ॰ । कर्मणिक्त : । ऋतइत्॰ रपर : । रदाभ्यामितिनत्वम् । णत्वम् ॥

विदु : । पुं॰ हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे ॥ कुम्भौतुपिण्डौशिरसस्तयोर्मध्येविदु : पुमान् ॥ वेत्तिसंज्ञामनया तेन । विद॰ । बाहुलकात्कु : ॥

विदुर : । पुं॰ नागरे ॥ धीरे ॥ धृतराष्ट्रानुजे । कौरवाणांमन्त्रिणि ॥ त्रि॰ज्ञानशीले ॥ वेदनशील : । विदिभिदिच्छिदे : कुरच् ॥

विदुल : । पुं॰ अम्बुवेतसे ॥ वेतसे ॥ गन्धरसे । बोले ॥ वेत्तिविद्यतेवा । बाहुलकादुलच्॰ गुणाभावश्च ॥ नम्रवेतसे ॥

विदुषी । स्त्री॰ पण्डितायांनार्याम् ॥ वेत्ति । विदे : शतुर्वसु : । उगितश्चेतिङीप् ।

विदुष्मती । स्त्री॰ पण्डितवत्यांपुर्याम् ॥

विदून : । त्रि॰ परितप्ते ॥ विदूयतेस्म । टुदुउपतापे । क्त : । स्वादिभ्यश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ विशेषेणदूनोवा ॥

विदरम् । न॰ देशविशेषे । वालवा

ये ॥ वालवायाद्रेः समीपवर्त्ति निनगरे ॥ त्रि॰अतिदूरस्थदेशादौ । विप्रकृष्टे ॥
विदूरजम् । न॰ वैदूर्य्यमणौ ॥
विदूरथः । पुं॰ राजविशेषे ॥
विदूरभूमिः । स्त्री॰ विदूरदेशे ॥
विदूराद्रिः । पुं॰ रोहणपर्व्वते ॥
विदूषकः । पुं॰ क्रीडनीयेकपात्रे । षिड्गे । विटे । व्यलीके । कामकेलौ । चाटुवटौ । वासन्तिके । वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दाकरे । खले । अभीरौ । सूचके । कण्टके । परदेषिणि ॥ नायकविशेषे ॥
विदेशः । पुं॰ परदेशे ॥ कोतिभारः समर्थानांकिंदूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेशः सविद्यानांकः परः प्रियवादिनाम् ॥
विदेहः । पुं॰ जनकान्वयभूमिपे । मैथिले ॥ विदेहाः पुं॰ भूम्नि । देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरहित॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्यचम्पारण्यान्तकंशिवे । विदेहभूः समाख्यातातीरभुक्त्यभिधः सतु ॥ त्रि॰कायशून्ये । निर्देहे ॥
विदेहमुक्तिः । स्त्री॰ मुक्तिविशेषे ॥ सायथा । ततः कालवशादेवप्रारब्धे तुक्षयङ्गते । वैदेहींमामकींमुक्तिं यातिनास्त्यत्रसंशयइति ॥ ततोजीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥
विदेहा । स्त्री॰ मिथिलायाम् ॥
विद्धः । त्रि॰ वेधिते । कृतच्छिद्रे ॥ क्षिप्ते । सदृशे । बाधिते । ताडिते ॥ विध्यतेस्म । व्यधताडने । क्तः । यहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥
विद्धकर्णः । पुं॰ विद्धकर्ण्याम् ॥ त्रि॰कृतकर्णवेधे ॥ विद्धौकर्णौयस्य ॥
विद्धकर्णा ।) स्त्री॰ विद्धकर्ण्याम् ॥
विद्धकर्णिका ।)
विद्धकर्णी । स्त्री॰ पाठायाम् । अम्बष्ठायाम् ॥ विद्धौकर्णौययाॱयस्यावा । पाककर्णेतिङीष् ॥
विध्यर्थः । पुं॰ विधिफले ॥ कृतिसाध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थाहेतुत्वञ्चेतितात्रिकार्यादर्शनम् ॥ भाट्टमतेविदृध्यर्थस्तु॰श्येनफलस्यैवाभिचारस्यानर्थहेतुत्वादधर्म्मत्वम्॰श्येनस्य तुविहितस्यसमीहितसाधनस्यधर्म्मत्वमेव । अर्थपदव्यावर्त्यन्तु॰कलञ्जभक्षणादेर्निषिदृधस्यैवेति । फलतोऽनर्थहेतुत्वेनतु॰शिष्टानांश्येनादीनधर्म्मत्वेनव्यवहारः । तदुक्तम् । फलतोपिचयत्कर्म्मनानर्थेनानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात् तद्धर्म्मइतिकथ्यते ॥
विध्वंसः । पुं॰ विनाशे ॥ विशि

ष्टोध्वंसः ॥

विद्यमानः । त्रि॰ वर्त्तमाने ॥

विद्या । स्त्री॰ उमायाम् । शिवायाम्
। दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् ॥ दे
वताज्ञाने । उपासनायाम् ॥ विज्ञा
ने ॥ श्रेयोविषयायाम् ब्रह्मविद्या
याम् ॥ अनावृतसंवित्तादात्म्यापन्ना
यांब्रह्माकारान्तःकरणवृत्तौ ॥ आ
त्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥
शास्त्रे ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्ताद
ण्डाख्यासुचतसृषु ॥ यथा । आन्वी
क्षिकींत्रयींवार्त्तांदण्डनीतिञ्चपार्थि
वः । तद्विधैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्वि
नयान्वितः ॥ आन्वीक्षिक्यात्मवि
ज्ञानं॰धर्माधर्मौत्रयीस्थितौ । अर्था
नर्थौतुवार्त्तायांदण्डनीत्यांनयानयौ
॥ विद्याश्चतस्रएवैतायोगक्षेमायदे
हिनाम् । विद्याविनीतोनृपतिर्न
कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ इति ॥ पुराणा
दिचतुर्द्दशसु ॥ यथा । पुराणन्याय
मीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः । वे
दाःस्थानानिविद्यानांधर्मस्यचच
तुर्द्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु
॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानिवे
दाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः ।
धर्म्मशास्त्रंपुराणञ्चविद्याह्येताश्चतु
र्द्दश । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगान्धर्वश्चे
तितेत्रयः । अर्थशास्त्रंचतुर्थञ्चवि
द्याह्यष्टादशैवताः ॥ इति ॥ तत्रा
ङ्गानिषट्॰यथा । शिक्षाकल्पोव्या
करणंनिरुक्तंछन्दोज्योतिषमिति ।
ऋग्यजुःसामाथर्वाख्याःवेदाश्च
त्वारईरिताः । विचारोवेदवाक्या
नांमीमांसाप्रोच्यतेबुधैः ॥ साचपू
र्वोत्तरभेदाद्द्विधा । तथाहि । कर्म
प्रतिपादनपराजैमिनिप्रणीताद्वाद
शाध्यायी॰पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रति
पादनपराव्यासप्रणीताचतुरध्यायी॰
उत्तरमीमांसेति । पदार्थनिर्णयप
रंतर्कशास्त्रंन्यायः॰अत्रैववैशेषिक
नयस्यान्तर्भावः । मन्वत्रिविष्णुहा
रीतादिप्रणीतंधर्मशास्त्रम् । कापिलपा
तञ्जलपाशुपतपाञ्चरात्रादीनामाग
मानामपिधर्मशास्त्रएवान्तर्भावः ।
सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम्॰मत्स्य
मार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मब्रह्मा
ण्डब्रह्मवैवर्त्तवायुवामनविष्णुवरा
हाग्निनारदीयपद्मलिङ्गगरुडकूर्मस्क
न्दभेदादष्टादशविधंपुराणम् । तदु
क्तम् । मद्वयंभद्वयञ्चैव॰ब्रत्रयंवचतु
ष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कानिपुराणा
निविदुर्बुधाः ॥ उपपुराणानामप्य
त्रैवान्तर्भावः । रोगोपशमपूर्वका
नन्दफलकोऽष्टस्थानसंयुतआयुर्वे
दः । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रति
पादकमन्त्रसहितःपादचतुष्टयात्म
कोधनुर्वेदः । पदावस्थिततानपरि
च्छेदप्रयुक्तावधानैपृथक्षड्जादि

स्वरसमुदायोगान्धर्ववेद : । चतु : षष्टिकलासङ्ग्राहकमौशनसादिशास्त्रमर्थशास्त्रमिति ॥ सर्वद्रव्येषु विद्यैवद्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्य्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्चसर्वदा ॥ विद्यादृदातिविनयं विनयाद्याति पात्रताम् । पात्रत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्मं तत : सुखमितिविष्णुशर्म्मा ॥ दानैनतपसाथच्चैरुपवासव्रतैस्तथा । नतांगतिमवाप्नोतिविद्यायामवाप्नुयादितियम : ॥ विदन्त्यनया॰अस्यामितिवा । विद्ज्ञाने । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ ब्रह्मविद्याहि॰दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुन : स्वकाशत्वं बोधयति ॥ परापरविभेदेनविद्याद्वैविध्यमीरितम् । ऋग्वेदाद्याऽपराविद्यापरात्वक्षरतत्परा ॥ व्यवहारस्यदशैयंविद्याविद्येतिभेदपरिभाषा । नोर्स्य्यतत्त्वदृष्ट्यातत्त्वंब्रह्मैवनान्यदस्यस्मात् ॥ तत्त्वदृष्ट्या॰ब्रह्मात्मैकत्वसिद्धान्तदृष्ट्या । तत्त्वम्॰ यथार्थस्वरूपम् ॥ गणिकायामोषधौ ॥

विद्यागुरु : । पुं॰ आचार्यतिरिक्तोपाध्यायादौ ॥

विद्यातीर्थम् । न॰ सन्ध्यातीर्थे ॥ विद्यादानपात्रे ॥

विद्यादल : । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

विद्यादाता । त्रि॰ विद्यादानकर्त्तरि ॥ यथा । अन्नदाताभयत्राताप्रीतातस्तथैवच । विद्यादाताजन्मदातापञ्चैतेपितरोनृणाम् ॥

विद्यादानम् । न॰ अध्यापने ॥ पुस्तकदाने ॥ अन्नदानंमहादानंविद्यादानंततोधिकम् । अन्नेनक्षणिकातृप्तिर्यावज्जीवन्तुविद्यया ॥ अपिच । वाजपेयसहस्रस्यसम्यगिष्टस्ययत्फलम् । तत्फलंसमवाप्नोतिविद्यादानोत्रसंशय : ॥ तस्माद्वैवालयेनित्यंधर्मशास्त्रस्यवाश्रुते । पठनंकारयेद्राजन्यदीच्छेद्वर्म्ममात्मन : ॥ गोभूहिरण्यवासांसिशयनान्यासनानिच । प्रयच्छन्तीनदत्तानिभवन्तिनृपसत्तम ॥ धर्माधर्म्मंनजानातिलोकोयंविद्ययाविना । तस्मात्सदैवधर्मात्मन्विद्यादानरतोभव ॥ इतिवह्निपुराणेविद्यादाननामाध्याय : ॥ अपिच गारुडे ५१ अध्याये । विद्यांदत्वाब्राह्मणायब्रह्मलोकेमहीयते । दद्यादहरहस्तान्तुश्रद्धयाब्रह्मचारिणे ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोब्रह्मस्थानमवाप्नुयात् इति ॥ यस्तुदेव्या गृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत् । सभवेत्सर्वलोकानांपूज्य : पूजापदंव्रजेत् ॥ धर्मार्थकामनस्यातांशुश्रूषावापितद्विधा । तत्रविद्यानवाप्नोतिशुभंबीजमिवोषरे ॥

परे ॥ विद्ययैवसमंकाममर्त्त्व्यंब्र ह्मवादिना । आपद्यपिहिघोरायां नत्वेनामिरिणेवपेत् ॥ विद्याब्रा ह्मणमेत्याहशेवधिस्तेऽस्मिरचमाम् । असूयकायमांमादास्तथास्यांवीर्य वत्तमा ॥ यमेवतुशुचिंविद्यान्नियतंब्रह्मचारिणम् । तस्मैमांब्रूहिवि प्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥ इति- मनुः ॥

विद्यादेवी । स्त्री॰ विद्याधिष्ठात्र्याम् । सरस्वत्याम् ॥ जिनषोडश देवीषु ॥ यथा । विद्यादेव्यस्तुषोडश ॥ १५२ ॥ रोहिणीप्रज्ञप्तीवज्रशृङ्खलाकुलिशाङ्कुशाः । चक्रेश्वरीनरदत्ताकाल्यथोऽसौमहापरा ॥ गौरीगान्धारीसर्वास्त्रमहाज्वालाच मानवी । वैराट्याच्छुप्तमानसीमहामानसिकेतिताः ॥ १५४ ॥ इ॰ हे॰ चं॰ ॥

विद्याधनम् । न॰ विद्ययोपार्ज्जिते वित्ते ॥ यथाहकात्यायनः । उपन्यस्तेतुयल्लब्धंविद्ययापणपूर्वकम् । विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभागेननियोजयेत् ॥ शिष्यादार्त्विज्यतः प्रश्नात्सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयात् । स्वज्ञानशंसनाद्वादाल्लब्धंप्राध्ययनाच्चयत् ॥ विद्याधनन्तुतत्प्राहुर्विभागेनप्रयोजयेत् । शिल्पेष्वपिहिधर्मोयं॰ मूल्याद्यच्चाधिकंभवेत्

साधारणसुवर्णादिकमादाय॰ कुण्डलादिकंनिर्माय॰ सुवर्णादिमूल्यात्॰ शिल्पगुणेनयदधिकम्मूल्यंस्यात्तदित्यर्थः ॥ परंनिरस्ययल्लब्धंविद्ययाद्यूतपूर्वकम् । विद्यातिशयनैपुण्येन॰ द्यूतपूर्वकंयल्लब्धमित्यर्थः ॥ विद्याधनन्तुतद्विद्यान्नविभाज्यं वृहस्पतिः ॥ अस्यार्थंवचनार्थानुक्रमेणाह । यदीति । यदिभवान्भद्रमुपन्यस्यति॰ तदाभवते॰ एवमयैतद्देयमितिपणितंयत्रोपन्यासंनिस्तीर्यलभतेतन्नविभाज्यम् ॥ शिष्यादध्यापितात्॰ आर्त्विज्यतः ऋ यजमानाद्दक्षिणयालब्धंधनम्॰ दक्षिणाचनप्रतिग्रहेवेतनरूपत्वात्तस्याः तथायत्किञ्चिद्विद्ययाप्रश्नंनिस्तीर्य॰ अपणितमेवयद्दिकञ्चित्परितोषाद्ददाति॰ प्रश्नंनिस्तीर्य॰ प्रश्नस्यसम्यगुत्तरेदत्तइत्यर्थः सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयादितिव्याचष्टे । तथेति॰ तथायोऽस्मिन्शास्त्रार्थेममसंशयमपनयति॰ तस्मैसुवर्णमिदंदद्यानीत्युपस्थितस्यसंशयमपनीययल्लब्धम् । तत्रैवविकल्पेनव्याख्यान्तरमाहयद्वेति । यद्वा॰ वादिनोर्वादसन्देहे॰ न्यायकरणार्थमागतयोः सम्यङ्निरूपणेनयल्लब्धंषष्ठांशादिकम् । स्वज्ञानशंसनादितिव्याचष्टे॰ तथेति॰ तथाशास्त्रादिषुप्रक्र

ष्ट्ज्ञानंविभाव्ययत्प्रतिग्रहादिनाल ब्धम्। वादादित्यस्यार्थमाह० तथेति। तथाद्वयोः शास्त्रज्ञानविवादे० अन्यत्रापियत्रकुत्रचिदन्योन्यज्ञान-विवादे० निर्जित्ययल्लब्धम्० निर्जित्य० एककोटिव्यवस्थापनेनविवादमपनीय० लब्धम्० वादिपणितंराज्ञावाप्रसाददत्तमित्यर्थः प्राध्ययनादितिव्याचष्टे० तथेति० तथैकस्मिन्देयेबहूनामुपप्लवे० येन प्रकृष्टमधीत्य० यल्लब्धम्। शिल्पेष्वपीत्यस्यार्थमाह० तथेति० तथा शिल्पादिविद्यया० चित्रकरसुवर्णकारादिभिर्यल्लब्धम्० शिल्पगुणेन यदधिकंलब्धम्। तथाद्यूतेनापि परंनिर्ज्जित्ययल्लब्धं० तत्सर्वंविद्याधनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः। तस्माद्यथाकथाचविद्ययालब्धमर्ज-कस्यैवतन्नेतरेषामिति० प्रदर्शनार्थन्तुकात्यायनेनविस्तारितमितिदायभागः॥ अथनारदः। कुटुम्बं-बिभृयाद्भ्रातुर्योविद्यामधिगच्छतः। भागंविद्याधनात्तस्मात्सलभेताश्रुतोपिसन्निति॥ बिभृयादित्येकवचननिर्द्देशान्नबहवः। यदिविद्यामभ्यस्यतोभ्रातुः कुटुम्बमपरोभ्रातास्वधनव्ययशरीरायासाभ्यांसं-वर्द्धयति० तदातद्विद्यार्जितधनेतस्याधिकारः० अश्रुतोमूर्खः।

विद्याधरः। पुं० देवयोनिविशेषे। जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ० कामरूपिणि० खेचरे॥ विद्यायागुटिकाञ्जनादिविषयिण्याः० धरोधारकः॥ रतिबन्धविशेषे॥ यथा। नार्य्यारूयुगंधृत्वाकराभ्यांताडयेत्पुनः। कामयेन्निर्भयंकामीबन्धोविद्याधरोमतः॥ यन्त्रविशेषे॥ यथा॥

विद्याधरयन्त्रम्। न० डमरुयन्त्रे॥

विद्याधारः। पुं० वर्णवृत्तान्तरे॥ यथा। नागाधीशेनोक्तंवृत्तंविद्याधारम्० षड्भिः कर्णैः शेते पूर्णंभूमौसारम्। स्यादस्मिन्विश्रामोवेदैर्वेदैर्वेदैः० कृत्वायस्यात्पूर्णंधीरः कीर्त्यायुक्तः॥ यथा। वन्देपादाम्भोजन्नित्यंसीताभर्त्तुः कृत्वासिन्धौसेतुंरक्षोनाथंहन्तुः। पैत्र्यामाज्ञांज्ञात्वाप्राप्तंराज्यंह्यातुः स्वीयैः सर्वैर्लोकैः साकंनाकंयातुः॥ विद्यां धरति। धृञ्०। कर्म्मण्यण्॥

विद्याधिकारी। त्रि० उपनिषन्निषण्णचेतोभिः॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्यायाः अधिकारी॥ सद्विविधः० कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च। तत्रोपास्तिसाक्षात्कारपर्य्यन्तामुपासनांकृत्वायोज्ञानेप्रवर्त्ततेसमुख्योविद्याधिकारी। इदानीन्तनस्तप्रायेणाकृतोपासनएवौत्सुक्यमात्रात्सहसा

विद्यायांप्रवर्त्ततेसतुगौणोधिकारी॰ तस्यज्ञानस्यसवातप्रदेशप्रदीपवत्स हसानिवर्त्तनात् । ननु सर्व्वेषाम पिविदुषामात्मनोनित्यप्राप्तिरूपो मुख्याधिकारः किन्नस्यादविशेषा दविद्यानिवृत्तेरितिचेत्॰शृणु॰अ स्यायम्भावः । यस्तूपास्यदेवतासा क्षात्कारपर्य्यन्तंसगुणोपासनंवि धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा नोत्पत्तौविघ्नाभावात्॰आत्मधी र्नित्यप्राप्तैव । यः पुनरुपासनमकृ त्वाश्रवणाद्यनुष्ठायतत्त्वंनिश्चिनोति तस्यचित्तवशीकरणाभावेविघ्नप्रस क्तत्वात्तस्यप्रतिनियमविधिः । नच तत्त्वज्ञानेमात्मज्ञानस्यनष्टत्वाद्विधिवै यर्थ्यमितिशङ्क्यम्॰वशीकरणा भावे॰शास्त्रेणनष्टेत्परमार्थबुद्धिरि त्यज्ञानेपरमार्थत्वांशनाशेपि॰जन्म हेतुत्वज्ञाननाशायोगात् । अन्यथा वेदान्तेषूपास्तिविधीनामैकाग्र्यद्वा राऽद्वितीयब्रह्मपरत्वंनस्यात् । अ तस्तेषांश्रुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व्व कमप्रतिबद्धसाक्षात्कारायनिरन्तरं निर्गुणब्रह्मभावनाकार्य्या । अतएव शास्त्रे॰विदुषोविधिर्नास्तीत्युक्त्वा॰ पुनर्विद्वानत्रविधिमर्हतीतिब्रह्म निष्ठाविधीयते॰इत्याद्युक्तिर्नविरु ध्यते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थास म्भवात् ॥

विद्यानिधिः । पुं॰ विद्यासम्प्रदाय प्रवर्त्तके ॥

विद्यानैपुण्यकामः । त्रि॰ विद्याति शयमात्रार्थिनि ॥

विद्याप्रयोजनम् । न॰ आत्यन्तिक्यांसं सारनिवृत्तौब्रह्मप्राप्तिलक्षणायाम् ॥ विद्यायाः प्रयोजनम् ॥

विद्याभीप्सी । त्रि॰ विद्यार्थिनि ॥

विद्यारम्भः । पुं॰ प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे विद्यारम्भञ्चकारयेदितिवचनबोधि तेविद्यायाः प्रारम्भे ॥

विद्यार्थी । त्रि॰ विद्याभीप्सिनि ॥ विद्यैवार्थः सोस्यास्तीति॰इ- निः ॥

विद्यावान् । त्रि॰ विद्याविशिष्टे ॥ पण्डिते ॥ विद्यास्त्यस्य । म- तुप् ॥

विद्याविषयः । पुं॰ परब्रह्मणि॰प्र त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष यः ॥

विद्युज्जिह्वः । पुं॰ राक्षसविशेषे ॥ त्रि॰तडिदाभजिह्वे ॥

विद्युज्ज्वाला । स्त्री॰ कलिकारीवृ- क्षे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥

विद्युत् । स्त्री॰ मेघप्रभवे॰दीर्घाका रे॰ज्योतिषि । तडिति । सौदा मिन्याम् । चञ्चलायाम् ॥ साचतु र्विधायथा । वातायकपिलाविद्युदा तपायहिलोहिता । पीतावर्षायवि

च्छ्रियाद्दुर्भिक्षायासिताभवेत् ॥ सन्ध्यायाम् ॥ विशेषेणद्योतते । द्युतदीप्तौ । भ्राजभासेतिक्विप् ॥ त्रि॰ निष्प्रभे ॥

विद्युत्केशः । पुं॰ राक्षसविशेषे ॥

विद्युत्प्रियम् । न॰ कांस्ये ॥

विद्युत्वान् । पुं॰ मेघे ॥ विद्युतः सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

विद्युन्माला । स्त्री॰ अनुष्टुप्छन्दोभेदे ॥ यथा । मोमोगोगोविद्युन्माला । वासोवल्लीविद्युन्मालाबर्हश्रेणीशाक्रश्चापः । यस्मिन्नास्तां तापोच्छित्त्यै गोमध्यस्थः कृष्णाम्भोदः ॥ अपिच । उक्तायस्यामष्टौवर्णाः पादेपादे सर्वे दीर्घाः । विश्रामः स्याद्वेदैर्वेदैः साविद्युन्मालानिर्दिष्टा ॥ यथा । आगामिन्योनीयामिन्यो यायायाताभूयोभूयः । अभ्रच्छाया बत्ताकृष्टं मानेनानेनस्यात्किन्ते ॥

विद्युन्माली । पुं॰ राक्षसविशेषे ॥

विद्योपयोगः । पुं॰ विद्यायेष्टसिद्धौ ॥ चतुर्भिः प्रकारैर्विद्योपयुक्ताभवति । आगमकालेन॰ आगमकालस्यविद्याग्रहणकालः । १ । स्वाध्यायकालेन॰ स्वाध्यायकालस्याभ्यासकालः । २ । प्रवचनकालेन॰ प्रवचनकालोऽध्यापनकालः । ३ । व्यवहारकालेन॰ व्यवहारोयज्ञानुष्ठानकर्म्मणि । ४ । तत्राद्ययोर्विद्याध्ययं बुद्धिमानिस्यादि रपूर्वकमन्नवस्त्रादिलाभरूपोपयोगः । तृतीयेप्रतिष्ठा॰ सच्छिष्यलाभद्वारार्थप्राप्तिः सत्कारविशेषश्च । चतुर्थे॰ यज्ञादानुष्ठानकालेऽपशब्दप्रयोगप्रयुक्तप्रायश्चित्ताभावः॰ कर्म्मसाङ्गता॰ दक्षिणालाभः प्रतिष्ठाचेत्युपयोगः॰ तादृशश्चोपयोगः सर्वाध्ययनएवेतिमहाभाष्यकारादयः ॥

विद्रम् । न॰ छिद्रे ॥

विद्रधिः । पुं॰ रोगविशेषे । हृद्ग्रन्थौ । हृद्व्रणे ॥ अस्यसम्प्राप्तिपूर्व्वकंसामान्यलक्षणंयथा । त्वग्रक्तमांसमेदांसिप्रदुष्यास्थिसमाश्रिताः । दोषाः शोथंशनैर्घोरंजनयन्त्यायताभृशम् ॥ महामूलंरुजावन्तंवृत्तंवाप्यथवायतम् । सविद्रधिरितिख्यातोविज्ञेयः षड्विधश्चसः ॥ पृथग्दोषैः समस्तैश्चक्षतेनाप्यसृजातथा । विद्रधिः षड्विधः प्रोक्तोविशेषोभावसङ्ग्रहे ॥ जलौकापातनंशस्तंसर्वस्मिन्नपिविद्रधौ । मृदुर्विरेकोलघ्वन्नंस्वेदः पित्तोत्तरंविना ॥ वेदनम् । भिदेर्बहुलमन्यत्रापिसंज्ञाछन्दसोरितिबाहुलकात् । यद्वा । विद्रात्स्वप्ने पलायने । आतश्चोपसर्गइतिकः । विद्रंधीयतेऽस्याम् । डुधाञ्॰ । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥ यद्वा । विद्रस्यधानम् । दुक्क्रम्यादिभ्यः ॥

विद्रधिनाशनः । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥

विद्रव : । पुं॰ विद्रुतौ । पलायने ॥ धियि । बुद्धौ ॥ विद्रवणम् । द्रुगतौ । ऋदोरप् ॥ निन्दायाम् ॥ क्षरणे ॥

विद्रावित : । त्रि॰ पलायिते ॥

विद्रुत : । त्रि॰ पलायिते ॥ प्रचलिते ॥ द्रवीभूतेस्वत : प्राप्तद्रवीभावे । विलीने । द्रुते ॥ विद्रवतिस्म । द्रुगतौ । गत्यर्थेतिक्त : ॥

विद्रुति : । स्त्री॰ पलायने । प्रद्रावे ॥

विद्रुम : । पुं॰ रत्नवृक्षे ॥ प्रवाले ॥ किशलये ॥ विशिष्टोद्रुम : ॥ यद्वा । विशिष्टेद्रौवृक्षेभव : । विशिष्टोद्रुमोऽस्त्यस्यवा । व्युद्रुम्याम : ॥ त्रि॰ विगतद्रुमेभूमिपर्वतादौ ॥

विद्रुमलता । स्त्री॰ नलीनामौषधौ ॥ शुषिराविद्रुमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी नली ॥ विद्रुमस्येवलता ॥

विद्रुमलतिका । स्त्री॰ विद्रुमलतायाम् ॥

विद्वत्कल्प : । त्रि॰ ईषदूने विदुषि । विद्वद्देशीये ॥

विद्वत्संन्यास: । पुं॰ सम्यगनुष्ठितै : श्रवणमनननिदिध्यासनै : परन्तत्त्वं विदितवद्भि : सम्पाद्यमाने॰ ज्ञानफलभूतेचतुर्थाश्रमे ॥ तच्चयाज्ञवल्क्यादय : सम्पादयामासु : ॥

विद्वान् । त्रि॰ प्राज्ञे । दक्षे ॥ पण्डिते ॥ वेदविदि ॥ विदितसकलवेद्ये । आत्मविदि ॥ व्युत्थानमपरिग्रहञ्चेतिद्वयंविविदिषुणांसाधनत्वेनोक्तम्॰ तत्॰ विदुषांस्वत : सिद्धमित्याह । लोकद्वयार्थैषणाभ्योव्युत्थानञ्चापरिग्रह : । द्वयं योषमहिम्नैवविदुषांनतुयत्नत : ॥ आनन्दैकस्वभावं स्वमात्मानंपश्यत : कुत : । काम : परिग्रहोवास्याद्योकामइतिचश्रुते : ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । विदे : शतुर्वसुरिति पाणिनीयवसुरादेश: ॥ नशिल्पादिज्ञानयुक्ते विद्वच्छब्द : प्रयुज्यते ॥ विद्वत्त्वञ्चनृपत्वञ्चनैवतुल्यं कदाचन । स्वदेशेपूज्यतेराजा विद्वान्सर्वत्रपूज्यते ॥

विद्विट् । त्रि॰ शत्रौ ॥

विद्वेष : । पुं॰ विद्वेषणे ॥ द्विषअप्रीतौ । घञ् ॥

विद्वेषक : । त्रि॰ विद्वेष्टरि । द्वेषकर्त्तरि ॥ विद्वेष्टि । द्विष॰ ण्वुल् ॥

विद्वेषणम् । न॰ विद्वेषे । वैरे ॥ अभिचारकर्मविशेषे ॥ स्निग्धानां द्वेषजननंमिथोविद्वेषणंमतम् ॥

विद्वेषणी । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे ॥

विद्वेषी । त्रि॰ शत्रौ । वैरिणि ॥ विद्वेषोस्त्यस्यास्मिन्वा । इनि : ॥

विधनम् । त्रि॰ विनाशयति ॥

विधवनम् । न॰ कम्पने ॥

विधरण : । त्रि॰ विधारयितरि ॥

विधवा । स्त्री० रण्डायाम् । मृतभर्तृकायाम् । विश्वस्तायाम् । पतिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रिणी । धनधान्यसमृद्धापिविधवेत्युच्यतेबुधैः । विगतोधवोभर्त्तायस्याः॥

विधा । स्त्री० गजाशने । इभान्ने ॥ ऋद्धौ ॥ विधौ ॥ विधानम् । डुधाञ् धारणपोषणयोः ॥ आतङ्कितिक: ॥ वेतने ॥ कर्मणिविधीयन्तेऽनया ॥ प्रकारे ॥ वेधने ॥

विधाता । पुं० वेधसि । द्रुहिणे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ विशिष्यदधाति । डुधाञ्० । तृच् । विरन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थः ॥ मदिरायामितिराजनिघण्टः ॥ भृगुमुनेः पुत्रे॥ विष्णौ कर्माणिदर्शपूर्णमासादीनि० तत्फलानिस्वर्गादीनिचविदधातिसृजति । पूर्ववत्तृच् ॥

विधाभू: । पुं० नारदमुनौ ॥

विधायुः । पुं० सूर्यशोभायाम्॥ ब्रह्मणोवयसि ॥

विधात्री । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ अद्रये ॥ विधानकर्त्र्याम् ॥

विधानम् । न० हस्तिकवले ॥ विधौ॥ करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्त्तने ॥ वेदे ॥ विधीयन्तेऽनेनकर्माण्यग्निहोत्रादीनि । डुधाञ्० । ल्युट् ॥

विधानग: । पुं० पण्डिते ॥ विधानंगायति । गैशब्दे । गापोष्टक् ॥

विधानोक्त: । त्रि० विधिशास्त्रबोधिते ॥ विधानेनउक्तः ॥

विधाय । अ० कृत्वेत्यर्थे ॥

विधायक: । त्रि० विधेर्ज्ञापके । विधानस्यकर्त्तरि ॥ विपूर्वाद्धाञोण्वुल् ॥

विधायी । त्रि० विधानकर्त्तरि ॥

विधारक: । पुं० विधरणे ॥

विधि: । पुं० ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि । काले ॥ दैवे । नियतौ ॥ विधाने ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वैद्ये ॥ यागोपदेशग्रन्थे ॥ कर्मणि ॥ लिङाद्यर्थे ॥ वेदे ॥ कुर्यात्क्रियेतकर्त्तव्यंभवेत्स्यादितिपञ्चमम् । एतत्स्यात्सर्ववेदेषुनियतंविधिलक्षणमितिन्यायविदांस्मरणम् ॥ तथाच०पुरुषार्थमुद्दिश्य०कर्मोपासनाज्ञानात्मककाण्डत्रयविधायकोवेदो०विधिरितिफलितोर्थः॥ अज्ञातज्ञापकोवेदभागो०विधिरितिमीमांसकाः । सचताद्दशप्रयोजनवदर्थविधानेनार्थवान्० याद्दशंचार्थंप्रमाणान्तरेणाप्राप्तंविधत्ते । यथा० अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामइतिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्तंस्वर्गप्रयोजनवद्धोमंविधत्ते० अग्निहोत्रहोमेनस्वर्गंभावयेदितिवाक्यार्थबोधः । यत्रकर्ममानान्तरेणाप्राप्तं०

तत्र तदुद्देशेन गुणमात्रं विधत्ते । यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र होमस्याग्निहोत्रं जुहुयादित्यनेन प्राप्तत्वाद्धोमोद्देशेन दधिमात्रविधानं दध्ना होमं भावयेदिति । यत्र तूभयमप्राप्तं तत्र विशिष्टं विधत्ते । यथा सोमेन यजेतेत्यत्र सोमयागयोरप्राप्तत्वात् सोमविशिष्टयागविधानम् । सोमपदे मत्वर्थलक्षणया सोमवता यागेनेष्टं भावयेदिति वाक्यार्थबोधः । न चोभयविधाने वाक्यभेदः प्रत्येकमुभयस्याविधानात् किन्तु विशिष्टस्यैकस्य विधानात् ॥ विधिस्तु त्रिविधः नियोगविधिरधिकारविधिः प्रयोगविधिश्चेति ॥ विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति । तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसङ्ख्या विधीयते ॥ अप्राप्तप्रापको विधिरिति वैयाकरणाः ॥ न्योयमते विधिर्यथा । प्रवृत्तिः कृतिरेवात्र सा चेच्छातो यतश्च सा । तज्ज्ञानं विषयस्तस्य विधिस्तज्ज्ञापकोऽथवा ॥ विधिजन्यज्ञानात् प्रवृत्तिर्हि प्रयते सा इच्छातः चिकीर्षातः चिकीर्षा च कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात् तज्ज्ञानस्य विषयः कार्यत्वमिष्टसाधनत्वञ्च विधिरिति प्राचीनमतम् । स्वमतमाह तज्ज्ञापकोऽथवेति । इष्टसाधनत्वानुमापकप्राप्ताभिप्रायो विधिप्रत्ययार्थः । इति दासीयकुसुमाञ्जलिः ॥ विधिर्विधायकः इति न्यायसूत्रम् । इष्टसाधनताबोधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यं विधिः अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादि ॥ विधीयते च नेन सुखदुःखे । डुधाञ् उपसर्गे घोः किः ॥ विधत्त इति विधिर्वा । बाहुलकात् कर्त्तरि किः ॥ यद्वा । विधविधाने । इन् । इगुपधात् किदिति कित्त्वान्न गुणः ॥ विधानमनेन वा । पूर्ववत् किः ॥

विधिगोचरः । त्रि० विधिकिङ्करे ॥

विधिज्ञः । त्रि० शास्त्रज्ञे ॥

विधित्समानः । त्रि० विधातुमिच्छति ॥

विधित्सा । स्त्री० विधातुमिच्छायाम् ॥ विपूर्वाद्दधातेः सनि मीमेत्यादिना इकारः । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ततः स्त्रियामित्यनुवृत्तौ अप्रत्ययादिति अप्रत्यये टाप् ॥

विधित्सितः । त्रि० विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥

विधित्सुः । त्रि० विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वाद्दधातेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

विधिदर्शी । पुं० सदस्ये । न्यूनाधिकविचारकेऽत्विग्विशेषे ॥ विधिं द्रष्टुं शीलमस्य । णिनिः ॥

विधिदृष्टः । त्रि० यथाशास्त्रं निश्चिते ॥ विधिना दृष्टः ॥

विधिदेशक : । पुं॰ सदस्ये । विधिदर्शिनि ॥

विधियज्ञ : । पुं॰ विधिनोनुष्ठीयमानेबाह्ययज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ ॥ विधिविषयोयज्ञ : ॥

विधिवत् । ऋ॰ यथाविधि , विध्यनुसारेणेत्यर्थे ॥

विधिविषय : । त्रि॰ विधिजन्यप्रयत्नभाव्ये ॥ विधेर्विषय : ॥

विधिहीन : । त्रि॰ यथाशास्त्रवोधितविपरीते ॥ विधिनाहीन : ॥

विधु : । पुं॰ सुधांशौ । सोमे । चन्द्रे ॥ कर्पूरे । ऋच्युते । हरौ । ब्रह्मणि ॥ राक्षसे । विध्यतिविरहिणाम् ॰विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य : कु : । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षय : । पुं॰ ऋमावास्यायाम् ॥

विधुत : । त्रि॰ त्यक्ते । निरस्ते ॥ कम्पिते ॥ विशेषेणाधुत : ॥

विधुति : । स्त्री॰ कम्पने ॥

विधुन्तुद : । पुं॰ राहौ । सैंहिकेये ॥ विधुंतुदति । तुद॰ । विध्वरुषोस्तुदइतिखश् । मुम् ॥

विधुपञ्जर : । पुं॰ खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री॰ चन्द्रपत्न्याम् ॥ दाक्षायिण्योविधुप्रिया : इतिकोषान्तरम् ॥

विधुरम् । न॰ प्रविश्लेषे । वैकल्ये त्रि॰विकले । विगताधू : कार्यभार : । ऋक्पूरित्यप् । धुरोविगतइतिप्रादिसमासोवा ॥ न॰प्रत्यवाये ॥ कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री॰ रसालायाम् ॥ इ॰मे॰ ॥

विधुरित : । त्रि॰ विह्वलिते ॥

विधुवनम् । न॰ विधूनने । कम्पने ॥ धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादिभ्यइतिङित्त्वाद्गुणाभाव : ॥

विधूत : । त्रि॰ कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ विधूयतेस्म । धूञ्कम्पने । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥

विधूननम् । न॰ कम्पने । विधुवने । धूञ्कम्पनेचुरादि : । ल्युट् । धूञ्प्रियोर्नुग्वक्तव्य : ॥ ऋश्वादीनामुगागकम्पने ॥

विधूमित : । त्रि॰ व्याहते ॥ कम्पिते ॥ धूञोण्यन्तात्कर्मणि॰क्त : ।धूञ्प्रीञोरितिनुगागम : ॥

विधूम्र : । पुं॰ धूसरे । कृष्णरक्तमिश्रितवर्णे ॥ त्रि॰तद्वति ॥

विधृत : । त्रि॰ विधारिते ॥ विशेषेणधृते ॥ विष्टब्धे ॥

विधृति : । स्त्री॰ विधरणे ॥

विधेय : । पुं॰ मन्त्रे ॥ विधीयतेविनियुज्यतेब्राह्मणवाक्येनकर्माङ्गत्वेनेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि॰विनयग्राहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिजन्यवोधविषये ॥ यथा । ऋनुवादम

मुक्तानुविधेयमुदीरयेत् । नह्यल व्यास्यदं किञ्चित्कुचचित्प्रतितिष्ठति ॥ विधातुं शक्य : । अचीयत् । ईं ष्यति । । गुण : ॥ विधिगम्ये । अ नुष्ठेये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥

विधेयता । स्त्री० विधेयत्त्वे । विधिज न्यबोधविषयत्त्वे ॥ यथा ॥ यथाब्र ह्मवधादिषुपापस्यनिषिद्धतयोपयुक्त ब्राह्मणादिह्ननेद्वेगुण्यं ० तथागङ्गा स्नानादिषुपुण्यस्यविधेयतावच्छेदक गङ्गादिस्नानेद्वेगुण्यमितिप्रायश्चित्तत त्त्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । त्रि० वशवर्त्तिनि ॥ वि धेयेवर्त्तते०विधेयंवर्त्तयतिवा । णि नि : ॥

विधेयात्मा । पुं० वशीकृतान्त : कर णे ॥ विधेयआत्मायस्य ॥

विनत : । त्रि० प्रणते ॥ भुग्ने ॥ शि थिले ॥ विनमतिस्म । णम० । क्त : ॥ विशेषेणनतोवा ॥

विनता । स्त्री० तार्क्ष्यजनन्याम् । सुप र्णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनु : । पुं० अरुणे । सूर्यसा रथौ । गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनता या : सूनु : ॥

विनति : । स्त्री० विनये ॥ विशिष्टान ति : ॥

विनद : । पुं० छवाकी । शिलीन्ध्रे ॥

विनम्र : । त्रि० विनयिनि ॥ विशेषे णनम्र : ॥

विनम्रकम् । न० तगरपुष्पे ॥

विनय : । पुं० शिक्षायाम् ॥ प्रणतौ । विनीतत्त्वे । निरहङ्कारे । सौशी ल्ये । अनौद्धत्ये । अवनतौ ॥ वि नयप्रशंसायथा । विनयेपग्रहान्भू त्यै कुर्वीतनृपति : सुतान् । अवि नीतकुमारंहिकुलमाशुविशीर्यते । विनीतमौरसंपुत्रं यौवराज्येऽभिषिच येत् ॥ अपिच । वृद्धांश्चनित्यं सेवेत विप्रान्वेदविद : शुचिन् । वृद्धसे वीहिसततं रक्षोभिरपिपूज्यते ॥ ते भ्योधिगच्छेद्विनयंविनीतात्मापिनि त्यश : ॥ विनीतात्माहिनृपतिर्नवि नश्यतिकर्हिचित् ॥ बहवोऽविनया न्नष्टाराजान : सपरिच्छदा : । वन स्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदि रे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव पार्थिव : । सुदा:सोयवनश्चैवसुमुखो निमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्राज्यंप्रा प्तवान्मनुरेवच । कुवेरश्चधनैश्वर्यं ब्राह्मण्यञ्चैवगाधिज : ॥ इतिमनु: ॥ द्विविधोविनय : स्वाभाविक: कृ त्रिमश्चेतिकौटिल्य : । विशिष्टोन य : ॥ दण्डे ॥ त्रि० वणिजि ॥ क्षि प्ते ॥ निभृते । विजितेन्द्रिये ॥

विनयग्राही । त्रि० विधेये । वचनेस्थिते । आश्रवे ॥ विनयंग्रहीतुं शीलमस्य । सुपीतिणिनि : ॥

विनयस्थ : । त्रि० विधेये । आश्रवे । वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ विनयेतिष्ठति । स्था० । क : ॥

विनया । स्त्री० वलौषधौ । वाट्यालके ॥

विनयी । त्रि० विनयान्विते ॥ विनयोस्यास्ति । इनि : ॥

विनर्द्द : । पुं० ऋषभकूजितसमस्वरविशेषे ॥ विशिष्टोनर्द्द : ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्या : प्रथमादर्शनमस्मिन्ते ॥ विनाशे ॥

विनष्ट : । त्रि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यतिस्म । णश अदर्शने । गत्यर्थेतिक्त : ॥ छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशाश्रये । ध्वंसविशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टि : । स्त्री० विनाशे ॥ णशेर्भावेक्तिन् ॥

विनस : । त्रि० विग्रे । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्ज्जने । पृथक् । अन्तरेण । ऋते । हिरुक् । विनञ्भ्यांनानाञौनसहेति० निषेधार्थाद्विशब्दान्ना ॥

विनाकृत : । त्रि० विरहिते । भिन्ने ॥ इ०त्रि० ॥

विनाम : । पुं० शरीरस्यनम्रतायाम् । व्यथयावपुषोनमने ॥ विनमनम् । णम । घञ् ।

विनामक : । पुं० अधिमासे ॥

विनायक : । पुं० विघ्नराजे । गजानने । हेरम्बे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥ । जिने ॥ गुरौ ॥ विनयतिहितमनुशास्ति । णीञ्० । ण्वुल् ॥ विशिष्टोनायकइतिवा ॥ विगतोनायकोनियन्ताऽस्येतिवा ॥ त्रि०नायकवर्ज्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

विनाश : । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥ ध्वंसे ॥ विनशनम् । णशअदर्शने । । घञ् ॥

विनाशक : । त्रि० विनाशकर्त्तरि ॥ विनाशयतितच्छीलादि : । णश० । विपूर्वोहेतुमण्ण्यन्त: । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपेत्यादिनावुञ् ॥

विनाशी । त्रि० अनित्ये । देशकालवस्त्वात्मकत्रिविधपरिच्छेदवति ॥ विनष्टुंशीलमस्य । णिनि : ॥ विनाशकरणशीले ॥

विनाशोन्मुख : । त्रि० पक्वे ॥ नाशोद्यते ॥ विनशनंविनाश : । भावेघञ् । उद्गतंमुखमारम्भोऽस्य । विनाशेउन्मुख : ॥

विनासक : । त्रि० अनासिके । गतनासिके ॥ विगतानासायस्यस : ॥

विनाह : । पुं० कूपाननपिधानके ॥ णहबन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥

विनिगमकः । त्रि॰ विशेषेणनितरां बोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री॰ एकतरपक्षपातिन्यायुक्तौ । वैकल्पिकेवस्तुन्येकस्मिन्नवधारणशक्तौ ॥

विनिद्रः । त्रि॰ उन्मीलिते । विकसिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥ विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रत्वम् । न॰ निद्रारहितत्वे ॥ प्रबोधे ॥

विनिनीषुः । त्रि॰ विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपातः । पुं॰ निपाते । अपपाते । दैवादिव्यसने । दैविकानर्थे ॥ विशिष्टोनिपातः ॥ अपमाने ॥

विनिमयः । पुं॰ परिदाने । प्रतिदाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ बन्धके ॥ यथा । विक्रयेगोविनिमयैर्दत्त्वागोमांसखादके । व्रतं चान्द्रायणं कुर्यान्नखेसाक्षाद्वधीभवेत् ॥ इतिगोभिलवचनम् ॥ विशेषेणनिमीयते । मीञ् हिंसायाम् । एरच् ।

विनियोगः । पुं॰ विनियोजने ॥ अनेनेदन्तुकर्त्तव्यंविनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ विशिष्टोनियोगः ॥ विभजने ॥ विनियोगोऽर्पणं फले॰ इ॰ हेमचन्द्रः ॥

विनियोगविधिः । पुं अङ्गप्रधानसम्बन्धबोधकविधौ ॥ यथा । दध्नाजुहोतीति । सहितृतीयाप्रतिपन्नाङ्गभावस्यदध्नोहोमसम्बन्धंविधत्ते॰दध्नाहोमंभावयेदिति । गुणविधौच धात्वर्थस्यसाध्यत्त्वेनैवान्वयः । क्वचिदाश्रयत्वेनापि । यथादध्नेन्द्रियकामस्यजुहुयादित्यत्र॰दधिकरणकेनेन्द्रियंभावयेत् । तच्चकिन्निष्ठमित्याकाङ्क्षायां॰सन्निधिप्राप्तहोममाश्रयत्वेनान्वेति । एतस्य विधेः सहकारिभूतानि॰श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि षट्प्रमाणानि । एतत्सहकृतेनानेनविधिनाङ्गत्वंपरोद्देशसाध्यप्रवृत्तकृतिसाध्यत्वरूपं पारार्थ्यापरपर्यायं ज्ञाप्यते ॥

विनियोजितः । त्रि॰ प्रवर्त्तिते । विनियुक्ते ॥

विनिर्णीतः । त्रि॰ विचार्यस्थापिते ॥ विशेषेणनिर्णीतः ॥

विनिर्देश्यः । त्रि॰ वक्तव्ये ॥

विनिर्धूतः । त्रि॰ दुरवस्थयाचलिते ॥ विशेषेणनितरांकम्पिते ॥ समुन्मूलिते ॥ परित्यक्ते ॥

विनिर्भयः । पुं॰ साध्यगणविशेषे । त्रि॰भयरहिते ॥

विनिर्मुक्तः । त्रि॰ वियुक्ते ॥

विनिर्मोकः । पुं॰ विनिर्मुक्तौ ॥

विनिर्वृत्तः । त्रि॰ निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनिवृत्त : । निवृत्तविशिष्टे । निरस्ते । शान्ते ॥

विनिवृत्तकाम : । त्रि० विवेकवैराग्यद्वारात्यक्तसर्वकर्मणि ॥ विशेषेणनिवृत्त : कामोऽस्य ॥

विनिवेशित : । त्रि० प्रतिष्ठापिते । स्थापिते ॥

विनिश्चित: । त्रि० प्रमाणतोनिर्णीते ॥

विनिष्कल : । त्रि० निरवयवे ॥ विशेषणनिर्गता : कला : यस्मात् ॥

विनिहत : । त्रि० विनष्टे ॥

विनीत : । पुं० सुवहाश्वे । साधुवाहिनि ॥ वणिजि ॥ दमनकवृक्षे शिक्षितवृषभादौ ॥ त्रि० जितेन्द्रिये । अपनीते । हृते । निभृते ॥ विनयान्विते । अनुद्धते । नम्रे ॥ शिक्षिते ॥ चिप्ते ॥ कृतदण्डे ॥ व्यनायि० विनीयतेस्मवा । णीञ् प्रापणे । क्त : ॥

विनीतक: । पुं० दमनकवृक्षे ॥ पुं० न० वैनीतके । परम्परावाहने ॥

विनीय : । पुं० पिष्टौषधिविशेषे । कल्के ॥ कपटे ॥ विनीयतेसिद्धिं प्राप्यते ॥ णीञ्० । विपूयविनीयेतिक्यप् ॥ पापे ॥

विनीयमान : । त्रि० शिक्ष्यमाणे ॥

विनेता । पुं० देशके । नियामके ॥ राजनि ॥ दू० मे० ॥ विशिष्टोनेता ॥ देशिके ॥ दू० दे० चन्द्र: ॥

विनेय : । त्रि० नेतव्ये ॥ विनेतुंयोग्य: । णीञ्० । अचोयत् ॥ दण्ड्ये ॥

विनेयक : । पुं० आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्ति : । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विनोक्तिश्चेद्विनाकिञ्चित् प्रस्तुतंहीनमुच्यते । विद्याहृद्यापि सावद्याविनाविनयसम्पदम् ॥ किञ्चित् ० विनाप्रस्तुतंवर्ण्यंहीनंदुष्टमुच्यतेचेत्तदाविनोक्तिर्नामालङ्कार इत्यर्थ : ॥ प्रकारान्तरमपि । तच्च ल्किञ्चिद्विनारम्यंविनोक्ति : सापि कथ्यते । विनाखलैर्विभात्येषाराजेन्द्रभवत : सभा ॥ तत्प्रस्तुतंकिञ्चिद्विनारम्यञ्चेत्सापिविनोक्तिर्नामालङ्कार : कथ्यते ॥

विनोद : । पुं० क्रीडायाम् ॥ यथा । विनोदायचैतन्यमेकंविभज्यद्विधादेवि० जीवस्वरूपेतिनाम्ना । शिवस्याजीवत्वमापादयन्तीपुनर्जीवमेनंशिवंवाकरोषीति ॥ कुतूहले ॥ चमत्कारविशेषे ॥ अपनोदे ॥ राजगृहविशेषे ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायकोनायिकायादक्षिणपादंवामपादंवास्वमध्यदेशे० स्वदक्षिणपादंवामपादंवा० नायिकामध्यदेशेनिधाय० वक्षसिवक्ष : ० स्थोष्ठेचोष्ठंदत्त्वायदाश्लिष्यतितदितिकामशास्त्रम् ॥

विनोदित : । त्रि० अपनीते ॥ सष्टा

नविमोदे ॥ तारकादित्वादितच् ॥

विन्दुः । पुं॰ विजयाख्ये मुहूर्त्ते ॥ विन्दति । विद्लृ लाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारीत्यादिनाशः । शेमुचादीनामितिनुम् ॥

विन्दुः । पुं॰ जलकणायाम् । विप्रुषि । पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवोर्मध्ये ॥ रूपकार्यप्रकृतौ ॥ लवे ॥ अनुस्वारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि॰ वेदितरि । ज्ञातरि ॥ विज्ञानशीले ॥ विन्दति॰विद्विचयवे । दाहुलकात् उः । पवर्गीयादिः ॥ यद्वा । वेत्तितच्छील: । विन्दुरिच्छुरितिसाधुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥

विन्दुचित्रकः । पुं॰ मृगविशेषे ॥

विन्दुभिक्षिवः ॰सएवक्रः ॥

विन्दुजालम् । न॰ विन्दुजालके ॥

विन्दुजालकम् । न॰ तारुण्याज्जायमानेगजमुखादिस्थविन्दुसमूहे । पद्मके ॥ विन्दूनांजालकमिव ॥

विन्दुतन्त्रः । पुं॰ शारिफलके ॥ तुरङ्गके ॥

विन्दुपत्रः । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

विन्दुरेखकः । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

विन्दुसरः । न॰ हैमवते॰सरोविशेषे ॥ यथा । अभ्युत्तरेणकैलासंशिवंसर्वौषधिंगिरिम् । गौरन्तुपर्वतंश्रेष्ठंहरितालमयंप्रति ॥ हिरण्यशृङ्गः ॰सुमहान्दिव्यौषधमयोगिरिः । तस्यपादेमहद्दिव्यंसरः काञ्चनसन्निभम् ॥ रम्यंविन्दुसरोनामयत्रराजाभगीरथः । गङ्गार्थेसतुराजर्षिरुवासबहुलाः समाः ॥ दिवंयास्यन्तिमेपूर्वेगङ्गातोयपरिप्लुताः । तत्रत्रिपथगादेवीप्रथमन्तुप्रतिष्ठिता ॥ सोमपादात्प्रसूतासासप्तधाप्रतिभज्यते । यूपामणिमयास्तत्रचितयश्चहिरण्मयाः ॥ तत्रेष्ट्वाक्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दिव्यच्छायापथस्तत्रनक्षत्राणान्तुमण्डलम् ॥ दृश्यतेभास्वरारात्रौदेवीत्रिपथगातुमा । अन्तरीक्षंदिवञ्चैवभावयित्वाभुवंगता ॥ भवसूत्तमाङ्गे पतितासंरुद्धायोगमायया । तस्याये विन्दवः केचित्क्रुद्धायाः पतिता भुवि ॥ कृतस्तुतैर्विन्दुसरस्ततो विन्दुसरः स्मृतम् ॥ इतिमात्स्ये १०१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं॰ जलवालके । विन्ध्याचले ॥ व्याधे ॥ विदधद्ध्यायति । ध्यैचिन्तायाम् । आतश्चोपसर्गइतिकः पृषोदरादिः ॥ यद्वा । विद्धन्ध्यते । जिध्वीदीप्तौ ण्यत् । अन्तर्भाबितण्यर्थः । शकन्ध्वादिः । अघ्न्यादिर्वा ॥ नर्मदासुरसाद्याश्चनद्योविन्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ विन्ध्याद्रिशृङ्गे ॥

विन्ध्यवासिदेश : । पुं॰ विन्ध्यस्थदेशे षु ॥ यथा । मालवाश्चकरूषाश्च मेकलाश्चोत्कलै : सह । उत्तमार्णा दशार्णाश्च भोजा : किष्किन्धकै : सह ॥ तोषला : कोशलाश्चैव त्रैपुरा वैदिकास्तथा । तुमुरास्तुम्बुराश्चैव पटू नाश्मिषधै : सह ॥ अनूपास्तुण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा अवन्तय: । एते जनपदा : ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिन : ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥

विन्ध्यवासी पुं॰ व्याडिमुनौ ॥

विन्ध्यवासिनी । स्त्री॰ विन्ध्याचलनिवासिन्यां दुर्गायाम् ॥ विन्ध्ये वत्स्यामि देवार्थं हत्वा घोरं महाभट : । यदा पितॄन्सा वासातेन सा विन्ध्यवासिनी ॥ इति देवीपुराणम् ॥

विन्ध्यस्थ : । पुं॰ व्याडिमुनौ ॥ त्रि॰ विन्ध्याचलस्थिते ॥ विन्ध्ये तिष्ठति ष्ठा॰ । क : ॥

विन्ध्या । स्त्री॰ लवलीवृक्षे ॥ त्रुटौ । सूक्ष्मैलायां ॥

विन्ध्याचलनिवासिनी । स्त्री॰ विन्ध्यवासिन्याम् ॥ नन्दगोपगृहे जाता यशोदागर्भसम्भवा । ततस्तौ नाशयिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ॥ विन्ध्याचले तथापि गङ्गातीरे निवासिनीति बोध्यम् । अयमवतारो भगवत्या जात एवेति पुराणे प्रसिद्धम् ॥

विन्ध्यावली । स्त्री॰ बलिपत्न्याम् । बाणराजमातरि ॥

विन्ध्यावलीपुत्र : । पुं॰ बाणासुरे ॥

विन्ध्यावलीसुत : । पुं॰ बाणराजे ॥

विन्न : । त्रि॰ विचारिते । लब्धे ॥ स्थिते ॥ जाते । विद्यतेस्म । विद विचारणे । क्त: । नुदविदेति वा नत्वम् ॥

विन्यस्त : । त्रि॰ क्रमेणस्थापिते । रचिते ॥ कृतविन्यासे ॥ विशेषेणात्यक्ते ॥ विन्यस्यतेस्म । असु॰ । क्त : ॥

विन्याक : । पुं॰ कदावे ॥

विन्यास : । पुं॰ विभज्यस्थापने ॥ यथा । गुणेषु मणिविन्यासो विश्लेषेणमपदगडवत् । विशुद्धोरवन्यासो विधेय : सद्मोपरि ॥ तेनसर्वाणि पञ्चस्मिन्वरिष्ठानि महीभुजामिति युक्तिकल्पतरु : ॥ विन्यसनम् । असु क्षेपणे । विनिपूर्व : । ततो घञ् ॥ सन्निवेशे ॥ विशिष्टोन्यास : ॥ रचने ॥

विपक्ष : । पुं॰ रिपौ । द्विषि । प्रतिपक्षिते । शत्रौ ॥ स्वाभाववति । निश्चितसाध्याभाववति ॥ यथा॰ धूमवत्त्वहेतौ ह्रद : ॥ विरुद्ध : पक्षोस्य । विविध : पक्षोऽस्यवा ॥

विपक्षिका । स्त्री॰ विपञ्च्याम् ॥

विपञ्ची । स्त्री वीणायाम् । वल्लक्या

म् ॥ विपञ्चीषु सप्तस्वरान् वा दयन्त्यस्तबद्वारिगायन्तिगन्धर्वकन्या : । त्वया सावधानेनचित्तेनमात: समाकर्ण्य तत्वं मयाप्रार्थितासि विपं चपतिविस्तारयतिशब्दं । पचि बिस्तारे । ण्यन्तादच् । गौरादि : ॥ केलौ । लीलायाम् ॥

विपण : । पुं॰ विक्रये । बिक्रयक्रियायाम् ॥ विपणनम् । पणव्यवहारे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥ खनोघचेतिघोवा ॥

विपणि : । पुं॰ स्त्री॰ बिक्रयार्थ प्रसारितनानाद्रव्यायांबणिग्वीथ्याम् । पण्यवीथिकायाम् । बणिज् व्यवहार॰ बजार॰ बाणिज्यावीथी॰ इतिच भाषाप्रसिद्धायाम् । पण्यबीथ्याम् । बणिजांविक्रयस्थाने ॥ बिपण्यते॰ अस्यांवा । पण॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥ विपणन्ते ऽववा । इक्कृष्यादिभ्य: ॥

विपणी । पुं॰ बणिजि ॥ विपणोव्यवहार : सोऽस्यास्ति । इनि : ॥ बुद्धभेदे ॥

विपणी । स्त्री॰ पण्यवीथ्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

विपण्यु : । त्रि॰ विगतव्यवहारे ॥

विपति : । पुं॰ खगेश्वरे । गरुडे ॥

विपत्ति : । स्त्री॰ यातनायाम् ॥ आपदि । विपदि ॥ मरणे । विनाशे ॥ यथा । यस्मिन्राशिगतेभानौविपत्तिं यान्तिमानवा : । तेषांतच्चैवकर्त्तव्यापिण्डदानोदकक्रिया ॥ विपदनमनयावा ॥ पदगतौ । स्त्रियांक्तिन् ॥ पुं॰ त्रिशिष्टपदातौ ॥

विपथ : । पुं॰ निन्दितपथे । व्यध्वे । दुरध्वे । कदध्वनि । कापथे ॥ विरुद्ध : पन्था : । प्रादयोगताद्यर्थइतिसमास : । ऋक्पूरित्य : ॥

विपत्॰द् । स्त्री॰ विपत्तौ ॥ विपदनमनयावा । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ तृतीयतारायाम् ॥

विपदम् । न॰ नभसि ॥ वीनांवयसां पदंविहारस्थानम् ॥ त्रि॰ विगतप्रतिष्ठे ॥

विपदा । स्त्री॰ बिपदि ॥

विपन्न : । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰ बिपदाक्रान्ते ॥ नष्टे ॥ बिपद्यतेस्म । पद॰ । क्त : । नत्वम् ॥

बिपरिणाम : । पुं॰ बिशिष्टे : परिणामे ॥

विपरिश्रम : । पुं॰ आयासेसत्यपिश्रमरहिते ॥

विपरीत : । त्रि॰ तम : प्रकाशाविवान्योन्यव्यावृत्तरूपे । प्रतिकूले । उलटा॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा॰ धर्मविपरीतोऽधर्म : ॥ पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पादमेकमुरौकृत्वाद्वितीयंकटिसंस्थितम् । नारीषुरमतेकामीबिपरीतस्तुबन्धक : ॥ अपिच

। पादमेकमुरीकृत्वा द्वितीयस्कन्धसंस्थितम् । कामिन्याः कामयेत्कामी बन्धः स्याद्विपरीतकः ॥
विपरीतभावना । स्त्री० अतस्मिंस्तद्बुद्धौ ॥ यदयथावस्तु तत्तत्त्वं हित्वाऽन्यथात्वधीः । विपरीताभावना स्यात्पिचादावरिधीर्यथा ॥
विपरीता । स्त्री० कामुक्याम् ॥
विपर्ण : । त्रि० पर्णरहिते ॥
विपर्णक : । पुं० पलाशवृक्षे ॥ त्रि० पत्ररहिते ॥
विपर्य्यय : । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्यासे । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्याज्ञाने । यथा शुक्तिबिन्दुरजतमिति ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभिमानलक्षणे ॥ यथार्थानिश्चये । अतत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययाद्दिष्यते बन्धः । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः यथासङ्ख्यं तमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकाः पञ्च विपर्ययभेदा भवन्ति ॥ लक्षणञ्च यथा । किञ्चित्साधान्यतोऽन्यत्र मतिरन्या विपर्ययः । किञ्चित्साधारण्यादन्यस्मिन्नन्यादृशो बुद्धिर्विपर्ययः । मरुमरीचिकास्विव जलावगतिः ॥ अपि च । विपर्ययस्तमो योनिर्मिथ्यारूपतया स च । सामान्यमात्रकाभासात्सत्त्वात्मेति विनिश्चितः ॥ विपर्ययस्य मिथ्यारूपत्वात्तमःप्रभवत्वम् । स च विपर्ययः साधारण्यमात्रप्रथनात्प्रकाशरूपः सत्त्वात्मकोऽपि निश्चितः ॥ विपर्ययणम् । इणगतौ । एरच् ॥
विपर्य्यस्त : । त्रि० मिथ्याज्ञानविशिष्टे ॥ विपरीते ॥
विपर्य्याय : । पुं० विपरीतमयने । अन्यथान्यरूपग्रहणे ॥
विपर्य्यास : । पुं० विपर्यये । व्यत्यये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तद्बुद्धौ । अविवेके ॥ विपर्य्यसनम् । असु० । घञ् ॥
विपव्य : । त्रि० शोधनीये ॥
विपश्चित् । त्रि० विदुषि । दोषज्ञे । पण्डिते । अत्यन्तविवेकिनि । मेधाविनि ॥ सर्वज्ञे० निरस्तभेदे० अविपरिलुप्तचैतन्यस्वभावे ॥ परमात्मनि ॥ विप्रकृष्टं निश्चिनोति० चेतति० चिन्तयति वा । पृषोदरादिः ॥
विपाक : । पुं० पचने ॥ स्वादे ॥ कर्मणो विसदृशिफले ॥ कर्मणः परिणामे । दुर्गतौ ॥ जात्यायुर्भोगात्मकेकर्मफले ॥ पचनं पाकः विशिष्टपाकः विरुद्धः पाकोऽस्य वा ॥ विपच्यते वा । घञ् ॥ विपाककटु यत्कर्म तत्प्रचक्षते सन्तिपण्डिताः ॥ जाठरेणाग्निनायोगात्यदुदेति रसान्तरम् । रसानां परिणामान्ते स विपाक इति

स्म् तद्रुतिसुश्रुत : ॥ अपिच । मि
ष्ट : कटुश्चमधुरममृलोऽम्लं पच्य
ते रस : । कटुतिक्तकषायाणांपा
क : स्यात्प्रायश : कटु : ॥ तथा
चवाग्भट : । त्रिधारसानांपाक :
स्यात्स्वाद्वम्लकटुकात्मक : । प्रा
य : पदेन० व्रीहि : स्वादुरम्लविपा
क : शिवाकषायामधुपाका । शु
ण्ठीकटुकमधुरपाकीत्यादि : ॥
विपाकानांगुणायथा । स्वेष्मकृन्म
धुर : पाकोवातपित्तहरोमत : ।
अम्लस्तुकुरुतेपित्तं वातस्य प्रगदा-
पह : ॥ कटु : करोतिपवनंकफं
पित्तस्वनाशयेत् । विशेषएषरसतो
विपाकानांनिदर्शित : ॥
विपाचनम् । न० नरके ॥
विपाट : । पुं० वाणे अस्त्रकण्टके
। शरे ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥
विपाण्डु : । पुं० शुभ्रे ॥ अति
शुभ्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥
विपादिका । स्त्री० । पादस्फोटे । वि
वादृ० दू० भा० ॥ प्रहेलिकायाम्॥
वैपादिकंपाणिपादेस्फुटनंतीव्रवेद
नम् । कण्डुमद्भि : सरागैश्च ग
ण्डैरलसकंचितम् ॥ विपादिका
वातश्लेष्मोद्भवेतिमाधव : । अयंकु
ष्ठरोग : ॥
विपाट् । स्त्री० विपाशायाम् ॥ पा
शंविमोचयति । सख्यापपाशेत्या
दिना० पाशान्मोचनद्रुतिणिच् ।
क्विप्चेतिक्विप् ॥
विपाश : । त्रि० पाशरहिते ॥
विपाशा । स्त्री० नदीविशेषे । विपा
शि ॥ पाशंविमोचयति । सख्या
पपाशेत्यादिना० पाशान्मोचनद्रुति
णिच् । तत : पचाद्यच् । पुत्र
शोकाद्वेवसिष्ठपाशंबद्ध्वाप्रविष्टंवशिष्ठं
पाशच्छेदात्विपाशितवतीविमुक्त
पाशंकृतवतीतिविपाशा । अस्या
जलस्यगुणायथा । शतद्रोर्विपा
शायुज : सिन्धुनद्या : सुशीतंल
घुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलंनिर्मलं
दीपनंपाचनञ्चप्रदत्तेबलंबुद्धिमेधा
युषश्चेतिराजनिर्घण्ट : ॥
विपिनम् । न० अरण्ये । गहने ।
वने ॥ वेपन्तेऽत्र । टुवेपृकम्पने ।
वेपितुह्रोर्ह्रस्वश्चेतीनन् ॥ विशेषि
ष्यपियत्त्यत्रवा । पिगतौ । बाहुल
कान्नक् ॥
विपिनतिलकम् । न० अतिशक्वरी
छन्द : प्रभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा ।
विपिनतिलकंनसनरेफयुग्मैर्भवे
त् । यथा । विपिनतिलकंविकसि
तंसित्वागमेमधुव्रतमदैर्मधुकरै :
क्वणद्भिर्वृतम् । मलयमरुतारच्चित
लास्यमालोकयन्व्रजयुवतिभिर्विह
रतिस्मसुग्धोहरि : ॥
विपीड : । त्रि० निर्बाधे ॥

विपुल: । पुं॰ मेरुपश्चिमभूधरे । मेरो: स्थैर्य्यायवेधसासृष्टेषुचतुर्षुविष्कम्भशैलेषु॰प्रतीच्यांविपुलोनामविष्कम्भशैलोनीलवर्ण: पञ्चाशत्सहस्रयोजनोच्छ्रायोऽस्ति॰यच्चयोजनसहस्रोन्नतिमानश्वत्थपादपोऽस्ति ॥ सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि॰पृथुले । विशाले ॥ अगाधे । दक्षिणपश्चिमोत्तरद्वारगृहे ॥ विपोलति । पुलमहत्त्वे । इगुपधेतिक: ॥ विशिष्टपुलके ॥

विपुलपुलिना । स्त्री॰ नद्याम् ॥

विपुलरस: । पुं॰ इक्षौ ॥

विपुला । स्त्री॰ छन्दोभ्याम् । क्षितौ ॥ आर्य्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्याविपुलाचपलामुखचपलाजघनचपलाच । गीत्युपगीत्युद्गीतयश्चार्य्यागीतिश्चनवधार्य्या ॥ संलङ्घ्यगणत्रयमादिमंशकलयोर्द्वयोर्भवतिपाद: । यस्यास्तांपिङ्गलनागोविपुलामितिसमाख्याति ॥ पुंसांकलिकालव्यालहतानांनास्त्यपद्धतिरन्यापि । वीर्य्यंविपुलामुखेचेत्स्याद्गोविन्दाख्यमन्त्रोक्ति: ॥

विपुलांस: । त्रि॰ मांसलोन्नतभुजशिरस्के ॥

विपुलाश्वा । स्त्री॰ गृहकुमार्य्याम् ॥

विपूय: । पुं॰ रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्ये॰ मुञ्जे ॥ विपूयते । पूञ्पवने । विपूयविनीयेतिक्यप् । मुञ्जे ॥ यथा । वसानांवल्कलेशुद्धैर्विपूयै: कृतमेखलाम् । श्यामामञ्जनपिण्डाभांदण्डिनीमजिनान्तरामितिभट्टि: ॥

विपोथित: । त्रि॰ आघातेनाध:पातिते ॥ आमर्द्दिते ॥

विप्र: । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ तल्लक्षणं यथा । जन्मनाब्राह्मणोज्ञेय: संस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्ययायातिविप्रत्वंत्रिभि: श्रोत्रियलक्षणमितिप्रायश्चित्तविवेक: ॥ विशेषेणप्रातिपूरयतिषट्कर्माणि । प्रापूर्त्तौ । आतश्चोपसर्गइतिक: ॥ उप्यतेधर्मबीजमत्रवा । डुवप्॰ ऋज्रेन्द्रेतिसाधु: ॥ त्रिपातिवा॰ विपतिवा । विपर्च्चपे ॥ अश्वत्थे ॥

विप्रकर्ष: । पुं॰ विशेषे ॥ विशिष्ट: प्रकर्ष: ॥

विप्रकार: । पुं॰ अपकारे । निकारे ॥ विप्रकरणम् । कृञोभावेघञ् ॥ तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न॰ तूलवृक्षे ॥

विप्रकृत: । त्रि॰ तिरस्कृते । निकृते । यस्यापकार: कृतस्तस्मिन् ॥ विप्राकारि । क्त: ॥ विप्रियकृते ॥

विप्रकृति: । स्त्री॰ विप्रकारे ।

विप्रक्षत्यम् । न॰ ब्राह्मणक्षत्त्रकर्त्तव्ये ॥

यथा । अध्यापनञ्चाध्ययनञ्च याजनं दानं द्विजेभ्यो यजनं प्रतिग्रहः । कर्माणि षड्‌यजनाध्ययनं नैत्यिककर्म वा नध्ययनं तथेति राट् ॥ वैश्यः सदा प्रापणिकोङ्गजन्मा द्विजन्मसेवारतिरेतदीयम् । कर्मेत्यऽक्षत्यव्यवहारजानि कर्माण्यनेकान्यपरान्यजानाम् ॥ यद्वर्णकर्माणि तदेव कालेसंसाधितान्येव हि यान्ति सिद्धिम् । तत्त्ववर्णं व्यवहारकालं नयेन्मनीषी युगपन्नयद्धिम् ॥ अथ विप्रादीनां स्वभावकृत्यमाह । शमो दमः सत्यमथार्जवं क्षमाशौचं तपो ज्ञानकथामराचनम् । तीर्थं तथास्तिक्यमभिन्नसङ्गतिः स्वभावकर्माग्रजनेर्मखव्रतम् ॥ शौर्यं बलं धैर्यं धृतिर्धृतिर्मृधं विद्यासु दीर्घ्वरतापवर्ज्जनम् । क्षमाभृतः कर्मनिसर्गजं विशो वाणिज्यगोजीवनकर्षणान्विति ॥ द्विजातिसेवावनिदेवताश्रया धर्मो विधिः शूद्रनिसर्गकर्म च । स्वभावकर्मप्रविहाय योन्यथा स्वमस्वरेत् सोन्त्यजकर्मनर्मभाक् ॥ इति कालिदासः ॥

विप्रकृष्टः) विप्रकृष्टकः) त्रि॰ दूरे ॥ विप्रकृष्यते स्म । कृषेः क्तः । स्वार्थे कनि विप्रकृष्टकोपि ॥

विप्रचित्तिः । पुं॰ दनोगर्भकश्यपाज्जातेऽसुरविशेषे ॥

विप्रतिपत्तिः स्त्री॰ विरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकशब्दे । विरुद्धाप्रतिपत्तिः ॥ विरोधे ॥ विकृतौ ॥

विप्रतिपन्नः । त्रि॰ विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्धः । त्रि॰ निषिद्धे ॥

विप्रतिषेधः । पुं॰ तुल्यबलविरोधे ॥ परस्परविरोधे । विप्रतिपूर्वात् कर्मव्यतिहारे वर्त्तमानात् सेधतेर्घञ् ॥

विप्रतिसारः । पुं॰ पश्चात्तापे ॥ विप्रतिसरणम् । सृगतौ । घञ् । उपसर्गस्य घञीति पाक्षिको दीर्घाभावः ॥

विप्रतीसारः । पुं॰ पश्चात्तापे । अनुतापे । कौकृत्ये ॥ अनुशये ॥ रुषि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । सृ॰ । घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

विप्रदेहः । पुं॰ फलमूलादिशुष्कद्रव्ये ॥ ब्राह्मणतनौ ॥ विगतः प्रदेहो॰ विशेषेण प्रकृष्टो वा देहोस्य । विप्रस्य वा देहः ॥

विप्रप्रियः । पुं॰ पलाशे ॥ विप्राणां प्रियः ॥ विष्णौ । श्रीरामचन्द्रे ॥ त्रि॰ ब्राह्मणवल्लभे ॥ विप्राः प्रिया यस्य सः ॥

विप्रदासः । पुं॰ कायस्थे । मसीशे ॥

विप्रयाणम् । न॰ पलायने ॥

विप्रयुक्तः । त्रि॰ विभिन्ने । विश्लिष्टे ॥

विप्रयोगः । पुं॰ विरहे ॥ ब्राह्मणैः सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर् योगे । घञ् ॥ विरुद्धः प्रयोगो वा ॥ विशेषेण प्रकृष्टो वा योगः ॥ विप्राणां वा योगः ॥ विप्रलम्भे ॥

विरहोविसम्वादोबेतिखामी ॥ रागिणोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूतिः ॥

विप्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥ विप्रलभ्यतेस्म । डुलभष्प्राप्तौ । क्तः ॥

विप्रलब्धा । स्त्री० स्वीयादिनायिकाभेदे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलोक्य समाकुलहृदयाविप्रलब्धेतिलक्षणम् ॥

विप्रलब्धा । त्रि० प्रतारके ॥

विप्रलम्भः । पुं० विसंवादे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे । विरहे । रागिणोर्वियोजने ॥ विशेषेणप्रलम्भनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रलब्धिः । लभेर्घञ् वा ॥

विप्रलम्भकः । पुं० मिथ्यावचनैः परवञ्चके । ठग१इ०भा०प्र० ॥

विप्रलापः । पुं० विरोधोक्तौ । अन्योन्यविरुद्धवचने ॥ यथा०एकोब्रूते० आगताकल्याणीति०अन्योब्रूतेनहीति । तथाप्युदाजहारसर्वानन्दः । एकःस्तवन्मधुसरोजमवैतिवक्त्रमन्यः सुधाकिरणबिम्बमदोमृगाक्ष्याः । यूनोर्मुहुर्विवदतोर्वदनेबभूवुः सिद्धान्तवन्मधुपराश्चिगतागतानीति ॥ विरुद्धः प्रलापः ॥ अनर्थकवाक्ये । अपार्थवचने ॥

विप्रलिप्सा । स्त्री० वञ्चनेच्छायाम् ॥

विप्रलिप्सुः । त्रि० वञ्चके ॥

विप्रलुम्पकः । त्रि० अन्यायेनधनग्राहिणि ॥

विप्रलोभी । पुं० अशोकपादपे । किङ्किराते ॥

विप्रवसितः । त्रि० कृतदूरदेशगमने ॥

विप्रश्निका । स्त्री० जनानांलक्षणादिनाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणिकायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विविधः प्रश्नोस्त्यस्याः । ठन् ॥

विप्रसृतः । त्रि० विक्षिप्ते ॥ विप्रसरतिस्म । सृगतौ । गत्यर्थेति- क्तः ॥

विप्रियः । पुं० अपराधे । आगसि । त्रि० अप्रिये ॥

विप्रियकृत् । त्रि० शठे ॥

विप्रुट् । स्त्री० बिन्दौ । जलकणे ॥ प्रुषुदाहे । सम्पदादित्वात्क्विप् । विगतारुड्डावाप्रुट्दाहोऽस्मात् ॥

विप्लवः । पुं० डिम्बे । धाकडलुटनादौ ॥ अशस्त्रकलहे ॥ विप्लवनम् । प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् ॥ परचक्रादिभये ॥ राष्ट्राद्युपद्रवे ॥ नाशे ॥ मतिसम्मोहे ॥

विप्लावः । पुं० अश्वस्यप्लुतगतौ ॥

विप्लुतः । त्रि० व्यसनार्त्ते । विक्षते ॥ खण्डिते ॥ विप्लवनम् । प्लुङ् । क्तः ॥

विप्लुताक्षः । त्रि० अश्रुपूर्णनयने ॥

विप्लुति : । स्त्री॰ स्वभावच्युतौ ॥

विप्लुष्ट : । त्रि॰ निर्दग्धे ॥ विशेषेणप्लुष्ट : ॥

विफल : । त्रि॰ निरर्थके । मोघे ॥ विगतं फलं यस्य ॥

विफला । स्त्री॰ केतक्याम् ॥ ऋतुहीनायाम् ॥

विवध : । पुं॰ पर्य्याहारे । उभयतोबद्धशिक्यस्कन्धवाह्यकाष्ठे ॥ अध्वनि ॥ भारे ॥ विगतोवधोऽस्मात् ॥

विवधिक : । त्रि॰ वैवधिके ॥ विवधेनहरति । विभाषाविवधादिति ष्ठन् । ङीषि॰ विवधकी ॥

विबन्ध : । पुं॰ आनाहे । आध्माने । मूत्रादिरोधे ॥ यथाऽस्यचिकित्सा । तुल्यकारणकार्य्यत्वादुदावर्त्तहरीं क्रियाम् । आनाहेऽपिचकुर्व्वीतविशेषश्चाभिधीयते ॥ त्रिवृत् कृष्णाहरीतक्योद्विचतुष्पञ्चभागिका : । गुडेनतस्यावटिकाहरत्त्यानाहमुल्वणम् ॥ वर्त्तिस्त्रिकटुकसैन्धवसर्षपगृहधूमकुष्ठमदनफलै: । मधुनिगुडेवापक्वैर्निहितास्वाङ्गुष्ठपरिमाणा ॥ वर्त्तिरियंदृष्टफलाशनै : प्रणिहितागुदेघृताभ्यक्ते । आनाहोदावर्त्तौशमयतिजठरंतथागुल्मम् ॥ त्रिकटुकाद्यावर्त्तिर्भावप्रकाशे ॥ विबन्धनम् । बन्धबन्धने । घञ् ॥ करणेवाघञ् ॥

विबाधा । स्त्री॰ विहेठने ॥

विविध : । त्रि॰ नानाप्रकारे ॥

विबुद्ध : । त्रि॰ तत्त्वसाक्षात्कारवति ।

विबुध : । पुं॰ ज्ञे । पण्डिते ॥ सुरे । देवे ॥ चन्द्रे ॥ विशिष्टोबोधोयस्य । विशेषणबुध्यतेनस्वपितीतिवा । बुधअवगमने । इगुपधेतिक : ॥

विबुधान : । पुं॰ आचार्य्ये ॥ पण्डिते ॥ देवे ॥

विबुधानुग : । पुं॰ किन्नरादिषु ॥

विबुभूषु : । त्रि॰ विविधंभवितुमिच्छौ ॥

विबोध : । पुं॰ प्रबोधे ॥

विबोधनम् । न॰ प्रबोधने । जगावना॰ द्रु॰ भा॰ ॥

विभक्त : । त्रि॰ विभज्यस्थापिते । कृतविभागे ॥ विभिन्ने । परस्परव्यावृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्यतेस्म । भज॰ । कर्म्मणिक्त : ॥ विभक्ताभ्रातरश्चस्यचतु॰ विभक्तमेषामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच् । नतुकर्त्तरिक्त : । सकर्म्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ अथवोत्तरपदलोपोद्रष्टव्य : । विभक्तधनाविभक्ता : । गम्यार्थस्याप्रयोगएवलोपोभिमत : । तेनविभक्ताभ्रा

तरद्रव्यञ्चधनस्ययद्विभक्तस्य तत्॰ भ्रातृष्वारोप्यते ॥ विभक्तोपिधने यस्तुस्वीयांशंप्रतिपादयेत् । पुनर्विभज्यतद्द्रव्यमप्राप्तांशायदापयेत् ॥

विभक्तज : । पुं॰ विभागानन्तरंजातापत्ये ॥ पुत्रै : सहविभक्तेनपि त्रायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्यतत्सर्वमनीशा : पूर्वजा: स्मृता : ॥

विभक्ति : । स्त्री॰ विभागे ॥ सुप्तिङो : ॥ यथा । सङ्ख्यात्वव्याप्यसामान्यै : शक्तिमान्प्रत्ययस्तुय : । साविभक्तिर्द्विधाप्रोक्तासुप्तिङ्चेति प्रभेदत : ॥ सङ्ख्यात्वावान्तरजात्यवच्छिन्नशक्तिमान्य : प्रत्यय : साविभक्ति : । सुप्तिङिति भेदात्साद्विधेतिशब्दशक्तिप्रकाशिका ॥ कारकशक्तौ ॥ विभज्यतेप्रातिपदिकार्थोऽनया । स्त्रियांक्तिन् ॥

विभजनीय : । त्रि॰ विभाज्ये । विभागयोग्ये ॥ भजनार्हे ॥

विभज्य : । त्रि॰ विभक्तव्ये ॥ ऋहलोर्ण्यतिप्राप्ते॰ ह्विवजनविभज्योपपदे॰ इतितदपवादोयन्निपात्यते । तेनविभाग्यमितिनभवति ॥

विभव : । पुं॰ रायि । धने ऐश्वर्य्ये ॥ विभवति । भू॰ । पचाद्यच् ॥ भिक्षाप्राशस्त्यरक्षार्थंकन्याशीतनिवारणी । अचलाकेशवेभक्तिर्विभवै : किंप्रयोजनमितिसत्यासिधर्म्म : ॥ निवृत्तौ ॥ मोक्षे ॥ विगत : भवोयस्मिन् ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । यथाभविष्ये भैरवउवाच । सुभिक्षंक्षेममारोग्यं सर्वव्याधिविवर्ज्जिता: । प्रशान्तामानवास्तत्रबहुशस्याबसुन्धरा । हृष्टास्तुष्टाजना: सर्वेविभवेचवरानने । २ ॥

विभवी । त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥ विभवोस्यास्ति ॥ इनि : ॥

विभा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥ किरणे ॥ उदीच्यांसोमस्यपुर्याम् ॥

विभाकर : । पुं॰ अग्नौ । वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ विभांकरोति । दिवाविभानिशेतिट : ॥ अर्कवृक्षे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

विभाग : । पुं॰ अंशे । भागे ॥ विवेके ॥ विविच्यप्रयोगे ॥ संयोगनाशकेनवद्द्रव्यवर्त्तिनिगुणे ॥ स्वत्वनिर्णयानुकूलव्यापारे ॥ विभज्यते॰ विभजनंवा । भज॰ । भावेवाघञ् ॥

विभागी । त्रि॰ अंशिनि ॥ विभागोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

विभाजित : । त्रि॰ विभागेनस्थापिते ॥

विभाज्यः । त्रि० विभजनीये । विभागयोग्ये ॥ विपूर्वाद्भज्धातोर्ण्यत् ॥
विभाण्डकः । पुं० ऋष्यशृङ्गपितरि० मुनिविशेषे ॥
विभाण्डी । स्त्री० आवर्त्तकीलतायाम् ॥
विभान् । त्रि० भासमाने ॥ शत्रन्तः ॥
विभातम् । न० प्रभाते । प्रत्यूषे ॥ विभातुंप्रवृत्तम् । भा० । आदिकर्म्मणिक्तः ॥
विभातकम् । न० प्रत्यूषे ॥
विभावः । पुं० परिचये ॥ रसस्योद्दीपनादौ ॥ रत्यादीनांकारणेषु । ललनोद्यानादिष्वालम्बनोद्दीपनकारणेषु ॥
विभावनम् । न० विभावनायाम् ॥
विभावना । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ विभावनाविनापिस्यात्कारणंकार्यंजन्मचेत् । अप्यलाक्षारसासिक्तं रक्तंतच्चरणद्वयम् ॥ अत्रलाक्षारसासेककारणाभावेपिरक्तिमाकथित: स्वाभाविकत्वेनविरोधपरिहारः ॥
विभावरी । स्त्री० तमस्विन्याम् । रजन्याम् । यामिन्याम् ॥ निशायाम् । हरिद्रायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ वक्रयोषिति ॥ विवादवस्त्रगुण्ठाम् ॥ विभातिनक्षत्रादिभिः । क्वनिप् । वनोरचेतिङीब्री ॥ मौखर्यनिरतस्त्रि याम् ॥ मेदात्वचे ॥
विभावसुः । पुं० ग्रहपतौ । सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ पावके ॥ हारभेदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ विभाप्रभावसुधनंयस्य ॥ असुरविशेषे ॥ मणौ ॥
विभावितः । त्रि० अभ्यूहिते । ज्ञाते ॥ विचिन्तिते ॥ विशेषेणोत्पादिते ॥ विशेषेणप्रापिते ॥ विमिश्रयिते ॥ विशेषेणभावितः ॥
विभावि । त्रि० प्रभावसम्पन्ने ॥ विभावोस्यास्ति । इनिः ॥
विभाव्यः । त्रि० संलक्ष्ये ॥
विभाषा । स्त्री० विकल्पे ॥ विभाष्यते विकल्प्यते । भाषव्यक्तायांवाचि । गुरोश्चहलइत्यकारः । ततष्टाप् ॥
विभिन्नः । त्रि० मिश्रिते ॥ विदारिते ॥ विदीर्णे ॥ विभक्ते ॥ समालब्धे ॥ पक्षिभिन्ने ॥ विकसिते ॥
विभीतः । त्रि० विभीतके ॥ विगतंभीतंरोगभयमस्मात् ॥ त्रि० निर्भये ॥
विभीतकः । त्रि० कर्षफले । भूतवासे । कलिद्रुमे बहेडुके । बहेडा० इतिख्याते ॥ विभीतकंस्वादुपाकंकषायंकफपित्तनुत् । उष्णवीर्यंहिमस्पर्शंभेदनंकासनाशनम् ॥ रूक्षंनेत्रहितंकेश्यंकृमिवैस्वर्यंनाशनम् । विभीतमज्जातटट्छर्दिकफवातहरो

लघु : ॥ कषायोमदकृत्त्वाथधातम क्वापितङ्गूया ॥ विगतंभीतंरोगभ यमस्मात् ॥ स्वार्थेक : स्त्रियां॰जा तेरितिङीष् ॥

विभीषण : । पुं॰ रावणानुजे ॥ नल दर्ये ॥ त्रि॰भयानके ॥ विशेषेणभी षयते । ञिभीभये । नन्द्यादित्वा ल्यु : । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर स्ताविद्यै ॥ विगतंभीषणंभयङ्करम ज्ञानंयस्मस : ॥

विभीषिका । स्त्री॰ भयप्रदर्शने ॥ य था । कृत्वाशस्त्रविभीषिकांकतिप ययामेषु दीना : प्रजा : ॰मयूनतो विटजल्पितैरूपहृता :चोणीभुजस्ते किल । विद्वांसोपिवयंपरंत्रिजगतां सर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्य यानगणितोयैरेषनारायण :॥ इति शिल्हणमिश्र : ॥

विभु : । पुं॰ शङ्करे । सदाशिवे ॥ प रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प रममहत्त्ववति ॥ सतु॰आत्मादिर्य थां । आत्मे न्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणं हिसकर्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवा नबुद्धिस्तुद्विविधामतेतिभाषापरिच्छे द : । विभुरिति॰विभुत्त्वपरममह त्त्वमितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ काल खात्मदिशांसर्वगतत्त्वंपरमंमहदिति भाषापरिच्छेद : ॥ चर्हति ॥ नित्ये ॥ भृत्ये ॥ विष्णौ ॥ त्रि॰व्यापके ॥

प्रभौ ॥ सर्वगते । हठे ब्रह्मणि ॥ य था । निवृत्त : सर्वदु:खानामीशा न : प्रभुरव्यय : । चद्वैत : सर्वभा वानांदेवस्तुर्योविभु : स्मृतइत्यागम : ॥ विविधंभवतिचस्मात् । भू॰ । वि प्रसम्भ्वाद्दुतिडु : ॥

विभुता । स्त्री॰ सामर्थ्ये ॥ भावेतल् ॥

विभूति : । स्त्री॰ भूतौ । ऐश्वर्ये । च णिमादिषु ॥ यथा । चणिमालघि माप्राप्ति : प्राकाम्यंमहिमातथा । ई शितावशिताचैवतथाकामावशायि तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि ॥ चंशे ॥ त्रिविधभावे । विशेषेणभ वनम् । स्त्रियांक्तिन् ॥विभूतिरिति कथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिद्वादशी । स्त्री॰ विष्णोर्व्रतविशे षे ॥

विभूतिमत् । त्रि॰ ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । त्रि॰ परिपूर्णे ॥ विगतोभू मायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यचमहत्त्वं नास्तीति ॥

विभूषणम् । न॰ चलङ्कारे । चाभर णे ॥ विशिष्टंभूषणम् । विभूष्यते ऽनेनवा । भूषचलङ्कारे । ल्युट् ॥ पुं॰मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ चाभर णे ॥

विभूषित : । त्रि॰ चलङ्कृते ॥

विभृतः। त्रि॰ धृते ॥ पुष्टे ॥
विभ्यत्। त्रि॰ भयंकुर्वति ॥
विभेदः। पुं॰ विशेषे ॥
विभ्रंसः। पुं॰ नाशे ॥
विभ्रत्। त्रि॰ धारयकर्त्तरि ॥ पोषण कर्त्तरि ॥
विभ्रमः। पुं॰ भ्रान्तौ ॥ संशये ॥ शोभायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे। स्त्रीणांशृङ्गारभावजातक्रियाविशेषे। तथाहि। मदरागहर्षजनितविपर्यासोविभ्रमः। यथा। अन्यनिमित्तमानसादुत्थायान्यत्रगमनं॰प्रियारब्धकथामाक्षिप्यसख्यासहालपनं॰सुखेहेसितक्रोधौ॰पुष्पादीनांयाञ्चा॰सहसैवतत्परित्यागः। वस्त्राभरणमाल्यानामकारणतःखण्डनंमाननञ्च। यदुक्तम्। क्रोधःस्मितञ्चकुसुमाभरणादियाञ्चातदर्व्वनञ्चसहसैवविमण्डनञ्च। आक्षिप्यकान्तवचनंलपनंसखीभिर्निष्कारणोत्थितगतंबदविभ्रमंतत्॥ इति॥ चित्तवृत्त्यनवस्थानं शृङ्गारादिविभ्रमोमतः। इत्यन्यत्र ॥ अपिच। विभ्रमस्त्वरयाकालेभूषास्थानविपर्य्ययः। यथा। श्रुत्वायान्तंबहिःकान्तमसमापितभूषया। भालेञ्जनंदशोर्लाक्षाकपोलेतिलकःकृतः। इति॥ योषितांयौवनजोविकारोविभ्रमइत्येके ॥ अपिच। वल्लभप्राप्तिवेलायांमदनावेशसम्भ्रमात्। विभ्रमोहारमाल्यादिभूषास्थानविपर्य्ययः ॥ विविधंभ्रमणम्। भ्रमु अनवस्थाने। घञ्। नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धिः ॥
विभ्रमा। स्त्री॰ विरूसायाम्। जरायाम्। वार्द्धक्ये ॥
विभ्राट्॰ड्। त्रि॰ भ्राजिष्णौ। रोचिष्णौ। अलङ्कारादिनाशोभमाने ॥ विशेषेणभ्राजते। भ्राजृदीप्तौ भ्राजभासेतिक्विप् ॥
विभ्रान्तः। त्रि॰ विभ्रमयुक्ते ॥ यथा। विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात्कार्य्याकार्य्यमजानतः। स्वानिष्टस्वपरानिष्टंजायतेस्मात्पदेपदे ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥
विभ्रान्तिः। स्त्री॰ विभ्रमे ॥
विमतः। त्रि॰ विरुद्धमतिविशिष्टे ॥
विमतिः। स्त्री॰ नानामतौ ॥ विरुद्धमतौ ॥
विमत्सरः। त्रि॰ मात्सर्य्यरहिते। अद्वितीयात्मदर्शनेननिर्वैरबुद्धौ। विगतोमत्सरोयस्मात् ॥
विमनाः। त्रि॰ दुर्मनसि। अन्तर्मनसि। चिन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥
विमनस्कः। त्रि॰ विमनसि ॥
विमनीकृतः। त्रि॰ वैमनस्यंप्रापिते ॥ अविमनाःविमनाःसम्पद्यमानःकृतः। अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसांलोपश्चेतिच्विप्रत्ययसलोपौ।

अस्यचाधितीकार : ॥

विमय : । पुं० परिवर्त्तने । विनिमये ॥ विमीयते । मीञ० । एरच् ॥

विमर्द : । पुं० कालक्कतचये । चक्रमर्द्दे ॥ युद्धे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्घर्षे ॥

विमर्द्दक : । पुं० चक्रमर्द्दे । कासौं०दीतिप्रसिद्धक्षुपे ॥

विमर्द्दनम् । न० कुङ्कुमादिनामर्द्दने । परिमले । मृदक्षोदे । ल्युट् ॥

विमर्द्दना । स्त्री० कुङ्कुमादिमर्द्दे ॥

विमर्द्दोत्थ : । पुं० परिमले । मर्द्दना ज्जातेसुगन्धादौ ॥ यथा । अथगन्धे परिमलोविमर्द्दोत्थे मनोहरे । दूरगामीमनोहारीगन्धआमोदईरितइति शब्दरत्नावली ॥

विमर्श : । पुं० विचारे ॥ न्यायमार्गेणविचारे ॥ संशयात्मिकायांवृत्तौ ॥

विमर्शनम् । न० परामर्शे । वितर्के ॥

विमर्शित : । त्रि० विचारिते ॥ विमर्श : सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

विमर्ष : । पुं० विचारणायाम् ॥ इति जटाधर : ॥ विशिष्टार्थाचमायाम् ॥

विमर्षणम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यन्तिकइष्यते । अविद्वदधिकारित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्षणम् ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कन्ध : ॥

विमल : । पुं० सूर्यपरिवारे ॥ अर्हति । जिने ॥ न०तारङ्गेमाक्षिधाकृतौ०उपरसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके ॥ त्रि०निर्मले । शोभे ॥ विगतंमलंयस्मात् ॥ चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥

विमलतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । यथा थापिमीवर्ण्यराजतमत्स्याद्दश्यन्ते ॥

विमलदानम् । न० नित्यनैमित्तिककाम्यदाने ॥ यथोक्तंगरुडपुराणे । नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंविमलंदानमीरितम् । चेतनासत्त्वयुक्तेनदानंतद्विमलंस्मृतमितिग०पु० ॥ ईश्वरप्रीणनार्थदाने ॥

विमलमणि : । पुं० स्फटिके ॥

विमला । स्त्री० शीतलायाम् । सप्तलायाम् । सौहृण्डप्रभेदे ॥ भुव : प्रभेदे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशस्तुविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलाचमहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव : ॥

विमलात्मक : । त्रि० शोभे । निर्मले । स्वभावनिर्मले ॥ विमलआत्मास्वभावोस्य ॥

विमलाद्रि : । पुं० शत्रुञ्जयपर्वते ॥

विमलेश्वर : । पुं० शिवे ॥ विश्वेशादेव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥

विमाता । त्रि० गणयितरि ॥

विमाता । स्त्री० मातु : सपत्न्याम् ॥ विरुद्धामाता । प्रादियोगेतत्समास : ॥

विमातृज : । पुं० सापत्नभ्रातरि ।

वैमात्रेये ॥ विमातुर्जात : । पश्च स्यामजाताद्विति ड : ॥

विमान: । पुं॰ न॰ देवतायाने । व्योम याने ॥ सार्वभौमगृहे ॥ घोटके ॥ यानपात्रे । विशिष्टं मानयन्त्यनेन । पुंसि संज्ञायामिति करणे घ: ॥ विशेषेणमान्त्यस्मिन्निति वा । अधिकरणे ल्युट् ॥ विगतं मानमुपमाऽस्येति वा ॥ त्रि॰ मानहीने ॥

विमानक : । पुं॰ विमाने ॥

विमानता । स्त्री॰ तिरस्कारे ॥

विमानित : । त्रि॰ अनादृते ॥

विमार्ग : । पुं॰ कुपथे ॥

विमिश्र : । त्रि॰ विभिन्ने ॥

विमुक्त : । त्रि॰ विरहिते ॥ पृथग्भूते ॥ सर्वैषणाविनिर्मुक्ते ॥ नित्यमुक्ते चिदानन्दरसआत्मनि ॥ विशेषेण॰ अविद्याकामक्रोधादिभिर्मुक्त: परित्यक्त : ॥ क्षिप्ते ॥ जीवन्मुक्ते ॥ जीवन्नेवदृष्टबन्धात्कामादेर्विशेषेणमुक्त : सन् देहपातेभाविबन्धाद्विशेषेणमुच्यते । विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुते : ॥

विमुक्ति : । स्त्री॰ मोक्षे ॥ विमोचने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ॥

विमुख : । त्रि॰ पराङ्मुखे ॥ विरुद्धं मुखं यस्य ॥

विमुद्र: । त्रि॰ प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ मुद्रारहिते ॥

विमूढ : । त्रि॰ विक्षिप्ते ॥ अनुत्पन्नब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्टविषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तयाआत्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूरदर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतुरे॰ सुक्ष्मार्थविवेचनकुशले ॥

विमूढभाव: । पुं॰ व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि॰ रागद्वेषादिदूषितान्त: करणे ॥ विमूढआत्मायस्य स: ॥

विमूढेन : । त्रि॰ मूर्खशिरोमणौ । देहात्मवादिनि । अत्यनादरकारिणि ॥ विमूढानामिन : ॥

विमूल्य: । त्रि॰ अमोलविमोलइतिभाषायांख्याते । महार्घे ॥

विमृत्यु : । पुं॰ विगतकामाविद्ये । वेदान्तवेद्यआत्मनि ॥

विमृश : । पुं॰ विमर्शे ॥

विमृष्ट: । त्रि॰ विभाविते ॥

विमृष्य : । त्रि॰ विचार्ये ॥ विमृषे : ऋदुपधाच्चाकृपिचृतेरितिक्यप् ॥

विमृष्यकारी । त्रि॰ विवेकिनि ॥ विमृष्यकरोति । णिनि : ॥

विमोक : । पुं॰ विमोचने ॥

विमोक्ष :। पुं॰ मुक्तौ ॥

विमोक्षणम् । न॰ विमोचने । परित्यजने ॥

विमोचनम् । न॰ दूरीकरणे । विमुक्तौ । विपूर्वान्मुचेर्ल्युट् ॥ तीर्थविशेषे ॥

बिमोह : । पुं० भ्रमपरम्परायाम् । विशिष्टोमोह : ॥

बिमोहनम् । न० आकुलीकरणे । वै चित्तीकरणे ॥

बिमोहित : । त्रि० विविधंमोहंभ्रम परम्परांप्रापिते । मोहयुक्ते ।

बिम्ब : । पुं० कृकलासे ॥ न०प्रति बिम्बे ॥ बिम्बीफले ॥ वर्णवृत्तान्त रे ॥ नगणकरगम्भकर्णभवतिनवव र्णपूर्णम् । फणिवरदनभूषंयत्त दितिकिलबिम्बमेतत् ॥ यथा । कपटकृतगोपवेश : शयनवरभूत शेष : । जयतिकृतनन्दहर्षोगिरि विधृतवातवर्ष : ॥ पुं० न०सूर्य चन्द्रमण्डले । वेतिशोभते । वीग त्यादिषु । उल्वादयश्चेति०वन् नु मोगमकृत्त्वानि ॥ बिम्बयोष्टाह वशान्॥जात्यन्तरे ॥

बिम्बकम् । न० मण्डले ॥ बिम्बी-फले ॥

बिम्बजा । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥

बिम्बट : । पुं० सर्षपे ॥

बिम्बभूत: । त्रि० कारणभूते ॥

बिम्बा । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥

बिम्बिका । स्त्री० तुण्डिकेर्याम् । रक्तफलायाम् । पीलुपर्ण्याम् । कंदूरी०कुंदुरुइतिभाषा ॥ बिम्बीं कायति ॥ कैशब्दे । आतोनुप सर्गेक : । ङापोरितिकृस्व : ॥

बिम्बी । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥ गौ रादित्वान्ङीष् ॥

बिम्बीफलम् । न० बिम्बिकायाम् । कं दूरी०कु०प्र०फले । बिंम्बीफलंस्वा दुशीतंगुरुपित्तास्रवातजित् । स्तम्भ नंलेखनंरुच्यंविबन्धाध्मानकारक म् ॥

बिम्बु : । पुं० गुवाके ॥

वियच्चारी । पुं० चिल्लखगे ॥ त्रि०आ काशगामिनि ॥

वियत् । न० विष्णुपदे । गगने । आ काशे ॥ बिविश्वतएतिव्याप्नोति । इण : शतृ । यद्वा । वियच्छति० नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्यो पीतिक्विप् । क्वौचगमादीनामिति मलोपितुक् ॥

वियद्गङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् । स्व र्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ बियति०वियतीवागङ्गा ॥

वियद्भूति : । स्त्री० तमसि । अन्धका रे ॥

वियन्मणि: । पुं० सूर्ये । सहस्रांशौ ॥ वियतीमणिरिव ॥

वियम : । पुं० संयमे ॥ विविधयमने ॥ वियमनम् । यम : समुपनिवि षुचेतिपक्षे०अप् ॥

वियात : । पुं० धृष्टे । निर्लज्जे ॥ वि रुद्धंयातंचेष्टितंयस्य । विरुद्धमया सीद्वा । गत्यर्थेतिक्त : ॥

बियाम : । पुं॰ संयमे । बिबिधयमने ॥ बियमनम् । यम : समुपनिविषु चेति॰ अवभावेघञ् ॥

बियुक्त : । त्रि॰ बियोगबिशिष्टे ॥

बियोग : । पुं॰ बिच्छेदे । बिप्रलम्भे । रागिणोर्बियोजने । बिरहे ॥ स्मृत्वाबियोगजं दु : खंत्यजन्स्नेहंप्रिये जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापिदह्यते ॥ बियोजनम् । युजिर्योगे । घञ् । बियुज्यतेऽनेनवा ॥

बियोगभाक् । त्रि॰ बिच्छेदयुक्ते ।

बियोगी । पुं॰ चक्रवाके । कोके ॥ त्रि॰ बिरहिणि । बियोगयुक्ते ॥ बियोगोऽस्यास्ति । इनि : ॥

बियोगिनी । स्त्री॰ बिरहिण्याम् ॥

बियोजित : । त्रि॰ पृथक्कृते । बियोगंप्रापिते

बिरक्त : । त्रि॰ बिरागवति ॥ सच॰ कुटीचकबहूदकहंसपरमहंसभेदाच्चतुर्विध : ॥ बिपूर्वाद्रञ्जे : क्त : ॥ अतिरक्तवर्णे ॥

बिरक्ता । स्त्री॰ सांसारिकविषयेषुबिरागबिशिष्टायाम् ॥ दुर्भगायाम् ॥ अननुकूलायाम् ॥ यांचिन्तयामिसततंमतिसाबिरक्ता ॥

बिरक्ति : । स्त्री॰ बैटष्ण्ये ॥ तीव्रातीव्रतराचेतिबिरक्तिर्द्विबिधामता । तत्रसत्यान्तुतीव्रायांन्यसेद्योगीकुटीचके । शक्तोबहूदकेतीव्रतरायांहंससं

स्थिते । मुमुक्षु : परमेहंसेसाक्षाद्बिज्ञानसाधने ॥ रञ्जे : क्तिन् ॥

बिरङ्गम् । न॰ काङ्कुष्ठे ॥

बिरचनम् । न॰ निर्माणे ॥ बिशेषेणरचनम् ॥

बिरचित : । त्रि॰ निर्मिते ॥ बिशेषेणरचित : ॥

बिरजम् । न॰ तीर्थबिशेषे ॥

बिरजा : । त्रि॰ बिगतधर्माधर्मे ॥ रजोगुणरहिते ॥ बिगतंरजोयस्य स : ॥

बिरजा : । स्त्री॰ बिगतार्त्तवायाम् ॥

बिरजस्तमा : । पुं॰ द्वयातिगे । निवृत्तरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्यांबिगत : । निरादयइतिसमास : ॥ बिगतेरजस्तमसीयस्मादितिवा ॥

बिरजा । स्त्री॰ कपित्थपर्ण्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ ययातिमातरि ॥ गोलोकेश्रीकृष्णसखीबिशेषे ॥ दौचाबिशेषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यां नद्याम् ॥ जगन्नाथक्षेत्रे ॥ यथा । मुण्डनञ्चोपवासञ्चसर्वतीर्थेष्वयंबिधि : । बर्जयित्वागयांगङ्गांबिशालांबिरजांतथा ॥

बिरजाक्षेत्रम् । न॰ पुरुषोत्तमतीर्थे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशन्तुबिरजाक्षेत्रमुच्यते । बिमलासामहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव : इतितन्त्रचूडामणौपीठनिर्णय : ।

विरजाहोमः । पुं० अवधूतत्वसम्पादके० आगमप्रोक्तकर्मविशेषे ॥

विरञ्चः । पुं० द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रचप्रतियत्ने । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वान्नुमागमः ॥

विरञ्चिः । पुं० स्रष्टरि । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रच० । स्वार्थण्यन्तादचइः । पृषोदरादित्वान्नुम् ॥

विरणम् । न० वीरणतृणे ॥

विरतः । त्रि० निवृत्ते । विरक्ते ॥

विरतिः । स्त्री० आरतौ । उपरामे । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

विरथः । त्रि० भग्नरथे ॥

विरमणम् । न० विरतौ ॥ विपूर्वाद्रमेर्ल्युट् ॥

विरमितः । त्रि० निरस्ते ॥

विरलम् । न० दध्नि ॥ त्रि० अवकाशे । पेलवे । तनौ । सान्तरे ॥ विराति । रादाने । बाहुलकात्कलन् ॥ पुं० निर्जने ॥

विरलजानुकः । त्रि० वक्रजानुविशिष्टे । प्रज्ञौ । प्रज्ञे ॥ इ० हि० चन्द्रः ॥

विरलद्रवा । स्त्री० श्लक्ष्णयवाग्वाम् ॥ यथा । यवागुकणिकाश्राणा सैवतुद्रुतसिक्थिका । विलेपीतरलाचस्यात्साश्लक्ष्णाविरलद्रवा ॥

विरसः । त्रि० रसहीने ॥ विगतोरसोयस्मात् ॥

विरहः । पुं० विप्रलम्भे । वियोगे । विच्छेदे ॥

विरहिणी । स्त्री० वियोगिन्याम् ॥ विच्छेदविशिष्टायाम् ॥ नार्याम् । भृतौ ॥ ङीप् ॥

विरहितः । त्रि० त्यक्ते । विहीने विशेषेणरहितः ॥

विरही । पुं० वियोगिनि । विरहविशिष्टे ॥ विरहोस्यास्ति । अतइनिः ॥ रहतेराभीक्ष्ण्येर्घिणिर्वा ॥

विरहोत्कण्ठिता । स्त्री० नायिकाविशेषे ॥ चिरम्प्रत्युरनालोके विरहोत्कण्ठितोन्मनेतिलक्षणात् ॥

विरागः । पुं० वैराग्ये । रागप्रतिद्वन्द्विनि ॥ त्रि० गताभिलाषे ॥ विगतः रागोस्य ॥

विरागार्हः । त्रि० विरागयोग्ये । वैरङ्गिके ॥ अर्हति । अर्ह० । पचाद्यच् । विशिष्टोरागः विरागः । विरागस्यअर्हः ॥ धनवति ॥

विरागी । त्रि० विरक्तिमति ॥

विराट् । पुं० विविधंराजमानत्वात्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवतः स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यंस्वविराड्देहः स्थूलदेहोयमात्मनइति । पञ्चीकृतभूतानांयत्कार्यंतत्का-

र्थेविराट्देहोभवतिसचदेह: प
रमेश्वरस्यस्थूलदेह:॥श्रात्मनोममभ
गवत्याद्र॰दे॰भा॰॥ विराडात्माना
म॰स्थूलप्रपञ्चाभिमानीस्वयंमण्ड
लात्मक: समष्टिदेहश्चतुर्गोलकह
यानुग्राहकोहिरण्यगर्भ: र्व चत्ता
ध्यामर्थान्तरमितिव्याख्यातार: ॥
विशेषेणराजते। राजृ दीप्तौ। विवि
धं राजतेवा। सत्सूद्विषेतिक्विप्॥
वर्विये॥ स्त्री॰दशाचरायांवत्ती ॥

विराज: । पुं॰ विराजि ॥

विराजमान: । त्रि॰ दीप्तिविशिष्टे ।
शोभमाने ॥

विराजित: । त्रि॰ शोभिते। दीप्ते ॥

विराट: । पुं॰ मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदे
शादूर्ध्वञ्चइन्द्रप्रस्थाचदक्षिणे । म
रुदेशात्पूर्व्वभागेविराट: परि
कीर्त्तित: ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥
नगरविशेषे ॥

विराटक: । पुं॰ राजपट्टे ॥ इति
हेमचन्द्र: ।

विराटज: । पुं॰ विराटदेशीयहीर
के । राजपट्टे । राजावर्त्ते ॥ त्रि॰
विराटराजजाते ॥

विराणी । पुं॰ हस्तिनि ॥ इतिश-
ब्दमाला ॥

विराद्ध: । त्रि॰ विप्रकृते ॥ राधेर
निट: कर्मणिक्त: ॥

विराध: । पुं॰ रामायणप्रसिद्धराच

सविशेषे ॥

विराधनम् । न॰ पीडायां ॥

विराध्यन् । त्रि॰ अपकुर्वाणे ॥

विराम: । पुं॰ अवसाने ॥ वितर्कवि
चारानन्दास्मितादिरूपचिन्ताख्या
गे । इत्युपरमे ॥ विपूर्वाद्रमेर्भावे
घञ् ॥ विरमन्ते निवर्त्तन्तेऽस्मि
न्नितिवा ॥

विराव: । पुं॰ शब्दे । रवणे । श्रा
रावे ॥ विरवणम् । रु॰उपसर्गेरु
वइतिभावेघञ् ॥

विरिक्त: । त्रि॰ सञ्जातविरेके ॥

विरिञ्च: । पुं॰ वैकुण्ठे । विष्णौ ॥
परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ॰श॰रत्ना
वली ॥

विरिञ्चन: । पुं॰ विरञ्चने । द्रुहि
णे ॥ इ॰हे॰चन्द्र: ॥

विरिञ्चि: । पुं॰ शिवे । विष्णौ ॥
विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्ये
ष्ठे ॥ भूतानिविरचयति । रचप्र
तियत्ने । स्वार्थण्यन्तादचइ: ।
पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वंनुमाग
मश्च ॥

विरिब्ध: । पुं॰ स्वरे ॥ रेभृशब्दे
सौच: । क्त: । क्षुब्धस्वान्तध्वान्ते
त्यादिनानिपातित: ॥

विरिष्ट: । त्रि॰ विच्छिन्ने ॥

विरुद्ध: । पुं॰ हेत्वाभासान्तरे । सा
ध्याभावव्याप्तहेतौ ॥ यथाशब्दोनि

स्य : कृतकत्वादिति । कृतकत्वं ह्यनित्यत्वाभावेनानित्यत्वे नव्याप्तम् ॥ न्यायसूत्रञ्च । सिद्धान्तमभ्युपेत्यतद्विरोधीविरुद्धः । अत्र च सिद्धान्तं साध्यम् । प्रतिज्ञायां हि पक्षस्य सिद्धस्यान्ते साध्यमभिधीयते । तथाचसाध्यमभ्युपेत्यउद्दिश्यप्रयुक्तस्तद्विरोधीसाध्याभावव्याप्तइतिफलितार्थः । यथावह्निमान् ह्रदत्वादिति । एतस्यसाध्याभावानुमितिसामग्रीत्वेनसाध्यानुमितिप्रतिबन्धोदूषकताबीजम् । नच सत्प्रतिपक्षाविशेषः । तत्रहेत्वन्तरं साध्याऽभावसाधकम् । इह तु स्वे साध्याभावसाधकः साध्यसाधकत्वेनत्वयोपन्यस्तवस्तुशक्तिविशेषोज्ञापकत्त्वेनविशेषात् ॥ १ । ४६ ॥ इ० ॥ विपरीतधर्माक्रान्ते ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरूढः । त्रि० अङ्कुरिते । विरूढा० इतिख्याते ॥ विपूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ आरोहणविशिष्टे ॥

विरूपम् । न० पिप्पलीमूले ॥ त्रि० कुरूपे ॥ विरुद्धंरूपंयस्यसः ॥

विरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ कुरूपायाम् ॥

विरूपाक्षः । पुं० त्रिलोचने । शम्भौ । ईशे । शिवे ॥ रुद्रविशेषे ॥ विविधानिरविचन्द्राग्निरूपाण्यक्षीणियस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ॥ विरूपेष्वपि० अ चिन्त्यपाद्दृष्टिर्यस्येतिवा ॥ विविधरूपाणि० विविधरूपेषु० अक्षाणीन्द्रियाण्यस्येतिवा ॥ असुरविशेषे ॥

विरूपिका । स्त्री० कुरूपायाम् ॥

विरूपी । पुं० जाहके ॥ त्रि० कुरूपविशिष्टे ॥

विरेकः । पुं० मलभेदे । रेचने । रेके । रेचनायाम् । विरेचने । पृथक्त्वे ॥ यथा । यत्रयद्ध्यासस्तद्विरेकाग्रहणनिबन्धनोभ्रमइतिभाष्यम् ॥

विरेचकः । त्रि० विरेककारके ॥ यथा । चूर्णमध्येत्रिवृच्चूर्णंस्वरसेकारवेल्लकम् । स्नेहैर्वेरण्डजं तैलंफलेष्वेवहरीतकीतिवाग्भटः ॥

विरेचनम् । न० विरेके । तत्कारकौषधं यथा । हरीतकीसमगुडामधुनासहपेषिता । विरेचनकरीरुद्ध भवतीतिनसंशयः ॥ त्रिफलाचित्रकं चित्रंतथाकटुकरोहिणी । जरुस्तम्भहरोह्येषउत्तमन्तुविरेचनम् ॥ अपिच । त्रिफलाबदरंद्राक्षापिप्पलीचविरेचकृत् । हरीतकीसोष्णनीरालवणञ्चविरेचकृत् । इतिगरुडपुराणे ॥ पुं० पीलुवृक्षे ॥

विरेफ : । पुं॰ नदमात्रे ॥ त्रि॰ रेफशून्ये ॥

विरेभित : । त्रि॰ शब्दिते ॥

विरोक : । पुं॰ सूर्यकिरणे ॥ न॰ छिद्रे रन्ध्रे ॥ विरोचतेऽनेन । रुच॰ । घञ् । चजो : कुघिण्ण्यतोरितिकुत्वम् । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येतिनपुंसकत्वाविरोध : ॥

विरोचनम् । न॰ स्फुरणे ॥

विरोचन : । पुं॰ प्रह्लादतनये ॥ अर्के । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ चन्द्रे ॥ अर्कवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ श्योनाकप्रभेदे । पूतकरञ्जे ॥ विशेषेण रोचते । रुचदीप्तौ ॥ अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ त्रि॰ रोचके ।

विरोचनसुत : । पुं॰ बलिराजाख्यदैत्ये ॥ विरोचनस्यसुत : ॥

विरोध : । पुं॰ वैरे । विद्वेषे ॥ यथा । प्रधानस्यप्रधानेनसहविरोधोनतुदुर्बलेनेति ॥ विरोधकरणे दोषोयथा । अथपुत्त्रैरुक्तासाक्त्वास्नेहात्स्ववचसि । उवाचकिञ्चिद्वचनंपरिणामसुखावहम् ॥ अविरोधोभवान्धौचसर्वमङ्गलमङ्गलम् । विरोधोनाशबीजस्यसर्वोपद्रवकारणम् ॥ अकर्त्तव्योविरोधश्चदारुणै : सचिवै : सह । प्रतिज्ञाचैषाकर्त्तव्या मदीयंश्रवणंशृणु ॥ इति ॥ अपि च । नकुर्याद्बहुभि : सार्द्धंविरोधंबंधुभिस्तथा । आत्मन : प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेदिति ॥ विरोधंनोसमैर्गच्छेन्नाधमैश्चसदाबुधइतिच ॥ विरोधनम् । रुधिर् आवरणे । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । विरोध : सोऽविरोधेपिविरुद्धत्वेनयद्वच : । वस्तुवृत्तेरविरुद्धेपिविरुद्धयोरिवयद्भिधानंसविरोध : । जातिश्चतुर्भिर्जात्याद्यैर्विरुद्धास्याद्गुणस्त्रिभि : । क्रियाद्वाभ्यामपिद्रव्यंद्रव्येणैवेति तेदश ॥ अभिनवनलिनीकिसलयमृणालवलयादिदवदहनराशि : । सुभगकुरङ्गदृशोस्याविधिवशतस्त्वद्वियोगपविपाते ॥ गिरयोप्यनुन्नतियुजोमरुदप्यचलोब्धयोप्यगम्भीरा : । विश्वम्भराप्यतिलघुर्नरनाथतवान्तिकेनियतम् ॥ (*) येषांकण्ठपरिग्रहप्रणयितांसम्प्राप्यधाराधरस्तीक्ष्ण : सोप्यनुरज्यतेचकमपिस्नेहंपराप्नोतिच । तेषांसङ्गरसङ्गसक्तमनसांराज्ञांत्वयाभूपतेपांशूनांपटलै : प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यतेकौतुकम् ॥ सृजतिचजगदिदमवतिचसंहरतिचहेलयैवयोनियतम् । अवसरवशत : शफरोजनार्दन : सोपिचित्रमिदम् ॥ सततंमुसलासक्ताब

हुतरगृहकर्मघटनयान्पतेत । द्विज पत्नीनांकठिना : सलिभवतिकरा : सरोजकुसुमारा : ॥ मेथलमपिखलवचनंद्वतितरांमानसंसुतत्त्वविदाम् । परुषमपिसुजनवाक्यंमलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ क्रौञ्चाद्रिरुद्दामदृषद्दृढोयंयस्मार्गणानर्गलशातपाते । अभून्नवाम्भोजदलाभिजात : स भार्गव : सत्यमपूर्वसर्ग : ॥ परिच्छेदातीत : सकलवचनानामविषय : पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथंयोनगतवान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनोविकार : कोप्यन्तर्जडयतिचतापञ्चकुरुते ॥ अयंवारामेकोनिलयइतिरत्नाकरइतिश्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधि : । कएवंजानीतेनिजकरपुटीकोटरगतंक्षणादेनंतान्यत्तिमिमकरमापास्यतिमुनि : ॥ समदमतङ्गजमदजलनिस्यन्दतरङ्गिणीपरिष्वङ्गात् । क्षितितिलकत्वयितटजुषिशङ्करचूडापगापिकालिन्दी ॥ इति ॥ यनैक्ये । विपरीतोर्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृतिविरोधेतुश्रुतिरेवगरीयसी । अविरोधेसदाकार्यंस्मार्तंवैदिकवत्सता ॥ असामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते ॰साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमितिचिन्तामणि : । साध्यासमानाधिकरण्यमितिदीधिति : ॥ अहिनकुलादेरन्यतरेणापरस्नारणे ॥ विरोधनाम्नवस्तुनि ॥

विरोधकृत् । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । वासवोवर्षतेदेविदेशेचाखण्डमण्डले । अहिच्छत्रेकान्यकुब्जेविरोधीक्षपिनाशकृत् ॥ ४५ ॥ वि॰विरोधकर्त्तरि ॥

विरोधन : । पुं॰ विविधि । न॰पर्यवस्थायाम् । विरोधे ॥ रुधिर्॰ । ल्यु ल्युड्वा ॥

विरोधी । पुं॰ शत्रौ ॥ विरोधोस्त्यास्यस्मिन्वा । इनि : ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । अनल्पिप्रवलालोकाधान्यौषधिप्रपोडनम् । जायतेमानुषेकष्टंविरोधिनिनसंशय : ॥ वि॰विवादिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरोधिनी । स्त्री॰ विरोधकारिकायाम् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥

विरोधोक्ति : । स्त्री॰ विप्रलापे । परवचनविरोधिवचने ॥ विरोधस्यउक्ति : ॥

विल : । पुं॰ उच्चै : श्रवसि । इन्द्रस्यहये ॥ वेतसे ॥ न॰छिद्रे । रन्ध्रे ॥ गुहायाम् ॥ विलतिभिनत्ति । विलभेदने॰ घोद्यादि : । इगुपधेतिक : ॥ विलतेवा ॥ कुषत्कुटीवफुलमिति॰इगुपधेतिक : । घञर्थेकोवा । खनेघचेतिघे॰संज्ञापूर्वंकत्वाद्गुणाभावोवा ॥

विलकारक : । पुं॰ मूषके ॥

विलकारी । पुं॰ मूषिके ॥ गर्त्तकारके ॥

विलक्ष : । त्रि॰ विस्मयान्विते । परकीयधर्मशीलादौप्राप्ताश्चर्ये ॥ विशेषेणलक्षयति । लक्षआलोचने । पचाद्यच् ॥ लक्षात्भ्रष्टे ॥ लज्जिते ॥ त्रिलक्षणे ॥

विलक्षणम् । न॰ हेतुशून्यायांस्थितौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा । विलक्षणं मतं स्थानं यद्भवेन्निष्प्रयोजनमितिभागुरि : ॥ त्रि॰भिन्ने । अन्यलक्षणे ॥ विशेषलक्षणयुक्ते ॥ विगतंलक्षणमालोचनंयत्र ॥

विलक्षणा । स्त्री॰ शय्याविशेषे ॥

विलक्षित : । चिह्निते ॥ विशेषेणलक्षित : ॥

विलग्न: । पुं॰ न॰ मध्ये ॥ न॰जन्मलग्ने ॥ मेषादिलग्नमात्रे ॥ त्रि॰ लग्ने । संसक्ते ॥ विशेषेणलग्न : ॥ वियुक्ते ॥

विलङ्घनम् । न॰ अतिक्रमणे ॥

विलङ्घित : । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥

विलङ्घ्य : । त्रि॰ अतिक्रमणीये ॥

विलज्ज : । त्रि॰ लज्जयाहीने ॥ विगतालज्जायस्यस : ॥

विलपनम् । न॰ विलापे ॥ भाषणे ॥

विलम्ब : । पुं॰ उचितकालाधिककाले ॥ लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । तस्करै : पार्थिवैश्चैवअभिभूतमिदंजगत् । अर्घोभवतिसामान्योविलम्बेतुभयंमहत् ॥ ३२ ॥

विलम्बनम् । न॰ अशीघ्रे ॥

विलम्बितम् । न॰ तत्ताख्यनृत्यादौ ॥ विशेषेणलम्बनंकारणत्वात् य : प्रत्यक्मतिविशेषप्रदर्शनायात्र । लविअवस्रंसने॰ओष्ठोपध : क्तोधिकरणेचेतिक्त : ॥ त्रि॰ आश्रिते । विलम्बमाने ॥

विलम्बी । त्रि॰ लम्बमाने ॥ विशेषेणलम्बमाने ॥

विलम्भ : । पुं॰ अतिसर्जने । दाने ॥ विलम्भि : । डुलभष्प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात्खलघञोरितिनुम् ॥

विलय : । पुं॰ प्रलये ॥ विशेषेणलीयन्तेपदार्थायस्मिन् । लीङ्श्लेषणे । एरच् ॥ यथालयणस्य तोये ॥

विलला । स्त्री॰ श्वेतवलायाम् ॥ इ॰राजनि॰ ॥

विलवास : । पुं॰ लाङ्गकजन्तौ ॥

विलवासी । पुं॰ सर्पे ॥ विलेवसति । णिनि : ॥

विलशय : । पुं॰ विलेशये ॥

विलसन् । त्रि॰ विलासयुक्ते ॥

विलसितम् । न० चेष्टिते ॥ भावे क्तः ॥ उद्भूते ॥

विलापः । पुं० परिदेवने । अनुशोचनोक्तौ । शोकोक्तौ ॥ विलपनम् । लपेर्भावे घञ् ॥ दुःखजे वचसि ॥

विलापितः । त्रि० घृतवद्द्रवीकृते । विलीनतांप्रापिते ॥

विलालः । पुं० यन्त्रे ॥

विलासः । पुं० लीलायाम् । हावभेदे । स यथा । प्रियसमीपगमने यः स्थानासनगमनविलोकनेषु विकारोऽकस्माच्च क्रोधस्मितचमत्कारमुखविकूननं स विलासः । तथाहि । यो वल्लभांचानुगतो विकारो गत्यासनस्थानविलोकनेषु । तथा स्मितं क्रोधचमत्कृतीच विकूननञ्चाखगतं विलासः ॥ अपिच । विलासोङ्ग विशेषोयः प्रियाप्रावासनादिषु । इति । विलसनम् । लस श्लेषणे । घञ् । प्रकाशे ॥ शारीरिकसुखानुभवे ॥

विलासकाननम् । न० क्रीडावने ॥

विलासायुधः । पुं० कामदेवे ॥

विलासी । पुं० भोगिनि ॥ व्यालि सर्पे ॥ विष्वक्सेने । हरौ ॥ अग्नौ ॥ चन्द्रे विलसनशीलः । त्रिपूर्वाल्लसेर्निकषलसीतिघिनुण् ॥

विलासिनी । स्त्री० नार्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

विलिप्तः । त्रि० श्लिष्टे ॥ विशेषेण लिप्तः ॥

विलिम्पन् । त्रि० उपदिहाने ॥ विलिम्पति । लिप० । शतृ ॥

विलीनः । त्रि० स्वतः प्राप्तद्रवीभावे घृतादौ । विद्रुते । द्रुते । श्लिष्टे । संसक्ते ॥ विलीयते स्म । लीङ् श्लेषणे । गत्यर्थेति क्तः । स्वादय ओदितश्चेति नत्वम् ॥ विशेषेण लीनो वा ॥ विशेषेण लयङ्गते ॥ यथा । विलीनो वैवैवस्वतनगरकोलाहलभरो गता दूता दूरं-क्वचिदपि परेतान्मृगयितुम् । विमानानांव्राते विदलयति वीथीर्दिवि-षादां कथा ते कल्याणी यदवधि महो-मण्डलमगात् ॥ विश्लिष्टे ॥

विलुप्तः । त्रि० संहृते ॥ चोरिते ॥

विलुप्ताब्दः । पुं० लुप्तसंवत्सरे ॥ यथा । गोजान्त्यकुम्भेतरभेऽतिचारगो नोपूर्वराशिंगुरुरेतिवक्रितः तदाविलुप्ताब्दइतिनिन्दितः शुभेषु देवासुरनिम्नगान्तरे ॥

विलुम्पकः । त्रि० अपहर्त्तरि ॥

विलुलितः । त्रि० आकुलिते । आकर्षणाकुलिते ॥ विधुते ॥

विलेखनम् । न० छेदने ॥ आकर्षणे ॥ लेखने ॥

विलेप: । पुं॰ लेपे ॥ लिपेर्भावे घञ् ॥

विलेपनम् । न॰ कुङ्कुमाद्यनुलेपने । समालम्भे ॥ गात्रानुलेपनयोग्ये पिष्टे घृष्टे वा सुगन्धिद्रव्ये । गात्रानुलेपन्याम ॥ घृष्टचन्दनादिलेपनार्थे । विलिप्यतेऽनेन । लिप उपदेहे । ल्युट् ॥

विलेपनी । स्त्री॰ यवाग्वाम् ॥ सुवेशस्त्रियाम् ॥

विलेपी । त्रि॰ विलेपनकर्त्तरि ॥

विलेपी । स्त्री॰ यवाग्वाम् । उष्णिकायाम् ॥ अस्याविधिर्गुणाश्च । चतुर्गुणाम्बु संसिद्धाविलेपीघनसिक्थिका । पृथग्द्रवेणारहिता ख्याताशिथिलभक्तिका ॥ संसिद्धा॰ अतीवसिद्धा । विलेपीगिलघ्यो॰ तृप्तिलोके । विलेपीदीपनी वल्याहृद्यासङ्ग्राहिणीलघुः । व्रणाक्षिरोगिणांपथ्यातर्पणीतृड्ज्वरापहा ॥ विलिम्पति । लिप॰ । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

विलेवासी । पुं॰ सर्पे ॥

विलेशय: । पुं॰ सर्पे ॥ मूषिके ॥ गोधादिषु ॥ यथा । गोधाशशभुजङ्गाखुशल्लक्याद्याविलेशयाः । विलेशयावातहरामधुरारसपाकयोः । वृंहणावद्धविण्मूत्रावीर्य्योष्णाअपिकीर्त्तिताः ॥ विलेशेते । अधिकरणेशीते॰ हृत्यच्

। शयवासेत्यलुक् ॥

विलोकनम् । न॰ दर्शने ॥ लोक दर्शने । ल्युट् ॥

विलोकित : । त्रि॰ दृष्टे ॥ लोक॰ । क्त : ॥

विलोचनम् । न॰ चक्षुषि ॥ विलोच्यतेऽनेन । लोचृ॰ । ल्युट् ॥ दर्शने ॥

विलोटक : । पुं॰ नलमीने । वालियामाछ॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्ध ॥

विलोडनम् । न॰ मथने ॥ आलोडने । बिलोवना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

विलोडित : । त्रि॰ आलोडिते । मथिते । बिलोया॰ इ॰ भा॰ न॰ तक्रे ॥

विलोप : । पुं॰ विच्छिष्टलोपे ॥

विलोभ : । पुं॰ विलोभने ॥ विलुभेर्घञ् ॥

विलोम : । पुं॰ सर्पे ॥ वरुणे ॥ शुनि । न॰ अरघट्टके ॥ विपर्य्ययन्ते । त्रि॰ प्रतीपे । विपरीते ॥

विलोमक : । पुं॰ प्रतिकूले । विपरीते ॥

विलोमजिह्व : । पुं॰ अन्त : स्वेदे । महामृगे । हस्तिनि । विलोमाजिह्वायस्यस : ॥

विलोमजिह्वक : । पुं॰ पीलौ । सि

स्थुरि । छल्लिनि । बिलौमाजिह्वा
मञ्ज । चाप ॥

बिलीमत्स्यः । पुं० मत्स्यसञ्चारणा
ली ॥

बिलीमी । स्त्री० आमलक्याम् ॥

बिलीशः । बि० चञ्चले ॥ यथा । का
पिविलासविलीशविलोचनजनित
मनोजम् । ध्यायति मुग्धवधूरधिकं
मधुसूदनवदनसरोजम् ॥

बिलीजितः । बि० लिप्ताविते ॥

बिलम् । न० लसी । लसे । चालना
ले । छिद्रनि ॥

बिल्वः । पुं० श्रीफलद्रुमे । शाण्डि
ल्ले । शैलूषे । मालूरे । श्रीफले ॥
अस्यफलगुणाः । श्रीफलस्तुवरस्ति
क्तोग्राही रूक्षोऽग्निपित्तकृत् । वात
श्लेष्महरोबल्योलघुरुष्णश्चपाचनः ॥
अपिच । बिल्वंबालंकषायोष्णंपाच
नंवह्निदीपनम् । स्नुग्राहिस्निग्ध
कटुकंतीक्ष्णंवातकफापहम् ॥ प
क्वंगुरुत्रिदोषंस्याद्दुर्जरंपूतिमारुतम्
। फलेषुपरिपक्वेषुयेगुणाः समुदाहृ
ताः ॥ तेगुणाद्वन्द्वनस्तस्ति बिल्वमा
मंगुणीमरम् । अन्यत्तामसिक्ती
त । इत्यौबिल्वपेशिका ॥ अन्यच्च ।
काञ्चिकेसंस्थितंबिल्वमबिल्वन्दीप
नंपरम् । इति ॥ अस्यभावप्रकाशो
यथा । बालंबिल्वफलंग्राहिदीपनं
पाचनंकटु । कषायोष्णंलघुस्निग्धं

तिक्तंवातकफापहम् । पक्वंगुरुवि
दोषंस्याद्दुर्जरंपूतिमारुतम् । वि
दाहिविष्टम्भकरंमधुरंवह्निमान्द्यकृ
त् ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदा
हृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामं
तद्धिगुणाधिकम् ॥ इत्याबिल्वशि
कादीनां । फलंशुष्कंगुणाधिकमिति
च ॥ अस्यशाकप्रकारस्तु । बाल्लीक
सौरभ्यहृतप्रकारानैवेद्यकंखण्डित
मेदसैव । विपाचितंमज्जचर्चकौ
शेद्गिविधसेव्यवहारकाये ॥ यथा
पित्तहरंग्राधंकषायंदीपनंलघु ।
बालंतिक्तफलंबैल्वंबैल्वंबिल्वपक्व
म् । इति ॥ बिलति । बिलभेदने
। उल्वादिः । न० बिल्वपत्रफले
॥ पत्रपरिमाणे ॥

बिल्वकर्कटी । स्त्री० बालबिल्वफले ।
बिल्वपेशिकायाम् ॥

बिल्वजम् । न० बिल्वमाषे ॥ यथा ।
सुश्रुते बिल्वजमाक्षिकमाध्वीकेक्षु
के । उषितकषिततक्रशुक्तयोसु
रादिविधः ॥ बिल्वजंकटुकंमारं
तिक्तंलघुदुष्टावितम् । सुगन्धंसुर
भिर्ग्राहिस्वादुसेवितंकारकम् ॥

बिल्वपत्री । स्त्री० बिल्वपत्राम् ।
ज्वरविनाशाम् । शुष्कबिल्वफले ॥

बिल्वपेशिका । स्त्री० बिल्वकर्कटिका
म् । बेलमूंठ० इ० भी० भा ॥ बाहि
श्रीकलमलतामसूलायोबिल्वपेशिका

बिल्वमूला । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

बिल्वशुण्ठी । स्त्री० बिल्वपत्र्याम् । बेलशूंठा० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

बिल्वसूः । स्त्री० दशपुत्रायाम् ॥

बिल्वा । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

विवः । त्रि० पक्षिवाहने ॥ विनापक्षिणावातिगच्छति । वा० । वातइति कः ॥

विवक्षा । स्त्री० कथनेच्छायाम् ॥ म श्री ॥

विवक्षितः । त्रि० कथनेच्छाविषये । वक्तुमिष्टे ॥ अभ्यार्थे ॥

विवक्षुः । त्रि० वक्तुमिच्छौ ॥

विवत्सा । स्त्री० नष्टापत्यायाम् ॥

विवदमानः । त्रि० विवादकर्त्तरि ॥

विवधः । पुं० पर्याहारे । वीवधे । पथि । भारे ॥ विविधोवधोहननं गमनंवाऽनेनवा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासोत्तरपदलोपो ॥

विवन्धः । पुं० मलाप्रवृत्तौ ॥

विवरम् । न० दूषणे । गर्त्ते । छिद्रे ॥ अवकाशस्थाने ॥ विवृणोति । वृञ् वरणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विव्रियते । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च अप् ॥ विगतोवरोऽस्मात् ॥ वीनांपक्षिणांवरंवा ॥ पुं० अतलादिविलेषु ॥ यथा । अतलं प्रथमंप्रोक्तं द्वितीयं वितलंतथा । तृतीयं सुतलंप्रोक्तं चतुर्थं वैतलातलम् । महातलंपञ्चमञ्चषष्ठंप्रोक्तं रसातलम् । सप्तमं विप्रपातालं सप्तैतेविवराः स्मृताः । एतेषुविलस्वर्गेषुदिवोऽप्यधिकमेवच । कामभोगैश्वर्यसुखं सम्यक् भवनेषुचेतिदेवीभागवतम् ॥

विवरणम् । न० व्याख्यायाम् । अर्थस्फुटीकरणे ॥ कथने ॥

विवरनालिका । स्त्री० वंश्याम् । वेणौ ॥

विवरेसद् । त्रि० मध्यवर्त्तिनि ॥ विवरेसीदति । षद्लृ० । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् । तत्पुरुषेकृतीत्यादिनाऽलुक् ॥

विवर्णः । त्रि० पामरे । नीचे । च हरे ॥ विगतोवर्णोयस्माद्वा ॥ मलिने ॥

विवर्णवासाः । त्रि० काषायवाससि ॥

विवर्त्तः । पुं० समुदाये । सङ्घे ॥ अपावृत्तौ । अपवर्त्तने ॥ नर्त्तने । नृत्ये ॥ स्वरूपानुपमर्दनकार्यान्तरापत्तौ । अप्रच्युतपूर्वस्वरूपस्यानानाऽऽकारावभासे ॥ यथा । सतत्त्वतोऽन्यथाप्रथाविकारइत्युदीरितः । अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विवर्त्तइत्युदाहृतइति ॥ विवर्त्तनम् । वृतु० । घञ् ॥

विवर्त्तनम् । न० परिभ्रमणे ॥ प्रत्यावृत्तौ ॥ पराङ्मुखविलुण्ठने ॥

विवर्त्तवादः । पुं० वादविशेषे । ब्रह्मैवानादिनिर्वचनीयाविद्यावशान्नानारू

पेचविवर्त्त इति॰ मुखमिवतत्तज्जलादा त्मन्यनभेदादित्थंवर्णनिर्धारिते ॥ त थाहि । ततोनिरंशआनन्दे विवर्त्तो जगदित्यताम् । अवस्थान्तरभानन्तु विवर्त्तोरज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्तिः कल्पिकाखादिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्तिः शक्तात्पृथङ्नास्तितवद्दृष्टेनचाभिदा । प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वा च्छक्त्यभावेतुकस्यसः । शक्तेः कार्यानुमेयायाअनिर्वाच्यत्वमिष्यते ॥

विवर्त्तितः । त्रि॰ परिमण्डलिते ॥

विवर्द्धनः । पुं॰ विश्लेषितवृद्धितौ ॥

विवशः । त्रि॰ अस्वतन्त्रे । अवश्यात्मनि । अरिष्टदुष्टधियि । आसन्नमरणसूचकलक्षणमदुष्टमतौ ॥ विरुद्धं वष्टि॰ कामयते । वश॰ । अच् ॥ कातरे ॥

विवसनः । पुं॰ अर्हति । जिने । बौद्धे ॥ त्रि॰ दिगम्बरे । विगतंवसनं यस्यसः ॥

विवस्त्रः । त्रि॰ नग्ने ॥

विवस्वान् । पुं॰ सर्वचयितयंत्रबीजभूते॰ आदित्ये । सूर्ये । विविधंवस्ते॰ आच्छादयति । वस॰ । क्विप् । विवोरश्मिरस्यास्ति । मतुप् । तसौ मत्वर्थइतिभत्वाद्रुत्वाभावः ॥ विवस्तोत्रासीतिवा ॥ अर्कवृक्षे ॥ विबुधे । सुरे ॥ अरुणे ॥ वैवस्वत मनौ ॥

विवस्वती । स्त्री॰ सूर्यनगर्याम् ॥

विवहः । पुं॰ दारपरिग्रहे । वायोः पञ्चमेस्कन्धे । सयथा । ऋषुस्ताद्द गौहगन्धासुदृकप्रतिष्ठितसम्मतौः सप्तचक्षे ख्याग्रहेभ्यः पञ्चमोविवहो गणः । ५ ॥

विवाकः । त्रि॰ विवेचनकर्त्तरि ॥ यथा । अर्थप्रत्यर्थिनोर्वचनंविरुद्धाविरुद्धंसभ्यैःसहविविनक्तिविवेचयति वा॰ विवाकइतिमितोक्षरा ॥

विवादः । पुं॰ व्यवहारे । ऋणादिन्याये । सचधनविभागादिविषयन्यायादिः ॥ यथा । ऋणादिदायकलहयोर्बहुतरस्थवा । विवादोव्यवहारस्तस्यमेतन्निगद्यते ॥ अष्टादशविवादस्थानानियथा । तेषामाद्यमृणादानंनिः क्षेपोऽस्वामिविक्रयः । सम्भूयचसमुत्थानंदत्तस्यानपकर्मच ॥ वेतनस्यैवचादानंसंविदव्यतिक्रमः । क्रयविक्रयानुशयो विवादःस्वामिपालयोः ॥ सीमाविवादधर्मश्चपारुष्येदण्डवाचिके । स्तेयञ्चसाहसञ्चैवस्त्रीसङ्ग्रहणमेवच ॥ स्त्रीपुन्धर्मोविभागश्चद्यूतमाह्वयमेवच । पदान्यष्टादशैतानिव्यवहारस्थिताविहेतिमनुः ॥ मिथोविरुद्धवादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुद्धवदने ॥ विरुद्धोवादोविवादः ॥

विवादानुगत : । त्रि० विवादकर्त्तरि ।

विवादी त्रि० विवादयति ॥ मत्वर्थीयइनि : ॥ विवादकर्त्तरि ॥

विबाधनम् । न० शाठ्ये ॥ पीडायाम् ॥

विबाधा । स्त्री० पीडायाम् ॥

विवार : । पुं० वर्णोच्चारणप्रयत्नविशेषे ॥ विवारयतिविकासयत्यास्यमितिविवारइतिकैयट : ॥

विवास : । पुं० समाप्तौ ॥

विवाह : । पुं० भार्याप्राप्तिहेतौ । दारपरिग्रहे । उपयमे । परिणये । उद्वाहे । उपयामे । पाणिपीडने ॥ धर्मप्रजार्थसर्वाहविवाह : ॥ विवाहोऽष्टविध : प्रोक्त : स्मृतिशास्त्रेषुसूरिभि : । ब्राह्मादिविभेदेनकलौसद्विविधोमत : ॥ परिणीतास्तुयानार्योब्राह्मवार्षवत्र्मभि : । ता एवदाराविज्ञेयाअन्या सर्वा: परस्त्रिय० इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवाहानन्तरंकन्यायाभर्तृगृहगमनकालेपित्रादीनांरोदनंपुराणसिद्धम् । यथा दुर्वाससासहचौर्वकन्याया : कन्दल्याविवाहे । कन्यासमर्पणंकृत्वा मोहादुच्चैरुरोदच । मूर्च्छामवापसमुनि : स्वकन्याविरहातुर : ॥ सपत्यभेदश्रीकौर्व : स्वात्मारामंनमुस्तुति । तथापि चेतनांप्राप्यबोधयामासकन्यकाम् ॥ मूर्च्छितांतात

विच्छेदाद्रुदन्तींशोकसंयुताम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्टंवहनम् । वहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहक : । पुं० विवाहे ॥ स्वार्थेक : ॥

विवाहित : । पुं० स्त्री० कृतविवाहे ॥

विवाह्य : । त्रि० विवाहयोग्ये ॥

विविक्त : । पुं० वसुनन्दने ॥ त्रि० असम्पृक्ते ॥ एकान्ते । रहसि ॥ जनसम्मर्दरहितदेशे ॥ पूते ॥ विवेकिनि ॥ विविक्तजनाश्च । विचिर्० । धौव्यार्थत्वाद्गत्यर्थत्वाद्वा० क्तोधिकरणे चे तक्त : ॥ विविच्यते० विविच्यतेस्म । विजिर्पृथगभावे० विचिर् विरेचनेवा । क्त : ॥ एकाये ॥

विविक्तदेश: । पुं० जनसम्बन्धविवर्जितेदेशे । स्वभावत : संस्कारतोवा० शुद्धे०ऽशुचिभि : सर्पव्याघ्रादिभिश्चरहिते० सुरधुनिपुलिनादौ० चित्तप्रसादकरेदेशे ॥ विविक्तश्चासौदेशश्च ॥

विविक्तसेवी । त्रि० एकान्तवासस्वभावे विवेकिनि ॥ विविक्तं जनसम्मर्द रहितं० पूतञ्च० यदरण्यगिरिगुहादि० तत्सेवितुंशीलंयस्य ॥

विविक्ता । स्त्री० दुर्भगायाम् ॥

विविग्न : । त्रि० भीते ॥

विवित्सा । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्षित : । त्रि० ज्ञातुमिष्टे । स

श्च मिष्टे ॥

विविदिषा । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविदिषासन्न्यास: । पुं० इह जन्मनि जन्मान्तरे वा सम्यगनुष्ठितैर्वेदानुवचनादिभिरुत्पन्नया० विविदिषया० सम्पादितेज्ञानसाधनभूते त्यागे ॥ अयञ्च द्विविध: । जन्मापादककर्मादित्यागमात्रात्मक: प्रैषोच्चारणपूर्वकदण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति । तत्राद्य० स्त्रियेप्यधिक्रियन्ते । अतएव० वेदे० येनाहं नामृतास्यां किमहं तेन कुर्यामित्यादिमैत्रेयीवाक्यमाम्नायते । ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थानां० केनचिन्निमित्तेन० सन्न्यासाश्रमस्वीकारे प्रतिबद्धे० स्वाश्रमधर्मेष्वनुष्ठीयमानेष्वपि० वेदनार्थमानसकर्मादित्यागे न विरुध्यते० श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेषु० लोके च० तादृशानां ब्रह्मविदां बहूनामुपलम्भात् । यस्तु दण्डधारणादिरूपो वेदनहेतु: परमहंसाश्रम: सपूर्वाचार्यैर्बहुधा प्रपञ्चितस्तत्तद्वाक्यैरवधेय: ॥

विविदिषु: । त्रि० विविदिषासन्न्यासवति ॥ यथा । अतस्तु विविदिषु: पुत्रवित्तलोकैषणाभ्यश्च । अनुतिष्ठति विद्यार्थं श्रवणादीन्यहर्निशम् ॥

विविध: । त्रि० बहुविधे । नानाप्रकारे । विचित्राविधायस्य स: ॥

विविधप्रहरणनामा । पुं० पञ्चकलि० ॥१।०॥

विवीत: । पुं० भूमिविशेषे । यथा । समन्ततो विवीते पि खरोष्ट्रमहिषीसमम् । विवीत: ०प्रचुरतृणकाष्ठो रक्ष्यमाण: परिगृहीतो भूप्रदेशस्तदुपघाते पीतरक्षेत्रसमं दण्डमेषामश्व्यादीनां विद्यात्० इति स्वामिपालविवादे मिताक्षरा ॥

विवीतभर्त्ता । पुं० विवीतभूस्वामिनि ॥

विवृक्ण: । त्रि० छिन्ने ॥

विवृत: । त्रि० विस्तृते ॥ उद्घाटिते ॥ व्याप्ते । वाची०इ०भा० ॥ प्रकाशीकृते ॥

विवृता । स्त्री० क्षुद्ररोगभेदे ॥

विवृताक्ष: । पुं० ताम्रचूडे ॥ त्रि० व्यादितास्ये ॥

विवृति: । स्त्री० व्याख्यायाम् । विवरणम् । इत्य० । स्त्रियांक्तिन् ॥

विवृत्त: । त्रि० लुठिते ॥ तिर्यक्प्रक्षिप्ते । परावृत्ते ॥

विवृत्ता । स्त्री० क्षुद्ररोगभेदे ।

विवृत्ति: । स्त्री० स्फुरिते ॥ घूर्णने । चक्रवद्भ्रमणे । विवर्त्तनम् । वृतु० । क्तिन् ॥

विवेक: । पुं० विचारे । मिथोव्याप्तस्यावस्तुस्वरूपनिश्चये । इदंहेयमिदमुपादेयमितिविवेचनायाम् ॥ यथा नित्यानित्यवस्तुनो: ॥ तत्त्वज्ञानस्य श्रवणादिकं साधनम् ० मनीना

अस्ययोगः। वासनचयस्याप्रतिकूलता। मनोल्हादनमस्यैवं विविच्य निश्चये॥ पृथगात्मतायाम्। पृथग्भावे। प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञाने। व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञाने विवेचनम्। विचिर् पृथग्भावे। घञ्॥ तत्त्वावधारणे। विद्यामदधनमदकुलाचारमदादिमदानां विरोधिनि॥ स च दर्शितो जनकेन। यस्यैव मत्ततां मूर्च्छितेद्दिने निपतन्त्यधः। हन्त चित्तमहत्तायां कैषा विश्वस्तता तव॥ क्व धनानि महीपाला ब्राह्मणाः क्व जगन्ति वा। प्राक्तनानि प्रयातानि केयं विश्वस्तता तव॥ कोटयो ब्रह्मणां याता गताः सर्गपरम्पराः। प्रयाताः पांशुवद्भूपाः का धृतिर्मम जीविते॥ येषां निमेषणोन्मेषौ जगतः प्रलयोदयौ तादृशाः पुरुषा याता मादृशां गणनैव का॥ इति॥ जलद्रोण्याम्॥ पृथग्भावविचारे॥ विभागे॥ एकान्ते॥

विवेकिता। स्त्री॰ विवेकित्वे। कार्याकार्यविचारतायाम्॥ मदमूढबुद्धिषु विवेकिताकुतः॥

विवेकी। त्रि॰ मनीषिणि। गुरुशास्त्राद्युपदेशयुक्ते॥ विवेकोऽस्यास्ति। अतइनिः॥ शास्त्रदृष्टिर्विवेकिनाम्॥ विचारकर्त्तरि॥ पुं॰ देवसेनराजपुत्रे॥

विवेचकः। पुं॰ विवेचनस्यकर्त्तरि॥ विवेचयति। विचिर्॰। ण्वुल्॥

विवेचनम्। न॰ विवेके॥

विवेचनीयः। त्रि॰ विवेच्ये। विवेचितव्ये॥

विवोढा। पुं॰ परिणेतरि। वरे। पत्यौ॥

विव्रुवन्। त्रि॰ विरुद्धवक्तरि॥

विव्वोकः। पुं॰ हावविभेदे। स्त्रीणां शृङ्गारभावजायां क्रियायाम्॥ यथोक्तम्। विव्वोकोऽभिमतप्राप्तावपि गर्वादनादरइति॥ विवानम् वागतौ। विवुगतिविशेषः। न्यङ्क्वादित्वात्कुप्रत्ययः। उच्यते समवैत्यच। उच समवाये। हलश्चेति घञ्। घञर्थे कोवा। चोकउचः के॰ इति निपातितः। विवोरोकः स्थानम्॥

विट्। पुं॰ मनुजे॥ वैश्ये॥ प्रवेशे॥ विशति। विशप्रवेशने। क्विप्। व्रश्चेतिषत्वम्। जश्त्वचर्त्वे॥

विशम्। न॰ बिसे। मृणाले॥

विशकण्ठी। स्त्री॰ बलाकायाम्॥

विशङ्कः। त्रि॰ निश्शङ्के। शङ्कारहिते॥

विशङ्कटः। त्रि॰ पृथौ। विशाले॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात्। वेः शालच्छङ्कटचौ॥ स्त्री॰ विशङ्कटी। बह्वादिभ्यश्चेति ङीष्॥

विशद : । पुं॰ शुक्ले । शुभ्रे । श्वेते । पाण्डरे । धवले ॥ त्रि॰धवलवर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने ॥ विमले । व्यक्ते ॥ विविक्तावयवे । यथा॰खरविशदमभ्यवहार्यंभच्यमिति ॥ विशीयते॰शद्लृशातने । अच् ॥

विशदप्रभ : । त्रि॰ निर्म्मलकान्ती ॥

विशब्दनम् । न॰ प्रतिज्ञाने ॥ शब्देनप्रकटीकृताभिप्राये ॥

विशस्वरा । स्त्री॰ पक्षराम् ॥ इतिराजनिर्घंण्ट : ॥

विशय : पुं॰ संशयेपक्षायमर्थोनवेतिसन्देहे ॥ विविधंशयनम् । शीङ्स्वप्ने । एरच् ॥

विशयी । त्रि॰ संशयिनि ॥

विशर : । पुं॰ वधे । मारणे ॥ विशरणम् । शृहिंसायाम् । ऋदोरप् ॥

विशरणम् । न॰ अवयवानांविश्लेषे ॥ मारणे ॥ भेदने ॥

विशल्य : । त्रि॰ शल्यरहिते ॥

विशल्यकरणी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे॥

विशल्यकृत् । पुं॰ अक्षोटके ।भूपलाशे । छापरमालोति॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰वृत्ते ॥ त्रि॰विशल्यकारिणि ॥ विशल्यंकरोति । डुकृञ्॰ । क्विप् ॥

विशल्या । स्त्री॰ अग्निशिखायाम् लाङ्गलिक्याम् । लघुदन्त्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ त्रिपुटायाम् । शल्यनरहितायाम् । लक्ष्मणाख्यौषधौ ॥ अजमोदायाम् ॥ कलिकार्याम् ॥ विगताशल्यात् । विगतंशल्यमनया॰यस्यावा । तीर्थविशेषे ॥

विशल्यानदी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

विशसन : । पुं॰ तरवारौ ॥ खड्गे । नरकान्तरे ॥ न॰मारणे ॥ शसुहिंसायाम् । ल्युट् ॥

विशसित : । त्रि॰ मारिते ॥ विपूर्वाच्छसे : क्त : ॥

विशसिता । त्रि॰ शरीराङ्गानांकत्त्र्यादिनापृथक्पृथक्कारके ॥

विशस्त : । त्रि॰ अविनीते ॥ शसु॰ । क्त : । धृषिशसीवैयात्ये । इतीनिष्ठायामविनयएवानिटौक्त : ॥

विशस्ता । पुं॰ चाण्डाले ॥

विशाकर : । पुं॰ भद्रचूडे ॥

विशाख: । पुं॰ शिखिवाहने । कार्त्तिकेये । षडानने ॥ विशाखाति । शाखृव्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ विशाखायांजातइतिवा । सन्धिवेलादीत्यण् । श्रविष्ठाफल्गुनीत्यादिनातस्यलुक् । लुकतद्धितलुकि॥ धन्विनांसमरकाले॰वितस्त्यन्तरेणस्थितेपादद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानंभवति॰तस्मिन् । याचके । तर्कके । पुनर्नवायाम् ॥

विशाखलम् । न॰ योधानांपादविन्यासभेदे ॥

विशाखा । स्त्री० षोडशनक्षत्रे । राधायाम् ॥ यस्यांजातस्यफलंयथा । सदानुरक्तोविविधक्रियायांसुवर्णकारैरपिसख्यमेति । यस्यप्रसूतचौभवेद्विशाखासखानकस्यापिभवेत्प्रसूत : ॥ पाक्षिकमेकवचनम् ॥ अजन्ताट्टाप् ॥ कठिल्लके ॥

विशाय : । पुं० उपशाये । यामिनांक्रमाच्छयने ॥ यथा । उपशायोविशाययस्यपर्यायशयनार्थकौ ॥ विशयनम् । शीङ् स्वप्ने । व्युपयो : शेते : पर्यायइतिघञ् ॥

विशारणम् । न० मारणे ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

विशारद : । पुं० सर्वज्ञे । ईश्वरे ॥ वकुले ॥ मद्यगन्धे ॥ त्रि० पण्डिते ॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारद : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ ।वशुद्धे ॥

विशारदा । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

विशाल : । पुं० मृगप्रभेदे ॥ पक्षिविशेषे ॥ नृपान्तरे । वृक्षविशेषे ॥ त्रि० पृथुले ॥ विस्तृतार्थकस्येविशब्दात् । वे : शालच्छङ्कटचावितिशालच् ॥ यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । तविमविशिविडीत्यादिनाकालन् ॥ विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री० पार्श्वविस्तारे । परिणाहे । पनहा० इ० भा० ॥

विशालस्यभाव : । तस्यभावस्त्वतलावितितल् ॥

विशालतैलगर्भ : । पुं० अङ्कोठवृक्षे ॥

विशालत्वम् । न० विशालतायाम् ॥

विशालत्वक् । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ॥ विशालात्वगस्य । वृहत्त्वचि ॥

विशालपत्र : पुं० कासालौ । कोकणदेशप्रसिद्धोयम् । मृदुताले । श्रीताले विशालानिपत्राणियस्य ॥

विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ अन्येन्द्रवारुणीप्रोक्ताविशालातुमहाफला । विशालाकफवातघ्नीमेहकुष्ठहरासरा । उज्जयिन्याम् ॥ विशलति । शलचलने । ज्वलितीतिण : ॥ यद्वा । विशति । विश० । तमिविशिविडीतिकालन् । विशालशब्दात्स्त्रियामजाद्यतष्टाबितिटाप् ॥ उपोदक्याम् ॥ बदरिकाश्रमे ॥

विशालाक्ष : । पुं० हरे । महेश्वरे ॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ त्रि० विशालनयने । सुनेत्रे ॥ विशालेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाक्षी । स्त्री० वरस्त्रियाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥ वाराणस्याम्विशालाक्षीविशाला-

यामपिस्थिता ॥ योगिनीविशेषे ॥ षित्वान्ङीष् ॥

विशालाया । स्त्री॰ पाटलायाम् ॥

विशाली । स्त्री॰ अजमोदायाम् । वनयवान्याम् । वस्तगन्धायाम् ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

विशिख: । पुं॰ शरे । बाणे ॥ तोमरे ॥ शरवृक्षे ॥ विशिष्टा शिखाऽग्रमस्य ॥ त्रि॰ शिखारहिते ॥ यथा । विशिखोप्युपवीतीच यत्करोतिनतत्कृतमितिस्मृति: ॥

विशिखा । स्त्री॰ खनित्याम् ॥ रथ्यायाम् ॥ नलिकायाम् ॥ विशेते ॥ शीङ्॰ । शीङ: किदूभ्रस्वश्चेतिख: । टाप् ॥

विशिपम् । न॰ गृहे । मन्दिरे । विशन्त्यत्र । विश॰ विटपविष्टपविशिपोलपादूति॰ विशे: कपन्॰ प्रत्ययोदेरित्वञ्च ॥

विशिष्ट: । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ प्रकृष्टज्ञानवति ॥ अधिके ॥ युक्ते ॥ विशेषेणशिष्ट: ॥ यद्वा । विशिष्यतेसर्वज्ञत्वादिभि: सर्वेभ्योऽतिरिच्यते । विपूर्वात्॰ शिष्लृ विशेषणाद्भूयत: कर्मणिक्त: ॥

विशिष्टाद्वैतवादी । त्रि॰ प्रकृतिपुरुषयोर्भिन्नत्वेपिमितयोस्तयोर्ब्रह्मत्ववादिनि ॥ तस्यमतंयथा । पुरुषस्तदतिरिक्ताप्रकृति:॰ किन्तु भ

थमितंब्रह्म । चणकद्विदलवत् । इत्थंब्रह्मणएकत्वंव्यवस्थितम् । चित्परमाणुस्वरूपोजीव:॰ समस्तविश्वंब्रह्मांश: । इतिमाधवभाष्यादि: ॥

विशीर्ण: । त्रि॰ विध्वस्ते ॥ गलिते ॥ विशीर्यतेस्म । शॄहिंसायाम् । क्त: ऋतइद्धातो: । रदाभ्यामितिन: । णत्वम् ॥ विशीर्ण: प्रारम्भोवपुरपिजराव्याधिविधुरंगतंदूरेविप्रस्वजनभरणंवाञ्छितमपि । इदानींव्यामोहादहहविपरीतेहतविधौविधेयंयत्तत्त्वंस्फुरतिममनाद्यापिहृदये । इतिशान्तिशतकम् ॥

विशीर्णपर्ण: । पुं॰ निम्बवृक्षे ॥

विशीर्णवाक् । त्रि॰ स्खलितवचने ॥

विशुद्धम् न॰ । अज्ञानतत्कार्यमलरहितत्वान्निष्प्रपञ्चेवेदान्तप्रसिद्धेब्रह्मणिषट्चक्रान्तर्गतपञ्चमचक्रे कण्ठस्थे । विशुद्धिंतनुतेयस्माज्जीवस्यहंसलोकनात् । विशुद्धंपद्ममाख्यातमाकाशाख्यंमहाद्भुतम् ॥ जीवस्यहंसस्यपरमात्मनोवलोकनाज्जीवंयस्माद्विशुद्धंतनुते॰ ततोविशुद्धमित्यन्वय: ॥ त्रि॰ उज्ज्वले । विमले । शुद्धे ॥ केवले ॥ निभृते ॥ सत्ये ॥

विशेषेणाशुद्ध : ॥ विषयोपराग शून्ये ॥

विशुद्धविज्ञानम् । न० कार्यकारणो पाधिविनिर्मुक्तेब्रह्मणि ॥

विशुद्धात्मा । त्रि० निर्मलाऽन्त : कः रणे ॥ विशुद्धोरजस्तमोभ्यामकलु षितआत्माऽन्त : करणरूपंसत्त्वं य स्यस : ॥

विशुद्धि : । स्त्री० समे ॥ शोधने ॥ सर्वकर्मक्षयापादियाविशुद्धिरुन्द्रतार यो : ॥

विशृङ्खल : । त्रि० शृङ्खलारहिते । अवशे ॥ अप्रतिहते ॥ विगताशृ ङ्खलायस्य ॥

विशेष : । पुं० तिलके ॥ प्रभेदे ॥ अ तिशये ॥ प्रकर्षे । इतरव्यावर्तके असाधारणधर्मे ॥ सप्तपदार्थान्तर्ग तपदार्थभेदे ॥ विशेषं निरूपयति । अन्त्योनित्यद्रव्यवृत्तिर्विशेष : परि कीर्त्तितइति । अन्तेअवसानेवर्त्त ते०इतिअन्त्य : । यदपेक्षयाविशे षोनास्तीत्यर्थ : । घटपटादीनामा णुकपर्यन्तानांतत्तदवयवभेदात्प रस्परभेद : । परमाणूनांभेदको विशेषएव०सतुस्वतएवव्यावृत्त : ते नतत्रविशेषान्तरापेक्षानास्तीत्यर्थ : ॥ इतिमुक्तावली ॥ पञ्चतन्मा त्रेभ्योयथासङ्ख्यमाकाशादीनि यानिपञ्चभूतानि । एतेभूताविशे षा : कुत : शान्ताघोराश्चमूढाश्चे तिसाङ्ख्या : ॥ अलङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । विशेष : ख्यातमाधारंवि नाप्याधेयवर्णनम् । गतेसूर्य्येपिदी पस्थास्तमश्छिन्दन्तितत्करा : ॥ १ ॥ विशेष : सोपियद्येकंवस्त्वनेकत्रव र्ण्यते । अन्तर्बहि : पुर : पश्चात् सर्वदिक्ष्वपिसैवमे ॥ २ ॥ किञ्चिदा रम्भतोऽशक्यवस्त्वन्तरकृतिश्चस : । त्वांपश्यतामयालब्धं कल्पवृक्षनिरी क्षणम् ॥ ३ ॥ विशिष्यते । त्रि- भुक्तविशेषणे । घञ् ॥ त्रि०शेष शून्ये ॥

विशेषकम् । न० तमालपत्रे । लला टकृततिलके ॥ अयार्थाश्लोकानाम न्वये ॥ पुं०तिलकवृक्षे ॥ पुं०न० तिलकविशेषे ॥ त्रि०विशेषयितरि । विशेषाधायके०प्रभेदे ॥ विशिन ष्टि । शिष्लृ० । ण्वुल् ॥

विशेषकच्छेदाम् । न० चतु : षष्टि कलान्तर्गतषष्ठकलायाम् ॥ सातु तिलकेपुनानाविच्छेदरचनेतिशेष तत्त्वम ॥

विशेषगुण : । पुं० बुद्ध्यादिषट्के । रूपादिचतुष्टये ॥ स्नेहे ॥ स्वाभा विकद्रवत्वे ॥ अदृष्टे ॥ भावनाया म् ॥ शब्दे ॥ इतिभाषापरि- च्छेद : ॥

विशेषज्ञ : । त्रि० सारविदि ॥

विशेषणम् । न॰ विशेष्यधर्मे । स
गुणादिर्यथा । नीलोत्पलमित्या
दि । व्यवच्छेदके ॥ ददन्तमापो
द्यविशेषणाकृतम् । विशिष्यते
येनतद्विशेषणम् । कर्त्तुः करण
त्वविवक्षायांल्युट् ॥ सुबन्तक्रिय
यानेकंसुबन्तस्यविशेषणम् । त
थातिङन्तमप्युक्तंतिङन्तस्यविशेष
णम् ॥ पश्यमृगोधावतीत्यादौमृग
कर्त्तृकंगमनदर्शनक्रियायांकर्म॰प्र
धानत्वदृशिक्रियैव ॥
विशेषणविशेष्यभावः । पुं॰ पदार्थ
योः सम्बन्धविशेषे ॥ द्वयोर्हिप्रती
तपदार्थयोर्लौकिविशेषणविशेष्यभा
वोभवतीतिमहाभाष्यम् ॥ सम्बन्धव
द्भेदस्यनिरूपणीयत्वात् । यथासोयंदे
वदत्तइतिवाक्ये॰सशब्दार्थतत्काल
विशिष्टदेवदत्तस्य॰अयंशब्दार्थतत्का
लविशिष्टदेवदत्तस्यचान्योन्यभेदव्या
वर्त्तकतयाविशेषणविशेष्यभावः इ
न्द्रियार्थसन्निकर्षे अभाववत्प्रत्यक्षे॰
विशेषणविशेष्यभावःसन्निकर्षः । घ
टाभाववद्भूतलमित्यत्र॰चक्षुःसंयुक्त
भूतलेघटाभावस्यविशेषणत्वात् ॥
विशेषतः । अ॰ विशेषादित्यर्थः ॥
विशेषप्रतिपत्तिः । स्त्री॰ उत्कृष्ट
भावनायाम् ॥
विशेषविधिः । पुं॰ अल्पविषयकविधौ
॥ यथा । तथासामान्यकार्येभ्योविशे
षकविधिर्बली । बहवोविषयायस्य
ससामान्योविधिर्भवेत् ॥ अल्पः
स्याद्विषयोयस्यसविशेषविधिर्मतः
॥ सामान्यविशेषयोर्मध्येविशेषवि
धिर्बलवान् ॥
विशेषव्याप्तिः । स्त्री॰ व्याप्तिभेदे ॥ त
ल्लक्षणंयथा । प्रतियोग्यधिकरण
स्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रति
योगित्वमितिचिन्तामणिः ॥
विशेषितः । त्रि॰ व्यवच्छिन्ने ॥
विशेषोक्तिः । स्त्री॰ अलङ्कारभेदे । त
ल्लक्षणोदाहरणे यथा । कार्याजनिर्वि
शेषोक्तिः सतिपुष्कलकारणे । हृ
दिस्नेहक्षयोनाभूत्स्मरदीपेज्वलत्य
पीतिचन्द्रालोके ॥
विशेष्यः । पुं॰ व्यवच्छेद्ये भेद्ये ॥
विशोकः । पुं॰ वेदान्तवेद्यात्मनि
॥ विगतः शोकइष्टादिवियोगनि
मित्तोमनसः संतापोयस्य ॥ अशो
कवृक्षे । त्रि॰ शोकरहिते
विशोधनम् । न॰ विशुद्धिसाधने ॥
विशोधनी । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे । शोध
न्याम ॥
विशोधनीबीजम् । न॰ दन्तीबीजे ।
जयपाले ॥
विशोधिनी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥
विश्रः । पुं॰ दीप्तौ ॥ गन्धाम् । वि
श्रदीप्तौ॰गतौच । अजयास्यतवि
श्रुप्रस्फुरत्वात्तङ् । ङित्त्वाद्गुणः ॥

विश्रवनम्। न० विश्रावणे॥ इ० श० र०॥

विश्रब्ध:। त्रि० अनुद्धटे। शान्ते। विश्वस्ते॥ अत्यर्थं॥ गाढे॥

विश्रब्धनवोढा। स्त्री० मुग्धानवोढा भेदे॥

विश्रम:। पुं० विरतौ॥ अश्रान्तौ॥ विश्रम्यतेऽस्मिन्नितव्युत्पत्त्याविश्रम आधार:। श्रमापनोदे। श्राम्यते घञ्। नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्याचमेरितिवृद्ध्यभाव:॥

विश्रमणम्। न० विश्रामे॥

विश्रम्भ:। पुं० विश्वासे॥ विश्रम्भणम। श्रम्भु विश्वासे। घञ्॥ केलिकलहे॥ प्रणये॥

विश्राणनम्। न० विहापिते। दाने समर्पणे। परित्यागे॥ श्रणदाने। चुरादि:। प्रायेणविपूर्व:। भावे ल्युट्॥

विश्रा णित: त्रि० दत्ते॥

विश्रान्त:। त्रि० विगतक्रमे॥ विगतचिन्तादिखेदे॥ श्रमे: क्त:। अनुनासिकस्यतिदीर्घ:॥ शान्तियुक्ते

विश्रान्ति: स्त्री० विश्रामेतीर्थविशेष॥ विश्रमे: क्तिन्॥

विश्राम:। पुं० विरतौ। विरामे अवसानस्तु। विश्रामोवक्तृत्वे दृश्रम जनुवास्याद: शुभ:। इति॥ शयनगृहे॥ परमात्मनि॥ संसारसागरेऽनृपिप सादृश्य-स्मिं भक्तरक्षित० अविद्याद्यैःपञ्चक्लेशैर्मदादिभिरूपक्लेशैश्च० वशीकृतानांविश्रान्तिकाङ्क्षमाणानां विश्रामंमोक्षं करोतीतिविश्राम: परमात्मा॥ विश्रमणम्। भावेघञ्॥ विश्राममिति त्वपठितव्यम्। नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्ध्यभावात्श्रमे: शुद्धादृष्टज्ञदुर्लभत्वादितिभाव:। यात्तुमुर्णान् विश्रमयेत्यादाविव० णिजि वृद्ध्यभावाश्चिन्त्यणिजन्तादेरच्प्रिययतेत-दाहृपंसिद्ध्यत्येव। अयंस्तुभिन्नत्तद्धितभाव:। निवृत्तप्रेषणादृष्टार्ता: प्राकृतार्थणिजितिविवक्षायान्तु० नदेवद्भवत्यवधेयम्॥

विश्रामगृहम्। न० पान्थानां० पथि० निवसितिगेहे यथा। जलाशयास्तत्रविश्रामगृहमध्वनि। सेतु: प्रतिष्ठितायेनतेननो: कथंजातमितिमन्ये। निर्वाणमहम्॥

विश्रमस्थानम्। न० पान्थानां० पथि नवासायस्थानविश्रमे॥

विश्राव:। पुं० प्रख्यातौ। अतिप्रसृतौ॥ विश्रवणम्। श्रुश्रवणे। विपूर्वश्रुवद्धतिघञ्॥

विश्रि:। पुं० मृत्यौ॥

विश्रुतः। त्रि० ख्याते। प्रसिद्धे॥ व्यश्राधि। श्रु०। क्तः॥ ज्ञाते॥ हृष्टे॥ विशेषेणश्रुतः॥

विश्रुतात्मा। पुं० विष्णौ॥ अनाद्यविद्यावशान्मनुष्योहंब्राह्मणोहंकर्त्ताहंभोक्ताहमित्यनृताद्यात्मनाप्रतीयमानोप्यनृतजडदुःखात्मकेभ्योदेहादिभ्योविशेषेणवैलक्षण्येनवेदान्तवाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षणः सन् श्रुतः श्रवणादिनाऽवगतआत्माअतोविशेषेणश्रुतत्वाद्विश्रुतात्मा। सचक्षेत्रज्ञः। क्षेत्रज्ञञ्चापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात्॥ ब्रह्मविदि। विशेषेणश्रुतआत्मायेन। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनादस्यविष्णु-रूपत्वंसुप्रसिद्धमेव॥

विश्रुतिः। स्त्री० कीर्त्तौ॥ विख्यातौ॥

विश्लथः। त्रि० शिथिले॥

विश्लिष्टः। त्रि० शिथिले॥

विश्लेषः। पुं० विधुरे॥ वियोगे विभागे॥

विश्वः। पुं० विश्वरूपभगवति॥ व्यष्ट्युपहितचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरीरोपहितस्य० विश्वशब्दवाच्यत्वेहेतुः सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्यस्थूलशरीरादिप्रविष्टत्वादिति। सूक्ष्मशरीरंकारणशरीरम्० तदपरित्यज्य० स्थूलशरीरादौ० तदपेक्षयास्थूलशरीरंलिङ्गशरीरंतद्द्वारादियंस्वपरमस्थूलशरीरस्येतितद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः। तस्मिन्प्रविष्टत्वात्। तथाहि। जीवस्यत्रयउपाधयः सुषुप्त्यादौबुद्ध्यादिसंस्कारोपरञ्जितमज्ञानमात्रमुपाधिः। स्वप्नजाग्रद्वासनामयंलिङ्गशरीरमुपाधिः। जाग्रदवस्थायान्तुसूक्ष्मशरीरसंसृष्टस्थूलशरीरमुपाधिः। तथाचपूर्वपूर्वोपाधिविशिष्टस्यैवोत्तरोपाधिप्रवेशात्सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवस्थूलभोगायतनाभिमानिनोविश्वइतिसंज्ञा॥ यद्वा। सूक्ष्मशरीरंलिङ्गशरीरंतदपरित्यज्य० स्थूलशरीरंविराट्व्यष्टितद्वादियांसांचतुरादिहीनां० तत्तद्विषयाकाराणांतत्प्रविष्टत्वादितिहेतुयोजनाविश्वशरीरवर्त्तित्वाद्विश्वः॥ गणदेवताविशेषेषु॥ तेयथा॥ क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः कालः कामोधृतिः कुरुः। पुरूरवामाद्रवाश्चविश्वेदेवाश्चसंस्मृताः॥ इष्टिश्राद्धेक्रतुर्दक्षः सस्त्योनान्दीमुखेवसुः। नैमित्तिकेकालकामौकाम्येचधुरिलोचनौ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ॥ तेतु० धर्माद्दक्षकन्यायांविश्वायांजाताः॥ विशति० कर्मक्षितिविश्वः। विशप्रवेशने। अशप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः

क्विन्निति क्वन् ॥ ब्रह्मणि ॥ विशन्ति
सर्वाणिभूतान्यस्मिन् ०तत्। अनुप्र
वेशश्रुत्या ० विशति सर्वमिति वा ॥
पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्म
के वैराजशरीरे ॥ भुवने । जगति ।
सर्वस्मिन्प्रपञ्चजाले ॥ विशति स्वका
रणमिति निरुक्तेः । अस्य कारणस्व
रूपादिविषये तर्कजालं न कर्त्तव्यं मा
यामयत्वादित्याह किमिदं किमस्य रू
पं कथमिदमभूदमुष्य को हेतुः । इति
न कदापि विचिन्त्यं चिन्त्यं मायेति धी
मता विश्वम् ॥ दन्तिनि दारुविकारे
दारु तिरोभवति सोऽपि तत्रैव । जग
ति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जग
त् तिरोधत्ते ॥ ९४ ॥ इति ॥ अपि
च । मूलोच्छेदं विना कश्चित् प्ररोह
न्ति पुनः पुनः । यथा लतास्तथा वि
श्वमज्ञानप्रशमं विना ॥ अपि चाहुः
। विश्वं दर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं
निजान्तर्गतं पश्यन्नात्मनि मायया बहि
रिवोद्भूतं यथा निद्रया । यः साक्षा
त् कुरुते प्रबोधसमये स्वात्मानमेवाद्व
यं तस्मै श्रीगुरुमूर्त्तये नम इदं श्रीदक्षि
णामूर्त्तये ॥ इति ॥ अपि चाहुर्गौड
पादाचार्याः । स्वप्नमाये यथा दृष्टे ग
न्धर्वनगरं यथा । तथा विश्वमिदं दृष्टं
वेदान्तेषु विचक्षणैरिति ॥ नागरे ।
शुण्ठ्याम् ॥ बोले ॥ त्रयोदशार्के ॥
त्रि० अखिले । कृत्स्ने ॥ त्रिशति स्व

कारणम् ॥ विश० । कर्त्तरि क्वन् ।
अनन्ते ॥ विश्वं शतसहस्रं सर्वमस्य
य वाचकमिति भारतम् ॥ सर्वनाम
संज्ञीयम् ॥ आधुनिकसंज्ञास्वेव सर्व
नामस्वपर्युदासात् ॥

विश्वकद्रुः । पुं० आखेटशुनि । मृगा
याकुशलकुक्कुरे ॥ ध्वनौ । ध्वाने ॥
त्रि० खले । पिशुने ॥ विश्वकं संद्र
वति । द्रुगतौ । मितद्र्वादित्वात्
डुः ॥ यद्वा । विश्वं कन्दते । कदि
आह्वानादौ । जत्वादिः ॥

विश्वकर्मजा । स्त्री० विश्वकर्मसुतायाम् ॥

विश्वकर्म्मा । पुं० सहस्रांशौ । सूर्ये ॥
मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि । त्वष्ट
रि । देववर्द्धकौ ॥ द्वौप्रोक्तौ विश्वक
र्माणौ मयस्त्वष्टा च योगवित् ॥ विश्वं
कर्माऽस्मादस्य वेति ॥

विश्वकर्म्मसुता । स्त्री० सूर्यभार्य्याया-
म् । संज्ञायाम् ॥

विश्वका । स्त्री० गङ्गाचिल्लायाम् ॥

विश्वकृत् । पुं० देवशिल्पिनि । विश्व
कर्मणि ॥ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ॥
विश्वं करोति । डुकृञ् ० । क्विप्
। तुक् ॥

विश्वकेतुः । पुं० कामे । मदने ॥ वि
श्वस्मिन् ० विश्वव्यापी वा केतुर्ज्योति
रस्य ॥ अनिरुद्धे ॥

विश्वगः । पुं० ब्रह्मणि ॥

विश्वगन्धः । पुं० पलाण्डौ । न० बो

ले ॥

विश्वगन्धा । स्त्री॰ भूमौ ॥ क्षितौ ॥ विश्वस्मिन्गन्धोऽस्याः ॥

विश्वग्रन्थिः । स्त्री॰ हंसपद्याम् ।

विश्वचक्रम् । न॰ महादानविशेषे ॥

विश्वचक्रात्मा । पुं॰ विष्णौ ॥

विश्वजनः । पुं॰ सर्व्वसाधारणेवेश्यादौ । रामजनी॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥

विश्वजनीन : । त्रि॰ सर्व्वजनहिते ॥ विश्वश्वासौजनश्च॰तस्मै हितम् । आत्मविश्वजनभोगोत्तरपदात् खः ॥

विश्वजनीयः । त्रि॰ विश्वजनहिते ॥ विश्वश्चजनःसर्वसाधारणोवेश्यादिः । विश्वोजनोऽस्येतिविग्रहेपि॰सएवान्यपदार्थः । तस्मै हितम् । कर्मधारयादेवेष्यतइतीष्टेरत्रनखः किन्तु छएव ॥ विश्वेषांजनायहितोवा ॥

विश्वजित् । पुं॰ सर्वस्वदक्षिणे यज्ञविशेषे । सर्वमेधे ॥ त्रि॰सर्वजेतरि ॥ विश्वंजयति । जि॰क्विप् । ह्रस्वस्यपितिकृति । तुक् ॥

विश्वतः । अ॰ सर्वतइत्यर्थे ॥ विश्वस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् ॥

विश्वतोमुखः । त्रि॰ सर्वतोमुखे ॥ विश्वतोमुखान्यस्य ॥

विश्वदेवः । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ यथा । विश्वदेवौक्रतुदक्षौसर्वास्विष्टिषुविश्रुतौ । नित्यंनान्दीमुखश्राद्धेवसुसत्यौचपैतृके ॥ नवान्नालम्भेदेवौकामकालौसदैवहि । अपि कन्यागतेसूर्येश्राद्धेचध्वनिरोचकौ ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चविश्वदेवौचपर्वणि ॥ इ॰वह्निपु॰ ॥ चत्वरादिषुप्राणेषु ॥ देवसङ्घे ॥ ह्रस्वगवेधुकायाम् ॥

विश्वदेवा । स्त्री॰ ह्रस्वगवेधुकायाम् ॥ गोरक्षचाकुलिया॰इ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ ॥ नागबलायाम् ॥ अरुणपुष्पदण्डोत्पले ॥

विश्वधायाः । त्रि॰ विश्वस्यधारके ॥ विश्वंदधाति । डुधाञ्॰ । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन्॰णित् । आतोयुक् ॥ वैदिकोयम् ॥

विश्वधृक् । पुं॰ श्रीपतौ ॥ विश्वंधृष्णोतिज्ञानैश्वर्यादिभिर्ब्रह्मादीन्वाऽभिभवति । ञिधृषा॰ । क्विप् । कुत्वात्पूर्वंजश्त्वेनडः । गः । कः ॥

विश्वनाथः । पुं॰ विश्वेश्वरे । शिवे ॥ विश्वेषांनाथः ॥

विश्वनाथनगरी । स्त्री॰ काश्याम् ॥ यत्रदेहपतनेनदेहिनांमुक्तिरेवभवतीतिनिश्चितम् । पूर्वपुण्यनिचयेनलभ्यतेविश्वनाथनगरीगरीयसी ॥

विश्वपः । पुं॰ अग्नौ ॥ विश्वंपाति । पा॰ । आतोनुपसर्गेकः ॥

विश्वपाः । पुं॰ अग्नौ ॥ विधौ ॥ रवौ ॥ प्रजापतौ ॥ विश्वंपा-

ति । पा० । आतोनुपसर्गे इति के प्राप्ते ० वासरूपन्यायेन ० आतोमनिन्क्वनिप्वनिपश्चेति चेन विच् ॥ देवे ॥

विश्वप्सा । पुं० वह्नौ ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ समीरणे ॥ कृतान्ते ॥ विश्वं प्साति । प्सा भक्षणे । श्व-शुचन्निति साधुः ॥

विश्वबोधः । पुं० धर्मकाये । बुद्धे ॥

विश्वभुक् । पुं० विष्णौ ॥ विश्वं कृत्स्नं जगद्भुङ्क्ते संहरति प्रलयकाले इति ० भुनक्ति पालयति स्थितिकाले इति वा भुजिः परिपालनाभ्यवहारकर्मणः क्विप् ॥

विश्वभूः । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥

विश्वभेषजम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विश्वस्य दोषस्य भेषजम् ॥

विश्वभोजाः । पुं० इन्द्रे ॥ विश्वं भुङ्क्ते भुनक्ति वा । भुज० । विदिभुजिभ्यां विश्वे ० इत्यसिप्रत्ययः ॥

विश्वमद्रा । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥

विश्वम्भरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ बिडौजसि । शक्रे ॥ विश्वं बिभर्त्ति । डुभृञ्० । संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदम इति खच् । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥ अग्नौ ॥ विश्वस्य भरणाद्विश्वम्भरो ग्निरिति भाष्यकाराः ॥ विसम्भरा० इ० भा० प्राणिविशेषे ॥

विश्वम्भरा । स्त्री० धरायाम् । स्थिरायाम् । पृथिव्याम् ॥ विश्वम्भरा तद्धरणाच्चानन्तानन्तरूपतः । इति पुराणम् ॥ विश्वम्बिभर्त्ति० डुभृञ् धारणपोषणयोः । संज्ञायामित्यादिना खच् । मुम् । टाप् ।

विश्वयोनिः । पुं० भगवति ॥ विश्वस्य योनिः कारणम् ० निमित्तोपादानात्मकम् ॥

विश्वरूपः । पुं० विराजि । विष्णौ ॥ आदित्ये । सूर्ये ॥ विश्वानि बहूनि रूपाण्यस्य ॥ विश्वानि नानाविधानि० रूपाणि श्वेतपीतादिगुणात्मकानि यस्य सः ॥ मणिविशेषे ॥ स च नानारूपोऽवभासते० उपाधिसन्निधानात् ० न स्वतोऽनेकरूपः ॥ न० अगुरुणि ॥

विश्वरूपकम् । न० अगुरुणि ॥

विश्वरेताः । पुं० ब्रह्मणि विधातरि ॥ विश्वस्य रेतः कारणम् ॥ विश्वं सर्वं कार्यं तेनाभिमतं रेतः कार्यं यस्य स विश्वरेताः परमेश्वरः ॥

विश्वरोचनः । पुं० नाडीचशाके ॥

विश्ववेदाः । पुं० अग्नौ ॥ सर्वज्ञे ॥ विश्वं वेत्ति० विदन्ति वा । विद० । विदिभुजिभ्यां विश्वे इति० असिप्रत्ययः ॥

विश्वसनम् । न० मुनिविश्रामदेशे ॥ मुनिविश्रामदेशोयस्तत्तु विश्वसनं स्मृतमितिवचनात् ॥

विश्वसहा । स्त्री० वह्नेर्जिह्वाविशेषे ।

विश्वसारम् । न० तन्त्रविशेषे ॥

विश्वसारकम् । न० विदरक्षे । फणिमनसा० द्र० गौ० भा० । नागथूहर० द्र० भा० प्र० ॥

विश्वसितः । त्रि० विश्वस्ते । कृतविश्वासे ॥

विश्वसृट् ०ड् । पुं० विधौ । ब्रह्मणि ॥ विश्वं सृजति । सृज० । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वं न० रज्जुसृड्भ्यामितिभाष्यप्रयोगात् । यज्ञसृजियज्यो: पदान्ते षत्वविधे: कुत्वापवादत्वात् ॥

विश्वस्तः । त्रि० जातविश्वासे । अशङ्किते ॥

विश्वस्ता । स्त्री० विधवायाम् ॥ विफलं श्वसिति । श्वसप्राणने । गत्यर्थेतिक्तः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विश्वस्या । स्त्री० शतावर्याम् ॥

विश्वा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ शुण्ठ्याम् । शतावर्याम् ॥ विशति । विश० । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ पिप्पल्याम् ॥

विश्वाकषायः । पुं० शुण्ठीक्वाथे ॥

विश्वाची । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

विश्वात्मा । पुं० परमेश्वरे । विश्वमात्मनियस्य ॥ प्रतीचि ॥ विश्वस्मिन्पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मकेस्थूलेजगति वैराजशरीरे० आगरितेच० आत्माअहंममेत्यभिमानोऽस्य । विश्वस्यस्थावरजङ्गमात्मकस्यप्राणिजातस्यात्माप्रत्यग्रूपी वा ॥

विश्वामित्रः । पुं० ब्रह्मर्षिविशेषे । गाधिजे । त्रिशङ्कुयाजिनि । कौशिके ॥ विश्वेषांमित्रः । विश्वंचयेणयोमैत्रीकर्तुमिच्छतिधर्मतः । विश्वामित्रः सदुतिभागवतोक्तः ॥ आत्मनि ॥ विश्वस्यमित्रं निरुपाधिप्रेमगोचरतयाप्रेयान् । आत्मानमेवप्रियमुपासीतेतिश्रुतेः ॥ मित्रे चर्षाविति विश्वशब्दस्यदीर्घः ॥ त्रि० सकलशात्रवे ॥ विश्वेषाममित्रः ॥

विश्वामित्रतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।

विश्वामित्रप्रियः । पुं० नारिकेले ॥

विश्वराट् । पुं० विश्वस्मिन्राजमाने ॥

विश्वावसुः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ विश्वं वसुः यस्य सः । विश्वस्यवसुराटोरिति पूर्वपदान्तस्यदीर्घः ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सर्वत्रजायतेत्त्वंसं सर्वंशस्यमहार्घता । विश्वावसौ वरारोहेकार्पासस्यमहार्घता ॥ स्त्री० रात्रौ ॥

विश्वासः । पुं॰ विश्रम्भे । इदमित्थमेवनान्यथेतिनिश्चये ॥ विश्वसनम् । श्वस॰ । घञ् ॥ लोभप्रमादविश्वासैःपुरुषोनश्यतित्रिभिः । तस्माल्लोभोनकर्त्तव्यःप्रमादोनविश्वसेत् ॥ शात्रौर्यानमदंकुर्यात्सखोशत्रुरयोज्झितः । तन्मित्रंयस्यविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियः ॥ अपिच । सौहार्द्दव्यवहाराणांप्रवृत्तिंप्रकृतिंनृणाम् । सहवासेनतर्कैश्चविदित्वाविश्वसेत्ततः ॥

विश्वास्यः । त्रि॰ श्रद्धेयवचने ॥

विश्वेदेवाः । पुं॰ अग्नौ ॥ श्राद्धदेवे ॥ क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः कामः कालस्तथाध्वनिः । रोचकश्चाद्रवाश्चैवतथाचान्यः पुरूरवाः ॥ विश्वेदेवाभवन्त्येतेदशसर्वेप्रपूजिताः ॥

विश्वेशः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ विश्वेषांसर्वेषामीशोनियन्ता ॥

विश्वेशा । स्त्री॰ विमलेश्वरेवर्त्तमानायांदेव्याम् ॥

विश्वेश्वरः । पुं॰ काशिस्थेशिवे । काशीनाथेलिङ्गविशेषे ॥ विश्वेषामीश्वरः ॥ स्त्रियांविश्वेश्वरोदेवीस्तासांव्यामणिकर्णिका ॥

विश्वौषधम् । न॰ शुण्ठ्याम् ॥ विश्वेषामौषधम् । विश्वस्मिन्नौषधमितिवा ॥

विट् । स्त्री॰ विष्ठायाम् ॥ वेवेष्टि । विषल्व्याप्तौ । क्विप् । अन्त्यस्यषत्वे ॥ दुहितरि ॥ विट्पतिशब्दनिर्देशात् ॥ व्यापने ॥

विषम् । न॰ जले । तोये ॥ वत्सनाभाभिधे ॥ बोले ॥ सामान्यविषे ॥ पुं॰ न॰ क्ष्वेडे । गरले ॥ तद्भेदायथा । पुंसिक्लीबेचकाकोलकालकूटहलाहलाः । सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयोब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ दारदोवत्सनाभश्चविषभेदाअमीनव ॥ अपिच । विषंतुगरलंक्ष्वेडस्तस्यभेदाननुदाहरेत् । वत्सनाभः सहारिद्रः सक्तुकश्चप्रदीपनः ॥ सौराष्ट्रिकः शृङ्गकश्चकालकूटस्तथैवच । हालाहलोब्रह्मपुत्रोविषभेदाअमीनव ॥ ब्राह्मणः पाण्डरस्तेषुक्षत्रियोलोहितप्रभः । वैश्यः पीतोऽसितः शूद्रोविषउक्तश्चतुर्विधः ॥ रसायनेविषंविप्रंक्षत्रियंदेहपुष्टये । वैश्यंकुष्ठविनाशायशूद्रंदद्याद्वधायहि ॥ अथास्यगुणाः । विषंप्राणहरंप्रोक्तंव्यवायिचविकाशिच । आग्नेयंवातकफहृद्योगवाहिमदावहम् ॥ व्यवायि॰ सकलकायगुणव्यापनपूर्वकपाकागमनशीलम् । विकाशि॰ ओजःशोषणपूर्वकसन्धिबन्धशिथिलीकरणशीलम् । आग्नेयम्॰ अधिकाग्न्यंशम् । योगवाहि॰ संसर्गगुणग्राहकम् । मदावहम्॰ तमोगुणाधिक्येनबुद्धिविध्वंसकम् ॥

तदेवयुक्तियुक्तन्तुप्राणदायिरसाय नम् । योगवाहिपरंबातस्मृत्युजित् सन्निपातहृत् ॥ योगवाहित्रिदोषघ्नं बृंहणं वीर्यवर्द्धनम् । येदुर्गुणाविषेऽशुद्धे तेस्युर्हीनाविशोधनात् ॥ तस्माद्विषंप्रयोगेषुशोधयित्वाप्रयोजयेत् । अथशोधनविधि : । गोमूत्रे त्रिदिनंस्थाप्यंविषंतेनविशुद्ध्यति । रक्तसर्षपतैलाक्तं तथाधार्यं स्ववाससि ॥ येगुणागरलेप्रोक्तातेस्युर्हीनाविशोधनात् । तस्माद्विषंप्रयोगेषुशोधयित्वाप्रयोजयेत् ॥ स्थावरंजङ्गमञ्चैव द्विविधं विषमुच्यते । दृशाधिष्ठानमाद्यन्तु० द्वितीयंषोडशाश्रयम् ॥ विशेषोभावप्रकाशेद्रष्टव्य : ॥ वैवेष्टिकायम् । त्रिष्ठु० विषविप्रयोगेवा । द्रुगुपधेतिक : ॥ हालाहलोनैव विषं विषं रमापरंजनाव्यत्ययमेवमन्वते । योगेनजागर्त्ति निपीयतंशिव : स्मरन्रमांमुह्यतिनिद्रयाहरि : ॥

विषकण्टकिनी । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

विषकन्द : । पं० नीलकन्दे ॥

विषक्त : । त्रि० अतिश्लिष्टे । लग्ने ॥ आश्रिते ॥

विषघा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

विषघाती । पं० शिरीषवृक्षे ॥ विषनाशके ॥ त्रि० ॥

विषघ्न : । पुं० शिरीषद्रुमे ॥ यवासे ॥ बिभीतके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ त्रि० विषनाशके ॥ विषंहन्ति । हन० । हन्तेरमनुष्यकर्तृकेपुचेतिठक् ॥ विषघ्नौषधानिमात्स्ये १९२ ऽध्यायेद्रष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूप : । पुं० धूपविशेषे ॥ तथा । सक्तु : सर्ज्जरसोपेत : सर्षपा एलवालुकै : । सुवर्णातस्करतरो : कुसुमैरर्जुनस्यतु ॥ धूपोवासगृहेहन्तिविषंस्थावरजङ्गमम् । नतत्रकीटा : सविषानदर्दुरसरीसृपा : । नकृत्याकर्मणास्तत्रधूपोयंयत्रदह्यते ॥

विषघ्ना । स्त्री० चिह्नतायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ वनबर्वरिकायाम् ॥ स्वल्पफलायाम् ॥ भूम्यामल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ महाकरञ्जे ॥ हबुषायाम् ॥

विषक्ती । त्रि० मिथ : श्लिष्टे ॥

विषजिह्व : । पुं० देवताडवृक्षे ॥

विषज्वर : । पुं० महिषे ॥ विषजज्वरे ॥

विषगडम । न० मृणाले ॥

विषण्ण : । त्रि० विषादप्राप्ते ॥ भग्नोत्साहे ॥ दु : खिते ॥ विषीदतिस्म । षद्लृ० । गत्यर्थेतिक्त : । रदा

श्यामितिनत्वम् ॥
विषता । स्त्री० जडतायाम् ॥
विषतिन्दुः । पुं० कुपीलौ ॥ कारस्करवृक्षे ॥
विषदम् । न० पुष्पकासीसे ॥ त्रि०विषदातरि ॥ यथा । विषदः श्याव शुष्कास्योविलक्षोवीक्ष्यतेदिशः । स्वेदवेपथुमांस्त्रस्तोभीतः स्खलति जृम्भते ॥ विषंददाति । डुदाञ्०। आतइतिकः ॥
विषदंष्ट्रा । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् ॥
विषदन्तकः । पुं० सर्पे ॥
विषदर्शनमृत्युकः । पुं० चकोरपक्षिणि ॥ जीवञ्जीवस्तुगुन्द्रालोविषदर्शनमृत्युकइतिहेमचन्द्रः ॥
विषद्रुमः । पुं० कारस्करवृक्षे ॥
विषधरः । पुं० आशीविषि । सर्पे ॥ विषस्यधरः ॥
विषधर्म्मा । पुं० कुलक्षयायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥
विषधात्री । स्त्री० विषहर्य्याम् ॥
विषनाशनः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० विषनाशके ॥
विषनाशिनी । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् ॥ नाकुल्याम् ॥
विषनुत् । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥
विषपुष्पः । पुं० मदनद्रुमे । मयनफलद्रु० प्र० ॥ न० नीलपद्मे विषयुक्तपुष्पे ॥
विषपुष्पकः । पुं० मदनवृक्षे ॥ ज्वरे ॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपुष्पैर्जनितः । कालप्रयोजनाद्रोगइतिकन् ॥
विषभक्षणम् । न० विषखादने ॥ अ यमुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रङ्कुलघूडुषिष्वाविषाश्मभानुकवीन्दुभौमान् । यद्देहवतेऽभैकविधानितावत्सकालकूटानिसदेतिवेत्त्रा ॥
विषभिषक् । पुं० विषवैद्ये ॥
विषमः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्यदतिवैधर्म्यान्नश्लेषोघटनामियात् । कर्त्तुः क्रियाफलावाप्तिर्नैवानर्थश्चयद्भवेत् ॥ गुणक्रियाभ्यां कार्य्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेण चविरुद्धेयत्सएषविषमोमतः ॥ द्वयोरत्यन्तविलक्षणतयो०यदनुपपद्यमानत्वयैवयोगः प्रतीयते०यश्चकश्चिद्रारभमाणः कर्त्ता०क्रियायाः प्रणाशान्नकेवलमभीष्टं तत्फलंनलभेत०यावदप्रार्थितमप्यनर्थं विषयमासादयेत्०तथासत्यपिकार्य्यं स्वकारणरूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौक्रियेचपरस्परविरुद्धतांव्रजतः ०ससमविषयंयात्मा०चतूरूपोविषमः । क्रमेणोदाहरणम् । शिरीषादपिमृद्वङ्गीकेयमायतलोचना । अयंक्वचकुकूलाग्निकर्कशोमदनानलः ॥ सिंहिकासुतसन्त्रस्तः शशः शीतांशुमाश्रितः । जग्रसेसाश्रयंतत्रतमन्यः सिं

छिकासुतः ॥ सद्यः करस्पर्शमवाप्य चित्रं रणे रणे यस्य कृपाणलेखा । तमालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्या भरणं प्रसूते ॥ आनन्दममन्दमिमं कुवलयदललोचने ददासि त्वम् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयतितरां शरीरं मे ॥ अत्रानन्ददानं शरीरतापेन विरुध्यते । एवम् । विपुलेन सागरशयस्य कुक्षिणा । भुवनानि यस्य पपिरे युगक्षये । मदविभ्रमासकलया पपे पुनः सपुरस्त्रियैकतमयैकदृशा ॥ इत्यादावपि विषमत्वं यथायोगमवगन्तव्यम् ॥ तालविशेषः ॥ यथा । चतुर्विधः परिच्छेदस्तालः कङ्कणनामकः । पूर्णः खण्डः समश्चैव विषमश्चेति कथ्यते ॥ स चतुष्कं गणौ पूर्णे खण्डे बिन्दुद्वयं गुरुः । यगणस्तु समे ज्ञेयस्तगणो विषमे भवेदिति ॥ अयुग्मराशौ ॥ न० विषमाशने ॥ बहुस्तोकमकाले च भुक्तं यद्विषमं हि तत् ॥ पद्यस्य त्रिविधवृत्तान्तर्गतवृत्तविशेषः ॥ यथा । पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत् ॥ सममर्द्धसमं वृत्तं विषमञ्चेति तत् त्रिधा । समं समचतुष्पादं भवत्यर्द्धसमं पुनः ॥ आदिस्तृतीयवद्यस्य पादस्तुर्यो द्वितीयवत् । भिन्नचिह्नचतुष्पादं विषमं परिकीर्त्तितम् ॥ स्थपुटे । उन्नतानते । उच्चनीचस्थाने ॥ त्रि० असमाने ॥ कोपने ॥ अयुग्मे ॥ विगतः समः सदृशोऽस्य । सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमादिति षत्वम् ॥

विषमच्छदः । पुं० सप्तपर्णे । छतविनौति प्रसिद्धे ॥ विषमाश्छदा यस्य सः ॥

विषमज्वरः । पुं० चतुर्थकादिज्वरविशेषे ॥ तस्य निदानाद्याह । दोषाल्पोऽहितसम्भूतो ज्वरोत्सृष्टस्य वा पुनः । धातुमन्यतमं प्राप्य करोति विषमज्वरम् ॥ सन्ततं रससक्तस्थः सततं रक्तधातुगः । दोषः कुर्य्याज्ज्वरं पुंसां सोऽन्येद्युः पिशिताश्रितः ॥ मेदोगतस्तृतीयेऽह्नि अस्थिमज्जगतः पुनः । कुर्य्याच्चतुर्थकं घोरमन्तकं रोगसङ्करम् ॥ यः स्यादनियतात् कालाच्छीतोष्णाभ्यां तथैव च । वेगतश्चापि विषमो ज्वरः स विषमः स्मृतः ॥ अस्य भेदा यथा । सन्ततः सततोऽन्येद्युस्तृतीयकचतुर्थकाविति ॥

विषमनयनः । पुं० शिवे ॥ विषमाणि नयनानि यस्य ॥

विषमन्त्रः । पुं० जाङ्गुल्याम् । विषविद्यायाम् ॥

विषमर्द्दनिका । विषमर्द्दनी । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥

विषमस्थ : । त्रि॰ दरिद्रे ॥ विषमेतिष्ठति । ष्ठा॰ । सुपिस्थइतिकः ॥ उपप्लवदेशस्थे ॥

विषमाक्ष : । पुं॰ शिवे ॥ विषमाण्यक्षीणियस्यस : ॥

विषमायुध : । पुं॰ कामे । पञ्चशरे ॥ विषमाण्यायुधानियस्य ॥

विषमाशनम् । न॰ अकालेबहुचाल्पंवाभुक्तन्तुविषमाशनमितिलक्षिते ॥ बहुस्तोकमकालेवाभुक्तंतद्विषमाशनम् ॥

विषमित : । त्रि॰ विषमीकृते

विषमीयम् । त्रि॰ विषमदेशभवे ॥ गहादिभ्यश्चेतिछः ॥

विषमुष्टि : । पुं॰ महानिम्बे ॥ क्षुपविशेषे । सुमुष्ट्याम् । रणमुष्टिके ॥ विषंमुष्णाति । मुष॰ । क्तिच् ॥

विषमृत्यु : । पुं॰ चकोरे ॥

विषमेषु : । कामे ॥ विषमाइषवोयस्यस : ॥

विषमोन्नत : । त्रि॰ स्थपुटे ॥

विषय : । पुं॰ चक्षुरादिग्राह्ये रूपादीन्द्रियार्थे । गोचरे ॥ न्यायमतेक्षित्यप्तेजोवायूनांविषया यथा । तत्रक्षितिर्गन्धहेतुर्नानारूपवतीमता । षड्विधस्तुरसस्तत्रगन्धोपिद्विविधोमत : ॥ स्पर्शस्तस्यास्तुविज्ञेयोह्यनुष्णाशीतपाकज:। नित्यानित्याचसाद्वेधानित्यास्यादणुलक्षणा ॥ अनित्यातुतदन्यास्यात्सैवावयवयोगिनी साचत्रिधाभवेद्देहइन्द्रियंविषयस्तथा ॥ योनिजादिर्भवेद्देहइन्द्रियंघ्राणलक्षणम् । विषयोद्व्यणुकादिश्चब्रह्माण्डान्तउदाहृत : ॥ वर्ण : शुक्लोरसस्पर्शौजलेमधुरशीतलौ । स्नेहस्तत्रद्रवत्वन्तु सांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥ नित्यतादिप्रथमवत्किन्तुदेहमयोनिजम् । इन्द्रियंरसनंसिन्धुर्हिमादिर्विषयोमत : ॥ स्पर्शउष्णस्तेजसस्तुस्याद्रूपंशुक्लभास्वरम् । नैमित्तिकंद्रवत्वन्तुनित्यतादिचपूर्ववत् ॥ इन्द्रियंनयनंवह्निस्वर्णादिर्विषयोमत : ॥ अपाकजोऽनुष्णाशीत : स्पर्शस्तुपवनेमत : । तिर्यग्गमनवानेषज्ञेय : स्पर्शादिलिङ्गक : ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयोमत : ॥ विषिण्वन्तिविषयिणमवबध्नन्ति स्वेनरूपेणनिरूपणीयंकुर्वन्ति॰ इतिविषया : । षिञ् बन्धने । पचाद्यच् । परिनिवीतिषत्वम् । विषयणमत्रवा॰ विषिणोतिवा । षिञएरच्॰ पुंसीतिघोवा॰ पचाद्यज्वा ॥ विषस्यविषयाणाञ्च दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपभुक्तंविषंहन्तिविषया : स्मरणादपीतिविषया नुसन्धानस्यनिन्दितत्वादिन्द्रियार्थेषु

[illegible]विधेयेतिसतांमतम् ॥ यथोक्तम् । दोषेणतीव्रोविषयः कृष्णसर्पविषादपि । विषंनिहन्तिभोक्तारंद्रष्टारञ्चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच । विषयविषधराणांदोषदंष्ट्रोत्कटानां विषविषमविसर्पव्यक्तदुश्चेष्टितानाम् । विरमविरमचेतः सन्निधानादमीषाम्सुखकणमणिहेतोः साहसंमास्मकार्षीः ॥ इति ॥ नियामके यथा । विशब्दोहिविशेषार्थः सिनोतेर्बन्धउच्यते । विशेषेणसिनोतीतिविषयोऽतोनियामकः ॥ इति ॥ प्रबन्धाद्यस्ययोज्ञातस्तत्र ॥ यथाजीवब्रह्मैक्यंशुद्धचैतन्यंप्रमेयंवेदांतानां विषयः ॥ कुरुपञ्चालादिदेशे ॥ जनपदे ॥ अव्यक्ते ॥ शुक्रे ॥ आश्रये । आश्रये ॥ भोगसाधने ॥ सर्वमेवहिकार्यमदृष्टाधीनम् यच्चकार्यंयददृष्टाधीनंतत्तदुपभोगंसाक्षात्परम्परयाजनयत्येव । नहिबीजप्रयोजनाभ्यांविनाकस्यचिदुत्पत्तिरस्ति । तेनद्व्यणुकादिब्रह्माण्डान्तंसर्वमेवविषयोभवतीत्यर्थः । इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

विषयवित् । पुं० वात्स्यायनादिमुनिषु । तेचेत्थंकल्पयन्ति । शब्दादयोविषयाः भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमिति । तदेतत्कल्पनंतेषांविभ्रममात्रम् । विषस्यविषयाणाञ्चतिविषयानुसन्धानस्यनिन्दितत्वात् ॥

विषयाज्ञानम् । न० तन्द्रायाम् ॥

विषयायी । पुं० राज्ञि ॥ वैषयिकजने ॥ इन्द्रिये ॥ कामदेवे ॥ विषयासक्तपुरुषे ॥

विषयी । पुं० नृपतौ ॥ कामदेवे ॥ वैषयिके ॥ ध्वनौ विषयोऽस्यास्ति । अतइनिः ॥ देशे ॥ ग्रह्यादित्वात्निर्वृद्ध्यभावः षत्वञ्चनिपात्यते ॥ न० इन्द्रिये ॥ त्रि० विषयासक्ते ॥ आरोप्यमाणे ॥

विषयोगः । पुं० तिथिवारयोर्योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठीशशाङ्केनवमीचशुक्रेबुधेद्वितीयातपनेचतुर्थी । जीवेष्टमी० सौरिकुजेऽह्निसप्तमीयोगाविषाख्याः कुलनाशकाः स्युः ॥ बुधवारेभद्रारूपेणसिद्धियोगस्तुसप्तमीद्वादश्योश्चरितार्थो० नतुद्वितीयायामिति । अन्यथाबृहस्पत्यादिवाक्यविरोधः स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न० विषे ॥

विषलता । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री० विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं० कथाप्रसङ्गे । गारुडिके । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते० वेत्तिवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् । विषस्यवैद्यः ॥

विषवैरिणी । स्त्री० निर्विषायाम् ॥

विषशालूकः । पुं॰ पद्मकन्दे ॥

विषशूकः ।) पुं॰ भृङ्गरोले ॥
विषशृङ्गी ।)

विषसूचकः । पुं॰ चकोरे ॥

विषस्का । स्त्री॰ भृङ्गरोलि ।

विषहन्त्री । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥ निर्विषायाम् ।

विषहरः । पुं॰ गरलनाशकौषधादौ ।

विषहरा ।) स्त्री॰ मनसादेव्याम् ॥
विषहरी)

विषहा । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

विषा । अ॰ बुद्धौ ॥ विपूर्वात् सृतेर्विषाविडित्याप्रत्ययः ॥

विषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ विषा सोष्णाकटुस्तिक्तापाचनीदीपनीहरेत् । कफपित्तातिसारामविषकासवमिक्रमीन् ॥ बुद्धौ ॥ वेवेष्टि । विष ल्ट॰ । विषप्रयोगेवा । इगुपधेति कः ॥

विषाङ्कुरः । पुं॰ शल्यास्त्रे ॥

विषाणम् । न॰ पशुशृङ्गे ॥ इभदन्ते ॥ कुष्ठनामौषधे ॥ कोलि ॥ व्यस्ति । असभुवि । चानशश्मसोरल्लोपः । उपसर्गप्रादुर्भ्यामितिषत्वम् ॥

विषाणिका । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥ सातलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ आवर्तक्याम् ॥

विषाणी । पुं॰ हस्तिनि ॥ शृङ्गिणि ॥ ऋषभनामौषधे ॥ शृङ्गाटके ॥

विषाणी । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ फलस्याजशृङ्गसदृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौरादिः ॥ तिन्तिडाम् ॥ ऋषभौषधे ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

विषादः । पुं॰ अवसादे । उपतापे । स्नेहविषयीभूतस्वजनविच्छेदाशङ्कानिमित्तशोकापरपर्यायेचित्तव्याकुलीभावे ॥ इष्टनाशकृतेमनोभङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेतसोभङ्गउपायाभावनाशयोरिति- विषदनम् । षद्ल्ट॰ । घञ् । मोहे ॥ विषादात्मकस्तमोगुणः ॥

विषादनी । स्त्री॰ पलाशीलतायाम् ।

विषादी । त्रि॰ सततमसन्तुष्टस्वभावत्त्वेनानुशोचनशीले ॥

विषाननः । पुं॰ सर्पे ॥

विषान्तकः । पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ विषनाशके ।

विषापहः । पुं॰ पाटलौ । मुष्कके ॥

विषापहा । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् ॥ अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्कालिकायाम् ॥

विषाभावा । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषायुधः । पुं॰ सर्पे । न॰ विषयुक्तास्त्रे ॥

विषारः । पुं॰ सर्पे ॥

विषाराति: । पुं॰ कृष्णधत्तूरके ॥

विषारि: । पुं॰ घृतकरञ्जे ॥ महाचञ्चुशाके ॥

विषास्य: । पुं॰ भल्ली ॥ त्रि॰ विषयुक्तमुखे ॥

विषास्या । स्त्री॰ भल्लातके ॥

विषीदन् । त्रि॰ विषादंकुर्वति । अतिदुःखिते॥

विषु । अ॰ नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्वतोर्थे ॥

विषुण: । पुं॰ विषुवदाख्येकाले । विषुवे ॥ विषुनानाचरन्तिइति विष्वञ्चि । तान्यस्यसन्ति । पामादिषु॰ विष्वगिल्युत्तरलोपश्चाकृतसर्वे रितिगणसूत्रान्नप्रत्ययउत्तरपदलोपश्च। विषुवदाख्यकालस्यदिनानागतानिदिनानिसंति॰ दिनान्तराणांन्यूनाधिकभावस्यतन्मूलकत्वात् ॥

विषुवम् । न॰ समरात्रिन्दिवेकाले । तुलामेषयोरर्कस्यसङ्क्रमे ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेयस-इवेत्यर्थे॰ वप्रकरणेऽन्येभ्योपीत्युक्तेर्वः ॥

विषुवत् । न॰ विषुवे ॥ प्रथमेकृत्तिकाभागेयदाभास्वांस्तदाशशी । विशाखानांचतुर्थेंशेमुनेतिष्ठत्यसंशयम् ॥ विशाखायांयदासूर्यंश्चरत्यं शंतृतीयकम् । तदाचन्द्रंविजानीयात्कृत्तिकाशिरसिस्थितम् ॥ तदैवविषुवाख्योवैकालः पुण्योविधीयते । तदादानानिदेयानिदेवेभ्यः प्रयतात्मभिः ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेणसइवेत्यर्थे मतुप्प्रत्ययः ॥

विषूचि: । स्त्री॰ नानागतौ ॥ पृथक्फले ॥

विषूचिका । स्त्री॰ प्रवाहिकायाम् ॥

विषूचीन: । त्रि॰ सर्वतःप्रसृते ॥

विषौषधी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

विष्क: । पुं॰ विंशतिवर्षकेगजे ॥

विष्कम्भ: । पुं॰ योगविशेषे ॥ तज्जोत्पन्नस्यफलंयथा । विष्कम्भयोगोयदिजन्मकालेकार्येस्वतन्त्रोमनुजस्तदानीम् । सुहृत्कलत्रात्मजसौख्ययुक्तं गृहस्यनिर्माणविधौसमर्थः । विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अर्गलायाम् । आगल॰ इतिभाषा ॥ योगिनांबन्धभेदे ॥ विष्कभ्नाति । स्कम्भु: सौत्रोरोधनार्थः । कर्मण्यण् । वे: स्कभ्नातेरितिषत्वम् ॥

विष्कम्भक: । पुं॰ पूर्वेनटसङ्घेपपूर्वकतत्प्रतिपद्योक्तृत्वनटप्रवेशे ॥ यथा । वृत्तवर्त्तिष्यमाणानांकथांशानान्तुसूचकः । विष्कम्भकइतिख्यातोहीनपात्रप्रयोजकइति ॥

विष्कम्भशैल : । पुं॰ मेरोर्दाढ्यार्थंस्थि तेषुचतुर्षुपर्वतविशेषेषु ॥ यथा । विष्कम्भशैलाश्चत्वारोमेरो : स्थैर्याय वेधसा । लक्षोच्छ्रितय : कृप्ता स्तेषांपूर्वेणमन्दर : ॥ दक्षिणतोहरिद्रा चूर्णाभोयाम्यतोगन्धमादन : । प्रतीच्यांविपुलोनील : सुपार्श्व : सौम्यतोऽरुण : ॥ सहस्रयोजनोच्छ्राया स्तेषुकल्पद्रुमा: स्थिता: । कदम्बजम्बू अश्वत्थन्यग्रोधौघोत्तरान्तिका: ॥

विष्कम्भि । न॰ अर्गलायाम् ॥ विष्कभ्नाति॰ रुणद्धि । स्कम्भ्॰ । आवश्यकेणिनि : ॥

विष्काल : । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

विष्किर : । पुं॰ खगे । पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषाणांगणे ॥ यथा । वर्तकालावविकिरकपिञ्जलकतित्तिरा: । कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्चविष्किरा: समुदाहृता: ॥ विकीर्य्यंभक्षयन्त्येते यस्मात्तस्माद्विविष्किरा : ॥ विष्किरामधुरा : शीता : कषाया : कटुपाकिन : । बल्यावृष्यास्त्रिदोषघ्ना: पथ्यास्तेलघवश्च : स्मृता : ॥ विकिरति । कृ॰ । वृगुपधेतिक : । विष्किर : शकुनिर्विकिरोवेतिपक्षेसुट् । परिनिविभ्यइतिषत्वम् ॥

विष्ट : । त्रि॰ प्रविष्टे ॥ संवद्धे ॥ विशति । विश॰ । क्त : ॥

विष्टपम् । न॰ पुं॰ विष्टपे । भुवने ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन : । विशप्रवेशने । विटपविष्टपविशिपोलपा इतिविशेरौणादिक : कपन्प्रत्यय: । प्रत्ययस्यतुट् । व्रश्चेतिषत्वम् । सूत्रेविष्टपस्यनिपिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तइतिबोध्यम् । नायंयुक्त: यत्तत्रधूस्यविष्टपमित्यादौ॰ दन्तोष्ठ्यादिपाठस्यदर्शनात्

विष्टब्ध : । त्रि॰ विधृते ॥

विष्टम्भ : । पुं॰ प्रतिबन्धे ॥ आमयस्य प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु । आमंसकृद्वानिचितंक्रमेणभूयोविबद्धंविगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानंनयथास्वमेनंविकारमानाहमुदाहरन्ति ॥ आममपक्वमाहाररसारम्॰ शकृत्पुरीषंवाक्रमेणनिचितंसञ्चितम्॰ भूयोविगुणानिलेनदुष्टवायुनाविबद्धंव्यामयेषितम्वायथास्वंपूर्ववत्प्रवर्तमानम्॰ एनंविकारमानाहमाहु : ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥ आक्रमे ॥

विष्टम्भी । त्रि॰ विष्टम्भरोगजनके ॥ विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टर : । पुं॰ विटपिनि । महीरुहे ॥ दर्भमुष्टौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदिनाकुशासनादिग्रह : ॥ समध्यग्रन्थिदर्भासने ॥ विष्टरलक्षणम् यथा । विष्टरस्तु॰सार्द्धद्वितयवामावर्तवलि

ताधोमुखाग्राचसंख्यातदर्भा: ।
तथाचगृह्यसङ्ग्रह: । ऊर्द्ध्वकेशोभवेद्
ब्रह्मालम्बकेशस्तुविष्टर: । दक्षिणा
वर्त्तकोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टर: ॥
इति ॥ दर्भसङ्ख्यानविहिताबि
ष्टरास्तरणेष्वपीतिच ॥ विस्तीर्य्यं
ते । स्तृञ्याच्छादने । वृक्षासनयो
र्विष्टरइतिसाधु: । विपूर्वात्स्तृञ्
इत्येतस्मात्० ऋदोरप्० इत्यपि०
षत्वंनिपातनादित्यर्थ: ॥
विष्टरश्रवा: । पुं० विष्णौ ॥ विष्टरेवृ
क्षेश्रूयते । असुन् । वृक्षस्याश्वत्थो
भिमत: ० अश्वत्थ: सर्ववृक्षाणा
मित्युक्ते: ॥ विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्र
वसीकर्णावस्येतिवा ॥
विष्टरा । स्त्री० गुण्डासिन्याम् ॥
विष्टरुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥
विष्टि: । स्त्री० वेतनंविनाहठाद्भारो
द्वहनादिक्लेशे । आज्ञाम् । वेठी०
वेठू० वेगारी० इतिभाषा ॥ ह
ठाद्भृतिक: क्लेशोविष्टिराजूरुकी
र्त्त्यते ॥ वेतने ॥ कर्म्मणि ॥ प्रे
षणे ॥ करणान्तरे । भद्रायाम्
॥ अस्याउत्पत्तिमाह । भद्रापुरा
संयुगईशविग्रहादभूद्वामोवदना-
मरासुरे । लाङ्गुलिनीसप्तभया वि-
पद्वतीवराटकाह्वग्घनघोषकस्वना
॥ वामोरासभीतद्वदनंमुखंयस्या: ।
घनोनिविड:० कुत्सितोघोषोघोष
क: कुत्सितकांस्यंतद्वत्स्वन: श
ब्दोयस्या: ॥ जालेप्रविष्टाकुणपां
शुकाम्वराऽमरद्विषामग्रजकाननेत
दा । परेतगाधूम्रनिभावलोद्वता
सार्द्धवसाभूदतिदीर्घविग्रहा ॥ जा
लेसमूहे । अग्रजकानने० पितृव
ने । परेतगा० शववाहना ॥ त
स्यास्तदायानगिरेऽमरारय: कलि
न्दजासोदरधामपद्धतिम् । अवाप
साकर्णपदंकपर्द्दिनोवज्र्यायुधान-
न्दवतीमरुद्गया ॥ यानगिरे० ज
ग्म: । वज्र्यायुधा० अग्निश
स्त्रा । आनन्दवत:० परमसुखयुक्त
स्य ॥ विधेयमेवाऽग्निशिखाग्रता
लुका० फलंनसाशेतवराऽस्तिमङ्गल
म् । नरैरत: स्वात्महितोपलब्धि
भिस्तदाश्रितंस्वाश्रितकर्मसिद्धिजम्
शेतवरा० शादीशातृइत: प्राप्ता
वरोयया । अग्निशिखाग्रत:लुका०
वह्निज्वालाग्रवत्तालुकंयस्या: ।
स्वाश्रितकर्मसिद्धिजम्० स्वयावि
ष्ट्याश्रितंविहितंकर्मतस्यसिद्धि-
स्तस्याजातम्० भद्रायांकृतकार्य-
निष्पत्तिजातम् । तदाश्रितम्०
विष्टिवेलाप्राप्तम्० मङ्गलमुद्वाहा-
दिकंनविधेयम् । स्वात्महितोप
लब्धिभि० : स्वात्मनेनिजजीवाय०
हिता० हितकारिणी० उपलब्धि
र्बुद्धि: प्राप्तिर्ज्ञानंवायेषांतै: ।

विष्टियोग्यकालमाह । शुक्लेऽष्टमी पौर्णमास्योः पूर्वार्द्धे विष्टिसम्भवः । एकादशीचतुर्थ्योश्चापरार्द्धे विष्टिरीरिता ॥ दशम्याश्च तृतीयायाः परार्द्धे कृष्णपक्षके । चतुर्दश्याश्च सप्तम्याः पूर्वार्द्धे विष्टिरेव हि ॥ विष्टिस्तु सर्पाकृतिरेव । आनने पञ्च दण्डाः स्युर्वक्षःस्थाने चतुर्दश । मध्ये चाष्टौ विजानीयाद्विष्टिपुच्छे त्रयः स्मृताः ॥ फलन्तु । आनने देहनाशः स्याद्वक्षःस्थाने महद्भयम् । मध्ये च मध्यमं विद्याद्विष्टिपुच्छे ध्रुवं जयः ॥ प्रकारान्तरञ्चापि । मुखे पञ्च गले त्वेका वक्षस्येकादश स्मृताः । नाभौ चतस्रः षट् कट्यां तिस्रः पुच्छे तु नाडिकाः ॥ फलन्तु । मुखे कार्य्यध्वस्तिर्भवति० मरणञ्चाथ गलके० धनक्षानिर्वक्षस्यथ कटितटे बुद्धिविलयः । कलिर्नाडीदेशे विजयमथ पुच्छे च जगदुः शरीरं भद्रायाः पृथगिति फलं पूर्वमुनयः ॥ मनुवसुमुनितिथियुगदशशिवगुण-सङ्ख्यासु तिथिषु पूर्वाण्ह्योः १४ । ८ । ७ । १५ । ४ । १० । ११ । ० ३ । आयाति विष्टिरेषा पृष्ठे शुभदा पुरस्त्वशुभदा ॥ पूर्वाण्ह्योः० पूर्वाण्ह्यादिदिङ्मुखी भवतीत्यर्थः ॥ विहाय विपरीतद्राणि विष्टिं सर्वं च वर्जयेत् । विष्टिपुच्छे चिद्दगडेऽपि शेषे कार्य्यं शुभावहम् ॥ त्रि० कर्म्मकरे ॥ विशति क्लेशम् । विश० क्तिच ॥ यद्वा । विष्णाति । विषविप्रयोगे । क्तिच् ॥ यद्वा । विष्यते कर्म्मणि । क्तिन् ॥

विष्टुतिः । स्त्री० सामगानां स्तुतिप्रकारविशेषे ॥ तस्या विष्टुतेरुद्यतीति नाम । एषं परिवर्त्तिनी कुलायिनीति द्वे विष्टुती ॥

विष्ठा । स्त्री० उच्चारे । शमले गूथे । विषि पुरीषे ॥ विविधप्रकारेण तिष्ठति उदरे० अनया वा० पुरुषः । ष्ठा० । आतङ्गतिकः । उपसर्गादिति षः ॥

विष्ठारुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्णुः । पुं० नारायणे । देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये व्यापनशीले परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा विष्णुपुराणे । ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च नद्यः समुद्राश्च स एव सर्वं यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्येति ॥ यथा वा तत्त्वादिनीचैः । मुक्तानसत्त्वान् पाषाणमृद्दारुमयादिदेवान् । भजन्ति ये माधवनिन्दकास्ते पूर्णः सदानन्दमयो हि विष्णुरिति ॥ अपिच । वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा । आदावन्ते च मध्ये च विष्णुः सर्वत्र गीयते इति । अजातावेकवचनं वोध्यम् ॥ द्वादशादित्यानां मध्ये भगवतो वासुदेवस्यांशभूतौ । आदित्यानामहं विष्णुरित्यु

न्तेः ॥ वेवेष्टि व्याप्नोति विश्वम् । विष्लृ व्याप्तौ । विषेः किच्चेति नुः । रक्षाभ्यामिति णत्वम् ॥ वेषति सिञ्चति आप्याययति विश्वम् इति वा । विष्णाति वियुङ्क्ते भक्तान् मायापसारणेन संसारादिति वा । पूर्ववन्नुः ॥ विशति भूतेन्द्रियमनोजीवभावेन सर्वप्राणिनः विशन्ति सर्वभूतान्यत्रेति वा । यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्रवेशनात् ॥ यद्वा । रोदसीव्याप्य कान्तिरभ्यधिका स्थिता स्थितेति तथा । व्याप्य मे रोदसी पार्थ कान्तिरभ्यधिका स्थिता । विशेषेणाक्रामति । क्रमु वि पूर्वः । अस्मात् णु प्रत्ययो धातुलोपश्च पृषोदरादित्वात् क्रमणाद्वाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिधीयते ॥ यच्च वामने ॥ वेवेष्टि त्रिभिर्विक्रमैरेव लोकत्रयमिति तथा ॥ शुद्धे ॥ वसुदेवताग्राम् ॥ वह्नौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमुनिविशेषे ॥

विष्णुकटम् । न॰ श्रवणर्क्षे ॥

विष्णुकन्दः । पुं॰ मूलविशेषे ॥ विष्णुगुप्ते । जलवासे । वृहत्कन्दे । दीर्घपत्रे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥ अपराजितायाश्चान्याच्चु पजातिरपि विष्णुक्रान्ता । तत्पर्यायाः । हरिक्रान्ता॰ नीलपुष्पा॰ अपराजिता॰ नीलक्रान्ता॰ सुनीला॰ विक्रान्ता॰ इति राजनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्तः । पुं॰ कौण्डिन्यमुनौ ॥

विष्णुगुप्तकम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

विष्णुगृहम् । न॰ विष्णुमन्दिरे । स्तम्भपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न॰ सुदर्शनचक्रे ॥ करस्थरेखामयचक्रे ॥ विष्णुचक्रं करे चिह्नं सर्वेषां चक्रवर्त्तिनाम् । भवत्यस्याद्वितीयस्य प्रभावस्त्रिदशैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्यायुक्ते लघुवृहद्भेदभिन्ने तैलविशेषे ॥

विष्णुदत्तः । पुं॰ परिक्षिन्नृपतौ ॥

विष्णुदैवतम् ।) विष्णुदैवत्यम् ।) त्रि॰ विष्णुरधिष्ठातृदेवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री॰ एकादश्याम् ॥ द्वादश्याम् ॥ एकादशी द्वादशी च प्रोक्ताश्री चक्रपाणिनः ॥

विष्णुधर्म्मः । पुं॰ शास्त्रविशेषे ॥ विद्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न॰ संहिताविशेषे ॥ तत्र प्रश्नकर्त्ता जनमेजयसुतः वक्तारः शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न॰ विष्णुकवचविशेषे ॥

विष्णुपदम् । न॰ वियति । आकाशे ॥ विष्णोः पदम् आस्पदं स्वरूपं वा ॥

वज्रे ॥ विष्णोः स्थाने ॥ यथा । अपुण्यपुण्योपरमेक्षीणाशेषार्तिहेतवः । यत्रगत्वानशोचन्तितद्विष्णोः परमंपदम् ॥ पुं॰ क्षीरोदे ॥

विष्णुपदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ विष्णुः पदंस्थानंयस्याः सा । गौरादित्वान्ङीष् ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे । वृषालिघटसिंहेषु विष्णुपद्यर्कसङ्क्रमे ॥

विष्णुपुरम् । न॰ वैकुण्ठे ॥ विष्णोः पूः । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ॥

विष्णुभक्तः । त्रि॰ वैष्णवे । विष्णुभक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । मत्कर्मकृत्मत्परमोमद्भक्तः सङ्गवर्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषुयः समामेतिपाण्डव ॥ नचलतिनिजवर्णधर्मतोयः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे नहरतिनचहन्तिकिञ्चिदुच्चैः सितमनसतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥ विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रियहितवचनोऽस्तमानमायोवसतिसदाहृदितस्यवासुदेवः ॥ सकलमिदमहञ्चवासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः सएकः । इतिमतिरचलाभवत्यनन्तेहृदयगतेव्रजतान्विहायदूरात् ॥ यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगतमदमानमत्सराणांव्रजभटदूरतरेण मानवानामिति ॥

विष्णुभक्तिः । स्त्री॰ भगवत्सेवायाम् ॥

विष्णुमाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ चिच्छक्तौ ॥ अव्यक्तंव्यक्तरूपेणरजःसत्त्वतमोगुणैः । विभज्ययार्थंकुरुते विष्णुमायेतिसोच्यते ॥ विष्णोरेव माया । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णुः कोपेषुकाली समरेषुदुर्गा ॥ इत्यनेनविष्णुकालिकयोरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयशाः । पुं॰ ब्रह्मयशः पुत्रे । कल्किपितरि

विष्णुरथः । पुं॰ नागान्तके । गरुडे ॥ विष्णोरथइव ॥ यद्वा । रथः पौरुषदेहयोरितित्रिकाण्डशेषः । विष्णोरथः पौरुषंदेहोवा ॥ विष्णोः स्यन्दने ॥

विष्णुरातः । पुं॰ अभिमन्युसुते । परीक्षिन्नृपतौ ॥ विष्णुनारातः ॥

विष्णुलिङ्गी । स्त्री॰ वर्तिकापक्षिणि ॥

विष्णुवल्लभा । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न॰ अरुणावरजे । गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः शाल्मल्यरुणावरजोविष्णुवाहनइतिहेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाह्यः । पुं॰ गरुडे

विष्णुस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विष्यन्दन : । पुं॰ रोचकरसस्त्वन्तरे । विष्यंदे ॥ यथोक्तं सूदशास्त्रे । दधिक्षीरे समे पक्त्वा त्वर्द्धभागावशेषिते । अष्टमांशं क्षिपेत्तत्र तण्डुलान् निस्त्वचस्तिलान् ॥ प्रियालपनसाम्राणां मज्जामांश्च समं क्षिपेत् । क्षीरादर्द्धं घृतञ्चैव शर्करां घृततान्यसेत् ॥ सिद्धश्चिक्कटकोऽपि तः कर्पूरेणाधिवासितः । एष विष्यन्दनो नाम देवलोकेऽपि दुर्लभः ॥ यस्मिन् पक्वे हि घृतं स्यन्दते सर्वतोमुखम् । तस्मात् सूपविधानज्ञैर्विष्यन्दन इति स्मृतः ॥ विष्यन्दो बृंहणो हृद्य : पित्तानिलहरो गुरु : । रुच्यो बहुतरं स्वादुर्बलशुक्रकरो हिम : ॥ इति ॥

विष्य : । त्रि॰ विषवधोचिते ॥ विषेण वध्य : । नौवयोधर्मविषेत्यादिना यत् ॥ विषाय हितो वा । उगवादिभ्यो यत् ॥

विष्व : । त्रि॰ हिंस्रे ॥

विष्वक्पर्णी । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ विष्वञ्चि पर्णान्यस्य ॥

विष्वक्सेन : । पुं॰ जनार्दने । विष्णौ ॥ विषुं नानाञ्चति गच्छतीति । ऋत्विगादिना क्विन् । उगितश्चेति ङीप् । विष्वचीसेना यस्य । गकारपरत्वादेतिसंज्ञायामगादिति णत्वम् ॥ विष्वगञ्चति पलायन्ते दैत्यसेना यद्‌योद्योगमात्रेणेति वा ॥ विष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ चयोर्द्वयोर्मतौ ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री॰ वाराह्यामोषधौ । चामारआलू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । लक्ष्म्याम् ॥ विष्वक्सेनस्य प्रिया ॥

विष्वक्सेना । स्त्री॰ प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ विष्वक्सेनेति । षिञ् बन्धने । क्रमज्सोत्यादिना न : ॥

विष्वक् । अ॰ परित : । समन्तादर्थे ॥ नानाविधगतौ ॥ तुल्याहोरात्रकाले ॥ विषुमञ्चति । अञ्च॰ । क्विन् ॥

विष्वङ् । पुं॰ पुरुषे । आत्मनि । चैतन्ये ॥ विविधं सृष्टमञ्चति । अञ्चु॰ । क्विन् ॥

विष्वणनम् । न॰ भोजने ॥ शब्दकरणे ॥

विष्वद्र्यङ् । त्रि॰ सर्वतोगच्छति । विष्वग्गतिके ॥ विष्वगञ्चति । ऋत्विगादिनाञ्चे : क्विन् । विष्वग्देवयोरित्यद्र्यादेश : । स्त्रियां विष्वद्रीची ॥

विष्वाण : । पुं॰ भक्षणे ॥

विसंवाद : । पुं॰ विप्रलम्भे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ विरुद्धं सम्यग्वदनम् । वदेर्भावे घञ् ॥

विसंवादि । त्रि॰ विलक्षणे ॥

विसम् । न॰ मृणाले । अब्जादीनां मूले ॥ विसति । विस प्रेरणे । इगु

पर्य्येतिकः ॥

विसकण्ठिका । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥

विसकुसुमम् । न॰ कमले ।

विसकूटः । पुं॰ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ इङ्गुदीवृक्षे ॥

विसतन्तुः पुं॰ मृणालसूत्रे

विसनाभिः । पुं॰ पद्मिन्याम् ॥

विसपुष्पम् । न॰ नलिने ॥ विसस्य पुष्पम् ॥

विसप्रसूनम् । न॰ अम्भोरुहे । नलिने । पद्मे ॥ विसस्य प्रसूनम् ॥

विसम्वादः । पुं॰ विप्रलम्भे । मिथ्याख्यानेन वञ्चने । अङ्गीकृतासम्पादने ॥

विसरः । पुं॰ सन्दोहे । व्रजे । समूहे । विसरति । सृगतौ । पचाद्यच् । प्रसरे ॥

विसर्गः । पुं॰ दाने ॥ त्यागे ॥ मलनिर्गमे । पायूपस्थयोर्व्यापारे ॥ विभासोरयनभेदे ॥ विसर्ज्जनीये ॥ यथा । शृङ्गवद्वालवत्सस्य बालिकाकुचयुग्मवत् । नेत्रवत् कृष्णसर्प्पस्य विसर्गीयमिति स्मृतः ॥ विशेष सृष्टौ ॥ यथा । पुरुषानुगृहीतानामेतेषां वासनामयः । विसर्गोयं समाहारो बीजाद्बीजं चराचरम् ॥ विसर्ज्जनम् । सृज॰ । घञ् ॥ विविधं सृज्यते क्षिप्यते वा॰ घञ् ।

विसर्ज्जनम् । न॰ दाने ॥ परित्यागे ॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजेर्विपूर्वाद्भावे ल्युट् ॥

विसर्ज्जनीयः । पुं॰ विसर्गे । द्विविन्दुके ॥

विसर्पः । पुं॰ रोगविशेषे । सर्पिवामये ॥ अस्य विप्रकृष्टं निदानं सङ्ख्यां निरुक्तिश्चाह । लवणाम्लकटूष्णादिसेवनाद्दोषकोपतः । विसर्पः सप्तधा ज्ञेयः सर्वतः परिसर्पणात् ॥ आदिशब्दात्तरकोलकहरितशाकशिण्डाकीप्रभृतीनां ग्रहणम् ॥ सप्तधात्वं विवृणोति । पृथक् त्रयस्त्रिभिश्चैको विसर्पो द्वन्द्वजास्त्रयः । वातिकः पैत्तिकश्चैव कफजः सान्निपातिकः । चत्वार एते वीसर्पा वक्ष्यन्ते द्वन्द्वजास्त्रयः ॥ आग्नेयो वातपित्ताभ्यां ग्रन्थ्याख्यः कफवातजः । यस्तु कर्द्दमको घोरः स पित्तकफसम्भवः ॥ एषां लक्षणादिकं ग्रन्थान्तरादवधेयम् ॥

विसर्प्पणम् । न॰ प्रसरे । तत्तुव्रणादेर्विसर्प्पणे ॥ सृप्लृगतौ । ल्युट् ॥

विसर्प्पिः । पुं॰ विसर्पे ॥

विसलम् । न॰ किसलये । पल्लवे ॥

विसारः । पुं॰ मत्स्ये ॥ विशेषेणसरति । सृगतौ । व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यमिति घञ् ॥

विसारिणी । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

विसारित : । त्रि॰ प्रसारिते ॥ विपूर्वात्सर्त्ते : क्त : ॥

विसारी । त्रि॰ प्रसरणशीले । प्रसारिणि ॥ विसरणम् । सृ॰ । घञ् विसारोऽस्यास्ति । अतइनि : ॥ अभीक्ष्णं विसरतिवा । बहुलमाभीक्ष्ण्ये॰ इतिणिनि : ॥

विसिनी । स्त्री॰ पद्मिन्याम् ॥ मृणाले ॥ विसमस्त्यस्या : । पुष्करादिभ्यइतिइनि : ॥

विसूचिका । स्त्री॰ अजीर्णहेतुकेरोगविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री॰ विसूचिकायाम् ॥ अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारोवमथु: पिपासाशूलंभ्रमोद्वेष्टनजृम्भदाहा : वैवर्ण्यंकम्पौहृदयेरुजश्चभवन्तितस्यांशिरसश्चभेद : ॥ अस्याउपद्रवायथा । निद्रानाशोऽरति : कम्पोमूत्राघातोविसंज्ञता । अमीउपद्रवाघोरा : विसूच्या : पञ्चदारुणाइति ॥ निरुक्तिर्यथाहु : । सूचीभिरिवगात्राणितुदन्सन्तिष्ठतेऽनिल : । यत्राजीर्णेनसावैद्यैर्विसूचीतिनिगद्यते ॥ नतांपरिमिताहारालभन्ते विदितागमा : । मूढास्तामजितात्मानोलभन्तेऽशनलोलुपा : ॥ अस्याश्चिकित्सायथा । लशुनजीरकसैन्धवगन्धकत्रिकटुरा मठचूर्णमिदंसमम् । सपदिनिम्बुरसेनविसूचिकांहरतिभोरतिभोगविचक्षणे इतिलोलिम्बराज : ॥

विसूरितम् । न॰ अनुतापे ॥ इ॰ ज॰ ध॰ ॥

विसृत : । त्रि॰ विस्तृते ॥ विसरतिस्म । सृ॰ । गत्यर्थेतिक्त: ॥

विसृत्वत : । त्रि॰ विस्तृते ॥

विसृत्वर : । त्रि॰ प्रसारिणि प्रसरणशीले ॥ विसरतितच्छील : । सृ॰ । इण्नशजीतिक्वरप् । ह्रस्वस्येतितुक् ॥

विसृमत्वम् । न॰ विस्तृते ॥

विसृमर : । त्रि॰ विसृत्वरे ॥ विसरतितच्छील : । सृ॰ । घस्मर : क्मरच् ॥

विसृष्ट: । त्रि॰ निक्षिप्ते । उत्पादिते ॥ विपूर्वात्सृजे : क्त : ॥ मुक्ते ॥ दत्ते ॥ विशेषेणसृष्ट : ॥

विस्त : । पुं॰ हेम्नोऽर्द्धे । सुवर्णे । हेम्न : षोडशसुमासेषु । अशीतिरक्तिकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्यते । विसउत्सर्गे । क्त : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विस्तर : । पुं॰ शब्दस्यविस्तारे । वाक्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥ विस्तरणम् । स्तृञ्आच्छादने । ऋदोरप् ॥ पीठे ॥ समूहे ॥

विस्तार : । पुं॰ तिर्यगायते ।

विस्तृतौ । प्रसृतावयवेसमूहे ॥ विटपे । शाखापल्लवादिसमुच्चये ॥ स्तम्बे ॥ विस्तीर्णतायाम् । विग्रहे । व्यासे ॥ विस्तरणम् । स्तृञ् । प्रथनेवाबशब्दइतिघञ् ॥ विभूतौ ॥ यथा । विस्तार : सर्वभूतस्य विष्णो : सर्वमिदं जगत् । द्रष्टव्यमात्मवत् तस्मादभेदेनविचक्षणैरिति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥

विस्तारित : । त्रि० विस्तृते ॥ प्राप्तविस्तारे ॥

विस्तीर्ण : । त्रि० विपुले । विशाले ॥ विस्तीर्यतेस्म । स्तृञ् । क्त : । रदाभ्यामितिन : ॥

विस्तीर्णपर्ण : । पुं० न०मानकद्रुमे । महापत्रे ॥

विस्तृत : । त्रि० विस्तते । तते । विस्तारिते । लब्धविस्तारे ॥ विस्तर्यतेस्म । स्तृञ् । गत्यर्थेतिक्त : ॥

विस्तृति : । स्त्री० विस्तारे ॥ विस्तरणम् । क्तिन् ॥

विस्पष्ट : । त्रि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥ न० प्रकटोदिते । प्रकटोक्ते ॥

विस्फार : । पुं० धनुष : स्वाने । योधानांधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् । स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्नौ स्यात्त्वम् ॥ स्फरस्फुरणेवा ॥

विस्फारित : । त्रि० निर्घोषिते ॥ विवर्त्तिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्वाण्ण्यन्तस्फुरते : क्त : ॥

विस्फुरणम् । न० सर्वत्रप्रसरणे ॥

विस्फुरित : । त्रि० स्फूर्त्तिविशिष्टे ॥

विस्फुलिङ्ग : । पुं० विषप्रभेदे ॥ अग्निकणे ॥

विस्फूर्ज्जथु : । पुं० उद्रेके ॥ टुवितोथुच् ॥

विस्फूर्ज्जित : । त्रि० सङ्क्षुभिते ॥

विस्फोट : । पुं० विकटस्फोटके । पिटके । पिटकायाम् । पिडिया०फोड़ा०हृ०भा० ॥ विस्फोटति । स्फुटिर्विशरणे । अच् ॥ करणेघञ्वा ॥

विस्फोटक : । पुं० व्रणविशेषे । विस्फोटे ॥ विस्फोटति । स्फुटिर० ण्वुल् ॥

विस्मय : । पुं० अद्भुते । आश्चर्ये । अलौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा । विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्त्तिषु । विस्फारश्चेतसोयस्तुसविस्मय उदाहृत : ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मयनम् । ष्मिङ्ईषद्धसने । एरच् ॥ सन्देहे ॥

विस्मयान्वित : । त्रि० विलक्षे ॥ विस्मयेनआश्चर्येणअन्वित : ॥

विस्मयाविष्ट : । त्रि० अद्भुतदर्शनजन्याश्चर्येणव्याप्ते ॥ विस्मयेनआश्चर्यं बुद्ध्याआविष्टोव्याप्त : ॥

विस्मरणम् । न० विस्मृतौ ॥ स्मृआध्याने । ल्युट् ॥

विस्मापनः । पुं० कुहके । इन्द्रजाले ॥ गन्धर्व्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विस्मितः । त्रि० विस्मयमाश्चर्यङ्गते । विस्मयान्विते ॥ ष्मिङ् ० । कर्त्तरि क्तः ॥

विस्मृतः । त्रि० अन्तर्गते । स्मरणाविषये ॥ विस्मर्यतेस्म । स्मृ० । क्तः ॥

विस्मृतिः । स्त्री० विस्मरणे ॥ विस्मरणम् । स्मृ० । क्तिन् ॥

विस्मेरः । त्रि० विस्मयशीले ॥ विस्मयतेतच्छीलः । नमिकम्पीत्यादिना रः ॥

विस्रम् । न० आमगन्धिनि ॥

विस्रंसनम् । न० अवस्रंसने । अधः पतने ॥

विस्रंसमानः । त्रि० ध्वंसमाने ॥

विस्रगन्धः । पुं० हरिताले ॥ त्रि० दुर्गन्धिनि ॥ विस्रंगन्धोस्य ॥

विस्रगन्धा । स्त्री० हबुषायाम् ॥

विस्रगन्धिः । पुं० हरिताले ॥

विस्रब्धः । त्रि० अनुद्भटे ॥ गाढे ॥ विश्वस्ते ॥

विस्रम्भः । पुं० केलिकलहे ॥ विश्वासे ॥ प्रणये ॥ प्रणयः परिचयः शृङ्गारप्रार्थनाविस्रम्भमरमाला । क्रीडापारतन्त्र्यमितिकश्चित् ॥ वधे ॥ परिहये ॥ विप्रलब्धे ॥ विस्रम्भणम् । विस्रभ्यतेऽनेनवा । स्रम्भु विश्वासे । घञ् ॥

विस्रम्भितः । त्रि० विश्वासंप्रापिते ॥

विस्रम्भी । त्रि० प्रणयिनि ॥ विश्वासिनि ॥ अस्त्यर्थे इनिः ॥

विस्रसा । स्त्री० जरायाम् । विस्रस्यतेऽनया । स्रंसुअधः पतने । भिदाद्यङ् ॥

विस्रस्तः । त्रि० विच्युते ॥

विस्रा । स्त्री० हबुषायाम् ॥

विहगः । त्रि० पक्षिणि ॥ अशुगेवाणे ॥ ग्रहे ॥ विहायसा॰विहायसिवा गच्छति । गम्लृ० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडः । डेचविहायसोविहादेशश्चवक्तव्यः ॥

विहङ्गः । त्रि० पक्षिणि ॥ आशुगे । वाणे ॥ पुं० चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ मेघे ॥ विहायसा॰विहायसिवागच्छति । विहायसोविहश्चगमे : सुपीतिखच् । खच्चडिद्वा ॥

विहङ्गमः । पुं० विहङ्गे । खगे ॥ विहायसागच्छति । गम्लृ० । विहायसोविहश्च॰गमेः सुपीतिखच् ॥

विहङ्गमा । स्त्री० भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराजः । पुं० गरुडे ॥ विहङ्गानांराजा । टच् ॥

विहङ्गिका । स्त्री० भारयष्ट्याम् । वहँगी॰इ॰भा॰ ॥ विहङ्गप्रतिकृतिः

। दूर्वेप्रतिकृतावितिकन् ॥ विहा
यसागच्छतिवा । गमयतिवच् ।
विहायसोविहच ।खचवाडिहाच्य:
। यावादित्वात् कन् । टाप् ॥
विहत: । त्रि॰ विनष्टे । विशेषेणहत: ॥
विहननम् । न॰ विघ्ने ॥ हिंसायाम्
॥ तूलपिञ्जले । तूलधनुषि ॥
विहर: । पुं॰ वियोगे ॥
विहरणम् । न॰ विहारे ॥ विपूर्वाद्धृ
ञोल्युट् ॥
विहरन् । त्रि॰ क्रीडति ॥
विहर्तुम् । अ॰ क्रीडितुमित्यर्थे ॥
विहसितम् । न॰ महत्त्वाल्पत्वहीने॰
मध्यहास्ये । यथाहु : । आकुञ्चित
कपोलाच्चं सस्वनं निस्वनंतथा । प्र
स्तावोत्थंसानुरागमाहुर्विहसितंबु
धा : ॥ हसितहसने । भावेक्त : ॥
विहस्त : । त्रि॰ पण्डिते ॥ विह्वले ।
व्याकुले । करशून्ये ॥ विगतोवि
क्षिप्तोवाहस्तोस्य ॥
विहा । अ॰ स्वर्गे । विशेषेणजहाति
। ओहाक्त्यागे । विचाविहित्याप्रत्य
य : ॥ न्यायेनोपार्जितस्यधनादे :
सत्पात्रेविनियोगे ॥
विहापितम् । न॰ दाने ॥ विहापन
म् । ओहाक॰ । ण्यन्तात् क्त : ॥
विहाया : । पुं॰ खगे । शकुने ॥ पुं॰
न॰गगने । आकाशे ॥ विशेषेणहा
ययति॰गमयति॰विमानादीन् ।
हयगतौ । ण्यन्तादसुन् ॥ विजहा
तिभुवंवा । ओहाक्॰ ।वहिहाधा
ञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिदित्यस्या
नुवृत्तेर्युक् । क्वचिच्छान्दसाअपि
भाषायांप्रयुज्यन्तेतेनलोकेपि ॥
विहायसम् । न॰ व्योम्नि ॥
विहायसा । अ॰ नभसि ॥
विहार : । पुं॰ क्रीडार्थपद्भ्यांसञ्चरणे
। परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्कन्धे । लो
लायाम् ॥ सुगतालये ॥ विहरण
म् । हृञ्॰ । घञ् ॥ यानादौ ॥
विह्रियतेऽनेन । करणेघञ् ॥ क्रीडा
स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे
घञ् ॥ बिन्दुरेखके ॥ त्रि॰हार
वर्जिते ॥ विगतोहारोस्य ॥
विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥
विहारवित् । पुं॰ श्रीकृष्णे । त्रि॰वि
हारज्ञे ।
विहारवेदिका । स्त्री॰ वितर्द्याम् ॥
विहारस्थानम् । न॰ क्रीडाप्रदेशे ॥
विहारी । त्रि॰ परिक्रमिणि । विहार
कर्त्तरि ॥ मत्वर्थीयइनि : ॥
विहित : । त्रि॰ सृष्टे । निर्मिते ॥ वि
धेये । विध्यागतोचितकृत्ये ॥ वि
धीयतेस्म । डुधाञ्॰ । क्त : । द
धातेर्हि : ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य
दधाते :क्रियासामान्यवाचित्वात्
विहिति : । स्त्री॰ विधाने ॥
विहीन : । त्रि॰ विगते । विशेषेणहो

ने । त्यक्ते । वर्ज्जिते । वोधविहीनेष्वोतरिवक्तृ वाक्यं प्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तुरिलावण्यमिव खञ्जनाचीणाम् ॥

विहृतम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ यथा । लीलाविलासोविच्छित्तिर्विब्वोकः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितंकुट्टमितं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्चेत्यलङ्काराः स्त्रीणांस्वाभाविकादश इतिहेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा । वक्तव्याभावसंव्याजाद्विहृतंदर्शितेङ्गितम् ॥ विहरणम् । हृञ्० । भावेक्तः ॥

विहृतिः । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम् । हृञ्० । क्तिन् ॥ विशेषेणाहरणे ॥

विहेठः । पुं० विहेठने ॥

विहेठनम् । न० हिंसायाम् ॥ मर्द्दने ॥ विडम्बने । हेठविबाधायाम् । ल्युट् ॥ दुःखे ॥

विहेडनम् । न० विहेठनार्थे ॥ हेड्० । ल्युट् ॥

विह्वलः । त्रि० भीत्याद्यभिभूते । स्वाङ्गान्यवधारयितुमशक्ते । विक्लवे ॥ विह्वलति । ह्वलचलने । अच् । मूर्च्छिते । विलीने ॥ विवशे ॥

वीः । पुं० गमने । वेति । वीगत्यादौ । क्विप् ॥

वीकः । पुं० वायौ । वाते । पक्षिणि । खगे ॥ अजति । अज० । अजिपुधूनीभ्योदीर्घश्चेतिक्कन् ॥ मनसि ॥

वीकाशः । पुं० रहसि । विजने ॥ विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम् । अस्मिन्वा । काशृदीप्तौ । भावे० घञ्लक्ष्यधिकरणेवाघञ् । इकः काशइतिदीर्घः ॥ यद्वा । विकशनमनयवा । कशशब्दे । पूर्ववत् । घञ् दीर्घौ ॥

वीक्षणम् । न० विलोकने ॥ विशिष्टमीक्षणम् ॥

वीक्षणीयः । त्रि० गुरुमुखादवगत्य विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ईक्ष० । अनीयर् ॥

वीक्षापन्नः । त्रि० विस्मयान्विते ॥ वीक्षणम् । वीक्षातामापन्नः ॥

वीक्षितः । त्रि० अवलोकिते । दृष्टे ॥ विशेषेणईक्षितः ॥

वीक्ष्यः । पुं० लासके ॥ वाजिनि । घोटके । न० विस्मये । दृश्ये । त्रि० दर्शनीये ॥ *

वीङ्खा । स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ॥ गतिभेदे ॥ नर्त्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥ सन्धौ ॥

वीचिः । पुं० स्त्री० स्वल्पतरङ्गे । ऊर्म्याम् ॥ अवकाशे । वीच० ङ्० मा० ॥ सुखे ॥ वयति । जयतेवा । वेञ् तन्तुसन्ताने । वेञोडिच्चेति । ईचिः ॥ अल्पे ॥ आल्याम् ॥

वीचिमाली । पुं० समुद्रे ॥ वीचीनां

माला॰सास्त्यिस्य।ब्रीह्यादिस्वा दिनि:॥

वीची। स्त्री॰ वीचिशब्दार्थे॥

वीचीतरङ्ग:। पुं॰ न्यायविशेषे॥ स तुशोचे शब्दस्योत्पत्तिकारणरूप:। यथा। वीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्ति स्तुकीर्त्तिता॥ कदम्बगोलकन्याया दुत्पत्ति: कस्यचिन्मते॥ इ॰भा॰प॰॥ ननुमृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे॰श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरित्यतआह। वीचीति। आद्यशब्दस्य॰वहिर्दृ शदिगवच्छिन्नोऽन्य:शब्दस्तेनैवशब्दे नजन्यते॰तेनचापरस्तद्व्यापकएवंक्र मेणश्रोत्रेत्पन्नोगृह्यतइति। कदम्ब इति। आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दशश ब्दाउत्पद्यन्ते॰तैश्चान्येदशशब्दाउत्प द्यन्तइतिभाव:। अस्मिन्कल्पेगौ रवादुक्तंकस्यचिन्मतइति॥

वीजम्। न॰ अङ्कुरकारणे॥ हेतौ। तत्त्वे॥ आधाने॥ शुक्रे। रेतसि। सर्वभूतानांप्ररोहकारणंवीजंत न्मायोपाधिकंचैतन्यंभगवांश्चभूति:॥ विशेषेणजायतेऽनेन। उपसर्गे चसंज्ञायामितिड:। अन्येषामपी तिदीर्घ:॥ यद्वा। विशेषेण॰ईजते। ईजगतिकुत्सनयो:। अच्॥ वीज्य तेवा। घञ्। कुत्वन्तुनभवति॰च जोरित्यत्रनिष्ठायामनिटइतिशक्ति कक्वतापूरितत्वात्। अस्यचनिष्ठा यांसेट्त्वात्॥ यद्वा। वीजयति॰ वीज्यतेऽनेनवा। वीजव्यजने। अ च्॰घञ्वा॥ मज्जनि॥ गणित विशेषे॰अव्यक्तगणिते॥ मन्त्रे॥

वीजक:। पुं॰ मातुलुङ्गे॥ असनवृ क्षे। पीतसारके।विजयसार॰इ॰ भा॰॥ वीजक: कुष्ठवीसर्पश्वित्र मेहगुदकृमीन्। हन्तिश्लेष्मास्रपि त्तञ्चत्वच्य: केश्योरसायन:॥

वीजकृत्। न॰ वाजीकरणे॥

वीजकोश:। पुं॰ वीजकोषे॥

वीजकोशी। स्त्री॰ शिम्बायाम्॥

वीजकोष:। पुं॰ वराटके। कर्णिका याम्॥ वीजस्यकोष: पात्रमाधार इतियावत्॥ वीजाभिधाने॥

वीजगर्भ:। पुं॰ पटोले॥

वीजगुप्ति:। स्त्री॰ शिम्ब्याम्॥

वीजधर्म्मिणी। स्त्री॰ सर्वेषांमहदादी नांविकाराणांवीजत्वेनावस्थितायां॰ प्रकृतौ॥

वीजधान्यम्। न॰ धान्याके॥

वीजनम्। व्यजने॥ कोके। चक्रवा के॥ चकोरे। वस्तुनि॥ विधूनने॥ वीजव्यजने। चुरादि:।ल्युट्॥

वीजपादप:। पुं॰ भल्लातके॥

वीजपुष्पम्। न॰ मरुवके॥ मदनद्रौ॥

वीजपूर:। पुं॰ फलपूरे। मातुलु ङ्गे। टावाजेबू॰इ॰बंगी॰दे॰भा॰बङ्ग भाषाच॥ गुणास्तु। वीजपूरफलं

स्वादुरसेऽम्लं दीपनं लघु । रक्तपित्तह
रं कण्ठजिह्वाहृदयशोधनम् ॥ श्वा
सकासारुचिहरं हृद्यं तृष्णाहरं स्मृत
म् ॥ सैन्धवार्द्रकसंयुक्तं बीजपूरक
मस्तिय : । शाकिनीभिरिवाक्रुष्टं
विशत्युदरमोदनम् ॥ केशरं मातु
लुङ्गस्य लघु श्लेष्मानिलापहम् । रो
चनं दीपनं हृद्यं गुल्मशूलार्शसां जये
त् इति ॥ क्वाथेऽस्य मूलं ग्राह्यमित्या
हु : ॥ बीजेन पूर्यते । पूरी आप्याय
ने । दुग्रुपधेतिक : । कर्मणिवञ्
बा ॥ देशभाषया बिजोरा० इति प्र
सिद्धोयम् ॥

बीजपूर्ण : । पुं० बीजपूरे ॥ कोलके ॥
बीजपेशिका । स्त्री० अण्डकोषे ॥
बीजप्रद : । पुं० पितरि । गर्भाधा
नस्य कर्त्तरि ॥
बीजफलक : । पुं० बीजपूरे ॥
बीजसू : । स्त्री० क्षितौ ॥
बीजमातृका । स्त्री० पद्मबीजे । प
द्माक्षे ॥
बीजरत्न : । पुं० माषकलाये ॥
बीजरुह : । पुं० शाल्यादौ ॥ य
था । कुरण्टाद्याअग्रबीजामूल-
जास्तूत्पलादय : । पर्वयोनय इ
क्ष्वाद्यास्कन्धजा : ॥ शल्लकीमु
खा : ॥ शाल्यादयो बीजरुहा : स
म्मूर्च्छजास्तृणादय : । स्तुबंनस्य
तिकायस्य षड्‌ तेमूलजातय इ० हे

मचन्द्र : ॥
बीजरेचनम् । न० जयपाले ॥
बीजवपनम् । न० क्षेत्रे बीजक्षेपणे ॥
बीजवृक्ष : । पुं० असनवृक्षे ॥
बीजसञ्चय : । पुं० बीजसङ्ग्रहे ॥
बीजसन्तान : । पुं० वपने । क्षेत्रे
बीजानां विकरणे । गर्भाधाने ॥
बीजसू : । स्त्री० भूमौ । पृथ्व्याम् ॥
बीजाकृतम् । न० उप्तकृष्टे । सबीज
कृष्टक्षेत्रे ॥ बीजेन सह कृतं कृष्ट
म् । कृञोद्वितीयेतिडाच् ॥
बीजाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ।
बीजी । पुं० पितरि ॥ त्रि० बीज
विशिष्टे ॥
बीजोदकम् । न० करकायाम् ॥ बी
जाकृत्युदकम् । शाकपार्थिवादि: ॥
बीजोप्तिचक्रम् । न० बीजवपनजन्य
शुभाशुभज्ञानार्थं सर्पाकारचक्रे ॥
बीज्य : । त्रि० कुलसम्भवे ॥ बीज्य
ते । बीजव्यजनेऽदन्त : । अचोय
त् ॥ यद्वा । बीजमस्यास्ति । अ
न्येभ्योपिदृश्यत इति यप् । बीजेभ
व : साधुर्वा ॥
बीटिका । स्त्री० सुसज्जीकृतताम्बू
ले ॥ इति केचित् ॥
बीणा । स्त्री० तडिति । विद्युति ।
बल्लक्याम् । विपञ्च्याम् ॥ वेति
जायते स्वरोऽस्याम् । बीगत्यादि
षु । रास्नासास्नास्थूणाबीणा इति

नप्रत्यये णत्वं गुणाभावश्च निपातित : ॥ अस्या : प्रभेदा यथा । विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती । महती नारदस्य स्यात् सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥ अपि च । शिवस्य वीणा नालम्बी सरस्वत्यास्तु कच्छपी । महती नारदस्य स्यात् गणानाञ्च प्रभावती ॥ विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती । चण्डालानाञ्च कण्डालवीणा चाण्डालिकापि च ॥ तस्या अङ्गानां नामानि यथा । काय : कोलम्बकस्तस्या उपनाहो निबन्धनम् । दण्ड : पुन : प्रवाल : स्यात् ककुभस्तु प्रसेवक : ॥ मूले वंशशलाका स्यात् कलिका कूणिकापि-चेति ॥ रणा० ऽ । ऽ० ॥

वीणादण्ड : । पुं० वीणायास्तालस्योपरिकाष्ठे ॥ प्रवाले ॥ वीणाया दण्ड : ॥

वीणानुबन्ध: । पुं० उपनाहे ॥

वीणाल : । त्रि० वीणावति ॥ पुं० नारदे ॥ वीणा अस्ति यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

वीणावाद : । त्रि० वैणिके ॥ वीणां वादति । वदेर्ण्यन्तात्० कर्म्मण्यण् ॥

वीणावादक : । पुं० वैणिके ।

वीणास्य : । पुं० नारदे ॥ वीणा आस्यमिव प्रधानं यस्य ॥

वीतम् । न० असारगजे । युद्धाक्षमे हस्तिनि ॥ असारतुरगे । युद्धाक्षमे घोटके ॥ अङ्कुशकर्म्मणि । कारिणः पोटाघातनूर्वंकाङ्कुशवारणे ॥ पादकर्म यतं प्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम् । उभयं वीतमाख्यातमिति हलायुध : ॥ त्रि० अजलिम्बा० युद्धादिकर्म्मण: वीगत्यादौ० अजगतौ वा । गत्यर्थेति क्त : ॥ अनुमानप्रभेदे । अन्वयमुखेन प्रवर्त्तमाने विधायकेऽनुमानविशेषे ॥ वीतानुमानञ्च द्वेधा । पूर्ववत्० सामान्यतो दृष्टञ्च । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयं यत् तत् पूर्ववत् । पूर्वं प्रसिद्धम्० दृष्टस्वलक्षणसामान्यमिति यावत् । तदस्य विषयत्वेनास्त्यनुमानज्ञानस्येति पूर्ववत् । यथा धूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष : पर्वतेऽनुमीयते । तस्य वह्नित्वसामान्यस्य स्वलक्षणं वह्निविशेषो दृष्टो रसवत्याम् । अपरञ्च वीतं सामान्यतो दृष्टम्० अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयम् । यथेन्द्रियविषयमनुमानम्० अत्र हि रूपादिज्ञानानां क्रियात्वेन करणत्वमनुमीयते यद्यपि च करणत्वसामान्यस्य च्छिदादौ वास्यादि स्वलक्षणमुपलब्धम्० तथापि यज्जातीयं रूपादिविज्ञाने करणमनुमीयते तज्जातीयस्य करणस्य न दृष्टं स्वलक्षणं प्रत्यक्षेण

इन्द्रियजातीयं स्थितत्करणम् ॰ नचेन्द्रियत्वस्यसामान्यस्यलक्षणमिन्द्रियविशेषः प्रत्यक्षगोचरोवर्ण्निर्दिश्याम् ॰ यथा वह्नित्वस्यसामान्यस्य लक्षणं वह्निः सोयंपूर्ववत: सामान्यतोदृष्टस्यचापिवीतत्वे नतुल्यत्वे विशेषः। अत्रचदृष्टं दर्शनम् ॰ सामान्यस्य सार्वविभक्तिकस्तसिल् ॰ अदृष्टस्वलक्षणसामान्यस्य ॰ दर्शनमनुमानमित्यर्थः ॥ त्रि॰ शान्ते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते । विरहिते ॥ विशेषणद्वन्द्वः ॥

वीतंसः । पुं॰ मृगाणांपक्षिणामपि बन्धनोपाये ॥ मृगाणांपक्षिणाञ्चवि श्वासहेतोः प्रावरणे ॥ वितंसुते । तसिअलङ्कारे । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

वीतदम्भः । त्रि॰ त्यक्तदम्भे ॥

वीतनः । पुं॰ कण्ठपार्श्वद्वये ॥ यथा ॥ कण्ठस्तुकन्धरामध्यं कण्ठपार्श्वौतु वीतनौ । इतिहेमचन्द्रः ॥

वीतभयः । त्रि॰ निर्भये ॥ वीतंविगतंभयंयस्य ॥

वीतमन्युः । त्रि॰ विगतरोषे ॥

वीतरागः । पुं॰ बुद्धे । त्रि॰ निस्पृहे ॥ रागशून्ये ॥ विशेषणद्वन्द्वः ॥ गतः ॰ रागः प्रीतिर्मात्सर्यंवा ॰ यस्य ॰ यस्माद्वा ॥

वीतरागभयक्रोधः । त्रि॰ शुद्धसत्त्वे । रागभयक्रोधाः ॰ वीताः विवेकेन विगतायस्मात् ॥

वीतरागी । त्रि॰ इहामुत्रार्थफलभोगरहिते ॥

वीतशोकः । पुं॰ अशोकद्रुमे ॥ त्रि॰ आत्मज्ञे ॥ आत्मज्ञएववीतशोकोभवतिनानात्मज्ञः ॥ शोकहीने ॥ वीतः विशेषेणगतः शोकोयस्य यस्माद्वा ॥

वीतस्पृहः । विरक्ते ॥

वीतिः । पुं॰ अश्वे ॥ स्त्री॰ गतौ दीप्तौ ॥ प्रजने ॥ अशने ॥ धावने ॥ वेति । वीगत्यादौ । क्तिच् ॰ भावेस्त्रियांक्तिन्वा ॥ निष्ठायां ॥

वीतिहोत्रः । पुं॰ धनञ्जये । अग्नौ ॥ वीयते । वीगतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । कर्मणिक्तिन् । वीतिर्भक्ष्यं पुरोडाशादि ॰ हूयतेऽस्मिन् । हुदानादनयोः । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॰ इतित्रन् ॥ वीतिरश्वोहोत्रंहवनमस्येतिवा ॥ अर्के । सूर्ये ॥

वीत्तः । त्रि॰ विशेषेणदत्ते ॥ विदीयतेस्म । डुदाञ् ॰ । क्तः । अच उपसर्गात्तइतितादेशः दस्तीति दीर्घः ॥

वीथिः । स्त्री॰ वीथ्याम् । अश्वसम्बारस्थाने ॥ नाशने । यथा । सि

र्वं मुखेन च सुवीथिषु कश्चिदश्वं वल्गाविभागकुशलो गमयाम्बभूवेति माघव्याख्यानावसरे मल्लिनाथः । नव सुवीथिषु सञ्चारस्थानेषु गमयाम्बभूव० वीथयो नवाश्वानां सर्वच धारादाव्यार्थाः परिमिताः प्रचारदेशाः । तास्वतिसङ्कुल्ये के० नवे त्यन्ये० तचोत्तरपञ्चमाश्रित्योक्तं कविना नवस्विति । यथाह भोजः । वीथ्यस्तिस्रोऽथ धाराणां लघ्वी मध्योत्तमाः क्रमात् । तासां स्याद्धनुषां मानमशीतिर्नवतिः शतम् ॥ श्रेष्ठमध्योत्तमानान्तु वाजिनां वीथिकाः स्मृताः । नवानां कथिता वीथ्यो दुष्टानां क्रमशः क्रमे ॥ अन्येषामपि सर्वच गतिद्व्यार्थमीरिताः ॥ समोन्नता सा विषमा स्वुक्षीणां शुद्धानता घाटवी० हदाव्या । स्याणुप्रकीर्णोपलसंप्रकीर्णा पार्श्वोन्नता स्यान्नवधेति वीथ्यः ॥ सर्ववीथिषु योवाजी दृढशिक्षासमन्वितः । तेन राजा रणे नित्यं मृगयायां मुदं व्रजेदिति ॥ अन्ये तु० उरसाल्याद्ये गतिविशेषा वीथयइत्याहुः । उरसाली रथ्याली पृथुलीमध्यनामकः । आलीढः शोभनैरङ्गैः प्रत्यालीढस्तथापरः ॥ उपधेनकउत्तमपादाचालीचसर्वगः । निर्दिष्टा वीथयस्त्वेताइति ॥ विध्यतेनया । विधृयाचने । इगुपधात्किदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥

वीथिका । स्त्री० वीथ्याम् ॥

वीथी । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे । गृहपिण्डिकायाम् ॥ नाट्यरूपकी- । वर्त्मनि ॥ विध्यतेऽनया । विथृ० । घञ् । पृषोदरादिः । गौरादिः ॥ यद्वा । विथ्यते । इगुपधात्किदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः । कृदिकारादितिपाक्षिको ङीष् ॥

वीथ्यङ्गः । चि० नाटकभेदे ॥

वीध्रः । पुं० अग्नौ ॥ वायौ ॥ न० नभसि ॥ चि० विमले ॥ वीन्धे । जिइन्धीदीप्तौ ॥ वाविन्धेरिति० क्रन् ॥

वीनाहः । पुं० इष्टकादिभिर्बद्धकूपमुखे ॥ विनह्यतेऽनेन० कूपमुखम् । णहबन्धने । हलश्चेति घञ् । उपसर्गस्य घञीतिदीर्घः ॥

वीपा । स्त्री० विद्युति ॥

वीप्सा । स्त्री० व्याप्तुमिच्छायाम् ॥ नानार्थकशब्दाधिकरणानां क्रियागुणाभ्यां प्रयोक्तुर्युगपद्व्याप्तुमिच्छा वीप्सा ॥ शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । देशे देशे न विद्वांसः चन्दनं न वने वने ॥

वीवधः । पुं० पर्याहारे । उभयतो बद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम ॥ अध्वनि । भा

रे ॥ मार्गे ॥ धान्यादिप्राप्तौ ॥ वि
विधेविधोहननंगमनंवाऽत्रानेनशा
। प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासोत्त
रपदलोपौ अन्येषामपीतिदीर्घः ॥

वीवधिकः । त्रि० वार्त्तावहे ॥ वीव
धेनहरति । एकदेशविकृतस्यान
न्यत्वात्० विभाषाविवधादितिष्ठ
न् । षोडोषर्थः ॥

वीरः । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि
ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसा
न्तर्गतरसविशेषे । उत्साहवर्द्धने
॥ उत्तमप्रकृतिर्वीरउत्साहस्थायि
भावकः । महेन्द्रदैवतोहेमवर्णो
ऽयंसमुदाहृतः ॥ ककुभद्रुमे ॥
ब्राह्मणे ॥ भावविशेषे ॥ न०
अग्नौ ॥ तण्डुलीये ॥ वराहकन्दे
॥ लताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गा
म् ॥ नले ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ॥
काञ्जिके ॥ उशीरे ॥ आरूके ॥ त्रि०
उत्तमे । श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा
। कुलाचाररतोवीरः कुलसङ्गीसदा
भवेत् । संविदासेवनंकुर्यात्सोमपा
नंमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुरुतेदेविवीर
श्चोन्नतमानसः ॥ पुं० वीरयति । शूर
वीरविक्रान्तौचुरादिः । पचाद्यच् ॥
यद्वा । विशेषेण० ईर्त्ते० ईरयतिवा ।
ईरगतौ । कोऽज्वा ॥ यद्वा । अज
ति । अजगतिक्षेपणयोः । स्फायि
तञ्चीतिरक् । अजेर्वी ॥ विविधानां

अज्रणामीरयितावा ॥ यद्वा । ईरण
म् । ईरगतौकम्पनेच । भावेघञ्
। ईरः पलायनंकम्पनञ्च० तदुभये
परवीरप्रयुक्तंविगतमस्येतिवीरः ॥

वीरकः । पुं० करवीरे ॥

वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानांगणे ॥

वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥

वीरजयन्तिका । स्त्री० रणेवीराणां
नृत्ये ॥

वीरणम् । न० उशीरस्यतृणे । वीरत
रे । बहुमूलके । गाँडरइतिख्याते
तृणे ॥ वीरणंपाचनंशीतंस्तम्भनंल
घुतिक्तकम् । मधुरंज्वरनुद्वान्तिम
दजित्कफपित्तहृत् ॥ तृषास्रविष
वीसर्पकृच्छ्रदाहव्रणापहम् ॥ कुशा
दीनांगणे ॥ यथा । कुशः काशश्च
दर्भश्चकत्तृणंभूतृणंतथा । श्वेतदू
र्वानीलदूर्वागण्डदूर्वेतिवीरणम् ॥
विंपश्चिणमीरयति । ईरगतौकम्प
नेच । ल्युयुंज्वा ॥

वीरतरः । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ शवे ॥
न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीरः ।
द्विवचनविभज्येतितरप् ॥

वीरतरुः । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरस्या
सौतरुश्च ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥ वि
ल्वान्तरवृक्षे ॥ भल्लातके ॥

वीरपर्णम् । न० सुरपर्णे ॥

वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी
रः पतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंस

मत्स्यादिष्विति॰पतिशब्दस्यनकारा न्तादेशे॰कृते ङीप् ॥ नहि वीरपत्नीनामलभ्यंनामकिञ्चिदस्ति ॥
वीरपत्रा । स्त्री॰ विजयायाम् ॥
वीरपाणम् । न॰ वीराणांसमयविशेषे क्रियमाणे मद्यपाने ॥ यथा। वीरपानन्तुयत्पानं वृत्तेभाविनिवारणे ॥ वीराणांपानम् । प्राक्षावकरणयोरितिणत्वम् ॥
वीरपुरुष: । पुं॰ परैरपराजिते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रमोक्ष: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
वीरभद्र: । पुं॰ अश्वमेधाश्वे ॥ वीरश्रेष्ठे ॥ वीरणे ॥ दक्षाध्वरध्वंसिनिशिवगणविशेषे ॥
वीरभद्रकम् । न॰ वीरणे ॥
वीरभार्य्या । स्त्री॰ वीरपत्न्याम् ॥ वीरस्यभार्य्या ॥
वीरमाता । स्त्री॰ वीरस्वाम् ॥ वीरस्यमाता ॥
वीररज: । न॰ सिन्दूरे ॥
वीररात्रि: । स्त्री॰ निशाविशेषे ॥ यथा । दीपावल्याममायांवैग्रहणंयदि लभ्यते । वीररात्रिर्महेशानीत्यागम: ॥
वीररेणु: । पुं॰ भीमसेने।नागबले ॥
वीरवती । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥ वीरजनन्याम् ॥
वीरवत्सला । स्त्री॰ क्षत्रियाम् ॥
वीरवत्सा । स्त्री॰ वीरजनन्याम् ॥
वीरविप्रावक: । पुं॰ शूद्रद्रव्येणाहोमकर्तरि ॥ यथा । वीरविप्रावकोजुहुयात् शूद्रसमर्पितैरितिहेमचन्द्र: ॥
वीरवृक्ष: । पुं॰ भल्लातके ॥ ककुभद्रुमे ॥ बिल्वान्तरे ॥ देवधान्ये । अश्मरीहरे ॥ वीरइववृक्ष: ॰दुस्पर्शत्वात् ॥
वीरव्रत: । पुं॰ दृढव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसू: । स्त्री॰ वीरमातरि ॥ वीरंसूते । षूङ्प्राणिगर्भविमोचने । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥
वीरसेन: । पुं॰ नलाभिधभूपपितरि ॥ न॰आरुकवृक्षे ॥ आलुके ॥
वीरसेनज: । पुं॰ नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं॰ त्यक्तयज्ञाग्नौ । नष्टाग्नौ । प्रमादादिनायस्याग्निहोत्रिणोऽग्निर्नष्टोनिर्वाण:शान्तस्तस्मिन् ॥ वीरोऽग्निस्तंहन्ति । हन॰ । क्विप् ॥ हरौ ॥ वीरान्असुरभटान्॰हिरण्यकशिपुप्रभृतीन्हन्तीतितथा ॥
वीरा । स्त्री॰ सुरायाम् । मदिरायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ तामलक्याम् ॥ एलबालुके ॥ पतिपुत्रवत्याम् । पत्यासुतेनचयुक्तायाम् ॥ रम्भायाम् ॥ विदार्याम् ॥ विदारीस्थानेगम्भारीतिपाठान्तरम् ॥

काकोल्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥

वीराध्वा । पुं॰ शूराणां वर्त्मनि ॥ वीराणां सङ्ग्रामेष्वनिवर्त्तिनां गोब्राह्मणबालस्त्र्याद्यर्थं कण्टकवृश्चिकसर्पसिंहव्याघ्राद्यभीतानामध्वा ॥

वीरारुकम् । न॰ आरुके ॥

वीराशंसनम् । न॰ अतिभयप्रदायां युद्धभूमौ ॥ साद्वीराशंसनं युद्धभूमिर्य्यातिभयप्रदा ॥ वीराः शंस्यन्तेऽत्र । आङः शसिदुच्छायाम् । ल्युट् ॥

वीराश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्र कार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

वीरासनम् । न॰ रात्रौ खड्गहस्तस्य तिष्ठतो जागरणे ॥ ऊर्द्ध्वस्थाने ॥ वीराणामासनम् । योगिनामासनविशेषे । तदुक्तं योगशास्त्रे वसिष्ठेन । एकं पादमथैकस्मिन् विन्यसेदूरुसंस्थितम् । इतरस्मिंस्तथा बाहुं वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥ अपि च । एकं पादमधः कृत्वा विन्यस्योरौ तथेतरम् । ऋजुकायो विशेदन्तर्वीरासनमितीरितमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥ श्रीभागवतेऽपि । कृत्वोरौ दक्षिणे सव्यं पादपद्मञ्च जानुनि । बाहुं प्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनं तर्कमुद्रयेति ॥

वीरिणी । स्त्री॰ दक्षप्रजापतेः पत्न्याम् ॥

वीरुत् । स्त्री॰ शाखापत्रप्रचययुक्तायां लतायाम् । गुल्मिन्याम् । छिन्ने विटपे ॥ विरुणद्धि । रुधिर॰ । क्विप् । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

वीरुधा । स्त्री॰ वीरुधि ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

वीरेशः । पुं॰ शिवे ॥

वीरेश्वरः । पुं॰ सदाशिवे ॥ वीराणामीश्वरः ॥

वीरोज्झः । पुं॰ होमाकर्त्तरि ॥ यथा । अभ्युदिताभिनिर्मुक्तो वीरोज्झोऽनजुहोतियः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वीरोपजीविकः । पुं॰ जीविकार्थमग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्रफलाद्यःआपरो वीरोपजीविक इति हेमचन्द्रः ॥

वीर्य्यम् । न॰ शुक्रे । रेतसि ॥ यथा । हरितालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्यात् गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ प्रभावे ॥ तेजसि ॥ इन्द्रियसामर्थ्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्युत्साहे ॥ शक्तौ ॥ सा च पृथिव्यादीनां यः सारभागस्तद्गतिशयरूपा । सा द्विविधा चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन । तत्र चिन्त्यक्रियाहेतुर्यद्द्रव्यरसादीनां

स्वस्वकर्म्मणि स्वभावसिद्धा शक्तिः । अचिन्त्यक्रियाहेतुस्वप्रभावापरपर्य्यायः द्रव्याणां रसाद्यनुरूपकार्य्यकरणशक्तिः । उक्तञ्च । भूतप्रभावातिशयो द्रव्ये पाके रसे स्थितः । चिन्त्याऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्वीर्य्यं धन्वन्तरेर्म्मतमिति ॥ अस्यावधिमाह । यामं कल्ककषायवीर्य्यमखिलं चूर्णञ्च पक्षत्रयं षण्मासान् घृतमोदकौ सदगुडौ मासत्रयं गुग्गुलोः । सिद्धानां सभस्मनां सुविपुलं वीर्य्यञ्च वर्षत्रयम्-किञ्चिन्न्यूनविवर्ज्जितं गुणपरं तैलं पुराणं महदिति नारायणदासकृतापरिभाषा ॥ वीरे० शक्तौ वै साधु । तत्र साधुरिति यत् ॥ यद्वा । वीर्य्यतेऽनेन । वीर विक्रान्तौ । अचो यत् । अघ्न्यादिर्वा ॥ बले ॥

वीर्य्यवान् । त्रि० मांसले ॥ वीर्य्यमस्त्यस्मिन् वा । मतुप् ॥

वीर्य्यवृद्धिकरम् । न० द्रव्ये । वाजीकरणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥

वीर्य्या । स्त्री० अतिशयशक्तौ ॥

वीसर्प्पः । पुं० विसर्पे ॥

वीहारः । पुं० बुद्धमन्दिरे । महालये ॥

वुकः । पुं० वकपादपे । शिवमल्ल्याम् ॥ वाति । वा० बाहुलकात् कुक । कुनोकारस्योत्त्वं वा ॥

वृंहणः । पुं० यावकाख्ये० खाद्य भेदे ॥ संयावो वृंहणो गुरुः ॥ त्रि० पुष्टिकारके ॥

वृंहितम् । न० करिगर्जिते ॥ वृहणम् । वृंहिध्वनौ । नपुंसके क्तः ॥

वृकः । कोके ॥ ईहामृगे । हुंडार० इ० भेडिया० इ० च भाषा० प्र० ॥ वर्कते । वृक आदाने । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । वृणोति । वृञ० सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ शृगाले ॥ कृत्रिमधूपे ॥

वृकदंशः । पुं० कुक्कुरे ॥ वृकान् दंशयति । दंश० । कर्म्मण्यण् ॥

वृकधूपः । पुं० नानासुगन्धिद्रव्यकृतधूपविशेषे । कृत्रिमधूपे ॥ सरलद्रवे । वृक्षधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृक इव धूपः ॥ धूप्यतेऽनेन । धूप सन्तापे । घञ् । वृकनामा धूपः शाकपार्थिवादिर्वा ॥

वृकधूर्त्तः । पुं० शृगाले ॥

वृका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥

वृकाक्षी । स्त्री० त्रिवृति ॥

वृकारातिः । पुं० कुक्कुरे ॥

वृकारिः । पुं० कुक्कुरे ॥

वृकी । स्त्री० पाठायाम् ॥

वृकोदरः । पुं० भीमाख्यपाण्डवे । भीमसेने ॥ यस्य तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः । मया दत्तः स

धर्मात्मा तेन चासीद्वृकोदरः ॥ इ० मत्स्यपु० ॥ वृकवदुदरं यस्य सः ॥

वृक्णः । त्रि० छिन्ने ॥ वृश्च्यते स्म । ओव्रश्चू छेदने । क्तः ॥

वृक्षः । पुं० महीरुहे । शाखिनि । विटपिनि । पादपे ॥ पुष्पैर्विना फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥ वृक्षति वृक्ष वरणे । पचाद्यच् । यद्वा । वृक्षत्युद्यम्० वृश्च्यतेऽसौ । ओव्रश्चू० । स्नुवृश्चिकृत्यृषिभ्यः क्सिदिति सः ।

वृक्षकः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ ह्रस्वो वृक्षः । ह्रस्वे इति कः ॥

वृक्षखण्डः । पुं० वृक्षाणां समूहे ॥ वृक्षादिभ्यः खण्डः ॥

वृक्षचरः । पुं० वानरे ॥

वृक्षधूपः । पुं० श्रीवासे । सरलद्रवे ॥

वृक्षनाथः । पुं० वटवृक्षे ॥

वृक्षपञ्चकम् । न० क्षीरिवृक्षपञ्चके ॥

वृक्षनाकः । पुं० वटद्रुमे ॥

वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ॥

वृक्षभित् । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वास्याम् ॥ वृक्षं भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

वृक्षभेदी । पुं० कुठारविशेषे । वृक्षादने ॥ वृक्षं भेत्तुं शीलमस्य । भिदिर् विदारणे । सुपीति णिनिः ॥

वृक्षमर्कटिका । स्त्री० कपिङ्गुतिप्रसिद्धे पर्णमृगजातौ ॥

वृक्षमार्जारः । पुं० वृक्षविडाले । गिलहरी० टिलेरी० इ० भा० ॥

वृक्षमृङ्गः । पुं० अलवेतसे ॥

वृक्षराजः । पुं० अम्लवेतसे ॥

वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षे रोहतीति रुहेर्मूलविभुजादित्वात् कः ॥ अमृतस्रवायाम् ॥

वृक्षवाटिका । स्त्री० अमात्यस्य० गणिकायाः० गेहस्योपवने ॥ वट्यते । वट वेष्टने । संज्ञायामिति ण्वुल् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् । वृक्षाणां वाटिका ॥

वृक्षादनः । पुं० वृक्षभेदिनि० कुठारविशेषे ॥ वृक्षमत्ति । अद० । कृत्यल्युट इति ल्युट् ॥ चलदले । मधुच्छदे । पियाले ॥

वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् ॥ विदारीकन्दे । विदारीगन्धिकौषधौ । टित्त्वान्ङीप् ॥

वृक्षादिरुहकम् ।) वृक्षादिरूढकम् ।) न० आलिङ्गने ॥

वृक्षामयः । पुं० लाक्षायाम् ॥

वृक्षाम्लः । पुं० आम्रातके । न० शाकाम्ले । तिन्तिडीके । चुक्रे ॥ अस्य गुणाः । वृक्षाम्लमाममम्लोष्णं वातघ्नं कफपित्तलम् । पक्वन्तु गुरु सङ्ग्राहि कटुकं तुवरं लघु । अम्लोष्णं

रोचनं रुच्यं दीपनं कफशातकृत् । तृष्णार्शोग्रहणीगुल्मशूलहृद्रोगजन्तुजित् ॥ वृक्षस्याऽम्लम् ॥ वृक्षे च्वक्लो वा ॥

वृक्षायुर्वेदः । पुं॰ महीरुहाणां चिकित्सायाम् ॥ स चोक्ताधाराच्यां ५३ अध्याये । यथा । तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्ता न मनोज्ञा जलाशयाः । तस्माद्धि जलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशयेत् ॥ १ ॥ तत्र भूलक्षणम् । मृद्वी भूः सर्ववृक्षाणां हिता तस्यां तिलान् वपेत् । पुष्पितांस्तांश्च मृद्नीयात् तत्कर्म प्रथमं भुवः ॥ प्रथमरोप्यवृक्षाः । अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाः सप्रियङ्गवः । मङ्गल्याः पूर्वमारामे रोपणीया गृहेषु वा ॥ ३ ॥ काण्डरोप्याणां विधानमाह । पनसाशोककदलीजम्बूबकुलदाडिमाः । द्राक्षापालीबलाश्चैव बीजपूरातिमुक्तकाः ॥ एते द्रुमाः काण्डरोप्या गोमयेन प्रलेपिताः । मूलोच्छेदेऽथवा स्कन्धे रोपणीयास्ततः परम् ॥ ५ ॥ कालनियमार्थमाह । अजातशाखान् शिशिरे जातशाखान् हिमागमे । वर्षागमे च सुस्कन्धान् यथादिक्स्थान् प्ररोपयेत् ॥ घृतोशीरतिलक्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः । आमूलस्कन्धलिप्तानां सङ्क्रामणविरोपणम् ॥ ७ । रोपणविधानम् । शुचिर्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः । रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्तैरेव जायते ॥ ८ ॥ रोपितानां सेकविधानम् । सायंप्रातश्च घर्मर्त्तौ शीतकाले दिनान्तरे । वर्षासु च भुवः शोषे सेक्तव्या रोपितद्रुमाः ॥ ९ ॥ अनूपजानाह । जम्बूवेतसवानीरकदम्बोदुम्बरार्ज्जुनाः । बीजपूरकमृद्वीकलकुचाश्च सदाडिमाः । वञ्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा । तिमिरोऽम्रातकश्चेति षोडशानूपजाः स्मृताः ॥ ११ । रोपितानां वृक्षाणां॰ कियन्मानमन्तरं कार्यमित्याह । उत्तमं विंशतिर्हस्ता मध्यमं षोडशान्तरम् । स्थानात् स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरम् ॥ १२ ॥ किमर्थमन्तरं कार्यं तदाह । अभ्यासजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम् । मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग् यच्छन्ति पीडिताः ॥ २३ ॥ तेषां रोगज्ञानमाह । शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्रता । अवृद्धिश्च प्रबालानां शाखाशोषो रसस्रुतिः ॥ १४ ॥ एतेषां चिकित्सामाह । चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विशोधनम् ॥ विडङ्गघृतपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा ॥ फलनाशे चिकित्सितमाह ॥ फल

नाशिकुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः । शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ वृद्ध्यर्थंप्रयोगः । आविकाजशकृच्चूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् । सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुलया सह ॥ सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः । वल्लीगुल्मलतानाञ्च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥ अथ बीजानां वापनविधानम् । वासराणि दश दुग्धभावितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् । गोमयेन बहुशो विरूक्षितं क्रोडमार्गपिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकरवसासमन्वितं रोपितञ्च परिकल्पितावनौ । क्षीरसंयुतजलावसेचितं जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥ अथ तिन्तिडीविधानम् । तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लरीं व्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥ अथ कपित्थबीजरोपणम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूलान्यास्फोतधात्रीधववासिकानाम् । पलाशिनी वेतससूर्यवल्लीश्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ क्षीरे शृते चाप्यनया सुशीते तालशतं स्थाप्य कपित्थबीजम् । दिने दिने शोषितमर्कपादैर्मासं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्यम् ॥ हस्तायतं तद्द्विगुणं गभीरं खात्वावटं प्रोक्तजलावपूर्णम् । शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः । मत्स्यामिषाम्भःसहितञ्च हन्याद्यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ उप्तञ्च बीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् । वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥ अथान्येषां रोपणम् । शतशोऽङ्कोठसम्भूतफलकल्केन भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ वापितं करकोन्मिश्रमृदि तत्क्षणजन्मकम् । फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥ श्लेष्मातकरोपणम् । श्लेष्मातकस्य बीजानि निष्कुलीकृत्य भावयेत् प्राज्ञः । अङ्कोलसद्विज्जलाद्भिश्छायायां सप्तकृत्व एव ॥ माहिषगोमयघृष्टान्यस्य करीषे च तानि निक्षिप्य । करकाजलमृद्योगे न्युप्तान्यह्ना फलकराणि ॥ वृक्षाणां रोपणे नक्षत्राणि । ध्रुवमृदुमूलविशाखागुरुभं श्रवणं तथाश्विनं हस्तम् । उक्तानि दिव्यदृग्भिः पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षारुहा । स्त्री॰ वृक्षरुहायाम् । वृक्षमारोहतीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । त्रि॰ वृक्षाणामारोप

यितरि ॥

वृक्षार्हा । स्त्री० महामेदायाम् ॥

वृक्षालय : । पुं० खगे । पक्षिणि ॥

वृक्षाश्रयी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥

वृक्षेशय : । पुं० विहगे ॥ वृक्षे शेते । शीङ्० । अधिकरणे शेतेरित्यच् । शयवासवासिष्वकालादित्यलुक् ॥

वृक्षोत्पल : । पुं० कर्णिकारे ॥

वृजन : । पुं० केशे ॥ न० पापे ॥ आकाशे ॥ वृणक्ति० वृज्यतेऽनेन वा । वृजीवर्जने । कृपृवृजीत्यादिना क्यु : ।

वृजिन : । पुं० केशे ॥ न० कल्मषे । अघे ॥ रक्तचर्मणि ॥ कर्मफले । धर्माधर्मरूपेसंसारफलेकर्म्मणि ॥ पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥ त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ वृज्यते । वृजी० । वृजे : किच्चेति० इनच् ॥

वृजिनच्छित्० ट् । त्रि० दुःखहन्तरि ॥

वृत : । त्रि० वृत्ते । व्यावृत्ते । कृतवरणे ॥ स्वयंवरादौस्वीकृतवरादौ ॥ व्रियतेस्म । वृञ्वरणे । क्त : ॥ आवृते ॥

वृतकोशा । स्त्री० देवदाल्याम् ॥

वृतपत्रा । स्त्री० पुत्रदाल्यामोषधौ ॥

वृतपुत्रा । स्त्री० वृतपत्रायाम् ॥

वृति : । स्त्री० वरणे । वेष्टने । वाटे । वाडइतिग्रामीणप्रसिद्धविषयेकण्टकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृञ्० । क्तिन् ॥ गोपने ॥

वृतिङ्कर : । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥ त्रि० वृतिकारके ॥

वृतिस्थ : । पुं० सरटे ॥ त्रि० वृतौतिष्ठति ॥

वृत्त : । पुं० कूर्मे पुं० न० पद्ये ॥ यथा । पद्यंचतुष्पदीतच्चवृत्तंजातिरितिद्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातंजातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्तौ ॥ चारित्रे ॥ वेदबोधिताचारस्यपरिपालने ॥ छन्दसि ॥ कृतिच्छन्दोभेदे ॥ यथा । वृत्तमीदृशन्तुनामतोरजौरजौरजौगुरुर्लघुश्च । यथा । चित्तवृत्तलीलयानिसर्गरम्यदेहरूपविभ्रमेणराजमानसद्वये । विलासस-म्पदाकलाकुतूहलेन । य : समंव्रजाङ्गनाजनै : सुराङ्गनाभिभै : स्तुवंसमेत्यविष्णु, रुक्मलासचित्तपद्मकोषषट्पद : समेसदास्तु ॥ त्रि० अधीते ॥ सोऽध्ययनेवृत्तमितिनिपातित : । वृत्तंव्याकरणम्० अधीतमित्यर्थ : ॥ अतीते ॥ अतिवर्त्तुले ॥ वृते ॥ मृते ॥ दृढे ॥ वर्त्तेस्म० वृत्यतेस्मवा । वृतुवर्त्तने । गत्यर्थेतिक्त : ॥ वर्त्तनम् । वृतुवर्त्तनेवरणेवा । भावेक्तोवा ॥

वृत्तकम् । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणेयथा । अकठोराऽक्षरंस्वल्पसमासंवृत्तकंमतम् ॥ यथा । सद्धियायामेवजगतांगति : परमपुरुष : पुरुषोत्तमोदृप्तदानवभरेणभग्

राज्ञीमवनिमवलोक्यकरुणार्द्रं हृदयस्तस्याभारमवतारयितुं रामकृष्णस्वरूपेणांशतोयदुवंशेऽवततारयस्तुप्रसङ्गेनापिस्मृतोवागृहीतनामापुंसां संसारपारमवलोकयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री० वृत्तकर्कट्याम् ॥

वृत्तकर्कटी । स्त्री० वृत्तोर्वारी । षड्भुजायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायंसमासाढ्यंदृढाक्षरम् । वृत्तैकदेशसम्बन्धाद्वृत्तगन्धिपुन : स्मृतम् । तदुदाहरणंयथा । जयजयजयजनार्द्दनसुकृतिमनस्तडागविकस्वरचरणपद्मपद्मपत्रनयनपद्मापद्मिनीविनोदराजहंसाभभास्वरयश : पटलपरिपूरितभुवनकुहर । हरकमलासनादिवृन्दारकवृन्दवन्दनीयपादारविन्दद्वन्द्व द्वन्द्वनिर्मुक्तयोगीन्द्रहृदयमन्दिराविष्कृतनिरञ्जनज्योति : स्वरूपनीरदरूपविरूपजनाथनाथजगन्नाथमामनवधिभवदु : खव्याकुलंरक्षरक्ष ॥

वृत्तगुण्ड : । पुं० तृणविशेषे । दीर्घनाले । जलाश्रये ॥ अयंद्विधा । लघुस्थूलभेदात् । तत्रस्थूलोऽधिकगुणः ॥

वृत्ततण्डुल : । पुं० यावनाले ॥

वृत्तत : । अ० वृत्तेनेत्यर्थे ॥

वृत्तनिष्पावी । स्त्री० वृत्तनिष्पाविकायाम् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री० महाशणपुष्पिकायाम् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्प : । पुं० कदम्बे ॥ शिरीषे ॥ वानीरे ॥ कुब्जके ॥ मुद्गरे ॥

वृत्तफल : । पुं० दाडिमे ॥ बदरे ॥ न० मरिचे ॥

वृत्तफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

वृत्तमल्लिका । स्त्री० श्वेतार्कें । सोदिन्याम् ॥

वृत्तबीज : । पुं० भिंडायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री० आढक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्न : । त्रि० सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री० भिञ्झिरिष्टायाम् ॥ प्रियङ्गौ । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनर्द्धि : । स्त्री० ब्रह्मवर्चसे ॥ वृत्तस्वाचार : ० अध्ययनस्यगुरुमुखादध्ययनम् ० तयोर्ऋद्धि : ॥

वृत्तानन्दम् । न० मात्रावृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणोदाहरणं यथा । एकादशविश्रामि० सप्तविरामि० यदिवृत्तान्तंभवति । छंदोवृत्तानन्दमिहत्वानन्दकारिफणिन्द्रपतिरितिवदति ॥ यथा । मधुरस्मितनवशालियदिवनमालिवदनकमलमवलोकये । अ

वृत्ति :

धरसुधारसधामपरमभिरामसवलम्बे जीवितमये ॥

वृत्तान्त : । पुं॰ वार्तायाम् । प्रवृत्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा । अतीतजन्मवृत्तान्तं बाल्ये प्रायेणपश्यति । ऐहिकं यौवनेऽन्ते तु तपस्वीभाविबोध्यते ॥ वार्ताजनश्रुतिराख्यायिका चेतिस्वामी ॥ प्रभेदे । विशेषे ॥ प्रक्रियायाम् ॥ कात्स्न्र्ये । प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुवर्तनीयोगवेषणीयोऽन्त : समाप्तिर्यस्य । वृत्तोन्तोस्य॰वृत्तस्यान्तइतिवा ॥ भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तस्यलक्षणोदाहरणे यथा । इहसप्तचतुष्कलगणनिर्मितपर्द्धचलघुविरामं भवतियदि । नागाधिपपिङ्गलभणितसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदंहिपदि ॥ यथा । इदितावदनेक : स्फुरतिविवेकस्तपसिमनोनियतं भवति । यावन्नवहरिणीनयनातरुणीस्मितसुभगं नविलोकयति ॥

वृत्ति : । स्त्री॰ व्याख्यानग्रन्थविशेषे । विवरणे ॥ आजीवे । वर्तने । कृष्यादिजीवने । अनुष्टुपयांजीविकायाम् ॥ कैशिक्यादौ ॥ यथा । भारतीसात्वतीचैवकैशिक्यारभटीतथा । चतस्रोवृत्तयश्चैतायासुनाट्यंप्रतिष्ठितमितिभरत : । शृङ्-

वृत्ति :

गारेकैशिकीवीरेसात्वत्यारभटीपुन: । रसेरौद्रे चवीभत्से वृत्तिस : र्वंचभारती । चतस्रोवृत्तयेह्येता : सर्वनाट्यस्यमातृका : ॥ प्रवर्तने ॥ विधृतौ ॥ व्यवहारे ॥ वर्ततेऽनया । वृतुवर्त्तने । स्त्रियांक्तिन् । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु पञ्चविधासु ॥ लज्जादिवृत्तीनामपिपञ्चस्वेवान्तर्भाव : ॥ अर्थसन्निकृष्टेन्द्रिये ॥ इन्द्रियाणांव्यापारे । विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तीनामानन्त्यादर्थ यत्तांसूत्रयतिपतञ्जलि : । वृत्तय : पञ्चतय्यक्लिष्टाअक्लिष्टाइति । वृत्तयश्चित्तस्यपरिणामविशेषा : । रागद्वेषादिक्लेशरूपा : ॰आसुरवृत्तय : क्लिष्टा : । रागादिरहितादैववृत्तयोऽक्लिष्टा : । यद्यपिपञ्चस्वेवक्लिष्टानामक्लिष्टानामन्तर्भाव : ॰तथापिक्लिष्टाएवनिरोद्धव्याइतिमन्दबुद्धिंवारयितुंताभि : सहाक्लिष्टाउदाहृता : । नामधेयलक्षणाभ्यांवृत्तीर्विशदयितुंसूत्रषट्कमाह । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतय : । प्रत्यक्षानुमानागमा : प्रमाणानि । विपर्ययोमिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् । अतद्रूपप्रतिष्ठम्॰तस्यार्थस्ययद्रूपंनतस्मिन्रूपेप्रतिष्ठति॰तस्यार्थस्ययत्पारमार्थिकंरूपंनतत्प्रतिभा

सयतीतियावत् । संशयोऽप्यतद्रूप प्रतिष्ठत्वान्मिथ्याज्ञानम् • यथास्था णुर्वापुरुषोवेति । शब्दज्ञानानुयापातीवस्तुशून्योविकल्प : । अभावप्रत्ययालम्बनावृत्तिर्निद्रा । अनुभूतविषयाऽसम्प्रमोष : स्मृति : ॥ तत्रप्रमाणविपर्ययविकल्पाजाग्रदवस्था • तएवयदानुभवबलात् प्रत्यक्षायमाणा : सास्वप्न : • निद्रात्वसंवेद्यमानविषया • स्मृतिश्चप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रानिमित्तेतिव्याख्याता वृत्तय : ॥ कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपासुपञ्चसु ॥ विच्छिन्नश्प्रतिविधाने ॥ अप्रतिबन्धे ॥

वृत्तिम्लान : । त्रि॰ वृत्तिक्षीणे ॥

वृत्तिज्ञानम् । न॰ घटाकारज्ञाने ॥ यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञानमेव • तथापि • अन्त : करणदोषैस्तत् तथातथाभातीतितत्तोभेद : ॥

वृत्तिनिरोध : । पुं॰ वृत्तीनांप्रतिहनने ॥ तत्साधनंसूत्रयतिभगवान् पतञ्जलि : । अभ्यासवैराग्याभ्यांतन्निरोध : • इति । प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपाणांचित्तवृत्तीनामभ्यासवैराग्याभ्यांप्रतिहननंसनिरोध : यथातीव्रवेगोपेतंनदीप्रवाहंसेतुबन्धनेननिवार्यकुल्याप्रणयनेनक्षेत्राभिमुखंतिर्यक्प्रवाहान्तरमुत्पाद्यते • तथावैराग्येणचित्तनद्याविषयप्रवाहंनिवार्य • समाध्यभ्यासेन • प्रशान्तप्रवाह : सम्पाद्यते । एतदुक्तं भवति । तासांविनिवृत्तबाह्याभिनिवेशानामन्तर्मुखतयास्वकारणएवचित्तेशक्तिरूपतयावस्थानम् । तत्र विषयदोषदर्शनजेनवैराग्येण • तद्वैमुख्यमुत्पाद्यते • अभ्यासेनचसुखजनकशान्तप्रत्ययप्रवाहप्रदर्शनेनद्वारेण दृढंस्थैर्यमुत्पाद्यतइत्याभ्यांभवतिचित्तवृत्तिनिरोध : ॥

वृत्तिभेद : । पुं॰ प्रवृत्तिनिमित्तभेदे ॥

वृत्तिमान् । त्रि॰ वार्ते ॥ वृत्तिरस्यास्मिन्वास्ति । मतुप् ॥

वृत्तिविषय : । पुं॰ वृत्तिव्याप्ये ॥ आत्मनि ॥

वृत्तिविस्मरणम् । न॰ ध्यातृध्येयाकारवृत्तिशून्ये । द्वैतानुसन्धाने ॥

वृत्तिव्याप्यत्वम् । न॰ विशिष्टशब्दादिप्रमाणबलात् • तत्तद्विषयाकाराधीसमुन्मेषाभिव्यक्तत्वे ॥ ब्रह्मज्ञाननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्षिता ॥

वृत्य : । त्रि॰ वरणीये ॥ वरणं • क्रियते । वृञ् वरणे । एतिस्तुशास्वृदृजुष : क्यप् ॥

वृत्त्यनुप्रास : । पुं॰ शब्दालङ्कारान्तरे । यथा । एकस्याप्यसकृत्पर : । ए

कस्य० अपिशब्दादनेकव्यञ्जनस्य० द्विर्बहुकृत्वोवासादृश्यंवृत्त्यनुप्रासः। यथा। युधिष्ठिरंद्वैतवनेवनेचरवृत्त्यस०इयोः स्वरव्यञ्जनसमुदाययोरेकदेशावृत्तिः॥

वृत्रः। पुं० ध्वान्ते। अन्धकारे॥ अरौ। शत्रौ॥ त्वष्टुःपुत्रे दानवविशेषे॥ वृजिनात्त्रातुमधुनायस्मात्त्वंजातोसिपुत्रक। तस्माद्वृत्रइतिख्यातंतवनामभविष्यति॥ घने॥ शैलविशेषे॥ वासवे। इन्द्रे॥ वृणोति। वृञ्०। बाहुलकात्त्रः॥ वर्त्तते। वृतुवर्त्तने। स्फायितञ्चीत्यादिनारक्वा॥

वृत्रद्विट्। पुं० इन्द्रे॥ वृत्रंद्वेष्टि। द्विषअप्रीतौ। सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप्॥

वृत्रभोजनः। पुं० गण्डीरे। समष्ठिलायाम्। समठ०इ०गौ०दे०भा०॥

वृत्रहा। पुं० इन्द्रे॥ वृत्रंहतवान्। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप्॥

वृत्रारिः। पुं० शक्र। इन्द्रे॥

वृथा। अ० वन्ध्ये। मुधा। अविधौ। निरर्थके॥ यथा। वृथावृष्टिःसमुद्रस्यतृप्तस्यभोजनंवृथा। वृथादानंसमर्थस्यनीचस्यसुकृतंवृथा॥ निष्कारणे॥

वृथाजन्म। न० निरर्थकेजनने॥ *

वृथादानम्। न० परिहासनिमित्तपण्डादिभ्योदेये॥ धूर्त्तेवन्दिनिमल्लेचकुवैद्येकितवेशठे। चारचारणचौरेषुदत्तंभवतिनिष्फलम्॥

वृथामांसम्। न० देवतादिकमनुद्दिश्यकृतेमांसे॥ तद्भक्षणेप्रतत्त्वंभवतीत्युक्तंवह्निपुराणे। यथा। वृथारेतावृथामांसीवृथावादीवृथामतिः। निन्दकोद्विजदेवानांसम्प्रेतोजायतेनरइति॥

वृद्धः। पुं० वृद्धदारके॥ न०गन्धद्रव्यविशेषे। शैलजे। शैलेये। अश्मपुष्पे। रन्दूच०छरीला०इत्यादिभाषाप्रसिद्धे॥ रूढे॥ त्रि० जीर्णे। प्रवयसि। स्थविरे। जीने। गतयौवने॥ सप्ततिवर्षानन्तरंवृद्धउच्यते। यथा। वृद्धोजनोदुःखशतानिभुङ्क्ते। इ०॥ नतेनवृद्धोभवतियेनास्यपलितंशिरः। योवैयुवाप्यधीयानस्तंदेवाःस्थविरंविदुरितिमनुः। वृद्धस्यप्रत्युत्थायाभिवादनंकार्य्यम्॥ ज्ञे। पण्डिते॥ वर्द्धतेस्म। वृधुवृद्धौ। गत्यर्थेतिक्तः। यस्यविभाषेतिनेट्॥

वृद्धकाकः। पुं० काकोले। द्रोणकाके॥

वृद्धगङ्गा। स्त्री० कामरूपपीठस्थनदीविशेषे॥

वृद्धत्वम्। न० स्थाविरे। वार्द्धक्ये॥ वृद्धस्यभावः। तस्यभावस्त्वतलौ॥

वृद्धदारकः । पुं० छगलान्त्राम् । विधारा० इ० भा ॥ वृद्धोदारकोऽस्मात् ॥ वृद्धत्वं दारयतिवा । ण्वुल् ॥

वृद्धदारु । न० वृद्धदारके । विधारा० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ यथा । वृद्धदारुद्वयंगौल्यं पिच्छिलंकफवातनुत् । बल्यंकासामदोषघ्नं द्वितीयंस्वल्पशौर्यदम् ॥

वृद्धनाभिः । त्रि० उन्नतनाभौ । तुण्डिले ॥ वृद्धाउन्नतानाभिरस्य ॥

वृद्धप्रपितामहः । पुं० प्रपितामहस्यजनके ॥

वृद्धप्रपितामही । स्त्री० प्रपितामहस्यजनन्याम् ॥

वृद्धबला । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥

वृद्धवाहनः । पुं० आम्रवृक्षे ॥ सुपक्वोवृद्धवाहनइतिकेचित् ॥

वृद्धविभीतकः । पुं० आम्रातके ॥

वृद्धश्रवाः । पुं० सुनासीरे । इन्द्रे ॥ वृद्धेभ्यः शृणोति । श्रुश्रवणे । असुन् ॥ वृद्धंश्रवोऽस्येति वा । वृद्धेषुपण्डितेषुश्रवोयशोयस्येतिवा ॥ वृद्धात्बृहस्पतेः शृणोतिवा ॥

वृद्धश्रावकः । पुं० कपालिनि ॥

वृद्धसङ्घः । पुं० वार्द्धके ॥ वृद्धानां सङ्घः ॥

वृद्धसूत्रकम् । न० इन्द्रतूले । ग्रीष्महासे । मरुद्ध्वजे । बुढियाकासूत० इ० भा० ॥

वृद्धा । स्त्री० गतयौवनायाम् । पलिक्न्याम् । जरत्याम् ॥ तदवस्थाकालोयथा । आषोडशाद्भवेद्बाला-तरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतः प्रौढा वृद्धाभवतितत्परम् ॥ महाश्रावणिकायाम् ॥ अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धाङ्गुलिः । स्त्री० अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धिः । स्त्री० वर्द्धने । स्फात्याम् ॥ विष्कम्भादिष्वेकादशेयोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिवृद्धियोगोनरः सुभोगीविनयान्वितश्च । धनप्रयोगग्रहणेसुदक्षोविचक्षणः स्यात्क्रयविक्रयाभ्यामिति ॥ अष्टवर्गौषधान्तरे । योग्यायाम् । ऋद्धौ । सिद्धौ । लक्ष्म्याम् ॥ अस्यागुणायथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चमधुरासुस्निग्धातिक्तशीतला । रुचिमेधाकरीश्लेष्मकुष्ठक्रिमिहरापरा ॥ प्रयोगेष्वनयोरेकंयथालाभंप्रयोजयेत् । यत्रयद्दातुमिष्टः स्याद्द्वयमप्यत्रयोजयेदितिराजनिर्घण्टः ॥ ऋद्धिवृद्ध्योरुत्पत्तिलक्षणानामगुणायथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दौद्वौभवतः कोषयामले । श्वेतलोमान्वितः कन्दोलताजातः सरन्ध्रकः ॥ सएवऋद्धिर्वृद्धिश्चभे

दमप्येतयोर्भुवि । तुलग्रन्थिसमोऋ-
द्धिर्ग्रामावर्त्तफलाचसा ॥ वृद्धि
स्तुदक्षिणावर्त्तफलाप्रोक्तामहर्षि-
भिः । ऋद्धिर्योग्यंसिद्धिलक्ष्म्यौ
वृद्धेरप्याह्वयाइमे ॥ ऋद्धिर्वल्या
त्रिदोषघ्नीशुक्रलामधुरागुरुः । प्रा
णैश्वर्यकरीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशि
नी॥ वृद्धिर्गर्भप्रदाशीताबृंहणीमधु
रास्मृता । वृष्यापित्तास्रशमनी-
क्षतकासक्षयापहा ॥ राज्ञामप्यष्ट
वर्गस्तुयतोऽयमतिदुर्लभः । तस्मा
दस्यप्रतिनिधिंगृह्णीयात्तद्गुणंभि
षक् ॥ मुख्याभावे प्रतिनिधिः ॥
प्रतिनिधिमाह । मेदाजीवकका
कोलीऋद्धिद्वन्द्वेपिचासति । व
रीविदार्यश्वगन्धावाराहीश्चक्रमात्-
क्षिपेत् ॥ मेदामहामेदास्थानेशता
वरीमूलम्० जीवकर्षभकस्थाने
विदारीमूलम्० काकोलीक्षीरका
कोलीस्थानेऽश्वगन्धामूलम्० ऋ-
द्धिवृद्धिस्थानेवाराहीकन्दंगुणै-
स्तुल्यंक्षिपेत् ॥ कलान्तरे । वृद्धौ
। लाभे । सूद० व्याज० इ० भा०
॥ अभ्युदये ॥ समृद्धौ ॥ हर्षे ॥
मुष्कवृद्धौ । कुरण्डरोगे । शै
लेये ॥ धने ॥ समूहे ॥ नीतिवेदि
नांक्षयादित्रिवर्गान्तर्गतवर्गविशेषे
॥ ह्रासाभावे ॥ वर्द्धनम् । वृधु वृ
द्धौक्तिन् । वर्द्धतेऽनयावा ॥ उक्त

कर्णौनमूलधनातिरिक्तग्राह्यधने ॥
वृद्धिका । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥
वृद्धिजीविका । स्त्री० अर्थप्रयोगे ।
कुसीदे । ऋणदानजीविकायाम् ॥
वृद्ध्याजीविका ॥
वृद्धिजीवी । त्रि० कुसीदिके ॥ वृ
द्ध्यर्थंद्रव्यंवृद्धिः । तयाजीवितुं
शीलमस्य । णिनिः ॥
वृद्धिदः । पुं० जीवके ॥ शूकरक-
न्दे ॥ त्रि०वृद्धिदायिनि ॥
वृद्धिश्राद्धम् । न० आभ्युदयिकश्रा
द्धे ॥ नांदीमुखश्राद्धे ॥
वृद्धोक्षः । पुं० जरद्गवे । वृद्धवृ-
षे ॥ वृद्धश्चासावुक्षाच । अचतुरे
तिसाधुः ॥
वृद्ध्याजीवः । त्रि० वृद्धिजीविनि ।
कुसीदिके ॥ वृद्धिराजीवोजीवि
काऽस्य ॥
वृधसानः । पुं० मनुष्ये ॥ वर्द्धते ।
वृधु० । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः
कित्इत्यसानच् ॥
वृन्तम् । न० फलपत्रादिर्येनधार्यते
तत्र । प्रसवबन्धने । बैंटा०बोंटा०
इ०भा० ॥ वृणोति । वृञ्० । बा
हुलकात्क्लिधृषीतिक्तोनुम्च ॥ घ
टीधारायाम् ॥ कुचाग्रे । स्तन-
मुखे ॥
वृन्ताकम् । न० वार्ताकौ । अस्यगु
णायथा। वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ अ

षिच। वृन्ताकंस्वादुतीक्ष्णोष्णंकटु पाकमपित्तलम्। ज्वरवातबला सघ्नंदीपनंशुक्रलंलघु॥ तद्वलंक फपित्तघ्नंवृद्धंपित्तकरंगुरु॥ वृ न्ताकंपित्तलंकिञ्चिदङ्गारपरिपाचि तम्। कफमेदोनिलामघ्नमत्यर्थं लघुदीपनम्॥ तदेवहिगुरुस्निग्धं सतैलंलवणान्वितम्॥ अपरंश्वेतवृ न्ताकंकुक्कुटाण्डसमंभवेत्। तदर्श स्सुविशेषेणहितंहीनञ्चपूर्वत:॥ पूर्वत: कृष्णात्॥ भोजनंधिगवृ न्ताकंवृन्ताकंधिगवृन्ताकम्। सवृन्तं धिगतैलाढ्यंसतैलंधिगरामठम्॥ स र्वासांशाकजातीनांवृन्ताकंशाकना यकम्॥

वृन्ताकी। स्त्री॰ वार्ताक्याम्॥

वृन्तिका। स्त्री॰ वृन्तितायाम्। कटु क्याम्॥

वृन्दः। पुं॰ दशार्बुदे। शतकोटौ। महार्बुदे। ध्वजे॥ न॰ समूहे॥ वृणुते वृणभक्ते। वृन्दादयश्चेतिसाधुः॥

वृन्दा। स्त्री॰ तुलस्याम्॥ जलन्धरस्य पत्न्याम्॥ केदारराजकन्यायाम्॥ राधाषोडशनामान्तर्गतनामवि शेषे॥

वृन्दारः। त्रि॰ मनोज्ञे॥

वृन्दारकः। पुं॰ अमरे। देवतायाम्। सुरे। प्रशस्तंवृन्दंयस्यसः। शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन्। स्त्रियांसूत

कापुत्रिकावृन्दारकाणांवेतिवक्तव्य मिति॰ वृन्दारका॰ वृन्दारिकेत्युभ यम्॥ यूथपतौ॥ यथा। वृन्दा रकः सुरश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपातरी तिव्याडि:॥ त्रि॰ मनोज्ञे॥ श्रेष्ठे॥

वृन्दावनम्। न॰ स्वनामप्रसिद्धे तीर्थविशेषे॥ वृन्दावनेकेशजालमु मानाम्नीचदेवता। भूतेशोभैरव स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायकः॥ इ त्यागम:॥ वृन्दायत्रतपस्तेपेतत्तु वृन्दावनंस्मृतम्। वृन्दयाचकृता क्रीडातेनवामुनिसत्तम॥ इतिपु राणम्॥ वृन्दायावनम्॥

वृन्दावनेश्वरकः। पुं॰ श्रीकृष्णे॥

वृन्दावनेश्वरी। स्त्री॰ राधायाम्॥

वृन्दिष्ठः। त्रि॰ अतिवृन्दारके॥ अय मेषामतिशयेनवृन्दारकः। इष्ठन्। प्रियस्थिरेतिसाधुः॥

वृन्दीयान्। त्रि॰ वृन्दारकतरे॥ अय मनयोरतिशयेनवृन्दारकः। ईयसु नि॰ प्रियस्थिरेतिवृन्दारकस्यवृन्दा-देश:॥

वृशः। पुं॰ आर्द्रके॥ मूले॥ वृणो ति॥ वृञ्॰। जनिदस्यादिनाश क्॥ उन्दुरौ॥

वृशा। स्त्री॰ औषधीविशेषे॥

वृश्चिकः। पुं॰ अलौ। द्रुणे। विच्छू॰ इ॰भा॰प्र॰॥ वृश्चिकविषस्यलक्षणं

यथा । दृष्ट्वग्निरिवादीचभिनती॰वोर्द्धमाशुच । वृश्चिकस्यविषं यातिपश्चाद्दंशोऽवतिष्ठते ॥ औषधन्तु । जीरकस्यकृत : कल्कोघृतसैन्धवसंयुत : । सुखोष्णोमधुनालेपाद्वृश्चिकस्यविषंहरेत् ॥ गन्धमाघ्राय मृदितसूर्यावर्त्तदलस्यतु । वृश्चिकेननरोविद्ध : क्षणाद्भवतिनिर्विष: ॥ अष्टमराशौ ॥ तल्लग्नजातस्यफलंयथा । वृश्चिकोदयसञ्जात : शौर्यवानतिदुष्टधी : । भवेद्विद्वानसम्पन्नोविग्रहीसुभग : सुधी : ॥ शूककीटे । शुयपोका॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥ ओषधीविशेषे ॥ वृश्चति । ओव्रश्चूच्छेदने । व्रश्चिकृषी : किकन् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री॰ पूतिकायाम् ॥

वृश्चिकर्णी । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वृश्चिका । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । नखपर्ण्याम् । पिच्छिलायाम् । अलिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिप : । पुं॰ मङ्गले ॥

वृश्चिकाली । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । वृश्चिपत्र्याम् । विषघ्न्याम् । सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् । भासुरपुष्पायाम् । विछाटी॰इ॰गौ॰भा॰ ॥ वृश्चिकालीविषघ्नीतुकासमारुतनाशिनी ॥

वृश्चिपत्री । स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम् ॥

वृश्चीर : । पुं॰ श्वेतमूलपुनर्नवायाम् ॥

वृष : । पुं॰ धर्म्मे ॥ वर्षतिफलम् । वृषुसेचनेसेचनेच । इगुपधेतिक : ॥ वर्षणात्सर्वकामानांधर्मोवृष : इतिशङ्करभाष्यम् ॥ बलीवर्द्दे । उक्षणि । भद्रे । ऋषभे । वृषभे । अनडुहि । सौरभेये । गवि ॥ शिववाहनवृषस्यस्वरूपंयथा । शृङ्गायुध : शुद्धकायश्चतुष्पाद्सितक्षुर : । वृहत्ककुत्कृष्णपुच्छ : श्यामस्कंधोवृष : स्मृतइति ॥ वृषोत्सर्गवृषे ॥ तल्लक्षणंयथा । चरणानिमुखंपुच्छंयस्यश्वेतानिगोपते : । लाक्षारससवर्णश्चतंनीलमितिनिर्द्दिशेत् ॥ एवंविधवृषःभावेऽन्योवृषभोयोयस्योपादेय : सोप्युक्त : । वर्णतस्तान्कपिलोव्राह्मणस्यप्रशस्यते । तथा । श्वेतोदर : कृष्णपृष्ठोव्राह्मणस्यप्रशस्यते ॥ स्निग्धरक्तेनवर्णेनक्षत्रियस्यप्रशस्यते ॥ काञ्चनाभेनवैश्यस्यकृष्णेनाप्यन्त्यजन्मन : ॥ इति । वृषोत्सर्गकालस्तुअशौचान्तद्वितीयदिनम् । कार्त्तिकीचैत्रीरेवतीयुताश्विनपूर्णिमाचेति ॥ शृङ्ग्याम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्येपुरुषविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । बहुगुणबहुबन्ध : शीघ्रकामोनताङ्ग: सकलरुचिरदेह : सत्यवादीवृषोयमि

ति ॥ तावुरिसंज्ञे द्वितीयराशौ एतद्राशिजातफलं यथा । स्थिरमतिंसुमतिंकमनीयतांक्षतांछिन्नृणामुपभोगताम् । वृषगतोद्विमगुर्भ्रममादिशेत्सुकृतिनः कृतिनःसुखान्यपि ॥ तल्लग्नजातस्यफलन्तु। वृषलग्ने भवेज्जातोगुरुभक्तः प्रियंवदः । गुणीकृतीधनीलुब्धःशूरः सर्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे ॥ वासे । वासके । चटरूषे ॥ मूषिके ॥ शुक्रे ॥ वास्तुस्थानभेदे ॥ रिपौ ॥ कामे ॥ बलवति ॥ ऋषभनामौषधे ॥ वर्षतिफलंमधुकामादीन् । वृषु० । इगुपधेतिकः ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ स्त्री कृष्णे ॥ पुण्ये ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । कोद्रवाः शालिमुद्गाश्च सक्तुमाषास्तथैवच । महार्घंयाव तेसर्वेवृषेचसुरवन्दिते ॥ १५ ॥ न० जले । पिच्छे ॥ वेतसे ॥ त्रि० पुण्यवति ॥

वृषकर्णी । स्त्री० सुदर्शनायाम् । सुदर्शनगुल्मे० इ० गौ० भा० ॥

वृषकर्मा । पुं० भगवति । वृषोधर्मःश्रेष्ठंकर्मास्य ॥

वृषकेतुः । पुं० कर्णस्यपुत्रे ॥

वृषगन्धा । स्त्री० अजान्त्र्याम् ॥

वृषचक्रम् । न० कृषिकर्मोक्तं वृषाकारचक्रे ॥

वृषणः । पुं० मुष्के । अण्डकोषे । वृषणौभवतःसारौकफासृङ्मांसमेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौवृषणौपुरुषावहौ ॥ स्थूललिङ्गोदरिद्रः स्याद्युःस्त्रेकवृषणोभवेत् विषमेणोचस्थूलोयः नृपः स्याद्वृषणोसमे ॥ प्रलम्बवृषणोल्पायुर्निर्द्रव्योमणिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषुसेचने । बाहुलकाल्ल्युः । बहुलमन्यत्रेतियुच्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

वृषणश्वः । पुं० इन्द्रस्याश्वे । उच्चैःश्रवसि । श्वेतहये ॥

वृषणवसु । न० इन्द्रवने । नन्दने । नन्दसारे ॥

वृषदंशकः । पुं० आखुभुजि । बिडाले ॥ वृषान्मूषिकान्दशति । दंश० । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वृषध्वजः । पुं० वृषाङ्के । शिवे ॥ वृषोध्वजश्चिह्नमस्य ॥ हेरम्बे ॥ पुण्यकर्मणि ॥

वृषा । पुं० कर्णे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे ॥ तुरगे ॥ वर्षति । वृषु० । कनिन् युवृषितक्षिराजोत्यादिना० कनिन् ॥

वृषनाशनः । पुं० विडङ्गे ॥

वृषपतिः । पुं० शिवे ॥ षण्ढे ॥

वृषपत्रिका । स्त्री० वस्तान्त्र्याम् । अजान्त्र्याम् ॥

वृषपर्वा । स्त्री० वृक्षविशेषे । दृश्या

ल्याम् । चक्राङ्ग्याम् । सुदर्शनायाम् । पुरातो॰ ह॰ गौ॰ भा॰ ॥ आखुपर्ण्याम् ॥

वृषपर्व्वा । पुं॰ अन्धकसूदने । शम्भौ । ईश्वरे ॥ दैत्यप्रभेदे । शृङ्गारिचि ॥ कशेरौ ॥ वृषरूपाविपर्वाख्यस्य ॥

वृषभ : । पुं॰ श्रेष्ठे ॥ गवि । वृषे ॥ औषधीभेदे । शृङ्ग्याम् ॥ वर्षति सूते भूमिं सिञ्चति । वृषु॰ । ऋषिवृषिभ्यांकिदित्यभच् । आदिजिने । कर्णरन्ध्रे ॥

वृषभगति : । पुं॰ ईश्वरे । शम्भौ । वृषभे यगतिर्यस्य ॥

वृषभध्वज : । पुं॰ महेश्वरे । शिवे । वृषभोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

वृषभाच : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ सर्वकामाभिवर्षकेचचिवौयस्य : । वहुव्रीहाविति षच् । वृषभोधर्मोदृष्टिरस्य वा ॥

वृषभाची । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानु : । पुं॰ सुरभानुपुत्रे । राधिकापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

वृषय : । पुं॰ आश्रये ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । वृङो : षुक्ह्रस्वश्चेतिकयन् । धातो : षुगागमश्च ॥

वृषल : । पुं॰ राजभेदे ॥ शूद्रे । चन्द्रगुप्तनृपे । वाजिनि । तुरगे ॥ अधार्म्मिके ॥ वृष्यते । वर्षति वा । वृषु॰ । वृषादिभ्यश्चित्तिकल : ॥ वृषं धर्मं लुनातिवा । लूञ् । अन्येभ्योपीतिड : ॥ वृषंलातिवा । ला॰ । क : ॥ वृषोहिभगवान् धर्मस्तस्य य : कुरुतेह्यलम् । वृषलंतंविदुर्देवास्तस्माद्धर्मंनलोपयेत् ॥

वृषलपति : । पुं॰ शूद्रे । चौरायांरान्नि ॥

वृषलवृत्ति : । पुं॰ शूद्रोपक्रमवृत्तौ ॥

वृषली । स्त्री॰ शूद्रायाम् ॥ जातित्वान्ङीष् ॥ स्त्रीमात्रे ॥ निरुक्तमत्र कुर्वन्ति । वृषस्यन्तीचपलयतिभर्त्तारमिति॰ वृषली॰ व्राह्मणस्यपरिणीताव्राह्मणप्रियवृषलीति॰ श्राद्धभुग्वृषलीतल्पमित्यत्रकुल्लूकभट्ट : ॥ वन्ध्यातुवृषलीज्ञेया॰ वृषलीतुमृतप्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ पितुर्गेहेचविवाहितायांरजस्वलायांकन्यायां ॥ यथाऽविकाश्यपी । पितुर्गेहेचयाकन्यारज : पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्यापितुस्तस्या : साकन्यावृषलीस्मृता ॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांव्राह्मणोज्ञाननदुर्बल : । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयंतंविद्याद्वृषलीपतिमिति ॥ स्वपतिं परित्यज्यपरपतिगामिन्याम् । यथा । स्वपतिंयापरित्यज्यपरवृषे॰ वृषायते । वृषलीसाहिविज्ञेयानशूद्रीवृषलीभवेदिति ॥

वृषलीपतिः। पुं० सवर्णामपरिणीय कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्याः पतिः ॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञा नदुर्बलः। अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयंतंवि द्याद्वृषलीपतिम् ॥ यदिशूद्रांव्रजेद्वि प्रोवृषलीपतिरेवसः। तांपितुर्गे हेसञ्जातरजस्काम् ॥

वृषलीफेन:। पुं० शूद्रायाअधररसे॥

वृषलोचन:। पुं० मूषिके ॥ त्रि० वृषनयने ॥

वृषवाहन:। पुं० शिवे ॥

वृषशत्रु:। पुं० विष्णौ॥ द्र० त्रि० ष: ॥ बिडाले ॥

वृषस्कन्धो। पुं० भृङ्गरोले ॥

वृषस्यन्ती। स्त्री० कामुक्याम्। मैथु नेच्छावत्याम् ॥ वृषंनरं०शुक्रंवा ०इच्छत्यात्मनः। सुपयात्मनः क्यच्। अश्ववीरवृषलवणानामा त्मप्रीतौक्यचौतिसुक्। लटः शत् उगितश्चेतिङीप् ॥

वृषा। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ कपि कच्छ्वाम् ॥ वर्षति। वृषेरिगुपधेति कः। टाप् ॥

वृषाकपायी। स्त्री० श्रियाम् ॥ गौर्य्या म् ॥ वृषाकपेःस्त्रीतिपुंयोगार्थे० वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदा त्तइत्यैकारादेशोङीप्च ॥ वर्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ श च्याम् ॥ स्वाहायाम्।

वृषाकपि:। पुं० हरे। स्मरहरे ॥ कृष्णे। वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वका मानांधर्मोवृष:। कात्तोयात्भू मिमपादितिकपिर्वराह:। वृषत्वा त्कपित्वाच्चवृषाकपि:। कपि र्वराहःश्रेष्ठश्चधर्मश्चवृषउच्यते। तस्माद्वृषाकपिंप्राह्कश्यपोमांप्रजा पतिरितिमहाभारतम् ॥ जातवे दसि। अग्नौ ॥ वृषंधर्मंनकम्प यति। कांपिकिश्चिच्चलनो। कु णिडकम्प्योर्नलोपश्चेति०इ:। वृ ष:दृषधर्मादाकम्पयतिदुष्टानितिवा ॥ यद्वा। वर्षतिकामान्। वृषु० । इगुपधेतिक:। आकम्पयतिपा पानि। पूर्ववदि:। वृषश्चासौ वाकपिश्च ॥ यद्वा। वृषाइन्द्रोन कम्पते०आकम्पतेवाऽस्मात् ॥ य द्वा। वृषोधर्मो० वृषाइन्द्रोवा०क पिरिवयस्य ॥ यद्वा। वृषरूपक: कपिर्वराह:। शाकपार्थिवादि: । अन्येषामपीतिदीर्घ: ॥ यद्वा। वृषाइन्द्रस्य० अकम् वृषाकम् पिब- ति० पिबतो। अन्तर्भावितण्यर्थो- वा। इन्द्रद्रु: खंप्राप्नोति० प्रापय तिवा:देत्यान्० रक्षकत्वात्। विचि संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण:। क्विपितु धागमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नतुक् ॥

वृषाकर:। पुं० माषे ॥

वृषाकृति:। पुं० विष्णौ। नारायणे।

धर्मार्थाथाकृतिरस्य ॥ वृषशब्दस्या र्थ्ये० आकृतिराकारः शरीरम् । वृषायधर्मार्थायाकृतिः शरीर मस्येति ॥

वृषाङ्कः । पुं० शङ्करे ॥ साधौ ॥ वृषः चक्रम्चिह्नमस्य ॥ भल्लातकी ॥ भल्लकी ॥

वृषाङ्गजः । पुं० डमरुवाद्ये ॥ वृ० श० र० लौ ॥

वृषाशन: । पुं० शिवे ॥ वृ० चि० ष: ॥

वृषाणक: । पुं० महाकाले ॥ वृ० चि० ष: ॥

वृषाधिप: । पुं० शुक्रग्रहे ॥ वृषस्य राशिविशेषस्याधिप: ॥

वृषान्तक: । पुं० जनार्दने ॥ वि ष्णौ ॥

वृषायण: । पुं० चटके ॥ वृ० श० लौ० ॥

वृषासन: । पुं० शिवे ॥ वृषोवली वर्द्द: आसनंयस्य ॥ वृषरूपासने ।

वृषाहार: । पुं० बिडाले ॥ वृषाम् विकमाहारोऽस्य ॥ वृ० श० लौ० ॥

वृषी । पुं० मयूरे ॥ वृ० श० ला० ॥

वृषी । स्त्री० यतीनामासने ॥ व्रतिवि ष्टरे । वर्षतिसुखम् । वृषु० । इगुपधेतिक: । गौरादि: ॥

वृषोत्सर्ग: । पुं० श्राद्धादौवत्सतरी

चतुष्टयसहितत्रिशूलचक्राङ्कितवृष त्यागे ॥

वृष्ट: । त्रि० सिक्ते ॥ वृषि: क्त: ॥

वृष्टि: । स्त्री० वर्षे । मेघाज्जलपत ने । वर्षणे । वर्षणम् । वृषु० । स्त्रियांक्तिन् ॥ भाग्याद्यायाम् तुष्टौ ॥

वृष्टिघ्नी । स्त्री० भूम्यामलक्याम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ त्रि० वृष्टिना शके ॥

वृष्टिजीवन: । पुं० देवमातृकेदेशे ॥ वृष्टिजीवनं यस्य: ॥ वृष्ट्याजीव नंयत्रवा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न० मेघाज्जलपतनेयत्ता याम् ॥ यथा । द्रोणोपस्थनिमित्तेन गर्भे० चौलाढकानिपवनेन । पञ्चमु तानवाभ्रै: स्तनितेनदशाढ्यप्रसव: ॥ कृतिवराहकौवृष्टेराढकद्रोणप्रमा णपरिज्ञानंपराशरपोक्तं । चाढका चतुरोद्रोणमपाविद्यात्प्रमाणत: । धनु: प्रमाणमिह्नन्याविद्याद्वीणा भिवर्षणम् ॥ समविंशाङ्गुलाना हि विचतुष्काङ्गुलोच्छ्रिते । भाण्डे वर्षतिसम्पूर्णे० मं यमाढकवर्षण म् ॥ तथाचाचार्य्य: । हस्तवि शालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाण निर्द्देश: । पञ्चाशत्पलमाढकमने नमिनुयाज्जलंपतितमिति ॥

वृष्टिभू: । पुं० भेके ॥ वृष्टौभवति ।

भू॰ । भुवः संज्ञान्तरयोरिति-
क्विप् ॥

वृष्णिः पुं॰ यादवे ॥ मेषे ॥ श्रीकृष्णे ॥ वर्षति । वृषु॰ । सृवृषिभ्यांकिदितिनिः ॥ त्रि॰ पाषण्डे ॥ चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ वृष्णायोगर्भोयस्य सः ॥

वृष्यः । पुं॰ माषे ॥ न॰ वाजीकरणे ॥ त्रि॰ शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥ वृष्यते । वृषु॰ । विभाषाकृवृषोरितिक्यप् । पक्षे ण्यतितु॰ वर्ष्यम् ॥ वृषायहिते ॥ वृषायकामुकायहितम् । खलयवमाषेति- यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री॰ वृद्धदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्लिका । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधे ॥ शतावर्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृसी । स्त्री॰ व्रतिनामासने ॥ ब्रह्मचार्याद्यासने ॥ ब्रुवन्तः सीदन्त्यस्याम् ॥ पृषोदरादित्वाद्ब्रुवच्छब्दस्य॰ वृ॰ आदेशः । अन्येष्वपीत्यधिकरणे डः ॥

वृहच्चञ्चुः । पुं॰ महाचञ्चुशाके पक्षिविशेषे । दीर्घपादे । कुलङ्ग॰- भा॰ ॥

वृहच्चित्तः । पुं॰ बीजपूरे ॥

वृहच्छल्कः । पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुकः । पुं॰ दार्वाघाटे । काठकोरवा॰ इतिख्यातेखगे ॥

वेकटः । पुं॰ वैकटिके । मणिकारे । मणिआरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ भेकटी॰ इ॰ गौ॰ देशभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ यूनि । जाततारुण्ये ॥ विदूषके ॥

वेगः । पुं॰ जवे । रंहसि । रये । स्यदे ॥ प्रवाहे । ओघे । धारायाम् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥ रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा । वेगान्नधारयेज्जातुविण्मूत्रक्षवतट्- क्षुधाम् ॥ अपिच । वेगरोधोनकर्त्तव्योऽन्यत्रक्रोधवेगतः ॥ पुनश्च । स्वभावतः प्रवृत्तानांमलादीनांजिजीविषुः । नवेगान्धारयेद्धीरः कामादीनान्तुधारयेदिति । पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तौसंस्कारे । वेजनम् । ओविजीभयचलनयोः । घञ् ॥

वेगनाशनः । पुं॰ श्लेष्मणि ॥

वेगवान् । पुं॰ ईश्वरे ॥ त्रि॰ वेगिनि ॥ वेगोजवोऽस्यास्ति । मतुप् ॥

वेगवती । स्त्री॰ अर्द्धसमवृत्तभेदे ॥ यथा । विषमेप्रथमात्स्वरहीनंदोधकमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा । स्मरवेगवतीव्रजरामाकेशववंशरवैरतिमुग्धा । रभसान्नगुरूनगणय

न्लोकेलिनिकुञ्जगृहायवगाम ॥
वेगसर : । पुं॰ वेगिद्दये ॥
वेगित : । त्रि॰ सञ्जातवेगे । वेगविशिष्टे ॥ वेग : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥
वेगी । पुं॰ श्येनपक्षिणि ॥ त्रि॰वेगवति । तरङ्गिणि । जाङ्घिके ॥ अतिशयितोवेगोऽस्य । अतइनिः ॥
वेगिहरिण : । पुं॰ श्रीकारीमृगे ॥
वेङ्कट : । पुं॰ द्रविडदेशस्थेऽचलविशेषे ॥
वेचा । स्त्री॰ मूल्ये ॥ विचिर्॰ । अच् । टाप् ॥ वेचामूल्यञ्चवेतनमितिहलायुध : ॥
वेजानी । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥
वेजित : त्रि॰ भीते ॥
वेडम् । न॰ सान्द्रविच्छिन्नचन्दने ॥
वेडा ।) वेडी ।) स्त्री॰ नौकायाम् ॥
वेण : । पुं॰ अङ्गात्सुनीथायामुत्पन्ने पृथो : पितरि : ॥ सतपुत्रेणतु जातेनवेणोपिचिद्दिवंययौ । पुन्नाम्नोनरकात्त्रात : सतेनसुमहात्मनेतिविष्णुपुराणम् ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेनत्वम्बष्ठामुत्पन्नोवेणउच्यतइतिमनु : ॥
वेणा । स्त्री॰भारतवर्षस्थनदीविशेषे ॥
वेणि : । स्त्री॰ वेण्याम् ॥ वेति॰ वीयतेवा । वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । बाहुलकाण्णत्वम् ॥ यद्वा । वेणति । वेणृ॰ । इन् ॥
वेणिवेधिनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥
वेणी । स्त्री॰ केशबन्धे । प्रवेण्याम् । प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ यथा । जटानेयंवेणीकृतकचकलापोनगरलंगलेकस्तूरीयंशिरसिशशिरेखानतिलकम् । इयंभूतिर्नाङ्गेप्रियविरहजन्माधवलिमापुरारातिर्भ्रान्त्याकुसुमशरकिंमांव्यथयसि ॥ देवताडे ॥ नद्यादेरन्तरे ॥ सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ मेष्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वेणृगतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु ॥ इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥
वेणीर : । पुं॰ अरिष्टवृक्षे ॥
वेणु : । पुं॰ नृपविशेषे ॥ त्वक्सारे । वंशे ॥ वंशवाद्ये ॥ यथा । महानन्दस्तथानन्दोविजयोथजयस्तथा । चत्वारउत्तमावंशामतङ्गमुनिसम्मता : ॥ दशाङ्गुलोमहानन्दोनन्दएकादशाङ्गुल : । द्वादशाङ्गुलमानस्तुविजय : परिकीर्त्तित : । चतुर्दशाङ्गुलिमितोजयइत्यभिधीयते ॥ वेणति । वेणृगत्यादौ । बाहुलकादु : ॥ यद्वा । अ

जति । अजिव्रीभ्यो निच्चेति णुः । अजीर्णौ ॥

वेणुकम् । न० तोत्त्रे । गजस्य तोदनदण्डे । वेणुनानिर्वृत्तम् । निर्वृत्ते अक्षद्यूतादिभ्य इति ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

वेणुकर्कर: । पुं० करीरवृक्षे ॥

वेणुज: । पुं० वेणुयवे ॥

वेणुदारी । पुं० नरकात्मजे । बाणासुरात्मजे ॥

वेणुध्म: । पुं० वैणविके । वंशीवादके ॥ वेणुंधमति । ध्मा० । आतोनुपसर्गेकः ॥

वेणुपत्री । स्त्री० वंशपत्रीतृणे ॥

वेणुयव: । पुं० वंशतण्डुले । वंशयवे ॥

वेणुवाद: । पुं० वैणवे ॥

वेणुवीजम् । न० वंशयवे ॥

वेणवा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेणवासङ्गम: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वेत: । पुं० वेत्रे ॥ तू० रा० नि० ॥

वेतनम् । न० कर्मकरस्य भृतौ । कर्मण्यायाम् । विधायाम् । भृत्यायाम् । निर्वेशे । कामकराख्य० इ० भा० ॥ जीवनोपाये । आजीवे ॥ रूप्ये ॥ वीयतेऽनेन । वीगत्यादौ । वीपतिभ्यांतनन् ॥

वेतस: । पुं० लताविशेषे । रथे । अम्बुपुष्पे । विदुले । शीते । वानीरे । वञ्जुले । वेत० इ० भा० ॥ अत्रभावप्रकाशः । वेतसो विदुलो नम्रो वञ्जुलो दीर्घपत्रकः । नादेयो गन्धपत्रश्च जललोका सम्भृतस्तथा ॥ नदीकूलप्रियस्त्वन्यः सुशीतो घनपुष्पकः । जलजातलोयकामो विदुरो जलवेतसः ॥ वेतसः शीतलो दाहशोथार्शोयोनिरुग्व्रणान् । हन्तिवीसर्पकृच्छ्रास्रपित्ताश्मरिकफानिलान् ॥ अयनम् । अण् । नपुंसकइतिस्त्रः । वाविकल्पस्य० इतंज्ञार्ना० स्रुति । षोऽन्तकर्मणि । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । अयतेः । वेञ् । वेञस्तुट्चेत्यसच् । बाहुलकादात्त्वं न ॥

वेतसाम्ल: । पुं० अम्लवेतसे ॥

वेतसी । स्त्री० वेतसे ॥

वेतसीका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेतस्वान् । त्रि० बहुवेतसदेशे ॥ वेतसाः सन्त्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् । मादुपधायाइतिवः ॥

वेताल: । पुं० द्वारद्वारपाले ॥ भूताधिष्ठितशवे ॥ अकस्मान्नभस्याभासमानेभूतविशेषे ॥ शिवगणाधिपविशेषे ॥

वेत्ता । त्रि० वेदितरि । ज्ञातरि ॥ वेत्ति । विद० । तृच् ॥

वेत्र: । पुं० वेते । योगिदण्डे । मुद्गरे । वीयते । वीगत्यादिषु । गुधृवीपचिवचीत्यादिना० त्र: ॥ वं

शे ॥ फलिन्याम् ॥ पुं॰ असुरविशे
षे ॥
वेत्रधरः । पुं॰ द्वारपाले ॥
वेत्रधारकः । पुं॰ द्वाःस्थिते ॥
वेत्रवान् । त्रि॰ वेत्रधारके ॥
वेत्रवती । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ सातुमा
लवदेशात् कालपीसमीपेयमुनायां
मिलिता ॥ वेत्रासुरमातरि ॥ वेत्रा
णिसन्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥
वेत्रावती । स्त्री॰ वेत्रवत्यांनद्याम् ॥
वेत्रासनम् । न॰ वेत्रनिर्मितासने ।
आसन्द्याम् ॥ स्याद्वेत्रासनमासन्दी
ति हेमचन्द्रः ॥
वेत्रासुरः । पुं॰ असुरविशेषे ॥
वेत्री । पुं॰ द्वारपाले ॥ त्रि॰ वेत्रयुक्ते ॥
वेदः । पुं॰ आम्नाये । श्रुतौ । क्रमो
पगृहीतवर्णात्मन्यपौरुषेयवाक्ये ॥
वेदयतिबोधयतिआत्मानम् । विद
ज्ञाने । इत्यतोऽस्मात्पचाद्यच्
॥ नार्थंबुद्ध्वावेदसृष्टिः कालिदासा
दिवाक्यवत् । किन्तुश्वासवदयत्ना
त्स्यादतोऽपौरुषेयता ॥ यथाहुरा
र्य्यायामाचार्य्याः । वेदोऽनादितया
चायद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवति
परमंप्रमाणंवेदेनास्तिस्वतस्त्वपरतो
वा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्यदपेक्षन्तेऽ
खिलानिमानानि । वाक्यंतन्निग
मानांमानंत्वाद्यतीन्द्रियावगतौ ॥
मानंप्रबोधयन्तंबोधंमानेनयेबुभुत्स

न्ते । एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्ति
तेमहात्मानः ॥ ४६ ॥ वेदोनादिर
मुष्यव्यञ्जकंईशः स्वयंप्रकाशात्मा ।
तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तोसौसूरि
भिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामव
लोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टम् । त
द्वददृष्टावगतौवेदवदन्योनवेदकोहे
तुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतर्क्कः क
श्चिद्विप्रकाशयति । तदिदमनुवा
दमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिध्यतिनकि
ञ्चित् ॥ अंशद्वयवतिनिगमेसाधयति
द्वैतमेकएकोंशः । अद्वैतमेववस्तुप्र
तिपादयतिप्रसिद्धमपरोंशः ॥ ५० ॥
सचवेदोमन्त्रब्राह्मणभेदाद्द्विविधः ।
विधिमन्त्रनामधेयनिषेधार्थवादभेदा
त्पञ्चविधश्चभवति ॥ अज्ञातज्ञा
पकोवेदइतिप्रमाणविदः ॥ अ
पिवेदार्थज्ञानप्रशंसामाहकूर्मपुराण
म् । नवेदपाठमात्रेणसन्तोषंका
रयेद्बुधः । पाठमात्रावसानस्तुपङ्के
गौरिवसीदति ॥ योऽधीत्यविधिव
द्विप्रोवेदार्थंनविचारयेत् । ससान्व
यः शूद्रसमः पात्रतांनप्रपद्यते ॥
व्यासश्च । वेदस्याध्ययनंसर्वंधर्मशा
स्त्रस्यवापियत् । अजानतार्थंतत्स
र्वंतुषाणांकण्डनंयथा ॥ यथापशुर्भा
रवाहीनतस्यभजतेफलम् । द्विजस्त
थार्थानभिज्ञोनवेदफलमश्नुते ॥ पा
ठमात्ररतोनित्यंद्विजातिःस्वार्थवर्जि

तान् । पशूनिवचतान्प्राज्ञोवाङ्
मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनम
धीतंयन्नेहनामुत्रतद्भवेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुद्धारायकल्पते । यो
धीतेनार्थंतत्त्वज्ञस्तस्यतद्धारणाद्वृथा
। भारवाहीसभृतकः केवलंक्लेशभा
ग्भवेत् ॥ तस्मादर्थंपरिज्ञानेयत्नः
कार्योविजानता । ज्ञानंकर्मचसंयु
क्तंयुक्तार्थंकथितंमया ॥ अधीतंश्रुत
संयुक्तंतथाश्रेष्ठंनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्व
र्गलोकमवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्द्वि
जः इति । अपिच । वेदार्थज्ञोज
पंजप्त्वातथैवाध्ययनंद्विजः । कुर्व
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकन्तुविपर्यये॰इ
तिव्यासः ॥ मनुः । वेदशास्त्रा
र्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । इहै
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते
इति ॥ व्यासः । समुच्चितंस्तोक
मपिश्रुताधीतंविशिष्यते । चतुर्णा
मपिवेदानांकेवलाध्ययनाद्द्विजाः ॥
अन्वेवाग्रन्थिनः श्रेष्ठाग्रन्थिभ्योधा
रिणोवराः । धारिभ्यस्त्वर्थतत्त्वज्ञा
स्तेभ्योप्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ पुस्त
केवेदलिखननिषेधः पाद्मोत्तरख
ण्डे ११० ऽध्यायेयथा । वेदस्यलिख
नंकृत्वायः पठेद्ब्रह्महाभवेत् । पुस्त
कंवागृहेस्थाप्यवज्रपातोभवेद्ध्रुवमि
ति ॥ विदन्त्यनेनधर्मम् । विदज्ञा
ने । हलश्चेतिघञ् ॥ वेदार्थवेदन
हेतुत्वाद्व्याकरणे ॥ व्याकरणेनहि
पदादिविभागशऋग्वेदादयोज्ञाय
न्ते ॥ अनुभवे । भावेघञ् ॥ वृत्ती
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश
के ॥ मीनशरीरावच्छेदेनभगवद्वा
क्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥

वेदगर्भः । पुं॰ अजयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे ॥ वेदोगर्भेयस्यसः ॥

वेदगर्भा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । वेदजन
यित्र्याम् ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्व
सितमेतदृग्वेदइत्यादिश्रुतेः । म
मैवाज्ञापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुरातनी
। ऋग्यजुः सामरूपेणसर्गादौसंप्रव
र्त्ततइतिकूर्मपुराणेद्वादशाध्यायेश्री
भगवद्युक्तेश्च । तथाचचत्वारोवेदाः
साङ्गाः सरहस्याबहुधाभिन्नाः । ए
कशतमध्वर्युशाखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधाबाह्वृच्य
म् । नवधाथर्वणोवेदइतिमहाभाष्य
म् ॥

वेदज्ञः । त्रि॰ वेदपारगे । वेदंजानाति
। ज्ञा॰ । आतोनुपसर्गइतिकः ॥

वेदनम् । न॰ अनुभूतौ । संवेदने ।
विदज्ञाने । ल्युट्चेति॰ल्युटिक्लीब
त्वम् ॥ विवाहे ॥

वेदना । स्त्री॰ ज्ञाने । दुःखे । पी
डायाम् । विदवेदनाख्याननिवा
सेषुचुरादिः । ण्यासेतियुच् । स

द्वा । विदज्ञाने । चर्त्तिवन्दिविदिभ्य
श्चेतिवाच्यमितियुच् ॥

वेदनास्कन्धः । पुं॰ विषयज्ञानप्रपञ्चे ।
विज्ञानस्कन्धजन्ययोः सुखदुःखयोः
याप्रियाप्रियानुभयविषयस्पर्शे सुख
दुःखतद्रहितविशेषावस्था चित्तस्य
जायते॰ सवेदनास्कन्धइतिवाचस्प
तिः । सुखादिप्रत्ययोवेदनास्कन्ध
इत्यानंदगिरिः ॥

वेदनिन्दकः । पुं॰ नास्तिके । वेदनि
न्दाकरे ॥ वेदंनिन्दति । णिदिकुत्सा
याम् । ण्वुल् ॥

वेदपारगः । पुं॰ मन्त्रब्राह्मणात्मकशा
खाध्यायिनि ॥ त्रि॰ अवगतवेदार्थ
तत्त्वे॰ ज्ञानिनि॰ सन्यासिनि ॥
वेदस्यपारंगच्छति । गम्लृ॰ । अ-
न्तात्यन्तेतिगमेर्डः ॥

वेदभागः । पुं॰ मन्त्रब्राह्मणयोः ॥
पूर्वैरुदाहृतेषुइत्यादिषु॰ तेयथा ।
हेतुर्निर्वचनंनिन्दाप्रशंसासंशयोवि
धिः । परकृतिः पुराकल्पोव्यवधारण
कल्पनेतिइत्यादयः ॥

वेदमाता । स्त्री॰ गायत्र्याम् ॥ सर्वेशा
क्तादिद्विजाः प्रोक्तानशैवानचवैष्ण
वाः । उपासतेइत्यादिदेवींगायत्रींवे
दमातरम् ॥ अपिच । योधीतेऽहन्य
हन्येतांसावित्रींवेदमातरम् । वि
ज्ञायार्थंब्रह्मचारीसयातिपरमांगति
मिति ॥ दुर्गायाम् ॥

वेदमार्गः । पुं॰ वेदबोधितेपथि ॥ य
था । कलौवैनिरभिद्यन्तेसतवोवर्ष
तीश्वरे । पाखण्डनामसद्वादैर्वेद
मार्गाः कलौयथेतिश्री॰ । अपिच ।
एतस्माद्वेदमार्गाद्वियदन्यद्विजाय
ते । तत्तुद्रकर्मविज्ञेयंरौद्रंशौच
विवर्जितमितिव॰पु॰ ॥

वेदवती । स्त्री॰ कुशध्वजराजकन्याया
म् ॥ विवेकस्यप्रतीहार्याम् । वेद
विद्याभिमानिन्यांदेवतायाम् ॥

वेदवदनम् । न॰ व्याकरणे ॥ यथा ।
योवेदवेदवदनंसदनंहिसम्यग्ब्रा
ह्म्याः सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्र
म् । यस्मादतः प्रथममेतदधीत्य
धीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणे
धिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥
योगिनीतन्त्रेप्ययमेवपाठः ॥

वेदवादरतः । त्रि॰ वेदेयेसन्तिवादाः
॰अर्थवादाः ॰अक्षय्यंहवैचातुर्मा
स्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्येवमाद
यस्तेष्वेवरते । वेदार्थसत्यत्वेनैव
मेवैतदितिमिथ्याविश्वासेनसन्तुष्टे ॥

वेदवासः । पुं॰ ब्राह्मणे । वेदस्यवा
सोयस्मिन् ॥

वेदवित् । पुं॰ कर्मब्रह्माख्यवेदार्थवि
दि । कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञा
नकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि ॥
वेदज्ञे ॥ ऋग्वेदादयोवेदाश्चत्वारस्त
त्त्वानीतिवेदविदिति ॥ वेदंवेदार्थं

सुवेत्ति • विद्यते • विन्ते वा । विद ज्ञाने • विदसत्तायाम् • विदविचारणे वा । सत्स्विति • क्विप् ॥

वेदव्यास : । पुं॰ शुकदेवस्यपितरि । माठरे । द्वैपायने । पाराशर्य्ये । बादरायणे ॥ वेदं व्यस्यति । असु॰ । अण् ॥ यथा । वेदमेकंचतुर्भेदंकृत्वाशाखाशतैर्विभुः । करोतिबहुलंभूयोवेदव्यासस्वरूपधृक् । द्वापरेतुयुगेविष्णुर्व्यासरूपीमहामुने । वेदमेकंसबहुधाकुरुतेजगतोहित : ॥ यथासुकुरुतेतन्वावेदमेकंपृथक्प्रभुः । वेदव्यासाभिधानातुसासामूर्त्तिर्मधुद्विषइतिविष्णुपुराणम् ॥

वेद : । न॰ धने ॥ विद्यते • लभ्यते । विद्लृलाभे । असुन् ॥

वेदसार : । पुं॰ श्रीदेवीभागवते ॥

वेदसन्यासी । पुं॰ वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्मत्यागिनि ॥

वेदस्वामी । पुं॰ आगमपे । आगमाधिपतौ ॥ यथाहकालिदास : । मुरुघ्नोङ्गारकराजपुत्राज्ञेया : क्रमेणागमपा : प्रवीणा : । निजागमेशाहनिमेखलायाम्बभ्वस्तदाचारकरोनिरुक्त : ॥ इति ॥ तदाचारकर : • तेषांविप्रादीनामाचारकृत् • उक्तम् ॥

वेदाग्रणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न॰ शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछन्दोज्योतिषमितिश्रुतिबोधितेषुषट्सु ॥ तत्राकारादिवर्णानांस्थलकरणप्रयत्नबोधिकाअकुहविसर्ज्जनीयानांकण्ठइत्यादिकाशिक्षा । यागक्रियाणामुपदेश : कल्प : । साधुशब्दान्वाख्यानंव्याकरणम् । वर्णागमोवर्णविपर्ययश्चेत्यादिनानिरुक्तम् । श्रुतिच्छन्दसांप्रत्यायकंछन्द : । यहणादिगणनशास्त्रंज्योतिषमितिसङ्क्षेप : ॥

वेदस्यअङ्गम् । पुं॰ परमेश्वरे ॥ वेदाअङ्गभूताथस्य ॥

वेदादि । न॰ प्रणवे ॥

वेदानुवचनम् । न॰ नित्यंस्वाध्यायलक्षणेमन्त्रब्राह्मणाध्ययने ॥ वेदस्यअनुवचनम् ॥ वेदोऽनूच्यतेगुरूच्चारणानन्तरंपठ्यतेइति ॥ अथवा । वेदस्यअनुपश्चात्गुरूपासनाऽनन्तरम्वचनम् • पठनम् ॥

वेदान्त : । पुं॰ उपनिषदि ॥ तदुपकारिशारीरकसूत्रादौ ॥ तथाचवेदानामन्तोऽवसानभागोवेदान्तइतिव्युत्पत्तियोगान्मुख्योवेदान्तशब्दोवेदविभागोत्तरभेदेषूपनिषत्सु • शारीरकादौतूपचरितइति ॥ वेदानामन्तेनिर्णये । प्रस्थानत्रयात्मकेशास्त्रे ॥ आसुप्तेरामृते : कालंनयेद्वेदान्तचिन्तयेतिसन्न्यासिनोयावज्जीवाग्निहोत्रप्रयोगवच्छ्रित्यर्त्थमविहितंश्रवणं

दि । गृहस्थादीनान्तु श्रवणादिका
भ्यम् । तदुक्तम् । दिने दिने तु वेदा
न्तश्रवणाद्भक्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रू
षया लब्धात् कृच्छ्राऽशीतिफलं लभे-
दिति ॥ वेदेषु तिलेषु तैलवदन्तोऽ
वस्थितोय : । तैलवद्वेदे वेदान्तः सु
प्रतिष्ठित इति श्रवणात् ॥

वेदान्तकृत् । पुं० वेदान्तार्थसम्प्रदा
यप्रवर्त्तके वेदव्यासादौ ॥

वेदान्तग : । त्रि० ब्रह्मज्ञे ॥ वेदा
न्तानामुपनिषदामर्थं ब्रह्म गच्छति ।
गम्ल० । डप्रत्यय : ॥

वेदान्तसार : । पुं० वेदान्तस्यमथि
तार्थे । वेदान्तस्यसार : ॥

वेदान्ती । पुं० ब्रह्मतत्त्वज्ञे । येत्वे
तांविद्यात्मिकांचेतोवृत्तिमुपेक्ष्यके
वलतदनुकूलयुक्त्यनुसन्धानकौश-
लेनैव तुष्यन्ति । ते तु नैयायिकादिस
दृशा निन्दिता एव । तदुक्तम् । वेदा
न्ताबहुतर्ककर्कशमतिग्रस्ताः परं
मायया । भाट्टाः कर्मकलाकुला
हतधियो द्वैतेति वैशेषिकाः । अ
न्ये भेदरताविवादकलहास्ते तत्त्वतो
वञ्चितास्तस्मात् सिद्धमतं स्वभावसम
यं धीरः परं संश्रयेत् । इति ॥ वे
दान्ता उपनिषदः प्रमाणमस्यास्ति
इनि : ॥

वेदाभ्यास : । पुं० वेदानुशीलने ॥ स
पञ्चविधो यथा दक्षः । द्वितीये च

तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते । वे-
दाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्य-
ते । ब्रह्मयज्ञः परं ज्ञेयः षडङ्गसहि
तश्च यः । वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारो
ऽभ्यसनं जपः । तद्दानञ्चैव शिष्य
भ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा । शङ्ख
लिखितौ नवेदमनधीत्यान्यां वि
द्यामधीयीतान्यत्र वेदाङ्गस्मृतिभ्यः ।

वेदार : । पुं० कृकलासे । इ० त्रि०
ष : ॥

वेदारण्यम् । न० तुन्दयादेश्यासमधि
ष्ठितपुण्यस्थाने ॥

वेदि : । पुं० पण्डिते । बुधे । वे
त्ति । विद० । सर्वधातुभ्य इति
विदीति इन् । न० अङ्गुष्ठायाम्
॥ स्त्री० परिष्कृतायां भूमौ ॥ प
रिष्कृता० यज्ञार्थं० पशुबन्धना
य० यज्ञपात्रासादनाय चाहितसं-
स्कारा भूमिर्वेदिरुच्यते ॥ विद्यते०
शोधनेन ज्ञायते० विचार्य्यते० प्रा
प्यते वा । पूर्वं इदेरिन् ॥ यद्वा ।
वेदयति० धेयते वा । विदनिवा
सादौ० चुरादि : । अच्इ : ॥ अ
ङ्गुलिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री० चतुरस्रायां कर्मार्थवि
द्याम् ॥ वितर्याम् । प्राङ्गणादि
युक्ते० उपवेशनस्थाने ॥ स्वा
र्थेक : ॥

वेदिका । स्त्री० द्वीपशाम् । इतिहे

मचन्द्र : ॥

वेदित : । त्रि॰ ज्ञापिते ।

वेदितव्य : । त्रि॰ विदुरे । ज्ञातरि ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥

वेदी । पुं॰ पण्डिते ॥

वेदी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ वेदिश ब्दार्थे ॥

वेदीतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

वेदीश : । पुं॰ द्रुहिणे । विधौ । ब्रह्मणि ॥

वेदोदय : । पुं॰ रवौ । सूर्ये ॥

वेदोदित : । त्रि॰ वेदोक्ते ॥

वेदोपकरणम् । न॰ शिक्षादिवेदाङ्गे ॥ वेदस्यउपकरणम् ॥

वेद्धव्य : । त्रि॰ ताडयितव्ये ॥

वेद्य : । त्रि॰ वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञेये । संविद्विषयभूते ॥ वेदितुंयोग्य : ॥ विदेर्ज्ञानार्थात्कर्मणिण्यत् । सचार्हकृत्यतृचश्चेत्यर्हार्थे । इत्याहभगवान् शङ्कराभाष्ये । नि : श्रेयसार्थिभिर्वेदनार्हत्वाद्वेद्यइति ।

वेध : । पुं॰ व्यधे । वेधने ॥ वेधनम् । विधविधाने । घञ् ॥ खेपणे ॥ गभीरतायाम् । गहरा॰इति भाषाप्र॰ ॥

वेधक : । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ कर्पूरे । न॰धान्याके । त्रि॰वेधिकर्त्तरि ॥

वेधनम् । न॰ वेधे । बीँधना॰इ॰भा॰ ॥ विध॰ल्युट् ॥ वेधसाधने ॥ विध्यतेऽनेन । करणेति-ल्युट् ॥

वेधनिका । स्त्री॰ मणिशङ्खादिवेधनोपकरणे । आस्फोटन्याम् । भौंरी॰ बर्मी॰ इ॰ भा॰ ॥ विध्यतेऽनया । विधविधाने । ल्युट् । स्वार्थेक : ॥

वेधमुख्य: । पुं॰ कर्चूरे ॥ वेधिमुख्य: ॥

वेधमुख्यक : । पुं॰ कर्चूरके ॥ द्राविडके । काल्यके । स्वार्थेकन् ॥

वेधमुख्या । स्त्री॰ कस्तूर्याम् वेधिमुख्या ॥

वेधा: । पुं॰ परमेष्ठिनि । धातरि ॥ बुधे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥ श्वेतार्कौ ॥ विदधाति । डुधाञ् ॰ । विधाञोवेधचेतिविधादेशोऽसिप्रत्ययस्य ॥ विधति । विधविधाने । असुन्वा ॥

वेधसम् । न॰ ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमूले ॥ इ॰श॰चं॰का॰ ॥

वेधित : । छिद्रिते । विद्धे । विंधा॰ बींधा॰इ॰भा॰ ॥ वेध्यतेस्म । विध॰व्यन्तोऽनेकार्थ : । क्त : ॥

वेधी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ त्रि॰वेधकर्त्तरि ॥ वेधविशिष्टे ॥

वेधिनी । स्त्री॰ वक्तपायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

वेध्यम् । न॰ लक्ष्ये ॥ त्रि॰ वेधनीये ॥

वेन : । पुं॰ प्रजापतौ ॥ वजति ।

अज० । धाप्टस्तुस्त्यतिभ्योन: ।
अजेर्वी ॥

वेन्ना । स्त्री० नद्याम् ॥ वनति । वन
शब्दे सम्भक्तौ वा । वनेरिच्चोपधाया
इति० नः । लघूपधगुणः ॥

वेपथुः । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् ।
टुवेपृकम्पने । ट्वितोऽथुच् ।

वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० ।
ल्युट् ॥

वेपः । न० अनवद्ये ॥

वेपमानः । त्रि० भयेनकम्पमाने ।

वेमः । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वा
यदण्डः पुंसिवेमावेमोनाविमनद्व
योरितिश०र०अ०ली० ॥

वेमा । पुं० न०वायदण्डे । तन्तुवा
यदण्डोवेयु०द्र०गो०भा ॥ वयति०
अनेन । वेञ्० । वेञः सर्वत्रे
ति०इमनिच् । अर्श्चादिः । सा
मनी०वेमनी०इतिलिङ्गप्रयोगात् ॥

वेमनः । त्रि० वेमवति ॥ वेमाऽस्या
स्ति । पामादित्वात्०नः ॥

वेरम् । न० कलेवरे । शरीरे ॥ वार्त्ता
की । वृन्ताके ॥ कुङ्कुमे । घु-
सृणे ॥

वेरकम् । न० कर्पूरे ॥

वेरटः । पुं० नीचे ॥ न०बदरीफले ॥
त्रि०मिश्रीकृते ॥

वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृ
त्रिमवने ॥

वेला । स्त्री० काले । समये ॥ मर्यादा
याम् । सीमायाम् ॥ तीरायाम् ॥
यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिस्तीरांच
प्रचक्षते । पश्चिमात्तद्वितीराच्चाद्वितीरा
श्चाविद्यतेक्रमक्ष० वह्निपुराणम् अ
ब्धेः कूले ॥ अब्धेर्विकारे । अब्धा
म्बुविकृतौ ॥ अक्लिष्टमरणे ॥
रोगे ॥ ईश्वरस्यभोजने ॥ बुधस्यभा
र्यायाम् ॥ वाचि ॥ वेलति । वेलृ
गतौ । पचाद्यच् ॥ वेल्यते०अनया
वा । वेलकालोपदेशे । गुरोश्चहल
इत्य: । टाप् ॥

वेलाकूलम् । न० तामलिप्तदेशे ॥

वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥

वेल्लम् । न० पुं०विडङ्गे ॥ वेल्लति ।
वेल्लचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुष्ठा
ने ॥

वेल्लजम् । न० मरिचे । वेलनम् ।
वेल्ल० । घञ् । वेल्लजायते । ज
नी० । अन्तर्भावितण्यर्थः । अन्ये
ष्वपीतिडः ॥

वेल्लनम् । न० भूमावश्वस्यलुठने ।
लुठने । अङ्गपरिवर्त्तने ॥ बलनक०
प्र०रोटिकानिर्माणार्थकाष्ठे ॥

वेल्लनी । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

वेल्लन्तरः । पुं० सजलदेशप्रसिद्धवृक्ष
विशेषे । वीरतरौ । तथा । वेल्लन्त
रोवगतिशीरतरुः प्रसिद्धःश्वेतां
सितारुणविलोहितनीलपुष्पः ।

श्वाल्मातितुल्यकुसुमः शमिसूक्ष्मपत्रः स्योत्कटकोचजलदेशजएषद्रुम : ॥ वेल्लन्तरोरसेपाकेतिक्तस्तु ष्याककफापहः । मूत्राघातास्मजिद्याहोयेनिमूत्रानिलार्त्तिजित् ॥
वेल्लहल : । पुं० केलिनागरे ॥
वेल्लि : । स्त्री० लतायाम् ॥
वेल्लिकाख्या । स्त्री० वृक्षविशेषे । मरुन्मालायाम् । विल्वपत्न्याम् ॥
वेल्लितम् । न० चेष्टिते ॥ गमने ॥ त्रि० कुटिले ॥ विधते । कम्पिते ॥ वेल्लतिस्म । वेल्ल० । गत्यर्थेतिक्तः ॥
वेश : । पुं० वेश्यागृहे ॥ गृहमात्रे ॥ नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभायाम् ॥ विशन्त्यत्र । विशप्रवेशने । हलश्चेतिघञ् ॥ विशति० वेशनम्० विश्यतेवा । विश० । पदरुजविशस्पृशोघञ् ०अज्वा ॥ पत्नाक्लियाः भृतौ ॥ प्रवेशे ॥
वेशक : । पुं० गृहे ॥ वेशएव । स्वार्थेकः ॥
वेशजीवी । त्रि० वेशवति ॥
वेशदान : । पुं० सूर्य्यशोभायाम् ॥
वेशधारी । पुं० कलतपस्विनि ॥ त्रि० वेशधारके ॥
वेशनम् । न० चणकचूर्णे । बेसण० इ० भा० प्र० ॥ यथा । दोलयश्चणकान्तुनिस्तुषायन्त्रपेषिताः । तच्चूर्णंबेशनंप्रोक्तंपाकशास्त्रविशारदैः ॥
वेशनमोदक : । पुं० बुंदियाकालाडू० इतिख्यातेखाद्यप्रभेदे ॥ यथा मुद्गामोदकवत्कार्याबेशनस्यचमोदकाः ; । तेवल्यालघवः शीताः किञ्चिद्वातकरास्तथा । विष्टम्भिनो ज्वरघ्नाश्चपित्तरक्तकफापहाः ॥ *
वेशनवटिका स्त्री० पकौरो० इ० प्र० खाद्यद्रव्ये । वटिकाबेशनस्यापिकृतातैलेनिमज्जिता । रुच्याविष्टम्भजननोबल्यापुष्टिकरीस्मृता ॥
वेशन्त : । पुं० पल्वले । अल्पसरसि ॥ विशन्त्यत्रभेकादयः । विश० । तृविशिभ्यांभच् ॥ अग्नौ ॥
वेशर : । पुं० अश्वतरे ॥
वेशवार : । पुं० वेगर० इ० भा० प्र० मांसादिसाधकद्रव्ये ॥ यथा । द्रव्याणिवेशवारस्यनागवल्लीदलानिच । तंडुलाश्चलवङ्गानिमरिचानिसमासतः ॥
वेशि : । पुं० जन्मकालेसूर्याक्रान्तराशेर्द्वितीयेराशौ ॥ यथा । सूर्याद्द्वितीयस्तृतीयेशिस्थानंप्रकीर्त्तितंयवनैराति ॥
वेशोजाता । स्त्री० पुत्रदात्रीलतायाम् ॥
वेश्मकलिङ्ग : । पुं० चटके ॥
वेश्मकुल : । पुं० चचेण्डायाम् ॥
वेश्म । न० गृहे । सद्मनि ॥ विशन्त्यत्र । विश० । मनिन् ॥

वेश्मनकुल : । पुं॰ गन्धमूषिके ॥

वेश्मभू : । स्त्री॰ गृहरचनावच्छिन्नभूमौ । वास्तुनि ॥ वेश्मनोभू : ॥

वेश्यम् । न॰ वेश्यालये ॥ वेशेभव : । दिगादित्वाद्यत् ॥

वेश्या । स्त्री॰ वारस्त्रियाम् । गणिकायाम् । रूपाजीवायाम् ॥ वेशेनपण्येनसम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ वेशेवेश्यागृहेभवावा । दिगादित्वाद्यत् ॥ वेश : प्रवेशोस्त्यस्या । अन्येभ्योपीतियत् ॥ पाठायाम् ॥

वेश्यागण : । पुं॰ वेश्यावारे । वेश्यासमूहे ॥

वेश्याचार्य्य : । पुं॰ पीठमर्दे ॥

वेश्याजनसमाश्रय : । पुं॰ । गणिकागृहे । वेशे ॥ वेश्याजनस्यसमाश्रयोवासस्थानम् ॥

वेश्यालय : । पुं॰ वेशे ॥

वेष : । पुं॰ वेशे । प्रसाधने । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अच् ।

वेषण : । पुं॰ कासमर्दे । पचोपस्करे ॥

वेषणा । स्त्री॰ वितुन्नके । धन्याके ॥

वेष्ट : । पुं॰ वेष्टने ॥ निर्यासे । श्रीवेष्टे । सरलरसे । वेष्टते । वेष्टवेष्टने । अच् ॥

वेष्टक : । पुं॰ कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥ प्राचीरे । वृतौ ॥ न॰ उष्णीषे ॥ निर्यासे । श्रीवेष्टे ॥ त्रि॰ वेष्टनका रके संवेष्टके ॥

वेष्टनम् । न॰ कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णीषे ॥ मुकुटे ॥ वृतौ ॥ गुग्गुलौ ॥ व्यावर्त्तने । बेठन॰ लपेटन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वेष्टनक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा ॥ ऊर्द्धगंपादमेकन्तुभुजान्तरेर्वेष्टयेद्यदि । कान्तकण्ठाश्रितांनारींवन्धोवेष्टनक : स्मृत : ॥

वेष्टनवेष्टक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । ऊर्ध्वपादद्वयंनार्याभुजाभ्यांवेष्टयेद्यदि । कराभ्यांकण्ठमालिङ्ग्यबन्धोवेष्टनवेष्टक : ॥

वेष्टनिका । स्त्री॰ बेढमिकायाम् ॥

वेष्टवंश : । पुं॰ कणटकिनि ॥

वेष्टसार : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

वेष्टित : । त्रि॰ वलयिते । संवीते । रुद्धे । आवृते ॥ न॰ लासके ॥ स्त्रीणांकरणान्तरे ॥ वेष्ट्यतेस्म । वेष्टवेष्टने । क्त : ॥

वेष्प : । पुं॰ जले । नीरे । पानीये ॥ विवेष्टि । विष्लृ॰ । पानीविविष्भ्य: प : । इतिप : ॥

वेष्य : । पुं॰ मठे । विषिणक्ति बिभाकारेणसम्पद्यते ॥

वेष्या । स्त्री॰ गणिकायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अघन्यादित्वाद्यत्

वेसनम् । न॰ चणकद्दालिचूर्णे । बेसने ॥

वेसर : । पुं॰ सङ्करापन्ने । अश्वतरे ॥

वेसवारः । पुं॰ व्यञ्जनादीसंस्कारार्थं
दीयमानेहिङ्ग्वादौ । उपस्करे ॥
द्रव्याणिवेसवारस्तुनागवल्लीदलानि
हि । तण्डुलाश्चलवङ्गाश्चमरिचानि
समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषाया
न्तु । हिङ्गुःद्रंमरिचंजीरंहरिद्राधा
न्यकंतथा । क्रमेणद्विगुणंसर्ववेसवार
मिमंजगुः । स्तोकेनवारिणासर्वंश
द्दितंवस्त्रगालितम् । मात्रयाव्यञ्जने
देयंकासमर्दंचतत्स्मृतम् ॥ वेसन
म् । विसप्रेरणे । घञ् । वेसंप्रेरणं
वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ ।
कर्मण्यण् ॥

वेहत् । स्त्री॰गर्भोपघातिन्यामगवि ॥
विहन्तिगर्भम् । संश्चत्तृपद्वेहदित्य
तिप्रत्ययेनसाधुः ॥

वेहारः । पुं॰ स्वनाम्नाख्यातेदेशविशे
षे ॥ यथा । वेहारेचैवश्रीहट्टे कोश
लेश्ववकर्णिके । अष्टादशभुजाकार्या
माहेन्द्रेचहिमालये॰ इतिमत्स्यसू
क्ते ५॰ पटलः ॥ महिषासुरमर्द्दि
नीविशेषः ॥

वै । अ॰ हेतौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्बो
धने ॥ विशेषे ॥ स्मरणार्थे ॥ अनुन
ये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति ।
वागतिगन्धनयोः । ॰मीगत्यादौवा
। डैः ॥

वैंशतिकः । त्रि॰ विंशत्याक्रीते ॥

वैकचम् । न॰ तिर्यग्वक्षोलम्बिमा

ल्ये ॥

वैकचकम् । न॰ उरस्युपवीतवत्ति
र्यक्चिप्तमाल्ये ॥ विशिष्टः कचो
स्मात्॰ विकचमुरस्तत्रभवम् । तत्र
भवद्दत्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वैकङ्कतः । पुं॰ विकङ्कते ॥ विकङ्क
तस्यावयवोविकारोवा । पलाशादि
त्वादञ् ॥

वैकटिकः । पुं॰ मणिकारे ॥

वैकर्णः । पुं॰ वात्स्ये ॥ विकर्णस्या
पत्यम् । विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभ
रद्वाजात्रिष्विल्यण् ॥

वैकर्णेयः । पुं॰ काश्यपे ॥ विकर्ण
स्यापत्यम् । विकर्णकुषीतकात्का
श्यपद्दतिढक् ॥

वैकल्पिकः । त्रि॰ विकल्पेनभवे ॥

वैकल्यम् । न॰ विकलतायाम् ॥ अ
विवेके ॥ विकलस्यभावः । ष्यञ् ॥

वैकारिकः । पुं॰ देवनाङ्कारणे सा
त्त्विकाहङ्कारे ॥ देवतावर्गे ॥ बन्ध
विशेषे ॥ सचबन्धस्तेषां॰ येविकारा
नेवभूतेन्द्रियाहङ्कारबुद्धिरूपान्॰ पु
रुषबुद्ध्यापासते । तान्प्रतीदमुच्य
ते॰ दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्तीन्द्रिय
चिन्तकाः । भौतिकास्तुशतंपूर्णंस
हस्रन्त्वाभिमानिकाः ॥ बौद्धादशस
हस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः । पुरु
षंनिर्गुणंप्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्त
ते ॥ तेखल्वमीविदेहायेषांवैकृति

कोबन्धः ॥

वैकुण्ठः । पुं॰ विष्णौ । कृष्णे । विष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठाया अपत्यम् । शिवाद्यण् । यथोक्तं विष्णुपुराणे । चाक्षुषस्यान्तरे देवो वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः । विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठे दैवतैः सहेति ॥ अपि च । कुण्ठं जडस्य विष्णोर्यं विशिष्टं स करोति या । विकुण्ठां प्रकृतिं वेदास्तत्वारश्च वदन्ति ताम् ॥ गुणाश्रयेण भगवान् तस्यां जातः स्वसृष्टये । परिपूर्णतमं तेन वैकुण्ठं च विदुर्बुधाः ॥ विगता कुण्ठा नाशो यस्य स विकुण्ठः ॰ विकुण्ठं स्थानं ज्ञानं वा अस्ति स्वरूपत्वेन आश्रयत्वेन वाऽस्य । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ यद्वा । विविधा कुण्ठा माया विद्यतेऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा । विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता॰ ज्ञाता वा । तस्येदमिति॰ शैषिकस्तद्वा ॰ अण् ॥ विगता कुण्ठाऽस्मात् प्रज्ञादण् ॥ स्वर्गे तल्लोपाभिधे विष्णोर्धामविशेषे । तद्वर्णनं यथा । उपरिष्टात् चितिरष्टौ कोटयः सत्यमीरितम् । सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमाणतः ॥ भूर्लोकात् परिसङ्ख्यातः कोटिरष्टादशप्रभो । यत्रास्ते श्रीपतिः साक्षात् सर्वेषामभयप्रदः ॥ वैकुण्ठादुत्तरे शैवो लोकः षोडशकोटयः । तिर्यगेव महाराजकैला

साख्यस्तु पर्वतः ॥ पार्वत्या सहितः शम्भुर्यत्रास्ते स्वगणैर्वृतः । इति पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥ अपि च । अमृतं शाश्वतं नित्यमनन्तं परमं पदम् । हिरण्मयं मोक्षपदं ब्रह्मानन्दसुखाह्वयम् ॥ एवमादिगुणोपेतं तद्विष्णोः परमं पदम् । यद्गत्वा न निवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥ न हि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशतैरपि । अपि द्रष्टुमशक्यं तद्ब्रह्मरुद्रादिदैवतैः ॥ ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण द्रक्ष्यते योगिपुङ्गवैः । तत्स्थानमुपभोक्तव्यमव्यक्तब्रह्मसेविनाम् ॥ श्रीशाङ्घ्रिभक्तिसेवैकरसभोगविवर्जिताः । महात्मानो महाभागा भगवत्पदसेवकाः ॥ तद्विष्णोः परं धाम यान्ति ब्रह्मसुखप्रदम् । नानाजनपदाकीर्णं वैकुण्ठं तद्धरेः पदम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैरत्नमयैर्युतम् । तन्मध्ये नगरी दिव्या सायोध्येति प्रकीर्त्तिता ॥ चतुर्द्वारसमायुक्ता हेमगोपुरसंयुता । चण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदाद्यैः सुरक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे याम्ये भद्रसुभद्रकौ । वारुण्यां जयविजयौ सौम्ये धातृविधातरौ ॥ कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वामनः । शङ्कुकर्णः सर्वनिद्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः तस्मिन्नष्वधि

निर्मुक्ताः प्राप्नुवन्ति सुसुखं पदम् । यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तस्मान्मोक्ष उदाहृतः ॥ मोक्षं परं पदं लिङ्गममृतं विष्णुमन्दिरम् । अक्षरं परमं धाम वैकुण्ठं शाश्वतं परम् ॥ नित्यञ्च परमव्योम सर्व्वोत्कृष्टं सनातनम् । पर्य्यायवाचकान्यस्य परं धाम्नो ह्यनुतत्कृहि ॥ इति पाद्मोत्तरखण्डे २८ ऽध्यायः ॥ विष्णुतच्छ्रेतन्नामसाहस्रे भाष्यकारैः विविधाकुण्ठा गतेः प्रतिहतिर्विकुण्ठा । तस्याः विकुण्ठायाः कर्त्ता वैकुण्ठः । तस्येदमित्यण् । जगदारम्भे विश्लिष्टानि भूतानि परस्परं संश्लेषयन् । तेषां गतिं प्रतिबध्नाति । मयासंश्लेषिता भूमिरद्भिर्व्योम च वायुना । वायुश्च तेजसा सार्द्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम इति शान्तिपर्व्वणीति ॥ भूमिरद्भिः सार्द्धं मया संश्लेषिता परस्पराधारेण स्थापिता । पृथिव्यादीनि । भूतान्युत्तरैर्गुणैर्विकुण्ठयामीति विकुण्ठः विकुण्ठ एव वैकुण्ठः इति । विकुण्ठायाः कर्त्तेति वेति श्लोकार्थः ॥ शक्रे । वासवे ॥ सिताज्जैके ॥

वैकृतः । त्रि० सात्त्विके । न० वैकृत्ये । बीभत्सरसे ॥ विकृतमेव । प्रज्ञादण् ॥ त्रि० बीभत्सरसालम्बने मांसशोणितादौ । दुर्निमित्ते ॥

वैकृतालङ्कारः । पुं० सात्त्विकाभिमाने ॥

वैकृत्यम् । न० बीभत्सरसे ॥ त्रि० तदालम्बने

वैक्रान्तम् । न० मणिविशेषे । तत्पर्य्यायगुणौ यथा । वैक्रान्तश्चैव विक्रान्तं नीचवज्रं कुवज्रकम् । गोनाशः क्षुद्रकुलिशं नीचं वज्रञ्च गोनसः ॥ वज्राभावे च वैक्रान्तं रसवीर्य्यादिके समम् । क्षयकुष्ठविषघ्नञ्च पुष्टिदं सुरसायनम् ॥ वैक्रान्तं वज्रसादृश्यं वज्रद्रसवीर्य्यकम् । यथाप्यभावे वज्रस्य प्राह्यं वैक्रान्तमुत्तमम् ॥ वज्राकारतयैव प्रसह्य हरणाय सर्व्वरोगाणाम् । तद्विक्रान्तिं धत्ते तद्वैक्रान्तं बुधैरिदं कथितम् ॥

वैक्रव्यम् । न० वैकल्ये ॥ व्याकुलतायाम् ॥

वैखरी । स्त्री० बुद्ध्युत्थितकण्ठगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात्प्रथममुदितो यस्तु तारः पराख्यः पश्चात्पश्यन्त्यथ हृदयगो बुद्धियुङ्मध्यमाख्यः । वक्त्रे वैखर्य्यथ रुरुदिषोरस्य जन्तोः सुषुम्णाबद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरितो वर्णसङ्घः ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे प्रथमः किरणः । अस्यार्थः । यस्तु तारो नादो वर्णरूपः स नाभिरूपमूलाधारात्प्रथममुदयप्राप्तः तत्परेत्याख्या संज्ञो यस्य तथाभूतो भवति । अथानन्तरं स ए

वहृदयंचित्त गतं तुरीदनसमये-
नासिकाद्वारा यथाकथञ्चिन्निर्गत ।
तदादिषीजं स्रोतसां मध्यस्थितसुषु
म्णानाड्याश्रय: । तथाच नासाद्वारे
णयथाकथञ्चिन्नादस्वरूप : प्रत्यक्षो
भवतीत्यर्थ : । तस्माद्वैखरीदशा
पन्नान्नादात्प्रपञ्चनप्रवृत्तिर्वर्णसमू-
होवक्ति : सर्वेषांप्रत्यक्षविषयोभव
तीत्यर्थ : । परापश्यन्तीदशापन्न
स्तुयोगिनामेवप्रत्यक्षोनतुसर्वेषामि
त्यपिबोध्यमितितट्टीका ॥ हरिर
प्याह । वैखर्यामध्यमायाश्चपश्य
न्त्याश्चैतदद्भुतम् । अनेकतीर्थभे
दायास्त्रय्यावाच : परंपदमिति ।
तत्रश्रोत्रविषयावैखरीमध्यमाहृद
यदेशस्थापदप्रत्यक्षानुपपत्त्याव्यव-
हारकारणम् । पश्यन्तीतुलोकव्य
वहारातीतायोगिनान्तुतत्रापिप्रकृ-
तिप्रत्ययविभागावगतिरस्ति । प
रायान्तुनेतिव्याख्यातम् । स्वरू
ज्योतिरेवान्त : परावागनपायि
नी । तस्यांदृष्टस्वरूपायामधिका
रोनिवर्त्ततइत्युक्त : । अनेनती
र्थभेदाया : नामाख्यातादिभेदा-
वेणुमृदङ्गशब्दादिरूपानेकभेदाया :
। आहचत्वारिवाक्परिमि
तानीतिच मन्त्रइतितद्व्याख्या
तार : ॥

वैखानस : । पुं॰ तपोविशेषाश्रयस
स्थे तापसविशेषे । वानप्रस्थे ॥ ब्र
ह्मणोनखाज्जात : । येनखास्तेवै
खानसाइतिश्रुते : ॥ यद्वा । विख
नसमुनिप्रोक्तंसूत्रमधिकृत्यतन्मा-
र्गानुसारीवैखानस : ॥

वैगुण्यम् । न॰ विगुणत्वे ॥

वैचक्षण्यम् । न॰ विचक्षणत्वे ॥

वैचित्त्यम् । न॰ अविवेके ॥

वैचित्र्यम् । न॰ विचित्रतायाम् ॥ *

वैजनन : । पुं॰ सूतिमासे ॥ विजा
यतेऽस्मिन् । जनी॰ करणेतिल्यु
ट् । विजननएव । प्रज्ञाद्यण् ॥
यद्वा । विजननस्यगर्भमोचनस्या
यम् । तस्येदमित्यण् ॥ नवमेदश
मेवापिप्रबलै : सूतिमारुतै : ।
निस्सार्यतेबाणइवजन्तुश्छिद्रेणस-
त्वर : ॥

वैजपायन : । पुं॰ ऋष्यन्तरे ॥

वैजयन्त : । पुं॰ गृहे ॥ शक्रध्वजे ॥
शक्रप्रासादे ॥ वैजयन्त्य : पताका :
सन्त्यस्य अर्शआद्यच् ॥

वैजयन्तिक : । पुं॰ धृतपताके । पता
किनि ॥ वैजयन्त्यस्यास्ति । व्रीह्या
दिभ्यश्चेतिठन् ॥ यद्वा । वैजयन्त्या
पताकयाचरति । चरतीतिठक् ॥

वैजयन्तिका । स्त्री॰ पताकायाम् ॥
जयन्तीवृक्षे । आदीतिप्रसिद्धे ॥ अ
ग्निमन्थे ॥ विजयन्तस्येयम् । तस्ये
दमित्यण् । स्वार्थेकन् ॥ यद्वा ।

वैजयन्तीशब्दादिवे प्रतिकृताविति कन् ॥

वैजयन्ती । स्त्री॰ पताकायाम् ॥ जयन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विजयते । जि अभिभवे । तृभूवहीतिझच् । विजयन्त्येवेयम् । तस्येदमित्यण् ॥ पञ्चवर्णमय्यां जानुपर्यन्तलम्बितायां मालायाम् ॥ सा चोक्ता विष्णुपुराणे । पञ्चरूपा या माला वैजयन्ती गदाभृतः । सा भूतहेतुसङ्घातभूतमाला च वै द्विजेति ॥ पञ्चरूपा मुक्तामाणिक्यमरकतेन्द्रनीलवज्रसमानवर्णा हरेर्या वैजयन्त्याख्या माला । सा भूतहेतूनां पञ्चतन्मात्राणां सङ्घातः पङ्क्तिः भूतमाला च महाभूतपङ्क्तिश्चेति सूक्ष्मस्थूलभूतमयीत्यर्थः ॥

वैजयिः । पुं॰ अर्जुनात्मजे ॥ विजयस्यापत्यम् । इञ् ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । मघवति ॥

वैजयिकः । त्रि॰ विजयस्य निमित्ते । विजयस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा । तस्य निमित्तमिति ठञ् ॥

वैजवापः । पुं॰ गृह्यभेदे ॥

वैजिकः । पुं॰ सद्योऽङ्कुरे ॥ न॰ शिग्रुतैले ॥ हेतौ । कारणे ॥ त्रि॰ बीजसम्बन्धे ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्कल्पादिना च पैतृकरेतोदोषजे पापे ॥

वैज्ञानिकः । त्रि॰ प्रवीणे । निपुणे । शिक्षिते । ज्ञातमुखे । कुशले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानं बुद्धिः विज्ञानेन युक्तः । तत्र नियुक्त इति ठक् ॥ यद्वा । विज्ञानेन जयति । तेन दीव्यति खनति जयति जितमिति ठक् ॥

वैडालः । त्रि॰ बिडालसम्बन्धिनि ॥

वैडालव्रतम् । न॰ दुष्टाचारविशेषे ॥ यथा । यस्य धर्मध्वजो नित्यं शक्रध्वज इवोच्छ्रितः । प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिकः । पुं॰ छद्मतापसे । सर्वाभिसन्धिनि ॥ यथाह मनुः । धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥ इति ॥ बिडालव्रतेन चरतीति वैडालव्रतिकः । बिडालो हि प्रायेण मूषिकादिहिंसारुचितया ध्याननिष्ठ इव विनीतः सन्नवतिष्ठते तद्वदुपचरितोऽयं शब्दः ॥

वैडालव्रती । पुं॰ भण्डतापसे ॥ वैडालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मविनाशकाः । सद्यः पतन्ति पापेषु कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥

वैणवम् । न॰ वेणुफले ॥ वेणोः फलम् । बिल्वादिभ्योऽण् विधिर्माणोलुक् । त्रि॰ वेणोर्विकारे दण्डादौ ॥ वेणोर्विकारः । पूर्ववदण् ॥ पुं॰ राम्भे । उपनयने वेणुदण्डे ॥

वैणविकः । त्रि॰ वेणुवादे । वेणुर्ध्वनि ॥ वेणोर्विकारः । अण्‌ । वैणवं शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

वैणवी । स्त्री॰ यष्ट्यादौ । वंशरोचनायाम् । वेणोर्विकारा । बिल्वादण् । ङीप् ॥

वैणिकः । त्रि॰ वीणावादे वीणा॰ तत्सम्बन्धयातद्वादनंशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

वैणुकः । पुं॰ वेणुवादिनि ॥ न॰ तोत्रे । गजप्रतोदनदण्डे । हस्तिचालनार्थे लोहमुखेवंशदण्डे ॥ वेणुनानिर्वृत्तम् । निर्वृत्तेत्यक्षद्यूतादिभ्यइतिठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥ स्वार्थे॰ गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

वैण्यः । पुं॰ पृथुनाम्निधराधीशे ॥ यथा । वेणस्यमथितेपाणौसम्बभूवमहामुने । वैण्योनाममहीपालोयः पृथुः परिकीर्त्त्यते ॥

वैतंसिकः । त्रि॰ कौटिके । मांसिके । मांसविक्रेतरि ॥ वीतंसेनमृगपक्ष्यादिग्रहणोपायेनचरति । चरतीतिठक् ॥

वैतण्डिकः । त्रि॰ वितण्डावादिनि ॥

वैतत्यम् । न॰ महत्त्वे ॥ विततस्यभावः । ष्यञ् ॥

वैतथ्यम् । न॰ वितथस्यभावे । असत्यत्वे ॥ वैतथ्यंसर्वभावानांस्वप्नआहुर्मनीषिणः । भावेष्यञ् ॥

वैतनिकः । त्रि॰ भृतके । भृतिभुजि । वेतनेनकर्मकृति ॥ वेतनेनजीवति । वेतनादिभ्योजीवतीतिठक् ॥

वैतरणिः । स्त्री॰ वैतरण्याम् । इतिरुद्रः ॥

वैतरणी । स्त्री॰ यातुमातरि । राक्षसानांजनन्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ नरकनद्याम् । विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यांप्रितनद्याम् ॥ यथा । नदीवैतरणीनामदुर्गन्धारुधिरावहा । उष्णतोयामहावेगाअस्थिकेशतरङ्गिणीतियमदग्नि ॥ विगतस्तरणिर्यत्र॰ तत्रभवा । तत्रभवइत्यण् ॥ विगतातरणिर्नौर्यत्रवा । प्रज्ञाद्यण् ॥ वितरणेनदानेनलङ्घ्यते॰ इतिवा । शेषइत्यण् । ङीप् ॥ यमद्वारेमहाघोरेतप्तावैतरणीनदी । तांसन्तर्त्तुन्ददाम्येनांकृष्णांवैतरणीङ्गामितिवैतरणीगोदानानन्तरंप्रार्थनामन्त्रः ॥

वैतसः । पुं॰ अम्लवेतसे ॥

वैतानम् । न॰ श्रौतकर्मणि ॥ गार्हपत्यकुण्डस्थानग्नीन्॰ आहवनीयादिकुण्डेषुवितत्यक्रियतइति ॥

वैतानिकः । पुं॰ श्रौतहोमे । अग्निहोत्रे । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारोवितानम्॰ तत्रभवः । ठक् कर्मयोगिनि ॥

वैतालिकः । पुं॰ स्तुतिपाठे ॥

त्रि० बोधकरे । मङ्गलपाठके । स्तुत्यादिना प्रातर्जागरणकारिणि ॥ विविधेन तालेन० शब्देन चरति । चरतीति ठक् ॥ वैतालिकास्तुकविभिः काव्यमन्ते सौख्यशायिकाः० इत्यन्यत्र ॥

वैतालीयम् । न० छन्दोभेदे ॥ षड्विषमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरन्तराः । न समात्र पराश्रिता कला- वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥ यथा । घुसृणेन मदेन चर्च्चितं तनयन्निन्दति राधिके कुचम् । मुदमातनुतेऽत्र पक्विमं तद्वैतालीयं फलं हरेः ॥

वैदग्धी । स्त्री० भङ्ग्याम् । इभनिमीलिकायाम् ॥ वैदग्ध्ये ॥ शोभायाम् ॥ विदग्धस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । षित्वान्ङीष् । यलोपः ॥ भर्त्तानिःश्वसितेऽप्यसूयति० मनोजिघ्रः सपत्नीगणः० श्वश्रूरिङ्गितदैवतं० नयनयोरीहालिहोयातरः । तद्दूरादयमञ्जलिः० किममुना दृग्भङ्गिभागेन ते वैदग्धीमधुरप्रबन्धरसिक- व्यर्थोयमत्रश्रमः ॥

वैदग्ध्यम् न० विदग्धभावकर्म्मणोः, चातुर्ये । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वैदर्भः । पुं० विदर्भदेशाधिपतौ ॥ सतु दमयन्तीपिता भीमसेन० रुक्मिणीजनको० भीष्मकश्च ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । घृष्टेषु दन्तमांसेषु संरम्भो जायते महान् । भवन्ति दन्ताश्चपलाः स वैदर्भोऽभिघातजः ॥ ८ न० वाक्यवक्रत्वे । त्रि० विदर्भसम्बन्धिनि ॥

वैदर्भी । स्त्री० काव्यरीतिभेदे ॥ यथा माधुर्य्यव्यञ्जकैर्वर्णैरचना ललितात्मिका । अवृत्तिरल्पवृत्तिर्वा वैदर्भी रीतिरिष्यते ॥ उपनागरिकावृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ लोपामुद्रायाम् । दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥

वैदलः । पुं० पिष्टके । पूपे ॥ शमीधान्ये ॥ तद्गुणा यथा । वैदला मधुरा रूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । वातलाः कफपित्तघ्ना बद्धमूत्रमला हिमाः ॥ ऋते मुद्गमसूराभ्यामन्ये त्वाध्मानकारकाः ॥ मुद्गमसूरयोरनाध्मानकारित्वमन्यवैदलापेक्षया० नच सर्वथा० एतयोरपि किञ्चिदाध्मानकारित्वदर्शनात् ॥ न० भिक्षुकपात्रविशेषे ॥ यथा । अलाबुं दारुपात्रञ्च मृन्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥

वैदिकः । पुं० वेदज्ञब्राह्मणे । त्रि० श्रुत्युपनिबद्धधर्मादौ । वेदोक्ते । यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । यथा ।

शुक उवाच । सन्देहो वर्त्तते चित्ते नहि गच्छति मे क्वचित् । भवता कथितं यत्तच्छृणु वते मे नराधिप ॥ वेदधर्मेषु हिंसा स्यादधर्मं बहुला हि सा । कथं मुक्तिप्रदो धर्म्मो वेदोक्तो वद भूपते ॥ प्रत्यक्षेण त्वनाचारः सोमपानं नराधिप । पशूनां हिंसनं तद्वद्भक्षणं चामिषस्य तु ॥ सौत्रामण्यां तथा प्रोक्तः प्रत्यक्षेण सुराग्रहः । द्यूतक्रीडा तथा प्रोक्ता व्रतानि विविधानि च ॥ - व्रतानि • ब्रह्मचारिपुंश्चल्योर्मैथुनादीनि - ॥ श्रूयते स्म पुरा ह्यासीच्छशविन्दुर्नृपोत्तमः । यज्वा धर्मपरो नित्यं वदान्यः सत्यसागरः ॥ गोप्ता च धर्मसेतूनां शास्ता चोत्पथगामिनाम् । यज्ञाश्च विहितास्तेन बहवो भूरिदक्षिणाः ॥ चर्म्मणां पर्वतो जातो विन्ध्याचलसमः पुनः । मेघाम्बुप्लावनाज्जाता नदी चर्म्मण्वती शुभा ॥ सोऽपि राजा दिवं यातः कीर्त्तिरस्याचला भुवि । एवं धर्मेषु वेदेषु न मे बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ - स्वर्गाद्यनित्यफलकत्वाद्वेदोक्तस्य कर्मणः - ॥ स्त्रीसङ्गेन सदा भोगे सुखमाप्नोति मानवः । अलाभे दुःखमत्यन्तं जीवन्मुक्तः कथं भवेत् ॥ जनक उवाच । हिंसा यज्ञेषु प्रत्यक्षा साऽहिंसा परिकीर्त्तिता । उपाधियोगतो हिंसा नान्यथेति विनिर्णयः ॥ - अहिंसेति च्छेदः ; अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य इति श्रुतेः । उपाधियोगतः इति । रागद्वेषोपाधिना कृता तु हिंसैव भवति - ॥ यथा चेन्धनसंयोगादग्नौ धूमः प्रवर्त्तते । तद्वियोगे तथा तस्मिन् निर्धूमत्वं विभाति वै ॥ अहिंसा च तथा विद्धि वेदोक्तां मुनिसत्तम । रागिणां सापि हिंसैव निस्पृहाणां न सा मता ॥ आर्द्रेन्धनोपाधिना वह्निः सधूमत्वमन्यथा निर्धूमत्वम् । तथा रागाद्युपाधिना पश्वालम्भस्य हिंसात्वमन्यथा हिंसात्वाभाव इति - ॥ अरागेण च यत्कर्म तथाहङ्कारवर्जितम् । अकृतं वेदविद्वांसः प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ गृहस्थानां तु हिंसैव या यज्ञे द्विजसत्तम । - गृहस्थानां रागिणामित्यर्थः । - । अरागेण च यत्कर्म तथाहङ्कारवर्जितम् ॥ साहिंसैव महाभाग मुमुक्षूणां जितात्मनाम् ॥ इत्यष्टादशोऽध्यायः प्रथमस्कन्धे ॥ वेदेभवः । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ न । वेदार्थज्ञाने ॥

वैदिकदर्शनम् । न० वैदिकानां सिद्धान्तः ॥ यथा । अन्यो विज्ञानमयस्तथानन्दमयश्चान्तरः । अस्तीत्येवोपलब्धव्य इति वैदिकदर्शनमिति ॥

वैदुष्यम् । न० विद्वत्तायाम् ॥ यथा । वाग्वैखरी शब्दझरी शास्त्रव्याख्यानकौशलम् । वैदुष्यं विदुषां तद्वद्भु

कथैमवमुक्तयेदिति ॥ विदुषः कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वैदूर्य्यम् । न० लसुनिया० इतिख्याते कृष्णपीतवर्णमणौ । वालवायजे । बालसूर्य्ये । केतुरत्ने ॥ तच्छायालक्षणं यथा । एकंवेणुपलाशपेशलरुचामायूरकण्ठत्विषामार्जारेक्षणपिङ्गलच्छविजुषाज्ञेयंत्रिधाच्छायया । यद्गात्रंगुरुतांदधातिनितरांस्निग्धन्तुदोषोज्झितंवैदूर्यंविशदंवदन्तिसुधियः स्वच्छन्तुतच्छोभनम् ॥ तस्य कुलक्षणं यथा । निच्छायंमृच्छिलागर्भंलघुरूक्षंसक्षतम् । सत्रासंपरुषंकृष्णंवैदूर्यंदूरतस्त्यजेत् ॥ तत्परीक्षा यथा । घृष्टंयदात्मनास्वच्छंस्वच्छायांनिकषाश्मनि । स्फुटंप्रदर्शयेदेतद्वैदूर्य्यंजात्यमुच्यते ॥ विशेषो गारुडे० युक्तिकल्पतरौ च द्रष्टव्यः ॥ विदूरात्प्रभवति । विदूराञ्ञ्यः । नन्वर्थसङ्गतिः वालवायाद्रासौ प्रभवति विदूरेतु संस्क्रियते । सत्यम् । वालवायस्यापिविदूरमितिसंज्ञा । अथवा । वालवायस्य विदूरश्चादेशः । अतएवभाष्ये वालवायोविदूरञ्च प्रकृत्यन्तरमेवेतिसमाहितम् ॥

वैदूर्य्यभूमिः । स्त्री० वालवायप्रभवस्थाने ॥ उरगेन्द्रमूर्द्धन्यवराङ्कुरैः सहोदितमेघध्वनेर्विदूरभूमिरङ्किताङ्कुराभवतीतिप्रसिद्धिः । उरगमूर्द्धन्यरत्नसन्निधानात्कालेपिमेघागर्जन्तीतिवार्त्ता । केचित्तुयत्रवैरगरनगेमेघरसितस्तत्रैववैदूर्यभूमिरित्याहुः ॥

वैदेहः । पुं० वणिजि ॥ निमिराजपुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्ब्राह्मण्यामुत्पन्नेसङ्करजात्यन्तरे ॥ त्रि० विदेहदेशजाते ॥

वैदेहकः । पुं० वाणिजके ॥ शूद्राद्वैश्यासुते ॥ विदेहेषुभवः । धूमादित्वात् वुञ् ॥ विदेग्धिवा । दिह० । ण्वुल् । प्रज्ञाद्यण् ॥ वैनिचितः देहउपचयोयस्येतिवा । विदेहेषुभवः । तत्रभवइत्यण् । विदेहस्यापत्यंवा । जनपदेत्यञ् । कः स्वार्थे ॥

वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीतायाम् । जानक्याम् ॥ वणिक्स्त्रियाम् । वैदेहनार्याम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ विदेहेषुभवा । अण् । ङीप् ।

वैद्यः । पुं० भिषजि । रोगहारिणि । अगदङ्कारे । चिकित्सके ॥ सचतुर्विधः । रोगहरः १ । विषहरः २ । शल्यहरः ३ । कृत्याहरः ४ । इतिभेदात् ॥ सञ्चयञ्चप्रकोपञ्चप्रसरंस्थानमेवच । दोषाणाञ्चैवयोवेद सभवेद्भिषगुत्तमः ॥ व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानंवेदनायाश्चनिग्रहः । एतद्वैद्यस्यवैद्यत्वंनवैद्यः प्रभुरायुषः ॥

कुचेलः कर्कशो दीनः कुग्रामीख समागतः। पश्चाद्वैद्यानपूज्यन्ते धन्वन्तरिसमा अपि ॥ सुश्रुतं न श्रुतं येन हारीतं येन हारितम्। नालोकितं चरकं येन स वैद्यो वैद्यनिन्दितः ॥ हितौ लिङ्गप्रशमने रोगाणामपुनर्भवे। ज्ञानं चतुर्विधं यस्य स राजार्हो भिषक्तमः ॥ अपि च। एकं शास्त्रमधीयानो न विद्याच्छास्त्रनिश्चयम्। तस्माद्बहुश्रुतः शास्त्रं विजानीयाच्चिकित्सकः ॥ शास्त्रं गुरुमुखोद्गीर्णमादायोपास्य चासकृत्। यः कर्म कुरुते वैद्यः स वैद्योऽन्ये तु तस्कराः ॥ इति सुश्रुतः। विद्यामधीते। तदधीते तद्वेदेत्यण् ॥ वासकवृक्षे ॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम्। न॰ आयुर्वेदे। चिकित्साशास्त्रे ॥

वैद्यनाथः। पुं॰ देशविशेषे ॥ शिवे। महालिङ्गविशेषे ॥ यथा। झारखण्डे वैद्यनाथो वक्रेश्वरस्तथैव च। वीरभूमौ सिद्धिनाथो राढे च तारकेश्वरः ॥ भैरवविशेषे ॥ यथा। हार्दपीठे वैद्यनाथे वैद्यनाथस्तु भैरवः। देवता जयदुर्गाख्या॰ नैपाले जानुनी मम ॥ इति ॥

वैद्यबन्धुः। पुं॰ आरग्वधवृक्षे ॥ *

वैद्यमाता। स्त्री॰ अटरूषे। वासके ॥ वैद्यस्य मातेव ॥

वैद्यसिंही। स्त्री॰ वासकवृक्षे ॥

वैद्या। स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वैद्यी। स्त्री॰ वैद्यपत्न्याम् ॥

वैधः। त्रि॰ विधिबोधिते ॥

वैधहिंसा। स्त्री॰ वेदबोधितप्राणिवधे ॥ सा चाहिंसैव। यथाह मनुः। या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे। अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभाविति ॥

वैधात्रः। पुं॰ सनत्कुमारे ॥ विधातुरपत्यम्। अण् ॥ त्रि॰ विधातृसम्बन्धिनि ॥ यथाहुः। कलत्रं वैधात्रं कतिकति भजन्ते न कवयः श्रियो देव्याः को वा न भवति पतिः कैरपि धनैः। महादेवं हित्वा तव सति सतीनामचरमे कुचाभ्यामासङ्गः कुरवकतरोरप्यसुलभ इति ॥

वैधात्री। स्त्री॰ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

वैधृतिः। पुं॰ विष्कम्भादिषु शेषयोगे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा। मैत्रीविहीनः कुटिलः खलश्च मूर्खो दरिद्रः परवञ्चकश्च। कुकर्मकर्त्ता परदारभर्त्ता भवेन्नरो वैधृतिलब्धजन्मा ॥

वैधेयः। त्रि॰ मूर्खे ॥ विधेयं विधानम्। तस्यायमधिकारी अविद्यावद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम्। तस्येदमित्यण्। स्त्रियां॰ वैधेयी ॥

वैध्यतः। पुं॰ यमप्रतीहारे ॥

वैनतेयः। पुं॰ खगेश्वरे। गरुडे॥ पक्षिणांमध्ये गरुडो भगवद्विभूतिः। वैनतेयश्च पक्षिणामित्युक्तेः। विनताया अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥ अरुणे। सूरसूते॥

वैनयिकः। पुं॰ शस्त्राभ्यासरथे। योग्यरथे॥ गुणविशेषे॥ यथा। लोकधीगुरुशास्त्रेभ्यो भाति वैनयिको गुणः। यस्तु सद्यथावस्थितलोकबुद्धिगुरुतः शास्त्राद्वा॰समर्जितः स वैनयिको भाति। समर्जितो वैनयिको मनो वाक्तनुचेष्टया। यो मनोवाक्तनुचेष्टया शुद्धव्यापारेणार्जितः स वैनयिको बोद्धव्यः॥ त्रि॰ विनयान्विते॥ विनयादिभ्यष्ठगिति स्वार्थे ठक्॥

वैनायिकः। पुं॰ बौद्धे॥ सर्वं क्षणिकत्ववादिनि पुंसि वैनाशिके॥

वैनाशिकः। त्रि॰ क्षणिके। परतन्त्रे। परायत्ते॥ बौद्धे। असद्वादिनि॥ पुं॰ ऊर्णनाभे॥ न॰ नाडीनक्षत्रविशेषे॥ निधनतारायाम्॥

वैनीतकः। पुं॰ न॰ परम्परावाहने॥ वोढृपरम्परया॰ यद्वाह्यं॰ बहवो मनुष्यानरा स्ववहन्ति॰ शकटशिबिकादि यथा॰ तद्वैनीतकम्। विनीतकानामिदम्। तस्येदमित्यण्॥ यद्वा। विनीयते स्म। क्तः। संज्ञायां कन्॥

वैपरीत्यम्। न॰ व्यत्यासे। विपर्यासे। विपर्यये। व्यत्यये॥ द्र॰ हे॰ न्द्रः॥ विपरीतस्य। भावः। ष्यञ्॥

वैपरीत्यलज्जालुः। पुं॰ स्त्री॰ स्वल्पक्षुपक्षत्फलायां लज्जालौ॥ यथा। लज्जालुर्वैपरीत्यान्या स्वल्पक्षुपक्षत्फला। वैपरीत्या च लज्जालुश्चाभिधाने प्रयोजयेत्॥ लज्जालुर्वैपरीत्याख्या: कटुरुष्णः कफापनुत्। रसे नियामकश्चैव नानाविज्ञानकारकः॥ द्र॰ रा॰ नि॰ स्ट॥

वैवधिकः। त्रि॰ वार्तावहे। कावडिया॰ द्र॰ भा॰ प्र॰॥ त्रिवधेन॰ वीवधेनवा॰ हरति। विभाषा विवधादिति पक्षे ठक्। एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वात्॰ वीवधादपि ठक्॥

वैवोधिकः। पुं॰ वैतालिके॥ विबोधः शीलमस्य। शीलमिति ठक्॥

वैभवः। पुं॰ विभवस्वरूपे॥ न॰ ऐश्वर्ये॥

वैभाजित्रम्। न॰ विभाजयितुर्धर्म्ये॥ तस्य धर्म्यमित्यधिकारे विभाजयितुर्णिलोपश्चाञ् वक्तव्य इत्यञ् णिलोपश्च॥

वैभ्राजम्। न॰ सुराणामुद्यानविशेषे॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूले॰ वैभ्राजाख्यं नाम वनमस्ति। यथा। वैभ्राजं वैपुले मूले सितोदश्च ह्रदोत्तमः। देवैर्निषेव्यते छन्नः कामकैरंशुमत्प्रभैः॥

वैमात्र : । पुं० विमातृजे ॥ विमातुरपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री० विमातुः कन्यायाम् ॥

वैमात्रेय : । पुं० वैमात्रे ॥ विमातुरपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्चेति ढक् : स्त्रीभ्यो ढगित्यत्र ० स्त्रीप्रत्ययान्तस्य ग्रहणात् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री० विमातुः कन्यायाम् ॥

वैमानिक : । त्रि० विमानयायिनि देवादौ ॥ विमानेन चरतीत्यर्थे ठक् ॥

वैमेय : । पुं० विनिमये ॥

वैम्बकि : । पुं० बिम्बात्मजे ॥ बिम्बस्य जात्यन्तरस्यापत्यम् । व्यासवरुडेत्यादिना इञ् ० प्रकृतेरकङादेशः ॥

वैयाकरण : । त्रि० व्याकरणशास्त्राभिज्ञे ॥ व्याकरणमधीते ० वेद वा ० तदधीते तद्वेदेत्यण् । ऐजागमः ॥ व्याकरणस्य व्याख्यानः व्याकरणे भवो वा वैयाकरणः । अण् ऋगयनादिभ्यश्चेत्यण् ॥ स्त्री वैयाकरणी ॥

वैयाघ्र : । त्रि० व्याघ्रचर्मावृतस्यन्दने । द्वैपे ॥ व्याघ्रस्य विकारः । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् । वैयाघ्रेण चर्मणा परिवृतो रथः । द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपद्य : । पुं० गोश्रुतौ ० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम् । आ- ङ् । इन्द्रद्युम्नमुनौ ॥ व्याघ्रपदो गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्येव पादावस्येति बहुव्रीहौ पादस्य लोपश्चेति लोपे गर्गादित्वात् यञि पादः पदिति पद्भावे नय्वाभ्यामित्यैच् ॥

वैयात्यम् । न० अविनीततायाम् ॥ विरूपं यातं गमनम् ० चेष्टनं यस्य । वियातस्य भावः । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥

वैयासम् । न० व्यासोपन्यस्ते वचसि ॥ शेषइत्यण् ॥

वैयासकि : । पुं० शुकदेवे ॥ व्यासस्य अपत्यम् । व्यासवरुडनिषादचण्डालबिम्बानाञ्चेति वक्तव्यमिति बाह्वादिञ् ० अकङादेशश्च । नय्वाभ्यामित्यैजागमः ॥

वैरम् । न० विरोधे ॥ तस्य समुत्थानं पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथा कृष्णशिशुपालयोः । वास्तुजम् २ यथा कौरवपाण्डवानाम् । वाग्जम् ३ यथा द्रोणद्रुपदयोः । सापत्नम् ४ यथा मूषिकमार्जारयोः । अपराधजम् ५ यथा पूजनीब्रह्मदत्तयोः ॥ वीरस्य कर्म । वैरमैथुनिकयोरिति निर्देशात् ० युवादित्वादण् ॥ अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कञ्चन । न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥

वैरङ्गिक : । त्रि० विरागयोग्ये ॥ विरागं नित्यमर्हति । छेदादिषु ० वि

रागविरक्तस्येतिपाठाद्ष्यञ्॰ विरक्तादेश्च ॥

वैरञ्च्यः । पुं॰ सनकादिषु ॥

वैरट्टा । स्त्री॰ देव्यन्तरे ॥

वैरनिर्यातनम् । न॰ वैरशुद्धौ । प्रतीकारे । कृतापकारस्य प्रत्यपकारे । वैरस्य निर्यातनम् । यतनिकारादौ चुरादिः । ल्युट् ॥

वैरप्रतिक्रिया । स्त्री॰ वैरनिर्यातने ॥

वैरशुद्धिः । स्त्री॰ वैरनिर्यातने ॥ वैरस्य शुद्धिः ॥

वैरस्यम् । न॰ विरसत्वे ॥

वैरागी । त्रि॰ विषयेच्छारहिते । वैराग्ययुक्ते ॥ यथा । सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः । सनत्कुमारो वैरागी चतुर्थः पुत्र एव च ॥

वैराग्यम् । न॰ विषयेषु तुच्छबुद्ध्या रागाभावे ॥ तस्य च॰ यतमानसंज्ञा॰ व्यतिरेकसंज्ञा॰ एकेन्द्रियसंज्ञा॰ वशीकारसंज्ञेति चतस्रः संज्ञा भवन्ति । तत्रैवं द्रष्टव्यम्॰ विषयांस्त्यक्तुमशक्नुवतोऽपि सम्मानेच्छात्यागश्चाद्यं वैराग्यम् । ततो विषयाणां मध्ये लवणादिव्यतिरेकेणापि प्रवृत्तिर्द्वितीयम् । तथा वृत्तावपि मनसि रागशैथिल्येन॰ बाह्येन्द्रियैरेव विषयसेवनं तृतीयम् । तत्राप्यौदासीन्यं चतुर्थम् । यथाहुः । वैराग्यमाद्यं यतमानसंज्ञं कश्चिद्विरागो व्यतिरेकसंज्ञम् । एकेन्द्रियाख्यं हृदि रागमोक्षस्तस्याप्यभावस्तु वशीकृताख्यमिति ॥ विषयेषु क्षयित्वादिदोषदर्शनेन॰ वैतृष्ण्ये ॥ तद्वैराग्यं गुरुप्रसादाद्दर्शनश्रवणादिभिः ॥ देहादिब्रह्मपर्यन्ते ह्यनित्ये भोग्यवस्तुनि ॥ विषयेष्वौदासीन्यभावे ॥ ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु । यथैव काकविष्ठायां वैराग्यं तद्धि निर्मलम् ॥ त्यागेच्छायाम् ॥ दोषदृष्टिर्जिहासा च पुनर्भोगेष्वदीनता । हेतुस्वरूपकार्याणि वैराग्यस्य विदुः क्रमात् ॥ परमपरञ्चेति द्विविधं वैराग्यम् ॥ दृष्टानुश्रविकेषु शब्द॰ भोगेषु॰ रागविरोधिन्यामस्पृहात्मिकायाम् चित्तवृत्तौ- दृष्टादृष्टविषयेषु॰ स्पृहाविरोधिचित्तपरिणामे ॥ वैराग्यात् प्रकृतिलयः ॥ यस्याश्चौ॰ नवनीतनीरजदलश्रीपाण्डातिमृद्वी तनुस्त्वङ्मांसान्तरितास्थिघांसदिपुनर्नैव प्रजानां पतिः ; प्रत्ययच्चरदस्रमिश्रपिशितग्रासग्रहं- ग्रभृतोग्रध्वाङ्क्षवकांस्तनौ निपततः कोवा कथं वारयेत् ॥ अपि च । श्रियो दोलालोला विषयजरसाः प्रान्तविरसाः विपद्गेहं देहं महदपि धनं भूरिनिधनम् । बृहच्छोको लोकः सततमवलाऽनर्थकुलास्तथाप्यस्मिन् घोरे पथि

वत्सरतानात्मनिरता:। विराग एव। स्वार्थेष्यञ्॥

वैराजम्। न० सामविशेषे॥ पुं० ब्रह्मरूपे विराजो देहे॥

वैराज्यम्। न० अणिमादिसिद्धिभाक्त्वे॥ विराजो भावः। ष्यञ्॥

वैराट:। पुं० विराटतनये॥ इन्द्रगोपकीटे॥

वैराटी। स्त्री० उत्तरायाम्। अभिमन्युपत्न्याम्॥ विराटस्यापत्यं स्त्री। अण्। ङीप्॥

वैरातङ्क:। पुं० अर्जुनवृक्षे॥

वैरिञ्च:। पुं० सनकादिषु॥ त्रि० विरिञ्चसम्बन्धिनि॥

वैरी। पुं० रिपौ। अस्त्री वैरमस्यास्ति। इनिः॥ षष्ठभवने॥

वैरूपम्। न० सामविशेषे॥

वैरूप्यम्। न० विरूपतायाम्॥

वैरोचन:। पुं० रवेस्तनये॥ विष्णुपुत्रे॥ बलिदानवे॥ सिद्धगणे बुद्धे॥ अग्निपुत्रे॥ त्रि० रवितु: सम्बन्धिनि॥ विरोचनस्यायम्। अण्॥

वैरोचननिकेतनम्। न० पाताले॥

वैरोचनि:। पुं० अर्कपुत्रे॥ बलिदैत्ये॥ सुगते॥ विरोचनस्यापत्यम्। अत इञ्॥

वैरोचि:। पुं० बाणासुरे॥

वैरोद्धार:। पुं० कृतापकारस्य प्रत्यपकारे। प्रतीकारे। वैरनिर्यातने॥

वैलक्षण्यम्। न० विलक्षणत्वे॥

वैलक्ष्यम्। न० व्यलीके॥ विलक्षणस्य विस्मयान्वितस्य भावः। ष्यञ्॥

वैल्व:। पुं० बिल्वस्य काण्डे; बिल्वविकारे॥ बिल्वस्यावयवो विकारो वा। बिल्वादिभ्योऽण्। बैल्वः खादिरो वा यूपः स्यात्॥ न० बिल्वशाके॥ बिल्वफले॥ त्रि० बिल्वसम्बन्धिनि॥

वैवधिक:। पुं० वार्त्तावहे॥ पसारी० इ० भा० प्र० विवधेन धान्यतण्डुलादिना व्यवहरति। ठक्॥ कृषिवृद्ध्यादिजीवे॥

वैवर्ण्यम्। न० विवर्णतायाम्॥

वैवस्वत:। पुं० श्राद्धदेवे। अन्तके। यमे॥ सप्तमेमनौ॥ विवस्वतोऽपत्यम्। अण्॥ रुद्रविशेषे॥ शनैश्चरे॥

वैवस्वती। स्त्री० दक्षिणस्यां दिशि।

वैवाहिकम्। न० धनविशेषे॥ यथा। वैवाहिकन्तु तद्विद्याद्भार्यया यत् सहागतम्। भार्याप्राप्तिकाले लब्धमित्यर्थः॥ त्रि० विवाहसम्बन्धिन्यग्न्यादौ विवाहे भवः। अध्यात्मादेठञ् इष्यते॥

वैवाह्य:। त्रि० सम्बन्धिनि॥

वैशम्पायन:। पुं० यजुर्वेदधरे० व्याससशिष्ये मुनौ॥ विशम्पस्य गोत्रापत्य

त्यम् । अश्वादिभ्यः फञ् ॥

वैशसम् । न० हिंसायाम् ॥ यथा । वरं हुतवहज्वालापञ्जरान्तर्व्यवस्थितिः । न शौरिचिन्ताविमुखजनसंवासवैशसमिति कात्यायनः ॥ शौरिचिन्ताविमुखेषु तन्निन्दापरेषु जनेषु यः संवासः स एव वैशसं हिंसा ततोऽवरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषे ॥

वैशस्त्रम् । न० विशसितुः धर्म्ये ॥ विशसितुरिड्लोपश्चाञ् वक्तव्यः ॥

वैशाखः । पुं० मासविशेषे । माधवे । राधे ॥ वैशाखी पौर्णमास्यस्मिन् सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ खजके । मन्थानदण्डे । रत्न० जु० भा० प्र० ॥ विशाखा प्रयोजनमस्य । विशाखाषाढादिभ्यण् ॥ न० धन्विनां संस्थानभेदे । वितस्त्यन्तरे यस्थिते पादद्वये विशाखाख्यस्थानं भवति । विशाख एव । स्वार्थेऽण् ॥

वैशाखी । स्त्री० वैशाखपूर्णिमायाम् ॥ विशाखया युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः कालइत्यण् । ततो ङीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वैशारदी । स्त्री० मायायाम् ॥ विशारद ईश्वरः । तस्येयम् । अण् ङीप् ॥

वैशारद्यम् । न० विशुद्धौ ॥ विशारदस्य भावः । दृढादिषु • वैयातलाभमतिमनःशारदानामिति ष्यञ् ॥

वैशिकः । पुं० त्रिविधनायकान्तर्गतनायकविशेषे ॥ बहुवेश्याभोगी परसिको वैशिक इति तल्लक्षणम् ॥

वैशिष्ट्यम् । न० विशिष्टत्वे । सम्बन्धपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ॥

वैशेषिकः । पुं० कणादमुनिकृतदर्शनविशेषे । परमार्थतो द्रव्यादिसमवायान्तषट्पदार्थवादिनि । यथा आत्मनो द्रव्यत्वं तस्य गुणा बुद्ध्यादयो नव । वासनात्वेन वेदोक्ता इति वैशेषिकादयः बुद्ध्यादिधर्मिणामन्तःकरणमेवात्मेति भ्रमित्वा आत्मगुणा एव वासनात्वेन यथा । महारजतमित्यादिश्रुत्योच्यत इति वेदान्तकाण्डादावर्थः ॥ अथ वैशेषिकग्रन्थविवरणम् । स तु विशेषपदार्थनिरूपकग्रन्थः । अस्य मतं न्यायदर्शनमततुल्यम् । अत्र जगतः कारणं परमाणुपर्यन्तं निरूपितम् ॥ इह खलु निखिलप्रेक्षावन्निसर्गप्रतिकूलवेदनीयतया निखिलात्मसंवेदनसिद्धं दुःखं जिहासतस्तद्धानोपायं जिज्ञासुः परमेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति । यदा चर्म वदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यतीत्यादिवचन•निचयप्रामाण्यात् । परमेश्वरस्य साक्षात्कारश्च श्रवणमननभावनाभिर्भा

वनीयः। यदाह। आगमेनानुमानेनध्यानाभ्यासवलेनच। त्रिधाप्रकल्पयन्प्रज्ञांलभतेयोगमुत्तममिति। तत्रमननमनुमानाधीनम्। अनुमानञ्चव्याप्तिज्ञानाधीनम्॰। व्याप्तिज्ञानञ्चपदार्थविवेकसापेक्षम्। अतःपदार्थषट्कम्॥ अथातोधर्मंव्याख्यास्यामः। द्रव्यादिकायांदशलक्षण्यांकणभक्षभगवता- व्यवस्थापि। तत्राह्निकद्वयात्मकेप्रथमेध्याये॰ समवेताशेषपदार्थकथनमकारि। तत्रापिप्रथमाह्निकेजातिमन्निरूपणम्द्वितीयाह्निकेजातिविशेषयोर्निरूपणम्। आह्निकद्वयात्मकेद्वितीयेभूतदिक्कालक्षणम्। तत्रापिप्रथमाह्निकेभूतविशेषलक्षणम्। द्वितीयेदिक्कालप्रतिपादनम्। आह्निकद्वयात्मकेतृतीये॰ आत्मान्तःकरणलक्षणम्। तत्राप्यात्मलक्षणंप्रथमे। द्वितीयेऽन्तःकरणलक्षणम्। आह्निकद्वययुक्ते चतुर्थे॰ शरीरतदुपयोगिविवेचनम्। तत्रापिप्रथमेतदुपयोगिविवेचनम्। द्वितीयेशरीरविवेचनम्। आह्निकद्वयवतिपञ्चमे॰ कर्मप्रतिपादनम्। तत्रापिप्रथमेशरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम्। आह्निकद्वयशालिनिषष्ठे॰ श्रौतधर्मनिरूपणम्। तत्रापिप्रथमेदानपरिग्रहधर्मविवेकः। द्वितीयेचातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम्। तथाविधेसप्तमेगुणसमवायप्रतिपादनम्। तत्रापिप्रथमेबुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम्। द्वितीयेतत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम्॰समवायप्रतिपादनञ्च॰। अष्टमेनिर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम्। नवमेबुद्धिविशेषप्रतिपादनम्। दशमेअनुमानप्रतिपादनम्। तत्रोद्देशोलक्षणंपरीक्षाचेतित्रिविधास्यशास्त्रस्य प्रवृत्तिरितिवैशेषिकग्रन्थविवरणम्॥ कणादमुनिकृतदर्शनशास्त्रवेत्तरि। औलूक्ये॥ विनयादित्वात्स्वार्थे ठक्॥ त्रि॰ विशेषविदि॥

वैशेष्यम्, न॰ भागाधिक्ये॥ भावे ष्यञ्॥

वैश्यः, पुं॰ ऊरव्ये। ऊरुजे। भूस्पृशि। तमउपसर्ज्जनरजःप्रधानेतृतीयवर्णे। तस्यचकृष्यादीनितादृशानिकर्म्माणिभवन्ति। तानिचवर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यानि। निषिद्धानियथा। वैश्यानांधनलोभेनमिथ्यामूल्यप्रकाशनम्। अपालनंपशूनाञ्चवाणिज्याविभवेसतीतिपाद्मेस्वर्गखण्डे २७ अध्यायः॥ लक्षणन्तु। विशत्याशुपशुभ्यश्चकृष्यादानरुचिःशुचिः। वेदाध्ययनसम्पन्नःसवैश्यइतिसंज्ञितः॥ विशति।

विश० क्विप् । स्वार्थे० ष्यञ् ॥

वैश्यकर्म । न० कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यादौ ।

वैश्या । स्त्री० वर्णाख्याम् । आर्यायाम् । गुहगृह्यन्तरे ॥ तारायाम् ॥

वैश्रवणः । पुं० कुबेरे ॥ विश्रवसोऽपत्यम् । शिवादित्वविश्रवसो विश्रवणरवणावा देशौ निपातितौ० अण् च ॥

वैश्रवणालयः । पुं० वैश्रवणावासे ॥ वटवृक्षे ॥

वैश्रवणावासः । पुं० वटद्रुमे ॥ कुबेरपुर्याम् ।

वैश्रवणोदयः । पुं० वटवृक्षे ॥

वैश्वः । पुं० उत्तराषाढनक्षत्रे ॥

वैश्वदेवः । पुं० अन्नसाध्यहोमबलिदानातिथिभोजनात्मकेसायम्प्रातर्गृहस्थंप्रतिविहितेकर्मविशेषे ॥ विश्वेदेवादेवताअस्य । सास्यदेवतेत्यण् ॥ न० उत्तराषाढाम० ॥

वैश्वदेवी । स्त्री० आमिक्षायाम् । जगतीछन्दःप्रभेदे ॥ तल्लक्षणादि यथा । बाणाश्वैश्छिन्नावैश्वदेवीममौयौ । यथा । अर्चामन्येषांत्वंविहायामराणामद्वैतेनैकंविष्णुमभ्यर्च्यभक्त्या । तत्राशेषात्मन्यर्चितेभाविनीतेभ्रातःसम्पन्नाराधनावैश्वदेवी ॥

वैश्वदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥

वैश्वानरः । पुं० अग्नौ । वह्नौ ॥ च न्द्रभिमानिन्यांदेवतायाम् ॥ जाठराग्नौ ॥ चित्रकवृक्षे । विश्वेनराअस्य । नरेसंज्ञायामितिविश्वशब्दस्य दीर्घः ॥ विश्वानरस्यापत्यम् । ऋष्यण् । गोत्रापत्ये० विदादित्वादञ्वा ॥ विश्वेषांनराणांकर्त्तरि ॥ ब्रह्मणि । जीवे ॥ विश्वनराभिमानित्वात्० स्थूलसमष्ट्युपहितेचैतन्ये ॥ विश्वेचतेनराश्च० विश्वानराः । पूर्वपदस्यदीर्घः । विश्वानराम् मेकृत्स्नेमध्यवस्थिता नृप्रति० अनेकधाधर्माधर्मकर्मानुसारेण० सुखदुःखादिप्रापणात्० अयंपरमात्माकर्मणांफलदाता० वैश्वानरशब्दितोभवति ॥ अथवा । विश्वश्चासौनरश्च० विश्वानरः । नरेसंज्ञायाम् । विश्वानरएव । वैश्वानरः । स्वार्थेऽण् ॥

वैश्वानरमार्गः । पुं० दहनवीथ्याम् । पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे ।

वैश्वानरीवीथी । स्त्री० दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । शतभिषक्तथा । वैश्वानरी भाद्रपदेरेवतीचैवकीर्त्तिता । एतास्तुवीथयस्तस्रोदक्षिणोमार्गउच्यतइति ॥

वैश्वी । स्त्री० उत्तराषाढानक्षत्रे ॥

वैषम्यम् । न० विषमत्वे ॥ भावे० ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

वैषयम् । न० विषयाणांसमूहे भि

ष्वादयण् ॥
वैषयिकः । त्रि० विषयसम्बन्धिनि ॥
वैष्टुतम् । न० होमभस्मनि ॥
वैष्टम् । न० विष्णौ ॥ विष्टपे ॥ वेवे
ष्टि । विश०भसजिगमिनमिहनि
विश्यशांवृद्धिश्चेतिष्ट्रन् ॥ दिवि ॥
वायौ ॥
वैष्णवः । त्रि० विष्णूपासके । वि
ष्णुमन्त्रदीक्षिते । काष्ठे । हरे ॥
तल्लक्षणमाहात्म्यादि यथा । फल
सम्बन्धरहिताविष्णुभक्ताश्चवैष्णवाः
। मत्प्रीतिभक्तिकामास्तेसर्वदास
र्वकर्मसु ॥ गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रोयस्य
कर्णेप्रविश्यते । जीवन्मुक्तंवैष्णवं
तंवेदाः सर्वेवदन्तिच ॥ पुरुषाणां
शतंपूर्वंपैत्रकञ्चशतंपरम् । मा-
तामहस्यचशतंमातरंमातृमातरम्
भगिनींभ्रातरञ्चैवभागिनेयञ्चमातु
लम् । श्वश्रूञ्चश्वशुरञ्चैवगुरुपत्नीं
गुरोः सुतम् ॥ गुरुञ्चज्ञानदाता
रंमित्रञ्चसहचारिणम् । भृत्यंशि
ष्यंतथाचेटींप्रजाः स्वाश्रमसन्निधौ
॥ उद्धरेदात्मनासार्द्धंमन्त्रग्रहणमा
त्रतः । मन्त्रग्रहणमात्रेणजीवन्मु-
क्तोभवेन्नरः । तत्संस्पर्शमात्रेणपू
तंतीर्थञ्चभारतम् । तस्यैवपादरज
सासद्यः पूतावसुन्धरा ॥ पादोद
कञ्चतस्यान्नंतीर्थमेवभवेद्ध्रुवम् ।
इ०ब्र०वै०व०पुराणम् । येकण्ठल

ग्नतुलसीभवकाष्ठमालायेद्वादशाङ्ग
हरिनामकृतोर्द्ध्वपुण्ड्राः । येकृष्ण
भक्तिसुदृढाधृतशङ्खचक्रास्तवैष्ण
वाभुवनमाशुपवित्रयन्ति ॥ अपि-
च । पशुमनुष्यः पक्षीवायेचवैष्ण
वसंश्रयाः । तेनैवतेप्रयास्यन्तितद्वि
ष्णोः परमंपदमिति ॥ अस्याचार
श्च । सर्वान्कामान्परित्यज्यदृढभ
क्तिञ्चसाधयेत् । सएववैष्णवाचारः
कामसङ्कल्पवर्ज्जितः ॥ विष्णोर
यम् । अण् ॥ न० विष्णुपुराणे ॥
यथा । त्रयोविंशतिसाहस्रंवैष्णवंपर
माद्भुतमिति ॥
वैष्णवी । स्त्री० विष्णोः शक्तौ ॥ य-
था । एवाचशक्तिरुद्दिष्टानयासिद्धा
न्तगामिनी । एषाश्वेतापरासृष्टिः
सात्त्विकीब्रह्मसंस्थिता ॥ एषैवर
क्तारजसिवैष्णवीपरिकीर्त्तिता । ए
षैवकृष्णातमसिरौद्रीदेवीप्रकीर्त्ति
ता ॥ अष्टादशतथाकोट्योवैष्णव्या
भेदउच्यते । याविष्णोराजसीशक्तिः
पालनीचैववैष्णवी ॥ इतिवाराहपु
राणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्
खचक्रगदाधारिविष्णुमातातथारि
हा । विष्णुरूपाथवादेवीवैष्णवीति
नगीयते ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ ग
ङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ अपराजि
तायाम् ॥ शतावर्याम् ॥
वैसादृश्यम् । न० विसदृशत्वे ॥

वैसारिण: । पुं॰ मत्स्ये ॥ विविधं सरति । सृ॰ । ग्रह्यादित्वात् णिनि: । ततो विसारिणो मत्स्य इति स्वार्थेऽण् ॥ सिद्धे ॥

वैहायस: । पुं॰ खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री॰ भारतवर्षस्यनद्यन्तरे ॥

वैहार्य्य: । त्रि॰ परिहासेनलालनीयेश्यालसंबंध्यादौ ॥

वैहासिक: । पुं॰ वासन्तिके । कैलिकिले । विदूषके । प्रहासिनि ॥

वोटा । स्त्री॰ चेट्याम् । दास्याम् ॥ इ॰ हे॰ न्द्र:॰ ॥

वोड्र: । पुं॰ गोनसाहौ ॥ भाषान्तरे ॥

वोड्री । स्त्री॰ पणचतुर्थांशे । वुडि॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

वोढव्य: । त्रि॰ वहनीये ॥

वोढु: । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

वोढा । पुं॰ भारिके ॥ सूते । वोढु सह: । वह॰ । सर्वेभ्यस्तृचश्चेति तृच् । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपा: । सहिवहोरोदवर्णस्येत्योकार: ॥ अनडुहि । ऋषभे । परिणेतरि ॥ मूढे ॥

वोद: । त्रि॰ आर्द्रे ॥

वोदाल: । पुं॰ पाठीनमत्स्ये ॥

वोद्र: । पुं॰ गोनसाहौ ॥ भाषान्तरे ॥

वोढ्री । स्त्री॰ पणपादे । काकिन्याम् ॥

वोरक: । पुं॰ लेखके ॥ इ॰ त्रि॰ शेष: ॥

वोरट: । पुं॰ कुन्दपुष्पे ॥ इ॰ त्रि॰ शेष: ॥

वोरपट्टी । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । मादरी॰ कट्॰ चटाइ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वोरव: । पुं॰ वोरो॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणा: । वोरवस्तु बुधै: प्रोक्तस्त्रिदोषस्य प्रकोपण: । मधुरश्चाम्लपाकश्च व्रीहि: पित्तकरो गुरु: ॥

वोरुखान: । पुं॰ पाटलवर्णाश्वे ॥ इ॰ हे॰ न्द्र: ॥

वोलम् । न॰ गन्धरसे । अस्य गुणा: । वोलं रक्तहरं शीतं मेध्यं दीपनपाचनम् । मधुरं कटु तिक्तञ्च प्रस्वेदत्रिदोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्नं गर्भाशयविशुद्धिकृत् ॥ अपिच । वोलस्तु कटुतिक्तोष्ण: कषायो रक्तदोषनुत् । कफपित्तामयान् हन्ति प्रदरादिरुजापहम् । पुं॰ रसगन्धे ॥ वोलयति । वुल मज्जने । अच् ॥ वातिवा । वा॰ । पिच्छादित्वात् लच् ॥

वोलक: । पुं॰ लेखके ॥

वोला । स्त्री॰ दोलावृत्ते ॥ यथा । द्विगुणितरविमितकलितकलाभिर्लुलितनिबद्धा॰ मङ्गलपिङ्गलभणितगणितकलया किल नद्धा । एकादशकलविरतिविदितमृदुगतिरिह-

वेला० यशसापूरितभुवनभुवनर सनासनवेला ॥

वेलाक: । पुं० अश्वविशेषे । यथा वेलाकस्त्वथमेस्यात्पाण्डुकेशरवालधि: ॥ इ० हे० न्द्र: ॥

वेहित्थम् । न० यानपात्रे । पोते । जहाज० इ० भा० प्र० ॥ इ० हे० न्द्र: ॥

वौषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वाहादेवहविर्दानेश्रौषट्वौषट्वषट्स्वधेत्यमर: । उह्यतेऽनेन । बहु० । बाहुलकात्० डौषट् ॥

व्यंशक: । पुं० पर्वते ॥ इ० मुद्राङ्कितश्चम चन्द्र: ॥

व्यंसक: । पुं० धूर्त्ते ॥

व्यंसित: । त्रि० वञ्चिते ॥

व्यक्त: । त्रि० स्फुटे ॥ मनीषिणि ॥ प्रत्यक्षे । हेतुमदनित्यमव्यापिसक्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् । सावयवंपरतन्त्रंव्यक्तम् । इतिलक्षिते ॥ स्थूले ॥ यथा । अव्यक्तोव्यक्तकारणमिति ॥ व्यज्यतेस्म । अञ्जूव्यक्त्यादौ । क्त: । विपूर्वादञ्जते: क्ते तु० अञ्जेर्नंत्वेव्यक्तप्रतिषेधइति निष्ठातस्यनत्वेनपादानइतिमनत्वम् ॥

व्यक्तकाल: । पुं० स्थितिकाले ॥

व्यक्तदृष्टार्थ: । पुं० प्रत्यक्षिणि ॥ साक्षिणि । इ० त्रि० शेष: ॥

व्यक्तविशेष: । पुं० बुद्धौ ॥

व्यक्ति: । स्त्री० पृथगात्मताम् । प्रत्यक्षे । स्पष्टतायाम् । शरीरविषयादिरूपायांभोगभूमौ ॥ प्रभावे ॥ व्यक्तिलक्षणमाहगौतम: । यथा । व्यक्तिर्गुणविशेषाश्रयोमूर्त्तिरिति । अस्यार्थ: । यद्यपिजात्यादेरपिव्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्तित्वम् तथापिजात्याकृतिशक्तिविषयव्यक्तेरिदंलक्षणम् । तथाच० गुणविशेषोजात्याकृतिसमानाधिकरणोगुण:० सङ्ख्यादिभिन्नस्तदाश्रय:० मूर्त्तिर्व्यक्तिरितिसमानार्थकमित्यर्थ: । परेतु० गुणारूपादय:० विशेषाविशेषका:० उत्क्षेपणादयस्तेषामाश्रयोद्रव्यम्० तेनजात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशय: । विशेषलक्षणमाहमूर्त्तिरिति । मूर्त्ति: संयोगविशेषस्तद्वानित्याहु: । अत्रमध्यमपदलोपीसमासइत्याशय: । अन्येतु० व्यक्तेर्लक्षणंमूर्त्तिरिति० सैवकेत्याह । गुणविशेषाश्रयइति । गुणविशेषस्य० अवच्छिन्नपरिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहु: ॥ १३२ ॥ व्यज्यतेऽनया । अञ्जू० । स्त्रियांक्तिन् ॥ जने ॥ इ० हे० चन्द्र: ॥

व्यग्र: । त्रि० व्याहते । व्याकुले ॥ अग्रवर्जिते ॥ सोद्यमे । व्यासक्ते ॥

त्रिविधं॰ विविधैर्वाप्यग्रमस्यथवा। विरूद्धमगतिर्वा अग॰ व्यञ्जेन्द्रे तिसाधु : ॥
व्यङ्कट : । पुं॰ अद्रिप्रभेदे ॥
व्यङ्ग : । पुं॰ भेके ॥ मुखरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । क्रोधायासप्रकुपितोवायु : पित्तेनसंयुत: । मुख मागम्यसहसामण्डलंविसृजत्यत: ॥ नीरुजंतनुकंश्यावंमुखेव्यङ्गंतमादिशेत् । त्रि॰ हीनाङ्गे॰ छिन्ननासिकादौ ॥ विक्षतानि॰विगतानि वाअङ्गान्यस्य ॥ विकले । विगतमङ्गमस्य ॥
व्यङ्गक : । पुं॰ शैले । पर्वते इ॰ त्रि॰ शेष : ॥
व्यङ्गाङ्ग : । त्रि॰ विकलाङ्गे । व्यङ्गमङ्गंयस्य स : ॥
व्यङ्ग्य : । त्रि॰ व्यञ्जनयाबोध्येऽर्थे ॥ यथा । वाच्योर्थोभिधयाबोध्यो॰ लक्ष्योलक्षणयामत: । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्युस्तिस्र : शब्दस्य शक्तय: ॥ प्रकाश्ये । आन्तरेशब्दे ॥
व्यज : । पुं॰ तालवृन्ते । वाजन्त्यनेन । अज॰ गोचरसञ्चरेतिघप्रत्ययान्तोनिपातित : ॥
व्यजनम् । न॰ वाजी । तालवृन्ते ॥ चामरे ॥ वाजन्त्यनेन । अज॰ । करणे ल्युट् । वोयाविति पक्षे वीन ॥

व्यञ्जक : । पुं॰ अभिनये ॥ त्रि॰ व्यक्तिकारके । प्रकाशके ॥ वैखरीरूपेशब्दे ॥ घटप्रत्यक्षसमयेआलोकोव्यञ्जकोयथा ॥ व्यञ्जनयाप्रतिपादके ॥ इ॰सा॰द॰ण॰ ॥ व्यनक्ति । अञ्जू॰ । ण्वुल् ॥
व्यञ्जनम् । न॰ निष्ठाने । तेमने । दधिघृतादौ । सूपशाकादौ । तौवण इ॰भा॰प्र॰ ॥ चिह्ने ॥ श्मश्रुणि ॥ अवयवे । स्त्रीपुंसयो : गुह्यदेशे । सल्यादिचिह्ने ॥ अह्नि । दिने ॥ व्यज्यतेऽनेनवाल्युट् ॥ स्वरहीनवर्णे ॥ अज्झिनतस्योच्चारणंन भवति । नपुनरन्तरेणाचंव्यञ्जनस्योच्चारणमपिभवतीतिभाष्योक्ते : ॥
व्यञ्जना । स्त्री॰ शब्दस्यवृत्तिविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । विरतास्वभिधाद्यासुययार्थोबोध्यतेपर : । सावृत्तिर्व्यञ्जनानामशब्दस्यार्थादिकस्य च ॥ शब्दबुद्धिकर्मणांविरम्यव्यापाराभावइतिनयेनाभिधालक्षणातात्पर्याख्यासुतिसृषुवृत्तिषुस्वंस्वमर्थं बोधयित्वोपक्षीणासु॰ययान्योर्थोबोध्यते॰साशब्दस्यार्थस्यप्रकृतिप्रत्ययादेश्चवृत्तिर्व्यञ्जनध्वननगमनप्रत्यायनादिव्यपदेशविषयाव्यञ्जनानाम ॥ विशेष : साहित्यदर्पणादौद्रष्टव्य : ॥
व्यञ्जित : त्रि॰ प्रकटीकृते ॥

व्यडम्बक : । पुं॰ एरण्डे ॥ व्यडंमलमम्बयति । अविसंसने । णिच् । ण्वुल् ॥

व्यडम्बनम् । न॰ एरण्डे ॥ व्यडंमलमम्बयति । अ॰ । ल्युट्॰ युञ्वा ॥ शुक्लैरण्डे ॥

व्यतिकरः । पुं॰ व्यसने ॥ व्यतिषङ्गे॰ ॥ मिश्रणे ॥ क्षोभे ॥ सम्बन्धे ॥

व्यतिकीर्णः । वि॰ संकीर्णे ॥

व्यतिक्रम : । पुं॰ व्यत्यये । अन्यथात्वे । क्रमविपर्यये । यथा । सर्वमप्राङ्मुखोदाताग्रहीतावउदङ्मुख : । एषएवविधिर्दानेविवाहेतु व्यतिक्रम : ॥ व्यतिक्रमणम् । क्रम्॰, घञ् । नोदात्तोपदेशेतिन वृद्धि : ॥ अन्याये ॥

व्यतिभेद : । पुं॰ समावेशे ॥

व्यतिरिक्त : । वि॰ व्यतिरेकविशिष्टे । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ व्यतिरिच्यतेस्म । रिचिर्विरेचने । क्त : ॥

व्यतिरेक : । पुं॰ अभावे । विरहे ॥ कारणेकार्यादृव्यावृत्तौ । कार्यव्यतिरेकप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगित्वे ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । व्यतिरेकोविशेषश्चेदुपमानोपमेययोः शैलाइवोन्नता : सन्त : किन्तुप्रकृतिकोमलाः ॥ अयमुपमेयाधिक्यपर्यवसायीव्यतिरेक : ॥ यथावा । पल्लवत : कल्पतरोरेषविशेष : करस्यतेवीर । भूषयतिकर्णमेक : परस्तुकर्णंतिरस्कुरुते । तन्न्यूनत्वपर्यवसायी । यथा । रक्तस्त्वंनवपल्लवैरहमपिश्लाघ्यैः॰ प्रियायागुणैस्त्वामायान्तिशिलीमुखाः स्मरधनुर्मुक्ता : सखेमामपि । कान्तापादतलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममाप्यावयोःसर्वंतुल्यमशोककेवलमहंधात्रासशोक : कृत : ॥ अनुभयपर्यवसायीयथा । दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोषनिषण्णस्यसहजमलिनस्य । कृपणस्यकृपाणस्यकेवलमाकारतोभेद : । विशिष्टः॰ अतिरेकः॰ पृथग्भाव : ॥ विपर्यये ॥

व्यतिरेकव्याप्ति : । स्त्री॰ साध्यनिषेधेसाधननिषेधरूपेण॰ प्रवृत्तायांव्याप्तौ ॥ यथा । यत्रवह्निर्नास्ति॰ तत्र धूमोनास्तीति॰ यथाह्रदे ॥

व्यतिरेकसंज्ञा । स्त्री॰ वैराग्यविशेषे । परिपाचनेयानुष्ठीयमानेकेचित्कषाया : पक्वाः॰ पच्यन्तेचकेचित्तत्रैवंपूर्वापरीभावेसतिपच्यमानेभ्य : कषायेभ्य : पक्वानांव्यतिरेकेणावधारणे । स्वचित्तेपूर्वविद्यमानदोषाणांमध्येऽभ्यस्यमानविवेकेनैतेपक्वाः॰ एतेऽवशिष्टाइतिचिकित्सकवद्विवेचनस्वरूपे ॥

व्यतिरेक्युदाहरणम् । न॰ उदाहरण

विशेषे अवगीतम : । तद्विपर्य याद्वाविपरीतंव्यतिरेक्युदाहरणमि ति अस्यार्थः । तद्विपर्ययात् ॰ साध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात् । तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्त्युपदर्शकोदाहरणं ॰ व्यतिरेक्युदाहरणम् । यथाजीवच्छरीरं ॰ सात्मकम्प्राणादिमत्त्वात् ॰ यन्नैवम् ॰ तन्नैवम् ॰ यथाघटइति । वाकार : प्रयोगमपेक्ष्य ॰ तथाचान्वय्युदाहरणं व्यतिरेक्युदाहरणं वाप्रयोक्तव्यमित्यर्थः ॥ ३६ ॥

व्यतिषक्त : । त्रि॰ सम्बन्धाज्जाते । सम्बद्धे । व्यतिषज्यतेस्म । षञ्जसङ्गे । क्त : । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनाषत्वम् ॥

व्यतिषङ्ग : । पुं॰ विनिमये ॥ सङ्गे । परस्परमेलने ॥ व्यतिषञ्जनम् । षञ्ज॰ । घञ् ॥

व्यतिहार : । पुं॰ विनिमये । परस्परकरणे ॥ यथा ॰ त्वमहमस्मि ॰ अहन्त्वमसीतिव्यतिहार : । सचैक्यतात्पर्यावगमाद्भवतीति । व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ व्यतिहरणम् । हृञ् ॰ । घञ् । व्यतिह्रियतेऽनेनाचवा । घञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

व्यतीत : । त्रि॰ विगते । विशेषेण॰ अतीत : ॥

व्यतीपात : । पुं॰ महोत्पाते । उपद्रवे ॥ अपयाने । पलायने । योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । कठोरवाक्य : । पिशुनस्वभावोगद्गुरोमातृहितोमनुष्य : । परस्यकार्येकृतपक्षपातोयस्यप्रसूतौव्यतिपातयोग । व्यतिक्रम्यपतनम् । पत्लृगतौ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥ अन्ययोगे ॥

व्यतीहार : । पुं॰ परीवर्त्ते । व्यतिहरणम् ॰ व्यतिह्रियतेवा । हृञ् ॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घः ॥ परस्परमेकजातीयक्रियाकरणे ॥

व्यत्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यासे । विपर्यासे । विपर्यये । व्यत्ययनम् इण् ॰ । एरच् ॥

व्यत्यस्त : । त्रि॰ व्यतिक्रमसहिते । यथा । व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणंगुरो : । सव्येनसव्य : स्प्रष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणइतिमनु : ॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यांदक्षिणोपरिभावेनव्यत्यास : शिष्टसमाचारात् बोध्य : ॥

व्यत्यास : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यये ॥ व्यत्यसनम् । असुक्षेपणे । घञ् ॥

व्यत्यासित : । त्रि॰ वैसादृश्यंप्रापिते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्यथक : । त्रि० व्यथाकारिणि । दुःख जनके ॥ भयङ्करे । व्यथयतिव्यथभयचलनयोः । बहुलमन्यत्रापीति क्वुन् ॥

व्यथा । स्त्री० पीडायाम् । दुःखे ॥ व्यथ० । षटादयः षितइतिषित्वादङ् । टाप् ॥

व्यथित: । त्रि० दुःखिते । पीडिते ॥ व्यथासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

व्यध: । पुं० वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधताडने । व्यधजपोरित्यप् ॥ ताडने ॥

व्यधनम् । न० वेधने ॥

व्यध्य : । पुं० प्रतिकार्य्ये । धनुर्गुणे ॥

व्यध्व: । पुं० दुरध्वे । विपथे । निन्दितेवर्त्मनि ॥ विरुद्धोध्वा । प्रादयोगताद्यर्थे इतिसमास: । उपसर्गादध्वनइत्यच् ॥

व्यपगत : । त्रि० निवृत्ते ॥

व्यपदेश : । पुं० शब्दे । नामनि ॥ कपटे ॥ विशिष्टोऽपदेश: । वाक्यविशेषे यथा । व्याजेनात्माभिलाषिणिव्यपदेशइतीर्य्यतइत्युज्ज्वलनीलमणि : ॥

व्यपवर्ग : । पुं० । व्यपवृक्तिभेदे ॥

व्यपाकृति : । स्त्री० अपह्नवे । अस्वीकारे ॥

व्यपाश्रय : । पुं० शरणे ॥

व्यपेत : । त्रि० अपगते ॥

व्यपोढ : । त्रि० विपरीते ॥

व्यपोह : । पुं० व्यपोहने ॥

व्यपोहनम् । न० अपाकरणे ॥

व्यभिचार : । पुं० कदाचारे । भ्रष्टाचारे ॥ परिलोपे ॥ सख्यालिङ्गे ॥ दोषविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववृत्तित्वं हिव्यभिचारइतिव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावचिन्तामणि : ॥ सचत्रिविध: । साधारणासाधारणानुपसंहारिभेदात् । तत्रविपक्षवृत्तित्वंसाधारणत्वम् । सर्वसपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् । व्यतिरेक्यनुकूलकधर्म्युदसंहाराभावोयत्रसत्वाभिमतोऽनुपसंहार्य्यं । इतिसव्यभिचारचिन्तामणि : ॥ विशिष्टोभिचार : ॥ व्यभिचरणं वा । चर० । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री० परपुरुषगामिन्याम् । कुलटायाम् । यथा । हताधिकारांमलिनांपिण्डमात्रोपजीविनीम् । परिभूतामध:शय्यांवासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारोव्यतिक्रमोस्त्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥

व्यभिचारी । पुं० त्रयस्त्रिंशत्प्रकारशृङ्गारभावविशेषे । तेयथा । निर्वेदग्लानिशङ्काख्यास्तथासूयामदश्रमा : । आलस्यञ्चैवदैन्यञ्चचिन्तामोह : स्मृतिर्धृति : ॥ व्रीडाचपलता

हर्षश्चावेगो जडता तथा । गर्वो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार एव च ॥ सुप्तो बिबोधोऽमर्षश्चावहित्थमथोग्रता मतिः । उपलम्भस्तथा व्याधिस्तथोन्मादो मरणं तथा ॥ त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिण इति हेमचन्द्रः ॥ साहित्यदर्पणे त्रयस्त्रिंशदुक्ताः । यथा । विशेषादाभिमुख्येन चरन्तो व्यभिचारिणः । स्थायिन्युन्मग्ननिर्मग्नास्त्रयस्त्रिंशच्च तद्भिदाः ॥ स्थिरतया वर्त्तमाने हि रत्यादौ निर्वेदादयः प्रादुर्भावतिरोभावाभ्यामाभिमुख्येन चरणाद् व्यभिचारिणः कथ्यन्ते । केते० इत्याह । निर्वेदावेगदैन्यश्रममदजडता औग्र्यमोहौ बिबोधः स्वप्नापस्मारगर्वा मरणमलसतामर्षनिद्रावहित्थाः । औत्सुक्योन्मादशङ्काः स्मृतिमतिसहिता व्याधिसन्त्रासलज्जाहर्षासूयाविषादाः सधृतिचपलताग्लानिचिन्तावितर्का इति ॥ त्रि० व्यभिचारविशिष्टे ॥

व्ययः । पुं० अर्थापचये । वित्तस्यापगमे । उठाव-खरच-इ० भा० ॥ पूर्वगृहीतदेहेन्द्रियादिवियोगे ॥ धर्मादिषु विनियोगे ॥ नाशे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । दुर्भिक्षं जायते घोरं सर्वोपद्रवसंयुतम् । अनावृष्टिः समाख्याता व्यये संवत्सरे प्रिये ॥ २० ॥ न० लग्नाद्द्वादशभवने व्ययनम् । व्ययवित्तसमुत्सर्गे ऽदन्तः । घञ् । अच् वा ॥ विपूर्वादिणएरच्वा ॥

व्ययितः । त्रि० कृतव्यये ॥

व्ययी । त्रि० व्यययुक्ते ॥ यथा । द्रविणं परिमितमधिकव्ययिनं जनमाकुलीकुरुते । चीनांशुकमिव पीनस्तनजघनायाः कुलीनायाः ॥

व्यर्थः । त्रि० निरर्थके । मोघे । विफले ॥ यथा । भर्त्ता निश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः सपत्नीगणः श्वश्रूरिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः । तद्दूरादयमञ्जलिः किमधुना दृग्भङ्गिभागेन ते वैदग्धीमधुरप्रबन्धरसिक व्यर्थोऽयमत्र श्रमः इति ॥ विशेषेण गतः अर्थो यस्मात् ॥

व्यर्थभाषणम् । न० निरर्थकवाग्व्यापारे ॥ यथा । देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्चापरार्थपरिकल्पनात् । नर्महासप्रसङ्गाच्च भाषणं व्यर्थभाषणमिति देवलः ॥

व्यलीकः । पुं० नागरे । षिङ्गे ॥ न० अप्रिये ॥ अकार्ये ॥ वैलक्ष्ये ॥ पीडने ॥ व्यङ्गे । विशेषेण अलति । अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेति साधुः ॥ विगतानृते । विगतमलीकम् ॥ विपर्ययेपीति स्वामी ॥

व्यवकलनम् । न० वियोगे । हीने ॥ अङ्कस्यान्तरकरणे । वाकिकाटा० इ० गौ० दे० भा० ॥

व्यवकलित : त्रि० कृतव्यवकलने । वियोजिते । न० व्यवकलने ॥

व्यवच्छिन्न : । त्रि० भिन्ने ॥ विशेषिते

व्यवच्छेद : । पुं० पृथक्त्वे ॥ बाणमुक्तौ ॥

व्यवच्छेदकम् । न० विशेषणे ॥

व्यवच्छेद्यम् । त्रि० विशेष्ये ॥

व्यवधा । स्त्री० अन्तर्द्धायाम् । तिरोधाने ॥ व्यवधानम् । डुधाञ्० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

व्यवधानम् । न० अन्तर्द्धौ । तिरोधाने । वस्त्वन्तरकृतेऽवच्छेदे । खड्गादेः कोषादिवद्दावरणे ॥ व्यवपूर्वाद्धाञोल्युट् ॥

व्यवधायक : । त्रि० व्यवधानकर्त्तरि ॥

व्यवधि : । पुं० विधाने । व्यवधाने ॥ व्यवधानम् । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥

व्यवसर्ग : । पुं० दाने ॥ व्यवसर्ज्जनं सृज० । घञ् ॥

व्यवसाय : । पुं० उपजीविकायाम् ॥ उद्यमे ॥ फलाव्यभिचार्युद्यमे ॥ यथा । व्यवसायिनांव्यवसाय : फलाव्यभिचार्युद्यमोभगवद्विभूतिरिति । निश्चये ॥

व्यवसायात्मिका । स्त्री० निश्चयात्मिकायांबुद्धौ ॥ व्यवसायोनिश्चय : आत्मायस्या : ॥

व्यवसायी । त्रि० कृतनिश्चये ॥ सोद्यमे ॥ व्यवसायविशिष्टे ॥ वाणिज्यकारके ॥ अनुष्ठातरि ॥

व्यवसित : । त्रि० निश्चये ॥ प्रतारिते ॥ अनुष्ठिते ॥ विशिष्टमवस्यतिस्म० अवसीयतेस्मवा । षोऽन्तकर्म्मणि । क्त : । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

व्यवस्था । स्त्री० संस्थायाम् । सविषयकत्वनिर्धारणे ॥ विशिष्टाऽवस्था ॥ शास्त्रनिरूपितविधौ ॥ रचनानियमे ॥ व्यवतिष्ठतेऽनया । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ व्यवस्थानंवा ॥

व्यवस्थान : । पुं० श्रीहरौ ॥ यस्मिन् व्यवस्थिति : सर्व्वस्य स : ॥ जातिवर्णाश्रमतद्धर्म्मादिकान्विभज्यकरोतिवा । कृत्यल्युटोबहुलमिति० बहुलग्रहणात्कर्त्तरिल्युट् । व्यवतिष्ठतेसर्व्वंजगद्दसाङ्कर्य्येणात्र । अधिकरणेल्युट्वा ॥ न० व्यवस्थितौ ॥

व्यवस्थापक : । पुं० व्यवस्थादातरि ॥

व्यवस्थापित : । त्रि० निश्चिते ॥

व्यवस्थित : । त्रि० अप्रचलिते । तत्तदुद्योगेनावस्थिते । प्रतिष्ठिते ॥ विशेषेणावस्थित : ॥ व्यवस्थांप्राप्ते ॥ इतच् ॥

व्यवस्थिति : । स्त्री० अवस्थाने । व्यवस्थाने ॥

व्यश्व । अ० निश्चित्येत्यर्थे ॥

व्यवहरणम् । न० व्यवहारे ॥

व्यवहर्त्ता । पुं० व्यवहारकर्त्तरि ॥ प्राड्विवाके ॥

व्यवहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादिव्यवहरणे । व्यौहार० इ० भा० ॥ यथाहुः । यद्दमिदमितिचमतिर्भासततंव्यवहरतिसर्वलोकोपि । प्रथमाप्रतीचिचरमाविवसतिवपुरिन्द्रियादिवाह्यार्थे ॥ इति ॥ द्रुमप्रभेदे ।। न्यासे ॥ पणे ।। स्थितौ व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । ऋणादानादिविषयचतुष्पाद्व्यये ॥ ऋणादानाद्यष्टादशविषयो० विरुद्धार्थिप्रत्यर्थिवाक्यजनितसन्देहहारौविचारएवव्यवहारः । यथाहकात्यायनः । विनानार्थेऽवसन्देहहरणंहारउच्यते । नानासन्देहहरणाद्व्यवहारइतिस्मृतइति ॥

व्यवहारज्ञः । पुं० प्राप्तव्यवहारे ॥ सतुषोडशवर्षानन्तरंभवति । यथा । बालआषोडशाद्वर्षात्पौगण्डोपि निगद्यते । परतोव्यवहारज्ञः स्वतन्त्रः पितरावृतेइति ॥ त्रि० व्यवहार ज्ञातरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने । विचारकरणे ॥

व्यवहारपदम् । न० वादिनाराज्ञिनिवेदने ॥ यथाहयाज्ञवल्क्यः । स्मृत्याचारव्यपेतेन० मार्गेणाधर्षितः परैः ।। आवेदयतिचेद्राज्ञिव्यवहारपदंहितदिति ॥

व्यवहारपादः । पुं० व्यवहारांशे । यथा । पूर्वपक्षः स्मृतः पादोद्वि पादश्चोत्तरः स्मृतः । क्रियापादस्तथाचान्यश्चतुर्थोनिर्णयः स्मृत इति ॥

व्यवहारमातृका । स्त्री० व्यवहारोपयोगिक्रियायाम् ॥ साचमिताक्षरातोनुसन्धेया ॥

व्यवहारमार्गः । पुं० व्यवहारविषये । व्यवहारपदे ॥

व्यवहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे । व्यवहारस्यविधाने ॥

व्यवहारविषयः । पुं० व्यवहारपदे ॥

व्यवहारिका स्त्री० लोकयात्रायाम् ॥ वर्द्धन्याम् । सम्मार्ज्जन्याम् ॥ इङ्गुदे ॥

व्यवहारी । त्रि० व्यवहारविशिष्टे ॥

व्यवहार्य्यः । त्रि० व्यवहरणीये । व्यवहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

व्यवहितः । त्रि० दूरेस्थिते ॥ व्यवधानविशिष्टे । सान्तरे । भिन्नाद्यन्तरिते ॥ तिरोहिते ॥

व्यवहृतः । त्रि० कृतव्यवहारे ॥

व्यवहृतिः । स्त्री० व्यवहारे ॥

व्यवायः । पुं० सुरते । ग्राम्यधर्मे ।

मैथुने ॥ अन्तर्द्धौ । व्यवधाने ॥ शुद्धाविति धरणिः ॥ न० तेजसि ॥ व्यवायनम् । द्रुण्गतौ० अयगतौ वा । एरच्० घञ् वा ॥

व्यवायी । पुं० स्त्री० कामुके ॥ त्रि० द्रव्यविशेषे ॥ व्यवायोऽस्यास्मिन् वाऽस्ति । इनिः ॥

व्यश्नुवानः । त्रि० व्याप्नुवति ॥ अश्नोतेर्लटः शानजादेशः ॥

व्यष्टिः । स्त्री० व्यस्तव्यापिनि ॥ विशेषे ॥ अध्यात्मादिविभागेन व्याप्तिर्व्यष्टिरितीरिता ॥

व्यसनम् । न० अशुभे ॥ सक्तौ ॥ दैवानिष्टफले । भ्रंशे ॥ पापे ॥ विपत्तौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानमृगयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथोक्तं मनुना । मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः । तौर्य्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु ॥ द्वयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वे कवयो विदुः । तं यत्नेन जयेल्लोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् । एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः । पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ तथाहि० द्यूतात्पानं कष्टतरम्० मद्यपानेन मत्तस्य संज्ञाप्रणाशात्० यथेष्टचेष्टया देहधनादिविरोधकृत्यादयो दोषाः० द्यूते तु पाचिकाधनालाभिरप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात्० द्यूतं कष्टम्० द्यूते हि वैराङ्गवादयो नीतिशास्त्रोक्ता दोषाः० मूत्रपुरीषवेगधारणाच्च व्याध्युत्पत्तिः० स्त्रीव्यसने पुनरपत्योत्पत्त्यादिगुणयोगोऽप्यस्ति । मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनं दुष्टम्० तत्रादर्शनं कार्याणां कालातिपातेन धर्मलोपादयो दोषाः० मृगयायां तु व्यायामेनारोग्यादिगुणयोगोऽप्यस्तीत्येवं कामजचतुष्कस्य पूर्वं पूर्वं गुरुदोषम् ॥ क्रोधजेष्वपि त्रिषु० वाक्पारुष्यात्० दण्डपारुष्यं दुष्टम्० अङ्गच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात्० वाक्पारुष्ये तु० कोपानलो० दानमानपानीयसेकैः शक्यः शमयितुम् । अर्थदूषणात्० वाक्पारुष्यं दोषवन्मर्मपीडाकरम्० वाक्पारुष्यस्य दुश्चिकित्स्यत्वात् । एवं पूर्वं पूर्वं दुष्टतरं त्यजेदित्यर्थः । यतो व्यसनासक्तिरनर्थावहा ॥ व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते । व्यसन्यधोऽधो

वजतिस्वर्गाच्चव्यसनीमृतः ॥ इति ॥ अन्यत्रापि । एकैकव्यसनासक्ताः सर्वेमृत्युवशंगताः । यः पुनः संहतान्सेवेद्विषयान्विषयी नरः । सपतेन्महदैश्वर्याच्छिन्नमूलइवद्रुमइति ॥ चौर्य्येवव्यसनान्यद्य कामजानिभवन्त्युत । मिथ्यावाक्यं परमंतस्माद्द्रुततराबुभौ ॥ परदाराभिगमनंविनावैरस्वरौद्रतैतिरामायणम् ॥ व्यस्यते । असुक्षेपणे । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ सर्वथैतत् सम्पादयिष्यामीत्याग्रहोव्यसनम् ॥

व्यसनवारकः । पुं॰ राजर्षिविशेषे

व्यसनार्त्तः । त्रि॰ उपरक्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ व्यस्यतिश्रेयोमार्गात्॰व्यसनम्॰तेनार्त्तः ॥

व्यसनी । त्रि॰ व्यसनग्रस्ते । पशुभद्रे ॥ व्यसनमस्यास्ति॰अस्मिन्वा । इनिः ॥

व्यस्तः । त्रि॰ व्याकुले ॥ व्याप्ते ॥ प्रत्येकम् । पृथक्पृथगर्थे ॥ विपरीते ॥ व्यस्यतेस्म । असुक्षेपणे । क्तः ॥ विभक्ते ॥ विक्षिप्ते ॥ *

व्यस्तपदम् । न॰ ऋणादौनाभियोगेपदान्तरेणोत्तरे ॥ यथा ॥ सुवर्णशताभियोगे॰अनेनाहंताडितइति ॥

व्यस्तारम् । न॰ हस्तिनोमदप्रयोगे ॥

व्याकरणम् । न॰ वेदस्यानेनशब्दशास्त्रे ॥ विशेषेणव्याक्रियन्तेव्युत्पाद्यन्तेशब्दाअनेन । डुकृञ्॰ ल्युट् । प्रादिसमासः ॥ अस्यारम्भेशुद्धयथा । नयेच्छब्दशास्त्रागमारम्भकालंकृतीशेमुषीशोभनाविद्धिषु । चलचित्रमैत्रीडुशैवाश्रितेषुत्ततौधर्मशास्त्रादिकारब्धिकालमिति ॥ अत्रोक्तंमहाभाष्ये । पुराकल्पएतदासीत् । संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते॰तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाःशब्दाउपदिश्यन्ते॰तदद्यत्वेनतथा॰वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीति । त्वरिताविशा ह्वादाश्चितिकैयटः । संस्कारउपनयनम् । करणमाभ्यन्तरप्रयत्नः । अनुप्रदानंनादादिर्वाह्यः प्रयत्नः । तेनअधीतव्याकरणशिक्षेभ्यइत्यर्थइतिविवरणम् ॥

व्याकारः । पुं॰ व्याकरणे ॥ कृञोघञ् ॥

व्याकीर्णः । त्रि॰ विकीर्णे । विक्षिप्ते ॥ *

व्याकुलः । त्रि॰ शोकादिभिरितिकर्त्तव्यतापरिज्ञानशून्ये ॥ विह्वले ॥ व्याकोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषु च । इगुपधेतिकः ॥ उपद्रुते ॥ सम्भ्रान्ते ॥

व्याकुलात्मा । त्रि॰ शोकाभिहतचित्ते ॥

व्याकृत: । पुं० कार्यब्रह्मणि । सम्भूतौ । हिरण्यगर्भे ॥

व्याकृति: । स्त्री० भङ्ग्यां । व्युत्पत्तौ ॥ व्याकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ विशिष्टाकृतिर्वा ॥ व्यञ्जने ॥

व्याकोश: । त्रि० व्याकोषे । विकसिते ॥ व्यावृत्त: कोश: सङ्कोचोऽस्मात् । प्रादिसमास: ॥

व्याकोष: । पुं० प्रफुल्ले । उत्फुल्ले । विकसिते ॥ व्यावृत्त: कोष: सङ्कोचोऽस्मात् । प्रादिभ्यो धातुजस्येतिसमास: ॥

व्याक्षेप: । पुं० अन्तराये ॥ व्याक्षेपो भविष्यन्त्या: कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् ॥

व्याख्या । स्त्री० विवरणे ॥ व्याख्यानम् । ख्या० । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

व्याख्यागम्यम् । न० उत्तराभासभेदे ॥ यथा अस्तव्यस्तपदव्यापिनिगूढार्थं तथाकुलम् । व्याख्यागम्यमसारञ्चोत्तरं शस्यते बुधै: ॥ व्याख्ययागम्यते ज्ञायतेयत् गम्लृ० । पोरदुपधादितियत् ॥ *

व्याख्यात: । त्रि० विवृते । कथिते । विस्पष्टमाख्याते ॥

व्याख्याता । त्रि० विवरणकर्त्तरि ॥

व्याख्यानम् । न० व्याख्यायाम् ॥ यथास्यलक्षणम् । पदच्छेद: पदार्थोक्तिर्विग्रहो वाक्ययोजना । आक्षेपस्य समाधानं व्याख्यानं पञ्चलक्षणम् । व्याख्यानसाधने ॥ व्याख्यायतेऽनेन । ख्या० । करणे ल्युट् ॥

व्याघात: । पुं० विष्कम्भादियोगान्तर्गतयोगभेदे ॥ अत्रजातस्य फलं यथा । व्याघातकर्त्ता च सतां नितान्तं व्याघातजन्मा मनुज: कठोर: । असत्यभाषी कृपया विहीनो मन्दश्च योदीर्घतनु: कृशाङ्ग: ॥ अन्तराये । विघ्ने । घाते । प्रहारे ॥ विशिष्ट आघात: ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ तस्य लक्षणं यथा । तद्वत् साधितं केनाप्यपरेण तदन्यथा । तथैव यद्विधीयेत स व्याघात इति स्मृत: ॥ येनोपायेन यदेकेनोपकल्पितं तस्यान्येन जिगीषुतया तदुपायकमेवयदन्यथाकरणं सत्वसाधितवस्तुव्याहतिहेतुत्वात् व्याघात: ॥ उदाहरणम् । दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव या: । विरूपाक्षस्य जयिनीस्ता: स्तुवे वामलोचना: ॥

व्याघ्र: । पुं० शार्दूले । द्वीपिनि । रक्तैरण्डे ॥ करञ्जे ॥ नरादुत्तरस्थ: श्रेष्ठे ॥ यथा नरव्याघ्र: ।

व्याजिघ्रति । घ्रा० । व्याङ्घ्राते सञ्जातावितिक: । यद्वाआतश्चोपसर्गेइतिक: । पाघ्राध्माधेट्दृश: ।

मद्वतिशीन । प्र : संज्ञायांमेतिनि षेधात् ॥

व्याघ्रदल : । पुं॰ एरण्डे ॥

व्याघ्रनख: । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ व्यालनखे । व्यसफले ॥ व्याघ्रस्यनखे ॥ न॰ नखीनामनिगन्धद्रव्ये । व्याडायुधे । कन्दे । चक्रकारकी कन्दविशेषे ॥ नखक्षतविशेषे ॥ व्याघ्रस्यनखमिव ॥

व्याघ्रनखकम् । न॰ नखक्षते ॥

व्याघ्रनायक : । पुं॰ शृगाले । द्वि॰ रा॰ षट : ॥

व्याघ्रपात् । पुं॰ विकङ्कते । ग्रन्थिले ॥ व्याघ्रस्यपादाएवपादमूलान्यस्य ॥ मुनिविशेषे ॥ त्रि॰ व्याघ्रतुल्यचरणे ॥

व्याघ्रपाद : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे । विकण्टकवृक्षे । मुनिविशेषे ॥ रक्तैरण्डे ॥

व्याघ्रपुच्छ : । पुं॰ एरण्डमात्रे । व्याघ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥

व्याघ्राट : । पुं॰ भरद्वाजपक्षिणि ॥ व्याघमटति । अट॰ । कर्मण्यण् । व्याघ्रइवअटतिवा । अच् ॥

व्याघ्रादनी । स्त्री॰ चित्रतायाम् ॥

व्याघ्रायुधम् । न॰ नखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

व्याघ्रास्य : । पुं॰ विडाले ॥ न॰ व्याघ्रमुखे ॥

व्याघ्री । स्त्री॰ निदिग्धिकायाम् । कण्टकार्य्याम् ॥ व्याजिघ्रति । घ्रा॰ । व्याघ्रादिभिरितिलिङ्गाद्वा तश्चोपसर्गइतिकः॰ नतुश : । गौरादि: ॥ धूम्रवर्णायाम्वराटिकायाम् ॥ व्याघ्रस्त्रियाम् ॥ यथा । व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभिन्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्तिरिपुवद्रोगास्तस्माच्छ्रेय: समाचरेत् ॥ द्वि॰ कुलार्णव : ॥

व्याङ्गि : । पुं॰ व्यङ्गसुते ॥ अपत्ये इञ् । स्वागतादीनाञ्चेतिवृद्धिनिषेधऐजागमश्चन ॥

व्याचिख्यासित : । त्रि॰ व्याख्यातुमिष्टे ॥

व्याचिख्यासु : । त्रि॰ व्याख्यातुमिच्छौ ॥

व्याज : । पुं॰ शाठ्ये । कुसृतौ ॥ स्वरूपाच्छादने । अपदेशे । मिषे ॥ व्यजन्ति॰ क्षिपन्त्यनेन । अज॰ । हलश्चेतिघञ् । निष्ठायांसेट् स्वान्नकुत्त्वम् ॥

व्याजनिन्दा । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दायांनिन्दयाव्यक्तिर्व्याजनिन्देतिगीयते । विधेस निन्द्योयस्तेप्रागेकमेवाहरच्छिर : ॥ अत्रहरनिन्दया॰ विषमविपाकसंसारप्रवर्त्तयतोविधेर्निन्दाव्यङ्ग्या॰ व्याजनिन्दा ॥ यथावा । वि

धिरेवविशेषगर्हणीयः करटत्वं रटकस्तवापराधः। सहकारतरौचकारयोसौसहवासंसरलेनकोकिलेन॥ अन्यस्तुत्या॰ अन्यस्तुत्यभिव्यक्तिरिति पञ्चमप्रकारव्याजस्तुतिप्रभेदः।

व्याजनिन्दा॥ कपटकुत्सायाम्॥

व्याजस्तुतिः। स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे॥ यथा। उक्तिर्व्याजस्तुतिर्निन्दास्तुतिभ्यांस्तुतिनिन्दयोः। कः स्वर्धुनि विवेकस्ते पापिनोनयसेदिवम्॥ साधुदूतिपुनः साधुकर्त्तव्यं किमतः परम्। यन्मदर्थे विलूनासि दन्तैरपि नखैरपि॥ निन्दया स्तुतेः॰ स्तुत्यानिन्दयावा॰ अवगमनं व्याजस्तुतिः। कः स्वर्धुनीत्युदाहरणे॰ विवेकोनास्तीतिनिन्दाव्याजेन॰ गङ्गासुकृतिद्वेष॰ महापातकिनोपि॰ स्वर्गं नयतीतिव्याजरूपयानिन्दयातत्प्रभावातिशयस्तुतिः। साधुदूतीत्युदाहरणे॰ मदर्थमियन्तं क्लेशमनुभूतवत्यसीति व्याजरूपयास्तुत्या॰ मदर्थंनगतासि॰ किन्तुरन्तुमेवगतासि॰ धिक्त्वांदूतिकाधमं विश्वस्तकारिणीमितिनिन्दावगम्यते॥ कपटप्रशंसायाम्॥

व्याजोक्तिः। स्त्री॰ छलवाक्ये॥ अलङ्कारविशेषे॥ यथा। व्याजोक्तिरन्यहेतूक्त्यायदाकारस्यगोपनम्। सखिपश्यगृहारामपरागैरस्मिधूसरा॥ अत्रचौर्यरतकृतसङ्केतभूपृष्ठलुण्ठनलग्नधूलिजालस्यगोपनम्॥ कस्यवानभवेद्रोषः प्रियायाः सव्रणेधरे। सभृङ्गपद्ममाघ्रासीर्वारितापिमयाधुना॥ उपपतिनाखण्डिताधरायानायिकायाः सकाशमागच्छन्तंप्रियमपश्यन्त्येवसख्यानायिकांप्रतिहितोपदेशव्याजेनतम्प्रति॰ नायिकापराधगोपनं कृतम्। अपह्नुतेरस्यायं विशेषः। यत्तत्रावचनस्यान्यथानयनेनापह्नवः। अत्राकारस्यहेत्वन्तरवर्णनेन॰ गोपनमिति॰ लक्षणम्॰ लक्ष्यनाम्नचोक्तिय ष्णमाकारस्यगोपनार्थंहेत्वन्तरप्रत्याययकव्यापारमात्रेणलक्षणम्॥

व्याडः। पुं॰ हिंस्रपशौ॥ मांसादिपशौ॥ सर्पे॥ व्याडति। अडउद्यमे। व्याङ्पूर्वः। पचाद्यच्॥ खले। वञ्चके॥ इन्द्रे।

व्याडायुधम्। न॰ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये॥ व्याडस्यव्याघ्रस्यायुधमिव॥

व्याडिः। पुं॰ मुनिभेदे। विन्ध्यस्थेनन्दिनीसुते। मेधाविनि॥ व्यडस्यापत्यम्। इञ्। स्वागतादित्वाद्वृद्धिनिषेधऐजागमश्च॥

व्यात्तः। त्रि॰ विवृते। वाया॰ड॰ भा॰प्र॰। यथाव्यात्ताननः॥

व्याप्युषी। स्त्री॰ रसिकजनानामन्योन्यंजलक्रीडने। करपात्रे। ज

लक्षीडायाम् । करपत्रिकायाम् । क्रीटाखेलना॰ इ॰ क्रीडाक्रीडीसेखेलना॰ इ॰ श॰ भा॰ ॥ व्यतिहारेणउक्षणम्॰ परस्पराभ्युक्षणम् । उक्षसेचने । कर्म्मव्यतिहारेणच् स्त्रियामितिणच् प्रत्ययः । णचः स्त्रियामञ् । टिड्ढाणञित्यादिनाङीप् ॥

व्यादित : । त्रि॰ प्रसारिते ॥

व्यादिष्ट : । त्रि॰ सन्दर्शिते ॥ व्याङ् पूर्व्वाद्दिशे : क्त : ॥

व्याध : । पुं॰ मृगवधाजीवे । मृगयौ । लुब्धके ॥ अयंसवर्ण्णविभार्य्यायांचनियाज्जात : । यथोक्तंब्रह्मवैवर्त्ते । नापिताद्गोपकन्यायांसर्व्वस्वी॰ तस्ययोषिति । क्षत्राद्भूबव्याधश्चबलवान् मृगहिंसकइति ॥ दुष्टे ॥ तारामयेखे ॥ मेदनी ॥ विध्यति । व्यधताडने । श्याद्व्यधेतिण : ॥

व्याधभीत : । पुं॰ मृगे ॥

व्याधाम : । पुं॰ वज्रे ॥ इ॰ हे॰ न्द्र : ॥

व्याधि : । स्त्री॰ कुष्ठौषधौ ॥ रोगे । धातुवैषम्यनिमित्ते॰ ज्वरातीसारादिरूपेविकारे ॥ चिकित्साशास्त्रे॰ पञ्चमहाभूतशरीरिसमवाय: पुरुषइत्युच्यते । तस्मिन्क्रियासोऽधिष्ठानम्॰ कस्माल्लोकस्यद्वैविध्यात् । लोकोहिद्विविध : स्थावरोजङ्गमश्च । द्विविधात्मकएवाग्नेय : सौम्यश्च॰ तद्भूयस्त्वात् । पञ्चात्मकोवा । तत्रचतुर्व्विधोभूतग्राम : । स्वेदजाण्डजोद्भिज्जजरायुजसंज्ञ : । तत्रपुरुषप्रधानम् । तस्योपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरुषोऽधिष्ठानम् । तद्दु : खसंयोगाव्याधयइत्युच्यन्ते । तेचतुर्व्विधा:॰ आगन्तव:॰ शारीरा॰ मानसा:॰ स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्तवोऽभिघातनिमित्ता: । शारीरास्त्वन्नपानमूलावातपित्तकफशोणित-सन्निपातवैषम्यनिमित्ता : । मानसास्तु॰ क्रोधशोकभयहर्षविषादेर्ष्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्य्यकामलोभप्रभृतयइच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वाभाविका : क्षुत्पिपासाजरामृत्यु-निद्राप्रभृतय : तएतेमन: शरीराधिष्ठाना : ॥ तेषांसंशोधनसंशमनाहाराचारा : सम्यक्प्रयुक्तानिग्रहहेतव : इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्याय : ॥ विगतव्याधिरनेन ॥ विविधाव्याधयोऽस्माद्वा ॥ व्याधानंवा । उपसर्ग्गेघो : कि : ॥

व्याधिघात : । पुं॰ आरग्वधे ॥ व्याधीन्हन्ति । हन॰ कर्म्मण्यण् । हनस्तोचिण्णलो : ॥

व्याधित : । त्रि॰ व्याधियुक्ते । आमयाविनि । आतुरे ॥ व्याध: सञ्जा

तोस्य । तदस्यसञ्जातंतारकादिभ्य इतच् ॥

व्याधिहन्ता । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ व्याधेर्घातके ॥

व्याधूत : । त्रि॰ कम्पिते ॥ विशेषेण आसमन्ताद्धूत : ॥

व्यान : । पुं॰ विष्वग्गमनवत्यखिलशरीरवर्त्तिनि देहस्यपञ्चवाय्वन्तर्गतानिलविशेषे ॥ प्राणापानयोर्नियमनकर्माआरब्धाम्नन्युत्पादनादिवीर्यवत्कर्महेतुत्वादखिलशरीरवर्त्ती व्यानइत्यर्थ : ॥ व्यानोविनामय त्यङ्गंव्याने व्याधिप्रकोपण : । प्रतिदानंतथाकण्ठाद्व्यापनाद्व्यानउच्यते ॥ व्याप्त्याअनित्यनेनइत्यस्ये तिघञ् ॥

व्यानतम् । न॰ रतिबन्धान्तरे ॥ यथा । स्वेच्छयाभ्रमतिवल्लभेपियायेषिदाचरतिवल्लभायितम् । व्यानतंरतमिदंयदिप्रियास्यादधोमुखचतुष्पदाकृति : ॥

व्यानद्ध : । त्रि॰ विशेषेणबद्धे ॥

व्यापक : । त्रि॰ अपरिच्छिन्ने । अन्यूनदेशकालवर्त्तौ ॥ विष्णौ ॥ स्वसत्ताप्रकाशाभ्यांनामरूपेऽव्याप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् ॥ तद्भिन्नवृत्त्यत्यन्ताभावाऽप्रतियोगिनि । यथा । साध्यस्यव्यापकोयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा सउपाधिभवेत्तस्यनिष्कर्षोयंप्रदर्श्यते ॥ इ॰भा॰प॰ ॥ आच्छादके ॥ यथा । पद्मस्यव्यापकंसारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमित्येवमुत्तरंतद्विदोविदु : ॥ पद्मस्य॰ भाषार्थस्य॰ व्यापकमाच्छादकम्॰ अभियोगाप्रतिकूलमितियावत् । इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिंगिनि ॥ येनचप्रतिबद्धंतद्व्यापकम् ॥ वाच्ये ॥

व्यापकता । स्त्री॰ व्यापकत्वे ॥

व्यापत्ति : । स्त्री॰ व्याधौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री॰ आपदि ॥ मृत्यौ ॥ व्याङ्पूर्वात्पदे : क्विप् ॥ विशिष्टाआपद् ॥

व्यापनम् । न॰ आच्छादने ॥ व्याप्तौ ॥

व्यापन्न : । त्रि॰ मृते ॥

व्यापाद : । पुं॰ द्रोहचिन्तने ॥ व्यापादनम् । व्याङ्पूर्वकपदधातोर्ण्यन्ताद्भावेघञ् ॥

व्यापादनम् । न॰ मारणे ॥ व्याङ्पूर्वात्पदधातोर्ण्यन्ताल्ल्युट् ॥

व्यापादित : । त्रि॰ मारिते ।

व्यापार : । पुं॰ कर्मणि । क्रियायाम् ॥ दशमभवने ॥

व्यापारित : । त्रि॰ नियुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि॰ व्यापारविशिष्टे व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री॰ व्यापिन्याम् । व्या

प्नोति । आप्लृ॰ ण्वुल् । टाप् । इत्त्वम् ॥

व्यापी । त्रि॰ विभौ । व्यापके । आत्मनि । पुंसि ॥ सकलव्यापनशीले । व्याप्तुं शीलमस्य आप्लृ॰ । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

व्यापिनी स्त्री॰ व्यापिकायाम् ॥

व्यापृण्वानः । त्रि॰ व्याप्रियमाणे ॥

व्यापृतः । पुं॰ कर्मसचिवे । आयुक्ते ॥ त्रि॰ व्यापारयुक्ते ॥

व्यापृतिः । स्त्री॰ व्यापारे ॥

व्याप्तः । त्रि॰ ख्याते । समाक्रान्ते ॥ यथा । यद्यत्कार्यं कारणेन व्याप्तमन्तर्बहिश्चेति । कारणत्वेन सर्वकार्याणां व्यापनाद्व्याप्तः परमात्मा । पुंसि ॥ व्याप्यतेस्म ॥ आप्लृ॰ । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ॥ कार्त्स्न्येन सर्वे तत्र । सर्वं कार्यमुपादानत्वेन व्याप्नोति । विपूर्वादाप्नोतेः पूर्ववत्कर्त्तरि क्तः ॥

व्याप्तिः । स्त्री॰ व्यापने ॥ रत्ने । इति मेदिनी ॥ लम्भने । इति हेमचन्द्रः ॥ यत्र धूमस्तत्राग्निरिति साहचर्यनियमे ॥ व्यापनम् । आप्लृ॰ । क्तिन्नाबादिभ्य इति क्तिन् ॥ आप्तौ ॥

व्याप्यम् । न॰ लिङ्गे । साधने ॥ अधिकदेशकालनियतं व्याप्यम् ॥ व्यापकाभावे व्याप्याभाव इति न्यायः ॥ व्याप्यते । आप्लृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥ कुष्ठौषधौ । पालङ्के । व्याधौ । उत्पले ॥ त्रि॰ व्याप्तिविशिष्टे । व्याप्तिकर्मणि ॥ आकरे ॥ शङ्कितसमारोपितोपाधिनिराकरणेन स्वभावप्रतिबद्धं व्याप्यमिति साङ्ख्याः ॥ अस्यार्थः । सत्ययुक्तः शङ्कितः । विपर्ययुक्तः समारोपितः । उपाधिर्विशेषणम् स्वभावेति । भावः सत्ता । तया प्रतिबद्धमित्यर्थः । प्र॰ न॰ संगृहीतम् । तेन लिङ्गसत्ताभावेनाऽनुमानं सिद्ध्यतिभावः ॥

व्याप्यत्वासिद्धः । पुं॰ सोपाधिके ॥ साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वमुपाधिः । साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं साध्यव्यापकत्वम् । साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वं साधनाव्यापकत्वम् । पर्वतोधूमवान्वह्निमत्वादित्यत्राद्रेन्धनसंयोग उपाधिः । यत्र धूमस्तत्राद्रेन्धनसंयोग इति साध्यव्यापकता । यत्र वह्निस्तत्राद्रेन्धनसंयोगो नास्ति । अयोगोलके । आद्रेन्धनाभावादिति साधनाव्यापकत्वम् । एवं साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वादाद्रेन्धनसंयोग उपाधिः । सोपाधिकत्वाद्वह्निमत्त्वं व्याप्यत्वासिद्धहेत्वाभासः ॥

अव्यभिचारितसामानाधिकरण्याभावे ॥

व्यामः । पुं० बाह्वोः सकरयोस्तयोस्तिर्यगन्तरे । स्वस्वपार्श्वप्रसारितयोर्बाह्वोर्मध्ये । व्यायामे । न्यग्रोधे ॥ विशेषेणाऽमयत्यनेन । अमगतौ । हलश्चेतिघञ् ॥

व्यामनम् । न० व्यामे ॥

व्यामिश्रः । त्रि० सङ्कीर्णे ॥

व्यामृषः । त्रि० प्रमृष्टे ॥

व्यामोहः । पुं० मोहे । विपरीतज्ञाने ॥

व्यायच्छमानः । त्रि० व्यायामंकुर्वति ॥

व्यायतः । त्रि० व्यापृते ॥ दीर्घे ॥ दृढे ॥ अतिशये ॥ विशेषेणायतः ॥

व्यायामः । पुं० वियामे ॥ दुर्गसञ्चरे ॥ शरीरायासजनकेपौरुषेश्रमे । मल्लक्रीडायाम् ॥ अस्यगुणायथा । व्यायामोहिसदापथ्योबलिनांस्निग्धभोजिनाम् । सचशीतेवसन्तेचतेषांपथ्यतमःस्मृतः । सर्वेष्वृतुषुसर्वैर्हिपुरुषैरात्महितार्थिभिः । शक्त्यर्द्धेनतुकर्त्तव्योव्यायामोहन्त्यतोऽन्यथा ॥ कुक्षौललाटेग्रीवायांयदाघर्मःप्रवर्त्तते । शक्त्यर्द्धंतंविजानीयादायतोच्छ्वासमेवच ॥ लाघवंकर्मसामर्थ्यंस्थैर्यंक्लेशसहिष्णुता । दोषक्षयोग्निवृद्धिश्चव्यायामादुपजायते ॥ व्यायामंकुर्वतोनित्यंविरुद्धमपिभोजनम् । विदग्धमविदग्धंवानिर्दोषंपरिपच्यते ॥ नचव्यायामसदृशमन्यत्स्थौल्यापकर्षणम् । नचव्यायामिनंमर्त्त्यंमर्द्दयन्त्यरयोबलात् ॥ नचैनंसहसाक्रम्यजरासमधिगच्छति । व्यायामक्षुण्णगात्रस्यपद्भ्यामुद्वर्त्तितस्यच ॥ व्याधयोनोपसर्पन्तिवैनतेयमिवोरगाः ॥ रक्तपित्तीक्षयीशोषीकासीश्वासीक्षतातुरः । भुक्तवान्स्त्रीषुचक्षीणोव्यायामंपरिवर्ज्जयेत् ॥ वातपित्तामयीबालोवृद्धोऽजीर्णीचसन्त्यजेत् ॥ अतिव्यायामतःकासोरक्तपित्तंप्रजायते । श्रमःक्लमःक्षयस्तृष्णाज्वरश्छर्दिश्चजायते ॥ इतिराजवल्लभः ॥ व्यामे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

व्यायामवान् । त्रि० व्यायामनि व्यायामोऽस्त्यस्य । बलादित्वात्पक्षेमतुप् तदभावे० इनिः ॥ व्यायामी ॥

व्यायासः । पुं० परिश्रमे ॥ विशिष्टः आयासः ॥

व्यायोगः । पुं० दशविधरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥ यथा । स्यान्नाटकंप्रकरणंभाणःप्रहसनंडिमः । व्यायोगःसमवाकारोवीथ्यङ्केहामृगाइति । अभिनेयप्रकाराःस्युर्भाषाःषट्संस्कृतादिकाः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

व्यालः । पुं॰ दुष्टगजे ॥ सर्पे ॥ श्वापदे ॥ सिंहे ॥ त्रि॰ खले ॥ शठे ॥ व्याडति । अडउद्यमे व्याङ्पूर्वः । पचाद्यच् । डलयोरेकत्वस्मरणाद्व्यालः यद्वा । विरुद्धमासमन्तादलति॰ अडति वा अल॰ अड॰ । डलयोरेकत्वम् । पचाद्यच् ॥

व्यालकः । पुं॰ दुष्टगजे । गम्भीरवेदिनि ॥ इ॰ त्रि॰ शेषः ॥

व्यालखड्गः । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालगन्धा । स्त्री॰ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥

व्यालग्रहः । पुं॰ व्यालग्राहिणि ॥

व्यालग्राही । पुं॰ आहितुण्डिके ॥ व्यालंगृह्णाति । नन्दिग्रहीति-णिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

व्यालदंष्ट्रः । पुं॰ गोक्षुरे ॥

व्यालनखः । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपत्रा । स्त्री॰ एर्वारौ ॥

व्यालबलः । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालमालः । पुं॰ शिवे ॥ व्यालाः सर्पाएवमालायस्य ॥

व्यालमृगः । पुं॰ चित्रव्याघ्रे ॥

व्यालम्बः । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

व्यालायुधम् । न॰ व्याघ्रायुधे ॥ व्याघ्रसिंहस्यआयुधमिव ॥

व्याली । त्रि॰ व्यालवति ॥

व्याली । स्त्री॰ दुष्टायाम् ॥

व्यालोडनम् । न॰ विमर्दने ॥

व्यालोलितः । त्रि॰ विलुलिते ॥

व्यावक्रोशी । पुं॰ परम्पराक्रोशने

व्यावर्त्तः । पुं॰ रोगभेदे ॥ विशिष्टआवर्त्ते ॥

व्यावर्त्तकः । त्रि॰ भेदके ॥

व्यावर्त्तनम् । न॰ इतरेतरवियोगस्थाने ॥ वेष्टने । वेठन॰ इ॰ भा॰

व्यावर्त्तयितुम् । अ॰ बाधितुमित्यर्थे

व्यावर्त्तिका । स्त्री॰ बाधिकायाम् प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । वीभत्साप्रतिभान्तिकिन्नविषयाः किन्तुस्पृहायुष्मतो॰ देहस्यापचयोमतोनिविशतेगाढोग्रहेषुग्रहः । ब्रह्मोपाश्रमितिस्फुरत्यपिहृदिव्यावर्त्तिकावासना॰ कानामेयमतर्क्यमोहगहनादेवोसतांयातना ॥

व्यावर्त्तितः । त्रि॰ बाधिते । पराङ्मुखीकृते ॥

व्यावहारिकः । त्रि॰ व्यवहारसिद्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरतीतिठक् । स्वागतादिः ॥ विनयादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यावृत्त : । त्रि॰ निवृत्ते ॥ वृते ॥

व्यावृत्ति : । स्त्री॰ व्यतिरेके । निरसने ॥ खण्डने ॥ आवृत्तौ ॥ यथा सर्वस्वपक्षव्यावृत्तिरेवदोषो॰ नविपक्षव्यावृत्तिरपितस्याननुगुणत्वात् ॥

व्याश्रय : । त्रि॰ विभिन्नाश्रये । नानापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नआश्रय : ॥

व्यास : । पुं॰ मुनिविशेषे । बादरायणे । पाराशर्य्ये । भगवति॰ कृष्णद्वैपायने । मुनीनांमध्ये भगवतोविभूतौ ॥ येन॰ ऋग्वेदादिविभागेन॰ चतुर्धावेदाव्यस्ता : । तत्रऋग्वेदएकविंशतिधाकृत : यजुर्नवाधिकशतधाकृत : । सामवेद: सहस्रधाकृत: अथर्वण: पञ्चाशच्छाखाभेदेनकृत : । एवंविभागेनचतुर्द्धावेदाव्यस्ता : । अन्यानिचपुराणानि॰ व्यस्तान्यनेनेतिव्यास : । तंवेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं- चर्माम्बरंसुरमुनीन्द्रनुतंकवीन्द्रम्- । कृष्णत्विषंकनकपिङ्गजटाकलापंव्यासंनमामिशिरसातिलकंमुनीनाम् ॥ व्यस्यतिविभजतिविस्तारयतिवाविपूर्वादस्यतेर्बाहुलकात्कर्त्तरिघञ् । वेदविस्तारकरणाद्व्यासनामाभवन्मुनिरितिभागवतम् ॥पाठकब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुतंशान्तंस्पष्टाक्षरपदंतथा । कलस्वरसमायुक्तंरसभावसमन्वितम् ॥ बुद्ध्यमान : सदर्थैर्ग्रन्थार्थंकृत्स्नशोनृप । ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थंचार्पयेन्नृप । यएवंवाचयेद्ब्रह्मन्सविप्रोव्यासउच्यते ॥ विस्तृते । प्रपञ्चे । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्थमध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु क्षेपणे । घञ् ॥

व्यासक्त : । त्रि॰ व्यापृते । विशेषेणासक्ते । संलग्ने ॥ व्यासक्त : कार्यान्तरंविस्मरतीत्युच्यसावधानोक्ति : ॥

व्यासङ्ग : । पुं॰ विक्षेपे ॥ विशिष्टासङ्गे ॥ विशेषेणआसङ्ग : ॥ अभ्यासे ॥

व्यासमाता । स्त्री॰ सत्यवत्याम् । वासव्याम् ॥

व्यासिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे ॥

व्यासेध : । पुं॰ प्रतिषेधे । व्यासेधम् । व्याङ्पूर्वात्सिधतेर्घञ् ॥

व्याहत : । त्रि॰ बाधिते ॥ विधूनिते ॥ क्षयंनीते ॥ विशेषेणआहत : ॥ व्यर्थे ॥

व्याहति : । स्त्री॰ व्याघाते ॥

व्याहन्यमान: । त्रि॰ प्रतिषिद्ध्यमाने ॥

व्याहरणम् । न॰ व्याहारे । यथा । स्नातुस्त्ववरुणस्तेजोजुह्वतोऽग्नि : श्रियंहरेत् । भुञ्जानस्ययमस्त्वायुस्त

स्मान्नव्याहरेत्त्रिष्विति भविष्योत्त रपुराणम् ॥

व्याहरन् । त्रि० शब्दयति ॥

व्याहार: । पुं० उक्तौ । लपिते । वचसि ॥ व्याहरणम् । व्याङ्पूर्वात् हृञो भावे घञ् ॥

व्याहृतम् । त्रि० उक्ते ॥ सन्दिष्टे ॥

व्याहृति: । स्त्री० भूरादिषु ॥ व्याहरति भूरादिसप्तलोकान् । हृञ् । व्याङ्पूर्वस्तत: । क्तिन् । व्याहारे ॥

व्युच्छिन्न: । त्रि० विमुक्ते ॥ विशेषेणोच्छिन्ने ॥

व्युत: । त्रि० स्यूते ॥ ढू० दि० वो० ष: ॥

व्युति: । स्त्री० व्यूतौ ढू० दि० वी० ष: ॥

व्युत्क्रम: । पुं० क्रमविपर्यये । व्यतिक्रमे । उत्क्रमे । अक्रमे । विशिष्टउत्क्रम: ॥

व्युत्क्रमणम् । न० पृथगवस्थाने ॥ व्युत्पूर्वात्क्रमेर्ल्युट् ॥

व्युत्थानम् । न० स्वातंत्र्यकृत्ये ॥ चित्तमूढविक्षिप्ताख्यभूमित्रये । समाधिपारणे ॥ विरुद्धमुत्थानम् । प्रादयोगतेतिसमास: ॥ वैपरीत्येनोत्थानंवा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यां वृत्तिं समुल्लङ्घ्य तद्विरुद्धतयास्थिति: । व्युत्थानमुदितराज्ञ: साम न्तोव्युत्थितोयथा ॥ एषयानुगुणात यास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन याभ्स्थिति: सा० व्युत्थानमित्युदितंमहर्षिरितिशेष: । तत्रप्रसिद्धिंप्रमाणयति । राज्ञइति ॥ प्रतिरोधने । नृत्यभेदे ॥ विशेषेणोत्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न० बाधने ॥

व्युत्पत्ति: । स्त्री० सम्यग्ज्ञाने ॥ संस्कारे ॥ विशेषेणोत्पत्ति: ॥ विविधावोत्पत्ति: ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्न: । त्रि० व्युत्पत्तियुक्ते ॥ सम्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते ॥ विशेषेणाघ्यत्नम् । उत्पन्न: परिचित: ॥

व्युत्पादक: । पुं० व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न० निरसने ॥

व्युदस्त: । त्रि० प्रतिषिद्धे ॥

व्युदास: । पुं० प्रतिषेधे ॥

व्युषित: । त्रि० पर्युषिते । वुसाउक्तिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यतेस्म । उष० । क्त: ॥ देशान्तरङ्गते ॥

व्युष्टम् । न० कल्ये । प्रभाते । काल० ढ० भा० ॥ फले ॥ दिने ॥ त्रि० उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टि: । स्त्री० फले ॥ समृद्धौ ॥ स्तुतौ ॥ व्युष्टनम् । व्युष्टावेवा । उष्टोविवासे ॥ स्त्रियांक्तिन् ॥ स्वकरणसंवेद्यविश्रुतत्त्वे । अपरोक्षख्यातौ ॥

व्यूढः । त्रि० विन्यस्ते । व्यूहरचनया स्थिते ॥ संहते ॥ पृथुले ॥ विशेषेणोह्यतेस्म । वहप्रापणे । क्तः ॥

व्यूढकङ्कटः त्रि० सन्नद्धे । वर्म्मिते । सज्जे । दंशिते । धृतसन्नाहे ॥ गूढोधृतः ० कङ्कटः सन्नाहोयेन ॥

व्यूढिः । स्त्री० व्यूहे ॥ विन्यासे ॥ संहतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥

व्यूतः । त्रि० ऊते । तन्तुसन्तते ॥

व्यूतिः । स्त्री० वस्त्रादिवानेवाणौ ॥ विशिष्टाऊतिः । वेञः ० ऊतिपूतीत्यादिनाक्तिनिनिपातितः ॥

व्यूहः । पुं० निर्माणे ॥ वृन्दे । समूहे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे ॥ विस्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसेनारचनायाम् । युद्धार्थसैन्यस्यदेशविशेषेविभज्यदुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तस्थापने ॥ व्यूहते । ऊहवितर्के । इगुपधेतिकः ॥ व्यूह्यतेवा । घञ् ॥ विशिष्टऊहोवा ॥

व्यूहनम् । न० सैन्यसंस्थाने ॥

व्यूहपार्ष्णिः । पुं० व्यूहपृष्ठे । प्रत्यासारे । सैन्यस्यपृष्ठेधनुःशतद्वयान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य पार्ष्णिः पृष्ठभागः ॥

व्यूहभेदः । पुं० बलविन्यासस्यप्रभेदे । व्यूहस्यभेदोविशेषः ॥ यथाहुः । समग्रस्यतुसैन्यस्यविन्यासःस्थानभेदतः । सव्यूहइतिविख्यातोयुद्धेषुपृथिवीभुजाम् ॥ व्यूहभेदास्तुचत्वारोदण्डोभोगोऽसंहतमण्डलम् । असंहतस्यनिर्णीतागीतिसारादिसम्मताः ॥ अन्येपिप्रकृतिव्यूहाः क्रौञ्चचक्रादयः क्वचित् । तच । तिर्यग्वृत्तिस्तुदण्डः स्याद्भोगोऽन्वावृत्तिरेवच । मण्डलंसर्वतोवृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहतः ॥ इति ॥ दण्डवदवस्थानंदण्डः । अन्योन्यानुगताऽवृत्तिर्भोगः । सर्पशरीरवदवस्थानं मण्डलम् । गजादीनांविजातीयैरमिश्रितानांस्थानमसंहतः । शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्ज्जयादयोऽन्येपिव्यूहाः सन्तितेषांलक्षणंभारतादिषुद्रष्टव्यम् ॥

व्यो । अ० लोहे ॥

व्योकारः । पुं० लोहकारके ॥ व्योक्रुत्यव्ययंलोहवाचीतिश्रीभोजः । व्योकरोति । डुकृञ् ० । कर्मण्यण् ॥

व्योमः । पुं० मन्त्रसु पुंसि ॥

व्योमकेशः । पुं० शिवे ॥ व्योमकेशायस्य गङ्गाधारणाय व्योमव्यापिनःकेशायस्येतिवा ॥

व्योमचारी । पुं० देवतायाम् ॥ विहङ्गमे । ग्रहे ॥ चिरजीविनि ॥ त्रि० व्योमचरे ॥

व्योमचारिपुरम् । न० देवानांपुरे ॥ व्योमचारिणांपुरम् । शोभे ॥

व्योमधूमः । पुं० मेघे ॥

व्योम । न० वारिणि ॥ आकाशे ॥ भास्करस्यार्च्चनाश्रये ॥ व्ययति । व्येञ् संवरणे । नामन्सीमन्व्योमन्नित्यादिनामन्नन्तं निपातितम् ॥ यद्वा । वायवति । विंपूर्ववतेर्मनिन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् । सवर्णदीर्घः । सार्वधातुकेगुणः । अभ्रके ॥ लग्नाद्दशमभवने ॥

व्योमनासिका । स्त्री० पक्षिविशेषे । भारत्याम् । गरुद्योधिनि ॥

व्योममञ्जरम् । न० पताकायाम् ॥

व्योममण्डलम् । न० आकाशे ॥

व्योममुद्गरः । पुं० निर्घाते ॥

व्योमयानम् । न० विमाने ॥ व्योम्नि यात्यनेन । करणे ल्युट् । व्योम याति कृत्यल्युटोबहुलमिति कर्त्तरि ल्युड्वा ॥

व्योमसद् । पुं० गन्धर्वे ॥

व्योमस्थली । स्त्री० भूमौ ॥

व्योमाभः । पुं० बुद्धे ॥

व्योमोदकम् । न० दिव्योदके ॥

व्योषः । पुं० वारिविशेषे ॥ न० त्रिकटुद्रव्ये ॥ विशेषेणोषति । उष दाहे । पचाद्यच् ॥

व्रजः । पुं० गोष्ठे । गोकुले । गवांस्थाने ॥ अध्वनि अयने ॥ वृन्दे । सङ्घे ॥ व्रजति । व्रजगतौ पचाद्यच् । व्रजन्त्यनेनवा । गोचरसञ्चरवहव्रजेत्यादिनाघः साधुः ॥

व्रजकः । पुं० तपस्विनि ॥

व्रजकिशोरः । पुं० ललिताग्रामाधिवनाधिपेश्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजनाथः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

व्रजभूः । पुं० सत्कदम्बे ॥ स्त्री० व्रजभूमौ ॥

व्रजमण्डलम् । न० व्रजभूमौ ॥

व्रजमोहनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

व्रजवरः । पुं० जावटाधिवनाधिपेश्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजवल्लभः । पुं० श्रीकृष्णे

व्रजाङ्गना । स्त्री० गोप्याम् ॥

व्रजेश्वरी । स्त्री० व्रजाधिष्ठातृदेव्याम् ॥ यशोदायाम् ॥ *

व्रज्या । स्त्री० अटाव्यायाम् । पर्यटने ॥ प्रस्थाने । जिगीषोः प्रयाणे ॥ गमने ॥ वर्गे ॥ व्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥

व्रणः । पुं० न० क्षते । ईर्मे । अरुषि ॥ व्रणोद्विधापरिज्ञेयोदोषजागन्तुभेदतः । दोषजो दुष्टदोषैः स्यादन्यः शस्त्रादिसम्भवः ॥ कर्मयोग्यस्तु । आयतश्चविशालश्चसुविभक्तोनिराश्रयः । प्राप्तकालकृतश्चापिव्रणः कर्मणिशस्यते ॥ व्रणति । व्रणशब्दे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । व्रणयति । व्रणगात्रविचूर्णनेऽदन्तः । अच् ॥ *

व्रणकृत् । पुं० भल्लातके ॥ व्रणकारी

ति । ड्वञ् । क्विप् । तुक् ॥
त्रि० व्रतकारके ॥
व्रणकेतुघ्नी । स्त्री० दुग्धफेन्याम् ।
गोजापर्ण्याम् ॥
व्रणहट् । पुं० ब्राह्मणयष्टिकायाम्
॥ त्रि० व्रणद्वेषके ॥
व्रणशोधनम् । न० व्रणपरिष्कारणे
यथा । व्रणस्य त्वविशुद्धस्य काय: शु
द्धिकर: पर: । पटोलनिम्बपत्रस्य
सर्वत्रैव प्रयुज्यते । वातिकेद्वयमू
लानां चोरणं पैत्तिके व्रणे । आर
ग्वधादे: कफजे कषाय: शोधनं हि
तम् ॥
व्रणहः । पुं० एरण्डवृक्षे ॥ त्रि० व्रण
घातके ॥
व्रणहा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥
व्रणहृत् । पुं० कालकारीवृक्षे ॥
व्रणारि: । पुं० बोले ॥ अगस्त्यवृक्षे ॥
व्रतम् । न० पुं० अशने । भक्षणे
॥ इत्युणादिकोष: ॥ पुण्यजनको
पवासादौ । नियमे । शास्त्रविहिते
नियमानुष्ठाने । मधुमांसवर्जनादि
नियमे ॥ तथाच वेदे० पयोव्रतो ब्रा
ह्मणो यवागूव्रतो राजन्य: आमिक्षा
व्रतो वैश्य इत्युच्यते । व्रतस्य नामच
व्यवहारार्थमुपादीयते । अयमस्ता
नेन शालिमांसादीन्यपि वर्तयितुम्
। तत्र नियम: क्रियते० इति भाष्य
म् । सत्यामपि तायां पय एव व्रतय

तीति नियमोऽयं न तु विधिरिति कैयट
॥ उपनयने ॥ व्रियते । वृञ् ० वृङ्
वा । पृषिरञ्जिभ्यां कित् इत्यतच् ।
बाहुलकाद्वृञोऽपि । कित्वान्न गुण:
॥ यद्वा । व्रजन्त्यनेन स्वर्गम् । गोच
रसञ्चरेति व: । पृषोदरादि: । क
न्यासङ्क्रान्त्यादौ स्त्रीणां व्रतं निषिध
यतकालिदासे यथा । वर्णिनीनां
व्रतोपासनं नाहितं कुम्भतीर्थोदये व
र्णिनीस्थे हरौ । देवतासुप्तकालेऽथ
मासि धिक्षेपूर्वदेवेज्यदेवेज्ययोरस्तके
॥ कुम्भतीर्थोदये० कुम्भो घटे ० तीर्थयो
निरुत्पत्तिर्यस्य स: ० कुम्भतीर्थ:
० अगस्ति: तस्योदये ॥ अयेदं कर्त्तव्य
मिदं न कर्त्तव्यमित्येवं विधिसङ्कल्पवि
शेषे ॥
व्रतति: । स्त्री० विस्तारे ॥ वल्ल्या
म् ॥ व्रजन्ती तति र्विस्तृतिरस्या:
। पृषोदरादि: ॥ यद्वा । प्रतनो
ति । तनु विस्तारे । क्तिच् क्तौ च सं
ज्ञायाम् । पृषोदरादित्वात् पस्य
व: ॥ व्रतमिव करोति । व्रतश
ब्दात् ० तत्करोतीति ण्यन्ताद्बाहुल
कादड्क्तिर्वा ॥
व्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् ॥ विस्तारे
। इ० द्विरूपकोष: ॥
व्रतबन्ध: । पुं० उपनयने ॥ व्रतानां
शास्त्रीयाणां नियमानां बन्धो बन्धनं
यस्मिन् स: ॥

व्रतयज्ञः । पुं॰ संशितव्रते ॥

व्रतसङ्ग्रहः । पुं॰ दीक्षायाम् ॥

व्रतस्थः । पुं॰ ब्रह्मचारिणि ॥

व्रतादेशः । पुं॰ उपनयने ॥

व्रती । पुं॰ यजमाने ॥ साधके ॥ ब्रह्मचारिणि ॥ चान्द्रायणादिव्रतकारिणि ॥ व्रतमेणाजिनादिधारणंभोजनादिनियमोवास्यास्ति । इनिः । यद्वा । व्रतयति । व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योरितिणिच् । व्रतेइतिणिनिः ॥

व्रतोपनयनम् । न॰ व्रतस्योद्यापने ॥

व्रतोपायनम् । न॰ वायने ॥

व्रश्चनः । पुं॰ स्वर्णादिच्छेदनद्रव्ये । पत्रपरशौ । छेनी॰ इ॰ भा॰ व्रश्च्यतेऽनेन । ओव्रश्चू॰ । करणेतिल्युट् ॥ न॰ छेदने ॥

व्राजिः । स्त्री॰ वायौ ॥ वातालौ ॥ व्रजति । व्रजगतौ । वसिवपीत्यादिना॰ इञ् ॥

व्रातः । पुं॰ सङ्घे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामुत्सेधजीविनांसङ्घे ॥ न॰ तेषांकर्मणि ॥ व्रियते॰ नियम्यते॰ मुहुरुमिश्रतिग्रन्तात्व्रतशब्दात्॰ घञ् । व्रातच्फञोरितिलिङ्गाद्वृद्धिः ॥ पुं॰ समूहमात्रे ॥ व्याधादौ ॥

व्रातीनः । त्रि॰ सङ्घजीविनि ॥ शरीरायासजीविनि ॥ व्रातेनशरीरायासेनजीवति॰ नतुबुद्धिवैभवेन । व्रातेनजीवतीतिखञ् ॥

व्रात्यः । पुं॰ षोडशादिवर्षपर्यन्तमप्यसंस्कृतेभ्रष्टगायत्रीकेविप्रादौ । संस्काररहीने ॥ यथाहमनुः । आषोडशाद्ब्राह्मणस्यसावित्रीनातिवर्त्तते । आद्वाविंशात्क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ अतऊर्ध्वंत्रयोप्येतेयथाकालमसंस्कृताः सावित्रीपतिताव्रात्याभवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥ नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपिहिकर्हिचित् । ब्राह्मान्यौनांश्चसम्बन्धानाचरेद्ब्राह्मणः सहेति ॥ शरीरायासजीवीवव्याधादिव्रातः॰ सङ्घ । शाखादिभ्योयः ॥ यद्वा । व्रातमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥ उपनयनादिसंस्काररहीने ॥

व्रात्यस्तोमः । पुं॰ यज्ञविशेषे ॥

व्रीडः । पुं॰ लज्जायाम् ॥ भावे घञ् ॥

व्रीडनम् । न॰ लज्जायाम् ॥

व्रीडा । स्त्री॰ लज्जायाम् । त्रपायाम् ॥ गुरोश्चहलः । टाप् ॥

व्रीडाकरवातः । पुं॰ गुदरवे । पर्द ॥

व्रीडितः । त्रि॰ लज्जिते ॥ भावे क्तः ॥

व्रीहिः । पुं॰ धान्यमात्रे ॥ आशुधान्ये ॥ व्रीहति॰ उपचयंगच्छति । व्रीहवृद्धौ । इगुपधात्कि

द्वितीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयते । व्रीङ् गत्याम् । बाहुलकाद्धिक्वा ॥ व्रीहेः फलं वा॰व्रीहिः । बिल्वादिभ्योऽण् । फलपाकशुषामिति॰लुपि॰युक्तवद्भावः ॥
व्रीहिकः । पुं॰ धान्यविशिष्टे ॥ ठन् ॥
व्रीहिकाञ्चनः । पुं॰ मसूरे
व्रीही । त्रि॰ व्रीहियुक्तचेत्रादौ ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिः ॥
व्रीहिपर्णी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥
व्रीहिमयः । पुं॰ पुरोडाशे ॥ व्रीहेर्विकारः पुरोडाशः । व्रीहेः पुरोडाशइतिमयट् ॥
व्रीहिराजकः । पुं॰ कामलिकायाम् । कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्ये ॥
व्रीहिश्रेष्ठः । पुं॰ शालिधान्ये ॥
व्रीह्यगारम् । न॰ कुसूले । धान्यगृहे ॥
व्रैहः । त्रि॰ व्रीहिनिर्मिते ॥
व्रैहेयम् । न॰ व्रीहिभूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमादेश्चोत्पत्तियोग्ये चेत्रे ॥ व्रीहीणांभवनंक्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डौंचवालप्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राजकाचार्य श्री मद्धरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण व्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्गः समाप्तिङ्गतः

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्र परनाम व्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामैः, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलावतंस महोमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरैः मेदपाटदेशाधीशैः अखिल भूपाल मौलिमणिभिः श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहैः संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितबाजपेयि वंशीधरेण चकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचशोधितः छैडजीवनराम शम्भूनाथ गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह प्रभृतिभिर्द्विजैः बर्णक्रमेणदर्भितः सर्दारवेग यवनेन गौरीशङ्करेणच मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्यां सोमवासरे शब्दार्थ-चिन्तामणिकोशस्य यवर्गोमुद्रितः

एकोनविंशत्यैकाधिकचत्वारिंशत्तमे १९४१ वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रितः

शंस्ता

श:। पुं॰ शिवे॥ शस्त्रे॥ शकारे॥

शंयु:। त्रि॰ शुभान्विते॥ शमस्त्य स्य। कंशंभ्यांबभयुस्तितुतयसः इतियुस्। सकारः पदत्त्वार्थः॥ पक्षेऽनुस्वारस्यपरसवर्णोऽनुनासिकोयः शय्युंः॥

शंवः। पुं॰ मुषलाग्रस्थलौहमण्डलके॥ वज्रे॥ त्रि॰ शुभान्विते। शाम्यत्यरीन्। अन्तर्भावितण्यर्थात्कमेवन्। शंशुभमस्यास्त्यस्याभेद्यत्वादितिवा। कंशम्भ्यामितिवः। पक्षद्वयेऽपिदन्त्योष्ठा। अनुस्वारस्यवैकल्पिकेपरसवर्णेऽनुनासिकोवः। शव्वंः॥

शंवट्॰ अन्तःकरणे॥ आभिमुख्ये॥

शंसन्। त्रि॰ कथयति॥

शंसनम्। न॰ शंसायाम्॥ सूचने॥ कथने॥ शंसुस्तुतौ। ल्युट्॥

शंसा। स्त्री॰ वचसि। वचने॥ वाञ्छायाम्॥ प्रशंसायाम्॥

शंसितः। त्रि॰ निश्चिते॥ हिंसिते॥ स्तुते॥ अनुष्ठिते। शंसेः क्तः॥

शंसितव्रतः। त्रि॰ अनुष्ठितव्रते॥

शंस्ता। पुं॰ स्तोतरि॥ होतरि॥ शंसति। शंसु॰। तृन्तृचौशंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटौबितितृन्। नप्त्रादिग्रहणस्यनियमार्थत्वान्नदीर्घः। शंस्तारौ॰शंस्तार

इत्यादि॥

शंस्यः। त्रि॰ स्तुत्ये॥

शकः। पुं॰ म्लेच्छजातिप्रभेदे। शकदेशेऽस्त्रवेपुरस्तात्क्षत्रियेषु पश्चाद्विच्छिन्नक्रियालोपादिनाशूद्रत्वमापन्ने॥ यथाहमनुः। शनकैस्तुक्रियालोपादिमाःक्षत्रियजातयः। वृषलत्वंगतालोकेब्राह्मणादर्शनेनच॥ पौण्ड्रकाश्चौड्रद्रविडाः काम्बोजायवनाः शकाः। पारदाः पह्लवाश्चीनाः किरातादरदाः खशाः॥ इति। अस्यसत्ययुगेसगरेणमस्तकार्धंमुण्डयित्वावेशान्यत्वंवेदवाह्यत्वञ्चाऽकारि। अर्धंशिरः शकानान्तुमुण्डयामासभूपतिरितिपाद्मेस्वर्गखण्डेनिरूपितम्॥ रूमइतिप्रसिद्धेदेशे। तत्रत्याः सर्वेशकपदवाच्याः॥ शालिवाहननाम्नाप्रसिद्धेनृपतिलके॥ तस्यमरणदिनावधिवत्सरगणनाङ्कः शकाब्द॰इतिसंज्ञयातिथिपत्रेव्यवह्रियते॥

शककारकः। पुं॰ शकप्रवृत्तिकर्तरिनृपतिवरे॥ यथाहकालिदासः। निहन्तियोभूतलमण्डलेशकान्सपञ्चकोट्यब्जदलप्रमान् ५५०००००० कलौ। सराजपुत्रः शककारकोभवेन्नृपाधिराजोच्युतशाककर्तृहा। अब्जंशतकोटिस्त

स्याद्ब्दपशस्त्वात्कोटिः ॥ कलौषट्श
ककारकानाह । युधिष्ठिरोविक्रम
शालिवाहननौनराधिनाथौविजया-
भिनन्दनः । इमेनुनागार्जुनमेदि
नीविभुर्बलिः क्रमात्षट्शककार
का कलौ ॥ एषामन्तरालवर्षाण्या
ह । युधिष्ठिराद्दयुगाम्बराग्नयः
३०४४ ॥ कलाम्बरविप्लवे १३५
ऽभ्रखखाष्टभूमयः १८००० इषायु
तं १०००० लक्षचतुष्टयं४०००००
क्रमाम्भमहाहनागा ८२१ इति
शाकवत्सराः ॥ एषांजन्मभूमि
माह ॥ युधिष्ठिरोभूद्धस्तिना
पुरे० तथोज्जयिन्यांपुरिविक्रमा
ह्वयः । शालेयधाराभृतिशालिवा
हनः सुचित्रकूटेविजयाभिनन्दनः
॥ नागार्जुनोरोहितकेचितौबलि
र्भविष्यतीन्द्रोभृगुकच्छपत्तने ॥ क्र
मप्रवृत्तस्कन्दनन्तरंभवेत्तदाभवि-
ष्यन्त्यमनीभृतोऽकंत : ॥

शकटः । पुं० न० अनसि । छक
ड़ा० इ० भा० ॥ गन्त्र्याम् । गा
ड़ी० इ० भा० ॥ शक्नोतिभारं-
वोढुं० जीवयितुं वा । शक्लृ शक्तौ
। शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशवृ-
क्षे ॥

शकटव्यूहः । पुं० शकटाकारेबलवि
न्यासे । सूच्याकाराग्रः पश्चात्
पृथुलः शकटव्यूहोभवति । तेन
पृष्ठतोभयेसतियातव्यं मार्गं गच्छे
त् ॥

शकटहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि०
शकटनाशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्त्र्याम् ॥

शकटी । स्त्री० मुनीनांवाहनविशेषे
॥ बह्वादित्वात् ङीष् ॥

शकट्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शक
टानांसमूहः । पाशादिभ्यो यः ॥

शकलः । पुं० न० खण्डे एक
देशे ॥ न० रोहितादिमत्स्यानां-
त्वचि ॥ रागवस्तुनि ॥ वल्कले ॥
पुं० वृक्षान्तरे । शक्यते० शक्नो
तिवा । शक्लृ शक्तौ । शकिशम्यो
र्निदितकलः ॥

शकली । पुं० मत्स्ये ॥ शकलं० वल्क
मस्यास्ति । अतइनिः ॥

शकलीकृतः । त्रि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषान्तरे ॥ शक्नोतीत्य
र्थेपचाद्यच्

शकान्तकः । पुं० विक्रमादित्ये ॥

शकारः । पुं० राज्ञोऽनूढायाः स्त्रि
याभ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि
मानीदुष्कुलतैश्वर्यसंयुक्तः । सोऽय
मनूढाभ्राताराज्ञः श्यालः शकार
इत्युक्तः ॥

शकारिः । पुं० विक्रमादित्ये । माह
साह्वे ॥

शकुनः। पुं॰ पक्षिमात्रे॥ पक्षिविशेषे। गृध्रे॥ विप्रभेदे॥ उत्सवादिषु मङ्गलार्थगेयगीतविशेषे॥ न॰ शुभाशुभशंसिनिनिमित्ते। शुभाशुभज्ञाननिर्णयहेतौ॥ यथा। शकुनं कथ्यते तत्तु यच्छुभाशुभसूचकम्। तथा हि। विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरं वेश्यावाद्यमयूरचाषनकुलाः बद्धैकपश्वामिषम्। सद्वाक्यकुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः॥ आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकामीनाज्यसिंहासनंशावंरोदनवर्ज्जितंध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम्। भारद्वाजनृयानवेदनिनदामाङ्गल्यगीताङ्कुशा दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तोघटः स्वानुगः॥ नरोनिरूपः सितवाससाढ्योवाचंप्रशस्तांमधुरांश्च जल्पन्। एवंविधायोषिदपि प्रयाणे प्रवेशकालेकुरुतेऽर्थसिद्धिम्॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणहर्षयुक्तोवेश्याकुमारीसुहृदः सुवेशाः। नार्योनराः श्वेतवृषाऽधिरूढाः शुभायदृष्टाः सकलोद्यमेषु। श्वेताम्बराश्वेतविलेपनाढ्याश्वेतांस्रजंमूर्द्धनिधारयन्तो। हृष्टाप्रहृष्टायदिगौरवर्णानारीनरैः स्यात्तदभीष्टसिद्धिः॥ धृतातपत्रः शुचिशुक्लवासाः पुष्पाऽर्च्चितश्चन्दनचर्च्चिताङ्गः। निःशावयुक्तः कृतभोजनोवाविप्रः पठन्यच्छतिसर्वसिद्धिम्॥ अभ्युपगच्छतियस्ययियासोः स्त्रीपुरुषोऽप्यथवाफलहस्तः। सर्वसमीहितसिद्धिरवश्यंतस्यनरस्यभवत्यचिरेण॥ आदायरिक्तकलशंजलार्थीयदिव्रजेत्कोपिसहाध्वगेन। पूर्णंसमादायनिवर्त्ततेसौयथाकृतार्थः पथिकस्तथैव॥ गोधाजाहकसूकराहिशशकानांकीर्त्तनंशोभनंनोशब्दो॰ नविलोकनंच॰ कपिऋक्षाणांशुभोव्यत्ययः। नद्युत्तारभयप्रवेशसमरेनष्टार्थसंवीक्षणेव्यस्ताः शकुनान्नृपेक्षणविधौयात्रोदिताः शोभनाः॥ वामाङ्गे कोकिलापल्लीपोतकीशूकरीरला। पिङ्गलाछुच्छुकाश्रेष्ठाशिवापुरुषसंज्ञिता छिक्करः पिप्पकोभासः श्रीकण्ठोवानरोरुरुः। स्त्रीसंज्ञकाः काककर्क्षश्वानः स्युर्दक्षिणेशुभाः॥ प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायांमृगपक्षिणः। ओजामृगाव्रजन्तोतिधन्यावामेखरस्वनः॥ श्यामाशिवापिङ्गलिकान्यपुष्टापल्लीबलाशूकरिकातथैव। छुच्छुन्दरीचापिशुभायवामेपुन्नामधेयाः शकुनाश्च सर्वे॥ श्रीकण्ठछिक्काररुरुप्लवङ्गाः श्रीकण्ठभासौभरुकोमयूरः। श्व-

न : सम : पिप्पकयाप्रशस्ता : श्रीनामधेयाश्चपिदृक्षिणेन ॥ दुष्टे शकुनेजातेयत्कर्त्तव्यंतदाह । प्राणायामांस्तत्रपञ्चस्मरन्नारायणादाप्तशाकुनैर्वैविरुद्धे । तिग्मानृक्त्वेवंद्वितीयेऽथतृतीयेपञ्चप्रख्यान्नोचतुर्थेशम : स्यात् ॥ पञ्चप्रख्यान्हिंस्रतुल्यान्तिग्मानृतीच्छ्यान्प्राप्येत्यर्थः : शक्नोति । शक्‌ • शकेरुनोन्तोन्त्युनयद्गस्युनप्रत्यय : ॥

शकुनज्ञ : । त्रि॰ शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री॰ ज्येष्ठ्याम् । पल्ल्याम् ॥

शकुनाहृत : । पुं॰ शालिविशेषे ॥

शकुनि : । पुं॰ विहगे । पक्षिणि ॥ सौबले । दुर्य्योधनस्यमातुले ॥ करणान्तरे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । परजनधनहर्त्तावञ्चक : क्रूरचेष्ट : करधृतकरबालोव्याहत : स्वामिपक्ष : । अतिशयपरदारासक्तचित्त : सरोषोभवतिशकुनिजन्मामानव : शीघ्रकर्म्मा ॥ शक्नोतीत्यर्थे । शकेरुनोन्तोन्त्युनयद्गल्युनि : ॥

शकुनिक : । त्रि॰ शकुनौकुशले ॥ आकर्षादित्वात्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री॰ पक्षिणांपानीयशालायाम् । शीघ्रहे ॥

शकुनी । स्त्री॰ श्यामाख्यविहगे ॥

शकुनीश्वर : । पुं॰ गरुडे ॥

शकुन्त : । पुं॰ कीटविशेषे । भासपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे ॥ शक्नोति । शकेरुनोन्तोन्त्युनयद्गति॰ उन्त : ॥

शकुन्तला । स्त्री॰ दुष्यन्तपत्न्यां भरतमातरि ॥ निर्ज्जनेतुवनेयस्मात्॰ शकुन्तै : परिरक्षिता । शकुन्तलेतिनामाऽस्या: कृतञ्चापिततोमया ॥ कालिदासविरचितेनाटके ॥

शकुन्तलात्मज : । पुं॰ भरते ॥ यन्नाम्नाभारतोवर्ष: सुप्रसिद्धोधरातले ॥

शकुन्ति : । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥ शक्नोति । शकेरुनोन्तोन्त्युनयद्गतिशकेरुन्ति : ॥

शकुन्द : । पुं॰ करवीरे ॥

शकुल : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । कलके । शउल्॰ द्रु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ शक्नोतिगन्तुंवेगेन । बाहुलकाच्छकेरुलच् ॥

शकुलगण्ड : । पुं॰ शालमत्स्ये ॥

शकुलाक्षक : । पुं॰ श्वेतदूर्वायाम् । गोलोम्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येवाक्षियस्या : । अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच् । स्वार्थेकन् ॥

शकुलाक्षी । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

शकुलादनी । स्त्री॰ कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ कञ्चटशाके । जलपिप्प

स्याम् । काचडादाम० इति० गौ० भा० प्र० ॥ मांस्याम् ॥ किच्चुलिकायाम् ॥ शकुलैरद्यते । अद० । कर्मणि ल्युट् ॥ ङीप् ॥ गजोपणायाम् । कट्फले ॥

शकुलार्भकः । पुं० गडकमत्स्ये ॥ शकुलस्य मत्स्यविशेषस्य अर्भकः ॥

शकुली । स्त्री० मत्स्यविशेषे । सौरी० इ० दे० भा० प्र० । सृगाल् इ० गौड० दे० भा० ॥ शकुली ग्राहिणी हृद्या मधुरा तुवरा स्मृतेति भावप्रकाशः ॥ शकुली रोहिताकारा भूमौ प्रायश्चरसौ ॥ गुर्वी पाके च मधुरा भेदिका दोषकोपणीति राजवल्लभः ॥

शकृत् । न० विष्ठायाम् ॥ शक्नोति० शक्यते वा निस्सर्त्तुं वा निस्सारयितुं वा । शकेर्ऋतिन् ॥

शकृत्करिः । पुं० वत्से ॥ शकृत्करोति । स्तम्बशकृतोरिन् ॥

शकृद्द्वारम् । न० गुदे । पायौ ॥ शकृतो द्वारम् ॥

शक्करः । पुं० वृषे ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥

शक्करिः । पुं० इ० चि० शेषः ॥

शक्करी । स्त्री० चतुर्द्दशाक्षरायांश्रलौ । शर्क्कर्याम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेखलायाम् ॥

शक्तः । त्रि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे । शक्ल० । कर्मणि क्तः ॥ शक्तानां भूषणं क्षमा ॥

शक्तिः । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ० भा० प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम् ॥ या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ॥ चैतन्यरूपायाम् । चिच्छक्तौ । निर्विषयकसंविदि ॥ सा च सर्वैकरूपा ॥ यथा । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ अपि च । एकमूर्त्तिरपि भिन्नरूपिणी या जगज्जननपालनक्षये । काच्युतेश्वरतया विवर्त्तते ब्रह्मशक्तिमहमानतोऽस्मि तामिति ॥ तथा च देवीभागवते । निर्गुणा या सदा नित्या व्यापिकाऽविकृता शिवा । योगगम्याखिलाधारा तुरीया या च संस्थिता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राजसी तामसी तथा । महालक्ष्मीः सरस्वती महाकालीति ताः स्त्रियः ॥ तासां तिसृणां शक्तीनां देहाङ्गीकारलक्षणः । सृष्ट्यर्थं च समाख्यातः सर्गः शास्त्रविशारदैरिति ॥ सा च सच्चिदानन्दब्रह्मरूपिणी । तस्याः सात्त्विकी शक्तिस्तथा राजसी तथा तामसी च या शक्तिः तत्तच्छक्तिविशिष्टं यत् परब्रह्म इत्यर्थः । तन्महालक्ष्म्यादयो याः प्रसिद्धाः स्त्रियस्ताः स्त्रियो भवन्ति । साम्यावस्था

त्मकब्रह्मरूपिणीमूलदेवतातदे-
कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहाल
क्ष्म्यादयोदेवताइतिभावः अतए
वश्रुत्यागमपुराणादिष्वासांसच्चिदा
नन्दरूपत्वमुक्तं नतुकेवलजडशक्ति-
रूपत्वं सृष्ट्यर्थंजगत्सर्जनाययस्ता-
सांतिसृणांशक्तीनांदेहाङ्गीकारोदे-
हधारणंतल्लक्षणोयः सर्गः सोऽ
त्रशास्त्रविशारदैः पण्डितैः सर्ग
शब्देनसमाख्यातइत्यर्थः ॥ अपि
च । पौराणेबहुप्रमाणानिपठिता
निसुपण्डितैः । प्रत्यक्षञ्चानुमा
नञ्चशाब्दञ्चैवतृतीयकम् ॥ चत्वा
र्य्येवेतरेप्राहुरुपमानयुतानिच ॥ इ
तरैर्नैयायिकैकदेशिनः । अर्थाप-
त्तियुतान्यन्येपञ्चप्राहुर्महाधियः
॥ सप्तपौराणिकास्त्वेवंप्रवदन्तिमनी
षिणः । पूर्वोक्तानिपञ्चसाक्षिरूपं
षष्ठम् । ऐतिह्यं सप्तममितिसप्तप्रमा
णानि । एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंय
द्ब्रह्मपरमस्ति तत् ॥ एतैरनेकधा
भेदभिन्नैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंयत्परंब्रह्म
तदेवपरमंमुख्यं जगत्कारणमस्ती-
तिवेदान्ताचार्य्याहुरितिशेषः । एव
मेतानिसर्वंमतानिवेदे । एवसन्ति ।
तत्रकिंमतंमुख्यमितिविमर्शोदुर्घट
एव । तथापियच्छ्रुतिवाक्यानांपर
स्परविरोधस्तत्रोपक्रमोपसंहारादि
लिङ्गैः श्रुतितात्पर्य्यंनिर्णीयतात्पर्य्य

यतोश्रुतिः प्रबलेतिसिद्धान्तउत्तर
मीमांसायामुक्तः । ननुतेनसिद्धा
न्तेनब्रह्मैवजगत्कारणमितिसिद्धमी
तिचेत्तच्चानुमानेनागमेनश्रुतिवा
क्येनच । यद्ब्रह्मकिंसशक्तिकंजगत्का
रणमुतशक्तिरहितमितिविचारः
कर्त्तव्यइत्याहवितर्कइति । वित
र्कश्चावकर्त्तव्योबुद्ध्याचैवागमेनच ।
निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्य्यचपु
नः पुनः ॥ वितर्कोऽनुमानमित्य
र्थः । बुद्ध्येत्यस्यार्थोनिश्चयात्मि
कयायुक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तुविज्ञानं
चिन्त्यंमतिमतासदा । दृष्टान्तेना
पिसततंशिष्टमार्गानुसारिणा ॥
किञ्चमतिमताप्रत्यक्षतोयद्विज्ञानं ।
तदपिचिन्त्यंग्राह्यम् । प्रमाणत्वेने
त्यर्थः । शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्त
दनुसारिणादृष्टान्तेन । व्याप्याहके
णापिसततमनुमेयमितिशेषः ॥ तमे
वदृष्टान्तमाह । विद्वांसोपीति । वि
द्वांसोपिवदन्त्येवंपुराणैःपरिगीयते ।
द्रुहिणे सृष्टिशक्तिश्चहरौपालनशक्ति
ता ॥ हरेसंहारशक्तिश्चसूर्य्येशक्तिः
प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्चशेषे
कूर्म्मेतथैवच ॥ साद्याशक्तिः परि
णतासर्वस्मिन्याप्रतिष्ठिता । दाह
शक्तिस्तथावह्नौसमीरेप्रेरणात्मिका ॥
साद्येति । यासर्वस्मिन् । आद्याश
क्तिरस्तिसाशक्तिः परिणता । तत्तच्छ

शक्तिरूपेत्यर्थः ॥ शिवोऽपि शववतां
याति कुण्डलिन्या विवर्जितः । श
क्तिहीनस्तु यः कश्चिदसमर्थः स्मृ
तो बुधैः ॥ एवं सर्वप्रभृतिषु स्थाव
रेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं
ब्रह्माण्डेऽस्मिन् महातपाः ॥ शक्ति
हीनन्तु निन्द्यं स्याद्वस्तुमात्रं चराचर-
म् । अशक्तः शत्रुविजये गमने भो
जने तथा ॥ तथा विद्वांसो वदन्तीत्य
न्वयः ॥ एवं सर्वगता शक्तिः सा
ब्रह्मेति विविच्यते । सोपास्या वि-
बुधैः सम्यक् विचार्य सुधिया सदा
॥ एवमिति । यथा च सर्वपदार्थ
त्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वव्याप्तिर्गृहीता •
तथा ब्रह्मणोऽपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वे
न शक्तिरस्ति • सा च शक्तिः साम-
र्थ्यरूपा • न स्वाश्रयाद्भिन्नत्वेन भा
सते • अग्निशक्त्यादावदृष्टत्वात् ।
। किन्त्वभिन्नैव • तदेव दर्शयितुमे
वं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विवि
च्यते • इत्यनेन स्वाश्रयाद्भेद एवोक्तः
तथा च श्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म • मा-
या एषा नारसिंहीति मतस्य कार्यक
रणत्वं विद्यते • परास्य शक्तिर्विविधैव
श्रूयते • इत्यादिश्रुतिभिरनुमाना
दिभिश्च सशक्तिकमेव जगत्कारणमि
ति तदेवोपास्यमिति भावः । एतेन
का शक्तिरित्यस्योत्तरं ब्रह्मसामर्थ्यरू
पा शक्तिरस्तीति बोधितम् । सोपास्ये

ति । यतो ब्रह्माभिन्ना शक्तिस्ततस्त
स्या भजने • अग्निशक्त्यादिवदेऽग्नौ
होमस्यार्थसिद्धत्ववद् ब्रह्मण उपासनं
जातमेवेति सर्वेषां कारणभूता सैव
शक्तिः सम्यगवश्यात्मकोपास्येत्य
र्थः । विष्णौ च सात्त्विकी शक्तिस्तया
हीनोऽप्यकर्म्मकृत् । द्रुहिणे राजसी
शक्तिर्यया हीनो ह्यसृष्टिकृत् । शि
वे च तामसी शक्तिस्तया संहारकारकः
। इत्यूह्यं मनसा सर्वं विचार्य च पुनः
पुनः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषु प्रसिद्धे
ष्वन्वयव्यतिरेकं दर्शयंस्तेषामेकैक
गुणवत्तयाऽभ्यूनत्वं न • नोपास्यत्वं
श्रीभगवद्देवीपद्येनयेति दर्शयति वि
ष्णौ चेति ॥ शक्तः करोति ब्रह्माण्डं
सा वै पालयतेऽखिलम् । इच्छया सं
हरत्येषा जगदेतच्चराचरम् ॥ न विष्णु
र्न हरः शक्रो न ब्रह्मा न च पावकः । न
सूर्यो वरुणः शक्ताः स्वे स्वे कार्ये क
थञ्चन ॥ तया युक्ता हि कुर्वन्ति स्वानि
कार्याणि ते सुराः । सैव कारणकार्ये
षु प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ सगुणा निर्गु
णा सा तु द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः ।
सगुणा रागिभिः सेव्या निर्गुणा तु
विरागिभिः ॥ सगुणा • एकैकगुण
विशिष्टा • निर्गुणा साम्यावस्थोपाधि
कब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणां स्वामिनी सा निराकुला । ददा
ति वाञ्छितान् कामान् पूजिता विध

पूर्व्वकम् ॥ न जानन्ति जना मूढास्तां
सदा मायया वृताः । जानन्तोऽपि न
राः केचिन्मोहयन्ति परानपि ॥ प
ण्डिताः स्वोदरार्थं वै पाखण्डानि
पृथक् पृथक् । प्रवर्त्तयन्ति कलिना
प्रेरिता मन्दचेतसः ॥ कलावस्मिन्
महाभागा नानाभेदसमुत्थिताः ।
नान्ये युगे तथा धर्म्मा वेदबाह्याः कथञ्चन
॥ विष्णुश्चरत्यसावुग्रं तपो वर्षाण्यने
कशः । ब्रह्मा हरस्त्रयो देवा ध्यायन्तः
कमपि ध्रुवम् ॥ कामयानाः सदा
कामं ते वयः सर्व्वदैव हि । यजन्ति
यज्ञान् विविधान् ब्रह्मविष्णुमहेश्व
राः ॥ यदि ब्रह्मादयो मुख्यास्तर्हि ते
ऽन्यं किमिति भजेयुः भजन्ति च
तस्मान्न ते मुख्याः किन्तु पराशक्ति
रेवेति भावः ॥ ते वै शक्तिं परां देवीं
ब्रह्माख्यां परमात्मिकाम् । ध्याय
न्ति मनसा नित्यं नित्यां मत्वा सनात-
नीम् ॥ परं ब्रह्मैव तस्या रूपं नान्य-
दस्तीत्यभिप्रायेण ब्रह्मात्मिकामि
त्युक्तम् । स्पष्टीकृतञ्चैतदस्माभिरु
पोद्घाते ॥ तस्माच्छक्तिः सदा से
व्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः । निश्च
यः सर्व्वशास्त्राणां ज्ञातव्यो मुनिस
त्तमाः ॥ कृष्णाच्छ्रुतं मया चैतत् ते
न ज्ञातन्तु नारदात् । पितुः सका
शात् तेनापि ब्रह्मणा विष्णुनाक्षतः ॥
न श्रोतव्यं न मन्तव्यं तन्येषां वचनं-

धैः । शक्तिरेव सदा सेव्या विद्वद्भिः
कृतनिश्चयैः ॥ यथा गजशरीरे प्र-
विष्टस्य चैतन्यस्य गजबुद्धिव्यवहारः
तथा प्रथमसीमायाः शरीरे प्रविष्टस्य चै
तन्यस्य मायाशक्तिरितिव्यवहारस्त-
दनन्तरं गुणोत्पादादिकं कार्य्यं गुणवि-
शिष्टमाया शवलब्रह्म च एव ब्रह्मा वि-
ष्णुरुद्र इत्यादिव्यवहारः । तथा च
सर्व्वकारणं ब्रह्म मायाशक्तिसहितमेव
भवतीति मायाशक्तिर्देवी भगवती ब्रह्मा
दिमुख्यवन्द्यैवोपास्यत्वाच्च । श
क्तिरेवेति ॥ प्रत्ययमपि द्रष्टव्यमय
मस्य विचेष्टितम् । अतः सर्व्वेषु भू
तेषु ज्ञातव्या शक्तिर्व्वहिः ॥ इति
श्रीदेवीभागवते प्रथमस्कन्धे अष्टमो-
ऽध्यायः ॥ या शक्तिः परमात्मा
सोऽयं सा सा परमात्मता । अन्तरं नै
तयोः कोऽपि सूक्ष्मवेदवनादिति
तृतीयस्कन्धेऽध्यायः ॥ इति ॥
उत्साहादौ । नीतिवेदिनां प्रभावो
त्साहमन्त्रजास्तिस्रः ॥ तत्र प्रभु
त्वं साधकत्वात् कोशदण्डौ प्रभुशक्
तिः । विक्रमे बलस्य शक्ता विस्फूर-
णमुत्साहशक्तिः । सन्ध्यादीनां सा
मादीनाञ्च यथावस्थानं मन्त्रशक्तिः
॥ बले । सहसि । शौर्य्ये । परा
क्रमे ॥ बुद्धिसामर्थ्ये ॥ स्त्रिया
म् । योषिति । नार्य्याम् ॥ प्रकृ
तौ ॥ खष्माम् ॥ अश्वावपदा

यमर्थो बोद्धव्य इतीश्वरसङ्केते ॥ शक्यं जेतुमनया वा । शक् + शक्तौ । स्त्रियां क्तिन् । कासाम् । शर्म वास्त्रे ॥ पुं॰ वशिष्ठमुनेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥

शक्तिग्रहः । पुं॰ शिवे ॥ कार्त्तिकेये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ अस्मात्पदादयमर्थो बोद्धव्य इतीश्वरेच्छा शक्तिरिति तार्किकाः । तज्ज्ञानन्तु व्याकरणादिभ्यः । अतएव । शक्तिग्रहं व्याकरणोपमानकोषाप्तवाक्याद्व्यवहारतश्च । वाक्यस्य शेषाद्विवृतेर्वदन्ति सान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः ॥ इति प्राञ्चः ॥

शक्तिग्राहकः । पुं॰ व्याकरणोपमानादौ ॥ त्रि॰ शक्तिग्रहीतरि ॥

शक्तित्रयम् । न॰ ज्ञानेच्छाक्रियाख्यशक्तित्रये ॥ यथा । इच्छाक्रियातथाज्ञानं गौरी ब्राह्मी तु वैष्णवी । त्रिधा शक्तिः स्थिता यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति ॥ राज्ञां प्रभुमन्त्रोत्साहाख्यासु । अत्र विजयार्थं राज्ञा शक्तित्रयं सादरमादरणीयं न तु हापनीयम् ॥ त्रिशक्तयो यथा । एषा त्रिशक्तिरुद्दिष्टा नयसिद्धान्तगामिति । एषा श्वेता परा सृष्टिः सात्त्विकी ब्रह्मसंस्थिता ॥ एषैव रक्ता राजसी वैष्णवी परिकीर्त्तिता । एषैव कृष्णा तामसी रौद्री देवी तु कीर्त्तिता । परमात्मा यथा देव एक एव त्रिधा स्थितः । प्रयोजनवशात्तु शक्तिरेकैव त्रिविधा भवेदिति वाराहपुराणम् ॥ शक्तीनां त्रयम् ॥

शक्तिधरः । पुं॰ कार्त्तिकेये । स्कन्दे । त्रि॰ शक्तिभृति ॥ शक्तेर्धरः ॥

शक्तिपर्णः । पुं॰ सप्तपर्णवृक्षे ॥

शक्तिपाणिः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ त्रि॰ शक्तिधारिणि ॥ शक्तिः पाणौ यस्य सः ॥

शक्तिबन्धनम् । न॰ प्रजननसामर्थ्ये ॥ शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ त्रि॰ शक्तिधारके ॥

शक्तिमान् । त्रि॰ शक्ते ॥

शक्तिहेतिः । त्रि॰ शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिकः । त्रि॰ शस्त्रधारिणि । शाक्तीके ॥

शक्ती । स्त्री॰ शस्त्रान्तरे । शक्तौ ॥ बह्वादिषु शक्तिः शस्त्रइति पाठात् पक्षे ङीष् ॥

शक्त्यर्द्धः । पुं॰ श्रमभारात्कुचललाटग्रीवासूत्पन्नघर्मे॰ दीर्घनिःश्वासे च ॥ यथा । कुचौ ललाटे ग्रीवायां च दाघर्मः प्रवर्त्तते । शक्त्यर्द्धं तं विजानीयाद्दीर्घोच्छ्वासमेव च ॥

शक्यः । त्रि॰ शक्तिविषये । शक्याश्रये । वाच्ये ॥ यथा । शक्योऽर्थोऽभिधयाज्ञेयः लक्ष्यो लक्षणया मतः

। व्याङ्गोक्तनयायैर्यस्तस्य: शब्दस्य तत्तयद्वृत्ति ॥ ईश्वरसङ्केत : शक्तिस्तयाऽर्थबोधकंपदंशक्यम् । यथा गोत्वादिविशिष्टबोधकंगवादिपदं० तद्बोध्योगोगवादिर्वाच्य : सएवमुख्यार्थ इत्युच्यते । समर्थे ॥ शक् । शकिसहोश्चेतियत् साध्ये । शकनीये ॥ शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्यां श्रभासमानार्थे ॥

शक्र : पुं० इन्द्रे । देवराजे ॥ कुटजवृक्षे ॥ अर्जुनपादपे ॥ शक्नोतिदैत्यान्नाशितुम् । शक् । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाचल : । पुं० सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोप : । पुं० इन्द्रगोपकीटे ॥

शक्रज : । पुं० काके । श्रावके । गूढमैथुने ॥ इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्जात : । जनी० । डः ॥

शक्रजित् । पुं० इन्द्रजिति । रावणपुत्रे । शक्रमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् ॥

शक्रधनुः । न० शक्रायुधे शक्रस्यधनुः ॥

शक्रध्वज : । पुं० इन्द्रध्वजे । उत्सवविशेषे ॥ चतुरस्रंध्वजाकारंराजद्वारेप्रतिष्ठितम् । आहुः शक्रध्वजंनाम पौरलोकसुखावहम् ॥ विशेषोदेवीपुराणे वाराहीसंहितादिषुद्रष्टव्य : ॥ शक्रस्यध्वजइव ॥

शक्रनन्दन : । पुं० जयन्ते । अर्जुने वालिनि । काके ॥ शक्रस्यनन्दनः

शक्रपर्याय : । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रः पर्यायोऽस्य

शक्रपादप : । पुं० देवदारुवृक्षे शक्रस्यपादप : ॥ कुटजे ॥

शक्रपुष्पिका । स्त्री० शक्रपुष्प्याम् ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥ शक्रोऽर्जुनतरुः पुष्पमस्याः । शक्रशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिकः । पाककर्णेतिङीष् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रभित्-द् । पुं० इन्द्रजिति । रावणौ ॥ शक्रमभैत्सीत् । भिदिर० । क्विप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाके । सुरलोके ॥ शक्रस्यभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रमाता । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ इन्द्रजनन्याम् ॥

शक्रमातृका । स्त्री० इन्द्रध्वजाङ्गयष्टिविशेषे ॥

शक्रमूर्द्धा । पुं० वल्मीके ॥ इ० चि० शेष : ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवारुणी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवाहन : । पुं० मेघे ॥

शक्रबीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रसंज्ञकंबीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रशाखी । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ शक्राख्यः शाखी ॥

शक्रशाला ।) शक्रशालिका ।) स्त्री॰ प्रतिश्रये । सभायाम् ॥

शक्रशिरः । न॰ वल्मीके ॥ इन्द्रमस्तके ॥

शक्रसारथिः । पुं॰ मातलौ ॥

शक्रसुतः । पुं॰ जयन्ते ॥ वालिवानरे ॥ अर्जुने ॥ काके ॥ शक्रस्सुतः ॥

शक्रसुधा । स्त्री॰ कुन्दुरौ ॥

शक्रसृष्टा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

शक्राख्यः । पुं॰ पेचके ॥ त्रि॰ इन्द्रनामके ॥

शक्राणी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ शक्रमणतिकौत्सयति । अणशब्दे । कर्मण्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥

शक्रायुधम् । न॰ इन्द्रायुधे ॥ अथसम्भवादिकंयथावाराह्याम् ॥ सूर्यस्य विविधवर्णाः । पवनेनविघट्टिताः कराः साभ्रे । वियतिधनुःसंस्थानायेदृश्यन्तेतदिन्द्रधनुः ॥ केचिदनन्तकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः । तद्यायिनान्नृपाणामभिमुखमजयावहंभवति ॥ अच्छिन्नमवनिगाढंद्युतिमत्स्निग्धंघनंविविधवर्णम् । द्विरुदितमनुलोमञ्चप्रशस्तमम्भः प्रयच्छतिच ॥ विदिगुद्भूतंदिक्पतिनाशंव्यभ्रजंमरककारि । पाटलपीतकनीलैः शस्त्राग्निचौरकृतादोषाः ॥ जलमध्येऽनावृष्टिर्भुविसस्यवधस्तरौस्थितेव्याधिः । वल्मीकेशस्त्रभयंनिशिसचिववधायधनुरैन्द्रम् ॥ वृष्टिंकरोत्यवृष्ट्यांवृष्टिंनिवारयत्यैन्द्र्याम् । पश्चात्सदैववृष्टिंकुलिशभृतश्चापमाचष्टे ॥ चापंमघोनः कुरुतेनिशायामाखण्डलायांदिशिभूपपीडाम् । याम्यापरोदक्प्रभवंनिहन्यात्सेनापतिंनायकमन्त्रिणौच ॥ निशिसुरचापंसितवर्णाद्यंजनयतिपीडांद्विजपूर्वाणाम् । भवतिचयस्यांदिशितद्देश्यंनरपतिमुख्यंनचिराद्धन्यात् ॥ इति ॥

शक्राशनः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ न॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् । संविदि ॥ अस्यगुणायथा । शक्राशनन्तुतीक्ष्णोष्णंमोहकृत्कुष्ठनाशनम् । वलमेधाग्निकृत्श्लेष्मदोषहारिरसायनम् ॥

शक्राह्वः । पुं॰ इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न॰ शक्रध्वजोत्सवे ॥

शक्रोत्सवः । पुं॰ ध्वजोत्थाने । इन्द्रस्योत्सवे ॥

शक्लः । त्रि॰ प्रियंवदे ॥ शक्नोति । शक्लृ॰ । मूशक्यग्निभ्यः क्लः ॥

शक्वा । पुं॰ हस्तिनि ॥ शक्ते ॥ शक्नोति । शक्लृ॰ । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥

शक्वरः । पुं॰ वृषे ॥

शक्वरी । स्त्री॰ चतुर्द्दशाक्षरायांछन्दोजातौ ॥ नदीविशेषे ॥ मेखलायाम् ॥ सामविशेषे॰नित्यंबहुवचनान्तोयम्॰शक्वर्य्यइति॰महानाम्नीषुकृत्सुशक्वर्य्योगीयन्ते ॥ शक्वरी॰अङ्गुलिरितिमन्त्रव्याख्यानम् ॥ वनोरचेतिङीब्रौ ॥

शङ्कः । पुं॰ शकटवाहकवृषे । स्कन्धवाहे । अवधूर्त्तिले ॥ इ॰हा॰ली ॥

शङ्कनकः । पुं॰ क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्कते । शकिशङ्कायाम् । कर्त्तरि॰ अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् । संज्ञायांकन् ॥

शङ्करः । पुं॰ सदाशिवे ॥ एकादशरुद्राणांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ शङ्कल्याणंकरोति । शमिधातोः संज्ञायामिति॰अच् ॥ यथा । शङ्करोमिसदाध्यानात्परमंयन्निरामयम् । भूतानामसकृद्यस्मात्तेनाहंशङ्करः स्मृतः ॥ इतिस्कान्दे ॥ त्रि॰ कल्याणकरे ॥

शङ्कराचार्य्यः । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे॰अद्वैतवादिनि॰वेदान्तभाष्यकर्त्तरि॰नरावतारेविश्वेश्वरे ॥ यथाहुः । सत्सम्प्रदायप्रथनायतिष्ये शिष्यैश्चतुर्भि, सहयोऽवतीर्णः । उक्तोऽद्भुतःसङ्गमतन्त्रराजेश्रीशङ्कराचार्य्यगुरुंतमीडे ॥

शङ्करावासः । पुं॰ कर्पूरप्रभेदे ॥ कैलाशे ॥

शङ्करावाससंज्ञः । पुं॰ कर्पूरे ॥

शङ्करी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ पार्वत्याम् ॥ श्रीगिरौशङ्करीस्मृतेतिदेवीगीता ॥ जप्येश्वराधिवासिन्यामम्बायाम् ॥ शम्याम् ॥

शङ्कव्यम् । न॰ शङ्कुपयोगिदारुणि ॥ शङ्कवेहितम् । उगवादिभ्योयत् ॥

शङ्का । स्त्री॰ त्रासे ॥ वितर्के ॥ इतिशब्दार्णवः ॥

शङ्कितः । त्रि॰ भीते ॥ वितर्किते । संशययुक्ते ॥ अविश्वस्ते ॥ शङ्कासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ पुं॰ चोरकनामगन्धद्रव्ये । दुष्पत्रे ॥

शङ्कितवर्णः ।)
शङ्कितवर्णकः ।) पुं॰चौरे ॥

शङ्कुः । पुं॰ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । १००००००००००००० ॥ अस्त्रप्रभेदे । दीर्घायुधे । कुन्ते । शल्ये ॥ यादोभेदे । शङ्कोचमत्स्ये ॥ कीले ॥ दीपसूर्य्ययोश्छायापरिमाणार्थंकाष्ठादिनिर्मितेक्रमेणसूक्ष्माग्रे द्वादशाङ्गुलपरिमितेकीलके ॥ ईशे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ कलुषे ॥ राक्षसे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्थाणौ ।शा

श्वापदहरितरौ ॥ पर्णनाले ॥
पत्रशिरानाले ॥ शङ्कतेऽस्मात् ।
शकि० । खरुशङ्कुपीयुनिलङ्कुलि
ग्वितिकुप्रत्ययान्त : साधु : ॥
शङ्कुकर्ण : । पुं० गर्दभे ॥ सिद्धस्था
नविशेषे ॥ शङ्कुकर्णध्वनि : प्रो
क्तेतिदेवीगीता ॥
शङ्कुकर्णी । स्त्री० औषधिप्रभेदे । पा
ककर्णेत्यादिनाङीष् ॥
शङ्कुचि : पुं० शङ्कुमत्स्ये ॥
शङ्कुतरु : । पुं० शालवृक्षे ॥
शङ्कुर : त्रि० भयदे ॥ त्रासदायि
नि ।
शङ्कुला । स्त्री० उत्पलपत्रिकायाम् ।
पूगकर्त्तन्याम् । सरोता० इ० भा०
प्र : ॥ शङ्कतेऽस्या : । शकि० । बा
हुलकादुलच् । टाप् ॥
शङ्कुवृक्ष : । पुं० शालवृक्षे ॥
शङ्कुशिरा : । पुं० दानवविशेषे ॥
शङ्कुश्रुति : । पुं० पातालाधिपतिदै
त्यविशेषे ॥
शङ्कोच : । पुं० शङ्कुमत्स्ये । शांक्री
च० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
शङ्कोचि : । पुं० शङ्कोचमत्स्ये ॥
शङ्ख : । पुं० कलिकास्थ्नि । भा
लाऽस्थनि ॥ कुवेरस्यनिधिप्रभेदे ॥
नखीनामनिगन्धद्रव्ये । शुक्तौ ।
कोलदले ॥ कर्णसमीपास्थनि ॥
अष्टनागनायकान्तर्गतनागविशेषे ॥
हस्तिदन्तमध्ये ॥ दशनिखर्वसङ्ख्या
याम् । लक्षकोटौ ॥ धर्म्मशास्त्रप्रणे
तृमुनिविशेषे ॥ रणवाद्यविशेषे ॥
माचामाचे० । ० ॥ पुं० न० कम्बौ ॥
चर्व्वभवे । पावनध्वनौ । अन्त :
कुटिले । महानादे ॥ अस्योत्प
त्त्यादिरुक्ताश्रीदेवीभागवतेब्रह्मवैव
र्त्तेचयथा । अस्थिभि: शंखचूडस्यश
ङ्खजातिर्बभूवह । नानाप्रकाररू
पेणशश्वत्पूतासुरार्चने ॥ प्रशस्तंश
ङ्खतोयञ्चदेवानांप्रीतिदम्परम् । तौ
र्थतोयस्वरूपञ्चविनाशंभुनाविना
॥ शङ्खशब्दोभवेद्यत्रतत्रलक्ष्मी : सु
संस्थिरा । सस्नात : सर्वतीर्थेषु
य : स्नात : शङ्खवारिणा ॥ शंखो
हरेरधिष्ठानंयत : शंखस्ततोहरि :
। तत्रैवबसतेलक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्ग
लम् ॥ स्त्रीणाञ्चशंखध्वनिभि : शू
द्राणाञ्चविशेषत : । भीतारुष्टाया
तिलक्ष्मी: स्थलमन्यत्स्थलान्तरम्
इति ॥ भूतादहङ्कारात्मकोपाञ्चज
न्ये । यथा ॥ भूतादिमिन्द्रिया
दिञ्चद्विधाहङ्कारमीश्वर : । बिभ
र्त्तिशङ्खरूपेणशार्ङ्गरूपेणचस्थितम्
इतिविष्णुपुराणम् ॥ शङ्खनति० जन
यति । खनुअवदारणे । अन्येभ्यो
पीतिड : ॥ शङ्खश्चशङ्खश्चेतिवा ॥ शा
म्यतिअलक्ष्मीर्वा । शमु० । अन्त
र्भावितण्यर्थ : । शमे : ख : ॥

शास्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥

शङ्खकः । पुं॰ शिरोरोगविशेषे । तल्लक्षणादिर्यथा । पित्तरक्तानिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः । तीव्ररुग्दाहरोगं हि शोथं कुर्वन्ति दारुणम् ॥ स शिरो विषवद्वेगान्निरुध्याशु गलं तथा । त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः । त्र्यहाज्जीवति भैषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् । पित्तरक्तानिला॰ अत्र कफोऽपि योज्यः । कृतानुतापः कफपित्तरक्तैरिति सुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छिताः प्रवृद्धाः । त्रिरात्रात् त्रिरात्रिमध्ये मारयति । अस्य चिकित्सा शिरोरोगे भावप्रकाशे द्रष्टव्या । न॰ वलये ॥ पुं॰ न॰ कम्बौ ॥

शङ्खकारः । पुं॰ शूद्रागर्भे विश्वकर्मौरसजाते॰ वर्णसङ्करजातौ । शाङ्खिके । शांखारी॰ इति भा॰ ॥ शङ्खं करोति । डुकृञ्॰ कर्मण्यण् ॥

शङ्खचरी । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥ शङ्खे चरति । चर॰ । पचादौ चरडित्युक्तेर्ङीप् ॥

शङ्खचर्च्ची । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥

शङ्खचिल्लः । पुं॰ कम्बुतायिनि ॥

शङ्खचूडः । पुं॰ दैत्यविशेषे ॥

शङ्खचूर्णम् । न॰ शङ्खजातचूर्णे ॥ शङ्खचूर्णं कटुक्षारमुष्णं क्रिमिहरं परम् ॥

शङ्खजः । पुं॰ कपोतडिम्बवद्वृहन्मुक्तायाम् ॥ त्रि॰ शङ्खजातवस्तुनि ॥

शङ्खद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥

शङ्खधरा । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

शङ्खधारी । पुं॰ छन्दोविशेषे ॥ ध्वजानन्दकर्णाः षडेवात्र वर्णाः । बुधानन्दकारी भवेच्छङ्खधारी ॥ यथा । स्फुरद्गोपनारीपरीरम्भकारी । हरिः पातु वृन्दावनाभ्यर्णचारी ॥

शङ्खध्मः । पुं॰ शङ्खवादके । शाङ्खिके ॥

शङ्खध्माः । पुं॰ शाङ्खिके ॥

शङ्खनखः । पुं॰ क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्खस्य नख इव ॥ शङ्खनतिवा । बहुलमन्यत्रापीति युच्ल्युडुवा । स्वार्थे कः । पृषोदरादिः । नखीनामगन्धद्रव्ये । हट्टन्नख्याम् ॥

शङ्खनखा । स्त्री॰ शङ्खनख्याम् ॥ द्विधा शङ्खनखाख्योऽन्यः शुक्त्याख्यश्चावदरीच्छदः ॥ इति रत्नमाला ॥

शङ्खपुष्पी । स्त्री॰ मङ्गल्यकुसुमायाम् ॥ शङ्खपुष्पी तु शङ्खाह्वा मङ्गल्यकुसुमापि च । शङ्खपुष्पी सरा मेध्या वृष्या मानसरोगहृत् । रसायनी कषायोष्णा स्मृतिकान्तिबलाग्निदा ॥ दोषापस्मारभूतास्रक्कुष्ठकृमिविषप्रणुत् । इति भावप्रकाशः ॥ पाककर्णेति ङीष् ॥

शङ्खप्रस्थः । पुं॰ चन्द्रस्य चिह्ने ॥

शङ्खभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूताद्यहङ्कारात्मकं पाञ्चजन्याख्यं शङ्खं बिभर्त्ति । डुभृञ॰ ॥ क्विप् । तुक् ।

शङ्खमुखः । पुं॰ कुम्भीरे ॥

शङ्खमूलम् । न॰ मूलके ॥

शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री॰ यात्रायोगान्तरे । यथा । स्वांशस्थे बुधलग्ने शुक्रे वादेशपूजिते । शङ्खसंज्ञा ह्ययं योगो यातुः कीर्त्तिप्रदः सदा ॥

शङ्खसेनः । पुं॰ चित्रगुप्तात्मजकायस्थविशेषे ॥

शङ्खाख्यः । पुं॰ नखनख्याम् ॥

शङ्खालुकम् । न॰ श्वेततायुक्तकन्दविशेषे

शङ्खाह्वा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

शङ्खिका । स्त्री॰ तृणविशेषे । चोरायाम् । चोरहुली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

शङ्खी । पुं॰ हरौ ॥ समुद्रे ॥ त्रि॰ शङ्खवति ॥

शङ्खिनी । स्त्री॰ चोरपुष्प्याम् । क्षेमिन्याम् । शांखाहुली॰ इ॰ भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम् । वधूभेदे । अबलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषे ॥ कुसमशक्तिविशेषे ॥ श्वेतपुन्नागे ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवन्दायाम् ॥ शङ्खवल्ल्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये स्त्रीविशेषे । तल्लक्षणं यथा । दीर्घासुदीर्घनयनावरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा ॥ शशकं पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी रमते मृगम् । वृषभं शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हयम् ॥ पद्मिनी पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी क्षारगन्धा स्यान्मदगन्धा च हस्तिनी ॥ नाडीविशेषे ॥ गान्धार्याश्च सरस्वत्याः स्थिता मध्ये च शङ्खिनी ॥ शङ्खाः सन्त्यस्याः शङ्खाकारपुष्पत्वात् । अतइनिः ॥

शङ्खिनीफलः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

शङ्खिनीवासः । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

शचि । स्त्री॰ शच्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शचति । शच व्यक्तायां वाचि । सर्वधातुभ्य इन् ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥

शची । स्त्री॰ पुलोमजायाम् । पौलोम्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति॰ व्यक्तं वदति । शच॰ । इन्नन्तात् कृदिकारादिति ङीष् ॥ शतावर्य्याम् ॥

शचीपतिः । पुं॰ इन्द्रे ॥ शच्याः पतिः ॥

शचीशः । पुं॰ इन्द्रे ॥

शट । पुं॰ देशान्तरे ॥ शटेरच् । अ॰ अम्ले ॥

शटा । स्त्री॰ जटायाम् ॥ शटति । शटरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । अच् । टाप् ॥

शटि : । पुं॰ शट्याम् । गन्धपलाश्याम् । शट॰ । दुन् ॥

शटिका । स्त्री॰ शटीप्रभेदे । गन्धपत्रायाम् ॥

शटी । स्त्री॰ गन्धशट्याम् । गन्धमूल्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्बूरे । पलाशे । गन्धपलाश्याम् । कचूर॰इ॰दे॰भा॰ । वनआदा॰इ॰गौ॰दे॰भा॰ ॥ गन्धपलाशीसुगन्धद्रव्यंकाश्मीरेप्रसिद्धम् ॥ शटति । शट॰ । अच् । गौरादि : ॥

शट्ट : । पुं॰ शट्टके ॥

शट्टकम् । न॰ शट्टे । सांटा॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ शालिचूर्णंघृतंतोयंमिश्रितंशट्टकंवदेत् ॥

शठ : । पुं॰ मध्यस्थपुरुषे ॥ धूस्तूरे ॥ धूर्त्ते । परवञ्चनार्थंमन्यथाजानन्नप्यन्यथावादिनि । गूढविप्रियकृति । यथोक्तं विष्णुपुराणे । प्रियंवक्तिपुरोऽन्यत्रविप्रियंकुरुतेभृशम् । व्यक्तापराधचेष्टश्चशठोऽयंकथितोबुधैरिति ॥ अपिच । परकार्यविमुखे । यथा । मनसावचसायश्चदृश्यतेकार्यतत्पर : । कर्मणाविपरीतश्च सशठ : सद्भिरुच्यते ॥ चतुर्विधपत्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥ शठति॰वञ्चयति । शठकैतवे । पचाद्यच् ॥ न॰ तगरे । कुङ्कुमे ॥ तीक्ष्णायसे ।

शठता । स्त्री॰ कुसृतौ । निकृतौ । मायायाम् । शाठ्ये ॥ भावकर्मणोस्तल् ॥

शठाम्बा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । छिन्नपत्याम् ॥

शण : । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धक्षुपे । माल्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वक्सारे । दीर्घपल्लवे ॥ न॰ भङ्गायाम् । मातुलान्याम् ॥

शणघण्टिका । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ॥

शणपत्रम् । न॰ शणवल्कलनिर्मितेपत्रे । कागज॰इ॰प्र॰ ॥

शणपर्णी स्त्री॰ अशनपर्ण्याम् ॥ शणा : पर्णमस्या : । शणशब्द : शणपर्णसदृशत्वाल्लाक्षणिक : । पाककर्णेतिङीष् ॥

शणपुष्पम् । न॰ शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री॰ घण्टारवायामोषधौ ॥ शणा: पुष्पंयस्या : । स्वार्थेकन् ॥

शणपुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् । घण्टेतिख्यातौषधौ ॥ शणा : पुष्पं यस्या : । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेलाक्ष

चणिका: । पाककर्णेतिङीष् ॥

शणगुणा: । शणपुष्पीकटुस्तिक्ता वामिनीकफपित्तजित् ॥ आढक्याम् ।

शणसूत्रम् । न० शणद्रुमांशुसूत्रे । पवित्रके ॥ शणोति । शणगतौ । पचाद्यच् । शणस्यसूत्रम् ।

शणालु: । शणालुक: । पुं० आरेवते । आरग्वधे ॥ इ०श०र०ली० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

शणीरम् । न० शोणमध्यस्थपुलिने ॥ दर्दरीतटे ॥ इ० मेदिनिकर: ।

शण्डम् । न० षण्डे । अब्जादिसमूहे ॥ पुं० असुरपुरोहिते ॥ शण्डते । शडिरुजायांसङ्घातेच । अस्मात् पचाद्यच् ॥

शण्डिक: । पुं० देशविशेषे ॥

शण्डिल: । पुं० मुनिविशेषे ॥ शण्डते । शडि० । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

शण्ढ: । पुं० गोपतौ । सांड इ० भा० ॥ आक्रुष्टाण्डे ॥ वर्षवरे । अन्तर्महल्लिके । अभ्यन्तरस्त्रीरक्षके ॥ तृतीयप्रकृतौ । क्लीबे ॥ शाम्यतिशिश्नाभावात् । शमउपशमे । शमेढ: ॥ वन्ध्यापुरुषे । उन्मत्ते

शतम् । न० दशगुणितदशसङ्ख्यायाम् । दशतौ । १००॥ दशदशत: परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीतिनिपातनात् प्रकृते: शभाव: त प्रत्यय: ॥ सङ्ख्येये ॥

शतक: । त्रि० शतसङ्ख्याविशिष्टे सङ्घे ॥ शतंपरिमाणमस्य । सङ्ख्याया अतिशदन्ताया: कन् ॥ शतेनक्रीतोवा ॥

शतकीर्त्ति: । पुं० भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शतकुन्द: । पुं० करवीरे ॥

शतकुम्भ: । पुं० पर्वतविशेषे ॥ श्वेतकरवीरे ॥

शतकोटि: । पुं० वज्रे ॥ शतंकोटयोधारा: कोणलक्षणा: यस्य स: ॥ दशार्बुदे । अब्जे । पद्मे ॥

शतक्रतु: । पुं० इन्द्रे ॥ शतंक्रतवोयस्य स: ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ त्रि० शतभागे ॥

शतग्रन्थि: । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शतघ्नी । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धशस्त्रविशेषे ॥ प्राकाररक्षार्थंनिर्मितेयन्त्रविशेषे ॥ शतंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥ ङीप् ॥ लोहकण्टकसञ्छन्ना शतघ्नी महतीशिलेति० विजयरक्षित: ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ करञ्जके ॥ गलरोगविशेषे ॥

शतच्छन्दः । पुं॰ काष्ठकुट्टखगे । दार्वाघाटे ॥ शतंछदाअस्य ॥

शततमः । त्रि॰ शतस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्चेतिडटस्तमडागमः ॥

शततारा । स्त्री॰ शतभिषायाम् ॥

शतदन्तिका स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

शतद्रुः । स्त्री॰ सरिद्विशेषे । शतुद्रौ ॥ अस्याजलगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायुजः सिन्धुनद्याः सुशीतंलघुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलंनिर्मलंदीपनंपाचनञ्चप्रदत्तेबलंबुद्धिमेधायुषञ्च । शतधाद्रवति । द्रुगतौ । हरिमितयोर्द्रुवः शतेचेतिकुः ॥ मितद्र्वादित्वाड्डुर्वा ॥

शतधा ।) स्त्री॰ शतप्रकारे ॥ दूर्वायाम् ॥
शतधा ।)

शतधामा । पुं॰ विष्णौ ॥ शतमनन्तानिधामान्यस्य ॥

शतधारम् । न॰ पवौ । वज्रे ॥ शतंधाराः कोट्यलक्षणायस्य: त्रि॰ शतधाराविशिष्टे ॥

शतधृतिः । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे ॥ परमेष्ठिनि । स्रष्टरि ॥ दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्रः । पुं॰ मयूरे ॥ दार्वाघाटे ॥ सारसे ॥ राजकीरे ॥ नूरीतीता॰ इ॰ भा॰ न॰ कमले शतंपत्राण्यस्य ।

शतपत्रकः । पुं॰ दार्वाघाटे । काष्ठकुट्टखगे ॥ शतंपत्राण्यस्य ॥

शतपत्रनिवासः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ त्रि॰ पद्मस्थे ॥

शतपत्रिका । स्त्री॰ शतपत्र्याम् । सेवन्त्याम् ॥

शतपत्री । स्त्री॰ सेवन्त्याम् । सेवती॰ इ॰ भा॰ ॥ पाटलवर्णासी॰ गुलाब इ॰ प्रसिद्धास्त्री॰ उभयोः पर्यायायथा । शतपत्रीतरुण्युक्ताकर्णिकाचारुकेशरा । सहाकुमारीगन्धाढ्यालाक्षापुष्पातिमञ्जुला ॥ शतपत्रीहिमाहृद्याग्राहिणीशुक्रलालघुः दोषत्रयास्रजिद्वर्ण्यातिक्ताकट्वीचपाचनी ॥

शतपथः । पुं वेदैकदेशे ॥

शतपथिकः । त्रि॰ शतपथाध्येतरि ॥ शतपथमधीतेवेदवा । इकन् पदोत्तरपदात्॰ शतषष्टेः षिकन् पथः इतिषिकन् ॥ षित्वात्॰ स्त्री॰ शतपथिकी ॥

शतपदचक्रम् । न॰ नाम्नानक्षत्राद्यानार्थेचक्रे ॥ तद्यथा । चक्रंशतपदंवक्ष्ये॰ कष्टामाद्यरसम्भवम् । नामादिवर्णतोज्ञेयाक्षरार्थंशकास्तथा ॥ तिर्यगूर्ध्वगतारेखा रुद्रसङ्ख्यालिखेद्बुधः ॥ आयतेकोष्ठकानाञ्चशतैकंजायतेसंशयः ॥ अ॰ व॰ क॰ ह॰ डोएमाभ्यां॰

म० ट० प० र० ता० हरिति०
चाग्नेय्याम् । न० य० भ० ज०
खा० नैऋत्यां० ग० स० द० च०
ला० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेणैवविं
शवर्णान्प्रयोजयेत् । पञ्चस्वरसमा-
योगेएकैकंपञ्चधाकुरु ॥ अवर्णाद्या
स्वयोज्ञेया: सव्यञ्जनयुतास्तथा ।
सजातीयैक्यमाख्यायपञ्चस्वरविनिर्ण
य: ॥ ऋदृलृतोरप्यकारेण० शेन
सञ्चपरिग्रह: । कुर्यात्कुपु० भु०
दु० आग्नेयीषिणीवायुपरार्धिच ॥
कु० घ० ङ० छा० भवेत्स्तम्भे रौ
द्रेत्वीशानगोचरे । पु० ष० णा०
ठा० भवेत्स्तम्भे हस्तं चाग्नेयसंज्ञ-
के ॥ भु० ध० फ० ढाभवेत्स्तम्भे पू
र्वाषाढे चनैऋते । दु० थ० झ०
ञ० भवेत्स्तम्भेवायव्येभाद्रउत्तरे
एवंस्तम्भचतुष्कञ्चज्ञातव्यं स्वरवेदि
भि: । धिष्ण्यानिकृत्तिकादीनिप्रत्ये
कंचतुरक्षरै: । साभिजित्यंशका
स्तत्रशतैकंद्वादशाधिकम् । यद्वर्णा
शकेकोष्ठस्थ: क्रूर: सौम्योपिवा
ग्रह: । तवर्णोवेधयेत्सम्यक्पुं
सोनामादिमाक्षरम् । सौम्यैर्विद्धं
शुभंज्ञेयमशुभंपापखेचरै: ॥ मि
श्रै र्मिश्रफलंतच निर्वेधेनशुभाशुभम्
। यद्यप्युक्तं सर्वतोभद्रे यदिपापग्रहभेद
त: । शुभोशुभफलंसर्वंलदिहापि
विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वरा:० च०

शतपदचक्रम्

चू० उ० ए० ओकारास्तैर्योमेधि-
ष्ण्यानिनक्षत्राणि । अत्रचतुर्भि-
र्वर्णैरेकनक्षत्रंयथा । च० चू० उ०
ए० कृत्तिका । ओ० व० वि०
वु० रोहिणी । वे० वो० क०
कि० मृगशिर: । कु० घ० ङ०
छ० आर्द्रा । के० को० ह० हि०
पुनर्वसू । हु० हे० हो० ड० पु
ष्य: । डि० डु० डे० डो० श्लेषा
। म० मि० मु० मे० मघा । मो०
टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी ।
टे० टो० प० पि० उत्तराफाल्गु
नी । पु० ष० णा० ठ० हस्त: । पे०
पो० र० रि० चित्रा । रु० रे०
रो० त० स्वाति: । ति० तु० ते०
तो० विशाखा । न० नि० नु० ने०
अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्ये
ष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम् ।
भु० ध० फ० ढ० पूर्वाषाढा । भे०
भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु०
जे० जो० ख अभिजित् । खि०
खू० खे० खो० श्रवण: । ग० गि०
गु० गे० धनिष्ठा । गो० श० शि०
शु० शतभिषा । शे० शो० द० दि०
पूर्वभाद्रपदा । दु० थ० झ० ञ०
उत्तरभाद्रपदा । दे० दो० च०
चि० रेवती । चु० चे० चो० ल०
अश्विनी । लि० लु० ले० लो० भर
णी । ऋ ऋयुत: अकारयुक्तनक्ष

य:। ह्रस्वेन दीर्घेण च य:। तालव्यशकारेण दन्त्यसकारेण च य:॥ इति शतपदचक्रम्॥

शतपदी। स्त्री॰ कर्णजलौकायाम्॥ शतं पादा यस्या:। कुम्भपदीषु चेति साधु:॥ शतावर्याम्॥

शतपद्मम्। न॰ श्वेतकमले। पुण्डरीके॥

शतपर्वा। पुं॰ वंशे। त्वक्सारे। शतं पर्वाण्यस्य॥ इक्षुविशेषे। शतपोरके॥ यथा। शतपर्वा भवेत् किञ्चित् कोषकारगुणान्वित:। विशेषात् किञ्चिदुष्णश्च सक्षार: पवनापह:॥

शतपर्व्वी। स्त्री॰ दूर्वायाम्॥ वचायाम्॥ भार्गवभार्यायाम्॥ कोजागरपूर्णिमायाम्॥ कटुकायाम्॥ शतं पर्वाण्यस्या:। पाक्षिक: कवं भाव:॥

शतपर्व्विका। स्त्री॰ दूर्वायाम्॥ वचायाम्॥ शतं पर्वाण्यस्या:। शेषादिति कप्॥ यद्वा। शतं पर्वति। पर्व पूरणे। ण्वुल्॥ यवे॥

शतपर्व्वेश:। पुं॰ शुक्रग्रहे॥ शतपर्वाया ईश:॥

शतपात्॰द्। स्त्री॰ शतपद्याम्॥ शतं पादा अस्या:॥ सङ्ख्यासुपूर्व्वस्येति साधु:॥

शतपादिका। स्त्री॰ शतपद्याम्॥ काकोल्याम्॥

शतपादी। स्त्री॰ शतपादिकायाम्॥

शतपुष्पा। स्त्री॰ सितच्छत्रायाम्। अतिच्छत्रायाम्। मधुरायाम्। सौंफ। धानसौफा॰ इ॰भा॰प्र॰॥ अस्या गुणा यथा। शतपुष्पा लघुस्तीक्ष्णपित्तकृद्दीपनी कटु:। उष्णा ज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत्॥ मिश्रेया तद्गुणा प्रोक्ता विशेषाद्योनिशूलनुत्। अग्निमान्द्यहरी हृद्या बद्धविट्क्रिमिशुक्रहृत्॥ रूक्षोष्णा पाचनी कासवमिश्लेष्मानिलान्हरेत्॥ अपि च। एकैवाहं बहुरसास्ववासिनैव वासिता। शतपुष्पा वदत्येवं छत्रं दत्त्वा जिगीषया॥ शतं पुष्पाण्यस्या:। सङ्ख्याकाण्डेति टाप्॥

शतपुष्पिका। स्त्री॰ शतपुष्पायाम्॥

शतपोरक:। पुं॰ शतपर्वाख्येक्षुविशेषे॥

शतप्रसूना। स्त्री॰ शतपुष्पायाम्॥

शतप्रास:। पुं॰ करवीरवृक्षे॥ शतं प्रासा इव पत्राण्यस्य॥ शतं पुष्पाणि प्रास्यति वा। असु क्षेपणे। कर्म्मण्यण्॥

शतबलि:। पुं॰ कपीनां यूथपतिविशेषे॥

शतभिषक्। स्त्री॰ शतभिषानक्षत्रे॥ त्रि॰ शतभिषजि जाते। वत्सशालेति जातार्थस्य लुक्। पञ्चशा

तभिषज: । शतभिषापि ॥

शतभिषा । स्त्री० अश्विन्यादिषु चतुर्विंशे ॥ तज्जातफलं यथा । शीतभीतिरतिसाहसी सदा निष्ठुरोऽतिचतुरो नरो भवेत् । वैरिणामतिशयोऽहिताकरो वाकरोऽयदि यस्य सम्भवे ॥

शतभीरु: । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेला॰ वेली॰ रायवेल॰ इ० च० भा० प्र० पुष्पे ॥ शतं बहवो वियोगिनो भीरवोऽस्या: ।

शतमख: । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ शतं मखा अस्य ॥

शतमन्यु: । पुं दिवस्पतौ ॥ इन्द्रे ॥ शतं मन्यवो यागा अस्य । शतेषु दैत्येषु मन्यु: क्रोधोऽस्येति वा । शतमन्यवो दैन्यान्यस्य वा । दैत्यै: पराजितत्वात् ॥

शतमान: पुं० दशरूप्यधरणेषु । विंशत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे द्रव्यार्थे ॥ धरणानि दशशेय: शतमानस्तु राजत इति मनु: ॥

शतमार्ज: । पुं० अस्त्रकारके ॥ इ० कञ्चित् ॥

शतमूला । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥

शतमूलिका स्त्री० द्रवन्त्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री० बहुसुतायाम् । शतावर्याम् ॥ शतं मूलान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् ॥

शतयष्टिक: । पुं० शतलतिकाहारे । देवच्छन्दे ॥

शतरुद्रियम् । न० हविरादौ ॥ शतं रुद्रा देवता अस्य । शतरुद्राद्घश्चेति घ: ॥

शतरुद्रीयम् । न० शतरुद्रिये ॥ शतरुद्राद्घश्चेति चकाराच्छ: । शतशब्दोऽनन्तवचन: ॥

शतरूपा । स्त्री० स्वायम्भुवमनो: पत्न्याम् ॥ ब्रह्मण: कन्यायाम्० पत्न्यां चेति मात्स्ये तृतीयोऽध्याय: ॥

शतलुम्प: ।)
शतलुम्पक: ।) पुं० किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरि भारविकवौ ॥

शतवीर्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥ शतं वीर्याण्यस्या: ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ शतावर्याम् ॥

शतवेधी । पुं० अम्लवेतसे ॥ शतं वेद्धुं शीलमस्य । विधविधाने । सुपीति णिनि: ॥

शतवेधिनी । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूकाख्यशाके ॥

शतव्रज: । पुं० अनन्तगतौ । अपरिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न० शतगुणितसहस्रे । लक्षे ॥

शतसहस्रकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

शतह्रदा । स्त्री० वज्रे ॥ विद्युति । सौदामिन्याम् ॥ शतं ह्रदाः ०अ र्चींषि० अगाधजलाशयावासन्त्यस्याः । अच् ॥ शतं ह्रादाः यस्याः इति वा । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

शतांशः । त्रि० शततमेभागे । स ङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये पूरणार्थत्व म् । यथा । तस्याश्चिषोडशांशेनया गङ्गासुरपूजिता । शतांशेनैव तुल सीनेनविष्णोः प्रियासदेतिमृत्युञ्ज यतन्त्रम् । तस्याः सुरायाश्चंतस स्वस्य ॥

शताक्षी स्त्री० पार्वत्याम् ॥ शत पुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतम क्षीण्यस्याः । बहुव्रीहौ० अच् । ङीष् ॥

शताङ्गः । पुं० युद्धार्थरथे । स्यन्दने ॥ शतमङ्गान्यवयवायस्य सः ॥ ति निशद्रुमे ॥

शतानकम् । न० रुद्राक्रीडे । श्म शाने ॥

शतानन्दः । पुं० मुनिविशेषे । गौतमस्यसुतेदेवकीनन्दने ॥ गौत ममुनौ ॥ जनकपुरोहिते ॥ ब्र ह्मणि ॥ विष्णुरथे । शतमानन्दा अस्य एकएवपरानन्दउपाधिभेदा च्छतधाभिद्यते ॥ शतमनेके० अन्तः करणवृत्तिविशेषेषूपाधिष्वभिव्यज्य माना आनन्दाश्चयस्यपरमानन्दसिन्धो

र्ब्रह्मणइतिवा ॥

शतानीकः । पुं० व्यासशिष्ये ०मुनि विशेषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशेषे । जन मेजयपुत्रे ॥

शतायुः । त्रि० शतवर्षवयसि ॥ श तं वर्षाणामायुर्यस्य सः ॥

शतारम् । न० वज्रे ॥

शतारुषी ।) स्त्री०
शतारुः ।) न० कुष्ठभेदे ॥ रक्तंश्यावं सदाहार्त्ति शतारुःस्याद्बहुव्रणम् ॥

शतावरी । स्त्री० शतमूल्याम् । इन्दी वर्यांम् ॥ अस्यागुणाः । शतावरी गुरुः शीतातिक्ता स्वाद्वी रसायनी । मेधाग्निपुष्टिदा स्निग्धा नेत्र्या गुल्मा तिसारजित् । शुक्रस्तन्यकरी बल्या वातपित्तास्रशोथजिदिति ॥ अस्या पाकोयथा । शतावरीमूलकल्कं कल्का च्चीरंचतुर्गुणम् । क्षीरतुल्यं घृतंग व्यं सितयाकल्कतुल्यया ॥ घृतशे षंपचेत्तत्तु पलार्द्धं लेहयेत्सदा । र क्तपित्तं ह्यम्लपित्तं क्षयं श्वासंच नाशये त् इति लघुशतावरीपाकः ॥ शब्दा म् । इन्द्राण्याम् ॥ शतेनावृणोति । वृञ्० । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्तः । पुं० विष्णौ ॥ शतमाव र्त्ताः प्रादुर्भावा अस्य ॥

शतावर्त्ती । पुं० विष्णौ ॥

शताश्रिः । पुं० शतकोटौ ॥ वज्रे ॥

शताह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ।

शलूका० इ० गौ० भा० ॥ मधुरिकायाम् । अतिच्छत्रायाम् ॥

शतिकः । त्रि० शत्ये ॥ शतेनक्रीतः० शतस्यविकारोऽवयवोवा । शतस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा- ॥ क्रीतवत्परिमाणादित्यतिदेशात्॰शताच्चठन्यतावशतइतिठन् ॥

शतेरः पुं० शत्रौ ॥ हिंसायाम् ॥ शीयते । शद्लृशातने । शदेस्तच त्यैरक् ॥

शत्यः । त्रि० शतिके ॥ शतिकवदतिदेशाद्यत् ॥

शत्रिः । पुं० कुञ्जरे । हस्तिनि॥शीयते । शद्लृ । राशदिभ्यांत्रिप् ॥

शत्रुः । पुं० । स्वविषयान्तरावनिपे ॥ विषयानन्तरोराजेत्यमरः ॥ निपातकारिणि । रिपौ । वैरिणि । सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥ शत्रुर्द्विधा । आभ्यन्तरोबाह्यश्च । आभ्यन्तरः कामक्रोधादिरूपः ॥ बाह्यइष्टविघातादिकर्त्ता । यथाहुः । एकः शत्रुर्नद्वितीयोस्ति शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्यराजन् । येनावृतः कुरुतेकार्यंतत्घोराणि कर्म्माणिसुदारुणानीति ॥ लग्नात् षष्ठस्थाने ॥ शातयति । शद्लृ० । शयन्तः । रुशातिभ्यांक्रुन् । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् । प्रज्ञादिपाठाद्वाह्रस्वः ॥ शातयितरि । हन्तरि ॥ यथा । इन्द्रशत्रुः । इन्द्रस्यशत्रुर्हन्ता । इन्द्रः शत्रुर्हन्तायस्येतिबहुव्रीहिर्वा ॥

शत्रुघ्नः । पुं० सुमित्रातनये । शत्रुमर्द्दने । श्रीरामभ्रातरि ॥ शत्रून्हतवान् । हन० । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । शत्रून् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृकेपिचेत्यपि शब्दात्॰कृतघ्नशत्रुघ्नादयः सिद्धा इतिदुर्गसिंहः । पाणिनीयेपि॰ बहुलग्रहणाद्यथेष्टसिद्धिः । कृत्यल्युटोबहुलम् ॥ त्रि० अरिघ्ने ॥

शत्रुघ्नजननी । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

शत्रुजित् । पुं० भूपविशेषे । कुवलयाश्वपितरि ॥ त्रि० वैरिजयकारिणि ॥ शत्रूञ्जयतिअभिभवति । जि० । क्विप्॰ तुक् ॥

शत्रुञ्जयः । पुं० विमलाद्रौ ॥ हस्तिनि । शत्रुंजयति जि० । संज्ञायां भृतॄवृजीतिखच् ॥ शत्रुजेतरि ॥

शत्रुता । स्त्री० शत्रुत्वे । वैरिभावे । तल् ॥

शत्रुन्तपः । त्रि० वैरितापकृति ॥

शत्रुमर्द्दनः । पुं० शत्रुघ्ने । त्रि० वैरिघ्ने ॥

शत्रुवलः । त्रि० शत्रुमति । शत्रुरस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइति वलच् । असंज्ञात्वाद्वलइतिनदीर्घः ॥

शत्रुहा । पुं० क्रूरकर्मणिवक्री ॥

शर्वरी । स्त्री॰ निशायाम् ॥
शदः । पुं॰ फलमूलादौ ॥ शदेरच् ॥
शद्रिः । पुं॰ अम्बुधरे । मेघे ॥ जिष्णौ ॥ हस्तिनि ॥ खण्डे ॥ स्त्री॰ तडिति ॥ शीयते शद्यते वा । शद्लृ॰ । अदिशदीति क्रिन् ॥
शनकावलिः । स्त्री॰ अश्वपिप्पल्याम् ॥
शनकैः । अ॰ अत्वरायाम् ॥ शनैरेव । अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरित्यकच् ॥ स्वल्पमेवेत्यर्थे ॥
शनपर्णी । स्त्री॰ अश्मपर्ण्याम् ॥ कटुक्याम् ॥
शनिः । पुं॰ सप्तमग्रहे । सौरौ । शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे । छायात्मजे ॥ कुक्कुरे ॥
शनिगृहम् । न॰ मकरराशौ ॥ कुम्भराशौ ॥ शनेर्गृहम् ॥
शनिप्रसूः । स्त्री॰ छायायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥
शनिप्रियम् । न॰ नीलमणौ ॥
शनिवारः । पुं॰ शनिभोग्यसाकल्यदिने ॥ तत्पु॰ उदयकालादुदयकालः ॥
शनैश्चरः । पुं॰ शनिग्रहे ॥ शनैश्चरति॰ पङ्गुत्वात् । चर॰ । अच् ॥ त्रि॰ मन्दगामिनि ॥
शनैः । अ॰ क्रियामान्द्ये । स्वैरे ॥ अत्वरायाम् । अद्रुते । शनैश्चरे । शणति॰ । शानयति वा । शणद्ने॰ शानति शनैर्वा । ऐसुप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्॰ णस्य न ह्रस्वो वा ॥
शन्तनुः । पुं॰ प्रतीपभूपतनये । महाभिषे ॥
शपः । पुं॰ शपथे । निर्भर्त्सने ॥
शपथः । पुं॰ कारे ॥ आक्रोशे ॥ दिव्ये । समये । सुतादिभिः शपने ॥ शपन्ति शपथाक्रोशे । शीङ्शपिरुगमीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥
शपनम् । न॰ शपथे । शप॰ । ल्युट् ॥
शपमानः । त्रि॰ क्रोशति ॥ स्वरितेत्वादात्मनेपदम् ॥
शप्तः । त्रि॰ शापग्रस्ते ॥ शप्यते स्म । शप॰ । क्तः । पुं॰ छल्॰ कु॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ तृणविशेषे ॥
शफः । पुं॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । नखी । कोलदले ॥ न॰ तरूणां मूले ॥ गवादीनां खुरे ॥ शं फलति । फणगतौ । अन्येभ्योऽपीति डः । पृषोदरादिः ॥
शफरः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । प्रोष्ठ्याम् । पुंठी॰ बु॰ पो॰ दे॰ भा॰ प्र॰ शफं राति । रा॰ । आतोऽनु पेलिकः ॥
शफराधिपः । पुं॰ इल्लिशि॰ मत्स्ये । वारिकपूरे ॥ शफराणामधिपः ॥
शफरी स्त्री॰ शफरे । प्रोष्ठ्याम् ॥ जातेरिति ङीष् ॥

शबलः। पुं॰ एते। कर्बुरे। चित्रे। किर्मीरे॥ शपति॰ आक्रोशति वर्णान्। शप॰ शपेर्वश्चेतिकलप्रत्ययेनाबत्वञ्च। आपृष्ठ्यमध्यः॥ त्रि॰ तद्वति॥

शब्दः। पुं॰ चत्वरे॥ यशसि॥ गीतौ॥ वाक्ये॥ खे॥ श्रवसि॥ ध्वनौ। इतिहेमचन्द्रः॥ श्रोत्रग्राह्यगुणपदार्थविशेषे॥ तस्य पर्यायाः यथा। शब्दः॰ निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः। स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वाननिस्वनाः॥ आरवारावसंरावविरावाः। इत्यमरः॥ प्रयोगेणाभिज्वलितश्चाकाशदेशः शब्दः॥ स द्विविधः ध्वन्यात्मको॰ वर्णात्मकश्चेतिभेदात्। तथाहि। शब्दो ध्वनिश्च वर्णश्च मृदङ्गादिभवो ध्वनिः। कण्ठसंयोगादिजन्या वर्णास्ते कादयो मताः॥ सर्वः शब्दो नभोवृत्तिः श्रोत्रोत्पन्नस्तु गृह्यते। वीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्त्तिता॥ कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते। उत्पन्नः कोविनष्टः क इतिबुद्धेरनित्यता॥ सोऽयंक इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते। तदेवौषधमित्यादौ सजातीयेऽपिदर्शनात्। इ॰ भा॰ प॰ शब्दं निरूपयति। शब्द इति। नभोवृत्तिराकाशसमवेतः। दूरस्थशब्दस्याऽग्रहणादाह। श्रोत्रोत्पन्न इति। ननुमृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे॰ श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरत आह। वीचीतरङ्गन्यायेनेति। आद्यशब्दस्य बहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्यः शब्दस्तेनैव शब्देन जन्यते॰ तेन चापरस्तद्व्यापकः एवं क्रमेण श्रोत्रोत्पन्नो गृह्यत इति कदम्बगोलकन्यायादिति। आद्यशब्दाद्दशदिक्षु॰ दश शब्दा उत्पद्यन्ते। ततश्चान्ये दशशब्दा उत्पद्यन्ते॰ इति भावः। अस्मिन् कल्पे गौरवादुक्तं कस्यचिन्मतइति। ननु शब्दस्यानित्यत्वादुत्पत्तिः कथमत आह। उत्पन्नः क इति। शब्दानामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वादनित्यत्वमित्यर्थः। ननु स एवायं ककार इत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दानां नित्यत्वम्। इत्थं चोत्पादविनाशबुद्धिर्भ्रमरूपा चेत्यत आह। सोऽयं क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते इत्यादि। तत्र प्रत्यभिज्ञानं तत्सजातीयत्वं विषयः॥ ननु तद्व्यक्त्यभेदो विषयः॰ उक्तप्रतीतिविरोधात्। इत्थञ्चद्वयोरपि बुद्ध्योर्न भ्रमत्वमिति। ननु सजातीयत्वं सोऽयमिति प्रत्यभिज्ञायां भासते॰ इति कुत्र दृष्टमित्यत आह। तदेवेति। यदौषधं मया कृतं तदेवान्येनापि कृतमित्या

दिदर्शनादिति भावः । इति मुक्तावली ॥ आप्तवाक्यं । आप्तश्रुतिराप्तवचनन्त्विति साङ्ख्याः । अत्राप्तवचनमिति लक्ष्यनिर्द्देशः । शेषं लक्षणम् । आप्ताप्राप्तायुक्तेति यावत् । आप्ता चासौ श्रुतिश्च आप्तश्रुतिः श्रुतिः वाक्यजनितं वाक्यार्थविज्ञानम् । तच्च स्वतः प्रमाणम् । अपौरुषेयवेदजनितत्वेन च सकलदोषाशङ्काविनिर्मुक्तं युक्तं भवति । एवं वेदमूलस्मृतीतिहासपुराणवाक्यजनितमपि ज्ञानं युक्तम् । आदिविदुषश्च कल्पादौ कल्पान्तराधीतश्रुतिस्मरणसम्भवः । सुप्तप्रतिबुद्धस्येव पूर्व्वेद्युरवगतानामर्थानामन्येद्युः । तथा चावट्यजैगीषव्ययोः संवादे भगवान् जैगीषव्यो दशमहाकल्पवर्त्तिजन्मस्मरणमात्मन उवाच । दशसु महाकल्पेषु परिवर्त्तमानेन मयेत्यादिना ग्रन्थसन्दर्भेण । आप्तग्रहणेन च अयुक्ताः शाक्यभिक्षुकनिर्ग्रन्थिकसंसारमोचकादीनामागमाभासाः परास्ता भवन्ति । अयुक्तत्वञ्चैतेषां विगानाद्विच्छिन्नमूलत्वात् प्रमाणविरुद्धार्थाभिधानात् कैश्चिदेव म्लेच्छादिभिः पुरुषापसदैः पशुप्रायैः परिग्रहाच्च बोद्धव्यम् । तु शब्देनानुमानाद्व्यवच्छिनत्ति । वाक्यार्थो हि प्रमेयः न तद्धर्म्मो वा

क्यं येन तत्र लिङ्गं भवेत् । न च वाक्यं वाक्यार्थं बोधयत् सम्बन्धग्रहणमपेक्षते । अभिनवकविविरचितस्य वाक्यस्यादृष्टपूर्व्वस्याननुभूतचरवाक्यार्थबोधकत्वादिति । अध्ययनकार्य्यः शब्दः । शब्द इति शब्दजनितमर्थस्वरूपज्ञानमुपलक्षयति कार्य्ये कारणोपचारात् । सा द्वितीया सिद्धिः सुतारमुच्यते । तदिदं द्विधा श्रवणम् । अन्ये व्याचक्षते । यस्य साङ्ख्यशास्त्रपाठमन्यदीयमाकर्ण्य तत्त्वज्ञानमुत्पद्यते सा सिद्धिः शब्दः शब्दपाठानन्तरं भावात् । इति साङ्ख्याः ॥ आप्तोपदेशः शब्दः इति गौतमसूत्रम् । अस्यार्थः । शब्द इति लक्ष्यकथनं तदर्थः प्रमाणशब्द इति । आप्तोपदेश इति लक्षणम् । आप्तः प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानवान् । तस्योपदेश इत्यर्थः । प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानप्रयुक्तः शब्द इति फलितार्थः । अथवा । आप्तो यथार्थ उपदेशः शब्दबोधो यस्मात् तत् । शाब्दत्वञ्च जातिविशेषः । तथा च । यथार्थशाब्दज्ञानकरणत्वमर्थः । अत्र च विशेष्यावृत्त्यप्रकारकत्वमिति तत्प्रकारकत्वादि प्रमालक्षणानामेकम् । लक्षणे परस्य लक्ष्यतावच्छेदकानिवेशनीयमतो नाभेदः ॥ ७ ॥ विभजते । स द्विविधो दृष्टा

दृष्टार्थत्वात् । स प्रमाणशब्दः श
ब्दतदुपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमाण
गम्यार्थकोदृष्टार्थकः । शब्दतदुपजी
विप्रमाणमात्रगम्यार्थकोऽदृष्टार्थकः
। तथा चदृष्टार्थकत्वादृष्टार्थकत्व
भेदात् प्रमाणशब्दस्य द्वैविध्यमित्य
र्थः ॥ ८ ॥ शप्यते । शपथाक्रोशे
। शाशपिभ्यां ददनाविति दन् ॥ शा
स्त्रे शब्दस्तु वाचक इति । शास्त्रे ।
व्याकरणादिशास्त्रे । यो वाचकः
साधुशब्दः । सएव निरुपपदेन शब्दश
ब्देन व्यवह्रियते न ध्वनिर्न चापभ्रंशः
। सद्विविधो लौकिकवैदिकभेदात्
। तत्र गौरश्वः पुरुषो हस्ती शकुनि
र्मृगो ब्राह्मण इति लौकिकः । शन्नो
देवीरभिष्टये । इषेत्वोर्ज्जेत्वा । अग्नि
मीळे पुरोहितम् । अग्न आयाहि वीत
य इति वैदिक इत्यर्थः ॥ वाक्यसन्द
र्भे ॥ अस्य प्रयोगविषयो यथा । म
हान् शब्दस्य प्रयोगविषयः । सप्त
द्वीपा वसुमती त्रयो लोकाश्चत्वारो वे
दाः साङ्गाः सरहस्या बहुधा भिन्नाः ।
एकशतमध्वर्युशाखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधा बाह्वृच्य
म् । नवधाथर्व्वणो वेदः । वाकोवा
क्यम् । इतिहासः । पुराणम् । वै
द्यकमित्येतावाञ्छब्दस्य प्रयोगविषयः
। एतावन्तं शब्दस्य प्रयोगविषयमन
नुनिशम्य सन्त्यप्रयुक्ता इति वचनं केव
लं साहसमेव । एतस्मिंश्चातिमहति
शब्दस्य प्रयोगविषये ते ते शब्दास्तत्र त
त्र नियतविषया दृश्यन्ते । तद्यथा ।
शवतिर्गतिकर्म्मा कम्बोजेष्वेव भाषि
तो भवति । विकार एवैनमार्य्या भाष
न्ते शव इति । हम्मतिः सुराष्ट्रेषु
रंहतिः । प्राच्यमध्यमेषु । गमिमेव
त्वार्य्याः प्रयुञ्जते । दातिर्लवनार्थे
प्राच्येषु । दात्रमुदीच्येषु । इति महा
भाष्यम् । जीवतो मृतावस्था विका
रस्तत्रेत्यर्थः ॥ इति कैयटः ॥ श
ब्दश्चतुर्विधः । जातिगुणक्रियायदृ
च्छाशब्दभेदात् । तत्र जातिशब्दो य
था गौरश्वः पुरुषो हस्ती शकुनिर्ब्राह्म
ण इत्यादिः । गुणशब्दो नीलो हरित
इत्यादिः । क्रियाशब्दः पचति प
ठति गच्छतीत्यादिः । यदृच्छाशब्दो
डित्थो डवित्थश्चाक्षस्वप्नो शालस्वप्न
स इत्यादिः ॥

शब्दकोषः । पुं० शब्दसमूहे ॥ शब्दा
नां कोषोऽर्थसमूहः शब्दकोषः ॥

शब्दग्रहः । पुं० कर्णे ॥ शब्दो गृह्यते
ऽनेन । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

शब्दनः । त्रि० शब्दकारके । रवणे ॥
शब्दयति तच्छीलः । शब्दशब्दक्रि
यायाम् । चलनशब्दार्थादिति युच् ॥

शब्दब्रह्म । न० वेदे ॥

शब्दभावना । स्त्री० शाब्दीभावनाया
म् ॥ शब्दस्य भावना ॥ प्रेरणाधर्म्मकः

स्यशब्दव्यापारः स्वज्ञानकरणकः स्तुत्यादिज्ञानेतिकर्तव्यताकः पुरुषप्रयत्नभाग्यविशिष्टः शब्दभावनोच्यते ॥

शब्दभेदी। पुं० अर्जुने। तृतीयेपाण्डवे॥भेदनंभेदः। सोऽस्यास्तिभेदी। शब्दस्य भेदी। वाणविशेषे॥ इ० रामायणम्॥

शब्दयन्। त्रि० व्याहरति॥ शब्दशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्ताल्लटः शतृप्रत्ययः। स्त्री० ङीप्॥

शब्दयोनिः। पुं० भ्वेधस्पर्द्धादिधातुषु॥ शब्दस्यनाम्नोयोनिः॥

शब्दवृत्तिः। स्त्री० शब्दप्रवृत्तौ॥ साचचतुर्विधा यथा। तत्स्थतद्धर्मताभ्यांचतत्समीपतयापिच। तस्माच्चर्याच्छब्दानांवृत्तिरुक्ताचतुर्विधा॥ साच० मुख्यलक्षणागुणभेदेन० त्रिधा। मुख्यापिरूढियोगभेदेनद्विधारूढिश्चस्वरूपेणजात्यागुणेनवानिर्द्देशार्हवस्तुनि० संज्ञासंज्ञिसङ्केतेन०प्रवर्त्तते। यथा०डित्थः डवित्थः ०गौः शुक्लइति। लक्षणाचतेनैवसङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि। यथागङ्गायांघोषइति। गौणीच० अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्तेतत्सदृशे। यथा० सिंहोदेवदत्तइति। योगवृत्तिस्तु० एतत्त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्योगेन। यथा० पङ्कजम्० औपगवः ०पाचकइत्यादि०॥

शब्दवेधी। पुं० अर्जुने॥ दशरथे॥

शब्दस्मृतिः। स्त्री० व्याकरणे॥

शब्दहेतुः। पुं० यष्ट्यादिषु। यथा। यष्टीगुणक्रियाजातिरूढयः शब्दहेतवः। गौमान्नीलोत्पलञ्चैवपाचकोघटएवच॥ आकाशइतिशब्दानांतत्तदर्थप्रवर्तकाः॥

शब्दाधिष्ठानम्। न० कर्णे॥

शब्दानुशासनम्। न० प्रकृत्यादिविभागेनशब्दव्युत्पादने॥ उक्तञ्च यथा। विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्यादिविभागतः। ज्ञाप्यन्तेयेनतच्छास्त्रमत्रशब्दानुशासनमिति॥ व्याकरणस्येदमन्वर्थंनामशब्दानुशासनमिति॥

शब्दार्थः। पुं० शब्दजन्यज्ञानविषये। वस्त्वाकृतौ॥ शब्दस्यअर्थः॥ यत्परः शब्दः सशब्दार्थ इतिमीमांसकाः॥ संयोगोविप्रयोगश्चसाहचर्यंविरोधिता। अर्थः प्रकरणंलिङ्गंशब्दस्यान्यस्यसन्निधिः। सामर्थ्यमौचितीदेशः कालोव्यक्तिः स्वरादयः। शब्दार्थस्यानवच्छेदेविशेषस्मृतिहेतवः॥

शब्दितम्। त्रि० भाषिते॥ गीते॥ प्रतिपादिते॥ शब्दसंशब्दनेचौरादिकः। कर्मणिक्तः॥

शम्। अ० कल्याणे॥ सुखे॥ शास्त्रे

शमः। पुं० शान्तौ। विषयेभ्यइन्द्रियोपरतौ॥ मोक्षे॥ अन्तरिन्द्रियनिग्र

ते । अन्तःकरणोपरमे ॥ समीने ऋत्ये ॥ मनःप्रसादे ॥ अन्तःकरणस्य विषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ श्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निवर्तने ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसंन्यासे ॥ सदैववासनात्यागः शमोयमितिशब्दितः ॥ शमनम् । शम उपशमे । भावेघञ् ॥ नोदात्तोपदेशेतिवृद्ध्यभावः ॥ शान्तिरसे ॥ शाम्यतेऽनेनेतिव्याख्यानात् ॥ पाणौ । शये । हस्ते ॥ शाम्यतिकण्डूमलोवानेन । हलश्चेतिघञ् ॥ उपचारे । चिकित्सायाम् ॥

शमक : । त्रि० शान्तिकारके ॥

शमथ : । त्रि० शान्तौ । मन्त्रिणि ॥ शमनम् । शम० । शमादिभ्योथच् ॥ शाम्यतिवा । बाहुलकाद्वाथप्रत्ययः ॥

शमन : । पुं० यमराजे । यमे । श्राद्धदेवे । अन्तके । पितृपतौ ॥ मृगविशेषे ॥ कलापे ॥ न० शान्तौ ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ परम्पराके । प्रोक्षणे । यज्ञार्थपशुहनने ॥ चर्वणे ॥ शमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्युः । भावेल्युड्वा ॥

शमनस्वसा । स्त्री० कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥ शमनस्वस्रसा ॥

शमनी । स्त्री० उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषद् : । पुं० निशाचरे । राक्षसे ॥

शमपरा । स्त्री० सीर्यप्रभेदे ॥

शमयिता । त्रि० विनाशके ॥

शमल : । पुं० अपराधे ॥ न० विष्टायाम् ॥ शम्यते । शाम्यतिवा । शम० । शकिशम्योर्नित्इतिकलः ॥

शमसुखम् । न० शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न० शमदमोपरतितितिक्षासमाधानश्रद्धास् ॥ शमादीनांषट्कम् ॥

शमान्तक : । पुं० कामदेवे ॥ त्रि० शेष : ॥

शमि : । स्त्री० शिम्बायाम् ॥ शाम्यति । शम० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

शमित : । त्रि० शान्ते । शीतोपास रूने ॥ शम्यतेस्म । शम० । क्त : । वादान्तशान्तेतिपक्षेसाधु : ॥ विनाशिते ॥ निर्वापिते ॥

शमी । त्रि० शान्ते ॥

शमिर : । पुं० शमीवृक्षे ॥

शमी । स्त्री० सक्तुफलायाम् । शिम्बायाम् । छौंकरा० खाटी० हृ० भा० प्र० वृक्षे ॥ अस्याःगुणायथा । शमीतिक्ताकटु : शीताकषायारेचनीलघु : । कम्पकासज्वरश्वासकुष्ठार्श : कृमिजित्स्मृता ॥ शिम्बिकायाम् ॥ वल्गुल्याम् ॥ शाम्यति । शम० । अच् । गौरादि : ॥ यद्वा । शमयतिरोगान् । शमेरन्तान्ङी

ष ॥

शमीक : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ शाम्यति । शम॰ । अलीकादित्वादीकन् ॥

शमीगर्भ : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ अग्नौ ॥

शमीज : । पुं॰ शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् । न॰ वैदले । माषादौ । यथा । मुद्गोमाषोराजमाष : कुलत्थ स्तुवरकस्तिल : । काकाण्डश्चीबरइ तिशमीधान्यगण : स्मृत : ॥ शम्या धान्यम् ॥

शमीपत्रा । स्त्री॰ खदिरियाम् । लज्जा लौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राणियस्या सा ॥

शमीफलम् । नं॰ शम्या : फले । सां गर॰ सैगर॰ डू॰ भा॰ प्र॰ । यथा । श मीफलंकोमलबीजसम्मितंतप्तोदके स्वेदितमेवकेवलम् । प्रलेहयोगेवि धिनाविपाचितंसराजिकंवादधिसै न्धवान्वितम् ॥ शमीफलंलघुस्वादु कुष्ठार्श : कफहृत्सरम् । सुरुच्यंनि त्तलंरूक्षंमेध्यंपापविनाशनम् ॥

शमीर : । पुं॰ अल्पायांशम्याम् ॥ ह्र स्वाशमीत्यर्थे॰ कुटीशमीशुण्डाभ्यो र : ॥

शम्पा । स्त्री॰ शतह्रदायाम् । विद्युति ॥ भयङ्करत्वात्॰ शंसुखंपिबति । पा॰ । आतोनुपेतिक : । टाप् ॥

शम्याक : । पुं॰ आरग्वधे । चतुरङ्गु ले ॥ शकृत्याणं पाकोस्य ॥ विपाके ॥ पावके ॥

शम्यात : । पुं॰ आरग्वधे ॥

शम्ब : । पुं॰ शंबे । मुसलाग्रस्थलोह मण्डलके ॥ लोहकाञ्च्याम् । प वौ ॥ शम्बसम्बन्धने॰ चुरादि : । श म्बयतिसम्बध्नातिशत्रून् इतिविग्रहे पवर्गतृतीय : । अच् ॥ प्रतिलोमे । द्वितीयकर्षणे ॥ यथा । शम्बाक रोति॰ अनुलोमंकृष्टंपुनः प्रतिलोमं कर्षतीत्यर्थ : ॥ कृञोद्वितीयेतिडा च् ॥ त्रि॰ शुभान्विते ॥ शमस्या स्ति । कंशंभ्यामितिबः ॥ यद्वा । शाम्यति । शम॰ । शमेर्वन् ॥ द न्त्योष्ठ्य : ओष्ठ्यवानपि ॥

शम्बर : । पुं॰ गवयान्महतिमृगविशे षे । सांगर॰ डू॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यमां सगुणा : । शम्बरस्यपलंस्निग्धंशीत लंगुरुचस्मृतम् । रसेपाकेचमधुरं कफदंरक्तपित्तहृत् ॥ दैत्यविशेषे ॥ मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शंवृणो ति । वृञ् । पचाद्यच् ॥ शंवसं वरणंरातिवा । क : ॥ शंवयति । वाहुलकादरन्निति वा । शमिधातोः संज्ञायामित्यज्वा ॥ न॰ सलिले । जले ॥ चित्रे ॥ बौद्धव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्द : । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न॰ चन्दनविशेषे । कैरातेबहुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या । स्त्री॰ मायायाम् । श

म्बरस्य दैत्यविशेषस्य विद्या ॥

शम्बरसूदन: । पुं० मदने । कामदेवे ॥ शम्बरं दैत्यविशेषं सूदितवान् सूदयति वा । सूद० । नन्द्यादित्वाल्लु: ॥

शम्बरारि: । पुं० मनसिजे । कामे ॥ शम्बरस्य दैत्यविशेषस्य व्रतविशेषस्य वा अरि: शत्रु: ॥

शम्बरी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥ मायायाम् ॥ शं वृणोति । वृञ० । शमिधातोरित्यच् । गौरादि: ॥

शम्बल: । पुं० न० कूले । तटे ॥ पाथेये ॥ मत्सरे ॥ शम्बयति । शम्ब० । बाहुलकात् कल: ॥

शम्बली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शं सुखं बलते बलति वा । बलसंवरणे बलप्राणने वा । पचाद्यच् । गौरादि: ॥

शम्बाकृतम् । त्रि० द्विवारकृष्टक्षेत्रे । द्वितीयाकृते ॥ शमस्यास्ति । कं शम्बामितिश: । शंशब्दो द्वितीयकर्षे वर्त्तते । शं कृतम् । कृ ओ द्वितीयतृतीयशंबबीजात् कृषाविति डाच् ॥ यद्वा । शंब शब्द: प्रतिलोमे । अनुलोमेन कृष्टं च पुन: प्रतिलोमेन कृष्टमित्यर्थ: ॥

शम्बु: पुं० शम्बूके ॥ यथा । शम्बूक: शम्बुकोऽपि य: पूर्व: का

म्बुसवर्दा । ककारेणविनाशेषा दृश्यते ग्रन्थविस्तरे ॥ इति हट्टचन्द्र: ॥

शम्बुक: पुं० शम्बूके ॥ शमेर्बाहुलकादुकप्रत्यये बुगागमश्च ॥ शम्बूकमपि शम्बुकमिति द्विरूपको श: ॥

शम्बुक: पुं० जलशुक्तौ ॥

शम्बूक: । पुं० गजकुम्भान्ते । जलशुक्तिकायाम् ॥ शूद्रतापसे ॥ जलजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ शङ्खे ॥ शाम्यति । शम० । उलूकादयश्चेत्यूकोबुकाच ॥ क्षुद्रशङ्खे ॥

शम्बूकपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

शम्बूका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

शम्भल: । पुं० ग्रामविशेषे ॥ तत्रच श्रुतीर्थानिसन्ति कल्कीचाविर्भूय सहस्रसमा: स्थास्यति ॥

शम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शं सुखं भलते । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादि: ॥

शम्भु: । पुं० महादेवे । ईशे । शिवे ॥ परमेष्ठिन । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ अर्हति ॥ श्वेतार्कपादपे ॥ शं सुखं भवति भावयति भू० । मितद्र्वादित्वाड्डु: ॥ यद्वा । शं भवत्यस्मात् । भू सत्तायाम् । भू प्राप्तौ वा । वाहुलकाद्दपादानेपि० मितद्र्वादि

त्वाङ्गः । वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । कुरुपाणिकङ्कणयुग्मालङ्कृतमग्रे रतं शारत्वम् ० चरणं सन्नूपुरसंयुक्तं कुरुकर्णे राजत्ताटङ्कम् । रसनामाशेजयमञ्जीरद्वयमेव शम्भुसद्वृत्तम् ० भुविक्रान्तगौरिचिरं सम्भावयतन्नागाधीशेनोक्तम् ॥ यथा । जयमायामानवमूर्त्ते दानवं शध्वंसव्यापारी० वलमायोद्रावणकृत्याकारणलङ्कालक्ष्मीसंहारी । कृतकंसध्वंसनधर्मांशसनगोगोपीगोपानन्दी० वलिलक्ष्मीशासनलीलावामनदैत्यश्रेणीनिष्कन्दी ॥

शम्भुतनयः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

शम्भुतिथिः । स्त्री० चतुर्दश्याम् ॥

शम्भुनन्दनः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥ शंभोर्नन्दनः ॥

शम्भुप्रिया । स्त्री० गौर्याम् ॥ आमलक्याम् । शम्भोः प्रिया ॥

शम्भुवल्लभम् । न० श्वेतकमले ॥ त्रि० शिवप्रिये ॥

शम्या । स्त्री० युगकीलके ॥ शम्यतेऽनया । शम० । अघ्न्यादिः ॥ यज्ञाङ्गभूते शूलाकारे काष्ठविशेषे ॥ दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषे ॥ यष्ट्याम् ॥ यथा । धनुः शतं परीणाहो यामश्चात्समन्ततः । शम्यापाताश्चयोवापि त्रिगुणोनगरस्तु ॥ अत्र शम्यायष्टिरिति कुल्लूकभट्टः ॥

शम्याक्षेपः । पुं० भ्रमितक्षिप्तयष्टिप्राप्तयावत्भूप्रदेशे । शम्यापाते ॥

शम्यापातः । पुं० शम्याक्षेपे ॥ यथा । भ्रामयित्वा बहुगुणं यष्टिः क्षिप्ता समाप्नुयात् । भुवः प्रदेशं यावन्तं शम्यापातः स उच्यते ॥

शम्याप्राशः । पुं० व्यासाश्रमे । यथा । ब्रह्मनद्यां सरस्वत्यामाश्रमः पश्चिमे तटे । शम्याप्राश इति प्रोक्त ऋषीणां सत्रवर्द्धन इति ॥

शयः । पुं० शय्यायाम् ॥ पन्नगे ॥ पाणौ । शेतेऽस्मिन्सर्वम् । शीङ् स्वप्ने । पुंसीतिघः ॥ अच् ॥ निद्रायाम् ॥ पणे ॥

शयण्डः । पुं० निद्रालौ । शयालौ ॥

शयथः । पुं० अजगरे ॥ निद्रालौ ॥ मरणे ॥ शेते । शीङ् शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः । मत्स्ये ॥ वराहे ॥

शयनम् । न० शय्यायाम् ॥ निद्रायाम् । करणानाम् उपशमे ॥ सुरते । मैथुने ॥ शीङो भावे ल्युट् ॥ शय्यतेऽत्र । अधिकरणे ल्युट् ॥ शयने विशेषो यथा । ब्रह्मासानं षोडशमात्रानस्तान्द्विः १६ पार्श्वे पट्‌ त्रिंशे । ततस्तु द्विगुणान् ३२ वामे० पश्चात्स्वप्याद्यथासुखम् वा ॥

मद्दिशायामनलीनाभेरूर्द्ध्वास्तिजन्तु नाम् । तस्मात्तु वामपार्श्वे शयीत भुक्तप्रपाकार्थम् ॥

शयनासनम् । न० शयनगृहे ॥ आस्यतेऽस्मिन् । आस० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् । शयनस्यआसनम् ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ शेते० शय्यतेऽनया । कृत्यल्युटइत्यधिकरणे शीङोऽनीयर् ॥ त्रि० शयनयोग्ये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायाम् ॥

शयान : । त्रि० शय्यानिहिताङ्गे । शय्यायांसुप्ते ॥ शयाना: भुञ्जतेयवना : । भुजिक्रियाया : शयनंलक्षणम् । लक्षणहेत्वो : क्रियायाइतिलट : शानच् ॥निद्राकृते ॥ शयानंनप्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानक : । पुं० अजगरे ॥ कृकलासे ॥ शेते । आनक : शीङ्भिय : ॥

शयालु : । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ कुक्कुरे । शुनि ॥ मृतकान्तके । शृगाले । सियाल०सयाल०इ०भा०प्र० त्रि०निद्रालौ । स्वप्नजि । निद्रालु०इ०भा०प्र० ॥ शयनशील: । शीङोवाच्यइत्यालुच् ॥

शयित : । पुं० शैलौ । श्लेष्मान्तके । वसन्तकुसुमे ॥ त्रि० निद्रिते । निद्राणे ॥ शेतेस्म । शीङ्० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त : । निष्ठाशीङिति नकित्त्वम् ॥ स्थिते ॥

शयितवान् । त्रि० निद्रिते ॥ शेतेस्म । शीङोकर्मकत्तरिक्तवतु: । निष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषइतिनकित्त्वम् ॥

शयिता । त्रि० शयनकर्त्तरि ॥

शयु : । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ शेते । भृ०मृ०शी०तॄ०चरि०तनि०धनि०मि० मस्जिभ्यउ : ॥

शयुन : । पुं० अजगरे ॥ शेतेऽत्यर्थम् । अजि०यमि०शीङ्भ्यश्चेतिशीङउनन् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीये । तूलिकाद्यास्तरणविशेषे ॥ शय्यतेऽत्र०शेतेस्यांवा । संज्ञायांसमजेतिशीङ : क्यप् । अयङ्यिक्ङितीतिशीङोयङादेश: । खट्वादौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ।

शय्याजन्तु : । पुं० मत्कुणे ।

शर : । पुं० तेजनके । गुन्द्रे ॥ बाणे । काण्डे ॥ दध्यग्रे । दधिसारे ॥ न० सलिले । नीरे । जले ॥ शृणाति० अनेनवा । शृहिंसायाम् । अच्० ऋदोरब्वा ॥

शरजम् । न० हैयङ्गवीने ॥

शरजन्मा । पुं० षडानने । स्कन्दे ॥ शरेषुजन्मास्य ॥

शरट : । पुं० सरटे ॥ शृणाति : शकादित्वादटन् ॥ कुसुम्भशाके ॥

शरणम्। न० गृहे। रक्षितरि। वधे॥ रक्षणे॥ शीर्यते दुःखमस्मिन्निति व्युत्पत्त्या प्रपन्नानामार्त्तिहृति। यथा। शरणं न हि मम जननी न पिता न सुता न सोदरा नान्ये। परमं शरणमिदमेव चरणं मम मूर्द्धनि देवि कन्यस्तमिति॥ आश्रये॥ घातके॥ शृणाति। शॄ हिंसायाम्। ल्युट्० भावे वा॥

शरणदः। पुं० स्वज्ञानदातरि० ईश्वरे। त्रि० शरणदातरि॥

शरणा। स्त्री० प्रसारण्याम्॥

शरणागतः। त्रि० आश्रिते। शरणापन्ने। शरणार्थिनि॥ शरणागतः॥ शास्त्रेषु निष्कृतिर्दृष्टा महापातकिनामपि। शरणागतहातुस्तु न दृष्टा निष्कृतिः क्वचित्॥ शरणागतमार्त्तं यो जहाति नराधमः। स एव नरकं याति यावदाहूतसम्प्लवम्॥

शरणागतिः। स्त्री० शरणागमने॥ सा षड्विधा यथा। आनुकूल्यस्य सङ्कल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्ज्जनम्। रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्ये षड्विधा शरणागतिः॥

शरणार्थी। त्रि० शरणागते। अनुगते॥

शरणार्पकः। पुं० शरणापन्ने। सश्वारजीविनि॥

शरणिः। स्त्री० पथि॥ शॄ०। बाहुलकादनिः॥ आवली॥ शरणिं हिंसामिति वेदभाष्यम्॥ पृथ्व्याम्॥

शरणी। स्त्री० पथि॥ प्रसारण्याम्॥ जयन्त्याम्। जयावृक्षे॥

शरण्डः। पुं० धूर्त्ते॥ शरटे॥ भूषणान्तरे॥ पक्षिणि॥ कामुके॥ चतुष्पदे॥

शरण्यः। त्रि० आर्त्तस्य रक्षितरि। त्रातरि॥ शरणे रक्षणे साधुः। तत्र साधुरिति यत्॥ शृणाति भयं वा। शॄ०। शॄस्वृस्निहीत्यन्यः॥ शरणमिव वा। शाखादिभ्यो यः॥

शरण्या। स्त्री० शरणार्हायाम्। दुर्गायाम्॥ यथा। विपन्निभयघोरेषु शरण्या स्मरणाद्यतः। शरण्या तेन सा देवी मुनिभिः परिकीर्त्तिता॥

शरण्युः। पुं० वारिदे॥ वाते॥

शरट्टणम्। न० वृत्तप्रभेदे॥

शरत्कामी। पुं० कुक्कुरे॥

शरत्पद्मम्। न० सिताब्जे॥

शरत्पर्व। न० दुर्गोत्सवे। कोजागरे॥

शरत्पुष्पम्। न० आहुल्ये० क्षुपे। हलराख्ये। तगरे। शमीफले। सुपुष्पे। पीतपुष्पे। काश्मीरे तत्र वटनाम्ना प्रसिद्धे॥ शारदपुष्पमात्रे॥

शरत्‌ ०द्‌ स्त्री० हायने । संवत्सरे । वर्षे ॥ शृणाति भावान्‌ । शृ हिंसायाम्‌ । शृद्दभसोऽदिः ॥ ऋतुविशेषे । आश्विनकार्त्तिकयोः ॥ वर्षावसाने ॥ शीर्य्यन्तेऽस्यां पाकिन्यौषधयः । पृषदादिः ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । नरः शरत्संज्ञकालस्य जन्मा भवेत्सुकर्मा मनुजस्तरस्वी । शुचिः सुशीलो गुणवान्‌ सुमानी धनान्वितो राजकुलप्रपन्नः ॥

शरदः । त्रि० शरवर्षिणि ॥ शरं ददाति । डुदाञ्‌० । आतद्गुतिकः ॥

शरदन्तः । पुं० हेमन्ते ॥ शरदोऽन्तोऽस्मिन्‌ ॥

शरदा । स्त्री० सम्वत्सरे ॥ शरद्वत्‌ ॥ शरदोभागुरिमतेटाप्‌ ॥

शरदिजः । त्रि० शरत्कालजाते ॥

शरदुदाशयम्‌ । न० शरत्कालिकेसरोवरे ॥

शरधिः । पुं० तूणे । तूणीरे ॥ शरा धीयन्तेऽस्मिन्‌ । डुधाञ्‌० । उपसर्गे घोः किः । किल्वादाकारलोपः ॥

शरपर्णी । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्खः । पुं० क्षोहशत्रौ । सरफोंका० इ० भा० प्र० ओषधौ ॥ अस्यगुणायथा । शरपुङ्खो यकृत्प्लीहगुल्मव्रणविषापहः । तिक्तः कषायः कासास्त्रज्वरश्वासहरो लघुः ॥

शरभः । पुं० मृगेन्द्रविशेषे । महामृगे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्व्वताश्रये ॥ अस्यलक्षणं यथा महाभारते । अष्टपादूर्द्ध्वनयन ऊर्द्ध्वपादचतुष्टयः । सिंहं हन्तुं समायातिशरभो वनगोचरइति ॥ शृणाति । शॄ० । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच्‌ ॥ करभे उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णौ ॥ शीर्य्यन्तइति । शराः शरीराणि० शीर्य्यमाणत्वात्‌० तेषु प्रत्यगात्मतया भाति । भादीप्तौ । आतद्गुतिकः ॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । द्विजवरतिलककलितमिहसगणं कलयशरभमिदमतिसुखकरणम्‌ । कविवरसकलहृदयकृतहरणं फणिवरनरपतिवदनविहरणम्‌ ॥ अत्र द्विजवर शब्दस्य तुष्कलगणपञ्चमरूपवाचकत्वद्रूपम्‌ चतुर्लघुतेषां तच्चकेन चितयेन कथितं द्वादशलघुभिर्भिति यावत्‌ ॥ यथा । सकलकमलदलरुचिधरनयनः अधिजलनिधिफणिपतिफणशयनः । दनुजविजयसुरपतिनतिमुदितो हरिरपहरतुदुरिततिमुदितः ॥

शरभङ्गः । पुं० गौतमवंशजे । रामायणप्रसिद्धे । मुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

शरभूः । पुं० पार्व्वतीनन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिजः । पुं० गन्धर्वे ॥

शरमयः। त्रि० शरनिर्मिते॥

शरमल्लः। पुं० खगविशेषे। गूथलके॥

शरलकम्। न० जले॥

शरवणोद्भवः। पुं० स्कन्दे॥

शरवाणिः। पुं० शरमुखे॥ शरजीविनि॥ पदातौ॥

शरवीजम्। न० चातुके। कीटुकाख्ये॥

शरव्यम्। न० लक्ष्ये॥ शरवेहिंसायैहितम्। उगवादिभ्योयत्॥ यद्वा। शरान्व्ययति। व्येञ्संवरणे। कम्प्रसारिणिभ्योड:॥

शराघातः। पुं० प्रचलाके। बाणाघाते॥

शराटिः।
शराडिः। } स्त्री० शरारिविहगे॥

शरातिः। स्त्री० शरारौ। आडिविहगे॥ शरंनीरमतति। अत० अच्यतिभ्याञ्चेतीण्॥

शराभ्यासः। पुं० उपासने। शरभिचायाम्॥ शरस्यशरमोचनस्याभ्यासः॥

शरारिः। स्त्री० मुरगाई० इ० भा० प्र०॥ पक्षिविशेषे। आटौ॥ शरंनीरम्ऋच्छति। ऋगतौअचडु:॥

शरारुः। त्रि० हिंस्रे॥ शृणाति। शृ०। शृवन्द्योरारुः॥

शरालिः। स्त्री० शरारिपक्षिणि॥

शरंनीरम्ऋच्छति। ऋ०। अचडु:। कपिलकादित्वाल्लत्वम्॥

शरालिका।
शराली। } स्त्री० शरालिविहगे॥

शरावः। पुं० कुडवद्वयपरिमाणे चतुःषष्टितोलके। सेर० इ० भा० प्र०। माणिकायाम्॥ मृत्पात्रविशेषे। वर्द्धमानके। सरावा० इ० भा० प्र० शरवम्। शृ०। ऋदोरप्॥ शृणातिवा। अच्॥ शरंशराद्वा० अवति। अवरक्षणादौ। अण्० अञ्वा॥

शरावती। स्त्री० रामात्मजस्यलवस्य राजधान्याम्॥ नदीविशेषे॥ इयंस्वोत्तरपूर्वाभिमुखी० अस्यांदक्षिणपूर्वस्यांव्यवस्थितोदेशः प्राग्देशः उत्तरापरस्यांव्यवस्थितउदग्देशः। तथाचोक्तम्। प्रागुदञ्चौविभजतेहंसः क्षीरोदकंयथा। विदुषांशब्दसिद्ध्यर्थंसानः पातुशरावतीति॥ शराः सन्त्यस्याम्। मतुप्। शरादीनाञ्चेतिदीर्घः॥

शरावरः। पुं० कवचे॥ तूणीरे॥ यथा। शरावरीशरैः पूर्णौ विध्वस्तौपश्यलक्ष्मणेतिरामायणम्।

शरावापः। पुं० धनुषि॥

शरावार्द्धम्। न० कुडवपरिमाणे। द्वात्रिंशत्तोलके। आधसेरइ० भा० प्र० परिमाणे॥

शराश्रयः । पुं॰ तूणे ॥

शरासनम् । न॰ कोदण्डे । चापे धनुषि ॥ शरा अस्यन्तेऽनेन । असु क्षेपणे । करणे ल्युट् ॥

शरास्त्रम् । न॰ धनुषि ॥

शरिः । पुं॰ हिंस्रे ॥ शूले ॥ शृणाति । शॄ॰ । इन् ॥

शरिमा । पुं॰ प्रसवे ॥ शृणाति यौवनम् । शॄ॰ । हृभृधृसृशॄभ्य इमनिच् ॥

शरी । स्त्री॰ गुन्द्रायाम् । एरकातृणे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

शरीरम् । न॰ कलेवरे । गात्रे । वपुषि । संहनने । वर्ष्मणि । विग्रहे । समग्रेन्द्रियकलापे॰ देवपितृमनुष्यादीनां देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जाख्यभेदभिन्ने॰ पादादिशिरोन्तं शीर्यते॰ तत्तज्ज्ञानादि विनश्यतीति शरीरम् ॥ शरीरलक्षणं यथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः शरीरमिति गौतमः । अत्र चेष्टादिमिलिताश्रयत्वं न लक्षणम्॰ वैयर्थ्यात् । अपितु॰ आश्रयपदस्य प्रत्येकमन्वयः चेष्टाश्रयत्वादिलक्षणत्रयमिति तात्पर्यम् । चेष्टात्वञ्च॰ प्रयत्नजन्यतावच्छेदको जातिविशेषः । न च शरीरावयवेऽतिव्याप्तिः अन्त्यावयवित्वेन विशेषणात् । न च निष्क्रियशरीरेऽव्याप्तिः॰ तादृशमानाभावात् । अतएवाह॰ इन्द्रियाश्रय इति । इन्द्रियाश्रयत्वञ्च॰ अवच्छेदकताख्यस्वरूपसम्बन्धविशेषेण॰ चक्षुष्मान् देवदत्तोयमित्यादिप्रतीतेः । अर्थाश्रयत्वमित्यत्रार्थशब्दो न रूपादिपरः । तदाश्रयत्वञ्च घटादावतिव्याप्तेः । किन्तु सुखदुःखान्यतरपरः । अतएव भाष्यं॰ यस्मिन्नायतने सुखदुःखयोः प्रतिसंवेदनं प्रवर्त्तते॰ स एषामाश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्त्वन्यतराश्रयत्वमपि न लक्षणम् । किन्तु॰ सुखाश्रयत्वं दुःखाश्रयत्वञ्चेति लक्षणद्वयमिति तात्पर्यम् । शरीरस्य तदाश्रयत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेन हस्तादेरलक्ष्यत्वे त्वन्त्यावयवित्वेन विशेषणीयम्॰ स्वर्गिशरीरे नारकिशरीरे च यादौ सुखदुःखस्वीकारान्नाव्याप्तिः । न च तच्छून्यखण्डशरीरेऽव्याप्तिः॰ सुखाद्याश्रयवृत्तिद्रव्यत्वव्याप्यजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात्॰ तादृशजातिश्च मनुष्यत्वचैत्रत्वादिः॰ कल्पभेदेन नरसिंहशरीराणां भेदात् नरसिंहत्वजातिमादाय नरसिंहशरीरे लक्षणसमन्वय इति ॥ १ ॥ शृणाति॰ शीर्यते रोगादिना वा । शॄ॰ । कॄशॄपॄकटीतीरन् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

शरीरजः । पुं॰ रोगे ॥ कामे ॥ पुत्रे ॥ त्रि॰ देहजाते ॥ शरीरा

ज्जाते । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥

शरीरभाक् । त्रि० देहभाजि ॥ भजि ण्विः ।

शरीरभृत् । पुं० प्राणिनि ॥ शरीरं बिभर्त्ति । भृञ् । क्विप् ॥ विष्णौ । श्रीहरौ ॥ शरीरिणां शरीराणि अन्नरूपेण पोषयन् । प्राणरूपेण धारयन् शरीरभृत् । स्वमायया शरीराणि बिभर्त्ति वा । डुभृञ्० । क्विप् चेति क्विप् तुक् ॥

शरीरयात्रा । स्त्री० वपुषः स्थितौ ॥

शरीरावरणम् । न० त्वचि । चर्म्मणि ॥ कायवेष्टने ॥

शरीरी । पुं० जीवे । प्राणिनि ॥ शरीरमस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः ॥ चेतने ॥

शरुः । पुं० कोपे । क्रोधे ॥ वज्रे ॥ शरे । बाणे ॥ आयुधे ॥ शृणाति । शॄ० । शॄस्वृस्निही-त्युः ॥

शरेष्टः । पुं० आम्रे ॥

शर्करकः । पुं० मधुजम्बीरे ॥

शर्करजा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

शर्करा । स्त्री० खण्डविकृतौ । सितायाम् । शुक्लायाम् । बूरा० इ० भा० प्र० ॥ मीनाखण्डायाम् । सितोपलायाम् । चीनी० इ० भा० प्र० ॥ उपलायाम् । अश्मरूपायां मृदि ॥ मृत्तिकामिश्रे क्षुद्रपाषाणेषु ॥ कर्पराशे ॥ मृत्कपालखण्डे ॥ शर्करान्वितदेशे ॥ शकले ॥ रोगप्रभेदे ॥ यथा । पच्यमानाश्मरी पित्ताच्छोष्यमाणा च वायुना । विमुक्तकफसन्धाना क्षरन्ती शर्करा मता ॥ शृणाति० शीर्य्यते वा शॄ० । शः करन् । शर्कराऽस्त्यत्र । देशे लुबिलचौ चेति मत्वर्थीयस्याणो लुप् ॥

शर्कराचलः । पुं० दानार्थं कृत्रिमे शर्करामये गिरिविशेषे ॥

शर्कराधेनुः । स्त्री० दानार्थं शर्करानिर्म्मितायां धेनौ ॥

शर्करापुष्पः । पुं० अर्कद्रुमे ॥

शर्कराप्रभा । स्त्री० जिनानां नरकविशेषे ॥ यथा । रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमःप्रभा । महातमःप्रभा चेत्यधोऽधो नरकभूमय इति हेम० ॥

शर्करावान् । त्रि० सशर्करदेशे ॥ शर्करायाम् । शर्करिले । शार्करे शर्कराऽस्त्यत्र । देशे लुबिलचौ चेति चान्मतुप् ॥

शर्करावती । स्त्री० नदीविशेषे ॥

शर्करासप्तमी । स्त्री० वैशाखशुक्लसप्तम्याम् ॥

शर्करासवः । पुं० शर्करया कृते आसवविशेषे ॥

शर्करिलः । त्रि० शर्करावति देशे ॥

शर्करायाम् । शाकरे । शर्कराऽस्त्य
स्य । देशे लुविलचौचेतीलच् ॥

शर्करी । स्त्री॰ शर्करायाम् ।

शर्करोदकम् । न॰ शर्कराऽन्वितपानीये । रस॰ रसवत॰ द्रु॰ भा॰ प्र॰ । यथा ॥ जलेनशीतलेनैवघोलिताशुभशर्करा । एलालवङ्गकर्पूरमरिचैश्चसमन्विता ॥ शर्करोदकनाम्नैतत्प्रसिद्धं विदुषांसुखे । शर्करोदकमाख्यातंशुक्रलंशिशिरंसरम् ॥ बल्यंरुच्यंलघुस्वादुवातपित्तप्रणाशनम् । मूर्च्छाछर्दितृषादाहज्वरशान्तिकरंपरम् ॥

शर्द्ध : । पुं॰ अपानशब्दे ॥ शर्द्धनम् । शृधुशब्दकुत्सायाम् । घञ् ॥

शर्द्धञ्जह : । पुं॰ माषे ॥ शर्द्धमपानशब्दंजहाति । खोहाक॰ । वातशुनीतिलशर्द्धेष्वितिखश् । अरुर्द्विषदितिमुम् । जहातेरचान्त्यलोपीतिख्याय : ॥

शर्द्धनम् । न॰ गुदशब्दे । पर्द्दे ॥

शर्म्मा । पुं॰ ब्राह्मणस्योपपदे ॥ न॰ सुखे । त्रि॰ तद्वति । शृणात्यशुभम् । शॄ॰ । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥

शर्म्मर : । पुं॰ वस्त्रविशेषे ॥

शर्म्मरा । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥

शर्म्मिष्ठा । स्त्री॰ दानवेन्द्रवृषपर्व्वणोदुहितरि ॥

शर्य्या । स्त्री॰ रात्रौ ॥ द्र॰ वाचस्पतिकोष : ॥

शर्य्याति : । पुं॰ वैवस्वतमनो:पुत्रे ॥

शर्व्व : । पुं॰ ईश्वरे । ईशाने । शिवे ॥ शृणाति॰ सर्वा : प्रजा : संहरतिप्रलयेसंहारयतिवा । शृणात्यसुरान्॰ भक्तानांपापंवा । शॄ॰ । कॄगॄशॄदॄभ्योव : ॥

शर्व्वरी । स्त्री॰ निशायाम् । यामिन्याम् ॥ स्त्रियाम् ॥ शृणातिचेष्टा । शॄ॰ । कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्य : ष्वरच् । षित्वान्ङीष् ॥ वनिपितु॰ वनोरचेतिङीब्रौ ॥ हरिद्रायाम् ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । क्वचिद्वर्षतिपर्ज्जन्योदेशेसंछिन्नमण्डल : । दुर्भिक्षंशर्वरीवर्षेव्यवहारोविपर्य्यय : ॥ ३४ ॥

शर्व्वरीश: । पुं॰ निशापतौ । चन्द्रे ॥

शर्व्वला । स्त्री॰ तोमराख्ये । गँड़ासा॰ सबली॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥ हस्तचेप्येसशल्यदण्डे । रायबांस॰ द्र॰ गौ॰ भा॰ ॥

शर्व्वाणी । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् । गौर्य्याम् ॥ शर्व्वस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना॰ ङीषानुकौ । शर्व्वाणीमध्यमाभिधे । मध्यमेस्वरस्थानइत्यर्थ : ॥

शर्शरीक : । पुं॰ हिंस्रे ॥ खले । शृणाति । शॄ॰ । शॄपॄवृञ्जां द्वेरुक्‌चाभ्यासस्येति॰ ईकन्॰ हिस्वमभ्यासस्यचरुक् ॥

शल: । पुं० भृङ्गिणि ॥ वर्षप्रभेदे ॥ विधौ । ब्रह्मणि ॥ दीर्घायुधे । कुन्ते । विषाङ्कुरे ॥ उष्ट्रे ॥ शल्योऽस्त्यस्य नृपे ॥ न० श्वाविल्लोम्नि । शलल्याम् । शलले ॥ शलति । शल चलने । पचाद्यच् ॥

शलक: । पुं० मर्कटे लूतायाम् । मकडी० मकडा० इ० भा० प्र० ॥

शलङ्ग: । पुं० लोकपाले ॥ लवणविशेषे ॥

शलभ: । पुं० कीटविशेषे ॥ पतङ्गे । कृमिविशेषे । टिड्डी० टीडी० इ० दे० भा० ॥ शलति । शल० । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

शललम् । न० शले । श्वाविल्लोम्नि ॥ शलति । शलचलनसंवरणयो: ॥ वृषादित्वात्कलच्चित् ॥

शलली । पुं० श्वाविधि ॥ शललमस्यास्ति । इनि: ॥

शलली । स्त्री० शलले ॥ गौरादित्वाज्जातित्वाद्वा ङीष् ॥

शलाका । स्त्री० शल्ये ॥ मदनद्रुमे ॥ शारिकायाम् ॥ शलक्याम् ॥ छत्रपञ्जरादिकाष्ठ्याम् ॥ तिलि इ० भाषा० शरे ॥ आलेख्यकूर्चिकायाम् ॥ शलति । शल० । शलाकादयश्चेतिसाधु: ॥ धातुमय्यामञ्जनकलिकायाम् । सलाइ इ० भा० ॥

शलाकापुरुष: । पुं० जैनानांदैवपुरुषेषु ॥ ते च त्रिषष्टिसङ्ख्यापरिमिता: ॥ तत्र द्वादशचक्रवर्त्तिन: । चतुर्विंशतिर्जिना: । नववासुदेवा: । नवबलदेवा: । नवप्रतिवासुदेवा: । इति ॥

शलाट: । पुं० शकटपरिमाणे ॥

शलाटु: । पुं० बिल्वे ॥ मूलविशेषे ॥ त्रि० आमफले ॥ शलति । शलचलनसंवरणयो: । पचाद्यच् । अटति । अटगतौ । मृगय्वादित्वात्कु: । शलश्चासावटुश्च ॥

शलाभोलि: । पुं० उष्ट्रे ॥ इ० हे० च्द्र ॥

शलालु: । न० सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

शली । स्त्री० श्वाविधि ॥

शल्कम् । न० त्वचि । वल्कले ॥ शकले । खण्डे ॥ मत्स्यत्वचि ॥ शलति । शलचलने । कृशृभीकेति कन् ॥ शल्कै: काष्ठखण्डैरिति वेदभाष्यम् ॥

शल्कली । पुं० मत्स्ये । मीने ॥

शल्की । पुं० मीने ॥

शल्मलि: । स्त्री० शाल्मलितरौ ॥ शलति । शल० । क्विप् । मलते । मलधारणे । सर्वधातुभ्य इन् । शल् चासौ मलिश्च ॥ इ० हि० ष: ॥

शल्मली । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥

शल्य: । पुं० मदनद्रुमे । श्वाविधि ॥ नृपविशेषे । युधिष्ठिरमातुले ॥ सीम्नि । शलाकायाम् ॥ बिल्ववृक्षे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ न० चूडे ॥ दूषौ । शरे । तोमरे । कुन्ते ॥ वंशकम्बिकायाम् ॥ पापे ॥ दुःसहे ॥ दुर्वाक्ये ॥ अस्थ्नि ॥ आयुर्वेदस्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुत: । तत्र शल्यं नाम विविधतृणकाष्ठपाषाणपांशुलोहलोष्टास्थिबालनखपूयास्रावान्तर्गर्भशल्योद्धरणार्थं यन्त्रशस्त्रक्षाराग्निप्रणिधानव्रणविनिश्चयार्थञ्चेति ॥ पुं० न० शङ्कौ । तोमरे । सेल इ० भा० ॥ शलति । शलगतौ । अघ्न्यादित्वाद्यत् ॥ यद्वा । सानसिवर्णसीत्यादिना शलेर्य: ॥

शल्यक: । पुं० मदनद्रुमे । राढे ॥ श्वाविच्छदृशे स्थूललोमवति प्राणिविशेषे ॥ तन्मांसगुणास्तु । शल्यक: श्वासकासास्रशोषदोषत्रयापह: । इति ॥

शल्यकण्टक: । पुं० शल्यके ॥

शल्यलोम । न० शलल्याम् ॥

शल्यहृत् । त्रि० व्रणचिकित्सके । शल्यहर्त्तरि ॥

शल्यारि: । पुं० धर्मपुत्रे । युधिष्ठिरे ॥

शल्ल: । पुं० भेके ॥ न० त्वचि ॥

शल्लक: । पुं० शोणवृक्षे ॥ न० त्वचि ॥

शल्लकी । स्त्री० श्वाविधि । शल्यमृगे । अस्या मांसगुणा यथा । शल्यमांसं गुरुस्निग्धं शीतलं कफपित्तजिदिति ॥ द्रुमविशेषे । गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् अस्या गुणास्तु । शल्लकी तुवरा शीता पित्तश्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्तव्रणहरी पुष्टिकृत्समुदीरितेति ॥ सलति । षलगतौ । क्वुन् । पृषोदरादि: । गौरादि: ॥ शल्कुं शलक्यते । लक आस्वादने । क्वुन् ।

शल्लकीद्रव: । पुं० सिह्लके ॥

शल्व: । पुं० साल्वदेशे ॥

शव: । पुं० कुणपे । मृतशरीरे ॥ न० तोये जले ॥ शवगतौ । पचाद्यच् ॥

शवकाम्य: । पुं० कुक्कुरे ॥

शवयानम् । न० काष्ठमल्ले । शववहनार्थखट्वायाम् ॥

शवर: । पुं० अरण्यचरम्लेच्छविशेषे ॥ अप्सु । पानीये ॥ शङ्करे । शास्त्रविशेषे ॥ हस्ते ॥ न० जले ॥ चिह्ने ॥ बौद्धानां व्रतविशेषे ॥ शवति । शव० बाहुलकादर: ॥ शवं रातिवा रा० । क: ॥

शवरथ: । पुं० शवयाने । अरथी० इ० भा० ॥

शवपादप: । पुं० लोध्रे ॥

शबरलोध्र : । पुं॰ श्वेतलोध्रे ॥

शबरालय : । पुं॰ पक्कणे । भिल्लग्रामे ॥ शबरगृहे । शबराम्लेच्छविशेषा : । तेषामालय : ॥

शबरावास : । पुं॰ शबरालये ॥ शबराणामावास : ॥

शबरी । स्त्री॰ शबरभार्य्यायाम् ॥

शबल : । पुं॰ शबलि चित्रे । कर्बुरे वर्णे ॥ त्रि॰ तद्वर्णयुक्ते ॥ पर्य्योहामध्यम् ॥

शबलिमा । पुं॰ विचित्रतायाम् ॥ शबलस्यभाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् ॥ वर्णवाचकत्वात्॰ वर्णदृढादिभ्यष्यञ्चेतिवा॰ इमनिच् ॥

शबली । स्त्री॰ शबलवर्णायांगवि ॥ शबलयोगादन्यतोङीष्

शव : । न॰ जले ॥ श्वयति । टु ओश्वि॰ । श्वे : संप्रसारणञ्चेत्यसुन् । शवसी॰ शवांसि॰ इत्यादिबोध्यम् ॥

शवसान : । पुं॰ पथि ॥ शवति॰ शूयतेवा । शुगतौ । छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् ॥

शव्यम् । न॰ शवकर्म्मणि ॥

शश : । पुं॰ बोले ॥ लोध्रे ॥ पशुविशेषे । शशक : । लोमकर्ण : । वनाखौ । सस्या॰ दू॰ भा॰ ॥ अस्यमांसगुणायथा । शश : शीतो लघुर्ग्राहीरूक्ष : स्वादु : सदाहित : । वह्निकृत्कफपित्तघ्नोवातसाधारण : स्मृत : ॥ ज्वरातीसारशोषास्रश्वासामयहरस्तथ : । अपिच । निरर्थकन्तंपलमेवमांसंबहुना ध्येनकृतंसुपाकम् । सर्वंस्ववंधूम नदन्तवासंकरोतिकोष्टाग्निमतिप्रकाशं ॥ शशादिमांसानिविवर्ज्जयेत्प्रदियानोद्याद्व । छागंमांसं तथा छागंमांसंसमनुयुज्यते । एतानि हिप्रियाण्यायु : प्रशस्यानिचमुख्ये । तुल्येकादशीतत्त्वम् ॥ चतुर्विधपुरुषान्तर्गतपुरुषविशेषे । तल्लक्षणंयथा । मृदुवचनसुशील : कोमलाङ्ग : सुकेश : सकलगुणनिधान : सत्यवादीशशोयमिति । चन्द्रचिह्ने ॥ शशति । शशप्लुतगतौ । अच्

शशक : । पुं॰ वनाखौ । शशे ॥

शशघातक : । पुं॰ श्येने । वाजद्रू॰ भा॰ प्र॰ ॥

शशघ्नी । स्त्री॰ शकुन्याम् । शशंहन्ति । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक्॰ । ङीप् ॥

शशधर : । पुं॰ विधौ । चन्द्रे ॥ यथा । विलोक्यवदनंप्रिये शशधरो क्रियापाण्डुर: कुचौकमलकोरकः स्फुटतियच्चसासांप्रतम् । रदन्ति तुहिनच्छलाद्बदलानिदन्तच्छदं प्रियेकथयजायतांसपदितन्विमूक :

पिक्क: ॥ शशस्थधरोधारक: क र्पूरे ॥

शशपानतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

शशप्लुतकम् । न० स्तनादिस्थनखाघाते ॥

शशभृत् । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥ शशं बिभर्त्ति ; डुभृञ् । क्विप् ॥

शशलोम । न० शशीर्णे ॥ शशस्यलोम ॥

शशबिन्दु: । पुं० वासुदेवे ॥ राजान्तरे । चित्ररथपुत्रे ॥ चन्द्रे ॥ शशइवबिन्दुरस्यलाञ्छनमस्य ॥

शशशिम्बिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

शशस्थली । स्त्री० गङ्गायमुनयोर्मध्यदेशे । अन्तर्वेद्याम् ॥ डु० मुद्रितचि० शेष: ॥

शशाङ्क: । पुं० चन्द्रमसि । कर्पूरे ॥

शशाङ्कमूर्त्ति: । पुं० चन्द्रे ॥ शशाङ्कामूर्त्तिर्यस्या ॥

शशाण्डुली । स्त्री० कर्कटीप्रभेदे । बहुफलायाम् । तण्डुल्याम् । अस्या: पर्यायायथा । शशाण्डुलीबहुफलातण्डुलीचचसम्भवा । क्षुद्राम्लाऽशमशफलाधूम्राह्वफलातथा ॥ अस्या: गुणा: । शशाण्डुलीतिक्तकटुस्वक्षीमलाकटूष्णयुक्तामधुराकफापहा । पाकितुसाम्लामधुराविदाहकृत्कफं तृशुष्काकचिक्तृद्दीपनी ॥

शशाद: । पुं० विकुक्षिसंज्ञके० राजर्षिविशेषे ॥ श्येने ॥

शशादन: । पुं० श्येनपक्षिणि ॥ शशमत्ति । अद० ॥ ल्यु: ० ल्युट्०युज्वा ॥

शशिकला । स्त्री० अतिशक्वरी १५ छन्दोविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु गुरुनिधनमनुलघुरिहशशिकला । यथा । मलयजतिलकसमुदितशशिकला० व्रजयुवतिलसदलिकगगनगता सरसिजनयनहृदयसलिलनिधिं व्यतनुतविततरभसपरितरलम् ॥ शशिन: षोडशांशे ॥

शशिकान्त: । पुं० चन्द्रकान्तमणौ ॥ न० कुमुदे । कह्लारे । कैरवे ॥ चि० चन्द्रसमे ॥

शशिदेव: । पुं० रन्तिदेवे ॥

शशिध्वज: । पुं० भल्लाटपुरनृपे ॥ कल्किपुराणस्य २५ ऽध्यायप्रसिद्धे ॥

शशी । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे । नक्षत्रेशे ॥ नक्षत्राणांमध्येशशीविष्णोर्विभूति: ॥ सचजलमय: । यथा । सलिलमयेशशिनिरवेर्दीधितयोमूर्च्छितास्तमोनैशम् । क्षपयन्तिदर्पणोदरनिहितादवमन्दिरस्यान्त: ॥ इति ॥ वर्णवृत्तप्रभेदे । नरेन्द्रोयदिस्यात् । शशीकथ्यतेतत् ॥ यथा । जनानन्दकन्द: प्रियस्ताम्बुकुन्द: ॥ षण्मासस्यहितीयप्रभेदे० ॥ ऽऽ०

॥ अर्हद्‌भुजविशेषे ॥

शशिप्रभम् । न० मुक्तायाम् ॥ कुमुदे ॥ त्रि० चन्द्रसमदीप्तियुक्ते ॥

शशिप्रभा । स्त्री० ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिभूषणः । पुं० चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री० चन्द्रमसः कलायाम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥ वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते ॥ रसालायाः प्रभेदे ॥ यथा । शर्कराशुभ्रयुक्तेन शृतदुग्धघृतेनच पटपूताशिखरिणीशशिलेखेतिकीर्त्तिता ॥ शशिलेखाहिमाबल्यारुच्यापुष्टिप्रदालघु । वातपित्तहराश्रेष्ठामहादाघविनाशिनी ॥

शशिलेखिका । स्त्री० शशिलेखायाम् ॥

शशिवदना । स्त्री० गायत्रीछन्दः ६ प्रभेदे ॥ शशिवदनान्यौ ॥ यथा । शशिवदनानांव्रजतरुणीनाम् । अधरसुधोर्मिंमधुरिपुरैच्छत् ॥ चन्द्रसममुखायांयोषिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री० पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखरः । पुं० ईश्वरे । चन्द्रमौलौसदाशिवे ॥ बुद्धभेदे । चक्रसंवरे । वज्रकपालिनि । वज्रटीके ॥

शशोर्णम् । न० शशलोमनि ॥ शशस्यऊर्णा० शशोर्णम् । शशोर्णंकारवंकरणमितिचन्द्रगोमिलिङ्गानुशा सनात् ० क्लीबत्वम् ॥

शश्वत् । अ० आत्मप्रश्ने ॥ मङ्गले ॥ पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । निरन्तरे ॥ आभीक्ष्ण्ये ॥ पुनरर्थे ॥ शशतिगमनंवा । शश० । बाहुलकात् ० वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुलः । पुं० छित्तौ । करञ्जे ॥

शष्कुली । स्त्री० पिष्टविशेषे । सोहालीतिख्याते ॥ यथा । समितायाघृताक्तायालोप्त्रीकृत्वाचवेलयेत् । आज्येतांभर्जयेत्‌सद्धाशष्कुलीफेनिकागुणा ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ यथाकर्णशष्कुल्यवच्छिन्नंनभएवश्रोत्रमिति ॥ सौरी० इ० भा० प्र० मत्स्ये ॥ तद्गुणायथा । शष्कुलीग्राहिणीहृद्यामधुरातुवरास्मृता । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शष्पम् । न० नवीनतृणे । बालतृणे ॥ पुं० प्रतिभाहानौ ॥ शष्यते० शुष्यतिवा । शसुहिंसायाम् ० शुषशोषणेवा । खष्पशिल्पशष्पेतिपो निपातनात् ० षत्वञ्च ॥

शसनम् । न० परम्पराके । यज्ञार्थपशुहनने ॥ शसु० । भावेल्युट् ॥

शस्तम् । न० श्वःश्रेयसे । शिवे । क्षेमे । त्रि० कल्याणयुक्ते ॥ स्तुते ॥ प्रशस्ते ॥ शस्यतेस्म । शंसुस्तुतौ । कर्म्मणिक्तः ॥

शस्तकम् । न० अङ्गुलित्राणे ॥

शस्तकेशकः । त्रि० प्रशस्तकेशवात

शस्ताङ्गः । त्रि० रम्यतनौ ॥ शस्तान्यङ्गान्यस्य ॥ पुं० अतीतकल्पार्हद्भेदे ॥

शस्त्रम् । न० लोहे ॥ तीक्ष्णायसे । अस्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधामुक्तैरित्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदश्चोक्तः । तथाहि । येनकरस्थेनहन्यतेतच्छस्त्रमस्यादि । येनप्रक्षिप्तेनहन्यते तदस्त्रंकाण्डादिइत्यनयोर्भेदः । अपिच । अस्त्रंमन्त्राभिमन्त्रितम् । शस्त्रंतद्रहितंत्विति ॥ शस्यतेऽनेन । शसुहिंसायाम् । दाम्नीतिष्ट्रन् । सर्वधातुभ्यष्ट्रनितिवा ॥ अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रोवा ॥ अप्रगीतऋग्जाते ॥ होत्रादिनाशंस्यमानऋच्यर्थः ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यायांस्तुतौ ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगुणाभिधानंशस्त्रमितियाज्ञिकानांव्यवहारः ॥ पुं० खड्गे । तरवारौ ॥

शस्त्रकम् । न० अयसि । लोहे ॥ शस्यतेऽनेन । शसेः ष्ट्रन् । स्वार्थे कः ॥

शस्त्रकर्म । न० वैद्यानांप्रधानेकर्मविशेषे ॥ तदष्टविधंभवति । यथा । छेद्यं०भेद्यं०लेख्यं०वेध्य०मेष्यमाहार्यं० विस्राव्यं० सीव्यमितिभेदात् ॥

शस्त्रकोशतरुः । पुं० महापिण्डीतरौ ॥

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रधारणजीवकः । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रपाणिः । पुं० असादिशस्त्रहस्ते ॥ आततायिविशेषे ॥

शस्त्रभृत् । पुं० शस्त्रधारिणि ॥

शस्त्रमार्जः । पुं० असिधावके । शाणाजीवे ॥ शस्त्रंमार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न० अथर्ववेदस्योपवेदे ॥

शस्त्रहतः । त्रि० शस्त्राघातेनमृते ॥

शस्त्रहस्तः । त्रि० शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीवः । त्रि० काण्डपृष्ठे । आयुधीये । ० आयुधिके ॥ शस्त्रमाजीवति०उपजीवति । जीव० । कर्मण्यण् ॥

शस्त्राभ्यासः । पुं० शस्त्रशिक्षायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । इस्पात इ०भा० ॥

शस्त्री । त्रि० शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री० छुरिकायाम् ॥ ष्ट्रनः षित्वान्ङीष् ॥

शस्यम् । न० वृक्षादिफले ॥ शस्यते । शसु० । तकिशसिचतीतियत् ॥ तालव्याअपिदन्त्याश्चशस्यशूकरपांशवः ॥ नवधान्ये ॥ यथा । शस्यंक्षेत्रगतंप्राहुः सतुषंधान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमितिस्मृतिः ॥

शस्यध्वंसी । पुं॰ तुम्बवृक्षे । नन्दीद्रुमे ॥ त्रि॰ शस्यनाशके ॥

शस्यमञ्जरी । स्त्री॰ कणिशे । अभिनवनिर्गतधान्यादिशीर्षके ॥ सस्यमञ्जरी ॥

शस्यशूकम् । न॰ यवाद्यग्रे । किंशारौ । सस्यशूकम् ॥

शस्यसंवरः । पुं॰ अश्वकर्णे । सालवृक्षे ॥ शस्यैः संव्रियते । व्रञ्॰ । अप् ॥

शस्यसंवरणः । पुं॰ दीर्घपर्णे । अश्वकर्णे । सरणद्रुमे ॥

शस्यात् । त्रि॰ शस्यभक्षके ॥

शस्याकः । पुं॰ शमीरे । अल्पशमीवृक्षे ॥

शांशपः । पुं॰ अंशसे ॥ शिंशपाया विकारः । अञ् । देविकाशिंशपेत्यात्वम् ॥

शांशपायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

शाकः । पुं॰ द्वीपविशेषे ॥ शाके शाकद्रुमस्तुङ्गः शाकसंज्ञानिबन्धनकृद्युतः ॥ कर्कशपत्रमहातिद्रुमे । क्राकचपत्रे । खरपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे । स्थिरसारे ॥ शक्तौ ॥ नृपविशेषे ॥ युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहनादिशकनरपतीनामतीताब्दे ॥ वर्वरे । गोयानाख्ये ॥ पुं॰ न॰ हरितके । शाकभाजे ॥ मण्डूकपर्णी पालङ्क्याचिञ्चिकाचाप्यपोदका । चाङ्गेरीदिलमोचाचकलम्बीशाकजा तयः ॥ वास्तुके ॥ पत्रपुष्पादिषु ॥ तत्रपत्रं निम्बादेः॰ पुष्पं कोविदारादेः॰ अग्रादिपदात् फलं वार्त्ताकादेः॰ मूलं मूलकादेः॰ कन्दः शूरणादेः॰ अङ्कुरो वंशादेः । आह च । मूलपत्रकरीराग्रफलकन्दाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पं कवकञ्चैव शाकं दशविधं स्मृतम् ॥ अधिरूढकं तालबीजाङ्कुरास्थिमज्जादीति गौडाः । अन्ये तु जीर्णवृक्षस्य फलमूलादेः स्वेदान्नवोद्भिन्नानङ्कुरानामनन्ते ॥ शक्यते॰ शक्नोत्यनेन वा भोक्तुम् । शक॰ । घञ् ॥ यद्वा । श्यति । शो तनूकरणे । बाहुलकात् कन् ॥ भावप्रकाशे तु॰ षड्विधं शाकमुक्तम् । यथा । पत्रं पुष्पं फलं नालं कन्दं संस्वेदजं तथा । शाकं षड्विधमुद्दिष्टं गुरुविद्याद्यथोत्तरम् ॥ अथैतेषां गुणाः । प्रायः शाकानि सर्वाणि विष्टम्भीनि गुरूणि च । रूक्षाणि बहुवर्चांसि सृष्टविण्मारुतानि च ॥ शाकं भिनत्ति वपुरस्थि निहन्ति नेत्रं वर्णं विनाशयति रक्तमथापि शुक्रम् । प्रज्ञाक्षयं च कुरुते पलितं च नूनं हन्ति स्मृतिं गतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ शाकेषु सर्वेषु वसन्ति रोगास्ते हेतवो देहविनाशनाय । तस्माद्बुधः शाकविवर्जनं तु कुर्यात्तथाम्लेषु स एव दोषः ॥ अपि च । सामा

न्यान्येवबोध्यानि शाकनिन्दावचांसि हि । विशेषस्तत्र तेषान्तु तत्र तत्र निरूपितः ॥ शाकपाकविधिर्यथा । हिङ्गुजीरयुते तैले क्षिपेच्छाकं सुखण्डितम् । लवणञ्चार्द्रचूर्णादि सिद्धे हिङ्गूदकं क्षिपेत् ॥ इत्थं सर्वशाकानां साधनेऽभिहितो विधिः ॥ वास्तूकं काकमाची च तण्डुलीयः पुनर्नवा । केचुकं नाडिकापाठा तत्र ज्ञेयोऽनेन तद्बुधैः ॥ काः समर्दीयमेथी च पुन्नाटचणकोद्भवम् । रसादिक्लेशरहितं पक्वं सम्यग्विचक्षणैः ॥ एवं वार्त्ताककूष्माण्डपटोलादिफलेष्वपि । तत्रनैव विधिर्दृष्टो विशेषाय सकथ्यते ॥ तप्ते तैले क्षिपेच्छाकं वास्तूकादि सुखण्डितम् । लवणं तोयमल्पञ्च क्षिप्त्वा सिद्धेऽर्द्धमात्रकम् ॥ सधान्यवेशनेतक्रे गालितं क्वथितं क्षिपेत् ॥ ततः शुण्ठीजीरकञ्च क्षिपेद्धिङ्गूदकं क्षिपेत् ॥ इत्थमेवापरस्यापि चणस्य करणं यदि । तत्सर्वं लिख्यतादेयं वर्णक्रमतप्रथमं स्मृतम् ॥ एवं यत्कथितं शाकं कषायं कटु तिक्तकम् । तदुष्णेनाम्बुनापूर्वं तक्रेणातदनन्तरम् । तप्ततैले विनिःक्षिप्य रञ्जयेच्च यथेच्छया । वर्णस्य करणे देयं कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् । ताम्बूलं यवयद्युक्त्या चतत्प्रयोजयेत् ॥

शाकचुक्रिका । स्त्री० चिञ्चायाम् ।

शाकटः । पुं० शकटस्योढरि ॥ शृङ्घातके । बहुवारके ॥ त्रि० शकटस्येदमित्यर्थे । शकटीयकरणे ॥ शकटं वहति । शकटादण् ॥ शकटवाह्यभारे ॥ शकटेनउह्यते । शेषद्वयण् ॥

शाकटाख्यः । पुं० धवद्रुमे ॥

शाकटायनः । पुं० मुनिविशेषे ॥

शाकटिकः । त्रि० शकटेनगमनकर्त्तरि ॥ शकटेनचरति० गच्छति । चरतीति ठक् ।

शाकटीनः । पुं० विंशतितुलापरिमाणे । भारे । आचिते । शलाटे ॥

शाकतरुः । पुं० शाकवृक्षे । सागौ न० इ० भा० ॥ शाकाख्यस्तरुः ॥

शाकपत्रकः । पुं० शिग्रौ ॥

शाकम्भरी । स्त्री० । चण्डाम् । दुर्गायाम् । शाकैर्भरणात् पोषणात् ॥ तस्याः स्थानं हिमाद्रेः प्रत्यन्तपर्वते प्रसिद्धम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

शाकम्भरीयम् । न० सांभर० इ० भा० प्र० लवणविशेषे ॥ अस्य पर्यायगुणा यथा । शाकम्भरीयं कथितं गडाख्यं रोमकं तथा । गडाख्यं लघुवातघ्नमत्युष्णं भेदि पित्तलम् ।

तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मञ्चाभिष्यन्दि कटुपाकि च ॥

शाकयोग्यम् । न॰ धान्याके ॥

शाकराट् । पुं॰ वास्तूके ॥

शाकराजः । पुं॰ वास्तूके

शाकरुण्डः । पुं॰ ग्रन्थिफले ॥

शाकलः । पुं॰ उदीच्यग्रामे ॥ वाहीकग्रामे ॥

शाकल्यः । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ शकलस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

शाकवालेयः । पुं॰ ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

शाकबिल्वः ।) शाकबिल्वकः ।) पुं॰ वार्त्ताकौ ।

शाकवीरः । पुं॰ जीवशाके ॥ पुनर्नवायां ॥

शाकवृक्षः । पुं॰ शाके । खरपत्रे । अर्ज्जुनोपमे । क्रकचपत्रे ॥

शाकशाकटम् । न॰ शाकक्षेत्रे ॥ शाकानां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकटः ॥

शाकशाकिनम् । न॰ शाकशाकटे ॥ शाकानाम्भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकिनः ॥

शाकश्रेष्ठः । पुं॰ न॰ वास्तूकशाके ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । वार्त्ताकौ ॥ डोडीक्षुपे ॥

शाकाख्यम् । न॰ पत्रपुष्पादौ । यथा । मूलपत्रकरीराग्रफलकाण्डाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पं कवकञ्चेति शाकं दशविधं स्मृतम् ॥ पुं॰ शाकवृक्षे । अतिपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे । स्थिरसारे । गृहद्रुमे । सागोनइ॰ गौ॰ भा॰ ॥

शाकाङ्गम् । न॰ मरिचे ॥

शाकाम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

शाकाम्लभेदनम् । न॰ चुक्रे । काञ्जिकप्रभेदे ॥

शाकालाबूः । स्त्री॰ राजतुम्ब्याम् ॥

शाकिनम् । न॰ महच्छाकवति । महच्छाकं शाकी॰ तद्वति ॥ मत्वर्थे पामादित्वान्नः । शाकोपलालोद्रूणांक्षत्वञ्च ॥

शाकिनी । स्त्री॰ दुर्गाया अनुचरीविशेषे ॥ शाकयुक्तायां भूमौ ॥ यथा । शकटः शाकिनी गावो जालमस्यन्दनं वनम् । अनूपं पर्व्वतो राजा दुर्भिक्षे नव वृत्तयः ॥ शकटो धान्यादिवहनद्वारेणोपजीव्यः । पत्रपुष्पफलादिषड्विधशाकयोगात् शाकिनी॰ गृहवाटिका॰ शाकाद्याहरणेन । गावो । दुग्धादिना । जालं । मत्स्याद्याहरणेन अस्यन्दनं स्वस्थानाऽत्यागः॰ तृणादिलाभेन॰ व्ययाधिक्यनिवृत्त्या च । वनं फलपुष्पाद्याहरणेन । अनूपं बहूदकदे

श :॰ समृद्धालशालूकाद्याहरणे न । पर्वतीगैरिकाद्याहरणेन । राजाभैचादिनेत्यर्थः ॥

शाकी । पुं॰ महच्छाके

शाकुन : । पुं॰ न॰ पशुपक्ष्यादिरूप शकुनद्वारामनुष्यशुभाशुभनिर्णाय कग्रन्थे । वसन्तराजादौ ॥

शाकुनि : । त्रि॰ पक्षिजीविनि ॥

शाकुनिक : । पुं॰ जीवान्तके । पक्षि हन्तरि । शकुनान् हन्ति । पक्षिम त्स्ये । त्यचपर्यायस्यापिग्रहणाट्ठक् ॥

शाकुनेय : । पुं॰ डुण्डुले । पिङ्गले । चुद्रपेचके । शकुनेरपत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

शाकुन्तलेय : । पुं॰ भरते । शकुन्तलायाअपत्यम् । स्त्रीभ्य ढक् ॥

शाकुलिक : । पुं॰ मात्स्यिकविशेषे शकुलान्हन्ति । पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

शाकर : । पुं॰ अनडुहि ॥

शाक्त : । त्रि॰ सर्वदेवमय्याः शक्तेरु पासके । शक्तिर्देवतास्य । सास्यदेवतेत्यण् । यथा । शाक्ता एवद्विजाः सर्वेनशैवानचवैष्णवा : । उपासते यतोदेवीं गायत्रींपरमाक्षरीम् ॥ श क्त्युपासनानन्तर मन्योपासननिषेधोयथा । अस्याआराधनंकृत्वानान्यस्याराधनंचरेत् । अन्यस्यस्मरणाद्द्वियेगिनीशापमाप्नुयात्नेतिदिग्वैष्यतन्त्रम् ॥ देवीभक्तापराधस्तु दुःखदातृत्वमुक्तं मुण्डमालातन्त्रे । शाक्तानृहिंसन्तिगर्जन्तिनिन्दन्ति बहुअल्पका : । छिनत्तितेषांदेवी शीघ्रिरांसिहरवल्लभेति ॥ गर्जन्ति॰ कुप्यन्तियुध्यन्तिवेत्यर्थ : ॥

शाक्तिक : । त्रि॰ शक्त्युपजीविनि ॥ शक्त्याजीवति । वेतनादित्वाट्ठञ् ॥

शाक्तीक : । त्रि॰ शक्तिहेतिके । शक्तियोधिनि ॥ शक्ति : प्रहरणमस्य । शक्तियष्ट्योरीकक् ॥

शाक्य : । पुं॰ बुद्धे ॥ शकोऽभिजनोऽस्य । शण्डिकादिभ्योञ्य: ॥ शाक्यमुनौ ॥ भीमवत् ॥

शाक्यमुनि : । पुं॰ शौद्धोदनौ । मायादेवीसुते ॥ शकोऽभिजनोऽस्य । शण्डिकाभ्योञ्य : ॥ यद्वा । शाकवृचप्रतिच्छन्नंवासंयस्माच्चक्रिरे । तस्मादिक्ष्वाकुवंशास्ते शाक्याइतिभुविस्मृता : इतिसुन्दरानन्दचरितागमे ॥ अयमर्थ : । कौचनैक्ष्वाकुवंश्याराजपुत्रा : पितावनवासायदत्ताज्ञा : गौतमवंश्यस्यकपिलस्याश्रमे॰ शाकच्छन्नेवसतिंकृतवन्तइतिहेतोस्ते शाक्या : । शाकेभवा : । दिगादित्वाद्यत् । तद्वंशावतीर्णोमुनि : । शाक्यस्यासौमुनिश्चेति॰ शाक्यमुनि : ॥

शाक्यसिंह: । पुं॰ सर्वार्थसिद्धे । शाक्यमुनौ ॥ शाक्य: सिंहइव । उपमितंव्याघ्रेतिसमास: ॥

शाक्री । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

शाख: । पुं॰ छिन्नौ । कार्त्ते ॥

शाखा । स्त्री॰ पक्षान्तरे ॥ बाहौ ॥ ग्रन्थभेदे ॥ अन्तिके ॥ द्रुमाङ्गे । लतायाम् ॥ वेदभागे॰ ऋग्वेदादिक्रमेण वेदाश्चत्वार: । तत्रैकविंशति शाखाऋच: । नवाधिकशतशाखा यजुष: । सहस्रशाखा: साम्न: । पञ्चाशच्छाखाअथर्वण: । अतोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । स्वशाखाश्रय मुत्सृज्यपरशाखाश्रयस्तुय: । कर्त्तु मिच्छतिदुर्मेधामोघंतत्तस्ययत्कृतम् ॥ यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्य मविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेय मग्निहोत्रादिकर्मवदिति ॥ वह्वल्पंवास्वगृह्योक्तं यस्ययत्कर्मकीर्त्ति तम् । तस्यतावतिशास्त्रार्थे कृतेस र्वंकृतंभवेदितितत्रापिविशेष: ॥ शाखति । शाखृव्याप्तौ । पचाद्य च् । टाप् । यद्वा । शीतेऽस्मिन्प क्षी । शीङोऽस्वश्चेत्यत॰ हृस्वावयव श्चेतिदशपाद्यनुसारिण: ॥

शाखाकण्ट: । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥

शाखानगरम् । न॰ यन्मूलनगरादन्य त्पुरं॰तस्मिन् । मुख्यपुरान्यपुरे । अभिव्यन्दिरमणे ॥ यथा । आरभ्यमूलनगरादपरंनगरंहियत् । तदभिव्यन्दिरमणं शाखानगरमित्य पीतिशब्दरत्नावली ॥ तत्रस्थानी यस्यमूलनगरस्यशाखिवनगरम् ॥

शाखापित्तम् । न॰ पाणिपादांसमूल दाहे ॥

शाखापुरम् । न॰ शाखानगरे ॥ शाखिपुरं ॥

शाखामृग: । पुं॰ कपौ । वलीमुखे । वानरे ॥ शाखाचरोमृग: पशु: । शाकपार्थिवादि: ॥

शाखामृगाधिप: । पुं॰ सुग्रीवे । शाखामृगाणामधिप: ॥

शाखाम्ला । स्त्री॰ वृक्षाम्लायाम् ॥

शाखारण्ड: । पुं॰ स्वशाखांपरित्य ज्यशाखान्तराध्ययनकर्त्तरि । अ- न्यशाखके । स्ववेदशाखामुत्सृज्या परशाखाश्रयकर्मकर्त्तरि ॥

शाखारथ्या । स्त्री॰ पीडमहस्तप्रस्थे पथि । यथा । धनूंषिचैवचत्वा रिशाखारथ्यास्तुनिर्मिता: । चि कराश्चोपरथ्यास्तुद्विकराप्युपरथ्य- का ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

शाखाल: । पुं॰ वानीरवृक्षे ॥

शाखाशिखा । स्त्री॰ मूलादारभ्या ग्रंयावद्॰ गतायांलतायाम् । च वरीके ॥

शाखि: । पुं॰ तुरुष्के । तुरकस्ता न्॰ इ॰ भा॰ प्र॰ देशे ॥ शा

खृ॰ । इन् ॥

शाखी । पुं॰ पादपे ॥ वेदे । तुरुष्काख्यजने ॥ राजभेदे ॥ शाखाऽस्यास्ति । ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥ यद्वा । अवश्यं शाखति । शाखृ॰ । आवश्यकेतिणिनिः ॥

शाखोटः । पुं॰ सहोडा इ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे । पीतफले ॥ यथास्यपर्य्यायगुणाः । शाखोटः पीतफलको भूतावासः खरच्छदः । शाखोटो रक्तपित्तार्शोवातश्लेष्मातिसारजिदिति ॥

शाखोटकः । पुं॰ शाखोटे ॥

शाङ्करः । पुं॰ बलीवर्द्दे ॥ न॰ छन्दोभेदे ॥ त्रि॰ शङ्करसम्बन्धिनि । माहेश्वरे ॥ शङ्करप्रोक्ते ॥ यथा । आगमोक्तविधिं हित्वा यः श्राद्धं कुरुते नरः । श्राद्धं तद्विफलं सोपिपिष्टभिर्नरकं व्रजेत् ॥ तत्तोयं शोणितसमं पिण्डो मलमयो भवेत् । तस्मान्मर्त्त्यः पयत्नेन शाङ्करमतमाश्रयेत् ॥ शङ्करस्यायम् । शङ्करेण प्रोक्तं वा । अण् ॥

शाङ्करिः । पुं॰ स्कन्दे । गणेशे ॥

शाङ्करी । स्त्री॰ देवीविशेषे । श्रीगौरी शाङ्करी सा तु इति देवी शाङ्करी तु महाकाली॰ इति च देवीगीता । अत्र शाङ्करीशाङ्कर्य्योर्व्यत्ययेन पाठो गीतायां बोध्यः ॥

शाङ्कुची । स्त्री॰ शङ्कुयादसि ॥

शाङ्खिकः । पुं॰ काम्बविके । शङ्खवलयादिकर्त्तरि जातिविशेषे ॥ शङ्खः शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् ॥

शाङ्गुष्ठा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ इ॰ र॰ माला ॥

शाटः । पुं॰ वस्त्रविशेषे । शाटके ॥ शटैकर्म्मणि घञ् ॥

शाटकः । पुं॰ न॰ पटप्रभेदे ॥ यथा आजानुलम्बितमलीमसशाटकानां मिचार्थिप्रथमयाचितभाटकानाम् । पुचार्थिप्रियतमैकवराटकानां वज्रं दिवः पततु मूर्ध्नि करटकानाम् ॥ स्वार्थे कः ॥

शाटिका । स्त्री॰ शाट्याम् ॥

शाटी । स्त्री॰ शाटके । स्त्रीपरिधेयवस्त्रे । साडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शाट्यते । शट श्लाघायां चुरादिः । सर्व्वधातुभ्य इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥

शाट्यायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ न॰ प्रकृतकर्म्मवैगुण्यप्रशमनार्थे होमे ॥ नायं होमः सर्व्वसम्मतः निर्मूलत्वात् । समूलत्वे शाखान्तरीयत्वमिति गौडाः ॥

शाठ्यम् । न॰ कुसृतौ । कपटे । व्याजे । निकृतौ । शठतायाम् ॥ शठति । शठ कैतवे । पचाद्यच् । शठस्य कर्म्म । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

यद्वा । शठनम् । ऋहलोर्ण्यत् ॥
शाणः । पुं॰ माषचतुष्टये । निष्के ।
टङ्के ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे
निकषे । कषे । कसौटी॰ इ॰
भा॰ प्र॰ पाषाणे ॥ शण्यते । श
ण दाने । अकर्त्तरीति घञ् ॥ अश्म
शिला । शोतनूकरणे । बाहुलका
त् ॥ न॰ शणनिर्मितवस्त्रे ॥
शाणकम् । न॰ शणपुष्पे ॥ तच्छा
कप्रकारो यथा । सुस्विन्नं शाणकं पु
ष्पं तक्रे तैले विपाचितम् । हिङ्गुना
वासितं सम्यक् चूर्णेनावचूर्णितम् ।
शणपुष्पं सरं वल्यमस्रक्प्रदरनाशन
म् । मधुरं रुचिरं पाके क्लिष्टदिष्ट
श्लेष्मकारकम् ॥
शाणाजीवः । पुं॰ असिधावके । श
स्त्रमार्जे ॥
शाणिः । पुं॰ पट्टत्वचे ॥
शाणितः । त्रि॰ तेजिते । निशिते ॥
शाणी । स्त्री॰ प्रावरणान्तरे ॥ शण
सूत्रमय्यां पट्टिकायाम् ॥ यथा ।
शाणीप्राया विवस्त्राश्च शमीप्राया म
हीरुहाः । शूद्रप्रायास्तथा वर्णा भ
विष्यन्ति कलौ युगे ॥ इ॰ वि॰
पु॰ शाणी॰ शणसूत्रमयी पट्टिका॰
तत्तुल्यानि वस्त्राणीति तट्टीका ॥
छिद्रवस्त्रे ॥ हस्तकटाक्षादिसूचना
याम् । सैन॰ इ॰ भा॰ ॥ शणस्य
विकारः । तस्य विकार इत्यण् । टि
ड्ढेति ङीप् ॥
शाण्डकी । स्त्री॰ मण्डलेशस्थानस्था
यां देवतायाम् ॥
शाण्डिल्यः । पुं॰ गोत्रभक्तिसूत्रयोः
कर्त्तरि मुनिविशेषे ॥ शाण्डिल्यो
मुनिवन्द्ये मुमान्योऽतीव प्रकीर्त्तितः ॥
पावकविशेषे ॥ मालूरे । बिल्व
वृक्षे ॥ शण्डते । शडि रुजायां स
ङ्घाते च । सलिकल्यनिमहिभडि
भण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभू
भ्य इलच् । शण्डिलस्य मुनेर्गोत्रा
पत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥ शा
ण्डिल्यद्रवमान्यत्वाद्वा ॥
शाण्डिल्यविद्या । स्त्री॰ मनोमयात्म
न उपासनायाम् ॥ शाण्डिल्येन
मुनिना दृष्टा विद्या ॥
शातम् । न॰ सुखे ॥ त्रि॰ दुर्ब
ले । निशिते ॥ सुखान्विते ॥ शा
यते स्म । शो॰ । क्तः । शाच्छो
रन्यतरस्यामिति पक्षे इत्वाभावः ॥
श्यति दुःखशा । शातयति वा । बाहुलका
त् तन् ॥
शातकर्णिः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥
शातकुम्भः । पुं॰ अश्वमारके । कर
वीरे ॥ न॰ काञ्चने ॥ शतकुम्भ
पर्वते भवम् । अण् ॥
शातकौम्भम् । न॰ काञ्चने । स्वर्णे ।
शतकुम्भपर्वते भवम् । तत्र भव इ
त्यण् । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभय

पदत्वविरिति स्वामी ॥

शातकौम्भाम्बरम् । न० सुवर्णरसाक्त वस्त्रे ॥

शातनम् । न० कार्श्ये ॥ विशीर्णने ॥ यथा । वसन्ते सर्वसस्यानां जायते पत्रशातनम् । मोदमानाश्चतिष्ठन्ति यवा: कणिशशालिन: ॥ शद्लृ शातने । णिच् । शदेरगतावितितत्वे ल्युट् ॥

शातपत्र: । पुं० शातपत्रके ॥ शतपत्रमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

शातपत्रक: । पुं० चन्द्रिकायाम् । ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशे ॥ स्वार्थे संज्ञायां वा ककनौ ॥ वृ० श० चं० का ॥

शातभीरु: । पुं० मल्लिकाप्रभेदे ॥

शातामनम् । त्रि० शतमानेन क्रीते ॥

शातयिता । त्रि० हन्तरि ॥

शातला । स्त्री० चर्मकषायाम् । सौहुण्डप्रभेदे ॥ शातं सुखं लाति । ला० । क: ॥ शातला कटुका पाके वातला शीतला लघु: । तिक्ता शोथकफानाहपित्तोदावर्त्तरक्तजित् ॥

शातह्रदम् । न० विद्युत्सम्बन्धिनि ज्योतिषि ॥

शातित: । त्रि० छिन्ने ॥

शात्रव: । पुं० द्विषि । शत्रौ । स्वार्थेऽण् ॥ न० शत्रुसंहतौ ॥ शत्रुत्वे ॥ अण् ॥

शाद: । पुं० कर्दमे । जम्बाले ॥ शष्पे । शीयन्तेऽस्मिन्ननेन वा । शद्लृ० । घञ् ॥ यद्वा । शीयते० न श्यति । ज्वलितिकसन्तेभ्यो ण: ॥ यद्वा । श्यति । शो० । शाशपिभ्यां ददनाविति द: ॥ शद्यतेऽनेन वा । शद्लृ० । हलश्चेति भावे वा घञ् ॥

शादहरित: । त्रि० नवतृणप्रायदेशे । शाद्वले । शादैर्बालतृणैर्हरित: ॥

शाद्वर: । त्रि० शाद्वले ॥ रलयोरभेद: ॥

शाद्वल: । त्रि० शादहरिते ॥ शादो बालतृणमस्मिन् । नडशादाड्ड्वलच् । शष्पवाचिन एव शादाड्ड्वलच् ० न तु पङ्कवाचिनोऽनभिधानात् ॥

शानपाद: । पुं० पारियात्रशैले ॥ चन्दनघर्षणपाषाणे ॥

शान्त: । पुं० अभियुक्ते । ज्ञानिनि ॥ रसविशेषे ॥ नयत्रदु:खंनसुखं नचिन्तानद्वेषरागौनचकाचिदिच्छा । रस: सशान्त: कथितोमुनीन्द्रै: सर्वेषुभावेषुसमप्रमाण: ॥ त्रि० शमान्विते । शमिते । संयतान्त:करणे । अन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्त्तरि । प्रशान्तचित्ते । दान्ते ॥ ०उपशमरहिते० सर्वानर्थोपशमरूपे० जात्यादिरहिते० अविकृते० निरस्त

समस्तोपाधित्वोद्विच्छेपाद्विविकारशून्ये। आत्मनि ॥ रागादिदोषरहिते। निर्वृत्तिकतयानिरुद्धेन्द्रियव्यापारे। संस्कारमात्रशेषे। चित्तविच्छेपरहितेयतौ च। तृष्णारहिते ॥ सर्वविशेषप्रत्यस्तमितरूपे। अविक्रिये। सर्वान्तरे। सर्वबुद्धिप्रत्ययसाक्षिणि। मुख्यात्मनि ॥ आकाशादिषु सूक्ष्मेषु सत्त्वप्रधानतया। केचिद्विशेषाः शान्ताः सुखाः प्रकाशकाः लघवस्ते शान्ताः कथ्यन्ते ॥ शाम्यतेस्म। शम०। शान्तः। क्तः। वादान्तशान्तेतिसाधुः॥ निवृत्ते ॥ यथा। शान्तोरोगः॥

शान्तनवः। पुं० भीष्मे ॥ शान्तनोरपत्यम्। अण्॥

शान्तनुः। पुं० कुरुवंशजनृपविशेषे। प्रातीपे। प्रतीपभूपतनये ॥ योयंगङ्गायांभीष्मंजनयामास ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेष्यति। शान्तिमाप्नोतिचैवाग्र्यांकर्मणा तेनशान्तनुः ॥ ललितिकातीर्थे ॥

शान्तम्। क्ली० वारणे ॥

शान्तमानाः। त्रि० नियतचित्ते। वशीकृतमनसि ॥

शान्ता। स्त्री० दुर्गायाम् ॥ सात्त्विक्यांमनसोवृत्तौ। आमलक्याम्॥ शमीप्रभेदे। शुभायाम्। भद्रायाम्। अपराजितायाम्॥ शमीवदस्यागुणाः ॥

शान्तावृत्तः पुं० अयायाम् ॥

शान्तिः। पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥ दशममन्वन्तरीयेइन्द्रे ॥

शान्तिः। स्त्री० मङ्गले। भद्रे ॥ सम्पूजकानांकुलपालकानांयतीन्द्रयोगीन्द्रतपोधनानाम्। देशस्य राष्ट्रस्यकुलस्यराज्ञः करोतुशान्तिं भगवान्कुलेशः ॥ विषयेभ्यइन्द्रियोपरतौ। शमथे। शमे। तृष्णाक्षये ॥ तल्लक्षणंयथा। यत्किञ्चिद्वस्तुसम्प्राप्यस्वल्पंवायदिवाबहु। यातुष्टिर्जायतेचित्ते शान्तिः सागद्यतेबुधैरिति ॥ सुशीलस्यभार्यायाम्। यथा। शान्तिर्लक्ष्मीश्चभार्येद्वे सुशीलस्यचपूजिते। याभ्यांविनाजगत्सर्वमुन्मत्तमिवनारदेति ॥ कामक्रोधाद्यभावे ॥ सर्वसंसारोपरतौ। मुक्तौ। सहेतुकस्यसंसारस्योपशमे। सर्वदुःखोपरतौ ॥ विषयभोगस्पृहानिवृत्तौ। अन्तःकरणस्योपशमे ॥ सकार्याविद्यानिवृत्तिरूपायांवेदान्तवाक्यजन्यायां। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कृतौ ॥ सर्वलौकिकालौकिककर्मविक्षेपनिवृत्तौ ॥ बाधितानुवृत्त्याऽविद्याकार्यनिवृत्तौ। अविद्यातत्कार्य्यनिवृत्तिरूपायांमुक्तौ ॥

दुर्गायाम् ॥ यथा । उत्पत्तिस्थितिनाशेषु रजआदिगुणात्मता । सर्वज्ञा सर्ववेत्तृत्वाच्छान्तित्वाच्छान्तिरुच्यते ॥ गोपीविशेषे ॥ अनर्थनिवृत्तौ ॥ धर्म्मद्वारा ग्रहदौस्थ्याद्युःस्वप्नादिसूचितैहिकानिष्टहेतुदुरितनिवृत्तौ ॥ यथा शस्त्रप्रहाराणां कवचं विनिवारकम् । तथा दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥ अपि च । रोगकृच्छ्रग्रहादीनां निरासः शान्तिरीरितेति ॥ शमनम् । शम० । स्त्रियां क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घः ॥

शान्तिकामः । त्रि० शान्त्यभिलाषिणि ॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् । वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि ॥

शान्तिगृहम् । न० यज्ञान्ते शान्त्यालये, शान्तिकुम्भजलेन स्नानगृहे ॥ आथर्वणे । इ०हे०म्द्र० : ॥

शान्तिमार्गः । पुं० दुस्तर्कादिरहिते वर्त्मनि ॥

शापः । पुं० आक्रोशे । इदमनिष्टमेषामस्त्वित्येवंरूपे अभिशापे ॥ शापदानात्तपःक्षयः ॥ दिव्ये । शपथे ॥ शपनम् । शप० । घञ् ॥ निन्दायाम् ॥ मिथ्याभिशंसने ॥ अनिष्टाचरणे ॥

शापास्त्रः । पुं० मुनौ ॥

शाफरिकः । त्रि० मात्स्यिकविशेषे ॥ शफरान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

शाब्दः । त्रि० शब्दजन्ये ॥ शब्दसम्बन्धिनि ॥ शब्दे जातः ० शब्दे भवः ० शब्दस्यायं वा । अण् ॥

शाब्दबोधः । पुं० शब्दार्थज्ञाने ॥ न्यायमते० पदार्थज्ञानजन्यज्ञाने ॥ तस्य करणं पदज्ञानं । तस्य कारणं पदशक्तिज्ञानम् । कदाचिल्लक्षणाज्ञानम् । एवमाकाङ्क्षायोग्यतासत्तितात्पर्यज्ञानञ्च ॥ यथा । पदज्ञानन्तु करणं द्वारं तत्र पदार्थधीः । शाब्दबोधः फलं तत्र शक्तिधीः सहकारिणीति० भा० प० ॥ संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि क्षमः । न निवर्त्तते तिमिरं कदाचिद्दीपवार्त्तयेति कुलार्णवे १ उल्लासः ॥

शाब्दिकः । पुं० वैयाकरणे ॥ शब्दं करोति० प्रकृतिप्रत्ययविभागेनोत्पादयति० अर्थे वार्थे० शब्ददर्दुरं करोतीति ठक्० अभिधानस्वाभाव्यात् । तेनेह न । शब्दं करोति खरः ॥ आदिशाब्दिका यथा कविकल्पद्रुमे । इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः । पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ इति ॥

शाब्दीभावना । स्त्री० पुरुषप्रवृत्त्यनुकूलव्यापारविशेषे ॥ यथा । यजेत० इत्यत्रास्त्यंशद्वयम् ० यजिधातुः प्र

त्ययश्च । तत्प्रत्ययेप्यस्त्यंशद्वयम्,
आख्यातत्वं, लिङ्त्वञ्च । तत्रा
ख्यातत्वंदशलकारेषुविद्यते, लिङ्
त्वञ्चैकस्मिन्लिङ्येव । तत्राख्यातत्व
लिङ्त्वाभ्यांभावनैवोच्यते । साद्वि
विधा, शाब्दीभावना, आर्थीभा
वनाचेति । तत्रशाब्दीभावनालि
ङ्त्वांशेनोच्यते, लिङ्श्रवणे, अ
यंमांप्रवर्त्तयति, मत्प्रवृत्त्यनुकूलव्या
पारवानयमितिनियमेनप्रतीयमा
नत्वात् । यच्चयस्मात्प्रतीयते, त
त्, तस्यवाच्यम् । यथागोत्वम्
। सचप्रवृत्त्यनुकूलोव्यापारविशेषो
लौकिकपुरुषनिष्ठोभिप्रायविशेषः ।
वेदेतुपुरुषाभावाल्लिङादिशब्दनिष्ठ
एवशाब्दीभावनेत्युपदिश्यते । सा
चशाब्दीभावना, अंशत्रयमपेक्षते,
साध्यं, साधनं, इतिकर्त्तव्यताञ्च
। साध्यंस्वर्गादि, साधनंलिङादिज्ञा
नस्यकरणत्वेनान्वयत्वम्, इतिकर्त्त
व्यताप्राशस्त्यज्ञानमितिकर्त्तव्यता
त्वेनान्वीयते । यथोवर्मवाएतत्,
यज्ञस्यक्रियतेयत्प्रयाजानुयाजाहु
तिप्रयाजादिस्तुतिज्ञानम् । तथा
हि, भाव्याकाङ्क्षायां, किंभाव
येत्, स्वर्गंभावयेत् । करणाका
ङ्क्षायांकेनभावयेत्, यागेनभाव
येत् । कथम्भावाकाङ्क्षायांयत्
सन्निधौपठितमश्रूयमाणफलञ्चाज्ञि

याज्ञातंतदेवोपकार्याकाङ्क्षामामि
तिकर्त्तव्यतात्वेनान्वयमनुभवितुं
योग्यम् । तथाच, प्रयाजानुयाज
सहकृतेनदर्शपौर्णमासेनस्वर्गोभा
व्यः, इति ॥

शामनी । स्त्री, अवाच्यांदिशि ॥

शामिता । त्रि, वधकर्त्तरि ॥

शामित्रम् । न, वधरूपेशमितुःकर्म्म
णि ॥

शामित्रकर्म । न, पशुहिंसने ॥ शमि
तुरिदंशामित्रम्, तच्चतत्कर्मचेति ॥

शामीलम् । न, भस्मनि । शमीभस्म
नि ॥ शम्याविकारः । शम्याः ष्
लञ् । षित्वान्ङीष् । शामीली
स्रुक् ॥

शाम्बरी । स्त्री, मायायाम् । इन्द्रजा
लादौ ॥ शम्बरस्यदैत्यविशेषस्येय
म् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

शाम्भवः । पुं, गुग्गुलौ ॥ कर्पूरे ॥
शिवमल्ल्याम् । विषप्रभेदे ॥ शम्भु
पुत्रे ॥ न, देवदारुणि ॥ त्रि, श
म्भुसम्बन्धिनि ॥ कौलिके । माहे
श्वरे ॥ पुं, शम्भुप्रोक्तआचारे ।
कुलाचारे ॥ यथा । अशाम्भवेनमा
र्गेणदेवतास्थापनंचरेत् । नसान्नि
ध्यंभवेत्तस्यदेवतायाःकथञ्चन ॥
इहामुत्रफलंनास्तिकायक्लेशोधनक्ष
यः ॥ आगमोक्तांविधिंहित्वायः
श्राद्धंकुरुतेनरः । श्राद्धंतद्विफलं

सोऽपि पित्रभिर्नरकं व्रजेत् ॥ ततो यं शोणितसंकं पिण्डो मलमयो भवेत् । तस्मान्मर्त्यः प्रयत्नेन शाङ्करं मतमाश्रयेत् ॥ बहुभावक्तिमुक्तेन सत्यं सत्यं मयोच्यते । अशाम्भवं कृतं कर्म सर्वं देवि निरर्थकम् ॥ अस्तु तावत्परो धर्म्मः पूर्वधर्मोऽपि नश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैव निष्कृतिः ॥ शम्भोरयम्॰ शम्भोरागतः शम्भुना प्रोक्तो वा ॥ अण् ॥

शाम्भवी । स्त्री॰ पार्व्वत्याम् ॥ कुलीनायाम् ॥ नीलदूर्व्वायाम् ॥

शायिका । स्त्री॰ शयने ॥ शीङो धात्वर्थनिर्द्देशे ण्वुल् । हृस्वम् ॥

शार : । पुं॰ समीरणे । वाते ॥ अक्षोपकरणे ॥ त्रि॰ शवले । कर्व्वुरे ॥ पीते ॥ शीर्य्यतेऽनेन शृणाति वा । शृ हिंसायाम् । शृवायुवर्णनिवृतेष्विति घञ् ॥ शृणन्त्यनेन द्यूतकाराः परस्परम् । वाहुलकाद् घञ् ॥ शारीवर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः ॥

शारङ्ग : । पुं॰ सारङ्गविहगे ॥ शारयति॰ शीर्य्यते वातपादिना । शृ॰ । तरत्यादिभ्यश्च त्यङ्गच् ॥ शवले ॥ हरिणे ॥

शारङ्गी । स्त्री॰ वाद्ययन्त्रविशेषे ॥

शारद : । पुं॰ अब्दे । वत्सरे ॥ काशे ॥ वकुले ॥ पीतमुद्गे ॥ हरिन्मुद्गे ॥ रोगे ॥ न॰ सस्ये ॥ श्वेतपद्मे ॥ त्रि॰ शरज्जाते ॥ नवे । नूतने ॥ अप्रतिभे ॥ शालीने ॥ शृणाति । शृ॰ । शृदृभसोऽदिरिति॰ अदिः । प्रज्ञाद्यण् ॥ शरदि भवः । सन्धिवेलादीत्यण् ॥ शरदि पुष्प्यति कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वित्यण् ॥ शरदि पच्यन्ते शारदाः शालयः ॥

शारदका : । पुं॰ भू॰ दर्भविशेषे ॥ मुद्गविशेषे । शरदि जाताः । संज्ञायां शरदो वुञ् ॥

शारदा । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ शरत्काले पुरा यस्मान्नवम्यां बोधिता सुरैः । शारदा सा समाख्याता पीठे लोके च नामतः ॥ ब्राह्म्याम् ॥ शारिवायाम् । शृणाति जाड्यम् । शृ॰ अदिः । अण् । टाप् ॥

शारदिक : । पुं॰ रोगे । शारदे ॥ विभाषा रोगातपयोरिति ठञ् । पक्षे॰ शारदो रोग आतपो वा ॥ न॰ शरदि भवे॰ श्राद्धे ॥ श्राद्धे शरद इति ठञ् ॥

शारदी । स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ शरदि भवा । सन्धिवेलेत्यण् । ङीप् ॥ सप्तपर्णे ॥ शरदि पुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यदित्यण् । ङीप् ॥

शारदीय : । पुं॰ दुर्गोत्सवे ॥ यथा ।

चदूरेजगदम्बाया : शारदीयोमहोत्सव : ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री० शरत्कालिकदुर्गामहापूजायाम् ॥

शारद्वत : । पुं० कृपे ॥

शारि : । पुं० अक्षोपकरणे । द्यूतसाधने । खेलन्याम् । शारे । गुटिका० गोट० सारि० इ० भा० प्र० ॥ स्त्री० शकुनिकाप्रभेदे ॥ युद्धार्थगजपर्याणे ॥ व्यवहारान्तरे ॥ शृणाति । शॄ० । अ: शकुनादिति ०इञ् ॥ कपटे ॥ वह्वादित्वात्पक्षेङीषि० शारी ॥

शारिका । स्त्री० खगान्तरे । पीतपादायाम् । गोराख्याम् । मैना० इ० भा० ॥ शृणातिहु : खंविरहिणीनाम् । शॄ० । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ वीणावादनदण्डे ॥ इ० हे०न्द्र : ॥

शारीफलम् । न० अष्टापदे । शारिखेलनाधारे । शारीणांखेलनाधारपट्टे । चौपड० इ० भा० शारीणांफलम्० पट्ट : ॥

शारिफलक : । पुं० न० शारिफले । अक्षपीठिकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री० गोप्याम् । श्यामायाम् । अनन्तायाम् । उत्पलशारिवायाम् ॥ अस्यागुणा : । श्वेतकृष्णप्रभेदेनशारिवाद्विविधास्मृता ॥ शारिवायुगलंस्वादुस्निग्धंशुक्रकरंगुरु । अग्निमान्द्यारुचिश्वासकासामविषनाशनम् ॥ दोषत्रयास्रप्रदरज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच । एकंवाशारिवामूलंसर्वव्रणविशोधनमिति ॥ शरणम् । शॄ० । कृमॄत्यादिना० उण् । शारिरस्त्यस्या: । अन्येभ्योपीतिव : ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री० पाशकविशेषे । पञ्चम्याम् ॥ यथा । चुञ्चुरीतिन्तिडीद्यूतं० पञ्चमीशारिशृङ्खला । नयपीठीचाष्टकाङ्को० नय: स्यादजपुत्रक : ॥ एतेपाशकभेदा: स्यु० जंघकोलाहलोपिच । इति शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री० शारिपदार्थे ॥ कुशायाम् ॥

शारीर : । पुं० जीवे ॥ न० वृषे ॥ त्रि० देहजे ॥ शरीरेभव : शरीरेजातो वा । अण् ॥ कर्मविशेषे । शरीरस्थितिमात्रप्रयोजने० कौपीनाच्छादनादिग्रहणभिक्षाटनादिरूपेयतिस्मृतिशास्त्राभ्यनुज्ञाते ॥ शारीरंकेवलंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषमिति भगवदुक्ते : ॥ शरीरप्रधानै : कर्त्रादिभि : साध्येचकर्मणिनतुकेवलेनशरीरेण० पञ्चैतेतस्यहेतवइत्युक्ते : ॥ शरीरमात्रसाध्येचकर्मणि ॥ तपोविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

रुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्म
चर्य्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥

शारीरकः । पुं॰ जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम् । तत्र भवः । अण्
॥ शारीरकं भाष्यमिति तस्य भेदोपचा
रात् ॥

शारीरकसूत्रम् । न॰ उत्तरमीमांसा
याम् । अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्या
दिव्यासप्रणीतेषु॰ जीवयाथात्म्य
वादिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु ॥
शारीरको जीवः स सूत्र्यते याथात्म्य
मनिरूप्यते यैस्तानीति व्याख्यानात् ॥

शारीरकीयः । पुं॰ ग्रन्थविशेषे ॥
शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अ
धिकृत्य कृते ग्रन्थ इत्यर्थे॰ वृद्धाच्छः ॥

शारुकः । त्रि॰ हिंसके ॥

शार्कः । पुं॰ शर्करायाम् ॥

शार्ककः । पुं॰ दुग्धफेने ॥ शर्क
रापिण्डे ॥

शार्करः । पुं॰ दुग्धफेने ॥ शर्करेव
। शर्करादिभ्योण् ॥ शर्करान्वित
देशे । शर्करायाम् । शर्करिले ॥
शर्करास्य च । देशे लुबिलचाविति
चादण् ॥ त्रि॰ शर्करासम्बन्धि
नि ॥

शार्कराक्षः । पुं॰ जनाख्यर्षौ ॥
शर्कराक्षस्यापत्यम् । गोत्रापत्ये॰
गर्गादित्वाद्यञ् ॥

शार्ङ्गः । पुं॰ न॰ विष्णोर्धनुषि ॥
कार्मुकमात्रे ॥ शृङ्गस्य विकारः ।
अनुदात्तादेश्चेत्यञ् ॥ पुं॰ पक्षि
णि ॥ शृणाति । शॄ॰ । गण्ड
कुनाविति गण्॰ तस्य नुट् । यद्वा
श्रिणातीतिधातोर्ड्विः । त्रि॰
शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न॰ आर्द्रके ॥

शार्ङ्गधन्वा । पुं॰ विष्णौ ॥ इन्द्रि
याद्यहङ्कारात्मकं॰ शार्ङ्गनामधनु
र्यस्य । धनुषश्चेत्यनञ् ॥ यथा
। भूतादिमिन्द्रियादिं द्विधाहङ्कार
मीश्वरः । बिभर्त्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्ग
रूपेण च स्थितिमिति वि॰ पु॰ ॥

शार्ङ्गपाणिः । पुं॰ विष्णौ ॥ शा
र्ङ्गं पाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः
परे निष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनि
पातः ॥

शार्ङ्गी । पुं॰ विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या
स्ति । अतइनिठनाविति॰ इनिः ।
॥ धन्विमात्रे ॥

शार्दूलः । पुं॰ व्याघ्रे ॥ पशुविशे
षे ॥ राक्षसे । उत्तरस्थितः स
त्तमे ॥ यथा॰ राजशार्दूलः ॥
अग्नौ । चित्रके ॥ शारयति । शॄ॰
स्वार्थे णिचः क्विप् । दूयते । टुदु
परितापे । अन्तर्भावितण्यर्थः ।
बाहुलकात् क्लः । शाः चासौ दूलश्च ।
यद्वा । शृणाति । पिञ्जादित्वादूल
च् । बाहुलकाद्दुक् । वृद्धिः ॥

शार्दूललसितम् । न॰ धृति १८

छन्दःप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । मः सौजःसततसाः दिनैशरऋतुभिः शार्दूललसितम् ॥ यथा । कृत्वाकंसमृगेपराक्रमविधिं शार्दूललसितं यश्च क्षितिभारकारिषुसुराराति ष्वतिदूरम् । सन्तोषंपरमन्तुदेवनिवहे त्रैलोक्यशरणं श्रेयोनःसततमौत्वपारमहिमालक्ष्मीप्रियतमः ॥

शार्दूलवाहनः । पुं० पञ्चविंशति पूर्वजिनान्तर्गतजिने ॥

शार्दूलविक्रीडितम् । न० अतिधृति १९ वृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम् ॥ यथा । गोविन्दंप्रणमोत्तमाङ्गरसनेत्वंघोषया हर्निशम् पाणीपूजयतंमनः स्मरपदेतस्यालयंगच्छतम् । एवंचेत्कुरुताखिलंममहितंशीर्षादयस्तद्ध्रुवम् नप्रेक्षे भवतांकृतेभवमहाशार्दूलविक्रीडितम् ॥

शार्वरम् । न० अन्धतमसे । ध्वान्ते ॥ त्रि० घातुके । शर्वर्यांभवम् । तत्रभवइत्यण् । काणाट्ठञ् चितः ॥ शर्वरीसम्बन्धिनि ॥

शार्वरी । स्त्री० शर्वर्याम् । रात्रौ ॥

शार्वी । स्त्री० ऐशान्यांदिशि ॥

शालः । पुं० मत्स्यविशेषे । गजर्के । गजाड० द्रु० प्र० ॥ शालिवाहननृपे ॥ नदविशेषे ॥ सालवृक्षे ॥ शाडाते । शाड्श्लाघायाम् । कर्मणि० घञ् । डलयोरैक्यम् ॥ स्कन्धे । शीतन् कर्णे । बाहुलकात्कालन् वा ।

शालग्रामः । पुं० हरिक्षेत्रे । गण्डकीशिलायाम् । विष्णुवाहिदेवानांप्रतिबिम्बरूपेपाषाणविशेषे। गण्डक्याश्चैकदेशेचशालग्रामस्थलंस्मृतम् । पाषाणंतद्भवंयत्तच्छालग्राममितिस्मृतम् ॥ शालवृक्षोपलक्षितोग्रामः शालग्रामः शालग्रामेभवः । अण् ॥ अपिपापसमाचारोब्रह्महत्यायुतोऽपिवा । शालग्रामशिलातोयंपीत्वायातिपरांगतिम् ॥ तुलसीचन्दनंचक्रंशङ्खोघण्टाचचक्रकम् । शिलाताम्रस्यपात्रन्तुविष्णोर्नामपदामृतम् ॥ पदामृतन्तुनवभिः पापराशिप्रदाहकम् । वदन्तिमुनयःशान्ताःसर्वशास्त्रार्थकोविदाः ॥ सर्वतीर्थपरिस्नानात्सर्वक्रतुसमर्चनात् पुण्यंभवतियद्राजन्बिन्दौबिन्दौतदद्भुतम् ॥ शालग्रामशिलायत्रपूज्यतेपुरुषोत्तमः । तत्रयोजनमात्रन्तुतीर्थकोटिसमन्वितम् ॥ शालग्रामाःसमाःपूज्याःसमेषुद्वितयंनहि । विषमाएवपूज्यावैविषमेषुत्रयंनहि ॥ द्वारावतीभ

वं चक्रांतथावै गण्डकीभवम् । उभ
योः सङ्गमेयत्रतत्रगङ्गासमुद्रगा ॥
शालग्रामोहरेर्मूर्त्तिर्जगन्नाथश्चभा
रतम् । कलेर्दशसहस्रान्ते ययुस्त्य
क्त्वाहरेः पदम् ॥ विप्रक्षत्रियवै
श्यानांशालग्रामशिलार्च्चने अ
धिकारोनशूद्राणांहरेरर्च्चितमेत-
सा ॥

शालग्रामगिरिः । पुं॰ शालग्रामोत्
पादकपर्वते ॥

शालङ्कटङ्कटः । पुं॰ सुकेशिनिशाच
रे ॥

शालङ्कायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ न
न्दिनि । शिवद्वारपाले ॥

शालङ्कायनकः । पुं॰ शालङ्कायनान
विषयेदेशे ॥ राजन्यादिभ्योवुञ् ॥

शालङ्कायनजीवसूः । स्त्री॰ व्यासमा
तरि ॥

शालङ्किः । पुं॰ मुनिविशेषे । पाणि
नौ ॥

शालजः । पुं॰ गर्जकभक्षे । शाले ॥

शालनिर्यासः । पुं॰ धूनके । सर्ज्जर
से ॥

शालपर्णिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

शालपर्णी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे । वि
दारिगन्धायाम् । अंशुमत्याम् ।
स्थिरायाम् । शालपाणी॰ हू॰ गौ॰
भा॰ ॥ अस्यागुणायथा । शालपर्णी
गरच्छर्दिज्वरश्वासातिसारजित् ।
शोषदोषत्रयहरीबृंहण्युक्तारसायनी
॥ तिक्ताविषहरीस्वादुः क्षतकास
कृमिप्रणुत् ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

शालभञ्जिका । स्त्री॰ शालभञ्ज्या
म् ॥

शालभञ्जी । स्त्री॰ पञ्चालिकायाम् ।
दन्तकाष्ठादिनिर्मितपुत्तिकायाम् ॥
वेश्यायां ॥

शालवः । पुं॰ लोध्रे ॥

शालवेष्टः । पुं॰ धूनके ॥ शालस्यवे
ष्टोनिर्यासः ॥

शालसारः । पुं॰ तरौ । द्रुमे ॥ हिङ्गु
नि ॥

शाला । स्त्री॰ गृहे ॥ गेहैकप्रदेशे ।
द्रुमस्कन्धशाखायाम् । स्कन्धात्प्र
थमोत्पन्नप्रधानशाखायाम् ॥ शल
त्यत्र । शलगतौ । हलश्चेति॰ घ
ञ् ॥ यद्वा । शलति । शलचलने
। ज्वलितीतिणः ॥ श्यति । शो॰
। बाहुलकात्॰ कालन्वा ॥

शालाकटुकम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

शालाकी । पुं॰ शस्त्रवैद्ये ॥ नापिते
॥ शिल्पधारिणि ॥ इतिकश्चित् ॥

शालाक्यम् । न॰ आयुर्वेदस्याङ्गविशे
षे ॥ यथाहसुश्रुतः । तत्र॰ शाला
क्यंनाम॰ ऊर्द्ध्वजत्रुगतानांरोगा
णां॰ श्रवणनयनवदनघ्राणादिसं
श्रितानांव्याधीनामुपशमनार्थमि
ति ॥

शालाग्निः । पुं॰ आवसथ्याग्नौ ॥

शालाङ्की । स्त्री॰ पुत्तलिकायाम् । पञ्चालिकायाम् ॥ इ॰ श॰ र॰ ली ॥

शालाजिरः । पुं॰ न॰ शरावे ॥

शालाञ्जिः । स्त्री॰ शाकविशेषे । शालिञ्चे ॥

शालातुरीयः । पुं॰ पाणिनीयमुनौ ॥ शलातुरोऽभिजनोऽस्य । तूदीशलातुरेतिछण् ॥

शालानी । विदार्याम् ॥

शालामृगः । शृगाले ॥

शालारम् । न॰ हस्तिनखे । पुरद्वारस्तम्भचये ॥ सोपाने ॥ पक्षिपञ्जरे ॥

शालावृकः । पुं॰ शृगाले ॥ सारमेये ॥ वलीमुखे । मर्कटे । वानरे ॥ शालां वृणोति । वृञ्॰ । सृवृभूशुषिमुष्यः कक् ॥ विडाले ॥

शालिः । पुं॰ गन्धोतौ । गन्धमार्जारे ॥ कलमादिधान्ये ॥ आदिशब्दात्राजशाल्याद्यावोद्ध्याः ॥ तैयथा । राजान्नषष्टिकसितेतररक्तमुण्डस्थूलाणुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञाः । व्रीहिस्तथेतिदशधाभुविशालयस्तु तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ शाडाते । शाड्श्लाघायाम् । डलयोरैक्यम् ॥ इन् ॥ शाल्यतेवा । शल चलने । ध्वन्तः । अचइः ॥ यद्वा । शृणाति । शृ॰ । बाहुलकादिञ् । शारिः । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥ शालयोद्विविधाः प्रोक्ता जलजाः स्थलजास्तथा । तत्र । कण्डनेनविनाशुक्ला हैमनाः शालयः स्मृताः ॥ शालीनांनामान्याह । रक्तशालिः सकलमः पाण्डुकः शकुनाहृतः । सुगन्धकः कर्दमकोमहाशालिश्चदूषकः ॥ पुष्पाण्डकः पुण्डरीकस्तथामहिषमस्तकः । दीर्घशूकः काञ्चनकोहायनोलोध्रपुष्पकः ॥ इत्याद्याशालयः सन्तिबहवोबहुदेशजाः । ग्रन्थविस्तरभीतेस्तेसमस्तानात्रभाषिताः ॥ अथगुणाः । शालयोमधुराः स्निग्धाबल्याबद्धाल्पवर्चसः । कषायालघवोरुच्याः स्वर्यावृष्यावृंहणाः ॥ अल्पानिलकफाः शीताः पित्तघ्नामूत्रलास्तथा । शालयोदग्धमृज्जाताः कषायालघुपाकिनः ॥ सृष्टमूत्रपुरीषारूक्षाः श्लेष्मापकर्षणाः ॥ कैदारावातपित्तघ्नागुरवः कफशुक्रलाः । कषायाअल्पवर्चस्कामधुराश्चबलावहाः ॥ कैदाराः कृष्टजलजाः ॥ स्थलजाः स्वादवः पित्तकफघ्नावातवह्निदाः । किञ्चित्तिक्ताः कषायाश्चविपाकेकटुकाश्चपि ॥ स्थलजाः :

अकृष्टभूमिजाः स्वयंजाताः ॥ वा पितामधुरावृष्याश्लक्ष्णाः पित्तप्रशमनाः । शुक्लाः अल्पवर्चस्काः कषायागुरवोहिमाः ॥ वापिताः कृष्टे च अकृष्टे च वा । वापितेभ्योगुणैः किञ्चिद्धीनाः प्रोक्ताः त्ववापिताः । कृष्टे च अकृष्टे च वा । रोपितास्तुनवाहृष्याः पुराणाकुघवः स्मृताः ॥ रोपितारोपिताभूयः शीघ्रपाकागुणाधिकाः ॥ छिन्नरूढाहिमारूक्षाश्लक्ष्णाः पित्तकफापहाः ॥ बद्धविट्काः कषायास्सलघवःस्वाल्पतिक्तकाः ॥ रक्तशालिर्वरस्तेषुबल्योवर्ण्यस्त्रिदोषजित् । चक्षुष्योमूत्रलः स्वर्यः शुक्रलस्तृट्ज्वरापहः ॥ विषव्रणश्वासकासदाहनुद्वह्निपुष्टिदः । तस्माद्ल्पान्तरगुणाः शालयोमहदादयः ॥ रक्तशालिः दौदखानी इतिमगधदेशीयप्रसिद्धिः ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

शालिकरः । पुं० षण्मासस्यचयोदशेप्रभेदे ०॥॥०

शालिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

शालिञ्च । पुं० शाकविशेषे । दीपने ॥

शाली । त्रि० शोभायमाने ॥ शालते । शालकत्थने । तच्छीलः । णिनि ः ॥ पदान्तेयुक्तवाचकोयं । यथा । स्मितशाली ॥

शालिनी । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दोभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । मात्तौगौ चेच्छालिनीवेदलोकैः ॥ यथा । अंहोहन्तिज्ञानवृद्धिंविधत्तेधर्मंधत्तेकाममर्थंचसूते । मुक्तिंदत्ते सर्वदोपास्यमानापुंसांश्रद्धाशालिनीविष्णुभक्तिः ॥ गृहपायाम् ॥

शालिनीकरणम् । न० न्यग्भावने । तिरस्कारः इतियावत् ॥ इ० वि० शेषः ॥

शालिपर्णी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

शालिपिष्टम् । न० स्फटिकोपले । धौतशिले ॥

शालिवाहनः । पुं० वर्त्तमानशककर्त्तरिनृपविशेषे ॥

शालिहोत्रः । पुं० अश्वे । सुद्गभुजि । घोटके ॥ मुनिविशेषे ॥

शाली । स्त्री० कृष्णजीरके ॥

शालीनः । त्रि० अधृष्टे । सलज्जे ॥ शालाप्रवेशमर्हति । शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोरितिसाधुः ॥ शोभमाने ॥ यथा । वनहरिणशालीननयनाद्भ्याचार्याः ॥

शालिना । स्त्री० मिश्रेयायाम् ॥

शालीयः । त्रि० शालाशम्भवे ॥

शालुः । पुं० कषायद्रव्ये ॥ चौरकाख्यौषधौ ॥ मण्डूके । भेके ॥ न० शालूके ॥

शालुकम् । न० पङ्कशूरणे ॥ शालूके ॥

शालूकम् । न० सौगन्धिकादीनां

कन्दे । पङ्कशूरणे ॥ शालूकंशीतलंवृष्यंपित्तदाहास्रनुद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानिलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षंभिस्साण्डमपितद्गुणम् ॥ जातीफले ॥ शल्यते॰ शलतिवा । शलचलनसंवरणयोः । शलिमण्डिभ्यामूकण्॰ हद्धिश्च ॥

शालूकिनी । स्त्री॰ ग्रामविशेषे ॥ शालूकानिसन्त्यस्याः देशे । पुष्करादिभ्योदेशइति॰ इनिः ॥ तीर्थविशेषे ॥

शालूरः । पुं॰ भवे । दर्दुरे ॥ शाडते । शाडगतौ । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविल्वूरः । डलयोरैक्यम् ॥ शालतेवा । शालकत्थने ॥ पूर्ववदूरः ॥

शालेयः । पुं॰ मिसौ । मधुरायाम् ॥ त्रि॰ शाल्युद्भवेक्षेत्रे । धान्यसामान्यस्यकलमादेश्चोत्पत्तियोग्येक्षेत्रे ॥ शालीनांभवनंक्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् । तदस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

शालेयधाराभृत् । पुं॰ गिरिविशेषे । शालेरमौ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । शालिवाहनजन्मस्थाने ॥

शालेया । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

शाल्मलः । पुं॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ शाल्मलिद्वीपे ।

शाल्मलिः । पुं॰ स्त्री॰ पिच्छिलायाम् । पूरण्याम् । मोचायाम् । स्थिरायुषि । सेमल॰ सेंमर॰ इ॰भा॰ । षष्टिवर्षसहस्राणिवनेतिष्ठतिशाल्मलिः ॥ अस्यागुणायथा । शाल्मलिः शीतलास्वाद्वीरसेपाकेरसायनी । श्लेष्मलास्निग्धवीजाचवृंहणीरक्तपित्तजित् ॥ इति ॥ शालयति । शलचलनेणिजन्तः । क्विप् । मलते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यइन् । शाल्चासौमलिश्च ॥ द्वीपविशेषे । सहस्रयोजनोन्नतः सूर्यद्युति शाल्मलिश्च । शाल्मलिद्वीपेस्ति । यथा । शाल्मलेशाल्मलीवृक्षोहैमः साहस्रिकोऽम्भाः । प्रियोमराणां तत्केतुः सततद्धाह्यानिरवृक्षनद्युति ॥

शाल्मलिकः । पुं॰ रोहितकवृक्षे । कूटशाल्मली ॥

शाल्मली । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰हा॰नो ॥

शाल्मलिनिर्यासः । पुं॰ मोचरसे ॥

शाल्मलिनी । स्त्री॰ शाल्मलीवृक्षे ॥

शाल्मलिपत्रकः । पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥

शाल्मलिस्थः । पुं॰ गरुडे । शाल्मलिद्वीपस्थशाल्मलिवृक्षेतिष्ठति । स्था॰ । कः ॥

शाल्मली । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ कृदिकारादक्तिनः इति ङीष् ॥

शाल्मलीकन्दः । पुं॰ शाल्मलिवृक्षमूले । विजुले । मलघ्ने ॥

शाल्मलीपुष्पम् । न॰ पिच्छिलाकुसुमे ॥ तच्छाकगुणा : । शाल्मलीपुष्पशाकन्तुघृतसैन्धवसाधितम् । प्रदरंनाशयत्येवदु : साध्यञ्चनसंशय : ॥ रसेपाकेचमधुरंकषायंशीतलंगुरु । कफपित्तास्रजिद्ग्राहिशातलञ्चप्रकीर्त्तितम् ॥

शाल्मलीफल : । पुं॰ तेज : फलवृक्षे ॥

शाल्मलीवेष्ट : । पुं॰ पिच्छायाम् । मोचरसे । मोचस्रावे सैमरगोंद इतिख्याते ॥ शाल्मल्यावेष्ट : ॥

शाव : । पुं॰ अर्भके । शिशौ ॥ त्रि॰ शवसम्बन्धिनि । शव्यते । शवगतौ । घञ् । शवस्यायम् । अण् ॥

शावक : । पुं॰ शिशौ । बाले । शव्यते । शव॰ । घञ् । स्वार्थेकन् ॥

शावर : । पुं॰ पापे ॥ अपराधे ॥ श्वेतलोध्रे । गालवे ॥ शवराणामयम् । तस्येदमित्यण् । शवरस्वामिकृतभाष्ये ॥ न॰ तन्त्रविशेषे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ त्रि॰ शवरसम्बन्धिनि ॥

शावरभेदाख्यम् । न॰ ताम्रे ॥

शावरी । स्त्री॰ शूकरशिम्ब्याम् ॥ ङीप् ॥

शावरोत्सव : । पुं॰ म्लेच्छकृतोत्सवे ॥ यथा । पूजयित्वामहाष्टम्यांनवम्यांबलिभिस्तथा । विसर्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणे शावरोत्सवैरित्यादिकालिकापुराणम् ॥

शाश्वत : । पुं॰ वेदव्यासे । त्रि॰ नित्ये॰ अनाद्यनन्ते॰ सदैकरूपे॰ परमात्मनि ॥ शश्वत्सर्वदाभवति॰ नापक्षीयतेनापचीयतेचयोह्यशाश्वता:सोऽपक्षीयतेऽपचीयतेच॰ अयन्तुनतथा ॥ सतते । अनारते । सापेक्षनित्ये ॥ शश्वद्भव : । तत्रभवइत्यण् । अनित्योऽव्ययानांटिलोपोवहिषष्टिलोपश्चेत्यव्ययानांटिलोपविधानाज्ज्ञापकात् ॥ पारिभाषिकशाश्वतंयथागारुडे । शाश्वतंदेवपूजादि॰ विप्रदानञ्चशाश्वतम् । शाश्वतीसद्गुणाविद्या॰सुहृन्मित्रञ्चशाश्वतमिति ॥

शाश्वतिक : । त्रि॰ नित्ये ॥ शश्वद्भव : । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । शाश्वतिकइतिनिर्देशान्नकादेश : ॥

शाष्कल : । त्रि॰ आमिषाशिनि ॥ शष्कुलीमांसोपलक्षणम् । तामत्ति । शेषइत्यण् । पृषोदरादि : ॥

शाष्कुलि : । त्रि॰ मांसाशिनि ॥ शष्कुलीमांसोपलक्षणम् तामत्ति । शेषइत्यण् ॥

शाष्कुलिकम् । न॰ शष्कुलीवृन्दे । शष्कुलीनांसमूह : । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ त्रि॰ शष्कुलिप्रिये ॥ शष्कुल्योभक्तिरस्य अचित्ताददेशका

ख्यातृकन् ॥ शष्कुलीसदृशे ॥ श
ष्कुलीव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ।
शासकः । त्रि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ शास्ति ।
शासु० ण्वुल् ॥
शासनम् । न० राजदत्तोर्व्याम् ॥
लेखे । लिपौ । लिखायाम् ॥
आज्ञायाम् । प्रवर्त्तनायाम् ॥
शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ पत्रे ॥ श्रुति
स्मृतिपुराणाज्ञावले ॥ शासुअनुशिष्टौ
। ल्युट् ॥ ॥ त्रि० । शासयि
तरि ॥ णिजन्ताच्छासेर्नन्द्यादि
त्वाल्ल्युः ॥
शासनहरः । पुं० राजदूते ॥ आज्ञा
वाहके ॥
शासितः । त्रि० कृतशासने ॥
शासिता । त्रि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्त
म्बपर्य्यन्तस्य० चेतनाचेतनस्य० ज
गतोनियन्तर्य्यन्तर्यामिणिपरमात्मनि
॥ सोयमग्न्यादीनामीषणादिनिय
मोयस्मादित्यादीनांभ्रमणादिनिय
मोयच्चकर्मणांफलप्रतिनियतमेतत्
सर्वंपरमात्माधीनमस्ति ॥
शास्तिः । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ रा
जदण्डे । शासु० । बाहुलकात्
तिप्रत्ययः इत्वाभावश्च ।
शास्ता । पुं० उपाध्याये ॥ पितरि ॥
राजनि ॥ बुद्धे ॥ समन्तभद्रे ।
जिने ॥ त्रि० शासके । देशके ।
शासितरि ॥ शास्तिर्हिंसेयान्०
इति० शास्ता । तृन्तृचौशंसिक्ष
दादिभ्यः संज्ञायांचानिटाविति
तृन्० तृच्वा । नप्तृादिग्रहणव्यु
त्पत्तिपक्षे नियमार्थत्वान्नदीर्घः ।
पितृवत्० शास्तृशब्दः ॥ योधाता
चाबधाताचयोराजाजगतः पतौ
योगाशास्तारोविलोकेस्मिन्धर्माधर्मौ
प्रकीर्त्तिताविति ब्रह्मपुराणे तुस्वु
लृटचाविति तृच्योध्यः ॥ प्रशासि
तरि । ईश्वरे ॥ सर्वेषांवर्णाश्रमा
णांतत्तत्कर्मण्यधिकृतानांश्रु त
स्मृत्यादिभिरनुशिष्टिंकरोतीतितथा
। शासियद्यपिसेट्कस्तथापिश्छन्
दप्रयोगानुरोधादनित्यमागमशासन
मितिन्यायात्० यसितस्कभितेत्या
दिछन्दसिनिपातनादिडभावः ॥
शास्त्रम् । न० । आज्ञायाम् । नि
देशे । आगमे । वेदे । शिष्यते०
अनुशिष्यतेऽपूर्वोर्थोबोध्यतेऽनेनेति
शास्त्रंवेदएव ॥ वेदोपजीविषु० स्मृ
तिपुराणागमादिषु ॥ एकप्रयोज
नोपनिबद्धेऽशेषार्थप्रतिपादके ॥
छन्दोव्याकरणाभिधानकोषकलाच
तुरङ्गगजतुरगखङ्गादिलक्षणग्रन्थाः
शास्त्राणिभवन्ति ॥ प्रवृत्तिर्वानिवृ
त्तिर्वानित्येनकृतकेनवा । पुंसांये
नोपदिश्येततच्छास्त्रमभिधीयते ॥

तच्छास्त्रं त्रिविधं प्रोक्तं सात्त्विकादिविभेदतः । यथोक्तं देवीभागवते । सात्त्विकं तच्च वेदान्तमीमांसाराद्धसंमतम् । तामसं न्यायशास्त्रञ्च हेतुवादाभियन्त्रितमिति ॥ तदाध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा यथा कुलार्णवे । षड्दर्शनमहाकूपे पतिताः पशवः प्रिये । परमार्थं न जानन्ति पशुपाशनियन्त्रिताः ॥ वेदशास्त्रार्णवे घोरे उह्यमाना इतस्ततः । षडूर्म्मिनिग्रहग्रस्तास्तिष्ठन्ति हि कुतार्किकाः ॥ वेदागमपुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः । विडम्बकस्य तस्यैव तत् सर्वं काकभाषितम् ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिन्तासमाकुलाः । पठन्त्यहर्निशं देवि परतत्त्वपराङ्मुखाः ॥ वाक्यच्छन्दोनिबन्धेन काव्यालङ्कारशोभिताः । चिन्तया दुःखिता मूढास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः ॥ अन्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति चान्यथा । अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यां कुर्व्वन्ति चान्यथा ॥ कथयन्त्युन्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च । अहङ्कारहताः केचिदुपदेशादिवर्ज्जिताः ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि बोधयन्ति परस्परम् । न जानन्ति परं तत्त्वं दर्व्वी पाकरसं यथा ॥ शिरो वहति पुष्पाणि गन्धं जानाति नासिका ।

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो भावबोधकः ॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु मुह्यति । गोपः कक्षगते छागे कूपं पश्यति दुर्म्मतिः ॥ संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि क्षमः । न निवर्त्तते तिमिरं कदाचिद्दीपवार्त्तया ॥ प्रज्ञाहीनस्य पठनमन्धस्य दर्पणं यथा । देवी प्रज्ञावतः शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य साधनम् ॥ अग्रतः पृष्ठतः केचित् पार्श्वयोरिति केचन । तत्त्वमीदृक् तादृगिति विवदन्ति परस्परम् ॥ सद्विद्यादानशौर्य्यादिगुणैर्विख्यातमानवः । ईदृशस्तादृशश्चेति दूरस्थः कथ्यते जनः ॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वार्त्तया ग्रहणं प्रिये । एवं ये शास्त्रसम्मूढास्ते दूरस्था न संशयः ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयं सर्वं तच्छ्रोतुमिच्छति । दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव गच्छति ॥ वेदाद्यनेकशास्त्राणि स्वल्पायुर्विघ्नकोटयः । तस्मात् सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भसः ॥ अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि तत्त्वं ज्ञात्वाथ बुद्धिमान् । पलालमिव धान्यार्थी सर्वशास्त्राणि सन्त्यजेत् ॥ यथाऽमृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजनम् । तत्त्वज्ञस्य तथा देवि न शास्त्रेण प्रयोजनम् ॥ न वेदाध्ययनान्मुक्तिर्न शास्त्रपठनादपि । ज्ञानादेव

हिमुक्तिः स्यान्नान्यथा वीरवन्दिते ॥ आगमाः कारणं मुक्तेर्दर्शनानि न कारणम् । तथैव सर्वकर्माणि ज्ञानमेव हि कारणम् ॥ मुक्तिदा गुरुवागेका विद्याः सर्वा विडम्बनाः । काष्ठभारसहस्रेषु एकं सञ्जीवनं परम् ॥ अद्वैतं हि शिवप्रोक्तं क्रियायासविवर्ज्जितम् । गुरुवक्त्रेण लभ्येत नाधीतागमकोटिभिः ॥ आगमोत्थं विवेकोत्थं द्विधा ज्ञानं प्रचक्षते । शब्दब्रह्मागममयं परंब्रह्म विवेकजम् ॥ अद्वैतं केचिदिच्छन्ति द्वैतमिच्छन्ति चापरे । मम तत्त्वं न जानन्ति द्वैताद्वैतविवर्ज्जितम् ॥ द्वे पदे बन्धमोक्षाय निर्ममेति ममेति च । ममेति बध्यते जन्तुर्निर्ममेति विमुच्यते ॥ तत् कर्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तिदा । आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥ यावत् कर्म्माणि दीप्यन्ते यावत् संसारवासना । यावदिन्द्रियचापल्यं तावत्तत्त्वकथा कुतः ॥ यावत् प्रयत्नवेगोऽस्ति यावत्सङ्कल्पकल्पना । यावन्न मनसः स्थैर्यं तावत् तत्त्वकथा कुतः ॥ यावद्देहाभिमानश्च ममता यावदेव हि । यावन्न गुरुकारुण्यं तावत् तत्त्वकथा कुतः ॥ तावत् तपो व्रतं तीर्थं जपहोमार्च्चनादिकम् । वेदशास्त्रागमकथा यावत् तत्त्वं न विन्दति ॥ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सर्वावस्थासु सर्वदा । तत्त्वनिष्ठो भवेद्देवि यदीच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ धर्म्मज्ञानसुपुष्पस्य स्वर्गमोक्षफलस्य च । तापत्रयार्त्तिसन्तप्तश्छायां मोक्षतरोः श्रयेत् ॥ इति ॥ वह्निपुराणेऽपि । पुराणं भारतं वेदा धर्म्मशास्त्राणि यानि च । आयुषः क्षपणायैव धर्म्मं तन्नैवाचरेत् ॥ पुत्त्रदारादिसंसारः पुंसां सम्मूढचेतसाम् । विदुषां शास्त्रसंसारः सद्योगाभ्यासविघ्नकृत् ॥ इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयं यः सर्वं ज्ञातुमिच्छति । अपि वर्षशतेनापि शास्त्रान्तं नाधिगच्छति ॥ विज्ञायाक्षरतन्मात्रं जीवितञ्चापि चञ्चलम् । विहाय शास्त्रजालानि पारलौकिकमाचरेत् । पण्डितोऽपि हि मूर्खोऽसौ शक्तियुक्तोऽप्यशक्तिकः । यः संसारान्न चात्मानं समुत्तारयितुं क्षमः ॥ इति ॥ शैवपाशुपतादिशास्त्रोत्पत्तिर्यथा गन्धर्व्वतन्त्रे ॥ प्रथमं हि मया प्रोक्तं शैवं पाशुपतादिकम् । मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः सम्प्रोक्तानि ततः परम् ॥ कणादेन च सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् । गौतमेन तथा न्यायं साङ्ख्यन्तु कपिलेन हि ॥ धिषणेन तथा प्रोक्तं चार्व्वाकमतिगर्हितम् । दैत्यानां नाशनार्थाय विष्णु

नाबुद्धिरूपिणा ॥ बौद्धशास्त्रं तथा प्रोक्तं नग्ननीलपटादिकम् । आपत्यं श्रुतिवाक्यानां दर्शयन् लोकगर्हितम् ॥ कर्मस्वरूपत्याज्यत्वमत्र वै प्रतिपद्यते । सर्वकर्मपरिभ्रष्टं कर्म्म्यन्तु तदुच्यते ॥ गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः सर्व एव हि । शार्गालीं योनिमापन्नाः सन्दिग्धाः सर्वकर्मस्विति ॥ शास्त्रविहीनोऽन्धः । यथोक्तम् । अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ इति ॥ शासनम् । शिष्यतेऽनेनेति वा । शासु अनुशिष्टौ । सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ॥ विहाय शास्त्रजालानि यत्सत्यं तदुपास्यताम् ॥

शास्त्रकृत् । पुं॰ ऋषौ । मुनौ ॥ त्रि॰ शास्त्रकारे ॥

शास्त्रगण्डः । पुं॰ प्रघटाविदि । छात्रगण्डे ॥ पदाद्यविदि । श्लोकाद्यवेत्तरि ॥

शास्त्रचक्षुः । न॰ व्याकरणे ॥

शास्त्रचारणः । पुं॰ शास्त्रदर्शिनि ॥

शास्त्रज्ञः । त्रि॰ शास्त्रविदि । आगमज्ञे । वस्तुयोज्ञे ॥ यथा । अनियुक्तो नियुक्तो वा शास्त्रज्ञो वक्तुमर्हति । दैवीं वाचं स वदति यः शास्त्रमुपजीवतीति । शास्त्रं जानातीति नारदः । ज्ञा॰ । कः ॥

शास्त्रतत्त्वज्ञः । परमार्थविदि ॥ गणके ॥ शास्त्रतत्त्वं जानाति । ज्ञा॰ । कः ॥

शास्त्रदर्शी । त्रि॰ शास्त्रज्ञे ॥

शास्त्रदृष्टिः । स्त्री॰ विवेकनचक्षुष्मत्तायाम् ॥

शास्त्रयोनिः । पुं॰ वेदप्रमाणके । परमात्मनि ॥ शास्त्रं योनिः कारणं प्रमाणमस्य । यतोशाद्भमानिभूतामौत्यादिशास्त्रादेवप्रमाणाज्जगतो जन्मादिकारणं ब्रह्माधिगम्यते ॥ वेदात्मकनिश्वासे ॥

शास्त्रयोनित्वम् । न॰ शास्त्रस्य वेदस्यापि कारणत्वे ॥ शास्त्रं योनिः कारणम् प्रमाणं यस्य । तस्य भावे ॥

शास्त्रवित् । द॰ । त्रि॰ अन्तर्वाणौ । शास्त्रज्ञे ॥ शास्त्रं वेत्ति । विद॰ । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥

शास्त्रविधिः । पुं॰ शास्त्रसम्बन्धिलिङादिशब्दे । कुर्यान्न कुर्यादित्येवं प्रवर्त्तनानिवर्त्तनात्मककर्त्तव्याकर्त्तव्यज्ञानहेतौ विधिविधाख्ये ॥ विधिनिषेधातिरिक्तमपि ब्रह्मप्रतिपादकं शास्त्रमस्तीति सूचयितुं विधिशब्दः ॥

शास्त्रशिल्पिनः । पुं॰ भूम्नि कीरेषु । काश्मीरदेशे ॥

शास्त्रितः । त्रि॰ विहिते ॥ शास्त्रं सञ्जातमस्य । तारकादित्वादित

च् ॥

शास्त्री॰ । त्रि॰ शास्त्रज्ञानवति ॥ शास्त्रमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

शास्त्रीयः । त्रि॰ शास्त्रेणप्रोक्ते ॥ वृद्धाच्छः ॥

शास्यः । त्रि॰ शासनयोग्ये । शासनीये ॥

शिंशपा । स्त्री॰ पिच्छिलायाम् । अगुरौ । सीसों इ॰ प्र॰ द्रुमे ॥ गुणायथा । शिंशपाकटुकातिक्ता कषायाशोषहारिणी । उष्णवीर्या हरेन्मेदः कुष्ठश्वित्रवमिक्रमीन् ॥ बस्तिरुग्व्रणदाहास्रशूलासान्गर्भपातिनीति॰ भा॰ प्र॰ ॥ शिंशपा वातनाशिनीतिराजवल्लभः ॥ शीघ्रं॰ शीर्षंवापाति । पा॰ । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । शिमित्यव्यक्तंशब्दं॰ शब्देनवा॰ शपति । शपआक्रोशे । पचाद्यच् ॥ शिंवाभिः शपतीतिवा । दैविकाशिंशपेतिनिर्द्देशाद्वाशब्दलोपः ॥

शिक्कुः । त्रि॰ अव्यवसायिनि ॥

शिक्यम् । न॰ काचे । दर्भमौञ्ज्यादिरसनारचितेदुग्धदध्यादिद्रव्याधारविशेषे ॥ सन्यासिनांभिक्षादिपात्राधारभूते । छींका इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्रंसतेऽस्मात् । स्रंसुअधःपतने । स्रसेः शिकुट्किच्चेति॰ धातोः शिरादेशोयत्प्रत्ययः कित्॰ तस्यकुडागमश्च ॥

शिक्या । स्त्री॰ शिक्ये । काचे ॥

शिक्यितः । त्रि॰ काचगते । शिक्यस्थापितवस्तुनि ॥ शिक्येधृतम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थइतिणिच् । क्तः ॥

शिक्षकः त्रि॰ शिक्षाकारके शिक्षाभिज्ञे ॥ शिक्षामधीते॰ वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

शिक्षणम् । न॰ विद्योपादाने ॥ शिक्षायाम् । शिक्षविद्योपादाने । ल्युट् ॥

शिक्षा । स्त्री॰ वेदाङ्गविशेषे । अकारादिवर्णानांस्थानप्रयत्नादिबोधके॰ अथशिक्षांप्रवक्ष्यामिपाणिनीयंमतं-यथेत्यादिपाणिन्यादिमुनिप्रोक्त-शास्त्रविशेषे ॥ शिक्षणे ॥ श्योनाकवृक्षे । शिक्ष्यतेस्थानादिकमनया । शिक्ष॰ । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

शिक्षाकरः । पुं॰ वेदव्यासे । त्रि॰ शिक्षाकर्त्तरि । शिक्षके ॥

शिक्षाकारः । पुं॰ पाणिन्यादिमुनौ ॥

शिक्षागुरुः । पुं॰ विद्यादातरिगुरौ ॥

शिक्षितः । त्रि॰ कुशले । विज्ञे बोधिते ॥ शिक्षासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । अशिशिक्षत् ।

शिख० । अशर्मकत्वात् कर्तरि क्तः ॥

शिखिताक्षर : । पुं० अक्षरमुखे । छात्रे ॥

शिख्य : । त्रि० शिखस्थे ॥

शिखण्ड : । पुं० बर्हे । मयूरपिच्छे । मोरपङ्ख० इ० भा० ॥ चूडायाम् ॥ शिखिनाम्यते । अमगत्यादिषु । अमन्तात् डः । शकन्ध्वादिः ॥

शिखण्डक : । पुं० काकपक्षे । पट्टे० इ० भा० । शिखाचये ॥ यथा । बालानाञ्च शिरःकार्यं त्रिशिखंमुण्डमेवचेति ॥ पुं० न० केकिपुच्छे ॥

शिखण्डिक : । पुं० कुक्कुटे । शिखण्डोऽस्यास्ति । ठन् ॥

शिखण्डिका । स्त्री० शिखायाम् ॥

शिखण्डी । पुं० कलापे । बर्हे । मोरपङ्ख० इ० भा० ॥ मयूरे । बर्हिणि ॥ गाङ्गेयारौ । भीष्मरिपौ । द्रुपदराजपुत्रे ॥ कुक्कुटे ॥ बाणे ॥ गोपवेशधरे विष्णौ ॥ शिखण्डो बर्हः कलापो लङ्करणमस्यास्मिन् वास्ति अतइनिठनाविति इनिः ॥

शिखण्डिनी । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ द्रुपदराजकन्यायाम् ॥ मयूरपिच्छभूषणायाम् ॥ मयूरकान्ताध्वजे ॥ शिखण्डोऽस्त्यस्याः । इन्नन्तात् ङीप् ॥

शिखण्डी । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ गौरादित्वात् ङीष् ॥

शिखर : । पुं० न० द्रुमाग्रे । शिरसि । अग्रे ॥ अद्रिशृङ्गे । कूटे । शृङ्गे ॥ पुलके ॥ कक्षे ॥ पक्वदाडिमबीजाभमाणिक्यशकले ॥ अग्रे ॥ कोटौ ॥ शिखाऽस्यास्ति । शिखायाङ्कस्तेति रः ॥ शिखाऽरालिवा । रा० क : । ङ्यापोरिति ह्रस्व : ॥

शिखरवासिनी । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ सातेभक्तुसुप्रीता देवी शिखरवासिनी । उग्रे वा तपसा लब्धो यथा पशुपतिः पतिः ॥

शिखरा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

शिखरिणी । स्त्री० रसालाप्रभेदे ॥ यथा । गव्यमावर्त्तितं दुग्धं निबद्धं दधिमाहिषम् । एकीकृत्य पटे घृष्टं शुभ्रशर्करयासमम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरीचैश्च समन्वितम् । नाम्ना शिखरिणी कुर्याद्रुचिं सकलजन्मभा ॥ अत्यष्टि १७ प्रभेदे ॥ यथा । रसैरुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी ॥ यथा । करादस्य भ्रष्टे ननु शिखरिणी दृश्यति शिखी । विलीनाः स्मः सत्यं नियतमवधेयं तदखिलैः । इति चलद्गोपानुचितनिभृतालापजनितस्मितं बिभ्रद्देवो जगदवतु गोवर्द्धनधरः । दृश्यति शिखी इति च्छेद. । नारीरत्ने ॥ मल्लिकायाम् ॥ रोमावल्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥

द्राचाविशेषे ॥ मूर्वायाम् ॥
शिखरी । पुं॰ अपामार्गे ॥ शैले । पर्वते ॥ पादपे । द्रुमे ॥ कोट्टे ॥ कोयष्टौ ॥ वन्दाके ॥ कर्कटशृङ्गाम् ॥ कुन्दुरुसंज्ञकनिर्यासे ॥ यावनाले ॥ शिखरमस्त्यस्य । अतइनि : ॥
शिखलोहित : । पुं॰ कुकुरमुडा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ इच्चे ॥
शिखा । स्त्री॰ शाखायाम् ॥ बर्हिचूडायाम् ॥ लाङ्गलिक्याम् ॥ अग्रमात्रे ॥ शिरोमध्यस्थकेशेषु । चूडायाम् । केशपाश्याम् । चोटी॰ इ॰भा॰ ॥ अग्निज्वालायाम् । ज्वालि । अर्चिषि ॥ प्रपदे ॥ प्रधाने ॥ शिफायाम् ॥ घृणौ । कामज्वरे ॥ मात्राछन्दःप्रभेदे ॥ यथा । द्विजवरमिह हिरसगुणितमुपनयतदनुजगणमपिनिधेहि खरगुणितमपरदलमपिकुरुवरफणिपतिमुखभणितरुचिरशिखेहि । यथा । वकुलवनमृदुपवनरयनिहतविरहिशतसुरभिरयमेति । दयिततमविरहिममहृदयमतितपतिसखियदिहतविधुरयमुदेति ॥ शेते । शीङोह्रस्वश्चेतिखः । ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्नगुणः ॥
शिखाकन्दम् । न॰ शृङ्गे । सलगम इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
शिखाजट : । पुं॰ ब्रह्मचारिविशेषे । शिखैवजटाजातायस्य : ॥ अथवा शिर : केशामुण्डितायस्यतथाविधोब्रह्मचारी॰ शिखाजटइत्युच्यते ॥
शिखाण्डक : । पुं॰ काकपक्षे ॥
शिखातरु : । पुं॰ दीपवृक्षे ॥ दीवट इ॰ भा॰ प्र॰ दीपाधारविशेषे ॥
शिखाधर : । पुं॰ मयूरे ॥ मञ्जुघोषे ।
शिखाधार : । पुं॰ मयूरे ॥
शिखामूलम् । न॰ शृङ्गे ॥
शिखालु : । पुं॰ मयूरशिखायाम् ॥
शिखावान् । पुं॰ अग्नौ ॥ चित्रके ॥ केतुग्रहे ॥ त्रि॰ शिखायुक्ते ॥ शिखास्त्यस्येतिमतुप् ॥
शिखावती । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥
शिखावर : । पुं॰ पनसद्रुमे ॥
शिखावल : । पुं॰ शिखिनि । मयूरे ॥ शिखास्त्यस्य । दन्तशिखात्संज्ञायामितिवलच् ॥
शिखावला । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥
शिखावृक्ष : । स्त्री॰ कायिकावृद्धौ ॥
शिखावृक्ष : । पुं॰ शिखातरौ ॥
शिखिकण्ठम् । न॰ नीले । मयूरग्रीवे । तुल्याङ्गे ॥
शिखिग्रीवम् । न॰ तुत्थे ॥ शिखिनोग्रीवा । शिखिग्रीवाइवअस्ति । तद्वर्णत्वात् ॥ अर्शआद्यच् ॥
शिखिध्वज : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ शिखीमयूरोध्वजचिह्नमस्य ॥ धूमे ॥

शिखमोध्वजः॥
शिखी। पुं॰ अग्नौ। वैश्वानरे॥ चित्रकवृक्षे॥ बलीवर्दे॥ शरे॥ केतुग्रहे॥ द्रुमे॥ मयूरे॥ कुक्कुटे॥ हये॥ शिखाः सन्त्यस्य। शिखास्त्यस्यवा। इन्द्रोपतापेति॰ इ॰ नि: ॰ ब्रीह्यादिभ्यश्च। अजमोदनि॥ सितावरे॥ मेथिकायाम्॥ शुक्लशिम्ब्याम्॥ त्रि॰ शिखायुक्ते॥
शिखिनी। स्त्री॰ मयूर॰ शिखायाम्॥
शिखिपुच्छम्। न॰ मयूरपिच्छे॥
शिखिप्रिय:। पुं॰ लघुबदरे॥
शिखिमण्डल:। पुं॰ वरुणद्रुमे॥
शिखिमूलम्। न॰ शृञ्जने॥
शिखिमोदा। स्त्री॰ अजमोदायाम्॥
शिखियूप:। पुं॰ शीकारीमृगे॥
शिखिवर्द्धक:। पुं॰ कूष्माण्डे॥
शिखिवाहन:। पुं॰ कार्त्तिकेये। महासेने॥ शिखीमयूरोवाहनमस्य॥
शिखिव्रतम्। न॰ व्रतविशेषे॥
शिग्रु:। पुं॰ शाकमात्रे॥ शोभाञ्जने। अस्यपर्यायायथा। शोभाञ्जने शिग्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचका:। रक्तोसौमधुशिग्रु: स्यादिति॥ अस्य गुणायथा। शिग्रुःकटुकः कटुकीतीक्ष्णोष्णोमधुरोलघु:। दीपनोरोचनोरूक्ष: क्षारस्तिक्तोविदाहकृत्॥ संग्राही: शुक्रलोहृद्य: पित्तरक्तप्रकोपण:। चक्षुष्य:। कफवातघ्नोविद्रधिश्वयथुक्रमीन्। मेदोऽपचीविषप्लीहगुल्मगण्डव्रणान् हरेत्। श्वेत: प्रोक्तगुणोज्ञेयोविशेषाद्दाहकृद्भवेत्। प्लीहानंविद्रधिंहन्ति व्रणघ्न: पित्तरक्तहृत्॥ मधुशिग्रु: प्रोक्तगुणोविशेषाद्दीपन: सर:। शिग्रुवल्कलपत्राणांस्वरसंपरमार्त्तिहृत्॥ अपिच। लोलिम्बराजकविनावनितावतंसेशिग्रोरमुष्यकथितोऽस्तिकिमुपयोग:। एतस्यपल्लवरसात्समधो: किमन्यद्दृष्ट्वाधिमाचहरणोमहिलाग्रगण्ये॥ इति॥ शिनोति। शिञ्निशाने। अमव्राद्यश्चेतिनिपातित:॥ शोकस्तेवा। शोकसेचने। बाहुलकाद्रुक्॰ कस्यो॰ गश्च॥
शिग्रुकम्। न॰ वाह्लीकेषुप्रसिद्धेशाकविशेषे॥
शिग्रुजम्। न॰ श्वेतमरिचे। शोभाञ्जनस्यबीजे। अस्यगुणा:। चक्षुष्यंशिग्रुजंबीजंतीक्ष्णोष्णंविषनाशनम्। अवृष्यंकफवातघ्नंतन्नस्येनशिरोर्त्तिनुत्॥ त्रि॰ शिग्रुभवे॥ शिग्रोर्जायतेस्म। जनो॰। डः॥
शिग्रुपुष्पम्। न॰ शोभाञ्जनकुसुमे॥ तच्छाकगुणा:। शिग्रो: पुष्पन्तुकटुकंतीक्ष्णोष्णंस्नायुशोथनुत्। क्रमिहृत्कफवातघ्नंविद्रधिप्लीहगुल्म

जित् ॥ मधुशिग्रोस्त्वचिशिरःक्षपि
त्तप्रसादनम् ॥

शिग्रुमूलम् । न० शोभाञ्जनजटाया
म् ॥ अस्यगुणाः । धौतंकुञ्जरदन्त
दीप्तिसदृशंसिन्धूत्थतैलासुरीराजी
सङ्गमितंतथैवसरसंमूलंनवंशिग्रुज
म् । तन्नाशिवदनाम्बुजेनिविशितं
श्रीचन्द्रचूडप्रियापादाम्भोरुहरेणुर
ञ्जितशिरोयः प्राचिकालेपुमान् ॥
शिग्रुमूलन्तुवातघ्नंश्लेष्मशोथविनाश
नम् । शमनंस्नायुरोगघ्नंपित्तकृत्
कफनाशनम् ॥

शिग्रुबीजम् । न० शिग्रुजे ॥

शिङ्घाणम् । न० नासिकामले ॥
शिङ्घ्यते । शिघिघ्राणे । बा
हुलकादूखूशिङ्घिभ्यश्च : । पृषोद
रादित्वात्पक्षे कलोप : । पुं० श्ले
ष्मणि ॥ न० काचपात्रे ॥ लौहम
ले । मण्डूरे ॥

शिङ्घाणकः । पुं० श्लेष्मणि ॥ न० ना
सिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिघि०
। आणकोलूधूशिङ्घिधाञ्भ्य : ॥

शिङ्घिणी । स्त्री० नासिकायाम् ॥

शिङ्घित : । त्रि० घ्राते ॥

शिक् । स्त्री० शिक्ये ॥ शिग्धाः सु
शिग्वोरजिवाशावेयाव : ॥ शिचे :
क्विप् ॥

शिञ्जा । स्त्री० भूषणशब्दे ॥ धनुर्गुणे
॥ शिञ्जनम् । शिजिअव्यक्तेशब्दे
॥ गुरोश्चेत्यप्रत्यय : । टाप् ॥

शिञ्जितम् । न० भूषणध्वाने । नूपुर
शब्दे ॥ शिञ्जनम् । शिजि० । ता
लव्यादि : । भावेक्त : ॥ त्रि० श
ब्दायमाने । कर्त्तरिक्त : ॥

शिञ्जिनी । स्त्री० मौर्व्याम् । धनुर्गु
णे ॥ शिङ्क्ते । शिजि० । आवश्य
के णिनि : ॥

शिण्डाकी । स्त्री० खाद्यद्रव्यविशेषे
राजिकायुक्तैः सर्षपखरसैर्वामूल
कद्रवैर्निष्पन्नशाकपूत्यपिष्टके ॥ यथा
। शिण्डाकीराजिकायुक्तैः स्वान्मू
लककद्रवै : । सर्षपखरसैर्वापिश
लिपिष्टकसंयुतैः ॥ सन्धितेतिशि
ष्ट : । शिण्डाकीरोचनीगुर्वीपित्त
श्लेष्मकरीस्मृता ॥ इतिराजनिर्घ
ण्ट : ॥

शित : । त्रि० दुर्बले । कृशे ॥ तीक्ष्णे
। निशिते ॥ शायतिस्म । शोतनूक
रणे० शैङ्गतौवा । क्त : । शाच्छो
रितिवेत्वम् ॥

शितद्रु : । स्त्री० शतद्रुनद्याम् ।
चीरमोरटे ॥

शितशूक : । पुं० यवे ॥ गोधूमे ॥ शि
तंशूकंयस्य ॥

शिताग्र : । पुं० कण्टके ॥

शिति : । पुं० भूर्जे ॥ त्रि० सिते ।
धवले ॥ असिते । श्यामले ॥ श्यो
यते० शिनोतिस्मवा । शिञ् निशा

ने । क्लिन्न० क्लिन्ना । शते: सौ
वात्० कमितमिशतिस्तम्भामत
दुखेति० दुनृसचकित्० अतद्रुदा
देशीवा ॥

शितिकण्ठः । पुं० शम्भौ । ईशे ।
शिवे । शितिः कालः कण्ठोऽस्य
॥ दात्यूहखगे ॥

शितिचरः । पुं० सुनिषण्णशाके ॥

शितिचारः । पुं० शाकविशेषे ॥

शितिच्छदः । } पुं० हंसे ॥
शितिपक्षः । }

शितिसारः । पुं० तिन्दुके । स्फूर्ज
के । तेंदू० हि० प्र० वृक्षे ॥ शि
तिः कालः सारो मज्जा यस्य सः ॥

शितिसारकः । पुं० शितिसारे ।

शिथिलम् । त्रि० श्लथे । ढीला हि०
भा० । न० मन्दबन्धने ॥ श्लथ
बन्धे ॥ संयोगविशेषे ॥ श्रथमो
चने । अजिरशिशिरशिथिलेतिकि
रच्० उपधाया इत्वम्० रेफलोपः
प्रत्ययरेफस्य लत्वञ्च निपात्यते ॥

शिथिलितः । त्रि० विश्लथिते ॥

शिनिः । पुं० सात्यकेः पितामहे०
क्षत्रियविशेषे ॥

शिनिनप्ता । पुं० सात्यकौ । शिने
र्नप्ता ॥

शिपिः । पुं० रश्मौ ॥ पशौ ॥ पा० ॥
बाहुलकात् किः ॥

शिपिविष्टः । पुं० खलतौ । खल्वा
टे । दुश्चर्मणि । पिनाकिनि । शिवे ॥
विष्णौ ॥ यथा । शेत्याच्छयनयोगा
च्चशीतवारि प्रचक्षते । तत्पानाद्र
क्षणाच्चैव शिपयो रश्मयो मताः ।
तेष्वावेशाद्विश्वेशः शिपिविष्ट इहो
च्यते ॥ शिपिषु० रश्मिषु पशुषु वा
विष्टः प्रतिष्ठितो यज्ञरूपेणेति तथा ॥

शिप्रः । पुं० कालिकापुराणप्रसिद्धे०
सरोवरविशेषे ॥

शिप्रा । स्त्री० अवन्तिदेशप्रसिद्धपुण्य
सरिद्विशेषे ॥

शिफा । स्त्री० वटादिद्रुमाणां जटायाम्
। मूले ॥ सरिति ॥ मांसिकायाम् ॥
मातरि ॥ शतपुष्पायाम् ॥ हरिद्रा
याम् ॥ शेते । बाहुलकात्० शी
ङः फक् ह्रस्वश्च ॥

शिफाकः । पुं० पद्ममूले ॥

शिफाकन्दः । पुं० कारहाटे । पद्म
मूले ॥ शिफामूलतरुप्ररोहः तस्मा
द्धितः कन्दो मूलम् ॥

शिफाधरः । पुं० } शाखायाम् ॥
शिफाधरा । स्त्री० }

शिफारुहः । पुं० वटवृक्षे ॥

शिम्बी । स्त्री० क्षुपविशेषे । मति
दायाम् । द्रवत्पल्याम् । वात
घ्नाम् । गुच्छपुष्पाम् ॥

शिम्बः । पुं० रक्तचक्रमर्दके ॥

शिम्बा । स्त्री० सम्याम् । बीजगुप्
त्याम् । सेमफली० हि० भा० ॥

शिम्बीति । शिञ॰ । उल्वादय श्चेतिसाधुः ॥

शिम्बाभवः । पुं॰ शमीधान्ये ॥

शिम्बिः स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥ शिम्बी पुस्तकशिम्बीतिभेदाच्छिम्बिर्द्विधा मता ॥ शिम्बिद्वयन्तु मधुरं रसे पाके हिमं गुरु । बल्यं दाहकरं प्रोक्तं श्लेष्मलं वातपित्तजित् ॥ शिनोति । शिञ॰ । डुन् ॥

शिम्बिकः । पुं॰ कृष्णमुद्गे ॥

शिम्बिका । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥

शिम्बिजः । त्रि॰ शमीधान्ये ॥

शिम्बिपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

शिम्बी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ शिम्बायाम् ॥

शिम्बीफलम् । न॰ चाङ्गेर्य्ये । पीतपुष्पे । काञ्चनपुष्पके ॥

शिरः । पुं॰ पिप्पलीमूले ॥ मस्तके । शिरसि । यथा । शिरोवाची शिरोऽदन्तो रजोवाची रजस्तथेति कोशान्तरम् । पिण्डं दद्याद्गयाशिरे इति वायवीये ॥ शृणातेर्घञर्थे कः ॥

शिरफलः । पुं॰ नारिकेले ॥

शिरःशूलम् । न॰ मस्तकवेदनारोगे ॥ तदौषधं यथा । श्वेतापराजितामूलं पिप्पलीशुण्ठिसंयुतम् । परिपिष्टं शिरोलेपाच्छिरःशूलविनाशनम् ॥

शिरजः । पुं॰ केशे ॥ चिकुरे ॥

शिरः । न॰ मस्तके । मूर्द्धि ॥ तद्रोगनाशकौषधं यथा । शिरोरोगहरं लेपात् गुञ्जामूलं सकाञ्जिकमिति ॥ सङ्गीतदामोदरे हारवर्णे शिरसश्चतुर्द्दशभेदा उक्ताः । यथा । आकम्पितं कम्पितञ्च॰ धुतं॰ विधुतमेव च । परिवाहित॰ माधूत॰ मवधूतं॰ तथाञ्चितम् । आकुञ्चितं॰ परावृत्त॰ मुत्क्षिप्त॰ ञ्चाप्यधोगतम् । लोलितं॰ प्रकम्पितञ्चेति॰ चतुर्द्दशविधं शिर इति ॥ प्रधाने ॥ सेनाग्रे ॥ शिखरे ॥ नगाग्रे ॥ वृक्षाग्रे ॥ शीर्यते॰ उष्णीषादिना । शिञ् हिंसायाम् । शृयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्चेत्यसुन्॰ धातोः शिरादेशश्च ॥

शिरसिजः । पुं॰ कुन्तले ॥ बाले । केशे ॥ शिरसिजातः । सप्तम्यामिति डः । तत्पुरुषे कृतीति॰ हलदन्तादिति वाऽलुक् ॥

शिरस्कम् । न॰ शिरस्त्राणे ।

शिरस्त्रम् । न॰ शिरोरक्षणसंनाहे । शीर्षण्ये । शीर्षके । टोप॰ इति भा॰ ॥ शिरः त्रायतेऽनेन । त्रैङ् पालने । आत इति कः ॥

शिरस्त्राणम् । न॰ शिरस्त्रे ॥

शिरस्थः । पुं॰ शिरोऽयुक्तकचे । स्नानादिना॰ निर्म्मलकेशे । शी

र्षण्ये ॥ शिरसिभवः शिरसिधि
तौवा । शरीरावयवाद्यत् ॥
शिरा । स्त्री० धमन्याम् । नाड्या
म् ॥ शृणोति । शृञ् ० बहुल
मन्यत्रापीतिरक् ॥
शिरापत्रः । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥ क
पित्थे ॥
शिरालम् । न० कर्मरङ्गे ॥ त्रि०
शिरासन्तते ॥
शिरालकः । पुं० अस्थिभङ्गवृक्षे ॥
शिरावृत्तम् । न० सीसके ॥
शिरिः । पुं० शलभे ॥ हिंस्रे ॥
हन्तरि ॥ शृणाति । शॄ० । कॄ
गॄशॄपॄकुटौत्यादिनाइः ॥ खड्गे ॥
शरे ॥
शिरीषः । पुं० कपीतने । भण्डिलि
। सिरस इति प्रसिद्धवृक्षे ॥ शिरी
षो मधुरोऽनुष्णस्तिक्तश्च तुवरो लघुः
। दोषशोथविसर्पघ्नः कासव्रणवि
षापहः ॥ शृणाति शीर्यते वा ।
शॄ० । शॄपॄभ्यां किच्चेति० ईष
न् ॥
शिरीषपत्रिका । स्त्री० श्वेतकिणि
ह्याम् ॥
शिरोगृहम् । न० चन्द्रशालायाम् ॥
शिरसिगृहम् । ह० हे० न्द्रः ॥
शिरोधरा । स्त्री० ग्रीवायाम् ॥ शिर
सोधरा ॥ ह० हे० न्द्रः ॥
शिरोधानम् । न० उपधाने । उप
धाने । गण्डौ । सिरहाना० इ०
भा० ॥ शिरो धीयतेऽत्र । डुधा
ञः करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकर
णे ल्युट् ॥
शिरोधिः । स्त्री० ग्रीवायाम् ॥ शि
रोधीयतेऽस्याम् । कर्मण्यधिकरणे
चेति किः ॥
शिरोमणिः । पुं० स्त्री० शिरोधार्य
रत्ने । चूडामणौ ॥ शिरसः
मणिः ॥
शिरोमर्मा । पुं० शूकरे ॥
शिरोरत्नम् । न० शिरोमणौ ॥
शिरसोरत्नम् ॥
शिरोरुजा । स्त्री० सप्तपर्णवृक्षे ॥
शिरोरोगे ॥
शिरोरुहः । पुं० केशे । मूर्द्धजे । शि
रसि रोहति । इगुपधेति कः ॥
शिरोरोगः । पुं० शिरःपीडायाम् ॥
शिरोवल्ली । स्त्री० बर्हिचूडायाम् ॥
शिरोवृत्तम् । न० मरिचे ॥ श्रीदेवी
भागवते द्वादशस्कन्धे श्रीनारायण
प्रोक्तव्रतविधौ ॥
शिरोवृत्तफलः । पुं० रक्तापामार्गे ॥
शिरोवेष्टः । पुं० उष्णीषे । शिरःकञ्चु
के ॥ इ० त्रि० शेषः ॥
शिरोवेष्टनम् । न० शिरोवेष्टे ॥
शिरोऽस्थि । न० मस्तकास्थनि । करो
टौ । शिरस्त्राणे ॥
शिरीषिका । स्त्री० वारिशिरीषिका

याम् ॥ यथा । त्रिदोषविषकुष्ठाघ्नी हरीवारिशिरीषिका ॥

शिलः । पुं॰ न॰ कणिशाद्यर्जने । लूनकेदारशेषधान्ये । समुच्चयात्मकानेकधान्योन्नयने ॥ शिलति । शिल उञ्छे । कः घञ् वा । संज्ञापूर्व्वकत्वान्नगुणः ॥

शिलकः । पुं॰ वेदप्रसिद्धमुनिविशेषे ॥

शिलगर्भजः । पुं॰ पाषाणभेदके ॥

शिलहट्टः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । गणेश्वरं समारभ्य महोदध्यन्तगं शिवे । शिलहट्टाभिधो देशः पर्व्वते तिष्ठति प्रिये ॥

शिला । स्त्री॰ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मनःशिलायाम् ॥ द्वाराधःस्थितदारुणि ॥ स्तम्भशीर्षे ॥ कर्पूरे ॥ टाप् ॥

शिलाकर्णी । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

शिलाकुट्टः ।
शिलाकुट्टकः । } पुं॰ पाषाणदारणे टङ्के । शिलाकट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलाजम् । न॰ शैलेये । लोहे ॥

शिलाजतु । न॰ पर्व्वतजातौषधधातुविशेषे । सिलाजीत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । अस्य पर्यायादयो यथा । गैरेयमर्थ्यं गिरिजमश्मजञ्च शिलाजत्वित्यमरः । शिलाव्यधी ॥ त्रिदोषघर्म्मसन्तप्ता धातुसारं धराधराः । निर्यासवत्प्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतु कीर्त्तितम् । सौवर्णं राजतं ताम्रमायसञ्च चतुर्विधम् ॥ शिलाजत्वद्रिजतु च शैलनिर्यास इत्यपि । गैरेयमश्मजञ्चापि गिरिजं शैलधातुजम् ॥ शिलाह्वं कटु तिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम् । छेदि योगवहं हन्ति कफमेदोश्मशर्कराः ॥ मूत्रकृच्छ्रं क्षयं श्वासं वाताशांसि पाण्डुताम् । अपस्मारं तथोन्मादं शोथकुष्ठोदरकृमीन् ॥ सौवर्णन्तु जवापुष्पवर्णं भवति तद्रसात् । मधुरं कटु तिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम् ॥ छेदि योगवहञ्चैव शीतलं कटुपाकि च ॥ राजतं पाण्डुरं शीतं कटुकं स्वादुपाकि च ॥ ताम्रं मयूरकण्ठाभं तीक्ष्णमुष्णञ्च जायते ॥ लौहं जटायुपक्षाभं तत् तिक्तं लवणं भवेत् । विपाके कटुकं शीतं सर्वश्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ अस्य शोधनप्रकारो भावप्रकाशादितोऽवधेयः ॥ शिलाया जत्विव ॥ षष्ठीतत्पुरुषः ॥

शिलाञ्जनी । स्त्री॰ कालाञ्जनीवृक्षे ॥

शिलाटकः । पुं॰ अट्टे । अट्टालके ॥ विले । गर्त्ते ॥ इ॰ मे॰ नौ॰ । शिलटयोरिति मुद्रितहेमचन्द्रे पाठः ॥

शिलाटिका । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

शिलात्मज : । पुं॰ लौहे ॥

शिलात्मिका । स्त्री॰ मूषायां ॥

शिलाद्द्रु : पुं॰ शैलेये ॥ शिलाजतुनि ॥

शिलाधातु : । पुं॰ सितोपले । खव्याम् सेलखडी॰ इ॰ भा॰ ॥ स्वर्णगैरिके । सोनागेरु॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलापट्ट : । पुं॰ पेषणार्थशिलायाम् । सिलवट॰ भा॰ ॥

शिलापुत्र : । पुं॰ घर्षणशिलि । सिलवट्टा॰ लोढा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलापुष्पम् । न॰ शैलेये । अश्मपुष्पे । शिलाजतुनि ॥

शिलाभस्म । न॰ शिलापुष्पे ॥

शिलाभेद : । पुं॰ पाषाणभेदिनितर्षे ॥ पाषाणभेदकार्ये ॥

शिलारम्भा । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥

शिलावल्का । स्त्री॰ औषधद्रव्यविशेषे । वल्कलायाम् । शैलगर्भायाम् । शिलावाक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलाव्याधि : पुं॰ शिलाजतुनि ॥

शिलासनम् । न॰ शैलेये । पाषाणरचितासने ॥

शिलासन्धि : । पुं॰ पर्वतगह्वरे । गुहायाम् ।

शिलासारम् । न॰ लौहे ॥

शिलाह्वम् । न॰ शिलाजतुनि ॥

शिलि: पुं॰ भूर्जपत्रवृक्षे । स्त्री॰ द्वाराध : स्थितकाष्ठे ॥

शिलिन्द्र : । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ यथा । शिलिन्द : श्लेष्मलोबल्योविपाकेमधुरोगुरु : । आमवातकरोहृद्योवातपित्तहरोमत : । इ॰ रा॰ भ : ॥

शिली । स्त्री॰ गण्डूपद्याम् । स्तम्भशीर्षे । द्वाराध : स्थितदारुणि ॥ शिलति । शिल॰ । इगुपधेति क : । जातेरस्त्रीति॰ ङीष् ॥

शिलीन्ध्र : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । चित्रफले ॥ यथा । शिलीन्ध्र : श्लेष्मलोबल्योविपाकेमधुरोगुरु : । वातपित्तहरोहृद्यश्चामवातकरस्स- स : ॥ तरुप्रभेदे । न॰ कवके । छत्राके । कदलीपुष्पे ॥ त्रिपुटाख्ये ॥

शिलीन्ध्रकम् । न॰ छिलीरे । गोमयच्छत्रिकायाम् ॥

शिलीन्ध्री । स्त्री॰ विहगीविशेषे ॥ गण्डूपद्याम् ॥ मृदि ॥

शिलीपद : । पुं॰ श्लीपदाभिधपादरोगे । पादवल्मीके । गोद॰ इ॰ गो॰ भा॰ प्र॰ । पीलुपांव॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्यविप्रकृष्टनिदानं॰ सामान्यलक्षणञ्चाह । पुराणोदकभूयिष्ठा : सर्वर्तुषुचशीतला : । ये देशास्तेषुजायन्ते श्लीपदानिविशेषत : ॥ य : सज्वरोवङ्क्षणजोभृ-

र्त्तिः शीर्षान्नखापादगतः क्रमेणैतच्छीर्षदंष्ट्रात्करणमेव शिलानासामपि केचिदाहुः ॥

शिलीमुखः । पुं॰ अली । भ्रमरे ॥ काण्डे । बाणे ॥ शिली॰ शल्यं मुखे यस्य ॥

शिलूषः । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥

शिलेयम् । न॰ शैलजे । शिलेय । शिलायाढः ॥

शिलोच्चयः । पुं॰ शैले । गिरौ ॥ शिलाभिरुच्चीयते । चिञ्॰ । एरच् ॥ शिखरे ॥

शिलोञ्छः । पुं॰ उञ्छशिले ॥

शिलौत्थम् । न॰ शैलेये ॥

शिलोद्भवम् । न॰ शैलेये ॥ चन्दनविशेषे ॥ यथा । सुशीतलं चन्दनं स्यात् तैलपर्णिकमुच्यते । उभयोस्तु पर्यायो सोमयोनिः शिलोद्भवम् ॥

शिलौकाः । पुं॰ गरुडे ॥

शिल्पम् । न॰ स्रुवे ॥ क्रियाचातुर्य्ये । कलादिकर्मणि । हस्तव्यापाररूपे॰ चित्रादिकर्मणि ॥ कला॰ नृत्यगीतादिरूपा चतुःषष्टिभेदभिन्ना चर्मादिना सुवर्णकारादिकारुकर्म यत् । क्रियाकौशल्ये । क्रियाऽभ्यासपूर्वकज्ञानविशेषे ॥ शील्यते॰ शल्यते वा । शीलसमाधौ॰ अलगतौ वा । स्वप्नशिल्पपश्या व्यहृपपर्यन्तल्पाद्भुतसाधुः ॥

शिल्पकारः । पुं॰ शिल्पिनि ॥

शिल्पकारी । त्रि॰ शिल्पकर्मकर्त्तरि । सङ्करजातिविशेषे ॥ तदुत्पत्तिर्यथा । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्य्याधानं चकार सः । ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः ॥ मालाकारः कर्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कांसकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥ सूत्रधारश्चित्रकरः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितास्ते ब्रह्मशापादजाज्या वर्णसङ्कराः ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्य्याद्ब्राह्मणानां द्विजोत्तम । बभूव सद्यः पतितो ब्रह्मशापेन कर्म्मणा ॥ सूत्रधारो द्विजातीनां शापेन पतितो भुवि । शीघ्रञ्च यज्ञकाष्ठञ्च न ददौ तेन हेतुना ॥ व्यतिक्रमेण चित्राणां सद्यश्चित्रकरस्तथा । पतितो ब्रह्मशापेन ब्राह्मणानाञ्च कोपतः ॥ कश्चिद्वणिग्विशेषश्च संसर्गात् स्वर्णकारिणः । स्वर्णचौर्य्यादिदोषेण पतितो ब्रह्मशापतः ॥ इति ब्र॰ वै॰ पु॰ ब्र॰ खण्डे १०ऽध्यायः ॥

शिल्पयोगः । पुं॰ क्रियाकौशल्ये ॥

शिल्पशाला । स्त्री॰ स्वर्णकारादिकारूणां कर्मगृहे । आवेशने । कारखाना॰ इ॰ प्र॰ । शिल्पस्य शाला ॥

शिल्पशास्त्रम् । न॰ वास्तुशास्त्रादिशिल्पकर्मग्रन्थे ॥

शिल्पिका । स्त्री० तृणविशेषे ॥

शिल्पी । त्रि० कारौ । शिल्पविद्याव्यवसायिनि कारुकार० इ० भा० प्र० ॥ यथा । तक्षा च तन्तुवायश्च नापितो रजकस्तथा । पञ्चमश्चर्म्मकारश्च कारवः शिल्पिनो मताः ॥ अपि च । मालाकारः कर्म्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कांस्यकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥ सूत्रधारश्चित्रकरः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्कराः ॥ शिल्पं क्रियाकौशलमस्त्यस्येति इनिः । शिल्पिनो वर्णसङ्कराः ॥

शिल्पिनी । स्त्री० कोलदलौषधौ ॥

शिल्पिशाला । स्त्री० शिल्पशालायाम् । आवेशने । शिल्पिनां शाला ॥

शिवः । पुं० शम्भौ ईशे । पशुपतौ । शूलिनि । महेश्वरे । महादेवे । ईश्वरे । चन्द्रशेखरे । अप्रतिबन्धनिरतिशयसर्व्वार्थदृक्क्रियाशक्तौ ॥ नाममात्रस्मरणमात्रेणास्मत् पापावनः शिवः । परिशुद्धे परमानन्दबोधरूपे ॥ सर्व्वद्वैतोपशमत्वात् । तुरीये ॥ मोक्षे ॥ वेदे । कीले । कीलकाख्ये ॥ पालङ्के ॥ गुग्गुलौ ॥ पुण्डरीकद्रुमे ॥ कृष्णधुस्तूरे । पारदे । देवे । सुरे ॥ विष्कम्भादिषु विंशतितमे योगे ॥ अस्य जातस्य फलं यथा । महेशभक्तः श्रुतपारदृश्वा जितेन्द्रियश्चारुतनुर्महात्मा । शिवाभिधानः खलु योगराजः प्रसूतिकाले यदि मानवानाम् ॥ आर्द्रानक्षत्रे ॥ अस्मात्तस्य प्रथमपर्य्याये । मगणे • ऽऽऽ • ॥ शेतेऽस्मिन् सर्व्वम् शेतेऽनेनवा । शीङ् स्वप्ने । सर्व्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वप्रह्वेष्वा अतन्त्रे । कृतिशीङ्भ्यां वन् इत्यनेन निपातितः ॥ न० कल्याणे । मङ्गले । क्षेमे ॥ जले ॥ सुखे ॥ समुद्रलवणे ॥ सैन्धवे ॥ श्वेतटङ्कणे ॥ शिवं सुखं तदस्यास्ति । अर्श आद्यच् ॥ शिवयतीति वा तत्करोतीति णिजन्तात् पचाद्यच् ॥

शिवकः । पुं० कीलके । बन्धनकाष्ठे । खूँटा० इ० भा० ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे • कृतिसुभूतिः ॥ क्वचिद्गात्रकण्डूम् • शेतेऽनया । शीङ्क्तकर्मे त्रि० शीङ् स्वप्ने । सर्व्वनिघृष्वेति साधुः । स्वार्थे कः ॥

शिवकरः । त्रि० मङ्गलकारके ॥ पुं० अतीतकल्पार्हद्भेदे ॥

शिवकीर्त्तनः । पुं० भृङ्गरीटे शिवगणे ॥ असुरद्विषि । हरौ ॥ शौरौ ॥

शिवचर्म्मम् । न० । स्थापितं चर्म्म

रित: शतहस्तप्रमाणेन सिद्धस्थाने । तदुक्तं श्रीमहानिर्वाणे । यथा । लिङ्गरूपधरं शम्भुं परितो दिक्षु विदिक्षु च । शतहस्तप्रमाणेन शिवक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ अस्यमाहात्म्यमपि । ईशक्षेत्रं महापुण्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् । अत्रामरा विराजन्ते सर्वतीर्थानि सर्वदा ॥ अक्षमाश्च शिवक्षेत्रे यो वसेत् भावतत्पर: । सद्य: पापविनिर्मुक्तो यात्यन्ते शङ्करालयम् ॥ अन्यत् क्रियते कर्म स्वल्पं वा बहुलं तथा । प्रभावाद्धूर्जटेस्तस्य तत्तत्कोटिगुणं भवेत् ॥ यत्र तत्र कृतात् पापात् मुच्यते शिवसन्निधौ । शैवक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपसमं प्रिये ॥ पुरश्चर्या जपं दानं श्राद्धं तर्पणमेव च । यत् करोति शिवक्षेत्रे तदनन्ताय कल्पते ॥ पुरश्चर्याशतं कृत्वा यच्छशिदिनेशयो: । यत् फलं तदवाप्नोति सकृज्जप्त्वा शिवान्तिके ॥ गयागङ्गाप्रयागेषु कोटिपिण्डप्रदो नर: । यत् प्राप्नोति तद्दैवं सकृत् पिण्डप्रदानत: ॥ अतिपातकिनो ये च महापातकिनश्च ये । शैवतीर्थे कृतश्राद्धास्ते प्रयान्ति पराङ्गतिम् ॥ लिङ्गरूपी जगन्नाथो देव्या श्रीदुर्गया सह । यत्रास्ते सततं तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ॥ स्थापिते शक्तमाद्याया: किञ्चिदेतत्प्रकाशितम् । अनादिभूतभूतेशमहिमा वाग्गोचर: ॥ महापीठस्थार्चायामस्पृश्यस्पर्शदूषणम् । विद्यते विद्यते नैतल्लिङ्गरूपधरे हरे ॥ यथा चक्रार्च्चने देवि कोऽपि दोषो न विद्यते । शिवक्षेत्रे महातीर्थे तथा जानीहि कालिके ॥ बहुना किमिहोक्तेन नतवाये सत्यमुच्यते । प्रभाव: शिवलिङ्गस्य मया वक्तुं न शक्यते ॥ अयुक्तवेदितं लिङ्गं युक्तं वेदिकया प्रिये । साधक: पूजयेद्भक्त्या स्वाभीष्टफलसिद्धये इति ॥

शिवगति: । पुं॰ भूतार्हद्विशेषे ॥

शिवघर्म्मज: । पुं॰ मङ्गलग्रहे ॥

शिवङ्कर: । त्रि॰ मङ्गलकर्त्तरि । खे मङ्करे ॥

शिवचतुर्द्दशी । स्त्री॰ चतुर्द्दशीकर्त्तव्यशिवव्रतविशेषे ॥ फाल्गुनकृष्णचतुर्द्दश्याम् । शिवरात्रौ ॥

शिवज्ञा । स्त्री॰ शिवोपासिकायाम् । खे मल्लायाम् ॥

शिवज्ञानम् । न॰ शुभाशुभकालबोधकशास्त्रे ।

शिवताति: । स्त्री॰ कल्याणकारिण्याम् । खे मङ्गल्याम् ॥

शिवद: । त्रि॰ परमसुखदे ॥

शिवदत्तम् । न॰ विष्णुचक्रे । त्रि॰ शिवेन शिवाय वा दत्ते द्रव्यमात्रे ॥

शिवदारु । न॰ देवदारुवृक्षे ॥

शिवदूतिका । स्त्री॰ मातृकाविशेषे ॥
शिवदूती । स्त्री॰ भवान्याम् । दुर्गा
याम् ॥ यतोनियुक्तोदौत्येनतयादे
व्याशिवः स्वयं । शिवदूतीतिलो
केस्मिंस्ततःसाख्यातिमागता ॥ शि
वेनदूतयतिसन्देशम्प्रापयतीत्यर्थे
॰ गौरादेराकृतिगणत्वान्ङीष् ।
बहुव्रीहौतुटाप्स्यादित्याहुः । व
स्तुतस्तु॰ दूनोतेर्दूतनिष्ठायांदीर्घत्वे
तिसिद्धायांदीर्घेसत्यल्पसन्देशप्रापक
त्वविवक्षायांस्वादृश्याख्यायामिति॰
बहुव्रीहावपिङीप्सम्भवति ॥ मा
तृभेदे ॥ योगिनीविशेषे ॥
शिवद्रुमः । पुं॰ बिल्वे । मालूरवृक्षे ॥
शिवद्विष्टा । स्त्री॰ केतक्याम् ॥
शिवधातुः । पुं॰ पारदे ॥
शिवनाभिः । पुं॰ शिवलिङ्गविशेषे ॥
शिवपुराणम् । न॰ उपपुराणविशेषे ॥
शिवपुरी । स्त्री॰ काश्याम् ॥
शिवप्रियः । पुं॰ बकद्रुमे ॥ स्फटि
के ॥ धत्तूरे ॥ धत्तूरधूर्त्ततरुर्भवे
न्दुनिवासयोग्यस्थानेपिशाचपति
नाविनिवेशितोसि । किंकौरवार्थि
विकसन्तितमः प्रयातिकिंवार्थि
कम्पसतिकिंद्रुपदः स्तवन्ति ॥ न॰
रुद्राक्षे ॥ त्रि॰ शिवेष्टद्रव्ये ॥
शिवस्यप्रियः ॥
शिवप्रिया । स्त्री॰ उमायाम् ॥
शिवभट्टारकः । पुं॰ सर्वेशामा
मीशिते ॥
शिवमल्लकः । पुं॰ अर्जुनपादपे ॥
शिवमल्लिका । स्त्री॰ वसुके । बकवृक्षे ॥
शिवमल्ली । स्त्री॰ बकवृक्षे ॥ शिवप्रि
यामल्ली ॥
शिवरसः । पुं॰ अन्नोदकजे । त्रि
रात्रस्थापिताम्लाम्बुरसे ॥
शिवरात्रिः । स्त्री॰ शिवचतुर्दश्या
म् ॥ यस्यामुपवासः प्रधानम् ।
यथा । नस्नानेननवस्त्रेणनधूपेन
नचार्चया । तुष्यामिनतथापुष्पै
र्यथातत्रोपवासतः ॥ ततोरात्रौ
प्रकर्त्तव्यंशिवप्रीणनतत्परैः । प्र
हरेस्नानंपूजाचैवविशेषतः ॥ शे
षोपचारेष्वपितद्वत्स्यादन्यपूज
कः । सर्वपूजाफलंहन्तिशिवरा
त्रिबहिर्मुखः ॥ शिवरात्रिव्रतेका
लशुद्धिमाह । यथा । माघेनिशी
थानुगताचतुर्दशीपक्षेऽपरेयाशिव
रात्रिसंज्ञिका । भवेदुपोष्यासज
यापिवाऽमयायुताचरिक्ताप्रविहाय
पारणा ॥ यदानिशीथद्वयगामिनी
भवेच्चतुर्दशीसापरपूर्वगाक्रमात् ।
ह्रासक्षयत्वाद्रुतमुक्तद्वयाकृतौविधे
याकिलकालवेदिभिः ॥ इति ज्यो
तिर्विदाभरणम् ॥ जयन्तीशिवरा
त्रिश्चकार्येभद्रजयान्विते । कृत्वो
पवासंतिथ्यन्तेतदाकुर्याच्चपारणम्
॥ तिथ्यन्तपारणंतुजयन्तीमाघपर

म् । चतुर्दश्यामेवपारणम् । यथो
क्तम् । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानिती
र्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्ती
हभूतायांपारणेकृतेइति ॥
शिवलिङ्गम् । न० महादेवस्यशिश्ने ॥
शिवलोकः । पुं० कैलासे ॥
शिववल्लभः । त्रि० शिवप्रिये ॥ शि
वस्यवल्लभः । शिवोवल्लभोस्यवा ॥
शिववल्लभा । स्त्री० शतपत्र्याम् ॥
शिववल्लिका । स्त्री० लिङ्गिन्याम् ॥
शिववल्ली स्त्री० श्रीवल्ल्याम् ॥
लिङ्गिन्याम्
शिववाहनः । पुं० वृषभे ॥
शिववीजम् । न० पारदे ॥
शिवशेखरः । पुं० वकद्रुमे ॥ ध
त्तूरे ॥ शिवमस्तके ॥
शिवसायुज्यम् । न० शिवेनसहयोगे ॥
शिवसुन्दरी । स्त्री० भवगेहिन्याम्
। गौर्याम् ॥
शिवा । स्त्री० गौर्याम् । भवान्याम्
॥ यथा । शिवामुक्तिः समाख्या
तायोगिनांमोक्षगामिनी । शिवा
यथांजपेद्देवींशिवालोकेततः स्मृ
तेतिदेवीपुराणम् ॥ अपिच, शि
वाकल्याणरूपाचशिवदाचशिवप्रि
या । प्रियेदातरिवाशब्दः शिवातेन
प्रकीर्त्तितेतिब्र० वै० पुराणम् ॥ पु
नश्च । शिवःकल्याणवचनश्चैवोत्कृ
ष्टवाचकः । समूहवाचकश्चैववा
कारोदातृवाचकः ॥ श्रेयः सङ्
घोत्कृष्टदात्रीशिवातेनप्रकीर्त्तिता
। अथवाशिवमूर्त्तिमतीशिवातेन
प्रकीर्त्तितेतिचब्र० वै० पु० ॥ आ
त्मानुभूतिनिष्णाताद्वैतभावविव-
र्ज्जिताः । तेपिप्रेम्णाभजन्त्ये
तामित्यंसर्वोत्तमाशिवेत्युमासंहि
ता ॥ मुक्तौ ॥ फेरौ ॥ सक्तुफला
याम् ॥ झाटामलौषधौ ॥ अभ
यायाम् ॥ आमलक्याम् ॥ श
म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दूर्वाया
म् । गोरोचनायाम् ॥ बुद्धिशक्ति
विशेषितारायाम् ॥ शिवमस्त्यस्याः
शिवोस्तिभर्त्तृत्वेनयस्याइतिवा ।
अर्शआद्यच् ॥ शिवः शिवाख्या
देवताअस्तिअस्याः अर्शआद्यच् ।
शकुनावेदकत्वात् ॥ शिवंकरोति
। तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥
शिवयतिवा ॥
शिवाक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥
शिववाटिका । स्त्री० वंशपत्र्याम् ॥
शिवात्मकम् । न० सैन्धवे ॥ त्रि०
शिवमये ॥
शिवानी । स्त्री० जयन्तीवृक्षे ॥ दु
र्गायाम् ॥
शिवापीडः । पुं० चन्द्रमसि ॥ व
कवृक्षे ॥ शिवस्यआपीडः ॥
शिवाप्रियः । पुं० छागे ॥
शिवाफला । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

शिवारातिः। पुं॰ सारमेये॥

शिवारुतम्। न॰ शृगालध्वानिनादे॥

शिवालयः। पुं॰ हरमन्दिरे॥ रक्ततुलस्याम्॥ श्मशाने॥

शिवालुः। पुं॰ शृगाले॥

शिवास्मृतिः। स्त्री॰ जयन्तीवृक्षे॥

शिवाह्लादः। पुं॰ बकवृक्षे॥ शिवस्यानन्दे॥

शिवाह्वयः। पुं॰ पारदे त्रि॰ शिवनामके॥

शिशाह्वा। स्त्री॰ रुद्रजटायाम्॥

शिविः। पुं॰ उशीनरदेशाधिपतौ भूपतिवरे॥ औशीनरे॥ उदारो यंमहीपतिर्येनस्वमांसंश्येनायदत्वा॰ शरणागतः कपोतोरक्षितः॥ भूर्जपत्रवृक्षे॥ व्याडे। हिंस्रपशौ॥

शिविका। स्त्री॰ याप्ययाने। झपान॰डोला॰चौपाला॰पालकी॰ इत्यादिभाषाप्रसिद्धेबहुविधे। शिबीरथे॥ शिवैव। शिवंकरोतिवा। तत्करोतीत्यन्तात्॰ ण्वुल्॥

शिविरम्। न॰ युद्धवेश्मनि॥ निवेशे। आगन्तुकसैन्यवसतौ॥ सेनायावासस्थाने॥ राजनिवेशे॥ अथशिविरलक्षणम्। श्रीभगवानुवाच। शिविरंपरिखायुक्तमुच्चैःप्राकारवेष्टितम्। युक्तद्वादशप्राकारसिंहद्वारपुरस्कृतम्॥ युक्तं विचित्रैश्चित्रैश्च कृत्रिमैश्चकपाटकैः। निषिद्धद्वारस्थितंप्रसिद्धैश्चपुरस्कृतम्॥ सुलक्षणंचन्द्रवेधंप्राङ्गणास्तृतथैवचेति। विशेषोब्रह्मवैवर्त्ते द्रष्टव्यः कृष्णखण्डे १०२ अध्याये॥ शवमृत्यव। शवगतौ। बाहुलकात्किरच्॰ अतद्रूलश्च॥ यद्वा। शेरतेराजबलान्यस्मिन्। शीङ्स्वप्ने। बाहुलकात्किरच्। शीङोवुगह्रस्वश्च॥

शिवी। स्त्री॰ गौर्याम्॥ पुंयोगेङीष्॥

शिवीरथः। पुं॰ शिविकायाम्॥ इ॰ चाली॥

शिवेष्टः। पुं॰ बकवृक्षे॥ त्रि॰ शिवप्रिये॥

शिवेष्टा। स्त्री॰ दूर्वायाम्॥

शिशयिषुः। त्रि॰ शयितुमिच्छौ॥ शेतेःसन्नन्तादुप्रत्ययः॥

शिशिरः। पुं॰ हिमे। तुषारे॥ द्वीपान्तरप्रसिद्धगिरिविशेषे॥ पुं॰ न॰ ऋतुविशेषे। तपस्तपस्ययोः। माघफाल्गुनयोः। कम्पने। शीते। हिमकूटे॥ अस्यगुणायथा। शिशिरः शीतलोऽतीवरूक्षोवातादिवर्द्धनः। अपिच। शिशिरंशीतलंरूक्षंशीतवातप्रकोपणमिति॥ अत्रजातस्यफलम्। मिष्टान्नभोगीमधुरप्रवाटीकलत्रपुत्रादियुतः क्षुधार्त्तः। क्रोधीसुधीशारदकलेवरश्चप्रसू

ति. शिशिराभिधाने। इति॥ वि॰ शीतगुणयुक्ते ॥ यथा। सुषीम: शिशिरोजड:। तुषार: शीतल: शीतोहिम: सप्तान्यलिङ्गका:॥ अशन्ति॰ धातुर्लिशनिशिमका:। शशशुतमती। अजिरशिशिरशि थिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिरा:॰ इतिकिरच॰ श्रशेरुपधायाइत्वञ्च निपात्यते॥

शिशु:। पु॰ पोते। पाके। अर्भके। डिम्भे। पृथुके। शावके॥ अस्य लक्षणाद्युक्तं ब्रह्मवैवर्तपुराणे यथा। शिशोरभ्युक्षणं प्रोक्तं॰ बालस्यच मनंस्मृतम्। रजस्वलादिसंस्पृश्य स्नातव्यं तुकुमारकै:॥ प्राक्चूडा करणाद्बाल:॰ प्रागन्नप्राशनाच्छि शु: कुमारस्तुसविज्ञेयोयावन्मौ ञ्जीनिबन्धनम्। शाति॰ श्यशेऽव बा। शीतनूकरणे। श: कित्सन् वच्चेत्यु:॥

शिशुक:। पु॰ सूंसुकइ॰ गौ॰ प्र॰ यादोविशेषे। उलूपिनि॥ शिशु: शिशुमार:॰ तस्यप्रकृतिरिव। इ वेप्रतिकृताविति कन्॥ शिशुमारे। बालके॥ इक्षविशेषे॥

शिशुगन्धा:। स्त्री॰ मधुमल्लयाम्॥

शिशुचान्द्रायणम्। न॰ व्रतविशेषे॥ यथा। चतुर: प्रातरश्नीयात्पिण्डा न्विप्र: समाहित:। चतुरोऽस्त मितेसूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम्॥

शिशुता। स्त्री॰ शिशुत्वे॥ शिशोर्भाव:। तल्। टाप्॥

शिशुत्वम्। न॰ शिशुतायाम्। शैश वे॥ शिशोर्भाव:॥ तस्यभावस्त्वत लौ॥

शिशुपाल:। पु॰ दमघोषसुतेनृपतौ। चैद्ये। चेदिराजि॥

शिशुपालक:। पु॰ दमघोषसुते॥ सत्कदम्बे। शिशून्पालयति। पाल॰। कर्मण्यण्। स्वार्थेक:॥ वि॰ बालकपालके॥

शिशुपालहा। पु॰ श्रीकृष्णे॥

शिशुप्रिय:। पु॰ इक्षुपाके। गुडे॥ वि॰ बालकाभीष्टवस्तुनि॥

शिशुभाव:। पु॰ शिशुत्वे॥ यथा। अयं कश्चिदस्तिकश्चिदभित: कै नापिपृष्टे त्वल: संसार: शिशुभा वयौवनजराभावावताराश्रम्। बालस्तं बहुमन्यतामसुलभंप्राप्तं यु वासिव्यतांवृद्धस्तद्विपयान्निच्छ्कृतवृत्त व्याह्रत्यकिंपश्यति॥

शिशुमार:। पु॰ यादोविशेषे। सूंस॰ इ॰ भा॰ प्र॰ महोत्कृाशि। अस्यप र्यायायथा। जलकूर्मस्त्वम्बुकौशा वस:स्य: शिशुकश्चसइति॰ त्रिका ण्डशेषोक्ता:॥ शिशून्मारयति। मृङ्प्राणत्यागे। णिजन्तात्कर्मण्य ण्॥ तारात्मकाच्युते। तद्विव

रणं विष्णुपुराणे २ अंशे १२ अध्याये यथा। शिशुमारस्तु यः प्रोक्तः स ध्रुवो यत्र तिष्ठति। सन्निवेशस्तु तस्यापि शृणुष्व मुनिसत्तम॥ यदह्ना कुरुते पापं दृष्ट्वा तन्निशि मुच्यते। यावत्यश्चैव तारास्ताः शिशुमाराश्रिता दिवि॥ तावन्त्येव तु वर्षाणि जीवन्त्यभ्यधिकानि तु। उत्तानपादस्तस्याथ विज्ञेयो ह्युत्तरो हनुः॥ यज्ञोऽधरश्च विज्ञेयो धर्म्मो मूर्द्धानमाश्रितः। हृदि नारायणश्चास्ते अश्विनौ पूर्व्वपादयोः॥ वरुणश्चार्य्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी। शिश्ने संवत्सरस्तस्य मित्रोऽपानं समाश्रितः॥ पुच्छेऽग्निश्च महेन्द्रश्च कश्यपोऽथ ततो ध्रुवः। तारका शिशुमारस्य नास्तमेति चतुष्टयम्॥ इत्येष सन्निवेशोऽयं पृथिव्यां ज्योतिषां तथा। द्वीपानामुदधीनाञ्च पर्व्वतानाञ्च कीर्त्तितः॥ वर्षाणाञ्च नदीनाञ्च ये च तेषु वसन्ति वै। तेषां स्वरूपमाख्यातं सङ्क्षेपः श्रूयतां पुनः॥ यदम्बु वैष्णवः कायस्ततो विप्र वसुन्धरा। पद्माकारा समुद्भूता पर्व्वताब्ध्यादिसंयुता॥ ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च। नद्यः समुद्राश्च स एव सर्व्वं यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य्य॥ ज्ञानस्वरूपो भगवान् यतोऽसावशेषमूर्त्तिर्न तु वस्तुभूतः। ततो हि शैलाब्धिधरादिभेदान् जानीहि विज्ञानविजृम्भितानि॥ यदा तु शुद्धं निजरूपसर्व्वं कर्म्मक्षये ज्ञानमपास्तदोषम्। तदा हि सङ्कल्पतरोः फलानि भवन्ति नो वस्तुषु वस्तुभेदाः॥ मही घटत्वं घटतः कपालिका कपालिका चूर्णरजस्ततोऽणुः। जनैः स्वकर्म्मस्तिमितात्मनिश्चयैरालक्ष्यते ब्रूहि किमत्र वस्तु॥ इति॥ अपिच। तारामयं भगवतः शिशुमाराकृतिप्रभोः। दिवि रूपं हरेर्यत्तु तस्य पुच्छे स्थितो ध्रुवः॥ सैष भ्रमन् भ्रामयति चन्द्रसूर्य्यादिकान् ग्रहान्। भ्रमन्तमनुसंयान्ति नक्षत्राणि च चक्रवत्। सूर्य्याचन्द्रमसौ तारा नक्षत्राणि ग्रहैः सह। वातानीकमयैर्ब्बन्धैर्ध्रुवे बद्धानि तानि वै॥ शिशुमाराकृतिप्रोक्तं यद्रूपं ज्योतिषां दिवि। नारायणोऽयनं धाम्नां तस्याधारः स्वयं हृदीति॥

शिशुवाहकः। पुं॰ वनच्छागे॥ त्रि॰ बालकवोढरि॥

शिशुवाह्यकः। पुं॰ एडके। वनच्छागे॥

शिश्नः। पुं॰ मेढ्रे। मेहने। शेफसि॥ शशति। शश॰। शिनोति वा। शिञ् निशाने। बाहुलकान्नक्। पृषोदरादिः॥

शिश्नकः। पुं॰ मेढ्रे॥ स्वार्थे कन्॥

शिश्निदानः। त्रि॰ अकृष्णकर्म्मणि।

। पुण्यकर्म्मणि ॥ शिश्विन्दे । श्विदिश्वैत्ये । बाहुलकाच्छिट : शानच् । अनित्यत्वान्नुम् ॥ यद्वा । श्वितितुमिच्छति । श्वितायते । श्वितेर्दंशयेत्यानच् । द : सन्तोलुक्च ॥ कृष्णकर्मेत्यमरपाठान्तरात् । पापाचारेपि ॥

शिष्ट : । त्रि० आर्य्ये । साधुव्यवहारान्विते ॥ यथा । नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोऽर्यात : । नचवाक्चपलश्चैवमितिशिष्टस्यलक्षणम् ॥ शान्ते । स्वच्छशान्ते । सत्कारयवादिनि ॥ धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेद: सपरिवृंहण: । तेशिष्टाब्राह्मणाज्ञेया: श्रुतिप्रत्यक्षहेतव : ॥ उर्वरिते ॥ शिष्यते । शिष्लृ० । क्त० ॥

शिष्टसमाचार: । पुं० आर्यव्यवहारे ॥

शिष्टाचार : । पुं० सदाचारे । साधुव्यवहारे ॥ यथा । दानंसत्यंतपोऽलोभोविद्येज्यापूजनंदम : । अष्टौतानिचरित्राणिशिष्टाचारस्यलक्षणम् ॥ शिष्टायस्माच्चरन्त्येनंमनु : सप्तर्षयश्चये । मन्वन्तरेषुसर्वेषुशिष्टाचारस्तत : स्मृत : ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यांविहितोधर्मोवर्णाश्रमात्मक : । शिष्टाचारविरुद्धस्तुधर्म : ससाधुसम्मत : ॥ शिष्टानामाचार : ॥

शिष्टबुद्धि : । त्रि० शास्त्राचार्यानुशिष्टमतौ ।

शिष्टापरिग्रह : । पुं० सत्कारयवादिभि : केनाप्यशिष्टैनागृहीते० अथवादिवादे ॥ शिष्टानामपरिग्रहोयस्मिन् ॥

शिष्टि : । स्त्री० आज्ञायाम् । शासने ॥ शासनम् । शासु० । स्त्रियांक्तिन्नावादिभ्य : । शासइदङ्हलो: :

शिष्य : । पुं० छात्रे । अन्तेवासिनि । शासनयोग्ये । तल्लक्षणं यथा । वाङ्मन : कायवसुभिर्गुरुशुश्रूषणेरत : । एतादृग्गुणोपेत : शिष्योभवतिनारद ॥ देवताचार्यशुश्रूषांमनोवाक्कायकर्मभि : । शुद्धभावोमहोत्साहोबोद्धाशिष्यइतिस्मृत : ॥ अपिच । शान्तोविनीत : शुद्धात्माश्रद्धावान्धारणक्षम : । समर्थश्चकुलीनश्चप्राज्ञ: सच्चरितोव्रती ॥ एवमादिगुणैर्युक्त : शिष्योभवतिनान्यथेति ॥ शिष्यते । शासु० । एतिस्तुशास्वृदृजुष : क्यप् । शासइदङ्हलो : । शासिवसीति ष : ॥ पुत्रशिष्ययोस्तुल्यत्वंयथा । यथापुत्रस्तथाशिष्योनभेद : पुत्रशिष्ययो : । तर्पणेपिण्डदानेचपालनेपरिपोषणे ॥ यथान्नदातापुत्रस्तथाशिष्यश्चनिश्चितम् । इतीदंकाण्वशाखायामुवाचकमलोद्भव : ॥

शी : । स्त्री० शान्तौ । शयने ॥

शीकर : । पुं० वातस्रुताम्बुनि । वा

तास्तजले । अम्बुकणेषु ॥ शीकते । शीकृसेचने । तालव्यादिः । ऋच्छेररन्निति बाहुलकादरन् ॥ न० सरलद्रवे ॥

शीघ्रम् । न० उशीरे । नलदे । चक्राङ्गे ॥ त्वरिते । लघुनि । क्षिप्रे । अरे । द्रुते । सत्वरे । चपले । तूर्णे । अविलम्बिते । आशुनि ॥ नुर्ण पर्य्यायैः क्रियाविशेषणवद्द्रव्ये वर्त्तमानः क्लीबे । यथा० शीघ्रं कुरुते । सत्वगामीतुर्गाश्वखिन्नः । यथा । कलौ शीघ्राजरा० शीघ्रो मृत्युः शीघ्रंशयस्तथेति ॥ शिङ्घति० व्याप्नोति । शिघिआघ्राणे । शीघ्रादयश्चेतिरगन्तो निपातितः ॥ त्रि० द्रुतगतौ ॥

शीघ्रगः । त्रि० नभस्वति । वायौ ॥ त्रि० त्वरितगामिनि ॥

शीघ्रगामी । त्रि० आशुगमनशीले । द्रुतगतौ ॥

शीघ्रचेतनः । पुं० शुनि ॥ त्रि० त्वरितचेतनायुक्ते ॥

शीघ्रजन्मा । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

शीघ्रपुष्पः । पुं० वकवृक्षे । अगस्त्यागे ॥

शीघ्रवेधी । पुं० लघुहस्ते । शिक्षितास्त्रे । आशुशरादिना लक्ष्यवेधकर्त्तरि ॥

शीघ्रा । स्त्री० उदुम्बरपर्ण्याम् । दन्त्याम् ॥

शीतः । पुं० वानीरे । वञ्जुले । वेतसवृक्षे । शीतमस्यास्ति । अर्श आद्यच् । शीतावीर्य्यवलिपाद्दादशमनाक्ष । उद्दाले । बहुवारके ॥ निम्बे ॥ पर्पटे । कर्पूरे ॥ अशनपर्य्याम् ॥ नरकान्तरे । हिमर्त्तौ ॥ न० हिमगुणे । जले । त्वचे । दारचीनी० इ० भा० ॥ शीतंतुषारवानीरबहुवारद्रुमेषु चेत्यजयः ॥ त्रि० शीतले । अलसे शीतस्पर्शे । शीतंविद्यतेऽस्य । अर्श आद्यच् ॥ विशेष्यीभूतः शीतशब्दोनपुंसकम् । अस्मिन् द्रव्ये शीतः स्पर्श इत्यादौ विशेषणीभूतस्तु शीतशब्दो विशेष्यनिघ्नः ॥ श्यायतइति शीतः । श्यैङ् गतौ । भावेक्तः । द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यइतिसम्प्रसारणम् । हलइतिदीर्घः । श्योऽस्पर्शइति पर्युदासान्ननिष्ठानत्वम् ॥

शीतकः । पुं० शीतकाले ॥ ऋताबुआशीते० इ० यावादिषुपाठात्० स्वार्थे कन् ॥ अशनपर्य्याम् ॥ त्रि० सुस्थिते । सुस्थे ॥ अलसे । दीर्घसूत्रिणि । मन्दे ॥ शीतंकरोति । शीताद्यभ्यांकारिणीतिकन् ॥ वृश्चिके ॥

शीतकरः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० शीतलपाणियुक्ते ॥ शीतकारिणि ॥

शीतकषाय: । पुं॰ हिमकषाये यथा । चतु:सद्‌द्रव्यपलं सम्यक् षड्भिर्जलपलै : सुतम् । शर्वरीमुषित : स स्यादृधिम : शीतकषायकसूतिर्वेदाम् ॥

शीतकाल : । पुं॰ हिमर्त्तौ । मार्गपौषयो: । हेमन्ते । कूपोदकं वटच्छाया श्यामास्त्रीष्टकागृहम् । शीतकालेभवेदुष्णमुष्णकालेचशीतलम् ॥ हेमन्तशिशिरर्त्तौ : ॥

शीतकिरण : । पुं॰ हिमांशौ ॥ चन्द्रमसि ॥ यथा । कान्तेकोयमुदेतिशीतकिरणोजात : कुतोवारिधेकस्ते सुन्दरिसोदर : कमलस्ते त्वदीये स्तने । धन्यात्वंयुवतीसखीकुलवतीभ्रातापिधन्यस्तवहृत्य श्रीपरिहासकेलिकलयामुग्धीहरि : पातु व : ॥

शीतकुम्भ : । पुं॰ करवीरे ॥

शीतकुम्भी । स्त्री॰ जलजवृक्षविशेषे । शिउलीकोप् ॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । अस्या: पर्यायायथा । शीतलीशीतकुम्भीचशुक्लपुष्पाजलोद्भवेतिरत्नमाला ॥

शीतकृच्छ्र : । पुं॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । त्र्यहंशीतंपिबेत्तोयंत्र्यहंशीतंपय : पिबेत् । त्र्यहंशीतंघृतंपीत्वावयुभक्ष्य : परंत्र्यहमितियमस्मृ ति : ॥

शीतचारम् । न॰ श्वेतटङ्कणे ॥

शीतगन्ध : । पुं॰ श्वेतचन्दने ॥

शीतगु : । पुं॰ चन्द्रे ॥

शीतचम्पक : । पुं॰ आतपंवे । तपंखे ॥ दिपे ॥ दीपे ॥ दर्पणे ॥

शीतपर्णी । स्त्री॰ अर्कपुष्पिकायाम् । सूर्यवल्लयाम् ॥

शीतपाकिनी । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपाकी । स्त्री॰ वाट्यालके ॥ गुञ्जायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपुष्प : । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ शिरीषे ॥ न॰ परिपेले ॥ शैलेये ॥

शीतपुष्पक : । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ न॰ शैलेये ॥

शीतपुष्पा । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥

शीतप्रभ : । पुं॰ कर्पूरे । त्रि॰ शीतलप्रभायुक्ते ॥

शीतप्रिय : । पुं॰ पर्पटे ॥ त्रि॰ शीतलप्रीतियुक्ते ।

शीतफल : । पुं॰ उदुम्बरे ॥ बहुलवारे । शैलौ ॥ पीलौ ॥ शीतानिफलानियस्य ॥

शीतबला । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

शीतभानु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ शीताभानव : किरणायस्य : ॥

शीतभीत : । त्रि॰ शीतार्ते ॥

शीतभीरु : । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ शीतात्॰ भीरु : ॥ त्रि॰ शीतभीते ॥

शीतभीरुकः । त्रि॰ शीतात्त
शीतभीरुका । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥
शीतमञ्जरी । स्त्री॰ शेफाल्याम् ॥
शीतमयूखः । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥
शीतमरीचिः । पुं॰ इन्दौ । कर्पूरे ॥
शीतमूलकम् । न॰ उशीरे ॥
शीतरम्यः । पुं॰ प्रदीपे ॥ त्रि॰ शीतेरमणीये ॥
शीतरश्मिः । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥
शीतरसः । पुं॰ शीधुप्रभेदे ॥
शीतलः । पुं॰ अशनपर्ण्याम् । चर्मविशेषे ॥ सुधांशौ । चन्द्रे । व्रतविशेषे ॥ चम्पके । बहुवारके । धूनके । राले । कर्पूरभेदे ॥ न॰ पुष्पकासीसे । शैलजे । मलयोद्भवे । चन्दने ॥ पद्मके ॥ मौक्तिके । शैत्ये । वीरणमूले ॥ त्रि॰ सुषीमे । शिशिरे ॥ शीतं गुणोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् । शीतं लातिवा । लाधातोः । आतश्चोपसर्गे कः ॥
शीतलकः । पुं॰ मरुवके ॥ न॰ सितोत्पले ॥
शीतलच्छदः । पुं॰ चम्पके ॥ शीतलपत्रे ॥
शीतलजलम् । न॰ उत्पले ॥ शिशिरोदके । शीताम्बुनि ॥ यथा मूर्च्छापित्तोष्णदाहेषु विषरक्तमदात्ययेभ्रमेश्रमेविदग्धेन्नेतमकेवमथौतथा । ऊर्ध्वगेरक्तपित्ते चशीतमम्भःप्रशस्यते ॥ पार्श्वशूले प्रतिश्याये वातरोगे गलग्रहे । आध्माने स्तिमिते कोष्ठे सद्यः शुद्धौ नवज्वरे ॥ अरुचिग्रहणीगुल्मश्वासकासेषु विद्रधौ । हिक्कायां स्नेहपाने च शीताम्बु परिवर्ज्जयेत् ॥
शीतलत्वम् । न॰ शीतलतायाम् ॥ जडत्वे ॥
शीतलत्वकम् । न॰ शीतलत्वे ॥
शीतलप्रदः । पुं॰ चन्दने ॥ त्रि॰ हिमदातरि ॥
शीतलमम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
शीतलवातकः । पुं॰ अशनपर्ण्याम् ॥
शीतला । स्त्री॰ शीतलीवृक्षे ॥ यथा । शीतलाशीतलीशीतकुशीपाण्डुरपुष्पकेतिशब्दचन्द्रिका ॥ कुट्टिन्याम् । जलरुहायाम् ॥ वालुकायाम् । आरामशीतलायाम् ॥ देवताविशेषे । विस्फोटकविशेषाधिष्ठात्र्याम् ॥ यथा । नमामिशीतलांदेवींरासभस्थांदिगम्बरीम् । मार्ज्जनीकलशोपेतांसूर्पालङ्कृतमस्तकामितिस्कन्दपुराणम् ॥
शीतली । स्त्री॰ जलजद्रव्यविशेषे । शीतकुश्याम् ॥ कालानुसारि

यायाम् ॥

शीतवल्कः । पुं० उदुम्बरे ॥

शीतवीर्य्यकः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० शीतलवीर्य्ययुक्ते ॥

शीतशिवः । पुं० सक्तुफलावृक्षे ॥ मधुरिकौषधौ ॥ न० सैन्धवलवणे । माणिमन्थे ॥ शैलेयनामगन्धद्रव्ये ॥ शीतमस्यास्ति अच् । शिवमस्यास्ति । अच् । शीतश्चासौ शिवश्च ॥

शीतशिवा । स्त्री० मिश्रेयायाम् । शमीवृक्षे ॥

शीतसहः । पुं० पीलुवृक्षे ॥ नीलसिन्धुवारके ॥

शीतसहा । स्त्री० नीलसिन्धुवारे ॥ वासन्त्याम् ॥

शीतहरः । पुं० कुचोष्मणि ॥ शीतं हरति । हृञ्० । हरतेरनुद्यमनेऽजित्यच् ॥ त्रि० शीतापहे ॥

शीता । स्त्री० रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । शीतानभः सरितिलाङ्गलपद्धतौ च शीता दशाननरिपोः सहधर्म्मिणी च । शीतं स्मृतं हिमगुणे च तदन्विते च शीतोऽलसे च बहुवारतरौ च दृष्टः ॥ इति तालव्यादौ धरणिः ॥ दूर्वायाम् ॥ शिल्पिन्यामोषधौ ॥ अतिबलायाम् । कुटुम्बिन्याम् । पथश्रायाम् ॥ कौमुद्याम् । ज्योत्स्नायाम् । शीतेस्म । गत्यर्थत्वादिनाशीङः क्तः । टाप् ॥

शीतांशुः । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥ कर्पूरे

शीतांशुतैलम् । न० कर्पूरतैले ॥

शीताङ्गः । त्रि० शीतलाङ्गे ॥

शीताङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् । गोधापद्याम् ॥ शीतलाङ्ग्याम् ॥

शीतादः । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ तन्निदानं यथा । शोणितं दन्तवेष्टेभ्यो यस्याकस्मात् प्रवर्त्तते । दुर्गन्धीनि सकृष्णानि प्रक्लेदीनि मृदूनि च ॥ दन्तमांसानि शीर्यन्ते पचंति च परस्परम् । शीतादो नाम स व्याधिः कफशोणितसम्भवः ॥ अस्यौषधं यथा । शीतादे हृतरक्ते तु तोयनागरसर्षपान् । निष्क्वाथ्य त्रिफलाञ्चापि कुर्य्याद्गण्डूषधारणम् ॥ कासीसलोध्रकृष्णामनःशिलाः प्रियङ्गुतेजोह्वाः । एतच्चूर्णं मधुयुक् शीतादे पूतिमांसहरम् ॥ तेजोह्वा० तेजवला । तैलं घृतं वाथवा तत्र शीतादे सम्प्रशस्यते ॥ इ० भा० प्र० श ॥

शीतार्त्तः । त्रि० शीतालौ ॥ शीतेन ऋतः ॥

शीतालुः । त्रि० शीतार्त्ते । शीतं न सहते । शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने इत्यालुः ॥ शीतालुराक्रान्ते ॥

शीतावला । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥

शीताश्मा । पुं० चन्द्रकान्तमणौ ॥ शीतलपाषाणे ॥

शीतीभावः । पुं० मोक्षे ॥ इ० त्रि०

शेषः ॥

शीतोत्तमम्। न० जले ॥

शीत्कारः। पुं० वरस्त्रीणां रतिकालध्वनौ ॥ यथा। शीत्कारो रत्ननाराचः सुरते वरयोषिताम् ॥

शीत्कृतम्। न० शीत्कारे ॥ इ० धरणिः ॥

शीधुः। पुं० न० इक्षुरसे ॥ मद्ये ॥ पुं० स्त्री० आसवे ॥ यथा। शीधुरिक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत्। इति माधवः ॥ अपि च। इक्षोः पक्वैरसैः सिद्धः शीधुः पक्वरसश्च सः। आमैस्तैरेव यः सिद्धः स तु शीतरसः स्मृतः ॥ शीधुः पक्वरसः श्रेष्ठः स्वराग्निबलवर्णकृत्। वातपित्तकरो हृद्यः स्नेहनो रोचनो हरेत् ॥ विबन्धमेदःशोफार्शःशोषोदरकफामयान्। तस्मादल्पगुणः शीतरसः संलेखनः स्मृतः ॥ शेरतेऽनेन। शीङो धुक् ॥ शीध्यतेऽनेनेति शीधुरिति मल्लिनाथः ॥

शीधुगन्धः। पुं० बकुलवृक्षे ॥ मद्यगन्धे ॥ यथा। वेश्यावेश्मसु शीधुगन्धिललनावक्त्रासवामोदितैर्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवरसैरुन्निद्रचन्द्राः क्षपाः। सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्राप्ताग्निहोत्रा इति ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्त्तैर्जगद्वञ्च्यते ॥ धूर्त्य हिटाश्लिष्टाव्यवहरन्ति ॥

शीधुगन्धिः। त्रि० सुरागन्धयुक्ते ॥

शीधुपः। त्रि० मद्यपे। सुरापे ॥ शीधु पिबति। पापाने। गापोष्टगिति कन्। पिबतेः सुराशीध्वोरिति वार्त्तिकात् टक्। स्त्रियां टित्वात् ङीपि। शीधुपी ॥

शीधुपुष्पः। पुं० कदम्बे बकुले ॥

शीधुपुष्पी। स्त्री० धातक्याम् ॥

शीधुरसः। पुं० आम्रे ॥

शीधुसंज्ञकः। पुं० बकुले ॥

शीनः। पुं० अजगरे ॥ त्रि० मूर्खे ॥ द्रवावस्थायाः काठिन्यप्राप्ते घृतादौ ॥ श्यैङ् गतौ। क्तः। द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्य इति सम्प्रसारणम्। श्योऽस्पर्श इति तस्य नः ॥

शीभरः। पुं० शीकरे ॥

शीरः। पुं० अजगरसर्पे। सूर्ये ॥ शेते। स्फायितञ्चीति शीङो रक् ॥

शीर्णम्। न० स्थौणेये ॥ त्रि० तनौ। कृशे ॥ विशीर्णे ॥ शीर्यते स्म। शॄ०। क्तः। ॠत इद्धातोः। रदाभ्यामिति नः। णत्वम् ॥

शीर्णपत्रः। पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ निम्बे ॥ न० विशीर्णपत्रे ॥

शीर्णपर्णः। पुं० निम्बवृक्षे ॥ न० विशीर्णपत्रे ॥

शीर्णपादः। पुं० महिषध्वजे ॥ यमे ॥

शीर्षपुष्पिका । स्त्री॰ अवाक्पुष्प्याम् ॥
शीर्षमाला । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥ विशीर्षायांमालायाम् ॥
शीर्षहृन्तम् । न॰ गोडुम्बे । तरम्बुजे ॥
शीर्षाङ्घ्रि: । पुं॰ यमे ॥ त्रि॰ कृशपादे ॥
शीर्वि: । त्रि॰ हिंस्रे ॥ शृणोति शॄ॰ । जृशृस्तृजागृभ्य: क्विन् ॥
शीर्षम् । न॰ कालागुरुणि ॥ मस्तके ॥ कुमारशीर्षयोरिनिज्ञापकात्॰ शिरस: शीर्षादेश: ॥
शीर्षक: । पुं॰ विधुन्तुदे । राहुग्रहे ॥ शीर्षस्यप्रतिकृति: इवेप्रतिकृताविति कन् न॰ शिरोस्थ्नि ॥ शिरोरक्षकसन्नाहे । शीर्षण्ये । शिरस्त्रे । टोपइतिभाषा ॥ शीर्षकंमुखमस्मात् ॥ जयपराजयपत्रे ॥
शीर्षच्छेदिक: । त्रि॰ वध्ये ॥
शीर्षच्छेद्य: । त्रि॰ वध्ये ॥ शिरश्छेदंनित्यमर्हति । शीर्षच्छेदाद्यच्चेतियत् । प्रत्यययोगेनशिरस: शीर्षभावोनिपात्यते ॥
शीर्षण्य: । पुं॰ सुकेशे । विशदकचे ॥ शिरस्ये । स्नानादिनामिश्रोऽसक्तकचे ॥ शिरसिभव: । शरीरावयवाद्यत् । येचतद्धितइत्य
च॰ वाकेशेष्वितिवचनात्॰ शिरस: शीर्षन्नादेश: ॥ न॰ शिरस्ते । शीर्षके ॥ शिरसिहितम् । यत् । येचतद्धितइतिशीर्षन्नादेश: । येचाभावेतिटिलोपाभाव: ॥
शीर्षरक्षम् । न॰ शिरस्त्राणे । शिरस्ते ॥
शीर्षा । स्त्री॰ उष्णिकछन्द: ७ प्रभेदे ॥ यथा । उत्कारवर्णा: सप्तस्यां॰सर्वेदीर्घा: पृथक्स्थाम् । एषाशीर्षानिर्दिष्टाशीर्षाच्छन्नादेष्टा ॥ यथा । दृष्ट: कृष्ण: कालिन्दी । तीरेगोपालानन्दी । वेणुक्वाणैरङ्गानांचेतोहर्त्ता गोपीनाम् ॥
शीर्षोदय: । पुं॰ राशिविशेषे ॥ यथा । मिथुनकेशरीकन्यातुलावृश्चिकभंतथा । कुम्भौथमीनएवैतेसमशीर्षोदया: स्मृता: ॥
शील: । पुं॰ न॰ स्वभावे । सहजधर्मविशेषे ॥ सद्वृत्ते । साधुवृत्ते । सच्चरित्रे । हारीतोक्ते । ब्रह्मण्यतादिरूपे ॥ तदाह॰हारीत: । ब्रह्मण्यता॰ देवपितृभक्तता॰सौम्यता॰ अपरोपतापिता॰ अनसूयुता॰ मृदुता॰ अपारुष्यम्॰ मैत्रता॰ प्रियवादित्वम्॰ कृतज्ञता॰ शरण्यता॰ कारुण्यताम्॰ प्रशान्तिश्चेतित्रयोदशविधंशीलम् ॥ चरित्रमात्रे ॥ ल नम्॰ शीलमतीऽ

नेनवा । शीलसमाधौ० यङन्ता
द्वा० घञ्० घीवा ॥ यद्वा । शी
ङोऽमुकलकवलअबालनद्युति० ल
क् । ग्रहृश्वादि: ॥
शीलनम् । न० पाठनिश्चये । गुण
न्याम् । भविन्याम् ॥
शीलवान् । त्रि० सुस्वभाववति । सु
शीले । सद्वृत्ते ॥
शीलहीन: । त्रि० अनियतपुंस्कं
टास्यादिजने ॥
शीला । स्त्री० कौण्डिन्यमुने: प
त्न्याम् ॥
शीलितम् । न० शीर्णे ॥ त्रि० अ
भ्यस्ते ॥ शील्यतेस्म । शील० ।
क्त: ॥
शीली । त्रि० शीलवति ॥ शीलम
स्त्यऽस्य । सुखादिभ्यश्चेतीनि: ॥
शीवा । पुं० अजगरे ॥ शेते । शी
ङ् स्वप्ने । शीङ्क्रुशिरुहिजिचिहृ
धृभ्य: क्वनिप् ॥
शीवलम् । न० शैलेये । शैवाले । ज
लेप्रिशेतेतिष्ठतिशीङोवलन् । बाहुल
काद्गुणाभाव: ॥
शु । अ० पूजायाम् ॥ आश्चर्ये ॥
शुक: । पुं० व्याससुते । बादराय
णौ ॥ कीरे । मेधाविनि । फला
शने । तोता० द्रु० भा० प्र० प
क्षिणि । अप्रशुभसूचकत्वं यथाव
सन्तराले । वाम: पठनराजशुक:
प्रयाणे० शुभंभवेद्दक्षिणत: प्रवे
शे । वनेचरा: काष्ठशुका: प्रया
तु: स्यु: सिद्धिदा: सम्मुखमाप
तन्त: । इति । रावणस्त्वमन्त्रिणि
। शिरीषवृक्षे ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥
वस्त्रे । वस्त्राञ्चले ॥ शिरस्त्रे ॥
शोचति० शवर्तिवा । शुचशोके०
शुगतौवा । शुकवल्कोल्काद्यतिसा
धु: ॥ शोभते । शुभदीप्तौ ।
पूर्ववत्साधु: ॥ यद्वा । शोकति
। शुकगतौ ॥ इगुपधेतिक: ॥
शुकच्छदम् । न० स्थौणेये ॥
शुकजिह्वा । स्त्री० शुकाननायाम्
। सुवाठोंठी० द्रु० भा० प्र० ॥
शुकतरु: । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
शुकतुण्ड: । पुं० हिङ्गुलप्रभेदे ॥
सपीत: शुकतुण्डक: ॥
शुकद्रुम: । पुं० शुकतरौ ॥
शुकनामा । स्त्री० शुकजिह्वायाम् ॥
शुकनाशन: । पुं० दद्रुघ्ने ॥ त्रि०
शुकनाशके ॥
शुकनास: । पुं० शोणकद्रुमे ॥ शु
कनासेवपुष्पमस्यास्ति । अर्शआद्य
च् ॥ त्रि० शुकवन्नासायुक्ते ॥
शुकपिण्डि: । स्त्री० शूकशिम्ब्या
म् ॥
शुकपुच्छ: । पुं० गन्धके ॥ शुकल
लाङ्गूले ॥
शुकपुच्छकम् । न० स्थौणेये ॥

शुकपुष्पः। पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ न॰ स्थौणेये ॥

शुकप्रियः। पुं॰ शिरीषद्रुमे ॥ त्रि॰ शुकवल्लभे ॥

शुकप्रिया। स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥ शिरीषि ॥

शुकफलः। पुं॰ अर्कवृक्षे ॥

शुकबर्हः। पुं॰ न॰ स्थौणेये। ग्रन्थिपर्णे ॥ गन्धद्रव्यविशेषे ॥

शुकबर्हकम्। न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥

शुकम्। न॰ शैण्ये ॥

शुकवल्लभः। पुं॰ दाडिमे। त्रि॰ शुकप्रियवस्तुनि ॥

शुकाख्या। स्त्री॰ शुकशिम्बायाम् ॥

शुकादनः। पुं॰ दाडिमे ॥

शुकानना। स्त्री॰ शुकशिम्बायाम् ॥

शुकी। स्त्री॰ कश्यपपत्नीप्रभेदे। शुकीशुकानजनयदुलूकीप्रत्युलूकान्निति गारुडम् ॥

शुकोदरम्। न॰ तालीशपत्रे ॥ कीरजठरे

शुक्तः। त्रि॰ अम्ले ॥ यथा। यन्मस्त्वाऽऽदिशुचौ भाण्डे सगुडक्षौद्रकाञ्जिकम्। धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥ इति ॥ स्वभावतो मधुरादिरसानि कालवशेनाम्लरसादिभावमापन्नानि शुक्तानीति मन्वर्थमुक्तावल्यां कुल्लूकभट्टः। पूते। शटिते। सडा॰ इ॰ भा॰ शुच्यते सम्भिषपूतीभावे क्तः ॥ द्रवद्रव्यविशेषे ॥ यथा। कन्दमूलफलादीनि सस्नेहलवणानि च। यत्र द्रव्येऽभिषूयन्ते तच्छुक्तमभिधीयते ॥ शुक्तं रक्तपित्तकफकृत् तीक्ष्णोष्णं रोचनं पाचनं लघु। पाण्डुकृमिहरं रूक्षं भेदनं रक्तपित्तकृत् ॥ निष्ठुरे। कर्कशे ॥ काञ्जिके। मांसे ॥

शुक्ता। स्त्री॰ चुक्रिकायाम् ॥

शुक्तिः। स्त्री॰ कपालशकले। शङ्खे। शङ्खनखे। नख्याम्। अश्वावर्त्ते ॥ यथा। वक्षस्थाः शुक्तयश्चित्तजहरीमाजयाबदा इति ॥ दुर्नामनि। अक्षिरोगे। मुक्तास्फोटे। सीपी॰ इ॰ भा॰ ॥ इग्व्याधिविशेषे। कर्षद्वयोन्मिते ॥ चतुस्तोलकपरिमाणे। अष्टमिकायाम्। शुच्यति। शोचति। शोकतिवा। शुचअभिषवे॰ शुचशोके॰ शुकगतौ वा। क्तिन् ॥

शुक्तिका। स्त्री॰ चुक्रिकायाम् ॥ शुक्तौ। मुक्तास्फोटे ॥

शुक्तिजम्। न॰ मौक्तिके ॥

शुक्तिमान्। पुं॰ कुलपर्वतविशेषे ॥ ऋषिकुल्याकुमाराद्याः शुक्तिमत्पादसम्भवाः ॥

शुक्तिबीजम्। न॰ मौक्तिके ॥

शुक्रः। पु॰ दैत्यगुरौ। काव्ये। उशनसि। भार्गवे। अग्नौ। चित्रे ॥ ज्येष्ठमासे ॥ अग्नौ ॥ चित्रकवृक्षे ॥

न० । मज्जजातधातौ । तत्पर्याया यथा । शुक्रं तेजोरेतसी च बीजवीर्येन्द्रियाणि चेति ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ शुक्लवर्णे । शुक्ले । त्रि० तद्वर्णविशिष्टे । शोचयति । ऋज्रेन्द्रेति निपातनात् चस्य कः । रन् प्रत्ययश्च । शोचतीति शुक्रः । शुच शोके । पूर्ववत् ॥ शोचत्यनेन वा ॥ विरहिणः शोचन्त्यस्मिन् । शुक्रो ज्येष्ठमासः ॥

शुक्रकरः । पुं० मज्जनि ॥ त्रि० वीर्यकारके ॥

शुक्रगृहम् । न० वृषतुलयोः ॥

शुक्रभुक्-ग् । पुं० मयूरे ॥

शुक्रभूः । स्त्री० मज्जनि । त्रि० वीर्योत्पन्ने ॥

शुक्रलः । त्रि० बहुवीर्यवति ॥ वीर्यदे ॥

शुक्रला । स्त्री० उच्चटायाम् ॥

शुक्रवारः । पुं० षष्ठवारे । शुक्रग्रहभोग्यदिने ॥

शुक्रशिष्यः । पुं० दितिसुते । असुरे ॥ शुक्रस्य शिष्यः ॥

शुक्राङ्गः । पुं० मयूरे ॥

शुक्रास्तः । पुं० नष्टभृगौ ॥ अत्र याद्यादिनिषेधो यथा रुद्रराजमार्तण्डे । यात्राविवाहव्रतबन्धवेश्मप्रासादचूडाकरणं हितेषौ ॥ नष्टे भृगौ नोपदिशेन्नराणां देवप्रतिष्ठामपि कर्णवेधमिति ।

शुक्रियम् । न० शुक्रदैवते । हविषि ॥ शुक्रो देवताऽस्य । शुक्राद्घन् ॥

शुक्लः । पुं० विष्कम्भादियोगान्तर्गतयोगविशेषे ॥ वर्णविशेषे । तत्पर्याया यथा । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डुराः । अवदातः सितो गौरोऽवलक्षो धवलोऽर्जुनः इति ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । रोगा बहुविधाश्चैव मनुष्या वाजिकुञ्जराः । सर्वे प्रणश्यन्ति शुक्ले वर्षे वरानने ॥ इति ॥ शुक्लैरण्डे ॥

शुक्लं । न० रजते । रूप्ये ॥ नवनीते ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ यथा । सुश्वेतं मृदु शुक्लाभं शुक्लं तद्दह्यते चिरात् ॥ चिकित्सास्य यथा । भुक्ता पाणितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्यदि दीयते । अचिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोहति ॥ स्नानं कृत्वा तिलैर्वापि चक्षुष्यमनिलापहम् । आमलैः सततं स्नानं परं दृष्टिबलावहम् ॥ शङ्खनाभिस्वदलैः पिण्डी मुखोष्णा स्वल्पसैन्धवा । धार्या नेत्रेऽनिलश्लेष्मशोथकण्डूव्यथाहरी ॥ त्रिफलापिण्डिका नेत्रे वातपित्तकफापहेति ॥ शुभकर्मणि ॥ देवयानमार्गे ॥ त्रि० शुभ्रवर्णयुक्ते ॥ शुक्लो गुणोऽस्यास्ति अस्मिन् वा । मतुप् । गुणवचनेभ्यो मतुपो लुगिष्ट इति लुक् ॥

शोचतिवा । शुच० । ऋज्रेन्द्राग्रे त्यादिनारन्० निपातनात्कुत्वेच शुक्र : । पक्षे रेफस्यल : ॥

शुक्लक : । पुं० शुक्ले ॥ शुक्लपक्षे ॥

शुक्लकण्ठ : । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० श्वेतगलयुक्ते ॥

शुक्लकन्द : । पुं० महिषकन्दे ॥ श्वेतमूले ॥

शुक्लकन्दा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

शुक्लकर्म्मा । त्रि० अकृष्णकर्म्मणि ॥

शुक्लकुष्ठम् । न० श्वेतकुष्ठे ॥

शुक्लकृष्णम् । न० शुभाशुभे ॥

शुक्लचीरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

शुक्लदुग्ध : । पुं० शृङ्गाटके ॥

शुक्लधातु : । पुं० कठिन्याम् ॥ शुक्लस्यासौधातुश्च ॥

शुक्लपक्ष : । पुं० सितपक्षे । विधुसम्बन्धिषड्दशानुकूलपक्षदशकलाक्रिया प्रचये ॥ तत्पर्यायायथा । सितस्त्वापूर्य्यमाण: स्याच्छुक्लश्चविशद: शुचि: शुक्लपक्ष: कृष्णपक्षोबहुलोबदिचस्मृतस्मृतिशुक्लश्चान्ता ॥ सतुशुक्लप्रतिपदादिपौर्णमास्यन्तपञ्चदशतिथ्यात्मक: । यथा । तत्रपक्षावुभौमासेशुक्लकृष्णौक्रमेणहि । चन्द्रस्यहिकर: शुक्ल: कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मक : ॥ पक्षस्याद्यास्तुतिथय: क्रमात्पञ्चदशस्मृता : । दर्शान्ता : कृष्णपक्षेता: पूर्णिमान्ताश्चशुक्लके ॥

शुक्लपुष्प : । पुं० छत्रकवृक्षे । अतिमुक्तके । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ मरुवके ॥ त्रि० सितकुसुमयुक्ते ।

शुक्लपुष्पा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥ शीतकुम्भ्याम् ॥

शुक्लपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

शुक्लपृष्ठ :)
शुक्लपृष्ठक:) । पुं० निसिन्धुके । सिन्धुवारे ॥

शुक्लबल : । पुं० जिनविशेषे ॥

शुक्लरोहित: । पुं० श्वेतरोहितवृक्षे ॥

शुक्लला । स्त्री० उच्चटायां ॥

शुक्लवर्ग : । पुं० श्वेतवर्णसजातीयद्रव्ये । शुक्तिशुक्तिकपर्द्दकादौ ॥

शुक्लवायस : । पुं० बके । दीर्घजङ्घे । बकोटे ॥

शुक्लशाल : । पुं० अद्रिनिम्बे ॥ इ० रा० ट : ॥

शुक्ला । स्त्री० शारदायाम् । सरस्वत्याम् । वाग्देवतायाम् ॥ शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यांजगद्व्यापिनींवीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् । हस्तेस्फाटिकमालिकांविदधतींपद्मासनेसंस्थितांवन्देतांपरमेश्वरींभगवतींबुद्धिप्रदांशारदाम् ॥ गतिविशेषे । ध्यानप्रकाशमयत्वादर्च्चिरादिगतौ । वामभागे त्वं नागमप्रसिद्धे देवयानमार्गे ॥ क्षुद्रपाषाणभेद्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

विदार्य्याम् । शुभ्रवर्णायाम् ॥ टाप् ॥

शुक्लाङ्गी । स्त्री॰ शेफालिकायाम् ॥

शुक्लापाङ्गः । पुं॰ मयूरे । त्रि॰ शुक्लवर्णनेत्रान्ते ॥

शुक्लार्कः । पुं॰ सितपर्णासे । वर्बराप्रभेदे ॥

शुक्लार्म्मम् । न॰ चक्षूरोगविशेषे ॥ शुक्ले तन्मृदुशुक्लार्म्म शुक्लं तदर्हतेचिरात् ॥

शुक्लिमा । पुं॰ शुक्लत्वे ॥

शुक्लोपलः । पुं॰ श्वेतपाषाणे ॥

शुक्लोपला । स्त्री॰ शर्क्करायाम् ॥

शुक्षः । पुं॰ वायौ ॥ तेजसि ॥ चित्ते ॥ शुष्यति । शुषशोषणे ॥ स्नुषिकुषिशुषिभ्यः क्सः ॥

शुङ्गः । पुं॰ न॰ वटे । आम्रातके ॥ पर्क्कट्याम् । अङ्कुरे । खार्य्ये ॥

शुङ्गा । स्त्री॰ प्रवहचे ॥ नवपल्लवकोश्याम् ॥

शुङ्गाकर्म्म । न॰ पुंसवनसंस्कारविशेषे ॥

शुङ्गी । पुं॰ प्रवहचे ॥ वटद्रुमे ॥

शुक् । स्त्री॰ शोके ॥ शोचनम् । शुचशोके । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ वशंप्राप्ते मृत्योः पितरि तनये वा सुहृदि वा शुचा सन्तप्यन्ते भृशमुदरताडं जडधियः । असारे संसारे विरसपरिणामेतु विदुषां वियोगो वैराग्यदृढयति वितन्वन् शमसुखम् ॥

शुचा । स्त्री॰ शोके ॥

शुचिः । पुं॰ ग्रीष्मे ॥ अग्नौ ॥ सौराग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः । निर्म्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः । यश्चासौ तपते सूर्य्यः शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः । तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च । पावकः पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता च यः । एते चैकोनपञ्चाशद्वह्नयः परिकीर्त्तिताः ॥ इ॰ कौर्म्मे १२ अध्यायः ॥ चित्रके ॥ शृङ्गाररसे ॥ उत्तमयुवप्रकृतिकत्वेन॰ जुगुप्सारहितत्वात्॰ शुचिः शृङ्गाररसः ॥ आषाढेमासि ॥ शुचिंपवित्रंकरोति॰ शुचयति । तत्करोतीति ण्यन्तात् अचः ॥ यद्वा । शोचति । अन्तर्भावितण्यर्थाच्छुचेः रगुपधात् किदितीन् ॥ शोचन्ति विरहिणोऽस्मिन्निति वा । शोचत्यनेन वा ॥ विदुषि ॥ शोचति जनं क्लिश्यमानम् ॥ उपदाशुद्धमन्त्रिणि । ज्येष्ठमासे ॥ स्त्री॰ कश्यपपत्न्यास्ताम्रायाः सुतायाम् ॥ त्रि॰ धवले ॥ शुद्धे ॥ यथा । आसनं शयनं यानं जायापत्यं कमण्डलुम् । आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ स्वभावतः संस्कारतश्च शुद्धे ॥ बाह्याभ्यन्तरशौचसम्पन्ने ॥ शो

र्थे शुचिर्हि सशुचिर्न मृदा वारिशुचिः शुचिः। अनुपहते। शुक्लगुणविशिष्टे॥

शुचिता। स्त्री॰ शुचित्वे॥

शुचिद्रुमः। पुं॰ पिप्पलवृक्षे॥

शुचिप्रणीः। पुं॰ आचमने॥

शुचिमणिः। पुं॰ स्फटिके॥

शुचिमल्लिका। स्त्री॰ नवमालिकायाम्। ग्रैष्मोद्भवायाम्॥

शुचिरोचिः। पुं॰ चन्द्रमसि॥

शुचिव्रतः। पुं॰ युधिष्ठिरे॥

शुचिश्रवाः। पुं॰ विष्णौ। शुचीनि पावनानि श्रंशसिनामानि श्रवणीयानि यस्य सः॥

शुचिषद्। पुं॰ परमात्मनि। शुचिषि चित्ते सीदति। षद्लृ॰। सत्सूद्विषेति क्विप्॥

शुटीरता। स्त्री॰ वीर्ये। शू॰ वि॰ शेषः॥

शुण्ठिः। स्त्री॰ शुण्ठ्याम्। शुण्ठति कफम्। शुठि॰। इन्॥

शुण्ठी। स्त्री॰ शुष्कार्द्रके। वह्नौषधे। विश्वे। नागरे। विश्वभेषजे। शृंगवेरे। कफारौ। सूंठ॰ ग॰ भा॰ अस्या गुणा यथा भावप्रकाशे। शुण्ठी रुच्यामवातघ्नी पाचनी कटुका लघुः। स्निग्धोष्णा मधुरा पाके कफवातविबन्धनुत्॥ हृद्या स्वर्या श्रमिश्वासशूलकासहृदामयान्। हन्ति श्लीपदशोथार्शआनाहोदरमारुतान्। आग्नेयगुणभूयिष्ठतोयांशपरिशोषयत्। सङ्गृह्णाति मलं तत्तु ग्राहि शुण्ठ्यादयो यथा॥ विबन्धभेदिनी या तु सा कथं ग्राहिणी भवेत्। शक्तिर्विबन्धभेदे स्याद्यतो न मलपातने॥ शुण्ठति कफम्। शुठि शोषणे। पचाद्यच्। गौरादिः॥ इन्नितु॰ कृदिकारादिति ङीष्॥

शुण्ठीक्वाथः। पुं॰ विश्वाकषाये॥ स चोक्तो यथा। वातं निर्दलयन्कफं कवलयन्नुन्मूलयन्पीनसं दृष्टिं निर्मलयन्प्रभां प्रबलयन्हृद्रोगमुत्सारयन्। मिः शेषं जठरामयं प्रशमयन्नुद्दीपयन्पावकं कासश्वासनिरासमाधममसौ विश्वाकषायः कृत इति॥

शुण्ठीपाकः। पुं॰ विश्वभेषजप्रधानेपाकविशेषे॥ यथा। प्रस्थत्रयं शुद्धशुण्ठ्याः पचेद्दुग्धे चतुर्गुणे। शुण्ठीसमं गवां सर्पिः खण्डं द्वौ रसमं पचेत्॥ ताम्रायसे कटाहे च दर्व्या संघट्टयन्पचेत्। जातीफलं जीरके द्वे शताह्वा चिफलं तथा। एलाद्राक्षोपकुल्या च विदारी शनशालुका। बीजं खर्जूरकाणां च घनसारकमेव च। पलार्द्धमात्रा चैतेषां नारिकेलफलस्य च। पलान्यष्टौ च पादांशो हतलोहस्य गृह्यते॥ चारबीजं मि

सिद्धापि गृह्यते द्विपलादिकः । चि
कित्सायाः पलं चैकं सर्वेषामपि शुण्डिका
भवेत् ॥ इत्यशीतिवातरोगांश्च
त्वारिंशच्च पित्तजान् । विंशतिं श्ले
ष्मसम्भूतानष्टौ चापि ज्वरांस्तथा ॥
दृष्टसम्भवान् रोगानन्यानपि नि-
वारयेत् । महौषधप्रसादेन परमः
सुन्दरो भवेत् । इति पाकावली ॥

शुण्ठाम् ।) न०
शुण्ठाकः ।) पुं० शुण्ठाम् ॥

शुण्डः । पुं० मदनिर्झरे ॥

शुण्डकः । पुं० मण्डहारके ॥ युद्ध
वेशे ॥

शुण्डरोहः । पुं० भूतृणे ॥

शुण्डा । स्त्री० मद्यपानालये ॥ ज
लहस्तिन्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ ह
स्तिहस्ते ॥ सुरायाम् ॥ नलिन्या
म् ॥ शुन्यके । शुन गतौ । अम
न्ताड्डः ॥

शुण्डापानम् । न० मदस्थाने ॥

शुण्डारः । पुं० शौण्डिके । स्वल्प
शुण्डायाम् । करिशुण्डा । कु
टीशमीशुण्डाभ्यो रः ॥

शुण्डालः । पुं० हस्तिनि ॥

शुण्डी । पुं० शौण्डिके ॥

शुण्डिमूषिका ।)
शुण्डिमूषी ।) स्त्री० छुच्छुन्द
र्याम् ॥ इ० रा० नि० गट० ॥

शुण्डी । स्त्री० हस्तिशुण्डावृक्षे ॥

शुतुद्रिः । स्त्री० शतद्रुसरिति ॥ शु
पूजितं तुदति । तुद० । इगुपधा
त्किदितीन् । बाहुलकाद्रुक् ॥

शुदि । अ० शुक्लपक्षे ॥

शुद्धम् । न० मरिचे सैन्धवे ॥

शुद्धः । त्रि० पूते । पवित्रे ।
अशुद्धिरहिते ॥ निर्मले । नि
र्लेपे ॥ निर्दोषे ॥ शुक्ले ॥ रा
गाद्यसम्मिश्रितरागे ॥ प्रसन्ने ॥
नित्यनिरस्तसमस्तदोषपरसंश्लिष्टरूपे
॥ शुद्ध्यति शुद्ध्यतेऽनेन वा । शु
धशौचे । क्तः ॥ प्रशस्ताशुद्धिर
स्यवा । अर्शआदाच् ॥ अहरहित
भवने ॥ रागाद्यशुद्धिरहिते पर
मात्मनि ॥

शुद्धचैतन्यम् । न० सर्वधर्मातीते ॥

शुद्धकङ्धः । पुं० शुक्लकर्णे
गर्दभे ॥

शुद्धदत् । त्रि० शुक्लदन्तयुक्ते । शु
द्धदन्ते । शुद्धादन्तायस्य सः ॥
अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेति
पद्ये दन्तस्य दतादेशः ॥

शुद्धमतिः । स्त्री० पवित्रमतौ । सु
मतौ त्रि० सुमतिविशिष्टे ॥ प
वित्रबुद्धियुक्ते ॥ शुद्धासौमतिश्च
॥ शुद्धामतिर्यस्य सः । पुं० च
तुर्विंशतिभूतार्हदन्तर्गतजिनविशे
षे ॥

शुद्धमांसम् । न० मांसव्यञ्जन

विशेषे । सुधवास० इ० भा० ॥ यथा । पाकपात्रे घृतं दद्यात्तैलं वातद्भावतः । तत्रहिङ्गुहरिद्रास्तु भर्जयेत्तदनन्तरम् ॥ छागादेरस्थिरहितं मांसं तत्खण्डितं भवम् । धौतं निर्गालितं तस्मिन्घृते तद्वर्जयेच्छनैः ॥ सिद्धयोग्यंजलं दत्त्वा लवणं चपचेत्ततः । सिद्धेजलेनसम्यग्वेसवारं परिक्षिपेत् ॥ द्रव्याणिवेसवारस्यनागवल्लिदलानिहि तण्डुलाम्बलवङ्गानिमरिचानिसमासतः ॥ अनेनविधिनासिद्धं शुद्धमांसमितिस्मृतम् । शुद्धमांसं परं वृष्यं बल्यंरुच्यं च्युष्टं हयम् ॥ त्रिदोषशमनंश्रेष्ठंदीपनं धातुवर्द्धनमितिभावप्रकाशः ॥

शुद्धवती । स्त्री० वरुणस्यपुर्याम् ॥ यथा । शुद्धवत्यस्मुनाथस्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्याद्: सेविताभातिधामभिरितिमृगेन्द्रसंहिता ॥

शुद्धवल्लिका । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

शुद्धसत्त्वम् । न० रजस्तमोभ्यामस्पृष्टे त्रिगुणायामायायांशमूर्तौ० वि मलसत्त्वगुणे ॥ त्रि० शुद्धान्तःकरणे ॥ शुद्धंरागादिकषायरहितं सत्त्वमन्तःकरणंयस्य ।

शुद्धान्तः । पुं० भूभुजांस्त्र्यागारे । अन्तःपुरे अवरोधने ॥ स्त्रा

भ्यन्तरकक्षान्तरे । राजधानीस्थानविशेषेवासगृहाख्ये० इतिस्वामी ॥ राजयोषिति ॥ शुद्धोन्तोऽस्य । रक्षकाः शुद्धाअन्तेसमीपेऽस्यवा ॥ अभीचान्ते ॥

शुद्धान्तपालकः । पुं० अन्तःपुररक्षके । गृहदौवारिके । कञ्चारक्षके ॥ सौविदिग्रण्डके ॥ तत्पर्याया यथा । शुद्धः कुलोद्गतःसूक्तः पित्र्यपतामहः शुचिः । राज्ञामन्तःपुराध्यक्षोविनीतश्चतथेष्यते ॥ इ० मत्स्यपु० ॥

शुद्धान्ता । स्त्री० राजयोषिति ॥

शुद्धापह्नुतिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ॥ शुद्धापह्नुतिरन्यस्यारोपार्थोधर्मनिह्नवः । नायं सुधांशुः किन्तर्हि व्योमगङ्गासरोरुहम् । इति ॥

शुद्धिः । स्त्री० । मार्जनायाम् ॥ दोषनिरासे ॥ वैदिककर्माहत्वप्रयोजकसंस्कारविशेषे ॥ कलिकल्मषदीनानांद्विजादीनांसुरेश्वरि । मेध्याऽमेध्याविचाराणांनशुद्धिः श्रौतकर्मणा ॥ नसंहिताद्यैः स्मृतिभिरिष्टसिद्धिर्नृणांभवेत् । विनाह्यागममार्गेणकलौनास्तिगतिः प्रिये ॥ कलावागममुल्लङ्घ्ययोन्यमार्गेप्रवर्त्तते । नतस्यगतिरस्तीति सत्यंसत्यंनसंशयः ॥ दुर्गायाम् ॥

यथा। स्मरणाच्चिन्तनाद्दापि पीोध्य तेसहि पातकात्। तेनशुद्धिसमाख्याता देवीरुद्रतनौस्थितेति॥ शुधि स्थितोति। देवतायैसुराप्रदाने द्रव्यान्तरसंज्ञायाम्॥ यथा। मांसं मीनश्चमुद्राश्चफलमूलानियानिच। सुधादानेदेवतायैसंज्ञैषांशुद्धिरीरितेति॥

शुद्धिलाभः। पुं॰ प्रायश्चित्ते॥

शुद्धोदनः। पुं॰ नृपविशेषे॥ शुद्धमोदनोऽस्य। शकन्ध्वादिः॥ शुद्धोदनोयतोभुङ्क्ते न्यायवच्छुद्धमोदनम्॥

शुद्धोदनसुतः। पुं॰ शाक्यमुनौ॥

शुनः। पुं॰ वायौ॥ कुक्कुरे॥ यथाहवाचस्पतिः। कुक्कुरस्तुशुनिः श्वानः कपिलोमण्डलः शुनइति॥

शुनःशेपः।) पुं॰ मुनिविशेषे। अजी
शुनःशेफः।) न॰

गर्तमुनिपुत्रे। आजीगर्त्तौ॥

शुनकः। पुं॰ कुक्कुरे। शुनति। शुनगतौ। कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि॥

शुनकचञ्चुका। स्त्री॰ क्षुद्रचञ्चुपे॥

शुनकचिल्ली। स्त्री॰ शाकविशेषे। श्वानचिल्लिकायां॥

शुनाशीरः। पुं॰ इन्द्रे॥ शुनोवायुः। शीरः सूर्यः॰ तावस्यस्त। अर्श आद्यच्। अन्येषामपीतिदीर्घः॥ शुनाशीरोहितालव्यः सुनासीरोहिदन्त्यकः। तालव्यादिदन्त्यमध्यः शुनासीरश्चदृश्यते। इतिभरतः।

शुनासीरः। पुं॰ इन्द्रे। पुरुहूते। पुरन्दरे। शुनुलव्ययस्यपूजार्थकत्वात्॰ शोभनंनासीरंसेनाविशेषोयस्य सः॥ यद्वा। शुनोवायुः सीरश्चादित्यः॰ शुनश्चसीरश्चेति। देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् इतिसिद्धान्तकारः। दन्त्यतालव्यपाठोबहुसम्मतः॥

शुनासीरीयम्। न॰ शुनासीर्ये॥ शुनासीरोदेवताऽस्येत्यर्थे॰ द्यावापृथिव्यादिनाछः॥

शुनासीर्यम्। न॰ शुनासीरीये॰ हविरादौ। शुनासीरोदेवताऽस्येत्यर्थे॰ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छचेति॰ चायत्॥

शुनिः। पुं॰ कुक्कुरे। सारमेये॥

शुनी। स्त्री॰ कुक्कुर्याम्॥ अश्वालवच्छुनोलिङ्ग्यमत्र॥ कुम्भाण्डाम्॥ गौरादित्वान्ङीष्॥

शुनीरः। पुं॰ कुक्कुरीसमूहे॥ इति॰ चि॰ शेषः॥

शुन्ध्युः। पुं॰ अग्नौ॥ शुन्धति। शुन्धशुद्धौ। यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच्॥

शुन्यम् । न० शुन्ये ॥ शुनेर्हितम् । गवादिषु शुन : सम्प्रसारणं वाच दीर्घत्वमिति यत् ॥ शुनीनां समूहे ॥

शुभ : । पुं० विष्कम्भादिषु० चर्येविंशेयोगे ॥ तत्रोत्पन्नस्य फलं यथा । शुभप्रसूत : शुभकृन्नराणां शुभोदयेष्टो विदुषां समाजे । करोति नित्यं शुभकर्म धीमान् शोभाधिक : शोभनवेशधारीति ॥ छागे ॥ शुभिं सायाम् । इगुपधेति क : ॥ न० कल्याणे । क्षेमे । भद्रे । मङ्गले । मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ दृष्टफले ॥ परमानन्दरूपत्वेन मङ्गलानां मङ्गले मोक्षसुखे ॥ त्रि० सुखरूपे ॥ क्षेमशालिनि ॥ खसस्वारिपुरे ॥ प्रशस्ते ॥ शोभते । शुभशोभायाम् । इगुपधज्ञाप्रीकिर : क : ॥

शुभंयु : । त्रि० शुभान्विते ॥ शुभमस्यास्ति । शुभमिति मान्तमव्ययम् । अहंशुभमोर्युस् ॥

शुभकृत् । पुं० प्रभवादिवत्सरान्तर्गत वत्सरविशेषे । यथा । सुवर्णरूप्यधान्यानि जगत्सर्वं सुशोभनम् । ब्राह्मणाः वणिजस्तुष्टाः सुभिक्षैः शुभकृतिप्रिये ॥ ३६ ॥ त्रि० शुभकारके ॥

शुभगन्धकम् । न० बोले । त्रि० मङ्गलगन्धयुक्ते ॥

शुभग्रह : । पुं० सौम्यग्रहे ॥ चन्द्राधिपः : क्षीणश्चैव गुरु : शुक्रस्तथैव च । पापाऽयुक्तो बुधश्चैव प्रोक्ताश्चैते शुभग्रहा : ॥

शुभङ्कर : । त्रि० क्षेमङ्करे । क्षेमकारि ॥

शुभङ्करी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शुभद : । पुं० अश्वत्थवृक्षे । त्रि० शुभदातरि ॥

शुभदन्ती । स्त्री० सुदन्त्याम् । सुदतस्त्रियाम् ॥ पुष्पदन्तेभयोषिति ॥ शुभौ शोभनौ दन्तावस्या : । नासिकोदरौष्ठेति ङीष् ॥

शुभपत्रिका । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ मङ्गलपत्रिकायाम् ॥

शुभम् । अ० क्षेमे । भद्रे ॥

शुभवासन : । पुं० सुखवासकारगन्धे । मुखवासने ॥

शुभस्थली । स्त्री० यज्ञभूमौ । भद्रभूमौ ॥

शुभा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ शम्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ देवसभायाम् ॥ उमासखीविशेषे ॥ मङ्गलज्ञानिकायाम् ॥ छाग्याम् ॥ टाप् ॥

शुभाङ्ग : । त्रि० मङ्गलावयवयुक्ते । सुन्दरावयविनि ॥ शुभानि लक्षणलक्षितान्यङ्गान्यस्य ॥

शुभाङ्गी । स्त्री० कुबेरपत्न्याम् ॥ कामदेवपत्न्याम् ॥ मङ्गलावयवयुक्ता

याम् ॥

शुभाचार : । त्रि॰ शोभनाचारवति ॥

शुभाचारा । स्त्री॰ उमासखीभेदे ॥

शुभाञ्जन : । पुं॰ शिग्रौ ॥

शुभात्मिका । स्त्री॰ कल्पायाम् । शुभोक्तौ ॥

शुभान्वित : । त्रि॰ मङ्गलयुक्ते । शुभंयौ ॥ शुभेनान्वित : कर्तृकरणइतिसमास : ॥

शुभ्र : । पुं॰ चन्दने ॥ शुक्लवर्णे ॥ शोभते । शुभदीप्तौ । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ न॰ अभ्रके ॥ रूप्ये ॥ कासीसे ॥ गण्डलवणे ॥ शाकम्भरीये ॥ त्रि॰ उद्दीप्ते । शुक्लगुणयुक्ते ।

शुभ्रदन् । त्रि॰ शुभ्रदन्ते ॥ शुभ्रादन्ता यस्यस : । वयोन्तशुद्धशुभ्रेतिदन्तस्यदत्रादेश : ॥

शुभ्रदन्त : । त्रि॰ शुभ्रदति ॥

शुभ्रदन्ती । स्त्री॰ पुष्पदन्तभकरिण्याम् ॥ शुभ्रौदन्तौ॰ यस्या: सा । नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्चेतिङीष् ॥

शुभ्ररश्मि : । पुं॰ चन्द्रे ॥

शुभ्रा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ वंशरोचनायाम् ॥ स्फटिके ॥

शुभ्रांशु : । पुं॰ सुधांशौ । ओषधीशे । चन्द्रे ॥ शुभ्राअंशवोयस्य ॥ कर्पूरे ॥

शुभ्रालु : । पुं॰ महिषकन्दे ॥

शुम्भि : । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥ दर्शनीये ॥ शोभने । शुम्भशोभनार्थे । अदिशदिभूशुभिभ्य क्निन् ।

शुम्भ : । पुं॰ कश्यपाद्दित्यामुत्पन्ने॰ निशुम्भनमुचिभ्यांज्येष्ठे॰ शिवाद्ब्रह्मणोवाप्राप्तवरे॰ असुरोत्तमे ॥ यथा । कश्यपस्यदितिर्नामभार्यासीद्द्विजसत्तम । तस्या : पुत्रत्रयंजज्ञेसहस्रादातबलाधिकम् । ज्येष्ठ : शुम्भइतिख्यातोनिशुम्भश्चाऽपरोऽसुर : ॥ तृतीयोनमुचिर्नाममहाबलपराक्रम : । इतिवामनपुराणम् ॥

शुम्भघातिनी ।)
शुम्भनिवर्हिणी ।) स्त्री॰ महासरस्वत्याम् ॥

शुम्भपुरम् । न॰ एकचक्रे । हरिगृहे । शम्भजइत्यधुनाप्रसिद्धेपुरस्थे ॥

शुम्भपुरी । स्त्री॰ शुम्भासुरनगर्याम् । शुंभपुरे ॥

शुम्भमथनी ।
शुम्भमर्दिनी { स्त्री॰ दुर्गायाम् । महासरस्वत्यां ॥

शुम्भा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ शुम्भति । शुभशुम्भशोभायाम् । अचायाच् ॥

शुल्क : । पुं॰ न॰ घट्टादिदेये रक्षानिमित्तरूपेराजभागे । रक्षानिर्वेशोराजभाग : शुल्क : ॰ इत्युक्ते : । स्थलजलपथादिना॰ वाणिज्याकारि

भ्यो नियतस्थाने षु० द्रव्यानुसारेण० राजग्राह्यभागे । दान० इ० भा० प्र० ॥ घट्टादौ ग्राह्ये । द्रव्यादिशब्दे न शुल्कप्रतीत्यादिग्रहः । तथापि प्रावेश्यनैष्क्राम्यद्रव्येभ्यो० राजग्राह्यभागोऽस्ति ॥ वरादर्थग्रहणे ॥ गृहोपस्करवाह्यानां दोह्याभरणकर्मिणाम् । मूल्यं लब्ध्वा तु यत्किञ्चिच्छुल्कं तत् परिकीर्त्तितम् ॥ गृहादिकर्मभिः शिल्पिभिस्तत्कर्मकरणाय० भर्त्रादिप्रेरणार्थं स्त्रियै यद्दत्तं दानं तच्छुल्कम्० तदेव मूल्यं प्रवृत्त्यर्थत्वात् ॥ व्यासोक्तेश्च । यथा । यदानीतं भर्तृगृहे शुल्कं तत्परिकीर्त्तितम् ॥ भर्तृगृहगमनार्थमुक्तो वा दीयते यत्तदित्यर्थः । यद्वा दीयते वस्तुनि ॥ शुल्क्यते । शुल्क अतिसर्जने । घञ् ॥

शुल्कशाला स्त्री० आयस्थानविशेषे ॥

शुल्बम् न० ताम्रे ॥ यज्ञकर्मणि ॥ आचारे ॥ जलसन्निधौ ॥ शलति । शलगतौ उल्बादयश्चेति साधुः ॥ यद्वा । शुल्बयति । शुल्ब्यते वा । शुल्ब माने० घञन्तः । एरच्० घञ् वा ॥ वराटे । रज्जौ ॥

शुल्बा । स्त्री० रज्जौ ॥

शुल्वारिः । पुं० गन्धके ॥

शुश्रुवान् । त्रि० श्रुतवति ॥ शृणोतेः क्वसुः ॥

शुश्रूः । स्त्री० मातरि ॥ यथा । शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूरिति महाभारते मोक्षधर्मः ॥

शुश्रूषणम् । न० सेवायाम् । शुश्रूषायाम् ॥

शुश्रूषा । स्त्री० उपासने । परिचर्यायाम् । सेवायाम् ॥ यथाह भगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथेति ॥ कथने ॥ श्रोतुमिच्छायाम् ॥ शुश्रूषणम् । श्रु श्रवणे । सन्नन्तः । अप्रत्ययात् ॥

शुश्रूषुः । पुं० परिचारके ॥ श्रोतुमिच्छौ ॥ यथा खनन् खनित्रेण नरो वार्यधिगच्छति । तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति ॥ शृणोतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

शुषः । पुं० गर्त्ते ॥ शोषणे ॥ इत्यु जयपालः ॥

शुषिः । स्त्री० शोषे ॥ बिले । शुषिरे ॥ शोषणम् । शुष शोषणे । इगुपधात् किदितीन् । शुष्यत्यनेनेति वा ॥

शुषिरः । पुं० न० गर्त्ते ॥ वह्नौ ॥ मूषिके ॥ न० वंश्यादिवाद्ये । आदिना वंशादिग्रहः ॥ यथा । वंशोऽयपारी मधुरो तिस्वरो मञ्जुलकाहलाः । तोडही मुरली बुक्का शृङ्गिका स्वरनाभयः ॥ शृङ्खापालिकं वंश

स्वर्मवंशस्तथापर: । एते शुषिरभेदास्तु कथिता: पूर्वसूरिभिरिति ॥ विवरे ॥ त्रि॰ सरन्ध्रे । रन्ध्रान्विते । शुषिश्छिद्रमस्यास्मिन् वाऽस्ति । ऊषशुषीति र: ॥ यद्वा । शुष्यति । शुष॰ इषिमदिमुदीति किरच् ॥ शुष्के पीत्यन्ये ॥

शुषिरा । स्त्री॰ नलीनामगन्धद्रव्ये ॥ शुषिरा विद्रुमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी नलीत्यमर: ॥ शुषिरमस्त्यस्य अर्श आद्यच् ॥

शुषिल: । पुं॰ समीरणे । वायौ ॥

शुष्क: । त्रि॰ नीरसे ॥ शुषित: । शुष: क्तइति॰ निष्ठातकारस्य ककार: ॥ यद्वा । शुष्यति । शुष॰ । सृवृभूशुषिमुषिभ्य: कक् ॥

शुष्कतर्क: । पुं॰ दुस्तर्के । अनुग्राहकमानहीनतया॰ निरालम्बने॰ ऽर्द्धवैनाशिकादिकल्पितेऽनुमाने ॥

शुष्कपत्रम् । न॰ नीरसदले ॥ आतपादिशोषितपट्टशाके । नालिता॰ शुक्ता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । अस्य गुणा यथा । शुष्कपत्रं पयोमिश्रं पित्तश्लेष्मज्वरापहम् । तच्छुष्कपत्रं जलदोषनाशनं विशेषत: पित्तकफज्वरापहम् । जलस्थलस्थापि च पित्तहारकं सुरोचनं व्यञ्जनयोगकारकमिति राजवल्लभ: ॥

शुष्कमत्स्य: । पुं॰ आतपादिना नीरसे मीने ॥ शुष्कमत्स्या नवल्या: स्युर्दुर्जराविड्विबन्धना: ॥

शुष्कमांसम् । न॰ आतपादिना॰ अनार्द्रे पिशिते । उत्तमे । वल्लूरे ॥ यथा । ग्लानां दोषलं मांसं॰ बालाबलनं लघु । विदोषकृद्यालजुष्टं शुष्कं मूलकरं गुरु ॥

शुष्करेवती । स्त्री॰ मातृकाविशेषे ॥

शुष्कल: । त्रि॰ आमिषे ॥ शुष्कमांसस्यापणिके । पिशिताशिनि ॥ शुष्कलोमस्ति । शेषवदूल्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभाव: ॥

शुष्कली । स्त्री॰ शुष्कमांसे ॥ मांसमात्रे ॥

शुष्कवृक्ष: । पुं॰ पाण्डुतरौ । धवे ॥

शुष्कव्रण: । पुं॰ किणे ॥

शुष्काङ्ग: । पुं॰ धववृक्षे ॥ त्रि॰ निस्नेहावयवे ॥

शुष्काङ्गी । स्त्री॰ गोधायाम् ॥

शुष्कार्द्रम् न॰ शुण्ठ्याम् ॥

शुष्ण: । पुं॰ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ शुष्यत्यनेन । शुष॰ । तृषिशुषिरसिभ्य: कित् इति न: ॥

शुष्म: । पुं॰ सूर्य्ये ॥ अग्नौ ॥ अर्चिषि ॥ न॰ तेजसि ॥ ओजसि । बले ॥ शुष्यति जलम्॰ शुषिरन्तर्भावितण्यर्थात्॰ अविसिवि

सिग्धिभ्य: क्विदितिमन्प्रत्यय: शुष्यत्यनेनवा । शुष० ॥

शुष्मा । पुं० अग्नौ । चित्रकवृक्षे ॥ सूर्ये ॥ न० तेजसि ॥ शुष्यत्यनेन । शुष० । अन्येभ्योपीतिमनिन् । संज्ञापूर्वकत्वन्नगुण: ॥ शोषयतिवा । बाहुलकात्साधु: ॥

शुष्मी । त्रि० बलिष्ठे । मत्ते ॥ अस्त्यर्थेइनि: ॥

शूक: । पुं० शुङ्गे । अनुकम्पायाम् । किंशारारन्यस्मिन्० अनुकम्पायाम् । ससादिरन्यवृश्चिकादिकण्टके ॥ श्यति । शोतनूकरणे । उलूकादयश्चेतिसाधु: ॥ दयायाम् । न० शूकतृणे ॥

शूकक: । पुं० प्रावटे । यवे । रसे

शूककीट: । पुं० वृश्चिके ॥ शूकवान्कीट: । शूकयुक्त: कीट: । शाकपार्थिवादि: ॥ जर्णादिभक्षक: कीटविशेषोवृश्चिक: शूककीटश्च० भ्रमरप्रभेदोयम् ॥

शूककीटक: । पुं० शूककीटे ॥

शूकतृणम् । न० तृणविशेषे । शूके । शूकाख्ये । कनिष्ठके ॥ द्व० रा० राट: ॥

शूकधान्यम् । न० यवगोधूमादौ ॥ शूकस्यधान्यम् ॥

शूकपिण्डिका ।) स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ॥
शूकपिण्डी ।)

शूकर: । पुं० कूलचरविशेषे । वराहे क्रोडे ॥ शूकोस्त्यस्य० खररोमत्वात् । र: ॥ यद्वा । शूकंराति । रा० आतइतिक: ॥ यद्वा । शू० इति ध्वनिंकरोति । अच् । टाबा ॥ मत्स्यविशेषे ॥

शूकरकन्द: । पुं० वाराहीकन्दे ॥

शूकरपादिका । स्त्री० कोलशिम्ब्याम् । सुवरासेमइतिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

शूकरमुखम् । न० नरकविशेषे ।

शूकराक्रान्ता । स्त्री० वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरी । स्त्री० शूकरस्त्रियाम् । जातेरितिङीष् ॥ कुन्दस्यशुचिशूकपस्यवसुखेद: खेदनास्त्यन्तरंखेच्छा कामनयोस्तयोरपिसुधाविष्ठाचकान्यायनम् । रम्भौचाशुचिशूकरीचपरमप्रेमास्पदंमन्तुत: सम्प्रासोपिसम: स्वकर्मगतिभिश्चान्योन्यभाव: सम: ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरेष्ट: । पुं० कशेरुणि ॥ त्रि० सूकरप्रियवस्तुनि ॥

शूकल: । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

शूकवान् । त्रि० शूकयुक्ते ॥

शूकवती । स्त्री० कपिकच्छाम् ॥

शूकशिम्बा । } स्त्री०
शूकशिम्बि: । } पुं० } कपिकच्छाम् ॥
शूकशिम्बिका । } स्त्री०
शूकशिम्बी । }

। कोषद्व० भा० ॥ शूकयुक्ताशिम्बा
० शिम्बि : शिम्बिका० शिम्बीवा ॥

शूकसिम्बा । } स्त्री०
शूकसिम्बि: । } पुं० कपिकच्छ्वाम् ।
शूकसिम्बी । } स्त्री०

मर्कव्याम् । कोष० भा० प्र० ॥

शूका । स्त्री० शूकशिम्बायाम् ॥

शूकाख्यम् । न० शूकतृणे ॥

शूकापुट : । पुं० तृणग्राहिणि । तृ
णमणौ । कपूरंद्व० भा० प्र० । द्व
० हा० स्त्री ॥

शूतिपर्ण : । पुं० आरग्वधे ॥

शूद्र : । पुं० अवरवर्णे । वृषले । ज
घन्यजे । अस्याब्रादिग्रहणं वैदिक
ब्राह्मणेनकर्त्तव्यमित्याहनाराय
ण : । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेण
चसहासनम् । तेयान्तिनरकंघोरं
यावच्चन्द्रदिवाकराविति ॥ अस्योत्प
त्तिरग्निपुराणे जातिमालायामुक्ता
। तथाहि । आदौप्रजापतेर्जातामु
खाद्विप्रा : सदारका : । बाहोश्च
त्रियाजाताऊर्वोर्वैश्याविजज्ञिरे ॥
पादाच्छूद्रस्यसम्भूतस्त्रिवर्णस्यचसे
वक : । हीमनामासुतस्तस्यप्रदी
पस्तस्यपुत्रक : । कायस्थस्तस्य-
पुत्रोऽभूद्बभूवलिपिकारक : । काय
स्थस्यचयःपुत्राविख्याताजगतीतले
॥ चित्रगुप्तश्चित्रसेनोविचित्रस्तथैव
च । चित्रगुप्तोगत : स्वर्गेविचित्रो

नागसन्निधौ ॥ चित्रसेन : पृथिव्यां
वैद्दतिशूद्र : प्रचञ्चतद्दति ॥ शोच
ति । शुचशोके । शुचेर्दश्चेतिरक्०
दीर्घश्च ॥ अत्रहारेत्वाशूद्रेतिश्रुतौ
तु० रुढेरर्थात्० योगएवपुरस्कृत:
तथाचोत्तरतन्त्रे भगवान्व्यास : ।
शुगस्यतदनादरश्रवणात्० तदाद्र
वणात्सूच्यतेहि ॥ १ । ३ । ३४ । अ
स्यार्थ : । छान्दोग्येचतुर्थप्रपाठ
के० शिष्यम्प्रतिशूद्रेतिसम्बोधना
च्छूद्रेधिकारइतिचेन्न । शुगस्येति
। अर्हंगंहंसैरज्ञइत्यनादृतोजान
श्रुति : ० तदनादरश्रवणाद्याशु
क्० तया० आविष्ट० रैक्वगुरुंप्र
द्रवणात्सशूद्र : । एतद्वित्तं० शू
द्रेतिसम्बोध्य० सर्वज्ञत्वख्यापनाय
रैक्वेणसूच्यते ॥

शूद्रक : । पुं० अतिकुत्सितेशूद्रे ॥
कुत्सायांकन् ॥

शूद्रकर्म । न० द्विजपरिचर्यायाम् ॥
यथाहभगवान् । परिचर्यात्मकं
कर्मशूद्रस्यापिस्वभावजम् इति ।
स्वभावजं रजउपसर्जनतमोगुणस्व
भावाज्जातम् कालिदासोपि ।
द्विजातिसेवाऽथनिदेवताश्रयाधर्मो
विधि : शूद्रनिसर्गकर्म च । स्व
भावकर्मप्रविहाययोन्यथास्वयमुरे
तृसोन्त्यजकर्मनर्मभागिति ॥ शू
द्रस्यकर्म ॥ अत्रनिषिद्धानिकर्मा

णियथा । शूद्रायास्त्वमन्हाराजन्नृथै वधनसम्भव : । शुश्रूषा : कृतका र्य्यश्चकृतसन्तानकर्म्म च : ॥ अस्य नुज्ञातराजस्य शूद्रस्य जगतीपते । अल्पान्तरगतस्यापिदशधर्म्मगतस्य च ॥ आश्रमाविहिता : सर्व्वेवर्ज यित्वानिराशिषमितिपाद्मे स्वर्गख ण्ड : ॥

शूद्रकृत्यम् । न० शूद्रकर्त्तव्यकर्म्मणि ॥

शूद्रधर्म्म : । पुं० शूद्रस्यशास्त्रविहिताचारे ॥ सचवर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्य : ॥

शूद्रप्रिय : । पुं० पलाण्डौ ॥ त्रि० तदिष्टद्रव्ये ॥

शूद्रप्रेष्य : । पुं० शूद्रस्यपरिचारके ब्राह्मणादौ ।

शूद्रयाजक : । पुं० शूद्रसम्बन्धियज्ञादावृत्विजि ॥ शूद्रस्ययाजक : ॥

शूद्रशासनम् । न० पट्टे । मकुली । शूद्रसाधिकारे ॥ वृत्ति० वि० शिष : ॥

शूद्रशिष्य : । त्रि० शूद्राद्व्याकरणाद्यध्ययनकर्त्तरि ॥

शूद्रा । स्त्री० शूद्रजातौ । अन्यभार्यायामपिशूद्रजातीयायाम् ॥ शूद्रीश द्रस्यभार्य्यास्यात्० शूद्रातज्जातिरेवचेत्यमर : ॥ शूद्राचामहत्पूर्वा जातिरितिटाप् ॥

शूद्रान्नम् । न० शूद्रस्वामिकान्ने ॥ यथा ॥ शूद्रान्नेनतुभुक्तेनउदरस्थे नयोम्रुत : । स वै खरत्वमुष्ट्रत्वं शूद्रत्वञ्चाधिगच्छति ॥

शूद्राभार्य्य : । पुं० शूद्रास्वामिनि ॥ शूद्राभार्य्यायस्यस : ॥

शूद्रार्त्ता । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥

शूद्रावेदी । पुं० सवर्णापरिणीयकृत शूद्राविवाहे ॥ शूद्राविन्दति० परिणयति । विदेर्णिनि : ॥ शूद्रावेदीपतत्यत्रे रुतथ्यतनयस्यच । शौनकस्यसुतोत्पत्त्यातदपत्यतयाभृगो : ॥ अपिच ॥ शूद्राशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् । जनयित्वासुतंतस्यांब्राह्मण्यादेवहीयते ॥

शूद्री । स्त्री० शूद्रस्यभार्य्यायाम् । भिन्नजातीयायाम् शूद्रभार्य्यायाम् ॥ शूद्रस्यस्त्री । पुं० योगादाख्यायामितिङीष् ॥

शून : ।) वि० शोथिनि, स्फीते ।
शूनवान् ।)

वर्द्धिते । उत्श्वयतेस्म । क्रमेण श्वयते : । क्तक्तवतू । यजादित्वात् सम्प्रसारणे० पूर्व्वरूपेओदितश्चेतिनत्वेवहलद्वतिदीर्घ : ॥

शूनाघ : । त्रि० । उच्छूनाघे ॥

शून्यम् । न आकाशे ॥ विन्दौ ॥ त्रि० निर्जनेदेशादौ । तुच्छे । रिक्ते । सूना० शौता० द्रु० भा० ॥

अविद्यजीवनं शून्यं दिक्शून्या चेदबान्धवा । पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ खपुष्पादिवदत्यन्ताभावरूपे ॥ यथा । मृगतृष्णाम्भसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः । एष बन्ध्यासुतो याति शशशृङ्गधनुर्द्धरः ॥ शुनेर्हितम् । शुनः सम्प्रसारणं वा च दीर्घत्वमिति यत् ॥

शून्यकम् । न० शून्यार्थे ॥ त्रि० तुच्छे ॥ शून्यरिक्तइतियावादिषु पाठात् कन् । स्वार्थेको वा ॥

शून्यता । स्त्री० चित्तस्य दोषे । रागद्वेषादितीव्रवासनया चित्तस्य स्तब्धीभाविकषाये । चञ्चलतायाम् ॥ ध्यानं चिन्ताहितानाम्नः शून्यताख्या सतापकृत् ॥ शून्यस्य भावः तल् ॥

शून्यतिथिः । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ यथा । अष्टमी नवमी चैव पक्षयोरुभयोरपि । माधवे द्वादशी त्याज्या पक्षयोरुभयोस्तथा ॥ ज्येष्ठे त्रयोदशी निन्द्या सिते कृष्णे चतुर्दशी । आषाढे कृष्णपक्षस्य षष्ठी शुक्ले च सप्तमी ॥ द्वितीया च तृतीया च श्रावणे सितकृष्णयोः । प्रथमा च द्वितीया च नभस्ये मासि निन्दिता ॥ दशम्येकादशी निन्द्या मासीषे शुक्लकृष्णयोः । ऊर्ज्जे चतुर्द्दशी शुक्ला कृष्णपक्षे तु पञ्चमी ॥ सप्तमी चाष्टमी सौम्ये पक्षयोरुभयोरपि । पौषे पक्षद्वयेचैव चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ माघे तु पञ्चमी षष्ठी कृष्णा शुक्ले यथाक्रमम् । तृतीया च चतुर्थी च फाल्गुने सितकृष्णयोः ॥ तिथयो मासशून्याख्या वित्तवंशविनाशिकाः । आसु श्राद्धं प्रकुर्वीत नैव मङ्गलमाचरेदिति वशिष्ठः ॥

शून्यनक्षत्रम् । न० शून्यभे ॥ यथा । अश्विनी रोहिणी चैव शून्यभे परिकीर्त्तिते । चित्रास्वाती च वैशाखे ज्येष्ठे विश्वज्यतारके ॥ भगवासवमाषाढे श्रावणे हरिविश्वभे । नभस्ये वारुणान्त्यर्क्षं मजपादश्वयुज्यपि ॥ कार्त्तिके पितृवह्न्यृक्षे सौम्ये चित्राहिदैवते । पौषे द्रास्त्रक्षाद्रा: सामार्घे मूलक्षविष्णुभम् ॥ तपस्ये शक्रभरणी शून्यभान्याहुरग्रजाः । एषु यत्कृतं कर्म्म धनैः सह विनश्यति ॥

शून्यभम् । न० शून्यनक्षत्रे ॥

शून्यमध्यः । पुं० नले । पोटगले ॥

शून्यराशिः । पुं० मासविशेषगतराशिविशेषे ॥ यथा । घटमत्स्यवृषायुग्ममेषकन्याः सहस्यकाः । तुलाचापकुलीराख्या मृगसंज्ञाश्च राशयः ॥ चैत्रादौ राशिशून्याख्या वित्तवंशविनाशदाः ॥

शून्यलग्नम् । न० दग्धलग्ने ॥ यथा । पञ्चादितस्त्वोजतिथौ घटैणौ मृगेन्द्रनक्रौ मिथुनाङ्गने च । चापेन्द्रमेऽक्रौ हरिहयान्त्यौ गोऽन्त्यौ च नेष्टे तिथिशून्यलग्ने ॥ तस्यां तस्यां तिथौ द्वे द्वे लग्ने नेष्टे निषिद्धे ॥

शून्यवादी । पुं० माध्यमिके । सौगते ॥ अस्य मतं यथा । विज्ञानं क्षणिकं नात्मा विद्युदभ्रनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिका जगुरिति । अस्यापवादो यथा । अभावो येन भावेन ज्ञायते शून्यवादिना तस्य भावस्य सद्भावोऽवदके न निवार्यते ॥ अपि च । शून्यस्यापि हि शून्यत्वं तत्साक्षिणि सतीष्यते । असाक्षिकं चेत्तत्सिद्धं साक्षिवत्स्यात्स्वयम्प्रभमिति ॥ शून्यं वदत्यवश्यम् । आक्ष्यकेषिनि : ॥

शून्यवृत्तिः । स्त्री० अभाववृत्तौ ॥

शून्यशून्यः । त्रि० शून्यप्रकारे । अनर्घप्राये ॥ प्रकारे गुणवचनस्येति द्विर्भावः ॥

शून्या । स्त्री० नल्याम् ॥ तूलिकायाम् ॥ महाकण्टकिन्याम् । नागथूहर० नागफणाथूहर० इ० भा० ॥ वन्ध्यायाम् ॥

शून्यालयः । पुं० निर्जनमन्दिरे ॥

शूरः । पुं० भटे । वीरे युद्धकर्मण्युत्साहवति । यादवे । वसुदेवस्य पितरि ॥ सूर्ये ॥ शूरयति । शूर वीर विक्रान्तौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शवति । शु: सौत्रो गत्यर्थः । शुसिचिमीनां दीर्घश्चेति क्रन् ॥ सिंहे ॥ शूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ चित्रकव्याघ्रे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ साले ॥ डहौ । लकुचे ॥ मसूरे ॥ रगणे ऽ । ऽ ॥

शूरकः । पुं० कोकिलाक्षे ॥

शूरणः । पुं० अर्शोघ्ने । कन्दे ॥ अस्य गुणा यथा । शूरणो दीपनो रूक्षः कषायः कण्डुकृत्कटुः । विष्टम्भी विशदो रुच्यः कफार्शःकृन्तनो लघुः ॥ विशेषादर्शसे पथ्यः प्लीहगुल्मविनाशनः । सर्वेषां कन्दशाकानां शूरणः श्रेष्ठ उच्यते । दद्रूणां रक्तपित्तानां कुष्ठानां न हितो हि सः । सन्धानयोगसम्प्राप्तः ॥ शूरणो गुणकृत्परः ॥ शूयते । शूरी हिंसायाम् । बहुलमन्यत्रापीति युच् । कर्त्तरि ल्युड्वा ॥

शूरणोद्भुजः । पुं० हरिद्रपक्षिणि ॥

शूरदेवः । पुं० भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शूरसेनः । पुं० चन्द्रवंशीयनृपतिविशेषे ॥ शूराः सेनायां यस्य ॥ शूराणां सेना सा यस्य वा ॥ पुं० भू० म्नि० मथुरादेशेषु ॥

शूर्प्प : । पुं॰ द्रोणद्वयात्मकेपरिमाणे ॥ पुं॰ न॰ प्रस्फोटने । सूप॰ इ॰ भा॰ । शूर्पयति । शूर्प्यतेऽनेनवा । शूर्पमाने । पचाद्यच्॰ पुंसीति घेवा । यद्वा । शृणाति । शॄ॰ । सुशृभ्यांनिच्चेतिप : । बाहुलकादुत्वम्॰ रपरत्वम्॰ हलिचेतिदीर्घ : ॥ न॰ शोणितभाजने ॥

शूर्प्पक : । पुं॰ कामदेवारातावसुरविशेषे ।

शूर्प्पकर्ण : । पुं॰ गजे । नागे । गणेशे । विघ्नराजे ॥ शूर्पाविवकर्णौ यस्य ॥

शूर्प्पकाराति : ।
शूर्प्पकारि : । } पुं॰ कामदेवे ।

शूर्प्पणखा । स्त्री॰ रावणभगिन्याम् ॥ शूर्प्पवन्नखानियस्या : । पूर्वपदादितिणत्वम् । नखमुखात्संज्ञायामितिनङीष् । केवलयौगिकत्वेतु ङीष् ॥

शूर्प्पणखी । स्त्री॰ रावणस्वसरि ॥ शूर्पशोणितभाजनम्॰ नखविदूषयतीतिधातु : । शूर्पेण॰ शोणितभाजनेनयज्ञादिक्रियानखयतिदूषयतीतिशूर्पणखी ॥ यद्वा । शूर्पाकाराणिनखानियस्या : साङीष् ॥

शूर्प्पपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

शूर्प्पवात : । पुं॰ सूर्पवायौ । फुल्लफाले ॥

शूर्प्पश्रुति : । पुं॰ हस्तिनि ॥ इ॰ हा॰ ली ॥

शूर्प्पी । स्त्री॰ शूर्पणखायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ क्षुद्रसूर्पे ॥

शूर्म : । पुं॰ }
शूर्मि : । स्त्री॰ }
शूर्मिका । स्त्री॰ } शूर्मिकायाम्
शूर्मी ।

। लौहप्रतिमायाम् ॥

शूल : । पुं॰ न॰ आयुधविशेषे वर्छी॰ भाला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । मृत्यौ । केतने ॥ विष्कम्भादिषुनवमयोगे॰ तत्रजातस्यफलंयथा । भीतोदरिद्रोदयिताप्रियश्चशूलोद्भवः शूलद्रुस्वरम्यौ : । विद्यामयाभ्यां रहितोथशूलीकरोतिलोकेनहितं कदाचित् ॥ सुतीक्ष्णे ॥ वधहेतावय : कीलके ॥ व्यथायाम् ॥ विक्रेतव्ये ॥ यथा । अट्टशूलाजनपदा : शिवशूलाश्चतुष्पथा : । प्रमदा: केशशूलिन्योभविष्यन्तिकलौयुगे ॥ इतिमहाभारतेआदिपर्व ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यदानादिकं भावप्रकाशे॰ शूलाधिकारेद्रष्टव्यम् ॥ रात्राह्नोरादिमध्यान्तेपुनश्चान्त्यादिमध्यतः । मध्येचान्तेतथा दोषदोषैर्नाल्पातिशूलकृत् ॥ भुक्तेजीर्यतिजीर्णेऽन्नेजीर्णेभुक्तेचजीर्यति । जीर्णेजीर्यतिभुक्तेचदोषैर्नाल्पा

तिवक्रमात् ॥ ‡ दोषैर्वातपि
त्तकफैः शूलरुक् शूलाख्योरोगः
। रात्रिश्चयहश्चरात्र्यहनीतयोरादि
मध्यान्तेषुभागेषु वातेनशूलरुक्
नभवतिशर्मप्राप्नोति । अल्पाभवति
ईषत्प्रादुर्भवति । अतिभवतिअ
त्यन्तंभवति ॥ रात्र्यह्नोरन्त्यादिम
ध्यतःअन्त्यादिमध्येषुपित्तेनशूलरुक्
नअल्पाचात्यन्तञ्चभवति ॥ तयोरेवम
ध्येचान्त्येचादौचकफेनशूलरोगोना
ल्पातिभवतीत्यर्थः । । भुक्तइति ।
अन्नेभुक्ते अभ्यवहृतेसतिजीर्यतिपा
कंगच्छति । जीर्णेपाकंगतेअन्ने इ
ति• सर्वत्रसम्बध्यते । तेनायमर्थः
। भुक्तेअन्नेवातशूलरुक्नभवति
शान्तोभवतीत्यर्थः । जीर्यतिच
ल्पाभवति । जीर्णेचातिभवति ॥
पित्तशूलरुक्•जीर्णेऽन्नेन । भुक्ते
ऽल्पा । जीर्यतिअतिभवतिश्लेष्म
शूलरुक्जीर्णेऽन्नेन । जीर्यति
अल्पा । भुक्तेऽतिभवति ॥ शूल
ति । शूलरुजायाम् । इगुपधेति
कः ॥

शूलग्रन्थिः । स्त्री• मालादूर्वायाम् ॥

शूलघातनम् । न• मण्डूरे ॥

शूलघ्नः । पुं• तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्ण
फले ॥ त्रि• शूलघातके ॥

शूलद्विट् । पुं• हिङ्गुनि ॥

शूलधन्वा । पुं• शम्भौ । शिवे ॥

शूलधरः । पुं• शिवे ॥ त्रि• शूल
धारिणि ॥

शूलधरा । स्त्री• दुर्गायाम् ॥

शूलधारी । पुं• शूलिनि ॥

शूलधारिणी स्त्री• दुर्गायाम् ॥

शूलधृक् । पुं• शिवे ॥ स्त्री• दुर्गा
याम् ॥

शूलनाशनम् । न• सौवर्चलेलव
णे ॥

शूलपत्री । स्त्री• गौडदेशेशूलीतिख्या
तेतृणे ॥

शूलपाणिः । पुं• ईश्वरे । शिवे ॥
शूलंपाणौयस्यसः । प्रहरणार्थे
भ्यः परेनिष्ठासप्तम्यौभवतः ॥

शूलप्रोतः । पुं• नरकविशेषे ॥

शूलभृत् । पुं• शङ्करे ॥

शूलशत्रुः । पुं• एरण्डवृक्षे ॥

शूलहन्त्री । स्त्री• यवान्याम् ॥

शूलहृत् । पुं• सूपधूपने । हिङ्गु
नि ॥

शूला । स्त्री• पण्ययोषिति । दुष्टव
धार्थकीलके ॥

शूलाकृतम् । त्रि• शूलविद्धपक्वमांसा
दौ । भट्टिः । शूल्ये । शूला• इ•
भा• प्र• ॥ शूलेनकृतम् । शूला
त्पाकइतिडाच् ॥

शूलिकः । पुं• शशके ॥ न• शू
ल्येअङ्गारपरिपाचितेमांसे ॥

शूली । पुं• शिवे । महेश्वरे ॥ यथा

। शूलं शूलीचक्रमादायचक्रीपाशं पाशीवज्रमादायवज्रीधावन्त्वग्रे मृष्टत: पार्श्वतोवादुर्गादुर्गाबादिनो रक्षणाय ॥ त्रि॰ शूलरोगयुक्ते ॥ यथा । वर्जयेद्दिदलंशूलीकुष्ठीमांसं श्चयीस्त्रियमिति ॥ शूलमस्यास्ति । इनि: ॥

शूलिन: । पुं॰ भाण्डीरवृक्षे ॥

शूलिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

शूली । स्त्री॰ तृणप्रभेदे । शूलपर्ण्याम् । धूम्रमूलिकायाम्

शूलोत्खा । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥

शूल्यम् । त्रि॰ शूलके । लोहशलाकयापक्वमांसे । शूलाकृते ॥ शूलेसंस्कृतंमांसम् । तत्रसंस्कृतमित्यर्थे॰शूलोखाद्यत् । तत्पाकप्रकारोयथा । कालखण्डानिमांसानिग्रथितानिशलाकया । घृतंसलवणंदत्त्वा निर्धूमेदहनेपचेत् ॥ तत्तुशूल्यमितिप्रोक्तंपाकज्ञैश्चविचक्षणै: । शूल्यंवल्यंसुधातुल्यंरुच्यंवह्निकरंलघु । कफवातहरंवृष्यंकिञ्चित्पित्तकरंहितम् ॥ अन्योपि । अङ्गारकर्पराभ्यान्तुशूलयन्त्रेपुटेथवा । भर्जनंविविधंप्रोक्तंसूपकारविशारदै: ॥ जलेनसेचयेत्पूर्वंप्रोतंशूलेन्तरान्तरम् । दध्याद्र्द्रहिङ्गुलवणैर्लिप्तंस्वङ्गारपाचितम् ॥ तच्छूल्यन्तु सुधातुल्यंरुच्यंवह्निप्रदंलघु । तद्देवाङ्गारतप्तन्तुप्रपक्वंवातनाशनम् ॥

शूल्यकम् । त्रि॰ शूलविद्धपक्वमांसे । भट्टित्रे । शूल्यमेव । कन् ॥

शृगाल: । पुं॰ शिवायाम् । भूरिमाये । गोमायौ । मृगधूर्तके ॥ सियाल॰ इ॰ भा॰ ॥ सृजतिमायाम् । सृज॰ बाहुलकात्कालन् । न्यङ्क्वादि: । पृषोदरादि: ॥ असृगालालिशा । पृषोदरादि: ॥ सृगं भिन्दिपालम्नालातिवा । पूर्ववत् ॥ तालव्यादि: । तालव्यापिदन्त्याश्चशस्वशस्वलशूकरा: । रसनापिच जिह्वायांशृगाल: काशोपिचेतिशिष्टभेदात् ॥ दैत्यभेदे ॥ वासुदेवे ॥ खले ॥ निष्ठुरे ॥ भीरौ ॥

शृगालकण्टक: । पुं॰ सियालकांटा इ॰ भा॰ प्र॰ क्षुपे ॥

शृगालकोलि: । पुं॰ क्षुद्रबदर्याम् । गोपघोण्टायाम् । भडवेरी॰ इ॰ भा॰ ॥

शृगालघण्टी । स्त्री॰ कोकिलाक्षे ॥

शृगालजम्बु: । स्त्री॰ गोडिम्बे ॥ घोण्टाफले ॥

शृगालविन्ना । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

शृगालिका स्त्री॰ शृगालयोषिति । शिवायाम् ॥ लोमालिकायाम् । दीप्तजिह्वायाम् । लोमडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रासात्पलायने । विद्रुतौ । भागड॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शृगाली । स्त्री॰ विद्रवे । डमरे । भीत्यापलायने ॥ कोकिलाक्षे ॥ विदोर्याम् ; सियाला॰ इ॰ भा॰ ॥

शृङ्खलः । त्रि॰ पुंस्कटीवस्त्रबन्धे । कौंधनी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ पुंस्कटीभूषणे । तगडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ निगडे । पुरुषप्रचारनिरोधके । लोहरज्जौ । वेडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ बन्धने ॥ शृङ्गैः खलति । खलसञ्चये । अच् । पृषोदरादिः ॥

शृङ्खलकः । पुं॰ दारुविकारशृङ्खलाप्रायबन्धनयुक्ते॰ करभे । करभास्तु ; शृङ्खलकादारवैः पादबन्धनैरित्यमरः । शृङ्खलं बन्धनमस्य । शृङ्खलमस्य बन्धनं करभ इति कन् उष्ट्रे ॥

शृङ्खला । स्त्री॰ पुंस्कटीवस्त्रबन्धे ॥ निगडे ॥ कपाटादिबन्धयोग्यवस्तुनि । सङ्कल॰ सांकर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ परम्परायाम् । परिपाट्याम् ॥ शृङ्गं प्राधान्यं खलति । खल॰ । अन्तर्भावितण्यर्थः । अच् । पृषोदरादिः ॥ शृङ्गात् प्राधान्यात्॰ खलत्यनेन । पुंसीतिघः । भिदाद्यङ् वा । पृषोदरादिः ॥ कोकिलाक्षे ॥

शृङ्खली ।)
शृङ्खलीका ।) स्त्री॰ कोकिलाक्षे ॥

शृङ्गः । पुं॰ कूर्चशीर्षकाख्ये । जीवकौषधौ । मुनिविशेषे ॥ न॰ प्रभुत्वे ॥ शिखरे । कूटे । पर्वतोपरिभागे ॥ चिह्ने । क्रीडाम्बुयन्त्रे ॥ विषाणे ॥ उत्कर्षे ॥ पर्वतसमभूभागे । सानौ ॥ महिषादिशृङ्गनिर्मितवाद्यविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्वनाशायमनोद्यद्धूजातप्रीतः समुत्थाय वयस्यवत्सपान् । प्रबोधयन् शृङ्गरवेण चारुणा विनिर्गतो वत्सपुरस्सरो हरिः ॥ शृणाति । शृ॰ । शृणातेर्ह्रस्वश्चेति॰ गन्नुट् च ॥ कामोद्रेके ॥

शृङ्गकः । पुं॰ जीवकाख्ये ॥ विषविशेषे ॥ परीक्षास्य यथा । यस्मिन् गोशृङ्गकेनद्धे दुग्धं भवति लोहितम् । स शृङ्गक इति प्रोक्तो द्रव्यतत्त्वविशारदैरिति ॥

शृङ्गकन्दः । पुं॰ शृङ्गाटके ॥

शृङ्गजः । त्रि॰ शृङ्गजाते ॥ न॰ अगुरौ ॥

शृङ्गमूलः । पुं॰ शृङ्गाटके ॥

शृङ्गमोही । पुं॰ चम्पके ॥

शृङ्गला । स्त्री॰ अजशृङ्ग्याम् ॥

शृङ्गवान् । पुं॰ इलावृतस्योत्तरवर्ति सहस्रयोजनविस्तीर्णे पूर्वतोदीर्घे कुरुवर्षस्य मर्यादागिरौ ॥

शृङ्गवेरम् । न॰ आर्द्रके ॥ शुण्ठ्याम् ॥ शृङ्गमिव वेरं शरीरमस्य ॥ रामभिक्षस्य निषादाधिपतेर्गुहस्य पुरे ॥

शृङ्गवेरकम् । न० आर्द्रके ॥
शृङ्गवेरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥ अ
यरामोगङ्गामुत्तीर्णः ॥
शृङ्गवेराभमूलकः । पुं० गुन्द्रायाम्
। गोंदपटेरा० इ० भा० प्र० ॥
शृङ्गाटः । पुं० अम्बुकण्टके स्वादु
कण्टके ॥ कामाख्यादेशस्थे पर्वत
विशेषे । द्वीपवत्याः पूर्वतस्तुशृङ्गा
टोनामपर्वतः ॥ न० चतुष्पथे ॥
शृङ्गाटकः । पुं० वारिकण्टके ॥
शृङ्गाटकम् । न० चतुष्पथे ॥ वारि
कण्टके । सिँघाड़ा० इ० प्र० जल
जलताफले । गुणायथा । शृङ्गा
टकंहिमंस्वादुगुरुवृष्यंकषायकम्
। ग्राहिशुक्रानिलश्लेष्मप्रदंपित्तास्र
दाहनुत् । मांसशृङ्गाटके ॥ शृ
ङ्गंप्राधान्यमटति । अट० । कर्म
ण्यण् । संज्ञायांकन् ॥
शृङ्गाटी । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥
शृङ्गारः । पुं० सुरते । गजभूषणे
। राजमण्डने । मण्डने । नाट्यर
से ॥ तल्लक्षणं यथा । पुंसः स्त्रियां
स्त्रियाः पुंसिसंयोगंप्रतियास्पृहास
। शृङ्गारइतिख्यातोरतिक्रीडादि
कारणम् । अपिच । शृङ्गंहिमन्म
थोद्भेदस्तदागमनहेतुकः । उत्तम
प्रकृतिप्रायोरसःशृङ्गारइष्यते० इ
ति । शृङ्गमप्राधान्यमियर्ति ।
ऋ० । कर्मण्यण् । यद्वा । शृङ्गा
रञ्शृङ्गाराबिति० शृङ्गारादेशान्०
नुम्० गुक्० ह्रस्वश्च ॥ न० लव
ङ्गे ॥ नागसम्भवे । चूर्णे ॥ का
लागुरुणि ॥
शृङ्गारकः । पुं० शृङ्गारे ॥ स्वा
र्थेकः । न० सिन्दूरे । त्रि० शृ
ङ्गयति ॥ शृङ्गमस्यस्य । शृ
ङ्गवृन्दाभ्यामारकन् ॥
शृङ्गारभूषणम् । न० सिन्दूरे ।
शृङ्गारयोनिः । पुं० कामदेवे ।
शृङ्गारितः । त्रि० मण्डिते । अल
ङ्कृते । सिंगारा० इ० भा० । शृ
ङ्गारोमण्डनंसञ्जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥
शृङ्गारी । पुं० गजे । द्विपे । पूगे
। क्रमुके । पद्मरागे । माणिक्ये ॥
त्रि० सशृङ्गारे ॥ सुवेषे ॥ शृ
ङ्गारोऽस्त्यस्मिन्वा । अतइनिठना
विती निः ॥
शृङ्गिः । स्त्री० मत्स्यविशेषे । शृङ्गा
म् ॥
शृङ्गिकः । पुं० न० विषप्रभेदे ॥
शृङ्गिका । स्त्री० प्रतिविषायाम् ॥
शृङ्गिणः । पुं० मेषे ॥ शृङ्गाणीसन्त्य
स्य । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणेत्या
दिनाशृङ्गादिनच्निपात्यते ॥
शृङ्गिणी । स्त्री० माहेय्याम् । सौर
भेय्याम् । गवि ॥ शृङ्गाणीसन्त्यस्याः
। अतइनिः ॥

शृङ्गी । पुं० नागे । हस्तिनि । वृक्षे ॥ पर्वते ॥ वर्षपर्वतविशेषे ॥ शमीकर्षितनये ॥ वटे ॥ प्रलयाम्भसि शृङ्गवति मत्स्यविशेषस्वरूपे हरौ ॥ अतिशय : शृङ्गोऽस्त्यस्य । इनि: ॥ त्रि० शृङ्गयुक्ते ॥

शृङ्गी । स्त्री० विषायाम् । अतिविषायाम् ॥ कुण्डलादिभूषणार्थस्वर्णे ॥ मीनविशेषे । मद्गुरमत्स्यप्रियायाम् । सींगीमच्छी० इ० भा० प्र० ॥ अस्या गुणा यथा । शृङ्गी तु वातशमनी स्निग्धा श्लेष्मप्रकोपणी । रसे तिक्ता कषाया च लघ्वी रुच्या स्मृता बुधैरिति ॥ ऋषभौषधे । जीवकौषधे । अजशृङ्ग्याम् ॥ यथास्या गुणा : । शृङ्गी कषाया तिक्तोष्णा कफवातक्षयज्वरान् । श्वासोर्द्ध्ववातहृट्कासहिक्कारुचिवमीर्हरेत् ॥ शृणाति । शॄ० । शृणातेर्ह्रस्वश्चेति० गन्० ह्रस्वत्वं० नुडागमश्च । पुंयोगादिति० जातेरिति वा ङीष् । गौरादित्वाद्वा ॥

शृङ्गीकनकम् । न० कुण्डलाद्यलङ्कारसुवर्णे ॥ शृङ्गिणामो० शृङ्गीकनति । कनी दीप्तौ । कुन् ॥

शृणि : । पुं० स्त्री० अङ्कुशे । आंकस० इ० भा० प्र० ॥ शृणाति । शॄ० । शृणातेर्बाहुलकात् किनिरिति कश्चित् ॥ दन्त्यादिरेव साधु : ॥

शृत : । त्रि० क्षीरहविषो : पाके ॥ श्रायतेस्म । श्रा पाके । शृतं पाके० इति साधु : । अनेन श्रातिश्रायत्यो रद्रादिभ्यो क्षीरकर्मकत्वात् कर्तरि क्ते शृभावो निपात्यते० क्षीरहविषो: पाके । यथा० शृतं क्षीरं० स्वयमेव विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थ : । शृतं हवि: स्वयमेव ॥ क्षीराद्यपयसां पाके ॥ क्वथिते ॥ इति रत्नमालाशब्दचन्द्रिका च ॥ यथा । जलजलजजलवाहैर्यातु विश्लोषधर्मा शिशिरै : शिशिरं जलं शृतं यदितितातिल्मराज : ।

शृदर : । पुं० भुजङ्गमे ॥ शृणाति । शॄ० । कृदरादयश्चेत्यदरप्रत्ययान्तो निपातित : ॥

शृधू : । पुं० गुदे । शर्द्धते । शृधु शब्दकुत्सायाम् । नृतिशृध्यो : कू ॥

शेखर : । पुं० आपीडे । शिखाविन्यस्तमालायाम् ॥ शिरोभूषणे ॥ न० लवङ्गे ॥ शिग्रुमूले ॥ शिङ्खति । शिखि गतौ । बाहुलकादर : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न नुम् ॥ पद्ममाचिकापञ्चमप्रभेदे० । ८०।०॥

शेखरित : । त्रि० मुकुटवत् कृते ॥

शेखरी । स्त्री० वन्दायाम् ॥

शेप : । पुं० शिश्ने । शेफसि ॥ शेतेरेत : पाति । शीङ् स्वप्ने । बाहुलकात् पप्रत्यय : ॥

शेप : । न० शिश्ने ॥ शेतेरेत : पाति ।

ञङ्शीङ्भ्यांरूपस्वांगयोः पुट्चेत्यसुन् ॥

शेपालः । पुं॰ न॰ शैवाले ॥ इ॰ श॰ र॰ ली ॥

शेफः । पुं॰ मेढ्रे । शिश्ने ॥ शेते रेतः पातानन्तरम् । बाहुलकात् फप्रत्ययः ॥

शेफः । पुं॰ मेढ्रे । शिश्ने ॥ शेतेरेतः पाते । शीङ् । ञङ्शीङ्भ्यांरूपस्वांगयोः फुट्चेत्यसुन् । अत्रपवर्गद्वितीयोप्यागमे ॥

शेफसी । स्त्री॰ शिश्ने ॥

शेफालिः । स्त्री॰ शेफालिकायाम् ॥

शेफालिका । स्त्री॰ सुवहायाम् । निर्गुण्डाम् ॥ नीलिकायाम् । हारशृङ्गार॰ पारिजात॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे । शिउली॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ चत्वारि शेफालिकामात्रे । शियलीतिख्यातनीलपुष्पायांशेफालिकायामिति केचित् । शेफालिकाद्द्वयंशेफालिकामात्रे॰ निर्गुण्ड्याद्द्वयं-नीलपुष्पशेफालिकायामितिकेचित् । न्यबारीतिख्यातेपुष्पविशेषे॰ इतिचान्ये ॥ शब्दरत्नावल्युक्ताः पर्यायास्तु । शेफाली॰ मल्लिका॰ रजनीहासा॰ निशिपुष्पिका॰ सोशुक्लाचेत्॰ श्वेतसुरसा॰ भूतवेशीति ॥ राजनिर्घण्टोक्तास्तु । शुक्लाङ्गी शीतमञ्जरी॰ विजया॰ वातारिः॰ भूतकेशीति ॥ शेतेद्रुतिशेः॰ शीङोविच् । शयंफालयति । विफलाविशरणे । अण् । स्वार्थेकन्कृत्वा ॥ शेफालिकायाः पुष्पम् । शेफालिका । पुष्पमूलेष्वहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽयस्यलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ शेरतेशेफाअलयोऽस्याम् । वा । ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

शेफाली । स्त्री॰ निर्गुण्डाम् । शेफालिकायाम् । न्यबारीतिख्याते पुष्पवृक्षे । हारशृङ्गार॰ इ॰ अ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शेरतेशेफाअलयोऽस्याम् । वाङीष् ॥ नीलसिन्दुवारे । संभालू॰ इ॰ भा॰ ॥

शेमुषी । स्त्री॰ बुद्धौ । प्रज्ञायाम् । मतौ ॥ शेतेद्रुतिशेः । शीङोविच् । शेः॰ मोहः॰ तंमुष्णातीति॰ शेमुषी । मुषस्तेये । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादित्वात्ङीष् ॥

शेयालः । पुं॰ जलनील्याम् । शेवले । जलेशेते॰ तिष्ठति । शीङो वालन् ॥ बाहुलकादृस्यय ॥

शेलुः । पुं॰ श्लेष्मातके । बहुवारके । लसोडा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शिलति । शिल॰ । बाहुलकादुः ।

शेवः । पुं॰ शश्ने ॥ शिश्ने ॥ चि॰ उन्नते ॥ शेते । इणशीभ्यां

वन्निति॰ शीङ्॰वन् ॥ शेतेऽसौ इत्यर्थम् । शेवयज्ञ इति साधुर्वा ॥ सुखे ॥

शेवधि: । पुं॰ सामान्यनिधौ ॥ शेवं कल्याणं॰ मैहिवा॰ अवधि: । तत्पुरुषड्वालुक् ॥ यथा । शेतेऽनेनशेवं सुखम् । डुधाञ्भ्यांवन् । शेवंधीयतेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति कि: ॥

शेवलम् । न॰ शैवाले ॥

शेवालम् । न॰ शैवले ॥ जलेशेतेति कृत । शीङ्धुकलकवलत्रबालनद्धइतिवालन् ॥

शेवालिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥

शेवाली । स्त्री॰ आकाशमांस्याम् ॥

शेष: । पुं॰ भगवतीद्वितीयायांमूर्त्तौ ॥ यथा । एकाभगवतीमूर्त्तिर्ज्ञानरूपाशिवामला । वासुदेवाभिधानासागुणातीतासुनिष्कला ॥ द्वितीयाकालसंज्ञाऽन्यातामसीशेषसंज्ञिता । निहन्तिसकलांश्चान्ते वैष्णवीपरमातनुरितिकौर्मे ४८ऽध्याय: ॥ सङ्कर्षणे । सीरपाणौ । बलदेवे ॥ वधे ॥ अनन्ते । नागजातिराजे । फणासहस्रसंयुक्ते ॥ शिष्यते । शिष्लृविशेषणे॰ शिषअसर्वोपयोगेवा । घञ् ॥ परार्थ: शेषइतिमीमांसका: ॥ षष्ठ्यर्थे ॥ पुं॰ न॰ उपयुक्तेतरे ॥ यथामेदिन्यांषान्तत्रिकप्रभेदे ॥ ८० ॥ त्रि॰ अन्ते ॥ संक्षिप्ततरवस्तुनि ॥ अवशिष्टे ॥ यथा । अत्यादरपरोविद्वानीहमान: स्थिरां श्रियम् । अग्ने: शेषमृणस्याषिशत्रो: शेषंनशेषयेत् ॥ अपिच । ऋणशेषमग्निशेषंशत्रुशेषं तथैव च । पुन: पुन:प्रवर्द्धन्ते तस्माच्छेषंनशेषयेदिति गरुडपु॰ ११६ अ॰ ॥ शिष्यते परिशिष्यते । शिषिघञ् ॥

शेषत्वम् । न॰ उपकारित्वे ॥ पारार्थ्ये । परोद्देश्यप्रवृत्तिकत्वे ॥ यथा । शेषत्वमुपकारित्वं द्रव्यादावाचवादरि: । पारार्थ्यं शेषतातत्तुसर्वेष्वस्तीतिजैमिनिरित्यधिकरणमालायांमाधवाचार्य्य: ॥

शेषभूत: । त्रि॰ अङ्गभूते ॥

शेषरात्रि: । स्त्री॰ रात्रिशेषे । उषस्यन्ते । अपररात्रे ॥

शेषवत् । न॰ अतीतानुमाने ॥ शेषएवविषयतयास्त्यस्यानुमानज्ञानस्य॰ तच्छेषवत् ।

शेषा । स्त्री॰ प्रसादेनस्वनिर्माल्यार्पणे । निर्माल्यदाने ॥ वर्णस्यान्ते ॥ यथा । छन्दोविशि: प्रोक्तश्च द्विवर्णैरेषा । सर्वेवर्णायत्रादीर्घाशास्त्राच्छेषा ॥ यथा । किंवाकुर्यां कान्त: हंहोनेवायात: व्योमाभे: सम्पूर्णायाता: प्राणास्तूर्णम् ॥

शैषावस्था । स्त्री॰ वार्द्धक्ये ॥
शैषित : । त्रि॰ उर्वरिते ॥
शैक्ष : । पुं॰ प्रथमारब्धवेदे । प्राथम कल्पिके ॥ शिक्षामधीते । तदधीते तद्वेत्ति वा ॥ शिक्षायाअयम्॰ तत्र भवोवा ॥ यद्वा । शिक्षांलभते । शैक्षइत्यण् ॥ यद्वा । शिक्षाशील मस्य । छत्रादिभ्योण् ॥
शैख : । पुं॰ सङ्कीर्णजातिविशेषे । । भूर्जकण्टके ॥
शैखरिक : । पुं॰ अपामार्गे ॥ शिखरेप्रायेणभवति । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥
शैखरेय : । पुं॰ अपामार्गे ॥
शैत्यम् । न॰ शीतत्वे ॥ भावेष्यञ् ॥ शैत्यंहियत्सापकृतिर्जलस्य ॥
शैथिल्यम् । न॰ शिथिलतायाम् ॥ अनुद्यमे ॥ भावेष्यञ् ॥
शैनेय : । पुं॰ शिनेर्नप्तरि । सात्यकौ । श्रीकृष्णसारथौ ॥ शिनेर्गोत्रापत्यम् । इतश्चानिञइतिढक् ॥
शैर्षच्छेदिक : । त्रि॰ शीर्षच्छेद्ये । शिरश्छेदंनित्यमर्हति । शीर्षच्छेदाद्यच्चेतिठञ्॰ प्रत्यययोगेनशिरस : शीर्षभावश्च ॥
शैल : । पुं॰ महीध्रे । अचले । शिलोच्चये ॥ प्रचुरा : शिला : सन्त्यत्र । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ न॰ शैलेये ॥ तार्क्ष्यशैले । रसाञ्जने ॥ शिलाजतुनि ॥
शैलकम् । न॰ शैलजे ॥
शैलगन्धम् । न॰ शावरचन्दने ॥
शैलगर्भा । स्त्री॰ शिलावल्कायाम् ॥
शैलगर्भाह्वा । स्त्री॰ शिलावल्कायाम् ॥ द्र॰ रा॰ नि॰ वट : ॥
शैलजम् । न॰ शैलेये । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥ शैलेजातम् । जनी॰ । सप्तम्यांजनेर्ड : ॥ त्रि॰ पर्वतोत्पन्नेवस्तुनि ॥
शैलजा । स्त्री॰ गिरिजायाम् । पार्वत्याम् ॥ शैलाज्जाता । जनी॰ । पञ्चम्यामितिड : ॥ गजपिप्पल्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥
शैलधन्वा । पुं॰ शम्भौ । शिवे ॥ द्र॰ त्रि॰ शेष : ॥
शैलधर : । पुं॰ गिरिधरे । श्रीकृष्णे ॥ द्रुतिधनञ्जय : ॥
शैलधातुजम् । न॰ शिलाजतुनि ॥
शैलनिर्यास : । पुं॰ अश्मजे । शिलाजतुनि ॥ शैलस्यनिर्यासइव ॥
शैलपत्र : । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥
शैलपीलु : । पुं॰ अक्षोटे ॥
शैलभित्ति : । स्त्री॰ टङ्के ॥
शैलराज : । पुं॰ मेरुपर्वते ॥ हिमालये ॥ शैलानांराजा । टच् ॥
शैलराजतनया । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥
शैलराजसुता । स्त्री॰ पार्वत्याम् ।

दुर्गायाम् ॥ यथा । अरूपापर भावत्वाद्रूपाक्रियात्मिका । जाता शैलेन्द्रगेहे सा शैलराजसुतात-तः ॥ इति देवीपुराणे ४५ अ० ॥

शैलवल्कला । स्त्री० शिलावल्कलायाम् ॥

शैलबीजः । पुं० भल्लातकवृक्षे ॥

शैलशिबिरम् । न० वार्द्धौ । धरणीध्रे । समुद्रे ॥

शैलसुता । स्त्री० अम्बिकायाम् । पार्वत्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥

शैलाख्यम् । न० शैलजे ॥

शैलाग्रम् । न० शिखरे । शैलशृङ्गे ॥

शैलाजम् । न० शैलेये ॥ इ० रा० भट्टः ॥

शैलाटः । पुं० देवले ॥ सिंहे ॥ शुक्लकाचे । किराते ॥ इ० मे० करः ॥

शैलादिः । पुं० नन्दिनि । शिवगणविशेषे ॥

शैलापगा । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥

शैलाली । पुं० नटे ॥ शिलालिना प्रोक्तं नटसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोरिति णिनिः ॥

शैलिक्यः । पुं० सर्वलिङ्गिनि ॥ शिलिकस्वभावः कर्म वा ष्यञ् ॥

शैली । स्त्री० सङ्केते ॥ प्रज्ञप्तिः परिभाषा शैली सङ्केतसमयकारा-र्थे तिचिकाण्डशेषः ॥ समवधानपूर्विकायां प्रवृत्तौ ॥ यथा ब्राह्मणैः सह ब्राह्मणा भोज्यन्ते क्षत्रियैः सह क्षत्रिया इति ॥ शीलमेव । ष्यञ् ङीष् ॥

शैलूषः । पुं० बिल्वे । मालूरवृक्षे ॥ नटे ॥ शिलूषस्यापत्यम् । अण् । शैलूषइवेति० नानारूपत्वात् ॥

शैलूषिकः । पुं० नटवृत्त्यन्वेषिणि ॥

शैलूषिकी । स्त्री० शैलूषिकजातिस्त्रियाम् ॥

शैलेन्द्रः । पुं० हिमाचले ॥

शैलेन्द्रस्थः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

शैलेयः । पुं० मधुपे । भ्रमरे ॥ सिंहे । न० तालपर्ण्याम् । सैन्धवे । शैलजे शैलजातगन्धद्रव्ये । छरीला० इ० भा० प्र० ॥ अस्य पर्यायादयो यथा । शैलेयन्तु शिलापुष्पं वृद्धं कालानुसार्यकम् ॥ शैलेयं शीतलं हृद्यं कफपित्तहरं लघु । कण्डूकुष्ठाश्मरीदाहविषहृद्गुदरक्तहृदिति ॥ त्रि० शिलातुल्ये ॥ शिलाया मुत्पन्ने ॥ शिलायां भवः । नद्यादिभ्यस्त्वेतिढक् ॥ शिलेव । शिलाया इति योगविभागेन ढञ् वा । ङीपि शैलेयी ॥

शैलेयी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलोदा । स्त्री॰ निम्नगान्तरे ॥

शैलोद्भवा । स्त्री॰ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ अम्बिकायाम् ॥

शैवः । त्रि॰ शिवोपासके । शैवे । औतसिके ॥ न॰ शिवप्रोक्ते मार्गे ॥ यथा । नपादुकापरो मन्त्रो न देवः श्रीगुरोः परः । न हि शैवात्परो मार्गो न पुण्यं कुलपूजनात् ॥ आचारविशेषे ॥ यथा । अष्टाङ्गयोगसंयुक्तो यत्रेहे वीरविधानतः । यावज्ज्ञानसमाधिस्थस्तावच्छैवः प्रचक्ष्यते ॥ विवाहविशेषे ॥ यथा । शैवो विवाहो द्विविधः कुलचक्रे विधीयते । चक्रस्य नियमेनैको द्वितीयो जीवनावधिः ॥ अपि च । परिणीता नरमिता वान्यका विधवा भवेत् ॥ साप्युद्वाह्या पुनः पित्रा शैवधर्मेष्वयं विधिः ॥ शिवस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ शिवे । स्वार्थेऽण् । वसुके । वकवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ देशविशेषे ॥ शिवीनां विषयो देशः । विषयो देशे इत्यण् ॥ न॰ शिवपुराणे ॥ शैवाले ॥ त्रि॰ शिवसम्बन्धिनि ॥

शैवलः । पुं॰ शैवाले ॥ न॰ पद्मकाष्ठे ॥ जले शेते तिष्ठति । शीङो धुक्लुक्वलञ्वालनः इति वलच् ॥

शैवावधूतः । पुं॰ अवधूतविशेषे ॥ स चोक्तः श्रीमहानिर्वाणे सदाशिवेन । पूर्णाभिषेकविधिना संस्कृता ये च मानवाः । शैवावधूतास्ते ज्ञेयाः पूजनीयाः कुलार्च्चिते इति ॥

शैवलिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् ॥ तटिन्याम् । नद्याम् ॥ शैवलमस्त्यस्याम् । अतइनिठनौ इतीनिः । ऋन्नेभ्यो ङीप् ॥

शैवालम् । न॰ जलनील्याम् । शैवाले ॥ शैवालं तुवरं तिक्तं मधुरं शीतलं लघु । स्निग्धं दाहतृषापित्तरक्तज्वरहरं परम् ॥

शैवालिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥

शैवी । स्त्री॰ शैवविवाहेनोद्वाहितायाम् ॥

शैव्यः । पुं॰ श्रीकृष्णरथस्याश्वविशेषे ॥ यथा । तुरगाः शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः ॥ पाण्डवानां सेनापतिविशेषे ॥

शैशवम् । न॰ शिशुत्वे । बाल्ये ॥ शिशोर्भावः कर्म वा । इगन्तात् लघुपूर्वादित्यण् ॥

शैशिरः । पुं॰ श्यामचटके ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ त्रि॰ शिशिरसम्बन्धिनि ॥

शैशुमारम् । न॰ शिशुमाराकारे ज्योतिश्चक्रे ॥

शाक्तः । पुं॰ मन्त्री । शुचि । व्या

कुलतायाम् । इष्टवियोगानुचिन्तने । इष्टवियोगनिमित्तमनसस्तापे । इष्टवियोगेतल्लाभानर्हताज्ञाने ॥ सचानुचितएव॰ यतः । शोचमानास्तुतस्यैत्वाबान्धवाः सुहृदस्तथा । पातयन्तिगतंस्वर्गाद्श्रुपातेनराघव ॥ भूरिबाष्पोगतः स्वर्गपुष्ट्येनपतितः पुमः । शोचितोवन्धुवर्गैश्चमृतोस्नेहंपरित्यज ॥ इतिवह्निपुराणेरामंप्रतिवशिष्ठोक्तिः ॥ विवेकिनांचित्ततुनास्त्येवशोकावकाशः । यतः । पान्थानामिववर्त्मनि॰ क्षितिरुहांनद्यामिव॰ भ्राम्यतां॰ मेघानामिवपुष्करे॰ जलनिधौसांयात्रिकाणामिव । संयोगः पितृमातृबन्धुतनयभ्रातृप्रियाणांयदासिद्धौ॰ दूरवियोगएव॰ विदुषांशोकोदयः कस्तदा ॥ शोचनम् । शुचशोके । घञ् ॥ संसारे ॥ स्वसंसृष्टंपुरुषंशोचयतीतिशोकस्तमोमूलः संसारः । उक्तञ्चश्रीविद्यारण्यगुरुभिः । शोकंतरतिचात्मविदिति ॥

शोकनाशनः । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥ शोकंनाशयति । णशअदर्शने । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ परमात्मनि ॥ स्वाभेदसाक्षात्कारेणसंसारिणां संसारशोकंनाशयति ॥

शोकहारी । पुं॰ वनबर्बरिकायाम् ॥

शोकातिगः । त्रि॰ मानसैर्दुःखैर्वर्जिते ॥ शोकमतीत्यगच्छतीतितथा ॥

शोकापनुदः । पुं॰ पुत्रे ॥ शोकमपनुदति । णुदप्रेरणे । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोरितिसुखमाहरणे कः ॥

शोकारिः । पुं॰ कदम्बवृक्षे ॥

शोकार्त्तः । त्रि॰ शोकाकुले ॥

शोचनम् । न॰ शुचि । शोके ॥ त्रि॰ शोकशीले । शोचति॰ तच्छीलः । शुचशोके । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । इतियुच् ।

शोचना । स्त्री॰ शोकोत्पादनायाम् ।

शोचनीयः । त्रि॰ शोच्ये । शोचितुं योग्ये । यथा । येबालभावेनपठन्तिविद्यांयेयौवनस्थाधनदाराः । तेशोचनीयाइहजीवलोकेमनुष्यरूपेणमृगाश्चरन्तिइति ॥

शोचिष्केशः । पुं॰ उषर्बुधे । अग्नौ ॥ शोचींषिज्वालाः केशाइवास्य । नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थस्येतिषत्वम् ॥ चित्रकवृक्षे ॥

शोचिः । न॰ रोचिषि । प्रभायाम् ॥ शुच्यति॰ पूतीभवत्यनेन । इशुचरपूतीभावे । अर्चिशुचिहुसृपिछादिच्छर्दिभ्यः इसिः ।

शोच्यः । त्रि॰ तपस्विनि । सापराधे ॥

अनुकम्प्ये

शोच्यक: । वि॰ क्षुद्रे ॥

शोठ: । वि॰ मूर्खे ॥ अलसे धू॥र्त्ते । नीचे ॥ पापरते ॥

शोण: । पुं॰ कृशानौ । अग्नौ ॥ श्योनाके ॥ लोहिताश्वे ॥ नदविशेषे । हिरण्यवाहौ ॥ योऽयममरकण्टकदेशात्पाटलिपुत्रे गङ्गायांमिलित: ॥ समुद्रविशेषे ॥ रक्तवर्णे ॥ लवणाम्बुधे: पारस्थे रक्तजलेऽगाधेशोणगामिनिम्नगांतरितपार्श्वं-स्थितिनिनदविशेषे ॥ अनुत्कटरक्ते । कोकनदवर्णे ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ न॰ सिन्दूरे ॥ रुधिरे ॥ वि॰ कोकनदच्छाये । कोकनदवर्णवति ॥ शोणति । शोणु वर्णगत्यो: । पचाद्यच् ॥ रक्तवर्णे ॥

शोणक: । पुं॰ श्योनाकतरौ । सोनापाठा॰ हि॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्वार्थे क: ॥

शोणज्योतीरथीसङ्गम: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

शोणझिण्टिका । स्त्री॰ रक्तसैरेये ॥

शोणझिण्टी । स्त्री॰ कुरवके ॥ कण्टकिन्याम् ॥

शोणपत्र: । पुं॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

शोणपद्मम् ।) न॰) रक्तपद्मे ॥
शोणपद्मकम् ।)

शोणपुष्प: ।) पुं॰) कुद्दाले ॥
शोणपुष्पक: ।)
कोविदारे ॥ शोणानि॰ तद्वर्णवंतिपुष्पाण्यस्य ॥

शोणपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरपुष्प्याम् ॥

शोणप्रभव: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

शोणरत्नम् । न॰ पद्मरागमणौ ॥ माणिक्ये ॥ शोणञ्च तद्रत्नञ्च ॥

शोणा । स्त्री॰ शोणवर्णयुक्तायाम् । शोण्याम् ॥ शोणात्प्राचामित्यन्येषांमतेटाप् ॥

शोणाक: । पुं॰ श्योनाकवृक्षे । शुकनासे ॥

शोणितम् । न॰ रुधिरे । रक्ते ॥ कुङ्कुमे ॥ शोणतिस्म । शोणु॰ । गत्यर्थेतिक्त: ॥

शोणितचन्दनम् । न॰ रक्तचन्दने ॥

शोणितपुरम् । न॰ बाणासुरपुरे सराहण॰ हि॰ भा॰ प्र॰ ॥ शोणितसंज्ञकंपुरम् ॥

शोणितह्वम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

शोणितोत्पलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥

शोणी । स्त्री॰ रक्तायाम् । रक्तोत्पलवर्णायाम्स्त्रियाम् । शोणात्प्राचामितिवाङीप् ॥

शोणोपल: । पुं॰ माणिक्ये ॥

शोथ: । पुं॰ शोफे । श्वयथौ । त्वग्विवर्द्धने ॥ श्वसिति । श्वगतौ । बाहुलकात् ॰ थ: । प्वोरित्थूठ् ।

आङ्गुणः । संज्ञापूर्व्वकत्वादेत्ये
धत्यूठ्स्विति न वृद्धिः यद्वा । शव
ति । शुगतौ । पूर्व्ववत् । थः ।
ऊर्द्धगामीनरंध्र्यामधोगामीमुखा
त्त्वियम् । उभयोर्व्वंशसञ्जातः
शोथो हन्ति न संशयः ॥

शोथकः । पुं० शोथे ॥

शोथकृत् । त्रि० शोफकारिणि ॥

शोथघ्नः । त्रि० शोथनाशके ॥

शोथघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
पुनर्नवायाम् ॥ शोथं हन्ति । अ
मनुष्यकर्तृकेपुचेतिटक् । ङी
प् ॥ शालपर्ण्याम् ॥

शोथजित् । पुं० भल्लातके ॥ पुनर्नवा
याम् ॥ त्रि० शोफहारके ॥

शोथहृत् । पुं० भल्लातके ॥

शोध : पुं० शोधने ॥

शोधकः । त्रि० शुद्धिकारके ॥ न०
कङ्कुष्ठे ॥

शोधनः । पुं० निम्बे ॥ निम्बूके ॥
न० शुद्धौ । शौचे ॥ मलापनयने
॥ विष्ठायाम् ॥ कासीसे ॥ धा
तुनिर्दोषीकरणे ॥ ऋणादिपरिष्क
रणे ॥ लिखितपत्रादेः प्रमाणी
करणे ॥ विरुद्धलिखितस्य शुद्
धीकरणे ॥ अङ्कस्य हरणे । त्रि०
शुद्धिसाधने । शुद्धिकारके ॥

शोधनी । स्त्री० सम्मार्ज्जन्याम् । सी
हनी० इ० भा० ॥ शोध्यतेऽनया
। शुध शौचे । करणे ल्युट् । ङीप्
॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥ नील्याम् ॥

शोधनीयः । त्रि० शोधितव्ये । शो
ध्ये ॥

शोधनीबीजम् । न० जयपाले । म
लद्राविणि ॥

शोधितः । त्रि० सम्मृष्टे । मक्षिका
द्यपनयनेन कृतशोधने व्यञ्जनादौ ॥
यथा । व्यञ्जने केशकीटादिशून्ये स
म्मृष्टशोधिते द्वितिशब्दरत्नावली । अ
पनीतमले । निर्णिक्ते । मृष्टे ।
धौते ॥ शोध्यतेस्म । शुध० । ण्य
न्तः कर्त्तरिक्तः ॥

शोफः । पुं० शोथे ॥ शवति । शव०
(बाहुलकात् फः । फोरित्यूठ्
। आद्गुणः । संज्ञापूर्व्वकत्वादेत्ये
धत्यूठ्स्विति न वृद्धिः ॥ यद्वा शवति
। शु० । पूर्व्ववत् फः ॥

शोफकृत् । त्रि० शोथकृति ॥

शोफघ्नी । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
शालपर्ण्याम् ॥

शोफनाशनः । पुं० नीलवृक्षे ॥ त्रि०
शोथनाशके ॥

शोफहृत् । पुं० भल्लातके ॥ त्रि०
शोथहारके ॥

शोभनः । पुं० ग्रहे ॥ विष्कम्भादि
द्विषु पञ्चमेयोगे ॥ तत्र जातस्य फलं
यथा । स्यात्शोभनः शोभनयोगज
न्मादर्पो विपक्षप्रतिलब्धवित्तः ।

सद्वृत्तरसाढ्यपुः सुधीरम. सम्मानयुक्तामनुजः प्रबोधः ॥ शोभनकृतिवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । सुभिक्षं च मसारोग्यं ह्रष्टागोब्राह्मणाः प्रिये । सुस्थिताः शोभने वर्षे प्रजाः सर्वाः सुखोचने ॥ १७ ॥ न० वारिजे । पद्मे ॥ त्रि० सुन्दरे । सुषमे । मनोज्ञे ॥ शोभते । शुभदीप्तौ । अनुदात्तत्वात्युच् ॥ शोभयति । नन्द्यादित्वात्युर्वा ॥

शोभनकः । पुं० शिग्रौ ॥

शोभकृत् । पुं० शोभनेवर्षे ॥ त्रि० शोभनकारके ॥

शोभना । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ वृ० रा० वट: ॥

शोभनीयः । त्रि० शोभितव्ये ॥

शोभमानः । त्रि० विराजमाने ॥ यथा । मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिदलितो० मदक्षीणोनागः शरदिसरितः श्यानपुलिनाः । कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिताबालवनितातनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपादृति ॥

शोभा । स्त्री० कान्तौ । द्युतौ ॥ अस्यालक्षणं यथा । साशोभारूपभोगाद्यैर्यत्स्यादङ्गविभूषणम् । शोभैवकान्तिराख्यातामन्मथाप्यायनोज्ज्वलेति । इच्छायाम् ॥ गोपीविशेषे ॥ गोरोचनायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कृतिच्छन्दः २० प्रभेदे ॥ यथा । रसाश्वाश्वैः शोभानयुगलजठरामेघविस्फूर्जिताचेत् ॥ यथा । सपीयूषाम्भोलतुसरसिजयुगलामध्यनम्राफलाभ्यां कृतवीरूढ्राजत्तरलकिसलयाश्लिष्टसुस्निग्धशाखा । लसन्मुक्ताकारोत्पलक्वलयवच्चन्द्रबिम्बाश्रिता यामत्र शोभामौलौमिलद्दलिपटले: कृष्णसाकापिवल्ली ॥ शोभयति । शुभशुम्भशोभायाम् । पचाद्यच् ॥

शोभाञ्जनः । पुं० शिग्रौ । तीक्ष्णगन्धके । अक्षीवे । मोचके । सहिजना० सुंझना० इ० भा० प्र० ॥ शोभाञ्जनः कटुस्तिक्तः शोथविद्रधिगुल्मनुत् ॥ शोभामनक्ति । अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥

शोभितः । त्रि० शोभायुक्ते ॥

शोभनी । स्त्री० शोभनीयायाम् ॥

शोली । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥

शोषः । पुं० शोषणे ॥ यक्ष्मणि ॥ संशोषणाद्रसादीनांशोषइत्यभिधीयते ॥ अस्यौषधंयथा । वचाभिकाटुकश्वेवकरञ्जं देवदारुच । मञ्जिष्ठाविफलाश्वेताशिरीषोरज-

नीरथम् । प्रियङ्गुनिम्बविकट,
शीमूत्रेणावघर्षितम् । नस्यमा
लेपनञ्चैव स्नानमुद्वर्त्तनं तथा ॥
अपस्मारविषोन्मादशोषालक्ष्मीज्व
रापहम् । भूतेभ्यश्चभयं हन्ति राज
द्वारे च शस्तमिति ॥ रवेः पा
र्श्वगे ॥ शोषयति । शुषशोषणे
पचाद्यच् ॥

शोषकः । त्रि० शोषणकर्त्तरि ॥

शोषणः । पुं० कामास्त्रविशेषे ॥
श्योनाके ॥ न० रसाकर्षणे ।
रसादाने । शोषि ॥ त्रि० शोषके ॥

शोषसम्भवम् । न० पिप्पलीमूले ॥

शोषापहा । स्त्री० क्षीततके ॥

शोषितः । त्रि० आर्त्ते ॥ यथा ।
समुद्रः शोषितो येन तमगस्त्यं नमाम्य
हम् ॥

शौकम् । न० शुकगणे ॥ शुकानां
समूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥
शुकस्यावयवो विकारो वा । प्राणिर
जतादिभ्योऽञ् ॥ क्षौमांकरणान्त
रे ॥

शौकरम् ।) शौकरवम् ।) न० तीर्थविशेषे ॥

शौक्तिकम् ।) शौक्तिकेयम् । न०) मुक्तायाम् । शौक्त्यम् ।)

शौक्तिके । शुक्तिसम्भवे ॥

शौक्लाम । न० शुक्लतायाम् ॥

शौङ्गः । पुं० भारद्वाजे ॥ शुङ्गस्याऽ
पत्यम् । बिदाद्यं शुङ्गस्यादिनाऽण् ॥

शौचम् । न० बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्ने
पावित्र्यजनकेकर्म्मणि । शुचितायाम् ।
तदुक्तं श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे ।
शौचन्तु द्विविधं देवि बाह्याभ्यन्तरभेद
तः । ब्रह्मण्यात्मार्पणं यत्तच्छौ
चमान्तरिकं स्मृतम् ॥ अद्भिर्वाभस्म
नावापि मलानामपकर्षणम् । देह
शुद्धिर्भवेद्येन बहिः शौचं तदुच्य
ते ॥ गङ्गानद्यो ह्रदा वाप्यस्तथा कूपा
स्तथु त्तमाः । सर्व्वे पवित्रजननं स्व
र्गदीर्घमतः प्रिये ॥ भस्मापयाग्नि
कं श्रेष्ठं मृत्स्नातु मलवर्ज्जिता । वा
सोऽजिनतृणादीनि मद्भ्यानीहि
सुव्रते ॥ किमत्र बहुनोक्तेन शौचा
शौचविधौ शिवे । मनः पूतं भवेद्ये
न गृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रान्ते
मैथुनस्यान्ते त्यागान्ते मलमूत्रयोः
भोजनान्ते मलिस्पृष्टे बहिः शौचं
विधीयते॰ इति ॥ अत्रवर्त्तमाने
प्रबलेकलौ ॥ शौचेयत्नः सदा
कार्य्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः
शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फ-
लाः क्रियाः ॥ मृज्जलादिभिः
कायादिक्षालनं हितमितमेध्याशना
दि च० बाह्यम् । मैत्र्यमुदितादि
भिर्मदमानादिचित्तमलक्षालनमा
न्तरम् ॥ कायमलानां मृज्जलाभ्यां

क्षालनं बाह्यम् । मनोमलानां रागद्वेषादीनां विषयदोषदर्शनरूपप्रतिपक्षभावनयाऽपनयनमाभ्यन्तरमिति विवेकः ॥ वैश्यधर्मे तु अर्थप्रयोगादौ मायाऽनृतादिराहित्यं न तु मृज्जलादिजनितं ग्राह्यं ॥ सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिरिति मनुः ॥ आह्निकशौचविशेष उक्तः । गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतन्द्रित इति । एतत्तु सर्वसाधारणम् । गृहस्थस्य तु । एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा । उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ पादयोः षट् प्रकीर्त्तिता इति च ॥ द्वतीय शौचभिक्षुः कुर्याद्विचतुर्गुणम् । यद्दिवाविहितं शौचं तदर्द्धं निशि कीर्त्तितम् ॥ तदर्द्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्यार्द्धमध्वनि । स्त्रीशूद्रबालवृद्धानामर्द्धमेनसि सूत्रवत् ॥ शौचविधिर्दक्षिणहस्तेनाधः शौचे नियोजयेत् । तथैव वामहस्तेन नाभेरूर्द्ध्वं न शोधयेदिति ॥ मूत्रकरणशौचन्तु एका लिङ्गे करे तिस्र उभयोर्मृद्द्वयं स्मृतमिति ॥ अशुद्धतानिरसनेनाशुद्धेरामादत्वस्याशस्वरूपम् । यथा । अभक्ष्यपरिहारस्तु संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः । स्वधर्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत्प्रकीर्त्तितमिति ॥ सत्यं शौचं मनःशौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदयाशौचं जलशौचन्तु पञ्चमम् ॥ यस्य सत्यञ्च शौचञ्च तस्य स्वर्गो न दुर्लभः ॥ शुचेः कर्मभावो वा । इगन्ताच्च लघुपूर्वादित्यण् । गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च । अत्यन्तमलिनो देहो देही चात्यन्तनिर्मलः । असङ्गोऽहमिति ज्ञानं शौचमेतत् प्रचक्षते ॥

शौचपरः । त्रि० बाह्याभ्यन्तरशौचयुक्ते ॥

शौचिकः । पुं० वर्णसङ्करविशेषः ॥ यथा । कैवर्त्तस्य च कन्यायां शौण्डिकादेव शौचक इति पराशरपद्धतिः ॥

शौचेयः । पुं० रजके । इ० श० र० लौ ॥

शौटीरः । पुं० वीरे ॥ त्यागिनि ॥ शौटति शौट्ट गर्वे । कृशॄपॄकीटीपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

शौटीर्य्यम् । न० वीर्य्ये । गर्वे ॥ तदेतदिति शौटीर्यं मोडलोमेन स्पृष्यतीति कल्पतरुः ॥ शौटीरस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

शौण्डः । त्रि० मत्ते । मदिरामत्ते ॥ प्रगल्भे ॥ विख्याते ॥ शुण्डायां पानागारे भवः । तत्र भव इत्यण् ॥

शौण्डिकः । पुं॰ जातिविशेषे । आसुतीबले । मण्डहारके । सुंडी॰ कलवार॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । ततोगान्धिककन्यायांकैवर्त्तादेवशौण्डिकः । कैवर्त्तस्यचकन्यायांशौण्डिकादेवसौचिकः ॥ इ॰ प॰ पु॰ ॥ शुण्डासुरा॰ पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् । शुण्डिकादागतोवा । शुण्डिकादिभ्योण् ॥

शौण्डी । पुं॰ शौण्डिके ॥

शौण्डी । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥ कटभ्याम् । मधुरेण्वौ ॥ शुण्डायांमद्यपानगृहेभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

शौण्डीरः । त्रि॰ शूरे । अहङ्कारिणि ॥ शौटति । शौट्॰ । औणादिकईरन् । पृषोदरादित्वान्नुम्॰ टस्य डश्च ॥

शौण्डीर्य्यम् । न॰ पौरुषे ॥ शौर्य्ये ॥ भावे॰ ष्यञ् ॥

शौद्रः । पुं॰ द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे । पारशवे । त्रि॰ शूद्रसम्बन्धिनि ॥

शौद्धोदनिः । पुं॰ शाक्यवंशजेमुनिविशेषे । सर्वार्थसिद्धे । गौतमे । मायादेवीसुते ॥ शुद्धोदनक्षत्रपतिविशेषस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

शौधिका । स्त्री॰ रसकल्कोद्भ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

शौनः । त्रि॰ पशुघातिनि ॥

शौनकः । पुं॰ ऋषिविशेषे । अतिधन्वनि ॥ शुनकस्यापत्यम् । विदाद्यञ् । कापेयेमुनिविशेषे ॥

शौभः । पुं॰ निलिम्पे । देवे । सुरे ॥ गुवाके । न॰ व्योमपुरे । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचंद्रावली॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रि॰ शुभान्विते ॥

शौभाञ्जनः । पुं॰ शिग्रौ ॥ शोभाञ्जनएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ अस्यशाकप्रकारस्तु । शिग्रुमूलफलपुष्पकंघृततैलपक्वमुदकेप्यधिश्रितम् । हिङ्गसैन्धवरजोयुतंहिङ्गुआयतंसपदिदीपनमग्नेः ॥ शिग्रुकःकटुतीक्ष्णोष्णः स्नायुशोथसमीरजित् । कृमिहृत्कासदोषघ्नस्तथातिशोषगुल्महा ॥

शौभाञ्जनफलम् । न॰ शिग्रुफले ॥ सौभाञ्जनफलंस्वादुकषायंकफपित्तनुत् । शूलकुष्ठक्षयश्वासगुल्महृद्दीपनंपरम् ॥

शौभिकः । त्रि॰ इन्द्रजालिके । कुहकधारिणि ॥ इ॰ हारावली ॥

शौरिः । पुं॰ वसुदेवे । वासुदेवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ शूरस्यापत्यम्॰ वंशजत्वात् । वृष्णित्वेनऋष्यन्धकवृष्ण्यित्यणाभाव्यम् । तथापिबाह्वादित्वादिञ् ॥ शनैश्चरे ॥

शौर्य्यम् । न॰ आरभट्याम् ॥ बले ।

शक्तौ ॥ शूरस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् ॥ उत्साहे ॥

शौल्क : । पुं॰ शुल्कसम्बन्धिनि ॥

शौल्कशालिक : । पुं॰ शुल्कशालाया व्यवक्रये ॥ अवक्रयइतिठक् ॥

शौल्किक : । त्रि॰ शुल्काध्यक्षे ॥

शौल्किकेय : । पुं॰ विषप्रभेदे ॥ शुल्किकदेशेभव : । इतिकुक्षीतियोगविभागाट्ढञ् ॥

शौल्विक : । पुं॰ कंसकारे । ताम्रकुट्टके । कसेरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शुल्वघट्टनं शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् ॥

शौव : । पुं॰ श्वभिर्दृष्टे सामविशेषे ॥ दृष्टं सामेत्यण् ॥ न॰ शुनांसमूहे ॥ खण्डिकादित्वादञ् ॥

शौवस्तिकम् । त्रि॰ भाविदिनस्थायिनिद्रव्ये । श्वस्तने ॥ श्वोभवम् । श्वसस्तुट्चेति॰ ठक् । ऐजागम: ॥

शौवापदम् । त्रि॰ श्वापदे । श्वापदसम्बन्धिनि ॥ श्वापदस्येदम् । अण् । पदान्तस्यान्यतरस्यामितिपक्षे॰ ऐच् ॥

शौषिर : । पुं॰ दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । श्वयथुर्दन्तमूलेषुरुजावान् कफरक्तज : । लालास्रावीसविज्ञेय : शौषिरोनाममनात : ॥ ४ ॥

शौष्कल : । पुं॰ शुष्कमांसस्यापणिके त्रि॰ पिशिताशिनि ॥ शुष्कलींशुष्कमांसं॰ मांसमात्रं वाऽस्ति । शैषद्वत्यण् ॥

श्च्योत : । पुं॰ प्राग्भारे । क्षरणे ॥ श्च्योतनम् । श्च्युतिर् क्षरणे । घञ् ॥

श्च्योतन् । त्रि॰ क्षरति ॥

श्म । न॰ नाक्त : ॰ मुखे ॥

श्मशानम् । न॰ प्रेतदाहभूमौ । शवस्थाने । पितृवने ॥ शवा : शेरतेऽत्र॰ शवानांशयनं वा । पृषोदरादित्वात्साधु ॥ श्मशब्देनशव : प्रोक्त : शानंशयनमुच्यते । निर्वचन्ति श्मशानार्थं मुनेशब्दार्थकोविदा: ॥

श्मशानकाली । स्त्री॰ कालीविशेषे ॥

श्मशानवासी । पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ श्मशानवासकर्त्तरि ॥ श्मशानेवस्तुंशीलंयस्य । वस॰ । सुप्यजातौणिनि: ॥

श्मशानवासिनी । स्त्री॰ कालिकायाम् ॥

श्मशानवेश्मा । पुं॰ गिरिशे । शम्भौ ॥

श्मशानालयवासिनी । स्त्री॰ कालिकायाम् ॥ श्मशानालयेवस्तुंशीलमस्या : । णिनि : । ङीप् ॥

श्मश्रु । न॰ पुंमुखलोमदृढ्धौङ । ढीङ ॰ भा॰ केशश्मश्रुधारयतामग्र्याभवतिसन्ततिरितिदानधर्मे भारतम् ॥ श्म॰ मुखंश्रयति । श्रिञ्॰ । श्मनिश्रयतेडुन् ॥ यद्वा । श्मनिमुखे श्रूयते॰ उपलभ्यते । श्रु॰ । मित

द्वादित्वात् डः । क्लिब्वा । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नतुक् ॥

श्मश्रुमुखी । स्त्री० श्मश्रुयोषिति । पोटायाम् ॥

श्मश्रुलः । त्रि० प्रवृद्धश्मश्रुरोमवति ॥ सिध्मादित्वाल्लच् ॥

श्माशानिकः । पुं० पितृवनेपाठादिकर्त्तरि । नसाशिजा० इ० भा० प्र० । श्मशानेऽधीते । अध्यायिन्यदेशकालादिति ठक् ॥

श्यानः त्रि० शीतात् सङ्कुचिते ॥ सङ्कुचितमात्रे ॥ श्यायतेस्म । श्यैङ् गतौ । क्तः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वत इति निष्ठानत्वम् ॥

श्यामः । पुं० प्रयागस्थवटे । वारिदे ॥ वृद्धदारके । पिके । कोकिले ॥ कृष्णवर्णे ॥ हरिद्वर्णे ॥ श्यामाके ॥ पीलुवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ दमनकवृक्षे ॥ गन्धतृणे ॥ न० मरिचे ॥ सिन्धुलवणे ॥ त्रि० कृष्णवर्णविशिष्टे ॥ हरिद्वर्णवति ॥ श्यायतेऽनेनायस्मात् । श्यैङ् । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्योमगिति मक् ॥ पुं० ऋषभाद्रिजाते० तमालदलनिभे० चन्दनविशेषे ॥ श्रीकृष्णे ॥

श्यामकः । पुं० श्यामाके । सांवक इतिभाषाप्रसिद्धान्ने ॥ न० रोहिषतृणे ॥ श्यामंवर्णम् अकति । अक० । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥

श्यामकण्ठः । पुं० मयूरे ॥ शिवे ॥ पक्षिविशेषे ॥

श्यामकन्दा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

श्यामकाण्डा ।) स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥ गण्डालयाम् । मीननेत्रायाम् ॥
श्यामग्रन्थिः ।)

श्यामपत्रः ।) पुं० तमालपादपे ॥
श्यामपत्रकः ।)

श्यामलः । पुं० पिप्पले ॥ कृष्णे । श्यामे ॥ नीलमार्कवे । त्रि० कृष्णवर्णविशिष्टे । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

श्यामलचूडा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

श्यामलता । स्त्री० शारिवायामोषधौ ॥ श्यामलिन्नि ॥

श्यामला । स्त्री० पार्वत्याम् । कस्तूर्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ जम्ब्वाम् ॥ कटभ्याम् ॥

श्यामलिका । स्त्री० नील्याम् ॥

श्यामलेक्षुः । पुं० कृष्णेक्षौ ॥

श्यामवल्कः । पुं० शिरीषे ॥

श्यामसुन्दरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

श्यामशालिः । पुं० कृष्णशालौ ॥

श्यामा । स्त्री० कालिकायाम् । दुर्गायाम् । पार्वत्याम् ॥ श्यामायाउत्पत्तिर्यथा । ततः साकालिकादेवीयोगनिद्राजगन्मयी । पूर्वस्य तस्सतीरूपाजन्मार्थमेनकाययौ ॥ समयस्यानुरूपेणमेनकाजठरेशिवा

। सम्भूयचसमुत्पन्नासालक्ष्मीरिव सागरात् ॥ वसन्तसमयेदेवीनवम्यां मृगयेगतः । अर्द्धरात्रौसमुत्पन्नाग ङ्गवशशिमण्डलात् ॥ ततस्तस्यान्तु जातायांप्रसन्नाश्चाभवन् दिशः । सानुकूलोववौवायुर्गन्धीरोगन्धिलः शुभः ॥ बभूवपुष्पवृष्टिश्चतोयवृष्टिः परातथा । जज्वलुश्चाग्नयः शान्ताजगर्जुश्चघनाघनम् ॥ तस्यान्तु जायमानायांसर्वश्यामपश्यत । तान्तुदृष्ट्वायथाजातांनीलोत्पलदलानुगाम् ॥ श्यामांसामेनकादेवीमुदमायातिहर्षिता । देवाश्चहर्षमतुलंप्रापुस्तचमुहुर्मुहुः ॥ तुष्टुवुस्तामन्तरीक्षेगन्धर्वाश्चाप्सरोगणाः । तान्तुनीलोत्पलदलश्यामांहिमवत्सुताम् ॥ कालीतिनाम्नाहिमवानाजुहावकृतेदिने । बान्धवास्तुस्सन्तानांनाम्नातांपार्वतीतिच ॥ कालीतिचतथानाम्नाकीर्त्तितागिरिनन्दिनीतिकालिकापुराणे ४० अध्यायः ॥ शारिवौषधी ॥ कृष्णश्वेताशारिवायासाश्यामेतिनिगद्यते ॥ अप्रसूताङ्गनायाम् ॥ नारीविशेषे । यौवनमध्यस्थायाम् । तस्यालक्षणंयथा । स्निग्धनखनयनदशनानिरनुशयामानिनीस्थिरस्नेहा । सुस्पर्शशिशिरमांसलवराङ्गनासामताश्यामेति ॥ छायायाम् । भावानुरूपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ वाकुची । सोमलतायाम् ॥ यमुनायाम् ॥ त्रियामायाम् ॥ कृष्णत्रिवृत्तिकौषधौ । यथा । श्यामात्रिवृत्ततोन्यूनगुणातीव्रविरेचिका । मूर्च्छादाहमदभ्रान्तिकण्ठोत्कर्षणकारिणी ॥ नीलिकायाम् ॥ गुग्गुलौ ॥ गुन्द्रायाम् । गुडूच्याम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥ वन्ध्यायाम् । रजन्याम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ पिप्पल्याम् । कृष्णायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलगव्याम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ स्त्रियाम् ॥ पद्मवीजे ॥ शिंशपायाम् ॥ पक्षिविशेषे । वाराह्याम् । पाण्डविकायाम् । शकुन्याम् । पीतक्याम् । कालिकायाम् । शितिसिम्बिन्याम् ॥ श्यामोवर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ मगन्ताद्वाटाप् ॥

श्यामाकः । पुं० तृणधान्यभेदे । श्यामके । श्यामेत्रिवीजे । अविप्रिये । राजधान्ये । सांवां० सांवक० हू० भा० प्र० ॥ श्यामाकः शोषणोरूक्षोवातलः कफपित्तहृत् ॥ श्यायते । श्यैङ० । पिनाकादयश्चेतिसाधुः ॥ यद्वा । श्याम वर्णम् अकति । अक० । कर्मण्यण् ॥

श्यामाङ्गः । पुं० बुधग्रहे ॥ त्रि० श्या

मशरीरे ॥
श्यामाङ्गी । स्त्री० मेघाङ्गयाम् । कृष्ण
कलेवरायाम् ॥
श्यामादनी । स्त्री० लाङ्गल्यां ॥
श्यामाम्ली । स्त्री० दीर्घशाखिकायाम्
। नीलाम्ल्याम् ॥
श्यामायमानः । त्रि० योहिश्यामइव
भवतितत्र । लोहितादिडाज्भ्य :
क्यष् । वाक्यषइत्यात्मनेपदेशान
च् । आनेमुक् ॥
श्यामित : । त्रि० श्यामले ॥
श्यामैककर्ण : । पुं० श्वेतहयविशेषे ॥
श्याल : । पुं० पत्नीसहोदरे । वा
क्षीरे । साला० इ० भा० प्र० ॥
श्यायते । बाहुलकात्० शौङ :
कालन् ॥ उच्छिष्टमधुरकर्णवाचीश्या
शब्द : । श्यालाति । आतोनुपेति
कइतिमुकुट : ॥
श्यालकः । पुं० श्याले ॥ स्वार्थेक : ॥
श्यालिका । स्त्री० केलिकुञ्चिकायाम्
। पत्नीभगिन्याम् । साली० इ०
भा० प्र० ॥
श्याली । स्त्री० श्यालिकायाम् ॥
श्याव : । पुं० कपिशे । कृष्णपीतमि
श्रितवर्णे ॥ धूम्रे । शुक्लानुविद्धकृ
ष्णवर्णे ॥ श्याकवर्ण० इतिभावप्र
काश : ॥ मुद्राभवर्णइतिभट्टोत्पल:
॥ त्रि० तद्वर्णवति ॥ श्यायते ।
कृगृशृदृभ्योवइति० बाहुलकात्०

श्यैङोव : ॥
श्यावदन् । त्रि० श्यावदन्ते । कृष्ण
पीतमिश्रितवर्णदन्तयुक्ते ॥ श्या
वादन्तायस्यस : । विभाषाश्या
वारोकाभ्यामितिपक्षेदन्तस्यदत्रादे
श : ॥
श्यावदन्त : । त्रि० जन्मनैवकृष्णद
न्ते ॥ श्यावादन्तायस्य । विभाषा
श्यावारोकाभ्यामितिपक्षेदत्रादे
शाभाव : ॥
श्यावदन्तक : । त्रि० श्यावदन्ते ॥
प्रधानदन्तद्वयमध्यस्थितदन्तविशि
ष्टे ॥ प्रधानदन्तोपरिदन्तान्तरयुक्ते
॥ अलविष्णु : । अथनरकानुभूतदु:
खानांतिर्यक्त्वमुत्तीर्णानांमानुष्ये
लक्षणानिभवन्ति । कुष्ठ्यतिपात
की० ब्रह्महायक्ष्मी० सुराप: श्या
वदन्तक : ० सुवर्णहारीकुनखी०
गुरुतल्पगोदुश्चर्मइत्यादि ॥ दन्त
रोगविशेषे । यथा । ये ऽसृङ्मिश्रे
णपित्तेनदग्धोदन्तस्त्वशेषत : ।
श्यावतांनीलतांवापिगत : सश्या
वदन्तक : । १८ ॥ स्वार्थेक : ॥
श्येत : । पुं० शुक्लवर्णे । श्वेते । पा
ण्डुरे ॥ त्रि० तद्वर्णयुक्ते ॥ श्यो
यते । हृश्याभ्यामितन्निति० श्यै
ङ्इतन् ॥
श्येतकोलक : । पुं० मत्स्यविशेषे ।
शफरे । पुंटी० इ० गौ० भा० प्र० ॥

श्येनः । पुं॰ पक्षिविशेषे । शशादने । पक्षिणि । बाज॰ इ॰ प्र॰ ॥ महाकायेऽमन्दवेगः श्येनइति व्याख्यातारः ॥ श्यायते । श्यैङ्॰ । आस्याहृञविभ्यइनच् । पाण्डुरे । शुक्ले ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

श्येनघण्टा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे । एरण्डफलायाम् ॥

श्येनचित् । पुं॰ आहवनीयधारणार्थे॰ इष्टकानिर्मितस्थलविशेषे ॥ श्येनइवचितः । चिञ॰ । कर्मण्यग्न्याख्यायामितिक्विप् ॥

श्येनजीवी । पुं॰ क्रयविक्रयादिना श्येनैर्जीवति॰ तस्मिन् ॥

श्येनी । स्त्री॰ शुक्लवर्णायाम् । वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनइति॰ ङीप्॰ तकारस्यनकारादेशश्च ॥ त्रिष्टुप्छन्दः ११ प्रभेदे ॥ यथा । श्येन्युदीरितारजोरलौगुरुः ॥ यस्यकीर्त्तिरिन्दुकुन्दचन्दनश्येनशेषलोकपावनीसदा । जाह्नवीवविश्ववन्द्यविभ्रमातंभजामिभावगम्यमच्युतम् ॥ श्येनयोषिति ।

श्येनीपुत्रः । पुं॰ जटायुषि । सम्पातेरनुजे । दशरथराजसखे ॥

श्येनम्पाता । स्त्री॰ मृगयायाम् ॥ पतनम्पातः । श्येनस्यपातः । कर्त्तृषष्ठ्यासमासः । श्येनपातोऽस्यांवर्त्तते । घञः साऽस्यांक्रियेतिञः । श्येनतिलस्यपातेञे॰ इतिमुमागमः ॥

श्योनाकः । पुं॰ श्योनाकद्रुमे । सोनागाछ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यपर्यायायथा । मण्डूकपत्रपत्रोर्णनटकट्वङ्गटुण्टुकाः । श्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृन्तकुटन्नटाः ॥ शोणकश्चारलाविति । सोनापाटा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । अस्यगुणा यथा । श्योनाकोदीपनः पाके कटुकस्तुवरोहिमः । ग्राहीतिक्तो निलश्लेष्मपित्तकासामनाशनः ॥ टुण्टुकस्यफलंबालंरूक्षंवातकफापहम् । हृद्यंकषायंमधुरंरोचनंलघुदीपनम् । गुल्मार्शःकृमिहृत्प्रौढंगुरुवातप्रकोपणम् ॥ श्यायते । श्यैङ्गतौ । पिनाकादौ निपातितः ॥

श्रत् । अ॰ श्रद्धायाम् ॥

श्रथनम् । न॰ वधे ॥ यत्ने ॥ पुनःपुनर्हर्षणे ॥ बन्धने ॥ मोक्षणे ॥ शिथिलीकरणे ॥

श्रद्दधानः । त्रि॰ श्रद्धायुक्ते । श्रद्धावति ॥ यथा । श्रद्दधानः शुभांविद्यामाददीतावरादपि । अन्त्यादपिपरंधर्मंस्त्रीरत्नंदुष्कुलादपीति ॥ श्रत्॰ श्रद्धांदधनोतिः(?) ॥

श्रद्धा । स्त्री॰ सम्प्रत्यये । आदरे । आस्तिक्यबुद्धौ । शास्त्रार्थप्रत्यये ॥

गुरुवेदान्तादिवाक्येषु विश्वासे ।
गुरुवेदान्तादिवाक्येषु० इदमित्थमेवेतिप्रमारूपायामास्तिक्यबुद्धौ । शास्त्राचार्योपदिष्टेऽर्थेऽननुभूतेप्येवमेवैतदितिविश्वासे ॥ निगमाचार्यवाक्येषुभक्तिः श्रद्धेतिविश्रुतेतिपूज्यपादोक्तिः ॥ प्रत्ययोधर्मकार्येषु दृढ श्रद्धेत्युदाहृता । नास्तिह्यश्रद्दधानस्यधर्मकृत्येप्रयोजनमितिस्मृतिः ॥ इयंवैराग्यस्यपत्नी । वैराग्यस्यचद्वे भार्ये श्रद्धाभक्तिश्चेत्युक्तेः ॥ श्रद्धानम् । डुधाञ० । अदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिर्वाच्या । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् । टाप् ॥ इच्छायाम् । काङ्क्षायाम् । स्पृहायाम् ॥ चेतसः प्रसाद इति पातञ्जलभाष्यम् ॥ श्रद्धात्रिविधा । सात्त्विक्यादिभेदात् । यथा हि । श्रीभगवानुवाच । त्रिविधा भवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा सात्त्विकीराजसीचैवतामसीचेति तांशृणु ॥ सत्त्वानुरूपासर्वस्यश्रद्धाभवतिभारत । श्रद्धामयोऽयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धः सएवसः ॥ यजन्तेसात्त्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः । प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजन्तेतामसाजनाइति ॥

श्रद्धालुः । स्त्री० दोहदवत्याम् ॥ श्रद्दधाति । डुधाञ० । स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्यआलुजित्यालुच् । श्रद्दधतेतच्छीलावा ॥ त्रि० श्रद्धायुक्ते ॥

श्रद्धावान् । त्रि० श्राद्धे । अतिशयेनश्रद्दधाने । श्रद्धासमन्विते ॥ श्रद्धास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

श्रद्धाविरहितः । त्रि० ऋत्विग्द्वेषादिनाश्रद्धारहिते । अश्रद्दधाने ॥

श्रद्धेयः । त्रि० विश्वसनीये । श्रद्धातुमर्हे ॥ आगमोपपत्तिभ्यांहिनिश्चितोर्थः श्रद्धेयोभवत्यव्यभिचारादितिपूज्यपादाः ॥

श्रन्थः । पुं० श्रन्थने ॥

श्रन्थनम् । न० ग्रन्थने । गुम्फे ॥ यथा । सन्दर्भोरचनागुम्फः श्रन्थनंग्रन्थनंसमाइतिहेमः ॥

श्रन्थितः । त्रि० ग्रन्थिते । गुम्फिते ॥ कृतवधे ॥

श्रपितः । त्रि० पक्वे । घृतदुग्धजलभिन्नपक्वद्रव्ये ॥ यथा । निष्पक्वंक्वथितेपक्वान्त्वाज्यंचीरंपयः शृतम् । अन्यत्तुश्रपितंश्राणं० समुत्क्वोद्धृतेसमे० इतिजटाधरः ॥ आपाकेतः ॥

श्रपिता । स्त्री० काञ्जिके ॥ इतिकेचित् ॥

श्रमः । पुं० अभ्यासे । अभ्यसने ॥ शस्त्राभ्यासे । खुरल्याम् । शरधिचये ॥ यत्नातिशये ॥ क्लमे । परिश्र

मे । आयासे । व्यायामे ॥ तपसि ॥ खेदे । गमनादिप्रयुक्तखेदादौ । श्रमः खेदोऽध्वरत्यादेरितिलक्षणम् ॥ श्राम्यत्यनेन । श्रमुतपसिखेदे । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्ध्यभावः ॥

श्रमणः । पुं॰ तपस्विनि ॥ श्रमणाः परिव्राडितिपूज्यपादाः ॥ बुद्धभिक्षुके । निर्ग्रन्थे । यतौ । जति॰ ॰ ह॰ भा॰ प्र॰ । न॰ श्रमे । त्रि॰ निन्द्यजीविनि ॥ तपस्विनि ॥ श्राम्यति । श्रमु॰ । ल्यु ॥

श्रमणा । स्त्री॰ सुदर्शनायाम् । मांस्याम् । मुंडीर्याम् । शबरीभेदे ॥

श्रमणी । स्त्री॰ चतुर्थाश्रमप्राप्तायाम् । तपस्विन्याम् ॥

श्रमवारि । न॰ आयासेनस्वेदबिन्दौ ॥

श्रमी त्रि॰ श्रमयुक्ते ॥

श्रयः । पुं॰ श्रयणे । आये । श्रयणम् । श्रिञ् सेवायाम् । एरच् ॥

श्रयणम् । न॰ आये । आश्रये । श्रिञो ल्युट् ॥

श्रवः । पुं॰ कर्णे । श्रवणे । शृणुतेऽनेनश्रवणंवा । श्रुश्रवणे । ऋदोरप् ॥

श्रवणः । पुं॰ नक्षत्रविशेषे । श्रवणायाम् । न॰ श्रुतौ । श्रोत्रकर्मणि । श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेषुशब्दतात्पर्यावधारणे । तदर्थनिर्द्धारणानुकूलन्यायविचारे ॥ षड्विधलिङ्गैरशेषवेदान्तानामद्वितीयेवस्तुनितात्पर्यावधारणे ॥ वेदान्तानामशेषाणामादिमध्यावसानतः । ब्रह्मात्मन्येवतात्पर्यमितिधीः श्रवणंभवेदित्युक्तेः ॥ आचार्यस्यमुखादेवश्रवणंसफलंभवेत् ॥ कर्णेन्द्रियेणसगुणस्यनिर्गुणस्यवाशब्देनज्ञाने । सुनना॰ ह॰ भा॰ प्र॰ । पुं॰ न॰ कर्णे । कान॰ ह॰ भा॰ प्र॰ ॥ कर्णपुंनपुंसकयोः । श्रवणावनिलस्यचेतिदर्शनात् । नस्त्रियांश्रवणःकर्णइतिहेममाल्यभिधानाच्च ॥ श्रूयतेऽनेन । करणेल्युट् ॥

श्रवणद्वादशी । स्त्री॰ श्रवणानक्षत्रयुक्तायांभाद्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

श्रवणशीर्षिका । स्त्री॰ श्रावणीवृक्षे । मुण्डीर्याम् ॥

श्रवणा । स्त्री॰ द्वाविंशतितमेनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । शास्त्रानुरक्तोबहुपुत्रमित्रः सत्पुत्रभक्तोविजितारिवर्गः । चेज्जन्मकालेश्रवणाह्वयस्यप्रसोपुराणश्रवणप्रवीणः ॥ श्रावणपूर्णिमायाम् । श्रावण्याम् ॥ श्रवणानयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तःकाल इत्यण् । तस्य॰ लुबविशेषइतिलुप् । टाप् । मुण्डीरीवृक्षे ॥

श्रवणाह्वा । स्त्री॰ मुण्डीरिकायाम् ॥

श्रवः । न॰ यशसि ॥ कर्णे ॥ श्रूयते

ऽनेनवा । श्रु० । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

श्रवाय्यः । पुं० यज्ञपशौ ॥ श्रणोति । श्रु० । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ॥ श्रवाय्यः० श्रवणीयइतिवेदभाष्यम् । अस्मिन्नर्थे० वाच्यलिङ्गः ॥

श्रविष्ठा । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥ श्रवणं श्रवः । ऋदोरप् । प्रसिद्धः श्रवोऽस्त्यस्याः । मतुप् । अतिशयेनश्रववती । अतिशयनेतमबिष्ठनाविति इष्ठन् । विन्मतुपोर्लुगितिमतुपो लुक् ॥

श्रविष्ठाजः । पुं० बुधग्रहे ॥ त्रि० तज्जातमात्रे ॥

श्रश्रम् । न० सुंदरवाक्ये ।

श्राणम् । त्रि० । पक्के ॥ श्राति । श्रापक्के । क्तः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइति० तस्यनः ॥ श्रपिते ।

श्राणा । स्त्री० । उष्णिकायाम् । यवाग्वाम् ॥ श्रायतेस्म । श्रा० । कर्मणिक्तः । संयोगादेरितिनिष्ठानत्वम् ॥ पक्वायाम् ॥

श्राद्धम् । न० शास्त्रोक्तविधानेनपितृणांकर्म्मणि ॥ तल्लक्षणं यथा । संस्कृतव्यञ्जनाद्यञ्चपयोदधिघृतान्वितम् । श्रद्धयादीयतेयस्मात्श्राद्धंतेन निगद्यते० इतिवचनात्० श्रद्धयाऽन्नादेर्दानं श्राद्धमितिवैदिकप्रयोगाधीनयौगिकमितिश्राद्धतत्त्वम् ॥ वेदबोधितपात्रालम्भनपूर्वकप्रमीतदैवतकत्यागविशेषे । सम्बोधनपदेपनीतान्० पित्रादीन्० चतुर्थ्यन्तपदेनोद्दिश्य० हविस्त्यागे । तच्च श्राद्धंद्वादशविधम्भवतिविश्वामित्रोक्तेः । तथाहि । नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंसपिण्डनम् । पार्वणञ्चेतिविज्ञेयंगोष्ठ्यांशुद्ध्यर्थमष्टमम् । कर्माङ्गंनवमंप्रोक्तंदैविकंदशमंस्मृतम् ॥ यात्रार्थैकादशंप्रोक्तंपुष्ट्यर्थंद्वादशंस्मृतमिति ॥ विवृतञ्चैतद्भविष्यपुराणे यथा । अहन्यहनियच्छ्राद्धंतन्नित्यमभिधीयते । वैश्वदेवविहीनंतदशक्तावुदकेनतु ॥ एकोद्दिष्टन्तुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते । तदप्यदैवंकर्त्तव्यमयुग्मानाशयेद्द्विजान् ॥ कामायविहितंकाम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये । पार्वणेनविधानेनतदप्युक्तंखगाधिप ॥ वृद्धौयत्क्रियतेश्राद्धंवृद्धिश्राद्धंतदुच्यते । सर्वंप्रदक्षिणंकार्यंपूर्वाह्णेतूपवीतिना ॥ गन्धोदकतिलैर्युक्तंकुर्यात्पात्रचतुष्टयम् । अर्घ्यार्थंपितृपात्रेषुप्रेतपात्रंप्रसेचयेत् येसमानाइतिद्वाभ्यांमेतज्ज्ञेयंसपिण्डनम् । नित्येनतुल्यंशेषंस्यादेकोद्दिष्टंस्त्रियाअपि ॥ अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणमुदाहृ

तम्। क्रियते वा पर्वणि यत् तत् पार्वणमिति स्थितिः॥ गोष्ठ्यां यत् क्रियते श्राद्धं गोष्ठीश्राद्धं तदुच्यते। बहूनां विदुषां सम्पत् सुखार्थं पितृतृप्तये॥ क्रियते शुद्धये यत्तु ब्राह्मणानान्तु भोजनम्। शुद्ध्यर्थमिति तत्प्रोक्तं वैनतेय मनीषिभिः॥ निषेककाले सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा। ज्ञेयं पुंसवने चैव श्राद्धं कर्माङ्गमेव च॥ देवानुद्दिश्य यच्छ्राद्धं तद्दैविकमिहोच्यते। हविष्येण विशिष्टेन सप्तम्यादिषु यत्नतः॥ गच्छन् देशान्तरं यस्तु श्राद्धं कुर्य्यात्तु सर्पिषा। यात्रार्थमिति तत्प्रोक्तं प्रवेशे च न संशयः॥ शरीरोपचये श्राद्धमर्थोपचय एव च। पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौपचयिकमुच्यते॰ इति॥ पञ्चविधमपि बृहस्पतिवचनात् तद्यथा। नित्यं नैमित्तकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं तथैव च। पार्वणञ्चेति मनुना श्राद्धं पञ्चविधं स्मृतमिति॥ श्रद्धास्त्यस्य। प्रज्ञाश्रद्धार्च्चाभ्यो णः इति णः॥ यद्वा। श्रद्धा प्रयोजनमस्य। चूडादिभ्य उपसङ्ख्यानमित्यण्॥ कालावस्थानुष्ठानमागमोक्तविधिनैककार्थम्। यथाह भगवान् सदाशिवः। आगमोक्तविधिं हित्वा यः श्राद्धं कुरुते नरः। श्राद्धं तद्विफलं सोऽपि पितृभिर्नरकं व्रजेत्॥ तत्तृतीयं शो-

चितसमं पिण्डो मलमयो भवेत्। तस्मान्मर्त्यः प्रयत्नेन शाङ्करं मतमाश्रयेदिति॥ त्रि॰ श्रद्धान्विते॥

श्राद्धदेवः। पुं॰ अन्तके। धर्मराजे। यमे। श्राद्धस्य देवः॰ अंशभाक्त्वात्॰ पितृपतित्वाद्वा॥

श्राद्धप्रदेशः। पुं॰ गयादितीर्थादिषु॥

श्राद्धशाकम्। न॰ कालशाके॥

श्राद्धिकः। त्रि॰ श्राद्धिनि। अद्यतन एव श्राद्धान्नभोजिनि। श्राद्धशब्दः कर्मनामधेयं तस्मिन् धर्मे द्रव्ये लक्षणया वर्त्तते। श्राद्धं भुक्तमनेन। श्राद्धमनेन भुक्तमिति ठनाविति ठन्॥ श्राद्धपक्वान्नद्रव्ये॥

श्राद्धी। त्रि॰ श्राद्धिके॥ श्राद्धमनेन भुक्तमितीनिः॥

श्रान्तः। पुं॰ यतौ। शान्ते॥ त्रि॰ क्लान्ते। श्रमयुक्ते॥ श्राम्यतेः क्तः॥

श्रान्तकथः। त्रि॰ निवृत्तसंलापे॥

श्रान्तसंवाहनम्। न॰ श्रमान्वितस्यासनादिप्रदानद्वारा श्रमोपशमने॥

श्रामः। पुं॰ मासे॥ मण्डपे॥ काले॥

श्रामणेरः। पुं॰ जिनभिक्षौ। शिष्ये। चेलुके। महापासके॥

श्रायः। पुं॰ आश्रये। श्रयणे॥ श्रयणम्। श्रिञ् सेवायाम्। श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे इति घञ्॥ त्रि॰ श्रीदेवताके हविरादौ॥ श्रीर्देवताऽस्य

। चण् ॥

श्राव : । पुं॰ श्रवणे ॥

श्रावक : । पुं॰ शाक्यमुनेः शिष्ये ॥
काके । वायसे ॥ दूरध्वनौ । त्रि॰
श्रावयितरि ॥ श्रावयति । श्रु॰ ।
ण्वुल् ॥

श्रावण : । पुं॰ मासविशेषे । नभसि
श्रावणिके ॥ श्रवणापौर्णमास्य
स्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यर्थे वि
भाषाफाल्गुनीतिपाक्षिकोऽण् ॥ श
ब्दे ॥ श्रवणेनगृह्यते । शेषद्धत्यण्
॥ पाषण्डे ॥ इ॰ मेदिनिकार: ॥

श्रावणा । स्त्री॰ दृष्यालीवर्च्चे ॥

श्रावणिक : । पुं॰ नभोमासि । श्राव
णे ॥ श्रवणापौर्णमास्यस्मिन्नस्ति ।
विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचै
त्रीभ्यइतिठक् ॥

श्रावणी । स्त्री॰ श्रवणायाम् । श्राव
णमासस्यपूर्णिमायाम् ॥ अस्या
मृषितर्पणं भवति । तत्रकालादि
कमाहकालिदास: । पूर्णास्तकाल
समयाच्युतशारदान्तायापूर्णिमान
भसिसङ्गवगातुतस्य म । शिष्यायु
तैतरहिताम्रुनितर्पणं स्याच्चेत्स
ङ्क्रमोभवतिवाग्रहणंतदान ॥ केचित्स
समिच्छंतितद्देवतर्पणं श्रुतौचहस्ते
श्रुतिशाखिनोग्रहे । स्यात्सङ्क्रमे
वासतिसर्वशाखिनांतत्तर्पणं श्रा-
वणशुक्लपञ्चमी । स्यात्सङ्क्रान्तेव
सुपाकृतौस्यात्पूर्वान्वितावापिचपा
कयज्ञे । तथासितापञ्चदशीसमु
क्ताःतथाष्टकौतत्समयाभिरूपै : ।
ज्यो॰ २१ अध्याय : । ४६ ४८ ॥
श्रवणेनयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रे
त्यण् । ङीप् । सुंडौर्याम् ॥

श्रावस्ती । स्त्री॰ देशविशेषे । धर्मप
त्तने ॥

श्राविष्ठीय : । त्रि॰ श्रविष्ठायांजाते
छण्प्रत्यय : ॥

श्राव्यम् । त्रि॰ श्रुतिपथमधुरे ॥

श्रित : । त्रि॰ चाश्रिते ॥ संलग्ने
॥ श्रयति । श्रिञ्॰ । गत्यर्थाक
र्मकेतिकर्त्तरिक्त : ॥ ·

श्रितवान् । त्रि॰ श्रिते ॥ श्रिञ :
क्तवतु ॥

श्री : । पुं॰ सोमेश्वरमतेषड्रागान्तर्ग
तप्रथमरागे ॥ हनुमद्भरतयोर्मते
पञ्चमरागे ॥

श्री : । स्त्री॰ वेशरचनायाम् ॥ शो
भायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्व
त्याम् ॥ लवङ्गे ॥ सरलद्रुमे ॥
लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् । प
द्मायाम् । कमलायाम् । हरि
प्रियायाम् ॥ त्रिवर्गसम्पत्तौ ॥
विधायाम् ॥ उपकरणे ॥ वि
भूतौ ॥ नात्मानमवमन्येतपूर्वा
भिरसमृद्धिभि: । आमृत्यो : श्रियम
न्विच्छेन्नैनांमन्येतदुर्लभाम् ॥ म

तौ ॥ बिल्वद्रुमे ॥ अंबुजे ॥ अधिकारे ॥ प्रभायाम् ॥ कीर्त्तौ ॥ वृद्धौ ॥ सिद्धौ ॥ इत्यादि न्मातरि ॥ तारायाम्, । बुद्ध देव्याम् ॥ श्रयतिहरिम्॰ श्रय न्त्येतामितिवा । श्रिञ्॰ । क्विब्वचीति॰ क्विप्दीर्घौ । कर्त्तरि विहितस्यक्विपः कर्मण्यसम्भवः कृदिकारादितिङीष्तुन॰ कृत्प्रत्ययोयद्इकारइतिव्याख्यानात् । कृदन्तंयदिकारान्तमितिपक्षेपि॰ कारग्रहणे तत्सामर्थ्यादेवकेवलग्रहणात् । दुर्घटस्तु॰ङीषि॰श्रीमतापि रक्षितइच्छतीत्याह ॥ विद्याशक्तौ ॥ श्रयतिपारतन्त्र्याच्चिदात्मानमिति श्रीः ॥ राजलक्ष्म्याम् ॥ शरीरशोभायाम् । सर्वोत्कृष्टत्वेनान्तेस्वाश्रयतयास्वीक्रियतेप्रलयसुषुप्तादौसर्वभूतैरिताक्या॰ जीवस्वोपाधिभूयामामविद्यायाम् ॥ देवादिनाम्नः पूर्वंश्रीशब्दप्रयोगः कर्त्तव्यइत्याह । देवंगुरुंगुरुस्थानंक्षेत्रंक्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धंसिद्धाधिकारांश्चश्रीपूर्वंसमुदीरयेदिति प्रयोगसारः ॥ स्वर्गगामित्वादिनासिद्धोऽधिकारीयेषांनराणामितानेन॰ जीवतांश्रीशब्दादित्वंशास्त्रोनतुमृतानांतथैताधुनिकशिष्टानामाचारः ॥ पत्रेश्रीशब्दद्वयं

नप्रमाणंयथा । षड्गुरोः स्वामिनः पञ्चद्वेभृत्येचतुरोरिपौ । श्रीशब्दानांत्रयंमित्रएकंपुत्रभार्ययोरिति ॥ उक्थायां १ वृत्तौ ॥ ग. श्रीः । यथा । श्रीस्ते । सास्ताम् ॥

श्रीकण्ठः । पुं॰ नीलकण्ठे । शिवे ॥ कालकूटविषधारणात्॰ श्रीः शोभाकण्ठे यस्य सः । धृतंकण्ठे विषंघोरंततः श्रीकण्ठताममेति नीलकण्ठस्तवः ॥ कुरुजाङ्गलदेशे ॥

श्रीकण्ठपदलाञ्छनः । पुं॰ मालतीमाधवनाटककर्त्तरि॰ भवभूतिकवौ ॥

श्रीकण्ठसखः । पुं॰ कुवेरे ॥ इ॰ ह॰ युध ः ॥

श्रीकन्दा । स्त्री॰ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

श्रीकरः । पुं॰ विष्णौ ॥ स्मरतांस्पृशतांस्तुवतांकीर्त्तयतामर्च्चयतांभक्तानांश्रियंमोक्षसाम्राज्यंलक्ष्मींकरोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ न॰ रक्तोत्पले ॥ त्रि॰ श्रीकारके ॥ करोति । डुकृञ्॰ । अच् ॥ श्रियः करः ॥

श्रीकरणम् । न॰ लेखन्याम् ॥

श्रीकरी । स्त्री॰ शक्तिविशेषे ॥

श्रीकान्तः। पुं॰ विष्णौ ॥

श्रीकारी। पुं॰ मृगविशेषे। वेगि हरिणे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ वटः ॥

श्रीकुसुमम्। न॰ सरस्वत्यास्तीर्थे ॥

श्रीखण्डः। पुं॰ न॰ चन्दने ॥ इ॰ त्रि॰ शेषः ॥

श्रीगर्भः। पुं॰ विष्णौ ॥ श्रीविंभूतिः गर्भोऽस्य ॥ खड्गे ॥

श्रीग्रहः। पुं॰ पक्षिणांपानीय शालायाम्। शकुनिप्रपायाम् ॥

श्रीघनः। पुं॰ सर्वज्ञे। बुद्धे। जिने। मुनीन्द्रे ॥ श्रिया॰ ज्ञानपुण्यसम्भारेण॰ बुद्ध्यावा॰ घनः पूर्णः शुभ्रादित्वान्नणत्वम् ॥ न॰ दध्नि ॥

श्रीजः। पुं॰ कामदेवे ॥

श्रीतालः। पुं॰ तालवृक्षसदृशवृक्ष विशेषे। मृदुताले। विशालपर्णे। मसीलेख्यदले ॥

श्रीतीर्थम्। न॰ तीर्थविशेषे ॥

श्रीदः। पुं॰ पुण्यजनेश्वरे। कुबेरे ॥ श्रियंददाति॰ ददातिवा। देवोदाजीवा॰ आतद्रुतिकः ॥ त्रि॰ श्रीदे। शोभादातरि ॥

श्रीदेवी। स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

श्रीधरः। पुं॰ विष्णौ ॥ श्रियाः वक्षसिधरोधारकः ॥ भूतार्हन्दे ॥ शालग्रामविशेषे। यथा। चतुर्द्विचक्रान्तुवनमालाविभूषितम्। श्रीधरंदेवविख्यं यंश्रीप्रदंगृहिणांसदा ॥

श्रीनगरम्। न॰ श्रीविद्यास्थाने ॥

श्रीनन्दनः। पुं॰ कामदेवे ॥

श्रीनिकेतनः। पुं॰ विष्णौ ॥

श्रीनिवासः। पुं॰ विष्णौ। नारायणे ॥ श्रियोनिवासः। निनिस्थेन॰ अपायंविना॰ श्रीर्वसत्यत्र वायस्यवक्षसिअनपायिनिश्रीर्वसति॰ सद्भुत्यर्थः। यथा। श्रियोनिवासोयस्योरः पानपात्रंमुखं दृशाम्। बाहवोलोकपालानां सारङ्गानांपदाम्बुजमिति ॥ यद्वा श्रीशब्देनश्रीमन्तोलक्ष्यन्ते। श्रीमत्सुनित्यंनिवासोऽस्य। यतोलक्ष्मीस्तनोहरिरित्युक्तं ॥

श्रीपतिः। पुं॰ पुरुषोत्तमे। विष्णौ ॥ अमृतमथनेसंर्वानसुरान्सर्वान् देवांश्चविहायविष्णुमेवपतित्वेनवृतवतीतिविष्णुपुराणप्रसिद्धे ॥ श्रियः पतिः ॥ नृपतौ। पृथिवीनाथे ॥

श्रीपथः। पुं॰ राजमार्गे ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

श्रीपर्णम्। न॰ अग्निमन्थे ॥ अब्जे। पद्मे। श्रीः पर्णे॰ पर्णेष्वाऽस्य। अर्शआद्यच् ॥

श्रीपर्णिका। स्त्री॰ कट्फले। कायफल॰ इ॰ प्र॰ ॥ काश्मर्याम्।

गम्भार्याम् ॥ स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥
श्रीपर्णी । स्त्री॰ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥ हठे । कुम्भ्याम् । वारिपर्ण्याम् ॥ श्रीयुक्तानिपर्णान्यस्याः ॰ श्रीपर्णी पुष्पस्यावा । पाककर्णपर्णेत्यादिनाङीष् ॥ कट्फले ॥ शाल्मली ॥
श्रीपर्वतः । पुं॰ श्रीशैले ॥ तीर्थविशेषे ॥
श्रीपिष्टः । पुं॰ सरलद्रुमरसे । सरलद्रवे ॥ श्रियः सरलद्रुमस्यपिष्टः ॰ तच्चूर्णेनजनितत्वात् ॥
श्रीपुत्रः । पुं॰ अश्वे ॥ कामदेवे ॥
श्रीपुष्पम् । न॰ लवङ्गे ॥ पद्मकाष्ठे ॥
श्रीप्रसूनम् । न॰ लवङ्गे ॥
श्रीफलः । पुं॰ बिल्वे । मालूरे ॥ श्रीप्रदं॰ श्रीप्रियंवाफलमस्य । शाकपार्थिवादिः । श्रीफलस्तुवरस्तिक्तोग्राहीरूक्षोग्निपित्तकृत् । वातश्लेष्महरोबल्योलघुरुष्णस्यपाचनः ॥ राजादनवृक्षे ॥
श्रीफला । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ नील्याम् ॥ क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥
श्रीफलिका । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ महानीलीवृक्षे ॥
श्रीफली । स्त्री॰ धात्र्याम् । आमलक्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥
श्रीवल्ली । स्त्री॰ कट्फलायाम् ॥

श्रीभद्रः । पुं॰ चित्रगुप्तसुतेकायस्थजातिविशेषे ॥
श्रीभद्रा । स्त्री॰ भद्रमुस्तके ॥
श्रीभागवतम् । न॰ पुराणभेदे । महापुराणान्तर्गतपुराणविशेषे ॥
श्रीभ्राता । पुं॰ घोटके ॥ विधौ । चन्द्रे ॥ समुद्रोत्पन्नत्वात् ॥
श्रीमान् । पुं॰ तिलकवृक्षे । क्षुरके ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ कुवेरे ॥ इन्द्रे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥ धनिके । श्रीले ॥ सर्वातिशयितश्रियि । अखण्डितैश्वर्यसम्पन्ने ॥ महाराजचक्रवर्त्तिनि ॥ श्रीः लक्ष्मीः सम्पत् ॰ शोभा ॰ कान्तिर्वा ॰ सास्यास्मिन् वास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ आचार्यजूषिसामानिसादिश्रीरमतासताम् । तथायुक्तामहात्मानः श्रीमन्तः शास्त्रसम्मताः ॥
श्रीमतिः । स्त्री॰ राधायाम् ॥
श्रीमती । स्त्री॰ श्रीयुक्तायाम् ॥ योषितामभिधानस्यपूर्वमेतत् प्रयोजयेत् ॥
श्रीमदः । पुं॰ धनमदे । सर्वमदाधमे ॥ यथा । मद्यान्योत्सुपतोजीष्यान् बुद्धिभ्रंशोरतोगुणः । श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्रस्त्रीद्यूतमासवः ॥ हन्यन्तेपशवोयत्रनिर्दयैरजितात्मभिः । मन्यमानैरिमंदेहमजरामृ

त्यु॰ मन्दरम् ॥

श्रीमलापहा । स्त्री॰ भूम्यवलायाम् ॥ गन्धपत्रायां ॥

श्रीमस्तक : । पुं॰ रसोने ॥ इ॰ त्रि॰ शिव : ॥

श्रीमुख : । पुं॰ सप्तमेवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । सुभिक्षं चेममारोग्यं वर्षाकालं सुशोभनम् । सस्यवृद्धिं विजानीयात् ॰श्रीमुखेसुरवन्दिते ॥ ७ ॥ न॰ शोभिताननि ॥

श्रीमूर्त्ति : । स्त्री॰ देवताविग्रहे ॥ विष्णुप्रतिमायाम् ॥

श्रीयुक्त : । } त्रि॰ } लक्ष्मीविशिष्टे । श्रीमति ॥
श्रीयुत : ।

श्रीरङ्ग : । पुं॰ पुण्यक्षेत्रविशेषे ॥ श्रीरङ्गाख्यं महापुण्यं यत्रसन्निहितोहरिरितितन्त्रम् ॥

श्रीरस : । पुं॰ सरलरसे । श्रीवेष्टे ॥

श्रीराग : । पुं॰ षड्रागान्तर्गततृतीयरागे ॥

श्रीराम : । पुं॰ दशरथात्मजे ॥

श्रील : । त्रि॰ श्रीमति । लक्ष्मीवति ॥ लक्ष्मणे । श्रियायुक्ते ॥ श्रीरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ श्रियंलातिबाला॰ आदाने । आतोनुपसर्गेक : ॥

श्रीलता । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

श्रीवत्स : । पुं॰ विष्णोश्चिह्नविशेषे । कुक्षस्थदक्षिणावर्त : पदक्षिणावर्तरूपेरेखाविशेषे ॥ महापुरुषलक्षणभूते॰ अश्वस्यवक्षसितवर्णदक्षिणावर्त्तरोमावर्त्तविशेषेच ॥ प्रदक्षिणावर्त्तविशिष्टरोमश्रीवत्ससहितस्वविभूषिताङ्गमितिगरुडपुराणात् ॥ वदतिमहत्वम् । वदव्यक्तायांवाचि । वृत्वदिहनिकमिकषिभ्य : सइतिस : । श्रीयुक्तोवत्स : ॥ विष्णौ । कृष्णे । गृहविशेषे ॥ सुरुङ्गाप्रभेदे ॥ चक्रेतोध्वजे ॥

श्रीवत्सकी । पुं॰ हृद्गतवक्रावर्त्तहये ॥

श्रीवत्सभृत् । पुं॰ हरौ । विष्णौ ॥

श्रीवत्सलाञ्छन : । पुं॰ विष्णौ । श्रीवत्सोमहापुरुषलक्षणभूतश्वेतरोमावर्त्तविशेषोलाञ्छनं चिह्नमस्येतिविग्रह : ॥

श्रीवत्साङ्क : । पुं॰ विष्णौ ॥

श्रीवराह : । पुं॰ आदिवराहे । विष्णौ ॥

श्रीवल्लभ : । पुं॰ परमात्मनि ॥ श्रिया : विद्याशक्तेर्वल्लभस्तदाकारे ।

श्रीवाटी । स्त्री॰ नागवल्लीभेदे ॥

श्रीवारक : । पुं॰ शाकविशेषे । सितावरे । सूच्याह्वे । सूचीपत्रके । सिराला॰ सिरयारा॰ सिरियारी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तच्छाकप्रकारोयथा । श्रीवारकंदलंग्राह्यमारनालेसुसाधितम् । पीडितालोडितं तैलेकासमर्दसमन्वितम् । वातपित्तह

रावल्याविवन्धाध्माननाशिनी । कफकृन्मूत्रकृच्छ्रघ्नीमेदिनीसारसायनी । सा० श्रीवालीत्यर्थः ॥

श्रीवाली । स्त्री० श्रीवारके० शाकविशेषे ॥

श्रीवासः । पुं० विष्णौ । नारायणे ॥ श्रियोवासः । अधवत्ति० श्रीरनपायिनी० वसतीत्यर्थः ॥ शिवे । हरे ॥ पङ्कजे । वृकधूपे । सरलद्रवे । श्रीवेष्टे ॥ अस्यगुणाः । श्रीवासोमधुरस्तिक्तः स्निग्धोष्णस्तुवरः सरः । पित्तलोवातमूर्द्धाक्षिस्वररोगकफापहः । रक्षोघ्नोस्वेदर्दौर्गन्ध्ययूकाकण्डूव्रणप्रणुत् ॥

श्रीवास्तवः । पुं० चित्रगुप्तात्मजकायस्थजातिविशेषे ॥

श्रीविद्या । स्त्री० महाविद्याविशेषे । परदेवतायाम् । त्रिपुरसुन्दर्याम् ॥

श्रीवृक्षः । पुं० विल्ववृक्षे ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ श्रीप्रदः • श्रीप्रियोवावृक्षोस्य । शाकपार्थिवादिः ॥

श्रीवत्सकः । पुं० अश्वस्यवत्स्यावर्त्ते ॥

श्रीवत्सकी । पुं० श्रीवत्सकावर्त्तविशिष्टेऽश्वे ॥ तल्लक्षणंयथा। वक्षोभवावर्त्तचतुष्टयस्यकण्ठेभवेद्यस्यचरोचमानः । श्रीवत्सकीनामहयः सभर्त्तुः श्रीपुत्रपौत्रादिविवर्द्धयेस्यादिति ॥ श्रीवत्सकोवत्सिचेद्रोमावर्त्तोमुखेदिचेतितुवैजयन्ती ॥

श्रीवेष्टः । पुं० सरलद्रवद्धरसे । वृक्षधूपे । श्रीवासे । तस्यगुणायथा । श्रीवेष्टः कटुकस्तिक्तकषायः श्लेष्मपित्तजित् । योनिदोषरुजाजीर्णव्रणघ्नाध्मानदोषनुत् ॥ श्रीसंज्ञकः • श्रियोवावेष्टोनिर्यासः ॥

श्रीशः । पुं० विष्णौ ॥ श्रीरामे ॥ श्रियईशः ॥

श्रीशैलः । पुं० भारतवर्षस्थेपर्वतविशेषे । सिद्धिंतथाविधमनोविलयांसमर्थांश्रीशैलशृङ्गकुहरेषुकदोपलभ्यें । गात्रंयथामरलताः परिवेष्टयन्तिकर्णेयथाविरचयन्तिखगास्तनीडम् ॥ इतियोगतारावली ॥

श्रीसंज्ञम् । न० लवङ्गे ॥ श्रियः संज्ञासञ्ज्ञायस्य ॥

श्रीहरिः । पुं० परमात्मनि ॥ श्रियंजीवस्योपाधिभूतामविद्यांहरति० आत्मज्ञानप्रदानेननाशयति० इति श्रीहरिः ॥ श्रियंदधाने । विष्णौ ।

श्रीहस्तिनी । स्त्री० भूरुण्ड्याम् हातीसुंडा० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ श्रियाहस्तः • श्रीहस्तः । सविद्यतेयस्याः । अतइनिः ॥ यद्वा । हस्तंगृह्णातिहस्तयति । अवश्यंश्रियंहस्तयति । आवश्यकेतिणिनिः ॥

श्रुघ्निका । श्रुघ्नी । स्त्री० सर्ज्जिकाक्षारे ॥

श्रुतम् । न० शास्त्रे ॥ शास्त्रविचारे ।

वेदे। श्रवणे। स्रुणना॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ विश्रुते। आकर्णिते। श्रवणगोचरे॥ श्रूयते॰ श्रवणं वा। श्रु श्रवणे। क्तः॥ अग्राविवा। श्रु॰ । क्तः॥

श्रुतकीर्त्तिः। पुं॰ देवर्षौ॥ स्त्री॰ अर्जुनभ्रातुः कुशध्वजस्य कन्यायाम्॥ त्रि॰ कीर्त्तियुक्ते॥

श्रुतदेवी। स्त्री॰ सरस्वत्यां॥

श्रुतर्षिः। पुं॰ सुश्रुताद्यृषिषु॥ सुश्रुताद्याः श्रुतर्षयइतिविकाण्डशेषः॥

श्रुतश्रवाः। त्रि॰ आकर्णितयशसि॥

श्रुतश्रवा। स्त्री॰ श्रीकृष्णस्यपितृष्वसरि। शिशुपालमातरि॥

श्रुतश्रवोनुजः। पुं॰ शनैश्चरग्रहे॥

श्रुतश्रेणी। स्त्री॰ द्रवन्त्यां॥

श्रुतादानम्। न॰ ब्रह्मवादे॥ इ॰ हा॰ तौ॰॥

श्रुताध्ययनसम्पन्नः। त्रि॰ धर्मशास्त्रज्ञे॥ यथा। श्रुताध्ययनसम्पन्नाः कुलीनाः सत्यवादिनः। राज्ञासभासदः कार्याः शत्रौमित्रेचयेसमाः॥

श्रुतान्वितः। त्रि॰ शास्त्रज्ञे॥

श्रुतार्थः। पुं॰ शाब्दबोधविषयीभूतार्थे। श्रवणमात्रबोध्येर्थे॥ यथा। श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात्। प्राप्तस्यबाधादित्येवं परिसङ्ख्यात्रिदोषिकेति॥

श्रुतायुः। पुं॰ सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे॥

श्रुतिः। स्त्री॰ वेदे। आम्नाये। वेदाख्यपरदेवतायाम्॥ विनियोगविधेः सहकारिभूतेप्रमाणविशेषे॥ तत्रनिरपेक्षोरवः श्रुतिः। साच त्रिविधा। विधात्री॰ अभिधात्री॰ विनियोक्त्रीच। तत्राद्यालिङ्गाद्यात्मिका॰ द्वितीयाव्रीह्यादिश्रुतिः॰ यस्यशब्दस्यश्रवणादेवसम्बन्धः प्रतीयतेसाविनियोक्त्री। साऽपि त्रिविधा। विभक्तिरूपा॰ एकाभिधानरूपा॰ एकपदरूपाचेति। तत्रविभक्तिश्रुत्याङ्गत्वम्॰ यथाव्रीहिभिर्यजेतेति॰ तृतीयाश्रुत्या॰ व्रीहीणांयागाङ्गत्वम्॰ तदपिपुरोडाशप्रकृतितया॰ अरुणयाएकहायन्या गवासोमंक्रीणातीत्यस्मिन्वाक्ये आरुण्यस्यापितृतीयाश्रुत्याक्रयाङ्गत्वम्॰ तदपिगोरूपद्रव्यपरिच्छेदद्वारा॰ नतुसाक्षादमूर्त्तत्वात्। व्रीहीन्प्रोक्षतीतिप्रोक्षणस्यव्रीह्यङ्गत्वं द्वितीयाश्रुत्या॰ तत्रप्रोक्षणं॰ नव्रीहिस्वरूपार्थं तस्यतेनविनाप्युपपत्तेः। किन्त्वपूर्वसाधनत्वप्रयुक्तम्॰ व्रीहीन्प्रोक्ष्ययागानुष्ठानेऽपूर्वानुपपत्तेः। एवंसर्वेष्वङ्गेषु॰ अपूर्वप्रयुक्तमङ्गत्वंबोध्यम्। एवमिमामगृभ्णन्रसनामृतस्येत्यश्वाभिधानीमा

दृष्ट॰ इत्यत्र॰ द्वितीयाश्रुत्या॰ म
न्त्रस्याख्याभिधानाङ्गत्वम् । यदाहव
नीये जुहोतीत्याहवनीयस्य होमाङ्ग
त्वं सप्तमीश्रुत्या । एवमन्योऽपि विभ
क्तिश्रुत्या विनियोगो ज्ञेयः ॥ पशुना
यजेतेत्यत्र चैकत्वपुंस्त्वयोः सामाना
धिकरण्यश्रुत्या कारकाङ्गत्वम् । य
जेतेत्याख्यातोऽभिहितसङ्ख्याया
भावनाङ्गत्वम् समानाभिधानश्रुतेरे
वपदश्रुत्या च यागाङ्गत्वम्॰ न चामू
र्त्तायास्तस्याः कथं भावनाङ्गत्वम्॰
कर्तृपरिच्छेदद्वारा तदुपपत्तेः । क
र्त्ता चाक्षेपलभ्यः॰ आख्यातेन हि
भावनोच्यते॰ सा च कर्त्तारं विनाऽनु
पपन्नेति तमाक्षिपति । सेयं श्रुति
र्लिङ्गादिभ्यः प्रबला॰ लिङ्गादिषु
न प्रत्यक्षो विनियोजकः शब्दोऽस्ति॰
किन्तु कल्प्यः । यावच्च तैर्विनियो
जकः शब्दः कल्प्यते॰ तावत् प्र
त्यक्षया श्रुत्या विनियोगस्य कॢप्तत्वेन
तेषां कल्पकत्वशक्तेर्व्याहतत्वात् । अ
तएवैन्द्र्या लिङ्गेनेन्द्रोपस्थानार्थत्व
म्॰ किन्त्वैन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत
इत्यत्र॰ गार्हपत्यमिति द्वितीया
श्रुत्या॰ गार्हपत्योपस्थानार्थत्वम् ॥
अथ देवीगीतायां देवीवाक्यं यथा ।
सर्वज्ञायाः सर्वशक्तेर्मे यो वेदः
समुत्थितः । अज्ञानस्य ममाभावा-
दप्रमाणा न च श्रुतिरिति सर्वज्ञात्-

सर्वशक्तेश्च मत्त इति पाठे तु मत्तो मत्
स्वरूपादित्यर्थः ॥ प्रयोगविध्युप
योगिनि प्रमाणविशेषे ॥ तच्च क्रमप
रं वचनं श्रुतिः । तच्च द्विविधम् ।
केवलक्रमपरम्॰ तद्विशिष्टपदार्थ
क्रमपरञ्च । तत्र वेदं कृत्वा वेदिं क
रोतीति केवलक्रमपरम्॰ वेदि
करणादेर्वचनान्तरप्राप्तत्वात् । वष
ट्कर्त्तुः प्रथमभक्ष इति तु क्रमवि-
शिष्टपदार्थपरम्॰ एकप्रसरताभ
ङ्गभयेन भक्षानुवादेन क्रममात्रस्य वि
धातुमशक्यत्वात् । सेयं श्रुतिरित
रप्रमाणापेक्षया बलवती॰ तेषां व
चनकल्पनद्वारा क्रमप्रमाणत्वात् ।
अत एवाश्विनग्रहस्य पाठक्रमात्तृ-
तीयस्याग्नेयग्रहणप्रसक्तावाश्विनो द
शमो गृह्यत इति वचनाद्दशमस्याग्नेय
ग्रहणमित्युक्तम् ॥ कर्णे । अस्य प
र्य्यायाः । कर्णशब्दपर्य्याये च श्रुतिः
श्रोत्रं श्रवः ॥ अस्य शुभाशुभ
लक्षणं यथा । रक्ताल्पपरुषश्च शुष्कक
र्णाः स्युः पापमृत्यवः । निर्मां
सैश्चिपिटैर्भोगाः कृपणाः स्वल्पकर्ण
काः ॥ शङ्कुकर्णाश्च राजानो रोम
कर्णाः शतायुषः । बृहत्कर्णाश्च
राजानो धनिनः परिकीर्त्तिताः
॥ श्रवणे । वाक्यजनितवाक्या
र्थविज्ञाने ॥ मनननिदिध्यासन
सहकृतश्रवणज्ञाने ॥ श्रोत्रकर्मणि ॥

वार्त्तायाम् ॥ अभ्यासे ॥ षड्जादिस्वरारम्भकावयवेशब्दविशेषे ॥ तदुक्तम् । प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रूयतेह्रस्वमात्रकः । साश्रुतिः सम्परिज्ञेयास्वरावयवलक्षणेति ॥ श्रवणे ॥ श्रूयते । स्त्रियांक्तिन्निति कर्मणिक्तिन् ॥ श्रूयतेधर्मोऽनयेति वा । श्रुयजीषिस्तुभ्यः करणेक्तिन् ॥

श्रुतिकटः । पुं० प्रास्त्रलौहे ॥ सर्पे ॥ पापशोधने । प्रायश्चित्ते ॥ इ० मेदिनिहेमचन्द्रौ ॥

श्रुतिकटुः । पुं० कठोरशब्दे ॥

श्रुतिजीविका । स्त्री० स्मृतौ ॥

श्रुतितत्परः । त्रि० वेदाभ्यासरते । सकर्णे ॥

श्रुतिधरः । त्रि० श्रुतमात्रेणधारके ॥ तदौषधमुक्तंगारुडे यथा । हरिरुवाच । हस्तिकर्णीचमूलंगृहीत्वाचूर्णयेद्धर । सर्वरोगविनिर्मुक्तंचूर्णंपलशतंशिव ॥ सक्षीरंभक्षितंकुर्यात्सप्ताहेनवृषध्वज । नरंश्रुतिधरंशूरंमृगेन्द्रगतिविक्रमम्-पद्मगौरप्रतीकाशंयुक्तंदशशतायुषा । षोडशाब्दाकृतिंविप्रसततंदुग्धभोजिनम् । मधुसर्पिःसमायुक्तंजग्धमायुष्करंभवेत् । तज्जग्धंमधुनासार्द्धंदशवर्षसहस्रिणम् । कुर्यान्नरंश्रुतिधरंप्रमदाजनवल्लभ-मिति ॥ १९१ अध्यायः ॥

श्रुतिवर्ज्जितः । त्रि० बधिरे ॥ नास्तिके ॥ श्रुतिभ्यां० श्रुत्यावावर्ज्जितः ॥

श्रुतिवेधः । पुं० कर्णवेधे ॥

श्रुतिस्फोटा । स्त्री० कर्णस्फोटायाम् । त्रिपुटायांलतायाम् ॥

श्रुतोपनिषत्कः । त्रि० ज्ञानिनि ॥

श्रेटी । स्त्री० लीलावत्युक्ताङ्कविशेषे ॥

श्रेणिः । पुं० स्त्री० वीथ्याम् । आलौ । पङ्क्तौ ॥ समानशिल्पिसंहतौ । कारुसंहतौ । एकेनशिल्पेनपण्येनवायेजीवन्ति० तेषांसमूहे ॥ श्रयति० श्रीयतेवा । श्रिञ० । वह्निश्रीतिनिः ॥ एकमुख्येसजातिसमूहे ॥ सैकपार्श्वे ॥

श्रेणिकः । पुं० मगधदेशीयनृपतिविशेषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

श्रेणी । स्त्री० श्रेणिशब्दार्थे ॥

श्रेणीधर्मः । पुं० वणिगादीनांधर्मे ॥

श्रेयः । न० मुक्तौ । निर्वाणे । निःश्रेयसे । वेदबोधितेपरमपुरुषार्थे । स्वरूपावस्थाने । अनपायिसुखावाप्तिलक्षणे । आगमज्ञापितेहिते ॥ यथा । कुहैवनरकव्याधेश्चिकित्सांनकरोतियः । गत्वानिरौषधंदेशंव्याधिस्थः किंकरिष्यति ॥ यावत्तिष्ठतिदेहोयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् । सन्दीप्तभवनेकोनुकूपंखनतिपार्वं

ति । व्याघ्रीवास्ते जराचायुर्याति
भिन्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्ति रिपुवद्रो
गास्तस्माच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ या
वन्नाश्रयते दुःखं यावन्नायान्ति चाप
दः । यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावच्छ्रे
यः समाचरेत् ॥ कालोनस्त्रायते
नानाकार्यैः संसारसम्भवैः । सुख
दुःखैर्जनो हन्त न वेत्ति हितमात्म
नः इति कुलार्णवे प्रथमोल्लासः ॥
कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ धर्मे ।
। वेदविहितप्राणिनामभ्युदयनिः
श्रेयससाधने । प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्ष
णे । पुण्ये ॥ त्रि० अतिप्रशस्ते ।
प्रशस्ते ॥ इदमनयोरतिशयेन प्रशस्त
म् । द्विवचनेतीयसुन् । प्रशस्यस्य श्रः
। विद्याद्यधिके ॥ धर्मार्थावुच्यते श्रे
यः । कामार्थौ । धर्म एवच । अ
र्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थि-
तिः ॥ अयमुपदेशो बुभूत्सून्प्रति
बोध्यः ॥

श्रेयसी । स्त्री० करिपिप्पल्याम् ॥ अ
भयायाम् । पाठायाम् । अम्बष्ठायाम्
याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ उगित्वान्ङी
प् ॥

श्रेयांश्च : । पुं० व्रतार्हद्विशेषे ॥

श्रेष्ठः । पुं० कुबेरे । धनदे ॥ विप्रे
॥ नृपे ॥ मुख्यप्राणे । न० गोदु
ग्धे । गव्ये ॥ त्रि० अग्र्ये । वरे
। पुष्कले । सत्तमे । अतिशोभने ॥
अयमेषामतिशयेन प्रशस्यः । अति
शायने तमबिष्ठनाविति इष्ठन् । प्रश
स्यस्य श्रः ॥ प्रधानभूते ॥ ज्येष्ठे ॥
वृद्धे ॥

श्रेष्ठकाष्ठः । पुं० शाकवृक्षे ॥

श्रेष्ठता । स्त्री० श्रेष्ठत्वे ॥

श्रेष्ठा । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् । उत्त
मायांनार्याम् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

श्रेष्ठाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

श्रेष्ठी । पुं० कुलोत्तमशिल्पिनि ॥

श्रोणः । त्रि० खञ्जे पाद्हीने पङ्गौ ॥ श्रो
णति । श्रोण सङ्घाते । पचाद्यच्
॥ यद्वा । शृणोति । श्रु० । बाहुल
कान्नः ॥

श्रोणिः । स्त्री० कट्याम् ॥ श्रोणति ।
श्रोण् । इन् ॥ यद्वा । श्रूयते पुं
भिः । श्रु० । वह्निश्रियुद्रुग्ला
हात्वरिभ्यो नित् इति निः ॥ पथि ॥

श्रोणीफलम् । न० कटौ ॥

श्रोणीफलकम् । न० कटिपार्श्वे ।
कटे ॥ श्रोणिः फलकमिव । चर्मा
कारत्वात् ॥

श्रोणिबिम्बम् । न० कटिसूत्रे ॥

श्रोणिसूत्रम् । न० खड्गबन्धनसूत्रे ।
परतला० इ० भा० प्र० ॥

श्रोणी । स्त्री० कट्याम् ॥ पथि ॥ कृ
दिकारादक्तिन इति पक्षे ङीष् ॥

श्रोतव्यः । त्रि श्रवणीये । श्रोतुं यो
ग्ये । श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्योम

लब्धश्रोपपत्तिभिः ।

श्रोतः । न० कर्णे ॥

श्रोता । त्रि० श्रवणकर्त्तरि । योह्यर्थं सम्यगवबुध्यते स एव श्रोता भवति ॥ यथा । वक्तुरेव हि तज्जाड्यं श्रोता यत्र न बुध्यते । इति ॥ अपि च । बोधविहीने श्रोतरि वक्तुर्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरि लावण्यमिव खञ्जनाक्षीणा-मिति ॥ शृणोति । श्रु० । तृच् ॥

श्रोत्रम् । न० श्रुतौ । कर्णे । शब्दग्रहणलिङ्गइन्द्रियविशेषे । शब्दाभिव्यञ्जकइन्द्रिये ॥ शृणोत्यनेनेति श्रोत्रम्० शब्दस्य श्रवणप्रतिकरणम् ॥ श्रूयतेऽनेन श्रा । श्रु० । ष्ट्रन् । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्निति त्रन् ॥ कर्णशष्कुल्यवच्छिन्नं नभ एव श्रोत्रम् ॥

श्रोत्रियः । पुं० छान्दसे । अधीतवेदे ॥ विद्याचारवति ॥ स्नातके ॥ छन्दोऽधीते । श्रोत्रियश्छन्दोधीत इति० छन्दःशब्दस्य० श्रोत्रभावो घन्प्रत्ययश्छन्दोध्यायिनि निपात्यते ॥ छन्दोमात्राध्यायिनि ॥ श्रोत्रियलक्षणं यथा । जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्याभ्यासी भवेद्विप्रः श्रोत्रियस्त्रिभिरेव हि ॥ इति पाद्मे उत्तरखण्डे ११६ अध्यायः ॥ अपि च । एकां शाखां सकल्पां वा षड्भिरङ्गैरधीत्य च । षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवित् ॥ इति दानकमलाकरः ॥

श्रोत्रियता । स्त्री० श्रोत्रे । श्रोत्रियत्वे ॥

श्रोत्रियत्वम् । न० श्रोत्रे । वेदवेदाङ्गपारगत्वे ॥ वेदान्तार्थपारगत्वे ॥ श्रोत्रियस्वभावः । त्वः श्रोत्रिये कामराहित्यात् सर्वानन्दाः सदास्थिताः । सोऽश्नुते सकलान् कामान् सहेति प्राह तैत्तिरिः ॥

श्रौतम् । न० अग्नित्रये । गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निषु० । त्रि० वेदसम्बन्धे ॥ श्रुतौ भवम्० श्रुतेरिदमित्यर्थेऽणु वा० शैषिकोऽण् । श्रुतिविहितधर्मादौ ॥ यथा । धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतः स्मार्त्तो द्विधा द्विजैः । दानाग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ॥ स्मार्त्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः । पूर्वेभ्यो वेदयित्वेह० श्रौतं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ऋचो यजूंषि सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि सा श्रुतिः । मन्वन्तरस्यातीतस्य स्मृत्वा तन्मनुरब्रवीत् ॥ ततः स्मार्त्तः स्मृतो धर्मो वर्णाश्रमविभागशः । एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते । विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात् स्मार्त्त उच्यते ॥ इज्या वेदात्मकः

श्रौत : स्मार्त्तवर्णाश्रमात्मकइति मात्स्ये १२० अध्याय : ॥

श्रौतयज्ञ : । पुं० अग्निहोत्रदर्शपौर्णमासादौ ॥ श्रुत्याप्रोक्त : श्रौत: । अण् । सचासौयज्ञश्च ॥

श्रौतसंस्कृति : । स्त्री० वेदोक्तसंस्क्रियायाम् । यथा । गृहस्थस्यक्रिया: सर्वाआगमोक्ता: कलौशिवे । नान्यमार्गै: क्रियासिद्धि: कदापिगृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुकेप्याश्रमेदेविवेदोक्तंदण्डधारणम् । कलौनास्त्येवतत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौतसंस्कृतिरिति म० नि० तन्त्रम् ॥

श्रौत्रम् । न० श्रोत्रियतायाम् । श्रोत्रियस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण्० श्रोत्रियस्ययलोपश्च ॥ श्रोत्राणांसमूहे ॥ भिक्षादयण् ॥

श्रौषट् । अ० देवहविर्दाने ॥ श्रूयतेऽनेन । श्रु० । बाहुलकात्० डौषट् ॥

श्लक्ष्ण : । त्रि० स्तोके । अस्यपर्यायायथा । स्तोकाल्पक्षुल्लका : सूक्ष्मंश्लक्ष्णंदभ्रंकृशंतनु । स्त्रियांमात्रात्रुटि: पुंसिलवलेशकणाणव : ॥ इति ॥ मनोहरे ॥ सुखस्पर्शे । अपरुषे । स्निग्धे ॥ श्लिष्यते० श्लिष्यतिवा । श्लिषआलिङ्गने । श्लिषेरच्चोपधाया इतिक्स्न : ॥

श्लक्ष्णकम् । न० पूगफले ॥

श्लक्ष्णतीक्ष्णायम् । न० शृङ्गे । शूके ॥ श्लक्ष्णंकृशञ्चतत्तीक्ष्णञ्च० तञ्चतदयञ्च ॥

श्लक्ष्णत्वक् । पुं० अश्मन्तकवृक्षे ॥ सुन्दरवल्कले ॥

श्लक्ष्णभूमि : । स्त्री० कृष्णमृदि ॥

श्लथ : । त्रि० शैथिल्याढ्ये । शिथिले ॥

श्लाघनम् । न० अभिनन्दने ॥

श्लाघा । स्त्री० अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ उपास्तौ । परिचर्यायाम् ॥ प्रशंसायाम् । अविद्यमानगुणसम्बन्धज्ञापने ॥

श्लाघिष्ठ : । त्रि० श्लाघ्यतमे ॥

श्लाघ्य : । त्रि० प्रशंस्ये । श्लाघनीये । स्तुत्ये ॥ आशास्ये ॥

श्लिकु : । पुं० सेवके । भृत्ये ॥ श्लिष्यति० यावत्कार्यंलगतिव्याप्रियते । श्लिषआलिङ्गने । श्लिषे : कश्चेति कु : कषान्तादेश : ॥ षिङ्गे ॥ न० ज्योति : शास्त्रे ॥

श्लिषा । स्त्री० आलिङ्गने ॥

श्लिष्ट : । त्रि० सम्पृक्ते । गत्यर्थाऽकर्मकेति० श्लिषे : क्त : ॥ श्लेषयुक्तशब्दादौ । भिन्नार्थैकैकरूपान्वितवाक्ये ॥ तल्लक्षणंयथा । श्लिष्टमिष्टमविस्पष्टमेकरूपान्वितंवचइति ॥

श्लीपदम् । न० पादवृग्भिदि । पादवल्मीके ॥ अस्यनिदानन्तु । य : सज्वरोवङ्क्षणयोर्भृशार्त्ति : शो

श्लोन्नृणांपादगतः क्रमेण । तच्छ्लीपदंस्यात्करकर्णनेत्रशिश्नौष्ठनासास्वपिकेचिदाहुः ॥ पुराणोदकभूयिष्ठाः सर्वर्त्तुषुचशीतलाः । ये देशास्तेषुजायन्तेश्लीपदानिविशेषतः । इति ॥ विशेषतइत्युक्तेरन्यत्रापिभवतीतिबोध्यते ॥

श्लीपदप्रभवः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

श्लीपदापहः । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

श्लीपदी । त्रि॰ व्याधिनास्थूलचरणे ॥

श्लीलः । त्रि॰ लक्ष्मीवति । श्रीले ॥ श्रियंलाति । ला॰ । कः । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

श्लेषः । पुं॰ संयोगे । सन्धौ ॥ शब्दालङ्कारविशेषे । तस्यलक्षणादर्योयथा । वाच्यभेदेनभिन्नायद्युगपद्भाषणस्पृशः । श्लिष्यन्तिशब्दाः श्लेषोसावक्षरादिभिरष्टधा ॥ अर्थभेदेनशब्दभेदइतिदर्शने॰ काव्यमार्गेस्वरोनगण्यतइतिचनये॰ वाच्यभेदेनभिन्नाअपिशब्दायद्युगपदुच्चारणेनश्लिष्यन्ति॰ भिन्नस्वरूपमपह्नुवते॰ सश्लेषः । सचवर्णपदलिङ्गभाषाप्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवचनानांभेदादष्टधा । क्रमेणोदाहरणम् । अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालंपरिजनो विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः । अवस्थेयंस्थाणोरपि भवति सर्वामरगुरोर्विधौ वक्रेमूर्ध्नि स्थितवति वयंकेपुनरमी ॥ विधौचन्द्रेएव॰ विधौदैवेवक्रे कुटिलेएव॰ वक्रेप्रतिकूले॰ मूर्ध्निमस्तकेस्थितवतिसतिसर्वामरगुरोर्महादेवस्यापीयमवस्थाभवति॰अमीमानुषावयंपुनः केषांगणनायामित्यर्थः । अत्रविधावित्युवर्णे॰ वर्णयोः श्लेषः ॥ पृथुकार्त्तस्वरपात्रंभूषितनिःशेषपरिजनंदेव । विलसत्करेणुगहनंसम्प्रति सममावयोःसदनम् ॥ भक्तिप्रह्वविलोकनप्रणयिनीनीलोत्पलस्पर्धिनी। ध्यानालम्बनताम् । समाधिनिरतैर्नीतेहितप्राप्तये । लावण्यैकमहानिधौरसिकतांलक्ष्मीदृशोस्तन्वतीयुष्माकंकुरुतांभवार्त्तिशमनंनेत्रेतनुर्वाहरेः । एषवचनश्लेषोपि ॥ महदेसुरसन्धम्मेतमवसमासङ्गमागमाहरणे । हरवहुसरणंतंचित्तमोहमवसरउमेसहसा ॥ अयंसर्वाणिशास्त्राणिहृदिज्ञेषुचवक्ष्यति । सामर्थ्यकृदमित्राणांमित्राणाञ्चनृपात्मजः ॥ रजनिरमणमौलेः पादपद्मावलोकक्षणसमयपराप्तापूर्वसम्पत्सहस्रम् । प्रथमनिबहमध्येजातुचित्तप्रसादादहमुचितरुचिः स्यांनन्दितासातथामे ॥ सर्वस्वंहरसर्वस्यत्वंभवच्छेदतत्परः । नयोपकार

साम्मुख्यमायासितनुवर्त्तनम् ॥
भेदाभावात्प्रकृत्यादेर्भेदोऽपिनव-
मोभवेत् । नवमोपीत्यपिभिन्न
क्रमः ॥ उदाहरणम् । योऽसकृ
त्परगोत्राणांपक्षच्छेदक्षणक्षमः ।
शतकोटिदतांबिभ्रद्विबुधेन्द्रः सरा
जते ॥ अत्रप्रकरणादिनियमाभा
वात् द्वावप्यर्थौवाच्यौ ॥ अर्थाल
ङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणादियथा ।
श्लेषः सवाक्यएकस्मिन्यत्राने
कार्थताभवेत् ॥ एकार्थप्रतिपा
दकानामेवशब्दानांयत्रानेकोर्थः
सश्लेषः । उदाहरणम् । उदय
मयतेदिङ्मालिन्यंनिराकुरुतेत-
राम् नयतिनिधनंनिद्रामुद्रांप्रव
र्त्तयतिक्रियाः । रचयतितरांस्वै
राचारप्रवर्त्तनकर्त्तनम् बतबतल
सत्तेजःपुञ्जोविभातिविभाकरः ॥ अ
त्राभिधायाअनियन्त्रणात् द्वावप्य
र्थौभूपौवाच्यौ ॥ श्लेषणम् ।
श्लिष । घञ् ॥ ऐक्ये ॥ श्लिष्य
ति । श्याद्यधीतिषः ॥

श्लेषणम् । न० एकीभवने ॥

श्लेष्मकः । पुं० कफे ॥

श्लेष्मकरः । त्रि० कफवर्द्धकद्रव्येषु
॥ तानियथा । भोजनानन्तरंस्ना
नंजलपानंतृषांविना । तिलतैलं
स्निग्धतैलंस्निग्धामामलकीद्रवम् ॥
पर्युषितान्नंतक्रस्वपक्वरम्भाफलंद

धि । मायाम्बुशर्करातोयंसुस्नि
ग्धस्थलसेवनम् ॥ नारिकेलोदकं
रूक्षस्नानंपर्युषितंजलम् । तरमु
ज्ञापक्वफलंसुपक्वकर्कटीफलम् ॥
खातस्नानञ्चवर्षासुमूलकंश्लेष्म-
कारणम् । तज्जलब्रह्मरन्ध्रेषुमञ्ज
वीर्यविनाशनमिति० ब्र० वै० १६
अध्यायः ॥

श्लेष्मघना । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ के
तक्याम् ॥

श्लेष्मघ्नः । त्रि० श्लेष्मनाशके ॥
न० मधुनि ॥ श्लेष्माणांहन्ति ।
हन० । अमनुष्येतिटक ॥

श्लेष्मघ्ना । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
कम्पिल्लके ॥ इ० हे० न्द्रः ॥

श्लेष्मघ्नी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ ज्यो
तिष्मत्याम् ॥ टित्वान्ङीष् ॥ त्रि
कटुनि । क्लीबे ॥ इ० मे० करः ॥

श्लेष्मणः । पुं० श्लेष्मले । बहु
वारके ॥ सन्धिस्थकफे ॥ त्रि०
श्लेष्मवति । श्लेष्मास्त्यस्य । पा
मादित्वान्नः ॥

श्लेष्मणा । स्त्री० वृक्षभेदे । तपर्ण्या
म् । गुरुस्कन्धे ॥

श्लेष्मा । पुं० कफे ॥ तस्यप्रकोपहे
तुर्यथा । गुरुमधुररसातिस्निग्ध
दुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्राप
यसर्पिःप्रपूरैः । तुहिनपतनका
लेश्लेष्मणःसम्प्रकोपः प्रभवति

सुशुक्लखरदन्ताश्च श्वानस्ते ब्रह्मजातय: ॥ १ ॥ रक्ताङ्गास्तनुलोमानो ललत्कर्णास्तनूदरा: । दीर्घादीर्घनखरदा: श्वानस्ते क्षत्रजातय: ॥ २ ॥ ये पीतवर्णा मृदवस्तनुलोमान एव च । कुण्डाकुण्डाललज्जिह्वास्ते श्वानो वैश्यजातय: । ३ ॥ कृष्णवर्णास्तनुमुखा दीर्घरोमाण एव च । अक्रुद्धा: श्रमयुक्ताश्च ते श्वान: शूद्रजातय: ॥ ४ ॥ लघुप्रमाणास्तु गुरूदरा ये येऽमेध्यभक्षा बहुपुत्रकाश्च । प्रवृद्धपुच्छा लघुसूक्ष्मदन्तास्ते चान्त्यजा: कुक्कुरजातय: स्यु: ॥ ५ ॥ द्विजातिचिह्नसंसर्गात् द्विजाति: श्वा भयावह: । लक्षणत्रयसम्बन्धात् त्रिजातिर्धननाशन: ॥ अथ भोज: । द्विजातिर्वा त्रिजातिर्वा विजाति: श्वा मनोभृताम् । भयं धनक्षयं शोकं विदधाति यथाक्रमम् ॥ इति भोजराजकृतो युक्तिकल्पतरु: ॥ शुन्या लक्षणं यथा । पादे पादे पञ्च पञ्चाग्रपादे वामे यस्या: षण्णखा मल्लिकाक्ष्या: । वक्रं पुच्छं पिङ्गला लम्बकर्णी या सा राष्ट्रं कुक्कुरी पाति पुष्टा ॥ इति वाराही ॥ श्वयति । टुओश्वि गतिवृद्ध्यो: । श्वन्नुक्षन्निति साधु: । वास्तुन: स्थानभेदे ॥

श्वनिशम् । न० श्वनिशायाम् ॥ यस्यां निशायां श्वान उपवसन्ति । तां

कृष्णचतुर्दशीं आहु: । तस्यां किल केचित् श्वान उपवसन्ति । तथाच तिर्यगधिकरणे शाबरभाष्यम् । शुनश्चतुर्दश्यामुपवसत: पश्याम इति । शुनां निशेति विग्रहे विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानामिति निशान्ततत्पुरुषस्य पाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥

श्वनिशा । स्त्री० श्वनिशि ॥ शुनां निशा । विभाषासेनेति पक्षे क्लीवत्वाभाव: ॥

श्वपक् । पुं० श्वपचे ॥ निषाद: श्वपच: श्वपगिति वोपालित: ॥

श्वपच: । पुं० श्वपाके । चण्डाले । अन्त्यावसायीत्यस्य संज्ञान्तरम् ॥ अस्य धर्मो यथा । चण्डालश्वपचानान्तु बहिर्ग्रामात् प्रतिश्रय: । अपपात्राश्च कर्त्तव्या धनमेषां श्वगर्दभम् ॥ वासांसि मृतचेलानि भिन्नभाण्डेषु भोजनम् । कार्ष्णायसमलङ्कार: परिव्रज्या च नित्यश: ॥ न तै: समयमन्विच्छेत् पुरुषो धर्ममाचरन् । व्यवहारो मिथस्तेषां विवाह: सदृशै: सह ॥ अन्नमेषां पराधीनं देयं स्याद्भिन्नभाजने । रात्रौ न विचरेयुस्ते ग्रामेषु नगरेषु च ॥ दिवा चरेयु: कार्यार्थं चिह्निता राजशासनै: । अबान्धवं शवञ्चैव निर्हरेयुरिति स्थिति: ॥ वध्यांश्च हन्यु: सततं यथाशास्त्रं नृ

पाश्वया । वध्यवासांसि गृह्णीयुः
शय्याश्चाभरणानि चेति मनुः ॥ च
ण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेह
कस्तथा । मागधायोगवौ चैव सप्तै
तेऽन्त्यावसायिनः ॥ इत्यङ्गिराः ॥
श्वपचः डोम• डुमडा• इ• भा•
प्र• ॥ श्वानं पचति । डुपचष्• ।
पचाद्यच् ॥

श्वपदम् । न• कुक्कुरपादे ॥

श्वपाकः । पुं• निषादे । चंडाले ॥
तस्योत्पत्तिर्यथा । क्षत्तुर्जातस्तथो
ग्रायां श्वपाक इति कीर्त्त्यते• इति म
नुः । शूद्रेणवैश्यायांजातः क्षत्ता
• क्षत्रियेणशूद्रायांजाताउग्रा• ते
नतस्यांजातः श्वपाक इत्युच्यत इति
कुल्लूकभट्टः ॥

श्वफलः । पुं• वीजपूरे ॥

श्वफल्कः । पुं• वृष्णिपुत्रे । अक्रूर
पितरि ॥

श्वफल्कपुत्रः । पुं• अक्रूराख्ययादवे ॥

श्वभीरुः । पुं• फेरौ । शृगाले ॥

श्वभ्रम् । न• भूछिद्रे । अस्यपर्याया
यथा । कुहरंशुषिरंविवरंविलम् ।
छिद्रंनिर्व्यथनंरोकंरन्ध्रंश्वभ्रंवपा
शुषिरिति ॥ श्वभ्रयर्तेति । श्वभ्रग
तौ । ण्यन्तः । पचाद्यच् ॥ शुभ्रो
भनमभ्रंव्योमापिवा ॥ विदीर्णभू
भागे ॥

श्वयथुः । पुं• शोथे । त्वग्विवर्द्धने

श्वयति• श्वयनमनेनवा । टुओ
श्विगतिवृद्ध्योः । ट्वितोऽथुच् ॥

श्वयीचिः । पुं• चन्द्रे ॥ व्याधौ ॥
श्वयति । टुओश्वि• । श्वयते
श्छिदिति ईचिः । गुणायादेशौ ॥

श्ववृत्तिः । स्त्री• सेवायाम् । चाक
री• इ• भा• प्र• ॥ सेवातु दीन
दृष्टिसंदर्शनस्वामितर्जननीचक्रिया
दिधर्मयोगात्• शुनोवृत्तिरिव ।
शुन इव वृत्तिर्वा ॥ सेवाश्ववृत्तिरा
ख्यातातस्मात्तांपरिवर्ज्जयेदिति
मनुः ॥

श्वव्याघ्रः । पुं• श्वापदे । व्याघ्रादि
हिंस्रपशौ ॥

श्वशुरः । पुं• पूज्ये ॥ पतिपत्न्योः
पितरि ॥ पत्युः पितापत्न्याः श्व
शुरः • पत्न्याः पितापत्युः श्व
शुरः ॥ शुइत्याश्वर्ये• पूजायांवा
। शुअश्नुते• अश्यतेवा । अशूव्या
प्तौ• सङ्घातेच । आशुशेरासावि
त्युरन् ॥

श्वशुरा । स्त्री• श्वश्र्वाम् ॥

श्वशुरौ । पुं• २ सहोक्त्या• श्वश्रू
श्वशुरयोः ॥ श्वश्रूश्चश्वशुरश्च
तौ । श्वशुरः श्वश्र्वेतिपाञ्चि
कएकशेषः ॥

श्वशुर्य्यः । पुं• देवरे । श्याले ।
श्वशुरस्यापत्यम् । राजश्वशुरा
द्यत् ॥

श्वश्रूः। स्त्री॰ सास्रुधियि। श्वशुरभार्यायाम्। पतियत्न्योः प्रसूम्। पत्युर्मातापत्न्याः श्वश्रूः॰ पत्न्याः मातापत्युः श्वश्रूः। श्वशुरस्य स्त्री॰ श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च ऊङ्। पुंयोगलक्षणस्य ङीषोऽपवादः॥

श्वश्रूश्वशुरौ। पुं॰ २ सहोक्त्या श्वश्रूश्वशुरयोः॥ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च तौ। श्वश्रूः पूर्वजपत्नी च मातृतुल्या प्रकीर्त्तितेति श्वश्र्वाभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः॥

श्वः। अ॰ अनागतदिने॥ आगामि अहः पृषोदरादिः। ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामितितिदं श्वसाचानुकूलः॥

श्वसनः। पुं॰ स्पर्शने। वायौ॥ मदनद्रुमे। मयनफलेतिप्रसिद्धे॥ न॰ श्वसिते। श्वासे॥ श्वसित्यनेन। श्वसप्राणने। ल्युट्॥ निर्जलेपिश्वसिति। नन्द्यादित्वाल्लुर्वा।

श्वसना। स्त्री॰ श्वासोच्छ्वासवहायां धमन्याम्॥

श्वसनाशनः। पुं॰ सर्पे॥ श्वसनोऽशनं यस्य सः॥

श्वसनेश्वरः। पुं॰ अर्जुनद्रुमे॥

श्वसनोत्सुकः। पुं॰ अहौ। सर्पे॥

श्वसितम्। न॰ श्वासे॥ उच्छ्वाससमारुते॥ फूत्कारे॥ श्वसिति। श्वस॰ ।क्तः॥

श्वसुनः। पुं॰ चतघ्ने। कुकरौंधा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ इत्थे॥

श्वस्तनः। त्रि॰ श्वोभवेवस्तुनि॥ ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति॰ त्यब भावेष्ट्युट्युलौ॰ तुट् च॥ न॰ भविष्यत्काले॥ इतिराजनिर्घण्टः॥

श्वस्त्यः। त्रि॰ श्वोभवे। श्वस्तने॥ ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामितित्यप्॥

श्वानम्। न॰ शुनांसमूहे। खण्डिकादित्वादञ्॥ पुं॰ कुक्कुरे॥ इ॰ श॰ र॰ लौ।

श्वानकः। पुं॰ शुनि॥

श्वानचिल्लिका। स्त्री॰ शाकविशेषे। शुनकचिल्ल्याम्॥

श्वानलोमापहः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

श्वानी। स्त्री॰ शुन्याम्॥

श्वापदः। पुं॰ व्याघ्रादिहिंस्रपशौ॥ व्याघ्रादयोवनचराः पशवः श्वापदा मताः॥ शुनोदन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदेषुदीर्घो वाच्य इति दीर्घः॥ त्रि॰ शौवापदे॥ श्वापदस्येदम्। श्वापदस्यान्यतरस्यामिति पाक्षिक ऐच् निषेधः॥

श्वावित्॰द्। पुं॰ शल्यपशौ। साउ॰ इ॰ प्र॰ सूक्ष्मलोमवति॥ श्वानं विध्यति। व्यध॰। क्विप्। नहि वृतीति दीर्घः॥

श्वाश्व: । पुं० भैरवे ॥

श्वास: । पुं० श्वसिते । प्राणेन बाह्यवायोरन्तःप्रवेशने । समाध्यङ्गरेचकविरोधिनि । प्राणवायौ ॥ श्वसिति । श्वस० । श्वाद्यघेतिण: ॥ रोगविशेषे ॥ पिशुनोनरक: स्यात्तो जायते श्वासकासवान् । घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितमिति शातातपीयकर्मविपाक: ॥ अस्यौषधं यथा बिभीतकस्य चूर्णं मधु श्वासनाशनम् ॥ पिप्पलीत्रिफलाचूर्णं मधुसैन्धवसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषपीनसहृद्रुजिदिति गारुडे १८९ अध्याय: ॥ शाके ॥ हारोद्घाटने ॥

श्वासकास: । पुं० श्वासयुक्तकासरोगे । श्वासजनककासे ॥ यथा । कासवृद्ध्या भवेच्छ्वास: पूर्वैर्वा दोषकोपनैरिति गरुडपुराणम् ॥

श्वासकुठार: । पुं० । श्वासरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । रसो गन्धो विषञ्चापि टङ्कणञ्च मन:शिला । एतानि कर्षमात्राणि मरिचस्याष्टकर्षकम् ॥ कटुत्रयं कर्षयुग्मं पृथगचर्विनि: क्षिपेत् । रस: श्वासकुठारोऽयं सर्वश्वासनिवारण इति भावप्रकाश: ॥

श्वासप्रश्वासधारणम् । न० प्राणायामे । श्वासप्रश्वासयोर्धारणं यत्तत् -

श्वासहेति: । पुं० निद्रायाम् । स्वाधि ॥

श्वासारि: । पुं० पुष्करमूले ॥

श्वासी । पुं० वायौ । त्रि० श्वासरोगिणि ॥

श्वित्रम् । न० श्वेतकुष्ठे । कुष्ठे ॥ श्वेतते । श्विता वर्णे, स्फायितञ्चीति रक् ॥ अस्यौषधन्तु । धात्रीखदिरयो: क्वाथं पीत्वा चजम्बुसंयुतम् । शङ्खेन्दुधवलं श्वित्रं हन्ति तूर्णं न संशय: ॥

श्वित्रघ्नी । स्त्री० पीतपर्णाम् । विकुटौ० इति गौ० भा० प्र० ॥

श्वित्री । त्रि० श्वेतकुष्ठवति । श्वित्रमस्यास्मिन्वास्ति । अतइनिठनाविति इनि: ॥

श्वेत: । पुं० शुभ्रवर्णे । सपेद् इ० भा० ॥ द्वीपविशेषे । श्वेतद्वीपे ॥ पर्वतविशेषे । इलावृतस्योत्तरे हि सहस्रयोजनविस्तीर्णे प्रागायते हिरण्मयवर्षस्य मर्यादागिरौ ॥ वानरविशेषे ॥ यथा रामायणे । श्वेतो रजतसङ्काशश्चपलो भीमविक्रम: । बुद्धिमान्वानरवरस्त्रिषु लोकेषु विश्रुत इति ॥ कपर्दके ॥ शुक्लपक्षे ॥ शङ्खे ॥ ताभ्रे ॥ शिवावतारविशेषे ॥ न० रूप्ये ॥ त्रि० शुक्लवर्णविशिष्टे । श्वेतते । श्विता० । पचाद्यच् ॥

श्वेतक: । पुं० वराटके ॥ न० रूप्ये ॥

श्वेतकण्टकारी । स्त्री॰ नाकुल्याम् । कटुवार्त्ताक्याम् ॥

श्वेतकन्दा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

श्वेतकिणिही । स्त्री॰ गिरिकर्णिकायाम् । शिरीषपत्र्याम् । विषघ्निकायाम् ॥ श्वेता चासौ किणिही च ॥

श्वेतकुञ्जरः । पुं॰ ऐरावते ॥ शुक्लगजे ॥ श्वेतश्चासौ कुञ्जरश्च ॥

श्वेतकुशः । पुं॰ तृणविशेषे ॥ सितदर्भे । ह्रस्वकुशे । पूते । यज्ञभूषणे । सूचीमुखे । पुण्यतृणे । बर्हिषि ॥

श्वेतकुष्ठम् । न॰ शुक्लकुष्ठे ॥ अस्यौषधं यथा । सोमराजस्य बीजानि नवनीतयुतानि च मधुनास्वादितानि स्युः शुक्लकुष्ठहराणि वै ॥

श्वेतकेतुः । पुं॰ उद्दालकस्यर्षेस्तनये । श्रुतिप्रसिद्धे आरुणेयमुनौ ॥ केतुग्रहविशेषे ॥ बुद्धे ॥

श्वेतकेशः । पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥ शुक्लकचे ॥

श्वेतकोलः । पुं॰ शफरमत्स्ये ॥

श्वेतखदिरः । पुं॰ शुक्लखदिरे । सोमवल्के । कदरे ।

श्वेतगजः । पुं॰ इन्द्रहस्तिनि । ऐरावणे । अभ्रमातङ्गे । चतुर्दन्ते ॥

श्वेतगरुत् । पुं॰ हंसे ॥ श्वेता गरुतोऽस्य ॥

श्वेतगुञ्जा । स्त्री॰ चूडालायाम् । श्वेतकाम्बोज्याम् । काकादन्याम् ॥

श्वेतचन्दनम् । न॰ शुक्लचन्दने ॥

श्वेतचिल्ली । स्त्री॰ शाकभेदे । वास्तुक्याम् । सुपथ्यायाम् । श्वेतचिल्लिकायाम् । ज्वरघ्न्याम् । क्षुद्रवास्तुक्याम् । वथुवा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्या गुणा यथा । श्वेतचिल्ली सुमधुरा क्षारा च शिशिरा च सा । त्रिदोषशमनी पथ्या ज्वरदोषविनाशिनी ॥

श्वेतच्छदः । पुं॰ हंसे ॥ श्वेताश्छदा यस्य सः । गन्धपत्रे । बाबुइ॰ इ॰ भा॰ ॥

श्वेतजीरकः । पुं॰ चञ्चाक्याम् । गौरजीरके ॥

श्वेतटङ्कणम् । न॰ क्षारविशेषे । द्रावकरे । मालतीतीरसम्भवे ॥

श्वेतदूर्वा । स्त्री॰ पाण्डुरदूर्वायाम् । अस्याः पर्यायास्तु । गोलोमी शतवीर्या च गण्डाली शकुलाक्षका इति गुणास्तु । श्वेतदूर्वा कषाया स्यात्स्वाद्वी वर्ण्या च जीवनी । तिक्ता हिमा विसर्पास्रतृट्पित्तकफदाहनुत् इति ॥

श्वेतद्युतिः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥

श्वेतद्वीपः । पुं॰ शक्रहस्तिनि । हस्तिमल्ले । चतुर्दन्ते । ऐरावणे ॥

श्वेतद्वीपः । पुं॰ विष्णोर्धामविशेषे ॥ यत्रानिरुद्धमूर्त्तिर्भगवानास्ते ॥

श्वेतधातुः । पुं॰ खटिकायाम् ॥ शुक्लवर्णधातुमात्रे ॥

श्वेतधामा । पुं॰ इन्दौ । घनसारे समुद्रफेने ॥

श्वेतनीलः । पुं॰ अम्बुदे । मेघे ॥ शुक्लनीलवर्णे ॥

श्वेतपक्षः । पुं॰ हंसे ॥ न॰ शुभ्रपर्णे ॥

श्वेतपत्ररथः । पुं॰ स्रष्टरि ब्रह्मणि । विधातरि ॥ श्वेतपत्रो हंसो रथो वाहनं यस्य ॥

श्वेतपद्मम् । न॰ पुण्डरीके । सिताम्भोजे । शम्भुवल्लभे ॥

श्वेतपर्णा । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

श्वेतपर्णासः । पुं॰ श्वेततुलस्याम् अर्जके । गन्धपत्रे ॥

श्वेतपाटला । स्त्री॰ शुक्लपाटलायाम् ॥

श्वेतपिङ्गः । पुं॰ सिंहे । इ॰ हैमचन्द्रः ॥

श्वेतपिङ्गलः । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ शुक्लकपिलवर्णयुक्ते ॥

श्वेतपिण्डीतकः । पुं॰ महापिण्डीतके ॥

श्वेतपुष्पः । पुं॰ सिन्धुवारवृक्षे ॥ श्वेतार्के । श्वेतकरवीरे ॥ वरुणद्रुमे । न॰ शुक्लवर्णकुसुमे ॥

श्वेतपुष्पकः । पुं॰ करवीरवृक्षे ॥

श्वेतपुष्पा । स्त्री॰ मृद्वीकायाम् । श्वेतघोषा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नागदन्त्याम् । मृगेर्वारौ ॥ श्वेतानि पुष्पाणि यस्याः ॥

श्वेतपुष्पिका । स्त्री॰ महाशणपुष्पिकायाम् ॥ पुत्रदात्र्याम् ॥ इ॰ राजनिर्घण्टः ॥

श्वेतप्रसूनकः । पुं॰ वृक्षविशेषे । वरुणद्रुमे ॥

श्वेतभण्डा । स्त्री॰ श्वेतापराजितायाम् ॥

श्वेतमन्दारकः । पुं॰ पृथ्वीकुरबके । दीर्घायुष्ये । श्वेताकन्द॰ भा॰ प्र॰ ॥

श्वेतमरिचम् । न॰ शिग्रुबीजे ॥ श्वेतं मरिचमिव ॥ शुक्लमरिचे ॥

श्वेतरक्तः । पुं॰ पाटलवर्णे ॥ श्वेतयुक्तो रक्तः ॥

श्वेतरञ्जनम् । न॰ सीसके ॥

श्वेतरथः । पुं॰ दैत्यगुरौ । शुक्रे ॥ श्वेतो रथो यस्य ॥ शुक्लवर्णस्यन्दने ॥

श्वेतराजी । स्त्री॰ चिचिण्डे । सुदीर्घफले ॥

श्वेतरोचिः । पुं॰ चन्द्रे ॥

श्वेतरोहितः । पुं॰ सितपुष्पे । सि

ताह्वये । श्वेतरोहिडा० इ० भा० प्र० वृक्षे ॥

श्वेतलोध्र : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

श्वेतवचा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ वचाप्रभेदे । मेध्यायाम् । हैमवत्याम् । साक्षावच० इ० भा० प्र० ॥

श्वेतवल्कल : । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ शुक्लत्वचि ॥

श्वेतवाजी । पुं० चन्द्रे ॥ पार्थे । अर्जुने ॥ कर्के । शुक्लाश्वे॥

श्वेतवासा : । पुं० शुक्लवस्त्रधारिसन्यासिनि ॥ इ० हलायुध : ॥ त्रि० परिहितशुक्लवसने ॥

श्वेतवा:।पु० इन्द्रे ॥ श्वेताएनंवहन्ति । वह० श्वेतनोह्यतेवा । मन्त्रे श्वेतवहेतिसिद्धनोविषये० श्वेतवहादीनांडस्पदस्येति० यत्रपदत्वंतत्रसिद्धनोपवादोडस् । श्वेतवाश्रौ० श्वेतवाह० श्वेतवोभ्यामित्यादि ।

श्वेतवाहन : । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ धनञ्जये । अर्जुने ॥ मकरे ॥

श्वेतवाही । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥

श्वेतशुङ्गा । स्त्री० वनतिक्तायाम् । विसर्पिण्याम् । गिरिजायाम् ॥

श्वेतहस्ती । स्त्री० क्षुद्रवार्ताक्याम् । श्वेतफलायाम् ॥

श्वेतवृक्ष : । पुं० वरुणद्रुमे ॥

श्वेतशरपुङ्खा । स्त्री० क्षुपविशेषे । सितसायकायाम् । सितपुङ्खायाम् ॥

श्वेतशिग्रु : । पुं० शुक्लशोभाञ्जने सुतीक्ष्णे । मधुशिग्रुके ॥

श्वेतशिंशपा । स्त्री० शुक्लशिंशपावृक्षे ॥

श्वेतशिम्बिक : । पुं० निष्पावे । भटवांसु० इ० भा० प्र० ॥

श्वेतशृङ्ग: । पुं० यवे ॥

श्वेतशूरण : । पुं० वनशूरणे ॥

श्वेतसर्प्प : । पुं० शुक्लवर्णभुजगे । वरुणवृक्षे ॥

श्वेतसर्षप : । पुं० गौरसर्षपे ॥

श्वेतसार : । पुं० कद्दरे । खदिरे ॥

श्वेतसुरसा । स्त्री० श्वेतपुष्पशेफालिकायाम् । भूतवेश्याम् ॥ शोभनोरसोऽस्या : । श्वेताचासौसुरसाच ॥ श्वेततुलस्याम् ॥

श्वेतस्यन्दा । स्त्री० विष्णुक्रान्ताभेदे ॥

श्वेतहय : । पुं० उच्चै : श्रवसि । वृषणश्वे ॥ अर्जुने । पार्थे ॥ चन्द्रे ॥ शुक्लवर्णाश्वे । कर्के ॥

श्वेतहस्ती । पुं० ऐरावते । शुक्लगजे ॥

श्वेता । स्त्री० वराटिकायाम् ॥ काष्ठपाटलायाम् ॥ शङ्खिन्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ स्फाव्याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम्।

श्वेतकण्टकार्य्याम् ॥ पाषाणभेद्याम् ॥ श्वेतदूर्व्वायाम् ॥ शिलावल्कलायाम् ॥ वंशरोचनायाम् ॥ शर्क्करायाम् ॥ लताविशेषे । क्षुद्रिकापञ्चिकायाम् । पर्व्वमूलायाम् ॥ चविप्रियायाम् ॥ गुणास्तु श्वेतातिमधुराशीतास्त्यदारुचिकारिका ।

श्वेताविक्रत् । स्त्री॰ शुक्लचित्रतायाम् । त्रिभाण्डाम् ॥

श्वेताम्लि: । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । चाम्लिकायाम् पिष्टोड्याम् ॥

श्वेतार्क: । पुं॰ शुक्लार्कवृक्षे । तपने । शर्क्करापुष्पे । वृत्तमल्लिकायाम् ॥ अस्यगुणा । श्वेतार्क: कटुकस्तिक्तउष्णोमलविशोधन: । मूत्रकृच्छ्रास्रशोफार्त्तिव्रणदोषविनाशनइति ॥

श्वेताम्बर: । पुं॰ सिताम्बरशाक्ये ॥

श्वेताश्व: । पुं॰ अर्ज्जुने ॥ सश्व देवपाण्डवे ॥

श्वेताह्वा । स्त्री॰ सितपाटलायाम् ॥

श्वेतेक्षु: । पुं॰ सितेक्षौ । वंशपत्रके । पाण्डुरेक्षौ ॥ अस्यगुणा: । श्वेतेक्षु: कठिनोरुच्योगुरुश्चकफमूत्रकृत् । दीपन: पित्तदाहघ्नो विपाकेकोष्णलस्तथेति ॥

श्वेतोदर: । पुं॰ कुबेरे ॥ इ॰ चि

काण्डशेष: ॥

श्वोवसीयसम् । न॰ कल्याणे । मङ्गले ॥ वसुशब्द: प्रशंसावाची॰ ईयसुन्नन्त: । श्वस् शब्दउत्तरपदार्थप्रशंसामाशीर्व्विषयमाह । श्वोवसीयइतिविग्रहे॰ मयूरव्यंसकादित्वात्समास: । श्वोवसीय: श्रेयस् इत्यच् समासान्त: अर्थपरपदस्वाच्छ्व: शब्द: कालवाच्यपि । अभिधानस्वभावेनतेनेमौमङ्गलार्थकावितिपाणिनीयमतदर्पण: । श्वोवसीयसन्तेभूयात् ॥

षकारस्य प्रारम्भ:

ष: । पुं॰ षकारे ॥ कचे ॥ त्रि॰ विज्ञे । निपुणे ॥ श्रेष्ठे ॥

षट्क: । पुं॰ षण्णांसङ्घे । सङ्ख्याया: संज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेष्वितिकन् ॥ षष्ठेनरूपेणगृह्णातीत्यर्थे तु॰ तावतिथेनगृह्णातीतिकन्वक्तव्य: पूरणप्रत्ययस्यचनित्यंलुक् । षष्ठेनरूपेणगृह्णाति॰ षट्कोदेवदत्त: ॥

षट्कट् । न॰ षड्षणे ॥

षट्कर्ण: । पुं॰ कर्णवेधक्षीनयोरपत्ययोर्विद्यमानयोस्तृतीयस्यापत्यस्यसम्भावनायाम् ॥

षट्कर्म्मा । पुं॰ यागादिभिर्युते ब्राह्मणे ॥ षट्कर्माण्यध्ययनादीन्यस्य । तानियथा । इज्याध्ययन

दानानियाजनाध्यापनेतथा। प्रतिग्रहश्चैतेयुक्तः षट्कर्माविप्रउच्यतइति ॥ बहुपोष्यवर्गे गृहस्थब्राह्मणे ॥ कृतायाचिलभे वक्रषिबाणिज्यकुसीदानिषट्कर्माण्यस्य ॥ न० षण्णांकर्मणांसमाहारे। अध्यापनादिषट्सुकर्मसु ॥ यथा। अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनंतथा। दानंप्रतिग्रहश्चैवषट्कर्माण्यग्रजन्मनइति ॥ शान्त्यादिषट्सुकर्मसु ॥ तानियथा। शान्तिवश्यस्तम्भनानिविद्वेषोच्चाटनेतथा। मारणान्तानिशंसन्तिषट्कर्माणिमनीषिणइति ॥ त्रि० षट्कर्मकर्त्तरि ॥

षट्काष्टकम्। न० विवाहादिविचारे दोषविशेषे ॥ यथा। यदिकन्याष्टमे भर्त्ताभर्त्तुः षष्ठेचकन्यका। षट्काष्टकंविजानीयात्वर्ज्जितंविदशैरपि ॥

षट्कूटा। स्त्री० भैरवीदेवताविशेषे॥

षट्कोणम्। न० वज्रे ॥ षडस्रे ॥ लग्नात्षष्ठगृहे ॥

षट्कोशः। पुं० न० षड्भ्यःकोषेभ्यउत्पन्ने वपुषि ॥ यथाहुः। पितृभ्यामशितादन्नात्षट्कोषंजायतेवपुः। स्नायवोऽस्थीनिमज्जाचजायन्तेपितृतस्तथा। त्वङ्मांसशोणितमितिमातृतश्चभवन्तिहि ॥

षट्चक्रम्। न० शरीरस्थपद्माकारष ट्प्रकारचक्रे ॥

षट्चरणः। पुं० भ्रमरे ॥ यूकायाम् ॥

षट्तिली। पुं० माघशुक्लैकादश्यांभैम्यामुपवासंकृत्वाद्वादश्यांषट्तिलाचारविशिष्टे ॥ यथा। मृगशीर्षेश्रवणेमाघेमासिप्रजायते। एकादश्यांसितेपक्षेसोयवासीजितेन्द्रियः ॥ द्वादश्यांषट्तिलाचारंकृत्वापापात्प्रमुच्यते। तिलस्नायीतिलोद्वर्त्तीतिलहोमीतिलोदकी ॥ तिलस्यदाताभोक्ताचषट्तिलीनावसीदतीति ॥

षट्त्रिंशत्। स्त्री० सङ्ख्याविशेषे। कलौस० इ० भा० प्र० त्रि०। सङ्ख्येये ॥ यथाषट्त्रिंशदुपचाराः ॥

षट्त्रिंशत्तत्त्वम्। न० शैवशास्त्रप्रसिद्धेतत्त्वसमूहे ॥ यथा। प्राणापानसमानाश्चोदानव्यानौचवायवः। भूतैश्चपञ्चभिः सार्धंचतुर्दशभिरिन्द्रियैः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानिसाङ्ख्यशास्त्रविदोविदुः। महान्कालः प्रधानञ्चमायाविद्याचपूरुषः। इतिपौराणिकाः प्राहुस्त्रिंशत्तत्त्वानितैः सह। बिन्दुनादौशक्तिशिवौशान्तातीतौपरंततः ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तंशैवागमविशारदैरितिमानसोल्लासः ॥

षट्पदः। पुं० भ्रमरे ॥ षट्पदानियस्य ॥ यूकायाम् ॥ न० मात्रा

वृत्तान्तरे । यथा । षट्कलमादौ तदनु चतुस्तुरगं परिसन्तनु । शिवेहि कलं कलय चतुष्पदमेवं सन्धिनु० ॥ छन्दः षट्पदनामभवति फणिना यकगीतं० रुद्रे विरतिमुपैति न्वरतिसुखकरमुपनीतम् । उल्लालयुगलमन्ते भवेदष्टाविंशतिकलमिदम् ० शृणु पञ्चदशे विरतिस्थितं पठ नेप खिडतजनहितम् ॥ तथा । वामक रोदरकलितकमलसोदरकचिवदना ० गुरुपुरतोपितवैवनामजल्पति गुरुमदना० भवदभिलषणविशेषरभसपरिशेषितदिवसा० सुचिरतचन्द्रभयेन रजनिमधिजीवितमपि सा । निजहृदि विनिहितभवदभिसरणारम्भतरङ्गमनङ्गगवति० भवदीयविलोकनमन्तरा न मनोरथसुखमनुभवति ।

षट्पदप्रियः । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥ न० रक्तोत्पले ॥

षट्पदा । स्त्री० यूकायाम् ॥

षट्पदातिथिः । पुं० चाम्रवृक्षे ॥

षट्पदानन्दः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । किङ्किराते । पीतभद्रे ॥

षट्पदानन्दवर्द्धनः । पुं० किङ्किराते । अशोकपादपे ।

षट्पदी । स्त्री० यूकायाम् । इ० हे० न्द्रः ॥

षट्पदेष्टः । पुं० नीपे । कदम्बे ॥

षट्प्रज्ञः । पुं० कामकेलौ । कामुकेषिङ्गे ॥ धर्मादिशास्त्रविज्ञे ॥ यथा । धर्मार्थकाममोक्षेषु लोकतत्त्वार्थयोरपि । षट्सु प्रज्ञास्ति यस्योच्चैः० स षट्प्रज्ञ इति स्मृतः ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

षडः । पुं० पेयान्तरे । भेदे ॥

षडंशः । त्रि० षष्ठांशे ॥ संज्ञा शब्दस्य वृत्तिविषये पूरणार्थत्वम् ॥

षडङ्गः । पुं० वेदे ॥ षट् शिक्षादीन्यङ्गान्यस्य । क्षुद्रगोक्षुरके ॥ न० शिक्षादिषु वेदाङ्गेषु ॥ यथा । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं तथा । छन्दश्चेति षडङ्गानि वेदानां वैदिका विदुः ॥ छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पस्तु कथ्यते । ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥ शिक्षा घ्राणन्तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् । तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥ इ० स्मृतिः ॥ शरीरस्य षडवयवे । यथा । जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते० इति ॥ हृदादिषु ॥ हृच्छिरश्च शिखा चैव कवचं नयनत्रयम् । करतलकरपृष्ठे च षडङ्गं न्यासकर्मणि ॥ गव्यविशेषे ॥ यथा ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं सर्पिर्दधि च रोचना । षडङ्गमेतन्माङ्गल्यं पवित्रं सर्वदा गवाम् इति स्मृतिः ॥

षडङ्गजित् । पुं॰ जनार्द्दने ॥ त्रि॰ षडङ्गजेतरि ॥

षडङ्गधूपः । पुं॰ । देवदेयधूपविशेषे ॥ यथा । गुग्गुल्वगुरुश्रीशीरशर्करामधुचन्दनैः । धूपयेदाज्यसंमिश्रैर्नीचैर्देवस्य देशिक इति ॥

षडङ्गवित् । पुं॰ शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे । पङ्क्तिपावनब्राह्मणे ॥ षडङ्गानि॰ शिक्षादीनियोव्याचष्टेसः ॥

षडभिज्ञः । पुं॰ अद्वयवादिनि । सर्व्वज्ञे । बुद्धे ॥ दिव्यंचक्षुः श्रोत्रं॰ परचित्तज्ञानं॰ पूर्व्वनिवासानुस्मृतिः॰ आत्मज्ञानं॰ वियद्गमनं॰ कायव्यूहादिसिद्धिश्चेति षट्अभिज्ञायस्यास्मादिसः ॥ षट्सु॰दानशीलक्षान्तिचर्य्याध्यानप्रज्ञासु॰अभिज्ञा॰आद्यंज्ञानमस्येतिवा ॥

षडशीतिः । स्त्री॰ अर्कसङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । षडशीतिर्भवेच्चापन्त्युक्कन्याझषेषु चेत् ॥ षडधिकाऽशीतिसङ्ख्यायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न॰ मिथुनकन्याधनुर्मीनराशिस्थरवेः शुभाऽशुभफलज्ञानार्थं नक्षत्राङ्गनराकारचक्रे ॥ यथा । मुखेचैकं करेद्वेः पादयुगमेद्वयं द्वयम् । क्रोडेवामस्तथावेदाः करेसव्येतरेपिच । द्वयं द्वयं तथानेत्रे मस्तकेचित्रयं तथा । द्वयञ्चैवतथागुह्ये षडशीत्यांरवेःस्थिते ॥ मुखेदुःखं करेलाभः पादयोर्भ्रमणं हृदि । कान्तास्याद्धनं वामे हस्ते स्यात्स्वीयमेनृणाम् ॥ सम्मानं नेत्रयोश्चैव अपमानश्चमस्तके । गुह्येचैवभवेन्मृत्युः षडशीतिफलश्रुतिरिति ॥

षडष्टकम् । न॰ षट्काष्टयोगे ॥ सतुवरकन्ययोः स्वस्वराश्यपेक्षयापरस्परषष्ठाष्टमराशिसम्बन्धः । सचमित्रारिभेदेनद्विविधः । तत्रमित्रषडष्टकं यथामकरसमेतंमिथुनं । कन्याकलसौमृगेन्द्रमीनौच । वृषभतुलेअलिमेषौकर्क्कटधनुषौचमित्रविधौ ॥ षडष्टकाविशेषः ॥ अरिषडष्टकमाह । मकरः करिकुलरिपुणाकन्यामेषेणसहझषस्तुलया । कर्किघटौवृषधनुषौवृश्चिकमिथुनेचवैरिविधौ ॥ यदिकन्याष्टमेभर्त्ता भर्त्तुःषष्ठचकन्यका । षडष्टकं विजानीयात्वर्ज्जितंचिद्भैरपि ॥

षडाननः । पुं॰ कार्त्तिकेये । महासेने । स्कन्दे । गुहे ॥ कृत्तिकानामग्निपत्नीनांषण्णांस्तनपानार्थंषट्आननानियस्यसः ॥

षडूषणम् । न॰ । मिश्रितषट्कट्द्रव्ये ॥ यथा । पञ्चकोलं समरिचं षडूषणमुदाहृतम् । पञ्चकोलगुणंतत्तुरूक्षमुष्णंविषापहमितिभाव

प्रकाश : ॥

षड्गया । स्त्री॰ षड्विधगयायाम् ॥ यथा । गयागजोगयादित्योगायत्रीचगदाधरः । गयागयासुरश्चैव षड्गयामुक्तिदायिकेतिवायुपुराणे गयापद्धतिः ॥

षड्गवम् । न॰ गोषट्कयुक्तहलादौ ॥ यथा । अष्टागवंधर्म्महलंषड्गवं जीविकार्थिनाम् । चतुर्गवंनृशंसानांद्विगवंब्रह्मघातिनाम् ॥ षण्णांगवांसमाहारः । गोरतद्धितलुकीकोतिसमासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहितः । पुं॰ मधुरादिषड्गुणरहितेपरमात्मनि ॥

षड्गुणेशः । पुं॰ षडिन्द्रियनियन्तरि ॥

षड्ग्रन्थः । पुं॰ महाकरञ्जपादपे ॥ षट्ग्रन्थयोयस्य । अच्प्रत्यन्ववपूर्व्वात्सामलोम्नइतियोगविभागादच् ॥ षट्ग्रन्थायस्यवा ॥

षड्ग्रन्था । स्त्री॰ वचायाम् ॥ षट्ग्रन्थाः ग्रन्थयोयस्याः सा ॥ शट्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥

षड्ग्रन्थिः । पुं॰ षट्पर्णि ॥ स्त्री॰ वचायाम् ॥ न॰ पिप्पलीमूले ।

षड्ग्रन्थिका । स्त्री॰ शट्याम् । गन्धमूल्याम् ॥ षट्बह्वोग्रन्थयोयस्याः । स्वार्थेकन् ॥

षड्जः । पुं॰ तन्त्रीसमुत्थिते॰ कण्ठोत्थितेचस्वरविशेषे ॥ षड्भ्यः स्थानेभ्योजातः । पञ्चम्यामितिडः ॥ यथा । नासांकण्ठमुरस्तालुजिह्वांदन्तांश्चसंस्पृशन् । षड्भ्यः सञ्जायतेयस्मात्तस्मात्षड्जइतिस्मृतः ॥ मयूरस्वरतुल्यस्वरोयम् । यथा । षड्जंरौतिमयूरोहिगावोनर्द्दन्तिचर्षभम् । अजाविरौतिगान्धारंक्रौञ्चोनदतिमध्यमम् ॥ तानसेनमतेसप्तस्वराणांमध्येप्रथमस्वरोयम् ॥

षड्धा । अ॰ षट्प्रकारे ॥ सङ्ख्यायाविधार्थेधा ॥

षड्विधः । त्रि॰ षट्प्रकारे ॥ षट्विधाः प्रकारायस्य ॥

षड्भावविरहितः । त्रि॰ अस्तीत्यादिशरीरधर्म्मरहितेपरमात्मनि अस्तीत्यादयोयथा । अस्तिजायतेवर्द्धतेविपरिणमतेअपक्षीयतेविनश्यतीति ॥

षड्भुजः । त्रि॰ षड्हस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ रुद्रचण्डायाम् ॥ चण्डवत्याम् ॥ न॰ षड्रेखाभिधेफललताविशेषे । मधुफलायाम् । वृत्तकर्क्कट्याम् । तिक्तफलायाम् । खरबूजा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्याः फलगुणायथा । तिक्तंबाल्येतदनुमधुरंकिञ्चि

दस्तश्चपाकेनिष्पक्वचेत्तदम्लसमं-
तर्प्यं चापुष्टिदायि । तुप्यं दाहश्रम
विभ्रमनं मधुदृष्टिं विधत्ते पित्तो
न्मादापहरकफदं षड्भुजं वीर्यका-
रीतिराजनिर्घण्टः ॥

षड्रसः । पुं० मधुरादिषट्प्रकार
रसे ॥ यथा । मधुरोलवणस्तिक्तः
कषायोऽम्लः कटुस्तथा । सर्व्वेतिरस
भेदत्वादन्नाद्ये षडमीरसाः ॥ ए
षांनामलक्षणे यथा । मधुरंगौल्य
मित्याहुरिक्षवादौसचलक्ष्यते । ल
वणस्तुपटुःप्रोक्तः सैन्धवादौसदृ
श्यते ॥ तिक्तस्तुपिचुमर्दादौव्यक्त
मास्वाद्यतेरसः । कषायस्तुवरस्तू
क्तः सचपूगीफलादिषु ॥ कटु
स्तुचारसंज्ञः स्यान्मरिच्यादौसचे
ष्यते । इतिराजनिर्घण्टः ॥

षड्राश्रम् । न० षडहे ॥

षड्रेखा । स्त्री० षड्भुजायाम् ॥
खर्ज्जूरे ॥

षड्लवणम् । न० सपञ्चलवणमृ
ज्जातलवणे । मृज्जोपेतेपञ्चलव
णे ॥

षड्वक्त्रः । पुं० कार्त्तिकेये ॥

षड्वर्गः । पुं० लग्नहोरादिषु ॥ यथा
। त्रिंशद्भागात्मकंलग्नंहोरातस्यार्द्ध
मुच्यते । लग्नत्रिभागोद्रेष्काणोन
वभागोनवांशकः ॥ द्वादशांशोद्वा
दशांशस्त्रिंशांशस्त्रिंशदंशकाः । ष
ड्वर्गाः कथिताह्येतेषांक्रमभुदी
रितम् ॥ षणांवर्गः ॥ षडिन्द्रिय
सुखे ॥

षड्वर्षः । त्रि० षड्वर्षाणिभूते० बाल
के ॥ तद्धितार्थेतिसमासः । चित्त
वतिनित्यमितिखठञोस्तद्धितयोर्लु
क् ॥

षड्वादः । पुं० भ्रमरे ॥

षड्विन्दुः । पुं० हरौ । विष्णौ ॥ की
टविशेषे ॥ शिरोरोगापहे० पक्वतै
लविशेषे ॥ यथा । एरण्डमूलंतग
रंशताह्वाजीवन्तिकासैन्धवरास्निके
च । भृङ्गंविडङ्गंमधुयष्टिकाचवि
श्वौषधंकृष्णातिलस्यतैलम् ॥ अजा
पयस्तैलविमिश्रतञ्चचतुर्गुणेभृङ्ग
रसेविपक्वम् । षड्विन्दवोनासिक
योःप्रदेयाःसर्व्वान्निहन्युःशिर
सोविकारान् ॥ च्युतांश्चकेशान्प
लितांश्चदन्तान्निर्बध्यमूलान्सुदृढीक
रोति । सुपर्णगृध्रप्रतिमञ्चचक्षुः
कुर्व्वन्तियाह्योरधिकंबलञ्च ॥ जीव
न्तिकाचहरीतकीशाकविशेषः ॥
इतिभावप्रकाशः ॥

षड्विन्ध्या । स्त्री० तैलिन्याम् ॥

षण्डः । पुं० गोपतौ । वृषभे ॥ समू
हे ॥ पुं० न० कदम्बे । अजादिक
दम्बे । पद्मकुमुदादिसङ्घाते ॥ स
नोति । षणुदाने । अमन्ताड्डः ।
बाहुलकात्सत्वाभावः ॥

षण्डाली । स्त्री० सरसाम् । कामुकस्त्रियाम् । तैलमाने । छटांक० इ० भा० प्र० । इति हेमचन्द्रो मेदिनिकरश्च ॥

षण्ढः । पुं० षण्डशब्दार्थे । शाम्यति शिश्नाभावात् । शमउपशमे । शमेढ : । बाहुलकात्षः । यद्वा । सनति । षणसंभक्तौ । अनिटेल्यादिनाषमेर्ढः । बाहुलकात्सत्वाभावः ॥ असूर्यदर्शने सूर्यदर्शनम्० स्पर्शनम्० स्पर्शने तु स्नानं सूर्यावलोकनस्त्रप्रायश्चित्तम् ॥

षण्मुखः । पुं० कार्त्तिकेये । स्कन्दे । षट् मुखान्यस्य ॥

षण्मुखा । स्त्री० षट्भुजायाम् । खरबूजा० इ० भा० ॥

षट् । त्रि० सङ्ख्यान्तरे । छ छै० इ० भा० । सङ्ख्येये ॥

षष्टिः । स्त्री० सङ्ख्यान्तरे साठ० इ० भा० । सङ्ख्येये । षट् दशतः परिमाणमस्य । प्रकृतेः षष्भावस्तिप्रत्ययोऽपदत्वञ्च० पङ्क्तिविंशतित्रिंशत्चत्वारिंशत् पञ्चाशत्षष्टीतिनिपातनात् ॥

षष्टिकः । पुं० न० ग्रीष्मजे० धान्यविशेषे । साठी० इ० भा० प्र० । षष्टिकाह्विधान्यविशेषाः षष्टिकाः षष्टिरात्रेणपच्यन्तइतिढतीयान्तात्कन्० रात्रशब्दलोपश्च निपात्यते । धान्यविशेषएवायंसाधुर्नमुद्गे पुं० तेपिषष्टिरात्रेणपच्यन्ते ॥ अस्यलक्षणगुणाश्चयथा । गर्भस्थाएवयेपाकंयान्तितेषष्टिकामताः ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥ एतेपिव्रीहयः प्रोक्ताव्रीहिलक्षणदर्शनात् ॥ षष्टिकामधुराः शीतालघवोबद्धवर्चसः । वातपित्तप्रशमनाः शालीनांसदृशागुणैः । तत्र० साठीगुणाः षष्टिकायाम् ॥ अपिच । गौरीनीलः षष्टिकोऽयंद्विधास्याद्गौरोरूक्षः शीतलोदोषहारी । वल्यः पथ्योदीपनोवीर्यवृद्धिंदत्तेतस्मात्किञ्चिदूनोद्वितीयः ॥

षष्टिका । स्त्री० साठीतिप्रसिद्धधान्ये । अस्याः गुणाः । षष्टिकाप्रवरातेषांलघ्वीस्निग्धात्रिदोषजित् । स्वाद्वीमृद्वीग्राहिणीचवलदाज्वरहारिणीति ॥ रक्तशालिगुणैस्तुल्यातत स्वल्पगुणाः परे ॥ तेषांषष्टिकशतपुष्पादीनाम् । परे० षष्टिकशतपुष्पादयः ॥ शरदिषष्टिकाभिः पार्वणिन्नित्यमितिवाचस्पतिमिश्राः ॥

षष्टिक्यम् । न० षष्टिकधान्योत्पत्त्युचितभूमौ ॥ षष्टिकानांभवनक्षेत्रम् । यवयवकषष्टिकाद्यदितियत् ॥

षष्टिज : । पुं॰ षष्टिकधान्ये

षष्टितम : । त्रि॰ षष्टे : पूरणे ॥

षष्टिदुर्गा । स्त्री॰ स्कन्दभार्यायाम् ॥ तिथिभेदे ॥

षष्टिधा । अ॰ षष्टिप्रकारे ॥

षष्टिमत्त : । पुं॰ गजे ॥ षष्टिवर्षपर्यन्तंयय : पूर्वाद्धेस्थित्या॰षष्टिमत्तोहस्तीतिसारस्वताभिधानम् ॥

षष्टिलता । स्त्री॰ भ्रमरमार्याम् ॥

षष्टिहायन : । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥ धान्यविशेषे ॥ त्रि॰ षष्टिसङ्ख्यकवत्सरवयोयुक्ते ॥

षष्ठ : । त्रि॰ षस्मांपूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् । षट्कतिकतिपयचतुरांथुक् ॥

षष्ठान्नकालिक : । त्रि॰ तृतीयदिनभोजिनि ॥ न॰ द्विचिदिनानन्तरभुक्ते ॥ यथा । द्य्यन्तरेत्यन्तरेभुक्तमाहु: षष्ठान्नकालिकम् ॥

षष्ठिका । स्त्री॰ षष्ठ्याम् ॥

षष्ठी । स्त्री॰ कात्यायन्याम् । गौर्याम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ साचप्रकृते: षष्ठीकला॰स्कन्दभार्याच ॥ यथा । प्रकृतेरितिसम्बन्धे॰प्रधानांशस्वरूपायादेवसेनाचनारद । मातृकासुपूज्यतमासाषष्ठीचप्रकीर्त्तिता ॥ पुत्रपौत्रादिदात्रीचधात्रीत्रिजगतांसती । षष्ठांशरूपाप्रकृतेस्तेनषष्ठीप्रकीर्त्तितेतिश्रीदेवीभागवतम् ॥ तिथिविशेषे । गुरुतिथौ ॥ षस्मांपूरण्याम् ॥ ङस्॰ ओस्॰ आम्॰ इतिविभक्ती ॥ अस्याश्चसम्बन्धोर्थ : सचराजपुरुषोपगवादिशव्दानांप्रवृत्तौनिमित्तम् गोमान् धनवानित्यादीनांचप्रवृत्तिनिमित्तम्॰ अपत्यापत्यवत्सम्बन्धादे : शब्दप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् ॥ पूरणप्रत्ययान्तस्यटित्वात् ङीष् ॥षष्ठ्यान्तिथावुत्पन्नस्यफलं यथा । विद्वान्वरिष्ठश्चतुर : सुकीर्त्ति : प्रलम्बबाहुर्न्नगकीर्णगात्र : । सत्यप्रतिष्ठोधनपुत्रयुक्त : षष्ठीप्रसूतोमनुजश्चिरायुरिति ॥

षष्ठीदण्डकपाठ : । पुं॰ । ग्रन्थविशेषे ॥ यत्रैकशतंषष्ठ्यर्थाउक्ता : ॥

षाट्कौशिक : । पुं॰ स्थूलदेहे ॥ यथा । मज्जास्थिस्नायव : शुक्रादृक्तात्त्वङ्मांसशोणितम् । इतिषाट्कौशिकोनामदेहोभवतिदेहिनाम् ॥

षाडव : । पुं॰ गाने ॥ रागस्यजातिविशेषे ॥ सचषट्स्वरमिलितरागरागिण्यौ । यथा । औडव : पञ्चभि : प्रोक्त : स्वरै : षड्भिस्तुषाडव : । सम्पूर्ण : सप्तभिर्ज्ञेय एवंरागस्त्रिधामत : ॥ रसविशेषे ॥ सचरसविशेषउक्त : सूदशास्त्रे । यथा । सितामध्वादिमधुरोद्राक्षादाडिमजोरस : । विरलश्चेत्कृतोरा

ग : सान्द्रस्तु षाडव : स्मृत : ॥ इति ॥ अपिच । षाडवाम्मधुराम्ला दिरससंयोगपाचितादिति ॥ गुडा म्बुप्रभृतय : षाडवाइत्यर्थ : ॥

षाड्वर्गिक: । पुं॰ इन्द्रियषड्वर्गविषये ॥

षाड्गुण्यम् । न॰ राज्ञां रज्यकरणोपायेषुषट्सु ॥ यथा सन्धानासनम् ॰ सन्धिं कृत्वाऽवस्थानम् १ यात्रा सम्यानम् २ । विगृह्यासनम् ॰ वैरं कृत्वावस्थानम् ३ । यात्रा संपरिगृह्यासनम् ॰ शत्रोर्भयप्रदर्शनार्थं यानं प्रदर्श्यंस्वस्थानेऽवस्थानम् ४ द्वैधीभाव : ॰ उभयत्रस स्वीकरणम् ५ । अन्येषांसंश्रय : ॰ दुर्गादिमहाराजस्यवाआश्रय : ६ इतिमहाभारतेराजधर्म : ॥ सन्धिर्नाविग्रहोयानमासनं द्वैधमाश्रयइत्यमर : ॥ षड्गुणाएव । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् ॥

षाण्मातुर : । पुं॰ शक्तिधरे । कार्त्तिकेये ॥ षण्णांमातृणामपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाइत्यणि ॰ उत्वंरपरत्वञ्च ॥

षाष्ठ : । त्रि॰ षष्ठे ॥

षिड्ग : । पुं॰ कामकेलौ । कामुके । नागरे । विटे । लुच्चा॰ इ॰भा॰ ॥ सेटति॰ षिण्यतेवा । षिटधनादरे । बाहुकाद्गन्॰ सत्वाभावश्च ॥

षु : । पुं॰ गर्भविमोचने ॥

षोडन् । त्रि॰ षड्दन्तयुक्ते ॥ षट्दन्ताअस्य । वयसिदन्तस्यदितृचादेश: । तत: षत्वंदतदशधासूत्तरपदादेष्टुत्वञ्च॰ धासुवेतिवाच्यम् ॥

षोडश : । त्रि॰ षोडशानाम्पूरणे । तस्यपूरणेडट् ॥

षोडश । पुं॰ नित्यंबहुवचनान्त : । एकाधिकपञ्चदशसङ्ख्यायाम् ॥ गर्भाधानादिसंस्कारेषु ॥ तेयथा । गर्भाधानंपुंसवनंसीमन्तोन्नयतथा । जातकर्माभिधानञ्चनिष्क्रम : प्राशनन्तत : ॥ चूडोपनयनंवेदव्रतानाञ्चचतुष्टयम् ॥ गोदानंमेखलोन्मोक्षोविवाह : षोडशक्रमात् ॥ षट्चदशचषडधिकादशवा । षत्वंदतदशधासूत्तरपदादेष्टुत्वञ्च॰ धासुवेतिवाच्यम् ॥ त्रि॰ सङ्ख्येये ॥

षोडशक : । पुं॰ षोडशसङ्ख्यापरिमितेगणविशेषे ॥ यथा । षोडशकस्तुविकारइति । पञ्चभूतानि॰ एकादशेन्द्रियाणिचेत्येतानिविकारपदवाच्यानि ॥

षोडशकला : । स्त्री॰ चन्द्रमण्डलस्य षडधिकदशभागेषु ॥ यथा । अमृतामानदापूषातुष्टि : पुष्टीरतिर्धृति : । शशिनीचन्द्रिकाकान्तिर्ज्योत्स्नाश्री : प्रीतिरङ्गदा ॥ पूर्णापूर्णामृताकामदायिन्य : शशिन :

कलाः ॥

षोडशदानम्। न० श्राद्धादौ षोडशप्रकारदेयद्रव्ये ॥ तत्क्रममाहुः सांप्रदायिकाः। भूम्यासनं जलं वस्त्रं प्रदीपोऽन्नं ततः परम्। ताम्बूलं छत्रगन्धाश्च माल्यं फलमतः परम् ॥ शय्या च पादुका गावः काञ्चनं रजतन्तथा। दानमेतत्षोडशकं प्रेतमुद्दिश्य दीयते ॥ तत्षोडशषोडशकैरेकोदानसागरो भवति ॥

षोडशभुजा। स्त्री० षोडशहस्तयुक्तायां दुर्गायां ॥

षोडशमातृकाः। स्त्री० गौर्य्यादिषु ॥ यथा। गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया। देवसेनास्वधास्वाहाशान्तिःपुष्टिर्धृतिः क्षमा ॥ आत्मनोदेवताचैवतथैवकुलदेवता ॥

षोडशर्त्त्विक्क्रतुः। पुं० षोडशर्त्त्विक्साध्ये० ज्योतिष्टोमयागे० द्वादशाहसाध्यसत्रयागे च ॥ तदृत्विजांनामानियथा। ब्रह्मा १ ब्राह्मणाच्छंसी २ आग्नीध्रः ३ पोता ४ एते सार्ववेदीयाः ॥ होता ५ मैत्रावरुणः ६ अच्छावाकः ७ ग्रावस्तोता ८ एते ऋग्वेदिनः ॥ अध्वर्युः ९ प्रतिप्रस्थाता १० नेष्टा ११ उन्नेता १२ एते याजुषाः ॥ उद्गाता १३ प्रस्तोता १४ प्रतिहर्त्ता १५ सुब्रह्मण्यः १६ एते सामगाः ॥ ज्योतिष्टोमे द्वादशशतगोदक्षिणाविभागः षोडशर्त्त्विजाम्। तद्विकृतौ भूतेसत्रात्मके द्वादशाहसाध्ये० शतेनार्द्धिनो दीक्षयन्तीत्यादिदर्शनेन निर्णीयते। तत्रविभागमनुरप्याह। सर्व्वेषामर्द्धिनो मुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे। तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशैकपादिनः ॥ दक्षिणागोशतविभागश्च श्रौतकात्यायनेऽपि। अथ द्वादशद्वादशआद्येभ्यः षट्षट्द्वितीयेभ्यश्चतस्रश्चतस्रस्तृतीयेभ्यस्तिस्रस्तिस्र इतरेभ्यः। इत्यत्र षोडशर्त्त्विजांचतुरश्चतुरः कृत्वाचत्वारोवर्गा इति मलमासतत्त्वम् ॥

षोडशांशुः। पुं० शुक्रग्रहे ॥ षोडश अंशवोऽस्य ॥

षोडशाङ्गः। पुं० धूपविशेषे ॥ यथा। गुग्गुलुं सरलं दारु पद्मं मलयसम्भवम्। कौबेरमगुरुं कुष्ठं गुडं सर्जरसं घनम् ॥ हरीतकीं नखीं लाक्षां जटामांसीञ्च शैलजम्। षोडशाङ्गं विदुर्धूपं दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि ॥ त्रि० षोडशावयववति ॥

षोडशाङ्घ्रिः। पुं० कर्कटे ॥

षोडशारम्। न० षोडशदलपद्मे ॥

षोडशार्च्चिः। पुं० शुक्रग्रहे ॥

षोडशावर्त्तः। पुं० शङ्खे ॥

षोडशिकाम्रम्। न० पलपरिमाणे ॥

षोडशी। पुं० यज्ञपात्रविशेषे ॥ सती

मकपाचविशेषे ॥ समयाध्युषिते सूर्ये षोडशिनः स्तोत्रमुपाकरोति ॥

षोडशी । स्त्री॰ दशमहाविद्यान्तर्गत महाविद्याविशेषे ॥ यथा । काली तारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावती तथा ॥ बगलासिद्धविद्याचमातङ्गी कमलात्मिका । एताःदशमहाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ जनविंशतिपिण्डदानक्रियायाम् ॥ षोडशानांपूरणी । डट् । ङीप् ॥

षोढा । अ॰ षड्धा । षट्प्रकारे ॥ षोढाषट्धावाकुरु । सङ्ख्यायाविधार्थेधा । षषउत्वं दतृदशधासूत्तरपदादेष्टुत्वञ्च॰धासुवेतिवाच्यम् ।

ष्ठीवनम् ।) ष्ठेवनम् ।) न॰ फूत्कृत्यश्लेष्मणः प्रक्षेपे ॥ ष्ठिवुनिरसने । ल्युट् । ष्ठिवुसिवोर्ल्युटिदीर्घोवेतिस्वामी ।

ष्ठ्यूतम् । त्रि॰ ष्ठीवने ॥ ष्ठिवु॰ । कर्मणिक्तः । च्छ्वोरित्यूठ् ॥ ॥

सकाराद्यक्षरप्रारम्भः

सः । पुं॰ सकारे । ईश्वरे । सर्पे ॥ पक्षिणि । विष्णौ ॥ सगणे॰ । ऽपुं॰ ॥

संयः । पुं॰ कङ्काले ॥ इ॰ श॰ च॰ का ॥

संयत् । पुं॰ स्त्री॰युद्धे । आयोधने । समितौ ॥ संयतनम्॰ संयमनंवा । यतीप्रयत्ने॰ यमउपरमेवा । संपदादित्वात्क्विप् । गमादीनामितिमलोपः । तुक् ॥

संयतः । त्रि॰ बद्धे ॥ संयम्यतेस्म । यम॰ । क्तः ॥ कृतसंयमे ॥

संयतेन्द्रियः । त्रि॰ वशीकृतेन्द्रिये ॥ संयतानिविषयेभ्योनिवर्त्तितानि॰ इन्द्रियाणियेनसः ॥

संयत्तः । त्रि॰ उद्युक्ते ॥

संयद्वरः । पुं॰ नृपे ॥ संयच्छति । यम॰ । क्वरप्क्वरेतिष्वरच् । निपातनान्मस्यदः ॥

संयन्ता । त्रि॰ संयमनकर्त्तरि । नियन्तरि ॥ संयच्छति । यम॰ । सम्पूर्वः । तृच् ॥

संयमः । पुं॰ व्रतादङ्गपूर्वदिनकर्त्तव्याचारे । नियमे । नियमे । यामे । यमे । संयामे । संयमने ॥ धारणाध्यानंसमाधिरितित्रयमेकविषयं॰ संयमशब्देनोच्यते । लयसेकत्र संयमइतिपतञ्जलिः ॥ सर्ववर्णानुष्ठेयः सकलपुरुषार्थोपयुक्तोयंसंयमः । तथाचमनुः । इन्द्रियाणां विचरतांविषयेष्वपहारिषु । संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेववाजिनामिति ॥ विद्वान्॰ विषयेषुवर्त्तमानानामिन्द्रियाणांचयित्वादिदोषान्जानन्नित्यर्थः ॥ धर्माधर्मज्ञानदानेनानुग्रहेनिग्रहेच ॥ संयमनम् । यमः समुपनिविषुचेतिपचेऽप्

॥ संयते ॥

संयमक : । वि॰ नियन्तरि ॥ संयमिनि ॥

संयमन : । पुं॰ यमलोके ॥ न॰ बन्धने ॥ व्रते ॥

संयमनी । स्त्री॰ यमस्यपुर्य्याम् ॥ यथा श्रीभृगेन्द्रसंहितायाम् ॥ मृत्योः संयमनीतुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कालपाशादिजुष्टा॰ ऽत्युन्नतायसप्राकारसमूहा॰ संयमनी नामदक्षिणस्यांयाम्यपुरीत्यर्थः ॥

संयमित : । त्रि॰ जातसंयमे ॥ तारकादित्वादितच् ॥ यमिते ॥

संयमी । पुं॰ मुनौ ॥ त्रि॰ संयमवति ॥ स्थितप्रज्ञे ॥ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्त्तिसंयमी ॥ संयमोऽस्यास्ति । इनिः ॥

संयात्रा । स्त्री॰ सम्भूययात्रायाम् । पोतेनद्वीपान्तरगमने ॥ समुदितानांगमने ॥

संयाम : । पुं॰ संयमे ॥ संयमनम् । यमः समुपनिविषुचेतिपक्षे घञ् ॥ संयते ॥

संयाव : । पुं॰ घृतक्षीरगुडगोधूमचूर्णसिद्धे भोज्यविशेषे ॥ यथा । संयावस्तुघृतक्षीरगुडगोधूमपाकजइति ॥ पिष्टकविशेषे । पेराक॰ पिराकी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । पर्य्यस्ता:

साज्यसमितानिर्मिताघृतभर्ज्जिताः । कुट्टिताश्चोलिताः शुभाः शर्कराभिर्विमर्द्दिताः ॥ ततश्चूर्णेक्षिपेदेलालवङ्गमरिचानिच । नालिकेरंसकर्पूरंचारबीजान्यनेकशः ॥ घृताक्तसमितापुष्टरोटिकारचितास्ततः । तस्यांतत्पूरणंन्यस्यकुर्य्यान्मुद्रांदृढांसुधीः ॥ सर्पिषिप्रचुरेतान्तुसुपचेन्निपुणोजनः । प्रकारस्तुप्रकारोयंसंयावइतिकीर्त्तितः ॥ मठकेनसमोज्ञेयः संयावोपिगुणैर्जनैः ॥ लोके॰ गंझाइतिप्रसिद्धोयम् ॥ संयूयतेमिश्रीक्रियतेगुडादिभिः । यु॰ । समियुद्रुदुवइतिघञ् ॥

संयुक्त: । त्रि॰ संलग्ने । संयोगाश्रये ॥ सम्यक्युक्तः ॥

संयुक्तसमवाय : । पुं॰ सन्निकर्षे ॥ यथा॰ घटरूपप्रत्यक्षे संयुक्तसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्तेघटेरूपस्यसमवायात् ॥

संयुक्तसमवेतसमवाय : । पुं॰ सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा॰ रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे॰ संयुक्तसमवेतसमवायः सन्निकर्षः । चक्षुः संयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्॰ तत्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥

संयुग : । पुं॰ युद्धे । आयोधने । जन्येरणे ॥ संयोजनम् । युजिर्॰ । घञ् । रथयुगेतिनिर्द्देशाद्गुणा

भावः। प्रतिजनादिषुसंयुगशब्द पाठोद्य ॥

संयुक्। त्रि॰ युक्तमति। सम्बन्धिनि। संयुज्यते। युज॰। क्विप्चेति क्विप्॥

संयुतः। त्रि॰। संयुक्ते। बद्धे॥

संयोगः। पुं॰ मिश्रणे। द्वयोःसंयुक्ता वितिव्यवहारहेतौ॰ नवद्रव्यवर्त्तिनि॥ मेलने। सम्बन्धे॥ सन्निकर्षभेदे॥ चक्षुषाघटप्रत्यक्षजनकेसंयोगसन्निकर्षः॥ संबन्धमात्रे॥ संयुज्यतेनेन। युजिर्॰। घञ्॥ न्यायमतेसंयोगोगुणपदार्थः। सचाप्राप्तवस्तुद्वयस्यप्राप्तिरूपः सम्बन्धविशेषः। सचत्रिविधोयथा। एककर्मजन्यः। यथापर्वतेपक्षिसंयोगः। १। उभयकर्मजन्यः। यथा मेषद्वयसंयोगः। २। संयोगजन्यसंयोगः। यथाकपालतरुसंयोगजन्यतरुकुम्भसंयोगः। ३। कर्मजन्यसंयोगोऽपिद्विविधः। अभिघातः॰ तस्माच्छब्दोजायते। १। नोदनः॰ तस्माच्छब्दोनजायते। २॥ अप्रमाणम्। अप्राप्तयोस्तुयाप्राप्तिः सैवसंयोगईरितः। कीर्त्तितस्त्रिविधस्त्वेषआद्योन्यतरकर्मजः॥ तथोभयोः कर्मजन्योभवेत्संयोगजोऽपरः। आदिमः श्येनशैलादिसंयोगः परिकीर्त्तितः॥ मेषयोः सन्निपातोयः सद्वितीयउदाहृतः। कपालतरुसंयोगात्संयोगस्तरुकुम्भयोः॥ द्वितीयःस्यात्कर्मजोपिद्विधैवपरिकीर्त्तित। अभिघातोनोदनश्चशब्दहेतुरिहादिमः॥ शब्दाहेतुर्द्वितीयःस्यादिभागोपिद्विधाभवेदितिभाषापरिच्छेदः॥ उदयात्पूर्वदिशस्याः शेषे॥ यथा। उदयात्प्राक्दशम्यास्तुशेषः संयोगदूष्यते। उपरिष्टात्प्रवेशस्तुतस्मात्तांपरिवर्जयेत्॥ सन्निधौ॥

संयोगपृथक्त्वम्। न॰ न्यायविशेषे॥ यथा। एकस्यकर्मणोनित्यत्वकाम्यत्वाभ्यांद्वैरूप्याङ्गीकारे॰ नित्यानित्यसंयोगविरोधः। नैवम्॰ संयोगपृथक्त्वन्यायात्। सचन्यायश्चतुर्थाध्यायउक्तः। यथा। खादिरेपशुंबध्नाति॰ खादिरंवीर्यकामस्ययूपंकुर्वीतेतिश्रूयते। अत्रसंशयः। किंकाम्यस्यैवखादिरतानित्येपिस्यादुतनेति। तत्रफलार्थत्वेनानित्यतया॰ नित्यप्रयोगाङ्गतानयुक्ता। यत्तुनित्येपिखादिरत्वश्रवणं॰ तत्काम्यस्यैवपशुबन्धनायय्पाश्रयज्ञापनार्थमतोननित्येखादिरतेति प्राप्ते॰ राद्धान्तायचतुर्थाध्यायसूत्रम्। एकस्यतूभयत्वेसंयोगपृथक्त्वमिति। अतसंयोगः सम्बन्धमा

त्वम् । पृथक्त्वंभेदः । एकस्यखा
दिरस्यक्रत्वर्थत्वपुरुषार्थत्वरूपोभया
त्मकत्वेवाक्यद्वयेनचक्रतुशेषत्वफल
शेषत्वलक्षणसंयोगभेदावगमान्ननि
त्यानित्यसंयोगविरोधः । नचा
श्रयज्ञानार्थंनित्यवाक्यं० सन्निधा
नादेवाश्रयलाभात् । अतउभयार्था
खादिरतेति । एवंदध्नाजुहोति० द
ध्नेन्द्रियकामस्येत्यादावुभयार्थतेव
। दधित्वस्यद्वेधाश्रवणादितिप्राय
श्चित्ततत्वम् ॥

संयोगितः । त्रि० जातसंयोगे ॥ तार

संयोगी । त्रि० संयोगविशिष्टे ॥

कादित्वादितच् ॥

संयोजनम् । न० संयोगे । रतिलक्षे । नि
धुवने । मैथुने ॥ इ० हारावली ॥

संयोजितः । त्रि० पदार्थान्तरेणसंयु
क्तीकृतेपदार्थे । उपाहिते । मेलि
ते ॥ संयोज्यतेस्म : युजिर्० । अ
न्तः । क्तः ॥

संरब्धः । त्रि० संलग्ने । कुपिते ॥

संरम्भः । पुं० आटोपे ॥ उत्साहे
॥ यथा । कार्यारम्भेषुसंरम्भःस्थे
यउत्साहइष्यते ॥ कोपे । क्रोधे
॥ यथा । प्रणिपातप्रतीकारः सं
रम्भोहिमहात्मनाम् ॥ संरम्भणम् ।
रभराभस्ये । घञ् । रभेरश्बलुटो
रितिनुम् ॥

संरम्भी । त्रि० क्षुभिते । संरम्भयुक्ते ।

संराद्धिः । स्त्री० निष्पत्तौ ॥

संराधनम् । न० समाध्यादौ । भ
क्तिध्यानप्रणिधानाद्यनुष्ठाने ॥ सं
राध्यतेऽनेन । राध० । भावक
रणादौल्युट् ॥

संरावः । पुं० आरवे । आरावे । शब्दमा
त्रे ॥ संरवणम् । रुशब्दे । उप
सर्गेरुवइतिभावेघञ् ॥

संरावी । त्रि० प्रशस्तशब्दविशिष्टे ॥

संरुद्धः । त्रि० प्रतिबद्धे ॥ घिरग
याइतिख्याते ॥

संरूढः । त्रि० प्रौढे ॥ अङ्कुरिते ।
सम्पूर्वाद्रुहिगत्यर्थेक्तः । ढत्वधत्व
ष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥

संरोधः पुं० क्षेपे ॥ रोधे ॥ सं
रोधनम् । रुधिर् । घञ् ॥

संलग्नः । त्रि० संयुक्ते ॥ सम्य
क्लग्नः ॥

संलयः । पुं० निद्रायाम् । शयने ॥
सम्यक्लीयतेऽत्र । लीङ्श्लेषणे ।
एरच् ॥ प्रलये ॥

संलापः । पुं० प्रीत्यामिथोभाषणे
। अन्योन्यप्रीतिभाषणे ॥ संल
पनम् । लप० । घञ् ॥ आ
लापएकेनापिक्रियते० संलापस्तुपर
स्परभाषणमेवेतिभेदः ॥ उक्तिप्र
त्युक्तिमद्वाक्यंसंलापइतिकीर्त्यते
॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

संवः । पुं० शम्बे । वज्रे । कुलि

शे ॥ संवयति । वय० । अच् ॥

संवत् । अ० वर्षे । वत्सरे ॥ संवयति । वयगतौ । क्विप् । यलोपः । तुक् ॥

संवत्सरः । पुं० वत्सरे । अब्दे ॥ सम्यग्वसन्त्यत्र र्त्तवोमासादयस्त । वसनिवासे । संपूर्वाच्चिद्सरप्रत्ययः । तस्यार्द्धधातुकत्वात्तिसस्स्थानेतः संवत्सरपरिवत्सरेडावत्सरानुवत्सरेदावत्सरेषुप्रथमवत्सरे ॥ तत्रयदाशुक्लप्रतिपदिसङ्क्रान्तिर्भवति० तदासौरचान्द्रयोर्मासयोर्युगपदुपक्रमोभवति० ससंवत्सरः । ततः सौरमानेन० वर्षेषड्दिनानिवर्द्धन्ते० चान्द्रमानेन० क्रमस्तोयिहाद्यदिनव्यवधानादुभयोरयपश्चाद्भावोभवति । एवंपञ्चवर्षाणिगच्छन्ति । तन्मध्येद्वौमलमासौभवतः षष्ठः संवत्सरोभवति । तदेवचान्तरभेदेन० संवत्सरादिपञ्चकंसमामनन्ति ॥ एषामुद्धारस्तु । शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समावादिषुवत्सराः । सम्परीदानुपूर्वात्तथेदापूर्वकाःमताः० इति ॥ कालात्मनाश्रितेविष्णौ ॥

संवत्सरमुखी । स्त्री० ज्येष्ठशुक्लदशम्याम् । दशहरायाम् ॥ यथा । ज्यैष्ठस्यशुक्लदशमीसंवत्सरमुखी-स्मृता । तस्यांस्नानंप्रकुर्वीतदानञ्चैवविशेषतः । इतिब्रह्मपुराणम् ॥

संवत्सरा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

संवद् । अ० वर्षे ॥ संवदतिभावान् । वद० विच् ॥

संवदनम् । न० संवादे ॥ समालोचे ॥ वशीकृतौ ॥

संवननम् । न० वशक्रियायाम् । वशीकरणे ॥ सम्पूर्वोवनुयाचने वशीकरणार्थः । ल्युट् ॥

संवरः । पुं० अनेकान्तवादिनांसप्तपदार्थान्तर्गतपदार्थविशेषे ॥ यथा । इन्द्रियसंयमलब्धप्रतिष्ठंध्यानम्० आस्रवनिरोधात्मकत्वात्०संवृणोत्यास्रवमितिसंवरस्तुर्यः । वृङ्वृञ्भ्यां० ग्रहवृ० दृत्यादिना कर्मण्यप् ॥

संवरणम् । न० गोपने ॥ सम्यक् वरणंवेष्टनम् ॥ आवरणे ॥

संवर्गः । पुं० प्राणे ॥ वायौ ॥ संवर्ज्जनादर्थात्सङ्ग्रहणात्० सङ्ग्रसनाद्वोऽग्न्यादीनां० वायुः संवर्गः । संवृङ्क्ते । वृजि० । घञ् । कुत्वम् ॥

संवर्गविद्या । स्त्री० वायूपासनविद्यायाम् ॥ संवर्गत्वविद्या ॥

संवर्त्तः । पुं० प्रलये ॥ संवर्त्ततेजगत् । वृतु० । हलश्चेतिघञ् ॥ मुनिविशेषे ॥ स्मृत्यादिप्रसिद्धेपर

महंसिऽग्रेरवतारे ॥ अचद्रुमे । क
र्षफले । योगविशेषे ॥ यथा । स
प्तमीरविवारैचप्रतिपद्बुधवासरे ।
संवर्त्तसंज्ञकोयोगोगर्हितः शुभ
कर्मसु ॥ मेघाधिपविशेषे । संवर्त्त
घनवृन्दकः ॥

संवर्त्तकः । पुं० कालाग्निरुद्रे ॥ ब
लदेवस्यलाङ्गले ॥ और्वे । वाडवा
ग्नौ ॥ त्रि० प्रवर्त्तके ॥ संवर्त्तय
ति । वृतु० ण्वुल् ॥

संवर्त्तकी । पुं० बलदेवे । अच्यु
ताऽग्रजे ॥ इ० नि० श्लिष: ॥

संवर्त्तवापी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

संवर्त्तिः । स्त्री० पद्मादिनवदले ।
संवर्त्तिकायाम् ॥ संवर्त्तते । वृतु
० । इपिपिवृपिङ्गतिविदिच्छिदि
कीर्त्तिभ्यश्चेतीन् ॥

संवर्त्तिका । स्त्री० पद्मादीनांनवद
ले ॥ पद्मस्यकेसरसमीपस्थदले ॥
संवर्त्तिरेव । स्वार्थेकन् ॥ गुणा
स्तु । संवर्त्तिकाहिमातिक्ताकषाया
दाहतृट्प्रणुत् । मूत्रकृच्छ्रगुदव्या
धिरक्तपित्तविनाशिनी ॥

संवर्द्धकः । पुं० संवर्द्धनकारिणि ॥

संवर्द्धनम् । न० सम्यग्वृद्धौ ॥ सं
वर्द्धतेतच्छील: । वृधु वृद्धौ । अ
नुदात्तश्चेतियुच् ॥ संदीपने ॥

संवर्द्धितः । वि० पुष्टे । सम्यग्वृ
द्धिविशिष्टे ॥

संवलनम् । न० मिश्रणे ॥

संवलितः । त्रि० मिलिते । मिश्रि
ते । एकत्रीकृते ॥

संवसथः । पुं० ग्रामे ॥ संवसन्त्यत्र
। वस० । उपसर्गेवसइत्यथच् ॥

संवहः । पुं० सप्तवायुमध्ये तृतीयवायौ
वायौ ॥ सतुद्वहवायोरुपरिष्ठ
द्विर्तिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ वा
योश्चतुर्थस्कन्धे ॥ यथा । धवन्तो
नयउग्रश्चभीमःवै पञ्चसाह्वयः ।
अभियुग्मोथवाभेदास्तुर्थः सं
वहोगणः ॥ ४ ॥

संवाटिका । स्त्री० शृङ्गाटके ॥

संवाता । पुं० संवहतरि ॥ वाते
र्गत्यर्थाच्छत्वप्रत्ययः ॥

संवादः । पुं० परस्परवचनाविरो
धे ॥ वाचिके । सन्देशवाक्ये ।
समाचारे ॥ संवदनम् । वद० ।
घञ् ॥

संवादिनी । स्त्री० सहग्रामे ॥ य
था । षड्जसंवादिनीतिरघुः ॥

संवार्य्यः । वि० संवरणीये ॥

संवासः । पुं० गृहे ॥ पुरवासि
नांविहारार्थपुरमध्येबहिर्वाऽनावृ
तस्थाने । सन्निवेशे । निकर्ष
णे ॥

संवाहकः । पुं० अङ्गविमर्दके ॥

संवाहनम् । न० भारादेर्वाहने ॥
अङ्गमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ ॥ वह

प्रापणे । स्वार्थेण्यन्ताल्ल्युट् । वाऽनमाहितादितिनिपातनाद्दीर्घं इत्येके ॥

संवाहितः । त्रि॰ सञ्चारिते ॥

संविग्नः । त्रि॰ उद्विग्ने । सम्भ्रान्ते ॥ ओविजीभयचलनयोः संपूर्वः । क्तः । ओदितश्चेतिनः । श्वीदितइतिनेट् ॥

संवित्तिः । स्त्री॰ प्रतिपत्तौ ॥ जनाववादे ॥ विद्ज्ञाने । स्त्रियांक्तिन् ॥

संवित्॰ द॰ स्त्री॰ ज्ञाने ॥ सम्भाषायाम् ॥ क्रियाकारे । आजौ । सङ्ग्रामे । नाम्नि ॥ अङ्गीकारे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ आचारे । तोषणे ॥ संयमे ॥ संकेते । यथा । प्रवृत्तौचनिवृत्तौचसंविदः स्थापयेद्वणैइति । कृतव्यवस्थायाम् ॥ यथा । संविदश्चव्यतिक्रमइति ॥ मनीषायाम् ॥ संवेदनम्॰ संविद्यतेऽनयावा । विदज्ञाने॰ विद चेतनादौवा । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

संविदितः । त्रि॰ अङ्गीकृते । जरीकृते । संविद्यतेस्म । विदज्ञाने । क्तः ॥

संविधा । स्त्री॰ भोग्यवस्तुनि । सामग्र्याम् । संविधीयतेऽनया । संविपूर्वात्धाञ्चातश्चोपसर्ग इतिकः ॥

संविधानम् । न॰ उत्पादने ॥

संविभागः । पुं॰ विभज्यप्रतिपादने ॥

संविद्यतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

संविषा । स्त्री॰ अतिविषायां ॥

संवीक्षणम् । न॰ अन्वेषणे । अपहृतवस्तुनस्तात्पर्येणान्वेषणे । सम्यक्तात्पर्येणविविधप्रकारैरीक्षणम् ॥

संवीतः । त्रि॰ रुद्धे । आवृते । नद्यादिनावेष्टिते । संवीयतेस्म । व्येञ्संवरणे । क्तः ॥

संवीताङ्गः । त्रि॰ आच्छादितदेहे ॥

संवृतः । त्रि॰ सङ्कुचिते । यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्वास्यं जृम्भांतथाक्षुतमिति । निगूढे । गुप्ते । संवेष्टिते । सम्पूर्वाद्वृञः क्तः ॥

संवृतिः । स्त्री॰ वागिन्द्रियप्रयुक्तव्यवहारे ॥ गोपने ॥ संवरणम् । वृञ्॰ क्तिन् ॥

संवृत्तः । त्रि॰ सञ्जाते । सम्यक्प्रवृत्ते । सम्पूर्वाद्वर्ततेः क्तः ॥ पुं॰ वरुणे ॥

संवृत्तिः । स्त्री॰ संवरणे ॥ अविद्याविषयेलौकिकेव्यवहारे । लौकिक्यांबुद्धौ । अविद्यायाम् ॥ संव्रियते॰ आच्छाद्यतेतत्त्वंयया । विभ्रमे ॥ संवर्त्तनम् । वृतु॰

स्मिन् ॥

संवेगः । पुं० सम्भ्रमे । हर्षादिना कर्मसु त्वरणे ॥ अद्भुतपदार्थादिदर्शनात्सत्वरतायाम् ॥ संवेजनम् । धौविजौ० घञ् । सम्यग्वेगे ॥

संवेदः । पुं० वेदने । अनुभवे ॥ विज्ञाने । सम्पूर्वः । घञ् ॥

संवेदनम् । न० संवेदे ॥

संवेद्यः । त्रि० ज्ञेये ॥

संवेशः । पुं० स्वापे । निद्रायाम् ॥ स्त्रीरतिबन्धे ॥ पीठे ॥ संवेशनम् । विश० । घञ् ॥

संवेशनम् । न० मैथुने ॥ उपभोगस्थाने ॥

संव्यानम् । न० उत्तरीयवस्त्रे ॥ अंशुके । वस्त्रे ॥ संवीयतेऽनेन । व्येञ् संवरणे । ल्युट् ॥

संशप्तकः । पुं० समयात् सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनि ॥ समयात्० कुलाचाराच्छपथाद्वा० सङ्ग्रामान्निवर्त्तिनोऽपराङ्मुखाअपलायमानाश्चाक्रोशन्ति० तेसंशप्तकाः कथ्यंते ॥ नारायणस्यसेनाविशेषे ॥ शपनम् । शपआक्रोशे । भावेक्तः । सं शप्तं शपथं करोति । तत्करोतीति णिच् । ण्वुल्० कनृपा ॥ सम्यक्० शप्तं सत्यंयस्येतिवा ॥

संशमः । पुं० निरवशेषनाशे ॥ सं

शमनम् । शम० भावेघञ् ॥

संशमनम् । न० शमने । यथा । नशोधयतियद्दोषान्समान्नोदीरयत्यपि । समीकरोतिसंवृद्धांस्तत् संशमनमुच्यते ॥ नशोधयति०नोर्ध्वाधोमार्गाभ्यांपातयति । नोदीरयति०नवर्द्धयति ॥ दू०भा०प्र० श्रः ॥

संशयः । पुं० सन्देहे । द्वापरे ॥ अस्यलक्षणं यथा । एकस्मिन्धर्मिणिविरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यज्ञानं० संशयइति । यथास्थाणुर्वापुरुषोवेति ॥ विचिकित्सायाम् ॥ योगः साधनीयोनवेत्युभयकोटिस्पृशिविज्ञाने ॥ अतद्रूपप्रतिष्ठत्वेन विपर्ययात्मगतोविसन्नुभयकोटिस्पर्शित्वेकाकोटिस्पर्शित्वरूपावान्तरविशेषविवक्षयावविपर्ययाद्भेदो वोद्धव्यः ॥ प्रतिबन्धके ॥ संशयलक्षयतिगौतमः । समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपलब्ध्यानुपलब्ध्याव्यवस्थातश्चविशेषापेक्षोविमर्शः संशयः । १ । २३ । संशयइतिलक्ष्यनिर्देशः विमर्शइत्यत्र विशब्दोविरोधार्थः । मृशिर्ज्ञानार्थः एकस्मिन्धर्मिणीतिपूरणीयम् । तेन०एकधर्मिणिविरोधेन भावाभावप्रकारकंज्ञानम् संशयः । तत्रकारणमुखेनविशेषलक्षणान्यो

ह॰समानेत्यादि । उपपत्तिर्ज्ञानम् । तथाच॰ समानस्यविरुद्धधकोटिद्वयसाधारणधर्मस्यज्ञानादित्यर्थः । तथाचसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्योऽसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यश्चेत्यर्थः । विप्रतिपत्तिविरुद्धधकोटिद्वयोपस्थापकः शब्दस्तस्मादित्यर्थः । यद्यपिशब्दस्यनसंशायकत्वम्॰ तथापिशब्दात्कोटिद्वयोपस्थितौमानसः संशय इतिवदन्ति उपलब्धेर्ज्ञानस्य॰ अनुपलब्धेर्व्यतिरेकज्ञानस्यचाऽव्यवस्थासद्विषयकत्वानिर्धारणंप्रामाण्यसंशयइतिफलितोर्थः ॥ अन्येतु उपलब्ध्यव्यवस्थाप्रामाण्यसंशयः । अनुपलब्धिरुपलब्धिभ्रमत्वम्॰ तदव्यवस्थ ततसंशयइत्याहुः । वस्तुतस्तुप्रामाण्यसंशयस्यनसंशयहेतुत्वम्॰ किन्त्वगृहीताप्रामाण्यकज्ञानस्यविरोधितयासतिप्रामाण्यसंशयेतज्ज्ञानस्याविरोधितयासाधारणधर्मदर्शनादितएवसंशयोत्पत्तिरिति । उपलब्धीत्यादिकंतादृशस्थलेसंशयोभवतीत्येतावन्मात्रपरम् । चकारोव्याप्यसंशयस्यव्यापकसंशयहेतुत्वंसमुच्चिनोतीतिवदन्ति । विशेषापेक्षःकोटिस्मरणसापेक्षः । वस्तुतस्तुसंशयधारावाहिकत्वंस्यादतआह । विशेषेति । विशेषविशेषवत्वस्म॰

अपेक्षतेनिवर्त्तकत्वेन॰ तथाच॰ विशेषदर्शनंनिवर्त्त्यत्वकथनमुखेनविशेषादर्शनजन्यसंशयइत्युक्तम् ॥ १।२३ । संशयनम् । शीङ्एरच् ॥

संशयात्मा । त्रि॰ इदमेवंभवतिनवेतिसर्वत्रसंशयाक्रान्तचित्ते ॥ संशये॰ आत्मामनोयस्यसः ॥ संशयात्माविनश्यति ।

संशयान : । त्रि॰ संशयापन्ने । संशययुक्ते ॥

संशयापन्न : । त्रि॰ संशयिनि ॥

संशयापन्नमानस : । त्रि॰ सन्देहके । संशयिते । सांशयिके ॥ संशयमापन्नंमानसंयस्य॰ यस्मिन्विषयेवा ॥

संशयालु : । त्रि॰ संशयितरि ॥

संशयित : । त्रि॰ सन्देहविषये । विचिकित्सिते ॥

संशयिता । त्रि॰ सन्देहाश्रये । संशयकर्त्तरि ॥ यथाहुः । अस्तिस्वयमित्यस्मिन्नर्थेकस्यास्तिसंशयः पुंसः । अत्रापिसंशयश्चेत्संशयितायः सएवभवसित्वम् ॥ ४ ॥

संशित : । त्रि॰ सम्यक्सम्पादिते ॥ संशितंव्रतम् । सम्यक्सम्पादितमित्यर्थः ॥ व्रतविषयकयत्नवति ॥ संशितोब्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः । सम्यक्शायतेस्म

। शीतनकरणे । क्तः । शाछीरन्यतरस्यामित्यत्र० श्यतेरित्वम० । व्रतेनित्यमिति० नित्यमित्वम्‌व्यवस्थितविभाषात्वाद्वा० व्रतविषयेश्यतेर्नित्यमित्वम् । सुनिश्चिते ॥ सम्यक्तनूकृते । सूक्ष्मे ॥

संशितव्रतः । त्रि० व्रतयत्ने ॥ सम्यक्शितानितीक्ष्णीकृतानि० अतिदृढानिव्रतानियस्यसतथा ! श्यतेरित्वंव्रतेनित्यम् ॥

संशुद्धः । त्रि० सम्यक्शुद्धिविशिष्टे ॥

संशुद्धिः । स्त्री० सम्मार्जने । शरीरादिमार्जने । शौचे ॥

संशुष्कः । त्रि० आतपादिनासंशोषितवस्तुनि ॥

संशोकः । पुं० औष्ण्ये ॥

संशोकजः । त्रि० स्वेदजे । औष्ण्यात्मजायमनेयूकादौ । तेषांस्वाण्डजेष्वन्तर्भावः ॥ यद्वा । औष्ण्याद्भूमिमुद्भिद्यजातेमशकादौ । तेषामुद्भिज्जेऽन्तर्भावः । तथाचसंशोकजोनाण्डजोद्भिज्जाभ्यामतिरिच्यते ॥

संशोधनम् । न० संशुद्धौ ॥ स्थानाद्बहिर्वेदूरमधोवादोषसञ्चयम् । संशोधनंतदेवस्याद्देवदालीफलंयथा ॥

संशोधितः । त्रि० शुद्धीकृतवस्तुनि ॥

संशत् । न० कुहके । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ सञ्छिनोति । चिञ्‌चयने । संश्चत्त्वपदेइतिदयति :। निपातनात्० सुडिकारलोपश्च ॥

संश्यानः । त्रि० शीतेनसङ्कुचिते ॥

संश्रयः । पुं० राज्ञामाश्रयाख्येगुणे । अरिणापीड्यमानस्यबलवदाश्रयणे ॥ आख्यायाम् ॥ नवनेनन्दनोद्देशेनचैत्ररथसंश्रये० कृतिरामायणेदर्शनात् ॥ आश्रये ॥ बले ॥

संश्रवः । पुं० अङ्गीकृतौ । प्रतिज्ञाने ॥ सम्पूर्वाच्छ्रोतेः० ऋदोरपत् ॥

संश्रितः । त्रि० अनुजीविनि । आश्रिते ॥

संश्रुतः । त्रि० अङ्गीकृते ॥ संश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

संश्लिष्टः । त्रि० आश्लिष्टे । मिलिते ॥

संश्लेषः । पुं० उपगूहने ॥ संश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

संश्वत् । न० संवृति । मायायाम् ॥ संश्वत्त्वपदेइतिदयत्र० सुभूतिचन्द्रः सम्पूर्वाच्छ्वयतेः संश्वदितियाह । संश्वत्कुहकेच्चेयसंश्वत्तत्वेवतिसमे । इतयुणादिकोषश्च ॥

संसक्तः । त्रि० अन्योन्यश्लिष्टे । अव्यवहिते । संलग्ने ॥ संसज्यतेस्म । षञ्जसङ्गे । क्तः ॥ लौहदारुमयैःपाशैर्दृढंबद्धोविमुच्यते । स्नेहना

द्विपुसंसक्तौमुच्यतेनकदाचन ॥
संसक्तिः । स्त्री॰ संश्लेषे ॥
संसत्॰द् । स्त्री॰ परिषदि । सभाया
म् ॥ संसीदन्त्यस्याम् । षद्लृविश
रणादौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥
संसरणम् । न॰ असम्बाधचमूगतौ
। रथादीनामसम्बाधगमने ॥ घण्टा
पथे । नगरस्योपनिर्गमे ॥ संसारे
॥ रणारम्भे ॥ समारम्भे ॥ प्राणिज
न्मनि । पुनः पुनर्योनिसम्बन्धे ॥
गतौ । सम्यक् सरन्त्यनेन॰ सम्भू
यसरन्त्यनेनाथवा । सृगतौ । कर
णादौल्युट् । बाहुलकाद्वाल्युट् ।
युवनयुक्तः । घञ्लुडपवादत्वात् ॥
संसर्गः । पुं॰ सङ्गे । सङ्गमे ॥ सम
वायादिसम्बन्धे ॥ संसर्जनम्॰
संसृज्यतेवा । सृज॰ । घञ् ॥
संसर्गाभावः । पुं॰ सम्बन्धरहितत्वे
॥ न्यायमतेअभावपदार्थविशेषः ।
सतुभेदभिन्नाभावः । सचत्रिविधः
। प्रागभावः १ ध्वंसः २ अत्यन्ता
भावः ३ इतिभेदात् । यथा । अ
भावस्तुद्विधासंसर्गान्योन्याभावभेद
तः । प्रागभावस्तथाध्वंसोप्यत्यन्ता
भावएवच ॥ एवंत्रैविध्यमापन्नः
संसर्गाभावइष्यते । इ॰ भा॰ प॰
॥ भेदत्वंतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगिताकाभावत्वम् । विनाश्य
भावत्वंप्रागभावत्वम् १ जन्याभाव
त्वम्ध्वंसत्वम् २ नित्यसंसर्गाभाव
त्वम्ध्वंसत्वम् २ नित्यसंसर्गाभाव
त्वमत्यन्ताभावत्वम् ३ । इतिसि
द्धान्तमुक्तावली ॥
संसर्गी । त्रि॰ संसर्गविशिष्टे ॥ म
त्वर्थीयइनिः ॥ सङ्गिनि ॥ सम्पूर्वा
त्सृजेः॰सम्पृचानुरुधेतिघिनुण् ॥
संसर्पः । पुं॰ मासविशेषे ॥ यथा
। यद्यावममासोभवति॰ तदावम
मासस्यपूर्वोत्तरावधिमासौभवतः
। तत्रपूर्वस्मिन्नधिमासे ॥ सचनम
लमासः किन्तुशुद्धतुल्यः । उत्त
रएवासंक्रान्तोमलमासः । तथाच
जाबालिः । एकस्मिन्नपिवर्षे चेद्द्वौ
मासावधिमासकौ । पूर्वोमासः
प्रशस्तःस्यादपरस्तुमलिम्लुचइति ॥
संसर्प्पणे ॥
संसर्प्पणम् । न॰ सम्यक्प्रकारेणग
मने ॥
संसर्प्पी । त्रि॰ संसर्प्पविशिष्टे । स
म्यग्गमनशीले ।
संसारः । पुं॰ मृषाज्ञानसम्भूतवा
सनायाम् ॥ यथा । संसारएवमिथ्या
धीप्रभवावासनेति ॥ भवे । स्यादृ
ष्टोपनिबद्धशरीरपरिग्रहे । जन्मम
रणलक्षणे । प्रमादताप्रमुखैकष्ट
त्वात्सनर्थे । अविद्यायाम् ॥ यथा
शङ्कराचार्यैः । संसारः स्वप्नतु
ल्योहिरागद्वेषादिसङ्कुलः । स्व

कालेसत्यवज्ञातिप्रबोधेऽसत्यवज्ञविदि
ति ॥ अपिच । अयमतिचारितचा
रुतयासंसारोभातिरमणीयः । अ
अपुनः परमार्थदृशानकिमपिसा
रोऽणरमणीयइतिशिल्हणमिश्रः ॥
दुःखे ॥ कृच्छ्रेणामेध्यमध्येनिय
मिततनुभिः स्थीयतेगर्भवासे ॰
कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषयो
यौवनेचोपभोगः । वामाक्षीणाम
वज्ञाविहसितवसतिर्वृद्धभावोऽप्यसा
धुः संसारेरेमनुष्याः वदतयदिसु
खंस्वल्पमप्यस्तिकिञ्चित् ॥ संसरति
कालान्तरम् । सृ॰ । घञ् ॰ ॥
संसरणम्॰ वा ॥ दुःखमूलंहिसं
संसारः सयस्यास्तिसदुःखितः ।
त्यागः कृतोयेनससुखीनापरः प्रि
ये ॥ प्रभवंसर्वदुःखानामालयं
सकलापदाम् । आश्रयंसर्व्वपापा
नांसंसारंवर्जयेत्प्रिये ॥ अशध्वश
मनंघोरमखीकृतमहाविषम् । अ
शस्त्रखंडनंदेविसंसारः सर्वचेतसा
म् ॥ आदिमध्यावसानेषु दुःखंस
र्वमिदंयतः । तस्मात्सन्त्यज्यस
सारंतत्त्वनिष्ठः सुखीभवेत् ॥ कु
तिकुलार्णवे १ उल्लासः ॥

संसारगुरुः । पुं॰ प्रद्युम्ने । काम
देवे । मनोजन्मनि । रूपास्त्रे ॥ सं
सारस्यगुरुः ॥

संसारबन्धनिर्मुक्तिः । स्त्री॰ नाना
योनिसम्बन्धनिवृत्तौ ॥ संसारएव
बन्धः॰ तस्यनितरांमुक्तिः ॥

संसारमार्गः । पुं॰ मिथ्याज्ञाने ॥
भगे । योनौ ॥

संसारबीजम् । न॰ कामकर्मप्रवृत्ति
कारणे॰ अज्ञाने ॥

संसारवृक्षः । पुं॰ अव्यक्तादिस्थावरा
न्तेद्रुमसदृशे ॥ यथा । कदलीस्तम्भ
वन्निःसारोऽनेकशतपाखण्डबुद्धिवि
कल्पास्पदस्तत्त्वविजिज्ञासुभिर्निर्द्धा
रितेदन्तत्त्वो॰ वेदान्तनिर्द्धारितपर
ब्रह्ममूलसारो॰ ऽविद्याकामकर्मा
व्यक्तबीजप्रभवो॰ ऽपरब्रह्मविज्ञान
क्रियाशक्तिद्वयात्मकहिरण्यगर्भाङ्कु
रः॰ सर्वप्राणिलिङ्गभेदस्कन्धः
॰ तत्तृष्णाजलावसेकोद्भूतदर्पो॰ बु
द्धीन्द्रियविषयप्रवालाङ्कुरः॰ श्रु
तिस्मृतिन्यायविद्योपदेशपलाशो॰
यज्ञदानतपआद्यनेकक्रियासुपुष्पः
सुखदुःखवेदनानेकरसः॰ प्रा
ण्युपजीव्यानन्तफलस्तत्तृष्णासलि
लावसेकप्ररूढजडीकृतदृढबद्धमू
लः सत्यनामादिसप्तलोकब्रह्मादि
भूतपक्षिकृतनीडः॰ प्राणिसुख
दुःखोद्भूतहर्षशोकजातनृत्यगीत
वादित्रक्ष्वेडितास्फोटितहसिताकृ
ष्टरुदितहामुञ्चमुञ्चेत्याद्यनेकशब्द
कृततुमुलीभूतमहारवो॰ वेदान्त
विहितब्रह्मात्मदर्शनासङ्गशस्त्रकृतो

च्छेदएषसंसारवृक्षोनिरूपितोवेदान्तेष्वाचार्यैः । तत्रोक्तंश्लोकत्रयमिश्रैः । अमुष्यसंसारतरोरबोधमूलस्यचोन्मूलविनाशनाय । विश्वेश्वराराधनबीजजाततत्त्वप्रबोधान्नपरोऽभ्युपायइति ॥

संसारहृत् । पुं॰ आत्मबोधे ॥

संसारहेतुः । पुं॰ आत्मनोऽविद्यायाम् ॥

संसारी । पुं॰ संसारविशिष्टप्राणिनि । भोक्तरि । संसारोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कर्तृत्वादिधर्मवति ॥

संसिद्धिः । स्त्री॰ सम्यक्सिद्धौ ॥ प्रकृतौ ॥ स्वभावे ॥ मदोत्कटायां स्त्रियाम् ॥ मुक्तौ । मोक्षे ॥ देहेन्द्रियसङ्घातस्याऽशुद्धिक्षयेणसम्यग्ज्ञानोत्पत्तियोग्यतायाम् । श्रवणादिसाध्यायांज्ञाननिष्ठायाम् ॥ फले ॥ साङ्ख्ययोगमनुष्ठायपरिसमापनंसंसिद्धिरितियोगिनः ॥ संसेधनम् । षिधुसंराद्धौ । क्तिन् ॥

संसृतिः । स्त्री॰ संसारे ॥ प्रवाहे ॥ संसारणं । सृ॰ । क्तिन् ॥

संसृष्टः । त्रि॰ संसर्गे ॥ वमनादिनासंशुद्धे ॥ विभागानन्तरंप्रीत्यापुनःसंमिलितधने ॥ यथा । विभक्तोयःपुनःपित्राभ्रात्रावैकत्रसंस्थितः । पितृव्येणाथवाप्रीत्यासतुसंसृष्टउच्यते॰ इतिबृहस्पतिः ॥ संसर्जनम् । सृज॰ । क्तः ॥

संसृष्टिः । स्त्री॰ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सैषासंसृष्टिरेतेषांभेदेनयदिहस्थितिः । एतेषांशब्दार्थालङ्काराणांयथासम्भवमन्योन्यनिरपेक्षतया॰ यदिह॰ शब्दभागएव॰ अर्थविषयएव॰ उभयत्रापिवाऽवस्थानं॰ सैकार्थसमवायस्वभावसंसृष्टिः । तत्रशब्दालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । वदनसौरभलोभपरिभ्रमद्भ्रमरसम्भ्रमसम्भृतशोभया । चलितयाविदधेकलमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशान्यया ॥ अर्थालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । लिम्पतीवतमोऽङ्गानिवर्षतीवाञ्जनंनभः । असत्पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्फलतांगता ॥ पूर्वत्रपरस्परनिरपेक्षौयमकानुप्रासौसंसृष्टिंप्रयोजयतः । उत्तरत्रतुतथाविधे॰ उपमोत्प्रेक्षे । शब्दार्थालङ्कारयोःसंसृष्टिर्यथा । सोणत्थि एत्थ गामे जोएणं महमहन्तलावण्णम् । तरुणाणंहिअअलुडिंपरिसप्पंतींणिवारेइ ॥ सनास्त्यत्रग्रामेयएतांस्फुरल्लावण्याम् । तरुणानांहृदयलुठनंपरिसर्पन्तींनिवारयतीतिसंस्कृतम् ॥ हृदयलुण्ठनमितिरूपकम्॰ आयुष्टमितिवत् । पूर्वार्द्धेतुअनुप्रासः । एवंशब्दार्थालङ्कारयोःसंसृष्टिरियम् ॥ अत्रानुप्रा

सोऽरूपकस्त्वान्योन्यानपेक्षे । संसर्गस्तयोरेकवाक्ये छन्दसिवासम्भवित्वात् ॥

संसृष्टी । त्रि॰ संसृष्टत्वविशिष्टे ॥

संसेवनम् । न॰ सम्यगन्नादीनांउपभोगे ॥ तत्रनिघण्ट्वादिप्रोक्तव्यतिरिक्तानांद्रव्याणांभक्षणं निषेधति । अज्ञातजातिगुणरूपविधानकानामन्नादिवीजरसपुष्पफलौषधानाम् । संसेवनंसुकृतसौख्ययशोभिवृद्ध्यै निःसंशयं नरवरोविदधीतनाथ ॥

संस्कारः । पुं॰ अनुभवे ॥ मानसकर्मणि । वासनायाम् ॥ प्रतियत्ने । उत्कृष्टगुणाधाने ॥ संस्क्रियते॰ अनेन ॰श्रौतेनस्मार्त्तेनवाकर्मणापुरुषइतिसंस्कारः । स्वीयस्वीयजातीसामान्यविशेषविहितवैदिकस्मार्त्तकर्मानुष्ठानद्वाराऽदृष्टविशेषाधायकइतियावत् । तल्लक्षणयथातदर्थीताद्विजशुद्ध्यादिरपिसंस्कारश्चेवोच्यते ॥ अशौचाशौचनिर्णयतत्त्वे । संस्कारेणविनादेहेदेहशुद्धिर्नजायते । नासंस्कृतोधिकारीस्याद्दैवेपित्र्येचकर्मणि ॥ अतोविप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः । कर्तव्याः सर्वथायत्नैरिहामुत्रहितैषिभिः ॥ तेचदशषोडशाष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नाः प्रोक्तायथा । जीवसेकः पुंसवनंसीमन्तोन्नयनंतथा । जातनाम्नोनिष्क्रमणमन्नाशनमतःपरम् ॥ चूडोपनयनोद्वाहाः संस्काराः कथितादश । शूद्राणांशूद्रभिन्नानामुपवीतंनविद्यते ॥ तेषांनवैवसंस्काराद्विजातीनांदशस्मृताः ॥ नित्यानिसर्वकर्माणितथानैमित्तिकानिच । काम्यान्यपिवरारोहेकुर्याच्छाम्भववर्त्मना ॥ षोडशयथा । गर्भाधानंपुंसवनंसीमन्तोन्नयनंततः । जातकर्माभिधानञ्चनिष्क्रमः प्राशनंतथा ॥ चूडोपनयनंवेदव्रतानाञ्चचतुष्टयम् । गोदानमेवसोन्मोचोविवाहः षोडशक्रमात् ॥ अष्टचत्वारिंशद्यथा । गर्भाधानमथापिपुंसवनकंसीमन्तजातक्रियानामान्नादनचौलकोपनयनश्रौतव्रतान्यप्यथ । चत्वारिस्नपनंविवाहकरणंपञ्चाभियज्ञाश्चपिस्युः सप्तचसप्तसप्तइतितेसंस्कारजाअप्यमी ॥ देवताप्रतिष्ठायांषट्संस्कारायथा । जातनाम्नोनिष्क्रमणमन्नप्राशनमेवच । चूडोपनयनञ्चैतेषट्संस्काराः शिवोदिताइतिमन्त्रनिर्वाणतन्त्रम् ॥ संस्क्रियतेऽनेन । कृञोघञ् ॥ व्युत्पत्तौ ॥ न्यायमतेगुणविशेषे ॥ सत्रिविधः वेगाख्यसंस्कारः १ अयंमूर्त्तपदार्थस्थायी॰ क्वचिद्वेगजन्य॰ क्वचित्कर्म्मजन्यश्च । स्थितिस्थापकसंस्कारः २

अथ पृथिवीगुणः० केषाञ्चिन्मते पृथिव्यादिचतुष्पदार्थानांगुणः० अयमतीन्द्रियः स्पन्दनकारणञ्च। भावनाख्यसंस्कारः २ अयमात्मनोऽतीन्द्रियगुणः० उपेक्षानात्मकनिश्चयजन्यः० अयंस्मरणप्रत्यभिज्ञयोः कारणञ्च। यथाहविश्वनाथतर्कालङ्कारः। संस्कारभेदोवेगोऽप्यस्थितिस्थापकभावने। मूर्त्तमात्रेतुवेगः स्यात्कर्मजोवेगजः क्वचित्॥ स्थितिस्थापकसंस्कारः क्षितौकेचिच्चतुर्ष्वपि। ० अतीन्द्रियः सन्निर्दिष्टः क्वचित्स्पन्देऽपिकारणम्॥ भावनाख्यस्तुसंस्कारोजीववृत्तिरतीन्द्रियः। उपेक्षाऽनात्मकस्तस्यनिश्चयः कारणंभवेत्॥ स्मरणेप्रत्यभिज्ञायामप्यसौकारणंभवेदिति॥ अथ जातकर्मादिक्रियाकलापः समयः उक्तकालक्रमेणशरीरसंस्कारार्थंस्त्रीणामपिभवति। तथाचमनुः। अमन्त्रिकातुकार्य्येयंस्त्रीणामावृदशेषतः। संस्कारार्थंशरीरस्ययथाकालंयथाक्रमम्॥ वैवाहिकोविधिः स्त्रीणांसंस्कारोवैदिकः स्मृतः। पतिसेवागुरौवासोगृहार्थोऽग्निपरिक्रियेति॥ आह्नत्० जातकर्मादिक्रियाकलापः। एश्चकृत्यमेवसायंप्रातः समिदृषोमादिरूपोऽग्निपरिचर्य्यात्मकः॥

संस्कारजः। त्रि० संस्कारात्जाते॥

संस्कारवर्ज्जितः। पुं० व्रात्ये॥ त्रि० गर्भाधानादिसंस्कारविधुरे॥

संस्कारस्कन्धः। पुं० वासनाप्रपञ्चे। रूपविज्ञानवेदनासंज्ञास्कन्धानांवासनायाम्॥ रागद्वेषाभिनिवेशेषु। रागादयः क्लेशाः० उपक्लेशाश्चमदमानादयो० धर्माधर्मौचेतिवाचस्पतिमिश्राः॥

संस्कारहीनः। पुं० व्रात्ये॥ त्रि० गर्भाधानादिसंस्कारवर्ज्जिते॥ संस्कारैरुपनयनादिभिर्गर्भाधानादिभिर्वा० हीनः॥

संस्कार्य्यः। पुं० कर्मभेदे० व्रीह्यादौ॥ त्रि० संस्कारार्हे॥

संस्कृतम्। न० लक्षणोपेते। पाणिन्यादिव्याकरणबोधिते। गीर्वाणवाण्याम्॥ संस्कृतंनामदैवीवागन्वाख्यातामहर्षिभिः॥ त्रि० कृत्रिमे॥ शस्ते॥ भूषिते॥ संस्क्रियतेस्मक्तः॥ व्युत्पन्ने॥ अपनीतमले। शोधिते॥ कृतसंस्कारे॥ पक्वे॥

संस्कृतात्मा। पुं० दोषयादोषिते॥

संस्कृतिः। स्त्री० संस्क्रियायाम्॥ संस्करणम्। डुकृञ्०। क्तिन्॥

संस्क्रिया। स्त्री० संस्कृतौ॥ शवदाहादिक्रियायाम्॥ मलापनयने॥ संस्कारायकरणम्। डुकृञ्०। कृञः शचेतिशः। रिङ् सुयङ्॥ ब्राह्म

योविप्रभिन्नश्च स्वस्वर्णीतास संक्रिया म् । शैवेनश्चम्र नाकुर्यादेषधर्म : कलौयुगे ।

संस्तर : । पुं॰ प्रस्तरे । पल्लवादिरचितशय्यायाम् । सांथरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अध्वरे । यज्ञे ॥ संस्तीर्य्यते । स्तृञ् आच्छादने । ऋदोरप् ॥

संस्तव : । पुं॰ परिचये । सङ्गतिस्तवने ॥ संस्तवनम् । ष्टुञ् स्तुतौ । ऋदोरप् ॥ सम्यक् स्तुतौ ॥

संस्तवान : । त्रि॰ वाग्मिनि ॥ संस्तौति । ष्टुञ्॰ । सम्यानच् स्तुवद्व्यानच् ॥

संस्ताव : । पुं॰ क्रतुषु द्विजन्मनां स्तुतिभूमौ । यज्ञे छन्दोगै : क्रियमाणायां : स्तुतिभूमौ । यज्ञे स्तावकद्विजावस्थानभूमौ ॥ समेत्य स्तुवन्त्यत्र । ष्टुञ्॰ । यज्ञे समि स्तुव इति अधिकरणे ल्युटोपवादो घञ् ॥ संस्तवनं वा ॥

संस्तुत : । त्रि॰ सम्यक् स्तुतिविषयीभूते ॥ संस्तूयतेस्म । ष्टुञ्॰ । क्त : ॥ सदृशत्वेन निरूपिते ॥ परिचिते ॥

संस्त्यानम् । न॰ संहतौ । उपचये ॥

संस्त्याय : । पुं॰ सन्निवेशे ॥ संस्थाने ॥ विस्तृतौ ॥ सङ्घाते ॥ संस्त्यानम् । ष्ट्यै स्त्यै शब्दसङ्घातयो: ॥ घञ् । आतोयुक् ॥ गृहे ॥ यथा । संस्त्यायान प्रविशेयुरिति ॥

संस्थ : । पुं॰ चरे ॥ निजराष्ट्रकेचरे ॥ क्रतुभेदे ॥ सन्तिष्ठतेऽनेन । ष्ठा॰ । अङ् ॥ त्रि॰ अवस्थिते ॥

संस्था । स्त्री॰ स्थितौ ॥ सादृश्ये ॥ नाशे ॥ न्याय्यपथस्थितौ । मर्यादायाम् ॥ सन्तिष्ठतेऽनया । सम्यगवस्थानं वा । ष्ठा॰ आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥ व्यवस्थायाम् । समाप्तौ ॥ व्यक्तौ ॥ प्रलयचतुष्टये । यथा । नैमित्तिक : प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लय : । संस्थेति कविभि : प्रोक्तश्चतुर्द्धास्य स्वभावत इति पुराणम् ॥

संस्थानम् । न॰ आकृतौ ॥ मृतौ ॥ सन्निवेशे ॥ चतुष्पथे ॥ संस्थीयतेऽत्रानेन वा॰ संस्थितिर्वा । ष्ठा॰ । भावाधिकरणादौ ल्युट् । चिह्ने ॥ त्रि॰ शिवादौ ॥ समीचीनं स्थानमस्य ॥

संस्थापनम् । न॰ स्थिरीकरणे ॥

संस्थित : । त्रि॰ मृते ॥ व्यवस्थिते । सम्यक् स्थिते । उत्थिते ॥ सन्तिष्ठतेस्म । ष्ठा॰ गत्यर्थाकर्म्मकेति क्त: ॥

संस्थिति: । स्त्री॰ तत्त्वे । संस्थाने ॥ मृत्यौ ॥

संस्पर्श : । पुं॰ स्पर्शे । त्वगिन्द्रियग्राह्यगुणविशेषे । यथा । बालोपाङ्गाचसंस्पर्शात्॰ नि : श्वा

सात्सहभोजनात् । सहशय्यासना
ध्यायात्पापंसङ्क्रमतेनृणामिति-
च्छागलेय: ॥ सम्प्रयोगे । सम्ब
न्धे ॥ संस्पर्शनम् । स्पृशसंस्प
र्शने । अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञाया
मितिघञ् ॥
संस्पर्शज: । त्रि० विषयेन्द्रियसं
बन्धाज्जातेभोगे । येहिसंस्पर्शजा
भोगादु:खयोनयएवते । आद्यन्तवन्त:
कौन्तेयनतेषुरमतेबुध: ॥
संस्पर्शा । स्त्री० जतूकायाम् । जनी
नामगन्धद्रव्ये । स्पृशति । संस्पृ
श्यतेवा । स्पृश० । पदरुजेति
घञ्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्
वा० ॥
संस्फाल: । पुं० मेषे ॥
संस्फुट: । त्रि० फुल्ले । विकसिते
॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । इ
गुपधेतिक: ॥
संस्फेट: । पुं० युद्धे । रणे ॥
संस्फेटनम् । स्फिटअनादरे ।
घञ् ॥
संस्फोट: । पुं० युद्धे ॥ संस्फोट
नम् । स्फुटिर्० । घञ् ॥
संस्मरणम् । न० संस्कारजन्यज्ञाने ।
संस्मृतौ
संस्मृति: । स्त्री० संस्मरणे ॥ स्त्रि
यांक्तिन् ॥
संस्वेदजम् । न० स्वेदजेशाकविशे
षे ॥ तथाहि । उक्तंसंस्वेदजं
शाकंभूमिच्छत्रंशिलीन्ध्रकम् । चि
तिगोमयकाष्ठेषुवल्मीकादिषुतद्भवे-
सर्वेसंस्वेदजा: शीता दोषला: पि
च्छिलाश्चते । गुरवश्छर्द्यतीसारज्व
रश्लेष्मामयप्रदा: ॥ श्वेता: शुचि
स्थलीकाष्ठवंशगोव्रजसम्भवा: । ना
तिदोषकरास्तेस्यु: शेषास्तेभ्यो
विगर्हिता: ॥ त्रि० भुव: शरी
रस्यचसंस्वेदाद्दूषणाज्जातेदंशमश-
कादिरूपेभूतग्रामे ॥
संहत: । त्रि० सहते । मिलिते
दृढे ॥ दृढसन्धौ ॥ संहन्यतेस्म
। क्त: ॥
संहतजानु: । त्रि० सञ्ज्ञौ । संह
तजानुके ॥
संहतजानुक: । त्रि० सञ्ज्ञौ ॥
संहतेमिलितेजानुनीयस्यस: ॥
संहतल: । पुं० मिलितपाणिद्वये
। प्रतले । सिंहतले । विस्तृता
ङ्गुल्योर्मिलितयोर्वामदक्षिणयो:पा
ण्यो: ॥ संहतंसङ्घट्टंलाति ।
ला० । आतोनुपसर्गेइतिक: ॥
संहति: । स्त्री० समूहे । वृन्दे ।
निकुरम्बे । कदम्बके ॥ अल्पानाम
पिवस्तूनांसंहति:कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्तेमत्तद-
न्तिन: ॥ संहति: श्रेयसीपुंसां
स्वकुलैरल्पकैरपि । तुषेणापिप

रिव्यक्ताः नप्ररोहन्तितण्डुलाः ॥ घनतायाम् १ संहन्यते । हन्तेः क्तिन् ॥ घाते ॥

संहननम् । न॰ कलेवरे । गात्रे । शरीरे ॥ संहतिः संहन्यतेवा । हन॰ । क्तल्युटइतिल्युट् ॥ यद्वा । संहन्यन्तेऽस्मिन्भूतानि । करणेतिल्युट् ॥ दृढाङ्गत्वे ॥

संहननाङ्गः । त्रि॰ कठिनावयवे ॥ संहन्यन्तेनिविडीभवन्ति॰ अङ्गानि यस्यसः ॥

संहर्षः । पुं॰ स्पर्द्धायाम् ॥ मुदि । सुखे ॥ घर्षणे । घृष्टौ ॥ प्रभञ्जने । पवने । संहर्षणम् । हृषतुष्टौ । घञ् ॥

संहारः । पुं॰ प्रलये ॥ सङ्कोचने सङ्क्षेपे ॥ नरकविशेषे ॥ हरसंहारः । हृञोभावेघञ् । सम्यक्हारोऽत्र ॥ यद्वा । संह्रियतेऽनेन । अध्यायन्यायेतिघञन्तः साधुः ॥ असिताङ्गादिभैरवान्तर्गतभैरवविशेषे ॥

संहारमुद्रा । स्त्री॰ विसर्जनमुद्रायाम् ॥

संहितः । त्रि॰ सहिते ॥ योजिते ॥ सन्धीयतेस्म । डुधाञ् : क्तः । दधातेर्हिः ॥ मिलिते ॥

संहितपुष्पिका । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

संहिता । स्त्री॰ मन्वादिप्रणीतधर्मशास्त्रे ॥ पुराणसंहितासु ॥ पञ्चसंहितायथा । ब्रह्मणश्चशिवस्यापि प्रह्लादस्यतथैवच । गौतमस्यकुमारस्यसंहिताः परिकीर्त्तिताः ॥ चतस्रोयथा । ब्राह्मीभागवतीशैवीवैष्णवीचप्रकीर्त्तिताः । चतस्रः संहिताः पुण्याधर्मकामार्थमोक्षदाः ॥ षट्संहितायथा । आद्या सनत्कुमारोक्ताद्वितीयासूतसंहिता । तृतीयाशाङ्करीविप्राश्चतुर्थीवैष्णवीमता । तत्परासंहिताब्राह्मीसौराख्यासंहितामतेति ॥ संधीवर्णानामतिशयितसन्निधौ । वर्णसंयोगे ॥ वेदैकदेशे ॥ सम्पूर्वाद्धधातेः कर्मणिक्तः । दधातेर्हिः ॥

संहूतिः । स्त्री॰ बहुभिर्विहिताह्वाने ॥ समाह्वानम् । सम्पूर्वात्॰ ह्वेञः स्त्रियांक्तिन् । वचिस्वपीति सम्प्रसारणम् ॥

संहृतः । त्रि॰ कृतसंहारेसङ्क्षिप्ते ॥

संहृतिः । स्त्री॰ संहारे ॥

संहृष्टः । त्रि॰ प्रहर्षिते ॥

सकटः । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

सकटाक्षः । पुं॰ दराक्षे ॥ त्रि॰ कटाक्षसहिते ॥

सकण्टकः । पुं॰ शैवाले । पूती

कण्टके ॥ त्रि॰ कण्टकयुक्ते ॥

सकर:। त्रि॰ सहस्ते । राजस्व विशिष्टे । शुण्डयुक्ते । सकिरणे ॥ करेणसहवर्त्ततेय: स: ॥

सकरुण:। त्रि॰ सदये । करुणा विशिष्टे ॥

सकर्ण:। त्रि॰ श्रवणशीले । श्रुति तत्परे ॥ सावधाने ॥

सकर्म्मक:। पुं॰ कर्मयुक्तपचत्यादि धातुषु ॥

सकल:। पुं॰ सगुणेशिवे ॥ यथो क्तंशारदातिलके । निर्गुण: स गुणश्चेतिशिवोज्ञेय: सनातन: । निर्गुण: प्रकृतेरन्य: सगुण: सकल: स्मृतइति ॥ कलाप्र कृतिस्तयासहवर्त्तते ॥ त्रि॰ सम्पूर्णे । सर्वस्मिन् ॥ कलाभियुक्ते । कलाभि: परिपूर्णे ॥

सकलप्रिय:। पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ सर्वेषांप्रीतिविषये

सकलाध्यानम् । न॰ समष्टिध्याने ॥

सकषाय:। त्रि॰ सरागे ॥ कषाये णकामक्रोधादिमलेनसहवर्त्तमाने ॥ कषायविशिष्टे । कसैला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सकाम:। त्रि॰ कामनाविशिष्टे । कामिनि ॥ पुंसोयाविषयापेक्षा स कामइतिभण्यते । तेनयुक्तोदीन मना: सकाम: प्रोच्यतेबुधै: ॥ सकामाश्चैवनिष्कामाद्विविधाभुवि मानवा: । कामिनांफलमित्युक्तं चयित्वास्वर्गराज्यवत् । निष्कामा णान्तुनिर्वाणंपुनरावृत्तिवर्जितम् । सहकामेनवर्त्तते । सहस्रस: ॥

सकाश:। पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ का शयुक्ते ॥

सकुरण्ड:। पुं॰ साकुरुण्डवृक्षे ॥

सकुल:। त्रि॰ कुलान्विते ॥

सकुल्य:। त्रि॰ सगोत्रे । सप्तम पुरुषानन्तरंदशमपुरुषपर्यन्तस- न्ततौ ॥ दशाहेनसपिण्डास्तुशुध्य न्तिप्रेतसूतके ॥ त्रिरात्रेणसकुल्या स्तु॰ स्नात्वाशुद्ध्यन्तिगोत्रजा: ॥ दायाधिकारिसकुल्यास्तु॰पञ्चमपुरु षावधय: । यथाहबौधायन: । प्रपितामह:॰ पितामह:॰ पिता॰ स्वयं॰ सोदर्य्यभ्रातर: सवर्णाया: पुत्र:॰ पौत्र:॰ प्रपौत्रोवाएतानवि भक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते । विभक्तदायादान्सकुल्यानाचक्षते सत्स्वङ्गजेषुतद्गामीह्यर्थोभवतीति ॥

सकृत् । अ॰ सहार्थे । एकवारे॥ एकवारम् । एकस्यसकृच्चेतिसु च् । संयोगान्तस्येतिसुचोलोप: । सकृदंशोनिपतति सकृत्कन्या प्रदीयते । सकृदाहददानीतित्री ण्येतानिसतांसकृत् ॥

सकृत्प्रज । पुं॰ काके । वायसे ॥

सकृत्प्रजायश्वस : ॥ सिंहे ॥
सकृत्फला । स्त्री० कदल्याम् ॥
सकृत्फलान्यपत्या : ।
सकृद्गर्भ : । पुं० खिसरे । खच्चर० हू० भा० प्र० ॥
सकृद्विभात : । त्रि० एकदैवकृत्स्ना ऽभिव्यक्ते ॥ सदैवविभाते । सदा भारूपे ॥
सकृद्वीर : । पुं० एकवीरवृक्षे ॥
सक्त : । त्रि० अविरते । लग्ने ॥ अभिनिवेशेनलग्ने । कर्तृत्वाभि मानेनफलाभिसन्धिनाचकर्मण्य- भिनिविष्टे ॥ सज्यतेस्म । सञ्ज सङ्गे । क्त : ॥
सक्तचेता : । त्रि० आसक्तचित्ते ॥ यथा । अवध्यवस्मनंघोरमस्वीकृत महाविषम् । अवश्वखण्डनंदेवि संसार : सक्तचेतसाम् ॥
सक्ति : । स्त्री० सङ्गे ॥ षञ्जे : क्ति न् ॥
सक्तव : । पुं० न० भृष्टयवचूर्णके । भृष्टयवादिचूर्णे । सत्तू० हू० भा० प्र० ॥ सचते । षचसेचने । सितनिगमिमसिसच्यऽविधाञ् क्रुषिभ्यस्तुन् ॥ अस्यलक्षणादयो यथा । धान्यानिभ्राष्टभृष्टानिशन्न पिष्टानिसक्तव : ॥ तत्रयवसक्तवो यथा । यवजा : सक्तव : शीतादी पन : लघव : सरा : । कफपित्त हरा रुक्षा लेखनाश्वप्रकीर्तिता : ॥ तेपीतावलदाहृष्याबृंहणा भेदनास्त था । तर्पणामधुरारुच्या : परि णामेवलावहा : ॥ कफपित्तश्रम क्षुत्तृट्व्रणनेत्रामयापहा : । प्रश स्ताघर्मदाहाव्ययायामार्त्तशरीरि णाम् ॥ चणकयवसक्तवस्तु । नि स्तुषैश्चणकैर्भृष्टैस्तुर्यांशैश्चयवै : कृता : । सक्तव : शर्करासर्पिर्यु क्तायीष्मेतिपूजिता : । शालिस क्तवोयथा । सक्तव : शालिसम्भू तावह्निदालघवो हिमा : । मधुरा याहिणोरुच्या : पथ्याश्ववलशुक्रदा : नभुक्त्वानरदैर्ष्क्लित्वा नविशायांन- वावहून् । नजलान्तरितान्नद्वि : सक्तूनद्यान्नकेवलान् ॥ पृथक्- पानंपुनर्दानंसामिषंपयसानिशि । दन्तच्छेदनमुष्णञ्चसप्तसक्तुषु व र्जयेत् । अर्द्धचर्यादि : ।
सक्तुक : । पुं० विषप्रभेदे ॥ यद्य न्यि : सक्तुकेनेवपूर्णमध्य : सस क्तुक : ॥
सक्तुफला । स्त्री० समीवृक्षे ॥ स क्तुवत्फलमस्या : । अजादित्वा त्टाप् ॥
सक्थि । न० जानूर्द्ध्वभागे । ऊरौ । सांथल० हू० भा० ॥ सजति० स ज्यतेवा । सञ्जसङ्गे । असिसञ्जिभ्यां क्थिन् ॥

सक्रियम् । न० व्यक्तौ । परिस्पन्दवति ॥ तथाहि । बुद्ध्यादयउपात्तमुपात्त देहत्वजन्ति० देहान्तरश्चोपाददतद्गतितेषांपरिस्पन्दः । शरीरपृथिव्यादीनाञ्चपरिस्पन्दः प्रसिद्धएव ॥ त्रि० क्रियासहिते ॥

सक्षणः । त्रि० कृतावसरे ॥

सक्षत्रम् । अ० क्षत्रियाणांयोग्येक्षत्रत्वे ॥ क्षत्रियाणांसम्पत्तिः अव्ययंविभक्तीतिसम्पत्तावव्ययीभावः । सम्यत्तिश्चसमरूपमानेत्तरपदस्यैयोग्यप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥

सक्षमः । त्रि० क्षमतायुक्ते ॥ क्षमाविशिष्टे ॥

सक्षारः । त्रि० लवणयुक्ते ॥

सखा । पुं० मित्रे । सुहृदि । वयस्ये । सवयसि । स्निग्धे । अहितेप्रतिषेधश्चहितेचैवप्रवर्त्तनम् । व्यसनेचापरित्यागस्त्रिविधंसखिलक्षणम् ॥ अपिच । सन्त्यागासहनोबन्धुः सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियोभवेन्मित्रंसमप्राणः सखाभवेदिति ॥ समानः ख्यायतेलोकैः । ख्याप्रकथने । समानेख्यः सचोदात्तइतोण्० सवडित्० यलोपः० समानस्यतूदात्तः सद्भ्यादेशश्च ॥ सहाये । अमात्यादौ ॥

सखिता ।) स्त्री० सख्ये
सखित्वम् ।) न०

सखी । स्त्री० आलौ । वयस्यायाम् ॥ सख्यशिश्वीतिङीष् ॥

सख्यम् । न० मैत्र्ये । मित्रतायाम् । साप्तपदीने । सौहार्दे ॥ दशाब्दाख्यंपौरसख्यंपञ्चाब्दाख्यंकलाभृताम् । त्र्यब्दपूर्वंश्रोत्रियाणांस्वल्पेनापिस्वयोनिषु ॥ इतिमनुः ॥ सख्युर्भावः कर्मवा । सख्युर्यः ॥ सख्येनिषिध्यायथा । कृतवैरेशठेस्त्रीवेश्यासुकेचगतघृणे । निर्लज्जेमैवकर्त्तव्यंसख्यंमतिमतासदेति ॥ हिताशंसने ॥

सगद्गदः । पुं० भयेनहर्षेणवाश्रुपूर्णेनेत्रत्वे । सति० कफरुद्धकण्ठनतयायोवाचोमन्दत्वंसकम्पादिविकारस्तस्मिन् ॥ त्रि० तद्वति ॥

सगन्धः । पुं० अंशके । ज्ञातौ । दायादे । त्रि० गन्धयुक्ते ॥

सगरः । पुं० अयोध्याधिपतौ० बाहुराजपुत्रे० सूर्यवंशीयेनृपतिवरे ॥ नामनिदानन्तु । सपत्न्यातुगरस्तस्यैदत्तोगर्भजिघांसया । गरेणसहतेनैवजातस्तत्सगरोऽभवदिति ॥ अन्तरिक्षे ॥ त्रि० गरसहिते । सविषे ॥

सगर्भः । पुं० सोदरे ॥ समानोगर्भोयस्यसः । सगर्भेतिनिर्देशात्समानस्यसः ॥ अभ्यन्तरितसूक्ष्मपत्रादियुक्तकुशादौ ॥

सगर्भा । स्त्री० गर्भवत्याम् ॥

सगर्भ्यः । पुं० सहोदरे ॥ समानेगर्भेभवः । सगर्भसयूथेतियत् । सगर्भेतिनिर्देशात्सः ॥ यद्वा । सहतुल्येगर्भेकुक्षौभवः ॥

सगुणः । पुं० गन्धादिविशिष्टे । विद्यादियुक्ते ॥ यथा । सगुणोनिर्गुणोवापिसहायोबलवत्तरः । तुषेणापिपरिभ्रष्टस्तण्डुलोनाङ्कुरायते ॥ मायाशबलितसर्वज्ञसर्वशक्तियुक्तेब्रह्मणि ॥

सगुणा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ गुणवत्याम् ॥

सगोत्रम् । न० गोत्रे । कुले ॥ पुं० सप्तमादूर्द्धपुरुषे । त्रि० अभिन्नगोत्रे । ज्ञातौ ॥ समानंगोत्रंकुलमस्य ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यसः ॥

सग्धिः । स्त्री० सहभोजने । अदनम् । अद० । स्त्रियांक्तिन् । बहुलंछन्दसीतिघस् । घसिभसोर्हलिचेत्युपधालोपः । झलोझलीतिसलोपः । झषस्तथोर्धोधः । झलांजश्झशीति घस्यगः । समानाग्धिः । समानस्यच्छन्दसीतिसभावः ॥ सहग्धिर्वा । सहस्य सः संज्ञायाम् ॥

सङ्कटः । त्रि० सम्बाधे । सङ्कीर्णे । अल्पावकाशे । वर्त्मादौ । सम्यक्कटति० आवृणोति । कटेवर्षावरणयोः । पचाद्यच् ॥ यद्वा सम्बाधार्थात्सम्भवतृम्भवार्थे० सम्प्रोदश्चेति कटच् ॥ न० दुःखे ॥

सङ्कटा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ योगिनीप्रभेदे ॥

सङ्कटाक्षः । पुं० धवद्रुमे ॥

सङ्कथनम् । न० सम्यग्भाषणे ॥

सङ्कथा । स्त्री० परस्परभाषणे । सम्भाषणे । मिथः प्रसङ्गेवाचाम् ॥

सङ्करः । पुं० सम्मार्जन्यादिक्षिप्तधूल्यादौ । अवकरे । सङ्कारे ॥ सङ्कीर्यते । कृविक्षेपे । सायांवा । ऋदोरप् ॥ व्यामिश्रत्वे । मिश्रितत्वे ॥ परस्परात्यन्ताभावसमानाधिकरणयोरेकाधिकरण्ये । यथा मूर्त्तत्वमनसिवर्त्तते० भूतत्वंनास्ति । आकाशेभूतत्वंवर्त्ततेमूर्त्तत्वंनास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंनास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंवर्त्तते० मूर्त्तत्वञ्चास्तीतिजातिसाङ्कर्यमिति ॥ सामान्यजातौ । वर्णसङ्करजातौ ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । अविश्रान्तिजुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वन्तुसङ्करः । एतएवालङ्कारायत्रात्मन्यनासादितस्वतन्त्रभावाः परस्परमनुग्राह्यानुग्राहकतांदधति० सएषांसङ्कीर्यमाणस्वरूपत्वात्सङ्करः । उदाहरणम् यथा । आत्तसीमन्तविन्ने मरकतिनिहितैर्हेमताटङ्कपत्रैर्लुप्तायांमेखलायांझटितिमणितुलाकोटियुग्मेगृ

हीते । शोणं बिम्बौष्ठकान्त्यात्वदरि
मृगदृशामित्वरीणामरण्ये राजन् गु
ञ्जाफलानांस्रजइतिशबरानैवहू र्
हरन्ति ॥ अत्रतद्गुणमपेक्ष्य भ्रा
न्तिमताप्रादुर्भूतं तदाश्रयेणचतद्गु
णः सचेतसांप्रभूतचमत्कृतिनिमि
त्तमित्यनयोरङ्गाङ्गिभावः ॥ अस्या
न्येभेदाः काव्यप्रकाशादिषुद्रष्ट
व्याः ॥

सङ्करी । स्त्री० सङ्कार्याम् ॥

सङ्करीकरणम् । न० नवविधपापान्त
र्गतपापविशेषे । यथाहविष्णुः ।
अथपुरुषस्यकामक्रोधलोभाख्यंरिपु
त्रयंभवति० परिग्रहप्रसक्तेनविशे
षाद्गृहाश्रमिणः । तेनायमाक्रान्तो
ऽतिपातकमहापातकानुपातकोप
पातकेषुवर्त्तते० जातिभ्रंशकरेषु०
सङ्करीकरणेषु० अपात्रीकरणेषु०
मलावहेषु० प्रकीर्णकेषु० ॥ तद्यथा
। खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवध
स्तथा । सङ्करीकरणंज्ञेयंमीनाहि
महिषस्यचेतिमनुः ॥ गर्द्दभतुरगो
ष्ट्रमृगहस्तिच्छागमेषमत्स्यसर्पमहिषा
णामप्रत्येकंवधःसङ्करीकरणंज्ञे
यमितिकुल्लूकभट्टः ॥

सङ्कर्षकः । त्रि० सङ्कर्षणकर्त्तरि ॥

सङ्कर्षणः । पुं० सीरपाणौ । बलभ
द्रे ॥ सम्यक्कर्षतिशत्रुशरीरमा
युधैः । कृषविलेखने । नन्द्यादि

त्वाल्ल्युः । सम्यक्कृष्यतेवा । क
र्मणिल्युट् ॥ गर्भस्यसम्यक्कर्ष
णाद्वा । यथोक्तंहरिवंशे । गर्भसं
कर्षणात्सोऽसौसङ्कर्षणःस्मृत
इति ॥ अहङ्काराधिष्ठातरि ॥ द्रष्टृ
श्ययोः सम्यक्कर्षणमेकीकरणंयेन
न० अन्यत्रस्थितस्यान्यत्रनयने ॥ आ
कर्षणे ॥ सम्यक्प्रकारेणाकर्षणम् ॥

सङ्कलनम् । न० क्रमादुत्क्रमतोवाऽ
ङ्कयोगे । जोड्देना० इ० भा० प्र०
कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सम्पूर्वः
। ल्युट् ॥

सङ्कलितः । त्रि० सङ्कृष्टे । सङ्गृहीते
एकीकृते । अङ्कान्तरेणैकीकृता
ङ्के । जोड्दियाअङ्कइतिभाषा ॥
सङ्कल्यतेस्म । कलसङ्ख्याने । क्तः
॥ पुञ्जीकृतधान्यादौ ॥

सङ्कल्पः । पुं० मानसकर्म्मणि । इद
महंकुर्यामितिमनसोव्यापारे । इ
दङ्करिष्यामीत्यादिलक्षणेऽन्तःक
रणपरिणामे ॥ इदंनीलमिदंपीत
मितिविषयविवेचने ॥ इष्टसाधन
ताज्ञाने । समीचीनत्वेनभावने ॥
अहङ्करोमीतिकर्त्तृत्वाभिमाने ॥ दु
ष्टेष्वपिविषयेषु० अशोभनत्वादृष्ट
नेनशोभनाध्यासे ॥ अनेनकर्मणो
दमिष्टफलंसाध्यते० इत्येवंविषया
यांबुद्धौ ॥ तिथ्याद्युल्लेखपूर्वकनाम
गोत्राद्युच्चारणपूर्वकेवाक्यविशेषे ॥

काम्येकर्मणिसंप्रबुधः सङ्कल्पमाचरेत्। विधिवाक्यानुसारेणसम्पूर्णसुकृतात्प्रयेदित्यागमोक्तिः॥ यथा। स्मृत्वाविष्णुततसदितिमासपक्षतिथींस्ततः। समुल्लिख्यनिमित्तानिसङ्कल्पंरचयेत्सुधीः॥ अत्र हारीतः। मनसासङ्कल्पयति॰ वाचाऽभिलपति॰ कर्मणाचोपपादयतीति॥ सङ्कल्पेनविनाराजन्यत् किञ्चित्कुरुतेनरः। फलञ्चाल्पाल्पकंतस्यधर्मस्यार्द्धक्षयोभवेत्॥ सङ्कल्पनम्। क्लृपूसामर्थ्ये। भावेघञ्॥ इच्छायाम्॥ कामहेतौ॥ सङ्कल्पमूलः कामोवैयज्ञाः सङ्कल्पसम्भवाः। व्रतानियमधर्माश्चसर्वेसङ्कल्पजाः स्मृताः॥ कामजानामितिमूलंसङ्कल्पात्किलजायसे। नत्वांसङ्कल्पयिष्यामिसमूलोनभविष्यसि॥

सङ्कल्पजन्मा। पुं॰ मदने। कामदेवे॥

सङ्कल्पसम्भवः।)
सङ्कल्पमूलः।) पुं॰ कामदेवे॥
सङ्कल्पयोनिः।)

संकसुकः। त्रि॰ अस्थिरे, चलस्वभावे॥ दुर्जने॥ संकसति। कसगतौ। सम्विकसउकन्। सम्यक्कसन्तिपलायन्तेजनाअस्मादिति॥

संकारः। पुं॰ अग्निचटत्कारे॥ सम्मार्ज्जन्यवपुष्ठिते। अवकरे। सकीर्य्यते। कृविक्षेपेहिंसायांवाः कर्मणिघञ्॥

संकारी। स्त्री॰ नवदूषितकन्यायाम्। भुक्तकन्यायाम्॥ इतिमेदिनिहेमचन्द्रौ॥

संकाशः। पुं॰ अन्तिके॥ त्रि॰ उत्तरपदस्थस्तुल्यार्थे॥ यथा॰ पद्मसंकाशः॥ यथाच। सम्पदः स्वप्नसंकाशायौवनंकुसुमोपमम्। तडिच्चपलमायुष्यंकस्यस्यात्ज्ञानतोधृतिरिति॥ संकाशते। काशृदीप्तौ। पचाद्यच्॥

संकिलः। पुं॰ अग्निकुक्कुटे। दहनोल्कायाम्॥

संकीर्णः। पुं॰ अम्बष्ठादिचण्डालपर्यन्तमिश्रितजातौ। तथाचामरः। आचण्डालात्तुसंकीर्णाअम्बष्ठकरणादयः। शूद्राविशोस्तुकरणोऽम्बष्ठोवैश्याद्द्विजन्मनोः॥ शूद्राक्षत्रिययोरुग्रो॰ मागधः क्षत्रियाविशोः। माहिष्योऽर्य्याक्षत्रिययोः॰ क्षत्तार्य्याशूद्रयोः सुतः॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूत॰ स्तस्यांवैदेहकोविशः। रथकारस्तुमाहिष्यात्करण्यांयस्यसम्भवः॥ स्याच्चण्डालस्तुजनितोब्राह्मण्यांवृषलेनयः॥ इति॥ मिश्रितरागे॥ नानाजातीयवर्णे॥ त्रि॰ निचिते॥ अशुद्धे॥ जनादिभिर्निरवकाशे। सं

कुले । आकीर्णे ॥ संकीर्यते स्म । कॄ विक्षेपे । क्तः ऋतइद्धातोः । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥ संकटे ॥ परस्परविजातीये ॥

संकीर्तनम् । न॰ सम्यगुक्तौ । सम्यक्प्रकारेण देवतादिनामोच्चारणे ॥ यथा । शमायालं जलं वह्नेस्तमसो भास्करोदयः । शान्तिः कलेरघौघस्य नामसंकीर्तनं हरेरिति ॥ नामसंकीर्तनं नित्यं क्षुत्प्रस्खलितादिषु । वियोगं शीघ्रमाप्नोति सर्वानर्थैर्न संशयः । सम्यक्कीर्तनम् ॥

सङ्कीर्त्तित । त्रि॰ सम्यगुच्चरिते ॥

सङ्कुचितः । त्रि॰ सङ्कोचयुक्ते निद्राणे । मीलिते । मुद्रिते ॥ यथा । न स सङ्कुचितः पन्था येन वाली हतो गतः । समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥ सङ्कुचति । कुच सङ्कोचने । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः क्तिच् ॥

सङ्कुलम् । न॰ परस्परपराहतवाक्ये । क्लिष्टे । मातामे वन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ यथा । यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी पिता मम । माता च मम वन्ध्यासीत् स्मराभोऽनुपमो भवान् ॥ इति ॥ संकीलति । कुल संस्त्याने । इगुपधत्वात् कः ॥ युद्धे ॥ त्रि॰ जनादिभिर्निरवकाशे । व्याप्ते । आकीर्णे । सङ्कीर्णे ॥ अविस्पष्टवाचि ॥

सङ्कृतिः । स्त्री॰ चतुर्विंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

सङ्केतः । पुं॰ स्वाभिप्रायव्यञ्जकचेष्टाविशेषे । प्रज्ञप्तौ । परिभाषायाम् । शैल्याम् । समये । आकारे ॥ न्यायमते॰ सङ्केताग्रीयथा । सङ्केतो लक्षणा चार्थे पदवृत्तिः । वृत्त्या पदप्रतिपाद्योऽर्थः पदार्थ इत्यभिधीयते । इदं पदमिमम् अर्थं बोधयत्विति॰ अस्मात् पदादयमर्थो बोद्धव्य इति वेच्छा॰ संकेतरूपा वृत्तिः । तत्राधुनिकसङ्केतः परिभाषा । तया अर्थबोधकं पदं पारिभाषिकम् । यथा शास्त्रकारादिसङ्केतितनदीवृद्ध्यादिपदम् । ईश्वरसङ्केतः शक्तिः॰ तया अर्थबोधकं पदं वाचकम् । यथा गोत्वादिविशिष्टबोधकगवादिपदम् । तद्बोध्योऽर्थो गवादिर्वाच्यः स एव मुख्यार्थ इत्युच्यते । इति शक्तिवादे गादाधरी टीका ॥ सङ्केतनम् । कित निवासे । घञ् ॥

सङ्केतनिकेतनम् । न॰ प्रियमेलनार्थावधारितस्थले ॥

सङ्कोचः । पुं॰ मीनविशेषे ॥ वर्म्मी ॥ बहुविधपक्षभक्ष्यार्यादिरल्पविषय

यस्थापने ॥ यथा । सामान्यश्च व्दार्थस्य विशेषनिष्ठत्वं सङ्कोचः ॥ न॰ कुंकुमे ॥ सङ्कोचति॰ सङ्कुच्यतेवा । यद्वा । सङ्कोचयतिसङ्कोच्यतेवाकुचसम्यन्नकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु । अच्॰ घञ्वा । सङ्कुचतीतिविग्रहेनसम्यङ् । कुचसङ्कोचनइत्यस्यकुटादित्वेनगुणाभावप्रसङ्गात् ॥

सङ्कोचनी । स्त्री॰ लज्जालुलतायाम् ॥

सङ्कोचपिशुनम् । न॰ कुंकुमे ॥

सङ्क्रन्दन :। पुं॰ दुश्चवने । इन्द्रे ॥ सम्यक्क्रन्दयति । क्रदिक्रदिधाह्वानेरोदनेच । ल्यु : ॥ न॰ रोदने ॥

सङ्क्रम :। पुं॰ क्रमणे । जलोपरिगमनार्थं काष्ठपाषाणादिभिर्निर्मिते॰ मार्गे ॥ सङ्क्रमस्त्वाप्नोत्ययामिलोकानांसंक्रमं यथा । ददासोऽहंतथास्वर्गे संक्रमोमेप्रदीयताम् ॥ भानोराश्यन्तरप्रवेशे । संक्रमणे ॥ त्रुटेः सहस्रभागो यः सकालोरविसंक्रम ? पुं॰ न॰ दुर्गसञ्चरे । दुर्गद्वारेफलकादिनिर्मितेसञ्चारमार्गे ॥ संक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेरितिन वृद्धिः ॥

संक्रमणम् । न॰ संक्रान्तौ ॥ सम्पूर्वात्क्रमेर्ल्युट् ॥ गमने ॥

संक्रान्त :। वि॰ ससङ्गे ॥ संक्रान्तिविशिष्टे ॥ क्रमागतधनादौ ॥ प्राप्ते ॥ गते ॥

संक्रान्ति :। स्त्री॰ राश्यन्तरसंयोगानुकूलव्यापारे । सूर्यादीनांप्राग्राशितोऽपरराशौसंक्रमणे ॥ तत्संज्ञाविशेषायथा । अयनेद्वे विषुवेद्वे च तस्रः षडशीतयः । चतस्रोविष्णुपद्यस्तुसंक्रान्त्योद्वादशस्मृताः ॥ अपिच । वृषालिघटसिंहेषुविष्णुपद्याक्संक्रमे । षडशीतिर्भवेद्वापनृयुक्कन्याझषेषुच ॥ विषुवन्तुसमाख्यातंतुलामेषोभयोस्तथा । याम्यायनंकर्कटेस्यान्मकरेचोत्तरायणम् । संक्रमणम् । क्रमु॰ । स्त्रियांक्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥

संक्राम :। पुं॰ दुर्गसञ्चरे ॥

संक्लेद :। पुं॰ आर्द्रीभावे ॥

संक्लेश :। पुं॰ दुःखे ॥ संक्लेशनम् । क्लिशूविबाधायाम् । घञ् ॥

संक्षय :। पुं॰ प्रलये ॥ नाशे ॥

संक्षिप्त :। वि॰ संहृते ॥ कृतसंक्षेपे । संक्षेपयुक्ते ॥

संक्षुब्ध :। वि॰ व्याकुले ॥ आकुलीभूते ॥

संक्षेप :। पुं॰ सङ्ग्रहे ॥ स्वल्पे ॥ समासे ॥ स्तोकेनभूयसोऽभिधा

ने । सङ्क्षिप्यते सङ्क्षेपणं वा। क्षिप० । घञ् ॥

सङ्क्षेपणम् । न० विस्तृतानां सङ्क्षेपणे । समसने सम्पूर्वात् क्षिपेर्ल्युट् ॥

सङ्क्षेपयोग: । पुं० ध्यानयोगस्य सूक्ष्मानोययोगे । यमाहार्जुनाय श्री भगवान् । यथा । स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः । प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः । विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥

सङ्क्षेप्ता । पुं० हरौ ॥ त्रि० सङ्क्षेपकारके ॥ विस्तृतं सूक्ष्मरूपेण सङ्क्षिपति । क्षिप प्रेरणे । तृच् ॥

सङ्क्षोभ: । पुं० सञ्चलने । चाञ्चल्ये ॥

सङ्ख्यम् । न० मृधे । आस्कन्दने । युद्धे । सङ्ख्यानम् । चक्षिङ्० ख्या प्रकथने वा । भावे कोबाहुलकात् । त्रि० सङ्ख्येये ॥

सङ्ख्या । स्त्री० विमर्शे । चर्चायाम् । विचारणायाम् । विचारे । सम्यक् विवेकेनात्मकथने । सम्यगात्मबुद्धौ ॥ एकद्व्यादौ । अत्राहामरसिंह: । सङ्ख्या: सङ्ख्येये ह्यादशत्रिषु । विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः सङ्ख्येयसङ्ख्ययोः । सङ्ख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्तासु चानवते: स्त्रियः । पङ्क्तेः शतसहस्रादि क्रमाद्दशगुणोत्तरमिति ॥ अस्यार्थः । आदश० दशशब्दमभिव्याप्य । आङ् मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभाव: । नपुंसकादन्यतरस्यामिति पक्षे टच् न । एकादिकोनवदशपर्यन्ताः ० सङ्ख्या: सङ्ख्येये० त्रिलिङ्गाच । तेन सङ्ख्या सङ्ख्येययोः सामानाधिकरण्ये नवृत्तिः । यथा० एकः पट: ० एका शाटी० एकं वस्त्रम् । हिशब्दोऽवधारणे० सङ्ख्येय एव० नतु सङ्ख्यायामित्यर्थः । तेन० एकोत्रिप्रद्व्यादिभवतिनतु त्रिप्रस्थैकद्व्यादि । किन्तु । द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचनइतिसूत्रे० द्व्येकयोरितिनिर्देशात्सङ्ख्यामात्रेपि सम्भव: । तेनघटानांपञ्चत्वमपिस्यादिति सुभूति: । वार्त्ताकुरेषागुणसम्प्रयुक्तेति वैद्यकस्य सङ्गच्छते । विंशतिराद्यायासां ता: सङ्ख्या: ० सङ्ख्येय सङ्ख्यायोर्वर्त्तते० एकवचनान्ताश्च० यथा विंशतिर्गावः ० गवां विंशतिः । विंशत्यादीनां यदा सङ्ख्यार्थस्तदा द्विवचनबहुवचनेऽपि स्त: । यथाह विंशतो० गाव: ० गवां वातिस्रो विंशतय इति । तासु विंशत्यानवतिमभिव्याप्य स्त्रीलिङ्गा: ।

भिन्नलिङ्गेनापि समानाधिकरण्ये स्त्रीलिङ्गाः । यथा विंशत्या पुरुषैः कृतम् । विंशतिः कुण्डानीति । पङ्क्तेर्दशगुणोत्तरं क्रमात् । शतसहस्रादि विज्ञेयम् । यथा । एकं दशगुणितं पङ्क्तिरुच्यते । दशपङ्क्तयः शतम् । दशशतानि सहस्रम् । दशसहस्राण्ययुतमित्यादि ज्ञेयम् ॥ यथाह लीलावत्याम् ॥ एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः । अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशङ्कवस्तस्मात् ॥ जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्द्धमिति दशगुणोत्तरा संज्ञा । सङ्ख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थं कृता पूर्वैरिति ॥ विष्णुपुराणे श्रीपराशर उवाच । स्थानात् स्थानं दशगुणमेकस्माद्गण्यते द्विज । ततोऽष्टादशमे भागे परार्द्धमभिधीयते ॥ परार्द्धद्विगुणं यत्तु प्राकृतः प्रलयो द्विज । तदाऽव्यक्तेऽखिलं व्यक्तं सहेतौ लयमेति वै ॥ इति ॥ न्यायमते तु । अस्या गणनव्यवहारे कारणत्वम् । एकत्वं नित्यवस्तुनि नित्यमन्यत्रानित्यम् । द्वित्वादिपरार्द्धपर्यन्तमपेक्षाबुद्धिजायते । एवमपेक्षाबुद्धिनाशेनैषां नाशः । पर्याप्तिसम्बन्धेनानेकाश्रयेति छन्नि ॥ सङ्ख्यानम् । सङ्ख्यायतेऽनयावा । चक्षिङ् : ख्याञ् । आतश्चेत्यङ् ॥

सङ्ख्यातः । त्रि० कृतसङ्ख्ये । गणिते ॥ सङ्ख्यायते स्म । ख्या० । क्तः । चक्षिङादेशो वा । ख्याते ॥

सङ्ख्यानम् । न० सङ्ख्यायाम् । प्रकाशे ॥

सङ्ख्यावान् । पुं० पण्डिते । सुधियि ॥ सङ्ख्याविचारणाऽस्त्यस्य । मतुप् ॥ त्रि० सङ्ख्यायुक्ते ॥

सङ्ख्येयः । त्रि० सङ्ख्यायोग्ये । गणनीये । गण्ये ॥ सङ्ख्यातुं योग्यः । ख्या० । यत् । ईत् ॥

सङ्गः । पुं० सङ्गमे । मेलने ॥ सङ्गदोषो यथा । निःसङ्ग एव मोक्षः स्याद्दोषाः सर्वेऽपि सङ्गजाः । सङ्गात्पतत्यधीज्ञानी चावश्यं किमुताल्पवित् ॥ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते । स सद्भिः सह कर्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ सत्सङ्गश्च विवेकश्च निर्मलं नयनद्वयम् । यस्य नास्ति नरः सोऽन्धः कथं न स्यादमार्गगः ॥ इति श्रीकुलार्णवतन्त्रम् ॥ सद्भिः सङ्गं प्रकुर्वीत सिद्धिकामः सदा नरः । नासद्भिरिहलोकाय परलोकाय वा हितमिति गरुडपुराणम् ॥ विष्णुपुराणमपि यथा । मत्स्यस्य सङ्गादभवच्च यो मे सुतादिरागो मुषितोऽस्मि तेन । निःसङ्गता मुक्तिपदं यतीनां सङ्गादशेषाः प्रभवन्ति दोषाः ॥ इति ॥ रागे ॥

फलाभिलाषे । आसंगे । अतृप्यन्त
सुखहेतुरवेत्येवं शोभनाध्यासलक्ष
णे प्रीतिविशेषे ॥ अभिनिवेशे । अ
हमेवकरोमीतिकर्त्तृत्वरूपे । कर्त्तृ
त्वाभिनिवेशे ॥ सञ्जनम् । षञ्जसं
गे । घञ् ॥ संगोऽप्रवृत्तिरितिवै
द्या: । यथा । वातमूत्रपुरीषाणां
संगोध्मानंक्लमोरुजा । जठरेवात
जाद्यान्येरोगा: स्युर्वातनिग्रहात्
॥ रुजाजठरे॰ इतिसम्बन्ध: ॥ प्र
तिबन्धे ॥

संगणिका । स्त्री॰ अप्रतिरूपकथाया
म् । इ॰ त्रि॰ शेषसङ्कीर्णवर्ग: ॥

संगतम् । न॰ सौहार्दे ॥ सुखजनके
क्ती । हृदयङ्गमेयुक्तियुक्तवाक्ये ।
संगतियुक्ते ॥ सत्संयोगजेफले ॥
त्रि॰ तद्वति ॥ युक्ते ॥ उपसन्ने ॥
संगच्छतेस्म । गत्यर्थेतिकर्त्तरिक्त: ॥

संगति: । स्त्री॰ संगमे ॥ ज्ञाने ॥
उपोद्घातादिषट्के ॥ यथा । स
प्रसंगउपोद्घातोहेतुताऽवसरस्त
था । निर्वाहकैककार्यत्वेषोढासं
गतिरिष्यते ॥ संश्लेषे ॥ सङ्घट्टने
॥ सम्पूर्वाद्गमे: क्तिन् ॥

संगतिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ य
था । सगणं पुर: कुरुशोभितंजग
णद्वयं गुरुसंगतम् । फणिराजवक्
त्रनिवेदिताभवतोहसंगतिकाहिसा
॥ यथा । अवधेहिकिञ्चिदनुत्तरंप्र
वदामितेन्तपसत्वरम् । तवदिव्य
कीर्त्तिविलासिनीप्रतिभिद्य गेहनि
वासिनी ॥

संगम: । पुं॰ संगे । मेलके ॥ नद्या
दिमेलके ॥ स्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावे
॥ यथा । विदग्धस्यविदग्धेनसंग
मोगुणवान्भवेत् । विदग्धायाइति
वा ॥ सचप्रथममध्यमोत्तमभेदात्
त्रिविध: । यथाहव्यास: । त्रिवि
धंतत्समाख्यातंप्रथमंमध्यमोत्तम
म् । अदेशकालभाषाभिर्निर्जनेच
परस्त्रिया: ॥ कटाक्षावेक्षणंहास्यं
प्रथमंसाहसंस्मृतम् । १ । प्रेरणं
गन्धमाल्यानांधूपभूषणवाससाम् ।
प्रलोभनञ्चान्नपानैर्मध्यमंसाहसं
स्मृतम् । २ । सहासनंविविक्तेषु
परस्परसमाश्रय: । केशाकेशिग्रह
श्चैवसम्यक्संग्रहणंस्मृतमितिमि
ताक्षरा ॥ संगमनम् । ग्रहवृद्गिति
गमेरप् ॥

संगर: । पुं॰ युद्धे । समरे ॥ आपदि
॥ क्रियाकारे ॥ संविदि । विषे ॥
अङ्गीकारे ॥ न॰ । शम्याफले ।
सांगर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ संगरण
म्॰ संगीर्यतेवा॰ अनेनवा । गॄ
शब्दे । ऋदोरप् । पुंसीतिवोवा
॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ यथा । सत्यसं
गर: ॥

संगरहित: । त्रि॰ नि:संगे ॥ अ

इमेऽमहायाश्चिकटूत्यादाभिमानरूपोऽहङ्कारापरपर्यायोराजसोगर्वविशेषः सङ्गः तेनशून्ये । सङ्गेनरहितः ॥

संगवः । पुं० पञ्चधाविभक्तदिनस्यद्वितीयांशे । प्रातःकालात्परस्मिन्मुहूर्त्तत्रये ॥ यथा । प्रातःकालोमुहूर्त्तांस्त्रीन्संगवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् । सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तःस्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेदिति ॥ सम्बन्धे ॥

संगवर्ज्जितः । त्रि० निःसंगे संन्यासिनि ॥ संगैर्वर्ज्जितः ॥ बाह्यवस्तुस्पृहाहीने ॥

संगविवर्ज्जितः । त्रि० चेतनाचेतनसर्वविषयशोभनाध्यासरहिते ॥

संगी, त्रि० सक्ते । संगविशिष्टे ॥ यथा । आमृत्युतोनैवमनोरथानामन्तोऽस्तिविज्ञातमिदंमयाद्य । मनोरथासक्तिपरस्यचित्तंनजायतेवैपरमार्थसंगि ॥

संगीतम् । न० तौर्य्यत्रिके । प्रेक्षार्थेनृत्यगीतवाद्ये । यथा । गीतवाद्यनृत्यत्रयंनाट्यंतौर्य्यत्रिकञ्चतत् । संगीतंप्रेक्षणार्थेऽस्मिन्शास्त्रोक्तेनाट्यधर्मिकेतिहेमचन्द्रः ॥ अपिच । तालवाद्यानुगंगीतंनटीभिर्यच्चगीयते । नृत्यस्यानुगतंरंगेतत्संगीतकमुच्यते ॥

संगीतशास्त्रम् । न० नृत्यगीतवाद्यानांशिक्षाशास्त्रे ॥ तत्तु सोमेश्वरभरतहनुमत्कल्लिनाथमतभेदाच्चतुर्विधम् । अधुनातुहनुमन्मतंप्रचलितमस्ति । तस्याध्यायाः सप्त । स्वराध्यायोरागाध्यायस्तालाध्यायोनृत्याध्यायोभावाध्यायःकोकाध्यायोहस्ताध्यायश्चेति ॥ अस्यमुहूर्त्तमाहकालिदासः । हरिभेचति ष्येभगर्भेहरिभेहरिभेचमैत्रेथवैष्णवेहरिभे । हरिभेश्रविष्ठाद्वयेन्त्येसदङ्घ्रिकिलारम्भयेन्नाट्यसङ्गीतशास्त्रम् । इति ॥ हस्तोमृगश्चज्येष्ठाचमूलंतिस्रश्रवणातथा । पञ्चानांहरिभानांहिअर्थाविध्यामनीषिभिः ॥

संगीतिः । स्त्री० आलापे ॥ संगीते ॥

संगीर्णः । त्रि० संविदिते । संश्रुते । उरीकृते । अङ्गीकृते ॥ सङ्गीर्य्यतेस्म । गृनिगरणे । क्तः ॥

सङ्गुप्तः । पुं० बुद्धभेदे ॥ त्रि० संगोपनाश्रये ॥

संगूढः । त्रि० सङ्कलिते । रेखादिनापुञ्जीकृतधान्यादौ । संगुह्यतेस्म । गुहू० । क्तः ॥

संगृहीतः । त्रि० एकत्रीकृते । सङ्कलिते ॥

संगोपनम् । न० सम्यग्गोपने ॥

संग्रहः । पुं॰ समाहृतौ । एककर्तृकाणामनेककर्तृकाणां वा एकाभिप्रायाणां वाक्यानां संग्रहणे ॥ बृहदुद्रङ्गे ॥ ग्रहे ॥ सङ्क्षेपे । विस्तृतार्थानां समासेन निबन्धने ॥ अर्जने । संग्रहणम् । ग्रहवृहनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥ सङ्क्षेपे । गृह्यन्ते नानास्थाने विप्रकीर्णा अर्था बुद्ध्यन्तेऽस्मिन्निति॰ बाहुलकादधिकरणेऽप् वा ॥ परमात्मनि । विष्णौ ॥ संगृह्णाति प्रलये सर्वं जगत् स्वात्मन्युपसंहरतीति संपूर्वाद्ग्रहेः पचाद्यच् ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ इति कैयटः । सपादलक्षश्लोकसङ्ख्यो व्याडिकृतो ग्रन्थ इति प्रसिद्धिरिति विवरणम् ॥

संग्रहणम् । न॰ संग्रहे । तीर्थारण्यादिनिर्जनदेशे परस्त्रिया सह सम्भाषणादौ ॥ सहस्रपणदण्डे । यथा । परस्त्रियं योऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा । नदीनां वापि सम्भेदे स संग्रहणमाप्नुयात् ॥ उपचारक्रिया केलिः स्पर्शो भूषणवाससाम् । सह खट्वासनञ्चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ स्त्रियं स्पृशेददेशे यः स्पृष्टो वा मर्षयेत्तथा । परस्परस्यानुमते सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ सम्यक् गृह्यते ज्ञायते येन परस्त्रीभोगाभिलाष इति॰ सम्पूर्वात्॰ ग्रहेर्ल्युट् ॥

संग्रहणी । स्त्री॰ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । अन्त्याधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता । अपक्वं धारयेत्तत्तु पक्वं सृजति वाप्यधः ॥ अस्याः स्वरूपम् । सुश्रुतोऽपि । षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्तिता । आमपक्वाशयान्तःस्था ग्रहणी साभिधीयते ॥ अस्याः प्रभेदः संग्रहणी । यथा । द्रवं घनं सितं स्निग्धं सकटीवेदनं शकृत् । आमं बहु सपैच्छिल्यं सशब्दं मन्दवेदनम् ॥ पक्षान्मासाद्दशाहाद्वा नित्यं वापि विमुञ्चति । अन्त्रकूजनमालस्यं दौर्बल्यं सदनं भवेत् ॥ दिवाप्रकोपो भवति रात्रौ शान्तिं च गच्छति । दुर्विज्ञेया दुर्निवारा चिरकालानुबन्धिनी । सा भवेदामवातेन तेन संग्रहणी मतेति ॥

संग्रहभोजनम् । न॰ चन्द्रसूर्योपरागकालभोजने ॥

संग्रामः । पुं॰ युद्धे ॥ संग्रामणम् । संग्रामयुद्धे । ण्यन्तः एरच् ॥ सङ्ग्रसते । ग्रसु अदने । ग्रसिरा चेतिमनुशा ॥

सङ्ग्रामपटहः । पुं॰ रणतूर्ये ॥ अङ्कादिरणवाद्ये ॥

सङ्ग्राहः । पुं॰ फलकमुष्टौ ॥ फलकग्रहणस्थाने ॥ मुष्टिबन्धनक्रियायाम् । मुष्टिबन्धे ॥ यथा । घटे मल्लस्य सङ्ग्राहः ॥ सङ्ग्रह

याम् । गृहउपादाने । समिमु ष्टाविति गृहैर्घञ् ॥

सङ्काहो । पुं० कुटजवृक्षे ॥

सङ्घ: । पुं० चये : समूहे ॥ सजातीयानांविजातीयानाञ्चजन्तूनांवृन्दे । यथापक्षिसङ्घोभिक्षुसङ्घो वणिकसङ्घ: ॥ संहन्यते० परिक्षिप्यतेऽनेनसंहननंवा । सङ्घोद्घोगणप्रशंसयोरितिटिलोपोऽप्रत्ययोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

सङ्घचारी । पुं० मत्स्ये ॥ त्रि० बहुभि: सहगामिनी ॥

सङ्घजीवी । पुं० ज्ञातीने ॥

सङ्घटनम् । न० योजनायाम् ॥

सङ्घट्ट: । पुं० अन्योन्यविमर्द्दे । घटने ॥

सङ्घट्टनम् । न० सङ्घट्टे ॥ मेलने ॥ घटने ॥

सङ्घट्टना । स्त्री० संघट्टने ॥

संघट्टा । स्त्री० लतायाम् ॥

संघट्टित: । त्रि० निचिते ॥

संघट्टी । त्रि० पद्मभवे । पद्मी० इ० पद्मका० इ० भा० ॥

संघतिथ: । पुं० संघानांपूरणे । बहुपूगगणसङ्घस्येति डटि० तिथुगागमविधानात्० सङ्घस्यासंख्यात्वे पिडट् ॥

संघपुष्पी । स्त्री० धन्विपुष्याम् । धातक्याम् ॥

संघर्ष: । पुं० स्पर्द्धायाम् । पराभिभवेच्छायाम् ॥ संघर्षणे ॥ हस्तसंघर्षस्तटस्थपोडाकर: । यथावृषभकलहाद्वृक्षपादभङ्ग:० ॥ वृषुसङ्घर्षे । घञ् ॥ संसर्पे ॥

संघाटिका । स्त्री० युग्मे ॥ कुट्टन्याम् ॥ जलकण्टके ॥ घ्राणे ॥

संघात: । पुं० घाते ॥ संहतौ । सङ्घे । यथा । सङ्घाता: सुप्रवृत्सर्वेकृत्यागमविदामुपदेश: ॥ धप्रसृतावयवेसमूहे ॥ श्लिष्टावयवत्वे । पञ्चभूतपरिणामे । सेन्द्रियशरीरे ॥ नरकविशेषे ॥ सम्यक्घातोऽत्र० सम्यक्घातयन्त्यत्रे- तिवा । यद्वा । संहन्यन्तेऽत्र । हन्तेर्घञ् । हनस्तोचिण्णलो: । होहन्तेरितिघ: ॥ कफे ॥

संघातपत्रिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

संघातवाद: । पुं० लोकायतिकानांनास्तिकानांवादे ॥ सयथा । धनादौचपिकेलोकेमेश्वरादिरपेक्ष्यते । प्रत्यक्षसङ्घातभेदशक्तिभि: सर्वसिद्धित: ॥ यथौषधानांसङ्घातेमादोरागोरसायनम् । तथैवभूतसङ्घातेचैतन्यमात्र्यजीवतीति ॥

सङ्कुचित: । त्रि० सङ्कुष्टे । सङ्कु

प्यतेस्म । घुषिर्विशब्दने । क्तः कृच्छ्रमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षे इट् ॥

सङ्घुष्टः । त्रि॰ सङ्कुचिते । संशब्दिते । सम्यग्घोषयाश्रये ॥ सङ्घुष्यतेस्म । घुषिर्॰ कृच्छ्रमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षे इडभावः ॥

सचलः । त्रि॰ अचलभिन्ने । अस्थिरे ॥

सचिः । स्त्री॰ शच्याम् ॥ सर्वेन्द्रियेषुसचति । षचसमवाये । सर्वधातुभ्यइन् ॥

सचिक्कणः । त्रि॰ क्लिन्ननेत्रे ॥

सचिवः । पुं॰ अमात्ये । मन्त्रिविशेषे ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाससमन्विताः प्रोक्ताइतिभेदः ॥ अथसचिवाः तेचभेदा७८ध्याये ५४८वधिश्लोकेद्रष्टव्याः । सहाये ॥ चेटे ॥ सचनम् । सच॰ । सर्वधातुभ्यइन् । सचिंवाति । वा॰ आतोनुपसर्गेकः ॥

सचिवामयः । पुं॰ विसर्परोगे ॥

सची । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

सचीनन्दनः । पुं॰ जयन्ते ॥ गौडदेशोत्पन्नकलौवैष्णवविशिष्टधर्मप्रवर्त्तके चैतन्यदेवे ॥ यथाशाकेमुनिव्योमयुगेन्दुगण्ये १४०७ पुण्ये तिथौफाल्गुनपौर्णमास्याम् । त्रैलोक्यभाग्योदयपुण्यकीर्त्तिर्देवः सचीनन्दनआविरासीत्इतिचैतन्यचन्द्रोदयनाटकम् ॥

सचेतनः । त्रि॰ सप्राणे ॥

सचेताः । त्रि॰ अव्याकुलचित्ते ॥ प्रसन्नचित्ते ॥

सचेष्टः । त्रि॰ चेष्टयासहवर्त्तमाने ॥

सच्चारा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

सच्चित् । न॰ ब्रह्मणि ॥

सच्चिदानन्दम् । न॰ ब्रह्मणि । नित्यज्ञानसुखस्वरूपे ॥ त्रि॰ साकारदेवविशेषणे ॥

सच्चिदानन्दलक्षणम् । त्रि॰ परमात्मनि ॥ सच्चिदानन्दैः॰ अनृतजडदुःखप्रतियोगिभिर्लक्ष्यते॰ विरुद्धधर्मत्यागलक्षणयाभागलक्षणयाज्ञायते॰ इतिसच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ यद्वा । सन्तोसर्वदास्थायिनौयौचिदानन्दौज्ञानानन्दौतौलक्षणंस्वरूपमस्य ॥

सच्छाकम् । न॰ आर्द्रके ॥

सजम्बालः । त्रि॰ पङ्किले । पङ्कविशिष्टे । जम्बालेनपङ्केनसहेति विग्रहः ॥

सजातिः । पुं॰ समानजातिस्त्रीपुंसयोःपुत्रे ॥ यथा । सवर्णेभ्यः सवर्णासुजायन्तेहिसजातयः । अनिन्द्येषुविवाहेषुपुत्राः सन्तानवर्द्धनाः ॥ त्रि॰ समानजातौ ॥

सजातीयः । त्रि॰ समानजातीये ॥

जातोभवोजातीयः। समानस्ये तियोगविभागात्सादेशः॥

सजूः। अ॰ सहार्थे॥

सजूः। स्त्री॰ प्रीतियुक्तायाम्। सेवायुक्तायाम्। जोषणम्॰ जुट्। जुषोप्रीतिसेवनयोः। भावेक्विप्। सहजुषायस्तेै॰ यासा॰ सजूः। बहुव्रीहौसहस्यसभावः। ससजुषोक्तः। र्वोरितिदीर्घः॥

सज्जः। त्रि॰ सन्नद्धे। वर्मिते। वद्धसन्नाहे॥ सज्जतिस्म। षस्ज गतौ। अच्॥ सज्जृते॥

सज्जनः। पुं॰ महाकुले। कुलीने। आर्ये॥ अस्यलक्षणंयथा। निजाचारग्राहिणोयेकुर्वन्तोविदस त्तमम्। पापाभिलाषरहिताः सज्जनास्तेप्रकीर्त्तिताइतिराधाक्रियायोगसारे १६ऽध्यायः॥ न॰ उपरक्षणे। सैन्यरक्षणायनियुक्तप्रहरिकादौ। गुल्मे। घट्टे॥ त्रि॰ कुलीने॥ सति। सत्त्वासौजनश्च। सज्जश्चोऽनेन॰ सत्॰ शोभनम्जन्यतेवाऽनेन। षस्जगतौ॰ जनोप्रादुर्भावेवा। ल्युट्॥ महात्मनि॥

सज्जना। स्त्री॰ पल्याणाद्यारोपणेनेभसज्जोकरणे। कल्पनायाम्॥ षस्जगतौ। ण्यन्तः ण्यासश्रन्थेतियुच्। सत्त्वसुत्त्वेनण॰ तज्जनण्त्वेनजः॥

सज्जा। स्त्री॰ वेशे। सन्नाहे। साजना॰ इ॰ भा॰ ग्रा॰॥

सज्जितः। त्रि॰ वशीकृते। भूषिते। कृतसज्जे॥ वर्मिते। सन्नद्धे॥ षस्ज॰। क्तः॥

सञ्चः। पुं॰ पुस्तकलेखनार्थपत्रचये। सांची॰ इ॰ भा॰॥ यथा। श्रीताडीपत्रजेसञ्चे समेपत्रसुसञ्चिते। त्रिचित्रकंविपार्श्वेचचर्मणासम्पुटीकृते। रक्तेनसाथकृष्णेनमूर्द्धन्याववेष्टितेनच। दृढसूत्रसुबन्धेनएवंविधकृतेनच॥ यस्तुशास्त्रसाहस्रीसंहितामुपलिखयेत्। ददातिचाभियुक्तायसयातिपरमांगतिमितिदेवीपुराणेविद्यादानमाहात्म्यफलनामाध्यायः॥

सञ्चत् पुं॰ प्रतारके॥

सञ्चयः। पुं॰ समूहे। निवहे॥ सञ्चीयते। चिञ्॰। एरच्॥

सञ्चयनम्। न॰ सञ्चये॥

संचयी। त्रि॰ संचयशीले। सङ्ग्रहकर्त्तरि॥ सञ्चयोऽस्यास्ति। इनिः॥ संचयीनावसीदतिॆ॥

संचरः। पुं॰ सेतौ। मार्गे॥ देहे॥ संचरत्यनेन। गोचरसंचरेति साधुः॥

संचलनम्। न॰ कम्पने॥

संचाय्यः। पुं॰ क्रतौ। यज्ञे॥ सं

चीयतेऽसौ । सम्पूर्वाच्चिनोतेः॰ क्ततीकुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति य्य द्दाय्येनिपात्यते ॥

सञ्चारः । पुं॰ निर्गमे ॥ सञ्चरण म्॰ सञ्चरन्त्यनेनवा । चरगतौ । घञ् ॥ गमने ॥ यथा । सञ्चारो निगमान्तवीथिषु चिरं ॥ अकुतो भयसञ्चाराः प्रजाराजनिधार्मिके॰ दूतिच ॥

संचारजीवी । त्रि॰ शरणार्थिनि ॥

संचारिका । स्त्री॰ युगले ॥ कुट्टन्याम् । दूत्याम् ॥ घ्राणे ॥ संच रति॰ संचारयतिवा । चर॰ । ण्वुल ॥

संचारिणी । स्त्री॰ गोधापद्याम् ॥ संचरणशीलायाम् ॥

संचारी । पुं॰ धूपे ॥ वायौ ॥ भावविशेषे ॥

संचारित : । त्रि॰ संवाहिते ॥

संचाली । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ यथा । संचालीप्रोच्यतेगुञ्जासाति स्त्रीरूपकं भवेत् ॥

संचित : । त्रि॰ रचिते ॥ संभृते । सम्पादिते ॥ भाविदेहारम्भके कर्मविशेषे ॥

संचितकर्म । न॰ ज्ञानोत्पत्तेः प्रागुत्पन्नं॰ अनारब्धफलकर्मणि ॥ संचितं चतत्कर्म च ॥

संचिका । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् । मूषीकपर्ण्याम् ॥

संचिन्तित : । त्रि॰ सङ्कल्पेनकृते ॥

संचिन्वान : । त्रि॰ संचयं कुर्वाणे ॥ संचिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तकम् । व्याघ्रोवैारणमासाद्यमृत्युरादायगच्छति ॥

संचेय : । त्रि॰ संचयनीये । संचेतव्ये ॥

सञ्छन्न : । त्रि॰ आच्छादिते ॥

सञ्ज : । पुं॰ विधौ । ब्रह्मणि ॥ रुद्रे । शिवे ।

सञ्जनन : । त्रि॰ उत्पादके ।

सञ्जय : । त्रि॰ रागद्वेषादिदोषाणां सम्यक्जेतरि ।

सञ्जवनम् । न॰ अन्योन्याभिमुखशालाचतुष्टयगृहे । चतुःशाले ॥ सञ्जवन्त्यत्र । जुगतौ सौत्रः । अधिकरणे ल्युट् ॥

सञ्जा । स्त्री॰ अजायाम् । छाग्याम् ।

संज्ञित : । त्रि॰ संलग्ने । सञ्जयन्तात्क्त : ।

सञ्जिहान : । त्रि॰ परित्यजति ।

सञ्जीवनम् । न॰ सञ्जानेसम्यक्प्रकारेणप्राणधारणे ॥

सञ्जीवनी । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे अमृतस्रवायाम् । रुदन्तिकायाम् यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । उच्चर्क्षे वगतश्चन्द्रोऽत्यचौथरविगुरुः । सञ्जीवनीसमाख्योयंमृत्युयोगाप

हारकः ॥

संज्ञम् । न० पीतकाष्ठे ॥ त्रि० सम्यग्जानुके । संहतजानुके ॥ संज्ञावति ॥

संज्ञपनम् । न० मारणे ॥ मारणतोषणनिशामनेषुज्ञा । ज्ञपमिच्चेतिवा । भावेल्युट् ॥

संज्ञप्तिः । स्त्री० मारणे ॥ विज्ञप्तौ ॥

संज्ञा । स्त्री० नामनि ॥ ययाप्रत्याय्यतेसासंज्ञेतिमहाभाष्यम् । पर्यायमितियावत् । साचसंज्ञिनं बोधयति ॥ गायत्र्याम् ॥ चेतनायाम् । बुद्धौ । रवियोषिति ॥ हस्ताद्यैरर्थसूचनायाम् ॥ संज्ञानम् । ज्ञानाववोधने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ सम्यक्ज्ञायतेइति कर्मणिवाङ् ॥ सङ्केते ॥

संज्ञास्कन्धः । पुं० नामप्रपञ्चे । देवदत्तादिनामधेये ॥ सविकल्पके ॥ सविकल्पप्रत्ययः० संज्ञासंसर्गयोग्यप्रतिभासः । यथा । डित्थः० कुण्डली० गौरः० ब्राह्मणोगच्छतीत्येवंजातीयकइतिमाधवस्मृतिमिश्राः । सविकल्पप्रत्ययइत्यनेन० विज्ञानस्कन्धोनिर्विकल्पइतिभेदः स्कन्धयोर्ध्वनितइतिकल्पतरुः । गौरश्वइत्यादिशब्दसञ्जल्पितप्रत्ययइत्यानन्दगिरयः । गौरश्वइत्यादिशब्दादिविशिष्टवस्तुविषयकसविकल्पप्रत्ययइतिवृत्तिकाराः ॥

संज्ञी । त्रि० संज्ञावति ॥ संज्ञयायः प्रतीयतेससंज्ञीतिमहाभाष्यकृत् । संज्ञास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

संज्ञुः । त्रि० संहतजानुके ॥ संहतेसंलग्नेजानुनीयस्य । प्रसम्भ्यांजानुनोर्ज्ञुः ॥

संज्वरः । पुं० अग्निजतापे । सन्तापे ॥ संज्वरयति । ज्वररोगे । ण्यन्तात् पचाद्यच् ॥

सटम् । न० व्रतिनः शिखायाम्-

सटा । स्त्री० । जटायाम् ॥ यथा । जटाजटिर्जटीजूटे जुटकस्तुसटेसटा । कोटीरंजूटकंहस्तंशिखायांव्रतिनामपीतिशब्दरत्नावली ॥ सटति । षटअवयवे । अच् ॥ केसरे ॥

सटाङ्कः । पुं० सिंहे ॥ व्रतिनि ॥ सटाचङ्कश्चिह्नंयस्यसः ॥

सटिः ।
सटिका । स्त्री० } शठ्याम् । गन्धपलाश्याम् । वनआर्द्रा० अम्लहरिद्रा० इ० गौ० भा० प्र० ॥
सटी ।

सणः । पुं० शणे ॥

सण्डिशः । पुं० सन्दंशे ॥

सण्डीनम् । न० खगगतिक्रियायाम् । पक्षिणोवृक्षाड्डीपतने ॥

सङ्कतडयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । नपुंसके भावे क्तः । स्वादयश्चोदितइत्यादित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ सण्डीनं सम्यक्पतनमिति महाभारतम् ॥

सण्डीनडीनम् । न॰ खगानां शोभनगमनमात्रे ॥

सण्डीनोड्डीनम् । न॰ खगानां शोभने॰ ऊर्द्ध्वगमने ॥

सत् । अ॰ आदरे ॥ आदरानादरयोः सदसतीति निपातसंज्ञा ॥

सत् । न॰ सत्ये । सद् स्थायिनि । अनृतशून्यव्याहृते । बाधाभावोपलक्षितस्वरूपसत्तात्मके । सत्स्वभावे वेदान्तसिद्धपरमेश्वरे । कालत्रयाबाध्ये ब्रह्मणि ॥ यद्विषया बुद्धिर्न व्यभिचरति॰ तत्सदिति भाष्यम् ॥ त्रि॰ सत्ये । भावत्याश्रये ॥ साधौ । नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनसम्पन्ने मुमुक्षौ । शिष्टे । वेदोक्तकारिणि वेदशास्त्रानुसारेणवर्त्तमाने । धीरे ॥ मान्ये ॥ प्रशस्ते ॥ धार्म्मिके ॥ विद्यमाने । अस्तीति विधिमुखेन प्रतीयमाने ॥ यत्सम्बन्धितया यद्विद्यते॰ तत् तत्सदित्युच्यते ॥ व्यक्ते । विधिमुखेनप्रमाणस्य विषये ॥ कर्म्मणि गुणदोषापनोदनसमर्थे ॥ पृथिव्यप्तेजसु ॥ सद्भावे साधुभावेचसदित्येतत्प्रयुज्यते । प्रशस्ते कर्म्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते । कर्म्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ अस्ति । अस भुवि । लट अप्रादेशः । श्नसोरल्लोपः । सत्ताशालिनि । अस्तितामात्रवस्तुनि ॥ शान्ते ॥ अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मास्तित्त्वविदि ॥ आविद्यातोऽज्ञातु मिष्टोऽज्ञ यमानोऽथविस्मृतः । समर्थे तस्मिन्सद्भूत एवं सत्ये न बहुधोच्यते ॥

सततम् । अ॰ सर्व्वदार्थे निरन्तरे

सततम् । न॰ अनारते । अश्रान्ते । सन्तते । सन्तन्यते स्म । तनु विस्तारे । क्तः । अनुदात्तोपदेशेति नलोपः । समो वाहिततयोरिति पक्षे समो मलोपः ॥ क्रियान्तरैरव्यवधानमस्यार्थः । क्रियाविशेषणत्वस्य क्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणे तु त्रिलिङ्गम् ॥ पुं॰ विषमज्वरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अहोरात्रे सततको द्वौ कालावनुवर्त्तते । द्वौ कालौ॰ अन्येककालं द्वावेककालमायतो दे षाशामहोरात्रे प्रत्यकं द्वौ प्रकोपकालौ ॥

सततगः । पुं॰ वायौ ॥ त्रि॰ सर्व्वदागमनशीले ॥ सततं गच्छति । गम्॰ । डः ॥

सततविमुक्त : । त्रि० सर्वदैवमुक्ते० नकदाचिदपिवद्धे ॥

सततयायी । त्रि० सदाविनश्वरे ॥

सततोत्थित : । त्रि० निरन्तरमुद्युक्ते ॥ सततमुत्थित : ॥

सतत्त्वम् । न० स्वभावे । याथात्म्ये ॥ त्रि० तत्त्वेनसहिते ॥ तत्त्वेनवास्तवरूपेणसहवर्त्ततेइति ॥

सतर्क : । त्रि० सभये । तर्केणसहवर्त्तमाने ॥

सती । स्त्री० दाक्षायण्याम् । उमायाम् ॥ साध्व्याम् । पतिव्रतायाम् ॥ साश्विल्याम् ॥ विद्यमानायाम् ॥ सौराष्ट्रमृदि ॥ प्रमाणान्तरवाधायोग्यायाम् ॥ इयं सत्यपत्नी । यथा । सत्यपत्नीसतीमुक्तै : पूजितात्रगतीप्रिया । ययाविनाभवेल्लोकोवंधुतारहित : सदा ॥ यत्रसत्यमशक्तिर्नास्ति० तत्राविश्वासात्० मनुष्य: स्नेहंनकरोति० इतिवन्धुतारहितोभवतीतियुक्तमेव ॥ प्रतिष्ठाच्छन्द : प्रभेदे ॥ नागसती ॥ यथा । सुरपितवपदम् । नमतिसाननुसती ॥ अस्ति० एकस्मिन्पत्यौ । अस० । शतृ । श्नसोरल्लोप : । उगित्वान्ङीप् ॥

सतीन : । पुं० वंशे । कलाये । वायौ ॥

सतीनक : । पुं० वंशे ॥ कलाये । खण्डिके । मटरइ० भा० प्र० ॥ कलायस्त्रिपुट : प्रोक्त : सतीनोवर्त्तुलोमत : इतिव्याडि : ॥ सतिजीवेद्गृह : प्रभु : । संज्ञायामितिसमास : । हलदन्तादित्यलुक् ॥ सतीनंवायुंकरोति । अन्येभ्योपीतिड : ॥

सतीर्थ्य : । पुं० परस्परमेकगुरो : शिष्ये । सहाध्यायिनि । समानेतीर्थेगुरौवसति । समानतीर्थेवासीतियत् । तीर्थेये० इतिसमानस्यस : ॥

सतील : । पुं० सतीने ॥ वंशे० इ० मुद्राङ्कितासारावली ॥

सतीलक : । पुं० सतीनके । मटरइ० भा० प्र० कलाये ॥ तिलेन० तिलवत्कृष्णवर्णचिह्नेनसहवर्त्तते० इतिसतील : । निपातनादिकारस्यदीर्घ : । स्वार्थेक : ॥

सतीला । स्त्री० कलायविशेषे । निखण्डिकायाम् । त्रिपुटे ॥

सतुषम् । न० तुषयुक्तसस्ये । धान्ये ॥ यथा । सस्यं च विगतंप्राहु : सतुषं धान्यमुच्यते आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतम् ॥

सतूर्य्य : । त्रि० वादित्रसहिते । तूर्य्यै : तूर्यघोषै : सहित : ।

सतृट् । त्रि० तृष्णायुक्ते । तृषिते ॥

सत्कदम्ब: । पुं० व्रजभुवि । कदम्बे ।

सत्कर्म्म । न० वेदविहितक्रियायाम् ॥ सत्कर्मयोग्योनजनोनैवाप : शौचकारणम् । यस्मिन्ननुदितेतस्मिन्नमे देवायभास्वते । इतिविष्णुपुराणम् ॥

सत्काञ्चनार : पुं० रक्तकाञ्चने ॥

सत्काण्ड : पुं० चिल्ले ॥

सत्कार : । पुं० श्रद्धातिशये ॥ साधुरयंतपस्वीब्राह्मणइत्थेवंक्रियमाणायांस्तुतौ ॥ कौमुद्यादिषु ॥ यथा । तस्मादेता : सदापूज्या : भूषणाच्छादनाशनै : । भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुचेति । एता : ० नार्य : । पूजायाम् ।

सत्कृत : । त्रि० कृतसत्कारे । पूजिते ॥ आदृते ।

सत्कृति : । स्त्री० सत्क्रियायाम् । सत्कारे ॥

सत्क्रिया । स्त्री० सत्कारे । आदरस्यक्रियायाम् ॥ सदाचारादिक्रियायाम् । संस्क्रियायाम् ॥

सत्तम : । त्रि० पूज्यतमे । साधीयसि । इत्तमे । अतिशोभने । अयमेषामतिशयेनसन् । अतिशायनेतमबिष्ठनावितितमप् ॥

सत्ता । स्त्री० सजातीयविजातीयस्वगतभेदरहितानुभूतौ । विद्यमानतायाम् । साधुतायाम् । जातिविशेषे । इतिभाषापरिच्छेद : ॥ भावेतल् ॥

सत्तामात्रम् । त्रि० केवलपरमार्थसत्स्वरूपे ॥

सत्य : । पुं० श्रीरामे । दशमुखान्तके ॥ विष्णौ । यथा । औत्तमेप्यन्तरेदेवा : सत्यै : सहस्रधोत्तमे । सत्यायामभवत्सत्य : सत्यरूपोजनार्द्दन इतिकौर्मे ४८ ऽध्याय : ॥ अश्वत्थवृक्षे । नान्दीमुखश्राद्धदेवे ॥ यथा । इष्टिश्राद्धेक्रतुर्दक्ष : ० सत्योनान्दीमुखे वसु : । नैमित्तिकेकालकामौ० काम्येचधुरिलोचनाविति ॥ तपोलोकादूर्द्ध्वतमेलोके । सत्यलोके ॥ यथोक्तं मृगेन्द्रसंहितायाम् । तत : सत्याभिध : स्थानंसत्यलोक : स्वयम्भुव : । कामातिशयसम्पन्न : कोटयोनवसप्तच । सावित्रीमूर्त्तिमत्यास्ते यत्रवेदाश्वसानुगा : ॥ ततस्तपोलोकानन्तरम्० सत्यैकरुचित्वात्० प्रमकस्याधिपतत्वब्रह्मण : स्थानम्० इत्यर्थ : ॥ न० कृतयुगे ॥ शपथे ॥ यथोक्तं श्रीमहानिर्वाणे । सत्यंब्रवीमिसच्छल्प्यस्पृष्टाकौलंगुरुंद्विजम् । गङ्गातोयंदेवमूर्त्तिंकुलशास्त्रंकुलामृतम् । देवीनिर्माल्यमथवाकथनं शपथोभवेत् । तथानृतंवदन्मर्त्य : कल्पान्तंनरकंव्रजेत् ॥ अपापजनिकार्याणांत्यागेवाग्रहणेपिवा । तत्कार्यंसर्वथामर्त्यै : स्वीकृत

प्रदर्शयन् ॥ स्वीकारोऽङ्गुलिनाच्छ
दूर्ध्वं तुपन्नमेकमभोजनैः । अमेध्य
पितृमुण्डघ्यशादृशाहं कणाशनैः
॥ कुलधर्मोऽपि सत्येन विधिना चेन्न
सेवितः । मेध्याय श्रेयसे न स्यात्
कौलिपापाय केवलम् ॥ इ ट ॥ स
त्ये । अव्यभिचारिणि । अनृतवि
रोधिनि यथा दृष्टार्थभाषणे । प्र
माणैनावबुद्धस्यार्थस्य तथैवभाष
णे । यथा च । यथा तिष्ठन्ति पुण्यानि
सत्यमाश्रित्य पार्वति । तथाऽनृ
तं समाश्रित्य पातकान्यखिलान्यपि
॥ अतः सत्यविहीनस्य सर्वपापा
श्रयस्य च । ताडनादृदमनाद्राजन
पापार्हः शिवाज्ञया ॥ अस्य लक्ष
णमुक्तं पाद्मे क्रियायोगसारे । यथा
र्थकथनं यच्च सर्वलोकसुखप्रदम् ॥
तत् सत्यमिति विज्ञेयं न सत्यं तद्वि
पर्ययमिति ॥ तस्याकारा उक्ता म
हाभारते राजधर्मे यथा । सत्यञ्च स
मता चैव दमश्चैव न संशयः । अम
त्सर्य्यं क्षमा चैव ह्रीस्तितिक्षानसूय
ता ॥ त्यागो ध्यानमथार्य्यत्वं धृति
श्च सततं दया । अहिंसा चैव राजे
न्द्र सत्याकारास्त्रयोदशेति ॥ सत्य
प्रशंसा यथा । नहि सत्यात् परो ध
र्म्मो नानृतात् पातकं परम् । नहि मा
तुः परो बन्धुर्न गुरुर्मन्त्रदात् प
रः ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ अपि च

सत्यः

महानिर्वाणतन्त्रे । प्रकटेऽन्तकाले
देवि सर्वे धर्मा हि दुर्बलाः । स्थास्य
त्येकं सत्यमात्रं तस्मात् सत्यमयो भवे
त् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्य यत्कर्म कु
रुते नरः । तदेव सफलं कर्म सत्यं
जानीहि सुव्रते ॥ नहि सत्यात् प
रो धर्मो न पापमनृतात् परम् । तस्मा
त् सर्वात्मना मर्त्यः सत्यमेकं समाश्र
येत् ॥ सत्यहीना वृथा पूजा सत्य
हीनो वृथा जपः । सत्यहीनं तपो
व्यर्थमूषरे वपनं यथा ॥ सत्यरूपं प
रं ब्रह्म सत्यं हि परमं तपः । सत्य
मूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात्
परतरं न हि ॥ अत एव मया प्रोक्तं
दुष्कृतप्रबले कलौ । कुलाचारोऽपि
सत्येन कर्त्तव्यो गुप्तभावतः ॥ गो
पनाद्धीयते सत्यं न गुप्तिरनृतं वि-
ना । तस्मात् प्रकाशतः कुर्य्यात्
कौलिकः कुलसाधनम् । कुल
धर्मस्य गुप्त्यर्थं नानृतं तस्मात् जुगुप्
सितम् । यदुक्तं कुलतन्त्रे पुनर्भस्तं
प्रबले कलौ ॥ कृते धर्मश्चतुष्पाद
स्त्रेतायां पादहीनकः । द्विपादो
द्वापरे देवि पादमात्रं कलौ युगे ॥ त
त्रापि सत्यं बलवत् तपः स्वच्छं दया
पि च । सत्यपादे कलौ देवि धर्मलोपः
प्रजायते ॥ तस्मात् सत्यं समाश्रि
त्य सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ कुलाचा
रं विना यत्र नास्त्युपायः कुलेश्वरि

। तदाऽनृतप्रवेशश्चेत्कुतोनिश्चय संभवेत् । इति ॥ अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेकं विशिष्यते ॥ अनृतभाषणादुरवाग्व्यापारनिषेधि अनर्थाननुबन्धियथाभूतार्थवचने । प्रियहितयथार्थभाषणे । अबाधिततात्पर्यविषयतत्त्वावेदकेवेदाख्ये प्रमाणे ॥ तदुपजीविनि पुराणादौ । प्रमाणमूलेऽबाधितार्थे वाक्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ भूतपञ्चके ॥ सच्छब्देन पृथिव्यप्तेजांसि त्यशब्देन वाय्वाकाशौ । सच्च त्यच्च अनयोः समाहारः । स्म दर्शने । परमार्थरूपे । अद्वैतवस्तुनि परमब्रह्मणि ॥ द्वैताद्वैतयोः प्रमाणभूतवेदप्रतिपाद्यत्वात् कस्य सत्यत्वं कस्यासत्यत्वमित्याकाङ्क्षायामाहाचार्यः अद्वैतमेव सत्यं तस्मिन् द्वैतं न सत्यमध्यस्तम् । रजतमिव शुक्तिकायाम् मृगतृष्णायामिवोदकस्फुरणम् । आरोपितं यदिदम् अद्वैतवस्त्ववस्तुनि द्वैते । युक्तं नैव तदाध्यात् सत्ये अध्यासो भवत्यसत्यानाम् ॥ यद्यारोपणमुभयोः स्वरातिरिक्तस्य कस्यचिद्भावः । आरोपणं न शून्ये तस्मात् द्वैतसत्यताया

द्याः ॥ पश्चाद्यद्वैतं श्रुतिरेव प्रमाणमित्याह । प्रत्यक्षाद्यनवगतं श्रुत्या प्रतिपादनीयमद्वैतम् । द्वैतं न प्रतिपाद्यम् तत्स्वयमेव लोकसिद्धत्वात् ॥ ५४ ॥ इति । भूतपञ्चके । सच्छब्देन पृथिव्यप्तेजांसि त्यशब्देन वाय्वाकाशौ । सच्च त्यच्च सत्यमिति व्याख्यानात् ॥ व्यक्ताव्यक्ततः पूर्वं मूर्तममप्येकरूपकम् । सत्त्वमनिर्वाच्यं च सत्यं तद्वस्तु कथ्यते ॥ त्रि॰ तथ्यवति ॥ अबाध्ये ॥ सति सत्सु वा साधुः तत्र साधुरिति यत् ॥ पारमार्थिके यथा । सत्यस्य सत्यः परमेश्वरः । सत्यस्य भूतपञ्चकस्य सत्यः पारमार्थिको नाप्यबाध्यमानरूपः ॥

सत्यकामः । पुं॰ जाबालर्षौ ॥ ईश्वरे ॥ सत्याः अवितथाः कामा यस्य सः ॥

सत्यगङ्गा । स्त्री॰ कामरूपदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥

सत्यंकरः । पुं॰ अवश्यमयैतत्कर्त्तव्यमिति सत्यकरणे । सत्यापने ॥ सत्यस्य करणम् । भावे अच् । कारे सत्यागदस्येति मुम् । सत्यकरणे ॥

सत्यंकारकृतः । त्रि॰ अवश्यमयैतत्कर्त्तव्यमिति सत्यंकृत्वा गृहीते यं तस्मिन् । बयाना॰ साङ्ग॰ भा॰ प्र॰ ॥

सत्यतपाः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

सत्यधृतिः । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ त्रि॰ च वितथधैर्ये ॥ सत्याऽवितथविषया धृतिर्यस्य ॥

सत्यनारायणः । पुं॰ स्कन्दपुराणप्रसिद्धदेवताविशेषइतिकश्चित् ॥

सत्यपरः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सत्यंपरंश्रेष्ठंप्राप्तिसाधनंयस्मिन्सः ॥

सत्यफलः । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥

सत्यभामा । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्याष्टमहिष्यन्तर्गतमहिषीविशेषे ॥ दुर्गायाम् ॥

सत्यभारतः । पुं॰ कृष्णद्वैपायने । वेदव्यासे

सत्यम् । अ॰ अङ्गीकारे ॥ प्रश्ने ॥ अभ्युपगमे ॥ प्रतिषेधे ॥ सत्ये ॥

सत्यम्भरा । स्त्री॰ प्रचद्वीपस्थमहत्यां नद्याम् ॥

सत्ययज्ञः । पुं॰ पौलुषिनाम्निमुनिविशेषे ॥

सत्ययुगम् । न॰ चतुर्युगानांप्रथमयुगे । कृते ॥ यथा । कृतंसत्ययुगंत्रेताम्नायौ॰ द्वापरयज्ञियौ । कलिर्भारकःकर्मयुगमितित्रिकाण्डशेषः ॥

सत्ययोनिः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सत्यस्यभूतपञ्चकस्ययोनिःकारणम् ॥

सत्ययौवनः । पुं॰ विद्याधरे ॥

सत्यरतः । पुं॰ सत्यव्रतराजपुत्रे ॥ व्यासे ॥ त्रि॰ सत्यवाचि ॥ सत्येरतः ॥

सत्यलोकः । पुं॰ सप्तलोकान्तर्गतलोकविशेषे ॥ यथा । षड्गुणेनतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्रब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ जनलोकापेक्षयैवषड्गुणेन । द्वादशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकान्नश्वरंसत्यलोकः । अपुनर्मारकाः॰ पुनर्मृत्युशून्याः ॥

सत्यवर्चाः । पुं॰ ऋषौ ॥ त्रि॰ सत्यवादिनि ॥

सत्यवान् । पुं॰ नृपान्तरे ॥ त्रि॰ सत्यवाचि ॥ सत्यमस्त्यस्मिन् मतुप् । मादुपधायाश्चेतिमतो मस्य वः ॥

सत्यवती । स्त्री॰ व्यासमातरि । काल्याम् ॥ नारदस्यपत्न्याम् ॥ ऋचीकमुनेर्भार्यायाम् ॥ सत्यवाग्विशिष्टायाम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

सत्यवतीसुतः । पुं॰ व्यासे ॥

सत्यवाक् । पुं॰ ऋषौ ॥ काके ॥ त्रि॰ सत्यवादिनि ॥ सत्यावागस्य ॥

सत्यवाक्यः । पुं॰ भगवतीपुराणप्रसिद्धे मुनिविशेषे ॥ त्रि॰ सर्वास्ववस्थास्वपिसत्यवचने ॥ सत्यंवाक्यमस्य

सत्यवादी । त्रि॰ यथार्थवक्तरि । सत्योद्ये ॥

सत्यवृत्त : । त्रि॰ अकपटचरिते ॥

सत्यव्रत : । पुं॰ ईश्वरे ॥ सत्यं व्रतं सङ्कल्पोऽस्य ॥ सूर्य्यवंशीयस्य त्र्य्यारुणस्यात्मजे राजर्षिविशेषे । योऽसौ त्रिशङ्कुसंज्ञामवाप ॥ त्रि॰ सत्यसङ्कल्पे ॥

सत्यसङ्कल्प : । त्रि॰ अमोघवाञ्छिते । ईश्वरे ॥ सत्या : सङ्कल्पा यस्य

सत्यसङ्गर : । पुं॰ विश्विरसि । श्रीदे । कुवेरे ॥ कूटास्त्रवर्ज्जितेशूरायुद्धे ॥ त्रि॰ सत्यप्रतिज्ञे ॥

सत्यसन्ध : । पुं॰ कैकयीतनये । भरते । जनमेजये ॥ त्रि॰ सत्यप्रतिज्ञे ॥ सत्या सन्धा प्रतिज्ञा यस्य ॥

सत्यसन्धा । स्त्री॰ द्रौपद्याम् ॥

सत्या । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ जनकात्मजायाम् । सीतायाम् ॥ व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ सत्यभामायाम् ॥ विनापिप्रत्ययंमित्युत्तरपदलोप: ॥ सत्यभाषिण्याम् ॥ अविनाशिन्यां ॥

सत्याकृति : । स्त्री॰ सत्यापने । मयैतद्वश्यंकर्त्तव्यमितितथ्यकरणे । सत्यक्रिया॰ साडू॰ भा॰ प्रसिद्धनियमे ॥ सत्यस्यकरणं । स्त्रियांक्तिन् । सत्यादशपथे॰ इतिडाच् ॥

सत्याग्नि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ चूडाकर्माग्नौ ॥

सत्यानृतम् । न॰ वाणिज्ये ॥ सत्यसहितमनृतम् । शाकपार्थिवादि: ॥

सत्यापनम् । न॰ सत्यङ्कारे । सत्याकृतौ ॥ सत्यस्यकरणम् । सत्यापपाशेतिणिजापुकौ । भावेल्युट् ॥

सत्योद्यम् । न॰ सत्यवद्ये । सत्यस्यवदने ॥ वद : सुपिक्यप्चेतिक्यप् ॥

सत्त्रम् । न॰ क्रतौ । यज्ञे ॥ सदादाने ॥ आच्छादने ॥ अरण्ये ॥ कैतवे ॥ यज्ञविशेषे । गवायनादिक्रतुविशेषे ॥ यत्रयजमानाएवसमानाऋत्विगादिरूपेण॰ कर्म्मकुर्वन्ति॰ तस्मिन्यज्ञे सदक्षिणे सततान्नदाने ॥ धने ॥ गृहे ॥ कर्म्मणि ॥ सीदन्त्यत्राऽनेनवा । षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु । ष्ट्रन् ॥ गृधुवीत्यादिनाबोच : ॥ सत : साधून्त्रायतेवा । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गेकइतिक : । नपुंसकत्वात्सत्त्रमिति ॥

सत्त्रम् । अ॰ सहार्थे ॥ सद्‌त्रायते । त्रैङ्पालने । अम् । यरोह्वित्वम् ॥

सत्त्रशाला । स्त्री॰ प्रतिश्रये । अन्नदानाद्युद्वसिते ॥

सत्त्रा । अ॰ सहार्थे ॥ सत्त्राकलतैगीर्हस्याम् ॥ सद्‌त्रायते । त्रैङ्॰ । क्विप् ॥

सत्त्राजित् । पुं॰ कृष्णस्यश्वशुरे ॥

सत्त्रायणम् । न० बहुयजमानके वैदिककर्म्मणि ॥

सत्त्रिः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ अब्दे । मेघे ॥ त्रि० जयशीले ॥

सत्त्रिजातकम् । न० व्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । मांसं बहुघृते भृष्टं सिक्त्वा चोष्णाम्बुना मुहुः । जीरकाद्यैः समायुक्तं परिशुष्कं तदुच्यते ॥ तदेव घृततक्राढ्यं प्रदिग्धं सत्त्रिजातकम् ॥

सत्त्री । पुं० गृहपतौ । सदान्नादिदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ नाशौचं सत्त्रिणां सत्रे० नकारूणां स्वकर्म्मणि ॥ ऋत्विजि ॥ सत्त्रं० यज्ञस्तत्त्वमस्यास्ति । अत इनिठनाविति इनिः ॥

सत्त्वः । पुं० न० जन्तौ ॥ न० प्रकृतेर्गुणविशेषे । प्रीत्यात्मके सत्त्वगुणे ॥ ये तु प्रीतिर्न दुःखाभावादतिरिच्यते० एवं दुःखमपि न प्रीत्यभावादन्यदिति मन्यन्ते० तान् प्रत्यात्मग्रहणम् । नेतरेतराभावाः सुखादयः० अपि तु भावाः० आत्मशब्दस्य भाववचनत्वात्० प्रीतिरात्मा भावो येषां ते प्रीत्यात्मानः । भावरूपता चैषां गुणानामनुभवसिद्धा० परस्पराभावात्मकत्वे तु परस्पराश्रयापत्तेरेकस्याप्यसिद्धेरुभयासिद्धिरिति भावः । सत्त्वं लघु प्रकाशकमिष्टं साङ्ख्याचार्य्यैः । यत् सुखहेतुस्तत् सुखात्मकं सत्त्वम् ॥ चेतोधर्म्मविशेषे ॥ यस्मिन् सति न कुतश्चिद्भयमुत्पद्यते न कस्यामप्यवस्थायाम् विषादः समुपजायते तत् सत्त्वमिति व्याख्यातारः । तथाहि । एकाकिनी वनवासिन्यराजलक्षणनीतिशास्त्रः । सत्त्वोच्छ्रिते मृगपतौ० राजेति गिरः परिणमन्ति ॥ पिशाचादौ ॥ बले । पराक्रमे ॥ द्रव्ये ॥ स्वभावे ॥ आत्मत्वे ॥ व्यवसाये ॥ असुषु । प्राणेषु ॥ चित्ते ॥ रसे ॥ आयुषि ॥ धने । वित्ते ॥ यथा । अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् । सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः इति ॥ जीवात्मनि ॥ अन्तःकरणे ॥ निर्विकारमनसि ॥ यथा । व्यसनेऽभ्युदये वापि यद्विकारे सदा मनः । तत् तु सत्त्वमिति प्रोक्तमिति ॥ उत्साहशक्तौ ॥ चित्तधैर्य्ये ॥ सतो भावः । तस्य भावस्त्वतलौ । सीदन्त्यस्मिन् गुणाद्याः । षद्लृ० । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति त्वन् ॥

सत्त्वतनुः । पुं० वासुदेवे ॥

सत्त्वरम् । न० शीघ्रे । अविलम्बिते ॥ त्रि० तद्वति ॥ सह त्वरया वर्त्तते । सहस्य सः ॥ अविलम्बितक्रियाविशेषणत्वाद्द्रव्ये वर्त्तमानं क्लीवम् । द्रव्ये तु त्रिलिङ्गं ॥

सत्त्वविशालः । पुं० भुवः प्रभृतिस

स्यात्तेलोके ॥ त्रि॰ सत्त्वबहुले । ऊर्द्धंसत्त्वविशाल:॥ सत्त्वेनविशाल :॥

सत्त्वसंशुद्धि : । स्त्री॰ अन्त : करणस्य निर्मलतायाम् । श्रवणादिपरिपाकेणान्त : करणस्यासम्भावनाविपरीतभावनादिमलराहित्ये सम्यक्शुद्धि : संशुद्धि : सत्त्वस्यसंशुद्धि : । तस्या : सम्यक्त्वाभगवत्तत्त्वस्फूर्त्तियोग्यता ॥

सत्त्वसङ्क्षय : । पुं॰ चित्तभङ्गे ॥ प्रारब्धकार्यासिद्ध्यादिविषाद : सत्त्वसङ्क्षय :॥

सत्त्वसमाविष्ट : । त्रि॰ सत्त्वेनआत्मना॰ आत्मविवेकज्ञानेहेतुनाचित्तगतेनातिशयेन॰ सम्यग्ज्ञानप्रतिबन्धकरजस्तमोमलराहित्येन॰ आसमन्तात्फलाव्यभिचारेण॰ आविष्टे व्याप्ते ॥

सत्त्वसम्पन्न : । त्रि॰ सद्भावापन्ने ॥

सत्त्वस्थ : । त्रि॰ सत्त्ववृत्तिप्रधाने ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ सत्त्वं सत्त्वगुणं प्रकाशात्मकमधितिष्ठतिपालनोपाधितयाविष्णुरूपेणेतिसत्त्वस्थोविष्णु : । यद्वासत्त्वेषुसर्वप्राणिषुजीवरूपेणान्तर्यामिरूपेणचतिष्ठतीतिसत्त्वस्थ : । छा॰ । सुपिस्थइतिक : ॥

सत्पथम् । न॰ संवर्त्तिकायाम् ॥

सत्पथ : । पुं॰ अर्चितेऽध्वनि ॥ सं

स्मासौपन्याश्च । सन्महदितितत्पुरुष : । समासान्तष्टच् ॥

सत्पुत्र : । पुं॰ सद्पत्ये ॥ सत्पुत्रेणातुजातेनयोपिविद्वियथयो । पुन्नाम्नोनरकात्त्रात : सतेनसुमहात्मना ॥

सत्पुरुष : । पुं॰ पूज्यमानपुरुषे ॥

सत्प्रतिग्रह : । पुं॰ साधुजनदत्तद्रव्यग्रहणे ॥ सद्भ्य : साधुभ्य : प्रतिग्रहोदानग्रहणम् । यथा । सप्तवित्तागमाधर्म्यादायोलाभ : क्रियोजय : । प्रयोग : कर्मयोगश्चसत्प्रतिग्रहएवचेतिमनु : ॥

सत्प्रतिपक्ष : । पुं॰ तुल्यव्यक्तौ । प्रतियोगिनि ॥ न्यायमते॰ साध्याभावसाधकंहेत्वन्तरंयस्यतस्मिन् ॥ यथा । शब्दोनित्य : श्रवणत्वात् शब्दवत् । शब्दोऽनित्य : कार्यत्वाद्घटवदिति ॥ यद्वा । ह्रदोवह्निमान्धूमात्॰ ह्रदत्वाद्दोवह्न्यभावव्याप्यवदह्रदादिरिति ॥

सत्फल : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ शोभनफलवतिवृक्षे ॥

सत्सङ्ग : । पुं॰ साधुसङ्गमे । सधर्म्मवर्त्तिजनसमागमे । यथोक्तंकुलार्णवे । सत्सङ्गश्चविवेकश्चनिर्मलंनयनद्वयम् । यस्यनास्तिनर : सोन्ध : कथंनस्यादमार्गगइति ॥

सत्सार : । पुं॰ खादिरे । खदिरसा

रे । वृक्षविशेषे ॥

सथुत्कारम् । न० अव्यक्ते ॥ थुत्कारेणसहवर्त्तमाने ॥

सदंशकः । पुं० कर्कटे । कुलीरे । त्रि० दंशयुक्ते ॥

सदंशवदनः । पुं० कङ्कपक्षिणि । रणालङ्करणे । आमिषप्रिये ॥

सदञ्जनम् । न० कुसुमाञ्जने ॥

सदनम् । न० वेश्मनि । भवने । गृहे ॥ सीदन्त्यत्र । षद्लृ० । अधिकरणे ल्युट् ॥ तोये । जले ॥ ग्लानौ ॥ यथा । दौर्बल्यंसदनंकार्श्यंकुक्षिशूलमथारुचिमिति ॥

सद्व्ययः । त्रि० विनाशापचयोपलक्षितसर्वविकारशून्ये ॥ स चासौ अव्ययश्चेतिकर्मधारयः ॥

सदश्वः । पुं० दान्ताश्वे ॥

सदः । स्त्री० न० सभायाम् ॥ सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । असुन् ॥

सदसदात्मकम् । न० स्वरूपपररूपाभ्यांनिरूपणीयेसर्वस्मिन्जगति । जगच्चेदंव्यवहारदृष्ट्यासत्० परमार्थदर्शनेनासत् । तत्स्वरूपम् ॥ सदसतीआत्मास्वरूपंयस्यतत् ॥

सदसद्ग्रामनिर्वचनीयम् । न० अज्ञानज्ञोत्कृष्टलक्षणे ॥ नेदमसम्भवि० अज्ञानस्यसत्त्वेचिदात्मवद्बाधाभावप्रसङ्गात् । असत्त्वेच० वन्ध्यासुतादिवदपरोक्षप्रतिभासानुपपत्तेः बाध्यप्रतीत्योश्चाज्ञानेप्रसिद्धत्वाद्युक्तंतस्यानिर्वचनीयत्वम् ॥

सदसद्योनिः । स्त्री० धर्म्माधर्म्ममिश्रस्वाद्ब्राह्मणादिमनुष्येषु ॥ तेषुहि राजसंमिश्रंफलंभुज्यते ॥ सदसतीयोनिः ॥

सदसद्वादी । पुं० अकलङ्कचित्तयप्रभृतिषु० अर्हत्सु ॥

सदसद्विकारम् । न० जगति ॥ सत् आकाशवायुरूपममूर्त्तभूतद्वयम्० असत् तेजोजलभूमिरूपंमूर्त्तभूतत्रयम् । तयोर्विकारंतत्परिणामरूपंयत्तत् ॥

सदस्पतिः । पुं० सभाधिपतौ ॥ सदसःपतिः ॥

सदस्यः । पुं० विधिदर्शिनि । सभायामन्यूनाधिकविचारके० ऋत्विग्विशेषे ॥ सदसिसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ सभ्ये ॥ सदसियज्ञसभायामृत्विग्भ्योऽन्येमिलिताये ब्राह्मणास्तेसदस्याः ॥

सदा । अ० सर्वकाले । सर्वदार्थे ॥ सर्वस्मिन्काले सर्वकान्यकिंयत्तदः कालेदा । सर्वस्यसोन्यतरस्यांदि ॥

सदाकारः । पुं० आत्मनि ॥ अस्तीत्येतन्मात्रव्यवहारकारणभूतआकारोयस्यसः ॥

सदागतिः । पुं० वाते । वायौ ॥

सदागतिरस्य ॥ नाके ॥ निर्वाणे ॥ सदीश्वरे ॥ सूर्य्ये ॥

सदाचारः । पुं॰ प्रातःकृत्यादिनियमाचरणेनसाधुव्यवहारे । शिष्टाचारे ॥ अथमनुः । तस्मिन् देशेयआचारः पारम्पर्य्यक्रमागतः वर्णानांसान्तरालानांससदाचारउच्यते ॥ तस्मिन्देशे॰ ब्रह्मावर्तदेशे ॥ सताम्आचारः ॥ सदाचारवतांपुंसाञ्जितौलोकावुभावपि । विशेषः कालिकावामनपुराणादौ द्रष्टव्यः ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सदाचारवान् । त्रि॰ सदाचारविशिष्टे । सदाचारिणि ॥

सदातनः । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ नित्ये ॥ सदाभवः । सायञ्चिरमित्यादिना॰ ट्युट्युलौतुट्च ॥

सदातोया । स्त्री॰ एलापर्ण्याम् ॥ सदानीरायांसरिति ॥

सदादानः । पुं॰ अभ्रमातङ्गे । ऐरावते ॥ हेरम्बे । लम्बोदरे ॥ गन्धहस्तिनि । मत्तगजे ॥ न॰ नित्यदाने ॥ त्रि॰ सर्वदादानशीले ॥ सदादानंयस्य ॥

सदानः । पुं॰ समरे ॥

सदाननः । त्रि॰ शोभनवदने । सत्शुभाननंयस्य ॥

सदानन्दः । पुं॰ सदाशिवे ॥ सदाआनन्दः सन्॰ सर्वदास्थायीआनन्दोयस्य । सतः साधूनानन्दयतीतितथा ॥ त्रि॰ सततानन्दयुक्ते ॥ यथा । ममानन्दे सदानन्दः सदानन्दोभविष्यति । ममानंदेनिरानन्दोनिरानन्दोभविष्यतीतिपुराणेभगवतीवाक्यम् ॥

सदानर्त्तः । पुं॰ खञ्जनखगे ॥

सदानीरवहा । स्त्री॰ करतोयायाम् ॥

सदानीरा । स्त्री॰ करतोयायांसरिति ॥ गौरीविवाहसमये॰ शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात्॰ सदानीरंयस्याः अरजस्वलत्वात् । तथाचोक्तस्मृतिः । प्रथमेकर्कटे देव्यस्त्यहंगङ्गारजस्वला । सर्वारक्तवहानद्यःकरतोयाम्बुवाहिनीति ॥

सदापुष्पः । पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥ श्वेतार्के ॥ न॰ कुन्दे । माघ्ये ॥

सदापुष्पी । स्त्री॰ अरुणार्के । आदित्यपुष्पिकायाम् ॥

सदाप्रदः । त्रि॰ सततदातरि ॥

सदाप्रसूनः । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ रोहितके ॥ कुन्दवृक्षे ॥

सदाफलः । पुं॰ स्कन्धफले ॥ उदुम्बरे । नारिकेले ॥ बिल्वे ॥ सदाफलानियस्मिन् ॥

सदाफला । स्त्री॰ त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे ॥ वार्त्ताकुविशेषे । सदावृन्त॰ इ॰ भा॰ ॥ सदाफलाग्निदीपनी

रक्तपित्तप्रसादनी । कण्डूकच्छूह रीचैव० वार्ताकीगुणवत्तरेतिराज वल्लभ : ॥

सदाभद्रा । स्त्री० गम्भार्याम् । भद्र पर्ण्याम् ॥

सदामुदितम् । न० दानपदृशाख्या यांपञ्चम्यांसिद्धौ ॥ त्रि० सर्वदा हृष्टे ॥

सदायोग : । पुं० स्वस्वरूपाविर्भावे ॥

सदायोगी । पुं० विष्णौ ॥ शिवे ॥ सदाविर्भूतस्वरूपे ॥ सदायोगी स्यस्य । इनि : ॥ अन्येषांचित्त वृत्तिनिरोधरूपयोगश्श्यात्स्वरूपा- विर्भाव : । ईश्वरस्यतुस्वरूपानाव रणात्स्वरूपयाथात्म्याविर्भाव : सर्वदास्तीत्यर्थ : ॥

सदाशय : । त्रि० साधुभिप्राये ॥ सत्आशयोयस्य ॥

सदाशिव : । पुं० महादेवे । शम्भौ ॥ सदासर्वदा० शिवंकल्याणंय स्य० यस्माद्वा ॥

सदृश: । त्रि० सदृशे ॥ समानमात्म नापश्यति० समानरूपपश्यतिवा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्विक्षच० कसोपिवाच्यइतिक्स : । दृत्ते चेति समानस्यसादेश : । रूढिरियंना वावयवार्थोग्राह्य : ।

सदृक् । त्रि० सदृशे ॥ समानमा त्मनापश्यति० समानरूपपश्यति वा । दृशिर्० । त्यदादिष्विति० क्विन् । दृग्दृशवतुष्वितिसभाव : रूढिशब्दोयमितिनावदृशनक्रिया पेक्षास्ति ॥

सदृश : । त्रि० तुल्ये । समे । सदृशि ॥ समानमात्मना० समानरूपवापश्यति । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिकञ् । दृग्दृशवतुष्वितिसभाव : । रूढिरियमितिनात्रदर्शनक्रियापेक्षास्ति ॥ उचिते ॥

सदृशन्दनमस्य। न० निस्पन्दे ॥

सदेश : । त्रि० निकटे ॥ देशान्विते ॥ समानोदेशोस्य ॥

सद्गति : । पुं० ईश्वरे ॥ सन्ति ब्रह्मवादिन : सन्त : ० तैर्गम्यते प्राप्यतेइतितथा ॥ स्त्री० शोभन गतौ ॥ त्रि०सद्बुद्धिविशिष्टे ॥ सतोगतिर्बुद्धिरस्य ॥ सतामस्तित्व ञ्चेतिविदुषांगति : प्राप्यंस्थानंस द्गति : ॥

सद्गुरु : । पुं० कौले ॥ यथोक्तंमहा निर्वाणे । शाक्तेशाक्तोगुरु : शस्त : शैवेशैवोगुरुर्मत : । वैष्णवे वैष्णव : सौरेसौरोगुरुरुदाहृत : ॥गाणपेगाणपश्चैवकौल:सर्वत्रसद्गु रु : । अत : सर्वात्मनाधीमान्कौ लाद्दीक्षांसमाचरेदिति ॥

सद्भाव : । पुं० अविद्यमानत्वशङ्कायां विद्यमानत्वे । सत : सन्भावस्ययो

भावोधर्मः सत्त्वप्रमेयत्वादिस्तस्मिन् ॥ चस्तित्वे । देवदत्तस्यपुवादिकमस्तीत्यस्मिन्नर्थे ॥
सद्भूत : । वि॰ सत्ये ॥
सद्म । न॰ वेश्मनि । निकेतने । गृहे ॥ तोये । पानीये । नीरे ॥ सीदन्त्यत्र । षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु : मनिन् ॥
सद्य : कृतम् । न॰ नामनि ॥ वि॰ तत्कालकृते ॥
सद्य : प्राणकर : । वि॰ तत्क्षणात्वलकारकद्रव्यादौ ॥ यथा । सद्योमांसं नवान्नञ्चबालास्त्रीक्षीरभोजनम् । घृतमुष्णोदकञ्चैवसद्य : प्राणकराणिषट् ॥
सद्य : प्राणहर : । वि॰ तत्क्षणात्वलायुषोर्नाशकद्रव्यादौ ॥ यथा । शुष्कंमांसं स्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि । प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहराणिषट् ॥
सद्य:शुद्धि: । स्त्री॰ सद्य : शौचे ॥ यथा । देशान्तरमृतेग्रामेसद्य : शुद्धिर्मतोमृते ॥ इ॰ गारुडे १०७ चध्याय : ॥
सद्य : शोथा । स्त्री॰ कपिकच्छाम् ॥
सद्य : शौच : । पुं॰ कार्वादिषु । ते यथा । कारव : शिल्पिनोवैद्या : दासीदासस्तथैवच । राजानोराजभृत्याश्चसद्य : शौचा : प्रकीर्त्ति

ता : ॥ विशिष्टोगरुडकूर्मपुराणयोस्तुद्धिविवेकादौद्रष्टव्य : ॥
सद्य : । च॰ तत्क्षणे । सपद्यीत्यर्थे । समानेऽहनि॰ इत्यस्मिन्नर्थे॰सद्य: पत्तत्परार्थेषमद्यत्यादिनासमानस्यसभावोऽद्यसचाहनिनिपात्यते ॥ यथा । सद्योबलहरानारीसद्योबलकरंपय: । स्त्रियंगच्छेतपय:पोत्वातास्तत्क्षणात्पुन : पिवेदिति ॥
सद्यस्क : । त्रि॰ नवीने । नूतने ॥
सद्योजात : । पुं॰ शिवे । मत्से ॥ त्रि॰ तत्क्षणोत्पन्ने ॥
सद्योनि : । पुं॰ देवे । सुरे ॥ सात्विकेष्टफलभुजि । सतोयोनि: ॥
सद्योभावी । पुं॰ तर्णके । गोवत्से ॥ वि॰ तत्क्षणभवनयोग्ये ।
सद्रूप : । त्रि॰ यथाध्यस्वरूपे । सर्वदास्थायिस्वरूपे ॥ सत्सदास्थायीरूपंयस्य ॥
सद्वक्ता । पुं॰ सत्कथने । सम्यक्सोवक्ताच ॥
सद्वृत्तम् । न॰ सच्चरिते । साधुस्वभावे ॥ वि॰ तद्युक्ते ॥ यथा । नासमञ्जसशीलेस्तुसहासीतकदाचन । सद्वृत्तसंनिकर्षोहिक्षणार्द्धमपिशस्यते ॥
सद्वृत्ति : । स्त्री॰ शास्त्राविरुद्धजीवने ॥ प्रमाणान्तरबाधायोग्यायांव्याख्यायांवृत्तौ ॥ सतीचासौवृत्तिश्च

सतिसर्वदाखायिनिवृत्तिर्वा ॥

सद्वृत्तिभाक् । त्रि० सद्वृत्तिविशिष्टे ॥ यथा । पथ्याशिनां शीलवतां नराणां सद्वृत्तिभाजां विजितेन्द्रियाणाम् । एवंविधानामिदमायुरल्पि न्यंसदात्रेयमुनिप्रवादः ॥

सधर्म्मचारिणी । स्त्री० गृहिण्याम् ॥

सधर्म्मा । त्रि० तुल्ये ॥ समानो धर्म्मो यस्य सः ॥ धर्म्मादनिच् केवलात् ॥

सधर्म्मिणी । स्त्री० समानधर्म्मवत्याम् भार्य्यायाम् । पत्न्याम् ॥ सहधर्म्मोऽस्त्यस्याः । कर्म्मसुपत्न्याः सहाधिकारात् । धर्म्मशीलवर्णान्ताच्चेति० इनिः । वोपसर्ज्जनस्येति सः ॥

सधर्म्मी । त्रि० समानधर्म्मचारिणि ॥

सधवा । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥

सधिः । पुं० अग्नौ ॥ सहधारणे । सहस्थितौ ॥ धाञ् किः । सहधि सधिः ॥

सधिः । पुं० वृषभे ॥ सहते । षह० । सहोधश्चेतीसन् ॥

सध्रीची । स्त्री० सख्याम् ॥

सध्रीचीनः । त्रि० समीचीने ॥ विभाषाञ्चेरिति० खः । सहस्य सध्रिः ॥

सध्र्यङ् । त्रि० सहचरे । सहगच्छति ॥ सहाञ्चति । ऋत्विगादिनाञ्चेः क्विन् । सहस्य सध्रिः । अनिदितामिति नलोपः ॥

सनः । पुं० घण्टापाटलिवृक्षे ॥ पुं० स्त्री० हस्तिकर्णास्फाले ॥ दाने ॥ सनोतिषणुदाने । प० अच् ॥ त्रि० अखण्डिते ॥

सनकः । पुं० विष्णोः पारिषद्भेदे । ब्रह्मणः सुते । मुनिविशेषे ॥

सनत् । अ० नित्यार्थे ॥

सनत् । पुं० ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥

सनत्कुमारः । पुं० वैद्यसंहिताप्रवर्त्तके ब्रह्मणः पुत्रे । वेधसि ॥ सनत्० नित्यं कुमारः ॥ यद्वा । सनत्० ब्रह्मा तस्य कुमारोऽपत्यम् ॥ तन्नामकारणमुक्तं हरिवंशे । यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि माम् । तस्मात् सनत्कुमारेति नाम प्रतिष्ठितम् ॥ इति ॥ जिनानां द्वादशसार्वभौमान्तर्गतसार्वभौमविशेषे ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

सनन्दः । पुं० सनन्दने । ब्रह्मणः पुत्रे । स यथा । सनकश्च सनन्दश्च सनातनमथात्मभूः । सनत्कुमारश्च मुनीन् निष्क्रियानूर्द्ध्वरेतसः ॥ असृजदिति सम्बन्धः ॥

सनन्दनः । पुं० ब्रह्मणश्चतुर्थपुत्रे ॥ यथा । धर्म्मस्य भार्य्याऽहिंसाख्या तस्यां पुत्रचतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनिशार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठः सनत्कुमारोऽभूत्० द्वितीयश्च सनातनः । तृतीयः सन

कोनामचतुर्थस्सनन्दनश्चेति ॥ सनत्कुमारे ॥

सनपर्णी । स्त्री॰ असनपर्ण्याम् ॥

सना । अ॰ नित्ये ॥ सनति । षणसम्भक्तौ । आप्रत्ययः ।

सनाखलः । पुं॰ सनखले ॥ यथा । महेन्द्रभीमविमलकुरुक्षेत्रगयाः खलाः । सनापदोत्तराः साद्दशाः सा : सनखला : खग ॥

सनात् । अ॰ नित्यार्थे ।

सनातनः । पुं॰ अच्युते । विष्णौ ॥ शिवे ॥ अजे । वेधसि ॥ पितॄणामतिथौ ॥ दिव्यमनुष्ये । ब्रह्मणः पुत्रे । मुनिविशेषे ॥ परम्पराप्राप्ते॰ उपाधिपरिच्छेदेपिवस्तुतः परमात्मस्वरूपत्वान्नित्ये॰ आत्मज्ञानंविनाच्छेत्तुमशक्ये संसारवृक्षे ॥ वि॰ स्थिरे । सुनिश्चले ॥ सर्वदैकरूपे । अविनाशिनि ध्रुवे ॥ सनाभवः । सायञ्चिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट् च ॥ अनादिपरम्परागते । चिरन्तने ॥

सनातनी । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् । भवान्याम् ॥ निर्वचनन्तु । सर्वकालेसनाप्रोक्तं विद्यमानेतनीतिच । सर्वंसर्वकालेषुविद्यमानासनातनीति ॥ अपिच । निर्गुणस्यचनित्यस्यवाचकस्सनातनः । सदानित्यानिर्गुणायाकीर्त्तितासासनातनीति ॥ टि

त्वान्ङीप् ॥

सनत्कुमारः । पुं॰ ब्रह्मणः पुत्रे॰ सनत्कुमारे ॥ सनात्॰ नित्यंकुमारः ॥

सनाथः । त्रि॰ सस्वामिके । नाथवति ॥

सनाथा ।
सनाथिका । स्त्री॰ पतिवत्याम् । जीवद्भर्तृकायाम् ॥

सनाभः । पुं॰ सोदरेभ्रातरि ॥

सनाभिः । पुं॰ ज्ञातौ । सपिण्डे ॥ सहोदरे ॥ समानोनाभिर्मूलपुरुषोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यसः ॥ त्रि॰ तुल्ये । सदृशे ॥

सनामकः । पुं॰ माषभक्ष्ये ॥ त्रि॰ समाननामवति ॥

सनिः । स्त्री॰ भक्तौ । दाने ॥ सनोति । षणुदाने । खनिकष्यज्यादिना॰ इन् ॥ सननंवा ॥ अध्येषणायाम् । गुर्वादिःप्रार्थनयाकस्मिंश्चिदर्थे नियोजने ॥ यथा । हेस्वामिन्मामभिषिक्तं कुरु । अपिच । वाहिनायकुलाचारनलिनीकुलवल्लभ । त्वत्पादाम्भोरुहच्छायांदेहिमूर्द्धन्कृपानिधे॰ इति ॥

सनितः । त्रि॰ प्रतिपन्ने ॥

सनिष्ठीवम् । न॰ सश्लेष्मवचसि । सनिष्ठेवे । निष्ठेवनम् । ष्ठिवुनिरसने । घञ् । लघूपधगुणः । ष्ट

ष्ठीवनादिलादीकार : । सहनिष्ठी
वेन० श्लेष्मकणादिनिर्गमनेनवर्त्त
तेइतिसनिष्ठीवम् ॥ त्रि० तद्वति ॥
सनिष्ठेवम् । न० सश्लेष्मवचसि । श
ब्दकृते ॥ निष्ठेवनम्० निष्ठेव :
। ष्ठिवु० । घञ् । लघूपधगुण : ।
सहनिष्ठेवेनश्लेष्मकणादिनिर्गमने
नवर्त्ततइतिसनिष्ठेवम् ॥ शब्दकृ
तंसनिष्ठेवमित्यमर : ॥ त्रि० त
द्वति ॥
सनी । स्त्री० सनिशब्दार्थे ॥
सनीड : । त्रि० निकटे । समीपे ।
उपकण्ठे ॥ समानंनीडंवासस्था
नमस्य । सहनीडमितिवा ॥
सनुतर् । अ० अन्तर्द्धाने ॥
सन्तत : । पुं० ज्वरविशेषे ॥ तल्लक्ष
णंयथा । सप्ताहंवादशाहंवाद्वाद
शाहमथापिवा । सन्तत्यायोऽविस
र्गीस्यात्सन्तत : सनिगद्यतइति
॥ विकल्पोवातिकादिभेदात् । स
न्तत्यानैरन्तर्येण । अविसर्गीअपरि
त्यागी ॥ न० सतते ॥ त्रि० त
द्वति ॥ व्याप्ते ॥ विस्तीर्णे ॥ सन्त
न्यतेस्म । तनु० । क्त : । अनुदात्तो
पदेशेतिनलोप : । समोवाहिततत
योरितिपक्षेमलोपाभाव : ॥
सन्ततम् । अ० सातत्ये ॥
सन्तताभ्यास : । पुं० स्वाध्याये ॥
सन्तति : । स्त्री० गोत्रे । अभिजने ।
सन्ताने ॥ पङ्क्तौ । पुत्रपौत्राणां
पारम्पर्ये ॥ विस्तारे ॥ तनये ॥
दुहितरि ॥ सन्तन्यते । तनोतेक्ति
र्याक्तिन् । पारम्पर्ये ॥
सन्तप्त : त्रि० अध्वगमनादिनाश्रान्ते
। तत्पर्यायोयथा । सन्तापितस्तुस
न्तप्तोधूपितधूपायितौचदूनश्चेति
॥ सन्तप्यतेस्म । तपसन्तापे । क्त :
अकर्मकत्वात्कर्त्तरिवाक्त : ॥ प
रमोद्विग्ने ॥ अग्निजतापयुक्ते ॥
सन्तमसम् । न० विष्वग्ध्वान्ते । व्याप
कान्धकारे ॥ समन्तात्सर्वत : ०
तम : । अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्य
च् ॥
सन्तरणम् । न० तरणे । पारगमने ।
प्लवनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥
सन्तर्द्दनम् । न० दृढसंश्लेषे ॥
सन्तर्पणम् । न० प्रीणने । तृप्तौ ॥
द्राक्षादाडिमखर्ज्जूरीकदलीशर्करा
लाजाचूर्णमध्वाज्यसम्मिलिते ॥
त्रि० तृप्तिकारके ।
सन्तर्प्पित : त्रि० सम्यक्प्रीणिते
सन्तान : पुं० सन्ततौ । विस्तारे ॥
गोत्रे । वंशे । अन्ववाये ॥ अप
त्ये ॥ सन्तन्यते । तनुविस्तारे ॥
घञ् ॥ सुरद्रुमे । कल्पवृक्षे ॥
सम्यक्तनोतिपुष्पाणिज्वलितीति
सूत्र०तनोतेरुपसङ्ख्यानात् : ॥
सम्यक्तन्यन्तेपुष्पाण्यस्मिन्नित्यधि

करणे इवसे तिघञ् वा ॥

सन्तानिका । स्त्री॰ मर्कटजालके ॥ छुरिकाफले । फेने ॥ क्षीरादिसारे । मलाइ॰ इ॰ भा॰ ॥ सन्तानिकागुणः शीतावृष्यापित्तास्रवातनुत् । तर्पणीबृंहणीस्निग्धाबलासबलशुक्रदा ॥

सन्तापः । पुं॰ अग्निजतापे । सञ्ज्वरे ॥ सन्तापयति । तपसन्तापे । ण्यन्तः । पचाद्यच् । सम्यगुत्तापे । शोषणे ॥

सन्तापनः । पुं॰ स्मराशुगविशेषे ॥ त्रि॰ सम्यक् तापकारके ॥

सन्तापितः । त्रि॰ अध्वादिनाश्रान्ते । सन्तप्ते ॥ सन्ताप्यतेस्म । तपदाहेचुरादिः । क्तः । अकर्मकत्वात् कर्त्तरिवाक्तः ॥

सन्तारः । पुं॰ सन्तरणे ॥

सन्तिः । स्त्री॰ दाने ॥ अवसाने ॥ पुं॰ भृत्ये ॥

सन्तुष्टः । त्रि॰ उत्पन्नालम्प्रत्यये । निवृत्तस्पृहे । सन्तोषयुक्ते ॥ यथा । अप्राप्तंहिपरित्यज्यसम्प्राप्तेसमतांगतः । अदृष्टखेदाखेदोयः सन्तुष्टइतिकथ्यतइति ॥ असन्तुष्टाद्विजानष्टाः सन्तुष्टाश्चमहीभुजः । सलज्जागणिकानष्टानिर्लज्जाचकुलाङ्गना ॥ पुं॰ अश्वखरजे । खच्चर इ॰ भा॰ प्रसिद्ध ॥

सन्तृणः । त्रि॰ विद्धे । व्याप्ते ॥

सन्तोषः । पुं॰ विद्यमानभोगोपकरणादधिकस्यानुपादित्सारूपायांचित्तवृत्तौ । आनमने । यदृच्छालाभसन्तुष्टौअलाभेचाविषादे । अलम्बुद्धौ । यथासम्भवमल्पात्मकवाणधारणावश्यकपञ्चयज्ञाद्यनुष्ठानमात्रोचितधनानधिकायांस्पृहायाम् ॥ सन्तोषामृततृप्तानांयत् सुखंशान्तचेतसाम् । कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्चधावताम् ॥ धृतौ । स्वास्थ्ये ॥

सन्त्रासः । पुं॰ साध्वसे । भये ॥

सन्दंशः । पुं॰ कङ्कमुखे । संदशीतिख्यातेलोहयन्त्रविशेषे । एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरष्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः ॥ नरकविशेषे ॥

सन्दंशिका । स्त्री॰ सुचुल्याम् ॥ लौहयन्त्रविशेषे । कातारि॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सन्दर्भः । पुं॰ प्रबन्धे । रचनायाम् । ग्रन्थने ॥ प्रकरणे ॥

सन्दर्शनम् । न॰ साक्षात्कारे । संदृश्यते । दृशिर्॰ । ल्युट् ॥ सम्यक्प्रकारेणदर्शनंवा ॥

सन्दृष्टः । त्रि॰ सम्यक्प्रकारेणदृष्टे

सन्दानम् । न॰ दामनि । देहनकाष्ठेबाद्धव्यस्यगोरज्जौ ॥ सन्दीयते

सम्पूर्वाद्दाण्बन्धने क्त्यऽस्मात्ठट् ॥ पुं॰ गजस्याष्ठीवतोऽधोभागे ॥

सन्दानिका । स्त्री॰ परिखदिरे । विट्खदिरे ॥

सन्दानितः । त्रि॰ बद्धे ॥ सन्दान्यतेस्म ॥ दानखण्डने । क्तः ॥

सन्दानिनी । स्त्री॰ गोगृहे ॥

सन्द्रावः । पुं॰ पलायने । प्रद्रावे ॥ सन्द्रवनम् । दुगतौ । समियुद्रुदुवइतिघञ् ॥

सन्दाहः । पुं॰ मुखतालूओष्ठदाहे ॥

सन्दिग्धः । त्रि॰ संशयग्रस्ते । संशययुक्ते ॥ सन्दिह्यतेस्म । दिह॰ । क्तः ॥

सन्दिग्धमतिः । त्रि॰ सन्देहविषयीभूतबुद्धियुक्ते ॥

सन्दिग्धार्थः । पुं॰ सन्देहविषयीभूतार्थे ॥ त्रि॰ तद्विशिष्टे ॥

संदितः । त्रि॰ बद्धे । अस्यपर्यायाः । बद्धसन्दानितंमूतमुदितंसन्दितंसितमिति ॥ सन्दीयतेस्म । दो अवखण्डने । क्तः ॥ सन्दातेस्म॰ वा ॥ ग्रथिते ॥

सन्दिष्टम् । न॰ वार्त्तायाम् । सन्देशे ॥ त्रि॰ व्याहृते । उक्ते । कथिते ॥

सन्दिष्टार्थः । त्रि॰ सन्देशहरे ॥ दू॰ कश्चित् ॥

संदिहानः । त्रि॰ सांशयिके ॥ यथा । सन्दिहानः सांशयिकः संशयापन्नमानसः ॥

सन्दिह्यमानः । त्रि॰ संशयविषयीभूते । सांशयिके ॥

सन्दी । स्त्री॰ खट्वायाम् ॥ निषद्या खट्विकासन्दीतित्रिकाण्डशेषः ॥

सन्दीप्तः । त्रि॰ प्रज्वलिते । जलउठा॰ दू॰ भा॰ ॥ यथायावत्तिष्ठतिदेहोयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् । सन्दीप्ते भवनेकोनुकूपंखनतिपार्वति ॥ सन्दीप्यतेस्म । दीपीदीप्तौ । क्तः । ईदित्वान्नेट् ॥

सन्दीप्यः । पुं॰ मयूरशिखावृक्षे ॥

सनृदृशः । त्रि॰ सन्दर्शनविषये ॥ नसनृदृशेतिष्ठतिरूपमस्य ॥

सन्देशः । पुं॰ संवादे । संदेसा॰ दू॰ भा॰ ॥ घोटकस्यद्वयोरप्यन्तपाश्योर्मध्यवर्त्तिनौद्वौदन्तौ सन्देशावुच्येते ॥ सन्दिश्यते । दिश॰ । हलश्चेतिघञ् ॥

सन्देशवाक् । स्त्री॰ वाचिके । परेणोक्तार्थस्यपरम्प्रत्युक्तौ ॥ सन्दिश्यतेइतिसंदेशः । संदेशार्थः॰ तस्यवाक् ॥ सन्दिष्टोर्थोयये।च्यतेसा ॥

सन्देशहरः । पुं॰ दूते ॥ संदेशंवाचिकंहरति । हृञ्॰ । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

संदेशहारकः। पुं॰ दूते ॥ संदेशस्यहारकः ॥

सन्देहः। पुं॰ विचिकित्सायाम् । संशये । हृदयशङ्कौ । यथा । व्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्तिर्नहि संदेहादलक्षणमिति । नहिसंदेहमात्रादलक्षणताभवति । पुनः प्रमाणान्तरेणनिश्चयोत्पादादिति ॥ संदेहनम् । दिहउपचये । भावेघञ् । देहमध्यभागे ॥ सन्दिह्यते॰ उपचीयतेइतिवा । पृथिव्यादिभूतैरुपचितेशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विषयोविषयीयत्रसादृश्यात्कविसम्मतात् । संदेहगोचरौस्यातांसंदेहालङ्कृतिश्चसेति ॥

सन्दोहः। पुं॰ विसरे । समूहे ॥ सन्दुह्यते । दुहप्रपूरणे । घञ् ॥

सन्द्रावः। पुं॰ पलायने । अस्यपर्य्यायायथा । प्रद्रावोद्रावसन्द्रावसन्दावाविद्रवोद्रवः । अपक्रमोपयानञ्चेति ॥ सन्द्रवणम् । द्रुगतौ । समियुद्रुदुवइतिघञ् ॥

सन्धा। स्त्री॰ स्थितौ ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ सन्धानि ॥ सन्धानम्॰ अचवा । डुधाञ्॰ । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् ॥

सन्धाता। पुं॰ श्रीहरौ ॥ कर्मफलैः पुरुषान्सन्दधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । सन्धत्तेसंयोजयतिकर्मफलैः पुरुषान्वा ॥ त्रि॰ सन्धानकर्त्तरि ॥

सन्धानम्। न॰ अभिषवे । सुराकरणे । सुरोत्पत्तिप्रकारे । मदचुआवना॰ इ॰ भा॰ ॥ सङ्घट्टने । मिथोऽवयवसंयोजने । जोडजोडना॰ इ॰ भा॰ ॥ सन्धीयते : डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥ काञ्जिके ॥ मदिरायाम् ॥ अश्वदेशे ॥ सौराष्ट्रे ॥ धनुषिशरयोजने ॥ यथा । तदाशुक्लतसन्धानंप्रतिसंहरसायकम् । आर्त्तत्राणायवः शस्त्रंनप्रहर्त्तुमनागसि ॥

सन्धानितः। त्रि॰ सन्धानविशिष्टे । सङ्घट्टिते ॥ इतच् ॥

सन्धानी। स्त्री॰ स्वर्णरूप्यान्यसद्मनि । कुप्यशालायाम् ॥ संधाने । संधिकायाम् ॥

संधार्य्यः। त्रि॰ अनुष्ठेये ॥

संधिः। पुं॰ राज्ञांषड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । स्वर्णादिदानेनबन्ध्वादिभिः प्रीत्युत्पादनान्मैत्रीकरणे । पणबन्धेनैकार्थ्ये । अरिविजिगीषोर्व्यवस्थाकरणरूपे॰ ऐक्यसंधौ ॥ उभयोर्मेलने ॥ यथा । शत्रोर्हृदिंपरिज्ञायक्षयंतस्यनिरीक्ष्यच । स्वामिनेकथयेत्संधिंमन्त्रीहितकरप्रभो ॥ तथाचोक्तंरामा

यर्णो माल्यवता । यथा । ततस्तु सु
महाप्राज्ञो माल्यवान्नाम राक्षसः ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा मातुः पैता
महोऽब्रवीत् ॥ विद्यास्वभिविनी
तो यो राजा राजन्नयानुगः । स
शास्ति चिरमैश्वर्यमरींश्च कुरुते वशे
॥ सन्दधानो हि कालेन विगृह्णं
स्वारिभिः सह । स्वपक्षवर्द्धनं कुर्व
न् महदैश्वर्यमश्नुते ॥ हीयमा
नेन कर्त्तव्यो राज्ञा सन्धिः समेन
च । न शत्रुमवमन्येत ज्यायान् कु
र्वीत विग्रहम् ॥ अधिकः बलस्तु शत्रुं
नावमन्येत नोपेक्षेत० किन्तु तेन
सह विग्रहं कुर्वीत । हीयमानः स
मश्च सन्धिं कुर्यादित्यर्थः ॥ तन्म
ह्यं रोचते सन्धिः सह रामेण रावण
। यदर्थमभियुक्ताः स्म सा च तस्मै
प्रदीयताम् ॥ तस्य देवर्षयः स
र्वे गन्धर्वाश्च जयैषिणः । विरोधं
मा गमस्तेन सन्धिस्तेन च रोच्यतामि
ति सन्धीयते पूर्वोत्तररूपेऽस्मिन्निति
सन्धिः संयोगे । श्लेषे । सन्धा
ने ॥ सन्धानम् । भावे किः ॥
पर्वसन्धौ ॥ सन्धीयते दानादिना
मस्मिन् । डुधाञ्० । उपसर्गे
घोः किः ॥ सुरुङ्गायाम् ॥ भ
गे ॥ योनौ । सङ्कटे । एकप
क्षेनजीविनां सङ्घे । सारकोशे ॥
रूपकाणां मुखाद्यङ्गे । नाट्याङ्गे ॥

यथा । मुखं प्रतिमुखं गर्भोऽवमर्शउ
पसंहृतिरितिसन्धयइति ॥ भेदे ॥
व्याकरणे तु० वर्णद्वयमेलने । सं
हितायाम् ॥ तल्लक्षणम् यथा ।
अर्द्धमात्रोच्चारणकालेनाव्यवहितयोः
वर्णयोर्द्रुततरोच्चारणं सन्धिरिति ।
सन्धिविधायकसूत्रविहितकार्यं वा ॥

सन्धिका । स्त्री० अभिषवे । मद्यस
सन्धाने ॥

सन्धिचौरः । पुं० चौरविशेषे । कु
म्भिले । हारके ॥

सन्धिजा । स्त्री० पुष्पविशेषदत्त ॥
त्रिसन्धौ ॥

सन्धिजीवकः । त्रि० कुत्सिताविभक्ता
न्वेषिणि । पार्श्वके ॥

सन्धितः । त्रि० संधियुक्ते मिलिते ॥

सन्धित्सुः । त्रि० सन्धातुमिच्छौ ॥
दधातेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

सन्धिनालः । पुं सुगंधिद्रव्यविशेषे ।
नखे । शङ्खे ॥

सन्धिनी । स्त्री० कृतमैथुनायाङ्गवि
। वृषभाक्रान्तायाम् ॥ अकालदु
ग्धोस्रायाम् । देहकालेऽस्याः ।
क्षीर्यादित्वादिनिः । अवश्यंसन्ध
त्ते वा । आवश्यकेणिनि

सन्धिपूजा । स्त्री० शारदीयमहापू
जाङ्गतत्तीयपूजायाम् ॥ यथा
। अष्टमीनवमीसन्धौतत्तीयाखलुकथ्य
ते । तत्रपूज्यात्वहं पुत्रयोगिनीग

स संयुता ॥ अपिच । अष्टम्यां संधियोगे सकलपरिजनैः पूजयेत्सत्वभावैरिति ॥

संधिबंधः । पुं॰ भूमिचम्पके ॥

संधिबंधनम् । न॰ शिरायाम् ॥

संधिला । स्त्री॰ सुरङ्गायाम् । गूढमार्गे । सुरङ्ग॰ द्रु॰ भा॰ प्र॰ ॥ नद्याम् ॥ मन्दिरे । ओकसि ॥

संधिवल्ली । स्त्री॰ विसन्धिपुष्पे ॥

संधिवेला । स्त्री॰ कालविशेषे । अहोरात्रादिमेलनकालरूपे ॥

संधिहारकः । पुं॰ कुम्भिले । संधिचौरे ॥

संधुक्षितः । त्रि॰ प्रदीप्ते ॥

सन्ध्यम् । न॰ स्वप्नस्थाने ॥ संध्यं स्वप्नस्थानमितिवेदेदर्शनात् ॥

सन्ध्या । स्त्री॰ पितृप्रसूम् ॥ नदीविशेषे ॥ युगसन्धौ ॥ चिन्तायाम् संश्रवे ॥ सीम्नि ॥ संधाने ॥ कुसुमान्तरे ॥ दुर्गायाम् ॥ अहोरात्रसंधौ ॥ यथा । अहोरात्रस्य यः संधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः । सा तु संध्या समाख्याता मुनिभिस्तत्वदर्शिभिरिति ॥ कालभार्येयम् । यथा कालस्य तिस्रो भार्याश्च संध्या रात्रिदिनानि च । याभिर्विना विधात्रा च सङ्ख्यां कर्त्तुं न शक्यतइति ॥ संध्या रात्रिदिनानामपि कालाधीनत्वात् स्त्रीसदृशत्वात् स्त्रीत्वम् ॥ प्रातर्मध्याह्न सायाह्नरूपकालविशेषे ॥ त्रिकालविहितकर्मविशेषे ॥ अतोऽत्र महानिर्वाणतन्त्रे । संध्या वैकालिकी कार्या वैदिकी तान्त्रिकी क्रमात् । उपासनाया भेदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्रीजपनात् प्रिये । ज्ञानाद्ब्रह्मेति तद्वाच्यं संध्या भवति वैदिकी ॥ अन्येषां वैदिकी संध्या सूर्योपस्थानपूर्वकम् । अर्घ्यदानं दिनेशाय गायत्रीजपनं तथा ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा दशधापि वा । जपानां नियमो भद्रे सर्वं तान्त्रिककर्मणि ॥ शूद्रसामान्यजातीनामधिकारोऽस्ति केवलम् । आगमोक्तविधौ देवि सर्वसिद्धिस्ततो भवेत् ॥ प्रातः सूर्योदयः काले मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायं सूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामयं क्रमः ॥ इति ॥ तत्काले॰ उपास्या॰ अधिदेवता॰ संध्या । तथाचयाज्ञवल्क्यः । संधौ संध्यामुपासीत नास्तगेनोद्गतेरवाविति ॥ उपासनोपक्रमसमाहसंवर्त्तः । प्रातः संध्यां सनक्षत्रामुपासीतयथाविधि । सादित्यांपश्चिमां संध्यामर्द्धास्तमितभास्करामिति ॥ गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावदादित्यदर्शनमेतत्त्वनुदितहोमीतरविषयम् । सन्ध्याकर्मान

सानेतुत्रयंहोमोविधीयतइतिदक्षो
क्तेः ॥ मध्याह्नसन्ध्यायाअष्टम
मुहूर्त्तकालमाहस्मृतिः पूर्वा
परेतथासन्ध्येसन्त्रसं प्रकीर्त्तिते ।
सप्तसूर्य्येपिमध्याह्नेमुहूर्त्तः सप्त
मोपरीति ॥ विशेषमाहव्यासः
गायत्रीनामपूर्वाह्णे सावित्री
मध्यमेदिने । सरस्वतीचसायाह्ने
सैवसन्ध्यात्रिषुस्मृता प्रतिग्रहान्न
दोषाच्चपातकादुपपातकात् । गा
यत्रीप्रोच्यतेतस्माद्गायन्तंत्रायते
यतः ॥ सवितृद्योतनात्सैवसावि
त्रीपरिकीर्त्तिता । जगतः प्रसवि
त्रीत्वाद्वाग्रूपत्वात्सरस्वतीति ॥
एतत्सन्ध्यात्रयंप्रोक्तं ब्राह्मण्यंय
दधिष्ठितम् । यस्यनास्त्यादरस्तत्र
नसब्राह्मणउच्यतइति । सन्ध्याहीनो
ऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्म
स्विति च स्मृतिः । सन्ध्याहीनः
शूद्रवद्व्यवहर्त्तव्यः । यथाहमनुः
। नतिष्ठतितुयः पूर्वांनोपास्तेयश्च
पश्चिमाम् । सशूद्रवद्बहिष्कार्य्यः स
र्वस्माद्द्विजकर्मण इति अनेनैवप्र
त्यवायेनसन्ध्योपासनस्यनित्यतो
क्ता । नित्यत्वेपिसर्वदोपचितपाप
क्षयस्यफलत्वमविरुद्धमितिकुल्लूक
भट्टोगौडः । अत्रशातातपः । अ
ब्राह्मणास्तुषट्प्रोक्ता ऋषिणातत्त्ववा
दिना । आद्योराजभृतस्तेषांद्वि

तीयः क्रयविक्रयी ॥ तृतीयोबहु
याज्यःस्याच्चतुर्थोग्रामयाजकः ।
पञ्चमस्तुभृतस्तेषांग्रामस्यनगरस्यच
॥ अनादित्यान्तुयः पूर्वांसादित्यां
चैवपश्चिमाम् । नोपासीतद्विजः
सन्ध्यांसषष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ॥
राजभृतोराजसेवकः । ग्रामादेर्भृ
तोभरणीयः ॥ जननमरणाशौचेत
न्निषेधोयथा । सन्ध्यांपञ्चमहाय
ज्ञंनैत्यिकंस्मृतिकर्म च । तन्म
ध्येहापयेत्तेषांदशाहान्तेपुनःक्रि
या ॥ सायंसन्ध्यानिषेधकालो
यथा । सङ्क्रान्तौपक्षयोरन्तेद्वाद
श्यांश्राद्धवासरे । सायंसन्ध्यांन
कुर्व्वीतकृतेचपितृहाभवेत् ॥ इ
ति ॥ तत्कालेशयनादिनिषेधो
यथा । स्वप्नमध्ययनंस्नानमुद्वर्त्तं
भोजनंगतिम् ॥ उभयोःसंध्ययो
र्नित्यंमाध्याह्नेचैववर्ज्जयेदिति ॥
अस्यागुणफलमाहशातातपः । अ
नृतंमद्यगन्धञ्चदिवामैथुनमेवच ।
पुनातिवृषलस्यान्नंबहिःसन्ध्याह्यु
पासिता । गृहेषुप्राकृतीसन्ध्यागो
ष्ठेशतगुणास्मृता । नदीषुशतसा
हस्रीह्यनन्ताशिवसन्निधौ ॥ प्राकृ
तीएकगुणा ॥ कालपरिमाणमाह
याज्ञवल्क्यः । क्षणसप्तशतीहिस्ततं
दिवसानांव्ययक्रमम् । सन्ध्यामु
हूर्त्तमात्रंहिह्रासेवृद्धौचसासमेति ॥

समाप्तिकालं चाह । उपन्नासीत सविभीं प्रत्यगातारकोदयात् । सन्ध्यां प्राक् प्रातरेवं हि तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ॥ प्रत्यक् पश्चिमाभिमुखः । प्राक् पूर्वाभिमुखः । आसीतेति सायं जपे आसीतेत्यर्थः । तिष्ठेदिति प्रातर्जपे ऊर्द्ध्वत्वार्थम् । मध्याह्नसन्ध्याजपेप्यूर्द्ध्वत्वैव ॥ सम्यग् ध्यायन्त्यस्याम् । ध्यै चिन्तायाम् ; आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥ यद्वा । सन्दधाति । डुधाञ्० । आप्यादित्वाद्यक् । आतोलोपः । तीर्थविशेषे ।

सन्ध्यांशः । पुं० युगसन्धौ ॥ पश्चाद्य विवरणं युगे ॥

सन्ध्याकालः । पुं० मुहूर्त्तमात्रे ॥ सन्ध्याकालेप्रणवव्याहृतियोपेतां सावित्रीं ब्राह्मणादिर्जपेत् । सन्ध्यायाः कालः ॥ आहारं मैथुनं निद्रां सन्ध्याकाले विवर्ज्जयेत् । कर्म्म चाध्ययनं शान्तिं तथा दानप्रतिग्रहौ ॥

सन्ध्याचलः । पुं० शैलविशेषे । सन्ध्यांशशिष्टः कृतवान्० तद्दयस्मा हिमेः सुतः । यतः सन्ध्याचलं नामतच्छगायन्ति देवताः ॥ सवद्भिस्वयस्थांकाष्ठांधोभक्ताख्यशैलादैशान्यांवसौ ॥

सन्ध्यानाटी । पुं० शंभौ । शिवे ॥

सन्ध्यापुष्पी । स्त्री० जात्याम् । मालत्याम् । सुमनायाम् ॥

सन्ध्याबलः । पुं० राक्षसे ॥

सन्ध्याबलिः । पुं० शिवालयोत्सृष्ट वृषे ॥ येशिवायतनोत्सृष्टास्ते सन्ध्याबलयो वृषाः ॥

सन्ध्याभ्रम् । न० स्वर्णगैरिके ॥ सान्ध्य मेघे ॥

सन्ध्यारागः । पुं० लोहिते ॥ न० सिन्दूरे ॥

सन्ध्यारामः । पुं० विधातरि ॥

सन्ध्यालक्षणम् । न० सन्ध्यास्वरूपे ॥ यथा । अर्द्धास्तमितानुदितात्सूर्यादस्पष्टभं नभो यावत् । तावत्सन्ध्याकालश्चिह्नैरेतैः फलं वाच्यम् ॥ चिह्नानि फलानि च० वाराहीसंहितायाम् द्रष्टव्यानि ॥

सन्ध्योपासनम् । न० सन्ध्यायां ब्रह्मणोऽभिन्नायागायत्र्याध्याने ॥ यथा । न भिन्नां प्रतिपद्येत गायत्रीं ब्रह्मणा सह । साहमस्मीत्युपासीत विधिना येन केनचिदिति व्यासः ॥ सन्ध्यायाः सन्ध्याकालाधिष्ठात्र्या गायत्री देव्या उपासनं ध्यानम् ॥ यथा । ब्रह्मणोपासिता सन्ध्या विष्णुना शङ्करेण च । कस्तां नोपासयेद्देवीं सिद्धिकामो द्विजोत्तमः इति याज्ञवल्क्येन देवीत्वेन कीर्त्तनात् सन्ध्यारूपाया-देव्याः प्राणायामादिभिरुपासनमाराधनमित्यर्थः ॥ यद्वा । सन्ध्येति प्राणायामादिकर्म्मनामकमुपासनं

सेवनमनुष्ठानमितियावदित्यर्थः ॥

सन्न : । पुं॰ पियालवृक्षे ॥ त्रि॰ अ वसादसंयुते ॥ शीर्णे ॥

सन्नक : । पुं॰ पियालवृक्षे ॥

सन्नकद्रु : । पुं॰ पियालवृक्षे । चार इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सन्नोलीन : कद्रुः पिङ्गलवर्णोऽस्य ॥

सन्नत : । त्रि॰ सम्यक्प्रह्वीभूताङ्गे ॥ संनमतिस्म । सम॰ । नम : ॥

सन्नति : । स्त्री॰ ध्वनौशब्दे ॥ प्रणतौ ॥ नम्रतायाम् ॥ यथा । हरिवंशे । यवक्री : श्री : स्थितातत्र । यत्रश्री स्तत्रसन्नति : । सन्नतिर्ह्रीस्तथाश्री श्चनित्यं कृष्णे महात्मनि ॥ सम्यक् ॰ नति : ॥ आनुकूल्ये ॥

सन्नद्ध : । त्रि॰ युद्धायसज्जे । धृत सन्नाहे । अस्यपर्यायायथा । सन्न द्धोवर्मित : सज्जोदंशितोव्यूढ कङ्कट : । इति ॥ व्यूहरचनयास्थि ते ॥ सन्नह्यति॰ सन्नह्यतेस्मवा । णहबन्धने । अकर्मकत्वात्॰ कर्त्त रि॰ कर्मणिवाक्त : । मन्वादिसं युते ॥ सज्जाते ॥ यथा । लतेवसन्न द्धमनोज्ञपल्लवेतिरघु : ॥

सन्नद्रु : । पुं॰ पियाले ॥

सन्नय : । पुं॰ समवाये । समूहे । पृ ष्ठस्थायिबले । अनुसैन्ये ॥ सन्नय नम्सन्नीयतेवा । सन्नयतिवा । णी ञ्प्रापणे । एरच् । पचाद्यच्वा ॥

सन्नहनम् । न॰ कवचादिधारणे ॥

सन्नाह : । पुं॰ कवचे । वर्मणि ॥ सं वर्मयति॰ सन्नह्यत्यात्मनेसज्जतो त्यमो । सन्दंशते॰ दंशयते॰ स. न्नाहेपदद्वयम् ॥

सन्नाह्य : । पुं॰ सन्नाहयोग्ये ॥ यु द्धार्हगजे ॥

संनिकर्ष : । पुं॰ संनिधाने । समी पे । निकटे ॥ अतिशयितसंनिधौ ॥ लयस्थाने ॥ न्यायमतेन॰ विषये न्द्रियसम्बन्धे ॥ सचज्ञानस्यकारण म् ॥ संनिकर्षणम् । कृष॰ । घ ञ् ॥

संनिकर्षणम् । न॰ संनिधौ । संनि कर्षे ॥ कृषिल्युट् ॥

संनिकृष्ट : । त्रि॰ समीपे ॥ संनिकृ ष्यते स्म । कृषि : क्त : ॥

संनिधम् । न॰ संनिधाने । सं- निधौ ॥

संनिधानम् । न॰ संनिधौ । निक टे ॥ आश्रये ॥ यथादोषाणांसन्नि धानमिति ॥ न॰ लयस्थाने ॥ स म्यङ्निधीयतेऽस्मिन् । ल्युट् ॥

सन्निधि : । पुं॰ संनिधाने । अन्तिके ॥ इन्द्रियगोचरे । प्रत्यक्षे ॥ वाक्या र्थज्ञानहेतौ । पदानामविलम्बेनो च्चारणे ॥ प्रहरेप्रहरेऽसंनिहतोच्चा रितानि॰ गामानयेत्यादिपदानि नप्रमाणम्॰ सांनिध्याभावात् ।

संनिधानम् । ड धाञ्० । उपसर्गौ : कि : ॥

संनिपतनम् । न० सम्यङ्निपाते ॥

संनिपात : । पुं० सङ्गमे । मेलने ॥ तालविशेषे ॥ यथा । एकएवगुरुर्यत्र संनिपात : सउच्यतइति ॥ त्रिदोषजनितव्याधौ ॥ यथा । द्वन्द्वजोद्भव : षट्चुर्हीनमध्याधिकैश्चषट् । समैश्चैकोविकारास्ते संनिपातास्त्रयोदश० इतिचरकेत्रयोदशसंनिपाताउक्ता : । तेयथा वातोल्वण : १ । पित्तोल्वण : २ । कफोल्वण : ३ । वातपित्तोल्वण : ४ । वातश्लेष्मोल्वण : ५ । पित्तश्लेष्मोल्वण : ६ । एवंषट् । अधिकवातोमध्यपित्तोहीनकफ : १ । अधिकवातोमध्यकफोहीनपित्त : २ अधिकपित्तोमध्यवातोहीनकफ : ३ । अधिकपित्तोमध्यकफोहीनवात: ४ । अधिककफोमध्यवातोहीनपित्त : ५ । अधिककफोमध्यपित्तोहीनवातश्चेतिषट् ६ । समैर्वातपित्तकफैस्तुल्योल्वणएक : १ । एवंत्रयोदशसंनिपाता : ॥ संनिपतनम् । पतॢ० । घञ् ॥ समूहे ॥

संनिपातज्वर : । पुं० त्रिदोषज्वरे ॥ त्रिदोषजनकोवातपित्तश्लेष्मगोहगा : । वह्निर्निरस्तस्तोष्णोर्निरसगाज्वरकारिण : ॥ अत्राह । संनिपातस्यकालस्यकश्चिद्देहेनविद्यते । चिकित्सकोजयेद्यस्तंतस्मात्कोस्तिप्रतापवान् ॥ त्रिदोषाजगरग्रस्तंमोचयेद्यस्तुवैद्यराट् । आत्मापितस्यदातव्य : किंपुन : कनकादयइतिलोलिम्बराज : ॥

संनिपातनुत् । } पुं० } नेपालनिम्बे
संनिपातरिपु : । } } । तृणनिम्बे । ज्वरान्तके ॥

संनिबद्ध : । त्रि० संयोजिते । सम्यक्सम्बन्धयुक्ते ॥ संनिपूर्वाद्बधे : क्त : ॥

संनिभ : । त्रि० सदृशे ॥ संनिभाति । भा० । आतश्चोपसर्गइतिक : ॥

संनिरोध : । पुं० लये ॥

संनिवाय : । पुं० समुदाये ॥

संनिविष्ट: । त्रि० स्थिते ॥ उपविष्टे ॥

संनिविष्टोद्गम : । पुं० उपविष्टस्याधिभावे ॥

संनिवृत्त : । त्रि० प्रत्यागते ॥

संनिवृत्ति : । स्त्री० सम्यङ्निवर्त्तने ॥

संनिवेश : । पुं० पुरादौगृहादिरचनापरिच्छिन्नप्रदेशे । निकर्षणे ॥ पुरादेर्बहिर्विहारभूमौ ॥ नगरादिवहि : स्वैरविहारचारुभूमिषु । तद्वयंनिगदितंसंनिवेशोनिकर्षणमितिशब्दरत्नावली । संनिविशन्त्यत्र । विश० । हलश्चेतिघञ्

॥ सम्यङ्निवेशने ॥ रचनायाम् ॥

संनिहितम् । न० कुरुक्षेत्रे० सरोविशेषे ॥ त्रि० समीपस्थे ॥ निकटे ॥

संनिहितातीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

संनीतिः । स्त्री० सम्यङ्न्याये ॥ सम्प्रापणे ॥

सन्मानम् । न० आदरे ॥ यथा । असन्मानात्तपोवृद्धिः सन्मानात्तु तपः क्षयः । अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव गच्छतीति ॥ अपिच । तथाचरेत वै योगी सतां धर्ममनुस्मरन् । जना यथाऽवमन्येरन् गच्छेयुर्नैव सङ्गतिमिति ॥ सत्कृतमानश्च ॥ महतां धर्मे ॥ यथा । संसारे मुनिमग्नानां खस्मिन् पूज्यत्वमानिनाम् । ईश्वरात् कामकामानां सन्मानं महतां धनं ॥

सन्मार्गः । पुं० सदाचारे । श्रुत्यनुसारिस्मृत्युक्ते ॥ वेदमार्गे ॥ सतां सतः प्रमाणभूतानामप्रामाण्यैककारणरहितानां वेदानां मार्गः ० ब्रह्मपरत्वम् ॥

सन्यस्तः । त्रि० सम्यक्त्यागविशिष्टे० संन्यासिनि ॥ सम्यङ्न्यस्ते । नि० आत्मातिरिक्तानियेन । सम्यक्त्यक्ते । समर्पिते ॥

सन्न्यासः । पुं० त्यागे । सर्वकर्मसु तत्फलपरित्यागे । सर्वकर्मणां भगवति समर्पणे । सफलकाम्यकर्मत्यागे । आत्यन्तिकत्यागरूपे चतुर्थाश्रमे । यथा । यदा मनसि वैराग्यं जायते सर्ववस्तुषु । तदैव संन्यसेद्विद्वानन्यथा पतितो भवेत् ॥ अपिच । वित्तस्य कर्महेतुत्वात्तत्त्यागो ज्ञानसाधनम् । एष वा अयं संन्यासो वित्तत्यागेन लक्ष्यते ॥ ज्ञानस्य हेतुः संन्यास इति शास्त्रेषु डिण्डिमः ॥ स च द्विविधो यथा । संन्यासो द्विविधः प्रोक्तो विद्वद्विविदिषाश्रमैरिति । तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्तीति श्रुतौ० ब्राह्मणा इत्यत्र० ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादित्यत्र च० ब्राह्मणशब्दस्त्रैवर्णिकपरः । तेन० ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा प्रव्रजेद्गृहादिति स्मृतेरविरोधः । तत्रैवं निर्णयश्चाचार्याणाम् । यच्चतुर्थाश्रमरूपं दण्डधारणादिलिङ्गधारणं तत्तु विप्राणामेव । यस्तु सर्वकर्मत्यागलक्षणस्तत्फलत्यागरूपो वा संन्यासः स तु त्रैवर्णिकसाधारण इति ॥ एतदेव स्पष्टमुक्तं श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । चत्वारः कथिता वर्णा आश्रमा अपि सुव्रते । आचाराद्यैर्वर्णानामाश्रमाणां पृथक् पृथक् ॥ कृतादौ कलिकाले तु वर्णाः पञ्च प्रकीर्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च ।

एतेषांसर्व्ववर्णानामाश्रमोद्दोमहेश्व
रि । तेषामाचारधर्म्मांश्चशृणुष्वा
द्यवदामिते ॥ पुरैवकथितंतावत्
कालसम्बन्धचेष्टितम् । तपःस्वा
ध्यायहीनानांनृणामप्यायुषामपि
क्लेशप्रयासाशक्तानांकुतोदेहपरिश्र
मः । ब्रह्मचर्य्याश्रमोनास्तिवानप्र
स्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चै
वआश्रमौद्वौकलौयुगे ॥ गृहस्थस्य
क्रियाःसर्व्वाआगमोक्ताःकलौ
शिवे । नान्यमार्गैःक्रियासिद्धिः
कदापिगृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुकेप्या
श्रमेदेविवेदोक्तंदण्डधारणम् । क
लौनास्त्येवतत्त्वज्ञेयतस्तच्छ्रौतसं
स्कृतिः ॥ शैवसंस्कारविधिनाऽवधू
ताश्रमधारणम् । तदेवकथितंभ
द्रेसंन्यासग्रहणंकलौ ॥ विप्राणा
मितरेषाञ्चवर्णानांप्रबलेकलौ उ
भयत्राश्रमेदेविसर्व्वेषामधिकारिता
सर्व्वेषामेवसंस्काराःकर्म्माणिचै व
वर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्चक
र्म्मलिङ्गंपृथक्पृथक् । जातमा
त्रोगृहस्थःस्यात्संस्कारादाश्रमी
भवेत् । गार्हस्थ्यंप्रथमंकुर्यात्यथा
विधिमहेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञानेसमु
त्पन्नेवैराग्यंजायतेयदा । तदास
र्व्वंपरित्यज्यसंन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥
विद्यामुपार्ज्जयेद्बाल्ये धनंदारांश्चयौ
वने । प्रौढेधर्म्याणिकर्म्माणिचतुर्थे

प्रव्रजेत्सुधीः ॥ मातरंपितरंवृद्धं
भार्य्याञ्चैवपतिव्रताम् ॥ शिशुञ्चतन
यंहित्वानावधूताश्रमंव्रजेत् ॥ मा
तॄः पितॄन्शिशून्दारान्स्वजना
न्बान्धवानपि । यःप्रव्रजतिहि
त्वैतान्समहापातकीभवेत् ॥ मा
तृहापितृहासस्यात्स्त्रीघ्नोब्रह्मघा
तकः । असन्तर्प्य स्वपित्रादीन्यो
गच्छेद्भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणोवि
प्रभिन्नश्चस्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः ।
शैवेनवर्त्मनाकुर्य्यादेषधर्म्मःक
लौयुगे । इति ॥ अपिच । अवधूता
श्रमोदेविकलौसन्न्यासउच्यते । इ
त्युपक्रम्य । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्ने
विरतेसर्व्वकर्म्मणि । अध्यात्मवि
द्यानिपुणःसंन्यासाश्रममाश्रये
त् ॥ विहायवृद्धौपितरौशिशुं
भार्य्यांपतिव्रताम् । त्यक्त्वाऽसमर्था
न्बन्धूंश्चप्रव्रजन्नारकीभवेत् ॥ ब्रा
ह्मणःक्षत्त्रियोवैश्यःशूद्रःसा
मान्यएवच । कुलावधूतसंस्कारे
पञ्चानामधिकारितेति ॥ सम्यङ्
न्यासः सन्न्यासः । सम्यग्वान्त
विष्ठादिवत् लोकद्वयभोगस्य न्या
सस्त्यागः संन्यास इत्यर्थः । य
थामुहूर्त्तमाहकालिदासः सन्न्या
सःश्रुतियुगलेशयेशिवञ्चैवैरञ्चे र
रुद्रिरसीन्द्रपूजितचे । नीरिक्ते
स्थिरसदनेऽपवर्गसिद्ध्यै सोमेज्य

ज्ञखरकरेषुचोत्तरासु ॥ नीरिक्ते स्थिरसदने • कुम्भराशिवर्ज्जितेस्थिरराश्युदयेसतीत्यर्थः ॥

सन्न्यासी । पुं • चतुर्थाश्रमिणि । अवधूते । अस्यपर्य्यायायथा । भिक्षुः परिव्राट्कर्मन्दीपाराशर्य्यपिमस्करीति ॥ ज्ञानसन्न्यासिनः केचिद्वेदसन्न्यासिनोऽपरे । कर्मसन्न्यासिनस्त्वन्येत्रिविधाः परिकीर्त्तिताः ॥ यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तोनिर्द्वन्द्वश्चापिनिर्भयः । प्रोच्यतेज्ञानसन्न्यासी • स्वात्मन्येवव्यवस्थितः ॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यंनिराशीर्निष्परिग्रहः । प्रोच्यतेवेदसन्न्यासीमुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः ॥ यस्त्वग्नीनात्मसात्कृत्वाब्रह्मार्पणपरोद्विजः ज्ञेयः सकर्मसन्न्यासीमहायज्ञपरायणः ॥ त्रयाणामपिचैतेषांज्ञानीत्वभ्यधिकोमतः । नतस्यविद्यतेकर्मनलिङ्गाद्यावियर्ज्जितः ॥ युगभेदेसन्न्यासिनांनामान्युपाधयश्चयथा । आदौवेदान्ताचार्य्योब्रह्मा । द्वितीयाचार्य्योविष्णुः । तृतीयाचार्य्योरुद्रः । चतुर्थाचार्य्योवशिष्ठः पञ्चमाचार्य्यः शक्तिः । षष्ठः पराशरः । सप्तमोव्यासः । अष्टमः शुकः । नवमोगौडः । दशमोगोविन्दः एकादशःश्रीशङ्कराचार्य्यः ॥ सत्ययुगे • आचार्य्यत्रयंब्रह्मविष्णुरुद्राः । त्रेतायामाचार्य्यत्रयं वशिष्ठशक्तिपराशराः द्वापरआचार्य्यद्वयंव्यासशुकौ । कलावाचार्य्यत्रयं गौड़गोविन्दशङ्कराचार्य्याः ॥ शङ्कराचार्य्यस्यचत्वारःशिष्याःस्वरूपाचार्य्यः पद्मपादाचार्य्यःत्रोटकाचार्य्यः • पृथ्वीधराचार्य्यश्चेति । अथदशनामानि । स्वरूपाचार्य्यस्यशिष्यौतीर्थाश्रमौ । पद्माचार्य्यस्यवनारण्यौ । त्रोटकाचार्य्यशिष्याः • गिरिपर्वतसागराः । पृथ्वीधराचार्य्यस्यशिष्यत्रयं • सरस्वतीभारतीपुरीचेतिशङ्कराचार्य्यरचितसप्तमसूत्रम् ॥ अपिच । तीर्थाश्रमवनारण्यगिरिपर्वतसागराः । सरस्वतीभारतीचपुरीतिदशकीर्त्तिताः ॥ तेषांलक्षणानियथा । त्रिवेणीसङ्गमेतीर्थेतत्त्वमस्यादिलक्षणे । स्नायात्तत्त्वार्थभावेनतीर्थनामासउच्यते ॥ १ ॥ आश्रमग्रहणेप्रौढआशापाशविवर्ज्जितः । यातायातविनिर्मुक्तएतदाश्रमलक्षणम् ॥ २ ॥ सुरम्येनिर्झरेदेशेवनेवासंकरोतियः । आशापाशविनिर्मुक्तोवननामासउच्यते ॥ ३ ॥ अरण्येसंस्थितोनित्यमानन्दनन्दनेवने । त्यक्त्वासर्वमिदंविश्वमारण्यलक्षणंकिल ॥ ४ ॥ वासोगिरिवरेनित्यंगीताभ्यासेहितत्परः । गम्भीराचलबुद्धिश्चगिरिनामासउच्यते ॥ ५ ॥

वसेत् पर्व्वतमूलेषु प्रौढो यो ध्यानधारणात् । सारात् सारं विजानाति पर्व्वतः परिकीर्त्तितः ॥ ६ ॥
वसेत् सागरगम्भीरो वनरत्नपरिग्रहः । मर्य्यादाञ्चनलङ्घेत सागरः परिकीर्त्तितः ॥ ७ ॥
स्वरज्ञानवशो नित्यं स्वरवादी कवीश्वरः । संसारसागरे साराभिज्ञो यो हि सरस्वती ॥ ८ ॥
विद्याभारेण सम्पूर्णः सर्व्वभारं परित्यजेत् । दुःखभारं न जानाति भारती परिकीर्त्तितः ॥ ९ ॥
ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदे स्थितः । परब्रह्मरतो नित्यं पुरी नामा स उच्यते ॥ १० ॥
इति शङ्करविजये श्रीविद्यारण्यस्वामिनः ॥ अस्य धर्म्माचरणादिकं मनुस्मृतौ ब्रह्मवैवर्त्तगरुडकूर्म्मपुराणादिषु द्रष्टव्यम् । विधानन्तु श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे श्रीसदाशिवेनोक्तं तत् ततोऽवगन्तव्यम् ॥ सन्न्यासोऽस्यास्ति । अत इनिः ॥ अस्यान्त्यविधिर्माहेश्वरीनक्षः । सर्व्वसङ्गनिवृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च । न तस्य दहनं कार्य्यं नैव पिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात् प्रणवेनैव बिले भिक्षोः कलेवरम् । प्रोक्षणं खननञ्चैव सर्व्वं तेनैव कारयेत् इति ॥

सन्मुखः । त्रि॰ अभिमुखे ॥

सपक्षः । त्रि॰ निश्चितसाध्यवति । साध्यवत्त्वनिश्चयविषये ॥ यथा धूमवत्त्वे॰ महानसम् ॥ अनुकूले ॥ समानः पक्षः॰ इति विग्रहे॰ समानस्य तियोगविभागात् सादेशः ॥ यद्वा । समवद्सदृशवचनः । तेनास्पदविग्रहो बहुव्रीहिः॰ समानः पक्षोऽस्य॰ इति सपक्षः ॥

सपणः । पुं॰ ग्लहे ॥ पणेन सह वर्त्तमाने॰ व्यवहारविशेषे ॥ यथा यद्यहमत्र पराजितो भवामि॰ तदा शतं दास्यामीति ॥

सपत्त्राकरणम् । न॰ अत्यन्तपीडने ॥ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथन इति डाच् ॥

सपत्त्राकृतः । पुं॰ शतमृगादौ ॥ त्रि॰ अत्यन्तपीडिते ॥

सपत्त्राकृतिः । स्त्री॰ अत्यन्तदुःखे । निष्पत्राकृतौ ॥

सपत्नः । पुं॰ शत्रौ ॥ सपत्नीव ॥ व्यन् सपत्न इति निर्द्देशादकारः । इवार्थे वत् प्रत्ययो वा ।

सपत्नारिः । पुं॰ वेणुवंशे ॥ शत्रोः शत्रौ ॥ सपत्नस्यारिः ॥

सपत्नी । स्त्री॰ समानपतिकायाम् ॥ समान एकः पतिर्यस्याः॰ इति विग्रहे॰ सपत्न्यादिषु समानस्य सभावो निपात्यते । नित्यं सपत्न्यादिष्विति ङीप् ॥

सपत्नीकः । पुं॰ पत्नीसहिते ॥ सह पत्न्या वर्त्तते इति तथा नद्यृतश्चेति

चाप् ॥

सपदि अ० तत्क्षणे । शीघ्रे ॥ सम्पद्यतेऽस्मिन् । पद्गतौ । इन् । पृषोदरादित्वात् सस्यान्त्यलोपः ॥

सपर्य्या । स्त्री० पूजायाम् । पर्य्यायास्तु । पूजानमस्याऽपचितिः सपर्य्यार्हणाः समा इति ॥ सपर्य्यणम् । सपर पूजायाम् । कण्ड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् ॥

सपादः । त्रि० चरणयुक्ते ॥ चतुर्थभागसहिते ॥

सपादपीठः । त्रि० पादपीठयुक्तसिंहासनादौ ॥

सपादमत्स्यः । पुं० गोडराभिधेमत्स्ये ॥ सपादमत्स्योमेधाकृन्मोदः कफकारकः । वातपित्तकरश्चापि रुचिकृत् परमोमतः ॥

सरादकाण्डः । पुं० न० सुगन्धिभेदे । आडौ० इ० भा० ॥

सपिण्डः । पुं० सनाभौ । सप्तपुरुषावधिज्ञातौ ॥ यथा । प्रपितामहः० पितामहः० पिता० स्वयंसोदर्य्याभ्रातर० । सवर्णायाः पुत्त्रः पौत्त्रप्रपौत्त्रः । एतानविभक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते । येषामर्य्यपिण्डदातायेवातत्पिण्डदातारस्तेऽविभक्तपिण्डरूपंदाथमप्नन्तोऽप्यविभक्तदायादाः सपिण्डाः ॥ समानः पिण्डोदेहोमूलपुरुषोनिर्वापोवास्य । वान्यस्मिन् सपिण्ड इति निर्देशात् समानस्य सः ॥ यद्वा । सहपिण्डेन वर्त्तते इति तथा ॥ सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते । सचाशौचविवाहदायभेदात्त्रिविधः । तत्राशौचसपिण्डस्य लक्षणं यथा । सप्तपुरुषान्तर्गतत्वे सति गोत्रैक्ये सति दातृत्वभोक्तृत्वान्यतरसम्बन्धे न पिण्डलेपान्यतरवत्त्वम् । दत्तकन्यानान्तु भर्त्तृसापिण्ड्येन सापिण्ड्यम् अदत्तानामपि त्रिपुरुषसापिण्ड्यम् ॥ विवाहसपिण्डास्तु । पितृपितृबन्धुपितृयायाः सप्तमपुरुषावधयः मातामहमातृबन्धुपितृयायाः पञ्चमपुरुषावधयश्च । यथा । पञ्चमात् सप्तमादूर्द्ध्वं मातृतः पितृतः क्रमात् । सपिण्डता निवर्त्तेत सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ दायसपिण्डास्तु । त्रिपुरुषाऽवधयः । तेच पितृपितामहप्रपितामहाः । तेषां पुत्त्रपौत्त्रप्रपौत्त्रदौहित्राः । मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः । तत्पुत्त्रपौत्त्रप्रपौत्त्राश्चेति दायभागः ॥

सपिण्डता । स्त्री० सापिण्ड्ये । यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः । पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषमिति ॥ सगोत्रत्वेचेयं सपिण्डता । सपिण्डतातु सर्वेषां गोत्रतः साप्तपौरुषी ।

तेनमातामहादीनामेकपिण्डसंबन्धेपिनसपिण्डता ॥ सपिण्डस्यभावः । तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न॰ श्राद्धविशेषे । प्रेतपिण्डस्यपितृपिण्डेनसहमिश्रीकरणे ॥ तच्चपूर्णेसंवत्सरेसपिण्डीकरणमितिमुख्यकल्पः । तदशक्तौनवमोमासः तदशक्तौषष्ठोमासः तत्राप्यशक्तौत्रिपक्षः तत्राप्यशक्तावशौचापगमेप्रथममासस्यद्वादशभिर्दिनैर्द्वादशमासिकानिश्राद्धानिनिर्वर्त्यत्रयोदशाहः सपिण्डीकरणकालः ॥ सपिण्डीकरणविषयेकौर्म्मपुराणंयथा । सपिण्डीकरणंप्रोक्तंपूर्णेसम्वत्सरेपुनः । कुर्य्याच्चत्वारिपात्राणिप्रेतादीनांद्विजोत्तमाः ॥ प्रेतार्थंपितृपात्रेषुपात्रमासेचयेत्ततः । येसमानाइतिद्वाभ्यांपिण्डानप्येवमेवहि ॥ सपिण्डीकरणंश्राद्धंदेवपूर्वंविधीयते । पितॄनावाहयेत्तत्रपृथक्पिण्डंचनिर्दिशेत् ॥ येसपिण्डीकृताप्रेतानतेषांस्यात्पृथक्क्रिया । यस्तुकुर्यात्पृथक्पिण्डंपितृहासोपिजायते॰इति ॥

सपीतकः । पुं॰ राजकोषातक्याम् ॥

सपीतिः । स्त्री॰ आत्मीयेनजनेनसहमिलित्वैककालकृतेपाने । तुल्यपाने । पानम् । पापानेस्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् । समानापीतिः । समानस्यच्छन्दसीतिसभावः । सहपीतिर्वा । सहस्यसः संज्ञायाम् ॥

सपीतिका । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

सपुत्रः । त्रि॰ पुत्रेणसहवर्त्तमाने ॥

सप्तकः । पुं॰ सप्तसङ्ख्यायाम् ॥ त्रि॰ सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्तभिः क्रीतेवस्तुनि ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन्नित्यार्हीयेष्वर्थेषुकन् ॥

सप्तकी । स्त्री॰ मेखलायाम् । काञ्च्याम् । कटिभूषणे ॥ सपति । षप समवाये । बाहुलकात्तन् । स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । सप्तभिरनेकाभिः किङ्किणीभिर्वा॰ सप्तस्वरान्वा॰ कायति । कै शब्दे । आतोनुपसर्गेकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

सप्तगङ्गम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सप्तगोदावरम् । न॰ सप्तानांगोदावरीणांसमाहारे ॥ तीर्थविशेषे ॥

सप्तच्छदः । पुं॰ सप्तपर्णवृक्षे ॥ काण्डेकाण्डेसप्तच्छदाअस्य । सङ्ख्याशब्दस्यवृत्तिविषयेवीप्सार्थत्वम् ॥ न॰ तस्यपुष्पे ॥

सप्तजिह्वः । पुं॰ अनले । अग्नौ ॥ सप्तकाल्यादयोजिह्वाआहुतिग्रसनार्थायस्यसः । तद्यथा । कालीकरालीचमनोजवाचसुलोहिताचैवसुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनीविश्वरुचीचदेवीलेलायमानेतिचसप्तजिह्वाः इति

मुण्डकम् ॥ उत्तरार्द्धे उशनःप्रदीप्तासु कपीटयोनेः सप्त वक्रीला: कथिताश्च जिह्वाः ॥ इति पाठान्तरमन्यत्र ॥

सप्तज्वालः । पुं० अग्नौ ॥

सप्ततन्तुः । पुं० यज्ञे । सवे । अध्वरे ॥ सप्तभिश्छन्दोभिरग्निजिह्वाभिर्वा तन्यते । तनु० । सितनिगमीतितुन् ॥ यद्वा । सप्तजिह्वाश्छन्दांसि वा तन्यन्तेऽत्र ॥ सप्ततन्तवः संस्थायस्य वा ॥

सप्ततिः । स्त्री० दशाधिकषष्टिसङ्ख्यायाम् ७० । सत्तर० इ० भा० प्र० ॥ सङ्ख्येये ॥ सप्तदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतमिति निपातनात् प्रकृतेः सप्तभावस्तिप्रत्ययश्च ॥

सप्ततितमः । त्रि० । सप्ततेः पूरणे ॥ तस्य पूरणे डट् । विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्यामिति डटस्तमडागमः ॥

सप्तदशः । त्रि० सप्तदशानां पूरणे ॥ डट् ॥

सप्तदश । त्रि० । सङ्ख्याभेदे । सप्ताधिकदशसु १७ ॥ सङ्ख्येये ॥

सप्तदशावयम् । न० लिङ्गशरीरे ॥ सप्तदश अवयवा यस्य सः । तेयथा । ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम् । बुद्धिमनसी कर्मेन्द्रियपञ्चकम् प्राणादिपञ्चवायवश्चेति ॥

सप्तदीधितिः । पुं० । स्वर्दीधितौ । अग्नौ ॥

सप्तद्वीपपतिः । पुं० । सप्तद्वीपानामधिपतौ ॥ द्वीपास्तु० जम्बूशाककुशक्रौञ्चादयो द्वीपशब्दे द्रष्टव्याः ॥

सप्तद्वीपा स्त्री० । वसुमत्याम् । भूमौ ॥ यथा । मनोः स्वायम्भुवस्यासन् दश पुत्रास्तु तत्समाः । यैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ॥ ससमुद्राकरवती प्रतिवर्षं निवेशितेति ॥ अस्याः परिमाणमुक्तं शक्तितन्त्रे । कोटिद्वयं त्रिपञ्चाशल्लक्षाणि चलतः परम् । पञ्चाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपा ससागरा ॥ ततो हेममयी भूमिर्द्दशकोट्योपरा नमे । देवानां क्रीडनार्थाय लोकालोकस्ततः परमिति ॥ सप्तद्वीपा यस्यां सा ॥

सप्तधा । अ० सप्तप्रकारे ॥

सप्तधातुः । पुं० शरीरे । सप्त धातवस्त्वगादयो यस्मिन् ॥

सप्त । त्रि० सङ्ख्याविशेषे । सात इति भा० प्र० ॥ सङ्ख्येये । यथा सप्त समुद्राः ॥ सपति । षप समवाये । सप्यशूभ्यां तुट् चेति कनिन् ॥

सप्तनाडीचक्रम् । न० स्वरोदयोक्ते वृष्टिज्ञानार्थं ग्रहनक्षत्राङ्कितसप्त नाडिकसर्पाकारचक्रे ॥

सप्तनामा । स्त्री० आदित्यभक्ता

याम् ॥

सप्तपत्रः । पुं॰ सप्तच्छदे ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ सप्तसप्तपत्राण्यस्य ॥

सप्तपदार्थवादः । पुं॰ आर्हतानां वादे ॥ यथा । जीवाजीवात्मकं विश्वं॰ चेतनः स्वशरीरवत् । परिणामावयवानजीवः षड्विधः स्मृतः ॥ महीधरादिकः स्यात् पञ्चधा चास्रवादिकः ॥ आस्रवः संवरो निर्जरो बन्धो मोक्ष एव च ॥ इन्द्रियाणां विषयेकादिः केशोलुञ्चादिभिस्तपः । जन्मान्यूर्ध्वगतिश्चेति पञ्चानामर्थ उच्यते ॥ स्यादस्तीत्यादिना सप्तभङ्गीन्यायेन वादिनः । सप्त ते क्रमशोऽप्याख्यमतयं साधयेत् सुधीरिति ॥

सप्तपदी । स्त्री॰ विवाहाङ्गसप्तपदीगमने ॥ सप्तानां पदानां समाहारः । द्विगोरिति ङीप् ॥

सप्तपर्णः । पुं॰ छातवनीतिख्याते वृक्षे ॥ पर्यायास्तु । सप्तपर्णो विशालत्वक् शारदो विषमच्छद इति ॥ सप्तपर्णो व्रणश्लेष्मवातकुष्ठास्रजन्तुजित् ॥ दीपनः श्वासगुल्मघ्नः स्निग्धोष्णस्तुवरः सरः इति गुणाः ॥ काण्डे काण्डे सप्त सप्त पर्णान्यस्य । क्वचित् सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये वीप्सार्थत्वमिति कैयटादिव्याख्यानात् ॥ न॰ मिष्टान्नविशेषे ॥ यथा । द्राक्षादाडिमखर्जूरमृदितामलसशर्करम् । लाजचूर्णसमध्वाज्यं सप्तपर्णमुदाहृतम् ॥

सप्तपर्णी । स्त्री॰ लज्जालौ ॥

सप्तपलाशः । पुं॰ सप्तपर्णद्रुमे ॥ सप्तसप्तपलाशानि पत्राणि यत्र सुयस्य सः ॥ न॰ सप्तपर्णपुष्पे ॥

सप्तपातालम् । न॰ सप्तसङ्ख्याकाधोभुवने ॥ यथा । अतलं वितलञ्चैव नितलञ्च गभस्तिमत् । महाख्यं सुतलञ्चाग्र्यं पातालं सप्तमं विदुरिति ॥ नामान्तराण्यपि यथा । आभासं परतालाख्यं वितलं च गभस्तिमत् । महातलं रसाकञ्च पातालं सप्तमं मुने ॥ इति ॥ एतेषामधिपा यथा । सप्तस्वेतेषु दैत्येन्द्रभुजङ्गघनदाचराः । सप्तसप्तसमाख्यातास्तानप्यथ निबोध मे ॥ दैत्याः शङ्कुश्रुतिः पूर्वं प्रह्लादः शिशुपालकः । कर्कन्धुको हिरण्याक्षो बृहद्भौर्बलिस्तथा ॥ काद्रवेयाः कुटिलको वासुकिः कम्बलस्तथा । कार्कोटकोऽथ कालाङ्को दुर्दशस्तक्षकस्तथा ॥ विकटाक्षो हिताक्षश्च यमाख्यौ विकटाननः करालो भीमनिर्ह्रादः पिङ्गलश्चेति राक्षसाः इति ॥

सप्तपुत्रसूः । स्त्री॰ सुतवस्करायाम् । सप्तपुत्रायाम् ॥

सप्तप्राणाः । पुं॰ ब॰ सप्तेन्द्रियेषु ॥ यथा । अन्तःकरणत्वान्मनस एकत्वेन॰ पञ्चकर्म्मेन्द्रियाणामेकत्वसङ्ख्ययाचद्वे॰ पञ्चबुद्धीन्द्रियाणि॰ सङ्कलनयासप्तेन्द्रियाणि॰ सप्तप्राणपदवाच्यानिभवन्तीति ॥ शीर्षण्येषुसप्तप्राणेषु ॥

सप्तभङ्गी । स्त्री॰ अनेकान्तवादिनां न्यायविशेषे ॥ देहग्रहणात्पूर्व्वंजीवः किमस्ति॰ उतनेतियः पर्य्यनुयुङ्क्ते॰ तम्प्रति॰ अनेकान्तवादीभ्युपगन्तव्यः । तद्यथा । स्यादस्ति॰ स्यान्नास्ति॰ स्यादस्तिचनास्तिच॰ स्यादवक्तव्यः॰ स्यादस्तिचावक्तव्यश्च॰ स्यान्नास्तिचावक्तव्यश्च॰ स्यादस्तिचनास्तिचावक्तव्यश्चेति । अत्रद्वितयात्पर्य्यनुयोज्यं तत्तत्सदसत्तयासमाधेयम् । तत्र वाच्यतयाऽवाच्यतयापिचविरोधस्थानिस्तुघटनीयः । इतिसप्तभङ्गमेघनश्चावतामजीयमिहकिन्तु ॥ यतस्यादस्तिस्यान्नास्तिस्यादितिपुद्गलैर्भिद्यतेजगत्सर्व्वमिति ॥

सप्तभद्रः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

सप्तभूराद्यः । पुं॰ ब॰ प्राणिनां कर्म्मज्ञानफलोपभोगस्थानविशेषेषु॰ यथापाठक्रममुपर्य्युपरिवर्त्तमानेषु॰ भूर्भुवःस्वर्म्महर्जनतपःसत्येषु ॥

सप्तमः । त्रि॰ सप्तानांपूरणे ॥ डट् । तस्यमडागमः ॥

सप्तमी । स्त्री॰ तिथिविशेषे । सांतें॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तत्रोत्पन्नजनस्यफलंयथा । कन्याप्रजोदैरिकुलेभसिंहोविशालनेत्रः प्रथितप्रभावः । देवद्विजाचाररसिकोमहात्मास्यात्सप्तमीजः पितृवित्तहर्त्ता ॥ व्रतादौषष्ठीयुताग्राह्या ॥ ङ॰ चोस॰ सुप्॰ इतिचिके ॥ टित्वान्ङीप् ॥

सप्तरक्तम् । न॰ शरीरस्यरक्तवर्णविशिष्टेषुसप्ताश्रयवेषु ॥ तत्रसमुद्रवाक्यंयथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्तरनखानिच । तालुकाधरजिह्वाश्चसप्तरक्तंप्रशस्यतइति ॥

सप्तर्षयः । पुं॰ भू॰मरीच्यादिमुनिषु॰ चित्रशिखण्डिषु । यथोक्तंपाद्मेमृगखण्डे । सप्तर्षिमण्डलंतस्माद्दृश्यतेसर्व्वतोपरि । तत्रसप्तर्षयः सन्तिविनियुक्ताः प्रजासृजः ॥ मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यःक्रतुरङ्गिराः । वशिष्ठश्चमहाभाग । ब्रह्मणोमानसाःसुताः ॥ सप्तब्रह्माण इत्येतेउच्यन्तेब्रह्मवादिभिः । सम्भूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्चसन्नतिः ॥ अरुन्धतिस्तथालज्जातत्पत्न्योलोकमातरः । एतासांतपसा

चैतद्धार्यते भुवनत्रयम् । सन्ध्यात्रयमुपासीना गायत्रीजपतत्पराः । तस्मिंल्लोके वसन्त्येते ब्रह्मणा ब्रह्मवादिन इति पाद्मे ११ऽध्यायः ॥

सप्तला । स्त्री० नवमालिकायाम् ॥ सप्तलाति । ला० । आतोऽनुपसर्गेति कः ॥ चर्मकषायाम् । सातलायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ पाटलायाम् ॥

सप्तवाहनः । पुं० आदित्ये ॥ सप्ताश्वा वाहनान्यस्य ॥ सप्तनामक एकोऽश्वो वाहनमस्य वा ॥ एकोऽश्वो वहति सप्तनामेति श्रुतेः ॥ वहति० आदित्यरथम् ॥

सप्तशती । स्त्री० सप्तशतिकायाम् ॥ सप्तशतमन्त्रात्मकदेवीमाहात्म्ये ॥ गीतायाम् ॥ सप्तानां शतानां समाहारः । द्विगोरिति ङीप् ॥

सप्तशलाकः । पुं० विवाहोपयोगिवेधविशेषे ॥ यथा । ऊर्ध्वगाः सप्तरेखास्तु तिर्यञ्च सप्तविलिख्य च । कृत्तिकादि चतुः सप्तऋक्षाणि तासु संलिखेत् ॥ चन्द्ररेखास्थनक्षत्रे ग्रहस्तिष्ठति चेत्तदा । वेधः सप्तशलाकाख्यो विवाहं तत्र वर्जयेत् ॥ यद्रेखायां चन्द्रस्तिष्ठति सा चन्द्ररेखा० तत्र स्थितं नक्षत्रं तस्मिन् यदि सूर्यादीनामन्यतमो यः कश्चिद्ग्रहस्तिष्ठति० तदा सप्तशलाकाख्यो वेधः स्यात्० तत्र विवाहं वर्जयेदिति ॥ यथा । शशी सप्तशलाकभिन्नः पापैरपापैरथवा विवाहे । रक्तांशुकेनैव तु रोदमाना श्मशानभूमिं प्रमदा प्रयातीति फलं ॥

सप्तशिरा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥ ताम्बूल्याम् ॥

सप्तशृङ्गः । पुं० हिमाचले ॥ सप्त शृङ्गशति ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे गिरिविशेषे ॥ तत्र प्रसिद्धाम्बिकास्थाने ॥

सप्तसप्तिः । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ सप्त गायत्र्यादीनि छन्दांसि० सप्तयोऽश्वा० यस्य सः ॥ यथा । हयाश्च सप्त छन्दांसि तेषां नामानि मे शृणु । गायत्री च बृहत्युष्णिग्जगती त्रिष्टुबेव च । अनुष्टुप् पङ्क्तिरेतानि छन्दांसि हरयो हरेरिति विष्णुपुराणम् । सप्ताश्वरूपाश्छन्दांसि वहन्ते वातरंहस इति मत्स्यपुराणञ्च ॥

सप्तसमिधः । स्त्री० बहुवचनान्तः० सप्तप्राणानां सप्तसु विषयेषु ॥ विषयेषु संमिध्यन्ते प्राणाः ॥

सप्तसागरः । पुं० महादानविशेषे ॥

सप्तसारस्वतम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सप्तसूः । स्त्री० सुतवस्करायाम् । सप्तपुत्रप्रसूतायाम् ॥

सप्तस्रोतः । न० तीर्थप्रभेदे । दक्षिणेन हिमवतस्तच्चर्षीणामाश्रमे ॥ यथा

स्रोतोभिः सप्तभिर्द्विसर्पुर्नीसप्तधाव्यधात् । सप्तानांप्रीतयेनाम्नासप्तस्रोतः प्रचक्षते ॥
सप्तांशुपुंगवः । पुं॰ अग्नियहे ॥
सप्तार्चिः । पुं॰ इमुनसि । शुक्रे । अग्नौ । वैश्वानरे ॥ सप्तचार्चिषोयस्य ॥ चित्रकद्रवे । अग्नियहे ॥ त्रि॰ क्रूरचक्षुषि ॥ सप्तार्चीषिः॰सप्तप्राणानांदीप्तयः खविषयानुद्योतनानीत्यर्थः ॥
सप्तावर्त्तः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
सप्ताश्वः । पुं॰ हरिदश्वे । उष्णरश्मौ । सूरे । सूर्ये ॥ सप्तअश्वाः सन्त्यस्य ॥ अर्कद्रवे ॥
सप्ताश्ववाहनः । पुं॰ सूर्ये ॥
सप्तिः । पुं॰ घोटके । पीतौ । तुरगे ॥ सपतिसेनायांसमवैति । षपसमवाये । क्तिच् । बाहुलकात् तिर्वा ॥
सप्तेन्द्रियम् । न॰ सप्तप्राणेषु ॥
सप्तोपधातवः । पुं॰ ब॰ सप्तसङ्ख्यकोपधातुषु ॥ यथा । माक्षिकंतुल्यकाभ्रे चनीलाञ्जनशिलाऽऽलकाः । रसकश्चेतिविज्ञेयाएतेसप्तोपधातवः ॥ शरीरस्थसप्तधातुभवसप्तोपधातुषु ॥ यथा । स्तन्यंरजश्चनारीणांकालेभवतिगच्छति । शुद्धमांसभवः स्नेहः सासङ्कीर्त्यतेवसा ॥ स्वेदोदन्तास्तथाकेशा तथैवौजश्चसप्तमम्इतिधातुभवाज्ञेयाएतेसप्तोपधातवइति ॥
सफलः । त्रि॰ फलिते । फलवति ॥
सबलः । त्रि॰ सैन्ययुक्ते ॥ सामर्थ्यवति ॥ बलेनसहवर्त्ततेइति ॥
सबलिः । पुं॰ दिनावसाने । उत्सूरे । विकाले ॥ त्रि॰ बलिसहिते ॥
सबाधः । त्रि॰ पीडायुक्ते ॥ निषेधयुक्ते ॥ बाधया॰ बाधेनचसहवर्त्तमानः ॥
सब्रह्मचारी । पुं॰ समानवेदव्रताचारिणि ॥ यथाऽमरः । एकब्रह्मव्रताचारामिथसब्रह्मचारिणइति ॥ ब्रह्मवेदस्तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म॰ एकस्मिन्ब्रह्मणिव्रताचरणंयेषांतेमिथः परस्परं॰ सब्रह्मचारिणोभवंतीत्यर्थः ॥ समानंब्रह्मचरति । व्रतइतिणिनिः । चरणेब्रह्मचारिणीति॰ समानस्यसः ॥ समानेब्रह्मणिचरतिवा ॥
सभर्तृका । स्त्री॰ पतिवत्याम् ॥ सहभर्त्ताऽस्तियस्याः । नद्यृतश्चेतिकप् ॥
सभा । स्त्री॰ गोष्ठ्याम् । समज्यापरिषद्गोष्ठीसभासमितिसंसदः । आस्थानीक्लीवमास्थानं स्त्रीनपुंसकयोः सदः ॥ इत्यमरः ॥ सहभान्तियस्यांवा । भातीप्तौ । सुपीतिकः । अन्यवापीतिडोवा । भिदाद्यङ्वा ॥ समानोभान्त्यस्यामितिवा ।

सभामच्चेतियोगविभागात्· सभा वाद्गतिनिर्देशाद्वासमानस्यसादेशः। अस्यालक्षणंयथा। यस्मिन्देशे निषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः। राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभां विदुरितिमनुः॥ चत्वारोवेदधर्म्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा। साब्रूते यंसधर्मःस्यादेकोवाध्यात्मवित्तमः· इतियाज्ञवल्क्यः॥ विद्वत्संहतौ। भाः प्रकाशस्तयासहवर्त्तते· इत्युक्तः॥ ग्रामनगरादौनियत जनसमूहस्थाने॥ समाजिके। सभ्ये॥ द्यूते॥ मन्दिरे। राज्ञोऽमात्यादिदर्शनगृहे॥ अनुविधेयस्थेयः सभ्यपुरुषवतीजनतासभा। अनुविधेयोराजादिः· स्थेयान्मध्यस्थः॥

सभागः। त्रि॰ सभाकृते॥ अन्यैः पूज्यमाने॥ भजनंभागः· पूजा॰ सेवा। सहभागेनवर्त्तमानः॥ भागसहिते॥

सभाजनः। पुं॰ सभ्ये॥ न॰ गमनागमनादिसमयेसुहृदादेरालिङ्गनादिव्यापारस्वागतादिनानन्दोत्पादने। आनन्दने। आप्रच्छने॥ सभाज प्रीतिसेवनयोः। ल्युट्॥

सभाजितः। त्रि॰ पूजिते॥

सभाज्यः। त्रि॰ पूज्ये। भजनीये॥

सभापतिः। पुं॰ समाजाधिपतौ॥ यथा। श्रीमद्द्वारपुरेसाम्बादरनामासभापतिरिति॥

सभारचना। स्त्री॰ राजमन्दिरनिर्मितौ॥ यथा। चापाकृति न्यस्तनृपासनोदरा सतीतिकीर्णा नृपगौरवोचिता। निषादवीरैर्विदधीत मन्त्रिणा नरैरनूचानरसामरैः सभा॥

सभासत्·द्। पुं॰ सभास्तारे। सभ्ये। सामाजिके॥ सभासदानाह। श्रुताध्ययनसम्पन्नाः कुलीनाः सत्यवादिनः। राज्ञःसभासदःकार्याः शत्रौमित्रेचयेसमाइतियाज्ञवल्क्यः॥ श्रुताध्ययनसम्पन्नाः· धर्मशास्त्रज्ञाः। कुलीनाः· साङ्कर्यदोषशून्यमातापितृवंशपरम्पराकाः॥ सभायामधिकृतत्वेनलोकानां धर्माधर्मावलोकनार्थंसीदन्तिउपविशन्ति। षद्लृ॰। सत्सूद्विषेति क्विप्॥ सभाद्विविधाः सामात्यः सब्राह्मणपुरोहितः। ससभ्यः प्रेक्षकोराजास्वर्गेतिष्ठतिधर्मतः॥ तत्रब्राह्मणाअनियुक्ताः· सभ्यास्तु नियुक्ताइतिभेदः। तत्रनियुक्तानांयथावस्थितार्थकथनेपियदिराजान्यथाकरोतितदाऽसौनिवारणीयोऽन्यथादोषः। यथाहकात्यायनः। अन्यायेनापिसंयान्तंयेनुयान्तिसभासदः। तेपितद्भागिनस्तस्माद्बोध

नीय : सतैर्नृपद्धति ॥

सभास्तार : । पुं॰ सभासदि । सभांस्तृणाति । स्तृञ् आच्छादने । कर्मण्यण् ॥

सभिक : । पुं॰ द्यूतकारके । प्रतिभूत्वादिनाद्यूतप्रयोजके ॥ सभाद्यूतमाश्रयत्वेनास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

सभोचित : । पुं॰ पण्डिते ॥ त्रि॰ सभायोग्ये ॥

सभ्य : । पुं॰ सभासदि ॥ यथा । सभ्येनावश्यवक्तव्यं धर्मार्थसहितं वच : । शृणोतियदिनोराजास्यात्सभ्यस्तदाऽनृत : इति ॥ शौतापनोदाद्यर्थं याज्ञिकै : प्रज्वलितेऽग्निविशेषे ॥ सभायांसाधु : । सभायाय : ॥ कुलीने ॥ साधौ ॥ त्रि॰ प्रत्ययिते । विश्वासपात्रे ॥ सभासम्बन्धिनि ॥

सम् । अ॰ शोभनार्थे , समार्थे ॥ सङ्गार्थे ॥ प्रकृष्टार्थे ॥ सर्वतोभावे ॥ समुच्चये ॥

सम : । त्रि॰ समाने । तुल्यार्थे ॥ साध्वर्थे ॥ सर्वशब्दार्थे ॥ रागद्वेषादिरहिते । समति । षम वैक्लव्ये । पचाद्यच् । सर्वार्थे सर्वनामसंज्ञा ॥ अवक्रे । निग्रहानुग्रहयोरनारम्भात् । सर्वेषुभूतेष्वात्मौपम्येनसर्वत्रसुखंदुःखंच पश्यतितस्मिन् ॥ न॰ सम्पूर्णे । सत्ताप्रकाशाभ्यांसर्वाभिन्ने॰ निर्विशेषे॰ सर्वविकारशून्ये॰ कूटस्थे॰ नित्ये॰ एकस्मिन्॰ सर्वत्रैकरूपे॰ प्रतिदेहमेकस्मिन्॰ ब्रह्मणि ॥ समस्थाने ॥ सहैमर्थे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समंयोग्यतयायोगोयदिसम्भावितःक्वचित् । इदमनयो : श्लाघ्यमितियोग्यतयासम्बन्धस्यनियतविषयमध्यवसानंयत्तदासमम् । तत्सद्योगेऽसद्योगेच । उदाहरणम् । धातु : शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषामृगाक्षीरूपेदेवीप्ययमनुपमोदत्तपत्र : स्मरस्य । जातंदैवात्सदृशमनयो : सङ्गतंयत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुनाराज्यमेकातपत्रम् ॥ यथावा । चित्रंचित्रंबतबतमहच्चित्रमेतद्विचित्रंजातोदैवादुचितरचनासंविधाताविधाता , यन्निम्बानांपरिणतफलस्फीतिरास्वादनीयायच्चैतस्या : कवलनकलाकोविद : काकलोक : ॥ नक्षत्रविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । समंमृदुक्षिप्रध्रुवसुस्थितोऽग्निमघाक्षिपूर्वीत्रपभमितिपञ्चदशमत्र वेषु ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ मयाप्रियासहमस्तीतितथा । सर्वकालेषुसर्वविकाररहितत्वाद्वा । राशिविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा ।

क्रूरोऽथसौम्यः॰ पुरुषोऽङ्गनाच॰ ओजोऽथयुग्मं विषमः समश्च। चरस्थिरद्व्यात्मकनामधेयामेषादयोऽमीक्रमशः प्रदिष्टाः॥ मानस्यप्रकारविशेषे॥ सतुयदागीतवाद्ययोस्तालोगानकर्त्तुर्हस्तपादादिचालनञ्च॰ एकदासमभावेनपततितदाभवतीतिसङ्गीतशास्त्रम्॥

समकक्षः। त्रि॰ तुल्ये। समे॥

समकन्या। स्त्री॰ विवाहोपयुक्तायाम्॥ इतिधनञ्जयः॥

समकोलः। पुं॰ अव्भक्षे। द्विरसने। सर्पे॥ इ॰ त्रि॰ शेषः॥

समक्षम्। अ॰ अक्ष्णोः समीपे॥ अक्ष्णोसमीपंयोग्यंवा। अव्ययंविभक्तीतिसमीपे॰ यथार्थेवाऽव्ययीभावः। प्रतिपरोतिटच्॥

समगन्धकः। पुं॰ कृत्रकधूपे॥

समगन्धिकम्। न॰ उशीरे॥

समग्रः। त्रि॰ समस्तेन्। सर्वस्मिन्। विश्वस्मिन्। अशेषे। सम्पूर्णे॥ सङ्कलमग्रमस्य॥ समंग्रसतेवा। अन्येभ्योपीतिग्रसेर्डः॥ शोभनाग्रके॥ सम्यगग्रंफलेनभिद्यतेयत्तत्र॥

समङ्कः। पुं॰ मूषके॥ सम्यक्प्रकारेणच्छिद्रादिकरणेन॰ अङ्कयति॰ चिह्नयतिवस्त्रादिकम्। अचि॰। अच्॥

समङ्गा। स्त्री॰ मजीठइ॰ प्र॰ ओषधौ। पर्यायास्तु। मञ्जिष्ठाविकसाजिङ्गीसमङ्गाकालमेषिका। मण्डूकपर्णीभण्डीरीभण्डीयोजनवल्ल्यपीति॥ लज्जालौ। नमस्कार्याम्। गण्डकार्याम्॥ समङ्गतीङ्गति। अगि॰। पचाद्यच्॥

समचित्तः। त्रि॰ हर्षविषादशून्यमनसि। आत्मविदि॥ समंचित्तंयस्य॥ एकविषयकान्तःकरणे

समजः। पुं॰ पशूनांवृन्दे॥ संभूयतेऽसकृत्॥ अज॰। समुदोरजः पशुष्वित्यप्॥ मूर्खसंहतौ॥ न॰ विपिने॥

समज्ञा। स्त्री॰ यशसि। कीर्त्तौ॥ सम्यक् ज्ञायते। ज्ञा॰। घञर्थे कः॥

समज्या। स्त्री॰ परिषदि। सभायाम्॥ समजन्त्यस्याम्। अज॰। संज्ञायांसमजेतिक्यप्। अजेः व्यघञपोरितिवीभावोन॥

समञ्जसम्। न॰ उचिते। न्याय्ये॥ सम्यगञ्जोऽत्र। अचप्रत्यन्ववपूर्वादिति योगविभागादच्॥ यथा। सङ्गतमञ्जसावत्त्वमत्र। क्लीबनपुंसकेचूतिक्लत्वम्॥ त्रि॰ समीचीने॥ अभ्यस्ते॥ अविरुद्धे। युक्ते॥ न्याय्ये। स्वस्थकाये॥

समष्ठः । पुं॰ शाकभेदे । गण्डीरे ।

समता । स्त्री॰ साम्ये । समत्वे ॥ समत्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादवचनम् ॥ समवर्तित्वे । मध्यस्थत्वे ॥ चित्तस्थरागद्वेषादिरहितावस्थायाम् । तत्र ॥

समतिसृष्टः । त्रि॰ अनुज्ञाते ॥

समतीतः । त्रि॰ चिरविनष्टे ॥

समत्रयम् । न॰ समभागासुगुडशुण्ठीहरीतकीषु ॥

समदर्शनम् । न॰ समानदृष्टौ ॥

समदर्शी । त्रि॰ सम्यग्दर्शिनि । ज्ञानिनि । सदेकरूपवस्तुदर्शनशीले । पण्डिते ॥ समं ब्रह्मद्रष्टुं शीलं यस्य । णिनिः ॥

समदृक् । पुं॰ ज्ञानिनि । ब्रह्मात्मैक्यज्ञानवति ॥ समं ब्रह्मपश्यति । दृशिर्॰ । क्विप् ॥ अहौवाहारेवा कुसुमशयनेवादृषदिवामणौवालोष्टेवाबलवतिरिपौवासुहृदिवा । तृणेवास्त्रैणेवाममसमदृशोयान्तुदिवसा: क्वचित्पुण्यारण्येशिवशिवशिवेतिप्रलपत: ॥

समदृष्टिः । स्त्री॰ सर्वत्रतुल्यदर्शने ॥ यथा । दुःखेसुखेचविप्रेन्द्रयादृष्टिर्वर्त्ततेसदा । तथाशत्रौचमित्रेचसमदृष्टिस्तुसास्मृतेतिपद्मपुराणेक्रियायोगसारे १६अध्याय: ॥

समधिकः । त्रि॰ आधिके । अतिरिक्ते सम्यगधिक: ॥

समधिगत: । त्रि॰ प्राप्ते । अधिगते ॥ सम्यगधिगत: ॥ अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थास्तृणमिवलघुलक्ष्मीर्नैवतान्संरुणद्धि । अभिनवमदलेखाश्यामगण्डस्थलानांनभवतिबिसतन्तुर्वारणंवारणानां ॥

समधुर: । त्रि॰ मधुररसयुक्ते ॥ समानभारे ॥ मधुरेणसहविद्यते ॥ समाधूर्भारोयस्यस: । ऋक्पूरित्य: ॥

समन्त: । पुं॰ समन्ततोऽर्थे ॥ सीमनि ॥

समन्तत: । अ॰ चतुर्दिगभिव्याप्ते । परित: । सर्वत: । विष्वक्॰ ॥ समन्तात् । आद्यादित्वात्तसि: ॥

समन्तदुग्धा । स्त्री॰ स्नुहीद्रुमे । सीहुण्डे ॥ समन्ताद्दुग्धमस्या: ॥

समन्तपञ्चकम् । न॰ कुरुक्षेत्रे ॥

समन्तभद्र: । पुं॰ सुगते । बुद्धे । समन्तंभद्रंयस्यस: । समन्तात्सर्वत: पुण्यसम्भारतो॰ ज्ञानसम्भारतश्चभद्र: श्रेष्ठ: । पञ्चमीतियोगविभागात्समास: । पृषोदरादि: ॥

समन्तभुक् । पुं॰ अनले । अग्नौ ॥

समन्तात् । अ॰ समन्ततोऽर्थे ॥

समन्यु: । त्रि॰ सक्रोधे ॥

समन्वय: । पुं॰ लिङ्गै: शास्त्रस्यतात्पर्यसम्बन्धे ॥ भिन्नानांसरूपतायाम् ।

सम्यगन्वय : ॥

समन्वारम्भणम् । न॰ समनुगमने ॥

समन्वित : । त्रि॰ सम्यगन्विते । संयुक्ते ॥

समन्वितलय : । पुं॰ एकताले ॥ सम्यक् अन्वितो लयो नृत्यगीतवाद्यानां साम्यं यस्य : ॥ सम्यगन्वितो लयो मध्यमलयो वा यस्मिन् ॥

समपद : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । योषित् पादौ हृदिस्थौ प्रकराभ्यां पीडयेत् स्तनौ । यथेष्टं ताडयेद्योनिं बन्ध : समपद : स्मृत : ॥ न॰ युद्धकाले धन्विनां पादन्यासविशेषे । धन्विनां पादयोस्तुल्यरूपतया धारणे ॥ धन्विनां स्थाने ॥

समपर्य्यासनम् । न॰ परिवर्त्तने ॥

समपादम् । न॰ धन्विनां पादयोस्तुल्यरूपतया धारणे ॥

समबुद्धि : । त्रि॰ सर्व्वरागद्वेषशून्ये ॥ क : कोट्टक् कर्मा॰ कृत्यव्यापृतबुद्धौ ॥

समभिव्याहार : । पुं॰ सहिते ॥

समभिव्याहृत : । त्रि॰ सहोच्चरिते ॥ सहिते ॥

समभिहार : । पुं॰ आभीक्ष्ण्ये । पौन : पुन्ये ॥ भृशार्थे ॥ समभिहरणम् । हृञ्॰ । घञ् ॥ सम्यगभिहारो वा ॥ विप्रकीर्णानां द्रव्याणां राशीभावे । शेषशेषिवाचकपदयो : सहोच्चारणे ॥

समभूमि : । स्त्री॰ समानस्थाने । आजौ ॥

समम् । अ॰ सहार्थे । सार्द्धम् । सत्रम् ॥ समति । षम॰ । अम् ॥

समय : । पुं॰ काले । दिष्टे । अनेहसि ॥ सम्यगेति । इण् गतौ । पचाद्यच् ॥ कार्य्यकाले ॥ समये हि सर्व्वमुपकारि कृतम् : सर्व्वं समये कृतमुपकार्य्यं भवति ॥ शपथे ॥ आचारे ॥ सिद्धान्ते ॥ विधि । संविदि ॥ क्रियाकारे ॥ निर्द्देशे ॥ सङ्केते ॥ भाषायाम् ॥ सम्पदि ॥ नियमे ॥ अवसरे ॥ समयनम्॰ सम्यगन्तोऽनेनवा॰ समेति वा । इण्॰ इणगतौ वा । एरच्॰ पुंसीतिघो वा । पचाद्यच् वा ॥ सङ्गमे ॥

समयकार : । पुं॰ सङ्केते ॥

समयज्ञ : । त्रि॰ कालज्ञे ॥ समयं जानाति । ज्ञा॰ । क : ॥

समयभेदी । त्रि॰ संविद्व्यतिक्रमकारिणि ॥

समया । अ॰ अन्तिके । निकटे ॥ मध्ये ॥ समेति॰ समयनं वा । इण्॰ । आ: समिण् निकषिभ्याम् ॥ कालविज्ञापने ॥

समयाचार : । पुं॰ समयोचिताचरणे ॥ तन्त्रविशेषे ॥

समयाध्युषित : । पुं॰ सूर्यनक्षत्रवर्जितकाले ॥ समय : अध्युषितो यस्मिन् ॥

समयी । पुं॰ भगवत्प्रसादरूपभक्तिभावप्रतिपादकशास्त्रनिष्ठे ॥

समर : । पुं॰ न॰ युद्धे । रणे ॥ समरणम् । ऋगतौ॰ भ्वादि: । ऋदोरप् ॥

समरभ : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रजङ्घाद्वयसंयुक्तं कृत्वा योषित्पदद्वयम् । स्तनौ धृत्वा रमेत् कामी बन्ध : समरभ : स्मृतइति ॥

समरविजया । स्त्री॰ यात्राप्रभेदे ॥ समरविजया यथा चार्यो गन्धिकम्भस्थितौ श्रयोगेषु ॥ स्थितो श्रयोगेषु॰ राजयोगेषु । सालम्नग्रहबलदर्शनवधितिधावाद्यांद्रष्टव्या ॥

समर्थ : । त्रि॰ हिते ॥ शक्ते । शक्तिसम्पन्ने ॥ संबद्धे । उपायकुशले । समर्थस्ते॰ समर्थ्यते वा । अर्थ उपयाच्ञायाम् । पचाद्यच् । अच्वा ॥ सम्बद्धार्थे ॥

समर्थता । स्त्री॰ सामर्थ्ये ॥

समर्थनम् । न॰ अनुचितोचितनिश्चये । सम्प्रधारणायाम् ॥ अर्थयते : सम्पूर्वात्॰ ल्युट् ॥ चोद्यपरिहारे ॥

समर्थना । स्त्री॰ समर्थने ॥ युच् ॥

समर्थयिता । त्रि॰ प्रतिपादयितरि ॥

समर्थित : । त्रि॰ कृतसमाधाने ॥

समर्द्धक : । त्रि॰ वरदातरि । वरदे । इष्टार्थप्रदेदेवतादौ ॥ समृध्नोति । ऋधुवृद्धौ । ण्वुल् ॥

समर्पणम् । न॰ सम्यगर्पणे । आदरेणार्पणे । सौंपना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

समर्पित : । त्रि॰ कृतसमर्पणे ॥ सम्प्रोक्ते । सम्प्रवेशिते ॥ स्थापिते ॥

समर्य्याद : । पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ मर्य्यादासहिते ॥ समानामर्य्यादास्य । सहमर्य्यादयेतिवा ॥ हेमचन्द्रस्तु । समर्य्यादंमर्य्यादासहितेपिच । मुख्यानुयायिनिशिष्टेप्रकृतस्यानुवर्त्तने । दीपिकादि॰ इत्याह ॥

समल : । त्रि॰ मलिने । आविले ॥

समवतार : । पुं॰ तीर्थे ॥

समवर्त्ती । पुं॰ परेतराजे । धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥ त्रि॰ तुल्यवर्त्तनशीले ॥ समं वर्त्तितुं शीलमस्य । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये ॥

समवसर्गा । स्त्री॰ रज्जाम् ॥ समवसृज्यते । सृज॰ । समवपूर्वात्सृजेर्घञ् । अजोरितिकुत्वम् ॥

समवस्थित : । त्रि॰ अविनाशिनि । जन्मादिविनाशान्तभावविकारशून्यतया॰ सम्यक्तयाऽवस्थिते ॥

समवाकार : । पुं॰ नाटकभेदे ॥

समवाय : । पुं॰ समूहे ॥ पदार्थवि

त्क्रियायांमिलने । सम्बन्धविशेषे । यथा । घटादीनांकपालादौ द्रव्येषुगुणकर्मणो : । तेषुजातेश्चसम्बन्ध : समवाय : प्रकीर्त्तित : ॥ अवयवावयविनो॰ गुणगुणिनो: ॰ क्रियाक्रियावतो॰ जातिव्यक्त्यो॰र्नित्यद्रव्यविशेषयोश्चय : सम्बन्ध : स समवायइत्यर्थ : ॥ यथावा॰श्रोत्रेणशब्दसाक्षात्कारे॰समवाय : सन्निकर्ष : ॰ कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्रत्वात्॰ शब्दस्याकाशगुणत्वात्॰गुणगुणिनोश्चसमवायात् । सचनित्यसम्बन्ध : । सचएकएव ॥ समवायते । अय॰ । घञ् ॥

समवायिकारणम् । न॰ उपादानकारणे ॥ यत्समवेतंकार्यमुत्पद्यते॰ तत्समवायिकारणम् । यथातन्तव : पटस्य॰ पटश्चस्वगतरूपादे : । यथावा॰ परमाणुद्व्यणुकस्य॰कपालश्चघटस्य । सर्वत्रसमवायिकारणंद्रव्यमेव । समवायोस्त्यस्य । इनि : । तच्चतत्कारणञ्च ॥

समवेत : । त्रि॰ मिलिते । सङ्गते । समवायसम्बन्धेनवर्त्तौ । यथा । यत्समवेतंकार्यंभवतिज्ञेयन्तुसमवायिजनकंतत् ॥

समवेतसमवाय : । पुं॰ सन्निकर्षविशेषे ॥ यथ । शब्दत्वसाक्षात्कारेसमवेतसमवाय : सन्निकर्ष : ॰ श्रोत्रसमवेतेशब्दे॰ शब्दत्वस्यसमवायात् ॥

समस्नुवान : । त्रि॰ सम्यक्प्रकारेण व्याप्तिविशिष्टे ॥

समष्टि : । स्त्री॰ सामान्ये । समस्तव्याप्ते । यथा । समस्तत्वेन- संव्याप्ति: समष्टिरितिकीर्त्तितेति । अपिच । समष्टिरीश : सर्वेषांस्वात्मतादात्म्यवेदनात् । तदभावात् तदन्येतुज्ञायन्तेव्यष्टिसंज्ञयेति । सङ्गते ॥

समष्ठिल : । पुं॰ क्षुपविशेषे । भण्डीरे । मद्यास्ने । आम्रगन्धके । कोकाग्रे । कण्टकिफले । उपदंशे ॥ कोकुआ॰ इ॰ भा॰ ॥

समष्ठिला । स्त्री॰ गण्डीरे । गण्डदूर्वी॰ इ॰ प्र॰ भा॰ ॥ सम्यगष्ठिलाबीजंयस्या : ॥

समष्ट्यज्ञानम् । न॰ सकलाज्ञाने

समष्ठिल : । पुं॰ समष्टिले ॥

समष्ठिला । स्त्री॰ समष्ठिलायाम् ॥ समेतिष्ठति । मिथिलादयश्चेति साधु : ॥

समष्ठीला । स्त्री॰ समष्ठिलायाम् ॥

समसनम् । न॰ समासेपादानामैक्यसाधने । अनेकस्यपदस्यएकपदीभवने ॥ सङ्क्षेपणे ॥ अमुक्षेपणे । सम्पूर्वात्ल्युट् ॥

समसुप्ति : । स्त्री॰ कल्पान्ते । महा

प्रकृयी । तुल्यशयने ॥

समस्त : । त्रि॰ सर्वावयवविशिष्टे । सकले ॥ समस्मिन् । पूर्णे ॥ समस्तवैस्त्र । असु॰ । क्त : । सौ पकरणे ॥ सकले । पुञ्जीकृते ॥ नि : चिप्ते ॥

समस्थ : । त्रि॰ धनधान्यादियुक्ततया सम्यगवस्थिते ॥ समेतिष्ठति । स्था॰ । सुपिस्थइतिक : ॥ समभावेन स्थिते । समाने ॥

समस्थली । स्त्री॰ अमस्थल्याम् ॥ अन्तर्वेदिसमस्थलीतिहेमचन्द्र : ॥

समस्या । स्त्री॰ श्लोकस्यैकेनपादेन॰ द्वाभ्यांत्रिभिर्वापूरणे । समासार्था याम् ॥ समसनमस्यांश्लोकप्रश्नस्यचेप णम् । असु॰ । स्यत्॰संज्ञापूर्वक त्वाद्वृद्ध्यभाव: ॥ मुमूर्षोकिंतवा द्यापिचिन्तकाननगरे : । स्मर नारायणंयेनत्वेतायांराववोद्धृत : ॥

समा । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ सास मालङ्कृतिर्योगोवस्तुनोरनुरूपयो रितिलक्षणात् ॥

समा : । स्त्री॰ शरदि । संवत्सरे । व त्सरे । हायने ॥ समन्ति॰ विक्ल वंकुर्वन्तिसर्वम् । समष्टमवैक्लव्ये । पचाद्यचि॰ टाप् । प्रायेणायंबहु वचनान्त : ॥

समांशहारी । त्रि॰ समभागार्हे ॥ य था । समांशहारिणोमातापुत्रायां स्यान्मृतेपताविति दायतत्त्वम् ॥ पताविति प्रयोगस्तुप्रामादिकएव ॥

समांशिक : । त्रि॰ समभागार्हे ॥ यथा यदिकुर्यात समानंशान्प त्न्य : कार्या : समांशिका : । नष्ट स्त्रीधनंयासांदत्तं स्वत्वंप्रकीर्तित मितिदायतत्त्वम् ॥

समांशी । त्रि॰ तुल्यभागिनि ॥ य था । ज्येष्ठंवाश्रेष्ठभागेनसर्वेवास्यु: समांशिनइतिदायतत्वम् ॥

समांसमीना । स्त्री॰ प्रतिवर्षंप्रसूता यांगवि ॥ समायांसमायांविजा यते । समांसमांविजायतेइतिख : । उत्तरपदेयविभक्त्योर्लोप : ॰ पूर्व दृजेयलोपएव ॥

समाकर्ष : । पुं॰ सम्यगाकर्षणे ॥

समाकर्षी । पुं॰ दूरगामिगन्धे । निर्हारिणि ॥

समाकुल : । त्रि॰ संशयिते ॥

समाकृष्ट : । त्रि॰ सम्यगाकृष्टे ॥

समाक्रान्त : । त्रि॰ सम्यक्कृताक्र मणे । व्याप्ते ॥ अधिष्ठिते ॥

समाख्या । स्त्री॰ नाम्नि । संज्ञाया म् ॥ कीर्त्तौ । यशसि ॥ योग लभ्यार्थे ॥ विनियोगविधे : सह कारिभूतेप्रमाणविशेषे ॥ समा ख्यायौगिक : शब्द : । साचद्विवि धा । वैदिकीलौकिकीच । तत्र॰ होतुश्चमसभक्षणाङ्गत्वं॰ होतृचम

सद्भूति॰ वैदिक्यासमाख्यया : अ
र्थ्यर्थस्तितत्पदार्थाङ्गत्वलौकिक्या
ख्ययंवार्मितिसमाख्येतिसङ्क्षेपः
। लक्षणे ॥

समागतः । त्रि॰ सम्प्राप्ते । आग
मनाश्रये । सम्यगागमनविशिष्टे ॥

समागमः । पुं॰ संयोगे ॥ सम्यगा
गमने । संप्राप्तौ ॥

समाघातः । पुं॰ वधे ॥ युद्धे ॥
समाहननम् । घञ् । हनस्तोचि
ण्णलोः । होहन्तेरितिघः ॥

समाचयनम् । न॰ राशीकरणे ॥

समाचरणम् । न॰ समाचारे । समा
ङ्पूर्वाच्चरेर्ल्युट् ॥

समाचारः । पुं॰ सम्यगाचरणे । व
र्णाश्रमादिधर्माणामाचरणे । समाच
रणम् । समाङ्चरेर्भावेघञ् ॥
वार्तायाम् ।

समाजः । पुं॰ पशुभिन्नानांसमूहे
॥ यथा॰ समाजोब्राह्मणानां॰ स
माजः क्षत्रियाणाम् ॥ अनेकेषां
प्रामाणिकजनानांवासस्थाने ॥ स
भायाम् । उत्सवेषुसङ्गते ॥ सं
बोधने । अज॰ घञ् । अघञ्
पोरित्युक्तेर्वीभावोन । अजिव्रज्यो
श्चेतिकुत्वनिषेधः ॥ हस्तिनि ॥
इत्यनेकार्थकोषः ॥

समाज्ञा । स्त्री॰ ख्यातौ । समाज्ञा
यते । समाङ्पूर्वात्ज्ञाअवबोधने॰

इत्यस्मादातश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

समादरः । पुं॰ सम्माने ॥

समादानम् । न॰ सङ्ग्रहे । सम्य
ग्ग्रहणे ॥ सौगताह्निके । बौ
द्धानांनित्यकर्मणि । सम्भाषा
याम् ॥

समाधानम् । न॰ ब्रह्मणिमनःस्थि
रीकरणे । अवधाने । प्रणिधाने
॥ चित्तैकाग्र्यसंज्ञस्यसमाधान
मितिस्मृतमित्युक्तः ॥ निग्रही
तस्यमनसः श्रवणादौ॰तदनुगुणवि
षयेचसमाधिः समाधानमितिलक्ष
णलक्षिते ॥ श्रवणादावित्यत्रादिश
ब्दोमननादिसङ्ग्रहार्थः । तदनुगु
णेत्यत्र॰गुरुशुश्रूषापुस्तकसम्पादन
तद्रक्षणादिः श्रवणाद्यनुगुणोविषयो
निर्दिश्यते॰ नपुनः सुखवासद्रव्या
न्नादिसङ्ग्रहादेरपिश्रवणाद्यनुकूल
त्वात्तदर्थमठारम्भप्रतिग्रहादावपि
चित्तसमाधिः कर्तव्यइत्युपदिश्य
ते । दण्डमाच्छादनंकौपीनंपरिग्र
हेच्छेषंविसर्जयेदितिसंन्यासकाण्डेत्या
जितस्यदण्डकौपीनाद्यतिरिक्तस्य॰
विनाप्रतिप्रसवशास्त्रंसङ्ग्रहानुप
पत्तेरित्यर्थः ॥ योग्ययोगसामर्थ्ये
। तत्परतायाम् । सम्यक्आधानम् ॥

समाधिः । पुं॰ समर्थने ॥ समर्थन
मशक्ये॰ अध्यवसायोदुर्घटस्यघ
टनंवा ॥ नीवाके ॥ नीवाकोवचना

भावइतिस्वामी । धान्यादिषुमूल्यो
त्कर्षपूर्वकोर्जनादरइतिसुभूतिः
॥ नियमे । अङ्गीकारे ॥ मौनव्रता
दौ । सिद्धान्ते ॥ इन्द्रियरोधे । ए
कान्तभक्तियोगे ॥ ध्याने ॥ काव्यगु
णविशेषे । अलङ्कारप्रभेदे ॥ यथा ।
समाधिः सुकरकार्यंकारणान्तरयोग
तः । साधनान्तरोपकृतेनकर्त्रा • यद्
क्लेशेनकार्यमारब्धमाधीयते • ससमा
धिर्नाम । उदाहरणम् । मानम
स्यानिराकर्त्तुं पादयोर्मेपतिष्यतः
। उपकारायदिष्ट्येदमुदीर्णं घनग
र्जितमिति ॥ समाधीयतेऽस्मिन्
मनोजनैः । डुधाञ् • । उपस
र्गेघोः किरित्यधिकरणेकिः ॥
कारणसामग्र्याम् ॥ ध्याने । चित्त
स्यध्येयात्मनानिश्चलावस्थाने ॥ स
चसमाधिर्द्विविधः । सविकल्पको
निर्विकल्पकश्चेति । तद्विवरणंस
विकल्पकनिर्विकल्पकशब्दे द्रष्टव्य
म् । ध्यानमेवार्थमात्रनिर्भासंस्वरू
पशून्यमिवसमाधिः । सर्वथावि
जातीयप्रत्ययानन्तरितः सजातीय
प्रत्ययप्रवाहः । सतुचित्तभूमिभेदे
नद्विविधः । सम्प्रज्ञातोऽसम्प्रज्ञा
तश्चेति । चित्तस्यक्षिप्रपञ्चभूमयोभ
वन्ति । क्षिप्तंमूढंविक्षिप्तमेकाग्रं
निरुद्धमिति । समाधीयतेऽस्मिन्
सर्वमितिव्युत्पत्त्या • समाधिरन्तः

करणम्परमात्मावा ॥ अहम्ब्रह्मा
स्म्यवस्थानंसमाधिरितिगीयते ॥ द्वि
विधोहिसमाधिर्भवति । लयपूर्व
कोबाधपूर्वकश्चेति । तत्र • तदन
न्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्यइतिन्याये
न • कारणव्यतिरेकेणकार्यस्याभावा
त् • पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्यं
व्यष्टिरूपं • समष्टिरूपविराट्कार्यं
त्वात् • तद्व्यतिरेकेणनास्ति । त
च्चापि • पृथिवी • शब्दस्पर्शरूपर
सगन्धाख्यपञ्चगुणाः तथासमष्टिरूप
मपिपञ्चीकृतपञ्चभूतात्मकंकार्य
म् • अपञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्य
त्वात् • साचपृथिवी • गन्धेतरच
तुर्गुणाकार्यत्वात् • तद्व्यतिरे-
केणनास्ति • ताश्चतुर्गुणाआपो •
गन्धरसेतरत्रिगुणात्मकतेजःका
र्यत्वात् • तद्व्यतिरेकेणनसन्ति
तदपित्रिगुणात्मकं तेजो • गन्धरस
रूपेतरद्विगुणवायुकार्यत्वात्तद्व्य
तिरेकेणनास्ति • सोपिद्विगुणात्म
कोवायुः । • शब्दमात्रगुणाकाश
कार्यत्वात् • तद्व्यतिरेकेणनास्ति
• सचशब्दगुणआकाशोबहुस्यामिति
परमेश्वरसङ्कल्पात्मकाहङ्कारकार्य
त्वात् • तद्व्यतिरेकेणनास्ति • त
दपीश्वररूपंमहत्तत्त्वंमायापरिणा
मत्वात् • तद्व्यतिरेकेणनास्ति •
तदपिमायाख्यकारणंजडत्वेनचेत

न्येऽध्यस्तत्वात् तद्व्यतिरेकेणाना
स्त्यनुसन्धानेन विद्यमानेतिका
र्य्यकारणात्मके प्रपञ्चे चैतन्यमा
त्रगोचरोयः समाधिः सत्वयप्
र्व्वक उच्यते । तत्र तत्त्वमस्यादिवेदा
न्तमहावाक्यार्थज्ञानाभावेनाऽविद्या
तत्कार्य्यस्याक्षीणत्वात् एवं चिन्तने
पि कारणसत्वेन पुनः कृत्स्नप्रप
ञ्चोत्थानात् अयं सुषुप्तिवत् सबी
जः समाधिर्न मुख्यः । मुख्यस्तु
तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थसाक्षात्का
रेण अविद्याया निवृत्तौ सर्गक्रमेण
तत्कार्य्यनिवृत्तिरनाद्यविद्याया अपु
नरुत्थानाभावेन तत्कार्य्यस्यापि पु
नरुत्थानाभावान्निर्व्वीजो बाधपूर्व्व-
कः समाधिः । स एव सर्व्वाणी
न्द्रियकर्म्माणि प्राणकर्म्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदी
पिते इत्यनेन श्लोकेन प्रदर्शितः । त
थाहि । सर्व्वाणि निखिलानि स्थूल
रूपाणि संस्काररूपाणि च । इन्द्रि
यकर्म्माणि इन्द्रियाणां श्रोत्रत्वक्
चक्षूरसनघ्राणाख्यानां पञ्चानां वा
क्पाणिपादपायूपस्थाऽऽख्यानां वा
ञ्चानाम् आन्तर्योश्च मनोबुद्ध्योः
कर्म्माणि शब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूप
दर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि वच
नादानगमनविहरणोत्सर्गानन्दा-
ख्यानि च सङ्कल्पाध्यवसायौ च ।

एवं प्राणकर्म्माणि च प्राणानां प्रा
णापानव्यानोदानसमानाख्यानां प
ञ्चानां कर्म्माणि बहिर्नयनमधोनय
नमाकुञ्चनप्रसारणाद्यशितपीतस
मानयनमूर्द्धनयनमित्यादीनि । अ
नेन पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च कर्म्मे
न्द्रियाणि पञ्च प्राणाः मनोबु
द्धिश्चेति सप्तदशात्मकं लिङ्गमुक्तम्
तच्च सूक्ष्मभूतसमष्टिरूपं हिरण्य
गर्भाख्यमिह विवक्षितमिति वेदितुं
सर्व्वाणीति विशेषणम् । आत्मसंय
मयोगाग्नौ आत्मविषयकः सं
यमो धारणाध्यानसम्प्रज्ञातसमाधि
रूपस्तत्परिपाके सति योगः निरो
धसमाधिः । यं पतञ्जलिः सू
त्रयामास । व्युत्याननिरोधसंस्का
रयोरभिभवप्रादुर्भावौ निरोधलक्ष
णचित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति
। व्युत्थानं क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्यं
भूमित्रयम् तत्संस्काराः स
माधिविरोधिनः ते योगिप्रयत्नेन
प्रतिदिनं प्रतिक्षणञ्चाभिभूयन्ते
तद्विरोधिनश्च निरोधसंस्काराः प्रा
दुर्भवन्ति तत्र निरोधमात्रक्षण
मचित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति ।
तस्य फलमाह । ततः प्रशान्तवाहि
तासंस्कारादिति । तमोरजसोः
क्षयाच्छयविक्षेपशून्यत्वेन शुद्धसत्व
रूपं चित्तं प्रशान्तमित्युच्यते । पूर्व्व

पूर्व्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतदाधिक्यंप्रशान्तवाहितेति । तत्कारणञ्च सूचयामास । विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्व्वः संस्कारशेषोऽन्यइति । विरामोवृत्त्युपरमः तस्यप्रत्ययः कारणंवृत्त्युपरमार्थः पुरुषप्रयत्नस्तस्याभ्यासः पौनःपुन्येनसम्पादनम् । तत्पूर्व्वकस्तज्जन्योऽन्यः सम्प्रज्ञाताद्विलक्षणोऽसम्प्रज्ञातइत्यर्थः । एतादृशीयआत्मसंयमयोगःसएवाग्निस्तस्मिन् ज्ञानदीपिते ज्ञानंवेदान्तवाक्यजन्योब्रह्मात्म्यैक्यसाक्षात्कारः तेनाविद्यातत्कार्य्यनाशद्वाराद्दीपितेअत्यन्तोज्ज्वलितेबाधपूर्व्वकेसमाधौसमष्टिलिङ्गशरीरमपरेजुह्वतिप्रविलापयन्तीत्यर्थः ॥ तदेकतानतामेतिससमाधिर्व्विधीयते ॥ तत् ध्यानम् । ऐकतानताम् । ध्येयैकनिर्भासत्वम् । यदाऽभ्येति । तदा । समाधिरितिशास्त्रेषुप्रदिश्यते ॥ लक्षणन्तु । निर्व्विकारतयावृत्त्या ब्रह्माकारतयापुनः । वृत्तिविस्मरणंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥ अपिच । ध्यातृध्यानेपरित्यज्यक्रमाद्ध्येयैकगोचरम् । निवातदीपवच्चित्तंसमाधिरभिधीयतइति ॥ पुनश्च । नित्यंशुद्धंबुद्धियुक्तंसत्यमानन्दमद्वयम् । तुरीयमक्षरंब्रह्माहमस्मिपरंपदम् । अहमब्रह्मेत्यवस्थानंसमाधिरितिगीयते ॥ इ० गा० ४४ ॥ अपिच । तस्यैवकल्पनाहीनंस्वरूपग्रहणंहियत् । मनसाध्याननिष्पाद्यंसमाधिः सोऽभिधीयते ॥ इ० वि० पु० ॥ अपरञ्च । इमंगुणसमाहारमनात्मत्वेनपश्यतः । अन्तःशीतलतायस्याससमाधिरितिकथ्यते ॥ इतियोगवाशिष्ठेउपशमप्रकरणम् ॥ समाधीयतेसर्व्वमस्मिन् । समाधानमनेनवा । समाङ्पूर्व्वधाञोऽधिकरणादौ । उपसर्गेघोः किः ॥

समाधिविघ्नः । पुं० लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणेषुचतुर्षु ॥

समाधिस्थः । त्रि० व्युत्थितचित्तः ॥ समाधियुक्तः ॥ यथा । मनःसङ्कल्परहितमिन्द्रियार्थानचिन्तयन् । यस्यब्रह्मणिसंलीनंसमाधिस्थः सकीर्त्तितः ॥ ध्यायतःपरमात्मानमात्मस्थंयस्ययोगिनः । मनस्तल्लयतांयातिसमाधिस्थः सकीर्त्तितः ॥ इतिगारुडेगीतासारे २४० अध्यायः ॥

समानः । पुं० हृन्नाभिसर्व्वसन्धिवृत्तौवायुविशेषे । शरीरमध्यगतेऽशितपीतान्नपानादिसमीकरणकरेवायौ । नाभिसंस्थिते ॥ यथा । पीतंभक्षितमाघ्रातंरक्तपित्तकफानिलम् । समंनयतिगात्रेषुसमानो

नाममात्रत इति । अइउऋऌवर्णेषु ॥ समानशब्देन पूर्व्वाचार्य्यैर्निर्द्दिष्टा दश स्वरा अभिधीयन्ते दश समाना इति वचनादिति कैयटः । वचनादिति । यथा । इई उऊ ऋॠ ऌॡ दशसमाना इति पूर्व्वव्याकरणवचनादित्यर्थ इति विवरणम् । त्रि । सती । साध्वी ॥ समे । तुल्ये । ऊनातिरिक्तवर्ज्जे ॥ एकस्मिन् ॥ समन्तादनित्यमेन । अन० । हलश्चेति घञ् ॥ समतिशायम० । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । आगमशासनमनित्यमिति मुमन ॥ सहमानेन वर्त्तत इति वा । वीप सर्ज्जनस्येति सभावः ॥ समानं मानमस्येति वा । समानस्य च्छन्दसीति सः ॥

समानकालीनः । त्रि० समकालोत्पत्तिके ॥ यथा । गोषु दुह्यमानासु आगतः० दुग्धास्वागत इत्यादौ समानकालीनत्वं भासते । तेन गोविषयकवर्त्तमानदोहनकालीनगमनानुकूलकृतिमान् । एवं गोविषयकातीतदोहनसमानकालीनातीतगमनानुकूलकृतिमानिति बोध ॥

समानयानकर्म्मा । पुं० सन्धेः प्रभेदे ॥ यथा । तात्कालिकफललाभार्थं मुत्तरकालीनफललाभार्थं वा यच्च राजान्तरेण सहान्यं प्रति यानादिकं क्रियते० स समानयानकर्म्मा सन्धिर्ज्ञेयः ॥

समानाधिकरणः । पुं० समानविषये ॥

समानाभिहारः । पुं० समानगुणानां मिश्रणे ॥ यथा० तोयदमुक्तजलबिन्दूनां० जलाशये समाभिहारः यथा वा माहिषादि दुग्धपतितानां गव्यदुग्धानाम् ॥

समानालङ्कृतिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्योगे वस्तुनोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥ हारमेरुणा यदा सङ्कुला भवेत्तदा । सप्तवर्णनिर्म्मिता सा समानिका मता ॥ यथा । पद्मचारुचक्षुषा नीलनीरजत्विषा ॥ आलिमन्मनोहृतं शवादमोहितम् ॥ अनुष्टुब्भेदेपि । ग्लौरजौ समानिकातु । यथा । यस्य कृष्णपादपद्ममस्ति हृत्तडागसद्म । धीः समानिकापरेण नोचिता भमत्सरेण ॥

समानोदकः । पुं० चतुर्द्दशपुरुषपर्य्यन्तो जन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तो च ॥ गोत्रजमात्रे ॥

समानोदर्य्यः । पुं० सहोदरे । सोदर्य्ये ॥ समानेउदरे शयितः स्थितः । समानोदरे शयितओचोदात्त इति यत् । विभाषोदर इति पा

त्विकत्वात्सादेशीन ॥

समाप : । पुं॰ देवयजने ॥ समाप्नोत्यस्मिन् । ऋकपूरित्यः ॥

समापक : । त्रि॰ समापनकर्त्तरि ॥ समापयति । ण्वुल् ॥

समापत्ति : । स्त्री॰ यदृच्छयासङ्गतौ ॥

समापनम् । न॰ परिच्छेदे ॥ समाप्तौ ॥ वधे ॥ समाधाने ॥ लब्धे । प्राप्ते ॥

समापन्न : । त्रि॰ समाप्ते ॥ प्राप्ते ॥ क्लिष्टे ॥ वधे ॥

समापय्य । अ॰ समाप्तिंप्रापय्येत्यर्थे ॥

समापिका । स्त्री॰ वाक्यसमापकक्रियायाम् ॥ तत्रतिवादयोभवन्ति । यथा । देवदत्तोगच्छति । क्वचित् क्तान्तादिपदेनापिवाक्यसमाप्ति : । यथा । नास्माद्दृष्ट : शिवोजनै: । क्वचित्तव्याद्यन्तक्रिययाऽपिवाक्यसमापकत्वम् । यथा । मया काशींगन्तव्यम् । याकादन्तक्रियाऽसमापिका॰ तत्रक्त्वादयोभवन्ति । यथा । गच्छन्भुङ्क्ते । भुक्त्वाव्रजति । पीत्वास्वपिति ॥

समापित : । त्रि॰ कृतसमापने ॥ यथा । आरब्धंमलमासात्प्राक् यत्कर्मनसमापितम् । आगतेमलमासेपितत्समाप्यंनसंशयइतिमलमासतत्त्वम् ॥

समाप्त : । त्रि॰ समाप्तिंगते । समाप्तिविशिष्टे ॥ यथा । समाप्ते यदिजानीयान्मयैतदन्यथाकृतम् । यतस्तदन्यथाभूतंततएवसमापयेदितितिथ्यादितत्त्वं ॥

समाप्ति : । स्त्री॰ अवसाने ॥ समर्थने ॥ समापनम् । आप्लृ॰ । क्तिन्नाबादिभ्य : ॥ परिप्राप्तौ ॥

समाप्तिका । स्त्री॰ समापत्यर्थे ॥

समापत्यर्था । स्त्री॰ समस्यायाम् ॥

समाप्य : । त्रि॰ समापनीये ॥

समायोग : । पुं॰ संयोगे ॥ समवाये ॥ प्रयोजने ॥ समायोजनम् । युजिर्॰ । घञ् ॥ युद्धे॰ । रतौ॰ ; अन्वये॰ । वशीकरणसाधने ॥

समारत : । त्रि॰ उपरते ॥

समारम्भ : । पुं॰ उपक्रमे । चूडाल्वारम्भे । यथा । समारम्भाभग्ना: कतिकतिनवारांस्तवपशो : पिपासोस्तुच्छेस्मिन्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले । तथापिप्रत्याशाविरमतिनतेऽद्यापिशतधानजीर्णं शङ्के तोनिपतमशनिग्रावघटितमिति ॥ जीर्णम्॰ विदीर्णम् ॥ समारभ्यते । रभेर्घञ् । रभेरशब्ल्युटोरिति नुम् ॥

समारोपित : । त्रि॰ ऽपयर्ययुक्ते ॥ सम्यक्कृतारोपणे । सम्यक्

ल्पिते ॥ सम्यक्आरोपित : ॥

समारोह : । पुं॰ सम्यगारोहणे । नीचादूर्द्धगमने ॥ सोपाने ॥ समारुह्यतेऽनेन॰ समारोहणम् । समारोहतिवा । रुहे : कर्मणि॰ भावेवाघञ् । पचाद्यज्वा ॥

समालम्बी । पुं॰ भूतृणे ॥

समालम्भ : । पुं॰ विलेपने । कुङ्कुमादिविलेपे ॥ समालम्भनम् । डुलभष्प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात्खलघञोरितिमुम् । घातने ॥

समालम्भनम् । न॰ विलेपे । घातने ॥ सम्यक्स्पर्शने ॥

समालिङ्ग : । पुं॰ समालिङ्गने ॥

समाली । पुं॰ कुसुमाकरे ॥

समावर्त्त : । पुं॰ विष्णौ ॥ संसारचक्रस्यसम्यगावर्त्तकइतितथा । जननमरणादिरूपंसंसारचक्रमज्ञजीवान्प्रतिसम्यगावर्त्तयन्समावर्त्तइत्यर्थ : । समाङ्पूर्वाद्वृतेर्ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ समावर्त्तनम् । वृतु॰ । भावेघञ् ॥

समावर्त्तनम् । न॰ साङ्गाधीतवेदस्य गुरोरनुज्ञयागृहागमे । वेदाध्ययनानन्तरगार्हस्थ्याधिकारप्रयोजककर्मणि ॥ सम्पूर्वाद्वृत्तेर्ल्युट् ॥

समावाय : । पुं॰ समुदाये । समूहे ।

समावास : । पुं॰ स्थाने ॥

समाविष्ट : । त्रि॰ आक्रांते ॥

समावृत्त : । पुं॰ लब्धानुज्ञे । साङ्गवेदाध्ययनानन्तरंत्वमिदानींगृहस्थोभवेतिगार्हस्थ्यायगुरो : प्राप्तानुज्ञे ॥ समावर्त्ततेस्म । वृतु॰ । गत्यर्थेतिक्त : ॥

समावेदनम् । न॰ निवेदने ॥

समावेश : । पुं॰ विन्यासे ॥ एकत्रस्थावस्थाने ॥

समावेशित : । त्रि॰ सहावस्थिते ॥ प्रविष्टे ॥

समाश : । पुं॰ सहभोजने ॥

समाश्रय : । पुं॰ वासस्थाने ॥ सम्यक्॰ आश्रय : । सम्यगाधारे । सहाये ॥

समाश्रित : । त्रि॰ सम्यक्शरणागते ॥ सम्यक्प्रकारेणाश्रित : ॥

समाश्वस्त : । त्रि॰ सञ्जातविश्वासे ॥

समाश्वास : पुं॰ सम्यगाश्वासे ॥

समास : । पुं॰ सङ्क्षेपे । समर्थने ॥ ऐकपद्ये । पदयो : पदानांवाएकीकृतौ । समसने ॥ समसनम्॰ पदयो : पदानांवा॰ एकपदीकरणम्समास : सङ्क्षेप : । भावेघञ् । सचानेकपदैक्यम् । सचतुर्द्धा॰ प्रधानार्थस्यचातुर्विध्यात् । तथाचोक्तंमहाभाष्ये । क्वचित्समास : पूर्वपदार्थप्रधान : ॰ कश्चिदुत्तरपदार्थप्रधान : ॰ कश्चि

दन्यपदार्थप्रधान : ॰ कश्चिदुभयपदार्थप्रधानइति ॥ पुनश्चद्विविधो नित्याऽनित्यभेदात् । अविग्रहोनित्यसमास : ॰ अस्वपदविग्रहोवा॰ समस्यमानयावत्पदरहितविग्रहइतियावत् । । तद्भिन्नोऽनित्य : ॥ अपिच । कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपा : पञ्चवृत्तय : । परार्थाभिधानंवृत्तिः॰परशब्दस्ययोऽर्थस्तस्याभिधानमितियावत् । वृत्त्यर्थबोधकंवाक्यंविग्रहः । सद्विधा । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्साधुर्लौकिक : । प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिक : । यथाराज्ञ : पुरुष : । राजन्ङस्॰ पुरुषसु॰ इति । अविग्रहोनित्यसमासोऽस्वपदविग्रहोवा । समासश्चतुर्द्धेतिप्रायोवादः॰अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारेहिभूतानामपिसहसुपेतिविधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभाव : ॰ उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः॰ अन्यपदार्थप्रधानोबहुव्रीहि : । उभयपदार्थप्रधानोद्वन्द्वः इत्यपिप्राचांप्रवादः प्रायोभिप्रायः । सूपप्रति॰ उन्मत्तगङ्गमित्याद्यव्ययीभावे॰ अतिमालादौतत्पुरुषे॰ द्वित्रा : सपुत्रइत्यादिबहुव्रीहौ॰ दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेष : कर्मधारयः॰ तद्विशेषोद्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव॰तत्पुरुषस्यक्वचिदेवेत्युक्तम् ॥ किञ्च । सुपांसुपातिङानाम्नाधातुनाऽथतिङांतिङा । सुबन्तेनेतिविज्ञेयः समासः षड्विधोबुधै : ॥ सुपा॰ राजपुरुष : । तिङा॰ पर्यभूषत् । नाम्ना॰ कुम्भकार : । धातुना॰ कटप्रूः अजस्रम् । तिङां॰ तिङा॰ पिबतखादत । तिङांसुपा॰ कृन्तविचक्षणेतियस्यांक्रियायांसाकृन्तविचक्षणा । एहीडादयोन्यपदार्थे इति॰ मयूरव्यंसकादौपाठात् समास : । समुदाये । समूहे ॥

समासक्त : । त्रि॰ सम्यगासक्तिते । संयुक्ते ॥

समासञ्जनम् । न॰ समासङ्गे । मेलने संयोगे ॥

समासत्ति : । स्त्री॰ संनिकर्षे ॥

समासन्न : । त्रि॰ प्रत्यासन्ने । निकटवर्त्तिनि ॥ समासीदतिस्म । षद्लृ॰ । गत्यर्थेतिक्त : । समासाद्यतेस्मवा ॥

समासवान् । पुं॰ तुन्ने । नन्दिवृक्षे ॥ त्रि॰ समासाश्रये । समासविशिष्टे ॥

समासादित: । त्रि॰ आहृते । प्राप्ते ॥

समासाद्य : । त्रि॰ प्राप्ये । गम्ये ।

आप्तुंशक्यं। समासाद्यते। षद्लृ०। ऋहलोर्ण्यत्

समासार्था। स्त्री० समस्यायाम्। पूरणकृतपदाकाङ्क्षायाम्। कविशक्तिपरीक्षार्थमपूर्णतयैवपठ्यमानायाम्। यथा। शतचन्द्रंनभस्तलमिति। तत्र० दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा। दृष्टंचाणूरमल्लेनेत्यादिना० सा० पूर्य्यते॥ समासोर्थोयस्याः॥

समासोक्तिः। स्त्री० अर्थालङ्कारभेदे॥ यथा। परोक्तिर्भेदकैः श्लिष्टैः समासोक्तिः। प्रकृतार्थप्रतिपादकवाक्येन० श्लिष्टविशेषणमाहात्म्यान्नतुविशेष्यस्यसामर्थ्यादपि० यदप्रकृतस्यार्थस्याभिधानंसासमासोक्तिः॥ उदाहरणम्। लहिऊणतुज्भबाहुफंसंजीएसकोविउल्लासो। जअलच्छीतुहविरहेणहोउज्जलादुव्वलाणंसा॥ अत्रजयलच्मीशब्दस्यकेवलंकान्तावाचकत्वंनास्ति। प्राकृतस्यसंस्कृतन्तु। लब्ध्वातवबाहुस्पर्शंयस्याःसकोप्युल्लासः। जयलक्ष्मीस्तवविरहेणखलूज्ज्वलादुर्बलाननुसेति॥ अत्रबाहुस्पर्शलाभप्रयुक्तोल्लासादिसाधारणविशेषणबलाज्जयलक्ष्मीवृत्तान्तोनायिकावृत्तान्तरूपतयागम्यतइतिसमासोक्तिरलङ्कारः॥

समाहरणम्। न० समाहारे॥

समाहारः। पुं०। समुच्चये। ससमुदायकरणे। एकत्रकरणे। बहूनांभिन्नानांवाद्रव्याणांबुद्ध्यावापञ्चमूलीत्रिभुवननवद्वाशीकरणे॥ सङ्क्षेपे॥ समूहे। संहतिप्रधानेद्वन्द्वविशेषे॥ यथा छत्रोपानहमुत्वाक्त्वचम्। शमीदृषदमिति॥ अत्रसंहतेरेकत्वादेकवचनंनित्यक्लीवतावभवतो॥ समाहरणम्। हृञ्०। घञ्। सम्यगाहारे॥

समाहितः। त्रि० यतात्मनि। अनन्यमनसि। समाहितत्वमेकाग्र्यंमनसः श्रवणादिषु॥ समाधिस्थे॥ उक्तसिद्धान्ते॥ आहिते॥ निर्विवादीकृते॥ प्रतिज्ञाते। संश्रुते। अङ्गीकृते॥ समाधीयतेस्म। क्तः। दधातेर्हिः॥ सम्यगाहितःस्थितोवा॥ सावधाने॥ अलङ्कारान्तरे॥

समाहृतः। त्रि० सम्मिलिते॥

समाहृतिः। स्त्री० सङ्ग्रहे॥ समाहरणम्। भावेक्तिन्॥ एककर्तृकाणामनेककर्तृकाणांवाएकाभिप्रायाणांवाक्यानांसमाहरणे॥ सङ्क्रियते० सङ्क्षेपेणप्रतिपद्यतेऽनया। क्तिन्॥

समाह्वयः। पुं० आह्वे। सङ्गरे॥ आह्वाने॥ प्राणिद्यूते। पशुभिः

पक्षिभिर्वा द्यूते ॥ तत्सन्निषिद्धत्वं यथा । द्यूतं समाह्वयञ्चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत् । राज्यान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ प्रकाशमेतत्तास्कर्य्यं यद्देवनसमाह्वयौ । तयोर्नित्यंप्रतीघाते नृपतिर्यत्नवान्भवेत् ॥ अप्राणिभिर्यत् क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते । प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ द्यूतं समाह्वयञ्चैव यः कुर्य्यात् कारयेत वा । तान् सर्व्वान् घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः इति ॥ स समाहूयन्तेऽत्र । ह्वे अस्पर्द्धायाम् । पुंसीति घः । बाहुलकान्नात्वम् ॥

समाह्वा । स्त्री० गोजिह्वायाम् । गोजियालता० इ० भा० प्रसिद्धा ॥

समित् । अ० निन्दायाम् ॥

समित् । स्त्री० युद्धे । आयोधने । रणे ॥ समयनम् । इ गतौ । सम्पदादित्वात् क्विप् । तुक् ॥

समितः । त्रि० सङ्गते ॥ सम्यक् इतः ॥

समिता । स्त्री० गोधूमचूर्णविशेषे । मयदा० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गोधूमाधवलाधौताः कुट्टिताः शोषितास्ततः । प्रोक्षितायन्त्रनिष्पिष्टाश्चालिताः समिता स्मृतेति राजनिर्घण्टः ॥

समितिः । स्त्री० आजौ । सम्पराये । अभ्यामर्द्दे । सङ्ग्रामे ॥ सभायाम् ॥ सङ्गमे ॥ साम्ये ॥ संहतौ ॥ सहविद्यमानामिलितेर्वा मितिः प्रमाऽस्याम् । समयनम् । समीयतेवाऽस्याम् । इ गतौ । क्तिन् । समयन्त्यस्यांवा ॥

समितिञ्जयः । पुं० श्रीहरौ ॥ समितौ युद्धे जयति । जि जये । संज्ञायां भृतवृजीत्यादिना खच् मुमागमः ॥ समितिं युद्धं जयतीति वा ॥

समितिनन्दनः । त्रि० युद्धोत्सुके ॥ नन्दतीति नन्दनः । समितौ युद्धे नन्दनः ॥

समिथः । पुं० वह्नौ ॥ समेति । इ ण० समीथइति थक् ॥ सङ्ग्रामे सम्यगेतिजयार्थमत्र ॥

समिद्धः । त्रि० प्रज्वलिते । सम्यग् दीप्ते । समिद्धोऽग्निराहुतीर्जुहोतीति यथा ॥

समिद्वरः । पुं० किंशुकवृक्षे ॥

समित् । स्त्री० अग्निसन्दीपनार्थं दृणकाष्ठादौ । इन्धने । एधसि । समिन्धने । ईंधन० इ० भा० प्र० ॥ समिद्ध्यतेऽनया । ञिइन्धी दीप्तौ । सम्पदादित्वात् करणे क्विप् । न लोपः ॥ होमीयकाष्ठे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रादेशमात्राः समिधः सवल्काश्चपलाशिनीः । समिध स

कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु सर्वदेति मत्स्यपुराणम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टेऽपि । नाङ्गुष्ठादधिका न्यूना समित्स्थूलतया क्वचित् । न निर्मुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥ प्रादेशान्नाधिका नोना न तथा स्याद्विशाखिका । न सपत्रा न निर्वीर्या होमेषु च विजानतेति ॥ निषिद्धलक्षणं यथा । विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्राः स्थूला द्विधाकृताः । कृमिदुष्टाश्च दीर्घाश्च समिधो नैव कारयेत् ॥ अत्र दोषो यथा । विशीर्णायुः क्षयं कुर्याद्विदला पुत्रनाशिनी । ह्रस्वा नाशयते पत्नीं वक्रा बन्धुविनाशिनी ॥ कृमिदुष्टा रोगकरी विद्वेषणकरी द्विधा । पशून्मारयते दीर्घा स्थूला चार्थविनाशिनीति तन्त्रम् ॥ नवग्रहाणां समिधो यथा । अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमादिति ॥

समिधः । पुं॰ असितार्चिषि । अग्नौ ॥

समिन्धनम् । न॰ समिधि ॥

समिरः । पुं॰ वायौ ॥ इ॰ ह॰ चन्द्रः ॥

समी । स्त्री॰ शम्याम् । बीजगुप्त्याम् ॥ समति । षम॰ । अच् । गौरादिः ॥

समीकम् । न॰ साम्परायिके । युद्धे ॥ समनम् । षम॰ । अनीकादयश्चेतिकन् ॥ सम्यगयनं वा । ईमत्याद्टौ । बाहुलकात्कः ॥

समीक्षम् । न॰ साङ्ख्यशास्त्रे ॥

समीक्षणम् । न॰ सम्यङ्निरूपणे ॥ प्रेक्षणे ॥ सम्यक्प्रकारेण ईक्षणं दर्शनम् ॥

समीक्षा । स्त्री॰ तत्त्वे ॥ बुद्धौ ॥ निभालने । समीक्षणे । दर्शने ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ सम्यगीक्षणमनया वा ॥ ईक्ष॰ । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ यत्ने ॥

समीक्ष्यः । त्रि॰ समीक्षणीये । दर्शनीये ॥

समीक्ष्यमाणः । त्रि॰ प्रेक्ष्यमाणे ॥

समीचः । पुं॰ समुद्रे । अकूपारे ॥ संयन्ति यस्मिन् ॥ इण॰ । समीणादिति चट् दीर्घत्वञ्च धातोः ॥

समीची । स्त्री॰ मृग्याम् । एण्याम् ॥ वन्दनायाम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

समीचीनम् । न॰ सत्ये । ऋते । तथ्ये ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ सम्यगेव । विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति खः । समः समि ॥ शोभने ॥

समीनः । त्रि॰ समाम॰ अभीष्टे॰ भृते॰ भूते॰ भाविनि । समायाः खः ॥ मीनसहिते ॥

समीपः । त्रि॰ अव्यवहिते । निकटे

॥ सङ्गता आपो यस्मिन् । ऋक्पूरित्यः समासान्तः । दृव्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप इत् ॥

समीपकम् । न० निकटे ॥

समीपता । स्त्री० समीपत्वे । सामीप्ये । नैकट्ये ॥

समीरः । पुं० मारुते । श्वसने । स्पर्शने । वायौ ॥ सम्यगीरयति गच्छति । ईरयति प्रेरयति वा । ईर गतौ कम्पने च । अच् । ख्यातिनच्चेत्रे ॥ शमीवृक्षे ॥

समीरणः । पुं० श्वसने । नभस्वति । वाते । पवने ॥ सम्यगीरयति गच्छति सम्यगीरयति प्रेरयति वा । ईर० । युच् ० ल्युर्वा ॥ पथिके । पान्थे ॥ फणिज्झके । मरुवके । मरुवा० इ० प्र० पुष्पवृक्षे ॥

समीरसारः । पुं० बिल्वे ॥

समीरितः । त्रि० उद्दीपिते । क्षिप्ते ॥ समीर्यते स्म । ईर० । क्तः ॥

समीहनः । पुं० विष्णौ ॥ सृष्ट्याद्यर्थं समीहते । ईह० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

समीहा । स्त्री० वाञ्छायाम् ॥ सम्यगीहनमनया । ईह० । गुरोश्च हलः ॥

समीहितः । त्रि० वाञ्छिते ॥ सम्यगीहितः ॥

समुखः । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥

समुचितः । त्रि० यथायोग्ये । सम्यगुचितः ॥

समुच्चयः । पुं० सहावस्थानलक्षणे० एकाधिकरण्ये ॥ समाहारे । राशीकरणे ॥ यथा । राशौ ह्रयेोर्बहूनाञ्च समाहारः समुच्चयः । चार्थविशेषे । परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वये ॥ यथा गार्ग्यो वात्स्यश्च पचाति पठति च चैत्रः ॥ समुच्चयनम् । चिञ् ० । एरच् ॥ छन्दे ॥ अर्थालङ्कारभेदे । यथा । तत्सिद्धिहेतावेकस्मिन् यत्रान्यत्तत्करं भवेत्० समुच्चयोऽसौ ॥ तस्य प्रस्तुतस्य कार्यस्य० एकस्मिन् साधके स्थिते० साधकान्तराणि यत्र सम्भवन्ति स समुच्चयः उदाहरणम् । दुर्वाराः स्मरमार्गणाः प्रियतमो दूरे मनोऽप्युत्सुकं गाढं प्रेम नवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्मलम् । स्त्रीत्वं धैर्यविरोधि मन्मथसुहृत्कालः कृतान्तोऽक्षमी नो सख्यश्चतुराः कथं नु विरहः सोढव्य इत्थं शठः ॥ अत्र विरहासहत्वं स्मरमार्गणा एव कुर्वते० तदु प्रियतमदूरस्थित्याद्युपात्तम् । एष एव समुच्चयः० सद्योगे०ऽसद्योगे० सदसद्योगे च पर्यवस्यतीति न पृथग्लक्ष्यते । तथा हि । कुलममलिनं भद्रा मूर्त्तिर्मतिः श्रुतशालिनी भुजबलमलं स्फीता लक्ष्मीः प्रभुत्वमखण्डितम् । प्र

क्षतिसुभगाक्लीतेभावाऽमीभिरयंज
नोव्रजतिसुतरांदर्पराजंस्तएवतव
कुचा : ॥ असतांयोग:॰ उक्तोदा
हरणेष्वसतांयोग : यथोद्दिवसधू
सरो॰ गलितयौवनाकामिनी॰
सरोविगतवारिजं॰ मुखमनक्षर
स्वाकृते । प्रभुर्द्धनपरायणः॰ सत
तदुर्गत : सज्जनोनृपाङ्गणगत :
खलो॰ मनसिसप्तशल्यानिमे ॥
अत्रशशिनिधूसरेशल्येशल्यान्तरा
णीतिशोभनशोभायोग :॥ द्विती
य : समुच्चयोयथा । सत्वन्यायुग
पद्यागुणक्रिया : । गुणौचक्रियेगुण
क्रिया : । क्रमेणोदाहरणम् । वि
दलितसकलारिकुलंतवबलमिदम
भवदाशुविमलञ्च । प्रखलमुखा
निनराधिपमलिनानिचतानिजाता
नि ॥ अयमेकपदेतयावियोग : प्रि
ययाचोपगत : सुदु : सहोमे । न
ववारिधरोदयादभीभिभंवितव्यञ्च
निरातपत्वरम्यै : कलुषस्तवाहि
तेष्वकस्मात्सितपङ्करुहसोदरश्रि-
यश्चक्षु : । पतितश्चमहीपतेन्द्रतेषां
वपुषिप्रस्फुटमापदांकटाक्षै : ॥
बहूनांसमाहारे ॥ खलेकपोतन्या
येनबहूनांकार्यसाधने । कारणानां
समुद्योग : सद्वितीय: समुच्चय: ॥
समुच्छेद : । पुं॰ विनाशे ॥
समुच्छ्रय : । पुं॰ विरोधे । वैरे ॥ उ
त्सेधे । उन्नतौ ॥ सुत्उर्ध्वश्रय
णम् । श्रिञ्॰ । एरच् ॥
समुच्छ्राय : । पुं॰ समुच्छ्रये ॥ सम्य
गुच्छ्राय : ॥
समुच्छ्रित : । त्रि॰ उच्चे ॥
समुज्झित: । त्रि॰ त्यक्ते ॥ समुज्झ्य
तेस्म । उज्झउत्सर्गे । क्त : ॥
समुत्कीर्ण : । त्रि॰ सम्यगुल्लिखिते ।
विद्धे ॥
समुत्क्रम : । पुं॰ ऊर्द्ध्वगमने ॥ स
म्यगुत्क्रमे ॥
समुत्क्रोश : । पुं॰ कुररपक्षिणि ॥
सम्यगुत्क्रोशति । क्रुश॰ । अच् ॥
समुत्त : । त्रि॰ क्लिन्ने ॥ समुनत्ति
। उन्दीक्लेदने । अकर्मकत्वात्
कर्त्तरिक्त : । नुदविदेतिपक्षे नत्वा
ऽभाव : ॥
समुत्थ : । त्रि॰ समुद्भवे ॥ समु
त्थिते ॥
समुत्थनम् । न॰ समुद्योगे ॥ व्या
धीनांनिर्णये ॥ ऊर्द्ध्वगमने ॥
सम्यक्प्रकारेणोत्थाने । उठावना॰
ऊभाकर्ना॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा ।
इन्द्रध्वजसमुत्थानंप्रमादान्नकृतंय
दि । तदाद्वादशमेवर्षेकर्त्तव्यंना
न्तरापुन : ॥
समुत्थित : । त्रि॰ सम्यगुत्थिते ॥
समुत्पतनम् । न॰ कूर्दने ॥
समुत्पन्न : । त्रि॰ समुद्भूते ॥

समुत्पिञ्ज : । वि० अत्यन्तव्याकुले ॥ समुत्पिञ्जते । पिजिहिंसायाम् । अच् ॥ पुं० भृशमाकुलसैन्ये । पिञ्जले ॥

समुत्सुक : । वि० अनुरक्ते ॥ स म्यगुत्कण्ठिते ॥ सम्यगिष्टार्थोद्यु क्ते ॥

समुत् । वि० सानन्दे ॥ मुदास हवर्त्तते ॥

समुदक्त : । वि० कूपादेरुद्धृतजला दौ । उद्धृते । समुदच्यतेस्म । अञ्चु० । क्त : ॥

समुदय : । पुं० सङ्घे । गणे । समूहे ॥ संयुगे । रणे । युद्धे ॥ समुद्गमे ॥ समुदीयते० समुदय तेवा । इण् । अयगतौवा । एरच् । पचाद्यच्वा ॥ समेत्योदये ॥ राज्ञांधान्यहिरण्याद्युत्प त्तिस्थाने ॥ समुदयन्ति० उत्पद्यन्ते० अस्मादर्थाः । एरच् ॥ दिने । न० लग्ने ॥

समुदागम : । पुं० समन्ताज्ज्ञाने ॥

समुदाचार : । पुं० अभिप्राये । आशये ॥

समुदाय : । पुं० समूहे ॥ युद्धे ॥ समुदायते । अयगतौ । आङ् पूर्वः । अच् । समुदयनम् । अग्रदानादौ घञ्वा ॥ पृष्ठस्थायिबले ॥ उद्गमे ॥

समुदित : । वि० समुत्पतिते समुन्नते ॥ सम्यक्प्रकारेणकथिते ॥

समुदीरणम् । न० पक्षिणांपरस्प रस्पर्द्धयागमने

समुद्ग : । पुं० समुद्गके ॥ समुद्गच्छति । गम्लृ० । अन्येष्वपीतिड : ॥ यमकभेदे ॥ अर्द्धाभ्यास: समुद्ग : स्यादस्यभेदास्त्रयोमता: ॥ वि० मुद्गसहिते ॥

समुद्गक : । पुं० सम्पुटके । भूष णाद्यावपने ॥ समुद्गच्छति । ग म्लृ० । अन्येष्वपीतिड : । स्वार्थेकन् ॥

समुद्गत : । वि० उत्पतिष्णौ ॥

समुद्गम : । पुं० ऊर्ध्वगतौ ॥ उत् पत्तौ ॥

समुद्गयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । अयशोभिदुरालोके कोपधामरणाहृते ॥ अयशोभिदु रा० लोके० कोपधा०मरणाहृते ॥ अस्यार्थः । अय: शुभावहोविधि:० अयशोभी० भाग्यवान् । सचासौ दुरालोक:० तेजस्वित्वाद्दुर्दर्शश्चे तिविशेषणसमास:० तस्मिन् । को पधामकोपाश्रय : कुपितइत्यर्थ : । अतएवरणाहृत:० रणार्थीत्यर्थ : । कोपधामचासौ० रणाहृतश्चत स्मिन्० एवंविधेवीरलोके । अय शोभिदुरा० स्वाम्यनादरनिमित्ता

पकीर्त्तिनिर्वर्त्तिका। उपधा। उपा
यः। मरणाद्दतौ। प्राणत्यागं विने
त्यर्थः। का। नकापीत्यर्थः॥
समुद्गीतम्। त्रि। उच्चैर्गीते॥
समुद्गीर्णः। त्रि। वमिते॥ उत्तो
लिते॥ कथिते॥
समुद्घतः। त्रि। अविनीते॥ स
मुद्गीर्णे॥ समुद्घन्तिस्म। स
मुद्घन्यतेस्मवा। हन्गत्यर्थत्वा
त्कर्त्तरिक्तःकर्मणिवा॥
समुद्धरणम्। न। उद्धरणे॥ स
म्यगुद्ध्रियते। उद्धरतेर्ल्युट्।
भावेवा॥ वान्तान्ने॥ उन्नये॥
भुक्तोज्झितोन्मूलितयोः स्यादुद्ध
रणमुन्नयेइतिरभसः॥
समुद्धर्त्ता। त्रि। उद्धारकर्त्तरि॥
श्रीगुरौ॥ सम्यगनायासेन। उत्।
ऊर्द्ध्वं सर्वबाधावधिभूतेभ्युद्धियेन्नम-
विधर्त्ता। धारयिता॥ उन्मूलयि
तरि॥ यथा॥ धनस्यास्यसमुद्ध
र्त्तेतिरघुः॥
समुद्धृतः। त्रि। समुत्कीर्णे॥
अपनीते॥ उत्थापिते॥ यथा।
जलौघमग्नासचराचराधराविषाण
कोट्याखिलविश्वमूर्त्तिना। समु
द्धृतायेनवराहरूपिणासमेस्वयम्भू-
र्भगवान्प्रसीदतु॥ सम्यक्प्रका
रेणउद्धृतः॥
समुद्भवः। पुं। उत्पत्तौ॥ कारणे
सम्यगुद्भवः॥ समुद्भवत्यस्मादिति॥
अपादानार्थे॥ भुवोऽब्दिदेरप्॥
समुद्भूतः। त्रि। समुत्पन्ने॥
समुद्रः। पुं। अम्भोधौ। तत्पर्या
याः। समुद्रो। ब्धिरकूपारः। पा
रावारः। सरित्पतिः। उदन्वानु
दधिः। सिन्धुः। सरस्वान्। साग
रो। र्णवः। रत्नाकरो। जल
निधिः। यादःपतिः। अपाम्पतिरि
ति॥ समुनत्ति। उन्दी। स्फा
यीतिरक्॥ चन्द्रोदयेसम्यगुन्द
न्तिक्लिद्यन्त्यापोयत्रवा। अपा
मेवसमुन्दनात्समुद्रइतिमत्स्य।
वायुपुराणम्॥ समीचीनाः। उ
द्राः। जलचरविशेषायस्मिन्नितिवा
॥ सहमुद्रयामर्यादयावर्त्तते। इ
तिवा॥ परमात्मनि॥ समुत्पद्य
भूतानिद्रवन्तिलयंगच्छन्त्यस्मिन्नि-
तिव्याख्यानात्॥ सङ्ख्याविशेषे
॥ अन्त्यादिंशतिगुणः समुद्रइति
रामायणटीकायांमाहेश्वरीव्याख्या
नात्॥ ढगणस्यद्वितीयपर्याये।
आदिगुरुत्रिकले। ऽ।।। त्रि। मु
द्रयासहितेपत्रादौ॥
समुद्रकफः। पुं। समुद्रफेने॥ स
मुद्रस्यकफइव॥
समुद्रकान्ता। स्त्री। नद्याम्॥ समु
द्रस्यकान्ता। समुद्रः कान्तोयस्या
वा। पृक्कायाम्॥

समुद्रगा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रगृहम् । न॰ जलयन्त्रालये । फव्वारिकाघर॰ इ॰ भा॰ वि॰शेष : ॥

समुद्रचुलुकः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ समुद्रश्चुलुकोगण्डूषोस्य ॥

समुद्रदयिता । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रनवनीतम् । न॰ पीयूषे । चन्द्रे ॥ समुद्रस्यनवनीतमिव ॥

समुद्रनेमिः । स्त्री॰ समुद्रमेखलायाम् । भूमौ ॥ समुद्रोनेमिरिवनेमिरस्याः ॥

समुद्रफलम् । न॰ अब्धिफले । औषधविशेषे ॥ तद्गुणायथा । फलंसमुद्रस्यकटूष्णकारि॰ वातापहंभूतनिरोधकारि । त्रिदोषदावानलदोषहारिकफामयभ्रान्तिनिरोधकारीतिरा॰ नि॰ घण्टः॰ ॥

समुद्रफेनः । पुं॰ फेने । अब्धिकफे । डिण्डीरे ॥ समुद्रफेनश्चक्षुष्योलेखनः शीतलः सरः । कषायोविषपित्तघ्नः कर्णरुक्कफहृल्लघु ॥

समुद्रमेखला । स्त्री॰ भुवि । अचलायाम् । विश्वम्भरायाम् ॥ स्थिरायाम् ॥ समुद्रोमेखलायस्याः ॥

समुद्रयात्रा । स्त्री॰ पोतेनसमुद्रगमने । समुद्रयात्राद्यः कलौ निषिद्धायथा । समुद्रयात्रास्वीकारः कमण्डलुविधारणम् । द्विजानामसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा । देवरेणसुतोत्पत्तिर्मधुपर्केपशोर्वधः । मांसादनंतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्तायाश्चैवकन्यायापुनर्दानंवरस्यच । दीर्घकालंब्रह्मचर्यंनरमेधाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमनंगोमेधश्चतथामखः । इमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणइतिबृहन्नारदीयम् ॥ अपिच । एतानिलोकगुप्त्यर्थंकलेरादौमहात्मभिः । निवर्तितानिकर्माणिव्यवस्था॰ पूर्वकंबुधैरिति ॥

समुद्रयानम् । न॰ पोते । वहित्रे ॥ यथा । समुद्रयानैरत्नानिमहामूल्यानिसाधुभिः । रत्नपरीक्षकैः सार्द्धमानयिष्येबहूनिचेतिवराहपुराणम् ॥

समुद्रयायी । त्रि॰ समुद्रवहित्रादिनाद्वीपान्तरगामिनिजने ॥ समुद्रयायीबन्दीचतैलिकः कूटकारकः इतिमनुः । समुद्रयायिभिः सार्द्धंसंविदंसूच्यनिर्गतइतिवराहपुराणं ॥

समुद्ररसना । स्त्री॰ पृथ्व्याम् ॥ समुद्रोरसनाकाञ्चीयस्याः ॥

समुद्रलवणम् न॰ कर्कचे । त्रिकू

टे । सामुद्रे ॥ समुद्रस्थलवणम् । समुद्रजलजातं लवणं वा ॥

समुद्रवह्निः । पुं॰ वाडवे । वडवानले ॥

समुद्रविजयः । पुं॰ जिनार्हत्पितरि ॥

समुद्रसिन्धुसङ्गमः । पुं॰ । तीर्थविशेषे ॥

समुद्रसुभगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

समुद्रा । स्त्री॰ शम्यां ॥ शम्यां ॥

समुद्रान्तम् । न॰ जातीफले ॥ अब्धावसाने ॥

समुद्रान्ता । स्त्री॰ तुण्डिकेरयाम् कार्पास्याम् ॥ समुद्रोन्तोयस्याः ॥ यद्वा । मुद्रयासहवर्त्तमानोन्तः समीपेयस्याः । आच्छादकत्वात् ॥ दुरालभायाम् । यासे । यवासे ॥ समुद्रोन्तोऽस्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ समुद्रोन्तोऽस्यावा ॥ मरुन्मालायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ समुद्रोंतोऽस्याः ॥

समुद्राम्बरा । स्त्री॰ पृथिव्याम् । अचलायाम् ॥ समुद्रोम्बरंवसनं यस्याः ॥

समुद्रायणा । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ समुद्रोऽयनं गतिर्यस्याः ॥

समुद्रारुः । पुं॰ ग्राहविशेषे ॥ सेतुबन्धे ॥ तिमिङ्गिले ॥

समुद्भवः । पुं॰ प्रादुर्भावे ॥

समुन्दनम् । न॰ आर्द्रीभावे । क्लेमे । क्लेमे । उनदी॰ ल्युट् ॥

समुन्नः । त्रि॰ आर्द्रे ॥ समुनत्ति । उन्दी॰ अकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्तः । नुदविदेतिपक्षे नत्वम् । सम्यगुन्नं क्लिन्नं वा ॥

समुन्नतः । त्रि॰ समुन्नद्धे ॥ स्तम्भविशेषे । द्रु॰ धरणिः ॥

समुन्नतिः । स्त्री॰ समुच्छ्रये । उत्सेधे ॥ अतिवृद्धौ ॥

समुन्नद्धः । त्रि॰ समुद्धते ॥ पण्डितम्मन्ये ॥ गर्विते । दृप्ते ॥ ऊर्ध्वबद्धे ॥ प्रभौ ॥

समुन्नयः । पुं॰ समुच्छ्रये

समुन्नाहः । पुं॰ उच्छ्राये ॥

समुपक्रमः । पुं॰ आरम्भे ॥ समुपक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् ॥

समुपजोषम् । अ॰ आनन्दे । काम्यार्थे ॥ समुपजोषणम् । जुषीप्रीतिसेवनयोः । अम् प्रत्ययः ॥

समुपस्थितः । त्रि॰ प्राप्ते ॥

समुपेतः । त्रि॰ सम्प्राप्ते ॥

समुपेयिवान् । त्रि॰ सम्यगुपगते ॥

समुल्लसत् । त्रि॰ सम्यगुल्लासयुक्ते ॥ यथा । दरस्मितसमुल्लसद्दनकान्तिपूरामृतैर्भवानलविभर्जितानन्निशमूर्जयन्तीनरान् । चिदेकमयचन्द्रिकाचयचमत्कृतिं तन्वतीतनोतु ममशंतनोः सपदिशन्तनोरङ्गना ॥

समुल्लिखन् । त्रि॰ पादादिनाभूमि

खननकर्त्तरि ॥

समुल्लेख : । पुं० सम्यक्कथने । सम्यगु च्चारणे ॥

समूढ : । त्रि० पुञ्जिते । भुग्ने ॥ स द्योजाते ॥ अनुप्लुते ॥ शोधिते ॥ दमिते ॥ ऊढे ॥ विवाहिते ॥

समूरु : । पुं० अजिनयोनौ । हरिण प्रभेदे ॥ शोभनावूरूअस्य ॥

समूल : । त्रि० सप्रमाणके ।' मूलस हिते ॥ मूलेनसहवर्त्तमानइति तथा ॥

समूह : । पुं० व्यूहे । सन्दोहे । व्रजे । समुदाये ॥ समूह्ये ॥ ऊह० घञ् ॥

समूहक्षार : । पुं० क्षारविकुरम्बे ॥

समूहगन्धम् । न० जवादिनि । गन्धा व्ये ॥

समूहनी । स्त्री० ऊहन्याम् । सम्मा र्जन्याम् ॥

समूहित : । त्रि० एकत्रीकृते ॥

समूह्य : । पुं० यज्ञाग्नौ । परिचा य्ये । उपचाय्ये ॥ समुह्यते० सम् ह्यतेवा । वहप्रापणे • ऊहवितर्के वा । अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमू ह्याइतिसाधु : । अग्निवारणार्थे खलविशेषे ॥

समृद्ध : । त्रि० अधिकऋद्धौ । सम्ट द्धियुक्ते ॥ समृध्नोतिस्म । ऋधुवृ द्धौ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त : ॥

समृद्धि: । स्त्री० महद्धौ । एधायाम् । धनसम्पत्तौ । अपेक्षितार्थस म्पत्तौ ॥ समर्द्धनम् । ऋधु० । क्तिन् ॥

समेत : । त्रि० मिलिते । संयुक्ते ॥ यथा । श्रीनाथेनसमेतास्वच्छन्दंकुरु केलिमिति ॥ अपिच । नामसमेतं कृतसङ्केतंवादयतेमृदुवेणुमिति ॥

समेत्य । अ० मिलित्वेत्यर्थे ॥

समेधित : । त्रि० सम्यग्वर्धिते ॥

समोदकम् । न० मथितार्धाम्बुदधिनि । उदश्विति ॥ सममुदकंयस्मिन् ॥

समोसा । पुं० खनाम्नेबलोकभाषा याम् सूदशास्त्रेचप्रसिद्धखाद्यवि शेषे ॥ निर्माणप्रकारोयथा । मण्ड कवत्कृतापट्टीपूरणेनप्रपूरिता । वेष्ट्यशृङ्गाटकाकारंसर्पिर्लिप्तोल्क निष्ठया । घृतेपचेत्समोसेतिनाम्ना वट्टोतिसूपक : ॥ सुरुच्यंबातजिद् ल्यंवृष्यंपित्तापहंगुरु । विशेषोऽस्य गुणोयोहिमांसभेदात्सजायते ॥

सम्पत्ति : । स्त्री० विभवोत्कर्षे । ल क्ष्म्याम् । सम्पदि ॥ साचेशानपत्नी यथा । ईशानपत्नीसम्पत्ति: पूजिता असुरैर्नरैः । सर्वलोकादरिद्राश्चज गत्सुचययाविनेतिभागवतम् ॥ इ ष्टप्राप्तौ ॥ सम्पदनमनयावा । प दगतौ । स्त्रियाङ्क्तिन् । मुक्तौ । ऋद्धिनामौषधौ ॥ गुणोत्कर्षे ॥

सम्पत्•द्•। स्त्री• भूतौ॥ गुणोत्क
र्षे। हारभेदे॥ सम्पद्यनमनया वा
। पद्• । सम्पदादित्वात् क्विप्॥
अथ सम्पद उच्यन्ते स्वल्पे कर्मणि क
र्मणः। महतश्चिन्तनं सम्पत्तया
प्राप्यं महाफलम्॥ इतीयं तारायां
म्॥ वासनासन्ततौ शरीरारम्भका
लीनपुण्यादिकर्मभिरभिव्यक्तायाम्
। सा द्विधा । दैवी• आसुरीति
भेदात् । अनयोर्विस्तारस्तु भगव
द्गीतायां षोडशाध्याये यथा । श्रीभग
वानुवाच । अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञा
नयोगव्यवस्थितिः। दानं दमश्च यज्ञश्च
स्वाध्यायस्तप आर्जवम् । अहिं
सा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशु
नम् । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं
ह्रीरचापलम्॥ तेजः क्षमा धृतिः
शौचमद्रोहो नातिमानिता । भवं
ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत
॥ दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारु
ष्यमेव च । अज्ञानञ्चाभिजातस्य
पार्थ सम्पदमासुरीम्॥ दैवी सम्प
द्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि
पाण्डव॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्
दैव आसुर एव च । दैवो विस्तरशः
प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ प्रवृत्ति
ञ्च निवृत्तिञ्च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु वि
द्यते॥ असत्यमप्रतिष्ठन्ते जगदाहु
रनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं कि
मन्यत् कामहैतुकम् । एतां दृष्टि
मवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽ
हिताः॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भ
मानमदान्विताः । मोहाद्गृहीत्वा
ऽसद्ग्राहान् प्रवर्त्तन्तेऽशुचिव्रताः
॥ १० ॥ चिन्तामपरिमेयाञ्च प्रलया
न्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपर
मा एतावदिति निश्चिताः॥ आशा
पाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपराय
णाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्याये
नार्थसञ्चयान्॥ इदमद्य मया लब्ध
मिदं प्राप्स्ये मनोरथम् । इदमस्ती
दमपि मे भविष्यति पुनर्द्धनम्॥ अ
सौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरा
नपि । ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धो
ऽहं बलवान् सुखी ॥ आढ्योऽभिजन
वानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया । य
क्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमो
हिताः॥ अनेकचित्तविभ्रान्ता मो
हजालसमावृताः॥ प्रसक्ताः काम
भोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ आत्म
सम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्वि
ताः । यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेना
विधिपूर्वकम्॥ अहङ्कारं बलं द
र्पं कामं क्रोधञ्च संश्रिताः । मामात्म
परदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः॥

तानहंद्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् । क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ आसुरीं योनिमापन्ना मूढाजन्मनिजन्मनि । मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ २० ॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः । आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तते कामकारतः । न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणन्ते कार्य्याऽकार्य्य व्यवस्थितौ । ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्त्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥ इति ॥

सम्पदम् । न॰ समेपदयुगे ॥

सम्पद्यमानः । त्रि॰ मिलिते ॥

सम्पया । स्त्री॰ अलक्ते । लाक्षारसे ॥

सम्पन्नः । त्रि॰ सम्पत्तिसहिते । समृद्धे ॥ साधिते ॥ सङ्गते । एकीभूते ॥ विशिष्टे ॥ सम्पद्यतेस्म । पद॰ । क्तः । रदाभ्यामितिनत्वम् ॥

सम्परायः । पुं॰ समीके । युद्धे ॥ आपदि ॥ उत्तरकाले ॥ सम्यक् परैकोद्दिश्य ईयते इति सम्परायः ॰ परलोकस्मिन् ॰ इतिव्याख्यातारः ॥ सम्परायणम् । इण् ॰ । एरच् अय॰ इगतौवा । घञ् ॥

सम्परायकम् ।) सम्परायिकम् ।) न॰ युद्धे ॥

सम्परेतः । त्रि॰ मृते ॥

सम्पर्कः । पुं॰ मेलके ॥ रतौ । सुरते ॥ सम्बन्धे । संयोगे ॥

सम्पर्की । त्रि॰ सम्पर्कविशिष्टे ॥

सम्पाकः । पुं॰ आरग्वधे ॥ सम्यक्पाकौ ॥ त्रि॰ तर्कके । याचके ॥ धृष्टे ॥ सम्यक्पाकोस्य ॥ सम्यक् पचनम् ॰ सम्यक् पच्यतेऽनेनवा । डुपचष् ॰ । इत्यर्थेतिघञ् ॥

सम्पाटः । पुं॰ तर्कौ ॥ इ॰ म॰ माला ॥

सम्पातः । पुं॰ पक्षिगतविशेषे । पतने ॥ सम्भूयपतने ॥ सञ्चारे ॥ सम्यक्पतनम् । पत्लृ॰ । घञ् ॥ सम्यक्पतन्त्यनेनेतिव्युत्पत्त्या॰ कर्मणि चये ॥

सम्पातिः । पुं॰ पक्षिराजे । अरुणात्मजे॰ जटायुषोज्येष्ठभ्रातरि ॥ सम्यक्पाति । पातेरतिः ॥

सम्पातिकः । पुं॰ सम्पातौ ॥

सम्पादकः । त्रि॰ निष्पादके । सम्पन्नकर्त्तरि ॥ धनादिसङ्ग्राहके ॥

सम्पादनम् । न॰ निष्पादने । मार्ज्जने ॥

सम्पादितः । त्रि॰ योजिते ॥ स

स्थिते ॥

सम्पीडः । पुं० पीडने ॥

सम्पीडनम् । न० सम्यक्प्रकारेणव्यथने ॥

सम्पुटः । पुं० कुरुबके ॥ समुद्गके ॥ पिटके ॥ एकजातीयोभयमध्यवर्त्तिनि ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । सम्प्रसार्योभयौपादौशय्यागतकौतुकः । भगलिङ्गस्यसंयोगाद्भवतेसम्पुटोऽहिसः ॥

सम्पुटकः । पुं० समुद्गके । भूषणाद्यावपने । उणा० सू० आ० प्र० । सम्पुट्यते । पुटसंश्लेषणे । कुन् ॥

सम्पूर्णः । पुं० रागजातिविशेषे ॥ यथा । औडवः पञ्चभिः प्रोक्तः स्वरैः षड्भिस्तुषाडवः । सम्पूर्णः सप्तभिः प्रोक्तोरागजातिस्त्रिधामतेति ॥ त्रि० न्यूनत्वदोषरहिते । कृत्स्ने । परिपूर्णे ॥ साङ्गे ॥ सम्पूर्यतेस्म । पूरी० । क्तः । कर्त्तरि० कर्मविवक्षा ॥

सम्पृक्तः । त्रि० खचिते । मिश्रिते । धारब्धे । कवरे । मिश्रे ॥ संयुक्ते ॥ संसृष्टे ॥ सम्पृच्यतेस्म । पृची० । क्तः ॥

सम्प्रज्वालः । पुं० तपोविशेषलब्धसंज्ञकैवानप्रस्थविशेषे ॥

सम्प्रज्ञातः । पुं० समाधिप्रभेदे ॥ त्रि० सम्यक्प्रकर्षेणज्ञाते ॥

सम्प्रज्ञातसमाधिः । पुं० सविकल्पकसमाधौ ॥ ब्रह्माहमस्मीतिचिन्तयतो० यावच्चेतोव्यापृतिस्तावत्सम्प्रज्ञातसमाधिः ॥

सम्प्रतापनः । पुं० कुम्भीपाके ॥

सम्प्रति । अ० अधुनार्थे ॥ सम्० प्रति० एतयोः समाहारद्वन्द्वः ॥ न्याय्ये ॥

सम्प्रतिः । पुं० पूर्वकल्पस्थार्हद्भेदे ॥

सम्प्रतिपत्तिः । स्त्री० उत्तरविशेषे । साध्यस्यसत्यकथने ॥ श्रुत्वाभियोगंप्रत्यर्थीयदितंप्रतिपद्यते । सातुसम्प्रतिपत्तिः स्यात्पूर्वाचार्यैर्निदर्शिता ॥ निश्चये ॥ उत्पत्तौ ॥

सम्प्रतिपन्नः । त्रि० सम्यग्ज्ञाते ॥

सम्प्रतिष्ठा । स्त्री० स्थितौ ॥

सम्प्रतीतिः । स्त्री० सम्यक्ख्यातौ ॥ सम्यक्ज्ञाने ॥

सम्प्रत्ययः । पुं० आदरे । अत्यतिशये ॥ ज्ञाने । निश्चये ॥ यथासंज्ञासम्प्रत्ययायसंज्ञात्वनिश्चयायेतितदर्थः ॥

सम्प्रदाता । त्रि० दातरि । सम्प्रदानकर्त्तरि ॥

सम्प्रदानम् । न० दानपात्रे । चतुर्थीकारके । त्यागोद्देश्ये ॥ सम्यक्प्रकर्षेणदीयतेऽस्मैतत् ॥ सम्यक्प्रपूज्यदानं वा ॥

सम्प्रदायः । पुं॰ गुरुपरम्परागतसदुपदेशे । आम्नाये ॥ आगमोक्तावैष्णवसम्प्रदाया यथा । श्रीशिव उवाच । वैखानः सामवेदादौ श्रीराधावल्लभी तथा । गोकुलेशो महेशानि तथा वृन्दावनी भवेत् ॥ पाञ्चरात्रः पञ्चमः स्यात् षष्ठः श्रीवीरवैष्णवः । रामानन्दी हरिव्यासी निम्बार्कश्च महेश्वरि ॥ ततो भागवतो देवि दशभेदाः प्रकीर्त्तिताः । शिखी मुण्डी जटी चैव क्वचिद्दण्डी क्रमेण च ॥ एकदण्डो महेशानि कौरणैर्वस्त्रैश्च । सप्तपाशुपताः प्रोक्ता दशधा वैष्णवा मताः । एतेषां लक्षणं देवि शृणु यत्नेन शाम्भवि । वेदोक्तसर्वसंव्याप्य स्तिष्ठति स वैष्णवः ॥ वैखानसादिदण्डाद्यैर्भूषितः स्मार्तवैष्णवः । श्रीराधावल्लभं देवि शृणु यत्नेन शाम्भवि ॥ वैष्णवाचारनिरतो विष्णुतन्त्रैकपारगः । अनन्यचेताः शान्तात्मा विष्णुचिन्तापरायणः ॥ श्रीराधावल्लभी देवि गोकुलेशं शृणु प्रिये । नानाभूषणसम्पन्नो नानासुगन्धिभूषितः । गोकुलप्रोषयिता केलिकृष्णस्वरूपधृक् । शरीरमर्थं प्राणांश्च तन्निवेदनकारकः ॥ अन्तःशक्तिपरो देवि बहिर्वैष्णवरूपधृक् । गन्धर्वाचारनिरतो लतावेष्टनतत्परः ॥ सम्प्रदाये गोकुलेशः सर्वसिद्धिकरो भुवि । वृन्दावनाख्यं देवेशि शृणु यत्नेन साम्प्रतम् ॥ विगताशः प्रसन्नात्मा विष्णुभक्तिपरायणः । कामिनीसङ्गचपलो वनक्रीडादिमोदधृक् ॥ सौगन्ध्यभूषिततनुः स्त्रीध्यानैकपरायणः । विष्णुसारूप्यतत्त्वज्ञः प्रोक्तो वृन्दावनी शिवे ॥ पाञ्चरात्रो महेशानि तथैव वीरवैष्णवः । पूर्वमेव महेशानि कीर्त्तितः परमेश्वरि ॥ रामशक्तिरितिविख्यातामः शिवः परिकीर्त्तितः । तदानन्दो शान्तचित्तो प्रसन्नात्मा विचारधृक् ॥ सर्वत्र समरूपश्च रामानन्दी प्रकीर्त्तितः । हरिव्यासं महेशानि यथावदवधारय ॥ पापसंहरणाशक्तो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः । यमादिनियमैर्युक्तो भक्त्याचारपरायणः ॥ स्वोपयोगफलत्यागी परकार्यपरायणः । हरिव्यासी महेशानि शिवभक्तिस्वरूपधृक् ॥ निम्बार्काख्यं सम्प्रदायं शृणु यत्नेन साम्प्रतम् । नित्यार्चनक्रमासक्तः स्वतन्त्रैकपरायणः ॥ बाह्यपूजादिनिरतो नान्यभक्तः प्रसन्नधीः । आर्यपन्थान्वितः स्वच्छः स्वच्छन्दाचाररतत्परः ॥ स्वतन्त्रस्मार्तविद्वेषी निम्बार्को भगवान् हरिः ॥ अथ भागवतं देवि कथयामि शृणु प्रिये । विष्णुभक्त्यैकनिपुणो विजितात्मा

प्रसन्नधी : ॥ श्मातंमर्गान्वितोदेवि तदन्याचारतत्पर : । चार्यपचान्वितोदेविमथास्वरूपवेशधृक् ॥ शैवज्ञ षी तस्यसञ्जातपुन : स्नानपरायण : । केवलंविष्णुतत्त्वज्ञ: प्रोक्तोभागवत: शिवे ॥ इतिश्रीमत्तिसङ्गमतन्त्रे १ खण्डे ८ पटल : ॥ पद्मपुराणोक्ता वैष्णवसम्प्रदायभेदा यथा । श्रीमन्नारायणोब्रह्मानारदोव्यासएवच । श्रीलमध्वपद्मनाभोनृहरिर्माधवस्तथा ॥ अक्षोभ्यजयतीर्थश्च ज्ञानसिन्धुर्महानिधि: । विद्यानिधिश्चराजेन्द्रोजयधर्ममुनिस्तथा । पुरुषोत्तमोब्रह्मण्योव्यासतीर्थमुनिस्तथा । श्रीमांल्लक्ष्मीपति : श्रीमान्माधवेन्द्रपुरिस्तथा ॥ सम्प्रदायविहीनायेमन्त्रास्ते निष्फलामता : । अत : कलौभविष्यन्तिचत्वार : सम्प्रदायिन : ॥ श्रीमाध्वरुद्रसनकावैष्णवा : क्षितिपावनादृति ॥ सम्प्रदानम् । डुदाञ् • । घञ् • आतद्युतियुक् ॥

सम्प्रधारणम् । न • विचारे ॥ सम्प्रश्ने ॥

सम्प्रधारणा । स्त्री • उचितानुचितनिर्णये : समर्थने । इदमुचितमेवेति निश्चये ॥ सम्प्रधारणम् । धृञ् • । ण्यन्त : । ण्यासितियुच् ॥

सम्प्रमोष : । पुं • विस्मरणे ॥

सम्प्रयोग : । पुं • रते ॥ निधुवने ॥ ॥ पान्विते । सम्बन्धे ॥ कार्मणे । वशीकरणादिकर्मणि ॥ त्रि • प्रार्थिते ॥

सम्प्रयोगी । पुं • कलाकेली । कामे । कामुके । सप्रयोजने ॥

सम्प्रश्न : । पुं • संप्रधारणे ॥

सम्प्रसाद : । पुं • सुषुप्तिस्थाने ॥ सम्यक्प्रसीदत्यस्मिन् । षद्लृ • । घञ् ॥ विदुषि ॥ प्राणे ॥

सम्प्रसाधनम् । न • पवित्रीकरणे ॥ शोभाजनके ॥

सम्प्रहार : । पुं • गतौ ॥ युद्धे । रणे सम्प्रहरणम् । हृञ् • । घञ् ॥ हनने • इतिधरणि ॥

सम्प्रहृष्ट : । त्रि • पुलकिते । पुलकितगात्रे ॥

सम्प्राप्त : । त्रि • समागते ॥ सम्यक् प्रकारेणप्राप्त : ॥

सम्प्राप्ति : । स्त्री • सम्यक्प्रापणे ॥

सम्प्रैष : । पुं • नियोगे । विधौ ॥

सम्प्लव : । पुं • एकीभावेनेतरेतरघनीभावे ॥ व्यामिश्रणे ॥ महापूरे ॥ वारिपूरे ॥ प्रलये ॥ सङ्क्षोभे । उद्गतौ ॥ यथा । मेघ : सम्प्लवते ॥ सम्प्लवनम् । प्लुङ् • । अदेरप् ॥ सम्प्लवतेवा । पचाद्यच् ॥

सम्प्लवोपल: । पुं • चन्द्रकान्ते ॥

सम्फाल : । पुं • मेषे ॥

सम्फुल्ल : । त्रि • विकचे । विकसिते । प्रफुल्ले ॥ सम्फलति । निफ

त्वाविस्मरणे । ओत : त्त :, चादि
तश्चेतोऽभाव : ॥ उत्फुल्लसम्फु
ल्लयोरुपसङ्ख्यानमिति • तश्चल : ॥

सम्बद्ध : । त्रि॰ बंधनविशिष्टे ॥ सम्यक्
प्रकारेणबद्ध : । सम्बन्धयुक्ते ॥ सं-
बद्ध्यतिस्म । बध॰ । त्त : ॥

सम्बन्ध : । पुं॰ समृद्धौ ॥ न्याये ॥ द्वन्द्व
जय : ॥ संयोगादौ ॥ चादिना॰
समवायस्तादात्म्यं । वषयविषयिभा
वश्चेतिग्रहणम् ॥ सम्पर्के । सचत्रि
विध : , विद्याजो योनिज : प्रीति
जश्चेतिभेदात् ॥ संसर्गे ॥ यथा ।
एकपदार्थेऽपरपदार्थसम्बन्ध : सं
सर्गमर्यादयाभासते • सच • प्रतियो
ग्यनुयोग्याधाराधेयविषयविषयि
भावादिरितिप्रथमव्युत्पत्तिवादीय
गादाधरी ॥ सम्बन्धोबहुविधोजन्य
जनकसेव्यसेवकबोध्यबोधकप्रतिपा
द्याप्रतिपादकादिभेदात् ॥ श्लेषे ॥ संश्लेषे ॥ षष्ठ्यर्थे ॥ तृतीया
नुबन्धे ॥ यथावेदांतिनांप्रत्यग्ब्रह्म
णोरैक्यप्रमेयस्य • तत्प्रतिपादकोप
निषत्प्रमाणस्य च • बोध्यबोधकभा
वलक्षण : सम्बन्ध : ॥ सम्बन्धत्रये ॥
यथा । पदयो: सामानाधिकरण्यम्
पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभाव : •
प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभाव
श्चेति । तदुक्तम् । सामानाधिक
रण्यञ्चविशेषण विशेष्यता । लक्ष्य
लक्षणसम्बन्ध : पदार्थप्रत्यगात्मना
मिति ॥ दायविभागोपयोगिनि ॥
सद्विविध : । यथा , सम्बन्धोद्विवि
धोज्ञेयोविवाहाज्जन्मनस्तथा । त
त्रौद्वाहिकसम्बन्धादपरोबलवत्तर॰
इति ॥ बन्धनम् • बन्ध : । बन्धे
हलश्चेतिघञ् । सम्यक्बन्ध : ॥
यावत : कुरुतेजन्तु : सम्बन्धान्
मनस : प्रियान् । तावंतोस्यनिख
न्यंतेहृदयेशोकशङ्कव : ॥ स्वदेहम
पिजीवोयंमुक्त्वायातिकुलेश्वरि ।
स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसम्बन्ध : केन
हेतुना ॥ त्रि॰ शक्ते ॥ हिते ॥ स-
म्बध्यते । कर्मणिघञ् ॥

सम्बन्धी । त्रि॰ सम्बन्धविशिष्टे । गुण
वति । संयुक्ते ॥ मातृपक्षे । श्व-
शुरादौ । जामातृश्यालकादौ ॥
सम्बन्धोऽस्यास्ति । इनि : ।

सम्बर : । पुं॰ दैत्यविशेषे । हरिणवि
शेषे ॥ मत्स्यभेदे ॥ शैलप्रभेदे ॥
जिनान्तरे ॥ सेतौ ॥ न॰ सलि-
ले । जले ॥ बौद्धव्रतविशेषे ॥ सं
यमे । संवयति । षम्वसम्बन्धने ।
बाहुलकादरन् ॥

सम्बरारि : । पुं॰ मनसिजे । कामदे
वे ॥ सम्बरस्यदैत्य • विशेषस्यारि: ॥

सम्बरी । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥ शम्बर्या
म् ॥

सम्बरोङ्गवम् । न॰ गडलवणे ॥

सम्बलः । पुं॰ न॰ पाथेये ॥ जले ॥

सम्बाकृतम् । त्रि॰ शम्बाकृते । द्वितीयाकृते ॥ सम्ब्यते । षम्बसम्बन्धे । क्तान्तः । षच् । सम्बाकृतम् । डाजितिकश्चित् ॥

सम्बाधः । पुं॰ सङ्कटे ॥ भगे । योनौ ॥ भये ॥ सम्यक्बाधन्तेऽत्र । बाधृलोडने । हलश्चेतिघञ् ॥ अन्योन्यपीडायाम् ॥ सम्बाधनम् । भावेघञ् वा । सम्बाध्यतेवा । घञन्तस्यापिविशेषणनिघ्नत्वम् ॰ सम्बाधमनुवर्त्तन्तइतिभाष्यप्रयोगादिष्यते । सम्बाधंवहदपितद्भूयवतृर्ण्णं तिमाघः ॥

सम्बाधनम् । न॰ द्वाःसद्मनि ॥ शूलाग्रे ॥ द्वारपाले ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

सम्बुद्धः । त्रि॰ सम्बुद्धधर्मति ॥ धर्मपादजन्तः । यथा । ज्ञानेनाकाशकल्पेनधर्मान्योगगनोपमान् । ज्ञेयोऽभिन्नेनसम्बुद्धस्तं॰ वन्दे द्विपदांवरम् ॥ संज्ञाते । पुं॰ बुद्धे । समन्तभद्रे । सुगते ॥

सम्बुद्धिः । स्त्री॰ सम्यग्बुद्धौ ॥ सम्बोधनप्रथमायाएकवचने ।

सम्बोधः । पुं॰ सम्यग्बोधे ॥ सम्बोधने ॥

सम्बोधनम् । न॰ आमन्त्रणे । अभिमुखीकरणे । अन्यत्रव्यासक्तस्य॰ कार्यान्तरेनियोजनार्थमाभिमुख्यविधाने ॥ यथा॰ हेदेवदत्त॰ हेघट॰ इति व्याकरणम् ॥ हेवृक्ष॰ हेलते॰ हेफल॰ इत्यादावचेतनेतूपचारः ॥

सम्भक्तिः । स्त्री॰ संभजने भज॰ क्तिन ॥

संभली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् । सम्यङ्नार्य्यन्यपतिसङ्गंभलते । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

संभवः । पुं॰ हेतौ । कारणे ॥ सम्भवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थे॰ ऋदोरप् ॥ उत्पत्तौ ॥ मेलके । आधेयस्याधारानतिरिक्तत्वे । आधाराधेयैकरूप्ये । भूयःसहचराधीनज्ञाने ॥ यथाःसम्भवतिब्राह्मणे॰ विद्यासंभवति॰ सहस्रेशतम् । यथा खार्य्यांद्रोणाढकप्रस्थाद्यागमः ॥ विष्णौ ॥ स्वेच्छयासमीचीनंभवनमस्य । समीचीनेभवोजन्मास्येतिवा । धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामीतिवचनात् ॥ उत्पन्ने ॥ संभवति । भू॰ । पचाद्यच् ॥ सङ्गते ॥ अपाये । भरतकल्पाद्यन्तरे ॥

सम्भारः । पुं॰ सम्भृतौ ॥ सङ्घे । गणे । सम्भ्रियते । भृञ्॰ । अकर्त्तरिचेतिघञ् । साधने । उपकरणे ॥ सम्पूर्णत्वे ॥

सम्भावनम् । न० मनस्युत्कर्षप्रकाशनायामुक्तौ ॥ यथा अपिस्तुयाद्विष्णुम् । अथवाङ्मनसगोचरं विष्णुमपिस्तुयादित्यधिकोक्तिः ॥ एतादृशस्यान्यदीयस्तवनेसामर्थ्यमस्तीत्यत्र किं वक्तव्यमितिभावः ॥ सम्भाव्यते । ण्यन्तः । भ्वासम्बन्धो युच् ॥ सम्भावनं० क्रियासुयोग्यताध्यवसायइतिमुग्धबोधव्याकरणम् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । सम्भावनं यदीदं स्यादित्यूहोऽन्यस्यसिद्धये । यदिशेषोभवेद्वक्ताकथिताः स्युर्गुणास्तव ॥

सम्भावना । स्त्री० योग्यतायाम् ॥

सम्भावनीयः । त्रि० सम्भावनायोग्ये । संभाव्ये ॥

सम्भावितः । त्रि० मानिते । बहुमानं प्राप्ते । पूज्यतां प्राप्ते । बहुमते ॥ यथा । मृत्याभावे भवति मरणं किन्तु सम्भावितानामिति ॥ चिन्तिते ॥

सम्भाव्यः । त्रि० सम्भावितुं योग्ये । सम्भावनीये ॥

सम्भाषणम् । न० आभाषणे ॥ सम्पूर्वभाषधातोर्ल्युट् ॥ नम्लेच्छाशुच्यधार्मिकैःसहसम्भाषेत ॥

सम्भाषा । स्त्री० संभाषणे ॥

सम्भिन्नः । त्रि० संयुक्ते ॥ सङ्कुचिते ॥ सम्यग्भेदविशिष्टे ॥

सम्भुः । पुं० जनितरि ॥ यजमाने ॥ सम्भवति । भू० । विप्रसम्भ्योडुसंज्ञायामितिडुः ॥

सम्भूतः । त्रि० उत्पन्ने ॥ सम्भवति स्म । भू० । क्तः ॥

सम्भूतविजयः । पुं० श्रुतकेवलिसंज्ञकबौद्धविशेषे ॥

सम्भूतिः । स्त्री० हिरण्यगर्भाख्यायां देवतायाम् ॥ सम्यग्भूतिरैश्वर्यं यस्याः । सम्भवनं वा ॥ सम्भूतिः । सम्भवमात्रे ॥ यथा । कामान्मातापिताचैनं यदुत्पादयतोमिथः । सम्भूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनावभिजायतइतिमनुः ॥ यद्योनौमातृकुक्षावभिजायते अङ्गप्रत्यङ्गानिलभते । तत्तस्यसम्भवमात्रं पश्वादिनासाधारणं । यतः । आचार्यस्त्वस्ययांजातिंविधिवद्वेदपारगः । उत्पादयतिसावित्र्यासासत्यासाऽजराऽमरेतिमनुः ॥

सम्भूयसमुत्थानम् । न० मिलित्वैकमत्यावणिगादीनांकर्मकरणे ॥ वादिनानटनर्त्तकप्रभृतयोऽऽरब्धाः ॥ तत्तुविवादपदविशेषः ॥

सम्भृतः । त्रि० सम्पादिते ॥ संहते ॥ पूर्णे ॥ सम्यक्पुष्टे ॥ जनिते ॥ सम्यगभारि । भृञ्० । क्तः ॥

सम्भृतिः । स्त्री० सम्भारे । सम्यक्पोषणे ॥ सम्यग्भरणे । सम्यग्धा

रणे ॥

सम्भेदः । पुं॰ सिन्धुसङ्गमे । सरितो मिथः सङ्गमे । नद्योर्नद्योर्नद्योः समुद्रयोश्च मेलने ॥ सम्भिद्यन्ते मिलन्त्यत्र । भिदिर्॰ । हलश्चेति घञ् ॥ स्फुटने । सङ्गे । मेलने ॥

सम्भोगः । पुं॰ भोगे । रतौ । निधुवने । सुरते ॥ स्त्रीणां सम्भोगएव मण्डनम्॰ तदभावे सर्वमण्डनस्याप्यमण्डनत्वम् । जिनशासने । शुण्डायाम् ॥ हर्षे ॥ शृङ्गारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । दर्शनस्पर्शनादीनि निषेवेते विलासिनौ । यत्रानुरक्तावन्योन्यं सम्भोगः समुदाहृतइति साहित्यदर्पणम् ॥

सम्भोगी । पुं॰ कामिनागरे ॥ त्रि॰ सम्भोगवति ॥ सम्भोगो विद्यतेऽस्य । इनिः ॥

सम्भोजनी । स्त्री॰ बहुपुरुषभोजनात्मिकायां गोष्ठ्याम् ॥ यथाह मनुः । सम्भोजनी साऽभिहिता पैशाची दक्षिणा द्विजैः । इहैवास्ते तु सा लोके गौरन्धेवैकवेश्मनीति ॥ सह भुज्यते यया । भुज॰ । ल्युट् । ङीप् । दक्षिणादानक्रियेत्यर्थः ॥

सम्भोज्यः । त्रि॰ संभोजयितव्ये ॥

सम्भ्रमः । पुं॰ भयादिजनितत्वरायाम् । संवेगे । साध्वसे । भये ॥ आदरे ॥ अप्राप्तप्राप्तौ हि सम्भ्रमो मत्यन्तामकामस्य ॥ सम्भ्रमणम् । भ्रमु अनवस्थाने । भावे॰ घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिः ॥ महाभ्रमे । सूत्रे ॥ इत्यजयपालः ॥

सम्भ्रान्तः । त्रि॰ संविग्ने ॥

सम्मतः । त्रि॰ निर्णीते ॥ अनुमते । सम्मानभाजि । महाजनाङ्गीकृते ॥

सम्मतिः । स्त्री॰ अभिलाषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ आत्मप्रायस्य बोधने ॥ पूजने ॥ यथा॰ देवदेवन्द्योऽसि । अतराक्यादेरामन्त्रितस्येति सम्मतौ द्वित्वम् ॥

सम्मदः । पुं॰ हर्षे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ मदौर्ण्ण । प्रमदसम्मदौ हर्षे इत्यप् ॥

सम्मर्दः । पुं॰ सम्बाधे । परस्परपीडायाम् । भीड॰ इ॰ भाषा॰ प्र॰ ॥

सम्मर्दनः । पुं॰ गन्धभेदे ॥ यथा । सगन्धकरवीरस्वगन्धनीतिलकं तथा । प्रभृतीनां रसो योऽसौ निष्पीड्य परिगृह्यते । ससम्मर्दोद्गतो गन्धः सम्मर्दजइतीष्यतइति ॥

सम्मादः । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥

सम्मानम् । न॰ समादरे । गौरवे ॥ यथा । सम्मानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव । अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वतः ॥ इति ॥

सम्मानितः । त्रि॰ समादृते । गौरविते ॥

सम्मार्ज्जकः । त्रि॰ सम्यङ्मार्ज्जन

कर्त्तरि ॥

सम्मार्ज्जनम् । न॰ संशुद्धौ । संशोधने । मलापनयने ॥ सम्यङ्मार्ज्जनम् ॥

सम्मार्ज्जनी । स्त्री॰ शोधन्याम् । वर्द्धन्याम् । सोहनी॰ बढनी॰ इ॰ भा॰ ॥ सम्मार्ज्यतेऽनया । मृज शुद्धौ । करणे ल्युट् । मृजेर्वृद्धिः ॥

सम्मार्ज्जितः । त्रि॰ विरजस्के । माँजा॰ इ॰ भा ॥ सम्यङ्मार्ज्जितः ॥

सम्मितः । त्रि॰ सदृशे । परिच्छिन्ने । मिते । मिणा॰ मिन॰ इ॰ भा॰ ॥ सम्यङ्मितः ॥

सम्मिश्रः । त्रि॰ संयुक्ते ॥

सम्मुखः । त्रि॰ अभिमुखे । भग्नपृष्ठे ॥

सम्मुखीनः । पुं॰ दर्पणे । समं सर्वं मुखं सम्मुखम् । समशब्दस्यान्तलोपो निपातसिद्धः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः । यथामुखसम्मुखस्य दर्शनः खइतिखः ॥

सम्मूढः । त्रि॰ सम्यङ्मोहयुक्ते । मुग्धे ॥

सम्मूर्च्छनः । पुं॰ तृणादौ ॥

सम्मूर्च्छनम् । न॰ अभिव्याप्तौ । उच्छ्राये । मोहे ॥ मुर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः । ल्युट् । उपधायाश्चेति दीर्घः ॥

सम्मूर्च्छनोद्भवः । पुं॰ मत्स्यादौ ॥

सम्मूर्च्छा । स्त्री॰ सकलेन्द्रियमनसां स्वविषयग्रहणाशक्तिहेतावस्थाविशेषे ॥

सम्मूर्च्छितः । त्रि॰ सम्पिण्डिते ॥ संहृतकरणे । विज्ञानशून्ये ॥ प्रतिफलिते ॥

सम्मृष्टः । त्रि॰ संशोधिते । शुद्धान्ने ॥ संमृज्यतेस्म । मृज शुद्धौ । कर्म्मणि क्तः ॥ मक्षिकाद्यपनयनेनशोधितेव्यञ्जनादौ ॥

सम्मोदः । पुं॰ प्रीतौ ॥

सम्मोहः । पुं॰ विवेकायोग्यत्वे । कार्य्याकार्य्यविवेकाभावे ॥ विकृतमतित्वे ॥ सम्मोह्यतेऽनेन । सम् पूर्वान्मुहेर्घञ् ॥

सम्मोहनम् । न॰ अस्त्रविशेषे । सम्मोह्यतेऽनेन । मुहवैचित्त्ये । ल्युट् ।

सम्मोहा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । द्वौकर्णौहारः सम्मोहासारः । वर्णाः पञ्चैवंनागाधीशोक्तम् ॥ यथा । दूरंयातालीघोराबन्याली । कृष्णोमायावीनिर्वेदोभावी ॥

सम्मोहितः । त्रि॰ जातसम्मोहे । सम्यङ्मोहविषयीकृते ॥ स्वरूपावरणेनविक्षिप्ते ॥

सम्यग्ज्ञानम् । न॰ एकरूपेज्ञाने । औपनिषदेज्ञाने । यथाग्निरुष्णइतिज्ञानंवस्तुतत्त्वत्वादेकरूपम् । एवंनिर्विशेषचैतन्यात्मकोऽहमिति

ज्ञानम् सम्यग् ज्ञानम् ॥
सम्यग्दर्शनम् । न॰ श्रद्धयात्मदर्शने । शास्त्रोपपत्तिभ्यामवधारितेऽद्वयात्मदर्शने ॥ क्लेशानःस्पदत्वादात्मन्येकत्वबुद्धिरेवसम्यग्दर्शनमित्याहुर्भाष्यकाराः ॥
सम्यक् । अ॰ दृढे ॥ प्रशंसायाम् ॥
सम्यक् । त्रि॰ मनोज्ञे ॥ सङ्गते ॥ सत्यवचने । ऋते ॥ संशयादिशून्ये ॥ अर्थेनसहसम्यगञ्चतिसङ्गच्छतयितिसम्यक् । अञ्चु॰ ऋत्विगादिना॰ क्विन् । समः समीतिसम्यादेशः ॥
सम्यग्व्ययः । पुं॰ आयतुरीयांशव्यये ॥
सम्राट् । पुं॰ राजसूययागकर्त्तरि । राजसूयिनि । चतुरब्धिसीमावच्छिन्नायाभूमेरीश्वरे । चक्रवर्त्तिनि । सार्वभौमिनृपवरे ॥ द्वादशराजमण्डलस्येश्वरे ॥ कियत्परिमाणायाभूमेराज्ञोनृपान्येऽभूत्स्ववदाज्ञयाशास्ति॰ तस्मिन्नृपे । राज्ञआज्ञयाशासके ॥ यथाहयेनेष्टंराजसूयेन॰ मण्डलस्येश्वरश्चयः । शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञः स सम्राडित्यमरः ॥ सम्यक्॰ राजति ॥ राज्॰ । क्विप् । मोराजिसमः क्वौ ॥
सयावसानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
सयोनिः । पुं॰ इन्द्रे ॥ त्रि॰ समानयोनौ ॥
सरः । पुं॰ कटुरे । दध्यग्रे । दध्युत्तरे । दध्नउपरिस्थितमागे ॥ गतौ ॥ बाणे ॥ लवणे ॥ निर्झरे ॥ नीरे । जले ॥ सरोवरे ॥ त्रि॰ सारके । भेदके ॥ सरति । सृ॰ । अच् । दध्नस्तूपरियोभागोघनःस्नेहसमन्वितः । सलोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ सरःस्वादुगुरुर्वृष्योवातवह्निप्रणाशनः सोम्लोवस्तिप्रशमनः पित्तश्लेष्मविवर्द्धनः ॥
सरःकाकः । पुं॰ हंसे ॥
सरःकाकी । स्त्री॰ वरटायाम् । हंस्याम् ॥
सरकः । पुं॰ न॰ शीधुपात्रे । शीधुपाने ॥ इक्षुशीधुनि ॥ अच्छिन्नाध्वगपङ्क्तौ । अच्छिन्नाचाध्वगानां पङ्क्तिर्यस्मिन् । सरक॰ सडक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वर्त्मनि ॥ न॰ गगने । आकाशे ॥ तीर्थविशेषे ॥ सरसि ॥ त्रि॰ गन्तरि । गतिशीले ॥ स्त्रियते । सृङ्गतौ । कृञादिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥ सरति । सृगतौ । प्रुसृल्वः समभिहारेवुन्॰ इतिवावुन् ॥
सरघा । स्त्री॰ मधुमक्षिकायाम् ॥ रङ्घणम् । रघिगतौ । खनोघचे

तिघित्करणादन्येभ्योपीतिघ :
आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । सह
रथेनगच्छ्यावर्त्तते ।

सरसम् । न० नवनीते ॥

सरजा : । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् । रज
स्वलायाम् ॥ हु० चि० शेष : ॥

सरट् । पुं० वायौ ॥ वारिदे ॥ सर
घायाम् ॥ सरति । सृ० । सर्त्ते
रटि : ॥

सरट : । पुं० कृकलासे । सरति ।
सृ० । शकादिभ्योऽटन् ॥

सरटि : । पुं० वायौ ॥ मेघे ॥

सरटु : । पुं० सरटे ॥

सरणम् । न० गमने ॥ लोहमले ॥
सरतितच्छील : । सृ० । जुचङ्
क्रम्येत्यादिना युच् ॥ धावने ॥ भा
वेल्युट् वा ॥

सरणा । स्त्री० गन्धालिकायाम् ।
प्रसारण्याम् ॥ चिहतायाम् ॥ स
रति । सृ० । बाहुलकात् युच्
। टाप् ॥

सरणि : । स्त्री० पङ्क्तौ । मार्गे ।
पद्धतौ । वयने ॥ सरत्यनया ।
सृगतौ । अर्त्तिसृधृधमीत्यनि : ॥

सरणी । स्त्री० कटभरायाम् ॥ प
थि । पङ्क्तौ ॥ ङीष् ॥ सर
नाद्री० इतिहिमगिरिप्रसिद्धनिष्पद
यानविशेषे ॥

सरण्ड : । पुं० धूर्त्ते ॥ सरटे ॥
भूषणविशेषे ॥ सरति । सृ० ।
अण्डन्कृसृभृवृञ्जभ्यण्डन् ॥ का
मुके ॥ खगे ॥

सरण्यु : । पुं० वारिवाहे ॥ मात
रिश्वनि ॥ सरति । ससर्त्ति वा ।
सृ० । शृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुच
इत्यन्युच् ॥ सरण्यु : शीघ्रगामी
तिवेदभाष्यम् ॥ जले ॥

सरत् । पुं० तन्तौ ॥ सूत्रे ॥

सरथ : । त्रि० रथेनसहवर्त्तमाने ॥

सरद्वान् । पुं० गौतममुनौ ॥

सरपत्रिका । स्त्री० पद्मपत्रे ॥

सरभसम् । त्रि० ससत्त्वरे ॥

सरमा । स्त्री० कुक्कुर्याम् ॥ देवशुन्या
म् ॥ राक्षसीभेदे । विभीषणस्यप
त्नाम् ॥ सरति सृ० । बाहुल
कादम : ॥ कश्यपस्यस्त्रीविशेषे ।
भ्रमरादीनांमातरि ॥ त्रि० श्री-
युते ॥

सरयु : । पुं० पवने । वाते ॥

सरयु : । स्त्री० नदीविशेषे ॥ सरति
। सृ० । सर्त्तेरयु : ॥

सरयू : । स्त्री० नदीप्रभेदे ॥ सरति
। सृ० । सर्त्तेरयूरित्येके ॥ सरयू
सलिलंस्वादुबलपुष्टिप्रदायकं ॥

सरल : । पुं० पीतद्रौ । पूतिकाष्ठे
॥ अस्यगुणा : । सरलोमधुरस्ति
क्त : कटुपाकरसोलघु : । स्निग्धो
ष्ण : कर्णकण्ठाक्षिरोगरक्षोहर :

स्मृतः । कफानिलखेदयूकाकासालक्ष्मीत्वचापहः ॥ इति ॥ देवदारुविशेषे ॥ बुद्धे ॥ अग्नौ ॥ सरति । सृ० बाहुलकादलच् । तथा हित्वाद्वाकलः । बाहुलकाद्गुणः ॥ त्रि० उदारे ॥ ऋजौ । अवक्रे ॥ यथा । सरलाविरलायन्ते घनायनोकलिद्रुमाः ॥ न यमीनचपुन्नागा यस्मिन् संसारकानने ॥

सरलद्रवः । पुं० वृक्षधूपे । श्रीवेष्टे ॥ सरलस्य देवदारोः द्रवः ॥

सरला । स्त्री० सर्वानुभूतौ । त्रिपुटायाम् । त्रिवृति । श्वेतत्रिधारेति ख्यातौषधौ ॥ सरति । सृ० । बाहुलकात् कलन् । टाप् ॥

सरलाङ्गः । पुं० श्रीवेष्टे ॥

सरलायिका । स्त्री० सानेय्याम् ॥

सरः । न० नीरे ॥ तडागे । सञ्जातोभयजलाश्रये ॥ अस्य जलगुणाः । सारसं लघु तृष्णाघ्नं बल्यं स्वादु कषायवदिति ॥ देवखातजलाशये ॥ स्रियते । सृगतौ । कर्म० असुन् ॥

सरसम् । न० सरसि ॥ रसवति मांसे ॥ त्रि० रससंयुक्ते ॥

सरसम्प्रतम् । न० सुह्याम् । त्रि० कपटे ॥

सरसा । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥ रसविशिष्टायाम् ॥

सरसिजम् । न० पद्मे ॥ सरसिजातम् । अनजनने • जनी प्रादुर्भावे वा । सप्तम्यां जनेर्डः । तत्पुरुष इति • ङेरलुक् ॥

सरसी । स्त्री० आसारे । सरसि ॥ स्त्रियते । सृ० । कर्म० असुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ प्रकृतिच्छन्दः २१ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । नजभजजा जरौ यदि तदा गदिता सरसी कवीश्वरैः ॥ चिकुरकलापपेशलकृतप्रमदासु लसद्रसोर्मिषु • स्फुटवदनाम्बुजासु विलसद्भुजबालमृणालवल्लिषु । कुचयुगचक्रवाकमिथुनानुगतासु सुकलाकुतूहली • व्यरचयदच्युतो व्रजमृगीनयनासरसीषु विभ्रमं ॥

सरसीकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

सरसीरुहम् । न० पद्मे । नलिने । सारसे । सरस्यां रोहति । रुह० । इगुपधेति कः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

सरस्वान् । पुं० सागरे । अर्णवे ॥ नदे । सरो नीरं गतिर्वाऽस्त्यस्मिन् । भूम्नि मतुप् । तसौ मत्वर्थे इति भत्वान्न पदकार्यम् ॥ त्रि० रसिके ॥

सरस्वती । स्त्री० वाण्याम् । वाचि ॥ वाग्देव्याम् । पर्यायास्तु । ब्राह्मी तु भारती भाषा गीर्वाग्वाणी सरस्वतीति ॥ अस्याध्यानं यथा । वाणीम्

पूर्णनिशाकरोज्ज्वलमुखींकर्पूरकुन्दप्रभांचन्द्रार्द्धाङ्कितमस्तकांनिजकरैःसंबिभ्रतीमादरात् । वीणामक्षगुणंसुधाढ्यकलशंविद्यांचतुङ्गस्तनींदिव्यैराभरणैर्विभूषिततनुंहंसाधिरूढाभजे ॥ नदीविशेषे । ब्रह्मसमुद्रभार्य्यायाम् ॥ वाक्प्रदायाम् । ब्रह्मसुतायाम् ॥ अस्याजलगुणायथा ।सरस्वत्याजलंस्वादुपूतंसर्वरुजापहम् । रुच्यञ्चदीपनंपथ्यंदेहकान्तिकरंलघु ॥ सातुदेशभेदेनसप्तनाम्नीयथा । पुष्करेपितामहयज्ञेसमाहूता० सुप्रभा १ नैमिषेसत्रयाजिभिर्ऋषिभिराहूता० काञ्चनाक्षी २ गयदेशेगयराजयज्ञआहूता० विशाला ३ उत्तरकोशलायामौद्दालकमुनियज्ञेसमाहूता० मनोरमा ४ ऋषभद्वीपेकुरुणेचकुरुराजयज्ञेसमाहूता० ओघवती ५ गङ्गाद्वारेदक्षप्रजापतियज्ञेसमाहूता० सुरेणुः ६ हिमालयेब्रह्मणःपुनर्यज्ञेसमाहूता० विमलोदा ७ तत्सप्तसरस्वत्यःसमागताः । अतस्तत्तीर्थंसप्तसारस्वतनाम्नाप्रसिद्धमितिमहाभारतेशल्यपर्व्व ॥ स्त्रीरत्ने ॥ गवि ॥ नदीषु ॥ मनुपत्न्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् । ब्राह्म्यामोषधौ ॥ सोमवल्ल्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

बुद्धिशक्तिविशेषे ॥ सरोऽस्त्यस्याः । सरांसिसन्त्यस्यांवा । मतुप् । ङीप् ॥ तीर्थविशेषे ॥

सरस्वतीसङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सरस्वतीसागरसङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सरस्वत्यरुणासङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सरहस्यः । त्रि० मन्त्रदेवताज्ञानसहिते

सरा । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥ गन्धालिकायाम् । प्रसारण्याम् ॥ झरे ॥

सरागः । त्रि० रागसहिते ॥

सरावः । पुं० शरावार्थे । सेर० इ० भा० प्र० कुडवद्वयपरिमाणे । मानिकायाम् ॥ मृत्पात्रविशेषे । वर्द्धमानके ॥ यथा । वरंसरावहस्तस्यचण्डालागारवीथिषु । भिक्षार्थमटनंकार्य्यंराज्यंनान्यत्रनीरिषु ॥ सरणम् । सृ० । ऋदोरप् । सरतिवा । अच् । सरंसरादाऽवति । अव । अण्० अच्वा ॥

सरिः । पुं० स्त्री० निर्झरे । उक्ते ॥ सरणम् । सृ० । अचइः ॥

सरिका । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

सरित् । स्त्री० नद्याम् । तरङ्गिण्याम् ॥ सरति । सृ० । हसृरुहियुषिभ्यइतिसञ्ज्ञेतिः ॥ सूत्रे ॥

सरितान्नाथः । }
सरिताम्पतिः । } पुं० समुद्रे ॥

सरिताम्वरा। स्त्री॰ गङ्गायाम्॥ यथा। त्वंदेवसरितांनाथः त्वंदेवि सरिताम्वरे। उभयोः सङ्गमेजाताम् उत्तामिदुरितानिवै॥ इतिगङ्गासागरसङ्गमस्नानमन्त्रः॥

सरित्पतिः। पुं॰ समुद्रे। पारावारे। सरिताम्पतिः॥

सरिद्वरा। स्त्री॰ गङ्गायाम्। विष्णुपद्याम्॥ सरित्सुवरा॥

सरिन्नाथः। पुं॰ समुद्रे॥

सरिमा। पुं॰ अनिले। वायौ॥ सरति। सृ॰। हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच्॥

सरिलम्। न॰ सलिले। जले॥ रलयोरेकत्वम्॥

सरिषपः। पुं॰ सर्षपे। कटुस्नेहे॥

सरी। स्त्री॰ निर्झरे॥

सरीसृपः। पुं॰ सर्पे। पृदाकौ। आशीविषे॥ कुटिलंसर्पति। सृप॰। नित्यंकौटिल्येगताविति यङ्। पचाद्यच्। यङोऽचिचेति यङोलुक्॥ वृश्चिकराशौ॥

सरीसृपन्। त्रि॰ अतिशयेनचलति॥

सरूपः। त्रि॰ सदृशे॥ समानंरूपमस्य। ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यसः॥

सरोजम्। न॰ अब्जे। पद्मे॥ सरसिजातम्। जनी॰सप्तम्यांजनेर्डः। तत्पुरुषकृत्यबहुलेतिङेर्लुक्॥

सरोजखण्डः। पुं॰ पद्मवने॥ सरोजानांसमूहः। कमलादिभ्यःखण्डः॥

सरोजन्म। न॰ पद्मे॥

सरोजी। पुं॰ ब्रह्मणि। सुरज्येष्ठे॥ लोकनाथे। बुद्धभेदे॥

सरोजिनी। स्त्री॰ कमलाकरे। पद्मखण्डे॥ पद्मे॥ कासारे॥ सरोजानिसन्त्यस्याम्। पुष्करादित्वादिनिः॥

सरोत्सवः। पुं॰ सारसखगे॥

सरोधः। त्रि॰ रुद्धे॥ रोधेनसहवर्त्तमानः॥

सरोरुट्।) पुं॰ अम्बुजे॥
सरोरुहम्।) न॰

सरोरुहासनः। पुं॰ ब्रह्मणि। कमलासने॥

सरोवरः। पुं॰ पद्माकरे। तडागे॥

सर्गः। पुं॰ स्वभावे॥ निर्मोचे॥ निर्मोकस्त्यागेमोक्षाभावेवा। मोक्षाभावेयथा। इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसाम्येस्थितंमनः॥ निश्चये॥ यथा। गृहाणशस्त्रंयदिसर्गएषते॰ इति॥ अध्याये॥ मोहे॥ उत्साहे॥ अनुमतौ॥ सृज्यते। सृज विसर्गे। कर्मणिघञ्॥ सृष्टौ॥ यथा। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चेति॥ कौमारआर्षःप्राजापत्योमानवइत्यादिभेदैः पुराणेषुविस्तरेणोक्त॰। द्वैतप्रपञ्चे। स्थूलदेहोत्पत्तौ। अचे

तनसृष्टौ ॥ सृज्यन्ते येषु सृष्टव्या : प्राणिनां द्वृतिव्युत्पत्त्या० पृथिव्यादि लोका : सर्गपदवाच्याश्च ॥ अव्याकृतगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोऽहम् । भूतसूक्ष्मेन्द्रियार्थानां सम्भवः सर्ग उच्यते ॥ इति श्रीविष्णुभागवतम् ॥

सर्गक्रम : । पुं० प्रकृतेर्महदाद्युत्पत्तिक्रमे ॥ यथा । प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद्गणश्च षोडशकः । तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्य : पञ्चभूतानीति ॥ सर्गस्योत्पत्ते : क्रम : ॥

सर्गबन्ध : । पुं० महाकाव्ये ॥ सर्गाणां बन्धो यत्र ॥

सर्ज्ज : । पुं सालवृक्षे । सखुआ० इति ख्याते ॥ सृजति । सृजेरिगुपधेति कः ॥

सर्ज्जक : । पुं० पीतसाले । आसने । बन्धूकपुष्पे । विजयसार० इ० भा० प्र० वृक्षे ॥ सृजति । सृजविसर्गे । ण्वुल् ॥ यद्वा । सर्ज्ज्यते । षर्ज अर्जने । क्वुन् ॥ त्रि० सृष्टिकर्त्तरि ॥

सर्ज्जगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥

सर्ज्जतैलम् । न० सर्ज्जस्नेहे । रालतेल इ० भा० ॥ तैलं सर्ज्जरसोद्भूतं विस्फोटव्रणनाशनम् । कुष्ठपामाक्रिमिहरं वातश्लेष्मामयापहम् ॥

सर्ज्जनम् । न० विसर्ज्जने ॥ सृष्टौ ॥

सर्ज्जनिर्यास : ।) सर्ज्जमणि : ।) पुं० राले । धूनके ॥

सर्ज्जरस : । पुं० धूनके । यक्षधूपे ॥ सर्ज्जश्च सालश्च रस : ॥ वाद्यभाण्डविशेषे ॥

सर्ज्जि : ।) सर्ज्जिका ।) स्त्री०) सर्ज्जिकाक्षारे । सज्जी० इ० भा० प्र० सर्ज्जिकाल्पगुणा तस्मादिशेषाद्गुल्मशूलहृत्० । तस्मात्० यवक्षारात् ॥

सर्ज्जिकाक्षार : । पुं० कापोते : सुखवर्चके । सौवर्चले । रुचके । सज्जी० साजी० इ० भा० प्र० सर्ज्जिकारजस : क्षार : । शाकपार्थिवादि : । सर्ज्जिकाद्गध्वा क्रियमाण : क्षार इत्यर्थ : ॥

सर्ज्जिक्षार : । पुं०) सर्ज्जी । स्त्री०) सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सर्ज्जू : । स्त्री० वणिजि ॥ विद्युति ॥ सर्ज्जति । षर्ज अर्जने । कृषिचमितनिधनिसर्ज्जिखर्ज्जिभ्यऊ : ॥ अभिसारे ॥ हारे ॥

सर्ज्य : । पुं० सर्ज्जरसे ॥

सर्प्प : । पुं० अहौ । नागेभ्योऽपकृष्टे । अस्य पर्याया यथा । सर्प्प : पृदाकुर्भुजगो भुजङ्गोऽहिर्भुजङ्गम : । आशीविषो विषधरश्चक्री व्याल : सरीसृप : ॥ कुण्डली गूढपाच्चक्षु : श्रवा : काकोदर : फणी । दर्वीकरो दी

र्पपृष्ठोदन्दशूकोविलेशयः॥ उरगः पन्नगोभोगीजिह्मगःपवनाशनइति॥ सर्पति। सृप्लृगतौ। पचाद्यच्॥ नागकेशरे ॥ अम्बुधारिविम्ले च्छजातिविशेषे॥ पञ्चमाचक्षद्वितीयभेदे॥ ८०॥ षष्ठमाचक्षषष्ठप्रभेदे॥ ८८०॥ सर्पणे। गमने॥

सर्प्पकङ्कालिका। स्त्री॰ वृक्षभेदे॥ सर्प्पकङ्कालिका॰ तीक्ष्णा॰ विषदंष्ट्रा॰ विषापहेतिपर्य्याया:॥

सर्प्पकङ्काली। स्त्री॰ सहायाम्। सर्प्पकङ्कालिकायाम्॥

सर्प्पगन्धा। स्त्री॰ अहिभुजि। रक्तपचिकायाम्॥ वृक्षविशेषे। कुलाकी॰ सर्प्पगन्धाचरसनाचपलङ्कषेति पर्य्याया:॥

सर्प्पग्रह:। पुं॰ सर्पग्रहणबुद्धौ॥

सर्प्पघातिनी। स्त्री॰ सर्पकङ्कालीभेदे। सर्प्पसहायाम्। सर्पाङ्ग्यां॥

सर्प्पन्। त्रि॰ गच्छति॥

सर्प्पद्विष:। पुं॰ नकुले॥ द्रु॰ हे॰ न्द्र:॥

सर्प्पदंष्ट्र:। पुं॰ दन्तीवृक्षे॥

सर्पदंष्ट्रा। स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम्॥

सर्प्पदंष्ट्रिका। स्त्री॰ अजशृङ्ग्याम्॥

सर्प्पदण्डा। स्त्री॰ सैंहल्याम्॥

सर्प्पदण्डी। स्त्री॰ गोरक्ष्यां॥

सर्प्पदन्ती। स्त्री॰ नागदन्त्यां॥

सर्प्पदमनी। स्त्री॰ वन्ध्याककोंटक्याम्॥

सर्प्पनामा। स्त्री॰ सर्पघातिन्याम्॥

सर्प्पनिर्मोचन:। पुं॰ धूपविशेषे॥ यथा। कार्पासास्थिभुजङ्गस्यलयानिर्मोचनंभवेत्। सर्प्पनिर्मोचनोधूप: प्रशस्त: सततंगृहे॥

सर्प्पपुष्पी। स्त्री॰ नागदन्त्याम्॥

सर्पफणज:। पुं॰ सर्पफणजातमणौ॥

सर्पभुक्। पुं॰ मयूरे॥ सर्पानभुङ्क्ते। भुज॰। क्विप्॥ द्विमुखाहौ॥ त्रि॰ सर्पभक्षके॥

सर्पराज:। पुं॰ अहिराजे। वासुकौ॥ सर्पाणांराजा। राजाह:सखिभ्यष्टच्॥

सर्पलता। स्त्री॰ नागवल्याम्॥

सर्पविद्या। स्त्री॰ गारुडे॥ सर्पाणांविद्या॥

सर्पसत्रम्। न॰ जनमेजयारब्धेसर्पनाशकेयज्ञविशेषे॥

सर्पसत्री। पुं॰ जनमेजये॥

सर्पसहा। स्त्री॰ सर्पघातिन्याम्॥

सर्पसुगन्धा। स्त्री॰ रास्नायाम्॥

सर्पहा। पुं॰ नकुले॥ द्रु॰ हे॰ न्द्र:॥

सर्पाक्षम्। न॰ रुद्राक्षे॥

सर्पाक्षी। स्त्री॰ वान्तविशेषे। गन्ध

नाकुल्याम् ॥ वृक्षविशेषे गरुडा
ल्याम् ॥ अस्याः गुणाः । सर्पाक्षी
कटुकातिक्ता सोष्णा क्रिमिनिकृन्त-
नी । वृश्चिकाखुरुसर्पाणां विषघ्नी
व्रणरोपणीति ॥ सर्पानक्षति । अ
क्षू व्याप्तौ । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥
सर्पाक्षीनागफणीतिभावमिश्रः ॥

सर्पाख्यः । पुं॰ मञ्जिष्ठकन्दभेदे । ना
गकेसरे ॥ त्रि॰ सर्पनामके ॥

सर्प्पाङ्गी । स्त्री॰ सर्प्पघातिन्याम् ॥
सैंहल्याम् । रास्नायाम् ॥

सर्प्पादनी । स्त्री॰ व्यालगन्धायाम् ॥

सर्प्पारातिः । पुं॰ गरुडे ॥ सर्पाणा
मरातिः ॥

सर्प्पारिः । पुं॰ नकुले ॥

सर्प्पावासः । पुं॰ श्वेतचन्दने ॥ पा
ताले ॥ सर्प्पाणामावासः ॥ बहुव्री
हिर्वा ॥

सर्प्पाशनः । पुं॰ मयूरे ॥

सर्प्पाह्वयः । पुं॰ नागकेशरे ॥

सर्प्पिणी । स्त्री॰ सर्पस्त्रियाम् ॥

सर्पिर्दर्व्वी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

सर्प्पिः । न॰ आज्ये । घृते ॥ सर्प
ति । सृप्॰ । अर्च्चिशुचिहुसृपिच्छा
दिच्छर्द्दिभ्यइसिरितीसिः ॥

सर्प्पी । स्त्री॰ सर्पिण्याम् ॥ जातित्वा
न्ङीष् ॥

सर्प्पेष्टम् । न॰ श्रीखण्डचन्दने ॥

सर्म्मः । पुं॰ गमने ॥ सरति । सृ॰
। अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन् ॥

सर्व्वः । पुं॰ ईश्वरे । शिवे । हरे ॥
विष्णौ । हृषीकेशे । हरौ ॥ यथा
। असतश्चसतश्चैवसर्व्वस्यप्रभवाप्य
यात् । सर्व्वस्यसर्व्वदाज्ञानात्सर्व्व
मेतंप्रचक्षते ॥ असतः कारणात्म
कस्य॰ सतः कार्य्यात्मकस्यसर्व्वस्य
प्रपञ्चस्यप्रभवाप्ययात् उत्पत्तिप्रलय
स्थानत्वात् । तथाचसर्व्वोपादानत
यासर्व्वात्मकत्वात्सर्व्वइत्युच्यतेइ
त्यर्थः ॥ सर्व्वति । षर्व्वहिंसाया
म्॰ इत्यतः षर्व्वगतावित्यतोवा॰
बर्य्योरभेदात्॰ पचाद्यच् । सरति
। स्वगतौ । सर्व्वनिघृष्वेतिसाधुर्वा
सृतमनेनविश्वं वा । पूर्व्ववत् ॥
न॰ । नामरूपात्मकेजगति ॥ त्रि॰
। विश्वस्मिन् । समस्मिन् । अशे
षे । निरविशेषे । कृत्स्ने ॥ यथा
। सर्व्वरत्नमयोमेरुः सर्व्वाश्चर्य्यमयं
नभः । सर्व्वतीर्थमयीगङ्गासर्व्वदे
वमयोहरिरितिवह्निपुराणं ॥

सर्व्वंसहा । स्त्री॰ वसुमत्याम् । भुवि
। भूमौ ॥ सर्व्वंसहते । षहमर्षणे
। पूः सर्व्वयोर्दारिसहोरितिखच् । अरुर्द्वि
षदितिमुम् ॥ सर्व्वंसहावसुमतीस
हतेनत्विदंवयम् । अकार्य्यपातघा
तस्तदोपतापन्तथैवच ॥ यतोभूमौ
निराधारोदीपोमसंस्थाप्यः ॥
त्रि॰ सर्व्वसहिष्णौ ॥

सर्वकर्त्ता । पुं॰ स्रष्टरि । ब्रह्मणि ॥
सर्वकर्म्मसन्यास: । पुं॰ देहादिव्यापाराणामविद्ययात्मन्यध्यारोपितानांविद्ययाबाधे ॥ सर्वकर्मणां सम्यङ्न्यास: ॥
सर्व्वकर्मीण: । त्रि॰ पुरुषे ॥ सर्वंकर्माणिव्याप्नोति । तत्सर्वादेरिति खः ॥
सर्वकेशी । पुं॰ नटे ॥ सर्वकेशोऽस्यास्ति । सर्वादित्वेति॰ इनिः ॥
सर्वक्षार: । पुं॰ वहुक्षारे । महाक्षारे । सावन् इ॰ भा॰ प्र॰ । मलवस्त्रविशोधने ॥
सर्व्वग: । पुं॰ शङ्करे ॥ ब्रह्मणि । विभौ ॥ आत्मनि ॥ सर्वंगच्छति । गमश्च॰ । अन्तात्यन्तेतिडः ॥ न॰ सलिले ॥ त्रि॰ सर्वत्रगामिनि ॥
सर्व्वगत: । त्रि॰ विभौ ॥ सर्वानुस्यूतेसन्मात्रे ॥ यच्चकिञ्चिज्जगत्यस्मिन्दृश्यतेश्रूयतेपिवा । अन्तर्वहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणः स्थितः ॥ सर्वगतत्वंसर्वाव्यवधानमात्रमितिव्याख्यातारः । व्यापित्वमितियावत् ॥
सर्वगन्धम् । न॰ कुङ्कुमादिगन्धद्रव्यद्वन्द्वे ॥ यथा । कुङ्कुमागुरकर्पूरकस्तूरीचन्दनेषु ॥ चतुर्जातकादौ ॥ यथा ॥ चतुर्जातककर्पूरकक्कोलागुरुकुङ्कुमम् । लवङ्गसहितञ्चैवसर्वगन्धंविनिर्दिशेदिति ॥
सर्व्वगा । स्त्री॰ प्रियङ्गौ ॥
सर्व्वग्रन्थि: । पुं॰) पिप्पलीमूले ॥
सर्व्वग्रन्थिकम् । न॰)
सर्व्वङ्कष: । त्रि॰ खले ॥ सर्वङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रेतिखच् । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥
सर्वजनीन: ।) त्रि॰ सार्वजनिके
सर्व्वजनीय: ।)
॥ सर्वस्यासौजनश्च । पूर्वकालैकेतितत्पुरुषः । सर्वजनायहितः । सर्वजनाट्ठञ्खञ्च ॥ षष्ठीतत्पुरुषात्तु॰ छः ॥
सर्व्वजित् । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । उद्यतोऽर्षणमेघोजलं नैवोपजायते । महार्घंसर्वजिद्वर्षे सर्वमेवबरानने ॥ त्रि॰ सर्वजयकर्त्तरि ॥
सर्व्वजीव: । पुं॰ ईश्वरे । सर्वान्जीवयति । जीव॰ । अच् ॥
सर्व्वज्ञ: । पुं॰ शिवे । ईश्वरे ॥ सर्वंजानाति ! सर्वविषयावच्छिन्नचैतन्यलक्षणज्ञानवानिति । ज्ञा॰ । आतोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । सर्वेज्ञायन्तेस्मात्मनः सर्वस्यापरोक्षत्वात् ॥ यद्वा । सर्वेज्ञायस्मात्॰ सर्वेज्ञायेनवा ॥ सर्वस्यासौज्ञश्चेतिवा ॥ आनन्दमये ॥ यथा । अशेषप्राणिबुद्धीनांवासनास्ततसंस्थिता : । ता

भिः क्रोडीकृतं सर्व्वं तेन सर्व्वज्ञ इति वा ॥ तत्र॰ सौषुप्ते ऽज्ञाने कारणभूते कार्य्यभूतानां सर्व्वप्राणिबुद्धीनां वासनानि बसन्ति॰ ताभिर्वासनाभिः सर्व्वं जगत्॰ क्रोडीकृतम्॰ विषयीकृतम्॰ तेन सर्व्वबुद्धिवासनावदज्ञानोपाधिकत्वेन सर्व्वज्ञत्वमुच्यते इत्यर्थः ॥ परमार्थपण्डिते ॥ जिनेन्द्रे ॥ बुद्धे । सुगते । त्रि॰ सकलज्ञातरि ॥

सर्व्वज्ञत्वम् । न॰ सर्व्वज्ञतायाम् ॥ परमार्थतोसङ्गस्यापि चैतन्यस्याध्यासिकसम्बन्धाज्ञानद्वारा सर्व्वावभासकतायाम् ।

सर्व्वज्ञा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ सर्व्वज्ञा सर्व्ववेत्तृत्वाच्छान्तित्वाच्छान्तिरुच्यते ॥ इति देवीपुराणम् ॥

सर्व्वज्ञानविमूढः । त्रि॰ सर्व्वकर्म्मणि॰ ब्रह्मणि॰ सगुणे निर्गुणे च॰ यज्ज्ञानं त्रिविधम्॰ प्रमाणतः प्रमेयतश्च॰ प्रयोजनसङ्गतश्च मूढे॰ सर्व्वप्रकारेणायोग्ये ॥

सर्व्वतःपाणिपादम् । न॰ चैतन्ये ॥

सर्व्वतःशुभा । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ।

सर्व्वतःश्रुतिमत् । न॰ चैतन्ये ॥

सर्व्वतन्त्रम् । न॰ सकलशास्त्रे ॥

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं॰ गौतमोक्तसिद्धान्तविशेषे ॥ तथाहि । सर्व्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रे ऽधिकृतः सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः ॥ अस्यार्थः । सर्व्वतन्त्राविरुद्धः॰ सर्व्वशास्त्राभ्युपगत इति यावत् । वस्तुतो यथाश्रुत एवार्थः । अन्यथा॰ तन्त्रे ऽधिकृत इत्यस्य वैयर्थ्यापत्तेः॰ अतएव घटादेरसदुत्तरत्वमपि सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । न च तन्त्रे ऽधिकृत इति स्पष्टार्थं लक्षणे तु न देयमेवेति वाच्यम् । मनस इन्द्रियत्वस्यापि सर्व्वतन्त्रसिद्धान्ततापत्तेः । नव्यास्तु सूत्रस्योपलक्षणमात्रत्वात्॰ वादिप्रतिवाद्युभयाभ्युपगतः कथानुकूलोर्थः स इति वदन्तीति ॥ २८ ॥

सर्व्वतः । अ॰ समन्ततोर्थे ॥ सर्व्वस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् ॥

सर्व्वतापनः । पुं॰ कामदेवे ॥ त्रि॰ सर्व्वतापके ॥

सर्व्वतिक्ता । स्त्री॰ काकमाच्याम् ॥

सर्व्वतीर्थशरङ्कदः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सर्व्वतोभद्रः । पुं॰ चित्रकाव्यविशेषे ॥ तदुदाहरणम् यथा ।

स	का	र	ना	ना	र	का	स
का	य	सा	द	द	सा	य	का
र	सा	ह	वा	वा	ह	सा	र
ना	द	वा	द	द	वा	द	ना

॥ अस्यार्थः ॥

पुनः कीदृशो सिना॰ सकाराः स

यन्त्राः सोत्साहाः । नाना । नानाविधाश्च । ये । चोराः शरीरांसमूहाः । तेषां कासाः । गतिभेदाः । कायाः । विग्रहाश्च । तेषां सादं ददति । दुर्तिसादहाः । नाशकारकाः सायकायस्यासातङ्किका । रसेन । रागेण । आहवीयस्य । सा । रसाहवा । रणरागिणीत्यर्थः । वाहसाराणां वाहश्रेष्ठानां । येनादाः हूयादिघोषाः तेषां शादं कलहं ददति । दुर्तशाददानि । तैः सह कलहायमानानि सादनानि । वाद्यानि । यस्यां सा । शाहूतारनादशाददवादवा । अतएव तेषां तुल्यतोक्तिरतिशयोक्तिः । सर्वतोभ्रमणात् सर्वतोभद्राख्यचित्रबन्धः । अतएव दण्डी । तदिष्टं सर्वतोभद्रम्भ्रमणं यदि सर्वं तद्भवति ॥ निम्बे । विष्णुरथे ॥ व्यूहविशेषे । सर्वतोभद्रश्च । सर्वतोभद्रं यस्यास्ति । न । देवयानविशेषे । वर्षोत्सर्गव्रतप्रतिष्ठादिषु पूजाधारमण्डलविशेषे ॥ तच्च शारदादितन्त्रेषु द्रष्टव्यम् ॥ पुं । न । ईश्वरसद्मविशेषे । चतुर्द्वारालिन्दशोभिराजगृहान्तरे ॥ चतुःशालचतु-र्द्वारः सर्वतोभद्रसंज्ञितः इत्युक्तः ॥

सर्व्वतोभद्रा । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ नटयोषिति ॥ सर्वतोभद्रं यस्याः ॥

सर्वतोमुखः । पुं । विधौ । ब्रह्मणि ॥ हरे । रुद्रे । शिवे ॥ चैतन्ये । आत्मनि ॥ अग्नौ ॥ ब्राह्मणे ॥ स्वर्गे । न । अम्भसि । जले ॥ आकाशे । खे । सर्वतोमुखान्यस्य । सर्वदिग्गमनात् ॥

सर्व्वत्र । अ । सर्वस्मिन्काले ॥ सर्वस्मिन्देशे ॥ सर्वस्यान्दिशि ॥ सर्वस्मात्स्थल् ॥ सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साधवो धर्मचारिणः । शूराः शरण्याः सौमित्रे तिर्य्यग्योनिगतेष्वपि ॥

सर्व्वगः । पुं । वायौ । त्रि । सर्वव्यापिनि ॥ सर्वकारणे ॥ सर्वं गच्छति । गम् ड । उप्रकरणे सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानाड्डः ॥

सर्व्वगामी । पुं । अनिले ॥ त्रि । सर्वदिग्देशकालेषु गमनकर्त्तरि ॥

सर्व्वसमदर्शनः । त्रि । सर्व-स्मिन्नरिमित्रादौ समं दर्शनं यस्य तस्मिन् ॥

सर्व्वथा । अ । हेतौ ॥ बाढे ॥ सर्व्वप्रकारेणेत्यर्थे ॥ सर्वैः प्रकारैः । प्रकारवचने थाल् ॥ यथा । विद्यते न खलु कश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः । सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे ॥

सर्व्वथावर्त्तमानः । त्रि । सर्वथाप्रारब्धकर्मवशाद्धि धर्मातिक्रम्य वर्त्त-माने

सर्व्वदमनः । पुं॰ शकुन्तलात्मजे॰ भरते ॥ कार्त्तवीर्य्ये ॥

सर्व्वदर्शनः । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्व्वाणिदर्शनात्मकान्यक्षीणियस्यसर्व्वात्मकत्वात् ॥

सर्व्वदर्शी । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्व्वेषां प्राणिनांकृताकृतंसर्व्वंपश्यतिस्वाभाविकेनबोधेनेतितथा ॥ बुद्धे ॥ त्रि॰ सर्व्वज्ञे ॥ सर्व्वंद्रष्टुंशीलमस्य । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये ॥

सर्व्वदा । अ॰ सर्व्वस्मिन्काले ॥ सर्व्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा ॥

सर्व्वदुःखक्षयः । पुं॰ मोक्षे ॥ सर्व्वदुःखानांक्षयोविनाशोऽस्मिन्॰ इतितथा ॥ सर्व्वपीडानाशे ॥

सर्व्वदृक् । त्रि॰ सर्व्वज्ञे ॥ अखिलस्यपदार्थस्यावलोकयितरि । सर्व्वंपश्यति । दृशिर्॰ । क्विप् ॥ ईश्वरे ॥ सर्व्वमतीतानागतादि॰ पश्यतिस्वरूपबोधेनेतितथा । क्विन्प्रत्ययश्चेत्यत्रबहुव्रीह्याश्रयणात्-कुत्वम् ॥

सर्व्वदेवमुखः । पुं॰ अनले । अग्नौ ॥

सर्व्वधातमः । त्रि॰ सर्व्वस्यधारयितृतमे ॥

सर्व्वधारी । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । कोद्रवाः शालिमुद्गाश्चकङ्गुमाषास्तथैवच । सुलभंजायतेसस्यंजगतिसर्व्वधारिणि ॥ त्रि॰ सर्व्वधारणशीले ॥

सर्व्वधुरावहः । पुं॰ सर्व्वधुरीणे ॥ सर्व्वाचासौधूश्च॰ सर्व्वधुरा । पूर्व्वकालैकसर्व्वेतिसमासः । ऋक्पूरित्यः । वहतीति॰ वहः ॥ अच् । सर्व्वधुरायाः वहः ॥

सर्व्वधुरीणः । पुं॰ रथलाङ्गलादिसर्व्वभाराणांवाहकेगवादौ । सर्व्वधुरावहे ॥ सर्व्वधुरांवहति । खः : सर्व्वधुरादितिखः ॥

सर्व्वनाम । न॰ सर्व्वादिपञ्चत्रिंशत्सु ॥ तानियथा । सर्व्व॰ विश्व॰ उभ॰ उभय॰ डतर॰ डतम॰ अन्य॰ अन्यतर॰ इतर॰ त्वत्॰ त्व॰ नेम॰ सम॰ सिम॰ पूर्व्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरंबहिर्योगोपसंव्यानयोः । त्यद्॰ तद्॰ यद्॰ एतद्॰ इदम्॰ अदस्॰ एक॰ द्वि॰ युष्मद्॰ अस्मद्॰ भवतु॰ किम्॰ इति ॥

सर्व्वनियन्ता । त्रि॰ परमेश्वरे । चिदात्मनि ॥ परमार्थतोऽसङ्गस्यापिचैतन्यस्य॰ आध्यासिकसम्बन्धसम्बद्धाज्ञानद्वारासर्व्वजीवप्रवर्त्तकत्वेन॰ सर्व्वनियन्तृत्वमितिज्ञेयम् ॥

सर्व्वन्दमः । पुं॰ शाकुन्तलेये॰ भ

रते ॥

सर्व्वपरीण: । पुं॰ सारथौ ॥ सर्व्वपथानृव्याप्नोति । तत्सर्वादे पथ्य ङ्गकर्मपात्रपात्रं व्याप्नोतीतिख : ॥

सर्व्वपथीन : । पुं॰ रथे ॥ सर्व्वपथान्व्याप्नोति । तत्सर्व्वादेरितिख: ॥

सर्व्वपात्रीण: । पुं॰ ओदने ॥ सर्व्वपात्रं व्याप्नोति । तत्सर्व्वादेरितिख: ॥

सर्व्वपूर्णत्वम् । न॰ सम्भारे ॥

सर्व्वभच: । त्रि॰ सर्व्वभचणकर्त्तरि ॥

सर्व्वभचा ।) स्त्री॰ गलस्तन्याम् ।
सर्व्वभच्या ।) छाग्याम् । अजायाम् ॥ इ॰ हे॰ न्द्र : ॥

सर्व्वभूतगुहाशय : । पुं॰ चिदात्मनि॰ परमेश्वरे ॥ सर्वभूतानांस्थावरजङ्गमानां॰गुहासुबुद्धिषुशेते । शीङो धिकरणेशेतेरित्यच् ॥

सर्व्वभूतप्रणेता । पुं॰ लोकात्मनिपरमेश्वरे ॥ यथाहु : । द्यांमूर्द्धानंयस्य विप्रावदन्ति॰ खंवैनाभिंचन्द्रसूर्य्यौ चनेत्रे । दिश : श्रोत्रे विद्धिपादौ चितिञ्चसोचिन्त्यात्मासर्वभूतप्रणेता । इति ॥

सर्व्वभूतात्मक: । त्रि॰ प्रत्यगभिन्नेपरमात्मनि ॥

सर्व्वभूतात्मभूतात्मा । पुं॰ आत्मज्ञानिनि ॥ यथा । जडाजडात्मकं सर्वमात्ममात्रं प्रपश्यति । सएवसर्वभूतात्मभूतात्माप्रोच्यतेबुधैरिति सर्वभूतस्यात्मभूतस्य॰ आत्मास्वरूपम्यस्य ॥

सर्वभूताशयस्थित : । त्रि॰ आत्मनि॰ चैतन्यानन्दघमेचिन्मात्रे ॥ सर्वभूतानामाशयेहृद्ये शेन्तरयामिरूपेण॰ प्रत्यगात्मरूपेणचस्थितोय : सएवस : ॥

सर्वभृत् । त्रि॰ नामरूपात्मकस्यजगतो धारके॰ पोषकेच॰ चिदात्मनि॰ ॥ मायया॰ सदात्मना॰ सर्वङ्कल्पितं॰ धारयति॰ पोषयतिच॰ निरधिष्ठानभ्रमायोगात् । डुभृञ्धारणपोषणयो : । क्विप् । तुक् ॥

सर्वमङ्गला । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ सर्वेभ्य : सर्वेषांवामङ्गला ॥ सर्वाणिमङ्गलानियस्मादितिवा ॥ सर्वाणिहृदयस्थानिमङ्गलानिशुभानिच । ददातिचेप्सितांल्लोकेतेनसा सर्वमङ्गले-तिदेवीपुराणम् ॥ अपिच । मङ्गलं मोचवचनमाशब्दोदातृवाचक: । सर्वान्मोचान्याददातितेनसासर्वमंगला ॥ हर्षसम्पत्कल्याणमङ्गलंपरिकीर्त्तितम् । तान्ददातिचयादेवी साएवसर्वमङ्गला ॥ इ॰ व्र॰ वै॰ पु॰ ॥ अन्यच्च । सर्वमङ्गलशब्दश्च सम्पूर्णार्थ्यवाचक : । आकारो दातृवचनस्तस्मात्सासर्वमङ्गला ॥ ॥ इ॰ व्र॰ वै॰ पु॰ श्रीकृष्णजन्मखण्डे २७ ऽध्याय : ॥

सर्व्वमयः। त्रि॰ सर्व्वात्मके ॥
सर्व्वमूल्यम्। न॰ कपर्द्दके ॥
सर्व्वमूषकः। पुं॰ अनेहसि ॥ काले।
सर्व्वमेधः। पुं॰ सर्व्वस्वदक्षिणे॰ विश्वजिदाख्ये यज्ञे ॥
सर्व्वसरिः। पुं॰ प्राणे ॥ सर्व्वस्विमर्त्ति। सर्व्वस्वसुमागमोभृत्य, द्गुनिर्निपातनात् ॥
सर्व्वयोगविनिर्मुक्तः। त्रि॰ असङ्गे। सर्व्वसम्बन्धविनिर्गते ॥ योगशब्देनसम्बन्धउच्यते। सर्व्वेचतेयोगाः सम्बन्धास्तेभ्योविनिर्मुक्तः विनिर्गतः ॥
सर्व्वरक्षणम् न॰ कवचविशेषे ॥
सर्व्वरसः। पुं॰ सर्ज्जरसे। धूनके ॥ वीणाप्रभेदे। लवणरसे ॥ सर्व्वेरस्यते। रसआस्वादने। कर्म्मणिघञ्॰ अज्वा ॥ सर्व्वेरसा यस्मिन्वा ॥ परमानन्दे॰ आत्मनि ॥ सर्व्वेरसाः सुखानिविद्यन्ते यस्मिन्सः ॥ पण्डिते ॥
सर्व्वरसाग्रः। पुं॰ मण्डे ॥ रसस्यासावग्रश्च। रसस्याग्रइतिवा ॥ अयोरसः॰ रसाग्रः। राजदन्तादित्वात्। सर्व्वस्यरसाग्रः ॥
सर्व्वरसोत्तमः। पुं॰ लवणरसे ॥
सर्व्वर्त्तुपरिवर्त्तः। पुं॰ वत्सरे ॥
सर्व्वलिङ्गी। पुं॰ पाषण्डे। वेदविरुद्धाचारि॰ सर्व्ववर्णाश्रमचिह्नधारिणि ॥ नानाव्रतधरानानावेषाः पाषण्डिनोमताः सर्व्वाणिचतानिलिङ्गानिच। सर्व्वेषांलिङ्गानिसन्त्यस्य। अतइनिः ॥
सर्व्वलोहः। पुं॰ लोहमयवाणे। प्रक्ष्वेडने। समस्तधातौ ॥
सर्व्ववर्णिका। स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥
सर्व्ववल्लभः। त्रि॰ सर्व्वप्रिये ॥
सर्व्ववल्लभा। स्त्री॰ असत्याम्नार्याम् ॥
सर्व्ववाच्यः। त्रि॰ सर्व्वनिन्दाभाग्विषये ॥
सर्व्वविक्रयी। पुं॰ प्रतिषिद्धद्रव्याणांविक्रेतरि ॥
सर्व्ववित्। पुं॰ परमेश्वरे ॥ त्रि॰ विदितात्मतत्त्वे ॥ सर्व्वंवसर्व्ववेत्ति॰ इन्दतिवा। विद॰ विद्लृवा। सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप्।
सर्व्वविषयातीतः। त्रि॰ सर्व्वान्तर्यामिणि। सर्व्वमविद्यातत्कार्य्यात्मकंविषयमतोत्यावस्थितः ॥
सर्व्ववेदाः। पुं॰ विश्वजिदादौसर्व्वस्वदक्षिणोपेतयागकर्त्तरि ॥ यथाहामरः। सर्व्ववेदाः सर्व्वेनेष्टो यागः सर्व्वस्वदक्षिणइति ॥ सर्व्वं वेदयति॰ लम्भयति॰ ऋत्विग्भ्य इतिसर्व्ववेदाः। विद्लृलाभे। अन्तः। असुन् ॥

सर्व्ववेशी । पुं॰ नर्त्तके । नटे ॥ सर्व्वेषां वेशः सोऽस्त्यस्य । इनिः ॥ सकलवेशधारिणि । बहुरूपी॰ इ॰ भा॰ ॥

सर्व्वव्यापी । त्रि॰ आकाशवत्सकलपदार्थव्यापनशीले ॥ यथा । सर्व्वव्यापिनमात्मानं ज्ञात्वा धीरो न शोचतीति ॥

सर्व्वशः । अ॰ सर्व्वप्रकारेणेत्यर्थे ॥

सर्व्वशाखामलम् । न॰ नक्षत्रविशेषेषु ॥ यथा । भरणीकृत्तिकापित्र्यविशाखाशक्रभानि च । सर्व्वशाखामलं प्रोक्तं व्रतं तत्र विवर्ज्जयेत् ॥

सर्व्वशास्त्रवित् । त्रि॰ महानिर्व्वाणागमज्ञे ॥

सर्व्वशान्तिकृत् । पुं॰ द्वौः थ्यन्तौ । शाकुन्तलेये ॥ त्रि॰ सर्व्वशान्तिविधायिनि ॥

सर्व्वसंसर्गलवणम् । न॰ औषरके ॥

सर्व्वसङ्गतः । पुं॰ षष्टिकाधान्ये ॥ त्रि॰ सर्व्वप्रिये । सकलसङ्गतियुक्ते ॥

सर्व्वसत्त्वसमुद्भवा । स्त्री॰ प्रावृषि ॥ सर्व्वेषां प्राणिनां समुद्भव उत्पत्तिर्जीवनं तस्य यस्याम् ॥

सर्व्वसन्नहनार्थकः । पुं॰ सर्व्वसैन्यसन्नहने । सर्व्वाभिसारे ॥ सर्व्वेषां सन्नहनम् । सर्व्वसन्नहनम् । सर्व्वसन्नहनमर्थो यस्य सः ॥

सर्व्वसन्नाहः । पुं॰ सर्व्वात्मनि ॥

सर्व्वसहः । पुं॰ गुग्गुलौ ॥ त्रि॰ सकलसहिष्णौ ॥

सर्व्वसाक्षी । पुं॰ परमात्मनि ॥ सर्व्वेषां शुभाशुभकर्म्मणां साक्षी॰ साक्षाद्द्रष्टा ॥ त्रि॰ सर्व्वविषयद्रष्टरि ॥

सर्व्वसिद्धिः । पुं॰ श्रीफले बिल्वे ॥ त्रि॰ सिद्धियुक्ते ॥

सर्व्वसुखप्रदः । पुं॰ परमात्मनि ॥ भगवति ॥

सर्व्वस्वम् । न॰ समस्तधने ॥

सर्व्वस्वी । पुं॰ गोपकन्यायां नापिताज्जाते सङ्करजातौ ॥ त्रि॰ सर्व्वस्वविशिष्टे ॥

सर्व्वहरः । त्रि॰ सर्व्वसंहारकारिणि ॥

सर्व्वहितम् । न॰ मरिचे ॥ त्रि॰ सर्व्वेषां हितकारिणि ॥

सर्व्वाकारः । त्रि॰ समस्तदेहाद्याकारविशिष्टे॰ भगवति ॥ यथाहुराचार्य्याः । सर्व्वाकारो भगवाननुपास्यतेयेन येन भावेन । तत्तद्भावं भूत्वा चिन्तामणिवत्समभ्येतीति ॥ सर्व्वोपादानकारणत्वात् सर्व्वाकारत्वम् ॥

सर्व्वाङ्गम् । न॰ सकलावयवे ॥

सर्व्वाङ्गसुन्दरः । पुं॰ औषधविशेषे ॥ यथा । रसगन्धकतुल्यांशौ टङ्कणा

गौटङ्कणस्य च । मौक्तिकं विद्रुमं शङ्खमवनीयसमांशतः ॥ हेमभस्मार्द्धभागञ्च सर्व्वं खल्ले निधापयेत् । निम्बुद्रवस्ययोगेन पिष्टिकां कारयेद्भिषक् ॥ पश्चाद्गजपुटं दत्त्वा शीतलं समुद्धरेत् । हेमभस्मसमं तीच्णं तीक्ष्णाद्धीं हरिदेमतः ॥ एकीकृत्य समस्तानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् । ततः पूजां प्रकुर्व्वीत भक्षयेद्दिवसे शुभे ॥ सर्व्वाङ्गसुन्दरो ह्येष रोगराजनिकृन्तनः । वातपित्तज्वरे घोरे सन्निपाते सुदारुणे ॥ अर्शः स्वग्रहणीरोगे मेहे गुल्मे भगन्दरे । निहन्ति वातजान् रोगान् श्लैष्मिकांश्च विशेषतः ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तं घृतयुक्तमथापि वा । भक्षयेत् पर्णखण्डेन सितया चार्द्रकेण वा ॥ गुडूचीसत्त्वसहितं प्रमेहेषु विशेषतः । रसरत्नाकरः प्रोक्तः सिद्धयोगो रसोत्तमः ॥ राजिकाहिङ्गुतैलाम्लं नश्याव्यं विवर्ज्जयेत् । इति भैषज्यरत्नावल्यां सर्व्वाङ्गसुन्दरो रसः ॥

सर्व्वाङ्गीणः । पुं॰ तपे ॥ सर्व्वाङ्गानि व्याप्नोति । तत् सर्व्वादेरिति खः ॥ त्रि॰ सर्व्वावयवसंबन्धयुक्ते ॥

सर्व्वातिथिः । पुं॰ विश्वरचितरि ॥ सर्व्वातिथिपूजके ॥ सर्व्वे॰ अतिथयो यस्य सः ॥

सर्व्वात्मा । पुं॰ सर्व्वस्वरूपे ॥ सर्व्वव्यर्थे ॥

सर्व्वात्मता । स्त्री॰ सर्व्वस्यात्मभेदे ॥ भावेतल् ॥

सर्व्वाध्यक्षः । त्रि॰ सर्व्वस्मिन्नधिकृते ॥ सर्व्वप्रत्यक्षे ॥ सर्व्वनियन्तरि ॥

सर्व्वानुकारिणी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

सर्व्वानुकारी । त्रि॰ सर्व्वसमे ॥

सर्व्वानुभूतिः । स्त्री॰ श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ सर्व्वा अनुभूतयोऽस्याम् ॥ सर्व्वैरनुभूयते वा । कर्म्मणि क्तिन् ॥ सकलज्ञाने । पुं॰ भूतार्हद्विशेषे ॥ भाव्यर्हद्विशेषे ॥

सर्व्वान्नभक्षकः । त्रि॰ उदरपिशाचे । सर्व्वान्नभोजिनि ।

सर्व्वान्नभोजी । त्रि॰ सर्व्वान्नीने ॥ सर्व्वेषामन्नानि॰ सर्व्वान्नानि । सर्व्वान्नानि भोक्तुं शीलमस्य । सुपीति णिनिः ॥

सर्व्वान्नीनः । त्रि॰ सर्व्ववर्णान्नभक्षके । सर्व्वान्नभोजिनि ॥ सर्व्वान्नानि भक्षयति । अनुपदसर्व्वान्नेति खः ॥ भिक्षौ ॥

सर्व्वाभिसन्धकः । पुं॰ परगुणासहनतया सर्व्वाक्षेपके । वैडालव्रतिकादौ ॥ यथाह मनुः । धर्म्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्व्वाभिसन्धकः इति ॥

सर्व्वाभिसन्धी । पुं॰ वैडालव्रतिके ।

छद्मतापसी ॥ त्रि० सर्व्वाभिसंधान विशिष्टे ॥

सर्व्वाभिसारः । पुं० सर्व्वौघे । सर्व्वस न्नहनार्थके । क्रतुङ्गसैन्यसन्नाहे ॥ सर्व्वेषां अभिसरणम् । स्थ० भा वेघञ् ॥

सर्व्वार्थसाधिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ त्रि० सकलप्रयोजनसाधके ॥

सर्व्वार्थसिद्धः । पुं० बुद्धभेदे । शाक्य मुनौ । शौद्धोदनौ । त्रि० लब्धा र्थे । समस्तप्रयोजनसिद्धियुक्ते ॥ सर्व्वार्थेषु मानि व्यत्र । सिद्ध शुक्लाक्तान्ते० ग्वेतिसमासः ॥ सर्व्वार्थः सिद्धोयस्येतिवा ॥

सर्व्वार्थसिद्धिः । स्त्री० योगविशेषे । सर्व्वार्थसिद्धस इति ॥ सर्व्वार्था नांसिद्धिः ॥

सर्व्वार्थसिद्धिसंहितः । पुं० योगभे दे ॥ यथा । मूलोत्तराकरतुरङ्गम पुष्यभानिसूर्य्ये० हरोन्दुविधमैच गुरुः शशाङ्के । सापौहुताशनउ पान्त्यभमेवभौमे० वक्रीन्दुमैचकर भानिविधिप्रसौम्ये ॥ मैचान्त्यपु ष्यतुरगादितिभानिजीवे० हयन्त्य मैवतुरगादितयश्चशुक्रे । ब्रह्मानि लश्रवणभानिशनैश्चरा हि० सर्व्वार्थ सिद्धिसहितः कथितोहियोगः ॥

सर्व्वार्थानुसाधनी । स्त्री० सर्व्वार्थसाधि न्याम् अम्बायाम् । दुर्गायाम् ॥

यथा । धर्माद्दौश्चिन्तितान् यस्मात् सर्व्वलोकैर्प्रयच्छति । ततोदेवीसमा ख्याता सा सर्व्वार्थानुसाधनीतिदेवी पुराणे ४५ ऽध्यायः ॥

सर्व्वावसरः । पुं० निःसंपाते । अ र्द्धरात्रे ॥ सर्व्वेषामवसरोऽस्मिन् ॥ इ० वि० शेषः ॥

सर्व्वाशी । त्रि० निषिद्धभोजनादि शीले ॥

सर्व्वाश्चर्य्यमयः । त्रि० अनेकाद्भुतप्र चुरे ॥

सर्व्वाश्रमनमस्कृतः । पुं० अन्त्याश्रमे । पारमहंस्ये ॥

सर्व्वाख्या । स्त्री० देवीविशेषे ॥

सर्व्वाह्णः । पुं० समस्तदिने ॥

सर्व्वीयः । त्रि० सार्व्वे । सर्व्वस्मैहित म् । सर्व्वाखोवेतिवच्छः ॥

सर्व्वेन्द्रियगुणाभासम् । त्रि० श्रोत्रेन्द्रि याणि ॥ सर्व्वेषांबहिःकरणानांश्रो त्रादीनां० मन्तःकरणयोश्चबुद्धि मनसोर्गुणै० रध्यवसायसङ्कल्पश्रव णवचनादिभिस्तत्तद्विषयतयाऽवभा सतद्व० सर्व्वेन्द्रियव्यापारैर्व्यापृ तमिवयत् ॥ तत्सर्व्वेन्द्रियाणिगु णांश्चतद्विषयानाभासयतिवा ॥

सर्व्वेशानः । पुं० परमेश्वरे ॥ सर्व्वे षामीशानः ॥

सर्व्वेश्वरः । पुं० परशिवे ॥ परमश्च तोऽसङ्गस्यापिचैतन्यस्य० चाध्यासि

असम्बन्धसम्बद्धाज्ञानद्वारा सर्वम् यदाधारकसत्ताकत्वेन परमेश्वरत्वम् । सर्वेषाम् ईश्वरः । स्वामिन्द्रमये ॥ यथा । अयं यत् सृजते विश्वं तदन्यथयितुं पुमान् । न कोऽपि शक्तस्तेनायं सर्वेश्वर इति श्रुतः ॥ यथा वा । नारायणमात्मानं ज्ञात्वा सर्गस्थितिप्रलयहेतुम् । सर्वज्ञः सर्वभूतः सर्वः सर्वेश्वरो भवतीति ।

सर्व्वौघः । पुं० सर्वसन्नहनार्थके ॥ सर्वस्यौघः ॥ गुरुविशेषे ॥

सर्व्वौषधिः । स्त्री० ओषधिवर्गविशेषे ॥ यथा । कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुराशैलेयचन्दनम् । वचाकर्चूरमुस्ताख्याः सर्वौषध्यः प्रकीर्त्तिताः ॥

सर्षपः । पुं० सरिषपे । तुभे । कट्वके ॥ सरति स्नेहोऽस्मात् । सृ० । सर्त्तेरपः शुक् चेत्यपः षुगागमश्च ॥ सर्षपस्तु रसे पाके कटुः स्निग्धः सतिक्तकः । तीक्ष्णोष्णः कफवातघ्नो रक्तपित्ताग्निवर्द्धनः ॥ रक्षोहरो जयेत् कण्डुकुष्ठकोष्ठक्रिमिग्रहान् । यथा रक्तस्तथा गौरः किन्तु गौरो वरो मतः ॥ स्थावरविषप्रभेदे ॥ लिक्षाषट्कपरिमाणे ॥ यथा । जालान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्यते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लिक्षाषड्भिस्तु सर्षपः ॥

सर्षपतैलम् । न० सर्षपाणां स्नेहे ॥ स्नेहे तैले च ॥ दीपनं सार्षपं तैलं कटुपाकरसं लघु । लेखनं स्पर्शवीर्योष्णं तीक्ष्णं पित्तास्रदूषकम् ॥ कफमेदोऽनिलार्शोघ्नं शिरःकर्णामयापहम् । कण्डूकोठक्रिमिश्वित्रकुष्ठदुष्टव्रणापहम् ॥ तद्वद्राजिकयोस्तैलं विशेषान्मूत्रकृच्छ्रकृत् । राजिकयोः कृष्णराजिकारक्तराजिकयोः ॥

सर्षपनालम् । न० सार्षपे काण्डे ॥ तीक्ष्णोष्णं सार्षपं नालं वातघ्नं श्लेष्मव्रणापहम् । कण्डूक्रिमिहरं दद्रुकुष्ठघ्नं रुचिकारकम् ॥ पाकप्रकारो यथा । सार्षपः कोमलो दण्डः स्विन्नस्तक्रेण पीडितः । ततस्तैले सहिङ्ग्वाज्ये भर्जितः सैन्धवान्वितः ॥ इति ॥

सर्षपशाकम् । न० सार्षपशाके ॥ कटुकं सार्षपं शाकं बहुमूत्रमलं गुरु । अम्लपाकं विदाहि स्यादुष्णं रूक्षं त्रिदोषकृत् ॥ सक्षारं लवणं तीक्ष्णं स्वादु शाकेषु निन्दितम् ॥

सर्षपी । स्त्री० खञ्जनिकायाम् ॥

सलम् । न० जले ॥ सलति । सल० । अच् ॥

सललितम् । त्रि० सविलासे ॥

सलिरम् । न० जले ॥ सलति । सल० ।

सलिकलीति॰ इलच् । रलयोरेकत्वम् ॥

सलिलम् । न॰ जले ॥ उपादानाख्यायांद्वितीयायांतुष्टौ ॥ सलति॰ गच्छतिनिम्नदेशम् । सलगतौ । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डि-पिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ॥ सलिलव्यञ्जकदेशादयोऽर्गलेद्रष्टव्याः । कश्चिद्विशेषोवापिकालिदासोक्तो यथा । अश्वत्थोदुम्बरसिन्दुवाराः पर्णप्रवालातिविशालशाखाः । वल्मीकयाम्याः खुरगाश्चयत्रतत्राम्बुनिर्द्दिश्यमलंसमाशु ॥ येषामतिशीतलवसतत्वणपुष्पस्पर्शोसास्वादुसान्द्रसलिलाकिलशीघ्रवार्त्ता । इत्थंविलोक्यवसुधामिहकूपवापीकासारकुण्डखननंविदधीतशश्वत् ॥ नीचगतजलदेशमाह । सिंधुप्रतानमरुकाणवगौडगोशेनिम्नंधरान्तरगमम्बुनिसर्गभावात् । चाराम्लकुण्ठतरुवल्लुविनिस्तृणोर्व्यांतदन्नं विकृतिमङ्गुणमाहुरार्याः ॥ शुभजलस्थानमाह । ग्रामादुदीरितदिरिशुभेऽजभागेच्चवैभमण्डलविभागवतिप्रशस्तम् । वाच्यंवनंतदिहगर्भकवीन्दुभागेनिम्नाद्रिभूमितटिनीनगदिक्शिराभिरिति ॥

सलिलकुन्तलः । पुं॰ शैवाले ॥ सलिलस्यकुन्तलइव ॥

सलिलकोष्ठः । पुं॰ जलगृहे । जलमन्दिरइ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सलिलजः । त्रि॰ जलोत्पन्ने ॥ न॰ पद्मे ॥

सलिलनिधिः । पुं॰ समुद्रे ॥ यथा । पीत्वागङ्गांस्त्वपस्ते दिशिदिशि जलदास्त्वंशरण्योगिरीणांसुत्रामात्वा सभाजामरविटपिनांजन्मभूमिस्त्वमेवागाम्भीर्यंकिन्नुताद्दक्त्वयिसलिलनिधेकिन्तुविज्ञापयामः सर्वोपायेनमैत्रावरुणिमुनिकृपादृष्टयः काङ्क्षणीयाः ॥ जलानांनिधिः ॥

सलिलेन्धनः । पुं॰ वाडवाग्नौ ॥ सलिलमिन्धनंयस्य ।

सलीलः । त्रि॰ लीलयासहवर्त्तमाने ॥

सलोकता । स्त्री॰ समानलोकतायाम् ॥

सल्लकी । स्त्री॰ गजभक्ष्यायाम् । शल्लक्याम् । सत्कृत्यलक्ष्यतेस्वाद्यतेगजैः । लक॰ । कुन् । गौरादि ॥

सल्लक्ष्यम् । न॰ प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि ॥ सद्वतल्लक्ष्यञ्चेतितथा ॥

सवः । पुं॰ यज्ञे ॥ सोमोयत्राभिषूयतेरसार्थंखण्ड्यतेयज्ञाध्वरेससवः ॥ सन्धाने ॥ सूयतेसोमोऽत्र । षुञ् । ऋदोरप् ॥ यद्वा । सूयतेऽनेनवा । षू प्रेरणे । अप् ॰ घो वा । न॰ जले ॥

सवनम् । न॰ यज्ञस्नाने । सूत्यायां

म् ॥ अभिषवे ॥ अध्वरे ॥ सोमनिर्दलने ॥ षुञ् अभिषवे । ल्युट् ॥ प्रसवे ॥ पुं॰ काले । समये ॥ चन्द्रमसि ॥ सवति॰ सुनोति॰ सुवति वा । सुयुवश्चोयुच् ॥

सवया: । पुं॰ वयस्ये । स्निग्धे ॥ समानं वयोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेति समानस्य स: ॥

सवर: । पुं॰ सलिले ॥ शिवे ॥

सवर्ण: । त्रि॰ सदृशे । तुल्यवर्णे । समानजातौ ॥ यथा । पाणिग्रहणसंस्कार: सवर्णासूपदिश्यते॰ इति ॥ समानो वर्णोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेति स: ॥ तुल्यास्यप्रयत्ने वर्णे ॥

सवर्णा । स्त्री॰ शनिमातरि । छायायाम् ॥

सवर्णाख्यम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सवहा । स्त्री॰ त्रिवृति ॥

सवासक: । पुं॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ द्विजगणमाहर भगणमुपाहर । भणति सवासकमिति गुणनायक ॥ यथा । गिरिवरनन्दिनि दुरितनिकृन्तनि । विहितनतौ मयि कुरु करुणामपि ॥

सविकल्पक: । पुं॰ सम्प्रज्ञातसमाधौ ॥ तथाहि । सविकल्पको नाम ज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयानपेक्षयाऽद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरवस्थानम् । तत्रोदाहरणम् तदा मृन्मयगजादिभानेपि मृद्भानवत्॰ द्वैतभानेप्यद्वैतं वस्तु भासते॰ इति । तदुक्तम् । दृशिस्वरूपं गगनोपमं परं सकृद्विभातं त्वजमेकमक्षरम् । अलेपकं सर्वगतं यदद्वयं तदेव चाहं सततं विमुक्तमिति ॥ त्रि॰ सविकल्पसहिते ॥

सविकार: । त्रि॰ विकारसहिते महाभूतादिधृतवन्ति ॥ विकारेण सहित: ॥ कार्यमात्रोपादानतया सर्वकार्यतादात्म्यापन्ने ब्रह्मणि ॥

सविकाश: । त्रि॰ सप्रकाशे ॥

सविकास: । त्रि॰ विकासेन सह वर्तमाने ॥

सविग्रह: । त्रि॰ मूर्त्तिमति ॥

सविता । पुं॰ सूर्ये । सर्वभावानां प्रसवितरि ॥ यथाह याज्ञवल्क्य: । सविता सर्वभूतानां सर्वभावान् प्रसूयते । सवनात् पावनाच्चैव सविता तेन चोच्यते इति ॥ वह्निपुराणमपि यथा । धीशब्दश्चोच्यते ब्रह्मा यं प्रचोदयति सर्वदा । सृष्ट्यर्थं भगवान् विष्णु: सविता स तु कीर्त्तित: ॥ सर्वलोकप्रसवनात् सविता स तु कीर्त्तित: । यतस्तद्देवता देवी सावित्र्युच्यते ततः इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । वसानां च तथादानाद् वसुरित्यभिधीयते । प्रजानां च प्रसवनात् सवितेत्य-

भिधीयतइति ॥ सश्ति ॥ सुव ति॰ कर्मणिलोकंप्रेरयति । षूप्रे रणे । टच् । चकर्त्तर्य्ये ॥

सवितृदैवत: । पुं॰ हस्तनक्षत्रे ॥ सविता दैवतं यस्य ॥

सवित्रम् । न॰ प्रसवसाधने ॥ सूयतेनेन । षू॰ । अर्त्तिलूधूसूखनेतीत्र: ॥

सवितृय: । सूर्य्यसम्बन्धीये ॥

सवित्री । स्त्री॰ जनन्याम् ॥ तृजन्तात् ङीप् ॥

सविध: । त्रि॰ अन्तिके । निकटे ॥ समानाविधाऽस्य॰ सहविधयेतिवा ॥ सप्रकारे ॥

सविस्मय: । त्रि॰ आश्चर्य्ययुक्ते । वीचापन्ने ॥ विस्मयेनसहवर्त्ततइति तथा ॥

सवेश: । त्रि॰ निकटे ॥ वेशान्विते समानोवेशोऽस्य॰सहदेशेनेतिवा ॥

सव्य: । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰वामे । प्रतीपे. प्रतिकूले । दक्षिणे ॥ सूयते । षू॰ । अचोयत् ॥ यद्वा । सुनोति । बाहुलकाद्य: ॥

सव्यभिचार: । पुं॰ हेत्वाभासान्तरे ॥ यथा । अनैकान्तिक: सव्यभिचार: । सत्रिविध: । साधारणाऽसाधारणानुपसंहारिभेदात् ॥

सव्यलीक: । त्रि॰ सापराधे ॥

सव्यसाची । पुं॰ अर्जुने । पार्थे ॥ सव्येनवामेनहस्तेनापि॰शरान्॰ सचितुंसन्धातुंशीलंयस्य । चिञ् णिनि: ॥

सव्येष्ठ: । पुं॰ सारथौ ॥ सव्येतिष्ठति । सुपिस्थइतिक: । स्थास्थिन् स्थृणामितिष: । हलदन्तादित्यलुक् ॥

सव्येष्ठा । पुं॰ सूते ॥ सारथौ ॥ सव्येवामेतिष्ठति । ष्ठा॰ । सव्येष्ठश्छन्दसीति॰ क्त: ॰ डिच्च । अस्वाश्वेत्यत्र॰स्थास्थिन्स्थृणामुपसङ्ख्यानात्षत्वम्॰ सुषामादित्वाद्वा । हलदन्ता दित्यलुक् । सव्येष्ठरौ॰ सव्येष्ठरइत्यादिरूपाणि ॥

सशल्य: । त्रि॰ शल्ययुक्तेभल्लादौ ॥

सशल्या । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

सश्मश्रु: । स्त्री॰ श्मश्रुयुक्तस्त्रियाम् । नरमानिन्याम् ॥

ससत्त्व: । त्रि॰ प्राणियुक्ते ॥

ससत्त्वा । स्त्री॰ गर्भिण्याम् ॥

ससन्देह: । पुं॰ अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । ससन्देहस्तुभेदोक्तौ॰ तदनुक्तौचसंशय: । भेदोक्तौयथा । अयंमार्त्तण्ड: किंसखलुतुरगै: सप्तभिरित: कृशानु:किंसर्वा. प्रसरति दिशोनैवनियतम् कृतान्त: किंसाक्षान्महिषवहनोसाविति चिरं समालोक्याजौत्वांविदधतिविकल्पा नृपतिभटा: ॥ भेदोक्तावस्मिन्नेननके

बलमयं निश्चयगर्भोयाबन्निश्चयान्तो
पिसन्देहः स्वीकृतः । यथा । इन्दुः
किंक्वकलङ्कः सरसिजमेतत् किमम्बुकु
वगतम् । ललितसविलासवचनैर्मु
खमिति हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥
किन्तु निश्चयगर्भ इत्यनात्त निश्चयः
प्रतीयमानद्रूप्येपि वतोभट्टोद्भटेन ।
तदनुक्तौयथा । अस्याः सर्गविधौ
प्रजापतिरभूच्चन्द्रोनुकान्तिप्रदः
शृङ्गारैकरसः स्वयंनुमदनोमासो
नुपुष्पाकरः । वेदाभ्यासजडः क
थंनुविषयव्यावृत्तकौतूहलोनिर्मा
तुंप्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो
मुनिः ॥ त्रि० सन्देहसहिते ॥
ससुरः । त्रि० सदेवे ॥ सुरासहिते ।
सुरेण० सुरयावा० सहवर्त्ततइति ॥
सस्मितः । त्रि० ईषद्धास्ययुक्ते ॥ य
था । सस्मिताननसरोजमङ्गनेरिङ्ग
माणमतिलोलकुन्तलम् । रोचनो
ल्लसितभालमस्तुमेकैशवं मनसिशै
शवं वपुरित्यनुमितोजगदीशः ॥
सस्यम् । न० शस्ये । वृक्षादिफले ॥
धान्ये ॥ शस्त्रे ॥ गुणे ॥ सस्ति ।
षसषसिस्वप्ने । मोक्षासिभ्योयः ॥
सस्यकः । पुं० मणिभेदे । नालिकेरा
न्तःसस्याभमणौ ॥ असौ । खड्गे
॥ वस्त्रे ॥ साधौ ॥ सस्येनगुणेन
परिज्ञातः सस्यकः । सस्येनपरि
ज्ञातइतिकन् ॥

सस्यमारी । पुं० महामूषके ॥
सस्यसंवरः । पुं० सालवृक्षे ॥ सस्यैः
संव्रियते । वृञ् । ग्रहवृद्रित्यप् ॥
सस्यसंवरणः । पुं० सालवृक्षे । स
र्जुरा० इ० भा० प्र० ॥
सस्वेदः । त्रि० स्वेदसहिते ॥
सस्वेदा । स्त्री० दूषितायाम्कन्याया
म् ॥
सह । अ० साकल्ये ॥ विद्यमाने ॥
सादृश्ये ॥ यौगपद्ये । सार्द्धम्०
साकम्० सत्रम्० सममित्यर्थे ।
सहिते ॥ समृद्धौ । सम्बन्धे ॥
सहते । षहमर्षणे । पचाद्यच् ।
सहः । पुं० न० बले । पुं० मार्ग
शीर्षे । न० पांशवे० लवणे ॥
त्रि० क्षमे ॥ क्षान्ते ॥ सहते०
क्षमते । षह० । पचाद्यच् ॥
सहकारः । पुं० अतिसौरभाम्रे ॥
सहार० इ० भा० प्र० ॥ सहका
रयति० मेलयतिहृन्मदम् । अच् ।
तुषारादयस्त्वान्तोवासाधुः ॥ सा
हाय्ये ।
सहकारी पुं० प्रत्यये ॥ त्रि० सह
कार्य्यं कृतिः ॥
सहकारित्वम् । न० तद्भिन्नत्वे सति
तज्जन्यजनकत्वे० इतिनैयायिकाः ॥
सहगमनम् । न० । अनुगमने ॥ यथा
॥ अष्टौलोकपाला आदित्यचन्द्रानि
लाग्न्याकाशभूमिजलहृदयावस्थिता

न्तर्यामिपुरुषयमदिनरात्रिसन्ध्याधर्मायूयंसाक्षिणोभवत॰ज्वलच्चितारोहणेनपतिदेहेनसहगमनमहंकरोमीत्यनुगमनेसङ्कल्पः॥

सहचरः। पुं॰ नीलझिण्टाम्॥ पीतझिण्ट्याम्। पीयाबांसाइ॰ भा॰ प्र॰॥ त्रि॰ अनुचरे॥ सहचरति। चर॰। पचाद्यच्॥ वयस्ये॥ प्रतिबन्धकै॥

सहचरितः। त्रि॰ सहानुष्ठिते॥ सहिचारिते॥

सहचरी। स्त्री॰ नीलझिण्टाम्॥ पीतझिण्टाम्। झिण्टीमात्रे॥ भार्यायाम्। पत्न्याम्॥ वयस्यायाम्॥ सहचरति। चर॰। पचादौ चरडितिटित्वनिपातनात्॰ङीप्।

सहजः। पुं॰ निसर्गे। स्वभावे॥ तृतीयभवने॥ त्रि॰ सहोत्थे। सहसम्भवे। सहोदरे॥ सहतुल्ये॰ उदरे॰ जात॰। जनी॰। अन्येष्वपीतिडः॥

सहजन्मा। पुं॰ सोदरे॥ सहसमाने उदरेजन्मयस्यसः॥

सहजमित्रम्। न॰ स्वाभाविकेसुहृदि। यथा। अरिमित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः। क्रमेणमण्डनंचिन्त्यंसामादिभिरुपक्रमैः॥ अरिः॰ शत्रुः। मित्रम्॰ सुहृद्॰। उभयविलक्षणः॰ उदासीनः। तेचत्रयस्त्रिविधाः। सहजाः॰ कृत्रिमाः॰ प्राकृताश्चेति॥ सहजंमित्रम्॰ भागिनेयपैतृष्वस्रीयमातृष्वस्रीयादिरितिमिताक्षरा॥

सहजा। स्त्री॰ भगिन्याम्। सहोदरायाम्॥ प्रकृतिप्रभेदे। आत्मनासहैवजातायाम्॥ यथापक्ष्यादीनामाकाशगमनादिलक्षणाप्रकृतिःसहजा॥ टाप्॥

सहजातः। त्रि॰ सहोदरे॥ यमजे॥

सहजारिः। पुं॰ स्वाभाविकेशत्रौ॥ यथा। सहजारिःसापत्न्यपितृव्यतत्पुत्रादिरितिमिताक्षरायामाचाराध्यायः॥

सहड्डकम्। न॰ अस्थिसहितेपक्वमांसे। सास्थिपक्वमांसे। हडमांसइतिप्रसिद्धे॥ यथा। छागादेर्मांसमस्थ्यादेःकुट्टितंखण्डितंपुनः। शुद्धमांसविधानेनपचेदेतत्सहड्डकम्॥ सहड्डकंगुणग्रन्थेशुद्धमांसगुणंस्मृतमितिभावप्रकाशः॥

सहदेवः। पुं॰ पञ्चमपाण्डवे। माद्रीतनये। नकुलानुजे॥ जरासंधसुते॥ त्रि॰ देवेनसहिते॥

सहदेवा। स्त्री॰ बलायाम्॥ दण्डोत्पले। शारिवौषधौ॥ मरुदेवायाम्। अर्हन्मातरि।

सहदेवी। स्त्री॰ महाबलायाम्। पीतपुष्पायाम्॥ यथा। ज्वरंहंति

शिरीषद्रासहदेव्यालटाम्बुवम् ॥

ज्वरं विषमज्वरम् । सर्पाक्षाम् ॥ पीतदण्डोत्पलायाम् ॥ सहदेवस्यभार्यायाम् ॥

सहदेवीगण: । पुं॰ प्रतिष्ठायाम् देवस्नानार्थमेषधीसमूहे । यथा । पञ्चगव्यै: जपैश्च सहदेव्यादिभिस्तत: । सहदेवीवलाचैवशतमूलीशतावरी । कुमारीचगुडूचीच सिंहीव्याघ्रीतथैवच । याश्चौषधीति मन्त्रेण स्नानेमेषधमङ्गलै: ॥

सहधर्मिणी । स्त्री॰ वेदविधानेनोढायाम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम् । भार्यायाम् ॥ सहधर्मी स्यस्या: ॰ पत्न्यासहकर्माधिकारात् । धर्मशीलवर्णान्ताच्चेतीनि: । ङीपसञ्ज्ञनस्य ॥

सहनम् । न॰ क्षमायाम् । प्रतीकारानिच्छायाम् ॥ यथा । सहनं सर्व्वदु:खानांतितिक्षासाप्रभामतेति ॥ त्रि॰ क्षमयान्विते । सहिष्णौ । क्षमिणि ॥ सहतेतच्छील: । षह॰ अनुदात्तेतश्चेतियुच् । नन्द्यादित्वाद्वा ॥

सहनर्त्तनम् । न॰ एकत्रमण्डलाकारनृत्यकरणे ॥

सहनशील: । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहपांशुक्रिल: । त्रि॰ वयस्ये ॥

सहपानम् । न॰ सपीतौ ।

सहभावी । त्रि॰ सहायै ॥

सहभोजनम् । न॰ बहुभि: सम्भिल्यैकपात्रेभोजने । सग्धौ ॥ सह॰ भोजनम् । सुप्सुपेतिसमास: ॥

सहमरणम् । न॰ मृतस्वामिनासह ज्वलच्चितारोहणेनप्राणत्यागे ॥

सहमान: । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहमाना । स्त्री॰ चैत्रीवचास्तनःशीघ्रमस्यरजमादृग्भागे ॥ सहमोक्ष्यो पापकर्मफलानियमपुण्यप्रतिलब्धितथा ॥

सहयज्ञ: । त्रि॰ कर्माधिकृते ॥ यज्ञेनविहितकर्मकलापेन॰ सहवर्तितइति ॥

सहयायी । त्रि॰ मिलितगामिनि । सयो॰ कृ॰ भा॰ ॥

सहयुध्वा । त्रि॰ कारितयुद्धे ॥ सहयोधितवान् । युध॰ सहेचेतिक्कनिप् ॥

सहरसा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सहर्ष: । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

सहवास: । पुं॰ सहावस्थाने ॥ यथा । नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कसै: । नमूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिरितिमनु: ॥

सहवासी । त्रि॰ एकस्थानेयौगपद्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा । सहवासीविजानातिचेष्टितंसहवासिनामिति ॥

सहा: । पुं॰ मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

क्षिमन्तर्यौ । सहते । षह० । अ
सुन् ॥

सहः । न० बले ॥ मानसपाटवे ॥
ज्योतिषि ॥ सहते० सह्यतेऽनेना
ऽनया । षह० । असुन् ॥

सहसः । त्रि० सहासे ॥ हसेन सह व
र्त्तत इति ॥

सहसा । अ० हठादर्थे ॥ अविमर्षे ॥
यथा । सहसा विदधीत न क्रियामवि
वेकः परमापदांपदम् । वृणते हि
विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वय-
मेव सम्पदः ॥ अतर्किते । आक
स्मिके । अकस्मादर्थे ॥ सहसा नि
स्मृतौ भावी ये । ह्यनित्यं हृदि स्थि-
तः । नाकारे गूहितुं शक्योऽवहस्य
तिसमैरपि ॥ तत्क्षणादर्थे ॥ द्र
वः प्रसूनं सहसा पपातेति यथा ॥
सहते । षह० । असा प्रत्ययः ॥

सहसानः । पुं० मयूरे ॥ यज्ञे ॥
त्रि० क्षमायुक्ते ॥ सहते । षह० ।
ऋञ्ज्यवधिमन्दिसहिभ्यः कित् इत्य
सानच् ॥

सहस्यः । पुं० पौषमासे । सहसि ब
लेसाधुः । तत्र साधुरिति यत् ॥

सहस्रम् । न० दशशते० १००० ॥ अ
नन्ते ॥ त्रिश्च शतं सहस्रञ्च सर्वम
क्षय्यवाचकमिति महाभारतम् ॥

सहस्रकाण्डा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

सहस्रकिरणः । पुं० सूर्ये ॥ सहस्रं
किरणा यस्य ॥

सहस्रगुः । पुं० आदित्ये । भानौ ॥ स
सहस्रं गवां रश्मीनां यस्य सः ॥ अत्र
याहुः । तासां शतानि चत्वारि रश्मी
नां वृष्टिसर्ज्जने । शतत्रयं हिमो-
त्सर्गे तावद्धर्म्मस्य सर्ज्जने ॥ आनन्दा
श्च हिमेध्या यनूतना पूतना इति । च
तुः शतं वृष्टिवाहस्ताः सर्व्वा अमृ
ता स्त्रिय इति ॥

सहस्रजित् । पुं० हरौ ॥ सहस्रा
ण्यसुराणां जयति । जि० । क्विप् ॥

सहस्रणीः । पुं० भीष्मे । गाङ्गेये ॥
सहस्रं रथिनो नयति० पालयति ।
णीञ्० । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

सहस्रतमः । त्रि० सहस्रस्य पूरणे ॥
नित्यं शतादेरिति डट्तमडागमः ॥

सहस्रदंष्ट्रः । पुं० पाठीनमत्स्ये ॥ स
हस्रं दंष्ट्रा यस्य सः ॥

सहस्रदंष्ट्री । स्त्री० पाठीने । वोदा
लमत्स्ये ॥

सहस्रदः । त्रि० बहुप्रदे ॥ सहस्रं
ददाति । डुदाञ्० । कः ॥

सहस्रदोः । पुं० कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुने ॥
॥ सहस्रं दोषो बाहवो यस्य सः । प
त्वस्यासिद्धत्वाद्रुत्वविसर्गौ ॥

सहस्रधारः । पुं० विष्णुचक्रे ॥

सहस्रधारा । स्त्री० देवतास्नानार्थं स
हस्रच्छिद्रयुतपात्रगलितजलधारा
याम् ॥ यथा । सहस्रधारया देवी०

स्नापयामिसुरेश्वरीमिति ॥

सहस्रनयनः । पुं॰ इन्द्रे ॥ सहस्रं नयनान्यस्य ॥

सहस्रनेत्रः । पुं॰ इन्द्रे ॥ विष्णौ ॥ सहस्रंनेत्राण्यस्य ॥

सहस्रपत्रम् । न॰ कमले । पद्मे । नलिने ॥ सहस्रम्बहूनिपत्राण्यस्य ॥

सहस्रपात् । पुं॰ विष्णौ ॥ सहस्रं पादायस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपः ॥

सहस्रपादः । पुं॰ कारण्डे ॥ मार्त्तण्डे ॥ यज्ञपूरुषे । विष्णौ ॥

सहस्रभित् । न॰ कस्तूर्याम् ॥ अम्लवेतसे ॥

सहस्रभुजः । पुं॰ विष्णौ ॥ कार्त्तवीर्यार्जुने ॥

सहस्रभुजा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महालक्ष्म्याम् ॥

सहस्रमरीचिः । पुं॰ सूर्ये ॥

सहस्रमूर्द्धा । पुं॰ श्रीहरौ ॥ विष्णौ ॥ सहस्राण्यपरिमितानि मूर्द्धानोऽस्य ॥

सहस्रमूली । स्त्री॰ द्रवन्त्यामौषधौ ॥

सहस्रमौलिः । पुं॰ विष्णौ ॥ अनन्ते ॥

सहस्ररश्मिः । पुं॰ सूर्ये ॥

सहस्रवदनः । पुं॰ शेषे ॥ विष्णौ ॥

सहस्रबाहुः । पुं॰ कार्त्तवीर्यार्जुने ॥ बाणासुरे ॥

सहस्रवीर्य्या । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ सहस्रंवीर्याण्यस्याः ॥ महाशतावर्याम् ॥

सहस्रवेधम् । न॰ काञ्जिकविशेषे । चुक्रे ॥

सहस्रवेधी । पुं॰ अम्लवेतसे । चुक्रे ॥ कस्तूर्य्याम् ॥ न॰ रामठे । हिङ्गुनि ॥ त्रि॰ सहस्रवेधकर्त्तरि ॥ सहस्रं वेधितुं शीलमस्य । विध विधाने । सुप्यजातौ णिनिः ॥

सहस्रशिखरः । पुं विन्ध्याचले ॥

सहस्रा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

सहस्रांशः । पुं॰ सहस्रतमेभागे ॥

सहस्रांशुः । पुं॰ भानौ । हंसे । तपने ॥ सहस्रमंशवोयस्य ॥

सहस्राक्षः । पुं॰ आखण्डले । इन्द्रे ॥ विष्णौ सर्व्वलोकसाक्षिणि ॥ सहस्रमक्षीण्यस्य । सहस्राण्यपरिमितान्यक्षीण्यस्यवा॰ । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ॥

सहस्रारः । पुं॰ न॰ शिरोवस्थिताधोमुखसहस्रदलकमले ॥

सहस्रार्चिः । पुं॰ विष्णौ । सूर्य्ये सहस्राण्यर्चींषियस्य सः । सहस्राण्यनन्तान्यर्चींषिभासोयस्य विश्वरूपधरस्य विष्णोरिति ॥

सहस्री पुं॰ सहस्रसङ्ख्यसैन्ययुक्ते ।

साहस्रे ॥ सहस्रं बलमस्त्यस्य । तपः सहस्राभ्यांविनीनी० इतीनि : ॥ बलिनोयेसहस्रं वासाहस्रास्तेसहस्रिण : ।

सहा । स्त्री० नखभेषजे ॥ दण्डोत्पलायाम् । सहदेवायाम् ॥ मुद्गपर्ण्याम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ सहते । षह० । अच् । टाप् ॥ सेवन्त्याम् ॥ शुक्लझिण्टाम् ॥ सर्पकङ्काल्याम् ॥ रास्नायाम् ॥ स्वर्णचोर्याम् ॥ तरणीपुष्पे ॥ पीतदण्डोत्पलायाम् ॥

सहाचर : । पु० पीतझिण्टाम् । कटसारिका० कटसरैय्या० इ० भा० प्र० ॥ सहचरे ॥ सहआचरति । चर० । अच् ॥

सहाय : । पुं० चक्रवाके ॥ त्रि० सहचारिणि । अनुचरे । अभिसरे ॥ सहअयते० अयतिवा । अय० । इ गतौवा । पचाद्यच् ॥ राज्ञ : सहायाश्च । सद्वंशास्तथापुष्टा : सततं प्रतिमानिता : । राज्ञासहाया: कर्त्तव्या : पृथिवींजेतुमिच्छतेति मात्स्ये १८९ अध्याय : ॥ अयोक्तं देवीभागवतेव्यासेन । शक्रायेत्थंमतिर्दत्ताहरिणाह्वयधातिने । प्रविष्टोयर्वदिंविष्णु : सहाय : प्रत्यपद्यत ॥ नचापद्दिसहायोभूद्वासुदेव : कश्चन । समयेस्वजन : सर्व : संसारेऽस्मिन्नराधिप : ॥ दैवेविमुखतांप्राप्तेनकोप्यस्तिसहायवान् । पितामातातथाभार्याभ्रातावाथसहोदर : ॥ सेवकोवापिमित्रं वापुत्रस्रैवतथौरस : । प्रतिकूलेगतेदैवेनकोप्येतिसहायतामिति ॥

सहायता । स्त्री० सहायौघे । सहायानांसमूह : । गजसहायाभ्यामिति तल् ॥ साहाय्ये ॥ सहायस्यकर्म भावोवा । तल् ॥

सहायत्वम् । न० साहाय्ये ॥

सहार : । पुं० आम्रवृक्षे । रसाले ॥ महाप्रलये ॥ इतिहलायुध : ॥

सहारी । पुं० वर्णावृत्तान्तरे ॥ आद्यन्तवर्णा : पञ्चान्यवर्णा : । लघ्वेकधारीवाच्य : सहारी ॥ यथो । कंसादिकेतुं धर्मकेतुम् । वंदेब्जनाभम्० इन्दीवराभम् ॥

सहारोग्य : । त्रि० नीरुजि ॥

सहित : । त्रि० सहिते । संयुक्ते ॥ सम्धीयतेस्म । डुधाञ: क्त: । दधातेर्हि : । समोहितततयोर्वालोप: ॥ सम्यग्धिते ॥ हितेनसहवर्त्तमाने ॥

सहिता । त्रि० सोढरि । सहनशीले ॥ सहते । षह० । तृच् । तीषसहेतिवेट् ॥

सहिष्णु : । त्रि० सहने । क्षन्तरि ।

तितिक्षौ । क्षमिणि । सहनशीलः । यथा । सहते शीतोष्णादीनि । षह० । अलङ्कृञिति० इष्णुच् ॥

सहिष्णुता । स्त्री० क्षमायाम् ॥

सहुरिः । पुं० आदित्ये । दिवाकरे ॥ स्त्री० क्षितौ ॥ सहते । षह० असिसहिरुरिन् ॥ सहुरिः सहनशील इति वेदभाष्यम् ॥

सहृदयः । त्रि० प्रशस्तचित्ते । हृद्याले ॥ सहहृदयेन, तेन सहेति बहुव्रीहिः । प्राणिमात्रस्य तथात्वादत्र० प्रशस्तपरत्वं हृदयशब्दस्य ॥

सहृल्लेखम् । न० विचिकित्सितान्ने ॥ यथा । विचिकित्सा तु हृदये यस्मिन्नन्ने प्रजायते । सहृल्लेखन्तु विज्ञेयं० पुरीषन्तु स्वभावत इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

सहोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सा सहोक्तिः सहार्थस्य बलादेकं द्विवाचकम् । एकार्थाभिधायकमपि सहार्थबलादुभयस्यावगमकं सा सहोक्तिः ॥ यथा । सह० दिअस० णिसाहिं० दीहरा० सासदण्डा० सहमणिवलएहिं० बाहधारा० गलन्ति । सुहअ० तुह० विओए० उव्वेअणाए० सीहअतणुअदाए० दुव्वला० जीविदासा ॥ अस्य संस्कृतन्तु । सह दिवसनिशाभिर्दीर्घाः श्वासदण्डाः० सह मणिवलयैर्बाष्पधारा गलन्ति । सुभग० तव वियोगे० तस्याः० उद्वेगशीलायाः० सह च० तनुलतायाः० दुर्बला० जीविताशेति ॥ टूष्यानायकं प्रतीयमुक्तिः । श्वासानां घनप्रचुरतया दण्डत्वेन निरूपणम्० कार्श्यान्मणिकङ्कणगलनम्० आशाया दुर्बलत्वं कादाचित्कत्वम् । श्वासदण्डादिगतं दीर्घत्वादिशब्दं दिवसनिशादिगतन्तु० सहार्थसामर्थ्यात् प्रतिपद्यते । अत्र सहोक्तिरलङ्कारः । अपि च । सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासते जनरञ्जनः । दिगन्तमगमत्तस्य कीर्त्तिः प्रत्यर्थिभिः सहेति ॥ लक्षणान्तरमपि । सहार्थेनान्वयो यत्र भवेदतिशयोक्तितः । कल्पितौपम्यपर्यन्ता सा सहोक्तिरिहेष्यत इति ॥

सहोटजः । पुं० मुनीनां पर्णशालायाम् । पर्णोटजे ॥ यथा । मुनीनाञ्चिता कुर्य्यांपर्णोटजसहोटजाविति हारावली ॥

सहोढः । पुं० द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती । वोढुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यत इति मनुः ॥ संस्क्रियते० प

रिणीयते । महाय्यादेश्चयम् ॥ स हिष्णुतेस्म । वह० । क्तः सम्प्रसारणम् । गुणः ॥ त्रि० ऊढेनसह वर्त्तमाने ॥

सहित्यः । पुं० तृतीयभरणी ।

सहोदरः । पुं० सहजे । सोदरभ्रातरि ॥ सहउदरेणवर्त्तते । वोपसर्जनस्य ॥ सह० समानम्० उदरंयस्येतिवा ॥

सहोरः । त्रि० साधुनि ॥ सहते । षह० । किशोरादयश्चेतिचोरन् ॥

सह्यः । पुं० मलयाद्रिसमीपवर्त्तिनिशैलविशेषे । न० आरोग्ये ॥ साम्ये । त्रि० सहनीये । सोढव्ये । सुमधुरे ॥ सह्यते० सोढुं शक्योवा । षह० । शकिसहोश्चेतियत् ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावेण्यादिकास्तथा । सह्यपादोद्भवा नद्यः स्मृताः पापभयापहाः ॥

सा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

सांयात्रिकः । पुं० पोतवणिजि । वहित्रगामिनिवणिग्जने ॥ संयात्रा द्वीपान्तरगमनायसम्भूययात्रासाप्रयोजनमस्य । तदस्यप्रयोजनमिति ठञ् ॥

सांयुगीनः । त्रि० रणोत्सुके । युद्धकुशले ॥ संयुगेरणेसाधुः । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥

सांराविणम् । ष० न० समन्ताच्छब्दे । हट्टशब्दध्वनौ ॥ संहूतौ ॥

सांवत्सरः । पुं० गणके । यदुक्तञ्च यमाहवराहमिहरः । तत्रसांवत्सरोऽभिजातः प्रियदर्शनो० विनीतवेशः० सत्यवागनसूयकः० समः० सुसंहितोपचितगात्रसन्धिरविकलश्चार० कारचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणललाटभ्रूत्तमाङ्गोवपुष्मान्गम्भीरोदात्तघोषः० प्रायःशरीराकारानुवर्त्तिनोहिगुणास्तदोषाश्चभवन्ति ॥ १ ॥ तत्रगुणाः शुचिर्दक्षः प्रगल्भोवाग्मीप्रतिभानवान्देशकालवित्सात्त्विकोनपरिषद्भीरुः सहाध्यायिभिरनभिभवनीयः कुशलोऽव्यसनीशान्तिकपौष्टिकाभिचारस्नानविद्याभिज्ञोविबुधार्चनव्रतोपवासनिरतः स्वतन्त्राश्चर्योत्पादितप्रभावःपृष्टाऽभिधाय्यन्यत्र दैवात्ययाद्ग्रहगणितसंहिताहोराग्रन्थार्थवेत्ता ॥ २ विशेषायाराह्यां सांवत्सरसूत्रे द्रष्टव्यः ॥ संवत्सरं वेत्ति । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥ न० फले ॥ पर्वणि ॥ सन्धिवेलादिषु० संवत्सरात्फलपर्वणोरितिशेषिकोऽण् ॥

सांवत्सरिकः । त्रि० संवत्सरसम्बन्धिनि । कालाट्ठञितिशैषिकेऽर्थे ठञ् ॥ संवत्सरंव्याप्यभूते ॥ प्रतिवर्षंकर्त्तव्ये श्राद्धादिकर्मणि ॥

सांवर्त्तकः। पुं॰ प्रलयाग्नौ॥ प्रलयकर्त्तरि॥

सांवादिकः। पुं॰ नैयायिके॥ इ॰ ज॰ धरः॥

सांशयिकः। त्रि॰ संशययुक्ते। संशयापन्नमानसे। सन्दिहाने॥ संशयमापन्नः। संशयमापन्नइतिठक्॥

सांसर्गिकः। त्रि॰ संसर्गनिमित्ते॥

सांसारिकः। त्रि॰ संसारसम्बन्धिनि॥ सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम्। कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्त्यजं यथा॥

सांसिद्धिकः। पुं॰ अणूनांगुणविशेषे॥ यथा। विशिष्टधर्मसंस्कारसमुद्दीपितचेतसाम्। गुणः सांसिद्धिको भातिदेहापायेपिपूर्ववत्॥ विशिष्टै रिष्टापूर्तादिधर्मसंस्कारैः सम्यगुद्दीपितंप्रदीपितंचेतोयेषांतेषांनरदेहसंयोगि॰ यावद्देहापायेपिप्रागुक्तो गुणः प्रकाशतेससांसिद्धिकोनामबोद्धव्यः॥ सम्यक्सिद्धिः संसिद्धिः। तत्रभवः। ठक्॥

सांसिद्धिकी। स्त्री॰ प्रकृतौ। यथा योगिनांसिद्धानामणिमाद्यैश्वर्यप्राप्तिप्रकृतिः॰ सांसिद्धिकीस्वाभाविकीसहजाचप्रकृतायथा। प्रकृतिः सेतिविज्ञेयास्वभावंनजहातिया॥

सांस्थानिकः। त्रि॰ समीचीनस्थाने व्यवहर्त्तरि॥ संस्थानेव्यवहरति। कठिनान्तेतिठक्॥

सांहितिकः त्रि॰ संहिताभिज्ञे॥ संहितामधीतेवेदवा। क्रतूक्थादीतिठक्॥

साकम्। अ॰ सहार्थे॥ सहअकनम्। अमप्रत्ययः॥ सहस्येतिसः। आभीक्ष्ण्येणमुल्वा॥

साकम्प्रस्थाप्यः। पुं॰ यागविशेषे॥ साकम्प्रस्थाप्येनयजेतपशुकामः॥

साकल्यम्। न॰ अशेषतायाम्॥ सकलस्यभावः। ष्यञ्॥

साकारः। त्रि॰ आकारविशिष्टे॥ यथासाकारमनन्तं विहीतिः। साकारापिनिराकारामायथाबहुरूपिणीतिच॥ अपिच। साकारञ्चनिराकारं सगुणं निर्गुणं प्रभुम्। सर्वाधारञ्च सर्वं स्वेच्छारूपंनमाम्यहमिति॥

सकुरुण्डः। पुं॰ वृक्षविशेषे। ग्रन्थिफले। कर्बुरफले॥

साकेतम्। न॰ अयोध्यायाम्॥

साक्तुकः। पुं॰ यवे॥ सक्तुषुसाधुः। गुडादिभ्यष्ठञ्॥ न॰ सक्तूनां समूहे। अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्॥

साक्षरः। त्रि॰ अक्षरयुक्ते॥

साक्षात्। अ॰ प्रत्यक्षे॥ यथासाक्षाद्दृष्टा। सहअक्ष्णा॰ साक्षः। तमततिं। क्विप्॥ तुल्ये॥ यथासाक्षा

लक्ष्मीः तुल्यार्थंसाक्षाच्छब्दयोगे॰ तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामिति॰ तृतीयाप्रयोगउचितः । साक्षाल्लक्ष्मीरित्यादिप्रथमान्तप्रयोगेतु॰ प्रत्यक्षार्थं एवप्रतिभाति । ॰ लक्ष्म्याःसाक्षादिति॰ लक्ष्म्यातुल्येतिवत्॰ लक्ष्मीसाक्षादितिभवतिच

साक्षात्कारः । पुं॰ इदानीमित्थमेवेत्थ परोक्षज्ञाने ॥ प्रत्यक्षकरणे ॥ साक्षात्करणम् । कञोघञ् ।।

साक्षी । त्रि॰ प्रत्यक्षदर्शने । द्रष्टरि ॥ साक्षादिन्द्रियार्थसन्निकर्षंविनैवेक्षतेपश्यतिप्रकाशयतीति॰ निर्विकारे॰ आत्मनि ।। स्वप्रकाशज्ञानमात्रस्वरूपोप्यात्माऽविद्योपहितः सन्॰ साक्षीत्युच्यते । यथा हुवाप्तिंककाराः । मर्तैश्चाहिक्रियांदुःखीसाक्षिताकाशकारिणः धीविक्रियासहस्राणांसाक्ष्यतोहमविक्रियइति ।। यथा । नेनस्वरूपबोधेनपश्यतिसर्वमितिसाक्षी । बहिर्व्यवधानमन्तरेणस्वाध्यस्तंसर्वंस्वरूपचैतन्येनपश्यतीत्यर्थः । साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायामिति॰ इनिः ॥ शून्यवादिभिरपिशून्यसिद्धयेसाक्ष्यभ्युपेय॰ किमुवक्तव्यमितरैरित्याह । प्रत्यक्षसाक्ष्यतिरेकेणनाभावोपिप्रसिद्ध्यति । किमुभावोजगत्यस्मिन्साक्षीचानन्यसिद्धिकः । अभावोपि॰ शून्यमपीत्यर्थः ॥ पुरेपौरान्पश्यन्नरयुवतिनामाकृतिमयान्सुवेशान्स्वर्णालङ्करणकलितांश्चित्रसदृशान् । स्वयंसाक्षीद्रष्टेत्यपिचकलयंस्तैःसहरमन्मुनिर्व्यामोहंभजति गुरुदीक्षाक्षततमः ॥ साक्षाद्द्रष्टरि । सर्वप्राणिनांसाक्षाच्छुभाशुभद्रष्टरि ॥ चेतनत्वेनाविषयत्वेनचसाक्षित्वंद्रष्टृत्वञ्च । चेतनोहिद्रष्टाभवति । यस्मैप्रदर्श्यतेविषयःससाक्षी ॥ यथालोके॰ अर्थिप्रत्यर्थिनौ॰ विवादविषयंसाक्षिणोदर्शयतः । एवंप्रकृतिरपिस्वचरितंविषयंपुरुषायदर्शयतीतिपुरुषःसाक्षी । नचाचेतनोवा॰ विषयोवा॰ शक्योविषयंदर्शयितुमिति॰ चैतन्यादविषयत्वाच्चभवतिसाक्षी । अतएवद्रष्टापिभवतीति साङ्ख्यविदः ॥

साक्ष्यम् । न॰ साक्षिकर्म्मणि ।। यथा । समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चैवसिद्ध्यतीतिमनुः ।।

सांख्यम् । न॰ सख्ये ।

सागरः । पुं॰ समुद्रे । अब्धौ । सगरपुत्रैःखातेजलाशये ॥ सगरस्यराज्ञोयम्॰ सगरेणावतारितत्वात् । तस्येदमित्यण् ।।चौरादिष्वप्युपमयासागरव्यपदेशइतिबुद्धाः ॥ मृगविशेषे ।। दशपद्मस

ङ्ख्यायाम् ॥

सागरगा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

सागरगामी । त्रि॰ सिन्धुगे । समुद्रयायिनि ॥

सागरगामिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥ सूक्ष्मैलायां ॥

सागरनेमिः ।) पुं॰) पृथिव्याम् ॥
सागरमेखला ।) स्त्री॰)

सागरोनेनिर्मेखलावायस्याः ॥

सागरानूपः । पुं॰ समुद्रतीरप्रदेशे ॥ सागरस्यचनूपः ॥

सागराम्बरा । स्त्री॰धरायाम् । धरित्र्याम् ॥ सागरोऽम्बरं वस्त्रम्यस्याः ॥

सागरालयः पुं॰ अप्पतौ । वरुणे ॥

सागरोत्थम् न॰ समुद्रलवणे । त्रि॰ सिंधुजे ॥

सागुरुः । पुं॰ शिंशपायां ॥

साग्रः । त्रि॰ अग्रेणसहिते ॥

साङ्कर्य्यम् । न॰ सङ्करतायाम् ॥ जातिसाङ्कर्यम्॰पङ्क्तिसाङ्कर्यमिति । तत्रपङ्क्तिसाङ्कर्यदोषायथा । नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कसैः । नमूर्खैर्नावलिप्तैश्चनान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्तिभाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनिस्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तुदशमः सहयाजनमेवच । एकादशसमुद्दिष्टादोषाः साङ्कर्यसंज्ञिताः ॥ समीपेवाप्यवस्थानात्पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसाङ्कर्यंपरिवर्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्यदोषवारणोपायायथा । एकपपङ्क्त्युपविष्टायेन स्पृशन्तिपरस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादानतेषांसङ्करोभवेत् । अग्निनाभस्मनाचैवपङ्क्तिः पङ्क्तिर्विभिद्यतइति कूर्मे १५ अध्यायः ॥

साङ्काश्यम् । न॰ नगरविशेषे ॥ सङ्काशेननिर्वृत्तंनगरम् । सङ्काशादिभ्योण्यः ॥

साङ्कृतिः । पुं॰ मुनिविशेषे । वैयाघ्रपद्यगोत्रस्यप्रवरे ।

साङ्ख्यः । पुं॰ कपिलमुनिकृतदर्शनविदिकापिले ॥ सङ्ख्यांप्रकुर्वतेचैवप्रकृतिञ्चप्रचक्षते । तत्त्वानिचतुर्विंशतत्तेनसाङ्ख्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ औपनिषदेपुरुषे ॥ सम्यक्ख्यायते॰ सर्वोपाधिशून्यतया प्रतिपाद्यते॰ परमात्मतत्त्वमनयेति॰ सङ्ख्या॰ उपनिषद्॰ तयैवतात्पर्यपरिसमाप्त्याप्रतिपाद्यतेयः साङ्ख्यः । सचौपनिषदः पुरुषएव ॥ सन्न्यासे ॥ सङ्ख्यासम्यगात्मबुद्धिः॰ तांवहतीति॰ ज्ञानान्तरङ्गसाधनतयाससाङ्ख्यः॰ सच सन्न्यासः ॥ न॰ वेदान्तशास्त्रे ॥ निरतिशयपुरुषार्थप्राप्त्यर्थसर्वा

नर्थं विवक्ष्यार्थं सङ्ख्यातव्या: जीवी॰
ब्रह्म॰ तयोरैक्यं॰ तद्बोधोपयोगि
नश्वरश्रवणादय : पदार्था : ॰ तेस
ङ्ख्यायन्ते॰व्युत्पाद्यन्तेऽस्मिन् ॥
आत्मज्ञाने ॥ शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानं
साङ्ख्यमित्यभिधीयतेइतिव्याससमृ
ति : ॥ ज्ञानशास्त्रे षड्दर्शनांत
र्गंतदर्शनविशेषे । कापिले ॥ पञ्च
म : कपिलोनामसिद्धेश :कालवि
प्लुतम् । प्रोवाचासुरयेसाङ्ख्यंत
त्त्वज्ञानविनिर्णयम् ॥ इतिश्रीभा
गवतम् ॥ साङ्ख्यं सङ्ख्यात्मक
त्वाच्चकपिलादिभिरुच्यते॰ इ॰ म
त्स्यपुराणम् ॥ सम्यक्ख्यायतेप्रका
श्यतेवस्तुतत्त्वमनयेति॰ सङ्ख्यास
म्यग्ज्ञानम्॰ तस्यांप्रकाशमानमा
त्मतत्त्वंसाङ्ख्यमिमितिश्रीधरस्वा
मी ॥ अपिचाहु : । साङ्ख्यंहिक
पिलमुनिनासंसारविमुक्तिकारणं
प्रोक्तम् । एता : सप्ततिरार्याभाष्य
ञ्चाप्यत्रगौडपादकृतम् ॥ एतत्प
वित्रमग्र्यंमुनिरासुरयेऽनुकम्पया
प्रददौ । आसुरिरपिपञ्चशिखायते
नचबहुधाकृतंतन्त्रम् । शिष्यपरम्प
रयागतमीश्वरकृष्णेनचैतदार्या-
भि : । संक्षिप्तमार्यमतिनासम्य
ग्विज्ञायसिद्धान्तम् ॥ सप्तत्यांकि
लयेऽर्थास्तेऽर्था : कृत्स्नस्यषष्टितन्त्रस्य
। आख्यायिकाविरचिता : परवाद

विवर्जिताश्चापि ॥ इतिसाङ्ख्य
प्रवचनभाष्यम् ॥ अस्याध्ययनेप्रार
म्भशुद्धिमाहकालिदासोयथा । चि
दुग्मोशवोयुग्मभै: सदृशवाणांसमा
रम्भितंसाङ्ख्यशास्त्रादिशास्त्रम् ।
मृदुक्षिप्रशम्भूङ्शम्भूङ्युक्तैर्दिने
ष्वेवतद्बोधसिद्धिंतनोतीति ॥

साङ्ख्यमतम् । न॰ षष्टितन्त्रादौ ॥
साङ्ख्यानांमतम् ॥ यथा । त्रिगु
णंयत्प्रधानंतत्पुरुषार्थेनहेतुना
। प्रवर्त्ततेवासनात्वक्लृप्ति॰ स्तच्चे
तिकापिला : ॥ नान्त :करणमेवा
त्मा॰ किन्त्वन्य : सर्वगत : स्वप्र
काश॰ स्तस्यभोगापवर्गानुगुण्ये न
हेतुनायत्प्रधानमस्तितदात्मनैव-
स्थितमन्त : करणंतत्सधर्म्मकंप्र
वर्त्तते॰ तदेवस्मृत्यावासनात्वेनो
च्यतइतिवदन्तीत्यर्थ : ॥

साङ्ख्ययोग : । पुं॰ चिन्तनविशेषे ।
निदिध्यासनपूर्वभाविनाश्रवणम
ननरूपेण॰ नित्यानित्यविवेकादि
पूर्वकेण॰ इमेगुणत्रयपरिणामाश्च
नात्मन : सर्वेमिथ्याभूता : ॰ त
त्साक्षीभूतोनित्योविभुर्निर्विका
र: सत्य: समस्तजडसम्बन्धशून्यआ
त्मा त्वहमेव वेदान्तवाक्यविचारज
न्ये चिन्तने ॥

साङ्ग : । त्रि॰ अङ्गसहिते ॥ अङ्गेन
अङ्गैर्वासहित : ॥

साङ्केतिकः। त्रि॰ लौकिकविचित्रपरिहासकथादिभिः सङ्गत्याहत्यर्थिनि॥ सङ्गतौभवे॥

साङ्गमः। पुं॰ सङ्गमे॥

साङ्गुष्ठा। स्त्री॰ गुञ्जायाम्॥

साङ्गोपाङ्गः। त्रि॰ सम्पूर्णे॥ अङ्गोपाङ्गैः सहितः॥

साङ्ग्रहसूत्रिकः। त्रि॰ सङ्ग्रहसूत्राभिज्ञे॥ सङ्ग्रहसूत्रमधीते॰ वेद वा। क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्॥

साङ्ग्रहिकः। त्रि॰ सङ्ग्रहाभिज्ञे॥ उक्थादित्वात् ठक्॥

साङ्ग्रामिकः। त्रि॰ सङ्ग्रामोपयोगिरथादौ॥ सङ्ग्रामे साधुः॥ गुडादिभ्यष्ठञ्॥

साङ्घट्टिकः। त्रि॰ सङ्घट्टज्ञे॥ सङ्घट्टं वेद। उक्थादित्वाट्ठक्॥

साङ्घातिकः। त्रि॰ मारात्मके॥ जन्मभात् षोडशेनक्षत्रे॥ सङ्घाते साधुः। गुडादिभ्यष्ठञ्॥

साचि। अ॰ वक्रे। तिरोऽर्थे। तिर्य्यगर्थे॥ सचनम्। षच समवाये। इञजादिभ्यः॥

साचिशाटिका। स्त्री॰ श्वेतपुनर्नवायाम्॥

साचिव्यम्। न॰ साहाय्ये॥ सचिवस्य कर्म भावो वा। ष्यञ्॥

साञ्जनः। पुं॰ कृकलासे॥

साटोपः। त्रि॰ ससम्भ्रमे॥

साट्टः। त्रि॰। सान्द्रे॥

सातत्यम्। न॰ अविच्छिन्नतयावर्त्तमाने॥ सततस्य भावः। ष्यञ्॥

सातवाहनः। पुं॰ शालिवाहननृपे॥

सातिः। स्त्री॰ दाने॥ अवसाने। समापने। सनम्॰ सानम्। षणु दाने॰ षोऽन्तकर्म्मणि क्तिन्। ऊतियूतीत्यादिना॰ षतेरीत्वाभावो निपात्यते। सनोतेर्वा॰ जनसनेत्यात्वम्। सनुतादा। क्तिच् क्तौ चेति क्तिच्॥

सातिसारः। त्रि॰ अतिसाररोगयुक्ते। अतिसारकिणि॥ सह अतिसारेण वर्त्तते॥

सातीनकः। पुं॰ कलाये॥ सतीनक एव। प्रज्ञाद्यण्॥

सात्म्यः। त्रि॰ हिते॥

सात्त्यः। त्रि॰ सत्त्वशीले॥ सत्त्वं शीलमस्य। छत्रादिभ्यो णः॥ स्त्रियां॰ ताच्छीलिके णेऽपीति॰ ङीप्॰ हलस्तद्धितस्येति यलोपे॰ सात्ती॰। सांची॰ द्र॰ भा॰॥

सात्यकिः। पुं॰ पार्थशिष्ये। युयुधाने॥

सात्त्वतः।)
सात्त्वतेयः।) पुं॰ माठरे बादरायणे। वेदव्यासे।

सात्त्वान्। त्रि॰ उपासके॥ भगवद्भक्ते॥ सत्त्वशब्देन॰ सत्त्वमूर्त्तिभंग

वान् । सत्त्वमुपास्यतया विद्यते यस्य । मतुप् । स्वार्थेऽण् । वृद्धिः । आर्षत्वाद्वणोऽश्रवणम् । यथा । सूत जानासि भद्रन्ते भगवान् सात्त्वतां पतिरिति ॥ सात्त्वतं नाम तन्त्रम् । तत्करोति तदाचष्ट इति णिचि कृते । क्विप् चेति क्विप् प्रत्यये णेरनिटीति णिलोपे च कृते पदं सात्वदिति सात्त्वतां पतिरिति नामभाष्यम् ॥ तथा च । सात्वतां सात्वततन्त्रमाचक्षाणानां भक्तानां पतिः पालक इति व्याख्येयम् ॥

सात्त्वतः । पुं । कामपाले । मधुप्रिये । बलदेवे । रामे । हरौ । हेमशङ्खे । श्रीकृष्णे ॥ दशार्हे । उपासके ॥ भगवद्भक्ते ॥ यथोक्तं पाद्मे उत्तरखण्डे । सत्त्वं सत्त्वाश्रयं सत्त्वगुणं सेवेत केशवम् । योऽनन्यत्वेन मनसा सात्वतः समुदाहृतः ॥ विहाय काम्यकर्मादीन् भजेदेकाकिनं हरिम् । सत्यं सत्त्वगुणोपेतो भक्त्या तं सात्त्वतं विदुः ॥ मुकुन्दपादसेवार्थं तन्नामश्रवणेऽपि च । कीर्त्तने मरती भक्तो नाम्नः स्यात् स्मरणे हरेः । वन्दनार्चनयोर्भक्तिरनिशं दास्यसख्ययोः । रतिरात्मार्पणे यस्य दृढा नन्दस्य सात्वतः ॥ इति ९९ अध्यायः ॥ सत्त्वशब्दात् स्वार्थे कः । प्रज्ञाद्य विजन्मनि । सुधन्वाचा

र्ये ॥ यादवे ॥ सत्वतोऽपत्यम् पुमान् उत्सादिभ्योऽञ् ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । यदवस्तु दशार्हाः स्युः सात्वताः कुक्कुराश्च ते । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ न । पञ्चरात्रतन्त्रे ॥

सात्त्वततन्त्रम् । न । वैष्णवतन्त्रे ॥ पञ्चरात्रागमे ॥ सात्त्वतानाम् भगवदुपासकानां तन्त्रम् ॥

सात्त्वतसंहिता । स्त्री । महापुराणे श्रीभागवते ॥ यस्यां वै श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुंसः शोकमोहभयापहा ॥

सात्त्वती । स्त्री । शिशुपालमातरि । कृष्णस्य पितृष्वसरि ॥ सात्त्वतोऽपत्यं स्त्री । उत्सादिभ्योऽञ् । ङीप् ॥ नाट्यवृत्त्यन्तरे ॥

सात्त्वतीसूनुः । पुं । चैद्ये । शिशुपाले ॥

सात्त्विकः । पुं । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ त्रिविधभावान्तर्गतभावविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वोत्कटे मनसि ये प्रभवन्ति भावास्ते सात्त्विका इति विदुर्मुनिपुङ्गवास्ते ॥ ते यथा । स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका गुणाः ॥ प्रलयो मूर्च्छा ॥ यज्ञान्तरे ॥ यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य

पूज्यते । यदृव्यमेवेतिमनः समा
श्रयसात्त्विकः॥ आहारप्रभेदे ।
यथा । आयुः सत्त्वबलारोग्यसु
खप्रीतिविवर्द्धनाः । रस्याः स्नि
ग्धाःस्थिराहृद्याआहाराः सात्त्वि
कप्रियाः॥ सत्त्वेगुणेप्राधान्येन
स्थितः॥ नगर्णं॥ वि०स
त्त्वगुणाढ्ये॥ सत्त्वेनमानोवृत्त्या
निर्वृतः॥ तेननिर्वृत्तमितिठञ्॥
सत्त्वभवोवा० अध्यात्मादित्वा-
ट्ठञ्वा॥

सात्त्विकधनम्। न० शुद्धधने॥ य
था। श्रुतशौर्यतपःकन्याशिष्य
याज्याऽन्वयागतम्। धनंसप्तविधं
शुद्धंमुनिभिः समुदाहृतम्॥
श्रुतेनाध्ययनेन०शौर्येणजयादिना०
कन्यागतञ्कन्ययासहागतंश्वशु
रादेर्लब्धम्०शिष्यागतंगुरुदक्षि-
णादिना० याज्यागतमार्त्विज्यल
ब्धम्०अन्वयागतमदायादेभ्योलब्ध
म्०शुद्धंसात्त्विकमित्यर्थः॥

सात्त्विकी। स्त्री० दुर्गायाम्॥ पूजा
विशेषे॥ यथा। शारदीचण्डिका
पूजात्रिविधापरिगीयते। सात्त्वि
कीराजसीचैवतामसीचेतितच्छृणु०
सात्त्विकीजपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्च
निरामिषैः॥ माहात्म्यंभगवत्याश्च
पुराणादिषुकीर्त्तितम्॥ पाठस्त
स्यजपःप्रोक्तःपठेद्देवीमनास्तथे

ति॥ देवीप्रकृतौ॥

सादः। पुं० सन्नतायाम्। अवसा
दे॥ सदनम्। षद्लृ०। घञ्॥
कार्श्ये। कृशत्वे॥ यथा। शरीर
सादादसमग्रभूषणेतिरघुः॥

सादनम्। न० गृहे। सदने॥ स्व
र्थे
ण्यन्तात्सदेर्ल्युट्॥ मज्जने॥

सादनी। स्त्री० कटुक्याम्। चक्रा
ङ्गाम्॥ ङीप्॥

सादिः। पुं० सारथौ॥ योधे। यो
द्धरि॥ सीदति। षद्लृ०। वसि
वपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशि
वादिवारिभ्यइञ्॥ त्रि० सादि
युते॥

सादितः। त्रि० शातिते। विध्वस्ती
कृते॥

सादी। पुं० अश्वारोहे। असवार०
इ०भा०प्र०। मातङ्गारोहे॥ यथा
रोहे। अवश्यंसीदति०सादयति
वा। षद्लृ०। आवश्यकेणिनिः
निः। यच्चादिर्वा॥

साद्दश्यम्। न० उपमायाम्। तुल्य
त्वे। सदृशत्वे। तद्भिन्नत्वेस
तितद्गतभूयोधर्मवत्त्वे॥ यथा
चन्द्रभिन्नत्वेसतिचन्द्रगताह्लादक
त्वादिमत्त्वंमुखेचन्द्रसाद्दश्यम्॥ त
त्परिभाषया। तमन्वेत्यनुबध्ना
तितच्छीलंतत्निषेवते। तत्करो
तीतिशब्दाः सादृश्यवाच

का : इति दण्डी ॥ सहृदयस्वभाव : । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य : ष्यञ् । स्त्रियां षित्त्वान् ङीष् । साहृदी ॥ ष्यञ : षित्करणादीकारो बहुलमिति वामनसूत्राद्वैकल्पिक : ॥

साकान्त: । पुं० राढ़ाकान्ते ॥

साकस्क: । पुं० सोमयागविशेषे ॥

साधक : । त्रि० साधनकर्त्तरि । निष्पादके ॥ अवश्यानुष्ठातरि ॥ साध्नोति । साध संसिद्धौ ण्वुल् ॥ पुं० पुत्रजीवद्रुमे ॥ घण्टारवायाम् ॥

साधकतमम् । न० करणे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ हेतौ ॥ त्रि० अतिशयसाधके । अतिशायने तमप् ॥ प्रकृष्टसाधकं साधकतमम् ॥

साधनम् । न० करणकारके ॥ साध्यते कर्म्म निष्पाद्यतेऽनेन । साध० । ल्युट् ॥ मृतसंस्कारे ॥ सैन्ये ॥ सिद्धौषधौ ॥ गतौ ॥ निर्गमने । निवृत्तौ ॥ उपाये ॥ साध्यमुद्दिश्य साधनं निरूप्यते ॥ मेढ्रे ॥ दापने ॥ अनुगमने ॥ धने ॥ मारणे ॥ वधे । प्रमाणे ॥ मेघे ॥ मोहने ॥ उपाये ॥ वेगे ॥ मन्त्रसिद्धिकरणे ॥ सिद्धौ ॥ मोक्षसाधकेधर्मविशेषे । साधनचतुष्टये ॥ यथा । नित्यानित्यवस्तुविवेक : ० इहामुत्रार्थफलभोगविराग : ० शमदमादिषट्कसम्पत्ति : ० मुमुक्षुत्वञ्चेति ॥ साध० । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ॥ साधयति वा । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ तपसि । यथा । तपोभि: प्राप्यते भीष्टं नासाध्यं हि तपस्यत : । दुर्भगत्वं वृथा लोकोवहते सति साधने अल्पसाधनैरधिकारम्भो नसुकर: ॥

साधननिर्म्मुक्त : । त्रि० साधनाभ्यासरहिते ॥

साधना । स्त्री० आराधनायाम् ॥

साधनाव्यापकत्वम् । न० साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितायाम् ॥

साधनीय : । त्रि० साध्ये ॥

साधन्त : । त्रि० भिक्षुके ॥ साध्नोति साध० तृभृवहिवसोभ्यादिना० झच् ० षित् ॥

साधयन्ती । स्त्री० मांसिकायाम् ॥

साधर्म्यम् । न० समानधर्मत्वे ॥

साधर्म्यवैधर्म्यसमौ । पुं० न्यायमतेजातिविशेषलक्षणे ॥ यथाहगोतम : । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामुपसंहारे तद्धर्मविपर्ययोपपत्ते : साधर्म्यवैधर्म्यसमौ ॥ २ ॥ उपसंहारे साध्यस्योपसंहरणे० वादिनाकृते ० तद्धर्म्मस्य साध्यरूपधर्मस्य यो विपर्ययो व्यतिरेकस्तस्य साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां केवलाभ्यां व्याप्त्यनपेक्षाभ्यामुपपादनं तत्तौ हेतो: साधर्म्यवैधर्म्यसमावुच्येते । तदयमर्थ : ।

वादिना॰अन्वयेनव्यतिरेकेणवासा
ध्ये साधिते॰प्रतिवादिनासाधर्म्यमा
त्रप्रवृत्तहेतुनातदभावापादनं साध
र्म्यसमा । वैधर्म्यमात्रप्रवृत्तहेतुना
तदभावापादनं वैधर्म्यसमा । तत्र
साधर्म्यसमायथा । शब्दोऽनित्य :
कृतकत्वात्॰ घटवत्॰ व्यतिरेके
यथाव्योमवत्॰ इत्युपसंहृते॰ नै
तदेवम्॰यद्यनित्यघटसाधर्म्यान्नि-
त्याकाशवैधर्म्याद्वाऽनित्य : स्यात्
नित्याकाशसाधर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्य:
स्यात्॰ विशेषोवावक्तव्य : । वैध
र्म्य समायथा । शब्दोऽनित्य : कृत
कत्वात्॰ घटवत्॰ आकाशवद्वे
तिस्थापनायाम्॰ अनित्यघटवै
र्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्य : स्याद्विशेषो
वावक्तव्यइति । अत्रसाधर्म्यत्वमात्र
वैधर्म्यत्वमात्रं वागमकतौपयिक-
मित्यऽभिमानात् सत्प्रतिपक्षदेश
नाभ सिवेमेत्रनैकान्तिकदेशनाभा
सेतिवासिकेतुअनैकान्तिकपदंयो
गात् सत्प्रतिपक्षपरम् । एकान्त
त : साध्यसाधकत्वऽभावात् ॥

साधारण : । पुं॰ वस्त्रविशेषे ॥ स
तफलं यथा । तीयपूर्णोभवेन्मेघो
वर्षत्येवदिनेदिने । निरुपद्रवाश्च
राजान : सर्वसाधरणप्रिये । ४४
॥ आञ्चलाऽनूपलक्ष्णसम्पन्नदेशे ।
यथा । मिश्रचिह्नस्तुयोदेश : स्वि

साधारण : स्मृत : । तस्मिन्देशेय
दुदकं तत्तुसाधारणं स्मृतम् ॥
साधारणाम्बु मधुरं दीपनं शीतलं
लघु । तर्पणं रोचनंतृष्णादाहदोष
त्रयप्रणुत् ॥ त्रि॰समाने । अनेकस
म्बन्धिन्येकस्मिन् । सामान्ये ॥
अनेकस्वामिकवस्तुनि ॥ यथा । सा
धारणं समाश्रित्ययत्किञ्चिद्वाहना
युधम् । शौर्यादिनाप्नोतिधनं भ्रा
तरस्तत्रभागिन : ॥ सर्वगे । तत्त
दितरसम्बन्धिनि ॥ सत्त्वाधारणे
नवर्त्तते । वोपसर्जनस्येति॰ स
भाव : । आत्मीभ्रसाधारणास्माभि
तिसाधर्म्ऽत्र ॥ साधनस्य संसिद्धे :
॰ आरणोशावकद्रवया ॥ स्त्रियां
साधारणी ॥ हेत्वाभावविशेषे ॥ य
था । अनैकान्तोविरुद्धश्चाप्यसिद्ध :
प्रतिपक्षित : । कालात्ययापदिष्ट
श्चहेत्वाभासस्तुपञ्चधा ॥ आद्य :
साधारणस्तुस्यात्स्यादसाधारणोऽ
पर : । तथैवानुपसंहारोत्रिधानै
कान्तिकोभवेत् ॥ य:सपक्षे विपक्षे
चसतुसाधारणोमत : । यस्तूभय
स्माद्व्यावृत्त : सत्वसाधारणोमत:
तथैवानुपसंहारीकेवलान्वयिप
क्षक : ॥

साधारणत्त्वम् । न॰ असाधारणभि
न्नत्वे ॥

साधारणधर्म्म : । पुं॰ चतुर्वर्णा

र्त्तव्ये । यथा । प्रजनार्थंस्त्रिय : सृष्टा : सन्तानार्थंचमानवा : । तस्मात्साधारणोधर्म्म: श्रुतौपत्न्यासहोदित :॥ अपिच । अहिंसा सत्यमस्तेयंशौचमिन्द्रियसंयम: । दम : क्षमार्जवन्दानंसर्वेषांधर्मसाधनमिति ॥ आत्मज्ञानंतितिक्षाचधर्म्म : साधारणोनृपेतिच ॥

साधारणस्त्री० । स्त्री०वेश्यायाम् ॥

साधारणानैकान्तिक : । पुं० हेत्वाभासान्तरे । साध्याभाववद्वृत्तौ ॥ यथापर्वतोऽग्निमान्० प्रमेयत्वादिति । प्रमेयत्वस्यवह्न्यभाववतिह्रदेविद्यमानत्वात् ॥ साध्यवदन्यवृत्तौ । यथा । शब्दोनित्य :० नि : स्पर्शत्वात् नचविरुद्धसङ्कीर्णदोष :० उपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसङ्करात् ॥

साधारणी । स्त्री० सदृशायाम् । समानायाम् ॥ कुञ्चिकायामितिहेमचन्द्र : ॥

साधारण्यम् । न० साम्ये ॥ कुञ्चिकायाम् । इतिहेमचन्द्र : ॥

साधारिका । स्त्री० घटिकायाम् । नाडिकायां ॥

साधिका । स्त्री० साधनकर्त्र्याम् ॥ सुषुप्तौ ॥-सुप्तस्तुसाधकेतिहैम : ॥

साधित : । त्रि० दापिते । धनादिना वशीकृते । धनादिप्रदापिते ॥ प्रदापितधने ॥ साध्यतेस्म । साध० । क्त : ॥ सिद्धे ॥

साधिमा । पुं० साधुत्वे ॥ साधोर्भाव : । इमनिच् ॥

साधिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनबाढे अतिदृढे । साध्ये ॥ न्याय्ये ॥ शोभनतमे । अयमेषामतिशयेनबाढ : । अतिशायिनेतमविष्ठनाविति ष्ठन् । अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ॥

साधिष्ठान : । त्रि० जीवे । अधिष्ठानेन कूटस्थ्यचैतन्येनसहिते ।

साधीयान् । त्रि० अतिबाढे ॥ अतिशोभने । अतिसाधौ ॥ अयमनयोरतिशयितोबाढ : साधुर्वा । द्विवचनेतीयसुन्० अन्तिकबाढयोरिति बाढशब्दस्यसाधादेश : । टेरिति साधोष्टिलोप : ॥

साधु: । त्रि० उत्तमकुलोत्पन्ने । अस्य पर्यायायथा । महाकुलकुलीनार्य्य सभ्यसज्जनसाधवइति । वार्द्धुषिके ॥ चारौ । शोभने । मनोज्ञे । स्वभावसुन्दरे ॥ प्रवीणे । योग्ये ॥ स्वधर्म्मवर्त्तिनि ॥ अपकारिष्वप्युपकारशीले ॥ अद्रोहिणि ॥ पुण्यकारिणि ॥ वेदमार्गस्थे ॥ शास्त्रविहितकारिणि ॥ सर्वहिते ॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनचतुष्टयसम्पन्ने मुमुक्षौ ॥ कुलधर्माश्रिते ॥

सर्वपूज्ये ॥ यथा । शाक्तैर्वैष्णवैः शैवैः सौरैर्गाणपतैरपि । कौलधर्माश्रितः साधुः पूजनीयो नियत्नतः ॥ साध्नोति परकार्यम् । धर्मम् अर्थम् । कामम् । मोक्षं वा । साध । कृवापेत्युण् ॥ पुं । व्याकरणेन प्रतिपादिते शास्त्रीयशब्दे ॥ यद्यपि साधूनेव भाषेतेति न श्रूयते तथापि फलनिर्देशवाक्ये तन्निर्देशादेविदृश विधिः कल्प्यते । साधूनेव भाषेत नापशब्दानिति ॥ मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वेति दर्शनात् ॥ मुनौ ॥ जिने ॥

साधुजः । त्रि । उत्तमकुलोद्भवे । साधौ ॥

साधुधी : । स्त्री । वरवत्सज्ञायाम् । श्वश्रूम् ॥ सुन्दरबुद्धौ ॥ त्रि । तद्वति ॥ साध्वी धीर्यस्याः ॥ कर्मधारयो बहुव्रीहिर्वा ॥

साधुनिन्दितः । त्रि । प्रत्याख्ये ॥ साधुभिर्निन्दिते । साध्वसम्मत इति यावत् ॥

साधुपुष्पम् । न । प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥ साधुवतत्पुष्पञ्च ॥ उत्तमप्रसूने ॥

साधुभावः । पुं । असाधुत्वशङ्कायां साधुत्वे ॥

साधुवादः । पुं । सतामनुमोदने ॥ साधुवादोपलक्षित इति यथा ॥ सा

धोरुत्तरे ॥

साधुवाहः । पुं । विनीताश्वे ॥ साधुश्चासौ वाहश्च ॥

साधुवाही । पुं । विनीताश्वे । सुशिक्षितेतुरगे ॥ साधु वहनशीलः । वह । सुप्यजातौ णिनिः ॥ त्रि । शोभनाश्वयुक्ते ॥

साधुवृक्षः । पुं । कदम्बद्रुमे ॥ वरुणवृक्षे ॥ साधुश्चासौ वृक्षश्च ॥ मनोज्ञतरौ ॥

साधुवृत्तः । त्रि । सुचरित्रे । साधूनामिव समानसुखदुःखाभ्यां सुहृदां वृत्तम् ॥

साधुवृत्तिः । स्त्री । उत्तमजीविकायाम् ॥ सद्विचरणे ॥ सुन्दरवर्त्तने ॥ साध्वी चासौ वृत्तिश्च ॥ साधीयसि वर्त्ती ॥ त्रि । तद्वति ॥ साध्वी वृत्तिर्यस्य ॥

साधुसङ्गमः । पुं । मनोनिग्रहस्योपायविशेषे ॥ वस्तुबोधितमपि तत्त्वं न सम्यग्बुध्यते । योऽपि विस्मरति । तयोः साधुसङ्गम एवोपायः । साधवो हि पुनः पुनर्बोधयन्ति । स्मारयन्ति च ॥

साधुसमागमः । पुं । साधुसङ्गमे ॥ यथा । त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम् । कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यतामिति ॥

साधूतम् । न । वहिःसङ्घाते ॥ प

च्यशीध्याम् ॥ आतपत्रे ॥ इत्यजयपाल :। पाठान्तरे॰ साध्वतमपि ॥

साध्य :। पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ साध्यंसिद्धि :। साध॰। कहलोर्यत्॰ इतिभावेण्यत्। साऽस्त्यस्य। अर्शआद्यच्। साध्याद्वादशविख्याता : पुराणेषुपुरातनै :। तेयथा। मनोमन्तश्चप्राणश्चनरोयायोऽद्वयस्तथा। नारायणोनरश्चैवहंसश्चविसयाविभु :॥ प्रभुश्चद्वादशैवैतेसाध्या : प्रोक्ता:पुरातनैरिति ॥ विष्कम्भाद्यन्तर्गतेयोगविशेषे ॥ तत्रोत्पन्नस्यफल यथा। असाध्यसाध्य : खलसाध्यजात : शूरोतिधीरोविजितारिपक्ष :। बुद्ध्याद्युपायै : परिसाधितार्थ : परंकृतार्थ: सुतरांविनीत :॥ स्मरे। कामे ॥ देवे। सुरे ॥ त्रि॰ साधनीये ॥ कष्टोपाय : सुखोपायोद्विविध : साध्यउच्यते ॥ साधनार्हाभिमते ॥ साध्यतेऽत्र। सतुपक्ष :। यथा। प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तंसाध्यंसत्कारणान्वितम्। निश्चितंलोकसिद्धञ्चपक्षंपक्षविदोविदु :॥ साध्यंसाधनार्हाभिमतंपक्षंविदु :। यद्यप्यन्यत्साध्यंव्याप्यम्॰ तद्विशिष्टधर्मीपक्षइतिभेद :। तथाप्यस्माकप्रत्याप्यर्थादिधर्मविशेषविशिष्टस्यपक्षत याधर्मिणोऽधर्मणपदैरेवसाध्यत्वात् साध्यपक्षयोरभेदाभिधानमितिव्यवहारतत्त्वम् ॥ व्याप्ये ॥ साध्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यापक्षे ॥ यथा॰ पर्वतोवह्निमानित्यत्रपर्वत :॥ साधयितुंयोग्ये ॥ यथापर्वतोवह्निमानित्यत्रवह्नि : साध्य :॥ साध्यस्यवस्तुनोऽभावेसाधनै:किंप्रयोजनम् ॥

साध्यतावच्छेदकम्। न॰ अनुमितिविधेयांशेभासमानधर्मे ॥

साध्यव्यापकत्वम्। न॰ साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वे ॥

साध्यसम :। पुं॰ हेत्वाभासान्तरे ॥ यथाहगौतम :। साध्याविशिष्टस्साध्यत्वात्साध्यसम : ॥ ४८ ॥ साध्येनवह्न्यादिना॰ अविशिष्ट.॰ कुतइत्यतआह॰ साध्यत्वादिति॰ साधनीयत्वादित्यर्थ :। यथाहि॰ साध्यंसाधनीयं॰ तथाहेतुरपिचेत्॰ साध्यसमइत्युच्यते। अतएवचासिद्धइतिव्यवह्रियते। अयञ्चाश्रयासिद्धिस्वरूपासिद्धिव्याप्यत्वासिद्धिभेदात्॰ त्रिविध :। आश्रयासिद्धिश्च॰ पक्षेपक्षतावच्छेदकाभाव :। यथाकाञ्चनमय : पर्वतोवह्निमानित्यादौ। स्वरूपासिद्धि :॰ पक्षेहेतुताऽवच्छेदकावच्छिन्नस्याभाव :। यथाह्रदोद्रव्यंधूमादित्यादौ

। व्याप्यत्वासिद्धिश्च॰ अव्यभिच
रितसामानाधिकरण्यस्याभाव :।
नचस्वरूपासिद्धेरेवसूत्राल्लभ्यत्वप्र
तीतेर्नोभयोर्लभ्यत्वमितिवाच्यम्
। हेतुरितिपदंह्यत्रपूरणीयम्॰ हे
तुपदञ्चगमकहेतोर्व्याप्तिविशिष्टपक्ष
धर्मस्यवाचकम्॰ व्याप्तिविशिष्टप
क्षधर्मत्वञ्चबाधपूर्यताम्। तथा
च॰ तत्रकिञ्चिदंशसाध्यत्वेनैव
साध्यसमत्वम्। अतएवसाध्येसा
ध्यतावच्छेदकाभाव : साधनेसाध
नतावच्छेदकाभावश्चव्याप्यत्वासि
द्धि :। यथा॰ पक्षतावच्छेदकाभा
ववपक्षतावच्छेदकवह्न्यादेरन्यतम
त्वेनाश्रयासिद्धित्वम्॰ यथाच॰
पक्षेहेत्वभावहेतुमह्न्यादेरन्यतमत्वे
नस्वरूपासिद्धित्वम्॰ तथासाध्य
तावच्छेदकाभावादेरन्यतमत्वेन
व्याप्यत्वासिद्धित्वं॰ चिरतयान्य
तमत्वस्यासिद्धिसामान्यलक्षणंनी
लधूमत्वादेरपिव्याप्यत्वासिद्धाव
न्तर्भावंवदन्ति। तेषामयमाशय :।
व्याप्तिर्हिसाध्यसम्बन्धितावच्छेदक
रूपा॰ गुरुधर्मश्चसाध्यसम्बन्धितान
वच्छेदकोऽतोनीलधूमत्वादे : सा
ध्यसम्बन्धितानवच्छेदकत्वान्नव्या-
प्तिस्वरूपत्वम्। तथाचसाध्यताव
च्छेदकाभावादिरिव॰ साधनताव
च्छेदकीव्याप्यतानवच्छेदकत्वमपि

भवतिव्याप्यत्वासिद्धिरिति ४८।
साध्यसिद्धिपाद :। पुं॰ व्यवहारस्य
चतुर्थपादे ॥ सचनिर्णयपाद : ।
यथा। प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यमिति॰
भाषापाद: प्रथम :। श्रुतार्थस्योत्त
रंलेख्यमित्युत्तरपादोद्वितीय :।
ततोऽर्थीलेखयेत्सद्यप्रतिज्ञातार्थसाधनमित्यादिक्रियापाद
स्तृतीय :। तत्सिद्धौसिद्धिमा
प्नोतीतिसाध्यसिद्धिपादश्चतुर्थ :।
यथा। भाषोत्तरक्रियासाध्यसिद्धि
भि : क्रमवर्त्तिभि :। आक्षिप्तचतु
रंशस्तुचतुष्पादभिधीयते। इतिमि
ताक्षरा ॥
साध्वसम्। न॰ भये ॥ साधून्अस्य
ति। अस॰। अजितिमुकुट :
तन्न। अण : प्रसङ्गात्। तस्मात्॰
साधूनाम्असः ॥ सम्भ्रमे ॥
साध्वी। स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मेदाया
म् ॥ पतिव्रतायाम् ॥ तल्लक्षण
माह हारीत :। आर्त्तार्त्तेमुदिताहृ
ष्टे प्रोषितेमलिनाकृशा। मृतेम्रि
येतयापत्यौसाध्वीज्ञेयापतिव्रतेति
॥ मनुरपि। पतिंयानाभिचरति
मनोवाग्देहसंयता। साभर्तृलो
कानाप्नोतिसद्भि : साध्वीतिचोच्य
ते॰ इति ॥ वोतोगुणवचनादिति
ङीष् ॥ शोभनायाम् ॥
सानन्द :। पुं॰ गुच्छकरञ्जे ॥ ध्रुव
कप्रभेदे ॥ यथा। अष्टादशाक्षरे

र्थं तीर्थशीर्षप्रदो भुवः । चाहस्क
संज्ञकेतालेसानन्दीवीरकीरसे ॥
त्रि० आह्लादयुक्ते ॥
सानन्दूरः । पुं० तीर्थविशेषे ॥
सानसिः । पुं० काञ्चने ॥ सनोति
षणुदाने । सानसिवर्णसीत्यादि
नाऽसिप्रत्ययउपधाह्रस्वश्च ॥ त्रि०
सम्भजनीये ॥
सानिका । स्त्री० वाद्यविशेषे । सना
ई० इतिलोकप्रसिद्धे ॥ वंशी-
वाद्ये ॥
सानुः । पुं० न० स्त्री । प्रस्थे । पर्व
तस्यसमभूभागे ॥ वने ॥ वात्या
याम् ॥ मार्गे ॥ अग्रे ॥ कोविदे
॥ सनोति । षणु० । दृसनिजनी
तिञुण् ॥ अर्के ॥ पल्लवे ॥
सानुक्रोशः । त्रि० सदये ॥
सानुजः । पुं० तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्ण
पत्रे ॥ न० प्रपौण्डरीके ॥ त्रि० अ
नुजेनसहवर्त्तमाने ॥ सानुजंरा
ममीडे ॥
सानुबन्धः । त्रि० सपरिवारे ॥ अवि
च्छिन्ने । सानुसृते ॥
सानुमान् । पुं० पर्वते ॥ सानवोवि
द्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥
सानेयिका । स्त्री० सानेय्याम् ॥
सानेयी । स्त्री० वंश्याम् ॥ इ० श०
र० नी० ॥
सान्तपनम् । न० कृच्छ्रसान्तपनाभिधे
व्रतविशेषे ॥ यथा । गोमूत्रंगोमयं
क्षीरंदधिसर्पिः कुशोदकम् । ए
करात्रोपवासश्चकृच्छ्रंसान्तपनंस्मृ-
तम् ॥ गोमूत्रादिषड्द्रव्याण्येकी
कृत्यैकस्मिन्नहनिभक्षयेत्० नान्यत्
किञ्चिदद्यात् । अपरदिनेचोपवास
इत्येतत्० सान्तपनंकृच्छ्रंस्मृतमित्य
र्थः ॥ सन्तपति । तप० । ल्युः ।
तस्येदङ्कर्म । अण् ॥
सान्तरः । त्रि० विरले ॥ अन्तरेणस
हितः ॥
सान्त्वम् । न० अत्यर्थमधुरवाक्ये ।
कर्णमनःप्रीतिजनके ॥ साम
नि । प्रियशब्दार्थप्रदानसम्बन्धादि
भिः क्रोधोपशमने । द्रव्यंदास्या
मितुभ्यंमाभैषीरित्यादिसमाधा-
नोक्तौ ॥ सान्त्वयति । षान्त्वसामप्र
योगे । चुरादिरदन्तः । एरच्० घञ्
वा ॥ दाक्षिण्ये ॥
सान्त्वनम् । न० प्रणये ॥ सामोपाये ॥
षान्त्व० । ल्युट् ॥
सान्त्वना । स्त्री० प्रणये ॥ प्रणयः सा
न्त्वनानेतिकोषान्तरम् ॥ सामनि
सान्त्वनावादः । पुं० प्रियवचने ॥
सान्दीपनिः । पुं० मुनिविशेषे ॥ अ
स्त्रादिविद्याभिज्ञे० अवन्तिपुरवासि
निकाश्येरामकृष्णयोर्गुरौ । सन्दी
पनस्यापत्यम् । अतइञ् ॥
सान्दृष्टिकम् । पुं० व्यापारानन्तरं

जायमानेऽसद्य : फले । सन्दृष्टौप्र त्यक्षे भवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ समानदृष्टिविषये ॥

सान्द्रम् । न॰ वने ॥ त्रि॰ घने । निविडे ॥ मृदौ ॥ सह॰ अन्द्यते । अदिबन्धने । बाहुलकाद्रक् ॥

सान्द्रपुष्प : । पुं॰ विभीतकवृक्षे ॥

सान्द्रस्निग्ध : । त्रि॰ घनस्निग्धे । मेदुरे ॥

सान्धिक : । पुं॰ शौण्डिके ॥ त्रि॰ सन्धिकर्त्तरि ॥

सान्धिवेलम् । न॰ संधिवेलायाम्भवे ॥ सन्धिवेलादृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

सान्ध्य : । पुं॰ स्वप्ने ॥ सन्धिभवे ॥ सन्ध्यायाम्भव : । सन्धिवेलादित्वादण् ॥

सान्ध्यकुसुमा । स्त्री॰ त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे ॥

सान्नहनिक : । त्रि॰ योधानांरथसन्नाहप्रवर्त्तके ॥ सन्नहनंप्रयोजनमस्य । तदस्यप्रयोजनमितिठक् ॥

सान्नाय्यम् । न॰ होतव्यद्रव्ये । हविषिसम्यङ्नीयतेहोमार्थमग्निम्प्रति । णीञ्॰ । पाय्यसान्नाय्येतिण्यदायादेश : समोदीर्घश्चनिपात्यते ॥

सान्निध्यम् । न॰ नैकट्ये ॥ निकटे ॥ सन्निधिरेव । चतुर्वर्ण्यादित्वात्स्वार्थेष्यञ् ॥

सान्निपातिक : । त्रि॰ सन्निपातजरोगे ॥ सन्निपातश्शमनङ्कोपनंवा । सन्निपाताच्चेतिठञ् ॥

साम्यासिक : । पुं॰ भिक्षौ । पाराशरिणि ॥

सान्वय: । त्रि॰ सम्बन्धिनि ॥ कुलसहिते ॥ पुत्रपौत्रादिसहिते ॥ यथा । योऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय : ॥

सापत्न: । पुं॰ सपत्नीतनये । सपत्न्याअपत्यम् । शिवादिभ्योण् । तत्रसपत्नेतिपाठेपिलिङ्गविशिष्टपरिभाषया॰ सपत्नीशब्दादपिसामान्यचिन्तया॰ढकंबाधित्वाऽणितिबोध्यम् ॥ वैरिणस्तनये ॥ तस्यापत्यमित्यण् ॰ शिवादित्वाद्वा ॥

सापत्नेय : । त्रि॰ सपत्न्यास्तनये ॥ सपत्न्याअपत्यम् ॥ स्त्रीभ्योढक् ।

सापत्नेयी । स्त्री॰ सपत्न्यादुहितरि ॥

सापत्रपा । स्त्री॰ लज्जायाम् ॥

सापराध : । त्रि॰ कृतापराधे ॥

सापिण्ड : । पुं॰ सपिण्डे ॥ प्रज्ञादिभ्यश्चेतिस्वार्थेऽण् ॥

सापिण्ड्यम् । न॰ सपिण्डतायाम् ॥

साप्तपदीनम् । सख्ये । मित्रत्वे ॥ सप्तभि : पदैरवाप्यते । साप्तपदीनंसख्यमितिसाधु ॥

साफल्यम् । न॰ सफलतायाम् ॥

साभाव्यापत्ति: । स्त्री॰ साम्यप्राप्तौ ॥

सामकः । पुं॰ तर्कुशाणे ॥ सामाभिज्ञे ॥ सामअधीते॰ वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् । न॰ मूलऋणे ॥

सामगः । त्रि॰ ब्राह्मणविशेषे । छान्दोगे ॥ सामगायति । गैशब्दे । गापोष्टगितिटक् । टिड्ढेत्यर्थः । तेनस्त्रियांसामगी ॥

सामगर्भः । पुं॰ विष्णौ ॥

सामग्री । स्त्री॰ कारणसमूहे । यथा । सामग्रीचेत्फलविरहोव्याप्तिरेवेति तत्त्वमुद्॰ पदाङ्कदूतः ॥ द्रव्ये ॥

सामग्र्यम् । न॰ समुदायत्वे ॥

सामजः । पुं॰ गजे ॥ कुञ्जरे ॥ त्रि॰ सामोत्थे । सामार्थे ॥

सामञ्जस्यम् । न॰ औचित्ये । युक्तियुक्ते ॥

साम । न॰ सहस्रशाखेपितदेवताकेवेदविशेषे ॥ गीतिविशिष्टायामृचि ॥ ऋच्यध्यूढंसामोच्यते ॥ वाक्यविशेषस्यांगीतौ ॥ सामपदन्तुगीतिमात्रस्यैवाभिधायकमित्यन्यत् । चतुर्णांवेदानांमध्येगानमाधुर्येणातिरमणीयत्वाद्विष्णोर्विभूतिःसामेत्युच्यते । राज्ञांशत्रुवशीकरणायोपायविशेषे । सान्त्वे । प्रियवादार्थप्रदानसम्बन्धादिभिः शत्रोः क्रोधोपशमने ॥ यथा । परस्परोपकाराणांदर्शनंगुणकीर्त्तनम् । सम्बन्धस्यसमाख्यानमायत्याः सम्प्रकाशनम् ॥ वाचापेशलयासाधुतवाहमितिचार्पणम् । इतिसामविधानज्ञैः सामपञ्चविधंस्मृतम् ॥ स्यतिपापं॰दोषंवाऽनेनवा । षोऽन्तकर्म्मणि । सातिभ्यांमनिन्मनिणाविति मनिन् ॥ सान्त्वनम् । सामसान्त्वप्रयोगे । बाहुलकात्-कनिन्वा ॥ त्रि॰शोभने । अनवद्ये ॥

सामनः । पुं॰ सामवति ॥ सामास्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

सामनी । स्त्री॰ पशुबन्धनरज्जौ ॥

सामन्तः । पुं॰ प्रतिवासिनि ॥ संलग्नोन्तएकदेशोस्य । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासः । समन्तायाः स्वदेशाव्यवहितभूमेरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ माण्डलिके ॥ चतुर्दिके ॥ त्रि॰ सहाये ॥

सामन्यः । पुं॰ सामविदि ॥ सामसुसाधुः॰ प्रवीणो॰ योग्योवा । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्म्मणोरितिप्रकृतिभावः ॥

सामयिकः । त्रि॰ समयोचिते । समयेकार्यकर्त्तरि ॥ समयः प्राप्तोस्य । समयस्तदस्यप्राप्तमितिठञ् ॥ विनयादित्वात्स्वार्थेठग्वा । समयोत्थे ॥

सामयोनिः । पुं॰ ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥ कुञ्जरे । गजे । त्रि॰ सा

मोत्ये ॥

सामरस्यम् । न० ऐकरस्ये ॥

सामर्थ्यम् । न० योग्यतायाम् ॥ श क्तौ ॥ विशेष्यविशेषणभावावगाह्युपस्थितिजनकत्वरूपे० एकार्थीभावे ॥ परस्पराकाङ्क्षारूपायांव्यपेक्षायाम् ॥

सामर्षः । त्रि० सरोषे ॥

सामवायिकः । पुं० अमात्ये । मन्त्रिणि ॥ त्रि० समवायसम्बन्धिनि ॥ समवायोत्थे ॥ साम् हिकी ॥ समवायंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् । इहसमवपूर्वस्येणोर्थः प्रविश्यैकदेशीभवनम् । तत्रगुणभूतंप्रवेशंप्रति० प्रकृत्यर्थस्यकर्मताबोध्या । विशेष्यानुरोधेनतु० लोकेसप्तमीप्रायेणप्रयुज्यते । कुरुचेत्रे समवेताइतियथा ॥

सामवित् पुं० उद्गातरि ॥ सामानिवेत्ति । विद० । क्विप् ॥

सामवेदः । पुं० कृ्णाधिपेवेदविशेषे ॥

सामाजिकः । पुं० सभासदि । सभास्तारे ॥ समाजंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् ॥ समाजंरक्षतिवा । रक्षतीतिठक् ॥

सामाधिपतिः । पुं० भौमग्रहे ॥

सामानाधिकरण्यम् । न० पदयोः सम्बन्धविशेषे । पदयोरेकार्थनिष्ठत्वे । सम्बन्धोभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानांशब्दानामेकस्मिन्नर्थे तात्पर्यसम्बन्धः । यथासोयंदेवदत्तइति वाक्ये तत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकस्यशब्दस्य० एतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकायंशब्दस्यच० एकस्मिन्पिण्डे तात्पर्यसम्बन्धः ॥ यथोक्तमाचार्यैः । एकवृत्तिरर्थे शब्दानांभिन्नवृत्तिहेतूनाम् । सामानाधिकरण्यम्भवतीत्येवंवदन्तिलाक्षणिकाइति ॥ एकविभक्त्यन्तानांपदानांविशेषणविशेष्यभावेनैकार्थनिष्ठत्वे । तच्चमुख्यगौणभेदेनद्विविधं यथा । सामानाधिकरण्योक्तिर्वस्त्वैक्येमुख्यतांव्रजेत् । खञ्जिद्रमुत्पलं नीलमित्यादौतद्विचक्षणात् ॥ अन्यस्यान्यत्वसम्पत्त्यात्सिंहस्यपुरुषेयथा । सामानाधिकरण्यस्यगौणं सिंहः पुमानिति ॥ समानमधिकरणं ययोस्तयोर्भावः ॥ एकाश्रयत्वे ॥ अन्यदुच्छृङ्खलंसत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम्० सामानाधिकरण्यंहितेजस्तिमिरयोः कुतः ॥

सामान्यः पुं० पञ्चमेश्वर्ये । वर्णसङ्करे ॥ यथोक्तंमहानिर्वाणे । चत्वारः कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते । आचारास्त्वपिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौकलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव चेति ॥

सामान्यम्। न॰ जातौ ॥ तद्द्विविधम्। यथा। सामान्यं द्विविधं प्रोक्तम् परञ्चापरमेव च। द्रव्यादित्रिकवृत्तिस्तु सत्तापरतयोच्यते। परभिन्ना च या जातिः सैवापरतयोच्यते। व्यापकत्वात् परापि स्याद्व्याप्यत्वादपरापि च। द्रव्यत्वादिकजातिस्तु परापरतयोच्यते। इति भाषापरिच्छेदः ॥ तल्लक्षणं यथा। नित्यत्वे सत्यनेकसमवेतत्वमिति। अनेकसमवेतत्वं संयोगादीनामप्यस्ति॰ अतः सत्यन्तम्। नित्यत्वे सति समवेतत्वं गगनपरिमाणादीनामप्यस्ति॰ अत उक्तमनेकेति। नित्यत्वे सत्यनेकवृत्तिसामान्यमुपेत्य समवेतत्वमुक्तम्। एकव्यक्तिवृत्तिस्तु न जातिः। यत उक्तम्। व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थितिः। रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसङ्ग्रहः ॥ एकव्यक्तिकत्वादाकाशत्वं न जातिः। तुल्यवृत्तिकत्वाद्घटत्वं कलसत्वं न जातिद्वयम्। सङ्कीर्णत्वाद्भूतत्वं मूर्त्तत्वं न जातिः। अनवस्थाभयात् सामान्यत्वं न जातिः। विशेषव्यावृत्तस्वभावस्य रूपहानिः स्यादतो विशेषत्वं न जातिः। समवायसम्बन्धाभावात् समवायो न जातिः। द्रव्यादित्रिकवृत्तिरिति। परत्वमधिकदेशवृत्तित्वम्॰ अपरत्वमल्पदेशवृत्तित्वम्। सकलजात्यपेक्षयाऽधिकदेशवृत्तित्वात् सत्तायाः परत्वम्। एतद्बोधनाय द्रव्यादीति। तदपेक्षया चान्यासां जातीनामपरत्वम्। परभिन्ना सत्ताभिन्ना। व्यापकत्वात् परापि स्याद्व्याप्यत्वादपरापि च। पृथिवीत्वाद्यपेक्षया व्यापकत्वात्॰ अधिकदेशवृत्तित्वात्॰ द्रव्यत्वस्य परत्वम्। सत्तापेक्षयाऽल्पदेशवृत्तित्वात्॰ द्रव्यत्वस्य॰ अपरत्वञ्च। तथा च धर्मद्वयसमावेशादुभयमविरुद्धम्। इति मुक्तावली ॥ नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्यम्। तच्च द्रव्यगुणकर्म्मवर्त्ति॰ तर्कसङ्ग्रहः ॥ सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैकतेति लक्षणलक्षितेकाव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा वा। प्रस्तुतस्य यदन्येन गुणसाम्यविवक्षया। ऐकात्म्यं बध्यते योगात् तत्सामान्यमिति स्मृतम्। अतादृशमपि तादृशतया विवक्षितुं यदप्रस्तुतार्थेन सम्पृक्तमपरित्यक्तनिजगुणमेव तदेकात्मतया निबध्यते॰ तत्समानगुणनिबन्धनात्॰ सामान्यम्। उदाहरणम्। मलयजरसविलिप्ततनवो नवहारलताविभूषिताः सिततर

रदन्तपङ्क्तिरुक्चरुचिरामलां
शुकाः। शशभृद्विततधाम्निधव-
लयति धरामविभाव्यताङ्गताः प्रि
यवसतिं प्रयान्ति सुखमेव निरस्तभ
योऽभिसारिकाः॥ अत्र प्रस्तुततद
न्ययोरन्यूनानतिरिक्ततया निबद्धं
धवलत्वमेकात्मताहेतुः। अतएव
पृथग्भावेनानयोरनुपलक्षणम्॥
यथा वा। वेवस्वचातुल्यरुचां विधू
नां कर्णाग्रतो गण्डतलागतानि। भृ
ङ्गाः सहेलं यदि नापतिष्यन् कोऽवेद
यिष्यन्नवचम्पकानि॥ अत्र निमित्ता
न्तरजनितापि नानात्वप्रतीतिः प्रथ
मप्रतिपन्नं भेदं न व्युदसितुमुत्सहते
प्रतीतत्वात्तस्य प्रतीतेश्च बाधायोगात्

सामानाम्। त्रि॰ साधारणे। अवि
शेषे। तुल्यतायाम्॥ अनेकसम्ब
न्ध्येकवस्तुनि॥ उत्सर्गे॥

सामानाच्छलम्। न॰ छलप्रभेदे॥
सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगाद
सम्भूतार्थकल्पना सामानाच्छलम्
॥ ५३॥ सामान्यविशिष्टसम्भवद
र्थाभिप्रायेणोक्तस्य॰ अतिसामान्य-
योगादसम्भवदर्थकत्वकल्पनया॰ दू
षणाभिधानं सामानाच्छलम्। य
था ब्राह्मणोऽयं विद्याचरणसम्पन्नइ-
त्युक्ते॰ ब्राह्मणत्वं न विद्याचरणसम्प
दं साधयतीति कल्पयित्वा॰ परो
वदति कुतो ब्राह्मणत्वेन॰ विद्या

चरणसम्पत्॰ व्रात्ये व्यभिचारा-
त्॥ ५३॥

सामान्यतोदृष्टम्। न॰ अदृष्टस्वलक्ष
णसामान्यविषये वीतानुमाने॥

सामान्यलक्षणा। स्त्री॰ अलौकिकस॰
न्निकर्षविशेषे॥ सतु॰ आश्रय
ज्ञापकसामान्यज्ञानम्। यथा
एकघटदर्शने सकलघटज्ञानं भव-
ति इह घटत्वादिज्ञानम्। तत्
प्रमाणं यथा। अलौकिकः सन्नि
कर्षस्त्रिविधः परिकीर्त्तितः।
सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणायोगज
स्तथा॥ आसत्तिराश्रयाणान्तु सा
मान्यज्ञानमिष्यते। तदिन्द्रियज
तद्धर्मबोधसामग्र्यपेक्षते॥ इति
भा॰॥

सामान्यविधिः। पुं॰ अनारभ्यवि
धौ॥ यथा। न हिंस्यात् सर्वभू
तानीति॥

सामान्यशासनम्। न॰ सामान्या
धिकारे॥ राजलेख्यविशेषे॥

सामान्या। स्त्री॰ नायिकाभेदे या
चान्तरे॥ कथिता त्रिविधा सर्वे
ष्वभिमतफलदा भवेच्च सामान्या॥

सामान्याभिनयः। पुं॰ वागङ्गसत्त्व
जेऽभिनये॥ यथा। सामान्या
भिनयो नाम ज्ञेयो वागङ्गसत्त्वजः इ
ति॥

सामासिकः। पुं॰ साङ्क्षेपिके।

समाससमूहे ॥

सामि । अ० अर्द्धे ॥ निन्दायाम् ॥

सामयति । षामसान्त्वप्रयोगे । अदन्तः ॥

सामिधेनी । स्त्री० धाय्यायाम् । अग्निज्वालनार्थऋचि । ऋक्सामिधेनीधाय्याचयास्यादग्निसमिन्धने ॥ समिधामाधानी । समिधामाधाने षेण्यण् । षित्वान्ङीष् । यस्येतिलोपः ॥ समिधि ॥

सामिधेनाः । पुं० मन्त्रविशेषे ॥ समिधामाधानः । समिधामाधाने षेण्यण् ॥

सामीची । स्त्री० वन्दनायाम् ॥

सामीप्यम् । न० सान्निध्ये । देशकालाभ्यांकृतायाम् प्रत्यासत्तौ । अव्यवहितत्वे ॥ समीपमेव । चतुर्वर्णादित्वात्० ष्यञ् ॥

सामुद्रम् । न० देहलक्षणे ॥ लवणविशेषे । कडके । वशिरे ॥ अस्यगुणा यथा । सामुद्रंमधुरंपाकेसतिक्तंमधुरंगुरु । नात्युष्णंदीपनंभेदिसक्षारमविदाहिच ॥ श्लेष्मलंवातनुत्तिक्तमरूक्षंनातिशीतलम् ॥ समुद्रोदके सामुद्रमुदकंक्षारंसर्वदोषप्रकोपणम् ॥ समुद्रफेने ॥ धाराजलप्रभेदे ॥ तत्तु सक्षारलवणंशुक्रदृष्टिबलापहम् । विस्रन्दोषलंतीक्ष्णंसर्वकर्मसुगर्हितम् ॥ सामुद्रन्त्वाश्विनेमासिगुणैर्गाङ्गवदादिशेत् । यतोऽगस्त्यस्यदिव्यर्षेरुदयात्सकलंजलम् । निर्मलंनिर्विषंस्वादुशुक्लंस्याद्दोषवर्जम् ॥ तत्सामुद्रंजलम् । आहच । फूत्कारविषवातेननागानांव्योमचारिणाम् । वर्षासुसविषंतोयंदिव्यमप्याश्विनंविनेति ॥ त्रि० समुद्रोत्पन्नवस्तुनि । समुद्रेभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥

सामुद्रकम् । न० समुद्रलवणे ॥ समुद्रोक्तस्त्रीपुंलक्षणग्रन्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥ त्रि० । स्त्रीपुंसयोश्चिह्नवेत्तरि ॥

सामुद्रिकः । त्रि० स्त्रीपुंसयोश्चिह्नज्ञे ॥ वेत्तास्त्रीपुंसयोश्चिह्नंसामुद्रिकउदाहृतइतिहारावली ॥ समुद्रसम्बन्धिनि । समुद्रचारिणि ॥

सामूहिकः । त्रि० सामवायिके ॥ समूहंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् ॥

साम्परायः । पुं० परलोके ॥ परलोकसाधने । सम्परायः परलोकः ० तत्प्राप्तिप्रयोजनेशास्त्रीयेसाधनविशेषे ॥

साम्परायिकम् । न० युद्धे । समीके । समरे ॥ त्रि० पारलौकिके ॥ यथा । प्रभुः प्रथमकल्पस्ययोऽनुकल्पेनवर्त्तते । नसाम्परायिकंतस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम् ॥ पारलौकि

कीसाधने ॥ सम्परायणम् । अयगतौ द्गतौ वा । घञ् । ततो विनयादित्वात् स्वार्थे ठक् ॥ सम्परायाय प्रभवति । सन्तापादित्वाट्ठञ् ॥ सम्परायार्हे । सम्परायमर्हति । तदर्हतीति ठक् ॥

साम्प्रतम् । अ० अधुनार्थे । इदानीम् ॥ उचितार्थे ॥ सम्प्रतनम् । तनु विस्तारे । डम् । पृषोदरादित्वात् समो दीर्घः ॥ यद्वा । सम् प्रति एतयोः समाहारद्वन्द्वः । तस्मात् प्रज्ञाद्यण् । गणपाठान्मान्तत्वम् ॥

साम्प्रतिकम् । न० समे ॥ न्याय्ये ॥ सम्प्रतिशब्दाद्विनयादित्वात् स्वार्थे ठक् ॥

साम्बम् । न० उपपुराणविशेषे ॥

साम्बरम् । न० गडलवणे ॥

साम्बरी । स्त्री० मायायाम् ॥ शाम्बरी साम्बरी माया । माया क्लीवं च कीनटे । इ० शब्दरत्नावली ॥

साम्भवी । स्त्री० रक्तलोध्रे ॥

साम्मातुरः । पुं० भद्रमातुरे । सतीतनये ॥ सम्मातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥

साम्मुख्यम् । न० सायाह्नव्यापिन्यां तिथौ । साम्मुख्यं नाम सायाह्नव्यापिनी दृश्यते यदीति स्कान्दोक्तेः ॥ सम्मुखत्वे ॥

साम्यम् । न० तुल्यत्वे । समतायाम् ॥ चाण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यन्तु गच्छति ॥ निर्विशेषे । सर्वभूतेषु विषमसमेष्वपि शमं मानस्य ब्राह्मणः समभावे ॥ समाद्भावे ष्यञ् ॥

साम्राज्यम् । न० सार्वभौमपदे । दशलक्षाधिपत्ये ॥ यथा । लक्ष्याधिपत्यं राज्यं स्यात् साम्राज्यं दशलक्षके । शतलक्षे महैश्वर्यमिति साम्राज्यमुच्यते इति वरदातन्त्रे द्वितीयः पटलः ॥ साम्राजो भावः । ष्यञ् ॥

साम्राणिकर्दमम् । न० अशादिनामनिगन्धद्रव्ये । गन्धाढ्ये ॥ इ० रा० नि० वर्गः ॥

साम्राणिजम् । न० मत्स्यपारेवते ॥

सायंसन्ध्या । स्त्री० पितृप्रसूः ॥ सायङ्कालोपास्यदेवतायाम् ॥

सायम् । अ० निशामुखे । दिनान्ते ॥ सानम् । षो० अम् । युगागमः ॥

सायः । पुं० काण्डे । शरे । बाणे ॥ दिनान्ते । विकाले ॥ स्यति समापयति दिनम् । षो० श्यद्गधेतिघः ॥ घञ् वा । आतो युक् ॥

सायकः । पुं० शरे ॥ खड्गे ॥ स्यति । षो० । ण्वुल् । युक् ॥

सायकपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

सायङ्काल : । पुं० सायाह्ने ॥

सायम् । अ० निशामुखे । दिनान्ते ॥ सानम् । षो० । अम् । युगागम : ॥

सायम्प्रातिक : । त्रि० सायम्प्रातर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

सायन्तन : । त्रि० सायङ्कालसम्बन्धिनि ॥

सायाह्न : । पुं० विकालके । दिनान्ते । पञ्चधाविभक्तस्याह्न : पञ्चमे भागे । यथा । सायाह्ने त्रिमुहूर्त्तं स्यात्श्राद्धं तत्र न कारयेत् । राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्म्मसु ॥ अह्न : सायम् । सङ्ख्याविसाये ति ज्ञापकात् समास : । सायमो ह्नो मलोपश्चेति भाष्यादसाधु : ॥

सायिका । स्त्री० क्रमस्थितौ ।

सायुज्यम् । न० सयुग्भावे । एकदेहदेहित्वे ऐक्ये ॥ सयुजो भाव : । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

सायोत्सव : । पुं० विकाले ।

सार : । पुं० बले ॥ स्थिरांशे ॥ यथा । वेदान्यनेकशास्त्राणि चाल्पायुर्विघ्नकोटय : । तस्मात् सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भस : ॥ मज्जनि । मज्जायाम् ॥ वक्तारे । रोगे । धूलिधरणौ ॥ दाडिमे ॥ वायौ ॥ पाशके । नवनीते ॥ द्यूते । काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । उत्तरोत्तरमुत्कर्षो भवेत् सार : परावधि : ॥ पर : पर्यन्तभागोऽवधिर्यस्य धाराधिरोहितया तच्चेत्उत्कर्षस्य विश्रान्ति : । उदाहरणम् । राज्ये सारं वसुधा० वसुधायाम् पुरम् ० पुरे सौधम् । सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् । न० जले । धने ॥ न्याय्ये । नवनीते ॥ विपिने । लोहसारे । यथा । स्वमाम्लिकखराकारस्याङ्गान्यस्मिन्निशिते । लोहस्थायं च सूक्ष्मावितत् सारमभिधीयते ॥ लोहसारश्चयं हन्याद्ग्रहणीमतिसारकम् । अर्द्धसर्वाङ्गजं वातं शूलञ्च परिणामजम् ॥ छर्द्दिञ्च पीनसं पित्तं श्वासं कासं च शुन्यपोहति । त्रि० वरे । श्रेष्ठे । यथा । असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् । काश्यां वास : सतां सङ्गो गङ्गाम्भ : शिवपूजनम् ॥ दृढे ॥ चिरन्तिष्ठन् सरति कालान्तरम् । सृ० । सृस्थिरे० इति घञ् ॥ सार : शबलपीतयोरिति विश्व : ॥

सारक : । पुं० तरलप्रकृतिकृतौ । जयपाले । त्रि० विरेचके ॥ सरति । सृ० । ण्वुल् ॥

सारखदिर : । पुं० दुर्खदिरे । पञ्चतरौ ॥

सारगन्ध : । पुं० चन्दने ॥

सारग्राही । त्रि० सारग्रहणकर्त्तरि ॥

सारघम् । न० मधुनि ॥ सरघाभिः कृतम् । तस्येदमित्यण् ॥

सारङ्गः । पुं० एणे । हरिणे ॥ चातके ॥ मतङ्गजे ॥ विहगान्तरे ॥ चञ्चरीके ॥ छत्रे ॥ राजहंसे ॥ चित्रमृगे ॥ वाद्यभेदे ॥ अंशुके ॥ चित्रवर्णे । नानावर्णे ॥ मयूरे ॥ कामदेवे ॥ धनुषि ॥ केशे ॥ स्वर्णे ॥ आभरणे ॥ पद्मे ॥ शङ्खे ॥ चन्दने ॥ कर्पूरे ॥ पुष्पे ॥ कोकिले ॥ मेघे भूमौ ॥ रात्रौ ॥ दीप्तौ ॥ सिंहे ॥ न० सारङ्गमांसे ॥ यथा । सारङ्गं जाङ्गलं स्निग्धं मधुरं लघुवृष्यदमितिराजनिर्घण्टः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ कर्णध्वजं जोहलं चामरदेहिचिह्नं सतालं सदासन्निधौधेहि । सर्पाधिराजाधिराजस्तदावृत्तमूरीकरोतीहसारङ्गमेतद्धि ॥ यथा । अद्यापिनैवात्मनीनं कृतङ्कर्म यातं जनुः क्वापिलभ्यं नवेशस्म । किं दारदेहात्मजस्वर्णवृन्देनचेतो रतिं विन्दसिचेन्मुकुन्देन ॥ त्रि० चित्रवर्णवति । शवले ॥ भगवद्भक्ते ॥ यथा । श्रियोनिवासोयस्योरः पानपात्रं मुखं दृशाम् । बाहवोलोकपालानां सारङ्गानांपदाम्बुजमिति ॥ सरति । सृ० । सृञ्जोर्द्विसेत्यङ्गच् ॥ सारं गच्छति वा । गम्लृ० । खच् ॥ सारमङ्गं यस्य । शकन्ध्वादिः ॥ सहारङ्गेण वा । सारङ्गायतिवा । गैशब्दे । गापोष्टक् ॥

सारङ्गिकः । पुं० हारिणिके ॥ सारङ्गान् हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीतिठक् ॥

सारङ्गिका । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥ द्विजवरकर्णौसगणं विरचय्य स्याच्चरणम् । जगदभिरामं हि तया भवति हि सारङ्गिकया ॥ यथा । प्रणमतराधारमणं नगनृपबाधाशमनम् । असुरमदापाहरणं यदुकुलचूडाभरणम् ॥

सारङ्गी । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे । यथा मादौकृत्वाकर्णौ० दत्त्वाहारं ताटङ्कम्० विद्युन्मालापादं दद्यादन्तेहारं यद्वृत्तम् । नागाधीशेनोक्तं तत्सारङ्गीत्याख्यातं सद्भिस्फुल्लारामाप्तिप्रायः सर्वेषांगात्राणि ॥ यथा । वृन्दारण्येगोधुक्पूर्णेगोपायन्तं गोवृन्दं० बालैः साकं बालक्रीडाशीलंवन्देगोविन्दम् । आभीरीणामौपम्यस्यव्याजाद्दासः कर्षन्नङ्केलीकुञ्जसन्मञ्जूषेराधांदृष्ट्वाहृष्यन्तम् ॥ शवलायाम् ॥ अन्यतोङीषितिङीष् ॥

सारणम् । न० नवनीते ॥

सारणः । पुं० अतीसाररोगे ॥ रा

वणमन्विषि । दूमकन्धरदूते ॥ धान्यातके ॥ भद्रवलायाम् ॥ न० गन्धभेदे ॥ मलनिर्गमने ॥

सारणि: । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

सारिणी । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥ सूक्ष्मनद्याम् ॥

सारगड: । पुं० सर्पाण्डे ॥

सारत: । पुं० मुनौ ॥ त्रि० अर्त्तनसहवर्त्तमाने ॥

सारतरु: । पुं० कदलीवृक्षे ॥ द्रू० धञ्जय: ॥

सारत: । अ० बलतद्भावार्थे ॥ पञ्चम्यास्तसिल् ॥

सारथि: । पुं० सूते । नियन्तरि ॥ तस्य लक्षणं यथा । निमित्तशकुनज्ञानी हयशिक्षाविशारद: । हयायुर्वेदतत्त्वज्ञो भूरिभागविशेषवित् ॥ स्वामिभक्तो महोत्साह: सर्वेषाञ्च प्रियंवद: शूरश्च कृतविद्यश्च सारथि: परिकीर्त्तितइति ॥ सरत्यश्वान् । सृ० । अन्तर्भावितण्यर्थ: । अर्त्तेर्णिच्चेति गथिन् ॥

सारथ्यम् । न० सारथे: कर्मणि० भावे च । पुरोहितादित्वात्यक् ॥

सारद: । त्रि० सारदातरि ॥

सारद्रुम: । पुं० खदिरे ॥

सारपाद: । पुं० धामनिवृक्षे ॥

सारभृत् । त्रि० सारग्राहिणि ॥

सारमिति: । स्त्री० वेदे । श्रुतौ । सारस्य यथार्थस्य मिति: ॥

सारमूषिका । स्त्री० देवदाल्याम् ॥

सारमेय: । पुं० कुक्कुरे । सरमाया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

सारमेयादन: । पुं० नरकविशेषे ॥

सारमेयी । स्त्री० शुन्याम् ॥ ढगन्तान्ङीप् ॥

सारलोहम् । न० लोहसारे ॥ कृतिभूरिप्रयोग: ॥

सारव: । त्रि० सरयूजातवस्तुनि ॥ सरय्वांभव: । तत्रभवइत्यण् । दाण्डिनायनेतियलोप: ॥ स्त्रियां टिड्ढेतिङीपि० सारवी ॥

सारवान् । त्रि० ससारे ॥

सारवती । स्त्री० छन्दोभेदे ॥ यथा । चेद्भगणत्रितयं क्रमत:० स्याद्गुरुरन्तगतो च मत: । सोयमवन्तनृपप्रथिता० सारवतीकविभि: कथिता ॥ सारविशिष्टायां ॥

सारस: । पुं० स्वनामख्यातप्रसिद्धपक्षिविशेषे । पुष्कराह्वे ॥ अस्य शकुनं यथा । दृष्टार्थसिद्धि: सकलासु दिक्षु स्यात्सारसद्वन्द्वविलोकनेन । श्रुत्वाऽस्य पृष्ठे निनदं नगर्यां सिद्ध्यत्यभीष्टं गृह एव यस्मात् । वामेन योषित्कुललाभकारी शब्दस्तथाग्रे नृपतोऽर्थलब्ध्यै । य: सारसाभ्यां युगपद्विराव: कृतोऽपि

रैवतकमतेऽपि षाडवः ॥ सर्वैरितव्यः कथितार्थकारी० औडुवयस्याप्ययमेववर्णः ॥ इति सङ्गीतराजः ॥ इन्दौ ॥ हंसे । न० सरसीरुहे । पद्मे । भौमपानीयविशेषे ॥ यथा नद्याः शैवलराज्ञोऽम्भो यद्वसन्तस्य तिष्ठति । तत्सरोजलमाच्छन्नं तद्गुणः सारसं स्मृतम् ॥ सारसं सलिलं बल्यं तृष्णाघ्नं मधुरं लघु । रोचनं तुवरं रूक्षं बद्धमूत्रमलं हितम् ॥ त्रि० सरोजाते ॥ सरसिभवः । अण् ॥

सारसनम् । न० तनुत्रनामोरस्त्रे । कञ्चुकदाढ्यार्थमध्यकायनिबद्धपट्टिकादौ । यथा । कञ्चुकोवारबाणोऽस्त्री० यत्तु मध्ये सकञ्चुकाः । बध्नन्ति तत्सारसनमधिकाङ्गोऽथ शीर्षकमित्यमरः ॥ कच्याम् । मेखलायाम् । कटिभूषणे । स्त्री कट्यां बध्यतेऽनेन । सारमुत्कृष्टं सनमस्य पदसम्मतौ । घः । सहारसनेनाल्पशब्देन वा सारं सनोतीति वा । पदुदाने कर्म्मणि : शीघ्रत्वविश्वामच् । यद्वा । सारं बलं सन्यते दीयतेऽनेन । षनतदी प्रदानेषु । करणे ल्युट् । अकर्म्मध्यादि ॥

सारसिका । स्त्री० सारस्याम् । मूर्ध्ना : ॥

सारसी । स्त्री० लक्ष्मणायाम् । सारसस्त्रियाम् ॥

सारस्वतः । पुं० देशविशेषे ॥ बिल्वदण्डे ॥ कल्पविशेषे ॥ यथा । सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्नरामराः । तद्वृत्तान्तोद्भवं लोके तन्मात्स्यमिहोच्यते ॥ इति मात्स्ये ५०ऽध्यायः ॥ सरस्वतीनदीपुत्रमुनिविशेषे ॥ इति कश्चित् । सारस्वतदेशोद्भवब्राह्मणे ॥ स च पञ्चविधगौडेषु प्रसिद्धः । यथा । सारस्वताः कान्यकुब्जा इति । न० ब्राह्मीघृते । त्रि० सरस्वतीतीरवासिनि । सरस्वतीतीरसम्बन्धिनि । सारस्वतदेशसम्बन्धिनि ॥

सारस्वताः । पुं० भूम्नि० देशविशेषे । विकर्षिकेषु ॥ यथा । कश्मीरास्तु मधुमन्ताः सारस्वतास्तु विकर्षिका इति हेमचन्द्रः ॥

सारस्वतकल्पः । पुं० स्वायम्भुवमात्स्यकालान्तर्गत अष्टादशसारस्वतोपासनाप्रकरणे ॥

सारस्वतव्रतः । पुं० न० मत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

सारस्वती । स्त्री० इष्टिविशेषे । याज्ञिकाः । पठन्ति । आहिताग्निरपशब्दं प्रयुज्य प्रायश्चित्तीयां सारस्वतीमिष्टिं निर्वपेदिति प्रायश्चित्तीयामा भूमेत्यध्येयं व्याकरणमिति महाभाष्यम्

सारा । स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे ॥ दूर्वाया म कृष्णत्रिवृतायाम् ॥

सारार्थ : । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥

साराल : । पुं॰ तिले ॥

सारि : । पुं॰ स्त्री॰ पाशके ॥

सारिका । स्त्री॰ शारिकाख्यखगे । पीतपादायाम् । गोराटिकायाम् ॥ सरति । सृ॰ । ण्वुल् । प्रत्ययस्थ दित्तोत्त्वम् ॥ वृत्तान्तरे ॥

सारिवा । स्त्री॰ कपिलशिंशपायाम् ॥ कार्पासिकायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ महदेव्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

सारी । त्रि॰ बलयुक्ते । सबले ॥

सारिष्ठ : । त्रि॰ अतिशयेनसारे ॥

सारी । स्त्री॰ सप्तलायाम् ॥

सारु । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ हारदण्डधारिसारु ॥ यथा । नन्दनन्दनम् भजामि ॥

सारुण : । त्रि॰ अरुणवर्णयुक्ते ॥

सारुणा । स्त्री॰ जपायाम् ॥

सारूप्यम् । न॰ सरूपतायां ॥

सारोष्ट्र : । पुं॰ देशभेदे ॥ सारउष्ट्रोयस्मिन् ॥

सारोष्ट्रिक : । पुं॰ विषविशेषे ॥ सारोष्ट्रे देशेभव : । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

सार्गल : । त्रि॰ सप्रतिबन्धे ।

सार्थ : । पुं॰ जन्तुसङ्घे ॥ वणिक् समूहे ॥ समूहमात्रे ॥ वणिक् जनानांसङ्घाते ॥ त्रि॰ सधने ॥ सफले । अभिधेयसहिते ॥ सरति । स्रियतेवा । सृ॰ । सर्त्तिणिदिति थन् ॥ अर्थेनसहवर्त्तमानोवा ॥ वापीष्विवस्रवन्तीषुवनेषूपवनेष्विव । सार्था : स्वैरंतदीयेषुचेरुर्वेश्मस्विवाद्रिषु ॥

सार्थक : । त्रि॰ सप्रयोजने ॥ अर्थेनसहवर्त्तमान : । सार्थक : ॥

सार्थवाह : । पुं॰ वणिजि ॥ सार्थं वहति । वह॰ । कर्मण्यण् ॥

सार्थिम : । त्रि॰ सार्थेस्थिते । सार्थोतिष्ठति ॥

साद्र : । त्रि॰ आर्द्रे ॥ पर्यायास्तु । आर्द्रसार्द्रक्लिन्नतिमितस्तिमितसमुन्नमुत्तान्येति ॥ सहआर्द्रेणगुणेनेतितथा ॥

सार्द्ध : । त्रि॰ अर्द्धसहिते ॥ अर्द्धेनसहवर्त्तमान : ॥

सार्द्धम् । अ॰ साकमर्थे । सचम् । समम् । सहार्थे ॥ ऋध्यति । ऋधु वृद्धौ । बाहुलकात्कम् । सहऋद्धं वर्त्तते ॥

साप्प : । पुं॰ अश्लेषानक्षत्रे ॥ सर्पोदेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्यण् ॥

साप्पराज्ञी । स्त्री॰ सर्पराजकवासुकी : पत्न्याम् ॥

सार्प्पिष:। त्रि॰ सर्पि: सम्बन्धिनि। सर्पिषा संस्कृते॥ अण्॥

सार्पिष्क:। त्रि॰ घृतसंस्कृते॥ सर्पिषा संस्कृतं। तेन संस्कृतमिति ठक्॥ सार्पिष्कन्दाधिकं सर्पिर्दधिभ्यां संस्कृतं क्रमादिति हेमचन्द्र:॥

सार्व्व:। पुं॰ अर्हति। जिने॥ त्रि॰ सर्वहिते॥ सर्वस्मै हित:। सर्वपुरुषाभ्यां णढञाविति ण:॥

सार्व्वजनिक:। त्रि॰ सर्व्वजनीने॥ सर्वजन: । पूर्वकालैकेति समास:। सर्वजनाय हित:। सर्वजनाट्ठञ् खञ्चेति ठञ्॥

सार्व्वभौम:। पुं॰ सर्वपृथ्वीपतौ। चक्रवर्त्तिनि। कान्यकुब्जदेशे॥ उत्तरदिग्गजे॥ सर्वस्याम् भूमौ विदित:। तत्र विदित इत्यण्। अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धि:॥ सर्वभूमेरीश्वरो वा। तस्येश्वर इत्यण्॥ सर्वभूमेर्निमित्तं संयोगउत्पातो वा। सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञावित्यण्॥

सार्व्वजनीन:। त्रि॰ सर्व्वजने साधौ॥ खञ्॥

सार्व्वलौकिक:। त्रि॰ सर्वलोकविदिते॥ सर्व्वलोके विदित:। लोकसर्वलोकाट्ठञ्। अनुशतिकादि:॥

सार्षपम्। न॰ सर्षपशाके॥ गुणा यथा। कटुकं सार्षपं शाकं बहुमूत्रमलं गुरु। अम्लपाकं विदाहि स्यादुष्णं रूक्षं त्रिदोषकृत्॥ सक्षारं लवणं तीक्ष्णं स्वादु याकिषु निन्दितम्॥ सर्षपतैले॥ दीपनं सार्षपं तैलं कटु पाकरसं लघु। लेखनं स्पर्शवीर्योष्णं तीक्ष्णं पित्तास्रदूषकम्॥ कफमेदोनिलार्शोघ्नं शिर:कर्णामयापहम्। कण्डूकोष्ठक्रिमिश्वित्रकुष्ठदुष्टव्रणप्रणुत्॥ तद्वद्राजिकयोस्तैलं विशेषान्मूत्रकृच्छ्रकृत्॥ राजिकयो: । कृष्णराजिकारक्तराजिकयो:॥

सार्ष्टिता। स्त्री॰ समानर्द्धित्वे। समाने श्वर्ये॥

साल:। पुं॰ वृक्षमात्रे॥ प्राकारे॥ सर्ज्जपादपे। सखुया॰ इ॰भा॰ प्र॰॥ सल्यते। चलगतौ। कर्म्मणि घञ्॥ न॰ धूनके॥

सालग्राम:। पुं॰ शालग्रामे॥

सालन:।) पुं॰ धूनके। सर्ज्जरसे॥
सालनिर्यास:।)

सालपर्णी। स्त्री॰ सालपर्ण्याम्। विदारिगन्धायाम्॥ इ॰ श॰ र॰ लो। साल: पर्णमस्या:। सालशब्दस्य शालपर्णसदृशलक्षणा। पाककर्णेति ङीष्॥

सालपुष्पम्। न॰ स्थलपद्मे॥

सालरस:। पुं॰ रासे। धूनके॥

सालवेष्ट : । पुं॰ धूनके ॥

सालशृङ्गम् । न॰ प्राचीराग्रे ॥

सालसार : । पुं॰ तरौ ॥ हिङ्गुनि ॥

सालिका स्त्री॰ शारिकायाम् ॥ षल॰ । ण्वुल् । ह्रस्वम् ॥

सालोक्यम् । न॰ एकलोकवासे । सलोकतायाम् ॥

साल्लिक : । पुं॰ पक्षिविशेषे । गृथलके । क्षुद्रचूडे ॥

साल्व : । पुं॰ देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे ॰ पुंभूम्नि॰ कारकुक्षीयेषु ॥ साल्वास्तुकारकुक्षीयामरवस्तुदशेरकाश्चेतिहेमचन्द्र : ॥ पुं॰ नृपतिविशेषे ॥ न॰ मूलविशेषे ॥ साल्वस्यमूलम् । पुष्पमूलेषुबहुलमिल्यणोलुक् ॥ वृत्तिप्रामाण्यात्साल्वशब्दस्यवृक्षत्वेपिबिल्वादित्वंप्लक्षादित्वंवाबोध्यम् ॥ त्रि॰ साल्वदेशजे । साल्वेषुभव : । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥ यथा॰ साल्व : पदातिर्व्रजति ॥

साल्वक : । त्रि॰ साल्वदेशजेब्राह्मणादौ ॥ गवि ॥ यवाग्वाम् ॥ साल्वेषुजात : । अपदातौसाल्वादिति॰ गोयवाग्वोश्चेतिवुञ् ॥

साल्वती । स्त्री॰ नाट्यवृत्तौ ॥

साल्वहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

साल्वेय : । पुं॰ नृपान्तरे ॥ तस्यापत्ये ॥ साल्वेयस्यापत्यं॰ राजा वा । साल्वेयगान्धारिभ्यांचेत्यञ् ॥

सावधान : । त्रि॰ समाहितान्त : करणे ॥ अवधानेनसहवर्त्तमान : ॥ सचेतने ॥

सावन : । पुं॰ यज्ञकर्मान्ते ॥ यजमाने ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ दिवसविशेषे ॥ यथा । स्वरमरीच्युदयद्वयजान्तरंयदिहसावनसंज्ञदिनस्फुटम् ॥ अपिच । अहोरात्रंणचैकेन सावनोदिवस : स्मृत । इति ॥ त्रिंशद्दिनात्मकेमासि ॥ त्रिंशतासौरदिवसै : सावन : परिकीर्त्तित : ॥ न॰ सवनसम्बन्धिदिने ॥ सोमयागेसवनत्रयस्याहोरात्रसाध्यत्वात् तत्सम्बन्धिदिनंसावनमितिमाधवाचार्य्य : ॥

सावयवम् । न॰ व्याप्तौ ॥ अवयवानामवयवेभिथ : संश्लेष : मिश्रणंसंयोगइतियावत् । अप्राप्तिपूर्विका प्राप्ति : संयोग : तेनसहवर्त्ततइतिसावयवम् । तथाहि॰पृथिव्यादय : परस्परंसंयुज्यन्ते॰एवमन्येपि । नतुप्रधानस्यबुद्ध्यादिभि : संयोगस्तादात्म्यात् । नापिसत्त्वरजस्तमसामपरस्परंसंयोगोऽप्राप्तेरभावात् ॥ त्रि॰अवयवविशिष्टे ॥

सावर : । पुं॰ मृगविशेषे ॥ न॰ तन्मांसे ॥ यथा । मांसंसावरसम्भूतंपाचितंबहुधाघृते । वेसवारोमया

कीर्णोहिङ्गुसैन्धवसम्भृते ॥ बलपुष्टिकरंरुच्यंविष्टम्भिगुरुपाचनम् । सावरंपललंशीतंसुस्वादुकफकृन्मतम् ॥ रसेपाकेचमधुरंरक्तपित्तनिवारणम् तद्भुक्त्वाशर्कराभूयोभक्षणायप्रकल्पते ॥ भावप्रकाशेपि । सावरंपललंस्निग्धंशीतलंगुरुचस्मृतम् । रसेपाकेचमधुरंकफदंरक्तपित्तहृत् ॥ त्रि० अवरेणसंहिते ॥

सावर्णः । पुं० अष्टममनौ ॥ यथोक्तं देवीभागवते । छायासंज्ञासुतोयोसौद्वितीयः कथितोमनुः । पूर्वजस्यसवर्णोसौसावर्णस्तेनकथ्यतइति ॥

सावर्णिः । पुं० सूर्यतनये । अष्टममनौ ॥ अष्टमेन्तरआयातेसावर्णिर्भवितामनुः ॥ सवर्णायाअपत्यम् । अतइञ् ० इत्यधिकारे० बाह्वादिभ्यश्चेति० इञ् ॥ यद्वा । अग्रजस्यवैवस्वतमनोः समानोवर्णइतिसावर्णिः । यथोक्तं विष्णुपुराणे । छायासंज्ञासुतोयोसौद्वितीयः कथितोमनुः । पूर्वजस्यसवर्णोसौसावर्णिस्तेनकथ्यतइति ॥ गोत्रविशेषे ॥ यथा । वात्स्यसावर्णिगोत्रयोरौर्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवतः प्रवराइत्युदाहृतत्वं ॥

सावर्णिकः । पुं० मन्वन्तरान्तरे ॥ सावर्णः कः प्रकाशीयस्मिन् ॥ अष्टममनौ । सावर्णिकोनाममनुर्भवान्भुविभविष्यतीत्युक्तेः ॥

सावित्रः । पुं० शङ्करे ॥ वसौ ॥ ब्राह्मणे ॥ सूर्ये ॥ गर्भे ॥ न० यज्ञोपवीते ॥ सवितुरयम् । तस्येदमित्यण् ॥

सावित्री । स्त्री० साल्वदेशीयसत्यवद्राजपत्न्याम् । मद्रदेशीयाश्वपतिराजकन्यायाम् ॥ ब्रह्मपत्न्याम् । सवितुः पृश्न्यामपत्न्यां जातायाम् ॥ उमायाम् ॥ तन्नामकारणंयथा । त्रिदशैरर्चिंतादेवीवेदयागेषुपूजिता । भावशुद्धस्वरूपातुसावित्रीतिनसास्मृतेतिदेवीपुराणे ४४ ऽध्यायः ॥ गायत्र्याम् ॥ सर्वलोकप्रसवनात्सवितासतुकीर्त्यते । यतस्तद्देवतादेवीसावित्रीत्युच्यतेततः ॥ वेदप्रसवनाच्चापिसावित्रीप्रोच्यतेबुधैरिति- वह्निपुराणेब्राह्मणप्रशंसानामाध्यायः ॥ सन्ध्यायामन्यच्चसमयेव त्यक्तसावित्रीजपः सायंप्रातर्होमादिरूपयास्वकीयक्रियया स्वकालेत्यक्तोब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्योपिसज्जनैर्बुनिन्दांगच्छतितस्मात्स्वकालेसावित्रीजपस्वक्रियास्वनत्यजेत्सवितुरियम् । अण् । ङीप् । पुत्रवीपप्रसिधद्रायानद्याम् ॥

सावित्रीव्रतम् । न॰ ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यामुक्तस्त्रीणां कर्त्तव्यनियमविशेषे । वटसावित्री॰ इ॰ भाषाप्रसिद्धं ॥

सावित्रीसूत्रम् । न॰ यज्ञोपवीते ॥

साशङ्कः । वि॰ सभये ॥

साशूकः । पुं॰ कम्बले । इ॰ हारावली ॥

साश्रुधीः । स्त्री॰ श्वश्राम् इ॰ चि॰ शेषः ॥

सासः । पुं॰ चापविशेषे ॥ असेन धनुषा सह वर्त्तते । तेन सहेति बहुव्रीहिः ॥

सासिः । वि॰ सखड्गे ॥ सह असिना वर्त्तते । तेन सहेति तुल्ययोगइति बहुव्रीहिः ॥

सासुसूः । पुं॰ सवाणे ॥ असुसूभिर्वाणैः सहिते ॥

सास्थितास्थिकम् । न॰ कांस्ये ॥ इ॰ वि॰ षः ॥

सास्ना । स्त्री॰ गलकम्बले । गवाङ्गलस्थितकम्बलाकृतिमांसे ॥ सस्नि । प्रस्रवणे । रास्नासास्नेति साधुः ॥

साहङ्कारः । त्रि॰ गर्वयुक्ते ॥

साहचर्य्यम् । न॰ साहित्ये । एकक्रियान्वयित्वे । सामानाधिकरण्ये एकाधिकरणवृत्तित्वे ॥ सहचरस्य भावः । ष्यञ् ॥

साहसः । पुं॰ अग्निविशेषे ॥ यथा । प्रायश्चित्ते विधुश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । लक्षहोमे तु वह्निः स्यात् कोटिहोमे हुताशनः ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ दमे । दण्डविशेषे ॥ तद्विधिर्यथा । प्रथमः साहसः स्मृतः । मध्यमः पञ्चविज्ञेयः सहस्रन्त्वेव चोत्तमः ॥ लोभात् सहस्रं दण्ड्यन्तु मोहात् पूर्वन्तु साहसम् । भयाद्द्वौ मध्यमौ दण्ड्यौ मैत्र्यात् पूर्वं चतुर्गुणमिति मानवे साक्षिप्रकरणे ८ ऽध्यायः ॥ न॰ बलात्कारकृतकार्ये । बलात् समक्ष क्रियमाणे पारुष्यादौ ॥ तथाच नारदः । सहसा क्रियते कर्म यत्किञ्चिद्बलदर्पितैः । तत् साहसमिति प्रोक्तं सहो बलमिहोच्यते ॥ मनुष्यमारणं स्तेयं परदाराभिमर्षणम् । पारुष्यमनृतञ्च साहसं पञ्चधा स्मृतमिति ॥ दुष्कृतकर्म्मणि ॥ अविमृष्यकृतौ । पश्चाद्दोषमनालोच्य करणे ॥ दमे ॥ जीवानपेक्षितकर्म्मणि । सहसि बलेभवम् । तत्र भव इत्यण् ॥ शास्त्रत्यागे

साहसाङ्कः । पुं॰ विक्रमादित्यभूपतौ ॥ साहसिके ॥

साहसिकः । पुं॰ चौरे । अविचार्यकारिणि ॥ बलेन गृहदाहधनादिग्रहणकारिणि ॥ अवराज्ञा क्षमा न कार्या । यथाह मनुः । ऐन्द्रं स्थान

अभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम् । नो
पेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नर
म् ॥ वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डे
नैव च हिंसतः । साहसस्य नरः
कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ सा
हसे वर्त्तमानन्तु यो मर्षयति पार्थिवः
। स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधि
गच्छति ॥ न मित्रकारणाद्राजा विपु
लाद्वा धनागमात् । समुत्सृजेत्सा
हसिकान् सर्वभूतभयावहानिति
॥ सहसा बलेन वर्त्तते । ओजस
हो ऽम्भसा वर्त्तते इति ठक् ॥

साहसिक्यम् । न० सहसाप्रवर्त्तने ॥
साहसिकस्य कर्म्म । ब्राह्मणादित्वा
त् ष्यञ् ॥

साहसी । त्रि० साहसान्विते ॥

साहस्रः । पुं० सहस्रसङ्ख्याकगजा
दिसैन्यवति ॥ सहस्रं बलमस्य ।
अण् चेत्यण् ॥ न० सहस्रवृन्दे
सहस्राणां समूहः । भिक्षादिभ्यो ऽ
ण् ॥ सहस्रमात्रे ॥ स्वार्थे ऽण् ।
यथा । हरिस्ते साहस्रं कमलबलिमा
धाय पदयोर्यदेकोने तस्मिन्निजमुद-
हरन्नेत्रकमलमिति ॥ त्रि० सहस्र
गुणाधिके ॥ यथा । विधियज्ञाज्ज
पयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपां
शुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मान
सः स्मृत इति ॥ सहस्रेण क्रीते ॥
शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद-
ण् ॥ सहस्रसम्बन्धिनि ॥

साहस्रकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

साहस्रवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

साहायकम् न० साहाय्ये ॥ सहा
यस्य कर्म भावो वा । सहायाद्वेति वु
ञ् । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् इ-
ति वा ॥

साहाय्यम् । न० सहायतायाम् ॥
सहायस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणा
दित्वात् ष्यञ् ॥ साहाय्यं वरयामा
सेति यथा ॥

साहित्यम् न० मेलने ॥ सहितस्य
भावः । ष्यञ् ॥ तल्लक्षणं यथा ।
परस्परसापेक्षाणां तुल्यरूपाणां युग
पदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति
श्राद्धविवेकः ॥ एकक्रियान्वयित्वं
वा ॥ मनुष्यकृतरघुभट्टिमाघादि
ग्रन्थे । काव्ये ॥

साह्यम् । न० साहाय्ये ॥ सहशब्दः
सहायवाची । राक्षसानां वधे साह्यं
लङ्कायाश्च प्रधर्षणे दूतरामायणव-
चनात् ॥ सहितत्वे । मेलने ॥

साह्वयः । पुं० समाह्वये ॥

सिंहः । पुं० मृगेन्द्रे । पञ्चास्ये ।
कण्ठीरवे ॥ महासिंहे ॥ हिनस्ति
। हिसि हिंसायाम् । पचाद्यच्
। पृषोदरादिः ॥ सिंहः प्र
मुखानां पालने मुहूर्त्तं माह । स्था
यमेषवृषमनल्पारणानामङ्क्रमे

हलघुभगं कमैन्द्रैः । कर्म-पालनमुखं हिमपूर्वैः पुण्डरीकमुखहैतिनखानाम् ॥ इति ॥ पञ्चमराशौ ॥ तल्लग्नोत्पन्नस्य फलमाह सिंहलग्ने समुद्भूतो भोगी शत्रुविमर्दनः । स्वल्पोदरोऽल्पपुत्रश्च सोत्साहो गजविक्रमः ॥ उत्तरस्थः स्मृतः श्रेष्ठे ॥ रक्तशोभाञ्जने ॥ चर्हतांध्वजे ॥ सिंहति । पिचछ्रये । सिञ्चेः संज्ञायांहनुमोक-स ।

सिंहकेलिः । पुं॰ पूर्वजिने । मञ्जुघोषे ॥

सिंहकेशरः । पुं॰ बकुले ॥ सिंहसटायम् ॥

सिंहतलः । पुं॰ संहतले । सव्यदक्षिणयोः पाण्योर्मिलितयोर्विस्तृताङ्गुल्योः । प्रतले ॥ सिंहस्येव तलमत्र ॥

सिंहतुण्डः । पुं॰ सीहुण्डे । स्नुह्याम् ॥

सिंहद्वारम् । न॰ प्रवेशद्वारे प्रवेशने । सिंहपौल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ द्वाराग्रे स्तम्भापरिचिते । तोरणे ॥

सिंहध्वनिः । पुं॰ सिंहशब्दे ॥

सिंहनादः । पुं॰ युद्धसैन्यानांयोऽहङ्कारस्तः ससिंहनादः । चूडायाम् ॥ सिंहवन्नदनम् । नद॰ । घञ् ॥ सिंहमादोभटानांहि सिंहवन्नदनंस्मृतम् ॥ गजयूथदर्शनात्॰ तद्भङ्गाय॰ यथासिंहस्य नादस्तथा॰ परबलभङ्गाय॰ श्रोत्साहविहङ्कयेचयोरावः ससिंहनाद ॥ कलहंसाख्येछन्दोभेदेगुणगुणौ ॥

सिंहनादिका । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सिंहपर्णी । स्त्री॰ वासके ॥

सिंहपुच्छः पुं॰ वासके ॥

सिंहपुच्छिका । स्त्री॰ चित्रपर्णिकायाम् । चाकुलिया॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

सिंहपुच्छी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥ सिंहपुच्छाकारपुष्पत्वात् । उपमानात्पच्च चपुच्छाच्चेतिङीष् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ वासके ॥

सिंहपुष्पी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

सिंहमुखी । स्त्री॰ वासके ॥

सिंहयाना स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सिंहरथा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सिंहलः । पुं॰ जम्बुद्वीपस्योपद्वीपप्रभेदे । सिलोन॰ इ॰ गौ॰ दे॰ प्र॰ । देशविशेषे ॥ यथा । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलयाऋष्यमूकका: चित्रकूटमहारण्यकाञ्चीसिंहलकोङ्कणा इति ॥ देशान्तरेपिच । मरुदेशात्पूर्वभागेकामाद्रेर्दक्षिणेशिवे । सिंहलाख्योमहादेशः सर्वदेशोत्तमो मतः इति ॥ न॰ पित्तले ॥ रङ्गे

त्वचे ॥ दालचीनी० इ० भा० ॥

सिंहलस्था । स्त्री० सैंहल्याम् ॥ त्रि० सिंहलदेशवासिनि ॥

सिंहलास्थान: । पुं० तालवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । पोतृफले ॥

सिंहलील: । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । लिङ्गोपरिस्थितानारीभूमौदत्त्वापदद्वयम् । हृदयेदत्तहस्ताचसिंहलील: प्रकीर्त्तित: ॥ लिङ्गोपरिस्थितानारीकान्तोरस्थपदद्वया । हृदयेदत्तहस्ताचसिंहलीलोप्यसावपि ॥

सिंहवाहिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ यथा । सिंहमारुह्यकन्यान्तेनिहतोमहिषोयथा । महिषघ्नीततोदेवीकन्यावैसिंहवाहिनी ॥

सिंहविक्रान्त: । पुं० अश्वभेदे ॥ त्रि० सिंहतुल्यविक्रमवति ॥

सिंहविन्ना । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

सिंहविलोकितम् । न० मात्रावृत्तान्तरे ॥ शृणुसिंहविलोकितवृत्तवरंवरवमकमनोहरचरणधरम् । धरणीपतिमानसमधिकलितछलवेदचतुष्कलगणललितम् ॥ यथा । दिवसात्ययसादिततिमिरवनंवनजावलिवोधनिसर्गधनम् । धनदेन्द्रकृतान्तपाशिनमितम्मितम्बनतलंनमदिन्दुसकृतम् ॥ सिंहावलोकिते ॥

सिंहसंहनन: । त्रि० वराङ्गरूपोपेते ॥ सिंहसंहनन: सत्त्वाद्योहिसर्वाङ्गसुन्दर: ॥ सिंहस्येवसंहननंदेहोऽस्य । रूढिशब्दोयम् ॥ न० सिंहस्यसम्यग्वधे ॥

सिंहसेन: । पुं० अनन्तार्हत्पितरि ॥

सिंहा । स्त्री० धमन्याम् ॥ नाड्याम् ॥

सिंहाणम् । न० मण्डूरे । लौहमले ॥ सिंहमानयति । आन० । कर्म्मण्यण् । पृषोदरादि: ॥

सिंहाधिप: । पुं० सूर्य्ये ॥

सिंहानम् । न० मण्डूरे ॥ सिंहवदनमिति । अन० अच् ॥

सिंहासनम् । न० हेममयेराजासने ॥ सिंहवदासने ॥ सिंहाकारमासनम् । सिंहवासनम्वा ॥ परासनस्थोयेराजायेराजाचनिरासन: सपरैर्हन्यतेसिंहैरिवमत्तोगजाधिप: ॥ पुं० रतिबन्धभेदे । यथा । स्वजङ्घाद्वयबाहुचक्रत्वावैपादद्वयम् । स्तनौधृत्वारमेत्कामीबन्ध: सिंहासनोमत: ॥

सिंहास्य: । पुं० वासके ॥ सिंहस्याऽऽस्यमिव । सिंहास्यसदृशपुष्पत्वात् ॥ त्रि० सिंहसमानमुखे ॥

सिंहिका । स्त्री० राहुमातरि ॥ कश्यपपत्नीदितौतुसिंहिकाराहुवासुतनयावजीजनत् । पूर्वजोहरिनिकृत्तकन्धरोदैवतैरवजीनिपातित: ॥

सिंहिकात्मजः ।) पुं॰ राहौ विधुन्तुदे ॥ वास्तुपुरुषे ॥
सिंहिकासूनुः ।)

सिंहनी । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यदि गाथा तुर्य्यपदं विंशतिमात्रं च गाथिनी भवति । फणिपतिपिङ्गलभणितं तद्विपरीतन्तु सिंहिनीवृत्तम् । यथा । पर्य्याप्ता जलधाराविरमति न च हन्त लोचने जलधारा । जग्मुः प्रसादमाशास्तदपि न मे भवति जीवितस्याशा ॥

सिंही । स्त्री॰ कण्टकार्य्याम् । वार्त्ताकौ ॥ वासके ॥ राहुमातरि ॥ हिनस्ति । हिंसी॰ पचाद्यच् । पृषोदरादिः । गौरादिः ॥ सुवर्णवर्णवराटके ॥ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सिंहीलता । स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

सिंहोद्धता । स्त्री॰ शक्करीछन्दोभेदे १४ । वसन्ततिलके ॥

सिकता । स्त्री॰ सिकतिले॰ देशे ॥ सिकतास्त्यत्र । देशे लुबिलचौ चेति॰ सिकताशर्कराभ्याञ्चेति विहितस्याणो लुप् ॥ रुजि ॥

सिकताः । स्त्री॰ भूम्नि ॥ बालुकायाम् ॥ सिच्यते । षिच क्षरणे । बाहुलकादतच् । पृषोदरादिः ॥

सिकतामयम् । न॰ बालुकामयदेशे । सैकते ॥ सिकतानां विकारः । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोरिति मयट् ॥

सिकतावान् । त्रि॰ बालुकाबहुलेदेशे सैकते ॥ अश्मप्रायमृदधिके देशे ॥ सिकताऽस्त्यत्र । मतुप् ॥

सिकतिलः । त्रि॰ सिकतावति ॥ सिकताऽस्त्यत्र । देशे लुबिलचौ चेति॰ इलच् ॥

सिक्तः । त्रि॰ अभिषिक्ते ॥ कृतसेचने । सेकाश्रये ॥ सिचेः क्तः ॥ एको मुनिः कुम्भकुशाग्रहस्त आम्रस्य मूले सलिलं ददानः । आम्रश्च सिक्ताः पितरश्च तृप्ता एका क्रिया द्व्यर्थकरी प्रसिद्धा ॥

सिक्थः । पुं॰ भक्तपुलाके । ग्रासे ॥ न॰ मधूच्छिष्टे । मैण॰ सिथा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ गोम॰ दूतिच । नील्याम् ॥ सिच्यति । सिच्यते वा । षिच॰ । पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥

सिक्थकम् । न॰ सिक्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

सिक्थवर्त्तिका । स्त्री॰ मधूच्छिष्टवर्त्तिकायाम् । सिक्थदीपे । सिक्थस्य वर्त्तिका ॥

सिङ्घाणम् । न॰ सिङ्घाणे ॥

सिक् । स्त्री॰ वस्त्रे ॥

सिचयः । पुं॰ वस्त्रे ॥ जीर्णवस्त्रे ॥

सिक्वन् । त्रि॰ स्नपयति ॥ षिचेः क्वनिप्प्रत्ययः ॥

सिञ्चिता । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

सितः । पुं॰ शुक्लपक्षे ॥ अवदाते । गौरवर्णे ॥ बाणे । शरे ॥ न॰ चन्दने । रूप्ये ॥ मूलके ॥ त्रि॰ समाप्ते । अवसिते ॥ शुक्लवर्णविशिष्टे । धवले ॥ बद्धे । बं धा॰ द्रू॰ भा॰ ॥ ज्ञाते । सोऽयतिस्म । षिञ् बन्धने । क्तः । स्यतिस्म । षो॰ क्तः । द्यतिस्यतीत्वं वा ॥ सिनोतिवा । अञ्चिघृषिभ्यः क्तः ॥ समाप्ते ॥

सितकण्टा । सितकण्टारिका । स्त्री॰ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

सितकण्ठः । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥

सितकरः । पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे ॥

सितकर्णी । स्त्री॰ वासके ॥

सितकुञ्जरः । पुं॰ इन्द्रे ॥ इन्द्रगजे ॥

सितगङ्गा । स्त्री॰ कामरूपप्रसिद्धनदीविशेषे । स्वर्णदाम् ॥ इ॰ कालिकापुराणम् ॥

सितगुञ्जा । स्त्री॰ श्वेतगुञ्जायाम् । काकपीलौ ॥

सितचिह्नः । पुं॰ बालुकागडे॰मत्स्ये ॥

सितच्छत्रम् । न॰ नृपच्छत्रे ॥

सितच्छत्रा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥ सितं बद्धं शुभ्रं वाछत्रमस्याः ॥

सितच्छत्रितः । त्रि॰ श्वेतच्छत्रयुक्ते ॥

सितच्छदः । पुं॰ हंसे ॥ श्वेतच्छदविशिष्टे ॥ त्रि॰ सिताः शुभ्राः छदायस्य ॥

सितच्छदा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥

सिततुरगः । पुं॰ अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥

सितदर्भः । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

सितदीप्यः । पुं॰ श्वेतजीरके ॥

सितधातुः । पुं॰ कठिन्याम् ॥

सितपक्षः । पुं॰ हंसे । शुक्लपक्षे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सितपर्णी । स्त्री॰ अर्कपुष्पिकायाम् ॥

सितपाटलिका । स्त्री॰ काष्ठपाटलायाम् ॥

सितपुङ्खा । स्त्री॰ श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥

सितपुष्पः । पुं॰ तगरवृक्षे ॥ श्वेतरोहिते ॥ काशे ॥ न॰ कैवर्त्तीमुस्तके ॥

सितपुष्पा । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

सितपुष्पी । स्त्री॰ श्वेतापराजितायाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥

सितमरिचम् । न॰ शिग्रुबीजे ॥ शुभ्रमरिचे ॥

सितमाषः । पुं॰ राजमाषे ॥

सितरञ्जनः । पुं॰ पीतवर्णे ॥

सितरश्मिः । पुं॰ चन्द्रे ॥

सितवर्षाभूः । पुं॰ पुनर्नवायाम् ॥

सितवाजी । पुं॰ अर्जुने ॥

सितशिंशपा । स्त्री॰ श्वेतशिंशपायाम् ॥

सितशिम्बिक: पुं॰ गोधूमे ॥

सितशूरण: । पुं॰ वनजीरके ॥

सितसर्षप: । पुं॰ रसोने । सिद्धार्थे ॥

सितसायका । स्त्री॰ श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥

सितसार: पुं॰ शालिञ्चशाके ॥

सितसारक: । पुं॰ तिन्दुके ॥ शालिञ्चे ॥

सितसिंही । स्त्री॰ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

सितसिन्धु: । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सिता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ सिनोति । षिञ बन्धने । अञ्जिघृषिभ्यः क्त: । टाप् । शुभ्रवर्णत्वाद्वा ॥ खण्डन्तुसिकतारूपं सुश्वेतं शर्करा सिता । सितासुमधुरारुच्यावात पित्तास्रदाहहृत् ॥ मूर्च्छाछर्दिज्वरान्हन्तिसुशीताशुक्रकारिणी ॥ मल्लायाम् ॥ तेजन्याम् ॥ जयायाम् ॥ गिरिजातापराजितायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ त्रायमाणायाम् ॥ मद्ये ॥ पिङ्गायाम् ॥ विदार्याम् ॥ सितकण्टकार्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ चन्द्रिकायाम् ॥ कुटुम्बिन्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

सितांशु: । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

सितांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

सिताखण्ड: । पुं॰ मधुशर्करायां ॥

सिताङ्ग: । पुं॰ बालुकागडमत्स्ये ॥

सिताङ्ग: पुं॰ श्वेतरोहिते ॥

सिताजाजी । स्त्री॰ श्वेतजीरके ।

सितादि: । पुं॰ गुडे ॥ सिताया आदि: ॥

सितानन: । पुं॰ गरुडे ॥

सितापाङ्ग: । पुं॰ मयूरे ॥

सिताब्जम् । न॰ श्वेतकमले ॥

सिताभ: । पुं॰ कर्पूरे ॥

सिताभ्र: पुं॰ हिमबालुकायाम् । कर्पूरे ॥ सितं श्वेत्यं॰ बन्धनं वा॰ चन्द्रं वा॰ अभ्रति । अभ्रगतौ । कर्मण्यण् ॥ शुक्लत्वात् । सिताभमिश्रवा ॥

सिताभ्रकम् । न॰ कर्पूरे ॥

सिताम्बर: । पुं॰ श्वेतवस्त्रपरिहितव्रतिनि ॥ त्रि॰ शुक्लवस्त्रवति ॥

सिताम्भोजम् । न॰ शुक्लपद्मे । पुण्डरीके ॥ सितं शुक्लञ्चतदम्भोजञ्च ॥

सितार्ज्जक: । पुं॰ श्वेततुलस्याम् । कुठेरके ॥

सितालता । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥

सितालर्क्क: । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

सिताखिकटभी । स्त्री० श्वेतकिणही वृक्षे ॥

सिताम्बरः । पुं० सूचीपत्रके । श्री वारकी । सितिवाराइतिख्यातेशाकि । मुनिषर्णे ॥

सितावरी । स्त्री० बाकुच्याम् ॥

सितासितः । पुं० बलभद्रे । हला युधे ॥

सिताह्वयः । पुं० श्वेतशिग्रौ ॥ श्वे तरोहिते ॥

सितेक्षुः । पुं० श्वेतेक्षौ ॥

सितेतरः । पुं० कृष्णशालौ ॥ कु लत्थे ॥ कृष्णे । त्रि० कृष्णवर्ण वति ॥

सितेतरगतिः । पुं० वह्नौ ॥

सितोदः । पुं० सरोविशेषे ॥ वि पुलाख्यस्याद्रेर्मूर्ध्निवैभ्राजाख्यंवनंत त्रसितोदकंनामसरः० यदर्कका न्तिभिरब्जैर्मण्डितंसुरैरासेव्यते । तदुक्तम् । वैभ्राजंवैपुलेमूर्ध्निसितो दश्चकदोत्तमः । देवैर्निषेव्यतेकु म्भः कमलैरंशुमत्प्रभैरिति ॥ सि तमुदकंयस्य । उत्तरपदस्यचेत्युद कस्योदादेशः ॥

सितोदकः । पुं० सितोदे ॥ स्वा र्थेकः ॥

सितोदरः । पुं० कुबेरे ॥

सितोपलः । पुं० स्फटिके ॥ खि लाधातौ ॥ सिताश्मनि । मि श्री० श्रीखा० इ० भाषाप्रसिद्धा ॥

सितोपला । स्त्री० शर्करायाम् ॥ शर्कराविकारभेदे । मिश्रीतिख्या तिश्रुते ॥ सितोपलासरालघ्वी- वातपित्तहरीहिमा । यथायथाहि नैर्मल्यंमधुरत्वंतथातथा ॥ स्नेह लाघवशैत्यानिसरत्वञ्चतथातथा ॥

सिद्धः । पुं० व्यासादौ ॥ देवयोनि विशेषे । अणिमादिगुणोपेतेवि श्वावसुप्रभृतौ ॥ विष्कम्भादियो गान्तर्गतयोगविशेषे ॥ तत्रजात श्चफलंयथा । जितेन्द्रियः सर्व कलानिधानोगौरोतिशूरोमधुरो विनीतः । सत्योपपन्नः क्रतुभू रिभोगीयस्यप्रसूतौकिलसिद्धयोगः । इति ॥ गुडे ॥ षिधौत् । इति सिद्धः षिधुहिंसासंराद्ध्योः । ग त्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरिक्तः । सि द्धिरस्यास्तीतिवा । अर्शआद्यच् ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ व्यवहारे ॥ रे । शब्दंशृणोमीत्यादिव्यवहारेषुप्रसि द्धे । न० सैन्धवलवणे ॥ त्रि० योगिनि ॥ जन्मनैवविनाप्रय- त्नंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यातिशयं प्राप्ते ॥ पूर्णमनोरथे ॥ अधिग तपरमार्थे । पुरुषस्त्यादिभिः सहायैः सम्पन्ने ॥ प्रसिद्धे । नित्ये । यथासिद्धाद्यौः० सिद्धा पृथिवी० सिद्धमाकाशमिति

॥ कार्य्येष्वपि यत्नते । महायासि
द्धयोद्गमः सिद्धः सूपः सि
द्धोदयवान् इति ॥ मुक्ते ॥ नि
ष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यति स्म ।
षिधु संराद्धौ । क्तः । सिद्धि
साधनाप्रयोगः ॥ सर्वभूतादौ वि
शाधिष्ठाने परमेश्वरे ॥ उत्पत्त्या
लब्धात्मकं हि घटादि सिद्धमित्युच्य
ते । परमात्मा तु । सर्वदा लब्धस
त्तात्मकः सङ्कोचकप्रमाणाभावा
दिति नित्यनिष्पन्नरूपत्वान्नित्यसिद्
ध उच्यते ॥ सिद्धिर्मोक्षो ज्ञानं
वा तदुभयमीश्वरस्यास्त्यतः सिद्धः
अनन्याधीनसिद्धत्वात् सिद्धो वा
॥ सिद्धिविशिष्टे ॥

सिद्धकः । पुं० शालवृक्षे ॥ सिन्धु
वारे ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री० कामाख्यायाः
पञ्चमूर्त्त्यन्तर्गतप्रथममूर्त्तौ ॥

सिद्धकेरलः । पुं० केरलदेशान्तर्ग
तदेशविशेषे ॥

सिद्धगङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न० काञ्जिके । पक्व
तोये ॥

सिद्धदेवः । पुं० शिवे ॥

सिद्धधातुः । पुं० पारदे ॥

सिद्धपीठः । पुं० सिद्धस्थाने ॥
यथा । जानीलपर्वतं वर्जयित्वा
कोटिसङ्ख्यकः । महाविद्याजपः
कोटिः सिद्धपीठः प्रकीर्त्ति
तश्च ॥

सिद्धपुरम् । न० भूगोलपाठोक्तदेश
विशेषे । तच्चोत्तरकुरुवर्षस्य निर
क्षदेशेऽस्ति ॥ यथा । लङ्काकुमध्ये य
मकोटिरस्याः प्राक्पश्चिमे रोमक
पत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरं सु
मेरुः सौम्येऽथ याम्ये वडवानलश्च
॥ कुवृत्तपादान्तरितानि तानि स्था
नानि षड्गोलविदो वदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री० सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्पः । पुं० करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजनः । पुं० गौरसर्षपे ॥
त्रि० लब्धकार्य्ये ॥ सिद्धं प्रयोज
नं येन । यस्य वा ॥

सिद्धमन्त्रः । पुं० सिद्धिप्राप्तमन्त्रे ॥

सिद्धमोदकः । पुं० तवराजाख्यख
ण्डे ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री० योगिनीविशेषे ॥

सिद्धरसः । पुं० पारदे । रसे ॥ त्रि०
व्याडिप्रभृतिषु ॥ सिद्धश्चासौ र
सश्च ॥ सिद्धो रसो येषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ म
हाविद्यायां ॥

सिद्धसङ्घः । पुं० कपिलादिसिद्धा
नां समूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न० काञ्जिके ॥

सिद्धसाधनः । पुं० गौरसर्षपे ॥
न० सिद्धस्य वस्तुनः साधने । सा

ध्यवस्थानिश्चयेसर्व्वेप्यनुमाने ॥

सिद्धसिन्धुः । स्त्री॰ स्वर्णद्याम् । गङ्गायाम् । आकाशगङ्गायाम् ॥ सिद्धानांसिन्धुः ॥

सिद्धसेनः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥

सिद्धसेवितः । पुं॰ भैरवे ॥ त्रि॰ कपिलादिसिद्धोपासिते ॥

सिद्धा । स्त्री॰ ऋद्‌ध्याख्यौषधौ ॥ सिद्धिरस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् टाप् ॥ योगिनीविशेषे ॥

सिद्धान्तः । पुं॰ वक्तृतात्पर्यविषयावधारणे ॥ पूर्वपक्षंनिरस्यसिद्धपक्षस्थापने । वादिप्रतिवादिभ्यां निर्णीतेर्थे ॥ सिद्धान्तंलक्षयति गौतमोयथा । तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्तइति ॥ अस्यार्थः । तन्त्रंशास्त्रंतदेवाधिकरणंज्ञापकतयायस्य॰ तादृशोयोभ्युपगमः॰ तस्यसमीचीनतयाऽसंशयरूपतयास्थितिः॰ तथाचशास्त्रितार्थनिश्चयः सिद्धान्तः । अत्र चाभ्युपगम्यमानोर्थः सिद्धान्तइति भाष्यम् । अभ्युपगमः सिद्धान्तइतिवार्त्तिकटीका । नचात्रविरोधः शङ्कनीयः । आचार्यैः परिहृतत्वात् । तथाचविसूत्रीनिबन्धः । अर्थाभ्युपगमयोर्गुणप्रधानभावस्याविवक्षिततत्वात्॰ अर्थाभ्युपगमोऽभ्युपगम्यमानोवार्थः सिद्धान्तः॰ तेनसूत्रभाष्यवार्त्तिकटीकासुनविरोधः । अत्रचभाष्यानुसारात्सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमाः सिद्धान्तान्यतमः सिद्धान्तइति सूत्रार्थइतितुनयुक्तम् अग्रिमसूत्रानुत्थानापत्तेः । तंसिद्धान्तत्वेनद्वयमनुगम्यतन्त्राधिकरणाभ्युपगमान्यतमसिद्धान्तइतिकश्चित् ॥ २६ ॥ सिद्धान्तंविभजते । सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितीनामर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥ सचतुर्विधइतिशेषः । सर्वतन्त्रादिसंस्थितीनामर्थान्तरभावात्॰ भेदादित्यर्थः ॥ २७ ॥ राद्धान्ते ॥ सिद्धोऽन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥ नवविधज्योतिर्ग्रन्थेषु । ब्रह्मसूर्यसोमबृहस्पतिगर्गनारदपराशरपुलस्त्यवशिष्ठसिद्धान्तेषु ॥

सिद्धान्ताचारः । पुं॰ वामाचारादुत्तमआचारविशेषे ॥ यथा । आत्मानंदेवतांमत्वायजेद्वीरमानसेः । सदाशुद्धः सदाशान्तः सिद्धांताचारउच्यते॰ इत्याचारभेदतन्त्रम् ॥

सिद्धान्ती । पुं॰ मीमांसके ॥ सिद्धान्तोविद्यतेऽस्य ॥ इनिः ॥

सिद्धापगा । स्त्री॰ स्वर्णद्याम् । गङ्गायाम् ॥

सिद्धायिका । स्त्री॰ जिनशासनदेव

तावविशेषे ॥

सिद्धार्थः । पुं॰ विष्णौ ॥ सिद्धो निर्वृत्तो निष्पन्नः कामयमानोऽर्थोऽस्य । आप्तकामत्वादिति ॥ रचोघ्ने । सितसर्षपे ॥ शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥ वृत्ताऽर्हत्पितरि ॥ जिनवरविशिष्टोवर्च्चे ॥ सिद्धार्थोऽस्मादस्त्यवा ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । तोयपूर्णाः स्मृता मेघा बहुसस्या च मेदिनी । निष्ठुराः पार्थिवा देवि सिद्धार्थे वत्सरानने ॥ ५२ ॥ त्रि॰ प्रसिद्धार्थे ॥

सिद्धार्था । स्त्री॰ वृत्ताऽर्हन्मातरि ॥

सिद्धासनम् । न॰ ब्रह्मणि ॥ सिद्धं यत्सर्वभूतादि विश्वाधिष्ठानमव्ययम् । यस्मिन्सिद्धाः समाविष्टास्तद्वै सिद्धासनं विदुः ॥ सिद्धश्च तदासनञ्च । सिद्धानामासनं वा । कर्मधारयतत्पुरुषाभ्याम्॰ ब्रह्मेवेत्यर्थः ॥ योगिनामासनविशेषे ॥ यथा । योनिस्थानकमङ्घ्रिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये कृत्वा समं विग्रहम् । स्थाणुः संयमितेन्द्रियोऽचलदृशा पश्यन् भ्रुवोरन्तरे तिष्ठेदेतदतीवयोगिसुखदं सिद्धासनं प्रोच्यते॰ इति ॥ योनिस्थानकमिति ॥ एकं पादमूलं लिङ्गमूले॰ द्वितीयं पादमूलं वृषणाध इत्यर्थः ॥

सिद्धिः । स्त्री॰ निष्पत्तौ ॥ पादुकायाम् ॥ अन्तर्धौ ॥ वृद्धौ ॥ ऋद्धीनामौषधौ ॥ दुर्गायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ योगे ॥ साङ्ख्यानामष्टविधसिद्धौ । यथा ॥ ऊहः शब्दोऽध्ययनं दुःखविघातास्त्रयः सुहृत्प्राप्तिः । दानञ्च सिद्धयोऽष्टौ ॥ विहन्यमानस्य दुःखस्य त्रित्वात्तद्विघातास्त्रय इति । इमा मुख्यास्तिस्रः सिद्धयः । तदुपायतया चेतरा गौण्यः पञ्च सिद्धयः । ताश्चापि हेतुहेतुमत्तया व्यवस्थिताः । तत्राध्ययनलक्षणा सिद्धिर्हेतुरेव । मुख्यास्तु हेतुमत्य एव । मध्यमास्तु हेतुहेतुमत्यः । पुम्प्रकृत्यादिविषया बुद्धिर्या सिद्धिरवसा । पुंस्यात्मनि॰ प्रकृतावव्यक्ते॰ आदिग्रहणात् व्यक्ते च या बुद्धिर्विज्ञानं सा सिद्धिरित्युच्यते ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा वर्गोत्तमगते लग्ने शुभैर्वाथ बलान्विते । सिद्धिसंज्ञो महायोगो यायिनां सिद्धिदायकः । इति ॥ राज्ञां शक्तित्रयसाध्यासु पुरुषार्थलाभात्मिकासु॰ प्रभुसिद्धिमन्त्रसिद्ध्युत्साहसिद्धिषु ॥ सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इष्यते ॥ तथा च । कर्मणामारम्भोपायः । पुरुषद्रव्यसम्पत् । देशकालविभागः । विनिपातप्र

सीकारः। कार्य्यसिद्धिश्चेति नीतिशास्त्रविदः॥ मोक्षे। सत्त्वशुद्धिद्वाराज्ज्ञानोत्पत्तौ॥ ब्रह्मभावलक्षणायाम्। पुरुषार्थप्राप्तियोग्यतारूपायामन्तःकरणशुद्धौ। ज्ञाननिष्ठालक्षणायाम्॥ सिद्ध्यति। षिधु संराद्धौ। क्तिच्। यद्वा। करणे क्तिन्॥

सिद्धिदः। पुं॰ प्रत्यगभिन्नब्रह्मापरोक्षज्ञानद्वारा स्वस्वरूपावस्थानलक्षणमुक्तिप्रदे श्रीगुरौ॥ परमेश्वरे॥ सिद्धिम् फलं कर्तृभ्यः स्वाधिकारानुरूपतो ददाति। डुदाञ्॰। आतद्धितकः॥ भैरवे॥ त्रि॰ सिद्धिदातरि॥

सिद्धियोगः। पुं॰ शुभयोगविशेषे॥ यथा। शुक्रे नन्दा बुधे भद्रा॰ शनौ रिक्ता॰ कुजे जया। गुरौ पूर्णा च संयुक्ता॰ सिद्धियोगः प्रकीर्त्तितः॥

सिद्धियोगिनी। स्त्री॰ योगिनीविशेषे वह्निपुराणोक्तासु दक्षस्यप स्वाश्रतत्कन्यासु

सिद्धिस्थानम्। न॰ पुण्यस्थानविशेषे॥

सिद्धेशः। पुं॰ कपिलमुनौ॥ सदाशिवे॥ सिद्धानामीशः॥

सिद्धेश्वरः। पुं॰ शिवे॥

सिद्धेश्वरी। स्त्री॰ देवीविशेषे

सिद्धौघः। पुं॰ गुरुक्रमविशेषे॥

सिध्मम्। न॰ किलासरोगे। सिद्धु बा॰ कृ॰प्र॰॥ सिध्यति। षिधुसंराद्धौ। बाहुलकात् मक्॥

सिध्मा। पुं॰ न॰ किलासरोगे॥ सिध्मा किलासं त्वक्पुष्पं सिध्ममिति हेमचन्द्रः। किलासं सिध्मत्वमरः॥

सिध्मलः। त्रि॰ किलासिनि॥ सिध्ममस्यास्ति। सिध्मादिभ्यश्चेति लच्॥

सिध्मला। स्त्री॰ मत्स्यविकृतौ। मत्स्यचूर्णे॥

सिध्मवान्। त्रि॰ किलासे॥ सिध्ममस्त्यस्य। मतुप्॥

सिध्यः। पुं॰ पुष्यनक्षत्रे॥ सिध्यन्त्यस्मिन् कार्याणि। षिधु॰। पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे इति क्यपि निपातितः॥

सिध्रः। पुं॰ वृक्षे॥ साधौ॥ सिध्यति। षिधु॰। स्फायितञ्चीति रक्॥

सिध्रका। स्त्री॰ सौधकृतिभाषाप्रसिद्धवृक्षे। सेधति॰ सिध्यति वा। षिधु॰। बहुलमन्यत्रापीति॰ स्फायितञ्चीति वा रक्। ततः स्वार्थे कन्। क्षिपकादित्वादित्वाभावः॥

सिध्रकारण्यम्। न॰ देवोद्याने॥

सिध्रकावणम्। न॰ सिध्रकारण्ये॥ सिध्रकाणां वनम्। वनम्पुरगामिश्रकेत्युत्तरपदस्थस्य नस्य णत्वम्॥

सिनः। पुं॰ ग्रासे॥ पिण्डीक्रियमाणो ग्रासो यदा द्रव्यादिव्यञ्जनवशाद्धस्तेनानुकूलो भवति तदा कर्मणः कर्तृत्वम्। तथा च सिनोतेर्ग्रासक

र्कर्म्मेतिनिष्ठातश्चन:॥ काशे॥ सिनोति। षिञ्‌। इण्‌ षिञि तिनक्‌॥ त्रि॰ शुक्लगुणविशिष्टे॥

सिनी। स्त्री॰ शुक्लगुणवत्याम्‌। श्वेतासितासिनीश्येनीतिव्याडि:॥

सिनीवाली। स्त्री॰ दृष्टेन्दुकलामायाम्‌॥ चतुर्द्दशीयोगाद्दृष्टचन्द्रासती॰ अमा॰ सिनी॰ वालीपदवाच्याभवति। एनविष्णुनांसहसंसेवालक्ष्मी:। तद्योगात्सिनीचन्द्रकला। श्रौत्यादित्वादिनि:। सिनीवलति। वल॰। कर्म्मण्यण्‌। ङीप्‌॥ दुर्गायाम्‌। इ॰ मे॰ नी॰॥

सिन्दुक: पुं॰। सिन्दुवारे॥ स्यन्दते। स्यन्दूप्रस्रवणे। स्यन्दे: सम्प्रसारणञ्चेत्युः। वाहुलकाद्वधोम। स्वार्थेसंज्ञायांवाकन्‌॥ श्वेतनीलपुष्पभेदात्सिन्दुकोद्विविधोमत:॥

सिन्दुवार:। पुं॰ निर्गुण्ड्याम्‌। सिन्दुके। म्योंडी॰ सवालू॰ बहृणा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ निसिन्दा॰ इनकर॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥ सिन्दुंवृणोति॰ वारयतिवा। वृञ्‌ वरणेवृञ्‌ आदरणेवा। कर्म्मण्यण्‌।

सिन्दूर:। पुं॰ वृक्षविशेषे॥ न॰ रक्तवर्णचूर्णविशेषे। नागसम्भवे। सीमन्तके॥ तद्धारणात्स्वाम्यायुषाद्विभर्त्तियथोक्तंकाशीखण्डे। हरिद्रांकुङ्कुमञ्चैवसिन्दूरंकज्जलंतथा। कार्पासकञ्चताम्बूलंमाङ्गल्याभरणंशुभम्‌॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णविभूषणम्‌। भर्त्तुरायुष्यमिच्छन्तीदूरयेन्नपतिव्रतेति॥ अस्यपर्यायाद्यथा। सिन्दूररक्तरेणुश्चनागगर्भञ्चसीसजम्‌। सीसोपधातु: सिन्दूरंगुणैस्तत्सीसवन्मतम्‌॥ संयोगजप्रभावेणतस्याप्यन्येगुणा: स्मृता:। सिन्दूरमुष्णंवीसर्पकुष्ठकण्डूविषापहम्‌॥ भग्नसंधानजननंव्रणशोधनरोपणम्‌॥ चक्षुशोधनंयाथ। दुग्धाम्लयोगतस्तस्यविशुद्धिर्गदिताबुधैरिति॥ स्यन्दते। स्यन्दू॰। स्यन्दे: सम्प्रसारणञ्चेत्यूरन्‌॥

सिन्दूरकारणम्‌। न॰ सीसके॥

सिन्दूरतिलक:। पुं॰ मतङ्गजे। हस्तिनि॥

सिन्दूरतिलका। स्त्री॰ सधवायांनार्य्याम्‌॥

सिन्दूरपुष्पी। स्त्री॰ सिन्दूरीतिख्याते पुष्पवृक्षविशेषे। तृणपुष्प्याम्‌। करच्छदायाम्‌॥ अस्यागुणा:। कटुत्वम्‌॰ तिक्तत्वम्‌॰ कषायत्वम्‌॰ श्लेष्मवातशिरोर्त्तिभूतनाशित्वम्‌॰ चण्डीप्रियत्वञ्चेति॥ सिन्दूरवृक्षपुष्पाण्यस्या:। पाककर्णेतिङीष्‌।

सिन्दूररसः । पुं॰ रससिन्दूराभिधौषधे ॥

सिन्दूरितः । त्रि॰ सिन्दूरवत्कृते ॥ सिन्दूरशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्तात् कर्म्मणि क्तः । यास्त्रिष्ठवृत्तावा सृ॰ विन्धतीलुंक् ॥

सिन्दूरी । स्त्री॰ रोचन्याम् ॥ रक्तचेलिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सिन्दूरी विषपित्तास्त्रतृष्णावान्तिहरी हिमा ॥

सिन्धुः । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ स्यन्दन्ते॰ आपोऽत्र । स्यन्द॰ । स्यन्देः सम्प्रसारणं धश्चेत्युः ॥ वमथौ ॥ रामेणभरतायार्पितेदेशविशेषे ॥ काश्मीरदेशप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ गजमदे ॥ सिन्धुवारवृक्षे ॥ रागविशेषे ॥ श्वेतटङ्कणे ॥

सिन्धुः । स्त्री॰ नद्यां । सरिति ॥ नदीविशेषे ॥ तज्जलगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायुजः सिन्धुनद्याः सुशीतं लघुस्वादुसर्व्वामयघ्नम् । जलं निर्म्मलं दीपनं पाचनञ्च प्रदत्ते बलं बुद्धिमेधायुतञ्च ॥

सिन्धुकः । पुं॰ सिन्दुके । निर्गुण्ड्याम् ॥ सिन्धुशब्दात्स्वार्थे संज्ञायां वा कन् । गुणायथा । सिन्धुकः स्मृतिदस्तिक्तः कषायः कटुकोलघुः । केश्योनेत्रहितोहन्तिशूलशोथाममारुतान् ॥ कृमिकुष्ठारु

चिश्लेष्मव्रणानिलापित्तद्विधा ॥ सिन्धुवारजलं जन्तुवातश्लेष्महरं लघु ॥ त्रि॰ सिन्धुजाते ॥ सिन्धूपकाराभ्यां कन् ॥

सिन्धुकफः । पुं॰ समुद्रफेने ॥

सिन्धुप्रभवः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सिन्धुरम् । न॰ श्वेतटङ्कणे ॥

सिन्धुखिलः । पुं॰ सिन्धुदेशे ॥

सिन्धुजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुजातम् ॥ सप्तम्यांजनेर्ड्ः ॥ त्रि॰ समुद्रजाते ॥

सिन्धुजन्मा । पुं॰ चन्द्रे । न॰ सैन्धवलवणे ॥

सिंधुजा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥

सिंधुडा । स्त्री॰ मालवरागभार्य्यायाम् ॥

सिंधुनन्दनः । चन्द्रे ॥

सिंधुपुत्रः । पुं॰ चन्द्रे ॥ मर्कटेन्दौ ॥

सिंधुपुष्पः । पुं॰ शङ्खे ॥

सिंधुमन्थजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥

सिंधुरः । पुं॰ हस्तिनि ॥

सिंधुरद्वेषी । पुं॰ सिंहे ॥

सिंधुरवदनः । पुं॰ श्रीगणेशे ॥

सिंधुराजः । पुं॰ समुद्रे ॥

सिंधुलवणम् । न॰ सैंधवे ॥

सिंधुवारः । पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ सिंधुवारे । निर्गुण्ड्याम् ॥ सिंधुवारोविषश्लेष्मव्रणकुष्ठक्षयापहः ॥ सिंधुंवृणोति॰ वारयतिवा । वृञ्

त्यच्छादनेशा । कर्मण्यण् ॥
सिंधुवारक: । पुं॰ सिंधुवारे ॥
सिन्धुवारित: । पुं॰ सिन्धुवारे ॥ त्रि॰ समुद्रेणवारिते ॥
सिन्धुवेषण: । पुं॰ गम्भार्याम् ॥
सिन्धुसङ्गम: । पुं॰ संभेदे । सिन्ध्वो: सङ्गमोमेल: ॥
सिन्धूत्तमम् । न॰ तीर्थभेदे ॥
सिन्धूद्भवम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुषुउद्भवोस्य ॥
सिन्धूपलम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥
सिप्र: । पुं॰ चन्द्रे । हिमांशौ ॥ निदाघसलिले । स्वेदे ॥ न॰ सरोविशेषे ॥ यथोक्तङ्कालिकापुराणे । ततोहिमवत: प्रस्थे प्रतीच्यन्त: पुरस्यच । सिप्रंनामसर: पूर्णंदृष्टपुष्टंशिवादयइति ॥
सिप्रा । स्त्री॰ नद्यन्तरे ॥ सिप्राख्यात्सरसोयस्मान्निर्गतासामहानदी । अत: सिप्रेतितन्नामपुरैवब्रह्मणाकृतमितिकालिकापुराणम् ॥ साचोज्जयिनीदेशेवर्त्तते । तस्या श्चोत्पत्ति: कालिकापुराणे २३ अध्यायेद्रष्टव्या ॥
सिम: । त्रि॰ समस्मिन् । सर्वशब्दार्थे ॥ सिनोति । षिञ्॰ । अर्त्तिसुधुषिभ्य: किदितिमन् ॥
सिम्बा । स्त्री॰ शम्याम् । शिम्बायाम् । बीजगुप्तायाम् । दृष्टि॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ ॥ फलौ॰ द्र॰ प्र॰ च ॥ समति । षमवैक्लव्ये । उल्ल्कादय श्चेतिसाधु: ॥
सिम्बि: । स्त्री॰ शिम्बायाम् । सिम्बायाम् । नखनामगन्धद्रव्ये ॥
सिम्बी । स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥
सिर: । पुं॰ पिप्पलीमूले ॥
सिरा । स्त्री॰ नाड्याम् । धम्न्यादिन्यांनाड्याम् । सौर॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ सिनोति । षिञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतिरक् ॥
सिराल: । पुं॰ सिरासन्तते ॥
सिरिसिटका । स्त्री॰ चन्द्रकण्टकिन्याखुपचपि । दुरालभायाम् ॥
सिलक: । पुं॰ शलावतीपच्यं॰ चट पिविशेषे ॥
सिल्हकी । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥
सिषाधयिषा । स्त्री॰ साधनेच्छायाम् ॥ यथा । सिषाधयिषयाशून्यासिद्धिर्यत्रनविद्यते । सपक्षस्तत्रहत्तिस्वसाधनादनुमितिर्भवेत् ॥
सिषिचा । स्त्री॰ सेक्तुमिच्छायाम् ॥
सिसृक्षन् । त्रि॰ स्रष्टुमिच्छति ॥
सिहुण्ड: । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ सीतिहुण्डते । हुडिवरणे । पचादाच् ॥ सिंहतुण्डस्यायमपभ्रंशइतिस्वामी॰ पृषोदरादि: ॥ अत्रगुणायथा । सिहुण्डोरेचनस्तीक्ष्णोदीपन: कटुकोगुरु: । शूलामाष्ठी

लिका:ध्मानकफगुल्मोदरानिलान् उन्मादमोहकुष्ठार्श: शोथमेदोऽस्म पाण्डुना: । व्रणशोथज्वरप्लीहविष टूषोविषंहरेत् ॥ उष्णावीर्यस्तु,तीक्ष्णो रंस्निग्धस्तुकटु,कंलघु, । गुल्मिना ङ्कुष्ठिनाञ्चापिततथैवोदररोगिणा म् ॥ हितमेतद्विशेषार्थेयेचान्येदो षरोगिण: ॥

सिहुण्डदलम् । न॰ स्नुहीपत्रे ॥ तच्छाकगुणायथा । सिहुण्डस्यद लन्तीक्ष्णंदीपनंरोचनंहरेत् । आ ध्मानाष्ठीलिकागुल्मशूलशोथोदरा णिच ॥

सिह्ल:। पुं॰ तुरुष्के । पिण्डके । यावने । लोबान॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्निह्यति । स्निहप्रीतौ । अ न्तर्भावितण्यर्थ: । बाहुकाल्लक् । पृषोदरादि॰ ॥

सिह्लक:। पुं॰ सिह्ले । नागोरी गंद॰ इ॰ भा॰ लोबान॰ इ॰ य वनभाषाप्रसिद्धे ॥ सिह्लक: कटु, क: स्वादेस्निग्धोष्ण: शुक्रकान्ति कृत् । वृष्य: कण्डूस्वेदकुष्ठज्वर दाहग्रहापह: ॥

सिह्लकी । स्त्री॰ सल्लक्याम् ॥ सि ल्हे ॥

सिह्लभूमिका । स्त्री॰ शल्लक्याम् ॥

सिह्लसार:। पुं॰ तुरुष्के । धूम्र वर्णे । पीतसारे ॥

सीकर:। पुं॰ शीकरे ॥ धनपाला दिमतेदन्त्यादि: ॥

सीता । स्त्री॰ लाङ्गलपद्धतौ । हल रेखायाम् ॥ जनकनन्दिन्याम् । मैथिल्याम् । वैदेह्याम् ॥ सीता लाङ्गलपद्धति: । तदुत्पन्नत्वात्सी तेतिनिर्दिश्यते ॥ यथा । अथमे कृषत: चेत्रं लाङ्गलादुत्थितातत: । चेत्रंशोधयतालब्धानाम्नासीतेति विश्रुतेतिरामायणे ६६ सर्ग: ॥ स्वर्गगङ्गायाम् ॥ यथा । पूर्वेणशै लात्सीतातुशैलंयात्यन्तरिक्षगा । ततश्चपूर्ववर्षेणभद्राश्वेनैतिसार्णं वम् ॥ सातुभद्राश्ववर्षंगङ्गा । य थोक्तंश्रीभागवते ; सीतातुब्रह्मस दनात्केशवाचलादिगिरिशिखरेभ्यो ऽधोऽध: प्रस्रवन्तीगन्धमादनमूर्द्ध सुपतित्वान्तरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यां दिशिक्षारसमुद्रमभिप्रविशतीति ॥ श्रियि ॥ दुर्गायाम् । सर्वाधि देव तायाम् ॥ मदिरायाम् । गङ्गास्रोत सि । काञ्चनमालायाम् ॥ सीयते । षिञ्॰ । क्त: । पृषोदरादि: ॥

सीताद्रव्यम् । न॰ काष्ठकुद्दालादौ ॥

सीतापति: ।) सीतायाःपति: ।) पुं॰ रामचन्द्रे । दा शरथौ ॥

सीत्कार:। पुं॰ मनुष्याणांसुखानुरा गजशब्दे ॥ यथा । शब्दोगुणानु

रागीत्य : प्रणाद : सीत्कृतं नृणा मितिहेमचन्द्रः ॥ दन्तनिष्पीडनायां । सीरितिशब्दे ॥

सीत्कृतम् । न० सीत्कारे सुरतध्वनौ ॥

सीत्यम् । न० धान्ये ॥ त्रि० हल्ये । हलेनकृष्टे च ॥ सीतयासमितं संगतं निम्नोन्नतादिरहितं कृतं समीकृतमितियावत् । नौवयोधर्मेतियत् ॥

सीदमान : । त्रि० अवसीदति ॥

सीद्यम् । न० आलस्ये ॥

सीधु : । पुं० शीधुशब्दार्थे ॥

सीधुगन्ध : । पुं० बकुले ॥

सीधुपुष्प : । पुं० कदम्बे ॥ बकुले ॥

सीधुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

सीधुरस : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

सीधुसंज्ञ : । पुं० बकुलद्रुमे ॥

सीप : । पुं० तपर्णाद्यर्थं ताम्रादिनिर्मिते जलपात्रे । अर्घा० कोषा० इ० भा० प्र० ॥

सीम् । अ० सर्वतोभवे ॥

सीमा । स्त्री० आघाटे । मर्यादायाम् । सीमायाम् । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम० इ० भा० प्र० ॥ स्थितौ ॥ चेत्रे । अण्डकोषे । सीयते । षिञ् । नामन्सीमन्नित्यादिनानिपातित : । मनइतिनङीप् । सीमानौ० सीमान : ० इत्यादि ॥

सीमन्त : । पुं० सीमन्तोन्नयनसंस्कारे ॥ पुं० न० केशवेशे । केशरचनाभेदे ॥ केशेषुवर्त्मनि । मूर्द्धजमध्यपद्धतौ ॥ सीमन्तमस्त्रियांस्त्रीणांकेशमध्ये तु पद्धतिरितिवैजयन्ती । सीम्नोऽन्त: । शकन्ध्वादि: ॥

सीमन्तक : । पुं० नरकावासे । यथा । लक्षपञ्च वनरकावासा : सीमन्तकादय इ० हेमचन्द्र : ॥ न० सिन्दूरे ॥

सीमन्तित : । त्रि० सीमन्तिनीकृते ॥ सीमन्तशब्दान्मत्वन्तात् तत्करोतीतिण्यन्तात् कर्म्मणिक्त: । णाविष्ठवद्भावे० विन्मतोर्लुक् ॥

सीमन्तिनी । स्त्री० नार्य्याम् ॥ सीमन्तोऽस्त्यस्या : । अतइनि : । नान्तलक्षणोङीप् ॥

सीमन्तोन्नयनम् । न० गर्भाधानात् षष्ठेऽष्टमेवामासिकर्त्तव्ये० संस्कारविशेषे ॥ यथा । मासिषष्ठेऽष्टमेवापिकर्त्तव्ये पुंसवनोदिते । रिक्तान्हीनेतिथौकुर्यात्सीमन्तोन्नयनंस्त्रियो: ॥

सीमा । स्त्री० आघाटे । मर्यादायाम् : सीमनि । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम० इ० भा० प्र० ॥ स्थितौ ॥ चेत्रे । अण्डकोषे ॥ सिनोति० सीयतेवा । षिञ् । नामन्सीमन्नित्यादिनानिपातित :

मनद्रुतिनङीप । डाबुभाभ्यामिति पचे डाप् । सीमे० सीमा : ० इत्यादिवीध्यम् ॥ वेलायाम् ॥

सीमाविवाद : । पुं० ग्रामादीनांसीमाविषयकेकलहे ॥ सीमाविषयकोविवाद : सीमाविवाद : । सीमा चतुर्विधा । जनपदसीमा० ग्रामसीमा० क्षेत्रसीमा० गृहसीमेति भेदात् ॥

सीमिक : । पुं० वृक्षविशेषे ॥ वाल्मीके ॥ सूक्ष्मकृमिजातौ । वृक्षचविभागकृतिकोटे ॥ स्यमति । स्यमुशब्दे । स्यमे : सम्प्रसारणञ्चेतिकिकन् ॥

सीर : । पुं० अर्के । सूर्ये ॥ हले । लाङ्गले ॥ सिनोति० सीयतेवा । षिञ् ० । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेति० क्रन्० दीर्घत्वञ्च ॥

सीरक : । पुं० शिशुमारे ॥ अर्के ॥ हले ॥

सीरध्वज : । पुं० चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

सीरपाणि : । पुं० बलभद्रे । कालिन्दीभेदने ॥ सीरोलाङ्गलंपाणावस्य ॥

सीराङ्गम् । न० कालाधारे ॥

सीरी । पुं० बलदेवे ॥

सीलन्ध : । पुं० मत्स्यविशेषे । सिलिन्दा० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ तद्गुणायथा । सीलन्ध : श्लेष्मलोवृष्योविपाकेमधुरोगुरु : । वातपित्तहरोहृद्यआमवातकरस्मृत: ॥

सीवनम् । न० सेवने । स्यूतौ । तुन्नवायकर्मणि । सीवना० इ० भा० ॥ षिवुतन्तुसन्ताने । ल्युट् पृषोदरादित्वाद्दीर्घ : ॥ छिवुसिव्योर्ल्युटिवादीर्घइतिस्वामी ॥

सीवनी । स्त्री० लिङ्गमणध : सूत्रे । लिङ्गाग्रादगुह्यपर्य्यन्तसीवने ॥

सीसम् । न० सीसके । योगेष्टे । नागे । सीसा० इ० भा० प्र० धातौ ॥ सिनोति । षिञ्० । क्विप् । अनित्यत्वान्नतुक् । इँ स्यति । षो० । आतोनुपेतिक : । सित० तत्० ईसस्व० सीसम् ॥ अस्यगुणायथा सीसंरङ्गगुणंज्ञेयंविशेषान्मेहनाशनम् ॥ नागस्तुनागशततुल्यबलंददातिव्याधिंविनाशयतिजीवनमातनोति । वह्निंप्रदीपयतिकामबलंकरोतिमृत्युञ्चनाशयतिसन्ततसेवित : स : ॥ पाकेनहीनौकिलवंगनागौकुष्ठानिगुल्मांश्चतथातिकष्टान् । पाण्डुप्रमेहानिलमन्दशोथभगन्दरादीन्कुरुत : प्रभुक्तौ ॥ अस्यशोधनमारणविधिर्यथा । तस्यसाहजिकादोषावंगस्यैवनिदर्शिता : । शोधनंचापितस्यैव० भिषग्भिर्गदितंपुरा । ताम्बूलरस

म्पिष्टशिलालेपात्पुनः पुनः । शाणिंशुद्धिः पुटैर्नागोनिरुत्थंभस्म जायते ॥ शिलामनः शिला । अन्यच्च । अश्वत्थचिञ्चात्वक्चूर्णं चतुर्थांशेन निःक्षिपेत् । मृत्पात्रे विद्रुतेनागेलोहदर्व्याप्रचालितः ॥ यामेकेनभवेद्भस्मतत्तुल्यांशोमनःशिला । काञ्जिकेनद्वयंपिष्ट्वा पचेद्दृढपुटेनच ॥ स्वाङ्गशीतंपुनः पिष्ट्वाशिलयाकाञ्जिकेनच । पुनः पचेच्छरावाभ्यामेवंषष्टिपुटैर्मृतिः ॥ अपिच । तैलतक्रेगवांमूत्रेकाञ्जिकेचकुलत्थके । चिधाविधाविशुद्धिः स्यात्स्वर्णादीनांसमासतः ॥ मारणम्पुनः । कुडवंनागपत्राणांकुनट्याः स्यात्पलार्द्धकम् । तण्डुलीयरसैर्यामंयामंवासारसैस्तथा ॥ सम्मर्द्यचक्रियाङ्कृत्वावर्मेसंशोष्यतम्पुनः । सराववसम्पुटेकृत्वापचेद्वन्योपलैर्भिषक् ॥ एवंसप्तपुटैर्नागोभस्मीभवतिनिश्चितम् । हिगुल्लोयंप्रवंहन्यातप्रमेहानखिलानपीतिवैद्यदर्पणः ॥

सीसकम् । न० सीसे । स्वार्थे कः ॥

सीसपत्रकम् । न० सीसके ॥

सौहुण्ड : । पुं० स्नुह्याम् । सिहुण्डे ॥ सौतिहुण्डते । हुडिवरणे । पचाद्यच् ॥ सिंहतुण्डस्यापभ्रंशोयमितिस्वामी । पृषोदरादिः ॥

सु । अ० पूजायाम् ॥ भृशार्थे ॥ निर्भरे । अतिमात्रे ॥ अनुमतौ ॥ कृच्छ्रे ॥ समृद्धौ । अनायासे ॥ सूयते० सवतिवा । सुगतौ । क्विपि० तुगभावः० हृस्वः ॥

सुकण्टका । स्त्री घृतकुमार्याम् ॥

सुकण्डु : । पुं० कण्डुरोगे ॥

सुकथा । स्त्री० नैमिषारण्याधिष्ठात्रीदेवतायां ॥

सुकन्द : । कशेरुणि ॥ धरणीकन्दे ॥

सुकन्दक : । पुं० पलाण्डौ ॥ शोभनमतीवशः० कन्दयति० भक्षकस्यजातिभ्रंशकरत्वात् । कदिरोदने । अच् । स्वार्थेकन् । वर्वुरा ॥ धरणीकन्दे । वाराहीकन्दे ॥

सुकन्दी । पुं० सूरणे ॥

सुकम् । अ० अतिशये ॥

सुकर : । वि० सुखकरे । सुखेनकर्त्तुंशक्ये । सुसाध्ये ॥ ईषद्दुःसुष्विति० भावे० कर्मणिवा० अकृच्छ्रार्थेखल् ॥ अल्पसाधनैरधिकारम्भोनसुकरः ॥

सुकरा । स्त्री० सुशीलायाङ्गवि । अचण्डायाम् ॥ सुसुखङ्करोति । अच् ॥ सुक्रियतेवा । ईषदुःसुष्वितिखल् ॥

सुकर्ण : । पुं० हस्तिकर्णे ॥ वि० शोभनकर्णवति ॥

सुकर्णक : । पुं० हस्तिकन्दे ॥ वि०

सुन्दरकर्णवति ॥

सुकर्णिका । स्त्री॰ मूषीकर्ण्याम् ॥

सुकर्णी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

सुकर्म्मा । पुं॰ विष्कंभाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा । परोपकारी कुशलः कलासु हर्षेण युक्तो नितरां यशस्वी । प्रसूतिकाले यदि चेत् सुकर्मा नरः सुकर्मा भवति प्रसिद्धः ॥ देवानां शिल्पिनि । विश्वकर्मणि ॥ त्रि॰ सत्क्रिये । शोभनकर्मकरणशीले ॥

सुकल: । त्रि॰ दातृभोक्तरि मानवे । य एक एव ददाति॰ भुङ्क्ते च तत्र । दाता भोक्ता॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुकल्यते । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । ईषद् सुष्ठ्वति खल् ॥ शोभनाकलायस्येति वा ॥

सुकल्प: । त्रि॰ अतिनिपुणे ॥

सुकाण्ड: । पुं॰ कारवेल्ले ॥ त्रि॰ शोभनकाण्डवति॰ वृक्षादौ ॥

सुकाण्डी । स्त्री॰ काण्डीरे । काण्डवेल्लइति॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ लतायाम् ।

सुकाण्डी: । पुं॰ भ्रमरे ॥

सुकामा । स्त्री॰ त्रायमाणायाम् । बलेति॰ बहुलेति च॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुकाली । पुं॰ वशिष्ठात्मजेषु॰ शूद्राणां पितृषु ॥

सुकालुका । स्त्री॰ डोडीक्षुपे ॥ इ॰ रा॰ राट: ॥

सुकाष्ठकम् । न॰ देवकाष्ठे ॥

सुकाष्ठा ।) स्त्री॰ कटव्याम् ॥ काष्ठकदल्याम् ॥ इ॰ रा॰ राट: ॥
सुकाष्ठिका ।)

सुकुन्दन: । पुं॰ बर्बरे ॥

सुकुमार: । पुं॰ पुण्ड्रेक्षौ । वनचम्पके ॥ चवे ॥ श्यामाके ॥ त्रि॰ कोमले । मृदौ ॥ सुष्ठु कुमारयति । कुमारक्रीडायाम् । चुराद्यदन्त: । पुंभीतिघ: । एरज्वा ॥ यद्वा । सुकाम्यते । कामे: किदुच्चोपधाया इत्यारन् ॥

सुकुमारक: । पुं॰ शालौ ॥ सुन्दरबालके ॥ न॰ तमालपत्रे ॥

सुकुमारतर: । त्रि॰ अतिपेलवे ॥

सुकुमारतरा । स्त्री॰ अतिपेलवायाम् । प्रकृतौ ॥ यथाह । प्रकृते: सुकुमारतरं न किञ्चिदस्तीति मे मतिर्भवति । यादृष्टास्मीति पुनर्न दर्शनमुपैति पुरुषस्येति ॥

सुकुमारा । स्त्री॰ कदल्याम् ॥ मालत्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ लाक्ष्याम् ॥ पृक्कायाम् ॥ त्रिसन्धिपुष्पे ॥

सुकुमारी । स्त्री॰ नवमालिकायाम् ॥

सुकृत् । त्रि॰ पुण्याढ्ये ॥ धार्मिके ॥ सुष्ठु कृतवान् । डुकृञ्॰ । सुकर्मपापेति कृञ: क्विप् । तुक् ।

सुकृतम् । न० शुभे ॥ स्वर्गादिप्रापके । पुण्ये ॥ त्रि० सुविहिते । सुविधाने ॥ सुष्ठु कृतम् । प्रादिसमासः ॥ सुष्ठु क्रियतेस्मेति वा । क्तः ॥

सुकृतिः । स्त्री० सत्कर्म्मणि । शोभनाकृतिः ॥

सुकृती । त्रि० पुण्यवति । धन्ये ॥ सुकृतमस्यास्ति । अतइनिः ॥

सुकेतुसुता । स्त्री० ताड़कायाम् ॥

सुकेशरः । पुं० वीजपूरे ॥

सुकेशी । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥ त्रि० शोभनकेशयुक्ते ॥

सुकोमलः । त्रि० अतिमृदुले ॥ अतिमनोज्ञे ॥

सुकोमला । स्त्री० सिन्दूरीतिप्रसिद्धे पुष्पे ॥

सुकोली । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

सुकोशः) सुकोशकः) पुं० कोषाम्रे । क्षुद्राम्रे ॥

सुखंसुपः । पुं० खट्वाङ्गे ॥ इति० हे० चन्द्रः ॥

सुखम् । न० आत्मवृत्तिगुणविशेषे ॥ मुदि । प्रीतौ ॥ हर्षे । सम्मदे । आनन्दे । शर्म्मणि । सर्वेषामनुकूलवेदनीये ॥ स्वर्गे । नाके । त्रिदिवे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ जले ॥ न्यायमते • धर्म्मजन्ये जगतांकाम्ये । यथ सुखन्तु जगतामेवकाम्यं धर्म्मेण जन्यते । अधर्म्मजन्यं दुःखं स्यात्प्रतिकूलं सचेतसाम् ॥ तच्च मनोगोचरत्वं यथा । मनोग्राह्यं सुखं दुःखमिच्छाद्वेषौ मतिः कृतिरिति भा० प० द० ॥ सुखं चतुर्विंशतिगुणान्तर्गतगुणविशेषः । तत्तु नित्यं जन्यञ्च । नित्यं परमात्मनो विशेषगुणान्तर्वर्त्ति । जन्यसुखं-जीवात्मनो विशेषगुणान्तर्वर्त्ति । तच्च शुभादृष्टजन्यम् • धनमित्रलाभारोग्यमिष्टान्नपानपुरीषोत्सर्गपुत्रादिजन्मतत्पाण्डित्यकान्तासम्भोगादिजन्यञ्च । तस्य हि क्षणस्थायित्वं स्वोत्तरोत्पन्नानुभवनाश्यत्वात् । सुखाद्युपरागेणैवात्मनो मानसबोधः । सुखं तदुपायश्चेष्टः । बालस्य स्तन्यपानप्रवृत्तौ सुखसाधनत्वज्ञानं हेतुः तच्च सुखस्यैवेष्टत्वम् । दुःखजनकगमनादिप्रवृत्तौ सुखोपायोधनं तदेवेष्टं • तत्साधनत्वज्ञानमेव हेतुः । यागादिप्रवृत्तावपि पारलौकिकसुखसाधनत्वज्ञानङ्कारणम् • सुखोपायस्वर्गादिरूपेष्टसाधनत्वज्ञानमपि कारणम् । सुखस्य कालावच्छेद्यत्वं शरीरावच्छेद्यत्वञ्चातोऽव्याप्यवृत्तित्वम् • शरीरैकदेशावच्छेदेन दुःखसम्भवेऽप्यन्यदेशावच्छेदेन सुखसम्भवात् • एकदेशावच्छेदेन जीवस्य दुःखसम्भवेपि •

व्रणान्तरावच्छेदेनसुखसम्भवाच्च०-
लत्तु त्रिस्फोटकवतो मिष्टान्नभोजना
दौदृष्टव्यमिति तार्किकाः ॥ * ॥ सुख
रूपे ब्रह्मणि ॥ आत्मानन्दलक्षणआन
न्दे ॥ सर्वतोनिवृत्तिकेन चित्तेन लय
विक्षेपरहितलक्षणे । चित्तेपि वृत्तिसत्त्वा
त् ० लये च मनसोऽपि स्वरूपेणाऽसत्त्वा
त् ० सर्ववृत्तिशून्येन सूक्ष्मेण मनसा
सुखानुभवे समाधौ ॥ धर्मासाधार
णकारणकेऽनुकूलवेदनीये । निरु
पाधीच्छाविषयीभूतधर्मासाधारण
कारणिकायां चित्तवृत्तौ । परमा
त्मसुखव्यञ्जिकायाम् । मोक्षानन्दे ॥
भोजनानन्तराह्लादे । तृप्तौ ॥ त
च्च सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधम् ।
यथा । अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखा
न्तञ्च निगच्छति । एतद्विवृणोति ।
यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोप
मम् । तत्सुखं सात्त्विकम्प्रोक्त
मात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ विषयेन्द्रि
यसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं-
स्मृतम् ॥ यदग्रे चानुबन्धे च सुखं
मोहनमात्मनः । निद्रालस्यप्रमा
दोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ आ
त्मगुणे ॥ आत्मतत्त्वरूपे ॥ शो
भनानि परिपुष्टानि० खानीन्द्रिया
णि येन तत् ॥ यद्वा । सुखयति ।
सुख दुःख तत्क्रियायाम् । चुरा

दिः । पचाद्यच् ॥ त्रि० अभेदेन०
सुखविशिष्टे ॥ यथा । त्रिषु द्रव्ये
पापपुण्यसुखादि चेत्यमरः । पापपु
ण्यशब्दौ सुखादयश्च शस्तान्ताः गुणे य
थोक्तलिङ्गाः उपचारात्तद्वति द्रव्ये वि
शेष्ये वर्त्तमाना वाच्यलिङ्गाः । यथा ।
पापा ऋतुमती कन्या पापी राजाप्यर
क्षकः । पापं व्याधकुलं हंसं नापि विप्रश्च
सेवकः ॥ पुण्यं तीर्थं नदी पुण्या आश्र
मः पुण्य एव च सुखा भूतिः सुखी
वासः सुखं कामीकुलं मतम् ॥
सुखसाध्ये ॥ अक्लेशे ॥ सुखहे
तौ ॥ सुखदुःखसाधनानामस्थि
रत्वं सुखस्य मनोविलासमात्ररूपत्त्व
ञ्चोक्तं विष्णुपुराणे । यथा । वस्त्वे
कमेव दुःखाय सुखायेर्ष्योद्भवाय च ।
कोपाय च यतस्तस्माद्वस्तु वस्त्वात्मकं
कुतः ॥ तदेव प्रीतये भूत्वा पुनर्दुः
खाय जायते । तदेव कोपाय ततः प्र
सादाय च जायते ॥ तस्माद्दुःखात्म
कं नास्ति न च किञ्चित् सुखात्मकम्
। मनसः परिणामोयं सुखदुः
खादिलक्षणः इति २ अंशे ६ ऽध्यायः
॥ सर्वकामविहीनोऽतः सुखं सर्वं व्य
वस्थितमित्यन्यच्च ॥ दुःखाद्य
सुखं प्राप्नुवन्ति सुखं कालितिदेवी
भागवतम् ॥ सर्वं परवशं दुःखं स
र्वमात्मवशं सुखम् । एतद्विद्यात्
समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥

सुखकरः । त्रि॰ सुकरे ॥

सुखङ्करी । स्त्री॰ लताविशेषे । जीवन्त्याम् ॥ सुखकर्थाम् ॥

सुखङ्घुणः । पुं॰ शिवखट्वाङ्गे ॥ घु॰ णि॰ शेषः ॥

सुखचरः । त्रि॰ सुखगामिनि ॥

सुखचारः । पुं॰ उत्कृष्टाश्वे ॥

सुखजातः । त्रि॰ जातसुखे ॥

सुखदः । पुं॰ परमात्मनि । विष्णौ ॥ सद्वृत्तानां सुखं नित्यं ददातीति । डुदाञ॰ । असद्वृत्तानां सुखं द्यति खण्डयतीति वा । दे॰ । आतूतिकः । त्रि॰ सुखप्रदे । न॰ विष्णोः स्थाने ॥

सुखदा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ सद्यः पातकसंहन्त्री सद्योदुःखविनाशिनी । सुखदा मोक्षदा गङ्गा गङ्गैव परमा गतिः ॥ शमीवृक्षे ॥ सुखदल्याम् । स्वर्वेश्यायाम् ॥

सुखदोह्या । स्त्री॰ सुखसन्दोह्यायां गवि ॥ सुखेन दुह्यते । दुह॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

सुखमोदा । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

सुखरात्रिः । सुखरात्रिका । स्त्री॰ दीपान्वितामावास्यारात्रौ ॥ यथा । तुलाराशिगते भानावमावास्यां नराधिपः । स्नात्वा देवान् पितॄन् भक्त्या सम्पूज्याथ प्रणम्य च ॥ कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरगुडादिभिः । ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरे नृपः ॥ लक्ष्मीः सम्पूज्यतां लोका उल्काभिश्चाभिवेष्टताम् ॥ * ॥ दर्शदैवे प्रदोषव्याप्त्या निर्णयः । तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः । उल्काहस्ता नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनम् ॥ उभयतः प्रदोषप्राप्तौ परदिन एव । दण्डैकरजनीयोगे दर्शः स्यात्परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽह्नि सुखरात्रिका । उभयत्र प्रदोषव्याप्तावपि उल्कादानं परदिने पूर्वोक्तपार्वणानुरोधात् । भूतदर्शे प्रकुर्वन्ति उल्काग्रहणमचेतसः । निराशाः पितरो यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ अत्रैव लक्ष्मीः पूर्वाह्णे रात्रौ पूज्या । अमावास्या यदा रात्रौ दिवाभागे चतुर्दशी । पूजनीया तदा लक्ष्मीर्विज्ञेया सुखरात्रिका ॥ उल्काग्रहणादि पितृकृत्यत्वात् प्राचीनावीतिना दक्षिणामुखेन कर्त्तव्यम् ॥ तथा च मनुः । प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमतन्द्रिणा । पित्र्यमानिधनात्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिनेति ॥ उल्काग्रहणमन्त्रो यथा । शस्त्राशस्त्रहतानाञ्च भूतानां भूतदर्शयोः । उज्ज्वलज्योतिषा देहं दहेयं व्योमवह्निनेति । दानमन्त्रो यथा । अग्निदग्धाश्च ये जीवा

येप्यदग्धाः कुलिमम। उज्ज्वल ज्योतिषादग्धास्ते यान्तु परमाङ्गतिमिति। विसर्ज्जनमन्त्रोयथा। यमलोकपरित्यक्ता आगतायेमहालये। उज्ज्वलज्योतिषावर्त्मप्रपश्यन्तोव्रजन्तुते॥ इति॥

सुखलुब्धः। पुं॰ देहिनि॥ यथा। मांसलुब्धोयथमत्स्योलोहशङ्कुंनपश्यति। सुखलुब्धस्तथादेहीयमबाधांनपश्यतीतिकुलार्णवतन्त्रम्॥

सुखवर्चकः। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे। सुखं वर्चयति। वर्च्चदीप्तौ। क्वुन्॥

सुखवर्च्चाः। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥ सुखेनवर्चोयेन॥

सुखवासः। पुं॰ तरमु॰ इ॰ प्र॰ फलविशेषे॥

सुखवासनः। पुं॰ मुखवासनगन्धद्रव्ये। यथा। मुखवासकरोगन्धश्यामोदीमुखवासनः। मुखवास नइत्यपिशुभवासनइत्यपीतिशब्दरत्नावली॥

सुखसंवित्तिः। स्त्री॰ सुखानुभावे॥

सुखसन्दोह्या स्त्री॰ सल्लक्याम्। सुव्रतायाम् सुखेनसन्दुह्यते। दुह॰। ऋहलोर्ण्यत्॥

सुखा। स्त्री॰ प्रचेतसः पुर्याम्॥ अभेदेनसुखरूप्याम्॥ शोभनेन्द्रियायाम्॥

सुखाधारः। पुं॰ स्वर्गे। त्रि॰ सुखाधारे॥

सुखायतः। पुं॰ उत्कृष्टाश्वे। सुशिक्षितेश्वे॥ यथा। सुखायतः शुभमुखः सुखचारः सुखायनइतिशब्दमाला॥

सुखायनः। पुं॰ उत्कृष्टघोटके॥ सुखेनअयनंगमनंयेन॥

सुखालुका। स्त्री॰ बहुवल्ल्याम्। जीवन्त्याम्॥

सुखावती। स्त्री॰ बुद्धशक्तौ॥

सुखावतीश्वर। पुं॰ बुद्धभेदे॥

सुखावहः। पुं॰ भर्त्तरि॥ त्रि॰ सुखदातरि॥

सुखाशः। पुं॰ वरुणे। प्रचेतसि॥ सुखभोजने॥ तरम्बुजे। अस्यपर्यायायथा। स्याच्चेलालस्थिरफलः सुखाशोराजतेमिषः। लतापनसनाटाम्रौसिदुरितिचिक्काण्डशेषः॥

सुखासनम्। न॰ नरवाह्ययानविशेषे। खासा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ सुखेनआसनंयस्मात्॥

सुखितः। त्रि॰ सुखंरूपताङ्गते॥ सुखंसञ्जायतस्य। इतच्॥

सुखी। त्रि॰ सर्वथानीरोगे॥ निरायासस्थिते॥ तृष्णाविजिते॥ सुखमस्त्यस्य। सुखादिभ्यश्चेति॰ इनिः॥ दुःखमूलंहिसंसारः सयस्यास्तिसदुःखितः। तस्यत्यागः कृतोयेनससुखीनापरः प्रिये

इतिश्रीकुलार्णवतन्त्रम् ॥ ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं मायया कल्पितं जगत् । सत्यमेकं परं ब्रह्म विदित्वैवं सुखी भवेदिति महानिर्वाणतन्त्रम् । विदित्वा गुरोर्मुखादध्यात्मविद्यायाः श्रवणादिभिः ॥

सुखोत्सवः । पुं॰ भर्त्तरि । पत्यौ ॥ सुखस्य उत्सवोऽस्मिन् ॥

सुखोदकम् । न॰ सुखोष्णे । सुखजनके पानजले ॥

सुखोष्णिकः । पुं॰ सज्जिकाक्षारे ॥

सुखोष्णम् । न॰ सुखोदके ॥

सुगः । पुं॰ गन्धर्व्वे ॥ सुष्ठु गायति । गै॰ कः ॥ न॰ विष्ठायाम् ॥ त्रि॰ सुगमे ॥ सुखेन गच्छत्यत्र । इत्यधिकरणे॰ सुदुरोरधिकरणइति गमेर्डः ॥

सुगतः । पुं॰ सर्व्वज्ञे । क्षणिकज्ञानात्मवादिनि । बुद्धे । शोभनं गतं ज्ञानमस्येति सुगतः ॥ सुष्ठु अपुनरावृत्त्यै गत इति वा ॥ सुखेन संसाराद् गतो वा ॥

सुगतिः । पुं॰ अतीतकल्पीयर्हद्भेदे ॥ स्त्री॰ शोभनगतौ ॥ पुण्यात्मनां शरीरान्ते प्राप्यस्थाने ॥ यथा । सुवृत्तः शीलसम्पन्नः प्रसन्नात्मात्मविद् बुधः । प्राप्येह लोके सम्मानं सुगतिं प्रेत्य गच्छतीति ॥

सुगन्धः । पुं॰ कर्पूरादिगणे ॥ यथा । कर्पूरो मृगनाभिश्च कस्तूरीश तिकाश्च । गन्धमार्जारवीर्य्यञ्च श्रीखण्डं पीतचन्दनम् ॥ कालीयकं रक्तकाष्ठं पतङ्गमगुरुद्वयम् । देवदारुश्च सरलस्तगरः पद्मकं पुरः ॥ सर्ज्जनिर्यासकौ रालः कुन्दुरुश्च शिलारसः । सिह्लकश्च लवङ्गश्च जातीपत्री फलं तथा ॥ एलाद्वयं दारुचीनीत्वक् पत्रं नागकेशरम् । बालुकं शीरवं मांसी कुङ्कुमं शीघ्रमानखम् ॥ सुगन्धवीरवं बालं जटामांसी सुरा घनः । शटी चर्च्चूरएकाङ्गी सुगन्धीयं गणो मतः ॥ रक्तशिग्रौ ॥ चणके ॥ गन्धके ॥ भूतृणे ॥ न॰ क्षुद्रजीरके ॥ गन्धतृणे ॥ श्वेतचन्दने ॥ नीलोत्पले ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ कृष्णजीरके ॥ कतृणे ॥ पुं॰ तीक्ष्णगंधे । रक्ततुलस्याम् ॥ त्रि॰ समवायातिरिक्तसम्बन्धेन सद्गन्धविशिष्टे ॥

सुगन्धकः । पुं॰ गन्धके ॥ रक्ततुलस्याम् ॥ कर्कोटा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ फलशाके ॥ तत्पर्यायो यथा । कर्कोटकः किलासघ्नस्तिक्तपत्रः सुगन्धकश्च तद्धेमचन्द्रः । कांकरोल इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ शालीविशेषे ॥

सुगन्धतैलनिर्यासम् । न॰ गन्धद्रव्यविशेषे । जवादिनि । मृगधर्म्मजे । कृमिजे ॥

सुगन्धपत्रा ।)
सुगन्धपत्रिका ।) स्त्री॰ रुद्रजटा-

याम् ॥

सुगन्धभूतृणम् । न॰ गन्धतृणे ॥

सुगन्धमूला । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् सुगन्धीमूलेय-स्या : ॥

सुगन्धा । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ शोभनो गन्धः । कुगतीतिसमासः । सुगन्धोऽस्याः । अर्शआदाच् । अ म्बष्ठायाम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् । नवमालिकायाम् । तुलस्याम् ॥ मधुकर्कटिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ वनमल्लिकायाम् ॥ माधव्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

सुगन्धामलकम् । न॰ सर्वौषधिभिः शुष्कामलकत्वग्योगे । यथा । सर्वौषधिसमायुक्ताः शुष्कास्त्वामलकत्वचः । यत्रामलदायं योगः स्यात् सुगन्धामलकाभिधः ॥ इतिराजनिघण्टः ॥

सुगन्धिः । पुं॰ शोभनगन्धे । सुरभौ । घ्राणतर्पणे । इष्टगन्धे ॥ तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्णगन्धे ॥ परमात्मनि ॥ इतिमोक्षधर्मटीकायांनीलकण्ठः ॥ सहकारे ॥ न॰ एलवालुके । ऐलेये ॥ कुस्तुम्बुरौ ॥ धान्याके ॥ मुस्तके ॥ कशेरुणि ॥ गन्धतृणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ त्रि॰ सुगन्धयुक्ते ॥ शोभनोगन्धोऽस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यइतीत्वम् ॥ गन्धस्येत्वे तदेकान्तग्रहणं नाद्रियन्तेकवयः । यथा । काण्डूयतः कटभुवङ्करिणोमदेनस्कन्धं सुगन्धिमनुलीनवतानगस्येति माघे॰ सुगन्धिंशोभनगन्धमिच्छयति ॥

सुगन्धिकः । पुं॰ सिह्लके । तुरुष्के महाशालौ ॥ गन्धके ॥ न॰ कह्लारे ॥ पुष्करमूले ॥ गौरसुवर्णे । वारिजे । पत्रशाकविशेषे ॥ सुपर्णे ॥ उशीरे ॥

सुगन्धिकुसुमम् । न॰ सुगन्धिपुष्पे पुं॰ पीतकरवीरे ॥ शोभनगन्धवन्तिपुष्पाण्यस्य ॥

सुगन्धिकुसुमा । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

सुगन्धिता । स्त्री॰ सौरभ्ये ॥ शोभनोगन्धोयस्य॰ तस्यभावः । तल् । टाप् ॥

सुगन्धितैलम् । न॰ । सुगन्धिजले । केतकादिपानीये ॥

सुगन्धिफला । स्त्री॰ जातीफले न॰ पूगफलेनचसंयुक्ते लवङ्गकलिकाफले ॥

सुगन्धिनी । स्त्री॰ आरामशीतलायाम् ॥

सुगन्धिमूलम् । न॰ उशीरे ॥

सुगन्धिमूषिका । स्त्री॰ छुछुन्दर्याम् ॥

सुगमः। त्रि० सुखेनगमनीयेस्थाने ॥ सुखेनगम्यतेप्राप्यते । गम्लृ० । ईषद्दुःस्वित्यादिखल् । यथासुगमःपन्था: ॥

सुगरम् । न० रङ्गने । हिङ्गुलि ॥

सुगहनः। त्रि० निविडे ॥

सुगहनावृत्तिः। स्त्री० कुम्भायाम् । यज्ञस्थाने० असुरभ्यादिरक्षणार्थायनिविडवेष्टने ॥ सुगहनानिवृक्षाणामावृतिः ॥

सुगृहः। पुं० चञ्चुसूचीखगे । पीततुण्डे । यथा० हि० भो० प्र० ॥ न० शोभनालये ॥ त्रि० शोभनगृहवति ॥

सुगृहीतः। त्रि० सुन्दररूपेणाक्रान्तहृदये ॥

सुगृहीतनामा । पुं० शुभकाम्ययाप्रातःस्मर्त्तव्येयुधिष्ठिरादौ ॥

सुग्रन्थिः। पुं० ग्रन्थिपर्णप्रभेदे । चोरके ॥ शोभनाः ग्रन्थयोयस्मिन् ॥

सुग्रीवः। पुं० कपिपुङ्गवे । सूर्यपुत्रे । किष्किन्ध्याधिपे । श्रीराममित्रे ॥ विष्णोरश्वहये ॥ देवीम्प्रतिशुम्भनिशुम्भाभ्यांप्रेषितेदूतविशेषे ॥ हन्तार्हत्पितरि ॥ शोभनाग्रीवायस्यसः ॥ शिवे ॥ इन्द्रे ॥ राजहंसे ॥ असुरविशेषे ॥ पर्वतविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे ॥ नागप्रभेदे ॥ त्रि० शोभनग्रीवायुक्ते ॥

सुग्रीवी । स्त्री० काश्यपपत्नीविशेषे ॥

सुग्रीवेशः। पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

सुघोषः। पुं० विष्णौ । नारायणे ॥ शोभनोघोषः शब्दोवेदात्मकोयस्य ॥ नकुलाख्यपाण्डवस्यशङ्खे ॥

सुचक्षुः। पुं० उदुम्बरे ॥ न० शोभननेत्रे ॥ वेदान्तजन्यज्ञाने ॥ यथा । एवंविधंत्वांसकलात्मनामपित्वात्मानमात्मात्मतयाविचक्षते । गुर्वर्कलब्धोपनिषत्सुचक्षुषायेतेतरन्तीवभवानृताम्बुधिम् ॥ त्रि० उत्कृष्टाक्षे ॥ आत्मविदि ॥ शोभनेचक्षुषीयस्यसः ॥ सुष्ठुशोभनस्वतचक्षुरितिवा ॥

सुचञ्चुः। पुं० महाचञ्चुशाके ॥

सुचतुरः। त्रि० शोभनानिचत्वारियस्य० तस्मिन् ॥ अचतुरविचतुरेत्यादिनासाधुः ॥

सुचरित्रः। त्रि० सुशीले ॥ शोभनंचरित्रमस्य ॥

सुचरित्रा । स्त्री० साध्व्याम् ॥ शोभनंचरित्रमस्याः ॥

सुचर्मा । पुं० भूर्जवृक्षे । त्रि० सुचर्मवति ॥ शोभनंचर्मास्य ॥

सुचारुः। त्रि० मनोहरे ॥

सुचित्रम् । न० शोभनचित्रे ॥

सुचित्रकः। पुं० मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥ चित्रसर्पे । मातुलाहौ ॥ त्रि० सुन्दरचित्रयुक्ते ॥

सुचित्रबीजा । स्त्री० विडङ्गे ॥

सुचिक्का । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ॥
सुचिरायुः । पुं॰ सुरे । देवे ॥ मार्कण्डेयादौ ॥ शोभनं चिरायुर्यस्य ॥
सुचुक्रिका । स्त्री॰ तिन्तिड्याम् ॥
सुचुटी । स्त्री॰ सन्दंशिकायाम् ॥ इति सन्दंशिकाशब्दार्थे मेदिनिकरः ॥
सुचेलम् । न॰ शोभनवस्त्रे ॥ शोभनं चेलम् ॥ त्रि॰ शोभनवस्त्रवति ॥
सुचेलकः । पुं॰ तदर्थे । पटे ॥ सुचेलमेव । स्वार्थे कन् ॥ त्रि॰ तद्वति ॥
सुच्छुत्री । स्त्री॰ शतद्रुसरिति ॥ श॰ र॰ स्त्री॰ ॥
सुजनः । पुं॰ कृपालौ ॥ सदाचारे । साधौ । सज्जने ॥ यथा । दुर्जनस्य हि सङ्गेन सुजनोऽपि विनश्यति । प्रसन्नं जलमित्याहुः कर्दमैः कलुषीकृतम् ॥
सुजनता । स्त्री॰ सौजन्ये ॥
सुजलम् । न॰ कमले ॥ शोभनसलिले । त्रि॰ शोभनजलयुक्ते ॥
सुजल्पः । पुं॰ वाक्यविशेषे ॥ यथा । यत्रार्जवात् सगाम्भीर्यं सदैन्यं सहचापलम् । सोत्कण्ठञ्च हरिस्पृष्टः स सुजल्पो निगद्यते ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥
सुजातः । त्रि॰ सुन्दरे
सुजाता । स्त्री॰ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । तुवर्याम् ॥
सुजिह्वः । पुं॰ हव्यवाहने ॥
सुजीवन्ती । स्त्री॰ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥
सुज्ञः । त्रि॰ विज्ञे ॥ सुष्ठु शोभनं जानाति । ज्ञा अवबोधने । आतश्चोपसर्ग इति कः ॥
सुज्ञेयः । त्रि॰ सुष्ठु विज्ञेये ॥ सुखेन ज्ञातुं योग्यः । ज्ञा॰ । अचो यत् । ईद्यति ॥
सुडीनम् । न॰ पक्षिणः सुकुमारपाते ॥
सुतः । पुं॰ आत्मजे । तनये । पुत्रे ॥ मातृपितृस्वभावस्तु स्वभावे सुतस्य भवतः । यथोक्तं वह्निपुराणे । शीलं सम्भजते पुत्रो मातुस्तातस्य वै सुता । यथाशीला भवेन्माता तथाशीलो भवेत्सुतः ॥ यद्वर्णा वै भवेद्भूमिस्तद्वर्णं सलिलं भवेत् । मातृणां शीलदोषेण पितृशीलगुणेन च ॥ विभिन्नास्तु प्रजाः सर्वा॰ भवन्ति भवशीलिनामिति । सूयते स्म॰ सौतिर्वा । षुञ् अभिषवे॰ षुप्रसवैश्वर्ययोर्वा । क्तः । नृपे । पार्थिवे ।
सुतजीवकः । पुं॰ पुत्रजीवे ।
सुतनुः । स्त्री॰ नार्य्याम् । त्रि॰ सुकृशे ॥ स्वङ्गे ॥
सुतपादिका । स्त्री॰ हंसपद्याम् । गोधापद्याम् ॥
सुतपाः । पुं॰ सूर्य्ये ॥ मुनिविशेषे

॥ मुनौ ॥ नरनारायणरूपेभगवति बदरिकाश्रमेसुशोभनंमनसश्चेन्द्रियाणाञ्चकायाक्लेशतपोऽस्येतिसुतपानरनारायण: ॥

सुतराम् । अ॰ अत्यन्ते । अतिशये ॥ अवधारितार्थप्रतिपादके ॥ यथा । शृणुद्विजमहाबुद्धेदम्भेनापि स्मृतोहरि: । ददातिमोक्षंसुतरां किम्पुनर्दम्भवर्ज्जनादिति ॥ द्विवचनविभज्येत्यादिना॰सुशब्दात्तरप् । किमेत्तिङव्ययेत्यादिनामप्रत्यय: । तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञा ॥

सुतर्कारी । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

सुतर्दन: । पुं॰ ताम्राचूडे । कोकिले ॥

सुतल: । पुं॰ अट्टालिकाबन्धे ॥ नागलोकप्रभेदे ॥

सुतस्करा । स्त्री॰ सप्तपुत्रप्रसवाम् ॥

सुतश्रेणी । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ सुतानांश्रेणिरस्या: ॥ पुत्रश्रन्दे ॥

सुता । स्त्री॰ स्वपत्ये । कन्यायाम् ॥ दुरालभायां ॥

सुतात्मज: । पुं॰ पौत्रे ॥ दौहित्रे ॥ सुतस्यसुतायावाआत्मज: ॥

सुतात्मजा । स्त्री॰ पौत्र्याम् ॥ दौहित्र्याम् ॥ सुतस्यसुतायावाआत्मजा ॥

सुतारम् । न॰ द्वितीयायामृशब्दाख्यायाम्सिद्धौ ॥

सुतारका । स्त्री॰ बुद्धधर्मासनदेवीविशेषे ॥

सुतिक्त: । पुं॰ भूनिम्बे । किराततिक्ते ॥ पर्पटे । पित्तपापडा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुतिक्तक: । पुं॰ पारिभद्रे । भूनिम्बे ॥

सुतिक्ता । स्त्री॰ कोशातक्याम् । भूद्रुम्फलिकायाम् ॥

सुतिक्तिका । स्त्री॰ कोशातक्याम् ॥

सुती । त्रि॰ पुत्रवति ॥

सुतीक्ष्ण: । पुं॰ शिग्रौ ॥ श्वेतशोभाञ्जने ॥ रामायणप्रसिद्धेमुनिविशेषे ॥ नाम्नासुतीक्ष्णइतिनदान्त: ॥ त्रि॰ अतिशयेनखरे ॥

सुतीर्थकम् । न॰ । तीर्थविशेषे ॥

सुतुङ्ग: । पुं॰ नारिकेलागमे ॥ ग्रहाणामुच्चांशविशेषे । अत्यन्ततुङ्गे ॥ त्रि॰ अतिशयोच्चे ॥

सुतुण: । पुं॰ कुन्दरे । उखवंशे । मृगवक्त्रभेदतृणविशेषे ॥

सुतेजन: । पुं॰ धन्वङ्गे । धन्वनवृक्षे ॥

सुतेजा: । पुं॰ सुतेजस्वगुणविशिष्टेद्युलोके ॥ स्वर्गे ॥ प्राक्कल्पार्हविशेषे स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥ त्रि॰ तेजसान्विते ॥

सुतेला । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ।

सुत्या । स्त्री० अभिषवे । सोमलताकण्डने ॥ अभिषवदिने ॥ सवनम्० सूयते सोमोऽस्मिन्० अस्यां वा । षुञ् अभिषवे । संज्ञायां समजेति क्यप् ॥

सुत्रामा । पुं० गोत्रभिदि । इन्द्रे ॥ सुष्ठु त्रायते० पालयति । त्रैङ् पालने । आतो मनिन्० सर्वधातुभ्यो मनिन् वा ॥

सुत्वा । पुं० अभिषवस्नाने । यज्ञाङ्गस्नानकर्त्तरि ॥ सुतवान् । षुञ्० । सुयजोर्ङ्वनिप् । तुक् ॥

सुत्वरी । स्त्री० मातरि ॥ ङ्वनिबन्तात्० वनोरचेति ङीब्रौ ॥

सुदग्धा । स्त्री० दग्धाख्यवृक्षे । सुदग्धिकायां ॥ मेरुजम्बुद्रुमे ॥

सुदग्धिका । स्त्री० कुरुह० इ० गौ० दे० भा० प्र० वृक्षे । दग्धरुहायाम् । भस्मरोहायाम् ॥

सुदण्डः । पुं० वेत्रे ॥

सुदण्डिका । स्त्री० गोरच्याम् ॥

सुदन् । त्रि० शोभनदन्तविशिष्टे ॥ शोभना दन्ता यस्य सः । वयसि दन्तस्य दतृ । नुम् ॥

सुदर्भा । स्त्री० तृणविशेषे । इक्षुदर्भायाम् ॥

सुदर्शनः । पुं० । हरिचक्रे ॥ अस्य लक्षणं यथा । द्वादशारन्तु षट्कोणं वलयत्रयसंयुतम् । चक्रं स्यात्

तद्विपर्यासः शंखश्रीहरेःस्मृतमिति ॥ जिनानां बलदेवे ॥ वृक्षाईत्पितरि ॥ शोभनं दर्शनमस्य । भक्तैः सुखेन द्रष्टव्यो वा । भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युच् ॥ गन्धर्वे ॥ जम्बूद्वीपे ॥ सुदर्शनाकारत्वात् ॥ मेरौ ॥ वंशे ॥ राजभेदे ॥ न० शक्रनगरे ॥ अनुगमने ॥ त्रि० सुदृश्ये ॥

सुदर्शनचूर्णम् । न० भावप्रकाशोक्तज्वररोगस्यौषधविशेषे ॥

सुदर्शनद्वीपः । पुं० न० जम्बुद्वीपे ॥

सुदर्शना । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ ओषधिप्रभेदे । सोमवल्ल्याम् । इडपर्ण्याम् । सुदर्शनगुलञ्च इ० पद्मगुलञ्च० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ सुदर्शना स्वादुरुष्णा कफशोफास्रवातजित् ॥ मेरुजम्बाम् ॥ सुरोविशेषे ॥

सुदर्शनी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

सुदलः । पुं० चीरमोरटे ॥

सुदला । स्त्री० तरुण्याम् । गम्भार्याम् । सेवन्त्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥

सुदान्तः । पुं० शाक्यमुनिशिष्यविशेषे, त्रि० तपःसहे ॥

सुदामा । पुं० वारिधरे । मेघे ॥ पर्वतविशेषे ॥ गोपविशेषे समुद्रे ॥ श्वेतद्वीपे । ऐरावते ॥ श्रीकृष्ण

मित्रे ब्राह्मणविशेषे । त्रि० सुदात
रि ॥ सुष्ठु ददाति । डुदाञ्० ।
आतोमनिन् ॥
सुदामा । स्त्री० नदीविशेषे । टाप् ॥
सुदायः । पुं० हरणे । कन्यादान
काले० व्रतभिक्षादौ च दीयमानद्र
व्ये । सुष्ठु दीयते । डुदाञ्० । घ
ञ् । युगागमः ॥
सुदारुः । पुं० पारिपात्रकेपर्व्वते ॥
सुदारुःपारिपात्रकइतिहेमचन्द्रः ॥
न० शोभनदारुणि ॥
सुदि । अ० शुक्लपक्षे ॥
सुदिनम् । न० शुभदिवसे ॥ त्रि०
प्रशस्ते ॥ यथा । सुदिनासुसभा
सुकार्य्यमेतत्प्रविचिन्वीतविशेषतः
स्वयमितिप्रयोगः ॥
सुदीर्घः । त्रि० अतिविस्तारे ॥
सुदीर्घघर्म्मा । स्त्री० असनपर्ण्याम् ॥
सुदीर्घफलिका । स्त्री० वार्त्ताकुविशे
षे । सिङ्गावैंगन० इतिगौ० दे०
भा० प्र० ॥
सुदीर्घा । स्त्री० चीनाकर्कट्याम् ।
सुदुर्दर्शः । त्रि० अत्यन्तंद्रष्टुमशक्ये ॥
सर्वथादर्शनायोग्ये परमात्मनि ॥
तस्यादृष्टरूपत्वात् ॥
सुदुर्लभः । त्रि० अतिदुष्प्राप्ये ।
दुःखेनापिलब्धुमशक्ये ॥ यथा ।
बहूनांजन्मनामन्ते ज्ञानवान्मांप्र
पद्यते । वासुदेवः सर्व्वमितिसम

हात्मासुदुर्लभइति ॥ सुष्ठुअतिमा
त्रंदुर्लभः ॥
सुदुश्चरः । त्रि० अतिशयदुःखेना
चरणीये ॥
सुदुष्करः । त्रि० सर्व्वथाकर्त्तुमशक्ये
॥ अत्यन्तक्लेशकरे ॥
सुदुस्तरः । त्रि० अतिदुःखेनतर
णीये ॥
सुदूरः । त्रि० दवीयसि । दविष्ठे ।
अतिदूरे ॥ यथा । सुदूरमपिगन्त
व्यंयत्रमाहेश्वरोजनः ॥
सुदूरपराहतः । त्रि० अतिदूरनिरा
कृते ॥
सुदृढम् । न० अतिदृढे । गाढे ॥
त्रि० तद्वति ॥
सुदृढत्वक् । स्त्री० काश्मर्य्याम् ॥
सुदृक् । त्रि० शोभननेत्रयुक्ते ॥
सुदृश्यः । त्रि० सुन्दराकृतौ ॥
सुदेवी । स्त्री० नाभेर्भार्य्यायाम् । मेरु
जंव्याम् ॥
सुदेशः । पुं० मत्स्यदेशे । उत्तमदेशे ॥
सुद्युम्नः । पुं० वैवस्वतमनोः पुत्रे ॥
त्रि० बहुधने । अतिबलशालिनि ॥
सुधन्वा । पुं० विश्वकर्म्मणि । त्वष्ट
रि । नृपविशेषे ॥ त्रि० धन्व
नि । प्रौढधानुष्के ॥ शोभनंध
नुर्यस्य सः । धनुषश्चेत्यनङ् ॥
सुधन्वाचार्य्यः । पुं० व्रात्याद्वैश्या
त्सवर्णायांजाते० जातिविशेषे ।

कारुषे । यथाहमनुः । वैश्वास्तु जाधवेन्द्राख्यात्सुधन्वाचार्य एव च । कारुषश्च विजन्माच मैत्रः सात्वत एव चेति ॥

सुधर्मः । पुं॰ जिनगणाधिपविशेषे ॥

सुधर्म्मा । त्रि॰ धर्मशालिनि ॥ कुटुम्बिनि ॥

सुधर्म्मा । स्त्री॰ देवसभायाम् ॥ शोभनो धर्म्मोऽस्याम् । धर्मादनिच् केवलात् । डाबुभाभ्यामितिपक्षे टाप् । अनोबहुव्रीहेरितिङीपन्न । सुधर्मे॰ सुधर्म्माश्चेत्यादि । डाबभावे । सुधर्माणौ॰ सुधर्माणश्चेत्यादि ॥

सुधा । स्त्री॰ पीयूषे । अमृते ॥ मद्ये । सुरायाम् ॥ स्नुहीनधीयते । धेट् पाने । आतश्चोपसर्ग इतिकर्मण्यङ् । लेपने । क्षुरायाम् । मूर्व्वाम् ॥ स्नुह्याम् ॥ गङ्गेष्टकायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ विद्युति ॥ गुडूच्याम् ॥ जले ॥ तोये ॥ रसे ॥ धात्र्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ पुष्परसे । मधुनि ॥ हरीतक्याम् ॥ सुष्ठुदधातिपुष्णाति । डुधाञ्॰ । क्विप् ॥

सुधांशुः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ सुधायुक्ताअंशवोयस्यसः ॥

सुधांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ।

सुधांशुरत्नम् । न॰ मौक्तिके ॥ इन्दुकान्ते ॥

सुधाकरः । पुं॰ चन्द्रे ।

सुधाक्षारः । पुं॰ सौधमूर्धे । चूना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुधाक्षारोऽम्लसङ्काशः पाकोक्तदोषिदारणः ॥

सुधाङ्गः । पुं॰ चन्द्रमसि ॥

सुधाजीवी । पुं॰ पलगण्डे । लेपके । राज॰ इ॰ भा॰ ॥ सुधयालेपनेनजीवति॰ तच्छीलः णिनिः ॥

सुधाधारः । पुं॰ चन्द्रे । इन्दौ । अमृतपात्रे ॥ सुधायाः आधारः ॥

सुधानिधिः । पुं॰ चन्द्रे ॥

सुधाभुक् । पुं॰ गीर्वाणे । देवे ॥ सुधांभुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥

सुधामय । पुं॰ सौधे । राजसदने ॥ त्रि॰ अमृतात्मके ॥

सुधामोदकः । पुं॰ यवासशर्करायाम् ॥

सुधामोदकजः । पुं॰ तवराजोद्भवखण्डे ॥

सुधावर्षी । पुं॰ विधातरि । विश्वसृजि । बुद्धभेदे ।

सुधावासः । पुं॰ चन्द्रे ॥ न॰ त्रपुषि ॥

सुधाश्रवा । स्त्री॰ त्रपुष्याम् ॥

सुधासंज्ञयोगः । पुं॰ अमृतसिद्धियोगे । यथा । हरावत्तर्द्दौष्ये॰

जयं निजयं निजयं ज्रामोद॰ दा समारे । ग्रमैवम् । भवेदस्यधि षण्णस्यधिष्ण्ये॰ कथिष्ण्यं ममौचेत्त दैवं सुधासंप्रयोग : ॥

सुधासिन्धुः । पुं॰ अमृतार्णवे ॥

सुधासूतिः । पुं॰ चन्द्रे ॥ यथा । प्रदीपज्वालाभिर्दिवसकरनीराजन विधिः॰ सुधासूतेश्चन्द्रोपलजल लवैरर्घ्यघटना ! स्वकीयैरम्भोभिः सलिलनिधिसौहित्यकरणं॰ त्वदी याभिर्वाग्भिस्तवजननिवाचांस्तुति रियमिति॥ मखे । यज्ञे ॥ यज्ञे ॥

सुधास्रवा । स्त्री॰ अधोजिह्विकायाम् । गलशुण्डिकायाम् । घण्टि कायाम् ॥ चूडानाड्याम् ॥ रुद न्त्याम् ॥

सुधाहरः ।) पुं॰ गरुडे ॥ देवे ॥
सुधाहृत् ।)

सुधितिः । पुं॰ स्त्री॰ स्वधितौ । प रशौ ॥

सुधीः । पुं॰ विदुषि । सति । को विदे । पण्डिते । न्यायगृहीतशा स्त्रार्थग्राहके ॥ सुष्ठु ध्यायति । ध्यै ॰ । ध्यायतेः क्विपि सम्प्रसारणम् ॥ स्त्री॰ सुन्दरबुद्धौ ॥ सुष्ठु धीः वि॰ शोभनबुद्धियुक्ते ॥

सुधूपः । पुं॰ सरलद्रवे ॥

सुधूम्य । पुं॰ स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

सुधोद्भवः । पुं॰ धन्वन्तरौ । दिवो दासि ॥

सुधोद्भवा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

सुनन्दः । पुं॰ श्रीकृष्णस्य पार्षदविशेषे ॥ द्वादशविधराजगृहान्तर्गतगृहवि शेषे ॥ सचदैर्घ्ये राज्ञः स्वहस्तमाने नैकपञ्चाशद्धस्तः परिणाहे चत्वारिं शद्धस्तश्च ॥ यथा । यद्यत्तैर्वोच्यते मानं तत्तत्तेनैव कल्पना । राज्ञः स्वहस्तमेकन्तु दीर्घे सर्वत्र निःक्षिपे त् ॥ आयामेन सुनन्दः स्याद्द्वाद हस्तैश्च पञ्चभिः । परिणाहे चतुर्भि श्च राजहस्तैः प्रतिष्ठितः ॥ यस्या धिदेवता भौमी रचतीमा वसुन्धराम् ॥ द्वाराणि व प्रतिस्यात्र रक्तचित्रावृता नि च ॥ रक्तपट्टावृतोगेह : सकला र्थप्रसाधकः । अवस्थितस्त्वामहीपा लः सुचिरं पातिमेदिनीमितियु क्तिकल्पतरुः ॥ दैर्घ्ये ५१ प्रस्थे ४० ॥ न॰ हलभृन्मुसले ॥

सुनन्दा । स्त्री॰ रोचनायाम् ॥ उ मायाम् ॥ अङ्गनायाम् ॥ जनन्या म् ॥ उमासखीभेदे ॥ अर्कपत्रौष धे । हुयेरमूल॰ वृ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुनन्दिनी । स्त्री॰ मञ्जुभाषिणीछ न्दसि ॥

सुनयनः पुं॰ मृगे॥ वि॰ शोभननेत्र युक्ते ॥ शोभनेनयनेयस्य सः ॥

सुनयना । स्त्री॰ नार्याम् ॥

सुरेन्द्राधिपः। पुं॰ यगणे। ऽऽ॥

सुनाकृतः। पुं॰ कर्पूरके। इ॰ अ॰ चन्द्रिका॥

सुनाभः। पुं॰ मैनाकाचले॥

सुनामद्वादशी। स्त्री॰ द्वादशमासीयद्वादशीकर्त्तव्यव्रतविशेषे॥

सुनारः। पुं॰ शुनीस्तन्ये॥ सर्पाण्डे॥ चटके। कलविङ्के॥

सुनालः। पुं॰ उशीरे॥ लामज्जके॥

सुनालकः। पुं॰ वकद्रुमे॥ त्रि॰ सुन्दरनालयुक्ते॥

सुनासिका। स्त्री॰ काकनासायाम्॥ शोभननासायाम्॥ त्रि॰ तद्युक्ते॥

सुनासीरः। पुं॰ इन्द्रे॥ नासते। वासृशब्दे। बाहुलकादीरन्। सुष्ठु नासीरं सेनामुखम्॰ नासीराग्रेसरावायस्य सः॥

सुनिर्य्यासा। स्त्री॰ जिङ्गिन्याम्॥

सुनिश्चितः। पुं॰ बुद्धविशेषे॥

सुनिषण्णम्। न॰ सुनिषण्णशाकशाके। अम्लोणिकासदृशे॰ चौपतिया॰ इ॰ प्र॰ जलप्रभवशाके। चतुष्पत्र्याम्। अस्यगुणायथा। चाङ्गेरीसदृशःपत्रैश्चतुर्दलइतीरितः। शाकोजलान्वितेदेशेचतुष्पत्रीतिचोच्यते॥ सुनिषण्णोहिमोग्राही मोहदोषत्रयापहः। अविदाहीलघुः स्वादु कषायोरूक्षदीपनः॥ वृष्योरुच्योज्वरश्वासमेहकुष्ठभ्रमप्रणुत्॥ सितावरशाके। श्रीवारके॥ त्रि॰ सूपविष्टे॥

सुनिषण्णकम्। न॰ शाकविशेषे। शितुन्ने। सुनिषण्णे॥

सुनीतिः। स्त्री॰ ध्रुवमातरि। शोभननये॥ त्रि॰ शोभननीतियुक्ते॥

सुनीथः। त्रि॰ धर्मशीलके॥ नीतिमति॥ पुं॰ वटौ॥ ब्राह्मणे॥ सुष्ठु नयति। णीञ्॰। हनिकुषिनीत्यादिना क्थन्॥

सुनीथा। स्त्री॰ मृत्योः कन्यायाम्। वेणस्य मातरि।

सुनीलः। पुं॰ नीलरत्ने। दाडिमे॥ सुन्दरनीलवर्णे॥ न॰ लामज्जके॥

सुनीलकः। पुं॰ नीलरत्ने॥ नीलासने॥ दाडिमे। नीलभृङ्गराजे॥ न॰ वीरणाङ्घ्रौ॥

सुनीला। स्त्री॰ तृणविशेषे। चणिकायाम्। गोदुग्धायाम्। अतस्याम्। विष्णुक्रान्तायाम्। जरतीतृणे॥

सुनीलिका। स्त्री॰ सुनीलायाम्॥

सुनेपाली। स्त्री॰ पिण्डखर्ज्जूरिकाप्रभेदे। तद्गुणायथा। सुनेपाली सुमृदुलाबलिष्ठोनफलाचसा। सुनेपालीश्रमभ्रान्तिदाहमूर्च्छास्रपित्तहृत्। सुलेमानीतिलोके॥

सुन्दः । पुं० रामायणप्रसिद्धवानरविशेषे । राक्षसविशेषे ॥ करुणाकरे परमेश्वरे । सुष्ठु उनत्ति । आर्द्रीकरोति । उन्दी० । पचाद्यच् । शकन्ध्वादिः ॥

सुन्दरः । पुं० कामदेवे । सुन्दरी० इति० गौ० दे० भा० प्र० वृक्षे ॥ त्रि० रुचिरे । चारुणि । शोभने । मञ्जुले ॥ सुष्ठु द्रियते । दृङ् आदरे । बहुत्वाद्रिस्यप् । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । सुष्ठु उनत्ति० चित्तमार्द्रीकरोति । उन्दी क्लेदने । बाहुलकादरः । शकन्ध्वादिः ॥

सुन्दरिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

सुन्दरी । स्त्री० रूपलावण्यसम्पन्नायां नार्याम् ॥ द्रुमान्तरे । त्रिपुरसुन्दर्यां देव्याम् । योगिनीविशेषे ॥ हरिद्रायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ छन्दोविशेषे ॥ अयुजोर्यदि सौजगौ युजोः सभराल्गौ यदि सुन्दरी तदा । यथा । यदवोचदवेक्ष्य मानिनीं परितः स्नेहमयेन चक्षुषा । अपि वागधिपस्य दुर्वचं वचनं तद्विदधीत विस्मयम् ॥ पञ्चदशाक्षरेपि । कुसुमगन्धरसैरभिभूषिता चरणसङ्गतनूपुरमण्डिता । करसुवर्णलसद्वलयान्विता कुरु रतिं कमनचेतसि सुन्दरि ॥ यथा । न सुलभा शरदिन्दुमुखी प्रिया मनसि कामविचेष्टितमीदृशम् । मलयमारुतचालितमालतीपरिमलप्रसरे हतशासरः ॥ सुन्दरशब्दस्य गौरादित्वान् ङीष् । पार्वत्याम् ॥

सुन्वन् । त्रि० सोमयाजिनि । सोमाभिषवङ्कुर्वति ॥ सुनोतेर्लटः शत्रादेशः ॥

सुपक्वः । पुं० सुगन्धाम्रे ॥ त्रि० शोभनपरिणते । परिपक्वे ॥

सुपक्वकः । पुं० सहकाराम्रे ॥

सुपत्रः । पुं० पक्षिराजहंसे ॥ आदित्यपत्रे । न० तेजपत्रे । पत्रके ॥

सुपत्रकः । पुं० शिग्रौ ॥

सुपत्रा । स्त्री० पालङ्क्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ शम्याम् ॥ रुद्रजटायाम् । शालपर्ण्याम् ॥

सुपत्रिका । स्त्री० जतुकायाम् ॥

सुपथः । पुं० । शोभनेऽध्वनि । सत्पथे ॥ यथा । सत्पथस्त्वतिपन्थाः सुपन्थाः सुपथोऽपि चेति शब्दरत्नावली ॥

सुपन्थाः । पुं० अर्चितेऽध्वनि । सत्पथे । अतिपथि ॥ सुः पूजायाम् । कुगतीति समासः । नपूजनादिति समासान्तनिषेधः । कृतसमासान्तनिर्देशात् पथः सङ्ख्याव्ययादेरिति न क्लीबत्वम् ॥

सुपथ्यः । त्रि० अपीडाकारिभोजनादौ ॥

सुपथ्या । स्त्री० श्वेतचिल्ल्याम् ॥

सुपद्मः । पुं० व्याकरणविशेषे ॥ पुं० न० शोभनारविन्दे ॥

सुपद्मा । स्त्री० वचायाम् ॥

सुपर्णः । पुं० पन्नगाशने । गरुडे ॥ कल्याणमयत्वात्० शोभनेपर्णे यस्य सः ॥ स्वर्णचूडे । चाषे ॥ कृतमालके । राजवृक्षे ॥ सुष्ठु पर्णान्यस्य ॥ भगवतिवासुदेवे ॥ शोभनानिपर्णानिच्छन्दांसि० संसारतरुरूपिणोऽस्य सन्तीत्युपस्थेऽद्रिविशेषे ॥ श्येनप्रभेदे । वेगवानल्पविग्रहः सुपर्णइतिव्याख्यातारः ॥ सप्तपर्णे ॥

सुपर्णकः । पुं० आरग्वधे । सप्तच्छदवृक्षे । गरुडे ॥

सुपर्णकेतुः । पुं० विष्णौ ॥

सुपर्णा । स्त्री० कमलिन्याम् ॥ विनतायाम् ॥

सुपर्णाख्यः । पुं० नागकेशरे । तीर्थविशेषे ॥ यथा । उत्पलावीसुपर्णाख्ये । इति ॥

सुपर्णिका । स्त्री० स्वर्णजीवन्त्याम् ॥ पलाश्याम् ॥ वाकुच्याम् ॥ रेणुकायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥

सुपर्णी । स्त्री० कमलिन्याम् ॥ विनतायाम् ॥

सुपर्णीतनयः । पुं० गरुडे । तार्क्ष्ये ।

सुपर्व्वा । पुं० सुमनसि । देवे । सुरे ॥ सुष्ठु पर्व्वअमावास्यादिचरितम्० अङ्गुल्यादिग्रन्थिः उत्सवोवा यस्य ॥ शरे ॥ वंशे ॥ पर्व्वणि ॥ धूमे ॥

सुपर्व्वा । स्त्री० श्वेतदूर्व्वायाम् ॥

सुपर्व्वाङ्गना । स्त्री० देवललनायाम् ॥ यथा । सुपर्व्वाङ्गनागानगम्भीरतानस्वनत्स्वर्गशोभाविपञ्चीरवेण । क्वणत्किङ्किणीनादपूर्णं मतूर्णं सुखेनाम्बसम्पूर्णघूर्णाङ्गशोभि ॥

सुपाकिनी । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

सुपाक्यम् । न० विड्लवणे ॥

सुपात्रम् । न० दानयोग्यव्यक्तौ । शोभनभाजने ॥ त्रि० उत्तमपात्रयुक्ते ।

सुपानः । त्रि० पानयोग्ये ॥ सुखेनपीयते । पा० । कर्म्मणिल्युट् ॥

सुपार्श्वः । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥ वृत्ताहर्हद्भेदे ॥ सम्पातेः पुत्रे० पक्षिविशेषे । पञ्चाशत्सहस्रयोजनोच्छ्राये० वरुणावर्णो मेरोः सौम्यदिशि० तस्यद्व्यर्थायते० विष्कम्भशैले ॥ तत्रसहस्रयोजनोन्नतमान्यग्रोधपादपोऽस्ति ॥

सुपार्श्वकः । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्षे । पीलखा० पीलखण० निर्गुण्डी० गैँडो० इ० प्र० वृक्षे ॥ शोभनम्० पार्श्वमस्य ॥ भाव्यर्हद्विशेषे ।

सुपिङ्गला । स्त्री॰ जीवन्त्याम् ॥ ज्योतिष्मत्यां ॥

सुपीतम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

सुपुटः । पुं॰ कोलकन्दे ॥ विष्णुकन्दे ॥

सुपुत्रिका । स्त्री॰ लताविशेषे । जतुकायाम् । जतुकायाम् । तिर्य्यक्फलायाम् ॥

सुपुष्करा । स्त्री॰ स्थलपद्मिन्याम् ।

सुपुष्पः । पुं॰ राजतरुण्याम् । हरिद्रौ । शिरीषे ॥ रक्तपुष्पके । पारिजातमदार॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ न॰ लवङ्गे ॥ प्रपौण्डरीके ॥ तूले । तूदे । पार्श्वपिप्पलाभिधे ॥ स्त्रीणांरजसि ॥ आहुल्ये ॥

सुपुष्पिका । स्त्री॰ पाटलायाम् ॥ जीर्णदारुणि ॥

सुपुष्पी । स्त्री॰ श्वेतापराजितायाम् ॥ कदल्याम्॰ ॥ जीर्णफञ्ज्याम् । जीर्णदारुणि ॥ द्रोणपुष्प्याम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ शतपुष्प्याम् ॥

सुपूरः । पुं॰ बीजपूरे ॥

सुपूरकः । पुं॰ बकपुष्पवृक्षे ॥

सुपूर्व्वप्रवेशः । पुं॰ यात्रानिवृत्त्यनन्तरङ्गृहप्रवेशे ॥ यात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञः ॥

सुपेशलः । त्रि॰ अतिरम्ये । सुन्दरे ॥

सुपेशा । त्रि॰ सुकुमारे । कोमले ॥ सुरूपे ॥

सुप्तम् । न॰ साधिकायाम् । सुषुप्तौ ॥ त्रि॰ निद्रिते । निद्राणे । शयितेसुप्त॰ इ॰ भा॰ ॥ षड्ब्वेधनेविधिनिषेधौयथा । न्वधितस्तृषितःकामीविद्यार्थीक्षषितश्चारकः । भाण्डारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान् प्रबोधयेत् ॥ मक्षिकाभ्रमरीसर्पौराजावैतालकस्तथा । परश्वापिचमूर्खश्चसप्तसुप्तान्नबोधयेत्इति ॥ स्वापितेस्म । त्रिष्वप्शये । क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

सुप्तघातकः । त्रि॰ दशेरे । हिंस्रे ॥ इ॰ त्रि॰ ष॰ ॥

सुप्तजनः । पुं॰ अर्द्धरात्रे ॥ निद्रितेजने ॥

सुप्तज्ञानम् । न॰ सुप्तविज्ञाने । स्वप्ने ॥

सुप्तिः । स्त्री॰ स्पर्शाज्ञतारुजि ॥ विस्रम्भे ॥ शयने । निद्रायाम् । स्वापे विज्ञानविरतौ ॥ अस्यास्त्रैविध्यमुक्तंयथा । आहारादिविभेदेन॰ सात्त्विकीराजसीतथा । तामसीतिविधासुप्तिः सापराम्रृश्यतेविधा ॥ सुखमस्वाप्समद्याद्दुःखमस्वाप्समद्यनु । गाढमूढोहम

स्वाप्सीमित्युक्तिः सार्वलौकिकीति ॥ शिष्टप्रयोगे । किञ्च सुप्तः सुप्तिं नजानातिनासुप्तेस्वप्नजागरौ ॥

सुप्रोत्थितः । त्रि० सुप्तावस्थातदुत्थिते । आदौसुप्तः पश्चादुत्थितः ॥

सुप्रजाः । पुं० सत्सन्तानवति ॥ नित्यमसिच्प्रजामेधयोः ॥

सुप्रतिभा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ प्रगल्भतायाम् । ज्ञानोत्कर्षे ॥

सुप्रतिष्ठा । स्त्री० शोभनप्रतिष्ठायाम् ॥ पञ्चाक्षरायांवृत्तौ ॥ साद्विधा । पङ्क्तिप्रियाच ॥

सुप्रतिष्ठितः । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० शोभनप्रतिष्ठायुक्ते ॥ सुस्थिरे ॥ यथास्थिते ॥

सुप्रतीकः । पुं० ईशानदिग्गजे ॥ शिवे ॥ कामदेवे ॥ शोभनाङ्गे ॥ त्रि० साधौ ॥ शोभनाङ्गविशिष्टे शोभनाः प्रतीकाः अवयवायस्य ॥ यदा । सुप्रपूर्वादिणोऽलीकादित्वात्कीकन् । इयस्तुट्च ॥

सुप्रभः । पुं० जिनविशेषे । शुक्लबले ॥ त्रि० सुन्दरप्रभायुक्ते ॥

सुप्रभा । स्त्री० वाकुच्याम् । अग्निजिह्वाविशेषे ॥ सुप्रभापद्मरागाभाशारद्यांदिशिसंस्थितेतितन्त्रसारः ॥ शोभनदीप्तौ ॥

सुप्रभातम् । न० शुभसूचकप्रातःकाले ॥

सुप्रभाता । स्त्री० शोभनप्रभातयुतायांरात्रौ ॥ ब्रह्मद्वीपस्थसरिति ॥

सुप्रयुक्तः । त्रि० शोभनप्रयोगविशिष्टे ॥

सुप्रयुक्तशरः । पुं० कृतहस्ते ॥

सुप्रयोगविशिखः । पुं० कृतहस्ते । सुशिक्षितबाणमोचके । सम्यक्कृतशराभ्यासे ॥ शोभनप्रयोगोऽस्य सुप्रयोगः । सुप्रयोगोविशिखोऽस्य ।

सुप्रलभ्यः । त्रि० सुखलभ्ये ॥

सुप्रलापः । पुं० सुवचने । सुष्ठूक्तौ ॥ सुष्ठुप्रकृष्टं लपनम् । घञ् ॥

सुप्रसन्नः । पुं० कुबेरे ॥ कृष्णार्जके ॥ त्रि० सुप्रसादयुक्ते ॥

सुप्रसन्नकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

सुप्रसरा । स्त्री० प्रसारण्याम् । गन्धालिकायाम्लतायाम् ॥

सुप्रसादः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ शोभनप्रसादोऽस्य ॥ अपचारवतां शिशुपालादीनामपिमोक्षप्रदात्-त्वाद्वा ॥ सुप्रसन्नतायाम् ॥ त्रि० प्रसन्नमुखे ।

सुप्रातः । पुं० सुप्रभाते । शोभनंप्रातरस्य । सुप्रातसुश्वेत्यादिना बहुव्रीहावच्प्रत्ययान्तोनिपातितः ॥

सुप्रिया । स्त्री० सुभगायाम् । भर्तुःप्रियायाम् । सुहृद्यायाम् ॥ मघान्त्यम्परित्यज्ययदा किंशुक

भवेत् । तस्मादेवान्यकाचोढासुभगासुप्रियाभवेत् इति मार्कण्डेय: ॥

सुफल: । पुं० दाडिमे । बदरे । मुद्गे । कर्णिकारे । राजतरौ । आरग्वधविशेषे । छोटासोनालु० इति गौ० दे० भा० प्र० ॥ कपित्थे ॥ सत्फले । त्रि० शोभनफलवति । सुष्ठु शोभनानि फलान्यस्य ॥

सुफला । स्त्री० कूष्माण्डामोषधौ ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ काश्मर्याम् । कदल्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

सुफेनम् । न० समुद्रफेने ॥

सुबन्ध: । पुं० तिले ॥

सुबलपुत्री । स्त्री० गान्धार्याम् ॥

सुबहरी । स्त्री० पुत्रदाव्याम् ॥

सुबल्ली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्या: ॥ कट्व्याम् ॥

सुब्रह्मण्य: । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ गुहे ॥ केरलादिदेशप्रसिद्धसर्पाधि कृतिके० तमस्य सर्पराजेव ॥

सुब्रह्मण्या । स्त्री० निगदविशेषे ॥

सुब्रह्मवासुदेव: । पुं० ब्रह्मरूपवसुदेवसुते ।

सुभग: । पुं० चम्पके ॥ अशोके ॥ रक्ताम्लाने । टङ्कणे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ सुन्दरोपचक्षुष्ये ॥ शोभनम्० भगं श्रीर्यस्य ॥

सुभगा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पतिप्रियायाम् । सुप्रियायाम् ॥ शालिपर्ण्याम् ॥ वनमल्लायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ सुवर्णकदल्याम् । चम्पककदल्याम् । चम्पाकला० इति भा० प्र० ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ कस्तूर्याम् ॥ तुलस्याम् । कैवर्त्तिकायाम् ॥ शोभनम्० भगं श्रीर्यस्या: ॥

सुभगासुत: । पुं० सौभागिनेये ॥ सुभगाया: सुत: ॥

सुभङ्ग: । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

सुभद्र: । पुं० विष्णौ । राजभेदे ॥ त्रि० सुमङ्गलयुक्ते ॥

सुभद्रक: । पुं० विमाने । बिल्ववृक्षे ॥

सुभद्रा । स्त्री० श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ घृतमण्डायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥

सुभद्राणी । स्त्री० त्रायन्त्याम् । बहुला इति गौ० दे० भा० प्र० ॥

सुभद्रिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुभद्रेश: । पुं० अर्जुने ॥

सुभानु । पुं० वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं विश्वस्य निरुपद्रवम् । व्यवहारोऽभवेद्दृष्टः सुभानौ देवपूजिते ॥१०॥

सुभाषित: । पुं० बुधे ॥ न० सुवचने ॥ हितोपदेशवचने ॥ यथा स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थं भाषितं यत्सु

शोभनम् । वाक्यंमुनिवरै : श्रोतैस्तद्वाक्यं सुभाषितमिति ॥

सुभिक्ष : । त्रि॰ सुलभभैक्षद्रव्ये ॥ सुलभभैक्षयुक्तकालादौ ॥

सुभिक्षा । स्त्री॰ धातकीपुष्पायाम् ॥ शोभनायाम् ॥ भिक्षायाम् ॥ त्रि॰ लब्धान्ने ॥ सुष्ठु भिक्ष्यते॰ । भिक्ष याच्ञादौ । घञ् ॥

सुभीरव : । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥

सुभू : । त्रि॰ सुजन्मनि ॥

सुभूता । स्त्री॰ त्रैलोक्यात्मन : कोशस्योर्द्ध्वभागे ॥ भूतिमद्भिरीश्वरकुबेरादिभिरधिष्ठितत्वात् ॥

सुभूतिक : । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥

सुभूम : । पुं॰ कार्त्तवीर्ये ॥

सुभृशम् । अ॰ बाढमित्यर्थे ॥

सुभ्राता । त्रि॰ स्निग्धे भ्रातरि । शोभन : स्निग्धोभ्रातायस्यस : । नद्यृतश्चेतिकप् तुन्नभवति । वन्दिते भ्रातुरितिनिषेधात् ॥

सुभ्रू : । स्त्री॰ योषिति ॥ त्रि॰ शोभनभ्रूविशिष्टे ॥

सुमम् । न॰ पुष्पे ॥

सुमङ्गलम् । न॰ पुष्पादिद्रव्ये ॥ त्रि॰ सदाचारे ॥ अतिशयश्चेमवति ॥

सुमङ्गला । स्त्री॰ वायसोल्याम् । अहन्मातरि ॥

सुमत : । त्रि॰ अनुमते । सुन्दरज्ञानविषये ॥

सुमति : । पुं॰ भरतात्मजे ॥ वृत्तार्हद्विशेषे । भूतार्हद्विशेषे ॥ स्त्री॰ शोभनमतौ । विष्णुयशस : पत्न्याम् । कल्किमातरि ॥ त्रि॰ सुबुद्धौ । निपुणे ॥

सुमदन : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

सुमदात्मजा । स्त्री॰ स्पर्शानन्दायाम् । अप्सरसि ॥

सुमधुर : । पुं॰ जीवशाके ॥ न॰ अत्यर्थमधुरवाक्ये । सान्त्वे ॥ त्रि॰ अतिशयमधुररसयुक्ते ॥

सुमन : । पुं॰ गोधूमे ॥ सुष्ठु मन्यते । मनज्ञाने ; अच् ॥ धत्तूरे । त्रि॰ मनोहरे

सुमन : पत्रिका । स्त्री॰ जातीपत्र्याम् जावित्री॰ इ॰ भा॰ प्र॰

सुमन : फलम् । न॰ जातीफले ॥ पुं॰ कपित्थवृक्षे

सुमना : । पुं॰ देवे । सुरे । धीरे । पण्डिते ॥ शोभनंमनोयस्य स : ॥ पूतीकरञ्जे ॥ महाकरञ्जे ॥ निम्बे ॥ गोधूमे ॥ देवप्राशस्त्यभूम्नि ॥ त्रि॰ प्रशस्तमनसि ॥

सुमना : । स्त्री॰ सुमनस : स्त्री॰ भूम्नि॰ पुष्पे । सुमना : पुष्पमालत्यो : स्त्रियांमितिमेदिन्यादेरेकत्वम् । वैश्य : श्मशानसुमनाइवबल्यनीयेतिश्लोकोक्तेश्च ॥ स्त्रिय : सुमनस :

पुष्पम्प्रसूनङ्कुसुमंसुमनित्यमरोक्तेः । भूम्निस्त्रियः सुमनसइतिरत्नकोशाद्बहुत्वमपि ॥ सुष्ठुमन्यतेआभिः । मन० । असुन् ॥ यद्वा । शोभनंमनोऽस्याम् ॥ अतप्त्याम् ॥

सुमनः । न० पुष्पे ॥ पुष्पंसुमनःकुसुममितिनाममाला । पञ्चत्यांद्येयेऽर्धसुमनसोतिप्रयोगस्यारुक्तोवत्वेऽनुकूलः । क्लीबत्वंछान्दसमित्येके ॥

सुमना । स्त्री० मालत्याम् । जातीपुष्पवृक्षे । चम्बेलीतिभाषाप्रसिद्धे- सुमनायाप्रपर्णोतिसुश्रुतेदर्शनाद्धावन्तापि ॥

सुमनोरजः । न० परागे ॥ सुमनसांरजः ॥

सुमन्तुः । पुं० मुनिविशेषे । अथर्वाङ्गिरसान्धारकेव्यासशिष्ये ॥

सुमन्त्रः । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठेभ्रातरि ॥ यथा कल्केर्ज्येष्ठास्त्रयःशूराः कविप्राज्ञसुमन्त्रकाः । तातमातृप्रियकरागुरुविप्रप्रतिष्ठिता इतिकल्किपु० २.०यः ॥ दशरथभूपतेः सारथौ ॥

सुमन्त्रा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुमर्षणः । त्रि० सुसहे ॥ सुखेनमृष्यते । मृष० । भाषार्थांशासियुधीत्यादिनाखलर्थेयुच् ॥

सुमालतिका । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ यदाजगणाविभवेदमलघू । फणीवितनोतिसुमालतिकेति ॥ यथा । मनोजशरैरविषह्यतरैर । अवादिनतेनभवद्दयितेन ॥

सुमित्रः । पुं० ईश्वरे ॥ सुष्ठुमित्रंजीवपक्षिणः सखा ॥ इत्वाकुनृपतिरि ॥ इक्ष्वाकुवंशीयहहला न्वयेसुरथराजपुत्रे ॥ न० हिते ॥

सुमित्रभूः । पुं० जिनचक्रवर्तिविशेषे । सगरे ॥

सुमित्रा । स्त्री० लक्ष्मणशत्रुघ्नयोर्जनन्याम् । दशरथराजपत्न्याम् । लक्ष्मणप्रस्वाम् ॥

सुमित्रानन्दवर्द्धनः । पुं० लक्ष्मणे ॥ सुमित्राया आनन्दंवर्द्धयति । नंद्यादित्वाल्ल्युः ॥

सुमुखः । पुं० गरुडात्मजे ॥ नागविशेषे ॥ शाकभेदे ॥ पण्डिते ॥ हेरम्बे ॥ वनबर्बरिकायाम् ॥ बर्बरे । सितार्जके ॥ प्राग्दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥ भगवतिवासुदेवे ॥ शोभनंमुखमस्य ॥ न० नखक्षतविशेषे ॥ उत्तमास्ये ॥ त्रि० पण्डिते । मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ सुन्दराननविशिष्टे । सुन्दरवदने ॥

सुमुखा । स्त्री० तार्क्ष्यवध्वाम् ॥

सुमुखी । स्त्री० देव्यन्तरे ॥ तार्क्ष्यवध्वाम् । त्रिष्टुप्छन्दो ११ भेदे ॥

नजजलगैर्गदिता सुमुखी । यथा । तरणिसुतातटकुञ्जगृहे वदनविधुस्मितदीधितिभिः । तिमिरमुदस्य मुखं सुमुखी हरिमवलोक्य चुचुम्ब चिरम् ॥ सुन्दरवदनायाम् ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधादिति ङीष् ॥

सुमुष्टिः । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे । डोडिकायाम् ॥

सुमूलः । पुं॰ श्वेतशोभाञ्जने ॥

सुमूलकम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

सुमूला । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ पृश्निपर्ण्याम् ॥

सुमेखलः । पुं॰ मुञ्जे ॥ त्रि॰ शोभनमेखलायुक्ते ॥

सुमेधाः । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् । त्रि॰ सुबुद्धौ । विदुषि । शोभना मेधा प्रज्ञा यस्य सः । नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच् समासान्तः ॥

सुमेरुः । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये । मिनोति क्षिपति॰ उच्चत्वाज्ज्योतींषि । डुमिञ् प्रक्षेपणे । मिपीभ्यां रुः । सुमेरुरित्युपसर्गान्तरनिवृत्त्यर्थम् ॥

सुम्नम् । न॰ सुखे ॥

सुम्पलुठः । पुं॰ कर्पूरके ॥

सुम्भः । पुं॰ देशविशेषे ॥ असुरभेदे ।

सुम्यम् । न॰ रज्जौ ॥ सुपूजितंमीयते । मीङ् गत्याम् । एरच् । बाहुलकाद्यण् ॥ सुमेपुष्पे साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रितः । त्रि॰ शास्त्रीयनियमिते विप्रादौ ॥

सुयामुनः । पुं॰ वत्सराजे । प्रासादे ॥ अद्रिविशेषे ॥ अच्युते । श्रीकृष्णे । शोभनायमुनासम्बन्धिनः परिवेष्टारोऽस्य ॥ यामुनाः परिवेष्टारः पद्मासनादयः शोभनायस्येति वा ॥

सुयोजितः । त्रि॰ नियुक्ते ॥

सुयोधनः । पुं॰ दुर्योधने ॥ सुखेन युध्यते स सुयोधनः । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युच् ॥

सुरः । पुं॰ अमरे । निर्जरे । देवे । सुरति । षुर प्रसवैश्वर्ययोः । तुदादिः । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । क्षीरसमुद्रोत्था सुरा॰ साऽस्ति॰ अस्य॰ अर्थे॰ अर्श आद्यच् ॥ सुरापरिग्रहाद्वा सुरः । तथा चार्षे रामायणे । वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन । उत्पपात रसात्तस्मान्मार्गमाणा परिग्रहम् ॥ २६ ॥ दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तु सुताः प्रीतास्तामगृह्णन्त वै सुराः ॥ २७ ॥ सुरापरिग्रहाद्देवाः सुराइत्यभिविश्रुताः । अपरिग्रहणात्तस्या दैतेया

स्वासुरास्तथैवार्षे रामायणे आदिकाण्डे अमृतोत्पत्तिनामनिषट्‌चत्वारिंशदध्याये प्रोक्ताः ॥ शोभनं राजते । राजृ दीप्तौ । अन्येभ्योऽपीति डः । यद्वा । सुनोति । षुञ् । सुसूधाञ्गृधिभ्यः क्रन् ॥

सुरकः । पुं० अहिविशेषे ॥ सुरावर्णोऽहिः । सुरायाश्च हावतिक्कन ॥

सुरकरीन्द्रदर्पापहा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ यथा । भगीरथरथानुगा सुरकरीन्द्रदर्पापहा महेशमुकुटप्रभा गिरिशिरःपताकासिता । सुरासुरनरोरगैरजभवाच्युतैः संस्तुता विमुक्तिफलदायिनी भगवती स्वयं राजते ॥ इति कल्किपुराणे ३४ अध्यायः ॥

सुरकारुः । पुं० विश्वकर्म्मणि ॥

सुरकृता । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

सुरक्तः । पुं० रक्तचन्दने । त्रि० मधुरकण्ठे ॥ अत्यन्तानुरक्ते ॥ शोभनरागयुक्ते ॥

सुरक्तकः । पुं० कोशाम्रे । स्वर्णगैरिके ।

सुरगणः । पुं० इन्द्रादिदेवगणे ॥

सुरगण्डः । पुं० रोगविशेषे । वरगण्डे ॥

सुरगुरुः । पुं० बृहस्पतौ ॥

सुरग्रामणीः । पुं० इन्द्रे ॥

सुरङ्गः । पुं० नागरङ्गे ॥ भूमौ गुप्तमार्गात्मके गर्त्तविशेषे ॥ न० पत्तङ्गे । बक्कम् इ० भाषा । प्र० । हिङ्गुले ॥

सुरङ्गकृत् । पुं० खनक इति इतिहासप्रथिते भूमौ गुप्तमार्गकर्त्तरि ॥

सुरङ्गदम् । न० पत्तङ्गे ॥

सुरङ्गधातुः । पुं० गैरिके ॥

सुरङ्गयुक् । पुं० सुरङ्गेणापहर्त्तरि । कुजम्भिले ॥

सुरङ्गा । स्त्री० लताविशेषे । कैवर्त्तिकायाम् । दशारुहायाम् ॥ तिर्य्यग्भूखाते । सन्धौ । सींध० इ० सुरङ्ग० इति च भाषाप्रसिद्धे ॥ सुबहु रज्यतेऽश्मा मृरजसा । रञ्ज रागे । हलश्चेति घञ् । चजोरिति कुत्वं ॥

सुरङ्गिका । स्त्री० मूर्व्वायां ॥

सुरङ्गी । स्त्री० काकनासायाम् ॥ रक्तशोभाञ्जने० इति रत्नमाला ॥

सुरजःफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥

सुरजनी । स्त्री० रात्रौ ॥

सुरज्येष्ठः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सुराणां सुरेषु वा ज्येष्ठः ॥

सुरञ्जनः । पुं० गोपदले । गुवाकवृक्षे ॥

सुरतम् । न० निधुवने । मैथुने ॥ सुरतं द्विविधम् बाह्यमाभ्यन्तरञ्च । तत्र बाह्यं प्रेक्षणभाषणाश्लेषणचुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्तरञ्चासनादिभेदेनापि ॥ त्रि० दया-

युक्ते ॥ अभिरते ॥

सुरतकण्टकः पुं॰ रतकीले ॥ *

सुरतताली । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ शिरःस्रजि ॥

सुरतरङ्गिणी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । आगताबतजरैवहिमानीसिक्तासुरतरङ्गिणीसदृा । कृष्णवर्त्म निगुणान्कलयन्ती जीवनेषु घवल्लनुरागम् ॥

सुरतरुः । पुं॰ देवतरौ ॥ अश्वत्थद्रुमे ॥

सुरता । स्त्री॰ देवत्वे ॥ देवतायाम् ॥ पूर्वं भावेतल् । अपरत्र देवा एवेति॰ देवशब्दोऽर्थपरः ॥ यद्वा । सुराणां समूहः । गजसहायाभ्यां चेति वार्त्तिके॰ चकारादन्यत्रापि तल् ॥

सुरतोषकः । पुं॰ कौस्तुभमणौ ॥ त्रि॰ देवप्रीतिकारके ॥

सुरथः । स्वारोचिषेऽन्तरे चैत्रवंशसमुद्भवे नृपतिवरे । स च चन्द्रवंशीयः । यथोक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते । श्रीनारायण उवाच । अत्रिश्च ब्रह्मणः पुत्रस्तस्य पुत्रो निशाकरः । स च कृत्वा राजसूयं हि जराजीवभूवह । गुरुपत्न्यां सुतारायां तस्य भूव बुधः सुतः । बुधपुत्रश्चैत्रस्तस्य सुतः सुरथश्च स इति ॥

सुरदारु । न॰ देवदारुणि ॥

सुरदीर्घिका । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् स्वर्गङ्गायाम् ॥ सुराणां दीर्घिका॰ वापीव ॥

सुरदुन्दुभिः । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ इ॰ रा॰ ट॰ ॥

सुरद्रुमः । पुं॰ मन्दारादिदेवतरौ ॥ सुराणां द्रुमः ॥ देवनले ॥

सुरद्विट् । पुं॰ असुरे । पूर्वदेवे ॥ सुरान् द्वेष्टि । द्विष अप्रीतौ । सत्सूद्विषद्रुहदुहेत्यादिना क्विप् ॥

सुरधनुः । न॰ इन्द्रायुधे । शक्रधनुषि ।

सुरधूपः । पुं॰ धूनके ॥

सुरनदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरनन्दा । }
सुरनन्दिका । } स्त्री॰ नदीविशेषे ॥

सुरनायकः । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरनालः । पुं॰ देवनाले । नलोत्तमे ।

सुरनिम्नगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ सुराणां निम्नगा । शुभ्रादि ॥

सुरनिर्गन्धम् । न॰ पत्रके ॥

सुरपतिः । पुं॰ इन्द्रे । बलारातौ सुराणां पतिः ॥ आदिगुरुत्रिकल॰ ऽ । ॰ ॥ प्रथम वर्णचतुर्थप्रभेदे॰ ऽ । ऽ ॰ ॥

सुरपत्तनम् । न॰ स्वर्गे ॥

सुरपथम् । न॰ व्योम्नि ॥

सुरपर्णम् । न॰ देवपर्णे ॥

सुरपर्णिकः । पुं॰ सुरपुन्नागे ॥

सुरपर्णिका । स्त्री० पुन्नागे ॥

सुरपर्णी । स्त्री० पलाश्याम्

सुरपादपः । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरपुन्नागः । पुं० पुन्नागभेदे । न० मेरौ ॥

सुरपुरी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

सुरप्रियः । पुं० अगस्त्यवृक्षे ॥

सुरप्रिया । स्त्री० जात्याम् ॥ स्वर्णरम्भायाम् ॥

सुरभिः । पुं० चम्पके ॥ वसन्ते ॥ जातीफले ॥ सुगन्धौ ॥ चैत्रमासे ॥ कपागुग्गुलौ ॥ धूनके ॥ कदम्बवृक्षे ॥ वकुलद्रुमे ॥ गन्धतृणे ॥ शमीवृक्षे ॥ न० स्वर्णे ॥ गन्धोपले । गन्धपाषाणे ॥ साधुगन्धे ॥ सुन्दरे ॥ स्त्री० शल्लक्यामोषधौ । गजभक्षायाम् ॥ मातृभिदि ॥ मुरायाम् ॥ गवि । रुद्रजटायाम् ॥ नवमालिकायाम् । नवाल्याम् ॥ जात्याम् । अपेतराक्षस्याम् । तुलस्याम् ॥ बर्बरीतुलस्याम् ॥ क्षमायाम् । मेदिन्याम् ॥ सुरायाम् ॥ गवांमातरि ॥ यथा । गवामधिष्ठातृदेवीगवामाद्यागवाम्प्रसूः । गवाम्प्रधानः सुरभिः गोलोकेसासमुद्भवा ॥ त्रि० सुगन्धौ ॥ कान्ते । शोभने ॥ विख्याते ॥ सचिवे ॥ धीरे ॥ सुष्ठुरभते० रभ्यतेवा० सुष्ठुरभन्ते रभसयुक्ताभवन्त्यनेनवा । रभराभसे । सर्वधातुभ्यइन् । आगमानित्यत्वान्ननुम् ॥

सुरभिका । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

सुरभिगन्धा । स्त्री० मालत्याम् । चंवेली० इ० भा० प्र० ॥

सुरभिगन्धिः । त्रि० शोभनगन्धविशिष्टे । सुरभिर्गन्धोयस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ॥

सुरभितः । त्रि० वासिते ॥

सुरभित्रिफला । स्त्री० सुगन्धित्रिफलायाम् ॥

सुरभित्वक् । स्त्री० वृहदेलायाम् ॥

सुरभिदारुः । पुं० सरलवृक्षे ।

सुरभिपत्रा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥ राजजम्बूवृक्षे ॥

सुरभिवल्कलम् । न० गुडत्वचि ॥

सुरभिस्रवा । स्त्री० शल्लक्याम् ॥

सुरभी । स्त्री० आमोदमाने ॥ सुरभौ । गवांप्रसूं ॥

सुरभीरसा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥

सुरभूरुहः । पुं० देवदारुणि ॥ कल्पवृक्षादौ ॥

सुरमृत्तिका । स्त्री० तुवर्याम् । काक्ष्याम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । फटकरी० इ० भा० ॥

सुरमेदा । स्त्री० महामेदायाम् ॥

सुरराजः । पुं० इन्द्रे ॥ सुराणांराजा । टच् ॥

सुरर्षिः । पुं० नारदादौ ॥ नारदा

द्याः सुरर्षयइत्यमरः । सुरायतेन्न आदिपुरुषत्वात्तिषयश्च ॥ षष्ठीसमासोऽयम् ॥ ब्रह्मर्षि देवर्षि राजर्षि महर्षि परमर्षि काण्डर्षि श्रुतर्षि भेदात् सप्तप्रकाराऋषयः । तत्रनारदाद्याः सुरर्षयः ॥

सुरलता । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुरला । स्त्री० पुरन्दरायाम् । गङ्गायाम् ॥

सुरलोकः । पुं० द्यवि । दिवि । स्वर्गे ॥ सुराणांलोकः ॥

सुरवर्त्म । न० खे । आकाशे ॥ सुराणांवर्त्म । सुराणभूमिस्पृशोन्तरीक्षगामित्वेन ॥

सुरवल्लभा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

सुरवल्ली । स्त्री० तुलस्याम् ॥

सुरवैरी ।) पुं० असुरे । दानवे ॥
सुरशत्रुः ।)

सुरशाखी । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरश्रेष्ठः । पुं० ब्रह्मणि ॥

सुरश्रेष्ठा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

सुरसः । पुं० मोचरसे ॥ सिन्धुवारे ॥ न० पर्णासि ॥ बोले ॥ त्वचि ॥ दालचीनीतिभा० प्र० वल्कले ॥ गन्धतृणे ॥ त्रि० स्वादौ ॥ शोभनोरसोऽस्य ॥

सुरसखः । पुं० इन्द्रसचिवे ॥ गन्धर्वे ॥

सुरसद्म । न० स्वर्गे ॥

सुरसम्भवा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

सुरसरित् । स्त्री० गङ्गायां ॥

सुरसर्षपः । पुं० देवसर्षपे ॥

सुरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ नागमातरि ॥ तुलसीविशेषायाम् । वर्वरीतुलस्याम् ॥ तुलस्याम् । पर्णासे ॥ सुरसास्त्रीतुपर्णासि । इति शब्दरत्नावली ॥ पर्णासितुनपुंसकमितिमुद्राङ्कितामेदिनी । पर्णासिपुंनपुंसकमितिहस्तलिखितामेदिनी । सुरसस्तुविषु स्वादौपर्णासिननपुंसकमितिचकस्यांश्चिन्मेदिन्यांपाठः । पर्णासिसुरसास्त्रियामितितुवहवः ॥ ब्राह्म्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥ कपित्थपर्ण्याम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ काश्मीरप्रसिद्धायांगन्धपलाश्याम् इतिभावप्रकाशः ॥ भारतवर्षस्थनदीप्रभेदे ॥ अतिधृतिछन्दः १९ प्रभेदे ॥ स्त्रौभ्यौयैनौगुरुश्चेत् स्वरमुनिकरणैरातिसुरसाम् । यथा । कामक्रीडासतृष्णोमधुसमयसमारम्भरभसात्कालिन्दीकूलकुञ्जे विहरणकुतुकाकृष्टहृदयः । गोविन्दोवल्लवीनामधररससुधाम् प्राप्य सुरसांशङ्कपीयूषपानप्रचयकृतसुखं व्यस्मरदसौ ॥ शोभनोरसोऽस्याः ॥

सुरसाष्टः । पुं० द्रव्यगणविशेषे ॥

यथा । निर्गुण्डीतुलसीब्रह्मीवृह
तीकण्टकारिका । पुनर्नवेतिमुनि
भिः सुरसाष्टः प्रकीर्त्तितः ॥

सुरसिन्धुः । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरसुन्दरी । स्त्री॰ देवाङ्गनायाम् ॥
दुर्गायाम् । योगिनीविशेषे ॥

सुरा । स्त्री॰ चषके । सुरापानपात्रे
मद्ये । अनुतर्षणे ॥ अत्रभोजः
। यत्पात्रपानं भूपानां तज्ज्ञेयं चष
कं बुधैः । काञ्चनं राजतञ्चैव स्फा
टिकञ्चाचमेव च ॥ इतं भूराष्ट्र
दिकानां चतुर्णां पृथ्वीभुजाम् ।
इत्यन्यसम्मत तेषां निर्णयः पाठ
सम्मतः ॥ मुमुक्षुसम्मितं रत्नै
श्चतुर्वर्णसमन्वितम् । मार्त्ति
कं शाद्यमालं वा सर्वेषामुपयुज्यते ॥
काष्ठजं धातुजं शैलं जाङ्गलादि मे-
होभुजाम् । यदन्यत्तृतीयपा
नादिपात्रं पृथ्वीभुजां भवेत् ॥ ए-
वं तत्रापि नियम इति भोजस्य निश्च
य इति ॥ मद्ये ॥ तत्पर्य्याय
यथा । सुराहलिप्रियाहालापरिस्रुत्
वरुणात्मजा । गन्धोत्तमा प्रसन्ने रा
कादम्बर्य्यः परिस्रुता । मदिराक
श्यमद्ये इति ॥ सुष्ठु रातियाम् ।
रादाने । सु॰ अतोवराय ल्यनया
वा । रैशब्दे । आतश्चोपसर्गे इ
त्यङ् ॥ शोभनं राजत्ते ऽनया वा ।
राज दीप्तौ । अन्येभ्योपीति डः

॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीचत्रिविधा-
चोत्तमासुरा । सैवनानाविधाप्रो
क्तातालखर्ज्जूरसम्भवा ॥ तथादेश
विभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । बहु
धेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्च्चने ॥
येनकेनसमुत्पन्नायेनकेनाहृतापि-
वा । नात्रजातिविभेदोस्तिशोधि
तासर्व्वसिद्धिदेतिमहानिर्व्वाणत-
न्त्रम् ॥ अन्यत्रापिपरिपक्वान्नसन्धा
नसमुत्पन्नासुरामतेति ॥ अपिच ।
गौडीपैष्टीतथामाध्वीफलोत्थाचसु
रास्मृतेति ॥ शालिषष्टिकपिष्टादि
कृतंमद्यंसुरास्मृता । सुरागुर्व्वी
बलस्तन्यपुष्टिमेदःकफप्रदा ॥ ग्रा
हिणीशोथगुल्मार्शोग्रहणीमूत्रकृच्छ्र
नुत् ॥ सुराशब्दः पैष्टीमात्रे मु-
ख्योगौड्यादिमदिरासुगौणस्तथापि
सुराशब्दप्रयोगोपपत्तेः । अतएव
भविष्यपुराणे सुराचपैष्टीमुख्योक्ता
नतस्यास्त्वितरे समेइति ॥ साच
दिव्याप्रसन्नाकृतसुरादिभेदाद्बहुवि
धाभवति । समुद्रमथनोत्पन्नादि
व्येतिपरिकीर्त्तिता । उक्तासुरामा
यणे । शर्करासवमाध्वीकाः पु
ष्पासवफलासवाः । वासचूर्णैश्चवि
विधैर्दृष्टास्तैस्तैः पृथक्पृथगिति ॥
तस्याः पानेप्रायश्चित्तंयथा । ब्रह्मघ्न
श्चसुरापश्चस्तेयीचगुरुतल्पगः ।
सेतुंदृष्ट्वाविशुध्यन्तिततसंयोगीच

पञ्चम : ॥ ततो धेनुशतं दद्याद्ब्राह्म
णानाञ्च भोजनम् । इति गारुडे
२२६ अध्याय : ॥ सत्याग्निशुक्रशा
पो यथा । सुरापानाद्ब्राह्मणप्राप
यित्वा संज्ञानाशञ्चैवमत्यातिघोर-
म् । दृष्ट्वा कचञ्चापि तथा विरूपं पीतं,
तथा सुरया मोहितेन ॥ समन्युरुत्थाय
महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकी
र्षुः । काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सु
रापानम्प्रति वै जातशङ्कः ॥ यो ब्रा
ह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात् सुरां
पास्यति मन्दबुद्धिः । अपेतधर्मा ब्रह्म
हा चैव सस्यादस्मिन् लोके गर्हितः
स्यात् परे च ॥ मया चेमां विप्रधर्मोक्ति
सीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके
सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा
दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ इति मा
त्स्ये २५ अध्यायः ॥ ब्राह्मणक्षत्रिय
विशां विविधसुरापानप्रायश्चित्तादि
यथा । सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्नि
वर्णां सुरामपिबेत् । तया सकाये नि
र्दग्धे मुच्यते किल्विषात्ततः ॥ गो
मूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ।
पयो घृतं वामरणाद्गोशकृद्रसमेव वा
॥ कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा
सकृन्निशि । सुरापानापनुत्त्यर्थं वा
लवासा जटी ध्वजी ॥ सुरा वै मलम
न्नानां पाप्मा च मलमुच्यते । त
स्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पि
बेत् ॥ गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञे
या त्रिविधा सुरा । यथैवैका तथा स
र्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः ॥ यक्षः
रक्षः पिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरास
वम् । तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानाम
श्नता हविः ॥ अमेध्ये वा पतेन् मत्तो
वैदिकं वाप्युदाहरेत् । अकार्यम
न्यत् कुर्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः
॥ यस्य कायगतं ब्रह्म मद्येनाप्लाव्य
ते सकृत् । तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं
शूद्रत्वञ्च स गच्छति ॥ एषा विचित्रा
भिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः रिति
मानवे ११ अध्याय : ॥ अथ ईश्वर :
कुलार्णवे । पेयं मद्यं पललं खाद्यं
समालोक्यं प्रियामुखम् । इत्येवा
चरणं जप्यं परं प्राप्तमपरम्पदम् ॥
गुरुकारुण्यसुलभं मोहशङ्कुलदर्शन
म् । त्वद्भक्ता एव जानन्ति नेतरे भुक्ति
मुक्तिदम् ॥ गुरूपदेशरहिता महा
न्तद्भ्रमकोचन । मोहयन्ति जनान्
कांश्चित् स्वयम्पूर्वं विमोहिताः ॥
दुराचारपराः केचिदस्य यं तिष्ठि
पामराः । यथा भूतो भवेत् स्वामी से
वकाः स्युस्तथाविधाः ॥ वहवः
कौलिकं धर्मं मिथ्याज्ञानविडम्बकाः
। स्वबुद्ध्या कल्पयन्तीत्थं पारम्पर्य
विवर्जिताः ॥ मद्यपानेन मनुजा
यदि सिद्धिं लभन्ति चेत् । मद्यपान
रताः सर्वे सिद्धिं यान्तु समोहिताम् ॥

मांसभक्षणमात्रेण यदि पुण्या गतिर्भ-
वेत् । लोके मांसाशिनः सर्वे पुण्य-
वन्तो भवन्ति च ॥ स्त्रीसम्भोगेन देवे-
शि यदि मोक्षं व्रजन्ति चेत् । सर्वेऽपि
जन्तवो लोके मुक्ताः स्युः स्त्रीनिषे-
वकाः ॥ कुलमार्गो महादेवि न मया
निन्दितः क्वचित् । आचाररहि-
ता ये च निन्दितास्ते न चेतरे ॥ अन्य-
था कौलिके धर्मे ह्याचारः कथितो
मया । विचरन्त्यन्यथा देवि मूढाः
पण्डितमानिनः ॥ कृपाणधाराग-
मनाद्व्याघ्रकण्ठावलम्बनात् । भुज-
ङ्गधारणान्नूनमशक्यं कुलवर्त्तन-
म् ॥ अथापानन्तु देवेशि सुरापानं त-
दुच्यते । तन्महापातकं ज्ञेयं वेदा-
दिषु निरूपितम् ॥ अनाघ्रेयमना-
लोक्यमस्पृश्यञ्चाप्यपेयकम् । मद्यं
मांसं पशूनान्तु कौलिकानां महत्फ-
लम् ॥ अमेध्यानि द्विजातीनां मद्या-
न्येकादशैव तु । द्वादशन्तु सुराम-
द्यं सर्वेषामधमं स्मृतम् ॥ सुरा वै
मलमन्नानाम् पाप्मा च मलमुच्यते ।
तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां
पिवेत् ॥ सुरादर्शनमात्रेण कुर्या-
त्सूर्यावलोकनम् । तत्समीपगा-
मात्रेण प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ आजा-
नुभ्यां भवेत्स्नानं मौन्यस्य उपवसेदहः
। ऊर्द्ध्वं नाभेस्त्रिरात्रन्तु मद्यस्य स्पर्शने
विधिः ॥ सुरापाणी कामकृते ज्वलन्तीं

तां विनिःक्षिपेत् । मुखे तया विनिर्द-
ग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ म-
द्यस्पर्शादिदोषस्य प्रायश्चित्तमिति स्मृ-
तम् । अविधानेन यो हन्यादात्मा-
र्थं प्राणिनं प्रिये ॥ निवसेन्नरके
घोरे दिनानि पशुरोमभिः सम्मिता-
नि दुराचारस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥
अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयवि-
क्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खा-
दिताऽष्टौ घातिसमाः ॥ धनेन क्रायि-
को हन्ति ० खादितोपभोगतः
। घातको वधबन्धाभ्यामित्येष त्रिवि-
धो वधः ॥ मांसस्यादर्शनं कृत्वा सु-
रादर्शनमाचरेत् । तस्माद्विधिना
मद्यं मांसं सेवेत न क्वचित् ॥ विधि-
वत्सेविते देवि तरसा त्वम् प्रसीदसि
। नाशयस्यविधानञ्च सत्यमेतद्वरा-
नने ॥ तथ चाप्यविधानेन च्छेदये-
न्न कदाचन । विधिना गां द्विजं वापि
हत्वा पापैर्न लिप्यते ॥ बहुनाऽत्र
किमुक्तेन सारमेकं शृणु प्रिये । जी-
वन्मुक्तिसुखोपायः कुलशास्त्रेषु
गोपितः ॥ यन्मुमुक्षोः फलं देवि
कनकाग्र्यसौरभम् । कुलज्ञोऽप्यू-
र्द्ध्वं वितृष्णाङ्कोऽज्ञनस्तत्त्वादनुत्तमः
॥ कुलशास्त्राणि सर्वाणि मयैवोक्ता-
नि पार्वति । प्रमाणानि न सन्देहो
न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ देवताभ्यः
पितृभ्यश्च मधुवाताऽऋतायते । स्वा-

दृष्ट्यामदृष्ट्वा॰ क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥ हिरण्यपात्रं स्वाहीति॰ बभ्रन्तं पुरुषं पशुम् । सद्योदोच्चयतो व्याद्या : प्रमाणं श्रुतय : प्रिये ॥ इति श्रीकुलार्णवे द्वितीयोल्लास : ॥ श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे पि श्रीसदाशिव उवाच यथा । सुराद्रवमयी तारा जीवनिस्तारकारिणी । जननी भोगमोक्षाणां नाशिनी विपदां रुजाम् ॥ दाहिनी पापसङ्घानां पावनी जगतां प्रिये । सर्वसिद्धिप्रदा ज्ञानबुद्धिविद्याविवर्द्धिनी ॥ मुक्तैर्मुमुक्षुभि : सिद्धै : साधकै : क्षितिपालकै : । सेव्यते सर्वदा देवैरात्मस्वाभीष्टसिद्धये ॥ सम्यग्विधिविधानेन सुसमाहितचेतसा । पिबन्ति मदिरां मर्त्या अमर्त्या एव ते क्षितौ ॥ प्रत्येकतत्त्वस्वीकाराद्विधिना स्याच्छिवो नर : । न जाने पञ्चतत्त्वानां सेवनात् किं फलं भवेत् ॥ इयं हि दारुणी देवी निपीता विधिवर्ज्जिता । नृणां विनाशयेत् सर्वं बुद्धिमायुर्यशोधनम् ॥ अत्यन्तपानान्मद्यस्य चतुर्वर्गप्रसाधिनी । बुद्धिर्विनश्यति प्रायो लोकानां मत्तचेतसाम् ॥ विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात् कार्याकार्यमजानत : । स्वाऽनिष्टं परानिष्टं जायतेऽस्मात् पदे पदे ॥ अतो नृपो वा चक्रेशो मद्यमादकवस्तुषु । अत्यासक्तजनान् कायधन

दण्डेन शोधयेत् ॥ सुराभेदाद्व्यक्तिभेदान्न्यूनेनाप्यधिकेन वा । देशकालविभेदेन बुद्धिभ्रंशो भवेन्नृणाम् ॥ अतएव सुरापाणादतिपानं न लक्ष्यते । स्खलद्वाक्पाणिपद्दृग्भिरतिपानं विचारयेत् ॥ नेन्द्रियाणि वशे यस्य मदविह्वलचेतस: । देवतागुरुमर्यादोल्लङ्घिनो भयरूपिण: ॥ निखिलानर्थयोग्यस्य पापिन : शिवघातिन : । दृष्टे जिह्वां हरेदर्थांस्ताडयेत्तस्य पार्थिव : ॥ विचलत्पादवाक्पाणिं भ्रान्तमुन्मत्तमुद्धतम् । तमुग्रं यातयेद्राजा द्रविणं वा हरेत्तत : । अपवाग्वादिनं मत्तं लज्जाभयविवर्ज्जितम् । धनादानेन तं शास्यात्मजाप्रीतिकरो नृप : ॥ मत्ताभिषिक्त : कौलश्चेदतिपानात् कुलेश्वरि । पशुरेव स मन्तव्य : कुलधर्मबहिष्कृत : ॥ पिबन्ति शयं मद्यं शोधितं वाप्यशोधितम् । त्याज्यो भवति कौलानां दण्डनीयोऽपि भूभृत : ॥ ब्राह्मीं भार्यां सुरां मत्ता : पाययन्तो द्विजातय : । शुध्येयुर्भार्यया सार्द्धम् पञ्चाहं कणभोजनात् ॥ असंस्कृतसुरापानात् शुद्ध्येदुपवसंस्त्र्यहम् । भुक्त्वाप्यशोधितं मांसमुपवासद्वयं चरेत् ॥ असंस्कृते मीनमुद्रे खादन्नुपवसेदह : । अवैधं पञ्चमं कुर्वन् नराच्चो

दण्डेनशुद्ध्यति ॥ अपिच । वीरघातीतथापायीवीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ कुलवर्त्मकुलद्रव्यंकुलसाधकमेवच । येनिन्दन्तिदुरात्मानस्तेगच्छन्त्यधमांगतिम् ॥ नृत्यन्तिरुद्रडाकिन्योनृत्यन्तिरुद्रभैरवाः । मांसास्थिचर्वणानन्दाः सुराकौलद्विषांनृणाम् ॥ दयालवः सत्यशीलाः सदापरहितैषिणः तान्गर्हयन्तोनरकान्निष्कृतिंयान्तिनक्वचिदिति ॥ सुरामांसादिभिर्देवीगङ्गापिसुप्रसीदति । अथ प्रमाणंसीतायाः वाक्यंसुस्पष्टमुच्यते । तथाहि । मध्यन्तुसमनुप्राप्यभागीरथ्यास्त्वऽनिन्दिता । वैदेहीप्राञ्जलिर्भूत्वातांनदीमिदमब्रवीत् ॥ पुत्रोदशरथस्यायंमहाराजस्यधीमतः । निदेशंपालयत्वेषगङ्गेत्वदभिरक्षितः ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिसमग्राण्युष्यकानने । भ्रात्रासहमयाचैवपुनः प्रत्यागमिष्यति ॥ ततस्त्वांदेविसुभगेक्षेमेणपुनरागतायक्ष्येप्रमुदितागङ्गेसर्वकामप्रदायिनि ॥ त्वंहित्रिपथगेदेविब्रह्मलोकंसमीक्षसे । भार्याचोदधिराजस्यलोकेऽस्मिन्सम्प्रदृश्यते ॥ तांत्वांदेविनमस्यामिप्रशंसामिचशोभने । प्राप्तराज्येनरव्याघ्रेशिवेनपुनरागते ॥ गवांशतसहस्राणिवस्त्राण्यन्नञ्चशोभने । ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामितवप्रियचिकीर्षया ॥ सुराघटसहस्रेणमांसभूतौदनेनच । यक्ष्येत्वांप्रयतादेविपुरींपुनरुपागता ॥ यानित्वत्तीरवासीनिदैवतानिचसन्तिहि । तानिसर्वाणियक्ष्यामितीर्थान्यायतनानिच ॥ पुनरेवमहाबाहुर्मयाभ्रात्राचसङ्गतः । अयोध्यांवनवासात्प्रविशत्वनघोऽनघे ॥ तथासम्भाष्यमाणासासीतागङ्गामनिन्दिता । दक्षिणादक्षिणन्तीरंक्षिप्रमेवाभ्युपागमत् ॥ इत्यार्षेरामायणे॰ अयोध्याकाण्डेद्विपञ्चाशत्सर्गः ॥ पुनश्च । कालिन्दीमध्यमायातासीतात्वेनामवन्दत । स्वस्तिदेवितरामित्वांपारयेन्मेपतिव्रतम् ॥ यक्ष्येत्वांगोसहस्रेणसुराघटशतेनच । स्वस्तिप्रत्यागतेरामेपुरीमिक्ष्वाकुपालिताम् ॥ कालिन्दीमथसीतातुयाचमानाकृताञ्जलिः । तीरमेवाभिसम्प्राप्तादक्षिणंवरवर्णिनी ॥ इत्यार्षेरामायणेअयोध्याकाण्डेपञ्चपञ्चाशत्सर्गः ॥

सुराकरः । पुं॰ नारिकेलद्रुमे ॥ मद्योत्पत्तिस्थाने ॥ यथा । आकराः शुद्धः सर्वेवर्जयित्वासुराकरम् ॥

सुराग्र्यम् । न॰ अमृतेसुराणामग्र्यं

श्रेष्ठम् ॥

सुराङ्गना । स्त्री॰ देवपत्न्याम् ॥ अप्सरसु ॥

सुराचार्य्यः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥ सुराणामाचार्य्यः ॥

सुराजकः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥

सुराजा । पुं॰ शोभननृपे ॥

सुराजीवी । पुं॰ शौण्डिके ॥

सुरानन्दः । पुं॰ हरौ ॥ सुरान् आनन्दयत्यमृतप्रदानेनेति तथा ॥ कौले सुरया॰सुरायां वानन्दोऽस्य ॥

सुरापः । त्रि॰ मद्यपे । सुरापानकर्त्तरि ॥ सुरां पिबति । पा॰ । आपीष्टगिभ्यश्च॰ पिबतेः सुराशी॰ध्वो रिति वार्त्तिकात् टक् । टित्वात् स्त्रियां ङीप् । सुरापी ॥ ब्रह्महाथ तैयक्ष्मी सुरापः श्यावदन्तकः । सुवर्णहारी कुनखी दुश्चर्म्मा गुरुतल्पगः ॥

सुरापगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरापाणम् । न॰ मद्यपाने ॥ सुरायाः पानम् अदेशे ॥ वाभावकरणयोरितिपक्षे णत्वम् ॥

सुरापाणाः । पुं॰ भूम्नि॰ प्राच्येषु । पूर्वदेशस्थेषु ॥ पीयतेऽनेनेति पानम् । कर्म्मणि ल्युट् । सुरापानं येषाम् । पानं देशे॰ इ॰ णत्वम् ॥

सुरापानम् । न॰ सुरापाणे । मद्यपाने ॥ सुरायाः पानम् । वाभावकरणयोरितिपक्षे णत्वाभावः ॥ ब्राह्मोज्झितावेदनिन्दाकौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥

सुराभागः । पुं॰ सुराग्रे । सुरायाश्च यभागे ॥

सुरामण्डः । पुं॰ सुरायाअग्रभागे । कारोत्तरे ॥ सुरायामण्डः ॥

सुरारिः । पुं॰ दैत्ये ॥ सुराणाम् अरिः ॥

सुरारिहा ।) सुरारिहन्ता ।) पुं॰ विष्णौ । श्रीहरौ ॥ सुरारीन् हन्ति ॥ सुरारीणां हन्ता ॥

सुरार्हम् । न॰ हरिचन्दने ॥

सुरालयः । पुं॰ सुमेरुशैले ॥ स्वर्गे । सुराणामालयः ॥ सुरायानिलये ॥

सुराश्रयः । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुराष्ट्रः । पुं॰ देशविशेषे । सूरत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शोभनोपवर्त्तने ॥

सुराष्ट्रजः । पुं॰ कृष्णमुद्गे ॥ विषविशेषे ॥ न॰ तुवरिकायाम् । सौराष्ट्रमृदि ॥ सुराष्ट्रे जातम् । जनी॰ । सप्तम्यां जनेर्डः ॥ त्रि॰ तद्देशजाते ॥

सुराष्ट्रजा । स्त्री॰ तुवरिकायाम् । सौराष्ट्र्याम् ॥ टाप् ॥

सुराह्वः । पुं॰ देवदारुणि ॥ मरुबके ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥

सुरी । स्त्री॰ देवाङ्गनायाम् पुरः सुरीणांभणकेवमानवी ॥

सुरुङ्ग : । पुं॰ शोभाङ्गने ॥

सुरुङ्गा । स्त्री॰ सुरुङ्गायाम् । सन्धिलायाम् । सन्धौ । सीध॰ इ॰ प्र॰ खातविशेषे ॥

सुरुङ्गाहि : । पुं॰ सन्धिचौरे । कुजम्भिले ॥

सुरुक् । त्रि॰ अतिकमनीये ॥

सुरूप: । त्रि॰ शोभनरूपयुक्ते । सुन्दरे । रुचिरे । मनोज्ञे । मनोरमे । शोभनंरूपंयस्य : ॥ विदुषि । विपश्चिति । न॰ तूले ॥

सुरूपा । स्त्री॰ भार्ग्याम् । शालपर्ण्याम् ॥ सुन्दर्याम् । रुचिरायाम् ॥ मनोरमायाम् ॥ शोभनरूपंयस्या: ॥

सुरूहक : । पुं॰ गर्दभाश्वे । इ॰ हे॰चन्द्र : ॥

सुरेज्य : । पुं॰ वृहस्पतौ ॥

सुरेज्या । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

सुरेन्द्र : । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरेन्द्रजित् । पुं॰ गरुडे ॥ सुरेन्द्रं जयति । जि॰ । क्विप् । तुक् ॥ इन्द्रजिति ॥

सुरेभ : । पुं॰ देवहस्तिनि ॥ शोभनशब्दे । न॰ रङ्गे । मृदङ्गे ॥

सुरेदट : । पुं॰ रामपूगे मुनिपूगे ॥

सुरेश : । पुं॰ भगवति । विष्णौ । शिवे ॥ सुराणामीश : स्वामी ।

सुरेशलोक : । पुं॰ ब्रह्मलोके ॥ यथा । नयत्रवैकुण्ठकथासुधापगानसाधवोभागवतास्तदाश्रया : । नयत्र यज्ञेशमहामहोत्सवा : सुरेशलोकोपिनवैससेव्यतामितिदेवीभागवतं ॥

सुरेश्वर : । पुं॰ इन्द्रे ॥ शिवे । शङ्कराचार्यशिष्यविशेषे । वार्त्तिककारे ॥

सुरेश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् । मन्दाकिन्याम् ॥ सुराणामीश्वरी ॥

सुरेष्ट : । पुं॰ वकवृक्षे । शिवमल्लाम् ॥ शाले ॥ सुरपुन्नागे ॥

सुरेष्टा । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् ॥

सुरोत्तम : । पुं॰ सूर्य्ये ॥ त्रि॰ देवश्रेष्ठे ॥

सुरोत्तर : । पुं॰ चन्दने ॥

सुरोद : । पुं॰ सुराब्धौ । सुरासमुद्रे ॥ सुरा॰ उदकं यस्य । उत्तरपदस्योदकस्योदादेश : ॥

सुलक्षण : । त्रि॰ शोभनलक्षणविशिष्टे ॥

सुलक्षणा । स्त्री॰ उमाया : सखीविशेषे ॥

सुलभ : । पुं॰ विष्णौ ॥ यथा । पत्रेषुपुष्पेषुफलेषुतोयेष्वक्रीतलभ्येषुसदैवसत्सु । भक्त्यैकलभ्येपुरुषेपुराणेमुक्त्यैकथंनक्रियतेप्रयत्न : इति महाभारतम् ॥ त्रि॰ अनायासप्राप्ये । सुखेनलभ्यते॰ इति । ईष

दुःसुष्ठितिलभेः खल् ॥

सुलभा। स्त्री॰ तुलस्याम्॥ धूम्रपत्रायाम्॥ माषपर्ण्याम्॥

सुललाटः। त्रि॰ शोभनभालविशिष्टे। ललाटेयस्यदृश्यन्तेचतुस्त्रिद्व्येकरेखिकाद्व्युतचतुर्लेखासौभाग्यविशिष्टे॥

सुललितम्। न॰ मात्रावृत्तविशेषे॥ द्विजवरयुगमिहरचयविलघुकगणमथकलय। सुललितकलितरसपदि सरसिजमुखिभवतियदि। जगतिविदितसुललितमितिवरफणिपतिरिति वदति॥ यथा। प्रविचल कुवलयनयनजलनिधिकृतवरशयन। दितितनयनिवहदमनशमनविविधभयशमन। मयिवरमुपनयसुचिरमभिनवजलधररुचिर॥ त्रि॰ अतिसुभगे॥ सुकोमले॥

सुलेखा। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥

सुलोचनः। पुं॰ श्रीकृष्णे॥ शोभनं लोचनं नयनं॰ ज्ञानं वास्य॥ मृगे। हरिणे॥ त्रि॰ शोभननेत्रविशिष्टे॥ शोभनेलोचनेयस्यसः॥

सुलोचना। स्त्री॰ सुनेत्रायाम्॥ माधवराजपत्न्याम्॥

सुलोमशा। स्त्री॰ काकजङ्घायाम्॥ त्रि॰ शोभनलोमयुते॥

सुलोमा। स्त्री॰ मांसच्छदायाम्॥ ताम्रवल्ल्याम्॥

सुलोहकम्। न॰ पित्तले॥

सुलोहितः। पुं॰ सुन्दररक्तवर्णे॥ त्रि॰ तद्वति॥

सुलोहिता। स्त्री॰ अग्निजिह्वाविशेषे॥

सुवक्त्रः। पुं॰ वनवर्व्व्याम्॥ न॰ सुन्दरानने। त्रि॰ तद्वति॥

सुवचनम्। न॰ सुप्रलापे। शोभनोक्तौ॥ शोभनं वचनम्॥

सुवचाः। त्रि॰ वाग्मिनि॥ सुष्ठु वक्ति। वच॰। सर्वधातुभ्योऽसुन्॥ यद्वा। मिथुनेऽसिः। उपसर्गविशिष्टोधातुर्मिथुनम्। तत्रासुनोपवादोऽसिः। स्वरेभेदः॥

सुवदनः। पुं॰ श्रीगणेशे। शोभनं वदनमस्य॥ त्रि॰ सुन्दराननवति॥ न॰ शोभनानने॥

सुवदना। स्त्री॰ सुन्दराननविशिष्टायांनार्याम्॥ कृतिच्छन्दः २॰ प्रभेदे॥ ज्ञेयासप्ताश्वषड्भिर्म्मरभनययुताभ्लौगः सुवदना॥ यथा। प्रत्याहृत्येन्द्रियाणित्वदितरविषयान्नासाग्रनयना॰ त्वांध्यायन्तीनिकुञ्जेपरतरपुरुषंहर्षोत्थपुलका। आनन्दाश्रुप्लुताक्षीवसतिसुवदनायोगैकरसिका॰ कामार्त्तिंत्यक्तकामाननुनरकरिपोराधाममसखी॥ सुष्ठुशोभनंवदनंयस्याः सा॥

सुवन:। पुं॰ दिवानाथे। सूर्ये॥ वह्नौ॥ सूते॰ सूयते वा। षुङ्प्राणिगर्भविमोचने। भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीति क्युन्॥

सुवया:। स्त्री॰ प्रौढायाम्॥

सुवर्चक:। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥

सुवर्चला। स्त्री॰ सूर्यपत्नीविशेषे। मस्त्वायाम्। अतस्याम्॥ ब्राह्म्याम्॥ आदित्यभक्तायाम्। हुलहुल॰ इ॰ प्र॰ शाके॥ अस्या गुणा यथा। सुवर्चला हिमा रूक्षा स्वादुपाकरसा गुरु:। अपित्तला कटु: क्षारा विष्टम्भकफवातजित्॥ अन्याति क्ता कषायोष्णा सरा रूक्षा लघु: कटु:। निहन्ति कफपित्तास्रश्वासकासारुचिज्वरान्॥ विस्फोटकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुता:॥

सुवर्चा:। त्रि॰ शोभनतेजसि॥ अतितेजस्विनि। शोभनं वर्चो यस्य स:॥

सुवर्च्चिक:। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥

सुवर्च्चिका। स्त्री॰ जतुकायाम्। तरुवल्ल्याम्। जतुकार्याम्। निशान्धायाम्॥ सर्ज्जिकाप्रभेदे। सोरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ सुवर्च्चिका सर्ज्जिकावद्बोद्धव्या गुणतोजनै:॥

सुवर्च्ची। स्त्री॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥

सुवर्ण:। पुं॰ स्वर्णकर्षे। विस्ते। हेमोर्च्चे। हेम्न: षोडशसुमाषेषु॥ षोडशभिर्माषै: परिमितेपरिमाणविशेषे॥ सुवर्णालौ॥ सुवर्णनामनिर्यच्चे॥ धत्तूरे॥ लङ्कादिद्वीपवत्॰ समुद्रान्तर्वर्त्तिनिद्वीपविशेषे॥ कणगुग्गुलौ॥ न॰ सोना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ धातुश्रेष्ठे। तत्पर्य्यायो यथा। स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम्। तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्मकर्वुरम्॥ चामीकरं जातरूपं महारजतकाञ्चने। रुक्मं कार्त्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोस्त्रियामिति॥ तस्य धायेत्वं सर्वदेवतात्मकत्वञ्चोक्तं रामाय च॰ महाभारते च परशुरामं प्रति वशिष्ठवाक्यम्। सर्वरत्नानि निर्मथ्य तेजोराशिसमुत्थितम्। सुवर्णमेभ्यो विप्रेन्द्र रत्नं परममुत्तमम्॥ एतस्मात्कारणाद्देवगन्धर्वोरगराक्षसा:। मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत्॥ तथा। तस्मात्सर्वपवित्रेभ्य: पवित्रं परमं स्मृतम्॥ तथा। अग्निर्वै सकला देवा: सुवर्णश्च तदात्मकम्। तस्मात्सुवर्णं ददता दत्ता: स्यु: सर्वदेवता:। तस्मात्पादेन धार्यम्॥ अस्योत्पत्तिर्वह्नि॰ गुणाश्च स्वर्णे द्रष्टव्या:॥ कृष्णागुरुणि॥ हरिचन्दने॥ स्वर्णगैरिके॥ वित्ते। धने॥ नागकेशरे॥ पुं॰ न॰ हेमोर्च्चे। अशीतिरक्तिकापरिमिते स्वर्णे॥ त्रि॰

उत्कृष्टवर्णे । शोभनो वर्णः स्तुतिर्वा सुष्ठु वर्ण्यते वा । वर्ण वर्णने । घञ्मः । एरच् ॥

सुवर्णकः । पुं० आरग्वधवृक्षे ॥ पुष्पैः शोभनो वर्णोऽस्य ॥ न० पित्तले ॥

सुवर्णकदली । स्त्री० कनकमोचायाम् । चम्पकरम्भायाम् । चम्पा केला० इ० भा० प्र० ॥

सुवर्णकारः । पुं० स्वर्णकारे ॥

सुवर्णकेतकी । स्त्री० हेमकेतक्याम् ॥

सुवर्णगैरिकम् । न० गैरिकप्रभेदे । स्वर्णधातौ । सुरक्तके । सन्ध्याभ्रे । बानीमाटी० पीलागेरू० इ० भा० प्र० ॥ सुवर्णगैरिकन्त्वन्यत्ततोरक्ततरं हितत् । ततो गैरिकात् ॥ अस्य गुणाः । गैरिकं मधुरं शीतं कषायं व्रणरोपणम् । विस्फोटाशोऽग्निदाहघ्नं वरं स्वर्णादिकं शुभम् ॥

सुवर्णनकुली । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवर्णपुष्पः । पुं० राजतरुण्याम् ॥

सुवर्णप्रसरम् । न० एलबालुके ॥

सुवर्णमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

सुवर्णयूथी । स्त्री० सुगन्धायाम् । हेमपुष्पिकायाम् । सोनजुही० इ० भा० प्र० ॥

सुवर्णवणिक् । पुं० अम्बष्ठाद्वैश्यकन्यायां जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ कश्चद्वणिग्विशेषस्य संसर्गात् स्वर्णकारिणः । स्वर्णचौर्यादिदोषेण पतितो ब्रह्मशापतः ॥

सुवर्णवर्णः । पुं० विष्णौ । त्रि० रुक्मवर्णे ॥ सुवर्णस्येव वर्णोऽस्य ॥

सुवर्णवर्णा । स्त्री० काञ्चन्याम् । हरिद्रायाम् ॥

सुवर्णबिन्दुः । पुं० विष्णौ । हरौ ॥ बिन्दवोऽवयवाः सुवर्णसदृशा अस्य ॥ शोभनं वर्णमक्षरम् बिन्दुश्च यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकोवा ॥

सुवर्णा । स्त्री० स्वर्णचौर्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ वाह्यालके ॥

सुवर्णाह्वः । पुं० नागकेशरे । धत्तूरे ॥

सुवर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

सुवर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

सुवल्लिः । स्त्री० सोमराज्याम् ॥ शोभना वल्लिरस्याः ॥

सुवल्ली । स्त्री० सोमराज्याम् ॥ कट्व्याम् ॥

सुवसन्तः । पुं० मधूत्सवे चैत्राद्याम् ॥

सुवसन्तकः । पुं० वासन्त्याम् । मदनोत्सवे ॥

सुवहः । त्रि० सुखवाह्ये ॥ सुखेन वहति । वह० । पचाद्यच् ॥ पुं०

वायो : प्रभेदे ॥

सुवहा । स्त्री॰ गोधापद्याम् ॥ सुष्ठु वहत्यामोदम् । वह॰ । अच् । टाप् ॥ शल्लकीद्रुमे ॥ एलापर्ण्याम् । तुलस्याम् ॥ वीणायाम् ॥ रास्नायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ त्रिवृतायाम् ॥ नीलसिन्धुवारके ॥ रुद्रजटायाम् । हंसपद्याम् ॥ मुसल्याम् ॥

सुवास : । पुं॰ शोभनगन्धे ॥ उत्तमनिवासे ॥

सुवासा: । त्रि॰ । निर्मलवाससि ॥

सुवासिनी । स्त्री॰ ऊढाल्पवय:स्त्रियाम् । चिरण्टाम् ॥ सुष्ठु अतीव वसति पितृगेहे॰ तच्छीला । सुष्ठ्यजातावितिणिनि: । यदोक्तं सुनार्यत्वे । विवाहिताथदेवेशिवाला एवकुमारिका: । सुवासिन्योमहाप्रौढा: संशयोनास्तिसुव्रते । इति ॥

सुविक्रम : । पुं॰ सुष्ठु पादविन्यासे ॥ विक्रमस्यसौष्ठवंनामगजसिंहादिगतिसदृशत्वम् । त्रि॰ तद्वति ॥

सुविज्ञ : । त्रि॰ अतिनिपुणे ॥

सुविज्ञेय : । त्रि॰ सम्यग्ज्ञातुंशक्ये ॥

सुविदत्रम् । न॰ कुटुम्बे ॥ सुष्ठु वेत्ति । विदज्ञाने । सुविदेः कत्रः ॥

सुविदित : । त्रि॰ प्रख्याते ॥

सुविधि : । पुं॰ उत्तमविधाने ॥ अर्हद्विशेषे ॥

सुविनीत: । त्रि॰ अतिविनयविशिष्टे

सुविनीता । स्त्री॰ सुकरायाम् ॥

सुवीजम् । न॰ खसखसे । त्रि॰ साधुवीजे ॥

सुवीर : । पुं॰ देशविशेषे । त्रि॰ सुष्ठुवीरे ॥ शोभनाविविधाद्दूरागतयोऽस्य ॥ शोभनवीर्यार्पिते ॥

सुवीरकम् । न॰ सौवीराञ्जने । पुं॰ एकवीरवृक्षे ॥

सुवीरजम् । न॰ सौवीराञ्जने । सुवीरेजातम् । जनी॰ । ड: ॥

सुवीराम्लम् । न॰ काञ्जिके । सुवीरेषु॰ अभिषुतमम्लम् । शाकपार्थिवादि: ॥

सुवीर्य्यम् । न॰ बदरे ॥ उत्तमवीर्ये । त्रि॰ तद्वति ॥

सुवीर्य्या स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

सुवृत्त: । पुं॰ शूरणे ॥ त्रि॰ सदाचारनिष्ठे ॥ सुष्ठु वर्त्तुले । परिवर्त्तुले ॥

सुवृत्ता । स्त्री॰ काकलीद्राक्षायाम् ॥ शतपत्र्याम् ॥

सुवृष्टि : । स्त्री॰ सम्यक्‌स्थितिशोभनवर्षणे ॥

सुवेगा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवेल : । पुं॰ त्रिकूटाचले ॥ त्रि॰

प्रणते ॥ शान्ते ॥

सुवेश:। पुं॰ श्वेतेक्षौ । त्रि॰ उचितशृङ्गारसम्पन्ने ॥

सुव्रत:। पुं॰ श्रीहरौ । शोभनंव्रतमस्य । यथा । सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयंसर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतंममेति ॥ यद्वा। शोभनंव्रतयतिभुङ्क्ते सुदामादत्तपृथुकादीनीति॰ सुष्टुव्रतयतिभोजनान्निवर्त्ततेनरनारायणरूपेणतपश्चरन्निति वा । व्रताज्ञोजनेनिवृत्तौ चेतिणिजन्तात्पचाद्यच् ॥ शिवमल्ल्याम् ॥ भाविकल्पीयार्हद्विशेषे ॥ वर्त्तमानकल्पीयार्हद्विशेषे त्रि॰ शोभनव्रतयुक्ते । सद्व्रते ॥

सुव्रता । स्त्री॰ सुखसंदोह्यायाङ्गवि ॥ शोभनंव्रतमस्या: ॥ सद्व्रतायाम् ॥ शच्याम् ॥ वर्त्तमानकल्पीयार्हन्मातरि ॥

सुशर्म्मा । पुं॰ भारतादिप्रसिद्धेक्षत्रियविशेषे ॥ शोभनंशृणाति । शॄ॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिमनिन् ॥ मिथुनेमनिरितिमनिर्वा ॥

सुशल्य:। पुं॰ खदिरे ॥

सुशाक:। पुं॰ तण्डुलीये ॥ पिण्डायाम् ॥ चञ्चौ । पत्रशाकविशेषे । विजलायाम् । चञ्चुपत्रे ॥ न॰ आर्द्रके ॥

सुशान्ता । स्त्री॰ कालिकापुराणप्रसिद्धायाम् शशिध्वजराजपत्न्यां ॥

सुशिख:। पुं॰ अग्नौ ॥ त्रि॰ उत्तमशिखाइति ॥

सुशिखा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

सुशीत:। पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥ न॰ पीतचन्दने ॥

सुशीतलम् । न॰ गन्धतृणे ॥ वपुषि । खीरा॰ काकडी॰ इ॰ प्र॰ ॥ कत्तृणे ॥ त्रि॰ । अतिशीतगुणविशिष्टे ॥

सुशीता । स्त्री॰ शतपत्र्याम् ॥

सुशील: पुं॰ विष्णोर्दूतविशेषे ॥ त्रि॰ सद्वृत्ते । शोभनशीलयुक्ते ॥ शोभनंशीलंयस्यस: ॥

सुशीला । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्याष्टमहिष्यन्तर्गतमहिषीविशेषे ॥ इतिपद्मपुराणम् ॥

सुश्लोक्यम् । न॰ नलरामयुधिष्ठिरादीनांयशसि ॥ शोभनवाक्ये ॥

सुश्री:। त्रि॰ सुंदरे ॥ शोभनाश्रीर्यस्य ॥

सुश्रीक:। त्रि॰ शोभनश्रीविशिष्टे ॥

सुश्रीका । स्त्री॰ शल्लक्यां ॥

सुश्रुत:। पुं॰ विश्वामित्रमुनिपुत्रे॰ चिकित्साशास्त्रकर्त्तरि ॥ चिकित्साग्रन्थविशेषे । सुश्रुतेनकृतंतन्त्रंसुश्रुतंबहुभिर्यत: । तस्मात्तत्सुश्रुतंनामविख्यातंक्षितिमण्डले ॥

सुशुश्रुवान् । त्रि॰ सुश्रुतवति ॥ शृणो

णैः क्षसुः ॥

सुषमः । त्रि॰ चारौ । रुचिरे । शोभने । सुन्दरे ॥ समे ॥ सुशोभनं समं सर्व्वमस्य । सुविनिर्दुर्भ्य इति षः ॥

सुषमा । स्त्री॰ परमायांशोभायाम् । अनन्तशोभायाम् ॥ जिनानाङ्कालभेदे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ कर्णौद्विलघुः कर्णौभगणः शेषेगुरुणापूर्व्वरणः । यस्यांभवितावालेपरमासेभासुषमाद्योच्यतसुषमा ॥ यथा । वाणीनयनेकेलीकलहेप्रेयान् बद्दकिङ्किणीकुरुते । धन्यारमणीसर्व्वसहतेदुःखंसुखवतस्वान्तमनुते ॥ शोभनंसमंसर्व्वमनया । सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमादितिषत्वम् ॥

सुषवी । स्त्री॰ कारव्याम् । कृष्णजीरके ॥ जीरके ॥ कारवेल्ले ॥ सुखंसुवति । षूप्रेरणे । अच् । गौरादिः । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्त्वम् ॥ सुषवणं वा । ऋदोरप् । सोऽस्यस्याः । पिप्पल्यादिः ॥ क्षुद्रकारवेल्ले ॥ इतिराजनिघण्टः ॥

सुषिः । स्त्री॰ छिद्रे ॥ सुष्ठुस्यति । षो॰ । उपसर्गेघोः किरितिबाहुलकात्किः ॥

सुषिरम् । न॰ विवरे । बिले । छिद्रे सुषिरे ॥ सुषिरस्त्यस्य । अषसुषिमुष्कमधोरः ॥

सुषीमः । पुं॰ सर्पविशेषे ॥ चन्द्रकान्तमणौ ॥ त्रि॰ शिशिरे । शीतगुणयुक्ते ॥ चारौ । रम्ये । मनोज्ञे सुष्ठुसीमामर्यादायस्य । सुषामादिषुचेतिषत्वम् ॥

सुषुप्तः । पुं॰ न॰ स्वप्नान्ते ॥ सुषुप्त्यंतमोऽज्ञानंबीजंस्वप्नप्रबोधयोः ॥ सुषुप्त्यवस्थायाम् ॥ यथा । योजागरेबहिरनुक्षणधर्मिणोर्थान् भुङ्क्तेसमस्तकरणैः हृदितत्सहृक्षान् । स्वप्ने॰ सुषुप्तउपसंहरते॰ सएकः स्मृत्यन्वयात्त्रिगुणवृत्तिदृगिन्द्रियेशः । इ॰ शोभा॰ ११ स्कं॰ ११ ऽध्यायः ॥ त्रि॰ सुषुप्तियुक्ते ॥

सुषुप्तस्थानः । पुं॰ प्राज्ञे ॥ सुषुप्तंस्थानमस्य ॥

सुषुप्तिः । स्त्री॰ सर्व्वोपरमावस्थायाम् । अहंकिमपिनजानामिसुखेनमयानिद्राऽनुभूतेत्येवंप्रकारेसत्त्वप्रधानेऽज्ञाने ॥ तस्यानामान्तरङ्कारणशरीरम्॰ आनन्दमयकोषश्चेति ॥ सर्व्वस्थस्थूलसूक्ष्मोपाधेः कारणोपाधौलीनत्वंसुषुप्तित्वमितितल्लक्षणम् ॥ शोभनासुप्तिःसुषुप्तिः ॥

सुषुप्सुः । त्रि॰ स्वप्तुमिच्छौ ॥ स्वपेःसन्नन्तादुप्रत्ययः । रुदविदेत्या

दिनासन : क्त्वादिविस्वपीत्यादि नासम्प्रसारणम् ॥

सुषुम्णा । स्त्री० नाडीविशेषे ॥ सा च । इडापिङ्गलयोर्मध्ये वर्त्तमाना० पृष्ठवंशान्तर्गतानाडी० सुषुम्णेत्युच्यते ॥ शोभनं सुम्नं सुखं यस्याम् ॥ पुं० ॥

सुषेण : । पुं० करमर्दे ॥ विष्णौ ॥ सुग्रीववैद्ये ॥ ताराया शालिभार्यायाः पितरि ॥ वेतसे ॥ शोभना सेना यस्य । एतिसंज्ञायामगादिति षत्वम् । रषाभ्यामिति णत्वम् ॥

सुषेणिका । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ सुष्ठु सेनयति । सेनाशब्दात्० सत्यापपाशेति णिच् । पचाद्यच् । एतिसंज्ञायामगादिति षत्वम् । णत्वम् । स्वार्थे कन् ॥

सुषेणी । स्त्री० त्रिवृति ॥

सुषोमा । स्त्री० नदीभेदे ॥

सुष्ठु । अ० प्रशंसने ॥ अत्यर्थे ॥ सुतिष्ठति० सुस्थानं वा । ष्ठा० । अपदुस्सुषु स्थ इति कुः । सुषामादित्वात् षत्वम् ॥

सुसंयत । त्रि० कृतसंयमे । यथाविधि संयमविशिष्टे ॥

सुसंवृत : । त्रि० सिद्धे ॥ अतिनिगूढे । आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्याः ॥

सुसंस्कृत : । त्रि० घृतादिनाना द्रव्ये णप्रयत्नतः सुपक्वे व्यञ्जनादौ । प्रयत्ने ॥ सुष्ठु संस्क्रियते स्म । कर्मणि क्तः । सम्परिभ्यामिति सुट् ॥

सुसंस्थान : । त्रि० शोभनाकृतौ ॥

सुसत्या । स्त्री० जनकभार्यायाम् ॥

सुसम्पत् ० द् । स्त्री० परभागे ॥

सुसम्मृष्ट : । त्रि० अलङ्कृते ॥

सुसह : । त्रि० दुःसहभिन्ने ॥

सुसाध्य : । त्रि० सुकरे ॥

सुसार : । पुं० रक्तखदिरे ॥ मणिविशेषे ॥ त्रि० अतिशयसारवति ॥ शोभन : सारोऽस्य ॥

सुसारवत् । न० स्फाटिके ॥

सुसिकता । स्त्री० शर्करायाम् ॥ शोभनवालुकायाम् ॥

सुसीमा । स्त्री० साधुसीम्नि ॥ वृत्ताहंन्मातरि ॥

सुसेव : । त्रि० सुष्ठु सेवितुं योग्ये ॥

सुस्थ : । त्रि० नीरोगे । स्वस्थे ॥

सुस्थता । स्त्री० आरोग्ये ॥

सुस्थिर : । त्रि० चाञ्चल्यरहिते । स्थिरतरे ।

सुस्ना । स्त्री० वज्रकारी । खिसारी० हि० प्र० शमीधान्ये ॥ सुस्नादुर्वा लता रुच्या कषाया विषदा गुरुरिति- राजनिर्घण्टः ॥

सुस्नात : । पुं० यज्ञान्तस्नानकृति । त्रि० सुन्दररूपेण कृतस्नाने ॥

सुस्नातक : । पुं० शोभनस्नातके ।

सुस्मितः। त्रि॰ सुन्दरेषद्धास्ययुक्ते ॥

सुस्वादुः। त्रि॰ सुमधुरे ॥

सुहस्तिः। पुं॰ बौद्धभेदे ॥

सुहितः। त्रि॰ विहिते ॥ तृप्ते ॥

सुहिता। स्त्री॰ अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥

सुहृत्तमः। त्रि॰ उपकारानपेक्ष्योपकारके ॥

सुहृत्प्राप्तिः। स्त्री॰ रम्यकाख्यायां सिद्धौ। सुहृदां गुरुशिष्यसब्रह्मचारिणां संवादकानां प्राप्तिः। न ह्ययं परीक्षितमप्यर्थं तावच्छ्रद्धत्ते। यावद्गुरुशिष्यसब्रह्मचारिभिः सह न संवाद्यते।

सुहृत्। पुं॰ मित्रे। सदैवानुगतेऽकारः स्वपरभूरिकथानां प्रायशो हि सुहृदः सहवासः॥ शस्तचित्ते। प्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपकारिणि। प्रत्युपकारमनपेक्ष्य पूर्वं स्नेहसम्बन्धं विनैवोपकर्त्तरि। कृतोपकारे। सम्बन्धिनि। शोभनं हृदयमस्य। सुहृद्दुर्हृदाविति साधुः॥ सहाये॥ यथाहश्रुतिधारः। चन्द्रश्चन्दनमिन्दुधामधवलाराज्योद्विरेफावलीझङ्कारोन्मुखराविलासविपिनोपान्ता वसन्तोदयाः। मन्दध्वानघनोदयाश्च दिवसा मन्दाः कदम्बानिलाः शृङ्गारप्रमुखाश्च कामसुहृदो नार्यो जिता यैर्जिताः॥ कामस्य सुहृदः सहाया नार्यो जिता यैर्जिताः॰ सर्वेषां तदुपरञ्जकत्वात्॥ सर्वान्तर्यामिणि॥

सुहृदयः। त्रि॰ सुचेतसि। सहृदये। हृदयालौ॥ शोभनं हृदयमस्य। मित्रत्वाविवक्षणान्न हृदयस्य हृद्भावः॥

सुहृद्गणः। पुं॰ मुदितादौ॰ मित्रस्य गुणे। यथा। मुदितात्यागिता शौर्यं समानसुखदुःखिता। अनुरागश्च दाक्षिण्यं सत्यञ्चेति सुहृद्गुणाः॥

सुहोत्रः। पुं॰ वानरविशेषे॥ चन्द्रवंशीयबृहदिषुराजपुत्रे॥

सुह्मः। पुं॰ जातिविशेषे॥ पुं॰ भूम्नि॰ नीवृद्विशेषे॥ सुह्मानां निवासो जनपदः॰ सुह्माः। जनपदे लुप्। लुपि युक्तवद्भावः॥

सूः। पुं॰ प्रसवे। सवनम् षूङ् प्राणिप्रसवे। क्विप्॥

सूकः। पुं॰ वाणे॥ वाते॥ उत्पले॥

सूकरः। पुं॰ वराहे। शूकरे। कुम्भकारे॥ मृगविशेषे॥ सवनम्। षूङ् प्राणिगर्भविमोचने। सम्पदादिः। सुवं प्रसवं करोति। कृञो हेत्वादिषु टः॥

सूकरी। स्त्री॰ क्षुपविशेषे॥ वराहक्रान्तायाम्॥ शूकरस्त्रियाम्॥

सूक्ष्मम्। न॰ प्रवचने॥ त्रि॰ गम्भी

र्थे ॥ शोभनोक्तिविशिष्टे ॥ वेदोक्तस्तोत्रमन्त्रादौ ॥

सूक्तवाकः । पुं॰ इदंद्यावापृथिवीभद्रमभूदित्यादिकेमन्त्रे ॥ सन्नमाते । सुभाषिते ॥ सूक्तं वक्ति । वच॰ । घञ् ॥

सूक्ता । स्त्री॰ चित्राख्याम् । शारिकायाम् ॥

सूक्तिः । स्त्री॰ शोभनोक्तौ ॥

सूक्ष्मः । पुं॰ अणौ ॥ कतके ॥ सूत्रात्मनि ॥ जातिक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्तशून्यत्वान्मनोवागादीन्द्रियाणामगोचरे परमात्मनि ॥ आत्मा सूक्ष्मोऽणुपरिमाणइतिकश्चित् । तन्न । युगपदशेषशरीरव्यापिवेदनानुसन्धानासिद्धेः ॥ न॰ कैतवे ॥ शाठ्ये अध्यात्मे । सूक्ष्मशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । कुतोपिलक्षितः सूक्ष्मोऽप्यर्थोऽन्यस्मै प्रकाश्यते । धर्मेण केनचिद्यत्र तत्सूक्ष्मं परिचक्षते ॥ कुतोप्याकारादिङ्गितादेः सूक्ष्म॰ स्तोक्ष्णमतिसंवेद्यः । उदाहरणम् । वक्त्रस्यन्दिस्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्तीवयस्या स्मित्वा पाणौ खड्गलेखां लिलेख ॥ अत्राकृतिमालोक्य कयापि वितर्कितं पुरुषायितमलितता लेखनेन वैदग्ध्यादभिव्यक्तिमुपनीतं पुंसा मेवक्रपाणपाणितायोग्यत्वात् । यथावा । सङ्केतकालमनसं विटं ज्ञात्वा विदग्धया । ईषन्नेत्रार्पिताकूतं लीलापद्मं निमीलितम् ॥ अत्र जिज्ञासितः सङ्केतकालः ॰ कयाचिदिङ्गितमात्रेण विदितो निशासमयशंसिना कमलनिमीलनेन लीलया प्रतिपादितः ॥ त्रि॰ अल्पे । स्तोके ॥ इन्द्रियागोचरे ॥ सूच्यते । सूच पैशुन्ये । सूचेः स्मन् ॥

सूक्ष्मकृष्णफला । स्त्री॰ मध्यमजम्बूवृक्षे ॥

सूक्ष्मतण्डुलः । पुं॰ खसखसे ॥

सूक्ष्मतण्डुला । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मदर्शी । त्रि॰ पण्डिते ॥ कुशाग्रीयमतौ । प्रत्युत्पन्नमतौ ॥ विशेषज्ञे । इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था इत्यादि प्रकारेणस्य विशेषसूक्ष्मतापारम्पर्यं दर्शनेन॰ परं सूक्ष्मं द्रष्टुं शीलं यस्य तस्मिन् ॥

सूक्ष्मदलः । पुं॰ देवसर्षपे ॥

सूक्ष्मदला । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सूक्ष्मदारु । न॰ किलिञ्जे ॥ तनुकाष्ठे ॥

सूक्ष्मपत्रः । पुं॰ धान्यके ॥ वनजीरके ॥ देवसर्षपे ॥ लघुबदरे ॥ सुरपर्णे ॥ वनबर्वर्याम् ॥ लोहितेक्षौ । ताम्रचूडे । कुक्कुरद्रौ । कुक्कुरीं धा॰ इ॰ भा॰ इ॰ ॥ बावलवृक्षे

। स्वर्णपुष्पे ॥ न॰ चितुन्नकी ॥ सूक्ष्मैपत्रे ॥

सूक्ष्मपत्रकः । पुं॰ सूक्ष्मपत्रे ॥ स्वार्थे कः ।

सूक्ष्मपत्रा । स्त्री॰ क्षुद्रजम्बूम् ॥ जीवन्त्याम् । दीर्घपत्रायाम् । डिङ्गाम् ॥

सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥ शतावर्य्याम् । क्षुद्रोपोदिकायाम् दुरालभायाम् । आकाशमांस्याम् ॥ लघुब्राह्म्याम् ॥

सूक्ष्मपत्री॰ स्त्री॰ आकाशमांस्याम् ॥

सूक्ष्मपर्णा । स्त्री॰ जीर्णदारुणि । जीर्णफलज्याम् ॥ डिङ्गाम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री॰ रामदूत्याम् । नागदन्तिकायां ॥

सूक्ष्मपिप्पली । स्त्री॰ वनपिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मपुष्पी । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ गर्भे ॥

सूक्ष्मप्रयत्न । : पुं॰ हिरण्यगर्भे ॥

सूक्ष्मफलः । पुं॰ भूकर्बुदारे ॥

सूक्ष्मफला । स्त्री॰ तामलक्यां ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री॰ भूबदर्यां ॥

सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । न॰ अमरपुरविशेषु ॥ यथा । सूक्ष्मामरपुराण्यष्टौ बुद्धौ पैशाचमादितः । राक्षसंयक्षगान्धर्वैन्द्रं सम्मर्हिमत ॥ सौम्यं प्राजेश्वरं ब्राह्मं दोसंपरमयाश्रियेति । वुद्धितत्त्वे॰ सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । तेषु पैशाचमादितद्बुद्धादौ पैशाचम् । ततो राक्षसादि । ब्राह्मं॰ दोसंपरमयाश्रियेति । महर्हिमतो माहेन्द्रादप्यतिशयाय । अधिककान्ति ॥ इ॰ स्मृ॰ सं॰ ता ॥

सूक्ष्मभूतम् । न॰ अपञ्चीकृताकाशादिभूते ॥

सूक्ष्ममर्मिकः । पुं॰ मशके ॥

सूक्ष्ममूला । स्त्री॰ जयायाम् । वैजयन्तिकायाम् । जा॰हि॰ इ॰ प्र॰ पुष्पलक्षे ॥ सूक्ष्ममूलमस्याः ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री॰ भूबदर्याम् ॥

सूक्ष्मवल्ली । स्त्री॰ जतुकायाम् ॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥

सूक्ष्मशस्त्रम् । न॰ शस्त्रावहने ॥

सूक्ष्मबीजः । पुं॰ खसखसे ॥

सूक्ष्मव्रणः । पुं॰ किणे ॥

सूक्ष्मशरीरम् । न॰ सप्तदशावयवे लिङ्गशरीरे ॥ विज्ञानमयतनोमयप्राणमयकोशाः॰ ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिप्रधानाः एतत्कोशत्रयं मिलितसत्॰ सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते । यथाहभगवतीहिमाद्रिं प्रतिदेवीगीतायाम् । ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणि च । प्राणादिपञ्चकञ्चैवधियाचसहितं मनः ॥ एतत्सूक्ष्मशरीरं स्यान्ममलिङ्गं यदुच्यते । इति । सूक्ष्मशतत्॰ शरीरञ्च ॥

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥

सूक्ष्मशाख: । पुं॰ जालवर्बुरे ।

सूक्ष्मशालिः । पुं॰ अणुधान्यविशेषे ; सूचिशालौ ॥

सूक्ष्मषट्चरण: । पुं॰ पक्ष्मयूके ॥

सूक्ष्मा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ क्षुद्रैलायाम् ॥ करुण्याम् । सूचे: अनिक्तेटाप् ॥ आम्रातकेश्वराधिवासिन्यामम्बायाम् ॥

सूक्ष्मेक्षणम् । न॰ शिल्पविद्याप्रसिद्धयन्त्रविशेषे ॥

सूक्ष्मैला । स्त्री॰ उपकुञ्चिकायाम् । त्रिपुट्याम् । त्रुटौ । छोटीइला यची॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्या गुणा यथा । एलासूक्ष्मा कफश्वासकासार्शो मूत्रकृच्छ्रहृत् । रसे तु कटुका शीता लघ्वी वातहरी मता ॥

सूच: । पुं॰ दर्भाङ्कुरे ॥ सूच्यति । षिवुतन्तुसन्ताने । सिवेष्टे रूचेति चट् ॥

सूचक: । पुं॰ सीवनद्रव्ये । बोधके ॥ शुनि । श्वोतौ । बिडाले ॥ काके । वायसे । बुद्धे । सिद्धे ॥ पिशाचे ॥ कथके ॥ सूक्ष्मशालौ ॥ सूत्रधारे ॥ त्रि॰ पिशुने । दुर्जने । कर्णेजपे । परदोषाख्यासके । परस्य सतामसतां दोषाणां ख्यापके ॥ सूचयति । सूचपैशुन्ये॰ द

ण्व्यादिरदन्त: । ण्वुल् ॥

सूचनम् । न॰ गन्धने ॥ ज्ञापने ॥ सूच॰ । ल्युट् ॥

सूचना । स्त्री॰ व्यधने । वेधनेदृष्टि । दृष्टौ ॥ गन्धने ॥ अभिनये ॥ टाप्

सूचि: । स्त्री॰ व्यधिन्याम् । सूच्याम् । सुइ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ शिखायाम् । सूच्यतेऽनया । सूच॰ । अच इ: ॥ अल्पार्गले ॥

सूचिक: । पुं॰ सौचिके । तुन्नवाये ॥

सूचिका । स्त्री॰ सूच्याम् । सीवनद्रव्ये ॥

सूचिकाधर: । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

सूचिकापुष्प: । पुं॰ केतक्याम् ॥

सूचिकाभरणम् । न॰ औषधविशेषे ॥

सूचिकामुखम् । न॰ जलकरङ्के । जलजेशङ्खे । त्रि॰ सूच्यास्ये ।

सूचित: । त्रि॰ ज्ञापिते ॥ सङ्क्षेपतोऽदर्शिते । सूच॰ । क्त: ।

सूचिपत्रक: । पुं॰ शितावरशाके ॥

सूचिपुष्प: । पुं॰ केतकवृक्षे ॥

सूचिरोमा । पुं॰ शूकरे ॥

सूचिवान् । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰ श॰ र॰ ली ॥

सूचिवदन: । पुं॰ नकुले ॥ मशके ॥ सूचितुल्यं वदनं यस्य ॥

सूचिशालि: । पुं॰ सूक्ष्मशालौ ।

सूची । स्त्री • सीवनसाधने ॥ आङ्गिकाऽभिनयान्तरे । अङ्गहारचेष्टायाम् ॥ स्त्रिया: करणं ॥ सीव्यतेऽनया । षिवु तन्तुसन्ताने । सिवेष्टेरूच्चेतिचट् । टित्वान्ङीप् ॥ त्रि• पिशुनइति• श्रीधरस्वामिन: ॥

सूचीदल: । पुं• सितावरे ॥

सूचीपत्रा । स्त्री• गण्डदूर्वायाम् ॥ जलस्थायाम् ॥

सूचीपाश: । पुं• सूचीबन्धनहेतुभूते छिद्रे ॥

सूचीपुष्प: । पुं• केतक्यां ॥

सूचीमुख: । पुं• शुक्लदर्भे ॥ व्यूहविशेषे ॥ न• हीरके ॥ नरकान्तरे ॥ त्रि• सूच्यास्ये ॥

सूचीरोमा । पुं• सूकरे । त्रि• सूचीतुल्यरोमविशिष्टे ॥ सूचीसदृशानि रोमाणियस्य स: ॥

सूचीव्यूह: । पुं• सूच्याकारेव्यूहविशेषे ॥ पिपीलिकापङ्क्तिरिवाग्रपश्चाद्भावेन• संहतरूपतया• यत्र यत्र• सैनिकावस्थानं• सशीघ्रप्रवीरपुरुषमुख: सूचीव्यूह: । तेनायातीभयेसतियायात् ॥

सूच्यग्र: । पुं• खरच्छदे । उलूखड• इ• गौ• दे• भा• प्र• तृणविशेषे ॥ न• दर्भे ॥ सूच्यग्रभागे ॥

सूच्यग्रस्थूलक: । पुं• तृणविशेषे ॥ यथा । सूच्यग्रस्थूलकोदर्भोलूर्णा स्वयवखरच्छदइतिरत्नमाला ॥

सूच्यास्य: । पुं• मूषिके ॥ महानरकप्रभेदे ॥ त्रि• सूचीतुल्यमुखे ॥

सूच्याह्व: । पुं• सितावरे ॥

सूत: । पुं• सारथौ ॥ सुवतिगमयतिअश्वान् । षू• । गत्यर्थत्वात् क्त: ॥ त्वष्टरि । तक्ष्णि ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जाते ॥ यथा । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजातितइति । अत्रविवाहासम्भवात् कन्याग्रहणंस्त्रीमात्रप्रदर्शनार्थम् । ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जात:स्यात्सूतनामा सञ्जायते ॥ पितामहदैवत्ये पृथोर्वैण्यस्ययज्ञे सूत्यांसोमाभिषवभूमौ सौत्येऽहनिसमुत्पन्नो नारायणांशे• पुराणानांवक्तरि । पौराणिके ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । हस्ते तु दक्षिणे चक्रं दृष्ट्वा तस्य पितामह: । विष्णोरंशं पृथुं मत्वा परितोषं परं ययौ ॥ तस्यैव जातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे । सूत: सूत्यां समुत्पन्न: सौत्येऽहनि महामति ॥ तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागध: । प्रोक्तौ तदा मुनिवरैस्तावुभौ सूतमागधौ ॥ स्तूयतामेष नृपति: पृथुर्वैण्य: प्रतापवान् । इति १ अंशे १३ अध्याय: ॥ बन्दिनि ॥ सूर्ये ॥

पुं॰ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ प्रसूते ॥ गिरिते ॥ सुवति॰ सूयतेस्मवाऽनेन । षू प्रेरणे । क्तः ॥

सूतकः । पुं॰ न॰ पारदे । रसे ॥ न॰ जनौ । जन्मनि ॥ जननाशौचे ॥ यथा । यावन्नच्छिद्यते नालं तावन्नाप्नोति सूतकम् । छिन्ने नाले ततः पश्चात् सूतकन्तु विधीयते ॥ अपिच । मृतेन सूतकं गच्छेन्नेतरस्सूतकेन तु ॥ ब्रह्म मनुरपि । शावस्योपरि शावे तु सूतकोपरि सूतके । शेषाहोभिर्विशुद्धिः स्यादूर्द्ध्वं सूतकं विनेति ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । सर्वेषामसंस्पृश्यं तत्रस्थास्सूतके सति । मध्येऽपि सूतके दद्यात् पिण्डान् प्रेतस्य तृप्तये इति ॥ प्रतिबन्धके ॥ यथा । व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने जपे । आरब्धे सूतकं नस्यादनारब्धे तु सूतकमिति ॥

सूतका । स्त्री॰ सूतिकायाम् । सूताशब्दात् स्वार्थे कन् । सूतकापुत्रिकाबृन्दारकाणांवेतिसाधुः ॥

सूतकागृहम् । न॰ सूतिकागृहे ॥ सूतकायागृहम् ॥

सूततनयः । सूतनन्दनः । सूतपुत्रः । सूतपुत्रकः । पुं॰ कर्णे । कुन्त्या ज्येष्ठाऽपत्ये ॥

सूतराट् । पुं॰ पारदे । रसे ॥

सूतिः । स्त्री॰ प्रसवे ॥ सोमाभिषवभूमौ ॥

सूतिका । स्त्री॰ सूतकायाम् । नवप्रसूतायाम् ॥ तदन्नभोजनप्रायश्चित्तं यथा । चाण्डालान्नं भूमिपान्नं मत्तजोषिस्वजीविनाम् । शौण्डिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रती भवेदिति शङ्खः ॥

सूतिकागारम् । सूतिकागृहम् । सूतिकागेहम् । सूतिकाभवनम् । न॰ प्रसवालये । अरिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा ।

सूतिकावासः । पुं॰ अष्टहस्तायतं चारुचतुर्हस्तविशालकम् । प्राचीद्वारमुदग्द्वारं विदध्यात् सूतिकागृहम् ॥ तथापिशाचानां वासीयथा । सर्वगानप्रतिघान् सूतिकागृहसेविनः । पृष्ठतः पाणिपादांश्चपृष्ठयोषान् सुरंहसः । एवंविधान् पिशाचांश्च दृष्ट्वा ब्रह्मानुकम्पया । अन्तर्द्धानं वरं प्रादात् कामचारित्वमेव चेति वह्निपुराणम् ॥ अपिच । सूतिकावासनिलया जन्मदानाम देवताः । तासां यागनिमित्तन्तु शुद्धिर्जन्मनि कीर्त्तिता । षष्ठेऽह्नि रात्रियागन्तु जन्मदानान्तु कारयेत् । इति सूते वस्वार्थे कन् । सूतिकापुत्रिकेतिपक्षेऽतइत्त्वम् । सूतिकायाः •

आगारं॰ गृहम्॰ गेहम्॰ भवनम्॰ आवासोवा ॥

सूतिकारोगः। पुं॰ नवप्रसूताया व्याधिभेदे ॥

सूतिकाषष्ठी। स्त्री॰ सूतिकागारे जातबालकस्य षष्ठदिने पूज्यदेवीविशेषे ॥

सूतिगृहम्। न॰ सूतिकागारे ॥

सूतिमासः। पुं॰ जन्ममासे। वैजनने ॥ सूतेः प्रसवस्य मासः ॥ सूतिमासो वैजननो नवमो दशमोऽपि चेति जटाधरः ॥

सूत्कटम्। न॰ गुडत्वचि। त्वक्पत्रे। चोचे ॥

सूत्थानः। त्रि॰ दक्षे। चतुरे ॥ सुष्ठु॰ उत्थानमुद्योगोऽस्य ॥ न॰ शोभनोत्थाने ॥

सूत्या। स्त्री॰ यज्ञस्नाने। अभिषवे। सवने ॥ युवत्याम्। सूतयुवत्यामितिष्यङ्देशः ॥ सोमलतारसपाने॰ इतिकश्चित्भरतः ॥

सूत्रम्। न॰ सूत्र॰ भा॰ प्र॰ वस्त्रारम्भके। तन्तौ ॥ व्यवस्थायाम् ॥ शास्त्रादिसूचनाग्रन्थे। पदसाधकग्रन्थे ॥ सूत्रलक्षणन्तु। यथा। संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च। प्रतिषेधोऽधिकारश्च षड्विधं सूत्रलक्षणम् ॥ अपिच। अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखम्। अस्तोभमनवद्यञ्च सूत्रं सूत्रविदो विदुरिति ॥ सूचनात्सूत्रमुच्यतइतिच ॥ सूत्र्यते। सूत्रवेष्टने॰ अदन्तः। एरच् ॥ सीव्यतेऽनेनवा। षिवु॰। सिविमुच्योष्टेरूचेतिचकारात्॰ क्तिप्रत्ययः ॥ भूतकारणे ॥ यथा। अण्डारम्भकभूतानामपञ्चीकृतभूतत्वम्। एतच्च कारणमित्यन्तदागमेनैवगम्यते ॥ अण्डारम्भकपञ्चभूतकारणस्यापञ्चीकृतपञ्चभूतकार्यात्मकस्यागमैकगम्यत्वात्तत्कार्यगम्यत्वम्। तथास्मृतिमप्रमाणयति। अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्केण योजयेत्। सूत्रान्तर्यामिण्यधराणितार्किकानानुमन्वते ॥ तर्काभासोभवेत्तेषु हेतुदृष्टान्तवर्जनादिति ॥ पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्राः पुंसिचेतिपुंस्त्वमपि ॥

सूत्रकण्ठः। पुं॰ विप्रे। द्विजन्मनि ॥ खञ्जरीटखगे ॥ कपोते ॥

सूत्रकोणः। पुं॰ डमरौ ॥

सूत्रगण्डिका। स्त्री॰ एषण्याम् ॥

सूत्रतन्तुः। पुं॰ सूत्रे ॥

सूत्रतर्कुटी। स्त्री॰ तर्कुण्याम्। तर्कुवा॰ इ॰ भा॰ ॥

सूत्रधारः। पुं॰ इन्द्रे ॥ शचीपतौ ॥ नान्द्यन्तरसञ्चारिणि॰ नटविशेषे ॥ सतुरङ्गभूमिंपरिक्रम्य-नाटकीयकथासूत्रसूचकः। तल्लक्षणं यथा। चतुरोवाद्यनिपुणः

तोऽनेकभूपासमावृतः। नाना भाषगतत्त्वज्ञो नानावाद्यार्थतत्त्ववित् ॥ नानागतिप्रचारज्ञो रसभावविशारदः। देशोपचारचतुरो नानाशिल्पिकलान्वितः। छन्दोऽभिधानतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविचक्षणः। तत्सङ्गीतानुगश्चैव कलातालावधारणः ॥ अवधार्यप्रयोगाणां चयोक्तृणामुपदेशकः। एवं गुणगणोपेतः सूत्रधारः स उच्यते ॥ शिल्पकारिप्रभेदे। त्वष्टरि। रथकारे। बढ इ० इ० हि० भा०। छुतार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ सूत्रं धरति। धञ्०। कर्म्मण्यण् ॥

सूत्रपुष्पः। पुं० कार्पासे ॥

सूत्रभित्। पुं० सौचनक्षत्रे सौचिके। तुन्नवाये ॥

सूत्रमध्यभूः। पुं० धूनके। यक्षधूपे ॥

सूत्रयन्त्रम्। न० वायदण्डकाष्ठे। सूत्रवेष्टनकाष्ठे। तांत० इ० गौ० भा० प्र०॥ यथा। वावापनं सूत्रयन्त्रं यत्सूत्रं रभिवेष्ट्यते ॥ इति शब्दमाला ॥

सूत्रला। स्त्री० तर्कुट्याम् ॥ इ० हा० लो० ॥

सूत्रवीणा। स्त्री० वीणाप्रभेदे। लावुक्याम् ॥ इति हारावली ॥

सूत्रवेष्टनम्। न० तन्तुवायोपकरणे। वसरे। तासनी० इ० गौ० भा० प्र० ॥ सूत्रस्य वेष्टनम् ॥ सूत्रं वेष्टते वानार्थं यत्रेति तु स्वामी ॥

सूत्रात्मा। पुं० समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनि चैतन्ये। हिरण्यगर्भे ॥ सर्वं तानुस्यूतत्त्वात्० सूत्रात्मा ॥ वायौ ॥ यथा। येषां वाहकः क्षितीवायुः सूत्रात्मेति श्रुतीरितः ॥

सूत्रामा। पुं० गोत्रभिदि। इन्द्रे सु त्रु० उत्० अत्यर्थम् पुनःपुनस्त्रायते। वेदपालने। आतोमनिन्क्वनिब्विचश्चेति मनिन् ॥

सूत्राली। स्त्री० गलसूत्रे। गलमेखलायाम् ॥ इति हारावली ॥

सूत्री। पुं० काके। अस्य पर्यायाय था। काकेतुकरटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः। ध्वांक्षात्मघोषपरभृद्बलिभुग्वायसा अपीत्यमरः। काकोरतज्वरः सूतोग्राम्यकोमूढमैथुनः। कारवः परस्लुष्टलुण्टाकौ मौकुलिर्द्धिकः ॥ अक्षजः सत्यवाक् काणोऽपक्रष्टोनगरीवकः ऐंद्रिशुनाडोजङ्घसविकाण्डेक्षाक्षवाचकाः ॥ वि० सूत्रविशिष्टे ॥

सूत्रोद्देशः। पुं० भूमिकायाम् ॥

सूदः। पुं० सूपकारे वल्लवे। व्यालिके ॥ व्यञ्जने ॥ सारथ्ये ॥ लोध्रे ॥ अपराधे ॥ पापे ।

सूयते• सूदयतिवा । षूदक्षरणे एरच् । पचाद्यच्वा ॥

सूदनम् । न• हनने ॥

सूदशाला । स्त्री• रसवत्याम् । पाकस्थाने । महानसे ॥ रसोइ• इ• भा• ॥ सूदानांसूपकाराणांशाला ॥

सूदाध्यक्षः । पुं• पाकशालाध्यक्षे । पौरोगवे ॥ तल्लक्षणंयथा । अमात्यः शुचिर्दक्षःक्लिप्तविधारदः । सूदशास्त्रविशेषज्ञः सूदाध्यक्षः प्रशस्यते ॥ इतिमात्स्ये १८९ऽध्यायः ॥

सूनम् । न• प्रसवे ॥ पुष्पे ॥ पुं• किरणे । सूर्ये ॥ त्रि• पुष्पिते ॥ जाते ॥ सवनम्• सूयतेस्म । षूङ् प्राणिप्रसवे । भावेकर्मणिवाक्तः । स्वादयओदितइतिनिष्ठानत्वम् ॥

सूना । स्त्री• पुत्र्याम् ॥ अधोजिह्वायाम् ॥ गलशुण्डिकायाम् । घण्टिकायाम् ॥ जन्तुवधस्थाने । यथा । पञ्चसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ सूनेः• सूना• हिंसास्थानगुणयोगात् ॥ शुण्डायाम् । वेश्यायाम् । सुनोस्त्रियाम् । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । सवनम्• सूयतेवा । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । भावेकर्मणिक्तः । स्वादयओदितइतिनिष्ठानत्वम् ॥

सूनुः । पुं• पुत्रे ॥ अनुजे ॥ अर्के । रवौ ॥ सूयते । षूङ् प्राणिप्रसवे । सुवः किदितिनुः ॥ स्त्री• कन्यायाम् ॥

सूनुः । स्त्री• कन्यायाम् ॥

सूनृतम् । न• प्रियसत्योक्तौ । सत्यप्रियवाक्ये ॥ इन्द्रोभवानितिप्रियम्• नसत्यम् । आयोभवानितिसत्यम्• नप्रियम् ॥ मङ्गले ॥ सुष्ठुनृत्यन्त्यनेन । नृतौ• । घञर्थेकः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ त्रि• तद्वति ॥

सूनृता । स्त्री• प्रियसत्येवचसि । स्मृते । कृतयस्सूनृतावाचोऽभ्युक्ते ॥

सून्मदः । त्रि• उन्मत्ते ॥

सून्मादः । त्रि• उन्मादिनि ॥ उन्मत्ते । उन्मादरोगविशिष्टे ॥ सु• षुतमयितउन्मादोऽस्य । सोपसर्गत्वान्मदेर्घञ् ॥

सूपः । पुं• सूदे ॥ भाण्डे ॥ व्यञ्जने । दाल्याम् ॥ यथा । दलितन्तु शमीधान्यंदालिर्दालीद्वियोमुभे । दालीतुसलिलेसिद्धालवणाद्रंकवितृभिः । संयुक्तासूपनाम्नोक्तात् कथ्यन्तेतद्गुणाअथ ॥ सूपोविष्टम्भकोरूक्षः शीतस्तुसविशेषतः । निस्तुषोभृष्टसिद्धः सलाघवंसुतरांभवेत् ॥ शोभनाआपोऽस्मिन् । अल्प

सूपः । कुसुयुभ्यश्चेत्यपचतउत् ॥ ऊदनोरित्यत्र दीर्घनिर्देशादन्यत्राप्यूदिति वा ॥ यद्वा । सवति रसम् । षुप्रसवादौ । सुशूभ्यां निच्चेति पो दीर्घश्च ॥

सूपकारः । पुं॰ पाककर्त्तरि । बल्लवे । आरालिके । औदनिके ॥ तल्लक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्मिष्टपाचकः । शूरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स उच्यते ॥ अपि च । पितृपैतामहो दक्षः शास्त्रज्ञो मिष्टपाचकः । शौचयुक्तो दृढभक्तश्च सूपकारः स उच्यते ॥ भवेयुर्धार्म्मिकाः स्निग्धाः सूपकाराः क्रमागताः । धृतोष्णीषाश्च शुचयस्तथा वै स्ववशेस्थिताः ॥ अन्येपि तत्र ये केचिच्चरन्ति परिचारकाः । तेपि चैवंविधा एव तदध्यक्षोपि तादृगिति ॥ सूपं करोति । कृ॰ । कर्म्मण्यण् ॥ शूद्रपाकोपजीविनि ॥

सूपकारपतिः । पुं॰ पाकशालाध्यक्षे । तल्लक्षणं यथा । सूपकारपतिस्तत्र प्रायो वै यद्गुणान्वितः । तत्तद्व्यञ्जनतत्त्वज्ञस्तत्तत्प्रशमनतत्परः । जीवनं जीवनामन्नं तद्युक्तं विधिपाचितम् । तदेवाविधिनाभुक्तं परिणामे विषोपमम् ॥ सूपकाराणां पतिः ॥

सूपधूपनम् । न॰ हिङ्गुनि ॥

सूपपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सूपश्रेष्ठः । पुं॰ मुद्गे ॥

सूपाङ्गम् । न॰ हिङ्गुनि ॥

सूप्यः । पुं॰ वैदले । शमीधान्ये ॥

सूमम् । न॰ पुं॰ क्षीरे ॥ नभसि ॥ सूते । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सूयते वा । षूङ् प्राणिप्रसवे । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् ॥ पुं॰ चन्द्रे ॥

सूरः । पुं॰ सूर्य्ये । रवौ ॥ सुवति प्रेरयति कर्म्मणि लोकम् । षू प्रेरणे । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥ यादवे । वसुदेवजनके । अर्हत्पितृविशेषे ॥

सूरणः । पुं॰ अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे । सूर्य्यते । सूरी हिंसायाम् । बहुलमन्यत्रापीति युच् । कर्त्तरि ल्युड्वा ॥ बाहुलि सूरणं नाद्यात् ।

सूरत । वि॰ कृपालौ ॥ सुष्ठु रमते । रम॰ । क्तः । बाहुलकात् पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ सूरोर्क्ववत्पतिवा । ङः ॥ उपशान्ते ॥ सौरमे : कौरमे : पूर्वपदस्य दीर्घः । क्तित्वादनुनासिकलोपः ॥

सूरसूतः । पुं॰ अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ सूरस्य रवेः सूतः सारथिः ॥

सूरिः । पुं॰ धीरे ॥ पण्डिते । सङ्ख्यावति ॥ सूते॰ सूयते वा । षू

ङ प्राणिगर्भविमोचने । प्राणिप्रसवे वा । सूङः क्रिः ॥ आदृते ॥ सूर्ये ॥

सूरी । पुं० पण्डिते । विदुषि ॥ सूरः सूर्योऽस्यु पासकत्वाऽस्य । अ तइनिठनावितीनिः ॥ न० धूमे ॥

सूरी । स्त्री० कुन्त्याम् । पृथायाम् ॥ सूर्यस्त्री । पुंयोगादितिङीष् । सूर्यतिष्यागस्त्येतियलोपः ॥ राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

सूर्क्षणम् । न० आदरे ॥ सूर्क्षआदरे । ल्युट् ॥

सूक्ष्यः । पुं० माषे ॥

सूर्पः । पुं० प्रस्फोटने ॥ शोधितभाजने ॥ कुम्भपरिमाणे । द्रोणद्वयपरिमाणे । कुतिरैधकपरिभाषा ॥ सस्तिं । स्गतौ । सपृभ्यामूङ चेतिदशपादीस्यपाठात्पः ॥

सूर्पणखी । स्त्री० रावणस्यभगिन्याम् ॥ सूर्पंशोधितभाजनम् । नखविदूषणे । सूर्पंवशोधितभाजने नयस्यादिसत्क्रियानखयतिदूषयत्तीतिसूर्पणखी ॥

सूर्पपर्णी । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥ पूर्वपदादितिणत्वम् ।

सूर्पारकम् । न० तीर्थविशेषे । रामतीर्थे ॥

सूर्मी । स्त्री० अयः प्रतिमायाम् ॥ शोभनाऊर्मिः । बहुव्रीहिर्वा । सर्वतोक्तिन्नर्थादिति० गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ सूर्मी ज्वलन्तीमादिङ्क्ते ग्रमृत्यवेगुरुतल्पगः ॥

सूर्य्यः । पुं० अर्कपर्णे ॥ सूरे । अर्यमणि । आदित्ये । तपने । सवितरि । रवौ ॥ असहस्र्यादिभिः पूजोक्तावराहपुराणे । यथा । उदयाग्निः सतंचर्यस्तुभक्त्यानरो द्विजः । दध्यक्षताञ्जलिभिस्तुतिस्तु भिः पूजयेच्छुचिः । तस्यभावप्रपन्नस्याशुभंयत्समुपार्जितम् । तत्क्षणादेवनिर्दग्धंभस्मीभवतित श्वतादिति ॥ रश्मीनांप्राणानांरसानाञ्चस्वीकरणात्सूर्यः ॥ यद्वा । सरत्याकाशे । सू० । कर्त्तरिक्यप् । निपातनादुत्त्वम् । तस्मरपरत्वा द्वलिचेतिदीर्घः ॥ यद्वा । सुवति० कर्मणिलोकं प्रेरयति । षूप्रेरणे । कर्त्तरिक्यप् । निपातनात्क्य पोरुडागमः । उभयत्रराजसूयसूर्य्यादिनानिपातनम् ॥ सतीजयतिसर्वं जगदितिवा । षूङ प्राणिगर्भविमोचने । पूर्ववन्निपातनम् सर्वावभासके ॥ पौर्णमासीचन्द्रे ॥ यथा । परीतन्तुदिवाप्रोक्तंविपरीतन्तुशर्वरी । पौर्णमासीगतश्चन्द्रः सूर्यइत्यभिधीयतइति ॥

सूर्य्यकान्तः । पुं० अग्निमणौ । अग्निगर्भे ॥ सूर्यमणौ । सूर्याश्मनि । पुष्पहस्यविशेषे । सूर्यमणौ

। पुष्परक्ते । पद्मपुटे ॥ स्फटिके । सूर्य्यः कान्तोऽस्य ॥

सूर्य्यकान्तिः । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥ यथा । सूर्य्यकान्तिस्ताम्रवर्णाथोड्रपर्य्यायपुष्पीति शब्दचन्द्रिका ॥ सूर्य्यद्युतौ ॥

सूर्य्यकालः । पुं० दिने ॥

सूर्य्यकालानलचक्रम् । न० स्वरोदयप्रसिद्धे मानवानां शुभाशुभज्ञानार्थं सूर्य्यनक्षत्रघटितचक्रविशेषे ॥ विवादे युद्धे रोगार्त्ते गमने तथा ॥ सूर्य्यकालानलं चक्रं ज्ञातव्यन्तु प्रयत्नतः ॥

सूर्य्यगृहम् । न० सिंहराशौ ॥ यथाह कालिदासः । पञ्चाननाख्योऽसि यथा भवञ्च पञ्चाननाख्योऽस्ति तथा भवञ्च । एनं हरिः प्रार्थयितुं स्वमेः स्वक्षेत्रं तदिष्ये तद्गारमासीदिति ॥ सूर्य्यगृहम् ॥

सूर्य्यग्रहः । पुं० सूर्य्योपरागे । सूर्य्यग्रहणे ॥ यथा । सूर्य्यग्रहः सूर्य्यवारे सोमे सोमग्रहस्तथा । चूडामणिरिति ख्यातस्तत्रानन्तफलं स्मृतम् ॥

सूर्य्यग्रहणम् । न० सूर्य्योपरागे ॥ तत्कारणमुक्तं वह्निपुराणे । सूर्य्येन्दोरुपरागस्तु गोलच्छायया भवेत् । चन्द्रार्कयोस्तयोरेव व्याससमयोर्वक्रकारणात् । यासमौ यौ तु जायेते

तयोरतः पूर्वपश्चिमौ । तत्र पुण्यफलाभोगः स्नानदानादिकाञ्च नेति ॥

सूर्य्यजः । पुं० यमे । पितृपतौ ॥ शनैश्चरे ॥ सुग्रीववानरे । कर्णे । कन्यात्मजे ॥ सूर्य्यात् जातः । जनी० । डः ॥

सूर्य्यजा । स्त्री० कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥

सूर्य्यतनयः । पुं० यमे ॥ शनिग्रहे ॥ कर्णे ॥ सुग्रीववानरे ॥

सूर्य्यतनया । स्त्री० कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥ सूर्य्यस्य तनया

सूर्य्यतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सूर्य्यपर्व्व । पुं० अर्कपर्व्वणि । आदित्यपर्व्वणि ॥ सूर्य्याभिनिवेशिनि पर्व्वाणि पद्माभिर्ग्रन्थ ।

सूर्य्यपुत्रः । पुं० सूर्य्यजे सूर्य्यतनये ॥

सूर्य्यपुत्री । स्त्री० यमुनायाम् । यथा । यमस्वसर्नमस्तेऽस्तु यमुने लोकपूजिते । वरदा भव मे नित्यं सूर्य्यपुत्रि नमोऽस्तु ते ॥

सूर्य्यफणिचक्रम् । न० स्वरोदयोक्ते मनुजानां सर्वकार्य्यशुभाशुभज्ञापकचक्रविशेषे ॥

सूर्य्यलता । स्त्री० अर्कपुष्पिकावृक्षे ॥

सूर्य्यभक्तः । पुं० बन्धूके ॥ त्रि० सूर्य्यपूजके ॥

सूर्य्यभक्ता । स्त्री॰ सुवर्च्चलायाम् । आदित्यभक्तायाम् । हुल् हुल्॰ इ॰ भा॰ ॥

सूर्य्यमणिः । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । मचत्पुटे । पुष्परक्ते ॥

सूर्य्यमण्डलम् । न॰ अर्कविम्बे ॥ सूर्य्यस्यमण्डलम् ॥

सूर्य्यमण्डलभेदी । पुं॰ परिव्राजि । योगिनियश्चरणेऽभिमुखोभूत्वाहत स्तस्मिन् ॥

सूर्य्यमता । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्य्यमुखी । स्त्री॰ सूर्य्यमुखीतिख्यातेपुष्पवृक्षे ॥ सूर्य्यमुख्याहरेत्स्फोटयोनिरुक्तक्रमिपाण्डुताम् । अर्कइतिशेषः ॥

सूर्य्यलोकः । पुं॰ सौरभुवने ॥

सूर्य्यवंशः । पुं॰ सूर्य्यसन्ताने ।

सूर्य्यसञ्ज्ञम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

सूर्य्यसारथिः । पुं॰ अरुणे ।

सूर्य्यहृदयम् । न॰ सूर्य्यस्तवविशेषे ॥

सूर्य्या । स्त्री॰ सूर्य्यस्यदेवतायामयोषिति । सूर्य्यस्यदेवता । सूर्य्यदेवतायांचाप् । इन्द्रवारुण्यामोषधौ । विशालायाम् ॥ नवोढायाम् ॥

सूर्य्यार्घ्यम् । न॰ सूर्य्यसम्प्रदानकार्घ्ये ॥

सूर्य्यालोकः । पुं॰ आतपे ॥

सूर्य्यावर्त्तः । पुं॰ हुल् हुल्॰ इति प्रसिद्धेक्षुपविशेषे । सुवर्च्चलायाम् ॥ सूर्य्यावर्त्तोविवन्धघ्नः ॥ सुलघुः या॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ शा॰ कविशेषे अप्यपथ्येऽप्ययथा । पार्वतेयस्तकरभोवशिरः कपिपिप्पली । आमातासौक्लांचितप्रोक्ता सूर्य्यावर्त्तःसितोऽपरइतिरत्नमाला ॥ वराहकालीकथितः सूर्य्यावर्त्तस्तुशाब्दिकैरितिहारावलीशिरोरोगविशेषे ॥ यथा । सूर्य्योदयंयाप्रतिमन्दमन्दमक्षिभ्रुवंरुक्समुपैतिगाढम् । विवर्द्धतेचांशुमतासहैवसूर्य्येऽपवृत्तेविनिवर्त्ततेच ॥ शीतेनशान्तिलभतेचकिञ्चिदुष्णेनजन्तुःसुखमाप्नुयाद्वा । सशोषकंकष्टतमंविकारंसूर्य्यावर्त्तमुदाहरन्ति ॥ सूर्य्योदयमितिसचोक्तथारभ्येतियावत् । सूर्य्यावृत्तौ॰ सूर्य्यस्याधोगतौ ॥ इति ॥

सूर्य्यावर्त्ता । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्य्याश्मा । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ।

सूर्य्याश्वः । सूर्य्यघोटके ॥ सूर्य्याश्वोवाताटहरितौसमावितित्रिकाण्डशेषः ॥

सूर्य्याह्वम् । न॰ ताम्रे ॥ पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ त्रि॰ सूर्य्यनामके ॥

सूर्य्येन्दुसङ्गमः । पुं॰ दर्शे । अमा

वस्थायाम् ॥ सूर्य्येन्दूसङ्गच्छेतीच
क्षिन् । च: ॥

सूर्य्योढ:। पुं॰ सूर्यास्तकालप्राप्तेऽतिथौ ॥ यथा। सूर्य्योढस्तुसम्प्राप्तो य: सूर्येऽस्तङ्गतेऽतिथिरितिहेमच न्द्र:। अप्रणोद्योऽतिथि: सायंसूर्य्योढोगृहमेधिनेतिमनु: ॥ सूर्येण ऊढ: प्रापित: ॥ अस्तंगतसूर्ये ॥ यथा। दिवातिथौतुविमुखेगतेयत् पातकंभवेत्। तदेवाष्टगुणंविद्यात्सूर्य्योढेविमुखेगतेविष्णुपुराणम् ॥

सूर्य्योदय:। पुं॰ भानो: प्रकाशे। सय थादेवीभागवते। पञ्चपंच ५५ उष: काल: सप्तपंचा ५७ दरुणोदय:। अष्टपंच ५८भवेत्प्रात: शेष: सूर्योदय: स्मृतइति। तत्रश्रयनंनिषिद्धंयथा। सूर्योदयेचास्तमितेच श्रयिनंविमुंचतिश्रीरपिचक्रपाणिनमिति ॥

सृक:। पुं॰ वाणे ॥ कुमुदे। कौरवे ॥ उत्पले। पद्मे वाते। वायौ ॥ सरति॰ ससर्त्ति वा। सृगतौ। सृघस्यूपिसुपिभ्य: कक्। सृकंसरणशीलमितिवेदभाष्यम् ॥

सृकण्डु:। पुं॰ कण्डूरोगे ॥

सृका। स्त्री॰ शब्दवत्यांरलमय्यांमालायाम् ॥ अकुत्सितार्थांकमंसृत्यांगतौ ॥ टाप्।

सृकाल:। पुं॰ सृगाले ॥

सृक्कम्। नं॰ सृक्कणि ॥

सृक्कणी। न॰ २ ओष्ठयो: प्रान्तभागे। सृजतिलालादि। सृजविसर्गे। बाहुलकात्कनिन्। अक्षम् ॥ प्रान्तावोष्ठस्य सृक्कणोदूरस्थम र: ॥ ओष्ठयोतिजातावेकवचनं।

सृक्क।) न॰ सृक्कणि ॥
सृक्का।)

सृक्कि। न॰ सृक्कणि ॥ दूरस्थरणोभरतस्य ॥

सृग:। पुं॰ भिन्दिपाले ॥ सरति। सृ॰ बाहुलकात्॰ गक् ॥

सृगाल:। पुं॰ गोमायौ। जम्बुके। सियाल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मृगधूर्त्ते ॥ सृजतिमायाम्। सृज॰। बाहुलकात्कालन्। न्यङ्क्वादि:। असृगालातिवा। क:। पृषोदरादि:। सृगंनलातिवा। पूर्व्ववत् ॥ दैत्यविशेषे ॥

सृङ्का। स्त्री॰ सृकायाम् ॥ सृती ॥

सृङ्। पुं॰ सृष्टिकर्त्तरि ॥ सृजे: क्विप् ॥ सृजोसृज॰ इत्यादिक पाणि ॥

सृजकाचर:। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सृज्यमान:। त्रि॰ सकालभूतसङ्घे ॥

सृञ्जय:। पुं॰ पाण्डवानांसेनापतौ ॥

सृणि:। पुं॰ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वायौ ॥ सरति। सृ॰ अनिदेश्या

द्विमासर्त्तः क्तिन् ॥ पशौ । पुं॰ स्त्री॰ पशुमे ॥ सृणिः स्त्रियामित्यमरः । सृणिः स्यादङ्कुशोऽपुमानिति शब्दान्तरम् । तेनाभयलिङ्गोयमङ्कुशे ॥ सरतिमन्तरं गच्छति ॰ अनयावा । सृ॰ । सृवृषिभ्यां किद् इतिनिः ॥

सृणिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

सृणीका । स्त्री॰ लालायाम् ॥ सरति । सृ॰ । सर्त्तेर्नुक्चेति ईकन् ॥

सृतः । त्रि॰ गते ॥ सृधातोः क्तप्रत्ययेननिष्पन्नः ॥

सृतिः । स्त्री॰ गमने ॥ मार्गे ॥ सरन्त्यनया । सृगतौ । क्तिन् ॥ सृकायाम् । कुत्सितायांमृत्युजनप्रसूतायांगतौ ॥

सृत्वा । पुं॰ विसर्पे ॥ पश्चिमि ॥ हरौ ॥ प्रजापतौ । सरति । सृ॰ । शीङ्क्रुशीत्यादिना क्वनिप् । तुक् ॥

सृत्वरः । त्रि॰ गमनशीले ॥ सरति तच्छीलः । सृ॰ इण्नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् ॥

सृत्वरी । स्त्री॰ गमनकर्त्र्याम् ॥ टिड्ढेतिङीप् ॥

सृदरः । पुं॰ । सर्पे ॥

सृदाकुः । पुं॰ वायौ ॥ वज्रे ॥ ज्वलने ॥ अग्नौ ॥ प्रतिसूर्यके ॥ दावाग्नावितिहैमः ॥ सरत्यस्यर्थम् । सृ॰ । सर्त्तेर्दृकूचेति काकुप्रत्ययः ॥

सृदाकुः । स्त्री॰ नद्याम् ॥

सृपाटः । पुं॰ सृपाट्याम् ॥

सृपाटिका । स्त्री॰ चञ्च्वाम् ॥

सृपाटी । स्त्री॰ माने । गौरादित्वान्ङीष् ॥ रक्तधारोद्याम् ॥

सृप्तः । त्रि॰ गते । प्रविष्टे ॥

सृप्यमाणः । त्रि॰ पच्यमाने ॥ सृप्यमाणपर्यायस्मिन्पतन्त्युपरिगाः खगाः ॥

सृप्रः । पुं॰ चन्द्रे । निशाकरे ॥ सर्पति । सृप्लृगतौ । स्फायितञ्चिवञ्चिशकीत्यादिनारक् ।

सृमरः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ यस्य नीलवालैः कान्ताकचसादृश्यं क्रियते ॰ सचमहिषाकृतिर्भवति । सरणशीलः । सृगतौ । सृघस्यदः क्मरच् ॥

सृष्टः । त्रि॰ निर्म्मिते । रचिते । युक्ते ॥ निश्चिते ॥ प्रचुरे । प्राच्ये । भूषिते ॥ मुक्ते । त्यक्ते । सर्ज्जनम् । सृज॰ । भावेक्तः ॥

सृष्टिः । स्त्री॰ सर्गे । निर्माणे । निर्म्मितौ ॥ स्वभावे ॥ त्यागे ॥ सर्जनम् । सृज॰ क्तिन् । सृज्यतेऽनेनकर्म्मणिवाक्तिन् ॥

सृष्टिप्रदा । स्त्री॰ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

सिः । स्त्री० प्रद्युम्नभार्यायाम् । इन्द्राकामेनसहवर्त्तमाना । वेदप्रसिद्धेतिसः ॥

सेकः । पुं० सेचने । धारे ॥ सेचनमे । षिच० । घञ् । क्षरणे ॥

सेकद्रोणी । स्त्री० सेकपात्रे ॥ सेकस्य० सेकार्थवा द्रोणी ॥

सेकपात्रम् । न० सेकद्रोण्याम् । सेचने । नौस्थजलनिस्सारणपात्रे ॥ येननौजलमुद्ध्रियते । सिउनी० इ० गौ० भा० ॥ सेकस्यपात्रम् ॥

सेकभाजनम् । न० सेकपात्रे ॥ सेकस्यभाजनम् ॥

सेकिमम् । न० मूलके ॥

सेक्ता । पुं० भर्त्तरि ॥ त्रि० सेचनकर्त्तरि ॥ सिञ्चति । षिच० । तृच् ॥

सेक्त्रम् । न० सेकपात्रे ॥ सिच्यतेऽनेन । षिचक्षरणे । दाम्नीशसयुयुजेतिकरणे ष्ट्रन् ॥

सेचकः । पुं० मेघे ॥ त्रि० सेक्तरि ॥ सिञ्चति । षिच० । ण्वुल् ॥

सेचनम् । न० सेकपात्रे ॥ क्षरणे ॥ सेके । सिच्यतेऽनेन । षिच० । करणेल्युट् ॥ रचने ॥

सेट् । पुं० चेलाने । लतापनसे ॥ गोडुम्बायाम् ॥

सेतिका । स्त्री० अयोध्यायाम् ॥

सेतुः । पुं० आलौ । व्यवस्थापके । यथेदङ्कर्त्तव्यमेदङ्कर्त्तव्यमिति व्यवस्थाहेतौस्मृत्यादिग्रन्थे । डौली० मेंड० भिडली० इ० भा० प्र० । पिण्डली । सस्यार्थजलधारणे । उदकसन्तानस्यविधातरि । जलबन्धे । सङ्करे । बन्ध० इ० भा० प्र० पुल० इ० भा० प्र० नदीसङ्क्रमे । सांको० इ० गौ० भा० ॥ सेतौद्वैविध्यमुक्तंनारदेन । सेतुश्चद्विविधोज्ञेयः खेयोबन्ध्यस्तथैवच । तोयप्रवर्त्तनात्खेयोबन्ध्यः स्यात्तन्निवर्त्तनादिति ॥ धर्ममर्यादायाम् । प्रस्त्रीयनियमे ॥ मर्यादायाम् ॥ कुमारये । वरुणवृक्षे ॥ मन्त्रविशेषे । सिनोति० सीयतेवा । षिञ्बन्धने । सितनीतितुन् । तितुत्रेतिनेट् ॥

सेतुकः । पुं० वरुणद्रुमे ॥

सेतुबन्धः । पुं० लङ्कागमनार्थंश्रीरामकृतसमुद्रबन्धनसेतौ । समुद्रारौ । आलिबन्धे । सेतुबन्धेनशुद्धिमाहकालिदासः । सवारिधारौघतमोमलतरकालघुम्बवाधेक्षजभाववासरान् । यमायमार्थस्फूजितो-निराकुलानुबन्ध्यविज्ञानबसेतुबन्धने । पादेशुभातपश्चतुपश्चचांशेस मोदरेमश्चपरांशकेषु । पादेसदापश्चमिताः परस्मिंस्ताराबराः ।

सेतुस्संमूढसंस्थाः ॥ लग्नश्च हिमाद्रेः लेयेतिमीतावुरिभेनियेऽस्मिणि हिपुंसिलग्ने ससदम्बरायने । चतुष्टयेविक्रमवैरिलाभगैरसाधुभिः सेतुनिबन्धनंश्रियै ॥ इति १९ अध्यायः ॥

सेतुभेदी । पुं॰ दन्तीवृक्षे ॥

सेतुवृक्षः । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥

सेत्रम् । न॰ बन्धनद्रव्ये । निगडे । वैद्यक॰ भा॰ प्र॰ ॥ सीयतेऽनेन । षिञ् बन्धने । दाम्नीशसेतिकरणे ष्ट्रन् ॥

सेदिवान् । त्रि॰ निषण्णे ॥ षद्लृ॰ । भाषायांसदवसश्रुवइति॰ लिटः क्वस्वादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वे ॰ अतएकहल्मध्यइति॰ एत्वाभ्यासलोपौ । इट् ॥ स्त्रियामुगितश्चेतिङीपि॰ वसोरितिसम्प्रसारणे वलादित्वाऽभावान्नेट् । सेदुषी ॥

सेदुः । पुं॰ नाटाम्ने । राजतेमिषे । सरस्वुजी ॥

सेना । स्त्री॰ ध्वजिन्याम् । वाहिन्याम् । पृतनायाम् । सैन्ये । इत्यमरः ॥ सिनोति । षिञ्॰ । कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्योनिदित्विनन् । टाप् ॥ सहइनेनस्वामिनावा ॥

सेनाग्रग: । पुं॰ सेनापतौ ॥ सेनाया अग्रे गच्छतिगम॰ । डः ॥

सेनाग्रणी : । पुं॰ सेनाग्रेसरे ॥

सेनाङ्गम् । न॰ हस्त्यादिचतुष्के ॥ तेयथा । हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्गंस्याच्चतुष्टयमिति ॥ अत्र॰ नाविकाटविकादीनांपदातावन्तर्भावः । नौकानांरथेष्वन्तर्भावः । महिषादीनांगजाश्वेऽन्तर्भावः । सेनायाअङ्गम् ॥

सेनानायक : । पुं॰ बलाध्यक्षे । सेनापतिदशकस्यैकस्मिन्पत्यौ ॥

सेनानिवेश : । पुं॰ शिविरे ॥

सेनानी : । पुं॰ अग्निभुवि । गुहे । कार्त्तिकेये । सेनापतौ ॥ पृतनाधिपे ॥ सेनांनयति । णीञ्॰ । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

सेनानुचारी । पुं॰ सेनाग्रगे ॥ सेनामनुपश्चाच्चारीकरोति । णिनिः ॥

सेनापति : । पुं॰ सैन्यपे । वाहिनीपतौ ॥ पत्तिदशकस्यैकः पतिः सेनापतिरुच्यते । तल्लक्षणं यथा । कुलीनः शीलसम्पन्नोधनुर्वेदविशारदः । हस्तिशिक्षाश्वशिक्षासुकुशलः श्लक्ष्णभाषणः ॥ निमित्तशकुनज्ञानेवेत्ताचैवचिकित्सिते । कृतज्ञः कर्मणांशूरस्तथाक्लेशसहोऋजुः । व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फल्गुसारविशेषवित् । राज्ञासेनापतिःकार्योब्राह्मणःक्षत्रियोथवेति मात्स्ये राजधर्मः ॥ कार्त्तिकेये ।

महासेने । षडानने । गुहे । स्कन्दे ॥ सेनायाः वाहिन्याः पतिः ॥

सैनामुखम् । न॰ तिसृषुपत्तिषु ॥ यथा । एकेभैकरथाल्यश्वापत्तिः पञ्चपदातिका । पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्यायथोत्तरम् ॥ सेनामुखंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः । अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिणीति । तेनसेनामुखे॰ इभाः चि ३ । रथाः ३ । अश्वाः ९ । पदातयः पञ्चदश समस्तसङ्ख्यया ३० भवन्ति । एतत्परिमाणपरिमितासेनासेनामुखमुच्यते । सेनायामुखमुपक्रमः ॥

सैनारक्षः । पुं॰ सैनिके । प्रहरिकादौ । पहरिया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । सेनांरक्षति । रक्षपालने । कर्म्मण्यण् ॥

सैनिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ हारगणखकुण्डलेनमण्डितायापयोधरेणवीणयाङ्किता । रूपनूपुरेणचापिदृश्भासैनिकाभुजङ्गराजवल्लभा ॥ यथा । सायुधाष्टबाहुराजिमण्डितारक्तबीजरक्तपानपण्डिता । चण्डमुण्डशुम्भदम्भखण्डिकामङ्गलानिनोददातुचण्डिका ॥

सैपुरम् । न॰ बाह्लीकग्रामविशेषे ॥

सैरः । पुं॰ तुरुष्कपरिकल्पितशालिकप्रसिद्धसंज्ञयाविख्यातेधान्यमानविशेषे ॥ यथा । पादोनमणपञ्चतुल्यटङ्कैर्दिसप्ततुल्यैः कथितोऽत्र सेरइतिलीलावती ॥

सैराह्ः । पुं॰ पीयूषवर्णाश्वे ॥ सतु दुग्धवद्धूतवर्णः । इ॰ हेमचन्द्रः ॥

सैवः । पुं॰ सौवने । सेवते । सेव॰ पचाद्यच् ॥ न॰ सेविवदरे ॥ यथा । मुष्टिप्रमाणंवदरंसेवमाहुर्भिषग्वराः । सेवंसमीरपित्तघ्नंवृंहणंकफकृद्गुरु । रसेपाकेचमधुरंशिशिरंरुचिशुक्रकृत् ॥

सैवकः । पुं॰ प्रसेवे । त्रि॰ अनुजीविनिपरिकर्मिणि । परिकरे । भृत्ये । सेवाकर्त्तरि ॥ स्निग्धः स्थिरश्चबलवान्सेवायांसेवकोमतः ॥ अत्रप्रभुसन्निधौप्रश्नकरणमस्त्यं यथा ॥ किङ्करः किङ्करोवापिसर्वथाप्रष्टुमोश्वरम् । योयस्यसेवानिरतः सकंपृच्छतितंविना ॥ सेवते । सेवसेवने णवुल् ॥

सैवकालुः । पुं॰ दुग्धपुच्छाम् । जिगाभङ्गायाम् । दुग्धपेया॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ख्याते ॥

सैवती । स्त्री॰ कुमार्याम् । भट्टार्या । तरुण्याम् ॥

सैवनम् । न॰ उपास्ती । चित्तानुवृत्तौ । सेवनायाम् ॥ सूच्यादि

नावस्त्रादिसीवने । स्यूतौ । षि
वुतन्तुसन्ताने ल्युट् ॥ सेवसेव
नेवा ॥

सेवना । स्त्री० परिचर्यायाम् । सेवा
याम् ॥

सेवनी । स्त्री० सूच्याम् ॥ शरीरावय
वसंयोगविशेषे ॥ यथा । सेवन्यः
सप्ततासान्तुभवेयुः पञ्चमस्तके ।
एकाशेफसिजिह्वायामेकाविवेन्न
ताः क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

सेवन्ती । स्त्री० शतपत्र्याम् ॥

सेवा । स्त्री० । सेवने । भक्तौ ॥ सि
व्यचित्तानुवृत्तौ । सर्वभावेनसेव्या
नुकूलकारितायाम् । श्ववृत्तौ ॥ वे
तनग्रहणेनाज्ञाकरणंसेवेतिव्याख्या
तारः । सेवातुहीनदृष्टिसन्दर्शन
स्वामितर्जनतीचक्रियादिधर्म्मयो
गात् । शुनइववृत्तिर्भवति । ब्राह्मणे
नसानकार्या । सेवाश्ववृत्तिराख्या
तातस्मात्तांपरिवर्ज्जयेदितिमनुवच
नात् ॥ सेवनम् । सेव० । गुरोश्चह
लइत्यः । टाप् ॥ सेवनमाराधन
मुपभोगआश्रयणञ्चेति । यथाविष्णु
सेवते० सुखंसेवते० तीर्थंसेवतेसा
धुरिति । परस्मैपदपक्षेतु । नीचं
सम्भ्रमपिसेवतिनीचएव । स्वाधी
नेविभवेप्यहोनरपतिंसेवंतिकिंमा
निनः । इत्याद्युदाहरन्ति ॥

सेविः । न० सेवे । सेविते । मुष्टि
प्रमाणबदरे ॥

सेविका । स्त्री० दुग्धपक्वाल्पपिष्टके ।
सिमई० सेवीं० इ० भाषा० प्र०
॥ यथा । समितावर्त्तिकाः स्थ
स्थासुसूक्ष्मायवसन्निभाः । शुष्काः
क्षीरेणसंसाध्याः भोज्याघृतसिता
न्विताः ॥ सेविकातर्पणी बल्या
गुर्वीपित्तानिलापहा । ग्राहिणी
सन्धिकृद्रुच्यातांखादेन्नातिमात्र
या ॥

सेविकामोदकः । पुं० लड्डुकविशे
षे । सेवकालड्डू० इ० भा० प्र० ॥
तत्प्रक्रियायथा । घृताढ्ययासमि
तयाक्लृप्तासूत्राबितानितु । नि
पुणोभर्जयेदाज्ये खण्डपाकेनयोज
येत् । युक्तोनमोदकान्कुर्यात्तेगु
णैर्मंठकायथा ॥

सेवितम् । न० सेविबदरे । सेवफले
॥ त्रि० समुपासितेगुर्वादौ । परि
बसिते । अनुष्ठिते । उपभुक्ते ॥
आश्रिते ॥

सेव्यः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ हि
ज्जलद्रुमे । न० उशीरे । वीरण
मूले । त्रि० सेवार्हे । सेवि
तुमर्हः । षेवसेवने । ण्यत् ।

सेव्या । स्त्री० वन्दाकवृक्षे ॥

सैंहः । त्रि० सिंहसम्बन्धिनि ॥ सिं
हस्याऽयम् । अण् ॥

सैंहली । स्त्री० सिंहलीपिप्पल्याम् ।

सर्पदंष्ट्रायाम् । कुरुल्याम् ॥ त्रि॰ सिंहलद्वीपजे ॥

सैंहिकः । पुं॰ राहौ ॥ इ॰ अ॰ र॰ बलौ ॥

सैंहिकेयः । पुं॰ विधुंतुदे । राहौ । स्वर्भानौ ॥ सिंहिकाया अपत्यम् । ढक् ॥

सैकतम् । न॰ वालुकामयतटे । सिकतामये । त्रि॰ सिकतामये । सिकतावति । सिकतिले । सिकताः सन्त्यस्मिन् । सिकताशर्कराभ्यां चेति मत्वर्थेऽण् ॥ सिकतैववा । शर्करायण् ॥

सैकतिकः । पुं॰ सन्न्यस्ते ॥ क्षपणके । न॰ मङ्गलसूत्रे । मङ्गलसूत्रे ॥ त्रि॰ भ्रान्तिजीविनि । सन्देहजीविनि ॥

सैकतेष्टम् । न॰ आर्द्रके ॥ त्रि॰ सैकतिलप्रिये ॥

सैतवाहिनी । स्त्री॰ नदीविशेषे । बाहुदायाम् ॥ सितानिवाहनानियस्या र्जुनस्य ॰ तस्यायम् । तस्येदमित्यणि टिड्ढेतिङीप् ॥ यद्वा सितस्य र्जुनस्यायं सैतौ । सैतीवासौवाहिनी नदीच ॥

सैद्धान्तिकः । त्रि॰ सिद्धान्तज्ञे ॥

सैनापत्यम् । न॰ सेनापतेः कर्मणि ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ यद्वा । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ॥ सेनापतिसम्बन्धिनि ॥ सेनापतेः कर्म॰ सेनापतेरिदं वा ॥

सैनिकः । पुं॰ सेनारक्षे । प्रहरकादौ ॥ सेनां रक्षति । रक्षतीति ठक् ॥ सैन्ये । सेनायां समवेते ॥ सेनां समवैति । सेनाया वेति ण्योऽभावे॰ ठक् ॥

सैन्धवः । पुं॰ जयद्रथनृपे ॥ सिन्धुदेशजाश्वे ॥ सिन्धुरभिजनोऽस्य । सिन्ध्वादित्वादण् ॥ पुं॰ न॰ लवणोत्तमे । माणिमन्थे । सिन्धुजे ॥ अस्य गुणा यथा । सैन्धवं लवणं स्वादु दीपनं पाचनं लघु । स्निग्धं रुच्यं हिमं वृष्यं सूक्ष्मं नेत्र्यं त्रिदोषहृत् ॥ सैन्धवं द्विविधं ज्ञेयं सितं रक्तमिति क्रमात् । रसवीर्यविपाकेषु गुणाढ्यं कथितं सितम् ॥ अपिच । पूर्वाह्णकालेवाश्वानां प्रायशोलवणं हितम् । शूलानाहविबन्धघ्नं लवणं सैन्धवं वरम् ॥ त्रि॰ सिन्धुदेशभवे । सिन्धुके ॥ सिन्धुषु जातो भवो वा ॥ कच्छादिभ्यश्चेत्यण् । अण्ञौचेतवा ॥ पुं॰ सिंधुदेशे ॥ स्वार्थेऽण् । लङ्काप्रदेशमारभ्य मक्कां परमेश्वरि । सैन्धवाख्यो महादेशः पर्वतेतिष्ठतिप्रिये ॥

सैन्धी । स्त्री॰ तालादिमद्ये । हालायाम् ॥ सैन्धीशीताकषायास्नापि

सहायविनाशिनी । यःतद्दाराजनिघंण्टेनरसिंहेनवर्णिता ॥

सैन्यम् । न० बले । सेनायाम् ॥ सेनैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ त्रि० सेनासमवेते । सैनिके ॥ सेनांसमवैति । सेनायावेतिण्यः ॥ सेनायांसमवेतायेसैन्यास्तेसैनिकाश्चतेइत्यमरः । द्विजितहस्त्यश्वरथपादातंसेना० तत्रयेसमवेताएकदेशीभूतास्तेसैन्याः सैनिकाश्च ॥

सैन्यनियाधिका । स्त्री० चक्रयहस्याम् । नीरचाकृतिषष्ठायवनभाषा ।

सैन्यपृष्ठम् । न० प्रतिग्रहे ॥ यत्रस्थितोराजास्वसैन्यंप्रतिग्रहृणाति ॥

सैरन्ध्री । स्त्री० सैरिन्ध्र्याम् । सीरंधरति । धृञ्० । मूलविभुजादित्वात्कः । बाहुलकादलुक् । सीरन्ध्रस्येयम् । तस्येदमित्यण् । शिल्पकरणात्कर्षकस्त्रीवत् ॥ यद्वा । स्वैरंस्वाच्छन्द्यंधरति । प्राग्वत्कः । पृषोदरादिः । गौरादिः । चतुःषष्टिकलाभिज्ञाशीलरूपादिसेवनी । प्रसाधनोपचारज्ञासैरन्ध्रीपरिकीर्त्तिताइतिकात्यः ॥ द्रौपद्याम् ॥

सैरिकः । पुं० हालिके० वृषे । लाङ्गलिके ॥ त्रि० सीरसम्बन्धिनि । सीरेणखनति । तेनदीव्यतिखनतीतिठक् सीरस्येदंवा । हलसीराट्ठक् ॥

सैरिन्ध्रः । पुं० वागुरावृत्तौ० सङ्कीर्णजात्यन्तरे ॥ यथाहमनुः । प्रसाधनोपचारज्ञमदासंदासजीवनम् । सैरिंध्रंवागुरावृत्तिंसूतेदस्युरयोगवे० इति ॥

सैरिन्ध्री । स्त्री० सैरन्ध्र्याम् । परवेश्मस्थशिल्पकारस्ववशस्त्रियाम् ॥ सैरन्ध्रीपरवेश्मस्थास्ववशाशिल्पकारिकेत्यमरः । चतुष्षष्टिकलाभिज्ञाशीलरूपादिसेविनी । प्रसाधनोपचारज्ञासैरन्ध्रीपरिकीर्त्तितेतिकात्यः ॥ वर्णसङ्करसम्भूतस्त्रियाम् ॥ महल्लिकायाम् ॥ द्रौपद्याम् । नित्ययौवनायाम् । याज्ञसेन्याम् ॥ सीरंधरति । धृञ्० । मूलविभुजादित्वात्कः । बाहुलकादलुक् । सीरन्ध्रस्येयम् । तस्येदमित्यण् । शिल्पकरणात्कर्षकस्त्रीव । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । स्वैरंस्वाच्छन्द्यंधरति । प्राग्वत्कः । पृषोदरादिः । गौरादिश्च ॥

सैरिभः । पुं० लुलाये । महिषे । कासरे ॥ सीरोऽस्त्येषाम् । चतद्धनिः । सीरिणांकर्षकाणामिभइव । शकन्ध्वादिः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । सीरस्यसूर्यस्येभइव० पुत्रवाहनत्वात् । पूर्ववत् । शक्रभवने । स्वर्गे ॥

सैरीयः । पुं० झिण्ट्याम् ॥ सीरेभ

व : । तत्रभवइत्यण् । कर्षः । सैरेभव : । तृणाच्छ : ॥ सैरीय : कफवातहृत् ॥

सैरीयक : । पुं॰ झिण्टाम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

सैरेय : । पुं॰ झिण्टाम् ॥ सैरेभव : । नद्यादिभ्योढक् ॥

सैरेयक : । पुं॰ झिण्टाम् ॥ सैरेयशब्दात्संज्ञायांकन् ॥ अस्यगुणाय था । सैरेय : कुष्ठवातासृक्कफकण्डुविषापह: । तिक्तोष्णोमधुरोदन्त्य : सुस्निग्ध : केशरञ्जन : ॥ इति ॥

सैवालम् । न॰ शैवाले ॥

सोढ : । त्रि॰ क्षान्ते । सहिष्णौ । सह्यतेस्म । अहमर्षणे । क्त : । सहिवहोरोदवर्णस्य ॥

सोढा । त्रि॰ तितिक्षासंयुक्ते । सहितरि ॥ शक्ते ॥ सहते । अहमर्षणे । षहुलहचावितिहच् ॥

सोत्कण्ठ : । त्रि॰ उत्कण्ठायुक्ते । उत्के । उन्मनसि ॥

सोत्प्रास : । पुं॰ सशब्दहासे ॥ चाक्कुरितके । स्यादाक्कुरितकंहास : सोत्प्रासइत्यमर : ॥ उत्प्रासनम् । असुच्चेपणे । असुगति दीप्त्यादानेषुवा । घञ् । तत्सहित : सोत्प्रास : । उत्प्रासेनाधिक्ये नवोपवर्णनवासहित : सोत्प्रास : ॥ न॰ सोल्लुण्ठने । प्रियवाक्ये ॥

सोदक : । पुं॰ पिण्डप्रदातारंपुरुषमारभ्यदशमपुरुषान्तेषु ॥ यथा । पिण्डदात्सप्तपुरुषा : सपिण्डा:कथिता : प्रिये । सोदकादशमान्ता : स्युस्तत : श्रीगलगोत्रजाइति ॥

सोदय: । त्रि॰ उदयेनसहवर्त्तमाने । वृद्धियुक्ते । लाभसमेत॰ इ॰ भाषा ॥

सोदर : । पुं॰ सहोदरे ॥ सहउदरेणवर्त्तते । वोपसर्जनस्येतिस: । सहसमानमुदरंयस्येतिवा ॥ लग्ना त्तृतीयस्थाने ॥

सोदरा । स्त्री॰ सहोदरायांभगिन्याम् । टाप् ॥

सोदर्य्य : । पुं॰ समानोदर्य्ये । सगर्भ्ये । सहजे । समानेउदरेशयित : स्थित : । सोदराद्य : । विभाषोदरे॰ इतिसमानस्यस : ॥

सोनह : । पुं॰ लशुने ॥ इ॰ श॰ र॰ सो ॥

सोन्माद: । त्रि॰ उन्मादिनि । सोन्मादे॰ सहोन्मादेनवर्त्तते । वोपसर्जनस्य ॥

सोपकरण : । त्रि॰ उपकरणेनसहवर्त्तमाने । उपकरणविशिष्टे ॥

सोपकार: । त्रि॰ उपकारविशिष्टे ॥

सोपधम् । त्रि॰ सच्छद्मदानादौ ॥

सोपपदा । स्त्री॰ अनध्यायविशेषे । यथा । सिताज्येष्ठेद्वितीयाचवाश्विनेदशमीतथा । चतुर्थीद्वादशी

माधिपताः सोपपदाः स्मृताः ॥ इति ॥

सोपप्लवः । पुं॰ राहुग्रस्ते॰ इन्दौ ॥ राहुग्रस्तेपूषणि ॥ राहुग्रस्तेऽस्मिन्दौच॰ पूष्णिच । सोपप्लवोपरक्तौद्वावित्यमरः । राहुकर्तृकग्रहणकर्मीभूतचन्द्रेपूषणिच । उपरक्ते ॥ सहउपप्लवेनराहुणा॰ इति सोपप्लवः । तेनसहेतीतिसमासः । वोपसर्जनस्येतिसहस्यसः ॥ त्रि॰ आपद्गते ॥

सोपमर्दः । त्रि॰ तिरस्कारसहिते ॥

सोपवासः । त्रि॰ उपवासविशिष्टे ॥

सोपाकः । पुं॰ चण्डालेनपुक्कस्यांजनितेऽन्त्यजविशेषे । भङ्गीतिप्रसिद्धे ॥ मारणोचितापराधि॰ राजादेशेनमारणम्॰ तेनास्यवृत्तिः । यथा । चण्डालेनतुसोपाकोमूलव्यसनवृत्तिमान् । पुक्कस्यांजायते पापः सदासज्जनगर्हितः ॥ इतिमनुः ॥

सोपाधिः । त्रि॰ उपाधियुक्ते ॥ प्रतिज्ञाभेक्षादिनादानादौ ॥

सोपानम् । न॰ पाषाणादिरचिते॰ सौधाद्यारोहणे । आरोहणे । पैडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । सहविद्यमानउपरिष्टानोगमनमनेन ॥ आरोहणस्यसोपानं पैडीइतिसमाह्वये । सोपानैकाष्ठघटितैर्निःश्रेणि-

स्त्वधिरोहिणीतिशब्दरत्नावली ॥

सोमाञ्जनः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

सोमः । पुं॰ शिवे ॥ उमयासहितः । हिमदीधितौ । चन्द्रे ॥ सोमेऽमावास्यायामरुणोदयमारभ्य स्नानकालपर्यन्तं मौनीभूत्वास्नानात्गोसहस्रदानफलम्भवतीत्यासः । सिनीवालीकुहूर्वापि यदिसोमदिनेभवेत् । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंयन्मौनिनाकृतमिति ॥ अमृतंसौति॰ सोमः । षुप्रसवैश्वर्ययोः । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्नितिमन् ॥ वानरे ॥ कुबेरे ॥ पितृदेवे । यमे ॥ समीरणे ॥ वसुप्रभेदे । नीलवसौ ॥ कर्पूरे ॥ सोमलतौषधौ ॥ सोमलतारसे ॥ सोमलतासाधनकेयागे ॥ दिव्यौषध्याम् ॥ अमृते ॥ पर्वतविशेषे ॥ न॰ नीरे । जले ॥ काञ्जिके ॥ स्वर्गे ॥

सोमगर्भः । पुं॰ विष्णौ ॥ सोमोगर्भेऽस्य ॥

सोमजः । पुं॰ बुधे ॥ न॰ दुग्धे ॥ त्रि॰ चन्द्रजे । सोमाज्जातः । जनी॰ । डः ॥

सोमतीर्थम् । न॰ प्रभासतीर्थे ॥

सोमधारा । स्त्री॰ देवपथे । नभःसरिति ॥

सोमः । पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे । अमृतं सौति । षु प्रसवने । नामन्सीमन्सोमन्निश्लेनैनदन्तपाद्यांनिपातितः सोमानान्तः ।

सोमपः । पुं॰ सोमपीतिनियामेपीतसोमलतारसे । सोमंपिबति । पा पाने । आतोनुपसर्गे कः ।

सोमपत्रः । पुं॰ उलपे । सोमवल्कले ।

सोमपाः । पुं॰ सोमपे । यज्ञे सोमलतारसपानकर्त्तरि । सोमंपिबति । पा॰ क्विप् ॥ भृगोः पुत्रेषु॰ ब्राह्मणानांपितृषु ।

सोमपीती । पुं॰ यागेपीतसोमरसे । सोमपे । सोमश्चपीतम् । सोमपीतमस्यास्ति । इनिः ।

सोमपीथः । पुं॰ सोमपाने ।

सोमबन्धुः । पुं॰ कुमुदे ॥ सोमो बन्धुरस्य । सूर्यबुधयोः । यथा । मित्राणिसूर्याच्छशिभौमजीवाः॰ सूर्येन्दुजौ॰ सूर्यशशाङ्कजीवाः । आदित्यशुक्रौ॰ रविचन्द्रभौमा॰ बुधार्कजौचन्द्रजभार्गवौचेति॰ ज्योतिस्तत्त्वम् ॥

सोमभूः । पुं॰ बुधग्रहे ॥ जिनराजभेदे ॥ त्रि॰ सोमवंशोद्भवे ॥ सोमाद्भवति । भू॰ क्विप् ॥

सोमयागः । पुं॰ सोमलतारसपानकर्त्तव्ययज्ञविशेषे ॥

सोमयाजी । पुं॰ सोमयागकर्त्तरि ।

सोमयोनि । न॰ चन्दनविशेषे । यथा । सुशीतलंचन्दनंयत्तुतैलपर्णिकमुच्यते । अभीतुतस्यपर्य्यायौसोमयोनि॰ शिलोद्भवमितिशब्दचन्द्रिका ।

सोमराजः । पुं॰ चन्द्रे । हिमरश्मौ । सोमश्चासौराजाच । टच् ॥

सोमराजिका । स्त्री॰ सोमराजिनि । बाकुच्याम् ॥

सोमराजी । पुं॰ ओषधिविशेषे । तत्पर्य्याया यथा । अवल्गुजः सोमराजीसुवल्लीसोमवल्लिका । कालमेषीकृष्णफलावाकुचीपूतिफल्यपि ॥ सोमराज॰ इ॰ इ कुष्ठ॰ कृ॰ च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ सोमइव । सोमेनवा॰ राजति । राज॰ । उपमानइतिवासुप्यजातावितिवाणिनिः ॥

सोमराजी । स्त्री॰ सोमलतायाम् । बाकुच्याम् । सोमराजिनि । मात्रावृत्तिच्छन्दोभेदे ॥ यत्रारद्वयेनप्रकल्पिताः । भवेत्सोमराजीतथाशङ्खनारीद्विधासोमराजीचपिलच्छलयाम् । यथा । हरेःसोमराजीसमानेत्रश्रीः । जगन्मण्डलच्छिन्नध्वान्तकारम् । कीय ।

सोमलता । स्त्री॰ स्वनामप्रसिद्धायां लतायाम् । तस्याः पर्य्यायाश्चयथा । सोमवल्लीसोमलतासोमाक्षीरीद्विजप्रिया । सोमवल्लीवि-

देवपत्नीकटुः स्त्रियां रसायनीति ॥ अपि च । सोमवल्ली महागुल्मा यज्ञश्रेष्ठा धनुर्लता । सोमार्हा गुल्मवल्ली च यज्ञवल्ली द्विजप्रिया । सोमक्षीरा च सोमा च यज्ञाङ्गा रुद्रसङ्ख्यया । सोमवल्लीकटुः शीता मधुरा पित्तदाहहृत् । तृष्णाविशोषशमनी पावनी यज्ञसाधनीति रा॰ नि॰ घ॰ ॥ ब्राह्म्यौषधौ ॥

सोमलतिका । स्त्री॰ गुडूच्यां । सोमवल्ल्याम् ॥

सोमवंशः । पुं॰ युधिष्ठिरे अजातशत्रौ चन्द्रवंशे । सोमस्य वंशः ॥

सोमवल्कः । पुं॰ धवलकट्फले । खदिरे । रीठाकरञ्जे । करञ्जे ॥ सोम इव वल्को वल्कलमस्य ॥

सोमवल्कलः । पुं॰ कदरे । श्वेतखदिरे ॥ सोम इव वल्कलमस्य ॥

सोमवल्लरी । स्त्री॰ ब्राह्म्यामोषधौ ॥ सोमस्य वल्लरी ॥ सोमलतायाम् ॥

सोमवल्लिका । स्त्री॰ सोमराजिनि ॥ सोमस्य वल्ली । स्वार्थे कन् ॥

सोमवल्ली । स्त्री॰ वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । गुडूच्याम् ॥ सोमस्य वल्ली ॥ वाकुच्याम् । सोमलतायाम् । सोमवल्ली विदेषघ्नी कटुः स्निग्धा रसायनी ॥ पातालगरुड्याम् । ब्राह्म्याम् । सुदर्शनायाम् ॥

सोमवारः । पुं॰ सोमस्याधिष्ठितदिने ॥

सोमविक्रयी । पुं॰ सोमलतारसविक्रयकर्त्तरि ॥

सोमवृक्षः । पुं॰ कट्फलवृक्षे । श्वेतखदिरे ॥

सोमशकला । स्त्री॰ शशाण्डल्याम् ॥ चन्द्रखण्डविशिष्टायाम् ॥

सोमसञ्ज्ञम् । न॰ कर्पूरे ॥

सोमसदः । भूम्नि॰ पितृगणान्तरे ॥ विराट्सुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः ॥

सोमसवनः । पुं॰ ब्रह्मलोकस्याश्वत्थवृक्षे ॥ सोमोऽमृतं स्रवतीति । युच् ॥

सोमसारः । पुं॰ खदिरे ॥

सोमसिद्धान्तः । पुं॰ बौद्धविशेषे ॥

सोमसिद्धान्ती । पुं॰ सोमसिद्धान्तवेत्तरि । कापालिके ॥ तस्य स्वरूपादिकं यथा । नरास्थिमालाकृतचारुभूषणः श्मशानवासी नृकपालभोजनः । पश्यामि योगाञ्जनशुद्धदृष्टिर्जगन्मिथो भिन्नमभिन्नमीश्वरात् ॥ अपि च । मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुतीर्जुह्वतां वह्नौ ब्रह्मकपालकल्पितसुरापानेन नः पारणा । सद्यः कृत्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारोज्ज्वलैरर्च्यो नः पुरुषोपहारबलिभिर्देवो महाभैरवः ॥ इति ॥

सोमसिन्धुः । पुं० राहुमूर्द्धभिदि । विष्णौ ॥

सोमसुता । स्त्री० नर्म्मदायाम् ॥

सोमसूत्रम् । न० देवालयाज्जलनिर्गमस्थाने ॥ यथा । शिवप्रदक्षिणे मन्त्री अर्द्धचन्द्रक्रमेण तु । सव्यासव्यक्रमेणैव सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ॥

सोमाख्यम् । न० रक्तोत्पले ॥

सोमाल: । त्रि० कोमले ॥

सोमाश्रम: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

सोमेश्वर: । पुं० काश्यां सोमकर्त्तृकप्रतिष्ठितेऽशिवे ॥

सोमोद्भवा । स्त्री० रेवायाम् । नर्म्मदायाम् ॥ सोमात् सोमवंशजात् पुरूरवस उद्भवतीति नाममालाविख्यात् ॥ यद्वा । सोमोऽमृतमुद्भवत्यस्या: स्वर्गप्रदत्वात् । अच् ॥ सोमाद्रुद्रादुद्भवतिवा । पचाद्यच् ॥ सोमोद्रविशेष: उद्भवोयस्यावा ॥

सोम्य: । पुं० उपद्वीपभेदे ॥ त्रि० प्रियदर्शने ॥ सोमवत् । शाखादित्वाद्य: ॥

सोरट्ठा । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे । स तु सोरट्ठ इनममणफुरगपतिरितिवदति । यद्दोहाविपरीतस्थितनदूंहिमुदमुपनयति ॥ यथा । यस्मिन्न बलनिधिनीलमरलकमलदललोचनम् । सखिपश्यामिन्दरापिमधुमथनं भवमोचनम् ॥

सोल्लुण्ठ: । पुं० सोल्लुण्ठने ॥

सोल्लुण्ठनम् । न० स्तोत्रपूर्वदुरुक्तौ । स्तुतिपूर्वके दुर्वादे । सगुणवस्त्वादिबोधकवाक्ये ॥ लुण्ठति । लुठ आलस्ये प्रतिघाते च । ल्युट् । लुण्ठनेन सहितम् ॥

सोल्लुण्ठोक्ति: । स्त्री० सव्यङ्ग्योक्तौ ॥

सौकर्य्यम् । न० अनायासे ॥ सुकरस्य क्रियायाम् ॥

सौकुमार्य्यम् । न० मार्द्दवे ॥

सौक्ष्म्यम् । न० सूक्ष्मतायाम् ॥ सूक्ष्मस्य भाव: । ष्यञ् । अल्पत्वभावे । गुणविशेषे ॥ यत: सद्रूपत्वं यज्ज्ञानात्सौक्ष्म्यमुच्यते

सौखरात्रिक: । त्रि० सुखरात्रिप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुखरात्रिं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्य इति ठक् ॥

सौखशायनिक: । त्रि० सुखशयनप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुखशयनं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्य इति ठक् । अनुशतिकादि: ॥

सौखसुप्तिक: । त्रि० वैतालिके ॥ वैतालिका बोधकराश्चार्थिका: सौखसुप्तिका: इ० हे० चन्द्र: ॥

सौखिक: । त्रि० सुखार्थिनि । सौखीनइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ शु० म० भा० राजधर्म: ॥

सौख्यम् । न० सुखे ॥ सुखमेव । स्वार्थे ष्यञ् । यत्किञ्चिदपि कुर्व्वाण:

सौवर्द्दः खाद्यपीड़ित ॥

सौगन्धिवनम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सौगतः । पुं० बौद्धविशेषे । शून्यवादिनि । माध्यमिके । सुगतो बुद्धस्तेन प्रोक्तमधीयते वा । भक्तिरित्यण् ॥

सौगन्ध्यम् । न० कत्तृणे । सौगन्धिके ॥

सौगन्धिकः । पुं० गन्धपाषाणे । गन्धके । सुगन्धव्यवहारिणि । गन्धवणिजि । गन्धोलि भाषाप्रसिद्धे । नपुंसकविशेषे । नासायोनौ । यः पूतियोनौ जायते स हि सौगन्धिको भवेत् न० कह्लारे । श्वेतोत्पले : सौगन्धिकम् भा० प्र० । पद्मरागमणौ । कत्तृणे । नीलोत्पले । इति राजनिर्घण्टः । सुगन्ध एव । स्वार्थे विनयादित्वात् ठक् । स्त्रीलिङ्गे गन्धौषधौ० । स्त्री० गन्धौषधौ । सुगन्धः प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठञ्वा ॥

सौगन्धिका । स्त्री० पद्मभेदे । इ० म० भा० वनपर्व ॥

सौचक्ष्म्यम् । न० सुचक्षुष्कस्य भावः पुरोहितादित्वाद्यक् ॥

सौचिः । पुं० सौचिके ॥

सौचिकः । पुं० सूचिकर्म्मोपजीविनि तुन्नवाये । यथा मन्दरप्रदेशायसम् । सौवर्णस्य वस्त्रान्याघाभेरिडवादेशसौ विकीर्ण्णतिपरापरपदवृत्तिवचनात् । सूचीशिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् ॥

सौचिक्यम् । न० सौचिकस्य कर्म्म भावो वा । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

सौजन्यम् । न० सौहार्द्दे । सुजनतायाम् । यथा । सौजन्यं वंशजन्म विभवो दीर्घायुरारोग्यता विज्ञत्वं विनयित्वमिन्द्रियवशः सत्पात्रदाने रुचिः । सद्बन्धुः सुहृदः प्रियाः प्रियतमा भक्तिश्च नारायणे सत्पुण्येन विना भवेदष्टगुणाः संसारिणाम् दुर्लभाः ॥

सौत्यम् । न० सारथ्ये । सूतस्य भावो वा । ष्यञ् ॥

सौत्रः । पुं० ब्राह्मणे । नियतप्रयोगाभावे धातुविशेषे । त्रि० सूत्रसम्बन्धिनि ॥

सौत्रामणी । स्त्री० सुराग्रहप्रधाने ऐन्द्रियागविशेषे । सौत्रामण्यां सुराग्रहान् गृह्णीयादिति श्रुतिविहिते । सौत्रामण्याञ्च याचारस्त्राव्याः प्रपिबेत् सुराम् । अन्यथा पतनः पीत्वा पतितस्तु हितो भवेत् ॥

सौदामनी । स्त्री० तडिति । विद्युति । सुदामा गिरावलम्बकः । सुदाम्ना एकदिक् । तेनैकदिगित्यण् । च

ज्ञितिप्रकृतिभावादिति। पाक्षे पीन
भवत:। यद्वा। सुदामा पर्वत:
सुदाम्ना अद्रिणा एकदिक्। पूर्व
वद्गण् प्रकृतिभावौ। स्फटिकादिम
यपर्वतप्रान्तभवा हि विद्युदतिस्फु
टा भवतीत्यर्थात्॥ सुदाममाला
। तत्रभवा वा। सौदामनी। माला
कारेत्यर्थ:। तडिद्भेदे॥ अप्स
र:प्रभेदे॥ देवविशेषे॰ इन्द्रज
य:॥

सौदायिकम्। न॰ स्त्रीधनविशेषे॥
अथ कात्यायन:। ऊढया कन्य
या वापि पत्यु: पितृगृहेऽथवा। भ
र्त्तु: सकाशात् पित्रोर्वा लब्धं सौदा
यिकं स्मृतम्। सौदायिकं धनं प्रा
प्य स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते। यस्मा
त्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तं तत्प्रजी
वनम्॥ सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वा
तन्त्र्यं परिकीर्त्तितम्। विक्रये चैव
दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपीति॥ सु
दायेभ्य: पितृमातृभर्तृकुलसम्ब
न्धिभ्यो लब्धं सौदायिकम्। आनृशं
स्यम्॰ अनैष्ठुर्यम्॰ इति दायतत्त्वम्॥

सौदास:। पुं॰ इक्ष्वाकुवंशीयअयो
ध्याधिपतौ। कल्माषपादे। मि
त्रसहे॥

सौध:। पुं॰ न॰ राजसदने। सुधा
लेपोऽस्यास्ति। ज्योत्स्नादित्वाद

ण्॥ सुधयाऽवलिप्तं वा। सौधे
॥ त्रि॰ सुधासम्बन्धिनि॥ पुं॰ दु
ग्धपाषाणे॥

सौधभूषणम्। न॰ कटशर्करायाम्
। चूना॰ इ॰ भाषाप्र॰॥

सौन:। त्रि॰ सूनायां भवे॥

सौनन्दम्। न॰ बलभद्रमुसले॥

सौनन्दी। पुं॰ बलदेवे॥ सौनन्दम
स्यास्ति। इनि:॥

सौनिक:। पुं॰ वधस्थानाधिकारि
णि॥ वैतंसिके। मांसिके। शा
कुनिके॥ सूनया चरति। ठक्।

सौनिकी। स्त्री॰ दीर्घकोषिकायाम्॥

सौन्दर्य्यम्। न॰ सुन्दरतायाम्॥ त
ल्लक्षणं यथा। अङ्गप्रत्यङ्गकानां य:
सन्निवेशो यथोचितम् सुश्लिष्टसन्धि
बन्धं यत् तत् सौन्दर्य्यमुदाहृतमित्यु
ज्ज्वलनीलमणि:॥ सुन्दरस्य भाव:
। ष्यञ्॥

सौपर्णम्। न॰ मरकते॥ शुण्ठ्या
म्॥ गारुत्मतास्त्रे॥ त्रि॰ सुप
र्णसम्बन्धिनि॥

सौपर्णी। स्त्री॰ पातालगरुडीलता
याम्॥

सौपर्णेय:। पुं॰ गरुत्मति। गरुडे
॥ सुपर्ण्या अपत्यम्। स्त्रीभ्यो-
ढक्॥

सौपर्णेयी। स्त्री॰ सुपर्ण्या: पुत्र्याम्
॥ सुपर्ण्या अपत्यं स्त्री। स्त्रीभ्यो ढ

ञ् । टिट्ढाणञिति ङीप् ॥

सौप्तिकम् । न० रात्रिमारणे । रात्रियुद्धे ॥ महाभारतस्य पर्व्वविशेषे ॥ त्रि० सुप्तसम्बन्धिनि ॥

सौभम् । न० खसञ्चारिपुरे ॥ हरिश्चन्द्रपुरे ॥

सौभगम् । न० सुभगत्वे ॥

सौभद्रः । पुं० सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । अत्त्वाभ्यो मद्रोमानुषीभ्य इत्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ सुभद्राप्रयोजनमस्य । सङ्ग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्य इत्यण् । ग्रन्थविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे० इत्यण् ॥ त्रि० सुभद्रासम्बन्धिनि ॥

सौभद्रेयः । पुं० अभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ विभीतकवृक्षे ॥

सौभरम् । न० सामविशेषे ॥

सौभरिः । पुं० पुराणप्रसिद्धे परमहंसे । मुनिविशेषे । *

सौभागिनेयः । पुं० सुभगासुते ॥ सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङिति ढक् । इनङादेशश्च । हृद्भगेत्युभयपदवृद्धिः ॥

सौभागिनेयी । स्त्री० सुभगात्मजायाम् ॥

सौभाग्यम् । न० विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा । सौभाग्यजन्मा सुभगो मनुष्यः श्लाघ्यो जनानां धनवान् गुणज्ञः । उदारचित्तो बलवान् विवेकी महाभिमानी प्रियभाषणश्चेति ॥ सिन्दूरे ॥ टङ्कणे ॥ सुभगत्वे । तल्लक्षणं यथा । अल्पनिद्रोऽल्पभुग्वाग्मी मितभाष्यनसूयक इति । सुभगस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥

सौभाग्यकरणम् । न० वाल्लभ्यहेतौ ॥ यः सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद्गुणान् स सर्वस्य वदेत् परोक्षम् । प्राप्नोति दोषानसतोऽप्यनेकान् परस्य यो दोषकथां करोति ॥

सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं० सारकौमुद्युक्तौषधविशेषे ॥

सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री० पाकविशेषे ॥ यथा । नागरस्य पलान्यष्टौ घृतं देयञ्च तत्समम् । क्षीरं द्विप्रस्थसंयुक्तं खण्डस्यार्द्धशतं पलम् ॥ पचेन्मृद्वग्निना सम्यक् यथा पाको भवेत्तदा । चूर्णं दद्यात् त्रिजातस्य व्योषस्य च पलोन्मितम् ॥ भक्षयेत्प्रातरुत्थाय शुभ्रिरशूलघ्नमारुतम् । सूर्यावर्त्तं हनुस्तम्भं मन्यास्तम्भं गलग्रहम् ॥ वलवर्णकरं हृष्यं बलोपचितनाशनम् । आमवातप्रशमनं सौभाग्यकरमुत्तममिति पाकावली ॥

सौभ्रात्रम् । न० सुभ्रातॄणां भावे ॥ यु

र्यादित्वाद्यण् ॥

सौमदत्ति : । पुं॰ क्षत्रियविशेषे । भूरिश्रवसि ॥ सोमदत्तस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

सौमनसा । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् ॥

सौमनसायनी । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् । मालतीपत्रिकायाम् । जातिकी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सौमनस्यम् । न॰ शोभनमनोभवे ॥ कुसुमसमूहे ॥ श्राद्धेपिण्डदानानन्तरं ब्राह्मणहस्ते पुष्पदानमन्त्रे

सौमनस्यवान् । त्रि॰ प्रीतिमति ॥

सौमनस्यायनी । स्त्री॰ मालतीकलिकायाम् ॥ यथा । मालतीपुष्पकलिकांसौमनस्यायनींविदुरितित्रिकाण्डशेष : ॥

सौमिक : । पुं॰ सोमरससाध्येऽग्निष्टोमादियागे ॥

सौमिकी । स्त्री॰ दीक्षणीयेष्टौ ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥

सौमित्र : । पुं॰ लक्ष्मणे ॥

सौमित्रि : । पुं॰ रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ सुमित्राया अपत्यम् । बाह्वादित्वादिञ् ॥

सौमी । स्त्री॰ ऋग्विशेषे ॥ सोमो देवताऽस्याः । सोमाड्ट्यण् । ङीप् । यलोपः ॥

सौमेधिक : । पुं॰ सिद्धे ॥

सौमेरव : । त्रि॰ सुमेरुसम्बन्धिनि ॥

सौमेरुकम् । न॰ सुवर्णे ॥

सौम्य : । पुं॰ सोमात्मजे । बुधे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । सुभिक्षंक्षेममारोग्यंसुखञ्चनिरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिभिर्विद्वान्सौम्ये सौख्यंप्रकीर्त्तितमिति ॥ ४३ ॥ भास्करे ॥ द्युतिधरणीविप्रे ॥ उदुम्बरवृक्षे ॥ भूखण्डविशेषे ॥ कृच्छ्रव्रतविशेषे ॥ न॰ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ तीर्थविशेषे ॥ करमध्ये सौम्यतीर्थम् ॥ त्रि॰ अनुग्रे ॥ साधौ ॥ मनोज्ञे ॥ सोमदैवते ॥ सोमइवसौम्य : । शाखादिभ्योयः । ततःप्रज्ञाद्यण् ॥ सोमोदेवताऽस्य । सोमाड्ट्यण् ॥ यद्वा । सोमइवसोम : । ततश्चातुर्वर्ण्यादित्वात्ष्यञ् ॥

सौम्यकृच्छ्र : । पुं॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनांप्रतिवासरम् । एकैकमुपवासश्चकृच्छ्र : सौम्योयमुच्यते ॥

सौम्यगन्धी । स्त्री॰ शतपत्र्याम् ॥

सौम्यग्रह : । पुं॰ शुभग्रहे ॥ यथा ॥ चन्द्रर्क्षीणेन्दुर्कसौरारा : पापा : सौम्यास्तथापरे । पापयुक्तोबुध : पापोराहुकेतूचपापदौ ॥

सौम्यता । स्त्री॰ प्रियदर्शनतायाम् ॥

सौम्यत्वम् । न॰ सौमनस्ये ॥ स

वैलोक्यहितैषित्वे ॥ प्रतिषिद्धधाचिन्तने ॥

सौम्यधातुः । पुं॰ कफे । श्लेष्मणि ॥

सौम्यवपुः । न॰ अनुग्रहशरीरे ॥

सौम्या । स्त्री॰ अनुग्रायाम् । मनोज्ञायाम् । दुर्गायाम् । गौर्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ उत्तरदिशि ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ शट्याम् । महेन्द्रवारुण्याम् ॥ महिषवल्ल्याम् ।

सौम्याः । स्त्री॰ बहुत्वे॰ मृगशिरःशिरःस्थासु पञ्चतारकासु । इल्वलासु ॥

सौम्यायनम् । न॰ उत्तरायणे ॥

सौरः । पुं॰ शनैश्चरे । मासविशेषे । सूर्यैकराशिभोगावच्छिन्नेमासि ॥ यथा । आदित्यराशिभोगेनसौरोमासः प्रकीर्त्तितइति । एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्तिः सौरोऽभिधीयतइतिच ॥ दिनविशेषे ॥ वर्षविशेषे ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ त्रि॰ सूर्यसम्बन्धिनि ॥ न॰ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि॰ सूर्योपासके ॥ सूर्यस्यार्कस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

सौरजः । पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे ॥ फलविशेषे ॥ त्रि॰ सौरजाते ॥

सौरदिनम् । न॰ सौरदिवसे ॥

सौरनक्तम् । न॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । हस्तयुक्तेचार्कदिनेसौरनक्तंसमाचरेत् । स्नात्वात्वर्कंसमभ्यर्च्यनीरोगोबहुजीवति ॥ आत्मनोद्विगुणच्छायंयदासंतिष्ठतेरविः । सौरनक्तंविजानीयान्नक्तंत्वनिशिभोजनमितिनारसिंहे ६४ अध्यायः ॥

सौरभम् । न॰ कुङ्कुमे । वोले । सुगन्धितायाम् ॥ विषमवृत्तान्तरे ॥ अयमुद्गतासदृशमेवपद्ममिदन्तृतीयमन्यथा । जायतेरनभगैर्ग्रथितंकथयन्तिसौरभमिदंतदीदृशम् ॥ यथा । परिभूतफुल्लशतपत्रवनविस्तगन्धविभ्रमा । कस्यहृन्नहरतीहहरेमुखपद्मसौरभकलातशाश्वता ॥

सौरभेयः । पुं॰ वृषे ॥ सुरभ्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

सौरभेयी । स्त्री॰ माहेय्याम् । गवि । उस्रायाम् ॥ सुरभ्याः स्त्र्यपत्यम् । ढक् । ङीप् ॥

सौरभ्यम् । न॰ मनोज्ञत्वे । सौगन्ध्ये । सुगन्धितायाम् ॥ गुणगौरवे ॥ पुं॰ कुबेरे ॥

सौरमासः । पुं॰ सूर्यैकराशिभोगावच्छिन्नकाले ॥ यथा । एकराशौरविर्यावत्कालंमासःसभास्करः । अयषड्भिः सौरमासैरयनंपरिकीर्त्तितम् ॥

सौरसम्वत्सरः । पुं॰ सूर्य्यस्य द्वादश राशिभोगावच्छिन्नकाले । यथा । सौरसंवत्सरस्यान्ते मानेन शशिजेन तु एकादशातिरिच्यन्ते दिनानि भृगुनन्दन ॥

सौरसेनः । पुं॰ देशविशेषे । यथा । मागधाद्दक्षभागे तु किञ्च्यात् पश्चिमतः शिवे । सौरसेनाभिधो देशः सूर्य्यवंशप्रकाशकः ॥

सौरसेयः । पुं॰ कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ सुरसाया अपत्ये ॥

सौरसैन्धवः । त्रि॰ गङ्गासम्बन्धिनि ॥ सुरसिन्धोरयम् । अण् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्व्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥

सौराष्ट्रः । पुं॰ देशविशेषे ॥ कोङ्कणात् पश्चिमतीर्थं समुद्रप्रान्तगोचरम् । हिङ्गुलाजान्तको देवि दशयोजनदेशकः । सौराष्ट्रदेशो देवेशि तस्मात् गुर्ज्जराभिधः ॥ कुन्दुरुकी ॥ न॰ कांस्ये ॥

सौराष्ट्रकम् । न॰ पञ्चलौहे ॥

सौराष्ट्रमृत्तिका । स्त्री॰ काच्याम् । तुवर्य्याम् । फटकरी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सौराष्ट्रा । स्त्री॰ तुवर्य्याम् ॥

सौराष्ट्रिकः । पुं॰ विषप्रभेदे । सोमलखार॰ सङ्खिया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुराष्ट्रविषयेयः स्यात् तस्मात् सौराष्ट्रिक उच्यते ॥ त्रि॰ सुराष्ट्रजे सुराष्ट्रदेशविशेषभवः । धूमादित्वात् ठञ् ॥

सौराष्ट्री । स्त्री॰ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ स्फटिकायागुणाः सर्व्वे सौराष्ट्र्यामपि कीर्त्तिताः ॥ सुराष्ट्रे भवा । अण् । ङीप् ॥ सौराष्ट्री कफपित्तघ्नी विसर्पव्रणनाशिनी ॥

सौरिः । पुं॰ शनैश्चरे । शनिग्रहे ॥ सूरस्यार्कस्यापत्यम् । अतइञ् । श्रीकृष्णे ॥ सूरो यादवेन्द्रस्यानपौ तिमधुमाधवौ । स च वसुदेवस्य पिता । तदंशत्वात् सौरिः कृष्णः । कृष्णत्वे पिताम्बरादेराकृतिगणत्वादिञ् असनत्वञ्च ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥

सौरिकः । पुं॰ स्वर्गे । न॰ सुरानिमित्तधने ॥

सौरिरत्नम् । न॰ नीलमणौ ॥

सौरी । स्त्री॰ रश्मौ । सूर्य्यकिरणे ॥ सूर्य्यस्येयम् । अण् । ङीप् । सूर्य्यतिष्येतियलोपः ॥

सौवः । त्रि॰ स्वकीये ॥ स्वस्येदम् । अण् ॥

सौवर्च्चलम् । न॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ सुवर्च्चलायाइदम् । तस्येदमित्यण् ॥ सञ्चर॰ इ॰ प्र॰ लवणे । कृष्णलवणे । अक्षे । रुचके । सुष्ठु वर्च्चते । वर्च्चदीप्तौ । वृषादित्वात् कलच् ।

प्रत्ययः ॥

सौवर्ण्णः । त्रि॰ सुवर्णस्य विकारे॰ कटकादौ । तस्य विकार इत्यर्थे॰ जातरूपेभ्यः परिमाणे इत्यण् ॥

सौवर्णभेदिनी । स्त्री॰ प्रियङ्गौ ।

सौवल्ली । स्त्री॰ गान्धार्य्याम् । सुवलस्यापत्यायाम् ॥

सौवस्तिकः । पुं॰ पुरोहिते ॥ त्रि॰ स्वस्तिकृति ॥

सौविदः । पुं॰ राज्ञामागारिकस्त्रीरक्षाधिकृते । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि । स्थापत्ये ॥ यदि : सन्त्वरन्तीनाम त्रा : पुरस्त्रीणां प्रेक्षकपुरुषान्तर वारणाय राज्ञामागारिके वेत्रधरा नियुक्तास्ते यहिमत्सकाः सौविदल्लादि शब्दवाच्याः । सुष्ठु वेत्ति । विदज्ञाने । इगुपधेति कः । सुविद एव । प्रज्ञादित्वात् स्वार्थेऽण् । यद्वा । सुविदस्तुराः स्त्रियस्तासामयं रक्षकः । तस्येदमित्यण् ॥

सौविदल्लः । पुं॰ सौविदे ॥ सुष्ठु दन्तं विदांसमपि॰ लान्तिवशवर्त्तिनं कुर्वन्ति सुविदल्लाः । तासामयं रक्षकः । तस्येदमित्यण् ॥

सौवीरः । पुं॰ न्लौहदन्तरे । कुमालके ॥ शूरसेनात् पूर्वभागे गण्डक्याः पश्चिमे शिवे । सौवीरदेशो देवेशि सर्वदेशाधमाधमः ॥ न॰ काञ्जिके ॥ यथा । सौवीरन्तु यवैरामैः पक्वैर्वा निस्तुषैः कृतम् । गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्याः केचिदूचिरे । सौवीरन्तु ग्रहण्यर्शः कफघ्नं भेदि दीपनम् । उदावर्त्ताङ्गमर्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते ॥ स्रोतोऽञ्जने । सौवीराञ्जने ॥ बदरीफले । मद्ददरे । यथाहुः । पच्यमानं सुमधुरं सौवीरं बदरं महत् । सौवीरं बदरं शीतं भेदनं गुरुशुक्रलम् । बृंहणं पित्तदाहास्रक्षयतृष्णानिवारणमिति ॥ सुवीरदेशभवम् । तत्रभव इत्यण् ॥

सौवीरकम् । न॰ सुवीराम्ले । काञ्जिके ॥ पुं॰ बदरवृक्षे ॥

सौवीरसारम् । न॰ स्रोतोऽञ्जने ॥

सौवीराञ्जनम् । न॰ स्रोतोऽञ्जने । सुरमा इ॰ भा॰ प्र॰ । सौवीरस्य तदञ्जनञ्च ॥ यथा । सौवीराञ्जनमिदमम्ब चक्षुषोस्ते विन्यस्तं कनकशलाकया त्वयैतत् । तन्नूनं मलिनमपि त्वदक्षिपक्ष्मस्पन्दाद्व्यभिलषणीयतामियायेति शार्ङ्गधरोमानसीपूजा ॥

सौशब्दः । पुं॰ गुणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सुप्तिङ्ङापरा व्युत्पत्तिः सौशब्दमिति ॥

सौष्ठवम् । न॰ सुष्ठुतायाम् ॥ सुष्ठु भावः । उद्गात्रादित्वादञ् ॥

सौस्नातिकः । त्रि॰ सुस्नातप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुस्नातं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्य इति ठक् ॥

सौहार्द्दः । पुं॰ मित्रतनये ॥ सुह

दोपत्वं तस्यापत्यमित्यण् । हृद्भ
गसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपद
योरादिवृद्धिः ॥ न० सौजन्ये ।
शोभनहृदयत्वे ॥ सख्ये । मैत्या
म् ॥ सुहृदयस्य भावः कर्म वा ।
मित्रे सुहृदादेशः ॥

सौहार्दम् । न० सौहार्दे । सख्ये ॥
सुहृदयस्य भावः । ष्यञ् । वाशो
काष्यञ्योगेष्वितिहृदादेशः ॥

सौहित्यम् । न० तृप्तौ ॥ सुहितस्य भा
वः । कर्म वा । पुरोहितादित्वा
द्यक् ॥ पर्याप्ते ॥

सौहृदम् । न० सौहार्दे । सख्ये ॥
सुहृदः कर्म भावो वा । युवादि
त्वादण् ॥ प्रेमणि ॥

सौहृद्यम् । न० सौहार्दे ॥ सुहृदय
स्य भावः । ष्यञ् । वाशोकष्यञ्
योगेष्वितिपक्षे हृदादेशाभावः ॥

स्कन्दः । पुं० कार्त्तिकेये । महासेने
। पार्वतीनन्दने ॥ सेनापतीनाम
ध्ये देवसेनापतिः कार्त्तिकेयो भगव
द्विभूतिः ॥ स्कन्दति गच्छति० शो
षयति वा दैत्यान् । स्कन्दिर् गतिशो
षणयोः । पचाद्यच् । तथा च वा
युपुराणम् । स्कन्दिता दानवगणा
स्तेन स्कन्दः प्रतापवानिति ॥ दे
व्याद्वारपालविशेषे ॥ नृपतौ ॥ पु
राणविशेषे ॥ शरीरे ॥ पारदे ॥
बालग्रहविशेषे ॥

स्कन्दनम् । न० रेचने ॥ क्रमणे ॥
गमने । शोषणे ॥

स्कन्दपुराणम् । न० स्कान्दे महापुरा
णविशेषे ॥ तच्छ्लोकसंख्योक्ता श्रीदे
वीभागवते यथा । एकाशीतिसह
स्राणि स्कान्दाख्यं परमाद्भुतमिति ॥

स्कन्दांशकः । पुं० पारदे ॥

स्कन्धः । पुं० देहावयवविशेषे । भु
जशिरसि । अंसे ॥ अस्य लक्षणं य
था । कदलीस्तम्भसङ्काशाः यस्य स्क
न्धाश्चयेनराः । राजानस्ते भविष्य
यामहाश्रियामहाबलाः ॥ निर्मां
सरोमभुग्ना निर्द्धनस्य प्रकीर्त्तिताः
इति सामुद्रः ॥ स्कन्द्यते । स्कन्दि
र् । कर्मणि घञ् । स्कन्देस्सवा
छ्रूति० बाहुलकादनुन्यपि धः ।
पृषोदरादिर्वा ॥ नृपतौ ॥ सम्परा
ये ॥ व्यूहे । समूहे ॥ काये ॥ प्र
काण्डे ॥ यथा । वल्लीप्रकाण्डः
स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्त
रोरिति । आचार्ये ॥ छन्दोभेदे
॥ विज्ञानादिपञ्चसु ॥ तेच० वि
ज्ञानवेदनासंज्ञासंस्कारसंज्ञ
काः पञ्चैनात्मिकानां ये प्रसि
द्धाः ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ पथि ॥
स्कन्धशिरोदधाति । दुधाञ्० । घा
तोऽनुमेतिकः । पारस्करादित्वा
त्सुट् ॥ वा स्कन्द्यते० चोद्यते ।
स्कन्दिर्० । कर्मणि घञ् ॥ पृषो

इत्यादि : ॥

स्कन्धकम् । न० आर्याछन्दोन्तरे ॥ स्कन्धकमिति तत् कथितं यत्र चतुष्कलगणाष्टकेनार्द्धं स्यात् । तत्तुल्यमपिमदलं भवति चतुः षष्टिमात्रिकशरीरमिदम् ॥ यथा । यथमिति विमलविद्युत्करालकरवालकलितजलधरजाल : । उद्यन्नवनगर्ज्जितलज्जितपथिकाङ्गनानिवहहृदयतक्ष : ॥

स्कन्धचाप : । पुं० वंशादिनिर्म्मिते शिक्याधारे । विहङ्गिकायाम् ॥

स्कन्धज : । पुं० वटे ॥ शल्लक्यादौ ॥ पर्य्यायनयदुत्पादा : स्कन्धजा : सल्लकीमुखा : । इति हेमचन्द्र : ॥

स्कन्धतरु : । पुं० स्कंधफले ।

स्कंधदेश : । पुं० आसने । द्विरदस्कंधे ॥ स्कन्धप्रदेश : ॥ स्कंधमात्रे ॥

स्कंधफल : । पुं० नारिकेले ॥ स्कन्धफलान्यस्य ॥ उदुम्बरवृक्षे ।

स्कन्धफला । स्त्री० खर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्कन्धबन्धना । स्त्री० मधुरिकायाम् ॥

स्कंधमल्लक : । पुं० कङ्कखगे ॥

स्कन्धरुह : । पुं० वटवृक्षे ॥

स्कन्धवाह : । पुं० शकटादिवाहकवृषे । षण्ढे । भारधूर्त्तिले ॥

स्कन्धवाहक : । पुं० वृषे ॥

स्कंधशाखा । स्त्री० वृक्षस्य मुख्यशाखायाम् । शाखायाम् ॥ स्कंधजा शाखा ॥

स्कंधशृङ्ग : । पुं० महिषे ॥ इति कश्चित् ॥

स्कंध : । न० वृक्षमूलाच्छाखावधिकभागे । प्रकाण्डे ॥ अंसे ॥ स्कन्द्यते । स्कन्दिर् । स्कन्देस्सलाङ्कुल्यसुन्धश्चान्तादेश : ॥

स्कन्धाग्नि : । पुं० वडवाग्नौ । समिन्धनै : कृतयज्ञाग्निभेदे ॥

स्कंधानल : । पुं० बृहत्काष्ठाग्नौ ॥

स्कंधावार : । पुं० कटके ॥ सैन्यस्थितौ । राजधान्याम् ॥

स्कंधिक : । पुं० स्कंधवाहकवृषे ॥

स्कंधी । पुं० द्रुमे ॥

स्कन्नम् । त्रि० हस्तादित : पतिते भस्मपर्यायायथा । स्रस्तंध्वस्तंभ्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गलितमिति ॥ स्कन्द्यतेस्म । स्कन्दिर् । कर्म्मणि क्त : गत्यार्थाकर्म्मकेतिकर्त्तरि क्तो वा ॥ कठिनीभूते ॥

स्कोटिका । स्त्री० छापुचिकाखगे ॥

स्कोनगरम् । न० बाह्लीकग्रामविशेषे ॥

स्खदनम् । न० विदारणे । स्खद स्खदने । ल्युट् ॥

स्खलत् । त्रि० चलति ॥

स्खलनम् । न० रिङ्गणे ॥ बालाभ्यां हस्तपादाभ्यां चलने ॥ निर्नि मि

संस्खलादित : पतने । पिच्छिला दौपतने । धर्मादिस्खलने । स्खल सञ्चलने । भ्वादि ल्युट् ॥

स्खलितम् । न० कूटयुद्धादिनायुद्ध यद्धास्खलने । छले । छलिते ॥ त्रि० । स्खलनम् । स्खल० । क्त ॥

स्खालित्यम् । न० व्यभिचारे ॥

स्तन : । पुं० वक्षस्थवाङ्गे । कुचे । पयोधरे । वक्षोजे । स्तनौपुंसस्त्रयोर्नार्या : विशिष्टउभयोरयम् । यौवनागमनेनार्या : पीवरौभवत : स्तनौ ॥ गर्भवत्या : प्रसूताया : स्तनौचक्षीरपूरितौ ॥ अरोमशौस्तनौपीनौघनावविषमौशुभौ ॥ स्तनशोथहरत्वकारकौषधंयथा । कुष्ठनागबलाचूर्णंनवनीतसमन्वितम् तल्लेपायुवतीनामुच्चकुर्याम्लानोद्धरं- स्तनम् ॥ स्तनयतिकथयतियौवनोदयम्० स्तन्यतेशब्द्यतेवाकामुकै : । स्तनशब्दे । अच्० कुसीतिघोवा ॥

स्तनत् । त्रि० शब्दायमाने ॥ स्तन० । लट : शत्रादेश : ॥

स्तननम् । न० धुनिमात्रे ॥ मेघशब्दे ॥ कुन्थिते ॥

स्तनंधय : । त्रि० अतिबालके । उत्तानशये ॥ स्तनंधयति । धेट्पाने । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोरितिखश् । अरुर्द्विषदितिमुम् ।

स्तनंधयी । स्त्री० स्तनपायाम् । अतिबालिकायाम् । उत्तानशयायाम् ॥ धेटष्टित्वान्ङीप् ॥

स्तनप : । पुं० अतिशिशौ । अर्भके ॥ स्तनौपिबति । पा० आतोनुपे सिक : ॥

स्तनया । स्त्री० डिम्भायाम् । स्तनंधय्याम् ॥ टाप् ॥

स्तनभर : । पुं० स्तनाभोगे ॥

स्तनभव : । पुं० रतिबंधविशेषे ॥ यथा । स्त्रीजङ्घाद्वयमध्येतुकृत्वायोषित्पदद्वयम् । स्तनौधृत्वारमेत्कामीबंध : स्तनभव : स्मृत : ॥

स्तनमुखम् । न० चूचुके ॥

स्तनयित्नु : । पुं० वारिधरे , मेघे । मुस्तके ॥ स्तनिते । मृतौ । रोगे ॥ अशनौ ॥ विद्युति ॥ स्तनयति । स्तनगदौदेवशब्दे० चुरादावदन्त : । स्तनिहृषिपुषिगदिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेरयादेश : ॥

स्तनवृन्तम् ।) न०
स्तनशिखा ।) स्त्री० स्तनमुखे ॥
स्तनाग्रम् ।) न०

स्तनान्तरम् । न० हृदये ॥

स्तनाभोग : । पुं० कुचभरे । स्तनभरे ॥ कुचपरिपूर्णतायाम् ॥

स्तनालिङ्गनम् । न० कण्ठसूत्रे ॥ तल्लक्षणंयथा । उरसिदयितमुखे

रादिभिन्निश्रराङ्गीस्तनयुगमुपधत्ते यत्स्तनालिङ्गनं तदिति ।।

स्तनितम् । न० गर्जिते । मेघनिर्घोषे ।। स्तनगदोदेशशब्दे । भावे क्त: ।। त्रि० शब्दिते ।।

स्तनितफल: । पुं० विकङ्कटकवृक्षे ।।

स्तन्यम् । न० दुग्धे ।। स्तनेभवम् । शरीरावयवाद्यत् ।

स्तब्ध: । त्रि० साभिमाने । अविनीते । अप्रणतस्वभावे । अनम्रे । गुरुदेवतादिष्वप्यनम्रे ।। स्तम्भिते । जडीकृते ।। स्तभ० । क्त: ।।

स्तब्धरोमा । पुं० वराहे । सूकरे । घोणिनि ।। स्तब्धानि० घनानि रोमाणि यस्य ।।

स्तम्ब: । पुं० गुल्मे । स्कन्धरहिते० अप्रकाण्डद्रुमे ।। तृणयवादिगुच्छे ।। व्रीह्यादीनाम्प्रकाण्डे ।। आलाने ।। तिष्ठति० अनया । ष्ठा० । स्तम्बजनकादिश्चम्बच्० तिष्ठते: स्तादेशश्च ।। तृणादौ ।।

स्तम्बक: । पुं० स्तम्बे ।। स्वार्थे० यावादिभ्य: कन् ।।

स्तम्बकरि: । पुं० धान्ये ।। स्तम्बङ्करोति । स्तम्बशकृतोरिन् । व्रीहिवत्सयोरितिवक्तव्यम् ।। त्रि० हृत्स्तम्बे ।।

स्तम्बकार: । पुं० गुच्छकारके ।।

स्तम्बघ्न । पुं० स्तम्बघ्ने ।।

स्तम्बघन: । पुं० स्तम्बघ्ने । तृणादिगुच्छोन्मूलनसाधने ।। स्तम्बघ्नस्तु स्तम्बघन: स्तम्बो येन निहन्यते० इत्यमर: । स्तम्बस्य उपपदे च । हन्यते येन । स्तम्बे क चेत्यप्प्रत्यये घनादेश: ।। नीवारादिग्रहणार्थं कृतवंशपात्रे ।।

स्तम्बघ्न: । पुं० तृणाद्युन्मूलकखनित्रादौ । स्तम्बघने ।। स्तम्बो हन्यते येन । स्तम्बे क चेति क: ।। नीवारादिग्रहणार्थं कृतवंशपात्रे ।।

स्तम्बपू: । स्त्री० पुरीभेदे । तामलिप्ते । विष्णुगृहे । तमोलुप् । बृ० भा० प्र० देशे ।।

स्तम्बहननम् । न० } स्तम्बघ्ने ।।
स्तम्बहननी । स्त्री० }

स्तम्बेरम: । पुं० दन्तिनि । दन्तावले । इभे । स्तम्बे रमते । रमु० । स्तम्बकर्णयोरमिजपोरित्यच् । हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम् । अन्यत्र स्तम्बरन्ता । तत्पुरुषे कृतीति० हलदन्तादिति ङेरलुक् ।।

स्तम्भ: । पुं० स्थूणायाम् । थम्भ० भा० ।। जडत्वे । अङ्गजाड्ये ।। स्तभ्नाति । स्तम्भने । पचाद्यच् । भावे घञ् वा ।। गतिनिरोधे । निष्प्रतिभतायाम् ।। गर्वे ।।

स्तम्भकर: । पुं० वेष्टने । त्रि० स्थूणाकारके ।। जाड्यकारके ।।

स्तम्भन :। पुं॰ कामबाणविशेषे ॥ यथा। उन्मादनः शोषणस्तापनः स्तम्भनस्तथा। सम्मोहनश्च पञ्चैते विख्याताः कामसायकाः ॥ न॰ मलमूत्रादिरोधने ॥ अभिचारकर्म्मविशेषे। प्रवृत्तिरोधे ॥ यथा। प्रवृत्तिरोधः सर्व्वेषां स्तम्भनं समुदाहृतमिति ॥

स्तम्भित :। त्रि॰ स्पन्दरहिते। जडीभूते ॥ स्तंभः सञ्जातोऽस्य। इतच्॥ जडीकृते ॥

स्तरिमा। पुं॰ तल्पे। शय्यायाम् ॥ स्तृणोति। स्तृञ् आच्छादने। हृभृधृसृस्तृशॄभ्य इमनिच् ॥

स्तरी। स्त्री॰ धूमे॥ स्तृणाति। स्तृञ् आच्छादने। अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः॥

स्तव :। पुं॰ स्तोत्रे। नुतौ। स्तुतौ ॥ स्तूयतेऽनेन॰ स्तवनं वा। ष्टुञ् स्तुतौ। ऋदोरप् ॥

स्तबक :। पुं॰ गुच्छे। पुष्पकलिकादिकदम्बे। पुष्पादिसङ्घाते ॥ स्तोमे। ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ समूहे ॥ स्तूयते। ष्टुञ्॰। ष्ठाञादिभ्यो वुन् ॥ यद्वा। तिष्ठति। ष्ठा॰ स्थास्तोम्बवकाविस्थबकाः॰ तिष्ठतेः स्तादेशश्च ॥

स्तबकक :। पुं॰ स्तबकार्थे ॥

स्तबकफल :। पुं॰ तेजःफले। वि बवल॰ हृ॰ भा॰ प्र॰ ह॰ ॥

स्तवेय्य :। पुं॰ इन्द्रे ॥ इत्युणादिकोय :॥

स्तव्य :। त्रि॰ विष्णौ ॥ सर्वैः स्तूयते॰ न स्तोता कश्चिदपि तु। स्तोतुमर्हः। अर्हे कृत्यतृचश्चेति अर्हार्थे यत्।

स्ताव :। पुं॰ स्तवने ॥ प्रस्तावे ॥

स्तावक :। त्रि॰ स्तवकर्त्तरि। स्तुतिकारके ॥ स्तौति। ष्टुञ्। ण्वुल् ॥

स्तिभि :। पुं॰ समुद्रे ॥ स्तभ्नाति। स्तन्भु॰। कमितमोश्चादिनेन्। अतइत्। अनुनासिकलोपः ॥

स्तिमित :। त्रि॰ अचञ्चले। निश्चले ॥ आर्द्रे। क्लिन्ने ॥ तिम्यति स्म। ष्टिम आर्द्रीभावे। अकर्मकत्वात्कर्त्तरि क्तः ॥ स्तिमितः॰ आर्द्रश्च सौकुशिठतमिवेतिमिषजः। अ पक्षे ॥ यथा। नोमवः स्तिमिते दीर्घैर्यावत्कालमातुरः। तावत्कालं सलघुत्रमश्नीयात् सुविरत्नवत् ॥

स्तिभि :। पुं॰ समुद्रे ॥ स्तभ्नाति स्तन्भुरोधने। कमितमिशमिस्तम्भामत इच्चेति॰ इन् ॥ बाधायाम् ॥

स्तीर्वि :। पुं॰ अध्वर्यौ ॥ स्तृणाति। स्तृञ् तृभूस्तृभ्य आरभ्य : क्रिन् ॥ रुधिरे ॥

स्तुत :। त्रि॰ ईडिते। वर्ण्णिते।

पचायिते । वर्णिते । अभिष्टुते ॥ स्तूयते स्म । ष्टुञ् । क्तः ॥

स्तुतिः । स्त्री० स्तवे । गुणानां कथने । गुणोत्कर्षप्रतिपादिकायां वाचि ॥ साधारणैश्वर्यप्रशंसार्थके वाक्ये ॥ स्तूयतेऽनया । ष्टुञ् । स्त्रियां क्तिन् ॥ आदरेण यथा स्तौति धनवन्तं धनेच्छया । तथा चेद्विश्वकर्त्तारं को न मुच्येत बन्धनात् ॥

स्तुतिपाठकः । पुं० भाट० इ० प्र० सङ्करजातौ । बन्दिनि । प्रातर्गेये । राजादेर्यात्रादौ शौर्यादिना स्तुतिकर्त्तरि ॥ स्तुतेः पाठकः ॥

स्तुतिग्रन्थः । पुं० भोगावल्याम् । । बन्दिपाठे ॥

स्तुतिव्रतः । पुं० स्तुतिपाठके ॥

स्तुत्यः । त्रि० स्तव्ये । स्तवनीये ॥ यथा । प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रबान्धवाः । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः ॥ स्तोतुं योग्यः । ष्टुञ् । एति स्तुशास्वृदृजुषः क्यबिति क्यप् । तुक् ॥

स्तुत्या । स्त्री० विद्रुमलतिकायाम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । तुवर्याम् ॥ टाप् ॥

स्तुनकः । पुं० छागे ॥ इ० श० चं० का ॥

स्तुभः । पुं० छागे ॥ स्तुभ्नोति । स्तुन्

पुरोधने । मूलविभुजादित्वात् क अचितुमशोपीनस्यात् ॥

स्तुषेय्यः । त्रि० स्तोतव्ये ॥ स्तूयते । ष्टुञ् । स्तुवः क्सेय्यश्छन्दसि । छान्दसोऽयम् ॥

स्तूपः । पुं० मृदादिकूटे । राशीकृतमृत्तिकादौ ॥ समुच्छ्राये ॥ स्तौति । ष्टुञ् । स्तुवो दीर्घश्चेति पः ॥

स्तेनः । पुं० चौरे । तस्करे । प्रच्छन्नवञ्चके ॥ प्रच्छन्नवञ्चकास्त्वेते ये स्तेनाटविकादय इति मनुः । यत्र हि परस्येदमिति विशेषज्ञानाः परस्वे स्वत्वहेतुमन्तरेण स्वत्वमारोपयति । स स्तेन इति लोके प्रसिद्धम् ॥ स्तेनयति । स्तेन चौर्ये । पचाद्यच् ॥ परमं यत्नमातिष्ठेत् स्तेनानां निग्रहे नृपः । स्तेनानां निग्रहादस्य यशो राष्ट्रं च वर्द्धते ॥ न० स्तेये । चौरस्य कर्म भावो वा ॥

स्तेमः । पुं० आर्द्रीभावे । क्लेदने । समुन्दने ॥ स्तेमनम् । ष्टिम आर्द्रीभावे । घञ् ॥

स्तेयम् । न० चौरस्य भावः कर्म वा । चौर्य्ये । यथा स्तेयमार्गे परद्रव्यस्वीकरणे ॥ स्तेयलक्षणन्तु । प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा निशायामथवा दिवा । यत्परद्रव्यहरणं स्तेयं तत्परि

क्रोशितम् ॥ अपिच । अन्यायेनप रस्वग्रहणंस्तेयमुच्यते॰ इति ॥ स्तेनस्यभावः कर्मवा । स्तेनाद्यन्न लोपश्च ॥ महापातकेषुब्राह्मणसु वर्णहरणे ॥ निःक्षेपस्यापहर णंनराश्वरजतस्यच। भूमिवज्रमणी नाञ्चरुक्मस्तेयसमंस्मृतम् ॥

स्तेयफलः । पुं॰ कण्टकवृक्षे । तेजः फले ॥

स्तेयी । पुं॰ चौरे । स्वर्णकारे ॥ स्ते यमस्यास्ति । अतइनिः ॥

स्तैनम् । न॰ स्तेये ॥

स्तैन्यः । पुं॰ चौरे ॥ न॰ स्तेनस्यभा वे॰कर्मणिच, चौर्ये ॥ स्तेनस्य भावःकर्मवा । स्तेनाद्यन्नलोपश्चेत्य च्॰स्तेनादितियोगविभागात्ष्यञ् ॥

स्तैमित्यम् । न॰ जडतायाम् ॥ श रीरस्याद्रचर्मावगुण्ठितत्वमितिवै द्याः ॥

स्तोकः पुं॰ चातके ॥ त्रि॰ अल्पे ॥ स्तुच्यते । ष्टुचप्रसादे ।घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ स्तूयतेवा । बाहुलकात्तुनः कः ॥

स्तोकक । पुं॰चातके ॥ स्तोकंक जलमस्य ॥ स्तोकंकायतिवा । कै शब्दे । आतोनुपेतिकः ॥

स्तोतव्यः । त्रि॰ स्तवनीये । स्तुत्ये ॥

स्तोता । त्रि॰ स्तवकर्त्तरि ॥ स्तौति ष्टुञ्॰ । तृच् ॥

स्तोत्रम् । न॰ स्तवे ॥ स्तूयतेऽनेन ष्टुञ्॰ । दाम्नीतिकरणेष्ट्रन् । ति तुत्रेतिनेट् ॥ प्रगीतमन्त्रसाध्यायां स्तुतौ । उद्गात्रादिनागीयमानेऋ ग्जाते । प्रगीतमन्त्रसाध्यगुणिनि ष्ठगुणाभिधानंस्तोत्रमितियाजकानां व्यवहारः ॥

स्तोभः । पुं॰ न॰ अर्थशून्येवर्णे ॥ स्तोभः स्यात्सामविच्छेदे हेलनेस्त म्भनेऽपिचेतिहेमचन्द्रः । साङ्ख्ये पारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा । वै कुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुरि त्यत्र॰ स्तोभगीतालापपूरणार्थक्ष रमितिश्रीधरःस्वामिनः ॥

स्तोभितः । त्रि॰ प्रोत्साहिते ॥

स्तोमः । पुं॰ समूहे । यज्ञे । स्तो त्रे ॥ स्तूयतेऽनेन । ष्टुञ्॰ । अ र्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन् ॥ सोमयागेछन्दो गैःक्रियमाणायांपृष्ठादिसंज्ञका यांस्तुतौ ॥ मन्त्रसमूहे ॥

स्तोमचारः । पुं॰ स्तवचारे ॥

स्तौमवल्ली । स्त्री॰ काण्डीरे । ना सासंवेदने । काण्डवेल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ लताप्रभेदे ॥

स्तौपिकम् । न॰ बुद्धधद्रव्ये । चोघा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्त्यानम् । न॰ स्निग्धे ॥ प्रतिध्वानौ ॥ घनत्वे ॥ आलस्ये ॥ स्त्यैष्ट्यै शब्दसङ्घातयोः । क्तः ॥ अकर्म

ण्यतायाम् । गुरुणाभिलष्यमाणस्याप्यासनादिकर्मानर्हतायामिति यावत् ॥ शिष्ये ॥

स्त्येनः । पुं० चौरे ॥ अमृते । सुधायाम् । स्त्यायति । स्त्यै० । स्त्यास्त्याहृञविभ्यइनच् ॥

स्त्री० । स्त्री० स्तनकेशवत्याम् । अस्याः पर्यायायथा । स्त्रीयोषिदबलायोषानारीसीमन्तिनीवधूः । प्रतीपदर्शिनीवामावनितामहिला तथेति ॥ स्त्यायतिगर्भोऽस्याम् । स्त्यै० । स्त्यायतेड्रट् । टिलोपः । यलोपः । टिड्ढेतिङीप् ॥ वृषकर्कन्यावृश्चिकमकरमीनराशिषु ॥ वृत्त्युकथभेदे ॥ गौस्त्री । यथा । गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरेमे ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषु पुन्नामाभगवान्हरिः । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीमैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमिति विष्णुपुराणम् ॥ प्रजनार्थंमहाभागाः पूजार्हागृहदीप्तयः । स्त्रियः श्रियश्चगेहेषु नविशेषोऽस्तिकश्चन ॥

स्त्रीकरणम् । न० रतबन्धे ॥

स्त्रीगवी । स्त्री० धेनौ ॥

स्त्रीचित्तहारी । पुं० भिण्टी ॥ त्रि० नारीमनोहारिणि ॥

स्त्रीचिह्नम् । न० भगे । योनौ ॥ स्त्रीणामवाच्यदेशस्थक्लिन्ननाडीव्रणस्य च । अभेदेपिमनोभेदाज्जनः प्रायेणवसज्यते । ब्रह्मखण्डेहिधाभिन्नमपानोद्गारधूपितम् । येरमन्ते नमस्तेभ्यः साहसंकिमतःपरम् ॥ नारीलक्षणे ॥ स्त्रियाः चिह्नम् ॥

स्त्रीचेष्टितम् । न० स्त्रीणांव्यवहारे ॥ नासाद्यातिविषमचेष्टितत्वमुक्तंयथा । शर्कोणवेणीविनिगूहितेनविदूरथंवैमहिषीजघान । विषप्रदिग्धेनचनूपुरेणदेवीविरक्ताकिलकाशिराजमिति ॥ तस्याश्चरितन्तुब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे १४ ऽध्याये द्रष्टव्यम् ॥

स्त्रीचौरः । पुं० कामुके । रतहिण्डके ॥ त्रि० योषिद्धर्त्तरि ॥ स्त्रियाः चौरः ॥

स्त्रीजितः । पुं० स्त्रैणे । स्त्रीवशीभूते ॥ वस्तुगत्यास्त्रीजितोयोनिन्दितःसएवहि । यथा । सनिन्दितश्चाप्यशुचिः पुमांश्चस्त्रियाजितः । निन्दन्तिपितरोदेवाबान्धवाः स्त्रीजितंनरम् ॥ स्त्रीजितंमनसामातापिताभ्रातावनिन्दतीति ॥ अपिच । शुध्येद्विप्रोदशाहेनजातकेमृतकेयथा । भूमिपोद्वादशाहेनवैश्यः पञ्चदशाहतः । शूद्रोमासेनवेदेषुमातृवद्धीनसङ्करः । अशुचिः स्त्रीजितःशुध्येच्चितादहनकालतः ॥ नगृह्णन्तीच्छयातस्य पितरःपिण्डतर्पणम् । नगृह्ण

न्ति च देवास्तस्य पुष्पजलादिकम् ॥ ध्यानेन किं किं तपसा जपहोमप्रयत्नैः । विद्यया चैव यशसा स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥ इति श्रीदेवीभागवते तुलस्युपाख्यानम् ॥ तत्र स्वर्गोऽपि निषिद्धः । यथा । स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वं पुण्यं प्रणश्यति । न भूमौ पातकी पापात् पापिनां स्त्रीजितात् परः ॥ इति । स्त्रियाजितः ॥

स्त्रीधनम् । न० स्त्रीस्वत्वास्पदीभूतधने । यस्मिन् धने पतिनिरपेक्षतया स्त्रिया अधिकारस्तत्स्वम् ॥ तद्विधाः । पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कान्वाधेयकमिति ॥ मनुश्च । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च प्रीतिकर्म्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ नारदोऽपि । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं भर्त्तृदायस्तथैव च । भ्रातृदत्तं पितृभ्याञ्च षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ याज्ञवल्क्यः । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकञ्चैव स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ तदेवमव्यवस्थितसङ्ख्यस्त्रीधनकीर्त्तनात् षट्त्वसङ्ख्या विवक्षिता । किन्तु स्त्रीधनकीर्त्तनमात्रपराणि मुनिवचनानि । तदेव च स्त्रीधनं यद्दत्तः स्वातन्त्र्यं दान० विक्रय भोगान् कर्त्तुमधिकरोति । यदिदं किञ्चित् सङ्क्षिप्याह कात्यायनः । प्राप्तं शिल्पैस्तु यद्वित्तं प्रीत्या चैव यदन्यतः । भर्त्तुः स्वाम्यं भवेत्तत्र शेषं तु स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ अन्यत इति । पितृमातृभर्तृकुलव्यतिरिक्तात् । यच्छ्रमम्० शिल्पं न वा यदर्जितम्० तत्र भर्त्तुः स्वाम्यम्० स्वातन्त्र्यम् । अनापद्यपि भर्त्ता ग्रहीतुमर्हति । तेन० स्त्रियाश्चापि धनमस्त्रीधनमस्वातन्त्र्यात् । एतद्व्यतिरिक्तधनन्तु० स्त्रिया एव० दानाद्यधिकारात् ॥ कुलार्णवसंहितायां श्रीमहानिर्वाणे श्रीसदाशिवः । पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्तं यद्धर्म्मसम्मतम् । स्वकृत्योपार्जितं यच्च स्त्रीधनं तत् प्रकीर्त्तितमिति ॥ स्त्रियाः । धनम् ॥ न भर्त्ता नैव च सुतो न पिता भ्रातरो न च । आदाने वा विसर्गे वा स्त्रीधने प्रभविष्णव इति दायभागः । प्रभविष्णवः० प्रभवः ॥

स्त्रीधर्म्मः । पुं० ऋतौ । पुष्पे । आर्त्तवे । रजसि ॥ स्त्रीणामनुष्ठेये ॥ तत्र मनुः । बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं किञ्चित् कार्य्यं गृहेष्वपि ॥ बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने । पुत्राणां भर्त्तरि प्रेते न भजेत्

स्त्रीस्वतन्त्रताम् ॥ पित्रा भ्रात्रा सुतैर्वापि नेच्छेद्विरहमात्मनः । एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्ये कुर्यादुभे कुले ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्य्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः । तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च न लङ्घयेत् ॥ मङ्गलार्थं स्वस्त्ययनं यज्ञश्चासां प्रजापतेः । प्रयुज्यते विवाहेषु प्रदानं स्वाम्यकारणम् ॥ अनृतावृतुकाले च मन्त्रसंस्कारकृत् पतिः । सुखस्य नित्यं दातेह परलोके च योषितः ॥ विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्ज्जितः । उपचर्य्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत् पतिः ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत् किञ्चिदप्रियम् ॥ कामन्तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः । न तु नामापि गृह्णीयात् पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ आसीतामरणात् क्षान्ता नियता ब्रह्मचारिणी । यो धर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥ अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् । दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्ये व्रते स्थिता । स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्त्तारमतिवर्त्तते । सेह निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥ नान्योत्पन्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे । न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद्भर्त्तोपदिश्यते ॥ पतिं हित्वापकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते । निन्द्यैव सा भवेल्लोके परपूर्व्वेति चोच्यते ॥ व्यभिचारात्तु भर्त्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥ पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । सा भर्त्तृलोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ अनेन नारी वृत्तेन मनोवाग्देहसंयता । इहाग्र्यां कीर्त्तिमाप्नोति पतिलोकं परत्र च ॥ इति मानवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

स्त्रीधर्म्मिणी । स्त्री॰ ऋतुमत्याम् ॥ स्त्रीधर्म्मो रजोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति इनिः । ङीप् ॥

स्त्रीधवः । पुं॰ पुरुषे ॥

स्त्रीपरः । पुं॰ कामुके । षिङ्गे ॥

स्त्रीपण्योपजीवी । पुं॰ सम्भोगार्थमन्यस्मै स्त्रियं दत्त्वा तद्धनोपजीविनि ॥

स्त्रीपुंसौ । पुं॰ २ मिथुने । द्वन्द्वे ॥ स्त्री च पुमांश्च । अचतुरेत्यच् ॥

स्त्रीपुंसलक्षणा । स्त्री॰ पेटायाम् ॥

 स्त्रीप्रशंसा

स्त्रीपुंसयोर्लक्षणं चिह्नं स्तनश्मश्रु लिङ्गयश्यामसा ॥

स्त्रीपुंधर्मः । पुं० स्त्रीपुंसयोर्व्यवहारे ॥ स च मानवेनवमाध्यायेद्रष्टव्यः ॥

स्त्रीपूर्वः । पुं० स्त्रीजिते ॥

स्त्रीप्रमाणः । पुं० कुटुम्बिनि ॥ स्त्रीप्रमाणोयस्य । अप्पूरणीप्रमाण्योरित्यप् ॥

स्त्रीप्रशंसा । स्त्री० नारीश्लाघायाम् ॥ सा यथा । जयेयुरित्याः पुरमेव सारं पुरे गृहं सद्मनि चैकदेशः । तत्रापि शय्याशयनेवरस्त्री रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सारम् ॥ रत्नानि विभूषयन्ति योषाः० भूष्यन्ते वनितानरत्नकान्त्या । याश्चेतोवनिताहरन्त्यरत्ना० नैरत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गम् ॥ आकारं विनिगूहतां रिपुबलं जेतुं समुत्तिष्ठतां चिन्तयतां कृताकृतव्यापारशाखाकुलम् । मन्त्रिप्रोक्तनिषेविणां क्षितिभुजामाशङ्किनां सर्वतो दुःखाब्धौ निधिवर्तिनां सुखलवः कान्तासनालिङ्गनम् ॥ श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमपि नृणां ह्लादजननम् न रत्नं स्त्रीभ्योऽन्यत् क्वचिदपि कृतं लोकपतिना । तदर्थौ धर्मार्थौ सुतविषयसौख्यानि च ततो गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ येऽप्यङ्गनानां प्रवदन्ति दोषान् वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय । ते दुर्जना मे मनसो वितर्कः सद्भाववाक्यानि न तानि तेषाम् ॥ प्रब्रूत सत्यं कतरोऽङ्गनानां दोषोऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः । धार्ष्ट्येन पुंभिः प्रमदा निरस्ता गुणाधिकास्ता मनुना च प्रोक्तम् ॥ सोमस्तासां ददच्छौचं गन्धर्वः शिक्षितां गिरम् । अग्निश्च सर्वभक्षत्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ब्राह्मणाः पादतो मेध्या गावो मेध्याश्च पृष्ठतः । अजाश्वा मुखतो मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥ स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः । तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ जायाया वा जनित्र्या वा सम्भवः स्त्रीकृतो नृणाम् । हे कृतघ्नाः स्त्रियो निन्दां कुर्वतां वः कुतः शुभम् ॥ दम्पत्योर्व्युत्क्रमे दोषः समः शास्त्रे प्रतिष्ठितः । नरा न तमवेक्षन्ते तेनात्र वरमङ्गनाः ॥ बहिर्लोम्ना तु षण्मासान्वेष्टितः खरचर्मणा । दारातिक्रमणे भिक्षां देहीत्युक्त्वा विशुध्यति ॥ न शतेनापि वर्षाणामपैति मदनाशयः । तत्राशक्त्या निवर्तन्ते नरा धैर्येण योषितः ॥

अद्याधर्मसाधूनां निन्दतामनघाः
स्त्रियः । मुख्यतः मित्रचौराणां ति
ष्ठ चौरेति जल्पताम् ॥ पुरुषघट्ट
लानि कामिनीनां कुलतया निरृहीन
तामिपश्यात् । सुकृतच्युतयाङ्गना
गता सुनवगुच्छप्रविशन्ति सम्प्रति
म् ॥ स्त्रीरत्नभोगी स्मिनरप्रयत्नेन
स्त्रीपिसम्प्रत्यश्नीश्वरोऽसौ । राज्य
स्य सारोऽयममङ्गनाख्यं ख्यानलो-
होपनचारुशेषम् ॥ कामिनीप्रथ
मयौवनान्वितां मन्दवल्गु मृदुपीडि
तस्तनाम् । उत्स्तनीसमवलम्ब्य
यारतिः सा न धातृभुवनेऽस्ति मेम
तिः ॥ तवदेवमुनिसिद्धचारवे
मान्यमावपिवसिव्यसिवनात् । ब्र
तथा तु भवनेऽस्ति किं सुखं यद्वदः स
मवलम्ब्य नखिषम् ॥ आब्रह्मकी
टान्तमिदं निबद्धं पुंस्त्रीप्रयोगेण ज
गत्समस्तम् । व्रीडात्र का यत्र चतुर्मुख
त्वमीशोऽपि लोभाद्गमितो युवत्या ॥
इति बाराहीसंहितायाम् ७१ अध्या
यः ॥

स्त्रीप्रियः । पुं० षट्पदातिथौ ॥ आ
म्रवृक्षे ॥

स्त्रीमुखपः । पुं० दोहदे ॥

स्त्रीयात्रा । स्त्री० योषित्प्रयाणे ॥
यथा । कुलीरकन्याघटसंस्थिते रवौ
सितस्य वारे प्रथमामथोत्तराम् । वि
हाय याचावनितासु गच्छति विशेषवि

शेषोऽन्यदशेषमुक्तम् ॥ प्रथमाप्र
तिपत् । उत्तरा० उत्तरायणम् ॥

स्त्रीरोगः पुं० नारीणामामये ॥

स्त्रीसञ्ज्ञा । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥

स्त्रीसभम् । न० योषितां समूहे ॥
स्त्रीणां सभा च शाला चेति नपुंसकत्व
म् ॥

स्त्रीस्वभावः । पुं० महल्लके । सौ
विदल्ले ॥ योषितां शीले ॥ यथा ।
एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टे रघुन
न्दन । समस्थमनुरज्यन्ति विषमस्थं
त्यजन्ति च ॥ शतह्रदानां लोलत्वं
शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा । गरुडानि
लयोः शैघ्र्यमनुगच्छन्ति योषितः ॥
ब्रह्मवैवर्ते ब्रह्मखण्डे च यथा । हृ
दयं क्षुरधाराभं शरत्पद्मोत्सवं मुख
म् । सुधोपमं सुमधुरं वचनं
स्वार्थसिद्धये ॥ प्रकोपे विषतु
ल्यं तदनूहं शीलकुत्सितम् । दु
र्ज्ञेयं तदभिप्रायं निगूढं कर्म केवल
म् ॥ तदा तासामविनयं प्रबलं साह
संपरम् । हृदीकार्यकृतात्वा
यों अपुल्लन्मायादुरत्यया ॥ पुंसश्चाष्ट
गुणः कामः शश्वत्कामो जगद्गु
रो । आहारो द्विगुणो नित्यं नैष्ठुर्यं
च चतुर्गुणम् ॥ कोपः पुंसः ष
ड्गुणश्च व्यवसायश्च निश्चितम् ।
एवं मे दोषनिवहाः काश्यातत्रपि

तामत्र ॥ काक्रीडाकिंसुखंपुंसा

विद्यमूनाश्रयवेश्मनि । तेजः प्रण

ष्टं सम्भोगेदिवालापेवयः क्षयः ॥

धनक्षयस्त्वतिप्रीतौरत्यासक्तौवपुः

क्षयः । साहित्येपौरुषं नष्टं कलहे

मानवाशनम् ॥ सर्वनाशश्च विश्वा

सेत्रस्मान्नारीषुकिंसुखम् ॥ यावद्व

नीचतिजस्त्रीसश्लोकोयोगयतापरः ।

पुमान्नारींशोकसंसमर्थस्तावदे

वहि ॥ रोगिणं निर्गुणं वृद्धं धर्मे

पिन्नापेक्षतेप्रियम् । लोकाचारत

यातस्मै दद्यात्याङ्गारमल्पकमिति ॥

स्त्रैणः । त्रि० स्त्रीसम्बन्धिनि ॥ स्त्रि

याअयम्० स्त्रीषुभवः० स्त्रीभिर्वर

ति० स्त्रीभ्योहितोवा । स्त्रीपुंसा

भ्यांनञ्स्नञाविति नञ् ॥ स्त्रिया

म्० स्त्रैणी ॥

स्त्र्यागारम् । न० स्त्रीणांगृहे ॥

स्थः । पुं० स्थले ॥ तिष्ठत्यस्मिन् ।

ष्ठा० । घञर्थेकः ॥

स्थग: । त्रि० धूर्त्ते ॥

स्थगनम् । न० अपिधाने । अन्तर्धौ ।

स्थगित: । त्रि० आच्छादिते । संवी

ते । रुद्धे । लब्धे ॥

स्थगितगी: । त्रि० स्तब्धवाचि ॥

स्थगी । स्त्री० ताम्बूलपात्रविशेषे ।

ताम्बूलकरङ्के । पानबट्टा० वू०

भाषा० प्रसिद्धे ॥

स्थगिलम् । न० स्थलसीमनि । च-

त्वरे ॥

स्थगिलशायी त्रि० चत्वरशायिनि ॥

स्थगले ० श्रेते । शीङ्शयने । व्र

ते० इति णिनिः

स्थगु । न० ॥डौ ॥

स्थण्डिलम् । न० चत्वरे । अङ्गने ।

अजिरे । अनिम्नोन्नतायांपरिष्कृता

यांभूमौ ॥ यज्ञार्थं परिष्कृतायांभु

वि ॥ यज्ञे परिष्कृतस्थानेप्रत्रातांस्थ

ण्डिलचत्वरे । इतिशब्दरत्नावली

॥ होमनिमित्ताऽग्निस्थापनार्थंपरि

मितभूमौ । यथा । रम्ये परिष्कृ

तेदेशेतुषाङ्गारादिवर्जिते । हस्तमा

त्रप्रमाणमस्थं ण्डिलं रचयेत्सुधीरि

तिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ वशिष्ठसं

हितायामपि । तस्मात्सम्यक्परीक्ष्ये

वकर्त्तव्यं शुभवेदिकम् । हस्तमात्रं

स्थण्डिलं वासङ्क्षिप्ते होमकर्मणी

ति ॥ क्रियायोगसारेपि । कुण्डमे

वंविधं नस्यात्स्थण्डिलं वासमाश्रये

दिति । शारदातिलकेपि । नित्यं

नैमित्तकं काम्यंस्थण्डिलेवासमाच

रेत् । हस्तमात्रन्तुतत्कुर्याच्चतुरस्रं

समन्ततइति ॥ कोमलायांशुभभूमौ

॥ स्थलन्त्यस्मिन् । स्थलस्थाने । ति

ष्ठन्त्यस्मिन्नितिवा । ष्ठा० । मिथि

लादयश्चेतिसाधु ॥

स्थण्डिलशायी । पुं० स्थाण्डिले ।

यः स्थण्डिलेव्रतवशाच्छेते स्थण्डिल

शाय्यसौ । स्थण्डिलेकुशाद्यास्तीर्य्य शेते । व्रती० इति मेदिनि ॥

स्थण्डिलसितकम् । न० वेदाम् ॥ इ० हा० ली ॥

स्थण्डिलशय । पुं० स्थाण्डिले ॥ व्रतेनस्थण्डिलेशेते । शीङ्० अधिकरणेशेतेरित्यच् । अलुक् ॥

स्थपतिः । पुं० वृहस्पतौ ॥ वृहस्पतिसवकर्त्तरि ॥ जीवेष्टियाजके ॥ सगीष्पतीष्ट्यास्थपतिरित्यमरः । सयष्टेतिसम्बन्धः ॥ कुबेरे ॥ कञ्चुकिनि । सौविदे ॥ यष्टनि ॥ कारुभेदे । शिल्पिविशेषे । राज० था बो० इ० भा० प्र० ॥ तल्लक्षणं यथा । वास्तुविद्याविधानज्ञोलघुहस्तोजितश्रमः । दीर्घदर्शीचशूरश्च स्थपतिः परिकीर्त्तितः इति ॥ स्थानंस्थः । सुपिस्थइत्यत्र० स्थ इतियोगविभागात्कः । स्थस्यपतिः । यद्वा । तिष्ठन्त्यस्मिन् । स्था० । घञर्थेकः । स्थस्यासौपतिश्च ॥ त्रि० असत्तमे ॥

स्थपुटः । त्रि० विषमोन्नते ॥ विषमसञ्चारजीविनि ॥

स्थलम् । न० जलशून्याकृत्रिमभूभागे । स्थल्याम् ॥ स्थलति । इल० । पचाद्यच् ॥ वस्त्रगृहे ।

स्थलकन्दः । पुं० अग्राम्यकन्दे । वनओलइतिभाषाप्र० ॥

स्थलकमलम् । न० स्थलपद्मे ॥

स्थलकुमुदः । पुं० करवीरे ॥ इ० रा० नट: ॥

स्थलपद्मः । पुं० मानके । मानकच्० इ० भा० ॥ न० पुष्पप्रभेदे । छत्रपत्रे । तमालके ॥ प्रपौण्डरीके ॥ स्थलपद्मंसाधुपुष्पं इष्टिकृत्पुण्डरीयकमितिरभसः ॥

स्थलपद्मनी । स्त्री० स्थलपद्मे ॥

स्थलपाकजम् । न० पक्वमांसविशेषे ॥ यथा स्थलेनपक्वंयन्मांसंतज्ज्ञेयंस्थलपाकजम् ॥

स्थलमञ्जरी । स्त्री० अपामार्गे ॥

स्थलविहङ्गमः । पुं० मयूरादौ ॥ स्थलस्थविहङ्गमः ॥

स्थलशृङ्गाटः ।) पुं० गोक्षुरे ॥
स्थलशृङ्गाटकः ।)

स्थलसोमा । पुं० सद्यखिले ॥

स्थला । स्त्री० पुरुषेणसंस्कृतायां भूमौ ॥ स्थलति । इल० । पचाद्यच् । टाप् ॥

स्थली । स्त्री० अकृत्रिमायाम्भूमौ ॥ जानपदेतिङीष् ॥

स्थलेरुहा । स्त्री० घृतकुमार्याम् । दृग्धाख्ये ॥ त्रि० स्थलजाते ॥ स्थलेरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

स्थलेशयः । पुं० मृगादौ ॥ स्थलेशेते । अधिकरणेशेतेरितिशीङो

ऽच् । अथवासेत्यलुक् । त्रि० स्थलगामिनि ॥

स्थविः । पुं० स्थावरे । तन्तुवाये ॥ तिष्ठति । स्था० । कविघृष्विच्छविस्थविकीकिदीविरिति क्विन्० निपातनाद्ध्रस्वः ॥ नाके । स्वर्गे ॥

स्थविरः । पुं० । ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ न० शैलेये । अश्मपुष्पे ॥ त्रि० वृद्धे । यथा । न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुरिति मनुः ॥ अचले ॥ तिष्ठति । स्था० । अजिरशिशिरेति किरच्० तिष्ठतेर्वुक्० ह्रस्वश्च ।

स्थविरा । स्त्री० वृद्धायाम् । महाश्रावण्याम् ॥

स्थविष्ठः । त्रि० अतिस्थूले । स्थूलतमे अयमेषामतिशयेन स्थूलः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ वैराजरूपे स्थविष्ठे भगवद्रूपे ॥

स्थवीयान् । त्रि० स्थूलतरे । अयमनयोरतिशयेन स्थूलः । ईयसुन् । स्थूलदूरेत्यादिना पूर्वस्य गुणलोपौ ॥

स्थाणुः पुं० शम्भौ । ईशे । शिवे ॥ प्रलयेपि तिष्ठति एकरूपेण । स्था० । स्थःणुरिति णुप्रत्ययः ॥ स्थितिशीलानि पृथिव्यादीनि तिष्ठन्त्यस्मिन्निति वा ॥ कीले ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । जीवके ॥ पुं० न० शाखापत्रादिरहिततरौ । ध्रुवे । शङ्कौ ॥ त्रि० स्थैर्यान्विते । स्थिरे । अविकारिणि । सदेकरूपे ॥

स्थाणुप्रिया । स्त्री० कुरुक्षेत्रवर्तिन्यामम्बायां ॥

स्थाणुवटतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

स्थाणुतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । स्थाणोः शिवस्य लिङ्गेनोपलक्षितं तीर्थम्० स्थाणुतीर्थम् ॥ स्थाणौ [illegible]णुसंज्ञके ॥

स्थाण्डिलः । पुं० स्थण्डिलशायिनि । स्थण्डिले शयितुं नियमोऽस्य । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते इत्यण् ।

स्थावष्टकम् । न० अहङ्कारादिषु स्वेतिमाकोटादौ यथा स्थावष्टकं द्विजश्रेष्ठ मामतः कथयामि ते । माकोटमष्टलेशानां हिरण्डच्छगलस्तुकाः । स्थूलस्थलेश्वरो ह्यष्टकर्णकालञ्जरावपीति । इदमहङ्कारतन्मात्रेन्द्रियतत्त्वान्तरे० माकोटादिस्थानाष्टकं स्थितमित्यर्थः ॥

स्थाण्वीशा । स्त्री० स्थाणुतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

स्थाण्वीश्वरः । पुं० कुरुक्षेत्रस्थशिवलिङ्गविशेषे ।

स्थातव्यः । पुं० स्थानीये ।

स्थानम् । न० सादृश्ये । अवकाशे ॥

स्थितौ । वसतौ । ग्रन्थसन्धौ । भाज
ने । राज्ञोऽष्टवर्गस्यापचयोपचयाभा
वेन संस्थितौ ॥ अष्टवर्गस्यापचय :
क्षय :। तस्यैवोपचयो वृद्धि :। त
स्तेनोपचयेनाप्यपचय : स्थानम् ।
तदुक्तम् । क्षय : स्थानञ्च वृद्धिश्च त्रि
वर्गो नीतिवेदिनाम् । क्षयवृद्धी
रभावेन स्थानमुक्तं मनीषिभिरिति
॥ राज्ञा चिन्तनीयेषु दण्डकोषपुररा
ष्ट्रेषु चतुर्षु ॥ तिष्ठत्यनेनेति । ष्ठा ।
। करणे ल्युट् । तत्र दण्डस्तेऽनेने
ति । दण्डोऽस्त्यश्वरथपदातय : ।
तेषामपोषणं रक्षणादि राज्ञा चिन्तनी
यम् । कोषोऽर्थनिचय : । तस्याय
व्ययादि । पुरस्य रक्षणादि । राष्ट्रं
देश : । तत्रापि मनुष्यपश्वादिधा
न्यक्षेत्रमत्स्यादि च राज्ञा चिन्तयेत् ॥
भेदे ॥ तिष्ठत्यस्मिन् नतु कदा
चिच्च्यवते । ष्ठा । अधि ल्यु
ट् ॥ आधारे ॥ गृहे ॥ सामा
न्यं स्थानमिति मीमांसका । । त
द्द्विविधम् पाठसादेश्यमनुष्ठान
सादेश्यञ्च । स्थानं क्रमश्चेत्यन
र्थान्तरम् । पाठसादेश्यमपि द्विवि
धम् । यथासंख्यपाठ : । सन्नि
धिपाठश्चेति । तत्रैन्द्राग्नमेकादश
कपालं निर्वपेत् । वैश्वानरं द्वाद
शकपालं निर्वपेदित्येवं क्रमविहि
तेषु । इन्द्राग्नीरोचनादिवेत्यादी

नां याज्यानुवाक्यामन्त्राणां यथासङ्
ख्यं प्रथमस्य प्रथमं द्वितीयस्य द्वितीय
मित्येवंरूपो विनियोगो यथासङ्
ख्यपाठात् । प्रथमपठितमन्त्रस्यैकै
मध्याकाण्डायां प्रथमतो विहितं
कर्म्मैव प्रथममुपतिष्ठते समानदेशत्वा
त् । एवं द्वितीयमन्त्रस्यापि वैकृता
ङ्गानां प्राकृताङ्गानुवादेन विहितानां
सदंशपतितानां विकृत्यर्थत्वं सन्नि
धिपाठात् । यथा । आमनहोमाना
म् । तेषां हि मध्याकाण्डायां प्र
लं विकृत्यपूर्वमेव भाव्यत्वेन सम्ब
ध्यते । उपस्थितत्वात् । स्वतन्त्रफल
त्वे विकृतिसन्निधिपाठानर्थक्यापत्ते:
। पशुधर्माणामग्नीषोमीयार्थत्वम
नुष्ठानसादेश्यात् । औपवसथ्येऽह्नि ।
अग्नीषोमीय: पशुरनुष्ठीयते । तस्मि
न्नेव दिने । ते धर्मा पठ्यन्ते । अतस्ते
षां के मध्याकाण्डायामनुष्ठेयत्वे
नोपस्थितपशुपूर्वमेव भाव्यत्वेन
सम्बध्यते । तच्च स्थानं समाख्यात :
प्रबलम् । अतएव शुन्धध्वमन्त्र : सा
न्नाय्यपात्रम् । पाठसादेश्यात् ।
नतु पौरोडाशिकमिति समाख्यया पु
रोडाशपात्रमिति ॥ सम्बन्धिशिशि
षि पदमिति यस्य प्रसिद्धि : । य
था । पितृस्थानीय: । पितुरिवस्था
नमस्येति बहुव्रीहि : ॥ स्थीयतेऽ
त्र । ष्ठा । अधिकरणे भावे वा ल्युट् ।

। तिष्ठन्त्यस्मिन्शब्दादित्युत्पत्त्या क्वचित्स्थानशब्दोऽयं वाच्यो ॥ निकटे ॥ स्वधर्म्मानुष्ठायिनामसम्यग्वर्त्तिनाञ्चस्थानविशेषप्राप्तिर्यथा । वर्णानामाश्रमाणाञ्चसम्यग्धर्मानुपालिनाम् । असम्यग्वर्त्तिनांलोकान्ब्रह्मा चक्रे यथाऽचयत् ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानांस्मृतं स्थानं क्रियावताम् । क्षत्रियाणांतथा चैन्द्रं सङ्ग्रामेष्वनुवर्त्तिनाम् ॥ वैश्यानांमारुतं स्थानं स्वधर्म्ममनुवर्त्तिनाम् । गान्धर्व्वं शूद्रजातीनां परिचर्य्यानुकारिणाम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणांयतीनामूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं तेषान्तु यत्स्थानं तदेवगुरुवासिनाम् ॥ सप्तर्षीणाञ्चयत्स्थानं स्मृतं तद्वनौकसाम् । प्राजापत्यं गृहस्थानं गृहधर्म्मानुवर्त्तिनाम् ॥ न्यासिनान्तु परम्ब्रह्मयोगिनाममृतं स्मृतम् । एकान्तवासिनांब्रह्मध्यायिनांपरमं पदम् ॥ तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवम् । असिपत्रवनं घोरं कालसूत्रमवीचिमत् ॥ वेदस्य निन्दकानान्तु यज्ञव्याघातकारिणाम् । स्थानमेतत्समाख्यातं स्वधर्म्मे विनिवर्त्तिनाम् ॥ इतिवह्निपुराणे सर्गकथननामाध्याय : ॥

स्थानकम् । न० आलवाले ॥ नगरे ॥

स्थानचञ्चला । स्त्री० वर्वरायाम् ॥

स्थानच्युत: । त्रि० स्थानभ्रष्टे । यथा । स्थानस्थितस्यपद्मस्यमित्रेवरुणभास्करौ स्थानच्युतस्यतावेवक्लेदशोषणकारकौ ॥ इतिग० पु० ॥

स्थानपाल : । पुं० स्थानरक्षके ॥

स्थानभ्रष्ट : । त्रि० पदच्युते ॥ यथा । स्थानस्थितानि० पूज्यन्ते पूज्यन्ते चपदस्थिता : । स्थानभ्रष्टानपूज्यन्ते केशादंतानखानरा: ॥ इति गारुडेऽध्याय : ११५ ॥

स्थानाध्यक्ष : ।)
स्थानिक : ।) त्रि० स्थानरक्षके ॥

स्थाना । त्रि० स्थानविशिष्टे । स्थानीवति ॥

स्थानीयम् । न० पुर्याम् । पत्तने । निगमे । नगरे ॥ प्राकारादिनादुर्गयोजनविस्तीर्णं नगरं स्थानीयम् । स्थानायहितम् । तस्मैहितमिति० छ : ॥ त्रि० [illegible]नभवे ॥ स्थानसम्बन्धिनि ॥

स्थाने । अ० कारणार्थे । हेतौ । युक्ते ॥ सादृश्ये । साम्ये स्थानस्थकरणम् । स्थानशब्दात्० तत्करोतीति णिजन्तादेप्रत्यय : ॥

स्थापक : । त्रि० स्थापनकर्त्तरि ॥ स्थापयति । ष्ठा० । णिजन्ताण्वुल् ॥

स्थापत्य : । पुं० राज्ञांस्त्र्यागारेषद्वौरक्षाधिकृते । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ तिष्ठन्त्येषुपुरुषा : । घञर्थे

कः । स्थानाद्द्वाराणांपतिः पालकः । स्थपतिरेव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥ न० स्थपतेर्भावे ॥

स्थापनम् । न० रोपणे । निवेशने ॥ पुंसवने । समाधौ । स्थितिहेतुप्रयत्ने । स्थापयति । छा० । ल्युट् ॥

स्थापना । स्त्री० स्थापने । निवेशने । मनुष्याद्याश्रयत्वे ॥

स्थापनी । स्त्री० पाठायामोषधौ ॥

स्थापितः । त्रि० निश्चिते । न्यस्ते ॥

स्थाप्यः । त्रि० रक्षितधने । न्यस्तधने ॥

स्थाम । न० सामर्थ्ये । तिष्ठत्यनेन । छा० । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥

स्थायी । पुं० भावभेदे । रत्यादिभावेषु यथा । रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयन्तथा । जुगुप्सा विस्मयशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्त्तिताः ॥ समवेयः समुद्भूतः स्वान्तं यश्चावतिष्ठते । भावः स्थायी स विज्ञेयो व्यभिचारी ततोन्यथेति ॥ त्रि० स्थिरे । स्थितिमति ॥ योहि राजा स्वदेशे दुर्गं कृत्वा तिष्ठति स स्थायीत्युच्यते ॥ तिष्ठति । छा० । ग्रहादित्वाणिनिः । आतोयुक् चिण्कृतोरितियुक् ॥

स्थायुकः । पुं० एकग्रामाध्यक्षे ॥ स्थातुं शीलमस्य । छा० । लषपतपदस्थभूवृषेत्युकञ् ॥ त्रि० स्थिरे ॥

स्थालम् । न० स्वर्णादिनिर्मितभोजनपात्रे । थाल० इ० भा० प्र० ॥ तिष्ठत्यत्र । छा० । स्थाचतील्यालच् ॥

स्थाली । स्त्री० ओदनादिपचनपात्रे । पिठरे । उखायाम् । कुण्डे । हांडी० इ० भा० प्र ॥ तिष्ठति । छा० । स्थाचतिमृजेरालच्बालजालीयचः । जातेरितिङीष् ॥ पाटलावृक्षे ॥

स्थालीपाकः । पुं० भाजनपक्वान्नादौ ॥ मांसाष्टकाश्राद्धे स्थालीपाकस्य मांसप्रतिनिधित्वं यथा गोभिलः । अपि वा स्थालीपाकं कुर्वीतेति । तद्विधानन्तु । स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्याद्यद्यानुकल्पिकम् । श्रपयेत् सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्तु । इति छन्दोगपरिशिष्टोक्तं ग्राह्यम् । अन्विति ओदनचरोः पश्चात् ॥

स्थालीपुरीषम् । न० स्थालीलग्ने दग्धान्ने ॥

स्थालीपुलाकः । पुं० न्यायविशेषे ॥ यथा । स्थालीस्थास्तण्डुला एते भवेयुर्विक्लित्तिभागिनः । समकालाग्निसंयोगभागित्वात्प्रतिपन्नवत् । इति स्थालीपुलाकन्यायेन वैदिकलिङ्त्वावच्छेदेनापूर्वधर्त्तककल्पनात् । प्रतिपन्नत्वस्तमर्दनादिनास्फु

टितत्वेनज्ञातमितमलमासत्वम्॥

स्थालीबिलम्। न॰ पाकपात्रस्याभ्यन्तरे। स्थाल्याः शून्यभागे॥

स्थालीबिलीय।) त्रि॰ पाकयोग्य
स्थालीबिल्य।)

तण्डुलादौ॥ स्थालीबिलमर्हतीति। स्थालीबिलादिति॰ क्रमेणच्छयतौ॥

स्थालीवृक्षः। पुं॰ नन्दीवृक्षे। अश्वत्थभेदे। बेलियापीपर॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥

स्थावरः। पुं॰ पर्वते॥ न॰ धनुषि। लीदण्डे॥ त्रि॰ जङ्गमेतरे। अचलवस्तुनि॥ स्थितिशीले॥ स्थानशीलः स्थेशभासीतिवरच्॥

स्थावरगुल्मः। पुं॰ एकस्थानस्थितेपदातिसमूहे। थाना॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ स्थावरश्चासौगुल्मश्च॥

स्थावरादि। न॰ वत्सनाभविषे॥

स्थाविरम्। न॰ वृद्धत्वे॥ तत्तुसप्ततिवर्षात्परंभवति। यथा। अषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते। वृद्धः स्यात्सप्ततेरूर्द्ध्वं वर्षीयान्नवतेः परमितिस्मृतिः॥ स्थविरस्यभावः कर्मवा। युवादित्वादण्॥

स्थासकः। पुं॰ चार्चिक्ये॥ जलादेर्बुद्बुदे॥ बुद्बुदाकारमण्डले॥ हस्तबिम्बं सप्तनिर्माणमुद्रायाम्। साचा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ तिष्ठति। ष्ठा॰। बाहुलकात्सः। स्वार्थेकन्॥

स्थास्नुः। त्रि॰ स्थिरतरे॥ स्थानशीलः। ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः॥ स्थायिनि॥ शाश्वते वृक्षे॥

स्थिकः। पुं॰ कटिप्रोथे। इ॰ अ॰ र॰ स्त्री॥

स्थितः। त्रि॰ प्रतिज्ञातवति। सप्रतिज्ञे। ऊर्द्ध्वे। निश्चले। स्थिरे। वर्त्तमाने। समुत्थिते॥ ष्ठा॰। क्तः। द्यतिस्यतिमास्थामितिकारान्तादेशः॥ मर्यादयान्विते॥ निवृत्तिगतिकोयोऽपिसस्थितःप्रोच्यतेजनः॥

स्थितधीः। त्रि॰ स्थितप्रज्ञे। स्थितानिश्चलाधीर्यस्य सः॥

स्थितप्रज्ञः। त्रि॰ असम्मूढे। एषणात्रयानिर्मुक्तेविदुषि॥ स्थिताप्रतिष्ठिताच आनात्मविवेकजाप्रज्ञायस्य सः॥ स्थितानिश्चला॰ अहंब्रह्मास्मीतिप्रज्ञायस्यवा। अयस्य दृश्यवति॥ अत्रगीता। प्रजहातियदाकामान्सर्वान्पार्थ म-नोगतान्। आत्मन्येवात्मनातुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते। दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषुविगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यतइति॥

स्थिति : । स्त्री० अवस्थाने । ऊर्द्धाव स्थाने ॥ मर्य्यादायाम् ॥ न्यायपथ स्थितौ । संस्थायाम् ॥ ईश्वरेच्छा निरुद्धस्य सर्वलोकस्य स्वस्वमार्गे निर्योगस्थापने ॥ विद्यमानतायाम् सृष्टिप्रलययोर्मध्ये ॥ सीमनि ॥ स्थानम् । ष्ठा० । स्थागापापचोभावे० क्तिन् ॥ तिष्ठत्यत्र । बाहुलकादधिकरणे क्तिन् ॥

स्थितिस्थापक: । पुं० संस्कारविशेषे । अन्यथाकृतस्य पुनस्तदवस्थापादके घटादिपृथिवीवृत्ती ॥

स्थिर : । पुं० शनैश्चरे । मोक्षे ॥ देवे ॥ नगे । पर्वते ॥ वृषे ॥ कार्त्तिकेये ॥ धवहक्षे ॥ वृषे ॥ वृषसिंहवृश्चिककुम्भराशिषु ॥ न० नक्षत्रविशेषेषु ॥ यथा । उत्तरात्रयरोहिण्योर्भास्करश्च ध्रुवं स्थिरम् । तत्र स्थिरं बीजगेहशान्त्यारामादिसिद्ध्यतीति ॥ त्रि० काठिने ॥ अचले ॥ दृढप्रयत्ने ॥ रसाद्यंशेनचिरकालस्थायिनिशरीरे ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिरा : । इतिकिरच् । टिलोप : ॥ षड्भावविकाररहितेसद्रूपे ॥

स्थिरकर्म्मा । त्रि० आफलोदयकारिणि ॥

स्थिरगन्ध: । पु० चम्पके ॥ त्रि० स्थिरस्थायिसौरभयुक्ते ॥ स्थिरोगन्धो यस्मिन् ॥ *

स्थिरगन्धा । स्त्री० पाटलायाम् ॥ केतक्याम् ॥

स्थिरचक्र : पुं० मञ्जुघोषाभिधेजिनविशेषे ॥ त्रि० सुस्थसैन्ये ॥

स्थिरच्छद : । पुं० भूर्जपत्रे ॥ स्थिरा : छदायस्य ॥

स्थिरच्छाय: । पुं० देवद्रुमे ॥ स्थिराअचञ्चलाछायायस्यस : ॥ वृक्षमात्रे । छायावृक्षे ॥

स्थिरजिह्व : । पुं० मत्स्ये ॥

स्थिरजीविका । स्त्री० स्थिरवृत्ती ॥ शाल्मल्यो ॥ त्रि० स्थिरवृत्तिमति ॥

स्थिरजीविता । स्त्री० शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थिरतर : । त्रि० स्थास्नौ । स्थेयसि । अतिस्थिरे ॥ अतिशयेनस्थिर : । द्विवचनविभज्येतितरप् ॥ एकरूपतयातिस्थिरे ॥

स्थिरदंष्ट्र : पुं० भुजङ्गमे ॥ वराहाकृतिविष्णौ । ध्वनाविध्वजय : ॥

स्थिरदारु : । पुं० शाकवृक्षे ॥

स्थिरपत्र : । पुं० हिन्ताले ॥

स्थिरपुष्प : । पुं० चम्पके ॥ बकुले ॥

स्थिरपुष्पी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥

स्थिरफला । स्त्री० कूष्माण्डाम् ॥

स्थिरबुद्धि : । त्रि० स्थिरप्रज्ञे । लब्धश्रवणमननफले ॥ सुस्थिरानिश्चला सन्न्यासपूर्वकवेदान्तवाक्यविचार

परिपाकेपासर्वसंशयशून्यत्वेननि
र्विचिकित्सानिश्चितात्मस्थिरबुद्धि
र्यस्य ॥

स्थिरमतिः । स्त्री० निश्चलायां बुद्धौ ॥ परमार्थवस्तुविषयायांमतौ ॥ त्रि० तद्वति ॥ स्थिरापरमार्थवस्तुविषयामतिर्यस्य ॥

स्थिरयोनिः । पुं० द्रुमे ॥

स्थिरयौवनः । पुं० विद्याधरे ॥ त्रि० चिरस्थायितरुणावस्थे ॥ स्थिरंयौवनमस्य ॥

स्थिररङ्गा । स्त्री० नील्याम् ॥

स्थिररागा । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

स्थिरश्रीः । पुं० विष्णौ ॥ त्रि० निश्चलश्रीविशिष्टे ॥ स्थिराश्रीर्यस्मिन्। यथवा ॥ स्थिरोपायोहिपुरुषः स्थिरश्रीरेवजायते । रक्षितुंनैवशक्नोतिचपलश्चपलांश्रियमिति मत्स्यपुराणम् ॥

स्थिरसाधनकः । पुं० सिन्धुवारवृक्षे ॥

स्थिरसारः । पुं० शाकवृक्षे ॥

स्थिरा । स्त्री० भुवि । धरित्र्याम् । विश्वम्भरायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ तिष्ठति । स्था० । अजिरशिशिरेत्यादिनाकिरच्० टित्वात् : । टाप् । काकोल्याम् ॥

स्थिराङ्घ्रिपः । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥

स्थिरायुः । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ त्रि० स्थिरमायुर्यस्याः ॥ षष्टिवर्षसहस्रा

णिवनेजीवतिशाल्मलिरितिवचना
त् ॥

स्थूणा । स्त्री० गृहस्याधारभूतेस्तम्भे काष्ठमयीद्विकर्णिकास्थूणाभवति । थूणी० इ० भा० प्र० गृहपूर्वः स्थूणाशब्दः क्लीवे । यथागृहस्थूणमिति ॥ सुर्म्याम् ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥ कणस्तरे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

स्थूरः । पुं० मनुष्ये ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । स्थः किच्चस्थूरम् ॥ स्थूरमरायइतिमन्त्रेतुयोगपुरस्कारात् स्थिरस्यार्थः ॥

स्थूरी । पुं० खरवृषभवत्पृष्ठेनभारवाहकेऽश्वे ॥

स्थूलः । पुं० विराजि । पनसे ॥ न० कूटे । समूहे । त्रि० निष्प्रज्ञे ॥ जडे ॥ उपचितावयवे । पीने । पीवे । पीवरे । मोटा० इ० भा० ॥ स्थूलशरीरे । आत्मनउपाधिविशेषे । स्थूलोदेहोऽहम्प्रत्ययाद्ात्मेतिलोकायतभेदः । तत्र । मृतसुषुप्तयोरपिसङ्घातविशेषात्तत्प्रसङ्गात् । एकेकस्यदभूतस्यचैतन्यादर्शनात् । सङ्घातस्यचावस्तुत्वात् । स्थूलयति । स्थूलपरिबृंहणे । चुरादत्तः । पचाद्यच् ॥

स्थूलकः । पुं० तृणविशेषे । सूच्य

षि । खरच्छदे । उलुखड॰ इ॰ गौ॰ दि॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रि॰ स्थूलि ॥

स्थूलकङ्गुः । पुं॰ वरकधान्ये ॥

स्थूलकणा । स्त्री॰ स्थूलजीरके ॥

स्थूलकण्टकः । पुं॰ जालबर्बूरे ॥

स्थूलकण्टकिका । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थूलकण्टा ।) स्थूलकण्टिका ।) स्त्री॰ वृहत्याम् ॥

स्थूलकन्दः । पुं॰ हस्तिकन्दे ॥ शूरणे ॥ मानकन्दे ॥ रक्तलशुने । ग्रञ्जने ॥

स्थूलकायः । पुं॰ स्थूलशरीरे ॥

स्थूलकाष्ठधुक् । पुं॰ वृहत्काष्ठाग्नौ । स्कन्धानले ॥

स्थूलकाष्ठाग्निः । पुं॰ स्कन्धाग्नौ ॥

स्थूलक्ष्वेडः । पुं॰ वाणे ॥

स्थूलकेशरः । पुं॰ सिद्धस्थानविशेषे ॥ स्थूलाख्यात्स्थूलकेश्वरे॰ इति देवीगीता ॥

स्थूलग्रन्थिः । स्त्री॰ वचाप्रभेदे । महाभरा॰ इ॰ भा॰ ॥

स्थूलचञ्चुः । पुं॰ महाचञ्चुशाके ॥

स्थूलचापः । पुं॰ तूलपरिष्कारार्थे धनुषि । तूलचापे ॥ इ॰ श॰ र॰ लो ॥

स्थूलजीरकः । पुं॰ कृष्णजीरके । उपकुञ्चिकायाम् । कलौंजी॰ मंगरैला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्थूलतालः । पुं॰ हिंताले ॥

स्थूलत्वचा । स्त्री॰ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ।

स्थूलदण्डः । पुं॰ देवनले ॥

स्थूलदर्भः । पुं॰ मुञ्जे ॥

स्थूलदला । स्त्री॰ घृतकुमार्याम् ॥

स्थूलनालः । पुं॰ देवनले ॥

स्थूलनासः ।) स्थूलनासिकः ।) पुं॰ सूकरे ॥

त्रि॰ पीननासायुक्ते ॥

स्थूलपटः । पुं॰ स्थूलशाटके । पटति । पटगतौ॰ पट विस्तारे वा । पचाद्यच । स्थूलश्चासौ पटश्च ॥ त्रि॰ स्थूलवस्त्रवति । यथा । कृष्णादिः स्थूलपटावगोधूमशालिनः । प्रजये पिनसीदन्तिवदि कन्यानजायते ॥

स्थूलपट्टः । पुं॰ कर्पासे ॥

स्थूलपट्टाकः । पुं॰ स्थूलवस्त्रे ॥

स्थूलपादः । पुं॰ हस्तिनि । व्याधिनास्थूलचरणे ॥

स्थूलपुष्पः । पुं॰ वकद्रुमे ॥

स्थूलपुष्पिका । स्त्री॰ गिरिजापराजितायाम् ॥

स्थूलप्रपञ्चः । पुं॰ विराजि ।

स्थूलफलः । पुं॰ शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थूलफला । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ।

स्थूलभद्रः । पुं॰ श्रुतकेवलिनामनि

जैनभेदे ॥

स्थूलभुक् । न० अहंयुक्तचेतन्ये ० विश्वशब्दाभिधेये ॥ स्थूलान् विषयान् भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

स्थूलभूतम् । न० पञ्चीकृताकाशादिभूते अपञ्चीकृतानामेव भूतानां परस्परव्यवहारप्राणिनिकायव्यवहारनिर्वाहकतदीयधर्माधर्मापेक्षपरमेश्वरसान्निध्यादिनिमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ । पञ्चीकृतभूते ॥

स्थूलमरिचम् । न० कक्कोले ॥

स्थूलमूलम् । न० चाणक्यमूलके ॥

स्थूललक्ष: । त्रि० वदान्ये ॥ स्थूलैर्महद्भिर्लक्ष्यते । लक्ष० । कर्मणि घञ् ॥

स्थूललक्ष्य: । त्रि० दानशौण्डे । बहुप्रदे । वदान्ये ॥ स्थूलं कूटं लक्ष्यमस्य ॥ स्थूलैर्महद्भिर्लक्ष्यते वा । लक्ष० । कर्मणि ण्यत् ॥

स्थूलवर्त्मकृत् । पुं० ब्रह्मगर्भ्याम् ॥

स्थूलवल्कल: । पुं० रक्तलोध्रे ॥

स्थूलवृक्षफल: । पुं० मदनवृक्षविशेषे । स्निग्धपिण्डीतके ॥

स्थूलवैदेही । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥

स्थूलशर: । पुं० महाशरे । सुरपर्णे ॥

स्थूलशरीरम् । न० आत्मन उपाधिविशेषे । अन्नमयकोषे ॥ यथा । र सादिपञ्चीकृतभूतसम्भवं भोगालयं दुःखसुखादिकर्मणाम् । शरीरमाद्यन्तवदादिकर्मजं मायामयं स्थूलमुपाधिरात्मन: ॥

स्थूलशाटक: । पुं० स्थूलवस्त्रे । वराशौ ॥ शटति । शटक आदौ वुल् । स्थूलश्चासौ शाटकश्च ॥

स्थूलशाटका ।)
स्थूलशाटिका) स्त्री० स्थूलवस्त्रे
स्थूलशाटि: ।)
। वराशौ ॥

स्थूलशालि: । पुं० महाशालौ । स्थूलतण्डुले ॥

स्थूलशिरा: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ न० बृहन्मस्तके ॥ त्रि० तद्युक्ते ॥ स्थूलं शिरो यस्य स: ॥

स्थूलशीर्षिका । स्त्री० क्षुद्रपिपीलिकायाम् ॥

स्थूलषट्पद: । पुं० वरोले । वोल्ता० हू० गौ० भा० प्र० ॥

स्थूलस्कन्ध: । पुं० लकुचे ॥

स्थूलहस्त: । पुं० करिशुण्डायाम् । हस्तिहस्ते ॥ त्रि० पीनभुजे ॥

स्थूला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥ कृष्णपिपीलिकायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ एर्वारौ ॥ गजपिप्पल्याम् ॥ स्थूलकेश्वरायां देव्याम् ॥

स्थूलांशा । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

स्थूलाम्र : । पुं० महाराजाम्रे ॥

स्थूलास्य : । पुं० सर्पे ॥ वि० बृहन्मुखे ॥

स्थूलैरण्ड : । पुं० महैरण्डे ॥ स्थूलैरण्डोगुणाढ्य : स्याद्रसवीर्यविपक्तिषु ॥

स्थूलैला । स्त्री० बृहदेलायाम् ॥ अस्या गुणा यथा । स्थूलैला कटुका पाकेरसेवानलकृल्लघु : । रूक्षोष्णा श्लेष्मपित्तास्रकण्डूश्वासतृषापहा ॥ हृल्लासविषबस्त्यास्यशिरोरुग्वमिकासनुत् ॥

स्थूलोच्चय : । पुं० गण्डोपले । गण्डाश्मनि । स्थूलोपले ॥ असाकल्ये । अकात्स्न्र्ये । वरण्डे ॥ गजानां मध्यमगतौ ॥ नीचैर्गतम् । स्थूलोच्चय : • बोधिमाम इति सोऽस्तिगतय : ॥ उच्चयनम् । चि अ० । एरच् । स्थूलश्चोच्चय : । गजानां दन्तरन्ध्रे ॥

स्थेमा । पुं० स्थैर्ये । स्थिरस्य भाव : पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेति स्थादेश : ॥

स्थेय : । पुं० विवादपदनिर्णेतरि । अवहृमि । प्राड्विवाके ॥ तिष्ठत्यस्मिन् विवादपदनिर्णयार्थम् । ष्ठा० । बाहुलकादधिकरणे अचो यत् । ईद्यति ॥ पुरोधसि । वि० अतिस्थिरे ॥

स्थेयान् । वि० स्थास्नौ । स्थिरतरे ॥ अयमनयोरतिशयेन स्थिर : । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनाविती यसुनि० प्रियस्थिरेति स्थादेश : ॥ स्त्री० स्थेयसी ॥

स्थेष्ठ : वि० स्थिरतमे ॥ अयमेषामतिशयेन स्थिर : । अतिशायने तमबिष्ठनाविती ष्ठनि० प्रियस्थिरेति स्थादेश : ॥ सुस्थिरे ॥

स्थैर्य्यम् । न० स्थिरत्वे । अचञ्चलत्वे । मोक्षसाधने प्रवृत्तस्यानेकविधविघ्नप्राप्तावपि तदपरित्यागेन पुन : पुनर्यत्नाधिक्ये ॥ स्थिरस्य भाव : । ष्यञ् । स्तब्धत्वे ॥

स्थोरी । पुं० भारवाहितुरगे ॥

स्थौणेयम् । न० ग्रन्थिपर्णप्रभेदे । कुकुरौंधाख्यौषधौ । मांठयाला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्य प्रभेदा गुणा यथा । ईषत्सुगन्धि स्थौणेयं मुनेर० इति हे० के । स्थौणेयकं बर्हिबर्हं शुकबर्हं च कुक्कुरम् । शीर्णरोम : शुकस्यापि शुकपुष्पं शुकच्छदम् ॥ स्थौणेयकं कटु स्वादु तिक्तं स्निग्धं त्रिदोषनुत् । मेधाशुक्रकरं रुच्यं रक्षोघ्नं ज्वरजन्तुजित् ॥ हन्ति कुष्ठास्रतृट्दाहदौर्गन्ध्यतिलकालकान् ॥ इति भा० प्रकाश : ॥

स्थौणेयकम् । न० सुगन्धद्रव्यभेदे ।

बर्हिःशिखे । स्यौणेये ॥

स्यौरी । पुं॰ खरतुरगभवत्पृष्ठेन भारवाहकेऽश्वे । पृष्ठ्ये । स्यूलस्येदम् । तस्येदमित्यण् । रलयोरैक्यम् । स्यौरं बलमस्यास्ति । इनिः ॥

स्यौलत्त्यम् । न॰ बहुप्रदत्त्वे ॥ *

स्यौल्यम् । न॰ स्थूलत्वे ॥ स्थूलस्य भावः । ष्यञ् ॥

स्नपनम् । न॰ अभिषिञ्चने ॥ स्नाने ॥ यथा । पूजनात् स्नपनं श्रेष्ठं स्नपनात्तर्पणं स्मृतम् । तर्पणान्मार्जं सहानन्तु महिषाजनिपातनमिति-दुर्गोत्सवप्रकरणे तिथ्यादितत्त्वम् ॥

स्नपितः । त्रि॰ क्षालिते ॥ सिक्ते ॥ स्नातेर्ण्यन्तात् क्तः । अर्त्तिह्रीत्यादिना पुक् । मितांह्रस्वः ॥ आप्लुते ॥

स्नवः । पुं॰ स्रवे । स्रवणे । क्षरणे ॥ स्नवनम् । प्रस्रवणे । स्नुदोरप् ॥

स्नसा । स्त्री॰ स्नायौ ॥

स्नातः । त्रि॰ आप्लुते । कृतस्नाने ॥ यथा । स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पैत्रे च कर्म्मणि । अस्नातस्य क्रियाः सर्व्वा भवन्ति हि यतोऽफलाः ॥ प्रातः समाचरेत् स्नानमतो नित्यमतन्द्रितः ॥ इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् । स्नात्वा कर्म्माणि कुर्व्वीत । शिरः स्नातश्च कुर्व्वीत दैवं पित्र्यमथापि वेति

स्नृतिः ॥ ष्णाशौचे । भावे क्तः ॥

स्नातकः । पुं॰ आप्लुतव्रतिनि । समाप्तवेदपाठे॰ अगृहस्थे । आश्रमान्तरगते समाप्तवेदव्रते । कृतस्नाने ॥ अत्राह हारीतः । त्रयः स्नातका भवन्ति । विद्यास्नातको॰ व्रतस्नातको विद्याव्रतस्नातकश्चेति । तत्र यः समाप्य वेदमसमाप्य व्रतानि समावर्त्तते॰ स विद्यास्नातकः । यः समाप्य व्रतानि॰ असमाप्य वेदं समावर्त्तते स व्रतस्नातकः । य उभयं समाप्य समावर्त्तते स विद्याव्रतस्नातको भवति ॥ अत्र भवन्ति च यः पक्षाः । यथा । मन्त्रब्राह्मणात्मकं वेदमधीत्य अबुद्ध्य च स्नायादित्येकः पक्षः । साङ्गवेदमधीत्य अबुद्ध्य च स्नायादित्यपरः । यन्त्रमात्रमप्यधीत्य यज्ञविद्याभ्यासं स्नायादिति तृतीयः पक्षः । यत्तु विद्याविरहेण यन्त्रमात्रेऽधीतेन स्नायादिति निषेधः । यतो वेदाध्ययनं वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्म्माद्यनुष्ठानप्रयोजनमिति ॥ स्नातिस्म । ष्णाः॰ । गत्यर्थाकर्म्मकेति क्तः । संज्ञायां कन् ॥ यावादिषु॰ स्नातवेदसमाप्ताविति पाठाद्वा कन् ॥ गृहस्थब्राह्मणे ।

स्नानम् । न॰ मज्जने । आप्लावे । आप्लवे ॥ स्नानं षड्विधं भवति । यथा

शङ्खः । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाङ्गमलकर्षणम् । क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्त्तितमिति ॥ विशेषणं चैषां स्नानानां तत एवावगम्यताम् । तथा शङ्खस्मृतिः ॥ आग्नेयादिप्रभेदेन तच्च प्रोक्तं चतुर्विधम् । यथा । आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्यन्तु वारुणम् । आपो हिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं गोरजः स्मृतमिति ॥ ष्णा शौचे । भावे ल्युट् ॥ स्नानं तर्पणपर्य्यन्तं आचान्तं देवपूजनम् । आह्निकञ्च त्रिसन्ध्यान्तं विप्राणाञ्च श्रुतौ श्रुतम् ॥ तत्र प्रातःस्नानं प्रशंसन् दृष्टादृष्टकरं हितम् । सर्व्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकमिति दक्षः । दृष्टं कर्म्माधिकारः । अदृष्टं जपादिद्वारा परलोकसिद्धिः ॥

स्नानतृणम् । न० कुशे ॥

स्नानीयम् । न० स्नानसाधने चूर्णादौ ॥ स्नात्यनेन । ष्णा० । कृत्यल्युटो बहुलमित्यनीयर् ॥

स्नान्ती । स्त्री० जलमवगाहमानायाम् ॥

स्नायी । त्रि० स्नानकर्त्तरि ॥

स्नायुः । स्त्री० वायुवाहिन्यां नाड्याम् ॥ वस्नसायाम् ॥ स्नाति । ष्णा० । बाहुलकादुण् । आतो युक् चिण्कृतोः ॥

स्नाय्वर्म्म । न० नेत्ररोगप्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । स्थिरं प्रस्तारिमांसाढ्यं शुष्कं स्नाय्वर्म्म पञ्चममिति माधवकरः ॥

स्नावा । पुं० रसिके ॥ स्नाति । ष्णा० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्यो वनिप् । धीवावत् ॥

स्नावरी । स्त्री० नद्याम् । स्नान्त्यस्याम् । ष्णा० । वनिप् । वनो र चेति ङीब्रौ ॥

स्नावा । स्त्री० शिरायाम् ॥ स्नु प्रस्रवणे । स्नावयति शरीरमिति स्नावा ॥

स्निग्धः । पुं० बहुवारे । रक्तैरण्डे ॥ सरलद्रवे । मयके ॥ न० समूहगन्धे । जवादिके ॥ सिक्थके ॥ त्रि० स्नेहयुक्ते । अरूक्षे । चिक्कणे । मसृणे ॥ सहजेनागन्तुकेन वा स्नेहेन युक्ते । प्रिये । वत्सले । स्निह्यति स्म । ष्णिह प्रीतौ । अकर्म्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । वा द्रुहेति घः ॥ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति चाद्वर्त्तमाने वा क्तः ॥

स्निग्धकन्दा । स्त्री० द्रोणपर्ण्याम् । भूमिकदल्याम् ॥

स्निग्धतण्डुलः । पुं० षष्टिशालौ ॥

स्निग्धता । स्त्री० स्नेहे ॥ प्रियत्वे ॥

स्निग्धदारु । न० देवदारुणि ॥ देवदारुप्रभेदे पूतिकाष्ठे ॥ सरलद्रवे ॥

स्निग्धपत्रः । पुं० गजरदणे ॥ घृत

करञ्जे । गुच्छकरञ्जे ॥

स्निग्धपत्रा । स्त्री॰ बदर्याम् ॥ पालङ्क्याम् । काश्मर्याम् ॥

स्निग्धपर्णी । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥

स्निग्धपिण्डीतकः । पुं॰ मदनवृक्षविशेषे । स्थूलवृक्षफले ॥

स्निग्धफला । स्त्री॰ कर्कटीप्रभेदे । वालुङ्क्याम् । मूत्रलायाम् ॥

स्निग्धा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

स्नुः । पुं॰ प्रस्थे । सानौ । पर्वतसमभूभागे । स्नौति जलम्॰ । स्नाति वा । ष्णु प्रस्रवे॰ ष्णा शौचे वा । मितद्र्वादित्वात्॰ डुः ॥ स्त्री॰ स्नायौ ॥

स्नुकच्छदः । पुं॰ चोरपुष्पीवृक्षे ॥

स्नुतः । त्रि॰ स्यन्ने । स्नुतजलादौ ॥ स्नूयते स्म॰ । ष्णु॰ क्तः ॥

स्नुषा । स्त्री॰ सुतस्त्रियाम् । पुत्रवध्वाम् । स्नौति । ष्णु॰ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति सः ॥ स्नुह्याम् ॥

स्नुक् । स्त्री॰ स्नुह्याम् ॥ स्नुह्यति । ष्णुह उद्गिरणे । क्विप् । वा द्रुहेति कुत्वम् । तदभावे हो ढ इति ढत्वे स्नुट् स्नुड् ॥

स्नुहा । स्त्री॰ स्नुहीवृक्षे ॥ भागुरिमते॰ स्नुहष्टाप् ॥

स्नुहिः । स्त्री॰ स्नुह्याम् । स्नुह्यति । ष्णुह॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

स्नुही । स्त्री॰ सिहुण्डे ॥ इन्नन्तात् स्नुहिः कृदिकारादिति पक्षे ङीष् ॥

स्नेहः । पुं॰ सौहृदे । प्रेम्णि । प्रियतायाम् ॥ तामसीयं चित्तवृत्तिविशेषः॰ यस्मिन् सत्यन्यदीये हानिवृद्धी स्वस्मिन्नारोप्येते । अन्यविषयः प्रेमापरपर्यायः स्नेहः ॥ यथा । स्मृत्वा वियोगजं दुःखं त्यज स्नेहं प्रिये जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्त्तिरार्द्रापि दह्यते इति । स्निह्यति प्रीणयति पुरुषम् । ष्णिह॰ । पचाद्यच् । स्निह्यन्ति पुरुषा यस्मिन् । अधिकरणार्थे॰ घञ् ॥ घृतादिरसविशेषे ॥ यथा स्नेहश्चतुर्विधः प्रोक्तो घृतं तैलं वसा तथा । मज्जा च॰ तं पिबेन्मर्त्यः किञ्चिदभ्युदिते रवौ ॥ स्थावरो जङ्गमश्चैव द्वियोनिः स्नेह उच्यते । तिलतैलं स्थावरेषु जङ्गमेषु घृतं वरम् इति ॥ द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वा॰ यमकस्त्रिवृतो महान् ॥ न्यायमते॰ चूर्णादिपिण्डीभावहेतौ॰ गुणविशेषे॰ जलमात्रवृत्तौ ॥ जलीयपरिमाणवद् नित्योऽन्यत्त्वनित्यः । तैलादावस्य प्रकर्षोऽस्य ततस्तेषां दाहो भवति । यथोक्तं भाषापरिच्छेदे । स्नेहो जलेऽथो नित्योऽयमनित्योऽवयविन्यसौ । तैलान्त

रितत्प्रकर्षादिहनस्यानुकूलतेति ॥

स्नेहनम् । ष्णिह॰ । भावेघञ् ॥ स्निह्यतेऽनेनवा ॥ स्नेहस्यदुःखमूलत्वमुक्तंगारुडे ११४ऽध्याये । यथा स्नेहाभयंतचस्नेहाद्दुःखस्यभाजनम् । स्नेहमूलानिदुःखानि तस्मिंस्त्यक्तेमहत्सुखमिति ॥ स्निग्धतायाम् ॥ यथा । स्नेहः पञ्चसुलक्ष्योवाग्जिह्वाश्रुनेत्रनखसंस्थः । सुतधनसौभाग्ययुताः स्निग्धैस्तैर्निर्धनारूक्षैरिति ॥

स्नेहा । पुं॰ व्याधिप्रभेदे ॥ सुहृदि ॥ चन्द्रे ॥ स्निह्यति । ष्णिह॰ । स्वन्नुषन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना॰ कनिन्॰ निपातनाद्रूपम् ॥

स्नेहनम् । न॰ तैलमर्द्दने । स्नेहने । अभ्यङ्गे ॥ स्निह्यतेऽनेन । ष्णिह॰ । ल्युट् ॥

स्नेहपात्रम् न॰ कुल्याम् । चर्ममयेतैलादिभाण्डे ॥ स्नेहस्यतैलघृतादेः पात्रम् ॥

स्नेहप्रियः । पुं॰ प्रदीपे ॥ त्रि॰ तैलादिप्रिये ॥

स्नेहफलः । पुं॰ तिले । पादपे ॥

स्नेहभूः । पुं॰ श्लेष्मणि ॥ त्रि॰ स्निग्धभूमौ ॥

स्नेहरङ्गः । पुं॰ तिले ॥

स्नेहवती । स्त्री॰ मेदायाम् ॥ स्नेहोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । ङीप् ॥

स्नेहवस्थः । पुं॰ प्रिये । प्रदीपे ॥

स्नेहवस्तिः । स्त्री॰ अनुवासनवस्तौ । तैलपिचकारी॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । वस्तिर्द्विधाऽनुवासाख्योनिरूहस्ततःपरः । यःस्नेहैर्दीयतेसस्यादनुवासननामकः ॥

स्नेहबीजः । पुं॰ पियालवृक्षे ॥ त्रि॰ स्नेहकारणे ॥

स्नेहाशः । पुं॰ प्रदीपे । दीपे ॥

स्नेही । पुं॰ वयस्ये ॥ त्रि॰ स्नेहयुक्ते ॥

स्नेहुः । पुं॰ व्याधिभेदे ॥ चन्द्रे ॥ स्निह्यति । ष्णिह॰ । भृमृशीङ्स्निहीत्यादिनाउः ॥

स्पन्दः । पुं॰ स्पन्दने । प्रस्फुरणे ॥ स्पन्दते । स्पदिकिञ्चिच्चलने । पचाद्यच् ॥

स्पन्दनम् । न॰ स्पन्दे । किञ्चिच्चलने ॥

स्पर्द्धकः । त्रि॰ स्पर्द्धाकारे ॥

स्पर्द्धा । स्त्री॰ सङ्घर्षे । पराभिभवेच्छायाम् ॥ स्पर्द्धतेऽनयेतिवा ॥ साम्ये । क्रमसमुन्नतौ । स्पर्द्धसङ्घर्षे । भिदाद्यङ् ॥

स्पर्द्धालुः । त्रि॰ स्पर्द्धायुक्ते ॥ स्पर्द्धालाति । ला॰ । मितद्र्वादित्वात्॰ डुः ॥

स्पर्शः । पुं॰ रुजायाम् ॥ सन्तप्ते ॥

सन्तापे ॥ स्पृशति । स्पृश्यते वा
धनस्पर्शनयोः । पदरुजेत्यत्र० स्पृ
शउपतापइतिकर्त्तरिघञ् ॥ यद्वा,
स्पर्शनंस्पर्शः भावेघञ् ॥ दाने
॥ स्पर्शके । कादिमावसानवर्गा
चरे । उपतापे । रोगविशेषे ।
स्पर्शके ॥ मणिविशेषे । पारस०
इ० भा० प्र० ॥ त्वगिन्द्रियविषये ॥
स्पर्शने । त्वगिन्द्रियमात्रग्राह्ये गु
णविशेषे ॥ सत्रिविधः । शीतो
ष्णानुष्णाशीतभेदात् । पृथिव्यप्ते
जोमात्रवृत्तिः । तत्रशीतोजले ।
उष्णस्तेजसि । अनुष्णाशीतः पृथि
वीवाय्वोः । रूपरसगन्धस्पर्शाः
पृथिव्यांपाकजाः० अनित्याश्च ।
जलादावपाकजाः० नित्याः
अनित्याश्च । नित्यगतानित्याः०
अनित्यगताअनित्याः अप्याहुः ।
कठिनः पार्थिवः स्पर्शः शीतो
ष्णौजलवह्निजौ । मृदुर्वायोरिति
स्पर्शविशेषाद्बहवोक्तिताः ॥ स्प
र्शसामान्येस्पर्शविशेषाणांलयइति
॥ इन्द्रियैःस्पृश्यन्ते० इतिव्युत्प
त्त्या० शब्दादिविषयेषु ॥ मात्रा
मात्र० । ० ॥ स्पर्शनम् । स्पृश
स्पर्शने । अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञा
यामितिघः ॥ पुराणे० एका
दशविधः स्पर्शउक्तोयथा । उष्णः
शीतः सुखोदुःखः स्निग्धोविश

दएवच । खरोमृदुश्चश्लक्ष्णश्चलघु
र्गुरुरितिक्रमात् ॥ कामिनस्तु ।
शब्दादीनाञ्चपञ्चानांमध्येस्पर्शसुखं
वरम् । । आनन्दरसमूलंवैनान्य
दस्तिसुखंकिलेत्याहुः ॥

स्पर्शकः । पुं० स्पर्शे ॥ त्रि०
स्पर्शनकर्त्तरि ॥

स्पर्शज्ञानम् । न० त्वाचप्रत्यक्षे ॥

स्पर्शनः । पुं० श्वसने । वायौ ॥
स्पृशति । स्पृश० । बहुलमन्य
त्रापीतियुच् ॥ न० दाने । स्प
र्शे ॥ स्पृशेर्भावेल्युट् ॥

स्पर्शमणिः । पुं० स्पर्शे । पा
रस० इ० प्र० मणौ ।

स्पर्शमणिप्रभवम्० । न० काञ्चने
। स्वर्णे ॥

स्पर्शलज्जा । स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥

स्पर्शशुद्धा । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

स्पर्शस्पन्दः । पुं० भेके ॥

स्पर्शा । स्त्री० कुटलायां ॥

स्पर्शानन्दा । स्त्री० रतिमदायाम्
॥ अप्सरः सु । स्पर्शेन० स्प
र्शेनवाआनन्दोऽस्याः ॥

स्पर्शितः । त्रि० प्रतिपादिते ॥

स्पशः । पुं० सम्पराये । युद्धे ॥
प्रणिधौ । चरे । हेरिके । अपप
र्यायायथा । यथाहवर्णः प्रणि
धिरपसर्पश्चरः स्पशः । चारश्च
गूढपुरुषइति ॥ स्पशति । स्प

-स्पर्शनवन्धनयोः । पचाद्यच् ॥

स्पष्टः । त्रि॰ स्फुटे । प्रव्यक्ते । उल्वणे । प्रकटे ॥ स्पृश्यतेस्म । स्पश॰ । ण्यन्तात्क्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

स्पष्टीकृतः । त्रि॰ व्यक्तीकृते ।

स्पार्शनः । पुं॰ स्पर्शे । स्पर्शनेनगच्छति शेषद्रव्यम् ॥

स्पाशितः । त्रि॰ स्पष्टे ॥ स्पश॰ । क्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

स्पृक्का । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । शाकभेदे पृक्कायाम् ॥ गुणास्तु । स्पृक्कास्वादीहिमाहृद्यातिक्तानिखिलदोषनुत् । कुष्ठकण्डूविषस्वेददाहाश्मज्वररक्तहृत् ॥ स्पृश्यते । स्पृशस्पर्शने । बाहुलकात् कक् ॥

स्पृशा । स्त्री॰ भुजङ्गघातिनीवृक्षे । कङ्कालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्पृशी । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥ स्पृशति । स्पृश॰ । इगुपधेतिकः । गौरादिः ॥ *

स्पृश्यः । त्रि॰ स्पर्शनीये ॥

स्पृष्टः । त्रि॰ कृतस्पर्शे ॥

स्पृष्टास्पृष्टम् । न॰ परस्परस्पर्शने ॥

स्पृष्टास्पृष्टि । अ॰ परस्परस्पर्शने । कृञ भेटी॰ छुवाछूत॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । तीर्थेविवाहेयात्रायांसङ्ग्रामेदेशविप्लवे । नगरग्रामदाहेचस्पृष्टास्पृष्टिनदुष्यति ॥ आपद्यपिचकष्टायांसद्भयेयौवृष्टितथा । मातापित्रोर्गुरोश्चैवनिर्देशेवर्त्तनातथा ॥ स्पृष्टास्पृष्टि॰ स्पृश्यस्पर्शक्रियाव्यतीहारे । तथेतिनदुष्यतीत्यर्थः ॥

स्पृष्टिः । स्त्री॰ स्पर्शे । पृक्तौ ॥ स्पर्शनम् । स्पृशेः क्तिन् ॥

स्पृहणीयः । त्रि॰ श्लाघ्ये । कमनीये । मनोहरे ॥

स्पृहयालुः । त्रि॰ सस्पृहे । स्पृहाशीले । लोभिनि ॥ स्पृहयति॰ तच्छीलः । स्पृहेर्ण्यायाम् । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

स्पृहा । स्त्री॰ दोहदे । इच्छायाम् । काङ्क्षायाम् ॥ भिदादेराकृतिगणत्वात्स्पृहेरङ् ॥ धर्माविरोधेन प्राप्तीच्छायाम् ॥ उक्तञ्चेषुपरधनेषुदृष्टमात्रेषु॰ येनकेनाप्युपायेनोपादित्सायाम् ॥ हर्षात्मिकायांचित्तवृत्तौ ॥ सुखानुभवकाले॰ तज्जातीयसुखस्यकारणंधर्ममननुष्ठायतथैवतदाकाङ्क्षारूपायांतामसांचित्तवृत्तौ ॥ भ्रान्तिरेवसा ॥ तस्यानिन्दाप्रशंसेयथा । नपौरुषं श्लाघ्यानांतपः कल्पतरुस्तथा । तपस्याकामधेनुश्चसन्तप्तं तपसिस्पृहा ॥ ऐश्वर्यञ्चवियाणाञ्चशोणिज्ये चतथाविधाम् । शूद्राणांविप्रसेवा

यांस्पृहाविदेष्वनिन्दिता ॥ क्षत्रिया-
णां स्वतपःसु स्पृहातीव प्रशंसिता ।
ब्राह्मणानां विवादेषु स्पृहातीव विनि-
न्दिता ॥ क्षत्रियाणां रणो धर्म्मो रणे
मृत्युर्न गर्हितः । रणस्पृहा ब्राह्म-
णानां लोके वेदे विडम्बना ॥ तपोध-
नानां विप्राणां ब्राह्मणानां युगे युगे ।
शान्तिस्वस्त्ययनं कर्म्म विप्रधर्म्मो नस-
ङ्करः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिख-
ण्डे ३५ ऽध्यायः ॥

स्पृह्यः, पुं, फलपूरे । मातुलुङ्ग-
के । त्रि, स्पृहार्हे । वाञ्छनीये ॥

स्प्रष्टा, त्रि, उपतापके । उपतप्त-
रि । स्पृशति । स्पृश संस्पर्शने ।
तृच् । अनुदात्तस्येत्यमागमः ॥
स्पर्शनम् । कृत्यल्युटो बहुलमि-
ति भावे तृच् ॥ सन्तप्ते ॥ स-
न्तापि ।

स्फटः, पुं, स्फटायाम् । स्फुटति ॥
स्फुट विकसने चुरादिः । णिज-
भावे पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

स्फटा, स्त्री, फणायाम् । स्फट ॥
टाप् ।

स्फटिकः, पुं, स्वनामख्यातिप्रसिद्ध-
मणौ । सूर्य्यकान्ते । भासुरे । शा-
लिपिष्टे । शीतशिले ॥ अस्य गुणा-
दयो यथा । स्फटिकः समवीर्य्यश्च
पित्तदाहार्त्तिदोषनुत् । तस्याक्ष-
मालां जपतां दत्ते कोटिगुणं फलम् ॥

परीक्षास्य यथा । गङ्गातोयबिन्दु-
च्छविविमलतमं निस्तुषं नेत्रहृद्यं स्नि-
ग्धं शुद्धान्तरालं मधुरमतिहिमं पि-
त्तदाहास्रहारि । पाषाणे यन्निघृष्टं
स्फुटितमपि निजां स्वच्छतां नैव जह्या-
त् तच्छ्राव्यं जातुलभ्यं शुभमुपचिनु-
ते श्वेतरत्नम् ॥ इति राजनि-
घण्टः ॥ अपिच । मुक्ताविद्रुमव-
ज्रेन्द्रवैदूर्य्यस्फटिकादिकम् । म-
णिरत्नं सरं शीतं कषायं स्वादु लेखन-
म् ॥ चक्षुष्यं धारणात्तच्च पापाल-
क्ष्मीविनाशनमिति राजवल्लभः ॥
तस्योत्पत्तिपरीक्षे यथा । कावेरवि-
न्ध्ययवनचीननेपालभूमिषु । लाङ्ग-
लीव्यकिरन् मेदो दानवस्य प्रयत्नतः ॥
आकाशशुद्धं तैलाख्यमुत्पन्नं स्फटि-
कं ततः । मृणालशङ्खधवलं किञ्चि-
द्वर्णान्तरान्वितम् ॥ न तत्तुल्यं
हि रत्नानामथ वा पापनाशनम् । सं-
स्कृतं शिल्पिना सद्यो मूल्यं किञ्चिल्ल-
भेत ततः ॥ इति गारुडे ७८ ऽध्या-
यः ॥ तथा । हिमालये सिंहले च
विन्ध्याटवीतटे तथा । स्फटिकं जा-
यते चैव नानारूपं समप्रभम् ॥ हि-
माद्रौ चन्द्रसङ्काशं स्फटिकं तद्द्विधा
भवेत् । सूर्य्यकान्तं तत्रैकं चन्द्र-
कान्तं तथा परम् । सूर्य्यांशुस्पर्शमात्रे-
ण वह्निं वमति यत्क्षणात् । सूर्य्यका-
न्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥

पूर्णेन्दुकरसंस्पर्शादमृतं स्रवति क्षणात्। चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं तत्कलौ युगे॥ वर्णेकपल्लवच्छायं दाडिमीबीजसन्निभम्। विन्ध्याटवितटे देशे जायते मन्दकान्तिकम्॥ सिंहले जायते कृष्णमाकरे गन्धनीलके। पद्मरागभवेष्वानेहि विधं स्फटिकं भवेत्॥ अत्यन्तनिर्मलं स्वच्छं स्रवतीव जलं शुचि। ज्योतिर्ज्वलनमाश्लिष्टं सुत्राज्योतीरसं हिज॥ तदेव लोहिताकारं राजावर्त्तं समुदाहृतम्। आनीलं तत्तु पाषाणं प्रोक्तं राजमयं शुभम्। ब्रह्मसूत्रमयं यत्तु प्रोक्तं ब्रह्ममयं हि तत्॥ इति स्फटिकपरीक्षा। इति भोजराजकृतयुक्तिकल्पतरुः॥

स्फटिका। स्त्री॰ स्फट्याम्। रङ्गदायाम्। स्फटिकायाम्। फटकरी॰ इ॰भा॰प्र॰पाषाणे॥

स्फटिकाचलः। पुं॰ स्फटिकशैलभृति। कैलासे॥

स्फटिकात्मा। पुं॰ स्फटिके॥

स्फटिकाभ्रः। पुं॰ कर्पूरे॥

स्फटिकारिः। स्त्री॰ स्फटिकायाम्॥

स्फटिकारिका।) स्त्री॰ स्फटिकायाम्॥
स्फटिकारी।)

स्फटी। स्त्री॰ स्फटिकायाम्॥

स्फुरणम्। न॰ स्फुरणे॥ स्फरस्फुरण इत्यत्र कारीपधं केचित्पठन्ति॰ स्वार्थे ण्यन्तादस्माद्युच्॥

स्फटिकम्। न॰ स्फटिकोपले॥

स्फाटिका। स्त्री॰ स्फटिकोपले। फटकरीति ख्याते पाषाणे॥ अस्या गुणा यथा। स्फाटिका तु कषाया स्याद्वातपित्तकफव्रणान्। निहन्ति श्वित्रवीसर्पान्योनिसङ्कोचकारिणीति॥

स्फाटिकोपलः। पुं॰ स्फटिकायाम्॥ स्फटिके॥

स्फाटिकशैलभृत्। पुं॰ कैलासे॥

स्फातिः। स्त्री॰ वृद्धौ। स्फायनम्। स्फायी वृद्धौ। क्तिन्॥ * ॥

स्फायितः। त्रि॰ वृद्धिङ्गते॥

स्फारः। पुं॰ विकटे॥ करकादेर्बुद्बुदे॥ त्रि॰ विपुले। विशाले॥ यथा। तस्मिन्निहृदपर्णे स्फारे सम स्तावस्तुदृष्टय:। इमास्ता: प्रतिबिम्बन्ति सरसीव तटद्रुमा:॥ स्फायते। स्फायी॰। स्फायितञ्चीति रक्॥ यद्वा। स्फुरणम्। स्फुरसञ्चलने। घञ्। स्फुरति स्फुलत्यो घञ्योत्त्वे च स्यात्त्वम्॥

स्फिग्घातनकः पुं॰ कट्फले॥

स्फग्देशः। पुं॰ बालधिमूलप्रदेशे॥

स्फिक्। स्त्री॰ कटिप्रोथे। कटिदेशस्थमांसपिण्डे। स्फायते। स्फायी॰। बाहुलकाड्डिक्प्रत्ययः॥

स्फेटति । स्फिट हिंसायाम् । क्विप् । स्फिगपूतेति निपातनात् टस्य चइति सुकुट : ॥

स्फिर : । त्रि॰ प्रचुरे ॥ स्फायति । स्फायी॰ । अजिरशिशिरेतिकिरच् टिलोपश्च ॥

स्फीत : । त्रि॰ समृद्धे ॥ विकसिते ॥ स्फायते स्म । स्फायी॰ । क्त : । स्फाय : स्फी निष्ठायाम् ॥ कथं स्फोतिकामइति स्फीतमाचष्टे॰ इति णय् तादच : । अल्लोप णिलोपौ ॥

स्फुट् । स्त्री॰ ईर्वारौ ॥ पादस्फोटे । स्फुटति । स्फुट॰ । क्विप् ॥

स्फुट : । त्रि॰ व्यक्ते । स्पष्टे ॥ सच घटादीनां विषयेन्द्रियसन्निकर्षजन्यवृत्तिद्वारायां प्रमाणभेदाद्भवतीति प्रसिद्धमेव । प्रफुल्ले ॥ व्याप्ते ॥ सिते । शुक्ले । स्फुटति । स्फुट विकसने । इगुपधेतिक : ॥ स्फुटिते । भिन्ने ॥

स्फुटता । स्त्री॰ विशदार्थतायाम् ॥

स्फुटनम् । न॰ विदरे । विदरणे ॥ स्फुट॰ । कुटादि॰ । ल्युट् । विकसने ॥

स्फुटबन्धनी । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥ पारावताङ्घ्रयाम् ॥

स्फुटल : । पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे । शूलघ्ने ॥

स्फुटा । स्त्री॰ फणायाम् ॥ स्फुट॰ क : । टाप् ॥

स्फुटि : । स्त्री॰ पादस्फोटामये । विपादिकायाम् ॥ निर्भिन्नकर्कटौयाख्ये । इर्वारुशुक्तिकायाम् । स्फुट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्फुटित : । त्रि॰ विकचे । विकसिते । दीर्णे । भिन्ने ॥ अस्फुटत् । स्फुट॰ । क्त : ॥

स्फुर : । पुं॰ फलके ॥ स्फुरणे ॥

स्फुरणम् । न॰ स्फरणे । फरकना॰ इति भाषा । यथा॰ अङ्गस्फुरणं नेत्रस्फुरणम् ॥ किञ्चिच्चलने ॥ भाने ॥ कम्पने ॥ स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । कुटादि : । ल्युट् ॥

स्फुरन् । त्रि॰ कम्पनयुक्ते ॥ दीप्यमाने ॥

स्फुरितम् । न॰ स्फुरणे ॥ त्रि॰ मनस : कल्पनायाम् ॥ उल्लसिते ॥ उज्ज्वले ॥ प्रतिफलिते ॥

स्फुर्जक : । पुं॰ कालस्कन्धे । तिन्दुके ॥

स्फुर्जथु : । पुं॰ वज्रपतनजनितध्वनौ ॥ स्फूर्जथौ ॥

स्फुलम् । न॰ तम्बू॰ इ॰ प्र॰ वस्त्रवेश्मनि ॥

स्फुलिङ्ग : । त्रि॰ अग्निकणे । चिन्गारी॰ इ॰ भा॰ ॥ स्फु॰ इत्यनुकरणशब्द : । स्फुना॰ फूत्कारेण॰

लिङ्गति॰ गच्छति । लिगिगतौ । पचाद्यच् ॥

स्फुलिङ्गा । स्त्री॰ अग्निकणजातौ ॥ जातावपिनङीष् । अजादिषुपाठात्॰ टाप् ॥

स्फुलिङ्गनी । स्त्री॰ अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥

स्फूत्कारः । पुं॰ फूत्कारे ॥

स्फूर्जकः । पुं॰ तिन्दुकवृक्षे । तेंदू॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्फूर्जति । टुओस्फूर्जावज्रनिर्घोषे ॥ ण्वुल् ॥

स्फूर्जथुः । पुं॰ वज्रनिष्पेषे । वज्रपातजध्वनौ ॥ स्फूर्जनम् ॥ टुओस्फूर्जा॰ । ट्वितोथुच् । मेघनादे । तण्डुलीये ॥

स्फूर्जनः । पुं॰ तिन्दुके ॥

स्फूर्त्तिः । स्त्री॰ स्फुरणे ॥

स्फूर्त्तिमान् । त्रि॰ पशुपतौ ॥ यथा । पाञ्चार्थिकः पाशुपतश्चित्रद्रूपः स्फूर्त्तिमान्मतः । इतित्रिकाण्डशेषः । स्फूर्त्तिविशिष्टे ।

स्फेमा । पुं॰ स्फिरत्वे । प्रचुरतायाम् ॥ स्फिरस्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिनास्फादेशः ॥

स्फेयः । त्रि॰ प्रचुरतरे । स्फिरतरे ॥ इदमनयोरतिशयेनस्फिरम् । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिस्फादेशः ॥

स्फेरम् । त्रि॰ भूयिष्ठे ॥

स्फेष्ठः । त्रि॰ अतिशये । भूयिष्ठे । अयमेषामतिशयेनस्फिरः । इष्ठन् । प्रियस्थिरेतिसाधुः ॥

स्फैयकृतः । पुं॰ स्फयकृतोपत्ये ॥ अण् ॥

स्फोटः । पुं॰ स्फोटके । विस्फोटे । पिडके ॥ शब्दव्यापारे ॥ स्फुट्यते॰ व्यज्यतेवर्णैः॰ स्फुटत्यर्थोयस्मादितिवा । स्फुटविकसने । घञ्॰ अच्वा ॥

स्फोटकः । पुं॰ फोडाइतिख्याते॰ रोगे । पिडके ॥ स्फोटति स्फुटिर्विशरणे । ण्वुल् ॥

स्फोटनम् । न॰ विदारणे ॥

स्फोटनी । स्त्री॰ मणिशङ्खादिवेधोपकरणे । आस्फोटन्याम् ॥ स्फोट्यतेऽनया । स्फुटभेदनेचुरादिः । करणेल्युट् ॥

स्फोटबीजः ।)
स्फोटबीजकः ।) पुं॰ वातारीभल्लातके ॥

स्फोटायनः । पुं॰ मुनिविशेषे । कक्षीवति ॥ स्फोटप्रतिपादनपरे॰ वैयाकरणे । स्फोटोऽयनं परायणं यस्यसः ॥

स्फोटिका । स्त्री॰ खञ्जनिकायाम् । हापुचिकायां ॥

स्फ्यः । पुं॰ यज्ञाङ्गभूते॰ खड्गा

कारकाद्ये

स्म । अ॰ अतीते ॥ पादपूरणे ॥ प्रसिद्धे ॥ स्मयते ॥ ष्मिङ् ईषद्धसने । अन्येभ्योऽपीति डः ॥

स्मिति । स्त्री॰ ईषद्धास्ये वा ॥

स्मयः । पुं॰ अद्भुते ॥ गर्वे ॥ स्मयनम् । ष्मिङ्॰ । एरच् ॥

स्मरः । पुं॰ कामे । पञ्चशरे ॥ स्मरयति॰ उत्कण्ठयति । स्मृ आध्याने । पचाद्यच् । स्मर्यतेऽनेन वा । पुंसि संज्ञायां घः ॥ अन्तःकरणधर्मे स्मरणाख्ये ॥ स्मरणम् । भावे घो वा ॥

स्मरकूपकः । पुं॰ भगे । स्मरागारे । योनौ ॥

स्मरगृहम् । न॰ भगे । स्त्रीचिह्ने ॥

स्मरचक्रः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । धृत्वा वामकरेणाङ्घ्रिं स्वपादं स्कन्धोपरि स्थितम् । दृढं स्मरति कामी स्मरचक्रः प्रकीर्त्तितः ।

स्मरच्छत्रम् न॰ योनौ ।

स्मरणम् । न॰ चिन्तायाम् । स्मृतौ ॥ आध्याने ॥ स्मृ चिन्तायाम् । ल्युट् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । यथानुभवमर्थस्य दृष्टे तत्सदृशे स्मृतिः । स्मरणम् ३ यः पदार्थः केनचिदाकारेण नियतो यदा कदाचिदनुभूतोऽभूत् । स कालान्तरे स्मृतिप्रबोधाधायिनि तत्समानेव स्तुनि दृष्टे सति यत्तथैव स्मर्यते तन्न वेत्स्मरणम् । उदाहरणम् । निम्नाभिकुहरेषु यदम्भः प्लावितं च लहर्यालहरीभिः । तन्नवैः कुहरतैः सुरनार्यः स्मारिताः सुरतकण्ठरुतानाम् । यथा वा । अरतु अगहितजसोदा॰ यथामुदीर्णविसिताधरपुटस्य । सम्भरित्रपत्नजस्य स्मरणमहकङ्कस्मरोमस्वम् । अपरं स्मृतं यथा । करयुगगृहीतयशोदास्तनमुखविनिवेशिताधरपुटस्य । स्मृतपास्तजन्यस्तनमतलमयाश्चरोमाञ्चमिति ॥

स्मरणापत्यतर्पकः । पुं॰ कच्छपे ॥

स्मरदशा । स्त्री॰ कामावस्थायाम् ॥ सा दशविधा यथा । नयनप्रीतिः प्रथमं चित्तासङ्गस्ततोऽथ सङ्कल्पः । निद्राच्छेदस्तनुता विषयनिवृत्तिस्त्रपानाशः ॥ उन्मादो मूर्च्छा मृतिरित्येताः स्मरदशा दशैव स्युरिति ॥

स्मरदायी । त्रि॰ कामोद्दीपके ॥

स्मरध्वजः । पुं॰ वाद्ये ॥ शिश्ने ॥ न॰ योनौ ।

स्मरध्वजा । स्त्री॰ ज्योत्स्नायां रात्रौ ॥

स्मरप्रिया । स्त्री॰ कामपत्न्याम् । रतौ ।

स्मरमन्दिरम् । न॰ भगे । योनौ ॥

स्मरलेखनी । स्त्री॰ शारिकापक्षिणि ॥

स्मरवल्लभः । पुं॰ अनिरुद्धे ॥

स्मरवीथिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

स्मरवृद्धिः । स्त्री० कामवृद्ध्याह्वयौषधौ । मदनायुधे ॥ स्मरस्य वृद्धिर्यया ॥

स्मरसखः । पुं० वसन्ते ॥ कामोद्दीपकत्वात् ॥ स्मरस्य सखा । टच् ॥

स्मरसहः । त्रि० कामोद्दीपके ॥ सहते । षह० । पचाद्यच् । स्मरस्य सहः ।

स्मरस्तम्भः । पुं० उपस्थे । मेढ्रे ॥ स्मरस्य स्तम्भ इव स्तम्भः ॥

स्मरस्मर्य्यः । पुं० गर्द्दभे ॥

स्मरहरः । पुं० शिवे । स्मरं हरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

स्मरागारम् । न० भगे ॥

स्मराङ्कुशः । पुं० कररुहे । नखे ॥

स्मराम्रः । पुं० राजाम्रे ॥

स्मरासवः । पुं० लालायाम् । मुखसुरे । मद्यप्रभेदे ॥

स्मरेष्टः । पुं० आम्रे ॥

स्मर्त्तव्यः । त्रि० स्मरणीये ॥ यथा । स्मर्त्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्त्तव्यो न जातुचित् । सर्वे विधिनिषेधाः स्युरेतयोरेव किङ्कराः ॥

स्मायः । पुं० गूढहसिते ॥

स्मारकः । त्रि० स्मरणकारके ॥

स्मार्त्तः । त्रि० स्मृतिशास्त्रविदि ॥ स्मृतिविहिते ॥ स्मृतिसम्बन्धिनि ॥ न० स्मृतिशास्त्रोक्तकर्म्मणि ॥ यथा । श्रौतं कर्म स्वयं कुर्यादन्योऽपि स्मार्त्तमाचरेत् । अशक्तौ श्रौतमप्यन्यः कुर्यादाचारमन्ततः ॥

स्मार्त्तयज्ञः । पुं० यज्ञविशेषे ॥ स चतुर्विधो यथा । देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञस्तथैव च । मनुष्ययज्ञ इत्येवं स्मार्त्तयज्ञश्चतुर्विधः ॥

स्मितम् । न० ईषद्धास्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । ईषद्विकसितैर्दन्तैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितम् । अलक्षितद्विजद्वारमुत्तमानां स्मितं भवेदिति ॥ ष्मिङ् ईषद्धसने । भावे क्तः ॥ त्रि० विकसिते ॥

स्मितदृक् । त्रि० स्मेराक्षे ॥

स्मृतः । त्रि० स्मृतिविषये । ज्ञातस्मरणे ॥ यथा । आब्दिके पितृकार्ये च मासश्चान्द्रमसः स्मृतः । विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनो मतः ॥

स्मृतिः । स्त्री० धर्मसंहितायाम् । मन्वादिप्रणीतधर्मशास्त्रे ॥ स्मर्य्यते धर्मानुष्ठानप्रकारोऽनया । स्मृ चिन्तायाम् । स्त्रियाम् क्तिन् । वेदार्थस्मरणपूर्वकं रचितत्वाद्वा ॥ शास्त्रमात्रे । स्मर्य्यते वेदमनयाद्वृति स्मृतिः ॥ महर्षिभिर्वेदार्थस्मरणं स्मृतिः । तद्योगाद्ग्रन्थोऽपि स्मृतिः ॥ स्मरणे । कर्त्तव्यानुसन्धा

ने ॥ धिषि । इच्छायाम् ॥ अनुभूतविषयज्ञाने ॥ स्वाम्याश्रितक्रियाजन्यसंस्कारजन्यज्ञानं स्मृतिरिति रसमञ्जरी ॥ शास्त्राचार्योपदिष्टार्थानुसन्धाने ॥ अनुभवान्यसंस्कारजन्यज्ञाने ॥ यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तु द्विविधा मता । अनुभूतिः स्मृतिश्च स्यादनुभूतिश्चतुर्विधेति भाषापरिच्छेदः ॥ सा स्मृतिर्द्विधा । यथार्था च अयथार्था च । तत्र प्रमाजन्या यथार्था अप्रमाजन्याऽयथार्था ॥ अनुभूतविषयाऽसम्प्रमोषप्रत्यये ॥ पूर्वानुभवसंस्कारजज्ञाने । चिरानुभूतार्थस्मरणशक्तौ ॥ एतज्जन्मनि पूर्वानुभूतार्थविषयायां वृत्तौ ॥ योगिनां जन्मान्तरानुभूतार्थविषयापि स्मृतिर्भवति ॥ अनुभूतप्रियादीनामर्थानां चिन्तनं स्मृतिः । तत्र कम्पक्ष्वैवर्ण्यमाल्यानिःश्वसितादयः ॥ तत्पर्यायाः । चिन्ता । आध्यानम् । चिन्तिया । ध्यानम् । स्मरणम् । चर्चेति ॥ स्मरणम् स्मृ ध्याने । क्तिन् ॥

स्मृतिमान् । त्रि० पूर्वानुभूतार्थविस्मरणशीले ॥ स्मृतिविशिष्टे ॥ स्मृतिरस्त्यस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

स्मृतिविभ्रमः । पुं० स्मृतेर्विचलने ॥

स्मृतिविरुद्धः । त्रि० धर्मशास्त्रविपरीते ॥ यथा कूर्मपुराणे हिमालयं प्रति देवीवाक्यम् । यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि च । श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषां तु तामसी ॥ कापालं भैरवञ्चैव यामलं वाममार्हतम् । एवंविधानि चान्यानि मोहनार्थानि तानि वै ॥ मया सृष्टानि चान्यानि मोहायैषां भवार्णवे ॥ इति ॥ जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित् कथितानि चेति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

स्मृतिशास्त्रम् । न० धर्मसंहितायाम् ॥

स्मृतिहेतुः । पुं० स्मरणबीजे । वासनायाम् । संस्कारे । भावनायाम् ॥

स्मेरः । पुं० प्रकाशे । त्रि० प्रकाशयुक्ते ॥ ईषद्धसनशीले ॥ स्मयते तच्छीलः । ष्मिङ् ईषद्धसने । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ॥

स्मेराक्षः । त्रि० स्मितदृष्टि ॥

स्यदः । पुं० जवे । वेगे ॥ सवेगगतिवचनेऽस्य प्रयोगः स्यन्दतेऽनेन । स्यन्दनं वा स्यन्दू प्रस्रवणे । स्यदो जव इति घञन्तो निपातितः ॥ वेगाख्यगुणे ॥

स्यन्दः । पुं० स्यन्दने ॥

स्यन्दनः । पुं० तिनिशवृक्षे । नेमि

नि । रथद्रौ । अतिमुक्तके ॥ अतीतकल्पाऽर्हद्दे ॥ न० स्रुतौ । चरणे ॥ नीरे । सलिले ॥ पुं० न० रथे । त्रि० जवने । स्यन्दते स्यन्द० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । इतियुच् ॥ यद्वा । स्यन्दते० प्रद्रवति । स्यन्द० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

स्यन्दनद्रुम : । पुं० तिनिशवृक्षे ॥

स्यन्दनारोह : । पुं० रथिनि । रथारूढयोद्धरि ॥ स्यन्दनमारोहति । रुह० । कर्मण्यण् ॥

स्यन्दनाह्वय : । पुं० तिमिशे । तिन्दुके । स्यन्दनमाह्वयोयस्यस:

स्यन्दनि : । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

स्यन्दनिका । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् । मूत्रनाड्याम् ॥

स्यन्दी । त्रि० स्रवणशीले ॥

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् ॥ अवश्यंस्यन्दते । स्यन्द० । आवश्यके णिनि : ॥

स्यन्न : । त्रि० स्रुतेजलादौ ॥ स्यन्दते स्म । स्यन्द० । क्त : । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥

स्यन्नम् । त्रि० स्रुते । रीणे ॥

स्यमन्तक: । पुं० श्रीकृष्णकरस्थमणौ । मणि : स्यमन्तकोहस्ते भुजमध्येतुकौस्तुभइतिहेमचन्द्र: ॥ सौरभाद्रपदीयचतुर्थ्यांचन्द्रदर्शनेस्यमन्तकोपाख्यानंश्रुत्वावक्ष्यमाणमन्त्रेणाभिमन्त्रितंजलंपिबेत् । मन्त्रस्तु । सिंह : प्रसेनमवधीत्सिंहोजाम्बवताहत : । सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषस्यमन्तकइति ॥

स्यमीक : । पुं० मुनिविशेषे ॥ पादपे । वृक्षे ॥ नाके । वल्मीके ॥ स्यमति । स्यम शब्दे । स्यमेरीट्चेतिकन् ॥

स्यमीका । स्त्री० नीलिकायाम् ॥

स्याद्वादी । पुं० जिने ॥

स्याल : । पुं० पत्नीभ्रातरि । श्याले ॥ स्यामयति । स्यम वितर्के चुरादि : । अच् पृषोदरादि : ॥

स्यूत : । पुं० प्रसेवे । वस्त्रशणादिनिर्मितथैलाइतिख्याते ॥ त्रि० ऊते । प्रोते । वु० ना० टू० भा० ॥ कृतसीवने । सीव्यतिस्म । षिवु तन्तुसन्ताने । क्त: च्छ्वोरिति ऊठ् । यणादेश : ॥

स्यूति : । स्त्री० सूच्यादिनावस्त्रादिसीवने । सेवने । सीवना० टू० भा० प्र० ॥ षिवे : क्तिन् । ऊठ् । सन्ततौ ॥

स्यून : । पुं० किरणे ॥ सूर्ये ॥ धौतकटे ॥ सीव्यतेऽनेनवा । षिवु० । सिविष्ठ्यूचेतिन : । दीर्घो

स्वारणसामर्थ्याद्गुणः ॥

स्यूमः । पुं॰ किरणे ॥ सूत्रतन्तौ । सीव्यतेर्षिव॰ । अविसिविसिशुषिभ्यः किदिति मन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥

स्योगवा । स्त्री॰ मागमापत्येषु ॥ यथा । चतुर्नव्यह्रमेवायाभिमेदायाः शिखण्डिनः । सौदन्तिमम गाचायिमागमास्योगवाह्वेति ॥ मागमात्कर्कटौ प्रोक्तातदपत्यानि-स्योगवाः ॥

स्योगविः । पुं॰ कर्कटपुत्रे ॥ कुलीराख्यो गविरिति त्रिकाण्डशेषः ॥

स्योतः । त्रि॰ स्यूते ॥

स्योनः । पुं॰ किरणे ॥ सूर्ये ॥ चीतकटे । सीव्यति । षिव॰ । बाहुलकान्नः । वस्य ऊठ् । अन्तरङ्गत्वाद्गुणः ॥ न॰ आनन्दे ॥ त्रि॰ समीचीने । सुखकारिणि ॥

स्योनाकः । पुं॰ श्योनाके । पर्यायः ॥ स्योनमाकति॰ अक्वलीबा॰ । अच॰ । पृषादयत्॰ घञ्वा ॥

स्रंसनम् । न॰ अर्द्धगतदोषस्याधोनयने । अधः पतने ॥ स्रंसि ल्युट् ॥

स्रंसमानः । त्रि॰ गलति ॥

स्रंसी । पुं॰ पीलुवृक्षे ॥ स्रंसयतिमलम् । स्रंसु अधः पतने । आवश्यकेणिनिः

स्रंसनीफलः । पुं॰ भण्डीरे । शिरीषवृक्षे ॥

स्रक्तिः । स्त्री॰ कोणे ॥

स्रक्सुगन्धः । पुं॰ भूमिजम्बाम् ॥

स्रग्धरा । स्त्री॰ प्रकृतिच्छन्दः २१ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्त्तितेयम् ॥ यथावा । कर्णाताटङ्कयुक्तं वलयमपि सुवर्णं स्वमस्त्रीरयुग्मं पुष्पं गन्धं वहन्ती द्विजवरकचिरान् पुरहन्नृत्युताभ्रङ्कहारं दधाना सुललितरसनारूपवत्कुण्डलाभ्यां मुग्धाक्षीणां चित्तं तरलयति बलात् स्रग्धरा कामिनीव ॥ यथा । चन्द्रप्रोतास्थिमालावलयितविलसत् बाहुदण्डप्रचण्डा वेगव्याली लमुण्डावलिस्खलितरणत्कारकण्ठोपकण्ठः । कुर्वन्योगं मत्युद्धतगहनचलद्घर्घरध्वानसुप्ते रुल्कुर्ते स्तम्भाङ्गे विदधति चशिवाः कान्दुकक्रीडितानि ॥

स्रग्विणी । स्त्री॰ जगतीच्छन्दः १२ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । कीर्त्तितैषा चतूरेफिका स्रग्विणी । यथा इन्द्रनीलोपलेनैव या निर्मिता शातकुम्भद्रवालङ्कता शोभते । नव्यमेघ

ऋषि : पीतवासाहरेमूर्त्तिराव
स्तांजयाथोरसिस्रग्विणी ॥ माला
ध्याम् ॥

स्रग्वी । पुं० भूततन्त्रावरूपावैज
यन्त्याख्यांस्रजं विभ्रावहरौ ॥ त्रि०
कुसुममालाधारिणि ॥ स्रगस्त्य
स्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि
रिति विनिः ॥

स्रक्,ग् । स्त्री० मूर्द्धन्यस्तपुष्प
दामनि ॥ माल्ये ॥ सृज्यते०
सृज्यतेवा । सृजविसर्गे । ऋत्विग्
गित्यादिना० कर्म्मणि० कर्त्तरि
वाक्किन्० अमागमश्च । कुत्वम् ॥
अतिशक्वरीच्छन्दः १५ प्रभेदे ः
तल्लक्षणं यथा । स्रगियमपिभर
सनवराचितयति: । यथा । अ
यिसहचरि० रुचिरतरगुणमयीस्र
गिमवहतिरनपगतपरिमला । स्र
गिवनिश्वसविलसदनुपमरसासुमुखि
मुदितदनुजदलनहृदये ॥

सृज्वा पुं० प्रजापतौ ॥ पटसङ्घे
॥ रज्जौ ॥

स्रव: । पुं० स्रवे ॥ स्रवणम् । स्रुगतौ
। ऋदोरप् ॥ वारिप्रवाहे । यथा
हेमचन्द्र: । निर्भरस्तुभर : स
रि: । उत्स : स्रव : प्रस्रवण-
मिति ॥

स्रवणम् । न० सच्छिद्रहतै : शनै :
शनैर्जलनिर्गमे । चरणे ॥ स्रु०
। ल्युट् ॥ मूत्रे ॥

स्रवत्तोया । स्त्री० रुदन्त्यां ॥

स्रवद्गर्भा । स्त्री० पतितगर्भायाङ्गवि ।
अवतोकायाम् ॥ पतितगर्भाया
म् ॥ स्रवन्गर्भोयस्या: ॥

स्रवद्रङ्ग: । पुं० पण्यग्रन्थौ । हाट० ब
जार० इ० भा० प्र० ॥

स्रवन्ती । स्त्री० नद्याम् ॥ सिरिति । मि
स्रगायाम् ॥ स्रवति । स्रु० । ल
ट: शतृ । उगितश्चेतिङीप् । श
प्श्यनोर्नित्यमिति नुम् ॥ गुल्मस्थाने ॥
औषधिभेदे ॥ चरन्त्याम् ॥

स्रवा । स्त्री० मूर्वायाम् । मुरहरा०
इ० भा० प्र ॥ स्रवति । स्रु० ।
अच् । ज्वलादिभ्यो । टाप् । जी
वन्त्यामोषधौ ॥ जीवन्त्याम् ॥

स्रष्टा । पुं० प्रजापतौ । निर्म्मातरि ।
वेधसि । शम्भौ । शिवे ॥ विष्णौ
॥ सृजति । सृजविसर्गे । तृच् ।
सृजिदृशोरित्यम् ॥

स्रस्त: । त्रि० च्युते ॥ स्रस्यतेस्म ।
स्रंसुध्वंसुस्रंसने । गत्यर्थाकर्म्मकेति
कर्त्तरिक्त: ॥

स्रस्तकम् । न० च्युते ॥

स्रस्तर: पुं० न० वीरणकटे । पल्ल
वादिशय्ये ॥ पुं० कुशमुष्टौ ॥

स्राक् । अ० द्रुते । झटित्यर्थे ॥ स्रै
पाके । सम्पदादित्वात्क्विप् । स्रा
मकति । अककुटिलायाम्गतौ ।

क्विप् ॥

स्राम: । त्रि० एकनेत्रे । यस्य सदा च
चुर्नासिकायां स्रवति तस्मिन् ॥

स्राव: । पुं० क्षरणे । आगर्भाधाना
च्चतुर्थमासपर्य्यन्तं गर्भस्य क्षरणे ॥

स्रावकम् । न० मरीचे ।

स्रावणी । स्त्री० ऋद्धिवृक्षे ॥

स्रावित: । त्रि० गालिते ॥

स्रुग्दारु । न० व्याघ्रपादवृक्षे । विक
ङ्कते ॥

स्रुघ्न: । पुं० आगराख्ये० नगरे ।
तदुपान्तदेशे । मथुरायामिव० म
थुरावत्स्रुघ्ने प्राकारा इति कौमुदी ॥

स्रुघ्नी । स्त्री० सर्जिकाक्षारे ॥

स्रुक्‌ग् । स्त्री० खादिरे हवनपात्र
विशेषे । तद्भेदा यथा । ध्रुवोपभृज्जु
हूर्ना तु स्रुवो भेदा: स्रुच: स्त्रियइ
त्यमर: । तत्र वटपत्राकृतिर्ध्रुवा ।
उपभृच्चक्राकारा । जुहूरर्द्धचन्द्रा
कृति: । वैकङ्कती ध्रुवा प्रोक्ता-
ऽऽश्वत्थी चोपभृन्मता । जुहू: प
लाशकाष्ठस्य खदिरस्य स्रुवो मत: ॥
स्रुवादिकन्तु यज्ञादौ पात्रमित्यभि-
धीयते । स्रुव: पुमानेकहस्तो वा
हुमात्रा स्रुगीरिता । तद्विशेषा:
शरावाद्या: स्त्रीजुहूपभृद्ध्रुवे
ति शब्दरत्नावली ॥ स्रवति घृतादि
कम् । स्रु स्रवणे स्रुव: क्विप्
चेति चिक् प्रत्यय: ऊकार उच्चारणा

र्थ: । कद्रुत् । कुत्वम् ॥

स्रुत: । त्रि० क्षरिते जलादौ ।
स्रौ । रीणे । च्युते ॥ स्रूयते स्म
। स्रु गतौ । क्त:

स्रुता । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

स्रुव: । पुं० यज्ञपात्रविशेषे । स्रु
चि ॥ स्रवति । स्रु० । अच्
। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण: । उव
ङ् ॥ यद्वा । स्रवति घृतादिकम्
। स्रु स्रवणे । स्रुव: क: ॥

स्रुवा । स्त्री० होमपात्रान्तरे । स्रुचि
॥ मूर्वायाम् ॥ शल्लक्याम् ॥
टाप् ॥

स्रुवावृक्ष: । पुं० विकङ्कते । स्वा
दुकण्टके ॥ स्रुवायावृक्ष: ।

स्रू: । स्त्री० होमपात्रविशेषे ।
यज्ञोपकरणे ॥ स्रवे । निर्झरे ।
स्रवत्यतो घृतादिकम् । स्रु स्रवसे ।
क्विब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुकटप्रज्वादौ
र्घोऽसम्प्रसारणञ्चेति क्विप् दीर्घौ ।

स्रोतम् । न० स्रोतसि ॥

स्रोतईश: । पुं० समुद्रे ॥ स्रोत
सामीश: ॥

स्रोत: । न० स्वतोम्बुसरणे ॥ प्र
वाहे । वेगेन जलगतौ ॥ इन्द्रि
ये ॥ शरीरस्थनवच्छिद्रेषु ॥ स्र
वति । स्रु गतौ । स्रुरीभ्यां तु
ट् चेत्यसुन् तुडागमश्च ॥

स्रोतस्वती । स्त्री० नदीमात्रे सरि

ति । दीपवत्याम् ॥ स्रोतांसिसन्त्यस्याः । तदस्यास्तीतिमतुप् । मादुपधायाश्चेतिवत्वम् । उगितश्चेतिङीप् ॥

स्रोतस्विनी । स्त्री० सरिति । स्रोतांसिसन्त्यस्याः । अस्मायामेधास्रजोविनिः । नान्तत्वान्ङीप् ॥

स्रोतोऽञ्जनम् । न० सौवीरे । कापोताञ्जने । यामुने । अथलक्षणादयोयथा । तत्रस्रोतोऽञ्जनंकृष्णंसौवीरंश्वेतमीरितम् । वल्मीकशिखराकारंभिन्नमञ्जनसन्निभम् ।। घृष्टन्तुगैरिकाकारमेतत्स्रोतोऽञ्जनंस्मृतम् । स्रोतोऽञ्जनसमंज्ञेयंसौवीरंतत्तुपाण्डुरम् ॥ स्रोतोऽञ्जनंस्मृतंस्वादुचक्षुष्यंकफपित्तनुत् । कषायंलेखनंस्निग्धंग्राहिच्छर्दिविषापहम् ॥ हिध्मचयास्रहृच्छोतंसेवनीयंसदाबुधैः । स्रोतोऽञ्जनगुणाः सर्वेसौवीरेपिमताबुधैः ॥ किन्तुद्वयोरञ्जनयोश्श्रेष्ठंस्रोतोऽञ्जनंस्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः स्रोतोऽञ्जनन्तुतद्विद्यादञ्जनाभंपदञ्जनमितिमदनपालः ॥ अपिच । स्रोतोऽञ्जनंमतंश्रेष्ठंविशुद्धंसिन्धुसम्भवम् । दृष्टेः कण्डूमलहरंदाहक्लेदरुजापहम् ॥ अञ्जनात्कपाबहन्त्यैवसहतेमारुतातपौ । नेत्ररोगानजायन्तेतस्मादञ्जनमाचरेत् स्रोतोऽञ्जनंकृष्णासुरमेतिप्रसिद्धम् ॥ अज्यतेनयनमनेनचक्षुष्यत्वात् । अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । करणेल्युट् । स्रोतसोऽञ्जनंस्रोतोऽञ्जनम् ॥

स्रोतोभेदकः । पुं० प्रवहज्जलानांसेतुभेदादिनादेशान्तरनेतरि ॥

स्रोतोवहा । स्त्री० नद्याम् ॥

स्वःसिन्धुः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

स्वः । पुं० आत्मनि ॥ ज्ञातौ । पुं० न० धने ॥ न० द्वितीयभवने । त्रि० आत्मीये । स्वनति । स्वनशब्दे अन्येभ्योपीतिडः ॥

स्वकः । त्रि० स्वीये । आत्मीये ॥

स्वकम्पनः । पुं० वायौ ॥

स्वकर्म्मकृत् । त्रि० निजकार्य्यकर्त्तरि ॥

स्वकीयः । त्रि० आत्मसम्बन्धिनि । स्वीये । निजे । आत्मीये ॥ स्वस्येदम् गहादिषुस्वस्येतिच्छः कुगागमश्च ॥

स्वकुलक्षयः । पुं० मत्स्ये ॥ निजवंशनाशे ॥ त्रि० तत्कर्त्तरि० तद्विशिष्टेच ॥

स्वगतम् । न० मनोगते । त्रि० आत्मप्राप्ते ॥ आत्मनोगते ॥

स्वगुप्ता । स्त्री० आत्मगुप्तायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ लज्जालौ ॥

स्वगृहः । पुं० कलिङ्कारपक्षिणि ॥

। पुं॰ म॰ निजालये

स्वङ्गः । त्रि॰ सुरूपे । सुन्दराङ्गविशिष्टे । सिंहसंहनने । शोभमानिशास्त्रोक्तलक्षणलक्षितान्यङ्गान्यस्य ॥ न॰ शोभनावयवे ॥

स्वच्छः । पुं॰ स्फटिके ॥ न॰ मौक्तिके ॥ त्रि॰ प्रकाशगुणदोषसम्बन्धशून्येपरमात्मनि ॥ निर्मले ॥ यथा । आसनंवसनंपात्रंशय्यायानंनिकेतनम् । गृहस्थस्यसुजातस्य स्वच्छं तुस्वच्छंप्रशस्यतेइतिव्यासस्मृत्ये ॥

स्वच्छटी । स्त्री॰ अङ्गुलिमोटने । अङ्गुलिसन्देशे ॥

स्वच्छन्दः । त्रि॰ स्वतन्त्रे । स्वतन्त्रोपावृतः स्वैरीस्वच्छन्दोनिरवग्रहइत्यमरः ॥ स्वः आत्माछन्दोऽभिलाषोऽस्य ॥

स्वच्छन्दचारी । त्रि॰ स्वच्छन्दंविहरणशीले ॥

स्वच्छपत्रम् । न॰ अभ्रके ॥ स्वच्छस्ततपत्रस्य ॥

स्वच्छमणिः । पुं॰ स्फटिके ॥

स्वच्छवालुकम् । न॰ विमलोपरसे । निर्मले ॥

स्वच्छा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम्

स्वजः । पुं॰ प्रस्वेदे । पुत्रे ॥ न॰ रक्ते ॥ त्रि॰ आत्मजाते ॥

स्वजनः । पुं॰ ज्ञातौ । सगोत्रे ॥

स्वयात्मीयस्यासौजनश्च । आत्मीयेबन्धुवर्गे ॥ आश्रितशास्त्रवादौ ॥

स्वजा । स्त्री॰ कन्यायाम् ॥

स्वतन्त्रः । त्रि॰ स्वच्छन्दे । निरवग्रहे ॥ यथा । सभयादभयंप्राप्तस्तदर्थंयततेवयः । सपुनः सभयंगन्तुंस्वतन्त्रश्चेन्नहीच्छतीति ॥ न॰ अन्यतन्त्रानपेक्षे । तन्त्रविशेषे । स्वकीयशास्त्रे ॥

स्वतन्त्रप्रज्ञः । पुं॰ व्यासादिषु । स्मृत्युपेक्षामन्तरेणवेदार्थपर्यालोचनया श्रुतस्यादेःस्मृत्यर्थप्रतिपत्तिसमर्थोविद्वत्त्वयः ॥

स्वतः । अ॰ आत्मनइत्यर्थे ॥

स्वत्वम् । न॰ शास्त्रसम्मतयथेष्टविनियोगार्हत्वे । सप्तपदार्थातिरिक्तपदार्थे ॥

स्वदनम् । न॰ अशने ॥ आस्वादे ॥ लेहे ॥

स्वदृष्टान्तः । पुं॰ स्वार्थे । स्वः स्वीयः दृष्टान्तोयत्र ॥

स्वधर्मः । पुं॰ स्ववर्णाश्रमोक्ताचारे ॥ यंवर्णमाश्रमंवाप्रतियोविहितः सस्वधर्मः ॥ स्वः स्वकीयोधर्मः ॥

स्वधा । अ॰ पितृभ्योदीयमानेऽन्ने । पितृणामन्ने ॥ पितृदाने ॥ यथा । पितृणांसुरपत्नीचमुनिभिर्मनुभिर्नरैः । पूजितापितृदानंहि

वफलं चययाविभीतिभागवतम् ॥ पित्र्यदानमन्त्रे । देवहविर्दाने । यथा स्वाहादेवहविर्दाने श्रौषट् वौषट् वषट् स्वधेत्यमरः । अथ पितरो देवता इति स्मृतेस्ते पिदेवाः ॥ स्वमात्मानं शरीरं पोषयतीति स्वधा ॥ स्वधा पितॄणामन्नमिति श्रुतिः ॥ देवपितृहविर्दाने । स्वद्यतेऽनेन । ष्वद आस्वादने । आप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् साधुः ॥

स्वधा । स्त्री० पितृदाने ॥ स्वधाऽस्त्यस्याम् । अच् । टाप् । पितृपत्न्याम् ॥ स्वाभूधत्ते इति व्युत्पत्तेः । नमः स्वधायै स्वाहायै० इति प्रयोगश्च ॥

स्वधाप्रियः । पुं० कृष्णतिले ॥

स्वधाभुक् । पुं० पितृगणे । द्विज पितरि । देवे ॥

स्वधाम । न० स्वरूपविस्फुरणे ॥

स्वधायी पुं० पितृषु ॥ स्वधागमनशीलः । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ॥

स्वधावाचनम् । न० श्राद्धयोग्यकालविशेषे ॥ यथा । अर्द्धमुहूर्त्तात् कुतपाद्यन्मुहूर्त्तचतुष्टयम् । मुहूर्त्तपञ्चकञ्चैव स्वधावाचनमिष्यते ॥ कुतपादूर्द्ध्वं मुहूर्त्तचतुष्टयं० मुहूर्त्तपञ्चकस्य कुतपात्पूर्वम्० अर्थादेकं मुहूर्त्तं कुतपएव ।

स्वधावाच्यतेऽत्र । वच० । अधिकरणे ल्युट् ॥

स्वधितिः । पुं० स्त्री० कुठारे । यथा । द्वयोः कुठारः स्वधितिः परशुश्च परश्वधः इत्यमरः ॥ स्वधियति । धिधारणे । क्तिच् ॥ छेदनीयमांसस्य शस्त्रविशेषे ॥

स्वनः । पुं० शब्दे । निनादे । निनदे । ध्वनौ ॥ स्वननम् । स्वनशब्दे । स्वनहसोर्वेतिपक्षेऽप् ॥

स्वनकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । धृत्वा बाहू तथा कण्ठं पादतो परि यः स्थितः । गूढस्वकामयेत्कामी स्वनचक्रः प्रकीर्त्तितः इति रतिमञ्जरी ॥

स्वनितम् । त्रि० ध्वनिते ॥ न० गर्जिते । मेघशब्दे ॥ स्वन्यतेस्म । स्वन० । क्तः ॥

स्वनिताह्वयः । पुं० तण्डुलीयशाके । अल्पमारिषे ॥

स्वनुष्ठितः । त्रि० सर्वाङ्गोपसंहारेण सम्पादिते ॥

स्वभोत्सवः । पुं० गण्डके ॥

स्वप्तः । त्रि० अधमोत्तरकाले । शुभोदर्के ।

स्वपन् । त्रि० निद्रामनुभवति ॥ स्वपिति । ञिष्वप० । शट । अदादेशः ॥

स्वपतिः । पुं० साध्व्याः । निजभर्त्तरि ॥

स्वपनम् । न॰ निद्रायाम् । ञिष्वप् शये । ल्युट् ॥

स्वपिण्डा । स्त्री॰ पिण्डखर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्वप्नः । पुं॰ निद्रायाम् । शयने । स्वापे । प्रसुप्तस्य विज्ञाने । जाग्रद्वासनामये । जागरितसंस्कारजः प्रत्ययः सविषयः स्वप्न इत्युक्तलक्षणोऽन्तःकरणस्यार्द्रविकाशो यथा- । जाग्रदवस्थायां यद्दृष्टं यच्छ्रुतं तज्जनितवासनया निद्रासमये यः प्रपञ्चो यत्र प्रतीयते सा स्वप्नावस्थेति वासुदेवसरस्वती ॥ तथाच । वाह्यकरणेषूपसंहृतेषु जागरितवासनानुसारेण मनसस्तदर्थाभासाकारावभासनं स्वप्नशब्दितम् ॥ यथाहुः । इन्द्रियाणामुपरमे मनोऽनुपरतं यदि । सेवते विषयानेव तद्विद्यात् स्वप्नदर्शनमिति । सच सप्तविधो यथा । दृष्टः श्रुतोऽनुभूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा । भाविको दोषजश्चेति स्वप्नः सप्तविधः स्मृत इति ॥ स्वप्नजाग्रदादिकल्पनया तत्र च वैविध्यमाह । स्पष्टस्मृतिरथास्पष्टस्मृतिरस्मृतिरित्यमी । स्वप्नभेदाः । स्वप्नमध्ये जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तय इति ॥ सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानमिति श्रुतिः ॥ स्वपित्यनेन । ञिष्वप् शये । कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो निदिति नन् ॥ स्वप्नोऽन्यथाग्रहणं सर्पं इव रज्जुमिति भाष्यम् । यथा रज्ज्वां सर्पो गृह्यमाणोऽन्यथा गृह्यते॰ तथात्मनि देहादिग्रहणमन्यथाग्रहणम्॰ आत्मनो देहादिवैलक्षण्यस्य श्रुतियुक्तिसिद्धत्वात् ॥ अन्यथा गृह्णतः स्वप्नो निद्रा तत्त्वमजानतः । विपर्यासे तयोः क्षीणे तुरीयं पदमश्नुते ॥

स्वप्नकृत् । पुं॰ सुनिषण्णके ॥ जीवे ॥

स्वप्नक् । त्रि॰ शयालौ । निद्राशीले । स्वप्नशीलः । ञिष्वप्॰ । स्वपितृषोर्नजिङ् ॥

स्वप्नदृक् । पुं॰ जीवे ॥ स्वप्नान् पश्यति । दृशिर्॰ । क्विप् ॥

स्वप्नस्थानः । पुं॰ तैजसे । स्थूलप्रपञ्चलयस्थानस्वप्नव्यष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ स्वप्नः स्थानमस्य ॥

स्वप्नान्तः । पुं॰ स्वप्नमध्ये । स्वप्नविज्ञाने ॥ सुषुप्तिस्थाने । स्वप्नस्यान्तोऽवसानं यस्मिन् ॥

स्वप्रकाशः । पुं॰ अन्यानपेक्षप्रकाशे । चन्द्रसूर्यादिप्रकाशनिरपेक्षे॰ स्वयमेवभासमाने द्रष्टरि । दृश्यानां जडानां बुद्ध्यादीनां दर्शनं स्वप्रकाशं द्रष्टारं विना न घटते ॥ यथोक्तं लक्ष्मीधरसूरिभिः । नप्रकाशेऽहमित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबन्धना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाशः कथं स्पृशेदिति ॥ स्वेनात्मनैव प्रकाशते । काशृ दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

स्वप्रमाणकः। त्रि० स्वतःसिद्धे॥

स्वभावः। पुं० सहजधर्मविशेषे। संसिद्धौ। प्रकृतौ। स्वरूपे। निसर्गे। स्वभावश्चान्तरः कश्चिद्येन सदाऽसद्वा सदसद्वा कर्म निष्पद्यते। जन्मान्तरकृतधर्माधर्मादिशुभाशुभसंस्कारे। इदानीन्तनजन्मारम्भके प्राक्तनसंस्कारे॥ स च सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधः अनाद्यविद्यायाम्॥ स्वत एवाविर्भावे॥ यथा। वह्निर्हि स्वनपेक्षोऽतु स्वभावोऽथ प्रकीर्त्तितः। निसर्गस्तु स्वरूपस्थोऽप्येषोऽपि भवति द्विधा। निसर्गः सुदृढाभ्यासजन्यः संस्कार उच्यते। अन्यस्तु स्वतःसिद्धः स्वरूपं भावमूच्यतद्युज्ज्वलतो ग्रमणिः॥ स्वो भावः सत्ता यस्य सः स्वभावः अनन्याधीनसत्ताकः॥

स्वभावोक्तिः। स्त्री० अर्थालङ्कारविशेषे। यथा। स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादेः स्वक्रियारूपवर्णनम्। स्वयोस्तदेकाश्रययोः रूपं वर्णः संस्थानञ्च। उदाहरणम्। पश्चादङ्घ्रीप्रसार्य्य त्रिकनतिविततं द्राघयित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठो मुखमुरसि सटां धूलिधूम्रां विधूय। घासग्रासाभिलाषादनवरतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थितः क्ष्मां खुरेणेति॥ स्वभावोक्तिरलंकारो यथावद्वस्तुवर्णनमिति लक्षणान्तरम्॥

स्वभूः। पुं० विष्णौ। हरौ॥ ब्रह्मणि। प्रजापतौ। परमेष्ठिनि॥ स्वतो भवति। भुव इति क्विप्॥

स्वमेकः। पुं० संवत्सरे॥ यथा। स्वमेकमेकं वरदाहताभवन्ति चं त्रि-का। रुधिरैर्घोरणाख्य इत्यपि ताविधिवक्तपेति पुराणम्॥ स्वमेकं संवत्सरीयव्योमास इति श्रुतिः॥

स्वयंहारिका। स्त्री० स्त्रीविशेषे॥

स्वयङ्कृतः। त्रि० आत्मना कृते॥ स्वयङ्कृतमिति तत्पुरुषः॥

स्वयङ्गुप्ता। स्त्री० शूकशिम्ब्याम्॥

स्वयङ्ग्रहः। पुं० प्रार्थनां विना ग्रहणे॥

स्वयन्दत्तः। पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे॥ यथाह मनुः। मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात्। आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयन्दत्तस्तु स स्मृत इति। आत्मानं स्वयं ददाति० तवाहं पुत्रो भवामीति० स्वयन्दत्तः उपनतः स्वयं प्राप्त इति यावत्॥

स्वयम्। अ० आत्मनेत्यर्थे। आप० इ० भा० प्र०॥ सुष्ठु अयते। अय गतौ। अम्॥

स्वयमुपस्थितः। त्रि० स्वयमागते॥

स्वयम्प्रकाशः। त्रि० स्वतः साधना

स्वनिरपेक्षतयाऽवभासमाने ।

स्वयंप्रभः । त्रि॰ स्वयम्प्रकाशे स्वयंप्रभाप्रकाशिन्य ; पुं॰ चतुर्विंशतिभाव्यर्हन्मध्ये चतुर्थोऽर्हति

स्वयम्भुः । पुं॰ विरिञ्चौ ॥ इति द्विरूपकोषः ॥

स्वयम्भुवा । स्त्री॰ शु॰ परिशिष्टे । धूम्रपत्रायाम् ॥

स्वयम्भूः । पुं॰ चतुरानने । ब्रह्मणि ॥ काले ॥ परमात्मनि । परमेश्वरे ॥ परमात्मा हि स्वयं भवति स्वेच्छया शरीरपरिग्रहं करोति॰ नत्वितरजीववत् कर्म्माधीनदेहः : यद्वा । स्वयमेव अन्तर्भवति सर्वदा अनपरतं भोजनकारहितत्वात् ॥ स्वयमेव भवति । भू॰ क्विप् ॥ अतीतैषिये ॥ जिने ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । रुद्रतनये ॥ माषपर्ण्याम् ॥

स्वयम्भूः । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥ लिङ्गिन्याम् ॥ वै॰ रा॰ नि॰ गटः ॥

स्वयम्वरः । पुं॰ विवाहविशेषे । स्वयम्वरे । यत्र कन्या परीक्षां कान्तस्य गृह्णातीति कामिनीवरं तत्र । सविविधः । स्वयम्वरस्तु त्रिविधो विद्वद्भिः परिकीर्त्तितः । राज्ञां विवाहयोग्यो वै नान्येषां कथितः किल ॥ इच्छास्वयम्वरश्चैको द्वितीयश्च पणाभिधः । यथा रामेण भग्नं वै त्र्यम्बकस्य शरासनम् । तृतीयं शौर्य्यशुल्कश्च शूराणां परिकीर्त्तितं वृति ॥ शौर्य्यशुल्कः शौर्य्यमेव शुल्कं यस्मिन् । यस्य शौर्य्यं वर्त्तते॰ तेन सर्व्वान् राज्ञो जित्वा कन्या हरणीयेति देवीभागवते तृतीयस्कन्धे १८ अध्यायः ॥

स्वयम्वरा । स्त्री॰ स्वयंवरायाम् । स्वेच्छया कृतपतिवरणायाम् घोषायाम् । पतिंवरायाम् । वर्य्यायाम् ॥ स्वयं वृणोति पतिम् । वृञ् सम्भक्तौ । संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः इति खच् ॥

स्वः । अ॰ प्रेत्य । परलोके ॥ स्वर्गे । नाके । त्रिदिवे । सुरलोके । यथा । यजुः : स्वर्गसक्षिप्रं मपचस्तमनन्तरम् । अभिलाषोपनीतं यत्तत् सुखं स्वः पदं स्मृतम् ॥ आकाशे । नभसि । व्योम्नि । शोभने । स्वृ शब्दोपतापयोः । स्वरतीस्तु यति॰ इति सूः । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति बाहुलकात्॰ कर्म्मणि विच् ॥ यद्वा । स्वरति॰ अप्राप्त्या॰ उपतापयति॰ इति कर्त्तर्व्युत्पत्तिड्राहा ॥

स्वरः । पुं॰ अच्प्रत्याहारे ॥ उदात्तानुदात्तस्वरितेषु ॥ स्वरति । स्वृ शब्दोपतापयोः । पचाद्यच् ॥ स्वराश्च : तद्धर्म्मत्वात्॰ उदात्तादयोऽपि स्वरा उच्यन्ते । उक्तञ्च । उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः ।

चतुर्थः प्रचयो नाम यः सौच्छान्दसः स्मृत इति ॥ उदात्तादिभिः स्वयं राजन्त इति नाम्ना ज्युक्तं च ॥ स्वर इति कण्ठगतं माधुर्यमिति भगवत्पूज्यपादाः ॥ श्रुत्यारब्धेऽनुरणने ॥ तदुक्तम् । श्रुत्यनन्तरभावी यः स्निग्धोऽनुरणनात्मकः । स्वतो रञ्जयति श्रोतुश्चित्तं स स्वर उच्यत इति ॥ शब्दे ध्वनौ ॥ यथा । करिहयरथौघभेरीमृदङ्गसिंहाब्दनिस्वनाभूपाः । गर्द्दभजर्जररूक्षस्वरा अधनसौख्यसंत्यक्ता इति ॥ नासासमीरणे ॥ निषादादिसप्तसु ॥ ते यथा । निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः । पञ्चमश्चेत्यमी सप्त तन्त्रीकण्ठोत्थिताः स्वराः ॥ षाड्मारदः । षड्जं रौति मयूरस्तु गावो नर्दन्ति चर्षभम् । अजाविकौ च गान्धारं क्रौञ्चो नदति मध्यमम् । पुष्पसाधारणे काले कोकिलो रौति पञ्चमम् । अश्वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुञ्जर इति ॥ सस्वरोयः श्रुतिस्थाने स्वनन् हृदयरञ्जन इत्यन्यच्च ॥

स्वरतः। अ॰ स्वरेणेत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसिः ॥ यथा । दुष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो वेति ॥

स्वरपत्तनम्। न॰ सामवेदे ॥ इ॰ चि॰ शेषः ॥

स्वरभङ्गः। पुं॰ गलरोगविशेषे ॥

स्वरभङ्गी। पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

स्वरभेदः। पुं॰ स्वरभङ्गरोगे ॥

स्वरमण्डलिका। स्त्री॰ वीणाविशेषे ॥

स्वरलासिका। स्त्री॰ वंश्याम् ॥

स्वरसः। पुं॰ वस्त्रनिष्पीडितरसे ॥ यथा । आहतात्तत्क्षणाकृष्टाद्द्रव्यात्क्षुण्णात्समुद्भवेत् । वस्त्रनिष्पीडितो यस्तु स्वरसो रस उच्यते ॥ अहतः कीटाग्निशीतादिभिरनुपहतः ॥ शिलापिष्टकल्के ॥ यथा । स्वो रसः स्वरसः प्रोक्तः कल्को दृषदि पेषित इति ॥ कषायविशेषे ॥ यथा । सद्यः क्षुण्णादार्द्रद्रव्याद्वस्त्रयन्त्रादिपीडनात् । यो रसस्त्वभिनिर्याति स्वरसः स प्रकीर्त्तित इति ॥ अपि च । पिष्टः कल्को विनीयस्त्वरसः पीडितो रसः । क्वाथः कषायो निर्यूहो निर्यासो वेष्टकस्तथेति रत्नमाला ॥

स्वरा। स्त्री॰ ब्रह्मणो ज्येष्ठपत्न्याम् । गायत्रीसपत्न्याम् ॥

स्वरांशः। पुं॰ सङ्गीते स्वरस्यार्द्धपादे वा ॥

स्वराट्। पुं॰ स्वतो भासमाने सवितरि ॥ इन्द्रियानपेक्षत्वात् सिद्धज्ञाने परमेश्वरे ॥ स्वेनैव राजते । राजृ दीप्तौ ॥ सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥

स्वरापगा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥
स्वरालुः । पुं॰ वचायाम् ॥
स्वरितः । पुं॰ मध्यस्वरे । उदात्तानु
दात्तत्वे वर्णधर्मौ समाहियेते यस्मिं
स्तस्मिन्नचि ॥ शब्दनिष्ठधर्मविशे
षे । स्वरः सञ्जातोऽत्र । इतच् ॥
स्वरुः । पुं॰ शस्त्रे । कादिन्याम् ।
वज्रे ॥ यूपखण्डे । यूपतक्षणमा
णे प्रथमपतिते शकले ॥ यूपैकदेश
प्रादेशमात्रकाष्ठे ॥ अध्वरे ॥ शरे
। वाणे ॥ स्वरति॰ स्वर्यते वा । स्वृ
शब्दोपतापयोः । शृस्वृस्निहित्रप्य
सिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चे-
त्युः ॥
स्वरुचिः । त्रि॰ स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥
स्त्री॰ स्वेच्छायाम् ॥
स्वरूः । पुं॰ स्वरौ । वज्रे ॥ शोभना
निरूषिधारा अस्य षाम्त ॥
स्वरूपम् । न॰ स्वभावे । निसर्गे ॥ स्व
स्वरूपम् । स्वमेव रूपं यस्य वा । पर
मानन्दप्रकाशी ह्यात्मनः स्वरूपम्
। येन धर्मेण यद्रूप्यते तेन तत्तस्य स्वरू
पम् ॥ त्रि॰ प्राज्ञे । विदुषि ॥ म
नोज्ञे ॥ प्राग्रूपस्वरूपाभिरूपा बुध
मनोज्ञयोरित्यमरः ॥
स्वरूपलक्षणम् । न॰ अध्यासाधिष्ठा
नत्वेन लक्ष्ये ॥ सर्वज्ञे ॥
स्वरूपस्थितिः । स्त्री॰ समाधिविशेषे
॥ यथा । संशान्तसर्वसङ्कल्पा याऽशि
लावदवस्थितिः । जाग्रन्निद्राऽवि
निर्मुक्ता सा स्वरूपस्थितिः परेति ॥
स्वरूपासिद्धः । पुं॰ हेत्वाभासवि
शेषे ॥ यथा । शब्दो गुणश्चाक्षुषत्वा
दिति । अत्र चाक्षुषत्वं शब्दे नास्ति
। शब्दस्य श्रावणत्वात् ॥ स्वरूपेण
असिद्धः ॥
स्वरूपासिद्धिः । स्त्री॰ साध्यसमाख्य
हेत्वाभासभेदे । पक्षे हेतुतावच्छेद
कावच्छिन्नस्याभावे । यथा । ह्र
दो द्रव्यं धूमादित्यादौ ॥ स्वरूपस्य अ
सिद्धिः ॥
स्वरेणुः । स्त्री॰ सूर्यपत्नीविशेषे । सं
ज्ञायाम् । यममातरि ॥
स्वरोदयः । पुं॰ स्वरज्ञापकग्रन्थवि
शेषे ॥
स्वरोदयवित् । त्रि॰ दिक्परमार्थं
वादिनि ॥ स्वरविदः परमार्थवि
त्याह । भ्रान्तिमात्रमेवैतत् । तद्वि
दामपि पराजयदर्शनात् ॥
स्वर्गः । पुं॰ नाके । त्रिदिवे । त्रि
विष्टपे । देवलोके । सुखाधारे ॥
सुष्ठु अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । कर्म
णि घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्व
म् । सामवेदे । दुःखविरोधिनि
सुखविशेषे । उत्कृष्टसुखे ॥ सच स्व
र्गः स्वस्तथा समूलघातमपहन्ति
दुःखम् । न चैष क्षयी । तथाहि श्रू
यते । अपाम सोमममृता अभूमेति

। यस्मिन्नर्थेकृतोऽमृतत्वसम्भव : । यन्नदु : खेन सम्भिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरम् । अभिलाषोपनीतञ्च सुखं स्वर्गपदास्पदम् ॥ ऋज्यतेऽस्मिन्निति वा । ऋजगतिस्थानादौ ॥ इल स्वेतिघञ् ॥ मन: प्रीतिकर : स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययः । नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तमाः ॥ पारिभाषिकस्वर्गो यथा । मनोऽनुकूल : प्रमदारूपवत्य : स्वलङ्कृता : । वासः प्रासादपृष्ठेषु स्वर्ग : स्याच्छुभकर्मजइतिगारुडे १०९ ऽध्याय : ॥

स्वर्गगामी । त्रि॰ स्वर्गगमनकर्त्तरि ॥ यथा । सर्वहिंसानिवृत्ता ये सर्वदु:खहरा स्वये । सर्वस्याश्रयभूता ये ते नरा : स्वर्गगामिन : ॥

स्वर्गङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

स्वर्गद्वारम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

स्वर्गपति: । पुं॰ इन्द्रे । पुरन्दरे

स्वर्गपर : । पुं॰ स्वर्गप्रधाने ॥ स्वर्ग एव उर्वश्याद्युपितत्त्वेनपरउत्कृष्टोयस्य स : ॥

स्वर्गलोक : । पुं॰ वैकुण्ठे ॥ स्वर्गीयतेइतिस्वर्ग : । स्वर्गश्चासौलोकश्च ॥ यजमाने । स्वर्गोलोकोयस्यस : ॥

स्वर्गलोकेश: । पुं॰ इन्द्रे ॥ शरीरे ॥

स्वर्गवधू : । स्त्री॰ सूर्वश्यायाम् ॥

स्वर्गसरित् । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम्

स्वर्गसरिद्वरा ।)
स्वर्गापगा　　।) स्त्री॰ भागीरथ्याम् ॥

स्वर्गाय : । पुं॰ हरौ ॥ स्वर्गीयतइति स्वर्गीय : ॥

स्वर्गिगिरि : । पुं॰ सुमेरौ ॥

स्वर्गः । पुं॰ देवे । सुरे ॥ त्रि॰ स्वर्गगामिनि ॥ तल्लक्षणन्तु । दयाभूतेषु सम्वाद : परलोकप्रतिक्रिया । सत्यं परहिताचोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनम् ॥ गुरुदेवर्षिपूजा च केवलं साधुसङ्गम : । सत्क्रियाभ्यसनं मैत्री स्वर्गिणां लक्षणं विदुरिति ॥

स्वर्गिवधू : । स्त्री॰ अप्सरसु ॥

स्वर्गिगिरि: । पुं॰ मेरौ । सुरालये ॥

स्वर्गौका : । पुं॰ अमरे । सुरे ॥

स्वर्ग्य : । त्रि॰ स्वर्गलोकस्यप्राप्तिसाधनभूते ॥ स्वर्गस्यनिमित्ते । स्वर्गायहिते ॥ स्वर्गस्य निमित्तं संयोगउत्पातोवा । गो-द्व्यचोऽसङ्ख्यापरिमाणाश्वादे-र्यत् ॥

स्वर्णम् । न॰ लोहवरे । भृङ्गारे । अस्यपर्यायायथा । स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम् । तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म्म कर्वुरम् । चामीकरं जातरूपं महारजतकाञ्चने । रुक्मं कार्त्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियामिति ॥ अस्यपरीक्षादियथा । दाहेऽतिरक्तमथच्छेदे स

तं छित्वाथ कषणे रक्तं चित्रविभा-
ति निकषपट्टे । स्निग्धं मृदु गौरवमु-
पैति यच्च तुलायाम् जानीत देवक-
नकं मृदुरक्तपीतम् ॥ तच्चैकं रस-
वेधजं तदपरं जातं स्वयं भूमिजं
० किञ्चान्यद्बहुलोहसङ्करभवं चे-
ति त्रिधा काञ्चनम् । तत्राद्यं किल
पीतरक्तमपरं रक्तं ततोऽन्यत्तथा गौरा-
भं तदिति क्रमेण गदितं ख्यातं पूर्वं
पूर्वमुत्तमम् ॥ अस्योत्पत्ति-
रोधे तु द्रष्टव्ये हेमनि स्फुटे । गुणा-
नुभावप्रकाशे ज्ञानपठिमिमारणा-
दिकम् । यथा । सुवर्णं शी-
तलं वृष्यं बल्यं गुरु रसायनम् । स्-
वादु तिक्तं तुवरं पाके च स्वादु पिच्छि-
लम् । पवित्रं बृंहणं नेत्र्यं मेधास्मृ-
तिमतिप्रदम् । हृद्यमायुष्करं का-
न्तिवाग्विशुद्धिस्थिरत्वकृत् । वि-
षद्वयक्षयोन्मादत्रिदोषज्वरशोष-
जित् ॥ बलं सवीर्यं हरते नराणां रो-
गव्रजं पोषयतीह काये । असौख्य-
कार्यं च सदा सुवर्णमशुद्धमेतन्मर-
णञ्च कुर्यात् ॥ असम्यङ्मारि-
तं स्वर्णं बलं वीर्यं च नाशयेत् । क-
रोति रोगान्मृत्युञ्च तद्धन्याद्यत्नतस्त-
तः । मारणायेदं सुवर्णमाह ।
दाहे रक्तं सितं छेदे निकषे कुङ्कुमप्रभ-
म् । तारशुल्वोज्झितं स्निग्धं कोम-
लं गुरु हेम सत् ॥ उत्तमम् । तच्छ्वे-
तं कठिनं रूक्षं विवर्णं समलं दलम् ।
दाहे छेदेऽसितं श्वेतं कषे स्फुटलघु
त्यजेत् ॥ अथ शोधनम् । पत्ली-
कृत्य पत्राणि हेम्नो वह्नौ प्रतापयेत् ।
निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च का-
ञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषा-
ये तु त्रिधा त्रिधा । एवं हेम्नः परेषा-
ञ्च धातूनां शोधनं भवेत् ॥ अथ मार-
णम् । सुवर्णस्य द्विगुणं सूतमम्लेन
सह मर्दयेत् । तद्गोलकसमं गन्धं नि-
दध्यादधरोत्तरम् ॥ सुवर्णस्यपति-
तनूकृतपत्रस्य । गन्धं ० गन्धकचू-
र्णं ॥ गोलकं ततो रुद्ध्वा शराव-
दृढसम्पुटे । त्रिंशद्वनोपलैर्द-
द्यात्पुटान्येवं चतुर्दश ॥ निरुत्थं
जायते भस्म गन्धो देयः पुनः पुनः ।
रुद्ध्वा० सम्यक्त्रुटितच्छिद्रवर्ज-
नतया । वनोपल० गोइठा० कु-
लिकि । निरुत्थं यत्पुनर्न जीव-
ति ॥ अथान्यप्रकारेण हेम्नो मारण-
मुच्यते ॥ काञ्चने गलिते नागं षोड-
शांशेन निःक्षिपेत् । चूर्णयित्वा
तथाम्लेन घृष्ट्वा कृत्वा तु गोलकम् ॥
गोलकेन समं गन्धं दत्त्वा चैवाधरोत्त-
रम् । शरावसम्पुटे धृत्वा पुटे त्रिं-
शद्वनोपलैः । एवं सप्तपुटैर्हेम
निरुत्थं भस्म जायते । अत्रापि पूर्व-
वद्गन्धः प्रदातव्यः पुनः पुनः ॥
काञ्चनाररसैर्घृष्ट्वा समसूतक-

गन्धयोः । कज्जलीहिमपत्राणि लेपयेत् समभागतः ॥ काञ्चनारत्वचः कल्कैर्मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् । धृत्वा तत्सम्पुटे गोलं मृन्मूषासम्पुटे च तत् । निधाय सन्धिरोधं च कृत्वा संशोष्य गोलकम् । वह्निं खरतरं कुर्य्यादेवं दद्यात् पुटत्रयम् ॥ नियतं जायते भस्म सर्वकर्मसु योजयेत् । काञ्चनारप्रकारेण लाङ्गलीहन्ति काञ्चनम् । लाङ्गली कलिहारी ॥ ज्वालामुखी तथा हन्यात् तथा हन्ति मनःशिला । शिलासिन्दूरयोश्चूर्णं समयोरर्कदुग्धकैः ॥ सप्तधा भावनां दद्याच्छोषयेच्च पुनः पुनः । ततस्तु गलिते हेम्नि कल्कोऽयं दीयते समः ॥ पुनर्द्धमेदतितरां यथा कल्को विलीयते । एवं वेलात्रयं दद्यात् कल्कं हेम मृतं भवेत् ॥ सुष्ठु ऋणोति । ऋणु गतौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । वर्णनम् । घञ् । शोभनोऽर्णोऽस्य ॥ धत्तूरे ॥ गन्धशाके । गौरसुवर्णशाके ॥ नागकेशरे ॥

स्वर्णकर्णः । पुं॰ कणगुग्गुलौ ॥

स्वर्णकायः । पुं॰ गरुडे ॥ त्रि॰ सुवर्णमयशरीरे ॥

स्वर्णकारः । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । नाडिन्धमे । कलादे । तदुत्पत्तिस्तु । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्य्याधानं चकार सः । ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः ॥ मालाकारः कर्म्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कांसकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥ सूत्रधारश्चित्रकारः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्कराः ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्य्याद्ब्राह्मणानां द्विजोत्तम । बभूव सद्यः पतितो ब्रह्मशापेन कर्म्मणा ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डे १० ऽध्यायः ॥ स्वर्णं करोति । कृ + अण् । कर्म्मण्यण् ॥

स्वर्णकृत् । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

स्वर्णकेतकी । स्त्री॰ हेमकेतक्याम् । कनकप्रसवायाम् । हैम्याम् ॥ अस्या लक्षणगुणा यथा । सुवर्णकेतकी त्वन्या लघुपुष्पा सुगन्धिनी । केतकीकुसुमं वर्ण्यं केशदौर्गन्ध्यनाशनम् । हैमाभं मदनोन्मादवातकृत् सौख्यकारि च ॥ तस्यास्तनोऽतिशिशिरः कटुः पित्तकफापहः । रसायनकरो वर्ण्यो देहदार्ढ्यकरः परः ॥

स्वर्णचौरी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे । पटुपर्ण्याम् । हैमवत्याम् । हिमावत्याम् । चोकइतिलोके ख्याता भावप्रकाशः ॥ अस्याः पर्य्यायाश्च यथा । स्वर्णचौरी स्वर्णदुग्धा स्वर्णाह्वा रुक्मिणी तथा । सुवर्णा हैम

दुग्धी च हेमक्षीरी च काञ्चनी ॥ स्वर्णक्षीरी हिमा तिक्ता कृमिपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्राश्मरीशोफदाहज्वरहरा परा इति ॥ स्वर्णमिव पीतं स्यात् क्षीरमस्याः, गौरादिः ॥

स्वर्णगैरिकम् । न० सुवर्णगैरिके । सोनागेरू० इ० भा० प्र० ॥

स्वर्णधीशा । स्त्री० कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् ॥ यथा । यानिर्गता पूर्वभागात्तस्माद्गिरिवरान्नदी । स्वर्णधीवेति विख्याता सा गङ्गासदृशा फले ॥ तस्मात्तु नाटकाचलात् ॥

स्वर्णचूडः । पुं० चाषे । किकीदिवौ ॥

स्वर्णजम् । न० त्रपुणि । वङ्गे ॥ रङ्गे ॥

स्वर्णजातिः । स्त्री० पीतमालत्याम् ॥

स्वर्णजीवन्ती । स्त्री० जीवन्तीभेदे । हेमाह्वायाम् । हेमजीवन्त्याम् । हिमाश्रयायाम् ॥

स्वर्णतुला । स्त्री० नाराच्याम् ॥

स्वर्णधातुः । पुं० स्वर्णगैरिके ॥

स्वर्णदी । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥ स्वः स्वर्गस्य नदी । पूर्वपदात्संज्ञायामग इति णत्वम् ॥ कामरूपप्रसिद्धायां सितगङ्गायाम् ॥ यथा । नद्याः स्वर्णश्रियाः पूर्वं नदी कामाख्यया तथा । कामाख्यायाः पूर्वभागे नदी सोमासनाह्वया ॥ सोमासनायाः पूर्वस्यां नदी नाम्नां तु पीठिका । ततः पूर्वं कामरूपपीठान्ते जगतां प्रसूः ॥ जगन्मायामहामाया देवी दिक्करवासिनी । एतयोः कथिता नद्यः सकला दक्षिणस्रवाः ॥ तां मुक्त्वा चपीठाय : स्वर्गलोकमवाप्नुयात् पान्ते दिक्करवासिन्याः सदा वहति स्वर्णदी ॥ सितगङ्गाख्यया सा च सितगङ्गाफलप्रदा । सा भूमिपीठसंस्था तु देवी दिक्करवासिनी ॥ यत्तन्नदी: प्रावयन्तीयाति प्रत्यक्षतां सुरैः । सितगङ्गाजले स्नात्वा समुद्दिश्य हरिं विधिम् ॥ दृष्ट्वा ललितकान्ताख्यां पुनर्योनौ न जायते इति कालिकापुराणे ८२ अध्यायः ॥ दक्षिणाख्याम् ॥

स्वर्णदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥

सुवर्णदुग्धा । स्त्री० सुवर्णक्षीर्याम् ॥

सुवर्णद्रुः । पुं० आरग्वधे ॥

सुवर्णपक्षः । पुं० गरुडे ॥

सुवर्णपद्मा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

सुवर्णपावकः । पुं० टङ्कणे । सोहागा इति भाषा ॥

सुवर्णपारेवतम् । न० महापारेवते ॥

सुवर्णपुङ्खः । पुं० शरविशेषे ॥

सुवर्णपुष्पः । पुं० आरग्वधे । चम्पके ॥

सुवर्णपुष्पा । स्त्री० कलिकायाम् ॥ सातलायाम् ॥

सुवर्णपुष्पी । स्त्री० राजवृक्षे ॥ पीतिकायाम् ॥ सुवर्णाख्याम् ॥ सातलायाम् । कलिकायाम् ॥ सुवर्णक्षीर्याम् ॥ स्वर्णकेतक्याम् ॥

सुवर्णप्रस्थः । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपभेदे ॥

स्वर्णफला । स्त्री० पीतरम्भायाम् ॥ त्रि० पीतफलके ॥

स्वर्णवणिक् । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे । सुवर्णवणिजि ॥ यथा । स्वर्णकारः स्वर्णवणिक्कायस्थश्च नरेश्वर । नरेषु मध्ये ते धूर्ताः कृपाहीना महीतले ॥ हृदयं क्षुरधाराभं तेषां नास्ति सादरम् । अतेषु सज्जनः कोऽपि कायस्थो भेतरो चतामिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

स्वर्णभूषणः । पुं० आरग्वधे ॥ त्रि० हेमाभरणविशिष्टे ॥

स्वर्णभृङ्गारः । पुं० स्वर्णभृङ्गारे ॥ हेमकलसे ॥

स्वर्णमद्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥

स्वर्णमाक्षिकम् । न० उपधातुविशेषे ॥ तन्नामानि गुणाश्च यथा । स्वर्णमाक्षिकमाख्यातं तापीजं मधुमाक्षिकम् । ताप्यं माक्षिकधातुश्च मधुधातुश्च स स्मृतः ॥ किञ्चित्सुवर्णसाहित्यात् स्वर्णमाक्षिकमीरितम् । उपधातुः सुवर्णस्य किञ्चित्स्वर्णगुणान्वितम् ॥ तथा चन्द्राद्ध्रुवाभावेदौ यदि स्वर्णमाक्षिकम् । किन्तु तस्यानुकल्पत्वात्किञ्चिदूना गुणास्ततः ॥ न केवलं स्वर्णगुणा वर्त्तन्ते स्वर्णमाक्षिके । द्रव्यान्तरस्य संसर्गात् सन्त्यन्येऽपि गुणा यतः ॥ सुवर्णमाक्षिकं स्वादु तिक्तं वृष्यं रसायनम् । चक्षुष्यं वस्तिरुक्कण्डूपाण्डुमेहविषोदरम् । अर्शः शोथं विषं कण्डूं त्रिदोषमपि नाशयेत् । अशुद्धस्याथ दोषमाह । मन्दानलत्वं बलहानिमुग्रां विष्टम्भितां नेत्रगदान् सकुष्ठान् । तथैव मालां व्रणपूर्विकाञ्च करोति तापीजमशुद्धमेतत् ॥ शोधनम् । माक्षिकस्य त्रयो भागा भागैकः सैन्धवस्य च । मातुलुङ्गद्रवैर्वाथ जम्बीरस्य द्रवैः पचेत् ॥ चालयेल्लोहपात्रे च यावत्पात्रं सुलोहितम् । भवेत्ततस्तु संशुद्धिं स्वर्णमाक्षिकमृच्छति ॥ मारणम् । कुलत्थस्य कषायेण घृष्ट्वा तैलेन वा पुटेत् । तक्रेण वाजमूत्रेण म्रियते स्वर्णमाक्षिकमिति भावप्रका० ॥

स्वर्णयूथी । स्त्री० पीतयूथिकायाम् । पीतिकायाम् । हेमपुष्पिकायाम् ॥

सुवर्णरेताः । पुं० वह्नौ ॥

सुवर्णलता । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवर्णवर्णा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

वि॰ सुवर्णसदृशवर्णयुक्ते ॥
स्वर्णकल्हारः । पुं॰ श्योनाके ॥
स्वर्णवल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । रक्तफलायाम् । काकवल्ल्याम् ॥ स्वर्णवल्लीशिरःपीडांचिदोषान् हन्तिदुग्धदा ॥
स्वर्णविन्दुः । पुं॰ विष्णौ । हरौ ॥ विन्दवोऽवयवाः स्वर्णसदृशा यस्य सः ॥ शोभनमर्णमक्षरं विन्दुश्च यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकोवा ॥
स्वर्णशेफालिका ।)
स्वर्णशेफाली ।) स्त्री॰ राजवृक्षे ॥
स्वर्णाङ्गः । पुं॰ कृतमाले । आरग्वधे ॥
स्वर्णारि । न॰ गन्धके ॥
स्वर्णाह्वयः । पुं॰ नागकेशरे ॥
स्वर्णाह्वा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥
स्वर्णुली । स्त्री॰ क्षुपान्तरे । हेमपुष्प्याम् ॥
स्वर्भानवः । पुं॰ गोमेदमणौ । पिङ्गस्फटिके ॥
स्वर्भानुः । पुं॰ राहौ ॥ स्वरआकाशेविपरीतलक्षणयाभाति । भा॰ । दाभाभ्यांनुः । उणादि ॥
स्वर्भानुसूदनः । पुं॰ सूर्ये ॥
स्वर्यातः । त्रि॰ मृते ॥
स्वर्लोकः । पुं॰ स्वर्गे । तदूर्ध्वकोटिः स्वर्लोकः स्वर्गिवर्य्यसमाश्रयः ॥ पञ्चाशीतिलक्षोच्छ्रायं स्वर्गिवर्य्याणां सूर्य्यादिमुख्यानामास्पदं स्वर्लोक उच्यते ॥
स्वर्वधूः । स्त्री॰ स्वर्वेश्यायां ॥
स्वर्वापी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥
स्वर्वेश्या । स्त्री॰ उर्वशीप्रधानाप्सरसि । तद्यथा । घृताचीमेनकारम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा । सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो बुधैरिति ॥ स्वः स्वर्गस्य वेश्या ॥
स्वर्वैद्यौ । पुं॰ २ अश्विनीसुतयोः । नासत्ययोः ॥ स्वः स्वर्गस्य वैद्यौ एतयोः सर्वपर्य्यायानित्यद्विवचनान्ताः । एकत्वविवक्षायामेकवचनान्ताश्च । तथोक्तं मार्कण्डेयपुराणे । नासत्यश्च दस्रश्च स्मृतौ द्वौ नामतोऽश्विनाविति ॥
स्वलीनः । पुं॰ दानवविशेषे ॥
स्वलोला । स्त्री॰ स्वाचारे ॥
स्वल्पः । त्रि॰ अत्यल्पे ॥
स्वल्पकेशरी । पुं॰ कोविदारे ॥
स्वल्पकेशी । पुं॰ भूतकेशे ॥
स्वल्पतपाः । पुं॰ तीर्थस्नानादिमात्रे तपोबुद्धौ ॥
स्वल्पपत्रः ।)
स्वल्पपत्रकः ।) पुं॰ गौरशाके । मधूलि । गिरिजे ॥
स्वल्पपर्णिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥
स्वल्पफला । स्त्री॰ हवुषाप्रभेदे । कच्छूघ्न्याम् । मोदकौ ॥

स्ववान् । त्रि॰ धनिनि । स्वमस्यास्ति मतुप् ॥

स्ववशः । त्रि॰ अपराधीने । तन्त्रे ॥ स्वस्मिन् वशः आयत्तः ॥

स्ववासिनी । स्त्री॰ सुवासिन्याम् । चिरण्ट्याम् । स्वेषुपित्रादिषुवस्तुं शीलमस्याः । सुप्यजाताविति- णिनिः ॥

स्ववीजः । पुं॰ आत्मनि । न॰ निजकारणे ॥ स्वीयवीर्ये ॥

स्वसंवित् । स्त्री॰ स्वरूपसम्यग्ज्ञाने ॥

स्वसा । स्त्री॰ भगिन्याम् । सुष्ठु अस्यति॰ अस्यतेर्वा । असुक्षेपणे । सावसेर्ऋन् ॥

स्वसुखम् । न॰ स्वरूपभूतेपरमानन्दे ॥

स्वस्तनः । त्रि॰ स्वर्गभावे ॥

स्वस्ति अ॰ मङ्गलेसमीहितसाधने । समीहितप्राप्तौ । पुण्ये ॥ आशंसायाम् ॥ आशीर्वादे ॥ दानस्वीकारमन्त्रे । यथा । स्वस्तिदेवीवायुपत्नीप्रतिविश्वेषुपूजिता । आदानस्यप्रदानस्यनिष्फलस्ययया विनेतिदेवीभागवतम् ॥ अस्यति॰ असतिना । असदीप्तौ॰ असुक्षेपणे वा । सुपूर्वकात्॰ क्तिच् । बाहुलकात्तिर्वा ॥ यद्वा । सु अस्ति । असभुवि । सावसेरितितिः । बहुलवचनान्नभूभावः ॥

स्वस्तिकः । पुं॰ मङ्गलद्रव्ये । तण्डुलचूर्णनिर्मितत्रिकोणाकाराधिवासद्रव्ये ॥ चतुष्के ॥ दिष्टकाप्रकारे ॥ रक्तालुके । जिनानांचतुर्विंशतिचिह्नान्तर्गतचिह्नविशेषे ॥ रसोनके ॥ राजादीश्वरसद्मविशेषे ॥ चतुष्पथे ॥ सर्पाणांफणास्थनीलरेखाविशेषे ॥ पुं॰ न॰ राजादीश्वराणांसद्मविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रागुत्तरद्वाररहितः स्वस्तिकाख्योधनप्रदइति ॥ अपिच । स्वस्तिकं प्राङ्मुखं यत्स्यादलिन्दानुगतं भवेत् । तत्पार्श्वानुगतौचान्यौतत्पर्यन्तगतोऽपरः ॥ इति ॥ सितावरणाके ॥ अभिप्रेतार्थस्याविनाशे । अष्टाङ्गयोगस्थतृतीयाङ्गविशेषे ॥ तद्यथा । जानूर्वोरन्तरेसम्यक्कृत्वापादतलेउभे । ऋजुकायोविशेन्मन्त्रीस्वस्तिकंतत्प्रचक्षतेइति ॥ स्वस्तिक्षेमंकाययति । कै शब्दे । आतोऽनुपेतिकः । मूलविभुजादित्वा ॥

स्वस्तिमुखः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ लेखे । पत्रे ॥ त्रि॰ बन्दिनि ॥ स्वस्तिमुखेयस्य ॥

स्वस्तिवाचनम् । न॰ विहितमङ्गलकर्मारम्भेमन्त्रविशेषाणांपाठे । मन्त्रोच्चारणपूर्वकतण्डुलविकिरणे ।

यथाह व्यासः। सम्पूज्यागम्यपुष्पा द्यैर्ब्राह्मणान् स्वस्तिवाचयेत्। धर्मकर्मणि माङ्गल्ये सङ्ग्रामाद्भुतदर्शनइति॥ स्वस्त्ययं स्वस्तिवाचनम्॥

स्वस्त्ययनम्। न॰ अभिप्रेतार्थस्यप्राप्तौ॥ स्वस्तिप्रकाशनेमन्त्रविशेषे॥ स्वस्तिपदवाच्यअयनम्॥ स्वस्तिक्षेमम्॰ ईयतेप्राप्यतेऽनेन। इण्॰। ल्युट्॥

स्वस्थः। त्रि॰ सुस्थे। प्रकृतिस्थे॥ यथा। समदोषः समाग्निश्चसमधातुमलक्रियः। प्रसन्नात्मेन्द्रियमनाः स्वस्थइत्यभिधीयते॥ क्रियाऽकर्म। तेनसमक्रियः॰ शरीरानुरूपकर्मा॥ आत्मनिस्थिते। उपचारतद्देहमनोव्यापारे। सुस्थ रूपस्थे॥ वरदे॥

स्वस्रीयः। पुं॰ भगिनीपुत्रे। भागिनेये॥ स्वसुरपत्यम्। स्वसुश्छः॥

स्वस्रीया। स्त्री॰ भागिनेय्याम्॥

स्वा। स्त्री॰ आत्मीयायाम्॥

स्वाचरम्। न॰ स्वीयाचरे। सभेद॰ स्वच्छाया॰ दृ॰ स्वभाषाप्र॰॥

स्वागतम्। न॰ कुशलप्रश्ने॥ शुभागमने॥ सुखेनागतम्॥ स्वागतम्। त्रि॰ सुखमागते॥

स्वागता। स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे तन्नलक्षणन्तु। स्वागतेतिरनभाद्गुरुयुग्ममिति॥ यथा। द्वारिकोकनकुण्डलयुक्तापुष्पयुक्तयुगावलयश्रोः। वर्णिताङ्गिवतिवक्त्रसहस्रैः स्वागताहरतिकस्यनचेतः॥ यथा। पङ्कजन्तदपिपाथसिमग्नं चन्द्रमाः सघनान्तरितोऽभूत्। तन्मुखेन्दुतुलयाविविनोदं हन्तनैवसहतेहृदि धाः॥ स्वयमागतायाम्॥

स्वागतिकः। त्रि॰ स्वागतवादिनि॥ स्वागतमित्याह। ठक्। स्वागतादीनाञ्चेत्यैजागमाभावः॥

स्वाङ्गः। पुं॰ शिवे॥ स्वात्मैवाङ्गं सहकार्यं स्यजगत्सृष्ट्यादाविति स्वाङ्गः॥

स्वाङ्गिः। पुं॰ स्वङ्गस्यापत्यम्। अतइञ्। स्वागतादित्वान्नैजागमः॥

स्वाङ्गिकः। पुं॰ मार्दङ्गिके॥

स्वाच्छन्द्यम्। न॰ स्वच्छन्दतायाम्॥

स्वातन्त्र्यम्। न॰ अपराधीनतायाम्॥ परस्परानुमतिनैरपेक्ष्ये॥ यथा॥ प्रभुः स्वातन्त्र्यतःपत्नीयदाक्षतिकरोतितत्। पाणिनेन्द्रोगकाशमन्नावस्थलीनदी॥ इति॥ स्वतन्त्रस्यभावः॥ ष्यञ्॥ त्रि॰ स्वाधीनताविशिष्टे॥

स्वातिः। स्त्री॰ सूर्यपत्न्यन्तरे॥ खड्गे॥ पुं॰ स्त्री॰ पञ्चदशेनक्षत्रे॥ तत्राजातस्यफलंयथा। क

न्दर्परूपप्रभयासमेतः कान्त्याजनप्रीतिरतिप्रसन्नः। स्वातिः प्रसूतौ यदि मानवस्य महामतिः प्राप्तविभूतियोगः॥ त्रि० स्वातिजाते॥ अविष्ठाफलानीत्यथोलुकः॥

स्वाती। स्त्री० पञ्चदशर्क्षे॥

स्वातीपथः। पुं० छायापथे। स्वातीवीथ्याम्॥

स्वातीवीथी। स्त्री० सूर्यादीनां मध्यमार्गे मध्यमवीथ्याम्॥ यथा। सूर्यादीनां त्रयो मार्गा दक्षिणोत्तरमध्यमाः पुनस्त्रेधा तथाहैवापि फल्गुन्यौ मघा चैव त्रिभिर्मता। हस्तश्चित्रा तथा स्वाती मध्यवीथ्यभिविश्रुता। ज्येष्ठा विशाखानुराधाश्च विराजगवीमता। एतास्वातीच स्तिस्रो मध्यमो मार्ग उच्यत इति वा-युपुराणात्॥

स्वात्मा। पुं० स्वकीयात्मनि॥

स्वात्मामृतरसास्वादः। पुं० स्वात्मैवामृतरसः अमृतद्रवस्तस्यास्वादे॥

स्वादः। पुं०। रसग्रहणे। स्वादनम्। स्वाद०। घञ्॥

स्वादनम्। न० अशने॥ स्वादनमशनं भक्षणमाहारो भोजनं खदनमिति हलायुधः। प्रीतिकरणे॥

स्वादितः। त्रि० आस्वादिते॥

स्वादिमा। पुं० स्वादुतायाम्। स्वादोर्भावः। इमनिच्॥

स्वादुः। पुं० मधुररसे॥ यथा। मधुरस्तु रसः स्वाद्यो गौल्यश्च। दुर्मधुलकादुतिहेमचन्द्रः॥ गन्धोली। गुडे। जीवकौषधौ॥ सुगन्धिद्रव्यभेदे। अगुरुसारे॥ स्त्री० द्राक्षायाम्॥ त्रि० मिष्टे। रसमाकर्षिणि॥ मधुरे। मनोज्ञे। सुन्दरे॥ स्वदते। स्वद आस्वादने। कृवापेत्युण्॥

स्वादुकण्टकः पुं० विकङ्कते। गोक्षुरे॥ कण्टकोऽस्यास्ति। अर्श आद्यच्। स्वादुरसौ कण्टकश्च। स्वादुः कण्टकोऽस्य वा॥

स्वादुकन्दा। स्त्री० विदार्याम्॥

स्वादुका। स्त्री० नागदन्त्याम्॥

स्वादुखण्ड। पुं० गुडे॥ मधुरभागे॥

स्वादुगन्धा। स्त्री० विदार्याम्॥

स्वादुङ्कारम्। अ० स्वादूकृत्य इत्यर्थे॥ स्वादुमिणमुल्॥

स्वादुपर्णी। स्त्री० दुग्धिकायाम्॥

स्वादुपाका। स्त्री० काकमाच्याम्॥ स्वादुः पाकोऽस्याः॥

स्वादुपिण्डा। स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम्॥

स्वादुपुष्पः। पुं० कटभ्याम्।

स्वादुफलम्। न० बदरीफले॥

स्वादुफला। स्त्री० द्राक्षायाम्। कोली॥

स्वादुमज्जा । पुं॰ शैलपीलौ । अक्षोटे ॥

स्वादुमस्तका । स्त्री॰ खर्ज्जूर्य्यां ॥

स्वादुमांसी । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

स्वादुमूलम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

स्वादुरसा । स्त्री॰ काकोल्याम् । आम्रातकफले ॥ द्राक्षायाम् । शतावर्य्याम् ॥

स्वादुलता । स्त्री॰ विदार्य्याम् ॥

स्वादूदः । पुं॰ स्वादुवारिधौ ॥ स्वादु॰ उदकं यस्य सः । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदादेशः ॥

स्वाद्वम्लः । पुं॰ दाडिमे । मधुराम्ले ॥

स्वाद्वी । स्त्री॰ द्राक्षायाम् । स्वद्वते । स्वदत्यास्वादने । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । वोतो गुणवचनादिति ङीष् ॥ खर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्वाधिष्ठानम् । न॰ षट्चक्रान्तर्गतद्वितीयचक्रे ॥ स्वशब्देन परं लिङ्गं स्वाधिष्ठानं ततो विदुः । परलिङ्गस्याधिष्ठानं यतस्तस्मात् स्वाधिष्ठानमुच्यतइत्यर्थः ॥

स्वाधीनः । त्रि॰ स्वतन्त्रे । अपराधीने । स्ववशे ॥ यथा । वासोऽल्पकमास्तरं किसलयान्यौकस्तरूणान्तलं मूलानि क्षतये क्षुधां गिरिनदीतोयं तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्वयांसि सुहृदो नक्तं प्रदीपः शशी स्वाधीने विभवे तथापि कृपणा याचन्त इत्यद्भुतम् ॥ इति शान्तिशतके शिह्लणमिश्राः ॥ अपि च । स्वाधीनत्वं साफल्यं न पराधीनवृत्तिता । ये पराधीनकर्माणो जीवन्तोऽपि च ते मृताः ॥ इति गारुडे ११५ अध्यायः ॥ स्वस्मिन्नधि । सप्तमीशौण्डैरिति समासः । ततः स्वार्थे॰ अषडक्षेति खः ॥

स्वाधीनपतिका । स्त्री॰ स्वाधीनभर्तृकायाम् ॥ स्वाधीनपतिका सानुयानमुल्लसितविभ्रमम् ॥ स्वाधीनः पतिर्यस्याः । कप् ॥

स्वाध्यायः । पुं॰ वेदे ॥ जपे । स्वाभिमतप्रणवादिमन्त्रजपे ॥ ब्रह्मयज्ञे ॥ वेदाध्ययने । फलवदर्थावबोधपर्य्यन्ताध्ययने । अदृष्टार्थं स्ववेदाध्ययनरूपे ब्रह्मयज्ञे ॥ उपनिषद्ग्रन्थावृत्तौ ॥ मोक्षशास्त्राणामध्ययने । सुष्ठु आ समन्तात् अध्ययनम् । इङ् अध्ययने । इङश्चेति घञ् ॥ स्वार्थमध्ययनं वा ॥

स्वाध्याययज्ञः । पुं॰ यथाविधि वेदाभ्यासपरे ॥ स्वाध्याय एव यज्ञो यस्य सः ।

स्वाध्यायवान् । पुं॰ स्वाध्यायविशिष्टे ॥

स्वाध्यायाभ्यसनम् । न॰ यथाविधि

वेदाभ्यासे ॥ स्वाध्यायस्याभ्यसनं ॥

स्वाध्यायी । पुं॰ पत्तनवणिजि ॥ स्वाध्याययुक्ते ॥ स्वाध्यायोऽस्यास्तीति इनिः ॥

स्वाध्वरिकः । त्रि॰ स्वध्वरवादिनि ॥ शोभनोऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वरमित्याह॰ तेनचरतिवा । ठक् । स्वागतादीनाञ्चेत्यैजागमोन ॥

स्वानः । पुं॰ निर्घोषे । निक्वादे । शब्दे ॥ स्वननम् । स्वनशब्दे । स्वनहसोर्वेतिपक्षे घञ् ॥

स्वानुभवः । पुं॰ आत्माकारान्तःकरणसाक्षात्कारे ॥

स्वान्तम् । न॰ हृदि । मानसे । मनसि । चित्ते ॥ गह्वरे । स्वन्यते स्म । स्वन॰ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तेतिमनस्यनिट्कमेतन्निपातितम् ॥ स्वस्यान्तोऽवच्छेदोभवतियेनतदितिवा ।

स्वापः । पुं॰ निद्रायाम् । कारणभावेनावस्थाने । शयने । अज्ञानयाम् अज्ञाने । तत्त्वाप्रतिबोधे दृष्टं नहि स्वप्नदृष्टमवृत्तक्षेति विप्रकारनिरूपितोभावावस्थाभेदे । स्पर्शाज्ञतायाम् ॥ स्वपनम् । त्रिष्वप्शये । घञ् ॥ धातोर्गुरुत्वसत्तायामपि दुपरिनाप्यनुवंशम् । नोत्तरापरशि-

रामचनस्योन्वचाद्र्यचरणः स्त्रियमिच्छन् ॥

स्वापतेयम् ।) स्वापतेयकम् ।) न॰ धने । वित्ते ॥ स्वस्यपतिः॰ स्वपति॰ः । स्वपतौ धनस्वामिनौसाधु । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्वागतादित्वान्नैजागमः ॥

स्वापनः । पुं॰ न॰ अस्त्रविशेषे ॥ पुं॰ श्रीहरौ । विष्णौ ॥ स्वापयतिसुवशाययाचात्मत्वाविधुरान्करोति । जिष्वप्शये । अस्मात्स्वान्तात्ल्युट् । औणादिकोयुज्वा ॥

स्वाप्ययः । पुं॰ सुषुप्तौ ॥ स्वस्मिन्नप्ययः ॥

स्वाभाविकः । त्रि॰ स्वभावसिद्धे । स्वभावतउत्पन्ने ॥ स्वभावोऽनादिरविद्या॰ तत्कार्ये । सहजे । अकृत्रिमे ॥ स्वभावेभवः । स्वभावादागतोवा । ठक् ॥

स्वाभाविकी । स्त्री॰ प्रकृतौ । द्रव्यस्वभावतएवसिद्धायांप्रकृतौ ॥ यथाऽग्न्यादीनामुष्णप्रकाशादिलक्षणास्वाभाविकीप्रकृतिः ॥

स्वाभासः । त्रि॰ रमणीये ॥ सुष्ठु आभासते । भास॰ । पचाद्यच ॥ पुं॰ कुवेरे ॥ स्वेनधनेनआभासते ॥

स्वाभाव्यः । पुं॰ हरौ । स्वभा

वैनैव तद्भाव्योऽसाध्योनित्यनिष्पन्न
रूपत्वात् ॥
स्वामिजङ्घी । पुं॰ परशुरामे ॥
स्वामिता । स्त्री॰ स्वामित्वे ॥ स्वा
मिनोभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
स्वामी पुं॰ कार्त्तिकेये । विशाखे ।
शिखिवाहने ॥ पत्यौ । भर्त्तरि ।
गुरौ । श्रीनाथे ॥ यथा । गुरु
माम्नानभाषितजपकालाहतेशिवे ।
श्रीनाथदेवस्वामीतिविवादेवोधमेव
देत् ॥ हरे ॥ हरौ ॥ परम
हंसे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ प्राज्ञ
स्त्रीयाहङ्कदे ॥ नृपे । भूपे ॥
त्रि॰ अधिपतौ । अस्यपर्यायास्तु ।
स्वामीत्वीश्वरः पतिरीशिता । अ
धिभूर्नायकोनेताप्रभुः परिवृढोधि
पद्दति ॥ स्वमैश्वर्यमस्यास्तिस्वामि
न्नैश्वर्यइत्यामिनच् । निपात्यते ॥
स्वाम्यम् । न॰ आधिपत्ये ॥
स्वायम्भुवः । पुं॰ प्रथममनौ ।
ब्रह्मणः पौत्रे ॥ स्वयम्भुवोऽपत्य
म् । अण् । संज्ञापूर्वकस्यवि
धेरनित्यत्वान्नगुणः ॥
स्वायम्भुवी । स्त्री॰ ब्राह्मीमोषधौ ॥
स्वारः । पुं॰ उपतापे ॥ स्वर
ति । स्वृशब्दोपतापयोः । अच् ।
स्वरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ भावेवा
घञ् ॥
स्वारस्यम् । न॰ स्वभावे ॥ स्वर
सस्यभावः । ष्यञ् ॥
स्वाराट् । पुं॰ इन्द्रे । नमुचिसू
दने ॥ स्वः स्वर्गेराजते ।
स्वेषुदेवेषु॰ स्वेनधनेनवा॰ स्वारा
जते । सत्सूद्विषेतिक्विप् । रा
तौतिलोपे॰ ढ्रलोपइतिदीर्घः ।
जान्तः ॥
स्वाराज्यम् । न॰ स्वात्मनि । स्व
राड्भावे ॥ ष्यञ् ॥
स्वारामगुच्छकम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे
॥ ऐन्द्रीपदे ॥
स्वारोचिषः । पुं॰ द्वितीयमनौ ॥
स्वरोचिषोऽपत्यम् । अण् ॥
स्वार्थः । पुं॰ स्वप्रयोजने ॥ स्वी
याभिधेये ॥ स्वकीयधने ॥ स्वी
यवस्तुनि ॥
स्वार्थदर्शनः । त्रि॰ निजार्था
वलोकने ॥ स्वस्यात्मनोर्थंपश्य
तीतितथा ॥
स्वार्थानुमानम् । न॰ स्वानुमि
तिहेतौ ॥ तथाहि । स्वयमे
वभूयोदर्शनेनयत्रधूमस्तत्राग्निरि
तिमहानसादौव्याप्तिंगृहीत्वा॰ प
र्वतसमीपङ्गतः॰ तद्गतेचाग्नौस
न्दिहानः पर्वतेधूमंपश्यन्व्याप्तिं
स्मरतियत्रधूमस्तत्राग्निरिति । त
दनन्तरंवह्निव्याप्यधूमवानयंपर्व
तइतिज्ञानमुत्पद्यते । अयमेवलि
ङ्गपरामर्शइत्युच्यते । तस्मात्प

वं तीयद्धिमान् । इतिसामनुमितिव त्यदाते । तदेतत् स्वार्थानुमानम् ॥

स्वाश्रयः । त्रि॰ अनन्याश्रये ॥

स्वास्थ्यम् । न॰ आरोग्ये ॥ स्व स्मिन्स्वस्थाने ॥ सन्तोषे ॥ स्व स्थस्भावः । ष्यञ् ॥

स्वाहा । अ॰ देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वाहते । स्वादयास्वादने । आप्रत्ययः । पृषोदरादित्वाद्दस्यहः ॥ सुष्ठु आहूयतेऽनेनवा । डाप्रत्ययः ॥

स्वाहा । स्त्री॰ अग्नेः पत्न्याम् । अ ग्नायाम् ॥ यथा । स्वाहादेवीवह्निपत्नीप्रतिविश्वे सुपूजिता । ययाविनाहविर्दानं नग्रहीतुं सुराः क्षमाइतिदेवीभागवतम् ॥ सुष्ठु आहूयन्ते देवाअनया । अन्येभ्योपीतिडः । टाप् ॥ स्वाहाऽस्त्यस्यावा । अर्श आद्यच् ॥ स्वान्आजिहीतेवा ॥ बुद्धिशक्तिविशेषे । तारिण्याम् ॥

स्वाहापतिः । पुं॰ अग्नौ ॥ इ॰ धरणी ॥ *

स्वाहाप्रियः । पुं॰ वैश्वानरे । वह्नौ ॥ स्वाहाप्रियायस्य । अपूर्णीप्रियादिष्विति निषेधात्नपुंवद्भावः ॥

स्वाहाभुक् । पुं॰ त्रिदशे । देवतायाम् ॥

स्वित् । अ॰ प्रश्ने ॥ वितर्के । नानापक्षावमर्शे ॥ पादपूरणे ॥ सुष्ठु एति ॰ अयतिवा । इण् गतौ॰ इगतौ वा । क्विप्॰ तुक् ॥

स्विदितः । त्रि॰ स्वेदिते ॥

स्विन्नः । त्रि॰ प्रस्विन्ने । स्वेदान्विते । घर्मयुक्ते ॥ स्विन्नोघर्मीपितोजनक तिइत्यायुधः ॥ पक्वे ॥ यथा । आ मंस्वेलगतं प्राहुः सतुषंधान्यमुच्यते । आमं वितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति भरतः ॥

स्विष्टम् । न॰ सम्यग्यजने ॥ त्रि॰ सम्यक्पूजिते ॥

स्विष्टकृत् । पुं॰ पूर्णाहुत्यन्ते क्रियमाणे होमविशेषे ॥ सु॰ सुष्ठु शोभनं इष्टं सर्वं मपिकरोति । डुकृञ्॰ क्विप् तुक् ॥

स्विष्टकृत् । पुं॰ होमविशेषे । शोभनाइष्टिः स्विष्टः । तांकरोति । कृञ् । क्विपितुक् ॥

स्वीकारः । पुं॰ अङ्गीकारे । स्वीकरणम् । च्व्यन्तस्वशब्दपूर्वात्कृञो भावेघञ् ॥ यावताथात् स्वनिर्वाहः स्वीकुर्यात् तावदर्थवित् । आधिक्ये न्यूनतायाञ्च च्यवतेपरमार्थतः ॥

स्वीकृतः । त्रि॰ अङ्गीकृते ।

स्वीयः । त्रि॰ आत्मीये ॥ प्राक्क्रीतोच्छः ॥

स्वीया । स्त्री॰ स्वामिन्येवानुरक्तायांनायिकायां ॥

स्वृद्धः । त्रि० सुसमृद्धे ॥

स्वेच्छा । स्त्री० आत्मेच्छायाम् । यदृच्छायाम् । स्वैरितायाम् ॥ स्वच्छन्दच्छा ।

स्वेच्छाचारी । त्रि० स्वैरिणि ॥ स्वेच्छाचारोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

स्वेच्छामृत्युः । पुं० भीष्मे ॥ स्वेच्छया मृत्युर्यस्य सः ॥ स्वेच्छया मरणे ॥ त्रि० तद्वति ॥

स्वेच्छाविहारी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि ॥ यथा । नदीवक्रामृतं आर्तं तत्प्रवाहं निवारितुम् । स्वेच्छाविहारिणं सन्तं कोऽवा वारयितुं क्षमः ॥ सन्तकौलम् ॥

स्वेदः । पुं० घर्मे । घर्माम्बुनि । श्रमादिना देहनिःसृतजले । पसीना इ० भा० । स च पार्थिवद्रव्याणां तापेनक्लेदरूपः ॥ स्वेदने । भा वरा० इ० गौ० दे० भा० प्र० । प्रस्वेदइति तापि ॥ स चतुर्विधो यथा । स्वेदश्चतुर्विधः प्रोक्तस्तापोष्मस्वेदसंज्ञितः उपनाहो द्रवस्वेदः सर्ववातार्तिहारिणः । तापस्वेदः ० उष्मस्वेदश्च० तथ्यांसंज्ञितः । उपनाहः ० उपनाहः स्वेदः । स्वेदौ तापोष्मजौ प्रायः श्लेष्मघ्नौ समुदीरितौ उपनाहस्तु वातघ्नः पित्तरोगद्रवो हितः । द्रवो द्रवस्वेदः ॥ स्वि-

यत्यनेनाङ्गम् । स्विद् गात्रप्रक्षरणे । घञ् ॥

स्वेदकः । पुं० अयस्कान्तप्रभेदे ॥ त्रि० स्वेदकर्तरि ॥

स्वेदजः । त्रि० कृमिदंशादिजन्तुषु ते ॥ यथा । स्वेदजं दंशमशकयूकामक्षिकामत्कुणम् । ऊष्मणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत्किञ्चिदीदृशम् ॥ स्वेदजनकाद्ऊष्मा स्वेदः । तस्माज्जातः । पञ्चम्यामिति डः ॥ स्वेदमुद्भिद्य जायमानं दंशमशकादि० तदुद्भिज्जोऽन्तर्भवति । यथा स्वेदजं यूकादि० तच्चाण्डजेऽन्तर्भवतीति नाण्डजोद्भिज्जाभ्यां स्वेदजोतिरिच्यते ॥

स्वेदनम् । न० स्वेदे ॥ दोलायन्त्रे ॥ यथा । निबद्धमौषधं सूतं भूर्जे तत् त्रिगुणाम्बरे रसपोटलिकां काष्ठे दृढं बद्ध्वा गुणेन हि । सन्धानपूर्णकुम्भान्तः स्वावलम्बनसंस्थितम् । अधस्ताज्ज्वालयेद्वह्निं तत्सदुक्तक्रमेण हि ॥ दोलायन्त्रमिदं प्रोक्तं स्वेदनाख्यं तदेव हि । सन्धानं काञ्जिकादि ॥ अपि च । साम्बुस्थालीमुखाबद्धे वस्त्रे स्वेद्यं निधाय च । पिधाय पच्यते यत्र तद्यन्त्रं स्वेदनं स्मृतम् ॥ इ० भा० शः ॥ *

स्वेदनिका । स्त्री० कन्दौ ॥ भर्जनपात्रे ॥ भर्जनशालायाम् ॥

स्वेदनी । स्त्री॰ कन्दौ ॥ कन्दु शाला स्याम् ॥ स्विद्यतेऽस्याम् अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ॥

स्वेदमलोज्झितदेहः । पुं॰ सर्वज्ञस्यौषधिनोत्तमे ॥ स्वेदमलरहितशरीरे ॥ वि॰ तद्वति ॥

स्वेदावरोधः । पुं॰ प्रस्वेदानिर्गमे ॥ दोषैर्जाठराग्नेराच्छन्नतायाम् ॥ स्विद्यतेऽनेनेति स्वेदोऽग्निः । तस्यावरोधः ॥

स्वैरः । वि॰ स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥ मन्दे ॥ स्वेनस्वातन्त्र्येण ईर्त्ते॰ ईर्त्तिवा । ईरगतौकम्पने च॰ ईरपेरणेवा । पचाद्यच् । स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः ॥

स्वैरिणी । स्त्री॰ सवर्णरतायाम् । व्यभिचारिण्याम् । पर्य्या : पर्य्यायास्तु । पुंश्चलीधर्षणीबन्धक्यसतीकुलटेत्वरी । स्वैरिणीपांशुलित्यमरः ॥ अत्रविशेषस्तु । स्वैरिणीयापतिं त्यक्त्वासवर्णं कामतः श्रयेत् । चतुर्विधासम्प्रोक्तानारदेनसुरर्षिणा ॥ यथा । स्त्रीप्रसूताऽप्रसूतावापत्यावित्रतुजीवति । कामात्समाश्रयेदन्यंप्रथमास्वैरिणीतुसा ॥ कौमारंपतिमुत्सृज्ययात्वन्यंपुरुषंश्रिता । पुनःपत्युर्गृहं यायात्सा द्वितीयाप्रकीर्त्तिता ॥ मृतेभर्त्तरितुप्राप्तान्देवरादीनपास्यया । उपगच्छेत्परं कामात्सातृतीयाप्रकीर्त्तिता ॥ प्राप्तादेशाद्धनक्रीताक्षुत्पिपासातुरा च या । तवाहमित्युपगतासाचतुर्थीप्रकीर्त्तितेति ॥ स्वयावृच्छया॰ स्वेनस्वातन्त्र्येणवा॰ स्वेनात्ममात्राद्वेरितुंशीलमस्याः । ईरगतौ । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः । नान्तलक्षणोङीप् । स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः ॥ महाभारतेचादिपर्वणि॰ चतुः पुरुषगामिनीस्वैरिणीत्युक्ता ॥

स्वैरिता । स्त्री॰ अन्यानपेक्षणे । यहच्छायाम् । स्वच्छन्दतायाम् । स्वैरिणोभावः । तल् ॥

स्वैरी । त्रि॰ स्वतन्त्रे । स्वेनईरितुंशीलमस्य । ईरगतौ । सुप्यजाताविति णिनिः । स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः ॥ परदारगमनशीले ॥

स्वैरिन्ध्री । स्त्री॰ सैरिन्ध्र्याम् ॥ स्वैरं स्वाच्छन्द्यं धरतीति तथा ॥ इ॰ रभसः ॥

स्वोपार्जितम् । न॰ स्वयमर्ज्जितधने ॥ तदुक्तंश्रीमद्भागवतबीजतन्त्रे । पुण्यं वित्तं सुविद्या च नारीद्रोहिणम् । शरीरन्तु पितुर्मातुर्वित्तं न मातुर्पैतृकं वसु ॥ पृथगर्भैः पृथग्वित्तैर्मनुजैर्यदुपार्जितम् सर्वं तत्पिवृसङ्क्रान्तं तदास्वोपार्ज्जितं कुतः ॥ अतीमहेभिस्तायासैर्येन

यद्धनमर्ज्जितम् । स्त्रीपार्जितं तदेवस्यात्सततस्वामीनचापरः इति ॥ चि० स्वार्जितधनादौ ॥ अविभक्तसूत्रम् । पिताचेत्पुत्रान् विभजेत्तस्यस्वेच्छास्वयमुपात्तेर्थे । पैतामहेतुपितापुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वमिति ॥

(**—*‡*‡*—**)

हकारस्यप्रारम्भः

ह । अ० सम्बोधने ॥ पादपूरणे ॥ विनिग्रहे ॥ नियोगे ॥ क्षिपायाम् क्षेपणे ॥ कुत्सायाम् ॥ एति ह्यार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥ हन्ति । हन हिंसागत्यो० । अन्येभ्योपीतिड: ॥ हत्वाबद्योतकोर्थं निपातइतिवैदिका: ॥

हः । पुं० शिवे ॥ सलिले ॥ शून्ये ॥ धारणे ॥ मङ्गले ॥ गगने ॥ नकुलीशे ॥ रक्ते ॥ नाके ॥ स्वर्गे ॥ पापहरणे ॥ चन्द्रे ॥ हरौ ॥ हंसे ॥ रक्ते ॥ रोमाञ्चे ॥ वाजिनि ॥ हर्षे ॥ हकारे ॥ सर्वोपचारणे ॥ शुष्के ॥

हंसः । पुं० मानसौकसि । कलहंस इति । चक्राङ्गे ॥ अस्यमांसगुणा यथा । स्निग्धं हिमगुरुवृष्यं मांसं जलपक्षिणाम्[illegible] । [illegible]

समांसंवृष्यतमं तिमिरहरणं चेति रा० निघण्टः ॥ अस्यशकुनन्तु । काष्ठासुसर्वासुप्रदर्शनेनहंसस्य शब्देनतुसर्वसिद्धिः । नामानिहंसस्यशृणोतियस्तुप्रयान्तिनाशं दुरितानितस्य ॥ चौरैः समं दर्शनमात्रशब्दे निषिद्धं तोयेऽथभयं तृतीये ॥ युद्धं चतुर्थे० नृपतिप्रसादः स्यात्पञ्चमेहंसरवेनराणामितिवसन्तराजः ॥ निर्लोभनृपे ॥ विष्णौ ॥ अर्के ॥ परमात्मनि ॥ मत्सरे ॥ योगिभेदे ॥ मन्त्रभेदे ॥ शरीरस्थमरुद्विशेषे । प्राणवायौ ॥ ब्राह्मणे ॥ अश्वमेधीयाश्वे ॥ यथा । किमयं दीयतेहंसः सतिसैन्येचतुर्विधे० इत्यादिपुराणम् ॥ अग्रतः स्थितश्रेष्ठे । गुरौ ॥ शिवे ॥ विशुद्धे ॥ पर्वते ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ जीवे ॥ चतुर्विधावधूतान्तर्गतावधूतविशेषे । यथा । श्रीदेव्युवाच । द्विविधावाश्रमौप्रोक्तौनाथहंसोभैक्षुकस्तथा । किमिदं श्रु[illegible]तेचिन्नमवधूताश्चतुर्विधाः ॥ एतद्वेदितुमिच्छामितत्त्वतः कथयप्रभो । चतुर्विधाऽवधूतानांलक्षणं सविशेषतः ॥ श्रीसदाशिवउवाच । ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणाः क्षत्रियादयः । गृहाश्रमि[illegible]मन्त्रोपिब्रह्मास्ते यतयः प्रिये । पूर्णाभिषि[illegible]विधिना संस्क

तथैव मानवाः। शैवावधूतास्ते
सर्वे पूजनीयाः कुलार्चितैः॥
ब्रह्मावधूताः शैवाश्च स्वस्वाश्रमाचा
रवर्त्तिनः॥ विदध्युः सर्वकर्म्मा
णि मदुद्दिष्टेन वर्त्मना॥ विना ब्र-
ह्मार्पितं चैते तथा चक्रार्पितं विना
। निषिद्धमन्नं तोयञ्च न गृह्णीयुः
कदाचन॥ ब्रह्मावधूतकौलानां कौ
लानामभिषेकिणाम्। प्रागेव कथि
तं धर्म्मो ब्राह्मस्य वरानने। स्नानं
सन्ध्याशनं पानं दानं दारग्रहणम्
। सर्व्वमागममार्गेण शैवब्रह्मावधू
तयोः॥ उक्तावधूतो द्विविधः पू
र्णापूर्णविभेदतः। पूर्णः परम
हंसाख्यः परिव्राडपरः प्रिये॥
कृतावधूतसंस्कारो यदि ज्ञाना-
न्दुर्बलः। तदा लोकालये तिष्ठन्ना
त्मानं संशोधयेत्॥ रक्षन् स्वजा
तिचिह्नञ्च कुर्वन् कर्म्माणि कौलवत्
सदा ब्रह्मपरो भूत्वा साधयेज्ज्ञा
नमुत्तमम्॥ जीवन् सन्न्यस्तमुच्चा
र्य्य सोऽहमस्मीति चिन्तयन्। कुर्य्या
दात्मोचितं कर्म्म सदा वैराग्यमाश्रि
तः॥ कुर्वन् कर्म्माण्यनासक्तो नलि
नीदलनीरवत्। यतेतात्मानमुद्ध
र्त्तुं तत्त्वज्ञानविवेकतः॥ इत्यपक्व
स्योक्तम्। चतुर्णामवधूतानां तुरी
यो हंस उच्यते। त्रयोऽन्ये योगभो
गाढ्या मुक्ताः सर्व्वे शिवोपमाः॥
हंसो न कुर्य्यात् स्त्रीसङ्गं न वा धातुपरि
ग्रहम्। प्रारब्धमश्नन् विहरेन्निषेध
विधिवर्ज्जितः॥ त्यजेत् स्वजा
तिचिह्नानि कर्म्माणि गृहमेधिनाम्
। तुरीयो विचरेत् क्षोणीं निःसङ्क
ल्पो निरुद्यमः॥ सदात्मभावसन्तु
ष्टः शोकमोहविवर्ज्जितः। नि
र्निकेतस्तितिक्षुः स्यान्निःशङ्को
निरुपद्रवः॥ नार्पणं भक्ष्यपेयानां
न तस्य ध्यानधारणाः। मुक्तो विर
क्तो निर्द्वन्द्वो हंसाचारपरो यतिः॥
इति ते कथितं देवि चतुर्णां कुलयोगि
नाम्। लक्षणं सविशेषेण साधूना
मत्स्वरूपिणाम्॥ एतेषां दर्शनस्प
र्शादालापात् परितोषणात्। सर्व्व
तीर्थफलावाप्तिर्जायते मनुजन्मना
म्॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यक्षे
त्राणि यानि च। कुलसंन्यासिनां देहे स
न्ति तानि सदा प्रिये॥ इति महानिर्व्वा
णतन्त्रे १४ उल्लासः॥ हन्ति गच्छति।
सू षांक्त शंखा। हन०। पचाद्यच्। भ
वेद्वर्णागमाद्धंस इति सकः॥ हन्ति
। वृत्तादिहनीति सो वा॥ छन्दोविशे
षे॥ पिङ्गलदिष्टो भादिविशिष्टः
कर्णयुतो सौभाग्मिनिहंसः॥ यथा
। एति वसन्तो याति दिगन्ते। किं स
खि कान्तः कोपि नितान्तः॥

हंसकः। पुं० पादकटके। पादवल
ये। हंस इव कायति मधुरध्वनित्वा

त् । कै शब्दे । अन्येष्वपीति डः ॥ हंसकुलाद्वंशाङ्कितत्वात् । इदिदन्तलक्षणाविति कन् । स्वार्थे वा कन् ॥ राजहंसी ॥ तालप्रभेदे ॥ यथा । लघु गुरुलघु यवसतालो हंसकः स्मृत इति ॥

हंसकीलकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादद्वयं कृत्वा कान्तस्योरयुगोपरि । कटिमान्दोलयेद्यत्र बन्धोऽयं हंसकीलकः ॥

हंसकेरलः । पुं० रामेश्वरवेङ्कटेशयोर्देशे ।

हंसगः । पुं० सुरज्येष्ठे । परमेष्ठिनि ॥

हंसगद्गदा । स्त्री० मधुरभाषिण्याम् । मधुरनिस्वनायाम् ॥

हंसगामिनी । स्त्री० ब्रह्माण्याम् । तात्कौल्यैर्मिनिः ॥ नारीविशेषे । हंसइव गच्छति । गम्लृ० । कर्त्तर्युपमानइति णिनिः ॥

हंसडिम्ब । पुं० हंसबीजे ॥

हंसदाहनम् । न० अगुरुणि ।

हंसनादिनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ यथा । गजेन्द्रगमनातन्वी कोकिलालापसंयुता । नितम्बगुर्विणी या सा कथ्यन्ते हंसनादिनी ॥

हंसपदी । स्त्री० हंसपदीविशेषे । मधुस्रवायाम् । हंसपाद्याम् । त्रिपद्याम् ॥ गोधापद्याम् ॥ यथा । हंसपदीगुणः शीताग्निरक्तविषव्रणाम् । विसर्पदाहातिसारलूताभूताग्निरोहिणी ॥

हंसपादः । पुं० हिङ्गुले ॥ यथा । जपाकुसुमसंकाशो हंसपादो मणीनामः ॥ पुं० हंसचरणे ॥

हंसपादिका । स्त्री० हंसपद्याम् । गोधापद्याम् ॥

हंसपादी । स्त्री० गोधापद्याम् ॥

हंसमाला । स्त्री० कलहंसी ॥ हंससमूहे ॥

हंसमाषा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

हंसरथः । पुं० ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥ हंसो रथोऽस्य ॥

हंसलोमशः । पुं० न० कासीसे ॥

हंसलोहकम् । न० पित्तले ॥

हंसवती । स्त्री० हंसपदीलतायाम् ॥ त्रि० हंसयुक्ते ॥

हंसवाहनः । पुं० ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ हंसो वाहनमस्य ।

हंसबीजम् । न० हंसडिम्बे । यथा । हंसबीजपरं वृष्यं तथा वातनाशनम् । पाके लघुतरं प्रोक्तं सर्वामयविनाशनमिति राजनिघण्टुः ॥

हंसाङ्घ्रिः । पुं० गोधापद्याम् ॥ हिङ्गुले ।

हंसाधिरूढा । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

हंसाभिख्यम् । न० रूप्ये ॥

हंसारूढ । पुं० कमलासने । ब्रह्मणि ।

हंसारूढा । स्त्री॰ ब्रह्माण्याम् ॥

हंसिका । स्त्री॰ हंस्याम् । हन्ति । हन॰ । हनिमशिभ्यां सिकन् ॥

हंसिनी । स्त्री॰ शिखरिण्याः प्रभेदे । यथा । निर्नीरसुरभिक्षीरसंयुक्तं गालितं दधि । शर्करैलामसारावसंयुक्तं हंसिनी भवेत् ॥ हंसी शिखरिणी रुच्या शुभा वाङ्क्षाविकाशिनी । सुशीतजननी चैव कफपित्तविनाशिनी ॥

हंसी । स्त्री॰ हंसयोषिति । वरटायाम् ॥ हंसिन्याम् । आकृति २२ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । मौ गौ नास्त्वारो गो गो वसुभुवनयतिरित्थमभ तिहंसी । यथा । सार्द्धं कान्तेन कान्ते सौविकचकमलमधुसुरभिमि वम्रौत्कामक्रीडाकूतस्फीतप्रमदसर सभ्रमेलघूरसम्नौ । कालिन्दीयेप्सारव्ये पवनपतनपवितरलपरागे वंशारातिपश्यस्वेच्छं सरभसगतिरिह विलसति हंसी ॥ वृत्तान्तरेऽपि । यथा । स्याद्वे द्वर्णीभनगणत: पखाह्रोर्वीविपुलमणत: । हंसीख्याता श्रुतिरसयतिस्तत्राकीर्षांनजयति मति: ॥

हंसोदकम् । न॰ अंशूदके । यथा । नादेयं नवमृद्घटेषु निहितं सन्तप्तमर्कांशुभिर्यामिन्याम्बुनिविष्टमिन्दुकिरणैर्मन्दानिलान्दोलितम् । एलाद्यैः परिवासितं श्रमहरं पित्तोत्थदाहे विषमूर्च्छाविभ्रमदात्ययेषु चाहितं यं सलिलं हंसोदकमिति राजनिर्घण्ट: ॥

हंहो । अ॰ प्रश्ने ॥ दम्भे ॥ दर्पे ॥ सम्बोधने ॥

हक्क: । पुं॰ गजसमाह्वाने ॥

हक्कार: । पुं॰ आह्वाने ॥

हञ्जा । अ॰ नाट्योक्तिचेटीसम्बोधने ॥

हञ्जि: । पुं॰ क्षुति । क्षवे ॥

हञ्जिका । स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥ भनक्ति रोगान् । भञ्जो आमर्द्दने । ण्वुल् । पृषोदरादि: ॥

हञ्जी । स्त्री॰ फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ हन्ति रोगान् । पचाद्यच् । पृषोदरादि: । गौरादि: ॥

हञ्जे । अ॰ नाट्योक्त्या चेटीसम्बुद्धौ ॥ हिण्डते । हिडिगत्यनादरयो: । बाहुलकादेप्रत्यय: । इलोऽकारोडश्चापि ॥

हटपर्ण्णिका । स्त्री॰ शैवाले ॥

हट्ट: । पुं॰ क्रयविक्रययो: प्रसिद्धस्थाने । आपणे । हाटइतिभाषाप्रसिद्धे ॥

हट्टचौर: । पुं॰ प्रसह्यचौरे । बन्दीचारे । चिह्लाभे ॥

हट्टवणिक् । पुं॰ हट्टवाणिज इति ख्यातेनैगमविशेषे ॥

हट्टविलासिनी । स्त्री० गन्धद्रव्यविशेषे । धमन्याम् । धम्मनखीयाम् । हरिद्रायाम् ॥ हट्टे विलसति० त क्रीला । लसक्रीडायाम् । सुधीतिधिर्निः ॥

हट्टाध्यक्षः । पुं० अधिकर्मिके ॥

हड्डी । स्त्री० क्षुद्रघण्टे । पुरतख्याम् ॥

हठः । पुं० प्रसभे । बलात्कारे ॥ अम्बुपर्ण्याम् । प्रश्न्याम् ॥ हठम् । हठसुनिशठत्वयोः । पुंक्ली लिं० खनोद्घोतिशाघः ॥

हठनिग्रहः । पुं० मूढानुगृहीतनिग्रहविशेषे ॥ तथाहि । चक्षुःश्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि० वाक्पाण्यादीनि कर्मेन्द्रियाणि च० तत्सङ्गोत्कम्पाचोदरोधेन हठान्निगृह्यन्ते । तद्दृष्टान्तेन मनोऽपि हठेन निगृहीतव्यमीति मूढस्याभिर्भवति । न चैतत्तथा निग्रहीतुं शक्यते० तत्कौतूहलहृत्कामवासनिरोधुमशक्यत्वात् । अतः क्रमनिग्रह एव युक्तः ॥

हठपर्णी । स्त्री० अम्बुताली । शैवाले ॥

हठयोगः । पुं० मातङ्गलीलाप्रसिद्धेऽष्टाङ्गयोगे ॥ योगस्वरोदये ततो योगो यथा । इदानीं हठयोगस्य कथ्यते हठसिद्धिदः । कृत्वासनं पावनांश शरीरे रोगहारकम् । पूरकं कुम्भकं चैव रेचकं वायुनाभजेत् । कृत्यं कर्मोत्तमं ह्यास्थापवनं साधयेत्सदा । धौत्यादिकं षट्कर्मं कुर्याद्धठसाधकः । एतद्योगानुदेवैश्चिकादुपूर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ततो मनोऽमिस्रकं छायातथामन्दमेव हि । हठयोगाद्भवकालः स्वात्मनः शून्ये भवेद्यदि ॥ इदानीं हठयोगस्य द्वितीयं भेदमुच्यते । नासाग्रे नासिकायां तु सूर्यकोटिसमं स्मरेत् । श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णमित्यादिरूपतः । एवं ध्यात्वा चिरायुः स्यात् ध्यानानन्दवर्जितः ॥ निश्चितं वो ऽभ्यासो हठयोगप्रसादतः । हठाज्ज्योतिर्मयो भूत्वा स्वात्मरूपी भवेत् ॥ अतोऽयं हठयोगः स्यात् सिद्धिदः सिद्धसेवितः इति ॥

हठालुः ।)
हठालुका ।) स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

हठी । त्रि० हठविशिष्टे ॥

हठी । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

हडिः । पुं० बन्धनसाधनकाष्ठयन्त्रविशेषे ॥ यथा । निगडोऽस्त्री हडन्थे । स्त्रीहडिः काष्ठयन्त्रके इति शब्दमाला ॥

हडिकः । पुं० मलाकर्षि० नीचजातिविशेषे । हाडि० इति भा० ॥

हड्डम् । न० अस्थिनि ॥

हड्डकः । पुं० हडिके ॥

हड्डजम् । न० मज्जनि ॥

हण्डि:)
हण्डिक:) पुं० हण्डिकेनसिद्धौ ॥
हण्डिप):

हण्डा। स्त्री० कुत्सितनार्याम्। नीचस्त्रीसम्बोधने ॥ यथा हण्डे हञ्जे टकाह्वा नं नाच्य च ।नंदधेतिच । हण्डे तिकुत्सितश्च नमायौँमायिचणव्ययमद्भुति भागुरि: ॥ हण्डाहञ्जाहलाद्यष्टा व्यय: सम्बोधनाथका: ॥ पाणिनि: ॥

हण्डिका। स्त्री० स्थाली०दृतिप्र०म स्थार्थे । उखायाम् ॥

हण्डिकासुत:। पुं० ऋषभे । कोटौ स्थाली०पू०भा० ॥ हृतिषिकाग्रज- ग्रिय: ॥

हण्डी। स्त्री० हण्डिकायाम् ॥

हण्डे। अ० नाच्योत्तयानीचांप्रत्या ह्वाने ॥ चिरहन्ती । हिंडिगत्यना- दरयो: । बाहुलकादिप्रत्यय: कुतोऽकारश्च ॥

हत:। त्रि० हननक्रियाकर्मभूते । नष्टे प्रमापिते ॥ आघारहिते । भग्नमनसि । मनोहते । प्रतिह- ते । प्रतिबद्धे ॥ अ:हते । गुणिते । ताडिते ॥ हन्यतेस्म । हन० । क्त: ॥

हतक:। पुं० नीचलोके ॥

हताश:। त्रि० निर्दये ॥ आशारहि ते ॥ पिशुने ॥ हताआशायस्मात्०

दृश्यादिविग्रह: ॥ वन्ध्य ॥

हति:। स्त्री० अपकर्षे ॥

हतौजा:। त्रि० निस्तेजस्के ॥

हत्नु:। पुं० व्याधौ ॥ अस्त्रे ॥ त्रि० घातकेअन्यो ना। हन० कुह निर्व्याकृनु:। अनुनासिकोपदेशिका दिमाऽनुनासिकलोप: ॥ हन्तरि ॥

हत्या। स्त्री० हनने । वधे ॥

हथ:। त्रि० विहस्ते । हन्ति । ह न० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य: क्थन् ॥ * ॥

हन:। त्रि० हननकर्तरि ।

हननम्। न० प्राणवियोगफलकव्या पारे । वधे ॥ दूरणे ॥

हनु:। स्त्री० हट्टविलासिन्याम् ॥ म त्यौ ॥ यन्त्रे । गदे । अगदे । रक्तरोगे ॥ हरिद्रायाम् ॥ मत्स्यौष धौ । नृत्यारम्भे ॥ आयुधे ॥ पुं०स्त्री०कपोलावयवे । कपोला धोभागे ॥ हन्ति । हन० शृस्वृस्नि हीत्य: ।

हनुग्रह:। पुं० हनुस्तम्भाख्ये वात- व्याधौ ॥

हनुमान्। पुं० वायुजे । हनुमति । आञ्जनेये । योगचरे । रामदूते । महावीरे । अतिशयिताहनुर्विद्य तेऽस्य । अतिशायनेमतुप् ॥

हनुस्तम्भ:। पुं० अनुग्रहे ।

हनू:। स्त्री० हनुशब्दार्थे ॥ कृत्सम

षटीकायांभरतः॥

हनूमान्। पुं०। वानरात्मजे। महावीरे॥ यथा। जयत्यतिबलोरामो लक्ष्मणश्चमहाबलः। राजाजयति सुग्रीवोराघवेणाभिपालितः॥ दासोऽहंकोशलेन्द्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः। हनूमान्शत्रुसैन्यानांनिहन्ता मारुतात्मजः॥ नरावणसहस्रंमेयुद्धेप्रतिबलंभवेत्। शिलाभिस्तुप्रहरतःपादपैश्चसहस्रशः॥ अर्द्दयित्वापुरींलङ्कामभिवाद्यचमैथिलीम्। समृद्धार्थोगमिष्यामिमिषतांसर्वरक्षसामिति॥ अतिशयितो-हनुरस्त्यस्य। अतिशायनेमतुप्। अन्येषामपिदृश्यतइतिपाणिन्युक्तोदीर्घः॥ शरादीनाञ्चेतिदीर्घइति रघुव्याख्यानेमल्लिनाथः॥

हनूषः। पुं० राक्षसे। हन्ति०। हन०। ऋहनिभ्यामूषन्॥

हन्त। अ० वाक्यारम्भे॥ खेदे। शोके। यथा। कालेनचायसेनाना कार्यैःसंसारसम्भवैः। सुखदुःखेजनोहन्तनवेत्तिहितमात्मनइति। विषादे। अवसादे॥ हर्षे॥ सम्भ्रमे॥ यथार्थे॥ दाने॥ अनुकम्पायाम्॥ निश्चये॥ प्रमादे॥ अनुमतौ। इदानीमर्थे॥ हन्ति। हन०। बाहुलकात्तः॥ आर्त्तौ। वादे। अल्पकल्पने।

हन्तकारः। पुं० अतिथयेदानार्थंषोडशग्रासेषु॥ यथा। भिक्षाच्चया चतांदद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणाम्। ग्रासप्रमाणंभिक्षास्यादग्रंग्रासचतुष्टयम्॥ अग्रंचतुर्गुणंप्राहुर्हन्तकारंद्विजोत्तमाः। भोजनंहन्तकारंवा अग्रंभिक्षामथापिवा। अदत्त्वातुनभोक्तव्यंयथाविभवमात्मन इति॥ हन्तशब्दे॥ इतिमार्कण्डेयेमदालसोपाख्यानम्॥

हन्ता। त्रि० हननक्रियाकर्त्तरि। जघ्नौ। घातकै। हन्ति। हन्०। तृच्॥

हन्नः। त्रि० कृतपुरीषोत्सर्गे। गूने॥ हदतेस्म। हदपुरीषोत्सर्गे। क्तः॥

हन्यमानः। त्रि० ताड्यमाने॥

हपुषा। स्त्री० हबुषायाम्॥

हबुषा। स्त्री० हपुषायाम्। हौहवेर० इ० ह्राउवेर० इ० अर्पासद्दंषेफल विशेषे॥ तच्चफलंद्विविधम्। मत्स्यसदृशंविस्रगन्धंप्रथमम्। अश्वत्थफलसदृशंमत्स्यगन्धमपरम्। गुणायथा। हबुषादीपनीतिक्ताकटूष्णातुवरागुरुः। पित्तोदरसमीरार्शोग्रहणीगुल्मशूलहृत्। अपराप्येतद्गुणाप्रोक्तारूपभेदोद्वयोरपि॥

हम्। अ० रुषोक्तौ। रोषभाषणे॥ अनुनये॥ अनुशये। प्रश्ने। असूयायाम्॥ स्मृतौ। अपाकृतौ॥

हम्वा । स्त्री॰ हम्भायाम् ॥

हम्भा । स्त्री॰ गोध्वनौ । रम्भायाम् ॥

हय: । पुं॰ घोटके । तुरगे । अश्वे । वाजिनि ॥ तस्य संन्निहिता लक्ष्मीः सन्त्ययोत्तमा हया: । हयति । हयगतौ । अच् ॥ हिनोति वा । अच् ॥ शरीररथस्याकर्षणादिन्द्रियेषु ॥ धनूराशौ ॥

हयकातरा ।) स्त्री॰ अश्वकातरा
हयकातरिका ।)

याम् ॥ यथा । कातरा हयपर्यायैः कातरान्तैः प्रकीर्त्तिता: । अश्वकातरिका तिक्ता वातघ्नी दीपनी परा ॥ इ॰ रा॰ नि॰ घट: ॥

हयगन्धम् । न॰ काचलवणे ॥

हयगन्धा । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥

हयग्रीव: । पुं॰ वेदोद्धारार्थविष्णोरवतारविशेषे ॥ असुरप्रभेदे ॥

हयग्रीवहा । पुं॰ विष्णौ ॥

हयङ्कष: । पुं॰ मातलौ ॥

हयद्वीप: । पुं॰ लङ्कादिद्वीपवत् समुद्रान्तवर्त्तिनि द्वीपविशेषे ॥

हयनम् । न॰ पुरुषस्कन्धवाह्ये चौडोलाख्ये यानविशेषे । कर्णीरथे ॥ हयगतौ ॥ ल्युट् ॥

हयपुच्छी । स्त्री॰ माषपर्ण्यामोषधौ ॥ हयपुच्छमिव पर्णान्यस्या: । गौरादि: ॥

हयप्रिय: । पुं॰ यवे ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

हयप्रिया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ खर्ज्जूर्य्याम् ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

हयमार: । पुं॰ करवीरे ॥

हयमारक: । पुं॰ करवीरे ॥ हयानां मारक: ॥

हयमारण: । पुं॰ अश्वत्थवृक्षे ॥

हयवाहन: । पुं॰ सूर्यपुत्रे । रेवन्ते ॥ त्रि॰ हयारोहे ॥ हयो वाहनं यस्य स: ॥

हयवानशङ्कर: । पुं॰ रक्तकाञ्चने ॥

हयशाला । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । अश्वालये ॥

हयशीर्ष: । पुं॰ विष्णौ ॥

हया । स्त्री॰ अश्वगन्धायां ।

हयाध्यक्ष: । पुं॰ अश्वाध्यक्षे ॥ सन्नयन्तु हयशिक्षाविधानज्ञस्तच्चिकित्सितपारग: । अश्वाध्यक्षो महीभर्त्तु: स्वासनश्च प्रशस्यते इति ॥

हयानन्द: । पुं॰ मुद्गे ॥

हयायुर्वेद: । पुं॰ अश्वचिकित्साशास्त्रे ॥

हयारि: । पुं॰ करवीरे ॥ महिषे ॥

हयाशना । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

हयाह्वया । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

हयी । स्त्री॰ वाम्याम् । अश्वायाम् । वड़वायां । घोडी॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥

स्त्रीविषयादित्युक्त० योपधप्रतिषे
धेगवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम
प्रतिषेधइतिङीष् ॥
हयेष्टः । पुं० यवे ॥
हयोत्तमः । पुं० कुलीनाश्वे । आ
जानेये । वाताश्वे ॥
हरः । पुं० स्मरहरे । शम्भौ । शङ्क
रे । हरतिसंहेतुकालेसंसारदुःख
म् । हृञ्हरणे । पचाद्यच् ॥ वै
श्वानरे ॥ वानरयूथपतिविशेषे ॥
त्रि० नाशके ॥
हरगौरी । स्त्री० अर्द्धनारीश्वरमू
र्त्तौ ॥
हरचूडामणिः । पुं० चन्द्रे ॥ शिव
शिरोरत्ने ॥
हरणम् । न० सुदाये । यौतकादीनां
द्रव्ये । यौतकादिधने ॥ दोष्णि ।
भुजे । हस्ते ॥ भाज्याङ्काङ्गाज
काङ्कहाराभागहरणे ॥ ह्रियते ।
हृञ्हरणे । कर्मणिल्युट् ॥ हर
णम्० प्रापणम्स्वीकारःस्तेयंना
शनञ्चेतिवैयाकरणाः । उदाहर
न्तिचते । भारंहरति० प्रापयति ।
अंशंहरति० स्वीकरोति । स्वर्णंह
रति० चोरयति । पापंहरति० ना
शयतीति ॥
हरतेजः । न० पारदे ॥
हरवल्लभा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥
हररूपः । पुं० महेश्वरे । शिवे ॥

जातेद्रु० श० र० स्त्री० ॥
हरबीजम् । न० पारदे ॥
हरशेखरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
हराक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥
हराद्रिः । पुं० कैलासे ॥
हरिः । पुं० ब्रह्मणि भूम्न । प
रे ॥ ब्रह्मदातरिश्रीगुरौ ॥ हर
त्यविद्यामात्मज्ञानप्रदानेनेतिनिरु
क्तेः । विष्णौ ; नारायणे ॥ य
था । हराम्यघंहिस्मर्त्तॄणांहविर्भा
गंक्रतुष्वहम् । वर्णश्चमेहरिःश्रेष्ठ
स्तस्माद्धरिरहंस्मृतः ॥ हरति ।
हृञ्० । अच्छः । हृपिपीत्यादि
नेन्वा । चन्द्रे ॥ अर्के । भानौ
। यमे ॥ अनिले । वाते ॥ इन्द्रे
॥ सिंहे ॥ अंशौ ॥ अश्वे । वा
जिनि ॥ शुके ॥ अहौ । सर्पे ॥
कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ हरे ।
शिवे ॥ अजे । परमेष्ठिनि ॥ लो
कान्तरे । वर्षविशेषे ॥ मयूरे ॥
कोकिले । हंसे ॥ अग्नौ । भर्त्त
हरौ ॥ त्रि० कपिलवर्णे । पि
ङ्गे ॥ हरिद्वर्णे ॥ पीतवर्णे ॥
श्रीकृष्णरूपगुणवर्णकथास्ववर्गवे-
धाधिकारदृढचित्तमनन्यशास्त्रैः ।
तत्प्रेमभावबलभाक्विलासनाम
हासिष्ठचेद्यदिरतिः किमुकामि
नीभिः । तंचेतसाभिभजतांव्रज
बालकेन्द्रंवृन्दावनस्थितलंयमुना

अलञ्च । तल्लोकनाथपदपङ्कजधूलिभिर्विलिप्तं वपु: किलहयाऽगुरुचन्दनाद्यै : ॥ इतिपाद्मेपातालखण्डे १२ ऽध्याय : ॥

हरिक : । पुं० पीतहरितवर्णाश्वे । । हालके ॥

हरिकेलीया : । पुं० भू० वङ्गदेशेषु । त्रि० तद्देशस्थे ॥

हरिकेश : । पुं० शिवे ॥ शिवभक्तयक्षविशेषे ॥

हरिक्रान्त : । पुं० अश्वे ॥ इ० काण्डविशेष : ॥

हरिक्रांता । स्त्री० विष्णुक्रान्तायाम् ॥

हरिक्षेत्रम् । न० हरिहरक्षेत्रे । पुलहाश्रमे । इदरिक्षे० इ०भा०प्र० ॥

हरिगन्धनम् । न० हरिचन्दने ॥ ॥

हरिगीतम् । न० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । इन्द्रासनं प्रथमं विसर्जयतदनुसन्तनुषट्कलम्० इहतदनुपञ्चकलत्रयं किलकुरु विरामेकुण्डलम् । अष्टाधिकामिहविंशतिंचकला: कलावतिसुन्दरं० हरिगीतमितिहरिगीतकंवरवृत्तमतिरसमन्दिरम् ॥ यथा । सखिमन्मथोमियतोभृशंजगदेवशून्यमवेक्ष्यते- परिभिद्यतेममहृदयमसंनशमं सम्प्रतिवीक्ष्यते । परिहीयतेवपुराभ शंनलिनीवहिमकरसङ्गता० रुदतीपरंवदतीतिसासुदतीरतीशवश

डुता ॥

हरिगृहं । न० एकचक्रे । शुभपुर्य्याम् । हरिमंदिरे

हरिचक्रम् । न० सुदर्शने ॥ सिंहीघे ॥

हरिचन्दनम् । न० गोशीर्षे । तैलपर्णिके ॥ अस्यगुणायथा । हरिचन्दनन्तुदिव्यंहिमंतदिष्टदुर्वहंमनुजै: । पित्तटोपविलिपिवमथुभ्रमशोथमान्द्यमेदोहादति ॥ पारिभाषिकहरिचन्दनन्तु । घृष्टस्तुलसीकाष्ठंकर्पूरागुरुयोगत: । वैष्णवकैर्दिव्यंहरिचन्दनमुच्यते ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ कुङ्कुमे ॥ अतिशीतेपीतचन्दने ॥ कान्ताङ्के ॥ पद्मकेशरे ॥ पुं० न० सुरतरुविशेषे ॥ चन्दयति० आह्लादयति । चदिआह्लादने । णयन्त : । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : । हरेश्चन्दनोहरिचन्दन : ॥ हरेरिन्द्रस्यचन्दनम् । हरि: कपिलवर्णंचन्दनंवा ॥

हरिण : । पुं० सारङ्गे ॥ अस्यपर्याया: । मृगेकुरङ्गवातायुहरिणाजिनयोनयइति । तास्रवर्णीयम् ॥ अस्यमांसगुणायथा । हरिण: शीतलोबद्धविण्मूत्रोदीपनोलघु । रसेपाकेचमधुर: सुगन्धि : सन्निपातहेति ॥ त्रि० विशदे । पाण्डुवर्णवति । धवले ॥ हरतिमन: ० क्रियतेगीतेनवा । हृञ् ० श्यास्त्याहृञविभ्यइनच् ।

हरिणनर्त्तकः । पुं॰ किन्नरे । मृगनर्त्तके ॥

हरिणप्लुता । स्त्री॰ अर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ विषमे सगणत्रितयं लगान्वयसमेन नभौ भगणौ चरः । यमवश्मभशोकवनेस्थिता कपिकुलैरमला हरिणप्लुता ॥

हरिणहृदयः । त्रि॰ भीरौ ॥

हरिणाक्षी । स्त्री॰ रमण्याम् । मृगलोचनायाम् । हट्टविलासिनीनामगन्धद्रव्ये ॥

हरिणाङ्कः । पुं॰ चन्द्रे । शशिनि ॥

हरिणी । स्त्री॰ मृग्याम् । एण्याम् ॥ हरिणस्त्री । पुंयोगादिति ङीष् । हरितायाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति ङीप्नौ ॥ नारीभेदे । चारुचिषिति ॥ सुवर्णप्रतिमायाम् । स्वर्णयूथ्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ सूर्वश्यायाम् ॥ अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । नसमरसलागः षड्वेदैर्हयैर्हरिणीमता । अपिच । भवति हरिणीन्सौ म्रौ स्लौ गो रसाम्बुधिविष्टपैरिति ॥ यथा । व्यथितसविधिर्नेत्रं नीत्वा ध्रुवं हरिणीगणात्॰ व्रजमृगदृशांसन्दोहश्छलमयनम्रियाम् । यदय मनिशं दूर्वाश्यामो मुरारिकलेवरो व्यकिरदधिकां तस्याः कान्तिं नीलिनीलविलोचनम् ॥

हरित् । पुं॰ अश्वविशेषे । नीलपीतमिश्रितवर्णे । पालाशे । हरिते । हराइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ मुद्गे ॥ स्त्री॰ दिशि ॥ हरिद्रायाम् ॥ पुं॰ न॰ तृणे ॥ त्रि॰ हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ हरति॰ हरन्ति शिनयन्त्यनया वा । हृञ्॰ । हृसृरुहियुषिभ्य इतिरितीतिः ॥

हरितः । पुं॰ हरिद्वर्णे । पालाशे । हरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मन्थानकतृणे ॥ न॰ स्थौणेयके ॥ त्रि॰ हरिद्वर्णयुक्ते ॥ हरति । श्याभ्यामितन्नितीतन् ॥

हरितकम् । न॰ शाके ॥ शिग्रौ ॥ हरितो वर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् । स्वार्थे कन् ॥ हरति । क्रियते वा । हृञ्॰ । हृश्याभ्यामितन् । कन् ॥

हरितपत्रिका । स्त्री॰ पाठ्याम् ॥

हरितशाकः । पुं॰ शिग्रौ ॥

हरिता । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ जयन्त्याम् । जाङ्गी॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥ पाठ्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो न इति पक्षे ङीप्नकारादेशयोरभावः ॥

हरितालम् । न॰ धातुविशेषे । पिञ्जरे । पीतके । ताले । आले । हरितालके ॥ तत्तु हरेर्वीर्य्यम् ।

यथोक्तम् । हरेणालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्याद्गन्धकं पार्व्वतीरजः ॥ इति ॥ तन्निरूपणं यथा । हरितालं द्विधा प्रोक्तं पत्राख्यं पिण्डसंज्ञकम् । तयोराद्यं गुणैः श्रेष्ठं ततो हीनगुणं परम् । स्वर्णवर्णं गुरु स्निग्धं सपत्रञ्चाभ्रपत्रवत् । पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनम् । निष्पत्रं पिण्डसदृशं स्वल्पसत्त्वं तथा गुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणं तत् पिण्डतालकम् ॥ हरितालं कटु स्निग्धं कषायोष्णं हरेद्विषम् । कण्डूकुष्ठास्यरोगास्रकफपित्तकचव्रणान् ॥ हरति च हरितालं चारुतां देहजातां सृजति च बहुतापानङ्गसङ्कोचपीडाम् । वितरति कफवातौ कुष्ठरोगं विदध्यादिदमशितमशुद्धं मारितञ्चाप्यसम्यक् ॥ अशुद्धस्यास्य दोषमाह । अशुद्धं तालमायुर्घ्नं कफमारुतमेहकृत् । तापस्फोटाङ्गसङ्कोचान् कुरुते तेन शोधयेत् ॥ अथास्य शोधनविधिः ॥ तालकं कणशः कृत्वा तच्चूर्णं काञ्जिके क्षिपेत् । दोलायन्त्रेण यामैकं ततः कूष्माण्डजे रसे ॥ तिलतैले पचेद्यामं यामञ्च त्रिफलारसे । दोलायन्त्रे चतुर्यामं पक्वं शुद्ध्यति तालकम् ॥ अथ मारणम् । सदलं तालकं शुद्धं पौनर्नवरसेन तु । खल्वे विमर्द्दयेदेकं दिनं पश्चाद्विशोषयेत् ॥ संशोष्य गोलकं तच्च कुर्य्यात्तच्च शोषयेत् । ततः पुनर्नवाक्षारैः स्थाल्यामर्द्धं प्रपूरयेत् ॥ तत्र तद्गोलकं धृत्वा पुनस्तेनैव पूरयेत् । आकण्ठं पिठरं तस्य पिधानं धारयेन्मुखे ॥ स्थालीं चुल्ल्यां समारोप्य क्रमाद्वह्निं विवर्द्धयेत् । दिनान्यन्तरशून्यानि पञ्च वह्निं प्रदीपयेत् ॥ एवं तन्म्रियते तालं मात्रा तस्यैकरक्तिका । अनुपानान्यनेकानि यथायोग्यं प्रयोजयेत् ॥ इति । तालकं हरति रोगान् कुष्ठमृत्युज्वरापहम् । शोधितं कुरुते कान्तिं वीर्य्यं वृद्धिं तथायुषः ॥ हरितं वर्णं आलाति । ला आदाने । आतोनुपेति कः ॥

हरितालः । पुं॰ पीतवर्णपक्षिविशेषः । हरियाल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । तन्मांसगुणा यथा । हरितालो ल्पविटकः आतृकषायो मधुरो लघुः । रक्तपित्तप्रशमनस्तृष्णाघ्नो वातकोपनः ॥

हरितालकम् । न॰ हरिताले ॥ स्वार्थे कः ॥

हरितालिका । स्त्री॰ हरितालयाम् । भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् । दूर्व्वायाम् ॥

हरिताली । स्त्री॰ दूर्व्वायाम् ॥ आकाशरेखायाम् ॥ खड्गलतायाम् ।

सर्वैध्यायाम् ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ यथा । भाद्रे मासि सिते पक्षे वसुदैवतसंयुता । हरितालीचतुर्थी स्याच्छर्वाणीप्रीतिदा सदा ॥ भाद्रे मासि सिते पक्षे चतुर्थ्यामभियोगतः । ददाति किल्विषं घोरं हष्टस्त्रीभसंशयः ॥ करस्थि चामलक्षे च हरीसूर्ये चतुर्थिका । हरितालीसमाख्याता रुद्राणीप्रीतिदा सदा ॥

हरिताश्मम् । न० तुत्थे । नीलाश्मनि ॥

हरिताश्म । न० तुत्थे ॥ पुष्परागे ॥

हरितोषणम् । न० भगवत्प्रीतिकरे सर्वभूतदयालक्षणे कर्मविशेषे ॥ हरेराराधने ॥ हरेस्तोषणं येन ॥

हरितृमथम् । न० मूलके ॥

हरिदर्भः । पुं० हरित्कुशे ॥ मरुबके ॥

हरिदश्वः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥ हरन्ति शीघ्रं गन्तव्यदेशं प्रापयन्तीति हरितो हरिन्नामकाः अश्वाः यस्य सः ॥ अर्कवृक्षे ॥

हरिदासः । त्रि० भगवद्भक्ते ॥

हरिदेशः । पुं० श्रवणर्क्षे ॥ हरिर्देवो यस्य सः ॥

हरिद्रवः । पुं० नागकेशरचूर्णे ॥

हरिद्रा । स्त्री० निशाह्वायाम् । काञ्चन्याम् । पीतायाम् । वरवर्णिन्याम् । हलदी० इ० भा० प्र० ॥ अस्या गुणास्तु । हरिद्रा कटुका तिक्ता रूक्षोष्णा कफपित्तनुत् । वर्ण्या त्वग्दोषमेहास्रशोथपाण्डुव्रणापहा ॥ चित्रगन्धि हरिद्रान्या सा शीता वातलामता । पित्तघ्नी मधुरा तिक्ता सर्वकण्डूविनाशिनीति ॥ हरिद्रुवर्णविशेषं द्राति । द्राक् कुत्सायां गतौ । आतोऽनुपसर्गे कः । हरिद्रुर्यस्मिन्वा । हरितं द्रवतीति वा । द्रु गतौ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति डः ॥ हरितं राति वा ॥ टाप् ॥

हरिद्राङ्गः । पुं० हरितालपक्षिणि ॥ हरिद्राङ्गान्यस्य ॥

हरिद्राभः । पुं० पीतवर्णे । गौरे ॥ असनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥ त्रि० पीतवर्णवति ॥ हरिद्रेवाभा दीप्तिरस्य ॥

हरिद्रारागः । त्रि० अस्थिरस्नेहे । चलसौहृदे ॥ हरिद्रारागवद्रागोऽस्य । हरिद्रारागश्चाचिरस्थायित्वात्तथोक्तिर्यावत् । यथा । क्षणमात्रानुरागश्च हरिद्राराग उच्यत इति हलायुधः ॥

हरिद्रुः । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ वृक्षविशेषे । पीतदारुणि । पीतकाष्ठे । हलदुवा० इ० भा० प्र० ॥ हरित्पिङ्ग० पीतो वा द्रुरस्य ॥ यद्वा हरिभिर्द्रूयते । द्रु गतौ । हरिमितयोर्द्रुव

हृतिकः ॥

हरिद्वारम् । न० तीर्थविशेषे । गङ्गाद्वारे । मायापुर्य्याम् ॥

हरिधामा । पुं० मुञ्जे ॥

हरिनाम । न० श्रीहरेराख्याने ॥

हरिनेत्रम् । न० श्रीहरेश्चक्षुषि । श्वेतपद्मे ॥

हरिनेत्रः । पुं० पेचके । घूके ॥

हरिन्मणिः । पुं० गारुत्मते । मरकतमणौ ॥ हरिद्वर्णोमणिः । शाकपार्थिवादिः ॥

हरिन्मुद्गः । पुं० शारदमुद्गे ॥

हरिपदम् । न० विष्णुचरणे ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । द्युमणिसङ्क्रमतोऽयनमेभवेद्धरिपदमिति । २ । ५ । ८ । ११ ॥

हरिपर्णम् । न० मूलके ॥

हरिप्रस्थः । पुं० इन्द्रप्रस्थे ॥

हरिप्रियः । पुं० कदम्बवृक्षे ॥ विष्णुक्रान्दे ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ बन्धूके ॥ शङ्खे ॥ करवीरे ॥ न० उशीरे ॥ कृष्णचन्दने । कालीयके ॥

हरिप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् ॥ हरेः प्रिया ॥ तुलस्याम् ॥ वनखर्ज्जूरे ॥ गङ्गादिचतस्रषु ॥ यथा । गङ्गासरस्वतीलक्ष्मीश्चैतास्तिस्रः प्रिया हरेः । तुलसीसहितावह्मंश्चतस्रः कीर्त्तिताः शुभा इतिदेवीभागवतम् ॥

हरिवालुकम् । न० एलवालुके । ऐलेये ॥ हरिवर्णवालुकम् ॥ पुं० हारीतपक्षिणि ॥

हरिभक्तः । पुं० हरिसेवके ॥ तल्लक्षणं यथा । सर्वजीवेषु यो विष्णुं भावयेत्समताधिया । हरौकरोतिभक्तिञ्च हरिभक्तः सचस्मृतः ॥

हरिभद्रम् । न० हरिवालुके ॥

हरिभुक् । पुं० मयूरे ॥ सर्पे ॥

हरिमा । पुं० काले ॥ हरति । हृञ् । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

हरिमन्थः । पुं० अग्निमन्थे । गणिकारिकायाम् ॥ चणके ॥ हरिणं मथ्नाति । मन्थ विलोडने ॥ कर्मणि घञ् ॥

हरिमन्थकः । पुं० चणके ॥ स्वार्थे कः ॥

हरिमन्थजः । पुं०० चणके ॥ हरीणां मन्थं जनयति । जनी० अन्येष्वपीतिडः ॥

हरिमन्दिरम् । न० विष्णोर्यतने ॥ तिलकविशेषे ॥ यथा । तिलकम्नूर्द्ध्वपुण्ड्राख्यं मध्यच्छिद्रं द्विजोत्तम । यदि कुर्य्याल्ललाटेऽस्मिन् विद्धि तं हरिमन्दिरम् ॥ हरेः सर्वावताराणामर्च्चादीनां विशेषतः । उरसो तिलकं चैव लं हरिमन्दिरमितिपद्मपुराणम् ॥ अपिच । नासिकायास्त्रिभागेको भागो मानमयो भवेत् । भ्रुवोर्मध्य

ष्ध : स्थानं मृगमहर्मनीषिणः इति ॥
हरिय : । पुं० पीतवर्णहये ॥
हरिलोचन : । पुं० किर्यग्याने । कुलीरे ॥
हरिवंश । पुं० महाभारतीयपर्वविशेषे ॥ श्रीकृष्णान्वये ॥
हरिवान् । पुं० इन्द्रे । त्रि० हरिविशिष्टे ।
हरिवर्षम् । न० निषधहेमकूटयोर्मध्ये वर्त्तमानेवर्षविशेषे ॥ यथा । निषधाद्धरिवर्षं यद्धास्यतेहेमकूटत इति ॥ अपिच । दक्षिणेनेलावृतं निषधोहेमकूटोहिमालयइतिप्रागायतायथानीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधाहरिवर्षकिम्पुरुषभारतानांयथासङ्ख्यमितिश्रीभागवतम् ॥
हरिवल्लभा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । तुलस्याम् । जयायाम् । जयायाम् ॥
हरिवासर : । पुं० न० द्वादश्याःप्रथमपादे ॥ यथा । द्वादश्याः प्रथमः पादोहरिवासरसंज्ञकः । तमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्पर० इति ॥ इतिविष्णुधर्म्मोत्तरसंहिता ॥
हरिवाहन : । पुं० गरुडे ॥
हरिविक्रम : । पुं० हरे : पराक्रमे ॥ योषिदेकचरणेसमुच्छ्रितेजायतेहरिविक्रमास्तवइतिलक्षितेक्रियावि

शेषे ।
हरिवीजम् । न० हरिताले ॥
हरिवृषम् । न० हरिवर्षे ॥
हरिशयनम् । न० हरेर्निद्रायाम् । तच्चाषाढशुक्लैकादशीतः प्रसिद्धम् ॥
हरिश्चन्द्र : । पुं० नृपतिविशेषे । सतामीभक्ते । त्रिशङ्कुजे । ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइति साधुः ॥ चन्द्रिकादेव्यास्थानेतीर्थविशेषे ॥ इतिदेवीगीता । शुभेश्वरीहरिश्चन्द्रइत्यागम : ॥
हरिश्चन्द्रपुरम् । न० सौभे । खपुरे । जङ्गीपुरे । इरचन्द्रावली० इ० भा० प्र० ॥
हरिषेण : । पु० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । हरिसुते । यथा । हरिषेणोहरिसुतोजयोविजयनन्दन : । ब्रह्मसूनुर्ब्रह्मदत्त : सर्वेचेक्ष्वाकुवंशजा : ॥ हरि : सेनायस्य । एतसंज्ञोया मगादित्वात् ॥
हरिसुत : । पुं० स्मरे । कामे । मीनकेतने । हरिदिवे ॥
हरिहय : । पुं० इन्द्रे । अधिपती । हरिर्हयोयस्य । सप्तविशेषे । यथा । त्वक्कीशनाशरीमाधिसुवर्णाभानियन्तु । हरि : सवर्णतोऽश्वस्तु पीतकोषियसप्रभइतिशालिहोत्र : ॥ सूर्ये ॥
हरिहर: । पुं० संयुक्तहरिहरमूर्तौ ॥

यथा : हरिहरमनुसरसाधीपारंप यातुमिच्छसिचेज्जनुजलधेः । रूपत भयंउ भदसिवस्तुतएकं नजानासि ॥

हरिहरक्षेत्रम् । न० हरिक्षेत्रे ॥

हरिहरात्मकः । पुं० शिववृषभे ॥ गरुडे ॥

हरीतकी । स्त्री० स्वनामप्रसिद्धे पथ्या वृक्षे ॥ तत् फले ॥ तत्पर्यायायथा अभयाव्यथापथ्याबयस्थापूतनाऽमृता । हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेति ॥ अस्याः प्रभेदागुणाश्चयथा । हरीतक्यमृतोत्पन्नासप्तभेदैरुदीरिता । तस्यानमानिवर्णाश्चवक्ष्याम्यथयथाक्रमात् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताऽभया । जीवन्तीचेतकीचेतिनाम्नासप्तविधास्मृता ॥ अलाबुवृत्ताविजयावृत्तारोहिणीमता । स्वल्पत्वक्पूतनाज्ञेयास्थूलमांसाऽमृतास्मृता पञ्चास्त्राचाभयाज्ञेयाजीवन्तीस्वर्णवर्णभाक् । त्र्यस्रान्तुचेतकींविद्यादित्थासांरूपलक्षणम् ॥ विन्ध्याद्रौविजयाहिमाचलभवास्याच्चेतकीपूतनासिन्धौस्याद्रथरोहिणीतुविजयाजाताप्रतिष्ठानके । चम्पायाममृताऽभयाचजनितादेशेसुराष्ट्राह्वयेजीवन्तीतिहरीतकीनिगदितासासप्तभेदाबुधैः ॥ सर्वप्रयोगेविजयाथरोहिणीक्षतेषुलेपेषुचपूतनोदिता ।

विरेचनेस्यादमृतागुणाधिकाजीवन्तिकास्यादिहजीर्णरोगजित् ॥ स्याच्चेतकीसर्वरुजापहारिकानेत्रामयघ्नीमभयांवदन्तिताम् । इत्थंयथारोगमियंप्रयोजिताज्ञेयागुणाढ्यानकदाचिदन्यथा ॥ चेतकीचधृताहस्तेयावत्तिष्ठतिदेहिनः । तावद्विरिच्यतेवेगात्तत्प्रभावान्नसंशयः ॥ सप्तानामपिजातीनांप्रधानंविजयास्मृता । सुखप्रयोगसुलभासर्वव्याधिषुशस्यते ॥ विप्राप्सुनिमज्जतियासाच्छ्रेष्ठागुणवतीभिषक्प्रवरैः । यस्यायस्याभूयोनिमज्जनंसागुणाढ्यास्यात् ॥ हरतिप्रसभंव्याधीन्भूयस्तत्कतियद्वपुः । हरीतकीतुसाप्रोक्तातस्कतिदीप्तिमाचिका ॥ हरीतकीतुरुष्णायांहनुस्तम्भेगलग्रहे । शोषिनश्च्वरजीर्णे गुर्विण्यांनैवशस्यते ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अपिचभावप्रकाशे । नवास्निग्धघनावृत्तागुर्वीक्षिप्ताचयाम्भसि । निमज्जेत्सासुप्रशस्ताकथितातिगुणाप्रदा ॥ नवादिगुणयुक्तत्वंतथैकत्रहिकर्षता । हरीतक्याःप्रशस्यत्वंतच्छ्रेष्ठमुच्यते ॥ चर्विताबर्द्धयत्यग्निंपेषितामलशोधिनी । स्विन्नासङ्ग्राहिणीपथ्याभृष्टाप्रोक्तात्रिदोषनुत् ॥ उन्मीलिनीबुद्धिबलेन्द्रियाणांनिर्मूलिनीपित्तकफानिलानाम् ।

विसंसिवीमूत्रशकृन्मतानां हरीतकीशात् सह भोजनेन ॥ अन्नपानकृतान् दोषान् वातपित्तकफोद्भवान् । हरीतकी हरत्याशु भुक्तस्योपरियोजिता ॥ लवणेन कफं हन्ति पित्तं हन्ति सशर्करा । घृतेन वातजान् रोगान् सर्वरोगान् गुडान्विता ॥ सिन्धूत्थशर्कराशुण्ठीकणामधुगुडैः क्रमात् । वर्षादिष्वभया प्राश्या रसायनगुणैषिणा ॥ अध्वातिखिन्नो बलवर्जितश्च रूक्षः कृशो लङ्घनकर्षितश्च । पित्ताधिको गर्भवती च नारी विमुक्तरक्तस्त्वभयां न खादेत् । इति ॥ अस्याः सेवनदिनशुद्धिमाह कालिदासः । कृष्णाभयानागरपूर्वसिन्धारक्तो विधेयो लघुभेन्त्यभेस्तुगे । अर्कक्षयेर्कोन्दुसितेज्यवासरैः पूर्णाजयानन्दतिथौ सुधीमतेति ॥ हरीतक्याः फलं हरीतकी । विकारावयवयोरुत्पन्नस्य प्रत्ययस्य हरीतक्यादिभ्यश्चेति लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने । हरीतक्यादिषु व्यक्तिरिति लिङ्गमेव प्रकृतिवन्न सङ्ख्या ॥ पथ्याभव्या तु चक्षुष्यो वातपित्तहरो गुरुः ॥ अस्यापाकपाकावल्यादयो भेयः ॥

हरीश्वरः । पुं॰ हनूमति ॥ बालिवानरे ॥ सुग्रीवे ॥

हरीषा । स्त्री॰ पक्वमांसप्रभेदे ॥ यथा । पाकपात्रे तु दद्यात् मांसखण्डानि निःक्षिपेत् । पानीयं प्रचुरं सर्पिः प्रभूतं हिङ्गुजीरकम् ॥ हरिद्रामार्द्रकं शुण्ठीं लवणं मरिचानि च । तण्डुलांश्चापि गोधूमान् जम्बीराचारसान् बहून् ॥ यथा सर्वाणि वस्तूनि सुपक्वानि भवन्ति हि । तथा पचेत्तन्निपुणो हस्तमण्डस्थितिर्यथा ॥ एषा हरीषा बलकृद्वातपित्तापहा गुरुः । शीतोष्णा शुक्रदा स्निग्धा सरा सन्धानकारिणी ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

हरेणुः । पुं॰ सतीने । कलाये । कलायस्त्रिपुटः प्रोक्तः सतीनो वर्तुलामलः । हरेणुस्त्रिपुटो ज्ञेयो विशिष्टमुदाहृतः ॥ हरति । हृञ्॰ । कृहृभ्यामेणुः ॥ स्त्री॰ रेणुकायाम् । भस्मगन्धिन्याम् ॥ कुलयोषिति ॥

हरेणुकः । पुं॰ कलाये ॥

हर्त्ता । त्रि॰ हरणकर्त्तरि ॥ हरति । हृञ्॰ । तृच् ॥

हर्म्मं । न॰ जृम्भायां ॥ इ॰ श॰ र॰ णी ॥

हर्म्मितः । त्रि॰ क्षिप्ते । दग्धे ॥

हर्म्यम् । न॰ धनिनां वासे । काष्ठेष्टकादिनाकृतेधवलगृहे ॥ यथा । रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्राव्यं न गीतादिकं किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकप्रीतये । किन्तु

प्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं- कृत्तीवमान्तं गताः ॥ हरतिमनः हृञ्०। अन्द्रादित्वात् अम्०मुटच् ॥

हर्य्यक्ष :। पुं० सिंहे ॥ हरिणी पिङ्गले अक्षिणी यस्य सः। बहुव्रीहाविति षच् ॥ कुवेरे ॥

हर्य्यत :। पुं० वाजौ ॥ अश्वे ॥ हर्य्यति। हर्य गतिकान्त्योः। भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्य्येभ्योऽतच् ॥ हर्य्यतः सर्वैः स्पृहणीय इति वेदभाष्यम् ॥

हर्य्यश्व :। पुं० इन्द्रे। हरिहये ॥ दृ० वज्रिन् ॥

हर्ष :। पुं० मुदि। प्रीतौ। शर्म्मणि। सुखे ॥ स्वप्रियलाभेष्टमानाश्रुपातादिहेतुरानन्दाभिव्यञ्जकश्चित्तवृत्तिविशेषो हर्ष इत्यर्थः ॥ हृष तुष्टौ ॥ घञ् ॥

हर्षक :। पुं० पर्वतविशेषे ॥ त्रि० हर्षकारके ॥

हर्षक्षय :। पुं० धातुक्षये ॥

हर्षण :। पुं० अश्विरुग्भेदे ॥ श्राद्धदेवे ॥ योगविशेषे ॥ तज्जातस्य फलन्तु सुधाढ्यगात्रः स्फुटपद्मनेत्रः शास्त्रप्रयत्नैर्विनयोपपन्नः। प्रसूतिकाले यदि हर्षणः स्यादमर्षयोर्भाजनः कदाचित् ॥ न० हर्षे ॥ त्रि० हर्षके। हर्षकारके ॥

हर्षमाण :। त्रि० विकुर्वाणे। प्रमनसि। हृष्टमानसे। हर्षति। हृष उलीके। ताच्छील्ये चानश् ॥

हर्षयित्नु :। पुं० पुत्रे। सुते ॥ न० काञ्चने। स्वर्णे ॥ हर्षयति। हृष तुष्टौ। स्तनिहृषीत्यादिना इत्नुच् ॥ त्रि० हर्षशीले ॥

हर्षस्वन :। पुं० किलकिलायाम् ॥ दृ० त्रि० शेषः ॥

हर्षणी। स्त्री० विजयायाम् ॥

हर्षित :। त्रि० हृष्टे। सञ्जातहर्षे ॥ हृषु०। क्तः। हर्षः सञ्जातोस्य वा। इतच् ॥

हर्षुल :। पुं० मृगे ॥ कामिनि। कामुके ॥ हृष्यति। हृष तुष्टौ। हृषेरुलच् ॥

हलम्। न० लाङ्गले। गोदारणे। सीरे ॥ हलति। हल विलेखने। अच् ॥ अष्टगोसमेदोषादेषौ यथा। अष्टागवं धर्म्यहलं षड्गवं जीवितार्थिनाम्। चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं ब्रह्मघातिनामिति हारीतः ॥

हलदण्ड :। पुं० ईषायाम्। हलयुगयोर्मध्यकाष्ठे ॥

हलदी। स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दृ० रा० नि० ॥

हलधर :। / हलभृत् :। पुं० बलदेवे ॥ हालिके ॥

हलपद्धति : स्त्री॰ लाङ्गलपद्धतौ । सीतायाम् । हलरेखायाम् हलस्यपद्धतिः ॥

हलप्रवाह : । पुं॰ सीरकर्षणे ॥

हलभूति । स्त्री॰ कृषिकर्मणि ।

हलभृति : । पुं॰ मुनिविशेषे । उपपर्वे । कृषिकर्मणि ॥

हलराख्यम् । न॰ बाहुल्ये । कासमपुष्पके । तरवट॰ द्रु॰ कास्मोरभाष.प्र॰ ।

हलरेखा । स्त्री॰ सीतायाम् ॥ हलस्यरेखा ॥

हला । अ॰ नाट्योक्त्यासख्यामन्त्रणे ॥ समानाभिस्तथासख्योहलाभाष्या: परस्परमितिभरत: ॥ हल॰ । बाबहुलकाट्टाप्रत्यय: ।

हला । स्त्री॰ सख्याम् । ।वादाम्लादृषलाट्टाप् ॥ मद्ये । जले । भूमौ ।

हलायुध : । पुं॰ बलदेवे ॥ हलमायुधंयस्य ॥ हलस्यबलभद्रस्यगगनाद्रागतं ज्वलदितिकरासन्धयुद्धेयोगेविष्णुपुराणम् ॥

हलाह : । पुं॰ चित्रिताश्वे ॥

हलाहल : । पुं॰ ब्रह्मसर्पे ॥ हयभाली ॥ हलि । बुद्धभेदे ॥ पुं॰ न॰ विषप्रभेदे ॥ हलतिजठरम् । हल॰ । अच् । नश्यति॰ आ हलतिवा । अच् । अहलम्॰ आहलंवा ।

ततः कर्मधारयः ॥ स्त्री॰ चपलायाम् ॥ हल्याम् ॥

हलि : । पुं॰ महाहले । ।लिख्यायाम् । कृष्टसमीकरणार्थस्थूलकाष्ठे ॥

हली । पुं॰ बलभद्रे ॥ हलोस्यास्य। मुखादिभ्यश्चेतीनि : ॥ कर्षके ॥

हलिनी । स्त्री॰ लाङ्गलिकायाम् ॥ हलसमूहे ॥

हलिप्रिय : । पुं॰ कदम्बवृक्षे । हलिनोबलदेवस्यप्रिय:॰ सुरायाअधिवासनत्वात् ॥

हलिप्रिया । स्त्री॰ सुरायाम् । मदिरायाम् ॥ हलिन : सङ्कर्षणस्य प्रिया ॥

हली । स्त्री॰ कलिकार्याम् ।

हलीन : । पुं॰ कैतक्याम् । शाकवृक्षे ॥

हलीमक : । पुं॰ पाण्डुरोगप्रभेदे ॥ यदातुपाण्डोर्वर्ण: स्याद्धरितश्यावपीतक: । बलोत्साहक्षयस्तन्द्राममन्दाग्नित्वंमृदुज्वर: ॥ स्त्रीष्वहर्षोऽङ्गमर्दश्चदाहस्तृष्णारुचिभ्रमा: । हलीमकंतदातस्यविद्यादनिलपित्ततस्तिमावमिश्र: ॥ पाण्डो : पाण्डुरोगिण: ॥

हलीशा । स्त्री॰ लाङ्गलदण्डे ॥

हल्यम् । त्रि॰ हलकृष्टक्षेत्रे । कृष्टे ॥ हलेनकृष्टम्॰ हलस्यकर्ष: । मतजनहलादितियत् ॥

हल्या । स्त्री० हलसमूहे ॥ हलानां समूहः । पाशादिभ्योयः ॥

हल्लकम् । न० रक्तसंध्यके । रक्तसौगन्धिकाख्याते । हैला० इ० गौ० भा० प्र० पुष्पे ॥ रक्तवर्णविकालविकाशिपुष्पविशेषे० इत्यन्ये । हलति । हलविकसने । खुल् ॥ यद्वा । हलनम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । हलं लाति । लादाने । आतोनुपेतिकः । संज्ञायांकन् ॥

हल्लनम् । त्रि० प्रचलायिते । इ० ज० धरः ॥

हल्लीषम् । न० योषितांमण्डलीनृत्ये ॥ स्त्रीणांहल्लीषं सहनर्त्तनमितित्रिकाण्डशेषः ॥

हल्लीषकम् । न० स्त्रीणांमण्डलिकानृत्ये ॥ मण्डलेनतुयन्नृत्यं स्त्रीणां हल्लीषकन्तुतदितिहेमचन्द्रः । एकस्यपुंसोबह्वीभिः स्त्रीभिः सहक्रीडने । तत्तुरासक्रीडा । यथा । गोपीनांमण्डलीनृत्यबंधेहल्लीषकं विदुरितिकोषात् । तल्लक्षणं रासगोष्ठ्यांद्रष्टव्यम् ॥

हवः । पुं० आज्ञायाम् । निदेशे ॥ आह्वाने । हूतौ ॥ अध्वरे । सप्ततन्तौ । ह्वानम् । ह्वेञ् स्पर्द्धायांशब्दे च । भावेऽनुपसर्गस्य ह्वप् सम्प्रसारणञ्च ॥ हूयतेऽनेनेतिवा ॥ आहवे० इतिवेदविदः । आहूयन्तेपरस्परं युद्धार्थं योद्धारोऽत्र ॥

हवङ्गः । पुं० कांस्यपात्रेदधिमिश्रितान्नभक्षणे । इतिकश्चित् ॥

हवनम् । न० होमे ॥

हवनायुः । पुं० अग्नौ ॥

हवनी । स्त्री० हवनकुण्डे ॥

हवनीयम् । त्रि० हविषि । होमीयद्रव्ये ॥ हूयते । हु० अनीयर् ॥

हविर्धानी । स्त्री० होमकुण्डे ॥

हविरशनः । पुं० अग्नौ ।

हविर्गन्धा । स्त्री० शम्यां ॥

हविर्गृहम्)
हविर्गेहम् ।) न० हवनगृहे । होत्रीये ॥

हविर्भुक् । पुं० अङ्गिरसः पुत्रे वलियाणांपितरि ॥ अग्नौ ॥ हवींषि । भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ।

हविर्भूः । स्त्री० पुलस्त्यस्यपत्न्याम् ॥

हविर्मन्थः । पुं० अग्निमन्थे । श्रीपर्णे ॥

हविष्कृत् । स्त्री० देशानामर्थेयाहविः सम्पादयतितस्याम् ॥

हविष्मत् । पुं० हविर्भुजि । त्रि० आज्यादिमति ॥ ध्यानभावनावति ॥

हविष्यम् । न० हवनीये ॥ भोज्यभेदे ॥ मुन्यन्नादिषु ॥ घृते ॥ हविर्षेहितम् । उगवादिभ्योयत् ॥

हविष्यान्नम् । न० हविष्ये । व्रतादा

बदनीयद्रव्यविशेषे ॥ हविष्यस्वत दन्नस्व ॥

हवि :। न॰ होतव्यद्रव्ये । सान्नाय्ये । देवतोद्देशेनाग्नौ त्यज्यमानद्रव्ये । त्यागप्रयोगक्रियाया : साचात् कर्मकारके ॥ तद्द्विविधम् । पुरो डाशरूपमाज्यरूपञ्च ॥ घृते । सर्पिषि ॥ हविषां परिणामोयं यदेतदखिलं जगत् ॥ हूयते । हुदानादनयो : अर्चिशुचिहुसृपोच्छादिभ्य इसि :॥ मुन्यन्नानि पय : सोमोमांसं यच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणञ्चैवप्रकृत्या हविरुच्यत इतिमनु :॥

हवुषा । स्त्री॰ हपुषायाम् ॥

हवै । अ॰ खेदार्थस्मरणार्थौ निपातौ ॥ प्रसिद्धार्थावद्योतकौ वेदे निपातौ ॥

हव्यम् । न॰ दैवेऽन्ने । हवनीये ॥ हूयन्ते प्रीयन्ते देवा येन॰ हूयते॰ प्रक्षिप्यते वा । हु॰ । अचो यत् । गुणावादेशौ ॥

हव्यपाक :। पुं॰ चरौ ॥ पच्यते । पचे : कर्मणि घञ् । हव्यस्य तत्॰ पाकश्च यज्ञा । भावे घञ् । पचनम्॰ पाक :। हव्यस्य पाक :॰ पाकोऽधिकरणम् ॥

हव्यवाह :। पुं॰ अग्नौ ॥

हव्यवाहन :। पुं॰ अग्नौ ॥ हव्यं वहति । णयन्ताद्वहेर्ल्युः ॥

हव्याश :।)
हव्याशन :।) पुं॰ अग्नौ ॥
हव्येश :।)

हस :। पुं॰ हास्ये ॥ हसनम् । हसेर्हसने । स्वनहसोर्वेत्यप् ॥

हसन् । त्रि॰ हास्यं कुर्वति ॥ हसेर्लटः शतृ ॥

हसनम् । न॰ हास्ये ॥ हसि॰ । ल्युट् ॥

हसनी । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥ हसति । हसि॰ । कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट् । टिड्ढेति ङीप् ॥

हसनीमणि :। पुं॰ पर्परीके । अग्नौ ॥

हसन्तिका । स्त्री॰ हसन्त्याम् । अङ्गारधान्याम् ॥

हसन्ती । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ शाकिनीविशेषे ॥ हसति । हसि॰ । लटः शतृ । उगितश्चेति ङीप् । शप्श्यनोर्नित्यमिति नुम् ॥

हसितम् । न॰ अट्टहास्ये ॥ हास्ये ॥ त्रि॰ विकसिते । फुल्ले ॥ हसि॰ । नपुंसके भावे क्त :॥

हस्त :। पुं॰ करे । पञ्चशाखे । शये । पाणौ । शब्द॰ रू॰ भा॰ प्र॰ ॥ करिकरे शुण्डायाम् । सं॰ रू॰ रू॰ भा॰ प्र॰ ॥ मानभेदे । चतुर्विंशत्यङ्गुलमिते सप्रकोष्ठकरे ॥ यथा । यवानां तण्डुलैरेकमङ्गुलं चाष्टभिर्भवेत् । अदीर्घरोजिते हस्त

चतुर्विंशद्भिरङ्गुलैरिति कालिका पुराणम् । द्रुमेदे । चयोदशर्क्षे । हस्तायाम् ॥ यथा । पुष्योहस्तोमैत्रमध्याश्विनश्वहस्त्वार्थाह्नः सर्वदिग्द्वारकोणीति ॥ केशात्परोशाते ॥ यथाकेशहस्तः । कचसमूहइत्यर्थः ॥ हसति । हस्यतेवा । हसि । । हसिमृग्रिणिति तन् ॥ चि । हस्तायां जाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् ॥ न । चर्मप्रसेविकायां ॥

हस्तधारणम् । न । परित्राणे ॥ प्राहर्तुमुद्यतस्यहस्तस्यधारणं रोधः । रथकस्यपृष्ठहस्तस्थापनं वा ॥ भुजग्रहणे ॥

हस्तपुच्छम् । न । कन्धुषे । कल्मषे । हाथौंछा । इ । भा । प्र । ॥

हस्तवारणम् । न । परित्राणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ हस्तेन । हस्तस्यवा । वारणम् ॥ करेणनिषेधे ॥

हस्तविम्बम् । न । चन्दनादिनादेहविलेपनविशेषे । स्थासके ॥

हस्तसिद्धिः । स्त्री । भृतौ । वेतने । हस्ताभ्यांसाध्यासिद्धिः ॥

हस्तसूत्रम् । न । करसूत्रे । कङ्गणा । इतिविवाहेप्रसिद्धे ॥

हस्ता । स्त्री । अश्विन्यादौत्रयोदशर्क्षे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । दातायशस्वीसुतरांमनस्वीभूदेवदेवार्चनक्त

न नयज्ञः । प्रसूतिकालेकिलयस्यहस्तास्थितातस्यसमस्तसम्पत् ॥

हस्ताङ्गुलिः । स्त्री । करशाखायां ॥

हस्तामलकम् । न । करस्थितामलकीफले ॥ करस्थितस्वच्छजले । वेदान्तग्रन्थविशेषे । पुं । शङ्कराचार्यस्यशिष्यविशेषे ॥

हस्तावसेचनम् । न । उत्तरापोशाने ॥

हस्तास्त्रम् । न । प्रहरणे । हथियार इ । भा । प्र । ॥

हस्तकन्दः । पुं । वृहत्कन्दविशेषे । कुष्ठहन्तरि । गजकन्दे ॥

हस्तिकन्दकः । पुं । हस्तिकन्दे । स्वार्थे कः ॥

हस्तिकरञ्जः । पुं । महाकरञ्जे ॥

हस्तिकर्णः । पुं । उरुबूके । एरण्डे । रक्तैरण्डे । स्वनामविख्यातेपलाशप्रभेदे ॥ हस्तिकर्णः परंवृष्योमेधायुर्बलवर्द्धनः ॥ हस्तिकन्दे ॥ गणदेवताप्रभेदे ॥

हस्तिकर्णकः ।) पुं । हस्तिकर्णपलाशे । कच्छुघ्ने ॥
हस्तिकर्णदलः ।)

हस्तिकारवी । स्त्री । अजमोदायां ।

हस्तिकोलिः । गोपघोण्टायाम् ॥

हस्तिगिरिः । पुं । काञ्चीदेशे ॥

हस्तिघोषा । स्त्री । कोशातकीप्रभेदे । महाकोशातक्याम् । नुनिया । घोयातोरजो । इ । भा । ॥

हस्तिचारिणी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

हस्तिचेष्टितम् । न० गजेङ्गिते ॥ तद्यथा । तत्रादौ दन्तकल्पनविधानम् । दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम् । अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ कल्पितदन्तलक्षणान्तु । श्रीवत्सवर्द्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु । छेदे दृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥ प्रहरणसदृशेषु जयो नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशाप्तिः । लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ स्त्रीरूपेष्वविनाशो भृङ्गारेऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः । कुम्भेन निधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नं तु दण्डेन ॥ ४ ॥ कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिक्षव्याधयो रिपुवशित्वम् । गृध्रोलूकध्वाङ्क्षश्येनाकारेषु जनमरकः ॥ ५ ॥ पाशेऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत्स्रुते रक्ते । कृष्णे श्यावे रूक्षे दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ शुभच्छेदलक्षणन्तु । शुक्लः समः सुगन्धिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः । गलनम्लानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन । अथ शुभाशुभमाह । मूलमध्यदशनाग्रसंस्थिता देवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः । स्फीतमध्यपरिपेलवं फलं शीघ्रमध्यचिरकालसम्भवम् ॥ अतद्विशेषफलमाह । दन्तभङ्गफलमत्र दक्षिणे भूपदेशबलविद्रवप्रदम् । वामतः सुतपुरोहितेभयान् हन्ति साटविकदारनायकान् ॥ पुनरपि । आदिशेदुभयभङ्गदर्शनात् पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम् । सौम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं वर्द्धते शुभमथोऽन्यथा भवेत् ॥ दन्तभङ्गस्य विशेषफलमाह । क्षीरमिष्टफलपुष्पपादपेष्वापगातटविघट्टनेन वा । वाममध्यरदभङ्गखण्डने शत्रुनाशकृदतोऽन्यथा परम् ॥ ११ ॥ अधुनागजेङ्गितमाह । स्खलितगतिरकस्मात्त्रस्तकर्णोऽतिदीनः श्वसिति मृदु सुदीर्घं न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् । द्रुतमुकुलितदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो भयकृदहितभक्षी नैकशोऽसृक्छकृत्कृत् ॥ १२ ॥ शुभचेष्टितमाह । वल्मीकस्थाणुगुल्मक्षुपतरुमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टिर्यायाद्यात्रानुलोमं त्वरितपदगतिर्वक्त्रमुन्नम्य चोच्चैः । कक्ष्यासन्नाहकाले जनयति च मुहुः शीत्कारं बृंहितं वा तत्काले वा मदाप्तिर्जयकृदथ रदं वेष्टयेद्दक्षिणञ्च ॥ प्रवेशनं वारिणि वारणस्य ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य । ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य तोयात्स्थलं वृद्धिकरं नृभर्त्तुः ॥ १४ ॥ इति वाराह्यां ९२ऽध्यायः ॥

हस्तिच्छाया । स्त्री० गजच्छायायाम् ॥ कुञ्जरच्छायायाम् ॥

हस्तिजिह्वा । स्त्री॰ नाडीविशेषे । यथा । हस्तिजिह्वोत्पलप्रख्यानाडी तस्याः पुरः स्थिता । तस्मादिडायाः । सव्यभागस्थमूर्द्ध्वादिपादाङ्गुष्ठान्तमाश्रिता । हस्तिजिह्वाख्यानाडी दक्षिणे चक्षुषि स्थितेति ॥

हस्तिदन्तः । पुं॰ मूलके । मूली॰ इ॰ प्र॰ मूले ॥ नागदन्ते । खूंटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ हस्तिनीरदे ॥

हस्तिदन्तकम् । न॰ मूलके ॥

हस्तिदन्तफला । स्त्री॰ एर्वारौ । ककडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ हस्तिदन्तवत्फलान्यस्याः ॥

हस्ती । पुं॰ महामृगे । पीलौ । अस्य पर्यायास्तु । दन्ती दन्तावलो हस्ती॰ द्विरदोऽनेकपो द्विपः । मतङ्गजो गजो नागः कुञ्जरो वारणः करी ॥ इभः स्तम्बेरमः पद्मीति ॥ हस्तः शुण्डोऽस्यास्ति । हस्ताज्जाताविति निः ॥ हस्तिनापुरस्य निर्माणकर्त्तरि सुहोत्रराजपुत्रे ॥ यथा । वृहत्क्षत्रस्य सुहोत्रः पुत्रः सुहोत्राद्धस्तीति विष्णुपुराणम् ॥ नारीहेतुकामुकोन्मत्तं गजं राजा वदाधनचारुह्य कामुकं तत्पुरतो हस्तिपोऽदतीति कालिकापुराणम् ॥

हस्तिनखः । पुं॰ अवरोपाणौ । पूर्द्वारि मृत्कूटे । पुरद्वाराऽऽवरणार्थं कृतेऽश्मनिर्मितमृत्कूटे । दुर्गपुरद्वारसमीपे युद्धार्थं यदुन्नतटमन्तः सोपानयुक्तं मृत्कूटं रचयित्वा॰ विपक्षेषु खाण्डादिकं क्षिप्यते तत्र हस्तिनखइत्यन्ये ॥ कूटं पूर्द्वारि यद्धस्तिनखस्तस्मिन्नित्यमरः ॥ हस्तिनो नखइव । हस्तिना नखः क्षतइवेति वा । खनुचवदारणे । अन्ये त्वपोतिङः ॥

हस्तिनपुरम् ।) हस्तिनापुरम् ।) न॰ गङ्गाख्ये हास्तिनपुरे ॥ हस्तीनामराजा॰ तेन निर्मितत्वात् ॥

हस्तिनी । स्त्री॰ गजयोषायाम् । करिण्याम् ॥ धेनुकायाम् । वशायाम् ॥ भाद्रपदादौ हस्तिनी प्रसूतेति हागमाह कालिदासः । भावीतदापि करभे कलभः करिण्याञ्चेत् प्रसूयत इति युधि भीतिभक्ष्य । चक्रव्ययोनरपतेर्यदि भूमिदेवैस्तद्दानमस्ति तदुपप्रशान्तये तत्॰ इति ॥ नारीजातिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । स्थूलाधरा स्थूलनितम्बभागा स्थूलाङ्गुली स्थूलकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया च नितम्बखर्वा खलु-हस्तिनीसेति ॥ रतिविलासिन्याम् ॥ हस्तिशुण्ड्याम् ॥

हस्तिनीदुग्धम् । न॰ हस्त्याः क्षीरे ॥ तद्गुणा यथा । वृंहणं हस्तिनीदुग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वृष्यं बल्यं हिमं स्निग्धं चक्षुष्यं स्थिरताकरमिति ॥

हस्तिनीपुरम्, क्ली० हस्तिनापुरे ॥

हस्तिपः, पुं० हस्तिपके ॥ हस्तिनं पाति । पा + आतोऽनुपसर्गे कः ॥

हस्तिपकः, पुं० हस्त्यारोहे । आधोरणे । निषादिनि ॥ स्वार्थे कन् ॥

हस्तिपदः, पुं० हस्तिकन्दे ॥

हस्तिपर्णिका, स्त्री० राजकोषातक्याम् ॥

हस्तिपर्णी, स्त्री० राजकोषातक्याम् । मेनुका० ह० भा० प्र० ॥ एर्वारौ । कर्कट्याम् । मोरटायाम् ॥

हस्तिमदः, पुं० गजमदे । दाने ॥

हस्तिमल्लः, पुं० सुरद्विपे । ऐरावते । अभ्रमातङ्गे । विनायके । विघ्नराजे । शङ्खनागे ॥

हस्तिमुखः, पुं० गणेशे ॥ हस्तिन इव मुखं यस्य ॥

हस्तिरोहणकः, पुं० महाकरञ्जे ॥

हस्तिलक्षणम्, क्ली० गजस्वरूपे ॥ तन्निरूपणं यथा । भद्रो मन्दो मृगो मिश्र इति ज्ञेयो गजजातयः ॥ तत्रादौ भद्रलक्षणम् । मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा न चोपदिग्धाश्च कृशाः क्षमाश्च । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ मन्दलक्षणं यथा । वक्षोऽथ कक्ष्यावलयः श्लथाश्च लम्बोदरस्त्वग्बृहती गलश्च । स्थूला च कुक्षिः सह मेचकेन सैंही च दृङ् मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥ मृगसङ्कीर्णलक्षणन्तु । मृगास्तु कृशाधरवालमेढ्रास्तन्वङ्घ्रिकण्ठद्विजहस्तकर्णाः । स्थूलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः ॥ ३ ॥ अथैतेषामुन्नतिदैर्घ्यपरिणाहानां प्रमाणमाह । पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्यं अष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम् । एकद्विवृद्धावथ मन्दभद्रौ सङ्कीर्णनागोऽनियतप्रमाणः ॥ अथैतेषां वर्णमदलक्षणमाह । भद्रस्य वर्णो हरितो मदश्च मन्दस्य हारिद्रकसन्निभश्च । कृष्णो मदश्चाभिहितो मृगस्य सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्रः ॥ ५ ॥ गजानां शुभलक्षणान्याह । ताम्रौष्ठतालुवदनाः कलविङ्कनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुम्भाः ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्नखैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुवालाधन्याः सुगन्धिमदपुष्करमारुताश्च ॥ दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः सजलाम्बोदनिनादबृंहणाः । बृहदायतवृत्तकन्धराधन्याभूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥ अथाशुभलक्षणान् गजानाह । निर्मदाभ्यधि

कद्दीनसखाङ्गान् कुब्जवामनकमेष
विषाणान् । हस्तकोषफलपुष्कर
हीनान् श्यावनीलशवलासिततालू
न् । स्वल्पवक्त्रकहमत्कुणषण्ढा
न् हस्तिनीश्च गजलक्षणयुक्ताम् । ग
र्भिणीश्च नृपतिः परदेशं प्रापयेदथ
विरूपफलास्ते ॥ १० ॥ घनकुब्जा
दीनां लक्षणानि तु । सङ्क्षिप्तवक्त्रो
जघनः पृष्ठमध्यसमुन्नतः । प्रमा
णहीनस्तद्भिः सकुब्जो वारणा
धमः ॥ नानाहायामसंयुक्तोऽपि
तिक्रशोभवेद्गजः । वामनः सप्त
संख्याभिर्भगुर्नार्थयश्च : प्रदः ।
सर्वलक्षणसम्पूर्णोदन्तैस्तुपरिवर्ज्जि
तः । मत्कुणः समाख्यातः
सङ्ग्रामेप्राणघातकः ॥ पादयोः स
न्निकर्षः स्यात् स्तनाग्रगच्छतः
। सर्वदेऽध्वनियुक्तेषण्ढकस्तेन
पूजितः ॥ अनन्ताभ्यधिकं यत्र वि
स्तारेणस्तनान्तरम् । विकटः सवि
निर्द्दिष्टोदुर्गतिर्निन्दितोगजः ॥
इतिवाराह्यां ६३ अध्यायः ॥

हस्तिलोध्र :।) पुं॰ लोध्रे ॥ इति
हस्तिलोध्रक :।)
राजनिर्घण्टः ॥

हस्तिवाह :। पुं॰ अङ्कुशे ॥

हस्तिविषाणी । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

हस्तिशाला । स्त्री॰ चतुरे । गजगृहे
पीलुस्थाने ॥

हस्तिशुण्डा ।) स्त्री॰ क्षुपविशेषे । ह
हस्तिशुण्डी ।)
स्तिन्याम् । भूरुण्ड्याम् । हाती
शूंडा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । प
स्थिसंहारे ॥ यथा । हस्तवल्ल्यस्थि
संहारी हस्तिशुण्डीवनालिकेतिश्च
वावली ॥

हस्तिश्यामाक :। पुं॰ हातिवाघामा
इतिगौडप्रसिद्धे शस्ये ॥

हस्ती । त्र॰ पाणौ ॥

हस्तेकरणम् । न॰ पाणिग्रहणे । वि
वाहे ॥

हस्त्यध्यक्ष :। पुं॰ गजाध्यक्षे ॥ तल्ल
क्षणं यथा । हस्तिशिक्षाविधानज्ञो
वन्यजातिविशारदः । क्लेशक्षमस्त
थाराज्ञो हस्त्यध्यक्षः प्रशस्यते ॥ इ
तिमात्स्ये १८९ अध्यायः ॥

हस्त्यायुर्वेद :। पुं॰ हस्तिचिकित्सा
शास्त्रे । गजायुर्वेदे ॥

हस्त्यारोह :। पुं॰ हस्तिपके । निषा
दिनि ॥ तल्लक्षणन्तु । एतैरेवगु
णैर्युक्तः स्नातकश्चविशेषतः । ह
स्त्यारोहोनरेन्द्रस्यसर्वकर्म्मसुशस्य
तेइतिमात्स्ये १८९ अध्यायः । ए
तैर्हस्त्यध्यक्षगुणैः । हस्तिनमा
रोहति । वहेः कर्म्मण्यण् ॥

हस्त्यालुकम् । न॰ कुञ्जरालुके । दी
र्घतायुक्तेमहाशरीरेकन्दविशेषे ।

हस्र :। त्रि॰ मूर्खे । हसति । हसि॰

। स्फायितश्चीत्तिरक् ॥

हलम् । न० हालाहले ॥ दू० घ० चं० का ।

हः । पुं० हाहानाम्निगन्धर्वे ॥

हा । च० विषादे ॥ शुचि । शोके ॥ अर्त्तौ । पीडायाम् । दुःखे । कुत्सायाम् ॥ विस्मये ॥ आर्त्तौ ॥ अहालि । ओहाक्त्यागे ॥ क्विप् ॥ यथा । प्रारब्धव्ये निरुद्योगी आलस्ये प्रसुभक्षः । विश्वस्तयो भवस्थानेषु नरः क्षीनश्यति ॥

हाकलि : । स्त्री० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणन्तु । द्विजगणसगणभगणक लिताभवतिचतुर्द्धकलकलिता । अन्तेगुरुमुपधाययदाहाकलिरेवाभ वतितदा ॥ यथा । कौमुदकुमुदब न्धुवदनाश्रितपीयूषजनितमदना । चपलविलोचनजितहरिणीहरति मनःश्यामलतरुणी ॥

हाङ्गरः । पुं० अहाख्येयादसि ॥

हाटकः । पुं० न० स्वर्णे । हेमनि । कनके । हटति । हटदीप्तौ । खल्ल् ॥ हाटयतिवा । ण्वुन् । धत्तूरे ॥ वि० स्वर्णनिर्मिते ॥

हाटकेश : । पुं० पातालाधिपतीश्व रे ॥ हाटकाख्यरसविशेषस्येशः ॥

हाटकेश्वर : । पुं० गोदावरीतीरस्थे शिवविशेषे ॥

हातव्य : । त्रि० त्यक्तव्ये ॥ यथा । बीभत्सा विषयाज्जुगुप्सिततमः का योऽयमयोगस्त्वरप्रायोवस्तुभिरध्वनीव पथिकैर्योगोवियोगावहः हातव्यो यमसमस्तसंचितरसः संसारहत्यादि कांसवसंखेदवृत्तिवाचिचितत्तिसपुनःक स्यापिपुण्यात्मनः ॥

हानम् । न० भृतौ । वेतने ॥ प्रवय ने ॥ पुं० राक्षसे ॥

हानम् । न० त्यागे । उत्सर्गे ॥ धात्वर्थकोपरमे ॥

हानि : । स्त्री० अल्पत्वे ॥ अपचये । क्षतौ ॥ आयुषःक्षणएकोपि नलभ्यःस्वर्णकोटिभिः । सचेत्तु विफलोयातिकानोहानिस्ततोधि- का । विनाशे ॥ हानम् । ओहा क्त्यागे । ग्लाज्याहाभ्योनिः ॥ य द्वा । हीयते । ओहाक्० । वहि श्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नितिनि : ॥

हानु : । पुं० दन्ते ॥ इतिविकाण्ड शेषः ॥

हान्तम् । न० स्मृतौ । मरणे ॥ ह न्ति । हन० । भसन्जिगमिनमिह मिवशकृप्यतिहृदृशेतिष्ठन् ।

हापनीयः । ० वर्जनयोग्ये ।

हापितः । त्रि० त्याजिते । हाभिङ् गमिते ॥

हापुत्रिका ।) स्त्री० पक्षिविशेषे ॥
हापुत्री ।)

तत्पर्य्याययथा । अयसर्षपौ० ख
ञ्जनिकातुलिका० स्फोटिकेति चि
काण्डशेषः ॥ गोभण्डीरः वङ्ग
कौरो हापुत्रो राजभङ्गकेति हाराव
ली ॥

हाफिका । स्त्री० जृम्भणे । जृम्भाया
म् । उपपुष्पिकायाम् । जम्भाई० ।
ई० भा० ॥

हायन: । पुं० अर्च्चिषि । ज्वाले ।
अग्नेः शिखायाम् ॥ व्रीहिप्रभे
दे । नीवारादावितिमुकुटः ।
षष्टिकइतिस्वामी । शालिजातिवि
शेषे० इतिभिषजः ॥ पुं० न०
संवत्सरे । शरदि । वर्षे ॥ जहा
तित्यजत्युदकम् । ओहाक्त्यागे ।
भावान्जिहीतेव्याप्नोतिवा । ओ
हाङ्गतौ । हस्रोह्रिश्चालयोरि
त्युभयत्रल्युट् ।

हार: । पुं० मुक्तावली । मुक्तादाम
नि । युधि । सङ्ग्रामे । संयुगे ।
गुरुवर्णे० ऽ० ॥ सुग्रीववानरस्यश्व
शुरे । न० हरेश्चरिते ॥ त्रि० मनो
हरे ॥ मनोह्रियतेऽनेन । हृञ० ।
घञ् ॥ यद्वा । हारयतिमनः ०
स्वार्थण्यन्तादच् ॥ हरणम् । भा
वेघञ् ॥

हारक: । पुं० कितवे । चौरे ॥ ग
द्यभेदे ॥ विज्ञानविशेषे ॥ शाखोट
वृक्षे ॥ भाजकाङ्के ॥ त्रि० हरणक
र्त्तरि ॥ हरति । हृञ० । ण्वुल्
॥ ह्रियते । बाहुलकात्कर्म्मणि
वा ण्वुल् ॥

हारहारा । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

हारहूरम् । न० मद्ये ॥ हू० हेमच
न्द्रः ॥

हारहूरा । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

हारहूरका । स्त्री० गोस्तन्याम् ॥

हारावली । स्त्री० पुरुषोत्तमकृतको
षविशेषे ॥ हारपङ्क्तौ ॥

हारि: । स्त्री० पथिकसन्ततौ । पथि
कपङ्क्तौ ॥ द्यूतादौपराजये ॥
त्रि० मनोज्ञे । रुचिरे ॥ शुभे ॥
हरति । हृञ० । बाहुलकादिञ् ॥

हारिकण्ठ: । पुं० कोकिले ॥ त्रि०
हारान्वितगले ॥

हारणिक: । पुं० मृगयौ ॥ हरिणा
न्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ती
तिठक् ॥

हारिणी । स्त्री० अत्यष्टिछन्दः १७
प्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । वेदत्वर्श्वैर्मं
भनमयलागश्चेत्तद्धारिणी । य
था । यस्यानित्यंश्रुतिकुवलयेश्री
शालिनीलोचनेरागः स्त्रीयोऽधर
किसलयेलाक्षारसारञ्जनश्च । गौ
रीकान्तिः प्रकृतिरुचिरारम्याङ्गराग
च्छटासाकंसारेर्जननकथंराधाम
नोहारिणी ॥ हारवत्याम् ॥

हारित: । पुं० पक्षिविशेषे । हारी

ते ॥ हारमित : ॥

हारितकम् । न० शाके ॥

हारिद्र : । पुं० कदम्बवृक्षे । गोपे ॥ विषविशेषे ॥ यथा । हरिद्रातुल्य मूलोयोहारिद्र : समुदाहृत : ॥ हरिद्रावर्णे ॥ त्रि० हरिद्रारञ्जिते ॥ हरिद्रयारक्तम् । हरिद्रामहारजना भ्यमञ् ॥

हारिद्रव : । पुं० मैत्रायणीयानांशाखा प्रभेदे ॥

हारिद्रुमत : पुं० गौतमगोत्रेमुनिवि शेषे ॥ हरिद्रुमतोऽपत्यम् । अण् ॥

हारी । त्रि० हारविशिष्टे ॥ हारोस्त्य स्य । इनि : ॥ हर्त्तरि ॥ अवश्यंह रति । हृञ् । णिनि : ॥

हारी । स्त्री० मौक्तिके । यथा । मुक्ता मुक्ताफलंशुक्तिबीजंहारीचमौक्तिक मितिशब्दरत्नावली ॥

हारीत : । पुं० धर्मशास्त्रप्रवर्त्तकेमु निविशेषे ॥ कैतवे । छद्मनि ॥ पक्षि विशेषे । हरिलाहारीतलइतिलो कप्रसिद्धे ॥ अस्यमांसगुणायथा । हारीतोरूक्षउष्णः स्याद्रक्तपित्तक फापहः ।स्वेदस्वरकर : प्रोक्तईष द्वातकरस्तथा : ॥ हारीतोरक्तपीत: स्याद्दृषारितोऽपिसकथ्यते ॥ हारी मीत : ॥ हारोस्यास्तिन वा । इ नि : । हारिमनोहरमितंगमनम स्य ॥ यद्वा । हारयति । क्विप् । ए तिम्र । ईङ्गतौ । गत्यर्थेतिक्त : । हारश्चासावीतश्च ॥

हारीतक : । पुं० हारीतखगे ॥ स्वा र्थेक : ॥

हार्द्दम् । न० प्रेमणि । स्नेहे । अ भिप्राये ॥ हृदयस्यकर्म । युवादि त्वात्० हायनान्तयुवादिभ्योऽणित्य ण् । हृदयस्यहृल्लेखेतिहृदादेश : ॥ हृदमर्थेण्वा ॥

हार्द्दी । त्रि० स्नेहवति ॥

हार्य्य : । पुं० कलिद्रुमे । बिभीतके हरणीयाङ्के । भाव्ये ॥ अरणे ॥ त्रि० हर्त्तव्ये ॥ हर्त्तुंयोग्य : । हृ ञ्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

हाल : । पुं० बलदेवे ॥ शालिवाह नभूपतौ ॥ हलि ॥ हलति । ह लविलेखने । ज्वलतिकसन्तेभ्यो ण : ॥

हालक : । पुं० पीतहरितवर्णाश्वे ॥

हालहलम् । न० पुं० हालाहलेविषे ॥ हालेवहलति० अठरम् । हल० । पचाद्यच् । हलमिवहलतिवा । अच् । पृषोदरादि० ॥ मधुतिष्ठति वाचियोषितांहृदयेहालहलंमहद्वि षम् । अतएवनिपीयतेऽधरोहृदयं मुष्टिभिरेवताड्यते ॥

हालाहाल : । पुं० न० हालाहले ॥

हाला । स्त्री० सुरायाम् । बलदेवप्रि यायाम् । वरुणात्मजायाम् ॥ ह

लक्षणम् । हल० । ज्वलतीतिणः । हल्यतेऽनयासा । हलस्येतिघञ् ॥ हालाहलंहलिरित्येकं हालातु साम्प्रोरुषम् ॥ तालमद्यं ॥

हालास्थानम् । न० चिदम्बराभिधेदेश्याः स्थानि ॥

हालाहलः । पुं० न० विषप्रभेदे ॥ तत्स्वरूपन्तु । गोस्तनाभफलोगुच्छ स्तालपत्रच्छदस्तथा । तेजसायस्य दह्यन्ते समीपस्थाद्रुमादयः किञ्चिन्मात्रंहिमालये । दक्षिणाब्धितटे देशेकोङ्कणेपिचजायते ॥ हालेव आहलति । हल० पचाद्यच् ॥ हालाहलेनैवविषं विषं रमादरं जनाव्ययमेवमन्वते । येनेनजागर्त्तिं निपीयतं शिवः स्मयन्नृत्रमामुद्यतिनिद्रयाहरिः ॥

हालाहलः । पुं० कीटविशेषे । अञ्जनिकायाम् । कुटिलकीटके ॥

हालाहलधरः । पुं० सर्पे । हालाहलस्यधरोधारकः ॥

हालाहला । स्त्री० अञ्जनिकायाम् । गिरिकायाम् । बालमूषिकायाम् ॥

हालाहली । स्त्री० मदिरायाम् ॥

हालिकः । पुं० कर्षके । सैरिके ॥ हलेनखनति । तेनदीव्यतिखनतीतिठक् ॥ हलंवहति० हलस्यायंवा । हलसीराट्ठक् ॥

हालिनी । स्त्री० स्थूलपल्ल्याम् ॥

हाली । स्त्री० कनिष्ठशालिकायाम् । यथा । कनिष्ठाश्यालिकाहालीयभिकाकेलिकुञ्चिकेतिहेमचन्द्रः ॥ मदिरायाम् ॥

हालुः । पुं० दन्ते ॥

हावः । पुं० आह्वाने ॥ स्त्रीणांविलासादौ । नारीणांशृङ्गारभावसूक्रियासु ॥ यथा । स्त्रीणांविलासोविब्बोकोविभ्रमोललितंतथा । हेलालीलेत्यमीहावाः क्रियाशृङ्गारभावजाः ॥ शृङ्गारात्० इत्यादेः० भावान्मनोविकाराञ्जाताः क्रियास्तेहावशङ्काराख्याविलासादिकाहावशब्दवाच्याइत्यर्थः ॥ हवनम् । ह्वादानादनयोः ॥ क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोऽभिनिविशते० हूयवृविषयेघञ् । इतिशब्दः प्रकारे । तेनान्येपिबोध्याः । लीलाविलासोविच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितंकुट्टमितंबिब्बोकोललितंतथा । विहृतञ्चेतिमन्तव्या दशस्त्रीणांस्वभावजाइति ॥ हूयन्तेरागिणोऽनेनेतिहावः । यद्वाहूयन्तेरागिणः कामात्मानेनेतिहावः । अधिकरणेकरणेवाघञ् ॥ यथोक्तम् । युवानोऽनेनहूयन्तेनारीभिर्मदमानसे । अतोनिरुच्यतेहावस्तेविलासादयोमताइति । हाक

द्वंवायतिशोषयति वैशेषयो ।

ड : ॥

हास : । पुं० हास्ये ॥ हसनम् । हसि

हसने । स्वनहसोर्वेतिपक्षे घञ् ॥

प्रकाशे ॥

हासिका । स्त्री० हासे । हासौ० द्र०

भा० ॥ हसि० । धात्वर्थनिर्देशेण्वु

ल् । प्रकाशे ॥

हास्तिकम् । न० गजतायाम् । करि

समूहे ॥ हस्तिनांसमूहः । अचित्त

हस्तिधेनोष्ठक् ॥ हस्तिनीनांसमूहो

वा ।। भस्यढेतद्धितेपुंवद्भावः ।। त्रि०

हस्त्यारोहे ।। हस्तिनाचरति० ग

च्छति । चरतीतिठक् ।।

हस्तिनम् । न० हस्तिनापुरे ।। हस्ति

द्घ्ने । गजपरिमाणे ।। हस्तिप्रमाण

मस्य । पुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण्

। इनण्यनपत्येइतिप्रकृतिभावः ।।

हास्तिनपुरम् । न० हस्तिनापुरे ।।

हास्तिनायनः । पुं० हस्तिनेगोत्रा

ऽपत्यं ।। नडादित्वात्फक् । हा

स्तिनायनेतिटिलोपाभावः ।।

हास्यम् । न० रसविशेषे । हसि हा

से । यथा । विकृताकारवाग्वेषचे

ष्टादेःकुहकाद्भवेत् । हास्योहासः

स्थायिभावः श्वेतः प्रथमदैवतः

।। विकृताकारवाक्चेष्टंयदालो

क्यहसेज्जनः । तदत्रालम्बनंप्राहु

स्तच्चेष्टोद्दीपनंमतम् ।। अनुभावो

क्षिसङ्कोचवदनस्मेरतादिकः नि

द्रालस्यावहित्याद्याअत्रस्युर्व्यभिचा-

रिणः ज्येष्ठानांस्मितहसितेमध्यानां

विहसितावहसितेच । नीचानाम

पहसितंतथातिहसितंतदेषषड्भेदाः

।। ईषद्विकासिनयनंस्मितंस्यात्

स्पन्दिताधरम् । किञ्चिल्लक्ष्यद्वि

जंतत्रहसितंकथितंबुधैः । म

धुरस्वरंविहसितंसांसशिरःकम्पम

वहसितम् । अपहसितंसास्राक्षं

विक्षिप्ताङ्गंचभवत्यतिहसितम् ।

हसि० । कर्तव्ये ण्यत् ।। त्रि० प

रिहसनीये ।।

हाहलम् । न० हालाहले ॥

हाहा । अ० विस्मये शोके ॥

हाहाः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ हाहा

हूहूश्चैवमाद्यागन्धर्वास्त्रिदिवौकस

मित्यमरः ॥ हाइतिशोकव्यञ्जक

शब्दंजहाति । ओहाक्त्यागे । वि

च् । प्रसिद्धाहः । अव्युत्पन्नमिप

चे० प्रसि० हाहान् । आतोधातो

रित्यस्याप्रवृत्तेः ॥

हाहाकार । पुं० शोकध्वनौ ॥ हाहा

शब्दे । हाहाकरणम् । भावेघञ् ॥

हाहालम् । न० हालाहले ।

हाहाः । पुं० देवगन्धर्वे ॥ सान्तोय

म । गन्धर्वौहाहहूहूश्चिप्रोक्तौगन्धर्वौगा

यनैपिचेतिसाहसाङ्कः । गन्धर्वप्री

तिहाहसोरितिवाचस्पतिः ॥

हाहाहूहू : । पुं॰ गन्धर्व्वः ।

हि अ॰ पादपूरणे । हेतौ । विशेषे । अवधारणे । प्रश्ने । हेत्वपदेशे । सम्भ्रमे । असूयायाम् । अप्यर्थे । विद्वदनुभवप्रसिद्धौ । हिनोति । हि गतौ । विच् । संज्ञापूर्व्वकत्वाद्गुणाभावः । क्विपि तुगभावो वा । भाविवाप्रत्ययौ ॥

हिंसकः पुं॰ व्याघ्रे । हिंस्रपशौ । अथर्व्ववेदज्ञब्राह्मणे । शत्रौ । त्रि॰ हिंसाकर्त्तरि । नृशंसे । घातुके । हिनस्तीत्येवंशीलः । हिसि हिंसायाम् । निन्दहिंसक्लिशेति वुञ् । शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु । चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥

हिंसा । स्त्री॰ चौर्य्यादिकर्म्मणि ॥ आदिना परधनग्रासताडनादयो ग्राह्याः । घाते । वधे । अथास्तेये प्राणिवधे ॥ सा च कृतकारितानुमोदितभेदेन त्रिविधा । कायवाङ्मनोभिः प्राणिनां पीडने । प्राणवृत्तिच्छेदे । स्वाभिप्रायप्रकटनेन परवृत्तिच्छेदने ॥ कायक्लेशं मनोदुःखं वधं वा प्राणिनां पुमान् । यः प्रवर्त्तयति हिंसा सा हिंसेति समासतः । इति देवलः ॥ हिंसनम् । हिसि॰ । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः । नाऽवेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ कथं तर्हि तुल्ये हिंसात्वे वैदिकी दोषाय न भवतीत्यत आह । या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्म्मो हि निर्बभौ । इति मनुः ॥ या श्रुतविहिता कर्म्मविशेषदेशकालादिनियता । अस्मिन् जगति स्थावरजङ्गमात्मनि॰ अहिंसामेव तां जानीयात्॰ हिंसाजन्याधर्म्मविरहात् । दैवपशुहननम्॰ अधर्म्मः॰ प्राणिहननत्वात्॰ ब्राह्मणहननवदित्याद्यनुमानम्॰ उपजीव्यशास्त्रबाधादेव न प्रवर्त्तते । दृष्टान्तीकृतब्राह्मणहननस्याप्यधर्म्मत्वे । शास्त्रमेवोपजीव्यम् । वेदाद्धर्म्मो हि निर्बभौ । यस्मादनन्यप्रमाणकोऽधर्म्मो वेदादेव निःशेषेण प्रकाशत इति कुल्लूकभट्टः ॥ यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः । भृत्यानाञ्चैव वृत्त्यर्थमगस्त्यो ह्याचरत् पुरा ॥ बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् । पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु चेति मनुः ॥ पुरातनेष्वपि ऋषिकर्त्तृकयज्ञेषु भक्ष्याणां मृगपक्षिणां मांसैः पुरोडाशा अभवन् । तस्मात्॰ यज्ञार्थमधुनातनैरपि मृगपक्षिणो वध्या इति कुल्लूकभट्टः ॥

हिंसाकर्म । न० अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितमारणोच्चाटनादिक्रियायाम् । अभिचारे ॥ हिंसाफलकर्म । शाकपार्थिवादिः ॥

हिंसात्मकः । त्रि० हिंसास्वभावे ॥

हिंसारुः । पुं० व्याघ्रे ॥

हिंसालुकः । पुं० स्वादुकेशुनि । वाटखना० खायया०कुत्ताइ०भा० ॥

हिंसितः । त्रि० प्राप्तहिंसे । हिंसां प्राप्ते ॥ यथा । यस्तुकन्यापितादत्त्वानप्रयच्छतितांपुनः । अष्टौपिहूगणास्तेनहिंसितानात्रसंशयः ॥ द्र० वाराहपु० ॥

हिंसीरः । पुं० व्याघ्रे ॥ त्रि० खलि । दुष्टे ॥ हिनस्ति हिंसि० । हिंसीरश्लीरची । खरेमेदः ॥

हिंस्रः । पुं० शिवे ॥ भीमसेने ॥ हरे ॥ त्रि० हिंसाशीले । घराती । घातुके ॥ हिंस्राणांहिंसनेदोषाभावोयथा । कृपाकार्यासताश्वश्वदहिंस्रेषुचजन्तुषु । हिंसायांनहिदोषश्चहिंस्राणाञ्चजीश्वर । द्र० ब्र० वै० कृ० जन्मखण्डे ८५ ऽध्यायः ॥ हिनस्ति । हिंसि० । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोरः ॥

हिंस्रकः । पुं० हिंस्रपशौ । व्याडे ॥ स्वार्थेकः ॥

हिंस्रपशुः । पुं० हिंसकजन्तौ । व्यो

डे । हिंसके ॥

हिंस्रा । स्त्री० हीस० द्र० भा० प्र० दृच्चे । काकादन्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ वसायाम् ॥ हिनस्ति । हिसि० । रः । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ नाड्याम् ॥

हिक्का । स्त्री० ऊर्द्धवातप्रहत्तौशब्दविशेषे ॥ रोगोपसर्गविशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्याविप्रकृष्टनिदानमाह । विदाहिगुरुविष्टम्भिरुक्षाभिष्यन्दिभोजनैः । शीतपानाशनस्थानरजोधूमैस्तथानिलैः ॥ व्यायामकर्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः । हिक्काश्वासश्वकासश्चनृणांसमुपजायते ॥ अपतर्पणम्० अनशनादि ॥ सम्प्राप्तिमाह । वायुः कफेनानुगतःपञ्चहिक्कांकरोतिहि । अन्नजांयमलांक्षुद्रांगम्भीरांमहतींतथा ॥ सामान्यलक्षणन्तु । मुहुर्मुहुर्वायुरुदेतिसस्वनोयकृत्प्लिहान्त्राणिमुखादिवक्षिपन् । सदोषश्वनाशुहिनस्त्यसून्यतस्ततस्तुहिक्केत्यभिधीयतेबुधैरिति ॥ हिनस्तिइतिहिक्का । पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः । हिगितिकायति०शब्दंकरोतीतिवा ॥ हिक्कनम् । हिक्कअव्यक्तेशब्दे । गुरोश्चव्यः टाप् ॥ यद्वा । हिक्कयते । हिक्कहिंसाम् । पचाद्यच् ॥

हिक्कारः । पुं० सामभक्त्यन्तरे । पाश्च

भक्तिकस्यसात: प्रथमायामभक्तौ ॥

हिङ्गु । न० मूलविशेषजनिर्यासेपधूपने । अस्यपर्यायागुणाश्चयथा । सहस्रवेधिजतुकंबाल्हीकंहिङ्गुरामठम् ॥ हिङ्गूष्णंपाचनंरुच्यंतीक्ष्णंवातबलासहृत् । रसेपाकेचकटुकंस्निग्धसूक्ष्माग्निदीपनम् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकृमिघ्नंपित्तवर्द्धनमिति ॥ हिनोति ; हिगतौवृद्धौच । हिमंगच्छतिवा । मृगय्वादि : ॥ वंशपत्र्याम् ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि : रामठ्याम् ॥

हिंगुनिर्य्यास : पुं० निंबवृक्षे । हिङ्ग्वाकारो० हिङ्गुगन्धोवानिर्य्यासोऽस्य । हिङ्गुरसे ॥

हिङ्गुपत्र : । पुं० इङ्गुदीवृक्षे । हिंगोटइ० भा० प्र० । हिङ्गुन : पत्रमिवपत्रंयस्य ॥

हिङ्गुपत्री । स्त्री० कारव्याम् । पृथ्वीकायाम् ।त्वक्पत्र्याम् ॥ अस्यागुणायथा । हिङ्गुपत्रीभवेद्रुच्यातीक्ष्णोष्णापाचनीकटु : । हृद्वस्तिरुग्विबन्धार्श : श्लेष्मगुल्मानिलापहा ॥ हिङ्गुपत्रमिवपत्रमस्या : ॥ हिङ्गुन : पत्रे ॥

हिङ्गुपर्णी । स्त्री । वंशपत्र्याम् ॥

हिङ्गुल : । पुं० न० कुरुविन्दे , हंसपादे ॥ अस्यनामानि० लक्षणानि० गुणाश्चयथा । हिङ्गुलंदरदम्लेच्छंचित्रासंचूर्णपारदम् ॥ दरदस्त्रिविध : प्रोक्तश्चर्मार : शुकतुण्डक : । हंसपादस्तृतीय: स्याद्गुणवानुत्तरोत्तर : ॥ चर्मार : शुक्लवर्ण : स्यात्सपीत : शुकतुण्डक: । जपाकुसुमसङ्काशोहंसपादोमहोत्तम: ॥ तिक्तंकषायंकटुहिङ्गुलंस्यान्नेत्रामयघ्नंकफपित्तहारि । हृल्लासकुष्ठज्वरकामलांश्चप्लीहामवातौचगरंनिहन्ति ॥ ऊर्द्ध्वपातनयुक्त्यातुडमरुयन्त्रपाचितम् । हिङ्गुलंतत्समूलन्तुशुद्धमेवनशोधयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । मेषीक्षीरेणदरदमम्लवर्गैश्चभावितम् । सप्तवारान्प्रयत्नेनशुद्धिमायातिनिश्चितम् शोधितस्यगुणास्तूक्तास्तिक्तंकषाय-मित्यादिना ॥ हिङ्गुलाद्रसाकर्षणविधिर्यथा । निम्बूरसैर्निम्बपत्ररसैर्वायाममात्रकम् । घृष्ट्वादरदमूर्द्ध्वन्तुपातयेत्सूतयुक्तिवत् ॥ ततोदूर्ध्वंपिठरीलग्नंगृह्णीयाद्रसमुत्तमम् । शुद्धमेवहितंसूतंसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ इ० भा० प्र० भा : । सिन्दूरे ॥

हिंगुला । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मरन्ध्रंहिंगुलायांभैरवोभीम-लोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ॥ इतिमन्त्रचूडा

हस्तिनीपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥
हस्तिपः । पुं० हस्तिपके ॥ हस्तिनं पाति । पा० । आतोनुपेति कः ॥
हस्तिपकः । पुं० हस्त्यारोहे । आधोरणे । निषादिनि ॥ स्वार्थे कन् ॥
हस्तिपलः । पुं० हस्तिकन्दे ॥
हस्तिपर्णिका । स्त्री० राजकोषातक्याम् ॥
हस्तिपर्णी । स्त्री० राजकोषातक्याम् । मेनुआ० इ० भा०प्र० ॥ एर्व्वारौ । कर्कव्याम् ॥ मोरटायाम् ॥
हस्तिमदः । पुं० गजमदे । दाने ॥
हस्तिमल्लः । पुं० सुरद्विपे । ऐरावते । अभ्रमातङ्गे ॥ विनायके । विघ्नराजे ॥ शङ्खनागे ॥
हस्तिमुखः । पुं० गणेशे ॥ हस्तिन इव मुखं यस्य ॥
हस्तिरोषणकः । पुं० महाकरञ्जे ॥
हस्तिलक्षणम् । न० गजस्वरूपे ॥ तन्निरूपणं यथा । भद्रो मन्दो मृगो मिश्र इति ख्यातो गजजातयः ॥ तत्रादौ भद्रलक्षणम् । मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा न चोपदिग्धाश्च कृशाः क्षमाश्च । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ मन्दलक्षणं यथा । वक्षोऽथ कक्ष्यावलयः श्लथाश्च लम्बोदरस्त्वग् बृहती गलश्च । स्थूला च कुक्षिः सह मेचकेन सैंही च दृङ्मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥ मृगसङ्कीर्णलक्षणन्तु । मृगास्तु कृशाधरवालमेढ्रास्तन्वङ्घ्रिकण्ठद्विजहस्तकर्णाः । स्थूलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः ॥ ३ ॥ अथैतेषामुन्नतिदैर्घ्यपरिणाहानांप्रमाणमाह । पञ्चोन्नतिः ० सप्त मृगस्य दैर्घ्यमष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम् । एकद्विवृद्धावथ मन्दभद्रौ सङ्कीर्णनागोऽनियतप्रमाणः ॥ अथैतेषां वर्णमदलक्षणमाह । भद्रस्य वर्णो हरितो मदश्च मन्दस्य हारिद्रकसन्निकाशः । कृष्णो मदश्चाभिहितो मृगस्य सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्रः ॥ ५ ॥ गजानां शुभलक्षणान्याह । ताम्रौष्ठतालुवदनाः कलविङ्कनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुम्भाः ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतैर्द्विनवविंशतिभिर्नखैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुवालाधन्याः सुगन्धिमदपुष्करमारुताश्च ॥ दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः सजलाम्भोदनिनादबृंहिताः । बृहदायतवृत्तकन्धरा धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥ अथाशुभलक्षणान् गजानाह । निर्मदाभ्यधि

करीषमस्थाङ्गान् कुब्जवामनकमेव विषाणान् । हस्वकोषफलपुष्कर हीनान् श्यावनीलशबलासिततालून् ॥ सल्पवक्त्रकमत्कुणषण्ढान् हस्तिनीषु गजलक्षणयुक्ताम् । गर्भिणीमसुन्दरतिः परदेशं प्रापयेदथ विरूपफलास्ते ॥ १० ॥ अथकुब्जादीनांलक्षणानि तु । सङ्क्षिप्तवक्त्रो जघनः पृष्ठमध्यसमुन्नतः । प्रमाणहीनस्तथाभिः सकुब्जोवामनाधमः ॥ आनाहायामसंयुक्तोधीतिक्लोभवेद्गजः । वामनः समसंख्याभिर्भर्त्तुर्नार्थयम : प्रद : । सर्वलक्षणसम्पूर्णोदन्तैः सुपरिकल्पितः । मत्कुणः समसंख्यातः सङ्ग्रामेप्राणघातकः ॥ पादयोः सन्निकर्षः स्यात्स्थूलागस्त्वगच्छतः । सम्प्रेटेऽप्यनियुक्तः खलक्षणैर्नपूजितः ॥ अनन्तोऽप्यधिकं यस्य विस्तारेस्यतमान्तरम् । विकटः सविनिर्द्दिष्टो दुर्गतिर्निन्दितोगजः ॥ इतिवाराहे ६२ अध्यायः ॥

हस्तिलोध्र : ।) पुं० लोध्रे ॥ इति
हस्तिलोध्रक : ।) राजनिर्घण्टः ॥

हस्तिवाहः । पुं० अङ्कुशे ॥

हस्तिविषाणी । स्त्री० कदल्याम् ॥

हस्तिशाला । स्त्री० चतुरे । गजगृहे पीलुस्थाने ॥

हस्तिशुण्डा ।) स्त्री० क्षुपविशेषे । ह
हस्तिशुण्डी ।) स्तिव्याम् । भूरुण्ड्याम् । हातीशुंडा० इ० गौ० भा० प्र० । अस्थिसंहारे ॥ यथा । हस्त्यश्वस्त्यस्थिसंहारी हस्तिशुण्डी नमालिकेतिरत्नावली ॥

हस्तिश्यामाक : । पुं० हातिशामा इतिगौडप्रसिद्धे शस्ये ॥

हस्ती । अ० पाणौ ॥

हस्तेकरणम् । न० पाणिग्रहणे । विवाहे ॥

हस्त्यध्यक्ष : । पुं० गजाध्यक्षे ॥ तल्लक्षणं यथा । हस्तिशिक्षाविधानज्ञो वन्यजातिविशारदः । क्लेशक्षमस्तथाराज्ञोहस्त्यध्यक्षः प्रशस्यते ॥ इतिमात्स्ये १८९ अध्यायः ॥

हस्त्यायुर्वेदः । पुं० हस्तिचिकित्साशास्त्रे । गजायुर्वेदे ।

हस्त्यारोहः । पुं० हस्तिपके । निषादिनि ॥ तल्लक्षणन्तु । एभिरेवगुणैर्युक्तः स्नानवर्गविशेषतः । हस्त्यारोहोनरेन्द्रस्य सर्वकर्मसुशस्यते इतिमात्स्ये १८९ अध्यायः । एतेषांहस्त्यध्यक्षगुणैः ॥ हस्तिनमारोहति । वहेः कर्म्मण्यण् ॥

हस्त्यालुकम् । न० कुञ्जरालुके । दीर्घतायुक्ते महाशरीरेकन्दविशेषे ।

हस : । त्रि० मूर्खे । हसति । हसि०

। स्फायितस्त्रीतिरक् ॥

हहलम् । न० हालाहले ॥ दू० अ० चं० का ।

हहाः । पुं० हाहानामगन्धर्वे ॥

हा । अ० विषादे ॥ शुचि । शोके ॥ अर्त्तौ । पीडायाम् । दुःखे । कुत्सायाम् ॥ विस्मये ॥ आर्त्तौ ॥ अहाति । ओहाक् त्यागे ॥ क्विप् ॥ यथा । प्रारब्धे निरुद्योगा आकाशस्थे प्रसुप्तकाः । विश्वस्तस्यो भयस्थानेहा नराः क्षीनहन्यते ॥

हाकलिः । स्त्री० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणन्तु । द्विजगणसगणभगणक लितामपतिचतुर्दशकलकलितः । अन्तेगुरुमुपधाययदाहाकलिरेषाभवतितदा ॥ यथा । कौमुदकुमुदबन्धुवदनाम्मितपीयूषजनितमदना । चपलविलोचनजितहरिणीहरति मकामनस्तरुणी ॥

हाङ्गरः । पुं० महाख्ययादसि ॥

हाटकः । पुं० न० स्वर्णे । हेमनि । कनके । हटति । हटदीप्तौ । ण्वुल् ॥ हाटयतिवा । णिन् ॥ धत्तूरे ॥ वि० स्वर्णनिर्मिते ॥

हाटकेशः । पुं० पातालाधिपतीश्वरे ॥ हाटकाख्यरसविशेषवृक्षः ॥

हाटकेश्वरः । पुं० गोदावरीतीरस्थे शिवविशेषे ॥

हातव्यः । वि० त्यक्तव्ये ॥ यथा । बीभत्सा विषयाजुगुप्सिततमः काया वयोगत्वरं प्रायो बन्धुभिरध्वनीव पथिकैर्योगो वियोगावहः हातव्यो यमसारएवशिरसः संसारदृश्यादितः सर्वस्यैवहिताविचेतसिपुनः कस्यापिपुण्यात्मनः ॥

हानम् । न० भृतौ । वेतने ॥ प्रहवणे ॥ पुं० राक्षसे ॥

हानम् । न० त्यागे । उत्सर्गे ॥ आध्यात्मिकोपरमे ॥

हानिः । स्त्री० अल्पत्वे ॥ अपचये । क्षतौ ॥ आयुषः क्षणएकोपि नलभ्यः स्वर्णकोटिभिः । सचेत्तु निष्फलोयाति का नो हानिस्ततोधिका । विनाशे ॥ हानम् । ओहाक्त्यागे । ग्लाज्याहाभ्योनिः ॥ यद्वा । हीयते । ओहाक्० । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्योनित्-इतिनिः ॥

हानुः । पुं० दन्ते ॥ इतिविकाण्डशेषः ॥

हान्तम् । न० मृतौ । मरणे ॥ हन्ति । हन० । असन्तिगमिनमिहनिभ्यस्तथाहुलि विहरितिष्टन् ।

हापनीयः । ० वर्जनयोग्ये ।

हापितः । वि० त्याजिते । हानिङ्गमिते ॥

हापुत्रिका ।) स्त्री० पक्षिविशेषे ॥
हापुत्री ।)

तत्पर्य्यायाः यथा । अथसर्पौ॰ खञ्जनिकातुलिका॰ स्फोटिकेतिच काण्डशेषः । गोभाण्डीरः वङ्ककोरोहापुत्रीराजभङ्गिकेतिहारावली ॥

हाफिका । स्त्री॰ जृम्भणे । जृम्भायाम् । उपपुष्पिकायाम् । जम्भाई॰ ईं॰ भा॰ ॥

हायनः । पुं॰ अर्चिषि । ज्वाले । अग्नेः शिखायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे । नीवारादावितिमुकुटः । षष्टिकादावितिस्वामी । शालिजातिविशेषे॰ इतिभिषजः ॥ पुं॰ न॰ संवत्सरे । शरदि । वर्षे ॥ जहातित्यजत्युद्गमम् । ओहाक्त्यागे । भावान्जिहीतेव्याप्नोतिवा । ओहाङ्गतौ । हस्रोर्हिच्चालयोरित्युभयत्रण्युट् ।

हारः । पुं॰ मुक्तावली । मुक्तादामनि । युधि । सङ्ग्रामे । संयुगे । गुरुवर्णे॰ऽऽ॰ ॥ सुग्रीववानरस्यश्वशुरे । न॰ हरिद्धरिते ॥ त्रि॰ मनोहरे । मनोज्ञहरणेन । हृञ्॰ । घञ् ॥ यद्वा । हारप्रतिमनः॰ स्वार्थेऽण्तादच् ॥ हरणम् । भावेघञ् ॥

हारकः । पुं॰ कितवे । चौरे ॥ गद्यभेदे ॥ विज्ञानविशेषे ॥ शाखोटद्रुमे ॥ भाजकाङ्के ॥ त्रि॰ हरणक र्त्तरि ॥ हरति । हृञ्॰ । ण्वुल् ॥ क्रियते । बाहुलकात्कर्म्मणिवाण्वुल् ॥

हारहारा । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायाम् ॥

हारहूरम् । न॰ मद्ये ॥ इ॰ हेमचन्द्रः ॥

हारहूरा । स्त्री॰ द्राक्षायाम् ॥

हारहूरका । स्त्री॰ गोस्तन्याम् ॥

हारावली । स्त्री॰ पुरुषोत्तमकृतकोषविशेषे ॥ हारपङ्क्तौ ॥

हारिः । स्त्री॰ पथिकसन्ततौ । पथिकपङ्क्तौ ॥ द्यूतादौपराजये ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । रुचिरे ॥ शुभे ॥ हरति । हृञ्॰ । बाहुलकादिञ् ॥

हारिकण्ठः । पुं॰ कोकिले ॥ त्रि॰ हाराऽन्वितगले ॥

हारिणिकः । पुं॰ मृगयौ ॥ हरिणान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

हारिणी । स्त्री॰ अत्यष्टिछन्द १७ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । वेदत्वश्वैर्मभनमयलागश्चेत्तदाहारिणी । यथा ॥ यस्यानित्यंश्रुतिकुवलयेश्रीशालिनीलोचनेरागः स्वीयोऽधरकिसलयेलाक्षारसारञ्जनम् । गौरीकान्तिः प्रकृतिरुचिरारम्याङ्गरागच्छटासाकंसारिरजनिनकथंराधामनोहारिणी ॥ हारवत्याम् ॥

हारितः । पुं॰ पक्षिविशेषे । हारी

ते ॥ हारमितः ॥

हारितकम् । न० शाके ॥

हारिद्रः । पुं० कदम्बवृक्षे । नीपे ॥ विषविशेषे ॥ यथा । हरिद्रातुल्यमूलो यो हारिद्रः समुदाहृतः ॥ हरिद्रावर्णे ॥ त्रि० हरिद्रारञ्जिते ॥ हरिद्रया रक्तम् । हरिद्रामहारजनाभ्यामञ् ॥

हारिद्रवः । पुं० मैत्रायणीयानां शाखाप्रभेदे ॥

हारिद्रुमतः पुं० गौतमगोत्रेमुनिविशेषे ॥ हरिद्रुमतोऽपत्यम् । अण् ॥

हारी । त्रि० हारविशिष्टे ॥ हारोऽस्यास्ति । इनिः ॥ हर्त्तरि ॥ अवश्यं हरति । हृञ् । णिनिः ॥

हारो । स्त्री० मौक्तिके । यथा । मुक्ता मुक्ताफलं शुक्तिबीजं हारो च मौक्तिकमिति शब्दरत्नावली ॥

हारीतः । पुं० धर्मशास्त्रप्रवर्त्तकेमुनिविशेषे ॥ कैतवे । छद्मनि ॥ पक्षिविशेषे । हरिताहारीतलङ्गतिलोकप्रसिद्धे ॥ यस्यमांसगुणायथा । हारीतोरूक्षउष्णः स्याद्रक्तपित्तकफापहः ।स्वेदस्वरकरः प्रोक्तईषद्वातकरस्तथा ॥ हारीतोरक्तपीतः स्यादुधारितोऽपिसकथ्यते ॥ हारीतः ॥ हारोऽस्यास्मिन् वा । इनिः । हारिमनोहरमितं गमनमस्य ॥ यद्वा । हारयति । क्षिप् । ए तिस्म । ईङ्गतौ । गत्यर्थे तिक्तः । हारश्चासावीतश्च ॥

हारीतकः । पुं० हारीतखगे ॥ स्वार्थे कः ॥

हार्दम् । न० प्रेमणि । स्नेहे ॥ अभिप्राये ॥ हृदयस्यकर्म । युवादित्वात् । हायनान्तयुवादिभ्योऽणित्यण् । हृदयस्यहृल्लेखितिहृदादेशः ॥ इदमर्थे वा ॥

हार्द्दी । त्रि० स्नेहवति ॥

हार्य्यः । पुं० कलिद्रुमे । बिभीतके । हरणीयार्के । भाव्ये ॥ अरणे ॥ त्रि० हर्त्तव्ये ॥ हर्त्तुं योग्यः । हृञ् । ऋहलोर्ण्यत् ॥

हालः । पुं० बलदेवे ॥ शालिवाहनभूपतौ ॥ हले ॥ हलति । हलविलेखने । ज्वलतिकसन्तेभ्यो णः ॥

हालकः । पुं० पीतहरितवर्णाश्वे ॥

हालहलम् । न० पुं० हालाहलेविषे ॥ हालिकस्तति० जठरम् । हल० । पचाद्यच् । हलमिवहलतिवा । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥ मधुतिष्ठति वाचियोषितां हृदये हालहलं महद्विषम् । अतएवनिपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेवताड्यते ॥

हालहालः । पुं० न० हालाहले ॥

हाला । स्त्री० सुरायाम् । बलदेवप्रियायाम् । बकुणात्मजायाम् ॥ ह

लक्षणम् । हल० । ज्वलतीति णः : हल्यतेऽनयाथवा । हलयतीति घञ् ॥ हालाहलं हन्ति चैवं हालातु सामपीतमम् । तालमध्ये ॥

हालाग्रस्थानम् । न० चिदम्बराभिधेदेश्या : स्थाने ॥

हालाहल :। पुं० न० विषप्रभेदे ॥ तत्स्वरूपन्तु । गोस्तनाभफलोगुच्छस्तालपत्रच्छदस्तथा । तेजसायस्तद्वृन्तसमीपस्थाद्रुमादयः किञ्चिन्मार्यां हिमालये । दक्षिणाब्धितटे देशे कोङ्कणेपि च जायते ॥ हालेव आहलति । हल० पचाद्यच् ॥ हालाहलीनैवविषं विषं रमापरं जनाव्ययमेवमन्वते । ये गेमजागत्ति निपीयतं शिवः स्वपन् रमांमुच्यतिनिद्रयाहरिः ॥

हालाहल :। पुं० कीटविशेषे । अञ्जनिकायाम् । कुटिलकीटके ॥

हालाहलधर :। पुं० सर्पे । हालाहलस्यधरोधारकः ॥

हालाहला । स्त्री० अञ्जनिकायाम् ॥ गिरिकायाम् । बालमूषिकायाम् ॥

हालाहली । स्त्री० मदिरायाम् ॥

हालिक :। पुं० कर्षकादौ । सैरिके । हलेनखनति । तेनदीव्यतिखनतीतिठक् । हलं वहति० हलस्यायंवा । हलसीराट्ठक् ॥

हालिनी । स्त्री० स्थूलपल्याम् ॥

हाली । स्त्री० कनिष्ठशालिकायाम् । यथा । कनिष्ठाश्यालिकाहालीयश्चिकाकिलिकुञ्चिकीतिहेमचन्द्रः ॥ मदिरायाम् ॥

हालु :। पुं० दन्ते ॥

हाव :। पुं० आह्वाने । स्त्रीणांविलासादौ । नारीणांशृङ्गारभावस्थक्रियासु ॥ यथा । स्त्रीणांविलासोविब्बोकोविभ्रमोललितं तथा । हेलालीलेत्यमीहावाः क्रियाशृङ्गारभावजाः ॥ शृङ्गारात्० स्त्र्यादेः० भावात्मनोविकाराज्जाताः क्रियास्वेष्टाश्रङ्गाराख्याविलासादिका हावशब्दवाच्याइत्यर्थः ॥ ह्वानम् । ह्वेञ् आह्वानगर्योः । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोऽभिनिविशते० इत्यत्र विषयेघञ् । इतिशब्दः प्रकारे । तेनान्येपिबोध्याः । लीलाविलासोविच्छित्तिविभ्रमः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितंकुट्टमितंविब्बोकोललितंतथा । विहृतञ्चेतिमन्तव्यादशस्त्रीणांस्वभावजाइति ॥ हूयन्ते रागिणोऽनेनेतिहावः । यद्वाहूयन्ते रागिणः कामाग्नावनेनेतिहावः । अधिकरणेकरणेवाघञ् । यथोक्तम् । युवानोऽनेनहूयन्ते नारीभिर्मदनानले । अतोनिरुच्यतेहावस्तेविलासादयोमताइति । हाक

ष्टं वायति शोषयति वैशेषिके । ड: ॥

हास: । पुं० हास्ये ॥ हसनम् । हसे हसने । स्वनहसोर्वेतिपक्षे घञ् ॥ प्रकाशे ॥

हासिका । स्त्री० हासे । हासो० दू० भा० ॥ हसे० । धात्वर्थनिर्देशेण्वुल् । प्रकाशे ॥

हास्तिकम् । न० गजतायाम् । करिसमूहे ॥ हस्तिनां समूह: । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ हस्तिनीनां समूहो वा ॥ भस्याढे तद्धिते इति पुंवद्भाव: ॥ त्रि० हस्त्यारोहे ॥ हस्तिना चरति० गच्छति । चरतीति ठक् ॥

हास्तिनम् । न० हस्तिनापुरे ॥ हस्तिदघ्ने । गजपरिमाणे ॥ हस्तिप्रमाणमस्य । पुरुषहस्तिभ्यामण् चेत्यण् । इनण्यनपत्ये इति प्रकृतिभाव: ॥

हास्तिनपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥

हास्तिनायन: । पुं० हस्तिनो गोत्रापत्ये ॥ नडादित्वात्फक् । हास्तिनायन इति टिलोपाभाव: ॥

हास्यम् । न० रसविशेषे । हसे हासे । यथा । विकृताकारवाग्वेशचेष्टादेः कुहकाद्भवेत् । हास्यो हास: स्थायिभाव: श्वेत: प्रमथदैवत: ॥ विकृताकारवाक्चेष्टं यदालोक्य हसेज्जन: । तदत्रालम्बनं प्राहुस्तच्चेष्टोद्दीपनं मतम् ॥ अनुभावोऽक्षिसङ्कोचवदनस्मेरतादिक: । निद्रालस्यावहित्थाद्या अत्र स्युर्व्यभिचारिण: । ज्येष्ठानां स्मितहसिते मध्यानां विहसितावहसिते च । नीचानामपहसितं तथातिहसितं तदेष षड्भेदा: ॥ ईषद्विकासिनयनं स्मितं स्यात्स्पन्दिताधरम् । किञ्चिल्लक्ष्यद्विजं तत्र हसितं कथितं बुधै: । मधुरस्वरं विहसितं सांसशिर:कम्पमवहसितम् । अपहसितं सास्राक्षं विक्षिप्ताङ्गं च भवत्यतिहसितम् । हसे० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ त्रि० परिहसनीये ॥

हाहलम् । न० हालाहले ॥

हाहा । अ० विस्मये । शोके ॥

हाहा: । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ हाहा हूहूश्चैवमाद्या गन्धर्वास्त्रिदिवौकस इत्यमर: ॥ हा इति शोकव्यञ्जकं शब्दं जहाति । ओहाक् त्यागे । विच् । शसि हाह: । अव्युत्पत्तिपक्षे० शसि० हाहान् । आतोधातोरित्यस्याप्रवृत्ते: ॥

हाहाकार: । पुं० शोकध्वनौ ॥ हाहा शब्दे । हाहाकरणम् । भावे घञ् ॥

हाहालम् । न० हालाहले ॥

हाहा: । पुं० देवगन्धर्वे ॥ सान्तोऽयम् । गन्धर्वो हाहाहूश्च प्रोक्तो गन्धर्वो गायनेऽपि चेति साहसाङ्क: । गन्धर्वपीतिहाहूसीरितिवाचस्पति: ॥

हाहाहूहू : । पुं० गन्धर्व्वः ।

हि अ० पादपूरणे । हेतौ । विशेषे । अवधारणे । प्रश्ने । हेत्वपदेशे । सम्भ्रमे । असूयायाम् । अव्यर्थे । विद्वदनुभवप्रसिद्धौ । हिनोति । हि गतौ । विच् । संज्ञापूर्व्वकत्वाद्गुणाभावः । क्विप्तुगभावो वा । भावे वा प्रत्ययौ ॥

हिंसकः पुं० व्याघ्रे । हिंस्रपशौ । अथर्व्ववेदज्ञब्राह्मणे ॥ शत्रौ । त्रि० हिंसाकर्त्तरि । नृशंसे । घातुके ॥ हिनस्तितच्छीलः । हिसि हिंसायाम् । निन्दहिंसक्लिशेति वुञ् ॥ शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु । चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥

हिंसा । स्त्री० चौर्य्यादिकर्म्मणि ॥ स्वादिनाशबन्धनत्रासताडनादयोऽस्याः । घाते । वधे । अथास्तेये प्राणिवधे ॥ सा च कृतकारितानुमोदितभेदेन त्रिविधा । कायवाङ्मनोभिः प्राणिनां पीडने । प्राणवृत्तिच्छेदे । स्वाभिप्रायप्रकटनेनपरवृत्तिच्छेदने ॥ कायक्लेशं मनोदुःखं वधं वा प्राणिनां पुनः । यः प्रवर्त्तयति द्वेषात् सा हिंसेति समासतः । इति देवलः ॥ हिंसनम् । हिसि । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः । नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ कथं तर्हि तुल्ये हिंसात्वे वैदिकी दोषा- दि पशुहिंसा नाधर्म्मायेत्यत आह । या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्म्मो हि निर्ब्बभौ । इति मनुः ॥ या श्रुतविहिता कर्म्मविशेषदेशकालादिनियता । अस्मिन् जगति स्थावरजङ्गमात्मनि० अहिंसामेव तां जानीयात्० हिंसाजन्याधर्म्मविरहात् । दैवपशुहननम्० अधर्म्म० प्राणिहननत्वात्० ब्राह्मणहननवदित्याद्यनुमानम्० उपजीव्यशास्त्रबाधादेव न प्रवर्त्तते । दृष्टान्तोक्तब्राह्मणहननस्याप्यधर्म्मत्वे । शास्त्रमेवोपजीव्यम् । वेदाद्धर्म्मो हि निर्ब्बभौ । यस्मादनन्यप्रमाणको धर्म्मो वेदादेव निःशेषेण प्रकाशतां गत इति कुल्लूकभट्टः ॥ यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्व्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः । भृत्यानाञ्चैव वृत्त्यर्थमगस्त्यो ह्याचरत्पुरा ॥ बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् । पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु च ॥ इति मनुः ॥ पुरातनेष्वपि ऋषिकर्त्तृकयज्ञेषु भक्ष्याणां मृगपक्षिणां मांसैः पुरोडाशा अभवन् । तस्मात्० यज्ञार्थमधुनातनैरपि मृगपक्षिणो वध्या इति कुल्लूकभट्टः ॥

हिंसाकर्म्म । न० अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितमारणोच्चाटनादिक्रियायाम् । अभिचारे ॥ हिंसाफलकर्म । शाकपार्थिवादिः ॥

हिंसात्मकः । त्रि० हिंसास्वभावे ॥

हिंसारुः । पुं० व्याघ्रे ॥

हिंसालुकः । पुं० खादुकेशुनि । काटखना० खायया० कुत्ताइ० भा० ॥

हिंसितः । त्रि० प्राप्तहिंसे । हिंसांप्राप्ते ॥ यथा । यस्तु कन्यांपितादत्त्वानप्रयच्छतितांपुनः । अष्टौपि दगणास्तेनहिंसितानात्रसंशयः ॥ इ० मारात्रु० ॥

हिंसीरः । पुं० व्याघ्रे ॥ त्रि० खले । दुष्टे ॥ हिनस्ति हिंसि० । हिंसीरःक्षीरवौ । स्वरभेदः ॥

हिंस्रः । पुं० घोरे ॥ भीमसेने ॥ हरे ॥ त्रि० हिंसाशीले । शरारौ । घातुके ॥ हिंस्राणांहिंसनेदोषाभावोयथा । क्रूराकार्य्यासताश्रश्वद्हिंस्रेषुचजन्तुषु । हिंसायांनहिदोषश्चहिंस्राणाश्चव्रजेश्वर ॥ इ० ब्र० वै० कृ० जन्मखण्डे ८५ अध्यायः ॥ हिनस्ति । हिंसि० । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोरः ॥

हिंस्रकः । पुं० हिंस्रपशौ । व्याघ्रे ॥ स्वार्थेकः ॥

हिंस्रपशुः । पुं० हिंसकजन्तौ । व्याघ्रे । हिंसके ॥

हिंस्रा । स्त्री० हींस० इ० भा० प्र० खचे । काकादन्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ वसायाम् ॥ हिनस्ति । हिंसि० । र: । टाप् ॥ गवेडुकायाम् ॥ नाड्याम् ॥

हिक्का । स्त्री० ऊर्द्ध्ववातप्रवृत्तौशब्दविशेषे ॥ रोगोपसर्गविशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्याविप्रकृष्टनिदानमाह । विदाहिगुरुविष्टम्भिरूक्षाभिष्यन्दिभोजनैः । शीतपानाशनस्थानरजोधूमैस्तथानिलैः ॥ व्यायामकर्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः । हिक्काश्वासश्चकासश्चनृणांसमुपजायते ॥ अपतर्पणम्० अनशनादि ॥ सम्प्राप्तिमाह । वायुः कफेनानुगतःपञ्चहिक्काःकरोतिहि । अन्नजांयमलांक्षुद्रांगम्भीरांमहतींतथा ॥ सामान्यलक्षणन्तु । मुहुर्मुहुर्वायुरुदेतिसस्वनोयकृत्प्लिहान्त्राणिमुखादिवक्षिपन् । सदोषशनाशुहिनस्त्यसून्यतस्ततस्तुहिक्केत्यभिधीयतेबुधैरिति ॥ हिनस्तीतिहिक्का । पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः । हिगितिकायति० शब्दंकरोतीतिवा ॥ हिक्कनम् । हिक्कअव्यक्तेशब्दे । गुरोश्चहलः टाप् ॥ यद्वा । हिक्कयते । हिक्कहिंसाम् । पचाद्यच् ॥

हिक्कारः । पुं० सामभक्त्यन्तरे । पाश्च

भक्तिकस्यसाम्नः प्रथमायाम्भक्तौ ॥
हिङ्गु । न० मूलविशेषस्य निर्यासे प्रधूप
ने ॥ अस्य पर्य्याया गुणाश्च यथा । स
हस्रवेधि जतुकं बाल्हीकं हिङ्गु राम
ठम् ॥ हिङ्गूष्णं पाचनं रुच्यं तीक्ष्णं वा
तबलासहृत् । रसे पाके च कटुकं स्नि
ग्धञ्च वह्निदीपनम् ॥ शूलगुल्मोद
रानाहकृमिघ्नं पित्तवर्द्धनमिति ॥
हिनोति ; हिगतौ वृद्धौ च । हि
मं गच्छति वा । मृगय्वादिः ॥ वंश
पत्र्याम् ।
हिङ्गुनाडिका । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि
रामठ्याम् ॥
हिंगुनिर्य्यास : पुं० निंबद्रुमे ॥ हिङ्
ग्वाकारो० हिङ्गुगन्धो वा निर्य्यासो
ऽस्य ॥ हिङ्गुरसे ॥
हिङ्गुपत्र : । पुं० इङ्गुदीवृक्षे । हिंगो
टाद्र० भा० प्र० ॥ हिङ्गुनः पत्र
मिवपत्रं यस्य ॥
हिङ्गुपत्री । स्त्री० कारव्याम् । पृथ्
वीकायाम् ।त्वक्पत्र्याम् ॥ अस्यागु
णा यथा । हिङ्गुपत्री भवेद्रुच्या ती
क्ष्णोष्णा पाचनी कटुः । हृद्वस्तिरुग्
विबन्धार्शः श्लेष्मगुल्मानिलापहा
॥ हिङ्गुपत्रमिवपत्रमस्याः ॥ हि
ङ्गुनः पत्रे ॥
हिङ्गुपर्णी । स्त्री । वंशपत्र्याम् ॥
हिङ्गुल : । पुं० न० कुरुविन्दे, हं
सपादे ॥ अस्य नामानि० लक्षणा

नि० गुणाश्च यथा । हिङ्गुलं दरदं
म्लेच्छं चित्रां संचूर्णपारदम् ॥ दर
दस्त्रिविधः प्रोक्तश्चर्मारः शुकतु
ण्डकः । हंसपादस्तृतीयः स्याद्गु
णवानुत्तरोत्तरः ॥ चर्मारः शुक्ल
वर्णः स्यात्सपीतः शुकतुण्डकः
। जपाकुसुमसङ्काशो हंसपादो म
होत्तमः ॥ तिक्तं कषायं कटु हिङ्गु
लं स्यान्नेत्रामयघ्नं कफपित्तहारि ।
हृल्लासकुष्ठज्वरकामलांश्च प्लीहामवा
तौ च गरं निहन्ति ॥ ऊर्द्ध्वपातनयु
क्त्या तु डमरुयन्त्रपाचितम् । हिङ्गु
लं तस्य सूतन्तु शुद्धमेव न शोधयेत्
॥ शोधनविधिस्तु । मेषीक्षीरेण द
रदमम्लवर्गैश्च भावितम् । सप्तवारा
न्प्रयत्नेन शुद्धिमायाति निश्चितम्
शोधितस्य गुणास्तूक्तास्तिक्तं कषाय-
मित्यादिना ॥ हिङ्गुलाद्रसाकर्षण
विधिर्यथा । निम्बूरसैर्निम्बपत्र
रसैर्वा याममात्रकम् । घृष्ट्वा दर
दमूर्द्ध्वन्तु पातयेत्सूतयुक्तिवत् ॥
तत्रोर्द्ध्वपिठरीलग्नं गृह्णीयाद्रस
मुत्तमम् । शुद्धमेव हितं सूतं स
र्वकर्मसु योजयेत् ॥ इ० भा०
प्र० ग : । सिन्दूरे ॥
हिंगुला । स्त्री० देशविशेषे । यथा ।
ब्रह्मरन्ध्रं हिंगुलायां भैरवो भीम-
लोचनः । कोट्टवी सा महामाया गि
गुणा या दिगम्बरी ॥ इतिमन्त्रचूडा

महीपीठमाला ॥ वामनपुराण मपि यथा । कन्याश्चोत्तुङ्गदसख्या तासामङ्गं विलिलिहे हुता । ततस्ता माइशलाकाप्रभां भैरवमूर्त्तिमान् शङ्करो वरदो लोकश्रेयोऽर्थाय चोमहत् त्वां पूजयिष्यन्ति सुराश्च यक्षाः पितरस्तथा ॥ यक्षविद्याधराश्चैव मानवाश्च शुभङ्करि । त्वां तोषयिष्यन्ति सदा देवि बलिपुष्पोत्करैः करैः । चर्च्चिकेति शुभं नाम यस्माद्रुधिरचर्च्चिता । इत्येवमुक्ता वरदेन चर्च्चिका भूतानुयाता हरिचर्म्मवासिनी- महीं समन्ताद्विचचार सुन्दरी स्थलं गता हैङ्गुलमाद्यमुत्तममिति ॥

हिंगुल: । पुं० हिंगुले ॥

हिंगुलिका । स्त्री० कण्टकार्य्याम् । भण्टाक्याम् ॥

हिंगुली । स्त्री० वार्त्ताक्याम् । सिंह्याम् । भण्टाक्याम् ॥ हिंगुलाति । ला० । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान् ङीष् ॥ बृहत्याम् । कण्टकार्य्याम् ॥

हिंगुलु: पुं० न० रङ्गद्रव्यविशेषे ॥ यथा । दारदस्तु हिंगुलुः स्याद्धिङ्गुलं रक्तपारदमिति विकाण्डशेषः ॥

हिंगुशिवाटिका । स्त्री० वंशपत्र्याम् ॥

हिंगूलम् । न० धातुविशेषे । मधुमूले । मौचाल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

हिज्ज: । पुं० हिज्जले ॥

हिज्जल: । पुं० हिज्जले । निचुले । जलवेतसविशेषे ॥ यथा । हिज्जलो हिज्जलश्चापि निचुलश्चाम्बुजस्तथा । जलवेतसवद्वेद्यो हिज्जलोऽयं विषापहः । इति भावप्रकाशः ॥ हिनोति । हिगतौवृद्धौच । क्विप् । हित् जलमस्य ॥ स्थलवेतसवृक्षमन्ये ॥ समुद्रफलेति ख्यातवृक्षमपरे ॥

हिञ्जीर: । पुं० हस्तिपादबन्धे । निगडे । अन्दुके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

हिडम्ब: ।)
हिडिम्ब: ।) पुं० असुरविशेषे ॥

हिडिम्बजित् ।)
हिडिम्बनिसूदन: ।) पुं० भीमसेने ॥
हिडिम्बभित् ।)

हिडिम्बा । स्त्री० हिडिम्बासुरभगिन्याम् ॥

हिडिम्बापति: ।)
हिडिम्बारमण: ।) पुं० हनूमति । रामदूते । अर्ज्जुनध्वजे ॥

हिण्डनम् । न० भ्रमणे ॥ रते ॥ यामे ॥ क्रीडायाम् ॥ हिडिगत्यनादरयो: । ल्युट् ॥

हिण्डक: । पुं० लग्नाचार्य्ये ॥

हिण्डिर: । पुं० फेनपिण्डे ॥

हिण्डी । स्त्री० शिखरवासिन्याम् । दुर्गायाम् ॥ इ० विकाण्डशेषः ॥

हिण्डीप्रियतमः । पुं॰ शिवे ॥

हिण्डीरः । पुं॰ समुद्रफेने । अब्धिकफे । फेने । हिण्डीतिशब्दमीरयति । ईरगतौ कम्पने च । पचाद्यच् । अण् वा ॥ यद्वा । हिण्डते ॰ इतस्ततो गच्छति । हिडि॰ । बाहुलकादीरन् ॥ वार्त्ताकौ ॥ पुरुषे ॥ रुचके । ॰ वलुङ्गके ॥

हितम् । न॰ आप्तवाक्ये । परिणामे सुखकरवाक्ये । त्रि॰ पथ्ये । उत्तरकालेष्टफलवति । अनुकूले ॥ गते ॥ धृते ॥ आप्ते । उपकर्त्तरि ॥ डुधाञः क्तः । दधातेर्हिः ॥ अङ्गते ॥

हितकः । पुं॰ शिशौ ।

हितकारी । त्रि॰ मङ्गलकारके ॥

हितप्रणी । पुं॰ चारे ॥ हिते ॥

हितावली । स्त्री॰ औषधविशेषे । अङ्गारकुष्ठके ।

हितैषी । त्रि॰ हितार्थिनि । हितेच्छाकारिणि ॥ हितमिच्छतीति णिनिः । यथा ॥ विमलं कलुषीभवच्च चेतः कथयत्येव हितैषिणं रिपुं च ॥

हितोक्तिः । स्त्री॰ पथ्यवचने ॥

हितोपदेशः । पुं॰ सत्परामर्शदाने ॥ विष्णुशर्म्मकृते नीतिग्रन्थविशेषे

हिन्तालः । पुं॰ वृक्षविशेषे । अस्य पर्यायगुणा यथा । हिन्तालः स्थूलतालश्च वन्यपत्नोऽथ हहलः । स्थिरपत्नो दीर्घतालश्च स्थिरापत्नोऽस्थिराच्छदः । गर्भस्रावी मोलताली भीषणो वहुकण्टकः । अम्लसारो हस्तितालः स्याच्चतुर्दशधाभिधः ॥ हिन्तालो मधुराम्लश्च कफकृत् पित्तदाहनुत् । श्रमतृष्णापहः रोचकशिशिरो वातदोषकृत् ॥ तृणराजविशेषोऽयम् । यथ हवशिष्ठः । गुवाताल हिन्तालास्तथा ताडी च केतको । खर्जूरनारिकेलौ च सप्तैते तृणराजकाः इति ॥ पूगवीटस्तु हिन्तालः क्लीवं किरिटितत्फलमिति त्रिकाण्डशेषः ॥ हीनोऽल्पस्तालः । पृषोदरादिः ॥

हिन्दुः । पुं॰ कलौ । सान्तरालानां चतुर्वर्णानां संज्ञेयम् ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे २३ प्रकाशे । पश्चिमाम्नायमन्त्रास्तु प्रोक्ताः पारस्यभाषया । अष्टोत्तरशताशीतिर्येषां संसाधनात् कलौ ॥ पञ्चखाना : सप्तमीरा नव साहा महाबलाः । हिन्दुधर्मप्रलोप्तारो जायन्ते चक्रवर्त्तिनः ॥ हीनञ्च दूषयत्येव हिन्दुरित्युच्यते प्रिये । पूर्व्वाम्नाये नवशतं षडशीतिः प्रकीर्त्तिताः । फिरङ्गभाषया मन्त्रास्तेषां संसाधनात् कलौ । अधिपा मण्डलानाञ्च सङ्ग्रामेष्वपराजिताः । इङ्गरेजा नव षट् पञ्च लण्डजाश्चापि भाविनः ॥

हिन्दोल: । पुं० श्रावणशुक्लपक्षविहितभगवद्यात्राविशेषे । दोलयात्रेति प्रसिद्धे. षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरव: कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वया इति ॥

हिन्दोलक: । पुं० यानविशेषे । दोलायाम् । प्रेङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न० दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री० दोलिकायाम् ॥

हिबुकम् । न० लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

हिम: । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥ चन्द्रे । हेमन्तर्त्तौ ॥ हिमालयपर्वते ॥ न० वाष्पे । रजनीजले ॥ तत्पर्यायायथा । अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् । प्रालेयं महिकेति ॥ चन्दने ॥ नवनीते ॥ मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रङ्गे ॥ शीते ॥ त्रि० शीतले । हन्ति । हन० । हन्तेर्हिचेतिमक् ॥

हिमक: । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥

हिमकर: ।) पुं० चन्द्रे । कर्पूरे
हिमकिरण: ।)

। हिमा: करा: किरणा यस्य स: ॥

हिमकूट: । पुं० शिशिरर्त्तौ ॥ हिमवत्स्वे ॥

हिमगिरि: । पुं० हिमालयपर्वते ॥

हिमज: । पुं० मैनाकाचले । मेनकापुत्रे । हिमात् जात: । जनी० । पञ्चम्यामितिड: ॥ स्त्री० । हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री० गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ हिमात् हिमालयात् जाता । जनी० । ड: । टाप् ॥ शच्याम् । इन्द्राण्याम् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमझटि: । पुं० भूमिकायाम् । कुहेलिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न० कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।) स्त्री० क्षीरिण्याम् ॥
हिमदुग्धिका ।)

हिमदुर्दिनम् । न० पक्षहिमे । हिमनिपातितेनदुरवरायकादिने ॥

हिमद्युति: । पुं० इन्दौ । चन्द्रे ॥ हिमाद्युतिर्यस्य स: ॥

हिमद्रुम: । पुं० महानिम्बे ॥

हिमनामा । पुं० कर्पूरे ॥ हिमस्यनामान्येवनामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थ: । पुं० हिमगिरौ ॥

हिमवान् । पुं० उमागुरौ । नगाधिराजे । हिमालये । शतद्रुचन्द्रभागाद्या: हिमवत्प्रभवा: स्मृता: । सर्ताविशिष्यो हिमवान् भोगिनामलयोऽचल: ॥ हिममस्मिन्नस्ति । मतुप् । वत्वम् ॥

हिमवत्सुत: । पुं० हिरण्यनाभे । मैनाकाचले ॥

हिमवत्सुता । स्त्री० उमायाम् ।

गौर्य्याम् । हिमवतः सुता ॥ ग
ङ्गायाम् ॥ कृ॰ ध॰ य: ॥

हिमवत्सुताबुधः । पुं॰ । भौमे
तीर्थविशेषे ॥

हिमवालुकः । पुं॰ कर्पूरे । इ॰
राजनिघण्टः ॥

हिमवालुका । स्त्री॰ कर्पूरे ॥ हि
माचासौवलुकाच ॥

हिमशर्करा । स्त्री॰ यावनाल्याम् ॥

हिमशैलः । पुं॰ हिमवति । मे
नाधवे ॥ हिमप्रधानः शैलः ॥

हिमशैलजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमसंहतिः । स्त्री॰ महाहिमे ।
हिमान्याम् ॥ हिमानांसंहतिः ॥

हिमहः । पुं॰ आदित्ये ॥ वह्नौ ॥
हिमंजाड्यं हन्तीति हिमहः । डः

हिमहासकः । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

हिमा । स्त्री॰ नागरमुस्तके । सू
क्ष्मैलायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृ
क्कायाम् । भद्रमुस्तायाम् ॥ च
ण्डिकायां ॥

हिमांशुः । पुं॰ चन्द्रमसि । हि
मायंशवोयस्यसः ॥ कर्पूरे ।

हिमांशुभिख्यः । पुं॰ कर्पूरे ।
न॰ रौप्ये ।

हिमागः । पुं॰ हिमालये ॥ हि
मप्रधानोगः ॥

हिमागमः । पुं॰ हेमन्ते ॥ हि
मस्यागमोयस्मिन् ।

हिमाचलः । पुं॰ हिमालये ॥

हिमात्ययः । पुं॰ वसन्तर्तौ ॥ हि
मस्यात्ययोयस्मिन् ।

हिमाद्रिः । पुं॰ हिमशैले ।

हिमाद्रिजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमाद्रिजाता । स्त्री॰ । ङः ।
टाप् ॥ क्षीरिण्याम् ॥

हिमाद्रितनया । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमाद्रितनयापतिः । पुं॰ शिवे ।

हिमानी । स्त्री॰ हिमसंहतौ । मह
द्धिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्वइति
ङीषानुकौ ॥ यथा । आगतावत-
चरैवहिमानीसिच्यताम् सुरतरङ्गि-
णीसदा । कृष्णवर्त्मनिगुणानुकूल
यन्तीजीवनिपुलचयन्त्यनुरागम् ॥
यावनालशर्करायाम् ॥

हिमारातिः । पुं॰ चीतिहोत्रे । ध-
नञ्जये ॥ किरणमालिनि । सूर्ये ॥
हिमस्यारातिः ॥

हिमालः । पुं॰ हिमशैले । हिमेन
अल्यते । अलभूषणादौ ॥ घञ् ॥

हिमालयः । पुं॰ भारतवर्षस्यसी
मावर्त्ते । उदगद्रौ । नगपतौ ।
मेनाधवे । उमागुरौ ॥ स्थावराणां
मध्ये भगवतोविभूतिरयम् ॥ हि
मस्यालयः ॥ शुक्लखदिरे ॥

हिमालयसुता । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमालया । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥

हिमाजम् । न॰ उत्पले ॥

हिमावती । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हिममस्त्यस्याः । मतुप् । शरादीनाञ्चेति दीर्घः ॥

हिमाश्रया । स्त्री० स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

हिमाह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

हिमिका । स्त्री० तृणोपरिपतितहिमे ॥ इति कश्चित् ॥

हिमेलुः । त्रि० हिमार्त्ते । हिमक्लिष्टे ॥ हिमं न सहते । हिमाच्चेलुः ॥

हिमेश्वरः । त्रि० शीतले ।

हिमोत्तरा । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

हिमोत्पन्ना । स्त्री० यावनाल्याम् ॥

हिमोद्भवा । स्त्री० शठ्याम् ॥ क्षीरिण्याम् ॥

हिम्यः । पुं० भूम्नि हिमयतिपर्वते ॥ प्रशस्तं हिममस्मिन्नस्ति । अन्येभ्योऽपिदृश्यत इति यप् ॥

हिरणम् । न० रेतसि ॥ स्वर्णे ॥ वराटे ॥ हिरण्यमिव वराटे इ० हेमचन्द्रः ॥

हिरण्मयः । पुं० सुरज्येष्ठे । ब्रह्मणि । त्रिशृङ्गिनि ॥ न० भारतवर्षादिनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ त्रि० तेजोमये ॥ सुवर्णमये ॥ हिरण्यस्य विकारः । मयट् । दाण्डिनायनेतिटिलोपो निपात्यते । हिरण्ययेति छन्दसि मलोपो निपात्यते । हिरण्यये न सविकृतिरिदमात् ॥

हिरण्यम् । न० रेतसि । द्रव्ये ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ वराटे ॥ अक्षये ॥ मानभेदे । अकुप्ये ॥ रूप्ये ॥ श्वेतपर्वतादुदीच्यां दिशि वर्त्तमाने वर्षविशेषे ॥ हर्यति । हर्य गतिकान्त्योः । हर्यतेः कन्यन् हिरश्च ।

हिरण्यकः । पुं० देवदत्तादेर्हिरण्येच्छायाम् ॥ हिरण्ये कामः । धनहिरण्यात्काम इति कन् ॥

हिरण्यकशिपुः । पुं० कश्यपाद्दित्यांजातदैत्यविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुरस्य ।

हिरण्यकशिपुहा । पुं० विष्णौ ॥

हिरण्यकामधेनुः । स्त्री० षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्यकोषः । पुं० घटिताघटितहेमरूप्ययोः ॥ यथा । हिरण्यकोशाः कुप्यानि हेम्निरूप्ये कृताकृते० इति हेमचन्द्रः । अमरस्तु० स्यात्कोषश्च हिरण्यञ्च हेमरूप्ये कृताकृते । ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यमित्याह ॥

हिरण्यगर्भः । पुं० ब्रह्मणि । लोकेशे । चतुरानने ॥ हिरण्यं हिरण्मयमण्डम्० तद्गर्भ इव तदन्तर्वर्त्तित्वात् । यथाह मनुः । तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामह इति ॥ यद्वा हिरण्यं हिरण्मयमण्डं गर्भोऽस्य ॥ अथवा० हिरण्यं हिरण्मयं सुवर्णप्रचुरम्० तद्वत्प्रकाशबहुलं ब्रह्मा

अण्डं गर्भे उदरे यस्य स हिरण्यगर्भः । विराड्देहान्तर्गतवैराजपुरुषस्तदन्तर्यामिणश्चाभेदेनोपासनाद्धिरण्यगर्भोपासकैः कर्त्तव्येति विवक्षयेयं निरुक्तिः सङ्गच्छते । द्युपतयश्॰ तेनययुरन्तमनन्ततयात्वमपि॰ यदन्तराण्डनिषयाननुसावर्णाः । खद्रुपरजांसिवान्तियसासहस्रक्रतयस्त्वयि विफलन्त्वतन्निरसमेनभवन्निधनादूतिवेदस्तुत्यन्तर्ज्ञत्वात् ॥ यद्वा । विराडपरनाम्नो हि हिरण्मयब्रह्माण्डस्य गर्भो भूयत्त्वान्तर्वर्त्तित्वाद्वैराजपुरुष एव हिरण्यगर्भ इत्युच्यते इति ॥ अथवा हिरण्यं वेदलक्षणमक्षयद्रव्यं गर्भे उदरे यस्य सः । हिरण्यमक्षयद्रव्यं वराटे स्वर्णरेतसोरित्यभिधानादिति ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनि चैतन्ये॰ ज्ञानशक्तिमदन्तःकरणोपहितत्वात् सूत्रात्मशक्तिप्रधाने ॥ सूक्ष्मरूपे । प्राणे । सूत्रात्मनि । ईशे । ईश्वरे ॥ हिरण्यगर्भो नाम सूक्ष्मप्रपञ्चाभिमानी॰ सूर्यमण्डलान्तर्गतः सूक्ष्मसमष्टिदेहोऽलिङ्गात्मा चक्षुर्गोलकानुगतेन्द्रियानुग्राहकः संसारिणोऽर्थान्तरमिति व्याख्यातारः ॥ मायोपाधिकः परमात्मा लिङ्गशरीरसमष्ट्यभिमानेन हिरण्यगर्भ इत्युच्यते ॥ अयञ्चादिपुरुषश्चादिजीव ईश्वरश्चोच्यते ।

यथा । स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते । आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत इति श्रुतेः ॥ विष्णौ ॥ शालग्रामविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

हिरण्यदंष्ट्रः । पुं॰ अमृतदंष्ट्रे । अभल्लदंष्ट्रे ॥

हिरण्यदः । पुं॰ समुद्रे ॥ त्रि॰ स्वर्णदातरि ॥

हिरण्यदा । स्त्री॰ भूमौ ॥

हिरण्यनाभः । पुं॰ मैनाकाचले ॥ हिरण्यमिव नाभिरस्य । अच् प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागादच् ॥

हिरण्यबाहुः । पुं॰ शोणनदे । हिरण्यबाहावस्य ॥

हिरण्यरेता । पुं॰ हुतभुजि अग्नौ ॥ हिरण्यरेतोऽस्य ॥ सूर्ये ॥ चित्रकवृक्षे ॥ शिवे ॥

हिरण्यवः । पुं॰ दैवधने । न॰ निधिविशेषे ॥ त्रि॰ सहिरण्ये ॥ हिरण्यमस्त्यस्य । अन्येभ्योऽपीति वप्रत्ययः ॥

हिरण्यवर्णः । त्रि॰ शुद्धवर्णे ॥

हिरण्यवर्णा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ बहु॰ व्री॰ न्द्रः ॥

हिरण्यवाहः । पुं॰ शोणनदे । हिरण्यं वहति । कर्मण्यण् ॥

हिरण्यष्ठीवः । पुं॰ ब्रह्मणोपस्थाद्रिविशेषे ।

हिरण्यस्तूप : । पुं॰ ऋषिविशेषे । च ङ्गिरस : पुत्रे ॥

हिरण्याक्ष : । पुं॰ कश्यपाद्दित्यांसमु त्पन्ने॰ आद्यदैत्यविशेषे ॥

हिरण्याश्व: । पुं॰ तुलापुरुषादिषोड शमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्याश्वरथ : । पुं॰ षोडशमहादा नान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरुक् । अ॰ विनार्थे ॥ हिरुक्का र्मारिमेच : ॥ मध्यार्थे ॥ हिनो ति । हिगती । रुक् प्रत्यय : । सामीप्ये ॥ अधमार्थे ।

हिलमोचि: । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

हिलमोचिका । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । आचार्याम् । चक्राङ्ग्याम् । हिल ञ्चा॰ हु॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ हिलसा ख्यशाके । यथा । शोथ कुष्ठ'काफ पित्त हरतेहिलमोचिका ॥ हिलंति । हिलभावकरणे । इगुपधेतिक : । मोचयति । मुचेर्ण्वुल् । हिलाचा सौमोचिका । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥ चुरा ॥

हिलमोचौ । स्त्री॰ हिलमोचिकायां ॥

हिल्ल : । पुं॰ शरारिपक्षिणि ॥

हिल्लोल: । पुं॰ तरङ्गे । नद्यादिजलस्य वायुनातिर्यगूर्द्ध्वप्लवने । रतिबन्धवि शेषे ॥ यथा । हृदिकृत्वाङ्घ्रिय: पा दौकराभ्यांधरयेत् कुचौ । यथेष्टंता डयेद्योनिं बन्धोहिल्लोलसंज्ञक : ॥

हिल्लला । स्त्री॰ इल्वलायाम् ॥

हिवुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

ही । अ॰ दु : खहेतौ ॥ विषादे ॥ विस्मये ॥ यथा । हतविधिललि तानांहीविचित्रोविपाक : ॥ हिनो ति । हि॰ विच् । संज्ञापूर्वक त्वान्नगुण : । क्विपितुगभावोवा । भावेवाप्रत्ययौ । पृषोदरादित्वा द्दीर्घ: ॥ हननम्बाहुलकाड्डीर्वा ॥ शेषे ॥

हीन : । त्रि॰ गर्ह्ये ॥ ऊने ॥ प्रति वादिविशेषे ॥ यथाहनारद : । अ न्यवादीक्रियाद्वेषीनोपस्थायीनिरु त्तर : । आहूतप्रपलायीचहीन : पञ्चविध : स्मृतइति ॥ जहाति॰ हीयतेस्मवा ।ओहाक् त्यागे । आदि कर्मणित्त:॰ कर्मणिवा । ओदि तश्चेतिनत्वम् । घुमास्थेतीत्वम् ।

हीनक्रिय : । त्रि॰ जातकर्मादिक्रि यावर्ज्जिते ॥

हीनवर्ण : । त्रि॰ नीचजातौ ॥ य था । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या वध्यापिवाभवेदिति ।

हीनवादी । त्रि॰ विरुद्धार्थवादिनि ॥ यथाहनारद : । पूर्ववादंपरित्यज्य योन्यमालम्बतेपुन : । वादसङ् क्रमणाज्ज्ञेयोहीनवादीसवैनरइ ति ॥ वाक्यवर्ज्जिते । अधरे ॥

हीनाङ्ग : । त्रि॰ स्वभावतोन्यूनाधि

काङ्गे । विकलाङ्गे । अपोगण्डे ॥ तेनसहपरिहासनिषेधोयथा । जातिहीनंवित्तहीनंरूपहीनमदक्षिणम् । हीनाङ्गमतिरिक्ताङ्गंतेनदोषितन्नाक्षिपे । इतिब्रह्मपुराणाहवेदौचार्थविनिश्चयमितिकालिका-पुराणे ४४ऽध्यायः ॥

हीनाङ्गी । स्त्री॰ क्षुद्रपिपीलिकायाम् ॥

हीरः । पुं॰ शङ्करे । शिवे । हरे ॥ प्रलयेकृत्स्नंहरति । हृञ्॰ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वाद्दीत्वम् । वज्रे ॥ सर्पे ॥ श्रीहर्षकवेः पितरि ॥ हारे । तगणे॰ ऽऽ।॰ ॥

हीरकः । पुं॰ रत्नमुख्ये । सूचीमुखे । दधीच्यस्थ्नि । हीरे । वज्रे हीरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ रत्ने ॥ अत्रयन्नोक्तितुयोग्यंतदन्यैर्लिखितंमया । तत्रैवतस्माद्द्रष्टव्यंगुणनामादिवर्णनम् । मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा । षड्भिटगणमन्त्यरगणमेवचरणाभिहितम्॰पश्यसुदतिनागन्द्रपतिरवमदतिमोहितम् । राजभवनकालपठनपरवरटनरञ्जनंहीरकइतिनामभवतिकामसर्वतिसज्जनम् ॥ यथा । ध्यानमटतसोमपठतनामरटतकौशवधर्ममयतग्रामं भजतकामं सजतग्रामम् । दूरभवनदारसमणसारचयनवासनातावदयति-

नावतरति॰ कालनृपतिशासनास्वार्थेकः ॥

हीरा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ तैलपायिकायाम् ॥ पिपीलिकायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥

हीराङ्गः । पुं॰ क्रादिन्याम् । वज्रे कुलिशे ॥

हीलम् । न॰ रेतसि । इतिकश्चित् ॥

हीलुकम् । न॰ मद्यविशेषे । गौड्याम् ॥

हीही । अ॰ विस्मये ॥ हास्ये ॥ यथा । कस्त्वंलोहितलोचनास्यचरणोहंसः कुतोमानसात्किंतत्रास्तिसुवर्णपङ्कजवनंनीरंसदानिर्मलम् । रत्नानांनिचयः प्रवाललतिकावैदूर्यरोहः क्वचिन्मण्डूकाः किन्तत्रसन्तिनवकैराकर्ण्यहीहीकृतम् ॥

हुङ्कृतम् । न॰ हुङ्कारे ॥ वन्यवराहशब्दे ॥

हुङ्कृतिः । स्त्री॰ रणवीरध्वनौ ॥

हुडः । पुं॰ । मेषे ॥ पञ्जिकाकाटा इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ । चौरादिनिवारणार्थंभूमिनिहितलौहमयतीक्ष्णशङ्कुविशेषे ॥ लगुडे ॥ इ॰ महाभारतम् । भाषयाकुरजइतिख्यातेयोधगणाश्रयस्थाने ॥ विशमूत्रोत्सर्जनस्थाने ॥

हुडस्व : । पुं॰ हुड्स्वे ॥

हुडु : । पुं॰ मेषे

हुडुक : । पुं॰ दात्यूहे ॥

हुडुक्क : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे मदमत्ते ॥ दात्यूहपक्षिणि ॥ दण्डके । हुडका इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ तालुडकिभि ॥

हुडुन् । न॰ वृषशब्दे ॥

हुडुस्व : । पुं॰ ऋष्टिविशिष्टे । हुडुम॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

हुण्ड : । पुं॰ व्याघ्रे ग्रामशूकरे ॥ मूर्खे ॥ राक्षसे ॥

हुत : । पुं॰ देवमन्त्राद्युच्चारेण होमे ॥ लिं॰ वषट्कृते । मन्त्रेणाग्नौ प्रक्षिप्ते घृतादौ । हविः प्रर्थेपि । हूयते । हुदानादनयोः । क्तः । न॰ हवने । होमे । अग्नौ हविः प्रक्षेपक्रियायाम् । नपुंसके भावे क्तः ॥

हुतभुक्प्रिया । स्त्री॰ अग्निपत्न्याम् । स्वाहायाम् । हुतभुजः प्रिया ॥

हुतभुक् । पुं॰ वैश्वानरे । वह्नौ ॥ हुतं भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥ चित्रके ॥ हुतं होमं भुनक्ति पालयति विगुणमपि सगुणं करोति तस्य नामोच्चारणादिति हुतभुक् ॥

हुतवह : । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतस्य वहः ॥

हुताश : । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतं अश्नाति । अश॰ । कर्मण्यण् ॥

हुताशन : । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतं अशनमस्य ॥ यथा । लब्धचन्द्रे तुरङ्गे : स्नातकोटिश्च मे हुताशनः । पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिकेवरदः सदा ॥ शिवे ॥

हुताशनी । स्त्री॰ होलिकायाम् ॥

हुति : । स्त्री॰ हवने हु॰ क्तिन् ॥

हुम् । अ॰ स्मृतौ ॥ अपाकृतौ ॥ अर्थप्रश्ने ॥ अभ्यनुज्ञायाम् ॥ वितर्के ॥ भये । भर्त्सने । कोपे । हूयते । हु॰ । बाहुलकान्मः ॥

हुलहुली । स्त्री॰ मुखवाद्यायाम् । स्त्रीणां मङ्गलजनकमुखध्वनिविशेषे । हुलहुलु इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

हुहु : । \
हुहू : । } पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥ यथा । हूहूर्हुहुश्चित्रविधिः हुहूर्हूहुश्च कुत्रचिदिति शब्दरत्नावली ॥

हू अ॰ आह्वाने । अवज्ञायाम् । अहङ्कारे ॥ शोके ॥

हूङ्कार : । पुं॰ हूमिति भयजनकध्वनिकरणे ॥

हूड : । पुं॰ मेषे ॥

हूण : । पुं॰ म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । श्वपाकस्य॰ हूणम्लेच्छ

स्कन्दगोपवनहूस्यपि । लोकत्राणास्तु
येषांलिङ्गाद्याचारवर्जिताः ॥
म्लेच्छाः किरातशबरपुलिन्दाद्यास्तु
तद्विदेतिजटाधरः ॥ देशविशेषे ॥
यथा । कामगिरेर्द्दक्षभागेमरुदेशा
त्तथोत्तरे । हूणदेशः समाख्याताः
शूरास्तवरमान्तिच ॥
हूतम् । न० आह्वाने । नाम्नि ॥ त्रि०
आहूते ॥
हूति । स्त्री० आकारणायाम् । आ
ह्वाने । ह्वानम् । ह्वेञः क्तिन् ।
वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥
हूम् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ रुषो
क्तौ ॥ अनुनये । स्मृतौ सम्भाव्ये ॥
अभ्युपगमे । कुत्सने ॥ प्राकाश्ये ।
हूयते । हु० । बाहुलकान्मः ।
पृषोदरादिः ॥ यद्वा । हवनम् ।
० डुम् प्रत्ययः ॥
हूरवः । पुं० शृगाले ॥
हूर्च्छनम् । न० कौटिल्ये ।
हूहुः । पुं० गन्धर्वविशेषे ।
हूहूः । पुं० देवगन्धर्वे ॥ हूहूरितिकृ
त्वाह्वयति । ह्वेञ् स्पर्द्धायांशब्दे च
। क्विप् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम्
। हलइतिदीर्घः । अजादौ० हूहु
वौ० हूहुवावित्यादिरूपाणि । अव्युत्प
त्तिपक्षेण हूह्वौ० हूह्वावित्यादि ।
हृच्छयः । पुं० मदने । मन्मथे । का
मदेवे ॥ हृदिशयस्त्वविवेकिनांचेतसि

शेते । शीङ् स्वप्ने । अधिकरणेशे
तेरित्यच् ॥
हृच्छयालुः । पुं० कामदेवे ॥
हृच्छूलम् । न० हृदयशूले ॥ यथा ।
कफपित्तावरुद्धस्तुमारुतोरसमूर्च्छि-
तः । हृदिस्थः कुरुतेशूलमुच्छ्वा
सावरोधकम् । सहृच्छूलइति
ख्यातोरसमारुतकोपजः ॥
हृणिया । स्त्री० जुगुप्सने ।
हृणीया । स्त्री० आर्त्तने । जुगुप्सने ॥
हृणीङ्कण्ड्वादिः । यक् । अप्रत्य
यात् ।
हृतः । त्रि० मुषिते । आकृष्टे ॥ अप
हारि । हृञ् । क्तः । उपात्ते ॥
हृतिः । स्त्री० हरणे । देशाद्देशान्त
रप्रापणायां
हृत्कम्पः । पुं० हृदयकम्पने ॥
हृत्पतिः । पुं० अन्तर्यामिणि ॥
हृत्स्थः । त्रि० बुद्धिस्थे ॥
हृत् । न० बुक्के । चित्ते । बुद्धौ । मा
नसे । अन्तःकरणे । हृदयकम
ले ॥ नवमभवने । हृदयस्य० पद्दन्न
तिहृदादेशः ० प्रभृतिग्रहणात्प्र
कारार्थत्वात्क्वचित्स्वादावपि ।
यद्वा । हरति० स्फुरतेर्वा हृञ्०
। द्रुहोः पुक्दुकौचेति० बाहुल
कात्केवलात्दुक् ॥ यथा । अ
चलंपृथुतुच्छसन्तपाद्धृदयंस्मृत
म् विपरीतसिरालस्वरोमशंदुः

खभागिनामिति ॥

हृदयम् । न० उरसि । वक्षसि ॥ बुक्कायाम् । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे । अग्रमांसे ॥ मानसे । स्वान्ते स्मृतिप्रत्ययास्पदेज्ञाने ॥ हरति० आहरतिविषयान्० ह्रियतेविषयैर्वा । हृञो : सुक्दुकौचेतिकथन्दुगागमश्च ॥ परमात्मनि ॥ हृदिस्थम् ॥ हृदयकमले ॥ यथा । पद्मकोषप्रतीकाशं रुचिरंचाप्यधोमुखम् । हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत् ॥ अपिच । हृदयं पुण्डरीकेणसदृशं स्यादधोमुखम् । जाग्रतस्तद्विकसतिस्वपतस्तुनिमीलति । आशयस्तत्तु जीवस्य चेतनस्थानमुत्तमम् । अतस्तस्मिंस्तमोव्याप्ते प्राणिन : स्वपन्तिहि ॥

हृदयग्रन्थि : । पुं० अहङ्कारे । चिज्जडग्रंथनरूपेऽहङ्कारेचिदहङ्कारतादात्म्यरूपे ॥ चिज्जडात्मकत्वात्० ग्रन्थिरिवग्रन्थि : ॥ हृदयमेवग्रन्थिर्वा ॥ हृद्दुः ॥

हृदयङ्गमम् । त्रि० सुखजनकोक्तौ । युक्तियुक्तवाक्ये । सङ्गते ॥ हृदयं गच्छति । गमश्चेतिखच् ॥

हृदयज : । पुं० पुत्रे ॥ त्रि० हृदयउत्पन्ने ॥

हृदयज्ञ : । त्रि० हृदयप्रिये ॥ हृदयाभिज्ञे ॥

हृदयदौर्बल्यम् । न० मनसोऽक्षमता दिरूपेऽधैर्ये ॥ हृदयस्यदौर्बल्यम् ॥

हृदयवान् । त्रि० हृदयालौ ॥ मतुप् ॥

हृदयशङ्कु : । पुं० । सन्देहे ॥

हृदयशुद्धि : । स्त्री० चानशरोधे ॥ हृदयस्यशुद्धि : ॥

हृदयस्थ : । त्रि० सर्वान्तर्यामिणि ॥

हृदयस्थानम् । न० भुजान्तरे । क्रोडे । उरसि ॥

हृदयस्पृक् । त्रि० मनोज्ञे । हृदयंस्पृशति । स्पृश० । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

हृदयात्मक: ।) पुं० कङ्कखगे ॥
हृदयात्मा ।)

हृदयालु : । पुं० शस्तचेतसि । सुहृदये ॥ प्रशस्तंहृदयमस्यास्ति । हृदयाच्चालुरन्यतरस्यामित्यालु : ॥

हृदयावित् । त्रि० पिशुने ॥ हृदयमाविध्यति । क्विप् ॥

हृदयिक : । त्रि० शस्तचेतसि । हृदयिनि ॥ हृदयंप्रशस्तमस्यास्ति । ठन् ।

हृदयी । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयालौ ॥ हृदयंप्रशस्तमस्य । इनि: ॥

हृदयेश : । पुं० धवे । भर्त्तरि । पत्यौ ॥

हृदयेशा । स्त्री० प्रेयस्याम् । भार्य्याम् । कान्तायाम् ॥

हृदामयः । पुं॰ हृद्रोगे ॥

हृदावर्त्तः । पुं॰ अश्वहृदयावर्त्ते । अश्वहृदये इ॰ त्रि॰ शेषः ॥

हृदिस्पृक् । त्रि॰ मनोज्ञे । हृद्ये । हृदिस्पृशति । क्विप् ॥

हृदीकृत । त्रि॰ हृदये प्रवेशिते ॥

हृद्गतः । त्रि॰ । वागुच्चारणं विहाय प्रकाशिते । अन्तर्गते ॥

हृद्गोलः । पुं॰ पर्व्वतविशेषे ॥

हृद्गोलीयः । पुं॰ आयुधजीविविशेषे । हृद्गोलोऽभिजनोऽस्य । आयुधजीविभ्यश्छः । पर्व्वते ॥

हृद्ग्रन्थिः । पुं॰ हृद्व्रणे ॥

हृद्यः । पुं॰ वशक्रद्वेदमन्त्रे । हृदयस्य बन्धनः । बन्धने वर्षाविति यत् । न॰ धवलजीरके । गुडत्वचि ॥

हृद्यः । त्रि॰ हृज्जे । हृद्भिते । हृत्प्रिये ॥ हृदयङ्गमे । मनोज्ञे । मनोहरे । दुर्गन्धाशुचित्वादिदृष्टादृष्टदोषशून्ये । हृदयस्य प्रियम् । हृदयस्य प्रियमिति यत् । हृदयस्य हृल्लेखेति हृदादेशः ॥

हृद्यगन्धः । पुं॰ विल्वे । न॰ सौवर्च्चले । स्थूलजीरके । त्री॰ सुगन्धे । सुरभौ । हृद्यो मनोहरो गन्धोऽस्य । हृद्यस्यासौ गन्धश्च ॥

हृद्यगन्धा । स्त्री॰ मालत्याम् । जात्याम् ॥

हृद्यगन्धि । न॰ क्षुद्रजीरके । हृद्यो गन्धोऽस्य ॥

हृद्या । स्त्री॰ वृद्धिनामौषधौ ॥

हृद्रोगः । पुं॰ व्याधिभेदे । हृदयपीडायाम् । हृदयरोगे । अस्य विप्रकृष्टनिदानन्तु । अत्युष्णगुर्व्वम्लकषायतिक्तश्रमाभिघाताध्यशनप्रसङ्गैः । संचिन्तनैर्व्वेगविधारणैश्च हृदामयः पञ्चविधः प्रदिष्टः ॥ सम्प्राप्तिपूर्व्वकं लक्षणन्तु । दूषयित्वा रसं दोषा विगुणा हृदयं गताः । हृदि बाधां प्रकुर्व्वन्ति हृद्रोगं तं प्रचक्षते । इति । शुण्ठीसौवर्च्चलं हिङ्गु पीतं हृदयरोगनुत् ॥ कामे । यथा । हृद्रोगमाश्वपहिमोऽस्य चिरेण धीर इति ॥ हृदयस्य रोगः । वाशोकपाज्यरोगेष्विति हृदादेशः । कुम्भराशौ ॥

हृद्रोगवैरी ।)
हृद्रोगारिः ।) पुं॰ अर्ज्जुनवृक्षे ॥

हृल्लटकः । पुं॰ जठरे । इ॰ श॰ चं॰ का ॥

हृल्लटुकः । पुं॰ कोष्ठरोगे ॥

हृल्लासः । पुं॰ हिक्कायाम् । हिक्का हिक्का च हृल्लास इति हेमचन्द्रः । हिक्काभिधे रोगे । हृदयात्कण्ठमलनिर्गमे । हृदयादोषद्व्यथासहिताद्भवपानीयोद्गिरणं हृल्लास इतिविदः ॥ हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेष्विति॰

१ २ ६ ७

हृल्लेखः । पुं॰ तर्के ॥ ज्ञाने ॥ हृदयं लिखति । लिख॰ । कर्म्मण्यण् । हृदयस्य हृल्लेखेत्यादिना हृदादेशः ॥

हृल्लेखा । स्त्री॰ मायावीजे ॥ यौत्सुक्ये ॥ भुवनेश्वर्य्याम् ॥ ज्ञानिनां हृदयाम्भोजे हृल्लेखा परमेश्वरीति देवीगीता ॥ हृदि लिखे जागर्त्ति प्राणशक्तिरियं परा हृल्लेखा कथ्यते तस्मादिति भुवनेश्वरीरहस्यम् ॥

हृषितः । त्रि॰ विस्मिते ॥ प्रीते ॥ प्रहते ॥ हृष्टलोमनि ॥ प्रणते ॥ वर्म्मिते ॥ हर्षितस्म॰ हृष्यतिस्म वा ॥ हृषु अलीके॰ हृष तुष्टौ वा क्तः । हृषेर्लोमस्विति विकल्पे नेट् ॥

षी ; पुं॰ अग्निविमयोः ।

हृषीकम् । न॰ श्रोत्रादीन्द्रिये ॥ हृष्यत्यनेन । हृष॰ । अनिहृषिभ्यां किच्चेतीकन् ॥

हृषीकेशः । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वेन्द्रियप्रेरकत्वनसर्वान्तर्यामिणि । सर्वान्तः करणवृत्तिज्ञे । सर्वनिगूढाभिप्रायज्ञे ॥ हृषीकाणामिन्द्रियाणामीशोऽधिष्ठाता ॥ हृषीकाणि नियम्याहं यतः प्रत्यक्षतां गतः । हृषीकेश इति ख्यातो नाम्ना तत्रैव संस्थितः ।

हृषुः । पुं॰ हर्षे । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ मनौ । राहौ । हृष्यति । हृषु तुष्टौ । हर्षतिवा हृषु अलीके । पृभिदिव्यधिगृधिधृषहृषिभ्यस्त्विति प ठत्वा॰ एष्वर्थेषु कु प्रत्ययवृत्तिके चिदिति मनोरमा ।

हृष्टः । त्रि॰ जातहर्षे । अस्य पर्य्यायाः यथा । हृष्टमत्तस्तु सः प्रसन्नः प्रमुदितः प्रीत इति ॥ रोमाञ्चिते । अप्रतिहते । विस्मिते ॥ हर्षतिस्म॰ हृष्यतिस्म वा । हृषु॰ वा । क्तः । हृषेर्लोमस्विति विकल्पितेट्कत्वात्॰ यस्य विभाषेति नेट् ॥

हृष्टमानसः । त्रि॰ सहर्षमानसे । हर्षमाणे । विकुर्वाणे । प्रमनसि ॥ हृष्टं मानसं यस्य सः ॥

हृष्टरोमा । त्रि॰ रोमाञ्चिते ॥ हृष्टानि रोमाणि यस्य सः ॥

हृष्टिः । स्त्री॰ आनन्दे । माने ॥

हृष्यत् । त्रि॰ रोमाञ्चिते ॥

हे । अ॰ सम्बोधने । आह्वाने असूयादौ ॥ हिनोति । हिगतौ । विच् ॥ पादपूरणे ॥

हेक्का । स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ दू॰ वि॰ शेषः ॥

हेठः । पुं॰ वाधायाम् । विहेठे ॥

हेडावुक्कः । पुं॰ अश्वविक्रयिणि । घोटकविक्रयकारिणि ॥

हेतिः । स्त्री॰ रवेरर्चिषि ॥ अस्त्रे ॥ वह्निज्वालायाम् ॥ हिनोति

हूतस्ततोगच्छति हि०। ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्चेति क्तिन्नन्ता निपातिताः। हन्ति० हन्यतेऽनया वा। क्तिन्। ऊतियूतीति साधुः॥

हेतुः। पुं० कारणे। बीजे। निमित्ते। नियतपूर्वभाविनि। येन विनायन्नभवति तस्मिन्॥ हिनोति व्याप्नोति कार्यम्। हि गतौ कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति तुः॥ फलसाधनयोग्ये पदार्थे॥ हेतुं लक्षयति गोतमः उदाहरणसाधर्म्यात्साध्यसाधनं हेतुस्तथा वैधर्म्यात्॥ ३४॥ अत्र साध्यसाधनं हेतुरिति सामान्यलक्षणम्। साध्यसाधनं साध्यसिद्ध्यनुकूलज्ञापकत्वबोधक इत्यर्थः तथा च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यान्वितज्ञापकत्वबोधकः साध्यान्वितस्वार्थबोधकोऽवयव इति फलितार्थः। तद्द्वैविध्यमाह उदाहरणसाधर्म्यात्० तथा वैधर्म्यादिति। साधर्म्यमन्वयः० वैधर्म्यं व्यतिरेकः। तादृशव्याप्तिरिति फलितार्थः। उदाहरणसाधर्म्यम्० उदाहरणबोध्यान्वयव्याप्तिस्ततोऽन्वयी हेतुर्ज्ञातव्यः उदाहरणेति षष्ठ्यर्थम्। तथा च ज्ञातान्वयव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवः। अज्ञातव्यतिरेकव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयव इति फलितार्थः। एवमप्रतीतान्वयव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवो व्यतिरेकी हेतुः इत्थमेव प्रतीतान्वयव्यतिरेकव्याप्तिकहेतुबोधको हेत्ववयवोऽन्वयव्यतिरेकीत्यपि सूचितमिति वदन्ति। साधने॥

हेतुकः। पुं० कारणे॥ स्वार्थे कः॥ त्रि० तत्सम्बन्धिनि॥

हेतुता। स्त्री० कारणतायाम्। हेतुत्वे॥ सङ्गतिविशेषे। प्रत्यक्षप्रमाणे हेतुतासङ्गतः॥ हेतोर्भावः। तस्य भावस्त्वतलाविति तल्॥

हेतुमान्। त्रि० व्यक्ते॥ कारणवति युक्तियुक्ते॥ हेतुरस्यास्मिन्नस्तीति मतुप्। फले॥

हेतुशास्त्रम्। न० तर्कशास्त्रे॥

हेतौ। अ० निमित्तार्थे॥

हेत्वाभासः। पुं० हेतुदोषे॥ स पञ्चविधः। सव्यभिचारविरुद्धसत्प्रतिपक्षासिद्धबाधितभेदात्। यथोक्तं भाषापरिच्छेदे। अनैकान्तो विरुद्धश्चाप्यसिद्धः प्रतिपक्षितः। कालात्ययापदिष्टश्च हेत्वाभासास्तु पञ्चधा। आद्यः साधारणस्तु स्यादसाधारणकोऽपरः। तथैवानुपसंहारी त्रिधानैकान्तिको भवेत्। यः सपक्षे विपक्षे च भवेत्साधारणस्तु सः। यस्तूभयस्माद्व्यावृत्तः स चा

साधारणोऽनैकान्तिक: । तथैवानुपसंहारी केवलान्वयिपक्षक : । स : साध्यवति नैवास्तिस विरुद्ध उदाहृत : ॥ आश्रयासिद्धिराद्यास्यात्स्वरूपासिद्धिरप्यथ । व्याप्यत्वासिद्धिरपरास्यादसिद्धिरतस्त्रिधा । पक्षाऽसिद्धिर्यत्रपक्षोभवेन्मणिमयोगिरि : ह्रदो द्रव्यं धूमवत्वादत्रासिद्धिरथापरा ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरपरानीलधूमादिकेभवेत् । विरुद्धयो : परामर्शे हेत्वो : सत्प्रतिपक्षता ॥ साध्यशून्योयत्रपक्षस्त्वसौबाध उदाहृत । उत्पत्तिकालीनघटेगन्धादिर्यत्रसाध्यते ॥ इति । सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमातीतकालाहेत्वाभासइतिचाचार्यसूत्रम् ॥ हेतुलक्षणरहिते हेतुवदाभासमाने हेत्वाभास : ॥

हेम : । पुं॰ माषकपरिमाणे ॥ द्र॰ वैद्यकपरिभाषा ।

हेमकन्दल : । पुं॰ प्रवाले ॥

हेमकान्ति : । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् । त्रि॰ सुवर्णद्युतिमति ॥

हेमकार : । पुं॰ स्वर्णकारे । हेमकर्त्तरि ॥

हेमकिञ्जल्क : । पुं॰ नागकेशरे ॥

हेमकूट : । पुं॰ हिमालयादुत्तरे॰ इलावृतस्यदक्षिणे द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णेपर्वते दीर्घे किम्पुरुषवर्षसमर्यादागिरौ ॥ हेम : कूटोऽद्रि : ॥

हेमकेतकी । स्त्री॰ सुवर्णकेतक्याम् ॥ उत्पातिकारसाद्ये याचक्षुष्या हेमकेतकी ॥

हेमकेलि : । पुं॰ वह्नौ । द्र॰ अ॰ माला ॥

हेमकेश : । पुं॰ शिवे ।

हेमक्षीरी । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हेमवत्क्षीरमस्या : । गौरादि : ॥

हेमगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकाख्यगन्धद्रव्ये ॥ इतिरत्नमाला ॥

हेमगौर : । पुं॰ । अशोकवृक्षे । किङ्किराते ॥ त्रि॰ स्वर्णवद्गौरवर्णयुक्ते ॥

हेमज्वाल : पुं॰ वह्नौ । अनले ॥

हेमतारम् । न॰ अञ्जनविशेषे । नीलतुत्ये । मूषातुत्ये ॥

हेमदुग्ध : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥

हेमदुग्धक : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमवर्णदुग्धमस्य । क॰ ॥

हेमदुग्धा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमदुग्धी । पुं॰ यज्ञाङ्गे । उदुम्बरे ॥

हेमदुग्धी । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमन् । पुं॰ बुधग्रहे ॥

हेम । न॰ काञ्चने । स्वर्णे । अश्वोत्पत्त्यादिक्षं यथा । पुरानिजाश्रमस्थानांसप्तर्षीणांजितात्मनाम् । पत्नीर्विलोक्यलावण्यलक्ष्मीसम्पन्नयौवना : । कन्दर्पदर्पविध्वस्तचेतसो

जातवेदसः । पतितं यत्तदा पृष्ठे रेतस्तद्धेमतामगात् । कृत्रिमञ्चापि भवति तद्रसेन्द्रस्य वेधतः ॥ स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम् ॥ तपनीयं कलधौतं गाङ्गेयं गर्भकाञ्चनम् । चामीकरं शातकुम्भं तथा कार्त्तस्वरञ्च तत् ॥ जाम्बूनदं जातरूपं महारजतमित्यपि । दाहे रक्तं सितं छेदे निकषे कुङ्कुमप्रभम् ॥ तारशुल्वोज्झितं स्निग्धं कोमलं गुरु हेम सत् । तच्छ्वेतं कठिनं रूक्षं विवर्णं समलं दलम् ॥ दाहे छेदे सितं श्वेतं कषे त्याज्यं लघु स्फुटम् । दलं· देशतद्रूतिलैः । स्फुटं यद्घनाहतं ॥ स्फुटतीति शीतिहीयते वा । हिङ्गलोहवीच । मन्निन् ॥ धत्तूरे ॥ नागकेसरे ॥

हेमन्तः । पुं· ऋतुविशेषे । सहसहस्ययोः । पौषमाघयोः ॥ हन्ति लोकान् शैत्येन । हन्तेर्मुट् चेति झच्प्रत्ययः । हन्तेर्हि चेति हिरादेशो मुडागमो गुणश्च ॥

हेमन्तनाथः । पुं· कपित्थे ॥

हेमपर्वतः । पुं· सुमेरुगिरौ ॥

हेमपुष्पम् । न· अशोके ॥ जवापुष्पे ॥ पुं· चम्पकवृक्षे ॥ हेमवर्णं पुष्पं यस्य ॥ राजवृक्षे ॥

हेमपुष्पकः । पुं· चम्पकवृक्षे । हेमवर्णं पुष्पमस्य ॥ लोध्रे ॥ अशोके ॥

हेमपुष्पिका । स्त्री· स्वर्णयूथिकायाम् । पीतयूथिकायाम् । गणिकायूथिकाम्बष्ठा सा पीता हेमपुष्पिका ॥ हेमवर्णं पुष्पमस्याः । पाककर्णेति ङीष् । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥

हेमपुष्पी । स्त्री· स्वर्णयूथ्याम् । मुशल्याम् ॥ स्वर्णुल्याम् ॥ कण्टकार्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥ माञ्जिष्ठायाम् ॥ हेमवर्णं पुष्पमस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

हेमफला । स्त्री· स्वर्णकदल्याम् ॥

हेममाला । स्त्री· यमपत्न्याम् । स्वर्णस्रजि ॥

हेममाली । पुं· सूर्ये ॥ कार्त्तवीर्ये ॥ त्रि· हेममालायुक्ते ॥

हेमयूथिका ।) स्त्री· स्वर्णयूथिकायाम् ॥
हेमयूथी ।)

हेमरागिणी । स्त्री· घर्षण्याम् । हरिद्रायाम् ॥

हेमलः । पुं· कलादे । स्वर्णकारे ॥ कृकलासे । सरटे ॥ शिलान्तरे । कषपाषाणे । कसौटी· इ· भा· प्र· ॥

हेमलता । स्त्री· स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

हेमलम्बः । पुं· वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा ; पीड्यन्ते सर्वशस्यानि देशे देशे शुचिस्मिते । हेमलम्बे प्रजाः सर्वाः चौर्यतो नात्र संशयः ॥ २१ ॥

हेमवलम् । न· मौक्तिके ॥

हेमशङ्खः । पुं· विष्णौ ॥

हेमशिखा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्य्याम् ॥

हेमसारम् । न० तुत्थे ॥ इ० रसच न्द्रिका ॥

हेमसूत्रकम् । न० हारविशेषे ॥

हेमहस्तिरथ । पुं० महादानविशेषे ॥

हेमा । स्त्री० अप्सरसांभेदे ॥ सुन्दर्यां नार्याम् ॥

हेमाङ्ग : । पुं० गरुडे ॥ परमेष्ठिनि ॥ सुमेरौ ॥ सिंहे ॥ चम्पके विष्णौ ॥ न० हेमवर्णशरीरे ॥ त्रि० तद्व ति ॥ हेमैवाङ्गंवपुर्यस्य : ॥

हेमाद्रि : । पुं० सुरपर्वते । मेरौ ॥ हेमोऽद्रि : ॥ चिन्तामणिकामधेनु कल्पद्रुमनामकस्मृतिसङ्ग्रहकारकेच त्रियेराजविशेषे ॥

हेमाद्रिजरण : । पुं० स्वर्णक्षीर्याम् ॥

हेमाह्व :।) पुं० वनचम्पके ॥ चम्प
हेमाह्वय :।)

के ॥ धत्तूरे ॥

हेमाह्वया । स्त्री० स्वर्णजीवन्त्याम् ॥ हेमचाह्वयोयस्या : ॥

हेमाह्वा । स्त्री० हेमक्षीर्याम् । चोके ॥ गुणायथा । हेमाह्वारोचनीतिक्ता मादिन्युत्क्लेदकारिणी । कृमिक ण्डूविषानाहकफपित्तास्रकुष्ठनुदि ति ॥ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

हेय : । त्रि० त्याज्ये । हातव्ये ॥ पुरु षस्येहैश्वर्यसिद्धयेयदुपयुक्तमविरो धितदुपादेयं विपरीतन्तुहेयम् हा

तुंयोग्य : । ओहाक् ० । अचोयत् ईद्यति । गुण : ॥

हेर : । त्रि० मुकुटप्रभेदे ॥ हरिद्रायाा म् ॥ आसुर्यांमायायाम् ॥ इ० क ल्पित ।

हेरम्ब : । पुं० विनायके एकदन्ते । लम्बोदरे । विघ्नराजे । गणेशे ॥ हे शङ्करे० रम्बे शब्दायते वा शिवसमीपेशारम्बति । रबिशब्दे । ओष्ठोपध : । पचा द्यच् । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । हेउ पसिरम्बते० इतिस्वामी ॥ महिषे ॥ शौर्यगर्विते । बुद्धविशेषे । हेरुके । वज्रटीके ।

हेरम्बजननी । स्त्री० दुर्गायाम् ।

हेरम्बहट्ट : । पुं० देशविशेषे ॥

हेरिक : । पुं० चरे ॥

हेरुक : । पुं० कामाख्यायांप्रसिद्धेभैर वलिङ्गविशेषे । महाकालगणे ॥ बु द्धभेदे । वज्रटीके ।

हेलञ्जी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥

हेलनम् । न० अवज्ञायाम् । अवहेलने ॥ हेडृअनादरे । ल्युट् । लडयो रैक्यम् ।

हेला । स्त्री० अवज्ञायाम् ॥ वरयोषि तांविलासे । स्त्रीणांशृङ्गारभावजक्रि याविशेषे ॥ स्पष्टश्रृङ्गारसूचकोहावोहेला ऽर्थैवानुभावनम् । अपिच । हाव एवभवेद्धेलाव्यक्त : शृङ्गारसूचक इति ॥ सुरतेप्रौढेच्छायाम् ॥ यदा

ह । प्रौढेच्छयातिरूढानां नारीणां सुरतोत्सवे । शृङ्गारशास्त्रतत्त्वज्ञैर्हेला सा परिकीर्त्तितेति ॥ हिलभावकरणे । हिड् अनादरे वा । डलयोरभेदः । भावे घञ् ।

हेलावुकः । पुं० अश्वविक्रयिणि ॥ इ० हारावली ॥

हेलिः । पुं० रवौ । सूर्य्ये ॥ हेलति । हिल० इन् ॥

हेलिः । स्त्री० हेलायाम् ॥

हेषा । स्त्री० हयशब्दे । ह्रेषायाम् ॥ हेषणम् । हेषशब्दे । गुरोश्चेत्यः

हेषी । पुं० अश्वे । हेषा० अस्त्यस्य । ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥

हैहै । अ० सम्बोधने । हूतौ । दूरात् सम्बोधने । हैचहैच ।

है । अ० सम्बोधने । आह्वाने । हिनोति । हिगतौ डैप्रत्ययः ॥

हैतुकः । त्रि० सद्युक्तिव्यवहारिणि ॥ यथाह मनुः । त्रैविद्यो हैतुकस्तर्की निरुक्तो धर्म्मपाठकः । त्रयश्चाश्रमिणः पूर्व्वे परिषत्स्याद्दशावरेति ॥ हेतुद्वारा सत्कर्म्मसु सन्देहकर्त्तरि । शुष्कतार्किके । यथा । पाषण्डिनो विकर्म्मस्थान् वैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान् वकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि नार्च्चयेदिति विष्णुपुराणे ३ अंशे १८ अध्यायः । पाषण्डादीनां लक्षणन्तु । भ्रष्टः स्वधर्म्मात् पाषण्डो विकर्म्मस्थो निषिद्धकृत् । यश्च धर्म्मध्वजी नित्यं सुरध्वज इवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतम् । वैडालव्रतमस्यास्तीति वैडालव्रतिकस्तु सः ॥ प्रियं वक्ति पुरोऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम् । व्यक्तापराधचेष्टश्च शठोऽयं कथितो बुधैः ॥ सन्देहकृद्धेतुभिर्यः सत्कर्म्मसु स हैतुकः । अर्व्वाग्दृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ॥ शठो मिथ्याविनीतश्च वकवृत्तिरुदाहृत इति तट्टीकाकृत् हेतुनाचरति । ठक् । फलाभिसन्धियुक्ते ॥ स्त्री० हैतुकी ॥

हैमः । पुं० भूनिम्बे ॥ न० प्रातर्हिमे जाड्यजले ॥ हिमपानीयप्रभेदे ॥ यथा । हिमवच्छिखरादिभ्यो द्रवीभूयाभिवर्षति । यत्तद्देशहिमं हैमं जलमाहुर्मनीषिणः । हिमाम्बु शीतं पित्तघ्नं गुरु वातविवर्द्धनमिति भावप्रकाशः ॥ अन्ये तु । शीतलधूमेरितमम्बु समुद्रस्य यद्घनीभूतम् । पवनानीतमुदीच्यां तद्धिममिति कथ्यते मुनिभिः ॥ हिमन्तु शीतलं रूक्षं दारुणं सूक्ष्ममित्यपि । न तु दूषयति स्नातं न च पित्तं न वा कफमित्याहुः ॥ त्रि० हिमभवे ॥ हिमजाते । हिमस्य विकारे ॥

हैमनः । पुं० न० हेमन्तर्त्तौ ॥ पुं० मार्गशीर्षे ॥ हिमकालोद्भवषष्टिकधान्ये । यथा । हैमनास्तु हिमाद्व

ष्य: मधुरावद्दधवचं सइति ॥ वि॰ हेमन्तसम्बन्धिनि । हेमन्ते त्ये । हेमन्ते जात : • भव : • साधु र्वा । सर्वत्राण्चतलोपश्चेत्यण् ॥

हैमन्तम् । न॰ । पुं॰ हेमन्तर्त्तौ ॥ वि॰ हेमन्तसम्बन्धिनि ॥ हेमन्तभवे ॥ सन्धिवेलेति॰ ऋत्वण् ॥

हैमन्तिकम् । न॰ शालिधान्ये । आमनधान॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ।

हैमवत : । पुं॰ विषप्रभेदे ॥ न॰ भारतवर्षे ॥ यथा । नाम्ना दंभारतंवर्षंहिमाद्रेस्तद्दर्चिणे । तेनहैमवतंनामपरेष्वप्यंवमुन्नयेत् ॥ इलावृत्तंसौमेरवंसुमेरोः परितोहितन्दिति ॥ वि॰ हिमवतिजाते ॥

हैमवतवर्षम् । न॰ हैमवते । भारतवर्षे ॥ यथा । एतद्धैमवतंवर्षंभारतोयवसम्मति : । हेमकूटंपरंयवनामाकिम्पुरुषोमतइति ॥

हैमवती । स्त्री॰ उमायाम् । काल्याम् । पार्वत्याम् । हिमवतीपत्यंस्त्री । हिमवतोभवावा । अण् । ङीप् ॥ गङ्गायाम् ॥ हिमवत : प्रभवतिप्रकाशते॰ तत्रप्रथमं दृश्यतइतियावत् । प्रभवतीत्यण् ॥ स्वर्णचीर्याम् । पटुपर्ण्याम् । हिमावत्याम् ॥ इयं पीतचीरानागजिह्वाकाराभवति । यथा । हैमवतींपयस्तस्याहिमवद्भूमिसम्भवा । सानागजिह्विकाकारात न्मूलंवाविजोषधमिति ॥ हरीतक्याम् ॥ श्वेतवचायाम् । हिमवतिजाता॰ भवावा । तत्रजातइति॰ तत्रभवइतिवाअण् । चोरिण्याम् । रेणुकायाम् ॥ अतस्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

हैमा । स्त्री॰ पीतयूथिकायाम् ॥

हैमी । स्त्री॰ पीतयूथिकायाम् ॥ हैममय्याम् ॥ स्वर्णकेतक्याम् । चोरिण्याम् । काञ्चनचीर्याम् । हिमोद्भिजायाम् ॥

हैयङ्गवीनम् । न॰ एकरात्रिपर्युषितादुग्धउत्पन्ने॰ ह्योगोदोहोद्भवेघृते । तत्तु हैयङ्गवीनंयत्॰ ह्योगोदोहोद्भवं घृतमित्यमर : ॥ यथा । हविर्भिस्तमदुग्धोत्थं तत्स्याद्धैयङ्गवीनकम् । हैयङ्गवीनंचचुष्यंदीपनंरुचिकृत्परम् । बलकृद्बृंहणंवृष्यं विशेषात्कफनाशनम् ॥ ह्योगोदोहस्यविकार : । हैयङ्गवीनसंज्ञायामितिह्योगोदोहस्यहियङ्गुरादेशो विकारार्थेखञ्चनिपात्यते ॥ नवनीते ॥

हैरण्यगर्भ : । पुं॰ स्वायम्भुवमनौ ॥ हिरण्यगर्भस्यापत्यम् । अण् हिरण्यगर्भोपासके ॥

हैरिक : । पुं॰ चौरे ॥

हैहय : । पुं॰ कार्त्तवीर्ये ॥ एकवीरनृपे । हय्यापत्यम् । स्त्रीभ्योढक् । पृषोदरादि : । यद्वा । हेशब्देनहेषा॰ नामैकदेशेननामग्रहणात् । हेषाशब्दंकुर्वन्हयतिगच्छतीतिहेहयोऽ

स्तस्यापत्यं हैहयः । यद्वा । हेमन्त० हेमन्तइतिवदनहयतिगच्छतीतिहेह योविष्णुस्तस्यायम् हैहय । देशविशे षे ॥ यथा । पश्चिमेहैहयास्ताद्विसे च्छवासयवनादयइतिकूर्मचक्रम् ॥

हैहयः । पुं० कार्त्तवीर्ये । दू० भ० र० लो ॥

हो अ० विस्मये । सम्बोधने ॥ आ ह्वाने॥ हानम् । आ॰ हाङ्गतौ ॥ डो प्रत्ययः ॥

होड़ः । पुं० तरान्धौवहने । भट्ट० हु डौ० दू० गौ० दे० भा० प्र० नौका विशेषे ॥ न० लोप्त्रे । चौरधने ।

होडा । स्त्री० बालिकायाम् । वयसि प्रथमइतिङपिंबाधित्वाअजादित्वा ट्टाप् ।

होडा । पुं० चौरे । अकारान्त॥ इति कश्चित् ॥

होढम् । न० चौरकर्तृकहृतधने ।

होता । पुं० । ऋग्वेदविदि । देवाना मवाहनकर्त्तरि० ऋग्वेदर्त्विजि ॥ अग्निर्वैदेवानांहोतेतिश्रुतेरग्नौ॥ होमकर्त्तरि । जुहोति । हुदानाद नयोः । नप्तृनेष्टृत्वष्टृइविहोटपो चित्र्यादिनासाधुः ॥ तन्विधात स्विच्चानुपसर्गस्येतितृन्वा ॥

होत्रम् । न० हविषि ॥ हूयते । हु० । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥

होत्रा । स्त्री० ऋत्विजि ॥ टाप् ॥

स्तुतौ ॥

होत्री । स्त्री० यजमानकर्त्राधाविधिमू र्त्तौ ॥

होत्रीयम् । न० होमालये ॥ त्रि० हो सम्बन्धिनि ॥

होमः । पुं० । पञ्चमहायज्ञेषुदैवयज्ञे ॥ सायम्प्रातर्होमयोः ॥ सावित्रचरुहो मादौ ॥ हवने । देवतोद्देशेनाग्नौ हविः प्रक्षेपे ॥ यागएवत्यज्य मानद्रव्यस्याग्नौप्रक्षेपाद्धोमइत्यु च्यते ॥ अत्रानुकल्पहोमम् । ऋ त्विक्पुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोऽथवि ट्पतिः । एतैरेवहुतंयत्तुतद्धु तंस्वयमेवहीति ॥ हवनम् हु० । अर्त्तिस्तुसुहुस्त्रितिमन् ॥

होमकः । पुं० होतरि ।

होमकुण्डम् । न० हवभ्यास ।

होमधान्यम् । न० तिले ॥

होमधूमः । पुं० निगणे । इतिहैमच न्द्रः ॥

होमभस्म । न० वेदृतौ ॥

होमाग्निः । पुं० यज्ञाग्नौ । महा ज्वाले । महावीरे ॥

होमिः । पुं० पावके । अग्नौ ॥ घृ ते ॥

होमी । पुं० होमकर्त्तरि । जुहोति । हु० । उलमुकदर्विहोमिनइतिज्ञ होतेर्मिनिः ॥

होमीयः । त्रि० होतव्यद्रव्ये ।

होम्यम्, क्ली०, घृते॥ त्रि०, होमीयद्रव्यमात्रे॥

होम्यधान्यम्, क्ली०, तिले। पितृतर्पणे॥

होरा, स्त्री०, रेखाप्रभेदे। शास्त्रविशेषे। लग्ने॥ राश्यर्द्धे॥ तथा हि। विषमर्क्षेषु प्रथमा होराः स्युश्चण्डरोचिषः। द्वितीयाः शशिनो युग्मव्यत्ययाद्गणयेत् सदा। मेषमिथुनसिंहतुलाधनुःकुम्भेषु प्रथमार्द्धं सूर्य्यस्य० द्वितीयार्द्धं चन्द्रमसो होरा ज्ञेया। वृषकर्कटकन्यावृश्चिकमकरमीनेषु प्रथमा होरा चन्द्रस्य० द्वितीया सूर्य्यस्येत्यर्थः॥ मार्त्तण्डेन्द्वोरयुजि० समभे चन्द्रभान्वोस्तु होरे इति बृहज्जातकम्॥ सार्द्धदण्डद्वयात्मके काले। औअर० इति० इङ्ग्रेजभाषाप्रसिद्धे॥ यथा। चतुर्विंशतिहोराभिरहोरात्रं प्रवर्त्तते पश्चिमार्द्धरात्राद्द्विहोराणां विद्यते क्रम इति वह्निपुराणम्॥ होलति० हुल्यते वा। हुल हिंसासंवरणयोः। पचाद्यच्० घञ् वा। रलयोरैक्यत्वम्॥

होलकः, पुं०, तृणाग्निना भृष्टार्द्धपक्वशमीधान्ये। होरहा० होला० इति चलिकाप्रसिद्धे। यथा। अर्द्धपक्वैः शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्च होलकः॥ होलकोऽल्पानिलो मेदःकफदोषश्रमापहः। भवेद्यो होलको यस्य स तत्तद्गुणो भवेत्॥

होलाकः, पुं०, स्वेदविशेषे। यथा। धीतीकान्तु करीषाणां यथोक्तानां प्रदीपयेत्। शयनान्तःप्रमाणेन शय्यामुपरि तत्र च॥ सुदग्धायां विधूमायां यथोक्तामुपकल्पयेत्। स्वयच्छन्नः सुखं तत्राभ्यक्तः स्विद्यति ना सुखम्॥ होलाकस्वेद इत्येष सुखः प्रोक्तो महर्षिणा॥ धीतीका० शुष्कगोमयकृताग्निविशेषः। इति चरकसूत्रस्थानम्॥

होलाका, स्त्री०, वसन्तोत्सवे होलिकायाम्। होली इ० भा०।

होलिका, स्त्री०, हुताशन्याम्। भविष्यपुराणोक्तवसन्तोत्सवे। यथा निर्णयसिन्धौ कालिदासः। हुताशनीफाल्गुनपूर्णिमायां निशीथपूर्व्वं ज्वलयेच्छुभार्थी। पश्चात्तमीतज्ज्वलने दिवा वा नृपश्रियं हन्त्यपि पच्यतिर्वा। सूर्य्यास्तकालावधिरेव पूर्णिमाऽधिकोनगा वा कलया तदा कृते। प्राक्चैतत् ज्वलिता हुताशनी नन्दातिथौ स्याद्रजसोत्सवः श्रियै॥ रिक्तान्विता यद्युदिता पूर्णिमा नेशास्तगे तद्ज्वलनेऽरवा विह। विष्टिस्तु संन्यस्यतयानदोषकृत्तथोपरागं परिपूर्णिमा रजः॥ ४५॥ अर्थस्तु। निशीथपूर्व्वं मध्यरात्रात् प्रागिमां हुताशनीं नयेत् कुर्यात्। द्विकर्म्मको नीः।

अपुनः पश्चात्तमीतज्वलने मध्यरात्रेः पश्चात्तस्यां प्राप्तं तत्ज्वलनं च तस्मिन् । आश्वयशादिवा दिने हुताशनोज्वलने सति पर्वतः प्रतिपत्चान्द्रपश्चिमे राज्यलक्ष्मीर्हन्ति ॥ सूर्य्यास्तेति । यदा सूर्यास्तकालावधिः सूर्यास्तसमयं यावत्पूर्णिमा एव निर्धारणे वा अथवा कलया च हीनः अधिका अञ्जना हीना हुताशनोज्ज्वालात् तदाकृतेश्च हे सति तत्ज्वलिता हुताशनो होलिकाख्यात् । अपुनः रजसारेण मा उत्सव श्रियेस्यात् । कस्मिन् नन्दातिथौ प्रतिपत्तिथौ ॥ रिक्तेति । ज्वलने होलिकाज्वलने रिक्तान्विता चतुर्दशीयुक्ता उतपग्रयुता प्रतिपदा युक्ता पूर्णिमा नेया । रवौ सूर्येऽस्तगे सति दुष्टहोलिकायाम् तु रव धारणे विष्टिभद्रा दोषकृत्स्यात् । कथात्तन्निस्यतया होलिकायां निस्यभावात् । तथा उपरागं ग्रहणं दोषकृत्तथा परिपूर्णिमा रजोदोषकृत्स्यादिति ॥ ४५ ॥ इति ज्योतिर्विदाभरणे २१ ऽध्यायः ॥

होहो । अ० सम्बोधने । हूतौ । आकारणायाम् । आह्वाने ॥

हौ । अ० सम्बोधने । आह्वाने ॥

हौत्रम् । न० ऋग्वेदविहिते । उद्गात्रादिभ्योञ् । होतुः कर्मभावयोः । युवादित्वादण् ॥

हौम्यम् । न० घृते । त्रि० होमार्हद्रव्ये ॥

हौम्यधान्यम् । न० तिले ॥ हौम्यस्य तद्धान्यञ्च ॥

ह्यः । अ० गतेऽह्नि । यातमहः । पृषोदरादिः । ऐषमोह्यःश्वसोन्यतरस्यामिति निर्द्देशस्य तानुकूलः ।

ह्यस्तनम् । त्रि० ह्योभूते अतीतेऽह्नि जाते ॥ ह्योभवम् । ऐषमोह्यःश्वसोन्यतरस्यामिति पक्षे ट्यु ट्युलौ ॥

ह्यस्त्यः । त्रि० ह्यस्तने ॥ ह्योभवम् । ऐषमोह्यःश्वसोन्यतरस्यामिति त्यप् ॥

ह्योगोदोह्यम् । न० हैयङ्गवीने । दुह्यतइतिदोहः । गोदोहः । गोदोहः । ह्यस० सुप्सुपेतिसमासः । ह्योगोदोहाद्भवति । भू० । यत् ॥

ह्रदः । पुं० अगाधजले । यत्र पातालादुदकमागच्छति स एवमेव ह्रदः । तज्जलगुणास्तु । ह्रदवारिवह्निजननं मधुरं कफवातहारिपथ्यश्चेति ॥

ह्रदते । ह्रादअव्यक्तेशब्दे । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वः । धीरे ॥

ह्रदग्रहः । पुं० जलशूकरे । कुम्भीरे ॥

ह्रदालयेशः । पुं० सरोविशेषे । रैवालसर० इ० भा० प्र० । कोपवा० इ० महाचीनभा० प्र० ॥ यथा । ह्रदालयाः सुराः सर्वे तेषामीशो जगद्गुरुः । ह्रदालयेश्वराख्यस्तु तैरेव परिसेवितइति स्कन्दपुराणम् ॥

ह्रदालयेश्वर: । पुं॰ ह्रदालयेशस्थशिवे ॥

ह्रदिनी । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ ह्रदा: सन्त्यस्याम् । अतइनि: । ङीप् ॥

ह्रसिमा । पुं॰ ह्रस्वत्वे ॥ ह्रस्वस्यभाव: । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेतिसाधु: ॥

ह्रसिष्ठ: । त्रि॰ अतिह्रस्वे । ह्रस्वतमे ॥ अयमेषामतिशयेनह्रस्व: । इष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधु: ॥

ह्रसीयान् । त्रि॰ ह्रस्वतरे ॥ अयमनयोरतिशयेह्रस्व: । ईयसुनिस्थूलदूरेतिसाधु: ॥

ह्रस्व: । पुं॰ ह्रग्वे ॥ एकमात्रवर्णे ॥ न॰ परिमाणविशेषे ॥ यथा । अणुदीर्घं महद्ध्रस्वमितितद्देदवेदिनइति ॥ गौरसुवर्णशाके । पुष्पकासीसे ॥ त्रि॰ प्रकृतपुरुषपरिमाणात् न्यूनमनुष्ये । खर्वे । वामने । वैना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ क्षुद्रवस्तुमात्रे । वामने । न्यचि । नीचे । खर्वे ॥ ह्रसति॰ ह्रस्वतेवा । ह्रसशब्दे । बाहुलकात् । उल्वादिर्वा ।

ह्रस्वकुश: । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वगर्भ: । पुं॰ कुशे ॥

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री॰ नागबलायाम् । काँगहीतिख्यातायाम् ॥ गविभूमौएधते । एध॰ । बाहुलकात् उ: । संज्ञायांकम् । ह्रस्वाचासौगवेधुकाच ॥

ह्रस्वजम्बु: । स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वतण्डुल: । पुं॰ राजान्ने ॥

ह्रस्वदर्भ: । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वदा । स्त्री॰ शल्लक्याम् ॥ इतिराजनिघण्ट: ॥

ह्रस्वपत्र: । पुं॰ गिरिजमधूकाख्ये ॥

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री॰ अश्वत्थ्याम् ॥

ह्रस्वमूल: । पुं॰ क्षुद्रमूलवृक्षे । मुण्डे । ह्रस्वपर्णे । पीपरी ॥ गुणास्तु । मूल: कटु: कषायश्चशिशिरोरक्तदोषजित् । मूर्च्छाभ्रमप्रलापघ्नोह्रस्वमूलोविशेषतइति ॥

ह्रस्वफल: । पुं॰ मधुनालिकेरे ॥

ह्रस्वफला । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वमूल: । पुं॰ रक्तेक्षौ ॥

ह्रस्वशाखाशिफ: । पुं॰ ह्रस्वशाखामूले । क्षुपे ॥ शाखाच॰शिफामूलश्चतेशाखाशिफे । ह्रस्वेशाखाशिफेयस्यस: ॥

ह्रस्वा । स्त्री॰ खर्वायाम् । वामन्याम् ॥ नागबलायाम् । मुद्गपर्ण्याम् ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वाग्नि: । पुं॰ चित्रके । वयाम्नौ ॥

ह्रस्वाङ्ग: । पुं॰ अष्टवर्गगतजीवकौषधौ । कूर्चशीर्षे ॥ ह्रस्वान्यङ्गान्यस्य ॥

ह्रस्वैरण्ड: । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

ह्राद: । पुं॰ स्तनिते । गर्जिते । श

ब्दे ॥ हिरण्यकशिपोः कनीयसि पुत्रे ॥

ह्रादनिः । पुं॰ गर्जितशब्दे ॥

ह्रादी । त्रि॰ सशब्दे ॥

ह्रादिनी । स्त्री॰ वज्रे ॥ ह्रादयत्यवश्यम् । ह्रादमव्यक्तं शब्दं । आवश्यके णिनिः । ह्रादः स्फूर्जथुरस्यास्तीति वा । ह्रुनिः ॥ तडिति । विद्युति ॥ ह्रादोऽव्यक्तशब्दोऽस्त्यस्याः । ह्रुनिः । अव्यवहितोत्तरोत्पत्तिकत्वं यस्या ह्रुतिष्ठत्यर्थः ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् ॥ नद्याम् ॥ ह्लादयत्यवश्यम् । ह्लादी सुखेन । आवश्यके णिनिः । रलयोरैक्यम् ॥

ह्रासः । पुं॰ शब्दे । अभिलापे । ध्वनौ ॥ यथा । शब्दोऽभिलापोऽस्त्वभिधाऽभिधानं वाचको ध्वनिः । ह्रासः कुहरितश्चेति मुद्राङ्कितत्रिकाण्डशेषः ॥ आरवे ॥ क्षये ॥ यथा । ह्रासवृद्धी च सततं दिनरात्र्योर्यथाक्रमम् । सन्ध्यामुहूर्त्तमाख्यातं ह्रासे वृद्धौ च सा समेति ॥

ह्रिबेरम् । न॰ हरिवेरे । ह्रीवेरे ॥ इ॰ हि॰ च ॥

ह्रीः । स्त्री॰ लज्जायाम् । अकार्य्यप्रवृत्त्यारम्भे तत्पूर्त्तिबन्धिकायां सिकालज्जायाम् ॥ ह्रीलज्जायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ पार्वत्याम् ॥

ह्रीकः । पुं॰ काचे ॥ नकुले ॥ सहदेवे ॥ त्रि॰ लज्जिते ॥ जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियोरश्चलोवेतिकन् ॥

ह्रीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ टाप् ॥ त्रासे ॥

ह्रीकुः । पुं॰ जतुके ॥ त्रपुणि ॥ वाले ॥ मार्ज्जारे ॥ त्रि॰ अप्रशस्ते ॥ अप्रगल्भे ॥ सलज्जे । लज्जिते ॥ जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियः कुक्रश्चलो वा । क्तित्वान्न गुणः ॥

ह्रीकूः । स्त्री॰ भूमि ।

ह्रीजितः । त्रि॰ सलज्जे । लज्जाशीले । लज्जिते ॥ ह्रियाजितः ॥

ह्रीणः ।)
ह्रीतः ।) त्रि॰ लज्जिते । सपत्रे ॥

अह्रैषीत् । ह्री॰ । क्तः ॥ नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्यामिति निष्ठातस्य नो वा ॥

ह्रीता । स्त्री॰ लज्जितायाम् ॥ ह्रियः कर्त्तरि क्तः ॥

ह्रीवेरम् । न॰ सुगन्धिबाला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ गन्धवस्तुनि । तत्पर्यायो यथा । बालं ह्रीवेरबर्हिष्ठोदीच्यं केशाम्बुनामचेति ॥ गुणास्तु । ह्रीवेरं छर्द्दिहृल्लासतृष्णातीसारनाशनमिति राजवल्लभः ॥ ह्रीयुक्तं वेरमस्य ॥

ह्रेपितः । त्रि॰ ह्रियं लज्जां प्रापिते ॥ जिह्रेतेर्ण्यन्तात् कर्म्मणि क्तः । अर्त्तिह्रीत्यादिना पुगागमः ॥ *

ह्रेषा स्त्री॰ अश्वशब्दे । ह्रेषायाम् । ह्रेषणम् । ह्रेषृ शब्दे । गुरोश्च हलः । टाप् ।

ह्लादः । पुं॰ आह्लादे । प्रमोदे ॥

ह्लादकः । त्रि॰ ह्लादकुशले ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

ह्लादिः । त्रि॰ । आह्लादके ॥

ह्लादी । त्रि॰ । ह्लादविशिष्टे ॥

ह्लादिनी । स्त्री॰ अशन्याम् । गजभक्ष्यायाम् । ह्लादयत्यवश्यम् । ह्लादि सुखे च । आवश्यके णिनिः ॥ शक्तिविशेषे । यथा । ह्लादिन्या संविदाश्लिष्टः सच्चिदानन्द ईश्वरः । स्वाविद्यासंवृतो जीवः संक्लेशनिकराकरः ॥

ह्लीकः । पुं॰ नकुले ॥ सहदेवे ॥ त्रि॰ लज्जिते । सत्रपे । जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियेरश्च लो वेति कन् ॥

ह्लीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ जिह्रेति । ह्री लज्जायाम् । ह्रियेरश्च लो वेति कन् । टाप् ॥

ह्लीकुः । पुं॰ जतुनि ॥ त्रपुणि ॥ बाले । मार्जारे । त्रि॰ लज्जिते ॥ अप्रशस्ते ॥ अप्रगल्भे ॥ जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियः कुक् रश्च लो वेति कुक् ॥

ह्लीकूः । स्त्री॰ धरित्र्याम् । भूमौ ॥

ह्लेषा । स्त्री॰ ह्रेषायाम् ।

ह्वरणम् । न॰ कौटिल्ये ॥ शुक्लीरूप्य

मिव सञ्जीवभुवनी विश्वं यदज्ञानतः प्रोन्मीलत्यथ तन्निमीलति तरां यज्ज्ञानतः सर्वतः ॥ शान्तं निष्कलमद्वितीयममलं सच्चिद्घनं व्यापकं स्वात्मानं सकलाश्रयं श्रुतिशिरः सारं स दीपास्तताम् ॥ १ ॥ श्रीमच्चिद्घनदात्मकं हरिहरानन्दाभिनाथं निजं स्मारं स्मारमजस्रमेकमतुलं संसारपाशच्छिदम् ॥ नत्वा तच्चरणाम्बुजन्मसुखपूर्णानन्दनाथो मुदे । साधूनां सुधियां चकार सुखदं शब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ २ ॥ षष्ट्यङ्कधरामितवर्षे चैत्राङ्के नाम्नि मासि सितसप्तम्यां शनौ समाप्तिं गतो ग्रन्थः ॥ श्रीसुखानन्दनाथस्य कृतिरेषा जगद्धिता प्रीत्यै भूयाद्भगवतो भवानीविश्वनाथयोः ॥ इति श्रीहरिहरानन्दनाथभारतीशिष्यब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथसङ्गृहीतः शब्दार्थचिन्तामणिः समाप्तः ।

आश्विन कृष्णसप्तम्यां द्विवेदाङ्कशशाङ्कमिति वैक्रमेऽब्दे शब्दार्थचिन्तामणिकोशः पण्डितवंशीधरवाजपेयिनोऽधिकारे उदयपुरे मुद्रितः

ओं

तत्सत्

१९१७ ग्रन्थपूर्ते

(❀—✱‡✱‡✱—❀)

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ ऽ - त्तुक्	०ः-००	१	प्र०	१६
- त	यत्त्वाप्रययकर्दमः	१	द्वि०	१६
- चः	बटवृत्ते	१	०	१७
- य	हृष्यते	२	०	१४
- घ	घ्राकृत्या०	३	प्र०	१४
- षं	विशेषे	३	०	१५
- पृ	अतिपूर्वपि०	३	०	२२
- मु	मखे	३	०	२६
- ष्टो	ज्योतिष्टोमा०	३	द्वि०	१९
- व्ह	जुह्वति	३	०	२८
ऽ - विचच	परिचक्षते	४	प्र०	१२
- द्री	शूद्रासु	४	०	२४
० ष्टा	यच्चश्रेष्ठा । स्तो०	४	द्वि०	२५
- व्हो	अग्निजिह्वोदर्भरोमा	५	प्र०	१८
- घा	नखोघोर:	५	०	२४
- ह्मा	शुद्धोप०	५	द्वि०	५
- हि	व्रीहीन्	५	०	१५
- स्फय	स्फाककपालादि०	५	०	२६
- स्फय	स्फास्वकपालानि	५	०	२७
- र्ह - त्यु	तत्कर्मार्हतोत्युपक्ष्ह्	६	प्र०	९
- ड्र्व	सुयज्ञोर्ड्वनिप्	६	द्वि०	१४
- न् - न्	यहंदेवान्नमामि०	७	प्र०	१
- ष्य	हविष्यांशो०	७	द्वि०	१८
- स्व	खुक्क्रनरते	८	प्र०	३
- य । थ	तथाशब्दस्तथशब्दो	८	द्वि०	२२
० भा	वथार्थानुभवः। पुं०	९	प्र०	२५
- थ	अर्थंगतं	१०	द्वि०	२४
- न	असाधून्	११	प्र०	२३
ऽ ऽ -असाधून्	० ० ० ०	११	०	२४
- घ । य	माधुर्यैद्वेतियमा:	१२	द्वि०	१८
- पि पि	प्रहरमयिनचिर मयि	१३	प्र०	१४
ऽ -मिश्रोश्रो	अजियमिश्रोऽभ्य:	१४	द्वि०	१०
· ते	नृपतौ	१४	०	२२
· यो :	यापो :	१४	०	२९
-स्य	स्वस्पस्वकीर्त्तित:	१५	प्र०	१०
- र्यो	स्वर्यो:स्वकरोगुरु:	१५	०	१४
- वो	स्थैर्यंकारोच	१५	०	१६
- थो	यौति	१५	०	२९
- न्हि	वह्निदीपन:	१५	द्वि०	२१
-प्र- चा	शोवाइ०भो०प्र० ९ चारे	१५	०	२५
- प	युगान्याम्	१५	०	२९
व्ह	जूर्णाह्वये	१६	०	५
ष्पि	पुष्पिकायाम्	१६	०	६
- स	यवनस्य	१६	०	११
- स्या	फलान्यस्य०	१६	०	१८
- ड	ढकायाम्	१८	प्र०	९
- ष्ठे	विशिष्टे	१८	द्वि०	१५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
२१ -पलङ्ग	पिङ्गला०	१८	०	२०
०ष्ठि	यष्टिमधु।	१८	०	२
-स्म	स्मार्ताग्नि	२०	प्र०	१७
-ज	अभिजित्	२०	द्वि०	२
-न्हा	चिह्नानि	२०	०	२५
-णि	अस्मात्स्विअन्तात्	२२	०	७
-स	सायाचा	२३	०	२३
-स्य	तस्यैदृमित्यण्	२४	प्र०	२२
-दा	स्त्रियामच्छत्तामिच	२६	०	८
-म-तौ	यामवतौ। स्तौ	२६	०	२१
-ञ्	कृञादिभ्यो वुन्	२७	द्वि०	१०
-य	पर्यन्ते	२७	०	१५
-त्या	वञ्चियुभ्यामितिदित्व सच्	२८	प्र०	२५
-षं	याक्यमुनिपुङ्गवे	२८	०	२७
-स-ना	साध्यसंदेवानां	३०	०	१०
-व	युग्मं पुत्रस्य	३१	०	२३
-तो	वीचितेवा	३२	द्वि०	५
-यु-स	युधसम्प्रहारे	३२	०	१५
-ध:	युधे:	३३	प्र०	११
-ब	सेव: स्यात्	३३	द्वि०	१८
-लमुक्ति० शब्द यं व्याख्यानवशमुद्रितानपङ्क्तिभ्य: पूर्ववर्णैर्द्वियिलाशब्दलेखवत्मेयमशुद्धि:		३४	प्र०	८
-थ	पुस्तें	३४	द्वि०	४
ऽऽ -पियुक्तयु	लुपियुक्तवत्	३४	०	१७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-सं-त	संस्कृत०	[illegible]	०	२५
-त्व	तत्त्वम्	३५	प्र०	४
-शा	चषाले	३५	०	८
-यु:	वपु:	३५	द्वि०	१३
-र्मा-धृ	सुकर्माचधृति:	३५	०	१९
-गड्ये	गरुडांशहिभुवश्चैव	३५	०	२०
-यं	सम्यग्दर्शनोपाये	३५	०	२६
-त-भा	चित्तैकाग्रतयाभाज	३६	प्र०	२
-त्व। भा	तत्त्वस्यस्वानुभवा०	३६	०	३
-र्वि	निर्वृत्ति०	३६	०	६
-द्‌ाभ्यो:	सिद्‌भ्यसिद्‌भ्यो:	३६	०	७
-त्व	तत्त्वमस्यादि	३६	०	१२
-इ	ईश्वरसङ्कल्पे	३६	०	२१
-म्ये	आत्मौपम्ये न०	३८	०	२०
-सु	देवतासु	३८	०	२०
-ष्ट	दृष्टयोमिनो:	३८	द्वि०	३
ऽ दायियि	प्रदायिनौ	३९	प्र०	५
म	छविनामौषधी	३९	द्वि०	७
-यु०	युज्०	४०	प्र०	६
-ष	कोशचतुष्टये	४१	०	८
ऽ -मे:	गर्भाधानस्थाने	४१	०	७
-श	प्रदर्शमौया०	४१	द्वि०	२८
ऽऽ -द्राकाव वि	मुद्राविशेषे	४२	प्र०	१
-मा	मागेषु	४२	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-जा-न्ति। मा	विजानन्तिमनसा तानपण्डिताः	४२	द्वि०	१
वः	सर्वभूतानां	४२	०	३
हि। त	महन्ति	४२	०	१२
ऽ न्धि भि	संबन्धिनि	४३	प्र०	१५।१८
-वि	निषेविताम्	४३	द्वि०	८
-च	कुचे	४३	०	१७
-स्य	संवर्तयौवनास्य	४३	०	२३
-थ्र	चतुर्थल०	४४	प्र०	१५
-त	नेत्रान्तानि	४४	द्वि०	३
-ष्ठो	धरोष्ठोच	४४	०	४
-त	पिप्तत:	४४	०	१४
-स्ता	स्तावणीप०	४४	०	२५
-र्थे	पार्श्वे	४५	प्र०	२०
-त ; ङ्ग	पतङ्गे	४५	द्वि०	१
-द्वर्णे	हृचे,	४५	०	१६
० ; । -	रक्तपुष्पः । पुं०	४७	प्र०	२
-कुं	कन्दूरी०	४७	०	२२
-ङ्	कुङ्कुमे	४८	द्वि०	१९
-खाद	रक्तखदिरे	४९	प्र०	२
-च	रचिकाः	५०	द्वि०	२
-ष्यो	भविष्यान्तरे	५१	प्र०	१०
-ग्ध	दुग्धे	५२	द्वि०	२८
-ज	रजस्वर्णम्	५३	प्र०	३
-ष्य	०निर्णिज्या०	५४	द्वि०	१०
-त	धावक	५४	०	१७
-गौरादित्वान्ङीष्	कृदिकारादितिङीष्	५५	प्र०	२२
-रज	रञ्जनम्	५५	द्वि०	२५
-न्हि	चतुर्थेह्नि,	५६	प्र०	१५
-ता	बहुलत्वाच्च	५६	द्वि०	२०
-त्या	रागीत्याद्यमर्थे	५७	प्र०	२०
-बा	जनपद	८९	०	५
-पी- च	रक्तपीतञ्च	६१	०	६
-स्य	भौमस्य०	६२	द्वि०	४
-ष्य	पुष्पसंयुता	६२	०	२२
-प्रो	प्रीतये	६२	०	२५
-ष्य	त्वाष्ट्रम्	६३	०	६
-प	नित्यचुत्य वि	६४	प्र०	१६
२ १ -स्यलग्न	दन्तलग्नस्य	६४	द्वि०	३
-ब	रूचैव-	६४	०	२०
-न्दू-स	।सन्दूरसरणौ	६७	०	१४
-न्त्या	बहन्त्यपोग०	८६	प्र०	३
-च	सर्वान्त्यै०	७०	०	८
-स्रो	सरसीनोभवद्	७५	द्वि०	२५
-का	मधुरकोमल:	७६	प्र०	६
० स्य	राज्ञसेन्द्रःपुं०	७७	द्वि०	१
-त्य	व्युत्पत्त्या -	७७	०	२७
-ग	तेरागाद्रिति -	७८	०	३
-चौ	त्रिगर्ती-	७८	०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- म	मान्त्रमाचैव -	७८	प्र०	१०
- ङ्क	मध्याङ्कक्षा -	७९	द्वि०	५
- ङ्का	अङ्कोत्यानं	७८	०	१८
- रो	मन्दिरे -	८०	प्र०	२२
- वि	निषण्णा०	८०	द्वि०	८
- त्रि	षड्भागाणांस्त्रीषु	८३	०	१२
० ष्ये	केविकापुष्पे	८४	०	२
ष्मि :	राष्मि	८४	०	२५
- से	अविरोधिन	८६	प्र०	१४
- व	- स्वचक्रस्य	८६	०	१८
ता०म्	चित्रताम्	८६	द्वि०	२४
- णा	वेक्षणम्	८८	प्र०	२६
- न्या	राजन्यदेशे	८८	द्वि०	८
-विराजते	विराटजे	८८	०	२१
- स्य	परतेल्प धी :	८९	०	२९
- ङ्का	मेघङ्काङ्किका०	९०	०	६
० ण	राजभोगीनम्	९१	०	१२
- ग	ततोमत :	९२	प्र०	१९
- स्र	वासवे त्रि	९२	द्वि०	८
- ल्युट्	कर्तरि०ल्यु :	९५	प्र०	२२
- र्थं	प्रदर्श्य०	९५	द्वि०	२०
- च्छऽपप	चापलच्छपरित्यज्य	९६	प्र०	२९
- ष्ट्र	पुरंराष्ट्र	९८	द्वि०	१४
- पु	राधेयःपुं०	१०२	प्र०	१९
-स्मऽन्स्त	लोकेस्मिं स्तान्मध्य	१०२	द्वि०	२६
- मू	मूलातो	१०५	प्र०	११
- श्री	श्रीकृष्णस्य०	१०७	द्वि०	१
० र	विरंसु : ।चि ०	१०८	प्र०	१८
० म् : ।	रिष्फम् । न०	१०९	द्वि०	६
- ये	स्वादयश्रोदित :	१०९	०	२४
- य	सन्ताप	११०	०	१६
० रि	रीतिकम् । न ०	११०	०	२५
- शे	शोभायाम्	१११	०	२०
० चि	रुची । स्त्री	११२	०	२६
- र्थे :	कदिविदिभ्यांङिदि त्यथ :	११३	प्र०	२४
- दो	नदीप्रकारा०	११३	द्वि०	७
- स्य	वत्सस्याष्टाधिकंय :	११५	प्र०	६
- स्तु	स्तुकवक्र ०	११५	द्वि०	५
- श्र	रुद्रश्वसायाम्	११६	प्र०	२४
२ १ रुद्रबीजक	रुद्रबीजजन्म नि०	११६	द्वि०	११
- क्रु	क्रूरायाम्	११६	०	२८
- तरः	प्रतारयार्थ०	११७	प्र०	१
त्या	पश्चात्यादीनां	११७	०	२४
- र्घं :	दीर्घा :	११८	०	२
- ङ्का	अङ्कान्य	११८	०	१४
२ १ - । :	०नीलमणि : ।	११८	०	१०
- वंन्ते	कुर्वते०	११९	०	२५
- त्या	त्यक्तो	११९	०	७२
- ष्याश्या	कर्ष्यंशीतंकषायाम्लं-	११९	द्वि०	१८
- ट	पाट्प्याट्	१२०	०	१९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	न्यक्षादित्वात्कुत्वम्	१२३	०	२२
- डे	डोगाचार्योगा	१२४	प्र०	६
- रे	गीरीचना०	१२५	०	१२
- क	कपविमोक्षने	१२६	द्वि०	१३
- क्ष्प	क्ष्यते	१२६	०	१५
- म :	रोमं । न०	१२७	०	१०
- ञ्झि	झिञ्झिरिष्टा०	१२८	०	८
- च्चे	रोमाञ्चे	१२८	०	११
० ट	रोदं । चि०	१२८	०	२७
- ड	डेमपृष्ठे	१२९	प्र०	६
- मा - म	समाप्तनकाल :	१२९	द्वि०	८
- ष्टो	श्रेष्ठोक्तो	१३०	०	५
० त्या	कोत्पातादिना०	१३१	प्र०	४
० ला	दला : पुं०	१३१	द्वि०	२
- ला	दला भोजने	१३१	०	३
- बिम्बे	बिम्बे	१३१	द्वि०	२६
- नं	रोहिष्य०	१३२	०	१०
- त्व	तत्त्वम्	१३२	०	१३
- र	रकार :	१३२	०	२९
- न्हि	वह्निकरं०	१३३	प्र०	१५
- भ०	भा०	१३३	०	१९
० पु०	लक्षणा । स्त्री०	१३४	०	१५
- त्या	कृत्य०	१३४	द्वि०	१७
- त्य	वैकृत्य०	१३४	०	२०
- त्या	कृत्या०	१३५	प्र०	१
- त्या	कृत्या०	१३५	०	७
- त्या	गुणकृत्या०	१३५	०	८
- षु	दृष्योविना०	१३५	द्वि०	२०
- क्षे	विक्षे	१३६	प्र०	१२
- च	चेति०	१३६	०	१४
- क्ष	श्रीयुक्ते	१३६	०	१५
- या	पामादित्वान :	१३६	०	१६
- च	दृष्टान्तप्रभृ : । स्त्री०	१३६	०	१९
- या	नामपदाम्	१३६	०	२५
- न्य	दुर्योधनकन्यायाम्	१३६	द्वि०	३
- त्व	तत्त्वगुणे	१३६	०	४
- थ	तथाभिधीतत्वात्	१४०	०	७
- स	मतोसारं	१४१	प्र०	७
- क्षे	पुच्छे	१४१	०	१७
- ष्य	दधिमार्गे ०	१४१	द्वि०	८
- ड	सडुका :	१४१	०	१२
क्ष	पयोभ्यांपक्षे	१४३	प्र०	४
- त्या	कृत्या०	१४३	०	११
- यो	सुप्रोता०	१४३	०	१४
- म्रा	क्षुद्रा०	१४४	०	१०
- भि	उन्नताभि :	१४५	द्वि०	१८
- ष	कवाटे०	१४६	प्र०	१५
- ष्य	माल्यधारी०	१४६	द्वि०	१३

पङ्क्तिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्रि	नैत्रादिक्रिया०	१४६	०	१९
-स्व	स्विम्मन्तो०	१४६	०	२३
ईस्मि.ते	ईस्मि.ते	१४७	प्र०	१३
भे	देवकुसुमे,	१४७	द्वि०	१३
- मा०	भा०	१४७	०	१५
- स - ।	स्वादुकारस्वसारकस्व	१४८	प्र०	७
- श	विषये	१५०	द्वि०	१९
- त्व	सत्त्वगुणि	१५०	०	२५
- ल्या : ऽ	कृत्यावल्या :	१५१	०	२४
- कोपस	पौषादिकोसण्	१५२	०	२८
- ऋट	नैऋत्याम्	१५३	प्र०	२४
- म्न	लग्नेऽर्केन्दु०	१५३	द्वि०	२३
- ष्ट	तिष्ठत	१५४	प्र०	६
-सा -च्चे	सलामच्चे तिठक	१५४	०	१२
हलस्वि-तस्ये ति	पृषोदरादित्वात्	१५४	द्वि०	२३
- स्व	स्वसुरेषावा०	२५५	प्र०	८
० वू	सावू : । स्त्रो०	१५५	०	२०
- न	समणशोले	१५५	०	२१
- ऋट	ऋटस्लोर्ण्त्	१५५	०	१६
- ज्ञि :	स्त्रियाषज्ञि.स०	१५६	०	६
-लि - तं	प्रमाणंलिखितं	१५६	०	२०
- ह्नि	प्रह्लुति०	१५६	०	२७
ङि	लिङ्गादिनियोगो०	१५७	०	५
- स	निमित्तन्तु०	१५७	द्वि०	२४

पङ्क्तिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द	क्रदिकाराद्धितिङो ष्	१५८	०	२२
- ग्धे	दिग्धे	१५८	०	२५
- स्तिङ्	लोहस्तौषधे	१५८	०	२८
- त्या	प्रत्ययस्यपुट्	१५९	प्र०	१
- ङ्का	न्यङ्कादित्वाद्गा	१६०	द्वि०	१६
- ह्ये	लुभगार्थे	१६१	०	७
- य	लुलयासावापस	१६१	०	१३
- य	लुलापकन्द: । पुं०	१६१	०	१७
- य	लुलापकान्त स्त्रो०	१६१	०	१८
- ल्पे	वाल्पे	१६१	०	२८
- या-न्तु	लूतायास्तन्तु:	१६१	प्र०	१५
- ल्पे	वाल्पेन	१६२	द्वि०	२०
- म्बे	हिताम्बेषो	१६३	प्र०	५
- ङ्क	कर्दने	१६३	०	१३
- खं	लेख०	१६३	द्वि०	१
- ठ	कठान्यत :	१६३	०	१७
- ल्पे	ताछोल्पे	१६४	०	१७
- क	पात्मलोकं०	१६५	०	१४
० । - ज	लोकधातु:।पुं०जम्बु	१६६	प्र०	१०
० पं०	लोकलोचन: । पुं	१६६	०	१९
- स्य	यस्ये तिवा	१६७	०	२
- म्नि	इसिस्वपित्यादिना०	१६८	द्वि०	२२
० प्र - ह	लोप्रकाहच:।पुं०	१६९	प्र०	९
- ० सा	लोप: । पुं०	१६९	०	७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पृष्ट	लुप्त॰	१६९	॰	२४
- मी	लोभनीये	१७०	॰	२७
- त्या	स्योत्पत्या, द्यो	१७२	॰	१३
- त्वा	दृत्वा	१७२	द्वि॰	२३
- त्वा	दत्वोपरि॰	१७२	॰	२८
- ष्टा	प्रतिष्ठा, या-	१७५	प्र॰	४
- त्व	तत्व मिति॰	१७५	द्वि॰	६
- टू	टुवमण्डूरिये	१७६	॰	१७
- को	संघको	१७८	प्र॰	१६
- ति	जगतीप्रभेदे	१७८	॰	२१
- ल्पे	कुल्ये	१७८	द्वि॰	१३
- बः	वासुभाः	१७८	॰	२८
- कु	कूप्या॰	१७९	प्र॰	१
- ञ्	ब्रूञ आदेशो वा	१७९	द्वि॰	१०
- ज्ञा	महाराज्ञी॰	१७९	॰	२९
- व	कुटिलावयवे	१८०	द्वि॰	९
- वौक्र	वक्रो । पुं॰	१८०	॰	१०
- व	- नैवाऽ॰वलानां भवान्	१८२	॰	२०
- व	अष्टीकेने॰	१८०	॰	२४
- च्छु	कुरिकायाम्	१८२	॰	२
- ष	विशेषेण-	१८३	॰	१६
- म	धाधरा म्	१८४	प्र॰	॰
- क्षो	श्वेतकोंचिस-	१८४	द्वि॰	१७
- सु	लोहमुद्गर॰	१८४	॰	२५
- त्व	सत्व वर्जिताः	१८५	प्र॰	२९
- क्षोवा	क्षोवान्	१८५	द्वि॰	१७
- ष्यु	चक्षुष्या॰	१८६	प्र॰	२
- द्दी	प्रवदि्वपस्या	१८६	॰	२१
- श	वज्रासनम् न॰	१८८	प्र॰	४
- ष्व	वक्षु	१८८	द्वि॰	८
- षे	विशेषे	१८८	॰	२८
- ता	पूजिताः	१८९	प्र॰	१०
- ल्यं	वल्यं शाखा	१९०	द्वि॰	५
- राधा (२ १)	आधारा-	१९०	॰	२६
- क्रा	अनुक्रोशे	१९१	॰	२२
- प	तंसयति	१९१	॰	२९
- भ्	मातरम्	१९२	प्र॰	९
- म्या	अनुकम्पायां	१९२	द्वि॰	१६
- ना	बलाद्‌नो स्त्री॰	१९३	॰	२६
- प्रा॰	प्र॰	१९४	प्र॰	१६
- य	नवोढायाम्	१९४	॰	२५
- श्र	मिश्रेयायाम्	२००	॰	१५
- टु	हुवप्	२००	॰	२२
- टु	हुवप्	२००	द्वि॰	१
- षु॰	वपुन् : । पुं॰	२००	॰	११
- टु	हु वप्	२०१	प्र॰	१४
- दृ	षद्दै	२०१	॰	२२
- पुं	वयः । न-	२०१	द्वि॰	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द्दा	वयोवाभिल्वाद्द यवि-	२०२	प०	२
ऽ तिद्योगवि				
ऽ भागात्मः	सपीतिकः	२०२	०	२८
-त्री	हत्री	२०२	द्वि०	२२
-द्या	यतिद्योस्वस्वर्वाङ्गी	२०५	प्र०	२८
-वराटका				
हजा :।	पुं० नागकेशरवृक्षे	२०६	द्वि०	१८
ि च०	ि चि०	२०८	द्वि०	१
- व	ववया०	२०८	प्र०	१६
- ह्रो	मद्दिपितन्न०	२०८	०	२३
- भ्यां	जृम्भुजभ्यांमूथन्	२०८	द्व०	१५
-चि०	वूत	२११	प्र०	५
- स :	वर्णसङ्कर ;	२१४	०	२१
- मं	समय	२१९	०	११
- क्कू	कक्कू०	२१९	०	२८
- त्ता	अप्रसन्ना	२१९	०	२८
- स्य	माचास्यधीम्	२१७	०	२८
ष्टं	श्रेष्ठं	२२९	द्व०	२८
- ब	मनः पूत-	२१८	प्र०	२
ऽ संध्यान्	सध्या०	२१८	०	१२
- त०	प्रातः सूर्योदय :	२१८	०	१८
- वा	कमलावाच	२१८	द्वि०	७
- वं	प्रभेदार्थं	२१	०	१०
- व०	मध्यौघानं-	[illegible]	०	१८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	वृजुर्ता -	२१८	प्र०	१२
- ना	दन्यान्	२१८	०	२७
- ङ	सङ्ग्रामो-	२१८	द्वि०	१३
ऽ -वयाया	देवयाचा प्रसिद्धये	२१८	०	१८
- व्य	नयोर्व्यं	२२०	प्र०	८
-य०	स्वयं -	२२०	द्वि०	३
ऽ -त्वदद	तत्त्वदर्शना	२२०	०	७
-च्य	वाचिक्या	२२०	०	१४
-षं	बसन्नाषा	२२१	प्र०	२०
- व	श्यात्वैवं	२२२	द्वि०	७
-गा	भागज्ञनः	२२३	प्र०	१
०न -	वर्णाः। पुं०	२२३	०	१०
त्य -स्य	प्रत्ययस्यादितौत्वं।	२२३	०	१८
-नि -ति	न वतो तिवन्शोध्यः	२२५	०	२०
- टा	कौकुटा	२२५	द्वि०	५
- ते	हते	२२५	०	७
- च्छो	नेत्रच्छदे	२२५	०	१३
२ १ ष्व० व	ववक०	२२७	०	११
- यू	पूपत्रिशेषे	२२७	०	१२
- य्	धारापूप[illegible]तु-	२२७	०	१४
- ॥ -	॥ कृतौ ऽ	२२८	०	८
ऽ विह्नतौ।	षं विभाजकगिरौ	२२८	०	१०
भा - म	प्रथमं	२२८	०	२१
- मा	प्रमाणमभीवति०	२२८	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ष्या	षोडशादि :	२३०	प्र०	२५	- मि	इति, -	२४५	०	१८
-।६ ६ ०	६०	२३०	द्वि०	२०	- क्य	वाक्याभि-	२४५	०	२०
-का-या	वकाकायाम्	२३०	०	२८	-का- ङ	कादुङ	२४६	०	८
।-स्व	। म० स्वे ।	२३१	प्र०	२२	- र्मो	परोधर्मो	२४६	०	१५
-घो	सायोत्०	२३१	द्वि०	८	- न्त	कर्मणान्त	२४७	०	१८
- ष	ठवे	२३२	प्र०	१०	- यं	पू.पविशेषे	२४८	प्र०	२३
- षो	ठवेषो	२३२	०	२१	- ति	प्रतापक :	२४९	०	७
- ष्याम्	वप्यगयि	२३३	द्वि०	१८	- र्थे	वीर्यंबह कद्रर्या	२५०	द्वि०	७
- षु	अस्वद्वो	२३४	०	१०	-अ-दु	अत्वदुष्ट-	२५०	०	१३
- म	मलपिप्पल्याम्	२३४	०	११	- त्रि	अच्छि,कायाम्	२५१	प्र०	१०
- ष	वश्याभावेपि०	२३४	०	२४	-त्ति	स्तुति,स्थाने	२५१	०	१२
-निवषा	वर्षानिवाचे	२३५	०	२	- स्तौ	हस्तौ,	२५१	०	१३
- सू	कोलाकायाम्	२३६	०	१२	- ध	बाटधान : / पुं०	२५१	०	१६
- ।-क	। पुं०कपिपिप्पल्याम्	२३७	प्र०	२	- ध	पथिरोधक०	२५१	०	२०
- स्तू	वास्तुके	२३७	द्वि०	१	- ट	इल्कट,तृणे	२५१	द्वि०	३
- श्च	खेतचिल्लीग्रामे	२३८	०	१३	- वा	वल्वजाको	२५१	द्वि०	२२
- श्च	छिदश्च	२३८	०	२३	- ङ्म	वाङ्मयरते	२५२	प्र०	१०
० क	वरुरक्षिनो । स्रो०	२४०	०	१	- प्रा	प्रसादसंप्रया	२५२	द्वि०	२६
- ष	धापृवरत्वव्यतिभ्योम:	२४०	०	१०	- धास्तु	स्निग्धाङ्गयः : स्तु, पूजिता:	२५३	०	२५
०म।म	वक्रमम् । न०	२४०	०	१२	-वा	अपराजिता,वाम्	२५४	प्र०	३
- पू	धापृवरत्वव्यतिभ्योम:	२४०	०	१५	- ना	समीना-	२५४	द्वि०	१०
- ष्या। पु	अवध्यपतितवैतव्यो	२४१	०	७	-व- ट	तवाप्ताद्वपटचन्द्र-	२५५	प्र०	८
०।-	बलीकः।पुं-	२४१	प्र०	१७	- चे	वृष्टसर्प.	२५५	०	१८
०।-	का।-प-	२४२	०प्र	१९					
- न्द	कुच्छमर्द्दितारे	२४२	द्वि०	२६	- ङ	मरसङ्गमे	२५६	०	१५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० त	वाताङ्गः। पुं०	२५६	द्वि०	२२
- त	वाताङ्गः	२५६	०	२२
- द्	दम्बधाराव०	२५७	०	३
- तथा	राजयक्ष्मणमोद-रम्	२५७	०	६
- म	भाण्डाक्षाम्	२५८	प्र०	२
- खड़े	मोहताद्दते	२५८	०	१५
- : - ॥	पक्षाश्रयोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहीतावदः॥	२५९	द्वि०	१४
- म	भावनम्	२५९	द्वि०	१७
- ध्य: :	मध्यस्थः	२६०	प्र०	१०
- ठ	दुर्दुरुटवादिनि	२६०	०	१३
- भ्या	येन्यायाभास	२६३	द्वि०	७
- ष्य	भल्लाख्ये	२६३	०	१६
- था	क्षणाबाबोर्जे	२६४	प्र०	६
- भा	सभेवाम्	२६४	०	२७
० द	वादामम्। न०	२६४	०	४
- व	भूवादिभ्यभ्योविभल्	२६४	द्वि०	१७
० नौ	ससावर्णौ	२६५	प्र०	१५
- त्य	संयोग्यात्व सावर्णौ	२६५	द्वि०	१२
- द्रे	तारैमन्द्रे पर्वोषेच	२६५	०	१५
- न्व :	तमस्तान्तु शिरोदेश।	२६६	प्र०	१६
- ष्ो	समुदलि ०	२६७	प्र०	१६
- प	वारजय	२६७	०	१८
- यौ	पवच्छेदवादुर्यंयथा।	१६८	०	९
ता-वा।	गजरवायाम्	२६८	०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- कि-धि	तकिधिकर्तकिधिक०	२६८	०	१४
- क्ष २१	तक्ष०	२६८	०	१५
- नच	छेचन	२६८	०	२२
- ज्	भञ् भ्रातासस्य	२६९	०	१५
- यो-भा २१	पयोदभाङ्	२६९	०	१८
- यवे ऽ	वावये	२७१	०	४
- यावे ॥ ऽ	दोर्धिकायाम् ॥	२७१	द्वि०	२९
- पप	परिमाणि	२७२	प्र०	३
- वावाव।	गुणवाधि	२७२	०	८
- रा-ति	क्षरिकारात्हृति०	२७२	०	२३
- मो	वल्गो	२७२	द्वि०	१३
- । वा	। न०वायससम् हे	२७४	०	१९
- भा	भरातिः	२७४	०	२६
- - ष्य	शब्दस्य घं गुणि	२७५	प्र०	१४
- मँ	तस्यकर्मा०	२७५	०	२०
- सृ	मृषादेः	२७५	द्वि०	१४
- थै - च	स्थैवच०	२७६	०	३
- स्व	स्वे	२७७	प्र०	१७
० यू	वायू०सदम्। न०	२७७	द्वि०	६
० व	वारटा। स्त्री०	२७८	प्र०	९
- र	वाराणसाम्	२७८	०	२२
- थं	वराहार्थें	२८०	द्वि०	१०
० वारि:। स्त्री० शब्दोयम्या-स्यासवतनमुद्रितम्		१६९	प्र०	५
- रौ	वारौ	२८१	प्र०	३

पर्याद्विलेख	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ	पङ्क्ति
-स्	कुक्षिकायाम्	२८१	०	२१
-स्या	पर्यान्यस्या:	२८१	०	२५
-प्य	कप्यतो	२८२	०	१६
-व	मुस्तायाम्	२८२	०	२२
-व	भिषे	२८२	०	२४
-औ	तोष्	२८२	०	६
०ब	वाहुडिक: । पुं०	२८२	द्वि०	१२
-म । ड	न्यासकण्ठेत्यादिनेष्	२८२	०	१३
०व	वारुणकर्म०म	२८२	०	१८
-	समायुक्ता	२८२	०	२९
-स	सामवावारुणी०	२८३	प्र०	६
-वा	मन्दावनस्य०	२८३	०	१९
-ष्या	कष्यादितोऽस्यार्थ०	२८३	०	१४
०स	सुदम्	२८३	द्वि०	६
-नि-स	नि:सृक्तो०	२८३	०	१८
-वे	भावने	२८३	०	२६
-ह:	समूहे	२८४	प्र०	६
०र्गा	वाक्यं दुर्गम् । न०	२८	०	९
०ब	वातीक: । पुं०	२८४	द्वि०	१२
-क्य	भपटाक्याम्	२८४	०	१९
-म	शुक्रप्रदा०	२८४	०	२५
-त्व	उकथादित्वाट्ठक्	२८५	प्र०	२२
-न्त	कर्षन्ति	२८५	०	२८
-ऽहह	वृषपद	२८६	द्वि०	२२
-यादृशो	त्रायमाणायामोष-धौ	२८७	०	१
-द्	वावदूक०	२८८	०	२५
न:	वाहक: । त्रि०	२८८	०	२
-स्य	वाह्यस्येष	२८८	द्वि०	४
२ १ टाप् क:	क:टाप्	२८८	०	१२
०ष्टी	वामिष्ठी । स्त्री०	२८८	०	१२
क्षा	०क्षुद्रक्षिप्यतरम्	२८८	०	२७
-स-को	वास:कोष:-पुं०	२८९	०	१
-त्सि	चिकित्सकोक्ते	२९०	०	११
-म	वाश्यमार०	२९०	०	२४
-द	वहन्तोवा	२९१	प्र०	१
-पा०	पद्मापादित्वोदे	२९२	द्वि०	११
-ऽस्टॅण	लक्षणस्य यथा	२९४	०	५
-क्र-भ	०सक्रमभस्तात्पद्म	२९४	०	६
-स्य	प्रसमाप्यते	२९४	०	२०
-स्ता	वास्तोष्पतोये	२९५	०	२४
-ण	कुडप०	२९६	प्र०	५
-ऽगावव	रागावत्	२९६	द्वि०	११
-प	स्वयम्भा ०	२९८	प्र०	२५
-र्सी	सप्तोद्वेरेलसी	२९८	द्वि०	१५
०व	वाह्नि: । पु०	२९९	प्र०	२
-म	वह्निकदेशेभव:	२९९	०	७
-स्य	मारम्य०	२९९	०	१२
-न्म	कथयन्ते	३००	०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्य	भावेस्लुट्	२००	द्वि०	१२
- न्य	कारशून्ये	२००	०	२७
- ॥	न०विच्चे पद्मी	२०३	०	८
- मानि	र्क्षमानि	२०४	प्र०	२
- ऽ स्मि स म	मायंनेसर्वंश्यस्यानि	२०४	द्वि०	८
- त्रि :	निन्दुपाला :	२०६	द्वि०	१०
० त्र	विक्रयिकः । त्रि०	२०६	०	२४
- स्य	क्षिप्रायद्योग्यद्रव्ये	२०७	प्र०	७
- ऽ वि वि	विगत :	२०७	०	२४
- दु-वा	दुतिवरराहेक्षि :	२०७	द्वि०	२३
- ऽ ये।वाङ्मा	मयेङ्गाव :	२०८	प्र०	१५
- भ्या	यस्वस्थासप्रश्वासा	२०८	द्वि०	५
- म	कर्मस्येरच्	२१२	प्र०	२८
- ब	विचारोत्पत्ते	२१२	०	२
- भ्य	अभ्यन्तरे	२१२	०	२४
- भ	भूर्जद्रुचे	२१२	द्वि०	१६
- ङ्क	तरङ्गे	२१४	प्र०	१
० क	विचेष्टनम् । न०	२१४	०	११
० छ	रिच्छित्तिः । स्त्री०	२१४	द्वि०	१
० चिछ	विच्छित्तावस्था । स्त्री०	२१४	०	१८
- स्य	अस्थलीया०	२१५	प्र०	१८
- दि-गु	स्वर्याभिर्गुणैर्विशसम्	२१५	द्वि०	२
- घो	जलनिधौ	२१६	प्र०	२८
- घ	चालितंगोवरे	२१८	०	४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ०न०	दिव्यिनम् । त्रि०	२१८	०	८
- भा	जटामांस्याम्	२१८	०	१८
- त्व	तत्त्वं	२१९	द्वि	२
- ऽ स्वत्व	स्वयस्वर्णिकत्वत:	२१९	०	१०
- द्रा	वीडा	२१९	०	१९
- त	तिर्यङ्	२२०	०	६
- भ	आद्रत्ते	२२१	प्र०	१६
- त्यो	तीक्ष्णोर्ध्वं	२२१	द्वि०	१८
- ण्-प्र	रणि ॥ प्रतारणि ॥	२२१	०	२३
० भि	विडम्बित: । त्रि०	२२१	०	२७
- रचो	परपचो०	२२२	०	२८
- स्य	कुण्डस्था०	२२३	०	११
- भा	भटामलोषधी	२२४	प्र०	६
- वा	वीसर्पं	२२४	०	११
- द्व	लग्नाद्द्वितीयभवने -	२२४	०	२५
- त	रितिसाधु :	२२४	द्वि०	२
- तीर्थं	सदाप्लुतेदं०	२२६	०	१८
- । -वा	विदग्धानिसंस्थायांवा०	२२७	०	१७
- टुदुउपतापे	। टुदुङ्परितापे ।	२२७	०	२६
-स्वादिभ्यस्येति	स्वादयश्चोदितइ-सोदितश्चेति	२२७	०	२६-
- नौ	प्रीमादी-	२२८	०	२५
- ऽ न्दफक	नन्दफलको	२२९	०	२१
नेपृ	यथानेनपृथक्	२२९	०	२९
-स-का	स्वपकामस्त्वं	२३०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-बा	बादिनो। बौद्धसंदेहे	२२१	द्वि०	२५
-स्या। स्था।	तस्यां यत् स्यात् तूर्थं०	२२२	०	[illegible]
पू ऽ -ता। वा। वा।	देवता। वा। वात्कार०	२२२	प्र०	७
-स्था	स्थानस्थाप :	२२८	०	१२
-ष्ठ	यथा। शुद्धामकर्मीषा।	२२८	०	२८
-ह	द्रुह्यि	२२६	०	[illegible]
-बो	विपूर्वोबुधाओ वल्लु क	२२६	द्वि०	५
-प	नियम :	२२७	प्र०	[illegible]
-ष्टि।त	निषिद्धतयो	२२८	प्र०	८
-णम०	यम०	२२८	०	१८
-ता। दि	विनीता। आदि	२२८	द्वि०	१४
-दि	निन्दद्धिंसक्लिश-स्वाद:	२४०	०	१३
-सं	रत्ववंविधर्त्ते	२४१	०	३
-ध	यथादधे	२४१	०	६
-वत्त्वे	दधिकरणकत्त्वे	२४१	०	८
-:-ना। त्तस्ये	:चि० निवृत्तिविशि-ष्टे। निरस्ते	२४२	प्र०	१।२
-च	तर्केत्	२४२	द्वि०	१०
स्या-नौ	स्विदस्या। पिनीष०	२४२	०	१८
-रि	वेदितव्ये	२४३	प्र०	१४
-जा	स्याति	२४४	द्वि०	६
-प	विपश्चयति	२४५	प्र०	१
-र्ब	यथा	२४५	०	२८
ऽ -ष्टे :	विशिष्टे	२४५	द्वि०	१८
-तं-सि	विकसितंसविमला गमे	२४७	०	३५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-क-र्थ	तस्यक० यथा	२४८	०	७
त्य	कत्वा०	२४८	प्र०	६
ऽ धं	धृतधृतिर्स्वे०	२४८	०	१६
ऽ ऽ -विप्रलब्धा।	० ० ० ०	२५०	०	८
मु	मुरे	२५१	द्वि०	६
-ष	विश्लेषेण	२५१	०	८
ऽ -श्र। यं	विमिश्रिते	२५२	०	८
-मि०	विभीत : पु०	२५२	०	२०
ऽ -मकस	तथाबीवेद्विमकारां	२५३	०	२७
-ष	प्रसिद्धे	२५६	प्र०	८
-श्री	श्रीमन्तलायाम्	२५६	द्वि०	१४
-तु-रे	इहतुहितुरेव०	२६२	प्र०	१४
-व	दकास्तद्रव्यमनि०	२६२	०	१६
-प	विशेषिमायत्वे	२६२	०	१७
-ष्ट	विशिष्टे	२६२	०	२३
० f	विकल्पम् न०	२६२	०	२४
ऽ -इति नि	तवाहितिवेनियतम्	२६३	द्वि०	२०
-ति	स्पर्श :	२६४	प्र०	१
२ १ कुसु	सुकुरा०	२६४	०	३
-नि	मनोभिजेर्निधि:	२६४	०	१६
० -चि	विकचित:। चि० चि०	२६५	०	१६
-श्री	मिलद्वयो०	२६७	०	१७
-त	बाल:स्नेहरी	२६८	०	१६
-तं	वातकफापहम्	२६८	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पंक्तिः
-तं	सुक्तं॰	२६८	द्वि॰	२०
-ष्मि-॥	पिष्मिका॥	८६८	॰	२९
-य-य	यस्वयस्माद्वा	२६९	॰	१४
-तो	अपावृतो	२६९	॰	१८
-न्द	आनन्दं	२७०	प्र॰	३
-न	धंचनं	२६०	द्वि॰	९
-ष	विरुद्ध	२७०	॰	१०
-ये	विवाह्योर्म्ये	२७१	॰	६
-क्षो	क्षोधिकरणे-	२७१	॰	१२
-ह	येनाह॰	२७२	प्र॰	११
-पा	धारणादिरूपो-	२७२	प्र॰	२०
-ह	हंसाश्रम:	२७२	॰	२१
-य	पार्येव हुधा॰	२७२	॰	२२
-म	समं दृष्टमेषां	२७२	द्वि॰	६
-था	मारथं	२७४	प्र॰	१६
-मेत्य	मत्यं नरहितायाम्	२७४	॰	२९
-तचो ऽ	यस्यप्रसूतौचभवे॰	२७५	॰	४
-मायय	विमायस्व॰	२७५	॰	९
-ा व ऽ	विश्रुवे	२७५	॰	१९
-तनिम ऽ	तमिविषि॰	२७५	द्वि॰	२६
-तुमम	विद्याशःतुमहाफला-	२७५	॰	१३
-मा	सर्वमत्वा	२७६	प्र॰	२३
-मि-त	मिलितयो॰	२७६	॰	२७
ताःक्षाःता	रिक्षःप्रकृतिःकिन्तु अथ॰	२७६	॰	२९
-न्त	सुवन्तं	२७८	॰	६
-न्या	चान्योन्य-	२७८	॰	१९
-ष	सन्निकर्षे	२७८	॰	२१
षादार्थः	विशेषादित्यर्थः	२७८	॰	२५
॰मा	-शोछिनो। स्तो॰	२७८	द्वि॰	२६
-अ	विश्वामि	२७९	प्र॰	१२
स्या	स्यासृष्यद:	२७९	प्र॰	२९
-क	कोकूच्छ	२७९	द्वि॰	५
-च	मोच-	२७९	॰	६
-प	पाणिनीयम्	२७९	॰	८
-वि ऽ	वौचत्सुरद्गतिवज्ञ	२७९	द्वि॰	२८
-सस	सत्योनान्दो॰	२८०	॰	२२
-त्य	कृत्वाप्यूर्वं॰	२८२	॰	१८
-ठ	चेतटक	२८६	॰	४
-च्चे	शिवप्रकेमित:	२८७	॰	२
-क	लक्तुक्त	२८८	प्र॰	१६
॰:-काके	शिषकेशु:-कासि	२८९	प्र॰	२०
-घम्	कम्बलम्	२८९	द्वि॰	१
-द्र	दूरं शुक्रमाध्वरमे	२८९	द्वि॰	१२
-ने ऽ	दूरादमां	॰८॰	प्र॰	१९
र्तिजि ऽ	तितिनारघ्नौगांशिषे	२९॰	द्वि॰	१२
-ततसो ऽ	विषादश्च तसोभङ्ग	२९१	॰	११
-वक्तव्ये	स्वभावत्वेनानु॰	२९१	॰	१८
यो	व्यामयो पितम्	२९२	॰	१९

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्थः	पङ्क्तिः
-था	प्रासोपरोपयु।	२९४	०	१९
-ष	यथाहिम्ब मिदं	२९६	प्र०	१०
-प	स्वरूपं	२९६	द्वि०	२९
-त्	० कन् मस्यामा ०	२९७	प्र०	१४
-स्था।	विष्वग् देवत्रयोर्वि- स्व०	२९८	द्वि०	२२
-भा-सो	विभावकोपयनमिदं	२९९	प्र०	२०
-स्म	मजिनास्मानो	४००	०	२७
-र स्यागेनापाञ्जिनस्य भवतेः कतपञ्जे नियोगि		४०२	०	२४ २४
-श्रद्धोविभव्युपत्नित पाशि भवनाते : प्रत्युत कोविशेषो दृश्न		४०३	०	२५
-०	विहरस्वहस्तान०	४०३	द्वि०	१६
-ष	विहृतं	४०४	प्र०	९
-पु	परियुधुनीभ्यां०	४०४	०	२९
-०	दीक्षनमोन०	४०५	द्वि०	२२
-स्य	स्युवंनस्ति	४०६	प्र०	२८
-दृति	वादयति	४०७	०	१५
-ता-प	कपयस्य०	४०८	०	८
०।-ऽ	वीतस्पृहः। चि :	४०८	द्वि०	१०
-॥ नघ	॥ पञ्चौ	४१०	प्र०	१५
-॥-भृऽ	॥न० भृङ्ग्याम्	४१०	०	१७
-॥पुं०यो	॥योरयति	४१०	०	२४
-वे	तदुभयं	४१०	द्वि०	३
-पा-सेर	रथवीराणांनत्ये	४१०	०	८
-ष	सुस्रन्यते :	४११	०	५
-॥था	वोरान्	४११	०	२१

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्थः	पङ्क्तिः
-॥-वि ऽ	दुन्निकायाम् कौ कोदुम्बरिकायाम् ॥	४११	द्वि०	२८
-र॥०ष	कौराघाघस्यन्ते	४१२	प्र०	११
-०व्यः	वोराक्ताः पुं०	४१२	द्वि०	१२
०:।ऽ	कृशः पुं० कोकि।	४१३	०	६
-ययति	दृंशति	४१३	०	१३
-मो	गोमयेन	४१५	प्र०	२२
-स्य	वनस्यते :	४१६	०	७
-व	वृषादामं	४२१	०	२५
-ह	तहासं०	४२४	०	३
-कां	हन्ताकं	४२४	०	९२
-०रक: ऽ	वृन्दावनेश्वरःपुं०	४२४	द्वि०	१५
-॥ र	तस्माद्घाकपिं०	४२८	०	७
-पो	त्रोणः पश्चनिमित्तं	४२९	०	१५
-म	विधिमंयनाम०	४३३	०	१५
-स्य	वाचस्पतिः	४३५	प्र०	७
-द	हृद्योतां०	४३५	०	२७
-सुव	सकुरुते।	४३६	०	१२
-स्त। च	वेदान्तःसुप्रतिष्ठित०	४३७	०	६
०प	वेदस्योचारणं	४३७	द्वि०	४
०ष्य	शिष्यं	४३७	प्र०	५
-प	वेदार्थःपुं०	४३७	०	९
-द	पूर्वैर्वहिद्देरिन्	४३७	०	२१
वेदितव्यः। चि० विद्यो। ज्ञातव्ये निषेधे ॥ एतच्छुत्वम्		४३८	प्र०	३
०वेदिता। चि० विदुरिज्ञातरि ॥ पु० हे० चन्द्रः एतच्छु०		४३८	०	४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-धे	वेधकर्त्तरि	४८३	प्र०	२७
-ख	काल्पते	४२८	द्वि०	१०
०।-	वेधितः। त्रि०	४१८	०	२०
-ष्ठो	मन्तुमायदृष्ट।	४२९	प्र०	१६
-ह्य	वैल्लनम्	४२९	द्वि०	१८
-य	वेनन०	४३	०	२३
-त	घ्या	४३	०	२७
-ध	ेशुनी	४४०	प्र०	११
०य	वैयनष्टिका। स्त्री०	४४०	द्वि०	७
-ख्या-ख्र	वैधकख्याख्ति श्रता०	४४०	०	८
-धी	आधूद्वे पादद्वय	४४१	०	११
-स्य	वेशवास्य	४४२	प्र०	३
० ल्प	वेशल्पम्। न०	४४२	द्वि०	१७
-ष्य	ख्यं	४४४	०	[illegible]
-ध्या	मध्यमा०	४ ५	[illegible]	१५
-रु-ध्य	रूपज्योति०	४४५	०	२०
-ष्ठा	कृष्यसंज्ञ	४४५	०	२८
-स्य	वीजसम्बद्ध	४४६	०	२७
-पार्कार्च०	पार्श्वम्	४४८	०	[illegible]
-ते	पात्क्षवलौ०	४४९	०	३
-न्य-ता	मूर्द्धन्य र ज्ञा रकै:	४५	०	२७
-य	मन्येत कष्ट	४५३	द्वि०	२१
-ल्पे	यैभिन्ये न	४५४	प्र०	२७
-श्रा	यस्मा चो	४५४	द्वि०	२०
ङ	दिषा ङ	४५४	०	२७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ग्र	विग्रादग्रभाव:	४५६	प्र०	२७
-म	मूर्त्तिस्य	४५७	द्वि०	१८
-ठ	ज्ञातारावानवर्थे	४५८	प्र०	१२
०ष्ट	वैदाधि: पुं०	४६०	प्र०	७
-ता-म्	पुथगात्मतायाम्	४६१	द्वि०	५
-थ्य	मूर्त्ति व्यक्ति०	४६२	०	१२
-त्वा	सैवकेत्याद	४६२	०	२२
-।-कि	। विकृष्ठमगतिवा	४६२	प्र०	२
० ख	व्यञ्जकः। पुं०.	४६२	द्वि०	१
-व्य	व्याहृत्तौ	४६३	प्र०	२३
० व्य	व्यतिरेकव्याप्तिः। स्त्री०	४६३	द्वि०	१६
-गा	उपक्रमोत्सु नीतौ०	४६४	प्र०	१५
०प	व्यपेत:। त्रि०	४६५	०	२९
-ररए	मिद्रापस्मारएवच	४६६	०	२
-य	रूपापस्मार	४६६	०	१५
-व्वा	वाव्वापारे	४६६	द्वि०	१७
-स्या	पञ्चस्यातरकरणे	४६६	०	२८
-श्रा	सोश्रमे	४६७	०	२
० श्रा	व्यसनार्त्तः। त्रि०	४७०	प्र०	१४
-भि	प्रदानप्रभ्यो०	४७०	द्वि०	१२
-य	त्तु हृहि	४७२	प्र०	४
-प	पादापूर्व०	४७२	०	१८
-न्दा-प	निन्दाभिःव्यवस्था०	४७२	द्वि०	२४
-पि	विप्रोपेयक	४७५	प्र०	२२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- भ	उपाधिर्भवेत्	४७५	द्वि०	१
- अधि	अनधिकदेश	४७६	प्र०	२७
- स	संशययुक्तः	४७६	द्वि०	७
- प्रा	प्रतियोगित्वं	४७६	०	१९
० ष	व्यासृष्टः चि०	४७७	प्र०	१०
-व्या-मे।	व्याया मे।०	४७७	०	२०
- वि	ोथर्ड	४७७	द्वि०	२६
० ष	व्यासम्राड्ः। पुं०	४७८	प्र०	१४
ऽ - अवस्य	व्यस्यति	४७९	०	२४
- स	संस्कृते	४८०	द्वि०	१३
। - स्ये	कस्ये	४८१	०	२२
- पू-व	विपूर्वाद्वते०	४८२	प्र०	५
- व	सवर्ण०	४८२	०	३
- स्थ्रा	मोजापस्याम्	४८३	०	४
- म	सुभिक्षाले०	४८३	द्वि०	१०
- म्र।	म्राद्मान्	४८४	द्वि०	१२
- दृ	नाचरिद्वाख्याः	४८४	०	१३
० म	व्रात्यस्तोमः। पुं०	४८४	०	१९
☞	यवर्गःसमासिद्धतः			
०।-म	प्रवट। अ० अन्तःकरणी	४८९	प्र०	१५
ऽ - स्वरवि	कर्कस्वविघ्ने	४८८	०	८
- म्	क्रमान्	४८८	०	११
- न	वाहनः	४८८	०	१६
- स	संयुक्तः	४८८	द्वि०	२५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- मा	साहसाङ्के	४४८	०	२८
- क्य	सद्वाक्यं	४८९	प्र०	१०
- नि.	नरोभिरूपः	४८९	०	१८
- त्रः	छत्रातपत्रः	४८९	०	२९
- स्त	आदायस्ति	४८९	द्वि०	७
- क	छिक्करः	४८९	०	१९
- सो	श्रीकण्ठभासो	४८९	०	२९
- न्ध	पतन्याम्।	४९०	०	५
-ः- र्णो	पर्णोऽदर्शनादित्यच्	४९०	०	२५
- र-शौ	रथ्यशौ	४९१	प्र०	१३
ऽ -तुंवानि	निस्सर्तुं निस्सारयितु	४९७	०	१७
- य	तद्वच्च	४९२	द्वि०	५
- दं	वदन्त्येवं	४९२	०	२१
- घ्रैः	स्मृतोबुध्रैः	४९३	प्र०	४
- क्	सम्यग्	४९३	०	१२
- या	सोपास्येति	४९३	०	२९
-हीनोप्य	होनोप्यकर्मकृत्	४९३	द्वि०	७
- क	संसारकारकः	४९३	०	९
२ १ · देग	जगदेतच्चराचरम्	४९३	०	१७
- म	कोपाम०	४९५	प्र०	१०
- र	परंज्योतिरोमिति	४९५	०	१९
- ति	सिद्धान्तगामिनो	४९५	०	२४
-ङ्गो-ञ्ज	व्यङ्गोव्यञ्जनयाश्रेय	४९६	०	१
- म	अर्जुनपादपे	४९६	०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-शे	शक्तः पर्या शोथा	४९६	द्वि०	३
ला	चापं मवोम:	४९७	०	९
२ १ -ह्रि	शाःखापत्ररहिततरौ	४९९	प्र०	१
-श	शङ्कमस्येतिवा	४९९	द्वि०	२७
ऽ -ववति	चाहाज्जोवतिभेषज्य	५००	प्र०	९
-षा	सुषं	५००	०	२८
-पुष्पा	युष्पामान०	५००	द्वि०	२४
-नौ	चिचिणोरमती •	५०१	०	७
९ -॥ शश	॥ शङ्का :	५०१	०	१३
० चो	शचि : । स्त्री०	५०१	०	१९
-पे	मध्यस्थपुरुषे	५०२	प०	२१
-श	शाणके ॥	५०२	द्वि०	२३
-थं	प्राकाररचार्थं	५०३	०	३२
-श	गलरोगविशेषे	५०३	०	२८
०न्द :	शतच्छदः । पुं०	५०४	प्र०	१
-बद	निर्मलदीपन	५०४	०	१२
•) -	शतधा]च०	५०४		१६
-स्यौ	पद्मस्य	५०४	द्वि०	४
-घ्ण	लघुतीक्ष्णा	५०६	०	६
-जि-त्वा	रःजितत्वात्	५०७	प्र०	१८
-दे-च्छ	देवच्छन्दे	५०७	द्वि०	४
॰न्या	पतुर्न्यासेति	५०७	०	१३
-द्रू :	द्रुन्द्रः	५०९	०	२
-स्व	निर्भर्त्सने	५१०		५
-याय	नित्यत्वादुत्पत्तिः	५११	०	१४
-षा	आमवाक्ये	५१२	प्र०	२
-ति-क्य	श्रुतिर्वाक्यजनितं	५१२	०	७
-त्मा	तत्त्वाहचर्या-	५१४	०	१४
-य	षष्ठ्यादिषु	५१४	द्वि०	३
-ष्टो	षष्ठो गुणक्रिया	५१४	द्वि०	४
-व्द	शब्दानुशासन०	५१४	०	१४
-मौ	गीते	५४१	०	२४
-ष्टा	निष्ठायाम्	५१५	०	४
-भ्य	शाम्यति	५१६	०	१३
० क	शम्बुकः । पुं०	५१७	०	३
-ण	करणिल्युड्वा	५१८	०	२५
-ग्त	श्लेष्मातके	५१[illegible]	०	२७
+ म्	-हनन्	५१९	द्वि०	१३
-प	युष्मादेशः	५१९	०	१७
-कल्	प्रातिकूल्यस्य	५२०	प्र०	२३
-रि	सम्प्रसारणिभ्योङः	५२२	०	१३
-स्यां	अस्यादविष०	५२२	द्वि०	१५
-य	मन्वयाश्चेष्टा०	५२३	प्र०	२४
-त्त	भेदाकरसिंहत्व०	५२३	द्वि०	२३
-।।१-।।	॥ ११ ॥	५२३	०	२४
२ १ -रस	सरवत०	५२५	प्र०	५
२ १ -रपूं	कर्पूरमरिचैश्च	५२५	०	७
ऽ -तिलि ऽ ष-भाषा	• ० • ०	५२६	०	२६ २

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
२१ चक्र	चक्रवलिंग :	५२६	द्वि०	४
-।।- अ	।। अवति । अवगतो	५२७	०	१६
० व -पा	अवरपादप :। पुं-	५२७	०	२९
× मु	त्यसुन्	५२८	प्र०	१८
- खो	वनाखो	५२८	०	२७
- रे	नरेन्द्रोयदिस्यात्	५२९	द्वि०	२६
- । त	अवति	५३०	०	२९
० स्ता	अस्ताङ्कः । त्रि ०	५३१	प्र०	१
- स्त	अस्तास्तैर्ष्णुधा-	५३१	०	५
ऽ -भेदेदा	भेदात्	५३१	०	२६
- भा	आकमाचे	५३२	०	२७
- ल	मूलंमूलकादे :	५३२	द्वि०	४
- र्चो	अर्चांषि	५३२		२१
२१ - रक	वर्णस्यकरणे०	५३३	प्र०	२७
- क	आक्रभरोयं	५३३	द्वि०	२७
- त्तृण	गोत्तृणं	५३४	प्र०	१
२१ -र्वस्व	गन्धर्वतन्त्रम्	५३५	द्वि०	१
दु- ख	दुः खदात्वल-	५३५	०	१
- आ	खआखाश्वय०	५३६	प्र०	१३
- ह्मो	श्टह्मोत्तं	५३६	०	१८
- ख	खरच्छद :	५३७	०	१०
- स्त	वस्ते	५३८	०	३
०ताम	आतमानम् ।त्रि०	५३८	०	१७
-ख्या	खाभाव्यात्	५४१	द्वि०	२०
ऽ -द्विविधा	साद्विधा०	५४२	प्र०	६
- मा	काङ्क्षामिति	५४२	द्वि०	१
- र्धा	आवदोरोग०	५४३	०	२१
० अ	अक्करः । पुं०	५४५	प्र०	२०
+ क्ष	काक्षाट्०	५४६	०	२३
- श्न	अश्नति	५४६	द्वि०	४
- मृ-न्तु	पदामृतन्तु-	५४६	०	१९
ऽ -:ससर्व-स्तात्वर्थः	ऽ सर्वशास्त्रार्थंकोविदाः	५४६	०	२०
- स्ता	आलयाम ०	५४६	०	२४
- हरा	द्वारवतो	५४६	०	२९
० ल्लि	आलाल्लिः स्त्रो-	५४८	प्र०	६
०।- वि	आलानो (स्त्रो-विदार्थम् ।।	५४८	०	११
- मृ	आलामृग : । पुं- मृगादि।।	५४८	०	१२
- ला	प्रोलास्वलापिताः	५४९	०	७
य	यथा	५४९	०	२९
- म	संहोहन्ति	५४९	द्वि०	४
- ति	सूर्यद्युतिः	५५०	०	१२
ऽ -करमि	सूकमिम्वाम् ।।	५५१	प्र०	२५
०लि :	आप्कल : त्रि०	५५१	द्वि०	२३
- ह	बाहुलकात्	५५२	प्र०	२६
- की	आसकि	५५२	द्वि०	१
-र्षा	सर्वेषां	५५२	०	१२
- रेज	वोरजह्ममाना०	५५३	प्र०	१०
- स्य	तस्यैव०	५५३	प्र०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-नः	कथ्यते जनैः	५५२	द्वि०	१५
-श्रि	वृहत्कृपया	५५५	प्र०	१
-सान्द	सन्दिग्धा०	५५५	०	८
०।-प	शास्त्रतत्त्वज्ञः। ज्ञि०-पर० ऽ	५५५	द्वि०	१
-संस्र	स्रंसते स्मात्	५५६	प्र०	२८
-।च	काचिते	५५६	द्वि०	४
-॥-ट	।हट्टश्रियतिश्रियो०	५५७	०	२७
२ ऽ	रामावल्लयाम्।	५५७	०	२८
-श्यायाम्	वेशपाश्याम्	५५८	प्र०	१२
का	कालिकये	५५९	०	१९
०म्रा	श्रिङ्घाणाम्। न०	५६०	०	१४
-थ	शालिपिष्टक०	५६०	द्वि०	१२
-ज्ञ	सत्वस्य निपात्यते	५६१	प्र०	२१
-व	प्रयोगतम्	५६२	द्वि०	११
-ता	नाड्याम्	५६३	प्र०	३
-श्र	शिश्नाष्ठनासौ०	५६६	०	२
०ले	शिलोच्चयः। पुं०	५६६	०	१०
-ये।	पर्यायौ०	५६६	०	१८
-त्र।न	त्राश्रयानाय	५६६	द्वि०	१९
-ष ऽ	गौष्ठे	५६७	०	१९
-त्रश्रक	-गात्रकाण्डम्	५६८	०	२०
-त्व	महापोठित०	५६८	०	२
लं	प्रयुक्तवैदिकलिङ्ग	५६८	०	१०
स्त	स्तवन्ति	५६९	प्र०	२५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-०म	श्रिवभट्टारकः। पुं०	५६९	०	२९
-प्र	ऽमयानुनाथ०	५६९	द्वि०	२१
-।-च ऽ	। भवचतुर्दशामिव०	५७०	प्र०	१
०शिववा।	शिवाटिका स्त्री	५७०	द्वि०	२१
-थ	याप्यथानि	५७१	प्र०	१७
।-शिवं	।संज्ञायांकन्। शिवं०	५७१	०	२०
-प्र-कृ०	तस्य प्रतिकृतिरिव	२५७	०	२३
-स्था। ऽ	वत्तामपादस्तस्य।०	५७२	०	८
-करवि	मध्व कासेषु	५७५	०	१
-द-ण	विश्रेषणत्वाद०	५७५	०	९
-ख	शिखिवानाणि	५७५	०	१४
-प	कर्पूरे	५७५	द्वि०	६
-षा।च	चर्मपाद्याच्	५७५	०	१२
-व	वायुभक्ष्यः	५७६	प्र०	२७
०शो	शोतवल्कलः। पुं०	५७६	द्वि०	३
-त	शोतार्त्ति।	५७७	प्र०	१
-न्द	दुन्दौ	५७७	०	५
-ष्ट	वेष्टव्यो	५७८	द्वि०	७
-व	द्रवावस्थयोः	५७९	०	१२
०ष ऽ	शोर्षम्। न०	५७९	०	१९
-ण्यताम्	काकण्यम्	५८०	०	२७
-०-ल	। शोलनम्	५८०	०	२९
-स्त	वस्ते	५८१	०	६
-प्य	कृप्ये	५८२	०	१२

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शेष. दि शु	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-शु	शुणोष्ण ०	५८२	०	२२	-त्व	संज्ञापूर्वकत्वाच्छु-च :	५८४	प्र०	६
०म	शुक्लकुमार्या।वि०	५८४	प्र०	१०	०पुं०-शु०	शूक : पुं०शूक्र	५८४	०	१०
-न्ता	शुक्लसंज्ञान्ता :	५८४	०	२२	-पस्य	शूकरस्य च	५८४	द्वि०	१५
-क	त्रिश्याक्तक	५८४	०	२४	-य०	कायस्यस्याय :	५८५	प्र०	२७
-श्व	श्वेतकुसुमयुक्ते :	५८४	द्वि०	३	-त्व	ज्ञयित्वा	५८६	द्वि०	१५
-व	सजातो दूर्वा	५८४	द्वि०	१४	शूद्रस्य	म:श्यसा०	५८६	०	१५
-र	विशुपधोत्	५८५	०	१८	-मा	शूद्रस्यभार्यायाम्	५८६	०	१५
-ज	जायापत्य	५८५	०	२६	-म शु	भिन्नजातीयायाम-पिशूद्र०	५८६	०	१७
-च	संपन्ने	५८५	०	२८	-ज्ज	ज्ञँ	५८७	प्र०	२७
त्व	शुचित्व	५८६	प्र०	४	-टे	शिशोषटे	५८८	०	२
-चाश्च-	वैश्यकर्मोपि पिष्टकाभवेत्	५८७	प्र०	२	-न्ने ००	लग्ने।एनेति शिशु-व्यलग्ने	५८८	०	५
-शु	शुध्यति	५८७	०	१८	-शि	कौशोगत्यर्थः	५८८	द्वि०	५
-न्त	अमन्ताङ्ग :	५८७	०	१९	-य	शूयते	५८८	०	२०
०म	शुक्लम्नुषका म्लो०	५८७	०	२६	-द	हरिद्राद्रुपर्णिपि	५८८	०	२२
-शु	शुद्ध:कुलीनत:	५८८	द्वि०	८	-स्य-द्रा	पश्यनिद्रानादिकं	५८९	०	२२
-स	व्योमगङ्गा	५८८	०	१७	-य	जीयते	५८९	०	२७
-वे	भवेत्	५८८	०	२५	०क	शूलधृक्पुं ०	६००	द्वि०	६
-भा नि	पर्शुभमौर्युस्	५९०	प्र०	२०	-नि० शु	नि०शूलास्त्रधारिणि।प्र०	६०१	प्र०	४
-च	सेमङ्गे	५९०	द्वि०	४	-र्गा	दुर्गायाम्	६०१	०	८
-त्या	कथ्यायाम्	५९१	प्र०	५	०ल	शून्यके	६०१	०	१३
-नि	श्रोतुमच्छो:	४९२	द्वि०	१४	०शु	पुं०	६०२	०	११
-न्द्रे	अनान्द्रेपिपिनि	४९३	०	५	-श्ल	शृणाति	६०२	द्वि०	१०
-का-वनं	बालानांनवदं मधु	५९३	०	१७	रा	शूपमण्डले	६०३	प्र०	२१
०ष्या	शुष्काङ्गः।पुं०	५९३	०	१९	स्य।कि	शृङ्ग:दोस्यस्य।किन्-वा	६०३	द्वि०	१८

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- स्य	भावेल्युट्	२००	द्वि०	१२
- म्य	कारशून्यो	२००	०	२७
- ॥ मि	॥म०विच्छेपषी	२०३	०	८
- मानि	क्षामानि	२०४	प्र०	२
- मो सम	मायंनेसर्वंमस्याभि	२०४	द्वि०	८
- लि :	विन्दुपाला :	२०६	द्वि०	१०
० क्र	विक्रयिक: । त्रि०	२०६	०	२४
- म्य	भिक्षयोग्यद्रव्ये	२०७	प्र०	७
-ऽविवि	ऽविगत :	२०७	०	२४
- ह-वा	हृतिवाराहे।क्षि:	२०७	द्वि०	२३
-ऽयोवाङ्गा	मयोङ्गाव :	२०८	प्र०	१५
- म्या	मय त्वग्रामप्रग्रामा	२०८	द्वि०	५
- म	कर्मस्येरच्	२१२	प्र०	२८
- क	विवारीत्यक्वे	२१२	०	२
- म्य	मध्यन्तरे	२१३	०	२४
- भ	भूर्जद्रव्ये	२१३	द्वि०	१६
- ङ्ग	तरङ्गे	२१४	प्र०	१
० क	विचेष्टनम् । न०	२१४	०	११
० छ	विच्छित्ति: । स्त्री०	२१४	द्वि०	१
० च्छ	विच्छिन्नावस्था । स्त्री०	२१४	०	१८
- स्य	मत्स्यतीया०	२१५	प्र०	१८
- दि-गु	स्वर्यार्भिर्गुणैर्विशिष्टम्	२१५	द्वि०	२
- घो	जलनिधौ	२१६	प्र०	२८
- म	पालिताश्रीवरे	२१८	०	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ०न०	द्विविक्रम् । त्रि०	२१८	०	९
- मा	जटामांस्याम्	२१८	०	१८
- त्व	तत्त्वं	२१९	द्वि	२
-ऽस्वच्च	स्वयञ्चर्णिकत्वत:	२१९	०	१०
- दा	वीडा	२१९	०	१९
- त	तिर्यङ्	२२०	०	६
- भ	आदत्ते	२२१	प्र०	१६
- क्ष्णो	तीक्ष्णोष्णं	२२१	द्वि०	१८
- ण्-प्र	रणि ॥ प्रतारणि ॥	२२१	०	२३
० म्बि	विडम्बित: । त्रि०	२२१	०	२७
- रचो	परपच्चो०	२२२	०	२९
- स्य	कुणडस्था०	२२३	०	११
- म्भा	झटामलोषधौ	२२४	प्र०	६
- वा	वीसर्पं	२२४	०	११
- द्व	लग्नाद्द्वितीयभवने -	२२४	०	२५
- त	रितिकाधु :	२२४	द्वि०	२
- तीयं	सदाहतेदं०	२२६	०	१८
- । -वा	विद्यानिसंस्थायां वा०	२२७	०	१७
- टुदुउपतापे	। टुदुङ्परितापे ।	२२७	०	२१
-स्वादिभ्यश्चेति	स्वादयश्चोदितस्वोदितश्चेति	२२७	०	२६
- मौ	ऽस्मिन्नादी-	२२८	०	२५
-ऽम्वफफ	नम्वफलको	२२९	०	२१
· नेपृ	वधानेनपृथक्	२२९	०	२९
-स-का	स्वपकायत्वं	२३०	प्र०	१६

अशुद्धिलेश:	शुद्धिलेश:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-बा	बादिनो वादसंदेहे	२२१	द्वि०	२५
-त्वा। त्या।	तत्त्वायतत्वात्तत्पूर्व०	२२२	०	[illegible]
पू ऽ -ता बा बा।	देवता बा बात्कार०	२२३	प्र०	७
-ष्टा	प्राजापत्य:	२२६	०	१२
-ष्ठ	यथा शुद्धाम कर्मणा।	२२६	०	२८
-ष्ट	दृष्टिषि	२२६	०	[illegible]
-वो	विपूर्वाद्वधातोस्तुक	२२६	द्वि०	५
-प	नियम:	२२७	प्र०	[illegible]
-षि त	निषिद्धतयो	२२८	[illegible]	८
-णम०	यम०	२२८	०	१८
-त दि	विनीता आदि	२२८	द्वि०	१४
-दि	निन्दिहिंसाक्लिश-खाद:	२४०	०	१३
-सं	रत्यंपंविधत्तं	२४१	०	२
-ध	यथादृष्टे	२४१	०	६
-वत्वे	दधिकरणकत्वे	२४१	०	८
-:- ना। त्तस्थ	:द्वि० निवृत्तिविशिष्टे। निरस्ते	२४२	प्र०	१२
-च	तच्चेत्	२४२	द्वि०	१०
च्या-नी	प्रियस्यापिजीव०	२४२	०	१८
-रि	वेदितव्ये	२४३	प्र०	१४
-जा	ज्ञाति	२४४	द्वि०	६
-प	विपंचयति	२४५	प्र०	१
-र्ब	यथा	२४५	०	२८
ऽ -ष्टे:	विशिष्टे	२४५	द्वि०	१८
-तं-सि	विकसितंपरिग्रसा गमे	२४७	०	२५
-क-यं	तस्यक०यथा	२४८	०	७
त्य	कृत्वा०	२४८	प्र०	६
ऽ धं	पूर्तधूर्तिसर्वे०	२४८	०	१६
ऽ ऽ विप्रलब्धा।	० ० ० ०	२५०	०	८
मु	मुरे	२५१	द्वि०	६
-प	विशेषेण	२५१	०	८
ऽ -म्र। यं	विमिश्रिते	२५२	०	८
-मि०	विभीत:पु०	२५३	०	२०
ऽ मसस	उपायोर्थैर्हिमकरा	२५३	०	२७
-ह	प्रसिद्धे	२५६	प्र०	८
-श्री	श्रीमन्नायाम्	२५६	द्वि०	१४
-तु-रे	इहतुहेतुरेव०	२६२	प्र०	१४
-व	[illegible]स्तद्रव्यशक्ति०	२६२	०	१६
-प	[illegible]श्रेषि मायत्वे	२६२	०	१७
-ष्ट	विशिष्टे	२६२	०	२२
० f	विरूपम् न०	२६२	०	२४
ऽ -तिनि	तत्र तितिविनियतम्	२६३	द्वि०	२०
-ति	रूपर्त:	२६४	प्र०	१
२ १ कुसु	सुकुरा०	२६४	०	३
-नि	मनोभिजैर्मिधि:	२६४	०	१६
० -चि	किंचित:। चि० चि०	२६५	०	१६
-धी	मिसहघो०	२६७	०	१७
-त	वालःस्मरेरा	२६८	०	१६
-तं	वातककापदम्	२६८	०	२०

अशुद्धांशः	शुद्धांशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ख्या	श्वेतख्याती०	६४६	०	८
० श	श्वेतकुशी । क्षो०	६४६	द्वि०	२१
०द्वी	श्वेतद्विप : ।	६४६	०	२७
०वे·पुष्प	श्वेतपुष्पक : । पुं०	६४६	०	३
-वा	साद्रावच-	६४७	प्र०	६
-क्षय	प्रवेति मोक्षति	६४८	०	१५
-द	चतुर्द्रशर्तीभ्याम्	६४८	०	२६
० र्प	श्वेतसर्षप: । पुं०	६४८	द्वि०	१३
-वी	श्वेतदूर्वायाम्	६४९	प्र०	२
-आ	त्रिभण्डयाम्	६४९	०	१०
-क्षये	सख्योचे	६५०	द्वि०	१५
-वि	चतुर्विंशति	६५०	०	२०
-ट	षट्पदानि	६०५	०	२८
-वा	मामकृत्तोत्तरी	६५०	०	२८
-द·	मदाधर :	६५२	प्र०	४
-कोकोति	०लुकोति-	६५२	०	१२
-नित्य	षष्ठिस्तृणनियमसरि	६५३	०	१५
-वा	मामाव्रतेस :	६५४	०	१४
-सर्गतम-	० ० ० ०	६५५	प्र०	१०
०क्षि :	यष्टि : । स्त्री०	६५५	०	१९
-म	मतपुष्पादीनाम्	६५५	द्वि०	२२
-ष्ठि	यष्टिक0	६५५	०	२४
-यो	वाजपुच्छो0	६५६	०	४
० क,	मायूरम् । म०	६५७	प्र०	६
-सन्ध्या।र्न	यायासमम0 शुद्धार्थं यःमम	६५७	०	९
-षि	शिशुकतेश	६५७	०	२७
-मा-स्व	देवसीमासतमस्वाद्य	६५८	०	१५
लि	स्वेष्पलिङ्गसाध्य	६५८	०	१९
·ममम	वयवति	६५८	द्वि०	२१
-॥S पुं-	॥ S	६५९	प्र0	२४
-क्यो·र	कन्ये। रचे	६६0	द्वि0	२८
-ह्न	माह्नुणाभाव :	६६०	०	२९
-त	कीर्तित :	६६१	०	४
-स-	संयोगछ्यते	६६१	०	१०
+र-	तारकादित्वादित्त्व	६६२	प्र0	१२
-।कादित्वादित्त्व ।।	०० ००	६६२	०	१४
-ह्लु	स्मीवमालिटो	६६२	०	२७
-यि	क्रमत्तोति ·	६६३	०	१६
-वा	कालाकाना·	६६३	०	२५
-: ।	: पदार्थ : ।	६६३	द्वि०	१५
-त्य	सर्वसंस्थविद्या-	६६३	०	२६
-यी	परमह केऽस्मि वदतारे	६६४		१
-यि	तीर्थविशेषे	६६४	प्र०	१३
-स्व	समवास्वन्तर्गत-	६६४	द्वि0	६
०बि	संवीत : । वि-	६६५	०	१०
-नि-र्सि	निवर्तिनो -	६६६	प्र०	२१
-ति	उपपत्तिस्थानम्	६६७	०	१
-वि	पत्तिविशुद्ध0	६६७	०	७

अशुद्धिलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	प्र/द्वि	पङ्क्तिः
ऽ -टणं	निर्धारणं	६६७	प्र०	१३
-स०	संशयो०	६६७	०	२३
-च	विशेषापेक्षः	६६७	०	२७
-म षां	जायमाने तेषामा०	६६८	०	१८
-स	संस्थ्यतेवा	६६८	०	१७
-न	सर्ज्ञानि	६६८	द्वि०	६
ऽ -ष्ठिसंसं	दुःखमूलं हि संसारः	६७०	प्र०	१४
-।-स्य	।मस्यत्यागः	६६०	०	१६
-त्वौ	मत्वौक्तममहाविषम्	६७०	०	२०
-स्य	मङ्घातस्या०	६७१	०	१६
-सा	संसरणम्	६७१	०	२३
-सं	सम्योक्षितधने	६७१	०	२६
-व	भावासंसृष्टः	६७१	द्वि०	८
-थ	यास्यगामि	६७१	०	२०
-र्तौ	सप्रमत्तौविशारि	६७१	ऽ०	२१
-ष्या	चक्रृष्ठगुणाधानि	६७२	प्र०	१४
ऽ -स्यास्था। ति	०स्यातिवा०	६७२	०	१८
-धा	शुद्ध्यादि०	६७२	०	२०
-ष	रिक्षा०	६७२	०	२७
-श	पक्षाभिवक्षा	६७२	द्वि०	१८
-स्य	व्युत्पत्तौ	६७२	०	२५
-म्य	सचिद्गगजस्थः	६७२	०	२८
-य	गमाघस्थिति	६७३	प्र०	८
-स्क	संस्कारः	६७३	०	११
-स्य	सदित्युस्त्रो०	६७३	०	१३
ऽ तेऽनेन।	संतिष्ठते।	६७३	द्वि०	३
-अङ्	आत्मेतिकः	६७४	०	४
-षणी	दूषणमणी०	६७५	०	१०
-स्य	स्वर्गीयाम्	६७६	प्र०	१२
०दू	संभूतिः। स्त्रौ०	६७६	द्वि०	१८
-ध्य	अवध्य०	६७८	प्र०	१६
ऽ ०पु०न०	समासः पु०	६७८	०	२१
-व	अचमेचने	६७८	प्र०	१३
-अ-या	नैषामयापश्य	६७८	द्वि०	५
-म्य	सम्यक्तिस०	६७९	प्र०	११
०पुं०	सगुणः। त्रि०	६८०	०	६
-न्य	सम्माजन्या	६८०	द्वि०	८
-र्श	पविर्शास्ति	६८०	०	२१
स्य	परस्परमनु०	६८०	०	२४
-च	चारं	६८१	प्र०	३
-म	कर्माणि	६८२	०	१
-ष्णु	सृत्वाविष्णु	६८२	०	४
-त	सङ्कीर्त्तितः	६८३	०	१४
-क्षि	ऽकङ्कचसकोषमि	६८३	०	२०
-स्य	सम्यर्च ०	६८४	०	५
-स्य	सार्गनिश्च्वसा०	६८५	०	८
-सुं	सम्सुदमस्सं	६८६	०	११
-त्तुं।म	त्यक्तुं नशक्यते	६८६	द्वि०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स्मा	पदस्मिन्	६८८	प्र०	६	-स-म	सर्वं वक्ष्यति	७०१	द्वि०	२०
-इ-।	इति	६८७	०द्वि	७	-नो	एकाकिनि	७०२	०	५
-त्वा	तथाहृत्वा ०	६८९	०	११	-ए	निर्विकारे	७०२	०	१६
०स-प	सञ्जायते भीजनम्।न०	६८९	०	१८	-अ	अवचात्वात्	७०३	०	१७
०स- मा	सङ्क्रमाः।पुं०	६८९	०	२०	-। स्म	सर्वस्मिन्	७०४	प्र०	२१
-म ऽ	भविष्यायाम्	६९०	द्वि०	२	स्था	प्रतीत्योय।स्थाने	७०४	द्वि०	१५
०न्दल ऽ	सच्चिदानन्दलक्षणम्	६९१	०	१२	-दे	कुन्दे	७०५	०	१७
-सयोःपु	पुंसोपुत्रे	६९१	०	२५	+ त्व	त्यदादिष्विति कञ्	७०६	०	७
-।-स	।समानोजातीयःस-मा०	६९८	प्र०	१	-ने। स	सत्वार्थे ।सँसारो०	७०७	०	१४
-ष्या	कथ्यता ०	६९२	०	२६	-नि	मकारलोपः	७०८	प्र०	२९
-चा	अभिचरति	६१५	०	१७	०त्क	सनत्कुमारः।पुं०	७०८	द्वि०	९
-ट	लटःशत्रादेशः	६९५	द्वि०	६	-श	शाखते	९७०	प्र०	१९
-स्तितत्व	०स्तित्वविद्धि	६९५	०	९	× ष	पृषोदरादित्वा०	७०९	द्वि०	२९
०श्वा	अविश्वासो	६९[illegible]	०	४	-ढ	सहनोढेनेति	७१०	प्र०	१४
-व	वंशे	६९६	प्र०	२७	-र्य	पारम्पर्ये	७१०	द्वि०	२
-स्त	समस्ताद्	६९९	०	४	-तस्तुस ऽ	सन्तापितसन्तसौ	७१०	०	६
-त	भूतार्थवचने	६९९	प्र०	६	× ब	हलन्ते तिघञ्वा	७११	प्र०	१
-त।तृय	सत्त्व यत्वकस्यासत्य०	६९९	०	१८	-स।	चोरादिस्वरे	७११	०	२
-प्य	मध्ये कल्पकम्।	६९९	द्वि०	९	-ध	प्रसिद्धे	७११	०	२९
-ि	भद्रि यन्तर्गत०	७००	प्र०	१२	-ध-लु	कुतस्तद्धनलुब्धाना।	७११	द्वि०	१०
-नां	चतुर्युगाणां०	७००	०	२३	-ल्यु	ल्युट्	७११	०	१५
०वं:	सत्यवचाः।पुं०	७००	द्वि०	१३	०न्द	सन्दानिनी।स्त्री०	७१२	प्र०	७
-म	सत्यवचने	७००	०	२९	-ष	वार्षिकं रति	७१२	द्वि०	२८
-कर्त	कर्तव्यमिति०	७०१	प्र०	२५	-स्या	मात्स्यायनामराक्षसः	७१४	प्र०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-शु	मश्रुति	७१४	०	९
-ऽवस्व:	मथनमृधानि	७१४	द्वि०	८
-ले-	टीहकालेदुम्धायाङ्क्ति॥	७१४	०	२२
-।-	।सम्ध्यामस्थस्था:	७१४	०	२३
०क:	स्वभ्युषित: षि०	७१५	प्र०	१५
-शा	शङ्का०	७१५	०	२८
-दृषि	शमुद्रदृशिष्कार्यैः	७१६	०	२२
-वं	ततृकालि०	७१६	द्वि०	१६
०भ्य	सभ्यापुष्पो। स्तो०	७१७	प्र०	२८
-।-	॥ व्यटे।	७१८	०	१९
-समैथित्रा:	भाविवाक्:	७१८	०	२२
-षु	इयुम्बणे०	७१९	०	७
ऽ ०मानां	०माम्बप:	७२०	द्वि०	१२
-गौ:	नान्यमार्गै:	७२१	प्र०	११
-स्य	कतीनास्त्वेव	७२१	०	१४
ऽ -ट्रैसन्नं	भद्रै संन्यासपरार्थं	७२१	०	१७
-न	सन्न्यास:	७२१	द्वि०	२३
ऽ -यवध्य	स्वास्मन्ये वध्यवस्थित:	७२२	प्र०	१२
-चा	तोटकाचार्य:	७२२	द्वि०	५
ऽ -षदद	पषदधनामानि	७२२	०	६
-त	धारणात्	७२३	प्र०	२
-श्रु-द्र	पुराणादिश्रुवदृष्टव्यम्	७२३	०	१८
ऽ ऽ-मन	ततैःमवगम्तव्यम्	७२३	०	२०
-या	पिण्डाम्	७२४	द्वि०	१०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ -ति	समानापीति:	७२५	प्र०	२९
-ल्लिग	फुल्लिङ्गिनी०	७२५	द्वि०	१८
-न्ति	मातृप्रकृती:	७२६	प्र०	१६
-। हत्	॥तस्यपूरणेष्टं॥	७२६	०	२१
०यम	समदमावयवमन्त०	७२६	प्र०	२४
०स्व	कोष्ठादयो०	७२६	द्वि०	४
-सम्मो	विपक्षसम्बन्धाविच	७२६	०	१२
ऽ स्व-मतं संसो	०पास्यस्वमतंसाधयेत्	७२७	प्र०	१६
-स्नि	स्निग्धोष्ण०	७२७	०	२५
-सा-रु	रसाङ्घ०	७२७	द्वि०	१५
:य:	वटनीया	७२८	प्र०	२०
-षि:	समार्वीषि	७३०	प्र०	९
-न्	स्वविषयाणां	७३०	०	१०
-त	स्तथैवोजय	७३०	द्वि०	१
-स	भामाश्रि	७३१	प्र०	१२
ऽ -येसुसु	समयेसुहृदादे०	७३१	०	२३
-मा	सप्राड्विवाक:	७३१	द्वि०	२०
-स	सार्वमर्थ	७३२	०	६
-स्रे	वसावघ्येत्	७३२	०	१०
-त	विधाता	७३२	०	२०
-द	कृत्स्नमबाधे	७३३	०	२६
-त्वं	समवति त्वं	७३४	प्र०	४
-गं	रागद्वेषादि	७३४	०	५
-गीसु	सभागेषु	७३४	०	९

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-म	समन्तात्	७३४	द्वि०	१६
-य	समृति	७३५	०	५
-त्वा	दोषोत्प.दे	७३६	०	१५
सु	मुमसु वाम :। त्रि-	७३७	०	३
-वे	सौकस्यैकेन	७३८	प्र०	१३
-ह्	सासमालङ्कृति	७३८	०	२१
-ना	कलणात्	७३८	०	२२
-प	संग्रयिनि	७३८	०	१८
-न	नगुन :	७३९	०	१७
-मु २१	महानुपपत्ते-	७३९	०	२४
-विष	काव्यगुणविशषे	७४०	प्र०	६
-र	नन्दित :	७४०	०	२३
-व	एवंचिन्तनेपि-	७४१	प्र०	७
-त्ति	निवृत्तिरनाद्य-	७४१	०	१३
-नि	पदेनापि-	७४४	०	१७
-कां।शं।ऽव्यम्	कादिम्यागन्तव्या	७४०	०	२१
-प	नियत०	७४४	द्वि०	२४
०म	समासादित : त्रि०	७४६	०	२८
-क्रु २१	लक्षितकृतुक्र०	७४७	प्र०	१७
-क्ष्य ऽ	विरहेनकल-	७४७	०	२४
-।अस ऽ	। समुदायश्चरथि	७४७	द्वि०	२
-नमव	त्रिभुवनवद्य०	७४७	०	५
-स क्रि	समाक्रियते	७४७	०	२५
० स	समिति :। स्व	७.९	०	१

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
×ति	अनीकादंसेतीकन्	७४८	०	३
-न।भा-यां	यांभना।मोभिनयोग:	७५१	प्र०	११
-ये -गु	क्रियेणगुणक्रिया	७५१	०	१३
ष्टे	सष्टोमि	७५१	०	१९
०त्थ	समुत्थानम्।न	७५१	द्वि०	२०
-हृ	उहृते	७५२	प्र०	११
-वे	भव्	७५२	०	२७
-ध	उद्धृत :	७५३	०	२८
-नि ऽ	विरोधकारीति	७५४	०	१८
-म म	मलायाम्	७५४	०	२३
-सं	सार्द्धंसंविद०	७५४	द्वि०	२५
०म	समुद्रसिन्धुसङ्गम:।पुं०	७५५	प्र०	६
-द्रो	समुद्रान्तो-	७५५	०	१७
०म्	समुद्रद्ध :। त्रि०	७५५	०	१०
-म्प्र	सम्प्राप्ते	७५५	०	२१
-व्य ऽ	गन्धाव्ये	७५६	प्र०	१७
-ऽवच	पारुष्यमेवच	७५७	०	२१
-ल्प	र्नोऽल्प०	७५७	द्वि०	४
-म	भ।भ।वमपद०	७५७	०	२८
०गी	गोकुले	७६०	प्र०	२२
-य	सक्तो	७६०	द्वि०	१६
-ष्ठ	विशिष्टे	७६२	प्र०	४
-व	विषय०	७६२	प्र०	८
-ध	सम्यक्वाध्यन्ते	७६३	०	७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्य	आचार्यस्त्वस्ययाँ	७६४	द्वि०	१८
- स	सालोके	७६५	प्र०	२२
- पूजज	पूजने	७६५	द्वि०	१०
- क्य	अन्यथाक्यादि०	७६५	०	११
- स्ये	मैकत्त्ववुद्धि०	७६७	प्र०	५
- ति	रा॰नि	७६७	०	२७
- ट	कटूरे	७६७	द्वि०	३
० गू:	सरयूः । स्त्री०	७६८	०	२३
- स	साञ्जानजो०	७६९	प्र०	१८
- तं	सरसिजालम्	७६९	०	२९
- ततपुरु	षेक्षतौत्यलुक्	७६९	द्वि०	१९
- ढा	रूढाभजि	७७०	प्र०	६
- व	सम्भवः	७७२	०	५
२१ - जस:	कारसजः	७७२	द्वि०	१४
० ज्जो	सर्ज्जी । स्त्री०	७७२	०	१८
- त्यच्यु ति	इत्युच्यतइत्यर्थं०	७७४	०	१०
० स	सर्व्वगतः । त्रि०	७७५	प्र०	१८
- न्ध	विरुद्धस्कन्धे	७७६	०	२९
- रु:	विरुधः	७७६	द्वि०	२
- णा	वाक्यश्रेष्ठानां	७७७	प्र०	९
- वा	वादना	७७७	०	१४
- क्ति	क्षिप्	७७८	०	१८
- दे	ततसर्व्वादेः	७७९	०	३
- ॥- स	॥त्रि०सकल०	७८१	०	२
- त्म	सवयस्याक्षाभिदे	७८२	द्वि०	२
- का	यथाकर्च्चूर०	७८६	प्र०	१
- हि	स्तोह्रोऽस्मात्	७८४	०	१९
- व्यै व्यै	द्विङ्व्याव्यै	७८४	द्वि०	१८
- ।.-	।पृषोदरादिः।	७८५	०	२०
- वा	यतस्तद्देवतादेवौ	७८६	द्वि०	२६
० । -	सविन्त्रियः । त्रि०	७८७	प्र०	९
- स्थू	स्थूणामितिषः	७८७	द्वि०	६
- स्थू	स्थूणासुप०	७८७	०	११
- पृ	पुष्पाकरः	७८८	प्र०	११
-घ-ह्वा	ईषद्द्वास्ययुक्ते	७८८	०	१७
-आस्य	स्रावत्ये	७८८	द्वि०	९
- ति:	क्षति	७८८	०	२४
- धा	वेदविधिने	७९०	प्र०	१२
- तति	पतिते०	७९०	द्वि०	२२
- त ि	नसंवसेच्चपतितैः०	७९१	प्र०	२४
- स्मृ	निस्मृतोभावो	७९१	०	१४
- क्वो	भक्वो	७९१	०	१५
ञ्जर्षा	श्वेतदूर्व्वायाम्	७९१	०	२८
- पास	प्रापयति	७९२	द्वि०	१२
- पा	पञ्चास्यस्य	७९२	प्र०	७
- ति	मिच्छतेति	७९३	०	२४
- ति	घातने	७९३	०	१७
- स्य	प्रलये	७९३	द्वि०	१४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठ:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-र्णा:	वर्णान्तरे	७९३	०	१५
-ग्धि	सम्यग्धि ते	७९३	०	२४
-व	विकल्पस्वात्०	७९५	०	७
-य	गाय : मरीचा०	७९५	०	९
स	संसारसम्बन्धिनि	७९६	प्र०	१०
-ष्ठं	भयस्त्रष्टं	७९६	०	१२
-का	संस्कार	७९६	०	१५
-सा-म्प	साकम्प्रत्याप्येन	७९६	द्वि०	११
-स	साकुवण्ड:। पुं०	७९६	०	२०
ऽ-क्	गुडादिभ्यष्ठन्	७९६	०	२४
ऽ-लत्म्या साचा ऽ	० ० ० ०	७९७	प्र०	५
द्विति- -व	यथापूर्वान्तिंककारा:	७९७	०	१७
-।।वधाने	साक्षाद्व्यवधानेन	७९७	०	२०
-य-र	साचम्युपेय: वित्यात्र	७९७	०	२६
-ष्टु	द्रष्टुत्वञ्च	७९७	द्वि०	९
-।-य	नाचेतन:साक्षोपदर्शिं तन्निषयोभवति यस्मै-	७९७	द्वि०	१०
०सां	साख्यम्। न०	७९७	०	२०
-प्य	अप्यतौ	७९८	प्र०	१३
-त	सर्वप्रयत्ने	७९८	द्वि०	५ २
ऽ -कपपङ् क्तय-	एकपङ्क्त्युप	७९८	०	५
-वि	निवृत्तार्थं	७९९	प्र०	१
-ज्ञान	तत्स्वग्राम	७९९	०	११
ऽ -व्यमिमि	शाङ्ख्यामिति	७९९	०	१७
-ग्र	रुद्राग्रहाणां	७९९	द्वि०	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठ:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
० मा:	साङ्गम:पुं ०	८००	प्र०	४
-०	मातवान्न	८००	द्वि०	४
×तोदित्या	ऽ जग्मतुत्तद्दना	८००	१	८
-त्व	शत्वं नयंत्व: श्र	८०१	प्र०	१७
-र	ऽनय गतम्	८०१	०	१४
-०-क	०तपसा जपहोमदेवार्चनादिना०क०	८०२	०	१६
-म्य	वैधर्म्याभ्यां	८०२	द्वि०	२६
-भ्ये	साध्ये	८०४	प्र०	२
-त	यथा धर्मत्वमात्र	८०६	०	१७
२१ ग	चतुर्वर्णक तंत्र्ये	८०८	द्वि०	२९
०:-चु	गामपदीनम् न०स०	८१०	०	२५
-न	पदानां	८१२	०	११
-थ	यथोक्तं	८१२	०	२५
-त्ति-सा	वृत्तित्वमत्यन्ताभावस्या प्यस्तिमतोवृत्तिसामा०	८१३	प्र०	१७
-ग्न	सामग्र्युपेक्ष्यते	८१४	द्वि०	१५
-म	सन्निधानाभावेन०	८१५	प्र०	८
-व	विनेति	८१५	द्वि०	७
-सायम्। च० निशामुखे । दिनान्ते। सायम्। ष० चम्युगागम:।		८१६	०	२२
-च	पश्चतरौ	८१७	०	२७
ऽ -।।मयूरी।।	मयूराक्षि हृयर्यन्तो ऽधिकोयपाठ:	८१८	प्र०	[illegible]
-श	विशारद:	८१९	०	१७
वि-ण्य	वितस्त्यर्थ:	८१९	०	२२
-द:	पारपादप:। पुं-	८१९	०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
तना|मो	तनुत्रिण।मुरस्त	८२०	प्र०	१३	० स	सिंहसंहनन: त्रि०	८२८	०	२९
-ङ्ग	मधि०।ङ्गाऽथ०	८२०	०	१७	०	सिंहिनी।स्त्री०	८२९	०	४
-भ	प्रणसभ्र.मौ	८२०	०	२१	०ति|ल:	सिञ्जितज्ञ:।त्रि	८२९	द्वि०	६
-त	भसगति ०	८२०	०	२५	-गो	मोम०	८२९	०	१७
म:	साधिक:त्रि०	८२१	द्वि०	१४	-न्	तेजन्याम्	८३१	प्र०	२३
-भ	भार्द्र	८२१	०	१६	-मु	मुनिषस्य	८३२	०	५
-दु-व	कुष्टदुष्टवण०	८२२	०	९	-भ्य	लभ्यधन्त्रै	८३२	द्वि०	२०
-न	संभ्रदिन	८२२	०	८	ऽ ऽ ० रे ०	० ० ० ०	८३२	०	२०
-स	सावर्णि :	८२४	प्र०	२१	०।त	सिध्यतिस्म	८३३	प्र०	४
-थ।ता	कथितो मनु:	८२४	०	२३	-य-मौ	तदुभयमपो०	८३३	०	१२
-त्सो	भविष्यतीत्युक्तो :	८२४	द्वि०	३	-ग-सं	भ्युपगमसंस्थितो	८३४	द्वि०	१०
-का।प	स्वकालोक्षाविक्षोमपं	८२४	०	७	०द	सिद्धार्थ:। पुं०	८३५	प्र०	२
-ते	सहित :	८२५	प्र०	१७	-ध	भन्तर्धी	८३५	द्वि०	२
-मिथेदु	कोटिहोमिद्दुताशन :	८२५	द्वि०	३	-तत्क	शतशन्यासु	८३६	प्र०	२२
-।-प्र	प्रणानांहेशतैसाहे प्रथम:	८२५	०	५	-ला	सभालू०	८३७	०	२२
-स्र	भोजसूत्रहो	८२६	प्र०	११	-द	आवृत्रिता	८३७	०	२६
-य	सटायाम्	८२७	०	१५	-वं	दूरयेत्र	८३७	द्वि०	६
० सि	सिंहतल: । पुं०	८२७	०	१६	-प्र	सिप्राख्यात्	८३९	प्र०	१८
-स्व	पश्चाच्च०	८२७	द्वि०	१५	-सि शु	अपिसिविशुपिभ्य:	८३९	०	२७
० सि	सिंहरथा।स्त्री०	८२७	०	२०	-ना:	पाखण्डता :	८४०	०	३
० स्थ	सिंहलास्थान:।पुं०	८२८	प्र०	४	-स	प्रसन्नवन्तो	८४०	द्वि०	१७
-था	महिषीयया।	८२८	०	१५	-य/य	देवतायाम्मन्दिरायाम्	८४८	०	२१
-हिं	भक्षे । हये	८२८	०	१७	-ङ्ग	गङ्गास्रोतसि०	८४०	०	२१
-न्दु	धनदेन्द्र०	८२८	०	२६	-क	श्लोकितं	८४१	प्र०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पं।भ	सर्वतोभावे	८४१	०	२२
-वा	वल्मीके	८४२	०	१०
-म्	क्रन्	८४२	०	१८
-ल्यु	ध्योर्ल्युटि	८४२	द्वि०	८
-स्थै	वंगस्थै च०	८४२	०	२७
-स-म्मि	रससम्मिष्ट०	८४२	०	२९
-मे	यामेन	८४३	प्र०	७
-ना	समासत:	८४३	०	१५
०-क	सुकन्द:। पुं० कर्म०	८४३	द्वि०	१०
-सु	सुध्विति०	८४३	०	१९
-ट	कट्व्याम्	८४४	०	४
-का	कर्म:	८४४	०	१२
-न	सुकुमारतरं	८४४	०	१९
-त	जगताङ्गाम्ये	८४५	प्र०	२८
-थ	यथा	८४५	०	२९
-विं	चतुर्विंशति	८४५	द्वि०	५
-घ	०पायघोष्ट:	८४५	०	१६
-दु-ख	दु:खसमवेपि	८४५	०	२९
-र-क	रत्नक:	८४६	०	७
-स-वे	स्वर्गवेश्यायाम्	८४७	प्र०	१९
-यु	कुर्यु:	८४७	०	७
-थ	यथा	८४८	०	८
-क्रु	क्रुन्	८४८	०	१२
-०-सु	तरसुक्ष्म०	८४८	०	१५
-ख।भा	सुखानुभवे	८४८	०	२२
-म	सुव्रतायाम्	८४८	०	२४
-धा।रे	सुखस्याधारे	८४८	द्वि०	१
०।घे	घेटके	८४८	०	६
-म	भिक्षाखण्डघोष:	८४८	०	१८
जायमस्य	जातमस्य	८४८	द्वि०	२३
-मे	रोगे	८४८	०	२४
-ये	तृष्णयोज्झिते	८४८	०	२५
+य	सुखादिभ्यश्चेति	८४८	०	२६
-सु	विदित्वागुरो०	८४९	प्र०	५
-ज्जि	सज्जिकाचारे	८४९	०	११
-द्दोत	द्दत्वम्	८५०	द्वि०	२
-पर्णे	सुपर्णे	८५०	०	१२
-ल्प	सुकल्प:। पुं०	८५२	प्र०	२३
-मे	सोत्कण्ठश्च०	८५२	०	२५
-ते	सुतेजास्तो०	८५३	द्वि०	२९
-॥-जि०	॥मेरुजम्बूद्रुमे॥जिनानां	८५४	०	२
-द्दो०	श्वेतद्वीपे	८५४	०	२९
-ष्ट	हृष्टरूपत्वात्	८५५	प्र०	२५
-जब्याम्	मेकरेव्याम्	८५५	द्वि०	२०
-य	विलक्षाच०	८५६	प्र०	३
०टा	छाप्	८५६	०	११
-ध	सुष्टुदधाति	८५६	०	२५
-ष्णे	धिष्ण्ये क०	८५७	०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
-मा	रचतोमां०	८५७	द्वि०	१२
०र्	सुन्दरो। स्त्री०	८५८	प्र०	१५
-स्फु	स्फुरति	८५८	०	२७
-च्च	सत्यपि	८५८	द्वि०	२३
०स	सुपर्णकेतुः। पुं०	८६०	प्र०	११
-द	तस्यदाक्यार्थं	८६०	द्वि०	२२
-ष्ये	षाड्गुण्ये	८६१	प्र०	१७
-ष्‌ष्या	शतपुष्पायाम्	८६१	०	२४
-बि	त्रिधासुषिः	८६१	द्वि०	२७
-पा	ईशानदिग्गजे	८६२	प्र०	१६
-शु	शुक्लपक्षे	८६२	०	२२
-भ्ये	सुखलभ्ये	८६२	द्वि०	१०
-चा	अपकारवतां	८६२	०	१८
-फ	समुद्रफेने	८६३	प्र०	१२
-द	कट्वाम्	८६३	०	१८
-री-च	सुन्दरे। चतुर्थे	८६३	०	२७
०स	सुभद्रकः पुं०	८६३	०	१४
-तरा	चायस्याः	८६३	०	१८
-क्र	पङ्कममातरि	८६४	प्र०	२७
-ष्य	पुष्ये	८६४	द्वि०	२६
-थ	यथा	८६५	प्र०	२१
-१	२६	८६६	द्वि०	२४
,न	०दितिवन्	८६७	प्र०	८
-त	पत्तङ्गे	८६७	द्वि०	६
०।-स्वा	सुरथः।पुं० स्वारी	८६८	प्र०	२०
-न्दा-दि	मन्दारादिदेवतरौ	८६८	द्वि०	५
दि	शुभ्राद्रिः	८६८	०	२०
-स्म	मस्मासस्य	८६८	०	२७
-षि	महर्षि	८७०	प्र०	४
-र्पे	अनुतर्पणे	८७१	०	८
-मा	भूपानां	८७१	०	९
-र्णै	चतुर्वर्णैः	८७१	०	१५
-ङ्गा	लाङ्गलादि०	८७१	०	१७
-घु	पिकोघुः	८७२	०	३
-ये	पयोघृतं	८७२	०	२४
-र्वं	पूर्वविमोहिता:	८७२	द्वि०	२१
-ख्य	मस्तृश्राप्य	८७३	प्र०	१७
-म्यि	सुराम्पिबेत्	८७३	०	२४
-नं	धनम्	८७४	०	२२
-पा	सुरामाणा	८७४	द्वि०	४
-दयम्	०खादयम्	८७४	०	२८
-षां	दधिषं	८७५	द्वि०	२२
०पुं०	स्त्री०	८७६	प्र०	८
-भाक्षे	गर्भाभावे	८७७	०	१७
-ष्टे	वरिष्टे	८७८	०	५
-क	पुलका	८७८	द्वि०	२४
नं-दमन	शोभनंवदनं	८७८	०	२८
-सु	सुगन्धाबाम्	८८०	प्र०	२७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० स्य	सुमल्य : । पुं०	८८२	०	२४
- पि	भिण्डायाम्	८८२	०	२५
२ १ -नौ स	स्रोनत्वम्	८८३	द्वि०	२५
- म	स्वन्तु मिच्छे।	८८३	०	२८
-पुं०	पृ)	८८४	प्र०	७
- त	सुसंयत : । त्रि०	८८४	०	२४
- ष्ठे	विशिष्टे	८८४	०	२५
- गा	रूपेण	८८४	द्वि०	२८
- क्तो	शोभनोक्तौ	८८६	प्र०	९
- बा	विदग्धया	८८६	द्वि०	२
- प्र	पच्छिते	८८६	द्वि०	१५
- स्य	इन्द्रियेभ्य :	८८६	०	१७
- स्वा	सुद्रम्स्वाम्	८८७	प्र०	५
- था	पोट्टिकायाम्	८८७	०	९
- ज	फल्ग्व्याम्	८८७	०	१४
- ष	रामदूत्याम्	८८७	०	१५
२१ ०य । :	सूक्ष्मप्रपञ्च : । पुं-	८८७	०	२०
- र्को-।	ताम्रलक्ष्याम् ॥	८८७	०	२२
- म	दोम	८८७	०	२८
- म	सूक्ष्मं मूलमस्याः	८८७	द्वि०	११
- त	मनोमय	८८७	०	१८
- त	मिलितं	८८७	०	२२
- ल्प	अल्पार्गन्ते	८८८	०	६
० चि	सुचित्वदन:।पुं०	८८८	०	२७
०-चि	सूचिशालि : पुं०	८८८	०	२९
- र्णं	करणे	८८९	प्र०	३
- म	संहृतरूपतया ०	८८९	०	२२
- च्य	सूच्याग्रभागे	८८९	०	२८
- श्वि	नारकस्यप्रभेदे	८८९	द्वि०	५
- ग्रे	यज्ञे०	८८९	०	२२
- पि	प्रेरिते०	८९०	प्र०	२
- र्क्यां	स्यादुदक्यां	८९०	०	१२
- कां	सूतकांविनेति	८९०	०	१३
- ना	प्रसूतायाम्	८९०	द्वि०	५
- चा	तन्त्रपिशाचानां	८९०	०	१७
- ब	सूत्रवेष्टने	८९१	०	२
- क्र	यांतृषा ०	८९१	प्र०	८
- ष्ट	वेष्ट्यते	८९२	द्वि०	३
- ष्टा	निष्ठानत्वम्	८९३	प्र०	१७
- बा	मिष्टपाचक :	८९४	०	१२
- र	सूर :	८९४	द्वि०	१९
- श्रा	-दशपादे०	८९५	प्र०	१७
- र्ष्यं	सूर्प्येण	८९५	०	२०
- (	सुग्रीववानरे	८९६	द्वि०	११
ऽ -॥-यस्यय स्रत	सूर्यस्यातनया	८९६	०	१३
-शुभ-श्रा	शुभ्राशुभ्रश्चापवे	८९६	०	२५
-। -नि	ग्रेमिनि ॥	८९७	प्र०	१०
०ये।-सू	सूर्यार्क : । पुं०सूर्य-	८९७	द्वि०	४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- च्छे	सङ्गच्छतां०	८९८	प्र०	१
- स्तं	मस्तगतस्तुयै	८९८	०	८
× भ्य	। मुनिभ्यः कन्	८९८	०	२४
० पं०	सङ्कपकः पुं०	८९८	०	२६
० क-।	सङ्कन् । पु०	८९८	द्वि०	८
० क ।	सक्कन् । पुं०	८९८	०	९
० घ	सं जगाघारः । पुं०	८९८	०	२५
० स	सञ्जयः । पुं०	८९८	०	२७
- ता	व्यचित्त । नुवृत्तौ	९०२	प्र०	१०
- या	याजयपाच्चेति	९०२	०	२५
- च	पचितु	९०३	०	२३
- व-व्या	कुवमृध्यम्	९०४	०	१
- । - से	। चि०सेनापति	९०४	द्वि०	१
- र	प्रकृतिकादौ	९०४	०	४
- वे	सोमापुं०	९०८	प्र०	१
- ङ्क वे	पानाङ्कुरं चे०	९०८	प्र०	२८
- ते	यतते	९०८	द्वि०	१
- य	उभौतुतस्य	९०८	०	३
- स-क ऽ ऽ	२वसखदिरी बट्फले	९०९	प्र०	१४
- खदिरे	० ० ० ०	९०९	०	१५
। - भू	सोमसदः पुं०भूम्नि०	९०९	द्वि०	८
० षि-व	सौगधिकधनमा०म०	९११	प्र०	२
तो	भवतो	९१२	०	६
- न्त्रां	सः तन्त्र्यं	९१२	०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- भा	सुनायामिवे	९१२	द्वि०	६
- लि	जातीपत्राम्	९१४	प्र०	२४
- र	सुराङ्गी	९१६	द्वि०	१
० र :	सौविः । पुं०	९१६	०	९
- सो	सौविःक्षण :	९१६	०	१३
० सो	सौविदः पुं०	९१७	प्र०	१०
- ता	सद्भावत्व्रि	९१७	द्वि०	३
- त	मौतं	९१७	०	८
- चि	षष्टिमान०	९१९	प्र०	६
- ह	काष्ठाम्नौ	९१९	द्वि०	११
- भ्यां	बालानां ०	९१९	०	२८
- दा-व	मर्यादायाविधौ	९२०	प्र०	५
- ठ	घेट्पित्वान्	९२०	द्वि०	१२
० य	स्तनपः । पुं०	९२०	०	४
× दि-भ्यो ऽ	०गदिमनिभ्यो०	९२०	०	१९
+ ·तिब। ङ	हलन्तादितिङेर्लुक्	९२१	०	२२
- स्ता	तापनः	९२२	प्र०	२
- भ्र	भूते	९२२	०	१
- षु	हृञ्	९२२	०	२३
- म्य	तिम्य तिस्र	९२२	द्वि०	२०
+ क	मूलविभुजादित्वात् कः	९२३	०	१
- मः	स्तोमः । पुं०	९२३	०	१०
- कांश	प्रकाश	९२३	०	२८
- च	चेष्टन	९२४	प्र०	१६

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- श्च	चाश्चर्यं	६२४	द्वि०	१०
० स्रो	स्रोपिकम् । न०	६२४	०	२५
- थ	अत्युक्थामेदे	६२५	प्र०	१५
- धं	निषिद्धः	६२६	०	६
- ञ्चि-का	किञ्चित्कार्यं	६२६	द्वि०	२७
- द्वि	ऋद्धिःब्राह्मीति०	६२७	०	१५
- ङ्ग	पिङ्ग०	६२७	०	२४
० पुं०सौ	स्त्रीपुंसौ ।पुं०	६२७	०	१७
० -	स्त्रीप्रशंसा।स्त्री०	६२८	प्र०	११
- वा	तत्रापि	६२८	०	१२
- गृ	विनिगृह्णतांरिपु०	६२८	०	१८
- ते	सर्वतो	६२८	०	२१
- लो	लोकपतिना	६२८	०	२६
- स्वा।ध्या:	स्वजाख्यं०सुखतोमेध्यं	६२८	द्वि०	१२
- दृ	दुष्कृतान्यपि०	६२८	०	१५
- प	पूजिताः	६२८	०	१७
- क्त	वेश्यन्ते	६२८	०	२४
- ङ्ग	लोभाङ्गमिती-	६२९	प्र०	२०
- ऽविशि	विशिष्टशेषो०	६२९	०	२९
- भै	यच्चमेदोष०	६२९	द्वि०	२९
० मु	स्त्रग् ।न०	६३०	०	५
- चि	जितश्रमः	६३१	प्र०	१६
- वं	तिष्ठतेवुक्	६३२	०	१५
- मे	घयमेषामति०	६३२	०	१९
- फ	दफ्नाति	६३३	०	३१
- भो	मोच	६३३	०	१८
- दं	सन्दंशपतिनः०	६३३	द्वि०	९
- त्य	व्युत्पत्त्या	६३४	प्र०	१
- ग्र	सङ्ग्रामे	६३४	०	१०
- जि	अष्टाशीति	६३४	०	१२
भारस्करौ	भास्करौ	६३४	द्वि०	१
० ना	स्थाने।क्लि०	६३४	०	१३
--१	स्थानभवे	६३४	०	१९
- तौ	युक्तौ	६३४	०	२२
- मु	मनुष्या-	६३५	प्र०	९
- घ्ये	सामर्थ्ये	६३५	०	१४
- धौ	क्रोधोत्साहौ	६३	०	१८
- मा	स्थायिभावाः	६३५	प्र०	१९
- स्र	यस्राव०	६३५	०	२१
- या	अद्यादित्वा०	६३५	०	२६
- स्थ	स्थालीपाकस्य०	६३५	द्वि०	१३
- च	पश्चात्	६३५	०	२०
- ति	मितीकावान्ता०	६३६	०	१३
- स्थि	चिरस्थायि	६३७	प्र०	२९
० स्त्रौ	स्थिरपुष्पौपुं०	६३७	द्वि०	२५
० घृ	स्थूलकाष्ठधक् पुं०	६३९	प्र०	१५
० स्थ	स्थूलकेसरः।पुं०	६३९	०	१९
- क	कार्पासे	६३९	द्वि०	१६

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
०ृ	स्थ्वलच : भि ०	९४०	प्र०	१४
-श्र	क्षो ला	९४१	०	९
।-भि०	। पुर।हिति ।भि०	९४१	०	२८
- म :	भीर्षरोम	९४१	द्वि०	२२
- द- ग	०मान्नमणते	९४२	०	४
-ऽांसस्ता	विषयमांसानानां	९४३	प्र०	४
- न	सुष्ठिनागंतु०	९४३	द्वि०	१७
-। स्नात	स्ना।ति	९४४	प्र०	११
- वा	पत्तुभिर्वा	९४४	द्वि०	२२
०स्रो०-	से कुषस्ति:।स्रो।पुं०	९४५	०	३
- स्रि-ति	स्त्रिह्नति	९४५	०	१४
- वाचन स्वं ग्रमयो:	स्वस्संस्पर्श मे	९४६	प्र०	२
- च	सर्षिविध :	९४६	०	१०
- त्य	व्युत्पत्ता०	९४६	०	२२
- थपु	स्था।श्चतेस्य	९४७	०	४
०क्ष	सष्टीकृत:। त्रि०	९४७	०	७
- र्या	सन्निपातोत्थ	९४८	०	२
- वें	वक्षवच्छायं	९४८	०	३
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४८	०	१८
- स्फ	स्फाटिको ०	९४८	०	२०
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४८	०	२५
०स्फु	स्फरणम् । न०	९४८	०	२८
० स्फटि	स्फाटकम् । न०	९४८	द्वि०	३
- था	कथ।योत्था	९४८	द्वि०	६
०स्फ	स्विमदेश: ।पुं०	९४८	०	२५
- स्फो	स्फोतिकाम	९५०	प्र०	१०
- स्फु	स्फुरस्फुरणे	९५०	द्वि०	१४
०फु	स्फ स्फुलिङ्गी	९५१	प्र०	६
- ऽोसय	स्फुटस्त्रीयस्ता०	९५१	द्वि०	८
- श्य	हठप्रत्ययोना	९५२	प्र०	५
- था	मकरेषो	९५२	०	१८
- स्म	आधारपुटस्य	९५२	द्वि०	८
- स्य	स्वयमह	९५२	०	९
- थ	टच्	९५३	प्र०	७
- थ	भाव्ये	९५३	०	२१
- त	अनुभूत	९५४	०	१९
- स्य	तपकम्पा ०	९५४	०	२०
- स्तु	स्तुती	९५५	०	२
- ण	रद्दाग्र्या।मितिनत्वम्	९५५	०	२६
- ।।-स्रो	।।सौम्यतिसौम्यति०	९५५	द्वि०	२८
-ऽसयय	स्तंसयत	९५६	०	१
- स्र	स्रं सुमध:पतने	९५६	०	३
- भ्रे	स्त्रभ्नेर्याना	९५६	०	८
-।-से	स्यमे	९५८	०	३
-ऽस्तुवस्त	स्तुस्रवणी	९५८	०	१०
- वे	स्तुस्रवे	९५८	०	१८
- प्रे	श्रीमनायवे	९६०	प्र०	५
- यो	कोक्ततीति	९६०	द्वि०	७
०थ्य	सत्वम् । न०	९६०	०	१५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-र	शरीरे	८६१	प्र०	६	-तास्त्र्य	विस्मृतात्म्येष्टा०	८७५	०	१५
-प्र	लपनशीलः	८६२	द्वि०	१०	-स्वाव	विश्वास्वादुरपाद्यौषधि	८७५	०	१५
-दि।र	लक्ष्मीधरसूरिभिः	८६२	०	२५	-।स्वादऽ	००००	८७५	०	२२
-र	भास्वरः	८६३	प्र०	४	मम/ ष्टौ स्य	स्पष्टौगुल्मःस्वादुमेधु	८७५	द्वि०	२
-स	निसर्ग श०	८६३	०	१२	०स्वा-प	स्वादुपर्णी स्त्री०	८७५	०	२१
-त	वितत	८६३	०	१४	०थः	स्वादुपथ्यः पुं०	८७५	०	२६
-थं-म	चतुर्थविंशति	८६३	०	३	०दु	स्वादुमस्तका स्त्री०	८७६	प्र०	१
-ह	चतुर्विंशति	८६४	प्र०	४	०दु	स्वादुमूलम्। न०	८७६	०	५
-ल	[यथा] स्वयम्बर०	८६४	०	२४	०-दु	स्वादुरसा स्त्री०	८७६	०	६
-ये	योषायाम्	८६४	द्वि०	७	-ऽमम	[मधुराम्ल	८७६	०	१३
-द	पदासदम्	८६४	०	१६	-थे	[illegible]थाम्	८७६	०	१८
-र	शूरपुष्प[illegible]	८६६	प्र०	८	-पि-जौ	निरूपितजीवा०	८७७	०	२५
-तेनत	चक्रप्रवर्तितस्य०	८६६	०	२२	-मा-वि	[illegible]	८७७	द्वि०	११
-र्गी	स्वर्गीयः	८६७	द्वि०	४	-म	[illegible]	८७७	०	१२
०र्गाः	स्वर्गी। पुं-	८६७	०	६	०वे	० [illegible]वैधनी	८७८	०	१५
-पें	सुपैति	८६८	प्र०	३	-म्रो	ग्रीष्मश्चा०	८८०	प्र०	२१
-र्ण	वर्णगुरु०	८६८	०	१४	-तः	तापस्वेदः	८८०	०	२४
-भ	जायते	८६८	द्वि०	१६	०ज	स्वेदजः। त्रि०	८८०	द्वि०	५
-थ	तथाक्लेन	८६८	०	२३	-द	दग्धमयक०	८८०	०	६
-न	[illegible]नादप्रकारेण	८६९	प्र०	८	-तिरि (२ १)	०रितिख्याते	८८०	०	१४
०व	स्वर्वैद्यौ। पुं०	८७२	द्वि०	१०	-बाध्य	[illegible]	८८०	०	१८
-भा	स्वर्गभवे	८७३	प्र०	१८	-पे	[illegible]	८८१	प्र०	१४
राजादौ	स्वरमञ्जुविशेषे ००००	८७३	द्वि०	७।८	-मा-स	कामात्समापने	८८१	०	२४
-ग	भागिनेय्याम्	८७४	प्र०	२०	-भ	स्वैरिणीभावः	८८१	द्वि०	१५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-हृ·री	हृमरीरियाम्	९८१	०	२४
-थैं -	सुपार्त्ते थति ।	९८२	प्र०	५
-म न्य मे	मन्यप्रभेदे	९८२	द्वि०	१२
- त	कुर्यात्	९८३	०	१
- स्य	हृर्षमस्यां	९८३	०	१४
- ल्ला	उल्लास :	९८३	०	२०
-०-ख्ले	० छन्तिखे षां०	९८३	०	२१
- घ	मधुरधु०	९८३	०	२८
० क	हंसकोलक :। पुं०	९८४	प्र०	७
- मा ऽ	मधुरभाषणाम्	९८४	०	१५
-तायाया।	लतायाम्	९८४	द्वि०	१७
- ज	हंसयोजं	९८४	०	२२
- । व	विकाम्बिनी	९८५	प्र०	८
- बु	प्रतिश्रद्धे-	९८७	०	२४
- विपी	विप्लोदरसमे वार्षी	९८८	द्वि०	२४
-॥-र	॥ज्ञातेरल्लोविषयः०	९९०	प्र०	१
-नामि०	० ० ० ०	९९०	द्वि०	१
०स	हरादिः। पुं०	९९०	०	५
- म्न	भूम्नि	९९०	०	६
×पो	हृपिषोर्वादिनेत्रा	९९०	०	१३
-·-काऽलङ्विमि	०विकालग्रीव :	९९१	प्र०	[illegible]
- र	नकार०	९९२	द्वि०	२६
- स्य	लक्ष्मीवीर्य०	९९३	प्र०	१
- भु	प्रियवीर्य	९९३	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पा	पत्राख्यं	९९३	०	५
- णो	कषायोष्ण०	९९३	प्र०	१३
- घू	मधुरोलघु :	९३९	द्वि०	२२
- द्रू	दूर्वायाम्	९९३	०	२८
-पाका-ति	उपासकानांतिलकं	९९५	०	२६
- -	संहिता	९९६	प्र०	२४
० व	हरिविक्रमः।पुं०	९९६	०	२७
- स्व	खपुरे	९९६	द्वि०	१२
- म	सप्रभ-	९९६	०	२७
- प	पारप्रया०	९९७	प्र०	१
-त-भयंऽ	कपतरभयंदक्षि	९९७	०	३
- जा उ	जीवन्ती	९९७	०	२०
-ऽयेरमि	प्रयोजिता	९९७	द्वि०	५
- ये	योषित	९९७	०	१८
- म	गुर्विणी०	९९७	०	[illegible]
-णी	गुर्विणी	९९८	प्र०	१०
-स्द	केन्दुकिनी	९९८	०	१७
- क	श्वापाक :	९९८	०	२५
- षिम्यो	हर्यिभ्योऽतच्	९९९	०	१०
- य	वृजन :	९९९	०	२८
० ति	हलभूति। स्त्री०	१०००	०	५
- स्ये	पादस्ये	१०००	०	८
- स्य	सर्वायाम्	१००१	०	२६
- वी	छोत्रीये	१००१	द्वि०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
ह्नि	अङ्गाङ्गभाभ्याम्	१००२	०	१६
ष	[illegible]	१००२	०	४
थ	[illegible]	१००३	०	[illegible]
[illegible]	हस्ति कीलिः पुं०	१००३	द्वि०	२५
ह	सुतपुराहिति	१००४	०	[illegible]
अवे	यथावदेत्	१००४	०	७
म	सोमात्	१००४	०	१८
लम्	हस्तिलक्षणम्। न०	१००६	प्र०	२०
म्य	सम्पूर्णा०	१००७	प्र०	१४
ष	हारवेषः। पुं०	१००८	०	२५
सिष	लिविष्यर्थां०	१००८	द्वि०	२४
चर्य	हापनीयः। त्रि०	१००८	०	२५
व	त्यक्तुं योग्ये पङ्क्तौ०	१००९	प्र०	२
पि	विलिसुकुटः	१००९	०	११
क्ता	सुक्ता रामणि	१००९	०	१९
प	हारयन्ति	१००९	०	२४
र	हारकण्टका। स्त्री०	१००९	द्वि०	८
ब	हाविनिताः	१०१०	प्र०	१
भ्य	रक्तनाभ्यामज	१०१०	०	८
र	हारवाम०	१०१०	द्वि०	२
न्त	हालेवहन्ति	१०१०	०	२१
ष्ट	तिष्ठन्ति	१०१०	०	२३
ठ	सनतोतिठक्	१०१०	प्र०	२८
ब-सु	भावजासु	१०११	द्वि०	८
-षी	हारिणी	१०११	०	२
-ति-षै	शोषयति केवे शोषयणे	१०१२	प्र०	१
-स्व	अश्वा दहति०	१०१२	०	१२
०ष्ठ	हास्तिनम्। न०	१०१३	०	१५
-स्न	हस्तिदघ्नि	१०१३	०	१६
-डे का २१	चेष्टादेः कुसु०	१०१३	०	२५
-थम	प्रथमदैवतः	१०१३	०	२६
-भा	अनुभावि०	१०१३	०	२९
-घ्य	कल्पमनपहितम्	१०१३	द्वि०	९
-स	स्त्रिदिवौकसा	१०१३	०	१७
-ञ्ज	व्यञ्जक०	१०१३	०	१९
-र	हाहाकारः। पुं०	१०१३	०	२३
-भ्	सात्मीयम्	१०१३	०	२७
-षे प	नियोषिसूपधूपनी	१०१५	प्र०	२
ङ्क	हिङ्ख्वाकावो०	१०१५	०	१४
हनूमति	भीमसेने	१०१६	द्वि०	२१
-का	कोकयाम्	१०१६	०	२४
-बाल	मातलुङ्गे	१०१७	प्र०	८
०ह	हिमम्। न०	१०१७	प्र०	९
-हि	हन्तेर्हि चेतिमक्	१०१८	०	२०
था-प	[illegible]	१०१८	०	२४
-ष	त्रि०	१०१८	द्वि०	१
ष	हिमात्०	१०१९	०	४
ष	हिमवसुता। स्त्री०	१०१९	०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० ध :	हिमधवल तार्बुदा पुं०	१०१९	प्र०	३
-घण्टः	राजनिघण्टः	१०१९	प्र०	६
-व	० वराजरे	१०१९	द्वि०	१३
-यो	शते ताभ्यां	१०२०	०	१९
-वि	यिद्धिफलन्य :	१०२१	प्र०	९
-स्य	हिरण्य ०	१०२१	द्वि०	१५
-स्य	हिरण्य ०	१०२१	०	१७
-च	दक्षिणम्	१०२३	प्र०	३
-षितृणावे-	दोषेषानाभिषितृ	१०२३	०	५
-जिकाका	पांजिकाटा	१०२३	द्वि०	२३
-हुतलक	हुलुहुलु०	१०२४	०	१७
-मु	तुरुष्क०	१०२४	०	२९
-ल	म्लेच्छ : ०	१०२५	प्र०	३
० ति	ह्रति : । स्त्री०	१०२५	०	१०
-तु	पृथुतूणच	१०२५	द्वि०	२८
-ऽचलंऽपृथुतूणश्चनृपाणांहृदयस्मृतम् अधिकोयपाठः ।		१०२५	०	[illegible]
-।·वचन। यथा । अचलंपृथुतूणश्चनृपाणांहृदयंस्मृतम् । अधिकोयंपाठः ।		१०२६	प्र०	२
० क -चौ०	हृदिस्पृक्· त्रि०	१०२७	०	४
	त्रि०	१०२७	०	२५
-ऽजाहृत्य	जात्याम्	१०२७	०	२९
-ष्ट	विप्रकृष्ट०	१०२७	द्वि०	६
-दृ	षडग्यश्च०	१०२७	०	२७
-वा·पु	वा हृष्टपुअलीके	१०२८	प्र०	१४
० षी-	हृषी । पुं०	१०२८	०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० ष्टि:	हृष्टिः । स्त्री०	१०२८	द्वि०	१८
-र्म	०ज्वालायाम्	१०२८	०	२९
-क्षि·न्ता	क्षिअन्तानिपातिताः	१०२९	प्र०	३
+ स्य तु	०हिम्यस्वेतितुः	१०२९	प्र०	१०
-बे। के	स्वार्थबोधको०	१०२९	०	१९
-ल त	फलितार्थः	१०२९	०	२०
-ते	स्तोत्वश्च०	१०२९	०	२६
-य :	हेलवयव	१०२९	द्वि०	१
-त्त	व्याहृत्त :	१०२९	०	२९
-सुवर्ण:	स्वर्णकितक्याम्	१०३०	०	२
-ऽहे । म	हेमदूष०	१०३०	०	८
-र	किङ्किराते	१०३०	०	१३
-क:	०हाटकम्	१०३१	प्र०	४
-धी। मभ	०कलधौतंगाङ्गेयंभर्मकाञ्चनम्	१०३१	०	५
त	ता रस्त्वोज्झितं	१०३१	०	१०
-स्फ	स्फुटं	१०३१	०	१४
०-म	हेमन्तः । पुं०	१०३१	०	१७
: पा·क	पाककर्तितजोष	१०३१	द्वि०	९
०थ	हेम हस्तिरथः । पुं०	१०३२	प्र०	५
-म	आह्वयोयस्याः	१०३२	०	२१
ऽ याहेसु	नारोवांसुरतोत्सवे	१०३३	०	१
-त्य	गुरोयेत्यः	१०३३	०	१२
-जो	ध्वनोनित्यं	१०३३	द्वि०	२
०च	हैहेयः । पुं०	१०३५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः		
-कपि	कोपं वाथित्वा०	१०१५	०	१५	-स	मूर्धास्तकाया	१०३७	०	५
-न्त	ककारान्त :	१०१५	०	१७	-।-व्व	। तक्ष्यसनि०	१०३७	०	१४
-। म	देवानामानाथन०	१०१५	प्र०	२१	-वर्ह	हावनिवर्ह :	१०३८	द्वि०	८
० - मो	होमो व : । वि०	१०१५	द्वि०	२९	० स	स्रोव : । पुं०	१०४०	प्र०	१६
- द	चाद्विमा०	१०१६	०	२८	- म	मोक्षवित्, रुद्राक्ष-	१०४०	द्वि०	६
- सिं--प्रा	सितप्रासं	१०१७	प्र०	२	+	॥ इतिशुभम् ॥	×	+	+

॥ द्वि चतुर्नव चन्द्रमिते वैक्रमवर्षे नभस्य सितपक्षात् ॥

॥ कोमि योधन मितत्पूर्वं भो चतुरो : लपया ॥१ ॥

॥श्रीहरिः ॥